TÜRK ANSİKLOPEDİSİ

CİLT XVI

ANKARA 1968 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ MERKEZ İDARE KURULU

ON ALTINCI CİLDİN YAZILARINI HAZIRLAYANLAR

Abdullah AKER, Prof. Dr. Meliha ANBARCIOĞLU, Prof. Dr. Avni Refik BEKMAN, Sıtkı BİLMEN, Dr. Müjgân CUMBUR, Perihan ÇELEBİ, Agop DİLÂÇAR, Em. Amiral Vehbi Ziya DÜMER, Prof. Dr. Zeliha DÜZGÜNEŞ, Doç. Dr. Şükrü ELÇİN, Refik EPİKMAN, Prof. Dr. Enis ERDİK, Prof. Dr. Hasan EREN, Prof. Dr. Semavi EYİCE, Prof. Dr. Turhan FEYZİOĞLU, Beşir GÖĞÜŞ, Ziya İSHAN, Prof. Dr. Reşat İZBIRAK, Kâzım KALAYCIOĞLU, Prof. Dr. Kâmil KARAMANOĞLU, Prof. Dr. Mehmet KARASAN, Nusret KARCIOĞLU, Dr. Tahsin KESİCİ, Prof. Dr. Abdullah KIZILIRMAK, Dr. Nuri Refet KORUR, Ergin KORUR, Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, Afif OBAY, Ömer OKUTAN, İbrahim OLGUN, Prof. Dr. Nail ORAMAN, Dr. Gültekin ORANSAY, Doç. Dr. Fikret OZANSOY, Dr. Vedad ÖRS, Prof. Dr. Sabahattin ÖZBEK, Nijat ÖZÖN, Cahit ÖZTELLİ, İsmet PARMAKSIZOĞLU, Abdülkadir SALGIR, Prof. Dr. Celâl SARAÇ, Rüştü ŞARDAĞ, M. Çağatay ULUÇAY, Ord. Prof. Dr. Süheyl ÜNVER.

MADDE SONLARINDAKİ YAZAR ADLARININ AÇIKLANMASI

A. A. = Abdullah AKER
M. A. = Meliha ANBARCIOĞLU
A. B. = Avni Refik BEKMAN
M. C. = Müjgân CUMBUR
A. D. = Agop DİLÂÇAR
Z. D. = Zeliha DÜZGÜNEŞ
R. E. = Refik EPİKMAN
E. E. = Enis ERDİK
H. E. = Hasan EREN
S. E. = Semavi EYİCE
B. G. = Beşir GÖĞÜŞ
R. İ. = Reşat İZBIRAK
K. K. = Kâmil KARAMANOĞLU
M. K. = Mehmet KARASAN
A. K. = Abdullah KIZILIRMAK
Y. K. = Yaşar KUTLUAY
N. O. = Nail ORAMAN
G. O. = Gültekin ORANSAY
V. Ö. = Vedad ÖRS
S. Ö. = Sabahattin ÖZBEK
İ. P. = İsmet PARMAKSIZOĞLU
C. S. = Celâl SARAÇ
S. Ü. = Süheyl ÜNVER

E

EUDOXIA [*eudoksia*], **Licinia** (Yun. Eudokia Likinia; doğ. aş. yu. 422), Bizans prensesi ve Batı Roma imparatoriçesi, Doğu Roma imparatoru II. Theodosios'un ve Eudoxia (b. bk.) nın kızı. İstanbul'da doğmuştur. 437 de kuzeni III Valentinianus ile evlenerek, onunla beraber Batı Roma imparatorluğunu idare etmiştir. Kocası 455 te öldürüldükten sonra, imparatorun katili Maximus ile evlenmeğe zorlanmıştır. Bir söylentiye göre, E. Vandalları İtalya'ya çağırmıştır. Geiserich onu Afrika'ya götürmüş ve 7 yıl hapsettikten sonra salıvermiştir.

EUĒMEROS (Yun. = masalcı), felsefî eğilimli Yunan yazarı. M. Ö. III yüzyılın sonlarında, Messene'de yaşadığı sanılmaktadır. Eseri *Hiera anagraphe* (Kutsal şeylerin hikâyesi), dikkate değer bir akılcı görüşün ürünüdür. Olay, hayalî bir roman çerçevesi içinde, Hint Okyanusu'nun bir adasında bulunan Pankhaia adlı bir masal devletinde geçer. E. hikâyesinde, tanrıların mahiyetine ve icraatına dair olan eski efsanelere felsefî bir açıdan bakar ve bunları tamamiyle insanî ve tarihî şekillerine dönüştürür. E un inancına göre, tanrılar, yurttaşlarının korku ve hayranlığı sayesinde tanrılık tahtına oturtulmuş insanlardır. Bu teori, Yunan klasik çağı dininin doğudan gelen dinî masal (mythos) ların etkisiyle söndüğü bir zamanda meydana çıkmış ve Quintus Ennius'un şiirlerleriyle Roma dünyasında yayılarak büyük bir önem kazanmıştır.

EUERGETES (Yun. = hayır sahibi): bu sanı kazanmış olan Yunan asıllı krallar için bk. **ANTİOKHOS**, VII, **PTOLEMAİOS**, III ve VII.

EUGAMMŌN, Kyrene'li (Yun. *Eugammon ho Kyrenaios*; M. Ö VI. yüzyıl), Yunan destan şairi. *Telegonia* başlıklı bir destan yazmıştır. Destanın kahramanı Telegonos. Odysseus ile Kalypso'nun oğludur. Homeros'un *Odysseia*'sının devamı olan bu destan bütünüyle kaybolmuştur.

EUGANIA DAĞLARI (İta. Monti veya Colli Euganei), İtalya'nın Venezia bölgesinde, Padova'nın güneydoğusunda bir dağ grupu. Monte Venda doruğunda yüksekliği 610 m yi bulur. Uzunluğu 10 km ve genişliği 7 km dir. İklim Akdeniz tipinde olup bağ, zeytin ağaçları ve dut ağaçlarının yetişmesine elverişlidir.

EUGANIA'LILAR (Tarih), ilkin Adriya Denizi kıyılarında oturmuş olan Umbria'lı bir kavim. Po vâdisinde Venet'ler ve Ligur'larla savaşmışlar (M. Ö. VIII. yüzyıl), daha sonraları Cenomanum (bugün Fransa'daki Le Mans) lılar tarafından Alp dağlarının Rhetia bölgesine sürülmüşlerdir. Ülkelerini alan Romalılar, onlara yurttaşlık hakkı tanımışlardır.

EUGEN (1865 - 1947), İsveç prensi, ressam ve Naerke dukası. Drottningholm sarayında doğmuş, Waldemarsudde'de ölmüştür. Gude ve Halfström'ün öğrenciliğinde bulunduktan sonra, empresyonist ressam Von Gegerfelt'in derslerinden de faydalanmıştır. Tahsilini bitirmek için Paris'e gelerek École nationale des beaux - arts (Millî güzel sanatlar okulu) da Bonnat atelyesinde çalışmıştır. Paris'te özellikle Fransız ressamı Puvis de Chavannes'ın etkisini almıştır. İsveç müzelerinde, Paris'teki Institut Tessin'de, Tours şehri müzesinde ve Roma'daki Istituto Svedese (İsveç Enstitüsü) de peyizajları, Stockholm'deki genel anıtlar üzerinde freskleri, Stockholm şehrine hibe ettiği binalarda önemli bir modern sanat müzesi vardır. E., *Breven berätta* (Mektuplar anlatır) [1942] ve *Vidare berätta breven* (Mektuplar anlatmağa devam ediyor) [1945] adlı iki eser yayımlamıştır.

Prins EUGEN

EUGEN [*oygen*], **Savoia'lı** (asıl adı: Eugène de Savoie - Carignan, Fr. Prince Eugène, Alm. Eugen von Savoyen), yeni zamanların en büyük ordu şeflerinden biri (1663 - 1736). Savoia - Carignan dukası, Soissons kontu Eugène - Maurice ile Mazarin'in yeğeni Olympe Mancini'nin oğlu. Paris'te doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Önce din adamı olması tasarlanan ve abbé de Savoie adı altında tanınan E., XIV. Louis'den bir alayın komutanlığını istemiş, kralın reddetmesi üzerine 1683 te Avusturya hizmetine girmiştir. İlk savaşlarını Türklere karşı yapmış, 1697 Zenta zaferi Avusturya'ya hemen bütün Macaristan topraklarını kazandırmıştır (Karlofça [Alm. Karlowitz, Sırp Hırvatça Karlovci Sremski] muahedesi).

Prinz EUGEN

1701 de İtalya'da Fransız kumandanı Catinat'yı, Chiari'de Villeroi'yı yenmiş ve bunu Cremona'da esir etmiştir. Kesin bir sonuç vermeyen ve çok kanlı geçen Luzzara muharebesinde duc de Vendôme ile boy ölçüşmüştür. 1703 te krallık konseyi başkanı olmuş, Bavyera'ya girmiş, Marlborough ile birleşmiş ve Fransızlarla Bavyeralıların birleşik ordusunu Hochstaedt (1704) te yenmiştir. Duc de Vendôme tarafından Cassano (1705) da yenilmesine rağmen Fransız ordusunu İtalya'dan çıkarmayı başarmıştır. 1707 de E., Provence'tan geçerek II. Victor - Amédée (Vittorio - Amedeo) ile birlikte Toulon'u kuşatmışsa da, geri çekilmeğe

zorlanmıştır. Bundan sonra Hollanda'ya geçerek Marlborough ile birlikte Oudenaarde ve Malplaquet (1709) zaferlerini kazanmıştır. Fakat İngilizlerden beklediği yardımı görmeyen E., Villars tarafından Denain (1712) de yenilgiye uğratılmıştır. Rastadt barışı (1714) nı sağladıktan sonra tekrar Türkler üzerine yürüyen E. in Pétervárad (Alm. Peterwardein, Sırp - Hırvat. Petrovaradin, 1716) ve Belgrad (1717) zaferleri bütün Hıristiyanlığın zaferi sayılmıştır. E., Pasarofça (Alm. Passarowitz, Sırp. - Hırvat. Požarevac, 1718) barışından sonra aldığı ülkelerin iskân işlerini teşkilâtlandırmakla uğraşmıştır İmparatorun sık sık danıştığı E., son yıllarını Viyana'da geçirmiştir. Sarayı nadir kitaplar ve sanat eserleri koleksiyonları ile dolu idi. E., bütün Avrupa saraylarının takdirini kazanmıştı.

EUGENE [*yuʒîn*], Amerika Birleşik Devletlerinin Oregon devletinde, Willamette nehri üzerinde, Salem şehrinin 100 km güneyinde bir şehir. Nüfusu 70 203 (1964) tür. Devletin batısında olan E., Lane County'nin yönetim merkezidir. 1851 de kurulmuş, 1853 te bölge yönetim merkezi ve 1864 te şehir statüsünü kazanmıştır. Altın ve gümüş madenleri vardır. Oregon Üniversitesi 1872 de kurulmuştur.

EUGÈNE, Prens (Biyog.): bk. BEAUHARNAIS. Eugène de.

EUGENESIS (Biyol.): bk. ÖGENESİS.

EUGÉNIE [*öjeni*] (İsp. Eugénia María de Montijo de Guzmán; 1826 - 1920), Teba kontesi ve Fransızlar imparatoriçesi. Granada'da doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Bir *grande de España* (en yüksek İspanyol soylusu) nın kızı olan E., 1853 te III. Napoléon ile evlenmiştir. Zekâsı ve güzelliği ile Tuileries sarayında ün salmıştı. Fakat veliaht prensin doğumu (1856) ndan sonra sülâlenin geleceğine dair kaygılanan E, siyasette rol almak istemiştir. İmparator, İtalya'nın birleşmesini destekleyen bir politika güderken nüfuz düşkünü ve koyu Katolik olan E., İtalyan ve Romalı devrimcilere karşı papanın haklarını gözeten bir politika gütmüştür. Napoléon, onu siyasî faaliyetlerinde gittikçe daha serbest bırakınca, kocasını Frusya'ya karşı harbe teşvik etmiştir. 1870 te, imparatorun cepheye hareketinden sonra, niyabeti eline alan E., Sedan'ın kaybedilmesi üzerine Paris'ten kaçmak ve İngiltere'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Napoléon da, serbest bırakıldıktan sonra İngiltere'ye gitmiş ve E. ile yaşamıştır. İmparator 1873 te ölünce, E., Bonaparte'çı partinin başkanlığını Rouher'e vermiş, 1879 da oğlunun ölümü üzerine politikadan çekilerek hayır işleriyle uğraşmıştır.

EUGÉNIE

EUGENISM (Biyol.): bk. ÖGENİZM.

EUGENIUS, dört papanın adı: **I. Eugenius:** 654 - 657 yıllarında papalık etmiş, monotelitizm (b. bk.) doktrinine karşı durmuş, Bizans sarayı ile daha iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır.

II. Eugenius: 824 - 827 yıllarında papalık etmiş, din öğretimini geliştirmek için uğraşmıştır.

III. Eugenius (asıl adı: Bernardo Pignatelli): 1145-1153 yıllarında papalık etmiş, Brescia'lı Arnoldo'nun kışkırtmalariyle eski cumhuriyeti yeniden kurmak isteyen Roma halkı tarafından şehirden kovulmuş, 1149 da Sicilya'lı Rogero'nun yardımiyle Roma'ya dönmüş, fakat ertesi yıl gene kovulmuş ve Segni'ye çekilerek orada yaşamıştır. Papalığı sırasında öğretmeni St. Bernard Clairvaux'nun kışkırtmalariyle ikinci haçlı seferi (1147 - 1149) yapılmıştır.

IV. Eugenius (asıl adı: Gabriele Condolmieri veya Gabriel Condulmer): 1431 - 1447 yıllarında papalık etmiş, Basel konsili ile çatışmış, bu konsilin dağıtılarak 1437 de Ferrare'de yeni bir konsil kurulmasını emretmiştir. Basel konsili de onu papalıktan indirerek yerine V. Felix adında bir antipapa tayin etmiştir. Bu nifak IV. E. un ölümüne kadar sürüp gitmiştir. Bu papa Yunan ve Latin kiliselerinin birleştirilmesi için imparator İoannes Palaiologos ile bir anlaşma imzalamıştır.

EUGENIUS, Flavius (M. S. 394), düzme Roma imparatoru. Falvius Frigidus'ta ölmüştür. Roma imparatorluğunu düzenle ele geçirmiş ve 392 - 394 yıllarında saltanat sürmüştür. Roma'da belâgat öğretmeni iken, Arbogast'a katılarak Gallia'ya gitmiştir. Burada II. Valentinianus'un bir bürosunu idare etmişti. Valentinianus ölünce (bu ölümde E. un da gizli bir rolü olduğu söylenir), kendisini III. Augustus olarak kabul ettirmeğe çalışmıştır. Hıristiyan olmakla beraber dinine pek bağlı olmayan E., önce resmî putperestliğin yeniden canlandırılmasını reddetmişse de, Theodosios onu tanımayınca, Roma senatosuna Victoria (Zafer) mihrabını tekrar kurma izni vermiş, İtalya'ya girmiş, İspanya'nın kendisini tanımasını sağlamış, fakat Theodosios ile Dinar Alpleri eteğinde yaptığı bir savaş sonunda başı kesilerek öldürülmüştür.

EUGLENA [*euglena*], Tekhücrelilerden Phytomastigophorea sınıfının Euglenida takımının Euglenacea familyasına bağlı bir cins. Tatlı suda yaşarlar. Pek çok türleri varsa da, en çok tanınanı *E. viridis* ile *E. pisciformis*'tir. İçinde E. bulunan tatlı suların yüzünde yeşil bir tabaka görülür. Kamçısı ile serbest yüzer. Vücudundaki kloroplastlar sebebiyle yeşil renklidir. Ototrof (kendi beslek) olan E. nın çoğalması uzunluğuna bölünme ile olur.

EUGLENIDA [*euglenida*], Tekhücrelilerin Phytomastigophorea sınıfına bağlı bir takım. Koloni teşkil etmeyen yeşil renkli kamçılıları kapsar. Euglena ehrenbergii türleri 400 mikron kadardır. Bu takıma bağlı renksiz örnekler de vardır. Bir veya iki kamçılıdırlar. Euglena (b. bk.) tatlı suda yaşayan bir cinstir. Kendi besinlerini kloroplastları sayesinde hazırlayabilirler.

Bu takıma giren bütün örneklerin hücre yutağı depo sistemleri vardır. Öndeki hücre ağzı kısa bir yutağa açılır ve yutak rezervuarın içine doğru genisler. Kamçı (flagello) bu kısmın tabanından çıkar. Deponun yan tarafında tatlı suda yaşayan örneklerde kontraktıl koful vardır. Yesil örneklerde rezervuarın yanında bir *stigma* bulunur.

Bu cinslerde kamçı uzun ve hareketlidir. Euglena mutabilis'in kamçısı yoktur. Kromatoforlar yeşil renkli olanlarda dairesel disk gibi veya kısa bantlar gibidir. Çekirdekleri büyüktür. Bölünmede çekirdek içinde belli sayıda kromozomlar oluşur.

EUGLOBINE veya EUGLOBILINE (Biyokimya): bk. ÖGLOBİN.

EUAGORAS, Kıbrıs'ta Salamis kralları: **I. Eugoras** (M. Ö. aş. yu. 435 — aş. yu. 374): Uzun zamandan beri krallık tahtına sahip olan ailesinin elinden bu hakkı Fenikeliler almışlardı. E., Fenikelileri Salamis'ten kovmuş ve kendini tahtın varisi olarak kabul ettirmiştir (aş. yu. 410). E, Yunanlılarla bir antlaşma yaparak site hakkı almıştır. Aigos Potamos'tan sonra Atinalı general Konon'u Salamis'e davet etmiş, İran satraplarından Pharnabazos'u donanmasını bu generalin emrine vermeğe razı etmiş ve böylece Atinalılarla Yunanlıların Spartalıları yenmesini sağlamıştır (Knidia zaferi, 394). Hükmünü hemen bütün Kıbrıs adasında yürüten E., Yunanlılar tarzında bir devlet kurmak istemiştir. İranlılara karşı Mısır firavunu Hakoris ile birleşen E., Atinalıların desteğiyle Tyr (bugün Lübnan'daki Sûr) şehrini almış ve Kilikya'yı ayaklandırmışsa da, Antalkidas barışı (387) ndan sonra, 381 de donanması Tiribozos'un damadı Glôs tarafından yok edilmiştir. Bunun üzerine Salamis'i kuşatan İranlılarla E. bir anlaşma yapmış ve Salamis dışında kalan bütün Kıbrıs şehirlerini boşaltmağa. İran kralına da haraç ödemeğe razı olmuştur (380). E., büyük oğlu Pnytagoras ile birlikte öldürülmüştür, İsokrates, Yunanlılığın bu gönüllü kahramanı için bir övgü yazmış ve bu eseri, E. ın oğlu ve tahtının varisi alan Nikokles'e armağan etmiştir.

II. Euagoras: I. E. ın oğlu veya yeğeni. Nikokles'in öldürülmesinden sonra krallık tahtına geçmişse de, yeğeni Pnytagoras tarafından Salamis'ten kovularak İran kralı III. Artakse ses'e sığınmıştır (351). Bu kral Kilikya'yı dize getirmiş, Kıbrıs'ı almış, Salamis'i Pnytagoras'a bırakmakla beraber E. ı Sidon (bugün Lübnan'da Sayda limanı) valiliğine tayin etmiştir. Ancak. çok geçmeden İranlıların gözünden düşen E., Kıbrıs'a dönmüş ve burada yakalanarak idam edilmiştir.

EUGUBIUM LEVHALARI (Lat. Tabulae Iguvinae). 1444 yılında İtalya'nın Gubbio (Lat. Iguvium; Orta Çağda: Eugubium) şehri yakınlarında bulunup hâlâ orada muhafaza edilen ve yazıtlarla kaplı yedi büyük bronz levhaya verilen ad. Bu yazıtların bazıları Etrusk alfabesinin tadil edilmesinden meydana gelen özel bir alfabe ile, bazıları ise Latin harfleriyle yazılmıştır. Latincenin yakın akrabası olan Umbria dilini bize en iyi tanıtan yazıtlar bunlardır. Bundan başka, Atiedii kardesler adındaki bir tarikatın icraatını kapsayan metin, bize eskiden İtalya'da oturanların dinî törenlerine ait usuller hakkında bilgi verir. Levhaların muhtemel tarihi M. Ö II veya I. yüzyıldır.

EUHĒMEROS, M. Ö. 311 - 298 yılları arasında Makedonya kralı Kassandros'un sarayında yaşadığı rivayet edilen bir Yunan filozofu. Kyrene'li felsefe okuluna bağlı olan E., eski Yunanlıların Tanrı diye kutsallaştırdıkları varlıkların akıl veya cesaretleriyle sivrilmiş kişiler olduğunu ispata çalışmıştır. Epikuros (b. bk.), bu felsefe okulunun öğretilerini çürütmüştür.

EUİPPE (Yunan mit.), Epeiros kralı. Tyrimmas'ın kızı Odysseus bu kızı sevmiş ve ondan Euryalos adını taşıyan bir oğlu olmuştur. Bunu, arası sonradan İthake'ye göndermiş, fakat Penelope Odysseus'u bunu öldürmeğe teşvik etmiştir.

EUKHARİSTİA (Yun. = şükran ifadesi) [Din tar.]. Katolik öğretisine göre, İsa'nın bedenini, kanını, ruhunu ve tanrılığını temsil ettiği kabul edilen ekmek ile şaraba dayanan bir kutsallama. İsa'nın insanlar için kendini feda edişi olayına telmih eden kansız bir kurban gözü ile bakılırsa E., missa (kilisede yapılan sözlü veya şarkılı âyin) törenine bağlıdır. Kutsallama olarak. Hıristiyanları *Communion* (ruhların birliği) yolu ile manevî bakımdan besler. İsa'nın E. da gerçekten var olduğu inancı, onun kendi sözlerine davanır. Yuhanna incilinin, ekmeklerin çoğalmasına dair olan VI. kısmı şu vadi kapsar: «Vereceğim ekmek benim etimdir. Benim etim gerçekten bir besin, kanım gerçekten bir içkidir.» Öbür üç incil (Matta, Markos, Lukas) de de İsa'nın bu sözlerini teyit eden başka ifadeler bulunur. Paulos (I. Korinthos'lular mektubu) da aynı hikâyeyi anlatarak, bunun ilk Hıristiyan topluluklarının inancı olduğunu gösterir.

Eski kilise ulularının öğretisi de bu inancı destekler. Kilise, E nın yukarıda gösterilen anlamından ayrılan yorumları birçok kereler sapkınlık olarak reddetmiştir. Hıristiyan ikonografyasında, İsa'nın havarileri ile birlikte yediği son yemek ve E. nın meydana gelişi tasvir edilmiştir.

EUKHELAİON (Yun. = okuma yağı), Doğu Hıristiyan kilisesinde, Roma kilisesinin Extrema Unctio (son yağlama) suna benzer bir âyin. Bundan farklı olarak, E. ölüm döşeğinde bulunan hastalara uygulanmayıp, hastaların iyileşmesi için okuma ile birlikte tatbik edilir.

EUKHİT'LER (Yun. *eukhites* = duacılar), IV. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar Mesopotamya, Suriye ve Anadolu'da gelişmiş olan bir Hıristiyan tarikatı. E. ler, insanların içinde yaradılıştan var olan şeytanın ancak sonu gelmeyen dualarla kovulabileceğine inanırlar, vaftiz v. b. gibi kutsallama törenlerini reddederler, malları varsa dağıtırlar, sadaka ile yaşarlardı. Sanıldığına göre. bunlar Bogomil (b. bk.) tarikatının öncüsü olmuşlardır. Bogomiller, Yaradanın biri Satanael, yani Şeytan, öteki de İsa, yani Bilgi ve Kelâm olmak üzere iki oğlu olduğuna inanırlardı. E. ler, 390 yılı civarında Side konsilince, 431 de de Efesus (Ephesus) konsilince suçlu bulunmuşlardır.

EUKLEİDĒS, Atinalı devlet başkanı (Yun. arhon) M. Ö. 403 te, Otuzlar Meclisi üyelerinin Atina'dan kovulmasından sonra (M. Ö. 404) iş başına gelmiştir. Atina'da adı bir yıla verilen dokuz başkandan biridir. Başkanlığı sırasında eski kanunlardan ilham alınarak ve biraz değiştirilerek demokrası yeniden kuruldu. Bundan böyle bütün resmî belgelerde geçerli olmak üzere İonia alfabesi resmen kabul edildi.

EUKLEİDĒS (M. Ö. 300), Yunan geometricisi Doğum yılı ve doğduğu yer kesin olarak bilinmemekle beraber Atina'da yetiştiği söylenir. M. Ö. 300 yıllarında İskenderiye üniversitesinde matematik öğretmenliği yapmıştır. Ünü uzun zaman sürmüş olan İskenderiye matematik okulunun ve E. geometrisi (b. bk.) nin kurucusudur.

E U K L E İ D E S

EUKLEİDĒS, Megara'lı ve Sokratesçi (Yun Eukleides ho Megarikos kai Sokratikos; aş. yu. M. Ö. 450 380), Yunan filozofu, Megara okulunun kurucusu. Megara (Sicilya) da doğmuş, o r a d a ölmuştür. Önce Parmenides'in,

sonra da Sokrates'in öğrencisi olmuştur. M. Ö. 399 da Sokrates'in ölüme mahkûm edilmesinden sonra Atina'dan ayrılan öğrencileri, E. in Megara'daki evinde toplandılar. E., burada bir okul açtı (bu okulda Eflatun da okumuştur). E. Eleatçılığı (éléatisme'i) Sokrates'in öğretisiyle bağdaştırmağa çalıştı. Var olan (Mevcut) tektir, diyordu Elaia okulu; bu değişmez, sürekli birlik, E. e göre, iyiliktir; değişikliğin, kötülüğün, var olanla ilişkisi yoktur. Var olan ve iyilik, aynı şey olmalarına rağmen, bir türlü değişik görünüşte tecelli ederler (kişileşirler); her ikisine de ayırt etmeksizin Tanrı, bilgelik, zekâ, fazilet adı verilebilir. Burada, Eflatun'un fikirler nazariyesi tohum halinde belirmiş gibidir. Yine E. te, Aristo felsefesinde pek önemli bir yer tutan *güç*, *kuvvet* (puissance) ile *fiil* (acte) in mantıkî ayırımı da görülür. E. öğretisi, her çeşit fikrin hareketini imkânsız kılar: her türlü hüküm imkân dışındadır, çünkü fikirler değişmezler, aralarında hiçbir ilişki yoktur, güçsüz dürler; bir kişinin hiçbir fikri doğrulanamaz, çünkü fikir gerçektir (réalité'dir), kişi ise bir görünüşten ibarettir. E. in felsefesi en soyut *bilgiciliğe* (sophistique'e) ulaşır; bu yüzden onun öğrencilerine *tartışmacılar* (eristikoi) adı verilmiştir; bu addan da *didişmecilik* (éristique) akımı çıkmıştır. Megara okulu filozoflarına *eristik* denir. Eflatun, *Theaiteos e peri epistemes* adlı dialogunda, kişilerinden birini de bir eristik olarak almıştır.

EUKLEİDĒS AKSİYOMU, Eukleides (b. bk.) aksiyomatik düşünüş tarzının kurucusudur. Bir hükme varabilmek için bu hükmün daha evvelce doğruluğu bilinen ifadelerin mantıkî bir sonucu olmasına dikkat edilir. Aksiyomlar, aksiyomatik düşünüş yolunda sınırlı sayıda ve doğruluğu ispatsız olarak kabul edilen hükümlerdir. Eukleides ve eski Yunan matematikçileri, postulat ve aksiyom terimlerini ayrı ayrı kullanmışlarsa da, modern geometride bu terimler aynı anlamda kullanılmaktadır.

Eukleides aksiyomları şunlardır:

A_1. Aynı şeye eşit olan iki şey birbirine eşittir.

A_2. Eşit şeylerden eşit parçalar çıkarılırsa, kalanlar eşit olur.

A_3 Birbiriyle çakışan şeyler birbirine eşit olur.

A_4 Eşit şeylere eşit parçalar eklenirse, elde edilenler eşit olur.

A_5. Bütün, parçasından daima büyüktür.

Eukleides postulatları da şunlardır:

P_1. Sonlu bir doğruyu istenildiği kadar uzatmak mümkündür.

P_2. Herhangi bir noktadan diğer herhangi bir noktaya bir doğru çizmek mümkündür (Bu postulat «İki noktadan bir doğru geçer» şeklinde de ifade edilir).

P_3. Herhangi bir merkez ve yarıçapla bir daire çizmek mümkündür.

P_4. Bütün dik açılar birbirine eşittir.

P_5. İki doğruyu kesen bir doğru aynı tarafta dik açıdan küçük açılar yapıyorsa, iki doğru uzatıldığında açıların dik açıdan küçük olduğu tarafta kesişirler.

EUKLEİDĒS ALGORİTMASI: Algoritma kavramı matematiğin temel kavramlarından biridir. Algoritma, herhangi bir problemin çözümünü verecek olan bir işlemler dizisidir. Algoritma terimi (IX. yüzyıl) matematikçi El-Harezmî'nin adından gelmektedir.

E. A., iki sayının en büyük ortak bölenini bulmak için takip edilen işlemler dizisidir. N, tabiî sayılar cümlesi olmak üzere a, b $\in$ N ve $a > b$ olsun, eğer a, b ye tam olarak bölünemiyorsa,

$$a = b \cdot q + r \qquad r < b$$

dir. Algoritma, bölünen - bölüm çifti yerine bölen - kalan çifti alınarak ardışık bölmeler yapılır:

$$
\begin{array}{ll}
a = b \cdot q + r & 0 \leqq r < b \\
b = r \cdot q_1 + r_1 & 0 \leqq r_1 < r \\
r = r_1 \cdot q_2 + r_2 & 0 \leqq r_2 < r_1 \\
r_1 = r_2 \; q_3 + r_3 & 0 \leqq r_3 < r_2 \\
r_{k-3} = r_{k-2} \cdot q_{k-1} + r_{k-1} & 0 \leqq r_{k-1} < r_{k-2} \\
r_{k-3} = r_{k-1} \cdot q_k + r_k & 0 \leqq r_k \leqq r_{k-1} \\
r_{k-1} = r_k \; q_{k+1} + 0 \quad \text{ve} & r_{k+1} = 0 \text{ olsun.}
\end{array}
$$

Bu bölme kalanın sıfır olmasiyle durur. Tabiî sayılar için

$$b > r > r_1 > r_2 \ldots\ldots\ldots\ldots \geqq 0$$

dizisi sonludur. Böylece son kalan sıfır olmak zorundadır. Burada $r_{k-1} = 0$ olsun, o halde sıfır olmayan son r_k kalanını alalım. Bu kalan a, b sayılarının en büyük ortak bölenidir. İki sayının en büyük ortak böleni için E. B. O. B. kısaltılması kullanılır. E. B. O. B. r_k ise $(a, b) = r_k$ yazılır.

Bunu ispatlamak için son eşitlikten r_k çözülür:

$$r_k = r_{k-} \quad r_{k-1} \cdot q_k$$

$r_{k \quad 1}$ in değeri bir önceki eşitlikten çözülür, yerine konur. Böylece devam ederek r_{k-1}, r_{k-2}, r_{k-3} ....r_3, r_2, r_1 ve nihayet r nin değeri çözülerek yerine konur:

$$r_k = p \cdot a + s \cdot b$$

eşitliği bulunur.

$r_k = (a \cdot b)$, yani r_k sayısı a, b nin E. B. O. B. i ise şu iki şartı gerçeklemelidir:

1. r_k, a ve b nin ortak bölenidir.

2. a ve b nin ortak bölenleri r_k yı da böler.

Örnek: 1596 ile 96 sayısının E. B. O. B. i E. A. ile hesaplayalım:

$$
\begin{array}{rll}
a = & b \cdot q + r & 0 \leqq r < b \\
1596 = & 96 \cdot q + r & 0 \leqq r < 96 \\
1596 = & 96 \cdot (16) + 60 & \\
96 = & 60 \quad (1) + 36 & \\
60 = & 36 \quad (1) + 24 & \\
36 = & 24 \quad (1) + 12 & \\
24 = & 12 \quad (2) + 0 &
\end{array}
$$

o halde $(1596, 96) = 12$ dir.

$12 = p \cdot 1596 + s \cdot 96$ eşitliğindeki p ve s sayılarını bulmak için kalanlar, son eşitlikten başlayarak çözülüp bir önceki eşitlikte yerine konur:

$$
\begin{aligned}
12 &= 36 - 24 \ (1) \\
&= 36 - (60 - 36 \cdot 1)\ (1) = -60 + 36\ (2) \\
&= -60 + (90 - 60 \cdot 1)\ (2) = 96\ (2) - 60\ (3) \\
&= 96\ (2) - (1596 - 96 \cdot 16)\ (3) \quad 1596\ (-3) + 96\ (50)
\end{aligned}
$$

o halde

$$12 = (-3)\ 1596 + (50) \quad 96.$$

Eğer iki sayının E. B. O. B. i 1 ise, bu iki sayıya aralarında asal sayılar denir.

EUKLEİDĒS GEOMETRİSİ, Eukleides (b. bk.) kendi zamanına kadar geometri hakkında bilinenleri toplamış ve *Stoikheia geometrias* (Geometrinin elemanları) adlı eserinde geometrinin mantıkî yapısına şekil vermiştir. *Stoikheia* yüzyıllarca mantıkî mükemmelliğin örneği olarak alındı. Elemanların mantık ve geometri açısından önemi, geometri biliminin sağlam ve mantıkî olarak gelişmesinin bir program içinde ele alınmış olmasıdır. Eukleides'in *Stoikheia*'sında geliştirilen ve bugün orta öğretim programlarında okutulan geometrinin adı E. G. dir. E. G. nin mantıkî gelişmesinde Alman matematikçisi E. F. Gauss (1777-1855) ve G. F. B. Riemann (1826-1866), Macar matematikcisi János Bólyai (1802-1860) ve Rus matematikçisi N. İ. Lobaçevskiy (1792-1856) in büyük hizmetleri olmuştur. E. G. ne yapılan itirazlar E. dışı (Non Euclidean) geometriler adını alır (bk. GEOMETRİ). Bu geometriler henüz orta öğretim programlarına girmemiştir.

Eukleides'in *Stoikheia*'sı, on üç kitap (bölüm) tan meydana gelir. *Stoikheia,* Eukleides'e kadar olan (M. Ö. 300) bütün geometri bilgilerini kapsadığı gibi, XIX. yüzyıla kadar da hiç itirazsız geometri üzerine tek eser olarak kabul edildi ve bütün geometri öğretimine hâkim oldu «Elemanlar» ın Eukleides zamanında yazılmış kopyaları ele geçmemiş, fakat Eukleides'ten 700 yıl sonra İskenderiye'li Theon tarafından revizyona tabi tutulan kopyaları Vatikan Kitaplığında bulunmuştur. *Stoikheia* üzerinde yapılan çalışmalar, ilk geometri yazarları tarafından *Horismoi* (Tanımlar) ve *Aksiome* (Aksiomlar) de biraz değişiklik yapıldığı, fakat ispatlarının genel olarak Eukleides'in yazdığı gibi muhafaza edildiğini gösterir. Araplar VIII. yüzyılda birçok eski Yunan ve Bizans eserlerini Arapçaya çevirmişlerdi. «Elemanlar» da bu eserler arasındadır. 1120 tarihinde İngiliz bilim adamı Adelard of Bath, *Stoikheia*'yı Arapça kopyalarından Latinceye çevirmiştir. *Stoikheia* ilk defa 1482 de Venedik'te basılmıştır.

EUKLEİDĒS UZAYI (İng. Euclidean space): Eukleides aksiyomlarının geçerli olduğu uzaya E. U. denir. R reel sayılar cümlesini göstersin. Reel sayıları gösteren reel sayılar ekseni bir boyutlu E. U. dır, R^1 ile gösterilir. Düzlem iki boyutlu E. U. dır, $R \times R = R^2$ ile gösterilir. İçinde yaşadığımız uzay üç boyutlu E. U. dır, $R \times R \times R = R^3$ ile gösterilir. n boyutlu E. U. R^n ile gösterilir. Örnek olarak 1, 2, 3 . . . . . ve n boyutlu Eukleides uzaylarında iki nokta arasındaki uzaklık şu formüllerle bulunur:

R^1 de iki nokta $P_1(X_1)$ ve $P_2(X_2)$ ise, noktalar arasındaki uzaklık:

$$d(P_1, P_2) = X_2 - X_1$$

R^2 de iki nokta $P_1(X_1, Y_1)$ ve $P_2(X_2, Y_2)$ ise

$$d(P_1, P_2) = \sqrt{(X_2 - X_1)^2 + (Y_2 - Y_1)^2}$$

R^3 de iki nokta $P_1(X_1, Y_1, Z_1)$ ve $P_2(X_2, Y_2, Z_2)$ ise

$$d(P_1, P_2) = \sqrt{(X_2 - X_1)^2 + (Y_2 - Y_1)^2 + (Z_2 - Z_1)^2},$$

R^n de iki nokta $P_1(a_1, a_2 \ldots a_n)$, $P_2(b_1, b_2, b_3 \ldots b_n)$ ise

$$d(P_1, P_2) = \sqrt{\sum_{i=1}^{n} (a_2 - b_2)2} \qquad a_2, b_2 \in R \text{ dir.}$$

EUKRATĒS (M. Ö. V. yüzyıl), Atinalı general. Yine Atinalı bir general ve devlet adamı olan Nikeias'ın kardeşidir. 412 yılında strategos (devlet yönetimini elinde tutan yüksek görevlilerden biri, b. bk.) olmuş, Aigos-Potamos savaşından sonra da bu görevi muhafaza etmiştir. Bir fesat hareketi sonucunda Otuz Zorbalar (Trente tyrans) tarafından öldürtülmüştür.

EUKRATİDĒS (M. Ö. II. yüzyıl), Baktriana kralı. Tahtı uğruna önce Euthydemes'in oğlu Demetrios ile, sonra da kendi vasalleri ile çarpışmıştır. Parth'lara yenilerek oğlu Heliokles tarafından öldürülmüştür.

EUKSEİNOS PONTOS (Yun. = konuksever Pontos) [Tar.], eski Yunanlılarda Karadeniz'in adı. E. P., tarih öncesi zamanlardan başlayarak, gemilerin dolaştığı bir deniz olmuştur. Çoğu zaman sisli ve çalkantılı olan bu denize başlangıçta *Akseinos Pontos* (= konuk barındırmaz Pontos) denilmişse de, sonradan *eukseinos* sıfatı ile anılması uygun görülmüştür. M. Ö. X. yüzyılda Karia'lılar ve Akhaia'lılar, E. P. un Asya kıyılarındaki altın ve demir madenlerini işletmeye gelmişlerdir (Argonautes'ler efsanesi). Yunanlıları ise bu denize, orkinoz balığı, buğday, hayvan derileri ve madenler çekmiştir. İlk Yunan kontuarları, yani ticaret mübadelesi merkezleri, M. Ö. VIII. yüzyıldaki İskit istilâları sırasında bozulmuştur. Daha parlak geçmiş olan ikinci sömürgeleme hareketi, özellikle, çeşitli kontuarlar kurmuş olan Miletos'luların eseri olmuştur. Bu kontuarlarda, köle, hayvan derisi, buğday, amber ve kıymetli madenler gibi mallar, Rodos (Rhodos), Sisam (Samos) ve Miletos'tan getirilen şarap, zeytin yağı ve çanak çömlekle trampa edilirdi. M. Ö. V. yüzyılda E. P. ta üstünlük Atina'ya, daha sonra da Kimmeria'lılara geçmiştir. Yunan kontuarları M. S. III. yüzyıla kadar refah içinde bir varlık göstermişlerdir. E. P. un kıyıları daha sonraları, Orta Çağda Cenevizlilerce sömürgeleştirilmiştir. Bu kıyıları ele geçiren milletler arasında oralara en köklü şekilde yerleşenler, Türkler olmuştur. XV. yüzyıl başında Kırım'da bir devlet halinde ortaya çıkan Kırım hanlığı, 300 yıl kadar bağımsızlığını koruyarak Rusların E. P. a hâkim olmalarını önlemiştir. 1453 te İstanbul'un fethi anında, 1461 yılına kadar sürmüş olan Trabzon imparatorluğu dışında, kuzey Anadolu kıyıları Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Bk. KARADENİZ.

EUKTĒMŌN (M. Ö. V. yüzyıl), Yunan astronomu. Atinalı astronom Meton ile birlikte meşhur 19 yıllık ay ve güneş devrini bulmuş, bu takvim (enneakaidekaeteris) M. Ö. 433 yılında Yunanlılarca kabul edilmiştir.

EULALIE [*ölali*], **Séquence de sainte** (= Sta Eulalie ilâhisi), Sta Eulalie için düzülmüş Latince bir manzumenin Fransız halk diline geçirilmiş bir şekli. Fransız şiir sanatının en eski anıtı olan bu 29 mısralık manzume, 880 yılı civarında Saint-Armand manastırında düzülmüştür (Fr. *séquence* veya *prose*, Hıristiyanların bayram günleri âyinlerinde söylenilen bir ilâhidir.)

EULALIUS (380?-450?), antipapa. 418 yılında Papa Zosimus'un ölmesi üzerine din adamlarının ve Hıristiyanların çoğunluğu yeni papa olarak I. Bonifacius'u seçtikleri halde, E., Roma valisinin de desteğiyle ruhbanın ve halkın yalnız bir bölüğü tarafından papalığa getirilmiştir. İmparator Honorius ilkin bu seçimi tanımışsa da, daha geniş bilgi edindikten sonra papalığı Bonifacius'a verdirmiş, E. da bu duruma boyun eğmiş (419) ve Nepi piskoposu olmuştur.

EULENBERG [*öylînberg*], **Herbert** (1876-1949), Alman yazarı. Mülheim (Rhein) da doğmuş, Kaiserswerth'-

te ölmüştür. Yeni romantizmin etkisi altında kalan eserlerinde, asîl bir toplum ideali dile gelir. *Ritter Blaubart* (Şövalye Mavi Sakal) [1905]; *Alles um Liebe* (Her şev aşk için) [1910]; *Komödien der Ehe* (Evlilik komedileri) [1920] adındaki dramları; *Katinka, die Fliege* (Sınek Katınka) [1911]; *Wir, Zugvögel* (Bizler, göçmen kuşlar) [1923] adındaki romanları tanınmıştır. *Schattenbilder* (Gölgeler) [1910] adlı eserinde canlı edebî portreler çizmiştir.

EULENBURG [*oylînburg*], **Albert** (1840 - 1917), Alman hekimi. Berlin'de doğmuş, orada ölmüştür. 1882 den itibaren Berlin Tıp Fakültesi asabî patoloji kürsüsü profesörlüğünde bulunmuştur. *Encyclopédie pratique de médecine générale* (Genel hekimlik prat k ansıklopedisi) in yayım müdürü idi.

EULENBURG [*oylînburg*] **LAR,** Yukarı Saksonya köklü soylularından bir aile. İlk defa XII. yüzyılda adı anılan bu aile Eilenburg'ta hüküm sürmüştür; orada şatosu vardı. XV. yüzyılda Doğu Prusya'ya kol salmış ve 1786 da Prusya kontluğu payesini almıştır.

1. **Botho,** E. kontu (1831 - 1912): Wicken'da doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1881 de Prusya iç işleri bakanı, 1882 de Prusya başbakanı olmuştur. Sosyalist kanunların uygulanmasını sağlamak için ciddî gayretler göstermiştir.

2 **Friedrich (Fritz) Albrecht,** E. kontu (1815 - 1881): Königsberg'te doğmuş, Schöneberg (Berlin) te ölmüştür. 1862 - 1878 yılları arasında iç işleri bakanı olan Friedrich E., anayasa anlaşmazlığında Bismarck'ı desteklemiştir İdarî reform hareketi (şehir, *Gemeinde* ve *Kreis* teşkilâtı) ile muhtar yönetimde daha ileri bir gelişme sağlanmasını hedef tutmuştur.

3 **Philipp,** E. ve Hertefeld prensi (1847 - 1921): Königsberg'te doğmuş, Liebenberg'te ölmüştür. Önce subay olan Philipp E., 1877 de diplomatlık mesleğine geçmiş, 1894 - 1902 yıllarında Berlin elçiliğinde bulunmuştur. Değerli bir şair ve besteci olması, kendisine II. Wılhelm'in yakın dostluğunu kazandırmışsa da, 1906 da Maximilian Harden tarafından aleyhine açılan basın kampanyası sonucunda cinsî sapıklıkla suçlanması üzerine imparatorun gözünden düşmüştür. Yalan yere yemin suçundan aleyhine açılan kovuşturma, E. un hastalanması sebebiyle bir hükme bağlanamamıştır.

EULENGEBIRGE (Coğ.): bk. GÓRY SOWIE.

EULENSPIEGEL [*oylînşpigîl*] (Kuzey Alm **Ulenspegel:** *ulen* = süpürmek, *spegel* = kıç), Till veya Tyll (Thil) adında, hayatı efsane ile karışmış budala geçinen kurnaz bir köylü kişilik. E. adının Fransızca *espiègle* (= muzip, oyunbaz) sözünden geldiği sanılıyor. Orta Almanya'da dolaşarak her gittiği yerde kimisi açık saçık, kimisi kaba, güldürücü lâtifelerini yaydığı, Kneitliggen'de 1300 yıllarında doğup Mölln'de 1350 yılında öldüğü rivayet edilen E. ın mezarı bu şehirdedir. Genellikle, mecazî anlamda sövlenen bir sözü gerçek anlamında kabul etmekten doğan lâtifeleri, ilk olarak 1483 te Braunschweig'lı iki aydın tarafından bir halk kitabı halinde yayımlanmıştır; hikâyelerin bir kısmı uydurulmuş, bir kısmı ise ağızdan ağıza dolaşan eski lâtifelerden derlenmiştir. E., saf, doğuştan gelme bir ferasete sahip olan bir tabiat çocuğunun, kendine önem veren şehirli bilgine oyun etmesini canlandıran bir kişiliktir. Hiçbir lâfın altında kalmayan kurnazca cevapları, aslında, budalalarla çocukların sözlerinde bir hikmet bulunduğu yolundaki derin anlamlı dünya görüşünün bir ifadesidir.

EULENSPIEGEL

E. konusundan batı edebiyatı ve batı müziğinde bol bol yararlanılmış olmakla beraber, en önemli örnekler, De Coster'ın *La légende de Thyl Ulenspiegel et de Lamme Goedzak* (T. U. ve L. G. efsanesi) [1868] adlı romanı ile Richard Strauss'ın *Till Eulenspiegels Lustige Streiche* (T. E. in gülünçlü oyunbazlıkları) [1890] adlı senfonik şiiridir.

EULER [*oylîr*], **Christoph** (1743 - 1812), İsviçreli Alman mühendisi. Berlin'de doğmuş, Rusya'da ölmüştür. Leonhard E. (b. bk.) ın küçük oğlu ve Albrecht E ın kardeşidir. II. Friedrich'in ordusunda askerî mühendis olan E., sonradan II. Ekaterina'nın hizmetine girerek Rusya'ya gitmiş, Systerberck silâh fabrikası müdürlüğünde bulunmuş, Petersburg Bilimler Akademisi hesabına astronomi araştırmaları yapmıştır.

EULER [*oylîr*] **Johann Elbrecht** (1734 - 1800), Leonhard E (b. bk.) ın büyük oğlu. Petersburg'ta doğmuş, orada ölmüştür. Yirmi yaşında iken Berlin Akademisine üye seçilen E., 1758 de Berlin rasathanesi müdürlüğüne getirilmiş, 1761 de Bilimler Akademisi tarafından «bir geminin en iyi şekilde safralanması ve yükünün istiflenmesi» konusunda açılan yarışmanın armağanını Bossut ile paylaşmıştır. 1770 te yine Bilimler Akademisince «Ay'ın teorisine dair» konulu yarışmanın armağanını da babasiyle birlikte kazanmıştır. Bu başarı, baba oğul arasında bir rekabet doğmasına ve aralarının açılmasına sebep olmuştur. Her ikisi de teorilerini 1772 de geliştirmişler ve bu çalışmaları akademice ödüllenmiş ise de, Lagrange (b. bk.) ın aynı alandaki çalışması da armağana ortak olmuştur (1784).

EULER [*oylîr*], **Leonhard** (1707 - 1783), İsviçreli matematıkçi ve fizikçi. Basel'da doğmuş, Petersburg (Leningrad) ta ölmüştür. İlk matematik derslerini babasından almış, Basel Üniversitesinde okumuş, matematik dışında ilâhiyat, tıp ve doğu dilleri de tahsil etmiştir. Üniversitede profesör olan Johann Bernoulli ile oğullarının Petersburg akademisinin kuruluşunda I. Ekaterina tarafından görevlendirilmesi üzerine E. da Petersburg'a gitmiş (1727) ve orada 1730 da fizik profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1733 te yüksek matematik profesörlüğüne geçen E., 1714 te Büyük Friedrich'in çağrısı üzerine Berlin Bilimler Akademisine girmiş ve 1744 te bu akademinin matematik bölümü müdürlüğüne getirilmiştir.

L. EULER

1766 da Petersburg'a dönmüştür. E. matematik, astronomi ve fızık alanlarında geniş çalışmalar yapmıştır. 1755 te kendisini üyeliğine kabul eden Paris Bilimler Akademisinden on defa armağan kazanmıştır.

E. ın eserleri modern matematiğin gelişmesinde temel teşkil eder. Değişirlik (variation) hesaplarının kurucusu E. dır. Bu bilimin ilk ders kitabını *Methodus inveniendi lineas curvas maximi minimive proprietate gaudentes* (Bir özelliğe en yüksek ve en alçak derecede sahip eğrileri bulmak için metot) adiyle 1744 te yayımlamıştır. Analiz (tahlil) konusundaki en tanınmış eserleri şunlardır: *Introductio in analysim infinitorum* (Sonsuzlar analizine giriş) [2 cilt, 1748]; *Institutiones calculi differentialis* (Diferensiyel hesabın prensipleri) [1755]; *Institutiones calculi integralis* (Entegral hesabın prensipleri) [4 cilt, 1768 - 1794]. *Anleitung zur Algebra* (Cebire başlarken) [2 cilt, 1770] adlı kitabı, açıklamalarının duruluğu ile ün kazanmıştır. Analitik mekanik ve göksel mekanik alanındaki çalışmaları da çağ açıcı karakterdedir: *Theoria motuum plenatarum et cometarum* (Gezegenlerin ve kuyruklu yıldızların hareketlerinin teorisi) [1744]; *Mechanica sive motus scientia analytice exposita* (Mekanik veya hareket bilgisinin analitik bir şekilde anlatılışı) [2 cilt, 1736]. Teknik ve fizik soruları üzerine de eğilen E. ın başlıca araştırmaları, Newton'ın çözümünün gelecek kuşaklara bıraktığı dünya sistemi problemleri olmuştur. *Lettres à une princesse d'Allemagne sur divers sujets de physique et de philosophie* (Bir Alman prensesine çeşitli fizik ve felsefe konularında mektuplar) [3 cilt. 1768 - 1772] adlı seri yazıları, ilmî konuların herkesin anlayabileceği dille yazılışında bir örnek teşkil eder. E. ın eserleri 1911 den itibaren 45 cilt halinde yayımlanmıştır.

EULER AÇILARI (Fr. Angles d'Euler), bir 0 noktası etrafında serbestçe dönebilen bir katı cismin konumunun belirtilmesinde kullanılan açılar. Cisim içinde bu 0 noktasından geçen bir L çizgisi tesbit edilirse. cisim bu çizgi etrafında dönebilir. Aynı zamanda cismin bu çizgi etrafındaki dönme açısını da alırsak, cismin son konumu tamamiyle belli olacaktır. L nin doğrultusunu ve bu dönme açısını nitelemek için üç parametreye ihtiyaç duyulur. En elverişli parametre'er E. A. dır. Buna göre, E. A., sabit noktalı bir katı cisim için genelleştirilmiş bir koordinat takımı kurarlar. E. A. ile birlikte 0 noktasının x, y, z karteziyen koordinatları katı cismin uzaydaki duruşunu tamamiyle tanımlar.

EULER ÇEMBERİ, EULER ÜÇGENİ, EULER DOĞRUSU, bir üçgende dış çember (üçgenin tepelerinden geçen çember) in merkezi 0, kenar ortayların kesim noktası G (centroid) ve yüksekliklerin kesim noktası (ortosenter) H, bir doğru üzerindedir. Bu doğruya Euler doğrusu denir (Şekil: 1).

Bir üçgende ortosenter, üçgenin tepelerini birleştiren doğru parçalarının orta noktalarına Euler noktaları denir. Şekil 2 de P, Q, R Euler noktalarıdır.

Euler noktalarının meydana getirdiği üçgene Euler üçgeni denir; PQR △ ni ABC △ nin Euler üçgenidir (Şekil: 2).

Bir üçgende kenarların orta noktası (şekilde) A′, B′, C′ ve yüksekliklerin ayakları D, E, F ve üç Euler noktası, bir çemberin üzerinde bulunur. Bu çembere E. Ç. veya dokuz nokta çemberi denir. E. Ç. nin şu özellikleri vardır:

1. E. Ç. nin yarıçapının ölçüsü, üçgenin dışına çizilen çemberin yarıçapının ölçüsünün yarısına eşittir.

2. E. Ç. nin merkezi, Euler doğrusu üzerinde ve üçgenin dış çemberinin merkezi ile ortosenter'ini birleştiren doğru parçasının ortasındadır.

EULER FORMÜLLERİ, $\sqrt{-1} = i$ notasyonunu ve tabi logaritmanın tabanı olan e sayısını ilk defa Euler kullanmıştır.

$$e^{ix} = \mathrm{Cos}x + i\,\mathrm{Sin}x$$

$$e^{-ix} = \mathrm{Cos}x - i\,\mathrm{Sin}x$$

formüllerine E. F. denir. Bunlar toplanarak veya çıkarılarak

$$\mathrm{Cos}x = \frac{1}{2}\,(e^{ix} + e^{-ix})$$

$$\mathrm{Sin}x = \frac{1}{2i}\,(e^{ix} - e^{-ix})$$

gibi pek çok ilgi çekici bağıntılar bulunur.

$$e^{x+iy} = e^{x}\,(\mathrm{Cos}y + i\,\mathrm{Sin}y)$$

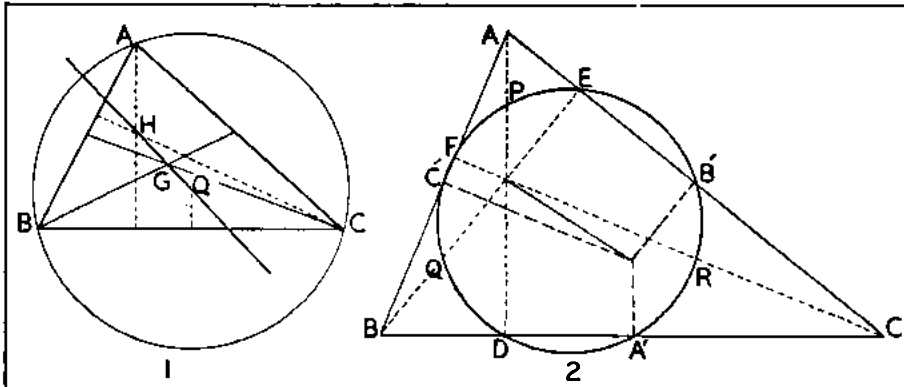
denklemi, z bir sanal (kompleks) sayı olmak üzere, e^z nin tanımında kullanılır.

EULER HAREKETİ (Fiz.): bk. EULER HAREKET DENKLEMLERİ.

EULER HAREKET DENKLEMLERİ (Fr. Équations de mouvement d'Euler, İng. Euler's equations of motion), sabit bir O noktası etrafında dönebilen bir katı cismin hareketini belirten denklemler:

$$A\,\omega'_1 - (B - C)\,\omega_2\,\omega_3 = G_1$$
$$B\,\omega'_2 - (C - A)\,\omega_3\,\omega_1 = G_2$$
$$C\,\omega'_3 - (A - B)\,\omega_1\,\omega_2 = G_3$$

A, B, C = O ya göre aslî eylemsizlik momentleri; ω_1, ω_2, ω_3 = katı cismin ω açısal hızının İ, J, K doğrultularındaki bileşenleri; İ, J, K = O daki aslî eylemsizlik eksenleri doğrultularındaki birim vektörler; G_1, G_2, G_3 = O ya göre dış kuvvetlerin toplam G momentinin İ, J, K boyunca olan bileşenleri.

EULER ÇEMBERİ

EULER İNTEGRALİ, eğer $s > o$ ise:

$$\int_{o}^{\infty} e^{-t} \cdot t^{s-1}\, dt$$

integrali yakınsaktır (Belirli ve sınırlı bir değeri vardır).

Bu integral bir toplam olarak:

$$\Gamma\,(s) = \int_{o}^{1} + e^{-t} \cdot t^{s-1}\, dt + \int_{1}^{\infty} e^{-t} \cdot t^{s-}\, dt$$

şeklinde yazılabilir; buna gamma fonksiyon denir. 1729 da ilk defa Euler tarafından tanımlanmıştır. Eğer n bir tabiî sayı ise şu ilgi çekici özellik bulunur:

$$\Gamma\,(n+1) = n\,!$$

Euler diferensiyel denklemi:

$$x^n \cdot \frac{d^n y}{dx^n} + d_1 \cdot x^{n-1}\, \frac{d^{n-1} y}{dx^{n-1}} + \ldots\ldots\ldots +$$

$$a_{n-1}\, x \cdot \frac{dy}{dx} + a_n\, y = f\,(x)$$

$a_1, a_2, \ldots\ldots a_n$ değişmeyen değerlerdir.

$$Z = \ln\, x, \quad \frac{d}{dx} = \frac{1}{x} = e^{-z}$$

koyarak denklem değişmeyen katsayılı lineer denkleme çevrilmek suretiyle çözülür. Eğer:

$$\frac{d^n y}{dz^n} = D^n y$$

notasyonunu kullanırsak:

$$\frac{dy}{dx} = \frac{dy}{dz} \cdot \frac{dz}{dx} = \frac{1}{x} \cdot \frac{dy}{dz} = \frac{1}{x} \cdot Dy$$

$$\frac{d^2 y}{ax^2} = \frac{d\,(dy/dx)}{dz} \cdot \frac{dx}{ax} = \frac{1}{x^2} \cdot \frac{d^2 y}{dx^2} -$$

$$\frac{1}{x^2}\quad \frac{dy}{dz} = \frac{1}{x^2} \cdot D\,(D-I)\,y$$

$$\frac{d^3 y}{dx^3} = \frac{1}{x^3}\quad D^2\,(D-1)\,y - \frac{2}{x^3}\quad D\,(D-1)$$

$$y = \frac{1}{x^3}\quad D\,(D-1)\,(D-2)\,y$$

$$\frac{d^n y}{dx^n} = \frac{1}{x^n}\quad D\,(D-1)\ldots\ldots\ldots(D-n+1)\,y$$

Bu değerler denklemde yerine konursa, bir değişmeyen katsayılı lineer denklem bulunur.

EULER SABİTİ, $\lim_{n \to \infty}\left(\sum_{k=1}^{n} \frac{1}{k} - \log n\right)$ limitinin değerine E. S. denir. Ekseriya C veya γ harfi ile gösterilir. Açık yazılışı şöyledir:

$$1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \ldots\ldots + \frac{1}{n} - \mathrm{Log}\; n$$

nin $n_{\to\infty}$ halinde limit değeridir. Limit değeri Euler tarafından 0. 5 772 156 649 015 328 olarak bulunmuştur.

EULER - BERNOULLI [*oylır - bernuyi*] **KANUNU** (Fr. Loi d'Euler - Bernoulli), bir kiriş hafifçe eğildiği vakit eğici moment ile eğrilik yarıçapı arasındaki $M = \frac{k}{\varrho}$ bağıntısına verilen ad. Burada ϱ eğrilik yarıçapı ve k, kiriş için bir sabittir. Gerçekten k = E I dir. Burada E. - Young modülü, I ise kirişin dik kesitinin, orta merkezinden geçen ve M momentinin düzlemine dik olan bir eksene göre eylemsizlik momentidir.

H. V. EULER - CHELPIN

EULER - CHELPIN [*oylır - kelpin*], **Hans von** (1873 - 1964), Alman kimyacısı. Augsburg'da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. Berlin, Göttingen ve Würtzburg üniversitelerinde okumuş, Pasteur Enstitüsünde çalışmış, 1906 da Stockholm biyokimya enstitüsü müdürü olmuş, fiziksel kimya metotlarını şekerlerin mayalanmasının ve diyastazlarla vitaminlerin incelenmesine uygulamış, karotende A vitaminin varlığını tesbit etmiş ve koenzimleri bulmuş, 1929 Nobel kimya armağanını kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Chemie der Enzime* (Enzim kimyası) [1910], *Chemie der Hefe und der alkoholischen Gärung* (Maya ve alkolik mayalanma kimyası) [1915], *Biochemie der Tumoren* (Urların biyokimyası) [1941].

EULOGIA (Yun. *eulogia* = takdis etme, kutsama) [Din tar.], dinî törenlerde kutsallamaya ve kutsallanmış ekmeğe verilen ad. Önceleri âyin (missa) in başında müminler tarafından sunulup henüz Tanrıya adanmamış olan ekmeklere Eulogiae (E. nın çoğulu) denirdi. Âyini yöneten rahip, bu ekmekleri kutsallayarak halka dağıttırırdı. Gitgide piskoposlar arasında birlik işareti olarak kutsallanmış ekmekler (E. lar) göndermek geleneği doğmuştur. Zamanla müminlerin de bu kutsallama törenlerine katılmasına izin verilmesi «kutsallanmış ekmek» geleneğini doğurmuştur. Kavramın genişlemesi sonucunda, piskoposların verdiği küçük hediyelere de E. denilmiştir.

EULOGIO (IX yüzyıl), rahip ve din fedaisi. Córdoba'da doğmuştur. Rahipliğe kabul edildikten sonra, Córdoba okulunun başına geçmiş ve kütüphanesini zenginleştirmiştir. Vaızları ve yazıları [*Memoriale sanctorum* (Azizlerin hatıraları); *Documentum martyriale* (Din fedailiği üzerine bilgi)] ile Müslüman mahkemeleri karşısına çıkan Hıristıyanları yüreklendirmeğe çalışmıştır. 851 de Saül adını taşıyan piskoposu ile birlikte hapsedilmiş, 858 de Toledo başpiskoposluğuna seçilmişse de, görevine başlamadan önce 859 da ölüm cezasına çarptırılmıştır.

EULYTÈNE (Mineraloji): bk. ÖLİTEN.

EUMARÈS (VI. yüzyılın ikinci yarısı), Atina'lı ressam. Plinius'a göre, E., resim sanatına ilk olarak ışınkara (ışık - gölge) yı getirmiş ve erkeklerin ten rengini kadınlarınkinden ayırmıştır. Heykeltıraş Antenor, E. in oğlu ve yetiştirmesidir.

EUMĒLOS, Korinthos'lu (M. Ö. VIII. yüzyıl sonları), Yunan şairi. *Korinthiaka* adlı bir destan ona atfedilirdi. Sonradan nesre çevrilmiş olan bu eser, Korinthos'un efsanevî tarihini anlatır.

EUMENĒS I, Bergama hükümdarı. M. Ö. 263 - 241 yıllarında krallık etmiştir. Bergama (Pergamos) devletinin kurucusu Philetairos'un yeğeni ve evlâtlığı olan E., sanıldığına göre II. Ptolemaios'un yardımiyle I. Antiokhos'u yenmiş (aş. yu. 262 veya 261) ve böylece bağımsızlığa ulaşmıştır. Bergama krallığının gerçek kurucusu sayılan E., Aiolia kıyılarından ve Kaikos vadisinden İda (Kaz) dağına kadar genişlettiği

ülkesinin topraklarını Apameia barışı (M. Ö. 188) na kadar elinde tutmuştur. Bununla beraber kral unvanını almamıştır. Philetairos'un politikasını sürdürerek çevredeki Yunan şehirleri üzerinde gittikçe artan bir nüfuz sağlamıştır.

EUMENĒS II, Bergama kralı. M. Ö. aş. yu. 197 - aş. yu. 159 yıllarında krallık etmiştir. I. Attalos'un büyük oğlu ve halefi olan E., kendisinden önce Roma ile yapılmış olan ittifaktan büyük bir fayda sağlamıştır: Titus Quinctius Flamininus'un yanında Sparta tyrannos'u Nabis'e karşı (195), sonra Scipio'larla beraber Magnesia (Manisa) da III. Antiokhos'a karşı (190) savaşmış ve müttefiklerinin zaferine geniş ölçüde hizmet etmiştir. Bu hizmetine karşılık, Apameia barışı (M. Ö. 188) nda geniş topraklar elde etmiştir. Karia ve Lykia bölgeleriyle Antiokhos'a karşı savaşmış olan Yunan şehirlerinden gayri bütün Seleukos'lulara ait olmuş olan bütün Küçük Asya E. e verilmiştir. 188 den 166 ya kadar Bithynia kralı I. Prusias'a (185), Galatlara ve Pontos kralı I. Pharnakes'e karşı yaptığı savaşlarla Küçük Asya'da sahip olduğu üstünlüğü daha da güçlendirmiştir. Üçüncü Makedonia harbinde Roma'ya karşı gösterdiği bağlılığa rağmen, E. in kuvvetinden ve ihanet etmesi ihtimalinden korkan Roma senatosu, onun Roma'ya gelmesine izin vermemiş (167) ve düşmanlarını, bu arada Galatları korumuştur. E. 166 da Galatlara karşı savaşarak onları yenmiştir. Küçük Asya'nın ikinci derecedeki devletleri E. e karşı ittifaklar kurmuşsa da, E. bunlara usta politikası ile karşı koyabilmiş ve ölümünden sonra ülkesinin birlik ve bütünlüğünü sağlamak üzere yeni yeni şehirler ve askerî sömürgeler kurmuştur. Zamanında Bergama refah içinde olup Aigina ve Andros'a hükmediyordu ve Ege Denizinin başlıca pazarı haline gelmiş olan Delos'ta seçkin bir yer tutmuştu. E., edebiyat ve sanatları korumuş, Bergama tepesini anıtlarla doldurmuş, kütüphanesini zenginleştirmiş ve büyük Zeus ve Athena sunağını tamamlamıştır. Bu sunağın tanrılarla titanların savaşını tasvir eden büyük saçaklığı (efrizi), I. Attalos'un Galat'lara karşı, yani E. in fikrince medeniyetin barbarlığa karşı elde ettiği zaferi kutlar.

II. EUMENES

EUMENİDES (Yun. = merhametliler) [Yunan mit.], özellikle Attike'de zıt anlamlı olarak Erinyslere verilen ad.

EUMĒNIUS (260 - 311), Gallia'lı hatip. Autun'de doğmuş, orada ölmüştür. Gallia'da yerleşmiş olan Atinalı hatip Glaukos'un torunu olan E., Autun ve Roma'da ders vermiş, Constantius Chlorus'un hatipliğinde bulunduktan sonra Autun okullarına müdür olmuştur. İmparatorlara hitaben yazılmış birkaç övgü bırakmıştır.

EUMOLPOS (Yunan mit.), şair, asker, kâhin, rahip ve kanun yapıcısı olan efsanevî bir kişi. Denizler tanrısı Poseidon ile Khione'nin oğlu olan E., anası tarafından denize atılmış, babası tarafından kurtarılarak Ethiopia'ya götürülmüş, burada yetiştikten sonra Thrakia'da yaşamıştır. Eleusis'teki Demeter mysteria'larını onun kurduğu söylenir. E., Erekhtheus gibi, Atina'ya karşı savaşan Eleusis'lilere yardım ederken öldürülmüştür. Eleusis kültünün başlıca rahipleri Eumolpidai adındaki aileden seçilirdi.

EUMYDRINE [*ömidrin*], atropin - methylnitrat. Suda eriyebilen beyaz renkli bir toz olup dıştan göz hastalıklarına karşı, içten bağırsak spazmalarını çözmekte kullanılır. Salgı kesici olarak da etkilidir.

EUNAPİOS (aş. yu. M. S. 347 - 420), Yeni Eflatuncular felsefesinin tarihçisi. Sardes (Lydia) te doğmuştur. Sardes ve Atina'da okumuş ve orada iken Eleusis mysterion'larına kabul edilmiştir. E., Sardes'te hekimlik etmiştir. Eserleri: *Khronike historia he meta Deksippon* (Deksippos'un kroniğinin devamı) (Deksippos, M. S. III. yüzyılda yaşamış olan bir tarihçidir). Günümüze kadar gelmeyen 14 kitaplık bu tarih, II Claudius'un ölümünden Arkadios'un kız kardeşi Pulcheria'ya kadar giderdi (268 - 408); *Bioi philosophon kai sophiston* (Filozof ve sofistlerin hayatları). Bu eser Plotinos, Porphyrios, İamblikhos, Libanios, Himerios, Proaireios, Khrysanthios ve zamanına kadar yaşamış olan başka düşünür, hatip ve hekimler hakkında değerli bilgi verir.

EUNOMİOS (Lat. Eunomius) [Din tar.] (aş. yu. 320 - aş. yu. 392), Kyzikos piskoposu. Dakora (Kappadokia) da doğmuş, orada ölmüştür. Maceralı bir gençlikten sonra, Antakyalı Areiosçu Aetios'un öğrencisi olarak ilâhiyat öğrenmiştir. 360 ta Kyzikos piskoposluğuna getirilmiştir. Logos (Verbum) un, yani İsa'nın, babası olan tanrının bir altında olduğunu öğretirdi. Etkisi o kadar büyük olmuştur ki, Nazianza'lı Gregorios, St. Basilios ve Nyssa'lı Gregorios onun nazariyelerini çürütmeğe çalışmışlardır. 361 de Kyzikos piskoposluğundan alınmış ve imparator tarafından sürülmüştür. Aetios'la birlikte Anomoianoi veya Eunomianoi tarikatının lideri olarak tanınmıştır. Başlıca eseri *Apologia* (Savunma) dır.

EUNOSTOS (Yun. = hayırlı dönüş) [Eski coğ.], Eski İskenderiye (Mısır) nin batı limanı. Bu liman, kıta ile Heptastadion seddi ve Pharos adası arasında bulunurdu. Şimdiki İskenderiye limanı E. limanının yerinde kurulmuştur.

EUNUS, Suriye'li köle. Apameia asıllı olan E., bereket tanrıçası Atargatis'e taparmış. Büyük bir nüfuz kazanmış olup Antiokhos adı altında kral unvanı ile Sicilya köle ve paryalarının ayaklanmasını yönetmiştir (135). Kendisine karşı gönderilen orduları yenmiştir. 133 te Calpurnius Piso, E. u Tauromenion'da kıstırmıştır. Bu şehrin alınmasından sonra E. bir mahzende saklanmışsa da, yeri bulunarak Morgantira'da hapsedilmiştir. Az zaman sonra burada ölmüştür.

EUPALİNOS, Megara'lı (M. Ö. VI. yüzyıl), **Yunan** mimarı ve mühendisi, Naustrophos'un oğlu. M. Ö. 530 da eski Samos şehrini beslemek için kurduğu tünel ve su kemeri hâlâ durur.

EUPATOR (Tarih): bk. ANTİOKHOS, V.

EUPATRİ'LER (Yun. Eupatrides), Attike'de soylular sınıfı mensupları. E. lerin doğuştan soyluluğu uzun zaman bir oligarşi meydana getirmiş, M. Ö. VIII ve VII. yüzyıllarda siyasî ve askerî iktidara hâkim olmuşlardır. Solon'un anayasası E. lerin çoğu imtiyazlarını ellerinden almışsa da, toprakların ve rahiplik mevkilerinin ellerinde bulunmasından dolayı büyük nüfuzlarını muhafaza etmişlerdir.

EUPATORIUM: bk. KOYUN PITRAĞI.

EUPEN [Alm. *öypin*, Fr. *öpen*] (Fr. Néau), Belçika'da bir komün (Liége provensi, Verviers arondismanı), Vesdre ve Helle nehirlerinin birleştiği yerde bulunan bir şehir. Nüfusu 14 200 dür. Gotik ve barok kiliseleri, bir elektrik santralı, besin endüstrileri, alet ve makine fabrikaları, yün eğirme ve dokuma fabrikaları, hidroterapik kurumları ve bir sanatoryumu vardır. E. şehri ve bölgesi 1801 e kadar Limburg dukalığına, bu tarihten 1814 e kadar Fransa'ya, bundan sonra 1819 a kadar da Prusya'ya ait olmuştur. E., Versailles antlaşmasiyle Belçika'ya verilmiş, 1940 - 1944 yıllarında geçici olarak III. Reich'a katılmış, sonra yine Belçika'ya iade edilmiştir.

EUPHAUSIACEA [*eufausiasea*], Eklembacaklılar şubesinden Kabuklular (Crustacea) sınıfına giren bir takım. İki familya 12 cins ve 85 türden ibarettir. Pelajik cinsleri yanında planktonik olanları da vardır. Bütün okyanuslarda ve Akdeniz'de yaşayan türleri kapsayan bu grup hayvanlarda ışık organı vardır. Fosforlu ışık bezi mavi - yeşil renkte ışık verir. Birçok türler gündüzü denizin derinliklerinde geçirir (2 000 m ye kadar). Bileşik gözleri vardır, solunum solungaçla sağlanır. Kanlarında hemosiyanin maddesi bulunur. Erkek ve dişi ayrıdır. Döllenmiş yumurta planktoniktir.

EUPHEMİSMOS (Lat. Euphemismus, Fr. Euphémisme, Osm. Edeb - i kelâm, Türk. Örtmece), bazı fikir ve olaylar ın çiğliğini, çirkinliğini değişik bir ifade ile yumuşatmayı, örtmeyi hedef tutan mecazlı, örtülü söz. Meselâ şaşı bir kimseden *tatlı şehlâ*, topaldan *hafif aksak* diye söz edilir. «Eşiniz ne zaman doğuracak?» diye sorulmaz, «Yolcunuz ne zaman gelecek?» diye sorulur. Eskilerimiz, söylemeyi edebe aykırı saydıkları bazı Türkçe kelimelerin Arapça veya Farsça karşılığını kullanmak suretiyle de E. a baş vurmuşlardır; böylece *sıçan* yerine *fare*, *domuz* yerine *hınzır*, *karı* yerine *zevce*, *refika*, *halîle* kelimeleri tercih edilerek Türkçe karşılıkları küfür sözlüğüne bırakılmıştır. Bazan asıl kelimenin zıt anlamını ifade eden kelime veya deyimler kullanılmasına kadar E. ta ileri gidildiği olur. Meselâ, cin ve peri korkusuyle, bunlardan bahsedilirken, gazaplarını yumuşatmak için *iyi saatte olsunlar* demek eskilerimizce adetti. Kaynanaya *cici anne* denilmesi de bu yoldan açıklanabilir. Attan düşen bir süvari erinin «indim komutanım» demesi de bir E. tur.

Eski Yunanlılarla Romalılarda E. un büyük önemi vardı. Kötü, çirkin, şom fikirler uyandıran kelimeler onlarca uğursuzluk, kötüye yorma sayılırdı. Kanun metinlerinde bile bu türlü uğursuz deyimlerden kaçınılırdı. Meselâ, korkunç intikam perileri *Erinys*'lere, «iyiliksever» anlamına gelen *Eumenides* adı verilmişti. Azgın fırtınalariyle birçok gemilerin batmasına sebep olan Karadeniz'e «konuksever» anlamında *Eukseinos Pontos* denilmişti. Fransız yazarı Jules Renard, «ihtiyat, korkunun bir E. udur» der. Bk. TABU.

EUPHORBIA (Bot.): bk. SÜTLEĞEN.

EUPHORBOS (Yun. mit.), kuvvetiyle ün kazanmış Troia'lı Panthoos'un oğlu. Patrokles'i yaralamış ve Menelaos tarafından öldürülmüştür. Pythagoras, E. un ruhunun ölümünden sonra kendisine geçtiğini ileri sürüyordu. gelmiştir.

EUPHORİŌN (M. Ö. aş. yu. 276 - aş. yu. 200), Yunan şairi. Khalkis (Euboia, Eğriboz) te doğmuş, Suriye'de ölmüştür. 220 yıllarına doğru Antakya'ya gelmiş ve orada Büyük Antiokhos'un kütüphanecisi olmuştur. Hemen bütün yazıları kaybolmuştur. Eserleri, tarihî monografyalar, epigramlar ve manzum hikâyelerden ibarettir. Bunlarda efsanelerin bilgince yorumuna, aşk hikâyelerine, *metamorphoses*'ler (insanların hayvan, bitki veya cansız cisimler biçimine dönüşmesine ait masallar) e ve romanesk hikâyelere yer vermiştir.

EUPHRAİOS (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan filozofu, Eflatun'un çömezi Oreos (Euboia, Eğriboz) ta doğmuştur. Kral Perdikkas'ın gözdesi olup onun adına Makedonya'yı yönetmiştir. Perdikkas'ın ölümünden sonra Atina'ya dönen E., kral Philippos ile mücadele etmiş, partisi elenince de kendini öldürmüştür (aş. yu. 342).

EUPHRANŌR (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan ressamı ve heykelcisi. Korinthos'ta doğmuştur. En çok Atina'da çalışmış, tanrı ve kahraman tasvirleri yapmış, Philippos ile İskender'i *quadrigium* (dört atlı araba) üzerinde tasvir etmiştir. Kerameikos (Atina'da büyük bir meydan) taki Zeus Eleutherios (kurtarıcı Zeus) revakını, tanrıları, demokrasiyi, Theseus'u, ulusu, Atina'lıların Mantinea şehrine taarruzunu tasvir eden tablolarla süslemiştir. Metinlerden öğrendiğimiz bütün bu eserler yok olmuştur. E. un renkler ve nisbetler üzerine yazdığı bir eser de kaybolmuştur.

EUPHRASIA [*eufrasiya*], Yüksükotugiller (*Scrophulariaceae*) familyasından, 200 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türleri kuzey yarımküresinin hemen her bölgesinde yaygın olduğu gibi, güney yarımküresinde de yetişmektedir. Bunlar yeşil, yarı parazit bitkilerdir.

EUPHRATĒS (Coğ.): bk. FIRAT.

EUPHRATĒS (ölm. M. S 108), Stoacı filozof. Suruye'de Tyr (Sur) de (veya Epiphania'da veya Mısır'da) doğmuş, Roma'da ölmüştür. Tyana'lı Apollonios'un mucizelerinin asılsız olduğunu ileri sürmüş olan E., genç Plinius'un dostu idi. Genç Plinius, E. in fazilet ve hünerlerini son derece övmüştür. İmparator Hadrianus ile Marcus Aurelius, E. in belâgatini överler. İhtiyarlayıp hastalanınca İmparator Hadrianus'tan izin alarak intihar etmiştir.

EUPHRATĒS (M. S. II. yüzyıl), Hıristiyan din sapkını. St. Hippoltos'a göre, Perates veya Peratikoi adını taşıyan gnostik ve astrolojik mezhebin kurucusudur. Bu adı, E. in oturduğu Pera şehrinden almışlardır. E. in öğretisine göre, evren üç ayrı dünyadan meydana gelmiş olup İsa bunların her birini ayrı ayrı kurtarmıştır. İsa ise meşhur yılanın ta kendisidir. Bu mezhebin kaderi hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.

EUPHRŌN (M. Ö. IV. yüzyıl), Yunan komedisinin yeni devrini temsil edenlerden Atinalı bir şair. Bazı komedilerinin ancak adları ve bazı parçaları bize kadar gelmiştir.

EUPHRŌN (ölm. M. Ö. aş. yu. 366), Sicyone sitesi zorba kralı. Önce Sparta'nın, sonra Thebai'nin ve nihayet Arkadialılarla Argosluların himayesi altında hüküm sürmüştür. Oligarkhları kovmuş, dinî emlâki dünyevîleştirmek suretiyle iktidarda kalmıştır. Bu icraatında fazla aşırı gittiği için Arkadialılar tarafından kovulan E., Thebai'ye kaçmış, orada öldürülmüştür.

EUPHRONİOS (M. Ö. VI. yüzyılın sonu - V. yüzyılın başları), Atinalı çömlekçi ve vazo ressamı. Çömlekçi Kakhrylion için, bugün München müzesinde bulunan bir kupa üzerine at üstünde Leaglos'u ve Herakles ile Geryon'un savaşını temsil eden resimler yapmıştır. E. un resimlediği bir

küp Louvre müzesindedir (Herakles'in Antaios'a karşı savaşı). Leningrad müzesinde de Hetaira (Eski Yunan'ın kibar fahişeleri) ları canlandıran bir *psykter*'i vardır. Atelyesinden çıkan başka vazolara Panaitios, Onesimos, Pistoksenos resimler yapmıştır. Bunların biri (Amphitrite ile Theseus) Louvre'dadır. E a, «ciddî üslûp» denilen ve vasıtaların sadeliği, resmin temizliği ile kendini gösteren okulun en iyi temsilcisi gözü ile bakılır.

EUPHRONİOS: Vazo (Louvre Müzesi)

EUPHROSYNĒ (Yun. mit.), Batıda Üç Lûtuf (Fr. Les Trois Grâces, İng. The Three Graces) diye anılan Zeus kızı üç tanrıçadan biri. Her yıl bitkilerin yenilenmesini yöneten ve dünyanın neşesini temsil eden bu üç kızdan öbürleri Aglaia ile Thalia'dır (bk. KHARİTES'LER).

EUPHUES'ÇİLİK [*yufuiçilik*] (İng. Euphuism [*yufuizm*] < *euphyes*) [İngiliz edebiyatı], İngiltere'de kraliçe I. Elizabeth devrinde moda olan özentili ve yapmacıklı konuşma ve yazma üslûbu. Adını, John Lyly'nin *Euphues, or the Anatomy of Wit* (Euphues veya aklın anatomisi) [1759] ve *Ephues, and his England* (Ephues ve onun İngilteresi) [1850] adındaki macera romanlarının kahramanı olan Atinalı genç soylu Ephyes'ten almıştır. Yazar bu eserlerinde Ephyes maskesi altında kraliçe I Elizabeth devrindeki bir İngiliz soylusunun ve dolayısiyle İngîliz sarayındaki insanların yaşayış ve âdetlerini sezdirir. İngiltere'deki E., aş. yu. İspanya'daki Gongora'cılık ve İtalya'daki Marini'cilik ile çağdaş olmuş, fakat modası ancak 15 yıl kadar sürmüştür. E, o sıralarda batı edebiyatlarında gelişmekte bulunan *préciosité* tarzının İngiltere'ye vergi biçimi olmuştur. Shakespeare bile *Love's Labors Lost* (Boşuna çekilen aşk ıstırabı) adlı eserinde, E. in gülünçlüğünü belirtmiş olmakla birlikte, kendisi de ona uymaktan kurtulamamıştır. Ben Johnson, *Every Man out of his Humour* (Herkes kendi oluşundan başka türlü) adındaki eserinde E. i hicvetmiş, Walter Scott da *The Monastery* (Manastır) sinde Peter Shafton'ın şahsında bir E. çiyi canlandırmıştır. Bk. GONGORA'CILIK, MARİNİ'CİLİK ve PRÉCIOSITÉ.

EUPOLEMOS (M. Ö. I. yüzyıl ortaları), Yahudi yazarı. Yunanlıların suçlamalarına karşı Yahudiliği savunmağa ve Yahudi kültürünün, dünyanın en eski kültürü olduğunu birkaç edebiyatçı ile birlikte ispata çalışmıştır. Yazılarından bize kalan parçalar Yunanca olup bu yazarı kabiliyetli bir kalem savaşçısı olarak gösterir.

EUPOLİS (M. Ö. aş. yu. 446 - 411), Atina'lı komedi şairi. Atina'da doğmuştur. Eski komedinin üstatlarından biridir. 17 yaşında iken ilk piyesi sahneye konmuş ve yedi defa birincilik ödülü almıştır. İlk zamanlarda Aristophanes' in arkadaşı olan E., rivayete göre, onun «Şövalyeler» komedisinde beraber çalışmıştır. Fakat sonradan iki şair bozuşmuş ve birbirini kopyacılıkla suçlamıştır. E. 15 kadar komedi yazmıştır. Bunlarda bazı politikacılara, özellikle Alkibiades'e şiddetle çatar.

EUQUININE [*ökinin*], kinin'in asetiketer - karbon asit - ethyl'i Renksiz kristaller halinde olup lezzeti acı olmadığı için kinine tercih edilir. Boğmaca ve zatürree hastalıklarının tedavisinde kullanılır

EURASIA (Coğ.): bk. AVRASYA.

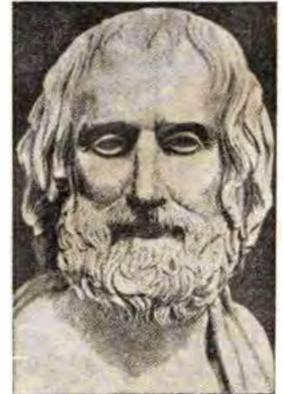
EURE [*ör*] (Fr. **Département de l'**), kuzey Fransa'da, Normandıya'da bir departman. Kuzeyden Seine - inférieure, doğudan Oise ile Seine - et - Oise, güneyden Eure - et - Loir, güneybatıdan Orne ve batıdan Calvados departmanları ile çevrilidir. Departmanda birçok tarihî anıtlar vardır. E. ün kuzey kesimleri, 1944 yazında Caen'den Rouen'a doğru ilerleyen İngiliz - Amerikan kuvvetlerinin ana yolu üzerinde idi. E. ün ılık bir iklimi vardır ve Fransa'nın en zengin tarım bölgelerindendir. Tahıl, elma ve başka meyvalar yetiştirir, geniş bir hayvancılık ve sütçülük endüstrisine sahiptir. E. de demir - çelik, dokuma ve daha başka önemli sanayiler de vardır. Yönetim merkezi Evreux'dür. Yüz ölçümü 6 037 km², nüfusu 361 904 (1962) tür.

EURE [*ör*], kuzeybatı Fransa'da bir ırmak. Uzunluğu 225 km dir. Perche bölgesinden kaynayan bu ırmak, sularının düz yönlü akışiyle tanınmıştır. Arve ırmağı ile birleştikten sonraki kısmı ulaşıma elverişlidir. Chartres, Maintenon, Nogent - le - Roi, Pacy ve Louviers şehirlerini sular, Seine ırmağına karışır.

EURE - ET - LOIR [*ör e luar*], kuzey Fransa'da bir departman. Kuzeyden Eure, doğudan Seine - et - Oise, güneydoğudan Loiret, güneyden Loir - et - Cher ile Sarthe ve batıdan Orne departmanları ile çevrilmiştir. Departman 1944 yazında savaş görmüş ve bazı Orta Çağ anıtları harap olduğu halde birçoğu, özellikle meşhur Chartres katedrali sağlam kalmıştır. E. Fransa'nın en zengin tarım bölgelerindendir: tahıl, şeker ve meyva yanında Normandıya sığır sürüleri için büyük ölçüde yem yetiştirir. Süt işletmeleri çok gelişmiştir. Süt, yağ ve peynir, tavuk ve yumurta ile Paris pazarlarını besler. Tahıl ticareti önemlidir ve birçok un fabrikaları ile başka işletmeleri vardır. Yönetim merkezi Chartres, yüz ölçümü 5 940 km², nüfusu 277 546 (1962) dır.

EURIC veya EVARIC (aş. yu. 420 - 484), Vizigotlar kralı (466 - 484). Kardeşi Theodorich'i öldürterek yerine geçen E., Loire nehrine kadar Gallia'yı, Provence'ı ve İspanya'nın kuzeyini fethetmiştir. Hem asker hem idareci olan E., dinî bakımdan koyu bir Areios (b. bk.) çu olarak tanınır.

EURİPİDĒS (M. Ö. 480 - 406), üç büyük Yunan trajedi yazarının en genci. Salamis'te doğmuş, Makedonya'da ölmüştür. Bazı kaynaklara göre, soylu bir ailenin çocuğu, bazılarına göre ise babası Mnesarkhos meyhaneci, anası Klito ise sebze satıcısı imiş. Pek mevsuk olmayan bazı rivayetler, önce ressamlık öğrendiğini, sonra da pehlivanlık yaptığını söyler. Her halde, bilim ve felsefe ile uğraştığı muhakkaktır. Filozoflarla sofistlerin, özellikle Anaksagoras, Protagoras ve Prodikos'un etkisi eserlerinde çok bellidir. Şiir ve tiyatro sanatına erken yönelen E., yirmi beş yaşında iken ilk tragedisi *Poliaddes* (455) i oynatmıştır. İlk büyük başarısını 441 yılında elde etmiştir. Söylentiye göre, iki defa

EURİPİDES (Napoli Müzesi)

evlenmiş, fakat mesut olamamıştır. Üç oğlundan biri tüccar, biri aktör, üçüncüsü de trajedi şairi olmuştur. Bu üçüncü oğlunun adı da E. idi. Hayatının sonuna doğru Makedonya kralı Arkhelaos'un sarayına çekilen E. in burada köpekler tarafından parçalanarak öldüğü söylenir. 92 piyes yazmıştır. Bunlardan çoğunun ancak başlıkları ve bazı parçaları bize kadar gelmiştir. Tam olarak elimizde 17 trajedisi vardır. Yazılış tarihlerine pek güvenilemeyen bu eserler şunlardır: *Alkestis* (ad) [438]; *Medeia* (ad) [431]; *Hippolytos stephanephoros* (taçlı H.) [428]; *Herakleidai* (Herakles'in torunları) [430 - 427]; *Andromakhe* (ad) [aş. yu. 426]; *Hekabe* (ad) [aş. yu. 424]; *Herakles mainomenos* (Deliren Herakles) [aş. yu. 424]; *İketides* (Yalvaran kadınlar) [422]; *İon* (ad) [418]; *Troades* (Troia'lı kadınlar) [415]; *İphigeneia he en Taurois* (İphigeneia Tauris'te) [414]; *Ēlektra* (ad) [413]; *Helene* (ad) [412]; *Phoinissai* (Fenikeli kadınlar) [409 veya 408]; *Orestes* (ad) [408]; *İphigeneia he en Aulidi* (İphigeneia Aulis'te) [405]; *Bakkhai* (Bakkhos rahibeleri) [405]. Bu son iki piyes Makedonya'da yazılmış ve şairin ölümünden sonra, 405 te temsil edilmiştir. E. in *Kyklops* (Tepegöz) adlı satyr dramına gelince, bunun temsil tarihine dair hiç bilgimiz yoktur.

E. in piyeslerini Aiskhylos ve Sophokles'inkilerle karşılaştırırsak, E. in birçok yenilikler getirdiğini görürüz: aşk tutkularının tahliline ve kadın rollerine daha çok önem verilmesi; heyecan verici (pathoslu) durumlara karşı gösterilen aşırı eğilim; bilim ve felsefeye yer verilmesi; mythos'ları yenilemek ve başka konular bulmak yolunda gösterilen çaba; ön oyunlardan faydalanma; koronun aksiyonla hemen hemen ilgisini keserek yeni bir hüviyet alması; kostümlerin seçiminde ve sahneye koymada daha büyük titizlik gösterilmesi gibi özellikleri kapsayan bu yenilikler, ilkin Atinalı seyircileri şaşırtmış gibi görünür. E., hayatında büyük bir ün sağlayamamış, ancak beş zafer kazanmıştır. Aristophanes, *Batrakhoi* (Kurbağalar) [405] de onunla amansızca alay eder ve Aiskhylos'un dehası karşısında onu küçümser. Ancak ölümünden sonradır ki halk tarafından gittikçe artan bir rağbet görür. Samsata'lı Lukianos gerek Atina'da gerek Yunan dünyasının birçok başka şehirlerinde hüküm süren Euripidomania (E. çılgınlığı) dan bahsetmektedir.

E. in eserleri birçok batılı şairlere ilham kaynağı olmuştur. Fransızlardan Corneille onu, *Médée* trajedisinde, Racine de *Andromaque*, *Iphigénie* ve *Phèdre* trajedilerinde örnek tutmuştur. Cumhuriyetten sonra birçok eserleri Türkçeye çevrilerek Millî Eğitim Bakanlığının Klasikler Serisinde yayımlanan, bazıları Devlet Tiyatrosu sahnelerinde oynatılan E., Türk seyircisi tarafından da beğenilmiş ve tutulmuştur. Bu çeviriler arasında *Herakles* (çev. L. Ay); *Hekabe* (çev. H. Varoğlu), *Alkestis* (çev. A. H. Tanpınar); *Medeia* (çev. A. H. Tanpınar); *Elektra* (manzum, çev. A. Obay, Devlet Tiyatrosunda temsil edilmiştir); *Bakhalar* (çev. S. Eyüboğlu); *İphigenia Aulis'te* (çev. L. Kerman) v. b. sayılabilir.

EURİPOS [Yun. = dönek] **veya EURIPUS BOĞAZI,** Euboia (Eğriboz) adasının güney kesimini kıta Yunanistanı (Boiotia) ndan ayıran çok dar bir boğaz. Üzerinden bir köprü geçer. Eski Yunanlılar bu boğazın darlığından faydalanarak orada bir köprü ve bir şose yapmışlardı. Daha o zamanlar akıntının yön değiştirmesi olayı hayret uyandırmış ve izah edilememişti. Boğaza «dönek» adını veren de bu olaydır. Çoğu zaman akıntı, gelgitin etkisiyle günde muntazam olarak dört defa yön değiştirir. Buna «düzenli akıntı» adı verilir. Ayda 6 - 7 gün ise «düzensiz akıntı» günde 12 - 14 defa yön değiştirir.

EUROP [Fr. *örop*, Alm. *oyrop*] **ANLAŞMASI,** *Europ* işaretiyle belirtilen modern yapıdaki vagonların aynı hat üzerinde her iki yönde kullanılabilmesi için bazı Avrupa demiryolu idareleri arasında varılmış bir anlaşma.

EUROPA, Jupiter'in büyük uydularından biri. Yer küresinin Ay dediğimiz tek bir uydusu olduğu halde, Jupiter'in 12 uydusu vardır. Bunlardan özellikle dördü çok büyük ve parlaktır. Onun için bu dört uydu daha 1610 yılında, Galileo Galilei (b. bk.) tarafından küçük ve basit bir dürbünle keşfedilmişti. Bunlar, keşif tarihleri sırasına göre, İo, Europa, Ganimed ve Kallisto'dur. Bü yüklük bakımından en büyüğü Ganimed, ikincisi Kallisto, dördüncüsü de E. dır. Jupiter'e olan uzaklık sırasında E. üçüncü gelir.

E. nın parlaklığı neredeyse çıplak gözle görülebilecek kadar yüksektir. Karşıma (opposition) durumunda bu parlaklık 5,2 kadirdir. Çapı 3 360 km, kütlesi 0,6 Ay kütlesine eşit, Jupiter çevresinde çizdiği yörüngenin yarıbüyük ekseni ise 670 000 km dir. Aklık derecesi (albedo) nin Jupiter'inkine yakın olması (% 45) özellikle dikkati çeker. Çünkü aklığın yüksek olması atmosfer varlığını belirtir; oysa E. nın kütlesi atmosferi tutamayacak kadar küçüktür. Bu durumda, E. da ancak metan ve amonyak gazlarından oluşmuş ince bir atmosferin var olduğu düşünülmektedir. — A. K.

EUROPA [*öropa*], Hint Okyanusunda, Mozambique boğazında, Madagaskar'a bağlı küçük bir ada. Bir meteoroloji istasyonu vardır.

EUROPA [*öropa*] **TEPESİ** (İsp. Picos de Europe), Cantábrica sıradağlarında bir dağ kütlesi. En yüksek noktası Peña de Cerredo (2 665 m) dur.

EURŌPĒ (Yun. mit.), Fenike (Phoinike) kralı Agenor'un veya oğlu Phoiniks'in kızı ve Kadmos'un kız kardeşi. Zeus tarafından boğaya çevrilerek Girit'e kaçırılmış ve bunların birleşmesinden Minos, Rhadamanthys ile Sarpedon doğmuştur. Daha sonra E. Girit kralı Asterios ile evlenmiştir.

EURŌPĒ'nin kaçırılması (Napoli Müzesindeki Pompei freski)

EUROPINE [Kimya]: bk. ÖROPİN.

EUROPIUM [Kimya]: bk. ÖROPYUM.

EUROPOORT [*europört*], Hollanda'da, Rotterdam'ın batısında, La Meuse'ün Brielle kolu ile Nieuwe Waterweg (Meuse nehrinin denize döküldüğü yerdeki en kuzey kolu) arasında, eski Rozenburg adasında, inşa halinde bir liman. Rotterdam limanının genişletilmesi planında başlıca unsuru teşkil eden E. limanı, genellikle petrol, maden kömürü ve maden cevheri (özellikle Labrador demiri) ithalinde kullanılacaktır. Liman tesisleri 65 000 tonluk gemilerin yanaşabileceği kapasitede olacaktır. Vieille Meuse (Oude Maas) e bağlanan bir kanal, limanın iç denizyolları ile bağlantısını sağlayacaktır.

EUROS (Yun. mit.), güneybatı rüzgârı; Eos (Şafak) ile Astraios'un oğlu. Genellikle geniş pelerinli bir adam şeklinde temsil edilir.

EUROTIA [*eurotia*], Ispanakgiller (Chenepodiaceae) familyasından bir bitki cinsi. Doğu Avrupa ve Orta Doğu ülkelerinde yaygındır. Sık ve boz tüylü bir ağaççık olan *E. ceratoides* İç Anadolu'da, tarla ve nadaslarda yetişmektedir.

EUROVISION [Radyo ve Televizyon]: bk. ÖROVİZYON.

EURYBİADĒS, Spartalı amiral. II. Med harbinde Yunan donanmasına kumanda etmiştir. Artemision'da Perslerin donanmasını hareket edemeyecek duruma getirmiş, fakat Thermopylai yenilgisi haberi gelince, güneye doğru çekilmek zorunda kalmıştır (M. Ö. eylül 480). Themistokles'in ricasiyle Salamis'te kalarak orada bulunan 378 parça geminin başına geçmiştir. Atina Perslerin eline geçince, savaştan çekilmek istemiş, fakat Themistokles'in etkisiyle ve geri çekilemeyecek durumda bulunduğundan savaşa girişmiş, kesin bir zafer kazanmıştır (M. Ö. 29 eylül 480).

EURYCÉPHALE, EURYCEPHALIC [Antropoloji]: bk. ÖRİSEFALİK.

EURYDİKE [Yun. mit.]: 1. Orpheus'un karısı olan bir *dryas*, yani orman perisi (*nympha*). Kendisini kovalayan Aristeus'tan kaçarken bir yılanın ısırmasiyle ölmüştür. Bu ölümün tesellisini bulamayan Orpheus, karısını yeraltı dünyasında aramaya gitmiş, E. yi çıkarmasına izin verilmişse de, kendisinin önden yürümesi ve hiç arkasına bakmaması şart koşulmuştur. Bu şartı unutan Orpheus, E. yi ebedî olarak kaybetmiştir.

2. Oidipus efsanesindeki Thebai kralı Kreon'un karısı. Oğlu Haimon'un ölümü üzerine kendini asmıştır.

EURYHALINE [Biyoloji]: bk. ÖRİHALİN.

EURYKLEİA (Yun. mit.), Odysseus'un sadık sütanası. İthake'den dönen Odysseus'un ayağını yıkarken, çok eskiden avda aldığı bir yaradan onu ilk tanıyan E. olmuştur.

EURYLOKHOS (Yun. mit.), Odysseus'un arkadaşı. Büyüsüyle insanları hayvan yapan Kirke'nin elinden bir tek E. kurtulabilmiştir. Sicilya'da Güneş'in boğalarını öldürdüğü için, Odysseus'un gemisini batıran fırtınada boğulmuştur.

EURYMEDŌN (Eski coğ.), Pamphylia (bugünkü Antalya körfezinin içlerindeki bölge) da küçük bir ırmak. Bugünkü adı Köprüsuyudur. Atinalı general Kimon burada Perslerin 200 gemisini batırarak karaya çıkmış, düşman ordusunu bozguna uğrattıktan sonra yardıma gelen Fenike donanmasını da ele geçirip karada ve denizde kesin bir zafer kazanmıştı (M. Ö 468). Marathon ve Salamis zaferlerini de aşan bu başarı, Atina'ya Ege Denizinde söz götürmez bir hâkimiyet sağlamış, Ön Asya'daki Lykia ve Karia gibi kararsız şehirlerin de Atina'ya katılmasına sebep olmuştur.

EURYMEDŌN (ölm. M. Ö. 413), Atina'lı başbuğ. 427 de Kerkyra'lıları Peloponnesos'lulara karşı korumakla görevli bir donanmaya komuta etmiştir. 426 da Tanagra'ya karşı sefere çıkmış, sonra Pythodoros, Sophokles ve Demosthenes ile birlikte Atina donanmasını Sicilya'ya götürmüştür. Fakat gecikerek ancak barışın yapılmasından sonra Sicilya'ya varabildiği için E., memlekete dönüşünde para cezasına çarptırılmıştır. 414 te Syracusa'ya giden yardımcı kuvvetlere komuta etmiş, Syracusa'da öldürülmüştür.

EURYMEDŌN (Yun. mit.): 1. Devler kralı ve Prometheus'un babası.

2. Yunanlı savaşçı, Agamemnon'un arabacısı. Mykenai'de Aigisthos tarafından öldürülmüştür.

EURYPROSOPE, EURYPROSOPIC [Antropoloji]: bk. ÖRİPROZOPİK.

EURYPYLOS (Yun. mit.): 1. efsanevî bir Thessalia kralı. Babası Euemon Helena'yı isteyenler arasındadır. E., Troia harbine kırk gemi ile katılmış, orada Paris tarafından yaralanmış ve Patrokles tarafından tedavi edilmiştir.

2. Telophos'un oğlu; Akhilleus'un oğlu Neoptolemos tarafından öldürülmüştür.

3. Kos (İstanköy) kralı. Poseidon ve Astypalaia'nın oğlu. Herakles tarafından öldürülmüştür.

EURYSTHEUS (Yun. mit.), hem Perseus'un hem de Pelops'un soyundan geldiği rivayet edilen, Mykenai ve Tiruns'un efsanevî kralı. Hera'nın bir düzeni ve Zeus'un ihtiyatsızca verdiği bir söz üzerine, kendisine hizmet etmek zorunda kalan Herakles (Herkül) e karşı beslediği kinle tanınmıştır. Herakles'ten kurtulmak için onu, on iki güç işi başarmakla görevlendirmiştir. Bundan sonra E., bütün kinini Herakles soyuna yöneltmiş, bunları Argos'tan kovmakla kalmamış, sığındıkları Attike'de de peşlerini bırakmamıştır. Bu saldırışları sırasında Atinalılar tarafından öldürülmüştür.

EURYTAN'LAR (Eski coğ.), Yunanistan'da yaşamış eski bir ulus. Bunlar, Aitolia'da, Akhelōos vadisi ile Oite dağı arasında bulunan bir bölgede otururdu. Ülkenin başlıca şehri Oikhalia'dır. Efsaneye göre, kral Eurytos (b. bk.) bu şehirde Herakles tarafından öldürülmüştür.

EURYTHERMIE [Biyoloji]: bk. ÖRİTERMİ.

EURYTOS (Yun. mit.), Eurytan'lar (b. bk.) ın efsanevî kralı. Ok atmadaki ustalığına güvenerek kendisini yenecek olana kızı İole'yi vereceğini söylemiştir. Herakles, E. u yenmiş, fakat İole kendisine verilmeyince Oikhalia şehrini yakıp yıkmış, E. ile oğullarını öldürerek İole'yi kaçırmıştır.

EUSEBİA (aş. yu. 330 - aş. yu. 360), Roma imparatoriçesi. Bir milis şefinin kızı iken imparator II. Konstantius'a varmış (352 - 353) tır Julianus'u koruyarak Gallia'da *caesar* seçilmesine yardım etmiştir (355). E., Areiosçuları desteklemiştir.

EUSEBİOS, Filistinli (Yun. Eusebios ho Pamphilou; aş. yu. 265 - 340), Yunan yazarı ve kilise adamı. Filistin'de doğmuştur. 313 te Kayseri piskoposu olmuştur. İmparator Konstantinos'un gözdesi olan E., Ortodoksluk ve Areiosçuluk mücadelelerine karıştırılmıştır. Uysal bir adam olması yüzünden çoğu zaman Athanasios ile ihtilâfa düşmüştür. E., kilise vakanüvisliğinin kurucusu sayılabilir. *Khronikon* (Kronik) adlı eserinde, 323 yılına kadar geçen olayların esaslarını tesbit etmiş, *Ekklesiastike historia* (Kilise tarihi) adı altında Hıristiyanlığın 323 e kadar olan tarihini yazmıştır. Konstantinos'un bir hayat tarihçesi ile 30 yıllık hükümdarlık zamanını anlatan ve imparatoru bol bol öven başka bir kitabı, ayrıca dinî konuda birkaç eseri vardır.

EUSEBİOS, İzmit'li (Yun. Eusebios ho Nikomedeios; aş. yu. 280 - 341), İstanbul piskoposu. İstanbul'da ölmüştür. Koyu Areiosçu olduğundan Nikaia (İznik) kon-

sili (325) nden sonra Nikomedia (İzmit) piskoposluğu görevinden alınarak sürülmüştür. Belki sürgünlüğünün bir sebebi de Licinius'un suç ortağı olmuş olması veya öyle sanılmasıdır. 328 de geri çağrılmış, bir yandan zekâ ve mahareti, öbür yandan da vaftiz etmiş olduğu sanılan I ve II. Konstantios'un kendisine olan güveni sayesinde Areiosçuların başına geçmiştir.

339 da İstanbul piskoposu olmuş ve Antakya'da 341 de bir konsil toplayarak Roma'nın dinî merkez olarak üstünlüğünü reddettirmiştir. Bundan az önce yine Antakya'da toplanan bir konsil, azledilmiş bulunan Athanasios'u tekrar eski mevkiine getirmişti.

EUSEBIUS (ölm. 309 veya 310), papa. Sicilya'da doğmuştur. Yunan asıllıdır. Lapsi'ler (b. bk.) yüzünden Katolik kilisesi ikiye bölünmüştü. E., Heraclius adındaki bir rakibi ile çarpışmış, hangisinin daha fazla Katolik ilkelerine bağlı olduğu anlaşılamamıştır. Karışıklıkları önlemek üzere İmparator Maxentius'un polis idaresi, ikisini birden sınırdışı etmiştir.

EUSKALDUNAK veya ESCUALDUNAC (Etnoğ.), Bask'ların kendilerine verdikleri ad. Bk. BASK'LAR.

EUSKIRCHEN [*oyskirhin*], Batı Almanya (Nordrhein - Westfalen) da bir şehir. Eifel dağı eteklerinde, Rhein ırmağının bir kolu olan Erft üzerindedir. Nüfusu 17 000 dir. Gotik bir kilisesi ve belediye sarayı, kumaş ve yünlü halı imalâthaneleri, dökümcülük sanayii vardır.

EUSTACHI veya EUSTACHIO [*eustakio*], **Bartolommeo** (aş. yu. 1500 - aş. yu. 1574), İtalyan hekimi. San Severino'da doğmuştur. Tıp ilminde gözlemciliği esas olarak almıştır. Anatomik tarifleri dikkate değer. Orta kulağı gırtlağın üst kısmına ve E. kapacığına bağlayan boruya onun adı verilmiştir (E. borusu). Birçok önemli eserler ve 1714 yılında bulunup neşredilen *Tabulae anatomicae* (Anatomi levhaları) adlı büyük bir anatomik esere ait güzel levhalar bırakmıştır.

EUSTATHİOS (Yun. Eustathios ho Romaios: XI. yüzyıl), Bizanslı hukukçu. İmparator II. Basilios zamanında *quaestor* (polis müdürü) ve *magister officiorum* (başmemur) görevlerinde bulunmuştur. *Peira* adını taşıyan hukuk kılavuzu XI. yüzyılın ortasına doğru E. un kararlarına dayanılarak yazılmıştır.

EUSTATHİOS, Antakya'lı (Yun. Eustathios ho Antiokheias; 260 - 337), Berea piskoposu. Side (Pamphylia) de doğmus, Traianopolis (Trakya) te ölmüştür. 323 - 324 yıllarında Antakya patrikliğinde bulunmuş, 325 te toplanan Nikaia (İznik) konsiline Berea piskoposu olarak katılmış ve burada Areiosçulara karşı alınan kararları desteklemiştir. İmparator Konstantinos tarafından piskoposluğu alınarak sürülmüştür (330). Yazılarından ancak bazı parçalar ve Origenos'a karşı kaleme alınmış bir inceleme yazısı günümüze erişmiştir.

EUSTATHİOS, Kappadokia'lı (Yun. Eustathios ho Kappadokıas; IV. yüzyıl), Yeni Eflatuncu Yunan filozofu İamblikhos ve Aidesios'un öğrencisi olan E., Kappadokia felsefe okulu önderliğinde Aidesios'a halef olmustur. Hıristiyanlığa karşı savaşında paganizmin eski boş inançlara dayanan törelerini canlandırmağa çalışmıştır. Konstantinos tarafından İran kralı Şapur'un yanına büyük elçi olarak gönderilen E., orada yerleşmiştir.

EUSTATHİOS, Selanik'li (Yun. Eustathios ho Thessalonikes; ölm. 1192 veya 1194), Bizanslı yazar ve kilise adamı. Selanik'te ölmüştür. Önce İstanbul'daki üniversitede profesörlük etmiştir. Pindaros ile Homeros hakkındaki yazıları hayatının bu süresinde yazılmıştır. 1175 te Selanik başpiskoposu olmuştur. Normanların 1185 te bu şehri alışlarını anlatan yazısı ilgi çekicidir. Manastırların reformu konusunda da birkaç eseri vardır.

EUSTATHİOS, Sivas'lı (Yun. Eustathios ho Sebasteias; ölm. aş. yu. 380), Sebasteia (Sivas) piskoposu. Kayseri (Kappadokia) de doğmuştur. Aş. yu. 356 da Sivas piskoposluğuna getirilmiştir. Evlenme hakkında garip doktrinler ortaya atan E., Areiosçu eğilimli bir partinin başkanlarından biri olmuş, Ankyra (Ankara) [358] ve Selevkia (Silifke) [359] konsillerine katılmıştır.

EUSTATIQUE (Jeol.): bk. ÖSTATİK HAREKETLER.

EUTECTICUM: bk. ÖTEKTİKUM.

EUTERPĒ, musiki muzası. Trakya'nın ilkel musiki sanatının etkisini, sonra da flüt icracılığını temsil etmiştir. Bazan elinde çifte flüt, bazan da tek flüt olduğu halde görülür. Flüt, Dionysos kültünün çalgısıdır. Modern sanatçılar, onu, elinde başka çalgılar ve bir nota defteri olarak da canlandırırlar.

E U T E R P E
(Capitolino Müzesi, Roma)

EUTHANASIE [*ötanazi*] (Yun. *eu*=iyi, *thanatos* =ölüm), ıstırapsız, tatlı ölüm. Can çekişme acılarını veya sonu ölümle bitecek çok ıstıraplı bir hastalığın acılarını dindirmek yahut ölüm cezası veya nesli koruma kanunları gibi toplumsal bir ihtiyacı yerine getirmek amaciyle acısız bir ölüm sağlayan usul.

Veteriner hekimlikte, evcil hayvanları acısız öldürmek amaciyle çeşitli usuller kullanılır. En çok damara bir kloroform iğnesi yapılır. Köpekler, elektrik şokuyle öldürülür.

Ahlâk: E. (tatlı ölüm) terimi, İngiliz filozofu Francis Bacon (b. bk.) tarafından bulunmuştur. Bacon, hekimliğin görevinin iyileştirme ve acıları azaltma olmakla birlikte, hastayı kurtarmak mümkün olmadığı takdirde, sakin ve kolay bir ölüm sağlamak da hekimin görevlerinden bulunduğunu düşünmüştür. Ancak, bir uzman veya meslekten olmayan herhangi bir kişi, yararlı bir sonuç elde etmek için bir insanın canına kıymak hakkına sahip midir? Bu yararlı sonuç nasıl tatif edilecektir? Öteden beri süregelen, günümüzde de devam eden bir tartışma konusudur bu. Eski Çağ bu sorun ile pek ilgilenmemiştir; çünkü onun insanlık görüsü bizimkinden başka idi; meselâ köleliği normal bir olay kabul ederdi. Nitekim Eflatun, düşündüğü devlet düzeninde, sadece ruhu ve bedeni sağlam yurttaşlara yaşama hakkı tanımıştır (*Cumhuriyet* III). Onun amacı, kişilerin değil, toplumun yararına yönelmiştir. İslâmlık, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi büyük dinler ise, öldürme hakkını ancak Tanrıya tanırlar, üstelik ıstırabın Tanrı'nın emri olduğunu ve ruhun arınmasını sağladığını da kabul ederler; bu bakımdan acının kısaltılmasını yasaklarlar.

Renaissance ile birlikte spiritüalist fikirlere karşı bir tepki uyanır. E. taraftarları arasında özellikle F. Bacon ve Thomas Morus yer alır. Bu görüşü savunanlar iki önemli sebep ileri sürerler: 1. Ölüm acılarını kısaltmak, 2. Toplum yararını sağlamak.

İnsan haysiyetine ve haklarına büyük önem veren çağımızda ise, toplum yararına yapılan E. tamamiyle ahlâkdışı sayılmasına karşılık, ölüm acılarını dindirecek E. ahlâkî görülebilir. E. ye karşı olanlar ise, acı dindirmek için öldürme kanunlaştığı takdirde bunun toplum yararına E. ye kolayca kayab leceği düşüncesindedirler. Nitekim Nietzsche'nin ve ırkçıların E. anlayışları bu iddiayı haklı gösterecek mahiyettedir. Ölüm acısını dindirmeyi amaç tutan E. için Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya ve Fransa'da yapılan çeşitli kanun teklifleri daima geri çevrilmiştir. Bununla birlikte, acı dindirmek için adam öldürenler her seferinde mahkemelerce beraat ettirilmiş veya çok küçük cezalara çarptırılmıştır; toplum vicdanı acıma yüzünden bu türlü hareketlere girişenleri mahkûm etmede tereddüt göstermekte, bunun sorumluluğunu kişi vicdanına bırakmaktadır.

EUTHARIK CILLIGA (ölm. M. Ö. 522). Ostrogot prensi. 515 te İtalya Ostrogotları kralı Theodorich'in kızı Amalasonta ile evlenmiştir. Doğu Roma imparatoru İustinos 519 da E. i kendisine çalışma arkadaşı olarak consul seçmiştir. Genç yaşta ölen E. Athalarik adında bir erkek evlât bırakmıştır. Bu çocuk, büyük babası Theodorik'in ölümünden sonra onun yerine kral olmuştur.

EUTHYDĒMOS (M. Ö. V. yüzyıl). Yunan filozofu. Eflatun en zarif ve nükteli diyaloglarından birinde (*Euthydemos*) bu filozofa başrolü verir ve münazara sanatı (eristikos) nın değeri konusunda tartışma açar.

EUTHYDĒMOS (aş. yu. M. Ö. 230 - 187), Baktriana kralı. Diotos'lar soyunu tahttan uzaklaştırmış, ülkesinin sınırlarını Hindistan'a doğru genişletmiştir. III. Antiokhos ile çetin bir harbe tutuşmuş, sonunda bu kral, E. un oğlu Demetrios'a kızlarından birini vererek dostluk kurmuştur.

EUTHYMEDĒS veya EUTHYMİDĒS, Atinalı vazo resimleyicisi. M. Ö. VI. yüzyıl sonlarında yaşamıştır. München müzesinde E. in resimlediği iki amfor vardır. Resimlerinde arkaik üslûptan ayrılarak insan vücudunun hareketlerini tabiî bir şekilde gösterir.

EUTHYMEDES veya EUTHYMİDES: «Theseus'un Korona'yı kaçırması» (München Müzesindeki bir amphora'dan)

EUTHYMİOS ZİGABĒNOS (XII. yüzyıl), imparator I. Aleksios Komnenos'un gözdesi olan bir Bizans keşişi ve polemikçisi. İmparatorun isteği üzerine, bütün din sapkınlıklarını dogmalardan metinler göstererek yerip çürüten bir eser yazmıştır.

EUTHYMOS (Yun. mit.), İtalya'nın güneybatı ucunun doğu kıyısındaki Locri şehrinde yaşamış ve olağanüstü kuvvetiyle ün salmış bir güreşçi. Temesa şehrini, Alybas adındaki şeytana ödemek zorunda bulunduğu baçtan kurtarmıştır.

EUTIN [*øytin*], Batı Almanya (Schleswig-Holstein) da, Büyük Eutin ve Küçük Eutin gölleri arasında bir şehir. Nüfusu 19 100 dür. XVII. yüzyıldan kalma güzel bir şatosu ve XIII - XV. yüzyıllar yapısı olan bir kilisesi vardır. Tarım makinaları, elektrik donatım gereçleri, kâğıtçılık, kimya ve dokuma endüstrileri gelişmiştir. Besteci Weber (b. bk.) burada doğmuştur.

EUTIN: Çarşı meydanı ve Michaelis kilisesi

EUTING [*øyting*], **Julius** (1839 - 1913), Alman Samî diller uzmanı. Stuttgart'ta doğmuş, Strasbourg'ta ölmüştür. 1871 de Strasbourg kütüphanesi baş memuru, 1880 de fahrî profesör ve 1900 de kütüphane müdürü olan E., Avrupa'da ve doğuda birçok araştırma gezileri yapmıştır. Eserleri: *Nabatäische Inschriften aus Arabien* (Arabistan'daki nabatî yazıtları) [1885]; *Sinaitische Inschriften* (Sîna yazıtları) [1891]; *Tagebuch einer Reise in Innenarabien* (İç Arabistan'da bir geziye ait günlük) [2 cilt, 1896 - 1914].

EUTOKİOS, Askalon'lu [Yun. Eutokios ho Askolonites] (M. S. VI. yüzyıl), Yunan matematikçisi. Askalon (Filistin) da doğmuştur. Perga'lı Apollonios ile Arkhimedes hakkında iki yorumlaması vardır. Bunların ikincisi 1544 te Basel'de yayımlanmış olup İskenderiye okulunda sayı hesaplarında kullanılan metodlar hakkında bilgi verir.

EUTROPIA, Romalı kadın. Önce Hannibalianus, ondan sonra da 285 te imparator olan Maximianus ile evlenmiştir. Birinci kocasından doğan kızı Theodora, I. Constantius'un karısı olmuştur. İkinci evlenmesinden dünyaya gelen kızı Fausta, Constantinus'un ikinci karısı, oğlu Maxentius ise Roma imparatoru (306 - 312) olmuştur.

EUTROPİOS (ölm. 399), Ermeni asıllı köle ve bakan. İmparator Theodosios'un güvenini kazanmış, sonra Arkadios üzerine büyük ölçüde etki yapmış, bu prensin Frank generali Bauto'nun kızı Eudoksia'yı almasını sağlamıştır. Yavaş yavaş gözden düşürdüğü Rufinus'un yerine geçen E., 399 yılında konsül ve başmabeyinci olmuş, nüfuzunu

kötüye kullanmak, zulmetmek suretiyle halkın ayaklanmasına yol açmıştır. İmparatoriçe Eudoxia'yı kendisinden soğutmak hatasına düşmüş ve imparatorun gazabına uğramıştır. Ayak takımının öcünden kaçarak bir kiliseye sığınmışsa da, yakalanarak sürülmüş ve sürgünde İmparator Arcadius'un emriyle başı vurulmuştur.

EUTROPIUS (IV. yüzyıl), Latın tarihçisi. Roma imparatoru Constantinus'un sır kâtipliğinde bulunmuş. Julianus'un İran seferinde bu hükümdarın yanında gitmiştir. İmparator Valentius'a armağan ettiği *Breviarium historiae Romanae* (Muhtasar Roma tarihi) adlı on kitaplık eseri, özellikle Orta Çağda, tarafsızlığı ve açık ifadesiyle büyük değer kazanmıştır.

EUTYKHĒS (378 den önce - aş. yu. 454), sapkın mezhep kurucusu. İstanbul'a yakın bir manastırın arkhimandriti olan E., Nestorios'un mezhebine karşı savaştıktan sonra, bunun aksi olan bir dinî sapkınlığa düşmüştür. E. e göre, İsa'nın ancak bir tek hüviyeti, yani tanrısal hüviyeti varmış, vücudu da insan vücudunun cevherinden değilmiş. E., 448 de işinden kovulmuşsa da, Ephesos sinodu onu tekrar görevine getirmiştir. Bundan sonra Khalkedon (Kadıköy) evrensel konsili (451) onu nihaî olarak işinden ayırmış ve mahkûm etmiştir. İmparator Markianos E. i Mısır'a sürmüştür.

EUTYKHİDĒS veya EUTUKHİDĒS, Sikyon'lu [Yun. Eutykhides ho Sikyonios], Yunan heykeltıraşı ve ressamı. M. Ö III. yüzyıl başlarında yaşamıştır. Lysippos'un öğrencisi olup Antakya'nın koruyucu tanrıçası Tykhe' (b. bk.) nin yaldızlı bronzdan heykelini yapmıştır. Bu heykel, sonraki bütün «şehir» heykellerine örnek olmuştur. Bu eserin birer kopyası Vatikan'da ve Peşte müzesindedir.

EUTYKHİDES: Antakya'nın koruyucusu Tykhe'nin heykeli (Vatikan Müzesi)

EUTYKHİOS (877 - 940; Ar. Said ibn Batrik). Melkit mezhebine bağlı bir İskenderiye patriği (933) ve tarihçisi. Füstat (Kahire) ta doğmuş, İskenderiye'de ölmüştür. Yakup Baradai adındaki rahibin kurduğu Yakubî tarikatına bağlı Kıptîlerle savaşmış, Arapça birkaç eser yazmıştır. Bunlardan birinde başlangıçtan itibaren dünya tarihinin hikâyesi ve ilâhiyat konusunda tartışmalar yer alır. Bu eserin ilk çevirileri XVIII. yüzyılda yapılmıştır.

EUTYKHİOS (aş. yu. 512 - 582), İstanbul patriği. Phrygia'da doğmuştur. Menas ölünce (552) patrikliğe seçilen E., 553 te evrensel konsilin başkanlığında bulunmuştur. Fakat İustinianos'un din bakımından kendisine doğru görünmeyen bir kararını desteklemeyince görevinden alınmıştır (565). 577 de II. Tiberios tarafından yeniden patrikliğe atanmış, paganlar aleyhinde yazdığı bir eserde Ortodoks kilisesinin öğretilerine uymayan bazı fikirler ortaya atmışsa da, Büyük Gregorios'un uyarması üzerine bunları geri almıştır.

EUXANTINIQUE ASİT: bk. ÖKSANTİNİK ASİT.

EUXANTHON: bk. ÖKSANTON.

EUXÉNITE: bk. ÖKSENİT.

EV, insanların soğuk ve sıcaktan, dışarıdan gelecek olan her türlü saldırıdan korunmuş olarak yaşamak için yaptıkları binalar, konut (mesken). Evlerin büyüklerine *köşk* veya *konak*, hükümdarların oturduklarına ise *saray* denir.

Evler köy evi, şehir evi gibi sınıflara ayrılır. Deniz kenarında olanlara *yalı* denir. Fakat ev daha çok yalnız bir kişinin ailesiyle beraber oturduğu yapılara denilmekte olup birkaç ayrı ailenin veya birbirine yabancı insanların oturduğu yapılara *han*, *otel* veya *apartman* denir.

Her ulus, evini kendi yaşayışı ve oturduğu ülkenin tabiî şartlarına göre yapmıştır. İklimin ve toplum hayatının ev şekli üzerine büyük etkisi olmuştur. Eski çağlarda henüz cam yokken evler hemen hemen penceresizdi; dışarısını gözetlemek ve ışık almak için küçük birer delik bulunurdu. Şimdiye kadar yapılan kazılarda eski Yunan evlerine rastlanmadığı için bu konudaki bilgimiz eski yazılardaki tariflere bağlı kalmaktadır. Eski Yunanlılarda kadınlarla erkekler birbirlerinden ayrı yaşarlardı. Bu sebeple evleri de ayrı bölmelere ayrılmıştı. Galenos (131 - 201) şöyle yazar: «Yurdumun köylerinde evler büyüktür. Ortada ateş yakılan bir ocak vardır. Ocaktan biraz ötede ve iki yanda hayvanların ahırları bulunur. Zengince evlerde kapıdan girilince karşıda dipte büyücek bir oturma odası ile bunun iki yanında yatak odaları vardır. Üst katta sofanın duvarları boyunca çepeçevre zahire ambarları bulunur. En eski zamanlarda Yunan köy evlerinde ortada topluca oturmaya, yemek pişirmeye ve yatmaya yarayan büyük bir sofa, bunun etrafında hayvan ahırları vardı. Zengince köylüler sofanın nihayetine, sokak kapısı karşısındaki duvar boyunca yatak ve çalışma odası olarak üç oda eklemişlerdir. Topluca oturulan yer öndeki sofa idi. Bu sofaya ışık yalnız kapıdan girerdi. Orta yerdeki ocakta yakılan ateşin dumanları bütün evin içine dolar ve ancak kapı açılınca çıkardı. Bu evler ahşap olup üstü çok az eğik bir çatı ile örtülmüş ve çalı çırpı ile kapatılmıştı. Güneşte kurutulacak şeyler bu çatı üstüne serilirdi. Bu evler kötü havalı, kötü ışıklı, sağlıksız konutlardı. İçinde insanlar hayvanlarla beraber yaşardı».

Homeros'un şiirlerinde bazı eski Yunan saraylarının tarifine rastlanır: başlıcaları Troia'da Priamos'un, Sparta'da Menelaos'un, İthake'de Odysseus'un, Kirke'nin sarayları ile Akhilleus'un çadırıdır. Hepsi de eski köylü evinin büyütülmüşünden başka bir şey değildi. Bu saraylarda ahırlar binaya bitişik yapılırdı. Yalnız köy evlerinde, ortadaki büyük sofa burada revaklı bir avlu haline gelmiştir. İki kanatlı olan sokak kapısından buraya girilir. Avlunun sağında ve solunda revakların arkasında sıra ile odalar vardır. Bunlar ahırlar, değirmen odası, köle odaları, kiler gibi şeylerdir. Hükümdarın oğullarına ve konuklara mahsus odalar da burada bulunur. Bu odaların üstünde bir kat daha vardı. Kapıdan girilince karşıya gelen revaktan selâmlık kısmına geçilirdi. Evvelâ *prodomos* denilen ve içinde konukların uzanmasına mahsus yataklar bulunan bir oda, sonra da geniş bir sofa gelirdi ki buna da *megaron* derlerdi. Burası erkeklere mahsustu. Sofanın etrafında genişçe bir seki vardı, bunun üstüne bindirilmiş olan direkler tavan kirislerini taşırdı. Zemin dövülmüş topraktandı. Bazı evlerde zemine harç sıvanmıştı. Yalnız kapıdan hava ve ışık alan bu sofa çok karanlıktı. Bazan tavanın kirişleri arasından biraz ışık sızar, dumanların bir kısmı bu kiriş aralıklarından dışarıya çıkardı. Ocak, megaron'un sonundadır; yemek orada pişerdi.

Megaron'un ve ondan sonra gelen harem dairesinin, iki yanı boyunca iki uzun yol vardı. Harem kısmına megarondan geçilirdi. Evin hanımı megaron'da otururdu. Ev sahiplerinin yatak odaları ile değerli eşyayı saklamaya yarayan sandık odaları megaron'un bitişiğinde idi.

Harem kısmından bir merdivenle üst kata çıkılırdı. Orada prensesler ve maiyetleri otururdu. Harem kısmı önünde bir bahçe bulunurdu. Fakat ev penceresiz bir duvarla çevrilmiş ve dışariyle ilgisi kesilmiştir.

Damların bazı kısmı düz, bazı kısmı çok az eğikti. Taş yalnız temellerde kullanılırdı. Bina ya ahşap ya da kerpiçtendi.

Hellenistik çağda evler, Homeros zamanı evlerine oldukça benzer. Zengin evlerinde avlu yerine bir peristil yapılırdı. Fakat Perikles zamanında bile bu tarza az rastlanır. Atina'da halk Akropolis'teki binalar için birçok para sarf ettiği halde evlerini çok sade yapmışlardı. Bu evler, dar, ve eğri büğrü yolların iki yanında birtakım alçak ve karanlık evlerdi. Yunanlılar özel hayattan çok toplum yaşayışına önem verdikleri için evlerini ihmal ederlerdi.

Zaten M. Ö. VI ve V. yüzyıllarda Yunanlıların bütün hayatı ev dışında geçerdi. Halk ya *agora*'da, yanı çarşıda, ya da *pnyks* denilen mahkeme yerinde veya tiyatroda bulunurdu. Temsiller tapınaklardaki ayinler, törenler, seçimler daima halkı bir araya toplardı.

Media savaslarından sonra İranlılar Atina'yı yaktıkları vakit Yunanlılar yolları biraz daha genişletmek suretiyle şehri yine eskisi gibi kurdular. Fakat sonraları çok zengin evler yapıldı. Sokaklar açıldı ve genişletildi. Eskisinden daha ışıklı ve havası bol evler yapıldı. Hattâ birçok zenginler şehir dışında havadar ve ışıklı güzel evler yaptırdılar.

Zanaatçı ve esnaf gibi orta halli kimseler küçük evlerde otururdu. Bunlar çoğunluk iki odadan ibaretti. Bazılarında odalar üst katta olup altı dükkândı. Bu evler ahşaptı. Atina, Korinthos, Megara, Miletos v. b. büyük şehirlerin kalabalık mahallelerinde sokaklar dar ve karanlık, evler küçük ve sağlıksızdı. Böyle bir mahalle hâlâ Korinthos yakınındaki Ephyra'da görülür.

M. Ö. VII. yüzyılda zenginler Homeros zamanına ait saraylara benzer muhteşem evler yaptırmağa başlamışlardı.

Zengin evleri daha çok iki katlı idi. Sokak üstüne çıkmalı olan ikinci kata dışarıdan bir mermer merdivenle çıkılırdı. Direkli veya trabzanlı balkonları vardı. Ancak sonraları, yani Peloponnesos savaşlarından sonradır ki Atina'da çok katlı evler yapılmağa başlandı. Bu evlerin temelleri taştan, duvarları kereste ve tuğladandı. Damları kiremitle örtülmüştü. Duvarlara önceleri yalnız badana vurulurdu. Sonraları tahta kaplandı, tunç ve fildişi gibi maddelerle süslendi. Daha sonra da duvarlara boya resimle süsler yapıldı. Peristillerin duvarları halılarla süslenirdi. Fakat Hellenistik devirde böyle süslü evler yoktu.

Hellenistik devirde Yunanistan ve Anadolu kralları çok muhteşem saraylarda otururlardı. Bunlar peristilli zengin evlerinin planında fakat daha geniş, büyük ve muhteşem binalardı. Palatitsia'da bulunan sarayın uzunluğu 110 m dir.

Duvarlar, bezemeler ve duvar resimleriyle süslenmişti. O devirde büyük duvar boya resimlerine çok önem verilirdi. Bu nakışlar en büyük sanatkârlara yaptırılıyordu. Her saray bu planda idi. Yalnız büyüklük bakımından değişikti. Homeros devri saraylarının taksimatına benzer. Yalnız ölçüler daha küçüktür.

Roma evleri: İtalya'da en eski konutlar, yuvarlak planda ve ahşap çatılı kulübelerdi. Böyle çadır biçimli binalar eski Roma'da çok görülür. Bu konik dam biçiminin tamamiyle bir Asya biçimi olduğu ve Romalılara Etrusklardan geçtiği anlaşılıyor. Çok eskiden bu konik damın tepesinde Türk çadırlarında olduğu gibi küçük bir delik vardı; fakat sonraları ışık almak ve duvarları dışarı çıkarmak için sofanın tavanında geniş bir açıklık bırakılmıştır. Bir ara dışarı akan yağmur sularının temellere zarar verdiği görülmüş, bunun üzerine yağmur suları evin ortasındaki açık avluya doğru akıtılarak oradaki bir havuza toplanmıştır. Bu havuza *impluvium* (yağmur havuzu) denilirdi. Burada toplanan sular evin ihtiyacına da kullanılıyordu.

Romalıların Etrusklardan alıp uyguladıkları bu yere önceleri *atria* adı verilirdi ki Romalılar buna *atrium* demişlerdi. *Atrium* büyük ve üstü tepesinden açık bir sofadır. Ailenin oturmasına ayrılmış olan *atrium*'a bütün gün açık duran sokak kapısından doğruca girilirdi. Sokaktan geçenlerin içerisini görmelerine engel olmak üzere sonraları zenginler *atrium* önüne bir giriş aralığı (vestibül) eklediler. Ahırlar bu vestibüle açılırdı. Havuzun biraz öresinde evin koruyucu tanrıları için bir sunak bulunurdu. Daha sonra orta halli evlerde ayrıca bir ocak odası yapıldı.

Giriş kapısının karşısında, ev sahibinin yatağı bulunurdu; o zamanlar yatak odası âdeti yoktu. Daha sonraları yatağın bulunduğu yere *tablinum* denilen bir oda yapıldı ve burası, sırasiyle yemek odası, salon ve değerli eşyaları koymağa yarayan bir oda olarak kullanıldı.

Bu odanın iki yanında *ala* denilen bir oda vardı ki buraya savaş ganimetleri, mumdan yapılmış insan şekilleri ve ataların portreleri konurdu. Atrium'un etrafında duvar boyunca sıralanan odalar ailenin yatak odaları idi. Bunlar yalnız varlıklı evlerde bulunurdu. Atrium'un bir köşesinden bir merdivenle üst kata çıkılırdı. Bu katın ışığı sokağa açılmış pencerelerden gelirdi. Ekseriya bu odalar yabancılara kiraya verilirdi. Kiracıların girip çıkması için bu katın dışarıdan ayrıca bir merdiveni olurdu. Evin altında da mahzen ve bodrum bulunurdu. Pun savaşlarının başlangıcından itibaren Romalılar evlerini ahşap yapmağa başlamışlardı. Önceleri zemin topraktı. Sonraları mermer, taş, daha sonra da mozaik döşendi.

Bu evlerde amele, esnaf, tüccar, subaylar oturduğu gibi hali vakti yerinde olanlar da otururdu. Savaşlarda Yunanlıların ve doğunun muhteşem evlerini gören Romalılar da süslü evler yapmağa başlamışlardı. Böylelikle Yunan mimarisi Roma mimarisine karışmağa başladı. Atrium'la peristil'in birbirine karışmasından yeni bir mimarî şekil meydana geldi.

Romalılarda eve *domus* adı verilir. Bu sözün Türkçe «ev» anlamına gelen *dam* kelimesiyle benzerliği göze çarpmaktadır. Birkaç ailenin oturması için yapılan ve kısım kısım kiralanan, dört yanı sokakla çevrilmiş binalara *insulae* derlerdi. Roma evleri başlıca iki bölümdür: 1. avlu bölümü ki buna *atrium* denildiğini söyledik; 2. revaklı *peristilium*. *Tablinum*, bu iki bölüğü birbirine bağlar.

Evin ikinci kısmını teşkil eden revaklı peristil'in tavanı sütunlar üzerine oturtulmuştu. Ortada yıkanmak için bir havuz (piscina) ve etrafında odalar bulunurdu. Bunun içe ve dışa açılır kapıları vardı. Yataklara uzanılarak yemek yenilen ve içki içilen odaya *triclinium* denirdi.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

ÇEŞİTLİ EVLER: 1. Mağara, 2. İn evleri (Fransa), 3. Göl evi (İsviçre), 4. Ağaç üzerinde ev (Filipinler), 5. Kaya evleri (Amerika), 6. Yurt (Orta Asya), 7. Kazıklar üzerinde ev (Borneo), 8. Kamışla örtülü ev (Mozambik), 9. Arap çadırı, 10. Pompei'de Roma evi, 11. Şato (Batı Avrupa), 12. Çin evi, 13. İsviçre'de şale, 14. Yüzen ev (Hindistan), 15. Japon evi, 16. Rönesans evi (Batı Avrupa), 17. Takma ev (Fransa), 18. Kızılderili evi (Kuzey Amerika), 19. Gökdelen (Ankara)

Cumhuriyetin sonlarında ve imparatorluk zamanında Romalılar evlerini daha büyüttüler ve ona sütunlu bir avlu eklediler. Fakat girişteki *atrium*'a dokunmadılar. Oraya bir kaç basamakla sokaktan girilirdi. Atrium'un önünde bir vestibül ile bir geçit bulunurdu. Kapıya tokmak konuldu ve bununla kapıcının çağrılması sağlandı. Vestibülün döşemesi mozaikten yapıldı ve üzerine yazılar yazıldı. Zenginlere gelen konuklar vestibülde beklerdi. Atrium artık bir aile yeri özelliğini kaybetmiş, bir salon olmuştu. Sunak aradan kaldırılarak özel bir odaya nakledilmişti. Atrium'un iki yanında ambara benzer birtakım odalar vardı. Bunlar dışarıdaki dükkânların deposu olarak kullanılırdı.

Atrium'la bağlantısı olan tablinumdan peristile çıkılırdı. Peristilde fıskıyeli ve etrafı çiçek yataklı küçük bir havuz vardı. *Oecus* denilen toplanma odası peristilin sonunda idi. Konuklar ev sahibi tarafından orada kabul olunurdu. Sağda ve solda mutfak, kışlık ve yazlık yemek odaları, oturma ve yatak odaları, hizmetçilere mahsus ofisler, hamam odaları, kütüphaneler, pinakotekler bulunurdu. Zengin ve güzel evlerde bazan ikinci bir peristil vardı ki bunun etrafında da ayrıca odalar bulunurdu.

Üst kattaki odalarda sokak üstüne pencereler ve balkonlar olurdu. Bu katta bazan taraça ve asma bahçe kısımları olurdu. Yunan - Roma evleri geniş, rahat ve süslü idi.

Roma'da üç veya dört katlı evler, villalardan daha çoktu. Bu evler kiraya verilirdi. Birkaç katlı olan ve *insulae* denilen bu evlerin kiraları yüksekti. Dükkânlar zemin katında yer alırdı. Bütün eski Roma'nın sokakları dükkânlarla dolu idi. Kiralık evlerin zemin katlarında dükkânların yanında atelyeler de vardı. Bunlar ressamlara ve öğretmenlere kiraya verilirdi. Yukarıki katlara *cenaculum* derlerdi. Bunlar iki oda, bir mutfak ve bir aptesaneden ibaret olmak üzere bugünkü apartmanlar gibi birçok dairelere bölünmüştü. Her birinin ayrı bir merdiveni vardı. Roma evlerinin en güzel örnekleri Pompei ve Herculanum'da görülür. En kuçük ev, dükkândan, en büyük ev ve saraya kadar bütün ev örneklerini bu harabelerde eski haliyle görmek mümkündür.

Köylüler Roma'nın bu evlerini göre göre kendi evlerini bırakmışlar, gücü yetmeyenler yalnız eski geleneklerin icabı olan atriumu yapmakla yetinmişlerdir. Çiftlik sahipleri ve köy zenginleri ise şehir evlerini taklit etmişlerdir.

Bizans evleri: Roma patrisiyen evlerinin planına benzeyen düzendeki bazı kibar konakları sayılmazsa, Bizans evleri Suriye'nin kuzeyinde V ve VI. yüzyıllara ait ve bu gün harap olmuş bazı şehirlerde hâlâ görülen evleri andırmakta olup iki ve üç katlı idi. Istanbul'da 7 - 9 katlı evler de bulunurdu. Bu evlerin avluya bakan cephelerinde revaklar vardı. Zemin katında erkekler için büyük bir kabul salonu bulunurdu; üst katlar kadınlara ve çocuklara ayrılmıştı Yukarıki katlara dışarıdan merdivenle çıkılırdı. Istanbul'da, Galata'da ve Ayvansaray taraflarında fetihten önceki bazı evlerin harabelerine rastlanmakta ise de, bunların tam bir Bizans yapısı olduğu şüphelidir. Istanbul'da konut olarak tek kalan Bizans binası, Edirnekapısı'ndaki Tekfur Sarayıdır. Bu sarayın cepheleri kırmızı tuğla ile beyaz ve renkli mermerlerden yapılmıştır. Pencereleri düz ve kemerli olup bindirme cumbaları ve şahnişinleri vardır. Zamanında üstünün iki yana eğik yüksek bir damla örtülü olduğu ve kiremit kaplı bulunduğu anlaşılmaktadır. Odaların zemini mermer veya kırmızı tuğla döşeli olup iç duvarlar mozaik kaplı veya boya resimlerle süslü idi.

Orta Çağ ve batı evleri: Orta Çağda mimarî şartları değişmişti. Büyük mal sahipleri ve zenginler kendilerini saldırılardan korumak için evlerinin etrafına duvarlar çekmek ve savunma kuleleri yapmak zorunda kaldılar. Bunlar birer hısara benzerdi.

Etrafı surlarla çevrili şehirlerde arsalar sınırlı olduğu için binaları geniş yapmak imkânsızdı. Bu sebeple, yüksek bina yapmak gerekiyordu. Sokakların darlığı ve sık yangınlar XI. yüzyıldan itibaren şatoların ve bazı binaların kâgir yapılmasını icabettiriyordu.

XII. yüzyıla kadar şehir evleri kâgir bir kat üstüne bindirilmiş olarak ahşaptan yapılır ve yer kazanmak için cumba şeklinde sokak üstüne çıkmalar çıkılırdı. Apartmanlarda odalara birbirinden geçilirdi, sofalar azdı.

Köy evleri daha basit düzenli idi; bunlara ahır, samanlık v. b. kısımları eklenirdi.

Soyluların evleri daha zengin olup XIV. yüzyıldan itibaren bunlardaki yatak odalarına birer gardrop eklenmiş ve muhafız odasiyle bağlantısı sağlanmıştı. Bunlarda büyük bir teşrifat salonu, bir çalışma odası ve bir de özel kilise (chapelle) bulunurdu.

Rönesans çağında savunmanın kolaylaşması üzerine tahkim edilmiş şatolar da yerlerini açık saraylara bıraktı. Fakat yine bütün konfor sağlanmış değildi. Özellikle aptesane yoktu. XVIII. yüzyıl ortalarında Paris'teki büyük kabullerde konukların aptes bozmak için sokağa çıkmaları gerekirdi (J. J Rousseau'nun itirafları).

XVII. yüzyılda büyük şehirlerde özel konaklar yanında birkaç katlı (Paris'te yedi kata kadar olanları vardı) ortak konutlar ortaya çıktı. Bunların her katı ayrı ayrı kiraya veriliyordu; salon, tuvalet odası, budvar (Fr. boudoir) gibi odaları vardı.

Şehirlerde yavaş yavaş daha konforlu evler yapılmağa başlandı. Sofalar, banyolar, kilerler yapıldı, su, kalorifer, gaz ve elektrikle donatıldı. Son zamanlarda da güneş ve hava itibariyle yeni şekiller ve kolay hizmet için taksimatta pratik cihetine çok önem verildi.

Slav evleri: Slavlar yarı göçebe hayatı sürdüklerinden uzun zaman, ortasında ateş yakılan üstü açık kulübelerde, çalı çırpı ile örtülmüş ve üzerine balçık sıvanmış çukurlarda yaşarlardı.

XIX. yüzyıla kadar Rusya'nın, Polonya'nın ve Balkanların birçok yerlerinde bu türlü konutlarda oturulmakta idi. Yerleşik hayata geçen Slavlar, etraflarındaki medeniyetlerin, özellikle Almanların etkisiyle tek bir odadan ve bir ocaktan ibaret bir bina yapmağa başlamışlar ve soğuğa mani olması için, içine bir bölme duvarı veya kapısının önüne bir aralık ilâve etmişlerdir.

Zamanla bu kapı aralığı ocaksız ayrı bir oda halini almış ve burası evcil hayvanlarla bazı eşyalara ayrılmıştır. X ve XI. yüzyıllarda bu bölüm büyütülmüş ve konukların ağırlanmasına yarayan bir oda halini almıştır.

X. yüzyıldan önceleri de açık ocaklar fırın şekline sokulmuş ve bu tip evlere *izba* (Alm *istuba*; Lat. *extufa*) adı verilmiştir. Daha sonra bu evlere üçüncü bir göz ilâve edilmiştir: burası ambar, ahır ve yatma yeri olarak kullanılmıştır. Böylece, üç gözlü evler, bölgelere göre değişik şekiller alarak gelişmiştir.

Slavlar yapı malzemesi olarak balçık veya balçık sıvalı çubuklar ve ağaç tabanlar kullanmışlardır.

X. yüzyıla kadar kâgir yapı bilinmezdi. Yabancıların tanıttığı bu yapı tarzı ise ancak kilise ve saray gibi binalarda kullanılırdı.

Çin evleri: Çinlilerin evleri alçak olup çubuk ve kamışlar üzerine çamur sıvalıdır. İçleri bölmelerle birçok odalara ayrılmıştır. Yeraltı katları yoktur. Pencereleri azdır; fakir evlerde cam yerine kâğıt konulmuştur. Kıyı ülkelerde testere ile inceltilmiş deniz kabuklariyle donatılmış olup bazıları da Avrupa'daki gibi camlıdır. Kapılar sürmedir; damlar kiremit örtülüdür. Zengin evleri çiniler veya kabartmalı tahtalarla süslenmiştir. evlerin dam şekilleri geniş saçaklıdır, genellikle uçları kaldırılmış bir çadıra benzer.

Japon evleri: Japonya'da çok deprem olduğu için eski Evler genellikle tek katlı ve alçak olarak kamıştan ve tahtadan yapılmıştır. Bunların biçimi Çin evlerine benzer. Geniş saçakları olup cepheleri oymalarla süslenmiştir. Hemen her tarafında bulunan kepenkli geniş pencerelere evvelce kâğıt konurdu; şimdi cam geçirilmektedir Odaların içinden birbirine sürme kapılarla geçilir. Bu odalar ayrı ayrı ihtiyaçlara ayrılmış değildir; her oda hem oturma, hem yatma, hem yemek odası olarak kullanılır. Odaların zemini hasır kaplı olup şilte ve yastıklar üzerinde oturulduğu için bazılarında raf ve dolap biçimindeki mobilyalar ve alçak rahlelerden başka eşya bulunmaz.

Türk evleri: Türklerin en eski çağlardan beri içinde yaşadıkları evler başlıca iki sınıfa ayrılır: taşınır evler, yerli evler. Eski çağlarda Türkler iptidaî barınaklarda yaşarlardı.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

TÜRK EVLERİ: 1. Anamur, 2. Anamur, 3. Birgi (Ödemiş), 4 Ankara, 5. Kütahya, 6. Ankara, 7. Kastamonu, 8. Ankara, 9. Ankara, 10. Ankara, 11. Istanbul'da yalı, 12. Kütahya

Ağaç dallarından yaptıkları bu kulübeleri sazdan örülmüş hasırlar veya hayvan postları ile örtmek, daha sonraları da keçi ve koyun yünlerinden dokunmuş bezlerle kaplamak suretiyle çadırlar yapmışlardı.

İklim şartları karşısında sık sık göç eden Türkler. bu çadırları kolay taşınır ve içeriye soğuk ile sıcağı geçirmez bir hale sokmuşlardır (bk. ÇADIR).

Tarım yapanlar da bir yere yerleşerek orada uzun zaman yaşadıkları için gerek taştan gerek kerpiçten evler yapmışlardır. Böylece malzeme ve biçim bakımından birçok ev türleri meydana gelmiştir.

Huğ: Kamışlarla yapılarak samanlı çamurla sıvanmış ve üstü otla örtülmüş konut.

Çadır: Ağaç sırıklara keçi kılından yağmur geçirmez çullar tutturarak muhtelif şekillerde yapılan konutlar: bunların *derim ev*, *kara çadır*, *topak ev*, *alaçık* gibi birçok çeşitleri vardır.

Kerpiç ev: Samanla karıştırılmış çamurun tahta kalıp-

lara küçük parçalar halinde doldurularak sıkıştırılıp güneşte kurutulması suretiyle elde edilen kerpiç ile yapılmış olan ev; bunun duvarları içine ağaç hatıllar konarak bağlanır; tavanına sırıklar konur ve üstüne kalın bir toprak tabakası çekilerek sıkıştırılmak suretiyle yağmurun içeriye sızmaması sağlanır.

Dolma veya hımış ev: İskeleti ahşaptan çatılarak direk ve dikmelerin araları kerpiçle doldurulan ve duvar yüzlerine samanlı veya kireçli çamur sıvanan ev.

Ahşap veya çatma: Temel kısmı taş ve üstü kereste ve çivi ile yapılan ev ki, bunların üstüne çatı yapılır ve kiremit döşenir.

Taş ev: Bayağı veya kesme taştan ve bazı iç bölmeleri ağaçtan yapılan ev. Bazı bölgelerde bunların damları toprak bazı yerlerde de kiremit kaplı olur.

Tuğla ev: Pişmiş topraktan yapılmış küçük ve muntazam şekilli tuğla ve harçla yapılan ev ki bu son iki çeşit eve kâgir ev denir.

Türklerin Orta Asya'daki evleri genellikle kerpiçten olup taşı bol olan yerlerde taştan yapılırdı. Bunların ne şekilde olduğunu anlamak için bugünkü Tarım havzasını ve Türkistan evlerini incelemek lâzımdır.

Bu hususta henüz bilgilerimiz eksiktir. Bu evlerin üstü toprakla örtülü düz dam şeklindedir. Zengince evlerin üst katlarında çoğunluk İran'daki gibi üstü örtülü ve önü açık kısımlar vardır ki, burası yazın oturmaya ve yatmaya yarar. Anadolu evlerinde bunlara örtmeli hayat denir. Anadolu'ya gelen Türkler, yanlarında getirdikleri yapı ustalarıyle Orta Asya ve İran evlerinin etkisini de getirmişlerdir.

Fakat ev mimarisi daha çok her ülkenin iklimine ve malzeme şartlarına bağlıdır. Türklerin Anadolu'da yaptıkları evlerde Orta Asya şekilleri görülmekle beraber, bulundukları bölgelerin yapı zorunluklarından doğan yerli şekiller de vardır. böylece Anadolu'da özel ev tipleri meydana gelmiştir.

Türkiye'de bugün yüz veya iki yüz yıllık evler pek azdır. Dinî binalar gibi taştan yapılmayan ve hemen hepsi kerpiç veya ahşaptan olan evler zamanla yıkılmıştır.

Son yıllarda Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde eski Türk evleri üzerinde araştırmalar yapılmıştır. Orta Anadolu köylerindeki ev tipi ile Hititlerin kazılar sonucunda meydana çıkarılan ev şekilleri arasında büyük benzerlikler göze çarpmaktadır. Türkiye evlerini birbirinden farklı dört bölgeye ayırabiliriz. 1. Doğu Anadolu bölgesi; 2. Orta Anadolu ve Rumeli bölgesi; 3. Güney Anadolu bölgesi; 4. Istanbul ve çevresi bölgesi.

Doğu Anadolu evleri: Büyük soğuklara açık olan Doğu Anadolu'daki evler iklim şartlarına uyacak biçimde yapıldıkları için Orta ve Güney Anadolu bölgesindeki evlerden gerek plan gerek yapı malzemesi bakımından farklıdır.

Bu evlerin mimarisinde şehirlere göre değişik özellikler görülür. Örnek olarak Erzurum evlerini ele alalım: Isı —25° ye kadar inen bu şehirdeki evler genellikle taştan yapılmıştır; çoğu iki katlıdır. Tek katlı olanları, toplanan karlara gömülü kalmamak için topraktan 1,5 m kadar yüksek bir temel üzerine kurulmuştur.

İki katlı evlerde zemin katı mutfak, çamaşırlık, odunluk, ambar ve ahır gibi yerlere ayrılmış olup ancak üst katta oturulur. Her iki kat arasındaki döşemeler ahşaptır. Odaların pencereleri az ve çift katlı, tavanları yüksektir. Ocak ve bacalara çok önem verilir. Sokak kapısından taş döşeli bir avluya girilir. Bu avluya *kanatlı* adı verilir. Buradan bir merdiven yukarı kata çıkar ve bir kapı başka bir avluya açılır: burası odunluk ve ambar gibi kullanılır. Başka bir kapıdan da ahıra girilir. Ahırın dışarıdan da bir kapısı vardır; ikinci avludan bir dehliz ile mutfağa geçilir; mutfağın yanında kadınlar için bir veya iki oda vardır. Bu kısımdan başka bir merdivenle harem kısmına çıkılır.

Evin, harem ve selâmlığa ait olmak üzere iki aptesanesi vardır. Kapı yanındaki merdiven altında bulunan aptesane erkeklere ve ikinci avludaki kadınlara mahsustur. Kale dışındaki evlerde aptesaneler genellikle bahçededir.

Oturma ve yatak odalarına ayrılmış olan üst kata çıkan merdiven bir sofaya çıkar, buradan odalara geçilir. Orta Anadolu evlerinde bu sofalar ailenin toplanma yeridir, fakat Erzurum evlerinde geçit olarak kullanılır. Bazı evlerde bir merdivenle dama çıkılır; damda üç yanı pencereli bir oda bulunur ki buna *eyvan* denir.

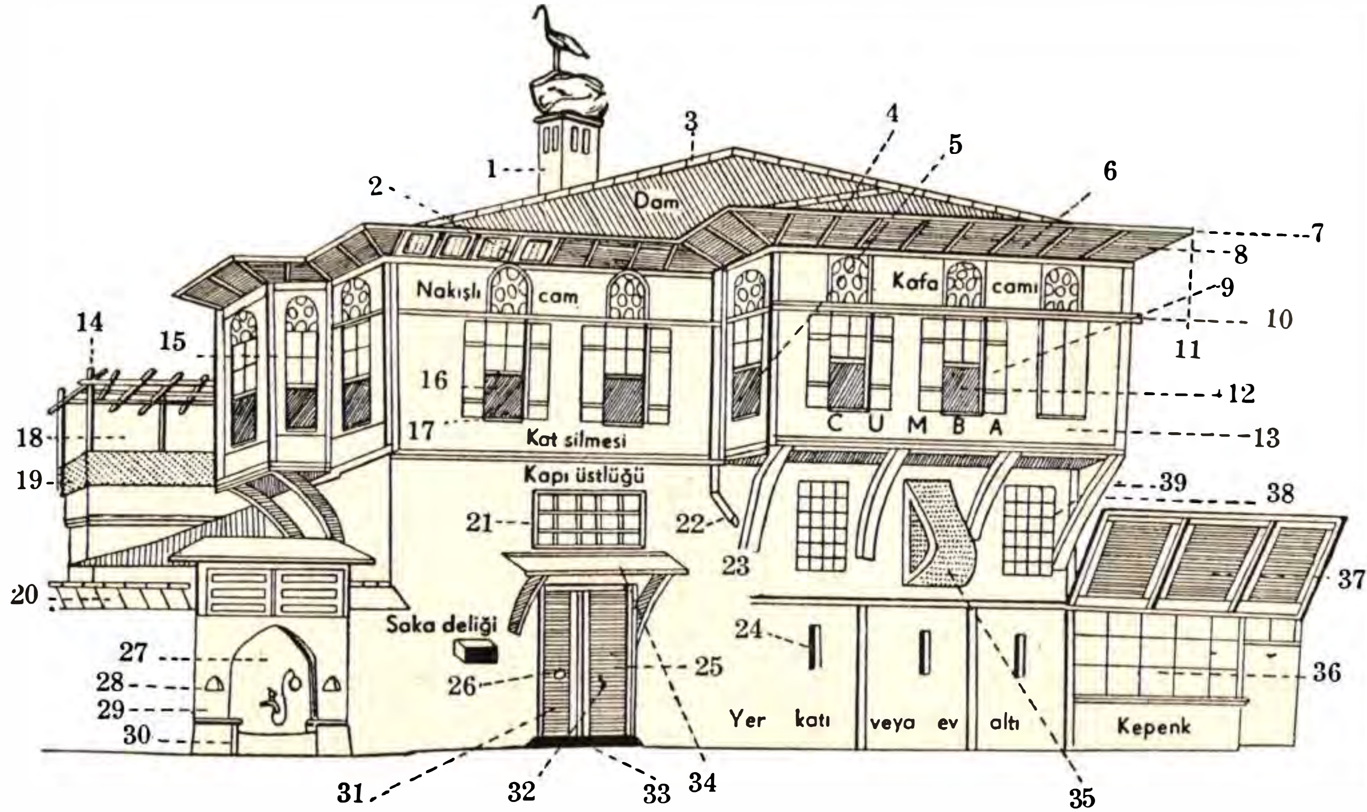
Odaların iç düzeni Orta Anadolu evlerine benzer. Dar bir giriş (antre) direkler veya parmaklıklarla asıl odadan ayrılmıştır. Odaların bir duvarında ocak ve iki duvarında *makat* denilen sedirler vardır. Bir yana da yüklük ve dolaplar yerleştirilmiştir.

Orta Anadolu evleri: Anadolu'da hemen bütün köy evleri kerpiçten yapılmış, üstleri toprakla örtülmüştür. Bunlar eski Hitit evlerine benzer. Şehir ve kasaba evlerinin plan ve cepheleri ise bölgelere göre değişir. En çok rastlanan tipler, Orta Anadolu'dan Rumeli'ye kadar görülen ve Istanbul ile civarında, İzmir ile Eskişehir'de biraz değişen ev tipleridir.

Orta Anadolu'daki kasaba ve şehirlerde evlerde üstü açık bir avlu vardır. Bazı evlerde avlunun bir kısmı örtülüdür ki buna *hayat* denir. Bu evler çoğunluk iki katlıdır; bazılarında bir de asma veya ara kat vardır. Alt kat ahır, samanlık ve ambar gibi kısımlara ayrılmıştır. Bunun avluya bakan yanı açıktır. Bu katta oturulmaz; fakat bazı yerlerde kışın yer katındaki odalarda otururlar.

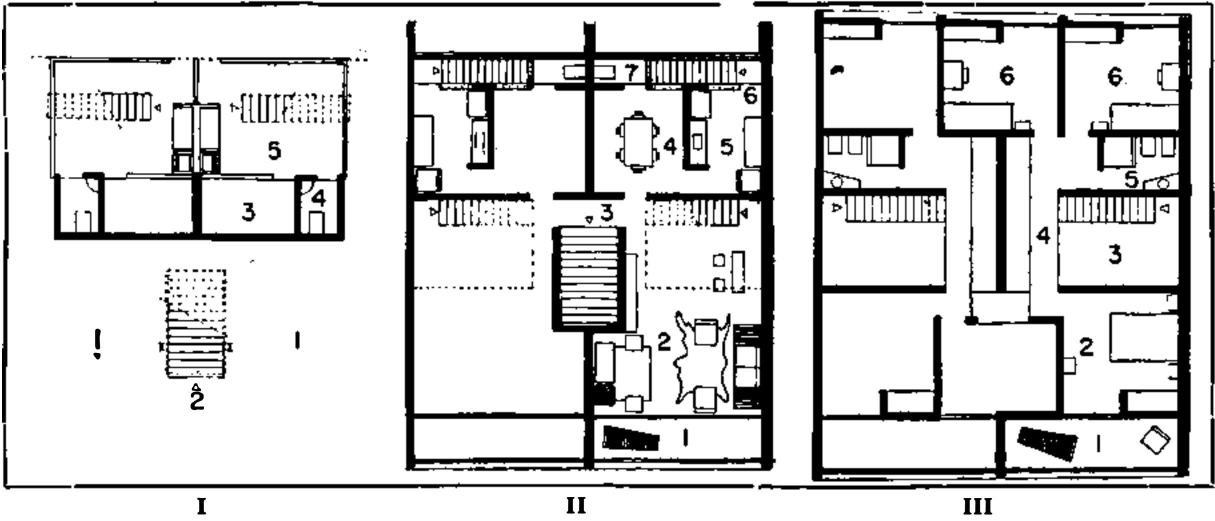
Avludan üst kata üstü açık bir merdivenle çıkılır. Bazı büyük evlerde hareme ve selâmlığa çıkan iki ayrı merdiven vardır. Merdivenden bir yanı açık bir sofaya çıkılır. Ev halkı yazın bu sofada oturur, geceleri de orada yatar. Sofanın zemini genellikle altı köşeli tuğlalarla kaplıdır. Üstüne hasır veya kilim serilir. Selâmlığı olan evlerde bu sofa bir bölme ile ikiye ayrılmıştır. Bu sofalara *serge*, *sergâh*, *divanhane*, *yazlık*, *tahtaboş*, *hanay*, *sofa* gibi adlar verilmiştir. Yazın ev halkının hayatı burada geçtiği için sokaktan geçenler ve komşular tarafından görülmemek üzere bunlar daima bahçe yönünde yapılmıştır. Bu sofaların önü açık ve üstü örtülü olup tavanı, kenardaki direklere dayanır. Soğuğu çok olan yerlerde, özellikle Rumeli ve Edirne evlerinde bu önü açık sofalar camekânla örtülmüştür.

Sergâhların bir yanında sekiler, bazılarında da eyvanlar vardır. Bunların üzerine kerevet ve şilte konarak oturulur. Odalar sıra ile bu sofanın bir yanındadır. Oda kapıları yürüdüm denilen bir aralığa açılır, oradan başka bir kapı ile sofaya geçilir. Kapılar küçüktür, kışın perdelerle örtülür. Oda kapısından girilince odanın enince devam eden tuğla döşeli bir yer vardır ki odanın döşemesi bundan biraz yüksektir. Burası pabuçluk olarak kullanılır ve seki altı adını alır. Her odanın bir ocağı ve bu ocağın yanlarında ufak tefek ve testi, bardak gibi şeyleri koymaya yarayan küçük hücreler veya kapaklı dolaplar ve yüklükler vardır.

ESKİ BİR TÜRK EVİNİN DIŞ KISIMLARI (Celâl Esat Arseven)

1. Baca, 2. Kitabeli saçak, 3. Mahya, 4. Pelvaze, 5. Köşe penceresi, 6. Kara saçak, 7. Yelkovan, 8. Saçak, 9. Kepenk, 10. Yağmurluk, 11. Damlalık, 12. Pencere, 13 Üst kat, 14. Çardak, 15. Şehnişin, 16. Kafes, 17. Denizlik, 18. Tahtaboş, 19. Korkuluk, 20. Harpuşta, 21. Pencere parmaklığı, 22 Oluk, 23. Hatıl, 24. Nefeslik, 25. Kapı, 26. Kapı halkası, 27. Ayna taşı, 28. Taslık, 29. Çeşme, 30. Yalak, 31. Kapı kanadı, 32. Kapı tokmağı, 33. Eşik, 34. Kapı sundurması, 35. Cumba kafes, 36. Dükkân camekânı, 37. Kepenk, 38. Asma kat, 39. Destek

MODERN BİR EVDE İÇ TAKSİMAT

I. Zemin kat: 1. Oto parkı, 2. Ön merdiven, 3. Hizmetçi odası, 4. Hizmetçi banyosu, 5. Servis alanı, 6. Arka kapı; II. Birinci kat: 1. Veranda, 2. Oturma odası, 3. Ön hol, 4. Yemek odası 5. Mutfak, 6. Arka merdiven, 7. Aptesane; III İkinci kat: 1. Veranda, 2. Büyük yatak odası, 3. Sahanlık, 4. Koridor, 5. Banyo, 6. Yatak odası

Odalar çoğunluk sokağa çıkıntılıdır, önde ve yanlarda pencereleri vardır. Bu pencereler, altlı üstlü olmak üzere iki parçadır. Yalnız alt parça açılır. Üst kat pencerelerin alçak olmasına karşılık yer katlarının pencereleri daima zeminden çok yüksekte yapılır. Odanın bütün eşyası, zemin üzerine serilen halılar, pencerelerin önüne boydan boya konulan sedir, bunun üzerindeki minder ve yastıklarla pencerelere asılan perdelerden ibarettir. Duvarlar düz badanalı veya nakışlıdır. Odaların en süslü yerleri, dolap kapıları, kapı ve tavan gibi ahşap kısımlardır.

Türk evlerinde tavan süslerine çok önem verilmiştir. Bir tablo kadar güzel nakışlar işlenmiş tavanlar vardır. Tavanlara bu kadar özen gösterilmesinin sebebi, bütün hayatın geçtiği odalarda gözü oyalayıcı bir tarafın bulunmasını sağlamaktır.

Gerek sade kerpiçten, gerek ağaç bir *çatkı* arasına kerpiç örerek yapılan *dolma* veva *hımış* denilen evler vardır. Kerpiçten yapılan evlerin damları düz olup kalın bir toprak tabakasiyle örtülmüştür.

Kalın bir tabaka meydana getiren bu toprak üstünden yuvak veya loğ taşı denilen bir silindir geçirilerek toprak sıkıştırılır. Hep damda duran bu silindir arasıra yuvarlanarak çatlak ve karınca yuvaları kapatılır ve yağmurun aşağıva geçmesi önlenir.

Eski Istanbul evleri: Her yönden Anadolu evlerinden farklıdır. İki veya üç kat üzerine ahşaptan yapılmış bu evler arasında kâgir ve kerpiç olanlar azdır. Bunların planlarındaki özelliklerinden biri de Anadolu evlerindeki gibi önü açık sofaları bulunmamasıdır. Sofa ortada ve sokak üstünde, odalar bunun iki yanındadır Bu yapı tipine kalfalar *karnı yarık* derler. Duvarlar dışarıdan tahta kaplama ve içeriden bağdadî üzerine sıvadır. Dolma duvarlı olanları seyrektir. Böyle dolma olanların dış cepheleri sıvalıdır.

Istanbul Türk evlerinde üstü açık avlu yoktur; bahçe vardır. Avlu evin altındadır ve kapalıdır. Buraya sokak kapısından girilir. Taş, tuğla veya toprak döşeli olan bu avlunun etrafında odalar bulunur. Istanbul evlerinde yer katı odalarında da oturulur. Bunlar hizmetçi odası veya yemek odası olarak kullanılır. Evlerin çoğunda ikinci kat, alçak tavanlı bir iki odadan ibaret ayrı bir kısım teşkil eder ve ayrı bir merdiveni vardır. Burası selâmlık olarak kullanılır. Büyücek evlerde iki avlu vardır. Bu iki kısmın her birinden ayrı bir merdivenle üst katlara çıkılır. Evin bu suretle ayrılmış olan küçük kısmı erkek konuklara mahsustur. Bu iki avlu arasında bir dönme dolap vardır ki selâmlıkla harem arasında yemek almak ve öteberi vermek için kullanılır. Bu dolabın bir yanında duran erkek öbür yanında duran kadını görmeksizin lâzım gelen şeyleri verip alabilirdi.

Her evin bir başodası vardır ki burası evin efendisine ve konuk kabulüne mahsustur. Eski Türk evlerinde her oda aynı zamanda yatak, yemek ve oturma odası olarak kullanılırdı. Her odanın yüklerindeki yataklar serilince oda yatak odasına çevrilebileceği gibi, yemek iskemlesi ve sini konarak yemek odası olarak da kullanılırdı.

Bu evler bir taş temel üzerine direkler konularak araları kerpiç doldurulmak suretiyle alt katın duvarları örülür ve onun üzerine ikinci kat dışarıya taşmak ve cumba teşkil etmek üzere yapılır. Bu cumbalardan maksat, alt katın duvarlarını yağmurun ve havanın etkisinden korumak, kapıyı ve sokağı görebilmek, aynı zamanda yer kazanmak içindir. İkinci katın üstünde geniş bir saçak da o katı korur ve sıcak günlerde üst pencerelerden girecek güneşe siper olur. Damlar şehirlerde kiremit kaplı ve basıktır. Evin cephesinden dışarıya geniş bir saçak halinde taşar.

Eski Istanbul evlerindeki geniş sofaların büyük faydaları vardır. Sık sık açık havaya çıkmayan aile halkı bu sofada oturur, gezinir ve oradan sokağı seyrederdi. Bir yandan sokağa bir yandan bahçeye pencereleri olan ve cumba şeklinde sokağa veya bahçeye uzanan bu sofalar alt kata desteklerle tutturulurdu. Odalar geniş ve çok pencereli idi. Kapıları büyük sofalara açılırdı.

Odalarda sıra ile yükler, dolaplar ve bunların ortasında ayna konacak hücreler vardı. Bunların oda içinde teşkil ettiği çıkıntı kapı yanında bir boşluk meydana getirir ve buraya asılan bir perde ile odanın soğuk mevsimlerde sıcak kalması sağlanırdı. Istanbul evlerinde ocak seyrektir.

Modern bir ev içi

Çokluk mangalla ısınılırdı. Bu odaların eşyaları da Anadolu evlerinde olduğu gibi pencereler boyunca bir kerevet ve üzerinde minder ve yastıklardan ibaret bir sedirdır. Pence reler kafeslidir. Bu kafeslerin bazılarında göz uydurmak için ortada küçük yuvarlak bir delik bulunur Bazı evlerde de sokağın iki yanını görebilmek için cumba şeklinde kafeslı çıkıntılar vardır ki bunlara cumba kafes denir. Cumbaların yanlarındaki pencerelere de köşe penceresi adı verilir.

Tavanlar tahta ve genellikle nakışsızdır. Tahta aralık larına konulan çıtalardan muhtelif şekiller yapılmış ve bun lar bir iki renkle boyanmıştır. Varlıklı kimseler evlerinin içini ve dışını yağlı boya ile boyatırlardı. Ayrıca bk. KÖŞK, KONAK, YALI TAKMA EV, GECEKONDU.

EV (Hukuk): bk. BİNA, KONUT (Mesken).

EV DOKUNULMAZLIĞI: bk. KONUT (Mesken) DOKUNULMAZLIĞI.

EV (Fiz.): bk. ELEKTRON — VOLT.

EV BAŞKANLIĞI, bir evde toplu halde oturan kişilerin yaşayışında düzen ve huzuru sağlamak üzere kanunca evin başkan (reis) ına tanınmış yetki ve sorumluluk. E. B. müessesesi, Türk Medenî Kanununa temel olan İsviçre Medenî Kanununun görüşülmesi sırasında tartışma konusu olmuş, birçok hukukçular müesseseye eski devrin sert *pater famılas* (eski Roma'da aile babası) zihniyetini geri getireceği düşüncesiyle itiraz etmişlerdir. Sonunda müessese, hükümleri çok hafifletilmiş olarak kabul edilmis, 1926 da İsviçre Medenî Kanununun Türkçeye çevrilerek yürürlüğe konması ile Türk hukukuna geçmiştir.

E. B. nı kocalık, velâyet ve vesayet kavramlarından ayırt etmek gerekir. Çok defa bunlar aynı kişide birleşebilir. Meselâ karı - kocadan ve küçük çocuklardan kurulu bir aile nin oturduğu evde başkan (reis) kocadır. Ancak bazı hallerde aynı evde büyükana, büyükbaba, ana, baba, kardeşler, gelinler, torunlar, uşak ve hizmetçiler oturduğu takdirde evin başkanı, geleneğe göre büyükbaba olabilir ve torunları üzerinde velâyet hakkı olmadığı halde E. B. yetkisini kullanabilir; öte yandan ana baba velâyet haklarını korumakla beraber ev başkanına bağlı olurlar.

E. B. nın kapsamı M. K. Md 318/II de «Reislik hakkı kan veya sıhrî hısım sıfatiyle yahut işçi, çırak, amelede olduğu gibi bir akit sebebiyle birlikte yaşayanların hepsi üzerinde uygulanır» denmektedır.

Ev başkanına bağlı olanlar, onun koyduğu kurallara uymakla yükümlüdürler(M. K. Md. 319/1) Meselâ ev başkanı ev halkının en geç gece saat 11 de eve dönmüş olmasını ortak huzuru sağlamak üzere isteyebılir. Ev halkının uyma yükümlülüğü hukukî olmaktan çok ahlâkîdır. Bununla beraber, ihlâl halinde M. K. daki genel hükümleri, E. B. akitten doğmuşsa. akit hükümleri uygulanabılir.

EV CİNİ, Slav ve Fin uluslarında evde yaşadığına inanılan lâtif ruhlar» a verilen ad. E. C. ne Ruslar *domovoy, dedko, hozyain* veya *susudko*, Ak Ruslar *hatnik* veya *gospodar*, Ukraynalılar *hatniy didko*, Polonyalılar *hovanets*, Çekler *skřitek* veya *rarašek* adını verirler. E. C. kültü, in sanın tabiatla mücadelesindeki güçsüzlüğünün bir ifadesidir. Halk inanışına göre, E. C. yalnız evin ve evcil hayvanların koruyucusu olmakla kalmaz, bazı hallerde insanlara uykuda baskı yapar veya korku verir. E. C. ile ilgili birçok törenler yapılır (E. C. bakımı, yeni eve çağrılması v. b.). Bizde de buna benzer bir halk inancı vardır.

EV İDARESİ: bk. İDARE.

EVA PERÓN [*eva peron*], Arjantin'de Buenos Aires eyaleti merkezi. Nüfusu 410 000 (1960) dir. 1952 yılına kadar adı La Plata olan şehir, süratli trenler ve otoban ile Buenos Aires şehrine bağlanmıştır Güzel parkları, 1905 te kurulmuş bir üniversitesi, dünyaca tanınmış tabiî ilimler müzesi vardır. Özellikle buğday çıkaran Arjantin'in ihracatını sağlayan bir limana sahiptir. Şehir 1882 yılında kurulmuştur (La Plata).

EVAMİR - İ AŞERE (Din.) bk. ON EMİR

EVANS, Mary Ann (Biyog.): bk. ELIOT, George.

EVANS [*ivînz*], **Oliver** (1755 - 1819), Amerikalı mühendis ve mucit. New - Port (Delaware) ta doğmuş, New York'ta ölmüştür. Yirmi iki yaşında iken yün ve pamuğun işlenmesinde kullanılan tarak makinesini icat etmiş (1777), nispeten yüksek basınçlı buhar kazanını ilk kullananlardan biri olmuştur. 1803 te tekerlekleri paletli, suda işleyen bir taşıt yapmıştır. E. Amerika'nın Watt'ı saniyle anılır.

O. EVANS

EVANS [*ivînz*], **Robley Dunglison** (1846 - 1912), Amerikalı amiral. Virginia'da doğmuş, Washington'da ölmüştür. Ayrılma Harbinde Kuzeylılerin deniz kuvvetlerinde savaşmış ve Fort Fischer'de yaralanmıştır (1865). Kore (1870), Çin (1891) ve Küba (1898) deniz harekâtına katılan E., Amerika'nın deniz hâkimiyetini genişletmesi siyasetinin en ateşli taraftarlarından biri olarak tanınmıştır. Amerikan donanmasının dünyayı dolaşması (1907) na sefer başkomutanı olarak katılmışsa da, yolda hastalanarak görevinden ayrılmıştır. Çelik zırhlı savaş gemileri yapımında bahriye nezaretinin aldığı kararda büyük etkisi olmuştur.

EVANS [*ivînz*] **Sir Arthur John** (1851 - 1941), İngiliz arkeoloğu ve seyyahı. Nash Mills (Hertfordshire) de doğmuş. Oxfordshire'da ölmüştür. E., Finlanda'da, Dalmaçya'da ve Balkanlarda arkeolojik araştırmalarda bulunmuştur. «Manchester Guardian» gazetesinde Türkler

aleyhindeki yazılarından dolayı Avusturyalılarca hapsedilmiş, sonra da sürülmüştür (1882). Oxford'daki Ashmolean Museum'un müdürlüğüne (1884) getirilen E., Sicilya, Yunanistan ve Knossos'ta kazılara girişmiş, bu yüzden arkeoloji alanında büyük ün kazanmıştır.

A. J. EVANS

EVANSTON [*ivînztîn*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Illinois), Chicago'nun kuzey banliyösünde bir şehir ve üniversite merkezi. Nüfusu 79 283 (1960) tür.

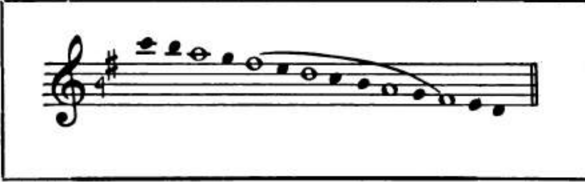
EVANSVILLE [*ivînzvil*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Indiana), aşağı Ohio nehri üzerinde, Wabash - Erié kanalının bitiminde bir şehir. Nüfusu 141 543 (1960) tür. Ticaret ve sanayi merkezi olan E. in yakınlarında maden kömürü işletmeleri vardır. Kerestecilik, mobilyacılık, tütün işlemeciliği, dokumacılık gelişmiştir. Makina yapımı (otomobil) ve cam sanayii de vardır.

ÉVAPOROMÈTRE (Fiz.): bk. BUĞU ALETİ.

ÊVARNİTSKİY, Dmitriy İvanoviç (1855 - 1940), Ukrayna'lı tarihçi ve arkeolog. Moskova, Petersburg ve Ekaterinoslav üniversitelerinde öğretim üyesi olarak çalışmıştır. En büyük eseri *İstoriya zaporojskih kazakov* (Zaporoje Kazakları tarihi) [1892 - 1897] adı altında çıkmıştır (3 cilt). Ê. Ukrayna folkloru alanında da çalışmıştır.
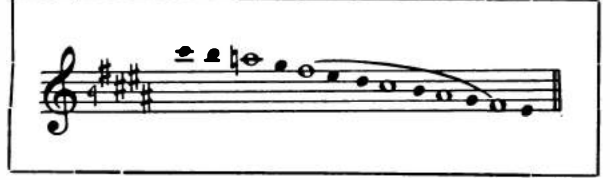
EVC (Astr.): bk. GÜNÖTE, YERÖTE.

EVC veya EVİÇ (Ar. = en üst, en yüksek) [Mus.], 1. Klasik Türk musikisinde hüseynî ile gerdaniye perdeleri arasında bulunan ve ırak perdesinin üst sekizlisi olan perde. Nota yazısında bakıye diyezli *fa* ile gösterilir. E. perdesi XV. yüzyılda bugünkü yerinden bir tam dörtlü yukarıda, bugünkü ciz segâhın yerinde bulunmaktaydı.

EVC MAKAMI

2. E. perdesinden başladığı için onun adını almış olan ve ırak perdesinde duran makam: Asma karar verebileceği güçlüleri muhayyer *la*, evc (bakıye diyezli *fa*), neva *re* ile dügâh *la* dır. Çıkarken hüseynî *mi* yerine sık sık acem (bakıye diyezli *mi*), yeden olarak da alt sekizlide hüseynî aşîran *mi* yerine acem aşîran (bakiyye diyezli *mi*) kullanır.

EVCÂRÂ veya EVİÇARA (Ar. - Far. = en yükseği süsleyen) [Mus.], III. Sultan Selim'in adlandırdığı bir makam. Evc (bakıye diyezli *fa*) perdesinden başlayıp alt sekizlisi olan ırak perdesinde durur. Evc (b. bk.) makamından ayrılığı, çârgâh yerine hicaz (bakıye diyezli *do*) ve dügâh yerine nimkürdî (bakıye diyezli *la*) kullanmasıdır. Asma karar verebileceği güçlüler muhayyer *la*, evc ve hicaz perdeleridir. Gerdaniye yerine şehnaz (bakıye diyezli *sol*) ve hüseynî yerine acem (bakıye diyezli *mi*) kullandığı, yeden olarak hüseynî aşîran'ı acem aşîran (bakıye diyezli *mi*) a yükselttiği sık sık görülür.

EVCÂRÂ MAKAMI

EVC - AŞÎRAN (Mus.), yazarı bilinmeyen *Edvar - ı ilm - i musiki* adlı bir eserde geçen, örneği günümüze gelmemiş bir makam. Adından anlaşılacağı gibi, evc ile aşîran makamlarının birleştirilmesinden ibarettir.

EVC - BUSELİK (Mus.), evc makamı gibi başladıktan sonra buselik makamı gibi segâh yerine buselik *si* perdesi kullanarak dügâh *la* perdesinde duran bir makam.

EVC - NİHAVEND (Mus.), Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Nâsır Abdülbakî Dede (ölm. 1820) nin bulduğu bir makam.

EVCİLER, Çanakkale ilinin Bayramiç ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 7 015 (1960) tir. 16 köyü vardır. Bucak merkezi E. in nüfusu 1 049 dur. Köylerinin çoğunun nüfusu 250 - 500 dür. E., Bayramiç kasabasının 15 km güneydoğusunda, tepelik ve ormanlarla örtülü bir yerde, Küçük Menderes çayı (Kocaçay) nın kollarından biri üzerindedir. Başlıca geçim kaynakları ormandan faydalanma ve hayvancılıktır. Tarım da yapılır. E. den Bayramiç'e oldukça iyi bir yol vardır. E. in 4 km kuzeyinde bulunan Külcüler ılıcası, güzel manzaralı ve orman içindedir. Banyo yerleri ve havuzları vardır. Sıcaklığı yer yer 29° - 35° kadar olan bu kükürtlü su, birkaç yerden ve saniyede 2 litre kadar kaynar. Bayramiç ve E. e dar, fakat manzarası çok güzel birer yol vardır.

EVCİLLEŞTİRME (Fr. domestication), yabani hayvanları insanlara yarayacak hale getirme. Hayvanın evcilleştirilmesi, hayatının insan hayatına karıştırılmasıdır. Bu durum insan tarafından hayvana zorla kabul ettirilen bir şey olmakla beraber çok geçmeden hayvan tarafından pasif olarak karşılanır ve hattâ bazan hayvan bunu kendiliğinden ister. Evcilleşebilme, bazı nadir türlerde doğuştan var olan, bir başın güdümü altında topluca yaşama içgüdüsünün bir sonucu olsa gerektir.

E. ile alıştırma (Fr. apprivoisement) yı birbirinden ayırmak gerekir. Alıştırmada, ya zor ya da hile kullanma yolu ile, tabiî bir bağımsızlık içgüdüsü alt edildiği halde, E. de tabiî bir toplumculluk içgüdüsünden yararlanılır.

İlk E. olayları muhtemel olarak Hindistan'da meydana gelmiştir. Fakat en çok bilinen evcilleştirilmiş hayvan türleri (köpek, sığır, at) nin kökeni henüz bilinmiyor. Hiç şüphesiz, çeşitli türlere bağlı ırkların evcilleştirildiği ve evcilleşmiş bireylerle vahşi kalmış bireyler arasında çaprazlamalar (ırk karışmaları) ın meydana geldiği birçok merkez var olmuştur. Etçillerden evcil kedinin kökeni Akdeniz çevreleri olsa gerektir. Eski Mısırlıların tahıl ürünlerini korumada kedilerden çok yararlanmış oldukları biliniyor. Dünyanın bazı yerlerinde vahşi köpekler görülmektedir, fakat bunlar da eskiden evcil durumda bulunmuş olan hayvanlardır. Köpek her yerde evcil durumdadır ve çaprazlamaları da o kadar

karışık olmuştur ki bu hayvanın ne kökeni ne de ilk şekli bilinmektedir. Doğu Asya'daki Aynu'lar ayıyı hem evcilleştirirler, hem de yemek için beslerler Gevişgetirenler, gerek çekim hayvanı gerek besin hayvanı olarak belki en eskiden ve en kolay olarak evcilleştirilmişlerdir: öküz dünyanın her yerinde, zebra Doğu Afrika'da ve Hindistan'da, manda Balkanlardan Asya'ya kadar, yak Tibet'te (yük ve besin hayvanı olarak) kullanılır. Koyun ve keçi, steplerde ve dağlık yerlerde yaygın durumda bulunur. Deve Afrika ve Asya steplerinde, lama And'larda evcilleştirilmiştir. At, eşekten önce evcil olmuştur. Steplerdeki varlıkları çok eski çağlardan beri bilinen bu iki hayvan orman bölgelerinden gelmiş ola bilirler. Tavuk en yaygın olan evcil kuştur. Bu hayvanın Güney Asya'dan geldiğine şüphe yoktur. Hindinin kökeni Amerika, Sudan tavuğununki Afrika'dır. Kolayca evcilleşen bir kuş olan güvercin özellikle Avrupa'da görülür. Kormoran Asya'da balık avlamada kullanılır. Evcil böcekler arasında en bilinenleri arılar ve ipek böcekleridir.

EVDEMONİZM (Fr. Eudémonisme, Yun. Eudaimonismos), mutluluğun en büyük nimet olduğu fikri üzerine kurulmuş bir ahlâk teorisi. Çoğu ahlâkçılar, mutluluğu aramanın insanın tabiî bir eğilimi olduğuna inanmışlar ve belirli bir mutluluğu araştırmayı ahlâkçı faaliyetin ta kendisi saymışlardır. E. e en seçik şekilde uyan ahlâk görüşleri, hazcılık, Epikurosçuluk ve Aristo ahlâkçılığıdır. Epikuros'a göre, davranışımızın son amacı doğrudan kişisel mutluluğumuzdur: itidal, bilim, dostluk ancak bu amacın gerçekleşmesinde birer vasıta olarak değer taşır. Aristo ise, tersine, mutluluğun ahlâkî önem ve değerini, onun normal faaliyetimizden ayrılmaz oluşunda ve bu faaliyetin Tanrı'yı idrake yaklaştığı ölçüde mutluluğun da yoğunluk ve arılık kazanarak yücelmesinde bulur. Hazcılık (hédonisme) a gelince, bu ahlâk felsefesine göre mutluluk, hemen elde edilebilecek hazdadır. Mutlulukla ilgili saydığımız ahlâk görüşleri dışında, bazı başka ahlâk görüşleri de vardır ki *evdemonist* diye adlandırılabilirler; çünkü, seçtikleri yollar ne kadar çetin, zahmetli ve çileli de olsa, amaçları yine mutluluğu aramaktır: Stoacı ahlâk görüşü bunlar arasında yer alır. Toplu bir bakışla, bütün antik ahlâk felsefelerinin az çok birer E. olduğu söylenebilir. Çağımız ahlâkçılığı ise kendine özgecilik, fedakârlık veya ödevin yerine getirilmesi gibi başka amaçlar seçmiştir. Lâkin bu amaçlar da ancak birer amaç olarak düşünülmüştür, çünkü bunlar vicdan huzuru getirir ve bu yoldan bir çeşit mutluluk sağlarlar. Görülüyor ki mutluluk, ister açık ister kapalı yoldan olsun, ahlâk'ın vazgeçemediği kavramlardan biridir. Kant dahi, her ne kadar davranışta mutluluğu değil de salt ödevi düşünmek gerektiğini öğütlerse de, mutluluğun ya bu dünyada ya da öbür dünyada ahlâkî değerliliğin bir ödülü olduğunu kabul etmektedir.

EVDOKİA FËDOROVNA (tam adı: **Evdokia Fëdorovna Lopuḫina**, 1669 - 1731), Rusya çariçesi. Moskova'da ölmüştür. Büyük Pëtr (Petro) un birinci karısı ve Çareviç Aleksey'in annesi (1690) olan E. F., Rus boyarlarından Fëdor Lopuḫin'in kızıdır. E. F. «raskol'nik» ler (eski müminler) tarikatına bağlı idi. Bunlar ise önce Patrik Nikon, sonra da Büyük Pëtr tarafından öngörülen reformlara karşı idiler. Bunlarla az çok iş birliği yapan çariçe, Suzdal'da bulunan bir manastıra Elena adı altında hapsedilmiştir (1698). Yeniden dünyevî hayata dönerek sevgilisi binbaşı Glebov ile evlenmeyi tasarlarken çar onu Schlüsselburg kalesine kapatmış (1718 - 1727), erkek kardeşi Abraham Lopuḫin'in başını kestirmiş, sevgilisini kazıklatmış ve oğlu çareviç Aleksey'i idam ettirmiştir.

ÈVE, Arthur François (Biyog): bk. MAILLOT, Arthur François.

ÉVE [*ev*], **Jean** (doğ. 1900), Fransız ressamı. Somain (Nord) de doğmuştur. 1946 da kendini tamamiyle ressamlığa vermeden önce çeşitli mesleklerde çalışmıştır. Bir minyatür kadar ince işlenmiş olan bir manzara resmini gören Mörse Kisling, 1929 da ilk olarak E. ile ilgilenmiştir. Musée national d'Art moderne (Modern sanat millî müzesi) de tabloları vardır. Gobelin dokuma fabrikaları için kır çiçeklerini temsil eden bir karton hazırlamıştır (1951).

EVEKSİYON (Fr. Évection), Ayın yörünge hareketinde görülen periyodik düzensizlik. Uzayda Yer küresi ile Ay küresi yalnız olsalardı, o zaman Ay, Kepler kanunlarına göre bilinen yörünge hareketini yapacaktı. Oysa bu iki cismi, çekim kuvvetleriyle etkileyen başka cisimler de vardır. Bunların başında Güneş en büyük tedirginliği yapar. Oldukça uzak (149,6 milyon km) olmakla beraber kütlesi çok büyük (yer kütlesinin 333 000 katı) dır. Bundan dolayı, Güneş kütlesi Ayın yörünge hareketini çeşitli şekillerde tedirgin eder. Bu tedirginliklerden biri de E. dur.

E. Ayın gözlenen gerçek hareketinin beklenen harekete göre yaptığı salınım hareketidir. Bu salınımın periyodu 31.8 gün ve genliği 1° 16′ 26″ kadardır. Onun matematik ifadesi oldukça karışık sayılır. Güneş, Ay yörüngesinin büyük ekseni doğrultusunda bulunursa, E. da en büyük değeri alır. Gözlemlerde E. Ayın boylam hareketinde kendini gösterir. Ptolemaios bile II. yüzyılda bu düzensizliği fark etmişti. Bugün bu olay bir mekanik problemi olarak bütün incelikleriyle hesaplanmakta, onun Ay paralaksı üzerindeki olaylarda etkisi bulunmaktadır.

EVE'LER veya EHUE'LER, özellikle Gana'da, Togo'da ve Dahomey'de yaşayan kara derili bir topluluk. Nüfusu 600 000 den fazla olan bu halk, politika bakımından üç ayrı grupa ayrılmıştır ve birbirinden farklı üç Gine diyalekti konuşurlar. Bu üç grup E. ler, Togo'nun Uaçi'leri ve ve Gana'nın Anlo'larıdır.

EVELYN [*ivlin*], **John** (1620 - 1706), İngiliz yazarı. Wotton Hause (Dorking, Surrey) da doğmuş, orada ölmüştür. Oxford'da okumuş, fakat derece alamadan okuldan ayrılmıştır. Kralcı olan E., II. Charles'a hizmet ettiği halde, orduda ancak üç yıl görev almıştır. 1688 ihtilâlinden sonra muhtelif görevlerde bulunmuştur. Royal Society'nin kurucularından biri olarak tanınmıştır. Muhtelif konularda birçok eserler yazmıştır. 1818 de çıkan *The Diary* (Günlük) adlı hatıraları, 1640 - 1706 devresini kapsar.

J. EVELYN

EVENEPOEL [*evinî pūl*] **Henri Jacques Edouard** (1872 - 1899), Belçika'lı ressam. Nice'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. İlk sanat öğrenimini Bruxelles'de yapan E., 1893 te Paris'te Güzel Sanatlar Okulunda Gustave Moreau'nun öğrencisi olmuş (1893), bu ustanın atelyesi ve öğretmenliği ko-

nusunda, babasına yazılmış mektuplar halinde çok ilgi çekici hatıralar bırakmıştır (Mercure de France, 1923; Le Flambeau, 1923 ve 1926). 1897 de Cezayir'i dolaşan E. ün ressamlık hayatının kısalığına rağmen çok değerli eserleri vardır: «Ressam Paul Baignières'in portresi» (Bruxelles müzesi); «İspanya'lı Paris'te» (Gand müzesi) gibi tabloları ona fovizmin öncüleri arasında yer verir. «Ressam Charles Mıl cendeau'nun portresi» adlı tablosu (1899) Museé national d'Art Moderne'dedir.

EVENING POST, The [*thī ivniŋ poust*], 1881 de kurulup 1895 te Harmswort kardeşlerin yönetimine geçmiş olan günlük İngiliz akşam gazetesi. Tirajı bir milyon üç yüz bini bulmuş olan (1958) bu gazete, en büyük İngiliz akşam gazetesi sayılır.

EVENING STANDARD, The [*dhī ivniŋ stændîrt*], Londra'da yayımlanan günlük akşam gazetesi. E. S. 1905 te iki akşam gazetesinin, The Evening Standard (1827 de The Standart olarak kurulmuştur) ile St. James's gazette (1880 de kurulmuştur) in birleşmesi ile meydana gelmiştir. The St. James's gazette başlangıçta kuvvetli edebî karakteri ile tanınmış ve krallığın ateşli bir taraftarı olduğu halde edebiyat ve fikir gazetesi kategorisinde görülmüştür. E. S. 1923 te The Pall Mall Gazette'i de kendine bağladı. Bugün Beaverbrook Vakfı tarafından yönetilmektedir. Gazete politik ve sosyal haber ve eleştirmeleri ile tanınmıştır.

EVENKİ MİLLÎ ÇEVRESİ, Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetinin Krasnoyarsk ilinde bir çevre. 1930 da kurulmuştur. Kuzeyde Tavmır Millî Çevresiyle, doğuda Yakut Cumhuriyeti ve İrkutsk bölgesiyle, güney ve batıda Krasnoyarsk iliyle sınırdaştır. Yüzölçümü 740 500 km² dir. Merkezi Tura kasabasıdır.

EVENKİ'LER, Sibirya'da yaşayan bir ulus. Eskiden daha çok Tunguz veya Tonguz adiyle tanınmışlardı. E. lere Oroçen adı da verilir.

E. ler Tomsk ve İrkutsk bölgeleriyle Krasnoyarsk iline bağlı E. Millî Çevresi (b. bk.) nde yayılmışlardır. Ayrıca Buryat Cumhuriyetinde, Çita ve Amur bölgelerinde, Habarovsk ilinde ve Sahalin bölgelerinde oturan E. ler de vardır. 1927 - 1928 sayımına göre, E. lerin sayısı aş. yu. 40 000 dir. Çin topraklarında yerleşmiş olan E. lerin sayısı ise aş. yu. 5 000 dir.

E. dili (bk. TONGUZ DİLİ) Altay dilleri (b. bk.) ne bağlı bir dildir.

E. lerin büyük çoğunluğu Mongoloid ırka bağlıdır. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre, E. lerin Baykal çevresinde yaşadıkları anlaşılıyor. Bu çevrede yaşayan E. ler XVII. yüzyıldan itibaren Yenisey boyunda yayılmaya başlamışlar ve Ohotsk Denizine kadar uzanmışlardır.

XVII. yüzyılın başlangıcında E. ler Aşağı Tunguska ve Angara ırmakları boyunda Ruslarla karşılaşmışlardır. XVII. yüzyıl ortasında E. lerin büyük bir kısmı Rusya'ya bağlanmıştır. XIX. yüzyılda geyikçi E. lerin çoğunluğu kendi dilini unutarak Yakutçayı kullanmaya başlamıştır.

Son yıllara kadar göçebe hayatı süren E. ler avcılık ve geyikçilikle uğraşmışlardır. Bunlar arasında avcılığın ticarî önemi de vardı. Su boylarında yaşayan, yarı göçebe hayatına geçen E. ler balıkçılık da yaparlar; hayvan (özellikle geyik) derisiyle örtülü konik çadırlarda otururlar. Yaşayışlarında Yakut Türklerinin büyük bir etkisi göze çarpar.

EVEN'LER, köken ve dil bakımından Evenki'lere benzeyen bir grup. E. lere eskiden Lamut adı verilirdi. Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kuzeydoğu bölgesinde, Çukça Millî Çevresinin Magadan bölgesinde, Koryak Millî Çevresinin Habarovsk ilinde ve Kamçatka bölgesinde otururlar. Kamçatka'da yaşayan E. ler kendilerine Oroçel (tekili Oroç) adını verirler. E. lerin sayısı aş. yu 9 000 dir (1939).

E. dili, Evenki dili ile birlikte, Mançu - Tunguz dil ailesinin Tunguz (kuzey) koluna girer.

Bu dil birkaç diyalekte ayrılmıştır. Yazı dili doğu diyalektine dayanmaktadır. E. dilinin fonetik sisteminde 18 vokal, 18 konsonant vardır. Vokaller uzun ve kısa olarak ikiye ayrılır. Konsonantlar ötümlü ve ötümsüz olmak üzere ikiye ayrılır. E. dilinde isimler tekil ve çoğul olarak kullanılır. Çekimde 13 hal (casus) vardır. E. dilinin söz hazinesi geyikçilik, avcılık ve balıkçılık terminolojisi bakımından zengindir.

E. ler göçebe geyikçilik, avcılık ve balıkçılıkla uğraşırlar. E. ler arasında avcılığın ticarî bir değeri vardır. Geyikleri binek ve çekim hayvanı olarak kullanırlar. Ohotsk Denizi kıyılarında yaşamış olan E. ler yarı göçebe yaşayışına geçmişlerdi. Daha çok balıkçılıkla uğraşırlar ve çekim hayvanı olarak köpeklerden yararlanırlardı.

E. ler daha XIX. yüzyılda resmen Ortodoksluğu kabul etmişlerse de, eski inançlarını saklamışlardır. E. ler arasında tayga, ateş, su ve güneş kültü yaygındır. E. folkloru zengindir.

EVENOS (Yun. Euenos veya Evinos), eski Yunanistan'da Korinthos körfezine dökülen bir ırmak. Santor Nessos, Herakles tarafından E. kıyılarında öldürülmüştür.

EVERDINGEN [*ęvîrdingîn*], **Allaert van** (1621 - 1675), Hollandalı ressam. Amsterdam'da ölmüştür. Sanatını R. Savery ve P. Molyn'den öğrenen E., Skandinavya'ya ait dağ manzaraları, çağlayanlar ve tomruktan yapılmış kulübeleriyle ün salmıştır. Tabloları konu bakımından J. van Ruisdael'i esinlemiştir.

EVERE [*ęvîrî*], Belçika'da, Bruxelles'in kuzeydoğu banliyösünde, Willebroek kanalının doğu kıyısında bir komün. Nüfusu 20 869 dur. Sebze yetiştirilir.

EVEREK (Coğ.): bk. DEVELİ.

EVEREST (Coğ.), Himalaya dağlarında ve Nepal ile Tibet arasındaki sınırda yer alan, dünyanın en yüksek tepesi. Son ölçmeye göre yüksekliği 8 880 m dir. Bu ad tepeye 1851 de Sir George Everest (b. bk.)in şerefine verilmiştir.

E., güneydoğuya doğru sürülmüş sıra sıra Birinci Zaman kalker katmanlarının bir bölümünde yontulmuş çok heybetli bir piramit biçimindedir. Tepenin doğu yüzü ile kuzeybatı yüzü Tibet'e, güneybatı yüzü de Nepal'e bakar. Pek heybetli ve uzun sırtlar bu iki yüzü birbirinden ayırır. Bu sırtların arasında da Kangşung buzulu (doğuda), Rongbuk buzulu ile onun bir kolu olan Doğu Rongbuk buzulu (kuzeybatıda ve kuzeyde) ve Hombu buzulu (batıda) yer alır. Bu buzullardan doğup Kosi ve Arun çanaklarında akan ırmaklar, büyük bir şiddetle coşarak Himalaya eteklerindeki yerleri durmadan tahrip ederler.

E. ile ilk temas, 1921 de C. K. Howard Bury'nin yönettiği bir sefer heyeti tarafından yapılmıştır. Bu heyet Tibet'in Rongbuk ve Harta vâdilerinde çalışmış ve kuzey boğazı yolu ile dağın kuzeydoğu sırtına çıkma imkânını verebilecek bir yol tesbit etmiştir (kuzey boğazı, Rongbuk

EVEREST TEPESİ

buzulunu Doğu Rongbuk buzulundan ayıran bir keskin sağrı üzerinde, 7 000 m lik bir yükseltidedir). İki dünya harbi arasında İngiliz dağcılarının giriştiği bütün denemeler, kuzey boğazı yolundan yapılmıştır. 1922 de C. G. Bruce'un yönettiği sefer, ilkin 8 225 m ye, sonra da 8 326 m ye ulaşmış, yük taşıyan altı şerpanın bir çığ tarafından sürüklenip götürülmesi gibi korkunç bir sonuçla bitmiştir. General Bruce'un, sonra da E. F. Norton'ın komutasındaki 1924 seferi, VI numaralı kampını 8 150 m civarında kurmuş ve Norton yalnız başına ve oksijensiz olarak 8 570 m ye tırmanmıştır. Bundan sonra Mallory ile Irvine'in oksijenle giriştiği denemede, bu iki dağcı 8 450 m yi aşan bir yükseklikteki kuzeydoğu sırtına varmışlardır. Fakat bir daha aşağı inemeyen bu iki adamın yok olması hâlâ bir sır olarak kalmaktadır. Daha sonra 1933, 1935, 1936 ve 1938 yıllarında sırasiyle Hugh Ruttledge, E. E. Shipton, yine Hugh Ruttledge ve H. W. Tilman'ın yönettiği seferler daha fazla bir başarı elde edememiş, sadece 5 870 m lik rekoru yenilemiştir.

II. Dünya Harbinden sonra Tibet toprakları yabancılara yasak edilmiş, Nepal ise kapılarını açmıştır. 1950 güzünde H. W. Tilman ile Ch. Houston'un yaptıkları ve çok kötümser tahminlerle döndükleri bir ilmî araştırma ile 1951 de E. E. Shipton'ın giriştiği ve güney boğazı (7 900 m) na ulaşmanın mümkün olabileceği inancı ile döndüğü başka bir ilmî araştırmadan sonra, Nepal hükûmeti üç seferin yapılmasına izin vermiştir (1952 İsviçreliler, 1953 İngilizler, 1954 Fransızlar). 1952 de Dr. Wyss Dunant'ın yönettiği İsviçrelilerin seferinde R. Lambert ile şerpa N Tenzing, güney boğazının ötesinde, E. in güney sırtı üstünde, 8 600 m lik bir yüksekliğe çıkabilmişlerdir. «Son 300 metre» problemini çözmek, 1953 te Sir John Hunt'ın idare ettiği İngiliz sefer heyetine nasip olmuştur. Nitekim o yılın 29 mayısında Yeni Zelandalı Ed. Hillary ile Nepal'li şerpa Tenzing, tepe (8 880 m) ye ulaşarak dünyanın en yüksek doruğunun fethedilmesi çabalarını başarı ile taçlandırmışlardır. Bundan sonra 1957 de İsviçreli iki dağcı takımı, daha sonra da 1960 ta Tibet asıllı Çinli üç dağcı (kuzeybatı yolundan) ve nihayet 1963 te de bir Amerikan sefer heyeti E. in doruğuna ulaşmışlardır.

EVEREST [*evirest*], **Sir George** (1790-1866), İngiliz yer ölçümü bilgini. Greenwich'te doğmuş, Londra'da ölmüştür. 1806 da topçu teğmeni, 1818 de Hindistan yer ölçümü servisinde Lambton'a yardımcı olarak verilmiştir 1823 te bu servisin başına geçen E., kendini tamamiyle Hindistan'ın nirengisini ve kartografyasını tesbit etme işine vermiş ve bu alanda o zaman için çok yüksek bir seviyeye erişmiştir. Bu araştırmalar sonucunda 1830 da ve sonra yeniden 1847 de yer elipsoidinin ölçülerini hesaplamıştır. Bu ölçüler Hindistan'da hâlâ kullanılmaktadır. 1827 de Royal Society üyesi olmuş, 1861 de de Bath şövalyelik teşkilâtına companion (yoldaş) derecesiyle kabul edilmiştir. Hem ünlü bir bilgin hem de büyük bir yönetici olan E çalışmalarını *Survey of India* (Hindistan topraklarının ölçümü) servisinde günümüze kadar sürdürmüştür. Adı, Himalaya'nın en yüksek tepesi (bk. EVEREST) ne verilmekle ebedileştirilmiştir.

EVERETT [*evîret*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Massachusetts devletinin doğusunda, Middlesex kontluğunda, Boston şehrinin kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 45 900 dür. Kok kömürü, petrol ve demir ürünleri vardır.

EVERETT [*evîret*], Amerika Birleşik Devletlerinde bir şehir. Nüfusu 40 304 (1960) tür. Washington devletinin kuzeybatı bölgesinde bulunan E., Snohomish kontluğu idare merkezidir. Seattle şehrinin aş. yu. 45 km kuzeydoğusunda, Puget iç denizi ve Snohomish nehri kıyısındadır. Tomruk ve kereste merkezi ve tarım ile süt maddeleri ihraç limanıdır.

EVERETT [*evîret*], **Edward** (1794 1865), Amerika'lı devlet adamı ve öğretmen. Dorchester (Massachusetts) şehrinde doğmuş, Boston'da ölmüştür. 1811 de Harvard College'den mezun olmuştur. Harvard'da Yunan edebiyatı profesörlüğü sıralarında «North American Review» dergisini çıkarmıştır (1819-1824). Politikaya Whig (şimdiki liberal) partisi üyesi olarak girmiş, milletvekili (1825-1835) ve Massachusetts valisi (1836-1840) olmuştur. 1841-1845 yılları arasında Büyük Britanya elçiliği yapmış ve nazik

E. EVERETT

konuları çok iyi idare etmiştir. E. 1846 - 1849 yılları arasında Harvard College başkanlığında bulunmuştur. Daniel Webster'dan sonra devlet bakanı olmuş ve Başkan Millard Fillmore'ın devresi boyunca bu görevde kalmıştır. 1853 te Massachusetts senatörü seçilmiş, fakat 1854 te sağlık sebebiyle çekilmek zorunda kalmıştır. 1860 ta Contitutıonel Union Party'nin başkan yardımcısı adayı idi. E. Gettysburg harp anıtının açılış töreninde (19 kasım 1863) Başkan Lincoln'ın 266 kelimelik meşhur sövlevinden önce yaptığı ve buna bir giriş sayılan 2 saatlik hitabesiyle tanınır. Çeşitli hitabe ve konuşmaları (1860 - 1868) 4 ciltlik bir kitapta toplanmıştır. *Mount Vernon Papers* (M. V. belgeleri) [1859] adında bir kitabı da vardır. Küba konusundaki mektupları (*The Everett Letters on Cuba*) [1897] ölümünden sonra yayımlanmıştır.

EVERGEM [*evîrhem*] veya **EVERGHAM**, Belçika'da, Doğu Flandre'da, Gand'ın kuzey banliyölerinde bir komün. Nüfusu 11 200 dür. Kimya sanayii vardır.

EVERGLADES [*evîrgleydz*], **The** (Coğ.), Amerika Birleşik Devletlerinde, güney Florida'da, Okeechobee gölü

EVERGLADES'DEN BİR GÖRÜNÜŞ

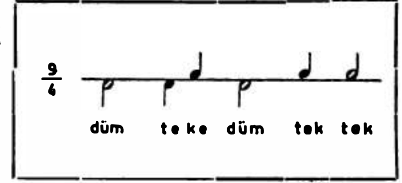
güneyinde, Palm Beach, Broward, Dade, Monroe ve Collier kıyılarında yer alan bataklık bir bölge. Bir bölümü kurutularak millî park haline getirilmiştir. Çevrede şeker kamışı ekimi ve hayvancılık yapılır.

EVERGLAZE [*evîrgleyz*] (İng. = her zaman gün düz), pamuk, sunî ipek, kreton, plastik v. b. lerinden yapılan ve buruşmadığı için ütülemeye lüzum kalmayan kadın elbiselik kumaşlariyle bluzlarına verilen ad.

EVERNIA [*everniya*], dalsı bir liken cinsi. Önemli iki türü (*E. prunastri* Ach. ve *E. furfuracea* Mann.) Avrupa'da ve yurdumuzda meşe türleri, çamgiller üzerinde yaşar ve oldukça yaygın olarak bulunur. E. türlerinin bir kısmının talında liken asitleri vardır. Bunların bazı bakteri türlerine karşı antibiyotik bir etkisi olduğu tesbit edilmiştir. Bundan başka, parfümeride tesbit edici olarak geniş çapta kullanılmaktadır.

EVERYMAN [*evrimin*], XV. yüzyıla ait İngilizce bir *moralité* (b. bk.) oyunu. Piyesin yazarı belli değildir. Felemenkçe *Elckelijk* adlı piyesten alındığı sanılmaktadır. 1508 - 1537 arasında basılmıştır. Piyes, dramatik bir dinî vaız niteliği taşır ve Orta Çağın en yaygın teması olan, insan ruhunu zaptetmek için iyi ve kötü kuvvetlerin çarpışmasını ele alarak öbür dünyada insanı ancak yeryüzünde işlediği iyiliklerin cehennemden kurtarabileceğini savunur. Kişiler, kimlik verilmiş remzî soyutluklardır. Baş roldeki E., insanlığı temsil eder. E. piyesi, Orta Çağ *moralité* oyunlarının şaheseri sayılır.

EVFER (Ar.) [Mus.], geleneksel Türk sanat musikisinin küçük usullerinden biri. 9 birimli ve 6 vuruşlu olup şarkı ve köçekçelerden başka, özellikle Mevlevî ayinlerinin 2 ve 4. selâmlarında kullanılmış, dolayısiyle *Mevlevî evferi* olarak da adlandırılmıştır. 9 birimi aksak (b. bk.) usulünde olduğu gibi, 4 + 2 + 3 biçiminde kümelenmiş ise de, sondaki 3 birimlik kümenin 2 + 1 yerine 1 + 2 biçiminde bölünmüş olmasiyle aksaktan ayrılır. Üçüncü vuruşu bir birim fazla uzatılırsa, 10 birimli *aksak semaî evferi* halini alır. 9 birimine 12 birim daha eklenmekle elde edilen *durak evferi* usulü, vuruluşu yönünden E. e benzerlik göstermez.

E V F E R

EVGENİY (Alm Eugen von Württemberg, 1788-1857) Rus generali ve Württemberg dukası. Öls (Prusya) te doğmuş, Karlsruhe'de ölmüştür 1806 da Prusya ordusunda sefere çıkmış, sonra da Benningsen'in kurmayına bağlı bir subay olarak Rus ordusuna geçmiştir. 1810 da Türklere karşı sefere katılmış, 1812 de de Napoléon'a karşı savaşmıştır. 1813 te Lüzen ve Bautzen ve özellikle Kulm savaşlarında, sonra da Leipzig savaşında ve 1814 seferinde yararlık göstermiştir. 1828 de Türklere karşı yapılan seferde 7. Rus kolordusuna kumanda ediyordu. Eserleri: *Erinnerungen aus dem Feldzug des Jahres 1812 in Russland* (Rusya'da 1812 seferinden hatıralar) [1846]; *Memoiren* (Hatıralar) [1862]. E. in kurmay başkanı Hofmann ile 1813 - 1814 yıllarına ait mektuplaşmasını Hoffman - Chappuis 1883 te çıkarmıştır. E. musiki ile de uğraşmış ve senfoniler, liedler ve bir opera bestelemiştir.

EVGENİY ONEGİN, musikisi Pëtr İl'iç Çaykovskiy (b. bk.) tarafından yazılmış, üç perdelik bir opera. Librettosu, A. S. Puşkin (b. bk.) in manzum romanının konusuna dayanılarak Çaykovskiy ile Konstantin Şilovskiy tarafından yazılmıştır. İlk olarak 29 mart 1879 da Moskovadaki Küçük Tiyatro (Malıy Teatr) da, Musiki Koleji öğrencileri tarafından oynanmış, iki yıl sonra da Moskova'da genel temsillerine başlanmıştır. Bizde 1963 te Ankara'da Devlet Oparası tarafından oynanmıştır.

E. O., Çaykovskiy'in en başarılı operasıdır. Çaykovskiy'in bu eserdeki musıkisi dramatik ideleri az geliştirmesi

bakımından tipik bir opera bestesi olmamakla birlikte, başlıca kişilerin tasvirindeki renkliliği sayesinde hoş ve sevimlidir. Aşırı derecede duygulu, fakat hayal kırıklığına uğramış, yenik insanlar olan bu kişiler aslında Çaykovskiy'den başka bir kimse değildir. Eserin musikisinin en ünlü ve parlak yerleri Lenskiy'in melankolik aryası ve Tatyana'nın «Mektup şarkısı» ile yıllar boyunca konser salonlarını ezgileriyle dolduran ünlü valstir.

Olay XIX. yüzyılda Petersburg yakınlardaki bir yurtlukta, sonra Petersburg'ta geçer.

EVESHAM [*īvşīm*], batı İngiltere'de, Avon ırmağı üzerinde, Londra'nın kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 12 000 dir. XVI. yüzyıldan kalma kiliseleriyle tanınmıştır. Besin maddeleri fabrikaları vardır. VII. yüzyıl sonunda E. da bir manastır yapılmıştır. 4 ağustos 1265 te Leicester kontu Simon de Montfort (b. bk.) burada yenilmiş ve öldürülmüştür.

EVHADÎ-İ KİRMANÎ (asıl adı: **Evhadüddin,** ölm. 1213), İranlı şair ve mutasavvıf. Kirman'da doğmuş, tahsilini Bağdad'da tamamladıktan sonra Kirmanşehr'de uzun süre öğretimle meşgul olmuştur. Tasavvuf alanında ün almıştır. Müritleri arasında pek çok şair, bilge (hakim) ve bilgin vardır. Bunlardan Rükneddin en meşhuru olup şiirde Evhadî mahlasını almıştır. E. nin mürettep bir divanı ve bir mesnevisi vardır.

E. nin Anadolu'ya da geldiği rivayet olarak söylenmektedir. Her halde tasavvufî etkisinin XIII. yüzyılda Anadolu'da çok yaygın olduğu, Halvetiye tarikatının Anadolu'da Türkler arasında tutunmasında bu şeyhin nüfuzunun büyük rolü bulunduğu muhakkaktır.

EVHEMERİZM (Fr. Évhémérisme) veya **EUEME ROSÇULUK,** Yunan yazarı Euemeros (M. Ö. III. yüzyıl) un kurduğu ve mitolojideki kişileri halk tarafından tanrılaştırılmış insanlar sayan bir sistem. Bu sistem geleneksel kültlere bağlı olan insanlarca şiddetle reddedilmiş olmakla birlikte, gene de az çok başarı kazanmıştır. Euemeros'un *Kutsal tarih*'i şair Ennius tarafından Latinceye çevrilmiş, daha sonra da Byblos'lu Plato, Berossus, Sicilya'lı Diodoros ve Lucianus, bu sistemi taklit ederek onu doğunun tanrılarına uygulamışlardır. Böylece Baal, Melkars, Iştar, Şammuz, bu yazarların kalemi altında sadece birer kral sülâlesi olmuşlardır. Kilisenin Babaları ve özellikle St. Augustinus, Lactantius, Arnobius, pagan sisteminin boşluğunu göstermeye yarayan *Kutsal tarih*'ten çok yararlanmışlardır. Bunlar sayesinde Euemeros, gerçek değeri üstünde bir ün kazanmıştır. E. genel bir yorumlama sistemi olarak hiçbir zaman tamamiyle terk edilmemiştir. XVII. yüzyılda Bochart, Saturnus'un şahsında Nuh'u, Jupiter, Neptunus ve Pluton'un şahıslarında ise Sam, Ham ve Yafes'i görmüştür. XVIII. yüzyılda rahip Banier, *La mythologie et la fable expliquées par l'histoire* (Tarihin ışığı altında mitoloji ve fabula) adlı eserinde, Yunanlıların ilk zamanlarının tarihini Euemeros'un görüşüne uygun bir şekilde yeniden kurmuştur. Zamanımızında E. karşılaştırmalı mitoloji bilimince çürütülmüş olmakla birlikte Herbert Spencer (b. bk.) tarafından savunulmuştur.

ÉVIAN-LES-BAINS [*evyã le bẽ*], Fransa'da, Léman gölünün güney kıyısında, Haute-Savoie departmanında (Thonon-les-Bains arondismanı) bir kanton merkezi. Nüfusu 5 200 dür. Kirş (kiraz rakısı) fabrikaları ve ince makine yapımevleri vardır. E. Fransa'nın en önemli kaplıca ve hava değişimi merkezlerinden biridir. Çok az madenli,

ÉVIAN-LES-BAINS: Kasabanın görünüşü

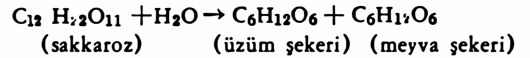
sodyum ve karbonatlı suyu, böbrek yetersizliği ve nefrit âfetleri gibi idrar yollarının hastalıklarının, yüksek tansiyonun, nıkris ve şişmanlık gibi sindirim bozukluklarının ve beslenme hastalıklarının tedavisinde şifalıdır. E. suyu, sofra suyu olarak da dünyaca tanınmıştır. Fransa-Cezayir çatışmalarına son veren ve Cezayir'in bağımsızlığını hazırlayan anlaşmalar 1962 de E. de imzalanmıştır.

EVİÇ (Mus.): bk. EVC.

EVİÇARA (Mus.) bk. EVCÂRÂ.

EVİÇ-BUSELİK (Mus.): bk EVC BUSELİK.

EVİRTİM veya **ENVERSİYON** (Fr. inversion; Lat. *inversio* = geri çevirme) [Kim.], a. Kamış şekerinin üzüm şekeri ile meyva şekerinden oluşmuş bir karışıma dönüşmesi; b. Potasyum nitratın bir sodyum nitrat çözeltisi ile bir potasyum klorür çözeltisi karışımından elde edilmesi. Kamış şekeri E. i terimi aşağıdaki sebepten kullanılır: Kamış şekeri polarılmış ışığın düzlemini sağa döndürür. Kamış şekerinin üzüm şekeri ile meyva şekerine parçalanması yoluyle meydana gelen ürün ise düzlemi, meyva şekerinin kuvvetli olarak sola döndürmesi dolayısiyle sola döndürür. Dönme doğrultusunun bu geriye dönüşüne E (inversion) denir. Kamış şekerinin E. inde her kamış şekeri molekülü, fermentlerin (bk. SAKKAROZ) veya her türlü asidin veya asit tuzların hidrojen iyonlarının etkisi altında 1 molekü su alarak birer molekül üzüm şekeri ile meyva şekerine ayrılır:

$$C_{12}H_{22}O_{11} + H_2O \rightarrow C_6H_{12}O_6 + C_6H_{12}O_6$$

(sakkaroz) (üzüm şekeri) (meyva şekeri)

kamış şekeri ayrılmasının hızı (E. i, hidrolizi) belirli bir kamış şekeri çözeltisinde polarimetre de (bk. OPTİK AKTİFLİK) sağdan sola doğru ilerleyen polarılma düzleminin dönmesi ile izlenir. Bu gibi ölçmeler daha 1850 yılında Wilhelmy tarafından yapılmıştır. Bu bilgin, E. hızının her anda çözeltide bulunan kamış şekeri moleküllerinin sayısı ile doğru orantılı olduğunu bulmuştur. Başlangıçta E. hızı en yüksektir, sonra bu hız gitgide azalır. Çünkü çözeltide bulunan ve parçalanabilen kamış şekeri moleküllerinin sayısı aynı hızla düşer. Genel olarak E. sıcaklık ve hidrojen iyonlarının yükselmesi oranında çoğalır. Bunun için kuvvetli anorganik asitler en çabuk olarak, daha zayıf olan organik asitler genellikle daha yavaş E. meydana getirirler. En kuvvetli E. yapan asitler, hidrobromik asit basta olmak üzere, hidroklorik asit ve nitrik asit, sonra sülfürik asit,

oksalik asit, sülfüröz asit, fosforik asit, sitrik asit, formik asit, laktik asit, asetik asit v. b. dir. Sakkarozun parçalanması için çok az asit yeter. Ama bunun için bu asitlerin yüksek sıcaklıkta yeteri kadar uzun bir süre etkilendirilmesi gerekir. Böylece meselâ 80 gr kamış şekeri ve 20 gr sudan oluşmuş bir şurubu bir saatte (kaynama sıcaklığında) 4 mgr arı hidroklorik asitle bile tamamiyle evirtmek mümkündür. Sunî bal yaparken çok seyreltik asitlerle daha uzun bir süre ve daha yüksek sıcaklıkta çalışılır. O zaman az miktarda asit kalıntılarını nötürleştirmek gerekmez. Çünkü bu kadar az asit sunî balın tatlılığını bozmaz ve azaltmaz. Bal özü az çok E. e uğramış kamış şekeridir. Arıların midesinde E., fermentlerin etkisi altında devam ettiği için arı balı genel olarak üzüm şekeri ile meyva şekerinden oluşmuş bir karışımdır. Sunî balın ve arı balının tatlılığı her şeyden önce çok tatlı olan meyva şekerinden ileri gelir. Kamış şekeri ile tatlılaştırılmış asitli limonatalarda organik asitlerin etkisi altında yavaş bir E. olur. Kamış şekerinin E. i, organik kimyanın eskiden beri tanınmış olan katalitik tepkimelerinden biridir. Bu E. daha 1806 da Clement ve Desormes tarafından görülmüştür.

EVİSÜL KURANÎ: bk. VEYS el-KARANÎ.

EVKAF: bk. VAKIFLAR.

EVKAF NEZARETİ, Osmanlı imparatorluğunda bu devletin kuruluşundan itibaren hanedan, devlet ricali ve hayır sahipleri tarafından meydana getirilen vakıf ve tesislerin yönetimi ile görevli teşkilâta verilen ad. Hayır sahipleri tarafından bir amme hizmeti için vakfedilen menkul ve gayri menkul malların, vakfın ileri sürdüğü şartlar içinde yönetilmesini denetlemek üzere görevlendirilen E. N. nin tarihî gelişimi iki safha gösterir. Birinci safhada E. N. deyimi bugünkü karşılığı olan bakanlık kavramı ve kuruluşunu kapsamamaktadır. Bu nezaret has ve âmm olmak üzere iki kısım olup nezaret-i hassa yetimlerin işlerini düzenlemek ve vakıf malları yönetmek gibi özellikle şerî bir hizmeti yürütme anlamındadır ki, vakfın mütevellisine denir. Bu anlamda nazır ile mütevelli eş anlamda kelimelerdir. İkinci safhada ise nezaret-i âmme, yani bir âmme hizmeti nin yürütülmesi, kanun ve nizamların uygulanması ile yükümlü kuruluşu ifade etmektedir. E. N. nin gelişimi bu iki anlamı da içine almaktadır.

11 rebiyülevvel 1242 (13 ekim 1826) tarihli irade (b. bk.) ye kadar E N., şerî anlamı ile bir nezaret i hassa kapsamında kalmış, bu tarihten sonra ancak bir âmme kuruluşu haline gelebilmiştir. Türk tarihinde nazırü'l-evkaf deyimine ilk defa Kırım'da rastlanmaktadır. 1341 yılında ölen Şerif Ubeydullah el-İbrî, bu unvanla Özbek Han tarafından Kırım'daki vakıfların yönetimiyle görevlendirilmişti. Osmanlı Türklerine gelince, Orhan Gazinin Bursa'da yaptırdığı cami ve zaviyenin vakıflarının yönetimini üzerine alan Sinan Paşa bu unvanı 1359 da ilk defa kullanmıştı. Osmanlı Türklerinde vakıf ve tesislerin, devletin politik ve ekonomik gelişmesiyle paralel olarak artması üzerine evkaf nazırlarını denetlemek. teftişlerini yapmak maksadiyle bir kısım vakıflar sadrazamın yönetimine bırakıldı ki, 1467 de sadr-i âlî nezareti meydana getirildi. Sadrazama verilen bu görevi onun adına reisülküttap yürütmekte idi. 1506 da ise ulema ve meşayihin nezaretinde bulunan vakıflar şeyhülislâmın yönetimine bağlandı. Bu görevi de onun adına tezkirecisi yürütürdü. 1545 yılına gelince hanedana mahsus vakıfların yönetimi kapı ağasının nezaretine bırakıldı ki, imparatorluğun teşkilât bakımından en güçlü olduğu bu yıllarda vakıf işleri genellikle bu üç nezaret tarafından yönetilmekte idi. 1587 de ise vakıfların yönetimi yeniden düzenlendi. Meydana getirilen evkaf-i haremeyn müfettişliği ile bu kuruluşa bağlı muhasebecilik, mukataacılık ve Dârü's-saâde yazıcılığı genellikle vakıfların bütün kontrol hizmetlerini yürütmekte idiler. Ancak, daha sonraki tarihlerde Galata, Üsküdar, Eyüp kadıları, kapudan paşa, yeniçeri ağası, sekbanbaşı, bostancıbaşı gibi devlet memurlarının nezaretleri de ortaya çıkmakla sadece Istanbul'daki evkaf nezaretllerinin sayısı 12 ye yükselmiş, bunların en büyüğü ise Evkaf-i hümayun nezareti olmuştu. Vakıf hizmetlerin yürütülmesi, gelir ve giderlerinin kontrolü evkaf nezaretlleri adı altında bu kadar dağınık bir hal alınca bu yönetimde büyük yolsuzluklar kendini göstermişti. Bu yüzden I. Abdülhamid kendi yaptırdığı vakıf ve tesislerin yönetimini Dârü's-saâde nezaretine bırakmamış, özel bir teşkilât kurdurarak ayırmıştı. I. Abdülhamid'in kurduğu bu yeni teşkilât daha sonraki gelişmelerle bir nezaret-i âmme hüviyetini kazanarak E. N. ni meydana getirmiştir. 1774 te kurulan bu yeni teşkilât mütevelli kaymakamlığı, evkaf kitabeti ve ruznamçe kitabeti adını taşıyan üç bürodan meydana gelmekte idi. Bu kuruluşun başarılı çalışmaları görülünce az sonra buna bostancıbaşı ve Harem-i hümayun evkaf nezaretleri de eklendi. Adı Evkaf-i Hamidiye ve Mülhakatına çevrilerek 1777 de yönetimi darphane nazırlarına verildi. II. Mahmud'un hükümdarlığına kadar Darü's-saâde ağalarının kontrolüne giren bu kuruluş büyük bir gelişme gösterdi. 1814 te denetimi altına aldığı vakıfların sayısı 50 ye ulaştı. Yeniçeriliğin kaldırılması ile yeniçeri ağalarının ve sekbanbaşıların nezaretinde bulunan vakıflar da bu idareye devredilmiş ve o tarihlerde Evkaf-i Hamidiye ve Mahmudiye adını alan teşkilât iyice büyümüştü. Bu durumda darphane nazırlarının bu ikinci görevi yürütemeyecekleri anlaşıldığından 13 ekim 1826 tarihli irade ile bir âmme hizmeti olarak Evkaf-i hümayun nezareti meydana getirildi ve 10 000 kuruş maaşla el-Hac Yusuf Efendi ilk evkaf nazırı oldu. E. N., ilk kuruluşunda vakıflarla ilgili ilâm takrir ve inhalarla meşgul olan 1 000 kuruş maaşlı bir kesedarlık, vakıf mukataalar, iltizamlar, mültezimlerin gösterdikleri kefiller, iltizamlardan alınacak bedeller, zimmet pusulaları hazırlanması, vakıf gelirlerinin tahsili ve muhasebenin kontrolü ile görevli 800 kuruş maaşlı bir zimmet halifeliği, evkaf hazinesine ait geliri toplamak, vakıfların masraflarını görmek ve günlük hesapları yürütmekle görevli 500 kuruş maaşlı bir sergi halifeliği olmak üzere üç bürodan meydana gelmişti. Bu bürolarda ise birinci maiyyet, ikinci maiyyet unvanını taşıyan şefler vardı. Bu memurlar maaşlarından başka icarelerin tahsilinden % 5, cihet tevcihlerinden de bir miktar harç almakta idiler. 1827 de Dârü's-saâde ağalığının, 1830 da ise bostancıbaşılık, topçubaşılık, hazinedarbaşılık, kilercibaşılık, Yeni Saray ağalığı nezaretinde bulunan vakıflar da E. N. ne devrolununca, bu nezaretin görevleri genişledi. Bunun üzerine nazırın maaşı 15 000, kesedarınki 1 200, zimmet halifesininki 1 000, sergi halifesininki ise 650 kuruşa yükseltildi. Vakıf hizmetlerinin tek bir elde toplanması, muamelâtın tek bir usulle yürütülmesi, hem vakıfların korunması hem de gelirin artırılması bakımından büyük faydalar sağlamıştır. Bunun üzerine 1831 de şıkk-i evvel defterdarı, reisülküttap, Istanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar kadıları, Haremeyn müfettişi, saray ağası, kapudan paşa, çavuşbaşı ve sadr-i âlî nezaretleri kaldırılarak bunların

ellerindeki vakıflar da E. N. ne bağlandı. Bu suretle 1 000 i aşkın vakfın hizmeti E. N. ne yüklenmiş oldu. İş hacminin genişlemesi üzerine tahrirat başkâtipliği, mülhakat gedikler kâtipliği ve ruznamçecilik adları ile yeniden üç büro daha kuruldu Gelişen E. N. için Darphane civarında Hasırcı ve Doğramacı koğuşları kaldırılarak 17 odalı yeni bir bina yaptırıldı. 1834 te ise Haremeyn vakıfları da ayrı bir müdürlük olarak E. N. ne katıldı. Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, İmam-i sultani ve Davut Paşa mahkemesi naibi elinde olan vakıflarla şeyhülislâmın nezaretinde olan vakıflar da 1836 da E. N. ne katıldığı gibi, vakıf menba suları idaresi ile Boğaziçi dolmuş pazar kayıkları ve iskeleleri gedikleri de bu nezarete devredildi. Aynı yıl içinde evkaf müfettişliği kuruldu ve Anadolu ile Rumeli vilâyetlerindeki vakıfların idaresi de bu nezarete bırakıldı. Böylece bir elde toplanan vakıfların genel prensipler içinde yönetilmesi fikri iyice yerleşmiş oluyordu. Mamafih bu nezaretin gereğine göre, 1838 de Tophane nezareti ile az sonra tekrar Darphane nezareti ile birleştirildiği de olmuştur. Fakat bu birleşmelerin işleri aksattığı anlaşılınca 1839 da E. N. tamamiyle bağımsız bir yönetim haline getirildiği gibi, Hasip Paşanın ikinci defa vezirlikle bu göreve getirilmesi üzerine, Meclis i vükelâya da alınmak suretiyle imparatorluğun önemli nezaretlerinden biri oldu.

Bu nezaretin taşra kuruluşları ise muaccelât müdürlüğü adını almıştı ki, daha sonra bunlar evkaf müdürlüklerine çevrilmişlerdir. Öte yandan bu nezaretçe açılan rüşdiyeler (orta okullar) in sayıca artması, nezaretin bünyesi içinde bir mekâtib-i rüşdiye nazırlığı kurulmasına sebep olmuştu. Bir süre sonra E. N. nden ayrılan bu nazırlık Maarif-i Umumiye Nezareti olarak teşkilâtlandırılmıştır ki, Millî Eğitim Bakanlığının kaynağını meydana getirir. E. N., 1337 (1921) Teşkilât-ı Esasiye Kanununa göre Ankara'da kurulan yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinde Şeriye ve Evkaf Vekâleti olarak kurulmuş, 1340 (1924) anayasasına göre de başbakanlığa bağlı bir genel müdürlük haline getirilmiştir. Bk. ŞERIYE, VAKIFLAR GENEL ve MÜDÜRLÜĞÜ.

EVLÂD İ FÂTİHÂN, Osmanlı imparatorluğunda XVIII. yüzyılda meydana getirilen bir askerî teşkilâta verilen ad. XVII. yüzyılda akıncı ve yürük teşkilâtında kendini gösteren çözülme, Osmanlı devletinin Rumeli'deki savaşçı unsurunun gittikçe azalmasına yol açmıştı. Bu yüzyıl boyunca Rumeli'deki çeşitli yürük teşkilâtı dağılmakta, yürük yazılanlar azalmakta ve bunların bir kısmı göçebelikten çıkarak yerleşik hayata geçmekte devam etmişlerdi. Yoklamalarda eşkinci veya yamak olarak kayıtlı bulunanların yerlerinde olmadıkları, sefer zamanlarında da bunlara bırakılan askerî görevlerin yapılmadığı görülmekte idi. İkinci Viyana kuşatması (1683) ndan sonra baş gösteren devamlı savaşlarda Rumeli yerli kulları arasında bu aksaklığın gittikçe yaygın bir hal almış olduğu açıkça belli olunca, 1691 yılında çıkarılan bir fermanla Rumeli'deki yürükler sağ, sol ve orta kolda yeniden yoklamaya tabi tutuldular ve E. F. adı altında yeniden bir disipline alındılar. E. F. ın teşkili için çıkarılan fermanda bunlar öteden beri «Devlet-i aliyyenin güzide ve cengâver, itaatli, ferman dinleyen askerinden olup eski seferlerde küffar ile yapılan harplerde nice yararlık ve yüzaklıkları zuhur etmiş ve bu sebeple bu taifeye E. F. tesmiye ve ıtlak olunmuştur» denilmektedir ki, böylece eski yürük ve tatar göçebe toplulukları yerleşik hayata geçmiş olsalar dahi, yeni bir kuruluş halinde, yine askerî bir hizmetle teşkilâtlandırılmakta idiler.

1691 de başlayan bu kuruluş, önceleri yürük deyimi ile birlikte ifade olunmuş, fakat zamanla yürük deyimi unutularak E. F. deyimi tutunmuştur. E. F. ın yerleşmiş bulundukları alan yürük vilâyeti adı ile anılırdı. Bu göreve tayin edilen vezir veya beylerbeyleri ise yürük hakimi adiyle tanınmakta idiler. Bu vilâyet, Çatalca, Ereğli, Vize, Saray, Burgaz, Tekfurdağ (Tekirdağ), Babaeski, Hasköy, Hayrabolu, Kırkkilise (Kırklareli), Hatuneli, Ruskasrı, Ahyolu, Aydos, Karinabad, Yenice-i Kızılağaç, Yanbolu, İslimye, Zağra-i cedid, Zağra-i atik, Çırpan, Kızanlık, Karlıoğlu, Tatarpazarı, Filibe. Uzuncaova, Çirmen, Edirne, Cisr-i Ergene, Sultanyeri, Malkara, İpsala, Meğri, Dimetoka, Kavala, Kavak, Ferecik, Bereketli, Demirhisarı, Yenice-i Vardar, Vodına, Doyran, Kozludere, Karailyaslı, Hüseyinli, Avrathisarı, Selanik, Pazargâh, Boğdan, Langaza, Yahşılı, Kalemeriye, Karaferye. Eğribucak Cumapazarı, Çarşamba, Misori, Ustrumca, Tikveş. Radovişte, İştip, Dupniçe, Gümülcine, Yenice-i Karasu, Çağlayık, Dramı, Pravişta, Serez, Karadağ. Pravadi, Yenipazar, Hacıoğlupazarı, Balçık, Mangalya, Hırsova, Babadağı, Tekfurgölü, Silistre, Çardak, Hezargrad, Rusçuk, Yerköyü, Tırnova, Tuzluk, Ziştovi, Lofça, Selvi, Osmanpazarı, Eski Cuma ve Şumnu kazalarına yayılmış bulunan eski akıncıların çocukları ile göçebelikten çıkarak çiftlik ve köylerde yerleşen yürükleri ve Aktav Tatarlarını kapsamaktadır.

1697 de yürük hakimi Çakırcı Hasan Paşanın yapmış olduğu yoklamaya göre E. F. 1116 hane ve 16 582 kişi olmak üzere tesbit olunmuştu. E. F. dan her altı neferden bir neferi kendi çeribaşılarının emri altında sefere eşmekle mükellef ve buna karşılık avarız, nüzül, celebkeşan, bedel-i nemek ve bac-ı geçit gibi vergilerden muaf tutulmakta idiler. Sefere eşmeyenler ise aralarında 50 kuruş bir baca tabi idiler ki, toplanan bu para piyade E. F. ın hane halkı masraflarını karşılamak üzere savaşa gidenlere verilmekte idi. Daha sonra bu para serhatte kalan muhafızların ve kale bekçilerinin tayınları için doğrudan doğruya hazine adına tahsil olunmaya başlanmıştı. E. F. ı çeribaşıları (yürük teşkilâtında serasker) yönetmekte idi. Kapıcıbaşı rütbesinde bulunan zabitleri ise Istanbul'da otururlardı.

Bu teşkilât kuruluş yıllarında sadece Rumeli'deki askerî faaliyetlere katılmakla yükümlü idi. Ancak yüzyılın sonlarına doğru E F. ın, imparatorluğun çeşitli yerlerinde görev aldıkları da görülmektedir. Nitekim bunlar Gürcistan ve İran serhatlerinde görev almışlardır.

1826 da E. F. teşkilâtı yeniden ele alındı. Bunlar 24 grupta toplanarak dört tabur haline getirildiler. Kaza müdürü derecesinde olan çeribaşıların yanına kolağaları, yüzbaşı ve mülâzım rütbesinde subaylar da verildi. Bir süre sonra bu taburlar alay haline getirildi. E. F. ın yerleşmiş bulundukları kazalara eşkıya takibi ile görevli bir çeşit jandarma hizmeti gören kır serdarlarının gönderilmesi onları tedirgin etmekte olduğundan yasaklandı. Vardar ovası dışında kalan kazalarda bu hizmeti görmek üzere E. F. arasından bölükbaşıların seçilmesi uygun görüldü.

Tanzimattan sonra, 1846 da ise Selanik müşirine yazılan bir emirle «Tanzimat-i hayriye ve tensikat-i askeriye icabınca askerî hizmet umuma teşmil edildiği cihetle istisnaî muameleye lüzum kalmadığından çeribaşılığın kaldırılarak maaşlarının kesilmesi ile E. F. haklarında sair ahali gibi muamele olunması» bildirildiğinden 1691 den beri devam eden E. F. teşkilâtı ortadan kalkmış oldu. — İ. P.

EVLAH, Azerbaycan'da, Kura ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 15 000 (1962) dir. Pamuk sanayii merkezidir.

EVLÂT EDİNME, evlât edinilen ile evlât edinen arasında akdî bir nesep bağlantısı doğuran resmî şekle bağlı bir medenî hukuk işlemi. Şartları:

a. Evlât edinen kimsenin en az 40 yaşında olması,
b. Evlât edineceği kimseden en az 18 yaş büyük olması,
c. Evlât edinenin sahih nesepli füruu bulunmaması,
ç. Evlât edinen evli ise eşinin rızasının alınması,
d. Evlâtlığa alınacak olan küçük veya gayri mümeyyiz ise ana-babasının veya hâkimin rızasının alınması (M. K., Md. 254).

E. E., ancak evlât edinenin ikametgâh hâkiminin izniyle düzenlenen resmî bir senet ile yapılır (M. K., Md. 246/1). Bu senede evlâtlık mukavelesi adı verilir.

Sonuçları: E. E. nin sonuçlarını şahsî ve malî sonuçlar olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Şahsî bakımdan evlâtlık ile evlât edinen arasında akdî nesep bağlantısı doğar ve evlâtlık, evlât edinenin soy adını alır, küçük ise onun velâyeti altına girer, ana ve babaya karşı olan hak ve görevler evlât edinene geçer. Medenî Kanunun bu husustaki hükümleri, uygulanmaları zorunlu olan hukuk kurallarıdır. Mukavele ile değiştirilemezler. Malî bakımdan kanun, evlâtlık ile füruunu evlât edinenin mirasçısı ve mirasta mahfuz hisse sahibi tanımaktadır (M. K., Md. 257, 447 ve 453). Malî sonuçlarla ilgili hükümler tamamlayıcı hükümler oldukların dan taraflar resmî senetlere evlâtlık mukavelesinden önce veya evlâtlık mukavelesi ile bu hükümlerin aksine kayıt koyabilirler (M. K., Md 257). Ayrıca bk. EVLÂTLIK.

EVLÂTLIK, evlâtlık mukavelesi ile evlât edinilmiş olan kişi. E. ın durumu genel olarak nesebi sahih füruunkine benzer, yani evlât edinenin soy adını alır, onun kanunî mirasçısı olur, küçük ise evlât edinenin velâyeti altına girer (bk. EVLÂT EDİNME). Bununla birlikte E. ın durumu bazı bakımlardan nesebi sahih füruunkinden ayrılır. Meselâ evlât edinen kimse E. ın mirasçısı olamayacağı gibi, E. da evlât edinen kimsenin mirasçılarının mirasçısı olamaz. Buna karşılık, E. asıl ailesindeki miras hakkını muhafaza eder (M. K., Md. 257). E. ilişkisinin sona ermesi ile sahih nesep bağlılığının sona ermesi arasında da bazı ayrılıklar vardır. Sahih nesep ancak bir ret davası ile sona erebilir. E. ilişkisi ise tarafların E. anlaşmasında gözetilen şartlara uygun olarak düzenleyeceği bir senetle her zaman ortadan kaldırılabilir (M. K., Md. 258). Kanun, ayrıca, evlât edinene mirastan düşme sebeplerinden biri varsa, E. a haklı bir sebep varsa E. bağlılığının kaldırılması için hâkime başvurma hakkını tanımıştır (M. K., Md. 258). E. ilişkisini ortadan kaldıran başka bir sebep, E. ile evlât edinenin evlenmesidir. Bu durumda evlenme iptal edilememekle birlikte, E. bağlantısı son bulmuş olur.

EVLEK: 1. Bahçe ve bostanın bölündüğü bölüklerden her biri, tarla; 2. Her dönümü dörde bölmek üzere sabanın tarlada açtığı çizgi ve yol; 3. Tarlanın çizilerle ayrılan bölümlerinden her biri; 4. Kırk arşın (adım) uzunluğu ve genişliği olan dönümün dörtte biri; 5. Tarlada suların akması için yerin meyline göre çeşitli yönlerde açılan çizgi.

EVLENDİRME MEMURU, evlenme akdini yapan görevli. Evlenen taraflar devlet organı olan E. M. nun huzurunda evlenmek zorundadırlar. E. M., Medenî Kanun ve Evlenme Talimatnamesi gereğince belediye başkanı, başkanın evlenme işleriyle görevlendirdiği vekili veya muhtar olabilir. Evlenecek tarafların her ikisinin de E. M önünde hazır bulunması ve rızalarını bu birlikte hazır bulunma anında E. M. na bildirmeleri evlenme akdinin aslî şartlarındandır. Bununla beraber, yabancı ülkelerde konsolosların, gemilerde kaptanların, uçaklarda kaptan pilotların E. M. yetkileri vardır.

EVLENME ve EVLİLİK, bir kadınla bir erkeğin, töreler veya kanunlar uyarınca, her türlü hayat şartları içinde sürekli bir birlik vücuda getirmek üzere birleşmesi.

Evlenmenin tabiî (biyolojik ve psikolojik) temeli cinsiyet ve üremedir. Ancak, insanoğlu beden, ruh ve fikirden meydana gelmiş bir varlık olduğuna göre, evlilikte cinsî buluşma düşüncesi yanında, arkadaşlık, karşılıklı saygı, ortak çaba gibi birçok fikrî ve ruhî faktörler de yer alır. Vücutların birleşmesini, ruhların ve fikirlerin anlaşmasını sağlayan pek çok başka yollar varsa da, evliliğin bu kadar sürekli, tarih boyunca çeşitli buhranları atlatmış bir müessese olmasının sebebini bu müessesenin pek değişik imkânları bir araya getiren bir düzen olmasında aramak doğru olur. Evlenmenin temelinde dünyaya çocuk getirmek isteği vardır. Böylece evlilik, ailenin çekirdeği, aile ise toplumun çekirdeği olur Evliliğin bir yandan millet, devlet ve insanlık yönlerinden önemi, öte yandan da büyük ölçüde devamlılığı (boşanma istatistiklerinin gösterdiği gibi), çocuk yapma amacına dayanır Ancak tabiat, bilmediğimiz ve bu yüzden karşı koyamayacağımız bazı sebeplerle nice çiftleri üreme imkânından yoksun bıraktığından, çocuksuz evlilikler, tam aile şeklini sağlamamakla beraber, yine de tam manasiyle bir evlilik değerindedir.

Kişiyi topyekûn kapsayan bir yaşayış durumu olmak itibariyle evlilik töreler yasasına bağlıdır, böylece evliliğin bekası ve insanî muhtevası, bütün bir millet hayatının temelini teşkil eden ahlâkî ve dinî esaslara dayanmıştır. Evlenme şekilleri insanlık tarihinde ne kadar değişiklikler gösterirse göstersin, toplumun iktisadî ve sosyal yapısına göre ne kadar farklı olursa olsun, evlilik daima din bağlarıyle pekiştirilmiş ve yüceltilmiştir. Sosyal ve politik önemi sebebiyle evlilik müessesesi her yerde kamu hukukunun, hiç değilse törelerin teminatı altına alınmıştır Bütün yüksek medeniyetlerde, meselâ eski Roma'da ve Çin'de, evlenme ve evlilik kesin hukuk kurallarına bağlanmıştır. Evlilik hayatına giriş de birtakım dinî ve hukukî törenlerle belirtilmiştir. Eş seçimi, eski korporatif toplum düzenlerinde, sosyal bakımdan birbirine yakın çevreler içinde veya doğuş itibariyle birbirine küfüv olan kişiler arasında olurdu. Günümüze kadar evlenmelerde mevki ve varlık durumları göz önünde tutulurdu. Sosyal durumların büyük oynaklıklar gösterdiği toplumlarda eşin seçiminde seviye farkları bir yana itilmekte ve seçim işi kişinin kendi oyuna bırakılmaktadır. Şu var ki birçok sosyal tabakalarda hâlâ ana-babanın veya akrabaların oyları etkili olmaktadır. Evlenmenin birinci şartı, bir aileyi iktisadî bakımdan geçindirebilme imkânına sahip olmaktır.

Evlilik, tabiatı gereğince bozulmazlığı şart koşar. Belli bir süreye bağlı bir evlilik kurmak mantıksızdır. Evliliğin anlamı, çalışmadan, günlük ihtiyaçlardan doğan sıkıntılara eşlerin beraberce yılmaksızın karşı koymasını, aralarında çıkabilecek anlaşmazlıkları olumlu bir şekilde halletmelerini, beraberce kocamalarını gerektirir. Doğacak çocuklar,

bu bakımdan hem ailenin süreklilik emniyeti hem de yardımcısıdır. Hemen bütün ülkelerin kanunlarında boşanma imkânı öngörülmüşse de, normal olarak her yerde, evlenme kararının bir başarısızlığı sayılır ve hoş karşılanmaz. Birçok sosyal, iktisadî ve ahlâkî vakıalar, ülkelere ve sosyal tabakalara göre değişik olmakla beraber, boşanmaların genis ölçüde artmasına yol açmıştır (bk. BOŞANMA).

Evlilik şekilleri arasında tekeşlilik (monogamie) den başka ilkel topluluklarda ve doğuda çokeşlilik (polygamie) de vardır; buna iki şekilde rastlanır: çokeşli erkek düzeni (polygénie) ve cokeşli kadın düzeni (polyandrie). Çoğu zaman aynı topluluk içinde bu iki şeklin bir arada görüldüğü de olur XIX. yüzyılın bazı sosyologları, evlilik müessesesinin kuruluşundan önce her yerde kadın ve erkeklerin karışık olarak bir arada yaşadıkları bir devre geçtiği fikrini ileri sürmüşlerse de, bu görüş taraftar bulamamıştır. Avcılık ve devşiricilikle yaşayan topluluklarda ataerkil *monogamie* (tekeşlilik) en yaygın evlilik şeklidir. Göçebe çobanlarda da ataerkil sistem hâkimdir. Anaerkil aileye Avustralya'nın avcı ve devşirici topluluklarında, ilkel tarımla uğraşan İrokua'lar, Heron'lar ve Melanezyalılarla Afrikalı Bantu kabilelerinde, seyrek olarak da Afrikalı göçebe çobanlarda rastlanır.

Hemen bütün ilkel kavimlerde, evlenmeden önce kadınla erkeğin birbirlerine olan eğilimi, kız babasının rızası ve evlenmenin iktisadî yönleri konusunda görüşmeler yapılır. İlkel toplulukların çoğunluğunda evlenecek çiftin birbirini beğenerek bizzat seçmesi şekline de rastlanır, ancak bu çok seyrektir. Medeniyetini muhafaza etmiş topluluklarda evlenme, kanun hükmündeki törelere bağlıdır ve bunlara aykırı davranışlar çok şiddetli cezalanır. Çoğunluk, bu töreler, değişmeyen kutsal kurallar niteliğindedir. Evlenme yasasınca yasaklanmış evlenmeler de vardır: meselâ birçok Amerika, Avustralya ve Melanezya kabileleri, aralarında kan yakınlığı, totem birliği bulunanların evlenmelerini yasaklar (bk. DIŞARIDAN EVLENME, TOTEMİZM). Soylularla kabile başkanları ailelerinde, hele bunların damarlarında tanrı kanı dolaştığına inanılıyorsa, bu kanın bozulmaması için evlenme yasası akraba arası evlenmeyi emreder (bk. İÇERİDEN EVLENME). Kimi topluluklarda erkek kardeşinin dul karısını almağa mecbur tutulur (bk. LEVİRAT); karısı ölen bir erkek, baldızını veya baldızlarını almak zorundadır (bk SOSRORAT). Daha ileri bazı topluluklarda, meselâ Pasifik adaları Hindistan ve Kafkasya yerlilerinde, erkek peylediği kadını ancak kaçırmak suretiyle alır. Daha geri kavimlerde ise erkek, alacağı kızın babasına kızın değerini ödeyerek onu satın alır.

İlkel kavimlerde evlenme, ekseriyetle büluğ (erinlik) çağında, erkeğin vekili aracılığıyle ve kıza bir başlık (b. bk.) ödenmesi suretiyle yapılır. Para yerine hayvan da verildiği olur. Bazı kabilelerde erkek kadının ailesi yanında hizmet etmek yoluyle eşini hak eder. Kocanın seçimi kesin kurallarla belirtilmiştir. Kocasını aldatanlara şiddetli cezalar verilir (bedenî cezalar, kadının evden atılması, başlığın geri istenmesi gibi). Bazı topluluklarda ev sahibi karısını misafirine ikram eder; kült törenleri sırasında karı-koca arasındaki sadakat prensipi daha gevşek tutulur.

a. *İslâm dininde evlenme* dinî değildir. Dünya işlerine ve insanların dünyevî ilişkilerine taalluk ettiği cihetle fıkhın muamelât kısmındandır. Nitekim eski Mecelle'de 1. madde açıklanırken fıkıh soruları şöyle tasnif edilmiştir:

«Mesaili fıkhiye ya emri ahırete taalluk eder ki ibadattır; yahut emri dünyaya taalluk eder ki münakahat, muamelât ve ukubat kısımlarına taksim olunur.»

E. dünya işlerinden olduğu için medenî muamelâttandır. Diğer akit ve muamelelerden farkı yoktur. Yalnız E. nin geçerliği için şartlarına uygun iki tanığın huzuru lâzımdır. Tanığın lüzumu koca ve karıyı gayri meşru münasebet ve fuhuş töhmetinden korumak içindir.

Şu halde, İslâm şeriatına göre E., kadın ve erkeğin iki tanık önünde birbirlerini karılık ve kocalığa kabul etmesiyle tamamlanmış olur. Başka hiçbir törene ihtiyaç yoktur. Kan yakınlığı gibi E ye engel bir sebep olmadıkça, erkek ve kadının evlenmesine hiçbir kimse tarafından müdahale olunamaz.

E. lerde, mahalle imamlarının bulundurulması, izinname alınıp alınmadığını aramak ve yapılacak E. yi ve tanıkları ve tesmiye olunan mehri muaccel ve müecceli yazıp tevsik etmek içindir ve sonradan ihdas olunmuş idarî bir muameleden ibarettir. İmam bulunmasa dahi iki tanık huzurunda isteme ve kabul etme ile yapılan E. gerçek ve geçerlidir.

Son zamanlarda çıkan bazı eserlerde İslâm şeriatında E. nin din adamları tarafından akdedildiği ve E nin dinî bulunduğu yolunda görülen ifadeler fıkıh hükümlerine tamamiyle aykırıdır.

Medenî Kanun yürürlüğe girmeden önce evlenmek isteyenler bağlı oldukları mahalle veya köy ihtiyar heyetinden evlenmelerine şer'î ve nizamî bir mani olmadığını belirten şahadetname ile hâkimden izinname alırlardı Bu izin kâğıdı alındıktan sonra evlenme akdedilirdi. İzin kâğıtları mahkemelerde özel deftere kayıt ve tescil olunur ve bu suretle her gün, ay ve yıl ne kadar E. yapıldığını öğrenmek kabil olurdu. İzin kâğıdı harçsız ve masrafsız kolayca alındığı için izinnamesiz E. yapılmaz ve esasen taraflar ve akrabaları genel olarak izin kâğıdı alınmadıkça E. ye razı olmazlardı. E. ye bir mani olmadıkça izinnamesiz E ler de geçerli sayılırdı. Yalnız ceza kanunlarında izinnamesiz E. yapılmamasını sağlamak için bazı müeyyideler vardı.

b. *Katoliklerde evlenme*: «Casti connubii» sözleriyle başlayan papalık emirnamesi (encyclicus) nde kesin olarak ifade edilen Katolik öğretisine göre, Hıristyan evliliği *tabiî evlilik* şekli ürzerine kurulmuştur. Bu türlü bir evlilik, ancak bir kadınla bir erkek arasında ve çocuk getirmek amaciyle aktedilen bozulmaz bir birliktir; bu evlilik, eşler arasında karşılıklı anlaşma (konsens) ya dayanır. Vaftizliler arasında sözleşme imzası ve bir dinî nikâh şarttır. Birlik ve ayrılmazlık bu evliliğin tabiî-hukukî vasıflarıdır. Bu şartlar *Eski Ahit*'te gevşek tutulmağa başlanmıştı, fakat İsa bunları sade Hıristiyanlar için değil. bütün evlenmelerde geçerli olmak üzere yeniden tesis etti. Eğer tarafların rızası alınırken bu iki husustan biri ve çocuk yapma şartı kabul edilmezse, nikâh tahakkuk etmemiş olur. Ancak Kilise, Yohanna ile Meryem arasında nikâh akdi bulunmadığı gerekçesinden ilham alan Katolik doktrinine dayanarak *Yohanna evliliği*'ni geçerli sayar. Bu E. ye göre taraflar, peşin olarak, karılık-kocalık münasebetinden vazgeçmişlerdir. Öte yandan Katolik nikâhında, sunî yollardan doğumun sınırlandırılması ağır günah sayılarak reddedildiği gibi, bosanma da kabul edilmez ve eşlerin hayat boyunca birbirlerine bağlı kalacakları hususu önemle bildirilir. Bekâr yaşama ise İsa'ya sadakat sayılarak evlilikten üstün tutulur.

c. *Protestanlarda evlenme*: Protestan görüşüne göre E., yaradılışla birlikte Tanrı tarafından kurulmuş bir düzendir. Bu konuda İsa'ya telmih olunur ve böylece Hıristiyanî E., yüzyıllar boyu sürüp gelen E. anlayışına, hattâ *Eski Ahit*'teki

anlayışa üstün tutulur. Hıristiyan inancına göre, E. bozulmazlığı, tekeşliliği ve kadının tam küfüv olmasını şart koşar. Protestan anlayışına göre E. nın özelliği sosyal ve ahlâkî - dinî şartları birleştiren bir düzen oluşundadır. Eşlerin, sadece cinsî ve ruhî birliği güçlendirerek topluma karşı yüklendikleri görevleri tanımamaları kadar, bunun tersine, evliliğe sadece bir dış görünüş nizamı gözüyle bakarak Tanrı'ya karşı ortak sorumluluk içinde karşılıklı sevgiye önem vermemeleri de evliliği tehlikeye düşürür. Bekâr kalma, Protestan inancına göre daha üstün bir mertebe sayılmaz. Yürek temizliği kalp bekâreti evlenerek de, evlenmeden de muhafaza edilebilir Evlilik hayatı dışında kalmak kişiye meslekte ve ibadette daha geniş bir serbestlik sağlıyorsa, yahut onun tam bir imanla İsa'nın yolundan giderek cemaate daha yararlı olacak bir enginliğe varmasına hizmet ediyorsa, evlilikten daha mubaret bir yaşayış sayılabilir.

Reformcuların inancına göre, evlilik bir müessese olarak tabiî ve dünyevî bir düzendir. Kilise. devletin E. ile ilgili yasalarını, bu yasalar E ye bir sosyal düzen gözüyle bakarak ondan beklenen ana amaçları bozmadıkça, kabul eder. Medenî nikâhın resmî nikâh olarak kabulünden itibaren dinî nikâh, eşlerin Tanrı ve cemaat huzurunda birbirlerine karşı sadakat vaadinde bulunmaları ve Kilisenin de bu olayı takdis ederek o yolda duacı olması için yerine getirilen dinî bir tören halini almıştır. Nikâh kutsal sayıldığı için, Kiliseye bağlı olan Hıristiyanlar, E. lerinde Kilisenin rahmet ve hayır duasını almakla yükümlüdürler.

d. *Türk Medenî Kanununda evlenme*: E. nin şartları, Türk Medenî Kanununun ikinci kitabının birinci kısmının «Evlenme» başlıklı üçüncü babında (Md. 82 128) düzenlenmiştir. Buna göre, evlenecek kişinin temyiz kudretine sahip olması gereklidir (Md. 89 I). Akıl hastalığına tutulmuş kimseler asla evlenemez (Md. 89 II). Mahcur, ancak vasisinin rızasiyle evlenebilir (Md. 91). Erkeğin 17, kadının 15 yaşını bitirmiş olması gereklidir (Md 88). Ancak hâkim fevkalâde hallerde ve gebelik gibi pek önemli sebeplere dayanarak 15 yaşını doldurmuş bir erkeğin veya 14 yaşını bitirmiş bir kadının E sine izin verebilir. Bununla beraber hâkimin kararından önce ana, baba veya vasiyi dinlemesi şarttır (Md 88 II) Nesep sahih olsun veya olmasın usul ve füru arasında, ana - baba bir veya bunlardan yalnız biri ortak olan kardeşler arasında amca, dayı, hala ve teyzelerle bunların yeğenleri arasında E. yasaktır (Md. 92 1). Sıhrî hısımlığı doğurmuş olan E. feshedilmiş yahut ölüm veya boşanma ile ortadan kalkmış olsa bile karı ile kocanın usul ve füruu, koca ile karının usul ve füruu arasında E. yapılamaz (Md. 92 2). Evli olan yeniden evlenemez (Md. 112 1). Böyle bir evlenme mutlak surette batıldır. Tekrar evlenmek isteyen kişi ölüm, boşanma veya butlan hükmü ile eski evliliğin ortadan kalkmış olduğunu ispata mecburdur (Md. 93). Buna karşılık, evlâtlıkla evlât edinenin E.si fesholunamaz. Ancak, E. ile evlâtlık hükmü ortadan kalkar (Md. 121).

Evlenmenin şekli: Türk Medenî Kanunu medenî nikâh usulünü getirmiştir. Kişiler eski hukukumuzda olduğu gibi imam ve iki tanık karşısında değil, Medenî Kanunun gösterdiği şekilde ve devletin yetkili kıldığı memurun önünde evlenmeğe mecburdurlar (M. K. Md. 108, 109). Eşler ayrıca dinî tören yaptırmak istiyorlarsa bu, medenî törenin bitiminden sonra yapılabilir. Bir imamın kendisine E. kâğıdı (b. bk.) gösterilmeden E. nin dinî törenini yapması, Türk Ceza Kanununa göre suç teşkil eder. Bk. EVLENME AKDİ.

EVLENME AKDİ, birbirleriyle evlenecek iki kişinin rızalarını yetkili memur önünde açıkça bildirmesiyle vücut bulan sözlü akit. Bu akdın hükümleri Medenî Kanunun 97 - 111. maddelerinde düzenlenmiştir.

Evlenme akdinin hazırlık muameleleri: Evlenmek isteyen kişiler önce bu isteklerini yetkili memura (belediye başkanı veya başkanın evlenme işlerine memur ettiği vekili ve köylerde ihtiyar heyeti) bildirirler (Md. 97). Memur bu beyanı inceler ve ilân eder (Md 98). İlgililer 15 günlük askı süresi içinde E. A. isteğine itiraz edebilirler (Md. 100). İtirazın yetkili makamca reddi halinde evlenmenin men'i davası açılabilir (Md. 103). Bu takdirde E. A. için davanın sonucu beklenir.

Evlenme akdinin temel şartları: Bunlar: a. tarafların rızalarını bildirmiş b. yetkili memur (evlendirme memuru) un muameleye katılmış olmasıdır. Bu iki şarta uyulmamışı halinde evlenme hükümsüz sayılır.

Evlenme akdinin şekil şartları: Evlenme iki reşit huzurunda olmak üzere belediye dairesinde veya muhtarlıkta yapılır (Md 108) Hastalık gibi mücbir bir sebep varsa, evlenme doktor raporu alınmak şartıyle başka bir yerde de yapılabilir. Evlendirme memuru her iki tarafın da muvafakat beyanı üzerine evlenmenin rızaları ile yapılmış olduğunu bildirir (Md. 109). Bundan sonra eşlere bir evlenme kâğıdı verilir (Md 110). Ancak, evlenmenin şekil şartlarına riayetsizlik evlenmenin feshini gerektirmez.

EVLENME KÂĞIDI, evlenme işlemi sona erdikten sonra evlendirme memurunun tarafların evlenmiş oldukla rını göstermek üzere eşlere vermesi gereken kâğıt (M. K. Md. 110). Bu kâğıt gösterilmeden dinî evlenme yapılamaz.

EVLENME MUKAVELESİ veya EVLENME SÖZLEŞMESİ, karı ile kocanın aralarındaki mal rejimini tesbit etmek üzere yaptıkları sözleşme. Eşler, E. M. ile Medenî Kanundaki mal ayrılığı (Md 186 190), mal birliği (Md. 191 210) veya mal ortaklığı (Md 211 - 236) rejimlerinden birini seçebilirler. Böyle bir mukavelenin yokluğu halinde eşler mal ayrılığı rejimini seçmiş sayılırlar.

E M., evlenmeden önce veya sonra yapılabilir (M. K. Md 171) E M nın yapılması, değiştirilmesi ve feshi ancak resmî şekilde olabilir. Mukavele henüz reşit olmayan nişanlılar arasında yapılmışsa, kanunî temsilcilerinin de imzası bulunması gerekir (Md 173) E. M. nın üçüncü kişiler hakkında da hüküm ifade etmesi için noterlikçe özel sicile kaydettirilerek ilânı lâzımdır (Md 173 III ve Md 237). Ayrıca bk. KARI - KOCA MAL REJİMLERİ.

EVLENME TELLÂLLIĞI, aralarında evlenmelerine kanunî bir engel olmayan bir kadınla bir erkeğin evlenmelerine aracılık etme. Borçlar Kanunu (Md. 409) na göre, E. T. ücrete hak vermez

EVLENME VAADİ, nişanlanmanın temel unsuru. Medenî Kanunun 82. maddesine göre nişanlanma E. V. ile olur. Ancak, bu vait evlenmekten kaçınan nişanlıyı evlenmeye zorlamak için dava hakkı vermez (M K. Md 83), fakat nişanın bozulması dolayısiyle uğranan zarar ve yapılmış olan masraflar için maddî veya manevî tazminat davaları açılabilir (Md 84, 85). Bk. NIŞANLANMA.

EVLENMEDE SAKATLIKLAR, evlenmenin şekil veya esas şartlarından birinin veya bir kısmının bulunmaması. E. S. genellikle dört bölümde toplanabilir:

1. Evlenme üzerinde etkili olmayan sakatlıklar: Ev lâtlıkla evlenmek, bekleme sürelerine riayet etmemek, evlenme akdi (b. bk.) nin bazı şekil şartlarına uymamak gibi hallerdir. Bunlar evlenmenin hükümsüzlüğünü gerektirmez (Medenî Kanun Md. 121 - 123).

2. Nisbî butlanı mucip sakatlıklar: Eşlerden birinin evlenmenin akdi sırasında geçici bir sebeple temyiz kudretinden mahrumiyeti; bir eşin öteki esin şahıs ve önemli vasfında hataya düşmüş, hile ve tehditle evlenme akdine sevk edilmiş olması, küçük ve mahcurların kanunî mümessillerinin iznini almamış bulunması gibi hallerdir. Bu gibi hallerde temyiz kudretinden geçici olarak mahrum kalan veya hataya düşen, hile ve tehdide uğrayan eş ile küçük ve mahcurların kanunî mümessilleri fesih sebebini öğrenmelerinden veya tehdidin kalkmasından itibaren altı ay içinde evlenmenin feshi davası açabilirler. Dava evlenmeden itibaren beş yıl geçmekle zaman aşımına uğrar (Medenî Kanun Md. 115 - 120).

3. Mutlak butlanı mucip sakatlıklar: Bunlar Medenî Kanunun 112. maddesinde tahdidî olarak belirtilmiştir. 112. maddeye göre eşlerden birinin evli iken tekrar evlenmiş olması veya akıl hastalığına müptelâ bulunması, eşler arasında kanunen yasaklanmış derecede kan hısımlığı ve sıhrî hısımlık bulunması halleri mutlak butlanı icap ettirir. Bu gibi evlenmeler âmme menfaatine aykırı sayıldığından Medeni Kanun gerek cumhuriyet savcılarına gerek bütün ilgililere evlenmenin feshi davası açma hakkını tanımıştır. Bu dava kaideten zaman aşımına tabî değildir, butlan her zaman dava olunabilir (Medenî Kanun Md. 112 - 113).

4. Evlenmeyi yok saydıran sakatlıklar: Evlenmenin evlendirme memurundan başka bir memurun veya imamın huzurunda yapılmış olması, evlenen taraflardan birinin rızasını beyan etmemiş olması gibi hallerdir. Böyle durumlarda evlenme hiçbir suretle meydana gelmemiş olduğu için herhangi bir fesih davası açılmasına lüzum yoktur. Ancak bazı hukukçular menfi bir tesbit davası açılarak evlenmenin yokluğunun mahkemece tesbitinin istenebileceğini savunmaktadır.

EVLİLİK BİRLİĞİ, karı ile kocanın evlenme suretiyle kurmuş oldukları yaşama ortaklığı. E. B., Türk Medenî Kanununun ikinci kitabının birinci kısmının «Evlenmenin umumî hükümleri» bağlığını taşıyan beşinci babında (Md. 151 - 169) hükme bağlanmıştır.

E. B. nin reisi kocadır (Md. 152/I). Kadın müşterek saadeti sağlamakta gücü yettiği kadar kocasının yardımcısıdır (Md. 153). Karı - koca birbirlerine karşı E. B. nin saadetini birlikte temin ve çocukların beslenme ve eğitimine birlikte özen göstermek hususlarını yüklenmiş sayılırlar (Md. 151/II). Karı - koca birbirlerine sadakat ve müzaheret ile mükelleftir (Md. 151 /III). Evin geçimi ve karı ile çocukların gereğince beslenmesi kocaya düşer (Md. 152 II). E. B. ni koca temsil eder (Md. 154). Bununla birlikte evin daimî ihtiyaçları için kadın da koca gibi E. B. ni temsil hakkını haizdir (Md. 155). Karı, kanunca tanınan temsil yetkisini aşar veya kullanmaktan aciz olursa, koca bu yetkiyi kendisinden kısmen ve tamamen alabilir. Ancak bunun hüsnüniyetli üçüncü şahıslara karşı hüküm ifade etmesi için noter vasıtasıyle ilânı gerekir (Md. 156). Karı, kocasının açık veya zımnî müsaadesi ile bir iş veya sanatla uğraşabilir (Md. 159/I). Karı husumet (dava etme ve edilme) ehliyetini haiz olmakla birlikte, şahsî malları hakkında üçüncü şahıslarla çıkan davalarda karıyı kocası temsil etmekle yükümlüdür (Md. 160). Eşlerden biri aile görevlerini ihmal eder veya ötekini tehlike, utanç veya zarara uğratırsa, zarar gören taraf hâkimin müdahalesini isteyebilir (Md. 161). Koca, aile görevlerini ihmal ederse, hâkim karı ve kocanın borçlularına borçlarının tamamını veya bir kısmını karıya ödemelerini emreder (Md. 163). E. B. malları için bk. KARI-KOCA MAL REJİMLERİ.

EVLİYA, İslâm âleminde kullanılan bir din ve tasavvuf terimi. E., dost, yakın, destek anlamlarına gelen Arapça *veliyy* kelimesinin çoğuludur. O halde E., Ulu Tanrıya «dost ve yakın olan», yani velâyet (velilik) katına ulaşmış bulunan keramet sahibi kişilerdir.

Tasavvuf eserlerinde, Tanrı'yı ve sıfatlarını tanıyan, ibadetine düşkün, günahlardan kaçınan, şehvetin lezzet ve eğilimlerine karşı olan kişi diye tarif edilir. Bunlar etki, keşif ve keramet sahibidirler. Onların durumlarını kısa ve dar görüşlü kişiler anlayamazlar. Onlar, ince ve derin anlamlı sözler ve sembollerle Tanrı'nın hükümlerini açıklarlar.

Nasır - ı Husrev, peygamberlerden sonra evliyaullahı, daha sonra da hâkim (bilge) leri sayıyor.

Kur'an'da eyliyaullah şöyle anlatılır: «İyi bil ki, gerçekten evliyaullah (Allah'ın velileri, Allah dostları) için korku yoktur. Hem de onlar mahzum olmazlar.» (Yunus sûresi, 62).

Peygambere evliyaullahın kim olduğu sorulduğunda şöyle cevaplandırmıştır: «Onlar öyle kişilerdir ki, görüldükleri zaman Allah anılır, hatırlanır.» Başka bir hadiste de: «Allah'ın kullarından birtakım insanlar vardır ki, Peygamber değil, şehit de değildirler; ama kıyamet gününde Allah katındaki makamlarından dolayı peygamberler ve şehitler onlara imreneceklerdir.» denilmiştir.

Bütün bu ayet ve hadisler E. nın dindeki değerini açık olarak belirtmektedir.

E. nın, Tanrı'nın kendilerine bir lûtfu olarak sahip oldukları (gaipten haber verme, hastaları iyileştirme gibi) olağanüstü yeteneklere keramet (çoğul olarak keramât) denir.

Sufilere göre, insan - ı kâmil (yetkin insan) olan evliyaullahın gönülleri cihanı aksettiren bir aynadır. Orada alemin sırları yansır ve görünür. Bu nitelikleriyle E. peygamberlere benzer. Peygamberler açıkça peygamberliklerini ispat için mucizelerini ortaya koyarlar. Evliyaullah ise sırdır, onun gizli kalması uygundur.

Ehl i sünnet ve ehl - i marifet E. nın kerametini kabul ve tasdik ederler. Mutezile kerameti genellikle kabul etmez.

Büyük tasavvuf şeyhleri kerameti E. lık için kesin bir şart ve gerekli bir nitelik olarak düşünmezler.

Tasavvuf kitaplarında bu konularda pek çok bilgiler vardır. Çeşitli görüşler tartışılmıştır. Hemen bütün tarikat pirleri E. olarak bilinir.

Müslüman halk ve tarikat mensupları arasında E. bilinen ölülerin türbe ve mezarları ziyaret yeri kabul edilir. Oralara sık sık gidilir, adaklar adanır. Gerçek Müslümanlıkta E. türbelerinin tapınak haline getirilmesi dindışı bir davranış sayılır. Ancak, oralardaki Tanrı sevgilisi ulu kişilerin hatırı için Tanrı'dan bazı dileklerde bulunmak caiz görülmüşlür.

EVLİYA ATA, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde, Kazakistan Cumhuriyetinde bir şehir. 1938 yılında Cambul adiyle adlandırılmıştır. Bk. CAMBUL.

EVLİYA ÇELEBİ b. Derviş Mehmet Ağa Zıllî (1611 - 1682 ?), Türk gezgini. Istanbul'da doğmuştur.

EVLİYA ÇELEBİ

Aslında Kütahya'lı bir aile den olup Istanbul'un fethini takipeden yıllarda buraya yerleşen ailenin dördüncü kuşaktan oğludur. Babası Derviş Mehmet Ağa, Zıllî mahlâsını taşımakta olup Saray-ı hümayun kuyumcubaşısı idi. Kuyumculuktan başka hakkâklık ve musikide de bilgisi olan bu zat, şiir söyleyecek kadar edebî bir kültüre de sahip idi. 117 yaşında iken temmuz 1648 de ölmüştür. E. Ç nin annesi Abaza cariyelerden biridir. Saraya getirilen bu kadın Derviş Mehmet Ağa ile evlendirilmiştir. E. Ç. ana tarafından Melek Ahmet Paşa, Defterdarzade Mehmet ve İbşir Mustafa paşalarla akraba bulunmaktadır. Bunlardan en yakını Melek Ahmet Paşa olup E. Ç. nin annesi bu paşanın ya teyzesi ya da teyzezadesidir. İlk öğrenimini yaptıktan sonra Unkapanında Fıl yokuşunda Hamit Efendi medresesine girmiş ve Cinci Hüseyin Efendi ile birlikte 7 yıl Ahfeş Efendiden ders görmüştür. Bu arada Sadizade Darül kurra'sına giderek hıfza çalıştığı gibi, babasından da hüsnü hat, hakkâklık v. b. bazı sanatları öğrenmiştir. 1635 yılında teyzezadesi Silâhdar Melek Ahmet Ağa vasıtasiyle Ayasofya camiinde IV. Murad'a takdim edilen E. Ç., Enderuna alınarak Kilerli koğuşuna verildi. Burada Turşucubaşı Ahmet Ağanın nezaretinde yetiştirilen E. Ç., Güğümbaşı Mehmet Efendiden yazı, Derviş Ömer Gülşenî'den musiki, Keçi Mehmet Efendiden de Arapça öğrenmiş. Enderunda 4 yıl kaldıktan sonra 40 akça ile sipahi zümresine katılarak ayrılmıştır.

E. Ç., 1630 dan itibaren yeryüzünü ve üzerinde yaşayan çeşitli toplulukları, kurulan şehirleri, yapılan yapıları tanımak hevesine düşmüştür. Onu böyle bir meraka sevk eden yetiştiği ortam olmuştur Babasının bir Süleyman Hanlı, yani Kanunî Sultan Süleyman devrinden kalan güngörmüşlerden biri olması, dostlarının da, bu arada Kelâmi Ağa, Kuzu Ali Ağa, Matbah Emini Abdi Efendi, İsa Ağa gibi en eskilerden veya Su kemerli Mustafa Çelebi, Kara Kız Mehmet Efendi gibi yaşlılardan meydana gelmesi, bu eskilerin sohbetlerini izleyen E. Ç. de insanlara, dünyaya karşı bir hayranlık uyanmasına ve onları tanıma merakının doğmasına yol açmıştır. Bu fikri bir süre nasıl gerçekleştirebileceğini düşündüğünü «peder ve mader ve üstad ve birader kahırlarından nice halâs olup cihankeş olurum» sözleriyle belirten E. Ç., tatlı üslûbu ile anlattığına göre nihayet 1630 muharreminin aşure gecesi, rüyasında yemiş iskelesindeki Ahi Çelebi mescidinde kalabalık bir cemaat ortasında Hz. Peygamberi görmüş, huzuruna çıkarak ona «şefaat ya Resul'Allah» diyecek yerde, şaşkınlık ve heyecanı yüzünden dili dolaşıp «seyahat ya Resul'Allah» demiş. Peygamberimiz bu gence hem şefaatini müjdelemiş, hem de ona seyahati ihsan etmiş Peygamberin yanında bulunan Sa'd b. Ebi Vakkas ise gezdiği yerleri ve gördüklerini yazmasını kendisine bildirmiş. İşte, onun mesleğini tayin eden bu rüya olmuş. E. Ç., ilk iş olarak rüyasını Kasım Paşa mevlevihanesi şeyhi Abdullah Dede've anlatır. Dede bu parlak rüyayı güzelce yorumladıktan sonra ona «iptida bizim Istanbulcağızı tahrir eyle» tavsiyesinde bulunur. E. Ç. nin ilk faaliyeti olan Istanbul gezileri böyle başlar. 10 yıl kadar süren bu geziler sonunda bir bakıma bir Istanbul tarihi sayılabilecek olan *Seyahatname*'sinin I. cildi meydana gelir. Ancak, babası E. Ç. nin taşraya çıkmasına uzun süre karşı koymuştur. Fakat 1640 ta E. Ç., Okçuzade Ahmet Çelebi ile birlikte gizlice Bursa'ya gider. Bursa yolculuğu bir ay sürmüştür. Dönüşünde babası artık onu tutamayacağını anlayınca, geziler yapmasına izin verir. Türk edebiyatının dünyaca tanınmış olan bu şahsiyeti böyle doğmuştur. Onun ikinci yolculuğu İzmit, üçüncü yolculuğu ise Trabzon valiliğine tayin olunan ve babasının manevî oğlu bulunan Ketenci Ömer Paşa ile Karadeniz seferidir. Bundan sonra Hüseyin Paşa ile Anapa seferine, Bahadır Giray Hanla Azak seferine katılarak 1645 e kadar Karadeniz çevresinde kalır.

Istanbul'a döndükten sonra Yusuf Paşa ile Hanya seferine katılan E. Ç., 1647 de Defterdarzade Mehmet Paşa ile Erzurum'a gider ve T flis ile Baku'ya kadar uzanır. Aynı yılda Vardar Ali Paşa isyanına karşı sevk edilen birlikler arasında bulunur. İbşir Mustafa Paşa ile Istanbul'a dönüp babasının ölümü ile ortaya çıkan miras işlerini yoluna koyduktan sonra, bu defa Şam beylerbeyi Mustafa Paşa ile Suriye'ye gider. Suriye ve Filistin'i daha iyice tanıyamadan paşanın Sivas beylerbeyliğine nakli üzerine Doğu Anadolu'yu görmek fırsatını elde eder. 1650 de onunla birlikte Istanbul'a dönünce Melek Ahmet Paşanın sadrazam olması üzerine E. Ç. ye gün doğmuştur. Fakat paşanın tam bir yıl sonra 1651 de sadaretten azledilerek Özi beylerbeyliği ile uzaklaştırılması, E. Ç. nin de bu defa Rumeli topraklarını dolaşmasına yol açar. Silistre, Babadağı çevrelerini dolaşır. Paşanın Rumeli beylerbeyliğine nakli ise bu defa Sofya ve cevresini tanımasına fırsat verir. 1653 ten 1655 e kadar Istanbul'da kalan E. Ç., bu tarihte Konya'ya İbşir Mustafa Paşanın yanına gidip gelmişti. Melek Ahmet Paşanın Van beylerbeyliğine tayini üzerine tekrar doğuya gitti. Paşanın Bıtlis hanı Abdal Hana karşı açtığı sefere katıldığı gibi, Yezidîler üzerine yapılan seferine de iştirak etmiş, Murtaza Paşanın tutsak olan kardeşini kurtarmak için İran'a ve oradan da Bağdad'a giderek güneydoğu Anadolu'yu karış karış gezmiştir.

1655 te ise paşası ile birlikte tekrar Özi eyaletine dönen E. Ç., Özi ve Istanbul arasında müteaddit geziler yaptıktan sonra, 1657 de yine Melek Ahmet Paşa ile birlikte Bosna'ya gitmiştir. Bu arada Köse Ali Paşanın maiyetinde Rákóczi üzerine, Kırım hanı IV. Mehmet Giray'ın yanında da kazak seferine katılmıştır. IV. Mehmed'in Bursa, Gelibolu, Edirne gezilerine katılan E. Ç., 1659 da Buğdan voyvodası Ştefăniţă'yı götüren kafile ile Yaş (Rum. Iaşi) a gitmiş, Köse Ali Paşa ile Várad seferine katılmış, oradan Bosna'ya gelerek bu eyaletin serhat kalelerini bir bir gezmiş, Venedik ve Hırvat topraklarına yapılan akınlara katılmış, paşasının tekrar Rumeli beylerbeyi olması üzerine Sofya'ya dönmüş, Köse Ali Paşayı Tamışvar (Mac. Temesvár) da bularak onunla Erdel seferine gitmiş, Arnavutluk topraklarını dolaştıktan sonra 1662 de Istanbul'a dönmüştür. Bu tarihte Fazıl Ahmet Paşanın Uyvar (Mac. Újvár) seferine iştirak ederek burada Kırım atlıları ile büyük bir akına çıkmış, kendi rivayetine göre, Bohemya'dan İsveç ve Hollanda'ya kadar bütün Avrupa'yı talan eden bu akından başarılarla dönmüştür. Fakat bu arada Hersek'e Söhrap Mehmet Paşanın yanına gitmeğe ve onunla birlikte Venedik topraklarına yapılan akınlara katılmağa da fırsat bulmuştur. Yine aynı günlerde onu Zerinvár'ın fethinde ve Győr savaşında buluyoruz. Vasvár antlaşmasını takip eden günlerde ise elçi Kara Meh

met Paşanın maiyetinde Viyana'ya gittiğini görmekteyiz Bu gezi E. Ç. nin yine muhayyilesini işletmiş. kâfir ilinde iki buçuk yıl kaldığını ve bu arada İspanya, Danimarka, Hollanda, Brandeburg gibi ülkeleri gezdiğini, Dunkarkız (Dunkerque) a kadar gittiğini hikâye etmişse de, nedense bu gördüğü yerleri eserinde tanıtmamıştır.

Öte yandan Viyana dönüşünde bir süre Macaristan'da kalarak buradaki kaleleri yokladığını ve 1665 te Erdel, Eflak ve Buğdan'a, oradan da Kırım'a gittiğini, buradan Kafkasya'ya geçerek Dağıstan, Hazar Denizi, Volga boylarına. Kazan, Başkurdistan ülkelerini gezdiğini anlatır. Bu seferin de muhayyel olduğu kuvvetle muhtemeldir. 1668 de ise onun Istanbul'dan hareketle kara yolundan Batı Trakya, Makedonya, Tesalya üzerinden Mora sahillerine indiği ve Anaboli'den Girit'e geçerek Kandiye'nin fethinde bulunduktan sonra. Mayna isyanı üzerine Mora'ya gittiğini, oradan da Adriya sahillerini gezdiğini tesbit etmek mümkündür 1671 de ise bu tarihe kadar bunca ülke gördüğü halde. Arabıstan'a. özellikle haç farizasını yerine getirmek için Mekke'ye gidemeyen E. Ç. nin yine bir rüyanın delâleti ile Sâilî Çelebi ve 3 arkadaşı ile 8 kölesi yanında olduğu halde yola çıktığına şahit olmaktayız. E Ç. bu yolculuğunda şimdiye kadar göremediği bir güzergâhı tesbit etmiş, Batı Anadolu kıyıları ile Sakız, Sisam, İstanköy ve Rodos adalarını gezmiş, oradan Adana'ya geçerek Maraş. Ayıntap ve Kilis yöresini dolaştıktan sonra Şam'da Sarı Hüseyin Paşanın haç kafilesine katılarak Mekke'ye gitmiştir. Haccı yaptıktan sonra Süveyş yolu ile Mısır'a gelen E. Ç., burada 8 9 yıl kalmış. Musavva ve Sevakin'e kadar inerek Sudan ve Habeşistan hakkında bilgiler derlemiştir. Onun son gezisi Mısır valiliğine getirilen Abdurrahman Paşayı karşılamak üzere Salıhiye'ye kadar gidişinin hikâyesidir.

Bundan sonra E. Ç nin hayatı hakkında bir bilgi elde etmek mümkün değildir. nerede ve hangi tarihte öldüğü de bilinmiyor. Ancak, Kara Mustafa Paşanın sadaretinden bahsetmesi, fakat Viyana seferini ele almaması, bu vezirin sadaretinin ilk yıllarına kadar yaşadığına işaret sayılır Kabrinin Istanbul'da Mevyitzade sofrasında olduğu ise bir söylentiden öteye geçmez. Mısır'dan Istanbul'a dönmüş olabileceği dahi bir tartışma konusu olabilir. Şu halde, ölümü en geç ihtimalle 1682 yılında yerleştirilebilir E. Ç. nin evlenmediği ve çocukları olmadığı, Mahmut adında bir erkek ve Balıkesir'li İlyas Paşanın eşi olan İnal adında bir kız kardeşi ile adları bilinmeyen kız kardeşleri ve üvey annesi olduğu bilinmektedir. Kendi tarifine göre zayıfça, ufak tefek, fakat çevik ve enerjik bir kimse olan E. Ç., en çok ciritle uğraşır ve çok iyi silâh kullanırdı. Erzurum'da Seydi Ahmet Paşa ile oynadığı ciritte dört dişi kırılmış, Uyvar seferinde ise Kıbleli Mustafa Paşanın attığı ciritle de üç dişi sakatlanmış, fakat dişlerini Viyana'da tamir ettirmiştir. Uzun süre, 1655 e kadar sakal bırakmamıştır. Bir yandan zengin ve köklü bir aileden olması, öte yandan gezilerini kolaylaştırmak için aldığı çeşitli görevler, katıldığı seferlerden elde ettiği ganimetler, hizmet ettiği erkânın verdiği hediyeler, uzak ülkelerden getirdiği değerli malların satışından elde ettiği gelirler, onun rahat bir hayat sürmesini, köleleri uşakları, bazan da birkaç arkadaşı ile birlikte yaptığı seyahatlerin ve Istanbul'daki evinin masraflarını kolaylıkla karşılamasını mümkün kılmıştır.

E. Ç., padişahlar ve zamanın ileri gelenleri ile yakın ilişkiler kurmuş olduğu halde ikbal hırsına kapılmamış, hayatını her yeri görmek, herkesi tanımak ve her şeyi öğrenmek amacına bağlamıştır. Seyahat hatırı için çeşit çeşit insanla ahbaplık etmek, maiyetinde bulunduğu serdar ve valilerle hoş geçinmek zorunda kalan bu Istanbul çelebisi, uysal yaradılışı, zekâsı, nüktedanlığı ve kültürü sayesinde bütün meclislere neşe veren, herkes tarafından daima aranan pek sevimli bir kimse idi. Ancak, onu bir dalkavuk ve zamane adamı sanmak doğru değildir. E Ç., bütün samimiliğine ve hoş sohbetliğine rağmen gördüğü uygunsuzlukları açık veya kapalı bir dille yermekten çekinmeyecek kadar dürüst bir yaradılışta idi. Sofu, dini bütün, hattâ keramete inanır bir insan gibi görünmekte ise de, zamanının bütün eğlencelerini tatmış, Istanbul'un bütün sefahat yerlerinde seyahatlerinin yorgunluğunu çıkarmış, ömrünün sonuna kadar gezmekten neşe ve zevk alan bir insan olarak yaşamıştır. E. Ç., devrinin yüksek öğrenimini yapmış olduktan başka, yarım yüzyılı bulan gezileri ile pek çok şey görmüş, pek çok şey öğrenmiş. devrinin kültürünü temsil eden bir şahsiyet olmuştur. Hattat, nakkaş musikişinas ve oldukça zarif bir şairdi. Yazı dili ise devrine göre çok sade ve tabiîdir; şakacı, mizaha eğilimli bir ifadesi olduğu kadar, geniş bir muhayyileye de sahip bulunduğu, görmediği olayları duyduklarına göre bizzat görmüş gibi yazdığı, mübalâğaya düşkün olduğu anlaşılmaktadır.

E. Ç. Türk edebiyatına, tarih ve etnolojik araştırmalarına 10 cildi bulan büyük bir hazine armağan etmiştir. Bu büyük eseri, zaman zaman, seyahatlerinden döndükçe kaleme almış, sonra kısım kısım toplayarak bazı değişiklikler, ilâveler yaparak daha olgun bir hale getirmeye çalışmış olsa gerektir. Eserde, sonra doldurulmak üzere açık bırakılmış adlar, statistik rakamları, yer adları, tarihler ve boş sahifeler, bu çalışmanın tamamiyle bitmeden yazarın öldüğünü anlatır.

E. Ç. nin seyahatnamesi, özellikle geçen yüzyıldan beri tarih ve etnografya araştırıcıları için gittikçe değeri artan bir ilgi görmüştür Onun mübalâğacı, hattâ sırasına göre yutturmacı haberleri yanında, baş vurulması gerekli bir kaynak olduğu da artık anlaşılmıştır. E C. nin, eserini hazırlarken sadece göze ve kulağa dayanmadığı, bizzat çeşitli yerlerde Kazvinî, Makrızî, Taberî. Zehebî Celâlzade, Âlî, Solakzade, Atlas minor gibi kaynaklara, çeşitli kanunnameler, eyalet tahrirleri, menakıpnameler, velâyetnameler gibi metinlere baş vurduğu da kendi ifadesiyle sabittir.

Seyahatname'nin basımı, Pertev Paşa nüshası esas tutularak 1314 (1898) te başlamış, 1318 de 6 cildi tamamlanmıştır. 1928 de Türk Tarih Encümeni 7 ve 8. ciltleri, 1938 de ise Millî Eğitim Bakanlığı IX. cildi yayımlamıştır. Ancak bu basım ilmî esaslardan uzak bulunduğu için değerinden çok kaybetmiş bulunmaktadır. Son zamanlarda ise R. E. Koçu, eserin her cildini kısaltılmış bir şekilde çıkarmaya başlayarak üç cilt yayımlamış, M. Nihat Özön de iki cilt halinde seçmeler meydana getirmiştir. E. Ç nin *Seyahatname*'den başka, *Şakaname* adlı bir eser daha kaleme aldığı kendisi tarafından bildirilmekte ise de, bu esere rastlanamamıştır. — İ P.

EVLİYA OTU

EVLİYA OTU (Fr. Sainfoin, Lat. *sanctus* =. kutsal veya *sanus* = sağlığa yararlı;

fenum = ot, kuru ot) [Bot.], Avrupa ve Asya'da yetişen ve sürekli olarak türeyen bir çeşit yonca (*Onobrychis viciæfolia*). Sapının iki yanında tüysü yaprakları ve koni biçiminde kümelenmiş çiçekleri vardır. Bu bitki kuru ot olarak kullanılmak üzere yetiştirilir.

EVME (Mus): bk. ÖNCEDEN İŞİTTİRME.

EVODIA (Bot.), Asya'nın, Polinezya'nın ve Madagaskar'ın tropik bölgelerinde yetişen bir ağaç veya ağaççık. Yaprakları karşıt, çiçekleri sap uçlarındadır. Sedefotugiller (Rutaceae) familyasından olan bu ağaç, Uzak Doğuda ince marangozluk işlerinde kullanılır. Fakat bu ağaçtan sarı bir boya maddesi de çıkarılır. Japonya'da *Evodia rutaecarpa*'nın yemişleri (*gosju-ju*) müshil ve terletme ilâcı olarak çok kullanılır.

EVOLÜSYON (Zoo): bk. EVRİM.

EVORA, Portekiz'de bir şehir. Alentejo'nun başşehri ve yönetim merkezidir. Nüfusu 31 200 dür. Roma asıllı olan şehir (Ebora cerealis) 715 yılında Mığrıbîler tarafından işgal edilmiş, XII. yüzyılda tekrar geri alınmıştır. E. Orta Çağda ve Rönesansta krallığın ikinci büyük şehri idi. Miguel de Portugal (Portekiz kralı) 1834 te E. da kendisinin devamlı sürgünlük kararını imzaladı. E. nın eski tarihine ait pek çok anıt hâlâ mevcuttur. Romalılardan kalma surları, II. yüzyıla ait Diana tapınağı ve su bendi, XII ve XIII yüzyıllardan bir katedral, São Francisco manastırı, İslâm sanatı etkisinde yapılmış bir kilisenin kalıntısı (XV. yüzyıl), Notre-Dame de Graça kilisesi ve manastırı, XVIII yüzyıla kadar bir üniversite merkezi olan XVI. yüzyıldan kalma bir Jezuit kilisesi ve koleji, eski evleri (casa Cordovil, casa de Resende Basto ve Portalegre kontlarının sarayları) sayılabilir.

E. önemli bir tarım ürünleri pazarı (hububat, yağ, hayvancılık) ve büyük toprak sahiplerinin oturduğu bir şehirdir. Dokuma ve gıda sanayii vardır. E yönetim çevresinin nüfusu 221 800 dür.

EVPATORİYA [*yevpa'toriya*] (Lat Eupatoria), Sovyetler Birliğinde, Ukrayna'da, Kırım'ın batı kıyısında bir şehir. Nüfusu 57 000 dir. Istanbul'daki Ayasofya'ya benzeyen (1552) büyük bir camii vardır. Liman ve turistik bir merkez olarak tanınmıştır. Çeşitli sanayi kolları vardır.

Tarih: M. Ö. V. yüzyılda burası bir İskit kolonisi tarafından işgal ediliyordu. E kalesi, M. Ö. II. yüzyılda, VI. Mithridates Eupator'un generali olan Diophantos tarafından yaptırılmıştır. XIII yüzyılda Tatarlar şehri baştan başa yıkmışlar ve yerine Gözleve kalesini yapmışlardı; Gözleve, onların en büyük kıyı şehirlerinden biri olmuştu. Cenevizlilerin hâkimiyeti sırasında, hâlâ kalıntıları görülen bir sur ile çevrilen şehir, Kırım'ın Rusya'ya ilhakı sırasında (1784) E. adını almıştır. 14 eylül 1854 te 30 000 Fransız, 21 000 İngiliz, 7 000 Türk E körfezi (Old-Fort kumsalı) ne bir çıkarma yapmışlardı. Şehir aynı gün düşmüş ve müttefikler sahilden on fersah güneyde bulunan Sivastopol'a doğru yürümüşlerdi.

EVPATORİA'DA BİR CADDE

EVRÂD (Arapça «cüz ve parça» anlamına gelen *vird* kelimesinin çoğulu), *Kur'an*'dan her gün okunması âdet edinilmiş bir bölüme *vird* denilmiştir. Halk arasında «her zaman dilde dolaşan söz» anlamında kullanılır. *Diline vird etmek, vird-i zebân haline getirmek* deyimlerinde olduğu gibi.

E. veya evrâd-ı şerife, her gün okunan salevat-ı şerife, edi'ive-i me'sure, münacat gibi şeylerdir.

Tarikatların ya pirleri yahut sonradan gelen şeyhleri tarafından düzenlenmiş ayrı ayrı E. ı vardır. Müritler (tarikata girenler) bağlı bulundukları tarikatın E. ını belirtilen gün ve gecelerde yalnız veya toplu olarak okurlar, sayısını unutmamak için de tesbih çekirdekleriyle sayarlar. Bu çeşit E. veya duaları toplayan ayrı ve özel kitaplar tertip edilmiştir.

EVRAK-I MÜSBİTE, delil ve belge olabilecek yazılı kağıtlara verilen ad.

EVRAK-I NAKDİYE, kâğıt paralara verilen ad. Karşılığı altın olmayan ve ibrazında altın veya değerli bir madenî para ile değiştirileceği taahhüt edilmemiş para demektir. Banknot ise karşılığı altın veya gümüş olan paradır

Kâğıt paranın tedavüle çıkarılması çok eski çağlara rastlamaktadır. İlk kâğıt para, devlete satın alma gücü yaratmak maksadiyle, Çin'de Kubilay Han tarafından çıkarılmıştır. Ancak, zaman içinde tedavülü mecburî olan bu para satın alma gücünü kaybetmiştir. Bundan başka, zaman zaman büyük devletlerde de banknottan kâğıt paraya geçildiği, ancak olumlu sonuçlar alınmadığı cihetle bu sistemden kaçınıldığı görülmüştür.

Osmanlı imparatorluğunda, girişilen harplerin masraflarını karşılamak, cülûslarda yeniçerilere verilmesi gerekli cülûsiyeyi sağlamak ve daha başka sebeplerle madenî paranın içindeki kıymetli maden kısmını azaltarak para ayarında değişiklikler yapılmıştır. Bu da maksadı sağlamayınca, kâğıt para çıkarmaya baş vurulmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda ilk *kaime* (Arapça = bir şeyin yerine geçen) 1256 (1840) tarihinde, Abdülmecid'in cülûsunun ikinci yılı ortasında tedavüle çıkarılmıştır (kaimei mutebere i nakdiye) Miktarı 32 000 kese (160 000 lira kadar) olan bu E. N. büyük kâğıtlara el yazısı ile yazılmıştı. Bunlara ne sıra ne de seri numarası konmamış, böylece kolaylıkla taklit edilmelerine imkân verilmişti. Aynı yıl içinde hükûmet daha küçük kıtada 80 000 kese (400 000 lira) lik bir miktar E. N. daha çıkarmıştı. Bunların kupürleri 50, 100, 250 kuruştu Taklit edilmemeleri için de baş tarafına tuğra, alt tarafına maliye nazırına ait şahsî mühür. arkasına da Nezaret-i Celile i Umur u Maliye damgası basılmıştı. 1258 tarihinde yeniden ve yeni tertip E. N., eskileri ile üç ay içinde tebdil edilmek üzere çıkarıldı. Taş-

EVRAK I NAKDİYE

ra şehirlerinde asılları ile taklitlerini ayırt etmek zorluğu karşısında, bunların yalnız Istanbul'da geçerli olmaları kabul edildi. % 8 faiz ile sürüme çıkarılan bu E. N. nin faizinden faydalanmayı düşünenler bu kaimeleri saklamaya başlayınca, bunların çıkarılmasında düşünülen fayda ortadan kalktı. Bunun üzerine ve sürümü sağlamak maksadivle 1260 tarihinde % 6 faizli kaimeler cıkarıldı. 1263 te de taklitlerinden sakınmak gayesiyle kaimelerin şekli değiştirildi ve 250 kuruşluk kupürler sürümden kaldırılarak yerine 500, 1 000, 5 000 ve 10 000 kuruşluklar eskileriyle değiştirilmek suretiyle tedavüle kondu, hemen arkasından da faizsiz küçük kupürleri çıkarıldı.

Memleket dışında taklitlerinin yapılıp memlekete sokulduğunu ve piyasaya sürüldüğünü gören, bir yandan da bunların satın alma gücünü kaybettiğini anlayan hükûmet, kaimelerden kurtulma çarelerini aramakta idi. Ancak, bunları toplamak için gereği kadar kıymetli madenî parası olmadığından halkın hamiyetine baş vurulması öngörüldü. Gerçekten de halk bu yardıma seve seve katıldı ve 1,5 milyon lira kadar bir karşılık toplandı ise de, o sırada memleketin bazı yerlerinde çıkan kargaşalıklara bu paradan harcamak zorunda kalan hükûmet, ancak mevcudun dörtte biri kadar kaimeyi yürürlükten kaldırabildi. Böylece bütün kaimelerin ortadan kaldırılması mümkün olmamıştı. Kırım harbi sırasında tedavülde 350 000 kese E. N. bulunmasına üstelik İngilizlerle Fransızların harp masraflarına yardım etmelerine rağmen, yeniden «ordu kaimesi» adiyle E. N. çıkarılmış ve bir süre sonra da imha edilmiştir. Abdülaziz'in cülûsunda kaimelerin, memleketin her yanında tedavül etmesi esası kabul olundu; bu yoldan kaimelerin doğurduğu zararın dağıtılmak suretiyle hafifletilmesi düşünüldü. Bir yandan da hükûmet bu kaimelerden kurtulma çarelerini arıyor, türlü temaslarda bulunuyordu.

1856 da, merkezi Londra'da olmak üzere, Istanbul'da 500 000 İngiliz lirası sermaye ile Ottoman Bank (Osmanlı Bankası) kuruldu. Sonraları Fransızların da iştirak ettiği bu bankanın hükûmete 9 milyon lira ödünç vermesiyle kaimelerin kaldırılmasına gidildi ve % 40 ı nakit, % 60 ı esham-ı cedide ile değiştirilmek suretiyle halk elindeki E. N., 1862 temmuz ve ağustos aylarında ortadan kaldırıldı. 1876 yılında da yeniden 600 000 keselik E. N. çıkarılmışsa da, 1879 da tedavülden kaldırılmıştır.

I. Dünya Harbinde altın karşılığı banknot çıkarılmış, sonradan karşılıksız kaimelerle bu miktar çoğaltılmış ve Cumhuriyet devrine böyle girilmiştir — A. A.

EVRAK-I SAHİHA veya DAMGALI KÂĞITLAR, Musa Saffetî Paşanın maliye nazırlığı zamanında (1845) ihdas olunan kıymetli kâğıtların adı Bu tarihten önce kıymetli kâğıt veya damga pulu mevcut değildi İspanya elçiliği baştercümanının oğlu Telmas'ın hükûmete verdiği lâyiha ve Meclis i Ziraat ile Meclis-i Vâlânın onayı ile E. S. yürürlüğe girmiştir (eylül 1845).

E. S. nın ihdasından önce halk arasında düzenlenen senetler her nevi kâğıtlara yazılabilirdi Fakat E. S. ihdas olunduktan sonra senetlerin geçerli sayılabilmesi için, bunların mutlaka E. S. ya yazılması şarttı. Mahkemelerde, esnaf meclislerinde ve loncalarda yapılacak şikâyetlerde, açılacak davalarda, her şeyden önce senetlerin tarihlerine bakılmakta ve E. S. nın ihdasından sonraki bir tarihte tanzim edilmiş bir senedin E. S. üzerine yazılıp yazılmadığı incelenmekte, ancak E. S. ya yazılmış ise dava ve şikâyetler dinlenmekte idi. E. S. nın ihdasından önce düzenlenmiş senetler hakkında bir hüküm olmadığı için bu senetler üzerindeki işlem eskiden olduğu gibi yürütülmekte idi.

Hazineye gelir sağlamak maksadiyle ihdas olunan ve bütün alışverişlerde, senetlerde kullanılan bu kıymetli kâğıtlar, Istanbul'da İhtisap Nezareti, Istanbul dışındaki illerde defterdar ve mal müdürlükleri ve «müstesna yerler» de de valiler tarafından görevlendirilen bir memur tarafından parası alınarak satışa çıkarılırdı. Bu tarihlerde Trablusgarp, Sayda, Şam, Haleb, Bağdad Basra, Diyarbakır, Trabzon, Vidin, Bosna, Prizren, Yakova, İşkodra eyaletleri müstesna yerlerdi.

E. S. biri nisbî diğeri maktu olmak üzere iki türlü basılmıştı. İçinde bir kıymet yazılı senetler, kıymetine oranlı olmak üzere E. S. ya yazılırdı. E. S. nın 62 çeşidi vardı. Bunların değeri en düşük bulunanı 20 para ve en yüksek değeri bulunanı da 150 kuruştu. E. S., içinde yazılı miktar 100 kuruş ile 100 000 kuruş bulunan senetler için kullanılırdı. 100 000 kuruştan fazla bir miktar için düzenlenen senetlerde en yüksek had bulunan 150 kuruşluk E. S. kullanılırdı. İçinde bir miktar yazılı bulunmayan senetler, «maktu E. S.» ya yazılırdı.

E. S. bu şekilde 18 yıl uygulanmış ve 100 000 den fazla miktarlar için öngörülen 150 kuruşluk haddin eşitsizlik yarattığı iddia edilerek bu miktar 1852 de 500 kuruşa yükseltilmiş ve ayrıca E. S. satanlara da % 10 oranında bir satış hakkı kabul edilmiştir. — A. A.

ÉVRARD [*evrar*], **Simone** (1764 - 1824), Fransız ihtilâlinde adı geçen bir kadın Tournus'de doğmuş, Paris'te ölmüştür Marat (b. bk.)nın sevgilisidir Marat, onun parası ile «L'Ami du Peuple» gazetesini kurmuştur. Marat, Charlotte

Corday (b. bk.) tarafından vurulduğunda E. onu kurtarmığa koşmuşsa da, geç kalmıştır. IX. yılda Saint-Nicaise sokağı suikastı dolayısıyle tutuklanmıştır.

EVREN (Fr. Univers), maddeyle dolu uzay parçası ve onun içindeki varlıkların bütünü. E., aslında kişinin bilgisine ve hayal gücüne göre şekillenen bir kavramdır. Bir çocuğun, bir erginin, bir okumuşun ve bir filozofun E. leri farklıdır. İnsanlık tarihinin çeşitli devirlerinde, zamanın bilgi sınırlarına göre, çeşitli E. görüşleri vardır. Din adamlarının görüşleri ise bilgiden çok duygu ve inançlara dayanır. Bugün bile E. kavramı bir tartışma konusu olarak ortada durmaktadır. Özellikle E. in yapısı ve biçimini inceleyen kozmolojinin, E in doğuşu ve gelişmesi üzerinde çalışan kozmogoninin kesin sonuçlara vardığını söylemek güçtür.

Bugünkü bilgilerin ışığı altında bilinçli bir E kavramına erişebilmek için Yer küremizden başlayıp uzayın derinliklerine doğru gitmek yararlı olacaktır:

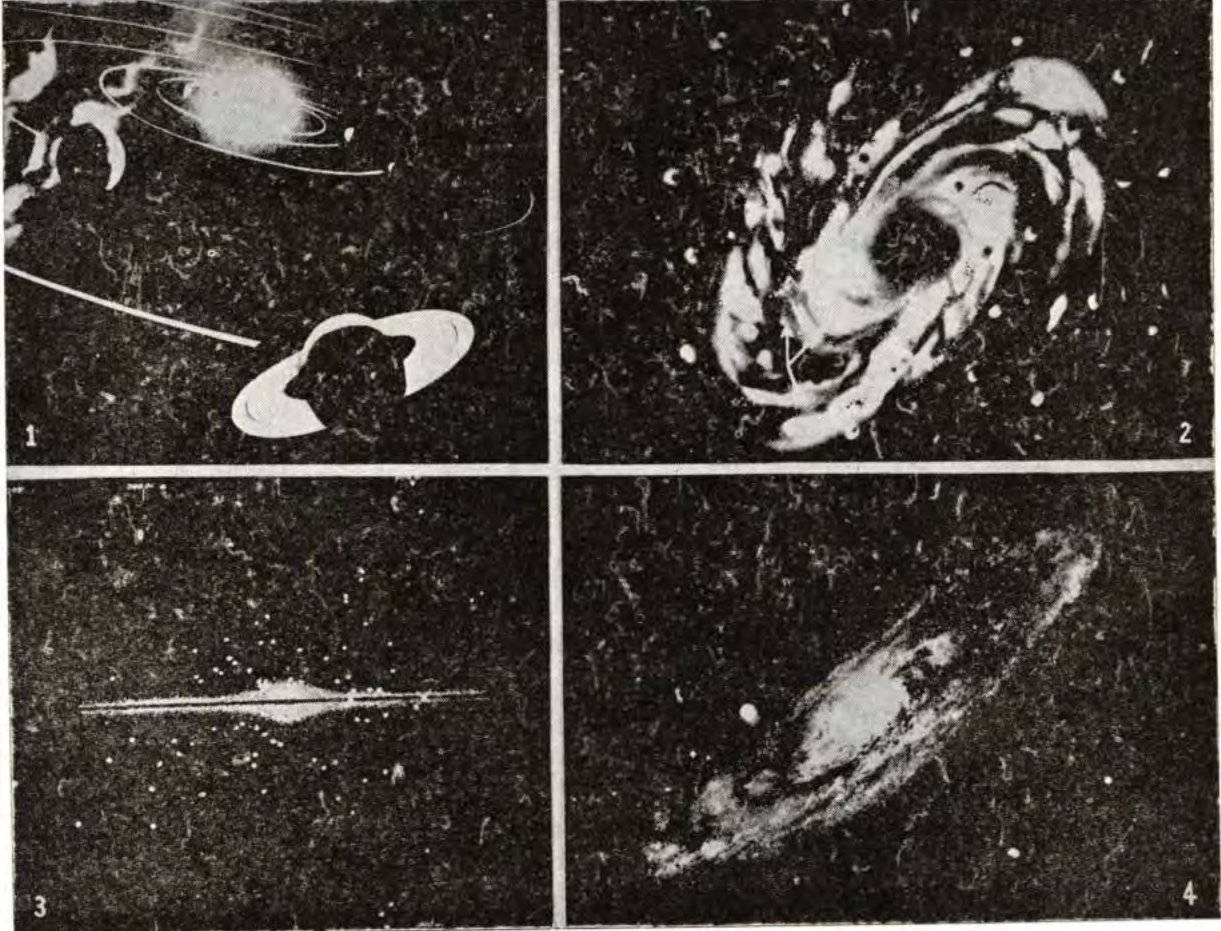
Yer, ortalama 6 370 km yarıçapında, 6×10^{21} ton kütleli basık bir küre. İçi iyice bilinmiyorsa da, çekirdek denilen merkez yöresinin 10 000° C sıcaklığında yüksek basınçlı gaz veya sıvı olduğu sanılır. Dışı silikatlı sert bir kabuk ve onu kaplayan büyüklü küçüklü denizler ve göllerle örtülüdür. Yer küresini saran bir de atmosfer denilen gaz küresi vardır. Onun yoğunluğu ve basıncı, yeryüzünden yukarı doğru hızla azalır. 1 000 km yükseklikten sonra yok denecek derecede incelir. Ondan sonra boşluk başlar.

Ay, Yer'in çevresinde dolanan küçük bir katı küre, Yer'in uydusu. Üzerinde su ve atmosfer yoktur. Çapı, Yer yarıçapının dörtte biri, kütlesi de seksende biridir. Yüzey yapısı Yer'e az çok benzer; düzlükler, sarp kayalıklar, sıradağlar ve çok sayıda kraterler vardır. Yer çevresinde dolanma süresi 27,3 gün, kendi eksenine göre dolanma süresi de hemen hemen 27,3 gündür.

Güneş, ışık ve ısı saçan sıcak bir gaz küresi. Yer'den ortalama 149.6 milyon km uzaklıktadır. Yeryüzündeki her bir cm^2 ye dakikada 2 kalorilik bir enerji yollar. Buna göre, onun etkin sıcaklığı 5 750° C olmalıdır. Yüzeyden merkeze doğru sıcaklık ve yoğunluk hızla artar. Karışımında daha çok hidrojen ve helyum vardır. Fakat merkeze doğru demir, karbon gibi ağır metallerin bollaştığı gözlenmektedir. Yüzey sıcaklığı 6 000° kalori, yüzey yoğunluğu 10^{-6} gr/c^3 olduğu halde, merkez sıcaklığı 20 000 000° kalori, merkez yoğunluğu 50 gr/cm^3 kadardır.

Güneşin yarıçapı 696 000 km, yani 109 Yer yarıçapı, kütlesi (M) 2×10^{30} kg, yani 333 432 Yer kütlesidir. Enerjisi hidrojen atomlarının birleşerek helyum atomu oluşturmasından doğar. Böylece daha milyonlarca yıl aynı enerjiyi saçacağı kolayca hesaplanır.

Gezegenler ailesi: Güneş çevresinde dolaşan dokuz büyük gezegen (Merkür, Venus, Yer, Mars, Jupiter, Saturnus, Uranus, Neptun, Pluto) vardır. Bunların 31 uydusu,

EVREN: 1. Gezegenler ailesinin temsilî bir resmi; 2. Samanyolunun üstten görünüşü; 3. Samanyolunun karşıdan görünüşü; 4. Andromeda nebülözü

2 000 den fazla küçük gezegen (çapları 800 km den küçük), meteor denen taş parcacıkları ve kuyruklu yıldızlardan oluşmuş bir topluluk ailenin tümü, en çok 150 000 AB yarıçaplı bir küre içinde dağılmış olup aradaki boşluklar da gaz ve toz gibi maddeler de vardır.

Samanyolu: Milyonlarca yıldızdan, gaz ve toz bulut larından oluşmuş büyük bir uzay adası Güneş onun icinde orta boyda, orta sıcaklıkta sarı bir yıldızdır. Ondan daha sıcak ve daha soğuk yıldızlar da vardır. Meselâ, Kapella (α Aur) yıldızının sıcaklığı 6 000° kalori, yarıçapı 10 R_o: Arktrus (α Boo) yıldızının sıcaklığı 4 000° kalori, yarıçapı 20 R_o; Alnitam (Σ Ori) yıldızının sıcaklığı 25 000° kalori, yarıçapı 7 R_o.

Uzayda ayrık bir topluluk olarak duran bu büyük adanın dışına çıkılırsa, yandan görünüşü birbiri üzerine kapanmış iki tabağa benzer. Tepeden görünüşü ise, merkezde milyonlarca yıldız ve bulutun yığıldığı bir çekirdek ve oradan çıkan kolların meydana getirdiği sarmal (spiral) bir şekildir. İki tabağın yapıştığı düzlem onun simetri düzlemi, ona merkezde dık olan doğru da dönme eksenidir.

Bu ada içinde ve dışında yapılacak ölçülerde kullanılan birimler şunlardır: Işık yılı (ıy) $= 946 \times 10^{10}$ km, ışığın bir yılda gittiği yol. Parsek (pc) $= 3{,}26$ ıy, Yer - Güneş uzaklığını 1″ lik açıdan gören uzaklık. Megaparsek (Mpc) = 1 000 000 pc.

Adanın biçimini belirten tabakaların çapı 20 000 pc (= 100 000 ıy) ve kalınlığı 5 000 pc (= 16 000 ıy). Tabakların iki yanında dağılmış yıldızlar ve yıldız kümeleri de vardır. Bundan dolayı sistemin bütünü bir küre olarak da tasarlanabilir.

Güneş onun içinde, sarmalın kollarından biri üzerinde, simetri düzleminin biraz üstündeki bir yerde bulunur. Merkezden uzaklığı 10 000 pc kadardır. Sistem ağır ağır döner; dönme hızı merkezden dışarı doğru azalır. Güneş'in bu sistem içinde, merkeze göre dönme hızı saniyede 285 km, dönme peryodu 0,2 milyon yıldır.

Galaksi, milyonlarca yıldızın gaz ve toz bulutlarının kümeleştiği uzay adalarının genel adı. Samanyolu da bır galaksidir. Samanyolu'nun dışına çıkılıp birkaç milyon ışık yılı gidildiğinde bu gibi başka adalara da rastlanır. Biçimleri ve büyüklükleri başka başkadır. Birbirine azçok benzeyenler de varsa da, eş olanı yok sayılır. Küçük dürbünlerle bakıldığında onlar ışık veren gaz bulutu gibi gözükürler. Onun için çoğuna *nebülöz* denmiştir. Büyük teleskoplarla kiminin yıldızları tek tek ayırt edilebilir. Bizden 1,5 veya 2 milyon ıy uzaklığındaki *Andromeda* nebülozü gerçekte

EVREN: N G C 4565 galaksisi

bir galaksidir. Üstelik boy ve biçim bakımından bizim galaksiye, yani Samanyoluna çok benzer.

Galaksilerin uzayda rastgele dağıldıkları kabul edilir. Gözlemlere göre, evrende 20 - 30 milyon galaksi olmalıdır. Fakat çok seyrek serpilmişlerdir. Ortalama olarak iki galaksi arası bir milyon ıy ölçüsündedir.

Galaksilerin içindeki yıldızların dağılışı da çok seyrektir. Onları yağmur taneciklerine benzetirsek, iki tanecik arası 75 km olur. Başka bir hesaba göre, galaksilerin 1 cm^3 lük hacmine 1 atom düşer. Oysa yer atmosferinin her bir cm^3 ünde 10^{19} atom vardır.

E. de en çok 3 milyar pc (aş. yu. 10 milyar ışık yılı) uzaklığa kadar gözlem yapabileceğimiz hesaplanıyor. Bu sınır içinde en çok 100 milyar galaksi olabilir. Galaksilerin ortalama kütlesi ise 50 milyar M mertebesindedir. Buna göre, gözlenebilen *evrenin kütlesi* 5×10^{21} M olmalıdır.

Galaksilerin radyal hızları üstüne E. Hubble (1889 - 1953) 1929 da bir bildiri yayımlamıştı. Ona göre, bütün galaksiler bizden uzaklaşıyorlar. Onların radyal hızları (bakış doğrultusundaki uzaklaşma hızları) uzaklıklara orantılı, yani $V_r = H \times r$ . . . . (1)

dir. Burada V_r , spektrumda ölçülen $\Delta\lambda$ çizgisi kaymasından hesaplanan radyal hızdır. Hesap

$$\frac{V_r}{C} = \frac{\Delta\lambda}{\lambda} \quad . . . . (2)$$

şeklinde bilinen Doppler formülüne göre yapılmıştır. Hubble formülü olarak söylenen (1) formülde *r* galaksilerin uzaklığı. *H* da Hubble sabiti, (2) formülde C ışık hızı, λ ölçülen çizgiye ilişkin ışığın dalga boyudur. Uzaklıkları ve radyal hızları bilinen galaksilerden bizzat Hubble'in bulduğu H değeri 580 km. $sn^{-1} \cdot Mpc^{-1}$ dir. Oysa son ölçülere göre $H = 96$ km sn^{-1} dir.

E. sorunları bakımından Hubble formülü çok ilgi top lamıştır. Her şeyden önce, V_r hızı bilinen bir galaksinin uzaklığı bu formülden kolayca hesaplanır. Meselâ yakın tarihte Mount Palomar rasathanesinde keşfedilen en hızlı galaksi için $V_r = 120\,000$ km $\cdot$ sn^{-1} dir. Onun uzaklığı istenirse (1) denkleminden $r = 1{,}2$ milyar pc hesaplanır. Şimdi ışık hıziyle uzaklaşan bir galaksi düşünelim. Böyle bir galaksi gerçekten olsa da ondan ışık almamız imkânsızdır. O halde, ışık hıziyle uzaklaşan galaksilerin bulunduğu uzaklık bizim gözlem ufkumuzun sınırı olacaktır Formülde $V_r = 300\,000$ km. sn^{-1} konursa, gözlem sınırımız için $r_o = 3{,}1$ milyar pc lik bir uzaklık elde edilir.

E. in genişlemesini ifade etmesi bakımından Hubble formülü ilgi çekicidir. Bir görüşe göre, E. deki maddenin tamamı herhangi bir tarihte topluca duruyordu. Fakat bilinmeyen bir sebeple bir patlama oldu ve küme madde yığınları halinde uzaya saçıldı; hızlı gidenler uzaklaştı, yavaş gidenler de geri kaldı. Her bir yığın zamanla gelişerek galaksileri oluşturdu. Bugün de bu hareket sürüp gitmekte ve E. in durmadan genişlemesine sebep olmaktadır. Bu görüş doğru ise, E. in yaşı da hesaplanabilir Çünkü patlama tarihinden bu yana geçen zaman t ise, V_r hızındaki bir galaksinin bugünkü uzaklığı $r = V_r \cdot t$ olmalıdır. Bu uzak lık (1) denkleminde yerine konursa,

$$\text{E. in yaşı} \quad t = \frac{1}{H} \quad . . . . (3)$$

olur. Burada $H = 96$ km sn^{-1} Mpc^{-1} 1 Mpc $= 308{,}10^{17}$ km, 1 yıl $= 316{,}10^{15}$ sn değeri kullanılırsa, *t = 10 milyar yıl* elde edilir. Bu yaş, Yer'in yaşının hemen hemen iki katıdır. Yer'in yaşı en doğru olarak uranyum kurşun

oranından hesaplanır. Farklı yöntemlerle bulunan iki yaşın birbirine yakın olması, genişleyen E. görüşünü destekler nitelikıedir — A. K.

EVREN, Ahî (XIII - XIV. yüzyıllar), Anadolu Ahîlerinin pîri olarak tanınmış bır sufi. Asıl adı Şeyh Mahmut Nasrettin'dir. Lâkabı Nımetullah'tır. Şeyhinin Ahi Kayser adlı bir zat olduğu belirtılmektedir. Bu zatı Sultan Veled eserlerinde övdüğüne bakılırsa, yaşadığı zaman hakkında az çok bir fikir edinilebilir. Hayatı hakkındaki bilgiler, efsaneler ve hurafelerle karıştırılmıştır. Anadolu'ya Horasan'dan II. Alâeddın Keykubat zamanında geldiği sanılmaktadır.

Aşık Paşazade; Yunus Emre, Asık Paşa, Ahî E., Karaca Ahmet, Geyikli Baba gibi sufılerin çağdaş olduklarını belirtir. Onları Sultan Orhan devri uluları arasında sayar. Hattâ bir kısmının Hüdavendigâr gününe yetiştiklerini söyler. *Şakayık ı Nûmanıye*'de E. in debbağların pîri olduğu, onunla ilgili menkıbelerde, vakıfnamelerde ise bütün zanaatçı Türklerin tarikat pîrleri olduğu ve bu zümrenin mürşitliğini yaptığı belırtılmıştir.

Ali Emiri Efendiye göre, E., Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin tahta çıkışında hayatta idi. Seyyit Nimetullah'a göre ise E. ile Hacı Bektaş - ı Veli ve Şeyh Edebâlî, Osman Gazi devri ricalinden olup Osman Gazi'ye merasimle ilk kılıcı kuşatmışlardır.

E. ın Bektaşi geleneğindeki yerini *Hacı Bektaş Menakıbı*'ndan öğreniyoruz. Bu kitaba göre, «Fütuvvet ehlinin serveri ve serçeşmesi olan E. *Her kim bizi şeyh edinse, onun şeyhi Hacı Bektaş Hünkârdır ve her kim bizi görmek ister, Hacı Bektaş Hünkârı görsün* demiştir.

Muallım Cevdet'in vakfiyesinde de onun hakkında geniş bilgi vardır. Bazı Fütuvvet şecerelerinde E. le ilgili, hurafe ile karışık bilgiler verilmiştir. Bunlardan birine göre E. Hz. Muhammed'ın amcası Abbas'ın oğludur. Bir savaşta Peygamber tarafından kendısine bır sancak verılmış ve «sen Ahî Evrensin» denılmiş. Peygamber, kızı Rukiye'yi onunla nikâhlamış, kendisine peştamal kuşatmış, o da Peygamberin izniyle otuz iki esnaf pirlerinin bellerini bağladıktan sonra, Rum ülkesine gelip Kırşehir'i yurt edinmiş, oradaki ejderhayı tutup boynuna zincir vurarak dükkânının kapısına bağlamış. Esasen *evren* sözü Türkçede «ejderha» anlamına gelmektedir.

Başka bir rivayete göre, E. Kırşehir'e ayak bastıktan sonra, şehrin ileri gelenleri bu pirin huzuruna gelerek: «ya devletlû, bizim bir korkumuz vardır. Şehrimizde bir ejder peyda oldu. Bunun şerrinden bizi halâs eyle» diye niyazda bulunmuşlar. E. bir dua okumuş, yüzünü yüzüne sürerek o büyük yılanı oturduğu sedirin yanına bağlamış.

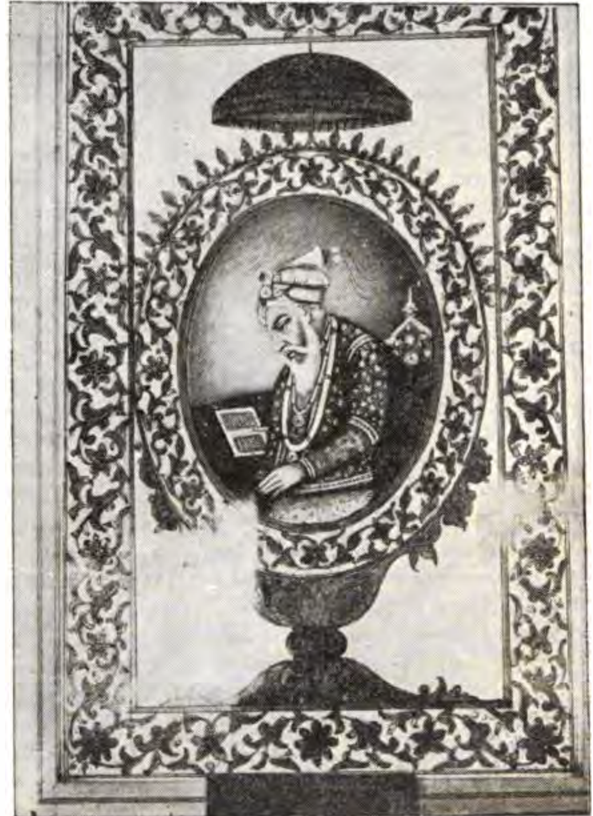
E. in doksan üç yaşına kadar yaşadığı menakıpnamelerde belirtilmiştir. Kırşehir'de türbesi, camii ve zaviyesi vardır. Eski yazıtlar onarılıp değiştirıldiği için ölüm yılını öğrenmek mümkün değildir.

Ahîler'in kurdukları otuz iki esnaf takımının geçit resminden Evliya Çelebı'nin *Seyahatname*'sinde, daha sonra da Seyyıt Vehbi (ölm. 1736) nin *Sûrname*'sinde söz edilmiştir. — İ. O.

EVRENBİLİM (Fr. Cosmologie): bk. KOZMOLOJİ.

EVRENGZÎB, Ebü'l - Muzaffer Muhyi'ddin Muhammed (1618 - 1707), Hınd Moğul imparatoru. Ahmednagar'da ölmüştür. Şah Cıhan'ın üçüncü oğlu olup annesi Mümtaz Mahal lâkabiyle meşhur Ercümend Banu Begimdir. Çocukluğunu babasının yanında geçirmiş, onun seferlerine katılmıştır. Dedesinin son yılında ağabeyi Dârâ Şikûh ile birlikte itaat edeceğine bir delil olmak üzere Lahor'a rehine olarak gönderilmiştir. 1635 te fiilen devlette görev almış ve Bundelkhand üzerine gönderilen orduya komutan atanmıştı. 1636 - 1644 yılları arasında ise Dekkan valılığine getirilmişti. Bundan sonra Gujerat ve Multan valiliklerinde de bulundu. Bir süre Hind Moğul imparatorluğuna katılan Belh'e tayin edildi ise de, buradaki icraatı başarısız oldu. 1649 ve 1652 yıllarında Kandehar üzerine yapılan seferlerde de başarısızlığa uğradı. Bundan sonra ikinci defa Dekkan valiliğine getirildi. Bu görevde iken Golkonda ve Bicapur hâkimlerine Şah Cihan'ın egemenliğini kabul ettirdi. 1657 de babasının vanlış olarak ölüm haberi yayılınca küçük ağabeyi Murad - Bahş ile ortaklaşa harekete geçerek uluğ hanlık için veliaht bulunan öteki ağabeyi Dârâ Şikûh'a karşı baş kaldırdı. Saltanat mücadelesi dört kardeş, yani E., Şah Şücâ, Murad - Bahş ve Dârâ Şikûh arasında bir yıl sürdü, Önce Şah Şüca'ı yenen E., daha sonra Dârâ'yı Agra'nın doğusunda yenilgiye uğratarak Dehli (Delhi) ye ve oradan da Lahor'a kaçmasına sebep oldu. Bu arada Murad - Bahş'ı da ortadan kaldıran E., babası ihtiyar Şah Cıhan'ı Agra'da esir aldığı gibi, 31 temmuz 1658 de Dehli'ye girerek kendisini imparator ilân etti. Bundan sonra tekrar baş kaldıran kardeşleri Şah Şüca ile Dârâ'yı takip eden E., Dârâ'nın 1659 da esir olarak Dehli'de öldürülmesinden sonra iktidarı ele geçirmiş oldu.

Hind - Moğul imparatorluğunda yarım yüzyıl saltanat süren E., koyu Sünnî olarak bir yandan müşrik Brahmanları ağır cizyelerle Müslüman olmava zorlarken bir yandan da ehl - i sünnet dışındaki Müslümanları sıkıştırmış

EVRENGZÎB

ve bütün Hindistan'ı kendi egemenliğinde toplamak için çalışmıştır. E. kısa bir süre Keşmir'de kalmış, iki yıl kadar da Raçput topraklarını zaptetmek için Ravalpindi civarında Hasan-Abdal'da oturmuştur. Bu arada Acmer'i kendisine bağladıktan sonra Udaypur topraklarını istilâ etmiştir. Öte yandan Assam'ı zaptetmek için amcası Şâyeste Han ile oğlu Muhammed Muazzam'ı görevlendirmişti. Ancak onun bu başarılarını Maharatta sergerdesi Sivaci'nin ve bunun oğlu Sambhaci'nin isyanları ile oğlu Ekber'in baş kaldırması gölgelemiştir. 1681 den itibaren bu iki âsi üzerine yöneltti̇ği seferler sonunda Ekber, İran'a sığınmak ve orada ölmek suretiyle babasının gazabından kurtulabilmiş, 1688 de ise Sambhaci de esir edilerek öldürülmüştü. Bu arada Golkonda ve Bicapur sultanlıkları da E. in otoritesini tanımışlardı. E., son bir hizmet olmak üzere ve imparatorluğunun güvenini sağlamak amaciyle dağ kalelerini fethetmiştir.

EVRENOS GAZİ (ölm. 1417), Rumeli'de, özellikle Makedonya'nın Türklere açılışında büyük yararlığı görülen bir Türk komutanı. Tarih sahnesine Karesi oğullarının komutanlarından biri olarak karşımıza çıkan E. G. nin hayatının 1341 yılından önceki safhası bilinmemektedir. Karesi beyliğinin topraklarının büyük bir kısmının bu tarihte Osmanlı beyliğince alınması ve Orhan Gazi'nin batı Anadolu'ya yaydığı cihat ve gaza ideali, E G. nin Hacı İl Bey, Gazi Fazıl ve Ece Bey gibi Karesi beyleri ile birlikte Osmanlı hizmetine girmesine sebep olmuştu. 1341 den sonra onun Süleyman Paşa komutası altında Rumeli'de girişilen ilk fütuhata katıldığı görülür. Süleyman Paşa E. G. yi Kantakuzenos'a yardım etmek üzere görevlendirdiği gibi, 1356 dan sonra Rumeli'de meydana getirilen ilk uçlardan birinin yönetimini de bir akıncı beyi olarak ona vermiştir. Önce Gelibolu civarında Konurhisar'da mevzilenen E. G., Türk akınlarının Meriç vadisine ulaşması üzerine Lüleburgaz'a yerleşerek Keşan ve Dimetoka yöresini baskısı altına almıştı. Süleyman Paşanın ölümü üzerine Orhan Gazi tarafından Rumeli'deki birliklerin başına gönderilen Murat Bey ile birlikte doğu Trakya'nın doğu yöresinin fethinde bulunmuştu. Orhan Gazi'nin ölümünden sonra devletin başına geçen Murad'ın Bursa'ya dönmesi ve Anadolu'da bir süre hâkimiyet konuları ile uğraşması üzerine Rumeli'deki Türk istilâ faaliyeti geçici olarak yavaşlamış ve bu devrede E. G., Hacı İl Bey ile birlikte doğu Trakya'da elde edilen toprakları korumaya muvaffak olmuştu. Sultan Murad'ın tekrar Rumeli'ye geçmesinden sonra ise E. G., ilk hamlede Keşan'ı, Edirne'nin fethinden sonra da İpsala'yı fethederek uç komutanlığını bu müstahkem kaleye nakletmişti. Bunu izleyen aylarda batı Trakya'ya girerek Dimetoka ve Gümülcine'yi ele geçirmek suretiyle Sırpların Edirne'yi kurtarmak amaciyle yaptıkları harekâtı önlemiş oldu. Padişah, Edirne sarayının yapımı sırasında bir süre Dimetoka'da yerleştiği vakit, bu komutanına batı Trakya üzerindeki çalışmalarına ara vermemesi gerektiğini bildirmişti. 1363 te Sırpsındığı zaferinden sonra E. G. nin ucu Serez'e girmiş bulunuyordu. Ancak o yıl Serez el altında tutulamamışsa da, E. G. bu defa uç merkezini Gümülcine'ye nakletmek suretiyle Karasu ve Mesta vadilerini akın sahası içine almıştı. 1371 de Çirmen savaşında Sırp kralı Vukaşin ve kardeşlerinin telef olması ile sonuçlanan kesin zaferden sonra E. G. Ferecik, İskeçe, Kavala, Karaferye, Drama ve Zihne'yi Osmanlı topraklarına kattı. Vardar vadisine girmek amaciyle de 1382 de ikinci defa Serez'i fethederek Osmanlı ucunu buraya taşıdı. Bu bölgeye, özellikle Drama ve Serez şehirlerine Anadolu'dan gönderilen Türklerin yerleştirilmesinde büyük hizmetleri görüldü.

1385 te Vezir Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ile birlikte ilk defa Makedonya fütuhatına başladı. Bütün Vardar vadisi, bu arada Yenice, Üsküp ve Manastır Türk hâkimiyetine bağlandığı gibi. ilk defa Arnavutluk topraklarına girilerek Ohri de fethedildi. Osmanlı ucu Serez'den Üsküb'e nakledildi. Öte yandan İşkodra prensi II. Balşa'ya karşı Türklerden yardım isteyen Karl Topia Zenebissi'ye yardıma gelen E. G., Viyose (Voissa) savaşında Balşa'yı ve müttefik ordularını yok etmiş ve bu zaferden faydalanarak Ergiri'yi Osmanlı topraklarına katmış, böylece Konurhisar'da kurulan sol kol Osmanlı ucunu İpsala, Gümülcine, Serez, Üsküp'ten sonra Ergiri've ulaştırmış, bir uç beyi olarak geçen hayat hikâyesini başarı ile bitirmişti.

Bundan sonra hacca giden E. G., Mekke'den döndükten sonra Serez'de yerleşmişti. 1389 da Kosova (Kosovo) savaşına girilirken savaş planı hakkında bu tecrübeli komutanın fikri de alınmış ve öncülük hizmeti Paşa Yiğit ile E. G. ye bırakılmıştı. Bunlar da ordunun geçeceği boğazları tutarak sevkiyatın aksamadan yürütülmesini sağlamışlardı. Zaferden sonra E. G., Vodina ve Çitroz'un fethi ile uğraştı.

1390 dan sonra Arnavutluk serhaddi E. G. ye verildi. Onun 5-6 yıl süren akınlarının sonuçları daha sonraki yıllarda alınmakla beraber, Türklerin Arnavutluk'taki önemli stratejik noktaları ele geçirmeleri bu sırada gerçekleşmiştir. E. G., bu akınlardan başka Yıldırım Bayezid'in öteki seferlerine de katılmaktan geri kalmamıştır. Nitekim Eflak seferine ve Niğbolu savaşına katılan E. G., 1402 Ankara Savaşında Amasya sancak beyi Çelebi Mehmed'in maiyetinde bulunmuştur. Bozgundan sonra Edirne'de padişah olan Süleyman Çelebi'nin maiyetine girdi ise de, onun 1410 da ölümünden sonra Vardar Yenicesi'ne çekildi. Musa Çelebi'nin komutanlarına karşı davranışlarını beğenmediğinden onun davetini kabul etmedi ise de, bu şehzadenin düşmanlığını çekmemek için oğlu Ali Beyi onun yanına göndermek zorunda kaldı. Fakat öte yandan Çelebi Mehmet ile temasa geçmekten de geri durmadı. Onun Çelebi Mehmed'e Rumeli'de ne yolda davranması gerektiği yolunda yaptığı tavsiyeler bu şehzadenin kardeşlerini bertaraf ederek Osmanlı tahtını kesin olarak ele geçirmesinde faydalı olmuştur.

E. G Vardar Yenicesin'de ölmüştür. Rumeli'nin fethinde ve Türkleştirilmesinde önemli bir rol oynayan E. G., ölünceye kadar uç beyliği sıfatını korumuş bulunduğu gibi, bu fetihler sonunda büyük kazançlar sağlamakla da Osmanlı devletinin ilk devresindeki en zengin devlet adamlarından biri olarak tanınmıştır. Öldüğü zaman yüz yaşını aşmış bulunan bu Türk kahramanı, vatan tuttuğu Vardar Yenicesi'nde cami, mescit, imaret ve medrese gibi büyük tesisler de meydana getirmiş ve Türk akıncılarının atası olmak itibariyle geniş bir ün yapmıştır. Bu yüzden Vardar Yenicesi XVIII. yüzyıla kadar Evrenos yöresi adiyle anılmıştır. — İ. P.

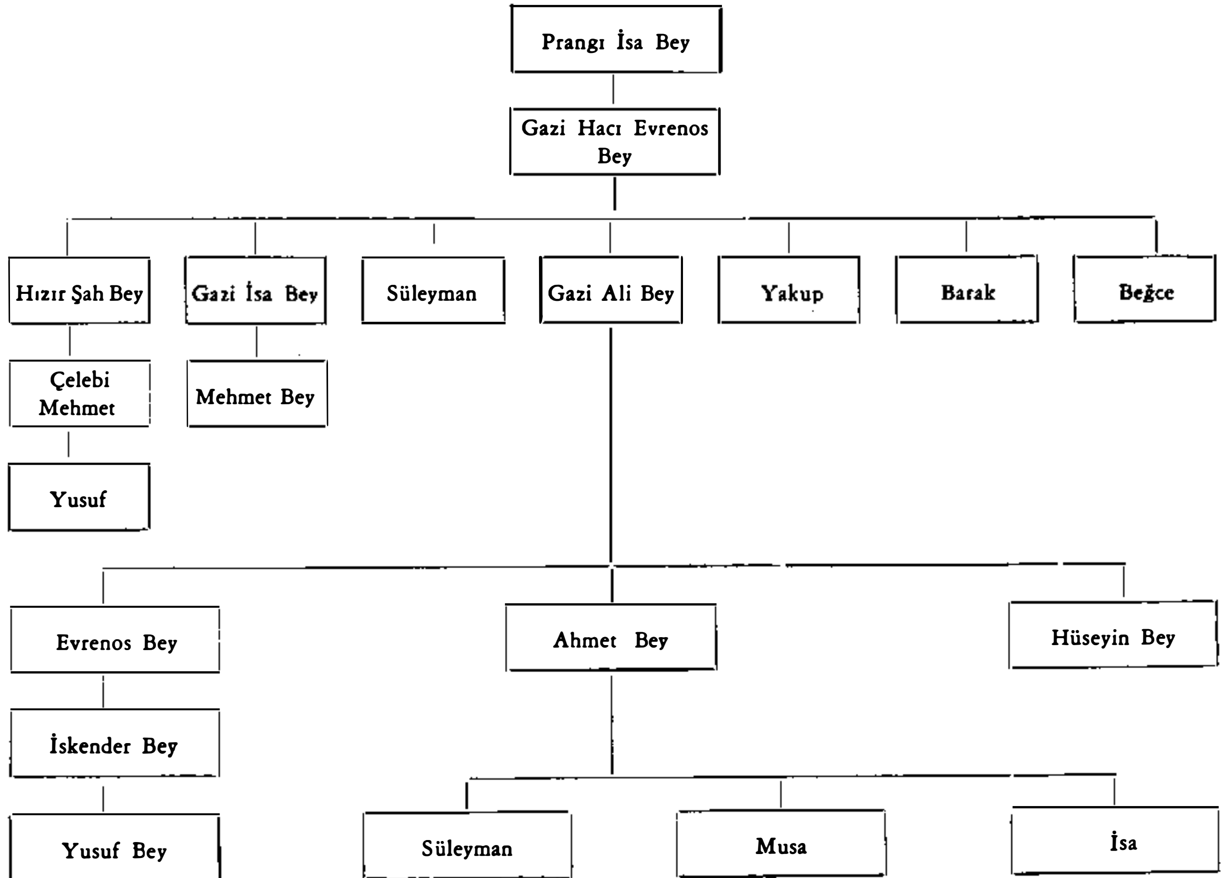
EVRENOS OĞULLARI, Rumeli fütuhatında büyük ün yapmış kahramanlar yetiştiren bir aile. Adını Osmanlı tarihinin meşhur akıncılarından Evrenos Beyden almıştır. E. O. nın atası İsa Bey olup bu zat daha sonra Rumeli fütuhatına katılmış ve Franki (Pranko veya Prangı) lâkabını almıştı. İsa Bey Makedonya'nın fethi sırasında Vranya'ya bağlı Prangı köyünde şehit düşerek oraya defnedilmiş, türbesini daha sonra oğlu Evrenos Bey yaptırmıştı. Rume-

li'nin açılışında unutulmaz adlar bırakan Mihal oğulları, Turahan (Turhan) oğulları gibi şanlı akıncı beylerinden ilkini teşkil eden E O nın asıl kahramanı, aileye adını veren Evrenos Bey olup bunun Hızır Şah, İsa, Süleyman, Ali, Yakup, Barak ve Beğce adlarındaki 7 oğlu XIV. yüzyıl Türk tarihini kahramanlıkları ile doldurmuşlardır. Osmanlı tarihlerinde Evrenus, Evrenos, Evrenuz şekillerinde yazılan bu aile adı, Bizans ve Batı kaynaklarında ise Branessus, Abranessus ve Avranes olarak görülmektedir.

Evrenos Gazi daha hayatta iken oğlu Ali Bey babasının sağladığı ünü bir kat daha artıracak başarıları ile kendisini tanıtmıştı. Bundan dolayı ona, Yürekli veya Ayyürekli lâkabı verilmişti. Onun başarıları üzerine Yıldırım Bayezid, Ali Beye Ergiri sancağını vermiş ve *Arnavid ili* uç beyliğini ona ısmarlamıştı. Ankara bozgunundan sonra Ali Bey, babasının isteği üzerine Musa Çelebi'nin hizmetine girmiş, ancak yine babasının tavsiyelerine uyarak Çelebi Mehmet ile de bağlantı kurmuş, Çatalca civarında İnceğiz savaşında Musa Çelebi'nin bozguna uğraması üzerine Mehmet Çelebi'nin hükümdar olmasında yardımcı olmuştu. Düzmece Mustafa olayında ise o, ilk önce bu şehzadeyi tutarken, II. Murad'ın aldığı tedbirlerle bu defa Ulubad köprüsünde Düzmece Mustafa'yı bırakmış ve genç padişahın maiyetine girmişti. 1430 da ise Selanik'in fethinde büyük yararlıklar göstermişti. 1432 den itibaren Ali Bey, Macaristan ve Erdel (Mac. Erdély) üzerine düzenlediği akınlarla kendisini batı ülkelerinde de tanıtmıştı. 1432 deki akını, yanındaki akıncıların Erdel içine dağılmaları yüzünden düşmanın yaptığı bir baskınla bozgun şeklinde sonuçlanmış, 1433 Arnavutluk akını da pek başarılı geçmemişse de, 1434 Arnavutluk, 1435 Erdel, 1437 ve 1439 Macaristan ve Erdel akınları onu büyük ününe ulaştırmıştır. 1441 de ise Macaristan'da ilk defa Hermannstadt (Mac. Nagyszeben, Rum. Sibiu) ve Meggyes şehirleri tahrip edilmiş, akından 70 000 den fazla esirle dönülmüştü. Aynı yıl içinde Ali Bey Macarların Sırp despotundan teslim aldıkları Belgrad kalesini de ilk defa kuşatmış ve altı ay kadar süren bu kuşatma, Macaristan içlerine sevk ettiği akıncı kollarının yenilgiye uğramaları üzerine kaldırılmıştır. 1457 de Hamza Beyle birlikte İskender Bey (Gjergj Castriota) e mağlûp olan Ali Beyin en son 1462 Eflak seferine katılmış olduğu bilinmektedir.

Ali Beyin Evrenos, Şemseddin Ahmet ve Hüseyin adlı oğulları da akıncı beyleri olarak görev almışlardır. Bunlardan Ahmet Bey, Fatih'in 1478 İşkodra kuşatmasına katılmış, padişah Ordu-yi hümayunla bu kale önünden çekilirken onu 40 000 kişilik bir kuvvetle kaleyi abluka altında tutmak üzere orada bırakmıştı.

II. Evrenos Beyin oğlu İskender ve onun oğlu Yusuf beyler de Osmanlı devletinde yine akıncı beyliği hizmetinde bulunmuşlardır. Evrenos Gazinin oğullarından ün yapan biri İsa Beydir. Ergiri, Karlı ili v. b. sancakların beyliklerinde bulunan İsa Bey, 1428 de yaptığı bir Arnavutluk akınında Adriya kıyılarına kadar inerek Mirdita beyi Ghion Castriota'yı itaat altına almış, dört oğlunu ve bu arada meşhur İskender Beyi rehine olarak Edirne sarayına göndermişti. 1444 te ise Niş muharebesine katılmış, 1447 de Mora'ya yaptığı akın sırasında Gördös (Korinthos) duvarlarını yıkarak Lakhedemonia'yı işgal etmişti. 1455 te ikinci Arnavutluk akınına 40 000 kişi ile çıkmış Berat önünde İskender Bey komutasındaki bir Arnavut-İtalyan ordusunu yok etmişti. Onun bu başarısı Napoli krallığının Arnavutluk'taki nüfuzunu kırdığı gibi, bu savaşta Arnavut soylularından

pek çoğunun telef olması Arnavutlar üzerinde yıldırıcı bir etki yapmış ve İskender Beyin ününü böylece gölgelemiştir. İsa Beyin, 1464 te tekrar Mora'da Korone kalesi üzerine yürüdüğü görülmektedir ki, onun bu akını altı yıl süren Osmanlı - Venedik savaşının başlangıcı olmuştur. 1479 da ise Mihal oğullarından Ali ve İskender beylerle Malkoç oğlu Bali Beyin katıldığı Erdel akınından dönüşte Karlsburg (Mac. Gyulafehérvár, Rum. Alba Iulia) civarında Báthory István ve Kinizsi'nin saldırısına uğramış, epeyce zayiat verdikten sonra Türk topraklarına çekilmesi mümkün olabilmiştir. İsa Beyin bu savaşta şehit düştüğü yolunda bir söylenti vardır. Gerçekten bu tarihten sonra İsa Beyin hiçbir faaliyeti görülmemekte ve adı geçmemektedir ki, bu durum onun şehit düştüğü söylentisini kuvvetlendirmektedir. İsa Beyin de Vardar Yenicesi'nde cami, imaret gibi hayır işleri yaptırdığı bilinmektedir.

Oğlu Mehmet Bey de sancak beyliği ve akıncı başbuğluğu yapmış, İlbasan sancak beyi iken 1502 de Draç kalesini Venediklilerden alarak Osmanlı topraklarına katmıştır. Hızır Şah Beyin torunu Yusuf Bey ise 1517 de Mısır seferine katılarak sefer sonunda yeniden kurulan Kudüs sacağının ilk sancak beyi olmuştur. Yusuf Beyin oğlu Ahmet Beye gelince, bu zat 1565 Malta kuşatmasına katılmıştır. E. O.. akıncılığın önemini kaybetmesi üzerine XVI. yüzyılın ortalarından itibaren eski ünlerini koruyamaz hale gelmişlerdi. Aile kendisi gibi Rumel'inin meşhur akıncı aileleri ve bu arada Şahin oğulları, Candar oğulları Mihal oğulları v b ile kız alıp vermek sureriyle akrabalıklar kurmuştur. Mamafih E. O. nı XVIII. yüzyılda Evlâd - i fatihan denilen yeni tarzdaki Rumeli Yürük teşkilâtının zabitliklerinde görmek de mümkündür. XIX. yüzyılda ise Osmanlı imparatorluğunda siyasî ve idarî görevler alan bu ailenin çocukları muhtelif kollar halinde günümüze kadar gelmişlerdir. — İ. P.

EVRENSEL veya EKÜMENİK ve EVRENSELLİK veya EKÜMENİZM (Fr. œacuménique ve œcuménisme < Yun. *oikumenikos*, evrensel < *oikumene*, dünyanın insanlarla meskûn yerleri) [Kilise tarihi]. Ekümenik sıfatı konsil (Lat. *concilium*) denilen ve çeşitli kiliselerin temsilcilerini bir araya getiren büyük kongrelere verilmiş ve böylece bu kongrelerin bütün Hıristiyanlığı temsil ettiği anlatılmak istenmiştir. Bu konsillerin dördüncüsü olan Khalkedon (Kadıköy) konsilinde İskenderiye kilisesinin temsilcileri, ilk defa olarak, ekümenik unvanının Papa Büyük Leo'ya verilmesini sağlamışlar (451), fakat papaların bu «evrensel piskopos» unvanını taşıması bir gelenek halini almamıştır. 395 yılında Roma imparatoru Theodosius'un ölümü üzerine Roma ile Bizans arasındaki siyasî birliğin bozulması, din alanında da kendini hissettirmeye başlamış ve konsillerde daima Roma'nın ağır basmasına karşı ve özellikle Khalkedon konsilinden sonra papa ile Istanbul patriği arasındaki rekabetin açık bir hale gelmesi üzerine Istanbul patrikleri evrensellik niteliğinin kendilerine ait olduğunu ileri sürmüşler ve Photios'tan sonra bütün patrikler ekümenik unvanını almışlardır. Az sonra İskenderiye, Antakya ve Kudüs patrikleri de bu unvanı almışlardır.

Ekümenizm: Bu terim ise, özel anlamiyle, Hıristiyan mezhep ve tarikatlarını temsil eden çeşitli kiliselerin bir kilise halinde birleştirilmesini ve XI. yüzyılda papa ile Istanbul patriğinin karşılıklı olarak birbirini aforoz etmelerinden beri sürüp gelen anlaşmazlığın giderilmesini hedef tutan akımı anlatır. Son yıllarda, 1054 yılından beri ilk defa olarak Kudüs şehrinde Papa VI. Paulus'un Patrik I. Athenagoras'a «ekümenik patrik» diye hitap etmiş olması, E. hareketinde olumlu bir adım sayılmaktadır. Papanın temmuz 1967 de yapmış olduğu Türkiye ziyareti de bu alanda yeni bir adımdır.

EVRENSEL ÇEKİM (Fr. Gravitation universelle), kütleleri dolayısiyle uzaydaki cisimlerin birbirlerini çekmesi. E. Ç. kanununa göre, kütleleri m_1 m_2 ve aralarındaki uzaklık r olan iki nokta kütle arasındaki kuvvet, bu kütlelerin çarpımı ile doğru orantılı ve aralarındaki uzaklığın karesi ile ters orantılı bir çekim kuvvetidir. Bu kuvvet evrendeki her kütle çiftini birleştiren doğru boyunca etki yapar:

$$F = G\frac{m_1\ m_2}{r^2}$$

Buradaki G sabitine *evrensel çekim sabiti* adı verilir. Bunun değeri $G = 6{,}670 \times 10^{-8}$ din. $cm^2/gr^2 = 6\,670 \times 10^{-11}$ Newton. m^2/kg^2 dir. E. Ç. sabiti ilk olarak 1798 de H. Cavendish tarafından bir burulma terazi kullanılarak tayin edilmiştir. Bu deneyi ile Cavendish'in «arzı tartmış olduğu» söylenir. Çünkü G ile yer çekimi ivmesi, g nin her ikisi de bilinirse, arzın M kütlesi $G\frac{M\ m}{R^2} = mg$ denkleminden bulunur. Burada R arzın yarıçapıdır Newton'ın E. Ç. kanununun doğruluğuna ait deliller astronomik gözlemlerle elde edilir. Bu kanunun uygulanması ile gezegenlerin ve uydu (peyk) larının hareketlerini birçok yıllar önce büyük bir doğrulukla hesap etmek ve önceden sezmek mümkündür.

XVII. yüzyıla kadar bir cismin arza doğru düşme eğilimine, yani onun ağırlığına, bütün cisimlerin aslî özelliği olarak bakılmıştı. Cismin bu ağırlığına, Yer ile cisim arasında bir çekim kuvveti olarak bakılması fikri Newton ve onun çağdaşı Robert Hooke'a aittir. Gök cisimlerinin, özellikle gezegenlerin ve güneşin hareketleri o zamanlar çok büyük ilgi toplayan bir konu idi Bu konu 1664 te Newton (b. bk.) ı da etkiledi. Altında oturduğu bir elma ağacından bir elmanın yere düşmesi, Newton'ın aklına çekim kuvveti fikrini getirdi Newton'a göre, bu elmayı Yer'e doğru çeken çekim kuvvetinin aynı zamanda ayı da Yer'e doğru çekmesi gerekli idi. Newton'ın bulduğu sonuçlar *Principia mathematica*'nın yayımlandığı 1687 ye kadar açıklanmadı. Ay'a ve elmaya etki yapan bu kuvvet, Ay'ın ve elmanın kütlesine tâbi olduğu gibi, Yer'in kütlesine de tâbidir (bk. YER ÇEKİMİ). Böylece Newton çekim kuvvetinin, çekişen cisimlerin kütlelerine ve bunlar arasındaki uzaklığın karesinin tersine tâbi olduğunu kabul ederek, E. Ç. kanununu bulmuş oldu. Newton ilk önce Ay'ın hareketi ile Yer üzerindeki bir cismin hareketini karşılaştırdı. Bundan sonra dikkatini gezegenlerin hareketine çevirdi ve düşündüklerini ispatlamak için zamanın en iyi astronomik değişmezlerini kullanarak hesaplarını yaptı. Bk. PTOLEMAİOS, KOPERNIC, GALILEI, KEPLER ve KEPLER KANUNLARI, BRAHE, Tycho — E. E.

EVRENSEL ÇEKİM DEĞİŞMEZİ (Fiz.): bk. EVRENSEL ÇEKİM.

EVRENSEL DİLLER (Fr. Langues universelles): bk. ULUSLARARASI DİLLER.

EVRENSEL HUKUK, dar anlamda devletler hukuku. Geniş anlamı ile E. H., hem devletler hukukunu hem de iç ve dış hukuk arasındaki anlaşmazlıkları düzenleyen

devletler özel hukukunu, milletlerarası idare ve ceza hukukunu içine alır. Paris, Londra ve La Haye'deki çeşitli enstitüler E. H. konusunda çalışmalarda bulunmaktadır.

EVREŞE (Coğ.): bk. KADIKÖY.

ÉVREUX [*evrö*], Fransa'da Eure departmanının idare merkezi. Nüfusu 23 647 dir. Paris'in 100 km batısında ve Iton nehri üzerindedir. Şehir adını, Gallia'lı bir kabile olan Eburovice'lerden almıştır. Kasabanın 7 km doğusunda eski bir Roma şehri olan Mediolanum (bugün Vieil-Evreux) un harabeleri bulunur. XII - XIII yüzyıllardan kalma bir katedrali vardır.

ÉVREUX KATEDRALİ

EVRİM (Fr. Évolution), Yer kabuğunun, g e ç m i ş i n d e çok uzun süren ve ağır ağır giden gelişmeleri. Bk. DAĞ OLUŞU.

EVRİM, EVRİMCİLİK: bk. EVRİM TEORİSİ.

EVRİM TEORİSİ (Fr. Théorie de l'évolution; Lat *evolutio* = vumak veya tomar gibi sarılı bir şeyin açılmasını andıran gelişme) [Biy.], şimdiki hayvan ve bitki türlerinin. başlangıçta var olan şekillerin yavaş ve sürekli değişmeleriyle oluşmuş bulunduklarını savunan bir teori.

Her bir türün değişmez bir şekil olarak yaratıldığına inanışın tersine olan bu teori, hayatın ilkin denizde var olmuş olabilecek basit bir protoplasma yığını ile başlamış olduğu ve canlı varlıkların uzun devirler boyunca bu yığından türemiş bulunduğu düşüncesindedir. Evrimci kavramlar eski Yunan'da, özellikle Thales, Empedokles, Demokritos, Anaksagoras ve Aristo'nun eserlerinde ortaya atılmıştır. Hıristiyanlığın ilk on beş yüzyılında, *Kutsal Kitab*'ın «Tekvin» babının ilk bölümünün «lafzî» yorumuna ve türlerin ayrı ayrı yaratılmış oldukları inancına zarar vermemek için kilisenin gösterdiği tepki yüzünden evrimci bir teori geliştirilememiştir. Bilimsel gözlem ve deneylemenin gelişmesiyle XVI. yüzyıl ortalarında az çok serbestçe belirtilmeye başlayan evrimci görüşler, XIX. yüzyılda teori halini almıştır. Türlerin değişebildiklerine olan inanış özellikle Francis Bacon, Descartes, Leibniz ve Kant gibi filozofların eserlerinde açıkça ortaya atılmıştır. Deneysel bilim alanında mikroskopun meydana getirilmesiyle üretken hücrelerin incelenebilmesi ve embriyolojinin gelişmesi, embriyonun erişkin yaratığın bir minyatüründen başka bir şey olmadığını ileri süren ve uzun bir süre evrimcıliği köstekleyen preformasyon teorisi gibi teorileri çürütmüştür. Hayvanlarla bitkilerin sınıflandırılması yolundaki çalışmalar da evrimcilerin görüşünü desteklemiştir. Linnaeus, hayatının son yıllarında, türler arasındaki çeşitlenmeler üzerinde yaptığı gözlemlerin sonucu olarak evrimcilerin görüşüne katılma eğilimi göstermiştir. Buffon karşılaştırmalı anatomi alanındaki çalışmalarına dayanarak, omurgalı hayvanların organlarının şekil almasında bu organların yararlılığının veva yararsızlığının etkisi olduğu yolundaki inancını belirtmiştir. Cuvier, bu konuda, hem Buffon'a hem de evrim teorisini ilk olarak açık bir şekilde ortaya atan Lamarck'a karşı durmuş ve türlerin değişmezliği ilkesini savunmuştur. Lamarck'ın açıklaması, kazanılmış (müktesep) karakterlerin kalıtım (veraset) yolu ile sürüp gittiği ilkesine dayanıyordu; bu açıklama Lamarck'ın çağdaşı olan bilginlerce saçma ve hattâ gülünç sayılmıştı. Charles Robert Darwin'in dedesi olan Erasmus Darwin, daha önce Lamarck'ın teorisine benzeyen bir teori ortaya atmıştı. Goethe'nin, bitkilerin bütün bölümlerinin yaprakların ona göre değişerek meydana geldiklerini ileri süren metamorfoz (başkalaşma) teorisi, bu bilgine de evrimciler arasında bir yer sağlamıştır. Goethe, bazı omurgalılardaki varlığı daha önce tesbit edilmiş olan *intermaxilla* (üstçene kemiğinin ortasında bulunan ve dölütte ayrı bir kemik durumunda iken yetişkinlerde bu çene kemiği ile kaynaşıp kaybolan küçük bir kemik) nın insanlarda da bulunduğunu keşfetmesi, evrimin üst havvan şekillerinde de meydana geldiğini göstermiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında, her türün ayrı olarak yaratılmış bulunduğu hâlâ genel bir inanç halinde bulunmakta idiyse de, E. T. nin temel belgelerinin doğruluğu da tesbit edilmiş durumdaydı. Artık yapılacak iş, bu belgeleri bir düzene göre birleştirip ortaya bilimsel değerde bir teori koymaktı. İşte bunu yapan Charles Robert Darwin (b. bk.) olmuş ve bu bilginin ileri sürdüğü görüşlere Darwincilik (Fr. Darwinisme) denilmiştir.

Darwin, «Beagle» gemisiyle yaptığı bir dünya gezisi dönüşünden sonra yirmi yıl boyunca bu geziden getirdiği materyeli incelemiş, daha başka belgeler toplamış ve yapmış olduğu gözlemleri değerlendirecek olan teoriyi hazırlamaya çalışmıştır. 1858 de Darwin'in Alfred Russel Wallace'tan aldığı bir mektupta, bu bilgin 1848 yılından beri tropiklerde yapmış olduğu incelemelere dayanarak, ortaya hemen hemen Darwin teorisinin eşi olan bir teori atıyordu Darwin kendi çıkarını bir yana bırakarak, bilim alanına Wallace'ın daha ağır olan eserini sunmayı düşündü. Fakat yıllarca Darwin'in çalışmalarını izlemiş olan Charles Lyell ile Joseph Hooker, Darwin'i kendisinin varmış olduğu sonuçlarla Wallace'ın sonuçlarını aynı zamanda sunmaya razı ettiler ve bu, 1858 de Linnean Society (Linnaeus Derneği) nin bir oturumunda yapıldı. Darwin'in bu cömert kalpliliği her iki bilginin görüş ve düşünüşlerine daha da güç kazandırdı. Aynı yıl Darwin *Origin of Species* (Türlerin kökeni) inin ilk baskısını yayımladı.

E. T. nin bilimsel düşünüş ve deneylemeye ve felsefeye yapmış olduğu etki pek büyüktür. XIX. yüzyılın ortaları, yalnız Darwinciliğin ortaya çıkışını değil. ta Aristo'dan beri derece derece inanılagelmiş olan *abiogenesis* (kendiliğinden yaratılma) teorisinin çöküşünü de görmüştür. Fransa'da Pasteur ve İngiltere'de John Tyndall, daha karmaşık hayat şekilleri gibi mikroskopik organizmaların da yalnız ve yalnız daha önce var olan bir hayattan türediklerini söz götürmez bir açıklıkla ispatlamışlardır ki bu da E. T. ni desteklemiştir. Bu teorinin ortaya atılmasından sonra birçok kimse onu benimsemiş. fakat birçok kimse de tepmiştir. Bu teori, onu dinin temel inanışlarına aykırı bulan din kuvvetlerinin tepkisiyle de karşılamıştır. Bazan insanın maymundan türemiş olduğunu anlatır şekilde yanlış olarak yorumlanmış olan bu teori, bir süre hem kilise hem de eğitim makamlarının saldırılarına uğramıştır. Bununla birlikte, teori bir bilim ilkesi olarak kuvvetle yerleşmiş ve birçok mezheplerde de dinî öğretilerle bağdaştırılmıştır. Teori, daha sonraki bilimsel gelişmelerin ışığında değişmelere uğramıştır, fakat evrim olayının meydana gelmiş bulunduğu gerçeğini gösteren delilller öz olarak hâlâ Darwin'in gösterdiği delillerdır. Darwin zamanından beri çok daha fazla fosil bulunmuştur; Darwin

paleontolojinin kendi tezine ancak zayıf deliller sağlamış olduğunu söylerse de, bu bilim sonradan onun teorisine en güçlü bir destek olmuştur. Darwin evrimciliğinin en zayıf yanı, türlerin kökenini ve evrimin mekanizmasını kandırıcı bir şekilde açıklayamamasıdır.

Neo - Darwinciler tabiî seçim (Fr. sélection naturelle) in evrimi gereği gibi açıkladığına inanıyorlar ve kazanılmış karakterlerin kalıtım yoluyle geldiği ilkesini benimsemiyorlardı. Darwincilik, kalıtımla gelebilen karakterlerle, ortam etkisiyle gelişen ve kalıtımla gelmeyen karakterleri birbirinden ayırt edememiştir.

1901 de De Vries'in ileri sürdüğüne göre, türlerin kökenini ve evrimi meydana getiren kuvvetler, Darwin'in üzerinde durduğu yavaş yavaş meydana gelen gelişmelerin tersine olarak, birdenbire meydana gelen, iyice tanımlanmış, kalıtımla gelebilen değişmelerdir.

Darwin'in eserine yakın önemde bir eser de 1900 yılında Mendel'in ortaya attığı kalıtım kanunlarıdır. Bu kanunların evrimle olan ilişkilerinin anlamı ancak yirmi yıl kadar sonra anlaşılabilmiştir. Temeli Mendel kanunları olan genetik biliminin gelişmesi E. T. ni yeni bir ışıkla aydınlatmıştır. Özellikle *Drosophila* (meyva sineği veya sirke sineği) üzerindeki incelemeler sayesinde, kromosom içinde bulunup kalıtsal karakterleri taşıyan madde olarak kabul edilen jen'ler üzerindeki bilgiler gelişmiş ve sunî yoldan jen'leri değiştirme ve kalıtsallık sonuçlarını inceleme yolu ile de evrimin süreci, yani meydana geliş şekli üzerinde daha açık bir anlayışa varılmıştır. T. H. Morgan ve H. J. Muller, evrim yolu ile yaratılma bilimi (İng. genetics) konusunda ilk deneysel incelemeleri yapmışlar ve daha birçok bilgin gitgide genişleyen bu bilim koluna çalışmalarını sunmuşlardır.

Evrim tamamlanmış bir oluşum değil, sürüp giden bir oluşumdur. Evrimi meydana getiren kuvvetler, inenler (Osm. füru) in ana - babadan aldığı jen'lerin taşıdığı birçok etkinin rekombinasyonu, yani yeni bir düzene göre birleşmeleri ve değişinim (Fr. mutation) ler meydana gelmesidir. Bazı bilginlerin düşünüşüne göre, ortamın rolü değişmeyi hızlandırmaktan ibarettir ve ortama uyma yeteneği de bireyin neslini sürdürebilmesi içindir.

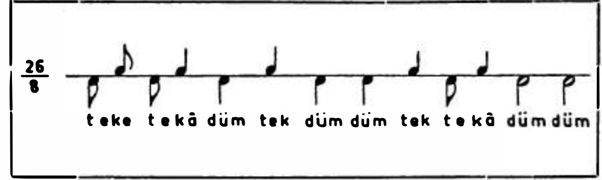
EVROPİYUM (Fr. Europium, kısaltması: Eu), nadir topraklar (lantanit) grupundan bir maden. Atom sıra numarası 63 ve atom ağırlığı 152 dir (kütle numaraları 153, 151). Demir esmerliğinde, işlenebilir bir elementtir. Ergime noktası 1 100 - 1 200° C dır. E. un maden olarak teknik önemi yoktur. Açık pembe renkli bileşiklerinde üç veya iki birleşme değerli olarak bulunur (örnek: E. oksit Eu_2O_3). E. bileşikleri, ışıyıcı maddelere pek az miktarda katılır. 1892 yılında Lecoq de Boisbaudran tarafından bulunmuştur.

EVROS (Coğ.): bk. HEBROS.

EVRŌTAS veya EUROTAS [Eski coğ.], Yunanistan'da, Peloponnesos'un güneybatısında, Lakonikos körfezine akan bir nehir.

Eski Sparta, kudretini, kış ve yaz kurumadığı için bereketli vadisine yoğun bir nüfus toplamış olan bu ırmağa borçlu idi. Bugünkü adı İri'dir.

EVSAT (Arap. = orta) [Mus.], geleneksel Türk sanat musıkısinin büyük usullerinden biri. 26 birimli ve 13 vuruşlu olup peşrev, beste ve şarkılardan başka özellikle ilâhilerde kullanılmıştır. Son dört yüz yıl içinde yazılmış

E V S A T

eserlerde yürükçe, orta ve ağırca hızda (dakikada 104 - 138 birim) rastlanır. En başından 4 vuruş (5 birim) ile en sonundan 2 vuruş (8 birim) birleştirilmekle elde edilen *teke tekâ düm düm* akışlı biçimine *nîm evsat* denir.

EVTAD, tasavvuf terimi. Arapça «kazık, direk, sütun» anlamlarına gelen *veted* sözünün çoğuludur. Ricâlül gayb (görünmeyen kişiler) mertebelerinden üçüncü zümreye verilen addır. Tasavvufî inanca göre her, biri dünyanın dört yönünden birine bakmakla sorumlu bulunan E., Tanrı tarafından bu işle görevlendirilmiştir.

Keşşaf'ta belirtildiğine göre, doğudakinin adı Abdurrahman, batıda bulunanın Abdülvedûd, güneydekinin Abdürrahîm, kuzeydekinin ise Abdülkuddûs'tur.

EVTİMİY (aş. yu. 1327 - aş. yu. 1401 - 1402), Bulgar patriği ve yazarı. Tirnovo'da doğmuştur 1363 te «Tirnovo okulu» nun kurucusu Teodosiy ile birlikte İstanbul'a gitmiş, daha sonra Aynoroz'u ziyaret etmiştir. Bulgaristan'a döndükten sonra yazarlık çalışmalarına başlamış, Yunanca asıllarını göz önünde tutmak suretiyle Bulgar dinî eserlerini düzeltmiştir. Patrikliğe seçildikten sonra kilise işleriyle uğraşmış, Tirnovo kuşatmasında Türklere karşı savaşmıştır. 1394 te Baçkovo manastırına çekilmiş, daha sonra orada ölmüştür. E., yortu günleri için vaızlar, övgüler, azizlerin hayatı üzerine yazılar yazmıştır.

EVTUŞENKO [*yevtuşenko*]. **Evgeniy Aleksandroviç** (doğ. 1933), Rus şairi. Zima (Sıbirya) da doğmuştur. Genç kuşağın en seçkin lirik şairleri arasında yer almıştır. Birkaç dergide toplanmış olan şiirlerinde yerme ve eleştirmelere yer vermiştir. Fransa, Afrika, Amerika Birleşik Devletleri, Küba, İngiltere ve Almanya'yı ziyaret etmiştir (1960-1963). Doğu Almanya ve Fransa'da verdiği konferanslar Sovyetler Birliğinde ciddî bir tepki uyandırmıştır.

EVZON (Yeni Yun. *evzonas*, eski Yun. *euzônos* = hafif, çevik; sözlük anlamı «güzel kuşaklı», Türkçede kullanılan yaygın şekli: **efzun**), Yunan ordusunun hafif piyade askerine XIX. yüzyıldan beri verilen ad. Bunların geçit resmi kıyafetleri, kırmızı fes, yakası kırmızı siyah çepken, beyaz gömlek ve beyaz fistan olmak üzere geleneksel Yunan kıyafetini hatırlatır.

EVZON ASKERİ

EWALD [*evald*], **Carl Anton** (1845 - 1915), Alman hekimi. Berlin'de doğmuş, orada ölmüştür. 1883 te Berlin üniversitesine profesör olan E., Augusta - Hospital iç hastalıklar kliniği şefi idi. Sindirim bozuklukları ile mide salgıları üzerindeki araştırmaları, mideye kauçuktan esnek

bir boru salarak içindekileri anlama usulünü bulması ve öğrencisi I. Boas ile birlikte, midenin çalışmasını kontrol etmeye yarayan «kahvaltı testi» (E. yemeği) ni tasarlamış olmasiyle tanınmıştır. Eserleri: *Verdauung* (Sindırim) [1879]; *Klinik der Vendauungskrankenheiten* (Sindirim hastalıkları kliniği) [1886]; *Magengeschwur und Magenblutung* (Mide ülseri ve mide kanaması) [1905]; *Leberkrankheiten* (Karaciğer hastalıkları) [1913].

Ewald kahvaltısı (Fizyoloji): Midenin çalışmasını kontrol etmek amaciyle hastaya verilen 60 gr kuru ekmekle 300 mililitre şekersiz çaydan ibaret test kahvaltısı.

EWALD, Georg Heinrich August (1803 - 1875), Alman dilcisi. Özel olarak Sami diller ve Kitab-ı Mukaddes üzerinde çalışmıştır. Göttingen'da doğmuş, orada öl müştür. 1831 de Göttingen Üniversitesinde Doğu Dilleri kürsüsüne atanan E., Hannover anayasasının kaldırılmasına karşı geldiği için Prusya hükûmeti tarafından 1837 de görevinden alınmıştır.

Bundan sonra Tübingen'de, ardından da yire Göttingen'da profesörlük eden, üç kere Reichstag'da Hannover şehrini temsil eden E., Prusya kralına sadakat yemini etmediği için 1867 de emekliye ayrılmıştır. E. ın başlıca eserleri şunlardır: *Ausführliches Lehrbuch der hebräischen Sprache* (İbranî dilinin mufassal öğretim kitabı) [1870]; *Geschichte des Volkes Israel* (İsrail kavmi tarihi) [1864-1868]; *Grammatica critica Linguae arabicae* (Arap dilinin tenkitli grameri) [2 cilt, 1831 - 1833].

EWING [*yūing*], **Sir James Alfred** (1855 - 1935), İngiliz mühendisi ve fizikçisi. Dundee'de doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. E., 1878 - 1883 yılarında Tokyo Üniversitesinde mekanik okutmuş, İngiltere'ye dönüşünde ilkin Dundee Üniversitesinde (1883), sonra Cambridge'de (1890) kürsü profesörlüğüne tayin edilmiş, daha sonra da Edinburgh Üniversitesi rektörü olmuştur. En önemli araştırmalarını termik makineler, demir ve öteki metallerin miknatıslaşması üzerinde yapmıştır. 1882 de magnetik histeresis (İng. *hysteresis* = ferromagnetik maddelerin bir özelliği: göz önüne alınan bir nümunede, belirli bir andaki indüklenmenin değeri yalnız o anda etki yapan miknatıs alanına değil, aynı zamanda nümunenin daha önceki magnetik hallerine de bağlıdır) olayını Warburg'la birlikte bulan ve ona bu adı veren E. olmuştur. Bunlardan başka, E. bir sismograf icat etmiş (1881) ve gereçlerin dayanma güçlerini incelemiştir.

EWING [*yūing*], **Thomas** (1789 - 1871), Amerikalı devlet adamı ve hukukçu. West Liberty (Virginia) de doğmuş, Lancaster (Ohio) de ölmüştür. 1831 de senatoya seçilmiş, District of Columbia (Washington) da köleliğin kaldırılmasını istemiş, 1841 de maliye bakanlığı, 1849 - 1850 de iç işleri bakanlığı etmiş, başkan Lincoln'ın danışmanı olmuştur.

EWORTH, Hans (Haward, Eenwouwts, Eywooddes, Everts, Evans, Huett adlariyle de anılır) (XVI. yüzyıl başları - 1574 ten sonra), Flaman ressamı. Anvers'te doğmuştur 1545 dolaylarında Londra'da portreci olarak çalıştığı biliniyor. Zaman zaman Holbein, Moro ve Fontainebleau okulu sanatından etkilenen E., Thomas Wyndham'ın (1550), Marie Tudor'un (Burlington House), Lady Dacre'ın (National Gallery), Lord Darnley ile erkek kardeşinin (1563; Windsor) ve mitolojik bir kompozisyon içinde Kraliçe Elisabeth'ın (1569; Hampton Court) portrelerini yapmıştır.

EXAUDET veya EXAUDÉ [*egzodẹ*], **Joseph** (aş. yu. 1710 1762), Fransız kemancısı. Rouen'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Önce Rouen'da akademi konserlerinde ve tiyatro orkestrasında 1749 da Paris opera orkestrasına ve 1751 de Concerts Spiritueles'e girmiş, 1759 da «kralın yirmi dört kemanı» olarak bilinen saray orkestrasına üye olmuştur. Bestelediği keman sonatları, 1744 - 1760 yılları arasında iki defter halinde yayımlanmıştır. İki keman ile bas için 1751 de yayımlanan üçül sonatlarından birinin menuet'si iki yüz yılı aşkın bir süreden beri beğenilerek çalınmaktadır.

EXCALIBUR [*ekskạlibīr*], **EXCALIBAR veya CALIBURN, ESCALIBOR,** İngiltere kralı Arthur'ın kılıcı. Arthur, efsaneye göre E. ı Göl Perisi (the Lady of the Lake) nin elinden almış ve bu kılıç, Arthur'ın Mordred'e karşı yaptığı son savaşta ölmesinden sonra yine periye iade edilmiştir. E. kılıfını beline takanın kanı akmazmış. Bazı romantık eserlerde buna Mirandoise derler. Fakat efsanenin ilk safhalarında E. adında başka bir kılıç anlatılır: bu kılıç bir taşa saplanmış ve onu yerinden ancak kral olacak kimse çıkarabilecekmiş. 200 şövalye bu işi denemiş, başaramamış; sonunda Arthur hiç zorluk çekmeden E. ı yerinden çıkarmış.

EXCELLENCE [*ekselãs*] [Lat. excellentia = olağanüstülük, mükemmellık], yüksek memurlara verilen bir şeref unvanı. Bu unvan, Roma - Bizans zamanlarından beri kullanılmakla beraber, *eminentia* (= yükseklık, sivrilme, belirme) unvanından pek kesin olarak ayrılmazdı. VII. Heinrich'e kadar Alman imparatorları için de kullanılmıştır. Fransızların kurdukları geleneğe göre. bu unvan XVII. yüz yıldan beri bakan, general gibi en yüksek askerî ve sivil memurlar için kullanılır. Özel olarak, bakan ve büyük elçilerden başka başpiskopos ve piskoposlara da verilir.

EXCELSIOR [*eksẹlsior*] (Jagersfontein elması), dünyada bilinen ikinci derecede büyük, yontulmamış elmas (parçaları ayrılmadan önce Cullinan elması dünyanın en büyüğü idi). E. Güney Afrika, Serbest Orange Devletinde Jagersfontein'deki De Beers ortaklığının madenlerinde 30 haziran 1893 te bulunmuştur. 971 kırat ağırlığında, mavi - beyaz renkte ve hemen hemen kusursuzdu. 1904 te on taşa bölünmüştür.

EXCHEQUER, Chancellor of the [*çānsīlīr īv dhi ịksçekīr*], İngiltere'de hazine dairesi başkanının unvanı. İngiltere hükûmetinin en önemli üyelerinin biridir. Avam Kamarası üyeleri arasından seçilir. İngiltere devleti maliye işlerinin yöneticisi olarak yıllık bütçenin hazırlanması, bütçe açık ve artıklarının karşılanması için vergi konması ve kaldırılması ve genel olarak bütün malî meseleler görevleri arasındadır. E., ekonomik siyaseti düzenlemek işi ile de uğraşır. Chancellor of the E. görevine başbakan da, Avam Kamarasının üyesi olması şartıyle, seçilebilir. Bu iki görev William Pitt (1804 - 1806), George Canning (1827), Sir Robert Peel (1834 - 1835) ve William Ewart Gladstone (1873 - 1874 ve 1880 - 1882) tarafından birlikte idare edilmiştir. İlk zamanlarda Chancellor of the E. ikinci derecede bir hazine memuru idi ve görevi Lord High Treasurer (Hazine nazırı) ın icraatını denetlemekti. Bundan başka, önemli hukukî işleri de olup Court of Exchequer (Maliye divanı) ın «equity side» (adalet yanı) denilen kısmında, yani yargıçlar kısmında yer alırdı. Bu kurum XVIII. yüzyılda kaldırılmıştır. Yargıç olarak vazife gören ve bu sıfat-

la 1735 te karar alan son Chancellor of the E. Sir Robert Walpole olmuştur.

EXE [*eks*], İngiltere'de, Exmoor Forest dağ çemberinden doğan ve Devonshire sularını alan bir nehir. Uzunluğu 80 km dir. Exeter şehrinden geçerek Manş denizine dökülür.

EXEPTIO [*ekseptio*], Roma hukukunda davalı tarafın, kendini mükellefiyetten kurtarmak üzere alacaklının iddiasına karşı savunma vasıtası olarak ileri sürdüğü olay ve vakıalar. E., yaklaşık olarak bugünkü hukuktaki defi (b. bk.) kavramını karşılar.

Başlıca E. lar: 1. *Pretör mülkiyetini koruyan E. lar*: Pretör mülkiyeti malikine, elindeki şeyin istihkak davası (actio rei vindicatio) ile elinden alınma tehlikesine karşı, pretörce tanınmış olan rüçhanlı mülkiyet haklarını ileri sürmek yetkisini verir.

2. *E. metus*: İkrah (tehdit) la yapılmış bir mukavelenin borçlusuna, borcunu ödeme teklifi yapıldığı zaman akdin hükümsüz olduğunu beyan yetkisini verir.

3. *E. doli*: Borçluya, hileyle yapılmış bir akdin vecibelerinin yerine getirilmesini isteyen alacaklıya karşı iradenin ifsat edilmiş olduğunu ileri sürme yetkisini verir.

4. *E. errori*: Akitte hataya düşmüş tarafa akitten doğan vecibeden muaf tutulmasını talep hakkını verir.

5. *E. juris jurandi*: Borçluluğu iddia edilen kişiye pretör tarafından tanınmış olan «borçlu olmadığına yemin ederek kendini savunma» hakkıdır.

EXEQUATUR [*eksekuatur*] (Lat.) 1. Bir konsolosa, nezdine gönderilmiş bulunduğu devlet veya devlet başkanı tarafından verilen görevini yapma izni. 2. Bir devletin, başka bir devlette verilen mahkeme hükmüne kendi ülkesinde infaz yetkisi tanıması.

EXETER [*eksetir*], Büyük Britanya'nın England bölümünde, Exe ırmağı üzerinde bir şehir. Devon kontluğunun merkezi ve önemli bir ticaret merkezi olan bu şehrin nüfusu 80 200 dür. Tarım makineleri, dokuma, bira ve kâğıt fabrikaları, demir izabehaneleri vardır. Romalılar zamanına ait kalıntılar, o devirde aynı yerde bulunan Isca Dumnoniorum şehrinin önemini göstermektedir. Orta Çağda şehir bir çok savaşların hedefi, kral I. Charles ile Parlamentocular arasındaki savaşta da kralcıların merkezlerinden biri olmuştur.

EXETER KATEDRALİ

EXETER, Marquis of (Biyogr.): bk. COURTENAY, Henry.

EXISTENTIALISME [*egzistãsyalizm*] (Varoluşçuluk), varlığın özden önce mevcut olup durmadan özü yarattığını ileri süren bir felsefe öğretisi. E., çok genel bir deyişle, fikir felsefesinin aşırılığı karşısında insan felsefesinin bir tepkisi şeklinde ifadesini bulur. Çok uzun bir geleneğe dayanan E., İonia fizikçilerinin kozmogonik hayalleri karşısında Sokrates'in «kendi kendini tanı» yolundaki içten buyruğundan kaynağını alır; Descartes'çıların ilmi fazla derinleştirerek insanla, onun yaşayışı ve ölümüyle hemen hiç ilgilenmemelerine çatan Pascal'den geçer ve Hegel'in salt sistemi karşısına salt varlığı diken Kierkegaard ile gelişir. Bir sözle, E. «art dünyalar» ın bir eliştirmesidir. Varlık felsefesi, insan ve onun durumu üzerinde somut bir düşünüş şeklinde belirir. Her kişinin dünyayı kendine vergi bir şekilde sezişinden gelen özel bir duyarlığı bulunduğuna göre de E., her biri gerçeğin özel bir şekilde hissedilmesine dayanan çeşitli felsefeler halinde gelişmiştir: tanrısız E. (Heidegger, Jean-Paul Sartre), dinci E. (Kierkegaard, Jaspers, Gabriel Marcel). Bunlar kâh antik bilgenin azap veya iç huzuru, kâh Hıristiyan vicdanının ümit veya derin acısı etrafında toplanır. Bütün varlık felsefelerinin temel belirtisi, bunların bir salt hürriyet felsefesi oluşudur. «Varlık özden önce gelir» formülü, bizim doğuştan önce ne olacağımızın belli olmadığını, kaderimizi kendi hür irademizle kendimizin yarattığımızı, kendi kendimizi ne hale sokarsak bundan tamamiyle kendimizin sorumlu olduğumuzu anlatmak ister; Kant'ın karakter (seciye) üzerindeki teorisi de bu yolda idi. Şu halde E., her şeyden önce bir ahlâk felsefesi, bir humanizmadır ve davranışı, işe girişme (engagement) yi öğütleyerek fikir spekülasyonları (nazariyat) nı mahkûm eder; çünkü nazariyat, durmadan davranış sebepleri araştırma bahanesiyle insanı çekimserliğe, atalete yöneltir. Kuramsal bir görüşle E., insanın ilk başta düşünür bir yaratık değil, cisimleşmiş bir yaratık olduğunu ileri sürer. Bizler bir kere «yola çıkmışız» ve ancak var olduktan sonra düşünebiliriz. Marxist düşünüşün geleneğinde E. bu türlü anlaşılmaktadır; Marxçılara göre, bütün düşüncelerimizin alt yapısında davranış (engagement) vardır. E., bütünüyle, dünyanın topyekûn gerekirliklerini kişinin aslında mevcut olan gerçek vicdanı içinde düşünme ve böylelikle insanın her yönüyle ilgilenen eksiksiz bir teoriye, felsefî bir antropoloji sistemine varma yolunda girişilmiş geniş bir çabanın ifadesidir.

EX-LIBRIS [*eks-libris*] (Lat. = filân kimsenin kitaplarından), kitapseverlerin kendi kitaplarının kapakları içine yapıştırdıkları mülkiyet etiketi E. lerde kitap sahibinin adı ve soyadı veya monogramları bulunur; çoğu zaman da bunlara stilize bir çiçek resmi, kitapseverin benimsediği bir düstur veya gerekirse bir arma ilâve edilir. İlk basılı E. ler 1480 yılı civarında Almanya'da kullanılmıştır. Albrecht Dürer (b. bk.) birçok E. çizmiş ve hâkketmiştir.

EX-LIBRIS (İsviçreli George Reinhardt'ın eseri)

EXMOOR [*eksmur*] **ORMANI**, İngiltere'de, Devonshire'in kuzeyinde, Somersetshire'da bir dağ kütlesi. Dunkery Beacon'da 519 m yükseklikteder. Yüksek yerlerinde kıraç düzlükler vardır. Derin vadılerde avcılık ve balıkçılık pek çok turist çeker.

EXMOUTH [*eksmauth*], İngiltere'de, Exe nehri kıyısında bir şehir ve liman. Nüfusu 17 200 dür. Önemli bir kaplıca şehri ve deniz sporları merkezidir.

EXMOUTH, Viscount (Biyog.): bk. PELLEW, Sir Edward.

EXNER [*eksnır*], **Franz** (1802 - 1853), Avusturyalı filozof. Viyana'da doğmuş, Padova'da ölmüştür. Herbart okuluna bağlı bir pedagog olan E., Hegel'in felsefesine karşıdır 1848 de eğitim bakanı olmuş ve Avusturya'nın bir bölümünde eğitim işlerini yeniden teşkilâtlandırmıştır. Eserleri: *Über Nominalismus und Realismus* (Nominalizm ve gerçekçilik üzerine) [1842]; *Die Psychologie der Hegelschen Schule* (Hegel okulu psikolojisi) [1842]; *Über Leibnizens Universalwissenschaft* (Leibniz'in üniversalizmi üzerine) [1843]; *Über die Lehre von der Einheit des Denkens und Seins* (Düşünüşün ve varoluşun birliğine dair olan öğreti üzerine) [1848].

EXOGONIUM [*ekzogoniyum*], Convolvulaceae familyasından, 15 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinden *E. purga* tabiî olarak Meksika'da, And dağlarında 2 500 m yüksekliklere kadar yetişebilir. Seylan ve kuzey Hindistan'da da kültürü yapılmaktadır. Tırmanıcı olan bitkinin çiçekleri kırmızı renkte olup toprak altında yumruları vardır. Bu yumrulardan *Tubera jalapae* ilâcı elde edilir. Bu bitki 1536 yılında İspanyollar tarafından Avrupa'ya getirilmiştir. Yumrusunun bileşiminde convolvulin glikozidi bulunmaktadır.

Tahriş edici bir müshil olduğundan daha çok veterinerlikte kullanılır. Solucan düşürücü olarak da verilir.

EXPERT [*ekspẹr*], **Henry** (1863 - 1952), Fransız musiki araştırıcısı. Bordeaux'da doğmuş, Tourettes-sur-Loup'da ölmüştür. 1881 de Paris'e gelerek Niedermeyer musiki okulunda G. Lefèvre ile E. Gigout'nun öğrencisi olmuş, sonra ayrıca César Franck, Saint-Saëns ve Fauré'den ders almıştır. Rönesans çağı Fransız musikisini yeniden gün ışığına çıkarıp tanıtmak amaciyle araştırmalar, yayınlar yapıp korolar çalıştırmış, 1903 te Ed. Maury ile birlikte Societé d'Études Musicales (Musiki İncelemeleri Derneği) i ve 1924 te La Chanterie de la Renaissance (Rönesans kantoluğu) adlı özel bir koro kurmuştur. E. in en büyük hizmeti XV-XVII. yüzyıllar Fransız ve Flaman musikilerini günümüzün nota yazısına çevirerek yayımlaması olmustur. *Les maîtres musiciens de la Renaissance française* (Fransız rönesansının musiki ustaları) [23 cilt, 1894 - 1908] ile bunun devamı olan *Monuments de la musique française au temps de la Renaissance* (Rönesans çağının Fransız musikisi anıtları) [10 cilt, 1924 - 1929] dizilerinden başka, birçok yayınları vardır.

EXSUDAT [*eksüdạ*] **veya EKSÜDA** (Fr. exsudat < Lat *ex* = dışarı; *sudare* = terlemek).

1. **Fizyoloji:** İç organların arasını yağlayarak bunların birbiri üzerinde kaymalarını sağlayan serözlerin, yani içleri sıvı dolu yassı keselerin veya torbaların terleme yolu ile salgıladıkları sıvı (Bu salgılama işlemine eksüdasyon denilir.) Eksüdasyonu oluşturan serözler üç çeşide ayrılır: a) iç organ serözleri (periton, yani karın zarı, plevra, yani akciğer zarı, perikard, yani dış yürek zarı); b) eklem ve kiriş serözleri; c) seröz keseleri (deri altında veya kirişler, kaslar, kemikler v. b. arasındaki serözler). Normal eksüdasyon, dokuları yağlamaya yetecek miktarda oluşan eksüdasyondur.

2. **Patoloji:** a. Bir yangılanma (iltihap) sonucu olarak, kanlı veya serumlu olabilen, albüminli-fibralı bir sıvının kan damarlarının çeperlerinden dışarıya terlemesi; b. İç organ serözlerinin gene yangılanma sonucu olarak normalden fazla miktarda sıvı toplaması: akciğer zarı eksüdasyonu (zatülcenp, yani plörezi); karın zarı eksüdasyonu, yani askitis, doku araları ve aralıkları eksüdasyonu, yani ödema.

EXTRAVAGANTES [*ekstravagạt*] (Din tarihi) [Lat. = külliyat dışında kalan], kilise hukukunda kullanılan bir terim. Rahip Gratianus (XI. yüzyıl) un külliyatında bulunan veya sonradan bu esere sokulmuş olan *Decretales epistolae* (Eski kilisede veya Orta Çağ kilisesinde papaların mektup şeklindeki kararnameleri) lere verilen ad.

EXTRAVAGANTES COMMUNES (Huk.): bk. CORPUS IURIS.

EXTRAVAGANTES JOHANNIS (Huk): bk. CORPUS IURIS.

EXTREMADURA [*estremadhura* veya *ekstremadhura*] **veya ESTREMADURA,** İspanya'da tarihî bir bölge. Bugün E. iki vilâyete ayrılmıştır (Badajoz ve Cáceres). Iberia Meseta'sının güneybatı kesimini kapsayan bu şistli veya granit cinsinden geniş peneplenler üzerinde yer yer eski dağ kalıntıları serpilmiştir. İklim yazın çok sıcak, kışın ılıktır. Yağmuru nispeten boldur. Geniş meşe ormanlarında koyun ve domuz sürüleri yayılır. Batıya doğru, sınıra yakın yerlerde mantar meşeleri belirir. Ovalar ve orman alanlarında tahıl ekimi yapılır (üç veya beş yılda bir yıl ekim). Nüfus sıklığının fazla olmaması büyük malikânelerin çokluğundandır. Tierra de barros gibi toprağı daha derin bölgeler daha sık ekilir (bağ, zeytinlik) ve birkaç pazar şehrin refahını sağlar. Guadiana üzerinde yapılan Cijara barajı çok alçak ovalardan bir kısmının (100 000 ha kadar) sulanmasını mümkün kılar.

Tarih: Roma'nın Lusitania eyaletine katıldıktan sonra 569 da Vizigot krallığına geçti. Mağribîler tarafından istilâ edilerek önce Şam, sonra Córdoba (Kordoba) halifeliğine verildi. 960 yılında bağımsız bir Arap krallığı oldu. 1229 da IX. Alfonso tarafından geri alındıktan sonra birçok Amerika kâşifi yetiştirdi (Cortés ve Pizarro gibi). Bundan sonraki tarihi León ve İspanya tarihi ile karışır.

EXUMA [*eksụmi* veya *egzụmi*] **veya EXUMA AND CAYS** (Exuma ve Adacıklar), Atlantik'te bir adalar grupu ve adacıklar. Küba'nın kuzeyinde olan E., Bahama'ların bir idarî bölgesini meydana getirir. Belli başlı üretimi balık ve sebzedir. Önemli adaları, iyi bir limana sahip olan Great Exuma (Büyük Exuma) ile Little Exuma (Küçük Exuma) dır. Yüzölçümü aş. yu. 175 km², nüfusu 3 784 (1943) tür.

EX - VOTO [*eks-vọto*] (Etnogr.): bk. ADAK.

EYA, Sovyetler Birliğinde bir nehir. Uzunluğu 235 km dir. Kafkasya'nın kuzeyindeki bazı bölgelerin akarsulariyle birleştikten sonra bir «liman» dan, yani deniz kulaklarından meydana gelmiş bir sığlıktan Azak denizine dökülür.

EYALET, Osmanlı imparatorluğunun idarî teşkilâtında en büyük bölüm. İmparatorluğun ilk zamanlarında yalnız Anadolu E. i vardı. Rumeli imparatorluğa katılınca burası da bir E. olarak teşkilâtlandırıldı. Sonradan sınırlar genişledikçe E. lerin sayısı da çoğaldı.

Bugünki illere benzeyen, fakat çok daha geniş toprakları olan E. bir beylerbeyi tarafından yönetilirdi. Beylerbeyi

E. in hem mülkî amiri, hem de askerî komutanıydı. İki tuğu ve paşa unvanı vardı.

Her E. merkezinde (buna paşa sancağı da denir), beylerbeyinin başkanlığında E. in işlerini yürüten bir divan (paşa divanı) bulunurdu.

E. ler sancak (liva) lara bölünmüştü. Buralar tek tuğlu sancak beyleri tarafından yönetilirdi. Sancaklar ise alay beyleri tarafından yönetilen kazalara, kazalar da köylere bölünmüştü. Her E. in özel kanunnamesi vardı.

E. ler, toprak idare sistemlerine göre, salyanesiz (yıllıksız) ve salyaneli (yıllıklı) olmak üzere iki bölümde mütalâa olunurdu. Yıllıksız E. ler has, zeamet ve timar teşkilâtı bulunan önemli E. lerdi. Yıllıklı E. ler, halkının büyük çoğunluğunu Arap ve Berberîlerin meydana getirdiği yerler olup buralarda has va timar teşkilâtı mevcut değildi.

EYALET - İ MÜMTAZE, imtiyazlı, özel idareli eyalet. Osmanlı imparatorluğu, zamanla bir kısım topraklarını kaybetmeye başlayınca bazı eyaletlerine yeni haklar tanıdı. Devlete vergi ödemeleri, anlaşmalarla tesbit edilen idare şekline uymaları şartları ile iç işlerini özel kanunları ile yürütme muhtariyeti verilmişti. Bu bakımından, bunlara «Eyalât-ı mümtaze ve muhtare» veya «Vılâyat-ı mümtaze ve muhtare» de denilirdi.

1908 temmuz inkılâbına kadar, söz konusu E. ler şunlardı: Mısır hidivliği, Sisam beyliği, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı, Kıbrıs adası, Bulgaristan prensliği, Bosna ve Hersek.

E. lere ait işler, Bab-ı âlide Eyalât-ı mümtaze Kalemi Müdürlüğü (veya «Vilâyet-ı Mümtaze Müdürlüğü) tarafından yürütülürdü. Bu yerlerden gelen iş sahipleri doğrudan doğruya adı geçen kalem müdürlüğüne müracaat ederlerdi.

EYCK [*ayk*], **Erich** (doğ. 1878), Alman tarihçisi. Berlin'de doğmuştur. Önceleri avukatlık eden E., 1933 te İngiltere'ye göçmüştür. *Biographie Bismarcks* (Bismarck biyografyası) [3 cilt, Zürich, 1941 - 1944] adlı eserinde, Batı Avrupa liberal görüşünden tek taraflı olarak yararlanmıştır.

EYCK [*ayk*], **Hubert Van** (aş. yu. 1370 - aş. yu. 1426), Flaman ressamı. Muhtemel olarak Maaseik'te doğmuş, muhtemel olarak Gand'da ölmüştür. E. ın hayatı hakkındaki bilgilerin yetersizliği, Latince metinlerdeki kayıtları inceleyen tarihçileri daima çeşitli yorumlamalara götürmüştür. Kimi Hubert'in E. ların büyüğü olduğunu, Liége yakınında doğduğunu, Flaman okulunun kurucusu olduğunu, kimi de böyle bir sanatçının bulunmadığını ileri sürmüştür. Bunlar arasında, Saint Bavon (Gand) kilisesindeki «Mistik kuzu» (Agneau mystique) paravana resminin çerçevesi üstünde eserin yaratıcısı olarak Hubert adının geçmesi de ayrıca bir inceleme konusu olmuştur. Fakat bu eserin daha sonra yapılmış olduğu, laboratuvar incelemeleriyle ortaya çıkmıştır. Kararsızlıkla geçen uzun zaman sonra tarihçiler, Hubert'in E. ların büyük kardeşi olduğunu ve Berlin Müzesindeki «Çarmıha geriliş», Leningrad müzesindeki «mihrap önü» için yapılmış iki kanat paravana resimlerinin «Çarmıha geriliş» ve «Son yargılama» ile Richmond'da Cook koleksiyonundaki «Mezar başında üç Meryemler» eserlerinin Hubert'e ait olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

EYCK [*ayk*], **Jan Van** (1390 - aş. yu. 1441), Flaman ressamı. Muhtemel olarak Maaseik'te doğmuş, Brugge'de ölmüştür. E. küçük yaşta iken, sonradan bir Hollanda dukası olan Johan van Beieren'in hizmetine girmiş ve La Haye'de yerleşmiştir (1422 - 1424). E. Burgonya dukası Philippe le Bon'un ressamı ve mabeyincisi olmuş (1425), muhtelif diplomatik görevlerle İspanya (1426) ya, sonra da Portekiz (1428) e gönderilmiştir.

Burada Philippe'in nişanlısı Isabelle'in portresini yapmıştır. Dönüşünde (1429), dukasının düğününde bulunmuş, sonra da Brugge'ye yerleşmiştir.

1450 sıralarında Flaman resminin eşsiz değerini çok iyi bilen İtalyanlar, bu eserlere gösterdikleri hayranlıkla birlikte Flaman ressamlarının yanına yetişmeleri için öğrenci bile göndermişlerdir. XII. yüzyıldan bu yana yağın boyaya katıldığı bilindiği halde, renklerinin parlaklığı bakımından Flaman resminin gösterdiği özellik dolayısiyle kamu düşüncesinde yağlı boyanın E. lar tarafından bulunmuş olduğu sanısı yaygın hale gelmiştir. Gerçekte E. lar, yağın renklerin içine karıştırılma yollarını o zamana kadar olduğundan daha iyi ve ustaca bulmuşlar, tablonun üzerine sürülen cilâ (siccatif) nın hazırlanış usullerini de olgunlaştırarak renklere yepyeni bir kuvvet ve parlaklık görünüşü sağlamışlardır.

E., eserlerindeki gerçekçiliği ve renk parlaklığı bakımından dünya sanatında büyük bir ün almıştır. Eserleri arasında özellikle «Mistik kuzu» (Agneau mystique) paravana resmi (retable) en ünlü olanıdır. Eskiden Gand, Bruxelles, Berlin arasında paylaşılan bu çok parçalı resim, sonradan bir araya getirilmiştir. Bugün Saint Bavon (Gand) kilisesinde bulunan bu eser, parlak renkleri ve portre sana-

Jan Van Eyck: «Meryem çeşme başında» (Anvers Müzesi)

tının bütün incelikleriyle birlikte, gerçekçi bir anlatımın güzel bir örneğidir. Zengin ve ince detayların çokluğu, ışık ve gölgenin ustaca kullanılışiyle, dağınıklıktan kurtarılarak bir bütün haline getirilmiş ve bu ise E. ın sanatına ayrı bir özellik katmıştır. Bu esere muhtemel olarak 1420 yılında Jan ve Hubert kardeşler tarafından başlanmıştır. Hubert'in ölümünden altı yıl sonra eser 1432 de Jan tarafından bitirilmiştir. Işığın etkilevici inceliği, desenin belirliliği E ın sanatında hayret verici bir doğruluk etkisi yaratır. Nemling'e kadar bütün Flaman ressamları E. ın bu başarısından yararlanmışlardır.

E. büyük bir portre ressamı olarak da tanınmıştır. Dresden, Frankfurt ve Louvre müzelerinde çok güzel desenleri bulunmaktadır. Otuza yakın eseri arasında: «Mistik kuzu» (Saint Bavon, Gand) (1420 - 1432); «Meryem çeşme başında» (Anvers müzesi); «Karanfilli adam», «Kilisede Meryem» (Berlin); «Piskoposluk meclis üyesi Van der Paele ile birlikte Meryem» (1436) (Bruges); Meryem triptiği (Dresden müzesi); «Sarıklı adam» (1433) (Millî galeri, Londra); «Arnolfini'lerin portresi» (1434) (Millî galeri, Londra); «Kardinal Albergati'nin portresi» (Viyana); «Mezar başında üç Meryemler» (Rotterdam) vardır. — R. E.

EYDETİK (Fr. Eidétique, Yun. *eidetikos eidos* = imge) veya **SİLİMSİZ** (Psikol.), bir nesnenin açık gözle seçemeyecekleri en ince ayrıntılarını gözleri kapalı iken düşünerek bulabilecek yaradılışta bir göz hafızasına sahip olan genç kişilere psikolojide verilen ad. Bir hatıranın veya bir fikrin izdüşüm halindeki canlı hayaline E. imge denir. Bazı yeni yetişenlerde bu yeti görüldüğü gibi yetişkınlerde rüyanın ve sanrının özellikleri de kısmen E. imgeden meydana gelir.

Felsefe: Günlük yaşantıdaki reel varlıklarına karşılık, eşyanın özlerini ve bunların temaşa (E. indirgeme) sını anlatmak üzere Husserl'ın kullandığı bir terim. Husserl, bir E. indirgemenin her zaman nasıl mümkün olabileceğini, somut fenomenin öze doğru her zaman nasıl aşılabileceğini göstermiştir [J. P. Sartre].

EYER, binek hayvanlarının üstüne binmek için yapılan oturmalık. Pek çok türleri olan E. ler genel olarak şu parçalardan meydana gelir:

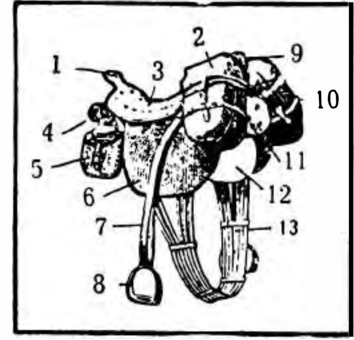
1. *Eyer kaltağı* E lerin üzerine deri, kumaş gibi örtü kaplamak için tahtadan yapılan kafes biçimindeki bölüm Buna *eğrim* veya *E. çatısı* da denir.

2. *Eyer kaşı*: E. in ön ve arkasında bulunan çıkıntılı bölüm. Binicinin ileri geri kaymamasını sağlar.

3. *Eyer takımı*: E. ile birlikte dizgin, üzengi, başlık, kolan tokası, üzengi kayışı, belleme (veya bellik) gibi parçalarla meydana gelen bütün.

E. takımı hayvanın üzerine şöyle takılır: Önce keçeden yapılmış olan *belleme* hayvanın sırtına yerleştirilir. Bunun üstüne E. konur. Sağa, sola, öne arkaya kaymaması için E. in üstünden hayvanın karnını sarmak üzere *kolan* geçirilerek sıkıca bağlanır. Ayrıca arkaya kaymayı önlemek için E. e bağlı kayış göğüsten geçirilir. Öne kaymayı önlemek için de yine E. e bağlı ve *kuskun* denilen kayış kuyruk altından geçirilir. İyi bir E. hem binicivi hem hayvanı rahat ettirir. Hayvanın sırtına iyi oturan E. vuruk ve yara yapmaz. E. in altının temiz olmasına dikkat etmek gereklidir. Yoksa en küçük bir kum tanesi bile hayvanın sırtında yaralar açar.

İlk E. i Türkler kullanmıştır. Onlardan Roma ve Bizans ordularına geçmiştir. VI. yüzyıldan sonra E lere üzengi kondu. Böylece biniş ve oturma kolaylaştı. Türk orduların da E. e çok önem verilir, sanat eseri niteliğinde altın, gümüş süslerle bezenirdi. Haçlı seferlerinden sonra batı E. lerinde büyük bir gelişme oldu; E. lerin üstü deri ile kaplandı, kolanla bağlandı, içleri çuha ile kaplanarak sırt yaralarının önüne geçildi.

EYER: 1. Art E. kaşı, 2. Kuburluk, 3. Oturak kayışı, 4. Terki kayışı, 5. Nal çantası, 6. Tepindirik, 7. Üzengi kayışı, 8. Üzengi demiri, 9. Ön kaş kayışı, 10. Kuburluk kayışı, 11. Kuburluk yastığı, 12. Alt tepindirik, 13. Fitil kolan

EYERCİ, Zonguldak ilinin Devrek ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 8 850 (1960), köy sayısı 14, bucak merkezi olan E. 596 nüfusludur. Bucağa bağlı ve 800 den çok nüfuslu köyler de vardır (Adatepe, Aksu, Durupınar, Yazıcık). E., çok yeri ormanlarla kaplı dağlık (800 - 1 200 m) bir yerde, bağlantısı yalnız dar bir yol ile Devrek üzerinden olan bir bucaktır. Arazi, birçok derelerle parçalanmış olup orman içi köylerinin mahalleleri vardır. Kışın bu köylerin çevre ile bağlantısı güçleşir. Aksu deresi, bucak merkezi yakınından geçer. Halkın geçim kaynağı ormandan faydalanma, hayvancılık ve tarım ile işçiliktir.

EYHVAL'D, Êduard İvanoviç (asıl adı: **Karl Eduard**; 1795 - 1876), Rus tabiat bilgini. Mitau (bugün: Elgava, Letonya) da doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. Vilnius, Dorpat ve Petersburg'ta zooloji profesörlüklerinde bulunan E., Avrupa'da yaptığı bilim gezileri ve paleontoloji alanındaki araştırmalariyle ün kazanmıştır.

EYKOZAN (Fr. Eicosane), $C_{20}H_{42}$ formülünde bir doymuş hidrojen karbüre verilen ad. 36° de erir. E. a parafinler arasında rastlanır.

EYLAU [*aylau*] **veya PREUSSISCH EYLAU** [*proyşiş aylau*], eski Doğu Prusya'da, Königsberg'in güneydoğusunda bir şehir. Bugün Sovyetler Birliğinde, Kaliningrad'ın

Napoléon Eylau savaşında (A. J. Gros'nun tablosu, 1808, Louvre Müzesi, Paris)

güneybatısındaki Bagrationovsk şehridir. E. meydan savaşına ait bir anıtı vardır. Nüfusu 7 500 dür.

Eylau meydan savaşı: 1807 yılı şubat ayında Napoléon ordusu ile Bennigsen komutasındaki Rus ordusu arasında yapılan bu savaşta Ruslar yenilerek çekilmişlerse de, Fransızların galebesi kesin nitelikte olmamıştır. Kışın şiddetinin de etkisiyle bu savaş 40 000 cana mal olmuştur.

EYLE, Akabe körfezinin kuzeydoğu ucunda bir şehir. E. nin Eski Çağ ve kısmen Orta Çağda gerek deniz gerek kervan ticareti yönünden büyük önemi vardı. Çünkü Mısır'dan Orta Arabistan'a ve Filistin - Fenike limanlarından güney Arabistan'a giden kervan yollarının birleştiği noktada, Kızıldeniz'in en kuzey girintisinde bulunuyordu. Beni İsrail devletinin genişleme devresinde Davud, Edom yöresini alınca, E. de Beni İsrail ülkesine katılmıştır. Süleyman, Edom'un doğu bölümünü bırakmış ise de, batı tarafını Yehuda ülkesinin bir bölümü olarak muhafaza etmiştir. E. de Fenikelilerin yardımı ile bir ticaret filosu kurulmuştur. E. bir süre İbranîlerin hâkimiyetinde kalmış, sonra Edomluların, daha sonra ise Nabatîlerin eline geçmiştir.

M. S. 105 te Roma'nın Provincia Arabia'sına bağlanmıştır. Hıristiyanlık E. ye erken girmiştir. Daha 325 teki İznik (Nikaia) konsili tutanaklarındaki imzalar arasında E. piskoposu olan Petros'un da adını görüyoruz. Bizans kudret ve nüfuzunun sınır eyaletlerinde çökmesi üzerine E. de ki ticaret de zarar görmüştür. E. hâkimi Peygambere 630 da yıllık 300 dinar haraç vermeyi teklif etmişti. Bundan dolayı şehre Müslüman orduları tarafından dokunulmamıştır. Limanın kumla dolması üzerine şehir güneye doğru gelişti Eski E. daha XI. yüzyılda terk edilmiştir. Yeni şehir Vayla (Ayla'nın küçültülmüş şekli) halifelik zamanında maddî ve manevî küçük bir kültür merkezi oldu. Cebel Umm Nsele' nin denize uçurum halinde inen sarp yamaçları kenarından geçen kervan yolu sık sık dalgaların baskınına uğradığı için H. 254 - 270 (M. 868 - 883) te dağın yukarı yamaçları üzerinde yeni bir yol açılmıştı. Bu dik geçit Akabat Eyle adiyle tanınmıştır. Haçlılar 1116 da E. ye girmişlerdir. XV ve XVI. yüzyıllarda çıkan karışıklıklarda E. nin ticareti durmuş ve şehir çökmüştür. E. adının bırakılması üzerine şehir Akabe adiyle anılmıştır. Akabe 1924 ten beri Ürdün'e bağlıdır. Bk. AKABE.

EYLEMSİZLİK (Fr. Inertie), maddelerin kendiliklerinden durgunluk veya hareket halini değiştirememesi olayına fizikte verilen ad. Kimyada E., başka elementlerle birleşmemek, tepkimeye girmemek anlamına gelir. Meselâ başka elementlerle birleşmeyen asal gazlar, «eylemsiz gazlar» adını da alır. Ancak son zamanlarda bu gazlardan bir kısmının flüor (b. bk.) ile bileşikler meydana getirdiği görülmüştür.

EYLEMSİZLİK MOMENTİ (Fr. moment d'inertie; İng. moment of inertia): Bir eksen etrafında dönen bir cismin ivmeli bir dönme hareketi yapması için bu cisme bir moment uygulanması gerekir. Elde edilecek açısal ivme dönmeyi hasıl eden moment ile orantılıdır. Moment'in elde edilmesi için açısal ivmenin çarpılması gereken bu orantılık katsayısına eksen etrafında dönen cismin E. M. adı verilir. Açısal ivme α, kuvvet momenti L ve E. M. I ile gösterilirse $L = I\alpha$ olur.

Katı bir cismin kütlesi m_1 ve dönme eksenine uzaklığı r_1 olan bir maddî noktasının *dönme eksenine göre E. M.* $m_1 r_1^2$ ile tanımlanır. Bu katı cismin dönme eksenine göre E. M., kendisini kuran bütün maddî noktaların eylemsizlik momentleri toplamına eşit olacağından

$$I = m_1 r_1^2 + m_2 r_2^2 + m_3 r_3^2 + \ldots = \Sigma\, m r^2$$

olur. Cismin kütlesi sürekli olarak dağılmış ise (homojen cisimler)

$$I = \int r^2\, dm$$

olur. Burada $dm = \varrho\, dv$ = cismin bir kütle elemanıdır. ϱ = cismin öz kütlesi, dv = bir hacim elemanı. E. M. nin değeri, kütlenin dağılımına ve dönme ekseninin konumuna bağlıdır.

E. M. I ve toplam kütlesi M olan bir cismin k *jirasyon yarıçapı* $I = Mk^2$ eşitliği ile tanımlanır. Şekilde görülen ve cetvelde açıklanan eylemsizlik momentleri *cismin ağırlık merkezinden geçen eksene* göredir. Bu eksene paralel olan başka bir eksene göre E. M.

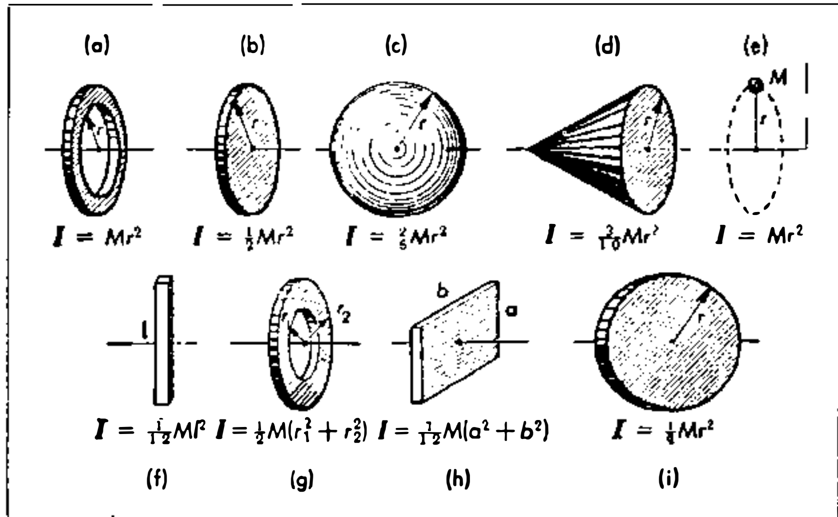
$$I = I_c + Ma^2$$

ile tanımlanır. Burada a, bu paralel iki eksen arasındaki uzaklıktır. Bu ifadeye *paralel eksenler* (veya *Steiner*) *teoremi* adı verilir.

Eylemsizlik momentlerinde katı cisim ve dönme ekseni:

1. Yarıçapı R ve kütlesi M olan bir çemberin (dairesel halka) merkezinden geçen ve çember düzlemine dik olan eksene göre MR^2. Yukarıki çemberin bir çapına göre $\frac{1}{2} MR^2$.

2. Yarıçapı R ve kütlesi M olan homojen dairesel bir levha (disk) nın, merkezinden geçen ve levha düzlemine dik olan eksene göre $\frac{1}{2} MR^2$. Yukarıki levhanın bir çapına göre $\frac{1}{4} MR^2$.

Bazı düzgün cisimlerin dönme eksenleri ve eylemsizlik momentleri

3. Yarıçapı R ve kütlesi M olan bir kürenin bir çapına göre $\frac{2}{5}$ M R^2. Yukarıki kürenin merkezine göre $\frac{3}{5}$ M R^2.

4. Uzunluğu l ve yuvarlağının kütlesi M olan bir basit sarkacın asılma eksenine göre M L^2.

5. Uzunluğu l ve kütlesi M olan homojen bir çubuğun merkezine göre $\frac{1}{12}$ M L^2. Yukarıki çubuğun bir ucuna göre $\frac{1}{3}$ M L^2.

6. Yarıçapı R ve kütlesi M olan homojen bir silindirin eksenine göre $\frac{1}{2}$ M R^2. Yukarıki silindirin merkezi bir çapına göre $\frac{1}{4}$ M R^2 + $\frac{1}{12}$ M h^2.

7. Yarıçapı R, yüksekliği h ve kütlesi M olan homojen bir koninin eksenine göre $\frac{3}{10}$ M R^2.

EYLEMSİZLİK PRENSİPİ (Fr. principe de l'inertie, İng. Newton's first law), hiçbir dış kuvvetin etkisinde bulunmayan bir maddî nokta (veya cisim) ya hareketsiz (sükûnette) kalır ya da düzgün doğru bir hareket yapar. Bu prensipe göre, duran bir cismin harekete geçmesi veya hareketteki bir cismin hızında değişmeler olması ancak dış etkilerle, yani kuvvetlerle mümkün olur.

EYMEN, b. Harim, Hz. Muhammed zamanında yaşamış bir sahabî. Babası ve amcası Bedir savaşında şehit olmuşlardır. Annesinin Müslüman olup olmadığı kesin olarak bilinmemektedir. E. Mekke'nin fethi günü (11 ocak 630) henüz 20 yaşlarında iken Müslüman olmuştur. Bir söylentiye göre bizzat Hz. Muhammed'den duymak suretiyle, diğer bir söylentiye göre de babasından veya amcasından naklen hadis rivayet etmiştir. İslâm kaynakları kendisinden faziletli ve takva sahibi bir kimse olarak bahseder. Şam'da ve Basra'da yaşamıştır. Nerede ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir.

EYMEN, b. Ubeyd, Hz Muhammed zamanında yaşamış ve onun hizmetinde bulunmuş bir sahabî. Hazrec kabilesinden olan E., Peygamberimizden hadis rivayet etmiştir. E., Huneyn savaşında (630) İslâm askerinin bozulması sırasında Hz. Muhammed'in yanından ayrılmayarak düşmanla kahramanca savaşmış ve şehit olmuştur

EYMERICO [*eimẹriko*], **Nicolás** (Lat. **Eymericus**; aş. yu. 1320 - 1399), Dominicusçu papaz. Katalonya (İspanya) da doğmuş, orada ölmüştür. Aragón Enkizisyon mahkemesi başkanı olan E, *Directorium inquisitorum* (Enkizisyon el kitabı) [1587] un yazarıdır.

EYMİR, Yozgat ilinin Sorgun ilçesine bağlı bir bucak. 13 köyü ile birlikte bucak nüfusu 9 151 (1960), bucak merkezi olan E in nüfusu 2 341 dir. Köylerin çoğu 700 - 800 nüfusludur. Denizden yüksekliği 1 250 m dir. Arazi hafif dalgalı ve tepeliktir. Kuzeyinde 1 500 - 1 600 m lik dağlar vardır. Bucak, Sorgun'un kuzeyindedir. Kuzey batısında Çorum'un Alaca ilcesi vardır. E., yalnız Sorgun ilçe merkezine orta derecede bir yol ile bağlıdır. Halkın başlıca geçim kaynağı çiftçilik (buğday, arpa) ve hayvancılık (özellikle yapağı, tiftik, süt, yağ) tır.

EYMİR'LER, Oğuz veya Türkmen ilini meydana getiren yirmi dört boydan biri. Bu boyun adı Anadolu'da daha çok *Eymir*, İran ve Harezm Türkmenleri arasında da *Eymür* biçiminde kullanılmaktadır.

E. in adına ilk olarak Kâşgarlı Mahmud'un *Divan - ü Lûgat - it - Türk* (XI. yüzyıl) adlı eserindeki yirmi iki Oğuz boyuna ait listede rastlanmaktadır (*Eymür*). Kâşgarlı Mahmut, E. lerin yalnız adlarını vermekle yetinmemiş, ayrıca mal ve davarlarına vurdukları damgaların biçimini de belirtmiştir.

Öbür Oğuz boyları gibi, E. lerde Selçuklu imparatorluğunun kurulması sonunda girişilen göçlerden önce (XI. yüzyıl) Sirderya kıyılarında veya onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşıyorlardı. Sonraları Selçuklu ailesinin yönetimi altında Anadolu'ya gelmişlerdir. Bugün Anadolu'da, özellikle Amasya, Ankara, Aydın, Balıkesir, Bolu, Bursa, Çankırı, Çorum, Giresun. Gümüşhane, Kastamonu, Kütahya, Ordu, Samsun, Sinop, Sivas. Tokat ve Yozgat illerinde Eymir adını taşıyan köylere rastlanmaktadır.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre, E. lerin Anadolu'nun muhtelif bölgelerine yayıldıkları anlaşılıyor. Ancak, bunların batıya göç etmeyip doğuda kalan birtakım kolları da vardır.

Haleb Türkmenleri arasındaki E. oymağı Kanunî Sultan Süleyman devrinde dört kola ayrılmıştı. Bu E. ler 1101 (1690) yılında Avusturya seferine çağrılmışlardı. Bu sırada E. oymağı birçok kollara ayrılmıştı. Bunsuzlu E. i, Dündarlu E. i, Tosun Karagözlü E. i, Çarık E. i, Sancaklu E. i, Hacı Bayram E. i, Afşarlı E. i gibi.

Bu E. ler H. 1104 (1692 - 1693) te Humus sancağına yerleştirilmişlerdi. 1124 (1713) te E. lerin buradan kaldırılarak Amik gölü yakınındaki Murat Paşa köprüsü derbendine nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. Ancak, bu karar bütüniyle tatbik edilememiş ve E. lerin tekrar eski yerleşme yerlerinde kalmalarına emir verilmiştir.

Maraş bölgesinde Dulkadırlı ulusu arasında da büyük bir E. oymağı vardı. Bu oymağın birçok kollarının çiftçilik yaptığı anlaşılıyor. Bu bölgedeki E. ler XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş ve Antep köylerinde yerleşmeye başlamışlardır.

Bunlardan başka, Anadolu'da Söğüt, Aydın bölgelerinde de E. boyunun kollarına rastlanmaktadır.

E. lerin büyük bir kolu da Mangışlak'ta kalmıştır. Bunlar her halde Mangıtların baskısı altında eski yurtlarını bırakıp güneye çekilmişlerdir. XVI. yüzyıl sonlarında E. ler Yaka Türkmenleri arasında yerleşmişlerdir.

EYNALLU, güney İran'da, Farsistan bölgesinde yaşayan bir Türk boyu. E. adının İnallu biçiminden geldiği anlaşılıyor (V. Minorsky, *Äinallu/Inallu*: Rocznik Orientalistyczny XVII, 1953). Eski kaynaklarda da bu biçim kullanılmıştır (Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk aşiretleri.* İstanbul, 1930).

Arkeolog Sir Aurel Stein (b. bk.) 1934 yılında yapmış olduğu bir gezide, E. ların İran'da yaşayan Türkmenlerden farklı bir diyalekt kullandıklarını tesbit etmiş ve bu diyalekte ait birtakım metinler toplamıştır. Onun tesbit etmiş olduğu bu Türkçe metinler 1937 de T. Kowalski (b. bk.) tarafından işlenmiş ve yayımlanmıştır (*Zapiski Sir A. Steina w dialekcie Äinallu z południowej Persji.* Kraków, 1937).

E. diyalektini bu bölgede konuşulmakta olan Kaşkaî diyalekti ile Azerî Türkçesine bağlamak âdet olmuştur. Ancak, son yıllarda bu diyalektleri Anadolu Türkçesine yaklaştırmak isteyen dilciler de vardır. E. diyalektinin Kaşkaî'nin bir alt diyalekti olduğu da ileri sürülmüştür.

Bu diyalektleri konuşanların Moğol akını sırasında kuzeydeki Türk kütlesinden ayrılarak Tahran ve Horasan dolaylarından Farsistan'a geldikleri anlaşılıyor.

E. diyalektinin başlıca özelliği uzun vokallerin saklanmış olmasıdır. Bu diyalekt bu bakımdan Türkmenceye benzemektedir: Eynallu *īl* [= yıl]; *dīş* [= diş]; *bāş* [= baş]; *yāz* [= yaz]; *vār* [= var]. Bk KAŞKAÎ.

EYNESİL, Giresun iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 14 447 (1965), yüzölçümü 51 km² dir. İlçeye bağlı köyler arasında büyük köyler vardır (Aralık, İshaklı, Ören, Kemerli). İlçe merkezi 5 190 nüfusludur. E., arazisi çok küçük olan bir ilçedir. Giresun'un Görele ilçesiyle Trabzon'un Vakfıkebir ve Tonya ilçeleri arasına sıkışmış, kıyı boyunda biraz geniş (15 km), fakat güneye uzandıkça daralan bir biçimi vardır. Önceleri Görele ilçesine bağlı bir bucak ve merkezi Göreleishaklı (1955 te nüfusu 3 900 idi) iken, 1960 ta ilçe olmuştur.

E. ilçesinin toprakları dağlık, tepelik, birçok dereler in araziye derin olarak gömülmüş bulunduğu, çok inişli çıkışlıdır. E. deresi ile Çavuşlu deresi, kaynaklarını güneydeki yüksek yerlerden alan akarsulardır. Kıyı boyunda yer yer dar kumsallar ve daha yüksekçe küçük düzlükler vardır. Yılın hemen her mevsiminde yağmur alan, kışları ılıkça geçen bir yerdir. Ekilecek toprak az, nüfusun çok yoğun bulunduğu ilçede başlıca geçim kaynakları arasında fındık yetiştirme, mısır ekimi, balıkçılık, gurbetçilik (büyük şehirlere giderek kazanç sağlama) vardır. İşlek ve geniş kıyı yolu ilçeden geçer.

EYRE [*ęir*] (Eski Fr. *eire, erre* = gezi < Lat. *iter, itineris*), Orta Çağ İngiltere'sinde, geçici nitelikte gezici krallık mahkemesi. Soruşturma ve yargılamaları yapmaya memur bağımsız komisyonlar olan bu mahkemeler, kontluklarda kralın adaletini yürütmede önemli bir rol oynamışlardır.

EYRE [*ær*] **GÖLÜ** (İng. Lake Eyre), güney Avustralya'da, deniz yüzeyinden 11 m aşağıda bulunan ve azçok devamlı olan sulariyle 9 888 km² lik bir alanı kaplayan büyük bir deniz kulağı (lagün).

EYRE [*ær*] **YARIMADASI** (İng. Eyre Peninsula), güney Avustralya'da, Spencer körfezi ile Büyük Avustralya Körfezi (Great Australian Bight) arasında yer alan bir yarımada.

EYRIR [*ıŭrir*], 1/100 İslanda kuronu değerinde bir İzlanda parası. Çoğulu *Aurar.*

EYSK, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinde bir şehir. Azak denizine dökülen Eya (b bk.) nehri ağzındadır. Nüfusu 55 000 dir. Yünlü dokumaları meşhurdur.

EYSTEIN [*ıŭstein*], **Asgrimsson** (ölm. 1361), İzlandalı şair. Augustinusçu bir keşiş olan E. in klişe ve idare makamlariyle bir sürü kavgaları olmuş, bağlı bulunduğu piskoposlukça aforoz edilmiştir. Başlıca eseri, İsa'nın çilesiyle Hıristiyanları kurtarması konusunda *Lilya* (Zambak) adlı bir şiirdir.

EYSTEIN [*ıŭstein*], **Haraldsson** (ölm. 1157), Harald Gille'nin oğlu ve 1147 - 1157 yıllarında Norveç kralı. İskoçya'da doğmuş, Bohuslän'de ölmüştür. Bu kralla kardeşleri Sigurd Mund ve Inge arasında sürekli bir anlaşmazlık hüküm sürmüştür. E. İskoçya'yı talan etmiş, kiliseyle bozuşmuş, 1157 de partisi tarafından terk edilmiş, Inge'nin saldırısından kaçabilmiş, fakat yakalanarak öldürülmüştür.

EYSTEIN [*ıŭstein*], **Magnusson** (1088 - 1123), Magnus Barfot'un oğlu ve 1103 - 1123 yıllarında Norveç kralı. Kardeşleri Olav Magnusson ve Sigurd Jorsalafare ile birlikte hüküm sürmüştür.

M. EYSTEİN (Mermer baş)

EYTAM İDARESİ, yetimlerin ve yetim gibi işlem görecek kimselerin mallarını ve paralarını saklamak ve idare etmek üzere kurulan teşkilâta verilen ad. Yurdumuzda eytam işleri, çok eski çağlardan beri hassasiyetle idare edilmiş ve uygulamalar geçirmiştir. İlk devirlerde eytam işleri şer'î - dinî işler arasında sayılmış ve bu merciler tarafından yürütülmüştür.

7 rebiülevvel 1268 (1858) de çıkan Eytam Nizamnamesinin, hükümlerini daha önceki uygulamalardan aldığı metindeki atıflardan anlaşılmaktadır. Bu nizamnameden, eytam işlerinin mahallî şer'iye memurları tarafından yürütüleceği belirtilmişti. Eytam işleri, tereke mallarının yazılması, satılması ve para haline gelinceye kadar gerekenlerin yapılması şeklinde kısaltılabilir. Nizamnameden önceleri fazla miktardaki tereke (ölünün bıraktığı her türlü mal) için bir nazır, yani mala bakan bir kimsenin tayini âdet idi ise de, nizamnamenin çıkması ile o tarihte kurulduğu açıklanan Emval - i Eytam Nezareti (yetim mallarına bakacak teşkilât) dolayısiyle bir değişiklik olduğu anlaşılmaktadır. Evvelce mahallî şer'iye, yetim malları yazıldıktan sonra fazla mallar için bir nazır tayin olunurdu. Bu nazır mallara bakardı. Emval - i Eytam Nezaretinin kuruluşu ile yine mahallî memurların yapacakları tesbitleri ve satışları bu nezaretten gönderilecek özel memurların huzuru ile yapmaları ve karşılıklı defter tutmaları, bu suretle de yetim mallarının lâyık oldukları değerle satılması ve her türlü irtikâbın önlenmesi esası kabul edilmişti. Esasen yetim mallarının bakılması ve saklanması hususu da Emval - i Eytam Nezaretine verilmişti. Kaydı yapılan terekenin içinde satılması icap edenlerin satışına kadar mevcutlarının muhafazası için tereke işleri ile ilgili memurların ve kassam efendi (bölen efendi) denilen kimsenin mühürleri ile mühürlenmesi gerekmekte idi.

Eytam Nizamnamesi «ölüm vakaları» nın her gün Emval - i Eytam Nezaretine haber verilmesi lüzumunu ortaya koymuştu. Bu haber vermeye de jurnal adı verilmişti. Haber vermede, gerekli işlemlerin çabuklaştırılması, verese ve eytama ait alacakların tahsili işlerinin sürüncemede kalmaması düşüncesi hâkim olmuştu. Terekenin yazılmasından sonra alacakların üç ay içinde tahsil olunmasına da memurların gayret göstermesi istenmişti.

Terekenin yazılması ve malların satılması, mahallî memurlarla nezaretten gönderilen özel memurlara, yetimlere ait paranın nemalandırılması da Emval - i Eytam Nezaretine aitti. Bu sebeple, terekede çıkan para ile satılanlardan peşin olarak alınan bedellerin terekenin arkası alınıp bunlar taksim oluncaya kadar resid mukayyidi denen memura her gün

kassam efendinin huzurunda teslim edilmesi ve sandığa konması icap edeceği, fakat bunlardan nemalandırılacak, yani faize verilecek miktar, yetimin hissesinde tahassül ettiği takdirde Emval - i Eytam Nezaretine, bekletilmeyerek ilmühaber karşılığında verilmesi düşünülmüştü.

Yetimlere ait mallar sandıklar halinde ve sandıkların içinde saklanmakta idi. Nizamnameden önce ve sonra Bedesten (Istanbul'da kapalı çarşı içinde ikinci bir kapalı çarşı) de saklanıyordu. Emval - i Eytam Nezaretinin kuruluşundan sonra, lüzumu halinde, bu sandıkların doğrudan doğruya nezarete gönderilebileceği de kabul edilmişti. Ancak, sandıkların sağlam ve kilitli olmasına itina edilmesi istenmişti.

Yetim paralarının işletilmesi için fazlaca itimada lâyık kimselere verilmesi düşünülmüş, bu sebeple de ödünç vermede birçok kayıtlar konmuştu. Bu paralardan ödünç alma veya verme hususunda yapılması gerekli işlemler, alınacak karşılıklar, kefaletler v. b. en ince teferruatına kadar tesbit edilmişti. Ödünç vermede onu on bir buçuktan, yani kesesi altı kuruş on paradan olmak üzere bir had tayin edilmişti. Carî âdetlere göre parası işletilemeyen ve sandıkta fazla parası bulunan yetimlere mahsus olmak üzere «sarrafyan (sarraflar) kumpanyasına» ve bunlara benzer sağlam ve mu teber esnaflara kesesi beş kuruş faizle ödünç verilmesi de kabul edilmiş, ancak bu faiz oranı fazla miktardaki istıkrazlar (ödünç almalar) için mümkün görülmüştür. Bu miktarlar için üstün faizle, yani altı kuruş on paraya istekli bulunduğu takdirde beş kuruşa verilmemesi hususu da işaret edilmiştir.

Çok eskiden olduğu gibi, bu nizamname ile de kassam kâtiplerinin ve muhzirlerin kesede beş kuruşluk harç almaları kabul edilmişti. Daha önceki bir fermanla kassam kâtipleri ile muhzirlerin birbirine kefil ve birbirleri için zamin olmaları hususu nizamnamede kabul ve kassam yamaklarının tereke yazmamaları hususu ve kassam efendi ile kassam başkâtibinin buna dikkat etmeleri istenmişti.

Emval - i Eytam Nezaretinin Şeyhülislâma bağlı bir nezaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple, birkaç ayda bir kere yetim mallarına ait her türlü bilgileri kapsayan bir icmalin bu mercie verilmesi öngörülmüştü.

Eytam Nizamnamesi dışında «Memalik - i Mahrusa - i Şahanede küşat olunacak eytam sandıklarının suret - i idaresi ve muhafazası hakkında nizamname» adı ile ayrı bir nizamname vardı. Bu nizamname maddeler halinde kaleme alınmıştır. 1. maddesinde önceki nizamnameden ölümlerin hükûmete haber verilmesi keyfiyetini almıştır. 1. maddesinde, ilçe ve bucaklarda Müslüman olan ve olmayan Osmanlı tebasından birinin ölümü halinde, veresesi içinde küçük, mecnun, bunak ve çok uzak yerlerde bir kimsesi bulunup bulunmadığını, mahalle, bucak, imam, muhtar ve papazları, derhal hükûmete haber vermekle mükellef tutulmuşlardı. Bu işe dikkat edilmesi emrolunmuştu. Hükûmetin, günlük vukuat pusulasını naip efendiye vermesi hükmü de vardı. Yetim ve yetim mahiyetinde işlem görecek kimselerin vasileri olmadığı takdirde, bunların mallarını idare edecek vasilerin, vilâyet (il) ve liva (sancak) merkezlerinde «Temyiz Hukuk Meclisleri». kaza (ilçe) larda «Deavi Meclisleri» ve vilâyet şeklinde olmayan yerlerde de liva ve kaza meclisleri tarafından seçileceği belirtilmişti. Bu nizamnamenin 6. maddesiyle yeni bir tesis olarak «Her memlekette Emval - i Eytam Müdürü namiyle muteber ve kefilli» bir memur seçileceği ve bu memurun emlâk ve akardan mada diğer satılacak tereke eşyasından kesilecek binde yirmi tellâliyeden on ikisini alacağı açıklanmıştı. Geriye kalan yirmide beşi tellâliye, yirmide üçü mahkeme hademelerine verileceği belirtilmişti. 5 zilhıcce 1288, 6 şubat 1287 (1871) tarihli zeyl (ek) fıkra ile eytam müdürlerinin iki yıl için seçilebilecekleri, bu sürenin sonunda yeniden seçilemeyecekleri hükmü getirilmiştir.

Eytam mallarının her ilçe merkezinde tertiplenecek bir sandık içinde ve bu sandıkların da hazine malları sandıkları ile birlikte saklanması öngörülmüştü. Yetimlere ait sandıkların üzeri şehir kadısı ve üyeden birinin ve Emval - i Eytam Müdürünün mührü ile mühürlenmesini şart koşmuştu. Ayrıca, sandığın içine konmuş yetim mallarının her birinin üzerine, hangi yetime ait olduğunun adı ve şöhreti yazılan pusulalar konarak tesbitine itina gösteriliyordu. Bu sandıklardan ödünç alma halinde, hâkimin müsaadesiyle sandık meclise getirilir, mahkeme kâtibi ve vasi hazır olduğu halde, hangi yetimin malından ödünç alınacaksa, ona ait mallar sayılır, ödünç miktarı verildikten ve gerekli formaliteler tamamlandıktan sonra artan para sandığa konur ve tekrar mühürlenerek yerine gönderilirdi. Emlâkten, araziden ve paraların işletilmesinden elde edilen gelir, altı ayda bir kere sandığa konmak üzere yukarıda anlatılan sekilde şehir meclisine sandık getirtilerek elde edilen gelir bir yandan sandığa konur, öte yandan yetimin, kassam defterine ve vasinin pusulasına gelir miktarı geçirilir. Yetimin giyimi ve nafakası bu gelirden kesilir. Böyle bir geliri olmayan yetimler için vasi tarafından tanzim edilen makbuz senedi ile her ay yetimin sandıktaki parasından alınırdı.

Eytam sandıklarının bulundukları yerlerde Menafi - i Umumiye Sandığı mevcut ise, bu sandıklara eytam sandıklarından para verilmemesi, eytam sandıkları ile ilgili bulunanlara da ödünç verilmemesi esası kabul edilmişti. Eytam sandıkları müdürleri diğer meclis üyeleri ile birlikte müteselsilen, gerektiğinde zamin olacakları hükmü vardı.

Bu nizamnameler, bunlara yapılan ekler ve bunlara dayanılarak yapılan uygulamalar, E. İ. nin bir tarihçesini teşkil etmektedir.

Tarihî seyri içinde E. İ. 1919 da Kassam - ı Umumilik adı altında bir teşkilât kurulmuştu.

Emlâk ve Eytam Dairesi adı ile Adliye Nezaretine bağlı ve Adliye Nezareti Eytam ve Beytülmal Müdürlüğü adı altında faaliyette bulunan bir teşkilât da vardı.

E. İ. nin 1921 den 1929 a kadar ve 1929 dan 1934 e kadar kadrolarında ve teşkilâtında türlü değişiklikler olmuştur. Bu teşkilât 1934 te kaldırılmıştır. 1926 tarih ve 844 sayılı Emlâk ve Eytam Bankası kanunu ile yetim paralarının bu bankaya devri kabul edilmiş olmakla yetimlere ait paraların bu banka tarafından korunması ve işletilmesi esası konmuştu. — A. A.

EYTLANDİT (Fr. Eytlandite), samarskitin bir çeşidi olan tabiî niyobat.

EYUB (EYYUB), Necmüddin Eyyub b. Şâdî (ölm. 1171), Mısır ve Suriye'de hükümdarlık eden bir sülâlenin kurucusu. Şöhreti daha çok Orta Çağ dünya tarihinin meşhur kahramanı Salâhaddin'in babası olmaktan ileri geçmezse de, bu devrin ünlü komutanlarından biri sayılır. E. un babası Şâdî (veya Şâzî) b. Mervan, Azerbaycan Kürt aşiretlerinden biri olan Revadîlerin başkanlarındandır. Şâdî Azerbaycan'da Dwin (Dıbil) şehrinde oturmakta iken, oğlu E. ve onun kardeşi Şirkûh o tarihlerde Erran bölgesinin bir kısmına

hâkim bulunan ve hükûmet merkezleri Ani şehri olan Sadadât hanedanının hizmetine girmişti. Daha sonra iki kardeşin Bağdad'a giderek bu defa Bağdad şahnası Mücahidüddin Behruz'un maiyetine girdikleri görülmektedir. Behruz, onları Tigrit muhafızlığına tayin etmişse de, bunlar Musul atabeyi İmadüddin Zengî ile münasebetlerini ilerleterek Bağdad şahnaları ile aralarının açılmasına sebep olmuşlardı. Bunun üzerine 1132 yılında Zengî'nin Bağdad üzerine yaptığı seferde vuku bulan savaşta E. ve kardeşi, bozguna uğrayan Zengî'nin kaçmasını kolaylaştırınca durumları sarsıldı. Bir süre sonra Şirkûh'un nüfuzlu bir memuru öldürmesi olayı ise, onların Tigrit'ten kaçarak Zengî'ye sığınmalarına sebep oldu. Bundan sonra E., Baalbek'in zaptında gösterdiği yararlık üzerine Zengî tarafından bu şehrin muhafızlığına tayin olundu. Onun ölümü üzerine Irak Selçukluları, yani Böriler Baalbek'i geri almak üzere tekrar harekete geçince, dayanamayacağını anlayan E., onların hizmetine girdi ve kısa bir süre sonra Börilerin başkomutanlığı'nı da üzerine aldı. Şirkûh ise Halep hükümdarı Nureddin Mahmud'un hizmetinde kalmıştı. Bu iki kardeş az sonra tekrar iş birliği ederek Şam'ı Zengîlerin toprakları arasına kattılar. Bu hizmetine karşılık E., Şam valiliğini muhafaza etti. Şirkûh ise 1154 te Hums'u ele geçirdi. Bir süre sonra Nureddin Mahmud, Şirkûh'u Mısır'a gönderdi. Şirkûh, yeğeni E. un oğlu Salâhaddin'i de yanına aldı ve Mısır'da çeşitli mücadele ve faaliyetlerden sonra Şirkûh, Fatımî halifesi el-Âdid'in vezirliğine yükseldi. Şirkûh'un ansızın ölümü Salâhaddin'in Mısır'a hâkim olmasına sebep oldu. Bu sonuç üzerine Salâhaddin babası E. u Mısır'a davet ederek kendisine müşavir olarak tayin etti. E., 1171 de bir at gezisinde attan düşerek ölmüştür. 4 oğlu vardı (Seyfül-islâm Tuğ Tiğin, Şemseddin Turan Şah. Seyfeddin Ebu Bekr ve Salâhaddin Yusuf). Bunlardan Salâhaddin en meşhurları olup tarihte babasının adını taşıyan Eyyubîler devletinin kurucusu olmuştur. Bk. EYYUBÎLER ve SALÂHADDİN EYYUBÎ.

EYÜBOĞLU, Bedri Rahmi (doğ. 1913), Türk ressamı. Trabzon'da doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisinde Çallı İbrahim'in atelyesinde çalışmıştır. Akademiyi bitirdikten sonra (1931) Fransa'ya gitmiş, André Lhote'un atelyesinde iki yıl çalışmıştır. Güzel Sanatlar Akademisinde resim öğretmenidir. E., resimleri derecesinde şiirleriyle de tanınmıştır. Çok sayıdaki şiirleri arasında «Yaradana mektuplar», «Kara dut» vardır. Ayrıca gazete ve dergilerde sanata dair yazıları, «Yukule'ye mektuplar» başlıklı yazı serisi ve hikâyeleriyle tanınmıştır. *Ressam Nazmi Ziya Güran'ın hayatı ve eserleri* adlı kitabı akademi yayınları arasında çıkmıştır.

B. R. EYÜBOĞLU

E., önceleri empresyonist bir renk anlayışı içinde yurdun çeşitli yerlerinden manzaralar yapmış, han içlerini, halk toplantı yerlerini, çınarlı kahveleri lirik bir anlatımla renklendirmiştir. Halk sanatlariyle de ilgilenen E., yazma, nakış, dokuma ve kilimlerden ve onlara işlenmiş motiflerden çok yararlanmıştır. Birçok büyük yapılardaki kompozisyonlarında mozaik tekniğiyle işlediği bu motiflerden yararlanmıştır. E., bu yoldaki çalışmalarında incelediği halk sanatındaki motifleri, kendisine vergi bir üslûpla kaynaştırarak ilgi çekici buluşlara varmıştır. Yurt içinde ve dışında birçok özel sergiler açmıştır. Bruxelles sergisi (1958) nin Türk pavyonuna yaptığı 227 m² lik mozaik pano resmi ile serginin en büyük armağanı olan altın madalyayı kazanmış, Sã Paulo biennalinde de şeref madalyası almıştır. Paris'teki Nato binasına 50 m² lik bir mozaik pano yapmıştır (1959). D grupunun kurucularındandır. Devlet Resim ve Heykel sergilerinde ikinci ve üçüncü armağanları kazanmıştır. Son yıllarda yeni bir espri içinde abstre eserler vermektedir. Resim ve Heykel Müzesinde eserleri vardır. Eserleri arasında «Mangal ve ibrik»; «Kahve bahçesi»; «Balıklar»; «Köylü kadını»; «Vagon restoran»; «Pembe dizi»; «Mavi siyah kuş»; «Sağır bozlar» v. b. sayılabilir.

B. R. EYÜBOĞLU: «Eşek üstünde köylü»

EYÜBOĞLU, Eren (doğ. 1913), Türk kadın ressamı. Yaş (Iaşi, Rumanya)'da doğmuştur. Önce Rumanya'da resim öğrenimine başlamış, sonra Paris'te devam etmiştir (1929). 1935 e kadar Paris'te çalışmış ve orada Bedri Rahmi E. (b. bk.) ile evlenmiştir. E. ilk sergisini «Jeune Europe» (Paris) galerisinde açmıştır (1933) Istanbul'a gelince (1936) D grupu sergilerine katılmıştır. 1941 den bu yana birçok özel sergiler açmış, Edinburgh festivali (1957) ne, Hamburg Türk kadın ressamları sergisi (1958) ne eser vermiş ve Devlet Resim ve Heykel sergilerine de katılmıştır. Bundan başka, resmî ve özel kuruluşlara yaptığı dikkate değer mozaik pano resimleri vardır. E. önceleri inşacı bir anlayış içinde,

E. EYÜBOĞLU

E. EYÜBOĞLU: «Köylü kadınlar kervanı»

olgun ve sağlam bir çizgiye dayanan eserler vermiş, gittikçe güç kazanan renkleriyle sanatında düzenli bir kuruluşu sağlamıştır. Anadolu gezilerinde, Bursa'dan duygulu ve ilgi uyandıran güzel manzara ve han içleri resimleri yapmıştır. Kuvvetli renklerin yer aldığı ve düzenin önemli tutulduğu bir anlayış içinde halk motiflerini, kişiliği olan bir anlatımla değerlendirmiştir. Son resimleri abstre yönde bir anlatım taşımaktadır. Resim ve Heykel Müzesinde tabloları vardır. Eserleri arasında «Kervan» (kompozisyon; Resim ve Heykel Müzesi, Istanbul); «Balıkçı dükkânı»; «Eski evler»; «Sivaslı»; «Paslı kırmızı»; «Karalı kırmızı»; «Mor» özellikle anılabilir. — R. E.

EYÜBOĞLU, Sabahattin (doğ 1909), yazar ve eleştirmeci. Akçaabat'ta doğmuştur. Trabzon Lisesinde okuduktan sonra Dijon, Lyon ve Paris üniversitelerinde yüksek öğrenimini yapmış (1928 - 1932), Istanbul Edebiyat Fakültesi Romanoloji bölümü doçentliği (1933 - 1929) nde bulunduktan sonra, 1939 - 1947 yılları arasında sırasiyle Millî Eğitim Bakanlığı müfettişi, Talim ve Terbiye Kurulu üyesi, Hasan Oğlan Köy Enstitüsünde kültür tarihi öğretmeni olmuş, Edebiyat Fakültesinde mukayeseli Türk - Fransız edebiyatı okutmuş (1950), Teknik Üniversitede sanat tarihi dersleri vermiş (1958) ve bu arada Tercüme Kurulunda çalışmıştır. E. nun gazete ve dergilerde sanat ve edebiyat konularında yazı ve eleştirmeleri çıkmış, bakanlık yayınları arasında tercümeleri yayımlanmıştır. Türk Dil Kurumunun çeviri armağanını kazanmıştır.

EYÜP, Istanbul iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 166 000 (1965), yüzölçümü 414 km² dir. Merkez bucağından başka, Göktepe, Kemerburgaz, Rami bucakları vardır. Bunlardan Kemerburgaz'a bağlı 9 köy (Kemerburgaz 3 000 den çok nüfuslu), Rami'ye bağlı 12 köy vardır (bunlardan Küçükköy 5 300, Sağmalcılar 30 bin nüfuslu, öteki köylerin çoğu 300 - 400 nüfuslu). E ün şehir nüfusu 78 000, köy ve bucak nüfusu 88 000 dir.

Istanbul'un çok tanınmış semtlerinden biri olan E., Haliç'in yukarı kesiminde ve batı yakasındadır. İlçe arazisi, Haliç kıyılarından başlar, kuzeybatıya doğru hafif dalgalı düzlükler halinde uzanır. Esas şehir bölümü olan E. ün dışında birbirine yakın köylerle kasaba görünüşünde büyük yerleşme yerleri bulunur. E. e Karaköy köprüsünden kalkan Haliç vapurlariyle gidildiği gibi, karadan da gidilir. E. semti, yalnız Istanbul şehrinin değil, İslâm dünyasının da tanıdığı dinî bir yerdir. Fatih Sultan Mehmed'in Istanbul'u almasından hemen sonra, İslâmlarca daha önceki Bizans kuşatmalarından birinde burada ölmüş bulunan Ebû Eyyûb Ensarî (b. bk.) nin gömülü bulunduğu belirtilen yerde bir türbe ve daha sonra bir cami yaptırılmış (1458), bu semt

Eyüp Sultan camisinin yakından görünüşü

EYÜP SULTAN TÜRBESİ

böylece E. adını almıştır. E. türbesi, Istanbul'un fethinden sonra Ebû Eyyûb Ensarî'nin kabri üzerine yapılmıştır. Halk arasında bu semte E. Sultan da denilmiştir. Bunun arkasından E. camisi yaptırılmıştır. Türbe, caminin karşısındadır. Türbenin pencereleri renkli camlar, duvarları da çok güzel çinilerle kaplıdır. Osmanlı hükümdarları bu türbeye çok önem verirlerdi. Türbenin çevresi, yaşlı çınar ağaçları ve selviler le dolu, Istanbul hayatında büyük önem taşımış, birçok kimselerin gömülü bulunduğu bir mezarlık halindedir. Istanbul'un fethinden hemen sonra yapılmış ilk ve en eski camilerden biri olan E. camisi gerek yanındaki türbe gerek tahta çıkan Osmanlı hükümdarlarına kılıç kuşanma törenlerinin yapıldığı yer olması bakımından, bulunduğu semte büyük önem kazandırmıştır. Caminin ana kubbesi 8 mermer sütun üzerindeki kemerlere oturtulmuş, etrafında 4 ü büyük, 4 ü küçük 8 yarım kubbe bulunan güzel bir camidir. Büyük değer taşıyan bu cami, türlü çağların sanatçıları güzel yazılar ve renkli çinilerle süslemişlerdir.

E., türlü vesilelerle ziyaret edilen kutsal bir yer olmuş, semtin rağbet görmesi buraya canlılık vermiş, çeşitli ticaret kolları gelişmiş, bu arada kaymakçı, kebapçı, oyuncakçı dükkânları çoğalmış ve ün salmıştı. Avrupa oyuncaklarının girmesiyle E. oyuncakçılığı gerilemiştir. Evliya Çelebi, E. ü eski Istanbul'un en bakımlı yerlerinden biri olarak göstermiştir. Burada birçok dükkânlardan başka, güzel evler, köşkler, saraylar vardı. Bu durum XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş, hele kaymakçı dükkânları Istanbul hanımlarının buluşma ve dinlenme yeri olmuş, Haliç kıyısı birçok kahvehaneler, yalılar, kıyı saraylariyle dolmuş, ilmiye sınıfının ileri gelenleri burada oturmaya özenmişlerdir. O devirde buradaki Bahariye, Istanbul'un çok aranan bir mesire yeri olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarından başlayarak bu semt eski güzelliğini ve önemini kaybetmiştir. Bugün E. te, eski parlak devirden kalma bazı binalarla birkaç cami ve türbe, birçok ünlü kişilerin yattığı mezarlık kalmıştır. Bu ilçenin sınırları içinde, Sağmalcılar gibi son yıllarda çok büyüyerek

Eyüp Sultan camisinin iç avlusunda Hz. Halit türbesinin hacet penceresi ve niyet penceresi

Eyüp Sultan camisinin ikinci avlusu

nüfusları artan yerleşme yerleri vardır. Tarihi için bk. ISTANBUL. — R. İ.

EYÜP BORUSU, örneği kalmamış bir üfleme çalgısı. Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde belirtildiğine göre, Sinan Şah adlı birinin buluşu, «kamıştan, içi dilcikli bir borucuk» olup XVII. yüzyıl ortasında Istanbul'da 35 çalıcısı varmış. H. G. Farmer'a göre, E. B. bir cins Orta Çağ korneti olabileceği gibi, Abdülkadir Meragî'nin nay - ı şadur adiyle andığı çalgının aynı da olabilir.

EYÜP MELİK SALİH NECMEDDİN: bk. MELİKÜ'S SALİH.

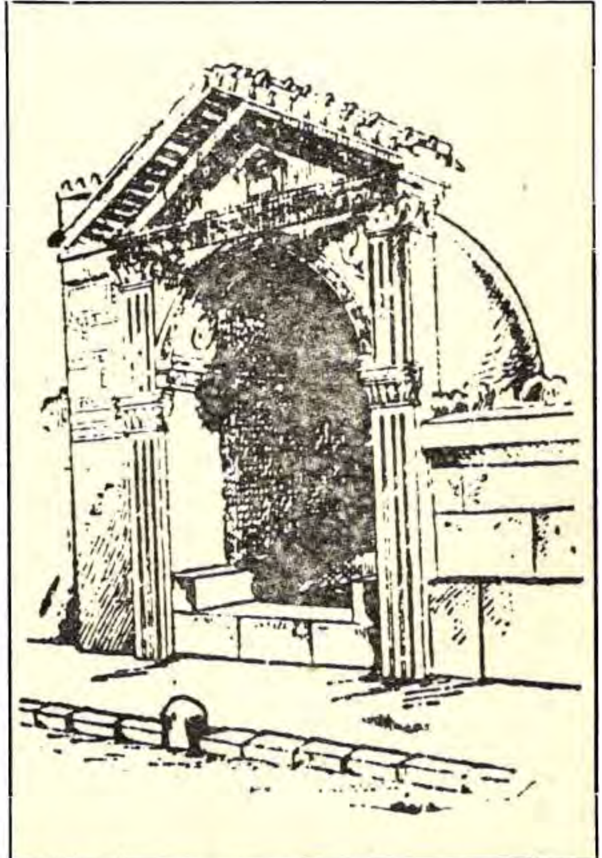
EYÜPLÜ MEMİŞ EFENDİ (XVIII. yüzyıl), Türk ilâhi bestecisi. Güftesi Yunus Emre'nin olan buselik makamındaki ilâhisi bir kaynakta Eyüplü Tamburî Mehmed'in bestesi olarak gösterilmektedir.

EYVAN (Far.; Batı dillerinde *iwan, liwan* şekillerinde bilinir), bir binanın, üstü ve üç tarafı kapalı, önü açık, sütunlu, direkli veya kemerli bölümü. Anadolu Türk evlerinde çoğunlukla görüldüğü gibi, önü açık ve üstü kapalı olan revaklı sofalara da E. denir. E. lar kâh oturma odalarına, kâh avluya veya bahçeye açılır.

Istanbul'da eski Bizans yapısı bir E. lı saray bulunan semte bu yüzden Ayvansaray denilmiştir. Şam evlerinde yaz sıcağından korunmak için yapılmış üç tarafı duvar örülü, üstü örtülü veya tonozlu, avluya bakan bölmeler vardır. Bunların serin olması için cepheleri kuzey doğrultusundadır. Revaklar da bir çeşit E. sayılır. Eski Arap camilerinde, etrafı sütunlarla çevrili, üstü örtülü, önü sahn (camiin ortasındaki alan) a açık E. lar da sıcaktan korunmuş olarak namaz kılınması amaciyle yapılmıştı. Yunanlıların *eksedra* (Lat. *exedra*) dediği, sonra Romalılarda da görülen, önü açık ve kemerli mahfiller de aynı maksada hizmet ettiği için bir çeşit E. sayılır.

Konya'da Sırçalı Medrese içindeki eyvan

Pompei'de mezarlar yolunda bir eyvan

EYVIND FINNSSON [*iyvind finson*] (915? - 990?), Norveçli destan şairi (*skald*). Zamanının savaşlarına karışmış ve bunları *Hâkonarmâl* ve *Hâleygiatal* adlı manzum eserlerinde anlatmıştır. Bu eserler o devrin tarihi için yararlı kaynaklardır.

EYYAM - I BAHUR (Lat. Canicula), her yılın ağustos başında sekiz gün kadar süren sıcak günlere verilen ad. Özellikle Akdeniz bölgesinde, ağustosun ilk haftası olağanüstü derecede sıcak geçer; denizler iyice ısınmıştır. Hemen hemen 1 ağustos ile 8 ağustos arasında havalar birdenbire durgunlaşır, sıcaklar bunaltıcı bir hal alır; güneşte çalışanlar, dışarıda gezenler hastalanır; hayvanlar güçten düşer; şaraplar sirkeleşir. İşte bu günlere halk takviminde E. B. *eyyam* = günler, *bahur* = sıcak) denmiştir. Latincede canicula sözü aynı anlamda kullanılır. Canicula, Küçük Köpek takımyıldızının adıdır. Güneş, görünen yıllık hareketinde, temmuz sonu ve ağustos başında bu takımyıldızın yöresinde bulunur, onunla birlikte doğup batar. Bunun için güneşin bu takım yıldız yöresine gelmesi ağır sıcaklıkların belirtisi olarak görülür. — A. K.

EYYÛB (İbr. Hiob; Fr. Job), *Kur'an*'da adı geçen bir peydamber. *Kitab - ı Mukaddes*'te *Ayyûb* adiyle anılan bu peygamber *Kur'an*'da sabırlı insan örneği olarak gösterilmiştir. *Kur'an*'da Allah'ın E. u denediği ve E. un, çektiği çilelere rağmen Allaha ibadette devam ettiği, sonunda eski haline getirilerek ailesine ve servetine kavuşturulduğu anlatılır. Müslüman kaynaklarında E. hakkında verilen bilgilerin çoğu *Ayyûb* kitabından ve Yahudi *Haggada*'sından alınmıştır. Çoğunlukla Esau oğullarından olduğu belirtilir. E., Amos ile Lut'un kızlarından birinin oğludur.

Müslüman yazarlarının çoğu, karısının Yusuf oğlu Ephraim'in kızı Rahma olduğunu belirtirler.

Müslüman kaynaklarında E. uzun boylu, büyük başlı, kıvırcık saçlı, güzel gözlü, kısa boyunlu, iri kollu olarak anlatılmıştır.

E. çok dindar, çok cömert, öksüzlerin babası ve dulların koruyucusu olarak ün yapmıştır. Allah onu peygamber olarak göndermiştir. *Kısas - ı enbiya*'ya göre Yusuf ile Şuayyip arasında yer alır.

E. un İblis tarafından nasıl kandırılmak istendiği *Ayyûb* kitabında anlatılmıştır: Allah İblise, E. u sınaması için yetki verince İblis E. un burun deliklerine üfürmüş; bunun üzerine E. un vücudunda yaralar meydana gelmiş ve her yanına kurtlar üşüşmüştür. Bu durum karşısında E. şehirden çıkıp bir gübre yığınına sığınmış. Karısı, geçimlerini sağlamak için iş aramak zorunda kalmış. İblis yalnız E. a dokunmakla amacına varamayacağını anlayınca ona daha çok işkence yapmak için çalışmıştır; fakat başarı kazanamayınca mağlûp olduğunu itiraf etmiştir. İslâm yazarlarının çoğu, felâkete uğradığı zaman E. un 70 yaşında olduğunu söylerler. Yazarlara göre, E. un azabı 7 yıl veya 7 ay ve 7 saat, bazılarına göre ise 3 veya 13 veya 18 yıl sürmüştür. *Kur'an*'a göre, Allah E. a ayağı ile yere vurmasını emretmiş, bir su fışkırmış, E. da bu suda yıkanıp ondan içmiştir. Müslüman efsanesinde ise E. un *Kur'an*'da adı geçen duayı okuduktan sonra, içinde şimşekler ve gürlemeler olan bir buluta sarıldığı ve onun Allah tarafından affedildiği bildirilmiştir. Ertesi gün güneş batmadan önce Cebrail E. a görünmüş ve ayağı ile yere vurmasını söylemiştir. Aynı zamanda kendisine iki parça kumaş, bir çift kıymetli taş ile sırmalı ayakkabı ve cennetten alınmış bir ayva vermiştir. Başka bir yazara göre, kaynak E. un bulunduğu yerden uzakta imiş ve E. fazla zayıf olduğu için, onu Cebrail kanadı üstünde oraya taşımıştır. Böylece E. u kemiren böcekler ipek böceği ve bal arısı olmuştur.

Tefsircilere göre, E. karısına 100 değnek vurmağa yemin ettiği için Allah onu karısını dövmeye çağırmıştır. Bu yeminin sebebi bilinmemektedir. E. yüz değnekli bir demetle karısına bir kere vurarak yemininden sıyrılmıştır.

E un durumu düzeldikten sonra kaç çocuğu olduğu üzerinde fikir birliğine varılamamıştır. Ölen çocuklarının yeniden dirildiğini ileri sürenler olduğu gibi, karısının gençleşerek yeni yeni çocuklar dünyaya getirdiğini söyleyenler de vardır. Allah E. un üstüne altın çekirgeler yağdırmış ve E. bunları toplamağa başlamıştır. O zaman: «Doymadın mı?» diyen bir ses duymuş, «Senin rahmetine kim yeter diyebilir» cevabını vermiştir. E. un 93 yıl yaşadığı ileri sürülmüştür.

Mes'udî, E. tapınağının ve içinde yıkandığı kaynağın kendi zamanında bile meşhur olduğunu ve Şeri'a eyaletinde Neva yakınında bulunduğunu yazar. Burada bugün de E. hamamı, avrıca meşhur bir E. kayası da vardır ki bu, II. Ramses'in anıtından başka bir şey değildir.

EYYUBÎ ALİ RIZA BEY: bk. ŞENGEL, Eyyubî Ali Rıza.

EYYUBÎ MEHMET BEY, Şahinbeyzade (1804/5 - 1849/50), geleneksel Türk sanat musikisi bestecisi ve öğretmeni. Eyüp'te doğmuş, Istanbul'da ölmüştür. 12 yaşındayken Hamamîzade İsmail Efendi (bk. DEDE EFENDİ) den ders almağa başlamış, 1824 - 1825 yılında girdiği Bab - ı Seraskerî Mektubî Kaleminde 15 yılı aşkın bir süre çalıştıktan sonra istifa edip zamanını bütün bütün musikiye vermiş, Hacı Arif Bey, Zekâî Dede, Behlûl Efendi, Hafız Hamdi ve sonradan sadrazam müsteşarı olan Şefkatî Efendi gibi tanınmış besteci ve musikiciler yetiştirmiştir. Söylendiğine göre rakibi Dellâlzade'den daha güçlü bir besteci olan E. M. B. in günümüze ancak suzidil, bayatî, mahur, buselik, ve hüseynî aşîran makamlarında 15 kadar dindışı sözlü eseri gelebilmiştir.

EYYUBÎLER (1171 - 1252), El - Cezire, Suriye, Filistin, Mısır ve Yemen'de egemenlik kurmuş bir ailenin adı. Bu hanedan adını Orta Çağ dünyasının en tanınmış politikacısı ve askeri olan Salâhaddin Eyyubî'nin babası Eyyub b. Şâdî'den almıştır. Bu devletin temellerini Eyyub'un kardeşi Şirkûh ve oğlu Salâhaddin atmıştır. E. devleti de Orta Çağda kurulan öteki Türk devletlerinin geleneklerine uygun olarak bu hanedanın üyeleri arasında paylaşılageldiğinden bu sülâle Mısır'da 1252 tarihine, Halep ve Şam'da 1260 a, Hama'da 1341 e, Humus'ta 1262 ye, Hısn - i keyfa'da 1524 e Meyyafarıkin'de 1260 a, Baalbek'te 1229 a, Kerek'te 1263 e ve Yemen'de 1228 e kadar hüküm sürmüştür. Humus E. i aslında Şirkûh'un soyundan gelmekte iseler de, bunlar da E. lerden sayılırlar. E. ailesinin ilk safhası ve bu devletin kurucusu Salâhaddin'in gençlik yılları için bk. EYYUB ve SALÂHADDİN EYYUBÎ.

Salâhaddin'in, amcası Şirkûh'un ölümünden sonra Melik en - Nasır unvanı ile 26 mart 1169 da Fatımî halifesi el - Âdıd'a vezir tayin olunması, E. devletinin başlangıcına bir tarih teşkil edebilirse de, genellikle Nureddin Zengî'nin Salâhaddin'i hutbenin Fatımî halifesi el - Âdıd yerine Abbasî halifesi el - Müstazi bi - emri'llah'ın adına okutması yolunda ikna ettiği tarih olan 1171 yılı bu devletin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir. Mamafih bu tarihi 1174 yılına, yani Nureddin Zengî'nin halefi Melikü's - Salih İsmail'in adının hutbeden kaldırıldığı yıla kadar geciktirmek de mümkündür.

E. devletinin kuruluşu da yine bu çağdaki Türk devletlerinin törelerine uygun olarak iktidarda bulunan bir aileye karşı bazı boy ve oymaklara davanan başka bir ailenin güçlü bir başkan etrafında teşkilâtlanması mahiyetinde olmuştur. Salâhaddin Eyyubî de bu töreye uygun olarak 1171 de Fatımî hilâfetini, 1176 da kardeşi Turan Şah vasıtası ile Yemen'deki Abdü'n - nebî fırkasını, 1175 de de Kurun Hama'da kesin bir yenilgiye uğrattığı Zengî İsmail ile Böri Gazi'yi bertaraf etmek suretiyle devletini gerçekleştirmiş ve halife onu Suriye, Filistin, Yemen ve Magrib'e kadar bütün kuzey Afrika sultanı olarak tanımış. E. devletini onaylamıştı. Böylece Şirkûh'un 1164 te Mısır üzerinde başladığı çalışma 1175 te son merhalesine ulaşmış bulunuyor ve Ön Asya'da yeni bir hanedan ve devlet kesin olarak kurulmuş oluyordu.

E. devletinin ilk önemli faaliyeti Kuzey Afrika ve Mısır'da yerleşmiş bulunan Siîliğin ortadan kaldırılması ve yerine Sünnîliğin kesin olarak konması işi olmuştu. Mısır'da köklü olarak yerleştikten sonra Kurun Hama'da elde edilen zaferle Fırat'a kadar bütün Suriye ve El - Cezire'yi kontrolü altına alan E., Haleb'i eski efendileri olan Zengî ailesine duydukları savgıdan ötürü Melikü's - Salih İsmail'e ölümüne kadar bırakmada bir sakınca görmediler. Burasını 1183 te devletlerine katmak suretiyle Suriye'deki egemen liklerini tamamlamış oldular. Bundan sonra E. in dış politikaları Suriye ve Filistin kıyılarına yerleşmiş bulunan müstevli Haçlıları buralardan çıkarmak üzerinde toplandı ki, bu politika Ön Asya'da yurt tutmuş Türk boylarının onlarla tam bir iş birliği yapmalarını sağlamış oldu. Anadolu hariç, Ön Asya'daki bütün muharip unsurları Haçlılara karşı seferber edebilen E., 1187 de Taberiye gölü batısında Hıttîn'de Haçlı ordularını yok etmek suretiyle Kudüs'ü ve onu izleyen günlerde de Sur limanı hariç, bütün kıyı kalelerini egemenlikleri altına aldılar. Bu büyük zafer Salâhaddin'i Müslüman ve Hıristiyan bütün ülkelerde unutulmayan bir kahraman seviyesine çıkarttığı gibi, Haçlı seferlerinin en meşhuru olan Üçüncü Haçlı seferinin hazırlanmasına da yol açtı. Ancak bir buçuk yıl süren Akkâ kuşatması Haçlılar için hiç de elverişli olmayan üç yıllık bir barışla son buldu.

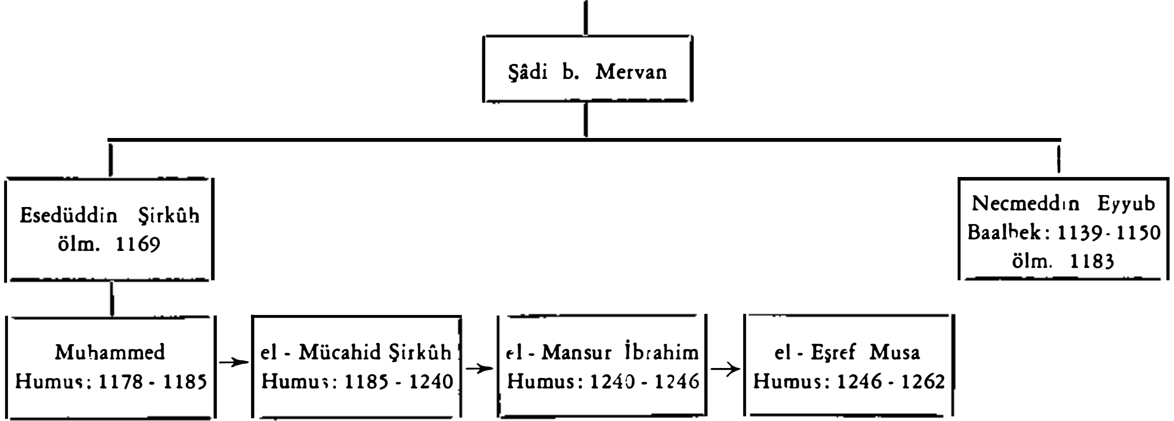
E. devletinin kurucusu Salâhaddin 4 mart 1193 te Şam'da öldü. Ölümünden önce ülkesini oğulları, kardeşleri ve yeğenleri arasında bölüştürmüştü. Kardeşi el - Âdil El Cezire'yi, çocuklarından el - Efdal Şam'ı, el - Aziz Mısır'ı ez - Zahir Haleb'i almış, öteki kardeşi Tuğtigin ise Turan Şah'ın 1180 de ölümünden beri Yemen'e hâkim olmuştu. Bu bölüşme daha sonra aile arasında egemenlik mücadelelerine sebep oldu. Bu durumdan yararlanan Seyfeddin el - Âdil yavaş yavaş rakiplerini bertaraf ederek E. devletinin ulu hakanı mertebesine yükseldi. 1196 da El - Cezire'den hareketle Şam'ı ele geçirerek el - Efdal'i ortadan kaldırdı. 1200 de ise el - Aziz'in yerine geçen el - Mansur, Mısır hükûmetini bırakmak zorunda kaldı. Salâhaddin'in çocukları, Halep hariç, iktidardan uzaklaştırılmış oldular. Bu şehir ancak 1260 a kadar onların elinde kalabılmiştir. Böylece el - Âdil, E. in başlıca kolunu meydana getirdi. El - Âdil de eski töreye uyarak egemen bulunduğu ülkeyi kendi oğulları arasında bölüştürdü. El - Kâmil Mısır'a, el - Muazzam Şam'a, el - Fâiz ve daha sonra el - Evhad ve nihayet Eşref El - Cezire'ye hâkim oldular. Bunlar Mısır, Şam, Kerek, Meyyafarıkin ve Hısn - i keyfa'da ayrı ayrı kollar halinde saltanat sürdüler. Buna karşılık Hama, Humus, Baalbek ve Yemen'de ailenin öteki kolları egemen oldular. El - Âdil'in öldüğü yıl Haçlı seferlerinin 4 ve 5. devresi başlamış ve Dimyat kuşatılmış bulunuyordu. Onun oğlu el - Kâmil'in askerlerine söz geçirememesi 1218 de bu kalenin düşmesine sebep oldu ise de, E. in ortak çabaları Haçlı ilerleyişini durdurdu ve az sonra Dimyat da kurtarıldı.

E. in üçüncü büyük hükümdarı el - Kâmil devri de iç çekişmelerle geçmiştir. El - Kâmil, imparator II. Friedrich ile anlaşarak rakiplerini sindirmeye muvaffak oldu. Aynı zamanda E. in etkisi altında bulunan halk efkârını ortak düşman üzerine çevirmek suretiyle aradaki geçimsizlikleri kaldırmada başarı gösterdi. Ancak, Anadolu üzerine yaptığı seferler tekrar birtakım kıskançlıklara ve anlaşmazlıklara yol açtı. En büyük rakibi el - Eşref'i ortadan kaldırmak üzere Şam önüne geldiği sırada ölmesi yersiz bir çatışmayı ortadan kaldırmışsa da, el - Kâmil'in ölümü E. ailesinin çöküşünün başlangıcı oldu. Mısır'da yerine geçen oğlu el - Âdil tutunamadı ve saltanatı amcası es - Salih Eyyub'a bıraktı. Suriye ise tekrar es - Salih İsmail'in eline geçmişti. Bunun üzerine Melikü's - Salih Eyyub emrindeki Memlüklere dayanarak Suriye'de egemenliği büyük bir şiddetle yeniden kurdu. Fakat Türk kölemenlerin gösterdikleri bu şiddet, E. egemenliğinin çöküşünü de hazırladı. Suriye'de yerleşmiş bulunan Türk boylarının E. ailesinden uzaklaşmalarına ve onların böylece asıl dayanaklarını kaybetmelerine sebep oldu. E. bundan sonra sadece Bahrî kölemenlere dayanmak zorunda kaldılar ki bu da egemenliklerinin süratle sönmesi sonucunu verdi. Melikü's - Salih ölüm döşeğinde iken Mısır üzerine Haçlı seferlerinin altıncısı başlamış bulunuyordu. St. Louis orduları Dimyat önüne gelmişlerdi. Bu sırada hükümdar ölmüş, eşi Şecerü'd - dür oğlu Turan Şah'ın gelişine kadar onun ölümünü gizlemişti. Bu sırada Dimyat düşmüşse de, Haçlı orduları tamamiyle imha edilince, bu kale tekrar kurtarılmış oldu. Fakat Turan Şah'ın Memlüklerle anlaşamaması onun 1250 de öldürülmesi ile sonuçlandı. Yerine, görünüşü kurtarmak üzere, el - Eşref Musa getirildi. Aslında iktidar Bahrî Memlüklerin başı Aybeğ'in eline geçmiş bulunuyordu. Turan Şah'ın annesi Şecerü'd - dür onunla evlenmişse de, aynı yıl içinde o da iktidardan uzaklaştırılmıştı. Bu suretle 1254 e kadar Mısır'da E. devam etmişse de, 1252 den itibaren devlete kölemenler hakim bulunmakta idi. Bk. KÖLEMENLER. Suriye'deki E. egemenliği ise en-Nasır Yusuf zamanında bir süre devam eden mücadeleden sonra Halep E. inin elinde birleşmişti. Fakat bu sırada, 1260 ta vuku bulan Moğol akını ile bu egemenlik de çökmüştür. Aynı yıl Meyyafarıkin E. i de ortadan kaldırılmıştır. Hama ve Humus E. i Moğol egemenliğini tanımak suretiyle bir süre kendilerini koruyabıldıler. Humus kolu 1261 de son bulduğu halde, el - Muzaffer tarafından bir emaret haline getirilen Hama kolu 1341 e kadar devam edebildi. Yemen'deki E. saltanatına gelince, bunlar daha 1228 de yerlerini Resulî ailesine bırakmışlardı. Hısn - i keyfa kolu ise 1524 e kadar yaşayabildi. Bu tarihte Kanunî Sultan Süleyman tarafından Osmanlı imparatorluğuna katıldı.

E. devleti Büyük Selçuklu imparatorluğunun geleneklери ile kurulan ve onun törelerini geliştiren, Türk - İslâm medeniyetinde bir merhaleyi ifade eden önemli bir kuruluştur. E. in gerçekleştirdiği devlet teşkilâtı daha sonra Memlükler tarafından olduğu gibi uygulanmış ve Osmanlı devlet teşkilâtı ve müesseseleri üzerinde büyük etkileri olmuştur. Bu devlet Ön Asya'da Arap anlayışının yerine Türk görüşünü kesin olarak yerleştirdiği gibi, yepyeni bir kültü-

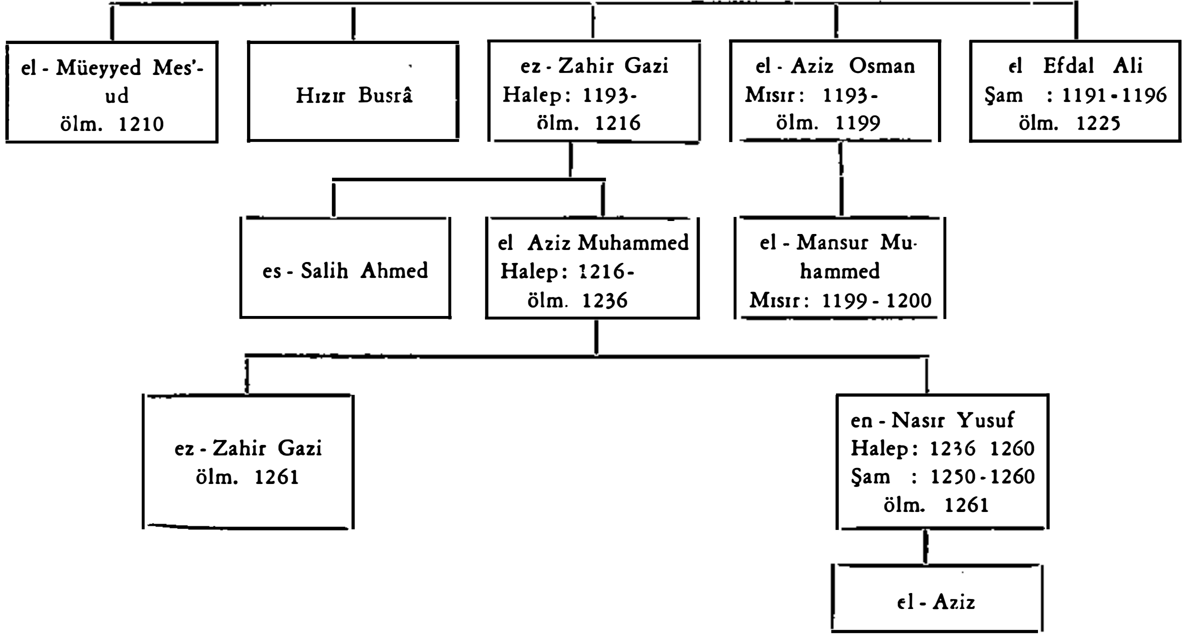
I

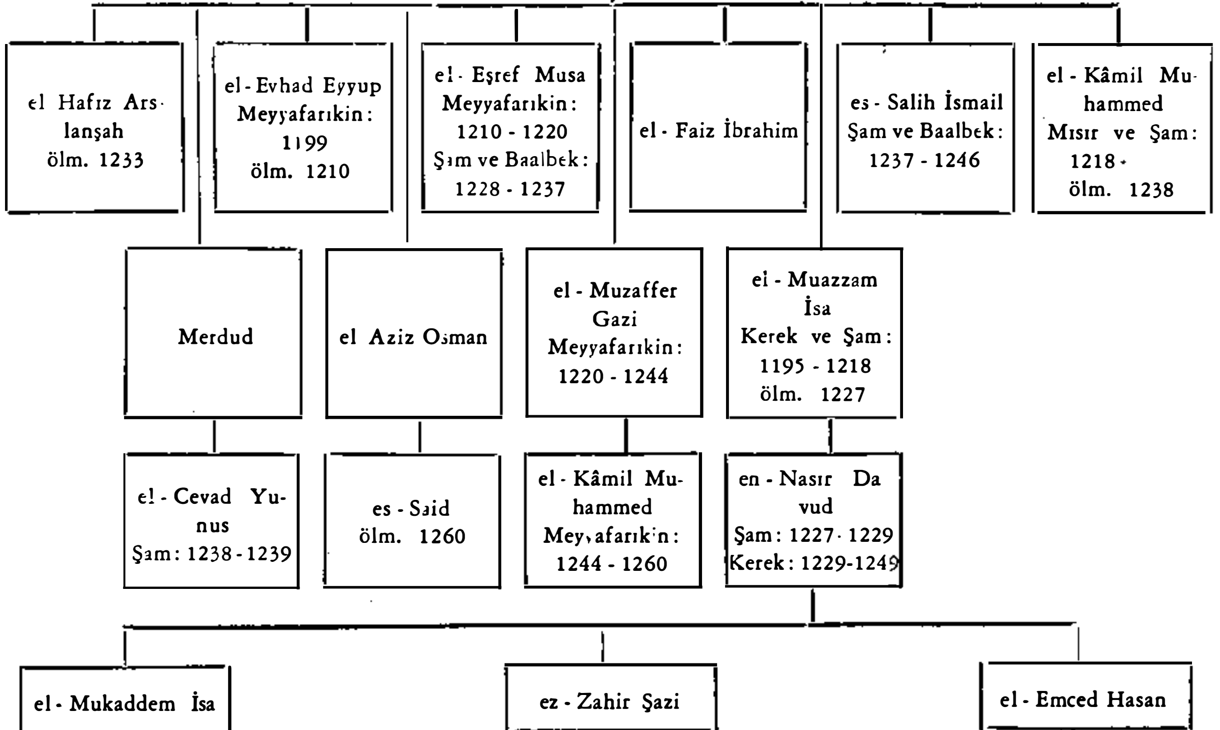
Eyyubîlerin soy kütüğü

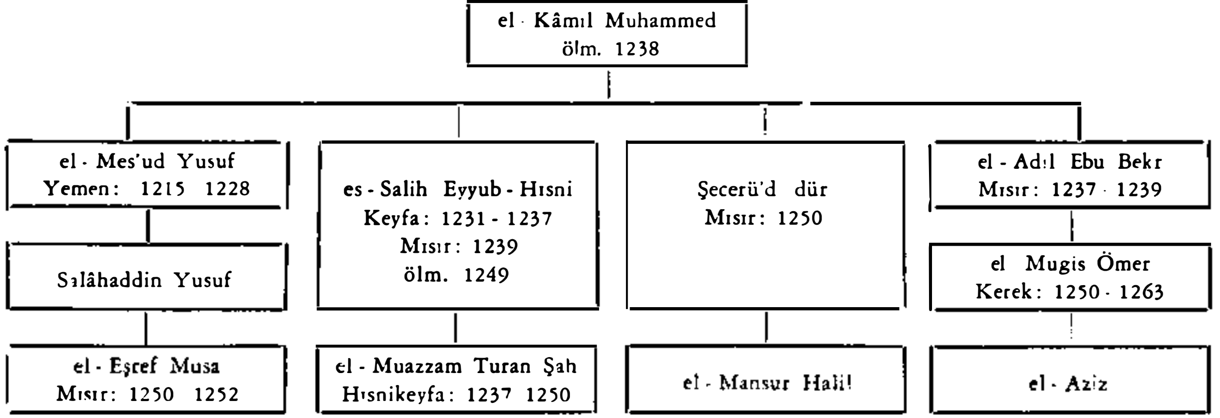
II

- Necmeddin Eyyub, ölm. 1173
  - Seyfülislam Tuğtigin, Yemen: 1181 - 1197
    - en - Nasır Eyyub, Yemen: 1201 - 1214
    - Muizzüddin İsmail, Yemen: 1197 - 1201
  - Şemseddin Turan Şah, Yemen: 1173 - 1178, Baalbek: 1178 1179, ölm. 1182
  - Nureddin Şahin Şah, ölm. 1149
    - el - Muzaffer Ömer, Hama: 1178 - 1201
      - Ahmed
      - el - Mansur Muhammed, Hama: 1191 - 1220
        - el Muzaffer Mahmud, Hama: 1228 1244
          - el - Mansur Muhammed, Hama: 1244 - 1284
            - el - Muzaffer Mahmud, Hama: 1284 - 1298
          - el - Muzaffer Ali
            - el - Müeyyed Ebi'l Fida (tarihçi), Hama: 1310 - 1333
              - el - Efdal Muhammed, Hama: 1310 - 1342
        - en - Nasır Kılıçarslan, Hama: 1224 1228
      - Şahinşah
        - el - Muzaffer Süleyman, Yemen: 1214 - 1215
    - Ferruh Şah Davud, Baalbek: 1178 - 1183
  - el - Adil Seyfeddin Ebu Bekr, Kerek: 1188 1196, Şam: 1196 - 1200, Mısır: 1200 1218
  - en - Nasır Salâhaddin Yusuf, ölm. 1193

III
en - Nasır Salâhad din Eyyub ölm. 1193
el - Müeyyed Mes'- ud ölm. 1210
Hızır Busrâ
ez - Zahir Gazi Halep: 1193- ölm. 1216
el - Aziz Osman Mısır: 1193- ölm. 1199
el Efdal Ali Şam : 1191-1196 ölm. 1225
es - Salih Ahmed
el Aziz Muhammed Halep: 1216- ölm. 1236
el - Mansur Mu- hammed Mısır: 1199 - 1200
ez - Zahir Gazi ölm. 1261
en - Nasır Yusuf Halep: 1236 1260 Şam : 1250-1260 ölm. 1261
el - Aziz

IV
el - Adıl Seyfeddin Ebu Bekr ölm. 1218
el Hafız Ars- lanşah ölm. 1233
el - Evhad Eyyup Meyyafarıkin: 1199 ölm. 1210
el - Eşref Musa Meyyafarıkin: 1210 - 1220 Şam ve Baalbek: 1228 - 1237
el - Faiz İbrahim
es - Salih İsmail Şam ve Baalbek: 1237 - 1246
el - Kâmil Mu- hammed Mısır ve Şam: 1218- ölm. 1238
Merdud
el Aziz Osman
el - Muzaffer Gazi Meyyafarıkin: 1220 - 1244
el - Muazzam İsa Kerek ve Şam: 1195 - 1218 ölm. 1227
el - Cevad Yu- nus Şam: 1238-1239
es - Said ölm. 1260
el - Kâmil Mu- hammed Meyyafarıkin: 1244 - 1260
en - Nasır Da vud Şam: 1227- 1229 Kerek: 1229-1249
el - Mukaddem İsa
ez - Zahir Şazi
el - Emced Hasan

V

VI

Hısnikeyfa Eyyubîleri

- es - Salih Eyyub, ölm. 1249
  - el - Muazzam Turan Şah, 1237 - 1250
    - el - Muvahhid Abdullah, 1250 - 1260

Moğul istilâsı

- el - Kâmil Ebu Bekr
  - el - Adil Muhammed
    - el - Adil Gazi
      - Kız çocuğu
      - el - Adil Suleyman, 1378
        - Halil - i Sanî
          - Hüseyin
          - Ali
          - Muhammed
          - Süleyman, 1524 → Osmanlı imparatorluğuna katıldı
        - el - Eşref Ahmed
          - Muhammed
            - el Adil Halef, 1461 → Akkoyunlu işgali
          - Yahya
          - es Salih Halil, 1432 - 1452
            - el - Kâmil Ahmed, 1452 - 1461
            - en Nasır, 1452
          - Osman
      - es - Salih Ebu Bekr, 1378 ?

rün gelişmesine de imkân vermiştir. E. yoluyle Türk kültürü ile karşılaşan Haçlılar, bu kültürden birçok şevler kapmışlardır. Rönesans devri İtalyan tiranlıkları, egemenlık prensiplerini tamamiyle bu Türk devlet telâkkisinden iktibas etmişlerdir. Bunun yanı başında arma sisteminden kıyafet ve törenlere kadar pek çok kültür unsuru da batıya E. yoluyle geçmiştir ki, bunların kültür alışverişleri bakımından ayrıca incelenmesi gerekir. E., Selçukluların İslâm dünyasında açmış oldukları dinî reaksiyonun, Sünnîliğin kökleşmesi, ve Türk üslûbunun yerleşmesi, Türk törelerinin benimsenmesi yolundaki hizmetleri ile Türk devletleri arasında özel bir yer işgal ederler. — İ. P.

EYZENŞTEYN, Sergey Mihayloviç (1898 - 1948), Rus sinema rejisörü. Riga'da doğmuş Moskova'da ölmüştür. Başlangıçta tiyatro alanında çalışmış, 1924 yılından sonra sinema rejisörlüğü yapmıştır. *Staçka* (Grev) [1925] ve *Bronenosets Potëmkin* (Potëmkin zırhlısı) [1925] filmleriyle büyük başarı kazanmıştır. 1929 - 1931 yılları arasında Amerika Birleşik Devletlerinde Filmcilik alanında incelemelerde bulunmuş, 1932 de Devlet sinema Enstitüsünde rejisörlük kürsüsü öğretim üyeliğine getirilmiştir. *Aleksandr Nevskiy* (ad) [1938] ve *İvan Groznıy* (Korkunç İvan) [1946] adlı filmleri armağan kazanmıştır. 1940 ta Moskova'da Richard Wagner'in bir operasını sahneye koymuştur.

S. M. EYZENŞTEYN

EYZIES, LES [*lezezi*] güneybatı Fransa'da, Dordogne departmanındaki Sarlat arrondismanında Tayac köyü yakınında bir komün. Burada XV ve XVI. yüzyıllardan kalma bir şatoda, 1918 de kurulmuş olan bir millî müzesi vardır. Bölgenin mağaralarında bulunmuş olan tarih öncesine ait eşyalar bu müzede saklanmaktadır.

EYZIES LES: Mağaralar

EZAN veya EZAN - I MUHAMMEDÎ, namaz vakitlerini bildirmek ve Müslümanları namaza çağırmak için genel olarak müezzin tarafından minareden bir makamla okunan tekbir, kelime - i şahadet ve belli birkaç sözden meydana gelen çağrı. E. yalnız namaz vakitleri okunur ve namazla ilgili olarak her zaman yerine getirilen bir sünnet, sünnet - i müekkededir.

E. şu kelimelerden meydana gelmiştir:

Allahü Ekber, Allahü Ekber (2 kere)
Eşhedü en lâ ilâhe illâ'llah (2 kere)
Eşhedü enne Muhammeden resûlüllah (2 kere)
Hayya alessalâ, hayya alessalâ
Hayya alelfelâh, hayya alelfelâh
Allahü Ekber, Allahü Ekber
Lâ ilâhe illâ'llah

Sabah E. larında (Hayya alelfelâh) dan sonra (namaz uykudan hayırlıdır.) anlamında olan (Essalâtü hayrun minennevm) cümlesi ilâve edilir. Bir ara memleketimizde E. Türkçe olarak aşağıdaki şekilde okunmuştur:

Tanrı uludur, Tanrı uludur,
Şüphesiz bilirim, bildiririm,
Tanrıdan başka yoktur tapacak (2 kere)
Şüphesiz bilirim, bildiririm,
Tanrının elçisidir Muhammed (2 kere)
Haydin namaza! Haydin namaza!
Haydin felâha! Haydin felâha!
Tanrı uludur, Tanrı uludur
Tanrıdan başka yoktur tapacak.

E. okumak için akıllı ve Müslüman olmak yeter. Erginlik (bülûğ) çağına girmiş olmak şart değildir. İyiyi, kötüyü seçebilen (sabiyy - i mümeyyiz) çocuklar da E. okuyabilirler. Kadınlar E. okumazlar.

Müezzinin güzel ve dik sesli olması, yüksekçe bir vere çıkıp E. ı «teressülen» yani fasılalı olarak okuması, sesi daha çok çıksın diye şehadet parmaklarının uçlarını kulaklarına sokması veya ellerini kulaklarının üzerine koy ması, asıl davet bölümü olan (Hayya alesselâ) diye bağırdığı sırada yüzünü sağa, (Hayya alelfelâh) çağrısında da sola çevirmesi sünnettir. Müezzinin dinî buyruklara bağlı (müttekî) ve güvenilir kişi olması müstehaptır.

Müezzinin E. sırasında konuşması, hattâ selâm alması; sarhoşun, ayakta olmayanın, cünüp bulunanın E. okuması mekruhtur.

Delinin, sabînin, Müslüman olmıyanın E. ı sahih değildir.

E, farz olan namazların *eda* ve *kaza* sı için okunur. Bayram, cenaze, vitir, teravih v. b. farz olmayan namazlar için okunmaz.

Vaktinde okunan E. ı duyan Müslümanlar, saygı ile dinlerler. Tekbirlerle şehadetleri müezzinle birlikte tekrarlarlar. «Hayya alel...» cümlelerinden sonra «Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh» ve sabah namazındaki «Essalâtü hayrun minennevm» sözünden sonra da «sadakte ve berirte» derler. İsterlerse, başka dualar da okurlar. Böylece E. daki sözlere katılırlar. E. ı işittikten sonra cemaate girmekle de bu davetin gereğini yerine getirmiş olurlar.

E. da İslâm inancının ve dinin esasları pek açık sözle özetlenmiştir.

E. okumak, Hicretin birinci yılında sünnet oldu. İşi gücü olanlara namaz vakitlerini duyurmak için bir yol arandı. Peygamberin huzurunda bir danışma meclisi kuruldu. Eshap'tan bir kısmı: Çan çalalım, bir kısmı: Boru üfleyelim, bazıları: Ateş yakalım, yahut mescidin damına bayrak asalım, dediler. Bunların hiçbiri uygun görülmedi. Hz. Ömer: «Halkı namaza çağırmak için neye bir adam göndermiyorsunuz?» deyince, Peygamber, Bilâl'a «Kalk, ey Bilâl, namaz için seslen» diye buyurdu. Bilâl, «namaza, cemaatle namaza» diye bağırıyordu. Bunun da yeterli olmadığı görüldü. Rivayete göre, o sırada sahabeden Abdullah b. Zeyd al Ensarî bir rüya görmüş. E. ı rüyasında kendisine öğretmişler. O da Peygamberin buyruğu ile E. ı Bilâl'a öğretmiş. O gece sahabeden birçokları da aynı rüyayı görmüşler. Minare ise ilk olarak Hicretin 58. yılında Muaviye'nin Mısır valisi olarak atadığı Meslеme b. Muhalled tarafından Amr. İbn'ül As camiine ilâve olarak yapılmıştır. Peygamber zamanında E., mescidin arka tarafına yapılan yüksek bir yerde okunurdu.

E., İslâmın inançlarını ilân ettiği Allah kelimesini kulaklara ve gönüllere duyurduğu için Müslümanlıkta önemli bir yeri vardır.

EZBİDER, Sivas ilinin Suşehri ilçesine bağlı bir bucak. İlçe merkezinin doğusunda bulunan ve merkezi 2 822 (1960) nüfuslu Akıncılar köyü olan bu bucağın adı, 1964 te Akıncılar olmuştur bk. SİVAS

EZEIZA [*ezęyza*], Buenos Aires'in hava limanı.

EZEKİAS (İsrail kralı): bk. ḤİZḲİYYĀH.

EZEKİAS KANALI VEYA TÜNELİ (Coğ.): bk ḤİZḲİYYĀH.

EZEKİEL (İbranî peygamberi): bk. YEḤEZḲĒL.

EZEL, bir başlangıcı bulunmayan, fakat sonsuz da olmayan geçmiş zaman. Dilimize Arapçadan girmiştir. «Öncesizlik» anlamına da gelir. Karşıtı ebed (b. bk.) dir.

EZELÎLER, Babîler (b. bk.) in bir kolu. Şeyh Ali Mehmet'ten sonra Babîlerin şeyhi Mirza Yahya olmuştur. Kendisi şeyh olduğunda henüz 20 yaşlarında idi ve Subhu Ezel adiyle anılırdı. Bu zamanda İran şahının baskısına dayanamayan Babîler, Bağdad'da toplandılar (1853) Osmanlı hükûmeti bunları Bağdad'dan Edirne ve civarına nakletti. Burada Şeyh Mirza Yahya'nın ağabeyi Mirza Hüseyin Ali, kardeşinden ayrılarak Bahaullah adiyle şeyhliğini ilân etti. Böylece Babîler, Bahaullah (ölm. 1892) a bağlı bulunanlar Bahaîler ve Subhu Ezel'e bağlı bulunanlar E. olmak üzere ikiye ayrıldı.

Osmanlı hükûmeti, Bahaullah ve taraftarlarını Akkâ kasabasında, Subhu Ezel ve taraftarlarını da Kıbrıs adasında ikamete mecbur etti. E., Bahaîler kadar gelişme gösteremediler.

EZELÎLİK (Din.): bk. EZELÎLER.

EZGİ (Mus.): 1. (Fr. Mélodie), yükseklik yönünden çeşitlilik gösteren musiki seslerinin birbiri ardınca dizilmesinden oluşan bütün. Çeşitli yükseklikteki musiki seslerinin aynı anda işitilmesinden oluşan akorların (bk. DÜZEN) ve akor zincirlenmesinden doğan armoni (b. bk.) nin karşıtı sayıldığından E. ye musikinin yatay boyutu, armoniye de dikey boyutu dendiği vardır. E. ayrıca süre ve vurgu yönlerinden çeşitlilik gösteren musiki seslerinin ardarda dizilmesinden doğan ritim (b. bk.) in de tersidir. (Ezgisel akış, ezgisel aralık, ezgisel çizgi ve ezgisel yürüyüş terimleri kelimenin bu anlamına dayanır.)

2. (Fr. chant, partie mélodique) Çoksesli bir bestenin en üst sesi (partisi). Tersi bas (b. bk.) veya orta parti (b. bk.) olur. Armoni ödevleri genellikle verilmiş E. (Fr. chant donné) veya verilmiş bas (Fr. basse donné) üzerine yapılır. (Ezgi çalgıları (b. bk.) terimi kelimenin bu anlamına dayanır.)

3. (Fr. mélodie) Yükseklik ve sürece çeşitlilik gösteren musiki seslerinin birbiri ardınca tınlamasından ibaret olan, kulağa hoş gelen, kolayca kavranabilir, anlamlı dizi. Tümü veya parçası bir musiki yaratısı içinde işlenirse konu (Fr. thème veya sujet) adını alır. Meselâ varyasyon (b. bk.) türünde E. nin tümü birkaç defa değişik şekilde tekrarlanır (Fr. varier), sonat türünde E. nin parçaları geliştirilir (Fr. développer), füg ve öteki kontrapunt türlerinde ise taklit edilir (Fr. imiter). E. ler kendi içlerinde genellikle dönem (b. bk.), cümle (b. bk.) ve motif (b. bk.) gibi bölüm ve parçalara ayrılır ve bu parçaların diziliş ve tekrarlanışlarına göre serbest, kavuştaklı, ikili, üçlü, v. b. terimlerle vasıflanır. Meselâ «Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur» sözleriyle başlayan tanınmış Kâtip türküsü (bk. NOTA) herbiri iki değişik biçimde biten bir öncümle ile bir ardcümleden meydana gelmiş tek dönemlik, dolayısiyle «ikili» bir E. dir.

E. her türlü musiki eserinin temeli sayılmış, Mozart, Haydn, Schumann, Bruckner, Wagner, Stravinsky ve daha birçok büyük besteci E. siz musiki olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Kökeni ölçülü söz (şiir) ve ritmik vücut hareketlerine (çalışma, dans) dayanır. Her insan toplumunun çeşitli E. lerden meydana gelen repertuvarları olmuş, bu repertuvarların bireşimi yer ve zamanla değişmiş, yeni yeni E. ler doğarken eskilerin bir kısmı unutulmuş, veya başka topluluklarca benimsenmiştir (Türk toplumunun bir İsveç E. ni «Dağ başını duman almış» sözleriyle benimsemesi gibi). Ezgisel akışı birbirine benzeyen E. ler birbirinin aynı sayılarak telif hakları ile ilgili hukuk sorunlarına yol açmış, buna karşılık ritimleri yönünden benzeyen E. ler sadece aynı «tarz» ın (meselâ Siciliano tarzının) örnekleri sayılmıştır. (Ezgi kalıbı, ezgisel minör terimleri kelimenin bu anlamıyle ilgisi vardır.)

4. (Fr. chant, mélodie) Ağır ya da ortaca hızda akan sade ve gösterişsiz bir eşlikle sunulan güzel bir E. den ibaret kısa musiki eseri. Çaykovskiy'nin op. 42 no. 3 Mi minör E. si ile Anton Rubinstein'in op. 3 no. 1 Fa majör E. si gibi çok ünlüleri vardır.

EZGİ, Muhlis Sabahattin (1889 - 1947), Türk operet ve şarkı bestecisi. Adana'da doğmuş. Istanbul'da ölmüştür. Sultan Abdülaziz'in başmabeyincisi olduğu için padişahın 1876 da tahttan indirilmesiyle sürgüne gönderilen Hurşit Beyin oğludur. Babasının keman, ud, lavta, nısfiye ve on iki telli saz çalması, evinde sık sık musiki toplantıları düzenlemesi dolayısiyle küçük yaşta musiki ile ilgilenen E., dokuz yaşındayken babasını kaybettikten sonra annesi Sînesaf Hanımdan piyano dersi almağa başlamıştır. Selanik'te başladığı öğrenimini 15 yaşındayken ailesiyle Istanbul'a yerleştikten sonra Galatasaray Sultanîsinde devam ettirmiş, bu arada okulun piyanosundan yararlanıp bir İtalyan öğretmenden aldığı derslerle musiki bilgisini ilerletmiştir. 1908 Meşrutiyetinde

ÖNCÜMLE
♩=63
1. bitiş
2. bitiş
Üs - kü-da - ra gi- de- ri-ken al-dı da bir yağ - mur - - - - - mur
ARDCÜMLE
1. bitiş
2. bitiş
Kâ - ti-bi-min se-ti-re-si u - zun e - te- ği ça - mur ği ça - mur

İkili bir Ezgi

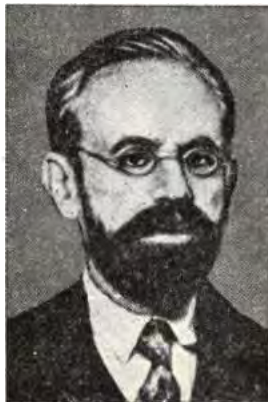
İbrahim Temo'nun Demokrat Fırkasında ve bu partinin 1910 yılında birbiri ardınca kapatılan «Türkiye», «Selâmet-i Umumiyye», «Hakimiyet-i Milliye», «Yeni Ses», ve «Muahede» gazetelerinde çalışmış, dahiliye nazırı Talât Paşanın istifasına yol açan «Genç Türk» gazetesini Bezmi Nusret ve Suphi Nuri İleri ile birlikte aynı yılın aralık ayında çıkarmıştır. Ancak, bütün bu işlerle hükûmete karşı

M. S. EZGİ

çıktığı için Istanbul'dan sürülmesi kararlaştığından Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmış, I. Dünya Harbi başlamak üzereyken Roma elçimizin aracılığiyle af edilerek Istanbul'a dönmüştür. E. bundan sonra bir daha siyasete dönmemiş, yalnız musiki ile uğraşmış, 1917 de oynanan ilk iki sahne eseri *Çaresaz* opereti ve *Hilâl-i Ahmer* revüsü'nün başarı kazanması üzerine bu alanı benimseyerek operet toplulukları kurmuş. önce Istanbul'un Şehzadebaşı, Beyoğlu ve Kadıköy semtlerinde, Cumhuriyetten sonrada ayrıca Anadolu'da gezerek sürekli temsiller vermiştir. 1942 ye kadar 25 yıl içinde bestelediği 26 operetin sözleri de genellikle kendisinindir. İçlerinden yalnız *Moda çılgınları* operetini Celâl Musahipoğlu'nun sözleri üzerine Istanbul Operet Heyeti için, *Aşk mektebi*'ni de Istanbul Şehir Tiyatrosu için bestelemiş, bütün ötekileri kendi truplariyle halka sunmuştur. *Çaresaz* operetinin bütünü ile *Ayşe* operetinden iki parçanın notası basılmış (Istanbul 1921 ve 1928), 1928 de kurduğu Süreyya Operet Heyeti *Asaletmeap* operetinden altı parçayı, truplarında başkadın rollerini oynayan Fikriye Şakrakses de *Çaresaz*, *Büyük ateş* ve *Ayşe* operetlerinden birer parçayı plağa almışlardır. E. nin 1967 de ölen küçük kız kardeşi Neveser Kökdeş şarkı bestecisi olarak tanınmış, kızı Melek ise Istanbul Şehir Tiyatrosu sanatçısı iken genç yaşta ölmüştür. — G. O.

EZGİ, Dr. Suphi [Zühtü] (1869/1870 - 1962), Türk musiki araştırıcısı ve bestecisi. Istanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Babasının musiki ile ilgilenmesi, evinde kanun ve keman çalması dolayısiyle küçük yaşta bu sanata ilgi duymuş, 11 yaşındayken Muzika-yı Hümayun üyesi Tahsin Beyden keman, daha sonra Kanunî Hacı Arif Beyden batı notası, Medenî Aziz Efendiden 15 kadar fasıl öğrenmiştir. 17 yaşındayken Zekâî Dedenin öğrencisi olarak 35 kadar fasıl geçmiş, ayrıca Kozyatağı Rifaî tekkesi şeyhi Halim Efendiden sînekeman ve tambur çalışmıştır. Bu arada Istanbul Tıp Fakültesini bitirerek 1892 de Bingazi'de tabur tabipliğine başlamış, İtalyanlarla yapılan Trablus harbine de katıldıktan sonra 1913 te Istanbul'a dönmüş, I. Dünya Harbin'de Beykoz ve Ankara'da başhekimliklerde bulunmuş,

Dr. S. EZGİ

Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet yıllarında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde 9 yıl hekimlikten sonra istifa ederek kendini musiki araştırıcılığına vermiştir.

1932 de Istanbul Belediye Konservatuvarı Tasnif ve Tesbit Heyetine üye tayin edilmiş, önce Ali Rifat Çağatay, Rauf Yekta ve Hafız Ahmet Irsoy ile, 1935 te Yekta ile Çağatay'ın ölmeleri üzerine Irsoy ve Mesut Cemil ile birlikte Türk Musikisi Klasikleri dizisinin dinî eserlere ayrılmış 2-18. ciltlerini (1933-1939), yalnız Irsoy ile birlikte Zekâî Dede külliyatı ile buselikli fasıllara ayrılmış 4 ayrı cildi (1940-1943), en son olarak tek başına *Türk Musikisi Klasiklerinden Temcit, Na't, Salat, Durak* başlığiyle 54 parçayı kapsayan bir cildi (1946) ve *Tanburî Mustafa Çavuş'un 36 Şarkısı* (1948) nı yayımlamıştır. Fakat E. nin asıl ününü sağlayan *Nazarî, amelî Türk musikisi* (1933-1953) adlı 5 ciltlik araştırmasıdır. Galata mevlevihanesi şeyhi Ataullah Efendi, Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Celâleddin Efendi ile Rauf Yekta'nın 1893 yılında ortaya koydukları perde sistemini esas alan ve yakın arkadaşı Hüseyin Saaddettin Arel (b. bk.) tarafından gözden geçirilen bu eser tenkidlere konu olmuş, bunun üzerine E. kendini 7 makale ile savunmaya çalışmış («Türk Musikisi Dergisi», 1950 ve «Musiki Mecmuası», 1951), kitabını da bitirememiştir. Yazdığı *Tambur Metodu*, geleneksel Türk musikisi için *Solfej Kitabı*, *Şevki Bey*, *Hacı Arif Bey* ve *Tamburî Ali Efendi* Külliyatları yayımlanmamıştır. Bilinen 200 kadar bestesi içinde Musahipzade Celâl'in *Lâle Devri* opereti için 28 parçadan (1916) başka 60 kadar peşrev ve saz semaisi ile 50 kadar şarkı vardır. — G. O.

EZGİ ÇALGILARI (Alm. Melodieinstrumente, cazda İng- melody section): 1 Diyatonik gam ve dolayısiyle ezgisel çizgi çalabilen bütün çalgılar. Tersi için bk. RİTİM ÇALGILARI.
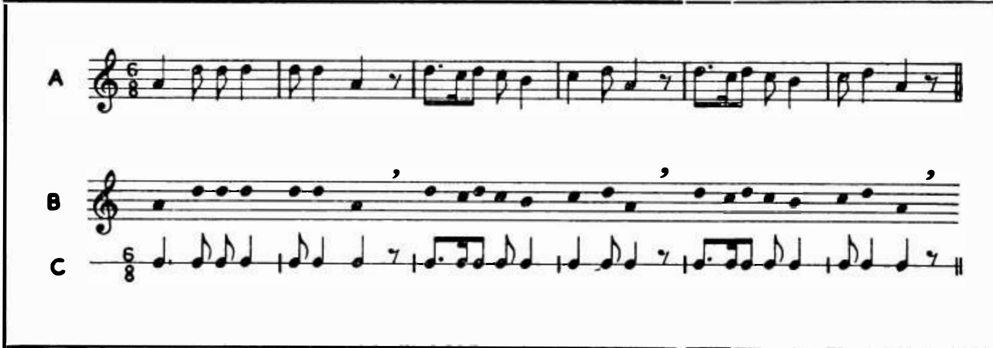
2. Orkestra, bando, caz takımı gibi topluluklarda ezgiyi (üst partiyi) çalmakla görevlendirilen telli çalgılar veya nefesli çalgıları. Armoni veya dolgu seslerini (orta partileri) çalan akor çalgılarına ve bası (en alt partiyi) çalan bas çalgılarına oranla daha önemli sayılır ve daha usta sanatçılara çaldırılırlar.

EZGİ KALIBI (Alm. Melodietyp veya Melodiemodell), batı sanat musikisi dışındaki sanat musıkilerinin çoğunda ezgilerin sınıflandırılmasında kullanılmış kavram. Mod ile tonalite (b. bk.) kavramlarının bir önceki basamağı sayılan E. K., geleneksel Türk sanat musikisi ile bu musikinin tesiri altında kalmış Arap ülkelerinde makam (b. bk.), Tunus'ta tab', Cezayir'de san'a, İran'da dastgâh, Kuzey Hindistan'da raga (b. bk.), Cava'da patet, eski Yunanlılarda nomos (b. bk.), İsraillilerde nigun, Bizans'ta ekhos (b. bk.) gibi adlar almış, ezgilerin bitiş (bk. DURAK) ve başlangıç seslerine, geçit seslerine duraklamalarına göre kümelenmelerine yaramıştır. Meselâ geleneksel Türk musikisinde rast (sol) perdesinden başlayıp gene bu perdede biten, segâh (si), neva (re) ve gerdaniye (sol) perdelerini önemsiyen, gerektiğinde bu perdelerde duraklıyan bütün ezgiler «rast makamı» kalıbından sayılır. A. Z. Idelsohn'dan (1913) başlayarak birçok Batılı araştırıcı E. K. kavramına motif, ritim ve tempo gibi unsurları da sokmaya kalkmışlar, bu kavramı varyasyon (b. bk.) türündeki tem'e benzetmişler, hattâ kalıp ezgi (b. bk.) kavramiyle karıştırmışlarsa da en yeni araştırmalar bu gibi görüş ve iddiaları düzeltmiş bulunmaktadır.

EZGİSEL AKIŞ (Fr. Mouvement mélodique), birbiri arkasından tınlıyan seslerin yükseklik - alçaklık yönünden dizilişi. Ezgisel çizgi (b. bk) yi oluşturan iki unsurdan biri olup inici (Fr. descendant) veya çıkıcı (Fr. ascendant), yanaşık (Fr. conjoint) veya ayrık (Fr disjoint) olabilir. Tersi bir akordan ötekine geçiş tarzını bildiren armonik akış (Fr. mouvement harmonique) tır. Kullandığı ezginin E. A, başka bir bestecinin yaratısı olan bir eserdekinin aynı olduğu veya ona sadece çok benzediği için Mozart ve Beethoven'den Zeki Üngör ve Cemal Reşit Rey'e kadar birçok besteci haksız yere «hırsızlık» (iltibas) ile suçlanmıştır.

EZGİSEL ARALIK (Fr. Intervalle mélodique), birbiri ardınca tınlıyan iki musiki sesi arasındaki aralık. Tersi, aynı anda tınlıyan iki ses arasındaki armonik aralık (Fr. İntervalle harmonique) olur. Bk. ARALIK.
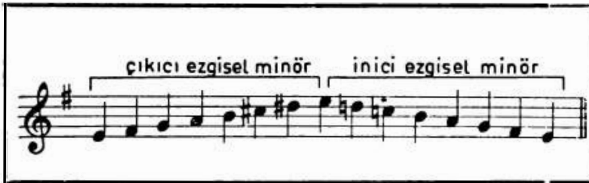
EZGİSEL ÇİZGİ (Alm. Melodische Linie), birbiri ardınca tınlıyan musiki seslerinin oluşturduğu dizi. Biri seslerin yükseklik - alçaklıklarından doğan ezgisel akış (b. bk), öteki seslerin uzun - kısa ve vurgulu - vurgusuz oluşlarından doğan ritim (b. bk.) olmak üzere iki unsurdan bireşir.

«Ekini biçer oldum» sözleriyle başlayan türkünün ezgisel çizgisi: A. Ezgisel çizginin tamamı, B. Ezgisel akışı, C. Ritmi

EZGİSEL MİNÖR (Fr. mineur mélodique), doğal minör gibi inen, fakat çıkarken 6. ve 7. basamaklarını yarımşar ton yükselten minör çeşidi.

Çıkarken yeden (b. bk.) gösterdiği için doğal minörden, yapısında artık ikili aralığı bulunmadığı için armonik

EZGİSEL MİNÖR

minörden üstün sayılarak XVIII - XIX. yüzyıllarda ezgisel akışta yeğ tutulmuştur. Bk. DİZİ, İKİLİ, MİNÖR

EZGİSEL YÜRÜYÜŞ (Mus.): bk. YÜRÜYÜŞ.

EZHER, Cami'ül - Ezher, Mısır'ın başşehri Kahire'de bulunan bir cami ve etrafındaki medreselere verilen ad. E. in cami kısmı, Mısır'ın Fatımîler tarafından ele geçirilmesinden bir yıl sonra. Ebû Tamim Ma'ad'dın komutanlarından ve asıl adı Cevher el - Kâtib el - şikilli olan el - Şaklabî tarafından yaptırılmıştır (972). Fatımî hükümdarlarından bircoğu camii yeni ilâvelerle genişletmişler, bura da vakıf ve tesisler meydana getirmişlerdir. Bunlardan el - Aziz Nizar (976 - 996) caminin medrese olarak faaliyet göstermesini de sağlamıştır. E. Fatımîler zamanında yapıldığından, bu adını Hz. Muhammed'ın kızı ve Hz. Ali'nin eşi Fatıma'nın diğer adı olan Zehra'dan aldığı bilinmektedir.

Eyyubîlerin ilk devirlerinde E. önemini tamamiyle kaybetmistir. Çünkü Fatımîler tarafından Mısır'da yayılan Şiîliğ', Sünnî olan Eyyubîler tamamen yok etmek istiyorlardı. Fakat sonradan Eyyubîler E. e önem vermeye başladılar. El - Mılik el - Zahir Baybars bu müesseseye yeni bölümler ilâve ederek burada öğrenim yapılmasını da sağladı. Cami 1303 yılında depremden harap olmuşsa da, Emîr Salar tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Yine bu sırada, Taybars 1310 yılında, Akbuğa abd el - Vahid 1340 yılında cami çevresine medrese kurmuşlar. Kayıtbay ise buradaki fakirler ve bilim adamları için vakıflar yaptırmıştır (1495).

Yavuz Sultan Selım'in Mısır'ı fethi ile E. eski önemini kaybetmiş, bununla beraber, sonraları Osmanlılar tarafından E. e yeni ilâveler yapılmıştır.

Önceleri, iptidaî usullerde öğrenim yapan E. in ilk defa 1872 yılında kabul edilen bir kanunla bünyesinde bazı Islahat yapılmıştır. Zaman zaman yapılan çalışmalarda bu öğrenim müessesesinin müfredat programları ve yönetmelikleri yeni düzenlemelere tabi tutulmuştur.

Bugün E. i, başkanı Ezher Şeyhi olan Ezher Yüksek Meclisi yönetmektedir. Ayrıca E. e bağlı her enstitüde (ma'had) bir yönetim kurulu vardır.

E. in öğrenim süresi 4 döneme ayrılır. Birincisi iptidaî denilen ilk dönemdir. Öğrenim süresi 4 yıl olan bu dönemde genellikle fıkıh, tecvid, siyer gibi islâmî derslerle tarih, coğrafya, matematik, resim gibi kültür dersleri de okutulmaktadır.

CAMİ'ÜL - EZHER

İkincisi, sânevî denilen orta dereceli dönemdir. İptidaî dönemine dayanan bu dönemin öğrenim süresi 5 yıldır. Burada fıkıh. tefsir hadîs, tevhit, sarf ve nahiv, belâgat, tahrir, edebiyat tarihi, aruz ve kafiye, kıraat ve ezber, mantık ve münazara, fizik, kimya, tabiat bilgisi, tarih, coğrafya dersleri okutulmaktadır.

Üçüncüsü, âlî denilen yüksek dönemdir. Üniversiteye tekabül eder ve orta döneme dayanır. Dokuz fakültesi vardır. Bu fakültelerden birini bitirene diploma verilir. Bu diplomayı alanlara, iki yıl süreli lisans kurlarına devam hakkı tanınır. Ayrıca lisans diploması almış olanlar E in dördüncü dönemini teskil eden 5 - 7 yıl süreli ihtisas (doktora) kurlarına devam edebilirler. Bu kurları bitirenlere de doktora diploması verilir.

E. de, yabancı ülkelerden gelen Müslümanların öğrenimlerini sağlamak amacı ile özel bir bölüm kurulmuştur. Bu bölüm E. şeyhinin inhası ile E. Yüksek Meclisinin seçtiği bir murakıp tarafından idare edilir. Yabancı ülkelerden gelen öğrencilerin öğrenim belgeleri tetkik edilerek E. okullarına göre dereceleri tayin edilir ve bunlar imtihana tabi tutularak seviyelerine uygun sınıflara alınırlar.

EZHERİYYE, Halvetiye tarikatı kollarından birinin adı. Kurucusu Şeyh Ebî Abdullah Muhammed b. Abdürrahman - üz'Züvâvî ül'Ezherî'dir.

EZİDA, Babil şehri yakınlarında, Akkadların Borsippa şehrinde, Babil tanrısı Nabu tapınağının adı.

EZİNE, Çanakkale iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 28 243 (1965), yüzölçümü 427 km², ilçeye bağlı köy sayısı 50 dir Geyikli adlı bir bucağı vardır. İlçe merkezi olan E. nin nüfusu 7 823 (1965) tür. E., Çanakkale ilinin batı bölümündeki ilçelerden biridir.

İlçe arazisinin orta ve batı bölümleri çukur düzlük, tepeli (50 - 200 m), kuzey ve güney tarafları dağlıktır (500 - 800 m). Batı kenarında E kasabasının bulunduğu ve ortasından Küçük Menderes çayının geniş vadisi içinde geçtiği çukur bölüm Neojen tabakalarından ve çay boyunca Dördüncü Zaman aluviyonlarından düz bir yapı gösterir. Bu tekne biçimli yer, çevredeki dağlardan çaya inen birçok derelerle yarılmıştır. Bu çukur yerin kuzeyinde yapısını başkalaşmış taşların, bu arada mermerlerin teşkil ettiği daha yüksek tepelikler uzanır. Güney tarafındaki yükseklikler, yapısı gnays ve mikaşistlerle genç volkanik taşlar olan tepeliklerdir. İlçenin batı bölümünde Geyikli çevresi de aluviyonlu ve Neojen tabakalı alçak düzlüklerdir. Geyikli'nin güneyinde çok aşınmış genişçe bir granitli arazi vardır.

EZİNE: Baransel caddesi

İlçenin Ege Denizine bakan kıyıları çok yerde düzce uzanışlı, yer yer delta düzlükleriyle bunlar arasında kalmış yüksekçe yarlar şeklindedir.

İlçenin başlıca akarsuyu Küçük Menderes çayıdır; bu çay kışları geçit veremeyecek kadar genişler, yazın ise çekilir. İlçenin çukur yerleri tarla ve bahçe alanlarıdır. Dağlık yerlerde ise çam, meşe orman ve fundalıkları bulunur. Zeytinlikler de vardır. İlçe halkının başlıca geçim kaynağı hayvancılık, tarım ve bahçeciliktir. Her yıl çokça koyun, kuzu, sığır, tahıl, baklagiller, sebze, beyaz peynir, kaşar peyniri başka yerlere gönderilir. E., Geyikli ve Bergaz'da (1 200 nüfuslu) zeytin yağı yapımevleri vardır.

E. kasabası, Akçin deresi boyunda ve bu derenin Küçük Menderes çayına karıştığı yerin güneyinde, ovadan 100 - 200 m yükseklikte bir tepeliğin eteğinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 35 m dir. Son 40 yıl içinde nüfusu iki kat artmıştır (1927 de 4 000 iken 1967 de 8 000 kadar). Belediyesi 1886 da kurulmuş, imar planı 1946 da yapılmıştır. Akçin deresi ve Küçük Menderes üzerinde köprüleri, içme ve kullanma suyu, elektriği, mezbahası vardır. alış verişi canlıdır. Edremit - Ayvacık - Çanakkale yolu E. den geçer; E., daha dar bir yol ile Bayramiç üzerinden Çan'a, öte yandan da Geyikli iskelesine bağlıdır. Haftada bir gün pazar kurulur, her yıl 9 Eylülde eşya ve hayvan panayırı açılır, ilgi görür. Kasabada ilk okul ve orta okul, otel, lokanta, fırınlar, sinema, çarşı vardır. Temelsiz minaresiyle Ulucami görülecek yerlerdendir.

İlçenin sağlık kaynakları ve turistik yerleri olarak Kestanbolu kaplıcaları ile Akçakeçili ılıcası vardır, Her ikisi de ilçenin batı bölümünde, Geyikli bucağının güneyinde, denizden birkaç km içeride, palamut ormanları ve fundalıklar arasında, güzel manzaralı yerlerdedir. Kestanbolu kaplıcaları gelişmeye başlamıştır. Kaplıcanın yanında Eski Çağda ün salmış bir şehrin harabeleri vardır. Bu çevrede sıcak sular birçok yerlerden kaynar. Asıl kaynak, sıcaklığı 75°C derece olan tuzlu bir sudur. Banyo yapma yerleri, havuzları vardır. Bu sular, romatizmaya iyi gelmektedir. Akçakeçili ılıcasında sular İzbirlik deresi içinden kaynar. Çıktığı yerin biraz ilerisinde bir hamam vardır. Suyun aktığı yerlerdeki şifalı çamura çevre halkı *yara kapatan* adını vermişlerdir. Bu su, raşitiklerde, adenitlilerde, cerrahî tüberkülozda çok faydalar sağlar. İyi olmayan yaralara bu suyun çamuru sürülerek, çabuk kapandığı eskiden beri bilinir — R. İ.

EZİNEPAZARI Amasya ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. Il merkezinin doğusunda bulunan ve merkezi 576 nüfuslu Aydınca köyü olan bu bucağın adı, 1964 te Aydınca olmuştur. bk. AMASYA.

EZINGE [*ęzinį*], Hollanda'da Groningen ilinde büyük bir hüyük yeri. Aş. yu. M. Ö III. yüzyılda yerleşme yeri olarak kurulmuştur. Toprak altından pek çok evler ve çiftlikler çıkarılmıştır. Kazılardan elde edilen eşya Groningen müzesindedir.

EZION GEBER, Kızıl Deniz'in kuzeybatı ucunda, Elath yakınlarında eski bir liman - şehir. Eski İsrailliler Ophir'e gitmek için bu limandan yola çıkmışlardı.

EZRA veya ESDRAS (M. Ö. V. yüzyıl), Yahudi başhahamı ve Yahudi dini yasalarının derleyicisi. Babil'de ve İran'da yaşamıştır. İran hükümdarlık sarayında Yahudilik işlerini yönetmekle görevli idi. M. Ö. 398 veya 427 yılında büyük bir dindarlık şevki içinde yola çıkan birkaç bin kişilik bir kervanla Kudüs'e gitmiş, ora halkını, Mısır'-

dan hicret etmiş ruhban takımının eski geleneklere dayanarak kaleme aldığı *Musa kanunu*'nun kabule zorlanmıştır. Yeni doğmakta olan Yahudilik için bir temel prensip olan bir Yahudinin kendi dini dışından biriyle evlenmemesi» konusunda gayet kesin davranırdı. Filistin (Yuda) valisi Nehemia'nın yardımiyle kudüs'te ikinci Yahudi tapınağının yapımını tamamlatmıştır.

EZRA KİTAPLARI, Ezra ile ilgili olan kitaplar şunlardır:

I. *kitap*: Vakayinamelerden ve M. Ö. 300 yıllarında yazılmış olan Nehemia'nın kitabından önce kaleme alınmış olup Yahudi hicretinden önceki yeniden kuruluş olaylarını anlatır. Yararlandığı kaynaklar arasında İran saray arşivindeki belgeler büyük bir tarihî önem taşır.

II. *kitap*: (Kutsal Kitap'ın Lâtince nüshası) Vulgata'da Nehemia'nın kitabına verilen ad.

III. *kitap*: Vakayinamelerin kilise yasaklarını açıklayan kitaplarından alınmış parçalarla Nehemia ve E. K. nı ve peygamber Haggai'nin öğretilerini birleştiren bir kitap. Bütünüyle, Yahudi mabedinin (Kudüs) 16. Yuda kralı Yosias (M. Ö. VII. yüzyıl) tan M. Ö. III. yüzyıla kadar olan tarihçesini hikâye eder.

IV. *kitap*: I. yüzyılda İbranî veya Aramî dilinde yazılmış gerçekliği şüpheli bir kitap. Adı bilinmeyen bir Yahudi, Kudüs'ün 70 tarihinde Titus tarafından tahrip edil mesi sırrını çözmeğe çalışmaktadır. Bu sorunun cevabı, Ezra'ya mal edilen ve okuyucuları ahret hayatına ait büyük ümide yönelten yedi keşiften çıkarılmaktadır.

EZRAKÎ, Herevî Hakîm Ebû Bekir b. İsmâil Verrâk (ölm. 1130), Selçuklular çağı İran şairi. Özellikle kasideleriyle ün almıştır. Alparslan'ın oğlu, Herat'ta veya Nişabur'da hükümdarlık eden Tuğan Şah'ın en yakın arkadaşı idi. Bilgisini onun desteği ve teşviki ile artırdı, sanatta ilerledi. En güzel övgülerini onun için yazdı. Kirman hükümdarı Kavurd'un oğlu Amiranşah'a da kasideler sundu. *Elfiye ve Şelfiye* adlı eserini Tuğanşah'a sunduğu, önemli bir eser olan *Sindbadname* yi Farsça ve manzum olarak yazanın da E. olduğu o çağın bütün kaynaklarında belirtilmiştir. E. den birçok kaside, gazel, kıt'a, rubaî kalmıştır.

EZRAKİLER, Ezrakiyye (Ezârika) mezhep koluna bağlı olanlar. E., Şiîliğe karşı meydana çıkan Haricîler (b. bk.) in günümüze kadar gelen kollarından biridir. Bu mezhebin kurucusu Ebu Raşid Nâfı' b. el - Ezrak (ölm. H. 684 - 5) tır. El - Ezrak fikirlerini el - Ehvaz'da yaymaya başlamış ve burada ölmüştür.

E. e göre, Halife Ali b. Ebî Talib kâfirdir. Hz. Ali'yi öldüren İbn Mulcem doğru ve iyi bir harekette bulunmuştur. Osman b. Affan Talha, Zubeyr, Abdullah b. Abbas, Hz. Ayşe ve bunlarla birlikte hareket eden diğer sahabîler de kâfirdir. Hepsi de Hz. Ali gibi cehennemde daimî olarak kalacaklardır. Kendilerine katılmayanlar ve kendileri ile birlikte savaşmayanlar da kâfirdir. Bu kimselerin kadınları ve çocukları ile beraber katledilmeleri mübahtır. Zina yapan erkeklerin recmedilmemesi (taşlanmaması), ancak zina yapan kadınların recmedilmesi gerekir.

Müşriklerin (Allah'a eş koşanların) çocukları da babaları ile birlikte cehennemde daimî kalacaktır. Enbiyanın küçük veya büyük günah işleyeceğini söylemek küfürdür. Büyük günahlardan birini işleyen bir kimse, Allah'ın birliğine inansa bile kâfirdir. Çaldığı şey az veya çok da olsa, hırsızın mutlaka eli kesilmelidir. Sultana itaat şarttır. Verdiği emir haksız da olsa, buna karşı gelmek kâfirliktir ve idamı gerektirir.

E. in yukarıda özetlenen bu görüşleri İslâm dünyasında geniş tepkilere yol açmış; Ezrakîlik, aşırılığa vararak ayrılık yaratan ve doğru yoldan sapan bir mezhep olarak nitelendirilmiştir.

EZZELINO DA ROMANO [*eddzelino da romano*] (1194 - 1259), Germen İmparatoru II Friedrich'in üvey oğlu. Onara'da doğmuştur. Üvey babası kralın hizmetinde olarak Verona, Padova, Vicenza ve Mark Treviso'da derebeylik idareleri kurmuştur.

F

F Türk alfabesinin 7. harfi ve bu harfin işaret ettiği ses. Konsonlarımızın beşincisi olan bu sesin ve bunu gösteren harfin adı *fe*'dir. Latin alfabesine dayanan yazı sistemlerinde bu harf genel olarak 5. yeri alır.

Dudak - diş fonemlerinin ötümsüzü olan *f* sesi birçok dil grup ve ailelerinde aslî fonem olmamış, yerini ya dudak - diş fonemlerinin ötümlüsü olan *v*'ye, ya dudak seslerinden *b*'ye, *p*'ye, ya çift - dudak sesi *w*'ye, ya da soluklu dudak seslerinden *bh*, *ph*'ye bırakmış, bu sebeple de yazı olarak *f*, bu dillerin alfabe sistemlerinde yer almamıştır. Yakın Doğunun en eski dillerinden Sumercede, Akkadcada, Hititçede ve bunların yanıbaşında Ana Altaycada, Ana Hint - Avrupa dilinde, Ana Samicede, Ana Malezya - Polinezya dilinde *f* fonemi bulunmamış, bu ailelerin bazı kollarında sonradan *p*, *ph*, *w* fonemlerinden türemiştir. Gürcücede, Ermenicede, Litvancada, Fincede, Dravid grupundan Tamilcede, ayrıca Malay, Java ve Filipinlerdeki Tagalog dilinde de *f*, dilin fonemler çatısında yer almamıştır. Altay dillerinde *f*, yalnız Mancu kolunda, Sami dillerde de yalnız güney dalında *p*'den oluşmuştur; Arapçada vardır, İbrancada yoktur. Eski Türkçe ile Moğolca da *f*'yi tanımazlar. Hint - Avrupa ailesinin en eski dallarından olan Arî dillerin Hint kolunda bulunmadığı halde, İran kolunda çok eski bir çağda *ph*'den türemiştir; Yunanca ve Ermenice de *f* yerine soluklu *p*, yani *ph* kullanmıştır; Sanskrit, Tibet, Kore dillerinde de böyle olmuştur; Latincedeki *f*, Hint - Avrupa ana dilindeki *bh*'den, Germencedeki *f* ise aynı ana dildeki *p*'den türemiştir; İslav dalındaki *f*, işlek bir fonem olmamış, daha çok *ph*'yi, *th*'yi karşılamıştır. Buna karşılık, *f* Eski Mısırcanın, Kopt, Eski Kıbrıs - Numidya dillerinin, Etruskçanın, İbercenin, Çincenin, Japoncanın fonetik kuruluşunda yer almıştır.

Eski Mısır	Eski Fars	Eski Kıbrıs	Numidya	Doğu İber	Eski Etrusk

Eski Yakın Doğuda *f* esaslı yazı şekilleri

Mısır Hiyerg.	Mısır Demot.	Kopt	Turu Sina	Fenike	Batı İber	Batı Yunan	Eski Yunan	Latin
								F

Latin esaslı majüskül F'nin meydana gelişi

Yazı olarak F'nin türeyişi Eski Mısır hiyerogliflerinden «çengel, çivi» resmini gösteren bir işarete dayanır. Samiler bundan türettikleri (Turu Sina, Fenike) işaretin adını «wāw» (*wāwī* = çengel) koymuşlar ve bunu *w* sesini göstermek için kullanmışlardır. Eski batı Yunanlıları (Boiotia, Lakonia, Arkadia; doğuda da Korinthos) Fenikelilerin *w* sesi işaretini stilize ederek üst üste konmuş iki gamma (*ΓΓ* = F = digamma) şekline getirmiş ve bir aralık *v* sesi değeriyle kullandıktan sonra bunu alfabelerinden çıkarmışlardır. Fakat Latin alfabesi bunu muhafaza etmiştir. Arapçanın *f* (ف) yazısı, genel Samicede *p* sesini gösteren işaretten olmadır. Eski Aramî şekilden Nabatî yazı yoluyle oluşmuştur; en eski şekli Zebed yazıtında (512 yılı) görülür.

Kapital	Unkial	Yarı Unkial	Minüskül	Kürsif İtalik
F				

Latin esaslı Kürsif *f*'nin meydana gelişi

Eski Türk çevresinde ne *f* sesi bulunmuş, ne de bunu gösteren bir yazıya rastlanmıştır. Bunlar Gök Türkçeye büsbütün yabancı kalmışlardır. Ancak İranca ve Hintçe yoluyle *f* sesi, yabancı kelime ve adlarda kullanılmak üzere Uygur devrinde Türkçeyi zorlamıştır. Pehlevicede *p* sesini gösteren harf aynı zamanda *f* için de kullanılırdı; Soğdakçada da aynı harf hem *w*'yi hem *f*'yi ifade ederdi. Bunlara uyarak da Manihaî Türk alfabesinde *ph*, *f* için bir harfe (*p*'yi gösteren harfin üzerine bir nokta katarak) yer verildi, Uygur alfabesinde de *w*'yi gösteren harf *f* için de kullanıldı. Hint'ten gelen Türk Brāhmī alfabesinde *pha*'yı (Tibetçede de *pha*) gösteren bir harf bulunduğu gibi, Çinden gelen

Aramî	Doğu Nabatî	Batı Nabatî	Mande	Zebed (Arap.)	Kûfî	Nesih	Tâc
						ف	ڤ

Arap esaslı *f*'nin meydana gelişi

Passepa alfabesinde de *fa* için bir işaret yer aldı. Orhon - Yenisey alfabesinden türemiş olan Székely Macar alfabesinde *f*'yi gösteren harfin Türk yazısiyle hiçbir ilgisi yoktur; bu işaret geç zamanlarda Yunancanın *th* sesini gösteren θ harfinden türetilmiştir. — A. D.

Türk fonetiği: Türkçede *f* sesi bugün normal olarak yalnız yabancı kelimelerde kullanılır. *Fal, fırın, fırtına, fıçı, fol, fildekoz, fiğ, fikir, folklor, fonetik* gibi. Bundan başka, bu sese onomatope (Fr. onomatopée) lerde de sık sık rastlanır: *fıkırdamak, fokurdamak, küfür küfür, püfür püfür, üflemek* gibi. Türkçenin başka kollarında da

Pehlevi: f, p	Manihai: f, ph	Soğdak: w, f	Türk Uygur w, f	Turk Brahmi. pha	Tibet pha	Passepa: fa	Székel Macar: f
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	⊗⊕

Türk çevresinde *f, fa, p, ph, pha, w* esaslı yazılar

f sesi yalnız alıntılarda ve onomatopelerde kullanılır. Buna göre, Ana Türkçede kullanılmadığı anlaşılan bu ses, Türk diyalektlerinde substitution (b. bk.) yoluyle daha çok *p*'ye çevrilmektedir. Buna karşılık, *p, b* veya *v* sesleri yerine birçok Türk diyalektlerinde (Balkarca, Tatarca, Başkurtça v. b.) *f* sesi kullanılmaktadır: Eski Türkçe *kıptı* (= makas) > Balk. *kıftı*; Eski Türkçe *toprak* > Türkî *tofrak*; Türkçe *yaprak* > Balk. *zafrak*, Tat. *yafrak*; Türkçe *köprü* > Balk. *köfür*; Türkçe *ipek* (< *yipek*) > Kara Kalpıkça *cifek*, Başk. *cifek*.

Anadolu ve Rumeli'de de eski *p* sesinin bazı hallerde *f*'ye çevrildiğini biliyoruz: Eski Türkçe *yuvga, yuvka* > Türkçe *yufka*; Eski Türkçe *öpke* > Türkçe *öfke* (Türk diyalektlerinde *öfke* biçimi yanında *öyke* biçimi de kullanılır). Anadolu ağızlarında da bazı hallerde *v* sesi yerine *f* kullanılır: *evelek* (= labada) > *efelek*; *eveyik* (= üveyik) > *efeyik*. — H. E.

Çin: fa	Japon: fa Katakana	Japon: fa Hiragana	Kore: ph	Moğol: v, w	Mancu: f
乏	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Uzak Doğuda *f, fa, ph, v, w* esaslı yazılar

F (Fiz): elektrikte sığa (kapasite) birimi olan *farad*'ın sembolü. Anglo - Sakson ülkelerinde ısı birimi olan *Fahrenheit*'ın sembolü.

F (Genetik): F^1, bir çiftin çaprazlanmasından oluşan birinci inenler kuşağını; F^2, birinci kuşaktan iki bireyin çaprazlanmasından oluşan ikinci inenler kuşağını gösterir.
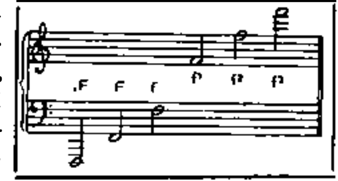
F (Kim.): Flüor'un kimyasal sembolü.

F (Mat.): $f(x)$ işareti, x değişkeninin fonksiyonları için en çok kullanılan semboldür.

F (Meteoroloji): iyonosfer (atmosferde havanın yoğun bir iyon yükü taşıdığı ve dolayısiyle elektrik için iletken olduğu yüksek bölgelerin tümü) in 200 km ile 400 km arasındaki yükseltilerde yer alan bölgesi.

F (Fotograf optiği): odak uzaklığı (F = 10 cm gibi). F/n: bir objektifin bağıl açıklığı (F/4,5 veya F: 4,5 gibi).

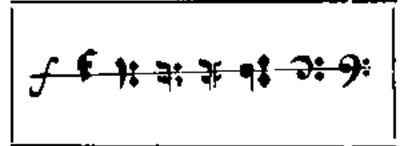
F (Mus.) 1. Fa (b. bk.) perdesinin Alman ve İngiliz sistemlerindeki adı; 2. (Okunuşu: fa) Tonik sol - fa yazısında herhangi bir tonalitenin alt dominant (b. bk.) perdesi: 3. Forte (= kuvvetli, şiddetli) teriminin kısaltması. Daha şiddetlisi için ff (fortissimo), en şiddetlisi için fff (forte fortissimo) yazılır. Dört ve daha çok f yazan besteciler de olmuştur. Bk. FA ANAHTARI, FE DELİĞİ.

Fa'lar

FA (Alm. ve İng. F, Fr. ve İta. Fa) [Mus.], mi ile sol arasındaki tam perde, ki de majör ve do minör tonalitelerinin dördüncü basamaklarıdır. Geleneksel Türk sanat musikisinde karşılığı acem (b. bk.), alt sekizlide acemaşiran (b. bk.) perdesidir. Bk. FA ANAHTARI, FA DİYEZ, FA MAJÖR, FA MİNÖR.

FA ANAHTARI (Fr. Clef de fa), iki noktasının arasında kalan çizgi üzerindeki notaların fa okunmasını sağlayan nota anahtarı. Do anahtarından bir beşli aşağıdadır. Portenin alttan üçüncü çizgisinde bulunursa bariton anahtarı, dördüncü çizgide bulunursa bas anahtarı, en üst çizgide bulunursa basaltı anahtarı (İng. sub - bass clef) adını alır. Biçimi fa notasının harf karşılığı olan F harfinden türemiştir.

Fa anahtarı

FA BEMOL (Alm. Fes, Fr. Fa bémol, İng. f flat), fa perdesinin yarım ton pesleştirilmişi. Mi perdesinin anarmoniğidir.

FA DİYEZ (Alm. Fis, Fr. Fa dièse, İng. f sharp), yarım ton yükseltilmiş fa perdesi. Geleneksel Türk sanat musikisindeki karşılığı *evc* veya *mahur* (alt sekizlide *ırak* veya *geveşt*) perdeleridir.

Fa diyez majör (Alm. fis - dur): durağı fa diyez sesi olan majör tonalite. Donanımında altı tane diyez bulunur.

Fa diyez minör (Alm. fis - moll): durağı fa diyez perdesi olan minör tonalite. Donanımında üç diyez bulunur.

FA MAJÖR (Alm. F - dur), durağı fa perdesi olan majör tonalite. Donanımında bir bemol bulunur. Beethoven'in 6. (Pastoral) ve 8. senfonileri örnek gösterilerek açık, şen ve pastoral karakterde olduğu söylenir.

FA MİNÖR (Alm. f - moll), durağı fa perdesi olan minör tonalite. Donanımında dört bemol bulunur.

FA NGUM (ölm. 1374), Laos krallığının kurucusu. Yukarı Mekong bölgesinin Thai soyundan bir önderi olan babasının sığınmış olduğu Angkor sarayında büyütülen F. N., kral Rhmer'in kızlarından biriyle evlenmiştir. Kayın babası 1345 tarihlerinde F. N. un emrine, kaybolan prensliğini tekrar fethetmek üzere bir ordu vermiştir. Çieng Dong Çieng Tong (sonraki Luang Prabang) da kendini kral ilân ettiren F. N., Vieng Çan (şimdıki Vientian) ı zaptetmiş ve 1353 te resmen Lan Çang krallığının hükümdarı olmuştur. 1373 de tahttan indirilmiştir.

FABA (Bot.): bk. BAKLA.

FABER [*fābır*], **Johann Lothar von** (1817 - 1896), Alman sanayicisi. Stein (Nürnberg) da doğmuş, orada ölmüştür. Nürnberg'te büyük babası Kaspar Faber'ın kurmuş olduğu kurşun kalemi fabrikasını babasından sonra idare etmiştir.

FABER [*fābīr*], **Knud** (1862 - 1956), Danimarka'lı hekim. Odensee'de doğmuş, Kopenhag'da ölmüştür. Kopenhag'da profesör iken özel olarak tetanos toksini ve bağırsak atrofisi, Achylia gastrica, gastrit, bağırsak menşeli had kansızlık ve veremle savaş üzerinde araştırmalarda bulunmuştur.

FABIA, Gens (Roma tarihi): bk. FABIUS.

FABIAN SOCIETY [*fęybiīn sīsąyīti*], bazı İngiliz aydınlarınca 1883 de kurulan bir birlik. Bu aydınlar, Marxizme ve bunun sınıflar savaşı düşüncesine karşı cephe alarak sosyalizmi anayasa çerçevesinde ve tedrici bir gelişme yolundan gerçekleştirmek istiyorlardı. Kurucular, Romalı general Fabius Cunctator'un sabır ve teenniye dayanan başarılı taktiğinden örneklendikleri için derneklerine onun adını vermişlerdi. Sydney Webb ile eşi, George Bernard Shaw ve Henry George Wells birliğin yöneticileri idi. Shaw, 1899 da *Fabians Essays* (Fabiusçu denemeler) adlı bir kitap yayımladı. Fabius'çular 1893 te Independent Labour Party (Bağımsız İşçi Partisi) nin kuruluşuna katılmışlardır. 1918 de İngiliz İşçi Partisi açıkça F. S. nin programını kabul edince, F. S. İşçi Partisinin fikir kaynağı oldu. İşçi hükûmetinin birinci başbakanı Ramsay MacDonald F. S. den geliyordu. 1945 - 1951 yıllarında İşçi Partisi İngiltere've hâkim olunca F. S. nin üye sayısı artmıştı (aş. yu. 5 000). 1952 de Crossman *New Fabian Essays* (Yeni Fabiusçu denemeler) adlı bir eser yayımlamıştır.

FABIANA, Actio [*ąktio fabiąna*] (Roma huk.), *Actio Calvisiana* ile aynı maksada bağlı olmakla beraber, azatlı kölenin bir vasiyetname bırakması halinde efendisine tanınan dava açma hakkı.

FABİANA (Bot.), Patlıcangiller (*Solanaceae*) den bir bitki cinsi. *F. imbricata* türü Şili'de And dağlarının kuzeyinde, Peru ve Bolivya'da yetişir. Bitkinin odunundan *Lignum Fabianae* (Fabiana odunu) droğu elde edilir. Bileşiminde Fabianin alkaloidi vardır. Karaciğer ve idrar kesesi rahatsızlıklarına karşı kullanılır.

FABIQLA, Doña Fabiola de Mora y Aragón (doğ. 1928), Belçika kraliçesi. Madrid'de doğmuştur. Bir İspanyol soylusu olan F., 15 aralık 1950 de Belçika kralı I. Balduin ile evlenmiştir.

FABIOLA

FABIUS (Roma tarihi). Eski Romalı soylu F. ailesinin M. Ö. V. yüzyılda Roma'da nüfuzlu bir mevkii vardı. Veji'lere karşı uğradığı ağır bir yenilgi sonunda (geleneğe göre 477 de Gremera ırmağı yakınında) ailenin şöhreti sönmüş, fakat M. Ö. IV. yüzyılda tekrar belirmiştir.

1. *Quintus Fabius Maximus Rullianus*: Beş defa *consul* olmuş, M. Ö 315 - 313 te *dictator*, 304 te *censor* olmuş, Samnit'lerle Etrusklara karşı başarı ile çarpışmıştır. 295 te, Publius Decius Mus ile beraber kesin sonuçlar veren Sentinum savaşını kazanmıştır. Censor olarak, Appius Claudius'un meydana getirdiği demokratik yeniliklere karşı koymuştur. Oğlu Quintus F. Maximus Gurges üç defa consul olmuştur (292, 276 ve 265).

2. *Quintus Fabius Maximus Verrucosus*: lakabı Cunctator (= tereddütçü) olup 1. nin torununun oğludur. M. Ö. aş. yu. 280 de doğmuş, 203 te ölmüştür. 233 ve 228 de *consul*, 230 da da *censor* olmuştur. Ancak çok yaşlandıktan sonradır ki Hannibal'a karşı açılan harpte büyük bir devlet adamı ve başbuğ olduğunu göstermiştir. Romalıların 217 de Trasimenus gölü kenarındaki yenilgilerinden sonra, F. dictator'luğa çağrılmıştır. Kartacalıların meydan savaşındaki üstünlüklerini iyi bildiği için birçok tenkit ve hücumlara göğüs gererek planını uygulamış ve savaştan kaçınmıştır. Bu prensip, Cannae (216) savaşından sonra Romalıların Italya'da stratejilerinin esası haline gelmiştir. F. 215, 214 ve 209 da *consul* olmuştur.

F., Tarentum'un (209) tekrar alınmasından başka büyük askerî başarı elde etmemiş ise de, Cannae yenilgisinden sonra Roma, ancak ondan aldığı manevî kuvvetle mukavemete devam edebilmiştir.

3. *Quintus Fabius Pictor*: Romalı ilk tarih yazarı. Yunanca bir Roma tarihi yazmıştır. Bu tarih, Roma'nın kurulmasından 2. Pun harbine kadar uzanır. Bu eser, Polybios, Livius, Halikarnassos'lu Dionysios ve Diodoros tarafından kullanılmış ve sonradan Latinceye de çevrilmiştir.

FABİZM veya FAVİZM (< Lat. *faba* = bakla) [Hekimlik], çiğ veya pişmiş bakla veya bakla unu yenilmesinden, hattâ bazan da bir bakla tarlasında bakla çiçeklerinin kokusunu solunmaktan oluşan zehirlenme. Bir alkaloidin yol açtığı bu zehirlenmenin belirtileri, ishal, kusma, sarılık (icterus), bazan da sindirim kanamalarıdır. Bu zehirlenme, vakaların % 10 unda ölüme yol açar. Tedavisi, su diyeti, kardiyatonik (kalbi kuvvetlendiren) ilâçlar, glükozlu serum ve ağır durumlarda kan naklidir.

FABLIAU [*fablıǭ*] (Fr. *fable* = masal kelimesinden, eski Fransızcanın *fableau* kelimesinin Picardie lehçesinde aldığı şekil), Orta Çağ Fransa'sında söylenen, konusu neşeli, kısa, manzum halk hikâyesi.

Önceleri, Antik Çağ masallarının doğrudan doğruya tercümesi veya adaptasyonu olan F., XII. yüzyıl ortalarına doğru apayrı bir tür meydana getirmiştir. Günümüze kadar yaşayan 150 kadar F. örneği arasında bir gelişme sezmek mümkündür. Bu tür, ahlâkçı ve güldürücü hayvan hikâyelerinden (XII. yüzyıl) başlayarak XIII. yüzyılın maskaraca, kaba saba hikâyelerinden geçer ve XVI. yüzyıl ortalarında yazılan hicivli metinlere ulaşır. Bu F. ların başlıca değeri, Orta Çağ törelerini yansıtan tasvirleri, geniş hayalli, canlı bir deyişle ve özlü bir şekil altında edebiyata kazandırmış olmasıdır. Köylü, burjuva, aldatılan koca, papaz, F. yazarlarının en çok taşlamaktan hoşlandığı hedeflerdir. Bu hikâyeciklerin en tanınmışları arasında şunları belirtebiliriz: en eski örnek olduğu (1170 den önce) sanılan *Richeut* (ad); *Brunain* (ad); *La vache du prêtre* (Papazın ineği); *Estula* (ad); *La Male Honte* (kişileştirilmiş mana ismi); *Les trois aveugles de Compiègne* (Compiègne şehrinin üç körü); *Le Vair Palafroi* (Alaca küheylân); *Bérengier* (ad).

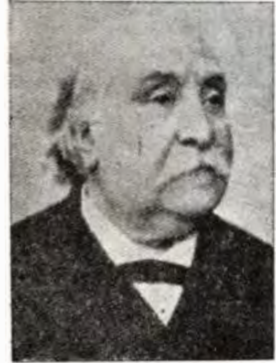
Örnek olarak, XIII. yüzyılda Picardie'li şair Huon le Roi'nın yazdığı *Alaca küheylân* F. sunu anlatalım: Fakir bir şövalye. zengin bir soylunun kızına âşık olur; alaca küheylânına binerek gizli bir orman yolundan sık sık sevdiğinin şatosuna buluşmaya gider. Kızla evlenmek isterse de, parasız olduğu için baştan savulur. Genç beyzade ünlü bir kişi olan amcasını aracı koyar; fakat amca, kızı yeğeni

adına isteyecek yerde kendisi için ister. Düğün alayı ile gelin götürmek için güzel bir at aranır. Genç şövalye kendi atını yollar. Fakat alaca küheylân gelini kaçırıp bildiği gizli yoldan doğruca âşığının şatosuna getirir. İki genç evlenirler ve biri hasis babasından, öteki de dönek amcasından mirasa konarak zengin olurlar.

FABRE [*fabr*], **Emile** (1869 - 1955), Fransız tiyatro yazarı. Metz'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1894 te *Comme ils sont tous* (Nasıl da hepsi böyle) oyunuyle piyes yazarlığına başlayan F., *L'argent* (Para) [1895] ve *Le bien d'autrui* (Başkasının malı) [1897] adlı eserlerini oynatmıştır. 1901 den itibaren, gerçekçi bir dille politikacılarla bankerleri hicveden aşağıdaki piyeslerini vermiştir: *La vie publique* (Kamu hayatı) [1901], *Les ventres dorés* (Altın göbekler) [1914]. Bu taşlama eğilimi ile dramlarında karşımıza çıkar. *La maison d'argile* (Balçık ev) [1907], *Un grand bourgeois* (Ünlü bir burjuva) [1914]; *La maison sous l'orage* (Fırtınaya tutulan ev) [1920]. Başkaca, Balzac'ın iki romanını sahneye adapte etmiştir: *La rabouilleuse* (Suları bulandıran kadın) [1903]; *César Birotteau* (ad) [1911]. F., 1913 - 1936 yılları arasında Comédie - Française tiyatrosu yöneticiliğinde bulunmuştur.

E. FABRE

FABRE [*fabr*], **Ferdinand** (1827 1898), Fransız yazarı ve romancısı. Bédarieux'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Gençliğinde iki şiir kitabı yayımladıktan sonra romancılığa başlamış, ilk eseri olan *Les Courbezon* (Courbezon ailesi) [1862] adlı romaniyle Balzac'ın ardılı olarak nitelenmiştir. Bundan sonra, Cévennes'li köylülerle köy papazlarının yaşayışını konu edinen romanlarında tamamiyle objektif bir tutum görülür. *Julien Savignac* (ad) [1853]; *Le chevrier* (Keçi çobanı) [1868]; *L'Abbé Tigrane* (Keşiş Tigrane) [1873]; *Le roman d'un peintre* (Bir ressamın romanı) [1878]; *Mon oncle Célestin* (Amcam Célestin) [1881]; *Lucifer* (İblis) [1884]; *Madame Fuster* (ad) [1887] v. b. *Un illuminé* (Bir meczup) [1881] adlı eseri en ünlü romanı sayılır.

F. FABRE

FABRE [*fabr*], **Jean Henri** (1823 - 1915), Fransız yazarı ve böcekler bilgini (entomologiste). Saint - Léons (Aveyron) da doğmuş, Sérignan - du - Comtat (Vaucluse) da ölmüştür. Yazdığı pek çok vülgarizasyon kitapları arasında *La science élémentaire* (İlme giriş) [1862 - 1865]; *Les Ravageurs, recits de l'oncle Paul sur les insectes nuisibles* (Muzurlar, zararlı böcekler üzerine Paul amcanın hikâyeleri) [1870]; *Astronomie élémentaire* (Başlangıç astronomi) [1872]; *Les auxiliaires* (Faydalı hayvanlar) [1873] v. b.

J. H. FABRE

F., özellikle böcekler üzerindeki gözlemleriyle tanınır. Bu incelemelerini *Souvenirs entomologiques* (Böcekler dünyasından hatıralar) [1870 - 1889] adlı eserinde canlı ve renkli bir üslûpla dile getirmiştir. 1910 yılı Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır.

FABRE [*fabr*], **Lucien** (1889 - 1952), Fransız mühendisi ve yazarı. Tarn'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1913 te Ecole Centrale'den çıkmış, çeşitli askerî ve sınaî icatlar yapmıştır. En tanınmış eserleri: *Connaissance de la déesse* (Tanrıça ile tanışma) [1920]; *Rabevel ou le Mal des ardents* (Rabevel veya ateşlilerin hastalığı) [Goncourt armağanı, 1923]. Bir iş adamının Balzac çeşnisinde romanı olan bu eser, aynı zamanda 1870 ten beri birbirini izlemiş olan kuşakların hayat hikâyelerini de kapsar.

FABRE D'ÉGLANTINE [*fabr deglãtin*], **Philippe - François - Nazaire** (1755 - 1794), Fransız komedi yazarı. Carcassonne'da doğmuş, Paris'te giyotin ile idam edilmiştir. Önceleri ihtilâl'de rol almış olan F., ihtilâl idaresinin değiştirdiği ay adlarının bir kısmını bulan yazardır. Kuruluşları pek sağlam olmamakla beraber eğlenceli olan komedilerinin birkaçında Rousseau taraflısı görünür. *Il pleut, bergère* (Çoban kızı, yağmur yağıyor) adlı şiiri bir halk şarkısı haline gelmiştir. Başlıca eserleri: *Le Philinte de Molière* (Molière'in *Philinte* adlı kişisi) [1791]; *Les précepteurs* (Eğitmenler) [1800].

FABRE D'ÉGLANTINE

FABRE - LUCE [*fabrlüs*], **Alfred** (doğ. 1889), Fransız yazarı. Paris'te doğmuştur. *La victoire* (Zafer) [1924] adlı eseriyle harp suçluluğu tezine karşı koymuştur. Anlaşma politikasını savunan *Journal intime* (Mahrem günlük) [1938] adlı kitabı, Almanların Fransa'ya yürüyüşünden sonra *Journal de la France* (Fransa günlüğü) [1940 - 1942] ve en sonra da *Journal de l'Europe* (Avrupa günlüğü) [1947] adını almıştır. Gestapo tarafından tutuklandığı ve Kurtuluştan sonra Fransız hapishanelerinde geçirdiği aylara ait hatıralarını *Double prison* (Çifte hapis) [1946] adlı kitabında dile getirmiştir.

FABRIANO, İtalya'da, Ancona eyaletinde, Esino nehrinin kolu olan Giano üzerinde bir şehir. Nüfusu 29 200 dür. XII. yüzyılda kurulmuş büyük kâğıt fabrikaları vardır.

FABRICE [*fabris*], **Alfred, Graf von** (1818 - 1891), Saksonyalı general ve devlet adamı. Quesnoy - sur - Deule (Lille) de doğmuş, Dresden'da ölmüştür. 1866 da Saksonya'nın Prusya'ya karşı açtığı harpte veliaht Prens Albert'in kumandasındaki ordunun Bohemya'daki Saksonya kolordusuna komuta etmiş ve barıştan sonra Saksonya harbiye nazırı olmuştur. Alman - Fransız harbi sonundaki mütarekede başbakanın temsilcisi olarak Fransa'da kalmış ve barış önce-

si müzakerelerini yürütmüştür. 1876 da devlet bakanlığına, 1882 de de dış işleri bakanlığına getirilmiştir.

FABRICI [*fabriçi*], **Acquapendente'li Girolamo** (1533 - 1619), İtalyan anatomi uzmanı ve cerrahı. Acquapendente'de doğmuş, Padua'da olmüştür. Fallopio (b. bk.) nun öğrencisi olmuş, 1562 de Padua üniversitesi anatomi kürsüsünde onun yerine geçmiş, deskriptif anatomi çalışmalariyle yetinmeyip araştırmalarında karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji verilerini de göz önünde bulundurmuş, toplardamarlardaki kapakçık (Lat. *valvula*) ları keşfetmiştir.

FABRICIUS [*fabritsius*], **David** (1564 - 1617), Hollandalı ilâhiyatçı ve astronom. Esens (Doğu Frisya) te doğmuş, Osteel (Aurich yakınında) de ölmüştür.

F., 12 ağustos 1596 da değişken ışıklı Mira Ceti (Balina takım yıldızında O [o mikron] yıldızı) yıldızını keşfetmiştir.

FABRICIUS [*fabrikius*], **Gaius Luscinus** (Roma tar.): *consul* olarak M. Ö. 282 ve 278 de Samnit ve Lucan'lara karşı savaşmış, 280 de Pyrrhos ile Romalı harp esirlerinin geri verilmesi konusunda görüşmeler yapmıştır. Söylentiye göre, 278 de bir hainin kendisine Pyrrhos'u zehirlemesi için yaptığı teklifi reddetmiş ve Pyrrhos'u ikaz etmiştir. Sonraki yüzyıllarda F. adalet ve ahlâk bakımından örnek sayılırdı.

FABRICIUS [*fabritsius*], **Johannes** (1587 - 1615), Hollandalı astronom. David F. un oğlu olup Resterhafe (Aurich) de doğmuş, Marienhafe'de ölmüştür. Aralık 1610 da güneşin lekelerini keşfetmiş ve bunların yer değiştirmelerinden güneşin döndüğü sonucuna varmıştır.

FABRİKA, makine ile seri halinde çeşitli cins eşya yapılan yer. Yapılan şeyler kullanma ve tüketim malzemesi olduğu gibi, makine ve makine parçaları da olabilir. F. larda, değeri itibarî olarak düşük olan ham maddeler muhtelif şekillerde işlenerek değeri yüksek mamul maddeler haline getirilir. Bir F. da ya ham veya yarı mamul maddeler işlenir. Buna göre elde edilen mamuller de ya başka bir maksat için kullanır veya doğrudan doğruya tüketilir. Örnek olarak, bir iplik F. sı ham madde olan yün, pamuk v. b. işleyerek iplik yapar. Tekstil F. sı ise bu iplikten kumaş dokuyarak tüketime sürer. Çok eski medeniyetlerde de insanlar, basit tesislerde, iptidaî âlet ve takımlar ile çeşitli eserler meydana getirmişlerdir. Daha sonra bunlardan F. lar doğmuştur.

Modern anlamdaki F. lar XIX. yüzyılda kurulmaya başlanmıştır. Çünkü buhar, motor ve elektrik enerjilerini üreten makinelerden ancak o tarihten sonra faydalanılabilmiştir. Şu halde, batının sanayileşmesi fiilî olarak geçen yüzyılda başlamıştır, denebiler. Bu hususta nüfus artışının, başka bir deyimle tüketimin de rolü olduğu şüphesizdir. Dünyada ilk sanayileşme İngiltere ve Belçıka'da başlamış, diğer ülkelere yayılmıştır.

El işi ile F. ların seri halindeki imalâtı birbirinden çok farklı olduğundan makine kullanılmağa başlandığından beri üretim yükselmiş, birçok mamuller ucuzlamış ve dolayısiyle sürüm artmıştır.

F., çok taraflı bir tesis olduğundan iş bölümünü ve planlı bir teşkilât kurulmasını gerektirir. Personel sayısının yüksek olması sebebiyle de emniyet, sağlık ve sosyal hizmetlerle ilgili birtakım problemler ortaya çıkar. Bunlar iş kanunları ve iş anlaşmalariyle düzenlenmiş olduğu gibi, ayrıca işçi hakları sendikalar tarafından da korunmaktadır. Bu konuda bk. İŞ KANUNU, İŞÇİ HAKLARI, İŞÇİ SENDİKALARI, GREV.

Bir F. nın kuruluşunda yerinin seçimi büyük önem taşır; bu yer, iptidaî maddelerle yardımcı maddelerin sağlanıp taşınmasına, mamullerin sürüm yerlerine ulaştırılmasına, işletme enerjisinin sağlanmasına, iş gücünün bulunmasına v. b. ihtiyaçlara kolaylıkla cevap verecek şekilde seçilir; böylece işletmenin rentabilitesi sağlanmış olur.

F. cılıkta, mamulün elde edilmesiyle onun dağıtımı, satışı birbirinden ayrı mütalâa edilir. El işinde imalâtçı daha ziyade siparişe göre çalıştığından müşteri ile patron ilişkisi daha sıkıdır. F. da ise alıcının arzusu yerine piyasaya ve stoka göre çalışmak esastır. Bununla beraber, istisnalar yok değildir; meselâ otomobil imalâtında bile özel sipariş kabul edilmektedir.

Seri fabrikasyonda parçalar önceden tesbit edilmiş bir akış hattına göre yer ve el değiştirir; her işçi bunlar üzerine belirli parçaları monte eder ve böylece nihaî eser meydana getirilir. F. lar genellikle bu şekilde çalışır; otomobil, motosiklet, bisiklet, radyo, buz dolabı, çamaşır makinesi gibi mamuller böyle yapılır. Bununla beraber zamanımızda yalnız parça yapan veya parça yapımı ile hiç uğraşmayıp yalnız seri halinde montaj yapan F. lar da vardır (montaj F. ları). Eğer meydana getirilerek eser, yer değiştirmeyip bir ekip çalışmasını gerektiriyorsa, bu ameliyeye de inşaat denir. Gemi, uçak, lokomotif ve vagon bu şekilde yapılır. Geniş çapta imalât yapan Amerika Birleşik Devletleri gibi bazı ülkelerde bu taşıtlar da bank sistemine göre inşa edilmektedir. F., iş bölümü esasına göre atelye denilen bölümlere ayrılmıştır. Bu atelyeler kendi ihtisasları içinde ayrı ayrı parçaları hazırlayarak montaj atelyesine verirler.

Bizde imalâthane ve atelyeler çok eski tarihlerden beri mevcuttu. Demir ve diğer madenleri işlemek için kurulmuş olan bu yapımevlerinde çeşitli malzemeler yapılmıştır. Çelik imali ise uzun zamandan beri biliniyordu. Bundan çeşitli silâhlar yapılıp kullanılmıştır. Bu bakımdan Türkiye'de harp sanayiinin tarihi eskidir. Bunların bütününe imalât-ı harbiye adı verilirdi. Bu arada gemi yapan F. lara tersane, top yapanlara tophane, fes yapanlara da feshane denirdi. Bunlardan yalnız tersane adı zamanımıza kadar kalmıştır. Evvelce Istanbul'da top imal edilen semtin bugün sadece adı kalmıştır (Tophane). O zamanın top imalâthanesi daha çok bir top dökümhanesi şeklinde idi. Türklerde eskiden beri top dökme tekniği vardı. Nitekim Fatih devrinden beri bizde top dökülmektedir.

Batı anlamındaki F. lar bizde XIX. yüzyıl sonlarına doğru kurulmağa başlamıştır. Bunlara örnek olarak: cam F. sı, deri ve kundura F. sı, fes ve kumaş F. sı gösterilebilir. Nitekim o zamanlar Türkiye cam ve kumaş ihraç etmiştir. Gemi sanayiinde de Osmanlı imparatorluğu Avrupa'da birinci saflarda gitmekte idi. Bu gibi tesisler ilk kurulduğu anlarda büyük hamleler yapmışsa da, sonradan yerinde saymış ve hattâ gerilemiştir.

Bizde F. cılık I. Dünya Harbine kadar gelişememiş, ancak Cumhuriyetin ilânından, özellikle II. Dünya Harbinden sonra bu alanda büyük hamleler başlamıştır. Bugün demir-çelik, mansucat, şeker, ispirto, çimento, sunî gübre, deri ve kösele, şişe - cam, plastik eşya, elektrik ampulleri, kâğıt, radyo, buz dolabı, çamaşır makinesi, otomobil lastiği, otomobil, vagon ve lokomotif v. b. F. larımız ile elektrik enerjisi üreten santrallerimiz, gemi tezgâhlarımız gerek dev-

let gerek özel teşebbüs eliyle işletilmekte ve büyük gelecekler vadetmektedir. Harp sanayiine ait Kırıkkale yapımı mamullerimiz ise batı ülkelerinde dahi rağbet görmektedir. Bu gelişmelere paralel olarak sanayi ve işçi işlerini düzenleyen bir sanayi ve bir çalışma bakanlığı kurulmuştur.

Fabrika organizasyonu: Rasyonel çalışmanın ana faktörlerinden biri de teşkilâttır. Ancak, bütün F. ların aynı organizasyona sahip olmadıkları da bir gerçektir. Bu husus imal edilen şeylerin cinsine, F. nın yerine ve personelin durumuna bağlıdır. Bu bakımlardan standard bir F. organisazyonu yapılamaz. Bu hususta bir fikir vermek üzere herhangi bir F. nın organizasyonunu basit olarak özetleyelim; Bir F. da evvelâ bir yönetim organı (genel müdür v. b.) ile buna bağlı iki müdürlük bulunur. Bu müdürlüklerden biri teknik, diğeri idarî (veya ticarî) dir. Teknik müdürlüğe bağlı teknik büro (hesap, konstrüksiyon) ve işletme başmühendislikleri vardır. İdarî (ticarî) müdüre ise personel, muhasebe ve malzeme servisleri bağlıdır. F. nın durum ve kapasitesi ile ilgili olarak teknik, emniyet, sosyal tesisler v. b. teşekküller de ayrıca teşkilâta ilâve edilir.

FABRITIUS [*fabriţsius*], **Carel** (1622 - 1654), Hollandalı ressam. Midden - Beemster'de doğmuş, Delft'te ölmüştür.

1641 de Rembrandt'ın öğrencisi olduğu söylenir. Rembrandt için karakteristik olan aydınlık - karanlık tezatları F. ta da bulunur; fakat onun paleti daha geniş bir renk gamı gösterir. F. bu özelliğiyle Vermeer'in öncüsü sayılır.

C. FABRITIUS

Eserleri: «Saka kuşu» (La Haye); «Erkek portresi» (Rotterdam); «Genç erkek portresi» (München); «Nöbetçi» (Schwerin).

Kardeşi **Barent F.** (aş. yu. 1624 - 1673) Midden-Beemster'de doğmuş, Amsterdam'da ölmüştür. Bu ressam da kardeşi gibi Rembrandt'ın etkisinden kurtulamamıştır. Eserleri: «İbrahim'e gelen üç melek» (Arras müzesi); «Tapınağa takdim» (Kopenhag); «Willem van der Helm» portresi (Amsterdam); «Laboratuvarında kimyacı» (Stockholm).

FABRY [*fabri*], **Charles** (1867 - 1945), Fransız fizikçisi. Marsilya'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1921 de Sorbonne üniversitesi profesörlüğüne tayin edilmiş ve optik enstitüsü müdürü olmuştur. Çalışmalarının çoğu optikle ilgilidir. İlkin Pérot, sonra da Buisson ile birlikte çok dalgalı girişim (interférence) leri inceleyerek bunları metroloji (ölçübilim) ye, spektroskopi (yani ışık tayfının ve daha genel olarak da elektromagnetik ışınımların incelenmesi) ye ve gök fiziğine uygulamıştır. Laboratuvarlarda tayf *raie*'lerinin, yani güneş ışığı tayfının renklerini ayıran loş çizgilerin ince yapısının incelenmesine yarayan bir interferometre icat etmiş, spektroskop yardımiyle mükemmel bir şekilde tesbit edilmiş, nirengilerden yararlanarak uluslararası bir dalga uzunluğu sistemi tesbit etmiş, metrenin uzunluğunu kadmiyumun kırmızı *raie*'sinin dalga uzunluğuna göre ölçmüştür (1913). Yaptığı deneylerden biri, optikteki Doppler - Fizeau prensipini doğrudan doğruya sağlamasına imkân vermiştir. *Physique et astrophysique* (Fizik ve astrofizik) [1935] adlı bir eser yayımlamıştır. 1927 de Bilimler Akademisine üye seçilmiştir.

Ch. FABRY

FABULA (Lat., Fr. Fable, Alm. Fabel, İng. Fable): 1. Bir epik veya dramatik eserin esasını meydana getiren vaka. Bu vaka geleneklerden veya günün yaşanmış olaylarından alınabileceği gibi, yazar tarafından uydurulmuş da olabilir.

2. İnsan niteliklerini kişileştirip tipik durumlarda canlandırarak bir ibret dersi çıkarmak üzere hayvanlardan ve başkaca tabiat varlıklarından faydalanan, taşlayıcı veya öğretici maksatla kaleme alınmış hikâye. F. nın vatanı, bütün timsalî (allégorique) edebiyat eserlerinde olduğu gibi, eski doğudur. *Pançatantra* adlı Hint F. lariyle Arapların *Lokman* F. sı meşhurdur. M. Ö. VI. yüzyılda kaleme alınmış en eski Yunan F. derlemesi Aisopos'a mal edilir. *Ecbasis captivi*, *Reinecke Fuchs* ve *Froschmäuse*'ler gibi eserlerde görüldüğü üzere, taşlamlı F. larda hayvan destanı tarzında epik bir şekillenme imkânı mevcut olmasına rağmen, bu eserin, Phaidrus'un Latince kitabında (M. S. I. yüzyıl) ve sonraki mensur şeklinde öğretici bir üslûba bürünmüş olması, onun ta XVIII. yüzyıla kadar rağbette kalmasını sağlamıştır. Reform devrinde F. özellikle rağbette idi. La Fontaine bu türe saray çevresinin zarif üslûbunu kazandırmış ve yerli, yabancı ve birçok yazarlarca taklit edilmiştir.

Zamanımızda F. türü çeşitli ülkelerde çeşitli yazarlarca yeniden canlandırılmak istenmişse de, fazla başarı kazanmamıştır. F. nın, çocukların anlayabileceği bir dilde geliştirilmesi gayretleri pek sonuç vermemiştir. İçinde gizli olan politik veya sosyal taşlamayı kavrayamayacak yaştaki çocuğa F. konularını ahlâk dersi gibi örnek vermek çoğu zaman yararlı olmaktan ziyade zararlıdır.

F. türünde en başarılı yazarlar arasında Almanya'da Lessing, Gellert, Hagedorn; İspanya'da Juan Ruiz, Tomás de Iriarte, Samaniego; İtalya'da Pignotte; İngiltere'de Gay, Johnson, Moore; Rusya'da Bogdanoviç ve özellikle Krılov sayılabilir. Bu son ülkede F., yerine göre, Fransa'dan daha popüler veya daha felsefî şekiller almıştır.

Bizde F. örnekleri, La Fontaine tercümeleri olarak Tanzimattan beri manzum ve mensur şekillerde verilmiştir. Fakat en başarılı örnekler Orhan Veli Kanık'ın manzum tercümeleridir. Bk. HAYVAN MASALI.

FABVIER [*favye*], **Charles Nicolas, Baron** (1782 - 1855), Fransız generali. Pont - à - Mousson'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1823 te Osmanlı devletine baş kaldıran Yunanlılara gönüllü olarak katılmış, 1827 de Atina'nın savunmasını yönetmiştir.

FACETIAE [Lat. *faketie*] (Edeb.), kuvvetli bir hiciv diliyle Latince olarak yazılan, çoğunluk taşlamalı veya aşk konulu kısa hikâyeler. Bu türün yaratıcısı olan Francesco Poggio Bracciolini'nin *Libri facetiarum IV* [1470] adındaki eseri Almanya'da çeşitli baskılar, tercümeler ve taklitlerle bir edebî okul haline gelmiş, bu türlü Latince ve Almanca derlemelerin hazırlanmasına yol açmıştır.

FAC - SIMILE (Basım.): bk. TIPKIBASIM.

FAÇAN veya FUŞAN («Buddha Dağı»), Çin'de, Kanton'un batısında, Pei - Kyanğ nehri deltasında bir şehir. Nüfusu 200 000 dir. F. önemli bir «bacasız» endüstri şehridir; küçük küçük aile işletmelerinde geniş çapta demir ve metal işlenerek mamuller yapılır. F. «Çin'in Birmingham'i» diye anılır.

FAÇETALI SARAY (Rus. *Granovitaya Palata*; Fr. *Palais à Facettes*), Çar III. İvan (1462 - 1505) ın Kreml' (Kremlin) surları içinde yaptırdığı saray. 1487 - 1491 yılları boyunca İtalyan mimarları Mario Ruffo ile Pietro Antonio Solario yönetiminde Rus işçileri tarafından yapılan saraya «Façetalı» adının verilmesi cephe duvarlarının bir elmasın üzerindeki façetaları andıracak şekilde kabartılı yontulmuş olmasından ileri gelir. Saray, dikdörtgen biçiminde bir tek

FAÇETALI SARAY: İç görünüş

salondan ibarettir. Bu salonun kubbeleri, canlı renklere boyanmış kare biçimli muazzam bir sütuna dayatılmıştır. Çar, yabancıları bu salonda kabul eder ve burada divan kurardı.

FADA, Afrika'da, Çad'da, Ennedi bölgesinde bir vaha.

FADA N'GURMA, Batı Afrika'da, Yukarı Volta Cumhuriyetinde, Uagadugu ile Niamey arasında bir şehir. Nüfusu 5 100 dür. F. eyaletinin başşehridir. F. eyaletinin nüfusu 224 000 dir.

FADDEEVSKİY (Coğ.): bk. YENİ SİBİRYA ADALARI.

FADEEV [*fadeyev*], **Aleksandr Aleksandroviç** (1901 - 1956), Sovyet romancısı. Kimri (Tver') de doğmuş, Moskova'da ölmüştür. Geniş açıklamalara yer veren, psikolojik romanlar yazmıştır. Yazarın ününü sağlayan *Razgrom* (Yenilgi) [1927] romanı, iç harbin Vladivostok'un kuzeyindeki Ussuri bölgesinde cereyan eden dramatik olaylarını işlemiştir. *Molodaya Gvardiya* (Genç muhafızlar alayı) [1945] adlı romanı da büyük başarı kazanmıştır. Sovyet Yazarları Birliği başkanlığı gibi çok yüksek bir görevde bulunmasına rağmen Birliğin 1955 kongresinde kendisine yöneltilen tenkitlerden son derece üzülerek içkili bulunduğu bir sırada kendini öldürdüğü söylenir.

A. A. FADEEV

FADEEV [*fadeyev*], **Rostilav Andreeviç** (1824 - 1884), Rus generali ve yazarı. Ekaterinoslav'da doğmuş, Odessa'da ölmüştür. Petersburg topçu okulunda okumuş, Kafkasya ve Kırım seferleri (1855) ne katılmış, Sivastopol kuşatmasında bulunmuş, sonra da 1877 Balkan seferine katılmıştır. Alman düşmanı, panslavist ve bir salt hükümdarlık taraflısı olan F. birçok eserler bırakmıştır: *Sest'desyat let Kavkazskoy voyni* (16 yıl Kafkasya harbi) [1860]; *Pisma s Kavkaza* (Kafkasya mektupları) [1865]; *Voorujënnie silli Rossii* (Rusya'nın askerî gücü) [1867]; *Mnenie o vostoçnom voprose* (Doğu sorusu hakkında görüşler) [1870]; *Pisma o sovremennom sostoyanii Rossii* (Çağdaş Rusya'nın durumu üzerine mektuplar) [1881].

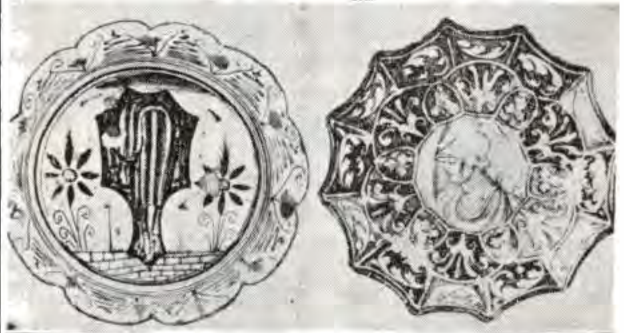
FADEN [*feydin*], **William,** (XVIII. yüzyıl), İngiliz atlas uzmanı. Memleketimizde yayımlanan *Cedid Atlas Tercüme*'si [1804] adlı ilk Türkçe atlas F. ın İngilizce atlasından faydalanılarak Mahmut Raif Efendi (b. bk.) tarafından hazırlanmış ve o zaman Üsküdar'da bulunan Matbaa - i Âmîre'de basılmıştır. Bu atlas, XVIII. yüzyılda Avrupa'da basılan atlaslara çok benzemektedir.

FADING [*feydiŋg*] (İng. = kuvvetten düşme, zayıflama) [Radyoteknik], verici ve alıcı istasyonlardaki verme ve alma ayarları değiştirilmediği halde, alınan dalganın şiddetinde azalıp çoğalmalar oluşması. F. olayı, özellikle 1 500 - 3 000 herzlik dalgalar üzerinde çalışan alıcı cihazlarda sinyallerin azalması ve hattâ geçici olarak yok olması şeklinde belirir. Radyoelektrik sinyallerinin kuvvetten düşmesinin ardından, özellikle geceleri, aşırı derecede kuvvetlenmeler meydana gelir. Kuvvetten düşmenin sebebi, atmosferin yüksek bölgelerindeki yansıtıcı tabakaların yüzeylerinin biçim değiştirmesidir Alıcı istasyonun antenine varan dalgalar, çeşitli uzunlukta yollar boyunca yayılır ve aynı noktaya birkaç dalga birden varırsa, bunlar bazan birbirlerini kuvvetlendirir, bazan da zayıflatır.

FADOGİYA (Fadogia), Kökboyasıgiller (*Rubiaceae*) familyasından 45 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu, tropik ve Güney Afrika'da yetişen otsu bitkilerdir.

FAEMUND [*femun*] veya **FEMUND GÖLÜ,** Norveç'in Hedmark ilinde bir göl. Yüzölçümü 204 km² dir. Sularını önce Trysil, sonradan Klar adını alan bir ırmak yolu ile Väner gölüne döker.

FAENZA [*faentsa*], (eski adı: Faventia), İtalya'nın Ravenna eyaletinde 51 000 (1960) nüfuslu bir şehir. XV ve XVI. yüzyıllarda büyük bir gelişmeye ulaşmış olan çiniciliği ile tanınmıştır. *Fayans* sözü bu şehrin adından türemiştir. Bu sanatın geleneği, yatılı bir meslek okulu, çinicilik müzesi ve çinicilik sanayii ile devam ettirilmektedir. M. Ö. 82 de Sulla'nın Marius kuvvetlerini, M. S. 542 de Totila'nın

FAENZA: Ayaklı bardak içi

Bizans ordusunu yenilgeye uğrattığı eski Faventia şehri Gotlar tarafından yakılıp yıkılmıştır. XVI. yüzyıldan beri kilise yönetiminde bir şehir olan F. nın en parlak çağlarından kalmış katedral (ilk Rönesans üslûbunda) ve birkaç saray vardır. F. II. Dünya Harbinde büyük hasara uğramıştır.

FÆRØERNE (Coğ.): bk. FÖRO ADALARI.

FAEX MEDICINALIS (Bot.): bk. BİRA MAYASI.

FẠFNIR veya FẠFNER, Skandinav mitolojisinde, Nibelungen'ların hazinelerini muhafaza eden ve Sigurd (Siegfried) tarafından öldürülmüş olan ejderha.

FAGACEAE (Bot.): bk. KAYINGİLLER.

FAGARA (Bot.), Sedefotugiller (*Rutaceae*) den 200 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinden *F. xanthoxyloides*'in kabuklarından zehirli Fagarin alkaloidi elde edilir. Fagarin alkaloidi tıpta en fazla kinidinin yerine kardiak fibrilasyonda kullanılır.

FĂGĂRAŞ [*fıgırạş*], Rumanya'da, Transilvanya (Mac. Erdély) da, Braşov bölgesinde, Olt kıyıları üzerinde bir şehir. Nüfusu 9 300 dür. İdarî bir önem taşıyan bu eski şehrin adı, güney Karpat dağlarındaki en sarp bir sıradağa verilmiştir. Bu dağlarda Rumanya'nın en yüksek noktaları bulunmaktadır (Negoiul tepesi, 2 535 m ve Maldoveanul tepesi, 2 543 m). Oldukça hantal şekiller gösteren tepeler, buzullaşmaların meydana getirdiği buz yalakları ile ayrılırlar.

FAGARIN (Bot.): bk. FAGARA.

FAGNALON (Phagnalon), Bileşikgiller (*Compositae*) den 30 türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu küçük ağaççıklar şeklindedir. Doğal olarak yayılma alanı Akdeniz çevresi memleketlerinden Orta Asya'ya kadar olan bölgedir.

FAGNAN [*fanyą̃*], **Edmond** (doğ. 1846), Fransız müsteşriki. Liége (Belçika) de doğmuştur. İbranî, Süryanî, Arap, Fars, Sanskrit ve Türk dillerini bilen F., 1873 ten itibaren Paris'te Millî Kütüphane'de doğu konularında incelemelerde ve çalışmalarda bulunduktan sonra 1884 te Cezayir'deki Yüksek Edebiyat Okulu (sonradan Fakülte olmuştur) nda Arap ve Fars edebiyatlarını okutmuştur. Bilim dergilerinde yayımladığı yazılarından başka, Arap ve Fars medeniyetleri üzerine kitaplar da yazmıştır.

FAGNANO DEI TOSCHI E DI SANT'ONOFRIO [*fanyạno dei tọski e di sant'onọfrio*], **Giulie Cesare** (1682-1766), İtalyan matematikçisi. Senigallia'da doğmuş, orada ölmüştür. Kendi kendini yetiştirmiş, pek erken matematikle ve hele o zamanlar daha yeni yeni uğraşılan infinitesimal hesapla ilgilenmiş ve bu matematik kolunun gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Araştırmaları, eliptik fonksiyonlar teorisinin hareket noktası olmuştur. Sonradan Euler bu teoriyi kurarken ilk mucidin keskin zekâsına hayranlığını da belirtmiştir. F. nun çalışmaları İtalyan fen dergilerinde çıktıktan sonra 1750 de *Produzioni matematiche* (Matematik ürünleri) adiyle yayımlanmıştır.

FAGONİA (Faganiya), Yabanikimyongiller (*Zygophyllaceae*) familyasından 40 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu çöl ve steplerde yetişir, Güneybatı Afrika, Kuzey Amerika, Meksika ve Şili'de, yalnız bir türü de (*F. cretica*) Kanarya adalarından Kıbrıs'a kadar olan bölgede yetişir. Güneybatı Afrika'da yetişen (*F. Jolyi*) türü halk tarafından deri hastalıklarına karşı kullanılmaktadır.

FAGOPYRUM (Bot.): bk. KARA BUĞDAY.

FAGOSİTLER (Fr. Phagocytes < Yun. *phagein* = yemek; *kytos* = hücre), kanda veya vücudun dokularında bulunabilecek veya oluşabilecek zararlı maddeleri, bakterileri v. b., içerilerine alarak hücrelerarası bir sindirim işlemiyle onları yok etme yolunda özel bir faaliyet gösteren hücreler. Bu hücreler, geriye doğru olan değişmelerden oluşan kalıntıları ve mikropları yok etmede de önemli rol oynarlar. F. hareketli veya sabit olurlar. Hareketli olanları: çokçekirdekli ve tekçekirdekli eozinofil (b. bk.) akyuvarlardır. Sabit olanları: kan damarlarının endotelyum hücreleri, bağ dokusunun sabit hücreleri, Küppfer hücreleri, retikülo - endotelyal (ağcık - endotelyum) hücrelerdir. Amiboizm özgülüğü (münferit hücrelerin bir dayanağa tırmanarak yer değiştirebilmeleri) olan F., bulundukları ortamın kimyasal değişmelerine karşı son derece hassastırlar.

FAGOSİTOZ (Fr. Phagocytose, < Yun. *phagein* = yemek; *kytos* = hücre; *osis* = durum), bazı protozoerler ile bazı vücut hücrelerinin belirli biçimdeki bazı cisimleri soğurabilme özellikleri (Bunlar bu soğurmayı, vücutlarının hücre plazmasının genişleyip yabancı cismi içerilerine almakla yaparlar). F. oldukça genel nitelikte bir olaydır. Kökayaklılar ve Kamçılılar dışında, bu olay özellikle ak seriden olan kan hücrelerinde, yani lökositlerle lenfositlerde kendini gösterir. F. olayı, geçen yüzyılın sonunda Meçnikov tarafından bazı deniz omurgasızlarının incelenmesi sırasında keşfedilmişti.

Üç çeşit F. olayı ayırt edilir: Makrofagositoz, mikrofagositoz ve ultrafagositoz. Makrofagositoz olayında alyuvarlar ve toz taneleri gibi iri cisimcikler soğurulur; bu işi makrofajlar (*histiocyte*'ler, yani ağdokusundan türeme bağdokusu serbest hücreleri, tekhücreli tipten tekçekirdekli akyuvarlar) yapar. Etkisi mikroplar üzerine olan mikrofagositozu mikrofajlar (çokçekirdekli akyuvarlar) oluşturur. Ultrafagositozun etkisi ise, kolloidal misel (Lat. *micella*) ler derecesinde büyük olan cisimcikler üzerine olup ultrafagositler (histiyositler ve atrositler [*athrocytes*]) tarafından meydana getirilir.

Uzun zamandan beri, fagositlerin birtakım uzantılar salarak soğurulacak cismi sardıkları kabul edilmişti. Son zamanlarda yapılan gözlemler ise bu uzantıların mevcut olmayabileceğini göstermiştir. Fagositin avı, bir çeşit ökse gö·evi yapan çevre sitoplazmasına yakalanmakta ve onun tarafından etrafı sarılmaktadır. Böylece yutulan cisimlerin kaderi başka başka olmaktadır. Bunlar ya hücrenin bir boşluğunda sindirilir, ya başka hücrelere gönderilir, ya da dışarıya atılır. Fakat bazan bu savaşta fagositin kendisi ölür.

F., organizmanın bellibaşlı savunma mekanizmalarından biridir (tabiî muafiyet). Bu olay aynı zamanda, larvaların gelişme sırasındaki biçim değiştirmelerinde, larvalık organlarının yok edilmesinde de rol oynar.

FAGOT (Fr. Basson), ağaçtan yapılan çift kamışlı nefesli bir saz. Obva ailesinin en kalın sesli üyesi olarak orkestra, bando (armoni mızıkası) ve oda musikisinde kullanılır. Hafif konik bir boru olan gövdesi çok uzun (2 m 95 cm) olduğundan kendi üzerine katlanmıştır. Birincisi kısa, ikincisi uzun olan iki dal (Fr. branche) ile bunları alttan birleştiren küvet (Fr. culasse) olmak üzere üç parçaya ayrılır. Çift kamışın takıldığı madenden ince ve kıvrık borucuk (Fr. bocal) gövdenin kısa parçası olan 1. dala girer. Uzun dalın tepesi başlık veya kalpak (Fr. pavillon) adını alır.

F. un genliği dört sekizliyi bulursa da en sık kullanılan sesleri alt iki sekizli - dekilerdir. Kalın sesleri gür ve homurtulu, orta sesleri dolgun, tatlı ve duygulu, tizlere çıktıkça gülünçlüdür. Adının, ya biçimi odun demetine benzediği için İta. *fagotto* (demet, deste) veya yapıldığı malzemeye bakılarak Yun. *fagos* (Lat. *fagus* = kayın ağacı) kelimesinden türetildiği sanılan F. u ilk olarak kimin yaptığı tartışma konusudur. Tatlı flüt (İta. flauto dolce) ailesine daha kalın sesli bir üye kazandırmak düşüncesiyle ve tatlı flüt, Pommer, Krummhorn ile Dolcino (b. bk.) çalgılarından ilham alınarak 1520 de Ferrara'da Afrano degli Albonesi tarafından yapılmış olabilir. Bugünkü biçimini XIX. yüzyıl ortasında Carl Almenräder, J. A. Heckel ve W. Heckel in çalışmalariyle almış, tiz sesleri XX. yüzyılda özel etkiler için kullanılmaya başlanmıştır. Bk. KONTRAFAGOT. — G. O.

a b
FAGOT: a. Modern Alman sistemi; b. Modern Fransız sistemi

FAGUET [*fagę*], **Emile** (1847 - 1916), Fransız edebiyat tarihçisi ve tenkitçisi. La Roche - sur - Yon (Vendée) da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Ecole Normale Supérieure'de okumuş, 1883 te edebiyat doktoru olmuş, Sorbonne üniversitesinde profesörlük etmiştir. F. nin edebiyat tenkitçiliğine, Ferdinand Brunetière'in bilimsel metodu ile Jules Lemaître'in empresyonizmi arasında yer verilebilir. Çeşitli gazetelerde incelemeler yayımlamış ve «Journal des Débats» gazetesinde Jules Lemaître'in yerine geçmiş olan F. verimli bir tenkitçi olmuş, 30 yıl süren edebî çalışmaları sırasında ortalama her yıl bir kitap yayımlamıştır. En tanınmış edebiyat tarihi ve edebiyat tenkidi ile ilgili eserleri şunlardır: *La tragédie française au XVIe siècle* (XVI. yüzyılda Fransız trajedisi) [tez, 1883]; *Les grands maîtres du XVIIe siècle* (XVII. yüzyılın büyük üstatları) [1885]; *Dix - Neuvième Siècle, études littéraires* (On dokuzuncu yüzyıl, edebî incelemeler) [1887]; *Dix - Septième Siècle, Dix - Huitième Siècle* (On Yedinci yüzyıl, On Sekizinci yüzyıl) [1890]; *Politiques et moralistes du XIXe siècle* (XIX. yüzyıl siyasetçileri ve ahlâkçıları) [1891 - 1900]; *Seizième Siècle* (On Altıncı yüzyıl) [1894]. *Histoire de la littérature française* (Fransız edebiyatı tarihi) [1900 - 1901]: *La politique comparée de Voltaire, Rousseau et Montesquieu* (Voltaire, Rousseau ve Montesquieu'nün siyasetlerinin karşılaştırılması) [1902]; *Propos littéraires* (Edebiyat konuşmaları) [1902 - 1909]; *Propos de théâtre* (Tiyatro konuşmaları) [1903 - 1905]; *En lisant Nietzsche* (Nietzsche'yi okurken) [1904]; *Pour qu'on lise Platon* (Eflatun'un okunması için) [1905]; *Rousseau penseur* (Düşünür Rousseau) [1912]; *L'art de lire* (Okuma sanatı) [1912].

E. FAGUET

E. 1900 yılında Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

FAGUS (Bot.): bk. KAYIN.

FAGUS [*fagüs*] **veya** asıl adiyle **FAILLET** [*fayę*], **Georges Eugène** (1872 - 1933), kralcı Fransız şairi. Bruxelles'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Bir radikalin oğlu olan ve sürgünde doğan F., daha gençken kralcı Katoliklere katılmıştır. Şiirleri sembolist olarak sınıflandırılır, belli başlıları şunlardır: *Colloque sentimental entre Emile Zola et Fagus* (Emile Zola ile Fagus arasında hissî konuşma [1898]; *Testament de ma vie première* (İlk hayatımın vasiyetnamesi) [1898]; *Ixion* (ad) [1903]; *La danse macabre* (Ölüler dansı) [1920].

FAĞFUR, Çin'de yapılan bir çeşit porselen. F. yarı saydam çini gibidir. F. dan tabak, kâse, fincan, vazo, süs eşyası, biblo v. b. yapılır. F. cinsi porselenler ilk olarak Çin'liler tarafından yapılmıştır. Özellikle XVIII. yüzyılda, Osmanlı sarayına doğudan birçok F. eşya hediye olarak gelmiştir. Çin F. ları dayanıklılığı ve çok ince işleri ile dünyaca şöhret kazanmıştır.

FAHH (FAḪḪ), Mekke'den pek uzak olmayan bir vadi. Hüseyin b. Ali - b. Hasan 169 (786) da, Ali torunlarından birçokları ile birlikte burada öldürülmüştür. Bundan dolayı F. günü, Kerbelâ günü gibi, Şiîlerce bir matem günü kabul edilerek o gün F. şehitleri için matem tutulur. Hicrî 169 yılında Medine'de akraba ve arkadaşları tarafından lider seçilen Hüseyin, sadık taraftarlarından bir kısmını toplayarak Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. F. ta karşılaştığı Abbâsî kuvvetleri az sayıdaki koruyucularını dağıtmış ve kendisini de Ali torunlarından birçoğu ile beraber öldürmüştür. Öldüğü ve akrabaları ile beraber gömüldüğü yer (bugün El-Şuhadâ) Mekkelilerce kutsal sayılır ve burada her yıl tören yapılır. Bu kanlı savaştan kurtulan pek az kişiden biri Ali torunlarından İdris b. Abdullah b. Hasan'dır ki, Mağrib'e kaçmış ve İdris Sülâlesinin atası olmuştur.

FAHIE [*fayi*] **METODU** (Telekomünikasyon), deniz altındaki bir kablonun kaçak yapan yerini bulmada kullanılan bir metot. Bozukluk olduğu gibi bırakılır ve kaçak yapan akımın yönüne zıt yönde akım veren bir pilin yardımiyle iki akım geçici bir süre için dengeye getirilir ve böylece kabloda hiçbir akım kalmadığı bir anda Wheatstone köprüsü ile yapılan normal deneme uygulanır. Bk. KÖPRÜ ve WHEATSTONE.

FA - HİEN veya FA - HSİEN (IV - V. yüzyıl), Çinli Buddha rahibi. 399 yılında birçok yol arkadaşlarıyle doğu Türkistan üzerinden kuzey Hindistan'a bir hac seferi yapmış ve 414 yılında Seylan ve Cava üzerinden memleketine dönmüştür. Buddhist memleketler üzerine yazdığı hatıralarını *Fo - kuo - ki* adlı eserinde anlatır. Bu kitap, eski Hindistan üzerine kaleme alınmış olan eserlerin en ünlüle-

rinden olup belge değerindedir. İleriki yüzyıllarda pek çok Çinli Buddha rahibi F. - H. i örnek almışlardır.

FAHL (FAHİL) veya FİḤL, İbranilerde PḤL ve Yunanlılarda Makedonya'daki Pella (Makedonya'daki ünlü tarihî şehir) şeklini alan bu isim, şimdi Şeri'a nehrinin doğu bölgesinin batı yamacında, Baysan'ın güneydoğusundaki harabelere verilir. Bu şehir Dekapolis (10 şehir) Birliği'ndendi ve bilhassa Kudüs'ün yıkılmasından önce, Hıristiyanların buraya çekilmeleri sebebiyle meşhur olmuştur. Bundan sonra Palaestina Secunda'ya girerek bir piskoposluk makamı olmuştur. Aknadayn Savaşından 6 ay sonra 635 de Müslümanlar, Şeria'nın doğu bölgesinde toplanmış bulunan Bizanslılara, bu şehir yakınlarında saldırmışlardı. Bizanslılar Baysan bendlerini yıkarak ovayı bataklık haline getirmişlerdi; fakat Müslümanlar Şeria'yı geçerek düşmanı kaçırmışlar ve bunun üzerine şehir de teslim olmuştur. Bu savaş Müslümanlarca «bataklıklar günü» diye de anılır.

Yakubi'ye göre, şehir halkı yarı yarıya Arap ve Yunanlı idi.

FAHLBERG [*fa̦lberg*], **Konstantin** (1850 - 1910), kimyacı. Tambov (Rusya) da doğmuş, Nassau (Almanya) da ölmüştür. Baltimore (U S. A.) da John Hopkins üniversitesinde profesörlük etmiş olan F., sakarinin şekerlilik hassasını keşfetmiş ve 1884 te bu maddenin sanayide imali imkânını hazırlamıştır.

FAHLCRANTZ [*fa̦lkrans*], **Carl - Johan** (1774 - 1861), İsveçli ressam. Stora - Tuna'da doğmuş, Stockholm'de ölmüştür. 1815 te Stockholm Akademisinde profesör olmuştur. Gece peyzajları tanınmıştır. Stockholm ve Helsinki müzelerinde tabloları vardır. En sevilen eseri, «Mehtapta Kalmar sarayı» adlı tablosudur. İsveç resim sanatında romantizmin başlıca temsilcisidir.

FAHLERZ [*fa̦lerts*] (Miner.), kurşunî bakırların cins adı. Bunlar, arsenikli ve antimonlu sülfürlerdir. Bu madenlerin içinde çoğunlukla gümüş bulunur.

FAHLUNİT (Fr. Fahlunite, İsveç'teki Fahlun şehrinin adından) [Miner.], hidratlı tabiî alüminyum ve magnezyum silikatı. Kordiyeritin bozulmasından meydana gelir.

FAHR, çok terekli Bektaşi tacı. Fahr-ı Edhemî tarikatı kurucusu İbrahim Edhem dört terekli taç giydiği için bu taca F. ı Edhemî adı verilmiştir. Hüseyin, on iki imamın başında gelenlerden olduğu için de on iki terekli taca F. ı Hüseynî denilir.

FAHRAN, Bingöl ilinin merkez ilçesine bağlı bir bucak. İl merkezinin kuzeydoğusunda bulunan ve merkezi Ağaçeli köyü olan bu bucağın adı, Ağaçeli olmuştur. Bk. BİNGÖL.

FAHREDDİN, Acemî efendi (ölm. 1460), Osmanlı din adamı ve şeyhülislâm. İkinci Murat'la Fatih Sultan Mehmet zamanında Molla Şemseddîn Fenârî'den sonra otuz yıl Şeyhülislâmlık etmiştir. İran'dan geldiği için «acemî» lakabıyle anılır. Din işlerinde oldukça derin bilgisi vardı; ancak dar görüşlü olduğu, hattâ bir ara Fatih'in sarayına giren bazı hurufîler (b. bk.) i fetva vererek yaktırdığı söylenir.

FAHREDDİN II. b. Korkmaz (1572 - 1635), Dürzî emiri; adı Avrupalı yazarlar tarafından, *Facardin, Fekkerdin* v. b. şekillerde yazılmıştır. Beni Man ailesinden dünyaya gelmiş, Istanbul'da ölmüştür. (1586) 944 te, babasının ölümünden sonra, Bâbiâli tarafından Dürzi emîri olarak tanınmıştır.

İlk zamanlarda işleri amcası Yusuf ile annesi idare etmiştir. F. ıdareyi 1633 de annesinin ölümünden sonra eline aldığı zaman, kuvvetini artırmağa çalışmış, etrafına bir hayli sekban askeri toplamış, babasının eski idare merkezi olan ve İbrahim Paşa'ya karşı savaşlar sırasında yıkılmış bulunan Beyrut şehrini yeniden yaptırıp tahkim etmiştir. Avrupa iş adamlarını oraya çekmeğe, Osmanlı devletine karşı savaşa girişmek için kendisine yardımları dokunabilecek Avrupa hükümdarları ile münasebetler kurmağa çalışmıştır. İlk zamanlarda, Bâbıâlinin istediği vergiyi muntazam ödemiş ve nüfuzunu yavaş yavaş Beyrut'tan Karmel'e kadar bütün bölgeye yaymıştır. Fakat onun, Hıristiyanların yardımı ile Suriye ve Filistin'de bağımsız bir devlet kurmak gibi büyük emelleri vardı. Bu maksatla 1608 de Toscana Büyükdukası I. Ferdinando ile bir anlaşma yapmıştır.

Dürzî emirinin sürekli artan kuvvetinden endişelenen Babiâli, Şam valisi Hafız Ahmet Paşa'ya onu itaat altına almasını emretmiştir. Vali iç taraflarına güçlükle girilen ve birçok kalelerle müdafaa edilen bu dağlık bölgede büyük bir başarı göstermemiştir. Fakat 1613 de Suriye kıyılarında bir Türk donanması gören F. deniz yolu ile Livorno'ya kaçmağa mecbur kalmış ve orada, Büyükduka II. Cosimo tarafından büyük merasimle karşılanmıştır. F. çok geçmeden bir Hıristiyan ordusu ile geri dönmüşse de, Suriye'de Türk hâkimiyetini kaldırmak ümidi boşa çıkmıştır. F., Dürzîlerin Dreux kontlarından birinin soyundan geldiğini kendisinin ise Godefroy de Bouillon'un torunlarından olduğunu iddia etmişse de, Hıristiyanları yeni bir haçlı seferi için kandıramamıştır. Bu sırada Ahmet Paşa, F. in Suriye'de vekil bıraktığı oğlu ile ailesini yola getirdiğinden F. ancak Ahmet Paşa'nın 1618 de Şam'dan alınmasından sonra Suriye'ye dönebilmiştir. Fakat emirlik Ali'ye geçtiği için bundan sonra hükûmet işlerini, bilhassa askerî işleri emir Ali adına idare etmiştir. F., Trablus emiri Beni Sıfa (Sayfa) ya karşı şiddetli bir savaş açmış ve adamları o sırada Şam valisi bulunan Mustafa Paşa'yı esir etmişlerse de, Babiali ile bozuşmaktan çekindiği ve Istanbul'un teveccühünü kazanmak istediği için paşayı derhal salıvermiştir. Fakat sonunda Osmanlı hükûmeti gerçeği anlamış ve F. in hâkimiyetine son vermek için küçük Ahmet Paşa büyük bir ordu ile Şam'a gönderilmiştir. Ali 1633 te, Safed'de yapılan bir çarpışmada ölmüş ve F. Yafa (Joppa) yakınlarında birkaç başarısız çarpışmadan sonra kaçmağa mecbur olmuştur. Önce Sayda'ya sonra da Beyrut'a gitmiş, fakat önünde bir Türk donanması yatan şehirde kalamamıştır. Bunun üzerine dağa çekilmişse de, Cezzin (Casale di Gezin) de tutulmuş ve zincire vurularak Istanbul'a gönderilmiştir. Oğullarından yalnız biri kaçmış, öbürleri ve kardeşi Yunus öldürülmüşlerdir. Yunus'un oğullarından kaçıp kurtulan Melhem sonradan Dürzîlere emir olmuştur.

FAHREDDİN RAZÎ (Biyog.): bk. RAZÎ.

FAHRETTİN ÇAVUŞ, Mehmet Fahrettin (ölm. 1916), kahramanlıklariyle ün yapmış bir Türk çavuşu. Urfa'lı Mustafa efendinin oğludur. 63. makineli tüfenk bölüğü 1. takım komutanı olarak Birinci Dünya Harbi'ne katılmış, özellikle Galiçya cephesinde, Avusturya'nın öteki savaş kesimlerinde cesaret, gözüpeklik ve üstün kahramanlıklariyle tanınmıştır. Adı *Harp Mecmuası*'na girmiştir. F. Ç 1916 da taarruz hazırlıkları yapılırken gönüllü olarak katıldığı bir keşif hareketi sırasında şehit düşmüş, adı verilen «Fahrettin Çavuş» tepesine gömülmüştür.

FAHRETTİN DEDE

FAHRETTİN DEDE (1854 1911), şair ve besteci olan bir Mevlevî şeyhi. Istanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Mevlevî şeyhlerinden Nazif dedenin oğludur. Özel derslerle Farsça, Arapça ve Fransızcayı öğrenmiştir. Babası ölünce Beşiktaş mevlevihanesi şeyhi olmuş, daha sonra dergâhını Haliç'teki Bahariye'ye nakletmiştir.

Şiirlerini divan tarzında ve dervişce yazan F. D. iyi ney çalardı. Ayin-i Şerifi ve tekke musikisine ait besteleri vardır.

FAHRETTİN MUBAREKŞAH (1130-1206), Türk bilgini ve tarihçisi. Gurîler zamanında Afganistan'da büyük devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri vardır. *Nesebname* adlı eserinde Guriler (b. bk.) tarihini anlatır. Bu eseri Fransızcaya çevrilmiştir.

F. M. en önemli eseri olan *Şecere-i Ensab*'da İslâm tarihinden, Türk dili ve edebiyatından, Türk kabilelerinden bahseder; bu kabilelerin sosyal teşkilâtları hakkında geniş bilgi verir. Bu eseri de İngilizceye çevrilmiştir.

F. M. heyecanlı bir Türk milliyetçisi olup Türklerin dünyadaki bütün milletlerden üstün olduğunu söylemiştir.

FAHRENHEIT [*fa-ĕnhayt*], **Gabriel Daniel** (1686-1736), Alman fizikçisi. Danzig'de doğmuş, La Haye'de ölmüştür. Danimarka'lı astronom Olaus Römer, kendisini termometrenin ıslahı işiyle uğraşmağa teşvik etmiş, F. 1714 te ilk hatasız termometreyi imal etmeyi başarmıştır. 1717 den itibaren Amsterdam'da yerleşen F., mükemmel barometrelerle civalı termometrelerden başka, yeni çeşit bir areometre, bir piknometre ve termometre esasına göre yükseklikleri ölçmeye yarayan bir hypsobarometre imal etmiştir. 1724 te F., Royal Society üyeliğine seçilmiştir.

F. derecesinde suyun donma noktası 32°, kaynama noktası ise 212° olarak gösterilir. F. derecesi İngilizce konuşulan ülkelerde kullanılır.

FAHRÎ (ölm. 1618), kağıt oymacılığında, yapıştırmacılık ve nakışçılıkta tanınmış Türk sanatçısı. Bursa'da doğmuş, Istanbul'da ölmüştür. Türkiye'de sanatının en meşhur temsilcisidir.

Fahri Oyması: Renkli bir kâğıt üzerine yazılmış yazıları veya çizilmiş resimleri oyarak çıkarttıktan sonra, oyulmuş ve kesilip çıkartılmış parçaları başka renkli bir kağıt, deri veya cama yapıştırmak suretiyle meydana getirilen yazı, çiçek ve manzara resimleri. Bu san'at XVI. yüzyılda İran'dan Türkiye'ye, XVII. yüzyılda da Türkiye'den batıya geçmiştir.

F. tarafından bu usul ile hazırlanan ve içinde güzel yazılar çiçekler ve bahçe resimleri bulunan bir albüm III. Murat'a takdim edilmiştir. Bu albüm şimdi Viyana saray kütüphanesindedir. Yine F. tarafından I. Ahmet için hazırlanan Gülistan oymasını I. Ahmet beğenmemişse de IV. Murat takdir etmiştir.

FAHRÎ, Şemseddin Muhammed Isfahanî, İranlı filolog. Başlıca eseri, 4. kısmı G. Salemann tarafından 1887 de yayımlanmış olan *Miyarü'l-Cemalî*'dir. 742-754 yıllarında Fars ve Irak'ta hüküm sürmüş olan İncu (İncûyan) sülâlesinden Cemalü'ddin Ebu İshak Muhammed Şah'a ithaf edildiğinden dolayı esere bu ad verilmiştir. Salemann'a göre F. nin *Mergûb-i Kulûb* (Gönüllerin sevgilisi) adında tasavvufî bir manzumesi de vardır. Hayatı ile ilgili fazla bir şey bilinmemektedir.

FAHRÎ KONSOLOS: bk. KONSOLOS.

FAHRÎ PAŞA (1860-1932), tanınmış hekimlerimizden ve tıp bilginlerimizden. Istanbul'da doğmuştur. Muhasebeci Süleyman beyin oğludur. Babasiyle beraber olarak bulunduğu Amasya'da, Farsça, Arapça ve Fransızcayı özel olarak öğrenmiştir. Istanbul'da Askerî Tıbbiye'yi bitirince, ihtisas yapmak üzere Almanya'ya gönderilmiştir. Berlin Tıp Fakültesi'nde meslek bilgilerini tamamlayan F. P., memlekete dönüşünde Askerî Tıbbiye'de yirmi yıl *Müdâvât-ı Sıhhiyye* ve *Hıfzıssıha* (Sağlık bakımı ve sağlığı koruma) dersini okutmuştur. Basılı eserleri şunlardır: *Hıfzıssıhha, Hıfzıssıhhat-i Beşer, Hıfzıssıhhat-i Mevâşî* (Hayvan sağlığını koruma), *Sıyam ve erkân-ı daire-i din-i İslâm* (Oruç ve İslâm dininin yol ve ilkeleri), *İlm-i meâdin* (Madenler ilmi), *İlm-ül arz* (Jeoloji), *Tıbb-ı Nebevî'den tabâbet ve hıfzıssıhha* (Peygamberimizin doktorluğundan, hekimlik ve sağlığı koruma), *Müdâvât-ı sıhhiyye* (Sağlık bakımı), *Müntahabât-ı sıhhiyye* (Sağlık bilgilerinden seçmeler), *Kolera ve tedâvî-i mukteziye* (Kolera ve tedavisi), *Hıfzıssıhhat-i iştigaalât-ı zihniyye* (Fikir çalışmalarında sağlığın korunması). F. P. nın ayrıca *İşkodra Tarih-î harbi* adlı bir de manzum kitabı basılmıştır.

FAHRİYE, şairlerin kendilerini övmek maksadıyle yazdıkları şiirlere verilen ad. F. ler bu maksatla özel olarak yazıldıkları gibi, kasideler ve başkalarını övmek için hazırlanan şiirler arasında da yer alırdı. Bizde F. yazanların başında Nef'i (b. bk.) gelir. Nef'i'de F. söylemek merakı o kadar fazladır ki Hz. Muhammed için yazdığı 40 beyitlik methiyenin 31 beytinde kendini övmüştür. Sümbülzade Vehbi (b. bk.) de tanınmış bir F. şairidir.
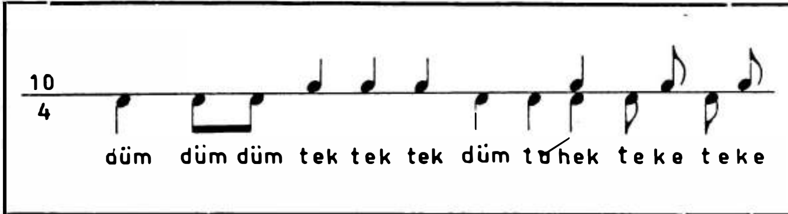
FAHRÜDDEVLE Ebü'l-Hasan Ali b. Ruknüddevle (950-997), Büveyhilerin bir valisi. 976 da babası ölünce payına, ağabeyi Azudüddevle'nin emri altında kalmak üzere Irak, Acem ve Azerbeycan valilikleri düşmüştür. Bu bölgeden ayrılan Isfahan ve dolayları ise üçüncü kardeş Muayyedüddevle'nin hissesine düşmüştü. Bu zat babasının vasiyetine uyduğu halde, F. istiklâl sevdasına kapılmış ve amcasının oğlu Bahtiyar b. Muizzüddevle'nin kışkırtmasiyle, ağabeyi Azudüddevle aleyhine komplo kurmağa başlamıştır. Azudüddevle, kardeşi üzerine asker göndermiş, F., Cürcan'daki kayınpederi Kabus b. Vaşmgir'in yanına kaçmıştır. Kabus'un topraklarını eline geçiren ve Cürcan'a vali tayin olunan Müayyedüddevle, Kabus'u 981-982 de Astarabad'da mağlûp etmiştir. Bunun üzerine F. ile Kabus, Horasan'da Sâmânilerden Husamüddevle'ye sığınmışlardır. Husamüddevle, Kabus ve F. nin kumandaları altındaki Horasanlıların, Cürcan'a yürümesi ise neticesiz kalmıştır. Muayyedüddevle'nin ölümünden sonra F. Nişapur'a çağırılmış (983-984), ölümüne kadar Medya, Taberistan ve Cürcan vilâyetlerinin başında kalmıştır. Azudüddevle 983 de ölünce oğulları arasında çıkan savaşta Bahaüddevle galip gelmiştir. Fakat 989-990 da emirü'l-umera ilân edildiği zaman, amcası F. bütün Irak'ı ele geçirmeğe kalkışmış ve bu maksatla Kürt reisi Bedr b. Hasanvayh ile bir antlaşma imzalamıştır. Müttefikler ayrı ayrı yollardan

Bağdad'a yürümüşler; Bahaüddevle üzerlerine bir ordu göndermişse de F. nin askerleri bir su baskınına uğrayınca savaştan vazgeçmişletdir.

FAHRÜLMÜLK, Ebü'l - Muzaffar Ali b. Nizamülmülk (1040 - 1106), Selçuklu veziri. 1092 de öldürülmüş olan meşhur vezir Nizamülmülk'ün büyük oğludur. Sultan Melik Şah'ın aynı yılda ölümü üzerine oğlu Berkyaruk sultan ilân edildiğinde, tahtını, ayaklanan amcalarına karşı savunmağa mecbur kalmıştır. F. o sırada Horasan'da bulunuyordu. Berkyaruk'un yanına gitmek istediği zaman, tahtta gözü olan küçük kardeşi Mahmud b. Melik Şah'ın adamları tarafından tecavüze uğramış ve Hemedan'a doğru kaçmağa mecbur olmuştur. Horasan'a sahip bulunan Tutuş önce F. ü öldürmek istemişse de, sonradan affetmiş ve kendisini vezir yapmıştır. Bir müddet sonra, Tutuş'un öldürüldüğü savaşta esir düşen F., Berkyaruk'un galip gelmesi üzerine serbest bırakılmıştır. Aynı yıl Berkyaruk F. ün kardeşi Muayyedülmülk'ü azledip yerine onu vezir tayin etmiştir. Fakat bir süre sonra F. Berkyaruk'u bırakmış, Horasan valisi olarak Nişapûr'da bulunan kardeşi Sencer'in hizmetine girmiştir. Orada 66 yaşında iken, Hasan Sabbah'ın bir fedaisi tarafından öldürülmüştür.

FAHRÜNNİSA MİHRİ HANIM (ölm. 1506), Türk kadın şairi. Amasya'da doğmuştur. «Belâyi» mahlasını kullanan bir şairin kızı olduğu zannedilmektedir. F. M. iyi ahlâkı, güzelliği ve irfanı ile şöhret yapmıştır. Çok genç yaşta öldüğü söylenir. Eserlerinden *Divan*'ı Ayasofya kütüphanesi vazmaları arasındadır. Yazılarının çoğunu zamanının şairlerinden Necati ve Zati'nin şiirlerine nazire olarak hazırlamıştır.

FAHTE (Ar. = üveyik kuşu), geleneksel Türk sanat musikisinde on birimli ve on üç vuruşlu bir usul. Akışı

FAHTE NOTASI

orta ağırlıkta (dakikada 42 - 44 birim) olup hızlı akanına aksak F. (b. bk.) denir. Bağımsız olarak peşrev, beste ve ilâhilerde kullanıldığı gibi zincir (b. bk.) usulünün ikinci bölümü olarak da kullanılmıştır. Notaya yazılırken birimini ikilik veya dörtlük nota ile göstermek gelenekleşmiştir.

FAIAL [*fayal*] (eskiden FAYAL), Asor (Açores) takımadalarının batı bölümünde bir ada. Nüfusu 24 000, başşehri Horta'dır. Büyük baş hayvan yetiştirir.

FAIDHERBE [*fedęrb*], **Louis Léon Cézar** (1818 - 1889), Fransız generali. Lille'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1854 - 1861 ve 1863 - 1865 yıllarında Senegambiya sömürgesi (Batı Afrika'da Senegal ve Gambia ırmakları arasında kalan bölge) genel valiliği süresince birçok seferlerle sömürge sınırlarını genişletmiştir. 1870 te millî savunma bakanı Gambetta, kendisini kuzey ordusu başkomutanlığına tayin etmiş, fakat Paris'i Alman kuşatmasından kurtarmak için aralık 1870 ve ocak 1871 de yaptığı üç taarruz savaşı neticesiz kalmıştır. Mütarekeden sonra Gambetta taraftarı olarak kısa bir süre millet meclisi üyeliğinde bulunan F., 1879 da senatör seçilmiştir. Senegambiya coğrafyasiyle etnolojisi ve dili konularındaki bilgilerin gelişmesine, gerek Saint - Louis'de 1860 tan itibaren yayımladığı «Annuaire du Sénégal» (Senegal Yıllığı) dergisiyle, gerek *Les dolmens d'Afrique* (Afrika dolmenleri) [1873], *Essai sur la langue Poul* (Pul dili üzerine deneme) [1875], *Le Soudan français* (Fransız Sudan'ı) [1884] ve *Le Sénégal* (Senegal) [1889] adlı yazılariyle hizmet etmiştir.

L. FAIDHERBE

FAIDIT, Gaucelm (Biyog.): bk. GAUCELM FAIDIT.

FAİK, Manastırlı, Salih (1825 - 1899), divan şairi. Manastır'da doğmuş, Istanbul'da ölmüştür. Manastırlı Hacı Ahmet beyin oğludur. Öğrenimini özel olarak yapmış, bir süre sonra, memurluk hayatına başlayarak kâtiplik, kaymakamlık, mutasarrıflıklarda bulunmuştur. Son görevi olan Sinop mutasarrıflığında iken emekliye ayrılmış ve Istanbul'a dönerek İstinye'de ölmüştür. Salih Faik beyin şiirlerini toplayan *Peymane* adındaki eseri, baştanbaşa rubaî türünde kaleme alınmış Farsça ve Türkçe güzel örneklerdir. Ancak bu eseri gibi var olduğu, yazıldığı bilinen *Divan*'ı ve Peygamberimizin sözlerini kapsayan *Bin hadîs*'i basılamamıştır. Basılı tek kitabı, *«Türkçe arûz»* udur. Yaşadığı devirde öz dile, sade ifadeye ve hece veznine değer vermiştir.

S. FAİK

FAİK ÂLİ OZANSOY (Biyog.): bk. OZANSOY, Faik Âli.

FAİK BEY, Hacı (ölm. 1890 - 1891), geleneksel Türk sanat musikisi bestecisi. Istanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Büyük kardeşi Neyzen Üsküdarlı Salim Bey gibi ney ve girift çalışmış, ayrıca hanende ve şair olarak da tanınmış, aralarında Sultan VI. Mehmet (Vahdettin), Hacı Kiramî Efendi, Üsküdarlı mersiyehan Hafız Hüseyin Tevfık Efendi, Hafız Ahmet Nazif ve Sait Öztoprak bulunan birçok öğrenci yetiştirmiş, Aksaray Kız Sanayi Mektebinde ve Haseki Hastahanesinde müdürlük yapmıştır. Üsküdar mevlevîhanesinde bir iki defa seslendirilmiş olan dügâh mevlevî ayininden başka birkaç ilâhisi ve 80 kadar dindışı sözlü eseri kalmış, bunlardan bir kısmının sözlerini *Faikü'l - âsâr* adlı şarkı dergisinde toplamıştır [1881].

FAİK ESAT ANDELİP (Biyog.): bk. ANDELİP, Faik Esat.

FAİK MEMDUH PAŞA (Biyog.): bk. MEHMET FAİK MEMDUH PAŞA.

FAİK PAŞA (1876-1916), Türk kolordu komutanlarından. I. Dünya Harbinde Kafkas cephesinde kolordusu başında şehit olmuştur. 1899 da Harbiyeden kurmay yüzbaşısı olarak mezun olmuş, aynı yıl Sisam'da, 1909 da Debre'de yarbay olarak vazife görmüştür. 1911 de Üsküdar mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Balkan Harbinde, Birinci kolordu kurmayı ve Birinci İşkodra Fırkası komutanı olarak savaşmış ve albaylığa yükselmiştir. 1913 de Istanbul Merkez kumandanı olmuş, 1914 te de generalliğe ve kolordu komutanlığına yükselmiştir.

FAİK PAŞA

FAİK PAŞA [doğum adı: **Jorj Della - Suda**] (1831 - 1913), İtalyan asıllı Türk ilim adamı ve askeri. Istanbul'da doğmuştur. Paris'te eczacılık tahsil etmiş, Istanbul Tıp Fakültesinde kimya profesörü olarak çalışmıştır. Askerî sıhhiye teşkilâtında ferikliğe (tümgeneral) kadar yükselmiştir.

Kızılay'ın kuruluşunda büyük hizmetlerde bulunmuştur.

FAİK PAŞA, Süleyman (1845 - 1909), Türk amirali. Istanbul'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Babası Girit Evkaf Müdürü olduğundan ilk öğrenimini Girit'te yapmış, sonra Deniz Harp Okulunu bitirmiştir. İngilizceyi kendi kendine öğrenmiştir. 1864 de Bursa adlı küçük ve eski bir savaş gemisiyle Ümit Burnu yolundan Basra'ya gidip gelmiş ve bu başarısından dolayı yüzbaşılığa yükseltilmiştir. Birçok defa, suvarisi bulunduğu gemilerle İngiltere, Fransa, İspanya ve Tunus'a seferler yapmıştır. 1877 Türk - Rus savaşlarında yararlık göstermiştir. Sonra Hobart Paşanın Bahriye Kurmay İkinci reisi ve 1885 te de 1. Reis olmuştur. Hür düşünceli olması sebebiyle II. Abdülhamit'e jurnal edilmiş, Fizan'a sürüleceği sırada Kıbrıs'a kaçarak kurtulmuş, Istanbul'a ancak 1908 de dönebilmiştir.

FAİK REŞAT (1851 - 1914), Türk edebiyatçısı ve edebiyat tarihçisi. Istanbul'da doğmuştur. Babası İzmir'li alay emini Hacı Tahir Efendidir. F. R., ilk ve orta öğrenimini Istanbul'da yaparak Serasker Kapısındaki hesap işleri kaleminde işe başlamış, bir yandan da özel öğretmenler elinde Arap ve Fars dilleri alanında yetişmiştir. 1880 yılında «Takvîm - i Vekayî» gazetesi başyazarlığına, bir yıl sonra da Varna millî eğitim müdürlüğüne tayin edilmiştir. Daha sonra Yanya millî eğitim müdürlüğünde bulunmuş olan F. R. Istanbul'da günlük gazetelerde yazarlık ve özel okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1908 ikinci meşrutiyet rejiminde «Takvîm - i vekayî» müdürlüğüne getirilmeden önce bir süre de Matbuat - ı dahiliye(iç basın) mümeyyizliği ve müdür muavinliği yapan F. R. «Takvîm - i vekayî» de faydalı hizmetlerde bulunmuştur. Daha sonraları Kadastro Okulu kitabet (kompozisyon) öğretmeni ve Dârülfünûn edebiyat tarihi öğretmeni olan F. R. Istanbul Kız Lisesi edebiyat öğretmenliğinde ve «Tarîh - i Osmanî Encümeni» nde muhabir üyelik yapmıştır. F. R. ın basılmış eserleri şunlardır: Şiirlerini biraraya toplayan *Güldeste*, seçilmiş hikâyelerinden biraraya gelme *Gencîne - i letâif*, Ali Nazîma beyle birlikte yayımladıkları *Mükemmel Osmanlı Lûgati*, *Muhtasar ve Musavver tarîh - i Osmanî*, *Hazîne - i müntehabât*, *Usûl - i Kıraat*, iki ciltlik *Külliyât - ı Letâif*, *Tarîh i edebiyyat - ı Osmaniyye*, *Eslaf ve zeyli*, *Teracüm - i ahvâl*, *İnşa ve kitabet*. Bu arada: *Matbuat - ı Osmaniyye tarihi*, şiir dergisi ve daha başka kitapları bir yangında yanmış veya kaybolmuştur.

FAİK REŞAT

FAİK SABRİ DURAN (Biyog.); bk. DURAN, Faik Sabri.

FAİL (Dil): bk. ÖZNE.

FAİL (Huk.), geniş anlamiyle, suç teşkil eden bir fiilin işlenmesinde müessir olan kişi. Tesir derecesine göre F. i, *aslî F. azmettiren*, *müşterek* (ortak) *F.* ve *ferî F.* olarak tasnif etmek gerekir.

Aslî fail: Suç teşkil eden fiili işleyen kişidir. Bir kişinin aslî F. sayılabilmesi için bu fiili bizzat işlemiş olması şart değildir. Suçu işlemek üzere bir tabiat kuvvetini, bir hayvanı veya ceza sorumluluğu olmayan bir kimseyi kullanan kişi de ceza hukuku bakımından aslî F. sayılır.

Azmettiren: Aslî F. de suç işleme niyetini uyandırarak onu suçu işlemeye zorlayan kişidir. Azmettirenin tesiri ile ortaya çıkan suç arasında bir sebep - netice ilişkisinin bulunduğu görüşünden hareket eden T. C. K. nu, azmettireni de bir çeşit aslî F. saymaktadır. T. C. K. (Md. 64. II) na göre, başkalarını cürüm ve kabahat işlemeye azmettirenler aslî F. gibi cezalandırılırlar. Ancak fiili işleyenin onu işlemekte ayrıca bir şahsî çıkarı olduğu anlaşılırsa azmettirenin cezası, ölüm yerine yirmi dört yıl ve müebbet hapis yerine yirmi yıl ağır hapistir. Diğer cezaların altıda biri indirilir.

Müşterek fail: Suç teşkil eden fiili başkası ve başkaları ile birlikte işleyen kişidir. Meselâ asıl F. mağduru bıçaklarken mağdurun kollarını tutarak kaçmasını veya kendisini savunmasını önleyen kişi müşterek F. dir. T. C. K. (Md. 64. I) na göre, birkaç kişi bir cürüm veya kabahatin işlenmesine iştirâk ettikleri takdirde fiili birlikle işlemiş olanların her biri o fiile mahsus ceza ile cezalandırılır.

Ferî fail: Suçun işlenmesinde aslî F., azmettiren veya müşterek F. kadar müessir olmamakla birlikte, suçun meydana gelmesini kolaylaştırmış olan kişidir. T. C. K. nda kimin ferî F. sayılacağı hâkimin takdirine bırakılmamış, ferî F. lik hallerinin tahdidi yoluna gidilmiştir. T. C. K. (Md. 65) na göre, 1. Suç işlemeye teşvik veya suçu işleme kararını takviye eden veyahut fiil işlendikten sonra yardım ve destekte bulunacağını vadeyleyen, 2. Suçun ne şekilde işleneceğine dair talimat veren veya fiilin işlenmesine yarayacak araç veya vasıtaları sağlayan, 3. suç işlenmeden önce veya işlendiği sırada yardım ve destekte bulunarak suçun işlenmesini kolaylaştıran kişi ferî F. sayılır. Ferî F., işlenmiş olan fiilin cezası ölüm veya müebbet ağır hapis olduğu takdirde on yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapisle cezalandırılır. Öteki hallerde ise kanunun öngördüğü cezanın yarısı indirilir. Bk. FİİL.

FAILSWORTH [*fẹlswīrth*], İngiltere'de, Lancashire'da, Manchester'ın kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 18 000 dir. Dokuma sanayii gelişmiştir.

FAIR DEAL [*fẹir dīl*], Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry S. Truman'ın 5 ocak 1949 da Kongreye yap-

tığı State of the Union Message (Birliğin durumu hakkında mesaj) de açıkladığı programa verdiği ad. Bu programın bir kısmını teşkil eden kanunlar şu gayelere hizmet eden tedbirleri içine alıyordu: Enflasyonu sınırlamak veya engellemek; tarıma yardım etmek ve mesken darlığını hafifletmek; medenî hakların korunması; bir millî sağlık planının hazırlanması; okullara federal bütçeden yardım yapılması; Taft-Hartley iş anlaşmasının kaldırılması. Truman, Franklin D. Roosevelt'in New Deal inin ruhuna sadık kalmışsa da, Roosevelt'in tamamlamadan öldüğü üç buçuk yıllık süreyi onun vekili olarak tamamlayıp 1948 te kendi hesabına seçildikten sonra, selefinin gölgesinden kurtulup millete kendine göre bir program sunmuştur.

FAIR OAKS [*fẹır ouks*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Virginia devletinde, Richmond'ın doğusunda bir yer. Burada 31 mayıs ve 1 haziran 1862 de McClellan komutasındaki Birlikçi (Federal) kuvvetler, J. E. Johnston komutasındaki konfedereler (Güneyliler) i yenmiştir. Birlikçilerin kayıpları 5031, konfederelerinki ise 6 134 kişidir. Bu savaşa Seven Pines (Yedi Çamlar) savaşı da denir.

FAIRBAIRN [*fẹırbeırn*], **Sir William** (1789-1874), İskoçyalı mühendis. Manchester (İngiltere) da doğmuş, Coldstream (İskoçya) de ölmüştür. Dokuma sanayiinde birçok mekanik usuller düşünmüş ve özellikle düz bir dönme hareketini çabuk gerive dönüşlü düz bir harekete dönüştürmeye yarayan bir düzen icat etmiştir. İlk defa olarak demirden gemiler yapmış ve Robert Stephenson ile birlikte borudan yapma bir köprü modelinin ihtira beratını almış ve bu model Menai (Wales) deki İngiliz köprüsünün yapılmasında uygulanmıştır.

FAIRBANKS [*fẹırbæŋks*], Alaska'nın içerlerinde bir kasaba. Nüfusu 10 050 dir. Üniversitesi vardır. 1902 yılında altın arayıcılar tarafından kurulan şehir, II. Dünya Harbi'nde önemli bir askerî üs olarak kullanılmıştır. Alaska demiryolunun son istasyonudur.

FAIRBANKS: Ana cadde

FAIRBANKS [*fẹırbæŋks*], **Douglas** (1883-1939), Amerika'lı sinema aktörü. Denver'da doğmuş, Santa Monica'da ölmüştür. New York'ta Shakespeare'in oyunlarını oynamakla aktörlüğe başlamış, 1914 te, Griffith'in himayesinde sinemaya geçmiştir. F., sinemada efsanevî bir kişilik yaratmıştır. İnce bıyıklı, zekî gülüşlü, gözüpek bir kahraman, maceracı bir süvaridir. Belli başlı filmleri «Hayatın paryaları» (1916), «New York'ta bir macera» (1916), «Kâbus ve batıl inanç» (1919), «Majeste Douglas» (1919), «Zoro'nun işareti» (1920), «Robin Hood» (1922), «Bağdad hırsızı» (1924), «Kara korsan» (1926), Demir maskeli adam» (1929) «Don Juan'ın özel hayatı» (1934). Oğlu, Küçük Douglas Fairbanks (doğ. 1907) da perdede babasının rollerini canlandırmakla tanınmış bir aktördür.

D. FAIRBANKS

FAIRFAX [*fẹırfæks*], **Thomas, Lord** (1612-1671), İngiliz generali. Denton'da doğmuş, Nuappleton (Yorkshire) da ölmüştür. İç savaşlar sırasında Parlamento davasını tutarak Marston Moor savaşına katılmış (14 haziran 1644), sonra Parlamento kuvvetlerini Gustave Adolphe metoduna göre yeniden teşkilandırarak Essex kontunun yerine bu kuvvetlerin komutasını ele almış ve Naseby zaferini kazanmıştır (14 haziran 1645); fakat kralın emrine karşı gelerek İskoçyalılar üzerine yürümediği için görevinden uzaklaştırılmıştır. Yerine geçen Cromwell'in ölümünden sonra yenilestirme (restauration) hareketinde Lambert'e karşı Monk tarafını tutmuş, II. Charles'ı geri getirmek üzere La Haye'e gönderilen komisyona başkanlık etmiştir (1660).

Th. FAIRFAX

FAIRFIELD [*fẹırfīld*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Connecticut'ta, Long Island boğazı üzerinde bir şehir. Nüfusu 30 500 dür. Kimya sanayii gelişmiştir. Patlayıcı maddeler ve silâh fabrikaları vardır.

FAIRFIELD, Cecily (Biyog.): bk. WEST, Rebecca.

FAIRWEATHER, [*fẹırweđhır*], Alaska doruklu dağlarından biri (4 653 m). 59° kuzey enleminde ve sahile yakın olan F. dağı, uzun zaman gemicilere işaret noktası vazifesi görmüştür. A. Carpe ile T. Moore ilk o'arak bu tepeye çıkmışlardır (8 haziran 1931). Aynı yılın 3 haziranında W. S. Ludd ve A. Taylor çok güç şartlar altında zirveye 60 metrelik mesafeye kadar yaklaşmışlardı.

FAISANES, ISLA DE LOS [*isla de los faysanes*] (İsp. = sülün adası; veya Isla de la Conferencia, Fr. Île des Faisans veya Île de la Conférence), Ispanya-Fransa sınırında, Bidassoa ırmağının ortasında, yarısı Ispanya'ya ait olan küçük bir ada. Burada Pirene'ler antlaşması imzalanmış ve XIV. Louis'nin Maria-Teresa (Marie-Thérèse) ile evlenmesi görüşülmüştür (1659).

FAISTENBERGER [*faystınbergır*] **AİLESİ**, Barok çağında yaşamış, Tirollerden gelme bir sanatçı ailesi. And-

reas (1647 - 1736) heykelci idi. Anton (1663 - 1708), kardeşi Joseph (1675 - 1724) ve Simon Benedikt (1695 - 1759) ressam idiler. C. D. Asam ile J. M. Rottmayr'ın etkisi altında kalan bu son ressamın birçok kuzey Tirol kiliselerinde koyu renkli güçlü freskleri vardır.

FAITHFULL [*feythful*], **Emily** (1835 - 1895), İngiliz kadın yazarı. Headley (Surrey) de doğmuş, Manchester'da ölmüştür. Amele haklarını savunan F., Londra'da bir basımevi açmış, burada yalnız kadın işçi kullanmış ve işsiz kadınların sesini duyuran «Victoria Magazine» adlı bir dergi çıkarmıştır (1863).

FAİZ, para halindeki sarmayeve bir süre için tasarruf etme hakkı olarak ödenen bedel. Başka bir açıdan, kiralanan sermayenin kirası diye de tarif edilir; fakat bu tarif bazı iktisatçılar tarafından kusurlu sayılmaktadır. Bunlara göre bu ta'if, aynen geri verilecek sermaye için doğru olabilirdi; ancak, ödünç verilen para «misliyat» nevinden olduğu için aynen geri verilmez.

F., ilk çağlardan beri ödünç verme muameleleriyle birlikte gelişmiş ve muhtelif çağlarda yetişen filozofların, iktisatçıların ve din adamlarının inceleme konusu olmuştur.

Sumer ve Babil medeniyetlerinde yapılan bankacılık işlemlerine ait belgelerde, ödünç vermeye ve ödünç verilen maddelerin tahsil edilmesine dair hükümler vardır. Bu belgelere göre F. in miktarı dahi tesbit edilmiştir: bu F., zahire karşılığı üçte bir, para karşılığı ise beşte bir oranında idi. Babil imparatorluğu birliğini kuran kral Hammurabi (M. Ö. aş. vu. 1730 - 1685) nin kanunlarında, bankacılık işleriyle de uğraşan tapınaklar için ödünç verme, borcun tahsili ve ne gibi mallarla tahsil edileceği, tabiî âfetler halinde F. yürütülmeyeceği ve borcun tahsil edilemeyeceği gibi hükümler mevcuttur. Yine Fırat vadisinde M. Ö. 600 yıllarında bankacılıkla uğraşan, yatırım kabul eden ve buna karşılık F. veren aileler vardı.

Eski Yunan'da da zengin kurumlar olan tapınakların ve özel kişilerin bankacılık işlemleriyle uğraştığı, ödünç verdiği ve F. aldığı bilinmektedir. Bu tarihlerde yüksek oranlı F. işlemlerinden ötürü büyük kazançların elde edildiği anlaşılmaktadır.

Romalıların, işgal veya himayeleri altındaki ülkelerden yüksek vergiler aldıkları, vergilerini ödeyemeyen halka şövalyelerin el altından yüksek F. lerle ödünç para verdikleri bilinir.

Eski Yunan filozoflarının ekonomik faaliyetler hakkındaki düşüncelerinde F. i reddettiklerini biliyoruz. Eflatun'un, Aristo'nun yaşadıkları devirde, sitelerin ekonomik durumu dolayısiyle F e karşı cephe alındığı, F. in ahlâkî sayılmadığı yolunda eserler vardır. Milâttan 400 yıl önce yaşamış olan bu filozofların düşüncelerine, bu tarihlerde alınan F. in müstahsilden ziyade müstehlikten alınmış bulunması da müessir olmuştur.

Bu düşüncelerin etkisi altında Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi büyük dinler de F. e karşı cephe almış ve F. i reddetmiştir.

Orta Çağda yine dinî telâkkiler F. in aleyhinde bulunmuş ve uzun yıllar F. alınması yasaklanmıştır. Luther de F. in önlenmesini istemiştir. Calvin ise paranın müstahsil olmadığı yolunda Aristo tarafından ileri sürülen fikirleri ve skolastiklerin F. nazariyelerini reddetmiştir. Calvin F. i dikkate alırken, meselenin müstehlik yolundan incelenmesini bırakmış, istihsal hizmetinde kullanılacak sermayeden F. alınmasını kabul etmiştir. F. e, ilk defa izin veren kanunun, Calvin'ciliğin doğduğu yerde, Cenevre şehrinde çıkarılmış olması dikkate değer.

F. birçok ekonomik doktrinlerce inceleme konusu olmuş ve türlü doktrinlere mensup iktisatçılar F. i, temsil ettikleri okullar açısından açıklamışlardır.

Faiz nazariyeleri: XVIII. yüzyıla kadar F. in ahlâkî - manevî yönden meşruluğu meselesi ön plânda inceleme konusu olmuştur. Orta Çağ Kilisesi, Aristo doktrinine paralel olarak, F. alınmasını yasaklamıştı. Bu din yasağı, en başta, istihlâk kredilerini, yani doğrudan doğruya müstehlik ihtiyaçları için sağlanan, umumiyetle kısa vadeli ödünç vermeleri hedef tutuyordu; bugün dahi Katolik Kilisesi hukukuna göre durum böyle olup müsbet hukuk açısından kanunların izin verdiği F. yasağın dışında bırakılır. F. nazariyelerinin menşei, istihsâl kredilerinin ortaya çıkması ile aynı zamana rastlar.

F. in doğuşunu, tabiatını ve iktisadî manasını açıklamak üzere fizyokratlar (b. bk.) dan beri meydana getirilmiş olan nazariyeler, aşağıdaki temel gruplarda mütalaa edilir: a. *Verimlilik* (prodüktivite) *nazariyesi*: F. in menşeini, sermaye yatırımının istihsali yükseltici tesirinde bulur, b. *İstimal* (kullanma) *nazariyesi*: Bizatihi sermayeden başka bu sermayenin kullanılışının da ayrıca iktisadî önemi bulunduğu esası üzerine kurulmuştur. c. İngiliz iktisatçısı Senior'un *imtina* (men edilme) *nazariyesi*: F. i, sermaye sahibinin, parasını hemen kullanmaktan men edilmekle göze aldığı fedakârlıktan doğan zarara karşı bir tazminat olarak görür. d. Kral Marx'ın *istismar* (sömürme) *nazariyesi*: F. e, işçinin mahrum edildiği «değer fazlası» (işçinin emek değeri ile işverenin ödediği ücret arasındaki fark) nı yaratan unsurlardan biri gözüyle bakar. e. Böhm - Bawerk'in *acio nazariyesi*: F. in doğuşunu, bugünün mallarının geleceğinkilere nisbetle daha yüksek değerlendirilmesi sebebine bağlamaktadır. Acio nazariyesinin Eucken, Åkerman, Wicksell ve von Hayek tarafından geliştirilmesinden daha yeni «statik» F. nazariyeleri doğar: sermayenin verimliliği ve dolayısiyle F. in doğuşu, uzun ve dolambaçlı istihsalin daha kârlı olması ile izah edilir. Cassel'in *fiyat nazariyesi*, F. i, sermayeyi bir emre tahsis etmenin bedeli, fiyatı olarak görür (sermayeyi bekletme, kullanmaktan el çekme). Schumpeter'in *dinamik F. nazariyesi*, F. in doğuş sebebini, «dinamik müteşebbisler» tarafından istihsal faktörlerinin yeni ve daha kârlı kombinezonlarla uygulanmasına bağlar. Walras, Pareto ve I. Fischer gibi iktisatçılar da artımlı (müterekkî) bir iktisat düzenini nazariyelerinde esas tutar ve F. den başka F. nispetlerinin değişik oluşunu da açıklamağa çalışırlar.

Nihayet, J. M. Keynes doktrininin tesiri altında birtakım *moneter* (para ile ilgili) *F. nazariyeleri* meydana gelmiştir. Bunlara göre F., sadece sermayenin verimliliğine ve tasarrufa (arz ve talep kanununa) değil, o zaman piyasadaki mevcut para miktarından ve ancak psikolojik olarak izah edilebilen, iktisadî çevrelerin o andaki serbest (likit) paraya ihtiyacından doğan, salt para ile ilgili faktörlere de bağlıdır.

Son yıllarda yaşama giderlerinin artışı, F. i, çoğu zaman, o süre içinde satın alma gücünün düşmesiyle meydana gelen zararın karşılığı haline getirmiştir.

Faizin hesaplanması: Bir sermayenin belli bir nisbet veya F. fiyatı karşılığında belli bir süre için kiralanmasından elde edilen gelir olan F., *basit* ve *mürekkep* (bileşik) olmak üzere iki türlüdür.

Basit F. : *a* sermayesinin, *t* faiz fiyatiyle, *n* süresi için hesaplanan *f* faizidir. Bunun hesabı için aşağıdaki formül kullanılır;

$$f = \frac{a \cdot t \cdot n}{360}$$

Birleşik F. : *a* sermayesinin, *n* süresi sonunda getirdiği *f* faizine eklenmesiyle meydana gelen yeni sermayenin ileriki devrelerde de işletilmesiyle üreyerek devre sonundaki *A* durumudur. Bunun hesaplanması için şu formül kullanılır:

$$A = a\ (1 + t)^n$$

Buradaki *a* başlangıç sermaye, *A* ise nihaî sermaye adını alır.

Hukuk açısından faiz: İktisadî bakımdan sermayenin gelirini teşkil eden F., hukuk dilinde para alacağının hukukî semeresi olarak tanımlanabilir. Bu mahiyetiyle F., esasen mevcut bulunması gereken bir ana borcun müteferriidir.

Alacaklı ve borçlunun F. nisbetini serbestçe kararlaştırabildikleri hallerde iradî F. den, bu nisbetin kanun tarafından tayin edildiği veya azamî bir hadle sınırlandırıldığı hallerde ise kanunî F. den söz edilir.

F. hakkındaki genel hükümler Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu, Ödünç Para Verme İşleri Kanunu, Bankalar Kanunu ve diğer bazı kanunlarda mevcuttur. Bir de, yürürlükte olup olmadığı tartışmalı bulunan 22 mart 1303 tarihli Murabaha Nizamnamesi vardır. Ticaret Kanunu'nun 1473. maddesinde sözü geçen Nizamname'nin «ticarî işlere ait olan hükümleri» nin kaldırıldığı ifade edilmiştir. Tartışmalar bu ifadenin yorumundan çıkmaktadır.

F. nisbetleri ve bunların kanun tarafından sınırlandırılması, F. in söz konusu olduğu işin mahiyetine göre değişir. Adî işlerde azamî F. nisbeti % 9 dur. Taraflar bu nisbetin üstünde bir F. kararlaştırmışlarsa, nisbet kanun hükmü icabı % 9 a indirilir. Ticarî işlerde ise F. prensip olarak serbestçe tayin edilir. Ancak «gabin» v. b. gibi istisnaî hallerde fahiş nisbetteki F. in iptali mümkündür. Ticarî işlerin Ödünç Para Verme İşleri Kanunu şümulüne girmesi halinde ise, açık (teminatsız) kredilerde en yüksek F. nisbeti % 9, teminatlı kredilerde % 7 dir. Ancak, gerek adî, gerek ticarî iş olsun, tarafların F. konusunda sarih veya zımnî bir kararları yoksa, kanunî F. haddi olan % 5 uygulanır.

Mürekkep (bileşik) F. adî işlerde yasaktır. Ticarî işlerde ise mürekkep F. e bazı kayıtlar altında cevaz verilmiştir.

Bir de borçlunun zamanında veya gereği gibi ifada bulunmaması halinde işleyen temerrüt (gecikme) F. i vardır ki, bunun da kanunî haddi adî işlerde % 5, ticarî işlerde % 10 dur.

F. hakkındaki bütün kanunî sınırlamalara rağmen, piyasada bu hadlerin çok üzerine çıkıldığı bir gerçektir. Bunun da sebebi, sermaye yetersizliği, sermaye piyasasının iyi teşkilâtlanmış olmaması ve fiyatlarda görülen istikrarsızlık olsa gerektir

FÂİZ, el - Fâiz b. Nasrullah (1149 - 1160), Fatimî halifesi. Halife el - Zafir'in oğludur; asıl adı Ebü'l Kasım İsa idi. Babasının öldürülmesi (1154) nden sonra vezir Abbas tarafından henüz 5 yaşında iken tahta çıkarılmıştır. Bu korkunç günlerin olayları, hele Abbas'ın emri ile amcaları Yusuf ve Cebrail'in öldürülmesi sahneleri çocuğun ruhunu sarsmış, çok kısa olan hayatı hep ihtilâller içinde geçmiştir. 6 yıl süren halifeliği zamanında hükûmet Talai b. Ruzzik'in elinde kalmıştır. Abbas'ın ölümü ve el - Zafir'i öldürenin bunun oğlu Nasr olduğu anlaşılarak katilin idamı, Dimyat, Tinnis, Raşid ve İskenderiye'nin bir Sicilya donanması tarafından yağma edilmesi (1155) hep bu zamana rastlar.

FAİZ KAPANCI (Biyog.): bk. KAPANCI, Faiz.

FAİZE HANIM (Biyog.): bk. FATMA FAİZE HANIM.

FAİZE HANIM (Biyog.): bk. ERGİN, Faize.

FAİZİ (Biyog.): bk. KAFZADE ABDÜLHAY ÇELEBİ MEHMET EFENDİ.

FAİZİ (Biyog.): bk. YİRMİSEKİZ ÇELEBİ MEHMET EFENDİ.

FAJANS [*fayans*], **Kasimir** (doğ. 1887), Alman asıllı Amerikalı kimyacı. Varşova'da doğmuştur. Leipzig, Heidelberg, Zürich ve Manchester üniversitelerinde okumuş, 1913 te Karlsruhe'de kimya profesörlüğüne tayin edilmiştir. 1936 dan beri Michigan Üniversitesinde çalışmaktadır. Kuvvetli elektrolitler, radyoaktif elementler ve izotopi alanında araştırmalar yapmıştır. 1913 te Soddy ile birlikte radyoaktif elementlerdeki dönüşümleri yöneten *filiation* kanunlarını keşfetmiştir. Radyoaktivite üzerine kitaplar yazmıştır.

FAKILI (Coğ.): bk. YENİ FAKILI.

FAKİH (Huk.): FIKIH.

FAKİRİZM (Fr. Fakirisme, < Ar. *fakir* = yoksul), Hindistan'da halkın genel olarak *fakir* dediği, oysa gerçek müritleri *sadhu*, *yogi* veya *yogin* adını alan riyazetçilerin gösterdikleri ve uzun zaman tabiatüstü bir kudretten ileri geldiği sanılmış olan olağanüstü hünerler. F., gezginlerin ve misyonerlerin anlattıklariyle XVIII. yüzyıldan beri bilinmektedir. XIX. yüzyıl sonunda Avrupa sahnelerinde, esrarlı Asya ülkelerinin sırlarını bildiklerini ileri süren ve halk karşısında imkânsız gibi görünen hünerler başaran adamlar türemişti. Bunların gösterdiği marifetler arasında katalepsi (vücudun kaskatı kesilmesi), hareketsizlik, duygusuzluk, yaralanmazlık, gömülme yolu ile yaşama fonksiyonlarının durdurulması, cisimleri etkileme (uzakta duran bir cismi hareket ettirme, suyu ateşsiz kaynatma, dematerializasyon [maddîlikten sıyrılma], havaya atılan bir ipin yere düşmemesi) gibi işler vardır. Bütün bu olayların, uzun ve çok zahmetli bir öğrenim ile elde edilen, zihnî bir nokta veya bir konu üzerinde toplayabilme (concentration) yeteneğinin bir sonucu olduğu ileri sürülür. Fakat ilmî araştırmalar fakirlerin bu dediklerine kanmamıştır. Hint fakirlerinin marifetlerinin hokkabazlık olabileceği öteden beri de düşünülmüştü. Nitekim sonradan Donato, Dickson, Pickmann Heuze gibi illüzyoncular, fakirlerin marifetlerinin herhangi bir esrarlı kuvvetin yardımı olmaksızın başarılabileceğini göstermişlerdir. Öte yandan bilginler de sözde mucizelerin mekanizmasını açıklamışlardır.

FAKOMATOZ (Fr. Phacomatose < Yun. *phakos* = mercek; *oma* = ur; *osis* = patolojik durum) [Patoloji], deri, beyin - omurga sinir merkezleri ve kafanın retina sinirleri sathında meydana gelip çoğu zaman ruhî bozukluklara yol açan ve ektodermik menşeli birçok merceksi urlarla beliren hastalık.

FAKR [İslâmî tasavvuf], maddi ve manevi bakımdan sıkıntı içinde olma hali. Karşıtı «gınâ» yani zenginliktir. Din yönünden F., zengin sayılacak nisaba, belirli miktarda paraya ve mala sahip olmayan kişidir.

Burada söz konusu olan F., bir tasavvuf terimidir. Yalnız Allah'a muhtaç olma, ondan başkasına yani yaratıklara boyun eğmeme hal dir. Bu anlayışa göre de sözlükteki anlamıyla sofilerin anlayışları arasında büyük bir ayrılık yoktur. Nitekim, *Kur'an*'da, «Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise kimseye muhtaç değildir, O'na hamd ediniz» (Fâtır sûresi, XXX, 16) denilmektedir.

Burada belirtildiği gibi sonraları *fakir*, Allah'a muhtaç olan, her durumda O'na güvenen anlamına gelmiştir. Arap dilinde dilenci derviş, batı dillerinde ise riyazet ve perhiz yapanlara, «yōğī» lere fakir adı verilmiştir.

Tasavvuf tarihine baştan sona göz atılacak olursa F. yolunun Hak yolu, irfan yolu olduğu dikkati çeker. F. ın hakikati ihtiyaçtır. Kul kendi malikine, efendisine muhtaçtır. Gerçek zengin, *Kur'an*'da belirtildiği gibi, Cenab-ı Hak'tır. *Hak* (yaratıklar) O'na muhtaçtır. Fakir o kişidir ki, yalnız Hakka muhtaçtır. İsteme zilletine yalnız Hakk'ın âsitânesinde katlanır. Bir bakıma F., Allah dışındaki ilgilerden ve sebeplerden uzak kalmadır. Tüm yokluktan, tüm varlığa geçmedir.

İrakî: «Fakr kûlâhı dört parçadır. Dünyayı, ahireti, hattâ *terk*'i de terketmektir» diyor.

Hazreti Muhammed'in de F. ı, öven birçok davranışla rı olmuştur. Sahabesinden Bilâl'e; «Ey Bilâl, bu cihandan fakir olarak gitmeye çalış. zengin olarak değil» demişlerdir. Bir başka hadislerinde «fakirlik, ehli için yücelikt'r». Bir başkasında «fakirlik benim övüncümdür» denilmiştir. Sôfiler arasında F. ı çeşitli kategorilere ayıranlar, her çağın der vişlerini o bölümlerde inceleyenler olmuştur.

Bir mana yolu olarak F., bütün tarikatların en önemli temeli, hareket noktasıdır. İ. O.

FAKRİHAL İLMÜHABERİ (diğer adları: **Fakrihal mazbatası, Yokluk belgesi, Yokluk kağıdı**), bir mahkemece açılan veya aleyhinde açılmış olan davanın gerektirdiği masrafları kendisiyle ailesinin geçimini ağır bir zarurete düşürmeden ödemekten aciz olan kimselere mahallin belediyesi veya ihtiyar heyeti tarafından verilen belge. F. İ. damga ve diğer resimlerden muaftır. Belgeyi isteyenin sanat ve sıfatıyle serveti ve vermekte olduğu vergi, ailesinin hal ve vaziyeti ve dava masrafını ödeyecek gücü olmadığı bu belgeye yazılır. Belge yalnız o dava için geçerli olup bütün mahkeme masraflarından muafiyeti, tanık ve bilirkişi masraflarının devletçe avans olarak verilmesini, mahkeme masrafı için teminattan muafiyeti, tebligat ücret ve masraflarının geriye bırakılmasını, davanın vekil ile takibi gerekiyorsa ücreti sonra verilmek üzere vekil tutulmasını, icra dairelerince alınan bütün harçların geri bırakılmasını, devletçe zarurî masraflar için avans verilmesini, bütün pul resimlerinden geçici olarak muafiyeti, noterlerin düzenleyeceği bütün evrak ve suretlerinin harç ve resimlerden muvakkaten muaf tutulmasını sağlar.

FAKSİMİLE (Fr. Fac-Simile): bk. TIPKIBASIM.

FAKTİF (Fr. Factif), bazı dillerde, özellikle Fin Ugor (b. bk.) dillerinde ismin hallerinden biri. Bir durum veya halden başka bir durum veya hale geçmeyi anlatır ve özel bir çekim eki ile yapılır. Bu hale çok defa *translatif* de denir. Fincedeki F. veya translatif eki *-ksi*'dir. Meselâ «o asker oldu» anlamına *hän tuli sotamiehe-ksi* (o askerleşti, asker durumuna girdi; *hän* = o, *tulla* = olmak . . . hale gelmek, *sotamies* [s > h] = asker, *-ksi* = F. çekim eki).

FAKTİS, (Fr. Factice) [Kim.] beyaz, açık sarı veya esmer renkli, kauçuğa benzer maddelere verilen ad. Bunlar klorlu kükürdün veya % 15 - 20 kükürdün kolza yağı, balık yağı gibi sıvı yağları etkimesinden meydana gelirler. Kükürtyağı karışımı yaklaşık 160° ısıtılır. Bu ürünler suya dayanıklı ve basınca karşı esnek ise de, çekmeye karşı esnek değildir. Bunlar tabiî kauçuk için dolgu maddesi olarak kullanılır; böylece kauçuk daha yumuşak ve daha hafif bir hale gelir. Bundan başka F., odaların döşemesini kaplamak için ve silgi lastiği olarak da kullanılır.

FAKTİTİF (Fr. Factitif) [Dil.] ETTİRGEN.

FAKTORİYEL (İng. Factorial), *n* bir doğalsayı (tam ve pozitif sayı) olmak üzere *n!* işareti «*n* faktoriyel» diye okunur.

$n! = 1.\ 2.\ 3.\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ n$ demektir.

$1! = 1;\quad 2! = 1.\ 2.;\quad 3! = 1.\ 2.\ 3.$ gibi $0! = 1$ kabul edilir.

Faktoriyel kuvvetler: $n > 0$ bir doğal sayı ve $z = f\ (x)$ bir fonksiyon olsun $Z^{(n)}$ ye «Z nin n. ci faktoriyel kuvveti» denir. $Z^{(n)} = Z\ (z-1)\ (z-2)\ .\ .\ .\ .\ .\ .\ (z-n+1)$ $n \geq 1$ şeklinde tamamlanır. Yeni fonksiyon Z nin n. ci dereceden bir fonksiyonudur. $Z^{(0)} = 1$ kabul edilir.

F. kuvvetler şu özelliklere sahiptir:

I. $(X+1)^n = (X+1) \cdot X^{(n-1)}$

II. $X^n = (X-n+1) \cdot X^{(n-1)}$.

FAKTÖR (Fr. Facteur) [Mat. Biyol.]: bk. ÇARPMA, ETMEN.

FAKTÖRLER (Fr. Facteurs) [Kim.] öyle birtakım sayılardır ki sıhhatli tartmalar sonucunda elde edilen ağırlık miktarları bunlarla çarpılarak aranan ağırlıklar elde edilir. Bu sayılar 3 - 4 ondalığa (desimale) kadar sıhhatlidir. Örnek: bir çözeltide bulunan baryum miktarını tâyin etmek için az hidroklorik asitle asitlendirilmiş olan çözeltiye artık yeni bir çökelek meydana gelmeyinceye kadar sıcak, seyreltik sülfürik asit eklenir. Beyaz çökelek aşağıdaki denkleme göre meydana gelir: $Ba\ Cl_2 + H_2\ SO_4 \rightarrow Ba\ Sc_4 + 2\ HCl$. Çökelek bayum sülfat ($Ba\ So_4$) tan ibarettir. Deneylerden anlaşıldığına göre, 1 mol baryum sülfat (233,42 gr $Ba\ So_4$) 137,36 gr baryum, 32 06 gr kükürt ve 4. 16 = 64 gr oksijen kapsar. Şu halde 233,42 gr baryum sülfatın karşılığı her zaman 137,36 gr baryumdur. Buna göre, 1 gr baryum sülfat 137,36: 233,42 = 0, 5885 gr baryum kapsar. Yukarıda elde edilen baryum çökeleği süzülür, yıkanır ve hafifçe kızdırılır (o zaman filtrenin tamamen yanması gerekir) ve son olarak tartılır. Tartmada meselâ tam 0,3542 gr baryum sülfat bulunmuş ise, doğrudan doğruya çözeltide bulunan baryumun gerçek miktarını elde etmek için, bu sayıyı sadece 0. 5885 ile çarpmak yeter.

Türlü türlü kantitatif (nitel) analizler için kullanılan çizelgeleri kapsayan eserlerde yüzlerce faktör hazırlanmıştır. Bu eserlerde çabuk hesap yapabilmek için bunlarla ilgili logaritmalar da gösterilmiştir. Hacim analizinde faktör kavramı aşağıki anlamda da kullanılır. Örnek olarak, bir hidroklorik asit tam 1/10 normal olmayıp meselâ 0,1033 nor-

mal ise, asidin 1/10 normal olduğu, fakat 1,035 faktörü ile çarpılması gerektiği söylenir. Burada bu F. çözeltinin adına göre olması gerekenden kaç defa daha derişik olduğunu gösterir. Kolaylığı sağlamak için çözeltilerin bulunduğu şişelerin üzerine faktörün logaritması ile hesaplandığı tarih yazılır.

FAKÜLTE (Lat. *facultas* = kabiliyet, istidat; Fr. Faculte; İng. Faculty; Alm. Fakultät), bir üniversitenin ilim konusu bakımından ayrıldığı bölümlerden herbirini temsil eden ve başında bir dekan bulunan yüksek öğretim kurumuna verilen ad. Bk. ÜNİVERSİTE.

FAL ve FALCILIK (Arapça: «gelecekteki olaylara işaret» anlamında ve genellikle *tyr* kelimesinin eşanlamı olarak kullanılmıştır. Kökü belli değildir, Fr. Divination), geleceğe ait olayları veya kişilerin karakterini söyleme sanatı ki birtakım göreneklere, sezişlere veya kişisel metotlara göre uygulanır. Milâttan en az 4 000 yıl önce Çin'de ve Mısır'da, Babil'de ve Kalde'de, el F. ı ve astroloji (Ar. ilm-i nücum) gibi F. cılık şekillerinin uygulanmış olduğunu gösteren belgeler vardır. F. cılık hem dinin hem de hekimliğin tamamlayıcı bir bölümü olarak rahiplerin tekeli altında yürütülmüştür. *Kitab-ı Mukaddes*'in *Eski Ahit* bölümü Yakup ile Yusuf'un ve Firavunun rüyaları gibi gelecekten haber veren rüyaları, *Yeni Ahit* bölümü de magus (b. bk.) ların ve Pilatus'un karısının rüyalarını anlatır. Yunanlıların ve başka eski milletlerin önemli soruları sormaya gittikleri kutsal yerler (Lat. *oraculum*, Fr. *oracle* = kehanet yeri) vardı. Bu milletlerin inanışına göre, bu gibi meselelerin çözümünü veya soruların cevabını genel olarak bir rahibin aracılığı ile, bazan da bir rüya gösterme yolu ile, doğrudan doğruya tanrı verirdi. Delphoi'deki ünlü orakulum'da Apollo kâhini ve rahibesi cezbeye tutulur, rahip çömezleri de onun dudaklarından dökülen kelimeleri kaydederlerdi. Bu kelimelerin tanrı tarafından ilham edildiğine inanılırdı. Büyük millî meseleler söz konusu olduğu zamanlarda bu çeşit kehanetlerden yararlanma bir kaide idi. Yunan filozofu Pythagoras (M. Ö. VI. yüzyıl), Mısır'ı ve bazı Asya ülkelerini dolaşmış, Kaldelilerin ve magus'ların gizli bilimlerini incelemiş, Yunanistan'a nümerolojiyi getirmiştir. Eflatun ile başka Yunan filozoflarının da F. a inanmış oldukları sanılır. Aristo (M. Ö. 384-322), fizyognomi, yani yüzün çizgilerine bakarak kişinin karakterini okuma üzerine bir kitap yazmış ve zamanında bu sanatın uzmanı olan birçok öğretmen yetişmiştir.

Orta Çağda, hattâ daha sonraları, önemli kişilerin bazan özel F. cıları bulunurdu. Bunlar F. cılığı simya bilimi veya hekimlikle karıştırırlardı. Aristo'nu fizyognomi kitabını çevirmiş olan bilgin ve astrolog Michael Scot (1175-1234), imparator II. Friedrich'e astroloji biliminden de yararlanarak danışmanlık etmiş, Fransız astrologu Nostradamus (b. bk.), Catherine de Médicis'e geleceği söylemiştir. İngiltere kraliçesi I. Elizabeth, daha gençliğinden itibaren matematikçi, simya bilgini, astrolog, billûr bakıcısı ve ruh çağırıcısı John Dundee (1527-1608) ye güvenle bağlanmış ve taç giyme günü için uğurlu bir tarih seçmesini bu bilginden istemiştir. Bazı Osmanlı hükümdarları Cinci Hoca denilen F. cı ve büyücülerden devlet işlerini ve kişisel müşküllerini halletmede yararlanmışlar (bk. CİNCİ).

F. cılığın birçok çeşidi vardır: 1. **İskambil falı** veya **kartomansi** (< İt. *carta* = oyun kâğıdı; Yun. *mantein* = tahmin): Oyun kâğıtlariyle veya özel bir iskambil takımı ile F. a bakılır. Kâğıtlar ilkin F. ına bakılacak kimse tarafından karıştırılır, sonra belirli bir şekilde açılır ve her bir kâğıt bilinen bir tarzda yorumlanır. İskambil oyunları için 52 lik takımların kullanılmasına 1377 yılı civarında başlandığı bilinirse de, bu kâğıtlarla F. bakmaya ne zaman başlandığı belli değildir. Çingeneler yüzyıllarca iskambille F. bakmışlar ve bu metot Fransız İhtilâli ve Napoléon devirlerinde Paris'te büyük rağbet görmüştür.

2. **Çay falı:** Çay fincanının dibinde kalan çay yapraklarının gösterdiği şekillere bakarak gelecekteki olayları söyleme, İngiltere'de, çayın bu ülkeye ilk girdiği 1658 den yıllarca sonra uygulanmıştır.

3. Kafatasının biçimini incelemeye dayanan **kafatası falı** veya **frenoloji** (< Yun. *phrenos* = kafa; *logos* = bilim): XVIII. yüzyıl sonunda bir Alman tarafından geliştirilmişse de, hayvan bağırsakları da dahil olmak üzere, vücudun hemen her parçası çeşitli zamanlarda F. konusu olmuştur.

4. **Billûr falı:** F. cı billûrdan bir topa bakarak gördüğü hayalimsi şekilleri yorumlar.

5. **Grafoloji** (< Yun. *graphein* = yazmak): Kişinin el yazısını inceleyerek onun karakterini tanımlar.

6. **Nümeroloji** (< Lat. *numerus* = rakam): Alfabe harflerinin her birine belirli anlamları olan rakamlar tekabül eder. Böylece, F. ına bakılacak kimsenin adına, soy adına ve doğum tarihindeki rakamlara bakarak F. ı söylenir.

7. **Rüya falı** veya **oneiromansi** (< Yun. *oneiros* = rüya): Rüyalar tersine olarak veya kişisel değerlendirmelerle yorumlanır. Bütün ülkelerde olduğu gibi, bizde de rüya *tâbirname*'leri çok rağbet görmüştür.

8. **Yüz falı** veya **fizyognomi** (< Yun. *physiognomonia* < *physis* = tabiat; *gnomon* = yargı): Kişinin dış görünüşüne ve özellikle yüz çizgilerine bakılarak mizacı ve karakteri tahmin edilir.

9. **El falı** veya **kiromansi** (< Yun. *kheir* = el): El ayasının gösterdiği çizgiler belirli şekilde yorumlanır (bk. EL FALI).

İlkel kavimlerde hâlâ uygulanmakta olan daha birçok F. bakma usulü varsa da, medenî ülkelerde bunlara pek seyrek rastlanmaktadır: bizdeki Çingenelerin «bakla dökme» usullerini andıran şekilde para, zar veya benzeri şeyler «dökme»; dominoları beyazları yukarıya gelecek şekilde dik olarak dizip rakamlarını yorumlama; haruspikasyon: eski Romalılarda kurbanın bağırsaklarına bakarak F. söyleyen ve kendilerine *harus pex* denilen rahiplerin yorum usulleri; osteomansi (< Lat. *os* = kemik): kurbanın kemikleriyle bakılan F.; piromansi (< Yun. *pyros* = ateş); nefelomansi (< Yun. *nephele* = bulut), ostromansi (< Lat. *australis* = güney rüzgârı); sırasiyle ateşe, bulutlara ve rüzgâra bakarak F. söyleme; hidromansi (< Yun. *hydro* = su): su ile bakılan çeşitli F. usulleri; halomansi (< Yun. *halos* = tuz): düz bir yüzeye serpilen tuzun aldığı şekillerin yorumlanması; ayna F. ı, aynaya bakarak geleceği haber verme; seromansi (< Yun. *keros* = bal mumu): bal mumu eriterek aldığı şekillere göre F. söylemedir. İlkel uluslarda, Homeros çağı Yunanlılarında ve Romalılarda kuşların sesleri ve uçuşları yorumlanarak gelecekten haber verilirdi (ornythomancie).

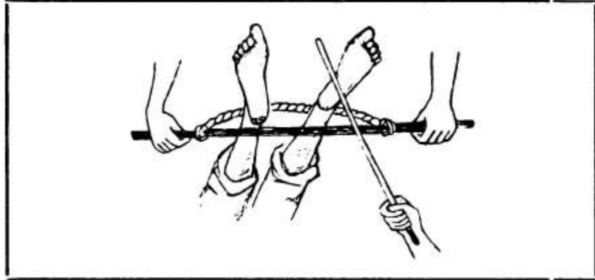
F. cılık ve büyücülük medenî ülkelerin çoğunda kanunla yasaklanmıştır. Bizde de «Tekke ve zaviyelerin seddine ve türbedarlıklarla birtakım ünvanların men ve ilgasına dair» 13 aralık 1925 tarihli ve 677 sayılı kanunun 1. maddesi «Alelumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, naiplik, halifelik,

falcılık, büyücülük, üfürücülük ve *gaipten haber vermek* ve murada kavuşturmak maksadı ile nüshacılık (muska yazma) *gibi unvan ve sıfatların istimali ile bu unvan ve hizmetlere ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur»* diyerek F. cılık ve büyücülük ve gaipten haber verme hünerlerini yasaklamıştır. İslâm dini de, bazı işaretleri iyiye yorma müstesna, F. ı «mezmum» sayar ve «gayb» ı Allahtan başka kimsenin bilemeyeceğini kabul eder.

Bununla birlikte, F. cılık psikolojik bakımdan bazan faydalı olabilir. Bunalmış bir insan, F. cıya rahatça içini döküp ferahlavabilir. Üzüntülerini akrabalarına veya dostlarına söyleyemeyen bir kimse derdini dökebileceği bir F. cıya seve seve birkaç para verebilir. Böyle bir kimsenin F. cıdan beklediği F. dan çok teselli ve iç rahatlığıdır. Nitekim bu konuda dikkate değer bir nokta, çoğunlukla kişisel güvensizlik veya işsizlik gibi bunalım hallerinde F. cılara daha çok rağbet gösterilmesidir. Müşterilerinin bu psikolojisini bilen F. cılar da onlara, genel olarak, müjdeli, ferahlatıcı haberler verirler.

FALAKA, iki ucuna bir ipin iki ucları bağlanmış kalınca bir sopadan meydana gelen ceza ve işkence aleti. İnsanları dövmek, bir eğitim ve ceza yolu sayıldığı devirlerde okullarda öğrenci ile dışarda yolsuz ve kanunsuz harekette bulunan halk, bu aletle cezalandırılırdı.

F. ya çekilecek kabahatli yere yatırılır, ayak bilekleri sopayla ip arasına geçirildikten sonra iki ucundan ayrı ayrı tutan iki kişi tarafından burulmak suretiyle hareketsiz

F A L A K A

hale getirilir ve üçüncü şahıs da sırtı yerde ayakları havada olan cezalının ayakları altına bir değnekle vururdu. En iyi F. değnekleri kızılcık dalından yapılırdı.

Kola çıkan sadrazamlarla yeniçeri ağaları da kabahatlileri yanlarındaki F. cılara dövdürürlerdi. F. cıların başında bulunan adamlara *F. cı başı* denilirdi. Bunlar başlarına, üstüne beyaz destar sarılmış kalafat takar, arkalarına entari, üstüne yeşil çuhadan kolları hortumlu dolama, bacaklarına al çakşır, ayaklarına da mest pabuç yahut sarı çizme giyerlerdi.

FALALA HAVASI (Mus.), nakaratında manalı kelimeler yerine manasız heceler kullanan dans havası. XVI. yüzyılda İtalya'da yaygınlaşmış türü ekseri *fa* ve *la* hecelerini kullandığı için *falala* adıyla anılmaktadır. Baldassare Donati'nin 1550 yıllarında yazdığı *Villanesche alla Napoletana* (Napoli tarzı köy ezgileri) sında *san - san - san - sarir* nakaratlı bir örnek olduğu gibi Türkçe'ye daha çok *tra - la - la* biçimiyle geçmiştir. Gastoldi'nin *Balletti di cantare, sonare e ballare* (Şarkıyla söylemek, çalgıyla çalmak ve dans etmek için baletler, 1591) si vasıtasıyla İngiltere'ye (Morley, Weelkes, Hilton) ve Almanya'ya (Hassler, Widmann, Staden, Friderici ve başkaları) yayıldığı gibi, XX. yüzyılda J. Rohwer ve başkaları bu türden eser vermeye devam etmektedirler.

FALANGA (Lat. Phalangae), ağır bir şeyi kaldırmak ve taşımak için kullanılan uzun kalın sırık. F. ile yük, iki kişinin F. nın iki ucunu omuzları üzerine koymak, yükü de ortaya bir ip veya zincirle takmak suretiyle taşınır. Kantarla tartılacak şeyler de F. ile yukarı kaldırılmak suretiyle tartılır. Bu çeşit F. ya kantar sırığı veya yük sırığı da denir. Eski Yunan ve Roma'da da ağır yükler bu suretle kaldırılır ve taşınırdı. Romalılar sırık hamallarına *falangari* adını verirlerdi. Herhangi bir iş için elde kullanılan ucu kancalı bir nevi sopaya da F. denir.

FALANGE ESPAÑOLA [*falanhe espanyola*], 29 ekim 1933 tarihinde Madrid'de eski diktatör Miguel Primo de Rivera'nın oğlu José Antonio Primo de Rivera tarafından meydana getirilen faşist eğilimli ve askerî hüviyette bir İspanyol siyasî hareketi, 1934 te J. O. N. S. (*Juntas de Ofensiva Nacional - Sindicalista* = Millî - Sendikacı Saldırgan Cuntalar) ile birleşen F. E., millîyetçi ayaklanmasına katılmış ve 1937 de de Tradicionalista (= gelenekçi) adını alan eski Carlist'ler (Don Carlos taraftarları) ve başka sağcı partilerle birleşerek *Falange Española y de las Juntas de Ofensiva* National-*Sindicalista* adı altında Franco'nun tek partisi olmuştur. José Antonio'nun ölümü (20 kasım 1936) nden sonra Franco esasen bu partinin başına geçmiş bulunuyordu. Kapitalizm ile sosyalizm arasında yer alan F. E. nin millî - sosyal karakterli programı 1935 te kaleme alınan 26 maddede özetlenmiştir.

FALARICA [*falarika*] (Lat.), eski Romalıların bir silâhı. Ok şeklinde olup harpte ve avda kullanılırdı. Bu silâhın özel bir şekli, zifte batırılmış üstüpüye sarılı bir ok olup düştüğü yerde yangın çıkarırdı.

FALARICA

FALAŞA (Habeşçe = göçmen) Habeşistan'da Tana gölünün kuzeyinde yaşayan Hâmî ırka bağlı bir kavim. Agau'larla kan bağları bulunan, F. lar, çok eskiden beri, t e m e l i n i *Eski - i Ahit*'ten alan bir çeşit Musevî dine bağlanmışlardır; buna karşılık *Talmud*'u bilmezler. Bu dinleri yüzünden, IX - XIII. yüzyıllar arasında Habeşistan'a hâkim olan Yahudilerin torunları sayılırlar ve yine bu sebeple kendilerine Habeş Yahudileri adı verilir. F. lardan iyi çiftçi, yapı ustası, ince demirci işleri yapıcısı çıkar. Kuara adını alan dilleri, Kuşitlerin kullandığı Hâmî dillerden olan bir çeşit Agau lehçesidir.

FALCÃO [*falkãu*] **Cristóvão de Sousa** (1518 - aş. yu. 1557), Portekizli şair. Portalegre'de doğmuştur, *Crisfal* (ad) başlıklı çoban şiirini onun yazdığı sanılır. Fakat bazı tarihçiler bu şiiri Bernardım Ribeiro'ya mal ederler, çünkü bu şairin külliyatında yayımlanmıştır. Bu tarihçilere göre Crisfal kelimesi Ribeiro tarafından Cris [ma] Fal [so] (= yanlış ad değişmesi) olarak icadedilmiştir. Ferrara'da Trovas de Crisfal başlığı altında 1554 te bir aşk şiirleri külliyatı da çıkarılmıştır.

FALCIDIUS [*falkidius*] **KANUNU** (Lat. *Lex Falcidia*) [Roma hukuku], M. Ö. 40 yılında, imparator Augustus devrinde, plebeius'ların tribununus'u Publius Falcidius veya Gaius Falcidius tarafından hazırlanan bir miras kanunu. Bu kanuna göre, ölen bir kimse mallarını mirasçılarından baş-

kasına vasiyet etmiş bulunursa, bu malların dörtte birinden gene mirasçılar yararlanır, veya vasiyet edilen miktar malların dörtte üçünü aşıyorsa, vasiyet sahibinin dörtte üçü aşan bu miktar üzerindeki tasarrufu hükümsüz sayılarak varislere gene dörtte bir oranında bir pay sağlanır.

«Falcidius payı» denilen bu dörtte birlik payın Türk Medenî Kanunundaki adı «mahfuz hisse» dir. Ölen kimsenin vasiyet etmekte serbest olduğu kısım ise «mûrisin tasarruf nisabı» dır. Türk Medenî Kanunu, 452. maddesinde mahfuz hisseli mirasçıları saydıktan sonra 453. maddesinde bunların mahfuz hisselerinin miktarlarını belirtir bk. MAHFUZ HİSSE.

FĂLCIU [*fılç*], Rumanya'nın Moldova bölgesinde, Prut ırmağı boyunda bir kasaba. Nüfusu 5 100 dür, III. Ahmet devrinde, Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa emrindeki Türk ordusu bu kasaba dolaylarında Büyük Petro kuvvetlerini yenmiştir (1711). Bk. PRUT SAVAŞI.

FALCO (Zoo.): bk. DOĞAN.

FALCÓN [*falkọn*], Venezuela Federal Cumhuriyetinin kuzeybatı kesiminde yer alan devlet (federal distrikt). Kuzeyinde ve doğusunda Venezuela körfezi ve Karaipler Denizi, batısında Zulia federal distrikti, güneyinde Lara, Yaracuy ve Carabobo federal distriktleri vardır. Birkaç defa Zulia distrikti ile birleştirilmiştir. Başkenti Coro'dur. Nüfusu 281 200 dür.

FALCON [*fǫkīn* veya *fǫlkīn*] **ADASI veya** yerli adiyle: FONUA FOO (Coğ.), Pasifik Okyanusu'nun güneybatı kesiminde, Tonga adalar grupundan Tongabatu'nun kuzeybatısında küçük bir volkanik ada. Bu ada birkaç defa batmış ve her çıkışında başka bir biçimde görünmüştür. Çıkışları 1781, 1865, 1896, 1927 ve 1929 yıllarında tesbit edilmiştir. Son zamanlardaki iki çıkışında Tonga hükûmeti tarafından ilhak edilmiştir.

FALCONARA MARITTIMA [*falkonạra marịttima*], İtalya'da (Ancona eyaletinde), Marches bölgesinde Esino nehri ağzı yakınında bir şehir. Nüfusu 16 000 dir. Petrol tasfiyehaneleri vardır. Deniz banyoları ile tanınmıştır.

FALCONER [*fǫknīr* veya *fǫlkīnīr*] **William**, (1732 - 1769), İskoçyalı şair. Edinburgh'da doğmuş, bir deniz yolculuğunda boğularak ölmüştür. Muço olarak bir ticaret gemisinde çalışırken gemisi batmış; bu olayı F. derin bir heyacanla destanvari bir şiirde tasvir eder (*The Shipwreck* [Geminin batışı]). Bunun dışında *The Demagogue* (Demagog) [1765] *New Universal Dictionary of the Marine* (Yeni evrensel gemicilik sözlüğü) [1769] *Poems* (Şiirler) eserleri arasındadır.

FALCONET [*falkonẹ*], **Etienne - Maurice** (1716 - 1791), Fransız heykelcisi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. XVIII. yüzyıl Fransiz sanatının heykelde klâsik ustalarından biri sayılır. Lemoyne'ın öğrencisidir. 1754 te alçıdan yaptığı «Kroton'lu Milon'un aslan tarafından parçalanışı» taslak eseriyle Akademiye seçilmiş, bu konuyu on yıl sonra da mermerden işlemiştir. Bu on yıl arasında F. özellikle klâsik ve allegorik eserlerle sergilere katılmıştır (*Heykelciliğin ruhu, bilim, müzik, dört mevsim*). «Kroton'lu Milon» ile elde ettiği şöhret «Pygmalion, heykeli önünde» eseriyle daha da artmış ve kişiliğini belirten en güzel eserlerinden biri olarak yer almıştır. Bu başarıları onun kısa aralıklarla profesör ve rektör yardımcılıklarına atanmasına yol açmıştır (1755 - 1783). F. II. Ekaterina'nın daveti üzerine Petersburg'a gitmiş, orada I. Petro [Petr] nun at üzerinde büyük bir heykelini yapmıştır (1777). Bu heykel onun şaheseri sayılır. Azametli bir kaya üzerine oturttuğu bu bronz heykelde F., klâsik sadeliği, hareketlilik, çekicilik ve gösterişlilik zevki ile birleştirir. 1779 veya 1781 de Paris'e döndüğünde sanat anlayışının değiştiğini gören, bir yandan da kendini yorgun hisseden sanatçı, geri kalan ömrünü sanat kitapları yazmak ve okumakla geçirmeyi tercih etmiştir. Eserleri arasında: «Doktor Camille Flaconet» (Mermer büst; Angers müzesi); «Pygmalion» (Mermer grup; Ermitaj müzesi); «Erkek maskı» (Pişmiş toprak); «Flore» (Bereket tanrıçası Flora, küçük mermer heykel); «Müzik» (Mermer); «Kroton'lu Milon» (Mermer grup); «Aşkın tehdidi» (Mermer); «Banyo yapan kadın» (Louvre müzesi); «II. Ekaterina'nın zaferi» (Mermer; Jaquemart - André müzesi) vardır.

E. FALCONET: kendi tarafından yapılan büstü (Angers Müzesi)

E. M. FALCONET «Banyo yapan kadın» (mermer heykelcik, Louvre Müzesi, Paris)

FALCONETTO [*falkonẹtto*], **Giovanni Maria** (1458- 1534), İtalyan mimar ve ressamı. Verona'da doğmuş, Padova'da ölmüştür. Verona'da birçok kiliseleri süslemiş usta bir mimar olan F. aynı ustalığı, özellikle resimlerinin perspektifinde de göstermiştir. San Nazaro kilisesi kubbesindeki dekorasyonlarında ustalığının en güzel örneklerini vermiştir. F. nun baş eseri olarak tanınan Verona'da San Pietro Martire kilisesindeki dinî allegorik resimleri (1509 - 1516) dir. F. nun bugüne kadar kalabılen değerli fresk resimlerinden Verona San Guiseppe kilisesindeki «saint Augustin ile saint Joseph arasında çocuklu Meryem» (1523); yine Verona'daki San Zena'ya yaptığı «Annonciation» vardır. Öteki eserleri arasında «Meryem'in göke yükselişi» (Berlin müzesi); «Augustus ile Sibylle» (Pinacoteca - Verona) vardır.

FALCONIERI, Villa [*vịlla falkonyẹri*], XVI. yüzyıl ortalarında Roma'nın güneydoğusundaki Monti Albani (Alban dağları) de, Frascati kasabası yakınlarında inşa edilmiş bir İtalyan villası olup F. ailesine geçmiştir. 1907 den beri Alman sanatçı ve bilginlerinin dinlenme evi olarak kullanı-

G. M. FALCONETTO: Padova'da S. Giovanni kapısı

lan bu villaya I. Dünya Harbi sırasında İtalya tarafından el konulmuştur. Barıştan sonra da Almanya'ya geri verilmeyen villa, Frascati komününe bırakılmıştır.

VILLA FALCONIERİ

FALEME, Batı Afrika'da bir ırmak. Uzunluğu 650 km dir. Futa - Calon dağlarının kuzey dizisinden çıkar, Senegal'de, Bakel'in biraz üstünde sona erer. F. Senegal'i Mali'den ayırır. Senegal'e bağlı olan Kidire'in güneyinde, sağ kıyı üzerindeki bir bölge bunun dışında kalır. Eskiden altın işletmeleri vardı.

FALERII, İtalya (Etruria) da Veio yakınında ve Roma'ya 40 km mesafede eski bir şehir. M. Ö. 395 te Camillus tarafından zaptedilmiş, birkaç kere baş kaldırdıktan sonra 241 de Romalılarca yakılıp yıkılmış (Junon mâbedi harabeleri, anfiteatr, şehir mezarlığı, su bendi) olan Falisci'lerin başşehri F. *Veteres* (eski F.) ile bunun yerine kurulmuş olan, burçlar ve kapılariyle 2 km lik suru. Roman üslubundaki kilisesinin kalıntıları hâlâ görülen F. *Novi* (yeni F.; bugünkü adı Fallerii) yı karıştırmamak gerekir. VIII. veya IX. yüzyılda F. Novi halkı, Barbarlara karşı korunmak için daha iyi savunulabilen ve şimdi *Civita Castellana* adını alan eski yerlerine dönmüşlerdir.

FALERNO (Campania'nın eski adı: Falernus Ager), eski Roma'nın ünlü bir şarabı. Massico dağları (Monte Massico) eteklerinde Savone ırmağı vadilerinde yetiştirilen bağlardan elde edilen bu şarabın sert, tatlı, beyaz ve kırmızı çeşitleri vardı. Bugünkü F., açık sarı renkli, hoş bir yemiş lezzeti veren kokulu bir şaraptır.

FALEZ (Fr. Falaise) [Jeol.]: bk. YAR.

FALGUİÈRE [*falgìẹr*], **Jean Alexandre Joseph** (1831 - 1900), Fransız ressamı ve heykelcisi. Toulouse'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. F. XIX. yüzyıl Fransız heykelciliğinde realizmin yaratıcılarından biri sayılır. Güzel sanatlar okulunda Jouffroy'nın öğrencisi olmuş, öncüleri klâsikler üzerinde çalışmasıyle sanat hayatına girmiş ve bu çalışmaları ilk eserlerine öncülük etmiştir. Özellikle 1857 de Paris sergisinde sergilediği «Çocuk Theseus» adlı eseri, bu devreye aittir. F. «Lausus tarafından kurtarılan yaralı Mezence» eseriyle Roma ödülünü kazanmış ve 1864 de Roma'ya gönderdiği «Horoz döğüşünün galibi» eseriyle, sergide ilk defa ödül almıştır. Üç yıl sonra «Din uğrunda ölen Tarcisius» heykeliyle bir madalya, aynı yıl Paris milletlerarası sergisinde (1867) ilk defa madalya almıştır. Bu iki eseri, sanatının güçlülük ve cüretlilikle beliren özelliğini açıkça ortaya koymuştur. Bu tarihten sonra, eserleri halk tarafından tutulmuş, sanat tenkidçileri tarafından beğenilmiştir. Daha sonraki yıllar süresince F. in realist eğilimini aşırılıkla devam ettirmesi bazı tenkitçiler tarafından kabiliyetsizlik sayılarak yerilmiştir. F resmî ödüller yanında birçok siparişler de almıştır. Bunlar arasında çeşitli anıtlar da vardır. F. 1870 de şövalye rütbesinden Légion d'honneur nişanı, 1878 de de bunun officier rütbesini almıştır. F., değerli bir ressam olarak da tanınır. Kuvvetli bir teknik ile işlenmiş tablolarında parlak ve aydınlık renkler kullanmıştır. Bunlar

A. FALGUIÈRE

A. FALGUIÈRE: Baronne Daumesnil'in büstü (Louvre Müzesi, Paris)

arasında: «Yelpaze ve hançer»; «Güreşciler»; «Habil ile Kabil» vardır. Büstleri ve anıtları arasında: «Courbet anıtı»; «La Fayette»; «Cumhuriyetin zaferi»; «Mısırlı dansöz»; «Pierre Corneille»; «Tavuslu Kadın»; «Havva» sayılabilir.

FALIERO [*falyero*], Venedikli eski bir aile. Bu şehre üç doge vermiştir: 1. 1084 te doge olan Vitale (ölm. 1096), Apulia ve Calabria dukası Robert de Hauteville (Guiscard) in Norman askerlerini yenmiştir; 2. 1102 de d o g e olan Ordelafo (ölm. 1 118), Zara'yı Macar kralından geri almıştır; 3. 1345 te doge olan Marino (1274-1355). 1348 deki Zara kuşatmasında Macar kralı Lajos'un askerlerini yenmiş, gemici Ixiarello ve duvarcı Calendario ile birlikte Venedik'teki soylular hükûmetine karşı darbe hazırla dığı için başı kesilmiştir. Marino F. nun serüveni, b i r k a ç edebî esere ve özellikle Lord Byron'ın *Marino Faliero* dramına konu olmuştur.

M. FALIERO

FALİH RIFKI ATAY (Biyog.): bk. ATAY, Falih Rıfkı.

FALİKAİN (Fr. Falicain), 1751 yılında ilk defa kullanılmağa başlanılan yeni bir anestezi ilâcı. Bu cisim E. profft tarafından elde edilen ve B — piperidinoetil 4 — propoksifenilketonhidroklorürden ibaret olup piperidin,

```
     CH2
    /  \
H2C    CH2
 |      |            D
H2C    CH2           ||       CH — CH
    \  /                     //      \\
     N — CH2—CH2 C  —  C              C — O — C3H7
                        \            /
                         CH  =  CH
```

4 — propoksiasetofenon ve formaldehitten üretilir. F. anestezik etkisi bakımından kokaine 8 - 10 defa üstündür. Bundan başka, F. bakterileri öldürme özelliği de gösterir.

FALISC [*falisk*] **LER** (Lat. Falisci), M. Ö. V. yüzyılda güney Etruria'da, Tiber ırmağı yakınındaki Soratte dağı bölgesinde yaşamış olan İtalik menşeli bir kavim. Bu kavim kendisine daha yakın olan Romalıların kültüründen ziyade Sabelli (Samnit) ve Etrusk kültürlerinin etkisinde kalmıştı; gerek ırk gerek dil bakımından İtalik olduğu halde Etrusk konfederasyonuna bağlı idi. Roma, M. Ö. 343 - 339 yıllarında F. le ittifak kurmuştu. Fakat M. Ö. 241 yılında bunlar Roma'ya karşı ayaklanmışlar ve bastırılmışlardır. F. in başşehri Falerii idi.

FALK [*fulk*], **Adalbert** (1827 - 1900), Alman politikacısı. Metschkau (Silezya) da doğmuş, Hamm'da ölmüştür. 1877 de eğitim ve din işleri bakanı olan F., Bismarck'ın Katoliklik aleyhtarı politikasını desteklemiş ve yürütmüştür. Bismarck'ın bu politikadan vazgeçmesi üzerine bakanlıktan çekilmiştir (1879).

FALK [*falk*], **Johannes Daniel** (1768 - 1826), Alman yazarı. Danzig'te doğmuş, Weimar'da ölmüştür. Ölümünden sonra yayımlanan *Goethe - Erinnerungen* (Goethe hatıraları) pek güvenilir bir kaynak olmamakla beraber önemlidir. Bugün hâlâ çığrılan bir lied'i vardır (O du fröhliche...).

FALKBERGET [*fąlkbergī*], **Johan** (doğ. 1879), Norveçli yazar. Röros'ta doğmuştur. Küçük bir çiftçinin oğlu olan F. Röros'ta madencilik yapmış, sonra sosyalist basında yazdığı yazılarla politika hayatına katılmıştır. Bu alandaki düşüncelerini *Christianus Sextus* (ad, 3 cilt 1927 - 1935) adlı büyük romanında açıklar. Bu eserinde, Röros madencilerinin XVIII. yüzyıldaki hayatını tasvir etmekle beraber, aslen romantik olan eğilimlerine sosyalist inançlarını katar. Romanları: *Braendoffer* (Yakılan kurban) (1917); *Den fjerde Nattevagt* (Dördüncü gece nöbetçisi) (1923); *Nattens bröd* (Gecenin ekmeği) (1940).

FALKE [*fąlkī*], **Gustav** (1853 - 1916), Alman yazarı. Lübeck te doğmuş, Grossborstel (Hamburg) de ölmüştür. 1876 dan itibaren müzik öğretmenliği yapan F. nin şiirlerin de kadınsı nazlı ve çocuksu içli bir hava vardır; halk türkülerinden, romantik çağ şiirinden esinlenmiştir.

FALKENBERG [*fąlkīnbeı*], İsveç'te Cattegat üzerinde şehir ve liman (Hallaud). Nüfusu 10 200 dür. Şehir, Atran nehrinin ağzında, eski bir kalenin eteğinde gelişmiştir. Deniz banyoları, makina yapım atelyeleri, ayakkabı fabrikaları, kiremit ocakları vardır.

FALKENHAUSEN [*fąlkīnhauzīn*], **Alexander von** (doğ. 1878), Alman generali. Blumenthal (Neisse) da doğmuştur. 1933 - 1938 yıllarında Çang - Kay Şek nezdinde Alman misyonu başkanı olarak faaliyet gösteren F., II. Dünya Harbi sırasında Hollanda, Belçika ve Kuzey Fransa askerî valiliklerinde bulunmuş, sonra, 1944 temmuzunda Hitler'e karşı yapılan suikast hareketine katılmış olduğu iddiasiyle Gestapo tarafından tutuklanmıştır. F., 1951 de bir Belçika mahkemesi tarafından 12 yıla mahkûm edilmişse de, Çang - Kay - Şek'in ricası üzerine hemen serbest bırakılmış ve 1952 de Naziliği tasfiye işlerine bakan Frankfurt Alman mahkemesince beraat ettirilmiştir.

FALKENHAUSEN [*fąlkīnhauzīn*], **Ludwig Freiherr von** (1844 - 1936), Alman generali. Guben'da doğmuş, Görlitz'te ölmüştür. 1914 - 1915 yıllarında Alsace'ta bir birlik komutanlığında bulunduktan sonra, kıyıların korunmasiyle görevlendirilmiş, arkasından da Alman işgali altında bulunan Belçika'nın genel valiliğine tayin edilmiştir (1917 - 1918). Yazdığı birçok taktik kitapları arasında *Der grosse Krieg der Jetztzeit* (Bugünün büyük harbi) [1910] adlı eseri özel bir değer taşır.

FALKENHAYN [*fąlkīnhayn*], **Erich von** (1861 - 1922), Alman generali. Burg Belchau (Graudenz) da doğmuş, P o t s d a m yakınındaki Schlosshindstedt'te ö l m ü ş t ü r. 1913 te Prusya savunma bakanı, Marne savaşından s o n r a 15 eylûl 1914 te von Moltke' nin yerine genel kurmay başkanı olmuş, savaşların yönetiminde, düşmanın üstün kuvvetlerle birden yok edilmesini isteyen Schlieffen doktrinini, düşmanı yıpratıp kuvvetten düşürmeyi isteyen doktrinle bağ-

E. V. FALKENHAYN

daştıran bir metot uygulamış, savaş cephesini denize kadar uzatmayı başarmış, fakat Flandra'daki Fransız - İngiliz cephesini parçalayamamış, Rus cephesini ele alarak Polonya'da parlak başarılar kazanmış, Verdun meydan savaşında uğradığı başarısızlık üzerine görevinden çekilmiştir (ağustos 1916). F., Osmanlı devletinin açtığı Mısır seferinin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine karşı taarruza geçen İngiliz ordusuna karşı Halep'te toplanan ve aralarında Mustafa Kemal Paşa emrindeki 7. ordumuzun da bulunduğu Yıldırım Orduları grupunun başına getirilmiş, ordular grupunun yönetimini Başkumandan Vekili Enver Paşanın direktiflerine uygun olarak yürütme konusunda bu direktiflere karşı olan Mustafa Kemal Paşa ile anlaşamaması Paşa'nın istifasına (Atatürk: «Kendimi 7. ordu kumandanlığından affettim» der) yol açmış, tuttuğu cephenin çökerek Halep şehrinin de İngiliz generali Allenby'nin eline geçmesi üzerine Almanya'ya dönmüş, 1918 de 10. Alman ordusunun başında Ukrayna'yı istilâ etmiştir. Bk. YILDIRIM ORDULARI GRUPU.

FALKENHORST [*fa̧lkinhorst*] **Nikolaus von** (doğ. 1885), Alman generali. Breslau'da doğmuştur. 1940 yılında Danimarka ile Norveç'i işgal etmiş, 1941 de Finlanda'nın kuzeyindeki harekâtı yönetmiş ve harbin sonuna kadar Norveç askerî genel valiliğinde bulunmuştur. 1946 da harp suçlusu olarak müebbet hapis cezasına çarptırılmış, 1953 te serbest bırakılmıştır.

FALKENSEE [*fa̧lkinzē*], Almanya'da bir şehir. Nauen Kreis'ının, Potsdam Bezirkinde, Berlin Spandau'un batısındadır. Falkenhegen ve Seegefeld şehirlerinin birleşmesinden doğan F., Berlin'in geniş bir villalar banliyösüdür. Yakınında Brieselang korusu vardır 1961 de şehir statüsüne girmiştir. Nüfusu 29 600 (1961) dür.

FALKENSTEIN [*fa̧'kinştayn*], Doğu Almanya'da Karl - Marx - Stadt yönetim çevresinde Saksonya'da, Plauen'ın doğusunda bir şehir. Nüfusu 16 100 dür. Müzik ve elektrik aletleri, perde yapımı, dokumacılık sanayii ile tanınmıştır.

FALKIRK [*fo̧lkirk*], İngiltere'de Orta İskoçya'da, Forth koyu (Firth of Forth) nun güney kıyısı yakınında bir şehir. Nüfusu 37 500 dür. Alüminyum ve kimya sanayii, petrol tasfiyehaneleri, patlayıcı maddeler ve bira fabrikaları vardır. Çevresinde maden kömürü ocakları işletilir.

FALKLAND [*fǫklind*] **ADALARI** (İng. Falkland Islands; Fr. Iles Malouines [eski ad]; Isp. Islas Malvinas), güney Atlantik'te, İngilizlerin işgalinde bulunan takımadalar. Yüzölçümü 11 960 km²; nüfusu 2 250; yönetim merkezi 1 250 (1945) nüfuslu Stanley veya Port Stanley'dir. Takımadalar, Falkland Sound (F. Boğazı) ın ayırdığı başlıca iki büyük toprak parçasından meydana gelmiştir. Bunlar, Batı F. (West F.) veya Büyük Malvina ile Doğu F. veya Soledad adlarını içine alır. Stanley Limanı Doğu F. ın kuzeydoğusundadır. Turba bataklıklarıyle kaplı, iklimi serin ve nemli olan bu adalar, özellikle balina avcılarına birçok üsler sağlar. Koyunculuk da başlıca gelir kaynakları arasında yer alır. Bitki örtüsüne, insan boyunda demet şekilli Tusso otları hâkimdir; bu arada söğüt ve kayın ağacı da vardır. Bitkiler arasında arpa, yulaf, patates ve sebze yetişir. Yıllık yağış aş. yu. 600 mm dir. Yün, iç yağı, balina yağı ve balina dişi ihraç edilir. İdarî teşkilâtın başında İngiltere Krallığınca tayin edilen bir vali ve yardımcılığında 5 üyeli bir yürütme kurulu vardır. Yasama kurulu 11 üyeli olup çıkardığı kanunlara vali uymak zorundadır.

Falkland Adalarından bir görünüş

1592 de Jonh Davis tarafından keşfedildiği sanılan F. A. na 1764 te Bougainville tarafından Saint - Malo yerlileri yerleştirilmiş, fakat bunlar iki yıl sonra Ispanyollar tarafından kaçırılmıştır. 1766 da kurulan ilk İngiliz sömürgesi 1770 te Ispanyolların eline geçmişse de, 1774 de bırakılmıştır. 1829 da Louis Vernet, Arjantin Cumhuriyeti adına bir sömürge kurmuşsa da, 1832 de Arjantinliler İngilizler tarafından adalardan kovulmuştur. Arjantin devleti F. A. üzerinde hâla hak iddia etmektedir.

FALKLAND [*fǫklind*] **ADALARI DENİZ SAVAŞI**, I. Dünya Harbi sırasında, Coronel zaferini kazanan amiral Von Spee idaresindeki Alman donanma birliği Horn burnunu dönerek 8 aralık 1914 te Falkland Adalarını görecek bir mevkie gelmiştir; Von Spee, İngiliz harp gemilerinin güney Afrika'ya gittiğini sanmışsa da Falkland limanında İngilizlere ait önemli bir deniz kuvvetinin bulunduğunu görmüştür; bu gemiler, Coronel yenilgisinden sonra düşman donanmasını bulup yok etmek amaciyle amiral Sturdee komutasında olmak üzere İngiltere'den gönderilmişti. Bu birlikte, «Invincible» ve «Inflexible» kruvazörlerinden başka, hafif ve ağır 5 zırhlı kruvazör daha vardı. Limandan kömür almakta olan bu kuvvetler, düşman donanmasiyle ansızın karşılaşınca Almanlar kadar şaşırmıştır. Von Spee kaçmağa çalışmışsa da, İngilizler peşini bırakmamıştır. «Scharnhorst» ve «Gneisenau» zırhlılarından başka «Nürnberg» ve «Leipzig» kruvazörleri de birbiri ardınca top ateşiyle batırılmıştır. Kurtulabilen tek gemi «Dresden» ise 14 mart 1915 te Mâs Aguera (Juan Ferrández) adası yakınında batırılmıştır.

FALKLAND DEPENDENCY [*fǫklind dipęndinsi*], Batı Antarktika'nın İngiltere'ye ait bölgesine 1917 den beri verilen ad. Yüzölçümü 8,3 milyon km² olup ancak 3 milyon km² si topraktır. Bölge yönetim bakımından Falkland adaları (b. bk.) na bağlıdır. Bütün bölgede ancak bir tek yerleşme yeri (South Georgia) vardır. Buranın 3?0 yerlisi balina avıyle geçinir.

FALKNER [*fǫknir*] **ADASI** (İng. Falkner Island; eskiden Falkland's Island da denirdi. Eski Felemenkçe: *Valcken Eylandt* = şahin adası), Amerika'da, New Haven kontluğunda, Guildford yakınındaki Long Island Sound da küçük bir ada. 1614 te Hollandalı seyyah Adriaen Block tarafından bulunmuş ve adlandırılmıştır.

FALKNOV NAD OHŘÍ (Alm. Falkenau) (Coğ.): bk. SOKOLOV.

FALKÖPING [*fa̧lçöping*], İsveç'in güneyinde, Skaraborg ilinde, Vättern gölünün batısında bir kasaba. Nüfusu 13 537 (1962) dir. 24 şubat 1389 da burada Mecklen-

burg dukası Albrecht (Albert) ile Danimarka kraliçesi Margaret'in orduları arasında bir meydan muharebesi olmuş ve duka esir düşmüştür.

FALL [*fāl*], **Leo** (1873 - 1925), Avusturyalı operet bestecisi. Olmütz'te doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Viyana Konservatuvarında Robert ile Johann Fuchs'un öğrencisi olmuş, Berlin, Hamburg ve Köln'de operet temsilleri yönetmiş, sonra Viyana geleneğine uygun operetler bestelemiştir. *Der fidele Bauer* (Şen köylü), [Mannheim 1907], *Die Dollar prinzessin* (Dolar prensesi) [Viyana 1907], *Die geschiedene Frau* (Boşanmış kadın) [Viyana 1908], *The Eternal Waltz* (Ölümsüz vals) [Londra 1912], *Der liebe Augustin* (Sevgili Augustin) [Berlin 1912]; *Die Rose von Stambul* (Istanbul gülü) [Viyana 1916] (Istanbul'da Türkçe oynanışı 1922), *Madame Pompadour* (ad), [Berlin 1922] dır.

FALL LINE [*fɔl layn*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Appalache'lar kıyı ovası üzerinde çevreleyen dik yamaçlara verilen ad. Irmakların gür aktığı bu yamaçlarda hidrolik enerji bol olduğundan birçok şehirler kurulmuştur (Trenton, Baltimore, Philadelphia, Washington, Richmond v. b.).

FALL RIVER [*fɔl rivır*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Massachusetts), Taunton ırmağı ağzında, derin ve girintili çıkıntılı Narraganselt koyu üzerinde bir şehir ve kabotaj limanı. Nüfusu 99 942 (1960) dir. Katolık piskoposluk merkezidir. Pamuk işçiliğinde ihtisas kazanmış bir sanayi ve ticaret merkezi olan F. R. da makina sanayii de gelişmiştir.

FALLA [*falya*], **Manuel de** (1876 - 1946), Ispanyol bestecisi. Cádiz'de doğmuş, Alta Gracia (Córdoba, Arjantin) da ölmüştür. Madrid Konservatuvarında yetişmiş, ayrıca Pedrell (b. bk.) den 1904 e kadar ders almış, 1905 te *La Vida breve* (Ömür kısadır) operasiyle Güzel Sanatlar Akademisinin yarışmasını kazanarak tanınmaya başlanmıştır. 1907 - 1914 yıllarında Paris'te musiki öğretmenliği yaparak yoksul bir hayata katlanmış, buna karşılık Debussy, Ravel, Florent Schmitt, Dukas ve Albéniz ile arkadaşlık kurmuş, en tanınmış eseri olan *Noches en los Jardines de España* (İspanya bahçelerinde geceler, piyano ile orkestra için) yı yazmıştır. Yurduna dönüp Granada'ya yerleştikten sonra yazdığı *El Amor brujo* (Büyücü aşk) [Madrit 1915 Türkiye'de ilk oynanışı Ankara 1959], *El Corregidor y la molinara* (Esnaf kâhyası ile değirmencinin karısı; sonraki adı: *Le Tricorne* = Üç köşeli şapka) [Madrit 1917] ve *El Retablo de Maese Pedro* (P. Usta'nın kukla oyunu) [Sevilla 1923] baletleriyle dünyaca tanınmıştır. Bir konser turnesi sırasında 1939 da Arjantin'e gelip yerleşmiş, bir daha yurduna dönmemiştir. Sayılan opera ve baletlerinden başka, çembalo ile beş çalgı için Konçerto'su en sık çalınan eserlerindendir.

M de FALLA

FALLADA [*falada*], **Rudolf Ditzen; Hans** adiyle tanınır (1893 - 1947), Alman romancısı ve yazarı. Greiswald (Mecklinburg) ta doğmuş, Berlin'de ölmüştür. Greiswald'de çiftlik işletmeciliğiyle uğraşan F. eserlerinde, hayatın güçlükleri ve amansızlıklariyle savaşan yoksul insanların yaşayışını canlandırmakta üstün bir başarı gösterir. Başlıca romanları: *Bauern, Bonzen und Bomben* (Köylüler, bonzolar ve bombalar) [1931]; Holstein köylülerinin ayaklanmasını canlandırır; *Kleiner Mann, was nun?* (Hadi bakalım, küçük herif?) [1932]; büyük şehirlerdeki memurların yoksul durumunu ele alır; *Wir hatten mal ein Kind* (Bir çocuğumuz olmuştu) [1934]; *Altes Herz geht auf die Reise* (Kocamış Yürek yolculuğa çıkıyor) [1936]; *Wolf unter Wölfen* (Kurt kurtlar arasında) [1937]; *Jeder stirbt für sich allein* (Herkes kendi başına ölür) [1947]; Naziliğe karşı ümitsizce savaşan dar gelirli bir karıkocanın acı sonunu hikâye eder. *Der Trinker* (Ayyaş) [1950] ölümünden sonra yayımlanmıştır.

H. FALLADA

FALLIÈRES [*falyēr*], **Armand** (1841 - 1931), Fransız politikacısı ve cumhurbaşkanı Mézin (Lot - et - Garonne) da doğmuş, orada ölmüştür. İmparatorluk idaresinin yıkılmasından sonra politikaya atılmış, sırasiyle Nézac belediye başkanı, Lot - et - Garonne il meclisi başkanı (1871) ve mebus (1876) olmuş ve 1877 den 1885 e kadar aralıksız olarak yeniden seçilmiştir. Cumhuriyetçi solcuların ikinci başkanı olarak 1882 den 1892 ye kadar iç işleri, eğitim ve adliye bakanlıklarında bulunmuş ve 1883 te birkaç hafta başbakanlık da yapmıştır. 1890 da senato üyesi olan F., 1899 da senato başkanı olmuş, 1906 da da cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yedi yıllık devlet başkanlığı yapan F., yetkilerinin dar sınırları içine kapanmış, siyasî olayların gelişmesinde zayıf bir davranış göstermiştir. Halefi Poincaré cumhurbaşkanı seçilince (1913), F. politika hayatından çekilmiştir.

A. FALLIÈRES

FALLİN (Fr. Phalline), yumru mantarlarda (özellikle amante phalloïde'de) bulunan zehirli ana madde.

FALLMERAYER [*falmīrayīr*], **Jakob Philipp** (1791-1861), Alman tarihçisi ve seyyahı. Brixen (Tyrol) yakınındaki Tschötsch'te doğmuş, München (Münih) da ölmüştür. 1826 da Landshut'ta lise öğretmenliğinde bulunduktan sonra Bavyera ordusunda I. Napoléon'a karşı savaşmış, sonra Augsburg Üniversitesinde profesörlük etmiştir. 1831 - 1834 yılları arasında Mısır'ı, Suriye'yi ve Yunanistan'ı dolaşmış, 1840 ve 1847 yıllarında doğuya iki seyahat daha yapmıştır. Almanya'ya dönüşünde München Üniversitesi Tarih Kürsüsüne getirilmiştir. Tarih ve arkeoloji kitapları yayımlamıştır: *Geschichte des Kaisertums Trapezund* (Trabzon krallığı tarihi) [1831, armağan kazanmıştır]; *Geschichte der Halbinsel Morea im Mittelalter* (Orta Çağda Mora yarımadası tarihi) [1830 - 1836, 2 cilt]; *Originalfragmente, Chroniken*

usw. *zur Geschichte des Kaisertums Trapezund* (Trabzon krallığı tarihiyle ilgili orijinal metinler, vekayinameler v b.) [1843 - 1844]. *Das albanische Element in Griechenland* (Yunanistan'daki Arnavut unsurlar) [üç bölüm, 1856 - 1860] adlı kitabında, eski Yunan halkının Orta Çağda hemen tamamiyle ortadan kalkmış olup bugünkü Yunanlıların büyük kısmının İslav soyundan gelme olduğunu ileri süren görüşleri özellikle Yunanistan'da birçok tepkiler uyandırmıştır.

FALLOP BORULARI: bk. FALLOPIA, Gabriele.

FALLOPIA [*falopya*] **veya FALLOPIO, Gabriele** (Lat. Fallopius; 1523 - 1562), İtalyan anatomicisi ve cerrahı. Modena'da doğmuş, Padova'da ölmüştür. F., kemikle rin gelişimi üzerinde geniş bilgi veren ilk anatomicidir; özellikle, kafa tası kemikleri alanında yenilikler ortaya koymuştur. İç kulağı incelemiş ve yüz kemiğinin bir bölümüne sahreden yol veren su kanalını (Fallopia kanalı); kalça kemiği ile çatı kemiğine yapışık olan Fallopia bağını ve yumurtalığın yumurtacıklarını döl yatağına indiren Fallopia borusunu ayrıntılariyle açıklamıştır. Bu alanda birçok yayınları vardır.

G. FALLOPIA

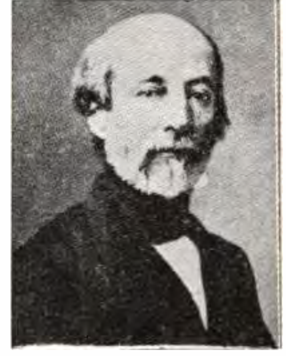
Fallopia kanalı: Şakak kemiğinin üç parçasından biri olan kaya bölümü (Lat. *pars petrosa*) nde, yüz sinirinin geçtiği kanal ki «Fallopia boşluğu» d ye de anılır.

Fallopia boruları veya tüpleri (Lat. *tuba uterina* veya *salpinx, oviductus*): Döl yatağının sağ ve sol üst yan köşelerinden çıkarak yumurtalıklar bölgesine giden darca borular. Bu borular geniş bağa *mesosalpinx* denilen bir orta bölümle bağlı olup birer ampul, birer huni (*infundibulum*), birer boğaz (*isthmus*), ikişer delik (*ostium*) ve birer döl yatağı bölümlerinden ibarettir. Bu boru, yumurtalıktan çıkan yumurtanın döl yatağına inerken izlediği yoludur.

Fallopia bağı (Lat. *ligamentum teres uteri*): Fallopia borusunun bitimi yakınında döl yatağına bağlı olup geniş bağ boyunca ilerleyen ve kasık halkasından dışarıya çıkarak büyük dudağa bitişen bağ.

FALLOT [*falo*] **DÖRTLÜSÜ veya TETRALOJİSİ** [Patoloji], en çok, dudakların morumsu bir renk almasiyle beliren «mavi hastalık» (Lat. *morbus caeruerebus*) ta rastlanılan, kalpte doğuştan dört çeşit bozukluk bulunması durumu: 1. Karıncıklar arasında geçit bulunması; 2. Sağ karıncığın aşırı derecede gelişmiş olması; 3. Sağ karıncıktan akciğer atardamarına açılan deliğin daralması; 4. Aortun sağ tarafta bulunması ve böylece hem sağ karıncıktan hem de sol karıncıktan kan alması. F. D. ameliyatla düzeltilmeyecek olursa, 20 yaşından önce ölüme yol açar. Cerrahlıktaki ilerlemeler bu hastalıkta iyileşme imkânlarını büyük ölçüde artırmıştır. Fransız adlî tıp hekimi Etienne Louis Arthur Fallot [1850 - 1911] nun adiyle anılır.

FALLOUX [*falū*], **Alfred Frédéric, Comte de** (1811 1886), Fransız politikacısı. Angers'de doğmuş, orada ölmüştür. Hükümdarlığın soydan gelmesi şartına inanan F., 1830 ihtilâli yüzünden diplomatlığı bırakmıştır. 1846 da mebus seçilince eğitim işlerinin serbest bırakılması tezini savunmuştur. Louis Napoléon'un eğitim bakanı olunca (1848 sonu), kendi adiyle anılan okullar için bir kanun teklifini meclise getirmişse de bunun kabulü, ancak bir yıl süren bakanlığından sonra, halefi Parieu zamanında gerçekleşebilmiştir. 15 mart 1850 ta rihli bu kanun, ilk ve orta öğretimde serbestlik prensipini tanımaktadır; halbuki 1808 tarihli üniversite hakkındaki Napoléon emirnamesi bu serbestliği tanımamıştı. F kanunu, din tedrisatı esasına dayanan tarikatçı papaz okullarına birçok imtiyazlar veriyordu. Sonradan genel ilk öğretimin layikliği üzerine çıkarılan 1882 ve 1886 tarihli kanunlar F. kanununda değişiklikler yapmış; 1901, 1902 ve 1904 tarihli kanunlar da tarikatçı eğitimi yasaklamış olmasına rağmen, bu kanun hiçbir zaman büsbütün kaldırılmamıştır. Kurucu meclis mebusu olarak III. Nepoléon'un politikasına karşı direnen F., 1851 de tutuklanmış, sonra da politikadan çekilerek liberal Katoliklerin organı olan «Correspondant» gazetesine yazılar yazmıştır. 1853 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilen F., 1888 de yayımlanan *Mémoires d'un royaliste* (Bir kralcının hatıraları) adlı kitabiyle birçok olaylara ışık tutmuştur.

F. de FALLOUX

FALMOUTH [*fælmīth*], İngiltere'de, Cornwall'da, Falmouth koyunda, Fal nehri ağzında bir şehir ve liman. Nüfusu 17 000 dir. Deniz sporları şehridir. Tersaneleri, bira fabrikaları, istiridye parkları vardır. Koyun ağzında Cromwell'a son olarak teslim olan Pendennis şatosu vardır.

FALSA MUSICA (Mus.): bk. MUSICA FICTA.

FALSE BAY [*fōls bey*] (= yalancı koy), Afrika'nın güney ucunda, fırtınalara karşı korunmamış bir koy. Başlıca iskân yeri, bir harp limanı olan Simonstown'dır. Kıyısı boyunca birkaç deniz banyosu vardır (Muizenberg, Strand).

FALSETTO (İta. *falso* = yalan, yanlış, düzmece, yapmacık), erkek şarkıcının çıkardığı kadın veya çocuk sesine benzeyen tiz, ince, burunsu sesler. Göğüs seslerinden çok kafa sesleri (b. bk.) ne girdikleri için «erkeğin kafa sesi» olarak da tanımlandıkları vardır. Almanlar, göğüs sesiyle desteklenen kafa sesine *Falsett*, yalnız kafa sesinden ibaret tiz seslere *Fistelstimme* demektedir. Gürlüğü olmayan, küçük seslerdir. XVIII. yüzyıla kadar falsettisto (b. bk.) lar tarafından kullanılmış, XIX. yüzyıldan itibaren daha çok gülünçlü operalarda, meselâ Nicolai'nin *Die Lustigen Weiber von Windsor* (Windsor'lı şen kadınlar) operasında yaşlı kadın kılığına giren Falstaff rolü gibi kadın sesini taklit amaciyle yararlanılmıştır. Yodel (b. bk.) tarzı da F. sesler gerektirir.

Falsettisto (İta.), falsetto (b. bk.) kullanan şarkıcı, özellikle tenor. Kastrat (b. bk.) larla karıştırılmamalıdır. Kadın sanatçıların kullanılamadığı Orta Çağda çocuk sesi de bulunmadığı zaman çoksesli missa ve motetlerin üst partileri F. lara söyletilirdi. Hattâ İngiltere'de XVI ve XVII. yüzyıllar kilise musikisi özellikle bu sanatçılar düşünülerek yazılmış, *counter - tenor* olarak adlandırılan F. lar rağbet görmüştür.

FALSO (İta. = yanlış) [Mus.], seslendirmede yapılan yanlış. İtalyanca dışında batı dillerinde kullanılmaz. XIX. yüzyılda Türkiye'de Batı musikisini yayan Donizetti, Guatelli, Lombardi, Selvelli gibi ilk öğretmenlerin İtalyan olması dolayısıyle Türkçeye girmiş, hattâ musiki terimi olmaktan çıkarak «yanlış iş, yanlış davranış» anlamında dilimize mal edilmiştir.

FALSO BORDONE (İta. = düzme bas): 1. Bk. FAUX-BOURDON; 2. İtalya'da XVI. yüzyılda gelişen dört sesli dinî beste üslûbu. Bütün partileri aynı basit ritimde aktığı için her notanın karşısında öteki partilerde de birer nota bulunduğundan «notaya karşı nota» denen bu üslûpta her notaya güftenin ayrı bir hecesi rastlardı.

FALSTAFF [*fòlstaf*], **Sir John,** Shakespeare'in *Henry IV* (IV. Henry) ve *The Merry Wives of Windsor* (Windsor'ın şen kadınları) piyeslerinde geçen bir kişinin adı; Plautus'un *Miles gloriosus* (Palavracı asker) komedisindeki kişinin benzeri, alçaklar arasında bir dâhi sayılan, vicdansız fakat zeki bir maskara, kendi tarzında namuslu bir yalancı ve dolandırıcı olan bir tip. Evvelce, 1417 de sapkınlık suçuyle idam edilmiş olan Cobham lordu Sir John Oldcastle'ın adına telmihle bu kişiye Oldcastle ismini vermiş olan Shakespeare, sonradan, Lord Cobham'ın tavsiyesine uyarak, bu adı değiştirmiştir; F. adını, *Henry VI.* trajedisinde yüreksiz bir kişi olarak görünen Sir John Fastolfe'ı düşünerek koymuş olması mümkündür.

FALSTAFF (L. Tıbbett, G. Verdi'nin «Falstaff» adlı operasında)

F., bir tip olarak, Dittersdorff (1796), Nicolai (1849) ve Verdi (1892) nin aynı adlı operalarında işlenmiştir. Bunlar arasında en ünlüsü, Verdi'nin operasıdır.

FALSTER [*fạlstîr*], Danimarka takımadalarında, Sjælland'ın güneyinde bir ada. Yüzölçümü 645 km², nüfusu 46 700 dür. İki köprü F. ı Sjælland ve Lolland adalarına bağlar. Tahıl, meyva ve büyük baş hayvan yetiştirilir.

FALSTERBO [*fạlstîrbü*], İsveç'in güneybatı ucunda, Sund üzerinde bir yarımada.

FĂLTICENI [*fîltiçẹn*], Rumanya'da, Moldavia (Suceava bölgesi) da bir şehir. Nüfusu 10 600 dür. Camdan yapılmış eşyaları ile tanınır.

FÄLTMARSKALK (İsveçce) [Ask.]: bk. FELDMARSCHALL.

FALUDI [*fọludi*], **Ferenc** (1704-1779), Macar şairi. Németújvár'da doğmuş, Rohonc'ta ölmüştür. 1720 yılında Jesuit tarikatına girmiş, Viyana ve Graz'ta okumuştur. Viyana'da ilâhiyat tahsilini tamamladıktan sonra Nagyszombat'ta çalışmış, 1773 te Rohonc'a gelmiş ve hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. F. güçlü bir lirik şair olarak tanınmıştır. Şiirlerinde rokoko zevki göze çarpar. Pastoral, didaktik ve dinî şiirler yazmış olan F. sağlam bir üslûpçudur. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir güç kazanan dili yenileştirme akımının ilk temsilcisi sayılır. Halk dilinden ve eski yazarların dilinden yararlanmak suretiyle dilini zenginleştirmiştir. F. birçok yeni kelimeler yaratmış, İtalyanca ve Almancadan Macarcaya birtakım didaktik eserler de çevirmiştir.

FALUN, İsveç'te, Kopparberg ilinin yönetim merkezi. Şehir, Runn ve Varpan gölleri arasında olup nüfusu 18 500 dür. Maden endüstrisi ve kâğıtçılık merkezidir. F., 1230 dan beri bakır madeni işletir. Bakır endüstrisi müzesi, Stora Kopparberg kilisesi (XV. yüzyıl), makine yapımı atelyeleri (vagon ve lokomotif), deri, dokuma ve kimya sanayii v. b. vardır.

FALYA veya FALYE (İta. *fala*), ağızdan dolma toplarda hartuç'u ateşlemek için topların kuyruk kısmında ağız otunun konulduğu delik.

Falya barutu: Topları ateşlemek için F. deliğine konan barut.

Falya basmak: Ağızdan dolma toplarda, doldurulma esnasında haznede kalması muhtemel bir kıvılcımla hartuç'un ateş almasını önlemek ve haznenin hava ile ilgisini kesmek maksadiyle F. yı baş parmakla kapatmak.

Falya borusu: Ağızdan dolma toplarda hartucu ateşlemek için F. deliğinden hazneye sokulan boru.

Falya burgusu: F. deliğini temizlemek için kullanılan burgu. Buna *F. iğnesi* de denilir.

Falya çanağı: Havan toplarında namlunun kuyruk kısmında ve F. deliğinin üstünde barutun dökülmemesini sağlayan çanak biçimindeki çukurluk.

Falya çivilemek: Harplerde bir bozgun sırasında götürülemeyen bir topun, düşman tarafından kullanılmasına mani olmak gayesi ile F. larını açılmayacak surette demir çubuklar sokarak battal etmek.

Falya kabartması: Ağızdan dolma toplarda kuyruk ve top bedeni üzerinde F. deliklerinin açıldığı çıkıntı.

Falya sicimi: F. iğnelerine bağlanan ince tel sicim.

Falya yüksüğü Ağızdan dolma toplarda top kızdığı zaman F. basmada başparmağın yanmasını önlemek maksadiyle parmağa takılan meşin yüksük.

FALYA DELİĞİ (Ask.): bk. FALYA.

FAMAGUSTA (Yun. Ammokhōstos) [Coğ.]: bk. MAGOSA.

FAMATINA, SIERRA DE [*siẹrra de famatịna*], Arjantin Andlarında bir dağ zinciri (La Rioja ve Catamarca eyaletleri). Yüksekliği 6 260 m dir; çokmetalli maden cevheri çıkarır.

FAMATİNİT (Fr. Famatinite) [Miner.], tabiî bakır antimonyür ve bakır sülfür karışımı olan bir mineral. Enargit'in izomorfu olan bu mineralin formülü Cu_3SbS_4 tür. Adı, Arjantin'deki Famatina sıradağlarının adından gelir (Famatina taşı).

FAMENNE [*famẹn*], Belçika'nın ormanlık Ardennes platosunda ve Condroz bölgesi güneyinde, Lesse ve Ourthe vâdileri arasında bir bölge. Merkezi Marche-en-Famenne'dir.

Famenyen (Fr. Famennien) [Jeoloji], Devon sisteminin son katını anlatmak için kullanılan bir terim. F. deki famenyen külteleri şistlerden ve psammitlerden meydana gelmiş *Spirifer Verneuilli* (fosil) ler taşıyan oldukça derin çökeltilerdir.

FAMILIA (Sosyol.): bk. AİLE.

FAMILIAE EMPTOR [*familiē emptor*] (Lat. = ailenin satın alıcısı) [Roma hukuku], bir vatandaşın *mancipatio* (tanıklar huzurunda bir hakkın veya bir mülkün başka birine devredilmesi) işlemiyle mamelek (*patrimonium*) ini devrettiği kişi. F. E. un rolü, kendisine devrolunan mameleki «musaleh» in gösterdiği kimselere vermekti. Bk. MUSALEH.

FAMILIAE ERCISCUNDAE [*familiē erkiskundē*], **Actio** (Lat. = ailenin miras paylaşma davası ve böyle bir dava ile ilgili yargı) [Roma hukuku], mirasçıların topluca mahkemeye baş vurmaları halinde yargıcın payları tayin etmesi (adjudicatio).

FAMİLYA (İta. Famiglia < Lat. *familia* = aile) [Biyoloji], canlı yaratıkların sistemli sınıflandırılmasında, birbirine yakın bitkiler veya hayvanlar grupunun meydana getirdiği bölüm ki «takım» bölümü ile «cins» bölümü arasında yer alır. Bölümler, yukarıdan aşağıya doğru şube (veya filum), sınıf, takım, F., cins, tür ve çeşittir. Meselâ evcil köpek, hayvanların Kaburgalılar şubesinin, Memeliler sınıfının, Etçiller takımının, Köpekgiller familyasının köpek cinsindendir ve türleri, türlerinin de çeşitleri vardır. Bazan F. ları alt F. lara ayırırlar.

F. adları genellikle zooloji ve botanikte *-giller* takısiyle anlatılır. Latincede bu takı, zooloji için *-idae* (*Canidae*, Köpekgiller gibi), botanik için *aceae* (*Rosaceae*, Gülgiller gibi) dır.

Aynı F. ya giren türlerin sayısı bir F. dan ötekine çok farklı olabilir. Meselâ, Salepgiller (*Orchidaceae*) F. sında türlerin sayısı 12 000 i aştığı halde, Kanatsızkuşgiller (*Apterygidae*) F. sında yalnız bir cins (*Apteryx*) vardır. Tabiatta bazı tipler tek veya birkaç şekille temsil edildikleri halde, bazı tiplerde sayısız denilecek kadar çok çeşitlenmeler görülür. Bununla birlikte, F. ların çoğunda özel bir karakter bulunur.

FAMİNTSIN, Aleksandr Sergeeviç (1841 - 1896), Rus bestecisi ve musiki tenkitçisi. Kaluga'da doğmuş, Petersburg'da ölmüştür. Leipzig'de Hauptmann, Richter ve Moscheles'in öğrencisi olmuş, 1865 - 1872 yıllarında Petersburg Konservatuvarı musiki tarihi ve estetiği öğretmenliğini, 1870 ten başlayarak Rus Musiki Derneğinin yazmanlığını yapmış, «Beşler» veya «Güçlü Küme» diye bilinen Balakirev, Borodin, Kyui (Cui), Rimskiy - Korsakov ve Mussorgskiy'e karşı çıkmasiyle yurdunun musiki hayatında önemli bir rol oynamış, Rus musikisinde Çin Hindi gamı, ayrıca gusla ve dombra adlı çalgılar üzerine araştırmalar yayımlamıştır. Başlıca besteleri *Sardanapalus* (ad) [1876] ve *Uriel Acosta* (ad) [1883] operaları; keman ile orkestra için bir Rus rapsodisi, üç yaylı dördülü (kuartet)ü, bir piyanolu beşil (kuintet) ve piyano eşlemeli ezgilerdir.

FANCONI [*fankoni*] **HASTALIĞI** (Tıp), 1927 yılında Fanconi tarafından tanımlanmış olan, organizma yapısı ile ilgili bir aile hastalığı: iç salgılamalardaki arızalarla bazı teşekkül bozukluklarından ileri gelen bir kansızlık.

FANCY (Mus.): bk. FANTEZİ.

FANDANGO, *malagueña* ve *rondeña* gibi birkaç çeşidi olan bir Ispanyol veya İspanyol Amerikası şarkısı ve dans havası. Canlı bir dans olan F. bir erkekle bir kadın tarafından gitar eşliğinde ve kastanyetlerle üçlük ölçü ile oynanır. Rimskiy - Korsakov'un «İspanyol kapriçyosu» nun beşinci hareketi bir Asturias F. su (*fandango asturiano*) dur.

FANDANGO (XIX. yüzyılda yapılmış bir resme göre)
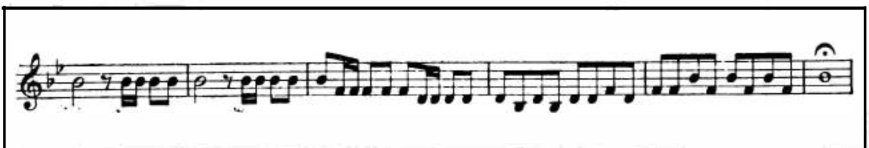
FANEGA veya HANEGA, İspanya'da eskiden kullanılan ve hacmi 55,489 litre olan bir tahıl ölçeği. Portekiz'de, Brezilya'da, Antiller'de ve Meksika'da, F. adı altında değişik hacimlerde ölçekler vardır.

FANFANI, Amintore (doğ. 1908), İtalyan politika adamı. Pieve Santo Stefano (Arezzo) da doğmuştur. İktisat profesörü iken 1946 da Hıristiyan Demokratlar partisinden milletvekili seçilmiş, 1947 - 1950 yıllarında De Gasperi hükûmetinde çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığında bulunmuş, şehirler ve köyler için bir imar planı hazırlatmış, tarım (1951) ve iç işleri(1953) bakanlığı ettikten sonra 1954, 1958 ve 1959 yıllarında başbakanlıkta bulunmuş, 1954 - 1959 yıllarında da halen sol kanadını yönettiği Hıristiyan Demokratlar partisinin genel sekreteri olmuş, 1960 ta yeniden başbakanlığa getirilmiştir. F. Türkiyeyi 1966 da resmî, 1967 de gayri resmî olarak iki defa ziyaret etmiştir. Eserleri: *Le Origini dello spirito capitalistico* (Kapitalizm ruhunun menşeleri) [1932]; *Cattolicesimo e Protestantesimo nella formazione storica del capitalismo* (Kapitalizmin tarihî teşekkülü içinde Katoliklik ve Protestanlık) [1934]; *Storia delle dottrine economiche* (İktisadî doktrinler tarihi) [1945]; *Storia del Lavoro in Italia dalla fine del sec. XV agli inizi del XVIII* (XV. yüzyıl sonundan XVIII yüzyıl başına kadar İtalya'da çalışma tarihi) [1943].

A. FANFANI

FANFAR (Fr. Fanfare) [Mus.]: 1. İşaret veya emir olmak üzere boru (trompet) ile çalınan hava. Türk ordusunda boru adiyle anılır ve amacına göre «selâm borusu», «hücum borusu,» «yat borusu» gibi adlarla birbirlerinden ayrılır (örnek için bk. BORU). Ordu dışında, resmî törenlerde ve avda da kullanılan F., tabiî (perdesiz) çalgılara

FANFAR

göre seslendirilmesi gelenek olduğundan yalnız üçlü akorun seslerinden (yani durak ile üst üçlü ve beşlisinden) kurulur. Sanat musikisine XIV. yüzyılın caccia'lariyle girmiş, meselâ Jannequin'in 1525 yıllarında yazdığı *La Guerre* (Harp) adlı chansonda, Monteverdi'nin *Orfeo* (1607) operasının girişinde, Wagner'in *Tristan und Isolde* (1865) operasının 2. perdesinde kullanılmıştır.

2. Ekseriya 2 av borusu (veya korno) için yazılmış, 6/8 vuruşlu hava.

3. Bakır nefesli çalgıları için parça. Ekseriya av havalarına benzer. Tanınmış örneklerinden biri Verdi'nin *Aida* operasındadır.

4. Bakır nefesli çalgılardan ibaret bando için Fransa'da kullanılan terim. Armoni mızıkasından (Fr. musique d'harmonie) ayrılığı, ağaç nefesli çalgılarla vurma çalgılarına yer vermemesidir. Ortalama 40 - 50 çalıcıdan meydana gelirse de, sadece 20 üyeli küçük fanfarlarla 150 üyesi olabilen büyük fanfar takımlarına da rastlanır.

FANGEN [*fangin*], **Ronald** (1895 - 1946), Norveç'li yazar. Kragerö'de doğmuş, Fornebu (Oslo) da ölmüştür. F., ilk önce roman ve dramlarında Alman ekspresyonizminin tesirinde kalmıştır; ancak sonraları gerçeğe yaklaşan bir tasvire ulaşmıştır. 1935 Oxford hareketine katılmış, 1940-1941 de Gestapo tarafından hapsedilmiştir. Tenkitçi olarak F., siyaset alanındaki muhafazakârlığını kültür alanındaki radikal fikirleriyle birleştirmiştir. Başlıca romanları: *Nogen unge mennesker* (Bazı genç insanlar) [1929]; *Erik* (ad) [1931]; *Duel* (Düello) [1932]; *En kvinnes vei* (Bir kadının yolu) [1933]; *Mannen som elsket rettferdigheten* (Adaleti seven adam) [1934]; *På bar bunn* (Çıplak toprağın üzerinde) [1936]; *Allerede nu* (Şimdi bile) [1937]; *Kvernen som maler langsomt* (Yavaş öğüten değirmen) [1939]; bunun ikinci bölümü olan *Presten* (Rahip) 1946 da çıkmıştır. Dramları: *Den forjaettede dag* (Vadedilmiş gün) [1926]; *Som det kunde ha gått* (Gitmiş olabilen insan) [1935].

FANGO (İta. = balçık), volkanik menşeli, mineralli çamur. Sıcak kaynar göllerin dibindeki tortulanmalardan meydana gelen F. ya örnek olarak, Pistyan (Çekoslovakya), Battaglia (İtalya), Neuenahr (Eifel) ve Landstuhl (Pfalz) şehirlerindeki çamur banyoları gösterilebilir. Hemen hemen kaynar derecedeki su ile karıştırılarak hamur kıvamında yapışkan bir macun haline getirilen bu çamur, bir bez içinde ve dayanılabilecek sıcaklıkta vücudun hasta yerine tatbik edilir. F., özellikle romatizmaya, mafsal ve damla hastalıklarına karşı şifalıdır.

FANÎ (1849 - 1919), Türk şairlerinden Mehmet Abdülbaki'nin mahlası. Istanbul'da doğmuştur. Babası Süleymaniyeli bilginlerden Ebûbekirzade Ahmet İnayet efendidir. Hocalık, maliye memurluğu, Maraş, Cebel - i Bereket, İçel tahrirat kâtiplikleri (yazı işleri müdürlüğü veya başkâtiplik) nde bulunmuştur. Gençlik yıllarını geçirdiği güney illerimizin gençleri, kendisinden ders görüp edebiyat zevki almışlardır. F. zeki ve hoşmeşrep bir kimse idi. Şiirleri divan tarzında, oldukça değer taşıyan örneklerdir.

FANÎ [**Filibe'li**], XVI. yüzyılda yaşamış edebiyatçılarımızdan İsa Hoca'nın mahlası. Filibe'de doğmuş, Istanbul'da ölmüştür. Arap ve Fars dillerini iyi bilen, hattat, tasavvuf bilgisine sahip bir kimse olduğu iki Osmanlı tezkiresinde yazılıdır.

FANÎ EFENDİ, İsmail Fanî (ölm. 1693), divan şairi. Diyarbakır'da doğmuş, Üsküdar'da ölmüştür. Bursalı Tahir efendinin verdiği bilgiye göre, İslâm dini ile ilgili 3 000 beyitlik *Ferâiz*'i ve düzenlenip yazılmış bir de divanı vardır.

FAN'LAR veya FANG'LAR, PAHU'LAR, batı Afrika'da, Gabon ile İspanyol Ginesi kuzeyinde yaşayan ve Atlantik kıyılarına kadar yayılmış bulunan bir zenci kavmi. Bu insanların renkleri siyah olmaktan ziyade tunçsudur. F. lar özellikle avlanarak yaşarlar ve yere çakılı ağaçlarla iyice korudukları köylerde otururlar. İleri bir sanatları vardır (ağaçtan yontma insan başları, kireçle boyanmış maskeler).

FANNING [*fæning*] **ADALARI (Amerika Adaları** da denir), Pasifik Okyanusunda, İngiliz Gilbert ve Ellice takımadaları (G. and E. Islands Colony) na bağlanan atol ler grupu (Fanning, Christmas ve Washington adaları). Hindistan cevizi işletmeleri ve bir kablo istasyonu vardır.

FANNIUS AİLESİ (Tar.), M. Ö. II. yüzyıldan beri bilinen pleb sınıfından bir Romalı aile. Üyeleri: **Gaius Fannius Strabo:** M. Ö. 161 de *consul* olmuş, Roma'nın en eski masraf kısma kanunlarından birini (sofra masrafları üzerine F. kanunu) hazırlamış, Yunan filozoflarını Roma'dan kovmuştur; **Gaius Fannius:** bir öncekinin kardeş çocuğudur ve 142 de *tribunus*, 122 de *consul* olmuştur. Afrika ve İspanya'da savaşlara katılmış, 122 de Latinlere ve Müttefiklere tam yurttaşlık hakkı bağışlamayı hedef tutan Gaius Gracchus'un kanun tasarısını reddettirerek onları Roma'dan kovmuştur. Scipio Aemilianus'un çevresinden ve Panaitios'un öğrencisi olan ve Stoacıların doktrinini benimseyen F., iyi bir hatipti ve değerli bir vekayiname hazırlamıştı; **Fannius Caepio:** M. Ö. 22 de Terentius Varro Murena ile birlikte Augustus'a karşı bir komplo hazırlamış, bir köle tarafından ele verilerek öldürülmüştür; **Gaius Fannius:** tarihçi ve hatip, Genç Plinius'un dostu. Nero'nun kurbanları üzerine, bugün elde sadece parçaları kalmış olan bir eser bırakmıştır.

FANO, İtalya'da, Marche bölgesinde (Pesaro ve Urbino illeri), Adriya denizi kıyısında, Metauro nehri deltası yakınında bir şehir. Nüfusu 39 600 dür. Balıkçı limanı ve deniz banyoları vardır. Domenichino'nun fırçasından çıkmış freskleriyle sivri kubbeli (ogival üslûp) katedrali, San Michele, Sant' Agostino (Guercino'nun tabloları) ve Santa Maria Nuova (Perugino'nun ve Santi'nin tabloları) kiliseleri, içinde L. Poletti'nin yapısı (1845 - 1863) Fortuna tiyatrosu da bulunan Ragione sarayı (1299) şehrin sanat anıtları arasın-

FANO: Augustus kemeri

dadır. Malatesta sarayı (XV. yüzyıl) nda ilgi çekici bir müze vardır. VIII. Clemens'in vatanıdır.

Tarihçesi: Şehrin bulunduğu mevkiin M. Ö. III. yüzyıldan itibaren Romalılar tarafından işgal edilmiş olduğu sanılıyor. Augustus bu şehre, Fortuna'nın bir tapınağına izafetle *Fanum Fortunae* adiyle, M. Ö. I. yüzyılda, emekli askerleri yerleştirmiştir (Colonia Iulia Fanestris). Şehir, eski düzgün planını, Augustus kemerini ve Roma surlarının kalıntılarını hâlâ muhafaza etmektedir. I. yüzyıldan itibaren Papalığa bağlı bir piskoposluk olan F., Malatesta'ların zorba idaresi (XIV. yüzyıl) altında sanatta ve belediyecilikte büyük bir gelişme göstermiştir. Vaktiyle bir üniversitesi de vardı.

FANO, Kuzey Denizinde, Julland'ın batı kıyılarında, Danimarka'ya bağlı bir ada. Yüzölçümü 56 km², nüfusu 2 600 (1950) dür. Halkı balıkçılıkla uğraşır. Deniz banyoları ünlüdür. Başlıca kasabaları Nordby ve Sönderho'dur.

FANO, Gino (1871 - 1952), İtalyan matematikçisi ve üniversite profesörü. Mantova'da doğmuş, Verona'da ölmüştür. Bilimsel çalışmaları özellikle izdüşüm geometrisi ve daha da büyük bir ölçüde olmak üzere cebirsel geometri ile ilgilidir. Alman Matematik Ansiklopedisinin redaksiyonunda önemli bir rol oynamıştır. Başlıca eserleri: *Lezioni di geometria descrittiva* (Tasarı geometri dersleri) [1910]; *Lezioni di geometria analitica e proiettiva* (Analitik ve izdüşümsel geometri dersleri) [1930]; *Geometria non euclidea, Introduzione geometrica alla teoria della relatività* (Eukleides postulatumuna dayanmayan geometri, İzafîlik teorisine geometri yolundan giriş) [1935].

FANTASKOP (Fr. Fantascope < Yun. *phantasma* = görüntü; *skopein* = bakmak), Robertson tarafından icat edilip 1798 de Paris'te Soirées Fantastiques tiyatrosunda gösterilen bir çeşit «lanterne magique», yani şimdiki projeksiyon makinalarının ilkel şekli.

FANTASMAGORİ (Fr. Fantasmagorie < Yun. *phantasma* = görüntü; *agora* = meclis), optik illüzyon'arından yararlanma yolu ile bir perdede hayaletler gösterme sanatı. F. de, gizli projeksiyon makinaları vasıtasiyle saydam bir bez perde üzerine ışıklı şeytanî şekiller yansıtılır. Bu sanatı yaratan fizikçi Robertson, birtakım yardımcı aletlerden ve bu işe uygun bir mizansenden yararlanarak işin esrarlı yönünü daha da meraklı bir hale getirirdi. F. tiyatrosunda temsil salonuna loş bir ışıkla aydınlatılmış uzun koridorlardan geçilerek girilmekte, her yanına siyah perdeler gerilmiş olan salonda esrarlılık havası yaratan çan ve zincir sesleri, gök gürültüleriyle karşılaşılmakta idi.

FANTAZYA (Fr. Fantasia < Yun. *phantasia* = gösteri), Arap ülkelerinde silâhlı atlıların oynadığı, askerlik gösterisi şeklinde bir şenlik. Bu gösterilerde atlılar özellikle silâhlarını hızla boşaltıp doldurmada ve havaya atıp yakalamadaki ustalıklarını gösterirler.

FANTAZYA: Cezayir sipahilerinin bir gösterisi

FANTEZİ (Fr. Fantaisie) [Mus.], bütünü veya sadece birkaç bölümü içe doğduğu gibi bestelenmiş (improvisé) zannını uyandıran ve geleneksel biçim ve kuruluşlardan hiçbirine uymayan çalgı eseri. En çok, lavta, piyano, org veya çalgı takımları (meselâ orkestra) için yazılır. Terimi ilk kullanan XVI ve XVII. yüzyıl lavta bestecileri, kontrapunt kurallarına sıkı sıkıya uyan *ricercare* (b. bk.) lerin tersine. motet (b. bk.) tekniğini lavtanın sınırlı imkânlarına serbestçe uydurdukları parçalara *fantasia* (çoğulu fantasie) demişlerdir. Çalgı takımları için F. ler daha çok XVII. yüzyılda İngiltere'de *fancy* başlığıyla yazılmıştır. Piyano veya org için yazılan F ler 1580 den sonra çoğalmaya başlamış, Bach, Mozart ve Beethoven, bu türün en ünlü örneklerini XVIII. yüzyılda vermişlerdir. XIX. yüzyıl başında serbest tutulmuş sonat yürüğü (b. bk.) kuruluşundaki piyano eserlerine, yüzyılın ortalarında opera potpurilerine (b. bk.) F. denmeye başlanmıştır.

FANTI, Manfredo (1808 - 1865), İtalyan generali. Carpi'de doğmuş, Floransa'da ölmüştür. 1831 deki ayaklanmalara katıldıktan sonra Fransa'ya sığınan F., Fransız ordusunda iki yıl hizmet görmüştür. Hürriyetçi davayı desteklemek üzere İspanya'ya geçen F., orada kurmay albaylığa yükselmiştir. Bundan sonra Sardunya ordusuna katılarak Novara (1849), Kırım (1855), Magenta ve Solferino (1859) savaşlarında bulunmuştur. Cavour hükûmetinde savunma bakanlığına getirilince (1860) Orta İtalya Birliği kuvvetleri komutanı olmuş ve Garibaldi'ye karşı bir tümen ile Napoli üzerine yürümüştür. Cavour'un 1861 de ölmesi üzerine F. de görevinden çekilmiştir.

FANTİ'LER, Batı Afrika'da, Gana kıyılarında yaşayan ve Aşanti'lerle aynı gruptan olup bir Sudan dili konuşan bir kavim. Balıkçılıkla geçinirler.

H. FANTIN - LATOUR

FANTIN - LATOUR [*fãtẽ latūr*], **Ignace - Henri - Jean - Théodore** (1836 - 1904), Fransız ressamı. Grenoble'de doğmuş, Buré (Orne) de ölmüştür. Théodore Fantin - Latour'un ve Rus asıllı bir ananın oğludur. Önceleri babasının yönetiminde yetişmiş, sonra Lecoq de Boisbaudran ile çalışmış, çok kısa bir süre de Courbet'nin öğrencisi olmuştur. F. L. 1854 te Güzel Sanatlar Okuluna girmiş, 1861 de resimlerini sergilemeye başlamıştır.

F. L. un sanatı, Hollandalı büyük sanatçıların geleneğiyle ilgili bir yön gösterir. Daha genç yaşta, kız kardeşlerini model durdurarak yaptığı «Nakış işleyenler» tablosiyle dikkati çekmiş, değerlerin doğruluğu, biçimlerin olgunluğu ve duygulu anlatımiyle istidadını açıkça belli etmiştir. F. L. zamanının sanat ve edebiyat hayatı ile yakından ilgilenir ve

bu konularda dostlariyle tartışmaktan hoşlanırdı: «Masa başı» (1872), «Delacroix'ya saygı» (1864) ve «Batignolles'de bir atelye» (1870, armağan kazanmıştır) adlı tablolarında Rimbaud, Verlaine, Manet, Monet, Renoir, Zola gibi çağının birçok şair ve ressamının portrelerine yer vermiştir. Ayrıca birçok portreleri de armağan kazanmıştır. Bunlar arasında «Edwin Edwards ve karısı» (1875, Petit Palais, Paris), sanatçının başeseri olarak tanınmaktadır.

F. L. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan ince ve şair ruhlu bir ressam olarak, eserlerine uyguladığı yumuşak bir teknikle doğru bir çizgi anlayışı içinde tatlı renk görünüşleri sağlamıştır. Hiçbir ekol ile sınırlanmamış ise de, Manet'nin çok yakın dostu olan bu ressam için romantiklerle modernleri birleştiren halkadır denir. Çok cazip kadın portreleri de vardır; bu kadınlar devrinin dışında kalan idealize edilmiş tiplerdir. F. L., yağlı boya, kalem, pastel, litografya gibi çeşitli teknikleri eserlerine uygulamıştır; aynı zamanda önde gelen bir pastel rassamı ve usta bir litografyacı olarak da tanınmıştır. F. L. ömrünün sonunda müziğe ilgi göstermiş, Wagner'dan esinlenerek allegorik kompozisyonlar yapmıştır, «Tannhäuser» (1886); «Rhein altını» (1888) gibi. Ayrıca eserleri arasında «Orman içinde figür»; «Amiens» (Picardie müzesi); «Karısı ile birlikte portresi» (Berlin müzesi); «Desen dersi» (Bruxelles müzesi); «Gül etüdü» (Sanat Galerisi, Londra); «Verlaine ve Rimbaud'nun portreleri» (Louvre, Paris); «Çıplak etüt»; «Karısının portresi»; «Gece»; «Piyano başında» (Moreau-Nélaton koleksiyonu, Louvre); «Faust» (Paris Güzel Sanatlar Müzesi); «Paris'in yargılanması» (Reims müzesi) anılabilir.

H. FANTIN-LATOUR: «Masa başı» (Louvre müzesi, Paris)

FANUS (Fr. Cloche en verre, globe): 1. mum, petrol lambası v. b alevle yanan aydınlatma vasıtalarının ışığını rüzgârdan korumak için etrafını kapatan camdan yapılmış yuvarlak mahfaza, 2. Havadan veya tozdan bozulacak şeyleri korumak, kelebek, kuş gibi hayvanları incelemek için üzerlerine kapatılan yarım daire şeklinde cam kapak, 3. Hamam kubbelerindeki ışık deliklerinin iç kısmına konulan şişkin cam. Bunlara hamam F. u denir.

SAAT FANUSU

FANYOL (Mus.), tenor veya bariton sesler için yapılmış nefesli bakır çalgı. İtalyanca *eufonio* adından, belki Almanca *Flügelhorn* adının da tesiriyle XIX. yüzyılda ilk Türk bandocuları tarafından türetilmiş olan F. kelimesi Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar yaşamış, sonra yerini bariton (b. bk.) ve tenor (b. bk.) terimlerine bırakarak tamamiyle unutulmuştur.

FANZAGO [*fandzago*] veya **FANZAGA, FANSAGO Cosimo** (1593-1678), İtalyan mimarı, heykelcisi ve ressamı. Clusone (Bergamo) de doğmuş, Napoli'de ölmüştür. Roma'daki Santo Spirito de'Napoletani kilisesinin ön yüzünü inşa etmekle görevlendirilmiş, sonra Napoli'ye yerleşerek Napoli Barok stili karakterinde mimarlık eserleri yaratmıştır: San Giorgio Maggiore, Santa Maria Maggiore, San Severino kiliseleri ve özellikle San Martino manastırının revaklı iç avlusu (*claustrum*) [1623-1631]. Yine Napoli'de Medina çeşmesini, San Gennaro ve San Domingo dikilitaşlarını yapmıştır. Monte Cassino kilisesinin de F. tarafından tadil edilmiş olduğu sanılır.

C. FANZAGO: Napoli'de Donna'Anna sarayı

F. A. O. [*ef. ey. ou*] (İng. Food and Agriculture Organization [Gıda ve Tarım Teşkilâtı] adının kısaltması; Fr. O. A. A. (Organisation pour l' alimentation et l'agriculture), 1945 yılında meydana getirilmiş olup dünya beslenme ve tarım işlerinin incelenmesiyle uğraşan Birleşmiş Milletler Teşkilâtına bağlı bir ihtisas kurumu olan F. A. O., bu konularda millî ve uluslararası alanda girişilebilecek faaliyetler üzerinde tekliflerde bulunur. Merkezi Roma'dadır. Başlıca amacı, halkının hayat seviyesini yükseltme, beslenme imkânlarını iyileştirme, tarım, ormancılık, balıkçılık v. b. alanlarda verimi artırma yolunda devletleri desteklemek olan bu kuruma yüz ülke malî yardımlarda bulunmaktadır.

FAPESMO, eski skolastik felsefede kullanılan bir terim. Kıyas-i mantıkî (tasım) nin birinci figürünün dolaylı bir şeklini anlatan F. da büyük önerme genel nitelikte olumludur (a), küçük önerme genel nitelikte olumsuzdur (e), vargı özel nitelikte olumsuzdur (o). *f* harfi, bu kıyasın birinci figürün dolaysız şekline döndüğünü (ferio); *m* harfi, bu döndürmenin iki öncülün yer değiştirmesiyle yapılması gerektiğini (mature = değiştirme); *P* harfi, küçük önermenin arızalı olarak, büyük önermenin ise basit olarak akse-

dilmesi (evirme) gerektiğini anlatır. Şöyle bir kıyas F. ya örnek gösterilebilir: halinden memnun olanlar hayata bağlıdır; imdi, hiçbir mutsuz halinden memnun değildir; şu halde hayata bağlı olup ta mutsuz olmayan kişiler vardır.

FAR EAST RAND [*fąr īst rænd*], Güney Afrika Cumhuriyetinde altın madenleri bölgesi. Doğu Witwatersrand dağlarında bulunan F. E. R., Güney Afrika altın üretimi merkezidir.

FAR WEST [*fą̄r west*] (İng. = uzak batı), XIX. yüzyılda Amerika'da Mississippi'den Kayalık Dağlar (İng. Rocky Mountains) a kadar uzanan ovalara verilmiş olan ad. O zaman burası tarımcıların yerleştiği yerlerdi. Bu geniş bölge Birleşik Devletlerde hâlâ özel bir yer tutar. Tarım bakımından üstünlüğünü muhafaza eden bu bölgenin nüfusu Mississippi'nin doğusundaki topraklardakine göre çok azdır.

Sinema: Olayları, Amerika'nın büyük çöl alanlarında geçen, Pasifik Okyanusuna doğru uzanan işlenmemiş araziyi işleyenlerin maceralarını anlatan sinema filmleri F. W. filmleri adiyle tanınmıştır. Bunlar hareket ve aksiyon filmleridir.

Tarihçesi: XVIII. yüzyılda, Kuzey Amerika'da yerleşmiş İngiliz çiftçileri, F. W. deyince Appalache'ların batı sındaki toprakları anlardı. Buranın istilâsı, Kentucky (1792) ve Tennessee (1796) bölgelerinin birer federal devlet olmasiyle XVIII yüzyılın sonundan itibaren başlamıştır. İstilâ genişledikçe F. W. batıya doğru, bu öncü İngiliz göçmenlerinin daima değişen sınırlarının ötesine doğru gerilemiştir. F. W. in istilâsı XIX. yüzyıl sonunda tamamlanmıştır. Bk. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ.

FARA (Ark. ve Coğ.), Mesopotamya'da, Fırat ırmağının 60 km doğusunda, eski Şuruppak şehri. 1902 - 1903 te ve 1931 de yapılan kazılarda bu şehirde üç yerleşme tabakası tesbit edilmiştir: 1. Boyalı çanak çömlek tabakası (Cemdet Nasr, IV. binyıl); 2. Arkaik ve Sargon öncesi tabaka (III. binyıl): Bu tabakaya ait olarak Sumerlerden kalma taş levhalar, silindir biçiminde kovalar ve «F. okulu» denilen bir taş yontma okulunun varlığını gösterecek kadar homogen izler bulunmuştur. Bu yontma ve oymaların ayırdedici özelliği, stilleştirilmiş hayalî yaratıklar ve incecik insanlarla incecik hayvanların savaşlarını temsil etmeleridir; 3. III. Ur sülâlesinin çağdaşı olan tabaka (III. binyılın sonu): pişirilmiş topraktan plaketler, küçük şekiller ve taş levhalar.

FARA: Keçi başı (tunç; kıymetli taştan gözler; M. Ö. III. binyıl, Philadelphia Üniversitesi müzesi, Amerika)

FARAB veya PARAB, Sirderya havzasında, Arıs'ın bu nehre karıştığı yerde ve onun her iki kıyısında eski bir idarî bölge. İbni Hıvkal'e göre, bölgenin uzunluğu ile genişliği birer günlük yol bile tutmazmış. Mesudî'ye göre, F. da ve etrafındaki yerlerde 30 fersahtan geniş bir bölgeyi ocak başlangıcında Sirderya suları basarmış; oysa o mevsimde nehir umumiyetle buzlarla örtülüdür. Mesudî bu mevsimde yüksek yerlerde bulunan köyler ve çiftlikler arasında ulaşımın kayıklar ile sağlanabildiğini söyler. Yönetim merkezi olan Kadar kasabasının. Otrar şehri kalıntılarının batısında bulunması gerekir. İbni Havkal'e göre, Türk filozofu Ebû Nasrü'l - Farabî'nin doğduğu şehir olan Vasic, Sirderya'nın batı kıyısında idi. Mukaddesî'ye göre ise idare merkezinin adı da F. idi. F. şehri, takriben 70 000 erkek nüfuslu, bir cami ve bir pazarı olan büyük bir şehir olarak tarif edilir. Pazarın dükkânlarından pek azı kale surlarının içinde ve çoğu varoşta bulunuyordu. Mukaddesî, Vasic'in «kudretli bir emirin» oturduğu müstahkem küçük bir şehir olduğunu, pazar meydanında büyük bir cami bulunduğunu ve yeni kurulmuş Kadar halkının cesur ve çoğunun Şâfiî mezhebinden olduğunu söyler. Burada bir yanlışlık olması muhtemeldir; İstahrî ile İbni Havkal'de henüz adı geçmeyen F. ın yeni şehir, Kadar'ın da eski şehir olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim sonradan kurulmuş olan Otrar şehrinin Kadar ile değil, F. ile aynı şehir olduğu kabul edilmiştir.

F., tarihî kaynaklarda pek az, Taberî'de ise bir defa geçer: 739 da Şaş (Taşkent) bölgesi emiri, halifenin valisi Nasr b. Sayyar'ın isteği üzerine, kendisine sığınmış bulunan Haris b. Suraye'yi topraklarından çıkarıp F. a göndermeğe mecbur kalmıştır. İslâmiyetin F. a tam olarak girmesi (839 - 840), ancak Nuh b. Esad tarafından Asbicab (veya İsficab) ın hâkimiyeti altına alınmasından sonra olmuştur. Vasic, Samanî tarafından bir kale gibi gösterilir. Bölgenin sonraki durumu için bk. OTRAR.

FARABEUF [*faraböf*], **Louis - Hubert** (1840 - 1910), Fransız hekimi. Bannost'ta doğmuş, Beton - Bazoches'ta ölmüştür. 1886 yılından itibaren Paris Tıp Fakültesinde anatomi profesörlüğü etmiş olan bu hekim, zamanının Fransız cerrahî okulunun üstadı sayılır. Başlıca eserleri: *Précis de manuel opératoire* (Kısa cerrahlık el kitabı) [1898]; *Introduction à l'étude clinique et à la pratique des accouchements* (Doğum seririyatı ve uygulamaları öğrenimine giriş) [1891; Henri deVernier ile birlikte]. F. 1897 de Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

Farabeuf ameliyatı: Kadının çatısının fazla dar olması durumunda, doğacak çocuğun geçebilmesini sağlamak amaciyle, çatıkemiği (pubis) nin yatay kollarını ve iskiyopubik kollarını (iskiyum ile pubisin birleşmesinden meydana gelen kolları) birbirinden ayırarak çatıyı genişletme. Tıptaki bir adı da *ischiopubiotomy* (pubis ile iskiyumu ortadan yarma) dır.

Farabeuf üçgeni: Boyunun üst bölümünde yer alan bir üçgen. Bu üçgenin bir kenarını iç boyun toplardamarı, öteki kenarını yüz toplardamarı, tabanını da büyük dilaltı siniri meydana getirir.

FARABÎ, Ebû Nasrü'l Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ (Lat. Alfarabius, Alpharabiu; 870-950), Türk filozofu. Türkistan'da Arıs nehrinin Sir derya'ya döküldüğü yerde Farab kasabasında doğmuş, Şam'da ölmüştür. Babası Farab'a bağlı Vasic kalesinin komutanı Muhammed'dir.

F. nin hayatı hakkında vesikalara dayanan bilgi yoktur. Türk asıllı oluşu, hiçbir tereddüde yer bırakmayacak kesinliktedir: üç ceddinin bilinmesi, Türkçe konuşması, ölümüne kadar Suriye ve belki Mısır'ı bile Türk kıyafeti ile gezmiş olması, tip olarak Türke benzemesi bunu ispat eder. Eski İslâm müellifleri F. yi aynı adla tanınmış başka İslâm bilginlerinden ayırmak için isim ve künyesinin sonuna bir de «Türk» kelimesini ilâve ederek ona *Muhammed Ebü'l Nasr el-Farabî ve't-Türkî* demişlerdir. F. nin adındaki *Ebü'l Nasr*, o adda bir oğlu olduğu için değil, işinde ve mesleğinde başarı göstermiş olduğu için kendisine verilen bir unvandır. Evlendiğine dair herhangi bir vesikaya rastlanmamıştır. Batılılar F. yi Alpharabius veya Alfarabius olarak tanırlar. F. ilk tahsilini memleketinde tamamlamış, İran'a giderek Farsça öğrenmiş, bundan sonra bir müddet de kadılık etmiş tir. Kendisine emanet olarak bırakılan Aristo'nun kitaplarını o zamanlar okuyarak felsefe öğrenmeye karar verdiği söylenir. Bundan sonra Bağdad'a giderek Arapça öğrenmiştir. Bağdad'da ne kadar kaldığı hakkında bilgi yoktur. Burada bulunduğu esnada Ebû Bişr Matta b. Yunus'tan *İsāgūcī* (Yun. *eisagōgē* = giriş) ile diğer mantık konularını ve Ebû Bekr ibn ü's-Sarrac'dan nahiv okumuştur. Bu arada da Harranlı Yuhanna b. Haylan'dan ders almıştır. F. Bağdad'daki tahsilini büyük maddî sıkıntılar içinde yapmıştır. Orada bulunduğu yıllar, halife el-Muktedir zamanına rastlar; F., mutaassıpların felsefecilere ve serbest fikir sahiplerine hücumlarından müteessir olmuş ve belki bu sebepten Bağdad'dan ayrılıp Şam'a gitmiştir. F. nin Şam'da geçimini sağlamak için bostan bekçiliği yaptığı ve sabaha kadar mum ışığında felsefe çalıştığı söylenir. Halbuki daha Bağdad'da iken eserleri ile şöhret yapmış olan bu bilginin, Şam'da bostan bekçiliği yapacak kadar maddî sıkıntı içinde olmasını düşünmek yersizdir. Bu söylentiyi de F. hakkında onun değerini bir az daha artırmak için anlatılan mübalâğalı menkıbelerden saymak doğru olur. Bu sırada F. bir ara Mısır'a girmiş, tekrar Şam'a dönmüştür. F. nin *Kitabü's siyasetü'l-medenniyye* (Şehirlerin siyaseti) adlı kitabını Bağdad'da başlayıp Mısır'da bitirdiğini söylerler. Bundan sonra Suriye'ye geçen F., Haleb'de hüküm süren Hamdanîlerden Seyfüddevle'nin yanına gelmiş, orada büyük itibar görmüştür. F. nin 70 dil bildiği ve bu dilleri konuştuğu söylenirse de, kendisinin ve Hıristiyan hocası Ebû Bişr Matta'nın Yunanca bile bilmedikleri, hocasının yalnız Süryanca bildiği tarihçiler tarafından ispat edilmiştir. *İhsaü'l ulûm ve't-tarif bi ağraziha* (İlimler, tarifleri ve amaçları) adlı eserinde Yunanca *sophistis* (sophistēs) kelimesinin iştikakını yaparken *sophia* (= hikmet) ile *istis* (= aldatıcı) kelimelerinden mürekkep olduğunu söylemesi bu dildeki bilgisizliğini ortaya koyar. F. Haleb'de Seyfüddevle'den çok itibar görmüş, emir ile beraber Şam'a seyahat etmiş ise de, emirden günde ancak 4 gümüş dirhem kadar bir maaş kabul ettiği bütün kaynaklarda yazılıdır. F., Şam seyahati sırasında ölmüş, cenaze namazı Seyfüddevle tarafından kıldırılmış, Şam civarında Babüssagir'in dışına gömülmüştür.

Ölümünün 1000. yıl dönümünde, 1 aralık 1950 de posta idaremizin çıkardığı FARABÎ pullarından biri

F. nin zamanına en yakın olan *Tetimme Sivanü'l-hikme* («Hikmet dolabı» adlı esere ilâve) yazarı Ebü'l-Hasanü'l-Beyhakî, filozofun Şam ile Haleb arasında eşkıya taarruzuna uğrayarak öldürüldüğünü söylerse de, bu rivayet o zaman yaşayan meşhur şair Mutenabbî'nin başına gelen olaya benzetme suretiyle tertip edilmiş olsa gerektir. F. nin biyografyası için daima müracaat edilen dört eser arasında 1. Ebü'l-Hasanü'l Beyhakî'nin *Tetimme Sivanü'l-hikme*; 2. İbnü'l-Kiftî'nin *Kitabü ahbarü'l ulema fi ahbari'l-hukema* (Filozofların sözlerine göre alimler); 3. İbni Ebi Useybia'nın *Uyunü'l-enba fi tabakati'l-etibba* (Hekimler üzerine gerçek haberler); 4. İbni Hallikân'ın *Vefeyatü'l-a'yan* (Seçkin kişilerin ölümleri) vardır. F. nin biyografyasına en fazla romantik ifadeler ve hikâyeler karıştırmış olanı ve zamanca kendine en uzak bulunanı İbni Hallikân'ınkidir. Her dört kaynaktan da çıkarılan bilgiye göre, F. yalnızlığı, kendi köşesine çekilip çalışmayı ve susmayı severdi. İbni Hallikân onun, çoğu zaman bağ ve bahçelerde dolaşarak herkes ile konuşmaktan kaçındığını yazar. F. den bahseden İslâm müellifleri onun felsefe kadar diğer ilimlerdeki bilgisinin de sağlamlığında birleşirler. F., fikir ve kavrayışı geniş, çalışmaları çok verimli, ahlâklı, nezih, dindar, fevkalâde insanî duygulara sahip bir insandı. Üzerinde çalıştığı her konuda ihtisas sahibi olmuş, «Ben, Aristo zamanında gelseydim, onun en iyi öğrencilerinden olurdum» derken Aristo'nun en yetkili takipçisi olduğuna işaret etmiştir.

F. Bağdad'dan Haleb'e gelince, burada memleketin ileri gelen âlimleri onu münazaraya davet etmişler ve bu esnada onun kendilerinden çok üstün olduğunu anlayarak, bu defa kendisinden faydalanma yoluna gitmişlerdir.

Eserleri: İslâm felsefesinin ilk filozofu F., batı ilim âleminde, hattâ doğuda bile İbni Sina ve İbnü'r-Rüşd kadar tanınmamıştır. Orta Çağda İbni Sina'nın F. den yaptığı iktibaslar, ona büyük şöhret temin etmiş, böylece F. nin adı parlayamamış, hâttâ batıda ancak Albertus Magnus'taki bir iki iktibastan başka herhangi bir yerde adı geçmemiştir. Nihayet batıda XIX. yüzyılın ilk yarısında A. Schmölders *Documenta philosophiae Arabum* (Arap felsefesi belgeleri) [1836] adlı eserinde F. nin eserleri hakkında iki araştırma neşretmiştir. Fakat F. batıda asıl M. Steinschneider'ın *Al-Farabi, Leben und Schriften des Arabischen Philosophen* (Arap filozofu F. nin hayatı ve eserleri) [1869] adlı eserinin yayımlanması ile tanınmıştır. F. nin muazzam eserlerinden Avrupa kütüphanelerinde, yazma halinde elde edebildiği kısımları teker teker toplayıp iki risale şeklinde yayımlayan Fr. Dieterici'dir. Bundan sonra Mısır'da, Türkiye'de, Hindistan'da F. nin eserleri basılmaya başlanmıştır. Biyografyalarında bahsedilen eserlerinden elde pek azı bulunmaktadır, İbni Ebi Useybia'ya göre, F. 200 den fazla kitap ve risale yazmıştır. Bunların hepsi kendinin ol-

masa bile her halde yarısından fazlası ona aittir. Bunlardan:

1. *Et - Talimü's - sani* (İkinci öğretim); Lûtfi el - Maktul, *Metali* haşiyesinde, F. nin bu eserini Samanî hükümdarlarından Mansur b. Nuh'un emri ile ve Yunan felsefesinden o zamana kadar çeşitli mütercimler tarafından tercüme edilen eserleri bir araya toplayarak özet şeklinde meydana getirdiğini yazar. Ayrıca bu eserin Isfahan'da Şivan el-hikme kütüphanesinde bulunduğu esnada bu kütüphanenin yandığı, sonradan bu eseri bulan İbni Sina'nın felsefî bilgisini bu sayede tamamladığını bildirmişse de, bu iddiayı başka hiçbir kaynak doğrulamamıştır. Ayrıca Samanî hükümdarı Mansur b. Nuh'un, F. nin ölümünden tam 10 yıl sonra hükümdar olduğu ve Samanîlerin İran'da değil, Maveraünnehr'de ve Horasan'da hüküm sürdükleri ve yanan kütüphanenin Isfahan'da değil, Buhara'da bulunduğu gibi yanlışlar göz önüne alınırsa, bu bilginin çok zayıf olduğu daha iyi anlaşılır. F. ye «El - Muallim ü's - sani» unvanının *Et - Talimü's - sani* adlı eserinden dolayı verilmiş olması da uzak bir ihtimal sayılır. Kendine bu unvan Aristo'nun eserleri ile doğuda en yakından ilgilenen şahıs olması itibariyle verilmiştir.

2. *İhsaü'l - ulûm ve't - tarif bi - ağraziha* (İlimler tarifleri ve amaçları), Arapça ilk ansiklopedi olan bu eser, ilimlerin tasnif, tarih ve konularından bahseder. Madrid'de Escorial kütüphanesinde bulunan bu eserin yazması tek nüsha zannedilirken, sonradan Istanbul'da Ragıp Paşa kütüphanesinde de 1604 te bir nüshası daha bulunmuştur. Bu eser F. nin Latinceye tercüme edilen dört eserinden biridir. Eserin metni 1921 de Sayda'da *El - İrfan* mecmuasının IV. cildinde, 1931 de Kahire'de, 1932 de Latince tercümesi ile birlikte Madrid'de yayımlanmıştır. Eserin Latince adı *De Scientiis* (İlim hakkında) tir. L. Baur, Dominicus Gundisalvinus'un *De Divisione philosophiae* (Felsefenin bölümleri hakkında) adlı eserini hazırlarken *İhsaü-l - ulûm*'u örnek olarak aldığından ve bu eserden çok faydalandığından bahseder.

3. 1890 da Fr. Dietrici, Londra, Leyden ve Berlin kütüphanelerinde bulunan yazmalardan faydalanarak *Alfarabi's philosophische Abhandlungen* (Farabî'nin felsefî makaleleri) adı altında F. nin şu eserlerini iki küçük risale şeklinde yayımlamıştır.:

a. *Kitabü'l - cem beyne rayeyü'l - hakimeyn İflâtunü'l - ilâhi ve Aristatalis* (İki filozof «Aristo ve Eflatun» un fikirlerini birleştiren kitap).

b. *Fi ağrazi'l - hakim fi külli makaletin min el - kitabi'l - mevsum bi'l - huruf* (= *Kitabü'l - ibane an garaz Aristatalis*) [Huruf kitabının bütün sözlerinde filozofun amaçları (= Aristo'yu anlatan başlangıç kitabı)].

c. *Makalât fi meairi'l akl* (Aklın tasavvurları hakkında makaleler).

d. *Risale fima yenbagi an yukaddeme kable te'allümü'l - felsefe* (Felsefe öğrenimi öncesinden söz eden risale).

e. *Uyunü'l - mesail* (Meselelerin hakikatleri).

f. *Fususü'l - hikem* (Hikmet incileri).

g. *Risale fi cevab meaile sü'ile anha* (= *Mesailü'l felsefe ve'l ecvibe anha* (Sorulan meselelere cevap üzerine risale [= Felsefe meseleleri ve cevapları]).

h. *Nüket Ebi - Nasrü'l - Farabî fima yesihhu ve ma lâ yesihhu min ahkâmi'n - nücum* (Yıldızlardan çıkarılan hükümlerin doğru olanları ve olmayanları hakkında F. nin nükteleri). Bu risaleler 1907 de, Muhammed b. Eminü'l - Hanci tarafından başına F., Eflatun ve Aristo'nun biyografyaları eklenerek Kahire'de *El - Mecmu* adı ile yayımlanmışsa da, sonradan Dietrici tarafından daha dikkatle hazırlanmıştır.

Nihayet Hindistan'da *Kitabü'l - fusus* (İnciler kitabı) [1334], *Risalet - ü fi mesaili'l - müteferrika* (Çeşitli meseleler üzerine risale) [1334], *Risale fi fazileti'l - ulûm ve's sınaat* (Sanatların ve ilimlerin fazileti hakkında risale) [1340] ve *Risale zinune'l - kebir* [1349] adları ile yeniden basılmıştır.

F. nin *Risale fima yenbagi an yukaddeme kable ta'allümü'l - felsefe* adlı eseri ile *Uyunü'l - mesail* adlı eseri daha evvel A. Schmölders tarafından Latinceye tercüme edilmişti. Ayrıca *Makalât fi meairi'l - akl* adlı eseri de Latince ve Fransızcaya tercüme edilmiştir.

4. *Kitabü'l - fusasü'l - hikem* [1921], İsmail el - Hüseyn el - Farabî şerhi ile Istanbul'da basılmıştır.

5. *Kitabü's - siyasetü'l medeniyye* [1346], Haydarabad'ta, ayrıca Almanca tercümesi de 1904 te Leyden'da basılmıştır.

6. *Kitabü't - tenbih ala sebili's - seade* (Saadet yolunda uyarma kitabı) [1346], Haydarabad'da basılan bu eser Aristo'nun ahlâk kitabından alınmış küçük bir risaledir.

7. *Kitabü tahsilü's - seade* (Saadeti elde etme kitabı), Eflatun ve Aristo ile ilgili ahlâka dair bir eserdir.

8. *Risale fi ehli'l medineti'l - fazile* (Faziletliler ülkesi hakkında risale)[Alm. terc.: Musterstaat von Alfārābi = F. nin örnek devleti] [1895 - 1900], Leyden'da Dietrici tarafından yayımlanan bu eser, Eflatun'un *Politeia* (Devlet) kitabına benzerse de içindekiler bakımından aynı filozofun *Timaios* adlı eserine daha yakındır. F. bu eserinde, ilâhiyat, astronomi, fizik, madde, insan, psikoloji, ahlâk ve siyasetten bahseder.

9. *Risale fi isbati'l - mefarekat* (Ayrılan noktaların ispatı üzerine risale) [1345]. Haydarabad'ta yayımlanan bu eseri ile F., İbni Sina'nın felsefesine çok tesir etmiştir.

10. *El - Ta'likat* (Haşiyeler ve dip notları) [1346], Haydarabad'ta yayımlanan bu eseri, F. nin çeşitli yazılarından kalmış parçalardır.

Bunlardan başka, F. nin daha birçok eseri varsa da bize kadar gelememiş ve ancak adları *Sivanü'l - hikme*'de geçmiş, İbnü'l - Kifti, İbni Ebi Useybia ve İbni Hallikân tarafından zikredilmiştir.

F. nin eserlerinden bir kısmının İbni Sina tarafından ortadan kaldırıldığı da söylenmektedir. Mantık'a dair F. nin olduğu söylenen risalelerden bazılarının İbranca tercümeleri de Paris ve Escorial kütüphanelerindedir. Eukleides'in *Kitabü'l - usul* adlı eserinin 1 ve 5. kitaplarında yazılı İbranca risaleler de F. ye atfolunmaktadır.

Farabî'nin felsefesi: Elimize geçen eserlerden açıkça anladığımıza göre, F. İslâm felsefesi ehramının kaidesini teşkil eden ve İslâm âleminde zihniyeci felsefeyi kuran şahıstır. Kendisinden önce gelen bazı tabiat bilginleri ile ilim fikri başlamış olmakla beraber İslâm âleminde asıl felsefe F. ile başlar. F., felsefeye mantık yolu ile girerek metafizik üzerinde durmuş ve felsefe ile İslâm dininin münasebeti ve uyuşmazlığı üzerinde düşünmüştür. F. nin bu hareketi Aristo'nun eserlerinin Arapçaya tercümesi, tetkiki, şerhi ve izahı ile olmuştur. Yani artık elkimyacıların ve tecrübecilerin yerini mantıkçılar ve kavramcılar (conceptualistes) almışlardır. Diğer taraftan tıp ve kimya üzerinde çalışmalar yine devam etmiş, İslâm âleminin ve belki de Orta Çağın en büyük hekimi maddeci filozof Ebübekirü'r - Razi F. ile aynı yüzyılda yaşamıştır. F. bile tıp ile uğraşmış, ancak metafizik ve akliyeci düşünüş onun bütün zihnî meşgalesini

teşkil etmiştir. İslâm âlemindeki bu tip fikir hareketleri sonucu X. yüzyıl F. ile ilk hakikî İslâm felsefe okulunun kurulduğu yüzyıl olmuştur. F. den önce El-Kindi'de Aristo'nun meşaiyun (péripatéticiens = Aristo gibi, derslerini gezerek veren filozofların okulu) felsefesine doğru başlamış olan fikir hareketi, F. tarafından sistemli hale getirilmiştir. F., kendi dili olmayan Arapçayı, soyut fikirleri dahi kolayca ifade edebilecek şekilde işlemiş, dilin gelişmesinde ve bir medeniyet dili seviyesine yükselmesinde büyük hizmeti olmuştur.

F., *Kitabü'l cem beyna rayeyü'l-hakimeyn* adlı eserinde Eflatun ile Aristo'nun felsefeleri üzerinde durmuş, birleştikleri ve ayrılır gibi göründükleri yerleri tahlil etmiş, ayrıca zamanının felsefe akımlarından bahsetmiştir. F den önceki felsefe çalışmalarında Eflatun ile Aristo'nun fikirleri arasında bir yakınlık ve bir uzlaşma aramışsa da, hiçbir vakit bu çeşitli sistemlerin bir ve aynı olduğunun ispatına çalışılmamıştır. İşte F. bu meslekler arasındaki tıpkılığı ispata çalışmak suretiyle *syncrétist* (birbirinden ayrı gibi görünen doktrinleri bağdaştırmaya çalışan filozof) unvanını kazanmıştır.

F, Eflatun ile Aristo'nun özel hayatlarını da uzuu uzun incelemiş, neticede yine iki filozof arasındaki farkın düşünüşte değil, sadece yaradılışta olduğu, birinde tabiî kuvvetlerin noksan, diğerinde ise fazlalığından ileri geldiğini kabul etmiştir. F., Eflatun ile Aristo felsefesini birleştirerek fikir âleminde bir tek felsefe mevcut olduğunu ispat için sarf ettiği gayrette tamamiyle başarı gösterememiş ise de, Eflatun ve Aristo hesabına bazı fikrî fedakârlıklarda bulunarak sun'î bir birlik meydana getirmiş ve kendi *syncrétict* felsefesini İslâm kaidelerine yaklaştırmağa teşebbüs etmiştir. Bu suretle felsefe ile İslâm dini arasında bir ahenk kurma yolunda ilk teşebbüs de F. ile başlamıştır.

F., Aristo'nun mantığa dair bütün eserlerini şerh etmiş, kendisi de yine mantığa dair birkaç risale yazmıştır. Yazdıklarından anlaşıldığına göre, F. mantıkta da yalnız ilmî tefekkürün tahlili ile yetinmiyor, gramer ile sentaksa dair de birçok fikirler ileri sürüyordu. F., mantığı *tasavvurat* ve *tasdikat* kısımlarına ayırır. Asıl mantıkla, bilinenden işe girişerek evvelce bilinmeyen bir şeyin bilgisine ulaşan *burhan* (delil, kanıt) doktrinini kabul eder. F. nin, mantığın bu *burhan* bahsinde kendisine vergi bir görüşü vardır: *burhan*'ın, sırf bir usul süreci gibi, sadece hakikate giden doğru yolu göstermekle kalmayarak hakikatin kendisini gösterdiğini iddia eder, yani *burhan* sadece bir âlet değil, felsefeyi teşkil eden bölümlerden biridir. F. Aristo'nun *Organon* ve Porphyrios'un *Eisagoge* adlı eserlerini büyük bir cesaret ve yetki ile açıklayıp yorumlayarak *muallimü's sani* (ikinci öğretmen) unvanını kazanmıştır.

Mantıktan sonra, F. nin metafizik ve fiziği ile siyasî felsefesini tetkik için müellifler bu bahisleri *ulûhiyet* (tanrılık), *akıl* ve *nübüvvet* (peygamberlik) nazariyeleri olmak üzere üçe ayırırlar. Bu nazariyeler F. tarafından o kadar ahenkli şekilde birbirlerine bağlanmıştır ki neticede hepsi aynı maksada yönelerek birliğe varırlar. *Ulûhiyet nazariyesi*, *akıl nazariyesi*'nin başlangıç noktasını, *akıl nazariyesi*, *nübüvvet nazariyesi*'nin esasını teşkil eder. Böylece Aristo felsefesi İslâm kaidelerine daha uygun bir şekle sokulmuş olmaktadır.

Bu nazariyelerin birincisine göre, F. Allahın birliğini ve vücudunun zatında zarurî olup hiçbir maddeye, hiçbir surete (şekle) ve hiçbir illete (sebebe) muhtaç olmaksızın, kişilik ve varlığının kendisine has olduğunu kabul etmektedir. F. bu meselede de Aristo gibi düşünmüş olmakla birlikte neticeye aynı yollardan gitmiş değildir. Yalnız F. Yunan filozoflarının düşünüşünün aksine, Allahı bütün kâinat kavramının dışında ve his âlemi ile karşı karşıya bulmaktadır. Her şeyden bu kadar ayrı tuttuğu Allaha insanı yaklaştırmak için ise tasavvuf yoluna gider. İnsanı tasavvuf yolu ile Allaha yaklaştıran F., Allahı da insana yaklaştırır. İşte burada F. his âlemini, *el-feyz* (émanation) dediği birtakım hadiselerle akıl ve mantık âlemine, Allahı da kâinat âlemine bağlama yolunu bulmuştur. Bu *feyz* nazariyesi İslâm felsefesinin en önemli bahsi ve metafiziğin en yüksek noktasıdır. Bu nazariye Aristo felsefesi ile İslâm felsefesini uyuşturmak için icat edilmiş en *syncrétique* unsurudur.

F. nin fizyoloji hakkındaki düşüncelerine gelince, ona göre kalp, uzvî görevlerin en önemlisini yapar. Bedenin her tarafına harareti yayan odur. Hararet ise maddî ve ruhî hayat için elzem bir hassadır. Kalpten çıkan ruh (nefs) atardamarlar vasıtasiyle her tarafa yayılır. Kalbin yanında bir de beynin bulunduğunu, fakat bunun kalbin emri altında çalışan, merkezî bir organ olduğunu, sinir sistemini idare ettiğini kabul eder. Beyin ve kalp birbirlerine yardım etmek suretiyle çalışırlar.

F., insan vücudunu bir aileye, organları da ailede görev alan ferttlere benzetir. F. nin tıpla ilgilendiğinden bahsedilirse de, kendisinin hekimlikle uğraştığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

F. nin akıl nazariyesine gelince, bu bölüm, adının «akıl» olmasına rağmen ruh (nefs) ile ilgilidir. Çünkü bedenin mevcudiyetine kemâl (Aristo'da «entelecheia») veren ruh, ruhun varlığına kemâl veren ise akıl olduğuna göre ruhu ve bedeni ile insanı meydana getiren realite akıl olmak gerekir; bu itibarla akıl bahsi içine ruh (psikoloji) u da almak mümkündür.

F, Aristo'nun *Kitabü'n-nefs* (Yun. *Peri psykhēs* = ruh hakkında) adlı eserinden kendi eserlerinde sık sık bahsetmektedir. Bundan F. nin bu eseri çok iyi incelediği anlaşılıyor. F. de Aristo gibi, ruhu, görevlerini inceleyerek izaha çalışmıştır. Ruhun görevleri bazan fiil bazan fehm ve idrak ile ilgilidir. Fiil ile ilgili olan görevler nebatî, hayvanî ve insanî kısımlara ayrıldığı halde, fehm ve idraki ilgilendiren görevler yalnız hayvanî ve insanî olur. Ruhun nebatî görevi, ferdin gelişmesini sağlamak, onun ve türünün devamına hizmet etmek; hayvanî görevi, zevk ve korkunun tesiri altında iyiyi elde edip fenadan çekinmek; insanî görevi ise, aklın idaresi altında güzeli ve faydalıyı seçmektir. İdrak her vakit ya bâtınî veya zâhirî melekeler (yetiler) ile gerçekleşir. Zâhirî melekeler, bildiğimiz beş duyudur. Bâtınî melekeler ise zâhirî melekelerin erişemediği olayları idrak eder. Bâtınî melekeler (mütehayyile), hayalleri birleştirmek veya ayırmak suretiyle idraki sağlar. Bu melekeye hayvanlarda «vehm», insanlarda «müfekkire» (düşünme yetisi) denir. İnsan, müfekkere kuvvetiyle zâhirî ve bâtınî ilk bilgi (veri) yi toplayarak zihnî faaliyetini yapar. F. nin «tahayyül» dediği şey de, hislerin ötesinde bulunan melekelerin his verilerini alarak muhafaza etmesidir. Bâtınî veriler hafızada saklı kalır. F. nin böylece bölümlere ayırdığı ruhun vahdet prensipinin ne olduğu yahut bu çeşitli melekelerin nasıl tek bir ruh meydana getirdiği hakkındaki fikri, yine Aristo ve daha doğrusu Alexander Aphrodisias'ın düşüncesi gibidir. F. nin bu konuyu açıklaması da şu şekilde olurdu: «Ruh, kısımları birbirine bağlı olan bir birlikten ibarettir.

Her meleke kendinden önce gelen melekeleri içine alır; yüksek olanın alçak olanı kapsaması, bir tabiat kanunudur.» O halde, F. ye göre, insan ruhunun kuvvetleri, koordine bir sıra değil, yukarı doğru çıkan bir seri teşkil eder. Aşağı meleke (el - kuvve), daha yukarı meleke için, maddî bir vasıf alır ve bu yüksek meleke kendinden aşağı meleke için, bir «suret» demektir. En yüksek olan tefekkür melekesi (el - müfekkere) gayri maddîdir ve bütün kendinden önce gelen suretlerin suretidir. Bu seri takip edilirse ruhun his eşyasından tefekküre kadar «tahayyül» kuvveti ile çıktığı görülür. Bütün bu melekelere cehd ile irade tesir eder. Fikir, iyi ve fena hakkında bir küküm verince, iradeyi harekete getirir, bu hareketten ilim ve sanat doğar. F., Eflatun'un aksine, ruhun bedenden önce mevcut olması prensipini kabul etmez; çünkü ruh daima maddeye bağlıdır. Ruhun bedenden bedene geçmesi fikrini de reddeder; çünkü her madde kendine mahsus bir sureti ilgilendirir.

F. ye göre, akıl çocuğun ruhunda, istidat veya bilkuvve imkân halinde, vardır; nihayet tecrübe hayatında cisim şekillerinin kavranması ile «bilfiil akıl» haline gelir. Fakat imkân halinden fiilî hale bu geçiş, insanın kendi işi değildir. Belki son ruh (nefs) ve felek olan ay - altı felekten gelen insanüstü bir ruhun eseridir. O halde insanın bilgisi, dimağî bir gayret ile elde edilmiş değil, yukarıdan gelmiş bir bilgi olmak gerekir. Allahtan itibaren aşağıya doğru ta insan ruhuna kadar yüksek suretler alt suretlere tesir ederler. Aradaki bütün suretler yukarı surete karşı alıcı, aşağı surete karşı verici bir faaliyet içindedirler. F. *Meaniü'l - akl* adlı eserinde bütün bu teorik fikirleri, muhtelif akıl çeşitlerine irca eder ki, Aristo'nun *Kitabü'n - nefs* adlı eserindeki aklın, *bilkuvve akıl*, *bilfiil akıl*, *mustefad akıl* ve *faal akıl* olarak dörde bölünmesini kabul eder. Bunlardan bilkuvve akla, Aristo'dan alarak «akl - ı heyûlânî» veya «imkân sağlayan akıl» ismini veren F., onu tarif ederken hayli güçlük çekmiş olmalıdır: «Bu akıl bir ruhtur, ruhtan bir cüzdür veya ruh kuvvetlerinden bir kuvvettir, yahut öyle bir şeydir ki mevcutların suretlerini ve mahiyetlerini kendilerinden ayırmağa hazır yahut ayırmak istidadını hâizdir...» F., bu tarifi izah için balmumu üzerindeki nakışlar misalini verir. Başka bir yerde F., bu aklın makul suretleri kavrayan bir basit cevher olup, cismanî olmadığını söyler. F., böylece, ruhun bedenin bir sureti, hem de basit bir cevher olduğunda ısrar etmiştir. Bilkuvve aklın görevine gelince, balmumu misali ile bunu da izah ederek, bu aklın içinde suretler toplanmış bir madde gibi, his verilerini mahiyetlerinde denedikten sonra ele alır ve onlara başka bir mevcudiyet verir. Onlar bilfiil aklî varlıklardır ve bu akıl da bilfiil makuller sayesinde artık bilfiil akıl olacaktır. Halbuki bu hale gelmeden evvelki bilkuvve makuller ruhtan başka maddeler içinde, suret gibi bulunur; fakat bilfiil makuller haline geçince, maddelerin sureti halinden çıkar. Çünkü maddede bulunan bu suretlerin mevcudiyeti bağlandıkları eşyaya tabidir. Bunlar da, bazan bir mekân, bazan bir zaman, bazan bir vaziyet, bazan cismanî bir vasıf, bazan da fiil veya ihtiras olabilir. Halbuki bilfiil akıl haline geçerse, yukarıdaki makullerden birçoğu ondan ayrılacağı için, mevcudiyeti de başka türlü olur. İşte bütün bunlar F. nin tecrit sürecinin izahı sayılabilir. F. ye göre tecrit öyle zihnî bir işlemdir ki, mümkün olan makulâta his eşyasındaki mevcudiyetlerinden ayrı olarak, bir psikolojik mevcudiyet izafe eder. İşte mümkün akıl adını verdiği bilkuvve akıl, bu faal kılınmış makullerle ilgili olunca bilfiil akıl haline geçer.

F. ye göre akıl, benimsediği şekillere göre *bilfiil*, henüz benimseyemediği şekillere göre ise *bilkuvve* akıldır.

F., akıllar nazariyesini *Uyunü'l - mesail* adlı eserinde şöyle tasnif eder: *amelî akıl* (insanların işlerinde kullandıkları akıl), *nazarî akıl* dediği aklı (ruhun kuvvetlerinden ve aklın cevherlerinden ibaret olup) da *heyûlanî* (mümkün = bilkuvve) *akıl*, *bilfiil akıl*, *mustefad akıl* ve nihayet *faal akıl* olmak üzere 4 e ayırır.

F. nin *nübüvvet nazariyesi*, yani amelî felsefesini teşkil eden ahlâk, içtimaiyat ve siyaset felsefesine gelince, ona göre nasıl mantık bilgi prensiplerini tetkik ederse, ahlâk da tavır ve hareketin esas kaideleri ile uğraşır ve ahlâkta, akla ve tecrübeye mantıktan çok önem verilir. F. aklın bir şeyin iyi veya fena olduğuna hükmedebileceğine ve aklın her şeyin üstünde olduğuna kesin olarak inanır.

F. Eflatun'un *Politeia* (Devlet) adlı eserinin tesirinde kalmış ve bütün dünyadaki insanların tabiî bir ihtiyaç sevki ile bir yere toplanıp tek şahsın iradesi altında bir devlet içine girmelerini kabul etmiştir. Başkan kötü, ahlâksız, cahil olursa, devlet de kötü olur. Ancak filozofun hâkim bulunduğu devlet iyi bir devlettir. Onun için F. kendi tasavvurundaki hükümdarı insaniyetin bütün faziletlerini ve felsefeyi kendinde toplamış olarak görür. Sanki bu *hırka - i nübüvveti* giymiş bir *Eflatun - u ilâhî*dir. İşte F. nin felsefesinde *nübüvvet nazariyesi* denilen bölüme bu adı vermesinin sebebi bu olduğu gibi, buradan hareket ederek Müslümanlıkta esaslı bir akide olan *vahy* ve *ilham* prensipi ile felsefeyi uzlaştırmağa girişen ilk filozof da F. dir.

F. zamanının içtimaî ve siyasî müesseselerini tetkik etmemiş, bu alanda Yunan filozoflarına baş vurmuştur. Fakat devlet başkanlığı bahsinde F. Eflatun'dan da ileri giderken büyük önemi başkana vermiş ve en büyük ümitleri ona bağlamıştır. F. ye göre mükemmel bir devlet tek bir vücut gibi birlik teşkil etmeli, vücudun organları olan fertler kendilerine düşen işleri yapmalı ve bu toplulukta tek ruh dönüp dolaşmalı, bir ferdin felâketi bütün devlette hissedilmelidir.

Güzel ve iyi hasletlerin her zaman bir kişinin şahsında toplanmasına imkân olmadığını düşünen F., devletin başına bu şartları tamamlayan iki, üç ve daha çok kişinin geçebileceğini söyler. Devleti, bu suretle idare edenlerle edilenler, saf bir ruh âlemine girebilecekleri gibi, dünyada elde ettikleri bilgi derecesine göre, ahirette de yüksek mevkiler elde edecekler ve o derece mesut olacaklardır. Bu yoldan da F. felsefesi tasavvufa, daha doğrusu rasyonalist bir bir tasavvufa iştirak etmiş olur.

Özet olarak, F. nin felsefesi *spiritüalist*, daha doğrusu *entelektüa'ist* bir felsefedir; ona göre hakikî varlık ruhtur. Allah saf ve tek bir ruhtur. O'ndan çıkan ruhlar göklerin hiyerarşi düzenine uydurulmuştur. İnsan, en son nefs - ül - âlem'den asıl mahiyetini alır ki, o da akıldır. Bu sistem birbirine gayet iyi bağlı bir bütündür. Kâinat da muazzam bir bütündür.

Fenalık ve iyilik münferit ve şahsî şeylerde bulunur ve mütenahiliğin (sınırlılığın) zarurî bir neticesidir. Fakat kâinatta iyilik daha boldur. F. ye göre peygamberlik (nübüvvet), rüya (rüya - i sadıka), rüyet ve ilham gibi vakıalar tahayyül ve tasavvur âlemine ait olup his kavrayışları ile saf akıl bilgileri arasında yer alır. F. siyaset ve ahlâk felsefesinde dine yüksek, terbiyevî bir önem verirse de, dini her vakit saf aklın ve kazanılan bilgilerin altında tutmuştur.

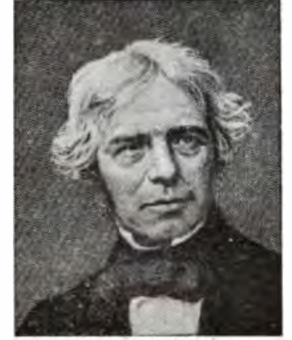
Musiki: İslâm dünyasının ilk altı yüzyıl içinde yetiştirdiği musiki nazariyatçılarının en büyüğü sayılan F. nin bütün musiki konularında geniş bilgisi olduğu, eski Yunan musiki kitapları kadar gününün Müslüman devletlerindeki musiki tatbikatını da iyi bildiği, iki ciltlik *Kitabü'l-musikî ü'l-kebîr* (Büyük musiki kitabı) inin bize gelebilen birinci cildinden anlaşılmaktadır. Bir medhal (giriş) ile üç kitaptan meydana gelen bu cildin ilk kitabında musiki seslerinin oluşması ve titreşim oranları ile aralık ve dizilerin konsonans ve disonanslıkları, ikinci kitapta çalgılar, üçüncüsünde ika (usul) ve telif (besteleme) konuları ele alınmakta, çeşitli sistem ve görüşler incelenip tartışılmaktadır. Bugün bulunamayan 2. cildinde ise eski Yunan nazariyatçılarının bildirdiklerini açıklayarak düzeltip tamamladığını 1. cildin medhalinden öğrenmekteyiz. Orta Çağda yalnız doğu mem leketlerinde değil, batıda yazılan musiki kitaplarının da en genişlerinden ve önemlilerinden olan *Kitabü'l-musikî ü'l-kebîr*'inden başka F. nin *Kelâm fi'l-musika* (Musiki üzerine düşünceler), *Kitab fî ihsa i'l-ika* (Usullerin sınıflandırılması hakkında kitap) ve *Kitab fi'l-nukre muzaf ila il-ika* (Usul üzerine tamamlayıcı araştırmalar hakkında kitap) başlıklı üç musiki kitabı daha yazdığı bilinmekte ise de hiçbiri günümüze gelememiştir. Ayrıca *Kitab fî ihsa i'l-ulûm* (Bilimlerin sınıflandırılması hakkında kitap) unda musiki nazariyatının konularını anlatmıştır ki, bu eser Orta Çağda iki defa Latinceye, bir defa da İbrancaya çevrilmiştir. F. nin ud veya kendi buluşu olan mizhar adlı bir çalgıyı büyük ustalıkla çaldığı, hattâ bir toplantıda bulunanları önce ağlatıp sonra güldürdüğü, sonunda hepsini uyutarak çıkıp gittiği gibi söylentiler ölümünden yüzlerce yıl sonra çıktığına, üstelik ondan başka Rumiye'li Safiyüddin ve Abdülkadir Meragî için de anlatıldığına göre şüphe ile karşılanmalıdır. F. ye isnat edilen ve XIX. yüzyılda Istanbul'da yazılmış birkaç nota defterinde notalarına rastlanan peşrev ve saz semaileri de tıpkı Abdülkadir Meragî, Sultan II. Bayezid ve Kâtip Çelebi'ye isnat olunanlar gibi başka bestecilere ait iken isim veya lakap benzerliklerinden dolayı tanınmış bir şahsiyete yanlışlıkla mal edilen eserlerdir.

FARAD (Fr. farad, İng. farad), eski pratik elektrik veya yeni M. K. S. A. birimler sisteminde elektrikî sığa birimi. 1 coulomb'luk bir elektrik yükü bir kondansatörün plakları arasında 1 volt'luk bir potansiyel farkı hasıl ederse, bu kondansatörün sığası 1 F. olur. Bu sığa birimi İngiliz bilgini Michael Faraday (b. bk.) nin adından alınmıştır. Bir cismin elektrik sığası, elektrik yükü ve potansiyel farkı arasında $C = \frac{Q}{V}$ bağıntısı vardır (bk. SIĞA). F. çok büyük bir sığa birimidir. 1 F $= 9 \times 10^{11}$ cm veya statfarad'dır. Tatbikatta daha küçük sığa birimleri olarak *mikrofarad* (μ F) ve *mikro mikrofarad = piko farad* ($\mu\mu$ F) kullanılır:

$$1\ F = 10^6\ \mu\ F.$$
$$1\ F = 10^{12}\ \mu\mu\ F.$$

FARADAY [İng. *færîdi*] (Fr. faraday, İng. faraday), elektrolizde bir maden (metal) in veya genel olarak bir elementin bir kimyasal eşdeğeri (kimyasal eşdeğer = elementin atom kütlesinin birleşme değerine oranı) ni ayırmak için verilmesi gereken elektrik miktarı. Yaklaşık olarak 1 faraday 96 500 coulomb'a eşittir (doğru değeri = 96 520 coulomb) (bk. ELEKTROLİZ ve FARADAY KANUNU). Bu tanımlamaya göre, bir elektrolitten geçen 96 500 coulomb, 1 gr hidrojen, 16/2 = 8 gr oksijen, 35,5 gr klor, 107,9 gr gümüş, 63,6/2 = 31,8 gr bakır, 196/3 = 65,3 gr altın . . . ayırır. F. ile Avogadro sayısı ve elektronun elektrik yükü arasında F = No · e *Faraday = Avogadro sayısı × elektronun yükü* bağıntısı vardır. Bu bağıntıya göre, denel olarak Avogadro sayısı veya elektronun yükü tayin edilmektedir. — E. E.

FARADAY [*færîdi*], **Michael** (1791 - 1867), İngiliz fizikçisi ve kimyacısı. Newington Butts (Londra) da doğmuş, Hampton Court Green (Londra) de ölmüştür. Bir demircinin oğlu olan F., 13 yaşında iken kitap mücellitliği öğrenmiş, bir yandan da Royal Instutition (b. bk.) da verilen ilmî konferansları dinlemiştir. 1813 te Sir Humphry Davy'nin yanında laborant olarak çalıştığı sırada bu zat ile birlikte Fransa, İsviçre ve İtalya'yı dolaşmıştır. 1824 te Royal Society (İngiliz Bilimler Akademisi) üyeliğine seçilmiş, 1825 te de Royal Institution'ın müdürlüğüne tayin olunmuştur. Ayrıca 1829 - 1842 yılları arasında Woolwich Askerî Akademisinde öğretmenlik etmiştir.

M. FARADAY

F. nin kimyacı olarak meslek hayatı 1816 da bir sönmemiş kireç analizi ile başlar. 1820 - 1822 yılları arasında paslanmayan çelik yapımı deneyleriyle uğraşmış, 1823 te klorun basınç altında çözünmesini keşfetmiş, 1824 te kalın yağları damıtma yoluyle benzol ve bütilen elde etmiştir. 1825 - 1829 yılları arasında Dollond ve genç Herschel ile birlikte optik merceklerin ıslahı işlerinde çalışan F., 1856 da koloidal altın eriyiklerinin vasıfları üzerinde araştırmalarda bulunmuştur.

F. nin en önemli ve neticeleri bakımından en değerli buluşları elektrik bilimi alanında olmuştur: akım geçirilen bir iletkenin bir manyetik kutup etrafında, bir manyetik kutbun ise akımlı iletken etrafında döndüğünü daha 1821 de ispat etmiş ve böylece elektrik motorlarının ana prensipini bulmuştur. 1831 de manyetik alandan birtakım «kuvvet çizgileri» geçtiği tasavvurundan faydalanarak indükleme olaylarını keşfetmiş ve böylece elektromanyetik alanın bir teorisinin esasını meydana getirmiştir; bu prensipin Maxwell tarafından matematikleştirilmesi sonucunda, elektrik ve magnetizma konusunda eskiden geçerli olan uzaktan (aracısız) etkileme teorisi terk edilmiştir. F., 1833 - 1834 te kendi adını alan elektroşimik kanunları ortaya koymuş, Whewell'in de yardımiyle, bugün hâlâ kullanılan elektroşimik olaylar terminolojisini vazetmiştir. Maxwell teorisi için önemli olan «ışığın kutuplanma alanının magnetik dönüşü» hakkındaki buluşu (1845) ndan sonra, 1851 de, bugün tamamiyle geliştirilmiş bulunan düşüncelerini *On Magnetic Lines of Force* (Magnetik kuvvet çizgilerine dair) adlı kitabında açıklamıştır.

Başlıca eserleri şunlardır: *Chemical Manipulations* (Kimya işlemleri) [1827]; *Lectures on Light and Ventilation* (Işık ve hava akımı bahisleri) [1843]; *Experimental Researches in Electricity* (Elektrik konusunda deneysel araştırmalar) [3 cilt, 1844 - 1855]; *Lectures on Nonmetallic Elements* (Metal asıllı olmayan elementlere dair) [1853]; *Experimental Researches in Chemistry and Physics* (Fizik

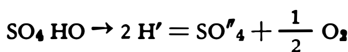
ve kimya üzerine deneysel araştırmalar) [1859]; *Lectures on the Chemical History of a Candle* (Bir mumun kimyasal tarihçesine dair) [1862]; *Six Lectures on Various Forces of Matter* (Maddenin çeşitli kuvvetlerine dair altı bahis) [1862].

FARADAY [*færīdi*] **DENEYİ** (Fr. Expérience de Faraday), elektrik yüklerinin, iletkenlerin dış yüzeyinde toplanma özelliğini ispatlayan bir deney. İçi boş madenî bir silindir bir elektroskopa bağlanır. Yalıtkan bir sapla tutulan yüklenmiş bir cisim bu silindirin yakınına getirilirse, elektroskopun yaprakları açılır. Yüklü cisim daha fazla yaklaştırılırsa, sapma artar. Yüklü cisim silindirin içine sokulursa, sapma maksimum olur. Yüklü cisim son olarak, silindirin iç çeperlerine değdirilirse, elektroskopun sapmasında hiçbir değişme olmaz. Bu olay etki ile yüklenme sonucudur. Cisim silindir içine sokulunca, silindirin iç çeperleri etki ile yüklenir. Cisim iç çeperlere dokununca bu yük nötürleşir ve bütün yük dış çeperde toplanmış olur. Bu deneye göre, bir tel kafes içine konulan bir elektroskopta bu kafes yüklenince hiçbir sapma görülmez (iç elektrik alanının sıfır olması). Bu kafese Faraday kafesi adı verilir. Bu deneye *Faraday silindiri* (Fr. cylindre de Faraday) adı da verilir. Elektrik ekranlarının esası bu deneye dayanır.

Benjamin Franklin, Joseph Priestley (1733 - 1804), Michael Faraday'den önce, elektrik yüklerinin bir iletkenin dış yüzünde toplanması üzerine deneyler yapmışlardır. Özel olarak, Faraday madenle kaplı büyük bir kutu yapmış, bunu yalıtkan destekler üzerine yerleştirerek kuvvetli bir elektrostatik üreteç ile yüklemiştir. Faraday'nin bu kutu içinde bir süre oturduğu, yakılmış mumları, elektrometreleri ve elektriklenme halinin tesbiti için diğer bütün testleri kullanmasına rağmen bunlar üzerinde en küçük bir etki sezemediği söylenir. Kutunun dış yüzeyi çok kuvvetli yüklenmiş olduğundan kıvılcımlarla dolu idi. — E. E.

FARADAY KAFESİ: bk. FARADAY DENEYİ.

FARADAY [*færīdi*] **KANUNU**, bir hidroklorik asit çözeltisine iki platin elektrodu daldırılır ve elektrotlara bir elektrik gerilimi tatbik edilirse, hidrojen iyonları negatif, klor iyonları da pozitif elektroda giderler. İyonlar elektrotlarda yüklerini vererek serbest hidrojen ve klor halinde çıkarlar. Elektrotlarda ayrılan hidrojen ve klor miktarları Faraday (b. bk.) tarafından bulunmuş olan ve *birinci Faraday kanunu* adını alan bir kanuna bağlıdır. Bu kanuna göre: «elektrolitik olarak meydana gelen bir maddenin ağırlıkça miktarı elektrolit arasından geçen elektrik miktarı ile doğru orantılıdır.» Elektrik miktarının ölçüsü kulon (coulomb) dur (1 kulon = bir saniyede geçen 1 amperdir). 1,008 g = 11,2 litre hidrojen veya 35,457 g = 11,2 litre klor ayırmak için gerekli olan elektrik miktarı, yapılan deneylerden anlaşıldığına göre, 96 500 kulon = 1 faraday = 1 F = 26,8 Ah (amper saat 26 saat ve 48 dakika içindeki akım şiddeti olan 1 amper) dir. Oksijenli asitlerin, meselâ sülfürik asidin elektrolizinde anottan oksijen çıkar:

$$SO_4HO \rightarrow 2H' = SO''_4 + \frac{1}{2} O_2$$

yukarıdaki denklemde görüldüğü gibi, elektrolizde SO''_4 iyonu yükünü kaybeder ve geriye yansız (nötür) SO_4 kalır ki bu da hemen su ile reaksiyona girerek oksijen çıkartır. 96 500 kulondan ibaret bir elektrik miktarının çıkarttığı oksijen miktarı 8,0 g, yani tam 1 gram eşdeğer oksijendir. Baz çözeltilerinin, meselâ Na OH ın elektrolizinde anotta hidroksil, OH', iyonu yükünü verir. Böylelikle meydana gelen OH nötür olup kararsızlığı dolayısiyle:

$$2OH \rightarrow H_2O + \frac{1}{2} O_2$$

denklemine göre yine oksijen verir. O zaman 96 500 kulon tarafından yine 8 0 g = 1 gram eşdeğer oksijen ayrılır. Bir gümüş nitrat çözeltisinden katotta 96 500 kulon ile 107,88 g = 1 gram eşdeğer gümüş ve bir bakır sülfat, $CuSO_4$, çözeltisinden 31,8 g = 1 gram eşdeğer bakır ayrılır. Bu kantitatif gözlemler aşağıdaki *ikinci Faraday kanunu* ile açıklanır: «Eşit elektrik miktarı tarafından türlü maddelerden ayrılan miktarla gram ekivalentler eşdeğer ağırlıklar kadardır.»

Madde	Elektroşimik eşdeğer	Atomik ağırlık	Elektroşimik değerlik
Bakır a	63,542	63,542	1
Bakır b	31,771	—	2
Kurşun	105,605	207,21	2
Civa a	200,61	200,61	1
Civa b	100.305	—	2
Hidrojen	1,008	1,008	1
Oksijen	8,000	16,000	2
Klor	35,457	35,457	1
Gümüş	107,880	107,880	1

FARADAY [*færīdi*] **KARANLIK BÖLGESİ** (Fr. Espace obscure de Faraday; İng. Faraday dark space), orta bir basınç altında bulunan bir gaz - boşalma tüpünde (Crookes tüpü) negatif ışıldama (ışık) ile pozitif sütun arasındaki ışıksız yer. Bk. GEISSLER TÜPLERİ.

FARADAY SİLİNDİRİ: bk. FARADAY DENEYİ.

FARADİZASYON (Fr. Faradisation) [Elektrobiyoloji], tedavi amaciyle yüksek gerilimli veya faradik akım uygulaması. F., özellikle kasların kasılımı ve sinirlerin uyarılırlığı üzerine etki yapar. Bu özellikten felçlerin tedavisinde yararlanılır ve böylece, çoğu zaman iradenin kımıldatamadığı bir uzuv hareket ettirilebilir. F. özellikle merkezî lezyonlardan (yani sinir merkezlerinden birinin dokularının hastalık veya vurulma - çarpılma etkisiyle bozulmasından), meselâ beyin kanaması gibi bir sebepten ileri gelen felçlerde başarı ile uygulanır. Vücut yüzeyine yakın (periferik) sinirlerin kesilip kopması veya şiddetli bir yara alma sonucunda bazan soysuzlaşma meydana gelir ve kas yalnız F. a cevap vererek kasılır. Fakat bu usul fazlaca uzun bir süre uygulanacak olursa kasın körelmesine yol açar. İndüklenmiş akımın bu uyarıcı - hareket ettirici özelliğinden başka, ağrı giderici, damar açıcı ve emici etkileri de vardır.

FARAH DİBA, Şahbanu (doğ. 1938), İran imparatoriçesi. İran Azerbaycanında doğmuştur. İran ordusundan bir subayın kızı olan F. D. öğrenimini Paris'te yapmış, 21 aralık 1959 da Şehinşah Mohammed Rıza Pehlevî ile evlenmiş, 26 ekim 1967 de taç giymiştir. Şehinşahtan üç çocuğu olmuştur: Rıza Pehlevî (31 ekim 1960, veliaht), Prenses Masume Farahnaz (12 mart 1963) ve Prens Ali Rıza Pehlevî (28 nisan 1966).

FARANAH, Gine'de, Futa Calon'un güneydoğusunda bir şehir. Bölgenin başşehri olan F. ticaret merkezidir. F. bölgesinin nüfusu 68 200 dür.

FARAH DİBA

FARANDOLE [*farãdǫl*](Provansal: Farandoulo < İsp. *farandula* = gezici çalgıcılar), güney Fransa'nın Provence bölgesinde, özellikle Arles ile Avignon arasında yaygın olan bir halk dansı ve havası. El ele tutuşmuş kadın ve erkekler başoyuncuyu uzun bir zincir halinde takip ederek büyük yılankavî çizgiler ve helezonlar halinde hareket ederler. Orta hızda ve 6/8 lik ölçüde akan havası galoubet (b. bk.) ve def ile çalınır. Bizet'nin «*L'Arlésienne*» (Arles'li Kız) ve Gounod'nun «*Mireille*» (ad) sahne eserleri ile sanat musikisine girmiştir.

FARASKUR (Coğ.), Aşağı Mısır'da, Dakahliye ilinde, Nil deltasının doğu kolu üzerinde bir yer. Burada her yıl, Nil sularının kabarması geçtikten sonra, deniz sularının Nil'e girmesini önlemek üzere taş ve topraktan geçici bir set yapılır. Nil suları yeniden kabarmaya başlayınca bu set yıkılarak ırmağın sularına yol verilir.

FARAVELLI, Luigi (1852 - 1914), İtalyan amirali. Stradella'da doğmuş, Roma'da ölmüştür. 1870 te bahriyeye giren F. Girit hareketlerine katılmıştır. İtalyan - Türk harbi (1911) nde İtalyanların Trablus çıkarmasını sağlamış, bundan sonra deniz kuvvetleri genel komutanı olarak Aubri'nin yerine geçmiştir. 1912 de senatör olmuştur.

FARAZİYE veya HİPOTEZ (Fr. Hypothèse < Yun. *hypo* = alt; *thesis* = koyma; yeni ter. varsayım) [Mantık ve Felsefe], sonradan sonuçlariyle sağlanacak olan bir şeyi var saymadan ibaret olan ilmî muhakeme yolu. F., olayları yorumlayan bir düşünüştür. Gerçekten de bilim, olaylarla düşünüşler arasında sonu gelmeyen bir gidiş geliş sayılabilir. F. kontrol edilir, yani sağlanır. Bu kontrol, F. nin bir deneyim kurmaya imkân vermesi halinde dolaysız olur; F. nin bir yığın ilişki ile ilgili olması halinde (meselâ atom F. si) veya doğrudan doğruya sağlanabilen sonuçlar çıkarılan çok genel nitelikte kavramlarla ilgili olması halinde (meselâ astronomi olaylarının hesaplanmasına imkân sağlayan evrensel çekim fıkri) ise kontrol dolaylı olur. Deneylerle kontrol edilmesi gereken bir sisteme varması gerektiği için, çoğu zaman F. nin bir çeşit «deney sonuçlarının önceden tahmini» olduğu söylenir.

F. bir yandan *icat* problemlerini, bir yandan da *deneysel sağlama* ve bunun ardından da *tümevarım* (induction) ve *kanun*'a geçiş problemlerini ortaya koyar. Deneyle sağlanmasına gelince, F. bu bakımdan hem gerekli hem de daima tehlikelidir. Gerekli olması, önceden tasarlanmış bir düşünüş olmaksızın deneyin hiçbir faydası olmamasındandır; tehlikeli olması ise bilgin'in kendi fikirlerinin etkisine karşı koyabilmedeki ve deneyimin objektif sonuçları kendi fikrine uysa da uymasa da onları benimsemesindeki güçlüktendir. F. nin rolü ve değeri özellikle Claude Bernard tarafından *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* (Deneysel hekimlik öğrenimine giriş) adlı eserinde incelenmiştir. Bu bilgin, gözlemcinin pasif kalması ve deneyimini önceden tasarladığı bir düşünceye göre yürüttüğü sırada bile gözlemlerini «tabiatın emrettiği şekilde» yazması zarureti üzerinde durur ve şöyle der: «Deneyin sonucunun kendini göstermesinden itibaren deneyci hemen bir gözlemci halini almalıdır.» «Deneycinin kendi düşünüşü ancak tabiattan bir cevap isteme vasıtası olarak bir değer taşımalıdır.» Teori kurma zihniyeti faydalıdır, sisteme bağlanma eğilimi ise zararlı olabilir.

FARBALA (Provansal = *farbèlla*, Fr. falbala, Alm. Falbel), XVII. yüzyıl sonlarından beri kadın elbiselerinin eteklik ve kol yenlerine, perde kenarlarına dikilen, sık dokunmuş kumaştan, danteladan veya sırma işlemeli ince tülden pliseli veya kıvrımlı bir garnitür. Buna *volan* da denir. Önceleri F., fistanların ön kenarlarına, üst üste binen birkaç sıra halinde dikilir, ekseriya çok geniş ve elbisenin rengin-den başka renkte olurdu. Rokoko devrinde eni daralmış ve elbisenin kumaşından yapılmağa başlanmıştır.

FARBALA (XVII. yüzyıl, Bernheimer koleksiyonu, München)

FARBWERKE HOECHST AG. [*farbverkī höḫst aktsiīngezelşaft*] (Alm. = Hoechst Boya Fabrikaları Anonim Ortaklığı), Alman kimya sanayiinin büyük firmalarından biri. 1863 te Meister Lucius und Co adiyle kurulmuş ve 1867 da Meister Lucius und Brüning adını almış olan bu anonim ortaklık, başlangıçta yalnız anilin boyaları yapmış, 1869 da sentetik alizarin ve kükürt boyaları yapımına girişerek işini büyütmüş, 1890 da ilk olarak sınaî ölçüde klor - alkali elektrolizini başaran Chemische Fabrik Griesheim'ı kendine kattıktan sonra sentetik ilâçlar yapımına yönelmiş, antipirini, novokaini, difteri ve tetanos serumlarını yaratmış, 1904 te ilk olarak bir hormon sentezi yapmıştır. Ortaklık 1914-1918 yıllarında mineral maddeler ve nitrik asit üretimini geliştirmiştir ki, bu da bugünkü sunî gübre üretimine temel teşkil etmiştir. 1925 - 1945 yıllarında IG Farbenindustrie ile birleşen Hoechst, bu kurumun mallarına el konulması üzerine müttefiklerin kontrolü altında yeniden bağımsız olarak çalışmış, 1951 de de yeniden bir özel teşebbüs kurumu halini almıştır. F. H., Türkiye'de Türk - Hoechst Sanayi ve Ticaret A. Ş. adiyle İstanbul'un Şişli semtinde kurduğu bir fabrikada «yerli» ilâçlar yapmaktadır.

FARE [Zool.], Memeliler sınıfının Kemirgenler (Rodentia) takımından Basit dişliler alt takımına giren bir hayvan. F. ve sıçanlar *Murinae* familyasını teşkil eder; bilinen türleri 400 kadardır. Diş formülleri 1003 tür; köpek dişleri yoktur. Küskü biçimindeki kemirici dişler aşındıkça alttan sürer. F. ler koşar, tırmanır, sıçrar ve yürürler. Afrika'da dev F. ler, ağaç F. leri, Avustralya'da su F. leri vardır. F. ler en dar yerlerden bile geçerler, yol kapalı ise kemirerek açarlar. Koku alma ve işitme duyuları çok gelişmiştir. Her türlü hayvansal ve bitkisel besinleri yerler, pek az hallerde su içerler.

Ev faresi (Mus musculus): Uzunluğu 9 cm kadardır. Pullu olan kuyruğu da bir o kadar uzundur. Yılda 4 - 5 defa ve 21 günde, her seferinde 4 - 8 yavru olmak üzere doğurur. Yavrular gözleri kapalı doğar. Bir F. çiftinden bir yılda 500 F. ürer. Kemirme ve yeme suretiyle çok zarar yaparlar. Laboratuvarlarda deney hayvanı olarak çeşitli maksatlar için kullanılır.

Tarla faresi (Microtus pennsylvanicus), toprak F. si, fındık F. si, dikenli F., orman F. si, cüce F., dağ F. si (Hamster) en çok tanınmış türlerdir.

F. lere Pasifik Okyanusu'ndaki birkaç adadan gayri dünyanın her yerinde, evlerde, bağlarda, ambarlarda, hattâ gemilerde ve trenlerde rastlanır. Dünyanın, iklim ve bitki özellikleri bakımından aşağı yukarı bugünkü çehresini aldığı Pliyosen çağından beri Avrupa'da F. nin bulunduğu biliniyor. F. lerin büyüklüğü, rengi ve yaşayışı bütün dünyada hemen hemen aynıdır. Bu hayvanların büyük göz ve kulakları, uzun kıllı bıyıkları bilmediği yerleri geceleyin araştırabilmesine yarar; mat gri renkleri onları göze çarpmadan ve yakalanmadan korur. Nitekim aynı renk harp gemilerinde ve bazı askerî üniformalarda da uygulanır. Ev F. leri son derece sessiz, çevik ve kurnaz hayvanlardır; bunları ekmek ve peynirle yemlenmiş kapanlarla tutmak mümkündür. Büyük F. lere karşı kullanılan zehir, fındık sıçanlarına karşı da kullanılabilir. Kedi, F. lerin en büyük düşmanıdır. Bu kurnaz hayvanların koca bir sabun kalıbını taşıyışlarını görmek pek ilgi çekicidir: Sırt üstü yatan bir F. nin dört ayağı arasına sabun kalıbı arkadaşlarının yardımıyle yerleştirilir; sonra başka bir F., bunun kuyruğunu ağzına alarak çeke çeke götürür.

F. nin bu türlü kurnazlıkları onun, Walt Disney'nin filmlerinde şirin, sevimli, muzip bir tip (Mickey Mouse) halinde ebedileştirilmesine ve sevdirilmesine yol açmıştır. Tarla F. si (Microtus pennsylvanicus), orman F. si (Mus sylvaticus), çam F. si (Pitymus) evlerin dışında, saman ve buğday ambarlarında yaşar. Kuşlar arasında doğanlar, kukumavlar, martılar, kargalar, kuzgunlar, balıkçıllar, örümcek kuşları gibi birçok düşmanları vardır. F. leri avlayan memeliler ise coyote'ler (Amerika'ya mahsus bir çeşit çakal), tilkiler, porsuklar, skunk'lar (Kuzey Amerika'ya mahsus ve korkunca pek fena bir koku çıkaran sansardan biraz iri bir kürk hayvanı) ve yaban kedileridir. Yılanlar da F. leri avlar. Bütün bu F. avcıları, F. lerin çoğalmasını bir nisbette önler.

E V   F A R E S İ

F. ler her mevsimde çiftleşir. Kışın herhangi bir ayında, içinde bağrışan yavrularla dolu F. yuvalarına rastlanır. Bazen tarla F. leri öyle çabuk çoğalır ki, onları yiyen hayvanlara rağmen sayıları arttıkça artar. O zaman bu F. ler bir felâket halini alır ve ürünlere büyük zarar verir. Tarla F. lerine karşı önleyici tedbirler en etkili tedbirlerdir. Çiftliklerde, meyva ağaçlarını temiz tutan metodlar birçok hallerde F. lerin üremesine engel olur.

Eski Çağda tanrıların ve kötülük ruhlarının F. şekline girdiğine inanılırdı. Orta Çağda batılılar arasında cadıların F. şeklinde görüldüğüne, doğmamış çocuk ruhlarının da F. biçiminde dolaştığına, F. lerin korunmasının iyilik, öldürülmesinin ise felâket getireceğine dair bir halk inancı yaygındı. F. lerin meydana getirdiği veba salgınlarının bir sebebi de bu bâtıl inanca dayansa gerektir. F. piresinden insanlara bulaşan bu veba salgınları geçen yüzyıla kadar Asya ve Avrupa şehirlerinde geniş tahribat yapmıştır (1346 - 1353 yıllarında meydana gelen ikinci büyük salgında Asya'da 23 milyon, Avrupa'da ise 25 milyon insan ölmüştür. Bk. VEBA).

FARE ISIRIĞI HASTALIĞI (Patoloji), insanlarda bir farenin veya başka bir kemirici hayvanın ısırması ile meydana gelen intanlı bir hastalık. Bu hastalığın iki şekli vardır: 1. *Pseudomonadaceae* familyasının *Spirillum* cinsinin *Spirillum minus* türünün meydana getirdiği, aralıklı nöbetler halinde devam eden bir infeksiyon; belirtileri: bir lenf damarının veya lenf damarlarının yangılanması (*lymphangitis*), lenf bezlerinin yangılanması (*lymphadenitis*), ateşlenme ve kasların katılaşmasıdır. İlk olarak Japonya'da tesbit edilmiş olan bu şeklin adı *sodoku*'dur. 2. *Streptobacillus moniliformis* adındaki gram - negatif basilin meydana getirdiği akut bir ateşli hastalıktır; belirtileri: bezelerin yangılanması (*adenitis*), ateşlenme, baş ağrısı, kusma, kızamıksı lekeler dökme ve eklem yangılanmasıdır.

FARE TİFÜSÜ (İng. Murine fever veya murine typhus) [Patoloji], farelerde *Rickettsia typhi* adındaki parazitler tarafından meydana getirilen ve *Xenopsylla cheopsis* ve *Xenopsylla astia* adındaki pireler tarafından insanlara taşınan, andemik (bölgesel) bir çeşit tifüs. Bu hastalık dünyanın her yerinde deniz kıyılarında görülür. F. T., *Pasteurella pestis* adındaki mikroorganizmaların meydana getirdiği veba (b. bk.) ile karıştırılmamalıdır.

FAREHAM [*fęrîm*], Büyük Britanya (Hampshire) da, Southampton'ın güneydoğusunda bir şehir. Nüfusu 42 500 dür. Orta Çağda önemli bir limandı; şimdi bir sanayi merkezidir; dericilik ve toprak eşya yapımı ile uğraşır. F. civarında Roma devrine ait harabeler vardır.

FAREKULAĞI (*Anagallis*), Çuhaçiçeğigiller (*Primulaceae*) familyasından 40 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğunun geniş bir yayılma alanı vardır. Tarla ve bahçelerde çok yetişen bir yıllık *A. arvensis* ve *A. coerulea* türleri Türkiye'de çok yaygın olan yabani tarla otlarıdır. Mavi veya gül kırmızısı renkte çiçeklerinin taç yaprakları birbirleriyle az birleşmiştir. Yaprakları karşılıklı küçük bitkilerdir. Meyvaları bir kapakla açılan kapsül şeklindedir.

Bitkiden *Herba Anagallidis* drogu elde edilir. Bileşi-

minde saponin vardır. Eskiden halk hekimliğinde böbrek rahatsızlıklarına karşı kullanılmıştır.

FAREKULAĞI

FAREL, Guillaume (1489 - 1565), Fransız reformcusu. Dauphiné (Fransa) de doğmuş, Neuchâtel (İsviçre) de ölmüştür. Faber Stapulensis'in öğrencisi olan bu reformcu, 1523 te *Yeni Ahit*'i Fransızcaya çevirmiş ve imzasız olarak yayımlamış, 1530'da Reformu Neuchâtel'e sokmuş, 1532 de Cenevre'ye yerleşmiş, 27 ağustos 1535 te çok şiddetli bir muhalefetle karşılaşmasına rağmen Reformun Büyük Cenevre Konsilince kabul edilmesini sağlamış, 1536 da Jean Calvin'i Cenevre'de oturmaya teşvik etmiş, 1538 de onunla birlikte şehirden kovulmuş, bu tarihten itibaren de Neuchâtel'de Protestan rahipliği etmeye başlamıştır.

G. FAREL

FARFA, İtalya'da, Sabina bölgesinde VI. yüzyılda kurulmuş olan Benedictus tarikatına bağlı bir manastır. Büyük Karl zamanından beri devletten ayrı bir yönetime sahip olan F. manastırı, 1841 de Roma'daki Sın Paolo basilika'sına bağlanmıştır. Manastır yapılarının tarihi VII. yüzyıla kadar uzanır ve içinde kıymetli freskler vardır.

FARFARİA, Cezayir'de bir çöküntü bölgesinin kuzey bölümü. Bunun dip tarafını Melrhir tuzlu gölü kaplar. Aurès masifinden gelen küçük akarsular, tuzlu göle varmadan burada kaybolurlar. Kışın su basan F. ilkbahar başlayınca kurur.

FARGO [*fargou*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Kuzey Dakota'nın güneydoğusunda, Red River ırmağı üzerinde bir şehir. Tahıl, patates, sütçülük ve tavukçuluk ürünleriyle tatlı yonca yükleyen bir ırmak limanı olan F., Dakota'nın en büyük şehridir ve çiftliklere ait ihtiyaç maddelerinin toptancılık merkezi olarak tanınır. North Dakota Agricultural College (Kuzey Dakota Tarım Koleji) buradadır. Şehir, adını Amerikan nakliyatçılığının öncüsü ve Amerikan Express Company'nin kurucularından biri olan William George Fargo'dan almıştır. Nüfusu 46 662 (1960) dir.

FARGUE [*farg*], **Léon - Paul** (1876 - 1947), Fransız şairi. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Öğretmenliğe hazırlanırken tahsilini bırakarak edebiyatçılığa başlayan F., önceleri Mallarmé sembolizminin etkisinde kaldıktan sonra serbest şekilli şiirlerinde yaşama aşkiyle gerçeklik dışı bir büyü havasını karıştırmıştır. F., Fransız edebiyatının en katıksız Parisli simalarındandır. Birçok şiir ve yazılarında Paris sevgisini bir ibadet haline getirir.

L. - P. FARGUE

F., 1823 te P. Valéry ile birlikte «Commerce» adlı bir edebî dergi kurmuştur. 1939 harbi, ilhamının yolunu değiştirmiş, onu daha derin bir şiir araştırmasına götürmüştür (*Haute solitude* [Yalnızlığın yücesinde], 1941). Bu tarihten sonra kendini hatıralarla ilgili yayınlara vermiştir. Eserleri: *Poèmes* (Şiirler) [1905]; *Pour la musique* (Musiki için) [1914]; *Suite familière* (Alışılmış şeyler) [1928]; *D'après Paris* (Parisli gözüyle) [1932]; *Le piéton de Paris* (Paris sokaklarında) [1939]; *Refuges* (Sığınaklar) [1942]; *Fantôme de Rilke* (Rilke'nin hortlağı) [1942]; *Portraits de famille* (Aile çehreleri) [1947].

FARIA E SOUSA [*fîriî î souzî*], **Manoel de** (1590 - 1649), Portekizli tarihçi ve şair. Pombeiro yakınında doğmuş, Madrid'de ölmüştür. Daha çok İspanyol dilini kullanmıştır. Tarih eserleri arasında 1666 - 1681 yılları arasında yazdığı *Âsia portuguesa* (Portekiz Asya'sı), *Europa portuguesa* (Portekiz Avrupa'sı) ve *Âfrica portuguesa* (Portekiz Afrika'sı) adındaki kitapları; şiirleri arasında ise, zamanında çok beğenilmiş olan *Noches claras* (Berrak geceler) [1624] ile *Fuente de Aganipe y rimas varias* (Aganipe'nin kaynağı ve türlü şiirler) [1624 - 1627] adlı eserleri belirtilebilir.

FARIDKOT (Coğ.): bk. FERİDKOT.

FARIDPÛR (Coğ.): bk. FERİDPUR.

FARIGOULE, Louis (Biyog.): bk. ROMAINS, Jules.

FARİĞ (Huk.): bk. FERAĞ.

FARINA, Carlo (aş. yu. 1600 - 1640), İtalyan kemancısı. Mantova'da doğmuştur. Dresden'da yerleşmiş olan F., keman bestecileri arasında *sonata* (sonat) kelimesini ilk kullananlardan biridir. 1626 - 1628 yıllarında beş ciltlik beste yazmıştır. Bunlar arasında *mascherate, arie francesi, volte, balletti, sonate, canzoni, pavane, gagliarde, brandi* gibi çeşitli besteler yer alır.

FARINA, Giovanni Maria (1685 - 1766), İtalyan kimyacısı ve tüccarı. Grana (Novara provincia'sı) da doğmuş, Köln (Almanya) de ölmüştür. 1709 da Köln'de yerleşmiş ve Avrupa dışında yetişen ürünlerin ticaretiyle uğraşmıştır. Aynı zamanda, sonradan *eau de Cologne* (Alm. Kölnisches Wasser) adını alan kolonyayı imal etmeğe başlamıştır. Söylendiğine göre, kolonyanın terkibini Gian Paolo Feminis adındaki bir İtalyan gezgin tüccarından almıştır.

FARINA, Salvatore (1846 - 1918), İtalyan romancısı. Sorso (Sassari) da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Duygulu mizahçılığı ile çoğu zaman Charles Dickens'ı andıran romanları arasında: *Mio figlio* (Oğlum) [1879 - 1880]; *Più forte dell'amore* (Aşktan daha güçlü) [1890]; *Per la vita e per la morte* (Dünyada ve ahirette) [1891]; *I due desideri* (İstekler) [1904]; *Il Signor Io* (Ben Hazretleri) [1913]; *Verso il tramonto* (Gün batısına doğru) [1913] anılabilir.

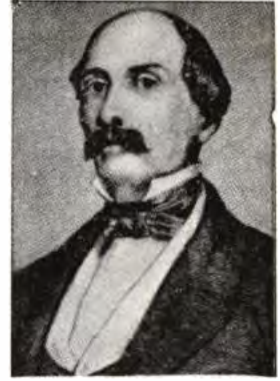
FARINACCI [*farinaçi*], **Roberto** (1892 - 1945), İtalyan devlet adamı ve gazetecisi. Isernia'da doğmuş, Milano'da ölmüştür. Faşizm (b. bk.) in kurucularındandır. 1921 - 1922 de milletvekili, 1925 - 1926 da Faşist partisi genel sekreteri, 1935 te Faşist Yüksek Konseyi üyesi, 1938 de devlet bakanı olmuş, radikal partinin Yahudi düşmanı hizbinin lideri olarak tanınmıştır. İtalya'nın kurtuluşu sırasında idam edilmiştir.

FARINATI veya FARINATO, Paolo (1524 - 1606), İtalyan ressamı. Verona'da doğmuş, orada ölmüştür. Önce Giulis Romano'nun, sonra da Paolo Veronese'nin etkisinde kalan F., birçokları Verona müzesinde bulunan eserler bırakmıştır. Bunlar arasında S. Nazaro Celzo kilisesi (Verona) ndeki tablolariyle freskleri, İsa'yı tapınakta tasvir eden tablosu (Dresden galerisi); «Çarmıhtan indiriliş» (1573; Grenoble müzesi) özellikle anılabilir. Ayrıca 11 kazıresim ve birçok çizgiresim bırakmıştır.

FARINELLI (asıl adı: **Carlo Broschi**; 1705 - 1782), İtalyan ses sanatçısı. Andria'da doğmuş, Bologna'da ölmüştür. Soylu bir ailenin oğlu olup sesinin güzelliğiyle dikkati çektiğinden ses sanatçısı yetiştirilmek üzere 7 yaşındayken hadım edilerek Napoli'de Porpora'ya öğrenci verilmiştir. 1721 de, 16 yaşındayken Roma'da ilk defa öğretmeninin *Eumene* operasında sahneye çıkmış, sonraki yıllarda Viyana, Napoli, Milano ve Bologna'da söyleyerek ün saldığı halde 1727 de Bernacchi'den ders alıp ses tekniğini olgunlaştırma zorunluğunu duymuş, 1731 de Viyana'ya üçüncü uğrayışından sonra üslûbunda gösterişten uzaklaşıp ifadeye önem vermeye başlamıştır. 1734 te Londra'da «Tek Tanrı ve tek F. vardır» dedirtecek kadar heyecan yaratmış, 1736 da Paris'te kazandığı başarı üzerine kendisine kral XV. Louis elmaslarla bezenmiş bir portresini armağan etmiştir. Kısaca uğramak düşüncesiyle 1737 de gittiği İspanya'da sanatiyle kral V. Felipe'nin tasasını dağıttığından kraliçenin teklifi üzerine 50 000 frank aylık karşılığı Madrid'e yerleşmiş, bundan sonra bir daha halk karşısında söylemeyerek krala her gece aynı dört ezgiyi tekrarlamakla yetinmiştir. VI. Fernando'nun gözdesi olarak siyasî güç kazanmış, Madrid'de bir İtalyan operası kurulmasını sağlamıştır. 1750 de Calatrava nişaniyle mükâfatlandırılmış, 1759 da kral III. Carlos'un tahta geçmesiyle İspanya'yı terk edip Bologna'da yerleşmiş, buradaki, sarayında çembalo ve viola d'amore ile ilgilenerek ömrünü sakin bir şekilde tamamlamıştır. Musiki tarihinin en ünlü kastrat (b. bk.) ı olan F. nin ağabeyi Ricardo Broschi (1698 - 1756) de besteci olarak tanınmıştır.

FARINI, Gilarmi (1839 - 1929), İtalyan asıllı ip cambazı. 1864 te Niagara çağlayanını ip üstünde aşmıştır.

FARINI, Luigi Carlo (1812 - 1866), İtalyan hekimi, devlet adamı ve yazarı. Russi (Ravanna) de doğmuş, Quarto al Mare (Cenova) de ölmüştür. 1831 de hekim iken Romagna ayaklanmasına katıldığı için 1843 te Fransa'ya kaçmıştır. 1847 den itibaren IX. Pius hükûmetinde bir süre müsteşarlık etmiştir. Roma Cumhuriyetine karşı olduğu için 1848 de Piemonte'ye geçmiş, buradan 1851 de mebus çıkmış ve Azeglio kabinesinde eğitim bakanı olmuştur. 1859 - 1860 ta Piemonte fevkalâde komiseri iken Modena, Parma ve Toscana ile Papalık legasyon ülkelerinin ilhakını sağlamıştır. Sonra bir ara Cavour hükûmetinde iç işleri bakanlığında bulunan F., 1862 - 1863 te başbakan olmuştur. *Storia della stato romano 1814 - 1850* (1804 - 1850 Papalık devleti tarihi) [4 cilt, 1850 - 1853] adlı eseri yazmıştır. Botta'nın *Storia d'Italia 1814 - 1850* (1814 - 1850 tarihlerine ait İtalya tarihi) [2 cilt, 1856] adlı kitabını da F. tamamlamıştır.

L. C. FARINI

FARİNOMETRE (Fr. Farinomètre) **veya FARİNOGRAF** (Fr. Farinographe), değirmencilikte unun gluten ve nişasta miktarını ölçmeye yarayan alet.

FARİS b. Muhammed Hüsamü'd - devle Ebü'ş Şevk, Holvan ve civarının emiri (1010 - 1046) olduğu söylenir. Emirlik imtiyazı Dakuka, Holvan ve civarında 20 yıl hüküm sürmüş, Ebü'l Feth Muhammed b. Annaz'dan kendisine geçmiştir. F. hemen bütün devlet idaresi zamanında komşu emirler ve ailesi efradiyle daimî mücadele ve rekabet halinde bulunmuştur. İlk mücadelesini Hille'li Mazyadî'ye karşı açmışsa da, bu mücadele kısa zamanda sona ermiş ve aralarında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma sonunda F. in kızı veya kız kardeşlerinden biri Mazyadî'nin oğlu Dübeys ile evlendirilmiştir. İkinci mücadelesi Bedr b. Hasan - veyh sülâlesinden Tahir b. Hilâl ile olmuş, fakat bu mücadele kendisi için pek elverişli olmamıştı. Bu kavga sırasında artık müttefiki olan Mazyadî'nin F. e geniş ölçüde yardımda bulunmasına rağmen kardeşi Sudi, Tahir tarafından öldürülmüş, kendisi de kaçmağa mecbur olmuştur. Fakat bu mücadele de bir evlenme ile neticelenmiştir. Bununla beraber aralarında yaptıkları anlaşmadan sonra 1015 - 1016 da F. de Tahir'i öldürmüş, bu suretle Tahir tarafından daha önce öldürülen kardeşi Sudi'nin öcünü almıştır. Aynı tarihte F. Okayli Malik b. Bedran tarafından daha önce alınmış olan Dakuka'yı ele geçirmiş, daha sonra 1039 da da Karmisin ve Hulancan'ı işgal etmiştir. 1040 yılında yerine Dinaver'i idare eden oğlu Ebü'l Feth ile Şehrizor'u idare eden F. in kardeşi Muhalhil arasında bir anlaşmazlık çıkmış, amca yeğen arasında çıkan bu mücadelede, Muhalhil galip gelmiş ve yeğeni Ebü'l Feth'i fena surette dövdürmüştür. Bu defa oğlu Ebü'l Feth'in öcünü alma hevesine düşen F., kardeşi Muhalhil'i Şehrizor'da kuşatmışsa da, Muhalhil'in F. e karşı harekete geçirdiği Alâ'üd - devle b. Kakuya'nın fırsattan istifade ederek F. in üzerine yürüyen Surhab adındaki başka bir kardeşinin davranışları yüzünden bir neticeye ulaşamamıştır. Gerçi F. Alâ'üd - devle'yi çekilmeye zorlamışsa da, Dinaver'i kendisine terk etmek zorunda kalmıştır. F. kardeşi ile mücadeleyi pek çabuk bitirememiş, ancak çok daha tehlikeli ve büyük düşmanı olan Selçuklu İbrahim İnal'ın kendisine karşı harp açıp kısa bir zamanda arazisinin büyük bir kısmını işgal etmesi ve hükûmet merkezi olan Holvan'ı yakıp yıkarak ele geçirmesi (1046) sonunda barışmak zorunda kalmıştır. Bu mücadele çok uzun sürmüş, oğlu esarette ölmüştür. F. de ondan birkaç hafta sonra ölmüştür. Bunun üzerine kardeşi Muhalhil, Karmisin ve Dinaver'i ele geçirmiş ve Kürtler tarafından ihanete uğrayan oğlu Sudi, İbrahim İnal'ın yanına sığınmıştır. Bunun üzerine Muhalhil ile mücadele yeniden başlamış ve 1050 de Selçuk sultanı Tuğrul beyin barışın sağlanması için aldığı tedbirler kâfi gelmemiş, sürekli bir anlaşma olmamıştır.

FARİSAN, Osmanlı imparatorluğunun kuruluşu sırasında, eyaletlerde ve hudutlardaki muhafızlara verilen ad. Süvari oldukları için bunlara *atlı ulûfeli* de denirdi.

FARİSKE (Coğ.): bk. GÖKTEPE.

FARİSÜŞŞİDYÂK (Biyog.): bk. AHMET FARİS.

FARJİT (Fr. Fargite) [Miner.], kırmızı renkte mezotip çeşidi.

FARK veya **FARAK,** tasavvuf terimi. Sözlük anlamı «ayırmak, seçilmek»tir. *Cem*'in karşıtıdır. Tanrı'nın yaratıklarına işarettir. Bazı sufîlere göre bu, kulluğun anlamını müşahede veya Tanrının varlığının niteliğidir. Kulun işledikleri F., Hak tarafından olanlar *cem*'dir. F. olmazsa kulluk yoktur, *cem* olmazsa marifet yoktur. Çünkü *tefrika* şeriattir, *cem* hakikattir. *Kur'an*'ın *iyyâke na'budu* (Sana kulluk ederiz) hükmü F. ın ve kulluğun ispatıdır. *İyyâke nestein* (Sana sığınırız) hükmü ise *cem*'i dilemektir. F., sevginin, bağlılığın başlangıcı, *cem* ise onun sonucu ve amacıdır.

Fark - ı sanî, yaratıklar vasıtasiyle Hakk'ın varlığını görmektir, «çoklukta birlik» i, «birlik» ile «çokluk» u görmektir.

Cem'den sonra F. da *fark - ı sanî*'dir; Hakkı bütün varlıklarda ve yaratıklarda müşahede etmektir. Bu «makam - ı bekabillâh» tır.

Farkü'l cem ise, «bir» in «çokluk» a dönmesinden ibarettir ve Zat - ı ahadiyyetin ortaya çıkması olayıdır.

FARK (İng. Difference): f (x) fonksiyonu verilmiş olsun: $f(x) = f(x+1) - f(x)$ a «fonksiyonunun birinci F. ı» denir. Δ operatörü D differansiyel operatörüne benzer şu özellikleri vardır.

1. $\Delta^n = \Delta(\Delta^{n-1})$ fonksiyonun n - ci F. ıdır.

2. C bir sayı ise $C = 0$ dır.

3. f (x), g (x), h (x) fonksiyonları verilmiş olsun: $(f+g-h) = \Delta f + \Delta g - \Delta h$ dır.

4. C bir sayı olmak üzere: $Cf(x) = C\Delta f)$ dir.

Örnek: $f(x) = x^2+1$ olsun: $f = [(x+1)^2 + 1] - (x^2+1) = x^2 + 2x + 1 + 1 - x^2 - 1 = 2x + 1$ buna fonksiyonun birinci F. ı denir. $\Delta^2 f = \Delta(\Delta f) = [2(x+1)+1] - (2x+1) = 2x + 2 + 2 - 2x - 1 = 4$ fonksiyonun ikinci F. ıdır.

Üçüncü F. ı ise: $\Delta^3 f = \Delta(\Delta^2 f) = \Delta 4 = 0$ olur.

Karşıt F. lar f (x) fonksiyonu verilmiş ise bunun birinci F. ının hesabı $f(x) = g(x)$ fonksiyonel denklemini g (x) için çözmekten ibarettir. Diferansiyel ve integral hesapta olduğu gibi, eğer g (x) fonksiyonu verilirse $f(x) = g(x)$ denklemini f (x) için çözmek demektir. Böyle bir denklemin herhangi bir çözüme g (x) in karşıt F. ı denir.

Eğer $f_1(x)$ ve $f_2(x)$ ler $f(x) = g(x)$ denkleminin özel çözümleri iseler $h(x) = f_1(x) - f_2(x)$ F. ı bir sabit veya birim periyodlu bir fonksiyondur.

FARK DENKLEMLERİ (İng. Difference equations): n - ci mertebeden bir fark denkleminin genel şekli:

$$F(\Delta^n f, \Delta^{n-1} f, \ldots\ldots \Delta f, f(x), (x) = 0$$

dir. F., fonksiyonun argüman sayısı $(n+2)$ dir ve f (x) bilinmeyen bir fonksiyondur. Denklemdeki en yüksek mertebeden fark n olduğundan, denkleme n - ci mertebeden denklem denir.

Örnek: 1. $f(x+1) - 6f(x) = 0$ denklemi birinci mertebeden bir fark denklemidir. $f(x) = 6^x$ in bu denklemin çözümü olduğu açıktır.

Çünkü $6^{x+1} - 6 \cdot 6^x = 6^{x+1} - 6^{x+1} = 0$ olur.

C bir sayı olmak üzere $y = C\,6^x$ ye denklemin genel çözümü denir.

Genel olarak n - ci mertebeden bir fark denkleminin genel çözümü n tane keyfî sabit ihtiva eder.

Sabit katsayılı lineer fark denklemleri: n - ci mertebeden sabit katsayılı lineer bir fark denklemi şu şekilde yazılabilir: $(E^n + a_1 E^{n-1} + a_2 E^{n-2} + \ldots\ldots + a_{n-1} E + a_n)\ f(x) = g(x)$ buradaki E, paralel kaydırma operatörüdür. $g(x) = 0$ ise denkleme homogen denir. Eğer $g(x) = 0$ ise $P(E)\ f(x) = 0$ ise, bu denkleme asıl denklemin indirgenmiş denklemi denir. $f_1(x)$ ve $f_2(x)$ denkleminin iki çözümü ise $f_3(x) = f_1(x) - f_2(x)$ indirgenmiş denklemin bir çözümüdür. O halde, denklemin çözümü için 1. indirgenmiş denklemin genel çözümüne, 2. denklemin bir özel çözümüne ihtiyaç vardır.

FARKAS [*fọrkọş*], **Mihály** (doğ. 1904), Macar generali. Gençliğinde Komünist Partisine girmiş, II. Dünya Harbinden sonra iç işleri bakanlığında çalışmış, daha sonra savunma bakanlığına getirilmiştir (1948). 1955 te Komünist Partisi merkez komitesinden uzaklaştırıldığı gibi, 1956 da da partiden çıkarılmıştır. 1957 de 16 yıl hapse mahkûm edilmişse de, 1960 ta affedilmiştir.

FARKLILAŞMA (Fr. Différenciation: 1. *Biyoloji* (Hücre farklılaşması): Bireylerin oluşması (*ontogenesis*) sırasında, yumurtanın bölünmesinden meydana gelen birbirinin benzeri birçok hücrenin biçim, yapı ve fonksiyon bakımlarından birtakım özellikler kazanarak ortak çizgilerle nitelenen hücre kümeleri yaratmaları. Başlangıçta hepsi birbirinin benzeri olan hücreler, yeni şekiller, yapılar ve fonsiyonlar kazanırlar. Aynı fonksiyona sahip aynı tipten hücreler, hücre kümelerini, yani dokuları meydana getirirler. Bir çeşit «sınırlanma» olan F. olayı, hücrelerin tümüne hükmederek onları biçim ve foksiyonlarına göre kategorilere ayırır. Hücrelerin bazıları çok erken, derin bir şekilde ve bir daha değişmemek üzere kesin olarak farklılaşırlar (sinir hücreleri). Bazı hücrelerin F. sı ise o kadar kesin olmaz (histiyositler) ve bunlar her kategoriden hücre halini alabilecek hücreler olarak kalırlar. Potansiyel güçlerini saklayan hücreler uzun zaman F. dan kurtulurlar.

F. yı oluşturan etmenler uzun zaman araştırılmıştır. Dokuların deney tüplerde yapılan kültürleri ve transplantasyon (bir dokunun kendi ortamından alınıp başka bir ortama yerleştirilmesi) deneyleri, F. nın hücrenin yapısına vergi bir özellik olduğunu ve hücrenin içinde bulunduğu ortamla pek ilgisi bulunmadığını göstermiştir. Sinirlerin ve hormonların dokular üzerindeki etkileri çoğu zaman F. nın şeklini tayin eder. F. yı ayrıca kalıtımla ilgili etmenler de ayarlar.

2. *Jeoloji*: Endogen olan (bazaltlar ve granitler gibi yer kabuğunun derinlerinden sıvı halinde gelen) kütlelerin, bulundukları çağa ve yere göre katılaşıp oluşmaları (Bunlar bir bölgede daha bazık, bir bölgede daha asit olabilirler veya bir çözeltide veya ergimiş bir karışımda olduğu gibi, bir mineral daha önce, bir mineral daha sonra kristalleşebilir).

FARKSIZLAŞMA (Fr. Dédifférenciation) [Biyoloji], bireylerin oluşması (*ontogenesis*) sırasında meydana gelen farklılaşmanın sonucu olarak, hayvansal veya bitkisel bir hücrenin veya bir dokunun özel karakterlerinin tümünü veya bölümünü kaybetmesi. F., meselâ yosun hayvanları (*Bryozoa*) gibi toplu halde yaşayan hayvanların tomurcuklanmasında görülür ve hücrelerin çoğalma kudretinin uyanmasına yol açar. Piliç yüreği hücreleri gibi bazı dokuların deney tüplerde yapılan kültürleri de aynı sonucu vermektedir. Bunlardan çok daha tam olarak meydana gelen ve gerçekten embriyon haline dönüş niteliğinde olan bir F. şu hallerde görülür: tam biçim değiştirmeli böceklerin larvalık hal leriyle kesin biçimleri arasındaki hallerde; kuraklık v. b. gibi yaşamaya elverişli olmayan durumlarda yosun hayvanlarının bir kabuğa bürünmelerinde. Farklılaşma tam sunî olarak da, meselâ nemertinler gibi hayvanlarda havvanın bir uzvunu koparma, kendisini hem aç hem de oksijensiz bırakma yolu ile elde edilebilmektedir. Özellikle insanlarda olmak üzere, yaraların kapanması da dokuların mevziî ve geçici olarak F. sını gerektirir.

FARM [*farm*] (İng.), aslında «ürünü kiralanmak suretiyle yararlanılan büyükçe bir çiftlik» anlamına gelen bu kelime, bugün Anglosakson ülkelerinde her türlü tarım işletmesini anlatır. Günümüzde Amerikalı farmer (çiftlik işleticisi), göç devrinde olduğundan daha fazla aynı toprağı işlemeğe eğilimlidir. Avrupa'da F. adı, çokluk özelleşmiş işletmelere verilir. Meselâ tavukçuluk F. ı, kürklü hayvanlar F. ı gibi. Yurdumuzda bu kelime yerine *çiftlik* sözü kullanılmaktadır.

FARM CREDIT ADMINISTRATION [*farm kredit ıdministreyşın*], 1934 yılında Washington'da kurulmuş olan Amerika Bırleşik Devletleri teşkilâtına bağlı bir denetleme dairesi. Bu devlet dairesinin görevi, federal kanunlar gereğince kurulmuş olup uzun vadeli ipotek kredile riyle federal devletlere mahsus orta ve kısa vadeli eşhas ve emtia kredileri açan kurumları denetlemektir. Bu dairenin, her federal devletteki banka çevresini denetlemek üzere ayrı ayrı bölge teşkilâtları vardır. *Federal Farm Mortgage Corporation* (Federal Çiftlik İpotek Anonim Ortaklığı) ile devlet yardımiyle ve kooperatifçilik esasına göre kurulmuş bulunan *Federal Land Banks* (Federal devlet bankaları) bu daire ye bağlıdır. F. C. A. sayesinde Amerika Birleşik Devletleri ipotek kredileri mevcudunun aş. yu. % 40 ı kontrol edilebilmektedir.

FARMAKODİNAMİ (Fr. Pharmacodynamie < Yun. *pharmakon* = ilâç, deva; *dynamis*=güç) [Tıp], ilâçların normal veya hasta bir organizmaya yaptıkları etkiyi deneysel olarak araştıran bilim dalı. Basit veya bileşik bir ilâcın organları aşırı derecede uyarıcı (organoleptik) kimyasal ve fiziksel niteliklerinin denenmesi yapıldıktan sonra bu dene meler çoğu zaman «fizyolojik» denilen bir deneyle tamamlanır. Bu fizyolojik deney, ilâcın sağlam veya hastalıklı olan canlı bir organizma üzerindeki etkisini inceler. Bazı ilâçların çok karışık olmasından dolayı çoğu zaman fizyolojik, yani farmakodinamik deneme, yapılması mümkün olan tek denemedir. Bileşiminde digitalis bulunan ilâçlar (bk. DİJİTALİN) kedi ile kurbağa üzerinde, antibiyotikler canlı bakteri kültürleri üzerinde bu metotla denenir (bk. FARMAKOLOJİ).

FARMAKOGNOZİ (Fr. Pharmacognosie < Yun. *pharmacon* = ilâç; *gnosis* = bilgi), insan ve hayvan sağlığında kullanılan bitkisel ve hayvansal menşeli drog (b. bk.) ların yetiştirilmesi, toplanması, hazırlanması, teşhisi, bileşimi, saflığı ve korunmasını inceleyen, eczacılığın ana dallarından bir bilim kolu. Kısaca «drog bilgisi» anlamına gelen F. deyimini ilk defa 1815 yılında C. A. Seydler *Analecta Pharmacognostica* adlı eserinde kullanmıştır. F. ile uğraşanlara farmakognost adı verilir.

F. Türkiye'de ilk defa Meşrutiyet devrini takip eden yıllarda Istanbul Eczacı Okulunun Kadırga'daki binasında genel kimya ve toksikoloji ile beraber okutulmaya başlanmıştır. Sonraları toksikoloji ve daha sonra da botanik ile birlikte okutulan F., 1945 yılından beri Eczacılık Okulunda ve daha sonraki yıllarda açılan fakültelerde bağımsız kürsüler halinde okutulmaya başlanmıştır.

FARMAKOLOJİ (Fr. Pharmacologie < Yun. *pharmakon* = ilâç, deva; *logos* = bilim) [Tıp, Eczacılık], ilâçların tarihçesi, ilâçlar ve onların kullanılışları ile ilgili teori. F. nin genel tanımı böyle olmakla birlikte, bu bilim dalının eczacılık öğretiminde aldığı birinci derecede önemli yerden, başka, hekimlik öğretiminde de aynı derecede önemli bir yer tutmasiyle gösterdiği tedahül sebebiyle, daha köklü bir tanımının yapılarak bu iki bilim dalından her birindeki yerinin açıkça gösterilmesi gerekir. Bk. FARMAKODİNAMİ.

FARMAKOPE (Fr. Pharmacopée, Lat. Pharmacopoea < Yun *pharmakon* = ilâç; *poiein* = yapmak), ilâç (bk. DROG) yapımı için gerekli formül veya tariflerin yazılı bulunduğu, daha yaygın adı *kodeks* olan ve hükümetçe yayımlanan meslekî kılavuz.

F. nin hazırlanmasında önce Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Türk Kodeksi kanunu gereğince memleketin bu alanda yetişmiş otoritelerinden en çok 15 üyeden meydana gelen bir komisyon kurulmasını Başbakanlığa teklif eder. Cumhurbaşkanının tasdikinden sonra komisyon kodeksi hazırlar ve aynı yoldan gidilerek bir kararname ile kodeks yürürlüğe girer.

Bizde ilk kodeks, 1844 te Bernard tarafından yarı Fransızca yarı İtalyanca olmak üzere yayımlanan 161 sayfalık *Pharmacopée Militaire Ottomane*'dır. 1875 te askerî ve sivil Tıbbiyede fenn-i ispençiyarî hocası bulunan Hüseyin Sabri bey, ikinci F. yi hazırladı. Bu eser, 1866 da yayımlanan Fransız kodeksinin tercümesinden ibarettir. 1914 te eczacı Ethem Pertev, Hasan Rauf beyle beraber *Osmanlı düsturu etviyesi* adiyle bir eser hazırlamak istedi, önce Fransız F. sini tercüme etmeyi düşündüler, fakat I. Dünya Harbi başlayınca Almanlarla olan ilişkilerimizden dolayı Alman F sine göre hazırladılar.

1930 yılında ise ilk «Türk Kodeksi» 3 mart 1926 tarih ve 767 sayılı Türk Kodeksi kanununa göre yayımlandı. Bunun ikinci baskısı 1948 de, üçüncü baskısı ise 1954 te

çıktı. «Türk farmakopesi» adı altında yeni ve değiştirilmiş bir F. de hazırlanmaktadır.

Her memleketin ayrı bir F. si olmakla beraber, daha önceleri vilâyet ve eyaletlerin ayrı ayrı F. leri vardı. Resmî F. ler 1775 yılında İsviçre'de, 1818 de Fransa'da, 1821 de Amerika'da, 1862 de İngiltere'de yayımlanmıştır. Bunlardan başka, bir de Dünya Sağlık Teşkilâtı tarafından yayımlanan milletlerarası F. (Pharmacopoea Internationalis) vardır.

Her eczanede bir F. bulunması şarttır. Esasen F. si bulunmayan eczaneye açılma izni verilemez.

FARMAN [*farmą̃*], İngiliz asıllı iki Fransız kardeşin adı.

Henri Farman (1874 - 1958): Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Önce Güzel Sanatlar Okulu öğrencisi olan F., birçok tandem (iki kişilik bisiklet), motosiklet ve otomobil yarışlarını kazandıktan sonra 1907 de uçakçılığa geçmiştir. 13 ocak 1908 de Issy - les - Moulineaux (Fransa) da bir km lik kapalı bir hava pistini Avrupa'da ilk olarak başariyle bitirerek havacılık armağanını (Deutsch - Arcdeacon kupasını) kazanmıştır. Bundan sonra başarıları birbirini takip etmiştir: İlk yolcu ile uçuş (28 mart 1908); ilk şehirlerarası uçuş (Bouy'den Reims'e kadar, 30 ekim 1908); İngiltere, Almanya ve Belçika'da sürat ve yükselme rekorları (1910); Toussus - le - Noble'da ilk kör uçuş pilotluk okulunu (1911) ve yolcu taşıyan ilk hava yolları işletmelerinden birini (1911) kuran F., en hafif turizm uçağından en güçlü çok motorlu ticarî ve askerî uçaklara kadar her tipten (deniz ve kara için) pek çok uçak imal etmiş olan bir uçak fabrikası meydana getirmiştir.

H. FARMAN

Maurice Farman (doğ. 1877): Paris'te doğmuştur. 1895 te Fransa bisiklet şampiyonu olan ve birçok otomobil yarışlarında derece alan F., 1910 da çift satıhlı tipten bir uçak yapmış, bununla Louis Renaux 1 465 m yüksek likteki Puy de Dôme tepesine inmevi başarmıştır. Bu uçak, I. Dünya Harbi başlangıcında Fransa hava kuvvetlerinde çok sayıda kullanılmıştır. Bu tarihlerde F., kardeşi Henri ile ortak olmuştur.

M. FARMAN

FARMASONLUK (Fr. Franc - maçonerie) [Sosyol.]: bk. MASONLUK.

FARMASÖTİK BOTANİK (Fr. Botanique pharmaceutique), eczacılıkla ilgili botanik. Farmakobotanik adiyle de anılır. F. B., botanik ilminin tatbikî bir koludur. İlâç (bk. DROG) ların hazırlanışlarını, bileşimlerdeki etkin maddeleri ve kullanıldıkları yerleri inceler. Ayrıca, zehirli bitkilerle baharat ve besin olarak kullanılan bitkileri de konusu içine alır.

F. B., bu incelemelerde bitkileri, bitki sistematiğinin tabiî sistem grupları içinde ele alarak droglariyle birlikte tanımaya çalışır. Bundan dolayı F. B. ile bitki sistematiği ve farkmakognozi (b. bk.) arasında sıkı bir iş birliği vardır.

F. B. in çok eski bir tarihi vardır. Tarihin en eski çağlarından beri insanlar, dünyanın hemen her yerinde, bitkilerle ilgilenmişler, hangi bitkilerin besin maddesi olabileceğini, hangilerinin tıbbî ve zehirli olduklarını araştırmışlardır. Nasıl bir hayvan, kendisi için yararlı otu bulup seçerse, ilk devirlerde insanlar da akıllarından ziyade içgüdülerini kullanarak yararlı veya zararlı bitkileri ayırt etmeğe çalışmışlardır. Dün olduğu gibi bugün de bu alanda çalışanların biricik düşünce ve amacı, her hastalığın doğru ilâcını bulmak, böylece hasta insanı veya hayvanı iyi etmek, hiç olmazsa ıstırabını hafifletmektir. F. B. de bitkiler üzerindeki incelemesini bu amaçla yapmaktadır.

Tıbbî bitkiler üzerinde ilk eserleri, eski kültür merkezlerinden Çin'de, Mısır'da, Yunan ve Roma'da buluruz. Bu konuda yazılmış en eski ve önemli belge M. Ö. 1550 de, belki de daha eski bir zamanda yazılmış olan «Papyrus Ebers» tir. Güzel yazılmış ve iyi korunmuş olan Papyrus tomarları, 20 m den daha az olmayıp üzerlerinde sayısız reçeteler vardır. Burada hastalığın çeşidi, gerekli ilâç miktarı, hazırlanması, tıpkı günümüzdeki gibi açık ve doğru bir şekilde yazılmıştır. Bundan sonra Hippokrates'in eserlerini görürüz. Hippokrates 200 kadar tıbbî bitkiyi tıp dünyasına tanıtmıştır. Ondan sonra Aristo ve onun öğrencisi Theophrastos'un eserleri gelir. Botanik ilminin babası olarak tanınan Theophrastos'un bu alanda en önemli eseri, 5 ciltlik *Historia plantarum* (Bitkiler tarihi) dir. Bu eserde 500 kadar bitki türü incelenmiş ve tasnif edilmiştir.

Roma devrinde, devrin önemli hekim ve botanikçisi Dioscôrides'in eserleri çok önemlidir. Dioscorides Anadolu'da Kilikya'da (Mersin - Adana çevresi) doğmuştur. Neron'un ordusunda hekim olarak çalışmış ve ordu ile birçok memleketleri görmek fırsatını bulmuştur. Gezdiği yerlerde bitkileri incelemiş ve *Materia Medica* adlı 5 ciltlik eseri (77 - 78) ile Akdeniz çevresi memleketlerinin yaklaşık olarak 600 kadar tıbbî bitkisini ilim dünyasına tanıtmıştır.

Orta Çağın önemli hekimlerinden biri de 131 de Bergama'da doğan Yunanlı Klaudios Galenos'dur. Galenos'un sayısız eserleri, Orta Çağın tıp düşüncesine hâkim olmuş, onun sayesinde yaklaşık olarak 540 bitkisel, 180 hayvansal ve 100 mineral drog tanınmıştır. Galenos hem hekim hem de eczacı idi; eczacılık alanında yaptığı pek çok çalışmalar ve hazırladığı «galenik preparatlar» dan dolayı eczacılığın pîri adını alır.

Arap tıbbında da F. B. alanında yazılmış pek çok eserlere rastlarız. Bunlar arasında İspanya'lı İbnü'l - Baytar (1197 - 1248) ın «Basit ilâç maddeleri» adlı eseri önemlidir. Bu bilgin yalnız bitkilerin adlarını yazmakla kalmaz, yaklaşık olarak 1 400 drog ile bunların elde edildiği bitkileri de tanımlar.

Batılıların ilmin prensi diye adlandırdıkları ve doğunun bütün hekimlerini gölgede bırakan İbni Sina (Avicenna) nın *El - Kanun fi't - tıbb* adlı eseri uzun yıllar tıbbın en mükemmel kitabı olmuştur.

Orta ve yeni çağlarda F. B. alanında pek çok eserler yazılmıştır. Bu devirlerde yazılan eserlerin ağırlığını da otlar teşkil eder. Çünkü bu çağlarda da tıp, ot bilimi olarak kabul edilmiş, hastalığa şifa daima otlarda aranmıştır. Hattâ menşei çok eski halk inanışları olan «bitkilerin tedavi özelliklerinde açık bir işareti

kapsadığı» düşüncesi «Sıgnatura plantarum» (bitkilerin damgası) tezini ortaya çıkarmıştır. Bu hipotezden hareket ederek kırmızı çiçekli bitkilerin kan, sarı çiçekli bitkilerin safra, mavi çiçeklilerin de göz için şifalı olduğu kabul edilmiştir. Girintili çıkıntılı tohumundan dolayı ceviz beyin hastalıklarında, dikenli bitkilerin ağrıları dindirmekte faydalı oldukları, taş ve kaya yarıklarında yetişen bitkilerin köklerinin, bu taş ve kayaları parçaladığı zannedilerek böbrek, safra kesesi v. b. organlarda biriken taşlara karşı kullanılabileceğine inanılmıştır.

F. B. XIX. yüzyıla doğru kimya biliminin çok ilerlemesi ile büyük bir gelişme göstermiş ve tıptan tamamiyle ayrılarak başlıbaşına bir bilim kolu halinde bugünkü durumuna erişmiştir. — K. K.

FARMASÖTİK KİMYA (Fr. Chimie pharmaceutique < Yun. *pharmacon* = ilâç), eczacılığın tıpta kullanılan maddelerini kimya yönünden inceleyen bilim kolu. Kimya tarihi bu bilim kolu ile başlar.

Konusu, tanımlanmasından da anlaşıldığı gibi, tıpta kullanılan inorganik veya organik menşeli bütün drogların ve bunların ilkel maddelerinin menşei, elde edilişi, sentezi, fizik ve kimyasal özellikleri, saflık muayenesi, dozajı, hazırlanış ve uygulanış şekli, kullanıldığı yerler ile incelenmesidir.

FARMER [*fạrmĭr*], **Henry George** (doğ. 1882), İrlandalı musiki araştırıcısı, orkestra yöneticisi ve besteci. Birr (İrlanda) de doğmuştur. 8 yaşında başlayan musiki öğrenimini Londra'da tamamlayarak orkestralarda keman ve korno çalmış, 1911 de Londra'da kurduğu İrlanda Orkestrasını, 1918 de kurduğu Glasgow Senfoni Orkestrasını ve daha başka toplulukları yönetmiştir. Özellikle Arap ve Türk musikileriyle ilgili yazı ve kitaplar konusunda öncülük etmiştir: *The Rise and Development of Military Music* (Askerî muzıkanın doğması ve gelişmesi) [1912], *The Arabian Influence on Musical Theory* (Musiki teorisi üzerine Arap etkisi) [1925], *Studies in Oriental Musical Instruments* (Doğu çalgıları üzerine araştırmalar) [1931 ve 1939], *Turkish Instruments of Music in the Seventeenth Century* (On yedinci yüzyılda Türk çalgıları) [1937], *The Sources of Arabian Music* (Arap musikisinin kaynakları; açıklamalı bir bibliyoğrafya) [1940], *Oriental Studies* (Doğu araştırmaları) [1953].

FARMER [*fạrmĭr*] **TESBİT BANYOSU** (Fotoğrafçılık), üzerine resim çekilmiş bir fotoğraf camı, filmi veya kâğıdında, resmin belirmesini sağlayan revelatör banyosunun yapılmasından ve akar suda çalkalamadan sonra, gümüş tuzu tabakasının indirgenecek derecede ışık görmemiş olan bölümlerini elemek ve dolayısiyle resmi tesbit etmek için kullanılan tesbit banyosunun sodyum hiposülfit ve potasyum ferrisiyanürden bileşik olan türü. Bu iki madde, kullanılma anında seyreltik çözeltiler halinde birbirine katılır.

FARMINGTON [*fạrmingtĭn*] **PLANI** (İng. Farmington Plan), Amerika Birleşik Devletleri dışında basılan ve ilmî değeri olan eserlerden en az bir nüshasının Amerika Birleşik Devletlerinin bir araştırma kütüphanesinde bulunmasını öngören planlı bir kütüphanelerarası iş birliği. Satın almada uygulanan iş birliği yanında, belirli konulardaki yabancı eserlerin belirli kütüphanelerde toplanmasını da sağlayan bu plana 60 kadar kütüphane katılmıştır. Bu kütüphaneler arasında bir konu ve bölge iş bölümü de yapılmıştır. Meselâ New York Public Library, belirli ülkelerde yayımlanan tarih kitaplarını satın alır. Türk tarihi ve Balkan ülkeleri tarihi üzerine yazılmış her dildeki eseri New York Public Library'de; Ural - Altay dilleri ve Türkçe üzerine her dilde yazılmış eserleri California Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde bulmak mümkündür. F. P. na giren bir kısım kütüphaneler de belirli bölgelerin yayınlarını toplarlar. Bunlardan Purdue Üniversitesi kütüphanesi Türkiye'de yayımlanan fen ve teknoloji konusundaki eserleri, Princeton Üniversitesi kütüphanesi Türkiye'de yayımlanan sosyal bilimlerle ilgili eserlerden sorumludur. F. P. gereğince kütüphaneler, satın aldıkları eserlerin bibliyografik künyelerini en kısa zamanda Library of Congress (b. bk.) teki National Union Catalog (Millî Genel Katalog) a gönderirler. 1 ocak 1956 dan itibaren, National Union Catalog'a giren bibliyografik künyeler, Library of Congress tarafından periyodik olarak yayımlanan *The National Union Catalog, a Cumulative Author List* ile ilgililere duyurulmak suretiyle eser, kütüphanelerarası iareye sunulmuş olur. F. P. na giren kütüphanelerin hangi konulardaki eserleri ve hangi bölgelerin yayınlarını topladıkları, *Farmington Plan Handbook* adlı el kitabında yazılıdır. F. P. 1948 yılından beri uygulanmaktadır.

FARNBOROUGH [*fạrnbĭrĭ*], İngiltere'de, Hampshire'da, Londra'nın güneybatısında bir şehir. Nüfusu 27 007 dür. III. Napoléon ile imparatoriçe Eugénie'nin ve veliaht prensin mezarları buradadır. Her yıl havacılık sergisi açılır. Sandhurst askerî akademisi E. yakınındadır.

FARNẸSE, İtalya'da, Viterbo şehrinden 48 km uzaklıkta bir köy. Bolsena gölünün batısında, 340 m yüksekliğinde büyük bir kaya üzerinde bulunan bu köy özel olarak Farnese soyunun kaynağı olarak bilinir.

FARNẸSE AİLESİ, Roma'da yerleşmiş olan Tuscia (bügünkü Toscana) asıllı büyük bir aile. Soyunun X. yüzyıla kadar dayandığı rivayet edilen F. ler, 1545 yılından itibaren Parma'da hüküm sürmüşlerdir. Papalıkla yakın ilişkileri bulunan bu aile, XII - XIV. yüzyıllarda Bolsena gölü yakınındaki eski Castrum Farneti şatosu etrafında geniş bir yurtluk kurmuştur. XV ve XVI. yüzyıllarda büyük soylu ailelerle dünür olduktan sonra, XVI. yüzyılda bir de papa çıkarmıştır. 1549 dan sonra aile kaderini kâh Habsburglar İspanya'sına, kâh Bourbon'lara bağlamıştır. F. A. nin tanınmış üyeleri şunlardır:

1. **Ranuccio il Vecchio** (Yaşlı): 1417 de senatör ve papalık askerî muhafızı idi. Zengin ailelerle kız alışverişi sayesinde F. lerin sosyal durumunu yükseltmiş, Papa IV. Eugenius tarafından korunmuştur. Bolsena gölündeki adacıklardan birinde F. A. için bir kabristan yaptırmıştır.

2. **Alessandro** (1468 - 1549): Ranuccio'nun torunu. Kardinal, sonra da III. Paulus adiyle paşa olmuştur. Farnese sarayının yapımına bu zat başlamıştır.

3. **Giulia** (1474-1524): Öncekinin kız kardeşi Orsino'nun eşi, Papa VI. Alexander'in metresi ve Giovanni Borgia'nın annesidir.

4. **Pier Luigi** (1490 - 1547): Alessandro'nun oğlu.

A. FARNESE (A. Mor'un tablosu, Pinacoteca, Parma)

Babasından Parma ve Plaisance dukalıklarının babadan evlâda geçmek üzere be ratını almış, böylece oğulları nın prens aileleriyle evlenebil melerini sağlamıştır. Fakat zorba idaresi öldürülmesi (1547) ne sebep olmuş, dukalığına da Fernando Gonsague el koymuştur. Pier Luigi, Par ma'da büyük bir krallık sarayı yaptırmıştır. Bu saray sonradan F. tiyatrosu olmuştur.

P. L. FARNESE (Tiziano'nun tablosu, Napoli müzesi)

5. **Ottavio** (ölm. 1586): Parma dukası (1547 - 1586) ve Pier Luigi'nin oğlu. Avusturya'lı Margarete ile evlenmiştir (Margherita di Parma). Babasının öldürülmesi ve yeni papa ile bozuşması yüzünden dukalığını ancak 1556 da geri alabilmiştir.

6. **Orazio** (ölm. 1553): Castro dukası (1549) ve Pier Luigi'nin oğlu. II. Henri'nin Diane de Poitiers'den olan kızı Diane ile evlenmiştir.

7. **Alessandro** (1520 - 1589): Pier Luigi'nin oğlu. Kardinal olan A., humanist ve sanatsever bir aydındı. Caprarola villasının fresklerini Zuccaro kardeşlere yaptırmış ve Roma'daki Gesu kilisesini mimar Vignola'ya inşa ettirmiştir.

8. **Elisabetta** (1692 - 1766): Francesco ve Antonio adındaki son dukaların yeğeni. İspanya kralı V. Philippe ile evlenerek dukalığın oğullarına geçmesini sağlamıştır.

Farnese bahçeleri: Papa III. Paulus tarafından Roma'nın Palatinus (İta. Palatino) tepesinde kurulmuş olan bahçeler. Bunlar, tepenin en çok harabelerle dolu kısmını içine alır. Eskiden Tiberius ve Caligula ile Flavius sülâlesinden gelen imparatorların sarayları burada idi.

FARNESE BOĞASI (Museo Nazionale, Napoli)

Farnese boğası (İta. Toro Farnese): Eski Çağdan kalma mermer heykel gruplarının en büyüğü. Herakles heykeli gibi, F. B. da Caracalla ılıcalarında bulunmuştur (1546 - 1547). Thebai'li ikizler (Amphion ile Zethos) in Dirke'yi vahşi bir boğaya bağlamalarını temsil eden bu grup, heykelci Apollonios ile Taurikos'un bir eseri (M. Ö. 100 yılları) nden, bazı tabiat unsurları ve figürler ilâve edilmek, ayrıca modern çağda da önemli katkılarla tamamlanmak suretiyle M. S. 200 yıllarında meydana getirilmiş bir kopyadır.

FARNESE HERAKLES'İ (Museo Nazionale, Napoli)

Farnese Herakles'i: Eski Çağdan kalma bir dev heykel. 1540 ta Roma'da Caracalla ılıcalarında bulunmuştur. 5,3 m yüksekliğindeki bu heykel, Herakles'i, Hesperid'lerin elmalarını ele geçirdikten sonra sol koltuğu ile lobutuna dayanmış olarak temsil eder. Bu heykel, Yunanlı heykelci Lysippos'un bir eserinden Roma devrinde yapılmış bir kopyadır.

Farnese koleksiyonu: Eskiden Farnese Sarayında bulunan sanat eserleri koleksiyonu. Bunlar arasında, şimdi Napoli müzesinde bulunan Herakles heykeli, Flora, Farnese Boğası gibi değerli parçalar vardır.

Farnese meydanı: Roma'da Farnese Sarayı önündeki meydana verilen ad. Bu meydanı imparator Caracalla'nın ılıcalarından çıkarılmış iki granit havuz süsler. Havuzların üstüne, Farnese ailesinin arması olan zambağı temsil eden bir çeşme eklenmiştir.

Farnese sarayı (İta. Palazzo Farnese): Roma'da, Tevere (Tıber) nin sol kıyısında, en güzel Rönesans yapı-

FARNESE SARAYI

larından biri. Bu saray 1514 yıllarında Kardinal Alessandro F. (papa III. Paulus) için mimar Genç Sangallo tarafından yapılmaya başlanmıştır. Sonradan bu yapı Della Porta (arka cephe) ve Michel-Angelo (orta mahfil, saçak, büyük avlu ve ikinci avlunun üçüncü sıra kemerleri) tarafından tamamlanmıştır. Sarayda Carrache'lerle Domenico'nun eserleri olan zamferi fresklerle süslü güzel salonlar vardır.

F. S. 1874 ten beri Fransa Büyük elçiliği binasıdır. 1875 de École Française de Rome (Fransız Sanat Okulu) da buraya yerleştirilmiştir.

Farnese tabağı: Yassı tabak biçiminde yontulmuş büyük bir akik taşı. Bu tabak yontmacılığın bir şaheseri olup İskenderiye sanatının en önemli eserlerinden biridir (aş. yu. M. Ö. 181 - 173). Papa II. Paulus'un hazineleri arasında iken 1471 de Lorenzo il Magnifico tarafından satın alınmış olup krallık üçlüsünü, yani tanrısal üçlünün maddîleşmiş şeklini temsil eder (Bu tanrısal üçlü, ölü kral

FARNESE TABAĞI (M. Ö. II. yüzyıl, Museo Nazionale, Napoli)

Osiris, ana kraliçe İsis (I. Kleopatra) ve onun krallık kudretini bıraktığı yaşayan kral, Nil taşmasının bereketini dağıtan Horus'tan ibarettir). Bu eser, tanrısal etkinliğin, krallık kudretinin ve Ptolemaios'lar sülâlesinin devamlılığının bir sembolü imiş. Ancak, burada Mısır miti Yunan düşünüşüne göre yorumlanmıştır (Napoli Millî Müzesi).

FARNESINA, Palazzo della (İta. = Farnesina sarayı), 1509 - 1511 yıllarında Roma'da Tevere (Tiberis) ırmağı yakınlarında banker Agostino Chigi için yapılan ve sonra Farnese ailesine geçen, Raffaello ile öğrencilerinin boyadığı resimlerle süslü bir villa. Bugün Academia dei Lincei binasıdır. 1878 de bu villanın bahçesinde yapılan kazılarda Roma'nın cumhuriyet devri sonuna ve imparatorluk devri başına ait muhteşem bir villa bulunmuştur. Sanıldığına göre, bu villa ilkin Catullus'un metresi Clodia'nın, sonra da Julia'nın olmuştur. Therme müzesi (Eski Diocletianus hamamı yerinde kurulmuş olan İtalya millî müzesi) nde bu villadan çıkarılmış, hellenistik ilhamlı freskler ve stukkolar (süsleme sıvaları) vardır.

FARNESINA SARAYI

FARNESOL veya FARNEZOL (Fr. Farnésol) [Kim.], ıhlamur ve gül yağları gibi çeşitli esanslardan elde edilen $C_{15}H_{25}OH$ formülünde seskiterpenik alkol. Çok alçak basınçta damıtılabilen yağlı bir sıvıdır. Tam sentezi de başarılmıştır.

FARNHAM [*fąrnĭm*], Güney İngiltere'de, Londra'nın güneybatısında, Wey ırmağı üzerinde, Surrey kontluğuna bağlı bir şehir. Nüfusu 23 900 (1941) dür. Çevresinde şerbetçi otu ekilir. XII. yüzyıl yapısı olan şatosu 1682 - 1684 yıllarında onarılmıştır. Bu şato 1926 yılına kadar Winchester piskoposlarının yönetim merkezi idi. İngiltere'nin Cîteaux'cular tarikatına bağlı en eski manastırı (1128) olan Waverley manastırının kalıntıları F. yakınındadır.

FARNWORTH [*fąrnwĭrth*], İngiltere'de, Lancashire'de, Bolton'un güneyinde bir şehir. Nüfusu 28 600 dür. Dokuma sanayii (pamuk) gelişmiştir. Kimyasal maddeler yapılır.

FARO [*fąru*], Portekiz'de, Algarve ilinde bir şehir. Nüfusu 22 000 dir. Balıkçılık (ton balığı) limanı olarak tanınmıştır. Konserve fabrikaları vardır. İncir, badem ve mantar ticareti yapılır. Şehir 1755 te yer sarsıntısı sonunda yıkılmıştır. F. yönetim çevresinin nüfusu 328 000 dir.

FARO, hafif bir çeşit bira. Lambik denen Belçika birasına şeker katılarak Bruxelles çevresinde yapılır.

FARO, PUNTA DEL [*pųnta del fąro*], Sicilya adasında, Messina boğazının girişinde ve adanın kuzeydoğu ucunda bir burun.

FAROE ADALARI (Coğ.): bk. FÖRO ADALARI.

FARQUHAR [*fąrkuĭr* veya *fąrkĭr*], **Georges** (1678 - 1707), İngiliz oyun yazarı. Londonderry (İrlanda) de doğmuş, Londra'da ölmüştür. İlkin aktörlük etmiş olan bu yazarın komedileri şunlardır: *A Constant Couple* (Vefalı bir çift) [1699]; *Sir Harry Wildair* (ad) [1701]; *The Inconstant, or the Way to Win Him* (Uçarı adam veya onu elde etmenin yolu) [1702]; *The Twin Rivals* (Rakip ikizler) [1702]; *The Stage Coach* (Posta arabası) [1704]; *The*

G. FARQUHAR

Recruiting Officer (Askerlik şubesi memuru) [1706]; *The Beaux' Stratagem* (Âşıkların hilesi) [1707]. Son iki oyun, yazarın en çok dikkati çeken eserleridir. Diyalogları nükteli ve hareketli olan ve çağdaşlarınınki kadar kabalıkları olmayan, fakat ahlâk kavgıları da zayıf olan F., entrikalarını ustaca düzenler.

FARRAGUT [*fęrigit*], **David Glasgow** (1801 - 1870), Amerika'lı amiral. Knoxville yakınındaki Tennessee'de doğmuş, Portsmouth (New Hampshire) da ölmüştür. İngiltere'ye karşı olan savaşa (1812 - 1814) ve Amerika Birleşik Devletlerindeki iç harbe kuzey kuvvetleri arasında katılan F., Nouvelle-Orleans'ın alınışı sırasında yararlık göstermiştir (1862). Mobile koyunda kesin bir zafer kazandıktan (1864) sonra Amerika'nın Avrupa filosunun başına getirilmiştir (1867).

D. G. FARRAGUT

FARREL [*fęril*], **James Thomas** (doğ. 1904), Amerika'lı yazar. Chicago'da doğmuştur. İrlandalı yoksul bir ailenin çocuğu olan F. okula giderken çalışarak hayatını kazanmak zorunda kalmıştır. Chicago Üniversitesinde bir hocasının teşviki ile yazmaya başlamış, 1932 de Chicago'nun yoksul mahallelerinde büyüyen küçük bir İrlandalının hayatını anlatan ilk romanı *Young Lonigan* (Lonigan'ın çocukluğu)'u yayımlayarak bir roman üçlüsünün 1. kitabını vermiş, 1934 te *The Young Manhood of Studs Lonigan* (Studs Lonigan'ın delikanlılığı) ile üçlünün 2. kitabını, 1935 te de *Judgement Day* (Hüküm günü) adiyle 3. kitabını yayımlamıştır. Öteki eserleri: *Gas House of Mc Ginty* (Mc Ginty gazhanesi) [1933]; *Note on Literary Criticism* (Edebî eleştirme üzerine not) [1936]; dört ciltlik otobiyografik büyük bir roman: 1) *A World I never made* (Hiç benim yaratmadığım bir dünya) [1936]; 2) *No Star is Lost* (Hiçbir yıldız kayıp değil) [1938]; 3) *Father and Son* (Baba ile oğul) [1940]; 4) *My Day of Anger* (Gazap günüm) [1943]; *Thousand Dollars a Week and Other Stories* (Haftada bin dolar ve başka hikâyeler) [1942]; *Ellen Rogers* (ad) [1941]; *Bernard Clare* (ad) [1946]; *This Man and this Woman* (Bu erkek ve bu kadın) [1951]; *The Road Between* (Aradaki yol) [1949].

J. T. FARREL

FARREN [*fęrin*], **William** (1786 - 1861), İngiliz aktörü. Londra'da doğmuş, orada ölmüştür. 1818 den başlayarak Covent Garden'da, sonra 1828 - 1837 arasında Drury Lane'de oynamış, 1837 de Covent Garden'a dönmüş, 1850 de Olympic Teatre'ın müdürü olmuştur. Shakespeare ile Sheridan'ın kişilerini temsil etmede olağanüstü bir başarı göstermiştir.

FARRÈRE [*farer*], **Frédéric Charles Bargone** (**Claude F.** adiyle tanınmıştır; 1876 - 1957), Fransız yazarı. Lyon'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1894 te Deniz Okulunu bitiren F., Fransız deniz kuvvetlerinde hizmet gördükten sonra 1919 da binbaşı (capitaine de corvette) rütbesiyle ordudan ayrılmıştır. Pierre Loti (b. bk.) gibi, F. de egzotizmi dile getiren eserler vermiştir. 1905 te *Les Civilisés* (Medenîleşenler) adlı romaniyle dikkati çektikten sonra *La Bataille* (Savaş) [1909] romanıyle üne ulaşmıştır.

C. FARRÈRE

1935 te Fransız Akademisi üyeliğine seçilen F., Pierre Loti gibi Türk dostluğu ile tanınmıştır, Bu dostluğu, 1921 de bir kitabına yazdığı önsözde menfaat ve duygu olmak üzere iki çeşit sebebe dayar. Birincisinde, Türk menfaatleriyle Fransız menfaatlerinin ayrılmazlığını yakın tarihten örnekler vererek açıklamağa çalışırken, bu dostluğun aslında Fransa'yı Slav yayılışı karşısında daima koruduğunu, Rusya'nın panslavizm politikasına hizmet eden küçük Balkan devletlerini Türkiye'ye karşı Hıristiyanlık gayretiyle korumağa kalkışan Fransızların farkında olmadan kendi davalarını baltaladıklarını ve dost (Türkiye) u düşman (Rusya ve Balkanlar) dan ayıramadıklarını söyler. İkinci sebep olarak ileri sürdüğü duygu ve sempati konusunda ise, Türkleri köylüsünden kentlisine kadar yakından tanımak fırsatını bulduğunu ve onları, iyi yüreklilikleri, civanmertlikleri, doğrulukları, sadakatleri ve ağır başlılıkları için sevdiğini, bu milleti barbar, zalim, vicdansız olarak tanıtma yolunda yüzyıllar boyunca başarılı bir propaganda kampanyasına girişmiş olan Ortodoksluğun, diplomatik ve kültürel alanlarda kendini savunamayan Türkler karşısında Batıda yanlış bir önyargının yerleşmesini sağladığını birçok örneklerle belirtir. F. in bu açıklamaları gerçeklerle de bağdaşmaktadır. Nitekim, Balkan Harbinden on beş gün kadar önce yayımladığı bir makalesinde (L'Intransigeant, 3 ekim 1913), «Türk yenilgisinin bir Fransız yenilgisi, Yunan zaferinin ise medeniyetin bir gerileyişi olacağını, patlak vermek üzere bulunan bir adaletsiz harpte gönlünün Hıristiyana karşı Müslümanla beraber olduğunu» cesaretle söylemesi, her yönden en ağır hücumlara, hakaretlere ve tehditlere uğramasına yol açmıştı. F. yılmamış, I. Dünya Harbinden sonra, Millî Mücadele yıllarında da Türk davasını birkaç insaf sahibi yazar arkadaşiyle birlikte sonuna kadar savunmuştur. Yukarıda sözü geçen 1921 tarihli yazısında bu münasebetle der ki: «Eğer Fransız olmasaydım, Türkiye uğrunda Yunanistan'a, İngiltere'ye, hemen bütün Avrupa'ya karşı Ankara'daki dostum Kemal Paşanın yanında ne büyük zevkle savaşırdım!»

F. in bazı yazılarında İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı özellikle II. Abdülhamid'i tutması ise samimî bir inanca dayanır. F. in Türk dostlarının çoğunluğu Istanbul aristokrasisine mensup ve Saraya bağlı kişilerdi. O zamanki Istanbul'un geniş halk çevresinde, hattâ bütün yurtta padişah sevgisi, halife ve din saygısiyle karışarak bir kült halinde yaşamakta idi. Hattâ bunu bilen Hareket Ordusu, Abdülhamid'i tahttan indirmekle yetinmiş, fakat padişahlığı kaldırmamıştı. F. işte bu genel duygunun etkisi altında Türkleri «gerçek Türkler, dışarıdan gelme Türkler» diye ikiye ayırır ve bütün kötülüklerden bu ikinci sınıfı sorumlu tutar. Ancak Türkler onun bu davranışını anlayış ve hoşgörü ile karşılamış, dostluk gösterilerine karşı bir şük-

ran nişanesi olarak Istanbul'da Sultan Ahmet civarında Pierre Loti Caddesine paralel olan caddeye Claude Farrère Caddesi adı verilmiştir.

F., 1937 de Türkiye'yi yeniden ziyaret etmiş, dönüşünde Sorbonne üniversitesinde verdiği bir konferansta yeni Türkiye'deki çalışmaları överek anlatmıştır. Ölümüne yakın yurdumuza bir kere daha gelen F. in romanlarından birçoğu dilimize çevrilmiştir. Başlıca eserleri: *Fumée d'opium* (Esrar dumanı) [1904]; *Les Petites Alliées* (Küçük müttefikler) [1910]; *Thomas l'Agnelet* (ad) [1913]; *La Dernière Déesse* (Son tanrıça) [1920]; *Cent Millions d'or* (Yüz milyon altın) [1927]; *Le Chef* (Başkan) [1930]; *L'Homme seul* (Yalnız adam) [1942]; *La Seconde Porte* (İkinci kapı) [1945]; *Les Petites Cousines* (Küçük kuzinler) [1953] dir. *L'Homme qui assassina* (Öldüren adam) [1907]; *Les Quatre Dames d'Angora* (Ankara'lı dört hanım) [1933]; *L'Extraordinaire Aventure d'Achmed Pacha Djemaleddine* (Ahmet Cemalettin Paşanın harikulâde maceraları); *La Dernière Porte* (Son kapı) [1951]; *Roxelane* (Hurrem Sultan) Türkiye ve Türklerle ilgili eserleridir.

Bunlarda F., tatlı bir üslûp ve Türk faziletini yüceltme gayreti içinde, yer yer bizim Evliya Çelebi'nin düştüğü yanılmalara düşmüş, bilerek veya bilmeyerek bazan gerçeklerden ayrılmıştır. Türk kedisi ile köpeğini öteki hemcinslerinden üstün görecek kadar Türkleri seven bir batılı edebiyatçının bu türlü mübalâğaları hoş görülür.

Türkiye ile ilgili eserlerinden özetler: *Les Quatre Dames d'Angora*: Dört kuşağı temsil eden dört Türk hanımından Lâle hanım ile François Villandry adındaki bir Fransız doktoru arasında geçen romantik bir aşk macerası bu romanın bel kemiğini meydana getirir. Sonunda Lâle hanım, Fransız doktorun evlenme teklifini millî duygularla reddeder.

L'Homme qui assassina: Bu romanda Istanbul sadece bir çerçeve olarak ve belki de egzotik etki sağlamak düşüncesiyle alınmıştır. Asıl vaka ise Istanbul'daki Fransız ve İngiliz elçilikleri çevresinde geçer.

Roxelane: Kanunî devrine ve Hurrem Sultan'a ait bir piyestir.

La Dernière Porte: Osmanlı imparatorluğunun son günlerini içine alan bir macera romanı [1922 den başlar] dır.

L'Extraordinaire Aventure d'Achmed Pacha Djemaleddine: Bu kitap üç bölüme ayrılmıştır. *Jadis* (Vaktiyle) başlığını taşıyan birinci bölümde F., eski Anadolu kervansaraylarından birinde bir saz şairi hüviyetiyle, İslâm olmayan dinleyicilerine Ahmet Cemalettin Paşa destanı'nı anlatır. Bu paşa Kanunî'nin emriyle İspanya'ya giderek V. Karl'ın elinde esir olan Fransa kralı I. François'yı tek başına kurtarmıştır. Bu I. bölümün kahramanı Ahmet Paşa Cemalettin'in prototipi, II. Abdülhamid'in yakın adamlarından olan ve Damat Mahmut Paşayı Istanbul'a dönmeğe razı etmek üzere padişah tarafından Cenevre'ye gönderilmiş bulunan Ferik Ahmet Celalettin Paşa olabileceği gibi, II. bölümdeki Prenses Seniha ile de Damat Mahmut Paşanın eşi Seniha Sultan arasında bir ilişki kurulabilir.

İkinci bölümün başlığı *Naguères* (Yakın geçmişte) dir ve bir Türk prensesi olan Seniha Hâkassi-Zade (belki Hasekizade) nin Balkan Harbi arifesinde (1911) yakın dostu Madame Simone de la Cherté adında Parisli bir diplomat hanımına yazdığı mektupları kapsar. Prenses Seniha, bu mektuplarında, özellikle batılı büyük devletlerin (İngiltere ile Fransa'nın) Türkiye'yi Balkanlı düşmanlarına ve Rusya'ya karşı gereği gibi korumadığından, iç idarenin basiretsizliğinden, o zamanlar Istanbul'u kasıp kavuran yangınlardan yakınır.

Üçüncü bölüm (*De tout temps* = Her zaman) eski Istanbul'un özelliklerinden olan sokak köpekleri ile kedilerine, Trablus Harbine, eski bir Türk dosta ait hissî, yer yer harikulâde hatıraları dile getiren dört kısa yazıdan meydana gelmiştir. — A. O.

FARS (halk Lat. *farsa* < *farcire* = doldurmak; Fr. Farce; İng. Farce; Alm. Posse) [Tiyatro], XV. yüzyıldan itibaren, özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda oynanan kısa, az kişili, güldürücü bir tiyatro oyunu türü; içine şarkılar veya şarkılardan parçalar katılması hoşa giderdi.

F., sottie (b. bk.) denilen başka bir oyun türüyle birlikte Orta Çağ güldürücü tiyatro oyunlarının başta gelen çeşitleriydi. Menşeini meddah monologlarından, jongleur (b. bk.) denilen eski gezgin saz şairlerinin şen şakrak tekerlemelerinden ve Orta Çağ mystère (b. bk.) dramları arasına sıkıştırılan halk ağzı maskaralıklardan almış olan F., çoğunluk kaba şakalar ve tekerlemelerle, günlük hayattan alınmış sahnelerde töre ve karakterleri alaylı bir dille tasvir etmek suretiyle seyircileri güldürmek amacını güder. Alaya aldığı tipler arasında kadınlar, aldatılan kocalar, papazlar, kanun adamları v. b. yer alır. F. lar, *moralité* (b. bk.) adını alan ahlâk dersi verici ciddî piyeslerle *sottie*'lerin arkasından oynanırdı. F. repertuvarından yüz elli kadar oyun kalmıştır; bunlar arasında bir şaheser olan *La farce du maître Pathelin* (Pathlin usta F. ı) [aş. yu. 1465] anılmağa değer. Molière bile F. oyununu denemiştir.

Bizde Abdi Efendi, Hasan, Naşit, Dümbüllü İsmail gibi usta halk sanatçılarının temsil ettiği tulûat komedisi F. türüne çok benzer. Muammer Karaca'nın oyunları ise, siyasî taşlamalariyle, *sottie* ve F. türlerinin başarılı bir kaynaşması sayılabilir.

F. türüne örnek olarak *La Farce du maître Pathelin*'in konusunu verelim:

Pathelin adında kurnaz bir avukat, Guillaume adında saf bir tüccardan kumaş almış, parayı ödemesi gereken gün evine gelen tüccarı, kendini ölüm döşeğinde göstererek başından savmıştır. Aynı tüccarı, çobanı Agnelet de dolandırmış, iki koyununu kesip yemiştir. İş mahkemeye düşer; tüccar, karşısında hasım avukatı olarak, öldüğüne inandığı Pathelin ustayı görünce pek şaşırır, dili dolaşır, koyun hikâyesiyle kumaş hikâyesini birbirine karıştırır. Öte yandan çoban Agnelet ise yargıcın bütün sorularını koyun gibi meleyerek karşılar. Yargıç, tüccarın deli, çobanın ise budala olduğuna hükmederek davayı reddeder. Fakat mahkemeden çıkan Pathelin, çobandan avukatlık ücretini isteyince, o da melemeden başka bir karşılık alamaz.

FARS veya FARSİSTAN (Ahıimenid yazıtlarındaki *Parsa* kelimesinin Arapçaya uydurulmuş şekli), İran'da bir eyalet. İran'ın güneydoğusunda, Basra (İran) körfezi kıyısındadır. Laristan ile birlikte VII. eyaleti meydana getiren F., batıda Kuzistan, güneyde Basra körfezi, kuzeyde ve doğuda X ve VIII. eyaletlerle çevrilmiştir. Merkezi Şiraz, nüfusu 1 656 000 dir. F., Zagros dağlarının güney bölümünde, bu dağları kesen veya dolanan yüksek ovalar meydana getirir. Kaşkaî ve Kamseh göçebe çobanlarının yurtlandığı bu bölgede ova ile dağın arasında vadiler ve geniş vâhalar uzanır. F., başlıca hurma, buğday, üzüm ve safran üretir. Şiraz, Kazerun, Niriz şehirleri tarım pazarları ve dokumacılık sanayii merkezleridir. Sıcak ve nemli ik-

limdeki kıyı bölgesi oturmak için hiç elverişli değildir; fakat Busir ve Linga limanları, Arap yarımadası kıyıları, Irak ve Hindistan ile düzenli bir ticarî ulaşım sağlar.

Eski Pers yurdu olan F. taki Pasargade ve Persepolis harabeleri, bu medeniyetin hatıralarını zamanımıza ulaştırmaktadır.

F., Orta Çağda İştar, Ardaşir - Hurre, Darabcird, Sâbûr ve Fannâ - Hüsrev yönetim bölgelerine ayrılmıştı; bunların dışında 5 *ramm* (Kürt konağı) da vardı. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında başlayan Arap akını Hz. Osman devrinde memleketin ram olarak ele geçirilmesiyle sonuçlanmış (644 - 649), haraca bağlanan F. ın her tarafına kaleler yaptırılmıştır. Bunların en ünlüleri İştâr tepelerindeki üç kale ile Uşkunvan kalesidir.

FARS ATABEKLERİ: bk. SALGURLULAR.

FARS EDEBİYATI: bk. AVESTA, ORTA FARS EDEBİYATI, YENİ FARS EDEBİYATI.

FARSAN, Kızıldeniz'de, Asîr kıyısı açıklarında, Suudî Arabistan'a bağlı mercan adaları.

FARSÇA (Dil.): bk. ESKİ FARSÇA, ORTA İRANCA, YENİ FARSÇA, İRAN DİLLERİ.

FARSÎ veya FARİSÎ (Dil.): bk. FARSÇA.

FARSİSTAN (Coğ. - Tar.): bk. FARS.

FÂRŞEROȚI [*fırşerotsi*] (Etnog.), Aromın'ların göçebe kısmı. Bk. AROMIN'LAR.

FARŞUT (Coğ.), Yukarı Mısır'daki Kene ilinde bir şehir. Nüfusu 18 000 dir.

FARTHING [*farthiŋ*], en küçük İngiliz bronz parasına verilen ad. Değeri 1 penin'in dörtte birine eşittir. I. Edward'ın hükümdarlığı zamanında gümüş para olarak basılmış ve Mary zamanına kadar kullanılmıştır. I. James, 1613 te Exton lordu Harrington'a F. lerin bakırdan imal edilmesi için patent vermiş, fakat bu para ancak 1672 yılında tedavüle çıkabilmiştir. II. Charles zamanında, kısa bir süre için teneke F. ler de tedavülde bulunmuştur. 1860 ta bakır F. lerin yerini bronz F. ler almıştır. 1842 de yarım F. basılması denenmiş, fakat başarılamamış ve 1869 da değerden düşmüştür. Son olarak 1853 te 913 920 yarım F. basılmıştır. Bu paraların her birinin değeri, tarih ve şartlara göre 1 şilin 6 peni kadardır. 1839 - 1856 arasında Seylan'da kullanılmak üzere yarım ve çeyrek ve 1844 te de Malta için üçte bir F. ler basılmıştır. Yarım liralardan ayırt edilebilmek için 1897 de bu paralar karartılmıştır.

FARTHING

FARUK, I. (1920 - 1965), Mısır'ın ikinci kralı. Kahire'de doğmuş, Roma'da ölmüştür. Kral I Fuad ile kraliçe Nazlı'nın oğlu olan F., çocukluğunu İngiliz dadıların ve mürebbiyelerin elinde geçirmiş, 15 yaşına gelince öğrenimini tamamlamak üzere İngiltere'ye gönderilmiş, 28 nisan 1936 da babasının yerine geçmiştir. Bu tarihle F. un taç giymesi arasında geçen zamanda, milliyetçi Vafd partisinin etkisi altında bulunan Naipler Kurulu, Mısır'ı egemen ve bağımsız bir devlet olarak tanıyan Mısır - İngiltere ittifak antlaşmasını imzalamıştır. F. çok geçmeden Vafd partisine olan antipatisini açığa vurmuştur. Vafd Mısır'ın bağımsızlığını sağlamak ve Mısır'ı Cemiyet - i Akvam'a kabul ettirmekle amacına ulaşmış, dikkatini iç meselelere çevirmişse de, gösterdiği aciz yüzünden halkın gözünden düşmeye başlamıştı. 30 aralık 1937 de F. Vafd lideri Nahas Paşayı başbakanlıktan affederek onun yerine babasının müşaviri Muhammed Mahmud Paşayı geçirmiş, 2 şubat 1938 de parlamentoyu dağıtmış ve yapılan genel seçimleri Vafd partisi kaybetmişti. II. Dünya Harbi arifesinde F. Vafd'ın «zinde kuvvetler» i olan Mavi Gömlekliler teşkilâtını da dağıtmıştı.

I. FARUK

F. zamanında Mısır'ın dış politikasının temelini İngiltere ile olan iktisadî ve askerî sıkı bağlar teşkil etmiş, 15 kasım 1937 de Mısır kapitülasyonlarının kaldırılması İngiltere'nin yardımiyle sağlanmıştır. 1939 da başbakan olan Ali Mahir Paşanın bir yıllık hizmet süresinde Almanlarla İtalyanların hükûmet üzerindeki etkisi kuvvetli olmuş, bu arada da F. Panarap hareketinde Mısır'ın önderliği idealinin peşinde koşmuş, dinine bağlılığı ve açıkça içki ve tütün kullanmaması, o sıralarda kendisinin halk tarafından tutulmasına yol açmıştır. Filistin Araplarının davalariyle ilgilenmesi, kardeşini İran veliahdi ile evlendirmesi ve 1939 da Türkiye'ye bir diplomatik misyon göndermesi de onun Müslüman devletlerindeki itibarını yükseltmiştir.

1940 ta yeni başbakan Hasan Sabri Paşa Vafd'ın desteğinden yararlanma yolu ile iç siyasette bir dönüş hareketine girişmiş, iki yıl sonra bu hükûmet devrilmiş ve F. Vafd lideri Nahas Paşayı yeni kabineyi kurmakla görevlendirmiş, İngiltere F. un Mihver devletlerine sempati duymasından şüphelenerek geleneksel siyasetini değiştirmiş ve Vafd partisi ile onun halk hükûmetini desteklemeye başlamıştır. II. Dünya Harbinin başlarında F. Almanya, İtalya ve Japonya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş, fakat İngiltere'nin harp gayretlerine istekle katılmamış ve 24 şubat 1945 ten önce de Almanya ve Japonya'ya harp ilân etmemiştir.

F. 21 haziran 1939 da Feride Zülfikar ile evlenmiş, fakat erkek çocuk doğurmadığı için 1948 yılı aralık ayında onu boşamış, 6 mayıs 1951 de Neriman Sadık'ı almış, bu evlenmeden doğan veliaht 26 haziran 1952 de F. un tahttan indirilmesi üzerine Mısır ve Sudan kralı II. Ahmet adiyle hükümdar ilân edilmiştir.

Krallığının son yıllarında F. un itibarı durmadan azalmıştı. Yaptığı küçük reformlara rağmen siyasî düşmanları onun yaşayış tarzını silâh olarak kullanmışlardır. Özellikle İsrail savaşındaki başarısızlık da F. un yerilmesine yol açmış, general Necib Muhammed'in liderliğindeki «Hür Subaylar» ın 26 - 27 haziran 1952 de yaptıkları bir hükûmet darbesinden sonra F. tahtından indirilmiş, karısı ve çocukları ile birlikte sürgüne gönderilmiş, sarayına ve servetine devletçe el konulmuştur. F. Monako uyrukluğuna geçmiş ve ömrünün geriye kalan günlerini sefahatle geçirmiştir.

FARUKÎ, el - Farukî Abdulbakî (1789 - 1861), Arap şairi. Musul'da doğmuş, Bağdad'da ölmüştür. Halife Ömer'in sülâlesinden olmakla övünür ve bundan dolayı, el - Farukî ve el - Ömeri sanını kullanırdı. Ali Rıza Paşa

Davud Paşanın ve Memlüklerin hâkimiyetine son vermeğe muvaffak olduğu zaman, F. ölümüne kadar Bağdad'da Ali Riza Paşanın yanında vilâyet kethudası olarak kalmıştır. 1316 da F. nin divanı, *et-tiryakü'l-Farûkî min münşaatü'l-Farûkî* adiyle basılmıştır. Bundan başka, *Ehillêtü'l-efkâr fi mağani'l-ibtikâr* adlı bir divanı ile *Nüzhetü'd-dehr fî teracim fuzalati'l-asr* adlı biyografik bir eseri de vardır.

FARUKÎ, el-Farukî, Mulla Mahmud b. Muhammed (1585-1651), Hintli filozof ve belâgatçi. Cavnpur'da doğmuş, aynı yerde ölmüştür. Önce büyükbabası Ustazül'-Mülk Muhammed Afzalü'l-Cavnpuri'den ders görmüş, 17 yaşından sonra kendisi ders vermeğe başlamıştır. F. nin ilimdeki şöhretini duyan Şah Cihan, kendisini Delhi'ye davet etmiş, ayda 300 altın vererek sarayında görevlendirmiştir. Hükümdarla birlikte Lahur'da Şah Mir Lahurî'yi ziyaret ettiği sırada evliyadan biri kendisini, dünya işleriyle fazla uğraştığı için ayıplamış ve hükümdar sarayını terk etmesini tavsiye etmiştir. F. bunun üzerine saraydaki görevini bırakarak doğduğu yere dönmüş, ömrünün son yıllarını öğrenci yetiştirmekle geçirmiştir. F. nin, felsefe ve belâgat sahasındaki eserleri bütün Hindistan medreselerince kabul edilmiş, icazetname ancak bu eserleri okuyup anlayabilmiş olan öğrencilere verilmiştir.

FARUKÎ SAMÎ PAŞA (1861-1911), Türk generali. Bağdad'da doğmuş, Şam'da ölmüştür. 1887 de kurmay yüzbaşı olarak orduya girmiş, uzun zaman Berlin askerî ataşeliğinde bulunmuştur. Yemen harekâtına katılan F. S. P. 1908 Meşrutiyetinden sonra Zaptiye Nazırlığı, Âyan üyeliği yapmış, Havran Dürzîlerinin ayaklanmasını bastırmakla görevli orduya komutanlık etmiştir. Bu harekâtta büyük başarı göstermişse de, hastalanmış, Istanbul'a dönerken yolda ölmüştür.

FARUKÎ'LER, Handeş (Hindistan) te bir Müslüman hanedanı. Muhammed b. Tuğluk'un emîrlerinden Hancahan Farukî'nin oğlu Malik Raca tarafından kurulmuştur.

Firuz Tuğluk, Malik Raca'ya Handeş'te bir yurtluk vererek, kendisini buraya vali tayin etmişti. Firuz Tuğluk 1388 de ölünce, Malik Raca bağımsız olmuş, 1399 da ölümünden sonra oğlu Nasir Han istiklâlini ilân etmiştir. Beyliğinin her tarafında egemenliğini kuvvetlendiren Nasir Han Asirgarh'ı bir Hindu reisinden zaptetmiş, devletine Handeş adını vererek Burhanpur'u merkez yapmıştır. Nasir Han 1436-1437 yıllarında damadı Dekkan hükümdarı II. Alâeddin Ahmed Behmenî'nin topraklarını istilâ etmişse de, Handeş'in yakılıp yıkılması ile neticelenen bir yenilgiye uğramıştır. Nasir Han 1437 de ölmüş halefi olan büyük oğlu Miran Âdil Han ise 1441 de öldürülmüştür. Bunun yerine geçen I. Miran Mübarek Han, rahat bir saltanattan sonra 1457 de ölmüştür. Miran Mübarek Hanın oğlu ve Farukî hükümdarlarının en büyüğü Malik Ayna (Ganî veya II. Adil), memleketini Gucerat'ın baskısından kurtarmağa çalışmışsa da başaramamış, kendisi 1492 de, yerine geçen Davud Han da 1508 de ölmüştür. Davud Hanın yeğeni III. Adil Han bir iç harpten sonra, 1509 da ana tarafından büyük babası olan Gucerat hükümdarı I. Mahmud'un yardımiyle tahta geçmiştir. 1520 de ölen III. Adil Hanın yerine oğlu Guceratlı bir prensesten doğma Miran Muhammed Şah geçmiştir. Bir ara dayısı Bahadır Şahın ölümü ile Gucerat tahtına varis olmuşsa da 1536 da Ahmedabad'a varmadan ölmüştür. Handeş'te bulunan ve kendisine halef olan kardeşi Miran Mübarek Şah 1566 da ölmüş, yerine büyük oğlu II. Miran Muhammed geçmiştir. 1576 da onun da ölümü ile oğlu Hasan, şah ilân edilmiştir. Fakat Ekber'in hizmetinde bulunan II. Muhammed'in küçük kardeşi, yani Şah Hasan'ın amcası, Raca Ali, Agra'dan Handeş'e gelerek yeğenini tahttan indirmiş, şah unvanından vazgeçerek ve Ekber'e bağlı oğlarak tahta oturmuştur. Raca, Ali Ekber ile çıktığı bir seferde (1596) ölmüştür. Oğlu Bahadır Han Ekber'e isyan etmiş, Asirgarh 10 ay kuşatmadan sonra düşmüş (1599-1600), Handeş, Ekber devletinin idaresine girmiştir. Bahadır han da mahpus bulunduğu Lahur'da ölmüştür (1623-1624).

F. ler zamanında Handeş hiçbir vakit bağımsız olamamış, genel olarak Gucerat ve Malva'ya bağlı bulunmuş, bu iki memleketin rekabeti ve Dekkan devletinden korkmaları sebebiyle ayrı bir devlet olarak yaşayabilmiştir.

FARVARDİN (Takvim): bk. FERVERDİN.

FARVEL BURNU (Danimarka dilinde: Farvel, Grönlanda dilinde: Umanarsuak), Grönlanda'nın güney ucunu meydana getiren burun. Davis boğazının güneydeki ağzında bulunan Egger adası üzerindedir.

FARZ [İslâm dini], Tanrı'nın veya Peygamberin kesin emirleri. Fıkıh usulüne göre, hem subutu, hem delâleti kesin olan emirlerdir. Başka bir deyişle, bu emirlerin tek bir anlamı vardır. Bunlar üzerinde şu veya bu şekilde yorum yapılması mümkün değildir. Hem bu emirler Peygamberce kesinlikle ifade edilmiştir, hem de dinî bir hükme delâlet ederler. F. lar iki bölümdür: 1. Farz-ı ayn, 2. Farz-ı kifaye.

Farz-ı ayn: dince sorumlu sayılan her kişinin ayrı ayrı yerine getirmesi gerekli emirlerdir. Beş vakit namaz, ramazan orucu gibi.

Farz-ı kifaye: bir yerde bulunan kişilerden bir bölüğünün yapmasiyle, öbürlerini borçtan kurtaran F. lara denir. *Kur'an* okunurken dinlemek, selâmı almak, cenaze namazı kılmak, savaşa katılmak gibi. Farz-ı kifayenin sevabı yalnız işleyene, tamamen terk edilirse günahı orada bulunanların hepsinedir.

F. lar başka bir yönden de iki bölüme ayrılır: 1. *Farz-ı amelî ve itikadî* (hem ilim ve inanç bakımından hem de işlenme yönünden farz olanlar; beş vakit namaz gibi); 2. *Farz-ı amelî* (yalnız işlenmesi farz olanlar; abdest alırken başın dörtte birini meshetmek gibi).

Farzın hükmü: İşleyen sevap kazanır, özürsüz terk eden cezalanır, inkâr ve reddeden ise din-dışı (kâfir) olur.

Bir ibadetin şartları ve rükünleri demek olan F. lardan birinin bilinerek veya bilinmeyerek terk edilmesi o ibadetin gerçekleşmesine engeldir.

Şafiîler ile diğer bazı fıkıh mezheplerine göre, F. ile vacip (b. bk.) anlamdaş olarak kullanılmıştır.

FARZ SAHİPLERİ (Eshab-ı ferâiz), eski hukukun miras bölümü (bk. FERÂİZ) nde kulanılan bir terim. F. S., mirastan hisseleri *nass* (kesin, din emri) ile belirtilmiş olan mirasçılardır ki dördü erkek, sekizi de kadın olmak üzere on iki şahıstır.

Erkekler: *Eb* (baba), *ebül'eb-ilânihaye* (babanın babası, babanın babasının babası), *ehl-i ümm* (ana bir erkek kardeş), *zevc* (koca).

Kadınlar: *Zevce* (karı), *bint* (kız çocuk), *bintü'l-ibn* (oğlunun kızı, oğlun oğlunun kızı), *uht lehûma* (ana baba bir kız kardeş), *uht li-eb* (baba bir kız kardeş), *uht li ümm* (ana bir kız kardeş), *ümm* (ana), *cedde-i sahiha* (babanın

anası, babanın babasının anası, ananın anası, ananın anasının anası).

Bunlardan sonra *asabe*, *zevilerham* ve vasiyet edilenler gelir.

FAS veya MAĞRİBÜ'L - AKSA (Ar. = uzak batı; resmî adı: El - Memleketel - Mağrebiye; Fr. Maroc, İsp. Marruecos, İng. Morocco, Alm. Marokko), kuzeybatı Afrika'da, Atlantik Okyanusu ile Akdeniz kıyılarında yer alan bir devlet. Yüzölçümü 451 880 km², nüfusu 220 000 i yabancı olmak üzere 13 323 000 (1966) dir. Hükûmet merkezi Rabat (nüfusu 261 450) tır. Başlıca şehirleri ve nüfusları: Darü'l - beyda (Casablanca, 1 177 000); Merrakeş (Marrakech, 264 300); Fas (Fès, Fez, 249 000); Miknes (Meknès, 205 000); Tanca (Tanger, 166 290); Ucda ((Oujda, 149 300); Tetuan (117 000); Safi (99 870); Knitra (99 380).

Fizikî coğrafya: F. ın engebe düzeninde şu 7 büyük birlik ayırt edilebilir: 1. *Doğu Fas* (Cezayir - Fas sınırı yakınındaki Muluya vâdisinin batısı; kıyıda tepeler ve Trifas ovası; bunun güneyinde Ucda bölgesindeki Angad ovası ve Beni Snasen kütlesi; doğuda Cezayir sınırında 1 300 m ye kadar yükselen Dahra platosu; güneybatıda Tamlelt ovası ile Büyük Atlas'ın sınırı); 2. *Sahra önü ve Sahra Fası* (Büyük Atlas ile Anti Atlas'ın eteklerindeki çakıllı yamaçlar; güneye doğru Draa vâdisi yakınında kalker platolar; Reris, Ziz, Saura ve Gir ırmakları, Tafilalet vâhaları); 3. *Atlantik Fası* (kıyıda ovalar; arkalarında bu bölgeyi güney ve doğu bölümlerinden ayıran amfi biçimli platolar ve sıradağlar); 4. *Rif* (eski bir kütlenin güneyinde yükselen sıradağlar; kalkerli veya greli sivri tepeler; en yükseği: Cebel Tidigin, 2 452 m); 5. *Orta Atlas* (Rif ile Büyük Atlas arasındaki bölgeleri verevine kesen Jura tipi kalker yapılı sıradağlar [Ben Nasel tepesi, 3 354 m]; doğuda «Orta Atlas kosları» denilen kalker platolar); 6. *Büyük Atlas* (dorukları 2 000 m yi aşan 750 km uzunluğunda ovalardan ve platolardan birdenbire yükselen büyük sıradağlar; bölümleri: a. sarp yamaçlı boğazların açtığı vadiler üstünde dev falezlerle yükselen platolardan dikilen ağır ve yassı kütleler biçiminde tepelerin meydana getirdiği Batı Büyük Atlas [4 165 m yüksekliğindeki Cebel Tukbal, kuzey Afrika'nın en yüksek dağı]; b. Jura tipinde kalkerden oluşmuş Doğu Büyük Atlas [M'Gun dağı, 4 070 m]); 7. *Anti Atlas* (Kuzey Amerika'nın Appalache'ları tipinde büyük engebeler gösteren eski kütleler [ortasındaki «güney Atlas harkı» nın güneyinde Sirua volkanik kütlesi, 3 300 m]).

Orta Atlas'ın batısında Fas Meseta (tabla) sı denilen ve yataya yakın durumda platolar meydana getiren, geniş dalgalar halinde katlanmış, bazı yerlerinde sert kayalıklı tepeler ve çok derin vadiler bulunan bir kütle yer alır. Tanca ile Draa ırmağı ağzı arasında Atlantik kıyıları boyunca değişik genişlikte olan şu ovalar yer alır: kuzevde Rif bölgesi ile Meseta arasında, Sebu vadisinin büyük bir eğri çizdiği büyük batı ovası; bu alçak bölgenin doğusunda Miknes ve Fas ovaları; Rif ile Orta Atlas arasındaki Taza ovası gibi az çok dar ovaların meydana getirdiği koridor.

İklim: Orta Atlas ve Büyük Atlas dağlarının batı rüzgârlarından koruduğu doğu F. kuraktır. Ülkenin geriye kalan kısmının Atlantik Okyanusuna bakması, kuzeydeki dağların da sahranın etkilerini sınırlaması sonucu olarak bu bölümde yağış alan bölgeler öteki Mağrib ülkelerine nispetle çok daha güneye doğru yayılmıştır. F. ın Atlantik'e bakan tarafı, Meseta bölgesinin güneyi hariç olmak üzere, 400 mm den fazla yağış alır. Kuzeydeki dağlarda ise yağış bunun iki katından fazladır. Bu sayede F. gerek sulama işleri gerek hidroelektrik tesisleri bakımından büyük imkânlara sahiptir.

Nüfus: Halkın % 40 ı Berberîdir. Bunlar özellikle Atlas dağlarında, Orta Atlas eteklerinde, Sus bölgesinde ve Rif'te dilleriyle törelerini tam olarak muhafaza etmişlerdir. Geri kalan ve ulaşılması kolay olan bölgelerde Araplaştırılmış Berberîler hemen hemen aynı çoğunluktadır (bk. BERBER'LER). Nüfusun gerisini, vaktiyle köle veya asker olarak Sudan'dan getirilen Zenciler, özellikle şehirlerde Mağribî Araplar, Yahudiler ile 1911 den sonra sayısı artan Avrupalılar (Fransız, İspanyol, İtalyan) meydana getirir. İki dalga halinde VII ve XI. yüzyıllarda buraya akın eden Araplar, çoğunlukla Atlas'ların batı ve doğusunda bulunurlar. Yahudilerin sayısı gitgide azalmaktadır (1961 de: 180 000). Yabancılar arasında ülkenin iktisadî merkezi Darü'l - beyda'da Fransızlar yoğun bir haldedir (1965 te: 170 000), fakat 1961 den bu yana bütün yabancıların sayısı yarıya düşmüştür (1961 de 400 000 iken 1965 te 220 000). Nüfus yoğunluğunun ortalaması km² de 27 dir (Tanca'da 54, güney bölgelerde 1. Halkın % 30 u şehirli, % 70 i de köylü, çiftçi ve çobandır. Nüfusun artışı yılda % 2 kadardır). 1961 den bu yana F. ta kalkınma hareketi hızla devam etmektedir.

Devlet, idare, hukuk: 1912 - 1956 yılları arasında F. üçe ayrılmıştı: 1. Fransız Protektorası (Fransa ile Fas sultanı arasında 30 mart 1912 de Fas şehrinde imzalanan antlaşma ile); 2. İspanyol Protektorası (27 kasım 1912 deki Fransız - İspanyol anlaşması ile); 3. Tanca Uluslararası Bölgesi (Fransa, İspanya ve İngiltere arasındaki 18 aralık 1923 tarihli anlaşma ile). 2 mart 1956 da Fransa ile sultan F. antlaşmasına son verdiler; aynı yılın 7 nisanında İspanya himayesini geri aldı; 29 ekimde de Fransa, İspanya, İngiltere, İtalya, Amerika, Belçika, Hollanda, İsveç ve Portekiz, Tanca bölgesinin uluslararası statüsüne son verdiler. Yalnız, İspanya, F. ın Akdeniz kıyılarındaki Melilla (eski: Rusaddir) ve Ceuta (eski Sebte; Cebelü't - Tarık'ın tam karşısında) limanlariyle, Penon de Vélez de la Gomera, Alhucemas (eski: el - Huzama) ve Chafarinas (eski: Zafarin) adalarını ve Atlas Okyanusu tarafındaki İfni bölgesini muhafaza etti.

1956 da bağımsızlığa kavuşan F. devletinin kralı V. Muhammed 1961 e kadar hüküm sürdü; ölümünden sonra oğlu II. Hasan tahta çıktı. 7 aralık 1962 tarihinde referandum ile kabul edilen anayasaya göre kral, devletin sivil ve dinî başkanıdır ve Emirü'l - müminin unvanını taşır. F. parlamenter bir krallık olup iki meclisi vardır (Temsilciler Meclisi, Müşavirler Meclisi).

Ülke 17 vilâyete ve 2 belediye bölgesine ayrılmıştır: Vilâyetler: Rabat, Miknes, Fas, Taza, Ucda, El - Homina, Nador, Uarzazat, Merrakeş, Agadir, Darü'l - beyda, Ksar - es - suk, Beni - Mellal, Safi, Tanca, Tetuan, Tarfaya. Belediyeler: Darü'l - beyda, Rabat - Sale.

F. hukuku Fransız ve islâmî kanunlar üzerine kurulmuş olup Fransız muhakeme usullerini kabul etmiştir. Mahallî mahkemelerden başka, vilâyetlerde istinaf mahkemeleri, merkezde de bir yargıtay vardır.
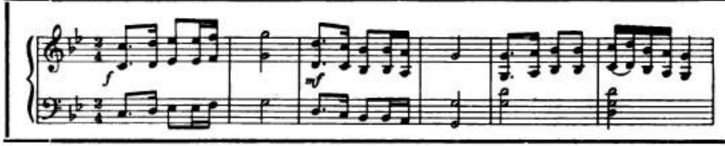
Arma, bayrak, millî marş: Yanları altın renkli bir çerçeve ile çevrilmiş ve üzerinde bir taç bulunan uzun biçimli bir kalkan, armanın orta kısmını meydana getirir. Kalkanın iki yanında, art ayakları üzerine dikilmiş iki aslan vardır. Çerçevenin ayakları, iki ucu enli bir şeride dayanır. Şeridin üzerinde şu vecize okunur; *İn tansurul-*

lâhe yenfurkum (=Tanrı, kendi uğrunda olunca, seni muzaffer kılacaktır). Kalkan şeklini altın renkli bir kuşak yatay olarak ikiye böler. Zemin rengi altta kırmızı, üstte açıklı koyulu mavidir. Alt bölümde beş ışınlı, içi boş, yeşil bir yıldız, üst bölümde doğan bir güneş vardır. Üzerinde beş ışınlı, içi boş, yeşil bir yıldız bulunan kırmızı zemin, F. bayrağını temsil eder. Bağımsızlık 7 mart 1956 da ilân edilmiş olduğu için 7 mart F. ın millî bayram günüdür. Millî marş: F. ın millî marşını Léo Morgan bestelemiştir.

FAS ARMASI

Ekonomi, maliye, ticaret: F. ta, Fransız yönetimi zamanından kalmış ve hâlâ devam eden verimli bir ekonomi sektörü ile, karşılaştığı bütün güçlüklere rağmen halkın büyük çoğunluğunun yaşamasını sağlayan geleneksel bir ekonomi sistemi yan yana faaliyet gösterir. Bağımsızlıktan sonra, 1965 te hükûmetin hazırladığı üç yıllık (1965 - 1967) kalkınma planında tarıma, turizme ve meslekî teknik öğretime önem verilerek bunlar için 3 483 134 dirhem (5,06 dirhem = 1 Amerikan doları) ayrılmıştır. Halkının % 70 i tarımla geçinen F. ta, tarıma elverişli 41 649 000 hektar toprağın 23 728 000 hektarı işletilmektedir. Başlıca buğday, arpa, mısır, fasulye, nohut, kuş yemi, kimyon, kişniş, keten tohumu, patates, domates, zeytin, üzüm, incir, hurma, badem, ceviz ve bilhassa narenciye yetiştirilir. 1965 - 1966 yılında 1 314 000 ton buğday üretilmiştir. Şarapçılığa da önem verilir. Şehirler dışında yasayan halkın yarısı topraksız olduğu halde aynı halkın binde 25 ini teşkil eden toprak ağaları ekilebilen topraklarıņ dörtte birinden fazlasına sahiptirler. Göçebe hayvancılar, sürülerini doğu F. ın bozkırlarında beslerler, fakat göçebeliğin terk edilmesi hayvancılığın ilerlemesini durdurmuştur. Balıkçılık merkezleri Agadir, Darü'l-beyda, Safi ve Esauira limanlarıdır. Başlıca sardalye, uskumru, palamut ve hamsi avlanır.

FAS MİLLÎ MARŞI (başlangıç)

Fosfat madenleri dünyada ikinci gelen F. ta bu madenlerin işletilmesi devlet tekelindedir. 1965 te 11 milyon ton fosfat elde edilmiştir. F. ın yer altı servetleri arasında demir, kurşun, çinko, gümüş ve özellikle manganez, molibden ve kobalt yer alır. Kuzey Afrika ülkeleri arasında en çok taş kömürünü F. çıkarır. Kuzeybatıdaki Beht vadisinden çıkarılıp Sidi Kasem'de tasfiye edilen petrol, ülkenin ihtiyacının % 15 ini karşılar. 1963 te ülkenin elektrik tesisleri 1 252 400 kwh üretmiştir; bunun % 92 si hidroelektrik barajlara aittir. F. ın barajları elektrik üretiminden başka, büyük bölgelerin sulanmasını da sağlar. F., Kuzey Afrika'nın en çok sanayileşmiş ülkesi olduğu halde sınaî donatımı yine de yeterli değildir. Besin (konserve, şeker, bira) ve yapı malzemesi (çimento) sanayii bir dereceye kadar gelişmiştir. Ülkede küçük ölçüde bir dokuma endüstrisi de vardır.

1959 da kabul edılen para birimi dirhem'dir (= 1 Fransız yeni frangı veya 0,20 Amerikan doları). F. ın 1967 yılı bütçesi 2 108 000 dirhem gelir ve 2 219 000 dirhem gider olarak kabul edilmiş, 1965 te de 2 703 300 dirhemlik bir yatırım bütçesi düzenlenmişti. Devlet borçlarının miktarı 1962 de 160 milyon dirhemdi. 1966 haziranında altın ve döviz stokunun miktarı 87 milyon Amerikan doları olarak değerlendirilmişti.

1965 te F. ın 2 291 500 dirhemlik ithalâtı (3 322 300 ton), 2 176 200 dirhemlik de ihracatı (13 173 900 ton) olmuştur. Başlıca ihracat maddelerini fosfat (% 27), türlü madenler, hayvanî ve nebatî maddeler, narenciye (% 11), besin maddeleri, içki ve tütün teşkil eder. En iyi müşterisi Fransa'dır (% 42,4), sonra Batı Almanya, İngiltere, İspanya, Benelux gelir. İthalât başlıca Fransa'dan (% 39,1), Kuba'dan, Amerika'dan ve Batı Almanya'dan yapılır. 1962 de Tanca serbest liman ilân edilmiş, 1965 te de daha geniş liberasyon sağlanmıştır.

Ulaşım, taşıt, haberleşme: F. ın bu alandaki 1964 yılı istatistiği şöyledir: asfalt yol 22 607 km; şose 17 253 km; demiryolu 1 770 km (769 km elektrikli); ticaret gemileri 31 (56 223 tonilato); F. limanlarına giren gemiler 19 015 (26 613 000 tonilato); otomobil 157 900, otobüs ve kamyon 61 200; demiryolu trafiği 524 milyon yolcu; hava alanları 19, hava trafiği 213 milyon yolcu. Telgraf 26 039 km, telefon 142 135 abone, radyo 650 000 abone (yayın dili: Arapça, Berberce, Fransızca, İspanyolca, İngilizce), televizyon 20 000 abone. 1965 yılında F. a 452 069 turist gelmiştir.

Millî savunma: Ordu, gönüllülerden olmadır (42 000 er ve subay). 1 motorlu tugay, 1 zırhlı tugay, 15 piyade taburu vardır. Silâh ve donatım Fransız, Amerikan ve Sovyet (1962 den bu yana) menşelidir. 1959 da teşkilâtlandırılan «Groupe léger de sécurité» (Hafif güvenlik grupu), F. ın ilk modern silâhlı birliğidir. Deniz kuvvetleri: 1 frigat, 1 korver, 2 devriye gemisi, 1 açık deniz devriye gemisi ve 1 çıkarma gemisi (Fransız menşeli) dir. 1956 da teşekkül eden hava kuvvetleri: 1961 den bu yana Sovyetlerden 16 Mi G-17 savaş - bombalama, 2 MiG - 15 UTI jet talim, 2 11 - 28 hafif jet - bombalama uçağı almıştır. Amerika'dan da 12 F - 5 süpersonik savaş - bombalama uçağı gelmiştir.

Din, dil, eğitim, basın: F. nüfusunun çoğunluğu Sünnî (Malikî) Müslümandır. Din alanında, Fas şehrindeki Karaviyyin İslâm Üniversitesinde 4 000 öğrenci yetişmektedir. Ülkenin resmî dili Arapça ise de Fransızca ve İspanyolca da yardımcı dil olarak kullanılır. Halkın % 40 ı Berberce konuşur (bk. BERBER DİLİ). F. Arapçası, modern Arapçanın Mağrib lehçeleri grupundan olup bunlar arasındaki yeri şöyledir: 1. Adalar lehçeleri (Malta v. b.), 2. Libya ve Trablus Arapçası, 3. Tunus Arapçası, 4. Cezayir ve Büyük Sahra Arapçası, 5. Endülüs Arapçası (eskiden İspanya), 6. F. Arapçası, 7. Hassanî Arapçası (Mavritanya, Tumbuktu v. b.). Eğitim 7 - 13 yaşları arasında mecburîdir. Eğitim sistemi 1959 da tek şekle sokulmuştur. 1964 - 1965 yılında F. ın öğrenci sayısı şöyle idi: devlet ilk okulları: 1 026 000 (öğretmen 22 662); orta okul ve liseler 124 992; meslek okulları 17 634; öğretmen okulları 3 163; yüksek öğretim (3 ü üniversite olmak üzere 7 enstitü) 8 473 (öğretim üyesi kadrosu 451). İlk okulların 1 ve 2. sınıflarında öğretim dili Arapça; 3, 4 ve 5. sınıflarda Arapça ve Fransızca, liselerde ise Fransızcadır. F. ta 1 277 hekim (1962 yılı) bulunmaktadır. Ülkede 10 u günlük olmak üzere 63 gazete çıkar (günlüklerin tiraj toplamı 220 000). F. ın 169 sineması 100 000 seyirci alır.

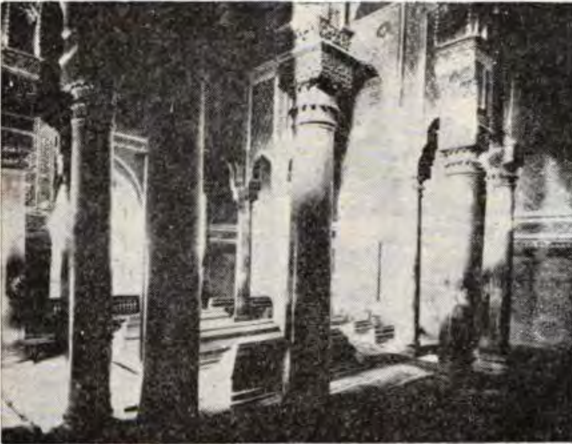

1

2

3

4

5

6

7

FAS: 1. Büyük Atlas'ın eteklerinden bir görünüş, 2. Büyük Atlas'ta eski bir merkez, 3. Merrakeş'te Kutubiye camisi (XII. yüzyıl), 4. Miknes'te zengin bir eşrafın evinin içi, 5. Fas şehrinde bir ev içi, 6. Merrakeş'te Sadî'ler türbesinin büyük odaları (XVI. yüzyıl), 7. Sidi-Maşu barajı

Fikir hayatı ve edebiyat: Arapça F. a VIII. ve XII. yüzyıllarda, İslâm istilâları, Beni Hilâl'ler ve Sulaym'ların gelişiyle girmiştir. F. ta yazılmış olan Arapça eserlerin çoğu manzumdur. Mensur metinler son zamanlarda Avrupalılarca toplanmış olanlarıdır. Mensur eserler iki devreye ayrılır. Birincisi Sadî sülâlesinin başlangıcına kadar gider. İlk bilinen metinler İbni Haldun'un, *Mukaddeme*'si sonunda şehir edebiyatı hakkında verdiği örnekler arasında görülür. Bunlardan başka birçok yazma, Mevlid, Endülüs musikisinin güfteleri vardır. Bütün bu ilk devreye ait şiirler İspanya Arap lehçesinde yazılmıştır. Bu lehçe Zacal adını alan yeni şiir nevinin klasik dili olmuştu. İkinci devrenin başlıca özelliği, menşe itibariyle Bedevî olması, Melhun adı verilen, sonra da edebiyat dili olan özel bir dil ile yazılmış bulunmasıdır. Melhun tarzında ilk kaside yazarı Ebû Faris Abdülaziz el-Magravî'dir.

Uzun zaman komşu memleketlerin (XIII. yüzyıla kadar bilhassa Endülüs) etkisi altında kalmış olan F., orijinal bir fikir hayatına ancak siyasî bağımsızlığını kazandıktan sonra kavuşabilmiştir. F. ın eski kültür merkezleri Sep-

FASLI BİR KADIN ve ERKEK TİPİ

te (Ceuta) ile Tanca (Tanger) idi. 793 te Fas şehrinin, 1062 de de Merrakeş'in kurulması ve Fas şehrindeki Karaviyyin camiinin yapılması memlekette başka ilim merkezlerinin meydana gelmesine yol açmıştır. Fas şehri Merinîler devrinde fikren gelişmeye başlamış ve şehir, Karaviyyin camisiyle XIV. yüzyıldan itibaren alimlerin toplanma yeri olmuştur. Daha sonra Miknes, Sale, Merrakeş de parlamıştır. Buralarda kelâm, kıraat, hadis, fıkıh ve edebiyat alanında birçok ilim adamları yetişmiştir. F. ta ilk tarih yazarları, Murabıtlar sülâlesi devrinde görülür: Ebû Bekir el-Beyzak eş-Şanhacî, İbnülkattan, Abdülvahid v. b. Tarihçiliğin en verimli olduğu devir Merinîler devridir (başta İbni Haldun olmak üzere, İbni İzarî, İbni Ebizer, İbni Merzuk, İbnülahmer v. b). Şadîler devrinde de el-Fiştalî, el-İfranî, el-Zeyyanî ve Akensus görülür. Coğrafî eserler ancak hacıların seyahat hikâyelerinden ibaret basit yazılar olmakla beraber, coğrafyacı İdris ile İbni Battuta Faslıdırlar. F. ta biyografik eserler ve yüzyıllara göre düzenlenmiş fihristler de bulunur. Bunlardan bazıları tarihî bakımdan önemlidir. Tabiî ve tıbbî ilimler alanında F. XIV. yüzyıla kadar İspanya'ya bağlı kalmış, Murabıt ve Muvahhid sultanları hekimlerini bu memleketten getirtmişlerdir. XIII. yüzyılda F. ta müsbet ilimlerle de uğraşılmış, XIX. yüzyılda taş basma matbaaları önem kazanmıştır. Basılan kitaplar arasında Ahmed b. Caferü'l-Kattanî'nin *Salevatü'l-enfas* adlı biyografik eseri, Ahmed b. Halil en-Nasırî es-Salevî'nin *Kitabü'l-istikra li-ahbar düvelül-Mağribü'l-aksa* adlı tarihî ön safta gelirler. Fransız protektorasiyle F. edebiyatına Batının kalıpları girmeğe başlamış ve gitgide etkileri derinleşmiştir. Berber dilindeki eserler için bk. BERBER EDEBİYATI.

Güzel sanatlar: *Mimarlık*: F. ın geleneksel mimarisinin özelliği, XIV. yüzyıldan beri şekillerinin değişmemiş olması ve Cezayir ile Tunus anıtlarından çok Endülüs anıtlarına yaklaşan bir incelikte olmasıdır. Bugün sadece duvarları kalmış olan Merrakeş Elhamrası, ihtişam bakımından Gırnata (Granada) Elhamrası ile boy ölçüşürdü. Merrakeş'teki Şadîler sülâlesinin türbeleri ve minaresi yeşil çinilerle kaplı olan Kutubiyya camii, pek haklı bir şöhrete sahiptirler. F. şehinde XIV, XV ve XVI. yüzyıllardan kalma bir sıra cami ve medrese pek güzel yapılardır ve bunların en güzeli de bu İnaniyya camisidir.

F., sultan, başvezir ve zengin tüccar sarayları bakımından da zengindir. Bunların en güzelleri F., Miknes ve Merrakeş şehirlerindedir. XIV. Louis'yi taklit etmeye özenen Mulay İsmail'in Miknes'teki sarayının kalıntıları bile muhteşemdir. Şehirlerin, özellikle Miknes, Fas ve Rabat şehirlerinin kapıları da çok güzeldir. Rabat'ta bugün yalnız sütunları ve ünlü kulesi kalmış olan Hasan camii yüksek bir medeniyet derecesini gösterir.

Süsleme sanatları: Atlas bölgelerinin dağ köylüleri kaba desenli halılar dokurlardı. Fakat çok renkli olmalariyle Anadolu halılarını hatırlatan kenar yollu ve çiçek motifli bu halıların yapım merkezi Rabat olmuş olsa gerekir. XV. yüzyılda Suriye'nin silâh sanayii gerilemeye başladığı sırada F. ınki önem kazanmıştır. F. ın seramik sanatı da çok dikkat çekecek niteliktedir. Merrakeş'te XII. yüzyıldan kalma Murabıt minarelerinin frizleri mineli pişmiş toprak (*terra cotta*) tandır. XIII. yüzyıl başından itibaren Fas şehrinde çanak çömlek atelyeleri büyük faaliyet göstermiştir. XV. yüzyılda fayans dediğimiz emaye karolar duvar kaplama işlerinde çok kullanılmıştır. Evlerde kullanılan seramikler iki tipte toplanır: 1. Berberîlerin, çadırları içinde elle şekil verip güneşte kuruttukları, sonra kahve rengi veya kızıl toprak renginde boyayıp düz bir yüzeyde pişirdikleri çanak çömlekler: bu seramiklerin desenleri, en çok çizgiler ve geometri şekilleri gösterir; 2. Şehirlerde yapılan fayanslar, İran'da veya Fransa'nın Rouen şehrinde yapılanları hatırlatır. XII. yüzyıldan itibaren F. ın Mağribîler atelyelerinde sancak veya sanduka örtüsü olarak kullanılan zengin kumaşlar dokunmuştur. Bu sancaklardan birkaçı Madrid'in Armería silâh müzesinde saklanmaktadır.

FAS: Fayans kap

Tarih: *Eski Çağ*: henüz M. Ö. III. yüzyıl gibi erken bir çağda da ü l k e, kuzeyde Mağribîler, g ü n e y d e ş i m d i k i Berberîlerin babaları olan Getul'lerle iskân edilmiş bulunuyordu. Bunlar, Fenikeliler tarafından M. Ö. XI-III. yüzyıllar arasında kurulan şehirlerin medeniyetini benimsemişlerdir. Mağribîlerin Mavritanya (Mauritania) krallığı M. S. 40

FAS: Kilim

yılında Romalılarca ilhak edilmiştir. İmparator Claudius, M. S. 42 de Mauritania'nın batı kesimini Mauritania Tingitana adiyle bir Romalılar Fas'ı haline getirmiştir. 285 yılına doğru imparatorluk her nekadar sınırını dağlıların baskısiyle Loukkos'a kadar geri almış ise de, bırakılan topraklarda Roma medeniyeti devam etmiş ve Hıristiyanlık yayılmıştır. Vandallar, imparatorluk idaresini yıkmışlar, fakat Septem Fratres Ceuta (= Septe) Bizans tarafından tekrar zaptedilerek 534 - 709 yılları arasında Bizans yönetiminde kalmıştır.

Berberîler ve İslâmiyet: Bu bağımsızlık devrinden itibaren Batı Berberîleri Hıristiyan, Yahudileşmiş veya pagan da olsalar aynı karakterleri gösterirler ve geleneksel olarak üç kabile grupuna ayrılırlar: 1. Meşmûde'ler (Rif, Atlantik boyunca uzanan ovalar ve Büyük Atlas'ta yerleşmişlerdir); 2. Senhâce'ler (Deveci göçebeler); 3. Zenâte'ler (Doğu Fas göçebeleri).

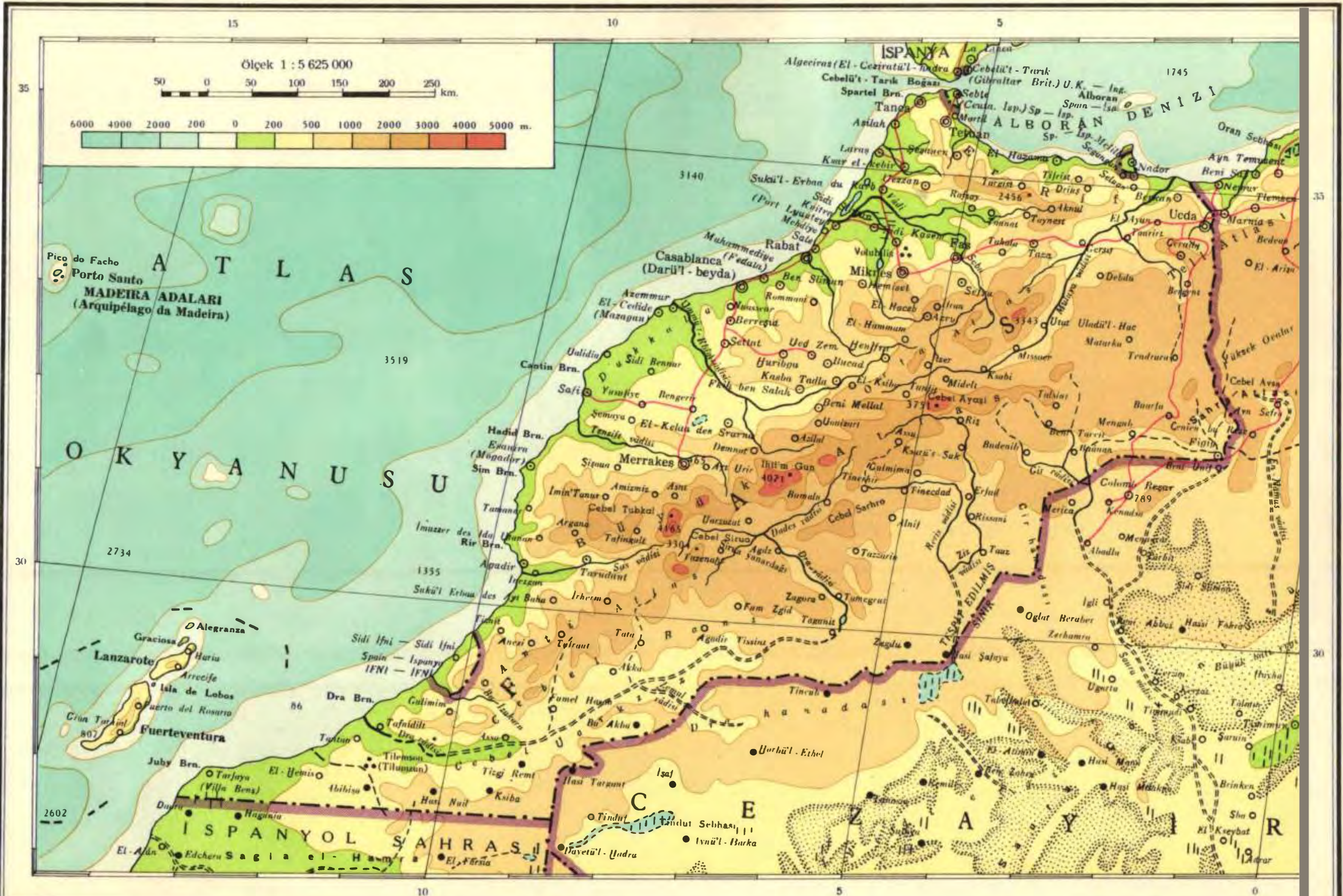
Berberîler, daima, demokratik hareketlerdeki meclis (cemâa) lere baş vururlar; geçici reislerin idaresinde yaşamışlarsa da, devamlı bir hükümdar hanedanına sahip olamamışlardır. İslâmiyeti buraya Kayravan şehrinin kurucusu Sidi Ukbe'nin orduları 684 - 685 yıllarında getirmiştir. Yurtları, Musa ibn Nuşeyr (aş. yu. 702 - 711) in komutasındaki Araplar tarafından fethedilmiş, ilk mühtediler de 711 de Tarık ibn Ziyâd'ın ordularına katılarak Endülüs'ün fethine yardım etmişlerdir. Fakat 739 da Berberîler Haricîliğe kapılarak isyan etmişlerdir. Batı Mağrib, Arapların siyasî dünyasından ayrılmakla beraber Arap kültürüne sadık kalmıştır. VIII. yüzyılda şerif I. İdris Kuzey Fas'ta İdrisî sülâlesini (IX - X. yüzyıllar), II. İdris Fas şehrini kurmuş, bunun mirasçıları ise ülkeyi paylaşmış ve böylece sülâle önemini kaybetmiştir. Karavan'lı Fatımî'lerin hizmetindeki bir general F. ı istilâ etmiş (917 - 918) ve son İdrisî'leri tahttan indirmiştir. Fakat ülke Sünniliği tekrar kabul etmiş, Senhâce ile Zenâte toplulukları arasında vuku bulan savaşın birbirinden ayırdığı birtakım Berberî cumhuriyetleri halinde yaşamıştır.

Büyük Berberî hanedanları: Çöl Senhâce'leri, Murabıt kardeşliği haline geldikten sonra Mağrib'in fethine başlamışlardır: başbuğları I. Yusuf ibn Taşfın Merrakeş'i (1062) kurmuştur; kendisine F. ülkesinin gerçek kurucusu gözü ile bakılır. Yusuf, 1069 da F. şehrini, 1083 te de Septe (Ceuta) şehrini aldıktan sonra İspanya'nın güneyini fethederek F. a ilhak etmiştir. Böylece Murabıt imparatorluğu (1061 - 1147) doğmuştur. Oğlu Ali ibn Yusuf (1106 - 1143) un idaresinde Endülüs medeniyeti F. ta yayılmıştır. F. şehrindeki Karaviyyin camii bu medeniyetin bir örneğidir. 1125 ten itibaren Atlas Meşmûdeleri arasında Muvahhid tarikatının kurucusu Muhammed ibn Tumert'in idaresinde bir ayaklanma baş göstermiştir. Bu zatın müridi ve selefi Abdülmümin (1130 - 1163) 1147 yılına doğru kendisini halife ilân ederek Murabıt'lar iktidarını yıkmış ve Muvahhid imparatorluğunu kurmuştur (1147 - 1269). F. şehri 1146 da, Merrakeş 1147 de zaptedildikten sonra Ifrikiye ve İspanya fethedilmiştir. Muvahhid'lerin saltanatı (1147 - 1269), Yakup Yusuf (1163 - 1184) un idaresinde kuvvetlenmiştir. Oğlu Ebû Yusuf Yakub el - Mansur (1184 - 1199) imparatorluğunu barış içinde idare etmiştir. Buna rağmen kuzeyde Hıristiyanların, doğuda da Murabıtlarla Arapların tehditleri belirmiştir. Hıristiyan tehlikesi Alarcos (1195) zaferiyle bir zaman için ortadan kaldırılmış; bundan daha önemli olan ikinci tehlike ise Gafsa (1187) zaferiyle ve Arapların kütle halinde ülkeden kovulmasiyle söndürülmüştür. Bundan sonra ülkede bir tepki halinde beliren koyu ilkeciliğin tesiriyle Murabıt'lara ait anıtlar yıktırılmış ve Endülüs sanatı kabul edilmiştir (Merrakeş'teki Kutubiyye camii). Kurtuba'lı bir kadı'nın oğlu olan filozof İbn. Rüşd, halife Yakub el - Mansur'a vezir olmuştur. Berberî F., İspanya ile bağlantısını sağlayan büyük bir donanma ile iktidarının zirvesine yükselmiş, sanat mamulleri Pisa'lı, Cenova'lı ve Venedik'li tüccarların rağbetini çekmiştir.

Gerileme devri: Bu altın çağdan sonra siyasî parçalanma ve anarşi ile gerileme başlamıştır. Bunun sebepleri iyice bilinmiyor. Bazılarına göre, Muvahhid'lerin Hilalî Arapları Atlantik ovalarına yerleştirmesi ve Araplaşmış Zenâte'lerin batıya doğru akın etmeleri Berberîlerde bir bozgun havası yaratmıştır. F. lı tarihçilere göre ise çöküntü sonraları belirmiş ve Avrupalı korsanlar yüzünden doğmuştur. F. birliği, halkının topyekûn Hıristiyanlara karşı giriştiği savaşla sağlanmıştır. Ülke uzun zamandan beri Araplaşmış olup Arapça ve Berberce konuşanlar arasında derin bir uyuşmazlık yoktur. Muvahhid'ler Muhammed en - Nâsır (1199 - 1213) ın Las Navas de Tolosa (1212) daki yenilgisi ile nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Taht verasetinin doğurduğu karışıklıklardan faydalanan Castilla kralı III. Fernando, F. a da müdahale etmiştir. Bu iç harpler sonucunda Ebû Yusuf Yakup, Merrakeş'i almış (1269) ve sultan olmuş (1269 - 1286), Merinî hanedanı (1269 - 1421) nı kurmuştur. Fakat onun ve haleflerinin hâkimiyeti ovalara münhasır kalmıştır. Muvahhid'ler 1420 - 1472 yıllarında Zanâte hanedanından olan Vattâsî'lerin vesayeti altında hüküm sürdükten sonra iktidarı büsbütün bu hanedana bırakmışlardır.

Murabıtlar ve Şerifî hanedanı: Portekizliler, gemilerini tehdit eden korsanlara karşı harekete geçerek 1415 te Septe'yi, 1471 de de Arzila ile Tanca'yı ve başka limanları zaptettiler. İspanyollar ise 1497 de Melilla'yı aldılar. Murabıtlar Avrupalılara karşı cihat ilân ettiler. Bu kargaşalıklardan faydalanan Şerifî hanedanından Saidî'ler (1554 - 1659) de 1554 yılında Vattasî'lerin yerine iktidara geçtiler. Şerif Muhammed eş - Şeyh 1541 de Santa Cruz'da Aguer'i zaptedince, Portekizliler işgal ettikleri limanların çoğunu bırakarak Tanca, Septe ve Mazagan'a çekilmişlerdi. Türkler Ce-

FAS
(MAĞRİBÜ'L-AKSA)

zayir'i zaptedince, eş - Şeyh bunlara karşı İspanyollarla ittifak etti. Türkler 1557 de eş - Şeyh'i öldürtmüşlerse de F. ın fethinden de vazgeçmişlerdir. Portekiz kralı 1578 de F. lılara karşı yaptığı Alcazar - Quivir savaşında ölünce, bu zafer F. ın itibarını geniş ölçüde yükseltmiştir. Ülke güneye doğru genişleyerek altın, tuz ve köle ticareti yolunu elinde tutmağa çalışmıştır (1591). İspanya'dan kaçan Müslüman mültecileri 1492 - 1609 yıllarında ve sonra da güneyden ithal edilen Zenciler F. ın etnolojik çehresini önemli ölçüde değiştirmiştir. Mansur'un ölümü ülkenin parçalanmasına sebep olmuştur. Kargaşalık XVIII. yüzyıla, hattâ Hasanî şerifleri (1660 - 1844) iktidarının sonuna kadar devam etmiş, merkezî hükûmet zayıflamıştır.

Fas'ın Avrupalılara açılışı: XIX. yüzyılın başlarında sultanın eğemenliği bütün ülkede kabul edilmekle beraber, ordu zayıf kalmıştır. F. ın o sıralarda ilhak edilmemiş olması, ancak Avrupalılar arasındaki rekabet sayesindedir. İngiltere 1760 ve 1765 te imzalanan anlaşmalarla F. ın ticaretine hakim olmuş ve Cebelüttarık'ın güneyinde zayıf bir ülkenin bulunmasını istemiştir. Bu arada öbür Avrupa devletleri de birçok imtiyazlar elde etmişlerdir. Mavlay Abdürrahman (1822 - 1859) ve halefi Muhammed ibn Abdürrahman (1859 - 1873) Fransa'ya ve İspanya'ya karşı harp açmışlarsa da, bu harpler F. için yenilgilerle sonuçlanmış ve orduyu yıpratmıştır. Ülke bir büyük ekonomik buhran içine düşmüş, F. lılar, Hıristiyanları limanlarından kovmayı düşünmüşler, Mavlay Abdülaziz ibn el - Hasan (1894 - 1908) Avrupalılara karşı dostane duygular beslediği için ülkede sevilmemiş, idaresine karşı birçok ayaklanmalar olmuştur.

Fransız idaresinde Fas: 1767 ve sonra 1863 te F. ile konsolosluk kurma ve yargılama yetkileri üzerinde anlaşmalar imzalamış ve 1880 Madrid anlaşmasiyle «en çok kayırılan devlet» haklarını İngiltere ve başka devletlerle paylaşmak zorunda kalmış olan Fransa, F. üzerindeki hâkimiyetini genişletmek istemiştir; bu maksatla önce F. hükûmetinden Cezayir - F. sınırında polis kordonu tesis etme hakkını elde etmiş, İtalya (1900) ve İngiltere (1904) nin F. tan vazgeçmelerini sağlamış, İspanya'yı da paylaşma vaadiyle susturmuş (1905) ise de, Almanya'nın muhalefeti ile karşılaşmıştır. İmparator II. Wilhelm, Tanca'da 1905 te sultanı Fransa'ya karşı desteklemiştir. 1906 Algeciras konferansı F. ı fiilen milletlerarası kontrola tabi tutmuştur. Bu arada Mareşal Lyautey'nin komutasındaki Fransız birlikleri F. ı işgale başlarken, Mavlay Hafız (1908 - 1912) millî duyguya dayanarak kardeşini tahttan indirmiş ve yerine geçmiştir. Fakat onun yaptığı anlaşmaları kabul etmek zorunda kalmış ve o da ayaklanmalar karşısında Fransızlara baş vurmuştur. Yine harekete geçen Almanya, Agadir'e bir harp gemisi göndermiş (1911), fakat sonunda Fransa ile anlaşmıştır. Bunun üzerine Fransa, 1912 de Mavlay Hafız'a himayesini kabul ettirmiştir. Fransa ile kuzeyde ve güneyde birer bölge sağlayan İspanya anlaşmışlar, Tanca ise milletlerarası bir idareye tabi tutulmuştur (1923 Paris antlaşması). Lyautey I. Dünya Harbinde Fransa'nın yardımına 37 tabur göndermişse de, geri kalan kuvvetleriyle birkaç ayaklanmayı ezmiştir. Böylece 1923 ten itibaren memleket içinde barışı sağlayan, öte yandan da geleneksel sultanlık idaresiyle Avrupalı siyasî ve iktisadî çevreleri bağdaştırarak ülkenin gençleşip kalkınmasını başaran Lyautey, Rif kesiminde şiddetli bir mukavemetle karşılaşmıştır. Burada Abdülkerim Fransızlara ve İspanyollara karşı bir ayaklanma çıkarmış ve İspanyol ordusu Anoual'de acı bir yenilgiye uğramıştır (1921). Ancak İspanya ile Fransa'nın ortak hareketi bu ayaklanmayı bastırabilmiştir (1926). Bundan sonra himaye (protektora) rejiminin yerine doğrudan doğruya Fransa idaresi geçmiştir. Sultan ancak dinî başkan olacak ve Paris'ten seçilecektir. Mavlay Hafız tahttan feragate zorlanmış ve yerine kardeşi Mavlay Yusuf (1912 - 1927) geçmiştir. 1929 iktisadî buhranı Algeciras antlaşmasından beri gümrük himayesi olmayan millî ekonomiyi sarsmıştır. Orta sınıf muhalefeti belirmiş, bir komünist partisi kurulmuş, 1934 te bir «Millî Hareket Komitesi» teşekkül etmiş ve tekrar protektora rejimine dönülmesini istemiştir. F. lılar arasında birbirlerine zıd cereyanlar belirmişse de, 1940 ta Fransa'nın Avrupa'da yenilgisinden doğan zaafı karşısında İspanya Tanca'yı işgal etmiş (1940 - 1945), F. partileri de bağımsızlık istemiştir. 1943 ve 1944 yıllarında Roosevelt ile görüşen V. Muhammed ibn Yusuf (1927 - 1961) Amerikalıların teşvikiyle ilk defa olarak Fransız genel valisinin kararlarına karşı direnmiş, halk bağımsızlık istemiştir. Fransızlar 1953 te sultanı tahtından indirip yerine Muhammed ibn Arafa'yı getirmişlerse de, suikastler, katliamlar karşısında Fransızlar, önce Korsika'ya, sonra da Madagaskar'a sürmüş oldukları V. Muhammed'i yine sultanlığa getirmek zorunda kalmışlardır (1955).

Bağımsız Fas: Bütün F. lılar V. Muhammed'in etrafında toplanmışlar, hükümdar önce Fransa'dan sonra İspanya'dan ülkesinin bağımsızlığını tanımalarını sağladıktan sonra, Tanca'nın milletlerarası statüsünü reddetmiştir (1956). Aynı yılda F. Birleşmiş Milletler Teşkilâtına kabul edilmiş ve 1957 de krallık olmuştur. Ülke sınırlarının çizilmesi için birtakım müzakerelere girişmişse de, bütün isteklerini yerine getirememiş, İspanya Tarfaya bölgesini terk etmiş, fakat İfni ve Büyük Çöl bölgesinde kalmıştır. İstiklâl Partisinin 1958 de ikiye bölünmesiyle politik güçlükler baş göstermiştir. Kralın yetkilerinin kısıtlanması bazılarınca istenmişse de, itibarı ölünceye kadar sarsılmamıştır. 1961 de yerine geçen oğlu II. Hasan yeni bir anayasa hazırlatmıştır. Sultan II. Hasan nisan 1968 de memleketimizi ziyaret etmiştir. Bk. İDRİSÎ'LER, MURABIT'LAR, MUVAHHID'LER, MERİNÎ'LER, VATTASÎ'LER, ŞERİFÎ'LER, SAİDÎ'LER, HASANÎ'LER.

FAS (Fr. Fés veya Fez), kuzeybatı Afrika'da, asıl adı Mağribü'l - Aksa olduğu halde genel olarak F. veya F. Sultanlığı diye andığımız ülkede, Rif bölgesi yakınındaki sıra tepelerle Orta Atlas platosu arasındaki Sais ovasında yer alan ve aynı adı taşıyan bir ilin merkezi. Nüfusu 249 000 (1966) olup bunun 15 800 ü gayrimüslimdir. Merkez Rabat'tan Cezayir'in merkezi Cezayir şehrine giden ve Tanca'dan gelen yolların kavşağında bulunan bu şehir, Zalağa dağı eteklerinde, Sebu vâdisinin bir kolu olan F. vadisinde ve üç ayrı bölüm halindedir. İdrisîler tarafından kurulan ve bu bölümlerin en eskisi olan El - Bâli, IX. yüzyılda Kurtube (Córdova) den ve Kayravan'dan akın eden göçmenler sayesinde gelişmeye başlamıştır. Ülkede hüküm sürmüş olan çeşitli hanedanların hepsi de burasını büyütüp güzelleştirmeyi gaye edinmişlerdir. F. Sultanlığının gerçek geleneksel merkezi olan El - Bâli, anıtsı kapılarla donatılmış yüksek surlarla çevrilidir. Şehrin merkezindeki Karaviyyin camiinin çevresinde sahaflar, kuyumcular, ıtriyatçılar, dokumacılar, kunduracılar, kazancılar, çömlekçiler, boyacılar ve sepiciler çarşıları vardır. Bunlar kuzey Afrika'nın en çeşitli ve en çalışkan zanaat merkezini meydana getirirler. El - Bâli'nin biraz yukarısındaki El - Cedidiye'de «Yeni Fas» bölümü 1276 da Merinî sultanları tarafından kurulmuştur. Bu bölüm

FAS ŞEHRİ: Genel görünüş

başlıca saraylardan, bahçelerden, kışlalardan, Müslüman ve Yahudi mahallelerinden oluşmuştur. Nihayet vadinin bütün yukarı tarafında, plato üzerinde, nüfusu ancak 15 000 kadar olan «Avrupalılar şehri» nde hükûmet daireleri, askerî garnizon binaları ve yeni mahalleler yer alır. F. ilinin nüfusu 840 000 dir.

F. şehrinin eski bölümünde İdrisîlerden pek az hatıra kalmıştır. Bununla birlikte Endülüslüler Camii ile Karaviyyin Camiinin çekirdekleri bu sülâle zamanında meydana getirilmiştir (859). 956 da büyültülen Karaviyyin camii, 1135 te Murabıtlar tarafından bir kere daha büyültülmüştür. XII. yüzyılda Merrakeş'i merkez yapan Muvahhidler F. şehrini ihmal etmişlerse de, XIII ve XIV. yüzyıllarda Merinîler devrinde F. yeniden parlamıştır, daha doğrusu bunlar eski şehir olan El-Bâli'yi bırakarak Fas el-Cedid'i kurmuşlar (1276), bu şehirde Büyük Cami ile Kızıl Camii yapmışlar, fakat Fas el-Bâli'yi de bütün bütün unutmamışlardır. 1341 de sultan Ebülhasan burada bir cami yaptırmış ve bu hanedan imar alanındaki cömertliğini özellikle Medresetü's-Sehrî (1321), El-Attarin (1323), Mesbahiye (1346) ve Bu İnaniyye (1350-1355) medreselerini yaptırarak göstermiştir. Büyük bir avlunun çevresinde sıralanan öğrenci odalarından, aynı zamanda dershane olarak da kullanılan büyük bir ibadet odasından ibaret bulunan ve İspanyol-Mağribî yaratıcı sanatının en mükemmel örnekleri olan bu medreselerin mimarîsinde büyük bir asalet ve süslenişinde ince bir zarafet göze çarpar. Bunların arasında Bu İnaniyye medresesi en ihtişamlı olanıdır. Bir minaresi de bulunan bu medrese bir cami niteliğindedir. Merinîler devrinden birkaç ev, bir kervansaray ve bir hamam kalmıştır. XVII-XIX. yüzyıllarda Şerifîler devrinde de şehri koruyan surlar ve saraylar yaptırılmıştır.

FAS ŞEHRİNDE PAZAR

FAS (Fransız) [Coğ.]: bk. FRANSIZ FASI.

FAS (İspanyol) [Coğ.]: bk. İSPANYOL FASI.

FAS MESELESİ, XX. yüzyıl başlarında Fransa'nın Fas hükûmeti ile olan münasebetlerine verilen ad. 16 ocak 1906 da açılan Algeciras k o n f e r a n s ı, milletlerarası bir mahiyet almış olan bu meseleyi çözmek için toplanmıştır. Bundan iki yıl önce, «Entente Cordiale» adı altında Fransa ile İngiltere arasında yapılan bir a n l a ş m a, Fransa'nın Fas'taki özel menfaatlerini desteklemek için İngiltere'nin yardımını sağlamıştı. Bu anlaşmaya dayanarak hareket eden Fransa, Fas sultanına bir ekonomi ve polis «ıslahatı» programı sununca, buna kızan Almanya imparatoru II. Wilhelm mart 1905 te Tanca (Tanger) ya gelerek Fransa'ya meydan okumuş, sultanın egemenliğinde ısrar etmiş ve ticaret bakımından «açık kapı» politikasının devamını istemiştir. Böylece doğan milletlerarası gerginlik, Almanya imparatorunun Amerika Birleşik Devletleri başkanı Theodore Roosevelt'ten bir milletlerarası konferansın toplanmasına önayak olmasını sağlayınca gevşemiş ve konferans 1906 da Algeciras (İspanya) ta toplanmıştır. Fakat Almanya'nın beslediği ümitler yerine gelmeyerek büyük devletlerden ancak Avusturya-Macaristan Almanya'yı desteklemiştir. İtalya, Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri Fransa'yı desteklemiştir. Algeciras'ta 7 nisan 1906 da imza lanan anlaşma, görünüşte Fransa'nın Fas'taki nüfuzunu sınırlamıştır. Fas'ın bağımsızlığını belirten anlaşma, Fas'ta devletlerin eşitliğini ilân etmiş ve orada çalışan Fransız ve İspanyol polis subaylarının İsviçre'li bir genel müfettişe tabi olacaklarını bildirmiştir. F. M. 1911 de yine alevlenmiş, Almanya Agadir'e *Panther* topçekerini göndermiş, bunun üzerine diplomatik bir buhran başlamış, nihayet 4 kasım 1911 de Fransa ile Almanya bu meselede bir anlaşmaya vararak, Fransa, Fas protektorasını muhafaza etmiş, buna karşılık Kongo'da Almanya'ya taviz vermiştir. F. M. ve onu çözen konferansların asıl önemi, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinin 1914 te yaptıkları gibi, Fransa'yı diplomatik yönden desteklemelerindedir. Böylece F. M. ne I. Dünya Harbının bir peşrevi gözü ile bakılabilir. Bk. ALGECIRAS BAĞITI.

FAS MUSİKİSİ, Mağrip musikisi (b. bk.) nin batı dalı sayılan sanat musikisi. Fas'ın Emevîlere geçtiği VIII. yüzyıl başında gelişmeye başlayarak özellikle Endülüs musikisinin etkisinde kalmıştır. XI. yüzyılda Murabıtların ve XII. yüzyılda Muvahhidlerin musikiyi yasaklayıp çalgıları yok etmeleriyle başlayan duraklama kısa sürmüş, Merinîlerin hüküm sürdüğü XIII. yüzyılda musiki en parlak günlerini yaşamıştır. İspanya'daki Müslümanların XIII. yüzyıldan başlayarak Mağrib'e göçmeleri, bu arada Valencia'dakilerin 1526 da Fas'a yerleşmeleriyle Endülüs musikisinin etkisi artmış, Cezayir'e kadar bütün Arap ülkelerinin Osmanlı

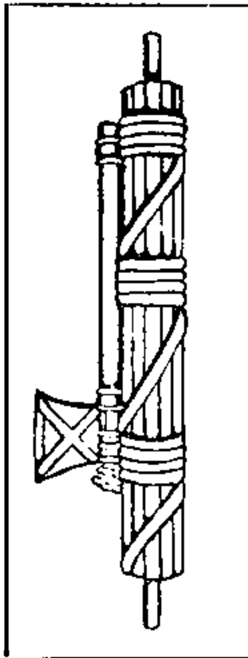
imparatorluğuna katılmasiyle buralara Türk musikisinin yerleşmesine karşılık Fas'ın Türk etkisi dışında kalması dolayısiyle F. M Endülüs musikisinin tek varisi durumuna geçmiştir. XVII - XIX. yüzyıllarda gerileyen, repertuvar, makam ve gelenekleri gitgide unutulan bu musiki, Fransa Egitim Bakanlığının 1927 de başlayan çalışmalariyle incelenerek canlandırılmış, 1930 da Rabat'ta bir konservatuvar açılmış, İbnü'l - Hatib (ölm. 1374), Abdurrahman el - Fasî (aş. yu. 1650), Muhammed el - Bu İsamî (ölm. 1690) ve Muhammed b. et - Tayyib el - Alemî (ölm. 1721) nin nazariyat kitapları İngilizce çevirileriyle birlikte 1933 te H. G. Farmer tarafından yayımlanmıştır. Bugye (taksim), tuşiye (peşrev), basît (3 vuruşlu), kaim ve nusf (4 vuruşlu), kuddam (saz semaisi) ve darc (sinkoplu 8/8 lik yürük) dan oluşma klasik neube (fasıl), ayrıca makam ve usulleri Erlanger (b. bk.) ın kitabında tesbit edilmiştir. Bu sanat musikisinin dışında Fas'ta yerli Berber musikisi (bk. BERBER EDEBİYATI) de vardır.

FASA (Coğ.): bk. FESA.

FASANO [*fazano*]: 1. İtalya'nın Brindisi ilinde, kıyıya yakın bir şehir. Nüfusu 21 900 (1945) dür. Üzüm ve zeytin yetiştirir. F. ile Via Appia üzerindeki Monopoli arasında Egnatia (Gnathia) nın kalıntıları bulunur.

2. Garda gölü kenarında, Gardone rivierasına ait bir plaj.

FASCES [*faskes*], eski Roma'da, önceleri Cumhuriyetin yetkili baş memurlarının, sonraları da imparatorların önlerinde giden lictor (b. bk.) ların sol omuzlarında taşıdığı, kırmızı bir şeritle birbirine bağlanmış çubuklar destesi. Bu çubuklar huş ağacı veya kara ağaçtan yapılır, ortasına ağzı dışarı bakan bir balta bağlanırdı. F. in çubuk sayısı memurun derecesine göre değişikti; konsüllerin F. i 12 çubuklu, praetorlarınki ise 6 çubuklu idi. M. Ö. 508 de Valerius Publicola, konsüllerin Roma'da hayat ve ölüm üzerinde artık hüküm sahibi olmadıkları gerekçesiyle şehirde balta taşınmasını yasaklamıştır. Balta, ancak önü sıra 24 lictor'un yürüdüğü ve bir o kadar da F. in taşındığı diktatörlere mahsus bir işaretti.

FASCES

FASCH [*faş*], **Johann Friedrich** (1688 - 1758), Alman bestecisi. Buttelstedt (Weimar) te doğmuş, Zerbst'te ölmüştür. Aletli musiki alanında kantat, süit, trisonat ve konçerto gibi önemli eserler bestelemiştir. Oğlu **Karl F.** (1736 - 1800), Zerbst'te doğmuş, Berlin'de ölmüştür. 1792 de Berlin Şan Akademisini kurmuştur.

FASCHING [*faşiŋ*], Almanya'da Fastnacht (Perhiz arifesi), Avusturya'da ise F. diye anılan bir halk şenliği, apukurya. Hıristiyanların Kül Çarşambası (Alm. Aschermittwoch, Fr. Mercredi des Cendres, İng. Ash Wednesday) dedikleri yortu gününden önceki perşembeden başlayan haftanın son üç gününü veya bütün bu haftayı kapsar. Bu süre içinde bol bol yenilip içilir, gülünç veya korkunç çeşitli kılıklara girilir, maske takılarak neşeli alaylar halinde sokaklarda dolaşılırdı. Bu alaylar Orta Çağda bütün Alman şehirlerinde, özellikle Mainz ve Speyer'de şehir ileri gelenleri ve esnaf loncaları tarafından tertiplenirdi. Wolfram'ın *Parzival* adlı romanında ilk olarak F. den söz edilir. Köln'de yapılmış olduğunu belirten en eski belge 1234 tarihlidir. Barok çağından sonra yavaş yavaş karnaval şeklini almıştır. Köy ve kasabalarda delikanlılar yumurta ve sucuk toplayarak birlikte yerler. Bu arada kılık değiştirilmesi, özellikle hayvan kılıklarına girilmesi de âdet olmuştur. Yoldan geçenler kırbaç ve değneklerle dövülür, üzerlerine su dökülür, is sürülür. Davul, teneke çalınarak, kırbaç şaklatarak, kaynana zırıltısı çevrilerek gürültü yapılır.

Başka milletlerde de benzer adetlere rastlanır. F. âdetleri, çok eski çağların bahar törelerinin değişmiş şekilleri olarak izah edilmektedir. Kılık değiştirmek ve gürültü yapmakla kötü ruhların, kış cinlerinin ürkütülmesine çalışılır. «Bereket kamışı» ile dövmek, su ile ıslatmak, bolluk ve bereket getirmek amacını güder.

Yakın zamanlara kadar Istanbul Hıristiyanlarınca çok parlak şenlikler halinde kutlanan, Beyoğlu semtini yerinden oynatan apukurya haftası eğlenceleri, özellikle Ahmet Rasim ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın kalemiyle anlatılmıştır.

F. in bugünkü şekli için bk. KARNAVAL.

FASCI [*faşi*] [İta. *fascio* (= demet, birlik) nun çoğulu], gündeliklerin azlığı ve çocukların maden ocaklarında çalıştırılması yüzünden çıkan 1893 ayaklanmasından sonra Sicilya'da kurulan sosyalist eğilimli tarım ve maden işçileri teşekkülleri (Fasci dei Lavoratori) nin kısa adı. Bu hareket Crispi tarafından kuvvetle bastırılmıştır. Mussolini, rejiminin adını bu kelimeden almıştır. Bk. FAŞİZM.

FASCIA (Anat.): bk. AKZAR.

FASET veya FASETA (Fr. Fassette), XV. yüzyılda kullanılan, ön tarafı açık ve mide üstüne rastlayan yeri kapalı kadın korsajı. Göğsü belden yukarıya doğru kaldırıp dik ve sıkı tutmaya yarayan bir çeşit yumuşak korsedir.

FASIL (Ar. *fasl* = bölüm, ayırım, zaman bölümü): 1. Dindışı Türk sanat musikisinde bir defada çalınan ve aynı makam (b. bk.) dan olan parçaların tümü. Tür, sayı ve sıralanışları gelenekle tesbit edilmiştir: Bir giriş taksiminden sonra bir peşrev, bir kâr, iki beste, bir ağır semai, birkaç (ortalama 8 - 10) şarkı, birer yürük semai ile saz semaisi ve istenirse bir veya birkaç oyun havası (longa, sirto, mandra v. b.) bir F. meydana getirir. F. lar makamlarına göre rast faslı, nihavend faslı v. b. olarak adlandırılır. F. lar XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri notaya alınarak Udî Şamlı Selim, Udî Arşak Çömlekçiyan, Udî Onnik Zadoryan, Udî Şamlı İskender Kutmanî ve son yıllarda Istanbul Belediye Konservatuvarınca yayımlanmıştır.

2. Aynı makamda birer peşrev ile saz semaisinden veya iki beste ile birer ağır ve yürük semaiden ibaret eser takımı. Sadece çalgılar için olan peşrev ve saz semaisinden meydana gelene *sazende faslı*, çalgı ve okuyucular için olan beste ve semailerden meydana gelenine ise *hanende faslı* denir. Meselâ Hamamîzade Dede Efendi'nin hicaz - buselik faslı, biri remel, öteki aksak fahte usulündeki iki beste ile birer ağır ve yürük semaiden meydana gelmiştir.

3. Dindışı Türk sanat musikisi konseri. Hanendelerin küme (koro) halinde katılması halinde *küme faslı* adını alır. Mehter musikisindeki karşılığı nevbet (b. bk.) tir.

4. Türk sanat musikisi eserlerinin notalarını veya sadece sözlerini bir araya getiren mecmua (dergi) ların ayrı bir makama ayrılmış bölümlerinden her biri. İlki genellikle fasl-ı rast başlığını taşır.

5. Dindışı Türk sanat musikisinde çalıcı ve okuyucu topluluğu. Tam adı *fasıl heyeti*'dir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı sarayında Muzıka-i Hümayun sanatçıları batı çalgılarından yararlanarak bir *fasl-ı cedîd* kurmuşlar, dolayısiyle geleneksel takımı *fasl-ı atîk* olarak adlandırmışlardır. — G. O.

FÂSÎ, el-Muhammed b. Ahmet b. Ali Ebü't-Tayyib Takieddin el-Mekkî el-Malikî el-Hazravî (1373-1429), Arap tarihçisi. Mekke'de doğmuş, orada ölmüştür. Medine'de 6 yıllık ikameti dışında bütün hayatını Mekke'de geçirmiştir. 1395 te Kahire, Şam, Kudüs ve Yemen'de inceleme gezileri yapmıştır. 1405 te Mekke kadısı olmuş, 1412 de müderrislik yapmış, 1425 te kör olduğu için kadılığı bırakmağa mecbur olmuş, isteği üzerine Kahire'nin Mâlikî müftüsü kendisine kadılık yapabileceğine dair bir belge vermiştir. İki yıl sonra tekrar görevinden uzaklaştırılmıştır.

Yazılarında memleketin tarihini ele almış, 1314 te Mekke'de basılmış olan topografya ve biyografya ile ilgili bir eser yazmıştır. Buna ek olarak yazdığı eserden sonradan iki özet çıkarmıştır. İkinci özetin 2. baskısındaki çeşitli parçalar, Wüstenfeld tarafından *Chroniken der Stadt Mekka* (Mekke şehri vekayinameleri) da yayımlanmıştır.

FASİH AHMET DEDE (ölm. 1699), Türk hattatı ve divan şairi. Mevlevî dervişi idi. Dukakinoğlu ailesinden gelen F. A., Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşanın hazine kâtipliğinde bulunmuştur. Tâlik hattı ile yazmış ve bu yazı üzerine dersler vermiştir. İçinde Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri bulunan bir divanı vardır. *Münazara-i Gül ve Mül* (Gül ile şarabın konuşması), *Hüsrev ve Şirin*, *Behiştâbat* ve *Tembeküname* başlıca eserlerindendir.

FASİHÎ, Ali bin Ebû Zeyd (ölm 1122), Arap edebiyatçısı ve dilcisi. Esterâbad'da doğmuş, Bağdad'da ölmüştür. Çoğunlukla öğrencilerine Sa'leb'in *El-Fasih* adlı kitabını okuttuğu için kendisine F. lâkabı verilmiştir.

Yaşı hayli ilerlemiş olduğu halde Abdülfâhir Cürcanî'den nahiv öğrenmiştir. Sonraları Bağdad'a gelerek Nizamiye medresesinde uzun zaman edebiyat öğretmenliği yapmıştır. Bu sırada kendisi Şiîlikle itham olunmuş ve bu yüzden adı geçen medresedeki öğretmenliğinden azledilmiştir. Fakat öğrencileri, yerine tayin olunan öğretmenin derslerine girmeyip F. nin evine ders almaya gitmişlerdir.

FÂSİK (= günahkâr), büyük bir günah işleyen kişiden başka, şeriat hükümlerine uymamayı âdet edinmiş olanlara da verilen ad.

F. ın tanıklığı geçerli sayılmaz. Yalnız dini bütün ve ahlâkı sağlam olanlar tanıklık edebilir. Bu sebeple, bütün sözleşmelerde (nikâh dahil) iyi şöhretli kimselerin şahit olarak hazır bulundurulması âdet olmuştur.

Şafiîlere ve bazı Hanbelîlere göre bir kız veya kadını evlendiren en yakın akraba (veli) nikâhın kıyılması arasında F. ise, nikâh geçerli olmaz. Bundan dolayı bazı Şafiî çevrelerinde nikâhın kıyılmasından evvel velinin iman tazelemesi âdettir.

FASİYES (Fr. Faciès < Lat. *facies* = dış görünüş, çehre; 1840 ta İsviçreli jeolog Gressly tarafından kullanılmış bir terim), aynı jeoloji devrinde meydana gelmiş bir stratigrafik birliği teşkil eden taş ve tabakalarla bunların içindeki fosillerin ve türlü şartların bu tabakalara verdiği özelliği belirten kavram. Tabakaların meydana gelişinde, birikme ve tortulanmalarında, türlü şartların etkisi altında çeşitlilik bulunduğu için F., yani dış görünüş bakımından da bunlarda farklılık olmuştur. Bu tabakalar, meydana geldikleri yerde ve sırada, orada geçmiş bulunan mevziî coğrafya olaylarını ortaya koymaları bakımından faydalıdır. Ancak, F. kavramı çok geniş anlamlı, biraz da müphemdir. Bununla beraber, tabakaların meydana geldıkleri sıradaki coğrafî şartları, olayları gösterebilirler. Umumiyetle deniz F. i, göl F. i, kara F. i çeşitleri kabul edildiği gibi, deniz F. inde de bir ayırma yapılarak kıyı F. i, sığ deniz F. i (neritik F.), açık deniz F. i (pelajik F.), derin deniz F. i (abisal F.) bölümleri de göz önüne alınmıştır.

FASSA VADİSİ (İta. val di Fassa), güney Tirol dolomitlerinde, Adige-Etsch'in ayağı olan Avisio ırmağı vadisinin en yüksek basamağına verilen ad. Bu bölgenin başlıca kasabaları Vigo di Fassa, Campitello ve Canazei'dir. Burada konuşulan Ladin (Reto-romans) dili İtalyancanın baskısı altında gittikçe gerilemektedir. Avisio'nun ikinci basamağı Moena'da başlar ve *val di Fiemme* adını alır. Üçüncü basamak ise *val di Cembra* adiyle anılır. Bu son iki bölgede yalnız İtalyanca konuşulur.

FASSAİT (Fr. Fassaïte < *Fassa,* yer adı) [Miner.], Tyrol bölgesinde, metamorfik bir kalker içinde bulunan ojit cinsinden bir piroksen çeşidi.

FASTI (Lat. *fasti dies* = izinli günler), eski Roma'da Pontifex adındaki yüksek rahipler kurulunun devlet ve mahkeme işlerinin görülmesine izin verdikleri günler. Bunun karşıtı olan izinsiz günlere *nefasti dies* denirdi. Bu izinli günlerin listesi, ilk olarak, sözde M. Ö. 304 yılında yayımlanmış olup yavaş yavaş bütün yortu ve bayram günlerini kapsayan Roma takvimini meydana getirmiştir. Yılın başta gelen devlet görevlilerinin adlarının takvime katılmasiyle F. adı, belli başlı sivil memurlarla rahiplerin bir listesi anlamını kazanmıştır (F. consulares). F. ler, önemli tarih belgeleri olarak imparator Augustus tarafından Pontifex'lerin çalıştığı dairenin kapısına asılmıştır; XVI. yüzyıldan beri de Capitol'deki Conservatorlar sarayında teşhir edilmesi âdet olmuştur.

FASTNACHTSPIELE [*fastnahtşpîle*] (Apukurya oyunları), Hıristiyanların Büyük Perhize girmezden önce Fasching (b. bk.) haftası içinde eskiden tertipledikleri halk temsilleri. Kaba saba nükteler ve müstehcen sözlerle dolu kısa sahneler halinde günlük hayatın kişilerini ve olaylarını temsil etme geleneğinden doğan bu oyunlar, ilk olarak XV. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştır. Sonraları bu oyunlar yayılmış, politika ve din konularının katılmasiyle daha geniş yığınları ilgilendirecek bir duruma gelmiştir. Edebî fıkralarla kaba ve gülünç hikâyelerin de dramatize edilerek oynandığı çokça görülmüştür. Bugün elde bulunan 150 kadar F. nin çoğu Nürnberg asıllı olmakla beraber bu tür bütün Almanya ve İsviçre'ye yayılmıştır. F. yazarları arasında Hans Rosenblüt, Hans Folz, Hans Sachs en başta gelenlerdir. XVII. yüzyıldan sonra bu tür ortadan kalkmıştır.

FASTNET [*fasnet* veya *fastnit*] (İng. Fastnet Rock), İrlanda'nın güneybatısında bir adacık. F. te bir deniz feneri vardır.

FASTOSO (İta. *fasto* = şatafat), musiki eserinin şatafatlı seslendirileceğini gösteren bir terim. Fastosamente (= şatafatlı olarak) biçiminde de kullanılır.

FASTOV, Ukrayna'da, Kiev'in güneybatısında bir şehir. Nüfusu 30 000 dir. Karayolları ile demiryollarının kavşak noktasıdır.

FASTRADE (ölm. 794), Büyük Karl'ın üçüncü eşi. Frankfurt'ta ölmüştür. Karl ile 783 te evlenmiş ve ondan iki kızı olmuştur.

FASULYE (Phaseolus vulgaris L.), Baklagiller (Leguminosae) familyasının örneği olan bir bitki.

Amerika'nın keşfinden önce Eski Dünya'da F. bilinmezdi. Ancak 1500 yılından sonradır ki, menşeleri Amerika olan F. çeşitleri tarif edilmeğe başlanmıştır.

Beyaz insanlar Amerika'yı buldukları zaman kızıl derililerin F. yi mısır gibi yemeklerinde kullandıklarını görmüşlerdir. Mısırda nişasta fazla, protein azdır. F. de ise protein fazla, nişasta az bulunur. Orta Amerika'nın kızıl derilileri pek az et yediklerinden protein ve nişasta ihtiyaçlarını bu iki sebzeyi birleştirerek hazırladıkları *sukkutaş* yemeği ile sağlamaktadırlar.

F. nin asıl önemi ve ekonomik değeri, yeşil ve toplanma olgunluğunda bulunan kapçık (kabuk) lı şeklindedir. Kapçık, kesitlerine göre, yassı, yassı oval, yuvarlak oval ve yuvarlak biçimlerde olur. F. nin bazı çeşitleri kılçıksız, bazıları kılçıklıdır. Kılçıksız çeşitler arasında arasıra kılçıklıların bulunması, yabancı (spontan) döllenmeden ötürüdür, yani kılçıklı çeşitlerle kılçıksız çeşitlerin döllenmeleri sonucudur.

Tohumlar: Böbrek, F., silindir ve yumurta şekillerinde olmak üzere 4 grupta toplanır. Her F. meyvası içinde 4 - 10 tohum vardır. 1 kg tohum, çeşidine göre 1 000 - 6 000 tohum kapsar; 1 000 tohumun ağırlığı bodur F. ile sırık F. lerinde 150 ile 1 000 gr arasında oynar.

Tohumlarda renk: Beyazdan sarımtırak, yeşilimtırak, kahve rengi, kırmızı, mor ve siyaha kadar değişik renklerde tohum vardır. Renkler düz veya damarlı da olabilir.

Çiçek: Kelebek çiçeklerde olduğu gibidir, yani taç yaprakları bir bayrak, iki kanatçık ve bir de kapçıktan oluşmuştur. Rengi beyazdan menekşeye kadar gider. Çiçekler tek veya ikişer olarak yaprak sapının koltuklarında bulunur veya çiçek salkımı şeklinde birleşmiştir. Çiçeklerin açılması aşağıdan başlar ve normal hava şartları altında 10 - 20 gün sürer.

Toprak: Hafif, kumlu, tınlı topraklardan başlayarak ağır, killi topraklara kadar her tip toprakta F. yetişir. Bununla beraber kumlu, tınlı, hafif nemli toprakları daha çok sever.

F A S U L Y E

Çeşitler: Sırık F. si ve bodur F. olmak üzere başlıca iki grupa ayrılır. Sırık F. leri ayşekadın, barbunya, şeker, ferasetsiz adlı çeşitlere ayrılır. Bodur F. ler içinde sarı F. meşhurdur.

İklim: F. sıcak mevsim bitkisidir. Sert havalardan hoşlanmaz. Sıcaklık 0° C den aşağı düşünce F. donar. Bu sebeple, F. yi don tehlikesi geçtikten sonra ekmelidir.

Ekim ve bakım: Yerine göre şubat - nisan sonuna kadar ekilir. Yurdumuzda F. iki şekilde ekilir: Sıra usulü, ocak usulü.

Sıra usulünde ekim: Güzün dönüm başına 3 - 4 ton çiftlik gübresi verdikten sonra toprak bellenir, tırmıklanır ve dikdörtgen biçimde parseller hazırlanır. Parseller birbirinden 60 cm genişliğinde yollarla ayrılır. Bunların içinde birbirinden 50 - 60 cm aralıkla birçok sıralar meydana getirilir. Bu sıralar (çizgiler) üzerine 25 - 30 cm aralıkla fide kazıklariyle üçer F. tohumu 2 - 4 cm derinliğe gömülür.

Ocak usulünde ekim: Parseller yukarıda olduğu gibi hazırlanır. Dikdörtgen parseller üzerinde birbirinden 70 - 80 cm aralıkla çizgiler açılır. Parseller birbirinden 60 cm genişlikte yollarla ayrılır. Sıralar üzerinde 25 - 30 cm aralıkla 10 cm çapında ve 2 - 4 cm derinlikte ocaklar yapılır ve içine harç konarak toprakla güzelce karıştırılır. Her ocağa 3 - 4 tohum düşmek üzere toprağın tipine göre 2 - 4 cm derine gömülür.

Bodur F. lerde sıralar 40 cm aralıkla açılır ve 30 cm aralıkla ekilir. 1 dönüme sırık F. lerinde 10 kg, bodur F. lerde 15 kg tohum gider. F. sülükleri görülmeğe başlayınca her 50 cm de bir herek (sırık) dikilir. Herekler 2 - 3 m uzunlukta olup uçları 30 - 40 cm derine sokulur.

Toplaması ve verimi: F. ler, normal boylarının 2/3 nü bulunca saplarından koparılır. 1 dönümden bodur F. lerden 800 - 1 800 kg, sırık F. lerden 1 700 - 2 400 kg F. alınır.

Hekimlik bakımından değeri: Taze F. kapçıklarından yapılan çayı, birçok Alman doktorları, vücutta su toplanmasına, kandaki şekere, böbrek hastalıklarına karşı önemle salık verirler. Sicilya adasında F. çiçeklerinden hazırlanan çay, böbrek rahatsızlıklariyle eklem iltihaplarında kullanılır. Bu çayın siyatiğe, romatizmaya, mesane rahatsızlıklarına da iyi geldiği söylenir. — N. O.

FAŞER, El (Arapça: Al - Fâşar), Sudan'da bir şehir. El Faşer dağının güney eteklerindeki Darfur'un başşehridir. Nüfusu 26 200 dür. Darfur sultanlarının eski başşehri ve bir tarım pazarıdır.

FAŞİZM (İta. Fascismo), I. Dünya Harbinden sonra İtalya'da meydana gelmiş olan totaliter (bk. TOTALİTARİZM) amaçlı, keyfî ve hiyerarşik bir yönetim yapısında, liberal, demokratik ve parlamentocu sistemlere karşı eğilimde, sosyal demokratlıkla komünizme tam karşı cephede, esasta ve gayede tek partili devletçiliğe yönelen, milliyetçi ve sosyal devrimci bir siyasî hareket. F. özellikle F. aleyhtarları için, çeşitli milletlerde beliren milliyetçi ve totaliter hareketlerdir. Buna göre F., Almanların *Nationalsozialismus* (nazilik) unu, İspanyolların *Falangismo*'sunu, Arjantinlilerin *Peronismo*'sunu içine alır. F. in çökmesinden sonra bazan açık bazan da gizli çabalarla Faşist sistemi yeniden canlandırmaya çalışan siyasî hareketlere Neo - F. (yeni F.) adı verilir. Dar anlamda F., Mussolini (b. bk.) tara-

fından 1922 de İtalya'da iktidar mevkiine getirilip 1943 e kadar tutunan devlet görüşü ve devlet düzeni olarak kullanılır.

Doğuşu: F. kelimesi, İta. *fascio* (aslı Lat. *fasces*, bk. FASCES) dan türetilmiştir; mecazî anlamı «siyasî birlik» tir. Daha 1890 tarihlerinde Sicilya'lı tarım işçilerinin teşkil ettiği toprak - devrimci birlikler, *fasci rivoluzionari* adını almıştı. Mussolini 1915 te *fascio* kelimesini «müdahaleciler» anlamına kabul etmişti: bunlar İtalya'nın *Entente* (Müttefikler, yani İngiltere, Fransa, Rusya) safında harbe katılmasını istiyorlardı. 1917 de millet meclisi ve senatoda, *disfatisti* (bozguncular) ye karşı gelmek üzere parlamento üyeleri *fascio*'su kurulmuştur. İtalya'nın harp amaçlarının Paris barış antlaşmalarında gereğince yerine getirilmeyişine karşı protesto olarak Mussolini 1919 da Milano'da 40 arkadaşiyle birlikte ilk *Fascio di Combattimento* (= Savaş birliği) yu kurdu. 1919 da yapılan meclis seçimlerinde Faşistlerin listesi ancak 4 000 oy kazanabilmişti. Bu sırada İtalyan komünistlerinin artan faaliyeti, Faşist hareketin'n şiddetli tepkilerine ve böylece daha güçlenmesine yol açmıştır. F., Eski Muharipler (*Camice nere* = Kara gömlekliler) in bir savunma birliği halinde yeniden teşkilâtlandı. Bu birlik, demokrat-parlamentocu hükûmetler (Giolitti, Bonomi, Facta) in gevşekliği karşısında komünistlerin yıldırma hareketlerine kendi yıldırma hareketleriyle mukabele etti. 1921 seçimlerinde Faşist Partisi 38 temsilci ile meclise girdi. Burjuva (orta sınıf) partilerinin, Mussolini'nin bir karma hükûmete katılması için sarf ettikleri gayretler boşa çıktı. 1922 yılında Napoli'de toplanan Faşist Partisi kongresinde, Mussolini hükûmet darbesine karar vermiş, 28 ekim 1922 de de 40 000 kara gömleklinin katıldığı «Roma üzerine yürüyüş» şeklinde bu kararı yerine getirmiştir. Facta kabinesi çekildi, kral da Mussolini'yi yeni hükûmeti kurmakla görevlendirdi. Ancak, bununla F. iktidarı tam olarak ele almış olmadı. Mussolini'nin başbakan olmasına rağmen F. azınlıkta idi. Fakat zaman geçtikçe bu azınlık, teşkilâtının propagandası, kuvvetini amansız bir şekilde kullanması ve yıldırma hareketleri sayesinde devleti büsbütün ele geçirmeyi başardı. Meclis ve senatoda ilk zamanlarda burjuva ve sosyalist partilerinin güçlü bir muhalefeti kalmıştı (Aventin'ciler). Sosyalist milletvekili Matteotti'nin Faşist terroristleri tarafından öldürülmesi 1924 yazında Faşist rejimi ağır bir buhrana götürdü. Bundan sonra muhalefet parlamentodan uzak kaldı. 1926 da Mussolini, parlamento çalışmalarına bu yoldan engel olmak isteyen muhalefet milletvekilleri ve senatörlerinin mandasını hükümsüz ilân ettirdi. Bunun üzerine İtalyan devleti, krallığın muhafaza edilip 1848 anayasasının resmen yürürlükte kalmasına rağmen, temelden Faşist görüşe göre yeniden teşkilâtlandırıldı.

Siyasî fikirler: F. in ideolojik - politik sistemine çeşitli fikirler bir arada etkili olmuştur. F. in bünyesine aldığı bu fikirler şunlardır: 1. 1910 dan beri Federzoni'nin liderliğinde kendi yolunda gelişmiş olan İtalyan milliyetçiliği fikirleri; «Sacro egoismo» (Kutsal bencillik) fikrine bağlı milliyetçilik hareketi, İtalyanın 1915 te harbe katılmasına asıl zemini hazırlamıştır; İtalya'nın harp amaçları için 1922 de bu milliyetçiler zafere ulaşan Faşistlerle birleşmiş ve çok geçmeden bunlarla kaynaşmışlardır. Esas itibariyle benimsediği milliyetçi prensiplere dayanan F., Alman ve Sloven azınlıklara karşı şiddetli bir İtalyanlaştırma politikası izlemiştir; yine aynı prensiplere dayanarak, İtalya dışında Fransa, Tunus ve Güney Amerika'da yaşayan İtalyanlarla sıkı bir ilişki kurmuştur; yine aynı prensipler, 1924 te Fiume'nin ilhakını ve bundan İtalya ile Yugoslavya arasında doğan gerginliği açıklar. 2. F., İtalyan emperyalizminin önce Crispi tarafından geliştirilen fikirlerini benimsemiş ve eski Roma geleneklerini canlandırmağa çalışmıştır. İtalya'nın uzun süren politik ayrılığı ve güçsüzlüğü bir çeşit aşırı emperyalizm doğurmuş ve F., İtalya'yı başta gelen büyük devlet haline getirmeğe çalışmış, ancak bu çabasında, tabiî temellere dayanan bir İtalyan dünya politikasının mevcut olmadığı gerçeğini hesaba katmamıştır. 3. İtalyan geleneklerine aykırı olarak, devleti başlıca manevî ve ahlâkî değer sayan tam bir devletçilik (étatisme). Hegel'in devlet *ethik*'i F. in politik fikir yapısına derinden tesir etmişse de, Nietzsche, Pareto ve Sorel'in bu yoldaki etkileri daha da kuvvetli olmuştur. Nietszche'nin etkisiyle F., insanların gelişmesinde başlıca faktörün «Wille zur Macht» (iktidar isteği) olduğuna inanmıştır. Pareto'ya dayanarak da F., halk topluluklarının, büyük adamlar, yani politik bir elit tarafından kademeli ve otoriter bir yönetim altında güdülmeğe muhtaç olduğunu ileri sürmüş ve bu elitin Faşist Partisi içinde yetiştirileceğine işaret etmiştir. Sorel'den ise, F. «doğrudan doğruya yapılacak etki» (azione diretta) fikrini, politik varlığı yaratan ve şekillendiren prensip olarak almıştır. Bu ana fikirlerden, çok geniş yetkilere sahip olan bir Stato totalitario (totaliter devlet) fikri gelişmiş ve Mussolini'ye *Duce* (lider) ve *Capo del Governo* (hükûmet başı) olarak diktatörlüğe pek yakın bir iktidar tanınmış, fertler ise ancak devlet düzeninin organı olarak değerlendirilmiştir. Böylece, kişi hürriyetinin dayandığı haklar, özel olarak toplanma, dernek kurma, düşüncelerini açıklama ve basın hürriyetleri kaldırılmıştır. 1923 - 1924 ve 1928 - 1929 yıllarında yapılan seçim kanunu reformları sayesinde parlamentoda değismez bir Faşist çoğunluğu sağlanmıştır; nihayet parlamento sistemi de 1938 de, millet meclisinin Fascio'lar ve loncalar meclisine çevrilmesiyle işlemez hale getirilmiştir. Parlamento devleti yerine *Stato corporativo* (Loncalar devleti) nun geçmesi tasarlanıyordu; böylece, eski sendıkalizmden miras kalmış fikirler totaliter prensiple birleşerek, işçiler, müteşebbisler ve serbest meslek sahipleri loncalarının politik yapının başlıca unsurlarını teşkil ettiği bir devlet meydana geliyordu. Fakat loncalar, sendikacılık prensipine aykırı olarak, muhtariyetlerinden geniş ölçüde yoksun bırakılarak devlet çerçevesi içinde birer bağımlı organ ve aynı zamanda bağlı bulundukları parti iktidarının birer aleti haline getiriliyordu.

F., en başta komünizm ve sosyalizme, bunlardan sonra da. İtalya'da devlet ve kilise düşmanı eğilimleri geniş ölçüde beslemiş olan masonluğa karşı savaş açmıştır. Sosyalist ve liberal kuvvetlerin karşısına devlet otoritesi, düzen ve disiplin prensiplerini dikmek için sarf ettiği çabada F., İtalyan kilise çevrelerinde bazı eğilimlerle karşılaşmıştır. Don Sturzo'nun liderliği altındaki Katolik Popolari (Halkçılar) partisi, bütün başka muhalefet partileri gibi kaldırılmış olmakla beraber F., amacına ulaşmak için Katolik kilisesine yaklaşma politikası güdüyordu. «Papalık meselesi» ni önceki hükûmetlerin hiçbiri çözememiş iken, Mussolini bunu 1929 tarihli Laterano anlaşmaları (b. bk.) ile ortadan kaldırmayı başarmıştır. İlk zamanlarda F. ırkçılık fikrinden uzaktı. Fakat Berlin - Roma mihverinin kurulmasiyle, Nazi Almanyasında hâkim olan Yahudi düşmanlığı Faşistlere de bulaşmıştır. 1938 de Faşist Partisi ve Bü-

yük Faşist Konseyi *Rassismo* (ırkçılık) nun ilkelerini benimsemiştir. Bu tarihten itibaren Yahudiler gitgide devlet hayatından, eğitim teşkilâtından ve millî ekonomiden uzaklaştırılmış, fakat F. hiçbir zaman Nazilerin yaptıkları gibi Yahudi imhası hareketlerine girişmemiştir. Genel olarak İtalyan F. i bildirilerindeki zahirî heyecan ve ateşliliğe rağmen, Nasyonalsosyalizme kıyasla bir dereceye kadar ölçülü davranmış, geleneklere sadık kalmıştır, denilebilir. Krallık, saray ve soylular, kilise ve din adamları, burjuvalar da, her ne kadar görünüşte iktidar partisine uymuşlarsa da, aslında Almanya'da görüldüğünden fazla bir bağımsızlık muhafaza etmişlerdir. Zahirî bir teşkilâtlanmanın örtüsü altında, Almanya'ya göre daha güçlü muhalefet akımları ve grupları faaliyet göstermiştir; Faşist Partisinin ileri gelenleri arasında da Duce hakkında serbest bir yargı eksik olmamıştır.

Devlet düzeni, hâkim parti karşısında bağımsızlığını geniş ölçüde koruyabilmiştir. Önemli devlet memuriyetlerinin birer birer faşistler tarafından işgal edildiği doğrudur; bütün devlet memurlarının faşist olmaları gerekliliği ilkesi gitgide daha geniş ölçüde uvgulanmıştır. Her şeye rağmen, devlet düzeni ile Faşist Partisi arasında göze çarpan bir ikilik sonuna kadar sürmüştür. F in demokrasi ve parlamentoculuk düşmanı eğilimlerine rağmen, faşist olmayan partilerin dağıtılması uzun sürmüştür. Geleneksel seçim sistemi ancak 1929 da kaldırılabilmiş, yerine millet meclisi seçimleri için korporatif bir seçim sistemi konulmuştur. Loncalar kanunu 5 şubat 1934 te kabul edilmiştir. Parlamento 1938 de Fascio'lar ve Loncalar Meclisi haline getirilmiştir. Devlet iktidarının tam olarak hükûmet başkanının elinde toplanması hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. *Gran Consiglio* (Büyük Konsey) 1928 den beri Devlet Şurası sıfatiyle meclis ve senatonun yanında yer almış ve kendisine ayrıca hükûmet başkanını inha etme hakkı verilmişti. Bu hak sayesinde konsey Mussolini'nin azlinde rol oynamıştır.

Yeni devlet prensiplerinin en önemlilerinden biri, 1927 tarihli Carta del Lavoro (İş yasası) dur. Bu belgede F. in ekonomik ve sosyal politikasının ana fikirleri belirtilmiştir. Bu kanun, müteşebbislerle işçiler arasında bir sosyal denge kurmağa çalışıyor, fakat nazi işçilik kanunlarından farklı olarak iş verenlerin ve iş alanların ayrı ayrı birliklerde toplanmış olmaları durumunu kabul ediyordu. Sendikalar muhafaza edilmiş, ancak devlet kurulları haline getirilmiştir. I. Dünya Harbinden sonra İtalya'nın ekonomik hayatını sarsmış olan grev ve lokavtlar, faşist idaresi zamanında yasak edilmiştir. Halk eğitimi ile işçilerin boş zamanlarını değerlendirme faaliyeti 1 mayıs 1925 tarihli karardan sonra Opera nazionale Dopolavora (İş Sonrası Millî Kurumu) ile F. in etkisi altına girmiş ve geniş propaganda gücü ve bol para ile geliştirilmiştir. Carta della Scuola (Okullar yasası; 1939) dan İtalya'nın eğitim ve öğretimini faşist ruhuna göre yeniden yaratması bekleniyordu; fakat bu teşebbüs, geleneksel eğitim kuvvetlerinin etkisini yenememiştir.

Faşist Partisi (Partito fascista) Duce unvanı altında Mussolini tarafından otoriter bir şekilde yönetilmiştir. Duce'den sonra parti sekreterinin önemli yeri vardı. Faşist Partisine İtalya'da devlete bağlı bir devlet teşkilâtı gözü ile bakılıyordu. Parti kuruluşunun çekirdeğini Faşist Millî Milisi meydana getiriyordu. Bu milis askerî bir düzende kurulmuş ve eğitim görmüştü. 1934 ten itibaren savunma gücünün dördüncü bölümü olarak düzenlenmiş, askerlikten önceki ve sonraki eğitim işleri ile görevlendirilmişti. Harp halinde, ordu tümenleri çerçevesi içinde, bağımsız savaş birlikleri (kara gömlekliler taburları) kurulmuştu. Faşist gençlik birlikleri, Opera Nazionale Balilla (Genç Faşistler Millî Kurumu) vasıtasiyle merkezî idare emrinde toplanmışlardı. 5 - 12 yaşındakiler Balilla (Genç Faşistler), 12 - 18 yaşındakiler ise Avanguardisti (Öncüler) adını taşıyordu; 18 yaşındakiler milis'e ve partiye alınıyorlardı.

Milletlerarası etkiler: Başlangıç yıllarında iyi geçinmeğe çalıştığı demokratik ülkelerde doğabilecek hoşnutsuzluğu gidermek maksadiyle Mussolini, F. in bir ihraç maddesi olmadığını tekrar tekrar ve ısrarla ilân etti. Fakat faşist fikirler İtalya'nın dışında gittikçe daha fazla yayılınca yeni bir formül bulunarak «F. dünyaya gitmedi, tersine, dünya F. e geldi» denmiştir. Şüphe götürmeyen bir husus varsa, o da İtalyan F. inin gerek Avrupa'da gerek dışında beliren benzer hareketler üzerinde çok güçlü bir etki yapmış olduğudur. Meselâ Alman Nasyonalsosyalizm'i ilk zamanlarında, her ne kadar ırk prensipi (Rassenprinzip) ve millî düşünce (Völkischer Gedanke) gibi ideolojik ayrılıkları ısrarla belirtmeğe çalışmışsa da, İtalyan örneğinin derin etkisini aldığı muhakkaktır. Habeşistan savaşında İtalya ile Almanya'nın anlaşmasından, yine bu iki ülkenin beraberce İspanya iç harbine müdahalesinden sonra ideolojik yaklaşma da gerçekleşmiş oldu; bu arada Nazi doktrinleri de F. e etki yapmağa başladı. F. e benzer hareketler İspanya'da (Falangismo) görüldüğü gibi, Rumanya'da (Codreanu'nun Demir Muhafızları), Hırvatistan'da (Pavelić'in ustaša'ları), Macaristan'da (Szálasi'nin oklu haçlıları), İngiltere'de (Sir Oswald Mosley'nin Kara Gömleklileri), Belçika'da (Léon Degrelle'in Rexiste'leri), Fransa'da (Albay de la Roque'un hareketi, II. Dünya Harbinde de «Milice» ve başka gruplar), İsviçre'de (die Fronten) ve başka Avrupa ülkelerinde de belirmiştir. Otoriter ve Katolik prensipler üzerinde ısrar eden hareketler (Avusturya'daki Vaterländische Front = Yurtseverler Cephesi, 1934 - 1938) birçok hallerde Klero - F. (kilise F. i) olarak adlandırılmıştır. Arjantin'de doğan Peronismo (Perónculuk) da F. e benzer özellikler göstermiştir.

FAŞODA (Coğ.): bk. KODOK.

Faşoda çatışması (Tar.): 1898 de İngiltere ile Fransa arasında meydana gelen bir çatışma. Kitchener'in Mehdîlere karşı giriştiği savaş sırasında, J.-B. Marchand yönetiminde Kongo'dan gelen Fransız birliği 1898 temmuzunda Faşoda (şimdiki Kodok) kasabasını ele geçirmişti. Nil boyundaki bu kasaba üzerinde hem İngilizler hem de Fransızlar hak iddia ediyorlar, fakat İngilizler bunu Mısır adına yaptıklarını ileri sürüyorlardı. Kitchener, Omdurman zaferi (2 eylûl) nden sonra Nil boyunca güneye doğru ilerleyerek iki haftada Faşoda'ya varmıştır. İngilizler Marchand'a

FAŞODA ÇATIŞMASI: İngiliz - Mısır filotillasının Faşoda'ya varışı

geri çekilmesini bildirmişler ve Fransızlar Faşoda'yı boşaltmadıkça çatışma üzerinde hiçbir görüşmeye girişmeyeceklerini anlatmışlardır. Fransızlar geri çekilmemişler, fakat Fransız hükûmeti o sırada Dreyfus olayı dolayısiyle milletin ikiye bölünerek zayıf duruma düşmüş bulunduğunu göz önüne alarak Marchand'a geri çekilmesi için emir vermiş ve böylece silâhlı bir çatışmayı önlemiştir (7 kasım 1898). Bununla birlikte, bu olay Fransa'da İngiltere'ye karşı düşmanlık duyguları bırakmış ve Fransa'nın dış siyasetinde İngiltere'ye yönelmesini isteyen dış işleri bakanı Théophile Delcassé'nin bu isteğinin yerine getirilmesini güçleştirmiştir.

FATA (Coğ.): bk. GÖKÇEN.

FATA MORGANA (İta = Peri Morgana): 1. Orta Çağ şövalye romanlarında, Kral Artus'un kız kardeşi olup Lancelot'ya aşık olan, fakat ondan karşılık görmeyen bir kişilik. 2. Atmosferde meydana gelen bir aldatıcı görünüş, serap. Bu olaya bu adın verilmesi, havada perinin sarayı görüldüğüne dair olan inanca dayanır. Bk. SERAP.

FATALISME (Fel.): bk. KADERCİLİK.

FATH [*fat*], **Jacques** (1912 - 1954), Fransız kadın terzisi. Maisons - Laffitte'te doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1937 de Paris'te kurduğu bir terzihanenin büyük rağbet görmesi üzerine Amerikalı konfeksiyoncu Joseph Halpert için elbise modelleri hazırlamış, savaş sonrası modasını büyük ölçüde etkilemiştir.

FATHERS of the Constitution [*fâdhırz ìv thı kınstityûşın*] (İng. = Anayasanın, yani Amerika Birleşik Devletleri anayasasının babaları), 1787 de Philadelphia'da toplanan kongrenin 39 (aslında 55) üyesine verilen ad. Bunların arasında Washington, Madison, Hamilton ve Franklin de vardı.

FATHOM [*fæthım*] **veya KULAÇ** (kısaltması: *f.* veya *fm.*), Anglo - Saksonlarda bir uzunluk birimi. 6 ayak (yani aş. yu. 1,828 m) uzunluğunda olan F. denizcilikte kablo ve halatların ve deniz derinliklerinin ölçülmesine yarar.

FÂTIMA (Fâtimatü'z - Zehra), Hz. Peygamberin kızı. Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. F. nın 28 - 30 yaşlarında öldüğü kabul edildiğine göre, Peygambere vahy gelmeden 5 yıl önce doğmuş olması mümkündür. Küçük yaşta annesini kaybeden F. ya karşı Peygamberin sonsuz bir sevgisi olduğu bilinir. F., annesinin ölümünden sonra kendisini Peygamberin hizmetine adamıştır. Peygamber de onu yanından ayırmaz, «F. insanların hurisidir» diye kızını övermiş. Peygamberin Medine'deki hayatında F. annesi Hatice'nin bir yadigârı olarak kalmış ve Peygamberin karıları arasında bile hürmet ve sevgi ile karşılanmıştır. F. evlenecek yaşa gelince, Peygamber kimseye vermek istememiş, Ali'ye vermiştir.

Hicretin 2. yılında F. ile Ali'nin nikâhları basit bir törenle mescid - i nebevîde kıyılmış, davetlilere bal şerbeti ile hurma ikram edilmiştir. Aynı yılın sonunda basit bir düğün yapılmıştır. Evliliği mutlu geçmiş, Ali F. ya çok saygılı davranmıştır. İslâmiyette birden fazla kadınla evlenmek serbest olduğu halde Ali, F. nın sağlığında başka kadınla evlenmemiştir.

Babasının ölümüne çok üzülen F. onun arkasından ölmüştür. Ölümünden önce cesedinin kadın veya erkek olduğu tanınmayacak şekilde bir sedyeye konulup gece gömülmesini vasiyet etmiştir. Bu şekilde gömülen ilk Müslüman F. olmuştur. Kendisini Ali ile Esma'nın yıkamasını ve namazını da Ali'nin kıldırmasını istemiş, fakat kocanın karısını yıkaması doğru olmadığı gibi, hususî namaz kıldırmak için de Abbas'ın Ali'den büyük olması, münakaşa doğurmuştur. F. nın mezarının yeri bilinmemektedir.

F. nın kişiliği etrafında toplanmış ve İslâm dünyasında hayli tartışmalara yol açmış olan konular şu şekilde sıralanabilir:

1. *Önemi*: Bu hususta söylenenler birçok tartışmalara yol açmıştır. Bazıları, bütün kadınlardan üstün olduğunu ileri sürmüş, diğerleri önce Meryem, sonra F., sonra da Hatice'yi sıralamıştır. Ayrıca Ayşe ile F. nın üstünlüğü de tartışmalara yol açmıştır.

2. *Ebû Bekir'e karşı tutumu*: Ali ile F., Ebû Bekir'i tanımamışlar, o da onları kendi hallerine bırakmıştır. Fakat F. nın ölümünden sonra Ali'nin Ebû Bekir'i tanıdığına bakılırsa, bu hususta gecikmesinin F. yı incitmek korkusundan ileri geldiği anlaşılır.

3. *Miras isteği*: Peygamberden miras kalan bir beyaz katır ile silâhları Ali'ye verilmiş, ev eşyası ile Hayber ve Fada arazisine ait gelirler Peygamberin karılarına tahsis edilmiştir. F., bu yerleri Peygamberin kendisine verdiğini söylemişse de, Ebû Bekir bunu kabul etmemiştir. Öte yandan, F. nın geçimini Peygamber zamanında olduğu gibi Ebû Bekir'in sağlamayı kabul etmesi üzerine F. da bu istekten vazgeçmiştir.

Fâtıma'nın âdetleri: F., konuşma ve hareketlerinde Peygambere fazla benzerdi. Toplantılarda Peygamberin yanında otururdu. Uhud savaşına katılmıştır, şiir de söylemiştir. Ali'den 3 erkek 3 kız çocuğu olmuştur (Hasan, Hüseyin, Muhassin, Ummkulsum [Ümmügülsüm], Zeyneb ve Rukiye). Muhassin küçük yaşta ölmüştür.

FÂTIMÎ'LER (910 - 1171), Kuzey Afrika ve Ön Asya'da, Fas'tan Filistin ve Suriye'ye kadar doğu ve güney Akdeniz yöresini kaplayan bir hilâfet ve hanedanın adı. F. ler, Ehl - i beyt (b. bk.) e mensup olmakla övünen ve Şia mezhebi (b. bk.) ni şiar edinen bir hanedan idi. Bu devlet kurulduğu andan itibaren hanedanın Ali ile Fâtıma soyundan gelip gelmedikleri tartışma konusu olmuş ve bu problem zamanımıza kadar çözülememiştir. Onların Ali ile Fâtıma soyundan gelmedikleri, Meymun adlı ve İran asıllı Mecusî veya Yahudi bir göz hekiminin torunları oldukları Abbasî halifeleri tarafından ileri sürüldüğü gibi, Ali evlâdının da bunların soy kütüğüne itiraz etmeleri sonunda bu iddia epeyce kuvvet kazanmıştır. Gerçekte F. lerin soy kütüğünün her noktasında bir karışıklık vardır. Ancak Makrızî'den Müneccimbaşı'ya kadar ciddî tarihçiler onların Fâtıma soyundan oldukları konusunda birleşmektedirler. Beri yandan Dürzî'lerin anlaşmazlık konusu Meymun'u Ali evlâdından saymaları, bu soy kütüğü üzerindeki şüpheleri artırmış bulunmaktadır. Buna karşılık, en kuvvetli savunucu fikir ise, Ali evlâdının İslâm dünyasının her yanında bu kadar yayılmış ve tanınmış olduğu bir devirde bir şantajcının yığınları bu şekilde aldatamayacağıdır. Bütün bu anlaşmazlıklara rağmen F. ler Şiî doktrinini 250 yıldan fazla bir süre kudretle temsil etmişlerdir.

F. hareketi, kuvvetini İsmailîlikten almıştır. IX. yüzyıldan itibaren Hama ile Humus arasında küçük Selemiye kasabasında merkez tutmuş bulunan İsmailî Şiîleri geniş bir

propaganda sistemi meydana getirmişlerdi. Bu propagandacılardan eş - Şiî adı ile anılan Ebû Abdullah, Mağrib'de Kitame Berberî kabilesini kazanmış ve 895 ten sonra Aglebî saltanatını yavaş yavaş sarsmaya başlamıştı. İsmailî propagandasının tehlikeli bir hal aldığı Halife el - Müktefi bi'llah zamanında fark edilince, İsmailîlerin sıkıştırılmasına ve takibine başlanmıştı. Bunun üzerine İsmailîlerin o zamanki başkanı bulunan ve asıl adının Said olduğu tahmin edilen Ebû Muhammed Ubeydullah, 902 de Selemiye'den çıkarak Mısır'a gelmiş, halifenin emrine rağmen Mısır valisi, elindeki mallara karşılık onun Mağrib'e geçmesine müsaade etmişti. Mağrib'de Sicilmase şehrine tüccar kılığında giren Ubeydullah, buranın hâkimi Ziyadetu'llah el - Yesa tarafından yakalanarak hapsedilmişti. Ancak, Ebû Abdullah eş - Şiî'nin taraftarları ile birlikte ayaklanması, Tahert ve Rekkade'yi ele geçirdikten sonra Sicilmase'ye girmesi üzerine o ve beraberinde hapsedilen oğlu kurtarılmış, Aglebî devletine son verilerek Rekkade'de 15 ocak 910 tarihinde F hilâfetinin ilânı ile Ebû Muhammed Ubeydullah, el - Mehdî bi'llah unvanı ile emirü'l - müminin olmuştu.

F. tarihi iki safhaya ayrılır. Birinci safha, Mağrib'deki egemenlik devridir. Mehdî, Rekkade'nin yakınlarında Mehdiye şehrini kurarak burasını hükûmet merkezi yapmış ve çağının imkânları ile en geniş ölçüde tahkim etmişti. Yeni devletin kuruluşunu gerçekleştirmekte o, içte birçok direnmelerle karşılaşmıştı. İlk direnme devletin kuruluşunda başlıca rolü oynayan Ebû Abdullah eş - Şiî ile kardeşi Ebü'l - Abbas'tan geldi. Bunların, devletin bütün işlerine el koymak istemeleri halife ile aralarının açılmasına ve işin sonunda öldürülmelerine sebep oldu. Ancak, bu iki kardeşi tutan Zenate ve Kitame Berberîleri bu olay üzerine ayaklandılar. 911 de Mehdî'nin komutanlarından Mesale, Tahert'i işgal ederek bu ayaklanmayı bastırdığı gibi, İdrisîleri de itaat altına alarak F. lerin otoritesini batıda Septe (Sebte) ye kadar ulaştırdı. Böylece Mağrib'de egemenliğini nispeten sağlamlaştıran Mehdî, oğlu Ebü'l - Kasım komutasında düzenlediği bir orduyu 913 - 915 ile 919 - 921 yıllarında olmak üzere iki defa Nil vadisine sevk etti ise de, ancak Barka'ya kadar olan bölgenin kontrolü sağlanmış, Mısır'a giren F. orduları memleketten çıkarıldıkları gibi, deniz savaşlarında da istenilen başarı elde olunamamıştı. Mehdî, 24 yıllık bir hilâfetten sonra 63 yaşında iken 935 te ölmüş, yerine oğlu Ebü'l - Kasım Muhammed, el - Kaim bi - emri'llah unvanı ile halife olmuştur. el - Kaim devri de iç karışıklıklarla geçmiştir. Trablus'ta baş gösteren ayaklanma kolaylıkla bastırılmış, Mesale'nin oğlu İbn. Ebi'l - Afiye'nin, halifenin İdrisîlere gösterdiği yumuşak politika üzerine baş kaldırması süratle giderilmiş, fakat Septe'nin Endülüs Emevîlerinden III. Abdurrahman'ın eline geçmesi önlenememiştir. Bunun yanı başında Avras haricîlerine dayanarak ayaklanan Ebû Yezid, 943 - 944 tarihlerinden itibaren tehlikeli bir hal almıştır. Tahert ve Kayrevan gibi önemli merkezler düştükten sonra Ebû Yezid, Mehdiye'yi kuşatmaya muktedir olmuştu. Bu kuşatma bir yıl kadar sürdü. Haricîler sonuç alamayınca çekildiler. Bundan sonra Ebû Yezid ayaklanması önemini kaybetmişse de, 947 yılında Kitame kalesinde yakalanıp öldürülünceye kadar sürdü, bu ayaklanmanın bastırılması ancak el - Mansur zamanında mümkün olabilmiştir. el - Kaim bu karışıklıklar içinde 946 da Susa'da öldü ve yerine oğlu el - Mansur bi'llah İsmail halife oldu. Ebû Yezid ayaklanmasını bastırdıktan sonra bu halife, batı yönündeki Zenateleri ve İdrisîleri tekrar itaat altına aldı. Böylece F. devleti Mağrib'de kesin olarak yerleşmiş oldu. Mamafih bu iç karışıklıklar devam ederken F. ler bir yandan Sicilya, bir yandan da Mısır üzerine saldırılarına devam etmişlerdir. el - Kaim 935 te halife olunca, üçüncü defa Mısır üzerine taarruz etti. Fakat İhşid'in savunması karşısında bir sonuç alamadı. Sicilya üzerindeki F. hâkimiyeti 916 da başlamakta ise de, Mehdiye'ye şeklen bağlanan bu ada üzerinde egemenliğin kurulması 935 ten itibaren mümkün olabilmiştir. Bu tarihte meydana getirilen yeni donanma, Sicilya adasını bir üs olarak kullanmış, buradan Cenova, güney İtalya ve Fransa kıyıları ile Sardegna ve Korsika (Fr. Corse) adaları zaman zaman istilâ edilmiş, Endülüs topraklarının doğu kıyılarına akınlar yapılmıştır (bk. SİCİLYA). Batı Akdeniz'deki bu faaliyet F. ler ile Endülüs Emevîleri arasında bir savaş çıkmasına yol açtı. F. lerin komutanı Hüseyin b. Ali'nin deniz seferi III. Abdurrahman'ın karşı taarruzuna yol açtı ise de, F. ler artık bu gibi saldırıları kolaylıkla savacak bir güce ulaşmış bulunuyorlardı. el - Mansur'un 953 te ölümü üzerine oğlu el - Mu'iz li - dini'llah Ebû Temim Mu'id halife oldu. F. halifeleri içinde tedbir sahibi ve idareci olarak tanınan Mu'iz'i başarılara ulaştıran Ebü'l - Hasan Cevher adlı Bizans asıllı kölesi olmuştur. Cevher, Endülüs saldırısını bertaraf ettikten sonra uzak Mağrib'i de F. egemenliğine bağlamıştı. Bu suretle, kuzey Afrika ve batı Akdeniz'i kontrolleri altına alan F. ler, kuruluşlarından beri planladıkları Mısır üzerine hareket etme zamanına ulaşmış bulunuyorlardı. Bu sırada Mısır'da direnmeyi temsil eden Kâfur'un ölümü üzerine İhşidî egemenliğinin de sarsılmış olması F. lerin tekrar harekete geçmelerine yol açtı. Cevher, bu şartlar altında Mısır üzerine yürüyünce bir direnme ile karşılaşmadı. 6 temmuz 969 da Fustat'a girdi ve Amr camiinde bayram hutbesi, Ebû Muhammed eş - Şimşâtî tarafından el - Mu'iz adına okundu. Böylece Mısır 200 yıl süre ile Şiî hâkimiyetini kabul etmiş oldu. Cevher, Mısır halkını F. hilâfetine bağlamak için bazı olumlu tedbirler aldığı gibi, Fustat'ın yanıbaşında bugünkü Kahire'yi meydana getirecek olan yeni bir şehir kurmaya ve Ezher camii ile kasrını inşaya girişti. Fustat'ın F. lerin eline geçmesi doğu Akdeniz'deki dengeyi bozdu. Mekke ve Medine yeni otoriteye hemen boyun eğdiği halde, Suriye, Bağdad'dan aldığı yardımlarla F. egemenliğine direnmekte bir süre devam etti. İhşidîlerden devamlı olarak baç alan Karmatîler, Mısır'ın elden çıkması üzerine, biraz da Bağdad'daki Büveyh oğullarının telkinleri ile Şam'a saldırmışlardı. Şam valisi ibn. Fellah bu saldırıya mukavemet edememiş, bundan cesaret alan Karmatîler ise Mısır'a saldırmışlardı. Cevher, bu saldırıları bir yandan askerî tedbirler, bir yandan da para gücü ile ancak bertaraf edebilmiştir. Beri yandan 970 te yeniden, bu defa Muhammed b. el - Hüseyin başbuğluğunda baş gösteren Zenate Berberî ayaklanması ise, Yusuf Tigin'in kuvvetli eli ile bastırılabilmişti. F. egemenliğinin Mısır'da tamamen yerleştiği inancı kuvvetlenince Halife el - Mu'iz, Yusuf Tigin'i Mağrib valisi, Abdullah Kettamî'yi de Trablus valisi tayin ederek ramazan 362 (973) de Fustat'ın yeni mahallelerine girdi ve böylece hükûmet merkezini Mısır'a getirmiş oldu. Fakat ertesi yıl F. ler, Karmatîlerin yeni bir hücumuna maruz kaldılar. Karmatîlerin başbuğu Hasan, F. lerin muhalifleri bulunan İhşid ve Kâfur taraftarlarını kazandığı gibi, Şam Araplarının lideri olan Hassan'ı da kendi tarafına çekmişti. Ancak bu Hassan, Mu'iz'den aldığı 100 000 altın karşılığında ihanet edince, Karmatîler bozuldular. Bu başarı üzerine Mu'iz Şam'ı işgal etti. Buraya gönderilen komutanlar Şam halkına

eziyet etmekte olduklarından bunlar, efendisi el - Mu'iz'e isyan etmiş bulunan Alaftigin (Aftigin) i çağırdılar. Böylece Şam tekrar elden çıkmış oldu. el - Mu'iz 976 da ölmüştür. Onunla birlikte F. lerin Mağrib devresi kapanmakta ve Mısır'daki egemenlikleri başlamaktadır. Mağrib Arap edebiyatının Mütenebbî'si olarak tanınan şair İbn. Hânî şiirlerinde onun zamanını tasvir etmiştir. Yerine oğlu el - Aziz bi llah Ebû Mansur Nizar (976 - 996) geçmiştir. Aziz zamanı, F. lerin en güçlü devresini teşkil eder. Yeni halife Suriye'deki durumu düzeltmek için çaba göstermiş, Şam 977 de Alaftigin'in elinden kurtarıldığı gibi, 982 de Bultigin komutasındaki bir ordu, Şam ve çevresini İbn el - Cerrah'ın zulmünden temizlemiştir. Böylece kuzeyde Trablus - Şam'a kadar uzanan F. ler, 993 ve 994 yıllarında Haleb'i de kuşatmaya kalkışmışlarsa da, bu bölgeyi kontrolü altına alan Bizans imparatoru I. Basileios'un müdahalesi üzerine bir sonuç sağlayamamışlardır. Suriye'deki bu başarılara Ukaylîlerin F. leri tanımaları da katılırsa, Şiî hilâfetinin Sünnî Abbasî hilâfetinin kapılarına ulaştığı görülür. Bizans'ın saldırıları ise denizde Sur önünde, karada da Apameia'da kırılmış ve F. lerin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır. Aziz, en geniş ölçüde bir toleransa sahipti. Hizmetinde her din ve mezhepten insanı kullanmaktan çekinmez, insanlara kabiliyetlerine göre değer verirdi İsa b. Nestorius adlı bir Hıristiyanı inşa divanına getirttiği gibi, Mişa (Manasse) adlı bir Yahudiyi de Şam valiliğine tayin etmişti.

996 da öldüğü vakit 11 yaşındaki oğlu el - Hakim bi - emrillah Ebû Ali Mansur halife oldu (996 - 1021). Yeni halifenin yaşının küçük olması dolayısiyle babasının vasiyeti üzerine Burcuvan atabeğliğini almışsa da, Kitame reislerinden Hasan b. Ammar'ın diktası bir süre Hâkim'in devlet işlerinden uzak kalmasına sebep olmuştur. Hâkim'in küçük yaşta olması, Sur'da Alaka'nın, iç bölgelerde ise Müferrec'in baş kaldırmasına yol açtı. Ceyş b. Samsam komutasındaki birlikler Alaka'yı bozguna uğrattılar. Hamdanîlerden Hüseyin, Sur'u geri aldı. Müferrec de yenilgiye uğradıktan sonra, Ceyş Şam'a girdi. Ancak, Hâkim yetiştikçe asıl karakterini ortaya koymaya başlamıştı. Şüpheci bir kimse olduğundan halkı olduğu kadar çevresindeki adamları da tedirgin etmiş, sefahate düşkünlüğü ve kan dökücülüğü ona karşı genel bir nefretin yayılmasına sebep olmuştu. Bundan faydalanan ve Emevî soyundan gelen Ebû Rekve'nin ayaklanması Hâkim'i sarstı. Ancak, Ebü'l - Fazl'ın çabası ile Hıyre'ye kadar uzanan bu ayaklanma bastırılmış oldu. 1011 de F. ordularının Haleb'i işgal etmeleri ve Ukaylîlerin tekrar onları metbu tanımaları sağlanmışsa da, Mekke şerifi Ebü'l - Futuh'un Beni Cerrah kabilesine dayanarak ayaklanmasına engel olamamıştı. Dengesi bozuk bir halife olan Hâkim, ülkesinde yaşayan çeşitli din ve mezhepteki insanlara ve topluluklara zaman zaman yönelmekte idi. Yahudiler ve Hıristiyanlar için ayrı hamamlar yaptıran bu halife, Müslümanlar için Malikî mezhebini yasaklamış ve Mısırdaki son Malikîleri de buradan sürüp çıkartmıştı. Annesi Hıristiyan olduğu halde bu mezheptekilere zulüm icat eder, fakat bu dine bağlı kişileri de yüksek görevlerde kullanmakta devam ederdi. Darü'l - hikme gibi çok yüksek bir müessese meydana getirmekle beraber, onun zulüm ve istibdadı F. ler için bir dönüm noktası oldu. Beri yandan Berberî askerler yanına alınan Türk ve zenci askerlerin çıkardıkları kavgalar da bu hilâfetin çökmesini hazırladı. el - Hâkim'in, devletin resmî mezhebi olan İsmailî doktrinin de aşırı tefsirlere girişmesi ve en sonunda 1017 de Derezî'nin telkin ve teşvikleri ile kendisini akl - i kül, yani Tanrı görmesi, Kahire'deki havayı yaşanmaz hale koymuştu. İşte, bu arada halife 27 şevval 411 (13 şubat 1021) gecesi esrarengiz bir şekilde kayboldu. Elde edilen delillere göre, Hâkim öldürülmüştü. Ancak, devletin bakasında bazı efsanevî tasvirleri faydalı gören F. hanedanı, onun gözlerden gizlendiğini propaganda etmişlerdir. Bugün Suriye ve çevresinde yaşayan Dürzî akidesine göre, el - Hâkim'in adı Tanrı adları arasında anılmaktadır. Hâkim, zalim ve müstebit olduğu kadar umrana düşkün bir kimse idi. el - Hâkim, Raşide, el - Makis v. b. sanat değerleri yüksek pek çok eser onun zamanında yaptırılmıştır. Kayboluşunun 6. günü el - Hâkim'in kız kardeşi Sittü'l - mülk, komutanlardan Seyfüddevle'nin yardımı ile yeğeni 16 yaşındaki ez - Zâhir li - izazi dini'llah Ebü'l - Hasan Ali'yi halifelik makamına getirtti. Bir süre sonra bu kadın, Seyfüddevle'yi Hâkim'in kaatili olarak itham etti ve öldürttü. Böylece dört yıl kadar Mısır'a tek başına hâkim oldu. Ancak, 1025 teki kıtlık yılında yabancı asıllı askerlerin çıkardığı karışıklıklar sırasında Sittü'l - mülk de öldürülmüş olsa gerektir. Bundan sonra Zâhir fiilen F. hilâfetine el koydu. Saltanatının ilk günlerinde elden çıkan Haleb'i ve Şam'ı geri almak için geniş bir faaliyete girişti. Komutanlarından Dizberî Filistin'de Hassan'ı yenilgiye uğrattığı gibi, Mirdasîlerden Salih de korkunç bir bozgun sonunda 1029 da Ukhuvana'da onun elinde maktul düştü. F. ler tekrar Şam'a girdiler. 1038 de ise Haleb'i tekrar ele geçirdiler. Zâhir, 1036 da ölünce yerine oğlu el - Mustansır geçirildi. Bu halifenin uzun süren saltanatı (1036-1094) F. hilâfetinin çöküş devresini teşkil eder. 1045 - 1046 da el - Mu'iz b. Badis, F. halifesini tanımaktan vazgeçmek suretiyle kuzey Afrika'daki F. egemenliğine son vermiş oldu. Buna karşı Mustansır, Mısır'da yaşamakta olan Beni Hilâl kabilesini Afrika'ya sevk etmişse de, bu çaba Mağrib'in elden çıkması sonucunu değiştirmemiştir. Yine bu halife zamanında, o güne kadar şeklen de olsa F. lere bağlı bulunan Sicilya, Norman istilâsına uğramış ve bu adadaki Müslüman hâkimiyeti son bulmuştur (1061 - 1091). Suriye'deki F. egemenliği ise Ebü'l - Kasım Cercerâî'nin entrikaları sonunda mevkiini ve otoritesini kaybeden Dizberî'nin ortadan çekilmesi üzerine süratle çökmüştür. Harran, Süruc ve Rakka'ya kadar uzanan, Bağdad'da Arslan Besasirî'nin tesiriyle Abbasî hilâfetinin merkezinde mescitlere kadar sokulan F. nüfuzu, bu komutanın ölümünden sonra bir anda Sina yarımadasına kadar geriledi. Dizberî aradan çekilince, Hassan Filistin'de tekrar ayaklandı. Mirdasîlerden el - Mu'iz Haleb'i yeniden işgal etti. F. ler, Haleb'i kurtarmak amacı ile 1048 ve 1049 da iki defa boş yere uğraştılarsa da, sonuç değişmedi. Selçukluların Ön Asya'ya girişleri ve Atsız'ın seferlerinden sonra ise, 1071 de Kudüs, 1076 da Şam elden çıktı. F. hilâfeti, sadece Mısır'da kalan egemenliğini devam ettirmek çabası içine düştü. F. hilâfetinin böyle birdenbire çöküntüye uğramasının gerçek sebepleri Kahire'de oluşmuştur. Mustansır'ın annesi zenci olmakla beraber, saltanat hırsı olan canlı bir kadındı. Oğlunu bir yandan F. lerin gerçek otoritesini teşkil eden Türk komutanların baskısından kurtarmak, bir yandan da kendi cinsine dayanan bir ordu kurmak amacı ile hareket eden bu kadın, gerçekten kölelerden kurulu bir ordu meydana getirmeyi başarmıştı. Ancak, Türk askerler Hamdanîlerden Nasrüddevle etrafında toplandılar ve zenci köle ordusunu yok ettiler. Kahire içinde sürüp giden bu çarpışmalarda başta hilâfet sarayı olmak üzere şehir yağmalanmış, F. lerin zengin ha-

zineleri darmadağın olmuştu. Bu kargaşalıklar devam ederken Nil sularının pek fazla alçalması sonunda ülkenin karşılaştığı kıtlık felâketi de devleti sarsan olaylardan biri oldu. Mustansır dış ve iç olaylar karşısında aciz kaldı. Ancak, bu sırada Şam valisi Bedrülcemalî'yi iş başına getirmesi durumun düzeltilmesinde faydalı oldu. Bedir, ordudaki zorbaları temizledikten sonra Kahire'yi tehdit eden Arap kabilelerini de cezalandırdı. Asvan'a kadar F. nüfuzunu yeniden kurdu. Onun 20 yıllık vezirliği süresince Mısır yeniden sükûn ve refaha kavuşmuş, fakat Suriye, Sur ve Askalan hariç, elden çıkmış bulunuyordu. Bedir 1094 te ölünce yerini oğlu Şehenşah, Efdal unvanı ile aldı. Mustansır ise tam bu tarihlerde öldü. Efdal, veliaht bulunan Nizar yerine küçük kardeşi el - Müsta'li'yi halifeliğe getirdi (1096 - 1101). Müsta'li devrinde, içte Nizar'ın hilâfet davası ile çıkardığı ayaklanma, Efdal'in aldığı tedbirlerle süratle bastırıldı. Bundan sonra F. hilâfetini en çok uğraştıran konu Haçlı seferleri olmuştur. Bu sırada Müsta'li ansızın öldü ve yerine 5 yaşındaki oğlu el - Âmir bi - ahkâmi'llah geçti (1101 - 1130). Bu devrede Mısır orduları Efdal, oğlu Şerefü'l - meâli ve Senâü'l - mülk komutalarında Haçlılarla sayısız savaşlar yapmışlardır. Bk. HAÇLI SEFERLERİ. Efdal'in bir batınî suikastına kurban gitmesinden sonra yerine kendi yetiştirmelerinden Ebû Abdullah b. Betâihî getirildi ise de, bu zat Efdal'in yerini tutamadı. Devleti kontrolü altına alan ve kötü bir istibdat idaresi kuran el - Âmir'in otoritesi gittikçe zayıflamaya başladı. 1130 da o da bir batınî fedaisi tarafından öldürüldü. Efdal'in oğullarından Ebû Ali, bu halifenin çocuğu olmadığından hutbeyi «Beklenen İmam» adına okuttu ise de, en sonunda halifenin amcazadesi el - Hâfız'ı bu makama getirmek zorunda kaldı. Ebû Ali, halifeyi tamamen kontrolü altına almış, Şiî törelerinde bazı değişiklikler yapmış, fakat halka karşı giriştiği zalimce hareketler onun kötü bir şöhret kazanmasına yol açmıştı. Bunun sonunda da polo oynarken öldürülmüş ve halife Hâfız hapsedildiği yerden çıkartılarak iş başına getirilmişti. Bundan sonra Hâfız, Ebü'l - Feth Yanis'i iş başına geçirdi; ancak, bir süre sonra bunda da diktatör olma arzusunu fark edince, onu zehirleterek öldürttü. Kendi oğlu Hasan'ı hem veliaht, hem de vezir olarak tayin etti. Bunun da bir süre sonra zalim ve gaddar bir kimse olduğu görülünce, onu da öldürtmek zorunda kaldı. Bu defa Tacüddevle adında bir Hıristiyanı vezirliğe getirdi. Ancak, bu tayin Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında büyük bir nifak yarattı. Müslümanlar halifenin sarayını bastılar, Hâfız Asvan'a çekilmek zorunda kaldı. Burada tertiplediği bir ordu ile tekrar Kahire üzerine yürümeye kalkıştı ise de, yenilgiye uğrayınca, halkla bir anlaşma yapmak suretiyle tekrar şehre dönebildi ve Rıdvan'ı vezir tayin etti. Bu zat da kötü tutumu dolayısiyle halkın isyanı ile karşılaştı ve Mısır'ı terk etmek zorunda kaldı. Şam'a çekilen Rıdvan, burada düzenlediği kuvvetlerle Kahire üzerine yürüdü. Uzun mücadelelerden sonra Hâfız onun vezir olarak görevine başlamasına razı oldu, ancak bir süre sonra Rıdvan'ı öldürtmek imkânını buldu. Bir süre kimseyi vezir tayin etmeden devleti kendisi idare etti.

Hâfız 1149 da ölünce, yerine oğlu ez - Zâfir bi - emri'llah Ebû Mansur İsmail getirildi. Zâfir, önce İbn. Mizal'i vezir tayin etmişti, fakat nüfuzlu komutanlardan Azil b. Salar bunu tanımayarak İskenderiye'den Kahire üzerine yürümüş ve evlâtlığı Abbas eliyle veziri öldürttükten sonra onun yerini işgal etmişti. Halife ise bu defa Abbas'la anlaşarak oğlu Nasr vasıtasiyle İbn. Salar'ı öldürttü ve Abbas böylece vezir oldu. Halifenin mütereddi bir kimse olması ve Nasr ile ilgi kurması halk diline düşünce, Abbas yine Nasr eliyle halifeyi öldürttü, yerine 5 yaşında sıska bir çocuk olan el - Fâyiz bi - nasri'llah Ebü'l - Kasım İsa'yı geçirdi.

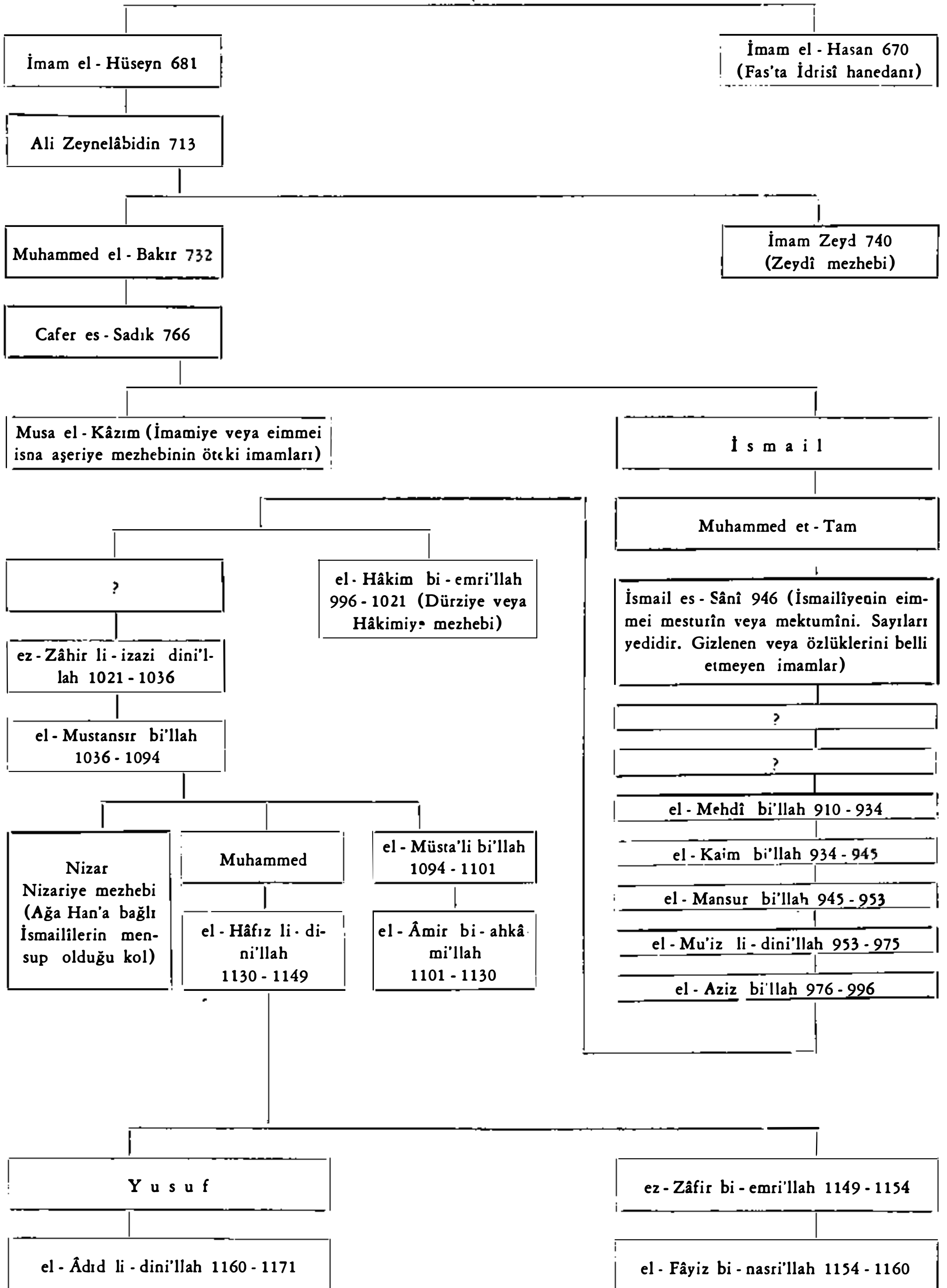
Bundan sonra Abbas, Mısır'a hakim olacağını ümit ederken, halifenin öldürülmüş olması halk arasında çeşitli karşı koymalara yol açtı. Bundan cesaret alan saray halkı, İbn. Ruzzik'i Mısır'a davet etti. Abbas, durumu hâkim olabilmek için Zâfir'in iki kardeşini, Cibril ve Yusuf'u öldürtmüş, ileri gelenleri korkutmuş ise de, tutunamamış ve Suriye'ye kaçmak zorunda kalmıştı. Yeni vezir her şeyden önce memlekette asayişi sağlamak üzere tedbirler aldı. Çünkü bu karışık devre, Haçlıların 1153 te son Müslüman kalesi bulunan Askalan'ı zaptetmelerine, bir Sicilya donanmasının da Mısır kıyılarını talan etmesine sebep olmuştu. İbn. Ruzzik, Dırgam ve Şaver adlı komutanların yardımları ile duruma hâkim oldu. Dırgam 1158 de Gazze'de Haçlılara karşı parlak bir zafer kazanarak Mısır'ın bir süre Haçlı tehdidinden kurtulmasını sağladı.

Bu sırada Fâyiz ölmüş, yerine el - Hâfız'ın torunu Âdıd li - dini'llah Ebû Muhammed Abdullah halife olmuştur. İbn. Ruzzik'in tahakkümüne dayanamayan Âdıd, kısa bir süre sonra onu halası vasıtasiyle ortadan kaldırtmış, ancak halkın galeyanını bastırmak için mecburen Ruzzik b. Salih b. Ruzzik'i vezirliğe getirmişti. Fakat az sonra Said valisi Şaver, İbn. Ruzzik'in oğlunu iş başından uzaklaştırdı. Bu defa Şaver'in Mısır'a hâkim olmasına katlanamayan Dırgam harekete geçti, Şaver Suriye hükümdarı Nureddin Zengi'ye sığınmak zorunda kaldı.

Bu olaylar F. lerin Kudüs Haçlı krallığı ve Zengî atabeğler elinde oyuncak haline gelmesine sebep oldu. Nureddin, Şaver'in yanına Esedüddin Şirgûh'u koyarak onu tekrar Mısır'a yolladı. Şaver bu kuvvetlerle Dırgam'ı ortadan kaldırmaya muvaffak oldu ise de, şimdi karşısına Suriye hükümdarına dayanan Şirgûh çıkmış bulunuyordu. Onu bertaraf etmek için bu sefer Haçlılarla anlaştı. Haçlıların Mısır'a girmesi Halife Âdıd'ın Şirgûh'u yeniden çağırmasına yol açtı. Haçlılar Kahire'yi kuşatınca Şaver, savunulması mümkün olmayan Fustat'ı, ahalisini Kahire'ye naklettikten sonra ateşe verdi. Amr b. el - Âs'ın kurmuş olduğu bu şehir 54 gün devam eden bir yangın sonunda harap oldu. Şirgûh, Mısır'a ikinci gelişinde yeğeni Salâhaddin'i de getirmiş ve onu İskenderiye'ye tayin etmişti. Şirgûh'un Şaver'i öldürtmesi ve daha sonra kendi ölümü üzerine Salâhaddin'in vezir olması, F. hilâfetinin son safhasını teşkil eder. Salâhaddin vezir olduktan sonra eski metbuu Nureddin'in ısrarı üzerine Mısır'daki son Şiî müesseselerini de ortadan kaldırttı. Halifenin hasta olduğu bir sırada ise, onun adını hutbeden çıkartarak, eylül 1171 den itibaren Abbasî halifesi el - Müstazi biemri'llah adına okutmak suretiyle F. hilâfetine son vermiş oldu. Son F. halifesi talihsiz Âdıd ise, bu haberi öğrenmeden, olaydan birkaç gün sonra ölmüştü. — İ. P.

FÂTIMÎ HANEDANININ SOY KÜTÜĞÜ

Ali b. Ebi Tâlib ve Fâtimatü'z - Zehra

FATİH, Istanbul ilinin Fatih (b. bk.) ilçesinin merkez bucağı. Bu semt, Fatih - Beyazıt tepelerini birbirine bağlayan sırtta, bir yandan Haliç'e, öte yandan Marmara'ya doğru inen iki yamaç arasındadır. Nüfusu 53 658 (1960) dir.

FATİH, Istanbul iline bağlı bir ilçe. Istanbul şehri sınırları içinde bulunan F. ilçesinin merkez bucağından başka, her biri büyük şehrin birer bölümü olan Fener, Karagümrük, Samatya, Şehremini bucakları vardır. Yüzölçümü 13 km² dir. Nüfusunun çokluğu bakımından Istanbul'un başta gelen ilçesidir. F. ilçesi, Haliç kıyılarından (Fener bucağı) Marmara kıyılarına (Samatya bucağı) kadar uzanarak Istanbul yarımadasının orta bölümünü içine alır. Doğusunda Eminönü (b. bk.) ilçesi, batısında Zeytinburnu (b. bk.) ve Eyüp (b. bk.) ilçeleri bulunur. İlçenin merkez bucağı olan F. semti, F. - Beyazıt tepeleri arasındaki sırtın ortasında, Haliç ve Marmara yamaçlarının birbirine kavuştuğu yerdedir. Bu yer, merkezî durumda bulunduğundan şehir nüfusu burada toplanmıştır. Büyük caddelerle yeni yeni sokaklar boyunca çok katlı binalar yapılmış, semt daha da güzelleşmiştir.

F. ilçesinde türlü çağlardan kalma eski eserler vardır. Bunların başında bütün semti süsleyen ve büyük bir sanat eseri olan Fatih Camii (b. bk) gelir.

Kıztaşı (b. bk.) adı verilen ve Bizanslılardan kalma eski eser de F. semtindedir.

FATİH CAMİİ, Istanbul'un 1453 te fethinden sonra yaptırılan ilk büyük külliyenin merkezi. Fatih II Mehmet şehrin ortasında ve yüksek bir noktada bulunan Hagioi Apostoloi (Havariler) kilisesini Ortodoks patrikliğine tahsis etmişken çok harap bir halde olan bu büyük kilisede barınamayan patriğin 1455 te taşınması üzerine, bu kilisenin yerini kendi adına yaptırdığı külliyeye tahsis etmiştir. Havariler kilisesi yerinde 1462 de başlayan inşaat 1470 e kadar sürmüştür (bk. FATİH KÜLLİYESİ). Bu külliyenin Khristodulos adında bir Rum mimar tarafından yapıldığı yolunda Demetrios Cantemir (1673 - 1723) in ortaya attığı iddia, dayanaksız olup F. C. ve külliyesini yapan mimarın Atik Sinan olduğu anlaşılmıştır. Bu mimarın mezar taşı, Fatih semtinde Kumrulu mescidin bahçesindedir.

F. C., Edirne'deki üç şerefeli cami ile Bayezid ve Süleymaniye camileri arasında, Türk büyük cami mimarisi gelişmesinin bir halkasıdır (bk. CAMİ, Mimarî). F. C. ve külliyesinde son devir Bizans mimarisi ile hiçbir akrabalık olmadığı gibi, külliyenin merkezi olan camiin tertibi de Türk mimarlığının tabiî gelişmesinin bir safhasına işaret eder.

II. Mehmed'in Istanbul'daki hayır tesislerinin vakıf şartları ve gelirleri hakkında düzenlenmiş çeşitli vakfiyelerde F. C. ve külliyesi hakkında bilgiler vardır. Arapça ve Türkçe olan bu vakfiyeler Tahsin Öz (1935), Vakıflar Genel Müdürlüğü (1938) ve Osman Ergin (1945) tarafından yayımlanmıştır. Saraçhanebaşında kendi adına yaptırdığı mescit ve mezarı son yıllarda kaldırılan Mimar Ayas'ın da Fatih devri mimarlarından olduğu bilinmekte ve F. C. inşaatında çalışmış olacağı tahmin edilmektedir. 1509 büyük depreminde F. C. kubbesinin hasara uğradığı, hattâ sütun başlıklarının parçalandığı ve kubbenin çarpıldığı, külliyenin darüşşifa,

Fatih Camii

Fatih Camii kubbesi

imaret ve medrese gibi yapılarının da özellikle kubbelerinde büyük zararlar olduğu bilinmektedir. 1557 ve 1754 depremlerinde yeniden hasar gören cami onarılmışsa da, 1766 depremine dayanamamış, büyük kubbesi tamamen çöktüğü gibi, duvarları da onarılamayacak derecede yıkılmıştır. III. Mustafa, Haşim Ali Beyi bina emini tayin ederek önce türbe ve külliye binalarını yaptırtmış, F. C. nin yeni bir plana göre aynı yerde inşasına ise 1767 de önce Sarım İbrahim Efendi, sonra da İzzet Mehmet Bey yönetiminde girişilerek 1771 de tamamlanmıştır.

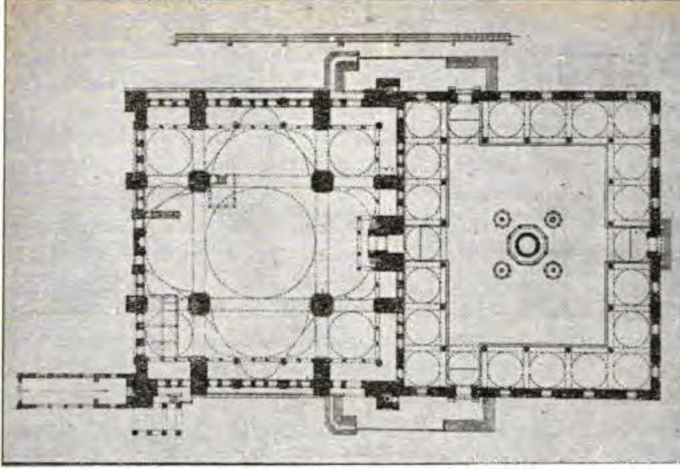
Bugünkü F. C. ilkinden çok farklı olmakla beraber, bazı yerlerinde eskisini hatırlatan iz ve kalıntılar da görülebilir. XIX. yüzyıla kadar tek şerefeli olan minarelere bu yüzyıl içinde birer şerefe eklenerek minareler yükseltilmiş, aynı yüzyıl sonlarında da bunların külâhları taştan olmak üzere yenilenmiş ise de, 1966 - 1967 de bunlar tekrar kurşun kaplı ahşaba çevrilmiştir.

İlk F. C. nin ortada bir büyük kubbesi ile mihrap tarafında bir yarım kubbesi ve yanlarda daha alçak üçer küçük kubbeli bölümleri bulunduğu eski resimlerinden anlaşılmaktadır. İlkinin şekli M. Ağaoğ'u (1926), A. S. Ülgen (1938), E. H. Ayverdi (1953) ve R. Anhegger (1954) tarafından hemen hemen kesinlikle tesbit edilmiş olmakla beraber, bazı ayrıntılar üzerinde henüz tam fikir birliğine varılamamıştır. İlk camiin buradaki Havariler kilisesinin temelleri üzerine oturtulduğu yolundaki hipotez hiçbir sağlam dayanağa sahip olmamakla beraber, işlemeli yüzleri tersine çevrilerek kullanılmış bazı mermerlerin, bu kilisenin parçaları olduğu bilinmektedir. Konya'da II. Selim tarafından babası için yaptırılan Selimiye camiinin, bütün mimarî özellikleriyle ilk F. C. nin bir benzeri olduğu anlaşılmıştır. Türk mimarlığında XVIII. yüzyıl ortalarında kuvvetle duyulmağa başlanılan Avrupa Barok sanatının etkileri, ikinci F. C. nde de kendini gösterir. Şehzade ve Sultan Ahmet camilerinin benzeri olarak bir ana kubbeyi dört taraftan destekleyen dört yarım kubbe sistemi üzerine kurulan ikinci F. C. nin bütünü eski Türk sanat geleneklerine uymakla beraber, süslemeleri Barok üslûbundadır. F. C. haziresi, özellikle son devirde, tamamiyle mezarlarla doldurulmuştur.

F. C. ve külliyesinin bir kütüphanesi de vardı. Fakat bu tesis bozulmuş, kitapları dağılmıştır. XVIII. yüzyılda F. C. nin kıble tarafına bitişik olarak kubbeli bir kütüphane binası eklenmiştir. Bu bina, son yıllarda boşaltılarak içindeki kitaplar Süleymaniye kütüphanesine taşınmıştır. Bk. FATİH KÜTÜPHANESİ.

Fatih Camii kapısı üstündeki kitabe (yazı: Ali Sofi)

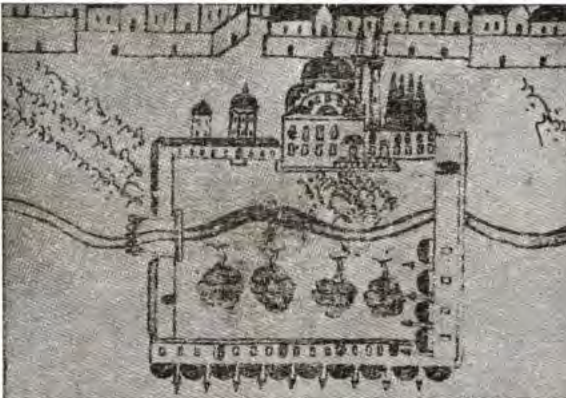
Fatih Camii planı

F. C. haziresine XIX. yüzyılda II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan için büyük bir türbe ile yanında bir sebil inşa edilmiştir. Bu eser, dalgalı hatları, dışarıdan dilimli büyük kubbesi, oval pencereleri, yaprak biçimindeki kabartma süsleri ile Barok üslûbunun Türk türbe mimarisinde başarılı bir örneğidir.

İlk F. C. nden bugün duran kalıntıların başında eski avlu kapısı gelir. Bunun üzerinde kakma tekniğinde renkli taşlar ile bezenmiş bir taç kısmı vardır. Cümle kapısı duvarı ve buna bitişik iki minarenin alt kısımları ile gövdelerin başlangıçları da ilk F. C. ne aittir. İç avluda görülen iki pencere alınlığını süsleyen bir çift çini pano da birinci F. C. ndendir. Tamamen XV. yüzyıl özelliğine sahip olan bu çini levhalardan birinde Besmele, diğerinde kısmen Ayetü'l kürsî yazılmış olup aralarında XV. yüzyıl süslemelerinde görülen sarı renk kullanılmıştır. İlk F. C. içinin de çinilerle kaplı olduğuna ihtimal verilir. Türkleşen Istanbul'un yeni bir medeniyet anlayışına göre imarının merkezi olan F. C. ve külliyesinin bütün elemanları ile bütün olarak korunamaması üzüntü vericidir. Bazı elemanlar tamamen kaybolduğu gibi, bazılarının arasına da XIX. yüzyıl sonlarından itibaren yeni binalar yapılarak külliyenin tertip düzeni bozulmuştur.

Fatih Camii içindeki fatiha suresinin sonu (yazı: Ali Sofî)

Eski bir suyolu haritasında Fatih Camii (hatalı perspektifin yarattığı zorunluktan dolayı yazıların başaşağı yazılmış olması ilgi çekicidir)

FATİH DİVANI, Osmanlı padişahları arasında divan sahibi olan ilk padişah, II. Mehmet'tir. Fatih'in şair olduğundan, şiirlerinden de örnekler vermek suretiyle, bazı tezkire ve tarihlerimiz bahsetmişlerdir. Ali Emirî (b. bk.) nin *Cevahirü'l Mülûk* mukaddimesinde ve «Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası» ndaki yazılarında F. D. hakkında toplu bilgi vardır.

F. D. esasen Ali Emirî tarafından bulunmuş ve Istanbul'daki Fatih Millet Kütüphanesine vakfedilmiştir (Divanlar No: 305). Aynı kütüphanede, Divan'ın, Ali Emirî'nin el yazısı ile iki de kopyası vardır (Yazma Manzum Eserler, No: 530 - 531).

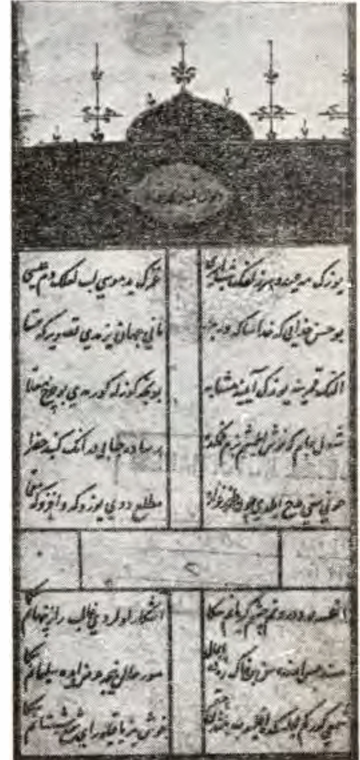
Tezhipli bir cilt içinde, 48 sayfadan ibaret olan eser, 13,5 X 20,5 cm boyunda abadî kâğıt üzerine talik ile yazılmıştır. Cetvelleri 7,5 X 14 cm dir. İstinsah tarihi ve hattatı bilinmiyorsa da, bu nüshaya esas olan metnin XV veya XVI. yüzyıllara ait olduğu anlaşılmaktadır.

Divan, üçü eksik, 65 gazel, bir muhammes terciibend, bir kıta, bir de mısraı ihtiva etmektedir.

Fatih'in şiirleri, 15 i Uppsala Üniversitesi kitaplığındaki bir yazmadan, 6 sı bazı tezkireler ile Atâ tarihinden derlenmek suretiyle George Jacob (b. bk.) tarafından 1904 te Berlin'de basılmıştır (*Der Divan Sultan Mehmeds des Zweiten* [1904].

Divan ise, ilk defa Sıtkı (Bilmen) tarafından 1944 te yayımlanmıştır. Bu baskı için, Ali Emirî'nin kopya ettiği nüshalar esas alınmıştır.

Daha sonra F. D., *Fatih'in şiirleri* adı ile Kemal

Fatih Divanı'ndan bir sayfa

Edip Ünsel (Kürkçüoğlu) tarafından yayımlanmıştır (1946). Bu baskıda Divan'ın tıpkı basımına da yer verilmiştir.

Şiirlerinde Avnî mahlâsını kullanan Fatih'in değerli bir şair olduğu üzerinde birleşilmektedir. Fuad Köprülü'ye göre ona «... orta derecede şairlerimiz arasında müstesna bir mevki ayırmak» gerekir.

Gerçekten Fatih'in gazelleri şekil bakımından pek az kusurludur. Çeşitli vezinler, dilde zorlamalara kaçılmaksızın kullanılmış, sağlam ve tabiî kafiyeler seçilmiştir. Dil, çok duru ve akıcıdır. Şiirlere yer yer heyecan, lirizm, hikmet hâkimdir. Mazmunlar, edebî sanatlar hazmedilerek kullanılmıştır.

Yerli, yabancı ilim ve sanat adamlarına karşı gösterdiği ilgi ve saygı ile sarayını ve Istanbul'u bir kültür merkezi haline getiren, bu çevre içinde kendini de yetiştirmek için büyük bir çaba harcadığı bilinen, hümanist bir dünya görüşüne sahip olan ve II. Bayezid ve Şehzade Cem gibi iki şairin babası olan Fatih'in sanat kudretinin kaynakları kolaylıkla anlaşılmaktadır.

FATİH KÜLLİYESİ, Fatih II. Sultan Mehmed'in, sonradan kendi adını alan semtte kurduğu üniversite sitesi. Istanbul'un fethinden hemen sonra Fatih, öğretime derhal başlanması emrini vermiş, Ayasofya ve Zeyrek'te boşalan papaz odalarına ilim isteklileri yerleştirilerek yetiştirme işine girişilmiştir. O devrin bilginlerinden Molla Hüsrev Ayasofya'da, Molla Zeyrek ise sonradan kendi adını alan semtteki bir manastırda yardımcı arkadaşlariyle beraber Istanbul'un ilk külliye şubelerini kütüphaneleriyle birlikte kurmuşlardır.

F. K. nin kurulduğu yerde Bizanslıların Havariler (Yun. Hagioi Apostoloi) kilisesi vardı; burası Katoliklere karşı birçok imtiyazlara sahip olan Bizans Ortodoks patriğine bırakılmıştı. Fakat sonradan Fatih diye anılacak olan bu semte o kadar çok Müslüman halk yerleşti ki patriğin ricasiyle Patrikhane şimdiki Fener semtine kaldırıldı.

İşte, Fatih bu tepeye külliyesini sekiz yılda (1462 - 1470) kurdu. Ayasofya ve Zeyrek'te öğretime ara vermeyen Istanbul Üniversitesi, kuruluşundan 17 yıl sonra F. K. nde öğretime devam etmiştir. Külliye tamamlandığı zaman Fatih 42 yaşında idi.

F. K. nde, o semtin düzleştirilmesinden dolayı Sahn veya Semâniye (Ar. = sekiz) adı verilen 8 medrese (kolej) yer alır. Simetrik bir plana göre düzenlenmiş olan bu

1

2

3

4

FATİH KÜLLİYESİ

1. Akdeniz tarafı: Semâniye medreseleri, orta kurşunlu çift medreseden biri, 2. Akdeniz tarafı: Semâniye medreselerinden biri (ortada), 3. Akdeniz tarafı: Semâniye medreselerinden Ayak Kurşunlu dershanesi, 4. Semâniye medreselerinden birinin içi

نزاده دولت قپوسن کشاده اتمکله بیچاره شاهی قمر ایلدک مهر سپهر سلطنت
عثمانیدن انواری زیاده اولدی ارباب علم وکمالك چراغلری شمع التفاتدن
اقتباس اتمکله خانه‌لری ضیاده اولدی نام شریفلرینه کتابلر دینلدی
مشاهرلرله وسالیانه‌لرله هر زمره بهره‌مند اولدی جرعهٔ جام انجامندن
بزم شعرایه دخی پیاله ایروب شوق وشادی طولولری ایچلدی وخوان
سماط انبساطندن اخوان نظمه نوالر ایرشوب خونلر بنلدی بعده سلطان محمددر

که بیته که فلك سابعك سایر افلاکدن وسعت تدویری شایع اولدی کذلك
جناب الهینک سایر سلاطیندن فائض اولان نعمتدن بو سلطان فائز اولدوغی
فضلی دخی شایع اولدی اول سببدن ظل سلطنتی اقطاره واطرافه شایع اولدی
هفت اقلیمه صدای کوس بوسی طولدی وهفت اورنك اقالیم سبعه که اژدر
های هفت سر در تریاق شکوه شوکتله زبون اولدی اگرچه اول زمانه
دك فلکك آدی یدی ایدی سکزنجی چمقارندی وکمال رفعتندن کمسنه قلمه
سهولك اوزرینه یاریقمازدی چون ثنا العرش تحت النقش دیو مهر سلطنت و

"GÜL KOKLAYAN FATİH"

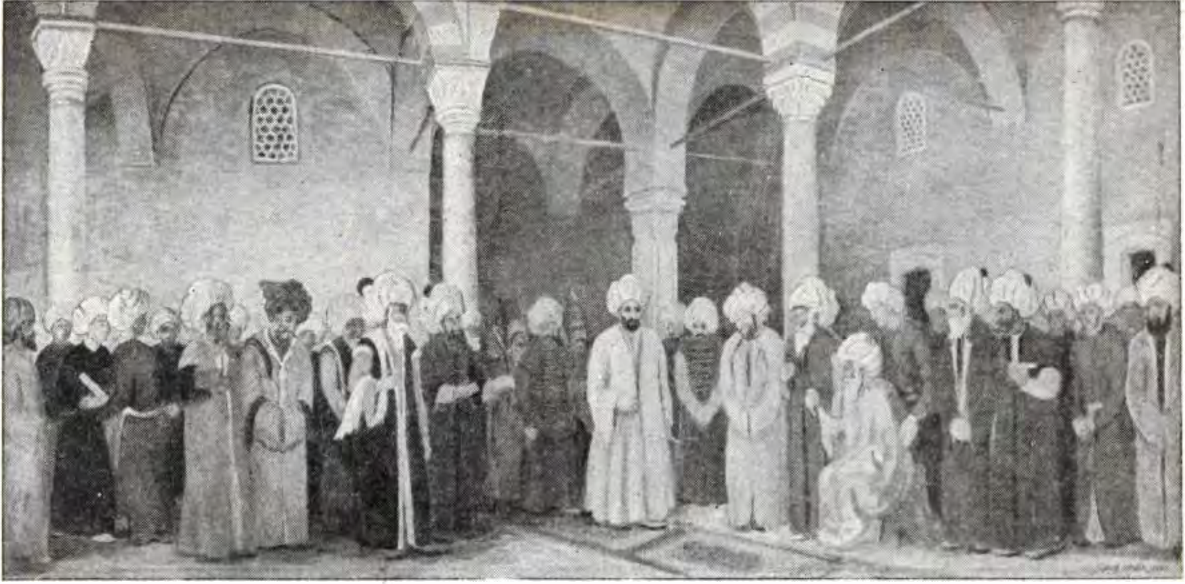
(Âşık Çelebi'nin "Meşairü'ş-Şuara" adlı Şairler Tezkiresinin Fatih Kütüphanesindeki minyatürlü nüshasından)

"KARANFİL KOKLAYAN FATİH"
(XVI. yüzyılda Sinan Bey'in yaptığı minyatür; Topkapı Sarayı Müzesi)

FATİH SULTAN MEHMET
Gentile Bellini'ye poz vererek yaptırdığı ünlü tablo
(National Gallery, Londra)

Fatıh Sultan Mehmed'in külliyesini açması ve törende bulunan müderrisler (Şerıf Akdik'in tablosu, Tıp Tarihı Enstitüsü)

medreselerden başka, biraz daha aşağıda kurulmuş tetimme (hazırlık) medreseleri bulunuyordu. Külliyenin yüksek kısmında okumak için bu tetimmelerden geçmek lâzımdı. Bugün sadece sekiz büyük medrese durmaktadır. Tetimmelerden Marmara tarafındakiler cadde genişletilirken yıktırılmış, Haliç tarafındakilerin temelleri üzerine de ilk okul yapılmıştır. Haliç tarafındakilere Bahr-i Siyah (= Karadeniz), Marmara tarafındakilere Bahr-i Sefid (= Akdeniz) medreseleri deniliyor ve bunlar Saraçhanebaşından Edirne Kapısına doğru, Baş Kurşunlu, Baş Çifte Kurşunlu, Ayak Çıfte Kurşunlu, Ayak Kurşunlu şeklinde adlandırılıyordu. Bunların her biri 19 ar hücre ve birer büyük kubbeli dershane-mescitten mürekkepti. Taş ve tuğladan yapılan bütün bu medreselerin ortalarında revaklı avlular vardı. Tetimme medreselerinin mimarisi bilinmemekte, bunların bir çatı ile örtülü oldukları tahmin edilmektedir. Külliye medreseleri 1955 ten sonra büyük ölçüde onarılmıştır.

Bunların ortasında beş namaz vakti dışında, toplantı, vaız (konferans) ve çeşitli dersler için hazırlanmış bir büyük cami (Fatih Camii, b. bk.) ve avlusu yer alır. Külliyenin bu ilk ve güzel camiinin kubbesi 11 mayıs 1765 depreminde yıkılmıştır (bk. FATİH CAMİİ).

Camiin kıble tarafının solunda, o zamanın ihtiyacına göre hem hastahane hem de Istanbul'un ilk büyük uygulamalı tıp okulu olan bir darüşşifa, sağında ise, toprak altında kervansarayı olmak üzere büyük ve ferah bir tabhane, ziyafethane ve misafirhane ve yanında da imaret aşhanesi yapılmıştır.

Sonraki devirde medrese haline getirilmiş olan tabhane, değerli bir mimarî anıttır. Büyük Mescit Mekân'ın kubbesi çökmüşse de, şimdi onarılmaktadır. Darüşşifa ise XIX. yüzyılda yıktırılarak arsası parsellenmiş ve burada bir mahalle doğmuştur. Büyük kubbeli Orta Mekân'ı elli yıl öncesine kadar ayakta idi ve Demirciler mescidi adiyle kullanılıyordu. Fakat burası da 1918 yangınında yanmıştır.

Bütün külliyelerde olduğu gibi, hem bu yeni merkezin etrafında halk topluluğu sağlamak, hem de gelirleri ile bu hayır tesislerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere F. K. nin güney tarafında büyük bir de çarşı inşa edilmiştir. Kavaflar (veya Saraçlar) çarşısı denilen bu merkezin dükkânları yangınlardan zarar görmüş ve 1918 yangınından sonra da hepsi ortadan kalkmıştır. Bu semte verilen Saraçhanebaşı adı, bu çarşının günümüze kadar gelebilen son hatırasıdır.

Şimdi Fatih ve Gülbahar Hatun türbeleri ve birçok büyük kişilerin gömülü olduğu hazire, tam mıhrabın önüne rastlar ki bu, F. K. nin iç gülistan bahçesi olan yerdir. Ön tarafında XIX. yüzyılın başında II. Sultan Mahmud'un annesi Nakşidil Valide Sultan türbesi, çeşmesi, sebili ve ilk okulu yer almaktadır ki hattat Mustafa Rakım'ın en güzel yazılariyle süslüdür. Arkada biraz ilerideki Çifte Çukur Hamamla Karaman Hamamı da bu külliyeye aittir.

Fatih zamanında bu Sahn medreseleri, devrin en değerli müderrislerine tevcih olunmuş ve Şeyhiye, Sinobiye, Salihüddin, Muslihüddin, Kasım Çelebi ve Ali Tusî medreseleri diye müderrislerinin adlariyle anılmıştır.

Fatih, dedesi Çelebi Sultan Mehmed'in ve babası II. Sultan Murad'ın kitaplariyle zenginleştirdiği kütüphanesini daha Manisa'da iken kurmuştu. 1451 de babasının yerine üçüncü defa tahta geçince, bu kitaplık Edirne'ye, Istanbul alındıktan sonra da 1454 te inşa edilen Eski Saraya, sonra da Yeni Saraya taşınmış ve tanzimi işiyle Tokatlı Molla Lütfî görevlendirilmiştir. F. K. tamamlanınca saray kütüphanesinden seçtiği öğretime yararlı kitapları külliyeye gönderen işte bu zattır. F. K. nde kurulan kütüphanelerin sayısı 9 dur. Eski Saray ve Yeni Saray ile Eyüp Sultan, Ayasofya, Zeyrek ve Mahmut Paşa medreselerinde, Fatih Camiinde kurulan bu kitaplıklara Sahn medreselerinin 8 kitaplığı da katılırsa, Istanbul'daki kütüphanelerin sayısı Fatih zamanında 16 yı bulur.

I. Sultan Mahmut (1730 - 1754) tarafından Fatih camiindeki kitaplık ile 8 Sahn medresesindekiler birleştirilip saraydan gönderilenler de katılarak müstakil bir Fatıh Kütüphanesi kurulmuştur. Bk. FATIH KÜTÜPHANESİ.

F. K. nin dört kapısından cami ve Sahn medreseleri meydanına girilirdi. Bu kapılardan yalnız biri hâlâ Nakşidil Valide Sultan türbesi ve sebili ilerisinde durmaktadır.

Fatih tabhane (mutfak) sı, küllıyenin en muhteşem dairesidir; anıtsal bir yapısı vardır. Mısafir odalarının tavanları yüksektir; ziyafethane, ayrı büyük salonu ile tam bir kervansaray vasfını taşır.

Fatih Külliyesinde Semâniye medreselerinden Akdeniz tarafına tabhaneden giren kapı. Fatih'in geldikçe geçtiği yegâne kapı

Eskiden Anadolu ve Rumeli menzil yollarımız yürüme esasına göre ayarlanmış ve her 40 - 50 km de bir menzil şehri kurulmuştu. Bu uzaklığı 8 - 10 saatte alabilen yolcular, haftalarca yol yürüyerek Istanbul'a çok yorgun olarak varırlardı. Bu yolcular, zengin fakir fark gözetilmeden bu türlü misafirhanede 3 gün 3 gece ağırlanırlar, iyi gıda ve bol istirahatle yorgunluklarını çıkarırlardı. Daha uzun kalacak olanlar, 3 gün 3 gece parasız misafirlikten sonra paralı hanlara çıkardı. At veya katır ile gelenlerin hayvanlarına bu kervansarayın altındaki ahırlarda bakılırdı.

Bütün külliyenin bir yönetmeliği vardı. Çalışanların görevleri, imaret aşhanesinden verilecek miktarlara kadar yazılmıştı. Öğrenci ile müderrislere ve personele her gün kuşluk yemeği verilirdi. Öğle yemeği yoktu. Akşamları da yemek çıkardı. Belirli günlerde tatlı da verilirdi. Misafirlere ayrıca başka ikramlar da yapılırdı.

F. K. ndeki öğretim, hukuk bilgini ve idare adamı yetiştirilmesi yönünden önemlidir.

Ayasofyada Molla Hüsrev'in ders verme özelliğini şu şekilde anlatırlar: Daha güneş doğmadan hoca, öğrencilerini evlerinden alırmış, hocanın bindiği atın arkasından tazimle yürüyen genç mollalar Ayasofvaya gelirler, sabah namazı kılınır, hemen derse başlanırmış, sonra hoca yine atına biner, aynı grupla evine gelir ve hattâ öğrencilerini kuşluk yemeğine alıkoyarmış. Büyük bilginlerin sabah namazını beraber kılıp ders vermeleri ve sonra herkesin işine dönmesi geleneği, İkinci Meşrutiyet devrinde medreselerin kısmen ıslahına kadar devam etmiştir.

Yeni üniversite kurulduktan sonra buraya geçmek istemeyerek Ayasofya medresesinde kalmayı tercih eden ve ikinci gelişinde, 1462 - 1474 yılları arasında, aklî ilimleri, yani heyet, hesap ve hendese (geometri) de okutan Molla Hüsrev ile naklî ilimlerde de tanınmış olan Molla Ali Kuşçu, külliyenin ders programlarını hazırlamışlardır. Bu dersler arasında İslâm hukuku, kelâm ilmi ve usulleri gibi dersler vardı. Öğrencilerin Arapçayı iyi bilmesi şarttı. Gramer ile ilgili program zengindi.

Müderrisler derslerinde hürriyetlerini, şereflerini daima korumuşlardır. Lâkin II. Bayezid zamanında külliye hocalarından Hatipzade ile Molla Lütfî'nin manasız tartışmaları, Molla Lütfî'nin haksız yere öldürülmesine sebep olunca üniversite hocalarının konuşma hürriyetleri ortadan kalkmıştır. Bu durum, Fatih zamanında iyi bir yolda gelişen külliyenin ilerlemesine engel olmuştur.

Külliye darüşşifasında dersler, değerli hekim (usta, üstad) yanında okuyan tıp öğrencileri (çıraklar) ne hem nazarî hem de amelî olarak verilmiştir. Hekim yetiştiren bu kurum, tıp okulu niteliğini XIX. yüzyıla kadar sürdürmüştür.

Külliyenin Fatih zamanındaki ilk yönetmeliği ve bu alanda kurulan gelenek, sonraki yıllarda birçok iltimaslar ve usulsüzlüklerle soysuzlaştırıldığından bu kurum gittikçe gerilemiş ve kuruluş zamanında yetiştirdiği değerde mezun vermemiş, bazı istisnalar sayılmazsa, öğrencilere eski metinleri Arapça kitaplardan takip edebilmeleri için yetecek kadar Arapça bile öğretilmemiştir.

F. K. nin en önemli özelliklerinden biri de fen derslerinin okutulmasıdır. Külliyede edebî dersler, Farsça, tarih ayrıca gösterilmez, isteyenler bu bilgileri dışarıda edinirdi. Bk. FATİH TÜRBESİ, FATİH CAMİİ. — S. Ü.

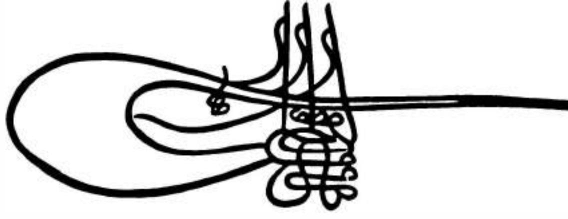
FATİH KÜTÜPHANESİ, 1742 yılında Fatih Camiinin güneydoğusunda, cami duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Biri camiin ön avlusuna açılan ve mermer merdivenlerle çıkılan, diğeri camiin içine açılan iki kapısı vardır. Altı mahzen, tek kubbeli, Fatih Camiine bir koridorla bağlı küçük bir binadır.

Kütüphane koleksiyonlarının esasını, Istanbul'daki ilk üniversite kütüphanemiz sayılan, Fatih Külliyesinin Çörekçi kapısı yanında kurulduğu kabul edilen külliyenin merkez kütüphanesiyle medreselerde kurulan seminer kütüphaneleri ve cami içindeki dolaplarda yer alan kitapların bir kısmı teşkil eder. I. Mahmud'un kütüphaneye vakfettiği kitap sayısı 5 188 yazma, 319 basma eserdir. Bunlar arasında Fatih'in okuduğu *Kur'an* ve özel kütüphanesinde yer almış eserler de vardır. Sonradan kütüphaneye Hafız - ı kütüp İbrahim Efendi 455 yazma, 482 basma, Tırnova (Tirnovo) lı Mehmet Hılmi, Halil Hilmi ve başka kimseler 363 yazma, 2 172 basma, Abdülgani Ağa 291 basma kitap vakfetmişlerdir.

Kütüphane binasında çeşitli tarihlerdeki depremlerden doğan çatlaklar onarılamadığından koleksiyon 1956 yılında Süleymaniye kütüphanesi (b. bk.) ne nakledilmiştir. F. K. gerek muhteva gerek sanat değeri yönünden Istanbul yazma kütüphanelerinin en önemli koleksiyonlarından biridir. — M. C.

FATİH ORMANI, Istanbul'da, Tarabya sırtlarındaki Hacı Osman Bayırı tepesinden başlayarak, bir yandan bentlerin arkasına, öbür yandan Ayazağa'ya kadar uzanan ve 6 500 ha lık bir alanı kaplayan ormana Istanbul fethinin 500. yıl dönümünden sonra (1956) verilen ad. Bu ormana 1,5 milyon yeni fidan dikilmiştir. Orman çeşitli çam ve meşe ağaçlarından meydana gelmiştir. Turistler ve ziyaretçiler için su kaynakları ve kapte edilmiş sular etrafında Istanbul Orman Başmüdürlüğü tarafından tesisler yaptırılmış ve burası Istanbul'un en güzel mesire yerlerinden biri olmuştur. İdare binası ve bahçesi, ormana giden yol ve F. O. yazısını taşıyan su deposu, Hacı Osman Bayırının tepesindedir. Ormanın içinde otomobil yolları ve parkları vardır. Ormana ait planda Fatih'in yeşil bir heykelinin yaptırılmasiyle bir açık hava tiyatrosunun kurulması da vardır. Buraya F. O. adı verilmesinin sebeplerinden biri de, Fatih'in ormanları çok sevmesi, koruması ve «Ormanlarımdan bir dal kese'nin başını keserim» sözünü söylemiş olmasıdır.

FATİH SULTAN MEHMET (II. Mehmet; 1432 - 1481), yedinci Osmanlı padişahı ve Istanbul şehrinin fatihi. 30 mart 1432 de Edirne'de doğmuş, 3 mayıs 1481 de yeni bir sefere giderken uğradığı Gebze'de ölmüştür. II. Murad'ın dördüncü oğlu olan F. in annesi Hümâ Hatundur.

Fatih Sultan Mehmed'in tuğırası

F. in hangi hastalıktan ve ne şekilde öldüğü açıklanmış değildir. Ansızın karşılaşılan ölümü bazı şüphelere meydan vermiştir. Anlaşıldığına göre zehirlenerek ölmüştür.

II. Mehmed'in çok köklü bir öğrenim gördüğü, birçok dilleri bilip konuştuğu tarihçilerce belirtilmiştir. Türkçeden başka Arapça, Farsça, Yunanca ve İslavcayı çok iyi bildiği ve konuştuğu kesin olarak bilinmektedir. F. edebiyatla, din felsefesiyle, coğrafya, riyaziye ve heyet ilmi ile geniş ölçüde ilgilenmiş, bilhassa edebiyat onun en sevdiği konular arasında yer almıştır. F. yazdığı şiirlerde Avnî mahlâsını kullanmıştır. Her ilim kolunun mütehassısını kendisine hoca tayin etmiş, her gün belirli saatlerde kendilerinden ders almıştır.

F. in babası II. Murat da fikir ve ilim adamlarını koruyan bir hükümdar olarak tanınmıştır. Bu sebeple, oğlunun eğitim ve öğrenimine önem vermiş, devrinin en seçkin bilginlerini bu işe memur etmişti. Öğretmenlerinden Molla Güranî, II. Mehmed'in yetiştirilmesinde büyük payı olan bilginlerden biridir. Hocazade, Molla İlyas, Siraceddin Halebî, Molla Abdülkadir, Hasan Samsunî, Molla Hayreddin de hocalarındandır. F. babası gibi bilginlere yakınlık gösterir, zamanının çoğunu onlarla görüşmeye ayırır, kültüre büyük önem verirdi.

Fatih Sultan Mehmet
(Costanzo da Ferrara'nın madalyası)

F., Arabistan ve İran'daki bütün bilginleri tanımış, Türk bilginlerinden Hocazade ile yabancılara karşı övünmüştür. Fetihten sonra Istanbul'da birçok binayı medrese haline getirtmiş, öğretimde teftişi bizzat kendisi yapmıştır. Sarayda, seferde, yolda, düğün ve toplantılarda ilmî tartışmalar yaptırırdı.

F. batı kültürü ve Hıristiyan dinini de anlamağa çalışmıştır. Istanbul patriği Gennadios Skholarios (b. bk.) itikatnamesini (manzum olarak yazılan bu itikatname Karaferye kadısı Ahmet Efendi tarafından Yunan harfleriyle Türkçeye çevrilmiştir) onun için yazdığı gibi, Georgios Trapezuntios da Müslümanlıkla Hıristiyanlık arasında köklü bir fark olmadığını ve bu iki dinin uzlaştırılması suretiyle F. in bütün milletleri idaresi altında toplayabileceğini ileri sürmüştür.

F. in batı kültürü ile ilk teması şehzadeliği zamanında, Manisa sarayında iken başlamıştır. 1454 te İtalyan hümanisti Ciriaco d'Ancona'dan ve başka İtalyanlardan Roma ve batı tarihlerini okumustur. 1465 te Milano elçisinin yazdığına göre, yanında Floransalı, Cenevizli ve Ragusalı müşavirler vardı. Hümanistlerden Angelo Vadio ve G. Stefano Emiliano da F. in yanında bulunmuşlardır. Stefano Emiliano, F. in ölümünden sonra bir mersiye de yazmıştır.

Trabzonlu Rum bilgin Amirutzes ile oğluna Ptolemaios'un coğrafya kitabını Arapçaya tercüme ettirmiş ve bir dünya haritası yaptırmıştır. F., coğrafî ve askerî konulara daima büyük bir ilgi göstermiştir. 1458 de Atina'ya yaptığı seyahat sırasında Akropolisi büyük bir anlayışla gezmiş ve Atinalılara teveccühte bulunmuştur. F., İustinianos'un heykelini yerinden indirterek Ciriaco ve G. Dario'ya resmini yaptırtmıştır. F. in şahsî kütüphanesinde bulunan batı kültürü ile ilgili eserlerden elli tanesi zamanımıza kadar gelmiştir. Bunlardan kırk ikisi Yunancadır; sekizi tarihe, altısı riyaziyeye ve heyet (astronomi) e aittir. Tarihe ve coğrafyaya ait olanlar mevcudun üçte birinden fazladır.

F. devrinde Osmanlı kültürü ile batı kültürü arasında bir ilgi kurulduğu, bir yaklaşma olduğu, sonraki devirlerde ise buna engel olunduğu bir gerçektir.

II. Mehmet son derece atılgan, parlak bir zekâya sahip, daima şan ve şeref kazanmak isteyen, yorgunluğa, soğuğa, sıcağa susuzluğa ve açlığa dayanıklı, sert konuşan, kimseden çekinmeyen, zevk ve eğlenceye düşkün olmayan bir hükümdardı.

Altı yaşında iken Amasya'ya vali tayin edildiği söylenen II. Mehmet, 1443 baharında Kasapzade Mahmut ve Nışancı İbrahim b. Abdullah beylerle Edirne'den Manisa'ya vali olarak gönderilmiştir. 1443 yılı sonlarına doğru ağabeyi Amasya valisi şehzade Alâeddin'in ölümü ile tahtın tek varisi durumuna gelmişti. Tahttan çekilmeyi düşünen II. Murat, Manisa valisi olan Mehmed'i 1444 baharında yanına getirtmiştir. Aynı yılın 12 haziranında Edirne'de Lehistan - Macaristan kralı III. Władysław (Ulászló), Sırp despotu ve Hunyadi János'un elçileri ile yapılan antlaşma esnasında Mehmet de hazır bulunmuştur. Ondan sonra II. Murat Anadolu'ya geçmiş, temmuzda Yenişehir'de Karamanoğlu ile kendi adına ve Mehmet Bey adına bir antlaşma daha imzalamıştır. Bundan sonra ağustosta Mihaliç ovasında kapıkulu ve paşalar önünde tahtı oğluna terk ettiğini resmen açıklamıştır. Kendisi de Bursa civarında zahitlerle itikâfa çekilmiştir. II. Murat, batıda ve doğuda yaptığı antlaşmalarla devleti emniyete aldığını sanmış ve sağ-

F a t i h   S u l t a n   M e h m e t
(Bertoldo di Giovanni'nin madalyası: ön ve arka)

lığında oğlunun, tahtına sağlamca yerleştiğini görmek istemiştir. Fakat devletin başında 12 yaşında tecrübesiz bir gencin bulunması, içeriden ve dışarıdan fırsat kollayanları faaliyete geçirmiş, böylece II. Murad'ın yanlış hesabı meydana çıkmıştır.

Çandarlı Halil Paşanın yaptığı antlaşmalarla devletin dayanağı sayılan gazâ esası bırakılmış, Balkanlar'da ve Anadolu'da alınan yerler geri verilmiş, Sırp despotluğu Djuradj Branković'e iade edilmiş, Eflak beyinin bağımlılığı Macar aracılığı ile gevşemiş ve böylece Eflak beyliği ve Sırp despotluğu üzerinde Macaristan'ın nüfuzu artmıştı. Anadolu'da ise Karamanoğluna Beyşehir, Akşehir, Seydişehir ve Otlukhisar terk edilmiş, burada da büyük bir gerileme olmuştur.

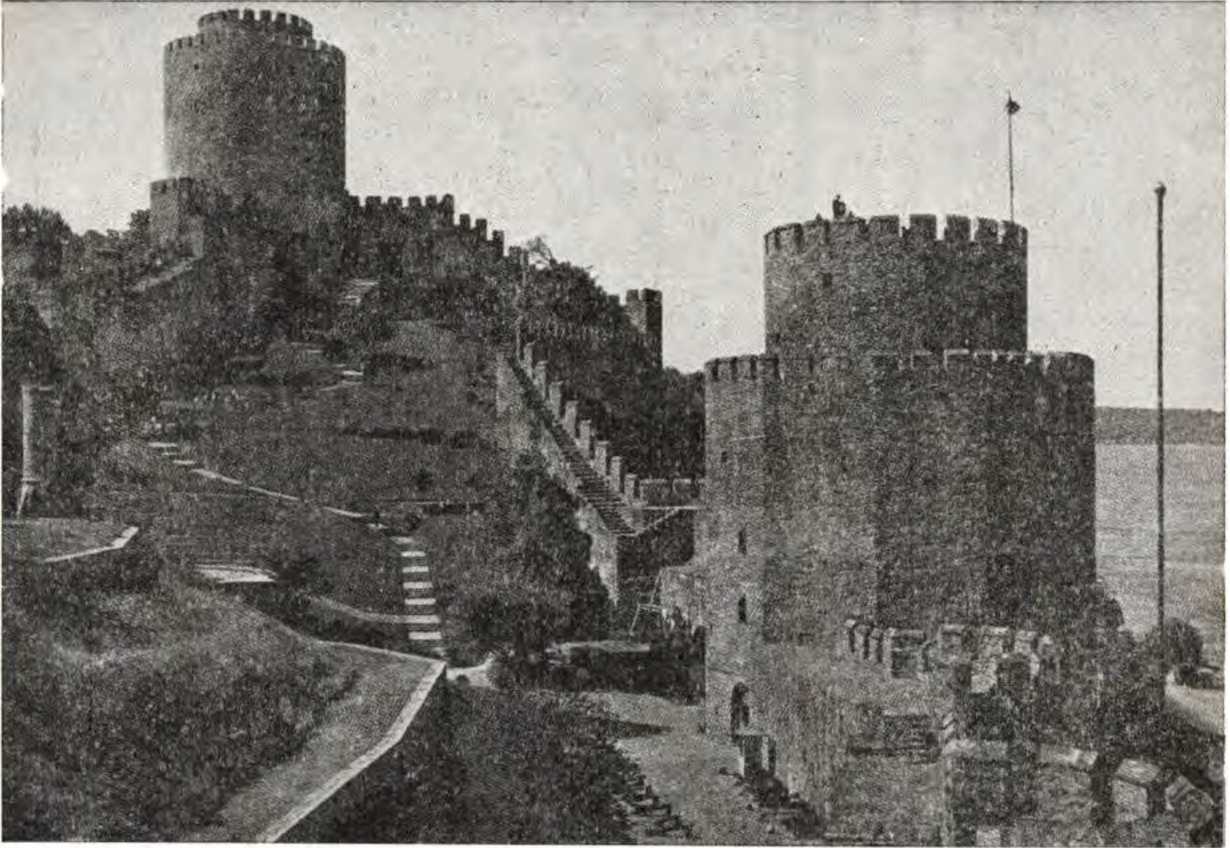
II. Murat tahtı oğluna bırakınca olaylar süratle gelişmiştir. Arnavutluğun da elden çıkma durumunda bulunduğu bu sırada, güneyde Mora despotu Konstantin, Korinthos'u aşarak Osmanlı topraklarına hücum etmiş ve Osmanlı nüfuzu Balkanlar'da da çok zayıflamıştır. Bu sırada Bulgarlar bile tehlikeli bir unsur olarak görünmekte idiler. Bu durumdan faydalanan Papa, Osmanlıları Avrupa'dan çıkarmanın tam zamanı olduğunu düşünerek, Bizans imparatorluğu ve Venedik'in gayretleriyle Edirne'de yapılan barışa karşı Macaristan'da olumsuz bir tepki uyandırmış, antlaşma şartları bozularak büyük bir Haçlı ordusunun hazırlanması faaliyetine başlanmıştır. Batılılar Bizans'ın aracılığı ile Karamanoğlu'nu da aralarına almaya çalışmışlardır.

Durum içeride de bozulmuş, paşalar arasındaki ikilik ve rekabet, Edirne'den halkın Anadolu'ya kaçması, gösteriler, Hurufî ayaklanması, büyük yangınlar devleti iyice sarsmıştı. İç olayların en önemlisi iktidar buhranı idi. II. Murat devletin idaresini veziri Çandarlı Halil Paşaya bırakmıştı. Fakat devletin diğer büyükleri, bilhassa Çandarlı'nın eski rakibi Rumeli beylerbeyi vezir Şehabettin Şahin, Nişancı İbrahim ve Zağanos paşalar genç padişahın etrafında toplanarak iktidarı II. Mehmet adına Çandarlı'nın elinden almağa çalışıyorlardı.

Aynı yaz, Orhan Çelebi tahtı II. Mehmed'in elinden almak ümidiyle Byzantion'dan harekete geçmiş, İnceğiz'e gelmiş, bu işi başaramayacağını anlayınca Dobruca'ya kaçmış, nihayet Şehabettin Paşanın takibi ile yine Byzantion'a sığınmıştı.

Daha önce 1439 da papa IV. Eugenius'un emriyle Floransa'da bir konsil toplanmıştı (1439 - 1442). Bizans'a günden güne artan bir tehditle yaklaşan Türklere karşı batıdan yardım istemek üzere Bizans imparatoru İoannes Palaiologos ile Rum patriği Iosephos 700 kişilik bir maiyetle Floransa'ya giderek konsile katılmışlardı. Konsilin müzakereleri 2 şubat 1439 da başlamış ve uzun tartışmalardan sonra 5 temmuz 1439 da bir antlaşma imzalanmış (yalnız Efes piskoposu Markos muhalefette bulunmuş ve uzaklaştırılmıştı) ve metni Latince ve Yunanca olarak ertesi gün Floransa katedralinde okunmuştu. Bu antlaşmaya göre, Ortodoks kilisesi papanın üstünlüğünü tanımıştı. Bizans'a yapılacak askerî yardım hakkında da imparator ile papa arasında ayrı bir antlaşma yapılmıştı. Bizans delegeleri 22 temmuz - 26 ağustos arasında Bizans'a dönmüş, halkın büyük bir kısmı bunları aleyhte gösterilerle karşılamıştı. Papa tarafından 1439 da kardinallığe yükseltilen Rum piskoposu Bessarion, 1450 de Bizans'ta toplanan konsil tarafından Bizans kilisesini satan bir hain ilân edilmiş ve Efesli Markos'a aziz muamelesi yapılmıştı.

Bu toplantı sonunda alınan kararlar gereğince hazırlanan Haçlı ordusu Tuna'yı geçmek üzere iken, 70 parçadan müteşekkil papalık donanması da boğazları tutmuştu. Bu, Osmanlı devleti için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Duruma hâkim olmak ve devleti kurtarmak için, Çandarlı ile taraftarları II. Murad'ı yeniden görev başına çağırdılar. II. Murat Edirne'ye geldi ve şehir çevresinde konakladı. Bu sırada Haçlı ordusu Varna'ya doğru ilerlemekteydi. Edirne'nin durumu da tehlikeli idi. Şehabettin ve Zağanos paşalar ordunun başına II. Mehmed'in geçmesini, Edirne'nin korunmasını da II. Murad'ın yapmasını genç padişaha telkin ettilerse de, II. Murat oğlunu bu isteğinden vazgeçirerek Çandarlı ile onu Edirne'de bırakmış, kendisi ordunun başına geçerek Haçlıları Varna'da büyük bir yenilgiye uğratmıştı. Bu suretle, 1439 da toplanan Floransa konsili 1444 te Varna zaferi ile Türkler tarafından cevaplandırılmış, antlaşma bozulmuş ve Bizans kilisesi yine bağımsız olmuştur. Bu başarı sebebiyle Osmanlıların İslâm devletlerine

Rumeli Hisarı

yolladıkları fetihnamelerin birçoğu II. Mehmet adına yazılmıştı. Çandarlı bu başarıdan sonra II. Murad'ı yine hakikî padişah sayıyor, Edirne'de kalması için ısrar ediyordu. Fakat II Murat Edirne'de kalmayarak Manisa sarayına çekilmişti. Çandarlı ile taraftarları Manisa sarayını Edirne sarayından üstün tutuyorlardı.

Çandarlı'nın barışçı siyasetine karşılık, rakipleri II. Mehmed'i fütuhatçı bir siyasete teşvik etmiş, bu gayretleriyle gayelerine ulaşarak genç padişahta Istanbul'un fethi fikrini kuvvetlendirmişlerdi. Varna muharebesinden sonra da iki yıl devlet içerisinde ikilik, rekabet ve iktidar buhranı devam etmişti.

II. Mehmet bu yıllarda Zağanos Paşanın da telkini ile, Istanbul fethini padişahlığının ilk şartı olarak görmüştür. Bu durumdan kuşkulanan Sırp despotu, Bizans imparatoru, hattâ Kastamonu ve Karaman beyleri telâşa düşerek II. Murad'a elçiler göndermiş, oğlunu bu fikrinden caydırmasını istemişlerdi. II. Murat oğluna ve onu kışkırtan vezirlerine ihtarda bulunarak durumu biraz yatıştırmıştı.

Bu arada Çandarlı büyük bir gayretle II. Murad'ı yeniden tahta geçirmek için çalışıyor, II. Murat ise oğlunun durumunu tehlikeye düşürmeden ve bir iç harbe yol açmadan bu işi yapmak istiyordu.

İşte bu sırada Mora despotunun Osmanlılara meydan okuması ve Eflak beyi Vlad Dracul'un Osmanlılara karşı ufak tefek başarıları, Edirne'de korkunç bir yeniçeri isyanının başlaması (bu isyanın çok büyük ihtimalle Çandarlı tarafından hazırlandığı kabul edilir), II. Mehmed'in tahtını yeniden tehlikeye düşürmüş, devleti idareden yoksun olduğu meydana çıkmıştı. Çandarlı'nın gönderdiği gizli haber ile 5 mayıs 1444 te yola çıkan II. Murat, 11 ağustosta Edirne'ye gelmiş ve yeniçerilerin yardımı ile yeniden tahta çıkmış, II. Mehmet ise derhal Manisa'ya gönderilmişti.

1444 ağustosundan 1446 ağustosuna kadar süren ilk saltanat devri, II. Mehmed'in şahsiyetini kuvvetlendirmiş, Çandarlı'nın iktidarını kırmak, yeniçerileri yola getirmek, faal bir gazâ siyaseti takip etmek ve Istanbul'u fethetmek gibi birçok fikirlerini olgunlaştırmıştı.

Çandarlı'nın bu başarısı karşısında Zağanos ve Şehabettin paşalar öç alma fırsatını beklemeğe başladılar. Resmî unvanı ile Sultan Mehmet Çelebi'nin o zamanki durumu, bir defa padişah olduğundan, alelâde bir şehzadeninkinden farklı idi. II. Mehmet ikinci defa tahta çıktığı zaman Kâşifî'nin padişaha sunduğu *Gazâname-i Rum* adlı eserinde kendisinin 1444 ten beri hiçbir zaman saltanattan çekilmemiş olduğu görüşünü ileri sürmüştü. II. Mehmet adına Aya Suluğ'da H. 856 tarihli bir para kesilmiş olmasına rağmen, bu zamanda onun, Anadolu'da istediği gibi hüküm sürmüş olduğunu ve hâkimiyet haklarını kullandığını iddia etmek doğru değildir. Çünkü bu sırada Çandarlı'nın adamlarından Ozguroğlu İsa, Anadolu beylerbeyliği görevinde bulunuyordu. 1446-1449 yılları arasında, Sultan II. Mehmed'in hâkim olduğu bölgelerden Venediklilere ait adalara hücumlar yapılmış, fakat II. Mehmed'in bu hareketi Çandarlı tarafından uygun görülmemişti.

II. Murat, İskender beye karşı yaptığı seferde (1448) ve Hunyadi János'a karşı yaptığı Kosova (Kosovo) meydan muharebesinde II. Mehmed'i yanında bulundurmuş, Kosova'da II. Mehmet sağ kolda savaşmıştı.

II. Mehmet 1450 de babasının yanında ikinci Arnavutluk seferine de katılmışsa da, burada Akçahisar önünde başarısızlığa uğramıştı. II. Mehmed'e başarısızlığını unut-

Rumeli Hisarı

turmak ve moralini yükseltmek maksadiyle 1450 kasımında Edirne'de büyük bir düğün yapılmış ve Dulkadıroğlu Süleyman beyin kızı Sitti Hatun'la evlendirilmişti. Gelini alarak Manisa'ya dönen II. Mehmet, kısa bir süre sonra Çandarlı'dan aldığı gizli bir mektupla babasının öldüğünü öğrenmiş, süratle harekete geçerek Edirne'ye doğru yola çıkmıştı. Gelibolu'ya geldiğinde babasının ölümünün her yana yayıldığını ve Edirne'de yeniçerilerin isyan ettiğini öğrenmişti. Edirne'deki yeniçeri ayaklanmasını bastırmak için Çandarlı faaliyete geçerek onlara yeni padişah adına ihsan vadetmişti. Çandarlı'yı seven ve sayan yeniçeriler de Edirne'ye gelen II. Mehmed'e sadakat yemini etmişlerdi. II. Mehmet böylece 18 şubat 1451 de 19 yaşında ikinci defa Osmanlı tahtına çıkmıştı.

Bu sırada siyasî durum da düzelmiş, Çandarlı'nın becerikli siyaseti, II. Murad'ın Mora (1446), Arnavutluk ve Kosova zaferleri, Eflak'ta durumun düzelmesi, Balkanlar'da Osmanlı hâkimiyetinin yeniden kurulması Haçlıların cesaretini kırmış, Istanbul fethini kolaylaştırmıştı.

II. Mehmed'in tahta çıkmasiyle ilk saltanatı zamanındaki başarısızlıklarını hatırlayan düşmanları, Osmanlı devletini yıkmak zamanı geldiğine hükmederek harekete geçtiler. Bu sırada Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı imparatorluğuna bağlı devletler, hattâ Bizans tehditlerde bulunarak tavizler koparmış ve hücuma başlamışlardı. Anadolu'da Karamanoğlu İbrahim Bey Hamit elinde bazı kaleleri ele geçirmiş, bu arada Karamanoğlu tarafından kışkırtılan bazı iddia sahipleri de Germiyan, Aydın ve Menteşe ellerinde faaliyete geçerek duruma hâkim olmuşlardı. Bu durumda II. Mehmet yeniçerilere dayanan Çandarlı'yı feda edememiş, görevinde bırakmıştı. Yalnız Şehabettin Paşayı ikinci vezir yapmış, Saruca ve Zağanos paşaları divana almış, Anadolu beylerbeyliğini de İshak Paşaya vermişti. II. Mehmet, durumunu kuvvetlendirmek için Sırplar ve Bizanslılarla babasının yaptığı antlaşmaları tasdik etmiş, Sırp despotu Djuradj Branković'e, memleketine dönen Mara Sultanın masrafları bahanesiyle, Sırp sınırında Alacahisar ile bazı yerleri vermiş, Bizans imparatoru Konstantin'e de Çorlu'ya kadar bir kısım toprakları terk ettiği gibi, Byzantion'da alıkonan Orhan Çelebi'nin masraflarına karşılık yılda 300 000 akçe ödemeyi de taahhüt etmişti. Bunlardan sonra yeni bir Macar hücumuna mani olmak gayesiyle beylerbeyi Karaca Paşayı Sofya'ya göndermiş ve mayıs içinde kendisi de ordusiyle Akşehir'de bulunurken arkasından yetişen Bizans elçilerinin Orhan Çelebi'yi serbest bırakma tehdidi ve bazı istekleri ile karşılaşmıştı.

Padişah Anadolu'da Karamanoğlu'na Arabistan ticareti bakımından önemli olan Alaiye kalesini de terk ederek süratle Edirne'ye dönerken, bu defa yolda yeniçerilerin isyanı ile karşılaşmıştı. Onlara 10 kese altın bağışlayıp yoluna devam ederken ikinci bir ayaklanma teşebbüsünde Çandarlı'nın adamlarından yeniçeri ağası Kurtçu Doğan'ı görevinden uzaklaştırmış ve yeniçeri yayabaşılarını cezalandırmıştı. Edirne'ye dönüşünde yeniçeri ocağını esaslı bir ıslaha tabi tutmuş, bu hareketiyle kuvvet, kudret ve azmini kabul ettirmişti. Sıra artık Istanbul'un fethine gelmişti.

Mahir bir devlet adamı olan Çandarlı daha 10 eylül 1451 de Venedik ile eski antlaşmayı yenilemiş, Macarlarla 3 yıllık bir mütareke imzalamış, Sırp despotu ve Bosna kralını Osmanlılar lehine çevirmişti. Fakat Hıristiyan âlemi, hattâ Venedik, Türklerin bu işi yapamayacağı inancında idiler.

Rumeli Hisarı

padişahına göre, Osmanlı devletinin Anadolu ve Rumeli'deki topraklarını kesin olarak birleştirmek ve Balkanlarda sürekli bir hâkimiyet kurabilmek için Istanbul'a sahip olmak şarttı.

Bizans imparatorluğu Hıristiyan dünyasında önemli bir yer tutmakla beraber, artık Osmanlı devletinin gittikçe genişlemekte olan toprakları arasında sıkışıp kalmıştı. Bu durumda Bizans devleti artık büyük bir siyasî ve askerî kudret sayılamazdı. Buna rağmen, imparator sık sık Hıristiyan devletlere baş vurmaktan ve onları Türklere karşı kışkırtmaktan geri durmuyordu. Bizans bununla yetinmiyor, Anadolu beyliklerini bile Osmanlılara karşı ayaklanmaya teşvik ediyordu. Istanbul boğazı Bizans hâkimiyeti altında kaldıkça Anadolu'dan Rumeli'ye asker sevkinde de büyük güçlükler çekiliyordu. Bu bakımdan Osmanlı devletinin emniyeti ve gelişmesi Istanbul'un Türklerin eline geçmesine bağlı idi. Istanbul boğazı Osmanlı donanması için Gelibolu'dan daha iyi bir deniz üssü olabilirdi. Bütün bunlardan başka, Istanbul'un fethi dinî bakımdan da büyük bir başarı sayılacaktı. İşte bu durum karşısında II. Mehmet Istanbul'u almak kararını vermişti.

II. Mehmet tarihî kararını verdiği zaman bütün tedbirlerini de almıştı. Boğaziçinde Boğazkesen hisarını yaptırmış, böylelikle Bizans'a Karadeniz'den gelmesi muhtemel yardımcı kuvvetleri engellemeyi sağlamıştı. F. Mora'dan Bizans imparatorunun kardeşlerinden gelebilecek yardımı da düşünmüş ve Turhan beyi o tarafa göndermişti. Genç padişah Avrupa'dan gelmesi muhtemel yardımı önlemek için tedbirler düşündüğü gibi, Zağanos Paşa emrindeki kuvvetlerle Galata'da Cenevizlileri de kontrol altına almıştı. Son olarak, Istanbul kuşatması başladıktan sonra, bazı gemilerin karadan yürütülüp Halic'e indirilmesini de düşünmüştü.

Bütün kışı Edirne'de geçiren genç padişah 1453 yılı şubatında Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Beye Karadeniz kıyısı çevresinde bulunan birçok yerleri ele geçirmek için emir vermişti. Padişahın bu emri yerine getirilmiş, bu suretle Istanbul çevresindeki belli başlı savunma noktaları alınmıştı.

Bu durum karşısında XI. Konstantin şehir surlarının onarılmasına girişmişti. Diğer taraftan imparator, II. Mehmed'e bir elçi göndererek ona barış içinde yaşamak dileğini bildirmeyi de ihmal etmemişti.

II. Mehmet, girişmiş olduğu hazırlıkları 1453 yılı mart ayı sonlarında bitirmiş, Anadolu ve Rumeli'deki bütün kuvvetlerini Edirne'de toplamıştı. O devrin en mükemmel askerî kuvvetini teşkil eden bu ordunun mevcudunu bilmiyoruz. Türk kaynakları bu hususta bir rakam vermezler. Batı kaynaklarında verilen rakamlar (200 000, 300 000) ise kabarıktır. Ordu saflarında bilginler, şeyhler, dervişler, tarikat pirleri de yer almışlardı. Akşemsettin, Molla Fenarî, Molla Güranî, Şeyh Sinan gibi. Aydınoğlu ve Karamanoğlu

II. Mehmet, Istanbul'un fethi için dışarıda her işin halledilmiş olduğunu, fethe herhangi bir engel bulunmadığını düşünürken, içeride bu teşebbüsü için en büyük engel olarak Çandarlı'yı görmüştü. Çandarlı da Istanbul fethi başarılırsa, bütün iktidarının elden gideceğini, başarılmazsa devletin durumunun tehlikeye gireceğini düşündüğü için fethe taraftar olmamıştı. Fakat buna karşılık Zağanos ve Şehabettin paşalar, fetih hususunda genç padişaha, bu işin padişahlığının ilk şartı olması gerektiği telkininde bulunmuşlardı. II. Mehmet, bütün bunlara rağmen Çandarlı Halil Paşayı yanında bulundurma zaruretini duymuştu.

Bizans imparatoru, Türklerin Byzantion'a karşı fetih teşebbüsünden, Hisarın yapılmasından ve Osmanlıların çeşitli davranışlarından şüphelenmiş, Batıyı harekete getirmek ve askerî yardım sağlamak maksadiyle Papa ile anlaşma yoluna gitmişti.

Kasım 1452 de S. Sabina piskoposu Kardinal Isidorus bir Venedik kalyonu ile Byzantion'a gelmiş, 12 aralık 1452 de Bizans sarayının, senatonun ve ruhban sınıfının arzusu hilâfına Ayasofya'da 1439 Floransa konsilinde varılan antlaşmaya göre ayin yapılmıştı. Bu hareket halk kütleleri arasında infial uyandırmıştı. Muhaliflerin liderliğini Pantokrator manastırının bilgin keşişi G. Skholarios almış, halk ve muhalif kişiler sokaklarda aleyhte gösteriler yapmışlardı. Skholarios bu birleşme teşebbüsüne karşı bir yazı hazırlayarak «bu davranışın atalarından kalma mezhep inanışlarına karşı bir ihanet» olduğunu bildirmişti. Byzantion'da «Latin külâhı görmekten ise Türk sarığı görmek evlâdır» sözü parola haline gelmişti. Bu suretle imparator nüfuzunu kaybetmiş, halktan birçoğu para almadan şehrin savunmasında çalışmayı reddetmişler, ailelerine iaşe temini bahanesiyle evlerine dönmüşlerdir. Şehrin savunması için toplanan ordunun kadrosu 8 000 - 9 000 kişiden, asıl faal kısmı ise 3 000 kişilik Latin grupundan meydana geliyordu. Byzantion Türklere bu şartlar altında teslim olmuştu.

Istanbul'un fethi: II. Murat Varna muharebesini kazandıktan sonra Istanbul'un fethini düşünmüş, fakat Manisa'ya çekilmesi üzerine bu tasavvurun gerçekleştirilmesi oğlu II. Mehmed'e kalmıştır.

II. Mehmet Osmanlı tahtına geçtiği günden beri Istanbul'un fethi meselesiyle uğraşmaya başlamıştı. Genç Türk

Istanbul'un fethine ait hadis - i şerif

Letüftehanne'l - Kostantiniyye tü Feleni'mel - emîru emiruha Veleni'me'l - ceyşü zâlike'l - ceyş

Kostantıniyye şüphesiz fethedilecektir. Onu fetheden emîr ne güzel emîrdir. Bu asker ne güzel askerdir.

kuvvetleri de gönüllü olarak gelmişlerdi. Sırp despotu Branković de küçük bir birlik göndermişti. Padişah Istanbul kuşatması için Edirne'de büyük toplar da döktürmüştü. Bu topların dökülmesinde Türk uzmanlar yanında Hıristiyan asıllı bazı yabancıların çalıştığı da anlaşılıyor. Meselâ Macar asıllı Orbán'ın da top dökümü işlerinde çalıştığını biliyoruz.

Türk ordusu Istanbul surlarının önüne geldikten sonra genç padişah da Edirne'den harp sahasına gelmiş ve otağını kurmuştu. II. Mehmet yola çıkarken donanma da Baltaoğlu Süleyman Bey emrinde Istanbul'a hareket etmişti.

Kuşatmanın başladığı günlerde padişah, ordusunun bellibaşlı kumandanlarını yanına alarak deniz surlarını uzaktan teftiş etmişti. Istanbul surlarının en zayıf noktalarını tesbite çalışan F., daha sonra ordu kumandanlarının görevlerini tayin etmişti. Zağanos Paşa, Halic'in bütün kuzey kıyılarını kontrol altında tutmak görevini almıştı. Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Paşa, kuşatma ordusunun sol kanat kumandanlığına getirilmişti. Anadolu beylerbeyi İshak Paşa ile Mahmut Paşa ise Topkapı'dan Yaldızlıkapı'ya kadar uzanan bölümün kumandanlığına seçilmişlerdi. Edirne Kapısı'ndan Topkapı'ya kadar uzanan merkez bölümünün kumandası padişah ile sadrazam Halil Paşanın elinde bulunuyordu. Kara surunun sona erdiği noktadan itibaren, Sarayburnu'nu dönerek limanı kapayan zincirin bulunduğu yere kadar bütün Marmara kıyısı Baltaoğlu Süleyman Beyin emrindeki donanma tarafından kontrol altında tutuluyordu.

Bütün taarruz hazırlıkları tamamlandıktın sonra II. Mehmet, Mahmut Paşayı Bizans'a elçi olarak göndermiş, şehrin teslimini istemişti. Bu talebin reddedilmesi üzerine savaş 6 nisanda başlamıştı. Büyük topun ateşlenmesinden sonra mancınıklar taş yağdırıyor, kalede gedikler açılmasına çalışılıyordu. Savaşın ilk günlerinde Rumlar açılan gedikleri süratle tamir ediyorlardı. 9 nisanda Bizanslılar Haliç'te limanı kapayan zincir boyunca yeni bir tertip almışlardı. 11 nisanda padişah da beş günlük kuşatmadan edindiği intibaa göre stratejik bazı değişiklikler yapmıştı. 12 nisanda Osmanlı donanması Marmara'dan gelerek Beşiktaş önlerinde toplanmıştı. Bu durum karşısında Bizanslıların maneviyatı büsbütün sarsılmıştı. 12 - 18 nisan arasında bombardıman geceli gündüzlü devam etmişse de, karada ve denizde büyük bir çarpışma yapılmamıştı. Bütün kara surlarında büyük bir tahribat olduğunu gören II. Mehmet, 18 nisanda umumî taarruz emrini vermişti. Bu taarruz gece yarısına kadar sürmüş, boğaz boğaza çarpışmalar yapılmıştı. Bu taarruzu 20 nisanda ilk deniz savaşı takip etmişti. Papa tarafından gönderilen Ceneviz gemilerine karşı girişilen bu savaşın müsbet bir sonuç vermemesi üzerine padişah Baltaoğlu Süleyman Beyi görevinden uzaklaştırmış ve yerine Hamza Beyi tayin etmişti.

Büyük Osmanlı toplarının kara surları boyunca bombardımanı devam ediyordu. Bu bombardımanlar sonunda kara surlarında büyük bir gedik açılmıştı. Bu durumu gören Bizans imparotoru, Türk ordugâhına yeni bir elçi göndererek barış teklifinde bulunmuştu. Bu sırada Osmanlı ordusunda kuşatmaya devam etmek isteyenlerle istemeyenler arasındaki mücadele de artmıştı. Bizanslıların teklifini görüşmek üzere padişah divanını ve harp meclisini toplantıya çağırdı. Sadrazam Halil Paşa Bizanslılarla bir anlaşmaya varılmasını istemiş, fakat Zağanos Paşa ve ulema (Molla Güranî ve Akşemsettin) bu fıkre karşı gelmişlerdi. Padişah da onlara iltihak etmiş, Bizans imparatorunun barış teklifi reddedilmişti.

Kuşatmaya devam edilmesine karar verdikten sonra padişah, Halic'in ağzındaki zincirin koparılamadığını belirtmiş, karadan gemilerin yürütülerek Halic'e indirilmesi fikrini ortaya atmıştı.

Padişah tarafından ileri sürülen bu planın gerçekleştirilmesi Istanbul'un fethinde müsbet bir adım teşkil etmişti:

Fatih Sultan Mehmed'in Istanbul'u kuşatması sırasında topların nakli (Fausto Zonaro'nun tablosu, Deniz Müzesi, Istanbul)

FATİH SULTAN MEHMET
Topkapı'dan İstanbul'a girerken
(Batılı bir ressamın tablosu)

FATİH SULTAN MEHMET
Büyük Top'la beraber
(Fausto Zonaro'nun XIX. y

HOCASI AKŞEMSEDDİN
bul Surları Önünde
sonlarında yaptığı tablo)

Fatih Sultan Mehmed'in Türk donanmasına bağlı gemileri kızaklarla Haliç'e indirmesi (Fausto Zonaro'nun tablosu, Dolmabahçe Sarayı, Istanbul)

21 - 22 nisan gecesi irili ufaklı 67 gemi karadan çekilerek Soğuksu halici (Kasımpaşa) ne indirilmişti.

Osmanlı donanmasının hiç umulmadık bir zamanda Halic'e inmesi, Bizanslılar arasında korkunç bir tepki yaratmıştı. Bu durum karşısında Bizans imparatoru padişaha bir elçi göndererek yeniden barış teklifinde bulunmuştu. Ancak, padişahın teslim şartiyle kuşatmayı kaldıracağını bildirmesi üzerine savaş devam etmişti.

Bunun üzerine Bizans imparatoru, bütün dikkatini Halic'e inen Türk donanmasına çevirmişti. 23 nisanda yapılan bir toplantıda Haliç'teki Türk dananmasının tahribi üzerinde durulmuştu. Toplantıda Venedikli Giacomo Cocco'-nun teklifi kabul edilmişti. Bu teklife göre, iki kadırga Haliç'teki Osmanlı donanmasına bir baskın yapacak ve Türk gemilerini ateşleyecekti. Ancak, Galata Cenevizlileri bu baskın planını padişaha duyurmuşlar ve alınan karşı tedbirler sonunda bu baskın teşebbüsü akim kalmıştı.

Haliç'teki baskının akim kalması üzerine Istanbul'da Rumlar, Venedikliler ve Cenevizliler arasında anlaşmazlıklar artmış, bunlar karşılıklı olarak birbirlerini suçlandırmaya başlamışlardı. İmparator onları uzlaştırmaya çalışıyordu. Nisan ayının son günlerinde kara surlarında gedikler açıldığı gibi, Haliç tarafındaki surlar da dövülmeye başlanmıştı.

Karada ve denizde çarpışmalar devam ederken Bizans imparatoru Venedik filosundan yardım sağlamak zorunda kalmış, fakat hiçbir sonuç elde edememişti.

Istanbul surlarında büyük gedikler açan Osmanlı ordusu 6 mayısta umumî bir taarruza geçmeye karar vermişti. 6 - 7 mayıs gecesi 30 000 kişilik bir kuvvetle başlayan bu taarruzda Bayram Paşa deresi üzerindeki surlarda üç saat süren kanlı çarpışmalar yapılmıştı. Bu taarruzdan sonra Türk kuvvetleri Tekfur Sarayı ile Edirne Kapısı arasında yeni bir taarruza girişmişlerdi. Bu savaşların bir sonuç vermemesi üzerine II. Mehmet bütün ağır topçuyu Topkapı ile Bayram Paşa deresi üzerindeki beşinci askerî kapı arasında uzanan kesime toplamış ve buradan taarruza karar vermişti.

Zağanos Paşa Eğrikapı - Tekfur Sarayı bölgesinde lâğımlar açtırmıştı. Fakat bunu haber alan Rumlar da bir lâğım kazmıştı. Açılan bu lâğımlar birbirine rastlayınca yer altında kanlı bir boğuşma olmuş, her iki taraf ağır kayıplara uğramıştı (16 mayıs).

18 mayısta Osmanlı ordusu geceleyin yapılmış olan müteharrik ahşap bir kuleyi Topkapı kesiminde kullanmaya başlamıştı. Surlardan daha yüksek olan bu kule sayesinde muharipler surlarda büyük gedikler açmışlardı. Fakat Rumlar gece surları tamir ettikleri gibi, ahşap kuleyi de yakmışlardı.

Çarpışmalar sonunda surlarda büyük tahribat yapılmıştı. Buna paralel olarak, muhtelif yerlerde lâğım muharebeleri de devam ediyordu.

23 mayısta padişah umumî bir hücuma girişmeden önce son olarak Bizans imparatoruna bir elçi daha göndermeye karar verdi. Elçilik görevini İsfendiyaroğlu Kasım Bey almıştı. Türk elçisi, Istanbul'da imparatora padişahın mesajını bildirmişti. Buna göre, padişah imparatora şehri terk etmek ve bütün mal ve hazineleriyle istediği yere gitmek hakkını veriyordu. Istanbul ahalisinden isteyenler de her şeylerini alıp gidebilecekler, kalmak isteyenler ise mal ve mülklerini muhafaza edebileceklerdi. İmparatora Mora despotluğu da verilecekti.

Fatih Sultan Mehmed'in Istanbul'u kuşatması sırasında atı ile denize yürüyüşü, deniz ve kara kuvvetlerine kumanda edişi (Fausto Zonaro'nun tablosu, Dolmabahçe Sarayı, Istanbul)

Bizans imparatorunun topladığı harp meclisi uzun tartışmalardan sonra padişahın bu tekliflerini kabul etmemişti.

Osmanlı elçisinin dönmesinden sonra II. Mehmet 27 mayısta büyük bir harp meclisi daha toplamıştı. Halil Paşa bu defa da kuşatmanın kaldırılması fikrini savunmuştu. Zağanos Paşa ise kuşatmaya devam edilmesini istemişti. Kendisine padişah da iltihak etmişti. Bunun üzerine II. Mehmet yapılmasını tasarladığı umumî hücumla ilgili olarak son emirlerini vermişti.

28 - 29 mayıs gecesi askerler hücum için son hazırlıklarını tamamlamışlardı. Sabaha karşı padişah da kalkarak iki rekât namaz kılmış, sonra da kılıcını kuşanarak atına binmişti. Topçu ateşinin başlamasından sonra kuşatma ordusu harekete geçmişti. Padişah bütün hücum hattında hücum işareti çalınmasını emretmişti. Sancak - ı şerif de yüksek bir noktaya dikilmişti.

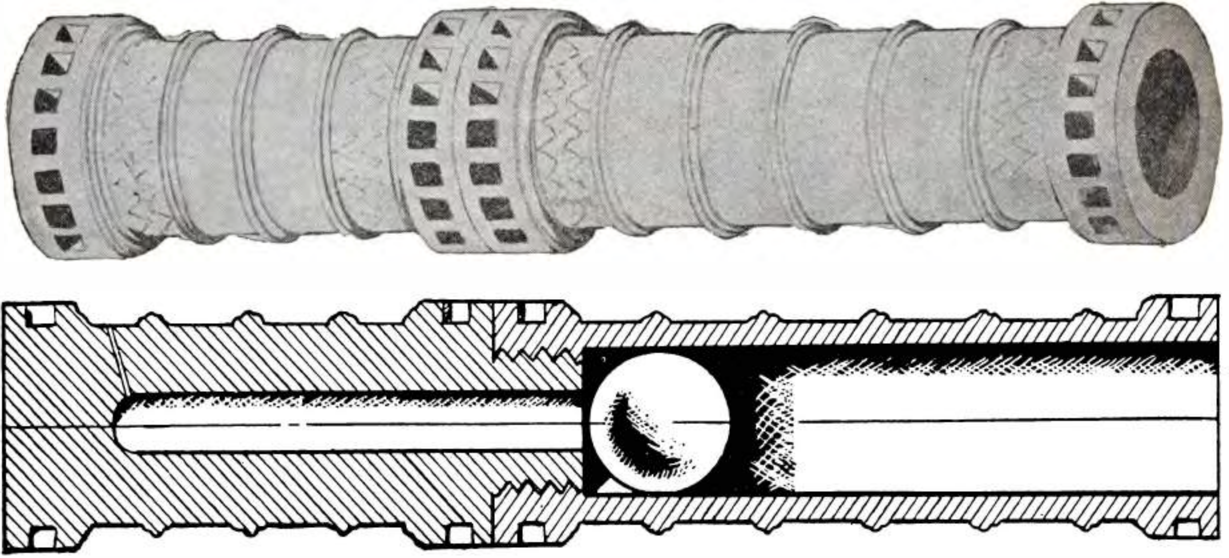
Asıl hücum Bayram Paşa deresi vadisinde ve Topkapı'nın kuzeyinde açılmış olan siperlere ve surlara karşı yapılmıştı. Hücum başlar başlamaz Türk birlikleri ok, sapan ve tüfekle müdafileri yıprattıktan sonra merdivenlerini surlara dayıyorlardı.

Şehirde durmadan çanlar çalınıyor, halk müdafilere yardıma koşuyordu. Bizans imparatoru bütün devlet erkânı ile birlikte Topkapı surlarındaki savaşta yer almıştı. Birinci ve ikinci hücumlardan sonra yeniçeriler üçüncü hücumu yapmıştı. Savaş devam ederken Rumlar yedek kuvvetlerini de savaşa sokmuşlardı. Rum savunmasının ruhu sayılan Giustiniani'nin yaralanması ve gemisine çekilmesi müdafiler arasında büyük bir duraklama yaratmıştı. Bunu fark eden padişah yeniçerilere yeniden hücum emri vermişti. Yeniçeri kollarından birinin başında bulunan Ulubatlı Hasan bu sırada otuz arkadaşı ile surlara Türk sancağını dikmişti. Ulubatlı Hasan şehit olmuş, fakat arkadaşları bu kesimde duruma hâkim olmak için büyük bir gayretle çarpışıyorlardı. Kerkaporta çevresindeki gedik yeniçeriler tarafından ele geçirilmiş ve yeniçeriler açık bulunan Kerkaporta'dan içeri girmişlerdi. Topkapı'dan Eğrikapı'ya kadar uzanan kesimde de kanlı çarpışmalar yapılmıştı. Osmanlı kuvvetlerinin Topkapı tarafından ve daha kuzeydeki gediklerden şehre girmeleri karşısında müdafiler korkunç bir kargaşalık içinde şehre doğru çekilmeye başlamışlardı. Rumların başında çarpışan imparator Konstantin de bu savaşlarda ağır olarak yaralanmış ve ölmüştü. İmparatorun ölümü haberi şehirde büyük korku yaratmıştı. Surları ele geçiren Türk kuvvetleri kapıları açıyor, arkadan gelen birliklerin şehre girmelerini kolaylaştırıyordu. Şehre giren Türk kuvvetleri Aksaray tarafında birleşmişler ve buradan Ayasofya'ya yönelmişlerdi. Türk gazileri çok geçmeden Ayasofya'ya da girmişlerdi. II. Mehmet öğleye doğru devlet erkânı ile birlikte muhteşem bir alay halinde atlı olarak Topkapı'dan şehre girmiş ve doğruca Ayasofya'ya gitmişti. Artık Fatih unvanına hak kazanmış olan padişah, yanında bulunan bir müezzine ezan okumasını emretmiş ve ikindi namazını burada kılmıştı. F. bundan sonra şehri gezmiş ve imparatorun savaşlarda öldüğünü haber almıştı.

Istanbul'un fethiyle bir Tanrı emri gerçekleşmiş oluyordu. Gerçekten Peygamber bunu 653 yılında meşhur hadisinde bildirmişti: «Kostantıniyye (Istanbul) şüphesiz fethedilecektir. Onu fetheden emîr ne güzel emîrdir. Bu asker ne güzel askerdir.»

Istanbul'u almakla Bizans imparatorluğunun tarihe karışmasını sağlayan F., Osmanlı devleti için büyük bir tehlikeyi ortadan kaldırmıştı.

Fetihten sonra padişah Hıristiyan topluluğuna ve Bizans asillerine çok iyi muamele etmişti. Asil esirleri fidye ile kendisi kurtarmış, şehrin boş kalmasını istemediğinden fidyesini verenlere veya belirli bir süre için şehirden uzaklaşanlara şehirde yerleşme izni vermişti; bunları vergiden muaf tutmuş, kendilerine evler tahsis etmişti. Bir kısım esirleri de Haliç kenarına (Fener?) yerleştirmişti. Bu arada Hıristiyan topluluğuna dinî yönden bazı imtiyazlar tanımış, kendilerine ibadet serbestliği, dinî bayramlarda Fener kapısının üç gün açık bırakılması gibi haklar vermişti. Hıristiyan topluluğu ruhanî başkanlığına da fetihten hemen sonra topluluğun arzusu ile Georgios Skholarios'u seçmiş, 6 ocak 1454 te de onu II. Gennadios olarak makamına oturtmuştu. Ayrıca başkanı taltif etmiş, yemeğe çağırmış, kendisine hediyeler vermişti. Bu arada patrikhane Pammakaristi kilisesine taşınmıştı. Gennadios Skholarios itikatnamesini F. in isteği üzerine bu tarihten sonra yazmış ve kendisine vermişti. F., böylece Ortodoks Hıristiyan topluluğunu batıdan ayırmak ve kendi tarafına kazanmak gibi büyük bir siyaseti de gerçekleştirmişti.

Fatih Sultan Mehmed'in döktürdüğü büyük toplardan biri ve içi

Byzantion'un fethi üzerine II. Mehmet kendini dünya çapında bir hükümdar olarak görmüş, mutlak ve sınırsız bir iktidar kazanmıştı. Bu görüş onun bir yandan devamlı fütuhat faaliyetinin, öte yandan merkeziyetçi hükûmetinin temeli ve hareket noktası olmuştur. Bunun için fetihten sonra, F. in ilk işi Orhan Çelebi'yi ortadan kaldırmak olmuş, fethin hemen ertesi günü yeterli deliller bularak Çandarlı'yı tevkif ettirmiş, 1453 yazında da Edirne'de idam ettirmişti. Bundan sonra F. devlet ricalini tamamiyle kendi arzusuna uyacak kimselerden seçmiştir. Vezir-i azamlara kendi vekili sıfatiyle geniş yetkiler tanımış ve onları mutlak merkeziyetçi hükûmetinin tam bir temsilcisi haline getirmiştir. Hocası Molla Gürani kazaskerliği sırasında tayinleri müstakil olarak yapmağa kalkışınca, kendisini istifaya zorlamış ve ondan sonra ulemanın tayinlerini de vezir-i azama bağlamıştır. F. doğrudan doğruya kendine bağlı kapıkulu ordusunu yeniden düzenlemiş. takviye etmiş, yeniçeri ve uç beylerinin de nüfuz ve tahakkümünü kırmış, onları doğrudan doğruya kendine bağlayarak otoritesini iyice kuvvetlendirmiştir. Pek çok yeniçeriyi ordudan çıkartmış, yerlerine saraydaki avcı bölüklerinden *sekban* adı ile yeni yeniçeri bölükleri meydana getirmiştir. Ondan sonra yeniçeri ağaları sekbanlar arasından seçilmeye başlanmıştır. F., ayrıca askerin maaşlarını artırmak, silâhlarını yenilemek, sayılarını iki katına çıkarmak suretiyle, askerî merkezi fütuhatın ve devlet kudretinin dayanağı haline getirmiştir.

Fatih'in hâkimiyet fikri: F., dünya ölçüsünde hâkimiyet fikrini ciddî surette benimsemiştir. Ondaki bu fikrin kaynağını Türk-Moğol imparatorluğu, İslâmî hilâfet ve Roma imparatorluğu teşkil etmiş olabilir. F. için Bizans tahtına sahip olmak özel bir önem taşıyordu. Fütuhatını batı Hıristiyan âlemine karşı yapacak, kendini Roma'nın vârisi saymak bu fütuhatını kolaylaştıracaktı. Onun bu görüşü benimsemesinde etrafındaki Bizanslı ve batılılar (Georgios Trapezuntios, Kritovulos, Amirutzes, Benedetto Dei, Gaeta'lı Jacopo, Ciriaco d'Ancona) ın tesirleri olmuştur. G. Trapezuntios 1466 da F. e hitaben yazdığı bir yazısında: «Kimse şüphe etmez ki, sen Romalılar imparatorusun. İmparatorluk merkezini hukuken elinde tutan kimse imparator ve Roma imparatorluğunun merkezi de Istanbul'dur» diyor. Papa II. Pius da F. i Hıristiyanlığa davet eden mektubunda (bu mektubun F. e gönderilmediği sanılmaktadır) «Hıristiyanlığı kabul ederse meşru imparator sıfatı ile dünyanın en kudretli hükümdarı haline geleceğini, kendisine Greklerin ve doğunun imparatoru unvanını vereceğini, kuvvetle elde tuttuğu ve haksızlıkla müdafaa ettiği şeyin hukuken de kendi malı olacağını, bütün Hıristiyanların kendisine saygı göstererek ihtilâflarını hal için hakem tanıyacaklarını, kendisinin Roma kilisesinin haklarına karşı gelenler hakkında onun kuvvetine baş vuracağını» yazıyordu.

F., dünya hâkimiyeti için Allahın kılıcı olmak ve kendisi için hâkimiyetin mukadder olduğunu yaymak işini de ihmal etmemiştir. F., aynı zamanda İslâm memleketlerinin hakikî koruyucusu sıfatını benimsemiş, hareketlerini bu esasa göre meşrulaştırmağa çalışmıştır. İslâm âlemindeki üstünlüğü evvelâ 1466 da Memlûkler ile ilgisi dolayısiyle ortaya çıkmıştır. Ancak, Istanbul fetihnamesinde «Hac farizasını ihya» hizmetini Mısır sultanına bırakmış, kendisi de «gazâ ve cihat ehlini teçhiz etmek» görevini almıştı. Böylece, Osmanlıların ilerlemelerinden sonra Mısır ve Suriye Haçlı tehditlerinden kurtulmuştu. F., büyük bir gayretle seferlerine hazırlanırken Istanbul'u daima diğer şehirlere tercih ederek, buranın büyük ve zengin bir merkez halinde yükselmesine çalışmış, en büyük bilginleri burada toplamıştır.

II. Mehmed'in fütuhatına ait esaslı bir planı olmamakla birlikte, bu seferlerin tamamiyle tesadüfî ve sathî sebeplerle yapılmış olduğu da iddia edilemez. Olayların tahmin edilmeyen gelişmeleri ve beklenmeyen tehlikeler F. i değişik tarihlerde şu veya bu cephelere harekete mecbur etmiştir. Bu sebeple, onun harekâtı gözden geçirilirken, belirli bir planın uygulanmasını değil, siyasî gayelerini araştırmak gerekmektedir. Bu gayeleri de Osmanlı tarihinin gelişme seyri, idaresine aldığı devletlerin siyasî gelenekleri, özellikle coğrafî ve stratejik durum ile jeopolitik tayin etmiştir.

Istanbul'un fethi ile imparatorluğun esaslı şekilde kurulması gibi büyük bir gaye ortaya çıkmış, F. evvelâ kayserlerin vârisi sıfatı ile Istanbul üzerinde hak arayacak hanedanları, ayrıca bunlarla akrabalığı olanları bertaraf etmişti. 1458 de birinci Mora seferine giderken vaktiyle Bizans impa-

Fatih Sultan Mehmed'e ait iki kılıç

ratorluğuna bağlı olan yerleri de idaresine almış, Sırp despotluğuna karşı hareketi sırasında da, Yıldırım Bayezid'in kral Lazar'ın kızı ile evlenmiş olmasını hatırlayarak bu ülke üzerinde Vılkoğlu'ndan daha çok hakkı olduğunu ileri sürmüştü. Fütuhatının sebeplerinden biri de, Yıldırım Bayezid ve II. Murat tarafından alınıp da sonra geri verilen yerleri tekrar Osmanlı topraklarına katmak düşüncesi olabilir. F., Fırat ile Tuna arasındaki seferleri ile de eski fütuhatı sağlamlaştırmıştı.

F. in seferlerinde coğrafî ve stratejik durumun tesiri de önemlidir. Istanbul'un fethi yakın doğu ve doğu Avrupa'da siyasî şartları Osmanlı imparatorluğu lehine değiştirmişti. 1451 de Rumeli Hisarı'nın, 1463 - 1464 te Çanakkale'deki hisarların, daha sonra Istanbul boğazında bir tersanenin yapılması ve bu arada Istanbul'a yakın adaların alınmasiyle F., Istanbul'un durumunu takviye etmişti.

Boğazlarda Türk hâkimiyeti devri F. ile başlar. Bu sayede 1463 - 1479 harbinde Venedikliler Istanbul'a yaklaşamamışlardı. Istanbul'un fethi ile Anadolu ve Rumeli'de bulunan Osmanlı toprakları da birleştirilmişti.

Boğazlarda Osmanlı hâkimiyeti kurulduktan sonra Karadeniz'de Ceneviz hâkimiyetinin devamına da imkân kalmamış, fetihten bir yıl sonra, 1454 te Karadeniz'e çıkan Osmanlı donanması oradaki bütün Ceneviz kolonilerini haraca bağlamıştı. Buna karşılık Ege'de hâkimiyet kurmak, Rumeli kıyılarını Hıristiyan donanmalarına karşı korumak her zaman mümkün olmamıştı. F. 1463 te Venedik'e karşı savaşa girişirken donanma için özel tedbirler almış, Kadırga limanı tersanesi bu devirde yapılmıştı. Bu şekilde Osmanlı deniz kuvvetlerinin kurucusu F. olmuştur.

12 haziran 1444 te Osmanlılar ile Macarlar arasında yapılan antlaşmada her iki devlet de Tuna nehrini sınır tayin etmişler ve burayı aşmamayı taahhüt etmişlerdi. F. devrinde ise Osmanlılar Balkan yarımadasını kendi hâkimiyet sahaları içinde saymağa başlamışlardı. Yarımada üzerinde bulunan köprü başlarının düşman elinden alınması ve Sırp despotluğunun ortadan kaldırılması başlıca hedefleri arasına girmiştir.

Orta Anadolu'da Karamanoğulları Osmanlıların çok eski düşmanlarından biri idi. Bunlar Osmanlıların ticarî ve iktisadî yönlerden en önemli şehirleri sayılan Ankara ve Bursa'yı devamlı şekilde tehdit ediyorlar, Antalya - Bursa ticaret yoluna hâkim olmaya çalışıyorlardı. Yine Osmanlıların iktisadî hayatında çok önemli bir yol olan Tebriz - Tokat - Bursa yolu da İsfendiyaroğulları tarafından tehdit ediliyordu.

Bu bakımdan Orta Anadolu'ya hâkim olmak, sınırları Toroslara kadar uzatmak, iktisadî ve siyasî yönden önemli bir problemdi. Ayrıca, Konya ovasında tutunabilmek için Akdeniz'e kadar uzanan dağlık bölgedeki savaşçı Türkmen kabilelerini idare altına almak zarureti de vardı.

F., Anadolu ve Rumeli'de kendine bağlı beylikler sistemini bırakarak, bunları ilhak yoluna gitmiş, bu suretle merkezi yetçi imparatorluk sistemini gerçekleştirmeğe çalışmıştır. F., tahta çıktığı zaman Anadolu'da Karamanoğulları, İsfendiyaroğulları, Trabzon imparatorluğu, Alaiye beyliği, Dulkadıroğulları ve Doğu Anadolu'da Akkoyunlu devleti vardı. Büyük Selçuklular devrinden kalma bir geleneğe göre, Orta ve Doğu Anadolu, İran'da kurulan imparatorluklara bağlı sayılmakta, yalnız Anadolu Selçukluları sınırları dışında Bizans'tan savaşla alınan topraklar Osmanlı hükümdarı için meşru bir hâkimiyet sahası olarak bırakılmakta idi. Yıldırım Bayezid bu geleneği bozmak gayesiyle Anadolu

Fatih Sultan Mehmed'in Süleyman mühürlü, altın telli kemha kaftanı (Topkapı Sarayı Müzesi, Istanbul)

ve Rumeli'den müteşekkil bir imparatorluk kurmak teşebbüsüne girişmiş, fakat bu teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Fetihten sonra yeni devletin Anadolu'yu kendi nüfuz alanına çekmesi sayesinde F., Osmanlı imparatorluğunda bu eski siyasî geleneği bozmuştu. F. in bu işe geç başlaması (1461 - 1468) tesadüfî olmamış, Orta Anadolu'da yapılan bir değişiklik geniş sahalarda harekete sebep olacağı için beylikleri bağlı devletler olarak muhafazayı uygun bulmuştu. Karaman'da harekete geçtiği zamanda (1466), Karaman beylerinin Konya tahtı üzerindeki haklarını korumak gibi bir sebep ortaya koymuştu. Bunda başarı gösteremeyince Karaman beyliğini ilhak etmişti. 1461 de Kastamonu beyliğinin başına Kızıl Ahmet beyi getirmişse de, onun kaçması üzerine burayı da kendisine bağlamıştı.

Trabzon imparatorluğuna son vermesini de Istanbul'un sahibi ve kayserlerin vârisi sıfatına dayandırmıştı (1461).

Dulkardır beyliği üzerindeki siyaseti, o zaman için bir ilhak siyaseti olmamış, bağlılık siyaseti olmuştur. Çünkü bir ilhak teşebbüsünün bu beyliği Memlûklere kazandırabileceği düşüncesi kendisini bu işten alıkoymuştu. Bu örnek F. in ilhak için şartların elverişli olmadığı yerlerde metbuluk, hâmilik usulüne sadık kaldığını göstermek bakımından kayda değer.

1451 de Rumeli'de birçok yerli senyörler ve bazı hanedanlar vardı. Bunların önemlileri, Morava vadisinde Sırp despotluğu, Tuna ötesinde Eflak beyi, Palaiologos'lardan Mora'da iki despot, Arta'da Tocco oğulları, Enez, Midilli ve öbür adalarda Gattilus, Atina'da Acciaiuoli ve Arnavutluk'ta birtakım eski senyör aileleri vardı. Bunlar üzerinde Osmanlı hâkimiyeti değişik derecelerde idi. Osmanlı devleti bunları ve şartlarını yakından tanıyor, hanedan mensuplarını Osmanlılaştırıyor, kuvvetlerini yardımcı şeklinde kullanarak kendi idaresine alıştırıyor, bu suretle fetih için olgunlaştırıyordu. Genel olarak, hanedanlar yıllık vergi vermek, prensler kulluklarını bildirmek için her yıl padişahın kapısına gelmek, padişahın isteği üzerine veya belirli zamanlarda yardımcı kuvvet göndermek, padişahın sarayına bir oğlunu veya oğullarını rehin vermek suretiyle devlete bağlılıklarını bildiriyorlardı. Osmanlı devleti bu beylik ve etraftaki devletlerin kendilerine bağlanmalarında acele etmemiş, bu fetih işinde daima ihtiyatlı ve yavaş bir siyaset takip etmişti. Buna karşılık, kendine bağlı devletlerden birinin başka bir devlete tabi olma temayülünü görünce derhal harekete geçerek acele ilhak yoluna gittiği de olmuştur. Sırp despotluğunun, Mora'nın, Bosna krallığının ve Arnavutluğun fethi bu şekilde yapılmıştır. F., bu davranışlariyle Balkan yarımadasını birleştirmiş, kendisinden önce başlayan fetih siyasetini tamamlamıştır.

F., çok kere gayesine harpsiz ulaşmayı tercih etmiş, bu suretle aldığı yerlerin malî kaynaklarını yıpratmadan idaresi altına almıştır. Yalnız tekliflerine menfi cevap aldığı yerlerde askere yağma için izin vermişti. Istanbul, Sırbistan, Bosna, Mora ve bazı kalelerin zaptında bu yolda hareket edilmişti.

1456 da Enez limanı ve ona bağlı adalar, 1460 ta Mora'da birçok kaleler, Sırbistan'da Güvercinlik (Golubac) kalesi, 1459 da Sırp despotluğunun merkezi Semendire ve Karadeniz'deki Amasra harpsiz ele geçmiştir. F., zaptedeceği yerler ve kaleler için onların kale komutanı, beyleri ve hükümdarlarına vezir-i azamı vasıtasiyle valilik ve timar vadederek bu yerleri harpsiz almaya ikna etmiş, bu suretle ele geçirdiği yerlerdeki Müslüman beylere de Rumeli'de dirlik (b bk.) vermiştir. Ayrıca 1453 te İmparator Konstantin'e Mora'ya çekilmeyi teklif etmiş, 1460 ta Mora'yı alınca, Despot Demetrios'a Enez ve adaları vermiş ve 700 000 akçelik gelir sağlamıştır. Kastamonu beyi İsmail beye önce Yenişehir, sonra Filibe civarında bazı yerleri, Alaiye beyi Kılıç Arslan'a Gümülcine'yi, Karamanoğlu Karaman'a Çirmen sancağını, Şebin Karahisar beyi Darap beye aynı sancağı timar olarak vermek suretiyle bunları da kendine bağlamıştır.

F. fütuhatı esnasında esas itibariyle İslâm hukukunun harp ve sulh hükümlerine tabi olmuş, ele geçirdiği yerlerde şeriat kaidelerine göre toprağı ve emlâki devlet malı saymıştır.

F. zaptettiği şehir ve kalelerde ilk olarak bazı tedbirler almış, ele geçirdiği kalelerin ileride yeniden mukavemet merkezi haline gelmemesi için bu kaleleri genellikle yıkmış, ancak askerî önemi olan belli başlı birkaç kaleyi bırakarak bunları da kuvvetle tahkim ettirmiştir. F. kalelerin yıktırılmasında toptan çok faydalanmıştır. Kaleler yıkılınca da etrafta açık arazideki köylerin itaati kolaylaşmıştır. Uzun zaman direnen kalelerin yanına daimî abluka maksadı ile havale kuleleri yaptırmıştır. 1452 de Rumeli Hisarı ile Belgrad karşısındaki Havale (Güzelce Hisar) bu maksatla yapılmıştır. Ayrıca askerî noktalara da bazı kaleler yaptırmıştır ki bunlardan 1466 da Arnavutluk'ta yapılan Elbasan kalesi ile Konya'daki Ahmedek kalesi meşhurdur. Kalelere bir dizdar ile timarlı kale erleri veya maaşlı ulûfeciler yerleştirmiş, yahut yerli halk vergiden muaf tutulmak kaydiyle buraları korumada onları kullanmıştır. Önemli kalelerin korunmasında da kapıkulu ve yeniçerileri görev-

Fatih Sultan Mehmed'in altın telli çatma kaftanı (Topkapı Sarayı Müzesi, Istanbul)

lendirmiştir. Bu sebeple, 1460 ta Korinthos'a 400, 1461 de de Trabzon'a aynı sayıda yeniçeri yerleştirilmiştir.

F., fethettiği yerlerden çekilmeden önce, askerî tedbir almak suretiyle fethini daima emniyet altına almış, bölgeye vali veya komutan olarak bir sancak beyi, şehir ve kasabalara subaşı ve kadılar tayin etmiş, köyler timarlı sipahilere verilerek bölgenin idarî yönetimi sağlanmıştır.

F. toprağı devletin yüksek mülkiyeti altına alan esası da özel bir önemle uygulamış, 1476 dan sonra bütün imparatorlukta emlâk ve evkafın büyük bir kısmını ortadan kaldırması sonucunda 20 000 den fazla köyün otlak ve ekilmeye elverişli yeri devletin eline geçmiştir. F. yeniden büyük araziyi timar toprakları haline getirdiği gibi, aynen bıraktığı emlâk ve evkaf için de orduya eşkinci (b. bk.) göndermek mecburiyetini koymuştur. Bu ıslahat hareketinin en önemli sonucu, toprak üzerinde devlet nezaretinin kuvvetlenmesi, devletin daha askerî bir mahiyet alması olmuştur.

F., Rumeli fütuhatı sırasında yerli askerî ve idarî sınıflar mülkiyetindeki toprakları, birçok kilise ve manastır vakıflarını devletin mülkü haline getirmiştir.

Köylülerin toprakları üzerindeki haklarına dokunulmamış, asil sınıflar ve askerler de, umumiyetle Osmanlı askerî teşkilâtına alınmışlardır. Bunlar reayadan ayrı düşünülmüş, defterlere sipahi sıfatı ile kaydedilmişlerdir.

F. in Hıristiyan ve Müslüman yerli sipahiler için takip ettiği siyaset, fütuhatının süratle gelişmesine sebep olmuştur. Onun bu siyaseti ile yerli askerî sınıflar bir şey kaybetmiyor, yalnız efendi değiştiriyorlardı. Bunlar topraklarında eski mevkileri ile mütenasip durumlar sağlıyorlar, timarlı sipahi oluyorlardı. Osmanlı ordusuna girmek için din değiştirmek de şart değildi. Bu suretle F. in ordusunda çok miktarda Hıristiyan askerler de bulunuyordu. Netice olarak, bu fetih yıkıcı ve yok edici bir istilâ olmamıştır.

F., Anadolu'daki fütuhatında da aynı usulü uygulamış, kendisine bağlılık gösteren zadegânı yerlerinde bırakmış, kendilerine eyaletin her tarafında büyük zeamet ve timarlar vermiştir. Karaman'da birçok timarlar yerli sipahiler elinde bırakılmış, Turgutoğulları, Yapaoğulları, Köğezoğulları, Emledinoğlları, Adaluoğulları gibi büyük kabilelerin beylerine aynı şekilde hareket edilmiştir. Ordu, Giresun bölgesinde de timarların çoğu eski Çepni beylerinin oğullarına ve yakınlarına verilmiştir.

II. Mehmet yerli halkın hukukî durumunda da önemli bir değişiklik yapmamış, fetihten önceki vergileri ve kanunları az değişiklikle uygulatmıştır. Fakat fethettiği yerlerde angaryayı tamamiyle kaldırmıştır. Böylece F., feodal hâkimiyet yerine merkezî hâkimiyet prensiplerini esas olarak almıştır.

F., eski bir geleneğe uyarak, fethettiği yerlerde emniyet düşüncesiyle göç usulünü geniş ölçüde uygulamıştır. Istanbul'un fethinden hemen sonra burada başlayan iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma, şehre etraftan nüfus celbine sebep olmuş, aynı gayeyi kuvvetle gerçekleştirmek için de F., bir kısım halkı bu şehirde yerleşmeye teşvik etmiştir. Istanbul'u alınca 1453 eylülüne kadar Anadolu ve Rumeli'den 5 000 ailenin şehre yerleştirilmek üzere gönderilmesini emretmiştir. Bursa'dan da Istanbul'a bir kısım halkı göç ettirmek istemiştir. F., bundan sonra fethettiği yerlerden zengin tüccar ve sanatkâr halkın bir kısmını da Istanbul'a göndermiş, nüfusu artan şehrin iaşesini sağlamak maksadiyle de etraftaki araziye 1455 te güney Sırbistan'dan, 1458 ve 1460 ta Mora'dan, 1479 da Zanta ve Kefalonya ve Ava Mavra adalarından Hıristiyan çiftçileri getirerek yerleştirmiştir.

Ayrıca Istanbul'a 1453 - 1454 te Anadolu'dan, 1455 te Yeni Foça'dan, 1458 de Mora'dan, 1459 - 1460 ta Taşoz ve Semotraki adalarından, 1462 de Midilli'den, 1463 te Argos ve Mora'dan, 1468 - 1471 de Konya, Larende, Aksaray ve Ereğli'den, 1473 te Eğriboz'dan, yine 1473 te Uzun Hasan ordusunda bulunan bılgin ve sanatkârlardan, 1475 te Kefe ve Mengüp'ten halk getirtip iskân ettirmiştir. 1459 kışında ise vaktiyle Istanbul'da bulunan Rumeli ve Anadolu'dan bir kısım halkı Istanbul'a yerleştirmiştir. 1478 mart ortalarında yapılan bir sayıma göre, Istanbul'da 14 803 hane, 3 667 dükkân, Galata'da 1 521 hane ve 260 dükkân bulunuyordu.

F. Trabzon'u alınca imparator ailesi, şehrin nüfuzlu aileleri eşyalariyle Istanbul'a nakledilmiş, ayrıca civardan 1 500 genç bu grupa katılmıştır. Trabzon'a ise Niksar, Ladik, Bafra, Osmancık, Çorum, Tokat, Samsun ve başka yerlerden Türk ve Müslüman aileler göç ettirilerek yerleştirilmiştir. 1487 sayım defterlerine göre, o tarihte şehirde 226 Müslüman, 734 Rum, 33 Cenevizli ve 129 Ermeni hanesi bulunduğu öğrenilmiş, bu suretle oradaki Hıristiyan halkın yok edildiği iddiasının doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Kastamonu ve Sinop'tan bir kısım sipahilerle 1474 te Karaman eyaletinde Taşelinden belli başlı aileler Rumeli'ye gönderilmiştir. Buna karşılık birçok Arnavut sipahileri de Konya ve Trabzon'a gönderilmiştir.

F., ayrıca Trakya'da Kafessa (Hafsa?) kasabası halkını toptan Karaman'a göç ettirmiştir. Bu göçlerde halkı ayrı bir hukukî esasa tabi tutmuştur.

Fatih'in savaşları, Haçlılar ve Balkanlar meselesi: Osmanlı devletinin savaşçı bir devlet olma sıfatı F. devrinde daha belirli ve şuurlu bir hal almıştır. Bu siyasete Istanbul'un fethi ile önce Zağanos Paşa başlamıştır.

Fatih Sultan Mehmed'in kadife kaftanı
(Topkapı Sarayı Müzesi, Istanbul)

Kutsal ülküler uğruna savaşan F. in karşısında Avrupa birliği ve Haçlı seferi fikrinin temsilcisi olarak papa vardı. Bu sebeple, papanın bütün siyasî faaliyetleri göz önünde bulundurulmuştur. F. tarafından takip edilen siyasetin esasını batı âleminin birleşmesine imkân vermemek, Anadolu ve Rumeli'de aynı anda çarpışmak mecburiyetinde kalmamak noktaları teşkil ediyordu.

Istanbul'un fethi Avrupa'da büyük bir felâket haberi olarak büyük heyecanla karşılanmıştır. Bunun üzerine papa V. Nicolaus, İtalya devletleri arasında bir birlik kurmuş (1454), bütün Avrupa hükûmetlerine mektuplar yazarak Hıristiyanları Haçlı bayrağı altına davet etmiştir. İmparator III. Friedrich, Napoli kralı V. Alfonso, bu haçlı seferinin başına geçme teklifinde bulunmuşlardır.

Önce Regensburg'da, sonra Frankfurt'ta yapılan toplantılarda, Hıristiyan âleminin beş yıllık bir mütareke ile bağlanması, Çanakkale boğazına bir donanma gönderilmesi hususları görüşülmüşse de, bir sonuca varılamamıştır. Osmanlılar bu faaliyetleri günü gününe takip etmişlerdir.

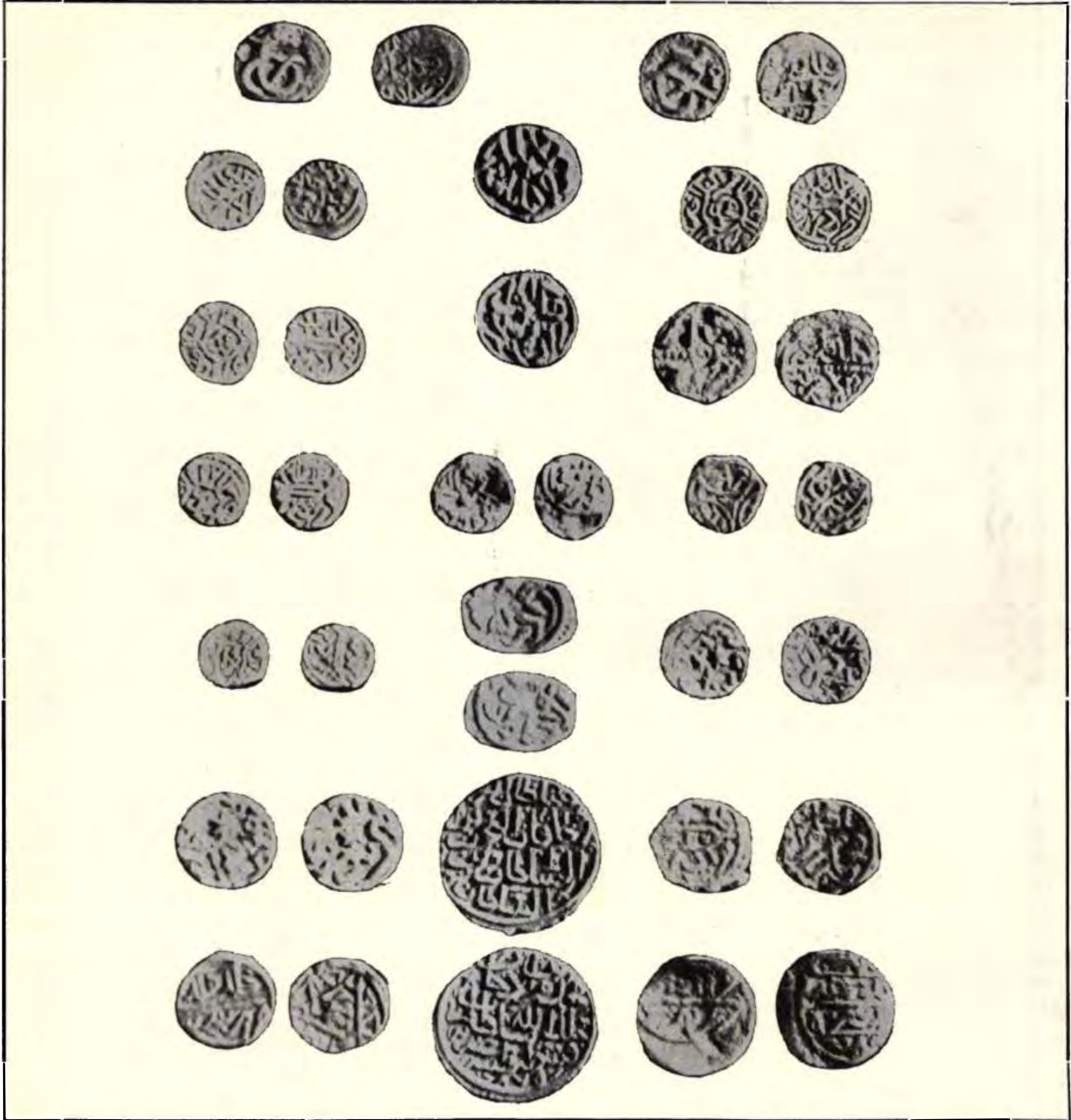
F., 18 nisan 1454 te Haçlı teşebbüslerinin başlıca dayanak noktası olan Venedik'le bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma gereğince Venediklilere ticaret serbestliği tanınmış, ancak yüzde iki giriş çıkış gümrük vergisi konmuştur. Bu suretle, Bizans zamanındaki gümrük muafiyeti ile Venediklilere mahsus bir mahalle imtiyazı ortadan kaldırılmıştı. Yalnız, eskiden olduğu gibi Istanbul'da bir Venedik balyozu bulunacak ve Venedikliler arasındaki hukukî davalara bakacaktı.

Osmanlılar bu antlaşma ile Venediklilerin hâkimiyet haklarını muhafaza ediyor ve ticaret serbestliği tanıyorlardı. Doğudaki menfaatlerini ve kolonilerini bu suretle emniyet altına alan Venedik, Osmanlıları kızdırmamak için Haçlı toplantılarına katılmaktan kaçınmıştır. Karadeniz ve Ege-deki Ceneviz kolonileri de haraç ödemeyi kabul ederek Osmanlılarla anlaştılarsa da, Rodos şövalyeleri padişaha haraç vermeyeceklerini bildirmişler ve 1461 tarihine kadar harp halini devam ettirmişlerdir. 1454 te Hamza bey komutasında Osmanlı donanması Ege'de bir sefere çıkmışsa da, müsbet bir sonuç alamamış, ancak 1456 da F., emniyet düşüncesiyle Enez, İmroz ve Limni'yi ele geçirmiştir. Aynı tarihlerde papalık kendi kaynaklariyle 16 kadırgalık bir donanma meydana getirmiş, buna iki Napoli gemisi de katılarak Kardinal Lodovico Scarampi idaresinde Ege sularına gönderilmişti. Mısır'da çıkan bir söylentiye göre, bu donanmanın Anadolu kıyılarından İskenderiye'ye kadar İslâm memleketlerine hücum edeceği duyulmuş, bu söylenti ve bilhassa Kıbrıs meselesi bir Osmanlı - Memlûk yakınlaşmasına sebep olmuştur. Rodos'u üs yapan papalık donanması Sakız ve Midilli adalarına uğradıktan sonra Limni, Taşoz ve Samotraki adalarını zaptetmiş (1457), buralara bir kısım asker bırakarak geri çekilmiştir. Kısa bir süre sonra İsmail Bey Taşoz ve Samotraki'yi geri almış, Midilli hâkimini itaate mecbur etmişse de, Limni'nin zaptı 1459 kışına kadar uzamıştı. F., bu adaları eski Mora despotu Demetrios'a timar olarak vermişti. F., Rodos şövalyeleri ve o zamana kadar papa ve Napoli kralı ile iş birliği yapan İskender beyle ancak Trabzon seferine çıkarken bir mütareke imzalamıştı.

Papa, Macaristan'ı Osmanlılar aleyhine Haçlı seferine ikna edememiş olmakla beraber F., 1454 - 1456 arasındaki faaliyetini Tuna'ya kadar hâkim olmak ve Sırp meselesini halletmek noktasında toplamıştı. F. 1451 de tahta çıkınca, Sırp despotu Alacahisar (Kruševac) ve etrafını zaptetmiş, fakat Istanbul'un fethini duyunca korkarak bunları geri vermişti. F., despota haber göndererek Lazar'ın eski memleketi Morava vadisinin irsen kendisine ait olduğunu, despot Djuradj Branković (Osmanlı tarihlerinde: Vılkoğlu) e Vılk eli (Vulçitrn [Vučitrn] - Lab bölgesi) ni bırakabileceğini bildirmişti. 1454 yazında Morava vadisine yaptığı seferde Omol (Omolridon) ve Sifrice Hisar (Ostrovica) ı ele geçirmiştir. Osmanlı ordusu çekilince Vidin - Niş bölgesinde Macarlar, Kosova havalisinde Sırp kuvvetleri karşı taarruza geçmişlerdir. F., 1455 yazında ikinci Sırp seferinde kuvvetlerini güney Sırbistan'a Vılk eline çevirmiş, Trepça (Trepča) Novobrdo ve Lab vadisini ve gümüş madenlerini ele geçirmişti. Yalnız Vılk elinin işgali şartı ile bir anlaşma yaparak despotu Macarlardan ayırmayı başarmış, Omol ve Sifrice Hisar despota geri verilmişti. Despot yılda 3 milyon akçe ödemeyi ve seferlerde belirli bir miktar asker göndermeyi kabul etmişti. F., Sırbistan'ı sıkı bir baskı altında tutmak için Belgrad'ı Macarlardan almak lâzım geldiğine inanmıştı.

Osmanlı devletinde Sırp siyasetini idare eden Mahmut Paşa, kardeşi Mihail Angelović vasıtasiyle Sırbistan'daki Macar aleyhtarı duygulardan faydalanarak, Osmanlı taraftarlarını ve tarafsız zümreyi kuvvetlendirmişti.

F., 1456 da Belgrad önünde yaptığı savaşta başarı gösterememiş ve alnından yaralanmıştı. Bu durum Haçlıları sevindirmiş, ümitlendirmiş ve 1457 de Papa III. Calixtus, donanmasını Ege denizine göndermişti. Ayrıca Uzun Hasan ve Gürcülerle Osmanlılar aleyhine bir anlaşma da yapmaya çalışmıştı. III. Calixtus'un halefi Papa II. Pius da Hıristiyan hükûmetleri Haçlı seferine ikna için Mantua'da bir kongreye çağırmıştı. Bu sırada Sırp despotu Branković ve arkasından oğlu Lazar ölünce (1458) Sırp veraset davası meselesinden faydalanmak isteyen Macarlar, Mahmut Paşanın

Fatih Sultan Mehmed'in bakır, gümüş ve altın sikkeleri (British Museum, Londra)

kardeşi Mihail Angelović'i bertaraf ederek memleketi nüfuzları altına almak istemişler, bunun için de ölen despotun kızını Bosna kralı ile evlendirmek ve onu Macar himayesi altına almak planını gerçekleştirmeğe çalışmışlardır. Hattâ bu sırada Sırbistan'ı işgal için hazırlıklara bile başlamışlardı.

Aynı tarihte Mora'da iki despot arasında çıkan anlaşmazlıkla burası da karışmıştı. Zaten Mora üzerinde Venedikliler de hak iddia ediyorlardı. Yine bu sırada (1457) İskender Bey Arnavutluk'ta Evrenosoğlu İsa Beyi bozguna uğratmış, F. ise İsa Beyi takviye ederek yeniden İskender Bey üzerine göndermişti. Kendisi de başka bir ordu ile Mora üzerine yürümüş, Mahmut Paşa idaresinde bir orduyu da Sırbistan'a göndermişti. F., Mahmut Paşanın yanında, Sırp despotluğunun meşru varisi olup kendi yanına sığınan Kör Gregor'u da bu sefere iştirak ettirmiştir. Sırplar birçok kalelerini, bu arada Güvercinlık kalesini Mahmut Paşaya teslim etmişlerdi. Fakat bu sırada Mahmut Paşa ordusu Semendire tarafından Macar kralı Mátyás (Corvinus) ın komuta ettiği bir kuvvet tarafından sıkıştırılınca Mahmut Paşa ordusu ile Niş (Sırp. Niš) civarına çekilmişti.

Öte yandan F., Mora'da vaktiyle İmparator Konstantin'e ait olan yerleri ele geçirip Üsküp'e geldiği sırada, Mahmut Paşa ile buluşmuştu. Mátyás kışın gelmesini ve Osmanlı ordusunun dağılmasını beklerken F. de fevkalâde tedbirler alarak ordusu ile Üsküp'te kalmış, bu esnada Tuna'yı aşarak Tahtalı'ya hücum eden Macar kralını geri çekilmeye mecbur etmişti. F., bundan sonra Edirne'ye dönmüş, ertesi yıl baharda Semendire üzerine yürümüştü. Sırplar kendisine Sofya'da kale anahtarlarını vermişler, böylece Sırbistan doğrudan doğruya Osmanlı idaresine girmişti (1459). Semendire seferini çabuk bitiren F., aynı yaz Karadeniz'de Amasra üzerine yürümüş, orasını da

harpsiz teslim almıştı (1459). Semendire'nin düşmesi papaca bir felâket olarak kabul edilmiş, Mantua kongresinde alınan karar gereğince bir Haçlı seferi ilân edilmişti. Bu sırada Mora'da iki despot arasındaki anlaşmazlık batılıların yardımı ile Thomas lehine neticelenmiş ve Thomas batılıların temsilcisi sıfatiyle Mora'ya hâkim olmuştu. Papa II. Pius Mora'yı Osmanlılara karşı üs olarak kullanmayı düşünürken, F., 1460 Mora seferi ile kıyıda Venedik'e ait kaleler hariç bütün yarımadayı topraklarına katmıştı. Fakat Mora'ya tamamiyle sahip olmak ancak Venediklileri Koron, Modon, Nauplia ve Argos gibi kalelerden atmakla başarılabilecekti. 1463 te Argos'un zaptı ve Venedik kalelerine karşı teşebbüsler neticesinde Venedikliler Mora için artık harbe karar vermişlerdi (1463).

Öte yandan Eflak ve Bosna'nın durumu da Macarlarla çarpışmayı kaçınılmaz hale getirmişti. F. 1461 de Eflak beyi ile eski bağlılıklarını yenilemek istemiş, fakat Eflak beyi Vlad Dracul (Kazıklı Voyvoda) F. in Trabzon seferine uzaklaşmasından faydalanarak Macar kralı ile anlaşmış ve Osmanlıların Tuna üzerindeki mevkilerine taarruz etmişti. Bunun üzerine F., 1462 yazında Eflak'ı istilâ etmiş, Vlad Dracul kaçmış, F., onun yerine kardeşi Radul'u bey tayin etmişti. Aynı tarihte Midilli hâkimi Niccolo Gattilusio Türklerle iş birliği yapmakla suçlandırdığı kardeşini ortadan kaldırmak, İtalyanlarla askerî ve siyasî münasebetlere girişmek, Anadolu kıyılarına saldırılarda bulunan Katalan korsanlarını korumak, vergisini göndermemek gibi davranışlariyle Osmanlılara karşı düşmanlığını açıkça belirtmişti. Midilli hâkiminin bu hareketleri 1462 de adanın Osmanlılar tarafından zaptına sebep olmuştu. Venedik bunu Ege'deki hâkimiyetini tehdit eden bir hareket olarak karşılamıştı.

Sırp despotunun kızı ile evlenen Bosna kralı, Macarlara bağlılığı kabul etmiş, karısı dolayısiyle de Sırp tahtında hak iddia etmişti. Bosna kralı Osmanlılara karşı memleketinde bazı kaleleri Macarlara terk etmişse de, 1463 te Bosna'nın fethine mani olamamıştı.

1463 yılı F. in batı mücadelesinde bir dönüm noktası olmuştur. Macaristan ve Venedik bu tarihte artık Osmanlılara karşı harekete geçmenin zamanı geldiği hususunda fikir birliğine varmışlar, Papanın gayretleri semeresini vermiş, iki devlet bir antlaşma imzalamışlardı. Papa, Venedik ve Burgonya ile bir antlaşma yaparak Haçlı ordusunun hareket tarihini 1464 olarak kararlaştırmış, Osmanlı imparatorluğunun taksim planı bile tesbit edilmişti.

Bu plana göre, Venediklilere Mora, Boiotia, Attike ile Epeiros kıyı bölgesini verecekler, İskender bey Makedonya'yı alacak, eski Bizans imparatorluğunun diğer kısımları Rum büyüklerine, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna ve Eflak da Macaristan'a verilecekti. Müttefikler İskender beyi F. ile yaptığı antlaşmayı bozmaya teşvik ve paraca yardım vaadinde bulunmuşlardı. Bu sırada Uzun Hasan'ın elçisi, Anadolu'dan Venedik'e giderek Osmanlılara karşı birleşme görüşmelerine girişmişti. 1463 sonbaharında batılı devletler hücuma başlamışlar, Venedikliler Argos'u almışlar, Mora'da birçok kaleler ve şehirler isyan ederek Venedikliler ile birleşmişler, yarımadadaki Müslümanların bir kısmı kalelere kapanıp kalmışlardı. Venedik donanması Çanakkale boğazı dışında dolaşıyordu. Bu sırada Macar kralı da Bosna'nın başşehri Jajce'yi ele geçirmişti. F., bu durumun daha fazla genişlemesini önlemek maksadiyle tedbirler almış, bu arada Mahmut Paşayı süratle Mora'ya göndermiş ve bu sırada donanmayı takviye için Kadırga limanı tersanesini ve Istanbul'u emniyete almak üzere Çanakkale boğazında karşı karşıya Sultaniye ve Kılitbahir kalelerini yaptırmıştı (1463 - 1464 kışı). Mahmut Paşa Mora'da Venediklileri yenmiş, Venedikliler Mora'yı bir defa daha Osmanlılara terk etmek zorunda kalmışlardı. 1464 baharında F. Mora'ya gelmişse de, artık orada yapılacak bir iş kalmadığını görerek Bosna'ya yürümüş, Jajce'yi Macarlardan almak için şehri kuşatmış, fakat ele geçirememişti. Eylülde Sofya'da bulunduğu sırada Macar kralının Bosna'ya girdiğini öğrenmiş, ona karşı gönderdiği Mahmut Paşa idaresindeki kuvvetler kralı geri çekilmek zorunda bırakmışlardı.

F. in müttefiklere karşı arka arkaya kazandığı bu başarılardan sonra, Haçlı ordusunun komutasını ele alacağını ilân eden Papa II. Pius, 15 ağustos 1464 te Ancona'da üzüntü içinde ölmüştü.

1465 te F., sağlığının bozulması, Karaman'da işlerin karışması. askerler arasında hoşnutsuzluğun baş göstermesi sebebiyle Venedik ve Macaristanla barış görüşmeleri yapmak zorunda kalmıştı.

Bu görüşmelerde Venedik, Mora ve Midilli'yi, Macaristan da Bosna'nın kuzeyini istemiş, F. ise Bosna'nın boşaltılması isteğinde bulunmuş, karşılıklı istekler yerine getirilemediğinden bu görüşmeler neticesiz kalmıştı. 1465 ağustosunda Arnavutluk'ta başarısızlığa uğrayan Balaban beyi takviye ve İskender beyi cezalandırmak üzere, ertesi yıl baharda Arnavutluğa karşı harekete geçmiş, Arnavutluğun ortasına Elbasan (Arn. Elbasani, b. bk.) kalesini yaparak geri dönmüştü. Bu sırada Akçahisar kuşatmasına devam eden Balaban bey, Venediklilerin yardımiyle İskender bey tarafından yeni bir yenilgiye uğramış, Elbasan kalesi Arnavutlar tarafından kuşatılmıştı. Bu duruma çok sinirlenen F., ikinci defa Arnavutluğa girmiş, bu arada Venedik limanları üzerine ve İşkodra'ya da kuvvet göndermişti. Arnavutluk ise Venedik-Osmanlı harbinin belli başlı sahnelerinden biri olmuştu. Venedik, Macar kralından yardım göremeyince Anadolu'da Karamanoğullarını, Asya'da ise Uzun Hasan'ı kendi tarafına kazanmış, böylece F. e karşı büyük bir kara kuvvetini harekete geçirmek imkânını bulmuştu.

Fatih'in Orta Anadolu ve Uzun Hasan ile mücadelesi: 1466 ağustosuna doğru Karamanoğlu İbrahim bey ölünce F. in halasının oğlu Pir Ahmet ve kardeşleri Konya'ya, veliaht seçilmiş olan İshak bey ise Silifke ve Taşeline hâkim olmuşlardı. Karamanoğlu beyliğini tam olarak ele geçirmek gayesiyle İshak bey Uzun Hasan'dan Pir Ahmet ise F. ten yardım istemişti. Karamanoğlu beyliğinde Osmanlı nüfuzunun yerleşmek üzere olduğunu hisseden Uzun Hasan, İshak beye yardıma karar vermiş, F. in Bosna'da meşgul bulunduğu bu sırada, Osmanlılarla iş birliği halinde olan Dulkadıroğlu Arslan beyin üzerine yürümüş, İshak beyin kardeşlerine karşı savaşmış, Kayseri, Develi, Aksaray, Konya ve Beyşehri'ni alarak İshak beye vermişti. Bunun üzerine Pir Ahmet ve kardeşleri kaçıp F. in yanına sığınmışlardı.

F., daha 1444 te Karamanoğullarına verilen toprakları geri almanın zamanı geldiğini düşündüğü sırada, İshak bey tahtını emniyet altına almak gayesiyle bir yandan Mısır sultanının himayesini istemiş, öte yandan F. ile anlaşmayı uygun bularak Akşehir, Beyşehri ve Seydişehri F. e terke hazır olduğunu bildirmişti. F. ise 1391 de Karamanoğlu Mehmet bey ile Yıldırım Bayezıd arasında kararlaştırılan Çarşamba sınırını teklif etmiş, neticede bir anlaşmaya varılamamıştı. Padişahın yanına sığınan Pir Ahmet ise bu sınıra razı olmaktan başka, Kayseri üzerindeki hâkimiyetini de Osmanlılara bırak-

mayı, ayrıca F. in seferlerine iştirak etmeyi ve Osmanlılara bağlı olmayı kabul ediyordu.

Bunun üzerine F., Pir Ahmed'i İshak bey üzerine göndermiş, Pır Ahmet İshak beyi yenerek Silifke kalesi hariç bütün Karaman'ı ele geçirmişti. İshak bey Uzun Hasan'ın yanına kaçmış, çok geçmeden orada ölmüştü (1465).

Bu sırada Dulkadır beyi Arslan Osmanlılarla gizlice anlaştığı için Memlûk sultanının tahriki ile öldürülmüş, yerine Şah Budak getirilmişti. Buna karşılık F. de Dulkadırlılardan Şehsuvar beyi beyliğe seçmişti.

İshak beyin ölümünden sonra Uzun Hasan önce Dulkadırlılara karşı harekete geçerek, sınırlarını Fırat vadisine doğru genişletmeye çalışmış, Gerger'i almıştı. Burayı Dulkadırlılara ait Harput ile değiştirmek üzere Mısır sultanı ile anlaşmak istediyse de, Mısır sultanı teklifi kabul etmeyerek Karaman olayları yüzünden arası açık bulunan Osmanlılarla ilişkisini düzeltme yoluna gitmişti.

F., esasen Mısır'da halk tarafından çok seviliyordu. 1456 da F. in vebadan öldüğü haberi yalan çıkınca, sultan kalede üç gün müjde ve sevinç davulu çaldırtmıştı.

Bu tarihe kadar Haçlı seferleri ve Karamanoğullarının Tarsus ve başka Memlûk topraklarına hücumları sebebiyle Memlûkler ile Osmanlıların ilişkileri dostça olmuştu. Fakat 1461 den sonra F. in doğuya yayılma siyaseti başlayınca Memlûklerin toprakları da tehlikeye girmişti.

Mısır sultanı Karamanoğullarını, Dulkadıroğullarını ve Uzun Hasan'ı kendi himayesinde görmekteydi. Uzun Hasan'a karşı bir saldırı sayılan Trabzon'un fethi (1461), Mısır sultanı tarafından tebrik edilmemişti. Ayrıca 1463 te F., batıya karşı kazandığı başarılar münasebetiyle Mısır sultanına yazdığı mektupta, eski usulü bozarak, kendisi ile onu aynı seviyede gören bir davranışta bulunmuş, elçisine de yer öptürmemişti. Bu duruma da kızan sultan, Osmanlılara düşman olmuştu. Nihayet son Karaman olayları iki tarafın arasını tamamiyle açmıştı.

1465 te Mısır sultanı Venedik'e bir elçi göndermiş, fakat bu sırada Uzun Hasan'ın Fırat vadisine hücumu, Mısır ile Osmanlıları yeniden yaklaştırmıştı. Ancak 1467 de Dulkadıroğulları tahtına F. in seçtiği Şehsuvar bey oturup Memlûklerle mücadeleye başlayınca Osmanlı - Memlûk münasebetleri yeniden gerginleşecektir. F., 1468 de Anadolu'ya sefere çıktığı zaman Memlûklere karşı olduğu söylenmiştir. Karaman beyliğinin başında bulunan Pir Ahmet de Osmanlılara bağlılık şartlarına uymamaya başlamış, Ilgın sınırında bazı toprakları geri istemişti. F., bu sırada batıda Venedik ve Macaristanla anlaşma yaparak onları oyalamış, Anadolu seferine karar vermişti. Aynı yılın kışında İskender bey de ölmüştü. Baharda Afyon'a doğru yola çıkan F., Pir Ahmet ve Şehsuvar beyden bağlılık şartlarına göre ordugâha gelmelerini istemiş, Pir Ahmet gelemeyeceğini bildirmiş, Osmanlı ordusu da Konya'yı koruyan Gevele (Kavalla) hisarını ve Konya'yı ele geçirmiş ve F., Manisa'dan şehzade Mustafa'yı getirterek oraya vali tayin etmişti. Bu işi de halleden sultan, Istanbul'a doğru yola çıkmışsa da, Pir Ahmet F. in komutanlarından Mahmut Paşanın ordusuna hücum ederek ağırlıklarını yağma etmişti. Bu başarısını Mısır sultanına da haber veren Pir Ahmet ondan yardım istemişti. Bunun üzerine Mahmut Paşayı görevinden alan F., Anadolu'da büyük bir mücadeleye sürüklenmiş, bu mücadele Venedik harbi ile de karışarak F. i yıllarca uğraştırmıştı.

1469 da Karamanoğulları Konya ovasının doğusundaki Ereğli, Aksaray, Develi ve Niğde'yi tekrar ele geçirmişlerdi. F. 1470 te Eğriboz seferinde iken Karamanoğlu Kasım, Ankara civarına kadar ilerlemiş, buralardaki yerli kuvvetleri yenmişti.

Osmanlılar 1471 baharından başlayarak Anadolu'da esaslı bir harekete girişmişler ve İshak Paşa komutasındaki kuvvetlerle Larende'yi ele geçirip İçel'e girmişlerdi. Oradan da Niğde'ye yürüyüp Kasım beyin elinden orayı da almışlardı. Kasım beyi yakalamayan İshak Paşa buraya Ankara sancak beyi Davud'u bırakmış, kendisi geri çekilmişti. Aynı tarihte Alâiye'de harekâtta bulunan Gedik Ahmet Paşa da burasını almış, Pir Ahmed'in hazinesi ve ailesinin bulunduğu. Mokan (Meynan) hisarı ile sahilde Gorigos (Kurku, Korykos)u ve Gülek'i ele geçirmişti (1472). Karaman ilini ve Uzun Hasan'ı Venediklilerden ayırmak için bu dağlık bölgeye sahip olmak şarttı. Gedik Ahmet Paşa bu işi tamamlamak üzere iken, batıdan bir Haçlı ordusu, doğudan Uzun Hasan Karaman'a doğru yürümeve başlamışlardı. Böylelikle F., saltanatının en buhranlı devresine girmiş bulunuyordu.

Uzun Hasan 1471 e kadar Karaman işi ile doğrudan doğruya ilgilenememiş, ancak imparatorluğunu kuvvetlendirmiş, İran'a hâkim olmuş, Asya'nın en güçlü hükümdarlarından biri haline gelmişti. F. in ilerlemesi ve iktisadî tedbirler Uzun Hasan'ın imparatorluğunu tehdide başlamıştı. Osmanlılar]Akkoyunlu nüfuz alanına giren Koyulhisar ve Trabzon'u alınca ve 1471 de Karamanoğullarına karşı kesin harekete girişince, Karamaoğulları Uzun Hasan'dan acele yardım istemişlerdi. Uzun Hasan aynı tarihte Rodos şövalyeleri başkanı ile Kıbrıs kralına gönderdiği mektuplarla Karamanoğluna yardım olarak oğlu Zeynel komutasında 30 000 kişilik bir kuvvet gönderdiğini bıldirmiş, onları da ortak düşmanları sayılan Osmanlılara karşı iş birliğine çağırmıştı.

Uzun Hasan'ın yanında İsfendiyaroğlu, Germiyanoğlu, Dulkadıroğlu, İnaloğlu gibi Anadolu'dan kaçan beyler toplanmıştı. Uzun Hasan F. ten ilk olarak Trabzon, Sinop ve Karaman'ın bırakılmasını istedi. Doğuda durumun karışmakta devam ettiğini gören F., batıda Venedik ile 1470 ve 1471 de anlaşma yoluna gitmişti. 1471 de yerlerinden atılan Pir Ahmet ile Kasım, Uzun Hasan'dan yardım istemişler, o da nihayet hücuma karar vermişti. 1472 baharında önce eski Trabzon imparatorunun yeğenini Trabzon'a hücum ettirmiş, İsfendiyaroğlu Kızıl Ahmet'le Karamanoğullarını 30 000 kişilik Akkoyunlu kuvvetleriyle Orta Anadolu'ya göndermişti. Bu grup hile ile Tokat'a girmiş ve burayı yağma etmişti. Buradaki kuvvetlerin bir kısmı ile Uzun Hasan'ın yeğeni Yusufça Mirza, Aksaray üzerinden Konya'ya gelmiş, bu sırada Uzun Hasan'ın elçisi Istanbul'da F. i oyalamaya çalışmıştı. Tokat yağmasını duyan F., mevsimin gayri müsait olmasına bakmayarak otağını Üsküdar'a kurdurmuş, vezir - i azamlığa yine Mahmut Paşayı getirmiş, doğuya Uzun Hasan'ın düşmanlarına mektuplar yazarak onları da tahrik etmişti.

Şehzade Mustafa'ya Afyon veya Kütahya'ya çekilerek Bursa'yı korumak üzere Anadolu beylerbeyi Davut ile birleşmesi emri verilmişti. Akşehir'e kadar gelen düşman çekilmeye başlamış, karşı hücuma geçen Osmanlı kuvvetleri Beyşehir gölü yanında Eflatunpınar'a yakın bir yerde düşmanı bozguna uğratmışlardı. Yusufça Mırza esir düşmüş, Karamanoğulları kaçmışlardı. Osmanlıların bu başarısı durumu biraz düzeltmişti. F., bütun kış Istanbul'da harp hazırlığı yapmış, imparatorluğun imkânlarını gözden geçirerek

kuvvetlerini bir araya toplamaya çalışmıştı. Rumeli'den Hıristiyan halktan *cerehor* (her köyden iki kişi) toplatmış, bu sefer için büyük önemi olan iaşe ve ikmal işlerini teşkilâtlandırmıştı. Öte yandan F. Mısır sultanı ile de anlaşmıştı. Dulkadıroğullarından Şehsuvar bey de Memlûklar tarafından ele geçirilerek Kahire'de idam edilmişti. Bundan sonra Uzun Hasan, Dulkadır beyliğinde Mısır'ın namzedine karşı bir rakip çıkarmıştı.

Uzun Hasan da imparatorluğunun geleceğini tayin edecek olan bu savaş için askerî ve siyasî yönden hazırlıklara girişmişti. 1471 de dört kişilik bir heyet Venedik'e giderek F. ve Mısır sultanına karşı bir anlaşma yapmak istemişler, bunlardan Hacı Mehmet Venedik'te kalarak diğer üçü papa ve Napoli kıralına gitmiş, onlara da anlaşma teklifinde bulunmuşlardı. Venedik acele olarak Zeno Caterino'yu İran'a daimî elçi olarak göndermiş, neticede anlaşmaya varılmıştı: Venedik gemileri ateşli silâhlarla bunları kullanacak kuvveti Karaman kıyılarına getirecek, Karaman'a ait bir kısım kuvvet de bunlara katılacaktı. Bu kuvvet müttefiklerle teması sağlayacaktı. Venedik anlaşma gayelerini şöyle tesbit etmişti: Uzun Hasan Anadolu'yu alacak, Osmanlı padişahına kıyılarda hisar yapmaması ve Karadeniz'i Venedik gemilerine açık bulundurması kabul ettirilecek, Mora, Midilli, Eğriboz ve Argos'un Venedik'e geri verilmesi sağlanacaktı. Venedikliler bu sırada Osmanlılardan Istanbul'u bile geri alacaklarını söylemişlerdi.

1472 yazından beri Venedik, Napoli, Rodos, papalık ve Kıbrıs gemilerinden meydana gelen büyük bir Haçlı donanması Osmanlıların Akdeniz kıyılarında geniş ölçüde faaliyetlerde bulunuyordu. Bu donanma 1472 ağustosunda Antalya'yı, 13 eylûlde İzmir'i yağma etmiş ve yakmıştı. Aynı donanma 1473 baharında Kasım beyle de iş birliği yapmış, bunların yardımı ile Kasım bey Gorigos, Sıgın ve Silifke kalelerini ele geçirmişti. Bununla beraber F. in Rumeli akıncı kuvvetlerini daha kıştan Sivas'a göndermesi, baharda da bütün ordusu ile Erzincan'a doğru yola çıkması üzerine, Uzun Hasan İçel kıyılarına kuvvet göndermek ve Haçlılarla ilgi kurmak imkânını bulamamıştı.

F. bir meydan muharebesiyle hemen sonuç almak istediği halde, Uzun Hasan F. ordusunu yıpratmak ve iaşesiz bırakmak siyasetini uygulamak istemişti.

70 000 - 100 000 kişiden meydana gelen F. ordusundan Rumeli kuvvetleri, Tercan ile Erzincan arasında bir düzlükte Fırat'ın öbür tarafına geçerken Uzun Hasan'a ait kuvvetlerin baskınına uğramıştı. Bu sırada Rumeli beylerbeyi Has Murat ölmüş, orduda meydana gelen sarsıntıyı önlemek için F. olağanüstü tedbirler almak zorunda kalmıştı.

Nihayet Uzun Hasan oğullarının ısrarı üzerine Otlukbeli'nde, Başkent mevkiinde ikinci bir baskınla muharebeye başlamıştı (11 ağustos 1473). Bu sırada Osmanlı ordusunun ancak sekiz günlük iaşesi kalmıştı. Civardaki tepeleri tutmayı başaran Davut ve Mahmut paşaların gayreti sonunda Osmanlı ordusu baskın tesirinden kurtularak harp nizamına girebilmişti. Şehzade Mustafa komutasında sol kol Anadolu azaplarının başarılı hücumu ve Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel'in de öldürülmesi, harbin sonucunu tayin etmişti. F. komutasındaki kapıkulunun esaslı şekilde harbe girmesine lüzum kalmadan, Uzun Hasan durumun kötüye gittiğini anlamış ve kimseye haber vermeden sessizce yalnız olarak kaçmıştı.

II. Mehmet bundan sonra, Şebin Karahisar üzerine yürümüş ve kaleyi teslim aldığı sırada Uzun Hasan'ın elçisi bilginlerden Ahmet Bekrici gelip anlaşma yapılmasını istemişti. F., Osmanlı topraklarına bir daha hücum edilmemesi ve Karahisar'ı bırakması şartiyle sulhu kabul etmişti. Bununla beraber bir süre sonra Uzun Hasan'ın Hıristiyan devletlerini kışkırttığını öğrenen F., Hüseyin Baykara'ya gönderdiği bir mektupta, Uzun Hasan'ı ortadan kaldırmak üzere iki yandan hücuma geçmeyi teklif etmişti. Uzun Hasan ile barışı kabul eden vezir-i azam Mahmut Paşa Istanbul'a döner dönmez görevinden alınmıştı. 1478 de Uzun Hasan ölünce onun nüfuz sahasına giren yerlerden Gümüşhane - Trabzon yolu üzerindeki Torul'un Rum hâkimi ortadan kaldırılmış, Gürcistan ile Trabzon sancağı sınırında bazı yerler alınmış, böylece Trabzon fütuhatı tamamlanmıştı.

Otlukbeli zaferi F. e Fırat berisindeki Anadolu toprakları üzerinde tam bir hâkimiyet sağlamış, batılılar ve Venediklilerin Osmanlı devletine karşı galip gelme ümitleri tamamiyle ortadan kalkmıştı.

1474 te Gedik Ahmet Paşa Karaman ilinde dağlık bölgede ve İçel kıyılarında, 1472 den beri hâkim olan Kasım beyi buralardan atmak için yeni bir sefere çıkmış, ilk olarak dağlık bölgedeki kabile başkanlarını Larende'de yakalamış, sonra Taşeline girerek burayı almış, oradan Ermenak, Meynan ve Silifke'ye de inmiş, buraları da almıştı. Gedik Ahmet Paşa döndükten sonra yeni Karaman valisi Sultan Cem'in lalası Rum Mehmet Paşa harekâta devam etmiş, Kasım'ı püskürttükten sonra Varsaklara karşı yaptığı harekâtta pusuya düşmüş ve bozguna uğramıştı. Buna rağmen Karaman artık boyun eğmiş ve Osmanlılarla uğraşacak kuvvet ve kudreti kalmamıştı.

Venedik ve Macaristan ile savaşın devamı: F., 1468 de Anadolu'da meşgulken Venedik ve Macaristan'ı sulh görüşmeleri ile oyalamış, fakat ertesi yıl yazın Venedik donanması Eğriboz'dan hareketle Rumeli kıyılarını vurmuş, Limni ve İmroz'u ele geçirmiş, Enez'i yakıp yıkmış, Yeni Foça'yı yağma ve tahrip etmiş, sonra da Mora'da Vostitsa'yı zaptederek tahkim etmişti.

Bu sırada Osmanlı donanması Karadeniz'de bulunuyordu. Venedik donanmasının bu hücumuna karşı F., düşmana bir ders vermeğe karar vererek, Eğriboz karşısına gelmiş, ada ile kara arasında bir köprü yaptırarak ordusunu bu köprüden geçirmek suretiyle ada kalesini 1470 te ele geçirmişti.

F. in bu kaleyi ele geçirmesi ile Hıristiyan âlemi yine büyük bir heyecana kapılarak yeni bir Haçlı ordusu hazırlığına girişmişti. Papa IV. Sixtus, altı kardinali bu işle görevlendirmiş, Napoli ve Venedik ile Haçlı donanmasının hazırlanması için anlaşma yapılmışsa da, diğer Avrupa devletleri buna katılmamışlardı. Bu sırada ordusu Karaman'da bulunan F., batıyı yatıştırmak için 1471 temmuz başında Venedik'e bir elçi göndererek anlaşma teklif etmişti. Fakat F. in Arnavutluk, Ege adaları ve Mora üzerindeki isteklerini karşı taraf olumlu karşılamamış ve konuşmalar yarım kalmıştı. F., 1473 te doğudaki düşmana karşı harekete geçince Istanbul ve Edirne tehlikeye girmiş, doğudan gelen kötü haberler, İshak Paşa ile Rumeli'nin korunması için Edirne'ye gönderilen Cem, Istanbul'da Karıştıran Süleyman ve Nasuh beyler duruma hâkim olamamışlardır. Denizden beklenen Venedik saldırısına karşı surlar tahkim edilmeye başlanmış, Rumeli'de de bazı huzursuzluklar baş göstermişti. Bu sırada müşavirler tarafından Cem'e hükümdarlık yetkilerini alması telkin edilmişti.

Fatih Sultan Mehmed'in Edirne'de yaptırdığı sarayın Cihannüma Kasrı (1873 teki tamirinden sonraki durum)

F. in Macaristan ile münasebetlerine gelince, o bu tatafta tedafüî bir tutum alarak, Bosna'yı korumak gayesiyle Tuna üzerinde Böğürdelen (Šabac) kalesini yaptırmış, kuvvetle tahkim ettirerek, akıncılarını 1471 den sonra Macaristan'a değil, rakibi III. Friedrich'in Avusturya topraklarına yöneltmiş, Macar kralına da sulh teklifinde bulunmuştu.

F., 1473 te bütün kuvvetlerini Uzun Hasan üzerine gönderdiği zaman anlaşma yapmak üzere gönderilen bir Macar elçisi oyalanarak onun huzuruna üç ay alınmamıştı. Uzun Hasan probleminin halledilmesi beklenmiş, zaferden sonra elçinin istekleri dinlenmiştir. Elçi Belgrad karşısındaki Havale (Sırp. Avala) kalesi ile Güvercinlik kalesinin Osmanlılar tarafından bırakılmasını veya yıktırılmasını istiyordu. F., bunları reddettikten başka Jajce'nin kendisine verilmesini istemişti.

Bunun üzerine hemen Mihaloğlu Ali beye Macaristan'a akın yapmasını emretmiş, o da Várad'a kadar büyük bir akın yapmıştı (1474 kışı). Bu sırada Polonya ile mücadele halinde bulunan Macar kralı, Osmanlılara hücum için ancak 1475 te serbest kalabilmiş, 15 şubat 1476 da Böğürdelen'i kuşatmış ve almıştı. O sırada Boğdan'a sefer hazırlayan F. in anlaşma tekliflerine itibar etmemiş, Semendire'yi de ele geçirmek için Tuna üzerine ağaçtan üç hisar yaptırmıştı. F., bunu haber alınca askerin yorgunluğuna, mevsimin kış olmasına bakmadan süratle Semendire'ye gelmiş ve hisarları tahrip etmişti. 1477 de F., kuvvetlerini Venedik'e çevirerek Macaristan'ı serbest bırakmıştır. Fakat Venedik ile 1479 da yeniden anlaşma yapılınca Macaristan'a karşı Osmanlı akınları yeniden şiddetlenmiş, Macar kralı Osmanlılarla iş birliği yapan Papa ve Venedik kralına gücenmiş ve darılmıştır. Aynı yıl bir yandan Mihaloğlu Ali, Malkoçoğlu Bali ve İsa beyler Erdel'e hücum ederken diğer yandan yeni Bosna beyi Davut Paşa büyük kuvvetlerle Sava ve Drava ırmakları ötesinden Macaristan topraklarına akınlar yapmışlar, Erdel'de bozguna uğrayan Osmanlı kuvvetleri Bosna'da başarıya ulaşmışlardır.

1474 - 1478 yılları arasında Osmanlı kuvvetleri, Venedik topraklarına karşı büyük hücumlarda bulunmuştu. 1474 te Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa komutasındaki kuvvetler Arnavutluk'taki en kuvvetli Venedik kalesi olan İşkodra'yı kuşatmışsa da, ele geçirememişti. 1475 te kuvvetlerini Kefe üzerine göndermeye hazırlanan F., Venedik ile yine anlaşma yoluna gitmiş, ertesi yıl Boğdan seferini yapmıştır (1476). Ancak 1477 de yeniden Venedik'e ait İnebahtı'ya Süleyman Paşa komutasında bir kuvvet hücum etmişse de, denizden yardım alan kale ele geçirilememiştir. Aynı tarihte Arnavutluk'ta Venedik tarafından korunan Kruja (Akçahisar) kalesi Evrenosoğlu Ahmet tarafından ablukaya alınmış, o sırada denizden gelen bir Venedik yardımcı kuvveti bozguna uğratılmıştır. Yine 1477 nin sonbaharında Bosna beyi İskender Paşa komutasında bir kuvvet Venedik'in kuzey İtalya'daki topraklarına büyük bir akın yaparak Isonso (Aksu) ve Tagliamento ırmaklarını aşmışlar, Venedik şehri karşısındaki zengin ovayı alt üst etmişlerdi. Ertesi yıl Friuli'ye de bir akın yapılmıştı.

1478 baharında F. Arnavutluk'ta Venediklilere karşı sefere çıkmış ve doğrudan doğruya İşkodra (Skhodëra) ya giderek orayı kuşatmış, tahkim edilmiş olan kale şiddetli

top ateşine rağmen dayanmıştır. Bunun üzerine F., civardaki Gölbaşı (Zabiak), Leş (Alessio), Dırıvas veya Dırıgos (Drivasto) kalelerini zaptetmiş, İşkodra'yı denizden ayırmak için Bojana nehri ağzına iki kale yaptırmıştı. İşkodra'yı da ablukaya alarak kendisi geri çekilmiş (8 eylül 1478), Evrenosoğlu'nun ablukada bulundurduğu Kruja da açlığa dayanamıyarak padişaha teslim olmuştu (16 haziran 1478).

Son hücumlardan ve vebadan yılan İşkodra'ya Venedik yardım edemeyince 1478 yılı başında Istanbul'da başlamış olan barış görüşmeleri F. in İşkodra seferinden sonra tekrar ele alınmış (aralık 1478) ve 25 ocak 1479 da 16 yıl süren bu uzun harbe son veren antlaşma imzalanmıştı.

Bu antlaşmaya göre, Venedik toprak bakımından İşkodra'yı boşaltmaya razı oluyor, Akçahisar (Kruja) ı, Limni, Eğriboz adalarını, Maina (Mayna) dağlık bölgesini bırakıyor, buna karşılık Osmanlılar da harp içinde Mora, Arnavutluk ve Dalmaçya'da aldıkları yerleri geri veriyordu Venedik'e verilen ticaret serbestisine karşılık, Venedik Osmanlılara her yıl 10 000 altın ödemeyi, ayrıca eski borcu olan 100 000 dukavı 2 yılda ödemeyi kabul ediyordu. Bundan başka, Istanbul'daki Venediklilerin hukukî davalarına bakacak bir balyozun burada bulunmasını Osmanlılar kabul ediyordu.

Bu antlaşma ile F., bütün isteklerini elde edememiş, Rumeli sahillerinde, İnebahtı, Koron ve Modon gibi kaleleri alamamış, buna karşılık Arnavutluk'tan, Mora'dan ve Ege Denizinin kuzey kısmından Venediklileri kovmuş ve rakibini yıllık bir vergi ödemeye mecbur etmişti. Ayrıca F., bu antlaşma ile Haçlılara ait büyük deniz devletini bertaraf ettiğinden, artık Rodos'a, İtalya'ya ve Papa'ya karşı hücuma geçebilir duruma gelmişti.

İtalya'da Napoli, Venedik ve Milano arasındaki rekabet, F. için ortamı hazırlamıştı. Bundan başka, Venedik de F. i Napoli krallığına karşı harekete geçmeğe teşvik ediyordu.

Bunun üzerine F., 1480 baharında bir yandan Vezir Mesih Paşayı Rodos üzerine, öte yandan Gedik Ahmet Paşayı güney İtalya'ya göndermiş ve yeni bir fütuhata başlamıştı. Fakat F., bu fütuhatı tamamlavamamış, bu işe Yavuz Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devam etmişlerdir.

Rodos kalesi önünde Osmanlılar 90 gün süren bir mücadeleden sonra çekilmişler, Gedik Ahmet Paşa ise 1479 da Tocco hanedanına ait Aya Mavra, Kefalonya, Zanta adalarını almış ve Napoli krallığının iç işlerine karışmak imkânını bulmuştu. 1480 de 132 gemi ve 18 000 (?) kişilik bir ordu ile Avlonya'dan hareket ederek Otranto'yu ele geçirmişti. Otranto'yu tahkim etmiş ve üs haline getirerek etrafa hücumlara başlamıştı. Bu seferi Roma'nın fethi için bir başlangıç saymışlardır. Bu durumdan kuşkulanan Papa, Roma'yı bırakıp kaçmayı düşünmüş, Otranto'yu kurtarmak maksadiyle İtalyan devletleri arasında, Macaristan'da ve Fransa'da yeni bir Haçlı seferi fikri baş göstermişti. Gedik Ahmet Paşa ise yeni kuvvetler toplamak için Rumeli'ye dönmüştü. Gedik Ahmet Paşa bu işi tamamlamak üzere iken F. in ölümü ile II. Bayezid'in Cem'e karşı çarpışmak üzere kendisini ısrarla çağırması haberini almıştı. Bunun üzerine tekrar geri dönmek kaydiyle acele olarak Bayezid'in yanına gitmiş, fakat Otranto'da bu haberi alan muhafızlar paniğe kapılarak etraflarını saran düşmana teslim olmuşlardı.

Fatih'in Karadeniz hâkimiyeti: Istanbul'un fethinden hemen sonra, 3 haziranda Galata Cenevizlilerden teslim alınmış, kendilerine Osmanlı ülkesinde serbest ticaret hakkı tanınmıştı. F., Boğazlara hâkim olduktan sonra Karadeniz'i de bir Türk gölü haline getirmek istemiş, 1454 yazında buraya bir donanma göndermişti. Karadeniz'deki Ceneviz kolonilerinin merkezi Kefe, Kırım hanı Hacı Giray'ın da yardımı ile sıkıştırılmış, uzun görüşmelerden sonra Cenevizliler Osmanlı padişahına 3 000, Kırım hanına 1 200 altın vermeye razı olmuşlardı. Aynı yaz Osmanlı donanması Akkerman'ı da tehdit etmiş ve Boğdan beyinden haraç istemişti. Boğdan beyi 5 ekim 1455 te Osmanlılara bağlılığı ve 2 000 altın haraç vermeyi kabul etmiş, bunun karşılığında da Osmanlılardan serbest ticaret müsaadesini almıştı.

Trabzon Rum imparatorluğu da 1456 da Osmanlı imparatorluğuna haraç vermeyi kabul etmiş, bu suretle Karadeniz kıyılarındaki bütün küçük hükûmetler Osmanlı metbuluğunu tanımışlardı. F. 1479 a kadar Boğdan hariç, bu yerlerde doğrudan doğruya Osmanlı hâkimiyetini sağlamıştı. Evvelâ 1459 da Amasra'yı, 1461 de Sinop ve Trabzon havalisini almış, böylece Karadeniz'in bütün Anadolu kıyılarını topraklarına katmıştı.

Kuzey Karadeniz kıyılarında Ceneviz kolonileri ve Kefe muhtemel bir Osmanlı istilâsına karşı Kırım hanı Mengüp bey ve Boğdan voyvodası ile anlaşma yoluna gittiler. O zaman Litvanya ve Lehistan'a hâkim olan Jagellonlar, Dnestr'in batısında Karadeniz kıyılarına yerleşmek, bu şekilde Kırım ile Boğdan üzerinde hâkimiyet kurmak istiyorlar ve F. e rakip gibi görünüyorlardı. Ayrıca, Kırım hanı da Osmanlıların Kefe'de yerleşmesini istemiyordu.

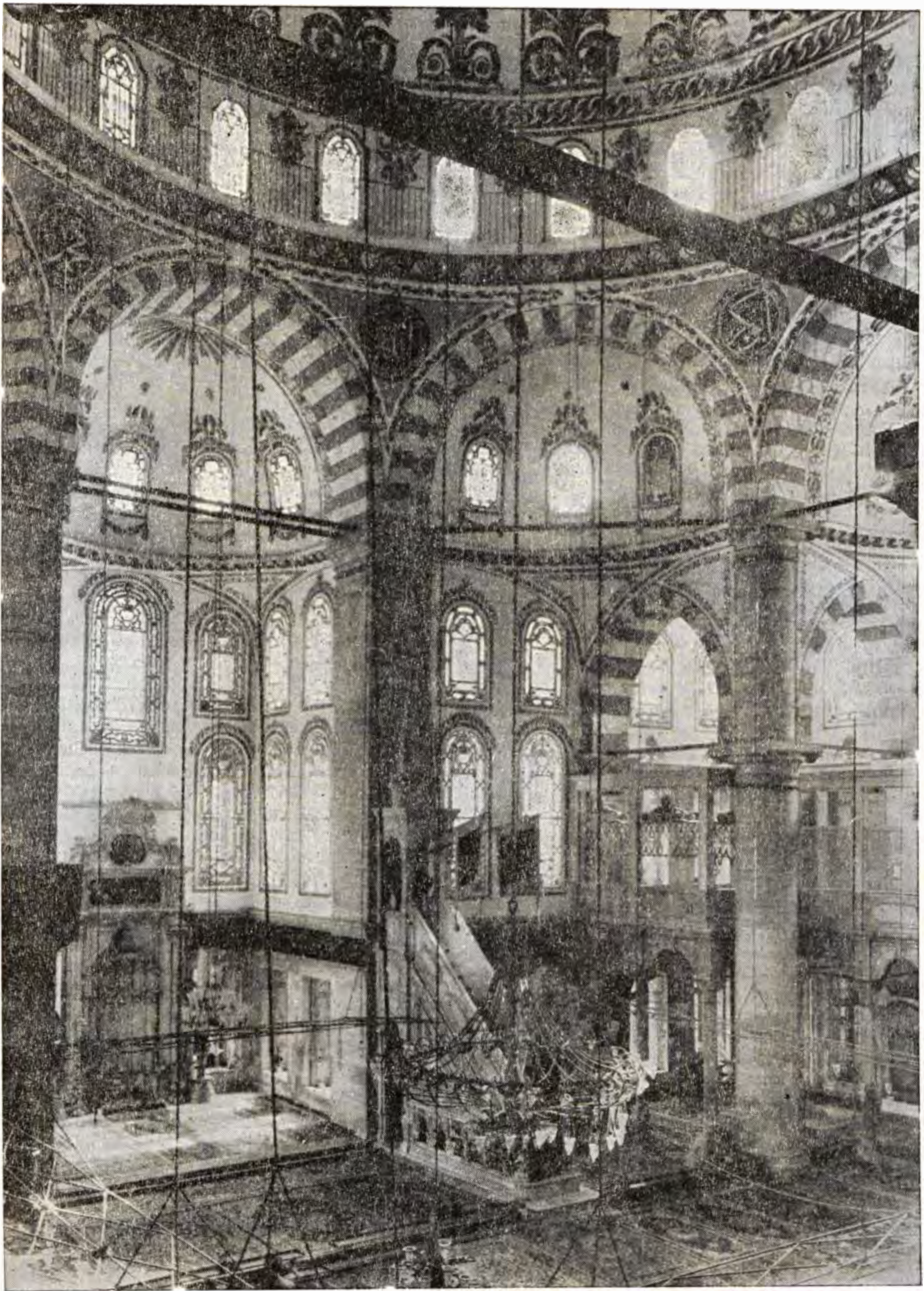
1469 da F. in kuvvetleri Yakup bey idaresinde Kefe'ye hücum edince, Mengli Giray Han bu hareketi protesto etmişti. 1470 te F. Kefe'nin vergisini artırmış, bunu takiben siyasî gelişmeler, F. e Karadeniz'in kuzeyinde hâkimiyet kurmak için imkân hazırlamıştı.

Jagellonlar Kırım hanlığına karşı Altın Ordu ile anlaşma yapmışlar, buna karşılık Kırımlılar Moskof beyliği ve Osmanlılara yaklaşmışlardı. Boğdan beyi Stefan diğer Jagellonlara bağlanmış, F. e de haraç vermez olmuştu. Stefan 1469 da Boğdan'a giren Kırım kuvvetlerini bozguna uğratmış ve Eminek Mirza'yı da esir etmişti. 1473 te de Mihaloğullarının ve Osmanlıların Uzun Hasan'a karşı hareketinden faydalanarak faaliyete geçmiş, Eflak beyi Radul'u kaçırarak kendi adamını bey yapmıştı. Kili (Rum. Chilia) ve İbrail (Rum. Brăila) i de ele geçirmişti.

Bunun üzerine F. onu teslim olmaya davet etmiş ve Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşayı bir ordu ile üzerine göndermişti. Bu ordu bozguna uğramış (1475), F. baharda bizzat Boğdan'a gitmek istemişse de, hastalığı bu hareketine mani olmuştu.

Bu sırada Kırım'da Osmanlı taraftarı olan Eminek, ölen kardeşi Mamak yerine baş bey olmuştu. Cenevizliler Mengli Giray hanı zorlayarak Eminek'i baş beylikten attırmışlar, fakat Eminek geri gelerek isyan etmişti. Mengli Giray kaçarak Cenevizlilerin yanına sığınmak zorunda kalmıştı. Bu sırada Kırım'da bulunan bir Osmanlı elçisi olayların gidişinde önemli rol oynamıştı. Geri gelen Eminek, Kefe'ye karşı savaşa başlayarak Osmanlıları yardıma çağırmış, o sırada Boğdan beyi de Kırım'a kuvvet göndermiş ve Mengüp'ü zaptettirmişti.

Kefe'de ücretle tutulmuş Lehli askerler vardı. Buna rağmen F., Kırım hanlığındaki son olaylar sonucunda hanlık kuvvetlerinin kendisi ile birleştiğini, fütuhatın kolayca başarılabileceğini görmüş, vezir-i azam Gedik Ahmet Paşayı kuvvetli bir donanma ile buraya göndermişti. Dört günlük bir kuşatmadan sonra Kefe teslim olmuştu. Bu sı-

Fatih Sultan Mehmed'in Istanbul'da yaptırdığı ilk cami: Eyüp Sultan Camiinin içi

rada bazı Kırım hâkimleri de Osmanlı padişahına bağlılıklarını bildırmişlerdi. Bu arada Kefe'den başka, Ceneviz kolonileri de Osmanlı ülkesine katılmış, Azak da alınmıştı. Mengüp kalesi Gedik Ahmet Paşa tarafından kuşatılmış ise de, sonradan Zağarcı Yakup beye teslim olmuştu. Trabzon Komnenosları ve Boğdan beyi ile akraba olan Mengüp beyi ve ailesi Istanbul'a getirilerek Yedikule'de uzun süre hapsedilmişlerdir. Suğdak'ta Cenevizliler tarafından üç kardeşi ile hapsedılmiş olan Mengli Giray, Ahmet Paşa tarafından kurtarılmış ve Osmanlılara bağlılığını gös teren bir vesika imzalayarak tekrar hanlığına geçmişti.

Kırım hanlığının da bağlılığını sağlayan F , bundan sonra Karadeniz kuzeyindeki faaliyetini daha serbestçe yapmıştı. 1476 temmuz başında F., İsakçı'yı geçerek Boğdan'a giderken, Eminek idaresindeki Kırım kuvvetleri Boğdan'a girmişlerdi. Öte yandan Mengli Giray han Altın Ordu topraklarına hücum etmiş, hanın dostu III. İvan da Altın Ordu'ya meydan okumaya başlamıştı.

Kırım hanı Lehistan kralına Boğdan'a yardım etmemesini ihtar etmiş, Jagellonlar ise F. e bir elçi göndererek Boğdan'dan elini çekmesini istemişlerdi. F. ise Boğdan'da voyvodanın ordusunu Alba Valea'da bozguna uğratmış, memlekeri tahrip etmiş, merkezi Suceava'yı yakmış, fakat Stefan'ı ele geçirememişti. F. çekildikten sonra voyvoda yeniden hücumlarda bulunmuştu.

Bu sırada doğuda Mengli Giray han mağlûp olmuş, Altın Ordu hanı Kırım'a girmiş. Kefe önüne gelerek şehri tehdit etmişti. Boğdan cephesinde bulunan Eminek Mirza kuvvetleri Kırım'ın istilâya uğradığını duyunca, buradan geri çekilmeye başlamışlardı Hanlığı kaybeden Mengli Giray Istanbul'da Yedikule'de hapsedilmiş, yerine kardeşi Nur Devlet han olmuştu. F., Altın Ordu hanı Seyid Ahmed'e bir mektup göndererek Boğdan'ı cezalandırdığını, Kırım işlerine karışmamasını. Nur Devlet ve Kefe'nin kendi idaresi altında bulunduğunu bildirmişti. Bir süre sonra hanlık yeniden karışmış, F. Eminek'in yardım istemesi üzerine Mengli Giray'ı tekrar Kırım'a göndermişti. Mengli Giray 1478 e kadar hanlıkta kalmıştı.

F , 1479 da Karadeniz'deki hâkimiyetini tamamlamak üzere Taman ve Çerkezistan kıyılarına bir donanma gön dermiş, bu donanma Anapa, Kopa ve Taman yarımadasında Matrega (Tamatarhan) yı ele geçirmiş Boğdan işi ise F. in ölümünden sonra 1484 te Kırım ve Osmanlı ordularının beraber hareketi sonunda Kili ve Akkerman'ın fethi ile halledilmişti.

Fatih'in iç siyaseti: F. in iç siyaseti iki noktada toplanır. Bunlardan birincisi Istanbul'un iskânı ve kalkındırılması, ikincisi fethedilen yerlerin korunması için askerî kuvvetin takviyesidir. Bu işlerin yapılabilmesi için lüzumlu olan paranın sağlanması gayesiyle yeni vergiler konmuş, bu ise köylü şehirli büyük halk kütleleri arasında hoşnutsuzluğun doğmasına sebep olmuştu.

Istanbul'un kalkındırılması gayesiyle Anadolu'dan Is tanbul'a yapılan göçler de Anadolu halkı arasında memnuniyetsizliklere yol açmıştı. Ayrıca. fetih sırasında devlet malı ilân edilen emlâk, Istanbul'a nüfus celbi için başlangıçta parasız olarak verilmiş, fakat sonra arsalar devlet ma lı sayılarak kira konmuş, bu konuda halk arasında meydana gelen hoşnutsuzluğu önlemek için bundan vazgeçilmiştir. Fakat Karaman ve Uzun Hasan problemi bu verginin tekrar konulmasına sebep olmuştur.

Merkeziyetci imparatorluk fıkrini benimseyen F., Rum asillerinden bazı gençleri sarayına almış, bunları Osmanlılaştırarak sonradan devlet idaresinde önemli mevkilerde çalıştırmıştır. Rum Mehmet Paşa, Palaiologoslardan Has Murat Paşa ve kardeşi Mesih Paşa bunların en meşhurlarındandır. Bu arada malî işlerle görevlendirilen Bizanslı asilzadeler de vardı. Fetih sırasında batıya kaçan ve gittikleri yerlerde sefalete düşen bir kısım Rum büyükleri de tekrar Istanbul'a dönmüşlerdi. Bu devirde Sırbistan madenleri ve gümrük gelirleri üzerinde iltizam işlerini yapan Rumlar da vardı.

1464 - 1472 yıllarında F., sarayında Rum bilginlere itibar etmiş, Georgios Trapezuntios Roma'dan Istanbul'a o tarihte gelmiş, Kritovulos (b. bk.) eserini aynı tarihte yazmıştır. Trabzon'lu bilgin Amirutzes de F. ile sıkı temas halinde idi.

Bunlardan başka, F. geniş imparatorluğunun sınırları içindeki bütün Ortodoksları bir patriğin idaresi altına alarak İtalyanların tahakküm ve istismarından kurtarmış ve iktisaden yükselmelerini sağlamıştı.

Bu devirde iç siyasette en önemli problemlerden biri, F. in malî siyasetidir. Istanbul'un başşehir olarak imarı, Eski Saray (b. bk.), Yeni Saray, büyük bedesten, Fatih Camii (b. bk.) ve medreseleri, Yedikule hisarının yaptırılması, Ayasofya camiinin ve surların tamiri, Çanakkale boğazında Sultaniye ve Kilitbahir, Arnavutluk'ta Elbasan, Tuna üzerinde Böğürdelen, Konya'da İç Hisar gibi büyük yapılar, devlet hazinesine ağır masraflar yüklemişti. Fakat asıl masraflar batıya ve doğuya yapılan seferlerden ileri gelmiş, özellikle Uzun Hasan'a karşı girişilen harekette sarf edilen para için devlet olağanüstü tedbirler almak zorunda kalmıştı.

F., bütün bu masrafları karşılamak üzere bazı malî tedbirler almıştı: para üzerinde alınan tedbirlerden yeni akçe çıkarmak, eski akçeyi beşte bir eksiğine değiştirmek suretiyle bütün nakdî servetlerden bir nevi vergi alınmak gibi yollara baş vurulmuştu. Bunun için F., aralıklı olarak 5 - 6 defa yeni akçe çıkarmıştı. Bu kanunu yürütmek için de bu işle ilgili memurlara evleri, yükleri, hanları araştırma ve buldukları gümüş parayı ticarî kıymeti üzerinden müsadere etme yetkisi verilmişti.

Aralıklı olarak yeni akçe çıkarılmasının doğurduğu hoşnutsuzluk, II. Bayezid tahta geçerken kendisine bu hususun hatırlatılmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan F., paranın ayarını değiştirmiş, bu hal Osmanlı ticaretine bağ lı olan İran'da şikâyetlere yol açmıştı.

F., tuz, sabun, mum gibi çok lüzumlu maddeleri iltizam ile inhisara bağlamıştı. Meselâ Anadolu eyaletinde yalnız Foça sabunhanesi sabunları satılmıştır.

F., bu mukataaların tatbiki için sert yasaknameler çıkarmıştı. Meselâ Karesi vilâyetinde Kızılca tuzu satılması emredilen yerlerde başka yerden tuz getirenlerden para cezası alınmış, bunu bildiği halde haber vermeyen naip ve kethuda ise cezalandırılmıştır.

Bunlardan başka, F. bazı yeni vergiler de ihdas etmişti: 1458 sonbaharında Anadolu sipahilerini harp meydanında tutabilmek için Anadolu eyaletinde reayanın ödediği çift resmini 22 akçeden 32 akçeye yükseltmiş ve bu vergi yerleşip kalmıştı. Tokat'ta tatbik ettiği ipek gümrüğü vergisi de halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı.

Çeşitli vesilelerle mülk veya vakıf olarak devletin elinden çıkmış toprakların devlet hazinesine mal edilmesi için alınan tedbirleri F. geniş ölçüde uygulamış, büyük

Fatih Sultan Mehmed'in Vardar nehri üzerinde yaptırdığı köprü

Bu zamanda Osmanlı tabiiyetinde olanlar, yabancılara nispetle daha az gümrük ödemişlerdi.

Öte yandan F. devrinde Arabistan yolu ile Hindistan ticareti, Dubrovnik (Ragusa) yolu ile Floransa ticareti büyük gelişme göstermiş, ipek, ipekli kumaş, sof ve hububat karşılığında İtalya'dan ince yünlü kumaşlar ithal edilmiştir. Bursa, İran ipeği ile batı yünlülerinin değiştirildiği önemli bir pazar olmuştur. Mısır'dan ithal edilen Hint baharatı, şeker ve pirinç yerine tahtı, demir ve Bursa kumaşı ihraç edilmiştir. Antalya bu ticaretin antrepoluğu görevini yapmıştır. 1479 yılına doğru Istanbul gümrük bölgesi, üç yılda 13 milyon akçe, Bursa ipek gümrüğü yılda 700 000 akçe ve Antalya gümrük bölgesi 150 000 akçe gelir sağlamıştır.

F. in son saltanat yılında hazinede 2,5 milyon kadar altın ile 48 milyon akçe vardı. Fakat memleket geliri ihtiyaçlara harcandığından, gerçek gelir bu miktarın çok üstündeydi.

vakıflar ve mülkler gözden geçirilerek 20 000 den fazla köy ve ekilecek toprak timarlı sipahilere dağıtılmıştı. Bırakılan vakıf ve mülklerden ise divanî denilen gelir hisseleri için eşkinci (asker) istenmiştir. Bu ıslahatın gayesi, timarlı sipahi sayısını artırmak ve padişah hazinesi için yeni hâslar bulmak olmuştur. Babası ile arası açık bulunan Amasya valisi şehzade Bayezid, kendi sahasında bu kanunun tatbikine taraftar olmamış ve gayri memnun halk kütlesini kazanmıştı.

II. Bayezid'in tahta çıkar çıkmaz ilk işi bu emlâk ve evkafı sahiplerine geri vermek olmuştu. F. in emlâk ve evkafı kaldırması özellikle bilginleri, şeyhleri ve eski Türk, Müslüman bey ailelerini üzmüş, yeni akçe bastırması bütün halk arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Nişancı Karamanî Mehmet Paşa F. in bu malî siyasetinden sorumlu tutulmuş tur. Karamanî Mehmet Paşa devlet içinde saray gulamlarından olan ümeranın da nüfuzunu kırmaya çalışmış, Rum Mehmet Paşanın idamına, Gedik Ahmet Paşanın zindana atılmasına, sonra sürülmesine, İshak Paşanın sürülmesine, Davut Paşanın işinden alınmasına sebep olmuştur. Buna karşılık, Faik Paşa ve bilginlerden Manisazade vezir olarak Divana alınmışlardı.

II. Bayezid padişah olunca babasının siyasetini terk etmeye, aşırı tedbirleri kaldırmaya çalışmış, yumuşak bir siyaset tatbikini uygun bulmuştu. 1482 de Gedik Ahmet ve İshak paşaların nüfuzuna son vermiş, Çandarlıların itibarını iade etmiş, devlet içinde eski Osmanlı geleneğine üstünlük tanımaya gayret etmiştir.

F. devrinde imparatorluğun kuruluş yıllarında meydana gelen iktisadî ve ticarî gelişme ve değişiklikler çok önemlidir. Bu devirde Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgeleri arasında birbirini tamamlayan iktisadî ve ticarî faaliyet çok gelişmiş, bu ticarette İtalyanlar yerine Türk Müslüman, Rum, Ermeni yerli tüccar ve gemiciler çalışmışlardır. Batı Anadolu'da pamuklu, Ankara ve Kastamonu'da sof, Bursa ve Istanbul'da ipekli, Selanik ve Istanbul'da çuha, Edirne'de ayakkabı sanayii gelişmişti. Bu maddeler Karadeniz kıyılarının ve Balkanların ham maddeleri ile değiştirilmeye başlanmıştır.

Fatih devrinde ilim ve güzel sanatlar: F. devrine kadar Osmanlı padişahlarının hepsi ilme büyük değer vermiş, birçok ilim müesseseleri kurmuşlardı. II. Murat da oğlunun öğrenimine önem vermiş, ona değerli hocalardan ders aldırmıştı. F. de aynı yolda çalışmaya devam etmiş, birçok Türk ve yabancı hocalardan faydalanmıştır. F. bu hocalardan Arapça, Farsça, Yunanca ve Islavcayı öğrenmiş, böylece devrinin bilginleri seviyesine yetişmiştir. Askerî ve siyasî başarılariyle büyük bir şöhret kazanan F., bilginleri korumasiyle de şöhret yapmıştır. F., bilgi için açtığı savaşta da büyük bir bilginler ordusu meydana getirmiştir. Sık sık yaptığı akademik toplantılarda bilginleri huzurunda rahatça oturturdu. Devlet erkânı ve ordu mensupları ise F. in huzurunda oturamazlardı. Bu bilgin hükümdar, kendi adiyle anılan külliyesinden başka, ayrıca 14 kütüphane de kurdurmuştur. Bu kütüphanelerde ve F. in özel kütüphanesinde tarihe, coğrafyaya, riyaziyeye, heyet (astronomi) e ve hekimliğe ait birçok kitaplara rastlanmıştır.

Istanbul'un fethinden hemen sonra F., ordusiyle şehre girecek, o zamanın manevî savaşçıları olan bilginlere «hemen öğretime başlanması» hususunda direktif verecektir.

Bunun üzerine bilginler Hıristiyanların boşalttığı Ayasofya ve Pantokrator manastırı odalarında hemen ders vermeye başlamışlardır. Daha sonra F. in emri üzerine Edirne'den Istanbul'a birçok bilgin ve sanatkâr gelmiş, sanat ve ilim çalışmalarına başlamışlardır.

Istanbul'a gelen veya davet edilen bilginler arasında memlekette yetişmiş olanlar yanında İslâm ülkelerinden, hattâ batıdan gelen bilginler de vardı. Bu bilginler F. tarafından maddî refaha kavuşturulmuş, her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır.

İlk gelenler arasında Molla Hüsrev, Molla Zeyrek, Hocazade, Molla Alâeddin Tusî vardır. Bu bilginlerin bir kısmı II. Murat devrinde yetişmiş olan bilginlerdir (Molla Hüsrev ve Molla Güranî gibi). Henüz yetişmekte olanlardan biri ise Molla Manisaoğlu Mehmet'ti. Bu bilginler

Fatih Türbesi

külliye yapılıncaya kadar çeşitli yerlerde ders vermeye devam etmişlerdir. Bu süre içinde Ayasofya ve Zeyrek medreselerinde birer kütüphane kurulmuş, eksik kitapların bir kısmı F. in özel kitaplariyle tamamlanmıştır.

1462 yılında Bizanslıların Havariler kilisesi sahasında bir cami ile etrafındaki medreselerin yapımına başlanmış, 1470 te tamamlanan cami ve manzumesi Istanbul Üniversitesinin nüvesini meydana getirmiştir. O zaman adı Cami-i Cedid (= yeni cami) olan bu camide, ibadet zamanları dışında *cami dersleri* denilen hususî ve umumî dersler için de zaman ayrılmıştır.

F., sarayındaki özel kütüphanesini de büyük bir itina ile hazırlatmış, buradaki eserleri meşhur hattatlara yeniden yazdırmış, sarayında bulunan nakışhanede bu kitapları Anadolu ve Rumeli usulü tezhiplerle süsletmiştir. Bu kitapların özellikle kapakları çok orijinaldir. Kütüphanesini tanzim ve tasnif için de Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Tokatlı Molla Lütfî getirilmiştir. Bu kütüphanede zamanın bütün dillerinden eserler vardı. Külliyede rektör mevkiinde bulunan F., zamanın ilimlerine hakkıyle vakıf olan mollalar arasından müderrisler seçiyor, onlara bilgilerine ve liyakatlerine göre tedris payesi ve berat veriyordu. F., külliyenin açılış merasimine başında ulema sarığı, arkasında biniş olduğu halde gelmiş, böylece külliye bilginlerinin gönlünü almış, ilme bağlılığını açığa vurmuştur.

F., külliyede zaman zaman müderrislerin derslerine girer, dersleri takip eder, hocalarla talebelere iltifatta bulunurdu.

F. külliye öğrenimine rağbeti artırmak için burayı bitirenlerin, devletin önemli mülkî hizmetlerinden biri olan nişancılığa bile kabul edileceklerini bildirmişti.

Uzun Hasan'ın yanından Osmanlı devletine elçi olarak gönderilen, Timur'un torunu Uluğ Bey zamanında Semerkand medresesi ve rasathane müdürü Molla Ali Kuşçu (b. bk.) F. in takdirini kazanmış, elçilık görevi sona erdikten sonra Istanbul'da kalması istenmişti. Bursa'lı Kadızade ile Uluğ beyden matematik ve astronomi okuyan Kuşçu, 1472 de Istanbul'a gelmiş, F. in emriyle bir heyet tarafından sınırda merasimle karşılanmıştır. Kuşçu, Ayasofya medresesinde görevlendirilmiş, burada heyet ve hendese dersleri vermiştir. Bu bilgin, rasat için Ayasofya kubbesini esas tutarak Istanbul'un enlem ve boylamını yeniden kontrol etmiş, F. külliyesinde bir güneş saati yapmış, hesap, hendese ve heyete ait yazdığı kitapları F. e takdim etmiştir. Kuşçu'nun Molla Hüsrev ile birlıkte üniversite öğretim programını hazırladığını da biliyoruz.

F. in huzurunda yapılan ilmî toplantılarda yerli yabancı birçok bilginler bulunur, bu toplantılar günlerce sürerdi. Molla Zeyrek ile Hocazade'nin ilmî tartışmalarının altı gün altı gece sürdüğü söylenir.

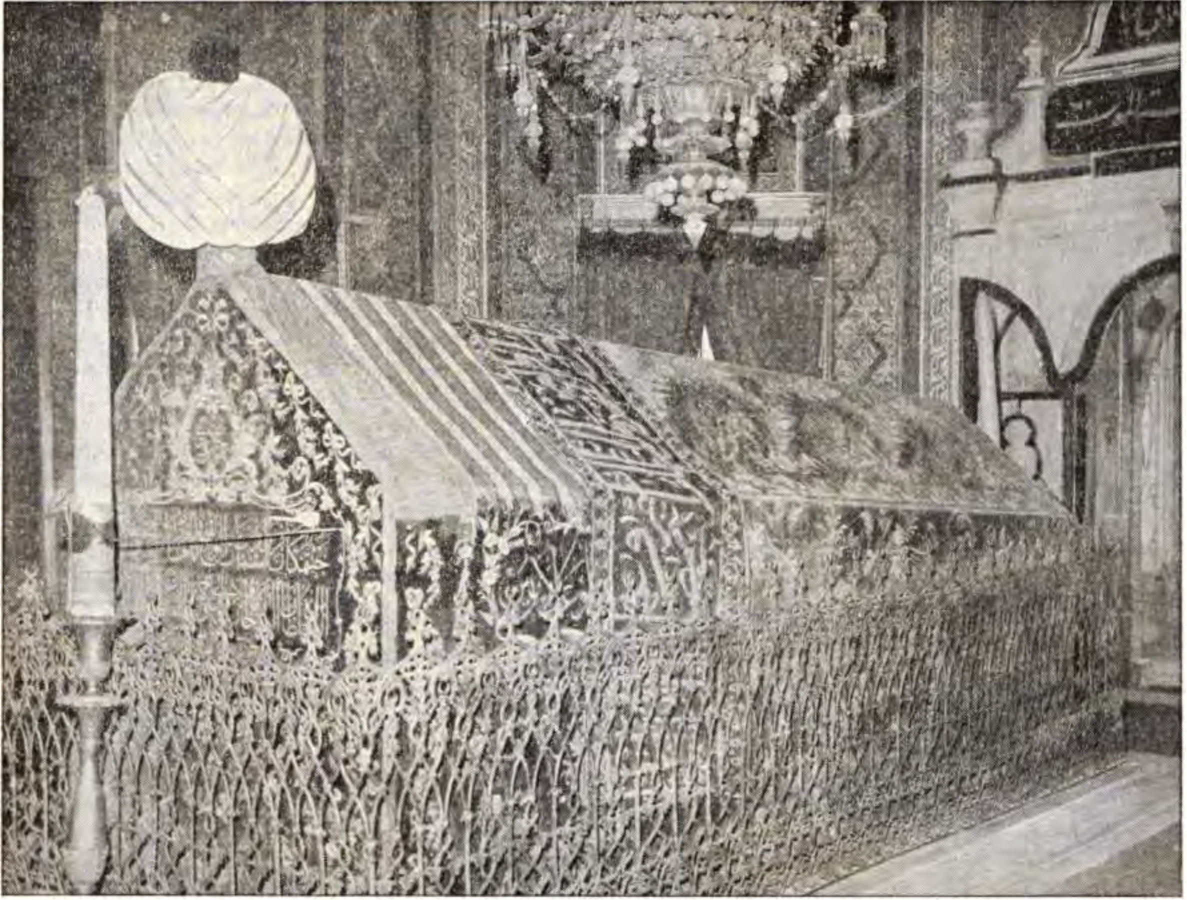
Bu ilmî toplantılarda hükümdar asla hakemlik etmemiş, tamamen tarafsız kalmıştır. Hakemlik edenlerin başında reisü'l ulema sıfatiyle çok kere Molla Hüsrev bulunmuş, onun verdiği karara uyulmuştur. F. bilginleri devrinin ilim ve felsefe tarihinin en önemli problemleri üzerinde tartışmaya ve eser vermeye teşvik etmiştir.

F., siyasî ve askerî işlerinin halledilmesi yolunda da bilginlere baş vurmuş, hattâ Istanbul kuşatması esnasında harp meclislerinde müşavir olarak bilginler de bulundurmuştur. Padişah bütün yolculuk ve seyahatlerinde, harp seferlerinde yanında daima bilginleri bulundurmuş, boş zamanlarında onlarla ilmî sohbetler yapmıştır. Yabancı bilginlerin bulunduğu toplantılarda ortaya atılan problemleri daima Türk bilginlerinin halletmesini istemiştir.

F. Trabzon devletini ele geçirince oradan Georgios Amirutzes (b. bk.) ile sonradan Müslüman olan ve Mehmet

Fatih Türbesi'nin kapısı

Fatih Sultan Mehmed'in sandukası (yandan görünüş)

adını alan oğlunu yanına getirtmiş, sarayına alarak özel kütüphanesinde Yunanca bazı eserleri Arapçaya çevirtmiş ve Istanbul'un kuş bakışı bir resmini yaptırtmıştır.

F., Hıristiyanlığın esaslarına karşı da ilmî bir ilgi göstererek Patrik Gennadios Skholarios (b. bk.) tan bu hususta bir risale yazmasını istemiş, o da bir itikatname hazırlayarak kendisine takdim etmiştir.

F., batı kültürü ile de geniş ölçüde ilgilenmiş, batı âleminden birçok bilginleri memlekete davet etmiştir. F. in batı kültürü ile ilk teması Manisa sarayında iken başlamıştı. 1454 te İtalyan hümanistlerinden Ciriaco d'Ancona'yı sarayına getirtmiş, kendisinden Roma ve Yunan tarihlerini okumuştur. Milano elçisi yanında Floransalı, Cenevizli ve Ragusa'lı müşavirlerin bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca F. in sarayında yine hümanistlerden Angelo Vadio ile Giovanni Stefano Emiliano'nun bulunduğu da bilinmektedir. Francesco Berlinghieri *Geographia* adlı eserini, Roberto Valturio ise *De re militari* adlı eserini F. e ithaf etmek istemişlerdir. F. in kütüphanesinden 50 kadar eser zamanımıza gelmiştir. Bunların 42 si Yunancadır.

F. tıbba karşı büyük bir ilgi duymuş, külliyeyi kurarken Ali Tusî medresesi hizasında büyük bir darüşşifa meydana getirmiştir. Dünyanın her tarafından bilginlerle beraber hekimleri de toplamıştır. Bunlardan Hekim Şirvanî, Hekim Arab ve Tabip Kutbeddin'in adları anılabilir. İlk tıp akademisi Tabip Kutbeddin'in başkanlığında bu devirde kurulmuştur.

F. Istanbul'u fethettiği zaman, Bizans'tan halkın sağlığı ile ilgili hiçbir tesis devralmamıştı. Bu durumda şehirde su yolları, hamamlar, misafirhaneler, kanalizasyonlar, darüşşifalar gibi tesisler yaptırmış, bunların bakımı için de vakıflar kurdurmuştur.

F. darüşşifası külliye ile beraber yapılmaya başlanmış, 1470 te tamamlanmıştır. Bu, Istanbul'da kurulan ilk darüşşifadır. Anadolu'da daha önce 16 darüşşifa kurulmuş bulunuyordu. Burası mimari bakımdan medreselere benzer. Darüşşifanın başhekimi, hekimleri, cerrahları, göz uzmanları ve eczacıları vardı. F. devrinde bütün ilim adamları gibi, hekimler de büyük itibar görmüşler, bilginler defterinin son 7 sırasında yer almışlardır. Bu hekimler arasında Hekim Kutbeddin Ahmet, Hekim Şirvanî, Hoca Atâullah, Yakup Paşa, Hekim Lâri, Hekim Arab, Altuncuzade (b. bk.), Ahî Çelebi, Hekim Atufi, Hekim Beşir Çelebi (b. bk.), Hekim Halimî, Mesut b. Hakimeddin, Eşref b. Muhammed, meşhurdur. Cerrahlar arasında da başta F. in cerrahbaşısı Ali Efendi olmak üzere, Cerrah İshak, Sabuncuoğlu Şerafettin b. Ali b. Elhac İlyas anılabilir.

F. yalnız ilmî toplantılara katılmakla kalmamış, şairler ve edipleri de sarayında toplamıştır. F. büyük bir asker ve büyük bir politikacı olduğu kadar bilgin ve o nispette de hassas ruhlu bir şairdi. Bu devirde şiirimizin de gelişmekte olduğu göze çarpar. F. zamanında Arapça ve Farsça şiirler yazan şair, edip ve divan sahiplerinin sayıları oldukça fazladır. Meselâ sadrazam Mahmut Paşanın Farsça ve Türkçe olmak üzere iki divanı vardır. F. de divan sahibi olan ilk Osmanlı padişahıdır (bk. **FATİH DİVANI**).

Şiirlerinde Avnî mahlâsını kullanmıştır.

Bu devrin meşhur şairlerinden Molla Hızır bey Çelebi, Arapça şiir yazmakta büyük başarıya ulaşmıştır. Ayrıca Nizamî, Ahmet Paşa, devrin tanınmış şairleri arasında yer almıştır.

F. tasavvufla da ilgilenmiştir Bu konuda kendisine yol gösteren ve özellikle Istanbul kuşatması sırasında kendisini ve askerini manevî bakımdan destekleyen Akşemsettin (b. bk.) olmuştur.

Sanat hareketleriyle de çok ilgilenen F., sarayında meşhur ressamlarla nakkaşların çalıştığı bir nakışhane kurdurmuş, kitapların hemen hemen hepsi müzehhipler tarafından tezhip edilmiştir. İstinsah edilen kitaplardaki kitabelerin ve motiflerin birbirine benzememesi. F. in yüksek sanat zevkine açık bir örnek teşkil eder. Bu devirde yetişen nakkaşlarından en önemlisi Baba Nakkaş'tır. F. devrinde yapılan camilerin çoğunda çini süslemelerle fresk yazılar göze çarpar.

F. zamanında hat sanatının temeli atılmış, celi (b. bk.) yazı en ileri durumuna yükselmiştir. Aklâm-ı sitte (altı kalem) denilen *sülüs* ve çeşitlerinden başka *divanî* (b. bk.) yazı, F. devrinden kalmadır.

Devrin seçkin hattatları Edirneli Yahya Sofî, Ali Sofî, Abdullah Amasî, Muhittin Amasî, Cemal Amasî, Tac beydir. Bu devrin en büyük ve en meşhur hattatı ise Hamdullah Amasî'dir.

Ayrıca, bu devirde güzel sanatların her koluna ait çalışma ve eserlere rastlamak mümkündür. F. in batıdan ressamlar getirterek madalya ve portrelerini yaptırdığını biliyoruz. Bu sanatkârlar arasında F. in madalyasını yapmak için Istanbul'a gelen Verona'lı Matteo dei Pasti (b. bk.) ile Costanzo da Ferrara (b. bk.) ve Bertoldo di Giovanni (b. bk.), Jean Frincaudet tanınmıştır.

F. in istikbale şöhretini ve adını veren en meşhur portrelerini Gentile Bellini (b. bk.) yapmıştır. Gentile Bellini 1479 da Istanbul'a gelmiş, burada 15 ay kalmış, bu süre içinde orijinali şimdi Londra'da (National Gallery) bulunan meşhur tablosunu yapmış, ayrıca yeni sarayın duvarlarını Rönesans üslûbu fresklerle süslemiştir. Bellini F. e madalya da yapmıştır.

II. Mehmet, ayrıca sarayına başka ressamları da davet etmiş, bunlardan Ciriaco ile G. Dario'ya İustinianos'un heykelinin resmini yaptırmıştır.

Bu devirde Osmanlı mimarisi de tam hüviyetini kazanmış ve kökleşmiştir. Bu devirde Selçuklu tarzından uzak laşılmış, tezyinat ihmal edilmiş, esasa önem verilmiştir.

F. devrinde Istanbul'da yapılan eserlerde Bizans tesiri görülmez. Türk eserleri Bizans eserlerinden tamamen ayrı, bünye ahenginden doğan bir üslûpta yapılmıştır. Fetihten hemen sonra başlayan imar hareketi sonunda Istanbul, eski hüviyetini değiştirmiş, bir Müslüman ve Türk şehri haline gelmiştir. Fetihten bir süre sonra buraya gelenler bu değişikliği hayretle karşılamışlardır.

II. Mehmet, askerliği, politikacılığı, bilginliği, şairliği yanında ayrıca inşacılığı ile de şöhret kazanmış, bütün devlet ricali de bu zihniyetine iştirak ve yardım etmişlerdir. Tahta çıkar çıkmaz Tunca kenarındaki Edirne Sarayının inşası ile işe başlamıştır. Topkapı sarayının hemen hemen aynı olan bu saraydan bugün Cihannüma Kasrı denilen köşkün harabeleri ile köprü harabeleri kalmıştır.

F., fetihten bir yıl önce Istanbul boğazında Boğazkesen hisarını yaptırmıştır. Bu muazzam inşaat 4,5 ayda tamamlanmıştır. Teknik bakımından askerliğin en ince icaplarına uygun olarak yapılan bu hisarın 26 m çapında ve 28 m boyundaki kuleleri dünyanın en büyük kulelerindendir. Fetihten sonra Istanbul'da 20 gün kalan F., Istanbul'da şimdi Beyazıt'ta Üniversite ve Süleymaniye Camiinin bulunduğu yerde bir saray yapılmasını emretmiş, bu saray yapılmışsa da, Kanunî devrinde yanmıştır. Bu Eski Saray (b. bk.) ın şekli hakkında açık bir bilgi zamanımıza kalmamıştır. F. in Istanbul'da yaptırdığı ilk cami Eyüp Sultan Camii (bk. EYÜP) dir. Bundan sonra Mahmut Paşa tarafından yaptırılan cami, medrese, türbe, mektep ile bunlara gelir temini için yaptırdığı han ve hamamdan müteşekkil külliye gelir.

Aksaray'daki Murat Paşa camii, Fatih camii ve manzumesi (1462-1470), darüşşifa, Üsküdar'da Rum Mehmet Paşa camii, medresesi ve hamamı, F. devrinde başlanıp ölümünden 4 yıl sonra biten Davut Paşa camii de bu devrin mimarî eserlerindendir.

F., fetihten 15 yıl sonra o zaman Zeytinlik denilen ve üç denizin birleştiği Sarayburnu mevkiinde köşkler yaptırmaya baslamış, sonra bunları bir manzume içine alarak bir saray haline koydurmuştur (bk. TOPKAPI SARAYI). Çinili Köşk (b. bk.) bu manzumeye bağlıdır.

Istanbul'daki Kapalı Çarşı ile bedesten de F. devri eserlerindendir. Ayrıca, bu devirde birçok hamam da yapılmıştır. Galata ve Üsküdar bedestenleri de bu devrin eserleri arasında yer alır.

Bursa'da F. devrinde yalnız orta büyüklükte ve küçük camiler yapılmıştır. Bunlardan Sitti Hatun Camii, Tuz Pazarı Camii ile han, hamam, medrese ve mescitler vardır. Bursa'da bu devirde 37 cami ve mescit, 13 medrese, 11 hamam, 6 han yaptırılmıştır.

Edirne'de de aynı devirde büyük cami yapılmamış, yalnız orta böyüklükte ve küçük camiler inşa edilmiştir. Bunlardan Ayşe Kadın Camii ile 28 cami ve mescit, 7 medrese, 6 hamam v. b. yapılmıştır.

F. devrinde Anadolu'da yapılan camilerden Afyon Karahisar'daki Gedik Ahmet Paşa camii en önemlilerdendir.

Rumeli'de fethedilen şehirlerde de cami ve abideler yapılmıştır. Bunlardan Üsküp'te İsa Bey camii ile Davut Paşa hamamı, Vardar üzerindeki taş köprü meşhurdur.

II. Mehmet devri bina ve inşa bilançosundan bugün bilinen miktar şöyledir: 184 cami ve mescit, 32 medrese, 12 han, 32 hamam, 2 saray, 2 tersane, 2 kışla, 2 kale, 3 bedesten, çarşı ile beraber 5 000 kadar dükkân, Halkalı ve Kırkçeşme suları tesisatı.

FATİH TETİMMELERİ: bk. FATİH KÜLLİYESİ.

FATİH TÜRBESİ, Fatih II. Mehmed'in 1481 de Gebze yakınında Sultançayırın'da ölmesi üzerine Istanbul'a getirilen cesedinin gömüldüğü türbe. Fatih Camiinin kıble duvarı önünde uzanan hazire (bahçe, geniş anlamiyle kabristan) alanındaki bu türbe, 1766 depreminde çevresindeki başka yapılarla birlikte harap olmuş ise de, kısa zamanda onarılmıştır. Bu büyük onarma sırasında türbenin ilk yerine nazaran daha ileri alındığı ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, Fatih Camii ikinci defa yapılırken kıble duvarı eskisine nispetle daha ileriye alındığından türbe daha ileride yeni baştan yapılmış ve Fatih'in mezarı şimdiki camiin mihrabı altında kalmıştır. Halbuki bazı yeni incelemelere daya-

Fatih Sultan Mehmed'in sandukası (önden görünüş)

nan bir iddaya göre, Fatih Camiinin kıble duvarı ileri alınmamıştır. Böylece, türbe de eski yerinde ve ilk binanın temelleri üzerinde kurulmuştur. Bu tartışma, ancak türbe duvarları ve döşemesinde yapılacak bir araştırma ile açığa çıkarılabilir.

1782 de Cibali yangınında, halkın yangından kaçırdığı eşyalarını bu cami avlusuna yığması yüzünden ateş türbeyi de sarmış, türbenin içi, bütün eşyası ve sandukası ile birlikte yanmıştır. I. Abdülhamid tarafından türbe tamir ettirilmiş, yeni sanduka bir Kâbe örtüsü ile örtülmüş ve bu arada yenilenen kapı söveleri üstüne H. 1199 (1784 - 1785) tarihli bir kitabe yerleştirilmiştir. Sultan Abdülaziz de 1865 - 1866 da türbeyi bir daha tamir ettirerek tezyinatını yeniletmiştir. Son onarmalar Sultan Reşat zamanında ve yeniden 1952 - 1953 yıllarında yapılmıştır. Lâleli Camii türbesindeki alçı pencerelerin taklidi olan pencereler bu sonuncu onarımda konmuştur.

F. T. sekiz köşeli bir plana göre yapılmış olup üzerini tek kubbe örtmektedir. Giriş kısmında, kapı üstündeki saçağı taşıyan iki sütunlu bir sundurması vardır. Bu bölümün üstünü örten geniş saçak geç bir devirde ilâve edilmiştir. Türbenin dış mimarisi, pencere biçimi bakımından klasik Türk yapı sanatı geleneğine bağlı görünmekte ise de, sekiz köşeli esas gövdenin köşelerini kuvvetlice destekleyen çıkıntı halindeki pâye (kare sütun) ler ve bunların üzerinde binayı çepeçevre dolanan kademeli profilli silmeler, Barok üslûbunun açık delilleridir.

F. T. nin içinde türbenin sahibinden başkasına ait sanduka yoktur. Eski bir gravürde, sade bir sandukadan başka, kubbesinde küçük kandillerin asılı olduğu görülür. Abdülaziz tarafından türbe yeniden döşendiğinde içi saraydan verilen birçok eşya ile süslendiği gibi, kristal bir avize de asılmış, pencerelerine perdeler takılmıştır.

F. T., Türk edebiyatına Tacızade Cafer Çelebi'nin 1493 te yazdığı *Hevesname*'deki *Sıfat - ı mezar - ı Sultan Mehemed* adlı manzum parça ve Abdülhak Hâmid'in 1877 ye doğru yazılarak ancak 1909 da yayımlanan *Merkad - i Fatihi ziyaret* adlı şiiri ile girmiştir. Bu şiirin, devrin iyi bir hattatına yazdırılarak şaire de imzalatılan bir kopyası, bir levha halinde I. Dünya Harbinde törenle türbeye konmuştur.

F. T. nin az ilerisinde daha ufak ölçüde olmak üzere, karısı Gülbahar Hatun'un da ayrı bir türbesi bulunmaktadır. Bu da sekiz köşeli plan üzerinde bir kubbe ile örtülü bir yapıdır. Genel dış görünüşü, klasik Türk mimarisine daha sadık bir ifadeye sahip olmakla beraber, üst sıra pencerelerin yuvarlak kemerli olması, bunun da 1765 depreminden sonra geniş ölçüde onarıldığını belli eder. Zaten bir belge de 1767 - 1768 (H. 1181) tarihinde onarımın bittiğini ve yapılan masrafı göstermektedir. Gülbahar Hatun türbesi de 1782 yangınından zarar görmüş ve aynı yıl tamir edilmiştir. Burada Fatih'in karısından başka bir kızı ile iki saraylının da yattığı bilinir. — S. E.

FÂTİHA, *Kur'an*'ın «elhamdü lillâhi Rab - bü'l'âlemîn ...» diye başlayan birinci sûresine verilen ad. «Başlangıç, giriş» anlamına gelir.

F. sûresi yedi âyetten meydana gelmiştir. Bu âyetlerin anlamı söyledir: «Hamd, din gününün sahibi, rahman ve rahîm olan âlemlerin Rabbinedir. Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet, gazaba uğrayanlarınkine, dalâlette olanlarınkine değil.» Burada, *hamd*'in manası, mutlak yaratıcı ve mutlak diri olan Allah'ı övmek, O'na şükretmektir.

Bunun tabiî sonucu olarak, namazda veya namaz dışında F. nın her okunuşunda duanın kabulünü istemek anlamında âmîn denilir. İslâm düşünürlerine göre, Allah'a şükretmek ve O'ndan doğru yolda olmayı istemek, bunu sadece sözle ifade etmek değildir. Bunu yaşamak esastır. Meselâ sıhhatli olmanın şükrü, sağlığı korumaktır. İlmin şükrü, onu daha çok öğrenmektir. Doğru yolda olmayı istemek ise bütün kötülüklerden sakınmaktır. Bu sûre, müfessirlerin çoğuna göre, Mekke'de, İmam Mücahid'e göre, Medine'de, diğer bazılarına göre ise, hem Mekke'de hem Medine'de nazil olmuştur. Hz. Muhammed'e vahyedilen ilk sûre olduğu da söylenir.

F. sûresi *Kur'an*'ın özü olarak nitelenir. Namaz kılarken her rekâtte okunması esastır. Ayrıca ölüler için, Allah'ın rahmetini dilemek üzere dua makamında okunur.

Toplu halde yenilen yemeklerden, dinî sohbetlerden ve herhangi bir işin başlangıcında veya sonunda yapılan dualardan sonra da Allaha şükretmek üzere F. okunmuş gibi «el - Fâtiha» denir.

F. sûresine Müslümanlarca başka isimler de verilmiştir: *Kur'an*'da başlangıç sûresi anlamına gelen «Fâtiha el - kitab», diğer sûrelerin özü ve menşei anlamına gelen «Ümmü'l kitab» veya «Ümmü'l Kur'an», sûrenin ilk kelimesine atfen «El - hamd», iki rekâtte iki defa okunduğu ve yedi ayetten meydana geldiği anlamında «Seb'ül - mesânî» gibi.

FATİK veya EL - FATİK, Necah (b. bk.) sülâlesinden üç emîrin adı.

FAṬIMA, Portekiz'de, Estremadura ilinin kalkerli platolarında (Santarém distrikti) bir yer. Nüfusu 4 710 (1960) dur. 1917 de üç çoban çocuğunun, Hz. Meryem ile burada altı defa karşılaştıklarını ve başka bazı olağanüstü olaylar gördüklerini söylemesi üzerine F. ya gittikçe daha

çok insan akın etmiş, F. kilisesi çok önemli bir hac yeri haline gelmiştir. Papa XII. Pius da bu hareketi desteklemiştir.

FATİN, Davud F. Efendi (1814 - 1867), Türk şairi. Drama'da doğmuş, Istanbul'da ölmüştür. Drama'nın ileri gelenlerinden Hacı Halit Beyin oğludur. 1827 de Mısır'a gitmiş, 8 yıl Kandiyeli Salih Raci Efendiden ders almıştır. 1836 da Istanbul'a dönmüş, Divan-ı hümayun'a tayin edilmiş ve kendisine F. adı verilmiştir. Daha sonra sadaret mektubî kaleminde çalışmış fakat bir müddet sonra ayrılmak zorunda kalmıştır. 1848 de «ticarethane - i âmire» de ilâmat odası mukabeleci tayin edilmiştir. 1853 te yazdığı bir esere mükâfat olarak rütbesi dördüncü dereceye yükseltilmiştir.

Daha Mısır'da iken şiir ve edebiyat ile ilgilenen F., Istanbul'a geldikten sonra, zamanının şairleri ile tanışmış, çevresinin etkisi altında kasideler, tarihler, gazeller ve şarkılar yazmıştır. Ölümünden sonra şiirleri oğlu Rasim Efendi tarafından Istanbul'da 1288 de bir divan halinde bastırılmıştır. Şiirlerinin çoğu zamanının büyüklerini öven methiyelerdir. Bazı şarkıları zamanın bestekârları tarafından bestelenmiştir.

Klasik şiirin XIX. yüzyıldaki bozuk ve şahsiyetsiz şairlerinden biri de F. olmuştur. Edebiyat tarihinde unutulmamasının tek sebebi, yazmış olduğu 672 şairin hal tercümesidir (Fatin tezkiresi). Bu eser bir kaynak olarak kullanılmış, fakat değeri uzun sürmemiştir. Çünkü bu hal tercümesinin bilgilerinin tam olmadığı bizzat F. tarafından «Ceride - i havadis» gazetesine verilen bir ilânda açıklanmıştır. Adı unutulan veya eksik kalan kimselerden bahseden bu ilân, onu tenkit edenleri haklı çıkarmıştır.

FATİN HOCA (Biyog.): bk. GÖKMEN, Fatin.

FATMA (Biyog.): bk. FATIMA.

FATMA ALİYE HANIM (1864 - 1924), Türk kadın yazarı. Istanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. Tarihçi Ahmet Cevdet Paşa (b. bk.) nın kızıdır. Özel şekilde ciddî bir öğrenim yapmıştır. Babası, konağına zamanın değerli ilim adamlarını toplayarak kızının iyi yetişmesini ve Fransızca öğrenmesini sağlamıştır. F. A. babasından da Arapça, Arap tarihi ve Arap felsefesi öğrenmiştir. F. A. ilk olarak Georges Ohnet'in *Volonté* adlı eserini tercüme etmiş, fakat zamanın taassubu eserlerini kendi adı ile yayımlamasına mani olduğundan eserlerinde «Mütercime - i meram» imzasını kullanmıştır.

FATMA ALIYE HANIM

F. A. ın kardeşlerinden Emine Semiye (b. bk.) yazılarıyle tanınmışsa da, Ali Sedat gayretine rağmen bu alanda pek başarı gösterememiştir.

F. A. ın eserleri şunlardır: *Nisvan - ı İslâm*; *Muhaderat*; *Refet*; *Udî*; *İstilâyı İslâm*; *Levayih - i hayat*; *Teracüm - ü ahval - i felâsife*; *İslâm kadınları*: *Enîn*; *Ahmet Cevdet Paşa ve zamanı*; *Mahmut Esat Efendi'nin Taaddüd - ü zevecatına zeyl*; *Kosova muzafferiyeti.*

FATMA FAİZE HANIM (ölm. 1761), Türk kadın şairi. Istanbul'da doğmuştur. Kametzade Mehmet Efendinin kızı ve Sıtkı mahlâsı ile şiirler yazmış olan Ümmetullah hanımın kardeşidir.

FATMA HANIM [Prenses] (ölm. 1912), Mısırlı bir prenses. Hidiv İsmail Paşanın kızı, Mısır kralı Fuad'ın kardeşidir. Mısır'daki topraklarının onda birini vakıf olarak Istanbul Üniversitesine vasiyet etmiş, fakat Mısır hükûmetinin muhalefeti yüzünden üniversite bundan faydalanamamıştır.

PRENSES FATMA HANIM

FATMA HATUN [Ânî] (ölm. 1710), Türk kadın şairi. Yenişehir (Bursa) de ölmüştür. Hoca Sadettin torunlarından olan F. H. genç yaşta güzel yazı yazma ve edebiyatla uğraşma hevesine kapılmış ve zamanının tanınmış şair ve hattatları arasına girmiştir. Emir Ağa isminde birisi ile evlenmiştir. Mehmet adındaki oğlu Yenişehir'de kadı ve müderris olmuş, F. H. da oğlu ile birlikte orada bulunmuştur. Divanı ele geçmemişse de, tezkirelerde birkaç gazeline ve kıtasına rastlanır.

FATMA MAKBULE LEMAN (1865 - 1898), Türk kadın şairi ve edibı. Istanbul'da doğmuş, orada ölmüştür. V. Murad'ın saray memurlarından Hacı İbrahim Efendinin kızı, dahiliye müsteşarlarından şiirleri ile tanınmış Fuat Beyin karısıdır. F. M. L. tahsilini özel olarak yapmış, kadınlara mahsus gazetelerde bir kısmı manzum, çoğu mensur olan şiirleri yayımlanmıştır. Ahlâka dair yazılarından dolayı kendisine şefkat nişanı verilmiştir.

Yazılarının bir kısmı *Makes - i hayal* adlı küçük bir kitapta toplanmış, ölümünden sonra bu yazıları, diğer bazı parçaları ve gazetelerin hakkında yazdıkları ve mersiyeler birleştirilerek yeniden *Makes - i hayal* adı altında yayımlanmıştır.

FATRA DAĞLARI (Coğ.), Slovakya'da iki sıradağ. 1. Malá (Küçük) F., Waag'ın kuzeyinde, 1 711 m yüksekliğindedir. 2. Vel'ká (Büyük) F., Waag'ın güneyinde, 1 591 m yüksekliğinde, ormanla kaplı ve madence zengindir.

FATSA, Ordu iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 81 059 (1965), yüzölçümü 570 km² dir, 88 köyü, 2 bucağı vardır. İlçe merkezi olan F. kasabasının nüfusu 9 743 (1965) tür. Deniz kıyısından gerideki dağlık yerlere (1 000 - 1 500 m) doğru kısa mesafeler içinde yükselerek uzanan F. ilçesi arazisi, birçok derelerle parçalanmış, yerlesmeler de dağınık bir hal almıştır. İlçedeki büyük köyler ve bucak merkezleri arasında öyle yerleşme yerleri vardır ki köye bağlı evlerin birinden ötekine yaya olarak bir iki saatte gidilebildiği olur. F. ilçesinde üç il yolu yapılmıştır: F. - Aybastı yolu, F. - Kumru yolu, F. - Korgan yolu. Bu yolların yapılmasiyle dağlık köylerin türlü tarım ürünlerinin pazar yerine indirilmesi kolaylaşmıştır.

F. ilçesi, kendi adiyle anılan koyun güneyinde uzanır, aynı ilin birkaç ilçesiyle çevrili bulunur. Güney kenarında F. kasabasının kurulu bulunduğu koy, Karadeniz kıyılarımızın başlıca girintilerinden biridir. Bu girintinin do-

FATSA: Kıyı yolundan ilçenin görünüşü

ğusunda yüksekliği 500 - 700 m olan ve Yosun burnuna kadar uzanan dağlık bir çıkıntı, batısında Kireççi burnuna kadar tepelik bir bölüm uzanır. Bu iki burun arasında F. koyunun genişliği 20 km ye yaklaşır.

Kireççi burnu hizalarından F. kasabasına kadar koy girintisi sadece 4 km dir. Gerideki dağlardan kaynaklarını alan çay ve dereler bu koya dökülür. Bunlar arasında Bolaman çayı (b. bk.), geniş ağzı ve delta düzlüğü ile bu çevre için önem taşır. Ayrıca, F. deresi ve Çalış deresi vardır. Güneydeki dağlık yerlerde yer yer kayın, gürgen ormanları bulunmaktadır. İlçede fındık elde etme işi önemli yer tutar. Ayrıca kenevir, ceviz, patates, fasulye, mısır, yumurta, buğday geçim kaynakları içindedir. Yılda 6 - 8 bin ton kadar patates, 8 - 10 bin ton kadar fındık elde edilir. Kasabada fındık değirmenleri çoktur. Ayrıca 300 ton kenevir, 150 ton kenevir tohumu, 150 ton kabak çekirdeği, 300 ton ceviz, 200 - 300 sandık yumurta gönderilir. Bu çevrede soya fasulyesi yetiştirilmesi işine de girişilmiş, yılda 300 ton kadar elde edilmiştir. F. da yunus balığı avcılığı da yapılır; bu balıklardan sade usullerle yağ çıkarılır.

Kıyı boyunca uzanan F., deniz kenarında, bol ve gür fındık ormanlarının yeşillikleri arasına gömülmüştür. Eski bir kasaba olan F., imar bakımından gelişmeler göstermiş, güzel evler, yollar, park yapılmış, elektrik ve içme suyu, kanalizasyon işleri düzenlenmiştir. Belediyesi 1883 te kurulmuş, imar planı 1948 de yapılmıştır. İçme suyu, F. ya 6 km uzaklıktaki Terziler mevkiinden getirtilmiştir. Elektrik 1947 de dizel motorları ile sağlanmıştır. Haftada bir gün pazar kurulan F. da otel çoktur. F. nın ılıcası, bu çevre için bir şifa kaynağıdır.

F. ya hafta içinde vapurlar uğrar; kıyı yolunun son yıllarda yapılmasından sonra bu taşıma işi bu yola da kaymıştır. F. da orta okul ve ilk okullar vardır. — R. İ.

FATSA: Anıt parkı ve yol kavşağı

FATSİYA [*Fatsia*], Duvarsarmaşığıgiller (*Araliaceae*) familyasından bir bitki cinsi. Bu cinsin türlerinden biri olan *F. Japonica* (= *Aralia sieboldii*) çok sevilen bir süs bitkisidir. Vatanı Çin ve Japonya olan bu bitki, derimsi yapraklı, 7 - 9 dilimli, üst tarafı parlak koyu yeşil, alt tarafı açık renkte olan 2 - 5 m yüksekliğinde bir ağaççıktır. Genellikle sonbaharda çiçek açarsa da, diğer mevsimlerde de çiçeklenebilir.

FATŞAN (Coğ.): bk. FUŞAN.

FATU - HİVA ADASI, Polinezya'da, Fransa'ya bağlı Marquises (Markiz) adalarından biri. Nüfusu 304 (1962) tür.

FATUM (Lat.) [Fel.]: bk. KADER.

FATURA [Tic.], malın cinsini, miktarını, fiyatını ve tutarını bildiren, satıcı tarafından alıcıya verilen belge. Her ticarethane kendi ihtiyacına göre bir F. şekli kabul etmiştir. Ancak, her F. da bulunması zorunlu olan ortak bilgi ve şekiller vardır. Her F. nın bir üst kısmı, bir de alt veya iç kısmı vardır. Üst kısmında: 1. Satıcının adı, soy adı; ticarethane ortaklık halinde ise ortaklığın adı (ticaret unvanı), adresi: 2. F. nın sıra numarası. tarihi; 3. Alıcının adı, soy adı; alıcı bir ortaklık halinde ise, ortaklığın adı (ticaret unvanı); alt kısmında ise: 1. Malın cinsi, markası veya numarası, miktarı, birim fiyatı, tutarı (bedeli); 2. Mal bedeli ödenmiş ise, «bedeli ödenmiştir» veya «bedeli tahsil edilmiştir» kaydı; 3. F. pulu bulunur. Alıcı ile satıcının aynı veya ayrı ayrı şehirlerde bulunduklarına, tacir veya aracı (komisyoncu) olduklarına göre F. ların türlü adları vardır. Alıcı ile satıcı aynı şehirde ise düzenlenen F. lara *basit F.* (eski terim) veya *adî F.* denir.

Alıcı ile satıcının ayrı şehirlerde bulunduklarına göre düzenlenen F. lara *irsalât F. sı* (eski ter.) veya *gönderme F. sı* denir.

Alıcı ile satıcı arasında kararlaştırılmış ve malların gönderilmesine, ödenmesine, taşıtların nevine, ambalajların tertibine ait şartlar, gönderme F. larının üst kısmında yer alır. Ödeme şartları arasında, mal bedelinin ne suretle ödeneceğine (senetle, poliçe ile, taksitler halinde v. b.), gönderme şartları arasında ise, malın demiryolu ile, kamyonla, araba veya deniz yolları ile gönderileceği açıklanmış bulunur. Bu şartlar arasında malların ambalajı (sandık, balya, çemberli, çembersiz, dökme v. b.) ve bu ambalaj üzerine yazılacak marka, numara ve başka işaretler belirtilir. Bazan alıcı ile satıcı bu açıklama şartlarını bir sipariş mektubu konusu yapmak suretiyle F. dışında bırakırlar; bu takdirde F., *adî F.* şeklinde düzenlenir.

Alıcı veya satıcının bir yabancı memlekette bulunduğu zaman düzenlenen F. ya *orijinal F.* veya *tasdikli F. konsolosluk F. sı* denir.

Orijinal F. ların özelliği, malın gönderileceği memleketin konsolosluğuna tasdik ettirilmesi ve malın ithal edildiği memleket gümrüklerinde gümrük resmine esas tutulmasıdır. İthal edilen malların menşeinin bilinmesine ihtiyaç vardır; bunlar adî F. şeklinde olabilir.

Bir malın katî satışından önce malın fiyat ve evsafını öğrenmek üzere satıcı tarafından alıcıya istek üzerine verilen F. ya *proforma F.* denir.

Proforma F., satış veya alış taahhüdü sayılmaz, bir teklif mektubu niteliğindedir. Bunlar, herhangi bir mercie

yapılacak teklifler için kullanılacağı gibi, ithal edilecek malların gerekli formalitelerini tamamlamak üzere de kullanılır. İthali tescile veya lisansa tabi mallar için gerekli döviz istekleri bu F. larla yapılır.

Proforma F. lar şekil itibariyle öbür F. lar gibi düzenlenirse de, üzerine mutlaka *proforma* sözü yazılmalıdır. Tüccarlar bazan mallarını bir komisyoncu aracılığı ile satarlar. O zaman F. yı komisyoncu düzenler. Bu F. ya *komisyoncu satış F. sı* denir. Komisyoncu, bu F. tutarından kendi komisyonu ile satış masraflarını düşer.

Tüccarın bir komisyoncu aracılığı ile satın aldığı mallara ait F. ya ise komisyoncunun komisyonu ve masrafları eklenir. Bu F. lara *komisyoncu alış F. sı* denir.

Komisyoncu alış veya satış F. ları daha çok tüccarın başka şehirlerden aldıracağı veya oralarda sattıracağı mallar için düşünülebilir. Aynı şehirde bu işleri daha ziyade tellâllar veya simsarlar yapar ve *tellâliye F. sı* düzenlenir.

Nakliye veya gümrük komisyoncularının, işlerinin özelliğine göre, tertipledikleri F. lar da vardır. Bir F. örneği:

SAĞLAM ÇİVİ FABRİKASI

Türk Anonim Ortaklığı
İskitler caddesi No. 8
Tel. 11 12 11

Fatura No. 2567 Ankara, 30. 5. 1967

ÖDEME ŞARTLARI : Malın yarı bedeli peşin ödenmiştir. Diğer yarısı 31 günlük bir poliçe ile ödenecektir.

GÖNDERME ŞARTLARI: Mallar komyonla gönderilmiştir.

DİĞER ŞARTLAR : Sandıklar çemberlidir. Kilo ve çivi numaraları yazılıdır. Mal 160 sandıktır.

Temiz Beton Kollektif Şirketine satılan malların faturasıdır.

KAYSERİ

Marka	No.	Malın cinsi	Ölçü	Miktar	Fıyat		Tutarı	
					Lira	K	Lira	K
Sağlam	3	15/15 çivi	Ton	1	2 500	—	2 500	—
	5	15/21 »	»	1	2 480	—	2 480	—
	12	20/55 »	»	1	2 470	—	2 470	—
	18	23/80 »	Kilo	500	245	—	1 225	—
	20	24/90 »	»	250	245	—	612	50
	22,5	25/100 »	»	250	240	—	600	—
							9 887	50

Pul

30. 5. 1967
SAĞLAM ÇİVİ FABRİKASI
İmzalar

FAT'YANOVA (Ark.), Sovyetler Birliğinde, Volga ırmağı üzerindeki Yaroslavl' şehri yakınında bir yer. Bu yer, M. Ö. 2000 yıllarında Orta Rusya'dan Sibirya'ya kadar uzanan bir bölgeyi kaplayan kuzey Rusya medeniyetine adını vermiştir. Batı Avrupa'nın, Kafkasya'nın ve Asya'nın ortak tesirleriyle meydana gelen bu medeniyet, gerek mezarlarının şekli gerek tarak dişi biçimindeki motiflerle süslü çanak - çömleklerinin üslûbu gerek tunç baltalarının biçimi ile dikkate değer bir birlik göstermiştir.

Fat'yanova kültürü kalıntıları: 1 - 2.: Çanak - çömlek, 3. Balta (Yontma taş), 4. Balta (Cilâlı taş), 5. Balta (Tunç çağı)

FAU veya FAO (Ar. el - Fau), Irak'ta, Basra bölgesinde, Şattü'l - Arab üzerinde, İran körfezi yakınında bir yer. Bu liman hurma ile El - Zübeyr'den borularla gelen petrolü ihraç eder. Fakat gemiler Şattü'l - Arab'dan Basra'ya kadar çıktığından beri trafik önemini az çok kaybetmiştir.

FAUCHARD [*foşar*], **Pierre** (1678 - 1761), Fransız diş cerrahı. Bretagne'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. Modern dişçiliğin kurucusu sayılır. *Le chirurgien - dentiste ou traité des dents* (Diş cerrahı veya diş bilimi ana kitabı) [1728] adlı bir eser yayımlamıştır.

FAUCHOIS [*foşua*], **René** (doğ. 1882), Fransız tiyatro yazarı. Rouen'da doğmuştur. Aktörlükle mesleğe başlayan F., 1902 de *XVII. Louis* adında bir piyes yazmış ve 1905 te *L'Exode* adındaki modern dramını temsil ettirmiştir. F. özellikle ünlü kişilerin hayatlarını sahneye aktarmakla tanınmıştır. Bu türlü piyesleri arasında *Beethoven* (ad) [1909]; *Rossini* ;(ad) *Mozart* (ad); [1925] sayılabilir. *Mademoiselle Jockey* (ad) [1926]; *Prenez garde à la peinture* (Dikkat, boyalıdır!) [1932]; *Rêves d'amour* (Aşk rüyaları) [1943]; *Quand le diable y serait* (Şeytan gelince) [1947] adlı komedileri de tanınmıştır. G. Fauré'nin *Pénélope* (Penelope) [1913] operasının livresini de F. yazmıştır.

FAUCIGNY [*fosinyi*] (Coğ.), Fransa'da, Savoie'da eski bir bölge. Bugünkü Haute - Savoie departmanının Bonneville arondismanı ile birlikte Arve ırmağının üst ve orta vadilerini de içine alır. Adını, Bonneville'e yakın bir yerde harabeleri bulunan X. yüzyıla ait bir şatodan almıştır.

FAUCILLES [*fosiy*] **DAĞLARI** (Fr. Monts Faucilles), eski coğrafyacıların, Fransa'da Vosges dağları ile Langres platosu arasındaki kireçli veya kumtaşlı platolara verdikleri ad. Bunlar, bir yandan Meuse ve Moselle'e, öbür yandan da Saône'a dökülen akar suların su bölümünü teşkil eder.

FAULHABER [*faulhabir*], **Michael von** (1869 - 1952), Alman din adamı. Klosterheidenfeld'de doğmuş, München'da ölmüştür. 1911 de Spire piskoposu, 1917 de München başpiskoposu ve 1921 de kardinal olan F., rasizm (ırkçılık) hareketi ve nasyonal sosyalizm politikası karşısındaki sert tepkileriyle tanınmıştır. Sosyal sorular üzerine de eğilen F., göçmenlerin yurtlandırılması için 1945 ten sonra München'da hayırsever bir teşkilât kurmuştur.

FAULHORN, İsviçre'de, Bern kantonunda, Grindelwald vadisi ile Brienz gölü arasında bir dağ. Yüksekliği 2 684 m dir. Berne Alpleri yönüne çok güzel bir manzarası vardır.

FAULKNER [*fōknīr*], **William** (1897 - 1962), Amerikan romancısı. New Albany (Mississippi) de doğmuş, Oxford (Mississippi) da ölmüştür. Amerikan İç Harbinde fakir düşmüş bir güneyli soylu ailesinden olan F., I. Dünya Harbinde İngiliz hava kuvvetlerinde i k e n yaralanmış, Oxford (İngiltere) ve Oxford (Mississippi) da okumuş, yapılarda doğramacı olarak da çalışmıştır. Y e n i romanın, J. Joyce'tan öğrendiği bütün üslûp vasıtalarını büyük ustalıkla kullanmıştır. F. da, yurttaşı Edgar A. Poe gibi dehşeti tasvir eder ve buna hiçbir ka balıktan ürkmeyen bir realizm katarak sosyal tenkit alanına y ö n e l i r. Romanlarının geçtiği y e r l e r h e p memleketinin dar çerçevesidir; kendi memleketinin durumu onun gözünde Amerikan güney devletlerinin manevî çöküşünü ve genel olarak zamanımızın ahlâkî sapkınlığını gösteren bir örnektir. F. 1950 Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Soldier's Pay* (Asker aylığı) [1926]; *The Sound and the Fury* (Ses ve öfke) [1965]; *As I Lay Dying* (Türkçe terc. Döşeğimde ölürken) [1930, 1965]; *Sanctuary* (Türkçe terc. Kutsal sığınak) [1962 1931]; *Light in August* (Türkçe terc. Güneş batınca) [1932]; *Pylon* (Kapı kulesi) [1935]; *Absalom, Absalom* (ad) [1936]; *The Wild Palms* (Türkçe terc. Kırmızı yapraklar) [1959, 1939]; *Intruder in the Dust* (Toza bulanmış adam) [1948]; *Collected Stories* (Derlenmiş hikâyeler) [Türkçe terc. Doktor Martino, Hikâyeler; 1956, 1950]; *Requiem for a Nun* (Bir rahibe için ölü duası) [1951]. Bu sonuncu eser 1956 da A. Camus tarafından sahneye adapte edilmiştir.

W. FAULKNER

FAULMANN [*faulman*], **Karl** (1835 - 1894), Alman yazı tarihçisi ve stenografı. Halle (Almanya) de doğmuş, Viyana'da ölmüştür. Francke Vakfı okulunda eğitim gördükten sonra mürettiplik etmiştir. Stenografi konusunda incelemelerde bulunan F. ın Gabelsberger ve Stolze metotlarını birleştiren bir stenografi metodu meydana getirme yolundaki çalışmaları (1867) başarısız kalmıştır. Bunun üzerine F. kendi buluşu olan fonetik stenografi usulünü ortaya koymuştur (1874 - 1883). Bu metoda göre, seslilerin sessizlerle ifade ediliş şekli, *Einheitskurzschrift* denilen birleşik stenografi usulünün temelini teşkil eder. Başlıca eserleri: *Das Buch der Schrift* (Yazı kitabı) [1878, 2. bas. 1880]; *Illustrierte Geschichte der Schrift* (Resimli yazı tarihi) [1880].

FAUNA (Mit.), Romalılarda, Faunus'un kız kardeşi ve karısı olan falcı bir tanrıça. Kişiliği tanrıça Bona Dea'nınki ile bir sayılan bu tanrıça, Hercules efsanesinde bu sıfatla yer alır. Hercules'ten gebe kalarak Latium kralı Latinus'u doğurmuştur.

FAUNA (Fr. Faune; İng. Fauna), yeryüzünün belirli bölgelerinde veya çevrelerinde, denizlerde, bir kara parçası üzerinde, bir ülkede yaşayan hayvanların hepsini anlatan bir terim. Hayvan türlerinin dünya üzerinde bugünkü dağılışı, iklim, ışıklanma v. b. gibi mahallî şartlarla ve karalar veya okyanuslar arasında ulaşım veya ayrılık şartlarından doğan sebeplerle açıklanmaktadır. Özetlenmiş olarak şu hayvan toplulukları (F. lar) ayırt edilebilir:

1. **Deniz ortamı:** *Kıyı faunası*, genellikle kayalık kıyılarda yaşayan ve suların çekilmesi (cezir) halinde su dışında kalmaya da tahammül edebilen yumuşakçalar, derisidikenliler, deniz şakayıkları, süngerler, çağanozlar. *Resif faunası*, poliplerle beslenen alacalı balıklarca zengindir. *Dipte yaşayan fauna*, kedi balığı, dil balığı, deniz kurbağası (balık) gibi yassı balıklar. *Abisal fauna*, büyük derinliklerde yaşayan, çoğunluk kör ve bitkisizlik yüzünden kesinlikle etoburu olan canlılar. *Derin deniz faunası*, dipten uzak ve su yüzüne yakın, ışıklı ve bol su yosunu bulunan bölgelerde yaşayan on binlerce mikroskopik hayvancıktan meydana gelmiş, kendini suyun akıntısına bırakan plankton ile faal olarak yüzen nekton, köpek balığı, göçmen balıklar, mürekkep balığı, yunus ve balina gibi deniz memelileri bu gruptandır. Derin deniz F. sı, öbür deniz F. larının tersine olarak, az çok iklime, hattâ mevsime göre değişir.

2. **Kara ortamı:** *Tropikler arası faunası*, Güney Amerika, Afrika, Hint - Madagaskar, ayrıca da birer kapalı hayvan dünyası olan Avustralya ve Yeni Gine çeşitler vardır. *Sıcak ve kurak bölgeler faunası*, deve ve çöl tilkisi bu gruptandır. *Ilıman iklim faunası*, kuzey yarım küresinde yaşayan bu F. ya *holarktik* de denir.

3. **Kesik ortamlar faunası:** *Göller faunası*, bu göllerden her birinin balıkları kendilerine mahsustur. *Mağaralar faunası*, yarasalar, renksiz balıklarla kurbağagiller, uzun antenli böcekler v. b. *Dağ faunası*, kartal, dağ faresi, yaban keçisi v. b. *Ilıman ormanlar faunası*, ayı, geyik, kurt v. b. *Ekvator faunası*, papağan, büyük yırtıcılar v. b. *Adalar faunası*, Avustralya keselileri, Yeni Zelanda kiwi'si, Yeni Gine cennet kuşları, Galapagos adaları kaplumbağa ve iguanası, v. b. *Asalak fauna*, her türden hayvana eşlik eden pire ve bit ile fare ve kuş mikropları v. b.

4. **Evrensel fauna:** Özellikle insan ve onun gönüllü veya gönülsüz arkadaşları olan köpek, kedi, öküz, koyun, at, tavşan, fare ve çeşitli asalaklar bu gruptandır.

F. çeşitlerinin değişmemesi mümkün değildir. Tavşanın Avustralya'ya, mangust'un Jamaika'ya sokulması; Amazon bölgesinde timsahın veya Hindistan'da kaplanın yok edilmesi, topyekûn F. dünyasını önceden tahmin edilemeyecek ölçüde altüst etmiştir. Dördüncü Zaman buzullaşmaları gibi tabiat olayları da vaktiyle aynı sonucu yaratmıştı. Ancak tabiatın metotlu ve evrensel ölçüde korunmasiyledir ki, meselâ Afrika fili gibi azalmış ve bir daha yerine konulamayacak olan hayvan türlerinin kaybolmasını önlemek mümkün olur.

FAUNALIA (Tar.), Roma tanrısı Faunus adına ilkbaharda ve aralık ayında yapılan kır şenlikleri. Bu şenliklerde tanrıya şarap, günlük, bir dişi koyun ve bir oğlak sunulurdu.

FAUNUS (Mit.), Romalılarda sürülerin ve çobanların tanrısı. Roma'nın Palatium tepesinde tapılan ve Arkadia tanrısı Pan'ın mukabili olan F., onun gibi hayırsever bir tan-

rıdır. Adının (qui favet = yardım eden, koruyan), Arkadia kralı Euandros (= iyi adam) un adına anlamca benzemesi Arkadia'lıların Palatium'a göçmeleri efsanesini doğurmuştur. Bu kral yavaş yavaş tanrılık vasfını kaybederek Latium'un ilk kralı hüviyetini almıştır.

F. un tanrılık kişiliği ise bölünüp çoğalmış ve Yunan mitolojisindeki satyros'lara benzer, yarı insan yarı keçi veya sivri kulaklı, tüylü, boynuzlu ve keçi kuyruklu insan biçimindeki kır tanrıları olan F. lar meydana gelmiştir. Bunların manevî yardımı çiftçileri zengin eder, fakat kendilerini görenler ölürmüş.

Dans eden Faunus (tunç heykel, Napoli Müzesi)

FAURE [*for*], **Félix** (1841 - 1899), Fransa'nın 6. cumhur başkanı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Le Havre'da gemi armatörlüğü, ticaret odası başkanlığı ve ticaret yargıçlığında bulunduktan sonra 1881 de milletvekili seçilmiş, birkaç kere sömürgeler bakanlığı müsteşarı, 1894 te de Dupuy hükûmetinde bahriye bakanı olmuştur. Nihayet Casimir Périer'nin ocak 1895 te cumhur başkanlığından çekilmesi üzerine Opportunistelerin adayı olarak başkan seçilen F. zamanında Fransa, Rusya ile kesin bir antlaşma imzalamıştır. 1898 de F un isteği dışında olarak Dreyfus davası yeniden ele alınmıştır.

F. FAURE

FAURÉ [*forę*], **Gabriel** (1845 - 1924), Fransız bestecisi. Pamiers'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. Niedermeyer'in idare ettiği Kutsal Müzik Okulunda, Dietsch ve Saint-Saëns'ın öğrencisi olarak, Rennes'de (1866 - 1870) ve Paris'te orgcu olarak çalıştıktan sonra, Paris'te Madeleine kilisesi korobaşısı (1877) ve orgcusu (1896) olmuş, Paris Konservatuvarı müdürlüğünde bulunmuştur (1905 - 1920). 1909 da Institut üyeliğine seçilen F. nin okulunda Ravel, L. Aubert, Kœchlin, Vuillermoz, Boulanger, Ducasse, Ladmirault, Laparra gibi müzisyenler yetişmiştir. F., Debussy ve Ravel ile günümüz Fransız müziğini temsil eder. Melodi, piyano va oda müzigi alanlarında özellikle başarılıdır. F., *Prométhée* (ad) ve *Pénélope* (ad) operalarından başka, gerek kilise müziği gerek dünyevî müzik alanında eser vermiş; solo ve orkestra parçaları, 6 oda müziği parçası, 2 keman ve 2 çello sonatı bestelemiştir. Piyano için yazdığı parçalar, bu alandaki eserlerin en mükemmelleri arasındadır.

G. FAURÉ

FAUST, La Damnation de (Mus.): bk. DAMNATION DE FAUST.

FAUST EFSANESİ, ruhunu şeytana satan bir bilgin (Doktor Faust) i konu edinen bir Alman efsanesi. Menşei pek iyi bilinmeyen bu efsanenin, yaşadığı sıralarda bile hakkında inanılmayacak masallar anlatılan Doktor Johann Faust adında bir bilginin hayatı üzerine kurulmuş olduğu sanılır. Tarih belgeleri, 1480 yılı civarında Knittlingen'da doğup 1540 yılı civarında Staufen - Breisgau'da ölen Dr. Johann Faust adında birinin yaşamış olduğunu gösterir. Efsane, çok geçmeden onu birtakım maceraların kahramanı yapmıştır. Bu masalın ilk yazılı metni 1587 de Frankfurt'ta kitapçı Spiess'in yayımladığı, yazarı bilinmeyen bir halk romanında çıkmıştır. Bu kitapta, zevke ve bilime susamış bir Faust, ruhunu şeytana satar; şeytan ise karşılık olarak yirmi yıl süre ile ona hizmet edecektir. Şeytan, Faust'a her türlü zevki sağlar, ona gizli bilimlerin sırlarını açar ve mucize yaratma yeteneği kazandırır. Bu kitap defalarca basılmıştır.

1593 yılından itibaren edebiyat da Faust konusunu işler. O yıl İngiliz piyes yazarı Marlowe, bu kitabın bir tercümesine dayanarak *The Tragical History of Dr. Faustus* (Dr. Faustus'un feci hikâyesi) adlı piyesini yazmıştır (1594 te oynanmıştır). Ondan sonra bu konu Goethe (b. bk.) ile yirmi kadar Alman yazarı tarafından ele alınmıştır. Efsanenin daha yakın zamanlardaki bir varyantı da Thomas Mann (b. bk.) ın *Doktor Faustus* adlı romanıdır.

F. E. çeşitli operalara konu olmuştur: 1. Goethe'nin dramındaki düzene aykırı, iki perdelik bir opera: librettosu Bernhard'ın, müziği Spohr'undur; ilk olarak 1818 de Frankfurt'ta oynanmıştır; 2. *La Damnation de Faust* (Faust'un

FAUST (Rembrandt'ın gravuru)

lânetlenmesi): «Dört perdelik dramatik efsane» olarak sunulan bu eserin müziği Berlioz'un, sözleri de kısmen Goethe'nin dramından tercüme yolu ile Gérard de Nerval'in, kısmen Berlioz'undur; ilk olarak 1846 da Paris'te temsil edilmiştir; 3. Goethe'nin dramı üzerine kurulmuş, librettosu J. Barbier ile M. Carré'nin, müziği de Gounod'nun olan beş perdelik opera: ilkin 1859 da Paris'te oynanmıştır; 4. *Mefistofele* (Mephistopheles): Goethe'nin *Faust*'unu belki en dramatik bir evsafta sahneye koymuş olan bir opera: librettosu da müziği de A. Boito'nundur; ilk defa olarak 1868 de Milano'da oynanmıştır; 5. *Le Petit Faust* (Küçük Faust): üç perdelik bir komik operadır, librettosu Crémieux ile Jaime'in, müziği d'Hervé'nindir, ilkin 1869 da sahneye konulmuştur; 6. *Dr. Faustus*: Goethe'nin dramı ile ilgisi olmayan bir opera; sözleri ve müziği Busoni'nindir, ilkin 1925 te Dresden'da temsil edilmiştir.

F. E. ayrıca Liszt'e «Mephisto valsi» ni ve «Faust» senfonisini ilham etmiştir.

Goethe'nin Faust'u: Yeni zamanların Faust edebiyatı Spiess'in *Volksbuch* (Halk romanı) undan türemiştir. Bu konu ile Christopher Marlow'dan sonra Lessing de ilgilenmişse de, eserini tamamlayamamıştır. Faust konusunu nihayet Goethe ele almış ve bu şair büyük zaman aralariyle bölüm bölüm hazırladığı eserine ömrünün elli yılından fazlasını harcamıştır. Goethe, dramının ilk taslağını 1773 te kaleme almış, 1831 yılında da eserine tamamlanmış gözü ile bakmış, fakat 1832 de onu yeniden gözden geçirmiştir. 1773 - 1774 yıllarında yazdığı birkaç sahne *Urfaust* (İlk Faust) u teşkil eder; fakat bu sahneler ancak Goethe'nin ölümünden sonra, 1887 de yayımlanmıştır. Şair, 1790 yılında *Faust, ein Fragment* (Faust'tan bir parça) adiyle, eserin aş. yu. 1. bölümünü kapsayan bır parçasını yayımlamıştır. Sonra 1797 den itibaren bu *Fragment*'i tamamlamaya çalışmış ve 1808 de dramının bir daha elden geçirilmeyecek olan 1. bölümünü *Faust, eine Tragödie* (Faust, bir trajedi) adiyle çıkarmıştır. Herkesin anlayabileceği vasıfta olan bu 1. bölümde Goethe, efsanenin verilerine kişisel hatıralar karıştırmıştır (Friedrike Brion ile olan aşk macerası). Goethe'nin Faust'u, bilgi edinme arzusu ve zevke susamışlığı ile kendini şeytana teslim eder; masum bir kız olan Gretchen'i iğfal eder, annesiyle ağabeyinin ölümüne sebep olur; sonra onu karnındaki çocuğu ile terk eder; toplumun kınamasından korkan Gretchen çocuğunu öldürür ve ölüme mahkûm edilir ve sonunda hapishanede çıldırarak Faust'un kolları arasında can verir; fakat gökten erişen bir ses, pişmanlığın onun ruhunu kurtardığını bildirir.

Genel olarak «Gretchen faciası» diye anılan bu aşk ve ihtiras faciası, aslında eserin bir epizodundan, bir safhasından ibarettir. Faust dramında konunun asıl düğümü, Faust'u bir hayvan haline düşürmeyi kendine iş edinen Mephistopheles (Şeytan) ile, Faust'un kendi çabasiyle şeytana karşı koyabileceğini bildiren Tanrının tutuştuğu bir bahistir. Buna göre Faust, «teşebbüse ve harekete geçtikçe hataya düşen», fakat bilincinin kavradığı ideali gerçekleştirmek için de çaba harcaması gereken bütün insanlığın sembolü halini almaktadır. Kısacası, benliğindeki iyi içgüdülerle durmadan daha yüksek amaçlara yönelen insana şeytandan bir kötülük gelemez. Tanrı, kendi «hizmetkârı» olan Faust'un böylesine bir adam olduğunu bildiği için, onun yaşadığı sürece şeytanın kandırmalarına hedef olmasına izin vermiştir. Faust bu dünyada hatalar işleyebilir, çünkü insanoğlunun kaderi budur. Ruh, onu yaratmış olan Tanrıdan ayrılmaz, beden ise daima yenilenen kışkırtmalarla şeytana teslim olabilir. Orta Çağın dinî dram oyunlarını andıran bu mistik dramda, iki büyük hasım, Tanrı ile şeytandır; Faust'un ruhu ise bu hasımların çarpıştığı ve şeytanın yenilgisi ile sonuçlanacak olan bir savaşın yapıldığı alandan başka bir şey değildir. Bu anlayış, Faust'un garip karakterindeki aşırı ikiliğin, ondaki pasif murakabe ve istiğrak yeteneği ile dinamizm isteminin, bencilliği ile özgeciliğinin, alçak gönüllülüğü ile gururunun sebebini açıklar. İnsan, kaderinin bir gereği olarak teşebbüs ve hareketlerini durmadan yenileyecek, bu arada durmadan hataya düşecektir. Dramın ikinci bölümünde aksiyonu ayarlayan özellikle bu düşüncedir. Goethe, bu ikinci bölümü 1816 da taslak halinde *Dichtung und Wahrheit* (Şiir ve gerçek) adlı otobiyografisinde vermişti. Fakat onun redaksiyonuna ancak 1826 da başlayabilmiş ve böylece ertesi yıl eserinin *Helena* epizodunu *Helena, klassisch - romantische Phantasmagorie* (Helena, klasik - romantik fantasmagori) adiyle yayımlamıştır. 1828 de ikinci bölümün birinci perdesinin birinci bölümü ile imparatorun sarayındaki sahneler grupu tamamlanmıştır. Fakat gerçekte Goethe «İkinci Faust» unu hiçbir zaman bitiremeyecektir: 1832 ekiminde yayımlanan metni ölümünden birkaç hafta öncesine kadar yeniden elden geçirmekteydi.

Bu ikinci bölümün havası bambaşkadır ve onda işlenen temalar birinci bölümün temalariyle ortak bir ölçü kabul etmezler. Birinci bölümde hayat kendisini ihtiras realiteleri içinde gösterdiği halde, ikinci bölümde, seksen yaşına yaklaşmış, bakan, mimar, jeolog, tiyatro müdürü olarak hemen hemen her türlü tecrübeden geçmiş ve yazarlık sanatında olgunlaşmış olan Goethe, gerçekten Olympos tanrılarına vergi bir ruh huzuru içinde kahramanını ihtirasların yatışmış bulunduğu Hellas dünyasına sokmuş, onu Helena ile evlendirmiş ve böylece «hiçbir zaman ideale yönelmekten geri kalmayan» Faust'u lânetlenmeden kurtarmıştır. Bu ideal insanlığın idealidir ve Goethe, Faust vesilesiyle insanlığın bütün sorularını çözümlemeyi değilse bile ortaya koymayı denemektedir. Bu sorular: insanın tabiattaki yeri, Tanrı ile ve kendi benzerleri ile olan ilişkileri ve gücünün sınırlarıdır. Faust ile Helena'nın birleşmelerine gelince, bu, çağdaş ruhun emelleri ile Antikite'nin dengeliliği arasında bir uyum arayan Goethe için bir semboldür.

Faust'un Alman edebiyatı ile öteki edebiyatlar üzerine etkisi son derecede büyük olmuştur. Eser çok değişik şekillerde yorumlanmış olmakla birlikte, tenkitçilerin hepsi de *Faust*'un dünya edebiyatının metafizik eserleri arasında en başta gelenlerinden biri ve şiir güzelliği bakımından eşsiz olduğunda, kuruluşundaki birlik ve bütünlük yönünden ise yalnız Milton'un *Paradies Lost* (Kaybedilen cennet) u ile Dante'nin *Divina Commedia* (İlâhî komedi) sından geride sayılabileceğinde birleşirler.

FAUSTA, Flavia Maxima (aş. yu. 289 - 326), Romalı bir prenses, imparator Marcus Aurelius Maximianus ile Eutropia'nın kızı. 307 de Minerva'dan dul kalan I. Constantinus ile evlenmiştir. Her türlü beden ve zekâ güzelliğine sahip olan bu kadın kendini siyasî entrikalara kaptırmış, kocasına karşı kışkırttığı babasına ihanet ederek onun ölümüne yol açmış, kocasının ilk evlenmesinden olan sezar Crispus'un idamında rol oynamış, zina ile suçlandırılarak ölüme mahkûm edilmiş, sıcak suda boğularak öldürülmüştür.

FAUSTINA, Annia Galeria (104 - 141), Roma imparatoriçesi. Roma valisi Annius Verus'un kızı olup impa-

rator Antoninus Pius ile evlenmiş, iki erkek ve iki kız çocuğu olmuş, ölümünde imparator onu tanrıçalığa yükseltmiş ve adına yeni imaretler kurmuş, Antoninus'un ölümünde de Senato bu karı-kocaya bir tapınak yaptırtmıştır. Miranda'daki San Lorenzo kilisesinde bu tapınaktan kalma küçük küçük güzel parçalar vardır.

FAUSTINA (El-Cem'de bulunan antik büst)

FAUSTINA, Annia Galeria, Genç (125-175 veya 176), Roma imparatoriçesi. Roma'da doğmuş, Halala (Kappadokia) da ölmüştür. İmparator Antoninus Pius ile karısı Faustina'nın kızı olup imparator Marcus Aurelius ile evlenmiş, birkaç çocuk doğurmuş, kocasının bütün gezilerine katılmış, hattâ onunla birlikte Germania savaşına da gitmiştir. Askerler kendisine *Mater castrorum* (Ordugâhın anası) lâkabını takmışlardır. Tarihçiler bu kadını en çirkin hovardalıklarla suçlar.

FAUSTULUS (Roma mit.), Acca Laurentia'nın kocası ve Numitor'un sürülerinin çobanı. Efsaneye göre, doğumlarından sonra terk edilen Romulus ile Remus'u bulmuş ve bakması için karısına getirmiştir.

FAUTRIER [*fotrię*], **Jean** (doğ. 1898), Fransız ressamı. Paris'te doğmuştur. 1921 de Paris'te bir garajda resimlerini sergiledikten sonra 1925 te Paul Guillaume ve 1935 te de Bernheim'in galerilerinde sergiler açmıştır. F., kurtuluş sırasında düşmandan geri alınan yerlerde yaptığı resimleri Drouin galerisinde sergileyerek kendini tanıtmıştır. F., II. Dünya Harbinden önce «informelle» (biçimsiz) resim yönündeki teşebbüslerin tersine olarak, uzun zaman bağlı kaldığı figüratif anlayışla yaptığı resimlerine, bu sergideki resimlerinden sonra, kesin olarak son vermiştir. Abstre sanata oldukça yakın bir anlayışla ortaya koyduğu yeni eserlerinde tabiatın gözlemi üzerine kurulu kişiliği ile çağdaş ressamların en orjinallerinden biri olarak tanınmaktadır. F. «originaux-multiples» denilen çoğatma orijinaller tarzının bulucusudur.

Eserleri arasında «Balıklı natürmort»; «Çiçekler»; «Ormana giriş»; «Armut ve üzümler»; «İki ördek»; «Kadın başı»; «Ayakta çıplak»; «Çapraz kollu çıplak»; «Tuvalet yapan kadın» vardır.

J. FAUTRIER: «Natürmort»

FAUVE'LAR (Güzel Sanatlar): bk. FAUVISME.

FAUVISME (Güzel Sanatlar): bk. FOVİZM.

FAUX-BOURDON [*foburdǭ*] (Fr. = düzme bas) 1. Üstpartideki cantus firmus (b. bk) u orta partide bir dörtlü aşağıdan paralel gidişle tekrarlamaktan ve buna alt altılı veya sekizlilerden türetilmiş bir contratenor (bk. KONTRATENOR) katmaktan ibaret beste tekniği. Cantus firmus'u alt veya orta partide bulunan organum (b. bk.) un tersi sayılır. İlk defa belki Dufay (XIV. yüzyıl) tarafından uygulanan F., İtalya'da *falso bordone* ve İngiltere'de *faburden* adlariyle anılmış, Hollanda'da çabuk gözden düşerek XV. yüzyılın 2. yarısında yerini gerçek koro çoksesliliğine bırakmasına karşılık, meselâ İtalyan kilise musikisinde XVI. yüzyılda bile çok kullanılarak «notaya karşı nota» adiyle anılan tekniğe (bk. FALSO BORDONE) dönüşmüştür. İngiltere'de F. daha çok içten doğma (improvisé) uygulandığı halde, geri kalan Avrupa ülkelerinde yazı ile tesbit edilir, hiç olmazsa *à. f.* veya *falso bordone* yazılarak belirtilirdi.

2. Paralel gidişle birbirini takip eden altılı uygulara XX. yüzyılda verilmiş ad. Bu tekniğe Orta Çağ İngiliz musikisinde olduğu kadar XIV. yüzyılda Dufay ve Binchois'nın, XVII-XIX. yüzyılllarda Bach, Beethoven, Brahms ve başkalarının eserlerinde rastlanır. Bk. LANDINI DURGUSU, UYGU.

FAVARA, Sicilya'nın Agrigento ilinde bir şehir. Denizden yüksekliği 330 m dir. Önemli kükürt ocakları vardır. Nüfusu 25 650 (1962) dir.

FAVART [*favā͘r*], **Charles Simon** (1710-1792), Fransız opera ve komedi yazarı. Paris'te doğmuş, Belleville'de ölmüştür. Paris'teki yeni Opéra-Comique müdürü iken operet tarzında taşra konulu birçok piyes yazmış, böylece Fransız operet türünün kurucusu olmuştur. Eserleri: *La Chercheuse d'esprit* (Espri meraklısı kadın) [1741]; *Le coq du village* (Köy horozu) [1743]; *Bastien et Bastienne* (B. ile B.)[1753]; *L'Anglais à Bordeaux* (İngiliz Bordeaux'da) [1763]; *Ninette à la cour* (Ninette sarayda).

Ch. FAVART

FAVERSHAM [*fævïrşïm*], İngiltere'nin güneydoğusunda, Kent bölgesinde bir kasaba. F., Londra'nın doğu güneydoğusunda, Creek körfezi üzerindedir.

Nüfusu 12 294 (1964) tür. İstridye çıkarır. Bir barut fabrikası vardır. Kral Stephen ile karısı kraliçe Matilda ve oğullarının mezarları buradadır.

FAVIGNANA [*favinyąna*]. İtalya'nın Egadi adalarının en büyüğü. Yüzölçümü 19 km², nüfusu 5 000 kadardır. Sicilya'nın en verimli ton balığı avlağıdır.

FAVİZM (Fr. Favisme) [Hek.]: bk. FABİZM.

FAVNA (Coğ.): bk. FAUNA.

FAVORITA ŞATOSU (İta. Castella Favorita), İtalya'da, Mantova yakınında tarihî bir bina. Napoléon Bona-

parte 1797 de Avusturyalıları bu şato civarında yenmiş ve bu zafer Mantova'nın teslim olmasına yol açmıştır.

FAVORY [*favori*], **André** (1888 - 1937), Fransız ressamı. Paris'te doğmuş, orada ölmüştür. Julian Akademisi (Paris) nde Baschet ve Royer'nin öğrencisi olan F., bu akademide André Lhote, Gleizes, Metzinger ve la Fresnaye ile tanışmış ve dost olmuştur. Önceleri kübizmin etkisinde eserler vermiş olan ressamın bu devreye ait ilgi çekici resimleri, Paris şehir koleksiyonundadır. Hollanda gezisi sırasında, Rubens'in dinamik eserleri, onun coşkun yaradılışına geniş etkide bulunmuş, bundan sonra yaptığı büyük kompozisyonlarında, hareketli ve canlı bir davranışa bol yer vermiştir. Bu kompozisyonlarında çoğunlukla görülen dolgun kadın vücutları, sedef renkli yansımalar, mavi gölgeler, altın sarısı renkleri ve bol boyalı fırça vuruşlariyle Rubens'i andıran

A. FAVORY: «Çardak altında»

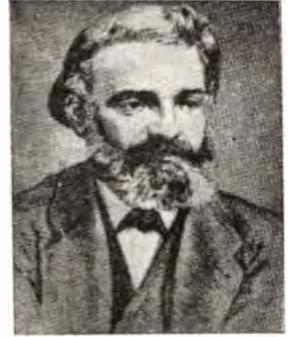
bir karakter taşır. Tabiîlikten ayrılmayan sanatçı, kitap resimlemelerinde de başarılı olmuş, Morand, Flaubert, Supervielle'in eserlerini resimlemiştir. Modern Sanat Müzesi (Paris) ile Fransa'nın birçok müzelerinde ve Fransa dışındaki müzelerde eserleri vardır. Bunlar arasında «Pembe gömlekli kadın»; «Şemsiyeli çıplak»; «Çardak altında» sayılabilir.

FAVRE [*favr*], **Jules** (1809 - 1880), Fransız avukatı ve devlet adamı. Lyon'da doğmuş, Versailles'da ölmüştür III. Napoléon'un şiddetli aleyhtarı ve Thiers ile birlikte cumhuriyetçi demokratların liderı olan F., 1870 te imparatorluğun kaldırılmasından sonra dış işleri bakanı olmuştur. Frankfurt barış antlaşmasını imzalayan bu zattır. Eserleri: *Rome et la République Française* (Roma ve Fransa Cumhuriyeti) [1871]; *Le gouvernement de la défense nationale* (Millî savunma hükûmeti) [1871 - 1875]; *Conférences et discours littéraires* (Edebî konferanslar ve söylevler) [1873]; *Discours parlementaires* (Parlamento söylevleri) [1881].

J. FAVRE

FAVRE [*favr*], **Louis** (1826 - 1879), İsviçreli mühendis. Cenevre'de doğmuş, Göschenen'de ölmüştür. Aslında doğramacı iken bayındırlık işleri müteahhidi olmuş, Mont Cenis ve Saint - Gothard tünellerini açmış, fakat bu ikinci tünelin tamamlandığını göremeden onun içinde beyin kanamasından ölmüştür.

L. FAVRE

FAVRE [*favr*], **Pierre Antoine** (1813 - 1880), Fransız kimyacısı ve profesörü Lyon'da doğmuş, Marsilya'da ölmüştür. Silbermann ile birlikte icat ettiği bir kalorimetre ile ilk termokimya ölçmelerini yapmış ve özellikle bazı organik cisimlerin yanma ısılarını ölçmüştür (1846). 1850 - 1855 yıllarında bu iki bilgin, pillerde oluşan ısı olaylarını inceleyerek eşdeğerlik (Fr. équivalence) prensipinin doğruluğunu bir defa daha tesbit etmişlerdir. Isı miktarı birimi olarak *kalori*'yi de F. ile Silbermann seçmiştir (1852).

FAVUS (Lat. = bal peteği) [Parazitoloji], saçlara dadanan mikroskopik bir mantarın oluşturduğu ve saç kıllarının dibinde F. godeleri denilen çanakçıkların bulunmasiyle nitelenen bir deri hastalığı. F. kelini, *Achorion* cinsinden parazitlerin özellikle *A. Schoenleinii* türü meydana getirir. Bu hastalık dünyanın her yerinde, özellikle sıcak ülkelerde görülür; bulaşıcıdır; en çok çocuklukta bulaşıp hayat boyunca sürebilir ve hiçbir zaman kendiliğinden iyileşmez; kızıl renkli ve cilâlı gibi parlak bir kel yeri bırakır. Vücudun saçsız yerlerinde, tırnaklarda ve hattâ bağırsaklarda oluşan F şekilleri de vardır. Teşhis yolu mikroskopik muayene ve kültürdür. İyotla tedavi etkili olmaktadır. F. atlarda, etcillerde ve tavşanlarda seyrek olmakla birlikte, tavuk cinsinden havvanlarda oldukça sık görülür ve hayvanın ibikleriyle kulaklarında beyazımsı veya gri - beyaz lekeler görülmesiyle belli olur. Tedavi iyotlu ilâçlarla yapılır. Hasta hayvanların tecrit ve yaşadıkları yerlerin dezenfekte edilmesi gereklidir.

FAWCETT [*fəset*], **Henry** (1833 - 1886), İngiliz iktisatçısı. Salisbury'de doğmuş, Cambridge'de ölmüştür. 25 yaşında iken gözlerini kaybetmiş, 1863 te bir iktisat el kitabı (*A Manual of Political Economy*) yazmış ve Cambridge Üniversitesi iktisat profesörlüğüne tayin edilmiş, Smith, Ricardo ve Stuart Mill'in yolundan yürümüştür. 1865 te mebus olmuş, 1867 de Millicent Garrett ile evlenmiş, 1881 - 1884 yıllarında posta nazırlığında bulunmuş, postahanelerde kadınlara geniş ölçüde iş sağlamış, posta biriktirme sandıklarına yeni bir düzen vermiştir. Eserleri: *Pauperism* (Genel yoksulluk) [1871]; *Free Trade and Protection* (Serbest ticaret ve koruma) [1878].

FAWCETT [*fəset*], **Millicent Garrett, Dame** (1847 1929), Henry Fawcett'in karısı ve İngiliz kadınlarına oy hakkı sağlayan Suffragette'ler hareketinin lideri. Aldeburgh (Suffolk) da doğmuş, Londra'da ölmüştür. Suffragette'leri teşkilâtlandırmış, sık sık halk oyuna çağrıda bulunmuş, önemli kişileri güttüğü davaya kazanmayı bilmiş, elli bir yıl süren çabaları 1918 ocak ayında çıkarılan seçim

kanunu ile amacına erişmiş, kendisine 1924 yılında «Dame of the British Empire» (Britanya İmparatorluğu Hanımefendisi) payesi verilmiştir.

FAWKES [*foks*], **Guy** (1570 - 1606), İngiliz suikastçısı. York'ta doğmuş, Londra'da idam edilmiştir. Delikanlılık çağına kadar mezhebine çok bağlı bir Katolik olarak yaşamış, 1593 ten 1604 e kadar Felemenk'teki İspanyol ordusunda bulunmuş, olağanüstü cesareti ve soğukkanlılığı dolayısiyle Catesby tarafından İngiltere'ye çağrılarak «Barut suikastı» nı uygulamakla görevlendirilmiştir. İngiltere'de Katoliklere karşı alınan ceza tedbirlerine karşılık olarak kralı, lordları ve Avam Kamarasını yok etmeyi hedef tutan bu suikastı gerçekleştirmek üzere 5 kasım 1605 te F. Lordlar Kamarası altına yerleştirilmiş barut fıçılarını ateşleyeceği sırada yakalanmıştır. O zamandan beri İngiltere'de bu tarih «Guy Fawkes günü» diye anılır ve o gün suikastçıların uğradığı başarısızlık kutlanır.

FAXA [*faksa*] **KOYU** (İslanda dilinde: **Faxaflói**) [Coğ.], İslanda'nın batı kıyısında, adanın başkenti Reykjavik'in yer aldığı küçük körfez.

FAY (Fr. Faille) [Jeol.]: bk. KIRIK.

FÁY [*fāyi*], **András** (1786 - 1864), Macar yazarı. Koháoccupy'da doğmuş, Peşte'de ölmüştür. 1840 ta Macaristan'da ilk tasarruf sandığını kurmuş olan F., daha çok yazar olarak tanınmıştır. Küçük hikâye ve romanlarında devrinin sosyal hayatını anlatmıştır. *A Bélteky ház* (Bélteky evi) [1832] adlı romanı, Macar edebiyatında ilk sosyal romandır. *Jávor orvos és szolgája* (Doktor Jávor ile uşağı) [1855] adlı eseri de ün kazanmıştır. F. 800 masal (fable) yazmıştır. Bu masallar yabancı dillere de çevrilmiştir.

FAY [*fey*], **Sidney Bradshan** (doğ. 1876), Amerikalı tarihçi. Washington'da doğmuştur. Harvard Üniversitesinde Avrupa tarihi profesörlüğünde bulunmuştur. Versailles anlaşmasında, Almanya'nın harp suçluluğunu savunan teze karşı cephe almıştır. Başlıca eserleri: *Origins of the World War* (Dünya Harbinin menşeleri) [1930]; *Guide to historical literature* (Tarihî eserler kılavuzu) [1931]; *Rise of Brandenburg - Prussia to 1786* (Brandenburg - Prusya'nın 1786 ya kadar tarihi) [1937].

FAY GÖLÜ (Fr. Lac de faille): bk. GÖL ve KIRIK.

FAYAL, Asor (Acores) adalarının orta grupunun en batıdaki volkanik adası. Yüz ölçümü 178 km², en yüksek doruğu 1 021 m, nüfusu 23 300 (1940) dür. Tarım pek gelişmemiş olup yerlileri dantela ve sepet örerek geçinirler. Başkenti Horta'dır.

FAYALİT (Fr. Fayalite) [Miner.]: bk. OLİVİN.

FAYANS (Fr. Faïence; Alm. Fayence), saydamsız, gözenekli bir balçıktan yapılmış olup üzeri resimlenmeğe elverişli beyaz veya renkli bir sır ile sıvanarak su geçirmez hale getirilmiş tabak, çanak, küp, heykelcik ve benzeri eşya. F. adı, XV. yüzyıldan itibaren bu sanatın merkezi haline gelmiş bulunan İtalyan şehri Faenza'dan alınmıştır. F. çılık İtalya'ya Majorka (İsp. Mallorca) adasından geldiği için İtalyanlar kendi yaptıkları F. larla bunların taklitlerine *majolica* adını verirler; nasıl ki biz de ilk örneklerini vaktiyle Çin mamullerinden gördüğümüz ve kendi sanat gücümüzü katarak geliştirdiğimiz F. lara *çini* (b. bk.) adını vermiştik. Üzerleri ince bir beyaz çamur tabakasiyle sıvandıktan sonra kurşun karışımı bir sırla örtülen çanak çömleğe ise *yarı F.* (mezzo - majolica) denir.

Fayans yapımı: Genel olarak bileşiminde aş. yu. % 40 kaolin, % 40 kuarts ve % 20 kalker bulunan, iyice taranıp temizlenmiş balçık yoğrularak, yapılacak eşyaya göre şekillendirildikten sonra 1 100° lik bir fırında pişirilir ve soğutularak sır banyosuna atılır. Bu banyo, birkaç defa eritilmiş kurşun, kalay ve potas ile toz halinde öğütülmüş kumun sulandırılmış bir karışımından ibarettir. Banyoya atılan parça tarafından suyu emilen karışım, beyaz bir tabaka halinde parçanın sathına yapışır; 900° de ikinci bir fırınlama işlemi sonunda ise pişerek sır haline gelir. F. ların renkli resimleri iki türlü vapılır: *1. Harlı ateş boyaması*, ısının yüksekliği sebebiyle yalnız mavi, gümüşü, sarı, yeşil, kırmızı, kahve rengi ve siyah renkler kullanılabilir. Bu renkler, sırın pişirilmesinden önce vurulur ve fırınlama sırasında sır tabakasının altına çöker. Renklerin daha parlak olması için parçalar üzerine, sırın pişirilmesinden önce veya sonra, ayrıca bir kurşun sır (Hollanda Kwaart'ı, İtalyan Coperta'sı) daha sürülür. *2. Hafif ateş boyaması*'nda sırlanmış parçalar üzerine hafif ateşli üçüncü bir fırınlama sırasında porselen boyaları tatbik edilir; bu fırınlama sırasında parçalar kalıplar içinde ateşin harına karşı korunur. Eğer boyanın ışıl ışıl parlak olması isteniyorsa, sırlanmış parça üzerine kükürt ile bakıroksit veya gümüşoksit ve aşı boyası sürülür ve bir kere daha hafifçe fırınlanır.

Boyalı sırlı kaplar ve süs eşyası Mısır'da M. Ö. 4 000 yıllarından beri yapılmıştır. Ancak, bunlara F. adını vermek yerinde olmaz. Çünkü karışımlarında kalayoksit bulunup bulunmadığı ispat edilememiştir. Asur - Babil çağının alacalı mineli duvar kaplama taşları için de aynı şey söylenebilir.

İlk gerçek F. lara İran saraylarının çini duvarlarında M. Ö. 500 yıllarında rastlanır. Parth ve Sasanî sanatında F. ın devam ettiğine dair kesin bilgimiz yoktur. Boyalı ve perdahlı gerçek F., porselenimsi Çin kaplarını taklit etmeğe çalışan Mesopotamya çömlekçiliği (M. S. IV. yüzyıl) ile yeniden ortaya çıkar; İslâm medeniyeti çevresinde uzun bir gelişme devresi yaşar. Araplar F. ı İspanya'ya götürmüşler; Balear adaları, özellikle Mallorca, İtalya'ya girmesini sağlamıştır. XIV. yüzyıl başlarından itibaren Renaissance çağında Faenza, Urbino, Deruta v. b. İtalyan şehirlerinde F. sanatında ünlü yapımevleri kurulmuştur. 1700 yılları etrafında F. çılık bu ülkede son bir parlayış gösterir. İtalya'dan Fransa'ya sıçrayan F. çılık, XVII ve XVIII. yüzyıllar boyunca özellikle Rouen, Nevers, Moustier, Marsilya ve Strasbourg gibi merkezlerdeki fabrikalarda orijinal bir resimleme üslûbu meydana getirir. Yine İtalya'dan Hollanda'ya geçen F. çılık, XVII. yüzyıldan itibaren Delft şehrinde Çin porselenlerinin taklidi yolundan dünya şöhretine ulaşır. F. yapımını Delft'ten alan Almanlar ise 1660 tan bu yana 70 önemli fabrika (özellikle Hanau, Hamburg) kurmuşlar, süslemede ilk başta Delft'in tesiriyle Çin motiflerinden, duvar kaplamalarında ise Rouen tarzından ve Alman Barok tezyinatı örneklerinden ilham almışlardır.

Porselenin rekabeti, şekil zenginliğine ve porselen renklerinin Rokoko üslûbunda geniş bir palet göstermesine yol açmıştır. Porselenin yanında uzun süre piyasayı tutabilen F. çılık, 1800 yıllarına doğru ucuz İngiliz çanak çömlek sanayiinin rekabeti karşısında sönmüştür. Ayrıca bk. ÇİNİ, PORSELEN.

FAYDACILIK (Fr. Utilitarisme) [Fel.], fayda sağlama temeli üzerine kurulmuş ahlâk sistemi. Zevki hayatın başlıca amacı sayan ve hemen tadılacak zevklerin ötekilerden iyi olduğunu ileri süren Yunan filozofu Aristippos'un hedonizma (b. bk.) sına ve ahlâk vecibelerini yaratacakları mutluluğa veya kişisel refaha göre değerlendiren Antik devir ödemonizma (Yun. *eudaimonismos* = saadetçilik) sına dolaylı olarak bağlı olmakla beraber, *fayda ahlâkı* veya *faydacılık* diye anılan öğreti, tam olarak Bentham, Stuart Mill ve Herbert Spencer'ın düşünüşlerinin ürünüdür. Aslında *menfaat* veya *fayda* kavramı, mutluluk kavramı ile özdeş değildir. Mutluluk sübjektiftir, faydada ise objektif olan bir vasıf vardır. Fakat gene de, menfaatimize uygun olan şey günün birinde daima bizim için bir mutluluk kaynağı olur. İşte bundan dolayı fayda ahlâkçıları hemen hemen daima *mutluluk* ve *fayda* kelimelerini birbiri yerine kullanırlar. Bentham (1748 - 1832) kendi ahlâk sistemini bir «zevkler aritmetiği» üzerine kurar. Zevkleri değerlendirirken onların yalnız nicel karakterlerini, yani şiddetlerini, sürelerini, yakınlıklarını v b. göz önüne alır ve bunların arasında herhangi bir nitel fark gözetmez. Stuart Mill, *Utilitarisme* (Faydacılık) [1861] adlı kitabında, Bentham'ın tersine, yüce zevkleri bayağı zevklerden ayırır ve meselâ âdil ve merhametli bir davranışta en yüksek zevklerin kaynağını görür. Buna göre, Stuart Mill'in faydacılığı, hiç değilse pratik sonuçları bakımından *İncil* ahlâkı ile birleşmektedir. Herbert Spencer'a göre ise, evrim kanunu kişinin mutluluğu ile toplumun mutluluğu arasında gittikçe gelişen ve günün birinde tam olacak olan bir uyum yaratmaktadır. Bu uyumun tam olarak gerçekleştiği gün, insanlar artık vazife icabı değil, öz istekleriyle hem de heyecanla birbirlerine sadakatle bağlanacaklardır.

FAYDALILIK (Fr. Utilité) [İktisat], iktisadî isteği karşılama yeteneği. İktisadî F. sübjektif bir kavramdır; Charles Gide'e göre, isteğin uyanmasiyle doğar, sönmesiyle ortadan kalkar. Demek oluyor ki malların ve hizmetlerin faydası öz değerlerinden değil, onlar hakkında edindiğimiz fikirden ve onları arzulamamızdan ileri gelir. F., malın miktarına ve karşılamak istenilen ihtiyacın şiddetine bağlıdır.

Marjinalist ekolün yapmış olduğu marjinal F. analizinde, «arzu» ile «ilgisizlik» arasındaki sınırda, yani bir şeye duyulan arzunun sönmek üzere ve ilgisizliğin başlamak üzere olduğu noktada bulunan bir malın faydalılığı özel olarak incelenmiştir (bk. MARJİNALİZM).

İktisadî anlamdaki F. terimini bu kelimenin genel anlamiyle karıştırmamak ve bir malın veya hizmetin faydalı olmasının, tüketicinin duyduğu arzudan ileri geldiğini açıkça göstermek üzere, İtalyan iktisatçısı Pareto (1848 - 1923) F. yerine «ophéolimite» (< Yun. *ophelimos* = faydalı; Lat. *limen* = eşik, sınır) terimini ileri sürmüş. başka iktisatçılar da «arzulanabilirlik», «kullanma değeri» ve «iktisadî F» gibi terimler teklif etmişlerdir.

H. FAYE

FAYE [*fe*], **Hervé** (1814 - 1902), Fransız astronomu. Saint - Benoit - du - Sault'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1843 te periyodik kuyruklu yıldızların dördüncüsü olan F. kometini keşfetmiştir. Faye'ın astronomi alanındaki görüşleri Laplace (b. bk.) ın kozmogoni sistemini temelinden sarsmıştır.

FAYETTEVILLE [*feyıtvil*], 1. Arkansas'ın kuzeybatısında, Washington County'sinin yönetim merkezi olan bir şehir. Konservecilik, marangozluk ve hazır elbisecilik sanayii vardır. Arkansas Üniversitesi F. dedir. Şehir Ayrılma Harpleri sırasında birçok savaşlara sahne olmuştur. Son iki sayım devresi arasında nüfusu iki kat artmıştır: 8 212 (1940) - 17 071 (1950).

2. Kuzey Carolina'da, Cape Fear nehri üzerinde ve Raleigh'in aş. yu. 80 km güneybatısında, Cumberland County'sinin yönetim merkezi olan bir şehir. Dokuma sanayii ve tütün satışları merkezidir. 1739 da kurulmuş, 1781 de Cornwallis tarafından işgal edilmiş, 1789 - 1793 yılları arasında devlet merkezi olmuş, 1831 yangınında harap olmuş, 1865 te General Sherman kumandasındaki Birleşik Devletler birlikleri tarafından zaptedilmiştir. Nüfusu 34 715 (1950) tir.

FAYOL, Henri (1841 - 1925), Fransız mühendisi. İstanbul'da doğmuş, Paris'te ölmüştür. 1860 ta St. Etienne Madencilik Okulundan çıkar çıkmaz Commentry - Fourchambault - Decazeville ortaklığına girmiş, 1888 de bu ortaklığın genel müdürü olmuştur. Bu kurumun yönetiminde güçlerin israf edildiğini gören F., idarî yönetimde bir reform yapan Fayolizm (b. bk.) doktirinini hazırlamıştır. F, bu doktrini *Administration générale et industrielle* (Genel ve iktisadî yönetim) [1916] adındaki kitabında açıklamıştır.

H. FAYOL

Fayolizm (Fr. Fayolisme), Henri Fayol (b. bk.) un ortaya koyduğu ve iş kurumlarının yönetimini daha kolay ve daha rasyonel bir duruma sokmak amacını güden birtakım prensip, kural ve usullerden meydana gelen bir idarî doktrin. İş kurumunun hiyerarşi düzenini planlaştıran F. e göre, her büro veya atelyenin başında servis şefine bağlı bir tek şef bulunacak, servis şefleri ise kurum yöneticisine bağlı olacaktır. Her hiyerarşi katında kumanda aralıksız sağlanacaktır. Hiyerarşi yükseldikçe, bu şeflerin idarecilik kabiliyetleri de artacaktır, çünkü «büyük şeflerin sahip olması gereken başlıca kabiliyet idarecilikti», «alt basamaklardaki görevlilerin başlıca kabiliyetleri ise o kurumla ilgili meslekî kabiliyetler olmalıdır». Her iş kurumunda muameleler idarî, ticarî, malî, teknik, muhasebe ve güvenlik olmak üzere altı bölüme ayrılır. En önemlisi olan yönetim görevi bütün ötekilere karışır ve her şeyi tasarlamak, teşkilâtlandırmak, yönetmek, sıraya koymak ve kontrol etmekle yükümlüdür. Fayol, geleceğin yöneticilerini görevlerine hazırlayacak bir idarî eğitimin üzerinde de ısrarla durur.

FAYOLLE [*fayol*], **Emile** (1852 - 1928), Fransız mareşali. Puy'de doğmuş, Paris'te ölmüştür. I. Dünya Harbi sırasında 33. kolordu komutanlığında bulunmuş, Somme meydan muharebesinde 6. orduyu, sonra da merkez orduları grupunu yönetmiştir. 1917 kasımında Foch ile birlikte kısa bir süre İtalya cephesinde bulunduktan sonra 1918 ilkbaharında kuzey yedek orduları grupu komutanlığına ve-

rilmiştir. Bu ordu ile 1918 temmuzunda Villers - Cotterêts bölgesinden büyük bir karşı taarruza geçerek ikinci Marne savaşının kesin sonucunu sağlamıştır. Harpten sonra Pfalz bölgesi işgal kuvvetleri komutanlığında, 1920 ye kadar da müttefikler arası askerî murakabe komisyonu başkanlığında bulunmuştur. *Concentration des feux et concentration des moyens* (Silah yığınağı ve vasıta yığınağı) [1912] adlı bir kitabı vardır. 1921 de mareşalliğe yükseltilmiştir.

E. FAYOLLE

FAYSAL I. (1883 1933), Irak kralı (1921 - 1933). Taif (Suudî Arabistan) te doğmuş, Berne'de ölmüştür. Haşimî sülâlesinden Mekke emîri Şerif Hüseyin'in oğlu olan F., Istanbul'da tahsil gördükten sonra babasiyle birlikte Hicaz'a dönerek (1909) Osmanlı idaresine karşı Arap ayaklanmasını babasının önderliği altında yıllarca kışkırtmış, İngiliz casusu albay Lawrence'ten yardım görmüş, general Allenby komutasındaki İngiliz kolordusunun Şam'ı alması (1918) sırasında bu kıtaları kuvvetleriyle desteklemiş, I. Dünya Harbi sonunda Suriye kralı ilân edilmiş (1920), fakat Fransızların diretmesi üzerine İngilizlerin yardımiyle Irak kralı olmuştur (1921). F., krallığı sırasında İngiliz himayesinin kaldırılmasını ve Irak'ın Cemiyet i Akvama kabulü (1932) nü sağlamıştır.

I. FAYSAL

FAYSAL II. (1935 - 1958), Irak kralı (1939 - 1958). Bağdad'da doğmuş, orada ölmüştür. I. F.ın torunu ve kral Gazi (1912 - 1939) nin oğlu ve halefidir. Raşit Ali tarafından çıkarılan ihtilâlde (1941) ana kraliçe F.ı gizlice İngiltere'ye kaçırarak Harrow'da yüksek tahsilini tamamlatmıştır. Erginliğine (1953) kadar devlet idaresine krallık naibi Abdü'l - İlâh bakmıştır. 1958 şubatında kuzeni Ürdün kralı II. Hüseyin ile Arap Federasyonunu kurmuş ve mayıs 1958 den ölümüne kadar bu federasyonun başkanı kalmıştır (Bağdad ihtilâlinden sonra Irak Cumhuriyeti bu federasyondan çekilmiştir). F., memleketinde sevilen bir kraldı. Türkiye ile dostluk politikasına önem vermiş, 1955 te yurdumuzu ziyaret etmiştir. Bağdad Paktı onun zamanında gerçekleşmiştir. Türkiye'ye yapacağı ikinci bir ziyaret arifesinde, 1958 temmuzunda çıkan kanlı bir ihtilâl sırasında Bağdad'daki sarayında öldürülmüştür. Bu ihtilâlden sonra Irak'ta cumhuriyet ilân edilmiştir.

II. FAYSAL

Bağdad Paktı: Bir savunma, güvenlik, iktisadî ve kültürel iş birliği antlaşması olan B. P., 24 şubat 1955 te Türkiye ile Irak arasında imzalanmış, aynı yıl İngiltere, Pakistan ve İran'ın da katılmasiyle genişlemiştir. Yakın Doğu'ya Sovyet sızmasını önleyici hükümler kapsayan paktın NATO ile bağlantısını Türkiye sağlamakta idi. İngiltere'nin Süveyş krizi, Mısır'ın şiddetli muhalif tutumu ve Sovyetler Birliğinin diplomatik teşebbüsleriyle zayıflayan B. P., 24 mart 1959 da Irak Cumhuriyetinin çekilmesi üzerine büsbütün güçten düşünce, idare merkezi Ankara'ya nakledilmiş ve Central Treaty Organization (CENTO, Merkezî Antlaşma Teşkilâtı) adını almıştır.

FAYSAL, İbn Abdulaziz ibn Suud (doğ. 1904), Suudî Arabistan kralı ve Vahabî'lerin imamı. Eski kral ağabeyi İbn Suud'un krallığı (1953 - 1964) zamanında Suudî Arabistan veliahtı idi. 1926 da Hicaz kral naibi, 1953 - 1960 arasında başbakan ve dış işleri bakanı olmuş, 1960 ta istifa ettikten sonra tekrar dış işleri bakanı (1961) ve başbakan (1962) olmuş, 1964 te kral ilân edilmiştir. San Francisco konferansında Suudî Arabistan'ı temsil etmiştir (1945). F. 1966 da memleketimizi ziyaret etmiştir.

FAYSAL İBN ABDÜLAZİZ

FAYTON veya PAYTON (Güneş - tanrı Helios'un oğlu olup güneş arabasını çalan *Phaethon*'un adından türetilmiştir), genel olarak çift atla çekilen ve insan taşıyan dört tekerlekli körüklü araba. Bu çeşit arabalardan kupa, hinto, talika, kâtip odası ve landodan otomobil ile rekabete en çok dayanan F. dur.

Lando ve kupalarda oturulacak yerler tamamen kapalı olduğu halde, F. larda arkadan öne doğru ve üstünün yarısından fazlasını örtmek üzere bir körük vardır. F. u idare eden F. cu ön tarafta yüksek bir yerde oturur. Fransa ve İngiltere'de F. (phaeton) lar tek atlı, üstü açıktır. Önde iki kişilik oturma yeri, arkada bir seyis yeri vardır. Bu bakımdan bizim F. lara hiç benzemez.

Bugün bizde ancak küçük şehir ve kasabalarda kullanılan, büyük şehirlerde ise pek az sayıda görülen F. lar ortadan kalkmak üzeredir. Resim için bk. ARABA.

FAYYUM, El (Arapça; Koptça P - yom = göl ülkesi), Yukarı Mısır'da bir bölge ve eyalet. Libya çölünün bir çukurluğunda, deniz seviyesinin 45 m altında olup yüzölçümü

EL FAYYUM: Ana cadde

1 737 km², nüfusu 671 900 (1947) dür. Yusuf kanalı yolu ile Nil'in suladığı F., Mısır'ın en bereketli bölgelerindendir. Vaktiyle F. un büyük kısmı bataklıklarla kaplı idi. Batıda bulunan ve bölgeye adını veren kapalı deniz, şimdi Birket el Karun gölünden ibaret kalmıştır. Başkent, Medinet el - F. dur. F., 12 Sülâle firavunlarının çok sevdikleri bir oturma yeri idi. Ptolemaios'lar zamanında burada birçok yeni şehirler türemiş, daha sonra da mumya portreler yapılmıştır.

Fayyum portreleri, I - IV. yüzyıllardı Yunanlı sanatçıların ağaç levhacıklar üzerine yapmış oldukları yağlıboya insan resimleri. İlkin 1820 yılı dolayında Champollion tarafından Mısır mezarlarında bulunmuş olan bu resimler ya mumyaların yanına yerleştirilir ya da mumyada ölünün yüzü üstüne geleneksel ölü maskesi yerine sargılarla tutturulurdu. Bazan bir çeşit vernikle, bazan bal mumu ile karıştırılmış tabiî boyalarla, bazan da bu tekniklerin ikisini birden kullanarak fırça ve spatula ile yapılmış olan ve mumyalanmış kişileri temsil ettiği sanılan bu portrelere, doğunun plastik sanat anlayışı ile batının realizmi arasında, Bizans sanatının bir öncüsü gözü ile bakıldığı olmuştur. Portrelerin gözleri, iç duyguların şiddetini anlatacak derecede geniş, resimlerin hepsi de gençlik çağına aittir. British Museum'da ve Firenze, Leningrad ve Gize müzelerinde örnekleri bulunan bu portrelerin en güzellerinden biri Louvre'daki «Fayyumlu hanım» dır. XX. yüzyıl ressamlarından Georges Rouault'nun bu portrelerden ilham almış olduğu sanılır.

FAYYUM: Kadın portresi (Louvre Müzesi)

FAZ (Fr. Phase): 1. Genel olarak titreşim hareketlerinde ve alternatif akım devrelerinde birbirleriyle *aynı adım da* olmayan ve aynı frekanslı titreşim hareketleri yapan akım şiddeti ve potansiyel farkları vardır. Böyle titreşim hareketi yapan iki kemiyetin her ikisi de aynı yönde hareket ederek *aynı anda* denge konumlarından geçerlerse, yine aynı anda son konumlarına ulaşırlar. Bunların hareketleri nin her zaman *aynı F. lı* olduğu söylenir. F. çok zaman bir açı (F. açısı) ile gösterilir. $i = I_0 \sin \omega t$ ifadesinde ωt ye hareketin (veya akımın) t anındaki F. ı adı verilir. Alternatif akımda bir, iki, üç ve çok F. lı akımlar vardır (bk. ALTERNATİF AKIM). 2. Dengede bulunan bir cisimler sisteminde, bu sistemde mevcut olan her homojen kısma verilen ad. Meselâ aynı bir cismin katı, sıvı ve gaz olan üç hali bir kapta birlikte bulunursa, bu sistem üç F. lı bir sistem olur.

Faz farkı (Fr. Différence de phase, İng. Phase difference), aynı fazda olmayarak titreşim hareketi yapan iki kemiyetin fazları arasındaki fark (bk. FAZ). Bir devreden geçen alternatif akım $i = I_0 \sin \omega t$ ve bu devrenin iki noktası arasındaki potansiyel farkı $v = V_0 \sin(\omega t + \varphi)$ ile gösterilirse, i ile v arasındaki F. F. φ olur. Bunlardan v önde, i arkadadır. F. F. sıfıra eşit olursa, bu iki kemiyet *aynı fazlı*, F. F. 180° olursa *zıt fazlı* olur. F. F. 90° olursa, kemiyetler *kuadratür* halinde bulunur. F. F. terimi, alternatif akımlarda, ses'e, ışıkta ve diğer bütün dalga hareketlerinde kullanılır (bk. GİRİŞİM). İki fazlı alternatif akımlarda F. F. 90° veya periyodun 1/4 ü, üç fazlı alternatif akımlarda ise 1/3 periyoddur. Bk. ALTERNATİF AKIMLAR.

Faz uygunluğu: bk. FAZ FARKI.

Fazlar kuralı (Fr. Règle des phases), mekanik bakımından birkaç kısma ayrılabilen heterojen sistemlerdeki dengeyi inceleyen bir kural. Bir heterojen sistemde bir maddenin birkaç halinin (katı, sıvı, gaz) yan yana ve homojen olarak bulunabildiği alana *faz* adı verilir.

Buz, su ve su buharı ile değindiği zaman yalnız belirli bir sıcaklıkta ve belirli bir buhar basıncı (yani 0° de ve 4,6 mm Hg lık bir buhar basıncı) altında denge halinded r. Buna karşılık, bir tuz çözeltisi ve bunun buharı ile değinme halinde bulunan buz - yukarıda söylendiği gibi - türlü sıcaklıklarda denge halinde bulunabilir. Oysa buzun aynı zamanda katı tuz, tuz çözeltisi ve çözeltinin buharı ile denge halinde bulunması da ancak belirli bir sıcaklık derecesinde, yani kriyohidrat noktasında meydana gelir: Bu çözeltinin derişme (Fr. concentration) si ve buhar basıncı belirli bir değer elde edince bu noktaya varılır. Böyle bir halde sistemin «serbestlik dereceleri» olmadığı söylenir. Bir sistemin «serbestlik dereceleri» deyince o sistemin sıcaklık, basınç, derişme gibi, istenildiği şekilde değiştirilebilen dış şartları anlaşılır.

Buz + tuz + çözelti + buhar sistemi gibi, buz + su + buhar sisteminin de serbestlik dereceleri yoktur. Oysa su + buhar sisteminin bir serbestlik derecesi vardır. Çünkü sistemin sıcaklığı istenildiği gibi seçilebilir. Bu sıcaklık tesbit edilince basınç artık istenildiği gibi değiştirilemez. Çünkü suyun buhar basıncı doymamış su buharının basıncının tersine olarak, suyun sıcaklığı ile belirlidir. Doymamış su buharının sıcaklığı ve basıncı ise serbestçe değiştirilebilir. Buna göre, sonuncu halde iki serbestlik dereceli bir sistem var demektir. Doyurulmamış (çözelti + buhar) dan meydana gelen bir sistemin dahi iki serbestlik derecesi vardır. Bunlar çözeltinin derişmesi ile sıcaklığıdır. Her ikisi çözünürlük sınırı içinde istenildiği gibi seçilebilen bu serbestlik dereceleri tesbit edilince çözeltinin buhar basıncı belirli demek olur. Bu bakımdan bu serbestlik derecesi artık istenildiği gibi değiştirilemez. Bundan başka, çözeltinin sıcaklığı ve buhar basıncı da istenildiği gibi seçilebilir. Fakat bu halde bu iki şarta çözeltinin belirli bir derişmesi eşdeğer olur ki bu da kendiliğinden meydana gelir, yani bu derişmenin meydana gelmesi için ya çözen buharlaşır ya da çözen dengeye eşdeğer olan derişmeyi elde edilinceye kadar yoğunlaşır.

Öngörülen bir sistemin kimyaca bileştiği maddelerin minimum sayısı *sistemin kısımları* adını alır. Sistemin mekanik olarak ayrılabildiği kısımlara ise *sistemin fazları* denir. Buz, su ve buhardan ibaret bir sistemin bir kısmı (H_2O) ve üç fazı vardır. Mutfak tuzu, buz, tuz çözeltisi ve su buharı sistemi iki kısma (H_2O ve $NaCl$) ve 4 faza malıktır. Bir fazlı sistemlere *homojen*, çok fazlı sistemlere *heterojen* derler. Heterojen sistemlerin dengesi konusunda 1874 te W. Gibbs tarafından bulunmuş olan faz kuralının büyük bir önemi vardır. Bu kuralın ifadesi şöyledir:

«Denge halinde bulunan heterojen bir sistemde serbestlik derecelerinin savısı $P + F = B + 2$ denklemi ile belirtilebilir.» Burada P fazların, B kısımların sayısını gös-

terir. Bu denklemi aşağıdaki gibi de açıklayabiliriz: Denge halinde bulunan bir sistemde faz ve serbestlik derecelerinin toplamı kısımlara 2 sayısının eklenmesiyle bulunur.

Bu kuralı yukarıda söz konusu edilmiş olan hallere uygulayabiliriz. Meselâ doyurulmamış bir çözelti için B = 2, P = 2 (çözelti + buhar) ve buna göre F = 2 dir. Oysa doyurulmuş bir tuz çözeltisinin yalnız bir serbestlik derecesi vardır ki bu da sıcaklıktır (Doyurulmuş çözelti dip maddesini meydana getiren katı tuzla denge halinde bulunduğu için bu halde üç faz vardır demektir: çözelti + buhar + dip maddesi). Sıcaklık doyurulmuş çözeltinin derişmesini ve buhar basıncını belirtir. — A. B.

FAZALE (ölm. 672), sahabeden birkaç zata verilen ad. Bunlardan en çok bilineni F. bin Abîd el-Ensârî el-Evsî'dir. Bu zat Muaviye tarafından Şam kadılığına tayin edilmiştir. Kendisinden nakledilen hadisler vardır.

FAZEKAS [*fǫzekǫş*], **Mihály** (1766-1828), Macar şairi ve botanikçisi. Debrecen'de doğmuş, orada ölmüştür. Debrecen'in ilim hayatında büyük bir rol oynamıştır. Csokonai ve Kazinczy gibi yazarlarla dostluk ilişkileri kurmuştur. Şair olarak ününü *Ludas Matyi* (Kazcı Matyi) [1815, yeni bas. 1817] adlı manzum hikâyeye borçludur. Özlü bir dille yazılmış olan bu hikâye, soyluların imtiyazlarına karşı cephe alır. Bundan başka, Macar Ovasını, tabiatı tasvir eden manzumeler, lirik ve dinî şiirler de yazmıştır. F. ilk Macarca bitki kitabının yazarı olarak da tanınmıştır.

FAZẸNDA (Portekizce = mülk), Brezilya'da özellikle tarımın ekicilik bölümüyle uğraşan büyük çiftliklerin adı. Hayvancılıkla uğraşan çiftlik işletmelerine *Estância* (b. bk.) denir.

FAZIL (Biyog.): bk. EBÜ'L-FAZL MEHMET EFENDİ.

FAZIL, b. Ahmet el-Esferainî Ebü'l Abbas (ölm. 1014), Mahmud Gaznevî'nin ilk veziri. Samanîlerin Merv yönetim merkezi posta müdürü iken, Sebüktigin'in ricası üzerine Samanîlerden Nuh b. Mansur tarafından Mahmud'a vezir olarak Nişapur'a gönderilmiştir (995). Mahmud tarafından önce Horasan'daki orduların kumandanlığına tayin edilen F., genişlemekte olan devletin işlerini 1013-1014 yılına kadar büyük bir ustalıkla idare etmiştir. Fakat bu sıralarda rüşvet almakla suçlanmış, kendini hiç savunmadan isteği ile Gazne muhafızına teslim olmuştur. Bu hareketine kızan sultan, orada kalmasına izin vermiştir. F., Mahmud'un Hindistan seferlerinden biri sırasında ölmüştür. F. iyi bir idareci olmakla beraber büyük bir âlim değildi. Vezirliği sırasında resmî yazışmada Farsçayı kullanmıştır.

FAZIL b. İyaz Ebû Ali (ölm. 794), sufî. Ebyurd'un Fendîn mevkiinde doğmuş, Mekke'de ölmüştür. Ebyurd'da yetişip tahsil gördükten sonra Kûfe'ye geçmiş, burada Allah yolunda uvarma ve öğütlerde bulunmuştur. Hayatının son yıllarında Peygambere yakın olmak için Mekke'ye yerleşmiştir. Harunürreşîd ile maceraları olduğu ve ona birçok arifane nasihatlerde bulunduğu söylenir.

FAZIL b. Sahl (ölm. 819), Abbasî halifelerinden el-Me'mun'un veziri. İran'lı soydan olan F., 806 da Müslüman olmuştur. Ailesi Bermekîler tarafından Harun'a tavsiye olunduğundan, onların can düşmanı olan Fazıl b Rebî (b. bk.) de F. a düşman kesilmiştir. Fazıl b. Rebî'nin Arap, F. b. Sahl'in ise İranlı olmasından doğan bu düşmanlığın sonucu olarak Fazıl b. Rebî, el-Emin'i tutmuş, F. b. Sahl ise el-Me'mun'u elde etmiştir. Böylece Harun'un oğulları arasında çıkan kavga onların vezirleri arasında, sonra da Arap-İran çatışması halinde sürmüştür. F., Harun'un ölmesi halinde el-Emin'in babası tarafından halifelik konusunda verilmiş kararı bozmasından korkmuş ve Harun Horasan'a giderken (808) el-Me'mun'u da babası ile birlikte gitmeye razı etmiştir. Ertesi yıl halife ölmüş ve el-Emin Horasan'a karşı gönderilen ordunun Bağdad'a dönmesini emretmiş, F. ile el-Me'mun'un aksi yöndeki bütün çabalarına rağmen Bağdad'a doğru yola çıkan orduyu geri çevirmek mümkün olmamıştır. El-Emin 811 de el-Me'mun'a karşı gönderdiği ordunun kumandasını, F. ın hilesine aldanarak kabiliyetsiz bir asker olan Ali b. İsa'ya vermiştir. Ali yenilerek ölmüş, el-Me'mun ise doğu vilâyetlerinin idaresini bu başarısından ötürü F. a vermiş ve ona hem vezirlik hem başbuğluk sanını tevcih etmiştir. Harun'a büyük yardımlar etmiş olan ihtiyar kumandan Harsama b. Ayan, Arabistan ve Suriye valisi tayin edildiği zaman, devletin çeşitli yerlerinin durumu hakkında bilgi vermek üzere Merv'e gidip el-Me'mun'u görmeyi tasarlamıştır. Halife tarafından Şam'a gitmesi istenilen Harsama, Horasan'a gelince, F. kendisini asî kabul etmiştir. Bunun üzerine halifenin emriyle hapsedilen Harsama, birkaç gün sonra F. tarafından öldürtülmüştür. Bu olay üzerine halife F. ın kendisine doğruyu söylemediğini anlamış ve F. ı hamamda yıkanırken öldürmüştür.

FAZIL b. Rebî (ölm. 824), Abbasîler devrinde vezir. Halife Osman'ın azatlısı olan bir kölenin soyundan gelen F., Abbasî devletinde çok sayıdaki İran'lılara karşı Araplığı temsil etmiştir. Babası el-Rebü'l-Mansur ve el-Mehdî'nin veziri olarak oldukça önemli rol oynamıştır. Harun'un halifeliği zamanında, Bermekî'lere fazla ilgi gösterilmesi onu üzmüştür. Hayzuran öldüğü vakit (790), Harun tarafından vezir tayin edilmiş, bu görevi Yahya b. Halit el-Bermekî'nin gerçek hükümdar gibi davrandığı 795 e kadar devam etmiştir. Ondan sonra F., Bermekî'leri devirmek için elinden geleni yapmış ve böylece tekrar vezirliğe yükselerek görevini el-Emin zamanında da devam ettirmiş ve bu halife üzerinde büyük bir nüfuz sağlamıştır. Harun, ayaklanmış olan Rafi b. Leys'e karşı sefer açıp Horasan'da ansızın ölüverince F., el-Emin'in emrine uyup halifenin son vasiyetini bozarak, Horasan'a gidecek olan orduyu Bağdad'a döndürmüştür. El-Me'mun'un öç almasından korkan F., bütün gücü ile el-Emin'i kardeşi aleyhine kışkırtmıştır. Daha 810 da halife F. ın ve Horasan valisi Ali b. İsa'nın teşviki ile hutbede oğlu Musa'nın adını söyletmiş ve bu şekilde onu veliaht ilân etmek niyetinde olduğunu açıkça göstermişti. Bu olay üzerine el-Me'mun kardeşi ile bütün münasebetlerini kesmiştir. 812 de el-Emin yakalanarak tahttan indirilmiş, fakat çok geçmeden kurtarılıp tekrar halife olmuşsa da, F. çekilmeyi uygun görmüştür. Fakat 817 de, başkent askerleri el-Me'mun'un kaymakamı el-Hasan b. Sahl aleyhinde ayaklandıkları vakit, F. da saklandığı yerden çıkmış ve ayaklananlarla birlik olan vali Muhammed b. Ebi Halit ile anlaşmışsa da, Hasan b. Sahl'e karşı taarruza geçen Muhammed'in yaralanıp ölmesinden sonra hep saklı yaşamıştır. F., Horasan valisi Tahir b. el-Hüseyn'in ricası üzerine el-Me'mun tarafından affedilmiştir.

FAZIL, Hüseyin Bey [Enderun'lu] (1759?-1810), Türk şairi. Akkâ'nın Saft kasabasında doğmuş, Istanbul'da

ölmüştür. Akkâ sergerdesi Tahir Ömer'in torunu, Ali Tahir Beyin oğludur. I. Abdülhamid devrinde Osmanlı devletine karşı ayaklanan Akkâ, Gazi Hasan Paşa tarafından alınıp Tahir Ömer öldürtülünce, Ali Tahir hem Akkâ'yı kurtarmak hem de babasının öcünü almak üzere harekete geçmiş se de, Şam valisi Mehmet Paşa tarafından kolayca ortadan kaldırılmıştır. Gazi Hasan Paşa F. ı, küçük kardeşi Hasan ve amcaları Osman, Ahmet ve Salih ile beraber Istanbul'a getirmiştir.

F. aşk maceralariyle dolu bir hayat sürmüştür. Bu maceralardan üçü Enderun'da geçmiştir. *Defteri - i aşk* adlı uzun manzumesinde bu maceraları sırasiyle anlatır. Sıray mektebindeki kıyafetini, Türkçeyi Arap şivesi ile konuştuğunu ve başka özelliklerini yazar. Üçüncü aşkı saraydan uzaklaştırılmasına sebep olmuştur (1783). Şair, Istanbul sokaklarında bir süre başı boş dolaştıktan sonra Galata meyhanelerinin birinde yeni bir maceraya atılır; bu dördüncü aşkı 7 ay sürer. Enderun'dan ayrıldıktan sonra 12 yıl «feleğin tevbihinden» kurtulamaz. Bu acıklı yıllarda Padişah III. Selim'e ve zamanın ileri gelenlerine birçok kaside sunarak halini anlatmağa çalışır. Bu manzumelerin bir kısmı çok acıklı, bir kısmı ise, reisülküttap Raşit Efendi'ye verdiği *Allah kerim* ve Valide kâhyası meşhur Yusuf Efendi'ye sunduğu *İnşallah* redifli kasidelerde görüleceği gibi boş vaitlere karşı acı istihzalarla doludur.

Nihayet Rodos tevliyeti kendisine verilmek, sonra da hâcegânlık rütbesiyle mükâfatlandırılmak suretiyle refaha kavuşturulan şair, rintliği, müsrifliği yüzünden para tutma mış, sözünü sakınmazlığı, pervasızlığı yüzünden ise Rodos'a sürülmüştür (1799). Adaya vardığı sırada orada sürgün bulunan eski reisülküttap Ratip Efendinin idam edildiğini görünce korkudan gözleri kör olan F. ın Istanbul'a dönmesine izin verilirse de, bundan sonraki hayatı yatakta geçer. Şanizade Tezkiresinde ölümüne yakın gözlerinin açıldığı bildirilmişse de, on yıl kör yaşadığı muhakkaktır.

Eserleri: 1. *Divan*'ı, çoğu Türkçe, pek azı Arapça ve Farsça olmak üzere, Abdülkadir Geylanî, Bahaddin Nakşibendî ve Calâleddin Rumî gibi zatlarla ilgili manzumeleri kapsar. 158 sahife tutan kaside bölümünde, başta III. Selim olmak üzere, zamanın ileri gelenlerine sunulmuş uzun manzumeler vardır. Gazel bölümü 50 sayfadır. 2. *Defter - i aşk*: Şairin aşk maceralarını anlatmaktadır. 3. *Hubân - name*: Ratip Efendiye ithaf edilmiştir. «Sebeb - i nazm - ı inşa» kısmı, sevgilisinin «hangi millette güzel çoktur» sorusuna cevap olarak yazılmıştır. 4. *Zenan - name*: Sevgilisinin isteği üzerine yazıldığı anlaşılıyor. «Der beyan - ı emr - i nikâh» faslında evliliğin aleyhinde olduğu anlaşılıyor. 5. *Çengi - name*: Bu eser dörtlü parçalar şeklinde kaleme alınmıştır. Bu eserinde şairin anlattığına göre, bir toplantıda devrin meşhur köçekleri hakkında tartışma oluyor, bu sırada F. içeri giriyor, oradakiler onu hakem seçiyorlar; şair, Ermeni, Rum, pek azı da Çingene ve Hırvat olan Istanbul'un meşhur köçeklerini adlarını sayarak anlatmaktadır. Bu manzumeler, edebî değerleri az olmakla beraber, devrin örf ve adetlerini canlandırmaları bakımından önemlidir.

FAZIL, İbn Mervan (ölm. 864), Abbasî devlet adamlarından. Aslen Hıristiyan olup sonradan ihtida etmiştir. Kendisi halife Me'mun'un son zamanlarında vezirliğe tayin olunmuştur. Me'mun Rum seferinde ölünce (833), sefer esnasında yanında bulunan kardeşi Mu'tasım halife olmuştur. Mu'tasım sefer dönüşünde F. ı vezirlikte bıraktırmıştır. Fakat üç yıl sonra mallarına el koyarak onu hapsettirmiştir. F. beş aylık hapisten sonra serbest bırakılmış ve artık evinden çıkmamıştır. Sonraları diğer bazı halifelerin de hizmetinde bulunmuş olan F. ın bir *Mecmua - i münşeat*'ı ile *Kitabü'l - müşahedât ve'l - ahbar* adlı bir telif eseri vardır.

FAZIL ALİ ÇELEBİ [İznikli] (ölm. 1609), Türk âlim ve mutasavvıfı. İznik'te doğmuş, Istanbul'da yaşamış ve orada ölmüştür. Tefsir, tasavvuf ve kelâm ilimleri konusunda geniş bilgiye sahip olan F. kimya ve fizik alanında da çalışmalarda bulunmuştur. I. Ahmed'e kılıç kuşatmıştır. Şiirleri de vardır.

FAZIL AHMET AYKAÇ (Biyog.): bk. AYKAÇ, Fazıl Ahmet.

FAZIL AHMET PAŞA (Biyog): bk. KÖPRÜLÜ-ZADE, Fazıl Ahmet Paşa.

FAZIL BEY, Mihal Gazizade Hakkı (Biyog): bk. MİHAL GAZİ.

FAZIL MUSTAFA PAŞA (Biyog.): bk. KÖPRÜLÜ-ZADE, Fazıl Mustafa Paşa.

FAZIL PAŞA, Mehmet [Dağıstan'lı] (ölm. 1915), I. Dünya Harbin'de yararlık göstermiş bir komutan. Dağıstan'da doğmuş, Kütül - Amare'de şehit olmuş tur. Şeyh Şamil'in yakın akrabalarından olan F. P. onunla birlikte Çarlık Rusya'sına karşı yıllarca savaşmış, sonunda esir düşerek Rusya'da askerî bir okulda okumuştur. Çarın muhafız kıtalarında görev alan F. P., Türkiye'ye geçmiş ve kolağası rütbesiyle Osmanlı ordusuna katılmıştır. Birçok muharebelerde yararlık göstermiş, 1882 de liva (general) rütbesiyle Belgrad'a gönderilmiştir. Daha sonra kendisine Musul ve Bağdad'da görev verilmiştir. Buradaki başarılarından dolayı ferik ve I. ferik olmuştur.

1914 te I. Dünya Harbi sıralarında ordudan ayrılmış bulunan F. P. yeniden orduya girmiş, kendisine önce Kafkas, sonra Irak cephesinde süvarı komutanlığı görevi verilmiştir. İyi ata binmesi, iyi silâh kullanması ve cesareti ile tanınan F. P. nın mezarı Bağdad'da Azamiye kabristanındadır.

FAZIL PAŞA, Mustafa [Mısır'lı] (1829 - 1875), Mısırlı bir prens. Kahire'de doğmuş, Istanbul'da ölmüştür. Kavalalı İbrahim Paşa (1789 - 1848) nın oğlu olan Hidiv İsmail Paşa (1830 - 1895) nın kardeşidir.

1845 yılında Istanbul'a gelerek Bab - ı Âliye girmiş, 1857 de vezir rütbesiyle Tanzimat Meclisine üye, 1862 de maarif ve aynı yılda maliye nazırı olmuştur. İsmail Paşa Mısır valiliğinde veraset usulünün değiştirilmesine ve hidivlik unvanına dair olan fermanları Abdülaziz'den almaya muvaffak olunca hidiv olma hakkını kaybeden F. P. Avrupa'ya kaçmış, Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi üyelerine paraca yardımda bulunmuştur. Fakat Abdülaziz'in Fransa seyahatinde ondan af dileyerek 1867 de Istanbul'a dönmüştür. Bundan sonra yine yüksek meclis reislikleriyle maliye ve

MISIR'LI FAZIL PAŞA

adliye nazırlıklarında bulunmuştur. Zengin bilgili ve cömert olarak tanınır.

FAZİLET (Ar. *fazl* = ziyadelik; Türkçe erdem; Yun. aretē; Lat. virtus; Fr. Vertu; Alm. Tugend; İng. Virtue), etimolojik anlamiyle «ziyadelik, üstünlük» demek olan F., ahlâkın üstün tuttuğu iyilik, alçak gönüllülük, merhamet, hamiyet, alicenaplık, doğruluk gibi meziyetlerin topunu kapsar: F. sahibi kişi, F li insan gibi. Klasik dilimizde kadınlar için «iffet, namus» karşılığı kullanılırdı. Çoğul şekli *fezail* olan bu kelime, yine klasik dilde «yararlılık» anlamına da gelirdi: Melisa otunun pek çok fezaili vardır. F., «üstün değer» anlamında da geçer: askerin F. i kahramanlıktır.

Eflatun'un kabul ettiği dört temel F. arasında bilgelik aslında ahlâk dışında kalan bir kabiliyet, tedbirlilik ve ihtiyatlılık, cesaret ile birlikte daha çok ahlâkla ilgili, adalet ise tam manasiyle ahlâkî sayılmaktadır. Ahlâkın cesaret ve kahramanlığa verdiği bu üstün değer, Brutus'un ikinci Philippi meydan muharebesinde yenilince kılıcını göğsüne saplayarak kendini öldürmeden önce söylediği rivayet edilen: «Fazilet, sen bir laftan başka bir şey değilsin» sözlerinde anlamını bulur.

Plastik sanatlar, antik çağdan itibaren, F. ve redaet (kötülük, alçaklık, rezillik) kavramlarını kişileştirilmiş semboller halinde ifade etmiştir Yunan ve daha çok Roma sanatında görülen bu temsilî ifadeyi sonradan Hıristiyan sanatı da benimser. Önceleri, «Hazreti Süleyman'ın adaleti», «Trajanus'un adaleti» gibi belirli tarihî motiflerden ilham alan plastik sanatlar, daha sonra şair Prudentius'un F. ile redaetin savaşını canlandıran Psychomachia'sını konu edinmişler (Auvergne'de Roman çağında, sonra da Cermen sanatında), bu motifi bol bol tekrarlamışlardır: Strasbourg, Fribourg ve Magdeburg katedrallerinde bulunan ve mızraklariyle kötülükleri yere seren F. timsalleri bunlar arasındadır. F. ile redaet, savaş ve zafer motifleri dışında, sadece karşılaştırılma yoluyle de temsil edilir (Giotto'nun grizay tarzındaki resimleriyle Padova'da Arena kilisesindeki kabartmalar). Karolingliler devrinden itibaren F. sembollerine yalnız olarak, üç teologal F. (iman, ümit ve ilâhî aşk) veya dört temel F. (ihtiyat, itidal, kuvvet ve adalet) şeklinde ayrı ayrı veya bir arada da rastlanır. Skolastik felsefe bunların sayısını daha da artırmıştır. Bunların farklı sıfatlarına veya belirtici alâmetlerine XIII. yüzyıldan itibaren daha sık rastlarız: meselâ F. in cennet kapılarını açan kudreti, önce Bizans, sonra da batı sanatçılarında göke dayanmış bir F. merdiveni şeklinde canlandırılmıştır. XIV. yüzyıl İtalyan mezarlarındaki örneklerden sonra F. in plastik sanatlarda özellikle mezar taşları ve lâhitler üzerindeki kabartmalarda (XII. Louis'nin, II. Henri'nin, Mazarin'in, Condé'lerin, Roma'daki Saint - Pierre kilisesinde yatan papaların lâhitleri üzerinde olduğu gibi) canlandırıldığını görürüz.

Katolik ilâhiyatçılara göre F., ruhun insanı iyilik yapmaya eğilimli kılan temelli bir özelliğidir. Konularına, asıllarına, amaçlarına ve derecelerine göre çeşitli F. ler ayırt edilir: 1. konularına göre: iman, ümit ve ılâhî aşktan ibaret olan Tanrıya yönelmiş F. lerle, başlıcaları temel F. ler adını alan ihtiyat, kuvvet, adalet ve itidal. 2. Asıllarına göre: Tanrının lûtfu ile ruhumuzda tecelli eden fıtrî (doğuştan) F. lerle faziletli davranışların tekrarı sayesinde kazanabileceğimiz kisbî (edinilmiş) F. ler. 3. Amaçlarına göre: tabiî veya temel F. lerle Tanrının ilhamiyle lâyık olan kulların ruhunda tecelli eden tabiatüstü F. ler. 4. Derecelerine göre: kulların iyi niyetini aşan, velîlere mahsus F. ler, alelâde F. ler.

Müslümanlıkta F. *Kur'an*'a ve sünnete uygun davranışlardır. F. li insan örneği, *Kur'an* ahlâkını temsil eden Hz. Muhammed'dir. *Kur'an*'da Peygamber, «üsve - i hasene» (en iyi örnek) olarak gösterilmiştir. Onun yaşayışı, buyrukları, tavsiyeleri, F. li yaşama için esas alınır.

Dinde F. li kişi, ittika sahibi, yani haramlardan kaçınan, Tanrı buyruklarına sıkı sıkı bağlı olan kişidir. Bu tutum ve davranışa din dilinde *takva* denir. *Kur'an*'da: «Tanrı katında sizin en değerliniz ve F. liniz, en takvanız (kötülüklerden ve haramdan en çok sakınanınız) dır» (Hucurât suresi, 13) denilmektedir. Yine *Kur'an*'da (Fuşşilet suresi, 18) inanıp da davranışlarında F. li olanların sonsuz nimetlerle mükâfatlandırılacakları belirtilmiştir.

Müslümanlıkta F., eğitimle geliştirilir, öğrenilir, öğretilir, özel deyimi ile tahsil - i fazl ü kemal edilir. Asıl önemli olanı F. i bir yaşantı haline getirmektir. Bu amaçla pek çok ahlâk ve siyer kitapları da yazılmıştır.

FAZİLETLÛ, ilmiyeden Istanbul ve Haremeyn pavelerini almış olanlara hitap ederken kullanılan bir tabir. Istanbul payelilere resmî yazışmalarda *Faziletlû efendim hazretleri*, Haremeyn payelilere *Faziletlû efendim* yazılır, adları yazılmak icap ettikçe birincilere *Faziletlû ... efendi hazretleri*, ikincilere de *Faziletlû ... efendi* denirdi.

FAZL (Biyog.): bk. FAZIL, Fazl b. Rebî.

FAZL, b. Cerîr, İslâm tıp bılgini. Emîr Nasır ed - devle b. Mervan'ın özel hekimi idi. *Makalât fî esmai'l - emraz ve iştikakatihâ* adlı bir eseri vardır.

FAZL, Ebû Abdullah (ölm. 631 veya 634), sahabeden olup Hz. Muhammed'in amcazadesi, Hz. Abbas'ın büyük oğludur. Annesi, Hz. Muhammed'in zevcelerinden Meymûne binti'l - Hâris'in kardeşidir. F. Mekke'nin fethinde, Huneyn gazasında ve veda haccında Hz. Peygamberin maiyetinde bulunmuştur. Huneyn bozgunu esnasında Hz. Peygamberin yanından ayrılmayarak sebat edenlerdendir. Hz. Muhammed'in vefatında bulunmuş ve Hz. Peygamberin mübarek vücutlarını Hz. Ali yıkarken su dökmüştür. Ölümü hakkındaki rivayetler çeşitlidir. Ecnadîn muharebesinde (634) veya Yermük gazasında (631) şehit düştüğü söylenir. F. ın yalnız bir kızı kalmıştır. Bu kızı İmam Hasan ile evlenmiş ve ondan ayrıldıktan sonra da Ebû Musa el - Eş'arî'ye eş olmuştur.

FAZL, b. Yahya el - Bermekî (766 - 808). Abbasîler devrinde vali. Rakka'da ölmüştür. F., Curcan, Taberistan, Roy gibi yerlerden sonra, 794 - 795 yılları arasında Horasan valiliğinde de bulunmuştur. 802 de Bermekîler sıkıştırılmaya başlanınca, F. da tutuklanıp hapse atılmıştır. Bk. BERMEKÎLER.

FAZLÎ, güney Arabistan'da bir grup kabilenin soyadı. Bu ad bazan Osmânî (Usmânî) şeklinde de görülür. Kurucusu Fazl'ın Türk soyundan olduğu söylenir. F. lerin yerleştikleri topraklar 30 - 50 km genişliğinde olup güneyde Aden körfezi, batıda Lehec, kuzeyde Yafi, doğuda Avzilla'ların yerleri ve Dasina ile sınırlanmıştır. Topraklarından yalnız batıdaki Abyan ovası verimli olup başlıca pamuk yetiştirir. Ülkenin yönetim merkezi ve aynı zamanda sultanın ikamet yeri kıyıdan 8 km uzaklıktaki Seriye kasabasıdır. Burada 400 nüfus, büyük bir cami ve sultanın hisar biçimindeki konutu vardır. Memleketin yegâne deniz ve ticaret

kasabası Sugra (Şukra) dır. Valilik babadan evlâda geçer, kasabalar onlar tarafından idare edilir.

F. ler memleketinin halkı Şâfiî mezhebinden olup, namaz, oruç gibi dinî vazifelere, içki yasağına ve *Kur'an*'ın başka emirlerine son derece dikkat ederler. Sultan halktan istediği gibi vergi alır ve haklarında şeriat hükümlerini uygular. Adam öldüren, sultanın askerleri tarafından ölünün mezarı üstünde bıçakla öldürülür. İlk defa hırsızlık eden sultanın önünde değnekle dövülür ve çaldığı eşyayı geri vermeğe mahkûm edilir. İkinci defasında eli kesilir; eğer tekrar çalarsa, içine ağırlık konulmuş bir çuval ile denize atılır. Katil tutuklusunun suçlu olup olmadığını ortaya çıkarmak için «ateş deneyi» yapılır. Bu deney, sultanın önünde tutuklunun dili altına ateşte kızdırılmış bir bıçak konulmak suretiyle «ateş kadısı» tarafından yapılır ve hükmü ateş kadısı verir.

F. ler önce Yâfi'ler soyuna bağlı idiler; sonraları onlarla beraber Yemen imamlarının hâkimiyeti altına girmişlerse de kurtulmuşlar; daha sonra Yâfi'ler ile düşman olup 1830 - 1840 yılları arasında onlardan Abyan bölgesini almışlardır. İngilizler ile ilişkileri 1865 e kadar hayli gergin geçmiştir. O yıl İngiltere tarafından F. lere karşı açılan savaşta Asala'da ağır bir yenilgiye uğrayarak barış yapmışlardır.

F. ler sülâlesi, «altı parmaklar» denilen bir anormallikten dolayı fizyoloji bakımdan pek dikkate değer. Sultanın ve en yakın akrabasının ellerinde ve ayaklarında küçük parmaklarının yanında, parmak şeklinde, kıkırdaktan bir fazlalık vardır ki, güney Arapları ve Samî uluslar arasında üstün bir vücut kuvvetinin belirtisi sayılır.

FAZLÎ, Çelebi (ölm. 1563), Kara F. diye tanınmış olan bir şair. Istanbul'da doğmuş, Kütahya'da ölmüştür. Bazı kaynaklara göre asıl adı Mehmet, bazılarına göre ise Ali'dir 1546 da ölen Üsküplü şair Riyazî'den Farsça öğrenmiş, gerek edebî zevkinin gelişmesinde gerek tasavvuf ile ilgilenmesinde hocasının önemli rolü olmuştur. Halvetî tarikatın dandı.

F. nın edebî gelişmesinde en büyük payı olan şair Zatî'dir. Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde (1530), Zatî'nin ricası üzerine yazdığı bir kasideyi Kanunî Süleyman'ın huzurunda okuyarak iltifat görmüştür. Şehzade Mehmet Manisa sancak beyi olunca, F. yı yanına divan kâtibi olarak almıştır. Mehmed'in ölümünden sonra Şehzade Mustafa'nın divan kâtibi olan F., şehzadenin 1552 de idamına kadar bu görevde kalmış, sonra Şehzade Selim'in divan kâtipliğine tayin edilmiştir. Bu şehzadenin de teveccühünü kazanan F. 1562 yılı başlarında 60 000 akçe maaşla reisülküttap (dış işleri bakanı) olmuşsa da, bu görevi bir yıl sonra ölümüyle sona ermiştir.

F. nın, asık yüzlü, şişman, dalgın, derviş mizaçlı, temiz ahlâklı bir kimse olduğu söylenir. Taşlıcalı Yahya ile meşhur şair Hayalî arasında yıllarca süren ve o devir şairlerini iki grupa ayıran mücadelede F. nın Hayalî tarafını tutması da insaflı bir kişi olduğunu gösterir. Mensur ve manzum birçok eserler meydana getiren F., zamanının iyi bir şairi ve yazarı sayılır. İran'a kaçan Şehzade Bayezid hakkında Acem şahına yazılan yazının F. tarafından kaleme alındığı söylenir. Çifte kafiyeli gazelleri zamanında çok beğenilmiş ve mesnevilerinden *Hüma ve Hümayûn*, özellikle *Gül ve bülbül* ona büyük ün sağlamıştır.

F., birçok gazel, kaside, musammat ve başka manzumeler yazmıştır. Latifî bir divan tertip ettiğini söylerse de, başka kaynaklar divandan söz etmezler. Bilinen eserleri arasında: Sofîler üzerine bin rubaîden meydana gelmiş dörtlü eseri (bunun ayrı bir ad altında yayımlanıp yayımlanmadığı bilinmiyor); *Hüma ve Hümayûn* mesnevisi; bu eser Latifî'ye göre 5 000 beyitmiş. Âşık Çelebi'ye göre Sultan Mehmet divanına girdikten sonra yazılmış ve F. nın kudretli mesnevî şairi olarak tanınmasına yardım etmiştir); *Lehcetü'l - esrar* adlı mesnevisi; *Nahlistan* adlı uzun hikâyeler derlemesi (teliftir); *Gül ve bülbül* adlı mesnevîsi (yalnız doğu edebiyatlarında değil, bütün dünya edebiyatlarında da meşhur olan bu eser konuşma şeklinde yazılmış olup sofîlerin ahlâkî değerini canlandırır. 1552 de tamamlanarak Şehzade Mustafa'ya ithaf edilmiştir. J. v. Hammer tarafından 1834 te Almancaya çevrilerek Türkçe metini ile birlikte Viyana'da yayımlanan bu mesnevî, F. yı batılı şairlere tanıtmıştır) sayılabilir. Bunlardan başka F., şehzadelerin divan kâtipliği sırasında resmî ve özel yüzlerce inşa (nesir) örneği de vermiştir.

FAZLÎ, Fuzulî zade (ölm. 1605?), Türk şairi. Irak'ta yetişmiştir. Türkçeden başka Arapça ve Farsça divan tertip edecek kadar kabiliyetli bir şair idi. Babası Fuzulî'den aldığı terbiye ile şiirde olduğu kadar tasavvuf ve düşünce alanında da çevresinde ün yapmıştı. Şiirde, özellikle tarih ve muamma çeşitlerinde başarı göstermiştir. Âşıkane müfret ve beyitleri de çok sevilmiştir. Tarih düşürme sanatında gösterdiği başarıyı takdir eden Ruhî Bağdadî, kendisine «zamanın tarihçisi» lâkabını vermiştir. En meşhur beyitlerinden biri Bağdad valisi Murat Paşa tarafından 1569 da Kâzımeyn minarelerinden birinin onarımı üzerine düşürülmüştür. Ayrıca Murat Paşanın yine Bağdad'da yaptırdığı Muradiye camiinin kitabesi de F. tarafından yazılmıştır. Kızılbaş kıyafeti ile dolaşan F. nin torunları, I. Dünya Harbinin sonuna kadar Kerkük'te Doğu kapısı semtinde oturmakta idiler. Ancak, bu tarihten sonra Fuzulî soyundan gelenlerin ne olduğu bilinmemektedir.

FAZLI NECİP (1863 - 1932), Türk gazetecisi. Selanik'te doğmuş, Istanbul'da ölmüştür. Abdurrahman Nafiz beyin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Selanik'te yapmıştır. Istanbul gazetelerine Selanik mektupları yazmakla yazı hayatına başlayan F. N., 1896 da «Asır» gazetesini k u r m u ş, 1909 a kadar bu gazeteyi idare etmiştir. 1909 da matbuat müdürü olmuştur. Son zamanlarında tütün rejisinde şube müdürlüğü yapmış, hayır cemiyetlerinde çalışmıştır. Gramere ve coğrafyaya ait okul kitaplarından başka eserleri şunlardır: *Bir gençliğin güzarı*; *Cani mi, masum mu*; *Dilâver*; *Yine orada*; *Sevdayı medfun*; *Pervin*; *Şık*; *Dört mevsim*; *Garip aileler*; *Dehşetler içinde*; *Türk kızı*; *Menfî*; *Saraylarda mecnunlar*; *Külhani edipler*. *Küçük hanım* adlı hikâyeleri, ayrıca tercümeleri de vardır.

FAZLI NECİP BEY

FAZLI PAŞA [Fazlullah Paşa], (ölm. 1657), Osmanlı veziri. Bosna'da doğmuş, Edirne'de idam edilmiştir. Enderun'dan yetişen F. P., 1645 te vezir rütbesiyle Anadolu

valiliğine tayin edilmişse de, aynı yıl Sultan İbrahim (1615 - 1648) e musahip olmuştur. Bir müddet sonra saraya damat olan F. P., denizcilikle hiç ilgisi olmadığı halde, Girit'in fethinin tamamlanması maksadiyle Venediklilerle yapılacak bir savaş için Sultan İbrahim tarafından kaptanıderyalığa tayin olunmuş, az sonra da azledilmiştir. Bundan sonra ikinci vezirlikle kubbenişin olmuş ve Tamışvar (Mac. Temesvár) valiliği ile görevlendirilmiştir. IV. Mehmet (1641 - 1692) in tahta çıkmasından sonra Eflak ve Buğdan'daki isyanları bastırmakla görevlendirilmiş, başarı göstermiş olmasına rağmen rüşvet aldığı iddiasiyle Edirne sarayında başı kesilmiştir.

FAZLULLAH, Memlûkler devrinde Kahire'de memurluk yapmış olan bir ailenin adı. Soyu halife Ömer'e dayandığı için bazıları el - Ömerî lâkabı ile de tanınır. Ailenin atası, F. Cemaleddin Ebü'l Maasir b. İzzeddin'dir. Oğullarından biri Şerefeddin Abdü'l Vahab (ölm. 1317) idi. Diğeri Muhyeddin Yahya önce Şam'da sır kâtipliğinde bulunmuş, fakat sonra Kahire'de yerleşerek 1337 de ölmüştür. Bunun oğlu Şahabeddin Ebü'l Abbas Ahmed 1301 de doğmuş, 1349 da Şam'da koleradan ölmüştür. Önce kadı, sonra da nazır (bakan) olan bu zat, asıl şöhretini *Mesâlikü'l - abşar fî memâliki'l - amşar* ile ansiklopedi tarzındaki büyük bir esere borçludur Bunlardan başka, birçok eserleri daha vardır.

FAZLULLAH [Belgradî], XVI. yüzyıl Türk hattatı. Habip Efendi'nin *Tezkire - i hattatî*'ninde F. tan bahsedilmektedir. F., sülüs ve nesih hatlarını Şükrüllah Halife'den meşketmiştir. 970 (1562) yılında yazdığı *Hüsrev ve Şirin* manzumesi önemli eserlerindendir.

FAZLULLAH, Hurûfî (1339 - 1393), Hurûfî mezhebinin kurucusu olan Esterabad'lı bir derviş. Esterabad'da doğmuş, Timur'un oğlu Miran Şah tarafından Şirvan'da idam edilerek öldürtülmüştür. Karmatî'lere bazı fikirlerde katılmıştır. Harflerin sayı kıymetlerinden bir mezhep sistemi çıkarmak mesleğini İsmaîlîlerden almış olsa gerek. Kendisi bu harflere İranlılar tarafından alfabeye eklenmiş olan 4 harfi de katmıştır. Çömezlerinden Ali el - Âlâ, Anadolu'ya gelip bir Bektaşi tekkesine yerleşerek F. ın mezhebini Hacı Bektaş'a ait imiş gibi yaymağa başlamıştır. Kendisinin, Allahın insan şeklindeki tecellisi olduğuna inanan F., bu fikrini talebelerine de aşılamıştır (bk. HURUFÎLİK). Yarısı Farsca, yarısı Esterabad lehçesinde yazılmış olan *Cavidan - ı kebir*'i, adının *İskendername* olduğu sanılan Farsça bir manzumesi, *Arşname* adlı diğer bir manzumesi ve *Muhabbetname* adlı bir kitabı vardır.

FAZLULLAH RAHİMÎ (Biyog.): bk. RAHİMÎ.

FAZMETRE (Fr. Phasemètre ou mètre de facteur de puissance; İng. Phasemeter or power - factor meter), alternatif akımlarda güç çarpanının (yani cos φ nin) ölçülmesinde kullanılan bir alet. Bu alete *Cos φ metre, güç çarpanı metre* adları da verilmektedir. F. genel olarak kapalı demir çekirdekli elektrodinamik ölçü aletleri tipindedir. Halka biçimindeki çekirdek üzerinde sabit iki bobin vardır ve bunlardan almaç akımı ile orantılı bir akım geçer. Bunlardan başka, alette birbirleriyle 90° açı yapan iki döner bobin daha bulunur. Bu bobinlere incelenen voltaj uygulanır. Döner bobinlere bağlı bir gösterge, bobinlere etki eden döndürme momentleri eşit olunca belli bir güç çarpanı gösterir. Aletin kadranı 360° ye bölünecek olursa, bir elektrik şebekesinden çekilen gücün selfli veya sığalı olup olmadığı da anlaşılabilir. Bk. ALTERNATİF AKIM, FAZ FARKI.

FAZOGLİ veya FAZUGHLİ, Doğu Afrika'da, Sudan'ın doğusunda, Gök Nil'in suladığı bir bölge. F., Habeşistan sınırı üzerinde, Sennar'ın güneyindedir. XIX. yüzyılda altın ve köle çıkaran bir ülke idi. 1821 de Mehmet Ali Paşa tarafından fethedilmiş, sonra Mehdîciler (1881 - 1898) in eline geçmiş, bir kısmı da Habeşistan'a verilmiştir.

FAZOLETTO, XV. yüzyılda İtalya'da moda olan özellikle hanımların kullandığı süs mendili. XVI. yüzyılda Almanya'da da moda olmuştur. F. lar, keten iplikten kenarlar veya sırma dantellerle öylesine süslenirdi ki, nihayet bu aşırılığı yasaklayan bir kanun çıkarılmıştır.

FAZOLETTO (XVI. yüzyıl İtalyan işi [eni: 41 cm]. Süs mendili olarak kullanılmak üzere işlenmiştir. Ortadaki küçük resim, Holofernes'in kesilmiş başını tutan Judith'i temsil etmektedir; H. Vieweg - i Brockhaus koleksiyonu)

FAZY [*fazi*], **Jean Jacob (James** adiyle anılır; 1794 - 1878), İsviçreli devlet adamı ve siyasî yazar. Cenevre'de doğmuş, orada ölmüştür. F., Fransa'da yerleşmiş ve X. Charles idaresine şiddetle çatmıştır. 1826 da «Journal de Genève» i kurmuşsa da, sonra bu gazetenin başından ayrılmıştır. 1833 te Cenevre'ye dönen F., «Revue de Genève» dergisinde, muhafazakâr eğilimli olan Danıştaya karşı sert bir savaş açmıştır. Radikal partiden mebus çıkan F., 1846 da Sonderbund (Katolik Kantonlar Birliği; b. bk.) kurulunca, bu kantonlara harp açmaya meclisi zorlamışsa da, başarısız kalmış, bunun üzerine halkı ayaklandırarak Cenevre hükûmetini düşürmüştür. Böylece Cenevre'ye hâkim olan F., 1847 anayasasının kabulünü ve Sonderbund'un kantonca feshini sağlamıştır. 1853 seçimlerini kaybettikten sonra 1855 te tekrar iktidara gelmiş-

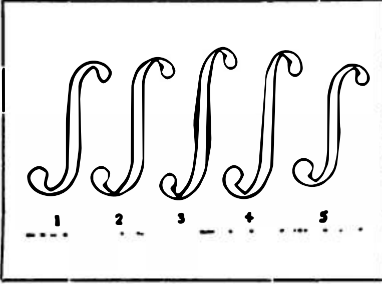
J. FAZY

se de, 1861 de yeniden ayrılmıştır. 1864 yılına kadar Cenevre kantonu başında kalan F. nin hatıraları, *Mémoires de Fazy, homme d'Etat genevois* (Cenevre'li devlet adamı F. nin hatıraları) adiyle yayımlanmıştır [1947].

F. B. I.: bk. FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION.

Fe (lat. Ferrum), demirin kimyasal sembolü.

FE DELİĞİ veya F DELİĞİ (Fr. FF, İng. F - hole), keman ailesinden keman, viyola ve viyolonselin göğüsleri üzerinde, e ş i k (b. bk.) hizasında bulunan karşılıklı iki ses deliği. Gövde içinde oluşan ses titreşimlerinin çevreye daha gür olarak yayılmasını sağladığı için ö n e m l i d i r. Gamba ailesinden olan yaylı çalgılarda C harfi biçiminde iken XVI. yüzyılda keman ailesinde aş. yu. bir f harfi (ʃ) biçimini almıştır.

F. d e l i ğ i

FEBRİS (Tıp): bk. HUMMA.

FEBRONİANİZM (Alm. Febronianismus), Papalığın yargılama yetkisinin kaldırılması ve bu yetkinin devlet desteğiyle kurulacak bir millî kiliseye verilmesi yolunda XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'da girişilmiş bir teşebbüs. Bu fikir, piskoposluk sistemi ve galikanizm hareketleriyle hazırlanmış olup, Justinus Febronius (b. bk.) un Papanın ruhanî başkanlığını reddeden *De statu ecclesiae* (Kilisenin durumu hakkında) [1763] adlı kitabiyle geliştirilmiştir. F. in başlıca temsilcileri, Mainz, Trier ve Köln ruhanî seçmen prensleri; akımın en güçlü devresi ise 25 ağustos 1786 da aktedilen ve piskoposların yargı yetkisinden bağımsız olmalarını öngören Ems önantlaşmasıdır. F. hareketi, geri kalan piskoposlukların mukavemeti, saray ile dünyevî prenslerin ilgisiz veya olumsuz tutumu karşısında yürümemiş; kilise mallarına devletçe el konulması (1803) ve Alman imparatorluk idaresinin ortadan kaldırılması (1806) neticesinde sona ermiştir.

FEBRONIUS, Justinus (Biyog.); bk. HONTHEIM, Johann Nikolaus von.

FEBRUALES veya FEBRUALIA (Lat. *februarius* [= şubat] kelimesinin çoğul şekli), eski Roma'da, kurbanlar ve sunularla ölüleri yatıştırarak elde edilen arınmayı kutlamak üzere şubat ayında yapılan yortu. F. yortusunun, efsaneye göre Roma devletinin ikinci kralı olan Numa Pompilius (M. Ö. 715 - 672) tarafından tesis edildiği söylenir. Bu törenler geceleyin, meşalelerin ışığında yapılır, bu sırada bütün tapınaklar kapanır, hiçbir nikâh kıyılmazdı. İbadet usullerine göre çalınması âdet olan çalgıların sesleri de kesilirdi.

FEBRUARIUS (Roma takvimi) (Lat. *februus, februo* = temizlemek), şubat ayı. İkinci yarısında yapılan arıtıcı kurban ayinlerinden dolayı bu adı almıştır. Bu ay, M. Ö. 450 ye kadar yılın son ayı idi. Cicero'nun zamanında yılın ikinci ayı olmuştur.

FEBVRE [*fevr*], **Lucien** (1878 - 1956), Fransız tarihçisi. Nancy'de doğmuş, Saint - Amour (Jura) da ölmüştür. *Philippe II et la Franche - Comté* (II. Felipe ve Franche - Comté) başlıklı tezinden sonra Strasbourg Üniversitetesinde profesör olmuştur (1919). *La Terre et l'évolution humaine* (Toprak ve insanın gelişmesi) [Marcel Bataillon ile birlikte; 1922]; *Le Rhin* (Rhein nehri) [Albert Demangeon ile birlikte; 1935] başlıklı eserlerinde coğrafya ile tarih arasındaki bağlara dikkati çekmiştir. Bundan başka. XVI. yüzyılın din problemlerine dair etüdler yazmıştır: *Le problème de l'incroyance au XVI e siècle* (XVI. yüzyılda imansızlık davası); *La religion de Rabelais* (Rabelais'nin dini) [1947] Paris'te Fransa Koleji (Collège de France) modern tarih kürsüsüne 1933 te geldikten sonra, yeni görüşlerini, Marc Bloch ile birlikte 1929 da kurmuş olduğu «Annales d'histoire économique et sociale» (Ekonomik ve sosyal tarih yıllığı) dergisinde yaymıştır. Yazılarını, *Combats pour l'histoire* (Tarih için savaşlar) [1953] başlığı altında toplu halde çıkarmıştır. 1951 de Académie des Sciences morales (Manevî ilimler akademisi) üyeliğine seçilmiştir.

FEBVRE veya FEVRE [*fevr*], **Michel**, «Père Justinien» adındaki Capucin papazının görevli olarak Ermenistan'a gönderildiği zaman (aş. yu. 1663) kullandığı takma ad. En önemli eserleri, Küçük Asya'daki görevini anlatan ve Osmanlı imparatorluğunun zayıf durumunu tasvir eden *État présent de la Turquie* (Türkiye'nin bugünkü durumu) [1674] ve *Théâtre de la Turquie* (Türk tiyatrosu) [1682] adındaki iki kitabıdır.

FEC M'ZALA, Cezayir'de, Merciuna dağlarında, Kostantin (Constantine) departmanının Mıla arondismanına bağlı bir komün (bucak). Nüfusu 24 992 dir. Civarında civa madeni yatakları bulunan F. bir meslekî eğitim merkezidir.

FECAMP [*fekã*], Fransa'da, Normandiya (Seine-Inférieure) da bir balıkçılık limanı ve plajı. Nüfusu 16 900 (1946) dür. Buranın meşhur «Bénédictine» likörü hâlâ eski manastırda yapılmaktadır. F., 660 yılında kurulmuş bir rahibeler manastırı yakınındadır. Bu manastıra 1001 de Benedictus tarikatı rahipleri yerleşmiştir. XII. yüzyıldan kalma bir kilisesi vardır.

FECEC, Şattü'l, Şattü'l Cerîd (Tunus) in doğu bölümüne verilen ad. Şattü'l Cerîd'den Nefzaua yarımadası ile ayrılır.

FECHNER [*feḥnır*], **Gustav Theodor** (1801 - 1887), Alman filozofu. Gross Särchen (Muskau) de doğmuş, Leipzig'te ölmüştür. 1834 te Leipzig'te fizik profesörü olmuş, sonra da psikofizik, estetik ve tabiat felsefesi okutmuştur. Metafiziğinin temel problemi, Kâinatın fiziko - matematik çehresi (Nachtansicht = karanlık cephe) ile ruh taşıyan maddî varlıklar dünyası (Tagesansicht = aydınlık cephe) arasındaki çelişikliktir. Bu yönde çalışarak, b i t k i ruhları, bir arz ruhu ve yıldız ruhlariyle dolu, her ş e y i ruhlanmış bir kâinat h a y a l etmiştir. Bundan başka, beden ile ruh arasındaki münasebetleri deneme yoluyle tesbite çalışmıştır. Duyguların şiddetlerinin t e n b i h şiddetlerinin

G. Th. FECHNER

logaritmaları oranında olduğunu bildiren Weber - Fechner kanunu'nu bulan F., böylece deneysel psikoloji ile deneysel estetiğin kurucusu olmuştur. Dr. Mises takma adı altında mizah yazıları yayımlamıştır. Başlıca eserleri şunlardır: *Nanna oder über das Seelenleben der Pflanzen* (Nanna veya bitkilerin ruhî hayatına dair) [1848]; *Zend Avesta oder über die Dinge des Himmels und des Jenseits* (Zend Avesta veya gökteki ve öbür dünyadaki şeyler hakkında) [1851]; *Über die physikalische und philosophische Atomlehre* (Fizikî ve felsefî atom teorisi hakkında) [1855]; *Über die Seelenfrage* (Ruh meselesine dair) [1961]; *Die Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht* (Karanlık cepheye karşı aydınlık cephe) [1879]; *Elemente der Psychophysik* (Psikofizik'in unsurları) [1860]; *Vorschule der Ästhetik* (Estetiğe giriş) [1876]; *In Sachen der Psychophysik* (Psikofizik hakkında [1877]; *Revision der Hauptpunkte der Psychophysik* (Psikofiziğin başlıca noktalarının yeniden ele alınması) [1882],

FECİR, güneşin doğuşu, gün ağarması, tan kızıllığı. *Fecri kâzip,* tan yerinde güneş doğmadan belirip sonra hemen kaybolan aydınlık. *Fecr-i sadık,* tan yerinde fecr-i kâzipten sonra, güneş doğuncaya kadar devam eden genişliğine aydınlık. Ramazanda sahurdan sonra yemenin ve içmenin haram olduğu ve salât-ı fecr (sabah namazı) in farz olduğu zamanın başlangıcıdır.

FECR-İ ÂTÎ (Osm. = geleceğin fecri), 1908 Meşrutiyetinden sonra Servet-i Fünun'a karşı bir edebî cereyan yaratmak isteyen yazarlar topluluğunun ve Türk edebiyatında bu dönemin aldığı ad.

İstibdadın baskısı altında susmak zorunda kalan yazarlar, Hürriyetin ilâniyle ortaya çıkan sayısız gazete ve dergide yayınlar yapmağa, eski tanınmış isimlerin yanında birçok yeni imzalar da görülmeğe başlamıştı. Her türlü konuyu işleyen bu yazı furyası, doğan yeni çağın öncüsü, sözcüsü olacak yeni bir edebiyata ihtiyaç olduğunu gösteriyordu. Servet-i Fünun'un, okul olarak tesiri hâlâ devam etmekle beraber, özellikle eski baskı rejiminin birleştirdiği bu topluluk, o şartların değişmesi üzerine çözülmüş, kalemleri de artık önceki coşkunluğunu kaybetmişti. Bu okulun iki büyük önderinden Tevfik Fikret lirizmi bırakarak sosyal şairliğe kendini vermiş, Cenap Şehabettin ise daha çok nesir alanına yönelmişti. Bunların artık rağbet etmediği «Servet-i Fünun» dergisi, yine onlardan feyiz almış olan gençlere kalmıştı. Bir zamanlar örnek tuttukları eski okulu beğenmez bir tavır takınan, yeni bir okul kurmak hevesine düşen bu yazarlar, şekil, ruh, duygu ve dil bakımından eskiyi devam ettirmekten başka bir şey yapamadılar.

7 mart 1909 da topluluklarını halk oyuna duyurmağa karar veren, 11 şubat 1909 tarihli «Servet-i Fünun» dergisinde bir bildiri yayımlayan F. Â. yolcuları, Servet-i Fünun zümresinden ayrılarak kendilerine katılan Faik Âli (Ozansoy) ile Celâl Sahir (Erozan) den başka, Ahmet Haşim, Ahmet Samim, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Fazıl Ahmet (Aykaç), Mehmet Behçet (Yazar), Emin Bülent, Mehmet Fuat (Köprülü), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), İzzet Melih, Refik Halit (Karay), Şehabettin Süleyman, Müfit Ratip, Tahsin Nahit, Ali Süha, Cemil Süleyman gibi çeşitli yaş ve başta, çok değişik yollarda ve değerlerde olan yazarlardan meydana gelmişti.

Hüseyin Cahit (Yalçın) ile bir kısım arkadaşlarının edebiyatı bırakarak siyasî yazarlığa sapmaları, bir kısmının da başka iş alanlarına yönelmeleri üzerine başlangıçta hareketsiz gibi görünen Meşrutiyet sonrasının ilk yılları, F. Â. cilerin sözü geçen bildirisi ile birdenbire bir ümit ve renklilik kazanmıştır.

O güne kadar memleketimizde «edebiyat» kelimesine ciddî olarak önem verilmemiş olduğunu ileri sürerek söze başlayan ve Namık Kemal'e kadar sanat ve edebiyata bir eğlence gözü ile bakıldığını bildirerek Kemal'in «edebiyatsız millet, dilsiz insan kabilinden olur» sözü ile edebiyat ve sanat sevgisinin gerçek bir şuura ve anlayışa ulaştığını belirten F. Â. ciler, Servet-i Fünuncuların ilk yıllarını işte böyle şuurlu bir edebiyat anlayışına örnek göstermişlerdir. Ancak, onların sustuğunu, şimdi ise bu edebiyat hareketine kendilerinin kılavuzluk edeceklerini de belirtmişlerdir. Fakat 31 martta, gerici davranışların sebep olduğu facia ile bir süre susan bu topluluk, 1910 yılında yeniden bir atılışa geçmiştir.

1910 yılında Servet-i Fünun Salnamesi'nde yazdığı bir yazıda Mehmet Fuat (Köprülü), edebiyatımızda Veysî'den Reşit Paşaya, Reşit Paşadan Namık Kemal'e ve Kemal'den de Halit Ziya'ya doğru gelişen değişik bir dil hareketi mevcut olduğunu ileri sürmüş, hürriyet ilân edildikten çok sonra yeni bir atılışla ortaya çıkarlar diye Servet-i Fünuncuları çok beklediklerini, onlardan ses çıkmayınca da kendilerinin bu sanat topluluğunu kurduklarını belirtmiştir. Bu arada, eski kuşağın mirasına sahip olduklarını, fakat asla onların yeni bir adla devamı olmadıklarını bildirmeyi de lüzumlu görmüştür.

11 şubat 1919 da yayımladıkları bildiride, ağdalı bir «Servet-i Fünun» dili kullanan, Avrupa'daki edebî okulların küçük bir örneği olacaklarını belirten, Türk dili ve edebiyatının gelişmesine, toplum hayatının ilerlemesine yardımcı olacaklarını, genç kabiliyetleri çevrelerinde birleştireceklerini belirten F. Â. ciler, edebî okul ve akım olarak, bütün istek ve iyi niyetlerine rağmen savundukları görüşleri gerçekleştirememişler, Türk toplumuna bir sanat kımıldaması getirmekle, tek tek birer değer olmakla beraber, yeni bir edebiyat akımının öncüleri olamamışlardır.

Edebiyat-ı Cedidecilerin bir edebî okul kurabildikleri, sebepleriyle ortadadır. Fakat kendilerinin apayrı bir edebî okula öncülük edeceklerini ileri süren F. Â. ciler için bu sebepler hiçbir zaman mevcut olmamıştır. Bir kere, istibdat rejimi, Servet-i Fünuncular birleştirici bir ortam olmuş, halbuki F. Â. ciler, kendilerini hürriyetin kalemleri kendinden geçirici serbestliği ve coşkunluğu içinde bulmuşlardır.

Servet-i Fünuncular istibdat rejimi boyunca tam bir birlik ve dayanışma havası içinde bulunmuşlar, F. Â. ciler ise, kısa zamanda, ayrı ayrı dergilerde yazmaya başlamışlar, az sonra da hemen çoğu, yeni meslekler bulup edebiyat alanından çekilmişlerdir.

Servet-i Fünun akımının kurucuları, roman ve şiirde olduğu gibi, hikâye, fıkra, gezi notları ve başka nesir yazılarında da, üslûp ve görüş ayrılıklarına rağmen, kişisel duygulara yol vermek, uzun soluklu, bol tahlilli, duygulu cümleler kurma ve hafif, izlenimci, biraz melankolik şiirler yazma bakımlarından birbirlerini ve genç kuşakları etkileyen ortak sanat ilkelerine sahip olmuşlardı. F. Â. cilerin en ünlülerinden Yakup Kadri'nin ilk romanlarında lirizme, şiirli nesre kaçışı yanında, F. Â. arkadaşı Ahmet Haşim, nesirde net bir realizmi, pırıltılı, ışıklı bir zekâyı övmüş; şiiri, na-

zım şeklindeki yazı türüne saklamıştır. Hangisine bakarsak bakalım, F. Â. edebî okulu yolcularının, edebiyat dünyamıza bıraktıkları ortak sanat özelliklerine rastlayamayız.

F. Â. ciler, yayımladıkları bildiriye, eski «Servet-i Fünun» dergisinde toplanmalarına ve topluluklarını kabul ettirmek için çırpınmalarına rağmen, Servet-i Fünun'dan sonra yeni bir akım olduklarına edebiyat çevresini inandıramamışlarsa, bunda, bildirideki görüşlerinin en önemlilerini uygulayamamış olmalarının payı büyüktür. Onlar, Türk dilini geliştireceklerini söylemişlerdi. Halbuki edebî okullarının adını, önce «Sinay-ı emel» (emelin yücesi), sonradan F. Â. koymaları ve başlangıçta kullandıkları dilin de hep böyle ağdalı olması, dilin geliştirilmesi hakkındaki iddialarını gerçekleştiremediklerini anlatır. Servet-i Fünuncular, batı sanatının bizim için yeni olan kavramlarını, sanat ve süslerini karşılamak için Osmanlıca, hattâ divan şairlerince bile kullanılmamış yabancı menşeli kelimeler kullanmışlarsa, o kelimelerden tuhaf tamlamalar yapmışlarsa, F Â. cilerin işi de ilk iddialı yıllarında Edebiyat-ı Cedidecilerin bu yolunu izlemek olmuştur.

F. Â. edebiyatının, içinde birçok güçlü kalemin yer almasına rağmen edebî bir akıma yol hazırlayamamasının büyük sebebi de, 1908 ikinci meşrutiyeti ile birlikte, bir önceki devrin taban tabana zıddı olan görüşlerin toplumu sarsması, ümmet devri kavramı, anlayışı ve şuuru yerine, milliyet devrinin ve şuurunun doğmuş olmasıdır. Beş yüz yıllık divan şiirinde Tanzimat ve Sevret-i Fünuncuların yıkamadığı aruz veznine karşı Ziya Gökalp ve Mehmet Emin (Yurdakul) in açtığı savaş, gençliği peşinde sürüklemişken hâlâ aruz veznini uygulamakta direnen F. A. ciler hangi ortama dayanabilirlerdi.

Türk dilini Arap ve Fars dillerinin baskısından bütün iyi niyetli savunma yazılarına rağmen kurtaramamış olan Tanzimatçılar, bu dili daha da ağdalı bir durumda tutmayı kendileri için bir yenilik ve Avrupalı olmanın zarureti sayan Servet-i Fünunculardan sonra, 1908 in getirdiği en büyük akım, dilde, kültürde ve edebiyatta millileşme olacakken bu hareketlerinde hiçbirini ne ilkelerinde ne de eserlerinde benimsemeyen F. Â cilerin, yine de edebî okul olarak başarılı tarafları bulunduğunu teslim etmek gerekir. Millî edebiyat akımının öncülüğünü yapan, vezinde heceyi, ülküde Türkçülüğü, konuda Anadolu'yu işleyen Ziya Gökalp, Mehmet Emin ve izleyicilerinin, kendilerini siyasî bir davaya adamaları yüzünden gerçek sanata ulaşamadıkları bir gerçektir. Onların, yalnız edebiyat ve düşünce tarihimize geçen büyük hizmetleri yanında, F. Â. ciler sanatı ve onun kutsal endişesini ön planda tutabilmişlerdir. Bu yüzden de, topluluklarından kişiliklerine doğru yayılan bir sanat ateşi her zaman kendisini göstermiş, gerçek anlamiyle bir edebiyat okuluna örnek olmasalar bile, tek tek birer değer sahibi olmaları, edebiyatımızın en ömürlü eserlerini vermeleri mümkün olabilmiştir. Ahmet Haşim'in şiirde Fransız sembolizmini örnek tutan bir yoldan sağladığı ün, nesirde zekâyı sıcak bir lirizm ve açıklık içinde yansıtan örnekleri, F. Â. nin sanat sevgisini toplu halde benimsemiş olmasına da bağlanabilir. Yakup Kadri'nin, Batının insancı roman sanatı anlayışına uygun nitelikteki eserleri, Mehmet Fuad'ın Türk edebiyat, tarih ve dilinin aslı, geçmişi ve bütün kolları üzerinde giriştiği derin incelemeleri de, yine F. Â. nin birliğinden aldıkları kuvvetle ilgilidir. Bunun gibi, Refik Halit, hikâye ve roman türünü dış güzelliklere, tasvir ve zekâ ışığına kavuşturmuşsa, Hamdullah Suphi, hitabet sanatında yükselmiş ve Türk milliyetçiliğine öncü olmuşsa, Fazıl Ahmet, mizahı edebiyatımızda yeni bir çeşni içinde görünmüşse bu üstünlüklerini, kişiliklerindeki verimlilik ve yetkinlik kadar, F. Â. adlı bir topluluk içinde bulunup birlikte yarattıkları sanat aşk ve ateşine borçludurlar.

F. Â., Batı ölçüsünde bir edebî okul olmamış, fakat edebiyatımızda unutulmaz değerlere bir ilgi ve canlılık kaynağı olabilmiştir. Bk. SERVET-İ FÜNUN.

FEDAÎ BEY, İsmail (ölm. 1601), Türk şairi. Budapeşte'de ölmüştür. 1596 da Eğri (Mac. Eger) kalesinin fethinde bulunmuş, kalenin kusatılması ve alınmasından sonraki muharebede bozguna uğrayarak kaçanların ağzından söylenen çok heyecanlı bir terkibibent yazmıştır. Bu terkibibent, Ali Emirî efendinin çıkardığı «Tarih ve Edebiyat Mecmuası»nda yayımlanmıştır.

FEDAJA [*fedaya*] **GEÇİDİ,** Yugoslavya'da güney Tirol Dolomitlerinde, Fassa ve Cordevole vadileri arasında, 2 057 m yüksekliğinde bir geçit.

FEDALA (Coğ.): bk. MUHAMMEDİYE.

FEDÂLÎ, Muhammed b. Şâfi'î el-Şâfi'î (ölm. - 1821), Arap akait ve fıkıh bilgini. Aşağı Mısır'da, Nil deltasında, Samannud civarındaki Munyat Fazala'da doğmuştur. Yalnız *Kifâyet el-avâmm min ilm el-kelâm* yazarı ve Bacûrî'nin hocası olarak tanınmıştır.

FEDAVÎ veya FİDAVÎ (Ar = kendilerini feda edenler), siyasî-dinî hüviyetteki Haşîşîn tarikatı mensuplarının adlarına kattıkları fidai kelimesinin çoğulu (bk. ESRAR). II. Dünya Harbinden sonra İran'da, Fidayan-i İslâm (İslâm fedaileri) adiyle bir tarikat belirmiştir. Bunun üyeleri mutaassıp batı düşmanları olup gayeleri uğrunda siyasî katillere baş vurmaktan da çekinmezlerdi. 6 mart 1951 de başvekil Ali Rasmara'nın bunlar tarafından öldürülmesi, İngiltere ile İran arasında petrol anlaşmazlığının doğmasına yol açmıştır.

FEDÇENKO, Aleksey Pavloviç (1844-1873), Rus bilgini ve seyyahı. İrkutsk'ta doğmuş, Alp dağlarında Mont-Blanc buzullarında ölmüştür. 1864 te Moskova Üniversitesini bitiren F., özellikle Orta Asya'da yapmış olduğu araştırmalariyle tanınmıştır. 1868 yılından itibaren Türkistan (Zerefşan vadisi, Kızılkum) da birçok seyahatler yapmış (1868-1869, 1870-1871) ve Türkistan'ın jeolojisi, flora ve faunası, antropolojisi ve etnografyasiyle ilgili zengin bilgiler ve belgeler toplamıştır. Meydana getirdiği zooloji ve botanik koleksiyonları, Orta Asya'da yaşayan hayvan ve bitkiler üzerine ilk bilgileri vermiştir. Pamir'de bulunan bir buzula F. nun adı verilmiştir.

A. P. FEDÇENKO

Fedçenko buzulu: Sovyetler Birliğinde, Yukarı Pamir (Tacikistan) de, Sovyet İlimler Akademisi (Rus. Akademiya Nauk S S S R) sıra dağlarında bir buzul. Uzunluğu 77 km, genişliği 3 - 4 km olan bu buzul, 7 000 m yükseklikten 2 900 m ye kadar alçalır. 500 - 600 m ye varan buz kalınlıkları tesbit edılmiştir.

FEDDAN, Mısır ve Nubya'da eskiden kullanılan bir arazi ölçüsü. Genel kamu işlerinde 1 F. = 400 büyük kassab² (kassabeh, 1 K = 6 2/3 Pık Belédî veya 3,850 m²) = 59,29 ar'dır. Vergi işlemlerinde, resmen 1 F. = 333 1/3 küçük kassab (1 K = 6 1/3 Pık Belédî veya 3,6575 m²) = 45,591 ar'dır. Bu ikisinden gayri daha başka F. lar da kullanılırdı.

FEDDERSEN [*fędîrzîn*], **Berend Wilhelm** (Schleswig 1832 - Leipzig 1918), Alman fizikçisi. 1861 de bir fotograf camı üzerine ışık parıltıları yansıtan döner bir ayna yardımiyle bir kondansatörün boşalması sırasında elektrik salınımları oluştuğunu deneysel olarak göstermiştir.

FEDEK, Arabistan'da, Hayber yakınında bir kasaba. Halkı Yahudidir. 627 yılında Peygamber, bura halkının Hayber Yahudilerine yardım edeceklerini öğrendiği için Hz. Ali'yi F. e göndermiştir. Ertesi yıl Hayber alındığı vakit F. Yahudileri de memleketlerinin yarısının kendilerine bırakılmak şartını ileri sürmüşlerdir. Peygamber ile F. halkı arasında aracılığı Muhayyise b. Mesud yapmıştır. Peygamberin ölümünden sonra kızı Fâtıma, Ebû Bekir'den F. ile Hayber'i babasının mirası olarak istemişse de, Ebû Bekir Peygamberin «Biz peygamberler miras bırakmayız, terk ettiklerimiz sadakadır» sözüne uyarak, bu isteği reddetmiştir (bk. FÂTIMA). Beni Umeyya'dan Ömer b. Abdülaziz F. i Fâtıma'nın torunlarına vermiş, fakat halefi geri almıştır. Abbasîlerden Me'mun tekrar vermişse de, Mütevekkil yine geri alarak gelirini sadakaya ayırmıştır.

FEDERAL (Fr. Fédéral) [Siyaset], F. adını taşıyan devlet çoğu zaman bir devletler konfederasyonundan doğar. Bazı tarihî, kültürel veya ekonomik bağlarla birbirlerine bağlı bulunan devletler bir birlik teşkil ederek hâkimiyetlerinden bir kısmını verdikleri bazı teşekküllerce idare edilirler. Bu yönetici kuruluşların yetkisi gittikçe artarak üye devletlerin muhtariyetini kısmak temayülünü gösterir. Konfederasyon organları kendi görüşlerini kabul ettirirlerse, konfederasyon bir federasyon olur. Eğer bunu başaramazlarsa, konfederasyon dağılır. Amerika Birleşik Devletleri ile İsviçre (her ne kadar İsviçre «Confoederatio Helvetica» adını muhafaza etmişse de) birer F. devlettir. F. devlette arazi ortaklıkları oldukça geniş bir muhtariyet muhafaza ederler ve bu bakımdan federasyon, merkeziyetçi devletten ayrılır (bk. FEDERALİZM, FEDERE'LER).

FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION [*fędîrîl byuîrou îv investigęyşîn*], Amerika Birleşik Devletlerinin adalet bakanlığına bağlı federal araştırma dairesi. Adının kısaltması F. B. I. dir. Federal bir polis teşkilâtı olan F. B. I. 1908 de kurulmuş olup 1935 ten beri bu adı taşımaktadır. Bu teşkilâtın mensuplarına *Gun - Men, G - Men* denilir.

FEDERAL COMMUNICATIONS COMMISSION [*fędîrîl kəmyunikęyşınz kəmişîn*], Amerika Birleşik Devletleri'nde Sivil Haberleşme İdaresi. Adının kısaltması F. C. C. dir. F. C. C., 1934 tarihli Communications Act haberleşme kanununa göre çalışır. Ancak kongreye karşı sorumludur. Gerek Birleşik Devletler, gerek Birleşik Devletlerle yabancı ülkeler arasındaki telli veya telsiz haberleşme servislerini idare eder. Ayrıca özel haberleşme işletmelerinin tarifelerini kontrol eder, dalga frekanslarını dağıtır ve milletlerarası haberleşme konferanslarına katılır.

FEDERAL CONVENTION [*fędîrîl kînvęnşîn*] (İng. = federal bağlaşma), Amerika Birleşik Devletleri'nin eski adı (1781 - 1789).

FEDERAL DISTRICT [*fędîrîl dịstrikt*], bir ülkenin, millî başkentinin yeri olmak üzere ayırdığı bir arazi parçası. Amerika Birleşik Devletlerindeki District of Columbia bir F. D. olup Amerika Birleşik Devletlerinden hiçbirine bağlı değildir. F. D. lere sahip olan ülkelerin en önemlileri Avusturalya, Brezilya, Meksika ve Venezuela'dır. Bk. COLUMBIA, District of.

FEDERAL HALL [*fędîrîl hɔl*], Amerika Birleşik Devletleri anayasası kabul edildikten sonra bu devletin ilk

FEDERAL HALL (New York)

hükûmet binası. Evvelce City Hall (belediye sarayı) olan bu bina, George Washington'ın cumhurbaşkanı ilân edilmesi arifesinde tadil edilerek F. H. adını almıştır. Washington'ın başkanlığa seçilmesi 30 nisan 1789 da burada kutlanmıştır. 1836 da F. H. ün yerinde inşa edilmiş olan The National Subtreasury (Millî Yedek Hazine) yapısı hâlâ durmaktadır.

FEDERAL RESERVE SYSTEM [*fędîrîl rizîrv sịstîm*], Amerika Birleşik Devletlerinde, 23 aralık 1913 tarihli Federal Reserve Act adını taşıyan kanunla kurulup 1927 de Mac Fadden Act ile sınırsız bir zaman için uzatılan ve 1935 tarihli Bank Act ile tadil edilen bankacılık sistemi. Bunun başında Board of Governors of the Federal Reserve System adını taşıyan federal bankacılık konseyi bulunur (bu konsey, 1935 e kadar Federal Reserve Board adını taşımıştır). Bu kurul 10 kısma ayrılır ve Amerika cumhurbaşkanı tarafından Senatonun tasvibi ile 14 yıl için seçilen 7 üyeden meydana gelir. Bunlar bankaların, tarımın, endüstrinin ve ticaretin menfaatlerini korur. Konseyin gö-

ğevleri şunlardır: Müşterek bir bankacılık ve kredi politikası kurmak (üye bankaların iskonto ve açık pazar siyasetinin ve hazır bulunduracakları ihtiyatların tayini üzerinde kurula geniş yetkiler tanınmıştır), 12 federal ihtiyat bankasının idare memurlarını seçmek, işlerin yönetimini denetlemek, banknot emisyonuna nezaret etmek, federal ihtiyat bankalarınca ayrı ayrı tayin edilen iskonto fiyatlarını onaylayarak 12 federal ihtiyat bankasının haftalık raporlarını yayımlamak. Yönetim merkezi Washington'da bulunan konseye, Federal Advisory Council adiyle ve birer temsilcisinden müteşekkil 12 bankacılık bölgesinin bir müşavir kurulu katılmıştır. Board of Governors'dan gayri Federal Open Market Committee (Federal açık pazar komitesi) adı altında 12 üyeden mürekkep bir organ daha vardır. Bu üyelerin 7 si Board of Governors'un, 5 i de federal ihtiyat bankalarının üyesidir. Bu organın vazifesi, merkeziyetçi müşterek bir açık pazar politikası sağlamaktır. Bankacılık bakımından Amerika Birleşik Devletleri 12 bankacılık bölgesine ayrılmıştır. Bu bölgelerin her birinde bir Federal Reserve Bank bulunur. Bunlar Board of Governors'un murakabesi altında muhtar teşekküller olup 9 müdürden mürekkep bir yönetim kuruluna bağlıdır. Başlarında bir başkan ile bir başkan yardımcısı bulunur. Bu bankalar devlet müesseseleri olmayıp bir plan birliğine göre idare edilen özel bankalardır. Sermayeleri bölgenin üye bankalarınca sağlanır. Millî bankalar, üye banka olmak zorundadır. Devlet bankaları ile trust şirketlere üye olabilme hakkı tanınmıştır. 1952 sonunda F. R. S. mevcut 14 575 bankadan 4 909 u millî banka, 1 889 u ise devlet bankası olmak üzere 6 798 inin üyeliğini sağlamış bulunuyordu. Federal ihtiyat bankalarının kuruluşundan beri (16 kasım 1914) federal ihtiyat banknotları (Federal Reserve Notes), Board of Governors'un denetimi altında çıkarılmaktadır. Bunlar, millî bankaların % 100 esham ve tahvilât ile karşılanmış bulunan banknotları yanında yer almıştır. Federal ihtiyat bankasının banknotları doğrudan doğruya bir devlet borcu teşkil eder ve % 25 nispetinde altın karşılığı bulunması gerekir. 1934 tarihli Gold Reserve Act (Altın ihtiyatı kanunu) tan beri, federal ihtiyat bankalarının altın mevcutları, altın beyannameleri veya alacak hesapları halinde hazineye teslim edilmek zorundadır. Esasen federal ihtiyat banknotları ciro ve federal tahvilât ile kefalet altına alınmıştır.

Federal ihtiyat bankalarının bütün vecibeleri gerek iskonto ve borç verme muameleleri gerek esham ve tahvilât alışlariyle serbest piyasada istifade edilir hale getirilmiş bulunan ihtiyatlarla belirli nispetlerde teminat altına alınmıştır. Çek ve havale muamelelerinde de federal ihtiyat bankaları önemli vazifeler görür. Başlangıçta bunlar «bankalar bankası» olarak çalışırlar ve ancak üye bankalarla muamele görürlerdi. 1929 dan beri belirli maksatlar için doğrudan doğruya kredi verme hakkına sahiptirler.

Federal ihtiyat bankalarının en büyüğü Federal Reserve Bank of New York'tur. Bu banka, bir yabancı memleketler şubesine sahip olan, yabancı müşterilerle iş münasebetleri kuran hazine için rayiçler (kurslar) tesbit eden ve gerek altın gerek dolar üzerinden muamele yapan tek bankadır. Bunlardan başka, International Bank for Reconstruction and Development (Beynelmilel Kalkınma ve Gelişme Bankası) ile International Monetary Fund (Beynelmilel Para Fonu) için kefalet kabul eder. 1952 sonunda bilanço yekûnu, 5,8 milyarı tedavüldeki banknotlar karşılığı olmak üzere, 13,5 milyar dolar idi. Aş. yu. 4 000 memuru vardı. Federal ihtiyat bankalarının ikincisi Federal Reserve Bank of Chicago'dur. Bunun bilanço yekûnu 8,8 milyar olup bu miktarın 5 milyarı tedavüldeki banknot karşılığıdır. Bu banka ise 2 850 memur çalıştırır.

FEDERAL STYLE [*fedīrīl stayl*] (Amerikan sanat tarihi), Amerika Birleşik Devletleri mimarisinde, sömürge üslûbunun yerine geçen üslûp. İngiliz örneklerine dayanan bu hareket bağımsızlığın ilânı (1776) ndan aş. yu. 1820 ye kadar sürer ve bu tarihte Amerika'ya mahsus bir şekil alır. Bu üslûbu temsil eden başlıca mimarlar, Ch. Bulfinch (Boston) ile S. McIntire (Salem) dır.

FEDERAL TRADE COMMISSION [*fedīrīl treyd kəmişīn*] (İng. = Federal Ticaret Komisyonu; kısaltması: F. T. C.), Amerika Birleşik Devletleri'nde gayri meşru ticarete karşı bazı kanunları şiddetlendirmek üzere 1914 te kurulmuş olan resmî bir büro. Bu kuruluşun başında cumhurbaşkanı tarafından yedi yıl süre ile seçilen beş komisyon üyesi vardır. F. T. C., Kongre'ye ve kamuya ticarette uygulanacak genel şartlar ve usuller hakkında bilgi verir, normal rekabet usullerine aykırı hareket eden şahıs ve firmalara karşı harekete geçebilir ve «Cease and desist orders» (Dur ve vazgeç emirleri) çıkarmak hakkına sahiptir. Şirketler veya fertler F. T. C. ın itiraz ettiği hareketlere son vermek zorundadır; ancak bir district mahkemesi bu emri kaldırabilir. F. T. C. birçok hallerde tasvip etmediği usulleri şirketlerle anlaşarak ortadan kaldırır.

F. T. C., yanlış veya şaşırtıcı reklam ve etiketlere karşı federal mahkemelerde dava açabilir. Bk. TRUST.

FEDERALIST [*fedīrīlist*] (İng. = federasyoncu), Hamilton, Madison ve Jay tarafından 1787 - 1788 de «Independent Journal of New York» ta yayımlanmış olan yazıların derlemesi. Bu yazılarda yeni anayasa yorumlanmakta ve savunulmaktadır.

FEDERALİSTLER PARTİSİ (İng. Federalist party = Federasyoncu parti), Amerika Birleşik Devletlerinde kurulan siyasî teşekküllerin en eskilerinden biri. Federalistler, kuvvetli bir merkezî hükûmete taraftar idiler. Washington cumhurbaşkanı olduktan sonra F. P., Alexander Hamilton tarafından geliştirilmiş, Thomas Jefferson ise, Republicans (Cumhuriyetçiler) adlı bir parti kurmuş ve F. P. ne karşı koymuştur. Bunlar, federal devletlerin kuvvetli, merkezî idarenin ise zayıf olmasını istiyorlardı. F. P. 1801 e kadar iktidarda kalmış, Jefferson cumhurbaşkanı olunca muhalefete geçmiş ve 1816 seçimlerinden sonra dağılmıştır.

FEDERALİZM (Fr. Fédéralisme), birçok müstakil devletlerden her birinin üstün bir iktidar yararına egemenliklerinden bir kısmını terk ettikleri politik düzen.

Çağdaş federalistler (F. taraftarları) in yeni hümanizma diye adlandırdığı F., özellikle, insan topluluklarının bir *iç* teşkilâtlanma prensipi (ademi merkeziyet) ve münasebetlerinde bir *dış* teşkilâtlanma denemesi (her birinin egemenliğinden bir kısmını ortak bir iktidar lehine terk etmesi) olmaktan ibarettir. Çok defa birbirinden farklı olan bu iki anlam, bazan birbirine zıt mana taşır.

İç federalizm (Fr. Fédéralisme interne): Yetkilerin birleştirilip çoğaltılmasını, insanın gerçek kurtuluşunun şartı olarak istemektedir. Fénelon, Boulainvilliers, Montesquieu (*Kanunların ruhu*) ve d'Argenson ile, fertle devlet arasında aracı teşekküllerin geliştirilmesi teorisi şekillenmeğe başlar. Fransız ihtilâlinden doğan devlet merkeziyetçiliğine son-

radan birçok akımlar karşı çıkar; bunlar XIX. yüzyılın ilk yarısında görülen liberaller (Benjamin Constant ve Tocqueville); ferde, aileye, mahallî ve meslekî teşekküllere itibar gösterilmesini sosyal bir zaruret olarak değerlendiren Hıristiyan liberaller (Lacordaire'in Montalembert'e mektubu, 1831); politik ve ekonomik alanlarda bir «federasyonlar federasyonu» haline gelmiş olan devletin yıkılmasını hedef tutan sosyalist Proudhon'cular («sosyalizm demek federasyonlar demektir, yoksa hiçbir şey demek değildir») dır. Bu yüzyılın ortalarına doğru milliyetçilikle kaynaşan iç F., sağcı Fransız düşünüşü için, modern devletin mutlak kudretine karşı bir çeşit düşmanlık halini almıştır (Taine'den Ch. Maurras'a kadar). II. Dünya Harbinden sonra bu siyasî irtibatı kaybeden iç F., çağdaş toplumların yönetiminin ortaya koyduğu güç problemlerin çözüm yolu olarak görülür.

Dış federalizm (Fr. Fédéralisme externe) in ilk belirtileri, IV. yüzyılda Yunan sitesinin zayıf düşmesi; genel bir barışa duyulan hasret (İsokrates: *Barış üzerine*); Büyük İskender'in «dünyaya nizam verici» olarak övülmesi (Plutarkhos) ile kendini gösterir. Ülküsü, biraz bulanık olmakla beraber, gerek küçük cumhuriyetleri tehdit eden dış tehlikeye karşı bir savunma (Montesquieu) gerek kendini arayan milletlerarası bir topluluğa vücut verme yolu olarak (William Penn, abbé de Saint-Pierre, Rousseau, Kant) öne sürülen bir ideal halinde XVIII. yüzyılda yeniden ortaya çıkar.

XIX. yüzyıl ortalarına kadar bir yandan panamerikanizm (b. bk.) hazırlanırken (Panama Konferansı, 1826), Avrupa F. i de dört kaynaktan beslenmektedir; bunlar dinci (W. Penn), sosyalist eğilimli (Saint-Simon), milliyetçi ülkücü (Mazzini) ve 1840 tan sonra da serbest mübadeleci (Cobden) fikir ve tutumlardır. Barışseverler (Amis de la Paix) in Paris kongresinde (1849), çeşitli milletlerin meydana getireceği federatif bir dünyaya dayanan milletlerarası bir toplum ümidi belirtilmiştir. Fakat bu dış F., daha o zamanlar, Garibaldi'nin başkanlığında toplanan ikinci Barışseverler kongresi (1867) nin kilise düşmanı tutumu ile daha da göze batan «solcu» bir karakter göstermekte idi. I. Dünya Harbinin acı tecrübesi ona çok daha geniş bir çevrenin ilgisini kazandırdı: Amerikalı hukukçu Alejandro Alvarez'in ortaya attığı (1917) «kıta birlikleri» fikri, İtalyan liberalistleri (Einaudi) ile *Paneuropa* (1923) yazarı kont Richard Coudenhove-Kalergi (b. bk.) tarafından yeniden ele alınmış (Union paneuropéenne = Bütün-Avrupa birliği), Karl Renner, Edvard Beneš, Schacht, Adenauer, Ed. Herriot (Birleşik Avrupa lehinde çağırı, 1925), Y. Delbos, Sforza, Valéry ve Claudel gibi nüfuzlu kişilerin iştirakini sağlamıştır. Bu Birlik'e, Y. Le Tocquer ile Ch. Gide'in «ekonomi ve gümrükler birliği» de katılarak komitelerini Fransa, Almanya ve Belçika'ya yaymıştır. Bu hareket. 1930 iktisadî buhranının en hararetli zamanında Briand'ın, Fransız sağcıları tarafından aleyhinde şiddetli bir savaş açılan «Avrupa'nın teşkilâtlanması» hakkındaki muhtırasını, Cemiyet-i Akvam antlaşmasının mahallî teşekküller konusundaki 21. maddesine uygun olarak bu cemiyete tevdi etmesiyle en yüksek mertebesine ulaşmıştır. Programlarında açıklık bulunmayan, üyelerini ısrarla muhafazakârlar ve kibarlar çevresinden seçen bu ilk federalist hareket, tatbikatta pek başarı sağlayamamıştır. Hitler'in III. Reich hükûmeti tarafından bir propaganda nakaratı yapılan F. fikrini Avrupa'daki mukavemet kuvvetleri (Fransa'da: Henry Frenay; Cezayir'de: General de Gaulle'ün Avrupa Birleşik Devletleri konusundaki 1943 nutku; Londra'da: göçmenlerin Federal Union'un bünyesinde toplanması) Almanya ile çekişmişlerdir.

Harp sonrası devri, kuvvetli bir F. akımının doğuşuna şahit oldu. Bu akımın barışçılardan, sosyalistlerden, Hıristiyanlardan, liberallerden ve enternasyonalistlerden çok çeşitli kaynakları vardır: Movement for World Federal Government (Dünya Federal hükûmeti hareketi) [1947-1951] gibi bütün dünyayı programına alan (*mondialistes*= dünyacılar) veya daha ziyade yalnız Avrupa için bir federasyon düşünen (*européanistes* = Avrupacılar) pek çok dernekler kuruldu ve bunlar Comité international de coordination pour l'unité européenne (Avrupa birliği için milletlerarası iş birliği komitesi) [temmuz 1947] in bünyesinde gruplaştılar. Mayıs 1948 tarihli La Haye kongresi, bu arada, Avrupa Konseyinin kurulmasını hazırlamaktadır.

Tatbikat alanında, Eski Çağın Yunan *Summakhia*'ları veya XI. yüzyılın Lombar Birliği gibi askerî karakterli geçici birlik (liga, ligue) ler ve Mukaddes İmparatorluk gibi merkeziyetçi gruplaşmalar hesaba katılmazsa, üç tipte federal kuruluş ayırt edilebilir: 1. federal devletler (Aitolia *koine*'si, Akhaia ligası, İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri, Brezilya, Almanya Federal Cumhuriyeti); 2. muhtar, hattâ bağımsız devletler birlikleri (Commonwealth, Communauté); 3. milletlerarası resmî ve yarı resmî mahiyetteki iş birliği, hattâ murakabe (polis) teşekkülleri (Cemiyet-i Akvam ve sonraki Birleşmiş Milletler Teşkilâtı, Avrupa Konseyi ve buna bağlı hizmet kurumları, Avrupa Toplulukları Konseyi, ekonomik ve kültürel kuruluşlar [Ortak Pazar, Avrupa Kömür ve Çelik Birliği, Euratom]).

FEDERATION SYNDICALE MONDIALE [*federasyõ sẽdikal mõdial*] (Fr. = Dünya Sendikaları Federasyonu, kısaltması: F. S. M.), ekim 1945 te kurulan milletlerarası sendikalar federasyonu. İlk zamanlar bütün dünya işçilerinden temsilcileri bünyesinde toplamış olan bu federasyonun gayesi, dünya işçileri arasında dayanışmayı sağlamaktı. Fakat Doğu ile Batı arasında gerginlik başlayıp Marshall planının uygulanmasından doğan problemler ortaya çıkınca, iki bloka bağlı olan devletlerin temsilcileri arasında önemli anlaşmazlıklar çıkmıştır. 1948 den sonra İngiliz sendikaları F. S. M. den ayrılmışlar, İsviçre'li, Hollanda'lı, Belçika'lı ve Skandinavya'lı sendikaların çoğu ve nihayet Birleşik Devletlerin C I O su bunları takip etmiş ve Confédération internationale des syndicats libres (Serbest Sendikalar Milletlerarası Federasyonu) bünyesinde yeniden toplanmışlardır (1949). Bununla beraber, sosyalist tipteki rejimlerin yayılmasiyle, bugün F. S. M. en fazla üyeye sahip olduğu gibi, batılı bazı büyük sendikalar da ona bağlıdır. Bunlardan en önemlisi merkezi Praha'da bulunan C. G. T. (Confédération Générale du Travail = Genel İşçi Konfederasyonu) dır.

FEDERASYON (Fr. Fédération < Lat. *foedus* = ittifak, antlaşma): 1. Siyasî anlamda, birden çok bağımsız devletin kollektif bir devlet halinde teşkilâtlanmaları durumu; 2. Geniş anlamda, dernek, sendika gibi insan topluluklarının kendi aralarında birleşip teşkilâtlanmaları durumu.

Federal devlet veya hükûmet: Siyasî anlamda F., egemenliklerini merkezî bir hükûmetle paylaşmış hükûmetlerin meydana getirdiği bir topluluktur. Federal devletin bir konfederasyondan, yani birlikte harekette bulunmak üzere ittifak halinde bulunan bir devletler topluluğundan farkı, merkezî hükûmetin otoritesini F. a bağlı devletlerde yaşayan bütün fertlere uygulayabilmesi ve böylece fertlerin hem

kendi hükûmetlerinin hem de merkezî hükûmetin uyruğu durumunda bulunmalarıdır. Birleşme ihtiyacını ortak devletlerin muhtariyet arzuları ile bağdaştırmak için, hükûmetler yetkilerini merkezî hükûmete, kendileri adına vekâleten kullanılmak üzere devrederler. Bir F. un kurulmasında karşılaşılan en önemli ve nazik siyasî mesele, egemenliğin merkezî hükûmetle ortak hükûmetler arasında paylaşılması şeklinin tesbiti işidir. F. un uzun ömürlü olması, topluluğun halklarının temelli yaşama şartlarının sağlanmasında birinci derecede önemi olan harp ilânı, para basımı, dış siyaset ilişkileri ve dış ticaret gibi işlerdeki yetkilerin merkezî hükûmete bırakılmasına bağlıdır; buna karşılık mahallî işler konusundaki yetkilerin mahallî hükûmetlerin elinde bulunması, işlerin daha çabuk ve etkili bir şekilde yürütülmesini sağlayacağı gibi, bu hükûmetlerin muhtariyet ve bağımsızlık duygularını da tatmin eder. Yetkilerin federal hükûmetle mahallî hükûmetler arasında paylaşılması yazılı bir anayasaya göre yapılır. Ayrıca, bu anayasanın önemi de, gerektiği zaman onu yorumlayacak olan bir anayasa mahkemesinin bulunmasını gerektirir. Bir F. un başarılı olmasının ana şartları da, bir araya getirdiği milletler arasında kültürel ve coğrafî bağıntılar ve yakınlıklar bulunması ve kanunlarının da F. da yaşayan bütün fertler için eşit olmasıdır.

Federal devletler, hemen daima, meselâ kuvvetli bir düşmana karşı askerî amaçlarla birleşen devletlerin aralarında kurdukları bir ittifaktan veya bir konfederasyondan oluşmuş, bu birleşmelerin gelişmesi F. ları meydana getirmiştir. Konfederasyonlarda, birleşmenin asıl amacı olan askerî işler dışındaki bütün konularda her devlet muhtariyetini muhafaza ederdi. Yunan site devletleri, Etrukslar, ilk Romalılar, daha sonraları da XII. yüzyılın İtalyan ve Germen siteleri bu çeşit birlikler kurmuşlardır. Hansa Ligi gibi ticaret liglerinin bir çeşit federal hükûmetleri vardı. İsviçre ile Birleşik Felemenk de, Mukaddes Roma İmparatorluğu içindeki mahallî F. lardan gelişmiş siyasî kuruluşlardır. Amerika'daki 13 İngiliz kolonisinin konfederasyonu kısa ömürlü olmuş ve 1789 da bugünkü federal Amerika Birleşik Devletleri kurulmuştur. 1867 de de Kanada bir F. halinde teşkilâtlanmış; aynı yıl İsviçre, merkezî federal hükûmetini kuvvetlendirmiştir. 1871 de Alman İmparatorluğu Prusya'nın hâkimiyeti altında kudretli bir federal devletti. Avustralya 1900 de, Güney Afrika da 1910 da federal devletler halini almıştır. Meksika, Arjantin, Brezilya, Sovyetler Birliği, Federal (Batı) Almanya, Hindistan, Yugoslavya, Malaysia, Nigerya, Tanzaniya da federal devletlerdir.

Geniş anlamdaki F. lara gelince, memleketimizde, cumhuriyet devrinde önce spor alanında başlayarak sonra üniversite gençliği ve nihayet işçi ve işverenler çevresine yayılan bu türlü pek çok meslekî teşekkül kurulmuştur. Bu kuruluşların amacı, ortak menfaatlerinin korunması ile üyelerin o meslek dalı içinde dayanışmasını sağlamak ve daha verimli bir çalışma yolunda gerekli bazı imkânları elde etmekten ibarettir.

Spor alanındaki F. ların kuruluşu Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü teşkilât kanununa bağlı olup bunlar: Atletizm, Atıcılık, Boks, Güreş, Tenis, Masa Tenisi, Eskrim, Futbol, Basketbol, Voleybol, Eltopu, Bisiklet ve Motosiklet, Okçuluk, Yüzme, Yelken, Kürek, Binicilik, Halter, Judo, Dağcılık ve kış sporları ile Jimnastik F. larıdır.

Üniversiteler camiasında, kuruluşları Cemiyetler Kanunu hükümleri şümulüne giren iki F. vardır: Türkiye Millî Talebe Federasyonu ile Millî Türk Talebe Birliği. Bunlara son defa İslâm Yüksek Okullar Federasyonu da katılmıştır. Öğretmenler de aynı kanun çerçevesi içinde iki F. kurmuşlardır: Türkiye Öğretmen Dernekleri Millî Federasyonu ve Türkiye Milliyetçi Öğretmenler Konfederasyonu.

İşçi teşekkülleri tarafından kurulmuş olan F. lara gelince, 1963 yılında yayımlanan 274 sayılı Sendikalar Kanunu hükümlerine göre meydana gelmiş olan bu birleşmeler şunlardır:

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları F. u (Disk); Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk - İş); Türkiye İnşaat, Bayındırlık, Çimento, Seramik, Toprak Sanayii, Cam İşleri F. u; Türkiye Harp Sanayii ve Yardımcı İş Kolları İşçi Sendikaları F. u; Türkiye Otel, Lokanta ve Eğlence Yerleri İşçi Sendikaları F. u (TOLEYİS); Türkiye İnşaat Kalfaları F. u; Türkiye Demiryolları İşçi Sendikaları F. u; Türkiye Maden İşçileri Sendikaları F. u (Maden - İş); Türkiye Karayolu Yapım, Bakım ve Onarım İşçileri Sendikaları F. u (Yol - İş); Türkiye Metal Mühimmat, Makina, Metalden Mamul Eşya ve Oto Sanayii İşçi Sendikaları F. u; Türkiye Enerji, Su, Gaz ve D. S. İ. İşçileri F. u (Tes - İş); Türkiye Şoförler ve Otomobilciler F. u (Oto - İş); Türkiye Tütün, Müskirat, Gıda ve Yardımcı İşçi Sendikaları F. u (T. T. M. G. Y. F.); Türkiye Deniz Taşıtmacılığı İşçi Sendikaları F. u (Türk Deniz Ulaş - İş); Türkiye Lastik, Plastik İşçi Sendikaları F. u; Türkiye Gemi Adamları Sendikaları F u (Türk Deniz - İş); Türkiye Özel Şeker Fabrikaları İdarî ve Teknik Personel Sendikası F. u (Özel Şeker - İş).

İşverenler tarafından da F. karakteri taşıyan bir konfederasyon kurulmuştur: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.

Bunların temsil ettiği sayısı beş yüzü aşan işçi ve işveren sendikası ile ayrıca F. karakterinde birlikler vardır.

FEDERE'LER (Fr. Fédérés): 1. Bir konfederasyonun üyeleri; 2. Roma imparatorluğuna bir antlaşma (foedus) ile bağlanmış olan barbarlara ilk başta verilen ad (Lat foederati); 3. Roma imparatorluğu hizmetindeki barbarlardan meydana getirilmiş ücretli birliklere verilen ad; 4. Fransa'da, 1871 komün (Commune) idaresi (18 mart 1871 ihtilâlinden sonra kurulan ve 27 mayıs 1871 de devrilen Fransız ihtilâl hükûmeti) ne bağlı Paris'li isyancılar.

F. adı, özellikle Paris komünü (bk. Commune de Paris) ayaklanmasına katılan Paris taburlarının millî muhafızlarına verilmiştir.

Komün hükûmeti üyelerinin çoğunluğu, devletin bütün Fransa komün (bir belediye başkanı ve belediye meclisi

FÉDÉRÉ'LER: 1871 de Neuilly köprüsünün savunmasında

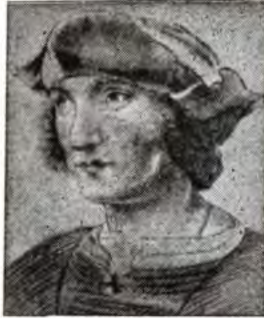
tarafından yönetilen idarî bölüm, bk. COMMUNE) lerinin birliğinden meydana gelmesini istediği için F. (=birlikçiler) diye anılırlar.

Alman kuşatması süresince gıdasız kalan, hele Versailles'da yerleşmiş olan hükûmetin, muhafız birlikleri efradına verilen 1,50 franklık gündeliği kesmesi üzerine büsbütün öfkelenen Paris'li F. (özellikle amele çevreleri), önce Paris'i koruyan general Vinoy birlikleriyle münferit çarpışmalardan sonra general Mac-Mahon'un 130 000 kişilik büyük ordusu ile karşılaşmışlardır. 20 mayıs 1871 de şehrin dış savunmasını yaran ordunun Paris'e girmesiyle 21-28 mayıs «kanlı hafta» sı başlamış, askerî bilgi ve disiplinden yoksun olan F. 40 000 i geçmeyen kuvvetleriyle şehri sokak sokak korumağa çalışmışlar ve binlerce ölü verdikten sonra isyan bastırılmıştır. 26 000 kişi tutuklanmış ve ertesi hafta boyunca 20 000 kişi kurşuna dizilmiştir. Bunun hâtırası her yıl Père-Lachaise mezarlığı duvarı (le mur des Fédérés = F. duvarı) önünde Fransız solcu teşekkülleri tarafından kutlanır.

FEDERERZ (Alm.) [Miner.]: bk. PLÜMOZİT (Fr. Plumosite).

FEDERICO, I. (1194-1250), Sicilya kralı: bk. FRIEDRICH, II., Mukaddes Roma imparatoru.

FEDERICO [*federiko*], **I.** (Napoli 1452-Tours 1504), Sicilya krallığının İtalyan yarımadası bölümü kralı (1496-1501). Kral olur olmaz Fransa kralı XII. Louis'nin saldırısına uğramış ve ülkesini Maine kontluğu karşılığında Fransa kralına bırakmak zorunda kalmıştır.

I. FEDERICO

FEDERICO [*federiko*], **II.** (1272-Palermo 1337), Sicilya krallığının ada bölümü kralı. Kardeşi olan öteki Sicilya kralının Napoli kralı II. Carlo ile anlaşarak adayı ona terk etmesi üzerine tahta çıkarak yarımadadan gelen müttefikleri yenilgiye uğratmış, fakat sonradan II. Carlo'nun vasallığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra yeniden kendini kral ilân edince bu defa II. Carlo'nun oğlu ile savaşmak zorunda kalmış, neticede Aragón ile ittifak kurmuştur.

FEDERICO [*federiko*] **III. Simplice** (Catana 1342-Messina 1377), Sicilya krallığının ada bölümü kralı (1355-1377). Hayatı boyunca, krallığın İtalyan yarımadası bölümüne yerleşen Anjou hanedanı ile savaşmıştır.

FEDERIGHI [*federigi*], **Antonio** (1431-1490), İtalyan ressamı ve heykelcisi. Siena ve Orvieto katedrallerinin resimlenmesinde çalışmış (1451-1456), Siena katedralinin bazı kısımlarını resimli çinilerle (Bethulia şehrinin kurtarılışı sahnesi, 1473) döşemiştir. Aynı katedralin okunmuş su kabı ve *Loggia del papa* kemerleri de onun eseridir.

FEDERZONI [*federtsoni*], **Luigi** (doğ. Bologna 1878), İtalyan gazetecisi ve politikacısı. 1900 den itibaren «Giornale d'Italia» gazetesinin yabancı memleketler bölümünü yönetmistir. 1922 de faşizme dönen İtalyan millîcilik hareketinin yaratıcıları (1910) arasında bulunan F., «Idea Nationale» gazetesinin kurucularındandır. 1913 te milletvekili seçilmiş, Mussolini kabinesinde birkaç defa bakanlık etmiş, Senato başkanlığında bulunmuş (1924-1934), 25 temmuz 1943 te Mussolini aleyhinde konuşmuş, 1945 te mahkûm olmuş ve 1947 de affa uğramıştır. *Africa Romana* (Roma Afrikası) [1929] adlı kitabın yazarıdır.

FEDİN, Konstantin Aleksandroviç (doğ. Saratov 1892), Sovyet romancısı. 1913 te edebiyat hayatına atıldıktan sonra Serapionovı brat'ya (Serapion kardeşler) adını taşıyan edebî okula katılmış (1921) ve iki psikolojik romanla şöhret kazanmıştır. Bunlar, *Goroda i godi* (Şehirler ve yıllar) [1924] ve *Brat'ya* (Kardeşler) [1928] dır. *Pervıe radosti* (İlk sevinçler) [1945] ve *Neobıknovennoe leto* (Olağanüstü bir yaz) [1947-1948] başlıklı romanlariyle 1949 da Stalin armağanını kazanmıştır. F. ilk devrimcilerin devrimden önce ve iç harp sırasındaki hayatlarını anlatan hikâyeler de yazmıştır.

K. A. FEDİN

FËDOR [*fyodor*], **Alekseeviç** (1661-1682), Rus çarı. Aleksey Mihayloviç'in oğlu olan bu hasta ve zayıf iradeli çar, Narişkin ailesi taraftarlarının ve babası Aleksey'in ikinci karısının çıkardıkları zorluklarla karşılaşmıştır. Öğretmeni Simeon Polotskiy'den aldığı ilhamla Moskova'ya Polonya, Latin ve Batı etkilerini sokmuştur. Saltanatı sırasında girişilen reformların en önemlisi, devlet hizmetlerine atanmayı kesin kurallara bağlayan Mestniçestvo tüzüğünün yürürlükten kaldırılması olmuştur. F. un çocuk bırakmadan ölmesi, Rusya'da bir taht buhranı yaratmıştır.

FËDOR [*fyodor*] **I. İvanoviç** (1557-1598), Rus çarı. Çar IV. Vasil'eviç İvan (Korkunç) ın oğlu ve Ryurikoviç hanedanının son üyesidir. Hasta ve akılca zayıf olan bu çar zamanında, büyük boyar aileleri devlet işlerinde kesin söz sahibi olmuşlardır. F., iktidarı kayın biraderi Boris Godunov'a bırakmış ve bu 1588 de resmen çar naibi olmuştur. 1598 de ölümünden, karısının da tahttan feragat etmesinden sonra Boris çar ilân edilmiştir.

FËDOR [*fyodor*] **II. Borisoviç** (1589-1605), Rus çarı. Boris Godunov (b. bk.) un oğlu olup 1605 te tahta çıkmış, Korkunç İvan (İvan Groznıy) ın oğulları olduklarını ileri süren sahte Dimitriy'lerden birincisinin çar ilân edilmesi üzerine idam edilmiştir.

FËDOROV [*fyodorov*], **Evgraf Stepanoviç** (Orenburg 1853-Leningrad 1919), Rus kristalograf ve mineraloğu. Önce Moskova, 1905 ten sonra da Petersburg üniversitesinde profesörlük etmiş olan F., fiziksel kristalografi hakkındaki çalışmalariyle tanınmıştır. Bu çalışmalarında, geometrik bakımdan mümkün olan ancak 230 boşluk grupu (groupe d'espace) bulunduğunu ispat etmiştir. Bir goniometre (açı ölçme âleti) bulmuş ve maden filizlerinin optik karakterlerinin tayininde polarizatör mikroskopu kullanmıştır.

F-DUR [Mus.]: bk. FA MAJÖR.

FEER [*fēr*], **Henri Léon** (Rouen 1830 - Paris 1902), Fransız doğu ilimleri uzmanı. Paris'te Doğu Dilleri Okulunda ve Collège de France'ta Tibet ve Moğol dillerini okutmuştur. Başlıca eserleri: *Les ruines de Ninive* (Ninova harabeleri) [1864]; *La puissance et la civilisation mongoles au XIII e s.* (XIII. yüzyılda Moğol kudreti ve medeniyeti) [1867]; *Études bouddhiques* (Buddhizmle ilgili incelemeler) [1871 - 1875, 1881 - 1885] 1866 da «Journal asiatique» dergisinde Tibet ülkesi, halkı ve dini üzerine bir seri yazı yayımlamıştır.

FEER HASTALIĞI (Infantile akrodynie), 1923 te İsviçreli çocuk hekimi Emil Feer tarafından etraflıca açıklanan ve bebeklerin nebatî sinir sistemine ait bir hastalık. Keyifsizlik, uykusuzluk, iştahsızlık, el ve ayakların morarması, terleme, el ayaları ve ayak tabanları derisinin pul pul dökülmesi, sivilce dökme, tırnak ve saçların kırılması, kasların gerilmesi, tansiyonun yükselmesi, nabız atışının şiddetle artması v. b. haller hastalığın belirtileridir. F. H. nın tedavisi mümkünse de, intanî ihtilâtlar teklikeli olabilir. Hastalığın tedavisinde çiğ besin rejimi, B - vitamini, banyo, yüksek yerlerde güneşlenme veya hava değişimi kürleri uygulanır.

FEERİ (Fr. *Féerie* = periler dünyası, peri tayfası; İng. *fairy* < Lat. *fata* = insanların hayat ipliğini eğiren, yumaklayan ve koparan mitolojik üç tanrıça) [Tiyatro], birçok ülkenin folklorunda yaşamış olan peri masallarındaki «hârika» faktörünün temaşa eserlerine sokulmasiyle meydana getirilen sahne. F. tarzındaki temaşa eserlerinin ayırdedici özelliğini meydana getiren «hârika» unsuru, klasik sahne repertuvarında geniş bir yer tutar. Shakespeare'in *The Tempest* (Fırtına) ve *A Midsummer Night's Dream* (Bir yaz gecesi rüyası); Gozzi'nin *L'amore delle tre melarance* (Üç portakalın aşkı), *La donna serpente* (Yılan kadın) ve *Turandot* (Prenses Turandot) u gibi birbirine hiç benzemeyen tiyatro eserlerinde faydalanılan bu tarz, özellikle XIX. yüzyıl sonunda Fransız sahnelerinde büyük rağbet görmüştür. F. tarzını en yüksek derecede bir başarı ile işleyen sanatçı Walt Disney (b. bk.) olmuştur. XX. yüzyıl tekniğinin imkânlarından yararlanarak canlı resimler tarzını periler dünyasına uygulayan bu sanatçının bu alandaki en tanınmış eserleri şunlardır: *Schneewittchen* (Karbeyaz ve Yedi Cüce) [1937], *Pinocchio* [1939], *Fantasia* [1940], *Alice in Wonderland* (Alice hârikalar diyarında, [1951], *La belle au bois dormant* (Ormanda uyuyan güzel) [1959].

FEHİM, Ahmet (Biyog.): bk. AHMET FEHİM.

FEHİM, Süleyman Efendi (Istanbul 1789 - Istanbul 1848), Türk bilgini ve şairi. F., *Tefsir - i mevakıb* yazarı meşhur İsmail Ferruh Efendinin yanında yetişmiştir. Mehmet Emin Efendi, F. in İsmail Ferruh Efendinin «kalpaklı» (uşak) sı olduğunu ileri sürmüştür. Farsçayı çok iyi bildiğini Cevdet Paşa söylemiştir. F. önce «Divan - ı hümayun - u mühimme» kalemine girmiş, bir müddet de darphanede çalışmıştır. Sonra Rumeli'ye gitmiş, uzun bir zaman voyvodalık ve mütesellimlik görevinde bulunmuştur. Cevdet tarihinden anlaşıldığına göre, genç yaşında ders okutacak kadar ileri gittiği için Ortaköy'de İsmail Ferruh Efendinin yalısında ve bunun başkanlığında kurulan «Beşiktaş Cemiyet - i ilmiyesi» nde F. Efendi de meraklılara ders vermiştir. Yine Cevdet Paşanın anlattığına göre, memuriyet hayatından ayrıldıktan sonra gelirini giderine denk tutarak Karagümrük'teki konağına çekilip kendi aleminde yaşamış ve isteyenlere Farsça okutmuştur. Genel bilgisi geniş olduğu için evi her zaman tanınmış ilim adamları, şair ve edebiyatçılar ile dolarmış.

Eserleri: 1. *Divançe*: 1848 de basılmış 49 sahifelik küçük bir eserdir. İran şairleri arasında çok sevdiği ve kendisine Farsça öğrenmek için gelenlere okuttuğu gazelleri bu eserde yer almıştır.

2. *Sefinetü'ş - şuara*: Devletşah tezkiresinin, başka tezkirelerden de eklemelerle meydana getirilmiş tercümesi olan bu eseri Hilet Efendiye ithaf etmiştir. 1843 te basılmıştır.

3. İran'lı şair Saib'in bazı gazellerinin açıklanması. F. Efendi bu sırada öldüğü için eser, eski öğrencisi Cevdet Paşa tarafından tamamlanmış, Sultan Abdülmecid'e sunularak merhumun kız kardeşine maaş bağlanması sağlanmıştır.

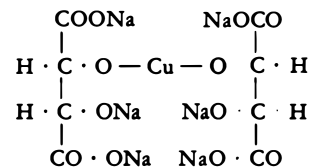
FEHİM MUSTAFA ÇELEBİ (Biyog.): bk. UNCUZADE, Fehim Mustafa Çelebi.

FEHİM PAŞA (Istanbul 1873 - Yenişehir 1908), II. Abdülhamid'in özel yaveri ve başhafiyesi. Esvapçıbaşı İsmet beyin oğludur. İsmet bey Abdülhamid'in çocukluk arkadaşı ve süt kardeşi olduğu için F. P. çocukluğundan itibaren sarayın birçok imtiyazlarından faydalanmıştır. Harbiye mektebinin zadegân (soylular) sınıfında okuyan F. P., 1894 te yüzbaşı çıkmış, iki yıl sonra kolağası rütbesiyle padişahın yaverleri arasına girmiştir. F. P., Abülhamid'e karşı hazırlanan ayaklanmalar konusunda istihbarat görevi almış, fakat nüfuzunu kötüye kullanarak halka fena muamele etmesi ve zorbalığı yüzünden korku ve nefret uyandırmıştır.

Hiçbir harbe katılmadan yirmi beş yaşında paşa, otuzuna gelmeden ferik olan F. P., İngiliz ve Alman elçilerinin saraya ısrarlı müracaatları üzerine Abdülhamit tarafından Bursa'ya gönderilmiştir. Orada da rahat durmayan tecavüzleriyle halkı bunaltan F. P., 1908 inkilâbını haber alınca Bursalıların öc almasından korkarak arabasiyle Bilecik'e kaçarak Yenişehir'de yakalanmış ve halk tarafından linç edilmiştir. Nişantaşı (Istanbul) ndaki konağı, yıkılmadan önce lise olarak kullanılıyordu.

FEHLING [*fęling*], **Hermann** (Lübeck 1811 - Stuttgart 1885), Alman kimyacısı. 1839 dan itibaren Stuttgart Teknik Üniversitesinde profesörlük etmiştir. 1850 de bulduğu F. çözeltisi (b. bk.) bugün bile üzüm şekerini bulmaya ve miktarını ölçmeye yarayan en iyi vasıtadır.

Fehling çözeltisi: Alkolik bakır tartrat çözeltisi. İdrarda bulunan üzüm şekeri (glikoz) nin kalitatif ve kantitatif olarak tâyinine hizmet eder. F. çözeltisi iki çözeltinin karıştırılması ile elde edilir. I numaralı çözeltiyi hazırlamak için 3,5 gr billûri bakır sülfat, $CuSO_4\,5H_2$ 0,50 cm^3 suda çözülür. II numaralı çözeltiyi hazırlamak üzere 17,5 gr potasyum - sodyum tartrat (senyet tuzu), $KNa\ C_4H_4O_6\,4H_2O$ ve 5 gr sodyum hidroksit yine 50 cm^3 suda çözülür. Bu iki çözelti ayrı şişelerde saklanır ve bunların eşit hacimleri karıştırılırsa, açık formülü aşağıda görülen koyu mavi renkte kompleks bir bakır bileşiği meydana gelir. Bu kompleks bakır çözeltisinin koyu mavi rengi glikoz gibi indirgenlerle giderilir ve bakır, sarı esmer bakır (I) oksit, Cu_2O olarak çökeltilir. F. çözeltisinin 10 cm^3 ü 0,05 gr üzüm şekeri tarafından tamamen indirgenir.

FEHMİ BEY, Hasan (Biyog.), gazeteci: bk. HASAN FEHMİ BEY.

FEHMİ BEY, Hasan (Biyog.), milletvekili: bk. HASAN FEHMİ BEY.

FEHMİ BEY, Zaimzade Hasan (Biyog.): bk. ZAİMZADE, Hasan Fehmi.

FEHMİ EFENDİ, Cerrah (ölm. Istanbul 1935), Türk zâkir ve bestecisi. İslimye'de doğmuştur. Önce tarımla uğraşmış, musikide yetiştikten sonra Istanbul'un çeşitli tekkelerinde zâkirlik, Seyyid Nizım tekkesinde zâkir başılık, Hekimoğlu Ali Paşa camiinde müezzinlik yapmıştır. Bu arada zengin arşivini isteyenlere açık tuttuğu, ayrıca bir terziden cerrahlık öğrenip çevresindeki hastalara parasız yardım ettiği için Cerrah Fehmi ve Fehmi Hoca gibi adlarla tanınmıştır. Neveser makamında tam bir fasıl ile birkaç ilâhî ve şarkısı öğretmeni Abdülkadir Töre'ce notaya alınmıştır.

FEHMİ EFENDİ, Malkoçoğlu Hacı (Biyog.): bk. MALKOÇOĞLU, Hacı Fehmi Efendi.

FEHMİ EFENDİ, Üsküdarlı Hoca (Selimiye 1871 - Istanbul 1942), Türk hafız. Büyük babası Hoca Sabri Efendiden kıraat, aşere ve takrip öğrenmiş, babası Süleymaniye müderrislerinden İsmail Hakkı Efendinin ölümü üzerine 1886 - 1887 yılında imtihanla Selimiye camii imamlığına tayin edilmiş, dört yıl sonra öğretmenliğe geçmiştir. *Kur'an*'ı son yüzyılda en iyi okuyanlardan sayılmış, Bulgurlulu Hafız Hüsnü ve Abdurrahman Gürses gibi öğrenciler yetiştirmiştir.

FEHMİ HÜSAM DEDE (Istanbul 1848 - Istanbul 1912), Türk şairi ve bestecisi. Yenikapı Mevlevihanesinde yetişmiş ve bu tekkenin idarî işlerini çevirmiş, Fehmî mahlasiyle şiirler yazmıştır. Bestelediği müstear âyin unutulmuş, divanı kaybolmuştur.

FEHMİ KUBİLAY, Mustafa (Biyog.): bk. KUBİLAY, Mustafa Fehmi.

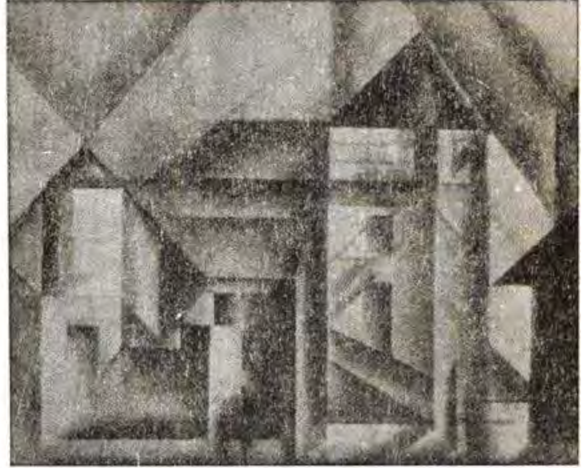
FEHMİ MAZLUM PAŞA (Biyog.): bk. MAZLUM PAŞA, Mustafa Fehmi.

FEHMİ PAŞA, Hasan (Biyog.): bk. HASAN FEHMİ PAŞA.

FEHMİ TOKYAY (Biyog.): bk. TOKYAY, Fehmi.

FEHRENBACH [*fērlnbaḫ*], **Konstantin** (Wellendingen, Baden 1852 - Freiburg-im - Breisgau 1926), Zentrum (merkez) Katolik partisine bağlı Alman politikacısı. Avukat olarak hayata atılan F., 1885 - 1887 ve 1901 - 1913 yıllarında Baden büyük dukalığı ikinci meclisi ve 1903 ten itibaren Reichstag üyesi, 1919 da da Weimar millî meclisi başkanı olmuştur. Haziran 1920 den 5 mayıs 1921 e kadar başvekil (Reichskanzler) olan F., Spa (temmuz 1920) ve Londra (1921) konferanslarına katılmıştır.

FEININGER [*fąyningīr*], **Lyonel** (New York 1871 - New York 1956), Alman asıllı Amerikalı ressam. Nazilerin iş başına gelmesine kadar Almanya'da yaşamış, sonra Amerika'nın bellibaşlı kübistlerinden biri olmuştur. Eserleri New York Modern Sanatlar ve Philadelphia Sanat müzeleriyle Boston Çağdaş Sanat Enstitüsünde ve Cleveland (Ohio) ve Minneapolis (Minnesota) Walker sanat müzelerindedir.

L. FEININGER: «Şehir resmi» (1916)

FEIRA DE SANTANA [*fæirī dhī sæntąnī*], Brezilya'da, Bahia devletinde, Salvador'un kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 61 100 dür. Önemli hayvan pazarları, dokuma sanayii vardır.

FEITH [*feyt*], **Rhijnvis** (Zwolle 1753 - Zwolle 1824), Hollandalı şair. Zwolle şehrinin belediye başkanı ve amirallik kurulu üyesi olmuştur. Trajediler, lirik ve vatanî şiirler yazmıştır. Trajedileri arasında *Thirsa of de zege van den godsdienst* (Thirsa veya dinin zaferleri) [1784]; *Lady Johanne Gray* (ad) [1791]; *Ines de Castro* (ad) [1793]; *Oden en gedichten* (Od'lar ve şiirler) [1796 - 1814]; *Het graf* (Mezar) [1792]; *De ouderdom* (İhtiyarlık) [1802]; nesir yazıları arasında ise *Ferdinand en Constantia* (F. ile C.) [1785] adlı romanı sayılabilir. Klopstock, Young, Ossian ve Goethe (*Werther*) nin tesirinde kalmıştır. Şiirleri, duygulu bir ifade altında ümitsizlik ve iç karartısı uyandırır. Lirik şiirlerinin başlıca konusu din, sevgi ve fazilettir.

FEJÉR [*fęyēr*], Macaristan'da, Budapeşte ile Balaton gölü arasında bir il. Nüfusu 360 000, başşehri Székesfehérvár'dır. Avusturya - Macaristan imparatorluğunda Stuhlweissenburg adiyle tanınmıştı. Macar kralları 500 yıl süre ile taçlarını bu şehirde giymişlerdir (1207 - 1527).

FEJÉR [*fęyēr*], **György** (Keszthely 1766 - Peşte 1851), Macar tarihçisi. Pek çok eser yayımlamış, ayrıca Macar tarihi ile ilgili büyük sayıda metni *Codex diplomaticus Hungariae* (Macaristan'a ait diplomatik metinler) [1829 - 1844] adiyle 43 ciltlik bir seri halinde düzenlemiştir.

FEJÉRVÁRY, [*fęyērvāri*, **Géza** (Josefstadt 1833 - Viyana 1914), Macar generali ve devlet adamı. Solferino savaşından sonra Maria - Theresia nişanı ile mükâfatlandırılmıştır. 1884 te Macar ordu bakanı olmuştur. Macar ordusunu Avusturya - Macaristan ordusundan ayırmak isteyen milliyetçilere karşı cephe almıştır. Kurduğu iki kabine de Macar parlamentosu tarafından kanunsuz sayıldığı için ancak birkaç ay (haziran - eylül 1905 ve ekim 1905 - nisan 1906) tutunabilmiştir.

FEK [Hukuk], eşya üzerinde tesis edilmiş bir hukukî bağın kaldırılması.

Haczin fekki: Asıl borcun ödenmesi, üstüne haciz konmuş olan malın satışının kanunî süresi içinde istenmemesi veya satış talebinin geri alınıp kanunî süresi içinde yenilenmemesi gibi sebeplerle haczin kalkması.

Mühürün fekki: Yetkili bir makam tarafından konmuş olan mührün gene yetkili olan makam tarafından kaldırılması. Türk Ceza Kanununun 274. maddesine göre, bir kim se kanun veya hükûmetin emri uyarınca bir şeyin muhafazası veya varlığını saklamak için konan mührü kaldırırsa, üç aydan iki yıla kadar hapis ve kırk liraya kadar ağır para cezasına çarptırılır. Eğer fiil muhafaza ile görevlendirilmiş kişi tarafından işlenirse, bir yıldan dört yıla kadar hapis ve otuz liradan yüz elli liraya kadar ağır para cezasına hükmolunur.

Rehinin fekki: Asıl alacağın ödeme veya diğer sebeplerle ortadan kalkması üzerine, menkul veya gayri menkul mallara konmuş bulunan rehinin düşmesi. Bu durumda menkulün sahibine iadesi ve gayri menkul üzerine konmuş olan ipotek kaydının kaldırılması gerekir.

FEKE, Adana iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 17 523 (1965), yüzölçümü 1 335 km²dir. Mansurlu adlı bir bucağı vardır. Köylerin çoğu 300 - 500 nüfusludur. F. kasabasının nüfusu 3 032 (1965) dir. İlçe merkezinin bulunduğu yer Asmaca adını taşımıştır.

F. ilçesi dağlık bir bölgededir. Seyhan ırmağının Göksu ve Zamantı kolları bu dağlar arasında çok derin ve dar vadilerde akar. İlçe arazisi, Maraş ve Kayseri illeri arasına, kuzeydoğuya doğru sokulmuş bulunan bir bölgede olup kuzeyindeki Saimbeyli, güneyindeki Kadirli, Kozan, Karsantı ilçeleri de böyle dağlık alanlar içindedir. Torosların birer bölümü olan bu dağların çoğu 1 500 - 1 800 m yüksekliğindedir. Çevredeki ormanlarda karaçam ve kızılçam çok yer tutar. Bu bölgenin dağlarında yer yer gür kaynaklar çıktığı gibi, birçok yerlerde de sular dibe dalmaktadır.

Denizden 100 km içeride ve 420 m yüksekte bulunan F. kasabasında yaz mevsimi kurak, sıcak ve uzunca geçer; kışlar ise yağmurlu olur, oldukça yumuşak ve kısa sürelidir. Bütün ilçede olduğu gibi, F. çevresinde de tarıma elverişli yerler azdır. En çok buğday, arpa, mısır ekilir. Hayvancılık geçim kaynaklarından biridir.

Kasaba, Adana - Saimbeyli yolu üzerinde ve il merkezine 138 km uzaklıktadır. Kozan'dan F. ye kadar yol boyunca devamlı keskin dönemeçler vardır. Saimbeyli'den sonra dar bir yol Kayseri'nin Develi ilçesine uzanır. 1927 de 467, 1945 te 1 850 nüfuslu olan ilçe merkezinin nüfusu bugün 3 000 i geçmiştir. Yakın vakitlere kadar dağlık yerlerdeki köylerde oturanların bir kısmı F. nin şimdiki yerine gelmiş, böylece kasaba gittikçe büyümüştür. Belediye 1895 te kurulmuştur. İçme ve kullanma suyu kaynaklardan ve kasaba içinden geçen dereden sağlanır. İlçeden geçen Asmaca deresinden faydalanılarak buradan küçük ölçüde elektrik enerjisi elde edilmiştir. Gittikçe gelişen kasabanın orta okulu, ilk okulu, küçük bir çarşısı vardır. — R. İ.

FEKETE, Lajos (doğ. 1891), Macar asıllı Türk tarihçisi ve arşivcisi. I. Dünya Harbinde esir düşmüş ve esir kampında Türkçe öğrenmiştir. Esaret yıllarından sonra Macaristan ve Avrupa arşivlerinde bulunan Türk belgeleri üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu alanda yapmış olduğu araştırmaları 1924-1925 yılları arasında «Levéltári Közlemények» dergisinde çıkmıştır. Bu araştırmalarda Zichy ailesinin arşivinde bulunan Türkçe belgeler, Debrecen ve Gyöngyös arşivlerindeki Türkçe yazılar toplanmıştır. F., Venedik arşivinde «Documenti Turchi» adı altında toplanmış olan Türkçe belgeleri gözden geçirdiği gibi, Dresden ve Berlin'de bulunan Türkçe yazıları da araştırmıştır. Bu arada Rákóczi - Aspremont arşivinde saklanan Türkçe belgeler üzerinde de çalışmıştır. Türkçe belgelerle ilgili bütün bilgileri toplayan F., 1926 yılında *Einführung in die osmanisch - türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* (Macaristan'da Türk hâkimiyetinde Osmanlı - Türk diplomatikasına giriş) adlı eserini yayımlamıştır. İlim çevrelerinde büyük bir takdirle karşılanan bu yayından sonra F., Esterházy (b. bk.) ailesinin arşivinde saklanan Türkçe belgeleri *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy, 1606 - 1645* (Palatinus Miklós Esterházy'nin arşivinde Türkçe belgeler, 1606 - 1645) [1932] adı altında yayımlamıştır. XVII. yüzyıl Türk - Macar ilişkilerinin tarihi bakımından bu eser zengin bir kaynaktır. *A törökkori Vác egy XVI. századi összeírás alapján* (XVI. yüzyıla ait bir tahrire göre Türk devrinde Vác) [1942] ve *Az esztergomi szandzsák 1570. évi adóösszeírása* (Estergon sancağının 1570 yılı tahrir defteri) [1943] adlı çalışmalarından sonra, 1944 te *Budapest a törökkorban* (Türk devrinde Budapeşte) adlı eserini yayımlamıştır. Türk kaynakları üzerindeki çalışmalarına devam eden F., 1955 yılında büyük bir eser daha vermiştir: *Die Siyāqat - Schrift in der türkischen Finanzvewaltung* (Türk malî idaresinde sivakat yazısı) [2 cilt]. Bundan sonra F., *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550 - 1580* (Budin'de Türk maliye teşkilâtının hesap defterleri, 1550 - 1580) [Gyula Káldy - Nagy ile birlikte, 1962] adlı bir eser daha yazmıştır. Budapeşte'de Macar Devlet Arşivinde çalışmış olan F., daha sonra Budapeşte Üniversitesinde Osmanlı belgeleri profesörlüğüne getirilmiştir.

L. FEKETE

F., yurdumuzda Türk belgeleri üzerinde çalıştığı gibi, Istanbul'da Başbakanlık Arşivindeki Türkçe belgelerin tasnifiyle de görevlendirilmiştir. F. nin Türk arşivleri konusunda birçok yazıları vardır: *A török levéltárügy* (Türk arşivi problemi) [«Levéltári Közlemények», 1937]; *L'édition des chartes turques et ses problèmes* (Türk belgelerinin yayımlanması ve problemleri) [«Kőrösi Csoma - Archivum», 1939]; *Über Archivalien und Archivwesen in der Türkei* (Türkiye'de arşiv belgeleri ve arşivcilik üzerine) [«Acta Orientalia Hungarica», 1953].

F., Türk kaynak ve belgelerine istinaden Türk tarihi ile ilgili birçok yayınlar daha yapmıştır: *Az oszmánli - török nyelv hódoltságkori magyar jövevényszavai* (Osmanlı Türk dilinin hâkimiyet devri Macar unsurları) [«Magyar Nyelv», 1930]; *Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon* (Macaristan'da Türk mülk sistemi) [Bu yazının İtalyancası 1940 ta Roma'da *Il sistema dei possedimenti nell'Ungheria sottomessi ai Turchi* adı altında çıkmıştır]; *Párhuzam az isztambuli és a budai ügyvitel között* (Istanbul ve Budin muamelâtı arasında karşılaştırma) [«Levéltári Közlemények», 1941]; *Ofener Kaufleute zur Zeit der Türkenherrschaft* (Türk hâkimiyeti devrinde Budin tüccarları) [«Die Welt des Islams», 1941]; *A Balkán népei a török állam életében* (Türk devletinin hayatında Balkan milletleri) [Budapeşte, 1943];

Türk vergi tahrirleri [«Belleten», 1948]; *Zur Geschichte der Grusiner im 16. Jahrhundert* (XVI. yüzyılda Gürcülerin tarihi hakkında) [«Acta Orientalia Hungarica», 1950]; *Das Fethname über die Schlacht bei Varna* (Varna muharebesi fetihnamesi) [«Byzantinoslavica», 1953]; *Osmanlı Türkleri ve Macarlar* [«Belleten», 1948]; *Gül-Baba et le Bektāšī derg'āh de Bude* (Gül Baba ve Budin Bektaşî dergâhı) [«Acta Orientalia Hungarica», 1954]; *Das Haus eines türkischen Herrn von der Provinz im 16. Jahrhundert* (XVI. yüzyılda taşralı bir Türk beyinin evi) [«Studia Historica», 1960].

Osmanlı tarihi alanında yapmış olduğu çalışmalarla büyük bir ün kazanmış olan F., Türk Tarih Kurumunun şeref üyeliğine seçilmiştir. — H. E.

FEKÜL (Fr. Fécule < Lat. *faecula* = kurumuş şarap tortusu), bazı bitkilerin yumrucuklarında bol miktarda bulunan bir yedek madde. Genel formülü ($C_6H_{10}O_5$) *n* olan F., madde olarak nişastadan başka bir şey değildir. Bitkilerin hemen hemen her bölümünde (kök, yumrucuk, sap, yaprak, tohum, meyva) bulunur. Özel olarak, patates, manyoka ve inyam (İsp. *iñame*) gibi bitkilerin yumrucuk ve kök gibi yeraltı organlarının nişastasına F.; buğday, pirinç, mısır gibi tanelerden sınaî usullerle çıkarılanına da nişasta denilir. F. sınaî ölçüde en çok patatesten çıkarılır. Bu madde çeşitli yemeklerin hazırlanmasında kullanıldıktan başka, gıda sanayiinde, pastacılıkta, şarküteride, perhiz unlarında, şekerli hafif yemeklerin ve pudinglerin hazırlanmasında ve danaların beslenmesinde de işe yarar. Eczacılıkta, komprimelerin ve bazı lapaların terkibine girer. Dokuma ve kâğıt sanayiinde kumaşlara ve kâğıtlara düzgün bir yüzey sağlamada kullanılır. F. aynı zamanda en iyi bir kâğıt yapıştırıcısıdır. Buhar kazanlarının «kireç» lerini temizlemeye yarayan kazantaşı eriticilerin bileşimine girer, metallürjide ve seramik endüstrisinde demir veya kaolin tozlarının kütle halinde birleştirilmesine yarar.

F. saf halde iken soğuk suda, alkolde ve eterde çözünmez. Su içinde, tanelerinin patlaması yolu ile kolloidal bir çözelti, yani F. kolası verir. Hidroliz yolu ile dekstrinlere, maltoza ve glikoza dönüşür.

Gıda olarak kullanılan öteki F. ler arasında, manyoka, şeker patatesi, ararot ve fagu F. leri sayılabilir. Ayrıca tıpta kullanılan F. ler de vardır: yılanyastığı (arum), güzelavrat (belladonna), (bryonia alba), banotu (byoscyamus), şakayık.

FELÂH-I VATAN: bk. MECLİS-İ MEB'USAN.

FELÂHİYE, Kayseri iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 19 786 (1965), yüzölçümü 490 km² dir. Çubuk adlı bir bucağı vardır. İlçe merkezinin nüfusu 2 727 (1965) dir. F. köylerinin çoğu büyüktür. Bunlar arasında Büyük Toraman 2 250, Küçük Toraman 1 550, Silâhtar 1 350, Hayriye 1 250 ve bucak merkezi olan Çukur 2 250 nüfusludur. F., daha önce Kayseri ili merkez ilçesine bağlı bir bucak iken 1957 de ilçe olmuştur.

F. ilçesi, Kayseri'nin kuzeyinde, Akdağ kütlesinin batı eteğindeki Neojen arazidedir. Çok yerinde yassı, dalgalı düzlükler biçiminde uzanan bu arazi (1 250 - 1 300 m) üzerinde yer yer eski temel arazi ve Eosen flişi yüzeyde görülür. İlçenin güney sınırından Kızılırmak geçer. Kasabanın doğusunda yükseklikleri 1 500 - 1 600 m olan tepeler sıralanmıştır. F. kasabası, Akdağ'ın batı yamacından beslenen Akdere üzerindedir. Bu dere boyunda değirmenler vardır. Bu çevrede yazlar sıcak ve kurak geçer, kışlar soğuk olur. İlçenin başlıca geçim kaynağı tarımdır. Buğday, arpa çok ekilir, hayvan beslenir. Sulamanın elverişli olduğu yerlerde meyvacılık da yapılır.

FELÂHİYE: Roma pınarı (Sıtma pınarı)

İlçe merkezi olan F. büyük bir köy görünüşündedir. Evler düz damlı, üstleri toprak örtülüdür. Evvelce Kayseri ile bağlantısı güç iken, şimdi il merkezine 60 km lik bir yol ile bağlıdır. Orta okulu, ilk okulu, küçük bir çarşısı vardır. — R. İ.

FELAK (Ar. = gün ağarması), *Kur'an*'ın 113. sûresinin adı. En son sûre olan «En-nâs» sûresi ile birlikte inmiştir. Her iki sûreye birden «Muavvizeteyn», «İhlâs» sûresi ile birlikte üçüne «Muavvizat» denilir.

Mekke'de veya Medine'de indiği hakkında çeşitli söylentiler vardır. Bu sûrenin Hz. Muhammed'e yapılmak istenen sihir dolayısiyle indiği belirtilmektedir.

Beş ayettir. Fasılası kaf, be, dal harfleridir. Türkçe anlamı şöyledir: «de ki, karanlığı yarıp ışıtan sabahın Rabbine sığınırım, yarattıklarının şerrinden; çöküp etrafı kapladığı zaman, karanlığın şerrinden; düğümlere üfleyenlerin (sihirbaz) şerrinden ve hasetçinin haset ettiği zamanki şerrinden».

Hz. Muhammed'in her gece yatmadan önce bu üç sûreyi (Muavvizat) okuduğu rivayet edilir.

FELANITX [*felaniç*] **veya FELANICHE** [*felaniçe*] İspanya'nın Mallorca (Baleores) adasında bir kasaba. Nüfusu 11 800 dür.

FELAPTON (Fel.), büyük önermesi evrensel olumsuz (e), küçük önermesi evrensel olumlu (a), vargısı özel olumsuz (o) olan üçüncü figürden bir tasımı anlatan eski bir skolastik terimi. Bu türlü bir tasıma şöyle bir örnek verilir: «Hiç kimse kendi varlığından ayrılamaz; oysa herkes kendi kendisine düşmandır; şu halde, insanın ayrılamayacağı düşmanlar vardır.»

FELÇ (Fr. Paralysie; İng. Paralysis < Yun. *para* = yan; *lyein* = gevşemek) [Nöroloji], sinir yollarında veya kaslarda meydana gelen bir lezyon (*lesion*: patolojik veya yaralanma ile ilgili bir sebeple doku yapısında meydana gelen bozukluk) yüzünden hareket kabiliyetinin azalması veya yok olması. Hareket kabiliyetini sağlayan sinir yolları iki sınıf nevrondan, yani sinir hücresinden meydana gelir. Bunla-

rın merkezî sinir sisteminde bulunanlarına merkezî nevronlar, beyin - omur ekseninden çıkıp kasların içine dağılanlarına ise çevre nevronları denilir. İşte, lezyonun yerine göre, iki çeşit F., yani merkezî F. ler ile muhitî F. ler (çevre F. leri) ayırdedilir.

Merkezî felçler: Hareket kabiliyetini sağlayan merkezî sinir yollarındaki ve özellikle omurun üst başındaki bulbus'un alt yanında yer alan piramitsi demet (*fasciculus pyramidalis*) teki bir lezyondan ileri gelir. Bu F. ler kas kuvvetinin azalmasına veya yok olmasına yol açtığı gibi, kaslarda hipertoni (hareketlilik) ve kiriş - kemik refleksleri de meydana getirir, bundan dolayı da ıspazmozlu F. adını alır; fakat başlangıçta bir beyin kanaması, tromboz'u veya emboli'si sebebiyle koma durumu ortaya çıkmış bulunur veya bir Babinski işareti tesbit edilmiş olursa, ıspazmozlu safhadan önce bir « gevşeklik » safhası yer alır.

Muhitî felç: Omuriliğin önkökünde, soğanilik köklerinde, siniragları (*plexus*) nda veya sinir gövdelerinde yer alan bir lezyondan ileri gelir. Bu çeşit F. lerde kas kuvvetinin azalmasından veya yok olmasından başka, kaslarda tam hareketsizlik, kiriş - kemik reflekslerinin kaybolması ve kasların körelmesi de görülür.

Bazı ağrılı kas hastalıkları (*myopathie*'ler) ve istemli kaslardaki bazı yangılar (iltihaplar) da F. yaratabilir. Bu hastalıklarda sinirler fonksiyonlarını tam olarak yaparlar, fakat kaslarda fonksiyon aksaklıkları yaratan anatomik bozukluklar meydana gelir. Bazı F. ler de kasların kasılmalarını sağlayan biyokimya olaylarındaki düzensizliklerden ileri gelir ve bu durumlarda ne sinirde ne de kasta bir lezyon teşhis edilemez (*myasthénie* = kas mecalsizliği; peryodik F.).

Genel felç: Terimin bugünkü anlamında bir F. meydana getiren bir hastalık olmayıp sifilisten ileri gelen bir *meningo - encephalitis* (beyin ve beyin ve omurilik zarları yangısı) tir ki zihnî kabiliyetlerin kaybedilmesi, mizaç bozulması ve kendi kendini kontrol etme kabiliyetinin kaybedilmesi gibi ruhî ve konuşma zorluğu (*dysarthria*), titreme ve Argyll Robertson işareti gibi nörolojik düzensizlikler gösterir. Beyin - omurilik sıvısının muayenesi, azçok net bir iltihabî reaksiyon gösterir. Hastanın gerek kanının gerek beyin - omurilik sıvısının serolojik sifilis teamülü genel olarak pozitiftir. Eskiden ölümle sona eren genel F. hastalığı, şimdi malarya tedavisi (von Jauregg, 1917) ve penisilin sayesinde o kadar tehlikeli olmaktan çıkmıştır.

FELDBERG, Almanya'da, Schwarzwald (Kara Orman) masifinin en yüksek (1 493 m) ve gneiss'lardan meydana gelmiş dağı. Tepesinde bir gözleme kulesi ve bir meteoroloji istasyonu vardır. Seebuck tepesinde (1 450 m) 10 m yüksekliğinde, granitten bir Bismarck heykeli vardır. 1896 da dikilmiştir. Çok sevilen bir kayak sahasıdır. F. in kuzeydoğu yamacında bir göl (Feldsee) vardır. Gölün denizden yüksekliği 1 113 m, yüzölçümü 10 000 m^2 ve derinliği 32 m dir.

FELDKIRCH [*feldkirh*], Avusturya'da, Vorarlberg bölgesinde, Ill ırmağı üzerinde bir yönetim bölgesi (Bezirk) başkenti. Denizden yüksekliği 460 m dır. Nüfusu 15 100 (1951) dür. Bezirk mahkemesi, ticaret odası, devlet lisesi, öğretmen okulu, tekstil ve kereste endüstrisi vardır.

F., Romalıların Clunia yerleşmelerinde kurulmuştur. Eski şehirde geç Gotik üslûbunda bir kilise, kule ve kapılar vardır. 1375 te Habsburg sülâlesi F. i Montfort kontlarından satın almıştır. Bu kontlar Schattenburg şatosunda oturlardı.

FELDMARŞAL (Alm. Feldmarschall: *Feld* = harp meydanı, *Marschall* = mareşal), Fransızcaya *Feld - maréchal*, İngilizceye *Field - Marshal*, Rusçaya *Fel'dmarşal*, İsveççeye *Fältmarskalk* şekillerinde geçmiş olan bu rütbe, adı geçen milletlerin ordularında en yüksek askerî rütbe sayılmıştır. Germen ülkelerinde Alman devletleri orduları kumandanlarına *Generalfeldmarschall* denirdi ve bu rütbenin üstünde, Mukaddes İmparatorluğun sonu (1806) na kadar *Reichsgeneralfeldmarschall* vardı. Prusya ordusunda 1701 den 1870 e kadar 54 F. hizmet etmiştir. Bu rütbe II ve III. Reich'lar zamanında da devam etmiştir. F. lik İngiltere ordusuna Hanovra hanedanı zamanında, İsveç ordusuna Kral Gustaf Adolfe, Rus ordusuna ise Büyük Petro devrinde girmiştir. Bugünkü Fransız ordusunda bu rütbenin karşılığı *Maréchal de France* olup 1804 tarihinde ihdas edilmiştir. Osmanlı ordusu teşkilâtındaki *müşirlik* ise Cumhuriyetten itibaren *mareşal* rütbesiyle karşılandı. Bk. MAREŞAL, MÜŞİR.

FELDSPATLAR (Fr. Feldspath), bir mineral grupu. Bu gruptaki mineraller bütün minerallerin aş. yu. % 60 ını teşkil eder. Büyücek bir feldspat billûru üzerine bir çivi konarak bir çekiçle vurulacak olursa, billûr düz yüzeyli parçalara ayrılır. Bu yayılma özelliği daha ziyade birbirine dikey olan iki düzlemde görülür. Kimya bakımından F. susuz alkali veya kireç - alüminyum oksit silikatları olup birbirine benzeyen özellikler ve karışık billûrî şebekeler gösterirler. En önemli F., ortoklas (potaslı feldspat, $KAlSi_3O_8$), albit (sudlu feldspat, $NaAlSi_3O_8$) ve anortit (kireçli feldspat, $CaAl_2Si_2O_8$) tir. Bu üç feldspat birçok karışık billûrlar (labradorit, mikroklin) meydana getirir.

FELEK (Ar. çoğulu: *fülk* veya *eflâk*), sözlük manasiyle *âsuman*, *sema*, *gök*, *devran* sözleriyle anlamdaş olarak kullanılmıştır.

Eskilerin inancına göre, her gezegenin bir gök katı vardır. Bunların tümü dokuzdur. Hepsine birden «dokuz felek» anlamına Farsça nüh - felek veya Arapça Felekü'ttis'a derlerdi.

F. in dokuz katı şöyle sıralanmıştır: 1. Felekü'l - Kamer (Ay katı); 2. Felekü'l - Utarit (Mercurius katı); 3. Felekü'z - Zühre (Venus katı); 4. Felekü'ş - Şems (Güneş katı); 5. Felekü'l - Mirrîh (Mars katı); 6. Felekü'l - Müşteri (Jupiter katı); 7. Felekü'z - Zühal (Saturnus katı); 8. Felekü's - Sevâbit (Sabit yıldızlar katı); 9. Dokuzuncu katta ise artık yıldız yoktur. Bu katın pek çok adı vardır: Felekü'l - Âlâ (En yüce gök katı), Felekü'l - Âzam (En büyük gök katı), Felekü'l Eflâk (bütün F. leri kaplayan gök katı), Felekü'l - Mevhûm (Boşluk katı), Felekü'l - Atlas (Atlas katı) v. b.

Eflâk'te bir de «Mıntakatü'l - bürûc» (Burçlar bölgesi) vardır ki, bunlar bilinen on iki burçtur.

Kur'an'da gökyüzü yedi kat olarak belirtilir. Bu yedi kat üzerinde arş (tavan), hepsinin üzerinde de kürsî vardır.

Yıldızların insan kaderi üzerinde etkili olduğu inancı çok eski zamanlardan beri benimsenmiştir. Bu inancın genişlemesiyle F. kavramı mecazî manada, insan kaderine hâkim olan mevhum bir kudretin remzi olarak klasik edebiyatımızda yer almış, halk diline mal olmuş, dinî sebeplerle Tanrıya yöneltilemeyen şikâyetler, suçlamalar rahatça F. in sırtına yükletilmiştir.

Halk arasında bazan «kambur F.» diye anılan F. için «kimine mintan giydirir, kimine yelek; kimine karpuz yedirir, kimine kelek» tarzında tekerlemeler de söylenmiştir. Talihin sık sık dönüşler, değişiklikler göstermesinden kinaye, eski dilimizde dönek huylu insanlara F. meşrep (F. huylu), büyük bir bahtsızlığa uğramış kimseye F. zede denilirdi.

FELEK, Burhan (doğ. Istanbul 1889), Türk gazetecisi ve yazarı. Danıştay üyelerinden Ziyaettin beyin oğludur. Öğrenimini Ravza - i Terakki mektebi, Üsküdar İdadisi ve Hukuk Fakültesinde yapmıştır. Sırasiyle Evkaf İnşaat başkâtipliği, Ticaret Vekâleti hukuk müşaviri muavinliği, Istanbul İaşe Müdürlüğü, lise Fransızca öğretmenliği ve avukatlık görevlerinde bulunmuştur. Yazı hayatına «Donanma» mecmuasında başlamış, sonra «Tasvir - i Efkâr», «Vakit», «Vatan», «Millet», «Yeni Ses», «Milliyet», «Tan», «Cumhuriyet» gazetelerinde devam etmiştir. Ayrıca Basın Birliği yönetim kurulu üyesi olmuş, Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü istişare heyetinde çalışmıştır. 1924 te birkaç arkadaşiyle birlikte millî spor teşkilâtını kurmuş, 1924 ve 1928 de Türk Olimpiyat kafilesi başkanı görevi ile yurt dışına çıkmış, 1930 da Balkan oyunlarını kuran Balkan delegeleri arasında yer almıştır.

B. FELEK

1944 te gazeteci arkadaşlariyle Hindistan'a gitmiş, dönüşünde *Hint masalları* adlı kitabını yayımlamıştır. Kıvrak, nükteli üslûbiyle tanınmış ve sevilmiştir.

FELEKÎ, Ebû Nizam Mehmet Fars (ölm. 1181), İranlı şair. Şirvan'da doğmuştur. Şiir sanatı ve astroloji öğrenmiştir. Şirvan kralı Minuçehr kendisine maaş bağlamıştır. Şair olarak bir *Divan* bırakmış, yıldızlara ait bir astroloji kitabı da yazmıştır.

FELEKÎ, Mahmut Paşa (1805 - 1885), Mısırlı coğrafyacı. Mehmet Ali tarafından kurulan mühendishanede ve Paris'te okumuştur. Başlıca eseri, Mısır valisi Sait Paşanın emri üzerine hazırladığı Mısır haritasıdır. Bundan başka, Arapça ve Fransızca eserler de yazmıştır. F. Paris ve Venedik coğrafya kongrelerine Mısır delegesi olarak katılmıştır. Daha sonra nazırlığa tayin edilen F., Arabî Paşa ayaklanması sırasında nazırlıktan ayrılmışsa da, bir süre sonra tekrar maarif nazırı olmuştur.

FELEKİYAT, eskiden astronomiye verilen ad. Buna ilmü'l - felek de denirdi. Bu ilimle uğraşanlara felekiyyun adı verilirdi.

FELEMENK (< İng. *Fleming* < Orta Fel. ve Yük. Alm. *Vlaming* = Vlaanderen'li) [Tarih], kuzeybatı Avrupa'da, Rhein ırmağı deltası çevresindeki «Çukur Ülkeler» de yer alan ve tarih boyunca geçirdikleri safhalar şimdiki Hollanda ile Belçika'nın kurulmasiyle sonuçlanan değişik büyüklükteki kontluk ve dukalıklar topluluğuna ve sonra bunlardan doğan devlete 1830 yıllarına kadar verilmiş olan ad (bk. HOLLANDA). Bu «Çukur Ülkeler»(Fel. Netherlands; İng. Low - Lands; Fr. Pays - Bas) den biri olan F. in XIV. yüzyıla kadar politik bir birlik olarak tarihi yoktur. Bu bölgede, Rhein ırmağının solunda kalan topraklar (Aşağı Germania) Roma provincia'sının bir bölümü idi ve Batav'larla meskûndu; ırmağın doğu tarafında ise Frisia'lılar otururdu. Bölgenin hemen hemen bütünü V - VIII. yüzyıllar arasında Frank'ların eline geçmiş ve IX. yüzyılda Caroling imparatorluğunun parçalanmasiyle doğu Frank'ları (yani Germen) krallığına ve dolayısiyle Mukaddes Roma İmparatorluğuna geçmiştir. Bölgenin «Holland» kesiminin kontları, güney komşuları olan Brabant dukalarından sonra Orta Çağın en kudretli senyörleriydi. XV. yüzyılda bölgenin Holland, Zeeland, Gelderland ve Brabant bölümleri Burgonya dukalarının eline geçmiş ve böylece bu dukalar «Çukur Ülkeler» in bütününü kontrolları altına almışlardı. Rhein deltasının kuzeyindeki şehirler ve limanlar, büyük ticaret ve sanayi merkezleri olan güneydeki Vlaanderen ve Brabant kesimlerine nispetle iktisadî bakımdan yavaş gelişmekle beraber, XIV. yüzyıldan itibaren onlara rakip olmuştur. Tarihte «provens» terimiyle anılan bu politik birliklerin hemen hemen hepsi Hansa Ligası (b. bk.) na bağlıydı ve muhtariyete dayanan geniş imtiyazlardan yararlanıyordu. 1447 de Burgonya düşesi Marie, seleflerinin bu ülkelerden kaldırmış bulundukları bütün hürriyetleri geri veren «Grand Privilège» i yayımladı. Bu düşesin, sonradan I. Maximilian adiyle imparator olan arşidük Maximilian ile evlenmesiyle Çukur Ülkeler, Habsburg hanedanına geçti. 1555 te imparator V. Karl bu toprakları oğlu İspanya kralı II. Felipe'ye devretti. O zamanlar Çukur Ülkeler'in kuzey bölümü (şimdiki Hollanda'nın bulunduğu yerler) büyük bir iktisadî refaha erişmişti. Felipe'nin gerek kardinal Granvelle gerek daha sonra Alba dukası aracılığı ile İspanyol Enkizisyonunu Çukur Ülkeler'e de sokarak buraları bir İspanyol provensi durumuna düşürme yolundaki çabaları, Katolik olsun Protestan olsun bütün halkın mukavemeti ile karşılaşmıştır. Alba dukasının bir tethiş havası yaratan tedbirleri de boşa çıkmış, Çukur Ülkeler'in bağımsızlık için giriştikleri savaş özellikle Vlaanderen ve Brabant provenslerinde gelişmiş, kuzey kesiminde de Orange prensi Sessiz Wilhelm kendi bölgesindeki İspanyol birliklerini bozguna uğratıp püskürtmüştür. Çukur Ülkeler, İspanya'ya karşı savaşlarında, Ghent barışı (1567) sonunda birleşmişlerdir. 1578 de İspanyol valisi olarak Avusturyalı Johann'ın yerine geçen Alessandro Farnese, Çukur Ülkeler'in güney kesimlerini yeniden ele geçirmiştir. Kuzeydeki yedi provens, yani Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland ve Groningen, 1579 da Utrecht Birliğini kurmuşlar ve 1581 de bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Mücadele devam etmiş, 1584 te katledilen Sessiz Wilhelm'in yerine devlet başkanı (Stadhouder) olarak oğlu Orange (Oranje) prensi ve Nassau kontu Moritz geçmiştir. Farnese'ye karşı F. lilere yardım etmek üzere Leichester kontu Robert Dudley komutasında gönderilen bir İngiliz sefer kuvveti etkili olamamış, fakat sonradan Moritz önemli başarılar kazanmış, 1609 da İspanyol komutanı Spinola'ya 12 yıl süreli bir mütareke imzalattırmıştır. Otuz Yıl Harplerinde savaş yeniden başlamış ve sonunda Westphalia barışı (1648) ile ve Birleşik Provensler adiyle Çukur Ülkelerin bağımsızlığı tanınmıştır. İspanya aynı zamanda kuzey Brabant ile Limburg'un bir bölümünü de F. e bırakmıştır. F. liler bir yandan bağımsızlıkları için savaşır ve Calvincilerle Protestanlar arasındaki din kavgalariyle uğraşırken, bir yandan da ticaret ve sömürge imparatorluklarının temelini atmışlardır. F. Doğu Hint Kumpanyası 1602 de, F. Batı

Hint Kumpanyası da 1621 de kurulmuştur. İspanyol (West phalia) yönetimi sırasında Antwerpen (şimdiki Anvers) in körlenmesi ve Westphalia barışının F. lilere tanıdığı Scheldt (şimdiki Escaut) ırmağı ağzını kontrol etme hakkı, F. limanlarına ve özellikle Amsterdam'a üstünlük sağlamıştır. F. tüccarları bütün kıtalarla ticaret yapmışlar, hattâ Japonya'da tekel hüviyetinde imtiyazlar elde etmişler, F. gemileri dünya deniz nakliyatının çoğunu ellerine geçirmişlerdir. Birleşik Provensler kapılarını din yüzünden göç eden insanlara ve özellikle Portekiz ve İspanya Yahudilerine ve Fransız Huguenot'larına açmışlardır. Bu durum F. in XVII. yüzyıldaki pek büyük refahına geniş ölçüde yardım etmiştir. Maddî zenginlikle birlikte kültür yönünden de bir altın çağı gerçekleşmiştir. Rembrandt'ın yaşadığı yıllarda F. güzel sanatları en yüksek seviyelerine erişmiş, Leiden Üniversitesi dünya ölçüsünde ün kazanmış, Descartes F. te yaşamış, Spinoza Amsterdam'da doğmuştur. 1625 te devlet başkanı (Stadhouder) Moritz'in yerine kardeşi Prens Friedrich Heinrich geçmiş, 1647 de onun yerini oğlu Prens II. Wilhelm almıştır. 1650 de bu prensin ölümü, Orange hanedanının irsî imtiyazlarını tanımak istemeyenler tarafından provenslerin ve «üç sınıf» ın haklarının yeniden istenilmesine vesile olmuş, F. cumhuriyetini meydana getiren yedi provensin en kudretlisi olan Holland'ın en kudretli siyasî lideri Jan Witt, 1652 de Holland provensi valiliğine seçilerek yirmi yıl boyunca F. devletinin gidişine yön vermiştir. Witt, Orange hanedanından Prens III. Wilhelm (II. Wilhelm'in oğlu) in, babasının nüfuzuna erişmemesi için Ebedî Emirname (1667) si ile F. te *Stadhoud*'luğu lâğvetmiş ve böylece Orange hanedanının devlet işlerinden uzaklaştırılmasını sağlamıştır. Witt'in yönetimi geniş ölçüde, başlıca sebebi 1651 tarihli İngiliz Deniz Kanunları (English Navigation Acts) ve Felemenk - İngiliz ticarî rekabeti olan savaşlarla (1652 - 1654 ve 1664 - 1667) geçmiştir. İngiltere ile yapılan Breda antlaşması (1667), Fransa kralı XIV. Louis'nin İspanya'ya karşı açmış olduğu «Dévolu tion» savaşını F. in, İsveç ve İngiltere ile bir üçlü ittifak kurarak durdurmayı başarması, onun siyasî kudretini gösterir. XIV. Louis 1672 de F. savaşlarının üçüncüsüne başlayıp Çukur Ülkeleri istilâ etmiş, F. liler savunma çaresi olarak su bentlerini açmışlar, devlet başkanı Witt barış görüşmeleri yapma imkânlarını aramış, fakat Orange hanedanı taraftarlarınca katledilmiş (1672), *Stadhouder*'lik yeniden kurulmuş ve bu görev sonradan 1689 da aynı zamanda İngiltere kralı olan III. Wilhelm'e verilmiştir. Harp yüzünden provensler yakılıp yıkılmış, fakat Nijmegen antlaşması (1678 - 1679) ile F. liler Fransa'dan bedelini İspanya'nın ödediği önemli tavizler elde etmişlerdir. F. liler XIV. Louis ile bir defa Büyük İttifak Harbinde, bir defa da İspanya Veraset (Succession) Harbi sırasında olmak üzere iki kere daha karşılaşmışlardır. 1702 de III. Wilhelm'in ölmesi üzerine *Stadhouder*'lik yeniden kaldırılmış ve hükûmet işleri üç sınıf (asiller, rahipler ve halk) meclisi tarafından yönetilmeye başlanmış, fakat 1747 de Cumhuriyetçi Partinin seçimi kaybetmesi üzerine Orange hanedanından IV. Wilhelm irsî *Stadhouder* olmuştur. 1715 ten sonra F. sürekli olarak kuvvetten düşmüş ve İngiltere tarafından gölgede bırakılmıştır. Amerikan ihtilâli sırasında F. İngiltere'ye karşı cephe almış ve bunun sonucu olarak 1783 Paris antlaşmasında birçok sömürge kaybetmiştir. 1794 - 1795 Fransız ihtilâl savaşlarında Fransızlar F. i istilâ etmişler, V. Wilhelm kaçmış, Fransa himayesinde bir Batav Cumhuriyeti kurulmuştur (1795). Louis Bonaparte 1806 da kardeşi I. Napoléon tarafından F. krallığına tayin edilmiş, fakat 1810 da tahttan indirilmiş, F. krallığı Fransa'ya katılmıştır. 1814 - 1815 Viyana Kongresinde eski Birleşik Provensler ile eski Avusturya Çukur Ülkeleri bir krallık halinde birleştirilerek başına V. Wilhelm'in oğlu olan Orange hanedanından I. Wilhelm getirilmiştir. Bununla beraber eski Avusturya Provensleri (Belçika) F. yönetimine karşı ayaklanmış ve bağımsızlığını ilân etmiştir. Belçika ile F. arasında bu konudaki nihaî anlaşmaya 1839 Londra Konferansında varılmıştır (bk. HOLLANDA).

Avusturya ve İspanya Felemenkleri: Çukur Ülkeler'in 1482 den 1794 e kadar Habsburg hanedanının elinde kalmış olan bölümü. Bu bölüm aş. yu. bugünkü Belçika'yı kapsar. Çukur Ülkeler, 1477 de Marie de Bourgogne'un sonradan I. Maximilian adiyle imparator olan Arşidük Maximilian ile evlenmesi yolu ile Burgonya hanedanından Habsburg hanedanına geçmiştir. Bunların oğlu Philipp (ki sonradan Castilla kralı I. Felipe olmuştur), Burgonyalıların mülkü olarak kalmış bulunan Vlaanderen, Brabant, Artois, Hainaut, Luxemburg, Limburg, Holland ve Zeeland provenslerini tevarüs etmiştir. Onun oğlu imparator V. Karl bu provenslere Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland ve Drenthe kesimlerini de katmış ve 1547 de F. in tamamını Habsburg hanedanının irsî mülkü olarak ilân etmiştir. 1555 te bu imparator F. i, bir yıl sonra II. Felipe adiyle İspanya kralı yaptığı oğluna devretmiştir. F. provensleri, Bruxelles'de oturan İspanyol genel valilerinin yetkilerini sınırlayan özel siyasî müesseselerini ve provenslerinin sınırlarını olduğu gibi muhafaza etmişlerdir. 1567 de vali sıfatiyle Parma'lı Margarita'nın yerine geçen Alba dukasının sert idaresi anayasaya aykırı bir yol tutunca F. in kuzey ve güney kesimlerinin asilleri ve halkı, Orange hanedanından Sessiz Wilhelm'in, Marnix'in ve Aldenbarneveldt'in liderliği altında baş kaldırmışlar, 1576 da kurdukları Ghent barışı ile birleşerek İspanyolları kovmuşlardır. Alba dukasının ve onun yerine geçenlerin (Requesens, Avusturya'lı Johann ve bunlardan daha kurnaz olan Alessandro Farnese) giriştikleri zalimce bastırma hareketlerine rağmen İspanyollar ancak güney provenslerini (bugünkü Belçika) geri alabilmişler, « Çukur Ülkeler Birleşik Provensleri » de bağımsızlığını elde etmiştir. Bu kanlı savaşlar zengin F. şehirlerini ve özellikle Antwerpen'i harap etmiş, İspanyol F. inde Protestanlığın kökü kazınmış, bu sayede de Belçika bugüne kadar Katolik kalabilmiştir. (F. provensleri XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın yarısına kadar her büyük Avrupa harbinde savaş alanı olmuş, fakat her defasında F. sanayii ve ticareti toparlanmayı başarmıştır.) İspanya Kuzey Brabant ile Limburg'un bir bölümünü Westphalia barışı (1648) ile Birleşik Provensler'e, Artois ile Hainaut ve Luxemburg'un birer bölümünü Pirene barışı (1659) ile Fransa'ya, Dunkerque ile Lille de dahil olmak üzere Vlaanderen'in bir bölümü ile Hainaut'yu, Aix - la - Chapelle (1668) ve Nijmegen (1678 - 1679) antlaşmalariyle yine Fransa'ya, Çukur Ülkeler'de geri kalan topraklarını da 1714 Utrecht antlaşmasiyle Habsburg'ların Avusturya koluna bırakmıştır. Bir kilise prensliği olan Liége, Habsburglara ait değil idiyse de, önce İspanya'nın, 1714 ten sonra da Avusturya'nın tesiri altında kalmış ve komşu provenslerin tarihini paylaşmıştır. 1781 den sonra imparator II. Joseph'in idarî ve adlî reformlara girişmesi muhafazakâr ve Katolik liderlerin mukavemeti ile karşılaş-

mış; Joseph, 1787 de reformlarının bir bölümünü kaldırmış, fakat ne muhalefetle barışabilmiş, ne de liberallerin desteğini sağlayabilmiştir. Nihayet 1789 yılı sonunda, Avusturya F. i millet meclisi, Joseph'i tahttan indirmiş ve Belçika Birleşik Devletleri Cumhuriyetini ilân etmiştir. Joseph'in halefi olan II. Leopold ile millet meclisi barışmışlar ve 1790 da bu meclis Leopold'un oğlu Charles'i irsî grandük seçmiştir. Avusturyalılar Belçika'yı yeniden ele geçirmişlerse de, orada pek az kalabilmişlerdir; çünkü 1794 te Fransız ihtilâl savaşları bütün bu yerleri Fransa'nın kontrolü altına sokmuş ve Campo Formio antlaşmasiyle bölge resmen Fransa'ya terk edilmiştir.

FELEMENK DOLARI, eskiden Osmanlı ülkelerinde esedî (b. bk.) adiyle kullanılan Felemenk parası. Üzerinde arslan resmi bulunan ve bu sebeple resmî makamlarca esedî (Ar. *esed* = arslan) adı verilen bu paraya halk *arslanlı* derdi. Eski belgelerde bunun yerine Felemenk kuruşu adı geçmektedir.

FELENK veya FİLENK, büyük taşları, sütunları ve başka çok ağır cisimleri bir yerden bir yere taşımak için kullanılan ve tekerlek vazifesi gören kalın, yuvarlak sırık. Eskiden büyük ve ağır sütunları nakletmek için yere F. ler döşenir ve sütunlar tırtıl denilen yuvarlak kısa ağaç parçalarına bindirilerek F. ler üzerinde kaydırılmak suretiyle hareket ettirilirdi.

FELIBRIGE [*felibrij*], XIX. yüzyıl ortalarında Provence (Güney Fransa) ta, Provensal dilinin ve öbür Güney Fransa diyalektlerinin yaşamağa devamı ve temizlenmesi ve aynı zamanda bir Güney Fransa edebiyatının ihyası amaciyle kurulan bir edebiyat okulu. Bu hareket, daha önce kurulmuş olan benzer amaçlı başka okulların düşmanlığına uğradı ise de, Languedoc, Aquitaine, Limousin ve hattâ Katalonya'da yayılmıştır. Çünkü kurucusu Mistru (Mistral) 1869 da Katalan şairi Balaguer ile bir anlaşma (ittifak) yapmıştı. Felibre (F. in üyelerine verilen ad) lerin göze çarpan eserleri arasında Mistral'ın *Mireio* (kız adı) su [1859], Aubanel'in *La Miougrano entreduberdo* (Yarı açılmış nar) su [1860]; rahip Joseph Roux'nun *La Chanson Lemousina* (Limousin şarkıcı) sı [1889] ve Arsène Vermenouze'in *Flour de brousso* (Yaban çiçeği) su [1895] anılabilir.

FELICITAS [*felikitas*] (Lat. = saadet), Romalılarda özel olarak başarının ve saadetin şahıslandırılmış şekli. Sıfatının tanıtıcı alâmeti olarak resimlerde F. ın eline bir tellâl bastonu, bir bolluk boynuzu veya bir mızrak verilirdi. F. aynı zamanda bir kız adı olarak da kullanılmıştır.

FELICITAS (Antonius Pius'un bir parasının üstünde)

FELIDAE (Zoo.): bk. KEDİGİLLER.

FELIPE, I., el Hermoso (= Güzel) (Bruges 1478 - Burgos 1506), İspanya kralı. Habsburg'lu I. Maximilian ile Marie de Bourgogne'un oğludur. 1482 de annesinin Burgonya'daki topraklarını miras olarak alan F., 1496 da V. Ferdinando ile Isabella'nın kızı Juana ile evlenmiş ve Castilla tahtına sahip olarak karısiyle birlikte hüküm sürmüştür.

FELIPE, II., el Prudento (= İhtiyatlı) (Valladolid 1527 - Madrid 1598), İspanya kralı. İmparator V. Charles ile Portekizli Isabel'in tek oğludur. Kral olunca sahibi olacağı toprakları görmek üzere İtalya'ya (1548), Hollanda'ya (1549) ve Almanya'ya (1550) gitmiştir. 1554 te İngiltere kraliçesi Mary Tudor ile evlenmiş (ikinci karısı), fakat ertesi yıl İngiltere'den ayrılmıştır. Bütün gezdiği yerlerde halk F. den hoşlanmadığı gibi, o da yabancı fikir ve âdetleri sevimsiz bulmuştur. 1556 da V. Charles'ın tahttan feragat etmesi üzerine F. İspanya kralı olmuştur. Başkalarına yetki vermekte çekimser davranan bu kral, şahıslarla oturup konuşmaya yazılı raporları tercih etmiştir. Bu yazışmalar yüzünden, kurduğu devlet idaresi sisteminde işler ağır, zahmetli ve verimsiz yürütülmüştür. İç ve dış siyasette Katolik inancını her şeyin üstünde ve tek ülkü saymıştır. Bu tutum, Fransa'daki din harplerine karışmasına, Hollanda'daki Protestanlara Alba dukası tarafından eziyet edilmesini hoş görmesine, İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ı idam ettiren Kraliçe Elisabeth'i cezalandırmak ve İngiltere'yi İspanya'nın Katolik bir peyki haline getirmek üzere İspanya *armada* (büyük donanma) sını İngiltere'ye göndermesine yol açmıştır.

I. FELIPE (Juan Gossart de Mabuse'nin tablosu, Rijks Museum, Amsterdam)

II. Felipe (Pantoja de la Cruz'un tablosu, Museo del Prado, Madrid)

F. nin Katolikliği onu papalığın hizmetine sokamamıştır. Bir papalık ordusunu bozguna uğratmış, temsilcileri Trento konsili kararlarına büyük ölçüde tesir etmiş, kendisi ise papalık tahtına oturmak emelinden hayatı boyunca vazgeçmemiştir. Bununla beraber Fransız, İngiliz ve Danimarka Protestanlarına ilişmeyen F., 1565 te Türkleri Malta'da, 1569 - 1571 de Mağribîleri Granada'da ve 1571 de yine Türkleri Lepanto (İnebahtı) da yenmiştir. F., Katolikliği yaymak gayesiyle İspanyol Enkizisyonunun faaliyetine göz yummuştur. Muvazenesiz bir kimse olan büyük oğlu Don Carlos'un kendi sert idaresi yüzünden ölmesi acısına ve kendi ölümüne sebep olan kanserin ıstıraplarına metanet ve iradesi sayesinde sükûnetle dayanmıştır. Bu kralın hayatta bütün zevki, iki kızına karşı beslediği sonsuz sevgi ile Madrid yakınında Escorial (b. bk.) sarayını yaptırmak olmuştur. F. de bu sarayda ölmüştür.

FELIPE, III. (Madrid 1578 - Madrid 1621), İspanya kralı. II. Felipe'nin oğludur. 1598 de babasının yerine tahta çıkan F., mutaassıp derecede sofu, zayıf ve âciz bir hükümdardı. Devlet idaresini gözdelerinden Lerma dukasının, sonra da bunun oğlu olan Uceda dukasının ellerine bırakmıştır. 1609 da Hollanda'daki kuzey illerinin bağım-

sızlığını tanımak zorunda kalmış, aynı yıl Mağribîlerin son kalıntılarını da İspanya'dan kovmuş, bu hareket memleket ekonomisinin zararlara uğramasına sebep olmuştur.

III. Felipe (Velázquez'in tablosu, Museo del Prado, Madrid)

FELIPE, IV. (Valladolid 1605 - Madrid 1665), İspanya kralı. III. Felipe'nin oğludur. 1621 de babasının yerine kral olan F., hükûmet işlerini başbakanı Gaspar de Guzman Olivares'e bırakmış, 1643 ten sonra da başka gözdeleri idareyi ellerinde tutmuştur. F. nin saltanatı boyunca İspanya bir gerileme devresine girmiş, bir yandan Fransa, Almanya ve Hollanda ile tutuştuğu yararsız harpler, öte yandan da Catalunya ve Portekiz isyanları yüzünden iyice fakir düşmüştür. 1648 de Hollanda'nın istiklâlini (Westphalia antlaşması) tanıyan İspanya, 1659 da da Roussillon'u elden çıkarmıştır.

IV. Felipe (Velázquez'in tablosu, Borbón - Parma hanedanının koleksiyonundan)

FELIPE, V. (Versailles 1683 - Madrid 1746), İspanya kralı. Fransa kralı XIV. Louis'nin torunu ve veliaht Louis ile Bavyeralı Marie Anne Christine'in ikinci oğludur. F. Fransa'da Anjou dükü unvanını taşırken 1700 de İspanya kralı II. Carlos tarafından İspanya veliahtı gösterilmiştir. Tahta çıkması, İspanya taht harbi (1701 - 1714) ne yol açmış, bu arada İngiltere, Hollanda ve Avusturya arasında yapılan Büyük İttifak, fazla kuvvetlenmiş olan Bourbon'ların İspanya'ya da el atmalarını önlemiştir. F. Cebelitarık'ı İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmış, İtalya ve Hollanda'daki topraklarını kaybetmiş ise de, 1713 Utrecht antlaşmasiyle İspanya krallığını muhafaza edebilmiştir. F., 1702 de evlendiği Savoia soyundan Marie Louise'in ve ikinci karısı Parma hanedanından Elisabeta Farnese'nin büyük ölçüde tesiri altında kalmıştır. Fransa tahtını ve kendi ailesini İspanya tahtının mirasçısı yapmak gayretiyle Orléans hanedanına karşı bir sürü entrikalara girişen F., bu gaye uğrunda oğlu Louis lehine tahttan çekilmiş (1724) ise de, birkaç ay sonra Louis'nin ölmesi üzerine yeniden tahta geçmiş ve ölümüne kadar krallığı muhafaza etmiştir.

V. Felipe (Van Loo'nun tablosu, Palacio Nacional, Madrid)

FELIU I CODINA [*feliu i kodina*], **Josep** (Barcelona 1847 - Madrid 1897), Katalon tiyatro yazarı ve gazetecisi. Katalon milliyetçiliğini politik ve edebî alanda savunmuş, Katalon tiyatrosunu yükseltmeye çalışmıştır. İspanyolca yazdığı üç dram büyük bir başarı kazanmıştır: *La Dolores* (kadın adı) [1892]; *Miel de la Alcarria* (Alcarria balı) [1893]; *Maria del Carmen* (kadın adı) [1896].

FELIX, III. [*feliks*] (Roma 483 - 492) Papa. 484 te Istanbul patriği Akakios'u aforoz etmiştir. Bunun sebebi, patriğin, İsa'nın mahiyeti konusundaki tartışmada arabuluculuğa dayanan bir formül kabul etmiş olması idi. Doğu ve Batı kiliseleri arasında çıkan bu ilk skhisma (ayrılık) 519 a kadar sürmüştür.

FELIX [*fīliks*], **Arthur** (Tanów 1887 - 1956), İngiliz mikrobiyoloji uzmanı. 1943 te Royal Society üyeliğine seçilmiş, Lister Enstitüsü müdürü olmuş, Weill ile birlikte «Proteus X 19» dan yararlanarak lekeli hümma (Fr. typhus exanthématique) nın teşhis reaksiyonunu keşfetmiş (*Proteus* cinsinden bakterilerin *P. vulgaris* türünün özellikle X 19 çeşidi, lekeli humma hastalarının kan serumunda birbirine yapışarak kümelenirler), bakterilerin S ve R şekillerini ve salmonella hastalıkları (*salmonellosis*) nın Vi antijenini bulmuştur.

FELIXSTOWE [*fīlikstou*], İngiltere'nin Suffolk kontluğunda, Ipswich şehrinin güneydoğusunda bir plaj. Nüfusu 15 100 dür. F. yat yarışları (yachting) merkezi olarak tanınmıştır.

FELL [*fel*], **John Barraclough** (Londra 1815 - Londra 1902), İngiliz mühendisi. Memleketinde demiryolu inşaatçısı olarak çalışan F., 1852 de İtalya'ya gitmiş, orada yatay tekerleklerin bütünler yapışmasını merkezî bir ray üzerinde kullanılan bir tip lokomotif icat etmiştir. Mont - Cenis tünelinin inşasında bu sistem kullanılmıştır.

F., İsviçre, Brezilya ve Yeni Zelanda'da, keskin rampalı hatlarda uygulanan dişli bindirmelikli (à crémaillère) demiryolları döşemiştir.

FELLÂH (Ar. = çiftçi, ekinci), Arapça konuşan ülkelerde, özellikle Mısır'da tarım işçisi köylülere verilen ad. Mısır F. ları, çalışan halkın % 55 ni meydana getirirler. Bunlar genellikle Müslüman ise de, Orta Mısırdakilerin çoğu Kıptidir. F. lar, her birinin nüfusu 8 000 i bulan, kerpiçten yapılmış alçak kulübelerden kurulu büyük köylerde otururlar. Mısır F. larının 1 400 000 i gündeliğe bağlı ırgat, 700 000 i çiftçi, iki milyonu da ortalama bir buçuk dönümlük küçük toprak sahipleridir. Sayıları 12 000 den ibaret

FELLÂH'LAR (Mısır)

olan büyük toprak sahipleri ise Mısır'ın ziraate elverişli topraklarının üçte birini paylaşmış durumda idiler. Fakat yapılan bir toprak reformu, her aile reisine düşen toprak payını 90 hektar olarak sınırlandırmıştır.

FELLANDREN (Fr. Phellandrène), terpenli hidrojen karbürlerin $C_{10}H_{16}$ formülünde olanlarına verilen ad. İki türlü F. vardır. α ve β adını alan bu F. ler birer dihidrosimen olup birbirinden çift bağlarının yeri bakımından ayrılırlar. Her ikisi de sağa ve sola dönen şekillerde ortaya çıkarlar. Bunlardan birincisi rezenenin, elemi reçinesinin, ginger-grass'ın kokulu maddelerinde; ikincisi ise su reze nesinde bulunur. F. ler kararsız maddeler olup kolayca dipenten veya terpinen'e dönüşürler. F. ökaliptüs ve Hint biberi yağlarında da bulunur.

FELLANÎ, Fellata veya **Fulbe** (Etnog.): bk. PUL.

FELLBACH [*fęlbaḫ*], Almanya'da, Waiblingen (Württemberg) Kreis'ında, Stuttgart'ın doğusunda, Neckar ve Rems ırmakları arasında bir kasaba. Nüfusu 19 300 (1950) dür. Demir, mobilya ve gıda maddeleri endüstrileri vardır.

FELLENBERG [*felînbęrḫ*], **Philipp Emanuel von** (Bern 1771 - Hofwyl 1844), İsviçreli sosyal pedagoji uzmanı. 1799 da Hofwyl (Bern) de bir malikâne satın almış ve burada bir okul kurmuştur. Bir örnek çiftlik ekonomisine dayanan bu okul, birkaç bölüme ayrılmıştı (terk edilmiş çocuklar için bir fakirler ve endüstri okulu; bir yüksek ziraat okulu; bir gymnasium [Yunanca ve Latince öğretimi yapan lise]; bir Realschule [Yunanca ve Latince öğretimi yapmayan lise]; bir ana okulu ve bir öğretmen okulu). Goethe, *Wilhelm Meisters Wanderjahren* adlı romanında tasvir ettiği pedagojik eyalet için F. in okullarından ilham almıştır.

FELLIN VILJANDI (Coğ.): bk. VILJANDI.

FELLING [*fęling*], İngiltere'de (Durham), Gateshead'in kuzeybatısında bir endüstri kasabası. Taşkömürü madenleri, kimya sanayii vardır.

FELLINI, Federico (doğ. Rimini 1920), İtalyan sinemacısı. Muhtelif meslekleri denedikten sonra, II. Dünya Harbi sonunda rejisör Rossellini ile çalışarak şahsiyetini geliştirmiştir. İlk perdeye koyduğu eseri *Lo Sceicco bianco* (Beyaz şeyh) [1952] dur. Sanatı, *I Vitelloni* (Aylaklar) [1953] adlı eseri ile tam bir olgunluğa erişmiştir. Bununla beraber, ancak *La Strada* (Sokak) [1954] ile şöhrete ulaşmıştır. Bundan sonraki filmleri: *Il Bidone* (Bidon) [1955]; *Le Notti di Cabiria* (C. geceleri) [1957]; *La Dolcevita* (Tatlı hayat) [1959].

FELLNER [*fęlnîr*], **Ferdinand** (Viyana 1847 - Viyana 1916), Avusturya'lı mimar. Hermann Helmer (1849 - 1919) ile beraber tarihî üslûpta binalar, özellikle tiyatro binaları yapmıştır. Viyana, Graz, Augsburg, Wiesbaden, Berlin, Zürich, Fiume ve Hamburg'da tiyatrolar yapmıştır. Viyana rasathanesi de onun eseridir.

FELLOW [*fęlou*] (İng. = arkadaş): 1. İngiltere'de ilmî kurumların üyelerine verilen ad. Meselâ Royal Society (Kraliyet Birliği) nin üyeleri F. R. S. kısaltmasını adlarına katarlar ki bunun anlamı Fellow of the Royal Society (Kraliyet Birliği üyesi) dir. 2. Oxford ve Cambridge üniversitelerinde College üyelerine de bu ad verilir. Bu üyeler, olağanüstü ilim işlerine dayanarak College'in idaresine katılır ve hazinesinden aylık alırlar. Başka İngiliz üniversitelerinde F. lar, Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi, imtihanlarını geçmiş olup burs alan öğrencilerdir.

FELLOWS [*fęlouz*], **Sir Charles** (Nottingham 1779 - Londra 1860), İngiliz seyyahı ve arkeoloğu. Lykia (Anadolu) da Zanthos ve Tlos şehirlerinin kalıntılarını bulmuştur. 1839 da *A Journal Written during an Excursion in Asia Minor* (Küçük Asya'ya yapılan bir gezi sırasında yazılmış bir günlük) adlı bir eser yazmış; 1841 de de *An Account of Discoveries in Lycia, being a Journal kept during a second Excursion in Asia Minor* (Lykia'da yapılan keşiflere ait rapor; Küçük Asya'da ikinci bir gezici sırasında tutulmuş bir günlük) adlı bir eser yayımlamıştır. Bugün British Museum'da bulunan yontma eserleri toplamıştır. Başka eserleri: *Travels and Researches in Asia Minor* (Küçük Asya'da gezi ve araştırmalar) [1852]; *Coins of ancient Lycia* (Eski Lykia'ya ait sikkeler) [1855].

FELS (Ar. çoğulu: fülûs), eskiden Arap ülkelerinde kullanılmış olan bir bakır para. XIX. yüzyıla kadar Tunus ve Fas'ta F. basılmıştır. F. kelimesi İslâm ülkelerinde «para» anlamında da kullanılmıştır.

FELS (Fas'ta Hicrî 1285 yılında basılmıştır)

FELSEFE (Yun. *philosophia* = bilgelik [hikmet] sevgisi): Yunancada *sophos* (bilge) başlangıçta çeşitli manalara gelmekte idi. Fakat başlıca iki manası önemli idi. Birincisi «hayatta, hareketlerinde becerikli, tedbirli düşünceli», ikincisi «Tanrılar, insanlar ve tabiat üzerine bilgili kimse» demektir. Homeros bunu bir yerde bir dülgerin maharetini övmek için kullanıyor. *Philos* ise, «dost» demek olduğuna göre, *philosophos* «bilgeliksever, bilgelik dostu» anlamına gelir. Dolayısiyle *philosophia* da «bilgelik dostluğu veya sevgisi» demek oluyor. Bu sözün Yunan dilinde ne zaman kullanılmaya başladığı ve bu anlamda kesin olarak ne zaman yerleştiği iyice bilinmiyorsa da, eskilerden gelen genel bir inanca göre, bunu ilk defa Pythagoras bulmuştur. «F. tabiri Pythagoras'ın bir yaratmasıdır. İlk defa o kendisine filozof adını vermiştir. Çünkü ona göre hiçbir insan *sophos* (bilge) değildir. Bilgelik (*sophos*) tanrılara ait bir imtiyazdır. Gerçekten de ondan önce *philosophia* yerine sadece *sophia* kullanılıyordu. Kendisini bilgeliğe veren kimselere de Sophos (bilge) adı veriliyordu. Filozof ise kendisini bilgeliğe veren; bilgeliği araştıran, bilgeliğe erişmeye emek veren kimsedir (Diogenes Laertios, *Philosophōn bioi*, Cilt I, başlangıç.) «Pythagoras bu sözü şu vesile ile söylemiştir: Bir gün Philonte hükümdarı Leonides, Pythagoras'a: «Sen nesin?» diye sorar, o da: «Ben bir filozofum» der. Çünkü o, hayatı bir panayıra benzetirdi. Buraya bazıları büyük oyun yarışlarına katılmak için, bazıları da alışveriş için gelirler. Bazıları ise sadece ötekileri seyretmekle yetinirler. Hayatta da bu böyledir: Bazıları şan ve şerefe kul olmak, bazıları da kazanç oltasının sunduğu yemi kapmak için dünyaya gelmiştir. Bazıları ise ancak ve yalnız hakikati ararlar: «İşte bunlar bilgelerdir, der» (Aynı eser, VIII. kitap). Aradan geçen iki bin yıldan sonra Yeni Çağ F. sinin kurucusu da Pythagoras'ı tamamlayarak işe başlıyordu. F. yi «bilgeliği inceleme» olarak tarif ettikten sonra: «Gerçekte ancak ve yalnız Tanrıdır ki tam manasiyle bilgedir. Fakat insanlar, daha önemli hakikatler

hakkında az veya çok bilgi sahibi oldukları ölçüde az veya çok bilgedirler» diyordu (Descartes, *Principia philosophiae*. Önsöz).

Cicero, Diogenes ile aynı kaynaktan faydalanarak, Pythagoras'ın sözünü şöyle tamamlıyor: «F. eski bir şeydir, ama adı yenidir. Bilgelik de çok eski bir şeydir, ama adı da eskidir: Ona, tanrılık (ilahî) ve insanlık (beşerî) şeylerin ve onların ilkeleri ile sebeplerinin ilmi deniyordu. Yunancada *Sophoi*, Latincede *Sapientes* (bilgeler) adını verdiğimiz yedi kişi, Homeros zamanında Lykurgos, kahramanlık çağında Odisseus ve Nestor, anlatıldığına göre, hep bilgelerdi. Bunların izinde giderek kendilerini tabiatı temaşaya verenlere de hep bilge denirdi. Bu ad Pythagoras zamanına kadar böyle devam etti» (*Tusculanum* V. kitap III. bahis).

Diogenes ile Cicero'nun anlattığında bir hakikat payı da yok değildir. Çünkü Pythagoras'tan önceki yazarlarda *felsefe* kelimesine rastlanmıyor. Ancak, daha sonra gelenler bu kelimeyi kullanmışlardır. Meselâ Herodotos ile Thukydides'te bu kelimeye rastlıyoruz: «Fakat onlarda bu terimin pek geniş bir anlamı vardır. Her türlü zihin kültürünü, düşüncenin yeni bilgiler edinmek için verdiği emekleri ifade eder. İlk defa Herodotos'ta, Kroisos Solon'a: «birçok memleketleri bir filozof olarak dolaştığını ve oralarda olup bitenleri temaşa ettiğini işittim» diyor (I. kitap, 30). Thukydides'te, Perikles, meşhur ölüler hatırası için söylediği nutukta: «biz Atinalılar güzeli ölçü ile severiz, gevşekliğe düşmeden *felsefe yaparız*» diyor (*Peri tu Peloponnēsiaku polemu* II. kitap, 40).

Burada F. yapmak (*philosophein*) kelimesinden bütün şekilleri altında hakikat sevgisini, iyi söylemek ve iyi düşünmek sanatını, insanı insan kılan her şeyi anlamak gerekir. F. kelimesi uzun zaman bu geniş anlamda kullanılmıştır.

Dar manası ile F. ve filozof kelimelerine ancak Sokrates'le başlayan F. de rastlıyoruz. Çünkü daha önce gelen filozoflara bilgeler (Sophoi), fizikçiler (Physikoi), fizyologlar (Physiologoi) veya sofistler (Sophistoi) deniliyordu. Nitekim Sokrates de hasımları tarafından (özellikle Aristophanes) sofist olarak suçlandırılmıştır. Kendisi de Atinalılara, beni size yanlış tanıttılar, Sokrates büyük bilgedir (Sophos), gök olayları (meteora) ile uğraşır, yer altında olup bitenleri arar, kötü davaları doğru gösterir dediler» diyor (*Apologia*). Ona yalnız Eflatun filozof demiştir. Ve kelime Eflatun'dan sonra bugün anladığımız manada tutunmuştur.

Felsefenin doğuşu: Diogenes ile Cicero'nun anlattığından anlaşıldığına göre, *felsefe* sözü gibi, F. düşüncesi de Yunan edebiyat ve düşünce tarihinin belli bir anında ortaya çıkıyor. F. tarihçilerine göre bu, düşüncenin kendi üzerine bir dönüşünün, kendi eserleri üzerine kendi kendisi ile bir tartışmasının sonucudur. Yunan düşüncesi din, ahlâk ve ilim üzerine bir tenkit tartışmasına giriştiği zaman, F. düşüncesine yolu açmıştır. Böylece F., belli bir düşünce şekli ile belli bir bilgi şekline verilen addır. Bunun birinci özelliği *ilk* bir düşünce veya bilgi şekli olmayışıdır. «İlkin yaşamak, sonra F. yapmak gerekir» sözü, kaba realizmine rağmen, bir hakikati ifade etmektedir. F., ilim ve din gibi insanın yaşayışı ve ölüşü ile doğrudan doğruya ilgili bir düşünce eseri değildir. İlim de, din de insan kadar eskidir. Dinler tarihi ile ilim tarihi bunun birçok delillerini vermektedir. Yunanlılara medeniyette öncülük eden eski ve komşu milletler, meselâ Mısırlılar ile Mesopotamyalılar yazıyı icat etmiş, geometri ile astronomide ve başka ilimlerde bir hayli ilerlemişler, fakat bir F. meydana getirmemişlerdir. F., Yunanlılar, onlardan aldıklarını işledikten ve buna kendi dehalarından çok şeyler kattıktan sonra ortaya çıkmıştır. Bu da, çokça denildiği gibi, bir mucize ile değil, belirli bir fikir hareketinin doğması ve bir fikir ortamının hazırlanması ile mümkün olmuştur: «İlkin Yunanlılarda Mısırlılar ve Babillilerde görüldüğü şekilde bir rahip sınıfı veya loncası olmadığı gibi, hür düşüncenin uyanmaya başladığı andan itibaren, dinî hüviyet taşımayan birtakım okulların teşekkül etmeye başladığını da görüyoruz.» (Abel Rey, *La jeunesse de la science grecque*). Yunan milleti talihin hususî bir lûtfuna mazhar olmuştur: Kendinden önce gelen milletlerde rahip sınıfları vardı, fakat o her zaman bunlardan yoksundu. Bu da ona düşüncesinin serbestçe gelişmesini sağlamıştır. Böylece, Mısırlılar ile Babillilerin önceki çalışmalarına dayanarak, Yunan dehası her türlü baskıdan uzak bir hamle ile bir uçuşta erişebileceği en yüksek noktaya atılabilmiştir.» (Theodor Gomperz, *Die griechische Denker*). Rahipli milletlerin elde ettiklerinden faydalanan Yunan düşüncesi, ancak rahipsiz bir cemiyette mümkün olabilen bir ilerlemeye önünü açık bulmuştur. Miletos fizikçileri ile başlayan ilim, mitolojinin rasyonel bir kalıba girmesi, dinî kimliğini kaybederek laikleşmesi ile doğmuştur. İlk ilkeleri tabiat unsurlarına, su, ateş, hava ve toprağa irca eden ilim, konusunu laikleştirmiştir. Okul laik, okutan laik, okutulan laik olmuştur. Böylece laikleşen, rasyonelleşen düşünce, konularını da laikleştirmiş, bugün anladığımız manada rasyonel, objektif ilmi kurmuştur. Bu şekilde kurulan ilim ise, rasyonel olmayanın alanını daraltmak, yahut da rasyonel olanın alanını genişletmek için, rasyonelleştirme işine devam ederek, tabiat gibi tanrıları da, ahlâk gibi dini de rasyonelleştirmek ve aklın hizasına getirmek istemiştir.

İşte Yunan F. si böyle bir fikir ortamında doğmuştur. Başka F. lerin aynı gelişmeyi göstermeyişlerini de, böyle bir ortamdan yoksun olmalarında aramak gerekir. Nitekim Hint'te de *Upanişad*'lar ile buddhist görüşler ilk Yunan filozofları ile aş. yu. aynı zamana rastladığı halde, dinî kimliklerinden sıyrılıp laik bir şekil alamadıkları için aynı gelişmeyi gösterememişlerdir. «En eski zamandan beri Hintli, varlık, tabiat ve hayat üzerine düşünmüştür. Fakat birçok yüzyıllar boyunca sürüp giden emeği Yunan filozoflarının emeği gibi gelişmeye sonsuzca elverişli Yunan ilmi tarzında bir bilgiye erişememiştir» (Bergson, *Les Deux sources de la morale et de la religion*).

Felsefe var olanın ilmidir: Yunan düşüncesi *yedi bilgeler* ile ahlâk hareketini, Aristophanes ile din inançları ve tapınmalarını tenkit ederek theologia'ya yolu açtığı zaman, Elea'lı Parmenides, İonialı fizikçilerin ve özellikle Herakleitos'un oluş, değişme üzerine görüşlerini tenkit ederek, o meşhur şiirinde, görünüş ile gerçeklik, kanaat ile hakikat, *yokluk* ile *varlık* meselesini ortaya attığı zaman, çömezi Zenon da, hocasının F. sini savunmak için bilgi ile mantık, gerçek ile akıl arasındaki çelişmeler üzerine diyalektiğini kurduğu zaman, artık F. konusu ve metodu ile, yani gelecek F. lerin her zaman temelini teşkil edecek metafizik ve mantık ile, ilimden de, theologia'dan da ayrı olarak F. yi kurmuştur. Sonra da Sokrates, Eflatun ve Aristo gibi üç büyük deha ile yüz yıllar boyunca insanlık düşüncesine damgasını vuran klasik F. sistemleri ortaya çıkmıştır.

Felsefe insanın kendi kendini bilmesidir: F., Cicero'nun dediği gibi, bir defa adını Pythagoras'tan aldıktan sonra, ondan önce gelen bilge ve bilginlerin geleneğine uyarak, hem insanı (ahlâk), hem de tabiatı (fizik) incelemeye devam etmiştir. Sonraları ilim ahlâktan ayrılmış, kendisini tamamiyle tabiata vermiştir. Ahlâk ise, sofistlerin elinde sadece kanaatlere dayanan, hem iyi hem de kötü olabilen, insandan insana, cemiyetten cemiyete değişen hareket kuralları olarak görülmüştür. İşte Sokrates, F. nin sofistlerin elinde yozlaşmaya yüz tuttuğu bir anda ortaya çıkarak ona gerçek benliğini kazandırmıştır: «Sokrates'e kadar gelen eski F. de sayılar ve hareketlerden bahsedilirdi, bütün şeylerin ilk kaynağından ve onların ilk kaynaklarına dönüşünden söz edilirdi. Dikkatle yıldızların büyüklüğü, aralarındaki mesafeler, gökyüzünde devirleri ve bütün gök olayları üzerine araştırmalar yapılırdı. Sokrates ilk olarak F. yi gökten yere çağırdı; ona şehirlerde yer verdi; aile ocaklarına tanıttı ve onu hayat ve ahlâk, iyilikler ve kötülükler üzerine bir araştırma konusu yaptı» (Cicero, *Tusculanae disputationes*). Sokrates'le birlikte F., asıl konusu insan olan bir bilgelik incelemesi oluyor. Eflatun'un sokratik diyaloglarında, meselâ *Apologia* veya *Kharmides*'te, bu bilgeliğin esası, insanın kendi kaderi üzerine el atabilmesi, tanrılar dünyanın işçileri olduğu gibi, insanın da kendi kaderinin ustası olabilmesidir. Delphoi tapınağının kapısında yazılı «Kendi kendini bil» vecizesinin ifade ettiği mana budur (Léon Brunschvicg, *Le progrès de la conscience occidentale*). Filozofun bilgeliğinin, başkalarının bilgeliğinden farkı, onun, kendi yaptığını bilmesi, kendi hareketinin sebebini anlayabilmesi, açıklayabilmesi, yani bir tenkidî tartışmaya dayanabilmesidir. Halbuki başkaları, meselâ devlet adamları (*Apologia*), şairler ve sanatkârlar yaptıklarını niçin yaptıklarını bilmemektedir. Böylece filozofun misyonu, elinden geldiği müddetçe F. yapmaktan, onları iyiliğe teşvik etmekten, rastgeldiğine öğüt vermekten kesilmemek ve onlara: «servetini, şöhretini, itibarını artırmayı düşünüyorsun da, akla, hakikate, ruha gelince onları hiç düşunmüyorsun» demektir. «Sokrates yalnız ahlâk ilminin kurucusu değildir. Onun mantığının prensipi yüzyıllar boyunca insan düşüncesinin esas kuralı olarak kalmıştır. İlim ona göre sabit ve devamlı şeyleri aramaktır. Her şeyin sabit unsuru fikirdir, kavramdır. Bunun tarifi de ilimdir. Sokrates'in metodu Eflatun tarafından geliştirilerek diyalektik olmuştur. Aristo'nun mantığı da onu devam ettirmiştir. Descartes'a kadar F. nin esas işi şeylerin fikirlerini bulmak, onları tarif etmek ve onların ilmini kurmak olmuştur» (Paul Janet, *Histoire de la philosophie*).

Felsefe değişmezin, ideanın ilmidir: Eflatun'a göre, F. en geniş anlamda bütün ilimleri içine alan bir bilgi sistemidir. Esas işi, bu bilgiler üzerine *toplu* (synoptik) ve tenkidî bir görüş elde etmektir. Bütünü ile elimizde bulunan *diyaloglar*'da, insan düşüncesinin erişebildiği bütün meseleler ele alınmıştır. İlk diyaloglarda Sokrates'in tesiri ile ahlâk kavramları, özellikle ahlâk iyisi ve ahlâk fazileti, sonra son bir diyalogda (*Philebos*) üstün iyi ve saadet meselesi, üç meşhur diyalogda (*Politeia, Politikos* ve *Nomoi*) bütün siyaset ve hukuk meseleleri, *Phaidon* ve *Symposion*'da psikoloji, *Phaidros* ve *Sophistes*'te belâgat ve mantık, *Timaios*'ta fizik, *Parmenides*'te metafizik, *Theaitetos*'ta ilim ele alınmıştır. Fakat bütün bunlar üzerine toplu görüşü getiren F. eseri ayrıca yazılmamıştır. Yani Eflatun'un tek başına F. den bahseden bir eseri yoktur. Her ne kadar *Sophistes*'in ve *Politikos*'un başlangıçlarında, bunlardan sonra yazılacak ve *Philosophos* adını taşıyacak üçüncü bir diyalogdan bahsedilmişse de, bu hiçbir zaman yazılmamıştır. Eflatun belki de buna lüzum görmemiştir. Çünkü iki büyük diyalogda (*Politeia* ve *Theaitetos*) F. ve filozofa ayrıca yer vermiştir. Bunlar bize onun F. anlayışı üzerine öteki diyaloglardan başka, tam bir fikir vermektedir. *Politeia*'da F. meselesi şu şekilde ortaya atılmıştır: İlkin fert ve cemiyette adaleti tarif ettikten sonra, adaletli devletin gerçekleşme şartlarını incelerken şu meseleyi ileri sürüyor: «Devletlerde filozoflar kral olmadıkça yahut da bugün kral ve hükümdar denilenler gerçek ve ciddî filozoflar olmadıkça ve böylece aynı kimsede siyasî iktidar ile F. birleşmedikçe ne devletleri ne de insan soyunu kemiren kötülüklere son olmayacaktır.»

Bu tezi Eflatun şöyle temellendiriyor: F. bir tabiat vergisidir. Ancak, bu vergiden pay alan filozoftur. İnsan ya filozof doğar yahut doğmaz. Bu tabiat vergisinin birinci ve başlıca özelliği hakikati sevmek, dolayısiyle yalandan tiksinmektir. Ama aşk bir ihtirastır. Sevdiğini tam sever. Kendini ona tam verir. Böylece filozof «F. neleri içine alıyorsa, onların hepsini ihtirasla inceler. Bütün ilimlerden zevk alır ve kendini doymaz bir ihtirasla onlara verir». Fakat onun bilgi tecessüsü, amatörlerin, tiyatroseverlerin merakı değildir. Onlar şeylerin görünüş ve gösterişi ile ilgilenir, halbuki filozof, şeylerin hakikatini, gerçek varlığını arar. Onların bilgisi bir kanaattir (*doksa*), ama bir ilim değildir (*episteme*). Onlar sadece kanaat dostudur (*philodoksos*) ve bilgileri de bir *philodoksia*'dır, ama *philosophia* değildir.

Eflatun burada sofistleri hedef alıyor. Çünkü onların bütün emekleri dinleyicileri üzerinde bir kanaat yaratmaktır. Kanaat de savundukları teze göre doğru veya yanlış olabilir. Çünkü onlar Zenon'un diyalektiğini bir söz güreşi (eristik) haline getirmişlerdi, bununla tartıştıkları herkesi bir çelişme içine düşürüyor ve çürütüyorlardı. «Bunlar çürütme sanatında şöhret edinmiş profesyonel tartışmacılardı.» Doğruyu yanlış, yanlışı doğru yapmakla övünürlerdi. Bu, diyalektiğin, Taylor'ın sözünce, namussuzca kötüye kullanılması idi (M. Karasan, *Sophistes* tercümesi, Önsöz). Böylece, Eflatun'a göre ilmin ilk hareket noktası sofistleri çürütmek ve «her şeyin ölçüsü insandır» diyen sofistlere karşı «her şeyin ölçüsü Allah olduğunu» göstermektir.

Böylece, Eflatun'a göre, F. nin hareket noktası kanaattir. Burada kanaatin tenkidi ilme, ilmin de tenkidi metafiziğe, yani kendi tabirince diyalektiğe ve bununla da varlıklara varlık veren, ama kendisi *varlığın da ötesinde* olan mutlak, şartsız varlığın, son diyaloglarda Tanrı adını alacak olan, İyinin, İyi İdeasının bilgisine ulaşmaktır. Bu yükselişte diyalektik, hem metot hem de F. dir. Görünürden görünmeze, duyulurdan anlaşılıra ve sonra da bütün anlaşılırların kaynağına götüren bu diyalektik hareketini iki maddî örnek, doğru çizgi ve mağara örnekleri ile açıklıyor.

Kanaat — Akıl

A Tahmin D Kanaat C Matematikler E Diyalektik B

A B gibi doğru bir çizgi alalım; C noktasından iki eşitsiz bölüme ayıralım. Küçük bölüm A C görünür dünyayı, büyük bölüm C B görünmez, anlaşılır, yani makul dünyayı temsil eder. Onun için eşitsizdirler. Bunları da ayrıca D ve E noktalarından ikiye ayıralım. Böylece A dan B ye dört

bölüm vardır. F., A dan hareket edip B ye varmaktır. Birinci bölüm bugün bayağı bilgi dediğimiz, tecrübeden ampirik olarak elde edilen bilgilerdir. Bunlar *kanaatlerdir.* Kanaat doğru veya yanlış olabilir. Ama gene kanaattir, ilim değildir. İkinci bölümün birinci parçası aklın muhakeme kullanarak elde ettiği bilgilerdir. Yani bugün anladığımız manada ilimlerdir. İkinci parça ise aklın doğrudan doğruya bir akıl sezgisi ile eriştiği bilgilerdir. Bunlar da bugün anladığımız manada felsefî veya daha doğru olarak metafizik bilgilerdir. Burada düşüncenin yol alışı şöyle oluyor: İlkin duyuların verileri ile bir kanaat sistemi kuruluyor. Sonra düşünce kanaati basamak ederek ilmi elde ediyor. İlim bu hareketinde duyulardan faydalanıyor. İlkin ispat edilmeyen, fakat ispata yarayan hypotesis'ler kuruyor, sonra bunları muhakemelerinde ilke olarak alıyor ve araştırmasında ilerliyor. Bunun en iyi örneğini matematiklerde görüyoruz. İkinci parçada ise ruh hypotesis'ten mutlak ilkeye kadar yükseliyor. Burada öncekinde olduğu gibi hayallerden faydalanmıyor. Araştırmasına *yalnız fikirler* yolu ile devam ediyor. İşte diyalektiğin yaptığı budur. «Burada akıl, diyalektik gücü ile anlaşılır şeyleri, *idealar*ı kavrar. Hypotesis'lerini ilke olarak almaz. Sadece hypotesis olarak alır. Bunlar onun elinde merdiven basamakları, dayanak noktalarıdır, bunlarla o her şeyin, «bütün'ün ilkesine yükselir.»

Yalnız Eflatun'u değil, belki genel olarak F. yi en iyi canlandıran örnek, F. tarihinde çok meşhur olan mağara örneğidir: Bir kukla veya karagöz oyununda seyirciler sırtlarını kuklalara çevirip onların hareketlerini karşılarındaki bir duvara akseden gölgelerinde seyrettiklerini, seslerini de, kuklacıdan değil, duvardan işittiklerini tasavvur edin. İşte mağara örneği böyle bir oyun sahnesinin başka bir şekilde canlandırılmış şeklidir: Bir mağarada insanlar oturuyor. Yüzleri bir duvara çevrilmiştir. Vücutları birbirine zincirlerle bağlanmıştır; başlarını geriye çevirmeleri imkânsızdır. Arkalarında mağaranın geniş bir açıklığı vardır. Oradan ışık gelir. Mağaranın dışında bir duvar var, başlarında eşyalar, heykeller taşıyan birtakım kimseler, başları görülmeyecek, fakat eşyalar görülecek şekilde, duvarın arkasından gelip geçerler. Geride bir yükseklikte bir ateş var, mağarayı aydınlatır ve mahpusların başlarında taşıdığı sunî şeylerin gölgelerini karşı duvara düşürür.

Bu mağara örneği çizgi örneğinin başka şekilde bir ifadesidir. Burada da dörtlü bir yükselme sırası vardır. Mahpuslar yüzlerini geriye, gerçekliğe çeviremiyorlar. Çünkü zincirleri engel oluyor. Bu zincirler *kanaatlerdir.* Ve gölgelerin temaşası üzerine kurulmuştur. O halde, F. zinciri kırmak, yani kanaatlerden sıyrılmakla başlayacaktır. Bu da ancak gölgeler üzerine düşünüp hüküm yürüterek, bunların gerçek şeylerin gölgesi olduklarına varmakla, bir *yeniden düşünmek* (nachdenken) ile, yani bir teemmül (réflexion) ile mümkündür. İşte, mağara örneğinde en önemli ve en ince nokta budur. Bu gölgelerin sunî şeylerin gölgeleri olduğunu, ama kopye ettikleri gerçek şeyler bulunduğunu muhakeme ile çıkarmak lâzımdır. Eflatun'a göre, bunu ancak matematikler yapar. Çünkü bu örnekteki sunî şeyler, gerçekte matematikleri temsil etmektedir: matematik fikirler gerçek ideaların kopyeleridir. Bizim bilgimizde ideaların gölgeleridir. Böylece, matematiklerde bulduğumuz anlaşılırlık (intelligibilité) bize herhangi bir üçgenden kendiliğinde üçgene, herhangi bir dairede kendiliğinde bir daireye götürüyor. Böylece, matematik fikirlerden başka şeylerin de bir fikri, bir ideası olduğunu, meselâ mutlak doğru, mutlak güzel, duyuluru aşan mutlak iyi fikri veya ideası bulunduğunu çıkarıyor. Bu suretle matematikler duyuluru aşan ilk ilim oluyor ve filozofu diyalektiğe hazırlıyor. Hazırlayıcı ilimler de şunlardır: aritmetik, geometri, astronomi, stereometri, musiki. Akademinin kapısına yazılan meşhur sözün manası bununla anlaşılıyor: «Geometri bilmeyen içeri girmesin.»

«Şimdi meseleyi yeniden gözden geçirince ne görüyoruz. Diyalektikten başka ilimlerin hiçbiri her şeyin özünü, zatını (*usia* = essence) metotlu olarak yakalamıyor. Genel olarak, sanatlar ancak kanaatle ve zevklerle uğraşıyor. Onların gayesi, eser meydana getirmek, eşya yapmaktır. Geometri gibi başka ilimlere gelince, bunlar da özden veya varlıktan bir şey kavrıyorlarsa da, varlık üzerine bilgileri bir rüyaya benziyor. Varlığı bütün aydınlığı ile göremiyorlar. Çünkü hypotesislere bağlanıyorlar ve ispat edemedikleri için onlara dokunmuyorlar. İmdi, bilinmeyen bir şey ilke olarak alındığı ve aşadaki sonuçlar ve önermeler bilinmezle dokulu olduğu zaman, bütün bunlar üzerinde bir anlaşmaya varılabilir. Fakat bundan bir ilim meydana gelmez» (*Politeia*).

Bir şeyi bilmek, onu tamamiyle anlamak ve açıklamaktır. Matematikler sağlam kurallara göre ispatlarını yaparlar. Fakat ispat edilmeyen hypotesislerden hareket ederler ve duyulur ve görülür şekillerden faydalanırlar, hayallerden ve sembollerden vazgeçemezler. Halbuki diyalektik metot, sıra ile hypotesisleri bir yana bırakarak, sonuçlarını sağlamca kesinliğe bağlamak için, ilkenin kendisine kadar yükselen biricik metodudur. Yalnız o, ruhu gömüldüğü kaba bataklıktan yavaş yavaş çeker çıkarır. Saydığımız sanatları sadece bu işte kullanır. Biz geleneğe uyarak onlara ilimler dedik, fakat onlara, kanaatten daha aydınlık, fakat ilimden de daha karanlık ifade eden başka bir ad vermek yerinde olurdu. Yukarıda (doğru çizgi örneği) bunlara rasyonel, ispatlı bilgi (connaissance discursive) dedik.»

Bu defa, çizginin sonundan, yani B den başlayarak, yeniden bilgileri şu şekilde sıralıyor: «Bilginin birinci bölümüne (BE) ilim (diyalektik, felsefe); ikinci bölümüne (EC) ispatlı, rasyonel bilgi; üçüncüsüne (CD) kanaat veya iman; dördüncüsüne (DA) tahmin diyoruz. Son iki grupa kanaat (*doksa*) adını verebiliriz. Konusu *genesis*, yani meydana gelen olaylardır; ikincisine de akıl (intelligence = *nus*) adını veririz. Bunun da konusu öz veya cevherdir.

Böylece, Eflatun. F. yi görünüşün değil, gerçeğin, kanaatlerin değil, fikirlerin, ideaların, en sonunda da en üstün ideanın, en son varlığın (être ultime), İyinin, İyi İdeasının İlmi olarak tarif ettikten sonra şu sonuca varıyor: «Diyalektik, ilimlerin en üst noktası ve tacıdır. Onun üstüne konabilecek başka bir ilim yoktur». O halde «ilim ile F. nin ayrılığı, *Politeia*'da daha sonra pozitivizmde olduğu kadar kesinlikle belirtilmiştir. Fakat Eflatun'un bu ayrılıktan çıkardığı sonuç farklıdır: Bu defa muhtar (autonome) olan F. dir, ilim değildir» (Léon Brunschvicg, *Les étapes de la philosophie matématique*).

Diyalektik metot: Zenon, üstadı Parmenides'in tezini Pythagorasçılara karşı savunurken, diyalektik metodun gelişmesine hizmet etmiştir. Fakat diyalektik düşünce asıl Sokrates'le olgunlaşma yoluna girmiştir. Diyalektik sözü, diyalog fikrine bağlıdır. Diyalektik yapmak ilk önce görüşmektir. Yani karşılıklı konuşmaktır. Sokrates diyalektiği insanları hakikate iletmek için bir vasıta olarak kullanıyor-

du. Fakat Eflatun'da diyalektik basit bir konuşma sanatı olmaktan çıkıyor, bir metot ve ilim oluyor.

Şimdi, ilim olan diyalektiği gördük Metot olan diyalektiğe gelince, bunun da en iyi tarifini *Phaidros*'ta, en iyi uygulama örneklerini de *Sophistes* ile *Politikos*'ta buluyoruz. *Phaidros*'ta diyalektık iki düşünce hareketini ifade eder. Biri toplama, öteki bölmedir. Birincide bir türün, bir cinsin, bir çokluk içinde dağılmış bölümlerini toplu bır göz atışla bir kavramın veya bir fikrin birliğine götürebilmektir. Bu birinci hareketin gayesi gözden geçirilen konunun kendi özünde tarifidir. Meselâ *Sophistes*'te sofistlık toplu bir bakışla bir sanat olarak tarif ediliyor. *Politikos*'ta devlet idaresi, yani polit.ka bir ilim olarak tarif ediliyor. Bu tarif yapıldıktan sonra, birinciden ters yönde bölme işlemi başlıyor. Bu da bir bakışta varılan birlikte, cinste bulunan türleri sıra ile saymak ve tür olmayan bir birime, yani bir ferde varıncaya kadar bölmeye devam etmektir. Bölmede kural (kaide) bir cinsi farklarına veya eski tabiri ile fasıllarına göre tabiî mafsalları göz önüne alınarak türlere ayırmaktır. Bu ayırmada türler cinsi tamamiyle tüketir. Ve farkları ile birbirini tamamiyle dışarıda bırakır. Meselâ varlığı cansız ve canlı olarak ikiye böldüğümüzde canlı ve cansız türleri varlık cinsini bütünlüğü ile ikiye böler. Bir cinsi bu şekilde zıt iki türe ayırmaya dikotomia denir. Sofistin ve devlet adamının tarifinde kullanılan bütün bölmeler dikotomik bölmelerdir. «Ben kendi hesabıma, diyor Eflatun, konuşmak ve düşünmek gücünü elde edebilmek için bu bölmeler ile bu toplamaların pek âşıkıyım. Buna gücü yeten bir adamın da, bir tanrının peşinden gider gibi, izinden koşarım. Bunu yapabilen kimselere de bugüne kadar hep diyalektikçi dedim» (*Phaidros*).

Felsefe varlık olarak varlığın ilmidir: Aristo F. yi Eflatun gibi geniş ve klasik anlamında alıyor. Ona göre de F. insan bilgisinin bütününü içine alır. Bu bütün, ilk defa onun tarafından metodu ve konusu, kaynağı ve değeri, öğrenilmesi ve öğretilmesi bakımından incelenmiştir. Yüzyıllar boyunca ona filozofların birinci öğretmeni denilmesi bundandır. Hareket noktası şu ana fikirdir: «*Bütün insanlarda yaradılıştan bilmek arzusu vardır*», yani bütün insanlar doğuştan F. ye elverişlidir. Bu arzuyu gerçekleştirme, bilgi edinme, F. yapma yolu da *Physike akroasis*'in başlangıcında şu metot kuralı ile çizilmiştir: «Tabiî metot, bizce en belli ve açık şeylerden kendiliğinde en belli ve en açık şeylere gitmektir. Çünkü bize göre belli olan ile kendiliğinde mutlak olarak belli olan aynı şey değildir. Dolayısiyle bu metodu uygulamak, yani kendiliğinden az, ama bize göre çok açık şeylerden hareket ederek, kendiliğinden çok açık ve çok belli şeylere doğru gitmek gerekir. Bütünler ilkin karışık ve belirsizdir, sonra analiz yolu ile ilk unsur ve ilkelerine ayrıldığı zaman açık olarak bilinirler. Çocuklar ilkin bütün erkeklere baba, bütün kadınlara ana derler. Ancak çok daha sonra onları başkalarından ayırdedebilirler.» Bize göre ilk olanlar duyumlar ve duyular yolu ile öğrendiğimiz olaylardır. Kendiliğinde ilk olanlar, sebepler, ilkeler en sonunda da sebeplerin sebebi, ilkelerin ilkesi, varlıkların varlığı, en *üstün varlık*'tır.

O halde, bilgimizin hareket noktası duyumlardır. Duyumlar, hayaller ve hatıraların yardımı ile bir tecrübe meydana getirirler (*empeiria*). Tecrübeler bir sebebe bağlandığı zaman sanat (*tekne*) doğar: «Tecrübe adamları bir şeyin olduğunu bilir de, ne için olduğunu bilemezler. Teknik adamı ise, hem niçini hem de sebebi bilir.» Bilginin özelliği öğretilir olması, subjektif duyumların objektif kavramlarla ifade edilebilmesidir. «Bunun için de sanatın tecrübeden daha fazla ilim olduğunu sanıyoruz.» Böylece ilmin hareket noktası sanat, yani teknik oluyor. Aristo, Eflatun gibi, çokça sanat ile ilmi aynı manaya alıyorsa da, onun bilgiler sırasındaki yerini kesinlikle belirterek sanatı ilimden ayırıyor. Sanatın gayesi eserdir. İlmin gayesi ise bilgidir. Biri pratik, öteki teoriktir «Böylece, diyor, çeşitli sanatlar kurulduktan sonra, ne zevkler (güzel sanatlar), ne de zaruretler (bayağı sanatlar) ile uğraşmayan ilimler doğmuştur.» Sanat ile ilim arasındaki köklü ayrılık, birinin bir iş görmek, bir eser meydana getirmek için bilmesi, ötekinin ise yalnız bilmek için bilmesidir: «Bilmek için bilmek, öğretmek için öğretmek, işte en tam bilenin ilminin özelliği budur. Zira bilmek için bilmek isteyen adam, tam ilmi, en yüksek derecede bilinenin ilmini arayan adamdır. Şimdi en yüksek derecede bilinen de ilkeler ile sebeplerdir. Bütün bu söylediklerimizden şu sonuç çıkıyor ki F. adı aynı ilme, ilk ilkeler ile ilk sebeplerin teorik ilmine verilen addır. Gerçekten de F. poetik bir ilim değildir. En eski filozofların tarihi de bunu gösterir: Onları F. düşüncelerine sürükleyen şey, bugün de olduğu gibi, *hayret* olmuştur. Bir güçlüğü fark etmek ve ondan hayrete düşmek, kendi bilgisizliğini tanımaktır. Böylece, eğer ilk filozoflar bilgisizlikten kurtulmak için kendilerini F. ye vermişlerse, aşikârdır ki bir gaye için değil, bilmek için ilimle uğraşmışlardır. İnsanlar bu türlü ilmi aramaya başladıkları zaman, zarurî ihtiyaçlara karşılık veren bütün sanatlar ile hayatın rahatlık ve güzelliği ile ilgili başka sanatları hep biliyorlardı. O halde, F. de bilgiye yabancı bir menfaat gütmediğimiz apaçıktır. Fakat nasıl başkasını değil de, kendisinin gayesi olan insana hür insan diyorsak, aynı suretle bu ilim de bütün ilimler içinde hür olandır. Çünkü o yalnız kendisinin gayesidir.»

Aristo ilim ile tekniği bu şekilde ayırdıktan sonra pratik F. ile teorik F. yi de ayırıyor. *Prattein, praksis*, hareket etmek, bir iş görmektir. Her hareketin bir gayesi vardır. Bu gaye o hareket için bir iyidir, bu iyinin ne olduğunu bilmek ve hareketi ona göre düzenlemek pratik F. nin veya pratik ilimlerin konusudur. Çünkü bilmek ve hareket etmek, öğrenmek veya iş görmek aynı şeyler değildir. Dolayısiyle de ayrı ayrı ilimlere konu olmaları gerekir. Böylece, Aristo'ya göre ilimler felsefî değerlerine, yani bilgilerinin kesinlik ve konularının değişmezlik derecesine göre üç sınıfta toplanır: poetik, pratik ve teorik ilimler. Birinci, yani en alt basamakta, poetik dediği ilimler vardır: Bunlar, dar manasında poetik ile retorik ve diyalektiktir. Aristo bir düşünce aleti olarak kabul ettiği mantığı sınıflamaya sokmadığı gibi, diyalektikten de Eflatun'nun anladığından tamamiyle başka bir şey anlıyor. İkinci, yani orta basamakta, pratik ilimler vardır: Bunlar da ethik (ahlâk); ekonomi (iktisat) ve politika (siyaset) dır. Bunlar, ferdin, ailenin ve devletin iyisini arayan ilimlerdir. Üçüncü, yani en üst basamakta da teorik ilimler vardır: Bunlar da matematikler, fizik ve metafiziktir. Aristo'ya göre, asıl bu üçüne F. demek gerekir. Bunları da bu defa yukarıdan aşağıya, birinci, ikinci, üçüncü F. olarak adlandırıyor. Böylece, bugün anladığımız manada F., ona göre birincisi, yani metafizik veya ilk F. dır. İkinci F. fiziktir. Ama ikinci ile birinciyi kesin olarak ayırmak oldukça güçtür. *Physike*'sinde belirtmek istediği esas fark, onun, matematikler ve metafizik gibi, saf suretleri değil, fakat madde ile birleşmiş,

tabiat varlıklarını meydana getirmiş, dolayısiyle de değişmeye uğrayan suretleri incelemesidir. Aristo'nun niçin matematikleri ikinci sıraya koymadığı düşünülebilir. Fakat onun metafizik, yani varlık anlayışı göz önüne alınırsa, bu şekilde tasnif etmesi zarurî görülür.

İlk felsefe veya metafizik: Varlıktan bahseden bütün ilimler, varlığın varlıklarda aldığı çeşitli hallerden bahsederler. İlk F. ise, ancak her türlü özel görünüşlerinden ayrı olarak, kendiliğinden ele alınan *«varlık olarak varlık»* tan bahseder. O, geometri gibi çizgiler, yüzeyler ve cisimler şekline girmiş varlıktan bahsetmez; fizik gibi, varlığı madde ve maddenin değişmeleri ile ilişkilerinde incelemez. O, varlığı yokluktan ayıran nedir? Bütün varlıklarda ortak olan özellikler nelerdir, bunları inceler. Böylece o, ilimlerin en evrenselidir, tercübeden ve pratikten en uzak olan odur. En yüksek, en mücerret ve dolayısiyle de en fayda gütmez ilim odur. Öteki F. ler, yani matematikler ve fizik, ancak varlığın özelleşmelerini gözden geçirirler. Onu, kendi küllî gerçekliği içinde ele almazlar. Onlar kendi konularının birinci ilkelerini ararlar; yalnız ilk F. varlık olarak varlığın ilk ilkelerini araştırır.

Matematik, ispatların dayandığı ilk ilkeleri, aksiyomlar ile postulatları inceler, ama bunların dayandığı ilkelerle ilgilenmez. Varlık olarak varlığın ilmi, yani ilk F. matematikler ile fiziğin ilkelerini açıklayan ve temellendiren ilkeleri arar. Böyle ilkeler var mıdır? Ve böyle bir ilim mümkün müdür? Aristo, metafiziğin ortaya çıkardığı güçlüklerde, *aporia*'larda tez ve antitezi tartıştıktan sonra: Evet, böyle bir ilim mümkündür ve filozofun asıl ilmi budur, diyor. Çünkü var olan her şeyi, tabiatlarının ayrılığını hesaba katmaksızın, sadece var olmasında düşünebiliriz; öte yandan da, özel bir inceleme konusunun ilkeleri olmayıp da, var olan her şeyin ilkesi olan, ortak ilkeler vardır: böylece, varlık olarak varlığın ilmi, ortak ilkelerin ilmidir: Bu ilkeler, şu veya bu ilmin konusu olan, özel bir cinsin ilkeleri değildir; fakat bütün ilimlerin bütün konularının ilkeleridir; çünkü bunlar varlık olarak varlığa ait ilkelerdir. Bu ilim ilimlerin en sağlamıdır, hattâ biricik şaşmaz ve yanılmaz ilimdir. Çünkü aksiyomları en emin ilkelerdir. İşte, bu ortak ilkeler, varlık olarak varlık ile birlikte, kendiliğinde var olan gerçekler olarak filozofun theoriasının özel konlarını teşkil ederler. Bunlar çelişmezlik ilkesi ile üçüncü hal imkânsız (salis hariç) ilkeleridir. Aristo bunlara bazan nicelikle, yani kemiyet ile ilgili olmasına rağmen, eşit miktarlardan eşit miktar çıkarılınca kalan miktarlar da eşittir, ilkesini de ekliyor.

Bunlar, ona göre, düşüncenin kanunları değil, gerçekliğin kanunlarıdır. Kategoriler gibi, başka cinslere irca edilemeyen cinslerdir. Kategorilere gelince, onlar da, Aristo'ya göre, hiçbir özel ilmin konusu değillerdir, çünkü bütün ilimler onlarla ilgilidir, ancak varlık olarak varlığın en evrensel yüklemleri o arak, yahut da bütün varlık cinsleri ile ilgili en üstün cinsler olarak, ilimlerin ilminin, yani ilk F. nin konusudurlar. Sayıları da ondur, en önemlileri ilk altısıdır: Cevher (substance); nicelik (kemiyet, quantité), nitelik (keyfiyet, qualité); ilişki (münasebet, relation); zaman; mekân. Kısacası «varlık olarak varlığın» ve ona bağlı gerçekliklerin ilmi ilk F., ikinci ve üçüncü F. lerin, yani fizik ile matematiklerin konularını inceleyecektir; ama onları kendi görüş noktasından ele alacaktır. Böylece, fiziğin incelediği madde ile suretten maddesiz bir surete, saf surete, değişmeyi meydana getiren hareketten hareketsiz bir hareket verene, değişenden bir değişmeyene, özel ve mümkün varlıklardan evrensel ve zarurî varlığa, bir kelime ile *en üstün varlık* olan Tanrıya geçecektir. Bunun içindir ki ilk F. ye Aristo'ca verilen ad, matafizik değil, *teologia*'dır. Metafizik adı Aristo'dan sonra bu bahse verilmiştir.

Felsefenin değeri: Aristo, F. yi bu şekilde tarif ettikten sonra, onun başka bütün düşünce şekilleri ve bilgi türlerine üstünlüğü üzerinde durarak. *Metaphysika*'da, F. ilimlerin en değerlisidir, diyor: «F. yi elde etmeye insanüstü bir değer vermekte pek haklıyız. Başka bir ilmin bundan daha değerli olduğu düşünülemez. Gerçekte, en tanrılık ilim, en değerli ilimdir. F. ise iki bakımdan biricik tanrılık ilimdir: Tanrıya en çok yaraşan ilim ise, ilkin tanrıya ait olan, sonra da tanrılık şeylerden bahseden ilimdir. Ancak yalnız F. de bu iki özellik vardır. Tanrı bütün şeylerin sebebi ve ilkesi olarak görülüyor. Böyle bir ilim ancak tanrıda olabilir. O halde, başka bütün ilimler F. den daha zarurîdir, ama hiçbiri F. den üstün değildir.»

Ethika Nikomakheia (Nikomakhos'un ahlâkı) nda saadet fazilete uygun ruh faaliyetidir, ruh faatiyetlerinin de en üstünü akıl faaliyetidir, dedikten sonra, kendini bu faaliyete veren filozof da insanların en mesududur, diyor: «Faaliyetini akla göre geliştiren ve aklını işleten insan saadete en elverişli ve tanrıların en çok sevdiği insandır. Öyle görünüyor ki, tanrılar akla sevgi ve saygı gösteren kimseleri ayrıca mükâfatlandırıyor, çünkü onları, kendi aşk ve hareketlerinin konusu ile uğraşan insanlar olarak görüyorlar. Böylece bütün bu şartlar en yüksek noktada, bilgede toplanmaktadır. O halde bilge, tanrılarca pek sevilir, dolayısiyle de en üstün derecede mutludur ve mutlu insan bilge olmak gerekir.»

Eflatun ve Aristo ile yalnız Yunan F. si değil, belki bütün batı F. si problemlerini ortaya koymuş, çözüm yollarını da göstermiştir. Öyle ki, ilmin tersine olarak, F. nin o zamandan beri büyük bir ilerleme göstermediğini söyleyenler çok olmuştut. Muhakkak olan bir şey varsa, o da, bütün İlk Çağ ve Orta Çağ boyunca, ikisinin devir devir F. düşüncesine hâkim olması ve her yeni F. doktirininin ya bir yeni Eflatunculuk, yahut da yeni Aristoculuk olarak ortaya çıkmış olmasıdır. Bacon ve Descartes gibi Yeni Çağ filozofları, F. yi onların otoritesinden kurtarmaya çalışmalarına rağmen, F. hiçbir zaman onların etkisinden kurtulamamıştır: «İlimlerin tersine olarak, F. düşüncesi fazla ilerlemişe benzemiyor. Şüphesiz, hekimlikte Hippokrates'tan çok fazla şeyler biliyoruz, fakat F. de Eflatun'u geçtiğimizi pek ileri süremeyiz, olsa olsa, asıl F. araştırması bakımından, belki onu yakaladığımızı söyleyebiliriz» (Karl Jaspers, *Einführung in die Philosophie*). «Birtakım kavramlar vardır ki, F. tarihi boyunca değişmiştir. Birtakımları da vardır ki Eflatun'dan çağımıza kadar hiç değişmemiştir. Eflatun, Descartes, Kant F. tarihinin en önemli nirengi noktalarıdır» (Jean Wahl, *Traité de métaphysique*).

İskender imparatorluğundan sonra, Yunan sitesi gibi Yunan F. si de bağımsızlık ve bütünlüğünü kaybetmiştir. Eflatun'un Akademi (Akademos) de, özellikle çağının ünlü bilginleri ile geliştirdiği matematikler, Aristo'nun Lise (Lykaion) de çığırını açtığı gözlem ve deney ilimleri, zamanın bilginlerini kendine çeken İskenderiye Müzesi ile

bazı hekimlik okullarında devam etmiştir, fakat VI yüzyılda Iustinianos kapatıncaya kadar, Atina'da yan yana yaşayan bu okulların programlarında, artık bu ilimler görülmez olmuşlardır. Aristo'dan sonra «ilim düşüncesinin merkezi birdenbire yer değiştirmiştir. Böylece, yeni bir ilmî araştırma hareketinin çeşitli yönlerde İskenderiye'de geliştiğini görüyoruz. Bilginler F. nazariyelerine gittikçe daha az ilgi duydukları gibi, tersine filozoflar da, ilmî disiplinlerden gittikçe uzaklaşıyorlardı.» (*Histoire de la science*, Encyclopédie de la Pléiade). Böylece, Aristo'nun ansiklopedisinde üç bölüme ayrılan ilimler, ayrı ayrı merkezlerde ve ayrı ayrı yönlerden inceleme konusu oluyordu. İlimler İskenderiye'de Arkhimedes, Apollonios ve Diophantes gibi bilginlerin elinde bu şekilde gelişirken, F. de Atina'da Stoacılar ve Epikurosçularla ahlâk ve yine İskenderiye'de, Philon ve Plotinos ile *theologia* ve mistiklik yönünde gelişiyordu: «Gerçekten de, Stoacılar ile Epikurosçular derslerinde fizikten çokça söz ediyorlardı. Fakat fizikten ampirik bir tecrübeye dayanmayan nazarî (spekülatif) bir kozmoloji anlıyorlardı. Her iki okulun filozofları kendi sistemlerini insanların kendileri ve kaderleri üzerine düşünüş tarzlarına göre değerlendiriyorlardı. Böylece, evrensel determinizm, Stoacılar için önemli bir doktrindi, çünkü bu, onlara Kleantos'un Zeus'a Dua'sında görüldüğü gibi, bir dinî tevekkül ilham ediyordu. Atomizm de, Lucretius gibi Epikurosçular yanında itibar bulmuştu. Çünkü bu, onlara yalnış inanışlara karşı deliller sağlamak imkânı veriyordu Cicero yaşında bir genç, Atina'ya okumak için gittiği zaman, dinlediği dersler çokça *herhangi bir yaşayış tarzı* üzerine delillerden ibaret oluyordu. Aklı başında hiçbir kimse zamanın halk dininde kendine yeter bir rehber bulamazdı. F. ye karşı duyulan ilgi bir kimsenin başkalarından daha huzursuz olduğunun işareti değildi, tersine onun ötekilerden daha ciddî olduğunun işareti idi. Bütün okullar *ataraksia* ve *apathia*'yı öğretiyorlardı. Fakat iyi yaşayış üzerine görüşlerinde birbirinden ayrılıyorlardı. Bunun için de meselâ imparatorluk çağında birçok büyük devlet görevlileri Stoacı okula mensup olmakta bir sakınca görmüyorlardı.

Felsefe hayatta mesut olmak sanatıdır: Sokrates «F. yapmak, ruhuna bakmak, ruhu ile ilgilenmek, ruhuna itina etmektir» diyordu. Sonra buna: «F. yapmak, yaşamasını bilmek» (*Symposion*) ve «ölmesini öğrenmektir» (*Phaidon*) sözlerini ekliyordu. Bu iki doktrin, Stoacılar ile Epikurosçular, onun bu görüşlerinden hareket ederek, F. yi, *hayatta mesut olmak sanatı* olarak öğretiyorlardı. O zaman da F., bir türlü ahlâk oluyordu. Epikuros: «Genç iken F. yapmaktan sakınmamalı, ihtiyar iken de F. ile uğraşmaktan yorulmamalıdır. İnsanın ruhu ile ilgilenmesi, ruhuna bakması için vakit ne çok erken, ne de çok geçtir. F. yapmak için henüz vakit gelmedi veya artık vakit geçti diyen kimse, saadete erişmenin henüz zamanı gelmedi veya artık zamanı geçti diyen kimseye benzer. Madem ki saadeti elde edince her şeyi elde ediyoruz elde etmeyince de, onu ele geçirmek için elden gelen her şeyi yapıyoruz, öyle ise ilk işimiz saadete erişmek yollarını aramak (yani F. ile uğraşmak) olmalıdır.» Bu yolların da başlıcaları hayattan zevk almak ve ölümden korkmamaktır: «Böylece ölümün bizim için bir şey olmadığı üzerine sağlam ve doğru bir fikir edinmek bize bu ölümlü hayattan zevk almak imkânını verir. Ölüm gelecek diye korkmak bir aptallıktır. Çünkü biz hayatta iken ortada ölüm yoktur, ölüm gelince de biz ortada yokuz.» (*Menoikea epistolē*).

Seneca da, *Ad Lucilium*'unda, F. yi bir türlü ahlâk faaliyeti olarak gösteriyor: «F. fazilete erişmek emelidir. Faziletsiz F. olmadığı gibi, F. siz fazilet de olmaz. F. ile fazilet birbirine sıkıca bağlıdır.» Fakat yalnız ahlâk değil, mantık ve metafizik de ona göre, faziletlerdir. Eflatun'da faziletin birliğini F. teşkil ediyordu. Çünkü fazilet bilgi idi. Stoacılara göre ise, F. nin birliğini fazilet teşkil ediyordu: «F. siz bir hayat mesut değildir. Hattâ böyle bir hayata katlanmak bile imkânsızdır. Ama F. kalabalığa vergi bir sanat değildir. Boş bir gösteriş de değildir. O, lafla değil, hakikatle uğraşır, ne eğlendirmeye ne de avundurmaya yarar; ama ruhu işler, biçime sokar, hayatı düzenler, hareketleri idare eder; etmek ve etmemek gerekeni gösterir; dümene yerleşir, gemiciyi kayalıklar arasından geçirir; onsuz güvenle yolumuza devam edemeyiz, öğütlerine, öncülüğüne ihtiyacımız vardır»

Böylece, klasik F., Hellenistik devrin sonunda, batılı karakterini gittikçe kaybederek, Stoacılarla İskenderiyeli mistiklerin elinde pozitif ilim düşüncesinden uzaklaşarak dinî ve mistik bir şekil almış ve büyük ölçüde doğulaşmıştır. «Pythagoras ve Sokrates ile başlayan batı rasyonalizmi, sanki zamansız ve yanlış bir başlangıçla (ouverture), bizim medeniyetimizden yirmi yüzyıl ileride yola koyulmuşlardı. Hellenistik devir sonunda, bir zamanlar matematik metodun keşfi ile F. yi aydınlatan ışıktan artık bir şey kalmamıştı.» (Léon Brunschvicg: *Progrès de la conscience*). «F. de ilimlerin ve daha özel olarak ilim öğretiminin rolü meselesi, Eflatun'dan itibaren F. nin ana meselesi olmuştur. Müsbet, yani pozitif ilimlere karşı ilgisizlik ve hattâ düşmanlık F. de İlk Çağın sonuna kadar gittikçe kuvvetlenerek devam eden bir özelliktir. Sonunda da Yunan F. si ufukta batarken, modern ilme değil. Hıristiyan F. sine vücut vermiştir.» (Emile Bréhier: «Revue de Métaphysique», 1925).

Felsefe, vahiy hakikati ile akıl hakikatini uzlaştırmaktır: Hıristiyanlık bir doğu ülkesinde doğmuştur. Ama Yunan kültürünün dili ve F. si ile hâkim olduğu bir ortamda yayılmış ve tutunmuştur. Dört *İncil*'den yalnız birincisinin Aramca yazıldığı sanılmaktadır, öteki üçünün dili Yunancadır. Dinin temeli İsa'nın şahsına ve öğrettiğine iman üzerine kurulmuştur. Böylece, ilk üç *İncil*'in öğrettiğinde F. ile ilgili bir şey yoktur: «Hıristiyanlık insana hitap eder, sefaletini hafifletmek ister, bunun için de ona sefaletin sebebini gösterir ve çaresini sunar O bir kurtuluş (selâmet = salut) doktrinidir. Bundan dolayı da bir dindir. F. ise, akla hitap eden bir bilgidir. İnsana şeylerin ne olduğunu gösterir. Din insana hitap eder, kaderinden bahseder. İnsan, ya Yunan dininde olduğu gibi, bu kadere boyun eğer, yahut da Hıristiyanlıkta olduğu gibi, bu kaderi kendisi yapar.» Buraya kadar bir F. söz konusu değildir. Ama dördüncü *İncil*: «Başlangıçta *söz* (*logos* = *kelâm*) vardı, *söz* Tanrı ile idi; *söz* Tanrı idi; her şeyi o yapmıştı; hayat onda idi; hayat insanların ışığı idi» sözleri ile başlıyordu. Yunanca *logos* (veya *söz* kavramı), şüphesiz bir F. kavramıdır. Stoacı F. den geldiği de apaçıktır. Sonra Hg Paulos da, *Mektuplar*'da, basit fakat kuvvetli birkaç F. kavramını *İncil*'i yaymak için hareket noktası olarak kullanıyordu. İlkin Yunan filozoflarının bilgeliğine karşı bir Hıristiyan bilgeliğini savunuyor. Bu bilgelik İsa'ya imandır. İkinci olarak insanların, Tanrı hakkında tabiî bilgiye sahip olduklarını, cehaletlerinde mağdur görülemeyeceklerini söylüyordu. Üçüncü olarak her insanın kendi vicdanında ahlâk kanununu bulabi-

leceğini ileri sürüyordu (*Korinthoslulara ve Romalılara mektuplar*). Böylece, dördüncü *İncil*'den ve Paulos'un *Mektuplar*'ından itibaren Hıristiyan dini büyük önemde F. kavramlarını kendine mal ediyordu. Bundan da zarurî olarak bir F. ve teoloji düşüncesi doğacaktır. Hıristiyanlık tarihinde, bazı Hıristiyanlar, F. yi yeni dine kazanmak yahut da dinin savunmasında ondan faydalanmak için, F. ye karşı ilgi göstermişlerdir. F. terimi bu devirden sonra «pagan bilgelik» anlamında kullanılmıştır ve uzun zaman bu anlamı muhafaza etmiştir. Böylece «kilise babaları» denen ilk Hıristiyan filozoflarından başlayarak, Skolastiği kuran büyük Hıristiyan filozoflarına varıncaya kadar bütün Orta Çağ boyunca F. problemi, akıl ile imanı, F. ile dini uzlaştırmak problemi olmuştur. Bunun için de bazan Eflatun'a, bazan Aristo'ya, bazan da ikisine birden baş vurulmuştur. Mesele en iyi ifadesini skolastik F. nin üstadı Aquino'lu Thomas'ta bulmuştur:

«Thomist F. nin gelişmesinde iki şart hâkim olmuştur: 1. Akıl ile imanın ayrılığı; 2. İkisi arasında uygunluk ve mutabakat zarureti. F. nin alanı yalnız akıldır: O, tabiat ışığı ile anlaşılmayan ve kendi imkân ve kaynakları ile ispat edilmeyen hiçbir şeyi kabul etmez. Tersine, ilâhiyat (teoloji), *vahiy*, tanrı bildirisi üzerine dayanır. O, Tanrı'nın kendi otoritesi üzerine kurulur. İmanın öğretrikleri tabiatüstü bir kaynaktan gelen bilgilerdir. Anlamını tamamiyle kavrayamadığımız birtakım formüllerde ifade edilmiştir. Fakat anlamasak da, yine böyle kabul etmek zorundayız. Bir filozof muhakemesinin dayandığı ilkeleri akılda arayarak muhakemelerini yürütür. İlâhiyatçı ise ilk ilkelerini vahiyde arayarak muhakeme yürütür. İki alan böylece sınırlıdır. Bununla beraber. bazı mevkileri ortak olarak işgal ettiklerini de kabul etmek zorundayız. İlkin, vardıkları son neticeler arasında gerçekte bir mutabakat bulunmasa bile, mantık bakımından bir mutabakat bulunması zaruridir. Olaylar, birbiri ile mutabık görünmeseler de ne doğru kullandığımız zaman akıl ne de kaynağını Tanrı'dan alan vahiy bizi aldatamaz. O halde. hakikatin hakikat ile mutabakatı zarurîdir. Böylece, eğer zihnimiz imanın verilerini tam olarak anlayabilirse, F. hakikati vahiy hakikati ile mutabakat halinde olabilir. Ama bir F. neticesi iman ile çelişme halinde olduğu her defada neticenin yanlış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Bundan sonra nerede yanlış yaptığını görmek akla düşer. Bundan başka, şu netice de çıkar ki, F. ile teolojiyi biricik bir metot ile ele almak imkânsızlığı, ideal bakımından bir tek hakikat bütünü meydana getirdiklerini düşünmemize engel değildir. Tam tersine, imanın verilerini rasyonel olarak açıklamaya elden geldiği kadar devam etmek vazifemizdir. Böylece akıl yolu ile vahye doğru yükselmek, sonra da vahiyden akla doğru inmek lâzımdır.»

İslâmiyet de, tıpkı Hıristiyanlık gibi, ortaya çıkmasından pek az sonra, Yunan F. si ile temasa gelmiştir. Daha VIII. yüzyılda Bağdad bir klasik kültür merkezi olmuştur. Dinin kendini anlamak ve rasyonel olarak açıklamak ihtiyacı IX. yüzyılda Mutezile ile birlikte İslâm *kelâm*'ını doğurmuştur. Bunlar, vahiy ile akıl birbirini çürütemez diyorlardı. Ve hattâ vahiy ile bildirilenlerin hepsi akıl ile bilinmek gerekir. Çünkü Tanrı bildirisi dinden önce tabiî bir din mevcut olmuştur. Bunları El - Kindî, Farabî, İbni Sina gibi filozoflar takip etmiştir. Bunlar da, Hıristiyan filozoflar gibi, Eflatun ile Aristo'yu üstat olarak almışlardır. Bunlarda da esas mesele varlık ve bilgi meselesidir. Çünkü İslâmiyet de Hıristiyanlık gibi *Tevrat*'tan gelen bir varlık anlayışına sahipti. Bu görüş Parmenides'ten beri gelen Yunan varlık anlayışından farklıdır. Bilgi meselesinde de akıl ile vahy'in uzlaşması üzerinde durmuşlardır. Gerek Hıristiyan gerek İslâm geleneğinden ayrılma emeği göstererek, batıya yaptığı etki ile, belki F. nin yeniden hak ve hürriyetlerine sahip olmasını sağlayan filozof İbni Rüşd olmuştur. Onun orijinalliği, F. ile teolojinin sınırlarını kesinlikle çizmek istemesidir. Ona göre, F. ispatın ilmidir: Zarurî yolu ile zarurîden zarurîye giderek, mutlak ilmi ve mutlak hakikati verir; teoloji ise, diyalektik ilmidir. İhtimalli delillerle yetinir; ilim sırasında F. den sonra gelir. Bunları da din ve iman takip eder. Böylece F., bilgi hiyerarşisinde en yüksek noktada bulunur. Bu görüş Orta Çağ sonunda Avrupa üniversitelerini bir hayli çalkaladıktan sonra, Bacon ile Descartes'ta F. nin tam hürlük ve bağımsızlığa kavuşmasına yol açmıştır (E. Gilson. *La philosophie au Moyen - Age*). Bk. İSLÂM FELSEFESİ.

Felsefe, ilimlerin ilmidir: Modern düşüncenin skolastik düşünceye karşı ilk savunucusu Francis Bacon olmuştur. Eserine verdiği ad bu bakımdan manalıdır: *Instauratio Magna* (Büyük eser). *İlimlerin yeniden kuruluşu* adı ile Fransızcaya tercüme edilen *Büyük eser*, iki bölümden ibarettir: *De dignitate et augmentis scientiarum* (İlimlerin büyüklüğü ve gelişmesi); *Novum organum* (Yeni alet). Bu iki eserde modern F. tarif edilmekte ve metotları gösterilmektedir. Bacon ilkin F. nin savunması ile işe başlıyor: «Konusu F. olan inceleme, faydasız ve havaî bir incelemedir» diyen kimse, bütün mesleklere ve bütün sanatlara dağıtılan usarenin bu kökten elde edildiğine dikkat etmeyen biridir. Bence ilimlerin ilerlemesine zararlı olan en kuvvetli sebeplerden biri işte budur: Bu temel bilgilerden kanasıya içecek yerde, onlarla gelişigüzel uğraşılmıştır. Zira bir ağacın her zamankinden daha iyi meyva vermesini istiyorsanız, boş yere dallarla uğraşacağınıza, asıl kökün çevresindeki toprağı eşeleyiniz ve yerine yağlı ve verimli toprak koyunuz» (*De dignitate*, I. kitap IV. bahis). Sonra skolastiğin anladığı manada teoloji ile F. yi birbirinden ayırıyor: «Yalnız tabiî şeylerin temaşasına veya insan aklının ilkelerine göre, imanın sırları üzerine hüküm vermek veya daha büyük kuvvetle onları ispat etmeğe kalkışmak, bence tehlikeli bir şeydir. Böylece dinin ilâhî sırlarını insan aklına adapte etmek istemek, boşuna emek sarf etmektir» (II. kitap III. bahis). O halde, din ile ilim, teoloji ile F. ayrı ayrı görüş noktalarından ele alınmak, imana ait olan imana, akla ait olan akla bırakılmak gerekir. Bu şekilde teolojiden ayırdığı F. en geniş anlamında *ilimdir*. Ona göre, F. rasyonel, yani akılla elde edilen ilimdir: «İnsan ilminin en doğru tasnifi ilmin asıl merkezi olan insan ruhunun üç melekesi göz önünde tutularak yapılan tasniftir: şiir muhayyile, tarih hafıza, F. akıl ilmidir.» Böylece, Aristo'da olduğu gibi, ilimler F. nin bölümleri olmuyor, tersine F. ilimlerden biri oluyor, F. yi de incelediği konulara göre üçe bölüyor: «F. nin üç konusu vardır: Tanrı, tabiat, insan. Buna göre de F. yi üç ilme ayırmak yerinde olur: Tanrı ilmi, tabiat ilmi, insan ilmi». Bunlardan anladığı da şudur: «Tanrı ilmi Tanrı üzerine, tabiat ışığı ve şeylerin incelenmesi ile elde edilen bilgidir. Bu, konusu bakımından ilâhî, elde ediliş tarzı bakımından da tabiî bir ilimdir. Şimdi, bu ilmin gerçek sınırlarını çizmek istesek, diyebiliriz ki, o, Tanrı tanımazlığı (athéisme) çürütmeye ve yanlış olduğunu göstermeye ve tabiat kanununu tanıtmaya yarar. Ancak buraya kadar uzanır, din kurmaya kadar gitmez. Çünkü tek başına tabiat ışığı Tanrının irade-

sini açığa vurmaya ve onun hak olan dinini tanıtmaya kâfi gelmez; ama Tanrının var olduğunu, gücünün ve bilgisi nin sonsuzluğunu, eserlerine bakarak ıspat edebilir.» Tabiat ilmi ve tabiat F. sine gelince «her tabiat F. si çift bir merdiven kullanır, biri ile tecrübeden aksiyomlara yükselir, öteki ile de aksiyomlardan yeni buluşlara iner. Böylece on ları, biri teorik, öteki pratik olarak ikiye bölmek yerinde olur» (III. kitap III. bahıs).

Teorik F. yi de ikiye bölüyor: Metafizik ile fizik. Fiziğin konusu etken neden (cause efficiente) ile maddeli neden (cause matérielle) dir. Metafiziğin konusu ise, suretli neden (cause formelle) ile sonlu neden (cause finale) dir. Fizik tamamiyle maddeli ve değişken şeylerden bahseder, metafizik ise daha maddesiz ve daha değişmez şeylerden bahseder. Fizik tabiatta basit varlıkları, hareketleri, zaruretleri inceler, metafizik ise niyet ve fikir arar. Böylece meta fizik Aristo'nun anladığı manada ilk F. değildir. İlk F metafiziği de içine alan, eskilerin anladığı manada bir bilgeliktir: «İlmin bölümleri ayrı noktada birleşen çizgilere benzemez. Fakat daha çok bir kökte birleşen ağaç dallarına benzerler; böylece bütün ilimlerin ortak anası olacak evrensel bir ilim kurmak gerekir. İşte bu ilmedir ki ilk F. veya bilgelik adını veriyoruz. Eskiden buna tanrılık ve insanlık şeylerin ilmi denirdi. Fakat bu ilmin kendine ait ve ayırt edici bir şeyi yoktur. Onu başka şeylerden ayıran konusu veya maddesi değildir. O herhangi bir özel ilmin değil de, bütün ilimlerin ortak aksiyomalarını inceleyen bir ilimdir. Meselâ, eşitsiz iki sayı eklendiği zaman toplamlar eşitsizdir aksiyomu matematik bir aksiyomdur. Ama ahlâkta, özellikle adalette yeri vardır. Eşitsiz kimselere eşitsiz şeyler vermemek adaletsizlik olur. «Üçüncü bir şeye uygun olan iki şey birbirine uygundur.» Bu da bir matematik kuralıdır. Fakat bundan başka mantıkta büyük etkisi vardır, çünkü tasım (kıyas) ın temelidir. «Tabiatın kendini en iyi gösterdiği şeyler en ufak şeylerdir.» Bu bir fizik kuralıdır, Demokritos'un atomlarını yaratmıştır. Ama Aristo onu devlet ilminde kullanmıştır Aileden devlete geçmiştir. «Her şey değişir, hiçbir şey kaybolmaz.» Bu da bir fizik kuralıdır. Maddenin miktarı ne eksilir ne de artar, demektir. Bu ku ral tabiî teolojide işe yarar: Hiçten bir şey yaratmak veya bir şeyi yok etmek ancak Tanrının mutlak gücünün işidir.» Görüyoruz ki F. nin eski anlamı, ister ilimlerin bütününü içine alsın, ister en genel ilkeler ile en temelli sebeplerin ilmini göstersin, Yeni Çağda da devam ediyor. Halbuki ilim bilgisi ve onu elde etme metotları tamamiyle değişmiştir. Metafizik terimi ve benzerleri için Bacon, manasını değiştirerek kelimeyi muhafaza etmek taraflısı oluyor. Böylece modern düşüncenin uzun bir zamanında F. ilimden ayrı değildir. Eflatun ile Aristo'da olduğu gibi, ya geniş anlamında ilim ile karışıyor yahut da dar anlamında en genel kavram ları ve yüksek ilkeleri ile ilmi gösteriyor. Ama gerçekte ilim ile F. arasındaki ayrılık gittikçe derinleşiyor. Hattâ Bacon F. yi Aristo'nun itibardan düşmüş ilmine karşı yeni metotları ile yeni ilmi belirtmek için kullanıyor.

F. yi İlk ve Orta Çağ ilim anlayışına karşı yeni ilim anlayışı olarak koymak temayülü Hobbes'ta daha belirlidir Ona göre, F. akıl yolu ile olayların etkileri vasıtası ile olayların nedenleri ve mevdana gelme tarzları üzerine edindiğimiz bilgilerin kavramlarıdır. Buna karşılık da, etkilerden elde ettiğimiz bilgi ile yeni olaylar mevdana getirebilme gücü üzerine edindiğimiz kavramlar da gene F. ye dahildir. Böylece, ilmin hem teorik hem de pratik gayesi vardır. İlmin pratik gerçekleşmeleri, teknik uygulamalar imkânı, modern düşünceyi Aristo ve skolatikten ayıran esas çizgidir. Böylece, Hobbes da Bacon gibi F. de pratik gayeler güdüyor, fakat o, tabiata hâkım olmaktan çok politik uygulamalar arıyor. İlk F. den anladığı da zaman, mekân, neden, etki gibi kavramları tarif etmektir (*De Corpore*).

Felsefe ilk nedenler ile gerçek ilkelerin ilmidir: Bacon, ne Aristo dan ne de skolastikten tamamiyle kurtulmuş değildır. Gelenek ile ilgisini keserek veya belki de Eflatun'dan sonra bırakılan bir geleneğe (matematik geleneğine) yeniden bağlanarak ortaya çıkan yeni F , Descartes ile başlamıştır. Bu F. de akıl tam olarak kendi çalışmasına, hüküm ve kararına sahiptir. Kendinden başka otorite tanımaz ve kendinin bulmadığı bir hakikati kabul etmez. Teolojinin incelediği «Tanrı ilhamı hakikatler, aklın üstünde ve incelemek için tanrı yardımına ve insandan fazla bir şey olmaya ihtiyaç gösteren hakikatler olarak» F. den dışarıda bırakılmaktadır. «İman ışığının yardımı olmaksızın yalnız tabiî akıl ile» hüküm veren bu F. Sokrates'in gökten yere indirdiği ve stoacıların yaydığı «evrensel bilgelik» idealinin yeniden yeryüzüne ayak basmasıdır. *Discours de la méthode* (Metot üzerine konuşma) un ilk adı: «Tabiatımızı en yüksek olgunluk derecesine yükseltebilecek evrensel bir ilmin projesi» idi. Çünkü: «bütün ilimler, insan bilgeliğinden başka bir şey değildir. Hakikati ciddî olarak arayan kimse, özel bir ilmin incelemesini seçmemelidir; çünkü ilimler birbirine bağlı bir bütündür» (*Regulae ad directionem ingenii*). F. ise bütün bu ilimleri içine alan «bilgeliği inceleme»dir. Bilgelikten de «yalnız işlerimizde ölçülülük değil, fakat hayatımızı sevk ve idare için olduğu kadar, sağlığımızı korumak ve bütün sanatların icadı için de insanın bilebildiği bütün şeylerin tam bir bilgisi anlaşılır.» Bilgeliğe erişmenin yolları da başlıca şunlardır: 1. Düşünmeksizin elde edilebilecek derecede kendiliğinden pek açık kavramlar; 2. Duyuların tecrübesinin bildirdiği bütün şeyler; 3. Başka insanlarla konuşmanın bize öğrettiği şeyler; 4. Kitaplarda yazılanlar: «Bugüne kadar elde edilen bütün bilgeliğin de ancak bu dört vasıta ile öğrenildiğini sanıyorum; çünkü burada Tanrı bildirisi (ilâhî vahiy) ni hesaba katmıyorum, zira o bizi basamak basamak değil, hemen bir hamlede yanılmaz bir imana yükseltir. Şimdi, her devirde bu dört dereceden ölçüsüz derecede üstün ve sağlam beşinci bir derece aranmıştır; bu da, bildiğimiz şeylerin sebeplerini kendilerinden çıkarabileceğimiz, ilk nedenleri ve gerçek ilkeleri aramaktır; işte, asıl bu iş için çalışanlaradır ki filozof adı verilmiştir.» O halde, F. yapmak için «bu ilk nedenleri, yani ilk ilkeleri aramakla işe başlamak lâzımdır» (*Principia philosophiae*, önsöz).

Bu ilkelerde üç şart bulunmalıdır: 1. Şüphe edilemeyecek derecede açık olmak; 2. Başka şeylerden önce bilinmek; 3. Onlardan şüphesiz bilgiler çıkarmak imkânını sağlamak. Şimdi, bu türlü ilkelere ancak matematiklerde rastlıyoruz. O halde, yeni F. nin getirdiği esas inkılâp, aslında bir matematik inkılâbıdır. Matematik, metodu F. ye, yani fızik ile metafiziğe uygulamaktır. İlkin metafiziğe uyguluyor, çünkü *Meditationes de prima philosophia* (İlk felsefe üzerine metafizik düşünceler), F. nin, yani fiziğin temelleri oluyor. «Düşünüyorum», «ruh ve beden birbirinden ayrıdır», «Tanrı vardır» hakikatleri, «insan bilgisinin ilkeleri» oluyor. «Bunlar maddesiz ve metafizik şeylerde kullandığım ilkelerdir» diyor, bu ilkelerden pek açık olarak cisimli veya fizik şeylerin ilkelerini çıkarıyor.

Yeni F. nin getirdiği ikinci inkılâp da bu oluyor. Aristo ile skolastikte olduğu gibi, metafizik fizikten sonra değil, fizikten önce geliyor. Metafizik fizik üzerine kurulmuyor, dünyanın varlığından Tanrının varlığı çıkmıyor. Fizik metafizik üzerine dayanıyor, Tanrının varlığından dünyanın varlığı çıkıyor. F. metafiziğin garanti ettiği hakikatler veya ilkeler ile dünyayı anlıyor ve açıklıyor. «Böylece bütün F bir ağaç gibidir: kökleri metafizik; gövdesi fizik; bu gövdeden çıkan dallar da öteki bütün ilimlerdir; onlar da belli başlı üç dalda toplanır: hekimlik, teknik ve ahlâk.» Şimdi nasıl meyvalar ağaçların kökünden veya gövdesinden değil de, yalnız dallarının ucundan toplanırsa, aynı suretle F. nin de asıl faydası en son öğrenilen bölümlerinden elde edilir. Bu da yeni F. nin getirdiği üçüncü inkılâptır. Skolastiğin okuttuğu *teorik* F. nin (yani Aristo fiziğinin) yerini *pratik* F., yani kartezyen fizik alacaktır. Bunun sağladığı teknik uygulama imkânları ile «tabiatın hâkim ve sahipleri olabileceğiz.» Hekimlik, yani müsbet fizyoloji «insanları olduklarından daha bilge, daha becerikli» kılabileceği gibi, «öteki ilimlerin tam bir bilgisini gerektiren ve bilgeliğin en son basamağını teşkil eden en yüksek ahlâk» bize «hayatın her fırsatında her zaman elden geldiği kadar aklımızı kullanmayı öğreterek» gerçek olgunluğu ve gerçek mutluluğu sağlayacaktır (*Principia philosophiae*, Önsöz; *Discours de la méthode*).

Descartes'çı Malebranche ve Spinoza da aynı şekilde F. den, tabiat F. si kadar din metafiziği ve ahlâkı da anlıyorlar. Leibniz de: «Modern F. nin kurucuları Bacon, Galileo, Kepler, Gassendi ve Descartes'tır» derken, aynı görüş noktasına bağlı kalıyor. Böylece, F. her şeyden önce genel bir dünya görüşünü veya anlayışını temsil ediyor; bu görüş bir metafizikte son bulabilir, fakat onun herkesçe kabul edilen asıl konusu ilimdir. Bunun içindir ki, Descartes fizik üzerine yazdığı eserine *Felsefenin ilkeleri* adını verdiği gibi, Newton da fiziğini sunduğu meşhur eserine *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (Tabiat felsefesinin matematik prensipleri) adını veriyor. Böylece XVIII. yüzyıla kadar F. ansiklopedik bir ilim olarak tarif ediliyor. Ama bunun yanında «tabiat F. si», «insan F. si», «ahlâk F. si», «siyaset F. si» tabirleri de kullanılıyor. Fakat XVIII. yüzyıldan sonra, ilim gittikçe F. den ayrılıyor. XIX. yüzyıldan itibarendir ki, ilim ve F. bugünkü anlamında kullanılmaya başlıyor. Bununla beraber, bugün dahi F. nin sınırlarını kesinlikle ve açıkça tayin etmek güçtür.

Felsefe, insan tabiatının ilmidir: Fizik bağımsız bir ilim olarak gelişmeye başlayınca, Fransa ve İngiltere'de F. ciler araştırmalarını tabiattan insana doğru çevirdiler. Descartes'ın ruh ile madde, düşünce ile uzay arasında kurduğu kesin ayrılık, iç dünyanın dış dünyadan ayrı olarak incelenebileceği fikrini getirdi. Böylece «*tabiat ilmi*» ne paralel olarak «*insan ilmi*» ortaya çıktı. Locke, tabiat F. si içinde cisimlerin ilminin yanında ruhun özellikleri ve işlemlerinin ilimleri de bulunmalıdır, diyordu. Bu görüş, en iyi ifadesini David Hume'da buluyor. Hume, Newton'un tabiat F. sinde yaptığını, *moral F.* de yapmak istiyor. Onca moral F., yani manevî ilimler, tabiat ilimleri gibi bir ilerleme göstermek için, Newton'un metodunu uygulamalıdır. Manevî ilimler insanın ilmine bağlıdır. Böylece o, fizikçinin kurduğu örneğe göre insan tabiatının ilmini kurmak istiyordu. Çünkü ona göre, F., tabiat ilimleri ile ilgili konulardan kurtulunca, ancak manevî yahut da insanî bir ilim olabilir. Böylece insanın ilmi olan F. birinci ilimdir, çünkü başka her araştırmanın hareket noktası insan düşüncesidir. Dolayısiyle de bu düşüncenin ilmi birinci ilim olmak gerekir. «Apaçıktır ki, bütün ilimlerin insan tabiatı ile az çok sıkı bir bağlantısı vardır, hattâ matematikler, tabiat F. si ve tabiî din bile, bir dereceye kadar insanın ilmine bağlıdır, çünkü insan bilgisi ile ilgilidirler. Bu ilimler bu derecede insan bilgisine bağlı olduğuna göre, insan tabiatı ile bağları daha sıkı olan öteki ilimlerde bu ilginin derecesi daha da büyüktür. Mantığın birinci gayesi akıl gücümüzün ilkelerini ve işlemlerini ve fikirlerimizin tabiatını açıklamaktır; ahlâk ile estetik, zevklerimiz ve duygularımızla ilgilidir; politika, yani devlet ilmi, insanları toplum halinde inceler ve birbirlerine nasıl bağlı olduklarını gösterir. Bu dört ilimde, yani mantık, ahlâk, estetik ve politikada insan düşüncesinin ilerlemesi ile ilgili her şey vardır. İnsanın ilmi öteki ilimlerin biricik sağlam temeli olduğu gibi, bu ilme vereceğimiz biricik sağlam temel de tecrübe ve müşahedede bulunur» (*A Treatise of Human Nature*, Giriş).

F. araştırmasının aldığı bu yeni yön pek açık olarak şu düşünceye karşılık veriyor: Tecrübe de bir bilgi kaynağı olabilir, tecrübenin verdiği olaylar, aklın verdiği kavramlardan ayrı olarak incelenebilir. Olay hakikatleri ile zarurî hakikatler arasındaki ikilik (dualizm), ikiliği çözümlemek için sarf edilen emeklere gittikçe daha fazla karşı koyarak, F. ile ilim arasında mevcut olan bu birliği koparmaya yolu hazırlıyor. Böylece, Wolff, olayın saf bilgisini, konusu olayın sebebini açıklamak olan F. bilgisine karşı koyuyor. Bu şekilde anlaşılan F., Eflatun ile Aristo'nun anladığı manada F. ye yaklaşıyor. Çünkü şeylerin açıklamasını akılda arayan saf kavramların ilmi oluyor. Fakat o zaman da F. yi matematikler gibi bazı rasyonel ilimlerden ayırmak güçleşiyor. Kant'ın F. tarifinin konusu, işte asıl bu ayrılığı kesin olarak belirtmek ve meydana koymak olacaktır.

Felsefe, aklın tenkididir: Kant'a göre, her bilgi, muhtevası bir yana bırakılarak, yalnız şekli bakımından ele alınınca, yani konularına göre değil de, onları elde eden süjeye göre gözden geçirilince, ya naklîdir (historik), kendi tabirince *Cognito ex datis*, yahut da aklîdir (rasyonel), *Cognito ex principii*. Birinci türlü bilgi her günkü tecrübe ile, başkasından işitmekle yahut da öğretimle edinilen bilgidir. Böylece, bir F. sistemini, meselâ Wolff'un sistemini özel olarak öğrenen bir kimse, bütün ilkeleri, bütün tarifleri ve bütün doktrini kafasına yerleştirse de, yine bilgisi naklîdir, ancak kendisine verilene göre bilir ve hükmeder. F., ikinci türlü bilgi ise, insanın kendi aklından çıkan bilgidir, yani aklın genel kaynaklarından elde edilen, tenkit edilebilen, hattâ öğrenileni reddedebilen, yani ilkelerden çıkarılan bilgidir. «Şimdi, diyor Kant, bu rasyonel bilgi, ya kavramlarla (par concepts) yahut da kavramlar kurmak yolu ile (par construction de concepts) elde edilen bilgidir; birincisine *felsefe*, ikincisine *matematik* adı verilir.» O halde F. yi tarif ederken, ilk olarak F. ile matematik'i birbirinden ayırmak lâzımdır. Çünkü F. nin veya daha yerinde olarak metafizik'in içine düştüğü yanılmalar veya çelişmelerin kaynağı, «bir ilmin emin yoluna» girmemiş olmasının sebebi, F. ile matematiği kavramlar ilmi olarak karıştırmaktan ileri gelir. Nasıl mantık «en eski zamanlardan beri bu yola girmiş ise ve Aristo'dan beri geriye hiçbir adım atmak zorunda kalmamış ise», çünkü mantık formel bir bilgidir ve kendiliğinde anlayış (Verstand) ile akıl

(Vernunft) ın şekli ile ve konuları ele almaksızın düşüncenin evrensel kanunları ile uğraşır, aynı şekilde matematik de «insan aklının tarihinin uzanabildiği en eski zamanlardan beri, Yunan milletinde bir ilmin emin ve şaşmaz yoluna girmiştir», çünkü matematik, tecrübeden önce gelen *a priori* bir sezgi yardımı ile kavramlarını kurabilmektedir. «Böylece o, kendiliğinden ve tecrübenin yardımı olmaksızın genişlemesini ve gelişmesini başarabilen bir saf ilmin en parlak misalidir.» Fizik de, pek daha yavaş olmakla beraber, Galileo, Torricelli ve en sonunda Newton ile ilmin büyük yoluna girmiştir. Halbuki F. bu yola girememiştir: «Metafizik ise, bugüne kadar bir ilmin emin yoluna girmek mutluluğuna erişememiştir, çünkü o, bütün bütüne öz başına hareket eden aklın teorik bilgisidir, matematiklerde olduğu gibi, kavramlarını sezgiye uygulamaksızın tecrübenin öğrettiklerinin tamamiyle üstüne yükselir. Halbuki o bütün bilgilerin en eskisidir. Ve bütün ilimler her şeyi tahrip eden bir barbarlığın çukuruna düşseler bile yine o bâki kalacaktır.» Böyle olduğu halde, nasıl oluyor da, metafizik henüz ilmin emin yoluna giremiyor? Acaba bu aklın kaderi icabı imkânsız bir şey midir? Kant, F. sine bunu sorarak ve buna cevap arayarak başlıyor: «İnsan aklının öyle özel bir kaderi vardır ki, bilgilerinin bir çeşidinde kaçınamadığı birtakım sorularla karşılaşır, çünkü bunlar tabiatından çıkan sorulardır, fakat onlara cevap veremez, çünkü onlar insan aklının gücünü aşarlar.» *Kritik der reinen Vernunft* (Saf aklın tenkidi) bu meseleyi ele alarak, *transandantal estetik*'te, niçin matematiklerin mümkün olduğunu, *transandantal analitik*'te niçin fiziğin ve genel olarak ilimlerin mümkün olduğunu gösterdikten sonra, *transandaltal diyalektik*'te metafiziğin niçin mümkün olmadığını, çünkü burada, tecrübeden ayağını kesen aklın, *antinomi*'lere düştüğünü gösteriyor. Bu da bize yalnız aklın tenkidi üzerine kurulmak gereken bir F. nin ne olacağını öğretiyor. Eserinin ikinci bölümünde «*Metodun transandantal teorisi*» bahsinde, ilkin F. ile matematiği birbirinden ayırdıktan sonra, F. yi şu şekilde tarif ediyor: «Her F. ya saf akıl ile elde edilen bir bilgidir yahut da ampirik ilkelerden çıkan rasyonel bir bilgidir. Birincisine *saf F.*, ikincisine *ampirik F.* adı verilir.» Saf F. de, *transandantal F.* ve *metafizik* olarak ikiye ayrılır. Transandantal F. bir ilimdir. Saf akıl ile elde edilen bilginin imkânını, şartlarını ve sınırlarını tayin eder. O metafiziğe hazırlayıcı bir ekzersizdir (Propédeutique). Bu bakımdan o, *kritik F.* adını alır. Metafizik de bir ilimdir: Hiçbir zaman *a priori* olarak bilinemeyen şeylerin araştırılması ile bu türlü, yani *a priori* olarak elde edilen saf felsefî bilgilerin bir sistemini teşkil eden şeylerin açıklanmasını içine alır. Fakat aklın her türlü ampirik ve matematik uygulanmasından farklıdır. Metafizik de *teorik* ve *pratik* olarak ikiye ayrılır: *tabiat metafiziği*, *ahlâk metafiziği*. Birincisi, aklın saf ilkelerini içine alır, bütün şeylerin basit kavramlar yolu ile elde edilen teorik bilgisi ile ilgilidir. İkincisi, yapılması veya yapılmaması gerekeni, *a priori* olarak tayin eden ve zarurî kılan ilkeleri içine alır.

«İnsan düşüncesi, düşünmeye veya daha ziyade düşündüğü üzerine düşünmeye (nachdenken, refléchir) başladığı andan beri, hiçbir zaman metafizikten vazgeçememiştir. Fakat onu her türlü yabancı unsurlardan da ayırt edememiştir. Böyle bir ilmin fikri, insanın teorik aklı kadar eskidir. Metafiziğin başarısızlığının başlıca sebebi iki türlü bilgiyi, yani tamamiyle bizim gücümüzde olan *a priori* bilgi ile ancak tecrübeden elde edilen *a posteriori* bilgiyi iyice ayırt etmemekten ileri gelmiştir. Meselâ Aristo, metafizik ilk ilkelerin ilmidir dediği zaman, başka türlü bir bilgiyi değil, fakat bayağı veya ilim bilgisinden az çok genel olan bir bilgiyi kastediyordu. Fakat onlar arasında heterojenlik ve kaynak ayrılığı olduğunu göstermiyordu. İkinci yanılma ise *a priori* bilgi olarak, onu matematik bilgiye benzetmekten doğuyordu. Bu benzetme *a priori* olmak bakımından belki doğru ise de, bilgi tarzı olarak biri yalnız kavramlarla, öteki kavramlar kurmakla elde edildiğinden aralarında mutlak bir heterojenlik vardır, yani cinsleri mutlak olarak birbirinden ayrıdır: «Her saf, *a priori* bilgi, özel bir birlik meydana getirir, *metafizik*, bu bilgiyi, bu sistematik birliğinde açıklamak zorunda olan *felsefedir*. Böylece bütün metafizik sistemi başlıca dört bölümü içine alır: 1. Ontoloji; 2. Rasyonel psikoloji; 3. Rasyonel kozmoloji; 4. Rasyonel teoloji. Teorik ve pratik olarak, **metafizik** ve ona yolu hazırlayan **saf aklın tenkidi**, kendi başlarına bir bilgi sistemi teşkil ederler ki, buna, kelimenin gerçek anlamı ile F. adını veriyoruz. Böylece metafizik insan aklının her türlü *kültürünün* tamamlayıcısıdır, hem de vazgeçilmez tamamlayıcısıdır.

Kant F. yi ve onun tamamlayıcısı metafiziği, *Saf aklın tenkidi*'nde bu şekilde tarif ettikten sonra, eserini şu sözlerle bitiriyor: Eğer metafizik basit ve sade düşünce şekli olarak bilgiyi genişletmekten ziyade yanlışları önlüyorsa, bundan ötürü değerinden bir şey kaybetmez: fakat bu, ona daha ziyade şeref ve itibar getirir. Çünkü böylece o kamu düzenini, halk arasındaki umumî ahengi ve hattâ ilim cumhuriyetinin iyi durumunu koruyan ve devam ettiren, onun, yani ilmin atılgan ve verimli çalışmalarının ana gayeden, herkesin saadetinden uzaklaşmasına engel olan bir emniyet kuvveti rolunü oynar (*Kritik der reinen Vernunft*; I ve II. baskıların önsözleri; Başlangıç; II. bölüm, I ve III. bahisler).

Kant, başka bir eserinde, F. üzerine görüşünü şöyle özetliyor: «Her rasyonel bilgi ya *maddîdir* ve konusu veya nesnesi vardır; yahut da formeldir ve konular almaksızın anlayış ile aklın şekli ve düşüncenin evrensel kavramları ile uğraşır. Bu formel F. ye mantık adı verilir. *Maddî F.* de ikiye bölünür: Birincisi, tabiat kanunları ile uğraşan fizik, ikincisi de hürriyet kanunlarını inceleyen ahlâktır; bunlara tabiat F. si ve ahlâk F. si de denir. Tecrübenin ilkelerine dayanan her F. ye *ampirik* adı verilir. Tersine, doktrinlerini yalnızca *a priori* ilkelerden hareket ederek açıklayan F. ye de saf veya *katkısız F.* denir. Bu saf F. de sadece formel olduğu zaman mantık adını alır (bilginin kaynağını, alanını ve objektif değerini tayin eden transandantal mantık). Fakat anlayış (Fr. entendement, Alm. Verstand) ın nesneleri ile uğraştığı zaman metafizik adını alır. Böylece çift bir metafizik fikri doğar. Biri *tabiat metafiziği*, öteki *ahlâk metafiziği*'dir (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*).

Felsefe, mutlakın ilmidir: «Kant'ın doktrini, özellikle, saf, katkısız bilgi ile ampirik, tecrübeden gelen bilgi arasında kurduğu kesin ayrılık yüzünden, asıl ilim ile F. yi birbirinden ayırmaya yardım etmiştir.» Alman idealizmi, Kant'ın «düşüncenin şekilleri, tabiatın kanunlarını kurmaktadır» görüşünden hareket ediyor ve bunu *mutlak*'a götürüyor. Böylece temelli bir zihnî (aklî) sezgi sayesinde ve yeni bir kavramlar diyalektiğinin organizasyonu ile tabiat ve tarihin gerçeklerini düşünce (Geist, esprit) den çıkarmak iddiasındadır. Fichte, F. yi ilmin doktrini (yani ilmin

ilmi) olarak tarif ediyor. Kendi ifadesine göre, ilmin ilminin tecrübe ile hiç ilişkisi yoktur; tecrübe olmadığı takdirde bile, yine doğrudur. O *a priori* olarak doğrudur ve bütün tecrübe onun kurduğu kanunlara uymak zorundadır. Schelling, ilk yazılarından birinde, bütün ilimlerin şartı olan F. nin hiçbir ilim tarafından şartlanmadığını ileri sürüyor. O her şeyden önce ilk hakikati bulmak zorundadır. Bu hakikatin gelişmesi, açıklanması, gerçeğin hem şeklini hem de muhtevasını tayin edecektir. Hegel'e göre, F. mutlakın ilmidir. Mutlakın ilmi de, ona göre, zarurî olarak bir sistemdir. Çünkü hakikat, somut hakikat olarak, ancak kendi gelişmesi ve kendi birliğini koruması ile hakikattir. F. nin her bölümü kapalı bir bütün olarak gözden geçirilebilse de, belki F. fikrinin o an için tayini olmaktan geri kalmaz. Hegel F. yi üç genel bölüme ayırıyor: mantık, tabiat F. si ve ruh F. si.

Alman idealizminin aşırı nazariyeye kaçmasına karşı tepki, tecrübe ile pozitif ilme gittikçe daha fazla önem veren görüşleri getirmiştir. Schopenhauer'e göre, F. nin konusu dünyanın mevcudiyetini son temellerine kadar açıklamak değildir. O, iç ve dış tecrübe olaylarında kalır. Bunlar arasındaki derin zincirlemeyi gösterir. Ama onları asla geçmez, asla dünyanın dışında kalan şeyleri ve onların dünya ile olabilecek ilişkilerini incelemez. Dünyayı kendi iç yapısında kavramakla yetinir. Lotz'a göre, F., ilme sıkıca bağlıdır. Çünkü onun da hareket noktası tecrübe olaylarıdır. Ama tecrübe olayları ilim tarafından özel kanunlara irca edildiği halde, F., daha yerinde olarak metafizik, tecrübenin ötesinde, olayların imkânını ve onların zincirlenmesinin zaruretini açıklayan iç nedeni bulmağa çalışır. Wundt F. yi tarifinde ilim ile F. nin bağlarını daha açıkça belirtmiştir: Ona göre F., özel bilgilerimizin bütününü, anlayışın zaruretlerine ve ruhun ihtiyaçlarına karşılık verecek bir dünya ve hayat görüşü içinde toplayabilmektir yahut da F., bir genel ilimdir, konusu da özel ilimlerin elde ettiği genel bilgileri, çelişmeden uzak bir sistem içinde toplamaktır (Victor Delbos).

Felsefe genelliklerin ilmidir: Hume'un ampirik F. si ile Kant'ın kritik F. si, Auguste Comte'un pozitivist F. sine alanı hazırlamıştır. Bunun da sonu F. nin inkârı olmuştur. Comte, meşhur *üç hal kanunu* ile ilimlerin gittikçe F. den ayrılmak suretiyle bağımsızlıklarını kazanmaları olayına dayanarak, her türlü teolojik ve metafizik kavramlardan ve görüşlerden uzak bir F. kurmak istemiştir. Üç hal kanununa göre, ilk olarak, varlıkların tabiatını veya özünü, olayların ilk ve son nedenlerini aramakla işe başlayan insan düşüncesi «teolojik ve metafizik hallerden geçerek, pozitif hale ulaşmıştır.» Bu halde, «mutlak kavramlar elde etme imkânsızlığını tanıyarak, dünyanın başlangıcı ve sonunu, olayların ilk ve son nedenlerini bilmekten vazgeçerek, gözlem ile usavurma (müşahede ile muhakeme) yı kombine ederek, onların etken ve gerçek kanunlarını, yani aralarındaki değişmez bağları aramakla uğraşır.» Kısacası, ilim kanun arar, sebep aramaz ve bu, ona yeter. Böyle bir F. de zaten Kant'ın tenkidi ile epeyce sarsılmış olan metafiziğe yer yoktur. İlimlerin gelişme kanununa göre ise, ilimler tarihleri boyunca, konularının eksilen basitlik ve genellik, artan giriftlik ve özellik derecelerine göre, matematiklerden başlayarak sosyolojiye kadar gelişmişlerdir. Hepsi F. den ayrılarak bağımsız olmuşlar, insan düşüncesinin incelediği bütün konuları aralarında paylaşmışlardır. O halde, bütün insan bilgilerini içine alan böyle bir *ilimler sisteminde* F. ye de yer yoktur. O ancak *ilimler arasında bir ilim* olabilir: «Ben F. kelimesini, eskilerin, özellikle Aristo'nun anladığı anlamda kullanıyorum. Bu anlamda o, *insan bilgilerinin genel sistemini* gösterir. Müsbet F. den de, bir tek metoda bağlı olan ve genel bir araştırma planının çeşitli bölümlerini teşkil eden çeşitli *ilimlerin genelliklerini* incelemeyi kastediyorum.» O halde, F. ilimler içinde kayboluyor. Fakat sistem içinde oynadığı müsbet rol, ilimlerin dar ihtisaslara kaçmasını önlemek, onlara yol gösterecek büyük bir ihtisas meydana getirmektir. Comte, pozitif kelimesini yalnız F. de değil, ilimde de çok geçmeden büyük tepkiler doğuran, pek dar bir anlamda kullanmıştır. İlim, konularını hayatla, uygulama ile ilgisine göre seçmelidir diyerek, ilim araştırmasına da sınırlar çizmek istemiştir. «İlim ileriyi görmektir, ileriyi görmek ise hareket etmek ve iş yapmaktır» diyerek, öngörü ve uygulamanın dışında kalan araştırmaları ilme yasak etmiştir. «Biz yalnız bizim üzerimize az çok doğrudan doğruya etki yapabilen şeyleri bilmek ihtiyacındayız, böyle bir etki var olduğu zamın da o, er geç bizim için kesin bir bilgi vasıtası olur. Yıldızların karşılıklı etkisi ile yer yüzü cisimlerinin ağırlığının (yerçekimi) aslında ne olduğunu bilemeyiz. Bunları herhangi bir şekilde bilmeye kalkışmak. tamamiyle *hayalî* ve bütün bütüne *havaî* bir işe girişmek olur. Bugün ancak ilim incelemelerine tamamiyle yabancı kafalar bunlarla uğraşabilir.» Böylece, ona göre, yıldızların fizik yapısı üzerine araştırmalar tamamiyle faydasızdır. Comte, mikroskopik araştırmalara taraftar olmadığı gibi, ilimlerin ayrıca kendi ihtisaslarında fazla teferruat veya ayrıntılara inmesine de karşı idi (*Cours de philosophie positive*, Önsöz ve I. ders).

Böylece, pozitivizmin, özellikle İngiltere ve Fransa'da, düşüncelere hâkim olduğu XIX. yüzyılın ikinci yarısında fizik, kimya, biyoloji gibi ilimler tabiat F. sinin bölümleri olmaktan çıkmış, tabiat ilimlerini meydana getirmişlerdir. Hume'dan beri manevî ilimler adı altında toplanan insan ilimleri de, pozitif ilimler statüsünü kazanmışlardır. XX. yüzyılda da mantık, matematiklerin temel bir disiplini olarak, bağımsız bir ilim olmuştur.

Ünlü bir mantıkçı, XX. yüzyılın başlarında şöyle diyordu: «F. bir ilim değildir, ama felsefî ilimler vardır: psikoloji, sosyoloji, mantık, estetik, ahlâk Bunlar da bugün, başkaları gibi, belki F. den ayrılarak, ilim olmak yolundadırlar. Tarih bakımından bütün ilimler F. den doğmuştur. Böylece F. bütün ilimlere hayat vermiş, tabiî olgunluklarına ve bağımsızlıklarına erişinceye kadar onları göğsünde beslemiştir. Bugün kendisi de bir tortudan başka bir şey değildir. O, insan bilgisinin henüz ilim karakterine bürünmemiş ve ilim değerini kazanmamış bir bölümüdür. Bununla birlikte, F. nin bir bölümü vardır ki bir ilim olmamıştır; bu yüzden ona insan bilgileri sisteminde belirli bir yer gösteremedik; o da metafiziktir. Öyle görünüyor ki, transandantal diyalektikte açıklanan dogmatik metafiziğin tenkidine kesin ve son bir tenkit gözü ile bakmak gerekiyor. Bu tenkit, Lachelier'nin dediği gibi, Mısır ehramları gibi, ebediyet için yapılmıştır.» (*Système des sciences, La philosophie*). Böylece, Goblot'ya göre, metafizik, Kant'ın tenkidinden sonra bilgi sisteminden dışarıya atılınca, F. nin ilimden ayrı bir bölümü kalmıyor: «İlmin dışında ancak bilgisizlik vardır. Öyleyse, ilimden dışarıda bir F. yoktur; sadece felsefe ilimleri vardır; başkalarından daha felsefî olan zekâlar vardır; ilimleri az çok F. ile ele almak tarzı vardır, fakat ilim bilgisinden farklı F. bilgisi yoktur, ne de

ilimlerin konusundan ayrı bir F. konusu vardır» (aynı eser, *Rationalisme*). Yazar kesin hükmünü veriyor: «F., bir gün gelecek, kendi ilerlemesi ile ilmin içinde eriyecektir» (*Classification des sciences*).

Pozitivizm yetersizdir: Goblot F. yi bu şekilde ilim içinde eritmeye giderken, pozitivizm de bir F. görüşü ve bir ilim anlayışı olarak çoktan aşılmış bulunuyordu. Emile Meyerson, ilim tarihi ve F. sinde devir yaratan eserlerinde Comte'un fikirlerini kökünden çürütüyordu: «İlim, Auguste Comte ile taraftarlarının anladığı anlamda, *pozitif* değildir; ne de her türlü *ontolojik* verilerden sıyrılmış, pozitif veriler ihtiva eder. Ontoloji ilim ile bir vücut teşkil eder ve ondan ayrılmış olamaz. O halde, pozitif F. gerçekten hayalîdir. Ne bugünkü ilme, ne de herhangi bir devirde insanlığın tanımış olduğu bir ilme uygun düşer» diyordu (*Identité et réalité*, Conclusion). «Comte'un pozitif ilmi hayalî bir yaratmadır (création chimérique); hiçbir zaman mevcut olmamış ve muhtemel olarak hiçbir zaman da mevcut olmayacak bir şeydir» (*Du cheminement de la pensée*). Böylece, pozitif görüş ilmin bir yanını alıyordu. Öbür yanını almıyordu. Yanlış değildi, ama eksikti, kanun arıyor, neden veya sebep aramıyordu. Olayları gözlemekle veya kavramakla yetiniyordu, ama olayı meydana getiren şeyle ilgilenmiyordu. Halbuki ilim sebep arar, şey arar, anlamak ve açıklamak ister. Modern ilim, Comte'un pratik maksatlarla *hayalî* ve *havaî* araştırmalar olarak yasak ettiği feza ve atom alanında en büyük başarılarını elde etmiştir.

Felsefe, ilmin metafiziği veya metafiziğin ilmidir: Ama ilim, eksik veya tam, ne şekilde ele alınırsa alınsın, F. değildir. O varlığın bir türlü görünüşüdür. Bize göre veya daha doğru olarak bilgine göre, görünüşüdür. O varlığı bir yandan ele almaktadır. Yalnız bir yanını bilmektedir. Zekâmızın kavradığı, işimizin başarı sağladığı bir yanından görmekte ve bu yönde araştırmalarına devam etmektedir. Bunda haklıdır. Ama bundan başka türlü bir bilgi olduğunu kabul etmemektedir; etse bile, bizi ilgilendirmez, gereksiz ve faydasızdır diyerek araştırma alanından dışarıda bırakmaktadır: bunda da haksızdır. İşte Bergson, bu nokta üzerinde durarak, ilim ve F. veya daha yerinde olarak, ilim ve metafizik meselelerini yeni baştan ele almış, ilmin hakkını ilme, F. nin hakkını F. ye vererek, bütün emeğini madde üzerinde toplayan ilmi darlıktan kurtarmak, F. veya metafiziği de, ruh üzerine çevirerek, tecrübenin dışında, bir kavramlar ilmi olmaktan kurtararak başka türden bir *ilim* yapmak istemiştir. «Biz metafiziğe, diyor Bargson, sınırlı bir konu, başlıca ruhu, özel bir metot, başlıca sezgiyi tahsis ediyoruz. Bununla metafiziği kesin olarak ilimden ayırdediyoruz. Ama yine bununla ikisine de eşit değer veriyoruz. İkisinin de gerçekliğin dibine dokunabileceklerini sanıyoruz. Bilgimizin göreliliği (izafîliği) *mutlaka* erişmenin imkânsızlığı üzerine filozofların ileri sürdüğü, bilginlerin de benimsediği tezleri reddediyoruz.» Gerçekten de, pozitif ilim, duyuların gözlemine baş vurur. Ondan elde ettiği malzemeyi zekâya sunar. O da, bundan kavramlarla ifade edilen bir bilgi meydana getirir. İlmin ilk ve her zaman tercih ettiği alan, hareketsiz maddedir. İlim, hareketli canlıda daha az kolaylıkla ilerler. Ama ruha geldiği zaman şaşkınlığı büsbütün artar. Bu da normaldir. «Çünkü zekâmız, duyularımızın devamıdır. Düşünmeden önce yaşamak gerektir. Hayat ise, ister tabiî aletler olan uzuvlarımızla, ister sunî uzuvlar olan gerçek aletlerle olsun, maddeden fayda sağlamayı buyurur. Bir ilim ve bir F. mevcut olmadan önce, zekânın rolü aletler yapmak, çevresindeki cisimler üzerine etkisinde vücudumuza yol göstermekti. İlim zekânın bu işini çok daha ileriye götürmüştür. Ama yönünü değiştirmemiştir. O, her şeyden önce bizi maddenin hâkimi kılmayı kendisine gaye edinmiştir.» Bu gayeye erişmek için de matematiği alet olarak kullanır ve dünyanın geometrik, yani mihanikî bir açıklamasını yapar.

«İlmin yanına koyduğumuz metafizik ise, ondan pek farklıdır. Yalnız zekâ gücü ile maddeyi derinleştirme iktidarını ilme tanır, kendisine de ruhu ayırır. Kendine ait olan bu alanda, düşüncenin yeni fonksiyonlarını geliştirmek ister.» Ama, bu alanda araştırmanın güçlüğünü bilmez değildir. Çünkü düşüncemiz tabiî olarak maddenin, dış dünyanın bilgisine yönelmiştir. Çünkü bu bir hayat zaruretidir: «Böylece tabiat ruhu ruhtan çevirmekte ve ruhu maddeye doğru yöneltmektedir.» O halde, F. nin işi ruhu maddeden çevirip ruha yöneltmek, tabiatın istediğinin ters yönünde, Bergson'un hemen her eserinde tekrarladığı gibi, kendiliğimizden, rahatça indiğimiz yokuşu, tersine, yukarıya doğru, çıkmak için *emek* sarf etmektir: «F. yapmak düşüncenin alıştığı çalışma yönünü tersine çevirmektir.» Bu da sezginin işidir: «Ruhun ruh tarafından böyle doğrudan doğruya *görülmesi* (vision) sezginin başlıca fonksiyonudur.» Sezgi (Fr. intuition) Latince anlamında «bir şeyi içinden, derinliğinden görmek» demektir. F. de, tıpkı gözün bakınca görmesi gibi, zihnin, basit bir fiil ile, konusunu doğrudan doğruya, hiçbir muhakeme yardımı olmaksızın. bir bakışta kavramasına sezgi denir. Descartes kelimeyi bu anlamda kullanmış ve F. sini böyle sezgi ile kavranan şüphesiz bilgiler üzerine kurmak istemiştir. Bergson, düşüncenin, *şuurun vasıtasız verilerini* (Fr. les données immédiates de la conscience) süre (durée) yi kavrayan düşünce gücüne bu adı vermekte tereddüt ettiğini, ama daha iyisini de bulamadığını, bir bilgi tarzını ifade eden bütün terimler içinde, yine bunun en yerinde ve en uygun olduğunu söylüyor: «Çünkü, diyor, bir Schelling, bir Schopenhauer ve başkaları daha önce sezgiye baş vurmuşlardı, çünkü sezgiyi az çok zekâya karşı koymuşlardı. Bizim de aynı metodu uyguladığımız sanılabilirdi. Halbuki onların sezgisi *ebedî*'nin doğrudan doğruya bir araştırması idi. Bize göre ise gerçek süreye erişmek söz konusu idi» diyor. Gerçekten de birçok filozoflar kavramlı düşüncenin, ruhun dibine erişmekte iktidarsızlığını hissetmişlerdir. Birçok filozoflar, zekâüstü bir sezgi gücünden söz etmişlerdir. Fakat zekânın zaman içinde çalıştığını sandıklarından, zekâyı aşmak zamandan dışarı çıkmaktır sonucuna varmışlardır. Halbuki Bergson zamandan çıkmıyor, ama onların anladığı anlamda *mekânlaşmış* zamanı aşıyor, gerçek zamanda kalıyor. «Sezgi, diyor, süre (durée) içinde yerleşmek, gerçekliği, özü olan hareketlilik içinde yakalamaktır. Sezgi ruhun ruh tarafından vasıtasızca görülmesidir. Bu anlamda o, şuurdur, ama vasıtasız şuurdur, görülenden güç ayırt edilen görüştür. Şuuru, iç hayatın bölünmez devamlılığı (continuité) içinde yakalayan sezgi alanını genişletince, ilkin hayatı içine alıyor, çünkü her canlı varlık doğup büyüyerek öldüğüne, hayat bir olgunlaşma, süre de bir gerçeklik olduğuna göre, canlının da bir sezgisi, dolayısiyle hayatın da bir metafiziği vardır. Sonra, madde dünyasına da uzanıyor, çünkü onda da değişme ve gerçek hareketler vardır. O halde, sezgi ruha, süreye, saf değişmeye erişen bilgi gücü veya tarzıdır. «Böylece, diyor Bergson, süre üzerine görüşlerimiz basamak basamak bize sezgiyi F. metodu olarak kabul etmeye götürdü.»

Bergson, bir türlü mistik *murakabe* veya *mükâşefe*'yi hatırlatan sezginin, zekânın değerini düşürdüğünü ve

dolayısiyle F. yi bir çeşit mistikliğe götürdüğünü söyleyenlere karşı birçok defa fikirlerini açıklamak zorunda kalmıştır. Ona göre, zekâ insana vergi bir düşünme tarzıdır. O içgüdünün arıya verildiği gibi, hareketimizi idare etmek için bize verilmiştir. Zekânın normal gelişmesi ilim ve teknik yönünde gerçekleşir. «Biz, diyor, metafiziği bu şekilde anlamakla, sezgiye de ruhun bilgisini vermekle, zekâdan bir şey geri almıyoruz. Hiçbir noktada zekâyı küçültmüyoruz. Bugüne kadar işgal ettiği toprakların hiçbirinden çıkarmıyoruz. Yalnız, onun yanında, başka cinsten bir bilgi edinmeye muktedir, başka bir bilgi gücünün var olduğunu söylüyoruz. Böylece, bir yanda ilim ve mekanik sanat vardır, saf zekânın alanına dahildir. Öte yanda da metafizik vardır, o da sezgiye baş vurmaktadır. Bu iki uc arasında, manevî hayat, içtimaî hayat ve hattâ organik hayat ilimleri vardır. Birinciler daha sezgili, ikinciler daha zekâlıdır. Ama sezgili veya zekâlı olsun, bilgi kesinlik mührü ile damgalanmış olacaktır.» «Kısacası, biz metafizik ile ilim arasında bir metot ayrılığı istemiyoruz. Bir değer ayrılığı kabul etmiyoruz. Tecrübe üzerine bina edilmiş bir ilim gerçekliğin özüne erişebilir. Şüphesiz, gerçekliğin ancak bir bölümünü kavrar, ama bir gün bu bölümün temeline dokunabilir. Böylece de eski metafiziğin programının yarısını gerçekleştirmiş olabilir. İlim bu adı almak istemeseydi, kendisine metafizik adını verebilirdi. Öteki yarıya gelince, o da, bize göre, bir hak olarak metafiziğe kalıyor. Metafizik de tecrübeden hareket ediyor. O da, *mutlak* olana erişecek güçtedir. Eğer ilim kendisini gerçeğin öteki yarısı ile sınırlandırmak istemeseydi, metafiziğe ilim adını verebilirdik.» O halde, metafizik *pozitif ilmin üstünde gelen bir başka ilim değildir.* Daha yüksek bir bilgi elde etmek için, ilimden sonra, aynı konuyu incelemeye gelmiyor. Bizce ikisi de gerçeklik ile uğraşıyor, yalnız her biri gerçekliğin bir yanını alıyor. Öyle ki, eğer düşüncenin iki ayrı yönde giden faaliyetini göstermeselerdi, istersek onlarda ilmin iki bölümünü yahut da metafiziğin iki dalını görebilirdik.»

Böylece F. yi ilim üzerine bir düşünce, ilim doktrini veya ilmin ilmi olarak gören yeni Kantçı görüş, özellikle Fichte'nin ileri sürdüğü görüş eksiktir. «Çünkü F. somut gerçekliğin incelenmesidir, çeşitli ilimler onun üzerine alınmış soyut görüş noktalarıdır. Bu görüş noktalarının nazariyesini yapmak F. nin önemli işlerinden biridir. Ama biricik işi değildir.» Bilginin tenkidi olmaktan çok, ilimlerin sistemlendirilmesi olan A. Comte'un pozitivizmine gelince, Bergson onu da F. yi hem çok yükselten hem de çok alçaltan bir görüş olarak, alaylı, ama o kadar da acı bir dille tenkit etmiştir. F. nin bütün işi özel ilimlerin sonuçlarını büyük bir sentezde toplamaktır demek, F. yi fazlaca böbürlendirmektir. Öte yandan, kendiliğinden bir şey bulmaya gücü yetmediğini söylemek ise, onu fazlasiyle küçültmektir. F. ye böyle bir rol tanımak, ilme hakarettir, fakat F. ye daha da büyük bir hakarettir. Şüphesiz, bilginin genelleştirme ve sentez yolunda durduğu nokta objektif tecrübe ile şaşmaz muhakemenin durduğu noktadır. O halde, aynı yönde daha ileriye gitmek iddiasında bulunmak, zarurîden çıkmak ve farazî (hipotetik) içine girmek değil midir? F. yi ilmin genelleştirmesini aşan bir genellikler topluluğu olarak görmek, filozofun kabul edilenle yetinmesini, ihtimalinin de ona yetmesini istemektir. O halde, F. özel ilimlerin bir sentezi değildir (*La pensée et le mouvant*, Giriş; *Intuition philosophique*; *Introduction à la métaphysique*).

Felsefe, insanın kendi varoluş şartları üzerinde düşünmesidir: Bergson'a göre, Kant «bizim ilmimize ve metafiziğimize öylesine sert yumruklar indirmiştir ki, bunlar henüz kendilerine gelememişlerdir. Böylece, düşüncemiz, ilmimizde tamamiyle relatif bir bilgi, metafizikte de boş bir spekülasyon görmektedir.» Bugün dahi Kant'ın kritiğinin bütün metafiziğe ve bütün ilme uygulandığını sanıyoruz. Bu tenkidin etkileri bütün XIX. yüzyılda devam etmiştir. Öyle ki, «XIX. yüzyılın ortasından beri F. nin sonu geldiği duygusu uyanıyor; bundan sonra artık F. nin nasıl mümkün olacağı sorulmaya başlıyor. Şüphesiz, modern F. çeşitli batı ülkelerinde devam ediyordu. Almanya'da profesörler, manevî miraslarını tarih yönünden işliyorlardı. Fakat bütün bunlar bizi yanıltamazdı: F. bin yıllık şekli altında sonuna yaklaşmıştı» (Jaspers). Fransa'da da, pozitif F. nin yanında üniversitelerde, eklektik F. okutuluyordu. Sanılıyordu ki «eskiler ile yenilerce söylenen birçok şeyler içinde, birtakımları vardır ki, kesin bilgiler arasında yer almıştır; hakikat bunlardadır, bize düşen onları toplamaktır. Filozofun rolü, buğday ile karamuğu birbirinden ayırmaktır; başka başka zamanlarda ve yerlerde bulunan hakikat parçalarını birbirine yaklaştırarak kesin ve temelli bir F. kurulacaktır. Böyle bir F., bir defa kurulduktan sonra, bütün doktrinleri tasvir ve tarif etmek ve değerlendirmek mümkün olacaktır» (Bergson).

Böylece, XX. yüzyıl gerek Kant'ın kritiğine gerek Comte'un pozitivizmine gerek Cousin'in eklektizmine karşı, Bergson gibi «zamanımızın biricik deha sahibi bir filozofunun, bütün alanlara nüfuz eden, her yere ışık tutan, dokunduğu her meselede F. nin bütününü angaje eden düşüncesi sayesinde» (Gurvitch), büyük çapta bir F. hareketine sahne olmuştur. Bu hareketin ilk önemli belirtisi büyük çapta bir ilim F. sinin ortaya çıkmasıdır. Fransa'da Meyerson ve Brunschvicg, İngiltere'de Russel, Amerika'da Whitehead, bu hareketin başlıca bayraktarları olarak görülebilir. Öte yandan Bergson'un etkisi ile, özellikle Fransa'da, bir spiritüalist F. ortaya çıkmıştır. Bunun kurucuları, düşünce (esprit) nin eseri olmak bakımından, ilim, estetik, ahlâk ve metafizik meselelerini yeniden gözden geçirmişlerdir. Le Senne, Lavelle bu görüşün başlıca temsilcileridir.

Fakat bugün kendisinden en çok söz ettiren F., varolma (existence) F. sidir. Nasıl ilk çağda, Makedonya ve Roma imparatorlukları zamanında, klasik F. den sonra, büyük sarsıntı içindeki kütlelere seslenen, yarı dinî, yarı ahlâkî stoacı ve Epikurosçu F. ortaya çıkmışsa, aynı şekilde, iki büyük savaşın sarsıntılarından henüz kendine gelmiş Avrupa toplumlarında da klasik meselelerden çok insanın (ferdin) hayatı ve kaderi ile ilgilenen ve yine büyük kütlelere seslenen bir çeşit F. ortaya çıkmıştır ki, o da mevcudiyet ve hayat (existence) F. sidir. Bu F. nin kökünü Descartes'ın *Cogito*'su ile Aristo'nun *cevher*'inden aşarak Tevrat'a, Eyüp peygambere ve hattâ Musa'nın Tanrı'dan aldığı, *ben var olanım* (Yehova) cevabına kadar çıkaranlar vardır. Gerçek şudur ki, bu F., iki dünya savaşından en çok acı duymuş iki ülkede, Almanya ve Fransa'da doğmuş ve tutunmuştur. Savaşlar, önceki yüzyılın bağlandığı iki büyük değeri çürütmüştü: İlim dünyayı cennete çevirecektir inancı gibi, insan şahsiyetinin kutsal dokunulmazlığı ve insan hakları ilkeleri de acı bir tecrübeden geçmişti. Paul Valéry: «Biz medeniyetler, şimdi biliyoruz ki biz de ölümlüyüz. Bu kadar tahribat, ancak bu kadar büyük faziletlerle olabilirdi» diyordu (*Variétés*). Bergson da son eserini şöyle bitiriyordu: «İnsanlık

elde ettiği ilerlemelerin altında, yarı ezilmiş inliyor. Geleceğinin kendi elinde olduğunu yeterce bilmiyor. Yaşamakta devam etmek istiyor mu, istemiyor mu, bunu bilmek her şeyden önce kendine düşer» (*Les deux sources de la morale et de la religion*).

II. Dünya Harbinin getirdiği toplama kampları, gaz fırınları, insan mezbahaları, bombalar altında diri gömülenler, bütün bunlar binyılların şuur altına ittiği ilkel içgüdülerin ruhları bütünü ile kaplaması idi. İnsanlığın düşünen kafalarının her şeyden önce bunu soru edinmeleri gerekiyordu: «Bize verildiği şekilde hayat (existence) a dönmek, soyut nazariyeler ile somut tecrübe arasındaki mesafenin ölçüsü, varolmamızı, yaşandığı gibi, önümüze alarak gözden geçirmek ve onun üzerinde etkinlikle düşünmek, işte *existentialisme* veya existentiel F. de birleşen çizgiler» (Le Senne, *Introduction à la philosophie*). Bu F. lerin hareket noktası, sübjektivist, münzevî iki düşünür veya filozofun hayat tecrübesidir. Biri Kierkegaard, öteki Nietzsche'dir. Bunlar meseleleri ele alış tarzları ile bu yeni F. yi etkilemişlerdir. F. leri başka başkadır. Biri (Kierkegaard) dindardır, filozof değildir, yahut da istemeyerek filozoftur. Öteki, şair bir filozoftur. Çağında büyük yankılar uyandırmıştır. Ama dindar değildir; şu var ki, ortaya koydukları mesele aynıdır. İkisi de insanlığın geleceğinden *endişe* duymaktadır. İkisine göre de insan, tekniğin, teşkilâtlı toplumun elinde insanlığını kaybetmiştir. «*İnsanın aşılması lâzımdır.*» Varoluşçu filozoflar da aynı durumdadır. Paul Sartre dinsizdir. Ona göre, F. meselesi, insan meselesidir. Exstentialisme bir humanizmadır. F., her yerde yapılır, üniversitede, kahvede, sokakta. Ona göre, saf temaşa, tembel harcıdır. Başıboş gezenlerin lüksüdür. O varlık metafiziği ile ilgiyi keserek F. yi dram şeklinde, roman ve film tarzında sunmaktadır» (Ritter, *Existenzphilosophie*). Onu, edebiyattan ayırmak oldukça güçtür. Jaspers ise, tersine, Kierkegaard'ın din tercübesine bağlıdır. Tanrı, tecrübeötesi (transcendance) meselesi, F. nin esas meselesi dir. O, ilkin ilim ile F. arasındaki sıkı bağ üzerinde duruyor. Ama F. yi, ilim içinde eritmek isteyen pozitivist görüşe karşıdır F. insanın tabiatındadır. Hayat bir F. yi gerektirir. İlk olarak bu bir tenkit incelemesidir (examen critique). Bu tartışmanın başarısı ile insanın bütün varlığı ilgilidir. İlim bilgileri özel konuları ele alır. Teker teker herkese gerekli değildir. Fakat F. de insanın bütünlüğü (totalité) söz konusudur. Burada öyle bir hakikatle işimiz vardır ki, parladığı her yerde insana, herhangi bir ilim bilgisinden daha derinden dokunur. F. herkesin anlayışına açık olmak gerekir. F. düşüncesi insanın kendi içinden fışkırmalıdır. Ve her insan kendini F. ye vermelidir. Öyle ki, bu kaynağı çocuklarda, hattâ delilerde bile bulmak mümkündür. İnsan F. den vazgeçemez. Ata sözlerinde, bilgelerin özdeyiş (maxime) lerinde, masallarda, her yerde ona rastlanmaktadır. Ama F. ile uğraşmak, sonu gelmez ve her an yeniden başlamak gereken bir iştir. Din, umumiyetle «F. insanı Tanrıdan uzaklaştırır», politika da «işleri karıştırır» diye F. ye karşı durum almışlardır. Bir işe yaramadığı da halkın dilindeki Thales ile hizmetçisi hikâyesinden bellidir: kendini savunamaz, bu imkânsızdır; ama herkesi F. ye çağırır, bu elindedir. O, insanı, insan olarak ilgilendirir, bunun için de yeryüzünde insan yaşadıkça F. de yaşayacaktır. Onun özelliği, insandan insana geçmesidir. İtilince direnmez, dinlenince de böbürlenmez. İnsanlığın derinliklerinde her birimizi hepimize bağlar: *Felsefe ebedîdir.* F. nin başlangıcı eskidir, ama kaynağı yaşayan insandır. *Şaşırma, şüphe, sarsılma* (endişe): işte F. nin insandan fışkıran kaynakları. Şaşırma, soru, sonra bilgi doğurur. Şüphe, incelemeye ve aydın hakikate götürür. Sarsılma, endişe duygusu, insanı kendi üzerine sorguya götürür. Gerçekten de şaşırmak, bilgiye doğru eğilmektir. Bununla bilgisizliğimin farkına varırım: Bilgi ararım. F. yapmak, hayat zaruretinin bağlarından sıyrılarak «*uyanmak*», «*kendine gelmek*» tir. Bilgi, şüphe doğurur. Bu Descartes'ın meşhur şüphesi şeklini alınca metodik olur. Bütün bilginin tenkitli, eleştirmeli bir incelenmesini gerektirir. Bilgi, şüphe, sonra kesinlik (certitude) insanı kendi durumu üzerine çevirir: Epiktetos da «*F. nin kaynağı kendi cılızlığımız, kendi güçsüzlüğümüz üzerine edindiğimiz tecrübedir*» diyordu. Buna karşı da elimizde olan ile olmayanı ayırdetmeyi öğrenmek lâzımdır, diyordu. O halde, F., Kierkegaard gibi, Jaspers'e göre de, ilkin ve her şeyden önce insanın kendi durumunu, kendi varolma (Dasein, existence) sını, kendi ruhunu gözden geçirmesi ile başlıyor.

Jaspers'a göre, bizim insan durumumuz şudur: Ölmek gerekiyor; acı çekmek gerekiyor; savaşmak gerekiyor; talihin hükmü altındayız; günahtan, suçtan kaçınamıyoruz. Bunlar öyle durumlardır ki, aşmamız imkânsızdır: O bunlara sınır - durumlar (situations - limite) diyor. İşte, şaşkınlık ve kuşkudan sonra bunların farkına varmak, F. nin derin kaynağına inmektir. Bunların bize öğrettiği de şudur ki dünyada, ne olursa olsun, hiçbir şeye güvenmek mümkün değildir: çalışmak zorundayız; ölüm gelip çatacak, ihtiyarlığa katlanacağız. Hastalık çekeceğiz, bunları ortadan kaldıramayız. F., bu başarısızlık duygusu ile başlar ve insan, teknikte, sosyal dayanışmada bunlara karşı güvenlik arar. Fakat ne yapsa, sınırı, limiti aşamaz. Olacak olacaktır. Hiçbir devlet, hiçbir din, hiçbir toplum mutlak güveni veremez. Ama dünyanın başka bir yanı da vardır: Orada inanılacak, güvenilecek şeyler de vardır: Bizi taşıyan toprak, yurt, kırlar, ana - babalar, atalar, kardeşler, bacılar, dostlar vardır, eş de vardır. Ama bütün bu gelenek topluluğu da sağlam sığınak değildir. Çünkü bu, insan eseridir. Bunda Tanrı yoktur. O halde, dünyalık olan hiçbir şeye güvenilemez, bununla yetinemeyiz. İşte, F. sorusu bu şekilde ortaya atıldıktan sonra, çözüm yolu aydınlanmaktadır. Çünkü bundan sonra klasik F. nin varlık, Tanrı, dünya, insan soruları, varoluşçuluk gözü ile ele alınıp çözüm yoluna bağlanacaktır.

Bir F. meselesi, Jaspers'a göre, düşünebildiğimiz ve duyabildiğimiz bütün şeylerin bütünlüğünü (totalité) ortaya koyan bir meseledir ve bu bütünlük içinde biz kendimiz de varız. Dolayısiyle de bir F. meselesi, bizi bütün ile münasebete koyan bir meseledir; bu münasebetle biz, kendimizi kendimizle münasebette hissediyoruz. Böylece, şeylerin varlığı ile kendi varlığımızı bir mesele yapıyoruz. Burada bir tehlike, bir riziko vardır ve bu anlamda filozof, kendisini tehlikeye kor. Kendimizden bir mesele yapıyoruz; bununla da her an ayaklarımızın altında toprağın kaydığını ve kendi sorunlarımızla boşluğa doğru sürüklendiğimizi hissediyoruz. O halde F., bilginin bayağı şekillerinin bir tenkididir. Jaspers, zaman ve mekândaki özel olaylardan, başka şeye doğru gitmemiz gerektiğini söylüyor. Bu başka şey, ilkin ilim olaylarının toplamı olacaktır. Fakat kolayca anlıyoruz ki, onlar başka başka alanlara dahildir, yani bir ilim değildir. Bundan başka, bu alanların her birinde, birtakım hipotezler ve postulatlar vardır. O halde, ilmin dünyasında kalamayız. Onun ötesine gitmemiz lâzımdır, ruha doğru gitmemiz lâzımdır, bütünlük (totalité) leri düşünmek için bir emek sarf etmemiz lâzımdır. Sonra, daha ileri gitmemiz lâzımdır, existence'a kadar gitme-

miz lâzımdır, o «existence» ki tam olarak bilmemiz imkânsızdır, çünkü sonsuzluğu ile analizden kurtulmaktadır. Objektif olarak emin, sağlam bir şey arıyorsak, daha da ileriye gitmemiz lâzımdır. Çünkü varlık bizim bilmek irademizin önünden kaçmaktadır. O halde, özel olayların öte sinde, akıl ve ruhun da ötesinde, başka bir şeye doğru gitmek lâzımdır, inanc (croyance) a doğru gitmek lâzımdır. İnanç, radikal, yani kökten bir karardır, onunla biz inandığımızı seçiyoruz, yani burada an ile ebedîlik birleşiyor. İnanç ile bizim de ötemizde bir şeyin var olduğunu görmeğe erişiyoruz. İnanç vasıtası ile «existence» (yani ruh), transcendance (yani Tanrı) ile münasebet kuruyor, kendi kaynağından «kendisine güvenlik serpiliyor» (Jean Whal). O halde, insanın aradığı güvenlik kendi iradesinin kararına, varlık önündeki başarısızlığına, varlığın ötesine, yani Tanrı'ya gitmek karariyle, iman (Glaube) ile insan, hürriyetine bağlıdır. İnsanın hürriyeti, Tanrının varlığının biricik delilidir. Onun içindir ki, existence F. si bir hürriyet F. sidir. Çünkü existence, yani insanın varolması, hürriyet ile mümkündür. Aksi halde, insan hayatının bir mınası yoktur: İnsanın hürriyeti, biz ona insanın varolması (existence) da diyoruz. Ben eminim ki Tanrı, beni var etme kararı ile mevcuttur. Bu hakikat Tanrıyı bir formülde kapamak imkânını vermiyor, fakat onu existence için bir «présence» kılıyor. Tanrı, ben hürriyet içinde gerçekten kendim olduğum ölçüde mevcuttur. O, bir inceleme ve bilgi konusu olarak mevcut değildir. O, ancak «existence» a aşikâr olur. O halde, Tanrı'yı bir dünya şeyi olarak kavramak, sezmek imkânsızdır. Bundan şu çıkar ki insan. dünyada ortaya çıkan dokunulur gerçeklikler yararına, şu veya bu otorite, şu veya bu iktidar yararına hürriyetinden feragat etmemelidir. O kendinden mesuldür ve onun hür olarak her şeyinden vazgeçtiği iddiası ile bu mesuliyetten kurtulmaya hakkı yoktur.

Böylece Jaspers'e göre F., klasik F. ile ilim dışında bir düşünce meydana getirmek ve dinin dışında da bir iman düşünmek yolunda bir çabadır. Bu çabanın gayesi, düşünceyi fazla şematik bir ilimden, imanı da kendi üzerine fazla kapalı bir dinden kurtarmaktır. Bununla, gerçekte, F. ile din arasında bir çatışma vardır, fakat bu, her ikisi için de verimli bir çatışmadır. Hiçbiri ötekini anlayamaz, fakat her biri ötekinin insana zarurî olduğunu görebilir. Ve yine ilim ile F. arasında da bir çarpışma vardır. Ama ilim, hamlesini tamamiyle felsefî bir istek olan, bilmek isteğinden alır, F. de bir çeşit ilim isteğinden, dünyayı olduğu gibi görmek isteğinden çıkar. İkisi arasındaki çarpışma bir kardeş kavgasıdır. Her biri ötekine faydalıdır, hattâ her biri öteki için zarurîdir. Çünkü ancak ilim disiplinlerinden geçtikten sonra F. yapmak mümkündür. İlim ile F. arasında, köklerinden gelen bir birlik vardır (Jaspers, *Philosophie*; *Einführung in die Philosophie*; Jean Wahl, *La pensée de l'existence*; *Traité de métaphysique*).

Özet ve sonuç: Felsefe, esasında metafiziktir: F. nin filozoflarca yapılmış bir tarifini vermeğe çalıştık. Çünkü F. yi F. tarihi dışında anlamak imkânsızdır. F. tarihi de aslında filozofların tarihidir. Bunun için de, herkesin üzerinde anlaşacağı bir tarifi bulmak oldukça zordur. Aynı tarifin içine, konusu ve metodu tamamiyle başka F. lerin girdiğini gördük. A. Comte, Aristo'nun tarifine sadık kaldığını söylemesine rağmen, kendisi metafiziğin yıkıcısı, Aristo ise kurucusudur. Descartes ile Aristo için de aynı şeyler söylenebilir. Bunun yanında, herkesin üzerinde anlaşacağı bazı ortak noktalar da yok değildir. İlkin, bütün söylediklerimizden çıkan bir hakikat şudur ki, *F. bir bilgidir*. Bilgi türü olarak, başka bilgilerden ayırt edici bir özelliği, *rasyonel* olması, ancak akıl üzerine dayanmasıdır. F., özü ile, zihnî (intellectuel) bir nazariye (*theoria*) dir. Bu anlamda o, Tanrı bildirisi hakikatler üzerine kurulan ilâhiyat (*theologia*) tan ayrıdır. F. teorik bir bilgi olarak tarif edilince, pratik F. tabirinde bir çelişme olduğu düşünülebilir. Fakat Aristo'dan beri kulllanılan pratik F. tabiri ampirik birtakım hayat kuralları demek değildir. Hayattan, tecrübeden, dinden ve gelenekten gelen bir çeşit pratik bilgelik demek değildir. O, pratik hayat, yani ahlâk hayatı üzerine bir *theoria*'dır. Yani ahlâkımızı rasyonel, teorik ilkeler üzerine oturtmak emeğidir: Kant'ın anladığı şekilde, ahlâkın metafiziğidir, yani hareket kurallarının, vazifenin, rasyonel, *a priori* ilkelerini meydana çıkarmaktır. Böylece F., ilkin, en geniş anlamında *rasyonel bilgidir*, *ilimdir*. Eflatun ve Aristo ile başlayan bu görüş, Orta ve Yeni Çağda da devam etmiştir. Bu anlamda F., bugün manevî veya moral ilimler adını verdiğimiz disiplinleri içine alan *manevî F.* (philosophie morale) ve bugünkü fizik ve tabiat ilimlerini içine alan *tabiat F. si* (philosophie naturelle) ile asıl bugün anladığımız manada F. yi veya daha yerinde olarak metafiziği içine alan *ilk F.* (philosophie première) den ibaret bulunuyordu. Alman üniversiteleri ile bazı Anglosakson üniversitelerinde, yalnız pratik ve meslekî öğretim yapan ilâhiyat (théologie), hukuk ve tıp fakültelerine karşı, teorik öğretim yapan ve Fransa ile bizdeki edebiyat ve fen fakülteleri öğretimini bir çatı altında toplayan felsefe fakültesi adı, F. nin bu eski anlamından gelmektedir. Almanya'da F. doktoru (Dr. phil.) unvanı F. cilere olduğu kadar edebiyatçı ve fencilere de verilen bir unvandır.

İkinci olarak, F. bir bilgi türünü veya bilgilerin bütününü küçük sayıda güdücü (directeur) ilkeler altında toplamağa çalışan incelemelerin toplamıdır. Özellikle, *total senteze doğru bir çabadır*. Bu görüşte, Eflatun ile Aristo gibi, Descartes da A. Comte ile birleşmektedir. Çünkü Eflatun'a göre F., *diyalektik*, ilimler üzerine toptan bakışla (sinoptik) bir görüş elde etmektir. Aristo'ya göre, *F. en yüksek derecede bilinenin ilmidir*. Descartes'a göre de *ilk nedenler ile ilk ilkelerin bilgisidir*. A. Comte'a göre ise, *ilimlerin genel ilkeleri üzerinde elde edilen bir sentezdir*: İlimler F. si, tarih F. si, hukuk F. si, din F. si, eğitim F. si v. b.... «F. kelimesinde ana fikir, total senteze doğru bir çaba fikridir. Bir F., katkısız ilmin tersine olarak herhangi bir nesneler veya fikirler kategorisi üzerine basit bir bılgi değildir, ama kendi üzerine, kaynağı, şartları, metodu, sınırları, değeri üzerine dönerek bir tenkit incelemesi yapan böyle bir bilgidir» (D. Parodi).

Üçüncü olarak, ruh F. veya düşünce (esprit, Geist) ile ilgili incelemelerin toplamıdır. Burada, düşünce konularından ayrı ve tabiatın antitezi olarak ele alınmaktadır. Bu da Sokrates ile başlayan, hemen her filozofun katıldığı, ama XVIII. yüzyıldan sonra, F. den ayrılan tabiat ilimlerinin karşısında, manevî ilimleri F. alanında alıkoyan Hume ile belirli şekil alan F. görüşüdür (André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*).

Kant, manevî ilimlerin, tabiat ilimlerinin metodunu uygulayarak, gittikçe *Moralphilosophie*'den ayrılması karşısında, düşünceyi konularından ayırarak kendiliğinde incelemeyi, düşüncenin bilme gücünü, bu gücün sınırlarını ve bu bilginin değerini araştırmayı, yani aklın tenkidini F. nin

temel konusu yapmıştır. Böylece F., yeniden bir çeşit *ilk F.* olmuştur. Gerçekten de, bugün dahi Kant zamanında olduğundan az farklı şekilde, üniversitelerde okutulan F. disiplinleri yine bir çeşit manevî ilimlerdir (Moralphilosophie, Geisteswissenschaften). Bunlar bir F. kültürü için zarurî temel disiplinlerdir. Ama bugün pozitif ilimler yanında yer almak iddiasındadırlar. Onun içindir ki, meselâ Fransa'da psikoloji F. den ayrı bir öğretim bölümü olarak okutulmaktadır. Sosyoloji de aynı durumdadır. Ve bunların topuna *insanî ilimler* adı verilmektedir. Bu türlü öğretime bizde de başlanmıştır. Böylece, bugün F. den en geniş anlamında metafizik anlaşılmaktadır:

«F. bana, esasında, hattâ kelimenin gerçek ve kesin manası isteniyorsa, münhasıran (exclusivement) metafizik olarak görünmektedir.» Metafizik de, Aristo'nun tarifine göre, varlık olarak varlığın ilmidir veya daha ziyade, Aristo'nun düşüncesini biraz aşarak, varlık (existence) ile hakikatin a priori şartlarının ilmidir, aklın ve evrensel rasyonalitenin ilmidir, düşüncenin kendinde ve şeylerde ele alınan ilmidir.»

«Psikoloji F. ye dahil midir? Hayır, ama bizde aklın bir olay olarak varolmasını bildirmesi bakımından F. ye dokunmaktadır. Duyarlığın (sensibilité) incelenmesi bile F. ye bir giriş olarak düşünülebilir. Çünkü aklın, herhangi bir şekilde. üzerine oturduğu yatağın incelenmesidir; fakat bu inceleme, kendisi için yapıldığı zaman, herhangi başka bir olay türünün incelenmesinden daha felsefî bir inceleme değildir.»

«Ahlâk F. ye dahil midir? Hayır, ama onun başlıca lâzimesidir (corollaire), yani ondan çıkan zarurî ve tabiî neticedir. Çünkü hayatımızı ne tarzda anlamak ve idare etmek zorunda olduğumuzu bilmek meselesi, ister genel bir tarzda olsun, ister özel bir tarzda olsun, tamamiyle ruhun tabiatla olan münasebetleri üzerine edindiğimiz fikre bağlıdır.»

«Mantık F. ye dahil midir? Şüphesiz hayır, ama denebilir ki, Aristo tarzında anlaşılan mantık (syllogistique), tabiatın gerçekliğine dahil olan, cinsler ile türlerin gerçekliğini gerektirir.»

«Bir sanatın, bir özel ilmin F. si diyebilir miyiz? Eğer bununla bu ilmin, bu sanatın evrensel rasyonaliteden pay alan, konusunu anlamak için sarf edilen emeği kastediyorsak, evet.»

«Her şeyi sakinlikle gözden geçirmek, hayatın kötülüklerine katlanmak, filozof olmak mıdır? Eğer bu katlanma, bu sabır, evrensel rasyonaliteden edindiğimiz az çok belirsiz (müphem) duygu üzerine dayanıyorsa, evet.»

«F. ile dinin ilişkilerine gelince, onu Voltaire'de değil, Schelling'de aramaya gitmek lâzımdır. Her şeyi *anlamak* F. nin vazifesidir, hattâ dini bile.» (Jules Lachelier, *Œuvres*). Bk. TÜRK FELSEFESİ, UZAK DOĞU FELSEFESİ. — M. K.

FELSEFÎ DİL (Fr. Langue philosophique, İng. philosophical Language), pasigrafi (b. bk., Fr. pasigraphie) yoluyle meydana getirilen, yani anlamları herkesçe anlaşılır işaretlerle yazılan, yapma genel dil. Bu yolda ilk denemeleri yapanlar bu sanata «poligraphia» (J. Tritheim, 1518), «ars combinatoria» (Leibniz, 1666) gibi adlar verdikten sonra, İngilizlerden John Wilkins aynı şekilde meydana getirilen dile 1668 de «felsefe metodu ile yapılmış dil» anlamına F. D. demiştir. F. D. i konuşulur hale getirme, yani pasilali veya pasiloji (b. bk., Fr. pasilalie, pasilogie) icat etme denemeleri de yapılmıştır. H. Freudenthal'in Lincos'u (*Lingua Cosmica*, New York, 1960) bu alandaki çalışmaların en yeni örneklerinden biridir. — A. D.

FELSEFÎ GRAMER (Fr Grammaire philosophique), hiçbir dile sınırlanmadan, konuşma melekesi ve vasıtası olarak insan dilinin kuruluş esaslarını, düzenini, kurallarını ve düşünceyi anlatma şekillerini tesbit etmeğe çalışan gramer. Buna nazarî gramer (Fr. grammaire spéculative), muhakemeli gramer (Fr. grammaire raisonnée), genel gramer (Fr. grammaire générale), evrensel gramer (Fr. grammaire universelle) ve gramerler grameri (Fr. grammaire des grammaires) de denmiştir. F. G. in ilk örneğini bize John Duns Scotus vermiş (*Grammatica speculativa*, 1369), daha sonra A. Arnauld - C. Lancelot (Port - Royal'in *Grammaire générale et raisonnée*'si, 4 cilt, 1640 - 1648), J. Harris (1751), N. Beauzée (1767), J. H. Tooke (1786), S. de Sacy (1799), Ch. Giraut - Duvivier (*Grammaire des grammaires*, 1811), C. Hermann (*Philosophische Grammatik*, 1858), A. Marty (1908), L. Hjelmslev (1929), P. Hartmann (1956 - 1957) ve başkaları bu alandaki incelemeleri genel gramer veya evrensel gramer adı altında geliştirmişlerdir. — A. D.

FELSINA, Etrüskların Bologna şehrine verdikleri ad (M. Ö. VI. yüzyıl sonu - V. yüzyıl başı). F. nın ancak mezarlıkları bilinmektedir. Şehir 350 ye doğru Keltler tarafından zaptedilmiş ve Bononia adını almıştır.

FELSİT (Fr. Felsite), yalın gözle görülebilecek kadar büyük kristalleri olmayan riyolit (b. bk.).

FELSOBANYİT (Fr. Felsobanyite < *Felsö - Bánya*, Rumanya'da maden çıkaran bir kasaba) [Mineraloji], hidratlı tabiî alüminyum sülfat. Formülü $H_{10}Al_4SO_{12}$ dir; çoğu zaman kar gibi beyaz yumrular halinde bulunur.

FELSODASİT (Fr. Felsodacite) [Mineraloji], porfirsi görünüşte kuvarslı andezit çeşidi.

FELT, Dorr Eugene (Beloit, Visconsin 1862 Beloit, Visconsin 1930), Amerikalı sanayici. 1887 de, rakamları kaydederek toplayan tuşlu hesap makinası (Comptometer) nı icat etmiştir.

FEL'TEN, Yuriy Matveeviç (Danzig 1730 - 1801), Rus mimarı. Tübingen ve Berlin'de öğrenimini tamamladıktan sonra Petersburg'da Ya. Şumaher'in öğrencisi olmuştur. 1760 ta tamamlanan Kış Sarayı'nın inşaatında 1754 ten itibaren Rastrelli'nin başlıca yardımcıları arasında çalışmış, Güzel Sanatlar Akademisinde profesör olmuş (1772) ve aynı akademinin müdürlüğünü yapmıştır (1789 - 1794). Petersburg ve civarındaki en mühim eserleri, «Eski Ermitaj» (1775 - 1784), P. E. Egorov ile birlikte yaptığı «Yaz bahçesinin duvarı» (1770 - 1784), Sv. Ekaterina (1768 - 1771) ve Sv. Anna (1760 - 1780) kiliseleri ve heykeltıraş Falconet (b. bk.) nin eseri olan Çar Petro heykelinin mimaî kısmıdır. F., Rus klasisizmi başlangıcının en kuvvetli temsilcisidir.

Yu. M. FEL'TEN

FELTHAM [*feltim*], Londra'nın batı banliyösünde bir mahalle. Nüfusu 51 000 dir. Otomobil, plastik maddeler ve makina sanayii vardır.

FELTRE, İtalya'da, Veneto bölgesinde, Belluno dipartimentosunda bir kasaba. Nüfusu 22 000 dir. Piskoposluk merkezidir.

Tarih: Feltre (Roma çağındaki adı: Feltua), Alp'ler içinde, Brenta ve Piave ovaları arasında önemli bir yer işgal eder. Bu yüzden V - X. yüzyıllar arasında birkaç defa barbarların hücumuna uğramıştır. X. yüzyıldan itibaren piskopos kontlar, 1248 den 1404 e kadar muhtelif prensler ve

FELTRE: Şato

nihayet 1797 de Venedik Cumhuriyeti tarafından idare edilmiştir Napoléon, Mareşal Clarke'a duka unvanını verebilmek için F. yi dukalık haline getirmiştir. 1917 de Avusturyalılar tarafından zaptedilen F, 31 ekim 1918 de General Diaz tarafından geri alınmıştır.

FELTRE, Vittorino da (Feltre, Venedik 1378 - Mantua 1446), İtalyan pedagoğu. Prens Gonzaga'nın emriyle Mantua'ya yakın bir yerde Casa Giocosa (= Sevinç evi) adı altında bir hümanist okul kurmuş ve öğretimde karakterin gelişmesine ve beden hareketlerine de yer vermiştir.

FELUP'LAR, Senegal'in Casamance (b bk.) bölgesinde ve Portekiz Ginesi (Guiné Portuguesa) nde yaşayan Diolas'lar ile çeşitli başka kabilelerden meydana gelmiş etnik bir grupa Portekizliler tarafından verilen ad. F. lar balıkçılık ve çiftçilikle uğraşırlar.

FEMİNİZM (Fr. Féminisme) [Fizyoloji], az veya çok belirli kadınlık karakterleri gösteren bir erkeğin bu durumunu anlatan ilmî terim.

F. durumunda, erkeği az veya çok ölçüde kadına yaklaştıran morfolojik değişiklikler, özellikle talî cinsiyet karakterlerinde kendini gösterir (göğüsler ve kalçalar gelişmiştir, sakal bitmez, deri ince ve nazik olur, v. b). Bu değişiklikler, psişik (ruhî) bakımdan homoseksüel eğilimler doğurmakla kalmaz, faili kadın işlerine, kadın hüner ve zevklerine karşı da istidatlı kılar. Bu hal, husye (erbezi) iç salgılarının yokluğundan veya yetersizliğinden ileri gelir; aslında da F. durumunda erkek cinsiyet organlarının körelmesi hemen hemen kaide halindedir.

FEMİNİZM (Fr. Féminisme) [Sosyoloji], toplum içinde kadının rolünü genişletmeyi gaye edinen doktrin.

Feminist eğilimler bütün çağlarda ve bütün toplumlarda kendini göstermiştir. XVIII. yüzyılda filozoflar ve kadın edebiyatçılar tarafından hazırlanan F. hareketi. Fransız ihtilâli sırasında ortaya çıkmıştır. 1791 de Olympe de Gouges, *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne* (Kadının ve kadın vatandaşın haklarına dair beyanname) adlı eserini yazdı. Saint - Simon'cularla Fourier'ciler (fourieristes), kadınların daha geniş hak ve hürriyetlere sahip olması davasını programlarının en başına aldılar. Pek çok kadın bu maceranın peşine düştü. Bunlar arasında Pauline Roland, İhtilâl sırasında (1848) Saint - Simon'cuların fikirlerini uygulamağa kalkıştı. Kadın klüpleri açıldı. 1849 seçimlerinde bir kadın mebusluk için adaylığını bile koydu. Kamu oyu çekimserdi; doktrincilerin (Stuart Mill'in *The Subjection of Women* = Kadının esareti adlı eseri 1869 da çıkmıştır) fikirlerini benimsememekle beraber, günün şartları içinde, kadının uyanışının artık bir gerçek olduğunu kabul etmek zorunda kaldı.

Kadınların sosyal haklara kavuşması önce ekonomik alanda oldu ve ücretli kadın işçiler kullanılmağa başlandı; sonra, öğretimin gelişmesiyle fikir sahasına yayıldı ve nihayet kadınlara oy verme ve seçilme haklarının tanınmas'yle siyaset alanına geçti. Kadınla erkeğin siyasette eşitliği ancak uzun mücadelelerden (özellikle İngiltere'de) sonra gerçekleşebildi. İngiltere'de Manchester'lı Mrs. Pankhurst'ün kurduğu «Kadınlar Birliği» üyelerine *suffragette* adı takıldı. Bu birliğin mücadeleleri bazan şiddetli kargaşalıklara yol açtı (1903).

Mahallî seçimler için oy kullanma hakkı bazı ülkelerde daha önce kadınlara verilmişse de, mebus seçme hakkını onlara ilk tanıyan Yeni Zelanda (1893) dır. Bunu Avustralya (1902), Finlanda (1906) ve Norveç (1913) takip eder. I. Dünya Harbinden önce Birleşik Amerika'nın 12 devleti kadınlara oy hakkı tanımış bulunuyordu. Bu harp sırasında Danimarka, Hollanda, İtalya ve Sovyet Rusya da bu yola girdiler. 1918 de İngiliz kadınlarına 30 yaşından itibaren oy kullanma hakkı verildi. Bu yaş haddi sonradan 21 e indirilecektir.

İki dünya harbi arasında kadın, Avrupa'nın birçok ülkelerinde, Kuzey ve Güney Amerika'da, hattâ Asya'da (Seylan, Tayland, Hindistan, Birmanya, Filipinler) siyaset hayatına katıldı. 1936 da Fransa'da üç kadın hükûmet üyesi oldu ise de, kadına siyasî haklar ancak 1944 te tanındı. 1955 te kadının siyasete karışması 63 devlette gerçekleştirilmiş bulunuyordu.

20 aralık 1952 de Birleşmiş Milletler Teşkilâtı kadınların siyasî haklarını kabul eden bir karar aldı.

Bizde ancak Meşrutiyet (1908) ten sonra bir F. hareketinden bahsedilebilir. Çoğunluğu Fransız kültürü ile yetişmiş olan zamanın aydınları, düşünürleri, şairleri, Türk kadınının sosyal seviyesinin yükseltilmesini, «kadın zelil olursa insanlığın da alçalacağını» savunmuşlarsa da, bu iyi niyet sözde, edebiyatta kalmış, fiiliyata geçmemiştir. Gerçi, erkeklerin birden çok kadın alması, dince ve kanunlarca yasaklanmamış olduğu halde büyük şehirlerde ve aydın çevrelerde artık hoş görülmüyor, bu yüzden de pek uygulanmıyordu. Öte yandan boşama hakkı daha tek taraflı ve erkeğe aitti. Meşrutiyetten çok önce (1870) genç kızlara ilk öğretim yolu açılmıştı. Bunu orta öğretim (1908) ve üniversite (önce kızlar ayrı olarak [1915], sonra da erkeklerle birarada [1920]) takip edecektir. Darü'l Muallimat (kız öğretmen okulu), Amerikan kız kolejleri, Fransız okulları açılmış, kadınlar da tahsile ve dil öğrenimine yönelmişlerdi. Sayısı az olmakla beraber, kibar ve varlıklı aileler kızlarına evlerinde Fransız hocalar, mürebbiyeler tutarak batı kültürü veriyorlar, piyano, keman gibi sazlarla batı musikisi öğretiyorlardı. Orta halli olup yabancı dil bilmeyen uyanık ha-

nımlar ise Fransız romanları tercümelerinin açtığı pencereden görüş ufuklarını zenginleştiriyorlar, batılı hemcinslerini yaşayış ve davranışları içinde tanıyorlardı. Kalem sahibi kadınlar yetişiyordu. Doğu kültürü almış Nigâr Hanım, Leylâ Hanım gibi şair ve ediplerin neslini batıdan feyizlenmiş yazarlar takip etmişti: ilk romancımız Fatma Aliye Hanım, aynı zamanda ilk Türk kadınlar derneği (Muhadenet-i Nisvan) nin kurucusudur. Bu dernek 1896 Yunan harbi sırasında gazilere çamaşır ve giyecek hazırlıyor; Semiye Hanım ise o sırada çıkan «Hanımlara mahsus Gazete» ye yazılar yazı yordu. Halide Edip Adıvar, ilk kadın mebuslarımızdan Nakiye Elgün, Istanbul ve İzmir'in işgali sırasında (1918-1919) Istanbul meydanlarında tertiplenen mitinglerde halkı coşturan protesto nutukları veriyorlar. Halide Edip Hanım az sonra Anadolu'ya geçecek, onbaşı rütbesiyle cephelerde Millî Mücadeleye katılacaktır. I. Dünya Harbi sırasında kadınlar devlet dairelerinde memurluk almağa, dis panserlerde gönüllü hemşire olarak yaralı gazilere şefkat ellerini uzatmağa başlamışlardı. Sokaklarda Hilâl-i Ahmer (Kızılay), Donanma Cemiyeti için yardım toplayan genç kızlara, genç hanımlara sık sık rastlanmakta idi.

Cumhuriyet devri ise, taaddüd-ü zevcat (çok karılılık) ın yasaklanması, kadına boşanma hakkının tanınması, Türk kadınının belediye meclisine (1930) ve millet meclisine (1935) girmesi ile sosyal ve siyasî haklarına tam olarak kavuşturulduğu bir altın çağ olmuştur. Bk. KADIN.

FEMULHUT, Güneybalığı takımyıldızının en parlak olan yıldızı. Türkçede Balıkağzı denilir. Göğün en parlak yıldızlarından biri sayılır. Göğün güney yarı küresinde bu lunan bu parlak yıldız Türkiye'de güz mevsiminde güney ufuk yöresinde görülebilir. Gök koordinatları bahar açısı $\alpha = 22^{s}\ 55{,}3'$, yükselimi $\sigma = -29^{\circ}\ 50',7$ dir. Tayf türü A 3 olduğuna göre rengi beyaz, sıcaklığı $10\,000^{\circ}$ kw mertebesinde olmalıdır. Görünürdeki parlaklığı 1,3 kadir, uzaklığı 23 ışık yılı olarak bulunmuştur. Tayfında görülen çizgi kaymasından bu yıldızın bizden saatte 6,5 km hızla uzaklaştığı anlaşılmıştır.

FEMUR (Anat.): bk. UYLUK KEMİĞİ.

FEN: 1. Çin'de kullanılan bir uzunluk ölçüsü: $1\ \text{F.} = \frac{1}{5}\ \text{Li veya}\ \frac{1}{100}\ \text{C'i} = 3{,}58\ \text{mm.}$

2. Çin'de kullanılan bir altın ve gümüş ağırlık birimi: 1 F. (10 Li'lik) = 0,378 gr. 10 F. = 1 Ç'in, 100 F. = 1 Leang.

3. Çin parası: Candarin ve Tael adlarını da alan bu para, 30 gr gümüşün kıymetini ifade eder.

FEN (Ar. Fenn; Fr. ve İng. Science < Lat. *scientia*= bilgi < *scire* = bilmek), genel kullanışiyle yalnız fizik, kimya, jeoloji, meteoroloji, botanik, zooloji ve biyoloji gibi, tabiat olaylariyle ilgili sistemli bilgilere verilen ad (bk. FEN VE İLİM). F. in ilerlemesini, yalnız her alanda pek çok olayın tesbit edilmiş olması değil, aynı zamanda ilmî metot ile ilmî tutumun ortaya çıkması sağlamıştır. İlmî metotta ilkin olayları gözlemleme yolu ile veriler tesbit edilir, sonra da tümevarımlı uslamlama yolu ile bu veriler üzerine bir varsayım veya ilk bir genelleme kurulur. Daha sonra bu genelleme, daha başka gözlemler ve deneylerle denetlenerek ilmî teori veya kanun halini alır. Eğer bu teori ile çelişen olaylar ortaya çıkarsa, teori yeni tesbit edilen bu olaylar göz önüne alınarak değişikliğe uğratılır veya yerini başka bir anlayış biçimine bırakır. İlmî metot aklî tarafsızlığa, gözlemlerin incelikle yapılmasına ve deneylerin denetlenmesine dayanan ilmî tutumun bir ifadesidir.

F. in menşei, ilk insanların eksik ve çoğu zaman sübjektif olan gözlemlerine dayanır. Bu insanlar gözlemlerinden çıkardıkları bilgiyi pratik işlerine uyguladıkları ampirik kurallar haline getirirlerdi. Yunanlılar bilgiyi, sınıflandırma ve teorilerden tümevarımlar çıkarma yolu ile ilerlemişlerdir; fakat onların bu teorileri genellikle metafizik kavramlara dayanır ve deneylerle denetlenmezdi. Yunanlı ve Hellenistik F. cilerin bellibaşlıları Hippokrates, Pythagoras, Aristo, Eukleides, Arkhimedes ve Ptolemaios olmuştur. Romalılar salt F. de az bir ilerleme başarmışlarsa da, uygulamalı F. alanında büyük adımlar atmışlardır. Araplar matematik, astronomi ve tıp alanlarına değerli katkılar yapmışlar ve birçok Yunan, Roma ve Hellenistik F. kitaplarını koruyup saklamışlardır. Orta Çağın son evresinde, eski eserlerin ve özellikle Aristo'nun eserlerinin bulunup incelenmesi Avrupa'da ilim hareketinin yeniden hayat bulmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, ilim araştırıcılarının eski ünlü bilginlerin ilimlerine bel bağlamaları ve *Mukaddes Kitap*'tan kilisenin yorumlarına uygun olarak çıkardıkları tümevarımlarla yetinip bağımsız gözlemlere girişmemeleri yüzünden ilerleme yavaş olmuştur. Bu konuda tek istisna Roger Bacon'dır. İlmî kavramları gözlemlerden elde edilen verilere ve deneylere dayama usulünü yaratanların başında Copernicus, Kepler ve Galileo gelir. Tümevarımlı uslamlamanın ve deneyin F. çalışmalarındaki değeri XVII. yüzyıl başında Francis Bacon tarafından belirtilmiştir.

XVII ve XVIII. yüzyıllarda, üniversitelerle ilgisi olmayan bazı adamlar F. alanında büyük ilerlemeler yapmışlardır. F. dernekleri, araştırmaları sürdürmede ve bunlar arasında bağlantı kurulmasında büyük bir rol oynamışlardır. Üniversiteler ise XIX. yüzyılda bu konuda önemli bir rol oynamaya başlamışlar, XX. yüzyılda da pek çok araştırma enstitüsü ve sınaî araştırma laboratuvarı kurulmuştur.

Genel olarak tabiat ilimleri de denilen F. ilimleri 1) *soyut ilimler* (meselâ, öteki F. dallarının hepsinde önemi gitgide artan bir âlet değerinde olan matematik), 2) astronomi, jeoloji, fizik, kimya gibi madde ilimleri ile biyolojik ilimleri de kapsayan *somut ilimler* olarak ikiye ayrılır. İlim yığınının geniş ölçüde büyümesi, her bir F. in çeşitli bölümlere ayrılması sonucunu doğurmuştur. Biyokimya, biyofizik, kimyasal jeoloji ve psikofizik gibi aralarında tedahül bulunan alanlarla uğraşan ilim kollarının yaratılması, F. lerin çeşitli kolları arasındaki yakın ilişkiyi anlatır.

FEN veya FEN HO, Çin'de bir ırmak. Uzunluğu 500 km dir. Huanğ-ho'ya karışan bu ırmak, Wu-tai-şan'dan çıkar, Şansi eyaletini sular. Gemiciliğe elverişli değildir.

FEN BİLGİSİ (Eğ.), tabiat ve fen olaylarını, bütün halinde birer konu (unité) olarak alıp inceleyen ve açıklayan ders. Meselâ yanma, yağmur, motör, ampul, buz dolabı, hava ve olayları v.b. F. B. nde birer konudur; bunların açıklanmasında fiziksel ve kimyasal olaylar birarada görülür, sebeplere yeteri kadar inilir, kanunlara varılmaz. F. B. bu yönleriyle eşya dersleri (b. bk.) ne benzer, fizik ve kimya derslerinin birleşik bir öğretim şeklidir.

F. B. ilk ve orta okulların programlarında yer alır; çünkü bu yaşlarda çocuklar (7-14) psikolojik gelişim yönünden olayları bir bütün olarak görmektedir; fennî bilgileri fizik ve kimya adı altında soyut ilim olarak okuduk-

ları takdirde, bunlardan öğrendikleri bilgileri birleştirerek olayları ve fennî araçları anlayamamaktadırlar (bu temele dayanılarak tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi adlariyle ayrı ayrı okutulan konular da sosyal bilgiler [b. bk.] adı altında birleştirilmiştir). Fenle ilgili konuları, F. B. şeklinde üniteler halinde okutmanın, çocuğu çevresindeki araçları tanıyıp kullanmak, kendisine ve başkalarına daha yararlı olmak gibi faydalı sonuçları da olmaktadır.

F. B. derslerinde gözlem, deney ve uygulama metotlarının kullanılması zarurîdir.

Memleketimizde, 1930 yılında değişen orta öğretim programları ile Birleşik Amerika Devletleri örnek alınarak orta okullarımızda F. B. sistemi (ayrıca hayvanat, nebatat, insan anatomisi ve fizyolojisi dersleri yerine, F. B. ndeki metotla biyoloji dersi) uygulanmış ve ders kitapları, yine Amerikalılarınki örnek alınarak yazdırılmıştı. Bu tarihten sonra, orta öğretimde reform yapılmak üzere toplanan komisyonda, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü (şimdiki Ziraat Fakültesi) nde çalışan Alman profesörlerin etkisiyle, orta okullarımızdaki fen öğretimi, yine fizik ve kimya olarak ayrılıp bu yeni program 1937 - 1938 ders yılında uygulanmaya başladı ve F. B. kaldırıldı.

1967 yılı lise ve orta okullar sınıf geçme ve imtihan yönetmeliği, fizik ve kimya derslerine tabiat bilgisi (b. bk.) derslerini de katarak hepsine birden F. B. adını vermiştir.

FEN DERSLERİ (Eğ.), pozitif ilimlerle ilgili derslere okul programlarında verilen ad. Kapsamına fizik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik, fiziyoloji, astronomi, fizikî coğrafya, jeoloji ve meteoroloji girer; bunlara bazan matematik derslerinin eklendiği de görülür.

F. D. bugün genel öğretim (general education) programlarının vazgeçilmez ve gittikçe önem kazanan bir unsuru durumunda bulunmaktadır. Bu derslerin amaçları genel olarak şöyle belirtilebilir: 1. Pozitif ilimlerin konularını öğretmek ve sevdirmek; 2. Bunlarda kullanılan gözlem ve deney metotlarını uygulatarak düşünmede ilim metodunu kavratmak; 3. Fen ve tabiat olaylarını açıklayacak bir seviye kazandırmak; 4. İlimlerin uygulanmasiyle varılan faydalı sonuçları (fenni) öğretmek; 5. Bilgilerinden kişi ve toplum hayatında faydalanmak. Bunlara insanlığın geçmişteki düşünce yolları ile bugünkünü karşılaştırma, gençlerin boş zamanlarını faydalı şekilde doldurma amaçlarını ekleyenler de vardır.

F. D. ilk okullardan başlar (bk. EŞYA DERSLERİ, FEN BİLGİSİ), anlaşılabildiği ve çocuğun düşünme yetkisini geliştirmeğe yardımcı olduğu ölçüde programlarda yer ve zaman alır. Orta dereceli genel eğitim okullarında F. D. nin konuları, her çağın eğitim amaçlarına ve ilim alanındaki ilerilik seviyesine göre değişmiş olmakla birlikte, her ilim dalının basit ve genel meselelerinde kalmış, uzmanlık bilgisi vermek amaciyle ayrıntı ve uygulamalara inmemiştir. Bugün F. D. ilk okullarımızın II. dönem programlarında haftada 10 saat ve % 19 (matematikle 20 saat, % 38,5), orta okullarımızın programlarında haftada 16 saat ve % 17 (matematikle 29 saat, % 30), liselerimizin fen kollarında 25 saat ve % 20 (matematikle 44 saat, % 46), edebiyat kollarında 18 saat ve % 20 (matematikle 30 saat, % 31) dir.

Bu derslerin öğretim metodu gözlem ve deneydir; bu sebeple, okullarda F. D. laboratuvarları veya özel dershaneleri açılmış, araçlar ve koleksiyonlar sağlanmıştır. Son yıllarda deneylerin öğretmen tarafından yapılarak öğrenciye gösterilmesi (Fr. demonstration) şeklinin de yetersiz olduğu inanciyle öğrencinin kendi deneyip sonuçlara varması yoluna gidilmiş, laboratuvarlar ferdî çalışma ilkesine göre şekil almış, deney kılavuzu olacak ders kitapları çıkarılmıştır.

Batıda, F. D. nin okul programlarında yer alması, son yüzyıllarda pozitif ilimlerin ve fennin ilerlemesi ölçüsünde olmamış, okullar ilmi izlemekte geri kalmıştır; özellikle teorik (théorique) bir öğretim yapmışlardır. Amerika'da ilk defa 1821 yılında Boston High School'u programlarına coğrafya, tabiat bilgisi ve astronomi derslerini almıştır. 1872 de Harward Üniversitesi, giriş imtihanlarına fizik dersini koymuştur. Fakat XX. yüzyılın başından beri genel öğretim unsuru olarak F. D. nin önemi üzerinde tartışmalar artmış ve programlarda bunlara geniş ölçüde yer verilmeye başlanmıştır.

Memleketimizde, 1869 yılında çıkarılan Maarif - i Umumiye Nizamnamesiyle, o yıllardaki Fransız okulları örnek alınarak, ilk okullarımıza malûmat - ı nafıa (konuları ve metodu bakımından fen bilgisi ve eşyava benzerdi), idadilere hikmet - i tabiiye (fizik), kimya, ilm - i mevalit (tabiat bilgisi), sultanilerde ikinci devrenin ulûm (ilimler) bölümüne heyet (astronomi), hikmet - i tabiiye, kimya, ilm - i mevalit kondu. Ancak bu nizamnamenin hükümleri tam olarak uygulanamadığı için F D. nin de ne ölçüde okutulduğu bilinemememektedir. Rüştiye ve idadiye okullarının 1894 - 1899 yılları arasında yapılan programlarında kozmografya, makine, malûmat - ı fenniye, hikmet - i tabiiye, kimya, mevalit ve hıfzıssıhha (sağlık koruma) dersleri vardı. 1910 yılındaki liselerin I. devrelerinde (orta okul) ulûm u tabiiye adiyle her sınıfta birer saat F. D., II. devrelerinde ise kozmografya, hikmet - i tabiiye, kimya, tarih - i tabiî dersleri okutulmaya başlandı. Cumhuriyet devrinde okullara, bu derslerin muhtaç olduğu laboratuvar ve atelyeler sağlandı; F. D. öğretimine verilen önem bütün dünvadaki eğilime uyularak artırıldı. 1962 yılında, bu alanda kabiliyetli öğrencilerin yetiştirilmeleri amaciyle Ankara'da özel programda bir fen lisesi açıldı.

FEN ve İLİM (İslâmda) [Ar. Fenn. çoğulu fünûn], *Fen*, sözlükte «nevi, cins» anlamındadır. *İlim* kelimesinin kapsamı içine girmiştir. İlim ve marifetin her bir koluna veya türüne F. denilmistir.

X. yüzyılda İslâm bilginleri, ilimleri ulûmü'l - arabiyye, ulûmu gayri arabiyye olarak ikiye ayırmışlardı. Birinciye lisan, fıkıh, kelâm, tarih ve edeb ilimleri; ikinciye felsefe, tabiiye ve tıp ilimleri giriyordu.

Önceleri Araplar kendilerinin uğraştıkları ilimleri üstün tutmuşlardı. Sonraları Eukleides ve Ptolemaios, Hippokrates ve Galenos, Aristo'nun bazı kitapları ve yeni Eflatuncu eserler tabiat felsefesinin temelini teşkil etmiştir. İslâmda ortak bir anlayış belirdi: «İyi olan her şey ister dostta, ister düşmanda bulunsun, öğrenilmelidir».

İslâmda ilimler bir de naklî ilimler ve aklî ilimler olmak üzere iki olmak bölüme ayrılmıştır.

Aklî ilimlerle uğraşan bilginlerden pek çoğu felsefeyle uğraşmışlardır. Fakat bir kısmı da birer uzman ve araştırıcı olarak matematik, fizik, heyet (astronomi), tabiat ilimleri ve tıpla uğraşmışlardır.

Matematik ilimler, Yunan ve Hint yoluvle gelmiştir. İlk dönemde eski Yunan matematikçilerinden geniş ölçüde tercümeler yapılmıştı. Fakat çok geçmeden bu tercümeler üzerinde yapılan incelemelerle yeni buluşlar elde edildi. Aritmetik, cebir, trigonometri alanlarında katkılarda bulunuldu.

Bu alanda en tanınmış İslâm bilginleri şunlardır: Ebü'l - Abbasü'l - Fazl - i Nirizî, Bettâniyyü'l - Harrânî, Ebül - Vefâ el - Buzcânî, Emîr Ebû Nasr b. Irak, Ebû Reyhan Birûnî, Nasıruddîn Tûsî, Gıyaseddin Cemşîd, Kadızade Rûmî, Uluğ Bey, Ali Kuşçu, Mîrim Çelebi.

Orta Çağda tabiat felsefesini kuran Ebû Bekir Zekeriyya Râzî (1446 - 1517) aynı zamanda bir fizikçi idi. Önemli bir İslâm fizikçisi de İbni Heysem (1557 - 1629) dir. Birçok eserleri Latinceye tercüme edilmiştir. Işık bahsinde önemli buluşları olmuştur.

İslâmda tıbba ayrı bir önem verilmiştir. Hippokrates ve Galenos'un eserleri tercüme edilmiş, birçok açıklamalarla geliştirilmiştir. Farabî, İbni Sina, İbni Rıdvan ve Mağrib mektebinin ünlü bilginleri ve filozofları İbni Bacce, İbni Zühr, İbni Rüşd v. b. nin tıbbın ve tabiî ilimlerin gelişmesinde çok önemli hizmetleri olmuştur.

İlimleri bir de âliye (*elif* ile; mantık, belâgat, lugat, nahiv, geometri, hesap, tarih, coğrafya v. b., âliye (*ayn* ile; ilm - i Kur'an, ilm - i hadis ve ilm - i fıkıh) olarak ikiye ayırmışlardı. Medreselerde uzun yüzyıllar pozitif ilimlere büyük bir önem verilirken özellikle XVI. yüzyıldan sonra pozitif ilimler bu kurumlardan uzaklaştırılmıştır.

XIX. yüzyılın başlarında batı ile kurulan ilişkilerin sonunda, darülfünun kurulması üzerine pozitif ilimlere rağbet tekrar artmıştır.

FEN - DISTRICT [*fen distrikt*] **veya THE FENS** (İng. *fen* = bataklık), İngiltere'nin doğu kıyısında, Wash körfezi çevresinde bataklık bir bölge. Yüzölçümü 3 400 km² dir. 1621 - 1656 yıllarında Hollandalı C. Vermuyden tarafından işlenmiş olup bugün verimli bir tarım bölgesi haline gelmiştir.

FENÂ Fİ'LLAH, tasavvuf terimi. «Baka» nın karşıtı olan «Fenâ», «yok olmak, son bulmak» demektir. *Fânî* (sonlu, geçici), bu isimden türetilmiş bir sıfattır ve Allah'ın sıfatlarından olan *bâkî* (sonsuz, kalıcı) kelimesinin karşıtıdır. F. F. ise, Allah'ta yok olma, yani dünyalık vasıflarından soyunup Allah'a karışmak demektir. Böylece bütün bencillikleri ve sahsî arzuları ortadan kalkmış olan insan, artık bir fayda sağlamak veya bir zarardan kaçınmak için, yani cenneti umduğu veya cehennemden korktuğu için hareket etmez; yaradılışından önceki duruma dönerek Allah'a karşı tamamen pasif bir durumda kalır. İçi tamamiyle «Hak» ile dolduğundan, dışında olup bitenleri artık ayırt edemez. Bu durum tasavvufta en yüksek mertebedir. Bu durumdaki insan, Allah'la o kadar doludur ki, sonunda benliğini kaybeder ve benliği yerine Allah geçer. Bu duruma zikir (bir ibadet şekli, b. bk.) ile erişilirse «fenâ fi'il mezkûr», Allah sevgisi ile erişilirse «fenâ fi'l mehbûp» denilir. Bu durumdaki insanın ağzından şeriata uygun düşmeyen sözler çıkabilir. Hallac b. Mansur'un, küfür sayılarak ateşte yakılmasına sebep olan meşhur «ene'l - hak» (ben Allah'ım) sözü, sofîlerce, aslında kendi sözü olarak değil, Allah'ın sözüdür diye yorumlanır. F. F., «takarrub il'el - hak» (Allah'a yaklaşma) ın en yüksek derecesidir ve sofînin bu durumda Allah'ı görebildiği söylenir. Bayezid Bistamî'nin meşhur bir sözüne göre, Allah kendisine: «utruk nefseka ve feale iley-ye» (nefsini terk et ve bana gel) demiş.

Fanî olan insanın yerine her zaman Allah geçtiği için, fanî olmak, hiçbir zaman, hiçe karışmak demek değildir; bu sebepledir ki Hintlılerin nirvana'sı ile hiçbir ilgisi yoktur. F. F. ın geçici bir durum olup olmadığı hakkında mutasavvıflar arasında fikir birliği yoktur. Bazıları, hiç olmazsa dinî ödevlerin yerine getirilmesi için insanın kendine gelmesi gerektiğini savunurlar. Fakat bunun sürekli bir durum olduğunu ileri sürenler de vardır. Bir rivayete göre Zu'n - Nun, müritlerinden birini Bayezid'i görmek için Bistam'a gönderir; bu adam Bayezid'in kapısını çalar, Bayezid içeriden: «Kimi arıyorsun?» diye sorunca: «Bayezid'i arıyorum» der. Bunun üzerine: «Bayezid kimdir ve nerededir?» Ben kendim de Bayezid'i arıyorum» der. Öteki Bayezid'in deli olduğunu sanarak şeyhine döner. Zu'n - Nun der ki: «kardeşim Ebu Yazid (Bayezid) Allah'a gidenler arasında Allah'a gitmiştir.» VI. yüzyılda gelişen panteistik akımlar sonucunda, F. F. kavramı biraz değişik bir anlam kazanmış, bütün kâinat var olabilmek için Allah'tan yararlandığı için, F. F. bir parçanın (cüz'ün) bir tüm (küll) e karışması şeklinde açıklanmıştır: damla nasıl denize karışır, gölge nasıl güneşte kaybolursa, sofî de öylece Allah içinde veya tüm içinde kaybolmak ister. Bundan dolayı Attar, F. kelimesi yerine *istiğrak* (= dalıp gitme) kelimesini daha çok kullanır. Allah'ı tanımak için, bazı sofîlere göre, yine «yok olma» şarttır. Attar bunu sembolik bir hikâye ile açıklar: Pervaneler, mumun ne olduğunu öğrenmek için, öncüler gönderirler; fakat gelen haberler pervaneleri tatmin etmez. Bunun üzerine, pervanelerden biri kendini doğrudan doğruya mumun ateşine atar, yanar ve yok olur; içlerinde mumun ne olduğunu anlayan yalnız o olmuştur.

FENA MUAMELE [Hukuk]: 1. Eşlerden birinin tutum ve davranışları ile müşterek hayatı çekilmez hale getirmesi. Türk Medenî Kanunu'nun 130. maddesine göre, eşlerden her biri diğeri tarafından hayatına kast edilmesi veya kendisine pek fena muamelede bulunulması sebebiyle boşanma davası açabilir. Dava açmakta haklı olan eşin boşanma sebebine bilgi edinmesinden itibaren altı ay ve her halde sebebin vukuundan beş yıl sonra dava zaman aşımına uğrar. Af halinde dava düşer.

2. Bir şahsın, bakım, okutma, bir sanat veya mesleği öğretme gibi sebeplerle idaresi altında bulunan kişi üzerindeki terbiye ve yola getirme yetkisi sınırlarını aşarak onun sağlığının bozulmasına veya tehlikeye girmesine sebep olması. Türk Ceza Kanunun 477. maddesine göre, bu fiil on sekiz aya kadar hapisle cezalandırılır. Fiilin, ailesiyle birlikte yaşayan on iki yaşından küçük bir çocuğa veya aile efradından, usul ve fürûdan birine karşı işlenmesi halinde ceza T. C. K. nun 478. maddesine göre şiddetlendirilerek hükmolunur.

3. Üstün asta karşı haiz olduğu disiplin yetkisini aşması. Askerî Ceza Kanununun 116. maddesine göre, asta sövüp sayan, hakaret eden veya askerî usul ve kaideler dışında fena muamelede bulunan üst iki aya kadar hapsolunur.

FENAİYYE, Celvetî tarikatının kollarından birine verilen ad. Kütahya'lı Fenaî Ali Efendi tarafından kurulmuştur. Bk. CELVETÎLİK.

FENAKİSTİSKOP (Fr. Phénakistiscope < Yun. *phenakistikos* = aldatıcı; *skopein* = bakmak), birbirini izleyen birer anlık optik duyulanmalar yaratarak hareket sanısı veren eski bir cihaz. 1832 de Plateau tarafından icat edilmiş olan F. yatay bir diskin merkezinde dönebilen dikey bir eksenden ve bu eksenin taşıdığı içi boş bir silindirden ibarettir. Silindirin üst bölümünde eşit aralıklarla dikey pencereler açılmıştır. Silindirin iç yüzünün alt bölümüne, bir

hareketin çeşitli evrelerini gösteren resimler taşıyan bir kâğıt şerit yapıştırılmıştır. Pencerelerden birinden bakılır ve silindir çevrilir. Gözün önünden geçen pencerelerden her biri tam karşısına rastlayan hareket evresini gösterir. Resimlerden her biri retina üzerinde bir anlık bir izlenim yaratır ve bu izlenimlerin hızla birbirini izlemesi resimlerdeki kişinin hareket eder gibi görünmesi sonucunu doğurur.

Pencerelerin sayısı resimlerin sayısına eşitse, resimlerin her biri hareketin bir evresini göstereceği için, resim hep aynı yerde hareket edivor gibi görünür. Pencerelerin sayısı resimlerin sayısına eşit değilse, resimdeki kişi ilerliyor veya geriliyor gibi görünür.

Bu cihazın dayandığı prensip, sinematografın icat edilmesine yol açmıştır.

FENANTREN (Fr. Phénanthrène), $C_{14}H_{10}$, taş kö mürü katranında antrasen ile birlikte bulunan bir karbonlu hidrojen. F. antresenle izomerdir. F. i antrasenden ayırmak için F. kısmî bir oksitlemeye tabi tutulur. Bu halde önce antrasen antrakinon'a çevrilir ve böylece damıtma yolu ile iki cisim birbirinden ayrılır. F. renksiz, parlak billûr levhacıkları teşkil eder, 90° de erir ve 340° de kaynar. F. alkolde çözüldüğü zaman mavi bir fluoresans görülür. Oksit leme vasıtaları F. i önce fenantrenkinona, sonra difenik asid (COOH). $C_6H_4 \cdot C_6H_4 \cdot$ (COOH) e dönüştürür. F. in teknikte kullanılması sınırlıdır. Fenantrenkinon ile O - aminodifenilaminden sarı bir boya olan flavindulin elde edilir F. sentetik usullerle de üretilebilir.

FENANTRİDİN (Fr. Phénanthridine), $C_{13}H_9N$ formülünde heterosiklik bir kimyasal bileşik. 104° santigratta ergir. Benziliden - anilini ısı ile etkileyerek veya fenantridon'u çinko tozu ile damıtarak elde edilir. F. bir benzo - kinolein'dir.

FENANTRİDON (Fr. Phénanthridon), $C_{13}H_9NO$ formülünde ve fenantridin'e bağlı bir kimyasal laktamik bileşik. F. 293° de ergir ve difenik asit monoamidi üzerine brom ve sodyum hidroksit etkilendirilmesi ile elde edilir.

FENANTROL (Fr. Phénanthrol), $C_{12}H_8N_2$ formülünde olan ve fenantren'den türeyen fenolik maddelere verilen genel ad. F. lerin, hepsi bilinen 5 izomeri vardır. Bunlar fenantren - sülfonik asitten başlanarak elde edilir. F. ün totomerisi fenantron (Fr. phénanthrone) adını alır.

FENANTROLİN (Fr. Phénanthroline), $C_{12}N_8N_2$ formülündeki heterosiklik bileşimlere verilen genel ad. F. lerin çekirdeği, iki piridin ve bir benzen çekirdeğinin birleşmesinden meydana gelir. F. fenilendiaminlerden başlanarak elde edilir.

FENARÎ ALÂEDDİN (ölm. 1496), Türk bilgini. Bursa'da doğmuş, orada ölmüştür. Fenarî Mehmet Şemseddin (b. bk.) in torunudur. Öğrenimini Bursa'da yapmış, sonra Herat, Buhara ve Semerkant'a gitmiş, Fatih Sultan Mehmed'in tahta çıktığı yıllarda Istanbul'a dönerek müderris, kadı ve kazaskerlik görevlerinde bulunmuştur. Bu görevlerinden sonra Uludağ civarında bir yere yerleşerek hayatının son senelerini özel ders vermekle geçirmiştir. Zamanının bütün bilgi kollarında ihtisas sahibi olduğu söylenir. Biri nahiv, öbürü matematikle ilgili iki kitabı vardır.

FENARÎ İSA CAMİİ, Istanbul'da kiliseden çevrilmiş eski bir eser. F. İ. C. Fatih ile Çapa arasındaki Bayram Paşa deresi yanında, Vatan caddesinin kenarındadır. Bu binanın esasının Lips manastırı olarak Drungarios Konstantinos Lips tarafından X. yüzyılın başlarında inşa ettirildiği bilinmektedir. Bazı kaynaklara göre, imparatorun da katılması ile açılış töreni 907 temmuzunda olmuş ve kurucu Konstantinos 917 de Bulgarlara karşı bir savaşta ölmüştür. Belki daha eski bir dinî tesisin yerinde kurulan manastırın kilisesi, doğu duvarındaki kitabeden öğrenildiğine göre, Meryem'e sunulmuştur. Manastır ve kilise, Istanbul'un Latinler tarafından işgali (1204 - 1261) sırasında harap hale gelmiş ve 1261 de Bizans imparatorluğu yeniden kurulduktan sonra, İmparator VIII. Mıkhael'in karısı Theodora 1282 den az sonra manastırı ihya ettirdikten başka, kilisenin güney cephesi bitişiğine İoannes Prodromos (Vaftizci Yahya) a sunulan ikinci bir kilise yaptırtmıştır.

Merdosangaris mahallesinde Lips, Lipessi veya Libos manastırı, son Bizans devrinin en önemli dinî merkezlerinden biri olmuş ve kiliselerine bu devrin imparator sülâlesinden birçok kimse gömülmüştür. Theodora'nın annesi ve kızı

FENARÎ İSA CAMİİ

Eudoksia'dan sonra kurucu İmparatoriçe Theodora (1306), oğlu Konstantinos (1306), III. Andronikos'un karısı Eirene (1324), tahtından indiğinden beri bu manastırda yaşayan İmparator II. Andronikos (1332), VIII. İoannes'in karısı Rus prensesi Anna (1407) buraya gömülmüşlerdir. 50 kişilik bir kadınlar manastırı olan bu tesisin bir nevi vakfiyesi olan *typikon*'u günümüze kadar gelmiştir. Bunun sayesinde, manastır ve kiliselerin idaresi hakkında bilgi edinilmekte, Makedonya, Trakya, İzmir, İzmit, Üsküdar ve Galata'da evkafı bulunduğu, ayrıca manastırının bir de küçük hastahanesi olduğu öğrenilmektedir.

Fatih'ten sonra bir süre kiliseler Ortodoksların elinde kalmış, ancak II. Bayezid zamanında, 1496 da ölen Fenarî Alâeddin (b. bk.) tarafından zaviye ve mescit haline getirilmiştir. Buradaki Halvetî zaviyesinin kurucusu İsa - el Mahvî'nin adı halk tarafından esas kurucununki ile birleştirilerek camie F. İ. C. denmiştir.

F. İ. C. nin bulunduğu semt, Türk devrinde Yenibahçe ve Halıcılar köşkü olarak tanınıyor ve Yeniçerilerin Etmeydanı denilen yerdeki büyük kışlasına komşu bulunuyordu. 1633 yangınında zarar gören F İ. C. nin 1636 da Sadrazam Bayram Paşa tarafından tamir ettirildiği bilinir. Bu bölgeye uzanan 1660 yangınında da zarar görmüş olması muhtemeldir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında da harap olmuş ve 1831 - 1832 de tamir edilmiştir. 1918 yangınında bir daha harap olan F. İ. C. nde 1929 da arkeolojik araştırmalar yapılmış,

fakat bakımsız kalan yapı yıkılmağa başlamış ve ancak 1958-1959 da şimdiki hali ile tamir edilmiştir.

Bugün duran eski kilise binası birbirine bitişik iki kilise binası ile bunları batı ve güneyden L şeklinde saran bir koridordan meydana gelmiştir. Manastır binalarından ise hiçbir iz kalmamıştır. Kuzeyde olan ilk kilise, çok ahenkli nispetleri ile kendisini belli eden, dört sütunlu Yunan haçı planlı bir binadır. XVII. yüzyıldaki tamirde sütunlar kaldırılarak karşılıklı atılan taştan iki büyük kemer ile tonozlar ve ortadaki yüksek kasnaklı kubbe desteklenmiştir. Güneydeki daha geç kilise ise Fethiye camii (b. bk.) gibi, ortası yüksek, etrafı dehlizler ile sarılı dehlizli tipin bir temsilcisidir. Burada da sütunlar kaldırıldığından yerlerine iki büyük tuğla kemer inşa edilmiştir Güney kilisenin bilhassa doğu taraftaki apsis çıkıntıları, renkli bir görünüş sağlayan çeşitli tuğla tezyinat bakımından dikkat çekicidir. Her ikisi de zengin surette süslü oldukları anlaşılan çifte yapıdan kuzey kilisede mermer işler ile dış tarafındaki kitabe, güney kilisede ise pek az bir duvar mozaiği parçası ile az miktar da döşeme mozaiği kalmıştır. 1929 daki araştırmalar sırasın da kuzey kilisenin kubbesi etrafındaki dört küçük odadan birinde çok değerli ve dünyada tek örnek olan bir Hagia Eudoksia ikonasına rastlanmış, 150 m ötesinde 1933 te V. yüzyıla ait olduğu zannedilen bir lâhit bulunmuştur. Evvelce batı-güney köşede yükselen uzun tuğla minare 1942 de yıktırılmış, son tamir sırasında da, kırmızı beyaz *malakâri* tezyinatla süslü mihrabı ortadan kaldırılmıştır. — S. E.

FENARÎ MEHMET ŞEMSEDDİN (1350 1430), Osmanlı şeyhülislâmlarının birincisi ve II. Murat devrinin en büyük bilginlerinden. Maveraünnehir'de doğmuş, Bursa'da ölmüştür. Zamanının tanınmış bilginlerinden Cemaleddin Aksarayî ve Alâeddin Esved'den sonra da Mısır'da Şeyh Kemaleddin'den ders alarak din bilgilerinden başka, astronomi ve matematik de okumuştur. Bursa'da müderrislik yapmış. Hicaz'a gitmiş, dönüşünde bir süre Mısır'da ders vermiştir. Bu sırada Çelebi Mehmed'in davetiyle Bursa'ya gelmiş, II. Murat zamanın da 1424 te ilk defa şeyhülislâmlıkla görevlendirilmiştir. Altı yıl bu görevde bulunduktan sonra tekrar Hicaz'a gitmiş ve dönüşünde ölmüştür. Bursa'da kendi yaptırdığı camiin bahçesine gömülmüştür. Öldüğü zaman on bin cilt kitabının bulunduğu öğrenilmiştir. Kendisinin de yüze yakın eseri arasında tefsirler (özellikle Fâtiha tefsiri), haşiyeler, şerhlerle din konusunda risaleler vardır. Ayrıca *Enmûzecü'l ulûm* adında yüz kadar ilim şubesini içine alan ansiklopedik bir eseri de vardır. En büyük eseri *Husûlü'l bedâyi fî usûlü'l şerâyi*'dir.

FENARİYE, Rüfaî tarikatının kollarından birinin adı Kurucusu Şeyh Şemseddin Mehmet b. Hamzatü'l Fenarî'dir Bk. **RÜFAÎLİK.**

FENARİZADE MUHİDDİN EFENDİ (XVI. yüzyıl), Kanunî Sultan Süleyman devri şeyhülislâmlarından. Istanbul'da ölmüştür. Rumeli kazaskeri Mehmet Şah Efendinin oğlu, Fenarî Mehmet Şemseddin'in torunlardandır. F. M. önceleri müderrislik yapmış, sonra Edirne ve Istanbul kadılıklarında, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulunmuştur. Bir ara Hicaz'a gitmiş, dönüşünde 1541 de şeyhülislâmlıkla görevlendirilmiştir. Üç buçuk yıl bu görevde kalmış, sonra emekliye ayrılmıştır. Mezarı Eyüp civarındadır.

FENASETİN (Fr. Phénacétine), P-amido fenolün etil eteri olan P-fenetiden. Formülü $H_2N \cdot C_6H_4 O \cdot C_6H_5$ dir. Birçok ilâçların, bu arada F. ($H_3C \cdot CO \cdot NH \cdot C_6H_4 \cdot O \cdot C_6H_5$) in üretilmesine hizmet eder. F., ateş düşürücü, önemli bir ilâçtır. Renksiz, kokusuz ve parlak kristal levhalarından ibaret bir cisim olup 135° de erir. F., ateş ve ağrı dindirici olarak sürekli kullanıldığı zaman hoş olmayan etkiler meydana getirir; bu sebepten aspirin ve kodein gibi birtakım başka ilâçlarla karıştırılarak verilir. F. suda hemen hiç çözülmezse de, alkolde 1/16 oranında çözülür.

FENASETÜRİK ASİT (Fr. Acide phénacéturique), formülü $C_6H_5 — CH_2 — CO — NH — CH_2 — COOH$ olan bir organik asit. F. A., glikokol'ün fenil-asetik amididir. 143° de erir. Atların sidiğinde bulunur.

FENASİT (Fr. Phénacite), berilyumun tabiî silikatı olan filiz. Formülü $Be_2 Si O_4$ tür. Sibirya'nın mika-şistleri arasında ve zümrüt ile birarada bulunur.

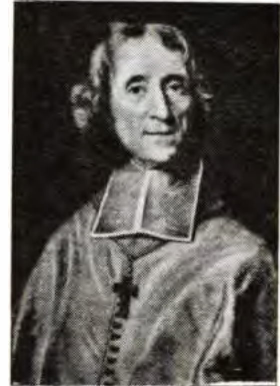
FENAT veya FENOLAT (Fr. Phénate, Phénolate), fenolların alkali tuzlarına veya eter oksitlerine verilen ad: sodyum fenat, benzil fenat gibi.

FENAZİN (Fr. Phénazine) **LER**, dibenzodiazinler arasında en çok ilgi çekici birtakım bileşiklere verilen ad. Bunlar arasında safranin ve indulin gibi önemli boyalar vardır. Bunların en basiti fenazin'dir.

F. nitrobenzol'ün anilin ve Na OH ile ısıtılmasında meydana gelen ve açık sarı iğneler teşkil eden, kolayca süblimleşen, eterde kolay, derişik sülfürik asitte kırmızı renkle çözülen bir cisimdir.

FENAZON (Fr. Phénazone), fenazin'in izomeri olan bileşim. 156° de ergir. Orto-dinitrofenil'in indirgenmesiyle elde edilir. Yapılışı fenantren'in aynıdır, yalnız 9 ve 10 uncu yerlerde bulunan CH grupları yerine azot atomları girer.

FÉNELON [*fenlõ*], **François de Salignac de la Mothe** (1651-1715), Fransız ilâhiyatçısı. Fénelon şatosu (Dordogne) nda doğmuş, Cambrai'de ölmüştür. F. önceleri eğitim soruları ile uğraşmış ve 1687 de *Traité de l'éducation des filles* (Kızların eğitimi ana kitabı) adlı bir eser yayımlamıştır. Burada F., sonradan Rousseau'nun da yaptığı gibi, eğitimin ihtiyatlı bir güdüm ve yönetim sonucunda çocuğun tabiî istidatlarının keşfinden ibaret olduğunu ifa de eder. Huguenot (Fransız Protestan) ların Katolikliğe döndürülmesinde ve Paris'te vaiz olarak oynadığı rol sonucunda kendini tanıttıran F., XIV. Louis tarafından torunlarının öğretmeni olarak seçilmiştir. Bu çalışması süresinde birkaç öğretici eser yazmıştır. Bunların en sevileni *Dialogues des morts* (Ölüler arasında konuşmalar) olup ancak 1712 de ilk olarak çıkmıştır. En tanınmış eseri *Les Aventures de Télémaque* (Telemakhos'un maceraları. Türkçe çev. Yusuf Kâmil Paşa [b. bk.]) adını taşır: bir gezi ve sevgi romanı olan bu kitap, akıl ve zekâ ile idare olunan örnek bir krallığın tablosunu çizer ve buradan harp, zorbalık ve lüks'ün kovulduğunu anlatır. Bu eser 1699 da F.un isteğine karşı

FÉNELON
(J. Vivien'ın tablosu, München Müzesi)

çıkarılmış olup XIV. Louis'nin idare sistemine karşı bir tenkit olarak yasak edilmiştir. Ancak 1717 de tekrar yayımlanmıştır.

1693 te F. Fransız Akademisine üye seçilmiş. 1695 te de Cambrai başpiskoposu olmuştur. 1688 den beri, Fransa'da Quiétisme adını taşıyan bir nevi Katolik tasavvuf hareketinin başlıca temsilcisi olan Madame Guyon ile temas halinde idi. 1697 de çıkan *Explications des Maximes des saints* (Azizlerin söylediği hakîmane sözlerin açıklanması) adlı kitabında F. Quiétisme'i savunmuş ve bu yoldan, Katolik kilisesinin dogmalarına sadık (Ortodoks) olan Bossuet'nin, sarayın ve sonunda Papanın düşmanlığını kazanmıştır. Cambrai başpiskoposluğuna sürülen F., kendini ruhanî bakım işlerine vermiş, politika, ilâhiyat ve edebî tenkide ait birçok yazılar yayımlamıştır. *Lettre à l'Académie* (Akademiye mektup) adlı eseri F. un ölümünden sonra (1716) yayımlanmıştır. Bu eserinde F., XVIII. yüzyılın rasyonalistlikten uzaklaşan estetiğinin haberciliğini yapar ve edebiyat ve dile ait birtakım soruları bu ruhla anlatır. F. un yazıları, romantizmin haberciliğini yapan zarif ve imajlarla dolu bir üslûpla yazılmıştır.

FENER (Deniz.): bk. DENİZ FENERLERİ.

FENER, Istanbul'da bir semtin adı. Muhtemel olarak Haliç surları üzerindeki Diplophanarios kapısından gelen bu ad, Türk devrinde de devam etmiştir. Yüzyıllar boyunca sınırları değişen F. semti, Konstantinos'un 325 te Istanbul surlarını batıya doğru genişletmesi üzerine şehrin mahalleleri arasına katılmıştır. Şehrin kuzeybatısında ve merkezden epeyce uzak bulunduğu için önemli olayların cereyan etmediği bu semt, 1204 te Latin işgali sırasında Venediklilerin kontrolleri altına girmişti. 1453 te, şehrin fethinde ise Istanbul'un nüfus bakımından en tenha bölgelerinden biri idi. Bu sebeple Fatih, şehri nüfus bakımından şenlendirirken Mora seferi dönüşünde buradan bir kısım halkı, Trabzon fethinden sonra ise, buradan da 1 500 kadar Trabzonlu Hıristiyan aileyi göç yoluyle F. de iskân ettirmişti. Yine bugün F. Kapısı olarak anılan ve eski Diplophanarios kapısının biraz batısında bulunan ve onun yerini alan kapı da bu devirde açtırılmıştır. Daha sonra Kaptan-ı derya Kızıl Sinan Paşa, kiliseden bozdurduğu bir binayı semtin en büyük camii olarak yeniden inşa ettirmiştir.

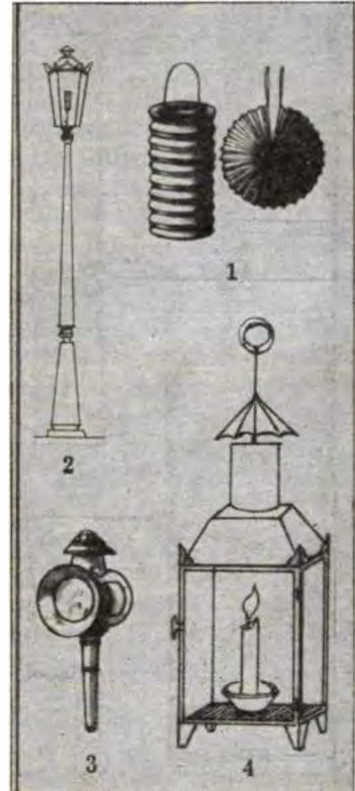
1600 yılına doğru Doğu kilisesinin merkezi, Patrikhane (b. bk.) burada bulunan Hagios Georgios (Aya Yorgi) kilisesine yerleştirildiği için semt, milletlerarası bir ün kazanmış oldu. Patrikhanenin F. de yerleşmesi buradaki Hıristiyan, özellikle Rum nüfusun çoğalmasına yol açtı. Avakapı ile F. arasında zengin Rum evleri, Eflak ve Buğdan beyleri ne mahsus konaklar, semte başka bir güzellik getirdiler. İmparatorluk devrinde F. in sınırları Balat, Sultan Selim ve Ayvansaray'a kadar uzanmakta, Sılâhhane pazarı şehrin en zengin çarşılarından biri olarak tanınmakta ve sahildeki kalafathaneler ile Balat kapısı yanındaki mumhane, semtin en büyük ekonomik tesisleri olarak görülmekte idi. Semtin güvenliği için ayrıca bir yeniçeri kolluğu da vardı. 1640 ta mumhanede çıkan yangın F. kapısını ve Sultan Selim'e kadar bütün semti harap etmişti. 1746 da ise Kiremit mahallesinde başgösteren ateş, F. de çoğu Hıristiyanlara ait olmak üzere 7 000 - 8 000 evin yanması ile son bulmuştu. F., 1782 de bir yangın afeti ile daha karşılaşmış, 1808 mayısında kopan bir kasırga ise F. kıyılarını tahrip etmişti. 1821 de Mora isyanını destekleyen Rum patriği ile kethüdasının 23 nisanda Patrikhanenin Petros kapısında asılmak suretiyle idamları bu semtte cereyan eden en büyük olaylardan biridir.

F., bugün Istanbul ilinin Fatih ilcesine bağlı bir bucaktır. Nüfusu 77 583 (1960) tür. Bk. FATİH, ISTANBUL. — İ. P.

FENER (Osm. *fenar*; Yun. *phanarion* < *Pharos*, Kral Ptolemaios Philadelphos'un bir deniz feneri kurdurduğu İskenderiye limanındaki ada), yağ kandili ve mum, petrol, asetilen veya hava gazı lambaları gibi ışık kaynaklarını hava akımlarının söndürücü etkisinden korumak için kullanılan, yanları saydam bir cisimle kapalı mahfaza ki, sonradan gerek koruma gerek süsleme amacıyle elektrik ampulleri için de kullanılmıştır. Antikiteden beri, özellikle Roma askerlerince kullanılmış olan F. aynı zamanda bir lüks eşyası olmuştur (Napoli müzesindeki bronz F. ler). Orta Çağda F. lerin saydam bölümleri boynuzdan, bezden, yağlı parşömenden yapılırdı. XVI. yüzyıl Avrupasında kesme kristalden F. ler yapılmış, XVIII. yüzyılda evlerin merdivenleri, sofalar ve giriş yerleri yassı veya bombe camlı sanatkârane F. lerle donatılmış, daha sonraları resmî veya özel binaların bahçeleri ve kapıları da F. lerle süslenmiştir.

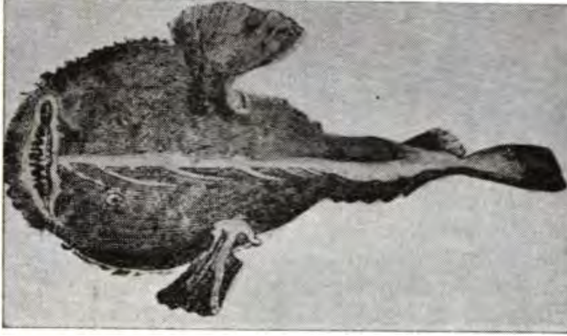
Asya'da Çin medeniyetinin etkisinde kalmış olan çeşitli ülkelerde ve özellikle Japonya'da son zamanlara kadar Çin F. leri toplumun hayatında özel bir yer tutmuş, mahallî efsanelerden ilham alınmış resimlerle süslü kâğıt F. ler evlerin başlıca süsü olmuştur. Bu çeşit Çin F. leri Avrupa'daki şenliklerde, özellikle Venedik şenliklerinde çok kullanıldığı için Venedik F. i diye de anılır.

Türkiye'de elektriğin yayılmasına kadar büyük şehirlerde el F. leri çok kullanılmıştır. Mahalle bekçileri F. le devriye gezmiş, gece oturmasına, yatsı namazına F. le gidilmiş, XX. yüzyıldan itibaren geceleri sokağa çıkmaya başlayan şehirli kadınlar komşuya giderken önden yürüyen uşak bir muşamba F. le yol açmış, *köşklü* denilen yangın habercileri Istanbul'un dört bir yanına elde F. seğirtmiş, donanma geceleri binaların yüzleri renkli F. lerle donatılmıştır. Şehirlerimizde en çok. körüklü (katlanabilen) el F. lerinin kullanıldığı sanılıyor. Köylerimizde bugün bu iş için gemici F. lerinden yararlanılmaktadır. Bk. DENİZ FENERLERİ, GEMİCİ FENERİ.

FENER 1. Japon fenerleri, 2. Sokak feneri, 3. Araba feneri, 4. El feneri

FENER BALIĞI: 1. (Lophius piscatorius), Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının, Fener balığıgiller (Lophiidae) familyasından bir balık türü Uzunluğu 30 - 150 cm dir. Armut biçiminde üs'ten basık çirkin bir balıktır. Başı vücudunun yarısı büyüklüğünde olup derisi yumuşak ve kaygandır. Gözleri başının üstündedir. Dikenli baş'arı vardır. Ağzı çok büyük, alt çenesi uzunca ve yukarı doğru kapanmaktadır. Dişleri sivri ve içe dönüktür. Sudan çıkınca bir süre yaşar. Deniz dibine gömülerek ağzının etrafında ve başının üstündeki uzantılariy le avını yakalar. Yurdumuzda 75 cm uzunluğunda ve 4 5

FENER BALIĞI

kg ağırlığında olanlarına rastlanır. Eti lezzetli olmakla birlikte çirkinliğinden dolayı yenmez ve özel olarak avlanmaz. Umumiyetle Avrupa kıyılarında yaşar.

2. (Myctophum coeruleum), Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Fener balığıgiller (Myctophidae) familyasından bir balık türü. Vücudunun üzerinde ışık veren organları vardır. Tropik derin denizlerde yaşar.

FENER BALIĞIGİLLER: 1. (Lophiidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Ayakçıklılar (Pediculati) alt takımına giren bir familya. Vücutları basık, derileri çıplaktır. Ağızları çok büyük olur. Atlantik, Pasifik ve Hint okyanuslarının derinliklerinde yaşarlar. Fener balığı (Lophius piscatorius (b. bk.) türü tanınmıştır.

2. (Myctophidae), Omurgalı hayvanlardan Balıklar (Pisces) sınıfının Kemikli balıklar (Teleostei) takımının Tekomuzlular (Haplomi) alt takımına giren bir familya. Bu familya ağızları ve gözleri büyük olan küçük balıkları içine alır. Vücutları üzerinde ışık veren organlar bulunur. Yağ yüzgeçleri vardır. Ilık ve tropik denizlerin derinliklerinde yaşarlar. Fener balığı (Myctophum coeruleum, b. bk.) türü tanınmıştır.

FENER RESMİ, devletin deniz fenerlerinin bakım ve işletmesini ve dolayısiyle seyir güvenliğini sağlamak suretiyle gördüğü hizmet karşılığında deniz taşıtlarından aldığı resim. 1958 de Cenevre'de yapılmış olan Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi'nin 18. maddesine göre, bir devletin karasularından geçen yabancı gemilerden sırf bu geçiş dolayısiyle resim alma hakkı yoktur. Ancak karasularından geçen bir gemiye özel bir hizmette bulunulması halinde bunun karşılığında resim alınabilir.

FENER RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ, Istanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından yeniden kurulan Doğu kilisesine, yani «Allah'ın inayeti ile Konstantinopolis - Yeni Roma Başpiskoposu ve Cihan Patriği» unvanını taşıyan patriğin makamına (Rumca: Patriarkheion Konstantinupoleōs = Istanbul patrikliği, veya daha resmî olarak: Oikumenikon Patriarkheion = Evrensel patriklik) Türklerce verilen ad. Doğu kilisesinin merkezinin 1600 yılına doğru Fener'deki Hagios Georgios (Aya Yorgi) kilisesine nakledilmesi üzerine halk arasında bu adla tanınmış, XIX. yüzyılda Sırp, Bulgar v. b. Ortodoks mezhebine bağlı milletlerin bağımsız kiliselerini kurmaları üzerine gittikçe Rum Ortodoks cemaatinin dinî merkezi hüviyetini kazanmış ve 1924 te Lausanne antlaşması ile resmen tescil edilmiştir.

1453 tarihinden önce Doğu ve Batı kiliselerini birleştirme konusunda yapılan tartışmalar sonunda Istanbul Patrikliği Bizans imparatorluğunun tarihinde haiz olduğu önemi kaybettiği gibi, bizzat kilise mensupları tarafından da gözden düşürülmüş ve bu yüzden II. Athanasios'un istifasından beri bu makama yeni bir seçim veya tayin yapılmamıştı. Istanbul'un 29 mayıs 1453 günü fethi ve arada Türk hâkimiyetinin kesin olarak yerleştiği üç günlük kısa devre, şehirdeki Ortodoks halkın dağılmasına yol açmıştı. Bu durum bu kiliseye bağlı bütün Ortodoks Hıristiyanların da dinî bakımdan başsız kalmaları sonucunu ve tehlikesini ortaya çıkarmıştı. Fatih, Doğu kilisesini bulduğu gibi metruk ve sahipsiz bıraksa idi, İoannes Khrisostomos ve öteki kilise babalarının haleflerine bağlı cemaatlerin ruhanî, içtimaî ve siyasî hayatları üzerinde ağır sonuçlar veren bir karar almış olacaktı. Ancak, Fatih, kendini gerçek bir Caesar sayarak mağlûp Rumlar için, onların dinî hayatlarını düzenlemek, şahsî hukuk problemlerini yoluna koymak üzere Rum milletinin başında olmak kaydiyle bir patrik seçilmesini buyurdu. Patriğin göreve tayini olayının, Fatih'in fethin gürültüleri yatıştıktan sonra ruhanîleri yanına çağırtarak: «Patrik görevini yapan zat nerededir? Bana, bir padişah sıfatı ile icap eden ihtiram ve tazimi izhar etmeğe niçin gelmiyor?» diye sorması ve ruhanîlerin buna: «Vaktiyle patriğimiz olup, halen hayatta bulunan zat, kendi isteği ile makamını terk etti. Biz de o andan itibaren yerine başkasını koyamadık» cevabı üzerine, hükümdarın yeni patriğin seçilmesine müsaade ettiğini ve bunun sonunda da alelacele toplanan kilise başları, bir avuç ruhban ve halk, Batı kilisesine karşı 1439 Floransa konsilinden dönüşünden beri cephe almış bulunan ve bu sebeple İmparator XI. Konstantin (1448 - 1453) ile anlaşmazlığa düşen Georgios Kurtesios Skholarios'u seçerek Gennadios unvanı ile patrik ilân ettiler. Phrantzes'in, olayın, fethin üçüncü günü gerçekleştirildiğini söylemesine rağmen genellikle patrikliğin yeniden kuruluşunun daha geç bir tarihte olduğu kabul edilmektedir. Yeni patriğin takdis töreni ise, ertesi yıl, 1454 te Marmara Ereğlisi metropoliti tarafından yapıldı. Gennadios'un patrikliğe seçiminde, onun Batı kilisesinin en kesin aleyhtarlarından biri olması rol oynamıştı. Istanbul'un fethinden sonraki mücadelesini Roma üzerine, Hıristiyan Batıya çeviren bu büyük cihangir, böylece Doğu kilisesine bağlı ve büyük bir çoğunluğu kendi tebasından olan Hıristiyanları manen kendisini destekler duruma koymak azmi ile yıkılan Doğu kilisesini Batı kilisesi karşısında yeniden kurmuş ve onun başına Batı kilisesinin en kuvvetli muhaliflerinden birini getirmek suretiyle inşa ettiği Türk topluluğu yanında, Hıristiyan tebasını da siyasî tasarıları için kazanmak amacını gütmüştü.

Fatih, Gennadios'u seçimi takip eden günlerde kabul etmiş ve onu eski *basileus*'ların yaptığı gibi ağırlamış ve

uğurlamış, ona patriklik asası ile birlikte imparatorluğunun sınırları içinde, Müslümanlar arasında, İsa cemaatine bir modus-vivendi (temin-i hukuk) tesis ettiğini belirten ve patriğin hukukî statüsünü de tesbit eden bir berat vermişti. Bu beratta patriğin hayatı teminat altına alınıyor, kimsenin ona muhalefet etmemesi, rakip olarak karşısına çıkmaması öngörülüyor, onun her türlü sorumluluktan uzak, vergiden muaf olduğu, kendisinden sonra gelecek patriklerin ve idaresine bağlı bütün kilise şeflerinin de her türlü vergi ve resimden muaf oldukları açıklanıyor, cemaatini teşkil eden Ortodoks Hıristiyanların patriğe olan hizmet ve ödevleri de ayrıca işaret olunuyordu Böylece, patrik teşrifatta vezirlerle aynı derecede bulunmakta, yeniçeri çorbacılarından müteşekkil bir muhafız kıtasına sahip olmakta ve Rumların dinî, hukukî ve cezaî işlerinde merci olarak tanınmış olmakta idi. Patrik görevini başkanlığına bağlı olan Sınod meclisi ile yürütecekti.

Patriklik makamı için İustinianos tarafından yaptırılmış olup Bizans imparatorlarının mezarları bulunan ve bugünkü Fatih Camii yerinde yükselen Havariler (Hagion Apostoloi) kilisesi tahsis edilmişti. Patriklik burada kısa bir süre kaldı. Çevresindeki Hıristiyanların başka yerlere yerleşmeleri üzerine bu ıssızlık içinde başına bir hal geleceğinden korkan patrik, o sırada kilisenin avlusunda bir Müslüman cesedinin bulunmasını vesile edinerek, Fatih'ten Haliç sırtlarındaki Pammakaristos kilisesini istedi. 1456 dan 1586 ya kadar Patrikhane bu kilisede kaldı. Bu tarihte Şeyhülislâm Çivizade Mehmet Efendinin fetvası ile bu manastır Şirvan fethi hatırası olarak Fethiye adı ile camie çevrilmiş ve Patrikhane bunun üzerine Fener'e, Eflak Sarayı kilisesine nakledilmişti. 1597 de ise Hagios Demetrios Kassabu kilisesine yerleşti. Bu tarihten itibaren Patrikhane halk arasında F. adı ile anılmaya başladı. Bir söylentiye göre 1600 e doğru, bir söylentiye göre de 1600 sonuna doğru veya 1602 de Patrik II. Matthaios tarafından Odun kapısından Fener'in tam merkezinde bulunan Hagios Georgios kilisesine taşındı ve o tarihten sonra artık yer değiştirmedi. 1720 de Eflak kapı kethüdası Konstantin Maurokordato'nun hükûmet nezdindeki nüfuzundan faydalanılarak onarılmış, 1837 de ise, yeniden genişletilerek bina edilmiştir. Patrikhane kilisesi bazilika planında eski bir binadır. Hagia Euphemia ve Theophano relikleri ile çevrili ve XI. yüzyıla ait (?) bir Theotokos-Hodogetria mozaiği bulunmaktadır. 1941 de büyük bir yangın geçiren Patrikhane müştemilâtı yeni ihtiyaçlara göre yeniden onarılmıştır.

Patriğin, Fatih'in verdiği yetkileri bütün Osmanlı tarihi boyunca muhafaza edemediği bir gerçektir. Patrik, imparatorluğun içindeki bütün Ortodoksların başkanı olmak hasebiyle onların menfaati için Divan'da her zaman söz almak hakkına sahipti. Ancak, onların siyasete karışmaları ve imparatorluk içinde kargaşalık çıkarmak gibi sakim davranışlarda bulunmaları, zaman içinde bu yetkilerin kısılmasına sebep olmuştur. Nitekim IV. Mehmet zamanında Patrik III. Parthenios'un Eflak voyvodası Constantin'i isyana teşvik etmesi, Istanbul yangınlarında, şehir içinde yağma ve kargaşalıklar çıkarmak üzere Rum gençlerini techiz etmek için yeniçeri dolama ve feslerini konağına depo etmesi, onun 1657 de Parmakkapı'da asılmak suretiyle hayatına mal olduğu gibi, patriklerin yetkilerinin de kısılmasına sebep oldu. Padişahların, patriklerin seçiminde ferman vermeleri, yani resmen iclâs edilmeleri teamülü kaldırıldı ve 100 000 akçe Hazine-i Hassa'ya, 140 000 akçe dış hazineye vergi ve 500 akçe sadrazama. 250 akçe sadaret kethüdasına, 200 akçe de çavuşbaşıya hediye sunmaları kararlaştırıldı. Bundan sonra iclâs törenlerinin sadrazamın huzurunda yapılması da uygun görüldü. Bu tedbirleri münakaşa eden kilise tarihçileri, «bu olayda sorumluluk Türklere ve Türk hükûmetlerine düşmemektedir» demek suretiyle F. R. O. P. nin hareket tarzını kınamaktadırlar. Fakat patrik, Türk hâkimiyeti boyunca kelimenin tam manası ile ruhanî şef olarak kalmış ve bunu engellemek için kilise zimamdarları önünde hiçbir engel bulunmamıştır. XIX. yüzyıl başında Etnıkē Hetaireia (b. bk.) nın Rum ve Ortodoks ahali arasında giriştiği isyankâr faaliyet sonunda, 1821 de Benderli Ali Paşa, Mora isyanının baş göstermesi ve Ortodoks tebanın yaşadığı bütün topraklara sirayet etmesi üzerine, F. R. O. P. isyana katılanları aforoz kararı aldığı halde, Patrik II. Gregorios'u ve ona yardımcı olan bazı kilise zimamdarlarını devlete baş kaldıran Rum ahalinin devlet nezdinde sorumlu başkanı olmak dolayısiyle şahsen sorumlu tuttuğundan idam ettirmişti. Ancak, F. R. O. P. bütün tarihi boyunca Osmanlı imparatorluğundan daima destek gördüğü halde imparatorluğun Ortodoks toplulukları arasında milliyetçi akımların yayılması, imparatorluğun dağılmasında olduğu kadar F. R. O. P. nin nüfuzunun daralmasına sebep olmuştur. F. R. O. P., ilk önce 1833 te Yunan kilisesinin ayrılması ile bir bakıma desteklediği ve ortaya çıkardığı Yunanistan toprakları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmiştir. 1870 te millî Bulgar, 1879 da Sırp ve 1885 te Rumen kiliselerinin teşekkülü ile kendisine bağlı öteki toplulukları da kaybetmiştir. Anadolu ve Rumeli'de yaşayan öteki Hıristiyan toplulukları tekrar kazanmak amacı ile 1844 te Fuat Paşanın F. R. O. P. ne Fatih'in verdiği imtiyazları tekrar bahşetmesi, ne Patrikhanenin XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıl başındaki nüfuzunu kazanmasına yardımcı olmuş, ne de Ortodoks tebanın Osmanlı - Türk imparatorluğuna bağlılıklarını kuvvetlendirmede yararlı olabilmiştir. 1924 Lausanne antlaşmasında ise, Istanbul'daki Rum ahalinin mübadele dışında bırakılması üzerine, Türk delegasyonu daha önce ileri sürdükleri F. R. O. P. nin Türkiye sınırları dışına çıkarılması teklifini geri almış ve onun yalnız ruhanî ve ruhbanî yetkileri ile eski yerinde devam etmesine müsaade etmiştir. — İ. P.

FENERBAHÇE, Istanbul'un Anadolu yakasında, Kadıköy ilçesinin Kızıltoprak bucağı sınırları içinde, Marmara'ya doğru uzanmış ve karaya dar bir berzahla bağlı bir yarımada ve bir semt.

Ulu ağaçlarla gölgelenmiş, yeşilliği bol eski bir mesire yeri olması ve nihayetinde bir deniz fenerinin bulunması sebebiyle bu adı almıştır. Etrafı kumsallar, sığlıklar ve kayalıklarla kaplıdır.

Osmanlı İmparatorluğunun İstibdat ve Meşrutiyet devirlerinde pek rağbette olan, Istanbul aristokrasisinin akşamları payton, kupa, lando arabalariyle çevresinde tur attığı, önceleri feraceli ve yaşmaklı, sonraları ise çarşaflı ve peçeli zarif hanımların şık beylerle göz kaş ettiği F., pek güzel gurubu ve şahane mehtabı ile de meşhurdu. Şairlerimize, romancılarımıza, ressamlarımıza bir zaman ilham kaynağı olan F., I. Dünya Harbi sırasında eski parlaklığını kaybetmişse de, yine bir halk mesiresi ve âşıkların buluşma yeri olmakta devam etmiştir. Mütareke sırasında Müttefik işgal kuvvetleri yarımada kısmında bir askerî kamp kurmuşlar, sonra da burası bizim deniz kuvvetlerimizce işgal edilmiştir. Böylece F. halka kapanmıştır.

Cumhuriyet zamanında berzahın batı kıyısındaki plaja

FENERBAHÇE

deniz hamamları yapılmış, daha yakın tarihlerde ise doğu kıyıda Fenerbahçe Yelken Klübü adiyle bir spor tesisi açılmıştır. Berzahın girişinde, Devlet Demiryolları kendi mensupları için bir yazlık kamp ve deniz banyoları kurmuştur.

Eskiden Fener banliyö istasyonundan F. ye kadar bir demiryolu döşenmişti ve trenler belirli gün ve saatlerde buraya kadar giderdi. Sonra bu hat köreltilmiş ise de, stratejik sebeplerle demiryolu kaldırılmamıştır.

F. nin batı tarafındaki koyu önünde inşa edilmiş bulunan küçük bir mendirek sayesinde bu koyda kotralar, şar piler, deniz motorları üslenmektedir.

Bugün F. bir deniz sporları merkezi olmuştur ve bu yönde gelişmektedir. Etrafında güzel villalar, köşkler bulunan F. yi, şehir planına göre, bir sahil yolu Boğaz'a bağlayacak ve yarımada üzerinde büyük bir otel ile turistik tesisler kurulacaktı; fakat bu plan henüz gerçekleştirilememiştir.

FENERBAHÇE KÖŞKÜ, Istanbul'da, Kadıköy civarında, Fenerbahçe (b. bk.) de IV. Murat tarafından yaptırılan ve I. Mahmut zamanında harabolmuş bir köşk.

FENERBAHÇE SPOR KLÜBÜ, 1899 da Siyah Çoraplılar, 1901 de de Kadıköy Futbol Klübü adiyle kurulmuşsa da, sosyal ve özellikle siyasî ortamın elverişsizliği yüzünden pek kısa süren çalışmalarından sonra dağılmış, 1901 deki teşebbüsü yapmış olan Ziya (Songülen), Ayetullah (Arzın) ve Necip (Okaner) tarafından 1907 de F. Futbol Klübü adı ve sarı-beyaz forma ile nihaî olarak tesis edilmiştir. Büyük ilgi toplavarak gelişmiş, önce renklerini sarı-lâciverde çevirmiş, 1912 de de adını F. S. K. olarak değiştirmiştir. İlk şampiyonluğunu 1911 liginde İngiliz ve Rum klüplerine karşı kazanmış, mütareke ve işgal yıllarında yabancı takımları birbiri ardından yenerek yurttaşların hürriyet ve zafere olan güvenlerini tazelemiş, Anadolu'ya silâh kaçırması sebebiyle işgal kuvvetlerince 70 gün süre ile kapatılmış, Türk sporunu temsil etmede büyük başarı göstererek halkın sevgisini kazanmış, Atatürk'ün takdirine mazhar olmuştur.

FENERBAHÇE SPOR KLÜBÜNÜN ARMASI

F. S. K. 1967 yılı sonuna kadar türlü spor dallarında çalışmalar yapmıştır: futbol, atletizm, kürek, yüzme, su topu, kule ve tramplen atlama, su kayağı, yelkencilik, patinaj, çayır hokeyi, patenlı hokey, âletli jimnastık, eskrim, kriket, beysbol, boks, güreş, av, otomobilcilik, halat çekme, bilardo, halter, izcilik, gezi ve kampçılık, ragbi, hendbol, basketbol, voleybol, pinpong, bisikletçilik, judo. Klüp bu dalların bazılarında Istanbul, Balkan ve hattâ dünya şampiyonlukları elde etmiş, Olimpiyatlarda derece almış, 1967 yılına kadar 37 resmî şampiyonluğa sahip bulunmuş, uluslararası sınıflandırmada ilk beş sırayı tutan klüpler arasında yer almıştır.

F. S. K nün Kadıköy'de, Kurbağalıdere'nin ağzında, modern bir kayıkhaneyi, bir kapalı jimnastik salonunu, bir açık hava basketbol alanını ve bir atletizm pisti ile bir futbol alanını kapsayan spor tesisleri vardır. Kuşdili mevkiindeki 36 dönümlük eski Fenerbahçe Stadı klüpçe kısmen bağış kısmen de satış yolu ile Beden Terbiyesi Dairesine devredilmiş, buna karşılık bu dairece yapılmakta olan modern stadın 70 yıl süre ile işletilmesi hakkının klübe bırakılması sağlanmıştır. F. S. K. nün ayrıca Fenerbahçe yarımadasının Kalamış koyuna bakan kıyısında bir yelkencilik lokali ile 24 odalı bir kamp binası yapılma halindedir.

Klübün ilk 25 yıllık çalışma evresine ait ödülleri 1932 de bir yangında tamamiyle yanmış olmakla birlikte, bugünkü F. S. K. müzesinde 950 kupa ve şilt ve bu arada en değerlileri olarak Atatürk kupası, 10 yıllık Istanbul şildi, Juan Peron kupası ve Çanakkale Âbide kupası yer almaktadır. 1968 yılında Lig kupası, Balkan kupası, Türkiye kupası ve Cumhurbaşkanlığı kupası kazanmıştır.

Klübün 1967 bütçesi üç buçuk milyon lira tutarında idi.

FENERLER İDARESİ: bk. SAHİL EMNİYET TEŞKİLÂTI.

FENETİDİN (Fr. Phénétidine), formülü $NH_2 - C_6 H_4 - O - C_2 H_5$ olan bir anilamin ki bir aminofenetolden ibarettir. Üç izomeri vardır. Bunlardan para-izomeri en önemlisidir. Bu izomer keskin kokulu, 242° de kaynayan bir sıvıdır. Para-nitrofenetol'ün indirgenmesiyle elde edilir. F. in asetik amidleri (fenasetin), propyonik amidleri (trifenin), laktik amidleri (laktofenin), sitrik amidleri (sitrofen) v. b. ile *Phénocolle* ve *Thermodine* adlı bileşimleri ateş düşürücü ilâç olarak kullanılır.

FENETOL (Fr. Phénétole), fenol'ün etil-eter oksidi. Keskin kokulu, renksiz ve 172° de kaynayan bir sıvıdır. Fenolün otoklavlarda sodyum hidroksit yanında etil sülfatla ısıtılması yolu ile elde edilir.

FENIAN (Tar.): bk. FENIAN'LAR.

FENIAN'LAR (İng. Fenians; eski İrlanda efsanelerinde sözü edilen bir savaşçılar kastının adı olan Fienna'dan türetilmiştir), İrlanda'da İngiliz hâkimiyetine son vermek üzere 1858 de kurulmuş olan gizli bir komitenin adı. Hareketin ağırlık merkezi Amerika Birleşik Devletlerinde bulunuyordu. Fransız Jacobin'lerinden örneklenmiş olan F. lara karşı İngiltere hükûmeti 1865 ten itibaren tedbir almağa başladı. 1866 da Kuzey Amerikalı F. ların Kanada'da giriştiği bir baskın teşebbüsü ve 1867 de bizzat İrlanda'daki bir ayaklanma bastırıldı. 1880 den itibaren komite artık İrlanda için doğrudan doğruya bir tehlike olmaktan çıkmışsa da, bir Kuzey Amerikalı İrlandalılar birliği olarak devam etmiştir. Sinn Fein adındaki İrlanda milliyetçilik ve cumhuriyetçilik hareketine bağlı birkaç lider, sonraları İrlanda'da yeniden F. ların fikirlerini savunmuşlardır.

FENİK ASİT (Fr. Acide phénique), **ASİT FENOL** (Acide phénol) (Yun. *phainein* = parlak) fenoller (b. bk.) sınıfının tek değerli türü. Formülü: $C_2 H_5 \cdot OH$. Taş kömürü katranında 170° — 200° (veya 150° — 200°) arasında kaynayan kısmında 1834 yılında Alman kimyacısı Runge tarafından bulunmuştur. Taş kömürünün 200° ye kadar kaynayan kısmına orta yağ veya karbol yağı adı verildiğinden F. A , karbol asidi adını da alır. Fakat saf halde iken en çok *fenol* adını taşır. Genel olarak, daha ham halde iken dezenfekte için kullanılan sulandırılmış türüne F. A. adı verilir.

F. A. veya fenil, saf iken beyaz veya renksiz prizmalar halinde katı bir maddedir. Zamanla havada kırmızımsı bir renk alır ve hafifçe sulanır. 43° de ergir ve 183° de kaynar. Biraz su katılınca, hemen sıvı haline geçer ve su ile birleşerek hidratlar meydana getirir. F. A. in özel bir kokusu vardır.

F. A. elde etmek için eskiden, taş kömürü katranının orta yağı, bileşimindeki naftalin uzaklaştırıldıktan sonra seyreltik NO OH çözeltisi ile çalkalanır, üstte yüzen yağlardan ayrılan alkalik çözeltiden F. A., sülfürik asit veya karbonik asitle çözeltilir ve sonra damıtma yolu ile temizlenirdi. Bugün sodyum benzensulfonatın alkaliler ile birlikte eritilmesi yolu ile elde edilmektedir. F. A. veya fenol'ün sudaki çözeltisi, brom ile etkimede 2, 4, G - tribromfenolden ibaret beyaz bir çökelek verir. Bu çökelek fenolün kantitatif olarak ölçülmesine yardım eder. Alkali hidroksitlerde fenol, potasyum fenol, $C_6 H_5 OK$ ve sodyum fenol meydana getirir ki bunlar da çözeltilerin buharlaştırılmasında katı bir halde elde edilirler. Sodyum fenol üzerine belirli şartlar altında karbondioksit etkilendirildiği zaman nihayet sodyum salisilat meydana gelir. Bunun için fenol, salisilik asidin elde edilmesinde çıkış maddesi olarak kullanılır. F. A. elektroşimik oksitlemede pirokateşin ve hidrokinon verir. F. A. (fenol) bundan başka daha birçok ilâçların, boyaların, pikrik asidin, bakelit'in ve başka sunî maddelerin elde edilmesinde çok kullanılır. Eczacılıkta ucuz ve tesirli bir mikrop temizleyici (dezenfektan) olarak önemli bir yer tutar. F. A. (fenol) zehirlidir. Yalnız ağız yolu ile değil, buğu halinde iken deri yolu ile de vücuda girebilir. Ağızdan giren 5 - 20 gr F. A. insanı öldürür. Buğu şeklinde ağızdan giren F. A. de şiddetli zehirleme etkisi yapar. En çok akciğerler, mide ve bağırsaklar zarar görür. F. A. albümini pıhtılaştırdığından canlı hücreleri parçalar ve öldürür. F. A. ile zehirlenenlerin yüzü masmavi olur, kusma, solunumun durması, göz bebeklerinin küçülmesi, kramplar gibi haller görülür ve çok defa zehirlenen kimse kendini kaybeder. Bu gibi hastaları iyi etmek için F. A. sürülen deri sirke asidi ile yıkanır. İçeriden hastaya kuvvetli alkol, sirkeli su içirilir. Aktif kömür yutturulur; eğer hasta bayılmışsa sunî teneffüs uygulanır.

FENİKE (Fr. Phénicie, Lat. Phoenicia < Yun. *Phoinikē*): 1. *Eski coğrafya*: Önasya'da, eski çağlardaki Suriye'nin batı bölümünde, Lübnan Dağları ile Akdeniz arasındaki dar alanda ve bugünkü Lübnan'ın yerinde, güneydeki Ras Nakura burnu ile kuzeydeki Orontes (Âsi nehri) ağzı arasında uzanan ülke. M. Ö. III. binyıl başından itibaren Ken'an'lı (yani Filistinli) Samîlerin oturmuş olduğu tarihî F., deniz kıyısında ortalama 40 km lik bir genişlikle 300 km boyunca uzanan bir toprak şeridi idi. Yeterli bir ziraat için elverişsiz olan bu dağlık ülkenin halkı, geçimini denizden sağlamaya bakmıştır. Özellikle, ülkenin birbirinden kayalıklı dağlarla ayrılmış küçük bölgeler halinde olması da bu bölgelerdeki Akkho, Tyrus, Sidon, Byblos ve Ugarit gibi deniz şehirleriyle Arvad (Aradus) adası arasındaki ulaşımın kara yolundan çok deniz yolu ile sağlanmasını gerektirmiştir. Deniz ile Suriye çölü arasına sıkışmış dar bir geçit durumunda bulunan ve güneyde Filistin ve Sina yolu ile Mısır'la, kuzeyde de Fırat yolu ile Mesopotamya ve Küçük Asya ile temas halinde olan F nin, komşu büyük imparatorlukların göz dikecekleri zengin bir ticaret kavşağı olması tabiî idi.

2. *Tarih*: M. Ö. XXVIII. yüzyıl dolaylarında Ken'an diyarına yerleşmiş Samîler olan fakat oraya nereden geldikleri pek bilinmeyen F. liler, yerli halkla da karışarak Karmel dağından Ugarit'e kadar olan kıyılar boyunca yayılmışlar, Aradus, Simyra, Tripoli, Cebal - Byblos, Beryte, Sidon, Tyrus ve Akkho limanlarını kurmuslar ve bunu yaparken de hem güney - kuzey rüzgârlarından hem de bir istilâya karşı korunmak için kıyıdaki burun noktalarını veya kıyıya yakın adaları seçmişler ve liman şehirleri arasındaki ulaşımı kara yolundan daha kolay kabotajla sağlamaya önem vermişlerdir. M. Ö. III. binyıldan itibaren Mısır'la ilişkiler kurarak bu ülkenin ağaç (gemi yapımı için mersin ve çam ağaçları), nebatî koku maddesi, zeytin yağı ve reçine ihtiyaçlarını sağlamışlar, fakat özellikle Byblos şehrinde olmak üzere Mısır'ın kuvvetli etkisi altında kalmışlar ve siyasî bakımdan teşkilâtlı olmadıkları için (Sidon ve Tyrus arasındaki rekabet) II. binyılın başından itibaren Mısır'ın vasali durumuna düşmüşler, Hiksosların istilâsından sonra da yeni istilâları önleme kaygısı ile hareket eden Mısır tarafından askerî işgal altına alınmışlar (XV - XIV. yüzyıl) ve Suriye'nin kuzey bölümünde hüküm süren Hititlerle olan çatışmadan sonra Mısır'ın hâkimiyeti altına girmişlerdir (XIV. yüzyıl).

F. liler böylece Mısır'ın etkisine uğrarken bir yandan da, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Tyrus ile Sidon'da, denizlerin hâkimi olan ve sık sık F. limanlarına uğrayan Egeliler (Giritliler, sonra da Mykene'liler) ile ilişkiler kurup sürdürmüşlerdir. Bu sebeple, denizci kavimlerin istilâsına uğrayıp da Mısır'ın vasîliğinden kurtuldukları zaman (1200 yılı dolayları), Dor'ların yok ettiği Ege - Mykene satvetinin yerini almışlar ve artık merkezi Tyrus olan bağımsız bir devlet halinde büyük bir gelişme ve refah devresine girmişlerdir. Teşebbüs alanlarını gitgide genişletmişler ve bir yandan çöl kervanlarının varış noktalarını (Hama, Şam, Tiphsah [bugünkü Dibse]) tutarak doğudan gelen ticaret mallarını satın alma, öte yandan da Akdeniz çevresinde birçok kontuar (yani ticarî mübadele noktası) ve ticaret kolonisi kurma yolu ile Batı ile Doğu arasında aracılık ve komisyonculuk rolü oynamışlardır.

FENİKE: Sıdon kralı Eşmunazar'ın lâhdi

F. liler X. yüzyılda Kıbrıs'a yerleştikten sonra Anadolu

kıyılarında (Pamphylia, Lykia) Yunanlıların karşı koymasiyle karşılaşmışlar ve Yunanlılar tarafından hem oralardan hem de bir ara görünmüş oldukları Rodos'tan, Sporades'lerden ve Dorades'lerden kovulmuşlardır. O zaman batı Akdeniz'de yeni satış pazarları aramışlar ve ihtiyatlı davranarak Tirenyen denizini Etrusklara ve Yunanlılara bırakmışlar ve batı Sicilya'da, Malta, Gozo ve Pantelleria adalarında Afrika ile ticaret yapmaya elverişli üsler kurmuşlardır (IX. yüzyıl). Sardinya ve Iviza adalarından da geçerek İspanya'da «Tharsis ülkesi» ne (Gades [XI. yüzyıl]) varmışlardır; F. gemileri buralarda, kuzey İspanya'dan ve Cassiterides adalarından gelme gümüş ve kalayı yüklemişler, dönüş yollarında Afrika kıyılarındaki akıntılardan yararlanarak ve eski kolonileri Hippo Diarrhytus ile Utica'dan da geçerek (1100) Kartaca'ya (814 - 813) ve Küçük Syrte körfezine ulaşmışlardır. Ticaret pazarlarının biteviye çoğalmasından yararlanarak, F. şehirlerinde çeşitli zanaatlar büyük bir gelişme göstermiştir. Kırmızı yünlü kumaşlar F. lilerin tekelinde olan bir meta idi F. liler Akdeniz'de dolaşan gemilerin dokuma, işlenmiş deri, kırmızı boya, koku maddeleri v. b. ihtiyaçlarını sağlamışlardır.

Alfabenin icat edilmesi (Ras Şımra metinleri [XIV. yüzyıl]) ve mükemmel hale getirilmesi (Byblos metinleri) her tarafta ticaret işlerini kolaylaştırmış ve bu çeşit yazı yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Münhasıran ticarî nitelikte olan bu çeşit faaliyetlere öteki F. şehirlerinden önce başlamış olan Tyrus, böylece öteki şehirler üzerinde bir üstünlük kurmuştur.

Bu sırada, kendisine Akdeniz'de bir mahreç arayan Asur'un kuvvet ve kudretinin büyümesi F. lilere kuzeydoğu yönünde tehlike yaratmıştı. Daha XI. yüzyılda Aradus adası I. Tiglath Pileser'in saldırılarına teslim olmuştu; IX. yüzyılda Tyrus, Sidon ve Aradus şehirleri Asurlulara vasallik vergisi ödüyorlardı; VIII. yüzyılda ise Asurlular Ken'an diyarının bütününü hâkimiyetleri altına almaya girişmişlerdi. Fakat Asur hâkimiyeti birçok ayaklanmaya ve Tyrus ile Sidon'un yabancıya karşı birleşmesine yol açmış, 678 yılında Sidon, Asarhaddon tarafından yakılıp yıkılmış, 612 yılında Ninova'nın düşmesi ile F. yeniden Mısır'ın nüfuzu altına girmiş (612 - 604), fakat bu nüfuz F. şehirlerini Babillilerin istilâsından koruyamamış (Karkamış meydan savaşı, 604), Babil'in düşmesinden (539) sonra ise bu sefer Pers hâkimiyeti başlamıştır. Bundan sonra, iç ayaklanmalarla ve Kartaca'nın yıkılıp yakılmasiyle (520) Tyrus kuvvetten düşmüş ve üstünlük Sidon'a geçmiştir.

Aradus ile Tyrus'u içine alan bir konfederasyonun başına geçen Sidon, ilkin Perslerle ittifak kurmuş, onlar da konfederasyonun donanmasına el koyarak onu Yunanlılara karşı Kıbrıs'ta (498), Med savaşları sırasında (Hellespontos'ta gemilerden kurulu köprü) ve Salamis (Salamin) te (480) kullanmışlardır. Fakat I. Strato ile birlikte konfederasyon Yunan dostluğunu benimseyerek siyasetini değiştirmiş ve İskender'in zaferi (İssos, 333) nden sonra Aradus, Byblos ve Sidon'da iyi karşılanan bu dostluk Tyrus'ta benimsenmemişse de, yedi ay süren bir kuşatma ile yenilen

FENİKE ticaret gemisi

bu şehir de konfederasyonun Yunan dostluğu politikasına uymak zorunda kalmıştır. Ne var ki, artık her yerde Yunan gemilerinin ve ürünlerinin rekabeti ile karşılaşan F. li tacirlerin faaliyeti, bu yabancı hâkimiyeti yüzünden yok olmamış bile olsa çok sınırlanmıştır. Böylece zenginlikleri azalan, hellenistik savaşların kargaşası ortasında kalan (Arap çapulları, iç savaşlar, Ermeni kralı Tigran'ın hâkimiyeti, 83 - 69) F. liler, Romalılar tarafından imparatorluğa katılmışlardır (Suriye *provincia*'sı, 64 yılı), Fakat bununla beraber ticaret faaliyetlerini (İspanya'da, Gallia'da ve Germania'da kontuarlar) durdurmamış olan F. liler artık sadece «Suriyeliler» olarak bilinmişlerdir.

3. *Din*: M. Ö. XIV. yüzyıla ait Ras Şamra metinlerinden ve F. kaynaklarından yararlanmış olan son yazarların verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, Önasya'nın eski kavimlerinin dinlerinden türemiş olan F. dini, tanrılarını Mesopotamya'nın aracılığı ile en eski Sumer tanrıları arasından seçmiştir. Tabiatın yaratıcı kuvvetlerini ayrı ayrı tanrılara temsil ettiren bu din başlıca iki ilkeye dayanır: bir «dişi ilke» (döl bereketi tanrıçası Aştart ve tarım bereket tanrısı Atargatis) ve bir «erkek ilke» (doruklar tanrısı yıldırımlı Hadad ve tanrıça Aştart'ın sevgilisi veya oğlu genç Adonis). Her şehrin tercih ettiği bir tanrısı veya tanrıçası vardı. Tapınmalara, tanrıların oturduğu yerler sayılan bazı dağlar (Baal - Lübnan), ırmaklar (Adonis, Asklepios), kutsal ağaçlar ve bazı konik taşlar (Betyl) hedef olurdu. Dağlar ve tepeler gibi yüksek yerlerdeki tapınaklarda, tanrıların gözüne girmek veya tehlikeli durumları önlemek için, Ken'an diyarı Samîlerinin Kartaca'da da uygulanan bir âdeti gereğince, ilk doğmuş erkek çocukları boğazlamak gibi insan kurban edilirdi. Tertullianus'a göre, bu âdet M. S. III. yüzyıla kadar uygulanmıştır.

4. *Güzel sanatlar*: F. de güzel sanatlarının tarihçesi M. Ö. III. binyılda başlar, tam gelişmeye kavuşması ise II. binyılın başlarına rastlar. Ras Şamra (Ugarit) kazıları bu sanatın Mesopotamya'nın, Mısır'ın, Mitanni'nin, Hititlerin ve hattâ Girit'in kuvvetli etkisi altında gelişmiş olduğunu göstermektedir. Bu etkilerin sağladığı çeşitli elementlerin F. zevkine uydurulmasındaki ustalık bu ülkenin sanatına gerçek bir orijinallik kazandırmıştır.

Mimarlıkta en çok kullanılan malzeme taş olmuştur. En zengin evler bir katlı olur, kuyuları, salonları, hamamları bulunurdu. Tapınaklar, meselâ Ras Şamra'da olduğu gibi, duvarlarla çevrili, dikdörtgen biçiminde iki avludan ve bunları çevreleyen koridorlu odalardan meydana getirilirdi. Avluların birinde merdivenlerle çıkılan bir sunak bulunurdu.

Şehircilik çok gelişmişti. Şehirler kalın surlarla çevrilir, her birinde birçok su yolları bulunur, yeni kurulan mahallelerde sokaklar dik açılar halinde kesişirdi.

Mezarlar, Mısırlılarda olduğu gibi, özel bir itina görürdü; mezarlar ilkin evlerin altında kazılmış, sonra kayalar içinde açılmış büyük nekropoller meydana getirilmiştir. Kabirlere merdivenli dehlizlerden girilirdi. Kabirlerin tavanı kubbeli, tabanı ise taş döşeme olurdu. Kabirlere kıymetli ev eşyaları da konulurdu. Cesetler mumyalanmış olarak büyük lâhitlere yerleştirilirdi.

F. heykelciliğinden pek az eser kalmıştır. Bunlardan Byblos kolosları açıkça Mısır etkisini gösterir. Barölyefler pek çoktur. Ras Şamra kazılarında bulunan mezar taşlarının birinde, kalçaları kısa bir panyo ile örtülü bir tanrı görülmektedir; tanrının mızrağının sapı ucu dalgalı bir dal biçimindedir (M. O. XIV. yüzyıl). F. barölyef sanatı Mısır

2

3

1

4

5 6 7

FENİKE SANATI: 1. Fenike tanrılarından biri (tunç heykel, Louvre Müzesi, Paris); 2. Terra cotta'dan yapılmış bir Kartaca maskesi (M. Ö. VI. yüzyıl, Musée National, Carthage, Tunus); 3. Byblos'tan çıkan bir heykelcik (M. Ö. II. binyıl, Musée National, Beyrut); 4. Sardinya'daki Tharros mevkiinden çıkan altın, gümüş, akik ve cam süs eşyası (M. Ö. VII - VI. yüzyıl, British Museum, Londra); 5. «Kâhin kadın» lâhdinin kapağı (Musée National, Carthage, Tunus); 6. Kıbrıs'taki Amathus mevkiinden çıkan gümüş bir tasın parçaları (M. Ö. VII. yüzyıl, British Museum, Londra); 7. Balear adalarındaki Ibiza'dan çıkan, terra cotta'dan yapılmış bir kadın heykelciği (M. Ö. V - IV. yüzyıl, Museo Arqueológico Nacional, Madrid).

ve Mesopotamya geleneklerinden ayrılmıştır. Nitekim sözü geçen mezar taşında tanrının gözleri ve sakalı profilden gösterilmiştir. Barölyefler lâhitlerde de çok kullanılmıştır; bunların en güzellerinden biri Byblos kralı Ahiram (M. Ö. 1240) ın söğüt dalları ve lotüs çiçekleriyle süslenmiş olan lâhdidir.

Bronz işçiliği de çok güzel parçalar ve özellikle pater denilen ve bütün Doğuda çok ün kazanmış olan kâseler yaratmıştır. Bunların en güzelleri Ras Şamra'da bulunmuştur. Ayrıca bronzdan birçok heykelcik de bulunmuştur. Yine Ras Şamra kazıları, Aslantaş fil dişi işleri gibi dikkate değer parçalar vermiştir. Bazı mücevher kutularında Mykene işçiliği teşhis edilmektedir.

FENİKE DİLİ, Ken'an grupuna bağlı bir Samî dili. Asıl anlamiyle Sur (Tyr), Byblos ve buna yakın yerlerin dilidir. Son elli yıl içinde yapılan arkeolojik araştırmalar ve aynı süre içinde Samî dilleri alanında girişilen incelemeler, eskiden F. D. ne ayrılan yeri gerek zaman gerek mekânda büyük ölçüde genişletmiştir.

F. D. nin tarihi, genel olarak üç safhaya ayrılır: 1. Eski F. D. (en eski çağlardan M. Ö. IX. yüzyıla kadar): son yıllarda Byblos'ta bulunup önceleri bir çeşit hiyeroglif yazı sayılan metinler; başlıca Filistin'de bulunup proto - F. D nde M. Ö. XIX - XIV. yüzyıllar arasında yazılmış olan metinler; M. Ö. 1 000 e doğru yazılmış olan Ahiram ve Hasdrubal yazıtları v. b. F. D. nin bu safhasına girer. Bu zamanlarda F. D. nin Aramlılarda edebî dil olarak kullanılmış olması muhtemeldir. 2. Orta F. D. (M. Ö. VIII. yüzyıldan V. yüzyıla kadar). Fenike sömürgelerinde (özel olarak Mısır, Sardinya, Sicilya, Malta) bulunan taş yazılar bu safhaya aittir. Bu yazıtların en çok ün kazanmış olanları Yehawmilk, Eşmun, Azar ve Bodas:art yazıtlarıdır. 3. Yeni F. D. (M. Ö. V. yüzyıldan İsa'nın doğumuna ve bundan sonrasına kadar). Dilin bu safhası, özel olarak VI. yüzyıla ait Atina sütunu (stèle) M. Ö. 222 yılına ait Ma'şub metni tarafından temsil edilir. Bu son metin F. D. nin, İskender'in fetihlerinden sonra yayılan Yunancaya karşı direnmesini canlandırır. F. D. Filistin'de yayılan Aram diline karşı da nispeten uzun zaman direnmiştir. Bir Byblos yazıtının tarihi M. S. II. yüzyıl olsa gerektir. Kıbrıs'ta konuşulan F. D. nin hakikatte birtakım lehçelerden meydana geldiği görülür. Byblos'ta kullanılan F. D. ise İbrancaya en yakın kalmıştır. Kartaca'da konuşulan F. D. ne Punca adı verilmiştir.

F. D. İbrancaya pek yakındır. Konson sistemi genel olarak her iki dilde aynıdır, fakat vokallerin birbirinden oldukça farklı olması muhtemeldir. Meselâ F. D. İbrancanın şegol (kısa e) ünü tanımamışa benziyor: İbrancanın *melek* (= kral) sözünün karşılığı *milk*'tir. Fakat her iki dilde de çok kullanılan bazı kelimeler başka başka köklerden gelir. Meselâ İbr. *zahav* (= altın) ın karşılığı F. D. nde *haruş*'tur. «Yapmak» fiili F. D. nde Arapçada olduğu gibi *pa'al* (fa'al) dır. İbrancada ise en çok hallerde *asa* dır. Fenike yazısı için bk. ALFABE.

FENİKS (Mit.): bk. PHOİNİKS.

FENİKS ADALARI (Coğ.): bk. PHOENIX ADALARI.

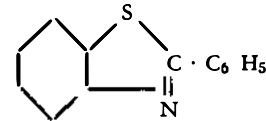
FENİL (Fr. Phényle), hidroksil'in kalkmasiyle fenolden veya bir hidrojenin kalkmasiyle benzenden türetilen tek birleşme değerli kök. Formülü $-C_6H_5$ tir. F. köküne, benzen'in tek hidrojeninin yerine başka madde geçmesi suretiyle meydana gelen türevlerde ve fenol eterlerinde rastlanır. F. oksit, ıtır kokusunda, $C_6H_5-O-C_6H_5$ formülünde bir katıdır. 28° de erir. F. salisilat için bk. SALOL.

FENİL ALLİLALKOL (Alm. Phenylallylalkohol), $C_6H_5\ CH{:}CH\cdot CH_2OH$, esteri şeklinde *Liquidambar orientalis* adındaki ağacın öz suyunda bulunan bir madde. Bu cisim parlak iğneler meydana getirir ve sümbül kokusu verir. Bu billûrlar 33° de erir ve 250° de damıtılır. Bu alkol hafıf bir oksitlemede tarçın aside, kuvvetli bir oksitlemede benzoik aside dönüşür.

FENİL ASETİK'LER (Fr. Corps phénylacétiques), bir hidrojen yerine fenil kökü giren asetik bileşimlere (asit, aldehit, amid, nitril v. b. gibi) verilen genel ad. En önemlileri: *Fenilasetik aldehit* (veya fenil asetaldehit), $C_6H_5-CH_2-CHO$ formülünde, 194° de kaynayan, sümbül gibi kokan ve parfümcülükte kullanılan bir sıvı; *Fenilasetik asit*, $C_6H_5-CH_2-CO_2H$ formülünde, 76° de eriyen ve 262° de kaynayan, nitrilinin hidratasyonu ile meydana gelen bir katı; *Fenilasetik nitril*, $C_6H_5-CH-CN$ formülünde, 232° de kaynayan, potasyum siyanür'ün benzil klorür üzerine etkimesi ile kendi kendine meydana gelen bir sıvı. Fenilasetik esterler parfümcülükte kullanılır, kokuları bal kokusuna benzediğinden yapma bal üretiminde de faydalanılır. *Etil fenilasetat*, yani fenilasetik asidin etil esteri, $C_6H_5-CH_2-CO_2-C_2H_5$ formülünde, 226° de kaynayan bir sıvı olup sodyum ile indirgenirse fenil - etil alkol elde edilir.

FENİL ASETİLEN (Fr. Phénylacétylène), asetenilbenzol ($C_6H_5-C\equiv CH$), türlü metotlarla, meselâ fenilpropiolik asit ($C_6H_5-C\equiv C-CO_2H$) ten CO_2 ayrılmasiyle elde edilen bir bileşik. F. A. hoş kokulu bir sıvı olup 132° de kaynar ve asetilen türevi olarak amonyaklı gümüş çözeltisi veya bakır klorür çözeltisi ile patlayıcı metal bileşikleri verir. F. A. asetik asit ve çinko tozu ile kaynatılınca hidrojen olarak stirol ($C_6H_5-CH=CH_2$) e dönüşür, seyreltilmiş sülfürik asitle etkilenirse su alarak asetofenon ($C_6H_5\cdot CO-CH_3$) meydana gelir.

FENİL BENZOTİYAZOL (Alm. Phenylbenzothiazol), benzil anilin'in 180° - 220° arasında kükürtlü hidrojen kokusu kayboluncaya kadar ısıtılmasından elde edilen kimyasal bileşik. Formülü:

F. B. gül ve ıtır gibi kokan renksiz iğneler şeklinde billûrlaşır. 115° de erir. Parfümcülükte kullanılır.

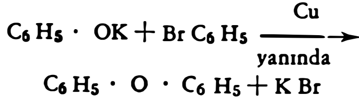
FENİL BUTAZON (Fr. Phénylbutazone), romatizma, siyatik, artrit ve damla hastalığı tedavisinde ağızdan ve gödenden verilerek veya adaleye şırınga edilerek kullanılan, romatizma ağrılarını dindirici, yangılanmayı giderici, ateş düşürücü bir ilâç. Kimyasal adı dioksi - difenil - bütil pirazodilin'dir.

FENİL ETER (Alm. Phenyläther), difeniloksit ($C_6H_5\cdot O\cdot C_6H_5$), çinko klorür vasıtası ile fenolden su çekilerek elde edilen bir bileşik:

$$C_6H_5\ OH + HO\ \cdot C_6H_5 \rightarrow C_6H_5\ \cdot\ O\ \cdot\ C_6H_5 + H_2O$$

Bundan başka, benzoldiazonyum sülfatın fenolle birlikte ısı-

tılmasından da F. E. elde edilebilir. Fakat en iyi üretme usulü potasyum fenolatın ince toz halindeki bakır yanında brombenzol ile ısıtılmasıdır:

$$C_6H_5 \cdot OK + Br\,C_6H_5 \xrightarrow[\text{yanında}]{Cu} C_6H_5 \cdot O \cdot C_6H_5 + K\,Br$$

Bu, hoş kokulu, 28° de eriyen, 253° de kaynayan bir sıvı olup iyodhidrik asit (HJ) ile ısıtıldığı zaman parçalanmaz.

FENİL ETİL MALONİL - ÜRE (Fr. Phényléthylmalonylurée), ağızdan, gödenden veya şırınga edilerek alı nan barbital adlı uyku ilâcının ana maddesi. 0,25 0,5 gr dozunda kullanılır. Etkisi çabuk ve süreklidir. Barbitürik asit (b. bk.) adlı uyku ilâçlarının bir türevidir.

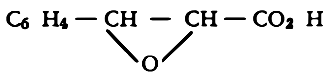
FENİL ETİLALKOL (Fr. Alcool phényléthylique), formülü $C_6H_5 \cdot CH_2\,CH_2\,OH$, kaynama noktası 219° olan renksiz bir sıvı. Güldeki koku maddelerinin ana maddesidir. Suda az erir. Benzin'in etilen oksit ile yoğunlaştırılması ile ucuz olarak elde edilebilir.

FENİL FOSFİN (Fr. Phénylphosphine), tek fenollü, $C_6H_5PH_2$ formülünde bir fosfin. F. F. çok pis kokulu, 160° de kaynayan bir sıvıdır. Oksitlenince fosfenil okside dönüşür. F. F. in *mono*, *di* ve *tri* türleri bulunduğu gibi primer, sekunder ve tersiyer türleri [$(C_6H_5PH_2)$, $(C_6H_5)_2PH$ ve $(C_6H_5)_3P$] de vardır. Bu maddeler, fosfenil klorür ($C_6H_5P\,Cl_2$) den başlanarak elde edilir. Fosfenil klorür ise benzen'in susuz alüminyum yanında fosfor triklorür ile etkilenmesinden elde edilir. Fosfenil klorürün iyodidrik asitle etkilenmesiyle primer F. F., ısı etkisi ile sekunder F. F. ve en sonunda iki brombenzen molekülü ile karıştırılarak madenî sodyum eteri ile ters yer F. F. meydana gelir. Bu maddeler ve bunlarla ilgili olan klorürler oksitlenme ürünleri verirler. Bunların en önemlileri, fenil fosfinik asitler, difenil fosfinik asitler, trifenil fosfin oksitler v. b. dir.

FENİL GLİKOL (Fr. Phénylglycol), formülü $C_6H_5 — CHOH — CH_2OH$ olan bir glikol. Stirolen'den başlanarak elde edilir.

FENİL GLİOKSİLİK ASİT (Fr. Acide phénylglyoxylique), a — Keton asitlerinden biri olup formülü $C_6H_5 — CO — CO_2H$ dır. 65° de erir ve asetofenonun potasyum ferrisiyanür ile oksitlenmesinden elde edilir. Suda erir. Damıtılınca karbonoksit ve benzoik aside ayrışır. Benzoil formik adı ile de anılır.

FENİL GLİSİDİK ASİT (Fr. Acide phénylglycidique), formülü

$$C_6H_4 — CH — CH — CO_2H \quad (\text{CH—CH köprüsü } O \text{ ile})$$

olan bir asit. 84° de erir. Isı etkisi ile kolayca fenilasetik aldehit ile karbon diokside ayrışır. Benzaldehit'i etil klorasetat ile yoğunlaştırarak ester şeklinde elde edilir.

FENİL HİDRAKRİLİK ASİT (Fr. Acide phénylhydracrylique), hidrakrilık asidin α yerine bir fenil kökü girmesi ile meydana gelen bir asit ile yine hidrakrilik asidin β yerine bir fenil kökü girmesiyle ortaya çıkan bir asit. Bu ikincinin formülü $C_6H_5 — CHOH — CH_2CO_2H$ olup 93° de erir ve β — bromhidrosinomik üzerine su etkisi ile elde edilir.

FENİL KARBİLAMİN (Fr. Phénylcarbylamine), sıvı halinde, boğucu kokulu, 166° de kaynayan kimyasal bileşik. Formülü: $C_6H_5 — N \equiv C$ dir. F. K., alkollü sodyum hidroksit yanında anilin üzerine kloroform etkimesi ile elde edilir.

FENİL KARBİMİD (Fr. Phénylcarbimide), $OCNC_6H_5$ formülünde, boğucu kokulu, 169° de kaynayan bir kimyasal bileşim. F. K., anilinin oksalik amidininin suyu alınması (dehidrasyon) ile elde edilir ve alkollerden başlanarak fenil üretanları üretmeye yarar. F. K. in *fenil üre* adını alan türevi, $C_6H_5 — NH — CO — NH_2$ formülünde, alkolde çok kolaylıkla çözülen kristaller meydana getirir. Amilin tuzları üzerine potasyum siyanatın etkimesi ile elde edilir.

FENİL KLOROFORM (Fr. Phénylchloroforme), toluen (Toluol) in klorlanması ile elde edilen, $C_6H_5 — C\,Cl_3$ formülünde bir kimyasal organik bileşik.

FENİL MERKAPTAN (Fr. Phénylmercaptan). $C_6H_5 — SH$ formülünde, çok iğrenç kokulu, 169° de kaynayan fenilli merkaptan. Potasyum hidro - sülfürün sodyum benzen - sülfonat üzerine etkimesi ile elde edilir.

FENİL PROPİYOLİK ASİT (Fr. Acide phénylpropiolique), asetilen asitlerinden biri olup formülü $C_6H_5 — C \equiv C — CO_2H$ dır. Alkollü potasın dibromfenil propiyon asitleri üzerine etkimesi ile elde edilir. F P. A. 136° de erir. Orta yerine azot girmesiyle meydana gelen türevi, kolaylıkla çivit yapılmasını sağlarsa da, bu sentez sanayide önem kazanmamıştır.

FENİL PROPYONİK ASİT (Fr. Acide phénylpropionique), propyonik asit türevlerinden ve bir hidrojen yerine fenil kökü geçerek meydana gelen asitler. Biri hidrosinamik asit, diğeri hidrotropik asit adlı iki izomeri bilinmektedir.

FENİL SENEVOL (Fr. Phénylsénevol), $SC = NC_6H_5$ formülünde, şiddetli hardal kokusunda, 222° de kaynayan ve kimyaca fenil izosiyanat olan bir sıvı. Tiokarbanilit'in fosforik asitle muamele edilmesinden elde edilir.

FENİL SÜLFÜRİK ASİT (Fr. Acide phénylsulfurique), fenol'ün sülfürik asitle meydana getirdiği $C_6H_5 \cdot O \cdot SO_3H$ formülünde bir ester. Fenol sülfürik asit veya fenol sülfat adını da alır. Bunun potasyum tuzu ($C_6H_5OSO_3K$), insan ve at sidiğinde bulunur. Hayvan vücuduna giren fenol bu şekilde dışarı çıkar.

FENİLAKRİLİK ASİT (Kim.): bk. TARÇIN ASİDİ.

FENİLALANİN (Fr. Phénylalanine) [Kim.]: bk. TİROSİN (Tyrosine).

FENİLASETAMİD (Fr. Phénylacétamide), fenilasetik asidin amidi. $C_6H_5 — CH_2 — CO — NH_2$ formülünde bir katı olup 154° de erir. Benzil siyanürün hidratasyonu ile elde edilir. F. e fenasetamid (phénacétamide) de denir.

FENİLEN (Fr. Phénylène), fenil'in bir hidrojeninin veya benzen'in iki atomunun çıkarılması ile meydana gelen, $= C_6H_4$ formülünde iki birleşme değerli bir kök. F. e benzen'in iki atomu yerine başka kök veya elementlerin geçmesi ile meydana gelen bileşimlerde rastlandığından bunların benzendeki yerlerine göre *orto*, *meta* veya *para* izomerlerini ayırdetmek gerekir.

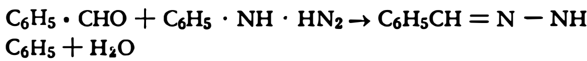
FENİLENDİAMİNLER (Fr. Phénylèndiamines), $C_6H_4(NH_2)_2$ üç izomer şekilde (o-, m-, p-) mevcuttur. Bunlar benzerleri olan dinitro bileşiklerinin indirgenmesiyle elde edilir. Bu üç bileşiğin özellikleri genellikle NH_2 gruplarının yerinden ileri gelir. O - fenilendiamin, demir klorürle koyu kırmızı bir renk verir ve 1, 2 - diketonlarla kondanzasyon (yoğunlaşma) sonucunda kinoksalinler meydana getirir. F. nitroz asitle azimidobenzole dönüştürülür. M - bileşiği nitroz asitle Bismarck esmeri (Fr. brun Bismarck) denilen azo - boyasını verir. Bunun kimyaca adı triamino - azobenzol olup formülü $H_2N \cdot C_6H_4 \cdot N:N = C_6H_3(NH_2)_2$ dir.

FENİLETANENİTRİL (Fr. Phényléthanenitrile), benzil siyanür adını da alan, $C_6H_5 - CH_2 - CN$ formülünde kimyasal bileşim. F. Latin çiçeği kokusunda, yağlı bir sıvıdır. 233° de kaynar. Sodyum siyanürün benzil klorür üzerine etkimesinden elde edilir.

FENİLETİLEN (Kimya): bk. STİROL.

FENİLGLİSİN (Fr. Phénylglycine), anilido asetik asit, fenilglikokal $C_6H_5 - NH - CH_2 - CO_2H$, anilin ve klorasetik asitten veya anilin formaldehid ve siyanhidrik asitten elde edilir. F. renksiz, 127° de eriyen billûrlardan ibarettir. F. den teknikte alkali ve sodyum amidle eritmek suretiyle indoksil ve bundan da havada oksitleme yolu ile endigo üretilir. Antranilik asitten elde edilen F. O - karbonik asit $C_6H_4(COOH) \cdot NH \cdot CH_2COOH$ de bu önemli boyanın üretilmesinde kullanılabilir.

FENİLHİDRAZİN (Fr. Phénylhydrazine), $C_6H_5 \cdot NH \cdot NH_2$, reaksiyon kabiliyetinin yüksek olması dolayısiyle önemli olan bir baz. F in klorhidratı diazobenzolklorürün kalay klorür ve HCl, veya sodyum bisülfit, çinko tozu ve asetik asitle indirgenmesi ve HCl ile çökeltilmesi suretiyle elde edilir. Klorhidrat alkali etkisi ile ayrışır ve ayrılan baz, havası seyreltilmiş bir kapta arıtılır. F. hemen hemen renksiz, yoğun bir yağ teşkil eder, özel bir kokusu vardır. Bu yağ soğukta büyük billûrlar halinde katılaşır; havada oksitlenme dolayısiyle esmerleşir. Suda zor çözülürse de, alkol ve eterde kolay çözülür. F. asitlerle güzel billûrlaşan tuzlar meydana getirir. F. klorhidrat $C_6H_5NH \cdot NH_2HCl$ bu cümledendir. F. daha soğukta Fehling çözeltisini bakır (I) oksit Cu_2O haline indirger, aldehid ve ketonlar için önemli bir ayıraç olarak kullanılır. Bu halde suda zor çözülen, çoğu zaman pek güzel billûrlaşan fenilhidrazonlar meydana gelir. Meselâ benzaldehid $C_6H_5 \cdot CHO$ ten benzalfenilhidrazon husule gelir:

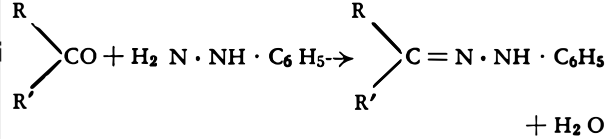

$$C_6H_5 \cdot CHO + C_6H_5 \cdot NH \cdot HN_2 \rightarrow C_6H_5CH = N - NH C_6H_5 + H_2O$$

a- diketonlarla *ozazon* denilen çift hidrazonlar meydana gelir. Bu bileşikler hidrazon artığını iki defa, birbirine komşu karbon atomlarına bağlı olarak kapsarlar. Biraz karışık olan bir reaksiyona göre, özellikle şeker türleri sarı renkte iyi billûrlaşan ozazonlar verir ki bunlar şekerlerin karakterize edilmesinde büyük önem kazanmışlardır. Böylece üzüm şekeri (glikoz) nin F. ile ısıtılmasında glikozazon meydana gelir. Kuvvetli HCl ile bu bileşiklerden tekrar F. ayrılır ve bunun sonucunda şekere benzeyen şurup halindeki *ozonlar* [glukozon $= CH_2OH(CHOH)_4 \cdot CO \cdot CHO$] meydana gelir ki bunlar da ketonaldehidler olup şeker türlerinin oksitlenme ürünleri olarak telâkki edilebilir. Hidrazonları hidrazidlerle karıştırmamalıdır.

F. fabrika usulü ile üretilir ve antipirin elde etmekte kullanılır. Bu bir kan zehiri olup al yuvarları çözerek Biermer hastalığına benzer bir hal meydana getirir. — A. B.

FENİLHİDRAZON (Fr. Phénylhydrazone) **LAR**, (R) (Ŕ) $C:N \cdot NH$ C_6H_5 fenilhidrazinden türeyen birtakım bileşiklere verilen ad. Bunlar analitik bakımdan önemli maddelerdir. Ketonlar fenilhidrazinle aşağıdaki denkleme göre tepkime verirler:

$$\begin{matrix} R \\ \quad \rangle CO \\ R' \end{matrix} + H_2N \cdot NH \cdot C_6H_5 \rightarrow \begin{matrix} R \\ \quad \rangle C \\ R' \end{matrix} = N \cdot NH \cdot C_6H_5 + H_2O$$

Bu bileşiklerin bazısı iyi billûrlaşan katı, bazısı da sıvı cisimlerdir. Bunlar HCl ile ısıtılınca su alarak tekrar bileşenlerine ayrılırlar.

FENİLHİDROKSİLAMİN (Fr. Phénylhydroxylamine), $C_6H_5 \cdot NHOH$ nitrobenzolün ilk indirgeme ürünü. Bu cismi elde etmek için nitrobenzol, buzla soğutulan bir nişadır çözeltisinde çinko tozu veya eterli çözeltide alüminyum amalgamı ile reaksiyona getirilir. Bu cisim erime noktaları 181° olan beyaz iğneler meydana getirir ve kolayca değişikliğe uğrar. Gümüş çözeltisi ile Fehling çözeltisine karşı hidroksilaminin indirgeme kabiliyetini gösterir. Kendilerinde zayıf bir baz olarak çözüldüğü mineral asitleri ile özellikle sıcakta para - aminofenole dönüştürülür: $C_6H_5 NH \cdot OH \rightarrow C_6H_4 \cdot NH_2 \cdot OH$. F. oksitlendiği zaman nitrozobenzol C_6H_5NO verir. Bu, beyaz levhacıklar halinde billûrlaşır ve erimiş halde yeşil bir renk gösterir.

FENİLİZOSİYANAT (Fr. Phénylisocyanate), fenilizosiyanık asit esteri $C_6H_5 \cdot N = CO$, fosgen $COCl_2$ in anilin veya bunun klorhidratı üzerine etkilendirilmesinden elde edilen veya fenilüretanın fosforpentoksit ile damıtılmasından üretilen bir madde. F. renksiz, koklandığı zaman göz yaşı getiren bir sıvı olup kaynama noktası 1 166° dir. F. totomer bileşiklerin incelenmesinde, özellikle (— OH) grupunun ispatında çok kullanılır.

FENİLNİTROMETAN (Fr. Phénylnitrométhane), toluol $C_6H_5 \cdot CH_3$ ün uzun bir süre seyreltik nitrik asitle 100° ye ısıtılması ile elde edilen bir madde. Formülü: $C_6H_5 \cdot CH_2NO_2$. Yapısı kendisinin ayrıca benzil klorür veya benzil iyodürün gümüş nitrit üzerine etkimesi ile elde edilmesinden de anlaşılır: $C_6H_5 \cdot CH_2Cl + AgNO_2 \rightarrow C_6H_5 \cdot CH_2NO_2 \, AgCl$.

F. ın indirgenmesinden de benzilamin elde edilir: $C_6H_5CH_2NO_2 \, 3H_2 \rightarrow C_6H_5CH_2NH_2 + 2H_2O \cdot$ F. primer ve sekonder alifatik nitro bileşikleri gibi kolayca birbirine dönüşebilen iki izomer şekilde bulunur. Bunlardan biri F. olup bir pseudo asidi karakterindedir. Öbürü fenilizonitrometan adını alır ve $C_6H_5CH = NOOH$ formülü ile gösterilir.

FENİLÜRETAN (Fr. Phényluréthanne), formülü $C_6H_5 - NH - CO_2R$ olan ve klorkarbonik asit esterinin anilin üzerine etkilendirilmesinden elde edilen bir madde. Anilinin öteki karbonik asit türevlerinden karbonilid, simetrik difenilüre $C_6H_5 \cdot NH \cdot CO \cdot NH C_6H_5$ nin ergime noktası 235° dir. Karbonilamid veya fenilüre $C_6H_5 \cdot NH \cdot CO \cdot NH_2$ nin ergime noktası 144° dir. Bu cisimler türlü metotlara göre, meselâ anilinin sülfat ve potasyum siyanattan veya anilinin üre ile ısıtılmasından elde edilirler.

FENJİT (Fr. Phéngite), bileşiminde belirli bir miktar demir ve magnezyum ile artık silisyum bulunan, muskovit cinsinden bir mika türü.

FENMEN, Mithat (doğ. Yeşilköy, Istanbul 1916), piyanist, besteci ve musiki öğretmeni. 1935 te liseyi bitirince Paris'e giderek Musiki Öğretmen Okulu (Ecole Normale de Musique) nda R. Casadesus ile A. Cortot'dan piyano, Nadia Boulanger'den kontrapunt ve bestecilik dersi almış, 1938 de bu okulu bitirdikten sonra München Akademisinde J. Haas'tan da dokuz ay ders alıp Ankara'ya dönmüş, Ankara Devlet Konservatuvarına piyano öğretmeni olmuş, 1951-1954 yıllarında ayrıca müdürlük etmiştir. Beatrice Fenmen (b. bk.) ile evlendikten sonra Fenmen Bale Stüdyosu ve Müzik Okulunu kurmuş, zamanla konser piyanistliğini bırakarak eşlik piyanisti olmuştur. *Piyanistin kitabı* [1947] ile *Nota okuma kitabı* [1953] nı ve ayrıca «Müzık Görüşleri» (1949 - 1953 te 48 sayı) dergisini yayımlamıştır. Piyano ile orkestra için bir konçertino (çalınışı 1944, Ankara), piyano, oda musikisi, orkestra ve bale musikileri yazmıştır.

M. FENMEN

FENMEN, Beatrice [kızlık soyadı: **Appleyard**] (doğ. Maidenhead 1918), İngiliz asıllı bale dansçısı ve öğretmeni. Ninette de Valois, Karsavina ve Nijinska'dan ders alıp yetişerek Vic - Wells balesine üye ve solist olmuş, 1935 te Markova - Dolin bale takımına katılmış, sonra Londra'nın Windmill Tiyatrosuna başdansçı ve koreograf olmuş, musikili oyunlara koreografiler yapmıştır. 1952 de Ankara'ya gelerek Devlet Konservatuvarı bale bölümüne şef ve öğretmen olmuş, 1954 te Mithat Fenmen (b. bk.) ile evlendikten sonra bu görevinden ayrılarak Ankara'da Fenmen Bale Stüdyosunu kurup yönetmiş, bu arada öğrenci gösterileri için küçük koreografiler hazırlamıştır.

FENNEK (Zoo.): bk. ÇÖL TİLKİSİ.

FENNÎ BEY (ölm. 1808), Türk şairi. Hotin muhafızı Ahmet Izzet Paşanın oğludur. Gençliğinde saraya verilerek Enderunda yetiştirilmiş, IV. Mustafa'nın sır kâtipliği görevinde bulunmuştur. IV. Mustafa, Alemdar Mustafa Paşa (b. bk.) tarafından tahttan indirilip de boğdurulunca, F. B. de ortadan kaldırılmıştır.

FENNÎ BEY, İsmail (Biyog.): bk. ERTUĞRUL, İsmail Fennî.

FENNÎ EFENDİ, Hakkâkbaşı (ölm. 1832), hakkâk. Mühür kazmakla tanınmış olan F. E., padişah ve saray mensuplarının mühürlerini kazmıştır. Hakkâkbaşı unvanını alan F. E. nin halk için fazla mühür kazmadığı anlaşılmaktadır. Azmi, Vefa, Sami, Nadir ve Yümnü gibi hakkâklar F. E. yi üstatları olarak kabul etmişlerdir.

FENNÎ MEHMET DEDE (ölm. Istanbul 1715), Türk şairi. Daha çok Boğaziçine ait şiirleriyle tanınmış olan bu şair, Sadrazam Ayaz Paşanın torunudur. Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşaya bir kaside yazdığı için cizye kâtipliğine tayin edilmiş, sonraları IV. Mehmed'in musahipliği görevinde de bulunmuştur. Ömrünün son yıllarını Rumeli Hisarındaki yalısında geçirmiştir. *Sevabilname* adlı manzum eseri yayımlanmıştır.

FENNOMAN'LAR, Finlanda'da İsveç etkisine karşı olan bir millî partiyi anlatan ad. Geçen yüzyıl başlarında Finlanda'daki çeşitli ulusları bir birlik halinde toplamak amacı peşinde koşan bir milliyetçi grupuna F. denilmişken, 1820 den sonra bu ad özellikle dil ve edebiyatta koyu milliyetçilik güdenlere verilmiş, çok geçmeden de siyasî ve sosyal bir anlam kazanmıştır. 1844 - 1846 da Snellman, «Saima» gazetesinde F. akımının tarifini yapmış, bunun amacının Fin halkını, geniş ölçüde etkisi altında bulunduğu İsveç kültüründen kurtarmak olduğunu açıklamıştır. 1877 de rahip ve köylü sınıflarına dayanan, Millî Meclisin çoğunluğuna sahip bulunan F. partisi, devletin yönetiminde gittikçe artan bir nüfuz kazanmıştı. Yüzyıl sonlarına doğru, biri din ve politikada muhafazakâr, öteki yalnız dilde muhafazakâr, fakat politikada daha liberal ve İsveç partisi (Suecoman) ile iş birliğine eğilimli iki grupa bölünmüştür (Genç F. ve Yaşlı F.). Finlanda istiklâlini kazandıktan sonra (1917) parti teşkilâtları değişmiş ise de, İsveç eğilimlilerle milliyetçiler arasında dil konusundaki mücadele sürüp gitmiş, 1930 dolaylarında en ateşli safhasına erişmiştir. 1939 - 1944 harbi sırasında Fin milletinin paylaştığı çilelerle yatışan bu mücadele bugün tatbikatta tamamiyle sona ermiş bulunmaktadır.

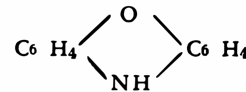
FENNOSCANDIA [*fennoskandia*], veya **BALTIK KALKANI** (Alm. Baltischer Schild), Skandinavya, Finlanda, Karelya ve Kola yarımadasının jeolojik birliğini ifade eden bir ad.

FENOBARBİTAL (Fr. Phénobarbital), eskiden yatıştırıcı ilâç olarak çok kullanılan fenil - metil - malonil - üre'ye eczacılıkta verilen ad. F. hafif uyutucu olmakla beraber daha ziyade yatıştırıcı olarak, genellikle süt çocuklarının çırpınmalarında, boğmacada meydana gelen asabî öksürüklerde, psikozlarda, göğüs boğacı (angine de poitrine) nda, sarada büyüklere 0,1 - 0,3 gr, çocuklara yaş başına 0,01 - 0,02 gr verilmek suretiyle kullanılır.

FENOCCHIO [*fenọkkio*] [Tiyatro], İtalyan komedisinde 1560 tan kalma bir tip yahut o tipi canlandıran maske. F. dalavereli gönül işlerinde aracılık eden düzenbaz bir uşak tipidir, çoğu zaman da Arlecchino ile rekabet halinde bulunur (Arlecchino, İtalyan komedisinin başka bir tipidir).

FENOKİNON (Fr. Phénoquinone), iki molekül fenol ile bir molekül kinon'un birleşmesinden meydana gelen, $C_{12}H_{16}O_4$ formülünde bir bileşik. F., ya doğrudan doğruya bu iki maddenin birleştirilmesinden veya fenol'ün kromik asitle oksitlendirilmesinden elde edilir. Kırmızı iğneler halinde kristalleşir ve 71° de erir.

FENOKSAZİN (F. Phénoxazine), heterosiklik bir kimyasal bileşim. Formülü:

148° de erir. Ortoaminofenol'ün pirokateşin ile ısıtılmasından elde edilir. Oksiazinik boyaların çekirdeğini meydana getirir.

FENOKSİ ASETİK ASİT (Fr. Acide phénoxyacétique), $C_6H_5 - O - CH_2 \cdot CO_2H$ formülünde, 86° de eriyen, sodyum hidroksit ile karıştırılmış fenol'ün klorasetik asit üzerine etkimesi ile elde edilen bir organik asit. Antiseptik olarak kullanılır.

FENOL SODYUM (Fr. Phénolsodium), C_6H_5ONa ve fenol potasyum. $C_6H_5 \cdot OK$, diğer adları ile sodyum fenolat ve potasyum fenolat, fenolün alkali hidroksitlerde çözülmesi sonucunda meydana gelen çözeltilerden elde edilir. Bu maksatla bu çözeltiler buharlaştırılır. Bu takdirde F. S. veya fenol potasyum (sodyum fenolat ve potasyum fenolat) katı bir halde elde edilir. F. S. üzerine karbon dioksit etkilendirilirse, belirli şartlar altında sodyum salisilat meydana gelir. Fenolün elektro - kimyasal oksitlenmesinden pirakateşin ile hidrokinon elde edilir.

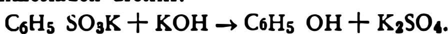
FENOL SÜLFONE FTALEİN (F. Phénolsulfonephtaléine), kolorimetride pH ölçülmesi için kullanılan bir boya. Böbreklerden geçen F. S miktarı ölçülerek bu organın nasıl işlediği üzerinde inceleme yapılır. F. S. «fenol kırmızısı» adını da alır.

FENOL (Fr. Phénol) **veya ASİTFENİK** (Fr. Acide phénique) **ZEHİRLENMESİ**, kostik (yani yakıcı) bir madde olan fenolün çıplak deriden veya daha da kolay olarak bir yaradan vücuda girmesiyle meydana gelen zehirlenme. Eskiden zayıf veya kuvvetli sulu çözeltiler halinde veya bu çözeltiler kadar yakıcı olmadığı için gliserinle seyreltilerek antiseptik olarak kullanılan fenol, % 1 lik hafif çözeltiler halinde bile deri ile sürekli temas sonucunda cilt yaralarına, hattâ gangrenlere yol açabildiği için artık pek kullanılmamaktadır. Çıplak deri veya yaralar tarafından pek çabuk soğurulan fenolün bir bölümü terle, tükrükle ve akciğerlerle, fakat en büyük bölümü böbreklerle dışarıya atıldığı için nefrit (nephritis, böbrek yangısı) meydana gelebilir.

Zehirlenme işaretleri: ağızdan mideye kadar şiddetli bir yanma duygusu; dudak ve ağız mukosasının sertleşip ağarması; yüzün göğermesi ve idrarın koyu bir renk alması; beyinle ve soğanilikle ilgili bozukluklar (baş ağrısı, baş dönmesi, sarhoşluk, uyuşukluk ve koma) Bu ağır durumlar özellikle çocuklarda görülür. Büyüklerde iki gr lık bir doz tehlikeli olur, 10 gr ise genellikle ölüme yol açar.

Fenolle zehirlenenlere evde yapılabilecek ilk yardım, ceviz iriliğinde bir tuvalet sabunu parçasını bir litre suda eriterek bol bol içirmektir. Rasyonel tedavide, bir litre sıcak suda eritilmiş 30 gr manyezi sülfat içirilir, daha iyisi, mide bu çözelti ile yıkanır ve fenol kokusu kalmayıncaya kadar yıkamaya devam edilir. Hasta kusturulur, sonra Hint yağı ile pürgasyon yapılır, daha sonra da sıcak grog (içine konyak ve limon katılmış şekerli sıcak su) gibi bir uyarıcı verilir, eller ve ayaklar ısıtılır, oksijen solundurulur.

FENOL'LER (Fr. Phénols), benzen (benzol) çekirdeğinin hidrojen atomları yerine bir veya birkaç hidroksil (OH) grupu geçmesi ile meydana gelen bileşikler. Benzol çekirdeğine giren hidroksil gruplarının sayısına göre bir, iki, üç veya daha çok değerli F. ler ayrılır. F. ler katı veya sıvı, çoğu zaman karakteristik kokulu, suda az çok kolay, alkol ve eterde çok kolay çözülen bileşiklerdir. Bunların bazısı dezenfeksiyon işinde kullanılır. Türlü F. ler, hayvanlar ve bitkiler âleminde bulunur, bazıları odun ve taş kömürünün damıtılmasında teşekkül eder. Katrandan elde edilmesi için katran potasla çalkalanır ve sonra asitlerle tekrar çökeltilir. F. ler her şeyden önce sülfo asitlerinin K OH veya Na OH ile eritilmesinden üretilir.

$$C_6H_5\,SO_3K + KOH \rightarrow C_6H_5\,OH + K_2SO_4.$$

Bundan başka, diazo - bileşiklerinin su ile kaynatılmasından veya aromatik oksi - asitlerinin tuzlarının kireçle damıtılmasından da F. elde edilir. F. ler, alkoller gibi asitlerle esterleşebilirler, alkollerle eter (fenoleter) teşkil edebildikleri gibi, alkalilerle de kararlı tuzlar (fenolatlar) meydana getirirler. Çinko tozu ile ısıtıldıklarında kendilerine ait olan karbonlu hidrojenleri verirler. Bazı F. ler demir klorürle karakteristik renkler husule getirirler. En basit F. (dar anlamda F.), fenik asit (Fr. acide phénique), C_6H_5 OH, renksiz bir cisim ise de, havada çarçabuk kırmızımsı bir renk alan bir billûr kütlesi haline geçer, kokusu karakteristik, tadı yakıcıdır (zehirli), özgül ağırlığı 1,084, erime noktası 42°, kaynama noktası 180° dir. Fenik asit suda biraz, alkol ve eterde daha çok çözülür. Sudaki çözeltisi demir klorürle viyole bir renk alır. Hidroklorik asitle ıslatılmış bir kızıl çam çöpü fenik asitle yeşil mavi bir renge boyanır. Çok seyreltık fenol çözeltisi (% 1/2 - 2) antiseptık etkisi dolayısiyle dezenfeksiyon vasıtası olarak kullanılır. Ancak F. çok zehirli ve fena kokulu olduğu için son zamanlarda kullanılmasından vaz geçilmiş ve bunun yerine aynı etkiyi gösteren başka maddelerden faydalanılmağa başlanmıştır. — A. B.

FENOLOJİ (Fr. Phénologie), bitkilerle hayvanlarda, yıl içindeki yaşama belirtilerini ve büyüme, gelişme olaylarını inceleyen, biyolojik bir araştırma yolunun ilmi. Bitkilerin F. sinde, bir yerdeki bitkilerde yapraklanma, filizlenme, çiçek açma, meyvaların olgunlaşması, yaprakların dökülmesi gibi olaylarla bunların iklimle ve bu arada sıcaklıkla ilgileri araştırılır. Bu araştırma ve gözlemler tarım meteorolojisinde çok kullanılır. Hayvanlarda ise meselâ göçücü kuşların bölgeye gelmeleri ve oradan ayrılmaları, kış uykusunun başlangıcı ve sonu, çiftleşme zamanları, yıl için de böceklerde olan değişme kademeleri ve buna benzer şekilde tekrarlanan olaylar araştırılır. Bahçe, tarla ve orman ekonomisi için F. haritalarının çok değeri vardır. Yıl içinde aynı zamandaki aynı belirmelerin müşahede edildiği yerler birbirine birleştirilerek haritalarda izofan eğrileri (eşbelirti eğrileri) çizilir. Bu eğrilerin çizildiği haritalardaki ayrı yerler, ayrı renklerle veya özel işaretlerle gösterilir. Böyle haritalara izofan haritası (eşbelirti haritası) denir. Tarım bakımından bu haritaların önemi vardır. Meselâ bir bölgede çeşitli meyva ağaçlarının farklı çiçek açma zamanlarını, ilkbahar içinde toplu olarak görmek mümkündür. Böyle haritaların birleştirilmesinden F. atlasları meydana getirilmiştir.

FENOMEN (Fr. Phénomène < Yun. *phainomena* = beliren şey), gözlenebilen olay, bilince akseden olay. J. - P. Sartre der ki: «F. bu tabiatiyle incelenip tasvir edilebilir, çünkü o salt olarak kendini bildiricidir.» Kant felsefesine göre, numen (b. bk.) in karşıtı, bir şeyin gerçekte olan hali: «F., nesnel (objektif) bir gerçeğe uymakla beraber, öznel (sübjektıf) bir tasvirdir» diye düşünür Kant. Ona göre, biz ancak F. leri tanıyabiliriz; deney konusu olabilmek için numenlerin F. olması gerekirdi. Şu halde, numenler bizim için hiçbir zaman tanınamayacak şeylerdir. Bu, Kant'ın agnostisizmi (bilinemezcılığı) ve fenomenizmi (olaycılığı) dir.

FENOMEN (Fr. Phénomène) [Fiz.]: bk. OLAY.

FENOMENİZM (Fr. Phénoménisme, Yeni ter. Olaycılık), sadece fenomenlerin, yanı zaman ve mekân içinde beliren ve deneye imkân verebilen olayların mevcut olduğunu kabul eden felsefe doktrini.

Tecrübenin konusu doğrudan doğruya bir tasvire bağlı olduğuna göre, F. in tarihi birçok noktalarda idealizmin kine karışır. Berkley, maddî öz (cevher) ün varlığını reddeder. Ona göre, gerçekten var olan, ancak sonlu ruhlarla sonsuz ruh, yani Tanrıdır. David Hume ise sadece cisimlerin değil, ruhların da maddî varlığını reddeder: benim varlığım ve cisimlerin varlığı fikri bir bilinç halleri topluluğu fikrine ulaşır. Fenomenler kanunlarını dayadığımız ilkeler (meselâ nedensellik ilkesi gibi) hiç de gerekli de ğildir; bunlar düpedüz zihnî alışkanlıklardan, tecrübe ile çağrışımların sonuçlarından ibarettir. Hume'un, tabiat kanunlarının gerekliliği ve evrenselliği konusundaki şüpheciliği işte buradan gelir. Kant, insan aklının ancak fenomenlerin idrakine kadar varabileceğini kabul ederse de, fenomenlerin -bunlar tasavvurlarımızdan ibaret olduğuna göre- haliyle aklımızın kanunlarına veya idrakin kategorilerine uyacaklarını düşünür: şu halde, fenomenler ilmi şüpheciliğe yer vermez. Bundan başka, Kant'a göre, fenomenlerin ötesinde bizce tanınmayan, fakat varlığı kesin olan *numenler* mevcuttur. Fransa'da F. teriminin kullanılmasını yaygın hale getirmiş olan Renouvier (1815 - 1903), F. i bir reforma tabi tutarak yeniden canlandırmıştır. O da Kant gibi fenomenlerin kesin ve zorunlu olarak idrakin kategorilerine bağlı olduğuna inanırsa da, idrak ettiğimiz nesneler dışında kendiliğinden var olan şeylerin, yani numenlerin mevcudiyetini kabul etmez.

FENOMENOLOJİ (Fr. Phénoménologie) [Fel.], Lalande'ın tarifine göre: birtakım fenomenlerin zaman veya mekân içinde tezahür ettikleri şekilde, gerek bunların soyut ve değişmez kanunlarına, gerek belirtisi oldukları deneyüstü gerçeklere, gerek meşrulukları yönünden tabi tutul dukları normatif eleştirmelere aykırı olarak incelenme ve nitelenmesi.

F. terimi ilk olarak Fransız matematikçisi J. H. Lambert (1728 - 1777) tarafından Objektif Görüşler Teorisi (Theorie des objektiven Scheins) ni adlandırmada kullanılmıştır (*Neues Organon* [Yeni Organon] adlı kitabının IV. böl.). Bu kelime Alman idealist filozoflarında özel bir anlam kazanır; Fichte ve Hegel için F., insan bilincinin, onu arzunun bencil duygusundan alıp salt bilgeliğe yükselten ilham içindeki ruhî - manevî tarihinin bir açıklamasıdır.

Zamanımızda F. terimi, özellikle Husserl'in sistemini ve bunun kavramlarından değilse bile metodundan etkilenmiş olan bütün bir düşünce akımını ifade eder. Daha özel olarak salt F. adını alan sistem, matematik alanındaki bir düşünceden hareket etmiş, olgunlaşarak bir mantık olmuş, sonra bir genel felsefe halinde gelişip meyva vermiştir. Onu etkileyen eğilim, doğrudan doğruya bilincin verilerine dönme eğilimidir. Temel kavram, « intentionnalité » (niyetlilik) kavramıdır. Matematikçi Husserl, gerçekle, birbirine zıt iki tipte bağlantı veya «niyetlilik» ayırt etmiştir: bunlardan birincisine göre, zihin, sezgi yoluyle, başka bir deyimle aslî (originaire) yoldan nesneyi kavrar: ikincisine göre ise düşünce, «boş bir niyetle» (en une intention vide) nesneyi ancak gözleyebilir. Fakat Husserl'e göre, sadece bir ses, bir renk, bir *temas* gibi duyulur nitelikleri doğrudan doğruya kavramakla kalmayız; salt anlamları, mantıkî özleri de kavrayabiliriz. Özlerin sezgisi (intuition des essences) teorisi, sistemin kaynağından itibaren, deneycilik (empirisme) ile usçuluk (rationalisme) u birleştirmiştir. Bu bilginin *Ideen zu einer reinen Phänomenologie* (Bir salt F. üzerine fikirler) [1913] adlı eserinde beliren deneyüstü F. ile mantık bir genel felsefe halinde gelişir. Eşyanın ilk (originaire) anlamlarını bulmak için «fenomenolojik bir indirgeme» işlemi yapılması gerekir: akıl, dünyanın varlığını «iki parantez arasına alıp» kendi kendini anlamların kaynağı, bütün görünüş'lerin özü olarak görmelidir. Deneyüstü indirgeme, dünyanın «kuruluşunun» akılla olduğunu meydana çıkarır. Sistemin idealist yönü işte budur. Husserl'in son on yıllık yayımlanmış ve yayımlanmamış eserleri idrake bağlı tecrübenin bir çeşit realizmine bir dönüş gösterir; o, idrake bağlı tecrübeyi bütün bilinç işlemlerinin ilk dayanağı ve jenetik kaynağı olarak tanımlar. Bu filozof, evrensel şüphe (doute universel) yi uygularken dünya yokluğunu değil, «düşünceden daha eski olan» bir ilkel dünya inancını bulmuştur. Kısacası, varlığının dünyaya olan bağlantısını ilkel anlamiyle keşfetmiştir. İşte onun deneyüstü fenomenolojiden var oluş fenomenolojisine geçişini belirten, anlam vurgusunun bu yer değiştirmesidir. Husserl'in son eserleri, aynı zamanda, özellikle Merleau - Ponty ve Sartre gibi çağdaş fenomenologlar üzerinde onun en çok yankı yapmış olan eserleridir.

Fenomenolojik metot, günümüzde, «bilinç yaşantıları» (vécus de conscience) tariflerini izleyen bir felsefe üslûbunu ve geniş anlamiyle, her türlü deneysel felsefeleri niteler. «Fenomenolojik» adına gerçekten lâyık olan araştırmalar şu alanlardadır:

1. Husserl'in fikirlerini yeniden ele alan ve onun dünya tasavvuru problemini derinleştiren araştırmalar: bunlar, niyet ile sezgi arasındaki, gerçeği hedef tutma eylemi ile gerçeği ele geçirme eylemi arasındaki temas noktalarını kavramağa çalışmışlardır. «Realizmin ve idealizmin ötesi» ni kavramağa imkân veren yetenek olarak gördükleri hayal gücü teması, bu çalışmaların merkez temasını teşkil eder (meselâ De Waelhens).

2. Fenomenolojik analiz metodunun «başkalarının bilgisi» alanlarına uygulanmaları ki bunu Husserl pek önemsememiştir (örnek Levinas).

3. Fenomenolojinin spekülatif temeli ve maksadı üzerinde düşünceler (örnek Fink): bir fenomenler teorisi, felsefî yönden ancak bir Salt Varlık (Être absolu) teorisine veya ontolojiye nispetle tanımlanabilir. Bu noktada bir Fichte'nin spekülatif fenomenolojisi (*Theorie des Wissens*, 1804) hâlâ erişilemeyen gücünü ve derinliğini muhafaza etmektedir. Bununla beraber, İsviçreli Gonseth'in «deneye açık» felsefesi, bu konuları yeni bir bilgi açısından tekrar ele alma imkânını vermiş bulunmaktadır.

FENOPLAST (Fr. Phénoplaste), fenolter veya krezoller) in ve aldehitlerin, çoğu zaman formaldehit veya formaldehit veren maddelerin yoğunlaşması sonunda meydana gelen sunî maddeler. Bunlara fenol reçineleri de denir. F. sunî maddelerin en eski ve en önemli grupudur. Bütün sunî maddelerin % 80 i bu grupa girer. Farmaldehidin ve fenolün kondenzasyonunda birkaç basamak vardır. Formaldehit ve fenol arasındaki nispet ve bundan başka yoğunlaştıma aracı (asit veya alkolikt) ve sıcaklık değiştiğine göre sonuçlar birbirinden farklıdır: a. Asit yoğunlaşma: Fenol > formaldehit. Burada formaldehit fenole göre az miktarda kullanılır. O zaman organik çözenlerde çözülen sunî reçineler meydana gelir. Bunlar gomlak, meselâ novolaklar yerine geçen maddeler olup değişikliğe uğramaksızın eriyebilirler. Tabiî reçineler, meselâ kolofonyum ile etkilenerek kopaller için değiştirme maddeleri olarak kullanılan yağda çözülür maddeler elde edilir. b. Alkalik yoğunlaştıma. Fenol < formaldehit. Farmaldehit fenole göre daha fazla kullanılır. Bu

takdirde *rezoller* (= A hali) meydana gelir. Her ne kadar bunlar ısıtıldıkları zaman erimek özelliğini gösterirse de, novolakların tersine olarak, uzun bir süre ısı etkilemek sonucunda kimvasal değişikliğe uğrayarak plastik bir ara ürün olan *rezitol* (veya B hali) üzerinde rezit (= C hali) denilen katı kütlelere dönüşürler. Bu sonuncular organik çözenlerde çözülmez. Bu olaya sertleşme denir. Rezoller saf bir halde resitlere dönüştürülürse asil sunî reçineler elde edilir. Rezoller sertleştirilmeden önce dolgu maddeleri ile karıştırılırsa «baskı kütleleri» meydana çıkar. Baskı kütlelerine şekil vermek için önce rezoller dolgu maddeleri ile karıştırılır, şekillere konur, baskı yapılarak şekil verilir ve aynı zamanda ısıtılır. O zaman önce kütle şekil alır ve sonra sertleşir. Reçine açık sarı renkte olup 70 - 80° de erir, bu madde Na OH çözeltisinde ve alkolde çözülür. Bu çözelti buharlaştıktan sonra laka benzer bir tabaka (bir filim) geriye bırakır. 2 mol krezol + 1 mol formaldehitten yoğunlaştırma aracı olarak kullanılan HCl yardımı ile elde edilen F. ın sertleşme niteliği yoktur. 1 mol krezol + 1 mol formaldehitten yapılan ve yoğunlaştırma aracı olarak alkali kullanılan olayda sertleşebilen F. (rezol) meydana gelir. Rezol 65 - 75° de erir, sulu Na OH da ve alkali ve benzolden katımlı bir karışımda çözülür. Bu çözelti buharlaştıktan sonra laktüründen bir tabaka (filim) bırakır. Fakat rezolün en önemli özelliği novolakın tersine olarak, daha fazla ısıtıldığında sertleşebilmesidir. — A. B.

FENOSAFRANİN (Fr. Phenosafranine), küpe çiçeği, şebboy v. b. boya türlerini meydana getiren azinik boyaların çekirdeğini meydana getiren madde.

FENOTİAZİN (Fr. Phénothiazine), C_{12} Hg NS, kükürt ve azot kapsayan üç halkalı bir sistem olup tiyodifenilamin (Fr. thiodiphénylamine) adını da alır. Cisme bu adın verilmesinin sebebi, difenilaminden elde edilmesidir. F. i üretmek için difenilamin kükürtle birlikte 250° ye kadar ısıtılır, F. sarımtırak renkte, suda çözülmeyen levhacıklar teşkil eder. Bunlar 180° de erir. Tiazinler sırasının en basit boyası Lauth viyolesi denilen boyadır ki bu da p - feni lendiamin'in kükürtle ısıtılması ve bundan sonra asit çözeltide Fe Cl_3 ile oksitlenmesi suretiyle üretilir. Bunun metilen mavisi adını alan tetrametil türevi teknikte büyük bir önem kazanmıştır.

FENOTİP (Fr. Phénotype < Yun. *phainein* = göstermek; *typos* = biçim, karakter) [Biyoloji], jenlerin meydana getirdiği irsî karakterlerin ve çevrenin etkisiyle bir bireyin yapısının almış olduğu biçim, dış görünüş. Bk. JENOTİP.

FENOZ (Fr. Phénose), hipoklorö asidin benzen üzerine etkimesinden meydana gelen heksalkol. Formülü: $C_6H_{12}O_6$.

FENRIR, Skandinav mitolojisinde şeytana benzer bir varlık: *Edda* (b. bk.) ya göre, Loki (fenalık tanrısı) ve dişi dev Angrboda'nın oğlu olup Hel (yeraltı tanrıçası) ve Midgard (Dünya) yılanının kardeşidir. Gençliğinde Tyr (büyük tanrılardan biri) tarafından Gleipnir adını taşıyan bir bağ ile bağlanmış olup ancak dünya yangınından önce bu bağından kurtularak fena kuvvetlerle birlikte son savaşa gider. Odin ile savaşır, fakat Odin'ın oğlu Vidar tarafından öldürülür.

FENŞEN (Fr. Fenchène < Yun. *fenkhel* = raziyane; *ene* = hıdrokarbon takısı) [Kim.], formülleri $C_{10}H_{16}$ olan dört terpen karbürünün adı. Yunancanın α, β, γ, δ harfleriyle gösterilen bu karbürlerden α fenşen 156° de kaynar. İsofenşol'ün dehidratasyonunda meydana gelen α fenşen, bir molekül asetik asit tesbit ederek isofenşol asetatı yaratır.

FENŞİL (Fr Fenchyle) [Kim.], fenşol'ün hidroksilini çıkarma yolu ile elde edilen, $C_{10}H_{17}$ formüllü ve tek birleşme değerli kök. (Fenşil klorürler [$C_{10}H_{17}Cl$]. fenşol'ü fosfor pentaklorürle etkileme veya fenşen'e kloridrik asit katma yolu ile elde edilir.)

FENŞOL veya FENŞİL ALKOLÜ (Fr. Fenchol) [Kim.], borneol'ün izomeri olan, $C_{10}H_{17}OH$ formüllü terpen alkolü. Fenşon (b. bk.) un indirgenmesiyle elde edilir. Bu alkol keskin kokulu bir katıdır. Optikman aktif olan iki fenşon vadır; 45° de eriyen ve 201° de kaynayan bu F. ler, sağ ve sol fenşonların hidrojenlenmesiyle elde edilir.

FENŞON (Fr. Fenchone < Yun. *fenkhel* = raziyane; *one* = keton takısı) [Kim], formülü $C_{10}H_{16}O$ olan ve 193° de kaynayan terpen ketonu. Bu ketonun dekstrojir çeşidine raziyanede, levojir çeşidine de mazıda rastlanır. Kâfurunun izomeri olan F., ona çok benzer F. un indirgenmesiyle borneolilere benzeyen fenşol (b. bk.) ler elde edilir. Erimiş alkaliler F. u fenşilk aside dönüştürürler.

FENTON [*fentın*], **Sir Geoffrey** (Nottinghamshire 1539 - Dublin 1608), İngiliz yazarı ve politikacısı. 1567 de Paris'e yaptığı bir seyahat sırasında, Bandello'nun Hikâyeleri'nin Fransızca tercümesini İngilizceye çevirmiştir. Shakespeare ve I. Elizabeth devrindeki birçok şair ve tiyatro yazarı bazı eserlerinin konularını bu tercümeden çıkarmışlardır. 1580 - 1608 arasında İrlanda valisinin sekreteri olarak vazife görmüştür.

FEODALİZM (Fr. Féodalisme) [Tarih]: bk. DEREBEYLİK.

FEODOSİY (XV. yüzyıl sonu - XVI. yüzyıl başı), Rus sanatkârı. 1502 den sonra ölmüş olan Rus sanatkârı Dionisiy'in oğludur. Babası, kardeşi Vladimir ve başka sanatkârlarla birlikte manastırlarda çalışmış, ikon ve freskler yapmıştır. Daha sonra Moskova'da Kremlin (Rus. (Kreml') de de resimler yapmıştır.

FEODOSİYA, Sovyetler Birliğinde (Ukrayna), Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında bir şehir. Nüfusu 27 379 dur. Ticaret ve balıkçılık limanı ve plaj şehri olarak tanınmıştır. Arkeoloji müzesi vardır. Çevresinde çiçek yetiştirilir. Gıda endüstrisi (balık) gelişmiştir.

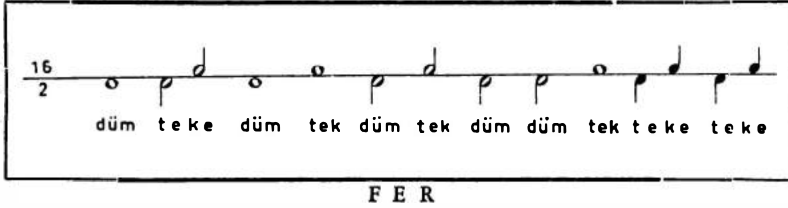
Şehir M. Ö. 500 e doğru Miletoslu Yunanlılar tarafından kurulmuş ve Theodosia adını almıştır. Daha sonra Hunlar tarafından tahrip edilmiştir. V - X. yüzyıllarda Bizans'la bağlantı kuran şehir, XIII. yüzyılda Tatarlar tarafın-

FEODOSİYA: Genel görünüş

dan işgal edilmiştir. 1266 da Altın Ordu hanı Mengü Timur tarafından Cenevizlilere verilen şehir, Kefe (b. bk.) adiyle ticaret hayatında büyük bir rol oynamıştır. 1475 te şehir Türklerin eline geçmiş, Kefe veya Küçük Istanbul adiyle Kırım'da Türklerin elinde sağlam bir kale olarak kalmıştır. 1768 - 1774 harbinde Ruslar tarafından işgal edilmiş, 1783 te F. adını almıştır.

FER (Ar. = dal, tomurcuk, türev), geleneksel Türk sanat musikisinin on altı birimli ve on dört vuruşlu usulü.

F E R

Akışı orta ağırlıkta (dakikada 76 birim) olup muhammes (b. bk.) usulünün türevi sayıldığı için *fer* veya *fer'-i muhammes* olarak adlandırılmış, peşrev, kâr ve bestelerde kullanılmıştır. Nota ile yazılırken birimini ikilik nota ile göstermek âdettir.

FERACE, eskiden yurdumuzda Türk kadınlarının sokakta giydikleri bol ve yakasının arka kısmı çok kere eteklere kadar uzanan bir çeşit üstlük. Genel olarak koyu renkte olan F. ler çuhadan, softan ve daha sonra fantezi kumaşlardan yapılır, bazılarının cep ve yakalarına işlemeler de işlenirdi. F. giyildiği zaman başa da kolalı ince kumaştan yaş mak (b. bk.) denilen bir örtü konurdu.

İlmiye sınıfına mensup kimselerin resmî günlerde giydikleri sırma işlemeli biniş (b. bk.) e de F. denirdi. Kolları çok bol olan bu F. ler, 1848 de rütbelerde yapılan değişiklik ile başlamış, Osmanlı saltanatının sonuna kadar sürmüştür.

F E R A C E

Tanzimattan önce saray büyükleri de F. giyerlerdi. Bu tip F. lerin içlerinin kürkle kaplı olanları da vardı. Başçavuş, divan günlerinde kürklü F. giyerdi.

Kadın ve ilmiye F. lerinin birbirinden ayrılması için kadınların giydiklerine kadın F. si, bilginlerin giydiklerine ulema F. si denilirdi.

Eskiden şehzadelerin giydikleri üst elbiselerine de F. *samur kürk* denilirdi. Şehzadeler bunları babalarının sağlığında dışarı çıktıkları zaman giyerlerdi.

FERAFİRE (Ar. El - Ferâfire), Mısır'da, Libya çölünde bir vaha. Geniş bir çöküntü bölgesindedir. Tahkim edilmiş tek bir köyü vardır. Nüfusu 700 dür. F. Mısır vahalarının en fakiridir.

E L - F E R A F İ R E

FERAGAT, genel anlamiyle kanunun tanımış olduğu bir haktan vaz geçme.

Ceza hukuku: Takibi dava şikâyete bağlı suçlarda suçtan zarar gören kimsenin davadan vaz geçmesi. F., kamu hukuku davasını düşürür. Ancak, kanunda belirtilmiş haller dışında, hükmedilmiş cezanın infazına mani olmaz (Türk Ceza Kanunu Md. 99 I). Sanıklardan biri hakkındaki dava veya şikâyetten vaz geçme diğerine de sirayet eder (T. C. K. Md. 99 II). Kanunda yazılı haller dışında F. onu kabul etmeyen sanığa tesir etmez (T. C. K. Md. 99 III). Kamu davası ve şahsî dava yoluyle takip edilen suçlarda davacının F. i şahsî davayı düşürür.

Medenî hukuk: Bir kişinin şahsî veya aynî bir hakkından vaz geçmesi. Gerek Medenî Kanun gerek Borçlar Kanunu çeşitli F. hallerini düzenlemiş bulunmaktadır. Örnek olarak mirastan F., anaca babalık davasından F. muteberdir (M. K. Md. 306, 475). Kanunî ipotek hakkından ve zaman aşımından önceden F. hükümsüzdür (M. K. Md. 907. Bk. Md. 139). Medenî haklardan ve kişisel hürriyetlerden F. kanunca yasaklanmıştır (M. K. Md. 23).

Hukuk muhakeme usulü: Taraflardan birinin sonuç istem (netice - i talep) den vaz geçmesi (Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu Md. 91). F., taraflar hazır olduğu takdirde mahkeme huzurunda sözle, değil ise bir sureti diğer tarafa tebliğ olunacak bir istida ile yazılı olarak yapılır (H. M. U. K. Md. 93). Feragat eden taraf, mahkûm ol-

muş gibi muhakeme masrafını ödemeğe mecburdur (H. M. U. K Md. 94). F., kesinleşmiş bir hükmün hukukî sonucunu doğurur (H. M. U. K. Md. 95).

Feragati caiz olmayan haklar: Vaz geçilmesi ve ya başkasına devri mümkün olmayan ferdî haklar (b. bk.) ile evlenme, boşanma, nesebin reddi gibi aile hakları.

FERAĞ, bir kişinin mülkünü başka bir kişiye bırakması. F. ın başlıca çeşitleri:

Ferağ-ı anelcihat: Bir kimsenin uhdesindeki vakfı başkasına terk etmesi. Böyle bir F. için hâkimin tasvibi şarttır.

Ferağ-ı bilvefa: Bir kimsenin mülkünü borç para karşılığında ve borcu ödediğinde geri almak şartiyle F. etmesi.

Ferağ-ı bil istiglâl: Bir kimsenin, uhdesindeki icareteynli bir gayrimenkul vakfı para karşılığında, kendisine kira ile bırakılmak ve borcu ödediğinde geri almak şartiyle F. etmesi.

Ferağ-ı bilmuvazaa: Bir kimsenin başkası ile anlaşarak icareteynli bir gayrimenkulü aslında gene kendi üzerinde kaldığı halde F. edilmiş gibi göstermesi.

Ferağ-ı bâtıl: Teşekkülü için gereken şartları eksik olan F.

Ferağ-ı fasit: Sıhhat şartlarından biri eksik olan F.

Ferağ-ı fuzulî: Başkasının arazisini kendisinin icazeti olmadan yetkili memurun izniyle F. etmek.

Ferağ-ı katî: Hiçbir kayıt ve şart ileri sürülmeden yapılan F.

FERAĞ ve İNTİKAL (Huk.): bk. TAPU HARÇLARI.
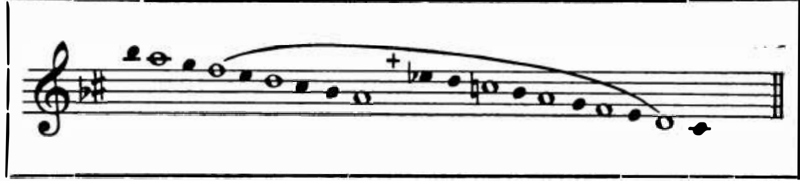
FERAH, Afganistan'da, Herat vilâyetinde, bir vahanın ortasında, Ferah rud (b. bk.) çayı üzerinde bir şehir. Nüfusu 10 000 dir. Düşkün bir durumda olmasına rağmen Sistan, Herat ve Kandahar'a giden kara yolları kavşağında bulunması ticarî faaliyetini geliştirmiştir. Eski zamanda Drangiana'nın yönetim merkezi idi. Çingiz orduları tarafından yıkıldıktan sonra bir daha toparlanamamıştır. İskender, Philotos tarafından aleyhinde tertiplenen suikastı burada meydana çıkarmış ve Holdlich'in tahmin ettiği üzere Ferah rud vadisini bu noktadan takip ederek Bamiyan geçidine ulaşmıştır.

FERAH RUD, Afganistan'da bir nehir. Uzunluğu 450 km dir. Hezarcat tepelerini kesen Sefid Kuh'un güney eteğinden çıkar, Ferah (b. bk.) a doğru ovaya girer ve Seyistan'ın ortasında Hamun gölüne karışır.

FERAHABAD, İran'da, Hazar Denizi kıyısında, Mazanderan'da bir köy. XVII. yüzyılda müreffeh bir şehirdi. I. Abbas F. da muhteşem bir saray yaptırmış ve ömrünün son günlerini burada geçirmiştir.

FERAHABAD KASRI, Istanbul'da, Beşiktaş ile Ortaköy arasında, Sadrazam Nevşehir'li Damat İbrahim Paşanın eşi Fatma Sultana ait bir kasır. Bu kasırda çırağan âlemleri (b. bk.) tertip edilir, zivafetler verilir, sabahlara kadar süren eğlenceler ve şenlikler yapılırdı. Sultan Abdülmecit bu sarayın çevresindeki yerleri alarak buraya yeni bir saray yaptırmak istemişse de, bu isteğini gerçekleştiremeden ölmüş, onun yerine geçen Sultan Abdülaziz burada Osmanlı Rönesansı üslûbunda yeni bir saray yaptırmıştır. Bk. ÇIRAĞAN SARAYI.

FERAHFEZA (Ar. *ferah* = sevinç, Far. *feza* = artıran) [Mus.], Vardakosta Ahmet Ağanın XVIII. yüzyıl sonlarında bulduğu, Dede Efendinin XIX. yüzyılın ilk yarısında yaygınlaştırdığı bir makam. Hepsi de acem (fa) veya neva (re) perdesinden başlayan ve çargâh (do), dügâh (la) ve acemaşîran (fa) perdelerini güçlü olarak belirttikten sonra yegâh (re) ta duran çeşitli şekilleri vardır. Meselâ Dede Efendi önce hüseynî (mi), hicaz (do diyez) ve kürdî (si bemol) perdeleriyle dügâha iner, sonra hicaz yerine çargâhı belirtir. Buna karşılık, meselâ Tamburî Cemil Bey hicazı hiç kullanmadan çargâh ile inip önce segâh (si), sonra kürdî (si bemol) gösterir; Rifat Bey ise batı musikisinin armonik re minörüne benzeterek nevadan başlayıp hicaz ve kürdî ile iner.

FERAHFEZA MAKAMI

FERAHİ, eskiden erlerin fesleri üzerine taktıkları daire biçiminde sarı tepelik ve askerî inzibatların boyunlarına taktıkları «Kanun» yazılı ay biçiminde pirinç levha.

FERAHİ

FERAHÎ, Ebû Nasr Mesud b. Ebi Bekr b. Hüseyin b. Cafer, İranlı dil bilgini (XIII - XIV. yüzyıl). Sicistan'da Ferah şehrinde doğmuştur. Arapça ve Farsça üzerinde çalışan F., Arapça - Farsça manzum bir sözlük yazmıştır. Ders kitabı olarak kullanılmış olan bu eserin hemen bütün Avrupa kütüphanelerinde yazmaları vardır. Kalküte (1819) ve İran'da basılmıştır.

FERAHNÂK (Ar. *ferah* = sevinç, Far. -*nâk* = -li) [Mus.], neva (re) veya evc (fa diyez) perdesinden başlayarak dügâh (la) ve yegâh (re) de asma kalıp Irak (fa diyez) perdesinde karar veren makam. Bestecilerin çoğu çargâh (do) yerine hicaz (do diyez) ve segâh (koma bemollu si) yerine buselik (si) li olarak kullanmışlardır. Bu iki perdenin dışında rast makamının perdelerinden (bk. TAM PERDELER) oluşur, tiz segâh (si) ve tiz çargâh (do) a kadar çıkabilir. Evc (b bk.) makamından ayrılığı, evc (fa diyez) perdesinin yedeni olan Acem (mi diyez) perdesini kullanmaması, buna karşılık yegâh (re) perdesini asma kararla belirtmesidir. R. Yekta'nın bildirdiğine göre, F. makamı Müezzinbaşı Şakir Ağa (b. bk.) tarafından, Hamamîzade İsmail Dede'yi padişah II Mahmud'un gözünden düşürmek amaciyle 1831 de ortaya konmuş, ilk faslını Şakir ağa (birer beste, şarkı ve yürük semai ile yarım kalmış bir kâr),

Dede Efendi (birer beste ve ağır semai), Zeki Mehmet Ağa (peşrev) ve Kemanî Ali Ağa (saz semaisi) bestelemişlerdir.

FERAHNÜMA (Ar. *ferah* = sevinç, Far. *nüma* = gösteren) [Mus.], yegâh (re) perdesine aktarılmış kürdî (b. bk.) makamına Hüseyin Sadettin Arel'in 1910 da verdiği ad.

FERAHZAR (Ar. *ferah* = sevinç, Far. *-zar*) [Mus.], XVIII. yüzyıl sonlarında kısa bir süre kullanıldıktan sonra unutulmuş bir makam. Nasır Abdülbakî Dede'nin *Tetkik ve tahkık*'inde terkip (b. bk.) ler arasında tanımlanmıştır.

FERÂİZ, Ar. *farîza* kelimesinin çoğulu. Farîza «takdir olunan şey ve mirasta tayin olunan pay (sehim)» demektir. İslâm hukukunun miras bölümüne ilmü'l ferâiz adı verilirdi.

İslâmda miras esasları, *Kur'an*'da *Nisa* sûresinin 12-15 ve 175. ayetlerinde belirtilmiştir. Buna göre, miras payları kesin olarak $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{8}$, $\frac{2}{3}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$ şeklinde bir bölünmeye tabi tutulmuştur. *Kur'an*'da kesin olarak belirtilen bu hisseler 12 mirasçıya verilebilirdi. Bunlara *zevü'l-ferâiz* veya *eshabü'l-ferâiz* adı verilmiştir.

Kur'an'da miras payları sadece erkek ve kız çocuklar, baba ve ana, karı ve koca, erkek ve kız kardeşler için kesin olarak belirtildiği halde, İslâm bilginleri, ölenin kızlarına ait hükmü, ölenin oğlunun kızlarına, ana ve babasına ait hükümleri de büyük ana ve büyük babasına da teşmil etmişlerdir. Bunun dışında, öz kız kardeşler ile yalnız baba ve yalnız ana tarafından olan kız kardeşler arasında da fark gözetilmiştir.

FERÂİZCİ, Mehmet Sait Efendi (ölm. 1834), Türk tarihçisi. Bursa'da doğmuştur. Medrese öğrenimi yanında özel olarak da kendini yetiştirmiş, Bursa'da Emir Sultan camii hatipliğine kadar yükselmiştir. Yalnız yaşamayı ilke edinmiş olan F., *Gülşen-i maarif* adlı iki ciltlik bir tarih yazarak, I. cildinin 1. bölümünde genel tarih, aynı cildin 2. bölümünde ve II. cildin bütünü içinde I. Sultan Hamid'e kadar uzanan Osmanlı tarihini işlemiştir.

FERÂİZCİZADE MEHMET ŞAKİR (Bursa 1853 - Bursa 1911), Türk yazarı. Ailesi Buhara'lı olan F. Ş., Ferâizci Hasip Efendinin oğludur. 1885 te Bursa'da Ferâizcizade matbaasını kurmuş, bir yıl sonra «Nilüfer» adlı bir dergi çıkarmıştır. 5 yıl süre ile yayımlanan bu dergi Bursa'da çıkan ilk dergi sayılabilir.

Bursa mektupçuluk kalemindeki görevinden sonra 1870 te mümeyyiz olmuş, Bursa idadisinde ahlâk ve edebiyat okutmuş, 1902 de Kırklareli tahrirat kâtipliği ile gö revlendirilmiştir.

Arap harflerinin ıslahına, Osmanlıcadaki yabancı kelimelerin çıkarılmasına, Türk dilinin «lisan-ı Âdemî, menşe-i zebân-ı umumî» olduğunu ileri süren *Persenk* adlı büyük ve orijinal bir eser (yazma, 1894, 363 büyük sayfa) meydana getiren F. Ş., bu eserinin fihristini *Gündoğdu* adı ile yayımlamıştır.

F. Ş. bazı küçük piyesler de yazmıştır. Eserlerinde sade dili kullanma merakı Ahmet Vefik Paşa (b. bk.) nın tesiriyle olmuştur.

FERAİZİYE, Hindistan'da Hacı Şeriat Allah tarafından kurulan bir İslâm mezhebi. Şeriat Allah 18 yaşında Mekke'ye gitmiş, 20 yıl Şafiîlerin başkanı Şeyh Tahir Mekkî'den ders gördükten sonra dönmüştür. Şeriat, yeni fikirlerini yaymaya çalışırken birçok engellerle karşılaşmıştır. Hindistan'ın İngiliz hâkimiyeti altında bir darülharp olmasından dolayı cuma ve bayram namazlarının kılınmamasını ileri sürmüştür. Farsça da *üstad* ve *şâgird* yerine *pîr* ve *mürid* sözlerini kullanmıştır. Mezhebe girenler için tövbe ve gelecekte Allahın rızasına uygun yaşamaya söz vermekle sorumlu tutmuştur. Bunlara herhangi bir karşı koyma olmamasına rağmen, çocuğun göbeğini ebe yerine babasının kesmesini ileri sürdüğü zaman hoşnutsuzluk yaratmıştır. Çok geçmeden çıkan kavgalar yüzünden Şeriat Allah, Navabari'den kovularak, doğduğu yere gitmeye zorlanmıştır. Mezhebini yaymaya devam eden Şeriat Allah'ın emirleri tereddütsüz yerine getiriliyordu.

Bu dinî hareket Şeriat Allah yaşadıkça büyük heyecan uyandırmıştır. Şeriat Allah, gevşek ve kayıtsız Bengal köylülerini kurduğu yeni mezheple gayretli insanlar haline getirmiştir.

Dûdhû Miyân adı ile tanınmış olan oğlu Muhammed Muhsin (doğ. 1819), başka karakterde olmakla beraber, babasından çok nüfuz kazanmıştır. Dûdhû Miyân daha genç yaşta okumak için Mekke'ye gitmiştir. Onun en önemli işi mezhebi teşkilâtlandırmasıdır. Şeriat Allah zamanında F. cemaati hiçbirz aman ülkenin kanunlarına karşı gelmemiştir. Dûdhû bütün Müslüman köylülerini mezhebine sokmaya kalkışmış, girmeyenlere de işkence yaptırmıştır.

Dûdhû Miyân çiftlik ve köylerde küçük sanatlarla geçinenler arasında daha çok muvaffak olmuştur. Dûdhû, toprağın Allah'ın mülkü olduğunu, kimsenin miras yoluyle ona sahip olamayacağını ve kimsenin ondan vergi alamayacağını ileri sürmüş ve köylüleri, doğrudan doğruya hükûmet tarafından idare edilen ve devlet vergisinden başka vergiye tâbi olmayan topraklara yerleşmeğe ikna etmiştir. Bunun üzerine kin besleyen arazi sahipleri uydurma davalar açmaya başlamışlarsa da, hepsinde suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır. Dûdhû 1860 ta Bahadurpur'da ölmüştür.

Kendisinden sonra yetişen üç oğlu kudretli kişiler olmadıkları için bu mezhep çökmeye başlamıştır.

FERALIA, eski Romalılarda 12-21 şubat günlerinde ölüler onuruna yapılan şenlikler. Bu şenlikler sırasında öteki ibadetlerin hepsi durur ve kimse iş görmezdi.

F. kelimesi bir halk deyimidir; asıl terim *parentalia* olup sonraları aynı kavram için *genialia* deyimi kullanılmıştır. *Ludi genialici* denilen oyunların ve temsillerin oynanıp verilmesine vesile olan bu F. şenlikleri çok eskiden kalma yanlış inanları gösterir.

FERAŞET-İ ŞERİFE (Ar. *ferașet* = yayma, döşeme, süpürme), Mekke ve Medine'nin mukaddes yerleri (Haremeyn) nin temizlik ve bakım hizmetleri. Bu görev bir beratla (Feraşet-i şerife beratı) verilirdi.

F. Ş. memurluğunun Istanbul'da bir temsilcisi (Feraşet-i şerife vekili) bulunurdu.

Medine feraşeti daha eskidir. Mekke feraşeti Sultan Abdülmecid'in fermanı ile kurulmuştu (1851). Bu fermanda belirtildiğine göre, F. Ş. hisseleri, Tanrı'nın *Kur'an*'da anılan 99 adına göre ayrılmıştı. Her bir hisse 16 kırat itibar olunmuştu. Bunun üç hisse karşılığı 48 kırata padişahlar, 1,5 hisse karşılığı olan 24 hisseye de valide sultanlar sahip olurdu. Geri kalanı da bu hizmet için uygun görülenlerle, padişahın fermaniyle yakınlara ve bendegâna dağıtılırdı. Bu paralar hazine tarafından ödenirdi.

E. FERBER

FERBER [*fîrbîr*], **Edna** (1887 - 1968), Amerikalı roman ve kısa hikâye yazarı kadın. Kalamazzo (Michigan) da doğmuş, New York'ta öl müştür. Eserleri: *The Girls* (Kızlar) [1921]; *So Big* (Ne büyük) [1924]: Pulitzer armağanı kazanmıştır; *Show Boat* (Eğlence gemisi) [1926]; *Cimarron* (ad) [1930]; *Saratoga Trunk* (Saratoga'ya giden bavul) [1941]; *The Giant* (Dev) [1952]; F. ayrıca *Peculiar Treasure* (Garip hazine) [1939] adiyle bir otobiyografi de yayımlamıştır.

FERBERİT (Fr. Ferbérite) [Miner.]: bk. WOLFRAMİT.

FERDÎ HAKLAR, kişiye toplum içinde bir hukuk şahsiyeti olmak sıfatiyle tanınmış olan manevî haklar. F. H. hiçbir surette başkasına devir ve intikal ettirilemez, bu haklardan feragat hükümsüzdür.

F. H., kişiliğin özüne taallûk eden F. H. ve kişiliğin dışa karşı korunmasını sağlayan F. H. lar olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. Kişiliğin özüne taallûk eden F. H., başlıca hayat, sağlık, şeref, iktisadî ve içtimaî hürriyet haklarıdır. Kişiliğin dışa karşı korunmasını sağlayan haklar arasında ad, aile vekar ve haysiyeti, ticaret unvanı sayılabilir. Yeni Türk Anayasasında ve medenî, ceza ve basın kanunlarımızda F. H. ı teminat altına alan çeşitli hükümler vardır.

FERDÎ ÖĞRETİM (Fr. Enseignement individuel), öğrencilerin kişisel ilgi, kabiliyet ve seviyeleri dikkate alınarak programın konuları üzerinde ayrı ayrı çalıştırılıp yetiştirilmeleri metodu. XVIII. yüzyıldan beri savunulan her çocuğun fiziksel gücü gibi zihin kabiliyetlerinin de ayrı olduğu, bu kabiliyetlerini özel hürriyet içinde ve kendi yönünde geliştirmesi yolundaki görüşler ferdî pedagoji (pédagogie individuel) anlayışını doğurmuştur. Bu anlayışın da bir sonucu olarak, okullarda çocukların yaşlarına göre benzer ve ortak kabiliyetler taşıdıkları düşüncesiyle sınıflara bölünerek yetiştirilmelerinin doğru olmadığı, sınıfların ortak seviyelerine hitap eden takrirlerle ders yapma yerine, her çocuğun ayrı ayrı meşgul edilmesi görüşü belirmiştir. Bu konuda Decroly sistemi anılmaya değer.

Öbür taraftan, eğitimin bir toplumda bütün halka yayılması istek ve zorunluğuyle en küçük köylerde bile okullar açılıp bir öğretmenin çokluk aynı dershanede çeşitli yaş ve seviyedeki çocuklarla meşgul olmasının gerekmesi, çocuklardan bir kısmının ferdî çalışmalara yöneltilmesi zorunluğunu ortaya çıkarmıştır. Amerika'da Dalton planı, Winetka sistemi, proje usulü böylece doğmuştur.

Öğrencilerin ferdî çalışmaları, onları tam anlamiyle faal duruma getirdiği için bu yol, faal okulun metotlarından biridir. F. Ö. de çocuklar kendi hızlarına ve ilgilerine göre çalışırlar. Kabiliyetlerinin derecesi ve yönü çok iyi olarak belirir ve işledikleri konular üzerinde derinleşir, iyi öğrenirler.

F. Ö. yapan okullarda bir haftalık ders konuları, öğretmen tarafından çeşitli sorular halinde fişler üzerine yazılmakta ve çoğaltılarak öğrencilere verilmektedir. Konunun işlenmesi için gerekli kitaplar, haritalar, resimler, incelenmesi gereken araçlar, yapılacak deneyler fişlerin altında gösterilmektedir. İleri çocukların derinine, geri çocukların da yetiştiri çalışmaları için ayrı ayrı soru fişleri hazırlanabilmektedir. Öğrenciler çalışmaya istedikleri konulardan başlayıp bitirdikleri işleri öğretmene göstermektedir. Dershanelerde istenildiği gibi kullanılacak araçlar bulundurulmaktadır; zaten dershane bir dinleme yeri olmaktan çıkarılıp çalışma yeri durumuna getirilmistir.

F. Ö. de öğretmen, yol gösterici ve değerlendirici bir durum almıştır. Öğretmen, gerektikçe bilgi de verir, fakat öğrenciyi pasif duruma getirmemek için çalışmasına fazla müdahaleden çekinir.

F. Ö. yapan okullarda her öğrenci kendi seviyesi, hızı ve kabiliyeti ölçüsünde çalışıp yetiştiği için programın bitmesi kaygısı ortadan kalkmıştır.

Bu metodun çocuklara bencil ve münzevî bir karakter verdiği ileri sürülmekte ise de, grup çalışmaları ile birleştirilerek bu sakınca ortadan kaldırılmaktadır.

Metot, bütünü ile ve her konu için ugyulanmasa bile, klasik çalışmalar içinde öğrenciyi pasiflikten kurtarıcı ve kendine güven sağlayıcı bir yol olarak yer almıştır. gerektikçe uygulanmaktadır.

I. FERDINAND

FERDINAND, I. (Alcalá de Henares 1503 - Viyana 1564), Mukaddes Roma - Almanya imparatoru (1556 - 1564), Güzel Felipe (Felipe el Hermoso) ve Deli Juana (Juana la Loca) nın oğlu, I. Maximilianus'un torunu. Kardeşi V. Karl ona 1521 de Avusturya veraset topraklarını vermiş ve kendini Reich (imparatorluk) ta temsil etmekle görevlendirmiştir. 1531 de Roma kralı seçilmiştir. Eniştesi Ludwig ölünce (1526), Bohemya ve Macaristan krallığına seçilmiştir. F. Macaristan'ı János Zapolyai'den korumaya ve 1529 da Viyana'ya kadar gelmiş olan Türklere karşı savunmaya çalışmıştır. Almanya'da, politik sebeplerden dolayı Protestanlarla uzlaşmaya çalışmış ve 1552 de yapılan Passau Anlaşmasına ve Augsburg Dinî Barışı (1555) na ön ayak olmuştur. Karl 1556 da çekilince, Seçmen Prensler Meclisi F. a Frankfurt'ta imparator unvanını vermişlerdir. Protestanlığa meyleden oğlu II. Maximilianus'u bundan vazgeçmeye zorlamış, Tridento konsilinde rahiplerin evlenmezliğine karşı cephe almış ve missa (ayin) sırasında İsa'nın kanını temsil eden şarabın, etini temsil eden ekmekle birlikte topluluğa verilmesini istemiştir (Laienkelck).

Ferdinand, II. (Graz 1578 - Viyana 1637), imparatorluğu: 1619 - 1637, Steiermark (Styria) arşidukası Karl'ın oğlu; 1617 den sonra Bohemya kralı, 1618 den sonra da Macaristan kralı. Jesuitlerin öğrencisi olan F., Habsburg sülâlesinin mirasını teşkil eden topraklarda Protestanlığı yok etmiştir. Otuz Yıl Harbinde Tilly ve Wallenstein'ın zaferleri, 6 mart 1629 tarihli geri verme buyrultusuna imkân vermiştir (Restitutionsedikt adını taşıyan bu ferman, Protestanlara karşı alınmış birtakım tedbirleri içine alır). Baş düşmanlarından biri olan İsveç kralı Gustav Adolf'un

ölümü (1632), general Wallenstein'ın komplosunun başarısızlığı (1634) ve Nördlingen'deki zaferi (1634), F. ın İsveç ve Fransa'ya karşı tutunmasına imkân vermiş ise de, durumu güç olmakta devam etmiştir. Nihayet 1635 te Praha barışını kazanmıştır.

II. Ferdinand

Ferdinand, III. (Graz 1608 - Viyana 1657), II. Ferdinand'ın oğlu imparatorluğu: 1637 - 1657, 1625 te Macaristan kralı, 1627 de de Bohemya kralı olmuştur.

F. ın başkumandanlığı altında Gallas Nördlingen zaferini İsveçlilere karşı kazanmıştır (1634). F. ın Praha barışında büyük payı vardır. İmparatorun Almanya'daki iktidarını kuvvetlendirmeğe çalışmıştır. Vestfalya (Westfalen) barışı (1648) nda Alman Reich'ının dağılmasının, İsveç ve Fransa'ya Alman topraklarının verilmesinin önüne geçememiştir. Avusturya'da sıkı bir merkezî idare kurmuş ve Katolikliğin yayılmasını sağlamıştır.

FERDİNAND, I. (Viyana 1793 - Praha 1875). Avusturya imparatoru (1835 - 1848), Bohemya ve Macaristan kralı (1830 - 1848). İmparotor I. Franz'ın en büyük oğludur. Zayıf bir karakter sahibi olan F., idare işlerini arşidük Ludwig, Metternich (b. bk.) ve iç işleri bakanı Kolowrat'a bırakmıştır. 1848 ihtilâlinde bütün imparatorluk ailesiyle birlikte Viyana'dan kaçmıştır 2 aralık 1848 de yeğeni Franz-Joseph lehine tahttan feragat ederek Praha'ya çekilmiştir.

FERDINAND, I. (Sigmaringen 1865 - Sinaia 1927), Rumanya kralı (1914 - 1927). Hohenzollern - Sigmaringen prensi Leopold'un ve Portekiz infante (prenses) si Antonia'nın ikinci oğludur. Amcası I. Carol'un ölümü (11 ekim 1914) üzerine kral olmuştur. Aslen Alman olmasına rağmen ağustos 1916 da Entente müttefiki olarak I. Dünya Harbine katılmıştır. Iaşi (Yaş) a sığınarak Avusturya ve Alman ordularına karşı direnmeye devam etmiştir. Müttefiklerin zaferi, F. ın krallığına Transilvanya, Besarabya ve Bukovina'yı katmasına imkân vermiştir. Sosyal reformlar ve toprak reformları politikası gütmüştür. Oğlu Carol'u tahttan uzaklaştırarak tahtı torunu I. Mihai'a bırakmıştır.

I. FERDINAND

FERDINAND (Wolfenbüttel 1721 - Braunschweig 1792), Braunschweig - Wolfenbüttel dukası. Prusya ordusunda albay olarak 1 ve 2. Silezya harplerine katılmıştır. Rossbach savaşından sonra F. İngiltere kralından imparatorluk ordusu ve Fransızlara karşı başkumandanlığı elde etmiştir. Aşağı Saksonya, Hessen ve Vestfalya'da direnmiştir. Yedi Yıl Harbi'nden sonra Magdeburg valisi olarak kayın biraderi Büyük Friedrich'le arası bozulmuştur.

FERDİNAND (Viyana 1861 - Coburg 1948), Sachsen - Coburg - Gotha prensi (1861 - 1948), Bulgaristan prensi (1887 - 1908), Bulgaristan çarı (1908 - 1918). Prens August ve Fransızlar kralı Louis-Philippe'in kızı prenses Clémentine d'Orléans'ın oğludur. Alexander von Battenberg (b. bk.) in tahttan feragatinden sonra, Rusya'nın isteğine aykırı olarak, Bulgaristan prensliğine seçilen F., Rusya ve sonradan da öbür devletler tarafından tanınmıştır. Bulgaristan'ın birleşmesini sağlamıştır. Jön Türk devrimi ve Bosna - Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı sonucunda, F. Türkiye ile olan bağlarına son vermiş ve kendini Bulgar çarı ilân etmiştir (1908). 1912 de Yunanistan ve Sırbistan ile bir ittifak yaparak Osmanlı imparatorluğuna başarı ile saldırmış, sonradan da eski müttefiklerine karşı cephe almış (1913), fakat Rumanya'nın da katıldığı bir ittifaka yenilmiştir. I. Dünya Harbi F. a bir intikam fırsatı olarak görünmüştür. Buna göre Bulgaristan 1915 te Almanya, Avusturya ve Osmanlı imparatorluğu saflarında harbe katılmış, fakat müttefik orduları tarafından yenildikten sonra, oğlu III. Boris (b. bk.) lehine tahttan feragat etmiştir (ekim 1918).

I. FERDINAND

FERDİNAND PAŞA, Gregor (1843 - 1905). Istanbullu hekim. Askerî Tıbbiye Mektebinde uzun süre hıfzıssıhha hocalığı yapmış, ferik rütbesine kadar yükselmiş, Meclis - i Sıhhiye - i Mülkiye reisi bulunduğu sırada ölmüştür.

FERDINANDO, I. di Borbone (Napoli 1751 - Napoli 1825), İki Sicilya kralı (1816 - 1825). İspanya kralı III. Carlos'un üçüncü oğludur. Babası tahta çıkınca, kendisine her iki Sicilya krallığını emanet etmiştir. Ada krallığında III. Ferdinando (1759 - 1816), yarımadada da IV. Ferdinando adı altında (1759 - 1799; 1799 - 1806; 1815 - 1816), hüküm sürmüştür. Zayıf bir karakter sahibi olan F., karısı Avusturya'lı prenses Maria Carolina'nın etkisi altında kalmıştır. 1799 da Fransızlar tarafından kovulmuştur. İngilizlerin yardımı ile Napoli'ye dönmüşse de, Birinci Konsül tarafından 1801 de zorla kabul ettirilen Foligno mütareke anlaşmasını bozduğu için Napoléon, F. nun yarımada krallığını kardeşi Joseph Bonaparte'a vermistir (1806). Bunun üzerine F. Sicilya'ya sığınmak zorunda kalmıştır. 1815 te Napoli'ye dönmüş ve tekrar mutlak bir krallık kurmuş, iki devletini İki Sicilya Krallığı adı altında birleştirmiş ve I. F. adını almıştır (1816). 1820 de çıkan ayaklanma onu yeni bir anayasa kabul etmeğe zorlamış, fakat Mukaddes İttifak'ın müdahalesini istemiş, Avusturya ordusu da mutlak iktidarını tekrar kurmakta ona yardım etmiştir.

FERDINANDO I. DI BORBONE

Ferdinando, II. di Borbone (Palermo 1810 - Caserte 1859), Calabria dukası. Sonradan İki Sicilya kralı (1830 - 1859) olan F., kral I. Fransesco - Saverio'nun en büyük oğludur. 1848 de başlayan devrim hareketi onu bir anayasa

kabul etmeğe zorlamış, fakat sonradan direnmeğe başlamış, önce Messina (1848) yı, sonra da Palermo (1849) yu ele geçirerek mutlak iktidarını tekrar kurmuştur.

FERDINANDO, I. veya FERRANTE (aş. yu. 1431 - 1494), Yarımada Sicilya kralı (1458 - 1494). Aragón kralı Büyük V. Alfonso (İki Sicilya kralı olarak I. Alfonso) nun gayri meşru oğludur. Anjou'lu René'nin oğlu Giovanni di Calabria'nın Napoli tahtında hak iddialarına karşı savaşmak zorunda kaldığı gibi, krallığındaki asî asilzadelerle de sava şa girişmiştir. Nihayet F. 1480 de Otranto'yu ele geçiren Türklerle de savaşmış, 1481 de Otranto'yu geri almıştır. Krallık iktidarını kuvvetlendirmiş, ülkesine basım sanatını sokmuş, ticaret ve güzel sanatları korumuştur.

Ferdinando, II. veya Ferrandino (= Küçük F.; Na poli 1467 - Napoli 1496), Yarımada Sicilya kralı (1495 - 1496). Kral II. Alfonso'nun en büyük oğludur. Fransa kralı VII. Charles'in ordusuna yenilerek Sicilya'ya sığınmıştır.

Ferdinando, III.: bk. FERNANDO II. El CATÓLICO.

Ferdinando, IV.: bk. FERDINANDO, I. (İki Sicilya kralı).

FERDINANDO, I. ve FERDINANDO, II., Toscana büyük dukaları: bk. MEDICILER.

Ferdinando, III. (Floransa 1769 - Floransa 1824), Avusturya arşidukası, Toscana büyük dukası (1790 - 1801: 1814 - 1824). İmparator II. Leopold'un ikinci oğludur. İngilizler tarafından Napoléon'a karşı ikinci koalisyona katılmağa zorlanınca, 1799 da topraklarından kovulmuştur. Lunéville antlaşması (1801) ndan sonra da tekrar kovulmuştur. 1803 te elde etmiş olduğu Salzburg prensliğini 1805 te de büyük Würzburg dukalığı karşılığında vermiştir. 1814 ten sonra Toscana'yı tekrar elde etmiştir.

Ferdinando, IV. (1835 - 1908): II. Leopold'un oğlu. Babası tahttan feragat edince (1859) tahta çıkmıştır. Toscana'nın Sardinia krallığına katılmasını protesto etmiş, 1860 ta tahttan indirilmiştir. 1860 tan sonra Avusturya'da Salzburg şatosunda yaşamıştır.

FERDİYETÇİLİK (Fr. Individualisme) [Fel.], ferdin haklarını toplumun haklarından üstün tutan teori. *İçten gelme* (Fr. spontané) *psikolojik* bir F. vardır ki, egotizmin, yani insanın her şeyi kendine irca etmesinin, nefsini her şeyden üstün tutmasının bir şeklidir. Bu çeşit F., en büyük nimet saydığı kişisel mutluluğu amaç edinen ve *evdemonizm* (b. bk.) denilen bir ahlâk tutumu yaratmıştır.

Fakat içten gelme egotizmin sistemleşerek *egoizm* (bencillik) halini alabilmesi gibi, önceleri kendinden başkasının ve dolayısiyle toplumun çıkarlarını hiç düşünmeyen evdemonistik F. de topluma ve özgecilığe zıt ve ferdin çıkarını savunan *sistematik* F. e dönüşmüştür.

Asıl F. olan bu tutum çeşitli görünüşlere bürünmüştür. *Descartes ferdiyetçiliği*, insanın her şeyi kendince yargılamasını ve varacağı yargıya göre davranmasını ister. Bununla birlikte, Descartes, geçici ahlâk (Fr. morale provisoire: kesin ahlâk [morale définitive] ın karşıtı olarak, davranışlarımızı gerçeğe dayama imkânını elde edinceye kadar uygulanmasını gerekli bulduğu ahlâk doktrini) doktrininde, içinde yaşanılan toplumun örf ve âdetlerine uyulmasını tavsiye eder.

J. J. Rousseau, ahlâk bahsinde her bir insanın vicdanına baş vurur. Ona göre, toplum hayatı, fertleri birbirine bağlayan bir «sözleşme» nin sonucudur. *Faydacılık* (ütilitarizm) ile *evrimcilik* (evolüsyonizm) de, özgeciliği, temeldeki bencilliğin ve ferdin kendine fayda sağlama kaygısının basit bir yön değiştirmesi saydıkları ölçüde ferdiyetçidirler.

Nietzsche ahlâkı da, bir kuvvet teorisi, bir tabiî seçim teorisi olması bakımından bir F. tir. Gerçekten de, bu teorîye göre en kuvvetliler ve ortama en iyi şekilde uyabilenler, zayıfları hor görme ve yok etme hakkına sahiptirler. Ortaklaşma nüfuzun ve siyasî müesseselerin her türlüsünü reddeden *anarşizm* (bk. ANARŞİ), ferdin devlete karşı savaşmasını öngören faaliyet vasıtalarına varıncaya kadar aşırı ferdiyetçidir. Nihayet özgeciliğin bazı şekilleri de, ahlâkın sosyal temellerini ve ortak yararı göz önünde bulundurmaksızın, özgecilik fikrini fertler arasındaki ilişkilerle sınırlandırması ölçüsünde ferdiyetçidir. Hattâ ortak yararı ferdî yararlardan oluşmuş bir «mozaik» sayan bazı sosyalizm şekilleri (çeşitli «tutkular» ın giderilmesine dayanan Fourier sosyalizmi gibi) de ferdiyetçidir. Rekabet fikrine dayanan liberalizm'e gelince, bu sistem F. i bir içtimaî ahenk kurma vasıtası olarak görür.

Böylece F. terimi, birbirinden farklı bir yığın ahlâk tutumunu anlatır ve daima türünün açıkça belirtilmesi gerekir. Bu terim Nietzsche'nin kuvvet ve eşitsizlik teorisi gibi görüşleri anlattığı kadar, Rousseau'nun hak ve eşitlik teorisi gibi düşünüşleri de anlatır.

FEREC, el-Melikü'n-Nasır Nasreddin (doğ. 1386), Mısır Çerkez kölemenleri hükümdarı, Sultan Berkuk (b. bk.) un oğlu. 13 yaşında sultan olan F. e bir atabey de tayin edilmiştir. F., Timur'a karşı savaşmak için Gazze yolu ile Şam'a gitmiştir. Fakat Şam'a karşı giriştiği taarruzda Timur tarafından püskürtülmüştür. Bazı entrikalar dolayısiyle Mısır'a dönen F. in ordusu dağılmış, Timur da Şam'a girmiştir. F. in saltanat devrinin geri kalan kısmı, sultanın üzerinde nüfuz kazanmağa çalışan emirlerin rekabetleri ile geçmiştir. 1405 yılında Kahire'de Kölemenler arasında hoşnutsuzluğun artması üzerine F. tahtını bırakıp bir süre saklı kalmıştır. Emirler yerine kardeşi Abdülaziz'i getirmişler, fakat birkaç ay sonra F. kaleyi alarak kardeşini hapse atmış ve tekrar tahta geçmiştir. Mısır'da mevkiini sağlayan F. Suriye'de sürekli olarak hüküm sürememiştir. Suriye'de savaşın sürüp gitmesi üzerine F. düşmanlarının üzerine yürümüş ve yenilerek Şam'a çekilmiştir. Şam'da emirler tarafından düşmanca karşılanması üzerine teslim olmuş ve tahttan indirilerek idam edilmiştir.

FERECÎ, Mevlevîlerin giydikleri önü açık hırka. Bu hırkalar evvelce bornoz biçiminde ve önü kapalıydı. Dervişlerden biri manevî bir kabız sırasında teessüründen hırkayı yırtarak önünü açmış, bu hareket onu sıkıntıdan kurtardığı için bundan sonra Mevlevîler önü açık hırka giymeye başlamışlar ve giydikleri bu hırkaya da «sıkıntıdan kurtulma» anlamına gelen F. demişlerdir.

FÈRE - EN - TARDENOIS [*fer ã tardnụa*), Fransa'da, Aisne departmanında, Ourcq ırmağı üzerinde bir kasaba. Nüfusu 2 472 dir. I. Dünya Harbi sırasında Fransız ordusu burada önemli bir meydan muharebesi vermiştir. Bu yerde yapılan kazılarda tarih öncesi mezolitik devre ait çakmak taşından yontulmuş geometrik şekillerde çok küçük âletler bulunmuş ve arkeolojide bu buluntulara *tardenoisien* (Tardenois'lı) adı verilmiştir.

FERENCZI [*ferentsi*]. **Sándor** (Peşte 1873 - 1933), Macar sinir doktoru. Siegmund Freud (b. bk.) un öğretilerini

kabul eden ilk ilim adamlarından biridir. Eserleri: *Populäre Vorträge zur Psychoanalyse* (Psikanaliz hakkında halk için konferanslar) [1922]; *Zur Psychoanalyse der paralytischen Geistesstörung* (Felçli akıl hastalıklarında psikanaliz) [1922; I. Hollós ile birlikte]; *Versuch einer Genitaltheorie* (Cinsiyet teorisi üzerinde bir deneme) [1924]; *Zur Psychoanalyse der Sexualgewohnheiten* (Cinsî alışkanlıkların psikanalizi üzerine) [1925].

FERENTINO (Lat. Ferentium), İtalya'da, Latium'da, Frosinone ilinde, Ciociaria bölgesinin batı sınırında bir kasaba. Latium şehir devletleri federasyonunun başkenti idi. Nüfusu 16 700 (1961) dür.

FEREZDAK, Hamam b. Galip b. Sasaa (640?-733), Arap şairi. Temîm soyundan gelen F. ın gençliği hakkında bilgi edinilememiştir. Babası Cemel olayından sonra F. ı Ali'ye göndermiştir. 30 yaşında iken tehditkâr şiirlerle halife Muaviye'yi, aynı sülâleden olan Hutat'ın müsadere edilmiş olan mirasını geri vermeye razı etmiştir. Bunun üzerine F. a, Muaviye'nin, sözde üvey kardeşi Ziyad'ın düşmanlığını kazandırmıştır. Ziyad 665 - 673 (H. 45 - 53) yılları arasında Irak valiliği yapmış ve her yıl 6 ay süre ile F. ın oturduğu Basra'da kalmıştır. F. bu sert validen kurtulmak için Basra'dan kaçmaya mecbur olmuştur. Birçok maceralardan sonra, 669 da Medine valisi olan Said b. el-Asî'nin yanına gitmiş ve orada kalmıştır. Fakat Said'in selefi Mervan b. el - Hakem tarafından iyi karşılanmamış ve sonunda Medine'yi terk etmiştir. Ziyad'ın ölümü üzerine F. hemen Basraya dönmüştür.

F. bundan sonra Cerîr (b. bk.) ve Ahtal ile uğraşmıştır. Emevî prensi Bişr b. Mervan'ın idaresi, F. için müsait olmuştur. Zalim Haccac zamanında uslu durmak zorunda kalan F., ona istemeyerek birtakım şiirler ithaf etmiştir. Bu vali öldüğü zaman, bu olay hakkında resmî bir mersiye yazmışsa da, içten sevinmiş ve Haccac'ın düşmanı Süleyman halife olunca sevincini açıkça belirtmiştir.

F., Haccac'ı tanımadan önce, o zamanın başka bir büyüğüne, Muhalleb b. Ebi Sufre'ye de sataşmıştır. Bunun gibi Muhalleb'in oğlu Yezid'i de Horasan'da valilik yaptığı ilk yıllarda yermiştir. Fakat Yezid ile kardeşleri, Haccac'ın elinden kurtulup prens Süleyman'a sığındıkları vakit, F. tutumunu değiştirmiştir. Mesleme'nin Irak'taki selefi Ömer b. Hubeyre, F. ı hapsettirmiş ve vali kaldığı sürece onu baskı altında tutmuştur. Fakat sonra yerine Halit b. Abdullah el - Kasrî geçip, ona kötü muamele yapınca şair ona hayranlık şiirleri ithaf etmiştir. F., Halid'e daha önce darılmış olmalıdır ki onun idarî işleriyle alay etmiştir.

F. ın Emevîler ile münasebeti başlangıçta kötü geçmiştir. Şiirlerinde övdüğü ilk halife Abdülmelik olmuştur. Saraya ancak Süleyman'ın hükümdarlığı zamanında gelmiştir. Abdülmelik'ten II. Yezid'e kadar bütün halifeleri öven şiirler yazmıştır. Emevî hükümdarı Hişam b. Abdülmelik'e karşı, kin ile dolu tahkirler savurmuş, onun cimriliği ile alay etmiştir. Bunların yanında F. ın Hişam'ı öven birçok şiirleri de elde edilmiştir.

F., şehvete düşkün, korkak ve zalim bir şairdi. Kendi kendini övmede hayatının sonuna doğru ileri gittiği anlaşılıyor. Arap edebiyatında, edepsizce hikâyelerin kahramanı olarak büyük rol oynamıştır. Bu özelliklerinden dolayı Cerîr'e alay fırsatları vermiştir. Birçok konularda Haricîliğe karşı temayülleri olduğu da unutulmamalıdır.

F., hiciv yanında mersiye ve hayatının sonuna doğru ahretle ilgili şiirler de yazmıştır. Birçok şiirleri günlük konuşma diline girmiştir.

FERGANA, Özbekistan'da bir şehir. Aynı adı taşıyan yönetim bölgesinin başşehri (bölgenin yüzölçümü 8 029 km², nüfusu 720 000 [1952] dir) olan F. nın nüfusu 50 000 dir. Pamuk ve ipek sanayii, antimuan metalürjisi ve yakınlarında petrol kuyuları vardır. Şehir 1876 da kurulmuştur. Evvelce Novi Margelan (Yeni Margelan), sonra da Skobelev adını almıştı.

FERGANA TEKNESİ (Rusça: Ferganskaya Dolina), Türkistan'da geniş bir iç tekne. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan toprakları içinde bulunan F. T., Tiyenşan sıradağları ile kuşatılmış olup açık kalan dar bir boğazdan Sirderya (Narin) nehri akar ve Fergana demiryolu geçer. Teknenin uzunluğu 200 km den fazla, genişliği 100 km, nüfusu 2 000 000 olup az sayıdaki Tacik, Rus, Ermeni ve Yahudi dışında hepsi Türktür. Etrafını çevreleyen, kuzeybatıda Çatkal ve Kuramin (4 045 m), kuzeydoğu ve doğuda Fergana (4 490 m), güneyde Alay (5 366 m) dağlarına nispetle F. T. 10 000 m lik bir çöküntü meydana getirmiştir. Bu dağları teşkil eden tortuları bulmak için teknede çok derin sondajlar yapmak gerekir. İç kesimini çorak topraklar kaplayan F. T., bereketli vahalarla çevrilmiştir.

Fergana vadisinin güneyinde pirinç, tahıl, meyva ve üzüm ile birlikte pamuk yetiştirilir. Teknenin doğusundaki Narin ırmağından itibaren Fergana Kanalı başlar, ırmağın güney yakası boyunca 270 km uzar gider ve birçok kollar salarak 217 000 ha araziyi sular. 1 ağustos 1939 da açılmasına başlanılan bu kanal, kadınlı erkekli 160 000 işçinin çalışması ile 45 günde tamamlanmıştır. 1920 yıllarından itibaren F. T. bir sanayi merkezi haline getirilmiştir. Teknenin sınırında çıkan taş kömürü, petrol (1948 üretimi 1,2 milyon ton), Şorsu'da çıkan kükürt, en önemli mahsülünü pamuk ve ipek teşkil eden bu çok çeşitli endüstriyi beslemektedir. Enerjiyi Ferhat hidroelektrik barajı sağlar.

Fergana, eski Sogdiana topraklarının kuzey kesimini meydana getirirdi. İlk önce İranlılar tarafından iskân edilmiş olan bu ülke, M. Ö. II. yüzyıldan itibaren birçok milletlerin geçidi olmuştur: Fergana üzerine en eski kayıtlara bu yüzyıl sonlarında rastlanır. O zaman Ta - yüan diye anılan Fergana, sonraları Çin kaynaklarında Po - lo - na, Pa - hanna ve Fei - han adlariyle geçer. Fergana adı M. S. V. yüzyılda ortaya çıkar. Yine Çin kaynaklarına göre, III - VII. yüzyıllar arasında İran asıllı bir hükümdarsülâlesi ülkede hüküm sürmüş, bölgenin 6 büyük, 100 kadar da küçük şehri varmış. Memleket, VII. yüzyıl ortalarında, Batı Türk İmparatorluğunun çökmesi (658) nden önce bir ara Türklerin istilâsına uğramış, VIII. yüzyıldan itibaren Türklerle Araplar arasında çekişilmiş, bir yandan da yerli hükümdarlarca savunulmuş, nihayet Arapların elinde kalmışsa da, bunlar tarafından Samanîlere bırakılmıştır. X. yüzyıl sonralarına doğru Karahanlıların, sonra Timur oğullarının ve XVI. yüzyıldan itibaren Özbeklerin hâkimiyetine geçen Fergana'nın büyük bir kısmı XVII. yüzyılda Kırgızların elinde kalmış, hattâ memleketin adı Endican olarak değiştirilmiştir. Özbek devletinin yıkılışı (XVII. yüzyıl sonu) ndan sonra Fergana'da bazı hocalar hüküm sürmüş, sonra da Hokand merkez olmak üzere yeni bağımsız bir Özbek devleti kurmağa muvaffak olan Şahruh'a geçmiştir (aş. yu. 1710). O zamanlar ülkenin başlıca şehirleri Taşkent, Hokand, Endican, Nemengân, Marginan ve Oş (Fergana) idi. Bütün Türk hâkimiyeti süresince Fergana, Hokand Hanlığı (b. bk.) adını almıştır. 1876 da bu hanlık Ruslar tarafından kaldırılmış, 1917 yılına kadar Fergana toprakları Türkistan genel valiliğince yönetilmiştir.

FERGANÎ, Ahmed b. Muhammed b. Kesir El (Avrupa'da **Alfraganus** adiyle tanınmıştır; IX. yüzyıl). Arap astronomu. Fergana'da doğduğu anlaşılan F. nin adı tartışmalara yol açmıştır. *Fihrist*'te Muhammed b. Kesir, Ebü'l Ferec'de ise Ahmed b. Kesîr adiyle anılmıştır. F. nin astronomi alanında yazmış olduğu Arapça eserin muhtelif adları ve yazmaları vardır. Bu eserin yazmaları Paris, Oxford, Kahire ve Amerika'da Princeton Üniversitesi kitaplığında bulunmaktadır. Bu eser Johannes Hispalensis ile Cremona'lı Gerhard tarafından Latinceye çevrilmiştir. Bu çevirme Ferrara (1493), Nürnberg (1537) ve Paris (1546) te yayımlanmıştır. Bu eser İbrancaya da çevrilmiştir. Jacob Christmann'ın 1590 da Frankfurt'ta çıkan Latince tercümesinden sonra 1669 da Jakob Golius tarafından tekrar Latinceye çevrilmiştir. F nin bu eseri Avrupa'da astronomi alanında büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. F. nin usturlap üzerine iki eseri daha vardır.

FERGANİT (Fr. Ferganite) [Fergana yer adından], tabiî uranyum hidrate vanadatı: $U_3(VO_4)_2, 6H_2O$. Sarı kükürt rengindedir.

FERGUSON [*fergîsn*], **Adam** (Logieraith, Perth 1723 - St. Andrews 1816), İskoçyalı tarihçi ve filozof. Edinburgh Üniversitesinde önce fizik, sonra ahlâk felsefesi profesörü idi. İlk sosyologlardan olan F., sınıf farklarının varlık durumlarından doğduğunu savunmuştur. Başlıca eserleri: *Principles of Moral and Political Science* (Ahlâk ve iktisat ilmi ilkeleri) [1792]; *Essay on the History of Civil Society* (Sivil toplumun tarihi üzerine deneme) [1767]; *History of the Progress and Termination of the Roman Republic* (Roma Cumhuriyetinin yükselişi ve sonu tarihi) [1783, 3 cilt].

FERGUSON [*fergîsn*], **Sir Samuel** (Belfast 1810 - Howth, İrlanda 1886), İrlandalı bilgin ve şair. F., Orta Çağ İrlanda'sının *lied, ballad* ve destanlarda yaşayan efsane ruhunu yeniden canlandırmıştır. Başlıca eserleri: *Lays of the Western Gael* (Batı Gael lied'leri) [1865]; *Congal, an epic poem* (C., manzum bir destan) [1872]; *Deirdre* (ad; şiirler) [1880]; *Ogham Inscriptions in Ireland* (İrlanda'daki Ogham yazıtları) [1884].

FERGUSONİT (Fr. Fergusonite), seryum, itriyum, uranyum, demir ve kalsiyumlu tabiî bir niobat.

FERGUSSON [*fergîsn*], **James** (Ayr, İskoçya 1808 - Londra 1886), İngiliz mimarı ve arkeoloğu. Doğuda seyahatler yapmış ve Hındistan, Eski Doğu ve klasik Yunanistan mimarîsi hakkında yazılar yazmıştır. Başlıca eseri: *History of Architecture in All Countries* (Bütün ülkelerde mimarî tarihi) [3 cilt, 1873 - 1876].

FERGUSSON [*fergîsn*], **Robert** (Edinburgh 1750 - Edinburgh 1774), İskoçyalı şair. *Poems* (Şiirler) adı altında 1773 te yayımlanan şiirleri, Robert Burns (b. bk.) e ilham kaynağı olmuştur.

FERHAD HİDROELEKTRİK SANTRALI, Sovyetler Birliğinde, Sirderya ırmağının Fergana'dan çıktığı noktada, 1948 de kurulmuş olan bir hidroelektrik santral. Bu santral önemli bir sulama sistemini besler ve yakındaki Begovat endüstri merkezine ve bütün Özbekistan'a elektrik akımı verir.

FERHAD İLE ŞİRİN, büyük bir aşkı anlatan mesnevi. Bu mesnevide anlatılan Ferhad'ın hakikî şahsiyeti tespit edilememekle beraber, Hüsrev'in çok sevdiği Şirin'in âşıkı ve su yolları yapmakla tanınmış bir mühendis olduğu tarihlerde anlatılmıştır. Nizamî (b. bk.), 1175 - 1176 da tamamlanan bu mesnevîde Hüsrev Perviz'in hayatını anlatmıştır. Hüsrev Şirin'e âşık olur, nedimi Şapur türlü yollara baş vurarak, Şirin'e Hüsrev'in resmini gösterir, Şirin Hüsrev'e âşık olur. Hüsrev, Şirin ile eğlenceli bir hayat sürerken babası Hürmüz'ün ölümünü ve Behram Çûbin'in İran tahtını ele geçirdiğini duymuştur. Bunun üzerine mücadeleyi, Bizans imparatorundan kızı Meryem'le evlenmek şartiyle yardım görerek kazanmış ve tahta geçmiştir. Şirin de halasının ölümünden sonra tahta geçmiştir. Şapur, Şirin'i, su yolları açmakta uzman olan Ferhad ile tanıştırmıştır. Bunu duyan Hüsrev, rakibini çağırtır, Bistun dağında açtığı yolu tamamlarsa, Şirin'i ona bırakacağını bildirir. Ferhad, bu imkânsız işi sona erdireceği sırada Hüsrev'in hilesiyle ihtiyar bir kadından Şirin'in ölümünü haber alması üzerine ölür. Eserde Hüsrev'in Şirin'i istemesi ve onun tarafından kabul edilmemesi yüzünden aralarında geçen tartışmalar da önemli bir yer tutar. Sonunda Hüsrev ile Şirin evlenirler. Nizamî, eserinde Hüsrev'in Meryem'den doğan oğlu Şiruye'nin Şirin'e aşkını, Şirin'i odasına davet ettiğini ve nasıl kabul edilmediğini de anlatır.

F. Ş., klasik mesnevî konusu olarak kalmamış, gazellerde, rübaîlerde ve divan şiirlerinde Şirin güzelliğin, Ferhad da tahammülün sembolü olarak sık sık anılmıştır.

F. Ş. konusu Türk halk hikâyeciliğinde ve hayal oyununda da işlenmiştir. Halk hikâyesinde olayın trajik bir bitişle ve âşıkın ölümü ile sonuçlanmasına karşılık, Karagöz oyununda Ferhad, kendine Şirin'in ölümünü haber veren kadını öldürür; kendini de öldüreceği sırada sevgilisi yetişir. Böylece hikâye, sevgililerin kavuşmasiyle sonuçlanır. F. Ş. hikâyesi, saz refakati ve zengin türküler ile süslenmiş olarak söylenmektedir.

F. Ş. in maceraları ile ilgili söylentiler Anadolu'da bazı yerlere bağlı efsaneler şeklinde de yaşamaktadır. Amasya'da, şehir yakınındaki kayalık dağda, kaya oyularak yapılmış bir su yolunu, Ferhad'ın sevgilisini elde etmek için açtığı söylenir. Erzurum köylerinde Şirin'in gelin geleceği ev ve bu evi yaptığı sırada Ferhad'ı uzaktan görebilmek için, Şirin'in eteği ile toprak taşıyarak meydana getirdiği tepe gösterilir.

F. Ş. hikâyesi doğu Türkleri arasında da yayılmıştır.

FERHANABAD KÖŞKÜ, Istanbul'da, Boğaziçinde, Beykoz'un biraz ilerisinde, Tokat bahçesi denilen yerde, Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılmış olan bir köşk. II. Mehmet Tokat'ın zaptını bu köşkte bulunduğu sırada öğrendiği için sonradan o adı almıştır.

FERHAT PAŞA (ölm. Istanbul 1595), III. Murat ve III. Mehmet zamanlarında iki defa sadrazamlıkta bulunmuş ve muharebelerde yararlık göstermiş vezirlerden. Çocukken Arnavutluk'tan getirtilerek Enderunda yetiştirilmiş ve buradan kapıcıbaşı olarak çıkmıştır. Yeniçeri ağası olduğu sıralarda yeniçeriler ve sipahiler arasında çıkan bir kavgadan sonra Koca Sinan Paşa tarafından görevinden uzaklaştırılmış, bu olay iki büyük devlet adamının arasını açmıştır. F. P. 1583 te İran serdarı olmuş, İranlılarla başarılı bir antlaşma imzalamış, şahın yeğenini de rehin alarak Istanbul'a dönmüştür. Bundan sonra ikinci vezir ve 1590 da da Sinan Paşanın yerine sadrazam olmuş, rakibini Malkara'ya sürmüş, bir süre sonra yine görevinden alınmıştır.

III. Mehmet tahta çıkınca yine sadrazam olmuş, Sinan

Paşanın kendisine karşı çalışmalarda bulunduğunu öğrenince onu yeniden Malkara'ya sürmüş, padişahın paşanın gözlerine mil çekilmesi husundaki iradesini tatbik etmemek büyüklüğünü göstermiştir.

FERHAT PAŞA

Eflak seferine serdar olarak katıldığı sırada yine Sinan Paşanın iftirası ile düşmanla iş birliği yaptığı hakkındaki söylentiler yüzünden görevinden alınmış, Sinan Paşa serdarlığa ve sadrazamlığa getirilmiştir.

Ölümden kurtulmak için Istanbul'daki çiftliğine saklanan F. P. bir süre sonra Sinan Paşanın tesiriyle Yedikule'de boğdurulmuştur.

FER'Î CEZA (Huk.): bk. CEZA.

FER'Î FAİL (Huk.): bk. FAİL.

FER'Î HAKLAR: 1. Kefalet ve rehin gibi, alacağın teminatı olarak gösterilen ve bir ön borç - alacak münasebeti dışında bağımsız bir varlığı bulunmayan haklar.

2. Faiz ve cezaî şart gibi alacaktan doğan ve akıbetleri esas alacağa bağlı haklar.

FERIA, eski Romalılarda her türlü çalışmanın bırakıldığı gün. F. lar tanrılara kulluk etmeye ayrılan günlerdi. Millî bir zaruret halinde veya *pontifex* denilen büyük rahiplerin öngördüğü hallerde uyulmayan ve çeşitli oyunlar, kurban etmeler ve topluca yenilen yemeklerle yapılan bu şenliklerin amacı günahlardan temizlenme idi. F. lar genellikle ekim, hasat, bağ bozumu gibi tarım işleri dönemlerinin başında veya sonunda, nişanlanma, toga kuşanma, doğum ve ölüm yıl dönümleri gibi insan hayatının önemli evrelerinde kutlanırdı. Daha sonraları ise bu şenlikler büyük tarihî yıl dönümlerinde birer anma töreni gibi kutlanır olmuştu. Latin konfederasyonuna bağlı şehirlerce Latium Jupiteri (Jupiter latialis) şerefine Mons Albanus dağında yapılan törenlere Latin F. ları denilirdi. Bu konfederasyon M. Ö. 338 yılında dağılmış, fakat F. lar M. S. aş yu. 400 yılına kadar sürmüştür. 338 yılında Liga (konfederasyon) ya bağlı bütün şehirler bu törenlerde temsil edilmişti. İlk iki gün halk eğlencelerine ayrılır, üçüncü gün ise ağırbaşlı ve düzenli bir geçit töreninden sonra Roma konsülü, Jupiter'e bir ak boğa kurban ederdi.

FERİBOT (İng. Ferry - boat: *ferry* = gemi yolculuğu; *boat* = gemi), çeşitli arabaların ve demiryolu vagonlarının

FERİBOT (araba vapuru): Devlet Denizyollarının «Kartal» adlı gemisi

taşınması için özel olarak yapılmış gemi. F. lar, bir suyun üzerine köprü kurulamadığı zaman suyun karşılıklı kıyılarında yer alan iki demiryolu terminüsü arasında bağlantı sağlamak gerektiği zaman kullanılır. F. un güvertesinde bir veya birkaç yol veya demiryolu bulunur. Bu yolların uç bölümünde yer alan ve inip kalkabilen bir köprü, karadaki yola veya demiryoluna geçişi sağlar. Otomobillerin ve vagonların F. la taşınması hem yolcuların hem de ticaret mallarının tekrar tekrar bir araçtan ötekine bindirilmesini ve dolayısiyle zaman kaybını ve hasarları önler. Çok dalgalı denizlerde, gemideki araçlar sımsıkı bağlanarak

FERİBOT: Devlet Denizyollarının «Truva» adlı gemisi

birbirine çarpmaları önlenir. Amerika'da 100 kadar vagon taşıyabilen 8 000 tonilatoluk F. lar çalışmaktadır. Dunkerque (Fransa) ve Dover (İngiltere) limanları arasında 1936 dan beri F. işlemektedir. 1939 da Danimarka demiryolları idaresinin yılda 150 000 vagon taşıyan 30 F. u vardı.

FERİDE HANIM (Kastamonu 1837 - Kastamonu 1903), Türk kadın şairi. Kastamonulu bilgin Baharzade Raşit Efendinin kızıdır. 15 yaşında iken Ali Raif Efendi ile evlenerek Istanbul'a gelmiştir. Çocukluk yıllarında hafız olmuş, babasından Arapça ve Farsça öğrenmiş, yazı dersleri de alarak hattat denebilecek kadar güzel yazılar yazmıştır. Birçok *Kur'an* ve dinî kitapları istinsah etmiş, Istanbul'a geldikten sonra şiir yazmaya başlamıştır. Evliliğinden 3 yıl sonra eşini kaybeden F. H., okuyup yazmakla meşgul olmuştur.

FERİDPUR: 1. Doğu Pakistan'da, Doğu Bengal'in Dakka bölümünde bir yönetim bölgesi (district). Başlıca ürünleri pirinç, şeker ve jüttür. Nüfusu 2 888 803 tür.

2. Aynı ilin merkezi. Dakka'nın batısında, Ganga (Ganj) ırmağının eski bir kanalı üzerinde bulunan şehrin nüfusu 15 516 dır.

FERİDKOT, Hindistan'da, Pencab'da bir şehir. Nüfusu 20 400 dür. Eskiden bir Sih prensliğinin merkezi olan şehir, tarım ürünleri pazarı olarak tanınmıştır. F. ta kimya ve ecza sanayii de vardır.

FERİDUN, doğu tarihçilerine göre bir İran hükümdarı. İranlılar hakkında şimdiye kadar bulunan yazıtlar, I. Darayavahuş zamanından az daha gerilere dayandığı için F. hakkındaki bilgiler, söylentilere, Herodotos'un masal, hayal karışık anlatmalarına, bazı doğu tarihlerine ve şair Firdevsî (b. bk.) nin, 1000 yıllarında meydana getirdiği *Şehname* adlı destanına dayanmaktadır. Bunlara göre, eski İran tarihi, vesikalara dayanan devirlerden önce, Piş - dâdyân, Kiyânyân ve Aşkânyân adlarındaki büyük hükümdar soylarına ayrılmıştır. Piş - dâd'lılar iki bin yıldan aşkın hükûmet sürmüşlerdir. İşte F., Piş - dâdlıların beşinci hükümdarı Cemşîd'in torunudur. Şarap ile Nevruz bayramını icat ettiği söylenilen Cemşîd'in son saltanat yıllarında Zuhak adlı bir zalim ortaya çıkarak halkı kırıp geçirmiş, İranlılar da şahları Cemşîd'i öldüren bu zalimden kurtulmak için Gâve adlı bir demircinin teşviki ile baş kaldırarak Zuhak'ı öldürmüşler, dağlara kaçırılıp çobanların büyüttüğü Cem-

şîd'in torunu F. u tahta geçirmişlerdir. Yaşlılığında, ülkesini Tûr, Salm ve İreç adlı üç çocuğuna bölüştürdüğü ve teslim ettiği anlatılan F. öteki oğullarının, İran'a hükmeden en küçük oğlu İreç'i öldürmeleri üzerine İreç'in oğlu olan torunu Menuçehr'i veliaht seçtirmiş, o da oğlu Firuz'la birlikte İran'lıları ilk defa bir yönetim altında toplamıştır.

FERİDUN BEY (Feridun Ahmet Bey) (ölm. 1583), nişancı ve münşaat sahibi. Doğum yeri ve aile çevresi hakkında sağlam bilgimiz yoktur. F. B., Sultan Süleyman zamanında, defterdar Çivizade Abdullah Çelebi'nin evinde yetişmiş, Sadrazam Sokullu Mehmet Paşanın yanına kâtip olarak girerek divan yazıcıları arasına karışmıştır. Daha sonraki divan kâtipliği sırasında, Nahcivan, Szigetvâr savaş ve kuşatmalarına da katılarak gösterdiği yararlıktan dolayı takdir edilen F. B., 1570 te reisülküttâp ve 1573 te nişancılığa getirilmiştir. II. Selim'in ölümü üzerine onun yerine tahta geçecek olan III. Murat, Manisa'dan süratle Istanbul'a giderken F. B. in Mudanya'da bulunan gemisinden faydalanmıştır.

F. B. in en büyük eseri olan *Münşaatü's - salâtin* 1575 te sultana takdim edilmiştir. Fakat bir yıl sonra F. B. gözden düşmüş ve nişancılıktan uzaklaştırılmıştır. 1577 de sancak beyi olarak Semendire'ye gönderilen F. B., daha sonra Köstendil'e tayin edilmiş, 1581 de Sultan Murad'ın sevgisini yeniden kazanarak kendisine nişancılık sıfatı geri verilmiştir. 1582 de Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultanın kızı Ayşe Sultanla evlenerek kendisini tarih ve edebiyat incelemelerine vermiştir.

Hattatlıkta büyük bir değer olan F. B. in *Münşaatü's-salâtin* adlı eseri, Osmanlı devletinin kuruluşundan III. Murad'ın tahta geçmesine kadar gelmiş olan tarih ile ilgili pek çok vesikaları kapsamaktadır. Selanikî'ye göre, *Feridun Bey münşaatı* olarak ün yapan *Münşaatü's - salâtin*'de 1880 vesika vardır. Eserde İslâmlığın başlangıç yıllarını ilgilendiren vesikalar yanında Arapça ve Farsça vesikaların çevirmeleri de yer almıştır. Eserin başında *Miftahü'l - cennet* adlı ahlâkî bir bölüm de vardır. Ayrıca son zamanlarda, F. B. münşaatına bazı eklemeler yapıldığı, Sultan Orhan ve Osman'a gönderildiğini bildirdiği bazı menşurların da Harezmşahlara ait münşaatlardan tahrif edilerek alındığı anlaşılmıştır.

Buna rağmen, bu eser zamanımıza kadar birçok bilginler tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Eser Istanbul'da iki defa basılmıştır (1848 - 1858).

FERİDÜDDİN ATTÂR (Biyog.): bk. ATTÂR, Feridüddin Muhammed.

FERİK, Osmanlı devletinde yüksek bir askerî rütbe. Yeniçerilikten sonra Osmanlı ordusunda bir kolorduyu meydana getiren yedi birlikten her birinin adı olarak kullanılmıştır. F. liğin, 1241 de asakir - i mansurenin kurulmasından sonra, yeni teşkilâtın kısa bir zamanda genişlemesi dolayısiyle, 1246 da miralaylık ile birlikte kurulduğu ve ilk defa Ahmet Feyzi (Fırarî) Paşaya hassa F. i ve Vasıf Mehmet Paşaya mansure F. i rütbesi verildiği tesbit edilmiştir. 1848 - 1851 yılları arasında F. lerin teşrifattaki yeri kesin olarak bilinmemektedir. 1851 de F. lik rütbesinin Anadolu kazaskerliği ve rütbe - i saniyenin sınıf - i evvel mutemayizi ile aynı derecede olduğu ve 1254 te teşrifat esasları yeniden düzenlendiği zaman F. liğin Rumeli kazaskerliğine ve ulâ rütbesine eşit olduğuna göre, teşrifattaki yerinin yükseltildiği anlaşılmaktadır. 1255 te ise, dereceleri kazaskerlik ile F. lik arasında olmak üzere, ulâ evvelliği rütbesinin kurulması ile F. ler ulâ evvellerinden aşağıda bırakılmıştır. Bâlâ rütbesinin kurulmasından sonra, 1263 te F. lik teşrifattaki yerini kesin olarak bulmuştur. Böylece F. lik, Istanbul payesi, ulâ evvelliği ve Rumeli beylerbeyliği ile aynı derecede bir rütbe haline gelmiş, ancak bu dört rütbe sahiplerinin birinin diğerinden önemi zamanla az çok farklı olmuştur.

1321 de müşirlik ile F. lik arasında sivilde bâlâ rütbesine karşılık olmak üzere birinci F. lik rütbesinin kurulduğu ve bunun ilk olarak tüfekçibaşı Tahir Paşa ile fahrî yaverlerden Sadettin, Şakir ve Nasır paşalara verildiği tesbit edilmiştir.

F. ler paşa unvanını taşırlar ve adları geçerken, kendilerinden saadetlü paşa hazretleri diye söz edilirdi. Birinci F. lere ise, atufetlü paşa hazretleri ve atufetlü efendim hazretleri denilirdi.

Cumhuriyet devrinde birinci F. ler ile F. lerin bu unvanları kullanılmamakla beraber, paşa unvanı bir süre daha kalmış ve sonunda efendi, bey gibi terimlerle birlikte 1934 te 5290 sayılı kanunla kaldırılmıştır.

Bundan sonra *paşa* adının yerine *general* tabiri kullanılmış ve livalık ile F. lik arasında yeni bir rütbe daha kurularak buna tuğgeneral'den sonra gelmek ve generalliğin ikinci basamağı olmak üzere *tümgeneral* adı verilmiştir. F. lere «kolordu kumandanı» anlamında *korgeneral*, birinci F. lere ise «ordu kumandanı» anlamında *orgeneral* denilmiştir.

FERIO (Mantık), skolastikçilerin hafıza eğitimi bilimi (mnemoteknik) nde birinci şekilden bir tasım ki, büyük önermesi bütünsel olumsuz, küçük önermesi bölümlü olumlu, sonucu bölümlü olumsuzdur. Örnek: Doğrular kıskanç değildir. Doğru insanlar vardır. Öyle ise kıskanç olmayan insanlar vardır.

FERİSİLER (Aramca Perîşaiyâ; İbr. *peruşim* [= ayrılmışlar]; Yun. Pharisairos; Lat. Pharisaeus; Fr. Pharisiens; İng. Pharisees; Alm. Pharisäer) [Dinler tar.], İsa zamanındaki Yahudilikte dinî - siyasî bir tarikatın mensuplarına verilen ad. Bunların M. Ö. II. yüzyılda «şeriatçılardan» ayrılarak I. yüzyılda siyasî iktidara ulaştıkları sanılmaktadır. Ülkede büyük nüfuza sahip oldukları, hele sonradan Yüksek Kurul'un bağımsız birlik olarak kurulması üzerine kendilerinden olan din bilginleri (soferim) nin çoğunluğu sağlaması yüzünden bu kurulda da etkili bir faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. İleriki yılların hahamlık yönetimi de F. in yolundan ayrılmamıştır. Öğretilerinin belirtici niteliği, Musa yasasının geleneğe dayanan sözlü yorumuyle bizzat bu yasayı eş tutmaları ve onu her olayda en ince ayrıntısına kadar uygulamaya çalışmalarıdır. Belki de eski Pers'lerden aldıkları, meleklere ve öldükten sonra bedenin dirileceğine inanmaları yüzünden muhafazakâr Sadduki'lerle derin ihtilâfa düşmüşlerdir. Bu türlü bir inanış o zamana kadar Yahudilerde hiç görülmüş değildi. *Yeni Ahit*'te, inanışları yönünden değil de, kibirlilikleri, ikiyüzlülükleri, şekilperestliği gerçek ahlâka üstün tutmaları sebebiyle İsa tarafından ağır bir dille kınanmışlardır (Matta İncil'i 23,3). İşte bunun içindir ki büyük batı dillerinde *ferisî* kelimesi, «kendini beğenmiş, kibirli ve müraî kişi» anlamına gelir.

FERISON (Mantık), skolastikçilerin hafıza eğitimi bilimi (mnemoteknik) nde üçüncü şekilden bir tasım ki, büyük önermesi bütünsel olumsuz, küçük önermesi bölümlü olumlu, sonucu bölümlü olumsuzdur. Örnek: Akılsızca söylenilen hiçbir sözde belâgat bulunmaz. Halbuki alkışlarla karşılanan bazı akılsızca sözler vardır. Demek oluyor ki, alkışlanmakla beraber belâgatli olmayan bazı sözler vardır.

FERİŞTEOĞLU ABDÜLMECİT (Biyog.): bk. ABDÜLMECİT, Ferişteoğlu.

FERİT, Ahmet (Biyog.): bk. TEK, Ahmet Ferit.

FERİT, Hasan (Istanbul 1871 Istanbul 1918), Türk matematikçisi. Trablusgarp rejisi müdürü Suat beyin oğludur. 1890 da Darüşşafakayı birincilikle bitirmiş, sonra telgraf mühendisliği öğrenimi için Paris'e gitmiştir. Türkiye'ye döndükten sonra Darüşşafaka ve Darülmualliminde matematik okutmuş, Telgraf Fabrikasında, Darphanede, maliye nezaretinde ve İtibar-ı Millî Bankasında müdürlük etmiştir. Öldüğü yıl son Osmanlı Meclisine Istanbul mebusu seçilmiştir. Bazı mecmua ve gazetelerde ve «Darüşşafaka» dergisinde çıkan yazılarından başka, *Hesab-ı ticarî, Nakit ve İtibar-ı malî, Bankacılık* adlı eserleri yayımlanmıştır.

FERİT, Ömer: bk. KAM, Ömer Ferit.

FERİT PAŞA, Abdülhamit (Istanbul 1814 - Istanbul 1875), Osmanlı veziri. Deri tüccarlarından Mustafa efendinin oğludur. Bab-ı Âli kaleminde çalışırken yazısının güzelliği ile dikkati çeken F. P., saray kâtipliği ile görevlendirilmiş, 1848 de başkâtip olmuştur. Bundan sonra seraskerlik müsteşarlığı, evkaf nazırlığı, Adile Sultanın kâhyalığını yapmış, vezirliğe kadar yükselerek çeşitli meclislerde ve mahkemelerde üye olarak çalıştıktan sonra Hazine-i Hassa nazırlığı ve bahriye nazır vekilliğinde bulunmuştur.

FERİT PAŞA, Ali (Kahire 1860 - 1937), Osmanlı devlet adamı. Mısırlı prens Fazıl Paşanın mühürdarı Ali Necip Efendinin oğludur. 1879 da mühendishaneden mülâzım-ı evvel (üsteğmen) olarak çıkmış, 1909 da 31 mart vakasından sonra Divan-ı Harp üyesi olmuş, Topçu Dairesi başkanlığı ve Selanik vali vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Mahmut Şevket Paşa (b. bk.) ile arasının açılması üzerine Diyarbakır'a gönderilmiştir. Bundan sonra Sulh ve Selâmet Fırkasını kurmuş ve partinin umumî kâtiplik görevini almıştır. I. Dünya Harbi sırasında Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa kabinelerinde görev almışsa da, Millî Mücadeleye taraftar olduğu için bu görevinden çekilmek zorunda kalmıştır.

FERİT PAŞA, Mehmet [Avlonya'lı] (Yanya 1852 - San Remo 1914), II. Abdülhamit devrinde sadrazam. Avlonya'lı Mustafa Paşanın oğludur. Öğrenimini Yanya'da yapan F. P., Fransızca ve Rumcayı öğrenmiş, Kandiye ve Hanya'da mutasarrıf olan babasının ve Gazi Osman Paşanın yanında kâtiplik etmiştir. Diyarbakır'da adliye müfettişliği, Istanbul'da istinaf mahkemesi üyeliği görevlerinde bulunmuş, bir ara Bursa valisi Ahmet Vefik Paşayı teftişe memur edilmiştir. Ondan sonra Şurayı Devlet üyeliğinde, Konya valiliğinde bulunmuş, 1902 de Sait Paşanın yerine sadrazamlığa getirilmiştir. 1908 inkılâbına kadar bu görevde kalan F. P., Meşrutiyetten sonra Ayan üyeliğine tayin edilmiştir. Bundan sonra İzmir valiliği, dahiliye nazırlığı, Ayan reisliği yapmıştır. Tedavi için gittiği İtalya'da ölmüştür.

FERİT PAŞA, Mehmet [Damat] (Istanbul 1853 - Nice, Fransa 1923), Osmanlı sadrazamı. Şurayı Devlet üyelerinden ve Bahriye müsteşarlarından Arnavut asıllı Seyyit İzzet Efendinin oğludur. Paris, Berlin, Petersburg ve Londra elçilikleri kâtipliklerinde bulunduktan sonra Sultan Abdülmecid'in kızlarından Mediha Sultanla evlenmiş, bunun üzerine Şurayı Devlet üyeliğine tayin edilmiştir. 33 yaşında iken vezir rütbesi verilen F. P., 1909 da Ayan Meclisine girmiştir. Geniş kültüre sahip, fakat ileri görüşten mahrum, son derece gururlu ve devlet idaresinde tamamen bilgisiz olmasına rağmen, imparatorluğun son yıllarında Sultan VI. Mehmet (Vahdettin) tarafından beş defa sadarete getirilmiş, bu kısa süreli görevleri sırasında keyfî ve akılsızca icraatı ile devletin iç ve dış idaresinde büyük hatalar işlemiştir. Zeki ve bütün tarihî belgelerden anlaşılacağı üzere son derece namuslu olan VI. Mehmed'in böyle bir adamı o kadar kritik bir zamanda beş defa devletin başına getirmiş olması izah edilememektedir. Kaldı ki padişah şehzadeliği zamanında eniştesine (Damat Ferit) karşı duyduğu nefreti çok açık bir dille ifade etmiştir. 13 ay kadar süren bu beş sadaret, işgal altındaki memlekette bir kabine buhranı zamanına rastlamış, işgal idaresinin baskılarına dayanamayan Tevfik Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa kabinelerinin kısa zamanda istifa etmeleri, sadarete getirilecek başka kimse bulunmaması, bir yandan da işgal idaresinden gelen baskılar padişahı bu seçime zorlamış olabilir.

DAMAT FERİT PAŞA

Tevfik Paşanın kurduğu üçüncü kabinenin de 3 mart 1919 da düşmesi üzerine F. P., 4 mart 1919 da ilk olarak sadarete getirilmiş ve bu hizmeti 2,5 ay bile sürmeden 15 mayıs 1919 da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine son bulmuştur. 19 mayısta yeni bir kabine kurmakla görevlendirilen F. P., ancak 20 temmuz 1919 gününe kadar iktidarda kalabilmiştir. Kabine üyelerinin fikirlerini paylaşamamaları yüzünden kabineyi düşüren F. P., daha mütecanis bir hükûmet kurmak üzere 21 temmuz 1919 da yeniden görevlendirilmiş ve bu üçüncü sadareti de, Sivas kongresinin Müşir Fuat Paşa vasıtasiyle padişaha baş vurması üzerine 30 eylül 1919 günü istifa ile neticelenmiştir. Ali Riza Paşa kabinesinin 3 mart 1920 günü düşmesi, bunun yerine geçen Salih Paşa kabinesinin ise 16 mart faciası, Istanbul'un resmen işgali ve işgal kuvvetlerinin artan baskıları yüzünden hükûmetin iş göremeyecek hale gelmesi sebebiyle 25 günlük bir iktidardan sonra çekilmesi, yeni bir kabine kurması teklif edilen Tevfik Paşanın ise bu görevi kabul etmemesi üzerine, F. P. 5 nisan 1920 günü dördüncü defa olarak iş başına getirilmiştir. 30 temmuz 1920 günü bir tasfiye maksadiyle istifa eden F. P., ertesi gün yeni bir kabine kurmakla görevlendirilmiştir.

Bu beşinci ve son F. P. kabinesi, 17 ekim 1920 de çekilerek yerine son Osmanlı sadrazamı olan Tevfik Paşa (b. bk.) ya bırakacaktır.

F. P., on üç aylık sadareti zamanına, Meclis-i Mebusanın kapatılması, Sèvres Barış Antlaşmasının gerçekleştirilmesi, Kuvayı Millîye'ye karşı Kuvayı İnzibatiye adı altında bir ordu gönderilmesi gibi tarihimizin sayılı gaflet ve hıyanet örneklerini sığdırabilmiştir. Yunanlıları tatmin için, 20 nisan 1920 tarihinde bir resmî tebliğ yayımlayarak kurtuluş hareketinin bastırılacağını, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yok edileceğini açıklarken, bunu sağlamak için, bütün kabinelerinde Şeyhülislâm olan Dürrizade Abdullah Beyden fetvalar çıkartmıştır. Çünkü Yunanlılar, Sèvres antlaşmasının ağır şartlarını dahi az bularak imzaya yanaşmıyorlar, padişahın Anadolu'daki millî mücadelecileri dağıtmasını istiyorlardı. Murahhas heyetimiz başkanı Tevfik Paşa, «sulh şartlarının müstakil bir devlet mefhumu ile

kabil - i telif olmadığı» gerekçesiyle heyet başkanlığından çekilince, F. P. kendisini heyete seçtirerek Paris'e gitmiş ve hiçbir sonuç alamadan, millete gülünç teselliler getirerek dönmüştü: bütün Trakya, İzmir ve hattâ Ege bölgesi Yunanlılara veriliyor, Anadolu'da büyük bir Kürt devleti ile bir Ermeni devleti kuruluyor, Boğazlar bütün devletlere açılıyordu, yalnız Istanbul ve halife kalıyordu. Bu çok ağır şartları kabul etmek istemeyen padişah, Müttefiklerin karşı tekliflerimizi hiç dikkate almayarak bize on günlük bir mehil tanıyan ültimatomu (17 temmuz 1920) karşısında, tabiî üyeler dışında elli kişilik sivil, asker ve din adamlarından kurulu bir divan - ı hümayun toplamış, Müttefik harp gemilerinin Istanbul'a çevrili toplarının yarattığı panik havası içinde çaresiz kalan bu büyük kurul, bir üyesi müstesna, antlaşmanın kabulünü oylamıştı. Bunun üzerine F. P., Paris'teki murahhas heyetimiz başkanı Bağdad'lı Hâdi Paşaya antlaşmayı derhal imza etmesini bildirmiştir (bk. SÈVRES BARIŞ ANTLAŞMASI). Antlaşma 10 ağustos 1920 de imzalanacak, fakat millî irade bunu asla kabul etmeyecek, öte yandan Anadolu'ya gönderilen Kuvayı İnzibatiye'nin büyük bir kısmı silâhlarıyle birlikte millî mücadelecilerin safına geçecektir (bk. KURTULUŞ SAVAŞI).

Millî mücadelenin zafere ulaşması üzerine Avrupa'ya kaçan F. P., Karlsbad'a gitmiş, bir süre sonra Istanbul'a gelip ailesini de alarak Nice'e götürmüş ve orada yerleşmiştir (22 eylül 1922). F. P., Kuvayı Millîyenin Istanbul'a girdiği gün (6 ekim 1923) Nice'te ölmüştür. Çocuğu yoktur.

FERİT OSMAN PAŞA (Biyog.): bk. OSMAN PAŞA, Ferit.

FERİYE SARAYI, Istanbul'da, Beşiktaş ile Ortaköy arasında üç bölümden meydana gelen saraylara verilen ad. Bu saraylarda kışlık ikametgâhları bulunmayan hanedan mensupları otururdu. Arka taraftaki dairede bir ara Şehzade Abdülhalim Efendi oturmuş, tahtından indirilen Sultan Abdülâziz, Topkapı Sarayında birkaç gün kaldıktan sonra V. Murad'ın emriyle F. S. na nakledilmiş, 3 haziran 1876 da burada intihar etmiştir.

FERKADÂNİ (Astr.): bk. KÜÇÜK AYI.

FERLO (Coğ.), kuzeybatı Afrika'da, iç Senegal'de, Senegal vadisi ile Gambia arasında bir step bölgesi.

FERMAN (eski İranca *framânâ*, Pehl. *framân*), «emir, irade, buyruk» anlamına gelen bir söz. Farsça *fermuden* (= buyurmak) kökünden gelen bu söz *ferman - fermâ*, *ferman - revâ*, *ferman - deh* (emir ve hükmü nafiz hükümdar); *ferman - ber* (F. a uyan), *fermanlı* (hakkında F. olan suçlu) gibi şekillerde kullanılır. F. son zamana kadar dilimizde kullanılmıştır.

F. kelimesi, İlhanlılar tarafından, İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra kullanılmış, daha sonra Osmanlılar zamanında dilimize yerleşmiştir. Büyük Selçuklular ile Anadolu Selçukluları ve Memlüklerde F. yerine *tevki* kullanıldığı gibi, İlhanlılar ve Timurlular, Karakoyunlu ile Akkoyunlu devletleri, Altın Ordu ve Kırım hanlıklarında yarlığ (b. bk.) terimi de kullanılmıştır. Selçuklulardaki *pervane* terimi hem F., hem menşur anlamında kullanılmıştır.

Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî devletleri ile Altın Ordu ve Kırım hanlıklarında da yarlığların baş tarafına damga ile birlikte yazılan hükümdar adının sonundaki *sözümüz* veya *sözüm* kelimesi F. ımız ve F. ım karşılığı olarak kullanılmıştır. Fatih Sultan Mehmet, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan Beyi Başkent (Otluk Beli) te mağlûp ettikten (1473) sonra, Anadolu valileri ile diğer ilgililere göndermiş olduğu Uygur ve Arap harfleri ile yazılmış olan fetihnamede F. kelimesi yerine *sözüm* terimini kullanmıştır.

F. kelimesini tam olarak benimseyen Osmanlılarda bu kelimenin resmî anlamı, herhangi bir iş hakkında padişahın alâmet - i şerife denilen tuğralı emri demektir. Osmanlı devletinde F. a mahiyetine göre *biti*, *hüküm*, *misal*, *tevki*, *nişan*, *berat*, *menşur* veya *yarlığ* adı verilmiştir. Bu belgelerde sebebi - i tahrir - i misal bi - misal, mucib - i hükm - i vacibül imtisal, nişan - ı hümayun ve ferman - ı nâfiz - i maymun, tevkî - i refî - i hümayun, yarlığ - ı belig ve hükm - i hümayun ve bitiyi mutalâa kılanlar sözleri, *misal*, *hüküm*, *nişan*, *F.*, *tevki*, *yarlığ* ve *biti* kelimelerinin padişahın yazılmış emrine delâlet ettiğini göstermektedir.

Osmanlı devletinde F. aşağıdaki yedi esas üzerine yazılırdı:

1. F. kelimesinin belirtilmesi (fakat F. kelimesinin yazılması şart değildi. Yukarıda belirtilen terimler de bu anlamı taşırdı). 2. F. ın gönderildiği kimsenin adının rütbe ve derecesine göre, dua ve sena ile yazılması. 3. F. ın gönderilmesinin veya verilmesinin sebebinin bildirilmesi. 4. F. ın gönderilmesi veya verilmesinde, padişahın arzusunun gönderilen kimseye emrolunması. 5. Yapılması istenilen işin tarihi. 6. Verilen işin bitirilmesi için dilek. 7. F. ın tarihi ve gönderildiği yerin adı. Osmanlı devletinde F., divanî hat denilen bir yaziyle yazılırdı. Bu yazı son zamanlara kadar kullanılmıştır. Divanî yazı ile yazılan F. örnekleri pek çoktur. İran F. ları nes - tâlik denilen ve nesih ile tâlikin karışımından meydana gelen bir yazı ile yazılırdı.

FERMANAGH [*fırmænî*], kuzey İrlanda'da, Erne gölü ile Yukarı Erne gölü çevresinde yer alan bir kontluk. Nüfusu 53 000, başşehri Enniskillen'dir.

FERMANTASYON (Fr. Fermentation), tütün, çay, kahve ve kakaonun uzun süre sıcakta saklanmasında fermentler (b. bk.) in ve mikroorganizmaların etkisi altında meydana gelen ve bu keyif verici maddelerin tat ve kokularını ve kalitelerini önemli surette çoğaltan kimyasal değişmeler.

Aşağıda örnek olarak tütün F. u açıklanacaktır: Ürün alındıktan sonra tütün yaprakları iplere bağlanarak asılır ve suyu % 12 - 15 e düşünceye kadar havada kurutulur. Asma işini tekrarlamak uygundur; bundan başka, yaprakların doğrudan doğruya güneş görmesi de doğru değildir. Çünkü üzerlerine güneş düşen yaprakların renkleri çok giderilmiş olur: Sararmış olan, kurumuş yapraklar, F. için bir kap içinde birbirinin üzerine konarak ağırlaştırılmış bir kapakla üzerine baskı yapılır ve hepsi günlerce veya haftalarca kuru, havadar ve ısıtılmış bir yere konur. Bu süre içinde tütün yaprakları «terler», yani bir sıra mayalanmalara uğrar, nikotin miktarı % 30 kadar azalır. Sigara içildiği zaman fena bir tat veren yumurta akı maddeleri amino asitlerine veya amonyağa kadar ayrıştırılır ve bir kromogen üzerine oksitleyici etki yapılarak tipik olan esmer renk meydana getirilir. F. sırasında nişasta şekere dönüştürülür. Bu olay olurken önemli olan koku maddeleri de gelişir. F. da sıcaklık 50° yi geçmemelidir. Sıcaklık tekrar tekrar bir termometre kullanılarak kontrol edilir. F. dan sonra tütün meselâ % 1 nispetindeki bir potasa (K_2CO_3) çözeltisi ile işleme konulur. Sonra esmerleşen yapraklar kurumak için havada asılır. Eğer tütünün parlak bir ateşle yanması istenirse, yaprakların üzerine kurutulmazdan önce % 1 nispetindeki bir potasyum

nitrat çözeltisi dökülmelidir. Bu halde yaprakların üzerinde kalan ve bir oksitleme aracı olan güherçile yanmayı kolaylaştırır. Sigara içildiği zaman fena kokan yumurta akı maddelerini ayrıştırmak için valsten geçirilmiş yaprakların ters taraflarını ağaçtan yapılmış fıçılarda birkaç saat 45-55° de yumurta akını sindirici bir ferment olan % 0,1 lik bir pepsin çözeltisi ile % 0,2 lik hidroklorik aside batırmak tavsiye edilir. Bu suretle yumurta akı kolayca «sindirilir». Başka bir usulde, F. u hava oksijeni büsbütün etkisiz kılmak için F. kutularına karbon dioksit gönderilmelidir. Tütün yapraklarının renklerini F. dan sonra gidermek için bunlara hidrojen peroksit etkilendirilir, istenilen renk tonu elde edildikten sonra iyice yıkanır ve kurutulur.

F. da olan kimyasal olaylar ve etkenler henüz tam olarak açıklanmış değildir. Üstün bir ihtimale göre, burada fermentler ve mikroorganizmalar bir arada etki yapmaktadırlar.

FERMAT [*fermą*], **Pierre de** (Beaumont-de Lomagne 1601-Castres 1665), Fransız matematikçisi. Toulouse parlamentosu üyesi iken aynı zamanda edebiyat ve matematikle de uğraşmış, matematik alanındaki keşiflerini nadiren yayımlamış, hattâ bunların ispatlarını yazmayı bile ihmal etmiş, bu yüzden çalışmalarının pek çoğu kaybolmuştur. D'Alembert, Lagrange ve Laplace, diferansiyel hesabını ilk olarak onun düşünmüş olduğunu söylerler. F. nın 1636 tarihli bazı mektupları, henüz Descartes geometrisi yayımlanmadan önce, onun e ğ r i l e r i denklemlerle temsil etmeyi bildiğini göstermektedir. Gene Laplace'a göre, ihtimaller hesabını icat eden, Pascal ile birlikte F. olmuştur. Başlıca yazıları 1679 da *Varia Opera Mathematica* (Çeşitli matematik işlemleri) adiyle oğlu tarafından yayımlanmıştır.
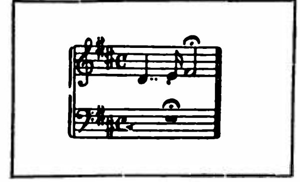

P. DE FERMAT

Fermat prensipi: Geometrik optik ilminin genel prensipi: Işık bir noktadan ötekine gitmek için ya en kısa yolu ya da en uzun yolu izler. Bu prensip Descartes'ın yansıma ve kırılma kanunlarının eşdeğeridir.

Fermat teoremi: Sayılar teorisinin en önemli teoremlerinden biri: $A^{P-1} - 1$ *ifadesindeki* P *sayısı* A *yı bölmeyen bir asal sayı ise, bu ifade* P *ile bölünebilir.*

Fermat'nın son teoremi: F. tarafından ifade edilmiş ve ispatının kendisinde olduğu bildirilmiş olan bir teorem: Eğer n ikiden büyük olan bir pozitif tam sayısı ise, $x^n - y^n = z^n$ denklemi x, y ve z bilinmeyenlerinin pozitif tam değerleriyle sağlanamaz.

FERMATA (İta. *fermare* = tutmak, duraklatmak), bir nota veya susmanın yazılı değerini aşmak üzere gerekli görüldüğü kadar uzatılması durumu ve bu durumu bildiren 𝄐 işareti. Kanon (b. bk.) ların bitirilebilecekleri sesleri, Barok ve klasik çağ konçertolarının kadanslarından önceki son orkestra akorlarını ve koral (b. bk.) larda cümle sonlarını F. lı göstermek kuraldır. Ayrıca orkestra eserlerindeki toplu sus ma (bk. GENERAL PAUSE) larda, rubato (b. bk.) akışlı geçitlerde ve hattâ sırf bir kesim (Lat. ve İng. caesura) göstermek üzere ölçü çizgisi üzerine konduğu da görülür. Seslendiricilerin F. yı yorumlarken üzerinde bulunduğu notanın değerini çoklukla aş. yu. iki katına çıkardıkları ileri sürülürse de, kural olarak kabul edilemez. Nitekim Beethoven'in 5. Senfonisinin başında görülen bir ölçülük F. yı hemen bütün orkestra yöneticileri üç ölçü değerinde kabul etmektedir. Aşağıya bakan iki ucunun ortasına nokta konmuş bir yay parçası veya yarım daireden ibaret F. işareti genellikle notanın veya susmanın hemen üstüne yazıldığı için *taç* (İta. corona) adiyle anılabilirse de, görevine bakılarak *tutma* (Alm. Aushaltezeichen, Haltezeichen, Fermate, İng. hold, fermata, İta. fermata) adı daha yaygındır. Daha çok org eserlerinin doruklarında rastlanan ve üst partilerde değişen armonilerin altında durak veya güçlü sesini uzun süre tutmaktan ibaret geleneğe dayanan *org noktası* (Fr. point d'orgue) terimi yalnız Fransızcada kullanılır (Alm Orgelpunkt, İng. organ point, Lat. punctus organicus için bk. ORG NOKTASI). Ayrıca, Fransızcadaki point d'orgue terimi yalnız nokta üzerindeki F, için geçerli olup susma üzerindekine point d'arrêt denir. Yay parçası yerine altı açık bir dikdörtgenle gösterilen ve pek az bir tutma istendiğini belirten özel bir F. yı ilk defa D'Indy op. 63 Piyano Sonatında kullanmıştır.

FERMATA

FERMENE, çoklukla Rumeli'de giyilen, kolsuz işlemeli bir çeşit yelek. Salta, ceket, şalvar ve poturlara ayrıca sırma ve kaytandan yapılan işlere de F. denilir.

Sırma ve kaytanla işleme yapan esnafa fermeneci adı verilir. Bugün Istanbul'da, Galata ve Kapalı Çarşıda bu işle uğraşan ve fermeneci denilen esnaf vardır. Eskiden fermeneciler gedıkli idiler. Bu sebeple inhisar usulünün uygulandığı 1860 a kadar bu sanatı yalnız gedikliler yapardı.

FERMENT'LER (Fr. Fermentes, Lat. *fermentum* = ekşimiş hamur), canlı hücreler tarafından meydana getirilen ve canlı hücrelerin dışında da etki yapabilen F. ler anorganik kimyanın katalizörleri gibi kimyasal olayları yürüttüğü veya hızlandıkları için organik cisimlerin katalizörleri veya biyokatalizörler adını da alırlar. Buna benzer anlamda kullanılan enzim (Yun. *zymae* = ekşi hamur) deyimi aşağıda yazılı olduğu gibi açıklanır. Geçen yüzyılda «şekillenmiş», küçük mantar cinsinden F. ler ile şekilsiz enzimler olmak üzere iki türlü F. ayrılırdı. Bunlardan birinciler ancak canlı hücrelerin içinde, ikinciler katalizör olarak hücrelerin dışında dahi etki yapabiliyorlardı. Buchner 1897 de hücresiz maya usarelerinin de şeker çözeltisini alkol ile karbonik asit haline mayalayabileceğini gösterdiği zaman enzimlerle F. ler arasındaki ayırmanın doğru olmadığı, her ikisinin birbirinin eş olduğu (hücresiz maya usarelerini elde etmek için maya silis guru ile ezilir ve sonra 300 atmosferlik basınç altında preslenir), böylece F. lerin organizma içinde meydana gelmekle beraber hücrelerin gerek içinde gerek dışında etki yapabilecekleri ispat edilmiş oldu.

Bugün hayvan ve bitki dünyasında birbirinden değişik yüzlerce F. tanınmaktadır. Bunlar adî katalizörler gibi çok az miktarlarda bile çok büyük madde miktarlarını değişikliğe uğratır veya bu değişmeleri hızlandırırlar. Tripsin, steapsin, pepsin gibi bazı eski F. adları dışında, bugün

bütün F. lerin adlandırılmasında adın sonuna *az* (Fr. ase) eki getirilir. F. ler yardımı ile hangi tepkimelerin veya hangi maddelerin katalizlendiği bir ön hece ile belirtilir. Bu cümleden olarak, meselâ zimazlar (alkolik mayalanmayı sağlayan F. sistemi), amilozlar (nişastayı malt şekerine ayrıştırır), sakkarozlar (kamış şekerini üzüm şekeri ile meyva şekerine ayırır), oksidazlar (oksitleyici etki yapar), üreazlar, penisilinazlar, pektinazlar v. b. vardır. Bütün F. ler az çok özel etkiler yaparlar, yani tamamiyle belirli reaksiyonları yürütürler. Bu özellik çok ileriye gidebilir. Meselâ karaciğer esterazı (memeli hayvanlarda) çok küçük yoğunluklarda bile l - badem asidini d - badem asidinden daha çabuk parçalar. Çok defa biyolojik bakımdan önemli olaylarda birbirinden farklı birçok F. in bir arada etkilemesi gerekir. Meselâ üzüm şekerinin laktik aside dönüşmesi için sayıları 11 den az olmayan birbirinden farklı F. in bu dönüşmeye katılması gerekmektedir. Anorganik katalizörlerden farklı olarak F. ler çok duyarlı olup çok defa tamamiyle belirli, dar sınırlı ortam şartları altında etkinlik gösterebilirler. Birçok F. ler 40° de ve bunun üstünde bozulur, çoğu 50 - 60° de etki gücünü tamamiyle kaybeder. Bazı F. ler etkilerinde belirli bir hidrojen iyonları yoğunluğuna bağlıdır. Meselâ midedeki yumurta akını sindiren pepsin 1,5 - 2,5 olan bir PH yoğunluğuna ihtiyaç gösterir. Karaciğerin arginazı en iyi olarak 9,8 den ibaret bir PH kıymetinde çalışır. Kaslarda glikojen ayıran amilazın iş görme maksimumu PH = 7 olduğu zamandır. Başka F. ler ancak belirli bazı maddelerin varlığı halinde etkin olurlar. Meselâ tamamiyle tuzsuz olan bir amilaz çözeltisi hemen hemen etkisizdir. Fakat çözeltiye biraz sodyum klorür veya potasyum klorür eklenirse, F. in iş görme gücü çarçabuk yükselir ve mümkün olan gücün maksimumunu bulur. Bazı F. ler «katalizör zehirleri» ile kolayca etkisiz bir hale getirilir. Meselâ solunum F. leri çok az miktarlardaki siyanhidrik asitle etkilerini kaybederler. Ürez denilen F. ise ağır metal tuzları ile zehirlenir. Bir F. tarafından değişikliğe uğratılan madde miktarı F. yoğunluğu ile etki süresine doğru oranlıdır, yani yoğunluk arttıkça, parçalanan molekül sayısı da artar.

Son zamanlarda bakteri üremesini önleyen, antibiyotik F. ler de bulunmuştur. Şimdiye kadar yapılmış olan birçok araştırmalara rağmen henüz hiçbir F. te sıhhatli bir yapı formülü ortaya konamamıştır. Bunun sebebi F. lerin çok karmaşık yumurta akı maddelerinden meydana gelmiş olmalarıdır. Son zamanlarda bazı F. ler (pepsin, tripsin, katalaz, amılaz, papain) saf billûrlaşmış halde üretilebilmiştir. Bu maddelerin moleküler ağırlıkları 14 000 ile 48 000 arasındadır.

F. lerin saf olarak elde edilmeleri çok zahmetli bir iştir. Çünkü sindirim bezleri, vücut usareleri v. b. çok defa belirli sayıda ve bunlarla birlikte bulunan değişik F. ler ve buna karşı çok sayıda maddeleri kapsarlar. Bu sonuncular birbirinden pek zor ayrılırlar. Hayvan ve bitki organlarından önce bir ham enzim çözeltisi (meselâ aşağıdaki usule göre) üretilir: 1. İptidaî maddenin vakumda kurutulması veya su çeken çözenler (alkol, aseton v. b.) vasıtasiyle sudan kurtarılması. 2. İptidaî maddenin kuvars kurnu ile ezilerek ve bir hidrolik preste preslemek yolu ile özsu elde edilmesi. 3. Hücre yapısının plasmoliz veya dondurma yolu ile parçalanması. 4. Hücre dokusunun otoliz yolu ile ve narkotik hücre zehirleri v. b. ile çözülmesi. Bu işleme tabi tutulan materiyelden F. ler seyreltik asitler veya alkalıler, tuz çözeltileri, gliserin ve benzer maddelerle sindirme yolu ile çözülür. Bir dereceye kadar saf F. ler elde etmek için hem F. ler silis guru, santrifüjleme, alkol ile çökeltme, diyaliz v. b. usullerle berrak hale getirildikten sonra hafif asidik kaolen veya hafif bazik alüminyum hidroksit veya talk, amiyant, baryum sülfat, demir hidroksit, stannik asit, kazein, yün, ipek v. b. gibi soğurma araçları ile muamele olunur. O zaman soğurma aracı ham enzim çözeltisine eklenir, sonra çalkalanır veya karıştırılır. Alüminyum hidroksit kullanılırsa, ayrıca asetik asit eklenir. Bu yoldan özellikle lipaz pek iyi soğurulur ise de, amilaz hemen hiç soğurulmaz. Sıvı, soğurma araçlarından santrifüjleme veya nuçta emme yolu ile uzaklaştırılır. Bundan sonra soğurulan F. diamonyum fosfat çözeltisi ile nişadır ruhundan ibaret bir karışım veya seyreltik asetik asitle daha saf bir halde elde edilir. Bazı F. lerde bu gibi usullerle saflık derecesinin bin katı sağlanabilmiştir.

Seçkin emme usulleri ile karışık enzim karışımlarından tek enzimler ayrılabilir. F. lerin etki derecesi bunların saf olarak üretilmelerinden çok önce kendileri tarafından katalitik olarak değişikliğe uğratılan maddelerin eşit tutulan şartlar altında ne kadar değiştiği hesaplanabilmiştir. Birçok F. lerde prostetik grup denilen bir grup (co - ferment, coenzim) ve kolloidal bir taşıyıcı (apo - ferment, apo - enzim) bulunmuştur. Prostetik grup oldukça sade, yumurta akı maddesi karakterinde olmayan, sıcağa dayanıklı ve diyalizlenebilen maddelerden meydana gelmiştir.

Görünüşe göre, her F. in özel bir yumurta akı maddesi vardır. Bazen prostetik etki grupu apo - fermentten de ayrılabilir. Birçok co - F. ler şimdiden sentez yolu ile elde edilebilmiştir. co - F. ler kendi başlarına etkisizdir. Bunlar ancak apo - F. lerle birleştiği zaman tam bir fonksiyonu olan bütün F. meydana gelir ki buna da holo - ferment veya holo - enzim adı verilir. Prostetik etki grupu ile apo - F. arasındaki bağlanma türlü türlü olabilir. Meselâ Warburg'un solunum F. i ancak canlı hücre yüzey yapısı bozulmadığı zaman fonksiyona girer. Başka hallerde her ne kadar holo - F. protoplazmadan çözülebilirse de, kısımlarına ayrılamaz. Özütlemesi kolay olan F. lere liyo enzimleri, hücre yapısına bağlı olan F. lere ise desma enzimleri denir. Ayrılabilen co - F. ler üstün bir ihtimale göre apo - F. lere gevşek yanvalanslarla bağlıdır. Co - F. leri kısmen metal kompleks bileşiklerinden (meselâ hemoglobinde, içinde demiri bulunan solunum F. lerinde) kısmen vitaminlerden başka bir şey değildir.

F. ler vücutta aralıksız olarak parçalandığından canlı varlıkların bu eksiği tamamlamak için vitamin almaları gereklidir. F. lerin etkisi özel aktivatörlerle çoğaltılabildiği gibi, önleyici maddelerle de etkileri giderilebilir. Zehirlenmeler genel olarak F. lerin zarar görmesine dayanır. Meselâ hidrosiyanik asit katalazın peroksidazların ve sitokromoksidazların etkisini önler; iyodlu asetik asit ve fluorürler glikolizin kısmî F. lerini etkisiz bırakır ve mayalanmayı durdurur. Prostigmin, trikrizit fosfat, eserin ve kinin kolinesterazar levizit, gümüş, kurşun, civa ve diğer ağır metal iyonları F. lerin SH gruplarını bağlar ve böylece zararlı etki yaparlar. F. ler yanlış yerde kullanılırsa, yine zehirlenmeler olur. Meselâ 1 mg billurlaşmış tripsinin bir fareye şırınga edilirse, onu dört dakikada öldürür. Yılan zehirlerinde vücut hücrelerini eriten F. karışımları vardır. Besinler F. ler yardımı ile ayrışma (otoliz) lara uğrar. Meselâ ıstakoz eti hayvanın ölümünden sonra çarçabuk bozulur. Muzlar kendi F. lerinin etkisi altında fazla olgunlaşır

ve böylece değersiz bir hale gelirler. Kesilmiş patatesler çok gecmeden kararır. Çünkü patates F. leri olan lakkoz (laccose) ve tirozinaz oksitlenmelere yol açar.

F. lerin etki mekanizması çok defa anlaşılamamıştır. Bununla birlikte çok defa labil (kararsız) ve F. ile öz maddeden yapılmış ve çarçabuk tekrar ayrışan bileşiklerin meydana geldiği kabul edilebilir. Meselâ katalaz adlı F hidrojenperoksitle tepkimesinde bir katalaz peroksit meydana getirir (katalaz — OH + H_2O_2 → kat. O O H + H_2O) ki sonra bu da başka bir H_2O_2 molekülü ile tekrar katalaz ve oksijen verir (kat. O O H + H_2O_2 → kat. OH + H_2O + O_2).

F. lerin ortalama çalışma temposu ziyadesiyle hızlıdır. Böylece meselâ her katalaz molekülünün her saniyede kendi ağırlığının 220 katı kadar veya yuvarlak olarak 60 000 hidrojen peroksit molekülünü su ile oksijene ayırdığı anlaşılmıştır. Teorik olarak F. lerin çok büyük nicelikte madde katalizleyebilmesi gerekirdi. Fakat hakıkatte kolloidlerin eskimesi, parçalanma ürünlerinin F moleküllerine bağlanması ve noksan beslenmeden ötürü ergeç etkinin gevşeyip azalması gibi bir hal meydana gelir.

F. ler genel olarak renksiz ise de, sarımtırak, yeşilimsi veya mavi renkler de görülür.

Eski düşünüşlerin tersine olarak, Virtanen, hücre yumurta akının ya tam tamına veya hiç olmazsa büyük bir kısmının yumurta akı olduğu ve böylece protoplazmanın enzimatik aktif bir kütleden başka bir şey olmadığı inancındadır. Meselâ çok miktarda yumurta akı enzimatik olarak aktifleştirilir, tohum olgunlaşmasında ve hücrelerin ve dokuların yaşlanmasında Virtanen'e göre tersine olarak F. yumurta akının inaktif olduğu görülür. F. ler hücrelerde gelişi güzel dağılmış olmayıp belirli kaidelere göre tertiplenmiştir. Bazı F. ler sitoplazmada, bazıları da hücre çekirdeğinde, yani nukleulusta (meselâ lesitin - fosfataz gibi) veya mitokondrilerde yer almışlardır. F ler 30 - 40° de (oda sıcaklığında biraz yavaş olarak) yumurta akı maddelerini, nişastayı, yağları ve bunlara benzer maddeleri kolayca ayrıştırırlar. Halbuki laboratuvarda aynı olaylar için da ha yüksek sıcaklıklar, derişik asitler ve bazlar kullanmak zoru vardır. F. lerin sınıflandırılması yalnız kendileri tarafından etkilenen tepkime (reaksiyon) lerin türüne göre yapılabilir. Çünkü F lerin kimyevî yapıları henüz doğru olarak bilinmemektedir.

F. ler aşağıdaki esas gruplara ayrılmaktadır I Hidrolazlar. Bunlar maddeleri su alarak parçalarlar. Bu tak dirde ya . . C - O . . ya da . . . C - N . . . bağlantısı çözülür. . . C - O . . ayıran F. ler arasında esterazlar (lipazlar, fosfotazlar, sülfatazlar) ve karbohidrazlar (maltaz. laktaz, sakkaroz, amilaz), . . . C - N ayıran F. ler arasında ise amidazlar (arginaz, üreaz, asparaginaz, hippuraz) ve proteazlar (peptidazlar, proteinazlar, tripsin v. b.) bulunur. II. Desmolazlar. Bunlar — C — C — bağlantılarını ayırırlar ki bunun sonucunda büyük moleküller küçük parçalara ayrılır. Bunlar arasında doğrudan doğruya parçalayan karboksilazlar ve oksitleme F. leri: A. demir, bakır F. leri, solunum F. i, katalaz, peroksidaz; B. dehidrazlar: flavin F. leri, mayalanma F. leri v. b. vardır ki, bunlar da parçalayan — C — C — yerlerini daha önce oksitlerler. —A. B.

FERMI, Enrico (Roma 1901 - Chicago 1954), İtalyan fizikçisi. Önce Floransa, sonra Roma'da profesör olan F., 1939 da New York'ta Columbia Üniversitesine çağrılmış, 1946 dan itibaren de Chicago Üniversitesinde profesör olmuştur. Çalışmaları Kvant (Quantum) lar teorisi ve mekaniğinde toplanır. F., nötron bombardımanı yolu ile çekirdek değişimini bulmuş ve böylece 1934 ten sonra birta kım sunî radyoaktif maddeler yapmış ve bunlara transuran'lar gözü ile bakmıştır. F., *Sulla quantizzazione del gas perfetto monatomico* (Mükemmel bir atomlu gazın Kuantlaşması üzerine) (Lincei Rendiconti 1935; «Zeitschrift für Physik», 1936) adlı yazısında kendi adını alan F. istatistiğini kurmuştur. 1938 Nobel armağanını almıştır. II. Dünya Harbi esnasında F., atom gücünün harpçı ve barışçı maksatlar için kullanılmasına yönelen çalışmalarda büyük rol oynamıştır. Başka eserleri: *Introduzione alla fisica atomica* (Atom fiziğine giriş) [1928]; *Molecole e cristalli* (Moleküller ve kristaller) [1934]; *Thermodynamics* (Termodinamik) [1938].

E. FERMI

Fermi - Dirac istatistiği (İng. Fermi - Dirac Statistics). Kuantum mekaniğine dayanan ve koordinatlar aralarında değiştirilince dalga fonksiyonları işaret değiştiren sistemlerin istatistiği. Bir parçacıklar sisteminde dalga fonksiyonu simetrik değilse, yani bütün koordinatlar aralarında değiştirilince dalga fonksiyonu işaret değiştiriyorsa, parçacıklar sistemi F. D. istatistiğine uyar (bk. BOSE - EINSTEIN İSTATİSTİĞİ). Pauli prensipi (b. bk.) F. D. istatistiğine uyan parçacıklara uygulanabilir. Elektron, proton, nötron ve atom kütle sayısı tek olan çekirdekler F. D. istatistiğine girer. bk. FERMİON.

FERMİON (Fr. Fermion), enerji dağılımında Fermi - Dirac istatıstiği (b. bk.) ile verilen bir parçacık. Bu parçacıkların ayırıcı özelliği spinlerinin 1/2 olmasıdır. *Elektron, proton* ve *nötron* F. durlar. F. ların sayısı bütün karşılıklı nükleer işlemlerde korunur. F lar, *baryon*'lar ve *lepton*'lar adı ile iki grupa ayrılır. Bir grupun üyeleri öteki grupun üyelerine çevrilemez.

FERMİYUM (Fr. Fermium; İtalyan kimyacısı Enrico Fermi'nin adından), transuran dizisinden, sunî olarak elde edilen bir element. Sıra No. sı 100, sembolü Fm dir. Şimdiye kadar 238 U un hızlandırılmış O^{16} ile bombardımanı yahut reaktörlerde 239 Pu ve 238 U'un ışınlanması ile kitle sayıları 250 - 256 olan izotopları elde edilmiştir. 252 Fm bunlardan en uzun ömürlüsüdür (20 - 30 saat) ve α ışınları yayınlar. F. 1952 kasımında Eniwetok'ta yapılan ilk hidrojen bombası deneyinden sonra meydana gelen türlü radyoaktif maddelerin Amerika'da Berkeley ve Argonne laboratuvarlarında incelenmesi sırasında Einsteiniyum (b. bk.) ile birlikte bulunmuş ve bu buluş bütün dünyaya 1955 te bildirilmiştir.

FERMO (eski adı: **Firmum Picenum**), İtalya'da, Ascoli Piceno provincia'sında, Tenna nehri üzerinde bir şehir. Adriya kıyısına yakın bir kaya üzerinde bulunan şehrin denizden yüksekliği 310 m dir. Nüfusu 29 200 dür. Katedrali, XIV. yüzyıldan kalma bir başpiskoposluk sarayı, manastırları, tiyatrosu, kitaplığı ve müzesi vardır. Hububat ve yün ticareti yapılır. F. Roma'nın kuruluşundan önce Sabi-

FERMO: Genel görünüş

nus'lar tarafından kurulmuştur. M. Ö. 264 te Latin kolonisi olmuştur. Orta Çağın ilk yıllarında bir sınır bölgesinin başşehri idi.

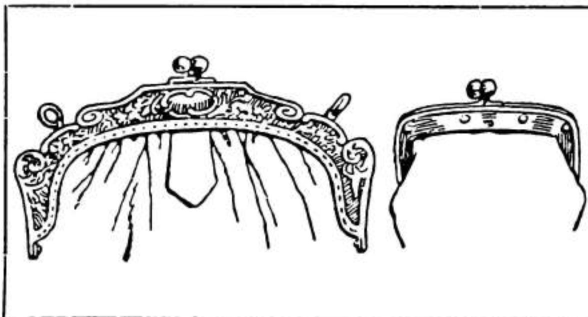
FERMUAR (Fr. Fermoir = kapayıcı; fermeture éclair, fermeture à curseur, İng. zip fastener, zipper), kadın çantasının, para çantasının, kolye, bilezik gibi eşyanın, bazan bir kitabın, bir defterin kapalı durmasını sağlayan düzen. Eskiden bizde kopça, toka, çengel, çıtçıt gibi adlarla anılırken bugün yaygın olarak F. denilmektedir. Bu türlü F. ın tarihi çok eskidir. Eski Mısırlı sanatçılar sürgü şeklinde F. lar yapmışlardır. Bütün F. çeşitleri Yunanlılarla Romalılarca bilinmekte idi.

ELBİSE FERMUARI

Fakat bizde asıl F. adını alan, bir sürgünün inip çıkmasiyle açılıp kapanan bir düzendir. Bu tip F., karşılıklı iki sıra dişli ile bunları birleştiren sürgü-bağlaçtan meydana gelmiştir. Bu sürgü yukarı doğru çekilince karşılıklı dişleri birbiri içine sürer, dişlerin içinde bulunan oynak bilyeler bunları karşılayan yataklara geçer, F. sıkıca kenetlenmiş olur.

Bu yeni tip F. ların çok geniş bir uygulama alanı vardır: kadın giyiminde eteklerin yanlarını. arkalarını, bluzların yakalarını, botları, çizmeleri; erkek elbiselerinde ise kazakların omuz başlarını, yelek ve yağmurlukların önlerini kolayca açıp kapamak için kullanılır. Ayrıca, çeşitli kılıflara, çantalara ve daha başka pek çok eşyaya da uygulanır. Çok pratik olması, F. a büyük bir sürüm sağlamıştır. F. lar metalden, plastikten, kemikten veya sert kauçuktan yapılır, genel olarak yarım metreye kadar çeşitli boylarda satılır; fakat büyük kılıflar, çadırlar v. b. için daha uzunları da vardır. Bu tipteki ilk F. 1892 de Chicago'lu Whitcomb L. Judson firması tarafından bulunmuş, sonra geliştirilerek dişli F. lar yapılmıştır.

ÇANTA FERMUARLARI

FERNÂN NÚÑEZ [*fernan nunyeth*], İspanya'da, Endülüs (İsp. Andalucia) bölgesinde (Córdova eyaleti), Córdova'nın güneyinde bir kasaba. Nüfusu 12 000 dir.

FERNANDEL [*fernãdel*]. **Fernand Joseph Désiré Contandin** (doğ. Marsilya 1903), Fransız aktörü. Asıl adı Contandin olan F., ilk önce bir müzikholde komik karakterde roller almış, sonra sinemacılığa yönelerek Marc Allégret rejisinde *Le Blanc et le Noir* (Ak ve kara) [1930] filminde oynamış, fakat asıl şöhretini *Le rosier de Mme Husson* (Madam Husson'un gül ağacı) [1932] filmi ile sağlamıştır. Başlıca filmleri: *Angèle* (ad) [1934]; *Le Schpountz* (Şpunts); *Ignace* (ad); *François Ier* (I. François) [1937]; *La fille du puisatier* (Kuyucunun kızı) [1940]; *Meurtres* (Cinayetler) [1950]; *Les Don Camillo* (Don Camillo'lar); *Le mouton à cinq pattes* (Beş ayaklı koyun) [1953]; *La loi c'est la loi* (Kanun kanundur) [1958]; *Crésus* (Karun) [1960]; *L'assassin est dans l'annuaire* (Katil rehberin içinde); *Le diable et les dix commandements* (Şeytan ve on emir) [1962]; *Le bon roi Dagobert* (İyi yürekli kral Dagobert) [1963]; *L'age ingrat* (Nankör çağ) [1964].

FERNANDEL

FERNANDES [*fîrnændeş*], **Mateus** (ölm. 1515), Portekizli mimar. Batalha'da ölmüştür. Batalha manastırını yapmış, fakat bu, ancak oğlu Genç Mateus F tarafından tamamlanmıştır. *Capelas imperfeitas* (Bitirilmemiş kilisecikler) adını taşıyan yapının değirmi yapısı (rotonde) nın kapısı da onun eseridir (1509). Bu kapı Manuel çağı sanatının bir şaheseri sayılır.

FERNÂNDEZ, Gregorio (Biyog.): bk. HERNÂNDEZ, Gregorio.

FERNÂNDEZ [*fernandeth*], **Juan** (Cartagena aş. yu. 1536 - aş. yu. 1599), Ispanyol denizcisi. Güney Amerika kıyılarında geziler yapmış ve birkaç ada keşfetmiştir. Bunlardan biri Juan Fernández adasıdır.

FERNÂNDEZ DE AVELLANEDA [*fernandeth dhe avelyanedha*], **Alonso,** Cervantes'in *Don Quijote*'sinin devamı olarak *Secundo tomo del ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (İnce buluşlu asıl Don Quijote de la Mancha'nın ikinci cildi) [1614] adında bir roman yazan bilinmeyen yazarın takma adı. Gerçek yazarın kimliği üzerinde eleştirmecilerin bütün araştırmaları bugüne kadar başarısız kalmıştır. Birçok yazarlar, bu arada Lope de Vega, Tirso de Molina, Guillén de Castro, hattâ Dominicusçu Ispanyol papazı Luis Aliaga'nın adı üzerinde de durulmuştur. Bu roman, çok gülünçlü ve aslına uygun düşen birkaç parçasına rağmen, Cervantes'in şaheseriyle kıyaslanamayacak zayıf bir taklittir.

FERNÂNDEZ DE CÓRDOBA Y AGUILAR [*fernandeth dhe kordhoba i agilar*], **Gonsalvo** (Montilla, Córdoba 1453 - Granada 1515), İspanyol başbuğu. Granada'nın anlaşma yoluyle Mağribîlerden alınmasını sağlamış (1492),

Fransızları Aşağı İtalya'dan atmış (1496) ve bunları Cerignola yakınında ve Garigliano'da iki defa yenilgiye uğratmıştır (1503). El gran capitán (yüce komutan) sanını alan F., İspanyol piyadesini Almanların Landsknechte düzenini örnek tutarak yeniden teşkilâtlandırmış ve buna bağlı silâhlarla ilgili taktiği İspanyol ordusunda uygulamıştır.

FERNÂNDEZ DE LIZARD [*fernąndeth dhe lisąrdh*], **José Joaquin** (Mexico 1776 Mexico 1827), Meksikalı yazar. Babasının ölümüyle ilâhiyat ve felsefe öğrenimini yarıda bırakarak politikaya atılan F. de L., «El Pensador Mexicano» (Meksikalı düşünür) adında papazlık aleyhtarı bir gazete çıkarmış, çeşitli yazılarından dolayı hapse girmiş, aforoz edilmiş ve sürülmüştür. Halk arasında çok tutulan bir gazeteci idi. Hükûmetin falsolu icraatını el ilânlariyle halka teşhir eden bu yazarın dram, roman ve edebî yazıları arasında *El periquillo sarniento* (Kaşınan papağan) [1816] adındaki ahlâkçı romanı tanınmıştır.

FERNÂNDEZ DE MORATÉN (Biyog.): bk. MORATÉN.

FERNÂNDEZ Y GONZÂLEZ [*fernąndeth i gonthąleth*], **Manuel** (Sevilla 1821 - Madrid 1888), İspanyol romancısı. Alexandre Dumas tipinde tarihî romanlar yazmıştır. 300 den fazla eseri vardır. Başlıca eserleri: *Don Juan Tenorio* (ad) [1851]; *Los siete infantes de Lara* (Lara ailesinden yedi prens) [1853]; *Don Ramiro* (ad) [1856]; *El cocinero de Su Majestad* (Kralın aşçısı) [1857].

FERNANDO: I. **Fernando**: el Grande veya el Magno (İsp. = Büyük) (aş. yu. 1017 - León 1065), Castilla kontu (1029 - 1035), Castilla kralı (1035 - 1065) ve León kralı (1037 - 1065). Navarra kralı III. Sancho (Büyük) ile Castilla kontesi Elvira'nın üçüncü oğludur. Rio Carrión savaşı (1037) nda yenmiş olduğu eniştesi Navarra kralı III. Bermudo'nun ölümünden sonra onun yerine geçerek iki krallığı birleştirmiştir. Kardeşi Garcia'yı Atapuerca savaşı (1054) nda yenerek gitgide Navarra'yı ilhak etmiş (1054 - 1064), Toledo ve Sevilla emirlerine karşı savaşmıştır (1062 - 1063). Ölümünden sonra toprakları çocukları tarafından paylaşılmıştır.

II. **Fernando**: León kralı (ölm. 1188), VII. Alfonso'nun oğlu ve halefi. Kardeşi III. Sancho'nun Castilla tahtını işgal etmesiyle beraber kendisi de idaresine başlamıştır. Sancho ölünce, bunun oğlu ve F. nun yeğeninin toprakları birkaç parti arasında ayrılınca, F. kendisini naip olarak zorla kabul ettirmiştir. Extremadura'nın fethini ilerletmiştir.

III. **Fernando**: el Santo (1199 - 1252), Castilla kralı (1217 - 1252) ve León kralı (1230 - 1252). León kralı IX. Alfonso ile Castilla kraliçesi Berenguela'nın oğludur. Araplara karşı savaşmış, bunları İspanya'nın güneyine sürmüş ve Granada krallığını bir vasallık olarak kendisine bağlamıştır. F. zamanında Castilla dili (İspanyolca) resmî dil olmuştur.

IV. **Fernando**: El Emplazado (Sevilla 1285 - Jaén 1312), Castilla ve León kralı (1295 - 1312), kral IV. Sancho (el Valiente) ile Maria de Molina'nın oğludur. Araplara karşı savaşmış ve Cebelitarık'ı zaptetmiştir (1310).

V. **Fernando**: bk. II. FERNANDO, el Católico (Aragón kralı).

VI **Fernando**: El Sabio (Madrid 1713 - Villaviciosa 1759), İspanya kralı (1746 - 1759). V. Felipe ile Savoia prensesi Maria Luisa'nın oğludur. 1748 de Aachen barışını yapmıştır. Karısı Portekiz prensesi Maria Teresa Barbara'nın etkisi altında kalmıştır. Deli olarak ölmüştür.

VII. **Fernando**; El Deseado (San Ildefonso 1784 - Madrid 1833), İspanya kralı (1808, 1812 ve 1814 - 1833). Kral VI. Carlos'un en büyük oğludur. Aranjuez ayaklanması (mart 1808) sonucunda tahta çıkarılmı, fakat Fransızların Madrid'e müdahalesi (Napoléon ile Bayonne mülâkatı) üzerine çekilmek zorunda kalmıştır. Valençay'da 1813 e kadar esir olarak tutulmuş, 1814 te İspanya'ya dönmüş, 1812 de kabul edilen hür anayasayı kaldırmıştır. F., Amerika'daki sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarına engel olamamıştır. 1820 de anayasayı tekrar yürürlüğe koymağa zorlanmış, fakat Fransızların yardımiyle yine mutlakıyet idaresine dönmüştür (1823). Tahtını kızı II. Isabel'e bırakmıştır.

FERNANDO [*firnąndü*], I. O Formoso (Port. = güzel; 1345 - 1383), Portekiz kralı (1367 - 1383), Coimbra'da doğmuş, Lisbon'da ölmüştür. Kral I. Pedro'nun ikinci oğludur. Castilla'yı ilhaka çalışmış, lâkin gayretleri başarısız kalmıştır. Kızı Beatriz, tahttan uzaklaştırılarak taht F.-nun gayri meşru erkek kardeşi João'a bırakılmıştır. João Portekiz kralı olarak I. João adını almıştır.

FERNANDO, O Infante Santo (= kutsal prens; Santarem 1402 - Fas 1443), kral I. João (Büyük) un oğludur. Erkek kardeşi Henrique o Navegador (Gemici Henriquez) un Tanca (Tanger) ya karşı yaptığı sefer de rehine olarak Fas kralına teslim edilmiş ve tam bir köle muamelesi görmüştür. Cesedi Lisbon yakınındaki Batalha manastırına getirilmiştir.

FERNANDO I. el de Antequera (= Antequera'lı) (aş. yu. 1380 - 1416), Aragón ve Sicilya kralı (1412 - 1416), Igualada'da ölmüştür. Castilla kralı I. Juan ile Aragón prensesi Leonor'un oğludur. III. Henriquez'in ölümünde, yeğeni II. Juan'ın vesayet devrinde Castilla kral naibi olmuştur. Caspe antlaşması (b. bk.) sonucunda rakiplerini yenerek Aragón ve Sicilya kralı olmuştur.

II. FERNANDO

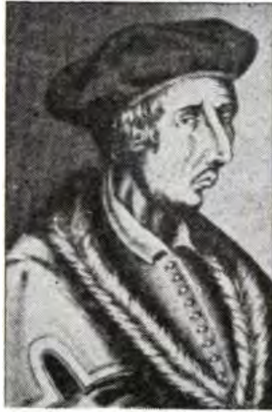
Fernando II., el Católico (Katolik) (Sos Aragón, 1452 - Madrigalejo 1516), Aragón ve Sicilya kralı (1479 - 1516), Castilla kralı (V. Fernando) (1474 - 1504) ve Napoli kralı (III. Ferdinando) (1504 - 1516). Aragón kralı II Juan ile Juana Henriquez'in oğludur. Castilla prensesi Isabel ile evlenmesi (1469), Aragón ile Castilla'nın birleşmesi ile kurulan İspanyol birliğinin temelini teşkil eder. Kral olarak yaptığı işler, karısı Isabel'in faaliyetlerinden pek kolay ayırt edilemezse de, krallık nüfuzunun kuvvetlendirilmesi, asilzadelerin sindirilmesi, merkezî idarelerin kurulması, meclis (Cortes) lerin ikinci plana geçmesi, şehirler polisinin devlet polisi haline getirilmesi özerllikle belirtilebilir. Din

alanında F., millî birliğe götüren bir kuvvet olarak halkın Araplara ve Yahudilere karşı beslediği nefreıten faydalanmıştır. 1502 de Araplar Castilla'dan kovulmuş ve bu hareket F. ve Isabel'e Papa VI. Alexander tarafından Reyes Catolicos (Katolik krallar) unvanının verilmesini sağlamıştır. Isabel ölünce F. Castilla naibi olmuş ve Navarra'yı (1512), Milano'yu (1513) ve Afrika'da Presidios (kaleler; Oran 1509; Bougie 1510; Trablus 1511 v. b.) u almıştır. Ölümü üzerine taht sonradan V. Carlos adını alacak olan torununa kalmıştır.

FERNANDO PÓO veya FERNANDO PO, Batı Afrika'da, Gine körfezinde, İspanya'ya ait volkanik bir ada. Yüzölçümü 2 071 km², nüfusu 62 600 (1967) dür. Yükseldiği Pico de Santa Isabel'de 2 850 m yi bulan adanın hemen her tarafı balta girmemiş ormanlarla kaplıdır. Özellikle kahve ve kakao çıkarır. Başlıca liman şehri ve İspanyol Gine'sinin yönetim merkezi Santa Isabel'dir. Yerli halk Bube kabilesindendir. F. P. 1469 yılında Portekizli Fernão do Póo tarafından bulunmuş olup 1778 den beri İspanya'ya bağlıdır.

FERNANDO DE NORONHA [*fırnandu dhi nuronyi*] veya **FERNÃO NORONHA,** Brezilya'da, Pernambuco devletine ait bir ada. São Roque burnunun 360 km kuzeyinde bulunan bu volkanik adanın uzunluğu 11, genişliği 3 km olup üzerinde 300 m lik sipsivri bir kaya yükselir. Mahkûmların yaşadığı F. de N., Avrupa - Güney Amerika uçak seferleri için ara konak olarak önem kazanmıştır. Ada 1501 veya 1502 yıllarında André Gonçalves tarafından bulunmuştur.

FERNEL, Jean (Clermont - en - Beauvaisis 1497 - Paris 1558), Fransız astronomu, matematikçisi ve hekimi. Güneşin öğle vaktindeki yüksekliğini ölçmüş ve Paris ile Amiens arasındaki uzaklığı tesbit ederek meridyen derecesinin uzunluğunu tayine çalışmıştır. XVI. yüzyılın en büyük hekimlerinden olan ve «modern Galenos» lâkabını alan F., Diane de Poitiers'yi ağır bir hastalıktan kurtarmış ve II. Henri'nin özel hekimi olmuştur.

J. FERNEL

FEROE ADALARI (Coğ.): bk. FÖRO ADALARI.

FEROELİT (Fr. Féroélite) [Miner.]: bk. MEZOL (Fr. Mésole).

FEROMONLAR (Alm. Pheromone), böceklerin kokusalarak yerlerini bildirmek (eşek arıları), eşini çağırmak (kelebekler) yahut alarm vermek (karınca türleri) gibi işlerde faydalandıkları ve çok az miktarı bile etkili olan bir hormon. Ektohormon adını da alır. Böceklerde çok az miktarda bulunduğu halde, F. ı ayırmak ve kimyevî yapılışlarını meydana çıkarmak kabil olmuştur. Kimyaca F. bir «iridomirmesin» dir. (İridomirmesin, tropik yerlerde yaşayan *Iridomirmex hitidus* adlı bir karıncadan çıkarılan bisiklik bir lakton'dur. Bitkilere zarar veren böcekleri, tifüs, paratifüs, kolera ve verem mikroplarını öldürür; insan ve bitkiler üzerinde zararlı etkisi yoktur.)

FERONIA (Roma mit.), Etrusk tanrıçası. Başlıca tapınağı (Lucus Capenatis, Lucus Feroniae) Soracte dağı (şimdiki adı: Monte Soratte) eteğindedir. Arkeologlarca burada kazılar yapılmaktadır (1953).

FERONIA, Sedefotugiller (Rutaceae) familyasından bir ağaç cinsi. Bu cinsin Hindistan, Seylan ve Cava'da yetişen türü (F. limonia) nün odunu çok sert olduğundan yapıda kullanıldığı gibi, alet v. b. yapımında da kullanılır. Çiçek, meyva ve yaprakları mide rahatsızlıklarında kullanılır. Bu ağaç türü ve aynı bölgede yetişen diğer tür (F. elephantum) den Arap zamkı gibi bir zamk elde edilir. Bu zamkın Arap zamkına göre viskositesi daha çoktur ve daha kuvvetli yapıştırıcı özelliği vardır.

FEROZPOR (Coğ.): bk. FİRUZPUR.

FEROZŞAH (Coğ.): bk. FİRUZŞAH.

FERRAN Y CLÚA [*ferran i klua*], **Jaime** (Corbera, Tarragom 1852 - Barcelona 1929), İspanyol hekimi ve biyoloji bilgini Barcelona Tıp Fakültesinde profesör olan F., 1884 te koleraya karşı bir aşı bulmuş ve ilk olarak 1887 de tifüse karşı muafiyet sağlamaya çalışmıştır. Koch basilinin mütasyonları ve vereme karşı biyolojik yoldan korunma problemlerinde öncülük etmiştir.

FERRANTI, Sebastian Ziani de (Liverpool 1864 - Zürich 1930), İngiliz elektroteknikeri. İtalyan asıllı olan F., 1884 te Sir William Thomson (Lord Kelvin) ile beraber kendi adını taşıyan alternatif akımlı elektrik motorunu yapmıştır. F. nin elektrik gücü ve özel olarak yüksek gerilimli akımların uzak mesafelere nakli problemlerinde yararlı hizmetleri geçmiştir. Büyük şehirlerde yapılan elektrik santralleri onun fikrine dayanır.

FERRARA (Coğ.), İtalya'da, Po ırmağının bir kolu olan Po di Volano suyu üzerinde bir şehir. Denizden 10 m yükseklikte bulunan şehrin nüfusu 152 700 (1967) dür. 1391 de kurulmuş bir üniversitesi, bir pinakoteği, arkeoloji ve sikke koleksiyonları, deri, cam ve ipek endüstrileri vardır.

Su seddinin yıkılması (1150) na kadar Comacchio ile birlikte Po deltasının en önemli şehri olan F., X. yüzyıl sonlarına doğru Papalık tarafından Toscana Markgrafına hediye edilmiş, XII. yüzyılda serbest şehir olarak Lombardia Birliğine katılmış, 1208 de Este ailesinin eline

FERRARA: Şato

geçmiş ve bu ailenin hâkimiyeti süresince tarihinin ikinci parlak devresini yaşamıştır. XV ve XVI. yüzyıllarda burada bir saray çevresi kurulmuş ve F. İtalyan Rönesans kültürünün merkezi haline gelmiştir. Bu zamanlara ait F. majolikaları (Majorca [Mallorca] adasında yapılan çiniler), grotesk (b. bk.) ler veya insan figürleriyle süslenmiştir. Savonarola'nın doğum yeri olan F. dan Ariosto ve Tasso gibi ünlü şairler de seslenmiştir. XII - XIV. yüzyıllar yapısı olan kilisesinin yakınındaki 4 kuleli şato (1385 - 1570), büyük meydanlar, asilzadelere ait muhteşem saraylar, F. nın şerefli tarihine işaret eder. 1598 de Papalığa bağlanan F., bundan sonra önemini kaybetmiştir. Bugün kazancını çevrenin tarım ürünlerine bağlamış olan bir ticaret şehridir.

F. ilinin yüzölçümü 2 630 km^2, nüfusu 421 000 (1951) dir.

FERRARA KONSİLİ, Katolik kilisesinin İtalya'da Ferrara şehrinde toplanan evrensel konsili. Papa IV. Eugenius, 18 eylül 1437 tarihli emirnamesiyle Basel'da toplanmış olan konsili Ferrara'ya nakletmişti. Bu emre uyanlardan meydana gelen bir kurul, 18 ocak 1438 de ilk oturumunu Ferrara'da yapmıştı. Papanın başkanlığında yapılan ikinci oturum (15 şubat) da Basel'da kalmakta ısrar edenler aforoz edilmişti. Bizans heyeti gelince konsilin adı «evrensel» ilân edildi ve büyük bir açılış töreni yapıldı. 8 ekim 1438 den 10 ocak 1439 tarihine kadar yapılan 16 ortak oturumda Doğu ve Batı kiliselerinin birleşmesi konusu tartışıldı ise de, bir netice alınamadı. Halbuki Papa ile Bizans imparatoru İoannes Palaiologos'un bu birleşmede büyük çıkarları vardı. İmparator, Bizans'ı gittikçe sıkıştıran Türklere karşı Batının yardımını sağlamak istiyordu. Papa ise büyük bir teşebbüsü gerçekleştirmekle Basel'daki rakipleri karşısında prestijini kuvvetlendirmek gayesini güdüyordu. Papa bu amaçla 700 kişilik Bizans heyetini kendi hesabına Ferrara'da misafir etmişti.

Ferrara'da veba çıkması üzerine konsil toplantıları Floransa'ya aktarılmıştır. Bk. FLORANSA KONSİLİ.

FERRARI, Gaidenzio (Valduggia, Piemonte aş. yu. 1471 - Milano 1546), İtalyan ressamı. Başlıca Varallo, Vercelli ve 1539 dan sonra Milano'da çalışmıştır. Halk düşünüşünü yansıtan ve çoğu zaman garip bir realizm gösteren, insan kalabalıklariyle dolu tablolar yaratmıştır (Çarmıha germeyi canlandıran freskleri Varallo kilisesindedir; 1523). Olgun üslûbu Lombardia manierismo (yapmacıklı sanat akımı) sunu temsil eder (Saronno kilisesinde çalgı çalan melekleri gösteren kubbe freksleri vardır, 1535 - 1536).

FERRARI, Giuseppe (Milano 1812 - Roma 1876), İtalyan tarih felsefesi bilgini ve politikacısı. Kendi isteğiyle İtalya'dan ayrılarak Fransa'da yerleşmiştir (1837 - 1859). Solcu liberallerden olan F., Cavour'un birlik politikasına karşı savaşmıştır. G. Vico'nun eserlerini yayımlamıştır. Başlıca eserleri: *Vico et l'Italie* (Vico ve İtalya) [Paris, 1839]; *La filosofia della rivoluzione* (İhtilâl felsefesi) [Milano, 1873]; *La federazione republicana* (Cumhuriyetçi federasyonu) [Londra, 1851]; *Histoire des révolutions d'Italie* (İtalya ihtilâlleri tarihi) [Paris, 1858]: *La Chine et l'Europe* (Çin ve Avrupa) [Paris, 1867]; *Teoria dei periodi politici* (Politik devirler teorisi) [Milano, 1874].

FERRARI, Ludovico (Bologna 1522 - Bologna 1565), İtalyan matematikçisi. Matematikçi Geronimo Cardano'nun ilkin öğrencisi, sonra da çalışma arkadaşı olmuştur. Cebir alanında önemli ilerlemeler sağlamış olan Bologna okulunun en büyük temsilcilerinden biridir. Başlıca keşfi, dördüncü derecede genel denklemin cebirsel çözümüdür. Cardano ile birlikte, üçüncü derece denklemlelerinin çözüm formülünü ispatlamıştır. (Bu konu kendilerine Tartaglia tarafından bir bilmece şeklinde verilmişti.)

FERRARI, Paolo (Modena 1822 - Milano 1889), İtalyan komedi yazarı. Goldoni geleneğini devam ettiren F., İtalyan komedisini Fransız (Scribe, Dumas) etkisinden kurtarmış ve modern İtalyan komedisinin babası sayılmıştır. Başlıca eserleri: *Goldoni e le sue sedici commedie nuove* (Goldoni ve onun on altı yeni komedisi) [1851]; *La satirale Parini* (Hiciv ve Parini) [1854]; *Opera drammatiche* (Sahne eserleri) [15 cilt, 1877 - 1880; 1881 de 26 cilt]; *Teatro dialettale modenese* (Modena lehçesinde sahne eserleri) [1922].

FERRARIS, Galileo (Livorno Vercellese, Piemonte 1847 - Torino 1897), İtalyan mühendisi. 1877 den itibaren Torino'daki Museo Industriale (Endüstri müzesi) de profesörlük etmiştir. 1885 te bulduğu döner alan prensipi (Ferraris prensipi) ni 1888 de yayımlamıştır. Bu prensip elektrik ölçü aletleri ve makineleri için önem taşır. 1886 - 1887 de İtalya'nın ilk elektroteknik mühendislik okulunu kurmuştur. Eserleri *Opere complete* adı altında toplanmıştır [1902 - 1904].

FERRASIE, La [*la ferasi*], Fransa'nın Dordogne departmanında bir buluntu yeri. Burada zengin Moustier ve Aurignac kültür tabakalarına rastlanmıştır. Yontmataş devri tabakasında Neandertal tipinde iki ergin insan ve dört çocuk iskeleti bulunmuştur. Bunların bazı geleneklere uyularak gömüldüğü anlaşılmaktadır.

FERRATİN (Fr. Ferratine), % 6 demir kapsayan sodyum ferri albuminat. Sarılık ve kansızlığa karşı kullanılan bir ilâçtır.

FERRATLAR (Fr. Ferrates). furik asit tuzlarına verilen ad. Demir ekintisi uzun süre güherçile ile ısıtılacak olursa, bu yığın kızgın hale gelerek oksitlenir ve reaksiyonun sonunda suda çözülen, kırmızımsı menekşe renginde potasyum ferrat (K_2FeO_4) meydana gelir. Bu madde potasyum sülfat (K_2SO_4) ile izomorftur. Demir tozu ile güherçilenin eritilmesinden elde edilen erintiye su katılır ve kırmızımsı menekşe rengindeki çözeltiye biraz baryum klorür çözeltisi eklenirse, karmen kırmızısı renginde ve zor çözülen baryum ferrattan ibaret bir çökelek meydana gelir. Bunun formülü Ba Fe Ou dur. F. da demir 6 değerliklidir. Potasyum ferrat, taze çökeltilmiş, esmer, çok derişik potasyum hidroksitle karıştırılmış demir oksit hidratın üzerine klor veya brom yollanarak oksitlenmesinden de meydana gelir. Asit eklenmesinde ferrat çözeltileri oksijen vererek demir (3) tuzlarına dönüşürler: $2\ FeO''_4 + 10\ H' \rightarrow 2\ Fe... + 3/2\ O_2 + 5\ H_2O$. F. permanganatlardan daha kuvvetli oksitleme vasıtalarıdır.

FERREIRA [*firreiri*], **António** (Lisbon 1528 - Pra 1569), Portekiz'li şair. Sá de Miranda ile birlikte klasik üslûbun kurucusudur. Başlıca eseri, *Inês de Castro* (bir Portekiz'li kraliçenin adı) [aş. yu. 1567] dur.

FERREIRA DE VASCONCELLOS [*firreiri di vaşkonselus*], **Jorge** (aş. yu. 1515 - Lisbon 1563 ?), Portekiz'li şair. Halk ağzında kullanılan deyimlerle dolu komediler yazmıştır. Bunlardan başka, *Memorial das proezas da segunda*

tavola redonda (İkinci yuvarlak masaya ait anılmağa değer yiğitlik maceraları) [1567; 2. bas. 1867] adlı bir şövalyelik romanı yazmıştır.

FERRER GUARDIA [*ferrer guardhya*], **Francisco** (Alella 1859 - Barcelona 1909), İspanyol ıhtilâlcisi. Demiryolu biletçisi olarak hayata atılan F., 1901 de Barcelona'da bir serbest düşünürler okulu kurmuştur. 1909 temmuzunda Fas seferine karşı Barcelona'da yarattığı hoşnutsuzluk kanlı bir ayaklanmaya yol açmış, bu yüzden kurşuna dizilmiştir.

FERRERA [Coğ.], İsviçre Alplerinde, Avers vadisinin aşağı bölümünde, Graubünden kantonunda, Dış F. (1321 m) ve İç F. (1486 m) adiyle başlıca iki merkeze ayrılan eski demir cevheri ocakları ve demirhaneler.

FERRERO, Guglielmo (Portici 1871 - Cenevre 1942), İtalyan tarihçisi ve sosyoloğu. 1930 dan sonra Faşist rejiminden kaçarak Cenevre'de tarih profesörlüğü yapmıştır. Kıvrak, canlı üslûplu bir yazar olmakla beraber görüşlerinde kararsızdır. Başlıca eserleri: *Grandezza e decadenza di Roma* (Roma'nın yükselişi ve düşüşü) [1902 - 1907]; *La ruine de la civilisation antique* (Eski Çağ medeniyetinin çöküşü) [1921]; *La tragedia della pace* (Barış trajedisi) [1923]; *L'unité du monde* (Dünya birliği) [1928]; *Aventure* (Macera) [1936]; *Reconstruction* (Yeniden kurma) [1940]; *Pouvoir* (İktidar) [1942].

G. FERRERO

FERRET, Val [*val ferę*] (Coğ.), İsviçre'de, Vallis Alplerinin batı yöndeki yüksek vadisi. 888 m yükseklikteki Orsières (Val d'Entremonts) den başlayarak Mont - Blanc dağlariyle İtalya - İsviçre sınırı üzerindeki Büyük Saint-Bernard arasında bulunan Col de Ferret (2563 m) boğazından geçer ve Aosta vadisinde 1 650 nüfuslu bir turistik merkez olan Courmayeur kasabasına ulaşır.

FERRI, Enrico (San Benedetto - Po 1856 - Roma 1929), İtalyan politikacısı ve kriminalisti. Özel olarak ceza hukuku ile uğraşan F., C. Lombroso ile beraber pozitif ceza hukuku okulunu kurmuş, suçların sosyal sebeplerine dikkati çekmiştir. F. Bologna, Pisa ve Roma üniversiteleri profesörlüklerinde bulunmuştur. 1886 - 1919 yıllarında sosyalist millet vekili olarak meclise giren F., 1926 da Faşist Partisine geçmiş ve 1929 da senatör seçilmiştir. 1921 de hazırladığı İtalyan Ceza kanunnamesi teklifi (Progetto Ferrari) bazı devletler, özellikle Güney Amerika devletleri tarafından örnek tutulmuştur. Başlıca eserleri: *Sociologia criminale* (Suçlar sosyolojisi) [1929]; *Studi sulla criminalità* (Suç işleme olayları üzerinde araştırmalar) [1928].

FERRI AMPHIOLEN [*ferri amfiolīn*] (patentli ad) içinde 2 cm^3 40 mg demir (kompleks Fe [3] bağlantısı halinde) bulunan ampuller. Pratik bakımdan yansız (nötr) olup damardan şırınga edildiği zaman kansızlığa karşı tam etkilidir.

FERRIER [*feriīr*], **Susan Edmonstone** (Edinburgh 1782 - Edinburgh 1854), İskoçyalı kadın romancı. Takma ad altında üç roman yazmıştır: *The Marriage* (Evlenme) [1818]; *The Inheritance* (Miras) [1824]; *Destiny* (Kader) [1831]. F. bu eserlerinde XIX. yüzyıl İskoç toplumunu canlı ve hicivli bir dille anlatmıştır.

FERRIERE [*feryer*], **Adolphe** (doğ. Cenevre 1879), İsviçreli pedagog. Landschul - Bewegung (köy okulları hareketi) a göre çocuklarda doğuştan mevcut olan kuvvetleri geliştirmeyi gaye edinen bir pedagoji sistemi kurmağa çalışmıştır. Buna école active (= faal öğretim) adı verilmişti. 1919 da E. Rotten ile beraber Almanca Internationale Liga für Neue Erziehung (Milletlerarası Yeni Eğitim Birliği; İng. New Education Fellowship) kurumunu meydana getirmiştir. II. Dünya Harbinden sonra, *Die Schweiz: Asyl für Kinder und Mütter* (İsviçre: Çocuklar ve analar için barınak) adlı hareketin doğmasını sağlamıştır.

FERRİK ASİT (Fr. Acide ferrique), $H_2 Fe O_4$ formülünde, fakat ancak tuzları (ferratlar) bilinen ve saf olarak elde edilemeyen bir asit. Demirin üç birleşme değerli oksitleri, meselâ $Fe_2 O_3$ de ferrik oksit adını aldığı gibi, F. A. in anhidriti olan $Fe O_3$ de bir ferrik oksittir. Bk. FERRATLAR.

FERRINI, Contardo (Milano 1859 - Suna - Novara 1902), İtalyan hukukçusu. Messina, Modena ve Pavia üniversitelerinde Roma, Bizans ve Orta Çağ hukuku öğretmiştir. Alman tarihçisi Mommsen (b. bk.) in öğrencisi olan F., öğretmeninin etkisiyle İtalyan hukukuna yeni hamleler vermiştir. 1947 de Katolik kilisesince beatus mertebesine yükseltilmiştir. Başlıca eserleri: *Esposizione storica e dottrinale del diritto penale romano* (Roma ceza hukukunun tarihî ve teorik açıklanması) [1899]; *Scritti giuridici* (Hukukî yazılar) [1929 - 1930]; *Scritti religiosi* (Dinî yazılar) [1947].

FERRİSİYANÜR (Fr. Ferricyanure), siyanoferriata verilen başka bir ad. Bk. DEMİR BİLEŞİMLERİ.

FERRİT (Fr. Ferrite), saf, karbonsuz, oldukça yumuşak magnetik demir billûrcukları (x - demir).

FERRİT SARISI (Fr. Jaune de ferrite), billûrsal $Fe_2 O_3 H_2 O$ dan ibaret ressam boyası.

FERRİTİN (Fr. Ferritine), demir kapsayan bir etkili madde. F. kan yoluna verilir ve kan basıncı ile dolaşım üzerine etki yapar. Üstün bir ihtimale göre burada dalak, böbrekler, ilik ve karaciğerde depo edilen bir karaciğer vaso - depresör söz konusudur. F. gastroentestinal özütünden demirin rezorpsiyonunda rol oynar. Bu madde bir protein (molekül ağırlığı 465 000 olan apoferitin) ile demirden ibarettir. Demir, ferrihidroksit miselleri (molekül topluluklari) şeklinde apoferritinin billûr ağının boşluklarına yerleşmiştir. F. deki demir niceliği % 24 e kadar çıkabilir. Apoferritinde özellikle glutaminik asit, lösin, arginin, lisin, histidin v. b. bulunur.

FERRO veya HIERRO [*yerro*], İspanyol Kanarya adalarından en batıda bulunanı. Yüzölçümü 275 km^2 olup 1 415 m ye kadar yükselir.

0 sayılı meridyen çizgisi 1634 te, Eski Dünya'nın en batı noktası sayılan F. adası üzerinden geçirilmişti.

FERROKOBALTİT (Fr. Ferrocobaltite), demir ve kobaltın tabiî arseniyo - sülfürü olan bir filiz.

FERROKOLÜMBİT (Fr. Ferrocolumbite), demirin tabiî fantaloniyobatı olan bir filiz. Tantalit adiyle de anılır.

FERROL DEL CAUDILLO, El [*el ferrol del kaudılyo*], İspanya'nın kuzeybatı ucunda, Galicia bölgesinde, La Corunã ilinde. Atlantik Okyanusu kıyısında, İspanya'nın başlıca askerî limanlarından biri olan bir şehir. Nüfusu 74 800 dür. Burada tersaneler ve çeşitli sanayi vardır. 1800 yılında İngilizlerin ele geçirmeye çalıştıkları bu şehri 1809 da Fransız mareşali Soult teslim olmaya mecbur etmiştir. Asıl adı El Ferrol olan şehre del Caudillo sıfatının eklenmesi, İspanya'nın *Caudillo*'sunun, yani lideri Francisco Franco (b. bk.) nun burada doğmuş olmasındandır.

FERROMAGNETİZMA (Fr. Ferromagnetisme), bazı maddelerin katı, kristallilik durumuna bağlı magnetizması (mıknatısıyeti). Ferromagnetik cisimler arasında demir, nikel ve kobalttan başka, bileşenleri (mangan, bakır, alüminyum gibi) kısmen veya tamamen ferromagnetik olmayan alaşımlar da vardır. Sıvı veya gaz halinde, yahut gereğince yüksek sıcaklıkta (Curie noktası) bu maddeler ferromagnetik hassalarını kaybederek paramagnetik olurlar. Bunlar, paramagnetik cisimlere nispetle birkaç bin kat daha fazla mıknatıslanabilirler (bk. GFÇİRGENLİK); fakat bu mıknatıslanma, etkileyici magnetik alanın şiddetiyle oranlı olarak artmayıp sonunda bir doyma noktasına ulaşır. Magnetik alanın kaldırılmasından sonra da bir artık magnetizma (rémanence) kalır ki modern mıknatıslarda önemli şiddetlere kadar varabilir. Kuantlar teorisi, F. nın açıklanmasını sağlamıştır.

FERROMETRE (Fr. Ferromètre; Alm. Ferrometer), dalgalı akımla mıknatıslanan elektrik levhalarının çalışma şartları altındaki magnetik değerini ölçmeye yarayan elektrik aleti.

FERRONNIÈRE [*feronięr*], üzerinde akik veya mü cevherden kakma bir taş bulunan ince bir altın zincir veya bant. Rönesans çağı hanımları bu süsü alınlık olarak takarlardı. Adını, Fransa kralı I. François'nın gözdelerinden olan Güzel Ferronnière (ölm. aş. yu. 1540) den almıştır.

LA BELLE FERRONNIÈRE

FERROREDOKSON (Fr. Ferroredoxone), kan yapıcı bir müstahzar. Her bir tablette 0.04 gr demir (2) tuzu ve 0,05 gr redokson (C vitamini) bulunur. Fe (2) tuzu C vitamini ile kararlı hale getirilir. Aynı zamanda vitamin Fe (2) tuzunun daha az etkili olan demir (3) tuzuna oksitlenmesini önler.

FERRO - SERİYUM (Fr. Ferrocérium), demir ile seriyumdan yapılan bir alaşım. Bir yere çarpınca kıvılcımlar çıkarır ve bu amaçla çakmaklarda kullanılır.

FERROSİYANHİDRİK ASİT (Fr. Acide ferrocyanhydrique), H_4 [Fe (CN)], beyaz, kuru halde dayanıklı bir toz. Nemli havada yavaş yavaş mavileşir, suda ve alkolde çözülür, organik oksijen bileşiklerini (meselâ eter, alkol, aldehid ve ketonları) ekleyerek oksonyum tuzlarını meydana getirir. Bunun için «koordinatif doymamış oksijen» için ayıraç olarak kullanılır. Üretilmesi için potasyum siyanoferroatın eterdeki çözeltisine derişik hidro klorik asit eklenir ve aynı zamanda çökelen eklenmiş eter buharlaştırılır. Bu asidin tuzları ferrosiyanür adını alır. Bk. DEMİR.

FERROTİPİ (Fr. Ferrotypie < Fr. *fer* = demir; Lat. *typus* = resim < Yun. *typos* = baskı), eskiden panayır fotoğrafçılarının kullandığı bir resim çekme tekniği. Görüntü, boya ile karartılmış ve üzerine bir kolodyon emülsiyonu sürülmüş ince bir demir levha üzerine yansıtılır ve özel bir işlem yardımiyle aynı levha üzerinde pozitif resim elde edilirdi.

FERRUCI [*ferūçi*], **Andrea (da Fiesola** unvaniyle anılır; Fiesola 1465 - 1526), İtalyan mimar ve heykelcisi. Fiesola kilisesinin mermer mihrabı (1493), Pistola kilisesindeki vaftiz havuzu (1497), Floransa kilisesindeki Sant'-Andrea heykeli (1517) ve aynı kilisede bulunan Marsilio Ficino'nun mermer büstü (1521) başlıca eserlerindendir.

FERRUHABAD, Hindistan'da, Uttar Pradesh eyaletinde bir şehir. Nüfusu 99 400 dür. Toprak ürünleri pazarı olarak tanınmıştır. Pamuklu dokuma fabrikaları vardır. Buddhistlerin sekiz kutsal şehrinden biridir.

FERRUHÎ, Ebû Hasan Ali b. Cûlûğ (ölm. 1038), İran'lı şair. Gazne'li Sultan Mahmud ile iki oğlunun saray kasidecilerinin en kabiliyetlisidir. Sistanlı olan F. nin babası Sultan Mahmud'un esiri olarak ölen Sistan hükümdarı Halef b. Ahmed'in kölesi idi. Önce bir dehkanın hizmetinde bulundu, evlenmek istediği zaman, bu efendisinin verdiği yetmediğinden, başka efendi aramak üzere, Çağaniyan valisinin yanına gitti. Parlak bir kasidesi ile onun teveccühünü kazanarak ondan birkaç at ihsan aldı (aş. yu. 979). F. o sırada yeni evli idi. Bundan sonra Gazne'li Mahmud'un saray şairleri arasına girdi (989 - 1030). Şairin görevi, hükümdarın içki meclislerinde çenk çalarak manzumeler söylemek, savaşlarda sultanın yanında bulunarak zaferlerini şiirlerle kutlamak, olayları manzum olarak yazmaktı. Bunların en önemlisi, Mahmud'un Somnat seferi hakkındaki kasidesidir (1025).

Mahmud'un ölümünden sonra, onun için yazdığı mersiye, İran şiirinin en güzel mersiyelerinden biri olmuştur. Kasideleriyle övdükleri arasında Mahmud'un oğlu Muhammed, kardeşi Azudü'd - devle Yusuf, veziri Ahmed b. Hasan Meymendî, onun halefi olan Hasanek ve Mahmud'un gözdesi Ayaz - i Oymak başta gelir.

F. nin şiirleri, tabiîliği ve çok canlı teşpihleri ile tanınmıştır. Şairin söz sanatlarını çok iyi bildiği, divanında birkaç «kasaid - i masnua» da bulunması ve ayrıca şiir sanatı hakkında *Tercümanü'l - bülegâ* adlı bir eseri yazmasiyle de ortaya çıkmıştır.

FERRUHSİYER, Muhammed (1686 - 1719) Dehli (Delhi) nin 14. hükümdarı. Timur sülâlesinden Şah Âlem Bahadur Şah'ın üçüncü oğlu olan Muhammed Azim'in ikinci oğludur. Çocukluk çağını babasının valiliği zamanında Bengal'de geçirmiş, fakat Cihandar iktidara gelince Dehli've çağrılmıştır. Bunun üzerine F. Zhākā'dan kaçarak Pat-

M. FERRUHSİYER

na'ya sığınmış ve Cihandar'a karşı uyanan umumî nefretten faydalanarak iki kardeş olan Bihar valisi Hüseyin Ali Han ile İlâhabad valisi Abdullah Han'ın yardımlariyle hükümdar ilân edilmiştir. Bunlarla birlikte Dehli üzerine yürüyen F., Agra yakınlarında Samugarh'ta Cihandar'ı mağlûp etmiştir. Cihandar boğdurularak öldürülmüş ve oğlunun da gözlerine mil çekilmiştir. F. 1713 te Dehli tahtına oturmuş, fakat bütün saltanatı boyunca yukarıda adı geçen iki kardeş ile anlaşmazlık halinde kalmış, onlardan kurtulmağa muvaffak olamamıştır. 1719 da Hüseyin Ali Han, sarayda kardeşine destek olmak için, hükümdar vekili olarak bulunduğu Dakhan'dan Dehli'ye gelmiş ve F., sarayında sığındığı harem dairesinden alınarak hapsedilmiştir. F. in bir yeğeni Rafi al Derecat unvanı ile tahta oturtulmuştur. F. ise mahbesinde öldürülmüş veya intihar etmiştir. Saltanat devrinin en önemli olayı Britanya Hindistan Kumpanyasını, yılda bir miktar para karşılığında ülkesinin her tarafında gümrük vergisinden muaf tutan fermandır.

FERRUM, demirin Latince adı.

FERRY [*ferį*], **Jules** (Saint-Dié, Vosges dep. 1832 - Paris 1893), Fransız politikacısı. Avukat olarak hayata atılmış, Fransız imparatorluğuna karşı cephe almış ve eylül 1870 te Millî Savunma hükûmeti üyesi olmuştur. Millî eğitim bakanı olarak (1879 ve 1883) izin verilmeyen dinî tarikatları dağıtmış, başbakan olarak (1880-1881 ve 1883-1885) sömürge imparatorluğunun genişlemesine çalışmıştır (Tunus, Madagaskar, Tonkinğ). Bu genişleme siyasetine karşı muhalefet (Clémenceau) kıta Fransa'sının zayıf düşmesi gerekçesiyle cephe almıştır. Başlıca eserleri: *Le Tonkin et la mère patrie* (Tonkinğ ve ana vatan) [1890]; *Discours et opinions* (Söylevler ve düşünceler) [7 cilt; 1893-1898].

J. FERRY

FERRYVILLE (Coğ.): bk. MENZEL-BURGIBA.

FERSAH, İran'da kullanılan bir uzunluk ölçüsü. İran'ın kuzey ağızlarındaki şekillerden Arapçaya geçmiştir. At ile aş. yu. bir saatte gidilen uzaklığa eşittir.

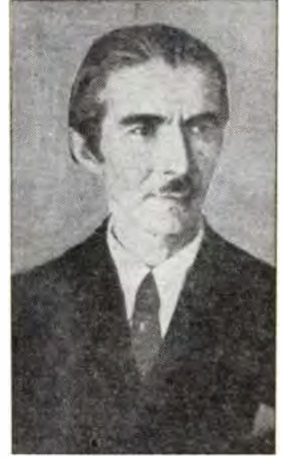
FERSAN veya FERESAN ADALARI (Ar. Cezair Farsan), güney Kızıldeniz'de, Arabistan yarımadasının Asir bölgesi karşısında bir takımada. Suudî Arabistan'a bağlıdır.

FERSAN, Fahire (doğ. 1901), kemençe çalıcı. Babası mabeyinci Faik Beyin evinde yapılan musiki toplantıları dolayısiyle küçük yaşta kemençe çalmaya başlamış, Ahmet Rasim, Hoca Zihni Efendi ve Tamburî Cemil Beyden 1915 e kadar ders almıştır. Mısır ve İsviçre'de orta öğrenim gördükten sonra Refik Fersan (b. bk.) ile evlenerek onun doldurduğu plaklara ve yurt dışında verdiği konserlere katıldığı gibi, Istanbul ve Ankara radyolarında, 1950-1959 yıllarında Istanbul Konservatuvarı İcra Heyetinde çalışmıştır. Bir saz semaisi ve birkaç şarkı bestelemiştir.

F. FERSAN

FERSAN, Refik (Istanbul 1893 - Istanbul 1965), tamburî ve besteci. Musikiyi seven, birkaç da bestesi olan babasını erkenden kaybedince teyzesinin oğlu mabeyinci Faik Beyin evinde yetişmiş, 12 yaşında Tamburî Cemil'den tambur öğrenmeye başlamıştır. Mısır'dan sonra 1913 te geçtiği İsviçre'de kimya öğrenimine başlamış ise de, altı ay sonra bırakıp büsbütün musikiye bağlanmış ve Faik Beyin kızı Fahire (bk. FERSAN, Fahire) ile evlenmiştir. Istanbul'a dönüp L e o n Hancıyan'dan nazariyat ve usul dersi aldıktan sonra 1917 de Darülelhan (Istanbul Belediye Konservatuvarı) a sınavla tambur öğretmeni, 1919 da gene sınavla Muzıka-i Hümayun'a yüzbaşı rütbesinde tamburî ve öğretmen yardımcısı alınmıştır. Saray muzıkasının 1924 te Ankara'ya taşınarak Riyaseticumhur Musiki Heyeti adını almasından sonra fasıl şefi olarak binbaşılığa kadar yükselmiş ise de, sağlığının iyi olmadığını ileri sürerek 1927 de ayrılıp Istanbul Radyosuna geçmiştir. 1938-1950 yıllarında Ankara Radyosunda tamburî ve öğretmen olarak çalıştıktan sonra yeniden Istanbul'a yerleşip 1953 e kadar radyoda, ayrıca konservatuvarın İcra Heyetinde ve ölümüne kadar da Tasnif Heyetinde görev almış, bu arada Mısır (1928), Yunanistan (1931), Macaristan (1934), Bağdad (1935) da konserler vermiş ve Şam'da kurulan konservatuvarda uzman olarak görevlendirilmiştir (1948). Öğretmen olarak birçok sanatçı yetiştirdiği gibi, tamburî olarak iki düzine kadar plağa taksim, peşrev ve saz semaileri çalmıştır. Musiki nazariyatı ile uğraşarak aruz kalıplarının Türk sanat musikisi usullerine uygulanması konusunda bir kitaba başlamış, fakat bitirememiştir. Makamlarla ilgili çalışmaları sonucu selmek makamını yeniden canlandırmak düşüncesiyle bir Mevlevî âyini ile fasıl bestelediği gibi, sultanî buselik adını verdiği yeni bir makam da ortaya koymuştur. F. 33 makamda 15 peşrev, 23 saz semaisi, 2 ilâhi, 1 kâr-ı natık, 62 şarkı ve 2 sirto bestelemiştir.

R. FERSAN

FERSEN [*fęrsin*], **Hans Axel von, kont** (Stockholm 1755 - Stockholm 1810), Fransız subayı. 1791 de Fransa kralı ve ailesinin Varennes'e kaçmasını hazırlamıştır. İsveç'te, kral IV. Gustaf Adolf'un tahttan indirilmesinden sonra, F. a kraliyet ailesinin haklarının savunucusu gözü ile bakılıyordu. Veliaht prens Karl August'un anî ölümü F. ı yanlışlıkla şüphe altında bırakmış

H. A. FERSEN

ve cenaze alayı esnasında ayak takımı tarafından linç edilmesine sebep olmuştur.

FERSTEL [*ferstīl*], **Heinrich Freiherr von** (Viyana 1828 - Grinzing 1883), Avusturyalı mimar. 1860 yıllarından itibaren Viyana'nın imarı işlerinde çalışmıştır. Tatbikî Sanatlar Müzesi (1868 - 1871), Votiv kilisesi (1856 - 1879), üniversite binası (1871 - 1884) eserleri arasındadır.

FERT (Ar. *ferd*, Fr. Individu < Lat. *individuus*) 1. *Biyoloji*: bir tür veya bir cins içinde ayrı bir birim olan yaratık; 2. *Felsefe*: içinde yaşadığı toplumdan ayrı olarak tek başına göz önüne alınan insan.

2. *Felsefe*: Gerek şahsî ahlâk problemleri gerek F. ile toplum arasındaki ilişkilerin doğurduğu problemler çoğu zaman ödev ve değer çatışmalarına yol açar. Ahlâkçılar bu problemlerin çözümü konusunda ayrı ayrı görüşler belirtmişlerdir. Bu konuda salt ferdiyetçilik (anarşizm) ten başlayıp totalitarizme kadar giden ve aralarında sosyolojizm (Durkheim, Lévy - Bruhl) ve «saygıdeğer F. lerden oluşmuş bir toplum» fikri (Rousseau, Kant) de bulunan bütün dereceler akla gelebir.

Klasik ahlâk uzun zaman *fert* (birim) ile *şahıs* (kişi) ı birbirinden ayırmış, hattâ birbirine zıt saymış, ferdin özel fizikî dış durumuna karşılık şahsın iç, manevî ve genel karakteri üzerinde ısrar etmiştir. Ancak, bu ayırımın nüanslandırılması doğru olsa gerektir. Nitekim bir yandan psikolojinin *şahsiyet* kavramı (ki *karakter* ve *mizaç* gibi daha silik psikolojik kavramları da içine alır) sayesinde F. olan maddî insandan şahıs olan manevî insana doğru sürekli bir geçiş vardır. Manevî insan (şahıs), şahsiyetin bütünü üzerine kurulmuştur; onun, Kant'a göre *akıl*'dan ileri gelen evrensel itibarı ancak ferdî gelişmenin sağladığı üstünlüktür. Kant, her F. te insan şahsının haysiyetine (kendinin ve başkalarının nefsinde) gösterilmesini telkin eder.

Öte yandan, şayet Kant'ın görüşünden farklı olarak, yalnız aklın varlığına değil de, olanca maddî ve manevî varlığı ile, yani fiziği, duyarlığı ve bütün şahsiyeti ile *konkre* (somut, müşahhas) olan beşerî F. kavramına değer verilecek olursa, o zaman manevî şahıs F. ile karışır ve yalnız her F. e karşı değil, F. in bütününe, yani onun topyekûn vücuduna, hayatına, saadetine ve aklına karşı da saygı beslemek gerekir. Böylece aklın temsil ettiği soyut (mücerret) manevî şahıstan, F. ten başka bir şey olmayan somut (müşahhas) manevî şahsa geçilir.

Fransız ihtilâlinden beri birbirini izleyen insan hakları beyannameleri, eskiden sadece şeklî olan bir kavramın bu somut derinliğini ifade etmişlerdir. Ahlâkî gerekliğin mutlak ve evrensel karakteri yine mevcut olmakla birlikte, gittikçe daha ayrıntılı sebeplere dayanmakta, gittikçe daha belirli ihtiyaçlara yol açmaktadır. Meselâ insan F. inin haysiyetli yaşamasını mümkün kılacak şartları sağlamadan insan şahsına saygıdan bahsedilemez; akıl sahibi F. ler hor görülür ve haklarından yoksun bırakılırsa, evrensel akla saygıdan söz edilemez. Böylece ahlâk ödevi durmadan daha açık ve kesin bir nitelik kazanmaktadır ki bu da ahlâkî ve manevî ilerleyişin başlıca belirtilerinden biridir.

Bundan çıkan sonuç, topluma karşı olan ödevlerin F. lere karşı olan ödevleri unutturamayacağıdır. Zaten bu iki çeşit ödev hiçbir suretle çelişmez; toplumların gerçek ilerleyişleri ise, F. lerinin yaşama şartlarındaki ilerleyişle paralel olarak yürür.

F., ilâhiyatta, eşi ve benzeri olmayan Allah'a verilen sıfattır. *Kur'an* ve hadîslerde, Allahın sıfatı olarak kullanıldığı görülmemiştir. Bu sebeple, el - Ezherî bu kelimenin Allah için kullanılmasını caiz görmez.

FERTÖ [*fertö*] **GÖLÜ** (Almanca adı: **Neusiedler See**), doğu Avsturya ile kuzeybatı Macaristan arasında bir göl. Yüzölçümü 323 km² dir. Eskiden bütünüyle Macaristan topraklarında bulunan bu gölün kuzey bölümü 1922 de Avusturya'ya bırakılmıştır. XIX. yüzyılın ortalarında F. G. tamamiyle kurutulmuşsa da, sonradan yeniden teşekkül etmiştir. Ortalama derinliği 70 cm olup en derin yeri 2 m dir.

FERUHER veya **FERVER** [*Avesta* dilinde *fravaşi*, Eski Farsça: *fravarti*], Zerdüşt dininde sayısız koruyucu ruhlara veya cinlere verilen ad.

FERVAN veya **PERVAN,** Afganistan'da, Pancşir nehri üzerinde, Kâbil'in kuzeyinde, Hindikûş'u aşarak Afgan Türkistanı'na giden ve yine F. adını taşıyan boğazın güneyinde bir şehir. Gaznelilerden Alp Tigin, Sevüg Tigin, İsmail ve Mahmut F. da sikke bastırmışlardır. Babür bu şehri, bütün sonraki seyyahlar gibi, Pervan adı ile anar. Harezmşah Celâleddin Mengüberti, 1221 (618) de F. da Moğolları yenmiştir.

FERVE (Ar. = kürk), kürkle kaplı elbise. *Ferve - i beyza* (Ar. = beyaz kürk), Osmanlı imparatorluğunda şeyhülislâmların merasim sırasında giydikleri kürk kaplı elbise. *Ferve - i murabba*, padişahların alaylarda ve törenlerde giydikleri tilki kürkünden yapılan atlas kaplı, çapraz (silâhlık, kuşak) ları mücevherle süslü, düğmeleri de kıymetli taşlardan olan kapaniçe (devrik yakalı kürk). Düğmelerindeki işleme güneş şeklinde olduğu için buna *mücevher şemseli* de denilirdi.

FERVERDİN, İran Şemsî yılının birinci ayının ve her ayın 19. gününün adı. Bu gün bayram olarak kabul edilmiştir.

FERY PİLİ: bk. ELEKTRİK PİLLERİ.

FERZEND - İ BEVVAB (Far. *ferzend* = oğul, Ar. *bevvab* = kapıcı), bevvab (b. bk.) ların acemi ocağına kayıtlı çocuklarına verilen ad. F. B. ların acemi ocağına yazılmaları çavuş ve sipahi çocuklarının yazılmalarından sonradır.

Ferzend - i çavuş, çavuş (b. bk.) ların acemi ocağında kayıtlı çocuklarına verilen ad.

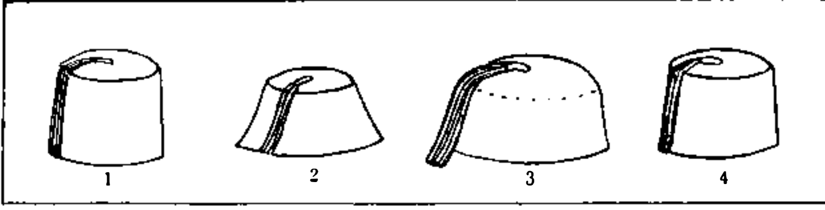
Ferzend - i sipahi, sipahi (b. bk.) lerin acemi ocağına kayıtlı çocuklarına verilen ad.

XVII. yüzyıl başlarında, I. Ahmet zamanında bunların acemi ocağına yazılmaları kaldırılmıştır.

FES (İsp. *Fez* = Fas), eskiden yurdumuzda kullanılan koyu kırmızı renkte çuhadan yapılmış, tepesinden kenarına veya arkaya sarkan püskülü olan, silindir şeklinde bir çeşit şapka. F. yudumuza Fas şehrinden gelmiş, adı da Fas şehrine izafetle konulmuştur.

1832 den 1925 yılına kadar yurdumuzda kullanılan F. i Tanzimat devrinde sivil ve asker bütün memurlarla metkezdeki bütün erkekler giymiş, sarık (b. bk.) yalnız bilginlere ve tarikat mensuplarına bırakılmıştır. Taşralardaki mutavtassıt sınıf ise çok kere sarığı tercih etmişlerdir. Bunun için halk F. li ve sarıklı olarak ayrılmıştır.

F. in Osmanlılar tarafından kabulü II. Sultan Mahmut zamanında bir tamimle olmuştur. Serasker ve Kaptan - ı Derya Koca Hüsrev Paşa, Akdeniz'den seferden dönüşünde getirdiği ve kalyoncu askerine giydirdiği F. lerle buna sebep olmuştur.

FES: 1. Zuhaf, 2. Aziziye, 3. Mecidiye, 4. Hamidiye

F. in önce ordu mensubuna giydirilmesi uygun görülmüş, bunun üzerine Tunus'a elli bin F. sipariş edilmiştir. Yüzyıllardan beri kullanılan kavuğun kaldırılarak yerine F. in kullanılması önemli bir yenilik olarak kabul edilmiş, lehte ve aleyhte birtakım görüşler meydana çıkmış, bu sebeple F. hakkında bazı şairler methiyeler ve kasideler yazmışlardır. Bu arada Kâtipzade Mustafa Efendi F. nazırlığına getirilmiştir. F. nizamnamesinde ise F. in nerelerde giyilip nerelerde giyilmeyeceği, kimlerin ne çeşit F. giyeceği ayrıca belirtilmiştir. F. saraylardaki kadınlar tarafından da kullanılmıştır. Bugün bile Anadolu köylerinde kadınların birçoğu başlarına örttükleri örtünün altına F koymaktadırlar.

İlk zamanlarda Tunus'tan ve Fransa'dan getirtilen F., sonra da Avusturya'dan getirtilmiş, F. in resmen kabulünden sonra ise Istanbul'da Haliç kenarında, Defterdar'da bir Feshane Fabrikası (b. bk.) kurulmuştur. Cumhuriyet devrinde 1925 te çıkan bir kanunla F. in giyilmesi yasaklanmış, bu tarihten sonra Türkiye'de herkesin şapka kullanması mecburî hale gelmiştir.

FES (Mus.): bk. FA BEMOL.

FESA, eskiden Fars eyaletinde, Şiraz'ın güneydoğusunda Darabcird bölgesinin en önemli şehri. Evleri selvi ağacından ve kerpiçten olan bu şehrin etrafı bir surla çevrilmişti. Şehrin ortasında eski bir kulenin kalıntılarına rastlanmaktadır. Kalenin hendeği hâlâ durmaktadır. Surun dışında çarşıların bulunduğu bir varoş vardır. Bu şehirde gelişmiş bir kumaş sanayiinin bulunduğu, buradan dışarı kumaş gönderildiği bilinmektedir. Tuğladan yapılmış büyük bir camii de vardı.

FESAHAT (Arapça), açıklık, duruluk, Arapça bedî ve beyan ilminde fasih tabiri şu anlamlarda kullanılmıştır: 1. Telâffuzu güç, yabancı ve garip olmayan, şekli kullanılmakta olan telâffuz kurallarına aykırı olmayan bir kelime. 2. Kuruluşu kusurlu olmayan, kelimelerin karışık tertibinden meydana gelen kapalılıktan uzak olan, anlaşılması imkânsız bir cinası kapsamayan tam bir cümle. İki türlü F. (F. ü'l-müfred, F. ü'l-kelâm) vardır. Bunlardan başka, bir de F. ü'l-mütekellim vardır ki, yukarıda sayılan şartlara uygun üslûp sahibi bir kimse için kullanılır.

Fasih sıfatı, bir kelime veya bir cümlenin kusursuzluğu anlamında kullanılır. Bundan başka, bir de beliğ sıfatı vardır ki, bu da kelime veya cümlenin bir parça içinde aldığı yere uygunluğu hakkında kullanılır. Bk. BELÂGAT.

FESAT: 1. Hukukî iradede sakatlık. Bk. BUTLAN.

2. Gerek yalnızca gerek birkaç kişi ile birlikte halkı anayasayı kaldırmak, değiştirmek veya Türkiye Büyük Millet Meclisini düşürmek veya görevini yapmaktan men etmeğe teşvik ederek kargaşalık çıkarmak (T. C. K. 146. madde II. fıkra). Bu fiil devlet kuvvetleri aleyhinde bir cürüm olup teşebbüs derecesinde kalsa bile hakkında idam cezası verilir.

3. Birden çok askerî şahsın bir âmir veya üste karşı birlikte itaatsizlik, mukavemet veya fiilen taarruz için ittifak etmeleri (Ask. C. K. 97. madde). F. ın cezası faillerin yapmak üzere ittifak ettikleri cürme tatbik edilecek kanun maddesine göre tayin olunarak, ölüm ve müebbet ağır hapis dışındaki hallerde, üç aydan iki yıla kadar artırılır. Suç işlenmiş olduğu takdirde ceza, ölüm ve müebbet hapis dışındaki hallerde A. C. K. 50. maddesine göre artırılır.

FESÇİ TARAĞI (Bot.): bk. ÇOBAN TARAĞI.

FESHANE, Istanbul'da fes (b. bk.) yapılan fabrikanın adı. II. Mahmud'un iradesiyle fes giymek mecburî hale gelince, ilk zamanlarda Tunus'tan ve Fransa'dan, sonra Avusturya'dan getirtilmişti. Memleketten çok miktarda para çıkmasına sebep olan bu durum sebebiyle fesin resmen kabulünden sonra yabancı sanat ile rekabet için, önce 1833 te İzmit'te bir dinkhane (fes yapmak için, el ile veya su kuvveti ile işleyen dövme aletinin çalıştığı imalâthane), 1835 te de Istanbul'da, Haliç kenarında, Defterdar'da F. adı verilen fabrika kurulmuştur. Bu fabrikada Tunus'tan ustalar getirtilmek suretiyle fes imal edilmiştir. Bu müessese fes giyiminin yasaklanmasından sonra genişletilmiş, yünlü mensucat fabrikası haline getirilmiştir.

FESHANE FABRİKASI: bk. DEFTERDAR MENSUCAT FABRİKASI.

FESHİ İHBAR, taraflardan birinin akdi sona erdirmek hususundaki iradesini diğer tarafa bildirmesi. Borçlar Kanununda F. İ. için özel bir şekil şartı konmamıştır. Buna karşılık, Ticaret Kanununun 20. maddesine göre, tacirler arasında F. İ. ın noter vasıtasiyle veya iadeli taahhütlü bir mektupla yahut telgrafla yapılması şarttır.

FESİH, hukukî bir ilişkinin tek veya çok taraflı tasarrufla ortadan kaldırılması.

1. *Özel hukukta fesih*: a. Akdin feshi; Borçlar Kanununa göre gabin, esaslı hata, hile ve ikrah gibi sebeplerle zarar gören tarafın akdi fesih yetkisi vardır (bk. 21, 24, 28 ve 29. maddeler; ayrıca bk. BUTLAN).

Karşılıklı taahhütleri kapsayan bir akitte taraflardan birinin borcunu ödemekten âciz olması halinde diğer tarafın kendısine teminat verilmediği takdirde akdi feshe hakkı vardır (bk. 82. madde).

Borçlar Kanununda gösterilmiş olan bu genel kural dışında özellik gösteren evlenme, kira, hizmet ve istisna akitlerinin feshi, Medenî Kanunun bu akitleri düzenleyen bölümlerinde ayrıca hükme bağlanmıştır.

b. Cemiyetin feshi: Cemiyet kendini feshe her zaman karar verebilir (Medenî Kanun 69. madde). Cemiyetin aciz haline düşmesi, yönetim kurulunun teşkiline imkân kalmaması üzerine cemiyet kendiliğinden münfesih sayılır (M. K. 70. madde). Cemiyetin gayesinin kanuna veya genel adaba aykırı olması halinde ilgililerden birinin veya savcının baş vurmasiyle mahkemece feshine karar verilir (M. K. 71. madde).

c. Şirketin feshi: Ticaret şirketlerinin F. sebep ve usulleri Türk Ticaret Kanununda her şirket tipi için ayrı düzenlenmiştir. Ancak, şirketin iflâsı hali bütün şirket tipleri için F. sebebidir.

2. *Devletler hukukunda fesih*: Taraflardan birinin diğer bir tarafla arasında mevcut bir anlaşmayı tek taraflı

olarak sona erdirme, yani F. hakkının tanınması hususu birçok tartışmalara yol açmıştır. Genellikle kabul edilen esas şudur: F., antlaşmalarda belirtilen esaslar içinde yapılmışsa muteberdir. F. in antlaşma süresi bitmeden ve antlaşmada yazılmamış bir sebebe dayanak yapılmış olması halinde pek özel sebepler dışında muteber sayılmaması gerekir.

FESİH DAVASI, mevcut bir hukukî ilişkinin ortadan kaldırılması için açılan dava. Borçlar Kanununda genellikle kabul edilen esasa göre, bir akitte kanunda gösterilen bir fesih sebebi olduğu takdirde, haklı taraf ayrıca F. D. açmadan tek taraflı irade beyanı ile fesih yoluna gidebilir. Buna karşılık, cemiyetlerin ve ticaret şirketlerinin feshinde çoğunlukla F. D. yoluna gidilmesi gerekir.

FESLEĞEN (Ocimum), Ballıbabagiller (Labiatae) familyasından, 60 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu tropik bölgelerde yetişmektedir. F. türleri arasında *Ocimum basilicum* türünün, dünyanın birçok bölgelerinde olduğu gibi, memleketimizde de kültürü yapılmaktadır. Çok yıllık bir bitki olan bu türün vatanı İran veya Doğu Hindistan'dır. Mutedil bölgelerde bahçelerde, diğer bölgelerde ise çoğunlukla evlerde saksılarda yetiştirilir.

FESLEĞEN

F., çok eski zamandan beri bilinen ve sevilen kuvvetli hoş kokulu bir süs ve baharat bitkisidir. Bitkinin gövdesi dik, 30 cm kadar yükseklikte, çok dallı ve yapraklı, yapraklar yumurta biçimli, uzun saplı ve karşılıklı dizilişli, kenarları az dişli ve tüysüzdür. Küçük dudaklı çiçekleri beyaz veya kırmızımtıraktır. Taze dal, yaprak ve çiçekleri (Herba basilici) nin bileşiminde % 0,02 - 0,51 oranında uçucu yağ (estragol, linalol, sineol ve pinen) vardır. İlâcında bu miktar % 1,5 e yükselir.

F. in çiçekli dal ve yaprakları ile tohumlarından baharat olarak faydalanıldığı gibi, halk hekimliğinde de özellikle mide ve bağırsak hastalıklarına karşı kullanılır. Mide üşütmesinde gaz söktürücü ve gaz önleyici olarak çayı içilir. İdrar yolları hastalıklarında da şifalıdır. Uçucu yağı da aynı etkiyi gösterir. Tohumları öksürük kesici olarak kullanılır. Baharat yerine salata ve çorbaya karıştırılır. Ete, balığa ve sosise konur, sirke ve hardala karıştırılır. Uçucu yağı parfümeride de kullanılır. — K. K.

FESTINO [Mantık], skolastiklerin hafızayı eğitme sanatında kullandıkları bir terim. Büyük önermesi evrensel olumsuz (e), küçük önermesi özel olumlu (i), vargısı özel (o) olan ikinci figürden bir tasımı ifade eder. Örnek: «Doğru kişi hasetçi değildir; oysa bazı hasetçi bilginler vardır; şu halde, bazı bilginler doğru kişi değildir.»

FESTİVAL (Fr. Festival < Lat. *festivus* = şenlik), belirli tarihlerde oluşları, yapıldıkları yer, katılanların sayısı veya değeri ile programlarındaki eserlerin özelliği bakımından olağanüstü bir nitelik taşıyan konser veya sanat gösterileri serisi. Bu anlamda *şenlik* kelimesi de kullanılır.

İlk tiyatro F. i Fransa'da, Orange şehrinde Antik Çağ tiyatrosu konusunda tertiplenmişti (1869). Sonra, 1903 te Nîmes şehri de bir F. düzenledi. Bunu çeşitli ülkelerin şehirleri izledi. Fransa'da 1925 - 1954 arasında yapılmış olan Nuits - Saint - George (1925), Chartres (1927), Avignon (1948), Aix - en - Provence (1948), Arras (1951), Arles (1953) F. leri tanınmıştır. 1954 ten beri her yıl Paris'teki Théâtre des Nations sahnesinde düzenlenen F. lere yabancı tiyatro toplulukları katılırlar. Berlin, Venedik, Stratforth ve Moskova'da da her yıl tiyatro F. leri yapılır.

Müzik F. lerinin en eskileri XVIII. yüzyılda İngiltere'de ve XIX. yüzyılda Almanya'da yapılmıştır. Günümüzde, Bayreuth, Ansbach, Salzburg, Viyana, Aix - en - Provence, Strasbourg, Edinburgh, Glyndebourne müzik F. leri meşhurdur.

Sinemacılık alanında ise, öncelik sırasına göre, özellikle Venedik (1932), Bruxelles (1935), Cannes (1946), Locarno (1946), Karlovy Vary (1951), Edinburgh (1946), Berlin (1951) ve Moskova film F. lerini hatırlatabiliriz.

F. kelimesi, 20 ekim 1931 de İstanbul'da toplanan 2. Balkan Konferansı vesilesiyle Beylerbeyi Sarayında tertiplenen Balkan Oyunları F. i ile dilimize girmiştir. Bizde bir tiyatro F. i, ilk olarak, Devlet Tiyatrosu tarafından 1959 da Antalya'da düzenlenmiştir. Serik ilçesinde, Köprü çayı üzerindeki Balkız köyü yakınında bulunan eski Aspendos amfisinde o tarihten beri her yıl mayıs sonunda yapılan Antalya F. inde Devlet Tiyatrosu sanatkârlarınca yerli ve yabancı klasik eserler temsil edilir. Yine bu tiyatromuz, yurt içinde, İstanbul sanat F. ine (1961), Girne (Kıbrıs) F. ine (1961), Ordu ilinde düzenlenen (1964) kültür ve sanat F. ine, Bursa F. lerine (1964, 1965, yalnız bale resitali ile), Akşehir Nasreddin Hoca F. ine (1966), Bergama kermesine (1967 - 1968) ve Amasya F. ine (1968); yurt dışında ise Paris'te Théâtre des Nations tarafından düzenlenen 1960 tiyatro F. ine (*Kral Oidipus* ve *Hurrem Sultan* oyunları ile) ve yine Théâtre des Nations'un hazırladığı (1964) Shakespeare'in 400. doğum yılı F. ine (*Twelfth Night = On ikinci gece* oyunu ile) katılmıştır.

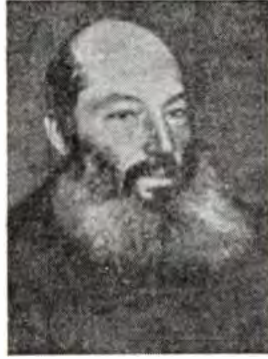
Müzik alanında, Devlet Tiyatrosu 1948, 1949, 1950 ve 1951 bahar aylarında Ankara'da bir Türk - İngiliz müzik F. i tertiplemiş, opera orkestrası tarafından Türk ve İngiliz bestecilerinin eserleri icra edilmiş, oda müziği konserleri verilmiştir. Bunun dışında, özel topluluklarca pek az müzik F. i tertiplenmektedir. Bu arada, iki yıl (1964, 1965) bir Ankara müzik F. i yapılmış, fakat devam etmemiştir. İstanbul'da başlatılan Boğaziçi müzik F. i de ömürsüz olmuştur.

Sinemacılık alanında ise, 1954 ten bu yana çeşitli yerli filmlerimizle Berlin (1954 - 1961, 1964 1967), Karlovy Vary (1960), Locarno (1960), Venedik (1960), Edinburgh (1961), Moskova (1963), Bayreuth (1963), Acapulco (Meksika, 1964), Tours (Fransa, 1964), Hindistan (1965), San - Fransisco (1965), Sorrento (1965), Carthage (Kartaca, Tunus, 1966) ve Bordighera (İtalya, 1967) uluslararası film F. lerine katılarak birçok dereceler ve armağanlar aldık. Bunlar arasında: Metin Erksan'ın *Susuz yaz*'ı 1964 Berlin uluslararası film F. inde büyük armağanı (Altın Ayı); A. Yılmaz Batıbeki'nin *Ah, Güzel İstanbul*'u 1967 Bordighera uluslararası komik ve mizahî filmler F. inde ikin-

cilik (Gümüş Ağaç); S. Eyüboğlu ile M. Şevket İpşiroğlu'nun birlikte hazırladıkları *Hitit güneşi* ise 1956 Berlin uluslararası film F. inde ikinci armağanı (Gümüş Ayı) kazanmıştır.

FESTUS, Sextus Pompeius (II. yüzyıl), Romalı gramerci. Verrius Flaccus'un *De verborum significatu* (Sözün önemine dair) adındaki leksikografik eserinin bir özetini yazmıştır. F. un bu eserinden, Paulus Diaconus tarafından meydana getirilmiş yetersiz bir özetleme günümüze ulaşmıştır.

FET (asıl soy adı: **Sensin**), **Afanasiy Afanas'eviç** (Novoselki, Mtşensk - 1820 - Moskova 1892), Rus şairi. Sanat için sanat akımını ısrarla savunan F., birçok şiirler yazmıştır. Şiirleri ses ahengi ve ince tabiat duygusu bakımından çok beğenilmiştir. Başlıca konuları aşk, ölüm ve tabiat olan F., bu kavramlar etrafında kümelenen bir sürü duyguları canlı tasvirlerle işler. 70 yaşlarına doğru Schopenhauer'ın etkisinde kalmış, şiirlerinde felsefî düşüncelere yer vermiştir. Vladimir Solov'ëv, A. A. Blok ve Sologub gibi şairleri etkilemiş olan F., en büyük Rus şairleri arasında yer almış, tercümecilikte de değerli eserler vermiştir. Bunlar arasında *Faust*'un manzum tercümesi ile Schopenhauer'ın *Welt als Wille und Vorstellung* (İrade ve tasavvur olarak dünya) adlı eserinin tercümesi de yer alır. Eserleri arasında *Liriçeskiy panteon* (Şiir Panthéon'u) [1840]; *Veçernie ogni* (Akşam kızıllıkları) [1891] anılabilir.

A. A. FET

F. E., T y de las J. O. N. S: bk. FALANGE ESPAÑOLA.

FETEŞTI [*feteşt*], güneydoğu Rumanya'da, Muntenia bölgesinde, Tuna'nın sol kıyısında, Balta - Ialomitei denilen büyük adanın karşısında ve Călăraşi şehrinin kuzeydoğusunda bir şehir. Nüfusu 11 900 dür. Şehir, Bucureşti (Bükreş) - Constanţa (Köstence) demiryolu üzerindedir.

FETH (Ar. *feth* = açma, açılma), *Kur'an*'ın XLVIII. sûresinin adı. Genel olarak en Nesr diye anılan CX. sûrenin bir adı da F. tir.

FETH (El - Feth) **b. Hakan** (ölm - 861), Arap tarihçişi ve Mütevekkil'in nedimi. Halifenin ikinci oğlu el-Mu'tazz'ın taraftarı olan F., hükümdarın ikinci oğlu el-Muntasır'ın veraset dışı bırakılması için Ubeydullah b. Yahya ile birlikte büyük çaba göstermiştir. Onun hakkında saygısız lakaplar kullanılır ve alenen alay edilirdi. Halife de bu hareketlere göz yumar, hattâ bunları desteklerdi. Halife F. e, Türk generali Vâsıf'ın İsfahan ve Media'daki mallarına el konulmasını emredince bunu sezen Vâsıf, el - Muntasır ve başkaları ile birleşerek bir darbe hazırlamış ve 861 de Mütevekkil öldürülmüştür. F. onu savunmaya çalışmış, fakat yenilerek o da öldürülmüştür.

FETH, Ebû Nasr (ölm. 1134), Arap yazarı. Gırnata'nın Kalat Yahsub (Alcala la Real) yakınında, el-Valad köyünde doğmuş, Merrakeş'te bir handa öldürülmüştür. F. genellikle çağdaşlarının ve zamanın büyüklerinin biyografyalarını yazmıştır. Nesri kuvvetli, fakat nazmı zayıftır. Eserlerinde gerçeğin payı da azdır.

FETH ALİ ŞAH [Baba - Han] (1771 - İsfahan 1834), İran şahı. Kaçar sülâlesinden olan F. A. 1797 de amcası Aka Muhammed Şah'ın yerine tahta geçmiş, 38 yıl 5 ay saltanat sürmüştür. Amcasının öldürülmesi orduda kargaşalıklara sebep olmuştur. Bu sırada Şiraz'da bulunan F. A., Tahran'a gelinceye kadar Mirza Muhammed Han Kaçar duruma hâkim olmuş, F. A. gelince hemen şah ilân edilmişse de, ancak ertesi yılın başında tahta çıkabilmiştir. F. A. kardeşlerini bertaraf ettikten sonra, saltanatını Horasan büyüklerine kabul ettirmeyi başarmıştır. Ruslarla yaptığı uzun bir harpten sonra Gürcistan'ı kaybetmiş, 1813 te yaptığı Gülistan antlaşması ile memleketi kesin olarak Ruslara bırakmıştır. I. Napoléon'un yardımını isteyen F. A. nin yanına Fransızlar özel bir memur olarak Romieux ve Jaubert'i, daha sonra elçi olarak da general Gardane'ı göndermişlerdir (1806). Fransa'dan istediğini alamayan F. A., bu defa İngiltere'ye yanaşmış, İngiltere de şaha delege olarak sıra ile Sir John Malcolm, Sir Harford Jones Brydges ve Sir Gore Ouseley'i göndermiştir.

FETH ALİ ŞAH

Afganistan kralı Şah Mahmud'un tahrikiyle çıkan Horasan ayaklanması sonucunda F. A. 1813 te Herat'ı zaptetmişse de, uzun süre muhafaza edememiştir. 1821 - 1823 yılları arasında Osmanlılarla yaptığı savaş İran lehine bir barışla sonuçlanmıştır.

1826 da büyük oğlu Abbas Mirza'nın teşviki ile F. A. Çar Aleksandr'ın ölümünden faydalanarak Gürcistan'ı geri almak istemişse de, oğlunun Gence yakınında ve sonra Abbasabat önünde Rus generali Paskeviç'e yenilmesi üzerine 1828 Türkmençay antlaşmasiyle Erevan ve Nahçıvan'ı Ruslara terk etmeğe mecbur olmuştur. F. A., oğlu Abbas Mirza'nın ölümünden birkaç ay sonra tahtını oğlu Muhammed Şah'a bırakarak ölmüştür.

FETHA, Arap gramerinde bir terim. Bir konsonun *a* veya *e* (Osm.) vokali ile hecelenmesi gerektiğini anlatmak için konsonun üzerine ʹ işareti konulur. Osmanlı imlâsında bu işarete *üstün* denirdi.

FETHA - NAGAST (Habeşçe = krallar hukuku), eski Kıptî dini kurallarından derlenmiş din yasası. XX. yüzyıla kadar Habeşistan'da yargılamalar bu yasa metnine göre yapılırdı.

FETHİ, Mehmet Ali (Biyog.): bk. OSMANBEY-ZADE, Mehmet Ali Fethi.

FETHİ BEY, Süleyman (Istanbul? - İzmir 1919), Türk albayı. Şeyh İzzî Efendinin oğludur. 1899 da Harbiyeyi kurmay yüzbaşı olarak bitirmiş, Şam, Basra ve Hicaz'da askerî görevlerde bulunmuştur. 1912 de Harbiye Nezareti

müsteşar muavini olmuş, 1914 te albaylığa yükselmiştir, 1916 da tedavi için Wiesbaden'a gitmiş, dönüşünde İzmir IV. Kolordu askerlik şubesi başkanı olmuştur. 15 mayıs 1919 da Yunan kuvvetlerinin İzmir'e çıkması sırasında «yaşasın Venizelos» diye bağırmaya zorlanan F. B., bu teklife itiraz edince dipçik ve süngü darbeleriyle şehit edilmiştir.

S. FETHİ BEY

FETHİ BEY, Tayyareci (Istanbul 1891 - Taberiye 1913), Türk havacılık tarihinin ilk şehit subayı. Tophane Fabrikası başmakinisti Abdurrahman efendinin oğludur. 1907 yılında Bahriye mektebini mülâzım - ı evvel (üsteğmen) olarak bitirmiştir. 1911 yılında uçakçılığı öğrenmek üzere İngiltere'ye Bristol uçak fabrikasına gönderilmiş, memlekete döner dönmez yüzbaşılığa terfi ettirilmiştir. Bundan sonra Istanbul'da uçuş gösterileri yapmış, nazırlardan Cemal ve Talât paşaları da uçurmuştur. O sıralarda Istanbul'dan geçerek Kahire'ye gitmekte olan Fransız havacısı Dancourt, Toroslarda uçağının parçalanması sonucunda bu seyahatten vazgeçmişti. Bunun üzerine aynı seyahati bizim havacılarımızın yapması düşünülmüş, bu seyahat F. ve Nuri beylere teklif edilmiştir. Ayrı uçaklarla seyahati yapacak bu havacılar yanlarına birer yardımcı alarak 1913 şubatında harekete karar vermişlerdir. F. B. ve yardımcısı mülâzım Sadık Bey, Blériot sistemindeki «Muavenet - i Milliye», Nuri Bey aynı sistemdeki «Prens Celâleddin» uçaklariyle çok elverişsiz hava şartlarına rağmen büyük tezahüratla yolcu edilmişlerdir. Nuri Bey, durumun tehlikeli olduğunu görerek geri dönmüş, Fethi ve Sadık beyler ise programları gereğince Eskişehir - Afyon - Konya - Ulukışla - Adana Halep - Humus-Beyrut - Kudüs yolu ile Kahire ve İskenderiye'ye yapacakları yolculuklarının yarısından fazlasını ağır şartlara rağmen normal geçirmişlerdir. Şam'dan sonra birkaç durak daha yapıp Kahire'ye varmak üzere bulundukları sırada uçakları, Taberiye ilçesinin Şimriye bucağı çevresinde bilinmeyen bir sebepten düşmüş ve ikisi de şehit olmuşlardır. Bu olaydan halk büyük bir heyecan ve teessür duymuş, ölümleri memlekette matem uyandırmıştır. Hatıralarına şiirler yazılmış, türküler tertip edilmiştir. Istanbul'da Fatıh parkındaki kırık sütun, yarım kalmış olan bu yolculuğun anıtı olarak yaptırılmıştır.

Tayyareci FETHİ BEY

FETHİ PAŞA, Rodosizade Damat Ahmet (Biyog.) bk. AHMET FETHİ PAŞA, Rodosizade, damat.

FETHİYE (eski adı: **Meğri**), Muğla iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 75 190 (1965), yüzölçümü 3 059 km² dir. İlçe merkezi olan F. kasabasının nüfusu 8 375 (1965) tir. Merkez bucağından başka, dört bucağı (Kemer, Eşen, Seki, Üzümlü) daha vardır.

F. ilçesi, Muğla ilinin doğu bölümünde olup kendi adiyle anılan körfezin çok yerini içine alır. Batısında Köyceğiz ilçesi, kuzeyinde Denizli'nin Çameli, Burdur'un Gölhisar ilçeleri. doğusunda Antalya'nın Elmalı ve Kaş ilçeleri bulunur. F. ilçesi arazisi, kıyı boyundaki ovalar (Fethiye ovası ve daha kuzeydeki düzlükler) ile akarsu boyu düzlükleri (Eşen çayı vadisi) ve kalker arazide, dıbi düzce çanaklar (Kınalıkaya ovası, Ovacık ovası) dışında dağlık bir yerdir. Çok yeri yeşilimsi, siyahımsı serpantinlerden, bir kısmı Mezozoik - Tersiyer kıvrımlı kalker tabakalarından bir yapı gösteren bu dağlar, akarsularla parçalanmış, yer yer kayalık yamaçlı, çok yerlerinde ise üstleri dalgalı bir görünüştedir. Kıyı yakınlarında 400 - 600 m, daha içerilerde 1 000 - 1 500 m lik yükseklikler vardır. Kıyı boyundaki kalker yapılı dağlar, kıyıdan itibaren birden yükselir. Bu dağlarda karstik şekiller (in, mağara, düden) çoktur.

F. kasabasının kuzey ve doğusunda bir kıyı ovası uzanır (yüzölçümü 50 km²). İlçenin en büyük düzlüğü olan bu ova, kalın aluviyonlarla (50 - 100 m) örtülüdür. Eski bir çukurluk ve körfezin devamı, dağlardan inen derelerin sürüklediği aluviyonlarla dolmuş, bu kıyı ovası meydana gelmiştir.

F. ilçesi kıyıları Türkiye'nin en girintili çıkıntılı kıyılarındandır. Burada F körfezi ve onun doğu ucundaki F. koyu (veya limanı), çeşitli kıyı örneklerini kendinde toplamıştır. F. koyunun çok yeri alçak ve kumsaldır. Koy, rüzgârlara kapalı olduğundan iyi bir tabiî limandır. Aksazlar ve Karaağaç ile Çavuş burnu çevrelerinde çok uzun ve güzel kumsallar (plajlar) vardır.

F. ilçesinde yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağmurlu, ılık geçer. Nadir hallerde sıcaklık sıfır derecenin biraz altına düşer. Yıllık yağış tutarı 1 000 mm ye yaklaşır Denizden serin rüzgârlar eser. Bu iklımde zengin, çeşitli ve gür bir bitki örtüsü vardır (maki toplulukları, yabanî zeytin, pırnal meşesi, mersin, sandal ağaç ve ağaççıkları). Yüksek yerlerde ormanlar (kızılçam, karaçam, sedir, ardıç, meşe) vardır. Bu arada Türkiye'de ve yakın bölgelerde yalnız F. ile Kerme arasında yetişen günlük, amber ağacı, sığala ağaçları bulunur. Kargı çevresindeki bataklık yerlerd eyetişen bu ağaçlardan sığala yağı çıkarılır. F. ovasının kıyı boyunda portakal ve meyva bahçeleri çoktur. F. ovası geniş bir tarım alanıdır.

FETHİYE: Koydan bir görünüş

1

2

3

4

1. Bademli Bahçe'de kral Amyntas'ın kaya mezarı; 2. Ksanthos harabesinde yazıtlı dikili taş; 3. Ksanthos'ta mezarlar; 4. Kalenin giriş kapısından kasabanın ve koyun görünüşü

FETHİYE: Ksanthos harabesindeki amfiteatr

İlçenin başlıca akarsuları Kocaçav, Kargı çayı, Çerçi çayıdır. Çerçi çayının sularından F. ovasının sulanmasında faydalanılır. Dağ eteklerinden birçok gür kaynaklar çıkar (Şıkman, Oluklu, Pasbatır gibi). Şıkman ve Oluklu kaynakları, F. nin bir kısım içme ve kullanma suyu ihtiyacını karşılar. Ovada yeraltı suyu boldur. Kıyı boyunda su 50 cm derinlikten çıkar, ovanın içerilerinde ise kuyuların derinliği 3 - 5 m yi bulur. Yer yer arteziyenler de vardır.

F., kendi adiyle anılan koyun güney ucunda güzel bir küçük şehir ve iyi bir tabiî limandır. Kıyı yolu ilçeden geçer; bu çevreyi İzmir ve Antalya'ya bağlar. F. ve çevresi, turistik değerlerle dolu olan tarihî bir yerdir. Belediyesi 1926 da kurulmuştur. F., çarşısı, otel ve gazinoları, plajları, temiz sokakları, orta okulu ile bir şehir görünüşü almıştır. F., kıyı ile Rodos adası arasında bulunan denizaltı deprem merkezinin tesir bölgesi içinde (bu bölgeye F. den Muğla ve Bodrum'a kadar Güneybatı Anadolu bölgesi girer) bulunduğundan, türlü tarihlerde burada yer sarsıntıları olmuş (şimdiye kadar bilinenleri 16 deprem), bunlardan bir kısmı yıkıcı etki yapmıştır (1855 teki depremle kasaba hemen tamamen yıkılmış, bu tarihten sonra yeniden yapılmıştır).

F. nin suyu demir borularla kaynaklardan getirtilmiş, şehir elektrikle aydınlatılmıştır. İlçede buğday, arpa, fasulye, susam, nohut, tütün yetiştirilir. Bu ürünlerin bir kısmı ve palamut (yıllık istihsal 2 000 ton), kömür, krom (yılda 30 - 40 bin ton), kereste (3 000 m³) ile portakal, limon, turunç başka yerlere bu limandan gönderilir. 12 km uzakta krom işletmesi vardır. Haftada bir gün pazar kurulur. F., çok eski bir yerleşme yeridir. Şimdiki şehrin yerinde Lykialılar devrinde Telmessos şehri vardı. O çağdan kalma tiyatro ve yapıların kalıntılarına rastlanır. Bu arada kayalar içine oyulmuş Lykia mezarları da bu çevrenin özelliklerindendir. — R. İ.

FETHİYE CAMİİ, Istanbul'un Fetihten sonra cami haline getirilen kiliselerinden biri. Sultan Selim'in batısında, Haliç'e hâkim bir yerde bulunan F. C., aslında Bizans devrinin büyük manastırlarından Pammakaristos manastırının kalıntısıdır. XVI. yüzyılda kilisenin içinde rastlanan bir kitabede bu manastırın eski bir kurucusu olarak anılan Bizans saray ileri gelenlerinden Ioannes Komnenos 1067 de öldüğüne göre, şimdiki yapının yerindeki ilk dinî tesislerin XI. yüzyılda mevcut olduğu ileri sürülebilir. Manastır, Protostratos Mikhael Glabas Tarkhaneiotes tarafından 1292 - 1294 yıllarında yeni baştan kurulduğunda şimdiki yapıların esası da bu sırada meydana getirilmiştir. Şair Manuel Philes (1275 - 1346) in bir epigramı da bunu destekler. Her halde, bu tarihlerde kurulmuş olan esas kilisenin güney duvarına bitişik, 1315 yılında Glabas'ın karısı Maria tarafından kendisi ve kocasının mezarları için bir ek kilisecik (*parekklesion*) inşa ettirilmiştir. 1418 yılına doğru tertiplediği ayaklanma başarısızlığa uğrayınca Bizans'a sığınan Şehzade Mustafa (Düzmece) nın yanındakilerden Cüneyd Bey, bir süre bu manastırda misafir edilmiştir.

Pammakaristos manastırı Fetihten sonra Ortodoksların elinde bırakılmış ve 1455 e doğru Havariler (b. bk.) kilisesinden çıkan patrikhane bu manastıra yerleşmiştir. Fatih II. Mehmed'in burada Patrik Gennadios Skholarios'u ziyaret ettiği ve onunla Hıristiyanlık hakkında görüştüğü bilinir. Manastır ve kilisesi XVI. yüzyıl sonlarına kadar Patrikhane (b. bk.) olarak Ortodoksların elinde kalmıştır. Stephan Gerlach, Martin Crusius'a gönderdiği mektubunda (1578), kilise, manastır ve avlusunun tarifini yapmıştır. Crusius (b. bk.), *Turcograeciae* (Basel, 1584) adlı kitabında, kilise ve manastırın bir gravürünü yayımlamıştır. 1577 - 1581 yılları arasında Istanbul'da yaşayan Salomon Schweigger'in seyahatnamesinde de (Nürnberg, 1608) bir tariften başka bir de gravürü vardır. Kilise, 1586 da III. Murad'ın emri ile Ortodokslardan alınarak, az sonra cami haline getirilmiş ve o sıralarda yapılan Azerbaycan ile Gürcistan seferinin hatırası olarak F. C. adı verilmiştir. Sadrazam Sinan Paşa tarafından F. C. nin batı tarafında avlusunu sınırlayan bir medrese yaptırılmıştır 1594 (H. 1002) tarihli bir fermandan F. C. nin çevresinin Türkleştirilmesi için bazı kolaylıklar sağlandığı öğrenilmektedir.

FETHİYE CAMİİ, Istanbul

F. C. bir kitabeye göre, 1845 - 1846 (H. 1262) da büyük bir tamir görmüş ve her halde şimdiki minare de bu sırada yapılmıştır. İlk minarenin, batıdaki kapının solunda olduğu zannedilmektedir.

F. C. nin büyük ölçüde tamirine 1938 de başlanmış, sonra bina, Müzeler idaresine devredilerek Amerikan Bizans Enstitüsünce içinde araştırmalar yapılmağa başlanmıştır. Son yıllarda esas kısım yeniden cami haline getirilmiş, bitişik ek kilisecik ise Müzeler idaresine bırakılmıştır.

F. C. olan binanın tamamında bugün hiç değil ise dört esas devir tesbit etmek mümkündür. Bunlardan birincisi esas büyük kilise, ikincisi güney tarafına bitiştirilen ek kilisecik, üçüncüsü esas kiliseyi kuzey, batı ve kısmen güney cihetinden saran kubbeli koridorlardır. Bunların Bizans devrine ait olmasına karşılık, burası cami haline getirildiğinde esas kilisenin apsisleri tamamen kaldırılarak yerlerine Türk mimarisi üslûbundaki tek kubbeli mihrap bölümü yapılmış ve bazı izlerin belirttiğine göre, batı tara-

fında da ayrıca bir son cemaat yeri eklenmişse de, sonraları bu parça kaldırılmıştır. Bu dört devirden başka, esas kilisenin duvarlarında ve altında daha eski bir kilisenin parçaları vardır. Esas kilisenin ortasında altta, sarnıç haline getirilmiş mermer sütunlu bir mahzen bulunmaktadır. Esas kilise, son Bizans devrinde ortaya çıktığı anlaşılan bir mimarî tipin temsilcisidir. Dört kalın paye, üç cephesi pencereli duvarları taşımakta, bunların üstüne de pencereli kasnaklı ana kubbe oturmaktadır. Payelerin aralarında, üç tarafta da ikişer sütun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu orta kısmı üç tarafından dehlizler sardığından buna «dehlizli tip» denilmektedir. Cami haline getirilmesinde apsisler kaldırılırken, payelerin aralarındaki sütunlar da kaldırılmış ve kubbenin ağırlığı, karşılıklı atılan iki Türk kemerine bindirilmiş, ayrıca içerideki bölmelerin bir kısmı da Türk üslûbunda payeler haline sokulmuştur. Ek kilisecik ise, dört sütunlu Yunan haçı planlı tiptedir. Ancak, benzerlerine göre daha yüksek olduğundan üst kısmında birtakım odacıklar meydana gelmiştir. Bu ek yapı, dış görünüşü bakımından son devir Bizans mimarisinin bütün özelliklerini açık bir şekilde gösterir. Küçük kubbeleri, pencereli yüksek kasnaklara sahiptir. Apsis çıkıntıları ise, muhtelif diziler halindeki kademeli kemerler ile hareketli bir görünüş almıştır. Taş ve tuğlaların şekilleri ve tertiplenişleri ile güney cephesi renkli, süslü ve kıvrak bir satıh halindedir. Bu cephede tuğla harflerden meydana getirilmiş bir yazı şeridi ile mermer bir silmeyi süsleyen şair Philes'in manzumesi dikkati çeker. Bizans hâkimiyetinin son yıllarında yapıldığı anlaşılan esas kiliseyi üç tarafından saran kubbeli tonozlar ile örtülü bölümler halindeki koridor ise fazla bir özellik göstermez.

Ek kilisenin ana kubbesinde evvelden beri mozaikler görülüyordu. Ortada İsa, kubbenin iç dilimlerinde de on iki Tevrat peygamberi tasvir edilmiştir. Son araştırmalarda başka duvar resimleri bulunduğu gibi, içerideki bir silme üzerinde de yaldızlı harfler ile yazılmış Philes'in başka bir manzumesi ortaya çıkarılmıştır. Yeni bulunan mozaiklerin en fazla ilgi çekicisi, sağ taraftaki bir vaftiz sahnesi ile ortada apsisi süsleyenlerdir. Burada İsa, Meryem ve İoannes Prodromos, mahşer fikri ile ilgili bir *Deisis* sahnesinin elemanları halindedir. Bunlarda son devir Bizans mozaik sanatı üslûbu tekrar İlk Çağın çizgi güzelliğine dönülmeğe çalışıldığını gösterir. Bu kiliseciğin iç süslemesinden bazı döşeme mozaiği kalıntıları ile kakma tekniğinde ve aralarında arma halinde arslan tasviri olan zengin bir friz de dikkati çeker. Son tamirde, ek kilisenin evvelce kaldırılmış olan iki sütunu ve kemerleri yeniden yapılarak ilk şekli ihya edilmiştir.

F. C. nde bugün Türk mimarî özelliklerini gösteren iki kapıdan başka, kubbeli mihrap bölümü ile 1640 ta bir yangından zarar gören minare ve XVI. yüzyıl eseri olan, mermerden işlenmiş çok güzel bir minber bulunmaktadır. Evvelce etrafını çeviren Türk devrine ait avlu duvarı ortadan kaldırıldığından sadece bir kapı kalmış, Sinan Paşanın yaptırdığı medresenin üstüne ise yeni bir bina oturtularak bir ilk okul yapılmıştır. — S. E.

FETHİYE KÖRFEZİ, güneybatı Anadolu'nun büyük körfezlerinden biri. İnceburun ile İlbiz burnu arasındakı ağız genişliği 12 km dir. Ana çizgileriyle körfez bir dıkdörtgeni andırır. Anadolu'nun en girintili çıkıntılı kıyılarının bir bölümü olan F. K. ve çevresinde çeşitli kıyı örnekleri vardır. Bu bölgede, yerine göre, tektonik sebeplerle meydana gelmiş olan çukurluklara, eski akarsu vadilerinin ağızlarına, karstik çukurluklara deniz suları sokulmuş, eski tepeler ada ve yer yer yarımada biçimini almış, eski tepeler arasındaki çukurluklar boğaz bicimine girmiş, bu arada birçok koylar teşekkül etmiştir. Körfezin kıyı yakınları az derin (10 - 20 m) olup, daha ileride 200 m ye kadar, bu girintinin ağzına yakın yerlerde birkaç yüz m lik derinlikler başlar. Körfezin dışında ve 30 km uzağında, Rodos adasının doğusunda, Akdeniz'in derin yerleri bulunur. F. K. nde balık avı yapılır. Çevresindeki dağlar orman ve makilerle örtülüdür. Bu kıyı boyunun başlıca yerleşme yeri Fethiye (b. bk.) dir.

FETHPUR SİKRİ, Hindistan'da, Uttar Pradesh devletinde bir şehir. Nüfusu 8 200 dür. 1569 da Agra'dan 35 km uzaklıkta kurulmuş olan bu şehir, I. Ekber Şah (b. bk.) ın başkenti idi. Eski şehir, Hint Türk mimarîsi üslûbunda yapılmış güzel binalariyle muhafaza edilmiştir. 6 km uzunluğundaki surları da bugün kalmıştır. Bu şehir 1586 da bırakılmış ve Agra (b. bk.) başkent seçilmiştir.

FETHPUR - SİKRİ Kral kapısı (XVI. yüzyıl)

Tarih: 1569 da Ekber Şah, Sikri tepelerindeki bir mağarada münzevî yaşayan şeyh Selim Cıştî'yi ziyaretinde bu ermişten bir erkek çocuğu olacağı müjdesini almış, gerçekten de ileride Cihangir adını alacak olan Selim burada doğmuştur. Bu olay üzerine bu yerde bir şehir kurulmasına başlanmış, hükümdar 1574 te Gujerat seferi dönüşünde şehir kurulmasına başlanmış, hükümdar 1574 te Gujerat seferi dönüşünde şehri tamamlanmış bularak ona «zafer şehri» anlamına gelen Fethpur adını vermiştir.

Bu şehrin bazı eski binaları arasında darphane, hazine, arşiv, divan ve saray ile harem dairelerinin birçoğunu sayabiliriz. Bu yapılar ince bir sanat ve zengin bir ihtişamla süslenmiş, içleri orman, bahçe v. b. manzaralı büyük duvar panolariyle resimlenmiştir Turkî Sultâna'nın özel konutu, Ekber'in eşlerinden birinin sarayı olan *Bırbal evi*, *Panç - Mahal* ve *Divan - ı hâs* bunlar arasındadır. *Hâbgâh* (kabır) ile *Âhır - mekân* (Son durak) duvar resimleri, hamam ise renkli süslemeleriyle ayrıca anılmağa değer. Türk - Hint mimarîsinin en güzel örneklerinden biri olan büyük cami, iç avlusuyle birlikte 162 × 132 m yer kaplar. Kemerli sütunlarla çevrili iç avlunun üç büyük kapısından biri güney kapısıdır. Ekber Şah tarafından Dekkan zaferinin hatırası olarak 1602 de yaptırılmış olan güney kapısı, Hindistan'ın en güzel kapıları arasındadır. Avluda Şeyh Selim Ciştî'nin mermer kafeslerle süslenmiş kubbeli turbesi vardır.

FETHULLAH, Şirvanlı (doğ. Şirvan - Kastamonu 1453), Türk matematikçisi. Dinî ilimleri Cürcanlı Seyyit Şerif'ten, matematik ve astronomiyi de Ali Kuşçu (b. bk.) dan okumuştur. Başlıca eserleri: *Haşiye - i telvıh*, *Haşiye - i mevakıf*, *Şerh - i eşkâl - i tesis*.

FETHULLAH ARİFÎ EFENDİ (ölm. 1561), Türk şairi ve ressamı. Babası Şirazlı hattat Kâtip Derviş Çelebi, annesi tanınmış mutasavvıflardan İbrahim Gulşenî'nin kızıdır. F. A. kaside ve gazelleri ile Kanunî Sultan Süleyman'ın dikkatini çekmiştir. Elkas Mirza'nın şehnamecisi iken

Kanunî kendisine manzum bir Osmanlı tarihi yazmasını teklif etmiştir. Bu tarihin yazılması için nakkaşlar ve kâtipler seçilmiş, atelyeler kurulmustur. F. A. nin Farsça yazdığı bu eser, altmış bin beyittir. Ayrıca, Hadım Süleyman Paşanın Hint seferini anlatan *Sefername - i Süleyman* adlı iki bin beyitlik bir eseri ile Farsça divanı olduğu söylenmektedir. Bunlardan başka, *Ebyat - ı tarihiye* adlı manzum bir eseri vardır. F. A. nin resim ve nakış alanındaki eserleri zamanımıza kadar gelmemisse de, Türkçe şiirlerinden bazı örneklere tezkirelerde rastlanmaktadır.

FETHULLAH ÇELEBİ (Istanbul 1655 - Şehrizur, Kerkük, 1699), Türk ilâhi bestecisi. Genç yaşta musiki öğrenmiş, medrese öğreniminden sonra imamlık yapmıştır. F. Ç. nin bestelediği ilâhiler günümüze gelmemiştir.

FETIAL'LER (Lat. *fetialıs*), harp ile ilgili hukukî ve dinî işlemleri yerine getirmek, özellıkle harp ilânını ifade eden timsalî töreni düzenlemek üzere görevlendirilmiş yirmi rahip ve yüksek memura verilen ad.

FETİH (Tarih): bk. FATİH SULTAN MEHMET.

FETİH ALİ (Biyog.): bk. FETH ALİ ŞAH.

FETİH ALİ AHUNDZADE (Biyog.): bk. AHUNDOF, FETİH ALİ.

FETİH HAKKI, bir devletin harpte işgal ettiği diğer bir devletin ülkesi üzerinde, harp sonunda o devlet ile herhangi bir barış antlaşması yapılmış olmasa bile, hâkimiyetini devam ettirme hakkı. Eski devirlerde genellikle tatbik edilmiş olan F. H. nı modern doktrin ittifakla reddetmektedir. Esasen gerek Cemiyet - i Akvam antlaşmasının 10. maddesi, gerek 1941 Atlantik Beyannamesi, gerek Birleşmiş Milletler antlaşmasının 2. maddesinin 4. fıkrası F H. nı açıkça reddeden hükümler ihtiva etmektedir. Bu da F. H. nın doktrinde olduğu gibi, milletlerarası yazılı antlaşmalarda da tasvip görmediğinin açık bir delilidir.

FETİHNAME, Osmanlı Türklerinde savaşlar sonunda kazanılan zaferleri, fethedilen yerleri komşu hükümdarlara, hanlara, prenslere, şehzade ve valilere bildirmek üzere gönderilen mektuplara verilen ad. Eskiden her devlette, özellikle doğudaki devletlerde F. göndermek adeti vardı. Haberleşmenin daha iptidaî olduğu bu devirlerde zafer kazanan her hükümdar, yanlış söylentilere meydan vermemek, içte ve dışta kendisine zarar vereceklerin ümidini kırmak için şatafatlı F. lerle zaferini her tarafa bildirmek zorunda idi. Çok defa sefaret heyetleri vasıtasiyle ganimet alınan şeylerden müteşekkil hediyelerle birlikte gönderilen bu F. ler düşman devletler için bir tehdit, dostlar için de müjdeli bir haberdi. Osmanlılarda bu F. ler Türkçe, Arapça ve Farsça yazılırdı. F. lere icabına göre, *Ayet - i kerime*, *Hadis - i şerif* ve Arapça derin manalı cümlelerle başlanırdı. Başarının Osmanlı ülkelerinde ilânı için, durum Istanbul kaymakamı ve Beylerbeyi'ne bildirildiği zaman şenlik yapılması gerektiği de ilâve edilirdi. F. ler resmî memurlar, bazen de başka şahıslar tarafından kaleme alınırdı. Istanbul'un fethine ait F. yi Fatih Sultan Mehmet, Molla Güranî'ye yazdırmıştır. Mısır hükümdarına gönderilen F. ise Nişancı Tacizade Cafer Çelebi tarafından kaleme alınan Mahruse - i Istanbul F. si özel bir F. dir. F. ler ait olduğu savaşın bir tarihçesi olduklarından tarihî önemleri de büyüktür.

FÉTIS [*feti*], **François - Joseph** (Mons 1784 - Bruxelles 1871), Belçika'lı musiki araştırıcısı ve bestecisi. 1799 da Paris'e giderek Konservatuvara alınmış, Cherubini ve Boieldieu tarafından desteklenerek Roma armağanını kazanmıştır. 1821 de Konservatuvara kontrapunt ve fug öğretmeni, 1826 da «Journal des Débats» ya musiki eleştiricisi olmuş, 1821 de «Revue musicale» i çıkarmış, yeni kurulan Bruxelles Konservatuvarı müdürlüğüne tayin edilmiş (1833), faal üyesi olduğu Belçika Krallık Akademisinin güzel sanatlar bölümünün başına getirilmiştir (1846) Aralarında altı opera da bulunan çeşitli bestelerinden başka, *Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique* (Bütün müzisyenler biyografyası ve genel musiki bibliyografyası) [8 cilt, 1837 - 1844] ile *Histoire générale de la musique* (Genel musiki tarihi) [5 cilt, 1869 - 1876] gibi eserleri de vardır.

F. J. FÉTIS

FETİŞ (Fr. Fétiche, Portekizce *feitiço* = sihir < Lat. *factitius* = sahte, sunî şey), tabıatüstü kuvvetlere sahip olduğu sanılan, din veya büyücülük bakımından mukaddes sayılan nesne. F. ler sunî olarak yapılmış veya tabiatta bulunmuş olabilir. Çoğu zaman bir taş, herhangi bir alet, hayvan derileri veya insan şeklini gösteren bebekler de F. olabilir. F. sayılan resimlerde ise bir tanrı veya cinin temsili görülmeyip resmin kendisine mukaddes gözü ile bakılmıştır. Önceleri fetişizm (b. bk.) in F. te toplandığı kabul edilen ruhlara olan inançla izah edilebileceği sanılırdı. Şimdiki teori ise, F. i, özel hasiyetleri sebebiyle kuvvet veya ruh (mana) ile yüklü farz etmektedir. Birçok hallerde bir isteği yerine getirmeleri amaciyle F. lere işkence edilir. F. ler defiksiyon (= bir düşmanı büyü ile bir nesneve bağladıktan sonra, bu nesnenin tahribi yolu ile düşmanı yok etme amacını güden bir işlem) maksadı ile de kullanılır. Bir kişinin daima üzerinde taşıdığı bir F. e muska (b. bk.) adı verilir. Charles de Brosses'un görüşüne uyularak aş. yu. 1880 e kadar bütün ilkel ulusların tanrılarına F. adı verilirdi. Bugün ise

FETİŞ: Amerika'da Columbus - öncesi çağından bir adak

FETİŞ: Aşağı Kongo'da, üstü deniz kabuklarıyle kaplı bir insansı şekil

bu kelime ancak Batı Afrika için kullanılmaktadır. Çünkü etnografya. ilkel insanların dinî konulu plastik sanat eserlerini bir animizm (b. bk.) inancına bağlamaktadır.

FETİŞİZM (Fr. Fétichisme). ilkel sayılan ulusların dinî faaliyetlerinin toplamına verilen ad. Fransız seyyah ve yazarı Charles de Brosses, önceleri bu adı Batı Afrika uluslarının dinine vermiştir (*Du culte des dieux fétiches* = Fetiş tanrıların kültüne dair; 1760). F., tabiatın esrarlı kuvvetleriyle savaşan insanın korunma ihtiyacına dayanır. Bu insan, fetişlerle donanarak tuzaklara karşı korunduğu gibi, aynı zamanda da isteklerini engelleyen, fakat bunları yerine getirmesine yardım da edebilen unsurları etkileme imkânını elde eder. Görülüyor ki F. dünyayı sihrin hükmü altında sayan «dinci» diyebileceğimiz bir görüşe bağlıdır. Fakat bu «dinci» tabiri üzerinde fazla ısrar etmemek gerekir. Çünkü nesneye, yani fetişe verilen önem, aslında, fetişe bağlı bulunan ruha verilen önemden daha büyüktür. Normal olarak F. ve animizm (b bk.) birbirine bağlıdır, fakat F in tarihi animizminkinden çok daha uzun sürer: muskalara. uğurluklar (porte-bonheur) a ve buna benzer şeylere inanma, tek tanrılı dinlere veya teorik bir rasyonalizme bağlı medeniyetlerde de devam etmiştir.

Psikolojide F., ancak belirli eşyalar karşısında haz duyabilme şeklinde beliren cinsî bir sapıklık (anomali) tır. Hastada, arzuladığı kimseye ait eşyaya dokunmak veya sadece bunları üzerinde bulundurmak cinsî duyular uyandırır. Psişik hayatta yerleşmiş olan bu anomali tedavi ile geçebilir.

FETRET: 1. [Din]: bir peygamberin ölümü ile diğerinin gelmesi arasında geçen zaman. Özellikle İsa ile Muhammed arasında geçen zaman, dinî duygularda durulma, gevşeme devresi olduğu için bu adı alır. Peygamberin hayatında ise 96. sûrenin inişinden 74. sûrenin inişine kadar geçen zamana F. denir. O günlerde Peygamber vahyin kendinden uzaklaşmış olduğu duygusu altında üzülmüştür. İki buçuk veya üç yıl sürmüş olan bu duraklama nihayet *Müddesir* sûresinin vahyi ile sona ermiştir.

2. [Tarih]: hükûmet nüfuzu kalmayan bir yerde bu nüfuz yeniden kuruluncaya kadar geçen zaman.

3. [Osmanlı tarihi]: I. Bayezid (Yıldırım) in Timur'a esir düşmesiyle Mehmet Çelebi'nin I Sultan Mehmet olarak bütün ülkede idareyi ele alması arasında geçen 11 yıllık zaman (F. devri, 1402 - 1413).

4. [Tıp]: iki sıtma nöbeti arasındaki fasıla.

FETTAHÎ, Yahya Sibek (ölm. 1450), İranlı şair. Nişapurlu olan F., önce Tuffâhî (*sibek* = küzük elma'ya kinaye) lâkabını almıştır. Ayrıca Humârî ve Esrârî lâkapları da vardı. *Hüsn-ü dil* adlı eseri tasavvufî mecazlarla doludur. Bu hikâye A. Browne (1801) ve W. Price (1828) tarafından İngilizceye ve R. Dvořák (1889) tarafından Almancaya tercüme edilmiş. Lamiî, Ahî ve Valî tarafından da Türkçe olarak tanzir edilmiştir. *Şabistan-i hayal* adlı eseri, manzum ve mensur hikâye, kısa masal ve nükteli yazılardan meydana gelmiştir.

FETTI, Domenico (Roma aş. yu. 1589 - Venedik 1624), İtalyan ressamı. Mantova sarayının ressamı olmuş ve bu şehrin katedrali için büyük freskler yapmıştır. 1621 de Venedik'e yerleşen F., dinî konuları günlük hayat sahneleri halinde resme aktarmıştır. «Kayıp koyun» (Dresden), «Melankoli» (Louvre) «Magdalena» (Venedik), «Mısır'a kaçış» (Viyana) tabloları ile tanınmıştır.

FETVA, Arapça bir söz. Çoğulu *fetava*, *fetâvin*'dir. Dinde «şer'î bir hü kmü ihbar ve tebliğ», başka bir tanıma göre, «sual-i meşrua verilen cevab-ı şerii» dir. Örfle, sorular dinî sorulara müftiler tarafından yazı ile verilen cevaptır. Bir mesele ve dava üzerinde, dinî gereği belirten ve müftî tarafından isim açıklanmaksızın, Arapça gelişigüzel iki ad olarak (Zeyd ve Amr v.b.) yazılan genel fıkradır.

F.yı veren fakihe müftî denir. Müftî, dinî kanunları delillerinden çıkararak derli toplu bir duruma sokan kişidir. Kadı ise, bu dinî kanunlardan kendisine akseden olaya değinen hükmü bulup uygulamakla görevlidir.

Müftîde birçok niteliklerin bulunması istenir: iyi niyet, ilim, yumuşak huyluluk, ağır başlılık, kimseye muhtaç olmama, tok gözlülük, gerçekle yanlışı kolaylıkla ayırabilecek yaratılış ve görgü.

F., İslâmda çok iyi incelenmiş, şartları, hükümleri, metotları sağlam esaslara bağlanmıştır.

Müslümanlıkta önceleri halk ilişkilerini yazılı kurallarla düzenlemek zorunluğu ortaya çıkınca, *Kur'an* ve hadisten çıkarılan hükümlerle fıkıh (b. bk.) ilmi meydana gelmişti. Sonraları kıyas ve icmâın ilâvesiyle gelişmiş ve bu esaslara uygun olarak verilen F. lar, dinî kanunlar olarak büyük bir önem kazanmıştı.

İslâm tarihinde F. kurumu birtakım dönemlerden geçmiştir:

İlk dönem, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemdir. İkinci dönem eshap çağıdır ki Hicrî 11 tarihinden 40 tarihine kadar sürer. Bu dönemde dört halife ile sahabenin ileri gelenleri, dört halifeden sonra onlarla birlikte altı kişi daha, aşere-i mübeşşere (cennetle müjdelenen on sahabe) F. verebilen müctehitlerdi. Bunlara Peygamberimizin eşi Ayşe'yi, Abdullah ibn-i Abbas'ı, Abdullah ibn-i Ömer'i de katmak gerekir. Bunların verdikleri F. lar derlenip toplanmış, ciltler halinde korunmuştur.

Üçüncü dönem, Hicrî 40 tarihinden II. yüzyılın başlangıcına kadar sürer. Dördüncü dönem, Hicrî II. yüzyıldan IV. yüzyılın ortalarına kadar gelir. İslâmda büyük müctehitler, mezhep kurucuları bu dönemde yetişmiştir.

Beşinci dönem ise, Abbasî devletinin çökmesine kadar sürmüştür.

Altıncı dönem, Abbasî devletinin çökmesinden sonrasını içine alır. Son iki dönemde yetişen din bilginleri büyük mezhep imamlarının çizdiği yoldan gitmişlerdir.

F. lar, önemli siyasî olayları, devlet yönetimini de kapsamına aldığı için özel bir önem taşıyordu.

F., genel hukuku ve özel hukuku ilgilendirmek üzere iki türlü verilirdi Genel hukuka göre olan F. ların alınması hükûmete aitti. Bunlar, savaş ilânı, sulh akdi, ıslahat yapılması, eşkıyalık edenlerin öldürülmeleri veya bir vezirin idamına ait F. lardı.

Özel hukuku ilgilendiren F. lar, kişilerin sorularına karşılık olmak üzere standart kâğıtlara ince yazılarla yazılır ve karşılığında belirli bir harç alınırdı. Osmanlı devletinde yalnız dinî hükümler değil, aynı zamanda örften yararlanılarak meydana getirilen araziye ait hükümler de F. ların konuları arasına girmişti.

F. larda Hanefîyenin görüşüne uygun davranış gelenek halini almıştı. Osmanlılarda fakıhler (dın bilginleri), müftiler F. verirlerdi. Bunlar F. larında nakl, yani delil göstermekle görevli idiler. Şeyhülislâmlar ise, delil göstermeğe mecbur değillerdi.

Türkiye Cumhuriyetinde de Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı müftilik teşkilâtı vardır. Bunlar halkın dinî güçlüklerini halletmekle görevlidirler. Ancak, laik Türkiye'de kanunlarla tesbit edilmiş hukukî meseleler hakkında bir devlet organı sıfatiyle F. veremezler. Dinin ibadet ve ahlâkla ilgili bölümlerini halka öğretirler. Bu bakımdan bugün Diyanet İşleri Başkanlığı ve teşkilâtı bir F. kurumu olarak düşünülemez.

Fetva emini: Şeyhülislâmlık kaleminin başı. Bu dairede çuhadar, telhisçi, kethüda, müsevvit, mübeyyiz, mukabelecı, kâtip, mühürdar ve müvezziler bulunurdu.

Fetva eminleri fıkıh (İslâm hukuku) ilmini iyice bilenlerden seçilirdi. İstenilen fetvayı o bulurdu. Maiyetinde bulunan yirmi kadar kâtip, verilen fetvaları yazarlardı. Şeyhülislâm, hazırlanan fetvaları inceledikten sonra talik kırması denilen bir el yazısiyle özellikle cevap bölümünü imzalardı. Fetva isteyen kişiden yedi akçe harç alınır, F. E. ile öbür memurlar arasında usulüne göre bölüşülürdü.

Verilen fetvanın sorumluluğu şeyhülislâma aitti. XVI. yüzyıldan sonra şeyhülislâmlar, daha önce verilen fetvaların incelenmesini fetva eminlerine bırakmışlardı. Bu yüzden de fetva eminliği görevi ondan sonra daha büyük bir önem kazanmıştı.

Fetva odası: Şeyhülislâm dairesinde müftüler ve şeriye mahkemelerinin başvuracağı ayrı bir daire halinde kurulan Fetvahanenin kalemlerinden biri. Fetva almak isteyenlere sözlü veya yazılı olarak buradan cevap verilirdi.

H. 1334 (1916) te yayımlanan İlmiye Salnamesinde fetva odasında Istanbul payeli bir reisülmüsevvidîn, bir müvezzî, yirmi yedi müsevvit bulunduğu belirtilmiştir.

FETVAHANE, Şeyhülislâm dairesinde, mahkeme - i şer'iye ve müftülerin, meselelerin halledilmesinde fetva (b. bk.) için baş vurdukları merci. F., pusula odası, fetva odası, ilâmat odası adları ile üç daireden meydana geliyordu.

Pusula odası, fetva isteyenlerin suallerini tespit eder, fetva isteyen de bu pusula ile hâdisenin hükmünü fetva odasından sonra, fetva odası sözlü veya yazılı olan bu suallere cevap verirdi. Fetva odası ayrıca ilâmat odasından gelen fetva isteklerine de cevap verirdi. İlâmat odası ise şer'iye mahkemelerinden doğrudan veya temyiz isteğiyle gelen ilâm ve vesikaları incelemekle görevli idi.

F., fetva emini tarafından idare ve kontrol edilir, anlaşmazlık halinde fetva emininin reyi muteber sayılırdı.

FEUCHTMAYER [*foyḫtmayır*], **FAICHTMAYR, FEICHTMAYR,** Wessobrunn (Yukarı Bavyera) asıllı bir sanatkâr ailesi. Üyeleri XVII ve XVIII. yüzyıllarda alçıdan kabartma tezyinat işçisi ve heykeltıraş olarak çalışmışlardır.

Johann Michael F. (1710 1772): Zwiefalten kilisesi (1744 - 1758); Ottobeuren kilisesi (1754 ten sonra); Vierzehnheiligen kilisesi (1772); ve Bruchsal Sarayı (1751-1756) tavanlarının kabartma alçı süslerini yapmıştır.

Joseph Anton F. (1696 1770): Özellikle Konstanz gölü bölgesinde çalışmıştır. Salem manastırında bulunan «Meryem'e verilen müjde» sahnesine ait Meryem heykeli (evvelce Berlin müzesinde idi); Meersburg sarayı kilisesi ve Neubirnau kilisesi süsleri; Überlingen'da bulunan Franciscusçu kilisesindeki büyük sunağın süsleri eserleri arasındadır.

FEUCHTWANGER [*foyḫtvangır*], **Lion** (doğ. München 1884), Alman yazarı. 1933 te Almanya'dan kaçarak Fransa'da ve Rusya'da yaşamıştır. 1940 ta Fransa'da temerküz kampına kapatılmıştır. 1941 den beri California'da bulunmaktadır. Zamanımız olaylarına ışık tutan yazıları ve tarihî ve biyografik romanlariyle Avrupa ve Amerika'da büyük ün kazanmıştır. Barışçı - devrimci piyesler de yazmıştır. Başlıca romanları: *Die hässliche Herzogin Margarete Maultasch* (Çirkin Düşes Margarete Maultasch) [1923]; *Jud Süss* (Yahudi Süss) [1925 filmi yapılmıştır]; *Der Wartesaal* (Bekleme salonu): bu trilojinin birinci kitabı olan *Erfolg* (Başarı, 1930), Hitler partisinin ilk zamanlarını şahısların adlarını değiştirerek canlandırır; ikinci kitap *Geschwister Oppenheim* (Oppenheim kardeşler, 1933), üçüncü kitap ise *Exil* (Sürgün, 1939) adını taşır. Başlıca dramları: *Angelsächsische Trilogie* (Anglosakson trilojisi): *Warren Hastings* [ad, 1927]; *Die Petroleumsinseln* [Petrol adaları, 1927]; *Wird Hill amnestiert?* [Hill affedilecek mi?, 1930] adlı piyeslerden meydana gelmiştir.

FEUERBACH [*foyırbaḫ*], **Anselm von** (Jena 1738 - Freiburg'ın, Breisgau 1851), Alman arkeoloğu. 1836 dan itibaren Freiburg Üniversitesinde profesörlük etmiştir. *Der Vatikanische Apollo* (Vatikan Apollo'su) [1833] adlı eseriyle ün kazanmıştır.

FEUERBACH [*foyırbaḫ*], **Anselm von** (Speyer 1829 Venedik 1880), Alman ressamı. Paris'te Thomas Couture'den ders almış (1852 - 1854), bugün Basel, Stuttgart ve München müzelerinde yer alan antik sahneler boyamıştır. En iyi eserleri portreleridir.

A. FEUERBACH

A. FEUERBACH: «Medeia» (Yeni Pinakothek, München)

FEUERBACH [*foyırbaḫ*], **Karl Wilhelm** (Jena 1800 - Erlangen 1834), Alman matematikçisi. Erlangen'da matematik profesörlüğü etmiş, üçgenler ve üçgen piramitler

üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır. Dört noktanın aynı çember üzerinde bulunması için gerekli analitik şarta bazan *Feuerbach teoremi* denir.

FEUERBACH [*foyirbah*], **Ludwig** (Landshut 1804 - Rechenberg, Nürnberg 1872), Alman filozofu. Anselm Ritter von F. ın oğlu, ressam Anselm von F. (b. bk.) ın kardeşidir. Hegel'in öğrencisi idi. F., Hegel felsefesini bıraktıktan sonra duyumcu realizmi savunmuştur. Onun gerek bilgi teorisi (Erkenntnislehre) gerek ahlâk bilgisi (Ethik) ve din teorisi (Religionstheorie) duyulara bağlı bir varlık olarak insana dayanır. Bu sebepten F., kendi felsefesine insan bilgisi (Antropologie) adını verir. Eserinin zirvesi, psikolojik bir din tenkididir: ona göre, Tanrı ve dini teşkil eden bütün değerler, insan ideallerinin, ıstıraplarının ve isteklerinin bir izdüşümünden başka bir şey değildir; insan din içinde, kendi kendine yabancı bir hale gelir ve dine karşı koyarak yeniden kendini bulmak zorundadır. Hegel felsefesinin sol kanadına, özellikle Engels ve Marx'ın tarihî maddeciliğine F. ın vaptığı etki çok kesindir. İsviçreli yazar Gottfried Keller de 1848 e doğru F. ın felsefesini kabul etmiştir. Başlıca eserleri: *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit* (Ölüm ve ölümsüzlük üzerine düşünceler) [1830] (bu eser toplatılmıştır); *Pierre Bayle* [1838]; *Das Wesen des Christentums* (Hıristiyanlığın özü) [1841]; *Vorlaüfige Thesen zur Reform der Philosophie* (Felsefe reformuna ait geçici tezler) [1841]; *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (Geleceğin felsefesinin ilkeleri) [1843]; *Das Wesen der Religion* (Dinin özü) [1845]; *Vorlesungen über das Wesen der Religion* (Dinin özü üzerine dersler) [1851]; *Theogonie* (Tanrıların doğuşu) [1857].

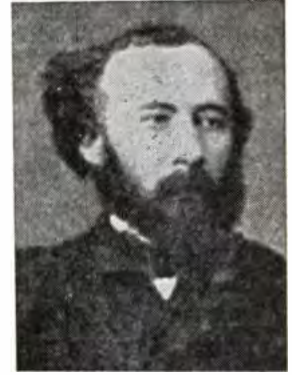

L. FEUERBACH

FEUERBACH [*foyirbah*], **Paul Johann Anselm von** (Heinichen, Jena 1775 - Frankfurt, Main 1883), Alman ceza hukuku profesörü. Jena (1799), Kiel (1802), Landshut (1804) üniversitelerinde profesörlük etmiş, Bavyera'da yapılan adalet reformunda yüksek mahkeme üyesi sıfatiyle önemli bir rol oynamış, işkenceyi de kaldırtmıştır. Bavyera ceza kanununu (1813) ve Aretin ve Gönner ile birlikte de Maximilian kanununu hazırlamıştır. 1813 te ve özellikle *Über deutsche Freiheit* (Alman hürriyeti üzerine) adlı yazısiyle 1814 te millî harekete katılmış, 1817 de Ansbach istinaf mahkemesi başkanlığına tayin edilmiştir. F., ceza hukuku alanında izafîlik doktrininin temsilcilerinden biri ve psikolojik zorlanma teorisinin yaratıcısıdır.

FEUILLADE [*föyad*], **Louis** (Lunel 1874 - Nice 1925), Fransız sinemacısı. 1906 da sahneye koyucu olarak meslek hayatına atılmış, birkaç kısa film yapmış ve aynı kahramanların rol oynadığı film serilerinde ihtisas kazanmıştır. *Fantomas* (Maskeli bir hırsız tipi) [1911 - 1913]; *Les vampires* (Kan emici hortlaklar) [1915]; *Judex* (Hakim) gibi.

FEUILLÈRE [*föyer*], **Edwige** (asıl adı: **Edwige Caroline Cunati**; doğ. Vasoul 1907), Fransız aktrisi. Sahnede *La Dame aux camélias* (Kamelyalı hanım); *Sodome et Gomorrhe* (S. ve G.) [1943]; *L'Aigle à deux têtes* (İki başlı kartal) [1946]; *Partage de midi* (Öğle zamanı paylaşması); *Pour Lucrèce* (Lucrèce için) [1953]; *Lucy Crown* [1958] adlı piyeslerdeki rolleriyle şöhret kazanmış; *J'étais une aventurière* (Ben bir maceracı kadın idim) [1938]; *La Duchesse de Langeais* (Langeais düşesi) [1941]; *L'honorable Catherine* (Saygıdeğer C.) [1942]; *Julie de Carneilhan* (ad) [1949]; *Le blé en herbe* (Yeşil başaklar) [1953]; *Le crime ne paie pas* (Cinayetten kârlı çıkılmaz) [1962] adlı filmlerde baş rolleri oynamıştır.

FEUILLET [*föye*], **Octave** (St.-Lô 1821 - Paris 1890), Fransız yazarı. İkinci İmparatorluk devrinde rejimin resmî yazarı ve realizm düşmanı sayılmıştır. Otuz yıl kadar, realizme ve natüralizme oldukça sunî bir «idealizm» ile karşı çıkmıştır. Tıyatro yazarlığında *Le pour et le contre* (İyi tarafı ve kötü tarafı) [1853]; *Le cheveu blanc* (Saçta bir ak) [1860] piyesleriyle, romanda ise *Le roman d'un jeune homme pauvre* (Fakir bir gencin romanı) [1858]; *Histoire de Sibylle* (Sibylle'in hikâyesi) [1862]; *Monsieur de Camors* (ad) [1867] ile ün yapmıştır. 1862 de Fransız Akademisine seçilmiştir.

O. FEUILLET

FEVAL [*fëval*], **Paul** (Rennes 1817 - Paris 1887), Fransız romancısı ve tiyatro yazarı. 1884 te Eugène Sue (b. bk) nün *Les mystères de Paris* (Paris esrarı) adlı romanına rekabet maksadiyle yazdığı *Les mystères de Londres* (Londra esrarı) romaniyle ün kazanmıştır. Bundan sonra birçok romanlar yazmıştır: *Le bossu ou le petit Parisien* (Kambur veya küçük Parisli) [1858] en başarılısıdır. Bu romandan 1862 de bir melodram çıkarmıştır.

Oğlu **Paul Feval** (Paris 1860 - Paris 1933), edebiyatta babasını izlemiş, onun *Le bossu* romanına *Le fils de Lagardère* (Lagardère'in oğlu) [1893] adiyle bir bölüm eklemiştir. Macera romanları da yazmıştır: *Les bandits de Londres* (Londra haydutları) [1905]; *Le fils de d'Artagnan* (d'Artagnan'ın oğlu) [1914].

FEVKALÂDE HAL, devletin insan gücünü seferber etmesini gerektiren iktisadî buhran, genel tabiî afetler gibi olağanüstü durum. Yeni Türk Anayasasının 122. maddesine göre, F. H. lerde vatandaşlar için konulabilecek para, mal ve çalışma yükümleri ile bu hallerin ilânı, yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili hükümler kanunla düzenlenir.

FEVKALÂDE MAHKEMELER (Huk.): bk. MAHKEME.

FEVKALÂDE MÜHLET, fevkalâde hallerde, özellikle devamlı iktisadî buhran hallerinde hükûmet tarafından belli bir bölgedeki borçlu şahıslara borçlarını ödemeleri için tanınan ek süre. F. M. in esasları İcra ve İflas Kanununun 317 - 329. maddeleri (15. bap) nde hükme bağlanmıştır. Buna göre, F. M. e tabi olduğu hükûmetçe belirtilen bölgelerdeki borçlular durumlarını anlatarak tetkik merciinden altı ayı aşmamak şartiyle bir mühlet isteyebilirler. Merci gerekli araştırmayı yaptıktan sonra kararını verir.

FEVKALÂDE TAHSİSAT (Maliye): bk. OLAĞANÜSTÜ ÖDENEK.

FEVKALÂDE VARİDAT (Maliye): bk. OLAĞANÜSTÜ GELİRLER.

FEVRÎ, Abdullahoğlu Ahmet (Draç - 1570), Osmanlı ilim adamı ve şairi. Hıristiyan bir ailenin çocuğudur. Çocukluğunda esir olarak Istanbul'da Nakkaş Ali Bey tarafından satın alınmış ve Abdullahoğlu lâkabı verilmiştir. F. medrese öğrenimi yaparak müderris ve müftü olmuş, Mevlevî tarikatına girerek Kanunî Sultan Süleyman'la birlikte Nahcıvan seferine katılmıştır. Eski şairlerimiz arasında tahmis ve tesdis şeklinde şiirler yazan F. nin Âşık Çelebi tezkiresinde bir minyatürü vardır. Birçok eserleri arasında özellikle Kanunî Sultan Süleyman'ın adına yazdığı *Ahlâk - ı Süleyman*'dan başka *Miftahü l meâni* adlı eseri Farsçadan Türkceye çevirmiş ve Sultan Süleyman'ın *Divan*'ını toplayarak düzene koymuştur. Büyük bir divan yazmışsa da, bu eseri basılmamıştır.

FEVRİ ABDULLAHOĞLU

FEVZİ, Mareşal (Biyog.): bk. ÇAKMAK, Mareşal Fevzi.

FEVZİ EFENDİ, Filibe'li Halil (Filibe 1805 - Taif 1883), din bilgini. Ayaklı kütüphane adiyle tanınan Mustafa Efendinin oğludur. F. E. Ders Vekili Büyük Filibeli olarak da anılır. Aslı Bursa'lı olan F. E. nin büyük babası, bilgin ve hatip olarak tanınmış olan Abdullah Efendidir. XVIII. yüzyılın ortalarına doğru Filibe'ye göç etmiştir. F. E. 1824 te Istanbul'a gelerek müderris, Abdülmecit devrinde ise saray hocası olmuştur. Birçok yerlerde kadılık yaptıktan sonra 1865 te fetva emini, bir yıl sonra da ders vekili olmuştur. Bundan sonra Anadolu ve Rumeli kazaskeri rütbelerini almış, 17 yıl süren ders vekilliği görevinden emekli olarak ayrıldıktan sonra Hicaz'a gitmiştir.

Ahmet Cevdet Paşanın başkanlığında *Mecelle*'yi meydana getirenlerle çalışmış, ayrıca elliden çok eser yazmıştır. Başlıcaları: *Haşiye - i cedide alel ussamü'l - feride Risale - i Büyük Filibeli alel aksamü'l mevcudatü'l mümkine, Risale - i ihtikâriyê, Hadayikü'l imtihan, Süyufü'l - kavatı.*

FEVZİ EFENDİ, Mustafa [Efendizade] (Akhisar 1875 - Istanbul 1933), Türk hukukçusu. Medrese ve hukuk öğreniminden sonra, bacanağı ve hocası Mahmut Esat Efendinin Hukuk Mektebinde müdür muavini olarak çalışmış, sonra hazine avukatlığına tayin edilmiştir. Bundan sonra sırasiyle Hukuk Mektebinde müderris, maliyede hukuk müşaviri, Istanbul ikinci hukuk ve Beyoğlu bidayet mahkemeleri reisliği görevlerinde bulunmuştur. Bundan sonra politika hayatına başlayan F. E., Istanbul Meclisinde, ayrıca ikinci devre Büyük Millet Meclisinde millet vekili olarak bulunmuş, bu sırada şer'iye ve evkaf vekillikleri de yapmıştır. Medreseden yetiştiği ve Mecelle hocalığı yaptığı halde Medenî Kanunun hazırlanmasında büyük yardımları bulunan F. E. nin Hukuk Mektebindeki Mecelle notlarından şirket ve vekâlet bölümleri kitap halinde yayımlanmıştır.

M. FEVZİ EFENDİ

FEVZİ PAŞA, Ahmet (Biyog.): bk. AHMET FEVZİ PAŞA [Firarî].

FEVZİ PAŞA, Azımzade Mehmet (doğ. Şam 1858), Istanbul Meclisi başkan vekilliği ile evkaf nazırlığı görevinde bulunmuş idarecilerden. Mehmet Ali Paşanın oğludur. Öğrenimini Şam'da yapan F. P. çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, 1911 de Istanbul Meclisine Şam milletvekili olarak katılmış, bu arada meclisin birinci başkan vekili olmuştur. Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde de evkaf nazırı olarak çalışan F. P., bu görevinden istifa suretiyle ayrıldıktan sonra tekrar milletvekili seçilmiştir.

FEVZİ PAŞA, Hüseyin (Kışlacık, Mecitözü 1836 - Selanik 1900), Osmanlı müşiri. Köroğlu adlı bir aileden Osman Kethüda'nın oğludur. 1859 da Harbiyeyi kurmay yüzbaşı olarak bitirmiştir. Karadağ harbinde Serdar - ı Ekrem Ömer Paşanın yanında görev almış, Cebelilübnan ayaklanmasını bastırmakta yararlıkları görülmüştür. Ömer Paşa ile Girit'e gitmiş, oradaki harplerde başarı kazanması üzerine Hanya erkân - ı harp reisliğine getirilmiştir. Daha sonra liva (general) rütbesiyle Yemen'e gönderilmiş, 1871 de Girit komutanı, sekiz ay sonra Istanbul'da erkân - ı harbiye reisi, daha sonra mekâtib - i askeriye nazırı olmuş, Bağdad vali vekilliğinde de bulunmuştur. II. Abdülhamit tahta geçince kendisine müşir rütbesi verilmiştir. V. ordu müşiri ve Suriye valisi, Selanik ve Kosova umum komutanı ve III. ordu komutanı olmuştur.

H. FEVZİ PAŞA

FEVZİ PAŞA, Ömer (Küçük Ömer Paşa) [ölm. Şam 1878], Osmanlı müşiri. Abdülâziz zamanında ve II. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarında ordu kumandanlığı, valilik ve zaptiye müşirliği görevlerinde bulunmuştur. 1868 de İşkodra valisi olmuş, sonra Bosna, Girit, Tuna ve Selanik valiliklerinde bulunmuştur. 1873 te Şurayı Devlet üyesi, sonra Akdeniz adaları valisi, 1876 da da zaptiye müşiri olmuştur. Daha sonra Konya ve Suriye'ye valilikle gönderilmiştir.

FEVZİPAŞA, Gaziantep ilinin İslâhiye ilçesine bağlı bir bucak. Bucak nüfusu 11 167 (1960), F. nın nüfusu 2 804 (1960) tür. 17 köyü vardır. F. bucağı, İslâhiye'nin kuzeyindedir. Batı tarafı dağlık (800 - 1 000 m), bunun doğusu düzlük, hafif tepelik ve yer yer bataklıklardan meydana gelmiş yayvan çanaklar şeklindedir. Burasının denizden yüksekliği 500 - 550 m dir. Bu bölümde kayalıklar halinde uzanan ve haritalarımızda *leçe* adiyle kaydedilmiş bulunan, geçilmesi güç arazi geniş yer tutar. Buraları daha çok fundalık ve çalılıklar halindedir. Yer yer ekilen kısımları da vardır. Bu bölümdeki bataklıkların hemen hepsi kurutulmuş-

tur. Bunlardan biri F. Gölü (boyu 4 km, eni 1 km) dür. Demiryolu ve şose bu düzlüklerin dağa yaklaştıkları yerlerden geçer. Bu düzlüklerin doğusunda 750 1 100 m yükseklikteki dağlık yerler uzanır. F. kasabasının çevresinde tarlalar (buğday, arpa, nohut, darı, mısır, yulaf, çavdar, mercimek) ve bahçeler (dut, nar, ceviz, armut, incir, şeftali, kaysı), yer yer bağlar vardır. Sebze ve meyva bahçeleri, çok vakit iç içedır. Dağlık yerlerde orman ve fundalıklar vardır. İşlek bir demiryolu istasyonu ve kara yolu uğrak yeri olan F. kasabası, kısa süre içinde gelişmiştir. F. nın belediyesi, küçük bir çarşısı, okulu vardır.

FEVZİYE, yeniçeri ocağının kaldırılması üzerine II. Mahmut tarafından eski odalar (yeniçeri ocağına ait kışlalardan birinin adı) ın bulunduğu yere verilen ad. Ocağın kaldırılması esnasında Istanbul'da Aksaray semtinde olan yeni odalar yakılmış, Şehzadebaşı semtindeki eski odalar ise birkaç gün sonra yıktırılmıştır. Yanan ve yıkılan verlerin durumu hakkında Sadrazam Selim Mehmet Paşanın padişaha verdiği bilgi üzerine padişah, yeni odaların bulunduğu yere Ahmediye, eski odaların bulunduğu yere de F. adının verilmesini emretmiştir.

FEY (İslâm hukuku), kâfirler (Müslümanlığı kabul etmeyenler) den savaş dışında alınan her çeşit mala verilen ad. Eğer bu mal savaşla, zorla alınırsa ganimet adını alırdı (bk GANİMET). Bu gibi mallar devlet (beytü'l mal) e aitti. Peygamber tarafından idare edilerek kamu yararına harcanırdı. Bu konuda yapılması gereken hususlar *Kur'an*'da (Haşr sûresi, 6-10) belirtilmiştir.

Peygamber zamanında bu mallar mescide götürülür ve hepsi dağıtılırdı. Bu dağıtımda büyük, küçük, hür, köle, kadın, erkek eşit pay alırdı. Peygamberin ölümünden sonra dağıtım halifelerin huzuru ile yapıldı. Halife Ömer zamanında yeni fetihler sebebiyle F. ler çok arttığı için bir kayda ve teşkilâta ihtiyaç duyuldu.

Haraç, cizye, ticaret vergisi ile mirasçı bırakmadan ölenlerin malları da F. hükmünde idi.

İslâm mezheplerinde F. in harcanması konusunda bir takım görüş ayrılıkları olmuştur. Şafiî mezhebi dışındakiler, F. in duruma göre Müslümanların yararına harcanmak üzere *imam*'ın, yani devlet başkanının buyruğunda kalmasını uygun görmüşlerdir.

FEYDEAU [*fedo*]. **Georges** (Paris 1862 Rueil 1921), Fransız tiyatro vazarı. Arkeolog ve romancı Ernest F. (1821-1873) nun oğludur. Yalnız ve Desvallières ile birlikte vodvil türünün şaheserleri sayılan birçok piyes yazmıştır. Bunlar arasında: *Champignol malgré lui* (Zoraki Champignol) [1892]; *Un fil à la patte* (Ayak bağı) [1894]; *Le dindon* (Baba hindi) [1896]; *La dame de chez Maxim* (Maxim barındaki kadın) [1899]: *La puce à l'oreille* (İskil) [1907]; *Occupe-toi d'Amélie* (Amélie'yi gözet!) [1908]; *Mais n'te promène donc pas toute nue* (Çırçıplak dolaşmasan a!) [1912].

G. FEYDEAU

FEYDEAU, THÉATRE [*teatr fedo*] (F. tiyatrosu; eski adı Théâtre de Monsieur [Monsieur'nün tiyatrosu] Fransa'da kralın kendisinden sonra doğan kardeşi *Monsieur* diye anılırdı), 1788 de Paris'te kurulmuş olan bir tiyatro topluluğunun adı. Önce Paris'te Tuileries sarayında temsiller vermiş, sonra yine Paris'te Feydeau sokağına geçmiştir. Üyeleri Théâtre Favart (F. tiyatrosu) takımı ile birleşerek Opéra Comique topluluğunu meydana getirmiştir.

FEYDER, Jacques Frédérix (**Jacques** diye anılır; Ixelles, Belçika 1881 - Rives-de-Prangins, İsviçre 1948), Fransız sahneye koyucusu. Tiyatroda Fransız realist okulunun başında bulunan F., aşağıdaki filmleri yaratmıştır; *Faute d'orthographe* (İmlâ yanlışı) [1919]; *L'Atlantide* (Atlantis) [1921]; *Crainquebille* (erkek adı) [1922]; *Thérèse Raquin* (E Zola'nın bir romanının baş kişisi) [1928]; *Le grand jeu* (Büyük fal) [1934]; *La kermesse héroïque* (Kahramanlık panayırı) [1935]; *Les gens du voyage* (Seyahate katılanlar) [1938]; *La piste du nord* (Kuzey yolu) [1939]; *Macadam* [1945].

FEYRFİYLDİT (İng. Fairfieldite < Fairfield) [Miner.], hidratlı tabiî manganez ve kalsiyum fosfat. Triklinik sistemden, lamellalı veya fibralı kristaller halindedir.

FEYYUM (Coğ.): bk. FAYYUM, EL.

FEYZ, «suyun akıp dökülmesi, bir şeyin artıp çoğalması» anlamlarında kullanılan Arapça bir söz. Çoğulu *füyûz*, çoğulunun çoğulu *füyûzat*'tır. Bu anlamda F. «Tanrı ilhamı, manevî mutluluk» demek olur.

Sûfîler, evrenin ortava çıkışını anlatmak için, sudûr ve zuhûr anlamlarında birtakım mecazlı sözler kullanmışlardır. Evrenin oluşumunu güneş ışınlarının dağılımına, suyun taşma (feyezan) sına veya fışkırmasına benzetirler.

Varlıklar, her an oluş halindedir. Allahın tecellisi, F. inin yenilenmesi o kadar çabuktur ki idrak onun oluşumunu seçemez.

Feyz-i akdes: Bir tasavvuf terimidir. Varlıkların ortaya çıkmadan önce Allahın bilgisinde sabit olan şekillerine âyân-ı sabite derler. Bu âyân-ı sabite çeşitli istidatta oldukları için, görünüş ve ortaya çıkış anında Allahın isim ve sıfatları her birinin istidatına göre zuhur eder. Varlıkların çokluğu ve başka başka görünmesi bu yüzdendir.

İşte âyân-ı sabite ile onlardaki istidatların Allahın ilminde oluşunu meydana getiren tecelliye feyz-i akdes denir. Hissi ve zâtı tecelliden ibarettir. Varlığın bır çeşit fikirler (idealar) halindeki durumudur.

Feyz-i mukaddes: Âyân-ı sabitenin istidatlarına göre, dışarıda görünmesini gerektiren tecelli hakkında kullanılır Feyz i akdesteki durumun gerçekleşmesidir.

Âyân-ı sabite ve onlardaki istidat, feyz-i akdeste bilgi halinde iken, feyz-i mukaddeste âyân bütün şartlariyle dıştagerçekleşmiş olur.

FEYZABAD, Afganistan'da Amuderya nehrinin bir kolu olan Gökçe ırmağı ile Hindukuş dağı arasında bir şehir. Bedahşân (veya Badahşân) eyaletinin başkenti olan F. ın nüfusu 25 000 dir. Bir ticaret ve besin maddeleri sanayii merkezidir. F. yakınlarında yakut, akik ve Bedahşân lacivert taşı (lapis lazuli) madenleri, demir ve taş kömürü yatakları vardır. F., XVII. yüzyılda Özbek hanedanından Yarbey tarafından kurulmuştur. Bk. BEDAHŞÂN.

FEYZABAD, kuzey Hindistan'daki Uttar Pradesh devletinde, Benares'in kuzeybatısında. Ganga (Ganj) ırmağının bir kolu olan Gagra üzerinde bir şehir. Buğday, yer fıstığı ve şeker kamışı pazarı, kara ve demiryolları kavşağı olan bu şehirde gıda sanayii vardır. 1732 de kurulmuş olan F., 1775 e kadar Avadh bölgesinin başşehri olarak kalmış, 1857 de meydana gelen Sipahiler (Sepoy) ayaklanmasının yönetim merkezlerinden biri olmuştur. Nüfusu 88 300 dür. Eski Ayudhya harabeleri bu şehir çevresindedir.

FEYZİ DEDE (XVIII. yüzyıl), Türk bestecisi. Eserleri unutulmuş, ancak birkaç ilâhisinin sözleri günümüze gelebilmiştir.

FEYZİ EFENDİ (Tebriz, Turkanpur 1848 - 1910), Türk edebiyatçısı. Tebrizli bilginlerden Esat Molla'nın oğludur. F. E. Necef medreselerinde okumuştur. Oradan Hicaz'a ve Mısır'a giderek Sami Paşa ile beraber Mısır'dan Istanbul'a dönmüştür. Istanbul'da önce kâtip olarak çalışmış, sonra Emirgân rüştiyesinde ve Amerikan kolejinde öğretmenlik yapmıştır. Münif Paşanın maarif nazırlığı zamanında Galatasaray lisesinde görevlendirilmiş, burada 33 yıl Farsça okutmuştur.

FEYZİ EFENDİ

Türkçeden Farsçaya, Farsçadan Türkçeye küçük bir sözlüğü ile *Vaveylâ* adlı mersiyeler derlemesi ve Hayyam'ın rübailerinden yaptığı tercümeler yayımlanmıştır. Hazırladığı büyük bir sözlük ile *Divan*'ı 1890 da çıkan bir yangında yanmıştır.

FEYZİ MUSTAFA EFENDİ, HAYATİZADE (Biyog.): bk. HAYATİZADE, Feyzi Mustafa Efendi.

FEYZİ PAŞA, Ahmet [Tatar] (Biyog.): bk. AHMET FEYZİ PAŞA.

FEYZİ PAŞA (asıl adı: **Feyzullah**), **Doktor** (ölm. Istanbul 1923), Türk hekimi. Askerî Tıbbiyeyi 1871 de bitirmiş, aynı yıl iç hastalıkları ihtisası için Paris'e gönderilmiştir. Fransa'da okuduktan sonra Tıp Fakültesinde görevlendirilmiştir. Tercüme suretiyle hazırladığı *Usul-ü teşhis-i emraz* ve *Emraz-ı dahiliye* adlı iki eseri yayımlanmıştır.

Dr. FEYZİ PAŞA

FEVZİ SÜLEYMAN PAŞA (ölm. Halep 1791), Türk bilgini. Gürcü bir ailenin çocuğu olan F. S., Seyit Ahmet Efendi tarafından satın alınarak Istanbul'a getirilmiş ve öğrenimini orada yapmıştır. Mektupçuluk, tezkirecilik, kethüdalık ve nişancılık gibi görevlerde bulunduktan sonra iki kere reisülküttap olmuş ve vezir rütbesiyle 1787 seferine Sofya ve Rumeli seraskeri olarak gönderilmiştir. Muhtelif sebeplerle birkaç kere sürgün edilmiş, sonra affedilerek valilikle görevlendirilmiş, Haleb valisi iken ölmüştür.

Mektubat-ı selâtin fil-muahedat vel feramin adlı siyasî tarihe ait bir eser ile Birgivî Mehmet Efendinin *İzhar* adlı kitabına bir şerh yazmıştır. Mutezile mezhebine karşı bir risalesi de vardır.

FEYZİ ŞEYH (Biyog.): bk. EBÜ'L - FEYZ.

FEYZİ - İ HİNDÎ (Biyog.): bk. EBÜ'L - FEYZ.

FEYZİOĞLU, Turhan (doğ. Kayseri 1922), Türk siyaset adamı. Babası, Kayseri'nin eski bir ailesi olan Feyzioğullarından, hakimlık, öğretmenlik, avukatlık ve iki dönem milletvekilliği yapmış olan Sait Azmi'dir. İlk tahsiline Kayseri'de başlayan F., daha sonra çeşitli okullarda okumuş ve 1940 - 1941 ders yılında Galatasaray Lisesini, 1945 te Istanbul Hukuk Fakültesini birincilikle bitirmiştir. 1946 da Siyasal Bilgiler Fakültesinde asistan olarak çalışmaya başlamış, kanunların Anayasa'ya uygunlu ğunun kazaî murakabesi konusunda yazdığı tezle hukuk doktoru unvanını almıştır.

T. FEYZİOĞLU

Siyasal Bilgiler Fakültesinde doçent unvanını aldıktan sonra (1955) profesörlüğe getirilen F., 1956 da aynı fakültenin dekanlığına seçilmiştir. Bu arada, «Forum» dergisinin kurucu ve yazarları arasında yer almıştır. Öğretim üyeliğinden ayrıldıktan sonra 1957 de milletvekili seçilmiştir. C. H. P. Parti Meclisinde ve Merkez Yönetim Kurulunda görev almıştır.

1960 ta Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğüne seçilmiştir. Bu arada, Anayasa ve Seçim Kanununu hazırlayarak normal demokratik rejime geçişi en kısa zamanda sağlamakla görevli bir Kurucu Meclisin teşkili için Kurucu Meclis Anayasa Tasarısını yapan komisyonun başkanlığına getirilmiştir. Kurucu Meclise üniversite temsilcisi olarak seçilen F., 1961 de millî eğitim bakanlığı yapmıştır. Kayseri milletvekili ve C. H. P. Millet Meclisi Grupu başkan vekili (1961), devlet bakanı (1961 - 1962), devlet bakanı ve başbakan yardımcısı (1962 - 1963) gibi görevlerde de bulunmuştur.

1967 de C. H. P. nden ayrılan F., 48 senatör ve milletvekili ile birlikte Güven Partisi (b. bk.) ni kurmuş, 12 mayıs 1967 de bu partinin genel başkanlığına seçilmiştir.

İktisat, hukuk, siyasî ilimler konularında Türkçe, İngilizce ve Fransızca olarak yayımlanmış çeşitli yazı ve eserleri vardır: *İdare hukukunda beklenmeyen haller nazariyesi* [1947]; *Demokrasiye ve diktatörlüğe dair* [1957]; *Devlet adamı Atatürk* [1963].

FEYZULLAH EFENDİ, Damatzade (Bursa 1699 - Sütlüce 1762), Şeyhülislâm Damatzade Ebülhayr Ahmet Efendinin oğludur. Medrese öğrenimini tamamlayıp az zamanda medreseleri devrettikten sonra Galata kadısı olarak adlıye mesleğine girmiş, 1730 da Bursa kadısı olmuş ve Istanbul payesini almıştır. 1739 da Anadolu kazaskerliğine getirilerek, bu görevde 9 ay kalmış, 1749 da Rumeli kazaskeri olduktan sonra gerekli süreyi doldurarak açığa çıka-

rılmıştır. 1754 te ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş ve müftülük payesi verilmiş, 1755 mayısında şeyhülislâmlığa yükselmiştir. Bir yıl sonra bu görevden alınarak İncir köyünde ikamete memur edilmiştir. 1757 de ikinci defa şeyhülislâm olan F. E., 1758 de bu görevden uzaklaştırılarak yeniden İncir köyünde oturmaya memur edilmiştir. Daha sonra oturma yeri Sütlüce'ye nakledilmiştir. III. Sultan Osman ve III. Mustafa devirlerinde 25 ay tutan iki şeyhülislâmlığında F. E., rakipleri tarafından pek sevilmediği için aleyhine pek çok sözler söylenmiştir. İlk şeyhülislâmlığından uzaklaştırılması da bu kıskançlıklardan ileri gelmiştir. F. E. tıp konularında bilgili olduğu gibi, musikide de yeni ve orijinal besteler yapacak derecede usta bir sanatçı idi.

FEYZULLAH EFENDİ, Ebusaitzade (Istanbul 1630-Istanbul 1694), şeyhülislâm. Ebu Sait Efendinin oğludur. Babasının nüfuzu sayesinde on beş yaşında iken müderrislik payesini almış, 1689 da şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Sadrazam Arabacı Ali Paşaya padişahın yanında hakaret ettiği için görevinden alınmış, Çatalcalı Ali Efendinin yerine yeniden şeyhülislâm olduğu zaman da Sadrazam Sürmeli Ali Paşa ile geçinemediğinden Sakız'a sürülmüştür. Bu adanın Osmanlıların elinden çıkması üzerine Mısır'a gönderilmişse de, sonradan affedilerek Isranbul'a dönmüştür. Dinî ilimlerden başka, astronomi ve şiirle de uğraşmıştır.

FEYZULLAH EFENDİ, Seyyit Mehmet (Erzurum 1638 - Edirne 1703), şeyhülislâm. Şemsi Tebrizî soyundan Erzurum müftüsü Mehmet Emin Efendinin oğludur. Medresede okumuş, Istanbul'a geldikten sonra kayın pederi Vanî Efendi vasıtasiyle IV. Mehmed'e tanıştırılmış, o da F. E. yi şehzadelerine hoca tayin etmiştir. 1688 de şeyhülislâm olmuş, 18 gün sonra Erzurum'a sürülmüştür. 7 yıl orada kalan F. E. II. Mustafa'nın tahta geçmesiyle yeniden şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Bu defa 8 buçuk yıl bu görevde kalan F. E., ailesinden birçok kişiyi büyük makamlara tayin ettirmiş, hattâ büyük oğlu Fethullah Efendiyi kendinden sonra yerine aday olarak göstermiştir. II. Mustafa'ya sözü geçen F. E. devlet işlerine de karışmaya başlamıştır. F. E nin keyfî hareketleri ile padişahın o sırada uzun zaman Edirne'de oturması ve burada daha fazla kalması ihtimali, Istanbul'un bu yüzden siyasî ve iktisadî bakımdan ikinci plana düşeceği düşüncesini uyandırmış, bu durum halk ve bilginler arasında memnuniyetsizliğin artmasına sebep olmuştur. Bu ve başka çeşitli sebeplerle çıkan isyan (bk. EDİRNE VAKASI) da F. E. nin çok tesiri olmuştur. Hattâ Naima bu vakaya F. E. vakası diyecek kadar ileri gitmiştir. Istanbul'da başlayan isyan hareketi, 6. gün Edirne'de duyulmuş, buraya gelen isyancıların elçilerini F. E. hapsettirmiştir. Elçilere fena muamele edilmesini uygun görmeyen padişah, F. E. yi görevinden azlederek Erzurum'a gönderilmesini emretmişse de, bir yandan yine kendisine yardımda bulunmuştur. Padişahın bu tutumu halk arasında azlin gösteriş olduğu inancını uyandırmış, bu sırada isyancılardan bazıları Varna'da bulunduğunu öğrendikleri F. E. yi yakalamak için Varna ve Balçık limanlarını ele geçirmişlerdir. F. E. isyana sebep olduğu gibi, elçilere iyi muamele etmemekle isyanın şiddetlenmesine de sebep olmuştur.

F. E. ve oğulları Varna'dan Pravadi'ye, oradan da İslimiye'ye geldikleri sırada Eğriboz'a geçmek üzere bulunurlarken Salihler mevkiinde karşılaştıkları Dergâh - ı âli kapıcı başlarından Paşa Hüseyin Ağa ve iki bostancı ustası tarafından padişahın emri olduğu bildirilerek Edirne'ye geri getirilmek üzere yollarından döndürülmüşlerdir. Yolda ve Edirne'de çeşitli işkencelerle karşılaşan F. E. ve oğullarının idam edilebilmeleri için, mensup oldukları meslek değiştirilmiş, F. E. ye Kandiye sancak beyliği, oğlu Fethullah Efendiye de Alacahisar sancak beyliği verilmiştir. Bundan sonra F. E. zindandan çıkartılarak büyük işkencelerle öldürülmüş, cesedi ve başı birbirinden ayrılarak Tunca nehrine atılmıştır. Süleymaniye kütüphanesindeki *Divan - ı Feyzullah Efendi* adlı eserin ilk yarısında, F. E. ve oğulları hakkında yazılan methiye, kaside ve gazeller, ikinci yarısında ise F. E. nin Arapça şiirleri vardır.

F. E. hayrat olarak Erzurum'da bir medrese ile bir cami, Şam'da bir darülhadis, Istanbul'da bir medrese ve kütüphane, Edirne'de bir çeşme yaptırmıştır. Istanbul'da Fatih'te yaptırdığı medrese şimdiki Millet Kütüphanesidir. F. E. nin oğulları Osmanlı devleti idaresinde büyük mevkilerde bulunmuşlardır.

F. E. Beyzâvî'nin tefsirine, Fatiha sûresine kadar gelen bir haşiye yazmıştır. Ayrıca, *Nasayihü'l - mülûk*, *Kitabü'l-ezkar*, *Mecmua - i hikâyat*, *Fetava - i feyziye* adlı eserler de F. E. ye aittir.

FEZ (Coğ.): bk. FAS (şehir).

FEZÂRE, eskiden Arabistan'ın kuzeyinde yaşamış bir kabile. F. ler Dahis harbi denilen ve Abslar ile Zubyanlar arasında yıllarca süren muharebelerde önemli rol oynamışlardır. Müslümanlığın ilk yıllarında Hazreti Muhammed'e çok müşkülât çıkarmışlar, 626 yılında Gatafan kabileleri ve Hayber Yahudileri ile birlikte Medine'yi kuşatmışlardır (Hendek muharebesi). Ertesi yıl F. lerden bir grup, Medine'ye yakın bir mevkide Hazreti Muhammed'e ait bir deve sürüsüne hücum etmiş, ayrıca bir Medine kervanını yağma edip reislerini yaralamıştır. 629 yılında Hazreti Muhammed'e karşı Hayber Yahudilerine yardım etmek istemişlerse de, Peygamber bunu önlemiştir. F. ler 630 da Hazreti Muhammed'e boyun eğmişlerse de. Peygamberin ölümünden sonra Müslümanlıktan vazgeçmişler, fakat Ebû Bekir tarafından yenilmişlerdir.

FEZLEKE: 1. Bir soruşturma, kovuşturma veya duruşma tutanağının özeti. F. de davacı, davalının kimliği, olay tarihi ve konusu, tanıkların kimliği, ifadeleri, yazılı deliller ile varılan sonuç kısaca açıklanır.

2. Kısaltılarak özet halinde belirtilmiş teftiş raporu.

FEZZAN (Coğ.): bk. FİZAN.

F - FAKTÖRLERİ KOMPLEKSİ [Biyol.], jenotipte, cinsiyetin oluşması sırasında, iki cinsiyetli gücü dişilik yönüne kaydıran, yani dişileştirici etki yapan jen (gen) lerin tümü.

FG, negatif ısı miktarı birimi olan frigori'nin sembolü. 1 negatif kilokaloriye tekabül eden fg, eksiltilen ısı miktarını bildirir.

FIÇI (Fr. Tonneau), su, şarap, sirke, alkol, bira, zeytin yağı v. b. sıvılarla çimento, alçı, un, barut, reçine, sardalye balığı, yağ ve katran gibi katı ve yarı sıvı maddelerin muhafazasında ve taşınmasında kullanılan kap. Sıvı F. ları, sızmaların önlenmesi için genellikle sert ve sıkı ağaçtan yapılarak özenle çatılır ve karınları çemberlenir. F. yapımı için en elverişli ağaç, lifleri boyunca düz ve muntazam yarılan, sızdırmayan ve kırılmadan eğilip bükülebilen meşedir. Başkaca kestane, gürgen ve dişbudaktan da F. yapılır.

Ticarette en çok kullanılan F. lar, karnı şişkin biçimde olup büyük tabanları birbiri üzerine oturtulmuş iki kesik koniyi hatırlatır. Bu şekil, hem iç basınca, hem de F. nın nakli sırasında meydana gelebilecek çarpma ve düşmelere karşı büyük dayanıklılık sağladığı gibi, yuvarlama suretiyle kolayca taşınmaya ve istiflenmeğe de imkân verir. Ayrıca koni ve silindir biçimli F. lar da yapılır.

FIÇI

Çok büyük yağ ve şarap F. ları da vardır. Eskiden, motorlu taşıtlar ve kamyonlar yokken, böyle büyük zeytin yağı F. ları Istanbul'da 4 — 6 sırık hamalı tarafından taşınırdı.

FIKARASAÇI (Eriophorum), Semerotugiller (Cyperaceae) familyasından bir bitki cinsi. Bu cinsin mutedil, arktik ve alpin bölgelerde yetişen 15 kadar türü vardır. Çoğunluğu 20 - 60 cm yüksekliğinde çok yıllık çayır otlarıdır. Tozlaşmadan sonra çiçek örtü yapraklarından meydana gelen ipeksi uzun tüyler sebebiyle başaklar, birer yün demetini andırır. Türlerinden *E. angustifolium* çoğunlukla alçak ve yüksek turbalıklarda yetişir. — K. K.

2 1

Fıkarasaçı: 1. Bitkinin alt kısmı, 2. Bitkinin üst kısmı

FIKIH, lûgatte «ilim, incelikleri kavramak, bilmek» anlamına gelen Arapça bir kelime. İslâmiyetin ilk devirlerinde *ilim* kelimesi ile eş anlamda kullanılmaktaydı. Sonraları yeni bir anlam kazanmış ve «İslâm hukuku» karşılığı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

F., İslâm dünyasında ilk teşekkül eden ilimlerden biridir. İslâm dininin iman ve İslâm esasları şeklindeki tabiî tasnifinde, birinci bölümle kelâm, ikincisi ile de F. ilimleri meşgul olmaktadır. İman esasları, bir kimsenin «mümin» olabilmesi için inanması gerekli maddeler üzerinde durur. En kısa olarak «âmentü» şeklinde formüle edilen bu prensipler olmaksızın ikinci bölüme geçilmesine imkân yoktur.

F. ilminin konusu, inanan bir kimsenin Allaha ve diğer insanlara karşı durumunu tayin ve tesbit etmektir, şeklinde tarif edilebilir. Müslüman olan bir kimsenin, Allaha karşı olan vazifeleri «ibadetler» adı altında toplanır. F. ilminin bu bölümünde, *Kur'an*'da hangi ibadetlerin emredildiği ve bu ibadetlerin Peygamberin verdiği örneğe göre nasıl yapılacağı incelenir. İnsanlara karşı olan vazifeler «muameleler» adı altında ele alınır. Birinci bölümde tesbit edilen ve ele alınan hususlar mahdut ve muayyendir. Çünkü ibadetler hakkında *Kur'an*'da varit olan emirler ve Peygamberin «sünneti» ile bildirilen hususlar değişmez karakterdedir. Yeni bir peygamber gelmesi ve dolayısiyle *Kur'an*'ın değişmesi söz konusu olmadığına göre, bu bölümde bir değişme yahut gelişmeden bahsedilemez. İkinci bölüm ise böyle değildir. Ana konular Allahın Kitabı ve Peygamberinin sünneti ile tesbit edilmiş olmakla birlikte, birçok husus zaman ve mekân şartlarına bağlanmıştır. Bu şartların değişmesi, yeni şartların ortaya çıkması ile hükümlerin değişeceği bir prensip olarak kabul edilmiştir.

F. ın ana kaynakları *Kur'an* ve Sünnet'tir. *Kur'an*'da, yapılması ve yapılmaması gereken işler gayet kısa (mücmel) olarak bildirilmiştir. Peygamberin açıklaması olmaksızın bunların çoğunun yerine getirilmesi dahi imkânsızdır. Meselâ *Kur'an*'da, namaz kılınması, Ramazan ayı geldiğinde oruç tutulması, zekât verilmesi, haccedilmesi v. b. emredilmiştir. Fakat namazın hangi vakitte nasıl kılınacağı, şekli, rekât sayısı, zekâtın hangi esaslar dahilinde ne miktarda verileceği, orucun özel hükümleri, haccın şekli ve teferruatı v. b. bildirilmemiştir. Bunların nasıl ve ne şekilde yerine getirileceği Peygamber tarafından bizzat yapılarak, anlatılarak gösterilmiş, Müslümanlara öğretilmiştir. Günlük işlere, muamelelere taallûk eden hususlarda da durum böyledir.

Kaynaklara, genel hükümlere baş vurarak onların çerçevesi içinde yeni hükümler verilmesinde Peygamber örneklik etmiştir. Arkadaşlarından birini başka bir memlekete görevli olarak gönderirken aralarında geçen konuşma meşhurdur: Peygamber: «Orada ne ile hüküm vereceksin ?» diye sorar; arkadaşı: «Allahın Kitabı ile» cevabını verir; sonra konuşma şöyle devam eder: «Aradığın hususu onda bulamazsan?» «Allahın elçisinin sünneti ile hüküm veririm», «Eğer aradığını onda da bulamazsan?», «O zaman şahsî görüşümle içtihat ederim.»

Cemiyette ortaya çıkabilecek hukuk meselelerinin genişliği düşünülecek olursa, belirli ve sınırlı hükümleri kapsayan iki ana kaynağın her soruya cevap vermeyeceği tabiîdir. Yeni ihtiyaçların karşılanması böylece Kitap ve Sünnet'in ışığında «kıyas» yolu ile yapılmaktadır. Bu bakımdan Peygamber ve daha sonra Sahabe (= Peygamberin arkadaşları) devrinde F. ın kaynakları bu üçü olmaktadır: 1. Kitap, yani *Kur'an*; 2. Sünnet, yani Peygamberin hareket ve sözleri; 3. Kıyas.

Peygamberin arkadaşlarının bazı konularda «içtihat»ta bulunmaları, böylece verilen hükümde diğerlerinin birleşmesi sonucunda, F. ilminin dördüncü kaynağı (icmâ) ortaya çıkmıştır. Sonraki devirlere intikal eden sahabi içtihatları da tıpkı Sünnet gibi delil olarak kabul edilmiştir. F. ilminin metodu (usul) tesbit edilirken içtihatta bulunacak kimsede bazı şartlar aranması ileri sürülmüştür. Bu şartlar şöyle sıralanabilir: 1. Arap dilini çok iyi bilmek; 2. *Kur'an*'ı iyi bilmek. Arap dilini iyi bilmek *Kur'an*'ın da aynı derecede bilinmesini gerektirmez. Dilin dışında *Kur'an*'a has bilinmesi lâzım gelen hususlara hakkı ile vakıf bulunmak şarttır. 3. Sünneti bilmek. Bu maddede de hadis ilmine tam vukuf şart koşulmaktadır. İçtihatta bulunan kimsenin, bir hadis rivayetini her yönden inceleyip hüküm verecek yetkide olması lâzımdır. 4. Daha önce üzerinde icmâ hasıl olan konularda, bu hükme katılmamış olanların fikirlerini ve delillerini bilmek. 5. Kıyası bilmek. Daha önce verilmiş bir hükümle yeniden tesis edilecek bir hükmün sebepleri arasındaki bağlantıyı doğru kurmak, hataya düşmemek için bu

şart ileri sürülmüştür. Sağlam bir metot ve mantık bilgisi kıyas için şarttır. 6. Vereceği hükmün maksadını bilmek. Başka bir deyimle, vereceği hükmün, İslâmın kuruluş maksadı ile tezat teşkil etmeyip onu destekler mahiyette olması lâzımdır. 7. Sağlam bir itikada sahip, iyi niyetli ve doğru anlama gücüne sahip bulunmak.

İçtihat edenler, aralarında yedi tabakaya ayrılmışlardır. Bunların ilk tabakası mezheplerin dışında, daha doğrusu üzerinde kalmış olan müçtehitlerdir. Mutlak müçtehitler yahut şariatte müçtehit olanlar diye tanınırlar. Peygamberin arkadaşları ile daha sonra gelenler (tâbiîn) den bir kısmı bu tabakaya girerler. Bu tabakanın dışında mezhep kurmuş «imamlar» ile bu imamların peşinden giden, onların koydukları genel esaslara bağlı kalarak teferruata ait konularda fikir beyan eden müçtehit tabakaları gelmektedir.

Hicretin II., Milâdın VIII. yüzyılı içinde Hicaz ve Irak'ta meydana gelmeve başlayan hukuk ekolleri, ekollerin kurucularının yolundan gidenler tarafından kısa zamanda birer F. mezhebi haline gelmişlerdir. Mezhebin liderinin yolundan gitmek, onların fikir ve görüşlerinin çerçevesinden çıkmamak sebebiyle çok geçmeden içtihattan vazgeçilmiştir. «İçtihat kapısı kapandı» sözü buradan gelmektedir. Taraftarlarının çokluğu sırasiyle en meşhur ve zamanımıza intikal etmiş dört mezhep ve imamları: 1. Ebû Hanife Nu'man b. Sâbit b. Zuta (699 - 767) nın Hanefî mezhebi; 2. Ebû Abdullah Mâlik b. Enes (712 - 795) in Mâlikî mezhebi; 3. Ebû Abdullah Muhammed eş - Şâfiî (ölm. 819) nin Şâfiî mezhebi ve 4. Ahmed b. Hanbel eş - Şeybânî (ölm. 855) nin Hanbelî mezhebidir.

Bugün dört hak mezhep olarak kabul edilen bu F. mezhepleri dışında Abdurrahman b. Amr el - Evzâî (ölm. 774), Ebû Abdullah Süfyân b. Sa'îd es - Sevrî (ölm. 777) ve Ebû Süleyman Davud ez - Zâhirî (ö. 883) taraflarından kurulan Evzaiye, Sevriye ve Zahiriye mezhepleri tarihe intikal etmişlerdir.

Yukarıda sayılan Sünnî F. sistemlerinden başka, Şiî ve Haricî itikadî fırkalarına ait F. sistemleri de kurulup gelişmiştir. İbadiye, Zeydiye ve İsnaaşeriye F. ları şeklinde günümüzde de varlığını devam ettiren bu F. sistemleri ile Sünnî sistemler arasında dine taallûk eden ibadetler konusunda büyük görüş ayrılığı yoktur. Ayrılıklar daha çok hukukun teferruata taallûk eden hususlarındadır. Bu sistemlerin asıl büyük özelliği, içtihat müessesesinin hâlâ çalışmakta olmasıdır.

İçtihat yapan müçtehitlerin yetişmemesi, ifta (= fetva verme) müessesesine önem kazandırdı. İbadet veya muamele konusunda sorulacak bir soruya (istifta) cevap vermek demek olan fetva (b. bk.), müftîlerce hazırlanır. Bu sebeple, bir müftide içtihat edecek olan kimsede bulunması gereken şartların bulunması lâzımdır. Bunlardan başka, ileri sürülmüş şartlar beş maddede özetlenebilir: 1. İyi niyet sahibi olmak; 2. Yumuşak tabiatlı, vakur ve âlim olmak; 3. Bilgisinden ve kendinden emin olmak, sözlerinde kesinlik bulunmak; 4. Soru soran kişiye otoritesini kabul ettirebilmek; 5. İnsanları psikoloji yönünden iyi tanımak. Eğer müfti, müçtehitte bulunması gerekli şartları haiz ise, fetvalarında bir tek mezhebe de bağlı kalmak zorunda değildir. Ancak, şartları belirten maddelerde de açıklandığı gibi, herhangi bir hükme esas olan delilleri, bu delillerin sağlamlık ve kuvvetini tartışabilecek kudret ve kabiliyette olması lâzımdır.

F. ile uğraşan bilginlere fakîh (çoğulu: fukaha) denilir. İslâm hukukunun icrası ile meşgul olan kadı (çoğulu kudât) lerdir. — Y. K.

FIKRA: 1. (Fr. Anecdote; İng. Anecdote; Alm. Anekdote; Yun. *anekdotos* = yayımlanmamış), tanınmış bir şahsiyetin özlü bir sözünü, nükteli bir cevabını veya hoş bir tepkisini ilgili tarih olgusu içinde toplayan gerçek veya gerçeğe yakın bir hikâyecik. Meselâ imparatorluk devri sefirlerimizden Keçecizade Fuat Paşaya bağlanan ince buluşlu, zarif nükteli F. lar bu çeşittendir. Tarihle ilgisi bulunmayıp günlük bir olguyu veya ünlü bir kimsenin dalgınlık, nekeslık, kurnazlık, hazırcevaplık gibi özel bir niteliğini konu edinen düşündürücü veya güldürücü F. lar da vardır. Yanındakinin cebinden leblebi yiyen Emrullah Efendinin dalgınlığını; Hâmid'in *Makber* kitabını çalarken yakalanan bir hırsız için Fazıl Ahmet Aykaç'ın: «Bırakın şu adamı, cezasıdır, okusun!» sözündeki nüktеciliği dile getiren F. lar bu türe örnek olabilir. Bunların dışında, güldürücülüğü altında halk düşünüşünü açığa vuran, bazan bir hikmet gizleyen, meselâ Bektaşî F. ları, Nasreddin Hoca F. ları çeşidinden belli bir tip etrafında düzülmüş, gerçekle pek ilgisi bulunmayan F. lar toplantılarda anlatıldığı gibi, toplum hayatının türlü bölümlerini içine alan, kelime oyunları, yutturmacalarla dolu, çapkınca, açık saçık F. lar da vardır. Öteden beri meraklıları bu F. ları derleyerek zaman ve zemine uygun düşen hallerde anlatırlar, hattâ bunları derlemeler halinde yayımlarlar.

2. Gazetelerde her gün yayımlanan bir, yarım, hattâ çeyrek sütunluk bir yazı türüne de F. (Fr. chronique) ve bunun yazarına F. cı (Fr. chroniqueur) denir. Bu yazılarda günün siyasî, sosyal ve ekonomik sorularına zeki, iğneli bir kalemle dokunulur, bazan bir okuyucu mektubu ele alınır, bazan bir hatıra veya konuyla ilgili bir F. anlatılır. Kıvrak bir dil, zarif bir üslûp, nükteli bir zekâ ve ölçülü bir kalem F. cılıkta aranılan başlıca meziyetlerdendir.

Tanzimat devrinde günlük gazete çıkmadığı, istibdat zamanında ise bu türlü yazılara izin verilmediği için bizde F. cılık Meşrutiyetten sonra başlamıştır. O devirde Muhtar Sadık, *Tarihten bir yaprak* başlığı altında yayımladığı F. lariyle dikkati çeker. Daha sonra Refik Halit (Karay) *Kirpinin dedikleri* ve Falih Rıfkı (Atay) *Günün fıkraları* (Mütarekeden sonra «Akşam» gazetesinde) ile bu türde yazılar yazdılar. O zamanlar Yahya Kemal (Beyatlı) de kısa bir süre F. cılığı denedi. Günümüzde hemen bütün gazetelerin F. yazarları vardır.

FINDIK, Siirt ilinin Eruh ilçesine bağlı bir bucak. Bucağın nüfusu 7 151 (1960), bucak merkezi olan F. ın nüfusu 664 tür. 22 köyü vardır. F. bucağı, Siirt ilinin güney bölümünde, Dicle ırmağının kuzey - güney doğrultusunda aktıktan sonra doğuya döndüğü dirsek yerinin içindedir. Dicle burada 250 - 300 m derinde akar, boğazlardan geçer, bucak arazisinden güneye uzanan 15 - 20 km boyundaki birkaç dere burada bu ırmağa karışır. Bucağın kuzeyinde 1 250 - 1 300 m yüksekliğindeki dağlar uzanır, Dicle'ye doğru alçalarak 450-500 m ye iner. Bucak arazisi meşe ormanı ve fundalıklarla örtülüdür. Yer yer palamut meşesine de rastlanır. Bu ormanlar güneyde Dicle boyuna kadar sokulur, daha güneyde ise bariz bir sınırla ormansız arazi başlar. F. bucağındaki küçük düzlüklerde pirinç, buğday, arpa, akdarı ekilir, yer yer meyva ve üzüm yetiştirilir. Alçak ve kuytu yerlerde zeytin ağaçları da görülür.

FINDIK, Huşağacıgillerin (Betulaceae) *Coryleae* alt familyasının *Corylus* cinsine giren bir ağaç. *Corylus* cinsi içinde çok sayıda tür varsa da, meyvacılık bakımından en

önemli türleri *Corylus avellana L.* (adî F.), *Corylus colurna L.* (Türk fındığı) ve *Corylus maxima Mill.* (iri F.) dir.

F., Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'da yabanî olarak yetişmektedir. Bununla birlikte en çok sayıda yabanî türleri Avrupa'da bulunmuştur. Meyvalarının çok eskiden beri kullanılması, kültür ve ticaretinin de eskiliği bu meyvaya Yunan mitolojisinde yer kazandırmıştır. Buna göre, ticaret tanrısı Hermes'in asâsı bir F. değneğine sarılmış bir çift yılandandı. Sihirbazlar ellerinde taşıdıkları F. değneği ile türlü hünerler gösteriyorlardı. Bizde de eskiler arasında F. sopası taşıyanlara yılan ve akrebin yanaşamadığına inanılmıştır.

Yabanîsinin geniş alanlarda yayılmış olmasına karşılık, F. ın kaynağını Karadeniz kıyısının doğu kesimi teşkil eder. Plinius, kültür F. ının ilk olarak Pontos kıyılarından getirildiği için buna Pontos cevizi adının verildiğini bildirmektedir. Kültür F. ı ilk olarak Yunanistan ve İtalya'ya, oradan Fransa'ya ve Araplar tarafından da İspanya'ya götürülmüştür. Almanya ve İngiltere'de de ilgi ile karşılanmışsa da, ziraatı gelişmemiştir. Kuzey Amerika'nın kuzeybatı eyaletlerinde (özellikle Oregon'da) kültürü son otuz yıldan beri büyükg elişme kaydetmiştir. Ancak F. ziraatının en geniş ölçüde yayıldığı yerler Karadeniz'in doğusu ile Akdeniz'in kuzey kıyılarıdır.

Adî F. bitkisi 5 m ye kadar boylanabilen bir çalıdır. Bu F. türü hemen bütün Avrupa kıtasına yayılmıştır. Kuzeyde 67 enlem derecesine, güneyde Kuzey Afrika kıyılarına ulaşır. İtalya, İspanya ve Kuzey Amerika'nın kültür çeşitleri bu türden meydana gelmişlerdir. Bizim kültür çeşitlerimiz ise *C. avellana* ile *C. maxima*'nın hibridleridir. Adî F. ın mor ve sarı yapraklı varyeteleri süs bitkisi olarak kullanılır.

Boyu 22 m ye varan Türk F. ının ana yurdu Türkiye'dir. Bu tür Makedonya'dan Kuzey Anadolu'ya ve oradan

FINDIK AĞACI

da Himalaya'lara kadar uzanır. Daha çok süs bitkisi olarak dikilir.

Balkan yarımadasının kuzeyinde, Türkiye'nin kuzeydoğusunda ve İtalya'da iri F. ın yabanî formlarına rastlanmıştır ve güney Avrupa'da yaygındır. Çalı veya ağaç şeklinde olurlar. İyi kaliteli kültür çeşitleri vardır. Kan F. ları da bu türe girer.

F. lar, meyvalarının irilik ve şekillerine göre, küçük meyvalı adî F. lar, iri yuvarlak F. lar ve iri uzun F. lar diye üçe ayrılır.

Küçük meyvalı adî F. lar ticarî bir önem taşımaz. İri yuvarlak F. lar önemli kültür çeşitlerini kapsar. Memleketimizin başlıca kültür çeşitleri bu grupa girer. İri uzun F. lara bizde badem F. da denilmektedir. Bu grupa daha çok çerezlik çeşitler girer.

Memleketimizde bugün yetiştirilen en önemli F. çeşitleri tombul F., sivri F., kan F. ı, Mincane ve badem F. tır. Barcelona, Du Chilly, Daviana, Bolwyler, Giffani, San Giovanni, Ramana, S. Maria del Gesù çeşitleri Amerika, İspanya ve İtalya'nın önemli çeşitleridir.

F. ta erkek ve dişi çiçekler bir ağaç üzerinde, fakat ayrı ayrı bulunurlar. Erkek çiçekler 6 - 7 cm uzunlukta küçük kâğıt fenerleri gibi dallara asılı kedicikler (püs) üzerinde dizilmişlerdir. Erkek çiçeklerin anterleri açılınca bol sayıda çiçek tozu verirler. Bir kedicikte altı milyon çiçek tozu bulunmuştur.

Dişi çiçekler (karanfil) pek küçük tomurcuklar içinde yer alırlar. Bunlardan iki, dört ve hattâ altı tanesi bir arada bulunur. Döllenme zamanı tomurcuk pulları arasında ve her çiçekten iki tane olmak üzere kırmızı mor renkli, yelpaze biçimindeki dişicik tepeleri dışarıya çıkar.

Yumurtalık iki bölmelidir. Bölmelerde birer tane yumurta bulunur. Genellikle bunlardan biri döllenir. İkisi de döllenerek gelişirse, iç ikiz olur.

Meyva sert kabukludur. Bu sert kabuk ovariyum duvarından oluşur, yenilen iç kısmı ise iki parçalı bir kotiledondan ibarettir. Bunların ortasında ve uç tarafta küçük bir embriyo yer alır.

F. meyvaları ağaç üzerinde yeşil renkli bir zuruf ile sarılıdır. Zuruf üç, iki ve bazan da tek parçalı bir mahfaza yaprağından meydana gelir. Zurufun ucu az veya çok derin dilimlidir. Türlere göre meyvayı tamamen veya kısmen örter.

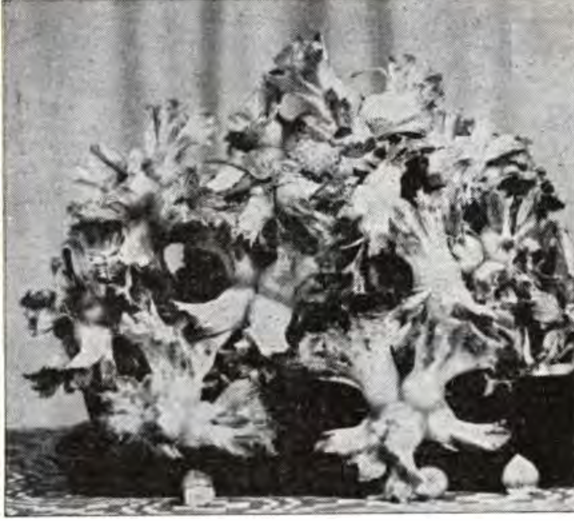
F lar genel olarak rüzgârla tozlanırlar. Tozlanma ile döllenme arasında 3 - 5 ay geçebilir. F. çeşitlerinin çoğu kendine kısırdır. Bu yüzden iyi bir ürün alabilmek için uygun bir çeşit karışımının yapılması şarttır.

F. türlerinde kromozom sayısı $2n = 26$ dır. Triploidi tesbit edilmemiştir. Bu yüzden çimlenme oranı yüksek, çiçeklenme zamanı birbirine denk ve birbiriyle iyi uyuşan çeşitle bir arada dikilebilirler.

F. larda bir yıl çok, bir yıl az meyva vermeye eğilim çok yüksektir. İyi bakımla bu eğilim düzeltilebilir.

Tabiî yayılma alanlarından da anlaşılabileceği gibi, F. bir nemli mutedil iklim bitkisidir. Bu iklim dışında, yarı nemli bölgelerde de, sulamak şartiyle, F. yetiştirilebilir. Kurak iklimlerde sulanmada ziraat verimli olmaz.

Türkiye'nin başlıca F. alanları 40 ile 41 enlem ve 37 ile 42 boylam dereceleri arasındadır. Bu alan içinde Karadeniz kıyıları en uygun yerleri teşkil eder. Burada F. yetiştiriciliği kıyıdan 60 km kadar içerilere uzanır ve 750 m ye kadar yükselir. Gerçi 1 000 - 1 200 m de de F. a rast-

FINDIK: Meyva, dış kabuğuyle

lanırsa da, buralarda yetiştirilmesi çoğunlukla ekonomik olmaz.

F. bitkisinin odun kısımları dinlenme sırasında — 25° ye kadar olan soğuklara dayanır. Gelişmenin başlamasiyle dayanma gücü birdenbire azalır. F. ın erkek çiçekleri — 2, — 2,5° nin altında zarar görür. Bu sebeple, F. yetiştiriciliğini en önde bu çiçeklerin ağaç üzerinde bulundukları periyotta don olup olmaması sınırlandırır. Döllenme zamanında koyu sisler ve fazla yağmurlar da zarar verir.

F. bitkileri genç iken gölgeden hoşlanırlar. Bitkiler meyvaya yattıktan sonra güneşlenme verimi artırır.

F. bitkileri humusça ve besin maddelerince zengin, tınlı topraklarda iyi gelişir ve bol ürün verir. Zengin aluviyal topraklar da çok iyidir. Sıkı ağır topraklarla kuru ve kireçli topraklardan hoşlanmaz. F. lar için en iyi toprak reaksiyonu ph 6 dır.

Toprağın derin olması (2,5 - 3 m) ömrü uzatır ve verimi artırır. Toprağı yüzlek olan meyilli alanlarda setleme yapılarak toprağın derinliği artırılmalıdır. Yüzlek topraklarda sulama ve gübreleme daha çok önem kazanır.

Kültür çeşitleri dip veya kök sürgünleri ile çoğaltılır. Bu, çok kolay bir çoğaltma şeklidir ve F. yetiştiriciliğinde binlerce yıldan beri uygulanmıştır. Dip ve kök sürgünleri alındığı ocağın meyva özelliklerini aynen gösterir.

Bizde F. lıklar genellikle meyilli yerlerde kurulur. Buralarda bahçe kurulurken erozyonu önlemek, yağışlardan iyi faydalanmak ve toprağın derinliğini artırmak için yerin teraslanması gerekir. Meyile ve arazi durumuna göre türlü teras şekilleri uygulanır. Dikimde, sıralar üzerinde ve sıralar arasında 4X4 veya en çok 6X6 m ile ocaklar yapılır. Her ocağa 6 - 8 fidan dikilir. Dikim yaprak dökümünden aralık ayına kadar yapılır. F tan alarak dikilecek kök veya dip sürgünleri 1 - 3 yaşında, düzgün, pişkin ve hastalıksız olmalıdır.

F. larda her yıl ocakta seyreltme yapılarak 6 - 10 verimli sürgün bırakılır. Kurumuş, verimden düşmüş dallar kesilir. Şiddetli yağmur mevsimi geçtikten sonra F. ların arası ve dipleri bellenir ve yazın iki yahut üç defa çapa yapılarak otlar gömülür. Karadeniz bölgesinde genellikle sulama yapılmaz. Ekolojik şartlara göre, su ihtiyacı olan yerlerde 10 - 20 günde bir sulanması faydalı olabilir.

F. lıklarda ilk tesis yıllarında ocaklar arasında sebze ve mısır yetiştirilebilir. Ocaklar geliştikçe ara ziraatı şeridi daraltılarak 5 - 6 yıl sonra tamamen kaldırılır. F. bahçelerinde gübreleme hektara verimi artırır ve bir yıl meyva verip bir yıl dinlenme eğilimini tamamen kaldırmasa bile büyük ölçüde azaltır. Genellikle hektara 150 - 200 kg azotlu (% 20 lik), 350 lik 350 - 400 kg fosforlu (% 18 - 20 lik) ve 100 - 120 kg potasyumlu (% 50 lik) gübre kullanılması tavsiye edilebilir.

Dünyanın bazı yerlerinde F. lar ocak şeklinde olmayıp ağaç biçiminde yetiştirilir (meselâ Oregon). Bu türlü bahçelerde tesis, budama, bakım ve hasat işleri oldukça değişik bir durum gösterir.

F. larda zurufun sararması, sert kabuğun kızarması, içinin özel tadını alması ve dallar sallandığı zaman meyvaların dökülmesiyle olgunluk anlaşılır. Bundan önce toplanan F. ların içi dolgun olmaz, kurutulunca da sert kabuğun rengi donuk kalır.

F. lar silkme, yerden devşirme, yolma ve sıyırma suretiyle hasat edilir. En iyisi silkme ve yerden devşirmedir. Yolma ve sıyırmada gelecek yıl meyva verecek gözler çok zarar görür.

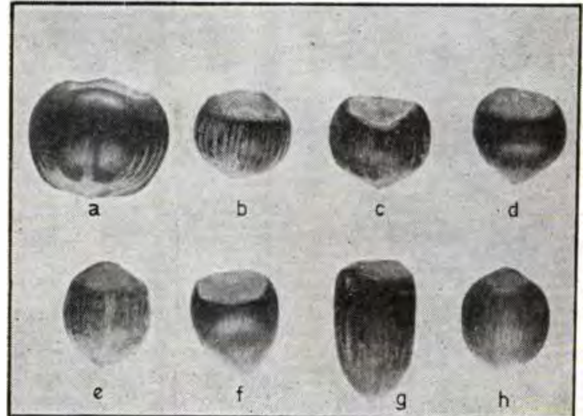
Toplanan zuruflu veya zurufsuz F. lar harman yerine serilerek zurufları ayrılır ve kurutulur. İyice kuruyan F. lar çuvallar içinde, havası kuru (% 70 nispî nem) ve serin (en iyisi + 4 C°) ambarlarda saklanır.

F. lar kabuklu veya iç olarak piyasaya arz edilir. F. dış piyasalara gönderilirken standard şartlarına göre hazırlanır.

Dünya üzerinde başlıca F. yetiştiren ülkeler Türkiye, İtalya, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliğidir. 1964 yılında 250 bin tona ulaşan dünya istihsalinin 20 yıllık ortalamalara göre % 61,7 sini Türkiye vermiştir. Bundan sonra sıra ile İtalya (% 22,8), İspanya (%10.5) ve Amerika Birleşik Devletleri (% 5) gelmişlerdir. İstihsalde olduğu gibi, ihracatta da Türkiye başta yer alır ve ihracatının esas kısmını iç F. teşkil eder.

Türkiye'de baslıca F. yetiştirilen iller, önemlerine göre Ordu, Giresun, Trabzon, Bolu, Sakarya, Rize, Artvin, Zonguldak ve Kocaeli'dir. Sahada ve istihsalde devamlı bir artış vardır. Türkiye F. istihsali 1964 yılında 195 bin tonu aşmıştır.

F. çok besleyici bir yemiştir. 100 gr F. 682 kalori verir. Yağ, azot ve karbonhidrat bakımından çok zengin olan bu yemişte B^1 ve B^2, C vitaminlerinden başka, potas-

FINDIK: a. Kargacık, b. Palaz, c. Tombul, d. Kan, e. Kara f. Sivri, g. Badem, h. Yabanî

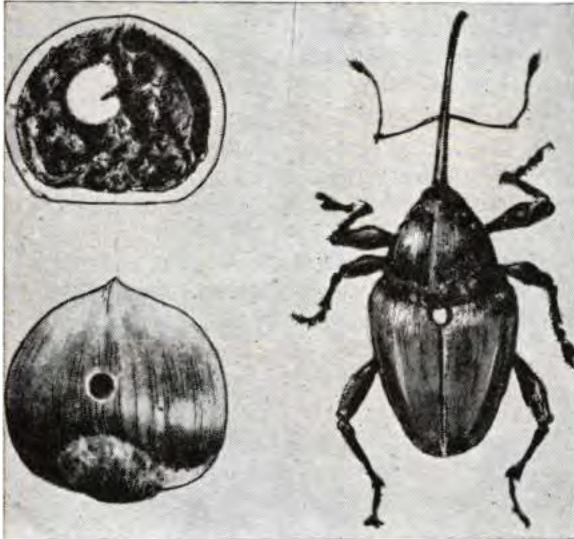
yum, kalsiyum, fosfor ve demir gibi madenî maddeler de bulunur. Türkiye F. larındaki yağ (% 66,47) başka ülkelerde yetişen F. lardakinden fazla olduğu için daha çok kalori sağlar.

F. içi taneler halinde sütlü çikolataya katıldığı gibi, pastacılıkta da kullanılır. Türkiye'nin F. üretiminin % 80 ini meydana getiren tombul F. bu sebeple ülkemizde en çok tüketilen F. cinsi olmakla birlikte, makbul bir türü İzmit körfezindeki Değirmendere (b. bk.) de yetişen ve tercihan taze olarak yenilen bir sivri F., Istanbulluların pek sevdikleri bir yemiştir. — S. Ö.

FINDIK ALTINI veya FINDIKLI, eski bir Türk altın sikkesi. Bu ad bu çeşit sikkelerin kenarlarına konulmuş olan noktaların fındığa benzetilmesinden dolayı verilmiştir. F. kullanılana kadar sadece *altın* denilen Türk altın sikkesinin ağırlığı *duka* altınının ağırlığına eşitti. Istanbul'un fethine kadar Venedik, daha sonraları büyük bir kısmı Macar ve Felemenk dukaları kullanılıyordu. En eski millî altın para 1478 de Istanbul'da basılmıştır. Bunların kıymetçe Avrupa dukalarının aynı olmaları için takriben 23,5 kırat ve 3,49 gr olmaları gerekirdi (Macar dukası 4,491 gr ve Felemenk dukası 3,494 gr). Bu sikkeye *altın, zekin, flurin filuri, şahî, aşrafi, sultanî* gibi adlar verilmiştir. Üzerlerindeki ziynetler dolayısiyle de *tuğralı, zincirli* v. b. denirdi.

III. Ahmet zamanında dukalardan başka 2 gr ağırlığında başka bir altın sikke tedavüle çıkarılmış ve buna *zer-i mahbup* adı verilmiştir. II. Mahmut'tan sonra F. A. basılmamıştır.

FINDIK KURDU (Fr. Balanin < Lat. *balanus* = meşe palamutu), larvaları özellikle fındık, meşe palamutu

FINDIK KURDU: Sağda: büyütülmüş ergin kurt, solda: içi kurtlu ve delinmiş fındıklar

ve kestane gibi meyvalarda gelişen, çok ince ve uzun gagalı bir kurt cinsi. Kınkanatlılar (Coleoptera) takımının Curculionidae familyasındandır.

FINDIK MİDYESİ (Lat. *nucula* = küçük fındık) [Zoo.], Nuclidae familyasının tipik temsilcisi olan iki çenetli bir yumuşakça. Çenet (kabuk) i küçük ve üçgen biçimlidir. Menteşesi birçok bodur ve keskin dişle donatılmıştır. Kökleri Primer Zamana dayanan fındık midyeleri, bütün denizlerde yaşarlar. Bazı türleri çok büyük derinliklerde bulunur.

FINDIK MIDYESİ

FINDIK SIÇANI (Zoo.): bk. SIÇAN.

FINDIK TAVUĞU (Zoo.): bk. TAVUK.

FINDIKLI, Rize iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 13 773 (1965), yüzölçümü 409 km² dir. Köy sayısı 17, ilçe merkezi olan F. kasabasının nüfusu 3 915 (1965) tir F., Rize ilinin kuzeydoğu uc bölümündedir. Doğusunda Artvin ilinin Arhavi ilçesi, doğusunda merkez, güneyinde Yusufeli

FINDIKLI'DAN BIR GÖRÜNÜŞ

ilçesi arazisi, batısında Rize'nin Ardeşen ilçesi bulunur. 1947 yılına kadar Viçe adlı ve o zamanki Çoruh ilinin Hopa ilçesine bağlı bir bucak iken, F. adiyle bu tarihte ılçe olmuş ve daha sonra Rize iline bağlanmıştır.

F. ilçesinde dar bir kıyı düzlüğünün gerisinde arazi tamamiyle dağlıktır. Burada Rize dağlarının bir bölümü uzanır (3 000 - 3 500 m). Dağlar, Karadeniz kıyısı boyundan güneye doğru yükselir. Bu dağlardan inen birçok dereler, dik yamaçlı, dar ve derin vadiler meydana getirmiştir. Bu yüzden köyler dağınıktır.

Kısa mesafe içinde (30 km) arazinin yükselmesi ve kıyı çevresinde 200 - 400 m lik bir yükseklikten 3 000 - 3 500 m ye çıkmasiyle ilgili olarak, ilçede çeşitli iklim özellikleri meydana gelmiştir: İlçenin az yüksek yerlerinde ılık bir iklim hüküm sürer. Kafkas dağlarının bu köşeyi kuzeyin ve kuzeydoğunun soğuk rüzgârlarına kapamış olması dolayısiyle bu kıyı bölgesinin alçak yerlerinde bu ılık iklim doğmuştur. Yıllık yağış tutarı 2 000 - 3 000 mm yi bulur. Burada bu bol yağışa ve ılık iklime bağlı olarak zengin bir orman örtüsü vardır. Burada kayın, gürgen, kestane, ladin ve çam çeşitleri çok yer tutar. Daha yükseklerde iğne yapraklı ağaçlardan meydana gelmiş ormanlar görülür. Dağların 1 500 m yukarısından sonra ormanlar seyrekleşir, çalılıklar başlar, daha yükseklerde de dağ çayırlarına girilir. Buraları artık soğuk ve çok karlıdır. Yer yer sarp kayalıklar, az güneş gören yerlerde yazın da erimeyen karlar, buzlu yerler vardır.

İlçenin kıyı bölgesinde fındık ve çay yetiştirilir. Bunlardan başka, yer yer meyva, portakal, mandalina, elma, armut da elde edilir. Toprağın elverdiği yerlerde pirinç, mısır da ekilir. Dağlık yerlerin yaylalarında hayvan beslenir. Bir kıyı ilçesi olarak F. da balıkçılık da geçim kaynakları arasındadır. Yunus, kılıç balıkları Istanbul'a sevk edilir. Ayrıca

palamut, istavrit tutulur. Burada yunus balığından sade usullerle yağ çıkarılır.

İlçe merkezi olan F., Rize ve Hopa limanları arasında, düzgün kıyı yolu üzerinde, güzel bir kasabadır. Devlet şosesi boyunca güneybatıya doğru uzanır. Burada çarşı vardır. Kasabanın doğu bölümünde okul, resmî binalar bulunur. Orta okulu vardır.

F., Karadeniz boyunun en güzel köşelerinden biridir. — R. İ.

FINDIKLILI MEMİŞ AĞA (XVII - XVIII. yüzyıl), Türk bestecisi. Istanbul'un Fındıklı semtinde doğduğu için Fındıklılı, mirî kaftancısının akrabasından olduğu için Kaftanî saniyle anılmış, özellikle II. Mustafa zamanında (1695-1703) tanınmıştır. Hiçbir bestesi günümüze gelememiş, yalnız bir neva ilâhisi ile birkaç murabba bestesinin sözleri saklanabilmiştir.

FINDIKLILI SİLÂHTAR MEHMET AĞA: bk. SİLÂHTAR MEHMET AĞA, FINDIKLILI.

FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri (asıl adı: **Ahmet Halil**; doğ. Erzurum, Tortum 1902), Türk sosyoloğu. İlk öğrenimini Kayseri'de, orta öğrenimini Gelenbevi sultanisinde yapmış, 1920 de Posta-Telgraf Mekteb i Âlisine girerek 1922 de mezun olmuştur. 1922 1925 yıllarında Edebiyat Fakültesinde felsefe okumuştur. Erzurum, Sivas ve Ankara liselerinde felsefe ve sosyoloji öğretmenliği yapan F., 1930 da Fransa'ya gitmiş, Strasbourg'ta felsefe okumuş, 1934 te Edebiyat Fakültesinde içtimaiyat ve ahlâk doçentliğine tayin edilmiştir. Bu görevine başladıktan sonra Strasbourg'a dönerek doktora tezini vermiştir. Edebiyat Fakültesinde bir süre devam eden bu görevinden sonra F., 1937-1940 yılları arasında İktisat Fakültesinde sosyoloji doçentliği yapmıştır. 1941 de İktisat Fakültesi sosyoloji profesörlüğüne seçilmiştir. Başlıca eserleri: *Erzurum şairleri* [1927]; *Bediiyat* [1927]; *Bayburtlu Zihni* [1928, Birinci kitap], *Zorlara dağlar dayanmaz* [1934], *Les sociologues Turcs*: *Ziya Gökalp* (Türk sosyologları: Ziya Gökalp) [1935], *Ziya Gökalp*: *Sa vie et sa sociologie* (Ziya Gökalp: Hayatı ve sosyolojisi) [1935], *Essai sur la transformation du code familial en Turquie* (Türkiye'de aile düzeninin değişimi üzerine deneme) [1935], *Le fondement philosophique d'une sociologie de l'action* (Bir davranış sosyolojisinin felsefî temeli) [1936], *İbni Haldun'un hukuka ait fikirleri ve tesiri* [1939], *İbni Haldun* [1940, H. Z. Ülken ile birlikte], *İçtimaiyata giriş* [1944], *Hukuk sosyolojisi* [1944], *Ahlâk tarihi* [I, 1945, II ve III, 1936-1946], *Sosyalizm* [I, Eflatun'dan Marx'a kadar, II, Karl Marx, 1949; yeni bas. 1965], *İçtimaiyat*: *Sosyal ilimlerde metodoloji nazariyeleri* [1945], *İçtimaiyat*: *Sosyal doktrinler sosyolojisi* [1947], *Türkiye'de kooperatifçilik*: *Tatbikî sosyoloji denemesi* [1953], *Kooperasyon sosyolojisi* [1967].

Z. FINDIKOĞLU

FINDIKSI MEYVA (Bot.): bk. MEYVA.

FIRAT (İbranca Prath, Süryanca Ephrat, Eski Far. Ufratu, Orta Far. Frat, Ar. Furat; batı dillerinde: Euphrates, Euphrate, Euphrat), ana kaynaklarını Doğu Anadolu dağlarından alan, Türkiye topraklarından geçtikten sonra, Suriye ve Irak topraklarına giren ve Dicle (b. bk.) ırmağı ile birleşerek Şattü'l Arab (b. bk.) ı meydana getirip İran (Basra) Körfezine dökülen bir ırmak. Uzunluğu 2 200 km (bazı kaynaklarda 1 700, 2 165, Murat ırmağı kaynağından hesap edilerek 2 700, 2 800 km), Murat ırmağı kaynağından Türkiye-Suriye sınırına kadar topraklarımız içindeki boyu 1 100 km dir.

F. 125 500 km^2 tutan su toplama havzası alanı ile Türkiye'nin en büyük yağış alanlı ırmağıdır. Bu alan içinde Ağrı ilinin Diyadin çevresinden ve Erzurum ile Erzincan'dan Uzunyayla'ya, Van Gölü batısındaki dağlardan Muş-Elazığ-Malatya'ya, buradan Gaziantep-Birecik güneyine ve Nusaybin taraflarına kadar, Doğu Anadolu'nun karlı dağlarından (2 000-3 000 m) inen sular ve birçok gür kaynaklarla beslenen F., Türkiye topraklarından çıktığı yere kadar birçok kollarla beslenir. Bunlardan kimisi ırmak büyüklüğünde (Murat ırmağı, Karasu), kimisi büyük çay durumunda (Tohma suyu, Peri suyu, Çaltı suyu), birçokları da çay veya dere özelliğindedir. F., Türkiye'nin dağlık, yüksek ve kar yağışı çok olan doğu bölgelerinden geçtikten sonra, güneyde sınırlarımız dışında artık alçak ve kurak yerlere gider, kaynak kollarından aldığı güç ile geniş bir kurak bölgeyi geçerek Dicle ile birleşir. Suriye'nin kuzeyinde bu ırmağa karışan Sacir suyu da yine Türkiye topraklarından (Gaziantep taraflarından) beslenir, buraya iner.

F. ın kaynak kolu olarak çok vakit Karasu ırmağı alınmış, ırmağın uzunluğu da buna göre hesaplanmıştır. Bu duruma göre, Karasu'dan daha uzun olan Murat ırmağı büyük bir kol sayılmıştır. Bu ırmaklar sistemi içinde F. adının verildiği yer için de kesin bir ölçü bulmak güç olmuştur. Bazı hallerde Karasu, Murat ırmağının birleştiği yerden (burası Keban yakınındadır) itibaren F. nehri adı kullanılmak istenmiş, birçok hallerde de Erzincan Ovası (b. bk.) nı geçen Karasu ırmağı, buradan başlayarak F. adını almıştır. Buna göre, Karasu, F. nehrinin başlangıç kolu sayılmıştır. Bütün kollariyle F., Doğu Anadolu'nun büyük ovalarından (Erzincan, Erzurum, Muş ovaları) ve yüksek dağlar arasındaki derin boğazlardan geçer, yer yer ağır akar, birçok yerlerinde hızlı akışlar, çağlayanlar yapar. Nehrin genişliği kimi yerinde 80 - 100 m kadar olduğu halde, kimi yerinde yüzlerce m yi bulur. Derinliği yerine göre değişir, çekilmiş zamanında bile geçit veren yerleri az bulunur, bazı yerlerinde birkaç m derinlik gösterir, bazı yerlerinde 5 - 8 m derinliği bulur.

F. ın yukarı bölümü sayılan Karasu, Erzurum Ovası (b. bk.) nın kuzeydoğusunda Dumlu Dağı (3 000 m den yüksek) ndan doğar, gür kaynaklarla beslenir. Burası Karasu'yun ve buna bağlı olarak da F. ın başıdır. Buradan sonra Erzurum Ovasından geçerek Aşkale boğazına giren Karasu, Tercan Ovasında Tuzla suyunu alır, Sansa boğazına sokulur, Erzincan Ovasını geçer, bu çevrede artık Karasu yerine F. adiyle anılır. Derin Kemah boğazını da geçen Karasu (F.), buralarda batıdan Divriği taraflarından gelen Çaltı suyu (b. bk.) nu alır, dar ve derin boğazlar içinde akarak ve güneye doğru bir dirsek çevirerek akar, Keban taraflarında Murat ırmağı ile birleşir. Kaynak yerinden bu birleşme yerine kadar Karasu'yun uzunluğu 460 km dir.

Uzunluğu 615 km yi, su toplama alanı 42 000 km^2 yi bulan Murat ırmağı, büyük bir ırmak özelliğindedir. F. a bol su taşıyan Murat, Van Gölü kuzeyinde ve Ağrı

ilinde Muratbaşı adiyle anılan bölgeden kaynaklarını alır. Karaköse'ye kadar birçok kollarla büyür, bu arada Şiryan çayını alır, burada güçlü bir ırmak görünüşünü kazanır, daha aşağılarda da birçok kollarla (Elmalı suyu, Peri suyu ...) büyür. Genişliği çok yerde 50 - 100 m yi bulur.

Karasu (Yukarı F.) ile Murat ırmağının birleşmesinden meydana gelen asıl F. a, daha aşağılarda batıdan Uzunyayla taraflarından gelen Tohma suyu (b. bk.) karışır. Böylece Karasu kaynağından Suriye sınırına kadar F. ın uzunluğu 950 km, Murat ırmağı kaynağından Suriye sınırına kadar olan uzunluğu ise 1 100 km dir.

20 yıldan beri F. ve kollarının türlü yerlerinde (35 kadar rasat yeri) su seviye ölçmeleri yapılmıştır. Bu ölçmelerden biri de Urfa'nın Birecik ilçesi köprüsündedir. Bu noktada yıllık ortalama akım 830 m^3/sn dir. 1964 te azamî akım 4 152 m^3/sn olmuş, 27 mart 1964 gününde seviye 508 cm değer göstermiştir. Aynı yılda, eylül ayı ortalarında, asgarî akım 243 m^3/sn olmuştur. Bu ölçme yerindeki bütün rasat süresi içinde azamî akım bir defa 5 000 m^3/sn olmuş (1963 yılı mayıs ortası), asgarî akım 150 m^3/sn ye düşmüştür (1961 eylül ayı ortaları). Bu durumiyle F., Türkiye'nin en kuvvetli ırmağıdır. Yıl içindeki beslenme durumu, rejimi bakımından oldukça düzenlilik gösterir: Mart ile haziran arasında olan kabarmaları birdenbire olmayıp, çok vakit ağır ağırdır. Irmağın suları, çekilmiş zamanı olan temmuz ile ocak arasında bile boldur. F. yüksek dağlar, ovalar arasından geçen çok uzun bir akarsu olduğundan, bu büyük ırmağın Türkiye'deki yukarı ve aşağı bölümlerindeki yağmur rejimi ile karlarla beslenme rejimi, birbirini yer ve zaman bakımından tamamlamıştır. Kış mevsiminde Elazığ'dan yukarıdaki beslenme alanında kar yağışı ve fazla soğuklar hüküm sürer. Bu yüzden bu mevsimde Karasu ve Murat ırmağı oldukça zayıflar. Bu sıralarda Elazığ ve hele Malatya'dan aşağıdaki beslenme alanında daha çok yağmur yağar, buradaki dereler F. ın çok çekilmesini önler. Marttan sonra ırmağın beslenme bölgesinde karlar erir, F. kabarmaya başlar. Ancak, nehrin sularını topladığı bölgede yüksek dağlar geniş yer tuttuğundan, dereleri besleyen karların erimesi birdenbire olmaz, normal olarak ağır ağır karlar eridikçe ırmağın suları artar, böylece F. nehrinde birdenbire büyük taşkınlar olmaz. Öte yandan, F. ve kollarının, çok yerde derin vadilerde akmaları, bu ırmak boyundaki taşkın alanlarının geniş olmasını önlemiştir.

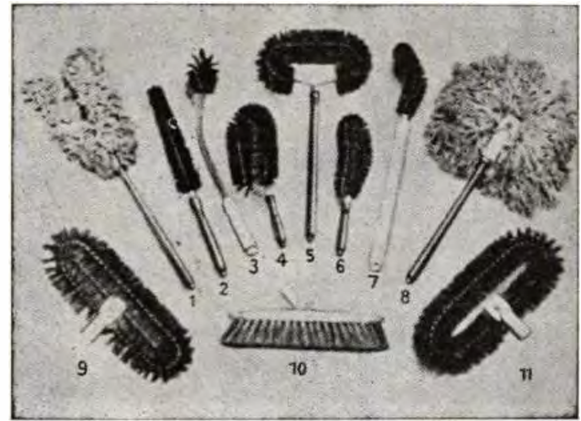
F., güney bölümünde ve sınırlarımız dışında dağlardan uzaklaşır, gitgide daha kurak, hattâ çöl özelliğindeki bölgelere girer, yoksullaşır. Babil yukarısındaki Musayib'de genişliği 250 m iken, daha aşağıda 50 m ye iner, derinliği 1 m den de az olur. Hele buradaki bataklıklarda yayılması, bu yoksullaşmayı daha da artırır. Ancak, Doğu Anadolu dağlarında karların erimesine ve yağmur mevsimine bağlı olarak ilkbaharda nehrin suları geniş ölçüde artar. Musayib'de akım 4 000 m^3/sn yi bulur. Güzün ise akım düşmüş bulunur (ekimde 400 m^3/sn). Bunun için nehrin kurak kesiminde bentler yardımiyle Mesopotamya'da sulama işini yapmak gerekmiştir. F. üzerinde bir bendin yapılmasına I. Dünya Harbinden önce girişilmiş (Habbaniye gölü), Mesopotamya'da ırmak ve kanallar sisteminin düzenlenmesine o zaman teşebbüs edilmişti.

Suları bol, derin ve geniş olan F. ta, yol boyunca birçok hızlı akış yerleri ve çağlayanlar sıralandığından, ulaştırma işleri bu ırmakta o derece gelişememiştir. Yalnız, ırmağın durgun aktığı Birecik taraflarında motorlar işleyebilir. Bu çevrede ilkel birtakım sallarla yolcu ve eşya taşınmıştır. Sınırlarımızın dışında ise, Mithat Paşanın Bağdad valiliği sırasında yaptırdığı küçük vapurlardan biri, F. üzerinde Haleb'in doğusundaki Meskene'ye kadar çıkabilmişti. Bu zamandan beri, bu teşebbüs ilerleme göstermemiştir.

Türlü yerlerinde kolay geçilemeyecek kadar geniş olan F. nehrinin doğu ve batı yakasındaki bölgeler arasında ulaştırmayı sağlamak üzere Birecik köprüsü yapılmıştır. Türkiye'nin en uzun köprülerinden olan bu köprünün yapılmasına 1952 de başlanmış, 1956 da bitirilmiştir. Uzunluğu 700 m, genişliği 10 m olan bu büyük köprünün yapılmasından önce, Güney Anadolu'dan geçen karayolu Birecik'te çok genişleyen F. boyunda kesintiye uğrar, taşıtlar ve yolcular basit sallar ve kayıklarla ırmağı geçip yollarına devam ederlerdi. Bu köprü bitirildikten sonra Hatay, Adana, Gaziantep illeri ile Urfa, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş ve Van illeri arasındaki ulaştırma çok kolaylaşmıştır.

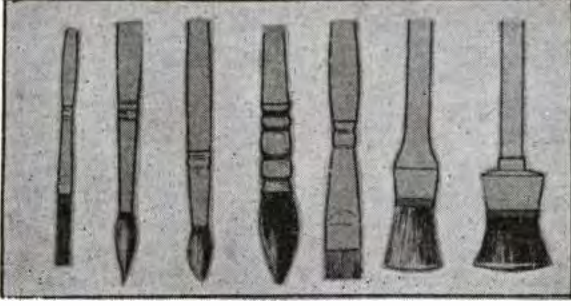
F. ın en büyük değerlerinden biri, elektrik enerjisi elde etmek imkânlarının çokluğu, elverişli baraj yerlerinin bulunmasıdır. Bu özelliğinden faydalanılarak Türkiye'nin ve Orta Doğu ile Balkanların en büyük barajlarından biri olan Keban barajı (b. bk.), F. üzerinde kurulmaya başlanmıştır. Bk. DİCLE, ŞATTÜ'L ARAB. — R. İ.

FIRÇA, ağaç, kemik, maden veya plastik bir çerçeve, sap veya taban üzerine dikine yerleştirilerek uçları aynı seviyede kesilmiş hayvan kılı, çelik, plastik veya kauçuk gibi maddelerden yapılan bir temizlik aleti. Elbise, saç, diş, tıraş, ayakkabı ve resim F. ları olduğu gibi, ev temizliği işlerinde ve teknik hizmetlerde kullanılan özel şekil ve yapılarda F. lar da vardır. Bu son çeşide örnek olarak elektikli süpürge makinesi (aspirateur) F. ları, bol tüylü toz alma F. ları, sert kıllı bulaşık F. ları, aptesane küveti F. ları, çelik telli montajcı F. ları, yazı makinesinin harflerini veya matbaa harflerini temizlemeğe mahsus metal telli F. lar, badanacı ve boyacı F. ları, kauçuktan süet kundura F. ları anılabilir. Ayrıca, sakal ve bıyık için, hanımların yüz ve kirpik tuvaleti için özel F. lar da vardır. Teknikte ve endüstride kullanılan F. lar ise hizmet alanlarının genişliği nispetinde çok büyük bir çeşitlilik gösterir.

ÇEŞİTLİ TEMİZLİK FIRÇALARI

Resim F. sı yapımında hayvan kılı, bitki lifleri veya sunî kıllar kullanılır. Yağlı boya resim F. larının uçları sivri veya kare biçimli, sulu boya resim F. larınınki ise yuvarlak olur. Bu iş için porsuk, kokarca, samur, zerdeva ve Sibirya sincabı gibi hayvanların kıllarından faydalanılır. Kıllar

Çeşitli boya ve badana fırçaları

önce yıkanıp yağlı maddeler temizlendikten sonra uzunca tahta bir sapın ucuna tespit edilir. Eski tezhipçiler çok sivri uçlu, hattâ tüy kalem denilen tek kıllı F. lar kullanırlardı. Bu F. larla yazı da yazılırdı.

FIRÇADİLLİGİLLER (Trichoglossidae), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının, Guguksular (Cuculiformes) takımının Papağanlar alt takımına giren bir familya. Dilleri fırça gibi olan canlı renkli sıcak memleket kuşlarını içine alır. Yeni Zelanda koca papağanı türü tanınmıştır.

FIRILDAK ÇİÇEĞİ (Bot.): bk. ÇARKIFELEK, SAATÇIÇEĞİ.

FIRILDAK ÇİÇEĞİGİLLER (Bot.): bk. ÇARKIFELEKGILLER.

FIRIN (Fr. Four, fourneau < Lat. *furnus*), genel olarak, ısıyı saklayabilecek biçimde yapılmış olup içinde veya dışında yakılan bir yakıtla ısıtılan hücre.

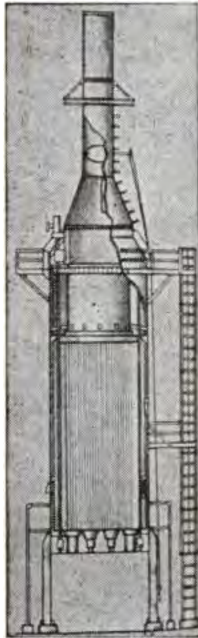
Bakteriyoloji: *Pasteur fırını*: gazla veya elektrikle ısısı 180° ye yükseltilen, silindir biçimde saç hücre; bu F sıvısız oldukları için otoklav kullanılmasını gerektirmeyen pansıman gereçleri ve bakteriyoloji kapları gibi gereçlerin sterilize edilmesinde kullanılır.

Mineraloji: *Kristal fırınları*: Alplerdeki granitik dağların en sarp bölümlerinde rastlanılan, saf s i l i s (SiO_2) kaplı oyuklara halkça verilen ad.

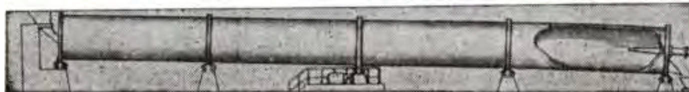
Optik: *Güneş fırını*: geniş bir alan üzerine düşen güneş ışınlarını dar bir alana toplamaya yarayan büyük çapta içbükey ayna; bu aynanın odak düzleminde toplanan ışınların sağladığı çok yüksek derecedeki ısı, cisimlerin yabancı maddelerle karışmadan ergimelerine imkân sağlar.

Termik: *Termik fırın*: fiziksel veya kimyasal dönüşümlere uğratılmaları istenilen maddelerin ısıtıldığı cihaz.

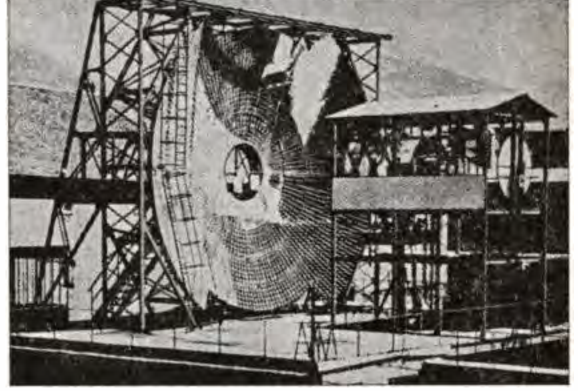
Ev donatımı: *Mutfak fırını*: bir kuzinede, ısı ile çevrili olan ve ısıtılacak veya pişirilecek yemeklerin konulmasına yarayan bölüm. Bu F.

Petrol rafinerisi fırını

Rotatif çimento fırını

GÜNEŞ FIRINI

ların genel olarak iki çeşidi vardır: 1. Gaz musluğuna veya elektrik prizine bağlı olup gazla veya elektrikle ısıtılan *sabit fırınlar*; 2. Herhangi bir ateşin üzerine konularak kullanılan *seyyar fırınlar*.

Metalürji: bk. YÜKSEK FIRIN.

FIRINCILIK, ekmek yapımı ile uğraşan bir sanat kolu. Ekmek fırıncılığı memleketimizde çok yayılmış ve önem kazanmış bir sanayidir. İlk defa Uzak Doğu'da yapılan ekmek, dünya medeniyetlerinin ilerlemesi ile şekil değiştirmiş, gelişmiş, bu gelişme fırıncılığın da gelişmesine yol açmıştır.

Dünya milletlerinin hemen hepsi ekmek yer, yalnız Çin'de ekmek yerine pirinç lapası yenir. Rusya, Almanya ve Polonya'da çavdar çok yetiştiği için çavdar ekmeği, Ru-

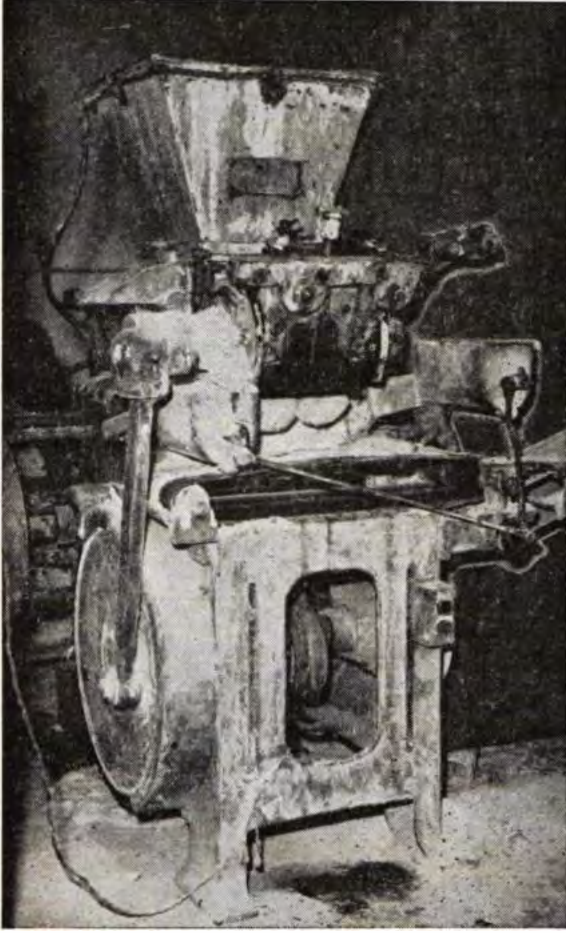

FIRINCILIK: Otomatık makınelerle hamurun yoğruluşu

manya'da, İtalya'da, memleketimizin Karadeniz sahillerinde de mısır ekmeği yenir.

Memleketimizde çeşitli unlardan yapılan ekmek, bazlama, yufka, peksimet v. b. yapılış tarzlarının özelliklerine ve yapıldığı unun evsafına göre, birçok şekillerde hazırlanır ve pişirilirler.

Fırın ekmekleri: 1. *Somun*, altı düz, üstü bombeli olan bu ekmek, fırında açıkta pişirildiği gibi, teneke veya bakır tepsiler için-

FIRINCILIK: Otomatik makinelerle hamurun somunlara bölünmesi

FIRINCILIK: Somunların kürekle fırına atılması

de de pişirilir. Ağırlığı belediyelerce tayin edilir. Eskiden «ikilik» denen 2 kg lık somunlar yapılırdı Somunlar umumiyetle yüksek randımanlı unlardan yapılır. 2. *Francala*, kepeksiz ve düşük randımanlı undan yapılan franca lanın boyu eninin üç katıdır. 3. *Pide*, ince yuvarlak veya beyzî olarak hazırlanan pidenin üzerine parmakla bastırmak suretiyle süsler konur ve bu çeşitlerine tırnaklı denir. Yuvarlak pideler 25 - 30 cm çapında, beyzî olanlar ise 40 - 50 cm uzunluğunda olur. Pidelerin üzerine yumurta sürülür, çörek otu veya susam serpilir. 4. *Kete*, mayalı ve mayasız hamurdan yapılan kül pidesidir. Buna *kül çöreği*, *gömme* de denir. 5. *Tayın*, dörtköşe ve kabukları çizgisiz olarak hazırlanan, 85 - 88 randımanlı undan yapılmış, kepek ve vitamin bakımından zengin bir somundur. 6. *Tepsi ekmekleri*, ağırlığı çeşitli olan tepsi ekmekleri iyi mayalandığından fırında hafif, ateşte yavaş yavaş pişirilir ve çok pişkin olur. Bazı yerlerde mayasız hamur da fırınlarda pişirilir ki böyle ekmeklere *mayasız* denir. Taze iken çok yumuşak olan bu ekmekler, bayatlayınca çok sertleşir. 7. *Tandır ekmeği*. tandır (b. bk.) da pişirilen ekmekler, Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde geniş ölçüde yapılan ince ve gevrek bir ekmektır. Yufka gibi oklava ile 1,5 cm kalınlığında açılır, üzerine un, su, susam tanelerinden yapılmış bir bulamaç sürülerek tandırın iç kenarlarına yapıştırılmak suretiyle pişirilir. 8. *Fodla*, çeşitli randımandaki buğday unlarından, pideden ince ve dikdörtgen biçiminde yapılan ve fırında pişirilen bu ekmek, eskiden fakirlere imaret tarafından dağıtılan yemekler ve çorbalarla birlikte verilirdi. 9. *Peksimet* (galeta), uzun zaman dayanan bu çeşit ekmekler çok az su ile yapılır.

Bunlardan başka, fırında pişirilmek suretiyle hazırlanan birçok ekmek, pasta, bisküvit çeşitleri de vardır.

Memleketimizde ekmeklerin fiyat ve çeşnileri belediyelerce ayarlanır. 100 kg Türk buğdayından 140 kg ekmek yapılır.

Türkiye'de fırınlar odun ateşiyle veya çeşitli vasıtalarla ısıtılır. Odun ateşi ile ısıtılan ve daha iptidaî olan bu fırınların zemini ateşe dayanıklı ve ağıza doğru hafif meyillidir. Kubbemsi tavanları ve bacaları vardır. En yüksek yeri 75 cm ile 1,5 m arasında değişen bu kubbelerin yanları 15 cm yükseklikte dik bir çevre duvarı üzerine oturtulmuştur. Bunlar 350 - 400 kg lık ekmek alacak büyüklüktedir. Fırında yanan odunların ateşi bir kenara çekildikten sonra küller temizlenir ve ekmekler fırın kürekleri ile içeri atılır. Bu fırınlarda harareti ölçecek bir alet bulunmadığından, fırıncının tecrübesinden faydalanılır 250 kg odunla 7 - 8 defa 350 400 ekmek pişirilir. Bu tip fırınlarda hararet fırının her yanında aynı olmadığından mahzurludur.

Daha mütekâmil fırınlarda sıcaklık başka yerden borularla fırına sevk edilir. Isıtıcı madde olarak maden kömürü, mazot, hava gazı ve elektrik kullanılır. Bu modern fırınların karakteristik üç tipi bulunur. 1. Tabanı düz ateş tuğlasından sabit, tavanı düz ve 30 - 40 cm yükseklikte

FIRINCILIK: Müteharrik zeminli fırınlar

olan fırınlar. 2. Düz ve tekerlekli olan tabanı içeri dışarı hareket edebilen, tavanı da düz fırınlar. 3. Zemini hareket halinde olan ve önden dış kısımda bulunan zemine dizilen ekmekleri otomatik olarak içeri götüren ve arka taraftan pişmiş olarak dışarı veren tünel fırınları.

Bu tip fırınların birkaçını birarada çalıştıran ekmek fabrikaları memleketimizin birçok şehirlerinde bulunmaktadır.

FIRKA (Politika): bk. PARTİ.

FIRKA (Fr. Division): bk. TÜMEN.

FIRKA - İ ISLAHİYE, Cebelibereket vilâyetini düzene sokmak üzere kurulan askerî birliğin adı. Çok eski zamanlardan beri nizamı bozulan Cebelibereket (b. bk.) vilâyeti halkını kanuna bağlamak üzere yeni bir fırka kuruldu. Bu fırkaya F I. adı verildi. Bu fırkanın komutanlığına Müşir Derviş Paşa, mülkî ıslahata da vezir rütbesiyle ve geniş yetkilerle Cevdet Paşa komiser tayin edildi.

Askerî işlere Derviş Paşa, mülkî işlere de Cevdet Paşa bakacaktı. Her ikisine olağanüstü yetkiler verildi: asker kaçaklarını affetmek, bazı kimseleri sürmek ve memuriyete tayin etmek, maaş bağlamak, yeni yeni idarî merciler tesis etmek gibi. Derviş Paşa, ilk olarak gözü pek, dağ hareket lerine yatkın zeybek ve Arnavutlardan yedi nizamiye taburu kurdu. Bunlara sonradan ilâveler yapılarak taburların sayısı 15 e çıkarıldı. İki süvari alayı ve 5 dağ topu ile takviye edildi Bu birlıklerin komutanlıklarına, sonradan çok yüksek mevkilere çıkacak olan, binbaşı Ahmet, binbaşı Redif, kurmay binbaşı Ahmet Muhtar efendiler tayin edildi.

F. I. 1866 yılı başında işe başladı. Haleb, Adana, Kozan havalisinde yaşayan eşkıyaları ortadan kaldırdı. Eşkıyalık ile ün alan Türkmen ve Kürtleri iskân ettirdi. Ver giye ve askerliğe esas olmak üzere nüfus sayımı yaptırdı Avan ve mütegallibeleri kaldırılarak yerlerine yeni düzene uygun memurlar tayin edıldi. Bölgenin asayişini sağlamak hususunda idarî değişiklikler yapıldı. Hassa, İslahiye ve İzziye gibi yeni kazalar kuruldu. Buralara hükûmet binaları ve kışlalar yaptırıldı. Fakat F. I. yi en çok Kozanoğulları uğraştırdı. Kozanoğulları, bütün Kozan ve çevresini ellerinde tutuyorlardı. Diğer ayanlara uygulanan usul bunlara da tatbik edildi. Aile, Sivas, Kayseri ve Konya'da iskân edildi. Kozan'dan Maraş'a gidilirken korkunç kolera salgını ve Kozanoğlu Yusuf Ağanın ayaklanması, faz la askerin ölmesi, ıslahatın tamamlanmasına imkân vermedi. Bu şartlar altında görev yapamayan F. I. Yusuf Ağa isyanını bastırdıktan ve ağayı Rumeli'ye sürdükten sonra Istanbul'a döndü. F. I. nin altı ay gibi kısa zamanda isyanları bastır ması, eşkıya ve mütegallibeleri ortadan kaldırması, olağanüstü görev yapmasının bir sonucudur.

FIRNIS (Coğ): bk. SÜLEYMANLI.

FIRSATÇILIK (Fr. Occasionnalisme): bk. VESİLECİLİK.

FIRT (Coğ.): bk. SUSURLUK.

FIRTINA, rüzgâr kuvvet ve süratinin kıymetlendirilmesinde denizciler Beaufort mıkyası (bk. BEAUFORT ISKALASI) ile tertiplenmiş bir cetvel kullanırlar. Bu cetvele göre, rüzgâr kuvvetinin 7 Beaufort, süratının 32 - 38 mili bulması halıne mutedıl veya hafıf F. denılır. Rüzgâr kuvvetı arttıkça F. ların adları da değişir:

Rüzgâr kuvveti		Fırtına adı	Saatte rüzgâr sürati	
8	Beaufort	Fırtına	39 46	mil
9	»	Kuvvetli fırtına	47 54	»
10	»	Ağır fırtına	55 - 63	»
11	»	Pek ağır fırtına veya bora	64 - 75	»
12	»	Kasırga, afet	75	»

Fırtına belirtileri: Gemiciler, barometre, termometre ve higrometre münasebetlerine istinaden F. istidlâli yapmakla beraber bırtakım belirtilerden de faydalanırlar. Meselâ kuşların engine veya kıyıya doğru uçuşları, ay etrafında halenin teşekkül tarzı, gök kuşağının meydana geliş yeri ve zamanı, güneşin doğuş veya batışında renkler, açık bir havada bazı dağlar veya tepeler üzerinde bulut teşekkülü, durgun havalarda ölü denizlerın başlaması, kötü hava ve F istidlâline hizmet eder.

Fırtına işaretleri: Kıyı işaret istasyonları F ihbarlarını limanlarda bulunan veya civarlarından geçen gemilere belirli işaretlerle bildirirler. Bu işaretler muhtelif denizci devletlerce ayrı şekilde tertiplenmiş olup kılavuz kitaplarında o kıyıya ait bilgiler arasında verilir.

Fırtına küpeştesi: Güvertesi olmayan küçük yelkenli veya motorlu teknelerde dalgaların tekne içine girmesine engel olmak üzere pruvadan pupaya kadar bordanın üst kısmına gerilmiş, branda bezinden veya tahtadan yapılmış ilâve küpeştelere verilen ad.

Fırtına yelkenleri 7 - 9 Beaufort kuvvetindeki F. lı havalarda yelkenlerini 2 - 4 kat camadana vurarak (yelken satıhlarını küçülterek) seyir yapabilen gemiler, ağır F. larda camadana vurulu yelkenleri de kaldıramazlar. Böyle havalarda yüz ölçümleri daha küçük ve daha kalın bezlerden yapılmış F. yelkenleri ile seyir yapmak zorunda kalırlar. Bu yelkenlere veledıbarka, veleistralva, pukruva ve mancana (mizana) adları verilir. Bk. RÜZGÂRLAR.

FIRTINA KIRLANGICI (Procellaria pelacia veya Hydrobates pelagıcus; Fr. Pétrel tempête), Fırtına kuşları (b. bk.) takımının Fırtına kuşugiller (Procellariidae) familyasından bir kuş türü Kuzeybatı Avrupa'dan batı Afrika'ya kadar yayılmıştır. Çoğu kırlangıç büyüklüğünde, uzun ve ensiz kanatlıdır. Karaya çalan duman renkli ve ak kuyruklu, ancak 25 gr ağırlığındaki asıl F. K. (Hydrobates pelagıcus, Alm. Petersvogel), Kuzey Denizi üzerinde kışın çok görülür. Bunlardan daha iri olan çatal kuyruklu F. K. (Oceandroma leucorrhoa, Alm. Wellenläufer) na Kuzey Denizi çevresinde seyrek rast lanır.

FIRTINA KIRLANGICI

FIRTINA KUŞLARI (Tubinares veya Procellariiformes; Fr. Procellariiformes), Omurgalı hayvanlardan Kuşlar sınıfının Karınalılar bölümünün bir takımı. Bütün denizlerde yaygın olan F. K., martılara benzerler. Gagaları çengel gibi aşağıya kıvrık, ayakları tam perdelı, burun delikleri boru gibi uzamış, koku alma hassaları çok gelişmiştir. Açık deniz faunası (bk. FAUNA) ile beslenirler. Bazıları iyi dalıcı olur, bazıları çok uzun ve ensiz kanatları sayesinde fırtınalı denizlerde uzun süre süzülerek uçabilir.

Büyük cinsleri (albatroslar) hariç olmak üzere F. K. kuluçkaya yatmak için kaya kovuklarını, derin tünelleri seçerler. Tek yumurta bırakırlar. Kuluçka süresi ve yavrunun yuvada gelişmesi çok uzundur. F. K nın en büyükleri albatroslar, en küçükleri de fırtına kırlangıcı (b. bk.) dır. Çoğu güney yarımkürede yuvalanır. Yukarısı koyu kahve rengi. aşağısı ak olan ve güler martı iriliğindeki, kara gagalı yelkovangillere benzeyen kuzeyli F. K. na kuzey yarımküresi çevresinde, Britanya adalarının kayalık kıyıla rına kadar sıkça rastlanır. F. K.nın Fırtına kuşgiller (Procellariidae) ve Yelkovangiller (Puffinidae) olmak üzere iki familyası vardır.

FIRTINA VE HAMLE (Alm. **Sturm und Drang**). XVIII. yüzyılın altmışları sonu ile seksenleri başlangıcı arasında Alman edebiyatını etkilemiş olan bir akımın adı Geniezeit (Alm. = deha devri) da denilen bu dönem süre since, o zamana kadar edebiyata hâkim bulunan Aufklärung (Aydınlanma, b. bk.), klasisizm ve Rokoko üslûplarına yeni bir yaşama duygusu, insan, tabiat ve sanat konusunda yeni bir görenek ile karşı çıkılmıştır. Sturm und Drang adını Fr. Klinger (b. bk.) in bir dramından alan bu hareket, Young'ın *Conjectures in Original Composition* (Kaynak edebiyat üzerinde tahminler, 1750) adlı eseriyle Rousseau'dan ilham almış, Göttinger Dichterbund adındaki Göttingen'li genç Alman yazarlar topluluğu ile H. W. Gerstenberg (1737 - 1823) tarafından hazırlanmış olup nazarî esasları, özellikle filozof ve yazar Hamann (1730 - 1788) ile Herder (1744 - 1803) tarafından konulmuştur. Bu son yazarın 1769 yılında yaptığı Fransa seyahatine ait günlüğü, ***Auch eine Philosophie zur Geschichte der Bildung der Menschheit*** (İnsanlık medeniyeti tarihine ait başka bir felsefe) [1744] adlı eseri, hele Shakespeare üzerindeki yazılariyle *Ossian und die Lieder der alten Völker* (Ossian ve eski ulusların destanları) adlı incelemesi, öte yandan Goethe'nin 1773 te «Von deutscher Art und Kunst» dergisinde çıkan *Von deutscher Baukunst* (Alman mimarîsine dair) adlı yazısı, Sturm und Drang'ın doğumunu haber veren belgelerdir. Böylece, soyut aklın, genelleşmiş kavramların, belirli bir zamana bağlanamayan kural ve kanunların hâkimiyeti yerine kaynaklardan gelen, tabiatı, duyuları yansıtan coşkulu duygular, güzelin yerine «tipik ve gerçek olan» geçmiştir. Tiyatrodan «üç birlik» (zaman, mekân ve olay birliği) kuralı kalkmış; realist nesre, duygularla yüklü, canlı konuşma üslûbuna, muhtevaya uygun düşen «iç şekil» e yönelinmiştir. Sturm und Drang'ın sübjektivizmi, individüalizmi ve irrasyonalizmi, «grosser Kerl» (koca herif) diye nitelendirilen örnek kahramanın yüceltilmesinde ifadesini bulur. Bu kahramanın en yüce hayat düsturu, yaradılışının temayüllerine serbestçe yol vererek istidatlarını geliştirmektir (Goethe'nin *Götz von Berlichingen*'ı, Klinger'ın *Zwillinge* [İkizler] si ve *Simsone Grisaldo*'su, Heine'nin *Ardinghello*'su gibi). Sturm und Drang, insan hakları konusunda, hükümdarların zorba idaresine karşı devrimci iddialarla hürriyeti savunur (Schiller'in *Kabale und Liebe* [Hile ve aşk] ve *Don Karlos* dramları; sosyal alanda, sahipsizlere, haksızlığa kurban edilenlere karşı anlayış ve adalet ister (*Faust* dramındaki «Gretchen faciası», H. L. Wagner'ın *Kindermörderin* [Çocuğunu öldüren kadın] i, Lenz'in *Soldaten* [Askerler] ı).

Sturm und Drang nazariyecilerinin tabiat ve tarih, deha ve ferdiyet konularında ortaya attığı temel görüşler, edebiyatın bünyesini ve edebî yaratıcılığı etkilemiş, klasik ve özellikle romantik okullarca benimsenerek işlenmiş olmakla beraber, bu akımın kendi içinde yaratılan eserler, nispeten çabuk sönen bir devreye mal olmuştur. Goethe'nin, Sturm und Drang devresini açan *Götz von Berlichingen*'ı ve bu devreyi kapatan Schiller'in *Räuber* (Haydutlar) dramı dahi birçok bakımdan salt Sturm und Drang akımının çerçevesini aşmaktadır. Bu ikisi arasında kalan Leisewitz, Klinger, Lenz. H. L. Wagner ve ressam Müller'in tiyatro eserleri, Alman idealizmi fikir hareketlerinin ancak geçici, zorlama bir erginlik çağını temsil eder. Bu fikirler, sonradan, Goethe ile Schiller salt deha şairliğini kısa zamanda bırakarak daha yüksek bir zorunluğa ve şekle bağlanınca olgunluk çağına erişmiştir.

Sturm und Drang akımını meydana getiren güçler, kısmen resim sanatını da etkilemiş, özellikle J. H. Füssli'de ve C. W. Kolbe'nin manzaralarında ifadesini bulmuştur.

FIRTINALAR OKYANUSU, Ay yüzeyinde görülen düzlüklerden biri. XVII. yüzyılın başlarında, İtalya'lı G. B. Riccoli (1598 - 1671) tarafından yapılan Ay haritasında, Ay yüzeyinde görülen dağlara, tepelere ve düzlüklere birer ad takılmıştı. O günün teleskopları küçük ve güçsüzdü. Bundan dolayı kara lekeler şeklinde görülen düzlüklerin deniz ve göller olduğu sanılmıştı. Halbuki bugün Ay yüzeyinde su ve hava olmadığı kesin olarak bilinmektedir. Bununla beraber Riccoli'nin ve daha sonrakilerin verdiği

Ay sondördün evresinde (22 günlük) Fırtınalar Okyanusu, öbür denizler ve kraterler

Fırtınalar Okyanusu'nun orta bölgesinde güneş doğarken görülen küçük kraterler ve damara benzer sırtlar

adlar olduğu gibi kalmıştır. Fırtınalar Okyanusu (Oceanus Procellarum) da onlardan biridir.

F. O., Ay'ın bize dönük yüzeyinin doğusunda, Aristarchus kraterinden başlayıp güneye doğru uzanan ve Kepler kraterini de içine alan çok büyük bir düzlüktür. Alan olarak Akdeniz'den daha geniştir. Küçük teleskoplarla bakıldığında, irili ufaklı birçok kraterlerden başka, tepecikler, damara benzer sırtlar da görülür. Buraya güneş doğarken tepeden bakılırsa, engebelerle dolu bir çöl manzarası göze çarpar. Böyle bir yüzey yapıyı açıklamak için birçok teoriler ortaya konmuşsa da, henüz kesin sonuca varılamamıştır. — A. K.

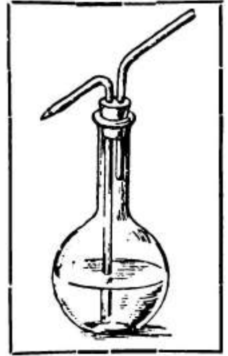

FISTIK ÇAMI VE TOPLANMIŞ KOZALAK SERGİSİ

FISTIK, Amerikan fıstığı (Bot.): bk. YER FISTIĞI.

FISTIK ÇAMI (Pinus pinea), Çamgiller (Pinaceae) familyasından bir çam türü. 15 - 25 m yüksekliğinde, tacı geniş şemsiye şeklinde ağaçlardır. Gövdesi kırmızı kahve rengi ve kabuğu olukludur. Kozalakları oldukça büyük, 8 - 14 cm uzunluğunda, sapsız, olgunlaşınca kahve rengindedir. Üçüncü yılda olgunlaşır. Yenen tohumları (çam fıstığı) 15 - 20 mm uzunluğundadır. Tohumları pilâva, zeytin yağlı dolmaya ve irmik helvasına katılır.

F. Ç. bütün Akdeniz çevresi memleketlerinde tabiî olarak yetişir. Memleketimizde çoğunlukla Bergama, Kozak, Antalya, Aksu çayı, sahilde kumlar üzerinde topluluklar halinde yetişir. Münferit olarak sahil şehirlerimizde de yetişir. — K. K.

FIŞKIRDAK, kimya analizinde çökeleklerin yıkanmasına yarayan bir kap. Şişenin tıpası arasından iki kıvrık cam boru geçirilmiştir. Bunlardan biri uzun olup suyun içine batmıştır. Diğer boru kısadır. Uzun borunun ucu sivridir. Kısa boruya ağızla hava üfürülürse, cam şişede bulunan sıvı, içine batan cam borunun dışarıdaki sivri ucundan dışarıya fışkırır.

FIŞKIRDAK

FIŞKIRMALAR, Güneş'in renkküresinden dışarı fırlayan büyük ve sıcak bulutlar. Güneş tutulmalarında, Güneş diskinin tam örtüldüğü zaman, onun kenarlarından dışarı doğru fışkıran alevler görülür. Onların sıcak gaz bulutları olduğu sonradan anlaşılmıştır. Güneş'in ışıkküresini saran, hemen hemen 10 000 km kalınlığındaki renkküreden dışarı doğru, beklenmedik zamanlarda fıskıran bu bulutlara ve olayın kendisine F. (Fr. protubérance) denir. Güneş diskinin herhangi bir yanından birdenbire fışkıran bu gibi bulutların kimisi biraz sonra geri dökülür, kimisi de hızlanarak daha yükseklere çıkar. Sonra bunların hızı azalır, köprüye benzer bir yay çizerek geri dönerler. Bunlardan kopan kimi bulutların Güneş çekiminden kurtularak uzayın derinliklerine gittiği gözlenmiştir.

Bugün Lyot koronografı denilen özel aletlerle, Güneş diskinden gelen ışık örtülerek, tutulmaları beklemeden, istenilen zamanda F. ın gözlemleri yapılabilmektedir. Ancak bu gibi aletlerin keşfinden sonra, bunların neliği ve özelliği daha iyi tanınmıştır. Bugün hızları ve yükseklikleri, ömürleri kolayca tayin edilir olmuştur. Kiminin ömrü birkaç saat olduğu halde, Güneş diskinin üzerine köprü kuran büyük F. ın 200 - 300 gün yaşadığı görülmektedir. İlk hızları yaklaşık olarak saniyede 3 km dir. Bunlardan geri dökülmeyenler birkaç yüz km ye yükseldikten sonra yeniden hızlanır, 50 000 km ye kadar yüksekliğe erişirler. Bu zaman bunların hızları genellikle — 1 saniyede 100 km dir. Kimi F. ın — 1 saniyede 700 km lik hızlara da eriştiği görülmektedir.

Fışkırmalar ve değişmeleri: 12 haziran 1937 de Pic du Midi rasathanesinin Lyot koronografı ile arka arkaya çekilmiştir. Zaman (yukardan aşağı, Türkiye saati: 14 saat 45 dakika; 14 saat 48 dakika; 14 saat 49 dakika ve 14 saat 49,5 dakika)

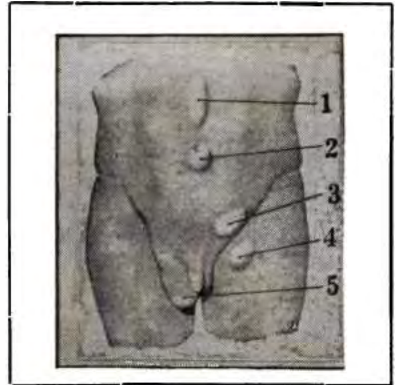
F. ın yapısı, ancak spektroskopik gözlemlerinden anlaşılır. İlk olarak 1868 de Hindistan'da gözlenebilen Güneş tutulmasında F. ın spektrumları elde edilebilmişti. O günden bugüne kadar yapılan incelemelere göre, F. ın ışık veren sıcak gaz bulutları olduğu anlaşılmıştır. Spektrumda çoğunlukla hidrojenin salma (emisyon) çizgileri görülür. Bu arada sönük helyum çizgileri, iyonlaşmış kalsiyum çizgileri de vardır. Bundan böyle F. ın Güneş'in içinden dışarı fırlayan sıcak hidrojen bulutları olduğu sonucuna varılmıştır. Bunların Güneş faaliyetleriyle, Güneş lekeleriyle yakın veya uzak ilişkileri de vardır. Lekelerin çoğaldığı yıllarda F. da artar. Daha çok lekeler bölgesinden çıkarlar. Leke görülmeyen bir bölgede F çıkıyorsa, bir süre sonra o bölgede lekelerin doğup geliştiği görülmektedir. Onun için F. a lekelerin ilk belirtisi gözüyle bakılabilir. Güneş'in çekim kuvveti büyük olmakla beraber, gaz basıncının birdenbire artmasiyle parça parça gaz bulutları Güneş'ten kopmakta ve dışarı doğru fırlamaktadır. — A. K.

FITIK (Ar. *fetk* = yarılma, çatlama; Fr. Hernie < Lat. *hernia*) [Patoloji], bir iç organın veya daha genel olarak, vücudu meydana getiren birimlerden birinin, içinde yer almış olduğu tabiî boşluğun çeperinden dışarıya uğraması. F ların çoğu karın boşluğunda oluşur. Bu F lara bulundukları yerlere göre şu adlar verilir: 1. Kasık kanalı fıtığı (Lat. *hernia inguinalis*): kasık kanalı (b. bk.) içinde oluşan F.; kalça fıtığı (Lat. *hernia cruralis*); 2. Femur damarları arasında ve ardında oluşan bir F. ki, tarak kas (Lat. *pectineus*) a dayanır; 3. Göbek fıtığı (Lat. *hernia umbilicalis*): bağırsağın veya iç organ askısı (Lat. *omentum*) nın göbek nedbesinden dışarıya uğraması; 4. Diyafram fıtığı: diyaframın alt yanındaki bir iç organın yükselerek diyaframı itip oluşturduğu F.

GÖBEK FITIĞI

Bu F. ların oluşumunu şu üc mekanizmadan biri gerçekleştirir: 1. Embriyodaki bir deliğin doğumdan sonra da var olmaya devam etmesi (doğuştan olan F.;) 2. Karın çeperinin zayıflaması (sonradan kazanılan F.); 3. Yaralanma veya bir cerrahî müdahale sonucu olarak karın çeperinde bir lezyon (doku başkalaşması) meydana gelmesi ki bu sebeple oluşan F. için daha çok evantrasyon (Lat. *eventratio* = karın deşme) terimi kullanılır.

FITIK: 1. Diyafram fıtığı, 2. Göbek fıtığı, 3. Kasık kanalı fıtığı, 4. Femur fıtığı, 5. Husye torbası fıtığı

F. lar oluştukları yere ve büyüklüklerine göre değişen arızalar meydana getirirler. Genel olarak, elle bastırıldığı zaman küçülen bir tümsek halinde belirirler. F. ların yaptığı başlıca ihtilât, içlerine aldıkları organı bir çeşit bağlama ile boğarak işlemez hale getirmeleridir. Bazı istisnalar bir yana, F. ların biricik tedavisi cerrahî müdahaledir ve bu, hastayı fıtığın yapabileceği ihtilâttan kurtarmanın tek yoludur F. bağları kullanılması ancak ameliyat yapılması mümkün olmayan hallerde baş vurulacak eksik ve geçici etkili bir tedbirdir.

FITIK KORSESİ

F. terimi periton boşluğu dışında yer alan bazı arı-

zalar için de kullanılır: omurlararası disklerin omurga kanalı içine kayarak sinir köklerini sıkıştırmasına bel fıtığı veya belkemiği fıtığı (Fr. hernie discale); dizlerdeki eklemarası kıkırdak (Lat. *meniscus*) ların eklem kapsülü arasına girmesine meniskus fıtığı; bir kasın, kılıfı inceleşen aponevrozdan çıkmasiyle meydana gelen fıtığa kas fıtığı denilir.

FITNAT, Zübeyde (ölm. 1780), Türk kadın şairi. Şeyhülislâm Ebu İshakzade Mehmet Esat Efendinin kızıdır. *Hadikatü'l-cevamî*'de adı Hibetullah olarak geçer. Hayatı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak eşinin Rumeli kazaskeri Derviş Mehmet Efendi olduğu biliniyor F. a ait son yıllarda yazılan eserler, onun çok yaşamış olduğunu, hattâ Nevşehirli İbrahim Paşanın sadrazamlığı devrinde ün yaptığını, Lâle Devri eğlencelerine katıldığını belirtirse de şüphelidir. F divanında III. Ahmet ve Nevşehirli İbrahim Paşa hakkında hiçbir şiire rastlanmamıştır. Tarih taşıyan bütün şiirleri 1747 den sonraki yıllara aittir. Kasideleri arasında, oldukça başarılı *bahariye*'leri, *girizgâh*'ları, padişahların cülûsuna, şehzade ve sultanların doğuşlarına, paşaların sadaretlerine, çeşmelere, imarethanelere, camilere, sahilhanelere *tarih*'leri ve birçok da *muamma*'ları vardır. Gazellerinde mazmunları başarı ile kullanmıştır Divan edebiyatının güçlü etkisinde kalan F. ın eserlerinde kadınlık özellik ve samimi yetinden eser yoktur. Erkek şairlerden hiç fark edilmez. Koca Ragıp Paşa gibi hikmetfuruşluk eder. Arasıra da Nedim'i hatırlatan şuhluklarına rastlanır. F. ın hayalleri çok kere muayyen birkaç tâbirden ileri gidemez. Hemen hemen her zaman *verd-i musavver*, *bahr-i musavver*, *nahl-i musavver* ve *nihâl-i musavver* gibi terkipler kullanır. Fakat dili pek az sürçer, yanlışları azdır.

Z. FITNAT

F. ın koca Ragıp Paşa ve Haşmet ile bir hayli lâtifeleri anlatılır. Bir kısmı açık saçık olan bu fıkralardan çoğunun uydurma ve yakıştırma olduğu tahmin edilir. Divanı Istanbul ve Mısır'da basılmıştır.

FITNAT HANIM (Biyog.): bk. HAZİNEDARZADE FITNAT HANIM.

FITRAT, Arapça «yarmak, kazmak, ilk defa yapmak ve yaratmak» anlamlarına gelen bir isim. «Yaratış veya yaratılış, hilkat, tıynet» demektir. Ramazan ayında tutulan orucun sona ermesinin şükranını ifade etmek üzere fakirlere verilen sadakaya *fıtr* denir ki bu kelime Türkçeye *fitre* şeklinde geçmiştir. *Kur'an*'da Rûm sûresinde (30. ayet) peygambere şöyle bir hitap vardır: «O halde, Allahın insanları yaratmış olduğu *fıtrat* üzere olan dine samimî olarak bağlan.» Bu ayette geçen *fıtrat* kelimesinin dinî anlamı üzerinde çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Çoğunluk, bundan maksadın «Allahın aslî dininin İslâm» olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre ise *fıtrat*, «Allahın insanı, istikbali alnına yazılı olarak yaratması» demektir. «Her doğan fıtrat üzere doğar, sonra ana babası onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusî yapar» şeklinde ifadesini bulan hadiste geçen «fıtrat» kelimesi hadis bilginlerince «İslâm» şeklinde anlaşılmıştır. Bununla beraber, her görüş sahibi bu hadisi kendine uygun şekilde anlamıştır.

İmam Zührî (ölm. 742) F. ı «İslâm» karşılığı olarak alırken, ondan yüz elli yıl sonra yaşayan İbn Kuteybe (ölm. 889), F. «Allahı bilmek ve ikrar etmek demektir, yoksa İslâm değildir» demiştir. Bu hadis, miras konularında bazı fakıhleri de ihtilâfa düşürmüştür. — Y. K.

FITRET. bk. FİTRET.

FIABA DRAMMATICA [*fiaba drammatika*] (Fr. Fiabesque < Ita. *fiaba* = masal), Carlo Gozzi tarafından İtalya'da XVIII. yüzyıl sonlarında moda haline getirilen cin peri oyunlarına verilen ad. Gozzi bütün konularını bir halk masal kitabından almıştır. Bu piyeslerin en çok şöhret kazananları. *L'amore delle tre melarance* (Üç portakallar aşkı) [1761] ve *La donna serpente* (Yılan kadın) [1762] dir.

FİANARANTSOA, Madagaskar adasında bir şehir. Nüfusu 36 200 (1966) dür. Gıda maddeleri endüstrisi ve bir tütün farbrikası vardır.

FIANNA FAIL [*fianna föl*] (İrce = «kaderin askerleri»), İrlanda'da milliyetçi ve cumhuriyetçi bir siyasî parti. 1927 de E. de Valera tarafından kurulmuştur. Dail (İrlanda parlamentosu) de üye sayısı en yüksek olan partidir. Programı biraz sosyalist eğilimlidir.

FIAT [İta. Fabbrica Italiana Automobili Torino (=Torino İtalyan otomobil fabrikası) adının kısaltması], 1899 da Torino'da kurulmuş olan bir endüstri ortaklığı. İtalyan maden işletme endüstrisinin % 70 ini temsil eden güçlü bir endüstri karmasıdır. II. Dünya Harbinin sonundan beri faaliyetinin % 80 ini otomobil yapımı teşkil eder. Ortaklık bundan başka tekerlekli demiryolu taşıtları, tramvaylar, deniz motörleri ve uçaklar da yapar.

FIBERGLAS (Tekn.): bk. FİBROCAM.

FIBICH [*fibih*], **Zdenek** (Vseborice 1850 - Praha 1900), Çek bestecisi. Birkaç melodram, bir dramatik triloji (Hippodameia), 7 opera ve senfonik poemler bestelemiştir. Bk. HİPPODAMEİA.

FIBIGER [*fibigir*], **Johannes** (Silkeborg 1867 - København 1928), Danimarkalı hekim. København patolojik anatomi enstitüsü müdürlüğünde bulunmuş, «deneysel kanser» üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır. F. 1927 Nobel tıp armağanını kazanmıştır.

FİBRİLASYON (Fr. Fibrillation) [Kardiyoloji]. kalp kası tellerinden her birinin ayrı ayrı bir titreme hareketine geçerek, kasa düzensiz ve solucan hareketini andıran bir kasılma hareketi vermeleri ki kalp ile nabzın hem zaman hem de kuvvet bakımından son derecede düzensiz atmalarına yol açar. Yalnız kulakçıkları etkileyen kulakçık F. u, karıncıkların kasılma hareketlerinde tam bir ritimsizlik (*arythmia*) oluşturur. Bu arıza

J. FIBIGER

hayatî önemde olmamakla birlikte, bir dijital tedavisini gerektirir. Bütün kalp tellerini etkileyen karıncık F. u ise acil bir tedaviye baş vurulmaması halinde çabucak ölümle sona erer.

Karıncık F. u bazı anestezi (*anaesthesia*, duyguların veya duyumların yok olması) lerin ağır bir ihtılâtıdır ve tedavi görmezse birkaç dakikada ölüme yol açar.

Karıncık F. unu önlemek için hastaya önceden atropin, mevziî olarak novokain zerk edilir ve bol miktarda oksijen verilir ve halojenli anestezi maddeleri kullanmaktan kaçınılır. Bu arızanın giderilmesi için kalp içine potasyum klorür zerk edilir veya daha iyisi, kalp kısa süreli elektrik akımlariyle uyarılır ve bu tedbirlerle birlikte sunî teneffüs ve kalp masajı yapılır.

FİBRİN (Fr. Fibrine), bir yumurta akı maddesi olup aşağıdaki amino asitlerini kapsamaktadır % 15 leucin (lösin), % 14 1 glutaminik asit, % 10,1 lizin, % 7,7 arginin, % 5,9 asparaginik asit, % 5,3 tirozin % 5,1 prolin, % 5 triptofan, gentominik asit. metionin, histidin v. b. Tek başına F. iplikleri PH = 7,6 da yaklaşık 600 angström kalınlığındadır. F. in molekül ağırlığı 69 300 veya bunun birçok katıdır. F. globulinler grupuna girer ve insan kanında kimyaca farklı, çözünen bir «ön basamak» (fibrinojen) şeklinde % 0,1 - 0 4 oranında bulunur. Bu fibrinojen daha kan damarlarında pıhtılaşabilir (thrombose), yaralanmalarda F. hava ile değindiği zaman trombinin etkimesi sonucunda aş. yu. 5 - 7 dakika sonra ince lifli bir iskelet halini alır. Bu iskelete kırmızı ve sarı kan yuvarları yapışıktır. Böylece amaca uygun bir yara kapatma vasıtası elde edilmiş olur. Köpük veya sünger şeklinde ve trombin çözeltisine bulandırılmış F. etkili bir kan dindirme vasıtasıdır. Kanın pıhtılaşması sülük fermentleri (mayaları) veya oksalat, fluorür veya sitrat iyonları ile önlenebilir; bu sonuncular normal pıhtılaşma için gerekli olan kandaki Ca - iyonlarını giderirler. Meselâ taze kana % 0,5 - 1 sodyum fosfat eklenirse, kanın Ca - iyonları çözülmeyen kalsiyum fosfata dönüştürülür. O zaman kan pıhtılaşması olmaz. Hemoraji (kan kaybetme) hastalığında trombin'in meydana gelmesi gecikir. Trombin, fibrinojeni F. e dönüştürür. Kan pıhtılaşması çok karışık, bugüne kadar henüz anlaşılmamış bir olaydır.

FİBRİNEMİ veya FİBREMİ (Fr. Fibrinéme < Lat. *fibra* = lif, tel; Yun. *haima* = kan): 1. Kanda fibrin bulunması; 2. Kandaki fibrinojen oranı ki, normal olarak litrede 4 gr dır.

FİBRİNOJEN (Fr. Fibrogène; *fibrin* + Yun. *gennan* = üretmek), kanın plazmasında bulunan eriyebilen türden bir protein ki, fibrin fermenti olan trombinin etkisiyle fibrine dönüşür ve böylece kanın pıhtılaşabilmesini sağlar. F. in başka bir şekli de, vücudun dokularında bulunan ve F. doku (tromboplastik madde) denilen bir maddedir ki, trombinin aracılığı olmaksızın kanı pıhtılaştırabilir.

F. e yalnız kanda değil, lenfa ve epanşmanlar (organizmada normal veya patolojik bir sıvının kendisinin bulunmaması veya pek az miktarda bulunması gereken bir boşluğa sızması durumları) gibi fizyolojik veya patolojik sıvılarda da rastlanır. Plazmanın bir litresinde 5 gr kadar F. bulunur. Bu oran, karaciğer dokusunun hastalanması (*cirrhosis*) ve kanda hiç F. bulunmaması (afibrinojenemi) hallerinde düşer; dolaşımdaki kanın sağladığı bilirubinin karaciğer tarafından dışarı atılamamasından ileri gelen «retansiyon sarılığı» nda, akut eklem romatizmalarında ve intanlı hastalıklarda ise F. oranı yükselir.

FİBRİNOLİZ (Fr. Fibrinolyse; *fibrin* + Yun. *lysis* = çözünme erime), (proteolitik proteinleri proteozlar, peptonlar ve başka ürünler halinde ayrıştıran) enzimlerin kan dolaşımına girip fibrini eritmesi sonucu olarak kan pıhtısının erimesi. Akut F. ler çarpmalardan, yanmalardan veya önemli kanamalardan ileri geldiği gibi, ameliyatlardan sonra da oluşabilir. Kronik (sürekli) F. ler lökoz (akyuvarların aşırı derecede çoğalması) durumlarında veya karaciğer sirozu hastalığı sırasında görülür.

FİBRİY (Fr. Fibrille, Lat. *fibrilla* = telcik): 1. Botanik: Son derece ince olan bazı organlara ve özellikle köklerin son dallarına ve likenlerin tal (Yun. *thallos* = genç dal) larından çıkan incecik ipliklere verilen ad; 2. Histoloji: Derinin, tendonun, kemiğin, kıkırdağın ve konnektif dokunun protein cinsinden temel dayanağı olan kollajen (Yun. *kolla* = vapışkan madde; *gennan* = üretmek) in yapısı olup ancak elektronik mikroskopla görülebilen dokuya F. bağdokusu denilir. Kollajen F. ler uzun ve çoğu zaman paralel olup fibralı olmayan homojen bir sıvı içinde bulunurlar. Çizgili F. (Fr. fibrille striée) deyimi, kas tellerini oluşturan genişliğine çizili F. için kullanılır.

FİBROCAM (İng. Fiberglas) **veya CAM TÜLÜ**, eritilmiş cam çubuklarından elde edilen, 12 - 13 mikron (1 mikron = 1 mm nin binde biri) inceliğindeki liflerin çeşitli yönlere dağıtılması ve reçine veya plastik maddelerle örtülmesi suretiyle meydana getirilen 0,5 mm kalınlığında tüle benzer bir doku. Cam liflerinin direnci çok büyüktür. Şöyle ki, bir çelik tel, bir yere asılıp 45 - 50 km uzatılacak olursa, kendi ağırlığından koptuğu halde, bir cam lifi, ancak 180 km uzatıldığı zaman kendi ağırlığından kopmaktadır. İşte bundan dolayı F. dokusu, en ağır yüklere dayanmakta ve sanayide, inşaat işlerinde, bina ve su borularının izole edilmesinde, akümülatör yapımında, otomobil parçaları yapımında v. b. kullanılmaktadır. F. liflerini dokumak da kabildir. Özel yanmaz elbiseler de F. dan yapılır. Çok yakıcı ve parçalayıcı nitelikte bulunan asit ve alkalileri süzmek için F. dan yapılan özel süzgeçler kullanılır. Yurdumuzda yılda 4 milyon m² F. yapacak bir fabrikanın temeli Gebze'de atılmış bulunmaktadır (1967).

FİBROİN (Fr. Fibroïne): Tabiî ipeğin tek iplikleri suda çözülebilen bir sericin zarı ile suda çözülmeyen bir çekirdek ipliğinden yapılmadır. Bu çekirdek iplik F. adını alır. Özel bir yumurta akı maddesi olup çok miktarda alanin, glikokol ve tirosinden bileşiktir. Bu yumurta akı maddesi serin bakımından zengin olan sericinin sıcak sabun çözeltisi ile uzaklaştırılmasından sonra saydam görünür. Derişik baz çözeltilerinde, bakır oksitli amonyak ve çinko klorür çözeltisinde sericin ve F. kolayca çözülür. «Fibroin C 47» denilen madde, ince, hemen hemen renksiz, kuvvetli adsorpsiyon özelliği gösteren bir toz olup ham ipekteki F. den elde edilir ve emülsivon, krem, pasta ve toz şeklinde olarak yangı (iltihap) lı ve bakteriler tarafından zarar gören deri üzerine sürülür.

FİBROM (Fr. Fibrome < Lat. *fibra* = lif, tel; Yun. *oma* = ur), lifli dokudan meydana gelmiş ur. Ortasında birbirine çatılmış durumda fibroblast (bağ dokusu hücresi) ların yer aldığı demet halinde bir temel maddeden meydana gelen F. lar, bazan çok büyüyen fakat genellikle acı vermeyen birtakım urlar meydana getirirler. Bu urlar habis değildir, kanser gibi yayılmazlar. F. lara organizmanın bütün bölgelerinde, özellikle aponevrozlar, tendonlar (kirişler) ve

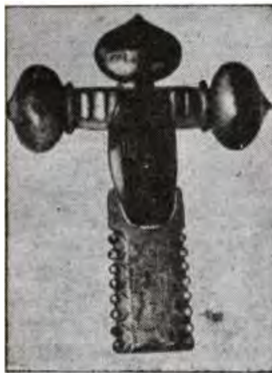
kemik zarı gibi telli dokuların bulunduğu yerlerde rastlanır. Derideki F. lar: keloid (Yun. *kelis* = yara izi; *oides* = şekil), molluskum (Lat. *molluscum* = yumuşak: yumuşak çevreli ur) ve papiloma (*papilloma*: Lat. *papilla* = mememsi tümsek; Yun. *oma* = ur) adlarını alırlar. Gerçekte fibromiyom (b. bk.) olan bazı döl yatağı urlarına F. da denilir.

FİBROMİYOM (Fr. Fibromyome < Lat. *fibra* = lif; Yun. *mys* = kas; *oma* = ur) [Patoloji], hem tel dokudan hem de kas dokusundan meydana gelmiş ur. En çok rastlanılan F. lar döl yatağı F. larıdır. Çok büyüyebilen ve çoğu zaman birkaç tanesi birden meydana gelen bu urlar, kanamalara ve sıkıştırma olaylarına yol açtıkları gibi, mekanik bir engel olarak doğumu da güçleştirirler. Bu urların birçok türleri vardır: döl yatağı kası içinde gelişen F. lar; peritonun içinde oluşan ve hattâ çevresiyle bağlantılar kuran, bazıları döl yatağını iki yandan tutan geniş bağın iki katı arasına, bazıları da kuyruk sokumu kemiği (Lat. *sacrum*) oyuğu içine yerleşen F. lar; döl yatağı boşluğu içinde gelişen F. lar.

F. lar sert ve kapsüllü olmaları sayesinde ayrı olarak kesilip alınabilirler. F. ların birkaç belirtisi varsa da, bunların başlıcası ay başlarında fazla kan kaybedilmesidir. F. yavaş yavaş ve çoğu zaman küçük küçük hızlanmalarla gelişir, döl yatağı kasından beslenir ve âdetlerin kesilmesinden sonra da büyümesi durur. F. ların meydana gelmesi hormonların aşırı etkilerinden ve döl yatağının alma gücü (reseptivite) nün zayıflamasından ileri gelir. F. lar âdetten kesilmeden sonra meydana gelmez ve olanları da büzülüp küçülür. Bu urların köklü tedavi yolu ameliyattır. Bununla beraber hormon tedavisi de çoğu zaman âdetten kesilmeye kadar durumun idare edilmesini sağlar.

FIBULA (Anat.): bk. KAMIŞ KEMİĞİ.

FİBÜL (Fr. Fibule < Lat. *fibula* = toplu iğne) [Ark.], tunç, demir veya altın ve gümüş gibi kıymetli metallerden yapılmış çengelli iğne veya toka. F. Tunç Çağından başlayarak Roma imparatorluğunun son evresi (235 - 476) ne kadar kullanılmıştır. Başlangıçta bir toplu iğneden ibaret olan F., sonraları tespit edilmesine yarayan bir parça ile donatılmıştır. F. biçimlerinin yüzyıllar boyunca geçirdiği evrimin izlenmesi yolu ile arkeoloji alanında kesin kronolojiler tespit edilebilir. Bazı F. ler şu veya bu medeniyetin estetiğini anlatan sanat eserleridir, bazıları da bulunmuş oldukları yerlere göre o devirlerin ticaret yollarının nerelerden geçmiş olduğunu gösterir.

FİBÜL (Eski Hıristiyan sanatı, Louvre Müzesi)

FICARIA (Bot.): bk. BASUROTU.

FICHTE [*fihte*], **Immanuel Hermann von** (Jena 1796 - Stuttgart 1879), Alman filozofu. Filozof Johann Gottlieb Fichte (b. bk.) nin oğludur. Bonn ve Tübingen'da profesörlük yapmış ve Leibniz'e dayanan tanrıcı (théiste) bir felsefe geliştirmiştir. Başlıca eserleri: *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie* (Yeni felsefenin karakteristiği üzerinde katkılar) [1829]; *Grundzüge zum System der Philosophie* (Felsefe sisteminin temel elemanları) [1833 - 1846]; *System der Ethik* (Ahlâk sistemi) [1850 - 1853]; *Anthropologie* (Antropoloji) [1856]; *Psychologie* (Psikoloji) [1964]; *Die theistische Weltanschauung und ihre Berechtigung* (Tanrıcı dünya görüşü ve dayanağı) [1873]. F. 1837 de «Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie» dergisini kurmuştur. Bu dergi 1847 den 1917 ye kadar «Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik» adı altında çıkmağa devam etmiştir.

FICHTE [*fihte*], **Johann Gottlieb** (Rommenau, Lausitz 1762 - Berlin 1814), Alman filozofu. Bir kordele dokuyucusunun oğlu olan F., önce ilâhiyat okumuş, 1790 da Kant felsefesini incelemeğe başlamıştır. Adsız olarak çıkardığı *Versuch einer Kritik aller Offenbarung* (Her türlü vahyi eleştirme denemesi) [1792] adlı eser, ilkin Kant'ın uzun zamandan beri beklenen din felsefesine ait bir yazısı sanılmıştır. Ancak, Kant'ın bu eseri, 1794 yılında *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* (Salt aklın sınırları içinde din) adı altında çıkmıştır. F. 1793 te Jena Üniversitesine profesör olmuş, fakat 1799 da, tanrısızlık konusundaki kalem kavgaları sırasında Forberg'in bir eserine yazdığı bir takrizden dolayı işine son verilmiştir. Bundan sonra F. Berlin'de yaşamış, 1805 te Erlangen Üniversitesinde profesörlüğe tayin edilmiş, 1806 da Prusya hükûmeti ile Königsberg'e gitmiş ve 1810 da Berlin Üniversitesine birinci rektör olmuştur.

J. G. FICHTE

F. nin ilk yazıları, kökten Aufklärung (Aydınlanma devri, b. bk.) eğilimli olup biraz da devrimci bir karakter taşıyordu. Nitekim *Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas, die sie bisher unterdrükt haben* (Avrupa hükümdarlarından şimdiye kadar baskı altında tuttukları düşünce hürriyetlerinin geri istenmesi) [1793] ve *Beiträge zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution* (Kamu oyununun Fransız ihtilâli üzerindeki hükümlerinin düzeltilmesine dair katkılar) [1793] gibi çalışmaları bu eğilimi gösterilir.

Sisteminin en esaslı bölümü, *Wissenschaftslehre* (ilim öğretisi) dir. Kendi bulduğu bu terimle F. felsefeyi kasteder. *Über den Begriff der Wissenschaftslehre* (İlim öğretisi kavramı üzerine) [1794]; *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre* (Tüm ilim öğretisinin temeli) [1794]; *Grundriss des Eigentümlichen der Wissenschaftslehre* (İlim öğretisinin özellıklerinin temel yapısı) [1795]; *Grundlage des Naturrechts und Prinzipien der Wissenschaftslehre* (Tabiî hakkın temeli ve ilim öğretisinin prensipleri) [1796] ve iki *Einleitung* (Ön yazı) [1797] ile felsefenin esaslarını ortaya koyduktan sonra hemen her yıl fikirlerini yeni kalıplara dökmüştür. Bu yeni açıklamaların en önemlileri 1798-1799 (ilk olarak 1937 de basılmıştır), 1801, 1804 ve 1810 tarihli yayınlardır. Bu yazılar, Alman felsefesinin en güç metinleri olup bunların metodik karşılaştırılmasına, tahliline ve yorumuna ancak 1930 da M. Guéroult tarafından girişilmiştir. Bütün bu yazılarda şuurun tüm yapısı, bunun kap-

samına giren bütün alanların yapıları ile birlikte, bir temel fikirden hareket edilerek geliştirilmeğe çalışılmaktadır. Bu temel fikir «Ben» in kendini yaratmasıdır, ilim öğretisi ise, tefekkür fiilinde şuurlu veya şuursuz olarak sonuçlariyle bulunması gereken şey üzerinde tefekkürden ibarettir. F. böylece, kendini kendi verimliliğinde idrak eden şuurun bir iç tarihine el atmaktadır. Bu görüş, F. nin ilk başta düşüncenin temel davranış tarzı olarak gördüğü diyalektik metot ile birlikte, yeni felsefenin en verimli kavramlarından biri olup, Hegel, L. Feuerbach ve Marx tarafından da işlenmiştir.

F. din felsefesinde önceleri Spinoza'ya yakın bir durumda bulunuyordu. Sonraları dünyayı *ödev*'in duyulur hale gelmiş malzemesi telâkki eden Kant'ı da aşan bir kesinlikle, Tanrıyı, ahlâkî bir dünya düzeni ile eş tutmuştur. 1804 te çıkan *Wissenschaftslehre* (İlim öğretisi) den itibaren, *Anweisung zum seligen Leben* (Mesut hayatın düsturu) [1806] da daha belirli bir hal alan mistik eğilimler artar.

Siyasî yazılarında, bir yandan günün meseleleri üzerine eğilirken, bir yandan da aşırı istekler ileri sürer. *Der geschlossene Handelsstaat* (Kapalı ticaret devleti) [1800] adlı yazıda, devlet sosyalizmini savunan düşünceler görülür. 1812 de çıkan *Rechtslehre* (Hukuk bilgisi) de ve 1813 te çıkan eserlerinde bu eğilim daha da kuvvetlenir ve ancak devletin toprak mülkiyetine hakkı olduğu açıklanır. 1806 dan sonra F., Napoléon'a karşı ayaklanma hareketine katılmıştır. 1807 de *Der Patriotismus und sein Gegenteil* (Yurtseverlik ve zıddı) adlı eseriyle halkın silâhlanmasını istemiş ve 1807 - 1808 yıllarında *Reden an die Deutsche Nation* (Alman milletine hitabeler) u ile derin bir etki yaratmıştır. *Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters* (Şimdiki çağın temel karakterleri) [1800] adlı eserinde, zamanının tarih felsefesi yönünden tenkidini yapmıştır.

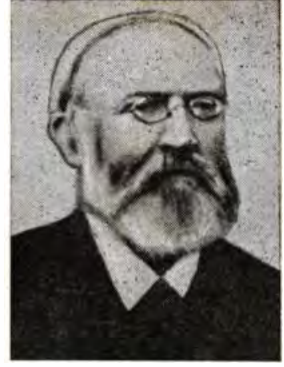
FICHTELGEBIRGE [*fihtīlgebirgī*], Almanya'da, Bavyera'da, Erzgebirge ile Böhmerwald dağlarının kesiştiği yerde, eski bir dağlık kütük. En yüksek noktası Schneeberg (1 051 m) dir.

FICINO [*fiçino*], **Marsilio** (Figline, Toscana 1433 - Careggi, Floransa 1499), İtalyan hümanisti. Floransa bankerlerinden Cosima de Medici, sonra da Lorenzo il Magnifico tarafından korunan F., Eflatun'u incelemiş ve tercüme etmiş [1477], *Theologia platonica* (Eflatuncu ilâhiyat) adlı bir eser yazmıştır [1482]. Rönesans İtalyasında Eflatunculuğu geliştirmede hizmeti olmuşsa da, bu felsefenin Katoliklik ruhuna aykırılığını belirtmemiştir.

M. FICINO

FICK [*fik*], **Adolf** (Kassel 1829 - Blankenberghe 1901), Alman fizyoloji bilgini. Zürich ve Würzburg üniversitelerinde profesörlük etmiş, insan vücudundaki fizikî ve mihanikî olaylar üzerinde çalışmıştır.

FICK [*fik*], **August** (Petershagen, Westphalia 1833 - Hildesheim 1916), Alman filoloğu. Öğrenimini Göttingen Üniversitesinde Theodor Benfey'ın yanında yapmış, Göttingen Üniversitesinde (1876 - 1886) ders okutmuş, 1888 de Breslau Üniversitesi profesörlüğüne tayin edilmiş, 1891 de sağlık durumu yüzünden emekli olmuş, fakat araştırma ve yayınlarına devam etmiştir.

A. FICK

F., Hint - Avrupa dil biliminin kurucularından biridir. 1868 de yayımlamış olduğu ilk Hint - Avrupa sözlüğü (*Wörterbuch der indo-germanischen Grundsprache*) baş vurulmaya değer bir eserdir. Hint - Avrupa damaksılları üzerindeki çalışmaları, bu karışık problemin çözümlenmesi yolunda Ascoli'den sonra atılmış ilk adımdır. F., Hint - Avrupa kişi adları ve yer adları ile de çok uğraşmıştır. *Die griechischen Personennamen nach ihrer Bildung* (Yapılarına göre Yunan kişi adları) [1874] adlı eserinde vardığı sonuca göre Hint - Avrupalılar kişi adı olarak birleşik adlar kullanmışlardır ve eski çağlarda bu âdet bu kavimlerin çoğunda (Keltler, Baltlar, İslavlar, Yunanlılar, Hint - İranlılar) sürüp gitmiştir.

FICK [*fik*], **Rudolf Armin** (Zürich 1866 - Berlin 1939), Alman anatomi bilgini. Adolf Fick (b. bk.) in oğludur. Leipzig, Praha, Innsbruck ve Berlin üniversitelerinde profesörlük etmiştir. Eklem şekillerinin meydana gelişini ve eklem hareketlerinin mekaniğini araştırmıştır.

FICKER [*fikīr*], **Julius von** (Paderborn 1826 - Innsbruck 1902), Alman tarihçisi. 1852 de Innsbruck Üniversitesine profesör olmuştur. Katolik Büyük Almanya açısından Orta Çağ imparatorlarının politikasını tarihçi von Sybel'e karşı savunmuştur.

Tarih vesikalarının eleştirilmesinde seçkin bir uzman olan F., bu çalışmalarının sonuçlarından Orta Çağ anayasa tarihinin incelenmesinde faydalanmıştır. Başlıca eserleri: *Vom Reichsfürstenstand* (Almanya imparatorluğunda prensler sınıfı üzerine, 1. bölüm 1861, 3. bas., 3 bölüm, 1911 - 1923]; *Vom Heerschilde* (Şövalyeliğe yükselme yolları üzerine) [1862]; *Beiträge zur Urkundenlehre* (Vesikalar bilgisine ait katkılar) [1877 - 1878]; *Untersuchungen zur Erbenfolge der ostgermanischen Rechte* (Doğu Germen imparatorluğu saltanat haklarının veraset sırası üzerinde araştırmalar) [6 cilt, 1891 - 1904]; *Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens* (İtalya'nın siyasî ve hukukî tarihi hakkında araştırmalar) [4 cilt, 1868 - 1874].

FICORONI CISTA [*fikǫroni kista*] **SI** (Ficoroni bu *cista*'nın eski sahibinin adıdır; *cista* = Lat. kutu), M. Ö. 300 yıllarında Roma'da Novios Plautios tarafından bronzdan yapılmış silindir biçimli bir tuvalet kutusu. Yunan örneklerine göre zarif bir sanatla çizilmiş olan resim, Argonaut'lar (b. bk.) efsanesinden sahneler göstermektedir.

FICQUELMONT [*fikelmǭ*], **Karl Ludwig, Graf von** (Dieuze, Moselle 1777 - Venedik 1857), Avusturyalı devlet adamı ve general. Bir Fransız göçmeninin oğlu olan F., Fransız ihtilâli ordularına karşı Avusturya ordusunda çarpışmıştır. Bundan sonra diplomasiye geçen F., Avusturya'yı Petersburg'ta temsil etmiş. 1840 ta devlet bakanı, 1848 de de dış işleri bakanı olmuştur. Çevresine kendini sevdiremeyen F., çok geçmeden çekilmek zorunda kalmıştır.

FICTITIA [*fiktitia*] (Roma hukuku) (Lat. = sahte, yapmacık): *Actio fictitia* = doğru olmayan bir faraziyeye dayanan hukukî davranış. Praetor (hakim) un bazan baş vurduğu bir yol olup, davranışın hukukî şartlarından birinin yerine gelmediği bir halde, kanunun korumasını bu hal içinde sağlamak için kullanılırdı. Hakim hükmünü, bu şart yerine geliyormuş gibi verirdi.

FICUS (Bot.): bk. İNCİR.

FİDÂ veya FİDAÎ (Türkçe fedaî), Haşişin (*assassino*) adındaki dinî - siyasî tarikatlar mensuplarına verilen san. Bunlar İsmailiye mezhebindendi. F. ler, sözde esrar (haşiş) ın etkisi altında tutularak siyasî düşmanları (batılıları) öldürmeğe sevk edildikleri için *haşişin* adını almış, bu kelimenin bozulmasiyle batılılarca *assassino* (İta.) kelimesi türetilmiş ve bu kelime sonradan «kaatil» anlamını kazanmıştır. Halbuki F. kelimesi (Arap halk dilinde *fidavî*), çoğunluk «yiğit, kahraman» anlamında kullanılır. Cezayir'de yiğitlik menkıbeleri anlatan kimseye *fidavî*, bu destanlara ise *fidaviye* denir. Türkçede de *fedaî*, kutsal bir amaç uğrunda kendini feda eden kişi demektir.

II. Dünya Harbi sonunda İran'da Fedaiyan - ı - İslâm adı altında batı düşmanlarından meydana gelen ve üyeleri siyasî cinayetler işleyen bir dernek kurulmuştur. 6 mart 1951 de başbakan Ali Rasmara'nın bunlar tarafından öldürülmesi, İngiltere - İran petrol anlaşmazlığının doğmasına yol açmıştı.

FIDEI COMMISSUM [*fidei kommissum*] (Roma hukuku) [Lat. = iyi niyet (bonne foi) e tevdi edilmiş], Vasiyet yolu ile veya kanunî yoldan mirasçı olan veya vasiyet yolu ile kendisine bir miras bırakılan bir kişiye, miras bırakan tarafından bu mirasın bütününü veya bir kısmını üçüncü bir kişiye geri vermesi için yönetilen rica. Bu üçüncü kişiye fidei commissarius adı verilir. Gitgide birçok kaidelere bağlanan F. C. lar, pratik kıymetlerini kaybetmiştir. Fakat II. yüzyılda, bunlar için çok önemli yeni sosyal fonksiyonlar ortaya çıkmıştır. Meselâ: restutiones postmortem (= ölümden sonra geri vermeler), yakınlar veya azat lılar yararına yapılan F. C. lar, ortak menfaatlerin devamı yolu ile bir dereceye kadar aile içinde dayanışmayı veya bir nevi himayeye sığınma (clientela) sağlamağa yaramıştır.

FIDEI DEFENSOR (Tar.): bk. DEFENDER OF THE FAITH.

FIDEIUSSIO (Roma hukuku), F., bir adpromissio şekli, yani verbis (sözle) özel şart (stipulation) şeklinde üs tüne alınan bir kefalet şekli. F. cumhuriyet çağının sonla rına doğru, sponsio ve fidepromissio'nun doğurduğu bazı sakıncaları gidermek için kabul edilmiştir. Soru şeklinden çıkan netice şu idi ki kefalet herhangi bir şekilde alacaklı (iussum) ya bir emir veriyor ve böylece alacaklının, borçluya açacağı kredinin sorumluluğunu üzerine alıyordu.

FİDEİZM (Fr. Fidéisme, Lat. *fides* = iman) [Felsefe ve İlâhiyat], dinî imanın akıl işi olmayıp duygu işi olduğu ve başka bir deyimle de dinî veya felsefî gerçekleri kavramada akıldan çok imana dayanma gerektiği yolundaki teori. Pascal'e göre de iman, kalbin hassaslığı ile Tanrıyı kavramasından ibarettir. Protestan teolojisinin F. i ve öteki adiyle sembolofideizmi, imanı öğreti (dogma) lerden ayırır ve onu selâmetin tek gerekli şartı olarak görür. Katolik teolojisinde ise, Bautin'e göre, insan aklı *ilke gerçekleri* kavramaktan acizdir ve buna göre de o gerçekleri Tanrının öğretilerinden bellemek gerekir; demek oluyor ki, gereken gerçekler yapısını kurabilmek için temel olarak aklı değil, imanı almak lâzımdır; ondan sonra akıl, imanın verdiği ilkeler üzerinde işleyecek, onları aydınlatacak ve bütün sonuçları onlardan çıkaracaktır. F. teorisi Vatikan konsilince takbih edilmiştir. Kilisenin öğretisine göre, tabiî ilkeler alanında akıl kendi çabasiyle gerçeği anlayabilecek durumdadır.

FIDELI (gerçek adı: **Ercole Salomone da Sesso**; **Ercole da Pesaro** veya **Ercole da Sesso** adiyle de anılır; Sesso 1465 - Ferrara 1521), İtalyan sanatkârı ve kuyumcusu. Yapmış olduğu zarif silâhlarla ün kazanmıştır. Bunlar arasında Cesare Borgia'nın kılıcı anılabilir.

FIDELIO, müziği Ludwig van Beethoven tarafından yazılmış iki perdelik bir opera. Librettosu, Jean Nicolas Bouilly'nin *Léonore ou l'Amour conjugal* (Léonore veya evlilik askı) adlı piyesinden yararlanarak Joseph Sonnleithner ve Georg Friedrich Treitschke tarafından hazırlanmıştır. Bu opera ilk defa üç perde olarak 20 kasım 1805 te Viyana'da Theater an der Wien'de oynanmış, 1806 yılı martında iki perdeye indirilmiş, daha sonraki yıllar tekrar elden geçirilmiş ve 23 mart 1814 te Viyana'da Kärtnertor tiyatrosunda büyük bir başarı kazanmıştır.

F., Beethoven'in biricik operasıdır. İlk adı *Leonore* idi. Fakat aynı piyes daha önce, biri Pierre Gaveaux, öteki de Ferdinando Paer tarafından olmak üzere aynı adla iki defa opera haline getirilmiş olduğu için Beethoven, F. adını kullanmayı uygun bulmuştur.

F. nun uvertürü, bestecisini çok uğraştırmış ve ona dört uvertür yazdırmıştır. Bunlardan ilki bir yana atılmıştır. İkincisi 1805 teki ilk temsilde, üçüncüsü de daha sonraki aylarda verilen temsillerde çalınmıştır. Bunlar ikinci ve üçüncü Leonore uvertürleri diye anılır. Dördüncü uvertür 1814 te çalınmaya başlanmıştır ve F. uvertürü adını almıştır. F. uvertürü, ilk üç Leonore uvertüründen çok farklıdır. Leonore uvertürleri, dramın bütününü yansıtma çabasında olduğu halde, bir tek müzikal ide, yani tema etrafında oluşan F. uvertürü gerçek bir prelüd niteliğindedir. Bununla birlikte, üçüncü Leonore uvertürü en çok sevilenidir ve bazı temsillerde ikinci perdenin iki sahnesi arasında çalınır.

Kişiler: Florestan: bir İspanyol asılzadesi (tenor): Leonora: Florestan'ın Fidelio kılığına girmiş karısı (soprano); Don Pizarro: Sevilla yakınlarındaki kale - hapishanenin müdürü (bas); Rocco: zindancı (bas); Marcellina: Rocco'nun kızı (soprano); Jaquino: Rocco'nun yardımcısı (tenor); Don Fernando: İspanya başbakanı (bas); mahpuslar, askerler, şehir halkı. Olay XVIII. yüzyılda geçer.

Konu: Leonore, haksız yere iki yıldır zindanda yatan kocası Florestan'ı kurtarmak için erkek kılığına girip F. adiyle zindancının hizmetine girer. Bu sırada gardiyanın kızı Marcellina ona âşık olarak nişanlısı Jacquino'dan ayrılmak ister. Zındana dair şikâyetler üzerine İspanya başbakanının teftişe geleceği haber alınır. Zindanın müdürü Don Pizarro, Florestan'a yaptığı işkencelerin hesabını vermekten korkarak onun vücudunu ortadan kaldırması için gardiyan Rocco'ya emir verir ve Florestan'ın mezarı bile hazırlanır. Gardiyanın Florestan'ın öldürmeyi reddetmesi üzerine bu işi Don Pizarro yapacak olur. Fakat gardiyanla birlikte kocasının yanına girmiş olan Leonore, bu cinayeti tabancasiyle önler. Başbakan da çıkagelince karı - koca hürriyetlerine kavuşurlar.

FIDENAE veya FIDENA, İtalya'da, Sabinus'lar bölgesinde eski bir şehir. Önce bir Etrusk yerleşme yeri olan F., sonradan Alba kralının hükmü altına girmiş, Romalıların ilk aldıkları yerlerden biri olmuştur. Fakat birçok defa (M. Ö. VI - V. yüzyıllarda) ayaklanmıştır. Tevere ırmağı üzerindeki Castel Giubileo çiftliği, F. hisarının yerindedir.

FIDENZA [*fidentsa*] (eski adı: **Fidenzia**), kuzey İtalya'da, Parma provincia'sında bir şehir. Nüfusu 17 800 (1951) dür. Orta Çağın başlarından 1927 ye kadar Borgo

FIDENZA: Katedralin cephesi

San Donnino adını taşımıştır. F. 1545 - 1859 yılları arasında Parma büyük dukalığına bağlı idi. Kuzey İtalya'nın Roman üslûbundaki kiliselerinin en güzellerinden biri buradadır.

FIDES (Roma mit.), «verilen söz» tanrıçası. Jupiter'den daha yaşlı bir ihtiyar kadın şeklinde temsil edilirdi. Beyaz bir beze sıkıca sarılı olan sağ elle mihrabına sunulan sunulurdu.

FIDES (Astronomi), 37 sayılı asteroid. K. T. R. Luther tarafından 5 ekim 1855 te Düsseldorf (Almanya) ta görülmüştür.

FIDES

FIDIUS (Mit.): bk. SANCUS.

F. I. D. O. (Meteoroloji) (İng. Fog Intensive Dispersal Operation [Sisin geniş ölçüde dağıtılması ameliyesi] kelimelerinden yapılmış bir kısaltma), hava alanlarında sisleri gidermek için kullanılan bir metot. Bu teknikle, benzin brülörlerinden rampalar meydana getirilerek sis tavanı birkaç dakikada 100 m kadar yükseltilebilmektedir.

FIDUCIA [*fidukia*] (Roma hukuku) [Lat. = itimat], iyi niyete dayanan bir çeşit sözleşme: sonradan geri verilmek şartiyle, bir şeyin mülkiyetinin birine terki (datio = verme). Klasik çağda çok kullanılan bu sözleşme şeklinin yerine muhtemel olarak mancipatio, yani bir mülkiyetin sahte bir satış maskesi altında nakli geçmiştir.

FİDYE: 1. Bir kimsenin esirlikten kurtulmak için kendisinin veya kendisi adına başkasının verdiği para. Can kurtarma akçesi demektir. Arapça «kurtuluş» manasına gelen *necat*'la birleştirilerek *fidye-i necat* şeklinde de kullanılır. 2. Bir geminin korsanlar elinden kurtulması için verilen şeyler. 3. Bir fakirin günlük yiyeceği. 4. İhtiyarlık veya hastalık sebebiyle tutulamayan orucun bedeli. 5. Çalışıp kazanma iktidarı olmayan birinin bir gün karnının doyurulması.

F. verecek kimse, onu veremeyecek kadar fakir ise Allahın merhametine sığınır.

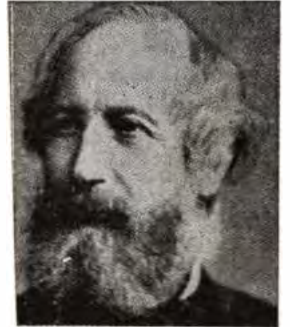
FİEF (Fr. Fief = bağlılık toprağı < Lat. *feodum*, *feudum* < Alm. = sığır, davar, mal), feodalite düzeninde, bir «aidat» ödeme veya belirli bir hizmet görme karşılığı olarak bir senyörün vasaline bıraktığı ve böylece onunla mülkiyetini paylaştığı toprak veya senyörün şarta bağlı olarak vasale bağışladığı bir imtiyaz. F., feodalite düzeninin en başta gelen karakteristiğidir.

F. in menşei *bénéfice* adını taşımış olan bir müessesedir. *Bénéfice*, bazı hizmetlerin mükâfatı olarak alınan, fakat bazı ödevlerin yerine getirilmesini de gerektiren bir toprak işleme imtiyazı idi. Başlangıçta hayatla sınırlı olan bu imtiyaz Büyük Karl'ın ölümünden sonra babadan oğula geçme niteliğini kazanmıştır. F. lerine babadan oğula kalma imkânı sağlayan F. sahipleri aynı zamanda kraldan almış oldukları memurlukları evlâtlarına intikal ettirme hakkını da kendi kendilerine vermiş oluyorlardı. Gerek imtiyazların gerek karşılığındaki yükümlerin babadan oğula kalması, F. sahibi ile onun metbuu arasında bir bağlantının devam etmesi ve aynı F. konusunda, vasallerin değişen senyörlere karşı aynı ödevlerle yükümlü olması sonucunu doğurmuştur. IX - X. yüzyıllarda *bénéfice* teriminin yerini *fief* terimi almıştır. «Sadakat karşılığı verilmiş toprak» anlamında olan bu kelime, F. in vasalin sadakatine karşılık verildiğini anlatır.

Bir F. in kurulmasının gerektirdiği vasallik sözleşmesi iki törenle gerçekleşirdi: 1. vasalin hizmet ve bağlılık yemini, 2. senyörün nasp ve tevcih (*investiture*) işlemini yapması ve F. i sahibine tevdi etmesi. Vasalin senyöre karşı yükümleri: 1. askerlik hizmeti, 2. saray hizmeti, yani adalet dağıtmada senyöre yardımcı olma, 3. senyörün esir düşmesi halinde kurtarılması için yardım etme veya gereğinde fidye verme, 4. senyörü savaşa girişebilecek hale getirme, 5. senyörün kızına çeyiz verme, oğlunu şövalyeliğe yükseltme idi. Buna karşılık, senyör vasalini her türlü durumda korumakla yükümlü olurdu. F. bölünemezdi. Senyörün ölümünde F. in mülkiyeti kendi füruundan olan en büyük erkeğe, bu olmazsa yan fürua geçer, hiçbir zaman usule geçmezdi.

Bu rejim altında, mülkiyetin sonucu olarak egemenlik meydana gelir. Vasal, F. inin topraklarında birtakım siyasî haklara sahip bulunur. Bu hakların başlıcaları savaş açmak, para basmak, vergi toplamak, adalet dağıtmak, avlanmak, köylere senyörün şahsî işlerini gördürmektir. F. almak için asil olmak gerekirdi. Bunun dışında, F. alabilen halk adamları da var idiyse de, bunların senyörlerine karşı yükümleri kendilerini kölelik durumuna indiren malî ve bedenî angaryalardı.

FIELD [*fiîld*], **Cyrus West** (Stockbridge, Massachusetts 1819 - Dobbs Ferry, New York 1892), Amerikalı mühendis. 1857 - 1858 ve 1865 - 1866 da Amerika ile Avrupa arasına ilk iki denizaltı kablosunu yerleştirmiş, New York şehri demiryolu hattını (yüksek hat) döşemiştir.

C. W. FIELD

FIELD [*fīld*] **Eugene** (Saint-Louis 1850 - Chicago 1895), Amerika'lı şair ve gazeteci. Mizah alanında pek çok şiirler yazmıştır: *A Little Book of Western Verse* (Batıdan şiirleri kitapçığı) [1889-1890]; *With Trumpet and Drum* (Zurna ve davulla) [1892]; *The House* (Ev) [1896].

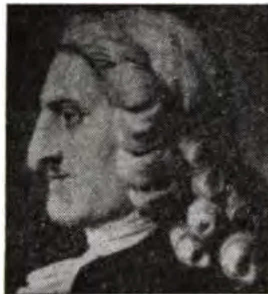

E. FIELD

FIELD [*fīld*], **John** (Dublin 1782-Moskova 1837), İrlanda'lı bestekâr ve piyanist. Petersburg (Leningrad) ve Moskova'da piyano öğretmenliği yapmıştır. 12 notturno'su doğrudan doğruya Chopin'e örnek olmuştur.

J. FIELD

FIELD [*fīld*], **Nathanael** (Londra 1587 - Londra 1633), İngiliz oyun yazarı ve oyuncusu. Hayal coşkunluğu ile dolu iki komedi: *A Woman is a Weathercock* (Kadın fırıldak gibidir) [1609] ve *Amends for Ladies* (Hanımefendilere günah çıkarma) [1611] ve Ph. Massinger ile birlikte bir trajedi: *The Fatal Dowry* (Uğursuz çeyiz) [1632] yazmıştır.

FIELDING [*fīldiŋ*], **Henry** (Sharpham Park, Glastonbury, Somersetshire 1707 - Lisbon 1754), İngiliz yazarı. Asil bir aileden olan F. , Eton Kolejinde okumuş, sonra hukuk öğrenimi için Leiden'a gitmiş, fakat parasızlık yüzünden çok geçmeden Londra'ya dönmüş ve hayatını kazanmak için oyun yazarlığına başlamış, on yıl içinde 23 komedi, fars ve zamanının edebiyatçılarının yaşayışlarını alaya alan eser kaleme almıştır: *Love in Several Masques* (Aşkın takındığı maskeler) [1728]; *The Temple Beau* (Mabetteki züppe) [1730]; *Tom Thumb* (Parmak Tom) [1730]; *The Tragedy of Tragedies* (Facialar faciası) [1731]; *The Covent Garden Tragedy* (Covent Garden faciası) [1733]; *Don Quixotte in England* (Don Quixotte İngiltere'de) [1734] F., bu piyeslerin bazılarında zamanının oyun yazarlarını ince ince alaylariyle alabildiğine hırpalar, fakat bakan Walpole'ü hicvettiği *Historical Register for the Year 1736* (1736 yılı vekayinamesi) in oynatılması üzerine İngiliz hükûmeti 1737 de önleyici bir sansür ihdas etmiş ve izinli tiyatroların sayısını ikiye indirmiş, F. de oyun yazarlığından vazgeçmiştir. 1734 te evlendiği zengin bir kızın paralarını israf ettikten sonra F. avukatlığa başlamış, sonra da gazetecilik yapmıştır. Fakat çok geçmeden yeni bir yazarlık hayatına başlamıştır. 1740 ta Richardson'ın *Pamela*'sının yayımlanması üzerine F. *The History of the Adventures of Joseph Andrews* (J. A. un maceraları) [1742] adlı eserinde, söz konusu romandaki aşırı duyarlılık durumlarını alaya almış, fakat bu vesileyle karakterleri çok canlı bir dille anlatmıştır. Bu kitap büyük bir başarı kazanmıştır. F. 1743 te üç cilt halinde *Miscellanies* (Çeşitli konular üzerine) ini de yayımladıktan, sonra hükûmeti tutan iki gazete kurmuş ve yönetmiş, bu sayede Middlesex ve Westminster kontluğu yargıçlığına tayin edilmiş, fakat çok geçmeden roman tarzına yönelerek serseriler güruhunun yaşayışlarını realist bir görüşle anlatan ve ölümsüz bir eser sayılan *Tom Jones or the History of a Foundling* (Tom Jones veya bulunmuş bir çocuğun hikâyesi) [1749; Türkçe çev. 1945 - 1946] adlı romanını yayımlamıştır. Bazı eleştiricilerin dünyada yazılabilmiş ve yazılabilecek en güzel roman saydıkları bu ölümsüz eserin başlıca özelliği, karakter tahlillerindeki kuvveti ve yazarının olağanüstü acıma duygusunu elle tutulur gibi yansıtmasıdır. Eserin çok değişik olmakla beraber, aralarında tam bir birlik bulunan epizotlarda işlenmiş olan teması, romanın kahramanı Tom'da duygu ve heyecanın akıl'a boyun eğmesidir.

H. FIELDING

Konu: Üç ay kaldığı Londra'dan dönen Somersetshire asillerinden Allworthy, yatağında bir bebek bulur ve Tom adını verdiği bu erkek çocuğunu kendi kız kardeşi Bridget'in oğlu Blifil ile birlikte büyütür. Atılgan fakat iyi huylu bir çocuk olan Tom, herkesin gözdesi haline gelir. Tom, Western'in kızı ile sevişmektedir. Fakat Blifil birtakım hilelerle dayısı Allworthy'yi kandırıp yanıltarak Tom'u evden kovdurur. Sophia biraz da Blifil'in elinden kurtulmak için Tom'un arkasından gider, fakat sevgilisinin aşk maceralariyle ilgili dedikodular duyunca Tom'dan vazgeçerek Londra'daki bir tanıdığının evine gider. Bu şehirde işlerin daha da karışması Tom'u perişan ederse de, sonunda Blifil'in yalancılığı ve Tom'un masumluğu anlaşılır. Tom'un da Bridget'in gayri meşru oğlu olduğu anlaşılınca iki sevgili babalarının eliyle evlendirilir.

F. 1751 de *Amelia* (ad) yı yazdıktan sonra sağlık durumunun düzeleceği ümidiyle gittiği Lisbon'da ölmüştür.

F., modern roman tarzının yaratılmasına büyük bir katkıda bulunmuştur. Bir realist olarak, devrinin İngiliz toplumunu büyük bir gerçeklik ve hayal gücü ile ve alaycı bir dille anlatmıştır. Byron'a göre, F. «insan yaradılışının Homeros'u» olmuştur.

FIELDING [*fīldiŋ*], **Sarah** (East Stour, Dorsetshire 1710 - Bath 1768), İngiliz romancısı. Henry Fielding'in kız kardeşi olan bu yazarın *The Adventures of David Simple in Search of a Faithful Friend* (Sadık bir dost arayan David Simple'in maceraları) [1742] adlı romanı aşırı derecede duyarlıklara düşmeyen hissî bir eserdir. Başka eserleri: *The Governess* (Mürebbiye) [1749]; *Lives of Cleopatra and Octavia* (Kleopatra ile Octavius'un hayatları) [hayale dayanan ahlâkî bir masal, 1757].

FIEMME VADİSİ, İtalya'nın Dolomit Alpleri bölgesinde, Avisio vadisinin ziraat ve hayvancılık bakımlarından zengin olan orta bölümü. Buradaki komünlerin ortak mülk olarak ormanları ve otlakları vardır.

FIENNES [*fiẹn*], **Jean - Baptiste de** (Saint Germain - en - Laye 1669 - Paris 1744), Fransız müsteşriki ve diplomatı. İskenderiye ve Kahire'de tercümanlık etmiş, 1714 te Collège de France'ta Arapça profesörü olmuş, 1718 de krallık sekreter - tercümanı görevini almıştır. 1729 da Trablus'a gönderilerek Fransa için elverişli bir anlaşma imzalanmasını sağlamıştır.

Oğlu **Jean - Baptiste Hélin de F.** (Saint - Germain - en - Laye 1710 - 1767), müsteşrik ve diplomat olarak tanınmıştır. Istanbul'da doğu dillerini incelemiş, Collège Louis - le - Grand'da doğu dılleri öğretmeni (1740), kralın sekreter - tercümanı (1746) ve Collège de France'ta Arapça profesörü (1746) olmuştur. Özel görevle 1742 de Tunus'a, 1751 de de Trablus'a gönderilmiştir.

FIER [*fıēr*], Fransa'da Birinci İmparatorluk devri sonlarında (1814 - 1815), eski Mont - Blanc (şimdiki Savoie) departmanı ile Léman departmanı (Cenevre toprakları) nın birer arrondismanından meydana getirilen bir departman. Merkezi Cenevre idi.

FIERAVANTI [*fyeravąnti*] **veya FIORAVANTI,** Bologna'lı bir mimar ailesi: **Fieravante** (aş. yu. 1390 - aş. yu. 1430): Bologna'daki Palazzo degli Anziani'yi Roman - Gotik arası üslûpta inşa etmiştir. Oğlu **Aristotele da Bologna F.** (aş. yu. 1415 1420 - aş. yu. 1486), Bologna, Venedik ve Milano'da inşaat ve su işleri mühendisi olarak çalışmıştır. 1475 ten itibaren Moskova'da III. İvan'ın hizmetinde bulunmuş ve Kremlin'in yapımına katılmış ve Kremlin surları içinde, eski Rus örneklerinden ilham alarak, Uspenskiy katedralini yapmıştır (1475 - 1479).

FIERLINGER [*fịrlinger*], **Zdenek** (doğ. Olomouc 1891), Çek siyaset adamı. Beneš ile yakın iş arkadaşlığı yapmış, 1937 - 1939 da Moskova'da elçi olarak bulunmuş, sonra Londra'daki sürgün Çek hükûmetinde görev almıştır. 1945 te geçici hükûmetin başkanı olmuş, 1946 - 1947 de, sosyal - demokrat partinin başkanı olarak başbakanın 5 bakanından biri olmuş, haziran 1948 de başbakan yardımcılığına getirilmiş, mart 1953 e kadar kilise işleri bakanlığı yapmıştır.

FIESCH [*fīş*] **BUZULU**, İsviçre'de, Bern Alplerinin güney eteğinde bır buzul. Yüzölçümü 40 km² dir. Finsteraar-

FIESCH BUZULU

horn ve Grindelwalder Fiescherhorn'lardan güneye doğru, Fiescher Tal (F. vadisi) e iner. Bu vadide Fiesh (Viesch) te Rhône vadisiyle birleşir.

FIESCHI [*fyęski*], **Giuseppe** (Murato 1790 - Paris 1836), Korsika'lı suikastçı. Korsika'da hırsızlık ve dolandırıcılıktan hüküm giydikten sonra hapisten kaçmış, Paris'e gelerek poliste sivil hafiyelik görevi almıştır. Cumhuriyetçi dostlarının telkiniyle 28 temmuz 1835 te kral Louis - Philippe ile maiyeti, Bastille'e temmuz ihtilâlinin yıl dönümünü kutlamağa giderlerken bir bomba atmış, birçok kimsenin, bu arada general Mortier'nin ölümüne sebep olmuştur. Kral kurtulmuştur. Kendisi de yaralanan F. ile suç ortakları idam edilmiştir.

FIESCHI [*fyęski*] **AİLESİ,** Lavagna (Genova provinciası) lı eski bir İtalyan kontları ailesi. Papa IV. Innocentius ve Papa V. Hadrianus, birkaç kardinal, Genova'lı, Milano'lu ve Floransa'lı amiral ve generaller bu aileden gelmiştir. 20 - 30 yıl Genova'ya karşı savaştıktan sonra F. ler 1198 de şehrin asılzadeleri arasına girmişlerdir. F ler, Grimaldi ve Fregosi aileleriyle birlikte Genova'nın Fransa taraftarı partisinin başında idiler. Bunların rakipleri. XVI. yüzyılda Doria'ların başında bulunduğu gruplardı. Bunlar imparator ve İspanya tarafını tutuyorlardı. Fiesco adiyle anılan Giovanni Luigi, kendi adını alan komployu bunlara karşı hazırlamıştır. Fiesco. limandaki amirallik gemisine karşı yaptığı taarruzda boğulmuş (1523 - 1547), öbür âsilerden kimi idam edilmiş, kimi sürülmüştür. Schiller'in *Fiesco* adlı trajedisinde, Fiesco bir hürriyet kahramanı olarak gösterilir.

FIESOLE [*fyęzole*], İtalya'da, Toscana'da, Floransa'ya hâkim bir mevkide bulunan bir kasaba Nüfusu 12 500 (1961) dür. Güzel villaları vardır. F. Etruskların eski bir kültür merkezidir: Etrusk kalıntıları(surlar) ve Roma

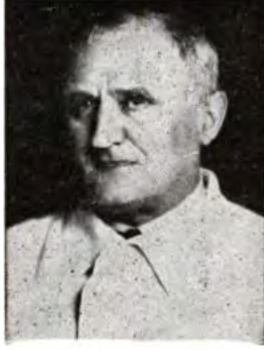
FIESOLE. Roma tiyatrosunun kalıntıları

çağından bir tiyatrosu, bir tapınağı ve bir hamamı, 1028 yapısı bir katedrali vardır.

San Domenico manastırında yaşamış olan ressam Fra Angelico, bu manastırın birçok hücrelerini resimleriyle süslemiştir (*Mukaddes Kitap*'tan sahneler, Dominicus tarikatının azizleri). Brunelleschi tarafından yapılmış olan Badia di Fiesole manastırı, XII. yüzyıldan kalma bazı kısımları içine alır. Bu yapı, Floransa dukası Lorenzo de Medici'nin kurduğu akademinin merkezi olmuş ve Pico della Mirandola burada oturmuştur. Mino da Fiesole'nin eserlerinin bulunduğu Bandini müzesi de buradadır.

FIESOLE (Biyog.): bk. ANGELICO, FRA.

FIESSINGER [*fisẽję*], **Noël** (Thaon, Vosges 1881 - Paris 1946), Fransız hekimi. 1904 te Paris hastahanelerinde «interne» olmuş, klinikte A. Chauffard, laboratuvarda da A. Petit, de Reghin ve A. Robue'nün yanında çalışmıştır. 1920 de «agrégé», 1928 de servis şefi, 1931 de deneysel patoloji profesörü, 1939 da da klinik profesörü olmuştur. 1940 ta Fransız Tıp Akademisine üye seçilmiş, bu arada Mukayeseli Patoloji Cemiyetinde ve Anatomi Cemiyetinde başkanlık, Biyoloji Cemiyetinde ikinci başkanlık yapmıştır. 1938 de birkaç defa Türkiye'ye çağrılmış ve Atatürk'ü tedavi etmek şerefine nail olmuştur.

N. FIESSINGER

F. tıp gazetecisi olarak da tanınmıştır. «Journal des Praticiens» in müdür yardımcısı olup «Revue du Foie» yı kurmuş ve Union de la Presse Médicale Française bürosuna başkan seçilmiştir. Yazdığı 700 makalenin çoğu karaciğer ve kana aittir. Lökositlerin fermentlerine, enzimlerine, hastalık teşhisine, sosyal tababete ait eserler de yazmıştır. Mukayeseli anatomide karaciğer hücresinin özelliklerini tetkik etmiş, medulla'nın çabuk ve noksan yenileşmesinin, canlanmasının nişanesi olan ve hemolitik ikter alâmetlerini taşıyan granülöz kemati'leri keşfetmiştir. Zamanında hüküm süren dogmalara karşı gelerek, antijenlerin muhakkak heterojen olmadıklarını düşünmeye cesaret etmiş, rhésus faktörünün keşfini de önleyerek otojen ve antikorlarla izah edilebilecek otoagresyon hastalıklarının mevcudiyetini de tamamen anlatmıştı. F. *Raisonnement en médecine* (Tababette muhakeme) adlı küçük bir kitap yazmış, *Biologie de la plaie de guerre* (Harp yarasının biyolojisi) [P. Delbet ile birlikte] adlı bir eser de yayımlamıştır.

Atatürk'ün hastalığında, 1938 mart ayı başında F., Paris'ten çağrılmıştır. Ankara'da Atatürk'ü muayene ettikten sonra, Istanbul'a dönerek bir konferans vermiştir. Görüştüğü Türk hekimlerine «sizlerin koyduğu teşhisi (hépatite scléro - congestive éthylique) ben de koydum ve tavsiyelerinizi tekrar ettim. Pronostik için bir şey söyleyemem. Çok büyük bir teklike vardır» demiştir. Mayıs, temmuz ve eylûl aylarında F. yine Istanbul'a çağrılmış, ekim ayında da telefonla kendisiyle görüşülmüştür.

FIESTA (DÍA) DE LA RAZA [*fiesta (dia) de la raḍha*] [İsp. = Irk bayramı (günü)], son zamanlarda **Dia de la Hispanidad** (İsp. = İspanyolluk günü) da denilmiştir. Amerika'nın Christophorus Columbus tarafından 12 ekim 1492 de keşfinin yıl dönümü. 1911 den beri Latin Amerika cumhuriyetleri ve İberya ana yurtları (İspanya ve Portekiz) tarafından İberya ırkı bayramı olarak kutlanır.

FIÈVRE BOUTONNEUSE [*fiyevr butonöz*] (Fr. = kabarcıklı humma), lekeli hummanın Akdeniz bölgesinde yaygın olan bir türü. Bu hastalık keneler aracılığıyle köpeklerden insanlara bulaşır.

FİFA (Mus.): bk. PʿİPʿA.

FIFA, Fédération Internationale de Football Association (Milletlerarası Futbol Birliği Federasyonu) adının kısaltması.

FIFE [*fayf*] **veya FIFESHIRE** [*fayfşiir*], Büyük Britanya'da, Orta İskoçya'da, Forth ve Tay ırmakları haliçleri arasında bir kontluk. Nüfusu 322 200 (1961) dür. Merkezi Cupar'dır.

FIFE NESS [*fayf nes*], İskoçya'da, Forth ırmağı halicinin kuzey kıyısında bir burun.

FİFRE (Fr. < İta. *fiffaro* = düdük veya Alm. *Pfifer* = düdük çalan), tiz sesli küçük flut. Silindrik gövdesinde genellikle kapaksız altı delik bulunur ve yana doğru tutularak çalınır. Orta Çağda Alman ve İsviçre askerlerince trampete eşliğinde askerî havalar çalmakta kullanılmış, XV. yüzyıl sonunda Fransa'ya, XVI. yüzyıl başında İngiltere'ye yayılmış, XIX. yüzyılda bandolardan çıkarılmıştır. Trampeteli F. takımları bugün Almanya ve İngiltere gibi birkaç memlekette ve daha çok gençlik kuruluşları içinde görülmektedir.

FİFRE (XV. yüzyıla ait bir kabartma)

FIFTH AVENUE [*fifth ævinyu*] (İng. = Beşinci cadde), Amerika Birleşik Devletleri'nin New York City şehrinde, eskiden beri güzel evleri ve dükkânları ile tanınmış olan büyük bir sokak. Aşağı bölümü bugün iş alanı haline gelmiş bulunan bu cadde, Washington Square meydanı ile Harlem River kanalı arasında uzanır. Uzunluğu 11 km dir.

FIFTH MONARCHY MEN [*fifth monîrki men*] (İng. = Beşinci Monarşiciler), Cromwell zamanında meydana gelen, St. İoannes'in Apokalypsis'ine bağlı, devrimci bir İngiliz Protestan tarikatı. Asur, İran, Yunan (İskender) ve Roma imparatorluklarından sonra beşinci evrensel devlet olarak İsa tarafından kurularak 1 000 yıl sürecek olan bir idarenin gelmesini beklediklerı için bu adı almışlardır.

FIFTY - FIFTY [*fifti fifti*] (İng. = yarı yarıya), motoru ile yelken takımı aynı önem verilmiş olan bir açık deniz yatı.

FIFTY - FIFTY

FİGANÎ (Baba Figanî) ŞİRAZÎ (ölm. Meşhed 1516 veya 1519), İran şairi. Gazelleri ile tanınmıştır. 30 yaşından sonra Horasan şairleri ile tanışmak üzere Herat'a gittiği, Camî tarafından takdir edildiği, fakat Horasan şairleri tarafından beğenilmediği söylenir. Buradan Tebriz'e geçen F., Tebriz'de şairler arasında önemli bir yer kazanarak, «şairlerin babası» lâkabını almıştır. Kazvinî'nin *Mecalisü'n - nefais* tercümesinde F. den bahsedilmekte, çok iyi şiir yazdığı da belirtilmektedır. Şairin bir *Divan*'ından bahsedilirse de, bir seferde veya bir kargaşalıkta serveti ile beraber şiirlerini de kaybettiği söylenir. Eldeki *Divan*'ı son-

radan toplanan şiirlerinden meydana gelmiştir. Akkoyunlu Sultan Yakub'un ölümünden sonra 10 beyitlik bir mersiye, Rüstem beyin tahta geçmesinden sonra ona da bir methiye yazmıştır. Tebriz'den Şiraz'a geçen F., bundan sonra yazdığı şiirlerinde Tebriz'deki hayatını aksettirmiştir. Buradan Horasan'a dönen F., hayatının son yıllarında Meşhed'e gelmiştir. Divanında 582 gazel, bir terci-i bent, bazı kıt'a ve rübailer vardır. F., dil ve üslûp bakımından çağdaş şairlerden pek farklı olmamakla beraber, aşk ve şarap şiirlerinde Hâfız'ı hatırlatan bir eda vardır.

FİGANÎ, **Karamanlı**, II. Bayezid'in şehzadelerinden Sultan Abdullah'ın divan kâtibi ve şair. F. den yalnız Lâtifî ve Hasan Çelebi bahseder. *İskendername* adlı bir mesnevisi ve bir divanı olduğu bildirilen F. nin edebî bir değeri olmadığı ve şiirlerinde hiçbir özellik bulunmadığı söylenir. Kendisine büyük bir suç isnat edilerek asılan bu şairin elde kalan birkaç beyti çok değersizdir. *Keşfü'z-zünun*'da *İskendername*'nin baş tarafının Farsça ve devamının Türkçe olduğunun kaydedilmesine göre, Kâtip Çelebi'nin bu eseri gördüğü söylenebilir.

Hüseyin Hüsamettin'in *Amasya tarihi*'nde bir iftira sonunda asıldığı söylenen şair F. İshak Çelebi'nin, Lâtifî'de adı geçen Karamanlı F. ile aynı şahıs olup olmadığı hakkında kesin bir şey söylenemez.

FİGANÎ RAMAZAN ÇELEBİ (ölm. Istanbul 1532), Türk şairi. Trabzon'da doğmuştur. Âşık Çelebi'ye göre, kısa bir medrese öğreniminden sonra, şiir ve edebiyatla uğraşmış, bu arada geçimini mukataa kâtipliği yaparak sağlamıştır. Sehî ve Lâtifî, bir aralık hekim Şah Mehmet'in öğrencisi olduğunu ve tıpla uğraştığını yazar. F. R. Ç nin hayatı hakkında bilgi veren Âşık Çelebi, onun şair Istanbullu Natî ve Priştine'li Nuhî ile beraber, Istanbul'un eğlence yerlerinde, Galata meyhanelerinde avare bir hayat geçirdiğini, arada sırada kaside ve gazeller yazmak suretiyle hamiler bulduğunu ve geçimini kolaylaştırdığını belirtir. Laubali mizacı sebebiyle çok düşman kazanan F. R. Ç., Sadrazam İbrahim Paşanın Budin'den getirterek sarayın karşısına dıktirdiği heykeli için söylediği Farsça bir beyit yüzünden yakalanarak dövülmüş ve sonra asılarak öldürülmüştür (1532). F. R. Ç. nin Arap, özellikle Türk ve Fars edebiyatını çok iyi bildiği muhakkaktır. XVI. yüzyıla ait mecmualarda sık sık rastlanan kaside ve gazellerinden, temiz bir üslûp ve güçlü bir nazım tekniğine sahip olduğu görülmektedir. Sultan Mustafa'nın sünnet düğünü münasebetiyle yazdığı kaside ile İbrahim Paşaya sunmuş olduğu kaside, devrin seçkin eserleri arasında yer almıştır. F. R. Ç. Türk şiirinin XV. yüzyıl sonlarındaki genel özelliğinden kurtulamamış ve belli bir şahsiyet yaratamamıştır. Bu durum, çektiği maddî sıkıntılarla inkişafına meydan bırakmayan kötü akıbetine bağlanabilir. Sehî, Lâtıfî ve Âşık Çelebi onu daima takdır etmişlerdır. Tezkireci Riyazî «tumturaklı lâfızlar ile kaside söylemek yolunu önce F. R. Ç. nin açtığını, Makalî ve sonrakilerin bu yolda onun izinden gittiklerini» söyler. Farsça bütün büyük eserleri inceleyen F. R. Ç., Ahmet Paşa ve Necati'nin tesirinden kurtulamamakla beraber, Fars kasidecilerinden geniş ölçüde faydalanmıştır.

FİGANÎ RAMAZAN ÇELEBİ

FIGARO, Le [*lı figarọ*], Fransa'da çıkan günlük bir gazete. 1854 te Paris'te H. de Villemessant tarafından haftalık bir mizah gazetesi olarak kurulmuş ve çok geçmeden en sevilen «boulevard» gazetesi haline gelmiştir. 1886 da günlük gazete olmuştur. Muhafazakâr eğilimli olmakla beraber imparatorluk düşmanı idi. 1870-1871 harbinden sonra, önce krallık taraftarı, sonra da cumhuriyetçi olmuştur. François Coty (b. bk.) nin idaresine geçen bu gazete, 1929 da «Le Gaulois» gazetesiyle birleşmiş, 1940 tan sonra da Clermont-Ferrand'da çıkmağa başlamıştır. Bugün yine Paris gazetelerinin en büyüğü haline gelmiştir. Sabah çıkan F. nun tirajı 420 000 (1952) dir. F. nun haftalık (Le Figaro littéraire, Le Figaro-Sélection) ve aylık (Le Figaro agricole) ilâveleri de vardır. Adını Beaumarchais (b. bk) nin komedilerindeki geveze, nükteci berberden almıştır.

FIGARO, LE NOZZE DI [*le notstse di figaro*] (İta. = Figaro'nun düğünü; Alm. Figaros Hochzeit), librettosunu Beaumarchais'nin *Le mariage de Figaro* adlı komedisinden yararlanarak Lorenzo da Ponte'nin hazırladığı, bestesini de Wolfgang Amadeus Mozart'ın yazdığı opera buffa. Ponte ile Mozart, bu operayı ikişer sahneli iki perde halinde hazırlamışlarsa da, çoğu zaman her sahne bir perde olmak üzere eser dört perde halinde oynanır. N. F. ilk defa olarak 1 mart 1786 da Viyana'da Burgtheater'de temsil edilmiştir.

Bu opera müzikli komedi tarzının en büyük şaheserlerinden biri olarak yaşamaktadır. Mozart'ın melodileri, büyülü bir güzelliğe, tam bir form mükemmelliğine sahip olmakla birlikte, rollere ve durumlara son derecede bağlı kalmaktadır. Orkestra yalnız refakat görevini yapmakta, sahne oyunlarına ve en karışık durumlara uymaktadır. Vaka XVIII. yüzyılda Sevilla dolaylarında, Kont Almaviva'nın şatosunda geçer.

Kişiler: Kont Almaviva: Endülüs valisi (bariton); Kontes Almaviva (soprano); Figaro: Kontun uşağı ve şatonun kâhyası (bariton); Susanna: Kontesin hizmetçisi ve Figaro'nun nişanlısı (soprano); Cherubino: Kontun iç oğlanı (soprano); Barberina: Bahçıvanın kızı (soprano); Dr. Bartolo (bas); Marcellina: Bartolo'nun hizmetçisi (soprano); Don Basilio: Müzik öğretmeni (tenor); Don Curzio: Bir hukukçu (tenor); Antonio: Bahçıvan (bas).

Konu: Eski Sevilla berberi Figaro şimdi kontun uşağıdır ve kontesin hizmetçisi Susanna ile evlenecektir. Fakat kont, Susanna'ya göz koymuştur ve ondan bir randevu koparmaya çalışmaktadır. Bunu nişanlısından öğrenen Figaro, konta bir oyun oynamaya karar verir. Bu oyunun esası, konta artık sevmez olduğu karısını kıskandırmaktır. Cherubino, bahçıvanın kızı Barberina'ya âşıktır; kontesin müzik hocası dedikoducu adam Don Basilio, bu gencin kontese göz koyduğunu ortaya atınca kont kıskançlığa kapılır, fakat gene de Susanna'dan randevu almaya çalışır. Figaro, tasarladığı plana göre, konta imzasız bir mektup göndererek kontesin bahçede bir adamla buluşacağını haber verir. Susanna da aynı gece kontla bahçede buluşacak, fakat bu işi Susanna kılığına giren Cherubino yapacaktır. Fakat karar değiştirilir ve kontun randevusuna Susanna kılığında kontesin gitmesi kararlaştırılır. Kont, bahçede Susanna diye kendi karısını öpüp severken Figaro da kontes kılığındaki Susanna'yı öpüp sevmeye koyulur. Bu sırada Figaro'nun sahici kontesle sevişmekte oldu-

ğunu sanan kont onları yakalar, fakat Susanna kimliğini belli edince kont oynanan oyunu anlayarak karısından özür diler ve kont-kontes, Cherubino Barberina, Figaro-Susanna ve Dr. Bartolo-Marcellina çiftleri neşeli bir hava içinde birleşirler.

FIGARO'NUN DÜĞÜNÜ (Mus): bk. FIGARO, LE NOZZE DI

FİGİG (Fr. Le Figuig), Fas'ın güneydoğusunda, Ujda (Fr. Oujda) ilinde, Cezayir sınırına yakın bir vaha. Nüfusu aş. yu. 15 000 dir. Vaha birkaç *ksur*'u içine alır. Bunların en önemlisi Zenaga'dır. Yönetim merkezi F. dir. Vahada 200 000 den daha çok palmiye vardır. Yerlileri kumaş, bornuz ve deri eşya yapar. Birçokları da işçi veya tüccar olarak başka ülkelere göçer.

FIGL, Leopold (Rust, Aşağı Avusturya 1902 - Viyana 1965), Avusturya'lı devlet adamı. Katolik Halkçı Parti üyesi olarak 1945 - 1953 yıllarında Avusturya kançıları olduktan sonra, dış işleri bakanlığına getirilmiş (1953 1959), daha sonra Avusturya Millî Meclisi başkanlığında bulunmuştur (1959 1969).

FIGLINE VALDARNO [*filyine valdarno*] (Valdarno = İta. Arno vadisi), İtalya'da, Toscana'da (Floransa provinciası), Arno ırmağı üzerinde bir bucak. Nüfusu 12 900 dür. Tarım merkezidir. Cam endüstrisi vardır.

FİGNER, Vera Nikolaevna (Nikiforovo, Kazan 1852 Moskova 1942), Rus kadın ihtilâlcisi. 1881 de Çar II. Aleksandr'ın öldürülmesinde suç ortağı olarak 1883 te ölüme mahkûm edilmiş, sonra cezası müebbet hapse çevrilmiş, 1904 genel affı ile serbest bırakılmış, 1906 dan 1915 e kadar yabancı ülkelerde yaşamıştır. 1917 de Rusya'ya dönmüştür.

FIGUEIRA DA FOZ [*fiyeiræ dæ foş*], Portekiz'de, Coimbra distriktinde, Mondego ırmağı ağzında bir şehir ve balıkçı limanı. Nüfusu 11 200 dür. Irmağın alüvyonları, limanı kumla doldurmaktadır. Morina balığı kurutmacılığı yapar. Çok turist çeken bir plajı vardır.

FIGUEIREDO [*fiyayredhu*], **Antero de** (Viseu 1867 - Foz do Douro 1953), Portekizli yazar. Roman ve seyahatnameler yazmıştır. Başlıca eserleri: *Recordações e viagens* (Hatıralar ve geziler) [1904]; *Cómicos* (Aktörler) [1908]; *Doido de amor* (Sevgi hastalığı) [1910]; *Don Pedro e Dona Inês* (Bay Pedro ve Bayan Inês) [1913]; *Leonor Teles* (kadın adı) [1916]; *Jornadas em Portugal* (Portekiz'de geziler) [1918]; *Senhora de Amparo* (kadın adı) (1920]; *Espanha* (İspanya) [1923]; *Don Sebastião* (ad) [1925]; *Toledo* (T., İspanya'da şehir) [1932]; *Fátima* (F., Portekiz'de şehir) [1936].

FIGUEIREDO [*fiyayredhu*], **Fidelino de Sousa** (doğ. Lizbon 1889), Portekizli edebiyat tarihçisi Madrid, Santiago de Compostela, Berkeley, New-York, Meksiko, Rio de Janeiro, Saõ Paulo'da profesörlük yapmıştır. Başlıca eserleri: *Historia da litteratura romantica* (Romantik edebiyat tarihi) [1913]; *Historia da litteratura realista* (Realist edebiyat tarihi) [1914]; *Historia da litteratura classica* (Klasik edebiyat tarihi) [1917]; *Estudos de litteratura* (Edebiyat incelemeleri) [1917, 1918, 1921, 1924, 1951]; *Sob a cinza do tédio* (İç sıkıntısının külü altında) [1925]; *A epica portuguesa no seculo XVI* (XVI. yüzyılda Portekiz destanı) [1932]; *As duas Hespanhas* (İki İspanyalar) [1932]; *Um collecionador de angustias* (Sıkıntı derleyen adam) [1951].

FIGUERAS [*figeras*], İspanya (Katalonya) da, Gerona provincia'sında, Ampurdán ovasında bir şehir. Eskiden bir müstahkem mevki olan F., çok yakınındaki Fransa sınırını gözetlerdi. Kalesi (XVIII yüzyıl) 1939 da kısmen tahrip edilmiştir. Dokuma ve kimya endüstrileri vardır.

FIGUERAS Y MORAGAS [*figeras i moragas*], **Estanislav** (Barselona 1819 Madrid 1882), İspanyol devlet adamı. Cumhuriyetçi milletvekili (1851) iken Cumhuriyetin ilânı sırasında (şubat 1873) icra kuvveti başkanlığına getirilmişse de, 1873 haziranında çekilmek zorunda kalmıştır.

FIGUEROA Y REINA [*figeroa i reina*], XVIII. yüzyılda yaşamış bir İspanyol ailesi.

Leonardo: XVIII. yüzyılın ortalarında yaşamıştır. 1680 den sonra Sevilla'da Barok üslûbunda önemli yapılar yapmıştır (Jesuitler kilisesi, San Luis kilisesi).

Matias José (Sevilla 1698 Sevilla 1765), Leonardo'nun oğlu. San Jacinto kilisesini yapmıştır.
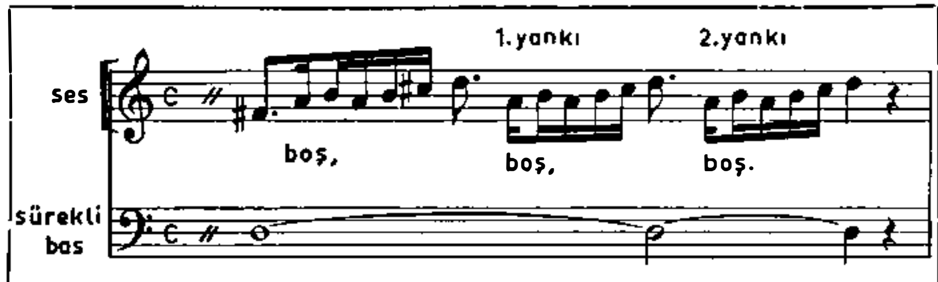
Ambrosio (Sevilla 1700 - Sevilla 1775), Leonardo'nun oğlu. Sevilla katedralinin şantiye yöneticisi olmuş ve Sevilla'da birkaç kilise yapmıştır.

Antonio Matias: Leonardo'nun torunu Sevilla Barok'unun son temsilcisidir. Başlıca eseri San Gil de Ecija kulesi (1772 - 1782) dir.

FIGUIG (Coğ): bk. FİGİG.

FİGÜR (Fr. Figure) [Mus]: 1. Orta Çağ musiki teorisinde nota işaretlerinin adı. Meselâ Köln'lü Franko (aş. yu. 1250) tek notalara yalın F. (Lat. figurae simplices), birkaç notadan oluşma kümelere bireşik F. (Lat. figurae compositae) adını vermiştir.

2. Musiki örgüsü içinde aynı veya değişik biçimde tekrarlanan, fakat motif (b. bk.) in tersine, gelişme (b. bk.) de rol oynamayan iki veya daha çok notalık küme. Motif genellikle konu (Fr. thème) nun parçası olduğu halde, F. eşlikte veya karşı-konuda bulunur. Meselâ J. S. Bach, koral (b. bk.) leri org için yazarken koral ezgisini soprano partisine almış, öteki kontrapunt partilerinden birinde veya birkaçında belirli bir F. ü süreklice kullanmış, bu gibi düzenlemelere figürlü koral (Fr. choral figuré) denmiştir. Ayrıca, süreleri uzun tek notaları veya akorları küçük değerli notalardan ibaret çizgiler haline getirmek için figürleme (Fr figuration), büyük değerli notalardan oluşma konuya küçük değerli notalardan kurulu partiler katan eserler

FİGÜR

için de figürlü musiki (Fr. musique figurée) terimleri kullanılır.

3. Bir kelimenin, kavramın, hareketin, duygunun musikiyle anlatımında kullanılan nota kümesi. Meselâ H. Schütz «boş» (Alm. leer) kelimesini anlatmak için sözün boşlukta yankılanmasını çifte yankı ile belirtmiş, ayrıca boş (üzerinde akor bulunmayan) bir bas sesinden ve boşluk duygusu uyandırdığı kabul edilmiş susmadan yararlanmıştır. — G. O.

FİĞ (Vicia): Baklagiller (Papilionaceae) familyasından, 150-200 kadar türü bulunan, önemli bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu kuzey yarım kürenin mutedil bölgelerinde yetişir, değerli yem ve sebze bitkileridir.

Bakla (*Vicia faba*): Vatanı Akdeniz çevresi memleketleri olan çok eski bir kültür bitkisidir. Bugün dünyanın birçok ülkelerinde geniş kültürü yapılmaktadır. Bk. BAKLA.

F İ Ğ

Adî F. (*Vicia sativa*): Bu bitkinin de vatanının Akdeniz çevresi ve Batı Asya olduğu sanılmaktadır. Önemli bir yem bitkisidir. *Vicia cracca* türü kuzey yarım kürede yaygındır. *Vicia ervilia*'nın tohumları bazı hayvanlar (at v. b.) ve insanlar için zehirlidir. — K. K.

FİHRİST (Far.) [Mus.], geleneksel Türk sanat musikisinde belli başlı makamları sergilemek amaciyle arka arkaya dolaşan peşrev veya saz semaisi. En tanınmış örnekleri Tamburî İsak'ın acemaşiran F. peşrevi ile Reis Mahmud'un acemaşiran F. saz semaisi olan bu tür, kâr-ı natık (b. bk.) ın çalgı musikisindeki karşılığıdır.

FİİL (Hukuk), kişinin hukukî bir sonuç doğuran müspet veya menfî iradî etkinliği. Bu etkinlik hukuk düzenine uygun ise haklı F., hukuk düzeninin emrettiği bir mükellefiyeti ihlâl etmişse haksız F. sayılır. Haksız F., çoğunlukla müspet bir hareket şeklinde ortaya çıkar: bir kişiyi yaralamak, hırsızlık yapmak, araba kullanırken başka bir araca çarpmak gibi. Ancak, haksız F. menfî bir hareket, kanunun emrettiği bir şeyi yapmamak, bir tedbiri almamak şeklinde de görülebilir. Meselâ çocuklarının bakımı ve muhafazası için gerekli ihtimamı göstermemek menfî bir haksız F dir.

Haksız F., çok defa aynı zamanda bir cezaî F. dir. Ancak, bu iki kavramın birbirine karıştırılmaması gerekir. Bazı F. ler, cezaî bir müeyyideye bağlanmasa veya cezaî kovuşturmaya tabî tutulamasa bile gene hukukî sorumluluk doğurur. Temyiz kudreti olmayan birinin, başkasının evini yakması, cezaî F. sayılmasa bile bir haksız F. dir ve fail malî tazminat ile mükellef olur.

Haksız F. ile kişinin sorumlu olması için F. in, failin kusuru (kasıt veya ihmali) ile işlenmiş olması gerekir. Kabahat hariç, cezaî F. lerde kasıt arandığı halde, haksız F. de kasıt ve ihmal arasında büyük bir fark gözetilmemektedir. Bundan başka, F. in neticesinde bir zarar doğmuş olmalıdır. Bu zarar maddî bir zarar olabileceği gibi, manevî de olabilir. Nişanlanmanın bozulması halinde kusursuz tarafın uğradığı zarar gibi. Ancak, işlenen F ile ortaya çıkan zarar arasında dolaysız bir sebep-netice ilişkisi olmalıdır. Bir kimse, taşıtı ile bir başkasını yaralarsa, maddî ve manevî zararı tazmin ile mükellef tutulur. Ancak, bu olaya seyirci olan bir kalp hastası heyecanlanarak düşüp ölürse, failin ayrıca bu husus için sorumlu tutulması gerekmez; çünkü bu ikinci olay ile işlenen F. arasında doğrudan doğruya bir illiyet (nedensellik, Fr. causalité) ilişkisi yoktur: Fail, ancak ilk F. i işlemek *iradesiyle* hareket etmiştir, ikinci olayı ne düşünebilir ne de önleyebilirdi.

Bazı hallerde F., failin iradesiyle işlendiği ve F. in neticesinde bir zarar meydana geldiği halde, haksız F. sayılamaz ve cezaî veya hukukî sorumluluk doğurmaz. Çaresizlik karşısında kuvvet kullanma, meşru müdafaa ve zaruret halı, doktrin ve mevzuatın tanıdığı bu gibi başlıca istisnalardır. Borçlar Kanununun 52. maddesi, duruma göre hükûmetin müdahalesinin sağlanamadığı ve hakkı koruyacak başka vasıtalar temini fevkalâde güçleşmiş olduğu takdirde kendi hakkını korumak üzere zora baş vuran kimsenin hiçbir tazminat ödemeye zorlanamayacağını öngörmekte, Medenî Kanunun 894 maddesi, mala karşı bütün gasp ve tecavüz F. lerini mal zilyedinin savuşturma hakkını tanımaktadır. Kanunun 49 maddesi, gerek kendisinin gerek başkasının nefsine veya ırzına vuku bulan saldırıyı derhal savuşturmak için yapılan müdafaayı meşru müdafaa saymakta ve bu halde işlenen F. lere ceza verilmeyeceğini belirtmektedir. Borçlar Kanununun 52. maddesine göre, meşru müdafaa halinde mütecavizin şahıs ve malına yapılan zararın tazmini gerekmez. Ceza Kanununun 49. maddesinin üçüncü bendine göre, gerek kendini gerek başkasını ağır ve muhakkak bir tehlikeden korumak için işlenen F. e ceza verilmez ve bu, Borçlar Kanununun 52. maddesine göre ancak hakkaniyet esaslarına göre tazminata tâbi olur. Hakim böyle bir durumda kaçınılmak istenen zararla F. den doğmuş zararı karşılaştırarak tazminatın miktarını tayin edecektir.

FİİL (Fr. Verbe) [Dil.], oluş, yapış veya durum anlatan ve öznesine, zamanına ve tarzına göre çekim ekleri alan kelime: *ol-dum, kırı-yor, gelmeli-siniz* gibi. F., cümle (b. bk.) yi kuran iki temel öğeden biri olup cümlede yüklem (prédicat) olarak yer alır. Bir durum anlatan veya bildirdiği işin etkisi özne üzerinde kalan F. ler ***geçişsiz*** (intransitif), etkisi başka bir varlığa geçen F ler ise ***geçişli*** (transitif) olarak adlandırılır. Geçişli F. lerin kurduğu cümlelerde, anlamın belirmesi için etkiyi üzerine alan varlığın anılması gerektir: «Adam *taşı* kırdı» gibi. Geçişsiz ve geçişli F. ler, kurdukları cümlede anlam gereklerine göre birçok tümleçler alır. Bu tümleçlerin isim halleri, cümledeki görevlerine göre değiştiği gibi, F. in kendisine göre de değişir, yani her F., her isim halindeki tümleçle kullanılmaz. Örnek olarak ***eğmek***, geçişli, -i, -e hali ile (*dal-ı yer-e* eğmek); ***gülmek***, geçişsiz, -e, -den (herkes-e *neşesin-den* gülmek); ***görmek***, geçişli, -i, -den (*pencere-den sokağ-ı* görmek); ***korkmak***, geçişsiz, -e, -den (bahçe-ye *çıkmağ-a köpek-ten* korkmak); ***korumak***, geçişli, -i, -den (*ürün-ü soğuk-tan* korumak) gibi. -de halindeki

tümleçlerin kullanılışı daha geneldir; yani anlam gereklerine göre her F. le kullanılabilir. Daha çok işteş tabanlı F. ler ise *ile* edatı almış tümleçler ister: *iş ile* uğraşmak. *köpek le* boğuşmak, *biri ile* dıdışmek.

Türkçe bir F. in yapısı, *fiil tabanı* + *çatı eki* + *çekim ekleri* şeklinde gösterilebilir: *vur* + *uş* + *muş - lar - dı* gibi. *Taban*, basit (*gel-*), türemiş (*su - la*), bileşik (*alı - koy-*) olabilir; kelimede asıl F. lik anlamı taşıyan bölüm, ta bandır.

Fiilin çatısı: Çatı, F. in öznelerine göre kurulur; tabana gelen ekler de çatıya göre değişir (bk. BİNA). Eklerle gösterilen dört çatı vardır:

1. *Dönüşlü çatı*: Geçişli F. lerde başkası üzerine geçecek etkinin özne üzerine döndüğünü bildirir; eki *-in*'dır: *giy - in*, *sür - ün*, *yıka - n - mak* (Çocuklar elbiselerini *giy in - miş - ler - di*).

2. *İşteşlik çatı*: İşin birkaç özne tarafından yapıldığını veya öznelere karşılıklı olarak etki yaptığını anlatır; eki *-iş*'tir. *Koş - uş-* (birlikte). *vur - uş-* (karşılıklı), *gül - üş -mek* (Her silâh sesinde civardaki kuşlar hep birden kalkıp *uç - uş - uyor - du*).

3 *Ettirgen çatı*: Öznenin işi başkasına yaptırdığını bildirir; eki *-dir*, *-ir*, *-t* (*-t* eki, seslilerle ve *-r*, *-l* sessizleriyle biten çok heceli F. lere gelir). *gül - dür* , *bat - ır* , *ufal t-mak* (Annesi *çocuğu gül - dür üyor*). Ettirgen çatının, kendi eklerini üst üste alarak yapılan katmerli şekilleri de vardır: *kaz - dır - t - mak*, *kazı - t tır - mak.* Bu çatının ekleri dönüşlü ve işteş tabanlara da gelir: *giy -in -dir* -mek, *ötü - ş - tür* - mek gibi.

4. *Edilgen çatı*: Öznenin bir işi yapmayıp o işe uğradığını veya işi yapan öznenin bilinmediğini anlatır. Eki *l* (sonu *-l* olân F. lerde *-n*) dir. *Çiz -il* , *kaz - ıl-*, *bil - in-*mek (Bu yazılar *çiz -il* -miş). Edilgen çatı eki, dönüşlü, işteş ve ettirgen tabanlara da gelir ve eki, bu çatılarınkinden sonra yer alır: *yıka - n - ıl* , *bağr - ış - ıl-*, *kaz - dır - ıl-*mak.

F. in anlamını çesitli amaçlarla değiştiren *-el*, *-ele* gibi ekler de vardır ki bunlar da çatı ekleri gibi hemen kökten sonra gelir: *çök* , *çök - el* - mek *it* , *it - ele* - mek, *eş-*, *eş - ele* - mek. Fakat F. e olumsuzluk anlamı veren *- me* (yeterlik F. lerinde *- eme*) eki, çatı eklerinden sonra gelir. *giy in me* - mek, *tan - ış - ama* - mak.

Fiil çekimi: F. lerin tarz, zaman ve kişi bildirmek amaciyle çeşitli ekler alması, çekilmesi demektir. Çekimde görülecek kişi eklerinin tanınması yönünden, önce ek - fiil incelenmiştir.

Türkçede F. çekimi kurallıdır.

Ek fiil: Ek - fiil (eski ter. cevherî fiil, Fr. verbe substantif), isim cümlelerinde yüklemle özneyi bağlayan koşaç (copule) lardır: « Ağaç yüksek *- tir*. Siz iyi *- siniz* » cümlelerindeki *-dir*, *-siniz* ekleri gibi. Tekil ve çoğul altı kışıye ait ekleri şunlardır:

I. tekil kişi:	*-im*	I. çoğul kişi:	*-iz*
II. tekil kişi:	*-sin*	II. çoğul kişi:	*-siniz*
III. tekil kişi:	*-dir*	III. çogul kişi:	*-dir - ler* (*ler-dir* olarak kullanılır)

Ek F., menşei bakımından *ir - mek* (i - mek) mastarına bağlanır. -i eki bu F. den gelmektedir. Birinci, ikinci tekil ve çoğul kişi ekleri, *ben*, *sen*, *biz*, *siz* kişi zamirlerinin eski şekillerinden oluşmuştur; *-dir* eki ise *durmak* F. inden gelir. Ek - F. ler vurgu almaz.

Yukarıda gösterilmiş olan ekler, zaman yönünden belirsiz (Fr. aoriste) olması yönünden geniş zaman kipine karşılık sayılır. Ayrıca hikâye (*i di m*), rivayet (*i - miş im*) şeklinde geçmiş anlamı veren çekimiyle şart ve farz anlamlı çekimi (*i - se - m*) vardır. Eklerin üst üste gelerek birleştiği *idin -ise*, *imiş -ise -n*, *ise -idi - k* gibi az kullanılan çekimleri de görülür. Ek - F. in yukarıda açıklanan geniş zamanından başka, başlıca çekimleri ve ekleri aşağıda gösterilmiştir:

Kişiler	Farz - şart	Hikâye	Rivayet
I. tekil kişi	*i -se -m*	*i -di -m*	*i -miş -ım*
II. tekil kişi	*i -se -n*	*i -di n*	*i -miş -sin*
III. tekil kişi	*i -se*	*i -di*	*i -miş*
I. çoğul kişi	*i -se -k*	*i -di -k*	*i -miş iz*
II çoğul kişi	*i -se niz*	*i -di niz*	*i -miş -siniz*
III çoğul kişi	*i -se -ler*	*i di ler*	*i -miş -ler*

Ek F. le kurulmuş olan isim cümlelerinde olumsuz anlam, ek - F. lerden önce kullanılan *değil* kelimesiyle anlatılır: Siz fakir *değil - sin - iz.*

Ek - F in başka kip ve zamanları *olmak*, *bulunmak* F. leriyle çekilir: *İyi olacaksınız*, *iyi olmalıydınız*, *dikkatli bulunalım* gibi.

Kipler: F. lerin zaman ve tarz bildirmek üzere, özel çekim ekleri alarak girdikleri şekilleridir. Türkçede dokuz kip vardır Bunlardan beşi zamanla ilgilidir, oluş veya kılışı bildirme amacı kapsadığı için *bildirme* (*haber*) *kipleri* olarak adlandırılır: *di'li geçmiş*, *miş'li geçmiş*, *şimdiki zaman*, *gelecek* ve *geniş zaman* kipleri. Dördü ise çeşitli derecelerde istek bildirdiği için *dilek kipleri* adını alır: *emir*, *gereklik*. *istek*, *dilek - şart* kipleri.

di'li geçmiş kipi, F. tabanından sonra *-di* ekini alır. Belirli ve kesin olarak bilinen geçmiş anlamı verir: «*geldi*». Kişi ekleri, sırasiyle *-m*, *-n*, . . . , *-ik*, *-iniz*, *-ler*'dir (I. tip).

-miş'li geçmiş kipi, *-miş* ekini alır. Belirsiz geçmiş ve işiterek öğrenilmiş anlamı verir *gel - miş - siniz.* Kişi ekleri: *-im*, *s-in*, . . ., *-iz*, *-siniz*, *-ler*'dir (II tip). Bu kipten çekilmiş olan F. ler, sonuna *-dir* eki alırsa, anlamında kuvvet veya süreklilik belirir: Türkler birçok devletler *kurmuşlar dır.* Ben Istanbul sokaklarında *çok dolaşmışımdır.*

Şimdiki zaman kipi, *-iyor* ekini alır; bu ekin, *-i* ulaç eki ile *yoru - mak* F. inin gövdesinden oluştuğu sanılmaktadır. Kip işin olmakta bulunduğu anlamını verir: *gel -iyorsun.* F. gövdesi sonunda *-e* sesi varsa *i* düşer: *gel -me -iyor* > *gel - m - iyor* gibi. *-i*, köke göre yuvarlaklaşabilir: *ol uyor*; fakat *yor* hiç değişmez. Kipin kişi ekleri II. tiptir.

Gelecek zaman kipi, *-ecek* ekiyle yapılır. Gelecek zaman anlamı (Yaz gelecek), ayrıca amaç, niyet bildirir (Ahmet Ağa bu tarlayı *satın alacak*). Kişi ekleri II. tiptir.

Geniş zaman kipi, *-(e, i) r* ekini alır, ekin başına gelen *e*, *i* sesleri kelimeye göre değişir. Anlamca üç zamanı da kaplar, daha çok bir nitelik bildirir: *ak - ar*, *dur ur*, *bak - ar* gibi. Kişi ekleri II. tiptir. Ancak olumsuz çekiminde kip ve kişi ekleri değişerek şu şekilleri alır: *-m - em*, *-mez - sin*, *-mez*, *-me - yiz*, *-mez - siniz*, *-mez ler.*

Dilek kiplerinden emir, hiçbir kip eki almaz; kesin istek bildirir. Dört kişisi vardır. *gel*, *gel - sin*, *gel - iniz*, *gel - sin - ler.* Kişi ekleri III. tekilde *-sin*, II. çoğulda *-iniz*, III. çoğulda *sin - ler* olarak ayrı bir tip teşkil eder (IV. tip).

Gereklik kipi, *-meli* ekini alır. Anlamca gereklik ve ihtimal bildirir: *git -meli sin*; şimdi köye varmış *ol -malı*. Kişi ekleri II. tiptir. III. tekil kişileri *-dir* ekiyle kullanılarak kesinlik anlatır: *gel -meli -dir.*

İstek kipi, *-e* ekini alır. Dilek anlamı verir: Kalkıp işimi *yap - a - yım* bari. Ayrıca bağımlı cümlecik kurar: Bakmıyorsun ki *gör - e - sin.* İhtimal anlamı da verir: *ol-a ki* erken gelir. Kişi ekleri. I. çoğul kişide *-lim* şeklini alarak ayrı bir tip teşkil eder (III. tip): *gel - e - lim.* Bu kişi, emir kipinin I. çoğul kişisi yerine de kullanılır: Haydi arkadaşlar, *kalkalım.*

Dilek - şart kipi, *-se* ekini alır. İstek anlamiyle birlikte şart ve farz da anlatır: Lütfen ayağınızı *çek - se - niz.* Malı bize *ver - se - ler,* karşılığında... İstek anlamı ile kullanıldığı zaman sonuna *a, e* ünlemini alır: Şunu yerden *kaldır - sa - n a!*

Yukarıda incelenmiş olan kiplerden -miş'li geçmiş, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklik ve istek kiplerine gelen ve II. tip olarak gösterilen kişi ekleri, aslında ek - F. in geniş zaman ekleridir. Çünkü bu kiplerin kişi eki almamış şekillerinde *isimsi* (nominale) bir nitelik vardır. Bundan dolayı bu kiplerde vurgu, kişi ekinden öncedir; *mi* soru eki de kişi eklerinden önce gelir, yani kip ekini izler: *gel -miş mi -yim?, gel -meli misin?* Fakat *geldik mi? Dönsem mi? Gidelim mi?*

Bileşik zamanlar: Kiplerin anlamları geçmişe atılarak veya farz ve şart anlamiyle birleştirilerek, bileşik zamanlı çekim şekilleri elde edilir. Üç bileşik zaman vardır: *hikâye, rivayet, şart.*

Hikâye: Kip ekinden sonra *-idi* ekiyle kurulur; geçmişte eylemin devamlı yapıldığı ve kesin bir bilgi anlamı verir: *gel iyor - du, gel - ir - di - niz.*

Rivayet: Kip ekinden sonra *-imiş* ekini alır; geçmişteki eylem üzerinde şüpheli bir anlatım şeklidir: *gel - ecek-miş - sin, gel - ir - miş - sin.*

Şart: Bileşik zamanına gelince kip ekinden sonra *-ise* ekini alır; F. e şart veya farz anlamı verir. Bu çekimde zaman değil, tarz anlamı hâkimdir.

Türkçede *ol -muş - idi ise* gibi hikâyenin de şartla birleşmesi tarzında daha bileşik şekiller kurmak da mümkündür; ancak bunlar çok az kullanılır. Ayrıca, bütün kip lerin bileşik zamanlı çekim şekilleri de yoktur.

Bileşik fiiller: Türkçede F. anlamının oluşabilmesi için bazan iki veya daha çok kelimenin bir araya gelmesi gerekir. Bu türlü F. ler yapıca bileşiktirler: *kaybolmak, hissetmek, yapacak olmak, yapmış olmak, gelivermek, gidebil mek* gibi. Bileşik F. ler yapılarına ve anlamlarına göre üç bölümde toplanır: *birleşmiş fiiller, karmaşık fiiller, tasvir fiilleri.*

Birleşmiş fiiller: Çoğu zaman bir yabancı isim kökü ve *yardımcı fiil* denilen *etmek, olmak, yapmak, bulunmak* F. lerinden birinin birleşmesiyle oluşan *yardım etmek, hasta olmak, boya yapmak, gafil bulunmak* F leridir. Bu F. leri meydana getiren kelimelerin birincisinde ses düşmesi veya artması gibi fonetik bir olay meydana geliyorsa, iki kelime bitişik yazılır: *emr - etmek, his - s - etmek* gibi.

Karmaşık fiiller: Bir ortaç (bk. FİİLİMSİ) la bir yardımcı F. den oluşur: *gidecek olmak, yatmış bulunmak* gibi. Bunlar, ortacın yapısına göre anlam verir ve isim alırlar. Geniş zamanlı ortaçlarla yapılmış olanlara *başlama fiilleri* denir: *içer olmak, yatar olmak, gezer olmak.* Bu F. ler huy, sürerlik anlamları verir. -miş'li geçmiş ekli ortaçlarla yapılanlar *bitirme fiilleri* adını alır: *yatmış olmak, geçmiş olmak, yapmış bulunmak.* Öznenin işi tamamlamış bulunduğunu bildirerek, geçmiş zaman kiplerine göre anlam ayrım (nuance) ı gösterir. Gelecek zaman ekli ortaçlarla yapılmış olanlara da *niyet fiilleri* denir: *gidecek olmak, yapacak olmak, söyleyecek olmak.* Amaçlama, niyet ve karar anlamları bildirir.

Tasvir fiilleri: F. kökleri *-e, -i* ekleri ile ulaç şeklini aldıktan sonra bazı özel F lerle birleşirler: *yap - a - bil - mek, gel - i - vermek* Bunların ilk kelimesi olan ulaçlar, F. e bir tasvir (aspect) anlamı verir. Böylece meydana gelmiş özel anlamlı bileşik F. ler *tasvir fiilleri* adını alır.

Bunlardan *bilmek* ile yapılıp güç ve kabiliyet bildirenlere *yeterlik* (yürüyebilmek, konuşabilmek), *vermek* ile yapılıp çabukluk ve kolaylık bildirenlere *tezlik* (yapıvermek, yazıvermek), *durmak, kalmak* ile yapılıp devam anlatanlara *sürerlik* (yapadurmak, kalakalmak), *yazmak* ile yapılıp ihtimal gösteren F. lere de *yaklaşma* (düşeyazmak, öleyazmak [bu F. ler az kullanılır]) F. leri denir (bk. ASPEKT, BİNA, ÇEKİM, EDİLGEN, ETKEN, ETTİRGEN). — B. G.

FİİLİMSİ (Dil.), söz içinde fiil ve isim görevinde bulunan kelimeler. «Karşıdan *gelen* adam» sözünde, *gelen* kelimesi bir iş bildirmekle fiil değeri taşır, «adam» kelimesinin sıfatı olarak da, isim niteliğinde bir kelimedir. Ayrıca, fiil olarak özne ve tümleç alıp hüküm grupları (cümlecik, proposition) kurar: «Dün *gördüğüm* çocuk» cümleciğinde *gördüğüm*, bir F. dir; öznesi *-im* ekinden anlaşılan I tekil kişidir; çocuk, nesnesi, *dün* ise zarf tümlecidir.

F. ler, kendi başlarına kişi bildirmez; *olmak, olan, olacak, olmuş, olur, olup, olarak*... v. b. örneklerinde görüldüğü gibi. Fakat -mek'li mastarlarla ulaçlardan başka F. ler, sonlarına iyelik ekleri alarak, eylemin ilgili bulunduğu kişiyi belli eder: Geldiğ *im - i* biliyor muydun? Gidecek - *leri - ni* tahmin etmemiştim. İstediğ - *iniz* kadar alınız örneklerinde I. tekil, III çoğul, II. çoğul kişiler görülmektedir. Aynı F. ler (*mek* - lilerden başkaları) isim tamlaması da kurarlar ve gerekli ekleri alırlar: *Asker - in ata biniş - i, bilmediklerimiz in anlaşılma - sı, görmemiş - in patavatsızlıklar -ı* gibi.

F. lerin çoğu, aslında zaman bildirmez; ancak - *miş, dik, -ecek* ekiyle yapılmış ortaçlarda belli bir zaman kavramı vardır: *Geçmiş* yıllar hayalimde canlanıyor. *Tanıdığım* insanları görmek... *Göreceğim* yerleri düşündükçe... gibi. F. lerin kurdukları hüküm grupları, bileşik cümleler içinde bir kelime değerinde olarak, *özne* (*Dün sabah erken gelmem* sana bir şey anlatmadı mı), *yüklem* (Meclisin görevlerinden biri de *kanun tefsir etmek* - tir), *nesne* (Şimdi *bahçede ne yaptığını* görmüyorum), *dolaylı tümleç* (*Dün gittiğim evde* bir vazo gördüm), *zarf tümleci* (Çocuklar *elmaları kaparak* kaçtılar) görevinde bulunabilir (bk. CÜMLE). Ayrıca, isim tamlaması yapar (*Erken ayrılmasının sebeb - i*); isimler gibi, bir edat alarak temel cümlecik yüklemine bağlanabilir (Odunlardan *götürebileceğin kadar* al).

F. ler başlıca isim, sıfat ve zarf olarak görev alırlar ve buna göre de sınıflanırlar; fakat aslında isim olan bir F. nin sıfat olduğu (*kurma* ev), sıfat olanın isim gibi kullanıldığı (*tanıdık adam* yerine *tanıdık*), yine sıfatın zarf görevini aldığı (Olayı size *gördüğüm gibi* anlattım) olur. F. ler 1. *Mastarlar* (isim - fiil), 2. *Ortaçlar* (sıfat - fiil), 3. *Ulaçlar* (bağ - fiil) başlıkları altında toplanabilir.

1. *Mastarlar*: İsim gibi kullanılan F. şekilleridir: «Çocuğu *görmenizi* ne kadar isterdim» gibi. Bu başlık altında, fiil köklerine ad vermek için kullanılan -*mek* ekli gerçek mastar (infinitif) lar (okumak, yürümek), eylem isimleri (nom d'action) (okuma, yürüyüş) toplanır. Mastar F. leri yapan ekler -*mek* (gel mek, bil - mek, gör - mek), -*me* (gel - me, bil - me gör - me), -*iş* (gel - iş, gör - üş, yap ış), -*meklik* (gel - meklik, çalış - maklık, yazmak - lık) ekleridir; bunlardan -*iş* eki ile yapılanlar, biçim, tarz anlamı kapsar: «*Yürüyüşünde* bir çalım var» gibi.

-*dik* ve -*ecek* ekiyle yapılmış olan F. ler, aslında ortaç oldukları halde, çokluk isimler gibi kullanılır (*gör - dük* - lerim, *bil - diğ im*, *tanı - dık - larınız*, *yaz -acak larınız*, *gör - eceğ - iniz*).

2. *Ortaçlar*: Sıfat görevinde bulunan F. lerdir: «*Geçmiş yılları* nedametle anıyor» gibi. Bu sınıftan olan fiiller -*miş* (bilmiş), -*dik* (bildik), *ecek* (gelecek), -*en* (gelen), -(*e*, *i*) *r* (akar), -*mız* (açmaz), -*esi* (öpülesi), *esice* (geberesice) ekleriyle yapılanlardır. Ortacın belirttiği isim, kurduğu cümleciğin *öznesi* (suya *düşen çocuk*), *nesnesi* (dün *yazdığım mektup*), *dolaylı tümleci* (*yaptırdığım evde* size bir ziyafet vereceğim), *zarf tümleci* (sizin *geldiğiniz gün*, biz ayrılmıştık), *yüklemi* (oğlum, dün *gördüğünüz* çocuktur) olabilir.

Ortaçların -*miş*, -*dik* ekleriyle yapılanları geçmiş, -*ecek* ekiyle yapılanları ise gelecek zaman anlamı verir; -*en*, -(*e*, *i*) *r*, *mez* ekli ortaçlar geniş zamanlı (aoriste) dır.

Ortaçlar, sıfat görevinde bulundukları için kişi gösteren iyelik eklerini almazlar; -*dik* ve -*ecek* ile yapılanlar bu ekleri aldıkları halde, yine sıfat olarak kullanılabilir (*Tanıdığ - ım adam*, *gezeceğ - imiz memleket*).

Ek - fiil (bk. FİİL) den geldiği açıklanan -*ki* eki isimlere eklenecek ortaç gibi görev yapan kelimeler türetir: *Elimde - ki* kalem (elimde olan kalem).

3. *Ulaçlar*: Eylemi başka bir fiile bağlayan F. lerdir: Şapkasını *alıp* çıktı Şapkasını *çıkararak* selâmladı. Ayağını *basınca* kaydı. Ulaçlar ek almaz, bazılarında zaman anlamı vardır. Kurdukları cümlecikler, temel cümleciğe zarf görevi ile bağlanır. Ulaç yapan başlıca ekler şunlardır: -*ip* (alıp), -*dikçe* (gördükçe), -*cesine* (kırarcasına), -*ince* (gelince), -*e* (yaptığı ulaçlar zamanımızda tekrarlanarak kullanılır: inleye inleye), -*esiye* (ölesiye), -*erek* (gülerek), -*eli* (geleli), -*ir - mez* (gelir gelmez), -*meden* (görmeden), *meksizin* (görmeksizin).

Bir fiilin tekrarı ile yapılan ulaç şekilleri de vardır: -*di medi* (İçeri *girdi girmedi* bir gürültü...), -*dim -dim* (*oldum bittim* durur bu ağaç), -*mesi ile* -*mesi* (Adamın *görmesi ile kaçması* bir oldu).

Ek - fiilden geldiği açıklanan -*iken* eki de çekimli fiillere, isim ve sıfatlara eklenerek ulaçlar yapar: *Geliyor ken* onu gördüm *Atlar ken*, *gelmiş - ken*, *çocuk - ken*, *gençken*. — B. G.

FİJİ veya VİTİ ADALARI (İng. **Fiji Islands**), Pasifik Okyanusunda İngiltere'ye bağlı takımadaları. 106 sı meskûndur. 322 adadan meydana gelmiştir. Topluca yüz ölçümü 18 233 km² olup nüfusu 441 301 (1963) dir. Nüfusun 10 418 i Avrupalı, 220 175 i Hintli, 183 383 ü yerli Fijili, geri kalanı ise Rotuma'lı, Çinli ve başka adalar yerlileridir (Rotuma adası İngiltere'ye bağlı olup takımadaların kuzeybatısındadır). F. A. nın en büyükleri Viti Levu (11 670 km²) ve Vanua Levu (6 492 km²) dur. Adalarda 1 390 m ye kadar yükselen yeni yanardağ tepeleri vardır. F. A. eski arduvaz, granit ve dioritten oluşmuştur. Farat mercan kalkerleri ile mercan resiflerinden meydana gelmiş adalar da vardır Birçok tabiî limanları iyi korunmuştur. F. A. nın doğu tarafı, tropik alize ikliminde gür ormanlarla kaplıdır; kuzeybatıda ise düzlük otlaklar ve savanalar vardır. Bugün Hıristiyan olan yerliler (129 900) Melanezyalılarla akraba olup derileri oldukça kara, saçları yün gibi kıvırcıktır Polinezya kültürünün etkisini gösterirler. Dilleri Polinezya kırması bir Melanezya dilidir. Yams, taro, cossava ve ekmek ağacı yetiştirir ve domuz, köpek ve tavuk beslerler. Eskiden iyi çömlek ve kabuktan kumaş yaparlardı. İngilizler 1877 den itibaren tarım işletmeleri için Hintli işçiler getirtmişlerdir. Bunların torunları arasında şimdi bağımsız köylü olarak mısır, pirinç, pamuk yetiştirenler ve ticaretle uğraşanlar da vardır. 1952 de 2 800 den fazla nüfusa sahip olan Katolikler bir vicariatus apostolicus (dinî ilçe) ta toplanmıştır.

Ekonomi, şeker kamışı, kopra ve muz ekimine dayanır; eskiden çok önemli olan pamuk ekimi azalmıştır. Başlıca ihraç maddeleri şeker (1950 de 114 300 ton; 1963 te 269 191 ton), kopra ve meyvadır. Başlıca ithal maddeleri dokuma eşya, gıda maddesi, madenî eşya ve makinedir. Başlıca şehir, Viti Levu'da bulunan Suva'dır. 2 ekim 1953 te «City» unvanını alan bu şehrin nüfusu 37 371 (1963) dir (1946 da 14 000 idi).

Anayasa ve idare: Sömürge bir icra konseyinin müşavirliğinden faydalanan bir vali tarafından idare edilir. Vali aynı zamanda High Commissioner for the Western Pacific (Batı Pasifik yüksek komiseri) tir. Kanunlar, 31 üyeli bir yasama konseyi tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girer. Anayasa 1963 tarihli bir Order in Council ile tespit edilmiştir. Sömürge, anayasa bakımından temmuz 1964 te kabul edilen bir «membership system of Government» (üyeliğe dayanan idare şekli) ile bir adım daha ilerlemiştir. Bu sistemin amacı, Legislative Council (yasama konseyi) in gayri resmî üyelerini daha yakından hükûmet işleriyle ilgilendirmektir. Yeni anayasaya göre, Executive Council (icra konseyi) yeniden teşkil edilmiş ve şimdi 4 resmî üye ve 6 gayri resmî üyeden mürekkeptir.

Yasama konseyi başkanı speaker (sözcü) unvanını taşır. Yerliler ocak 1945 ten beri muhtariyetten faydalanmaktadır. Muhtariyetin en yüksek otoritesi altı yerliyi içine alan Fijian Affairs Board (F. işleri dairesi) dur. Bunun yanında yerli işleriyle uğraşan Council of Chiefs (kabile başkanları konseyi) vardır. Yargılama yetkisi yerli makemeler elindedir; Avrupalı ve Hintliler için bir Supreme Court (yüksek mahkeme) vardır ki aynı zamanda yargıtay hüviyetindedir.

F. A. nı 1643 te Tasman keşfetmiştir. 1774 te Cook (b. bk.) tarafından gezilmişse de, ancak 1827 de Dumont d'Urville tarafından incelenmiştir. 1874 ekiminde adalar İngiltere'nin idaresi altına girmiştir.

FİKİR (Fr. Idée < Lat. idea < Yun. *idein* = görmek) [Fel.], genel olarak: 1. bir nesnenin zihinde temsil edilmiş şekli; 2. zihnin bir nesne konusunda aldığı veya şekillendirdiği kavram.

Felsefenin çeşitli dallarında F. teriminin değişik anlamları vardır: I. *Metafizikte*: Eflatun'un *idea*'ları duyuüstü realitelerdir, nesnelerin tipi, yani ebedî realitelerdir. Bu filozofa göre, yalnız bu ebedî tiplerin bilinmesi «ilim» adına lâyıktır. Epikuros'un *ide - imaj*'ları, atomlardan bileşmiş nesnelerden kopup ayrılan ve beyni etkileyerek duyumsal algılamalar oluşturan sathî pelikÜller, yani ince zar par-

çalardır. Hegel'in *idea*'sı ise, oluşumun evrensel ilkesi olup her şekle dönüşerek ilkin tabiat, sonra da zihin ürünü halini alır. 2. *Mantıkta*: *genel ide* veya kavram (Fr. concept), zihnin özeli genelden ayırdıktan sonra genelleştirme yolu ile bir tür veya bir cins hakkında edindiği kavramdır. Klasik felsefede, *genel ide*'nin ve onu ifade eden terimin kapsamı ve anlamı kesin olarak tanımlanmıştır. 3 *Psikolojide*: Her düşünce konusu bir *ide*'dir. Descartes üç türlü *ide* ayırt etmiştir: a. düşünme yolu ile kendi kendimizde bulduğumuz *inne* (Fr inné = doğuştan var olan) *ideler*; b. zihnimizin eseri olan *yapma* (Fr. factice) *ideler*; c. duyularımızın aracılığı ile elde ettiğimiz *kendiliğinden ve tesadüfen gelen* (Fr. adventice) *ideler*. Kant, *transandantal* (Fr. transcendental = aklın denetleyemeyeceği bir üstünlük derecesinde olan) *ideler* terimi ile, özellikle Tanrı, ruh ve dünya F. lerini kasteder: akıl, teorik yoldan Tanrının, ruhun ve maddî dünyanın varlığını veya yokluğunu ispat edemeyeceği gibi, paralojizmlere, yani istemeyerek işlenmiş hatalara düşmeksizin veya prensipleri birbiriyle çeliştirmeksizin bu çeşit idelerin niteliklerini tasarlayıp tanımlayamaz. 4. *A priori ide*: Claude Bernard'da bu terimin anlamı, gözlemin ilham ettiği ve hem deneyimle doğrulanması hem de olaylarla kontrol edilmesi gereken varsayımdır; bu anlamdaki ide, ilmî keşifte başlıca bir rol oynar.

FİKİR HAREKETLERİ, haftalık ilmî, içtimaî ve edebî dergi. 29 ekim 1933 te Hüseyin Cahit (Yalçın) tarafından Istanbul'da çıkarılmaya başlanmış, 19 ekim 1935 tatarihli 104. sayıdan sonra kapanmıştır. F. H. nin bütün yazılarını Hüseyin Cahit yazmış, ancak çevirilerde sahiplerinin adını koymuş, kendi yazılarına imza atmamıştır.

FİKİRTEPESİ, Istanbul yakınında en eski yerleşme izlerinin tespit edildiği bir yer. Anadolu yakasında, Kadıköy ile Kızıltoprak arasında bulunan F., Kurbağalıdere ile tren yolu arasında kalan sahada Kayışdağı yolunun kuzeyinde bulunmaktadır.

Kurbağalıdere kenarında bir tepecik olan F. nde ilk araştırmalara Istanbul Üniversitesi tarafından 1942 ve 1943 yıllarında girişilmiş ve öteden beri birtakım tarihöncesi buluntular verdiği bilinen bu yerde sistemli kazılar 1952-1954 te yapılmıştır. Bu kazılar, Kadıköy'ün 1,5 km batı, güneybatısında, Yoğurtçu deresi denilen, Kurbağalıdere halicinin bitimindeki yüksekliğin sathına inhisar etmiştir. Çok eski çağlarda, Kalamış koyunun bu dar haliç sayesinde F. eteğine kadar uzandığı tahmin edilmektedir. Esas yerleşme, F. nin hafif meyilli batı yamacında kuzey, kuzevdoğu rüzgârlarına karşı korunmuş bir yerde bir su kaynağının yakınında bulunmuştur. Bu iskân yeri bir tek tarihöncesi kül tür devrine ait olup, kalan izlerden anlaşıldığına göre ahşap evlerden ibaret idi. Buradaki evlerin biçimleri öğrenilememiş, sadece yuvarlak ocak yerleri ortaya çıkarılmıştır. Toprağın arasında çok sayıda çanak çömlek kırığı elde edilmiştir. Ayrıca, burada kemik ve taş aletler de bulunmuş, bazı mezarlar meydana çıkarılmıştır. F. ndeki iskânın M. Ö. IV. binden III. bine geçiş safhasına ait olduğu inancı doğmuştur. F. kazısında ağırşak, değirmen taşı, ziraat âleti gibi eşya ile hububat kalıntılarına rastlanmaması, buradaki iskânın ancak yılın muayyen aylarına inhisar ettiği düşüncesine yol açmaktadır.

F., bu çok eski yerleşmeden sonra yakın tarihlere gelinceye kadar bir iskâna sahne olmamıştır. Geçen yüzyılın ikinci yarısı içlerinde F., özellikle Kadıköy çevresinin bir mesire yeri olarak sevilmiş ve bu arada uzaktan Istanbul'a güzel manzarası olan yüksek kısmında geniş bir bahçe içinde büyük Sultan Köşkü yapılmıştır. Bazan Sultan Abdülâziz tarafından kullanıldığı söylenen bu bina, V. Murat köşkü olarak da tanınıyordu. Bakımsız bir halde kalan bu köşk, 1962-1963 yıllarında yıkıcıya verilerek ortadan kaldırılmıştır. Tepenin aşağısında, dere kıyısında ahşap olarak yapılmış ve mimarî bir özelliği olmayan, sade bir köşk daha vardı ki Sultan Abdülâzız tarafından buradaki çayırda yapılan güreşlere geldiğinde kullanılıyordu.

FİKOMİSETLER (Phycomycètes < Yun. *phykos* = deniz yosunu, alg; *mykos* = mantar), üreme tarzları bazı alg gruplarınınkini andırdığı için bu adla anılan bir mantar grupu. Bu mantarların ayırt edici özelliği, miselyumlarının bölmesiz olması ve yumurta yapma yetenekleridir. Başkaca, Sıfomisetler (< Yun. *siphon* = sifon), Oomisetler (< Yun. *oion* = yumurta) ve Altmantarlar adlariyle de anılırlar.

FİKOSİYANİN (Fr. Phycocyanine < Yun. *phykos* = deniz yosunu, alg; *kyanos* = koyu mavi madde), Cyanophyceae (mavi-yeşil algler) sınıfından olan alglerde ve bazan kızıl alglerde bulunan mavimsi pigmentlere verilen ad.

FİKRET, Muallâ (Istanbul 1904-Reillanne, Aşağı Alpler, Fransa 1967), ressam ve desinatör. Almanya'da 25 yaşına kadar sanat öğrenimine devam etmiştir. Bu süre içinde özellikle desen bilgisini geliştirmiştir. Yurda dönüşünde Galatasaray lisesinde, sonra da Ayvalık orta okulunda resim öğretmenliği yapmıştır (1934). 1938 de Paris'e yerleşmiştir. Orada yoksulluk içinde geçen yıllarında çalışmalarını sürdürmüş, açılan sergilerde ve sanat galerilerinde eserleri aranan bir sanatçı olmuştur. Yurt içi ve dışında içgüdünün itişine uygun mizaciyle çoğu zaman aykırılığa varan coşkun bir davranışla dış etkilere dayanıklı, çağdaş akımlara sevirci bohem tipine örnek bir sanatçı olarak tanınmıştır. Türkiye'de yaptığı desen resimlerinden, Ayasofya ve dolayları, Boğaziçi, mezarlıklar ve Istanbul halkının türlü yaşantılarına ait verdiği örnekler, başarılı resimleri arasında yer alır. Ömrünün ön önemli kısmını Fransa'da geçiren M. F., orada da Fransız hayatının bir tasvircisi olmuştur: Paris kahvelerini, sokak kadınlarını, meyhaneleri akıcı bir çizgi ustalığıyle işlemiştir. Desende, sulu boyada, guvaşta, kurşun kalemde gösterdiği serbest tekniği, yağlı boyada da aynı seviyede başarmıştır. Birkaç dostundan başka kimsesiz geçen ömrünün son dokuz yılı, Fransa'nın Alp eteklerindeki Reillanne kasabası belediye başkanının karısının evinde geçmiş, hastalığı artınca hastahaneye kaldırılmış, az sonra da «Mane» bakımevinde ölmüştür. Sanatçının hayatı ve eserleri hakkında birçok yazılar yazılmıştır. Resimlerinin çoğu 5-6 kolleksiyoncunun elinde toplanmıştır. Istanbul Resim ve Heykel Müzesinde de eserleri vardır («Oturan adam» [çini desen]).

M. FİKRET

M. FİKRET: «Oturan adam» (Resim ve Heykel Müzesi, Istanbul)

FİKRET, Tevfik (asıl adı: **Mehmet Tevfik**; Istanbul 1867 Istanbul 1915), Türk şairi ve sanatçısı. Valide Sultanın kâhyası Hüseyin Efendinin oğlu ve Çankırı'dan gelerek Istanbul'a yerleşen Ahmet Ağanın torunudur. Annesi Hatice Refia hanım, Sakızlı bir ailenin çok dindar, mutaassıp derecede Müslüman olan kızıdır. 1879 yılında hac görevinden dönüşünde koleradan ölerek F i 12 yaşında öksüz bırakmıştır. Babası Hüseyin Efendi de Urfa mutasarrıfı iken ölmüştür. F., Aksaray'daki konaklarında büyüiken Mahmudiye valide rüştiyesinde okuyup daha sonra Mekteb-i sultanî (Galatasaray) ye devam etmiş, batıya açılan ilk pencere gözüyle bakılan bu okuldan en iyi derece ile mezun olmuştur. Daha 14-15 yaşlarında ilk şiir denemelerini, asıl adı olan Mehmet Tevfik imzasiyle yayımlavan F in üzerinde, o yıllarda Darülfünundan daha üstün tutulan Galatasaray sultanî (lise) sinin batılı anlamda kültür ve sanat etkisi yaptığı dikkatten kaçmamıştır. F., ayrıca yüksek öğrenim ihtiyacını duymadan hariciye istişare odası (Dış İşleri Bakanlığı danışma kalemi) kâtipliği ile memurluk hayatına başlamış fakat ay başında verilen maaşını, bu maaşa hak kazanacak

T. FİKRET

bir iş gösterilmediği ve yapmadığı gerekçesi ile geriye vererek istifa etmiştir Buradan sonra Sadaret mektubî kalemı (Başbakanlık yazı işleri dairesi) ne, oradan tekrar istişare odasına giren, bir yandan da Ticaret Mekteb-i Âlisinde hüsn-i hat (kompozisyon-yazı) öğretmenliği yapan F., bu aralık dayısının kızı Nazmiye hanımla evlenmiş ve çok sevdiği oğlu Halûk, bu evlilikten doğmuştur Galatasaray sultanîsine öğretmen olunca, batılı anlayış ve bilincini kavrayışta yeni bir nesıl yetiştirmek isteyen F., bir ara haksız bir karara karşı direnerek okuldan ayrılmış, 1897 de Robert Koleje Türkçe profesörü olarak girmiş, küçük bir ara verme dışında, hayatı boyunca bu okuldaki görevini bırakmamıştır. Bu arada öğrenciliği sırasındaki şiir heves ve yeteneği daha da ilerlemiştir. «Mirsâd», «Maarif», «Malûmat», «Tercüman-ı hakikat» dergilerine Nazmi ve Mehmet Tevfik takma ve öz adlarıyle yazdığı şiirler, onun henüz Hamit, Ekrem hâttâ divan şairlerinin etkisinden pek ayrılamadığını göstermiştir

«Malûmat» gazetesi sahip değiştirip Baba Tahir adındaki kavgacı, gerilik taraftarı yazara geçtikten sonra gazeteyi bırakan F. i, 1896 yılında, hocası Recaizade Mahmut Ekrem beyin manevî koruyuculuğundaki «Servet-i fünun» dergisinde, Hüseyin Cahit (Yalçın), Halit Ziya (Uşaklıgil), Mehmet Rauf, Cenap Şehabettin, Hüseyin Siret gibi yazarlarla bir arada ve bu derginin müdürlük görevini yapar görüyoruz. «Servet-i Fünun» dergisinin koyu bir istibdat rejimi ortamında, Namık Kemal, Ziya Paşa okulunun geçici veya nihaî olarak susmuş, susturulmuş ülkücülerinden sonra çıkması, rejimin aman vermez baskısı altında genç, ateşli ve Avrupa'yı daha da derinlemesine tanımış olan F. ve arkadaşlarının yeni ilkelerle başka nitelikte bir edebivat anlayışına öncü olmalarını hazırlamıştır. Bu çalışmalardan ünü daha da artan F., şiirlerini *Rübab-ı şikeste* adlı kitabında toplayıp yayımlamış, eser üst üste üç defa basılmakla gördüğü büyük ilgiyi ispat etmiştir.

Servet-i fünuncularla arası açılıp küsen, Rumeli Hisarı sırtlarında, planlarını kendisinin çizdiği Aşiyan (Yuva) adını verdiği evinde yalnızlığı içine kapanan F., yakın bir zaman içinde II. Abdülhamid'in «Servet-i Fünun» u kapattıdığına şahit olmuş, kendisi de göz hapsine alınmıştır. Bu gözetim ve istibdat yönetiminin koyulaşması ile karamsarlık içinde rejime, hırsızlara ve soysuz aydınlara karşı hınç içine düşmüştür. O günlerde, Anteb'e sürgün edilen babasının gurbetteki ölüm haberi, kız kardeşinin genç yaşta ölümü de acılarına eklenince F. in, sosyal düzeni, padışahı, sarayı ve çevresini lânetleyen şiirleri, memleketin namuslu aydınlarını alevlendirmiştir. 1908 de II. Meşrutiyetin ilânını bir kurtarıcı gibi alkışlamış, fakat şahsî karakterlerine mahkûm olan yeni devir politikacılarının eğri yollara saptığını görerek sevinç ve umutları yarıda kalmıştır. Hüseyin Cahit (Yalçın) le birlikte kurdukları, günlük «Tanin» gazetesinden de aşırı duyarlığı ve ülkücü davranışlarının etkisiyle küserek ayrılmıştır. Arkadaşlarının zoru ile müdürlüğünü kabul ettiği Galatasaray sultanîsine büyük bir eğitimci olarak sarılıp kısa zamanda ilim kafası taşır bir gençlik yetiştiren F., okuldaki dar düşüncelilerin iftiralarından yıldığı ve Maarif Nezaretinin lüzumsuz karışmalarına sinirlendiği için istifa etmiş, nazırın ricası ile yeniden görevine dönmüş, 31 mart olayında korkusuz direnebilmiş, ama geri görüşlü çekemezlikler içinde yüzen zümreye dayanamayarak ikinci defa okul müdürlüğü görevinden ve öğretmenliklerinden ayrılarak bir daha geri dönmemesiye Ro-

bert Kolejdeki profesörlüğüne ve Âşiyan'ına çekilmiştir. 1909 da *Halûk'un defteri*'ni yayımladıktan, hele ertesi yıl da *Tarih-i kadim* şiirini çıkardıktan sonra Akif (bk. ERSOY) le karşılıklı ağır cümleler kullanarak çatışmışlardır. Her ikisi de müspet ilim ve düşünceye önem vermiş, ikisi de sağlam ve aşınmaz bir karakter ve ülkünün adamı olmuş olan bu iki şairimizin çatışmaları oldukça etkili olmuştur.

Bir ara eğitimci Satı beyle birlikte modern eğitim ilkelerine dayalı bir okul açma çabaları sonuç vermeyen, yeni görüşleri kapsar bir dergi çıkarma işinde de başarıya ulaşamayan, bir yandan da teşhisi gecikmiş bir şeker hastalığı ile kıvranan F., hasta düşmüştür. Yatağında iken *Şermin* adlı çocuk şiirleri kitabını hazırlamış, bunca ilgiye rağmen şeker hastalığının geç anlaşılması, onu veremle de karşılaştırarak genç yaşında yıkmış, ülküsü içinde yaşattığı eserlerini veremeden 18 ağustos 1915 te ölmüştür.

Sanatı: İlk şiirlerini Galatasaray sultanîsinde 13 - 14 yaşları arasında öğretmeni Feyzi ve Muallim Naci'nin etkisi altında kalarak eski biçimde, daha sonrakileri öğretmeni Recaizade Ekrem beyin yolunda ve Hamit üslûbuna kaçarak yazan, kişiliğini ancak 1895 e doğru göstermeğe başlayan F., ilk şiirlerindeki şen, topluma karşı ilgisiz görünüşünden yavaş yavaş sıyrılmıştır.

«Servet-i Fünun» okulunun genel niteliklerini hazırlayan ve genellikle şiirde kendini gösteren romantik, uçucu, biraz kendicil havadan kurtulamadığı bir gerçek olan F. i topluma, memleketin yürekler acısı halini eleştiren şiirlerine bakılarak ve işlediği konulara göre yargılamaya kapılarak onun, daha fazlasiyle kendisinin açtığı ve Servet-i fününcular da bulduğumuz özelliklerden ayrıldığı düşünülemez.

«Millet yoludur, hak yoludur, tuttuğumuz yol» diye başlayan millet şarkısında, deprem yaralılarına yardıma çağıran, «Harab-ı zelzele bir köy» diye başlayan şiiri ile Darülfünun marşı güftesindeki: «Cehl ölmeli, zulm ölmeli, hak bulmalı kuvvet» diye süregiden mısralarında. *Ferda, Sis, Bir lâhza-i taahhur, Halûk un cevabı*'nda «Servet-i Fünun» romantizmini ve öteki nitelikleri bulduktan sonra ayrıca salt kendisinde gördüğümüz yenilikler, özel davranış ve renkler bulduğumuz da unutulamaz. Yavaş, inilti halindeki seslenişi; feryada, isyana, nutuk havası anlatımına kavuşturan F., toplum şartlarının en ağır ve kesin elverişsizliğine rağmen sıcak şiir ateşinden biraz uzak da olsa, sanat süsleriyle ve çabalariyle bezenmiş eğitici seslenişi şiirimize bir yenilik olarak getirmiştir. Tabiata karşı, Tanzimatın hâlâ biraz izlenimci kalmış olan bakışlarını gözleme çevirme, şiirin koyu mısra ve beyitçilik anlayışını iyice kırma, konu genişliği, zevklerde batı seçkinliği ve titizliğini gösterip uygulama işini arkadaşları içinde daha belirli bir öncelik, etkililik ve öncülükle başarmıştır.

Yaşadığı günlerden hatıra kalarak zamanımıza kadar polemik havası dağılmayan F. çilik ve ona karşıcılığın sebebini, ölçüsü dışına çıkmış bir sevgi ve sevgisizlikten çok kendisini gölgesiz, tam ülkücü saymakta karamsar, inançsız diye düşünmekten doğma nitelemelerde aramak gerektiği kabul edilmelidir. Daha çok duygu dünyalariyle yaşayan insanların, şairlerin toplum şartlarıyle ilgili olarak zaman içinde söylenmiş bir mısra veya şiirini, sanatlarının kişiliğine mal etmemek gerekir. O zaman F. in, her çeşit dar düşüncelerin, kölelik rejimi yöneticilerinin, İslâm dininin gerçeğinden sapmış çıkarcı ve bilgisiz din adamları ortamı içinde kaleme aldığı *Tarih-i kadim*'ine bakarak inançsız, örnek edinilemeyecek bir kişi gözü ile görülmesi mümkün olmaz.

«Kıran da olsa kırıl. düş, fakat eğilme sakın» ilkesine, gerçek dürüstlüğü ve ahlâk anlayışı ile uymuş olan F. in, babasının sürgünde ölüşü, kız kardeşinin talihsiz ve genç ölümü, istibdadın en koyu baskısı, bazı ülkü arkadaşlarının gevşekliği karşısındaki hırçınlığını, umutsuzluk ve karamsarlığın aşırı dozlarını işaretleyerek benimsemek ve edebiyat tarihindeki kişiliğini gerçek çizgisine yaklaştırmak gerekmektedir.

Dilimizin o günkü durumu ve Servet-i fününcuların yeni kavramları Arapça ve Farsça yeni kelimelerle karşılamak yolundaki gayretleri yüzünden pek çok şiirlerini geleceğe iletememiş olan F., bazan haksızlığa varan bir hırçınlık içinde de olsa sağlam, temiz, ülkücü bir insan olarak yaşamış, edebiyatımızın bugünkü şiir anlayışına varan gelişmelere şekil ve konu bakımından büyük ölçüde imkân hazırlamış, gerçek şiirin yakınlarında, söz sanatının ve süslemeciliğin en başarılı örneklerini vermiştir.

Eserleri: *Rübab-ı şikeste* [1900, 1910, 1911, 1945]; *Halûk'un defteri* [1911, 1945]; *Rübabın cevabı* [1911]; *Şermin* [1914]; *Tarih-i kadim* (1. bas. tarihsiz ve eski harflerle, 2. bas. 1928. Günümüzün diline aktarılarak A. Kadir tarafından da yayımlanmıştır). *Son şiirleri* de 1952 de yayımlanmıştır.

FİKRÎ HAKLAR (Fr. Droits intellectuels), kişinin yarattığı fikrî eser üzerinde sahip olduğu haklar. F. H. mutlak, herkese karşı ileri sürülebilen haklardandır. Kişinin yaratıcı çalışması sonucunda ortaya çıkan fikrî eser bir kitap, beste, resim, heykel v. b. olabileceği gibi, sanayi veya teknik alanında bir metot veya buluş da olabilir. Ancak, çoğunlukça benimsenen fikre göre, sanayi ve teknik alanındaki buluş ve metotlar patent, hakları adı verilen ayrı bir grupa konu teşkil etmekte olup artık tarihî gelişmeleri bakımından F. H. dan ayrılmışlardır. Yurdumuzda F. H. ı düzenleyen başlıca müeyyide, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunudur.

Tarihçe: F. H. ın müstakil varlığını kabul ve edebî, bediî ve sınaî eserler üzerindeki hakları tespit eden ilk önemli milletlerarası belge, 9 eylül 1886 tarihli Bern sözleşmesidir. Bu sözleşme 1908 Berlin ve 1928 Roma antlaşmaları ile geliştirilmiş, ayrıca telif hakları konusunda doğu bloku devletlerinin katılmadığı yeni bir sözleşme imzalanmıştır (6 şubat 1952). Ancak, Bern sözleşmesi hükümleri Avrupa devletlerince yine muteber sayılmaktadır.

Yurdumuzda F. H. konusunda ilk adım 1273 (1857) tarihli Matbua Nizamnamesi ile atılmıştır. Bunu, 30 ağustos 1288 (1872) tarihli kitap basımı hakkındaki nizamname takip etmiştir. Ancak, yazarın eser üzerindeki haklarını açık olarak tespit eden ilk hukukî belge, 8 mayıs 1326 (1910) tarihli Telif Hakkı Kanunu'dur. 4 ekim 1926 tarihli Borçlar Kanunu da edebî. ilmî ve sınaî eserlerin yayımlanmasına ait hükümler getirmiştir (372 - 385. maddeler). Türkiye, Lausanne antlaşmasında, Bern sözleşmesine katılmayı mahfuz tutmuş ise de, nihayet 28 mayıs 1951 tarih ve 5777 sayılı kanunla hükûmete Bern Birliğine katılma yetkisi verilmiştir. Bundan bir süre sonra, 5 aralık 1951 tarihinde F. H. ı geniş bir şekilde düzenleyen 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu çıkarılmıştır. İhtiralar (buluşlar) hakkında 10 mart 1296 (1879) tarihli bir Muvakkat İhtira Beratı Kanunu yayımlanmış ve bu kanun pek ufak bir değişiklikle günümüze kadar yürürlükte kalmıştır. Kanunun hükümlerine

göre, bir ihtira sahibi buluşunu Sanayi Bakanlığına tescil ettirdikten sonra bunun üzerinde hak kazanır ve kendisine bir ihtira beratı (patent) verilir. Bu eski ve yetersiz kanunu yürürlükten kaldıracak yeni bir tasarı üzerinde çalışılmaktadır. Yurdumuz 6563 sayılı kanunla Milletlerarası Beratlar Enstitüsüne katılmıştır.

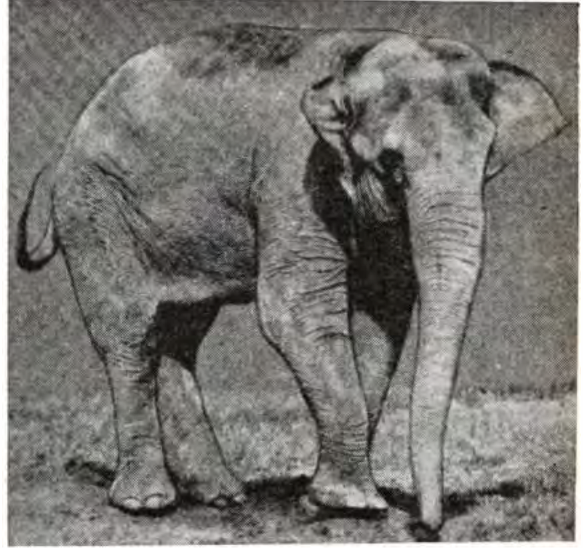
Fikir ve Sanat Eserleri Kanununa göre fikrî haklar: Fikir ve sanat eserleri üzerinde sahiplerinin malî ve manevî menfaatleri kanun tarafından himaye altına alınmıştır (13. madde). Eser, sahibinin özelliklerini taşıyan ve ilim, edebiyat, musiki, güzel sanatlar veya sinema eseri sayılan her nevi fikir ve sanat mahsulüdür (1. madde). Diğer bir eserden yararlanarak vücuda getirilip işleyenin özelliğini taşıyan «işlenmeler» de eser sayılır (6. madde). Eser sahibinin manevî hakları umuma arz yetkisi (4. madde), adın belirtilmesi (5. madde), eserde değişiklik yapma (6. madde) ve zilyet ile malike karşı olan (7. madde) haklarıdır. Bu hakları kullanabilecek kimseler ile süreleri, 18 ve 19. maddelerde düzenlenmiştir. Malî haklar; işleme (1. madde), çoğaltma (2. madde), yayma (3. madde), temsil (4. madde), radyo ile yayma (5. madde) haklarıdır. Malî haklar mirasla intikal eder (3. madde) ve eser sahibi veya mirasçıları tarafından başkalarına devredilebilir (8. madde). Bu hakların koruma süresi eser sahibi yaşadıkça ve ölümünden itibaren 50 yıl devam eder (7. madde).

Kanun, F. H. nı ihlâl edenlere karşı gerek tecavüzün ref'i (66 - 68. maddeler), tecavüzün men'i (67. madde) ve tazminat (70. madde) gibi hukuk davaları gerek ceza davaları (71 - 75. maddeler) açma hakkını ilgililere tanımıştır.

FİKRÎ PAŞA, Abdullah (Mekke 1834 - Mısır 1890), Mısırlı devlet adamı ve edip. Küçük yaşta asker olan babasını kaybeden F. P. akrabalarının yanında yetişmiş. Cami'ül-Ezher'de okumuş ve ayrıca Türkçeye de çalışmıştır. 1851 de devlet hizmetine girerek, 1861 de İsmail Paşa ile birlikte Istanbul'a gitmiştir. Istanbul'dan döndükten sonra maliye nezaretinde görevlendirilmiş, daha sonra Hidiv Kütüphanesi teşkilâtına geçmiştir. Maarif Nazırlığı görevinde de bulunan F. P., Arabî kıyamı sonunda tevkif edilmiş, bir süre sonra serbest bırakılmışsa da, bir daha devlet hizmetinde çalışmamıştır. Bundan sonra ilim ve edebiyatla uğraşan F. P., seyahat etmiş, Mısır delegesi olarak Stockholm'da toplanan müsteşrikler kongresine katılmış, seyahat notlarını yazdığı günlerde eserini tamamlayamadan ölmüştür.

F. P. nın birçok eseri vardır. Bunlardan bir kısmı oğlu ve arkadaşları tarafından bastırılmıştır. F. P. nin oğlu içinde babasının şiirlerinin ve mektuplarının bulunduğu bir eserini *El - âsârü'l - fikriye* [1315] adı ile ve seyahat notlarını da *İrşadü'l - elibbâ ilâ mehasin Urubâ* [1892] adı ile yayımlamıştır.

FİKSATİF'LER (Fr. Fixatifs), kurşun kalem, kömür, tebeşir, pastel (renkli kalem) lerle çizilmiş resimlerin zaman geçtikçe kolayca silinmesini engellemek için kullanılan maddelere verilen ad. İyi bir resim F. i elde etmek için meselâ 2 kısım rengi giderilmiş gomalaka 100 kısım ispirtoda çözülür. Bu çözelti bir resim üzerine püskürtülürse, alkol buharlaşır ve geriye resim üzerinde ince, saydam, renksiz, koruyucu ve gomalakadan katımlı bir zar kalır. Bu suretle resmin silinmesi imkânsız bir hale gelir. Başka F. ler, 1 kısım mastiks'in 9 kısım amil asetatta veya 8 kısım sandarak'ın 92 kısım ispirtoda çözülmesiyle elde edilir. Genel olarak, kurşun kalem, kömür ve tebeşirle yapılmış resimler gomalaka F. i ve pastel ile yapılmış resimler zapon F. i ile tespit edilir. Bu sonuncusu 6 kısım kollodyum yününün 100 kısım El 3 çözeninde çözülmesiyle elde edilir. Bağlama vasıtası olarak zamk veya kazein kapsayan badanalar, formaldehid çözeltisinin püskürtülmesiyle tespit edilir. Formaldehid bu yumurta akı maddeleri üzerine sertleştirici ve koruyucu olarak etki yapar. Birçok tebeşirde ve boyalı kalemlerde dahi biraz zamk vardır. O zaman bunlarla yapılan resimler üzerlerine formaldehid püskürtülerek bozulmaz hale konur. Badana ve boyacılıkta su camı preparatları da F. adını alır.

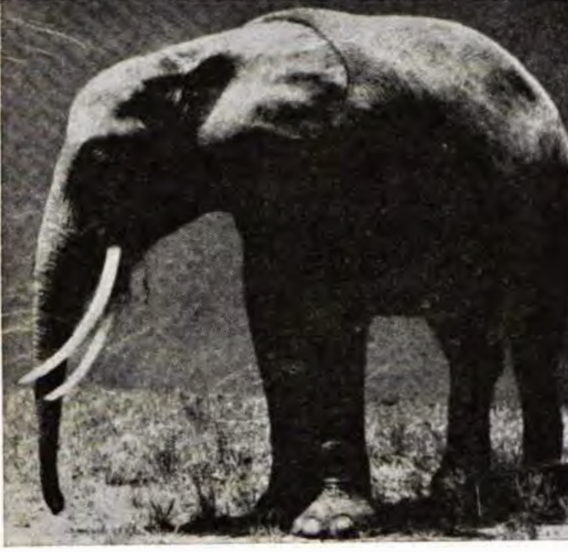

ASYA FİLİ

FİL (*Elephantus*) [Zooloji ve Paleontoloji], Filgiller (Elephantidae) familyasının tipi olup burnu tutma yeteneğine sahip uzun bir hortuma dönüşmüş bulunan, üst kesici dişleri pek uzun olarak ağzından dışarıya sarkan, hemen hemen tüysüz, otçul, pek büyük cüsseli, memeli hayvan. Bugün yaşamakta olan F. ler Afrika cinsi (*Loxodonta africana*) ve Asya veya Hindistan cinsi (*Elephas indicus*) olmak üzere iki cinse ayrılır. Afrika cinsi ötekinden daha büyüktür, yüksekliği üç buçuk m ye ulaşabilir, hortumunun ucunda iki tane parmaksı lop vardır; kesik koni biçiminde olan sarkık dişlerinin içi boştur, ağırlıkları da 70 kg ı bulur. Azı dişlerinin üstü eşkenardörtgen biçimindedir, ön ayaklarında beşer, art ayaklarında üçer toynak bulunur. Asya cinsinin yüksekliği en çok 3 m ye ulaşır. Afrika F. inin kulakları pek büyük yelpazeleri andırdığı halde, Asya F. ininkiler çok daha küçük ve üçgensidir. Asya F. inin hortumu ucunda yalnız bir tane parmaksı lop vardır, erkeklerinin sarkık dişleri ince ve uzun olup Afrika cinsininki kadar da ağır değildir. Azı dişlerinin üstü uzun şeritler biçimindedir.

F. lerin rengi açık boz ile kara arasında değişir; pek seyrek olarak ak F. e de rastlanır. Serbest olarak yaşayan bir F. günde 500 kg yeşil bitki yer. F. 85 yıl kadar yaşar, gebelik süresi 21 buçuk aydır. Hayvanat bahçelerinde de rahatça üreyen bu hayvanların yavrusu doğumunda 100 kg çeker ve yüksekliği 1 m kadar olur. Her iki F. cinsi de eğitilebilirse de, Asya F. i iş görmeye daha yetenekli ve daha yatkındır.

Tabiatta F. ler sürü halinde yaşarlar. F. dişi avcılarının giriştikleri kırım yüzünden özellikle Afrika F. inin soyu tehlikeye girmiş, bu sebeple F. avı sıkı bir düzene bağlanmıştır.

AFRİKA FİLİ

Paleontoloji: F. ler Kuaternerde, Avustralya ile Güney Amerika dışında, Ekvatordan kutup kuşağına kadar olmak üzere dünyanın her yerinde yaşamışlardır. Bilinen paleontolojik türler şunlardır: Avrasya'da *Elephas meridionalis* ve *E. antiquus*; Afrika'da *E. Recki* ve *E. atlanticus*. Bir de mamut (*E. primigenius*) denilen ve Avrasya'nın soğuk iklimlerinde yaşamış olduğu için postu da bulunan bir F. türü var olmuştur. Bu F. bu kıtalardan Kuzey Amerika'ya geçmiştir.

FİL HASTALIĞI veya ELEFANTİYASİS (Fr. Éléphantiasis, Lat. *elephantiasis* < Yun. *elephas* = fil, *iasis* = durum): 1. *İnsanlarda*: altderide *Filariidae* familyasından çeşitli ipsi kurtlar (nematod) ın bulunmasiyle meydana gelen ve kol, bacak ve cinsî organların aşırı derecede gelişip biçimsizleşmesine yol açan bir hastalık. Bu kurtlar coğrafî bölgelere göre değişir. Afrika'nın Ekvator bölgesinde erbezlerini şişiren tür *Onchocerca volvulus*, Hindistan ve Güney Amerika'da *Wuchereria bancrofti*, Samoa adalarında *Wulchereria pacifia*'dır. Genellikle parazitlerin lenfa yollarına veya toplardamarlara yerleşip dolaşımı güçleştirmeleriyle gelişen bu hastalığın köklü tedavisi cerrahî olup lenfa sıvısının sürekli olarak dışarıya akıtılması veya yozlaşan dokuların kesilip atılması şeklindedir. 2. *Hayvanlarda*: at E. i özellikle derinin ve derialtı bağdokusunun hastalanması ile sürekli bir yangı ve sertleşme meydana gelmesi halinde görülür ve hayvanın bacakları kalın direklere döner. Hemen hemen tedavisiz olan bu hastalık öküzgillerde çok seyrek olarak görülür.

FİL SIRADAĞLARI (yerli dilde: Phnôm Kômchay), güney Kamboçya'da, Cardamones dağları ile Siyam körfezi arasında ve Kampot'un batısında bir dağ masifi. En yüksek noktası Bokor dağıdır (1 050 m).

FİL YILI (Takvim): bk. ON İKİ HAYVANLI TAKVİM.

FILAMENT (Bot.): bk. İPLİK.

FİLANTROP (Fr. Philanthrope), insanları seven ve onların daha elverişli şartlar içinde yaşamasına çalışan kimse.

F. luk, felsefî bir düşünce olarak Rönesanstan doğar ve XVIII. yüzyıl İngiltere ve Fransa'sında gelişir. Serbest düşünürlerle tanrısızlar, bütün ahlâk inançlarını, Tanrıya değil, sadece insanlığa yönelen ve tüm laik bir duygu olan F. luk üzerine kurmuşlardır. Hıristiyanlığın, insanın yaradılıştan kötü olduğunu kabul etmesine karşılık, XVIII. yüzyıl F. ları, onu özünde iyi sayarlar, sevilmeye ve kayırılmaya lâyık bulurlar. Hıristiyan, insan ıstıraplarını dindirmeğe çalışırken sevap düşüncesiyle hareket eder ve kendi ruhunun kurtuluşunu sağlamak amacındadır; F. ise sırf dünya hayatını düşünerek insanların kaderini düzeltmeğe çalışır. Yine Hıristiyan, ıstırabı yaşayanlar için tabiî ve gerekli bir kanun sayıp ancak rastgele ferdlerin acılarını dindirmeğe yönelirken F., bu acıların sebepleriyle çarelerini araştırır ve topyekûn insanlığın mutluluğu yolunda çalışmayı amaç edinir. İnsan hakları, insanların dayanışması prensipleri bu duygudan doğar.

Kaynağını İngiltere'den alan F luk, Benthım gibi bazı düşünürlerce kişi yararlarının birbirini tuttuğu inancına da yatılır. Adam Smith'e göre, hoşlanma, yakınlık duyma (sempati) mekanizmasından doğar. Shaftesbury, Hutcheson veya Hume gibi başka düşünürlere göre ise, bizi insanlığın mutluluğunu dilemeğe iten bir içgüdüden gelir.

F. luk İngiltere'den Fransa, İtalya ve Amerika'ya atlamış. Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau, Beccaria v. b. düşünürleri etkilemiştir; bütün Avrupa'da zulüm ve haksızlığa karşı sesini yükseltmiş, Fransa'da ihtilâli hazırlayan fikirlere sinmiş, İngiltere'de Amerikalı isyancıların savunulmasında, zenci köleliğinin mahkûm edilmesinde rol oynamıştır.

Çağımızda ise Birleşmiş Milletler yasası ve bu kurumun bütün teşkilâtlariyle dünyaya yayılan F. luk, değişik adlar ve şekiller altında yüzyılımızı temsil eden bir ana prensip haline gelmiştir. F. luğun pedagojik yönü için bk. FİLANTROPİZM.

FİLANTROPİZM (Fr. Philanthropisme < Yun. *philos* = dost ve *anthropos* = insan), XVIII. yüzyılda Almanya'da gelişmiş olan bir pedagoji akımı. Basedow (1723-1790) un *Vorstellung an Menschenfreunde und vermögende Männer über Schulen, Studien und ihren Einfluss in die öffentliche Wohlfahrt* (Okullar ve öğretim ile bunların toplum yararına olan etkileri üzerinde insanseverlere ve varlıklı kişilere açıklama) adlı kitabı [1768] ile başlamış ve zamanında birçok taraftar bulmuştur. Filantropistler, kilisenin baskısından kurtarılmış laik okullarla eğitim sisteminde yapılacak bir reformun, bütün insanlığın kardeşliğini sağlayacağını savunuyorlardı. Bu amaçla Basedow, Dessau şehrinde Philanthropinum adında bir okul açtı (1774). Müfredat programında, pratik yarar sağlayan dersler yer alıyor. iradenin geliştirilmesi ve beden hareketleri büyük önem taşıyor, bilgi oyun arasında veriliyordu. Ancak yirmi yıl yaşatılabilen bu okulu Almanya ve İsviçre'de benzerleri izlemişse de, bunlardan sadece Salzmann'ın Philanthropin'i günümüze kadar ulaşmıştır. F. şiddetli tenkitlere uğramış ve Pestalozzi (b. bk.) ile yeni humanizmanın getirdiği pedagoji sistemi karşısında sönmüştür.

FILARETE (asıl adı: **Antonio Averlino**; Floransa 1400 - Roma 1465 ten sonra), İtalyan mimarı, heykeltıraşı ve dökmecisi. 1433 e kadar Ghiberti ile birlikte Floransa'da çalışmış (Vaftizhane kapısı), sonra Roma'da San Pietro kilisesinin bronz kapısını yapmıştır. Bergamo, Milano (Castello Sforzesco'nun orta kulesi, Moggiore hastahanesi), Bellinzona ve Cremona'da yapılar yapmıştır. Mimarlık hakkında bir eseri de vardır.

FILARIA, yuvarlak, iplik şekilli (filiforme) bir kurt cinsi. Bu cinsin birkaç türü, insan ve hayvanlarda görülen bazı parazit hastalıklarının sebebidir.

F. loa loa'ya Batı Afrika'da rastlanır. Deri altı dokuda yaşar ve gerek göze gerek iç organlara erişebilir. F. medinensis, drakünküloz (dracunculose) hastalığının sebebidir.

Bancroft F. sı, filariyoz (Fr. filariose) hastalığının sebebidir. Onkhoserkoz (Fr. onchocercose) hastalıkları da F. lardan ileri gelir.

F. recondita, köpeğin yüreğinde yaşar ve ağır dolaşım ve solunum düzensizliklerine sebep olabilir.

FİLARİYOZ (Fr. Filariose), Bancroft filariasının sebep olduğu bir parazit hastalığı. En çok Afrika'da rastlanır. Filaria (b. bk.) nın kurtçuğunu sivri sinekler aşılar. Ergin filarialar lenfa damarlarında ve boğumlarında genişlemeler yaparak fıl hastalığı (éléphantiasis) nı oluşturur.

FİLARMONİ (Fr. Philharmonie < Yun. *philos* = dost ve *armonia* = uyum, musiki), sanat musikisini sevenlerin, kurdukları konser dernekleri için kullandıkları ad. Sanat musikisinin saray ve konaklar tekelinden kurtulup ücret ödenerek dinlenebilen konserlerde halka sunulmaya (1672) ve bu amaçla dernekler kurulmaya (1710) başlanmasından haylıca sonra F. kelimesi, bunun sıfatı olan filarmonik (Fr. philharmonique) veya memleket dilindeki karşılığı (meselâ Viyana'da Musikfreunde), derneklerle bu derneklerin malı olan orkestra, konser salonu, konservatuvar ve musiki kütüphaneleri için kullanılmaya başlamıştır. En tanınmışları Petersburg (1802). Viyana (1815), Londra (1813), Lisbon (1822) ve Berlin (1826) F. dernekleridir. Türkiye'deki F. derneklerinin ilki Istanbul'da kurulmuş (1946) ve dağılmadan önce «Filarmoni» dergisini (1948 - 1951) yayımlamış, sonra Ankara, İzmir, Mersin ve Diyarbakır'da da F. dernekleri kurulmuştur. Kelimenin Lat. Philharmonia biçimi Viyana'da cep partiturları çıkaran bir yayınevi ile 1945 te Londra'da kurulan bir plak ve konser orkestrasının adıdır. Saniyede 435 titreşimli la sesine filarmonik ölçek ses (İng. philharmonic pitch) dendiği vardır.

FİLBAHRİ (Philadelphus), Taşkırangiller (Saxifragaceae) familyasından, 71 türü bulunan, yazın yeşil ağaççıklar. Yaprakları karşılıklı durumda, çok kısa saplı, geniş yumurta şeklinde ve gayri muntazam dişlidir. Bazıları tam kenarlıdır Çiçekleri büyük, beyaz ve dörtlü taç yapraklıdır. Türlerinin çoğunluğu tabiî olarak Güney Avrupa ve Kafkasya'dan Himalaya'ya kadar olan bölgede yetişir. F. çok sevilen bir süs ağaççığı olduğu için, park ve bahçelerde yetiştirilir. Özellikle *Philadelphus coronarius* türü bizim parklarda da çok yetiştirilir. Çiçekleri yasemin gibi hoş kokuludur. Bundan dolayı F. ye bazan yanlış olarak bahçe yasemini adı da verilir. — K. K.

FİLBAHRİ

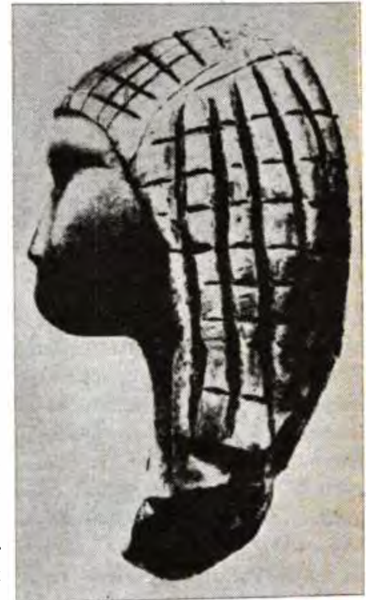
FİLBURNU (Viburnum tinus). Hanımeligiller (Caprifoliaceae) familyasından, yaz kış yeşil küçük bir ağaççık. Akdeniz çevresi memleketlerinde ve memleketimizde tabiî olarak yetişir. İlkbaharda erken çiçek açar; çiçekleri beyaz, üzümsü meyvaları mavi renktedir. Süs bitkisi olarak yetiştirildiği gibi, meyvaları halk tıbbında pürgatif olarak da kullanılır. — K. K.

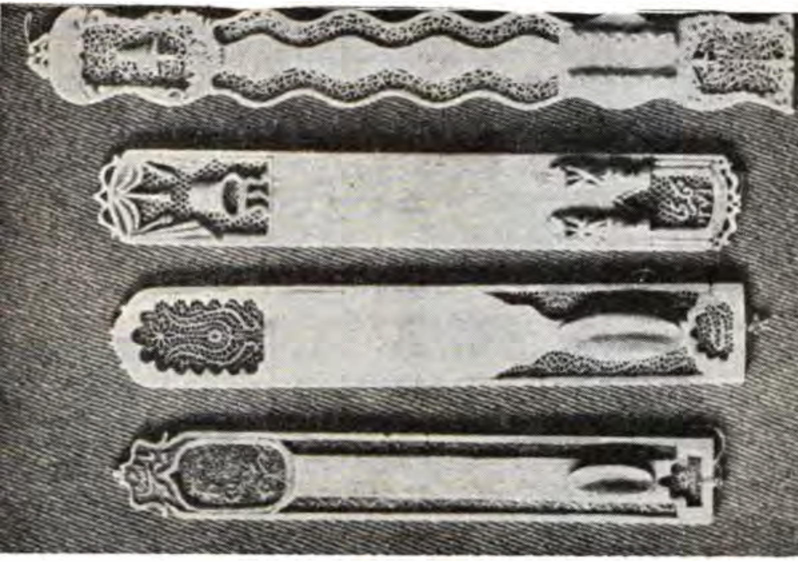
FILCHNER [*filhnır*], **Wilhelm** (doğ. München 1877), Bavyera'lı subay. 1900 yılında Pamir'i at sırtında aşmış ve A. Tafel ile birlikte Doğu Tibet'e bir inceleme gezisi yapmıştır (1903). 1911 1912 yıllarında ikinci Alman Güney Kutup gezisini idare ederek «Deutschland» gemisinde Weddel denizine gitmiştir. Yer magnetizmasını ölçmek maksadiyle yapılan üç Asya gezisini idare etmiştir: 1. Tibet, 1926 - 1928; 2. Tibet, 1934 - 1938; 3. Nepal 1939 - 1940 Bu son gezisinden, II. Dünya Harbi dolayısiyle ancak 1951 de Avrupa'ya dönebilmiştir. Başlıca yayınları: *Das Kloster Kumbum in Tibet* (Tibet'te Kumbum manastırı) [1906]; *Ein Forscherleben* (Bir kâşifin hayatı) [1950].

N. FILCHNER

FİLDİŞİ (Fr. Ivoire, Lat. Eburneum), fil'in dişlerini (savunma dişlerini) teşkil eden kemiksi, çok sert bir madde. Bazan su aygırı (hippopotame) ve deniz gergedanı (narval) nın savunma dişlerine de bu ad verilir.

Tarih öncesinden beri F. yontmacılık ve oymacılıkta kullanılmıştır: meselâ Fransa'da Lespugue komününde bulunduğu için Lespugue Venus'u adını alan heykelcik mamut dişinden yapılmıştır (Musée de l'Homme, Paris). Mısır ve Orta Doğu medeniyetleri F. nden süs eşyası ve mobilya da yapmışlardır. Yunanlılar çok büyük heykelleri F. ve altın varaklarla kaplamışlardır (Phideias'ın Athina Parthenon'u) Roma (Louvre'daki Barberini F adı verilen ve at üstünde savaşan bir kralı temsil eden plak; Bizans (Çekmece, diptik [iki kanatlı resim] triptik [üç kanatlı resim], küçük oyma mihrap arkalıkları (retables); Batı Orta Çağı (cilt plaketleri, ayin mühürleri, piskopos asâları, Dazlak Charles'in Mukaddes Kitabı) sanatçıları hep F. oymacılığı ile uğraşmışlardır. Gotik üslûptaki F. yontmacılığı (Meryem'in taçlanması, İsa'nın çarmıhtan indirilmesi) heykeltıraşlığın gelişmesi

FİLDİŞİ: Fransa'daki Grotte du Pape mağarasından çıkan Taş devrinin Aurignac çağına ait kadın başı heykelciği

1

2

3

1. Türlü miktalar (Topkapı Sarayı Müzesi, Istanbul);

●

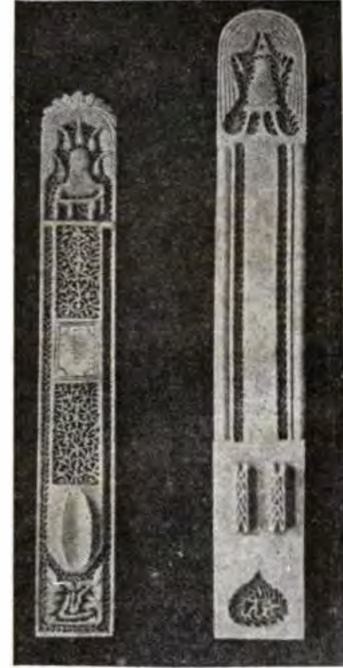
2. Bir el aynasının arkası (Topkapı Sarayı Müzesi, Istanbul);

●

3. «Aşkın zaferi» (Mantova, XV. yüzyıl, Museo Nazionale, Floransa);

●

4. Mevlevîlere ait iki mikta

4

(Meryem ve çocuk İsa: Villeneuve-lès-Avignon kilisesinde; Oturan Meryem: Rouen müzesinde) ni izlemiştir. XV. yüzyılda Fransa'nın taşra illeri, özellikle Flaman, Alman ve İtalyan atelyeleri, bu alanda büyük faaliyet göstermiştir. XVII. yüzyılda Duquesnoy ve Van Opstal gibi heykeltıraşlar F. eserler bırakmışlardır. Almanya ve Felemenk'te uzmanlar yetişmiştir. Daha çok zanaatçılık damgası taşıyan bir sanat ise Saint-Claude ve Dieppe atelyelerinde yapılan eserlerde görülür. F., İslâm (Harunürreşid'in Charlemagne'a hediye ettiği satranç takımı), Uzak Doğu ve Afrika sanatlarında da önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı imparatorluğu devrinde Türk sanatçıları F. nden kitap kapağı süsleri, kalemtıraş sapları, miktalar, kılıç kabzaları, satranç figürleri ve çeşitli süs eşyası imal etmişlerdir. Bu arada F. kaplamalı rahleler ve cami kapıları da

FİLDİŞİ: XVIII. yüzyıla ait bir tüfeğin kabzası (Topkapı Sarayı Müzesi, Istanbul)

sayılabilir. Batı yontmacılığına karşılık Türk F. oymacılığı daha sade bir güzellik gösterir. Yeni ustaların yetişmemesi yüzünden bu sanat dalı sönmüştür.

FİLDİŞİ AĞACI (Phytelephas), Palmiyegiller (Palmae) familyasından, 13 türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu, özellikle *Ph. macrocarpa*, *Ph. microcarpa* Tropik Amerika, Columbia, Venezuella ve Panama'da yetişir. Bu bitkilerin olgunlaşmamış tohumlarının özsuyundan bir içki yapılır. Tohumlar olgunlaşınca besidoku çok sertleşir ve fildişi renginde bir taş şeklini alır. Bundan dolayı bu bitkilerin olgunlaşmış tohumları (bitkisel fildişi) düğme endüstrisi için değerli bir ham maddedir. — K. K.

FİLDİŞİ KIYISI (Fr. **Côte d'Ivoire**), Batı Afrika'da, Gine körfezi kıyısında bir cumhuriyet. Yüzölçümü 322 463 km², nüfusu 3 665 000 (1965) dir. Merkezi: Abidjan'dır. Başlıca şehirleri: Bouaké, Agboville. Resmî dili Fransızcadır.

Coğrafya: F. K. toprakları, hafif meyilli bir plato halinde kuzeybatıdan denize doğru iner. Kıyı boyunca deniz kulakları uzanır. Bitki örtüsü kuzeyde savanalar (ağaçlı bozkırlar) ile güneyde sık ormanlar arasında değişir. Mayıs - kasım ayları arasında güneyde çok, kuzeye doğru gittikçe daha az yağmur yağar. Başlıca ırmaklar arasında batıda Sassandra, merkezde Bandama, doğuda da Comoé sayılabilir. Halk, tarımla uğraşır ve üç büyük dil grupuna ayrılır. Japon patatesi (ignane), darı ve sorgo, yetiştirilen başlıca gıda bitkileridir. Pirinç, muz, kahve ve kakao güneybatıda yetişir. Bu son üç madde, fildişi ile birlikte ticarî faaliyetin ve ihracatın en büyük kısmını teşkil eder. F. K. nda kıymetli

FİLDİŞİ KIYISI: Hükûmet merkezi Abidjan'ın çarşısı

tahtalar, elmas ve altın da elde edilir. Endüstriyi Bouaké dokumaları, zeytin yağı ve konserve fabrikaları temsil eder.

Tarih: F. K. nda ilk sömürgeler XVIII. yüzyılın başlarında Fransızlar tarafından kurulmuştur. Parça parça işgal edilen memleket 1893 te muhtar sömürgeliğe yükselmiş, 1899 dan sonra da Fransız Batı Afrikası idaresine girmiştir. 1958 de Fransız Birliği içinde F. K. Cumhuriyeti adını almış, 1960 ta da bağımsızlığa kavuşmuştur. XX. yüzyılın başından itibaren büyük bir hızla gelişen ülke, 1959 da Dahomey, Nijer ve Yukarı Volta cumhuriyetleriyle yapılan ittifakın icra konseyinde lider durumundadır.

Arması: Hemen hemen kare şeklinde olup alt kenarı iki eğrinin bir uçta birleşmesiyle hasıl olan bir kalkanda, mavi zemin üzerinde yandan görülen bir beyaz fil başı bulunur. İki yanda birer sarımtırak palmiye olup kalkanın arkasından sarı bir güneş doğmaktadır. Palmiyelerin diple-

FİLDİŞİ KIYISI

FİLDİŞİ KIYISI (Arma)

rini aşağıdan birbirine bağlayan bir kordele üzerinde République de Côte d'Ivoire (F. K. Cumhuriyeti) sözleri yazılıdır. Bayrağı: Gönderden başlayarak düşey yönde bölümlü portakal, beyaz ve yeşil renklidir.

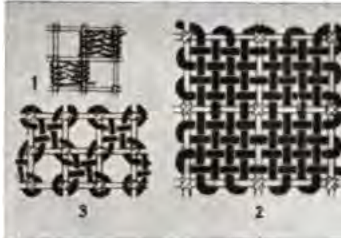
(Dil.): F K. nda resmî dil Fransızcadır. Böyle olmakla beraber, memlekette 50 den fazla yerli dil kullanılmaktadır. Sudan - Gine ailesinin Fildişi Kıyısı - Dahomey, Fildişi Kıyısı - Liberya, Nijer - Senegal ve Volta gruplarından olan bu dillerin başlıcaları şunlardır: merkezde: Baule (1. gruptan), doğuda: Agni (1. gruptan), gü-

neyde: Avikam (1. gruptan), kuzeybatıda: Mandig ve Lo (3. gruptan), kuzeyde: Senufo ve Kulan (4. gruptan), batıda: Ba ve Kua (2. gruptan).

FİLDİŞİ KIYISI - DAHOMEY DİLLERİ, Orta Afrika'da Sudan - Gine dillerinin bir grupu. 48 dılden meydana gelen bu grupun başlıca üyeleri şunlardır: 1. Fon veya Dahomey (Dahomey cumhuriyetinin deniz kıyısı), 2. Ehue veya Ewe (Togo cumhuriyetinin deniz kıyısı, Gana'ya taşarak), 3. Gan (Gana deniz kıyısının doğu bölümü), 4. Oti (Gana'nun merkezinde, Volta ırmağının doğusunda), 5. Fanti (Gana deniz kıyısının batı bölümü), 6. Çi (aynı devletin merkezindeki Aşanti bölümü), 7. Abron (Gana ile Fıldişi Kıyısı devlet sınırının orta kesimi), 8. Agni (aynı böl gede kuzeyden güneye doğru), 9. Baule (Fildişi Kıyısı'nın doğu bölgesi, Comoé ve Bandama ırmakları arasında). — A. D.

FİLDİŞİ KIYISI - LİBERYA DİLLERİ, Orta Afrika'da Sudan - Gine dıllerinden bır grup, 24 dılden meydana gelen bu grupun başlıca üyeleri şunlardır: 1. Ba (Fildişi Kıyısı cumhuriyetinin orta batı bölgesi), 2. Gre (Liberya'nın güneydoğu ucu, deniz kıyısında), 3. Gbe (Liberya'nın kuzeydoğu bölgesi), 4. Kra (Liberya kıyılarının orta kesimi, Cess ırmağının ağzı), 5. Basa (aynı kıyıda. Kra dilinin kuzey batısı; Amerika'dan gelen bir zenci tarafından icat edilmiş hece usullü bir alfabesi vardır), 6. Gi (aynı kıyıda, Basa dilinin kuzeybatısı, Monrovia'nın doğusu). — A. D.

FİLE (Fr. filet), balık ağı biçiminde bir örgü işi. Elde tığ iğnesi ile örülebilirse de, genellikle makina ile yapılır. Hanımlar, saçlarının dağılmaması için, erkekler de pomatladıktan sonra tesbit etmek için F. kullanırlar. F. örgülü kumaşlardan iç çamaşırı, çorap, masa örtüleri v.b. eşya yapılır. Hanımların çarşıdan aldıkları öteberiyi içine koydukları ağ torbaya da F. denir. F. örgülerde malzeme olarak pamuk, ipek, naylon, perlon, hatta kıl iplik kullanılır.

ÖRGÜ FİLESİ

SAÇ FİLESİ

FILELFO, Francesco (Latınce adı: Philelphus; Tolentino 1398 - Floransa 1481), İtalyan humanisti. 1420-1427 yıllarında Istanbul'da yaşamış, Yunancayı öğrenmiş, 40 tan fazla Yunan yazarının yazmalarını İtalya'ya getirmiş ve bunlardan bır kısmını Latinceye çevirmiştir. Floransa, Siena ve Bologna'da öğretmenlık etmiş, Roma'ya gitmiş, sonra Milano'ya ve Floransa'ya dönmüştür. Epigramlar, kasideler ve hicviyeler yazmıştır. Latınce ve Yunanca yazılmış mektupları kültür tarihi bakımından önemlidir.

FİLFİLA (Ar. Cebel Filfila), Cezayir'de, Collo Bilâd-ı Kabâil'inde. Stora körfezi kıyısında bir dağ. Yüksekliği 700 m dir Beyaz mermer ocakları vardır.

F. FILELFO

FİLGİLLER (Elephantidae) [Zoo.], yalnız başına Hortumlular (Lat. Proboscidea) takımını meydana getiren ve şimdiki fillerle birlikte mamut v. b. gibi soyu tükenmiş türleri de kapsayan bir Memeliler familyası.

FİLİAL (Fr. ve Alm. Filiale, Lat. *filia* = kız), fiiliyatta bir ana ortaklığa bağlı veya bunun idaresi altında bulunan bir ticarî, iktisadî veya malî kurum; iştirak müessesesi. F., bir ana ortaklık tarafından kurulmuş yeni bir ortaklık veya sermayesinde başka bir ortaklığın ekseriyet hissesi bulunan bir kurum da olabilir. F., idarî bakımdan nisbî bir bağımsızlığa sahip olup hukukî yönden otonomdur ve bu özelliği ile şube (succursale) den ayrılır.

FİLİBE (Bulgarca adı: **Plovdiv**), Güney Bulgaristan'da, Meriç (Bulg. Maritsa) ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 171 400 dür. Istanbul - Viyana yolu üzerinde bulunan F. üç büyük tepe üzerinde kurulmuştur. Eski bir tarihe sahip olan şehir, zengin bir tarım alanı ortasında yer alır. Çevresinde çeltik tarlaları, bağlar, tütün ve pamuk tarlaları vardır. II. Dünya Harbinden sonra F. çevresinde büyük sulama tesisleri meydana getirilmiştir. Güney Bulgaristan'ın en büyük ve en önemli şehri olan F. de otomobil montaj fabrikası, tarım alet ve makineleri yapım evleri, pamuk ipliği, cam ve gıda maddeleri fabrikaları vardır Eski bir kültür merkezi olarak F. de bir üniversite ve birçok yüksek öğretim kuruluşları vardır. Traklar tarafından Pulpudeva adiyle kurulmuş olan F, Makedonya kralı II Philippos (b bk.) un eline geçtikten sonra Philippopoli adını almıştır (M. Ö. 341). Bundan sonra tekrar Trakların eline geçen şehir, V. Philippos tarafından geri alınmıştır (M. Ö. 183). Roma imparatorluğu topraklarına katıldıktan sonra Trimontium adı verilen şehir, imparatorluğun en büyük merkezleri arasında yer almıştır. Daha sonra sık sık yağma ve akınlar (Gotlar, M. S. 251; Hunlar. 447; Bulgarlar X. yüzyıl; III. Conrad, 1147; I. Friedrich Barbarossa 1189...) a uğramış olan şehir, bir süre Bulgarların ve Bizanslıların hâkimiyetinde kalmıştır. 1390 da Osmanlı Türkleri tarafından fethedilmiş, 1878 de Berlin Antlaşması (b. bk.) ile kurulan Doğu Rumeli (b. bk.) nin merkezi olmuştur (1878). F. de Osmanlı devrinden kalma birçok camiler ve büyük yapılar

Filibe'de eski bir Türk sokağı

vardır. 1885 te Bulgaristan'a bağlandıktan sonra şehir sürekli bir gelişme göstermiştir.

FİLİBECİK (Yun. **Philippi**; Fr. **Philippes**), Osmanlı imparatorluğu zamanında, Batı Trakya'nın kaybedilmesinden önce, Selanik vilâyetine bağlı bir kaza merkezi olan Kavala'ya 13 km uzaklıktaki F. köyü harabeleri civarında bulunan arkeolojik yer. Roma ve Bizans devirlerine ait kalıntıları vardır. Daha eski tarihi için bk. PHILIPPI.

FILICAIA [*filikaya*], **Vincenzo da** (Floransa 1642 - Floransa 1707), İtalyan şairi. İsveç kraliçesi Kristina'nın himayesiyle geçim sıkıntısından kurtulmuş; büyük duka Cosimo da onu senatör, Volterra valisi (1696), sonra da Pisa (1700) valisi yapmıştır. Siyaset, vatanseverlik ve din konularında yazdığı birçok şiirlerden en tanınmışları, Viyana'nın kurtuluşu (1684) na dair altı canzone (şarkı) si ile İtalya için yazdığı bir canzone ve bazı sone'leridir

V. da FILICAIA

FILICINAE (Bot): bk. EĞRELTİ OTLARI.

FİLİGRAN (Fr Filigrane, İta. Filigrana < Lat. *filum* = iplik; *granum* = buğday tanesi).

1. *Kâğıtçılık*: Kâğıdın içinde bulunan ve ancak ışığa tutulduğunda seçilen şekil veya çizgi F., kâğıt hamurunun yayıldığı madenî levha üzerine, bir tel kafes yahut bakır veya pirinç bir plaka uvgulanmak suretiyle yapılır.

1. *Kuyumculuk*: Buğday tanesi veva inci şeklinde yuvarlak metal tanecikle rinden veya eğirilmiş iplik şeklinde metalden yapılan bir süs. Kullanılan metal, altın, gümüş veya gümüşle kaplı bakır veya demir telleri olabilir. F., metal tentene örgüsü şeklinde ayrı veya bir metal plaka üzerine lehimle tutturulmuş olarak kullanılır. En eski F. lara Troia'da (M. Ö. 2500), Mykenai'de (M. Ö. 850) ve Etrusklarda rastlanır. Orta Çağda, Bizans'ta, Batı Avrupa'da ve Araplarda da F. yapılmıştır. F. Yeni Çağlar Avrupası halk sanatında da rol oynamıştır. En olgun şeklini Hint ve Çın'de bulmuştur.

FİLİGRAN: Beş liralık bir Türk banknotundaki Atatürk filigranı

FİLİGRAN: XVII. yüzyıla ait bir Venedik gümüş mücevher çekmecesinin filigranı (Dresden Müzesi)

FİLİKA, (İtal. Feluca, İng. Dinghy, Fr. Youyou), kürek, yelken veya motorla hareket eden küçük, güvertesiz tekne. F. lar gemiler arasında veya gemilerle kıyı arasında bağlantı ve denizde can kurtarma hususunda kullanılır. F. lar kürek sayısına veya görecekleri vazifelere göre adlandırılır. Beş çifte F., erzak F. sı, deniz F. sı, tahlisiye F. sı gibi. Harp gemilerinde müsait yer bulunmadığından F. sayısı mahdut olduğu halde, ticaret gemilerinde tayfa ve yolcuları taşıyabilecek miktarda F. bulundurulur.

FİLİM (İng. *film* = ince deri, zar), fotagrafçılıkta, radyografide ve sinemacılıkta resim çekmek için kullanılan, selüloz nitrat veya asetattan veya bunlara benzer bir maddeden yapılmış ve ışığa karşı hassas özel bir emülsiyonla kaplanmış, saydam ve esnek safiha veya şerit. 1954 yılından beri bütün dünyada kullanılması zorunlu olan *safety film* (İng. = emniyetli F.) de % 0,36 yı aşkın nitrik azot bulunmaması ve yanma deneyinde bu F. in 300 santigratlık bir ısıda ancak 10 dakikayı aşan bir zamanda yanması gerekir. Bu F. lerin tutuşup yangın çıkarma tehlikesi hemen hemen kalmamıştır.

Işığa karşı hassas kaplama, bir jelatin tabakası içinde emülsiyon halinde bulunan gümüş bromür gibi bir haloid (bir halojenle bir metalin birleşmesinden oluşan tuz) dir. Kullanılan haloidin türü, çekilen resmin kullanılma şeklini tayin eder. Meselâ en çok % 5 gümüş iyodür taşıyan bir gümüş bromür karışımı ile, ışıktan çabuk etkilenen bir negatif F. emülsiyonu hazırlanır. Başka negatif F. lerde ve projeksiyonlu basmalarda kullanılan pozitif fotograf kâğıtlarında gümüş bromür kullanılır. Negatif F. le yüz yüze getirilerek basılacak pozitif kâğıtlar için çoğu zaman gümüş klorürden yararlanılır. Emülsiyonların ışığa karşı normal hassasiyet derecesi, duyarlık artırıcı maddeler katılarak yükseltilir. Bk. FOTOGRAFÇILIK.

FİLİM HUKUKU: bk. SİNEMA, Hukuk.

FİLİMCİLİK: bk. SİNEMA.

FILIMON, Nicolae (Bükreş 1819 - Bükreş 1865), Rumanyalı yazar. Rumen edebiyatının ilk romanını yazmıştır. *Ciocoii vechi și noi* (Eski ve yeni türedıler) [1863] başlığını taşıyan bu eser, hiciv olarak Rumen topluluğunun çabucak batı medeniyetine ayak uydurmasını tasvir eder.

FILIOQUE [*filioke*] (Lat. = ve oğuldan): Bu kelime, Katolik kilisesinin Missa adını taşıyan âyininde söylettiği Credo (İnanıyorum) veya Symbolum şehadet formülünde geçer; tamamı şöyledir: «Baba ve oğuldan doğmuş olan kutsal Ruh'a iman ederim.» Nikaia (İznik) konsili (325) nde kararlaştırılmış olan formüle Vizigotlar İspanyası (VII. yüzyıl) F. deyimini katmış, bu şekil Frank krallığınca kabul edilmiştirr (VIII. yüzyıl sonu). Kudüs Yunan kilisesi bu kelimeyi reddetmiş, Photios da bu kelimenin ifade ettiği inanca uyan Latinleri sapık ilân etmiştir. Latinler (Batılılar) ve Doğulular arasındaki bu anlaşmazlık zamanımıza kadar süregelmiştir.

FILIPENDULA, Gülgiller (Rosaceae) familyasından, 10 türü bulunan çok yıllık bir bitki cinsi. Türleri mutedil ve subarktik bölgelerde, bataklık çayırlarda, nemli yerlerde, dere ve hendek kenarlarında yetişir. Zengin çiçek durumları vardır. Türlerinden *F. ulmaria*'nın çiçek ve kökleri tıbbî amaçlar için kullanılmaktadır. Bu bitkinin çiçeklerinden *Herba spireae ulmeriae* droğu elde edilir. Çiçeklerinden yapılan çay halk tıbbında böbrek ağrılarına karşı kullanılır. Diüretik (idrar söktürücü) ve diaforetik (terletici, ter söktürücü) özelliği vardır.

Köklerinden elde edilen *Radix spireae ulmariae* droğu, deri hastalıklarına ve romatizma ağrılarına karşı kullanılır. — K. K.

FILIPESCU [*filipęsku*], **Nicolae Grigorie** (Bükreş 1862 - Bükreş 1916), Rumanyalı siyaset adamı 1910 da millî savunma bakanlığına getirilmiş ve Rumanya ordusunu yeniden teşkilâtlandırmıştır. Millî Hareket Birliğini kurmuş ve Rumanya'nın I. Dünya Harbinde Müttefikler safında harbe girmesi (1917) için çalışmıştır.

FİLİPİN DİLLERİ, Filipin yerlilerinin kullandıkları dil veya lehçelere verilen ad. Bunların sayısı 43 olup, Malezya - Polinezya dil ailesinin İndonezya bölümünün kuzey grupuna girerler. En önemlisi Tagala veya Tagalog (b. bk.) dili olup, Luçon adasının güneyinde yaşayan 1 800 000 kişi tarafından kullanılır. Bisaya (b. bk.) veya Visaya dili, Luçon ve Mindanao arasındaki adalarda kullanılır.

Bikol (b. bk.) veya Vikol dili, Luçon adasının güneyinde, Ibanag dili de Luçon'un kuzeydoğusunda konuşulur. Öbür dil veya lehçelerin bir kısmı henüz az araştırılmıştır. Dil şekillerinin zenginliği bakımından F. D., İndonezya dilleri arasında en gelişmiş dillerdir. Bu dillerde edebiyat örneklerine pek az rastlanır (daha çok Tagala dilinde). Bu edebiyat ise, başlıca İspanyolcadan çevrilmiş şarkı, kateşizm (din öğretimi) ve roman gibi eserlerden ibarettir. Muhtemel olarak VIII. yüzyılda gemicilerin Bengal kıyılarından getirdiği eski yerli yazı şekilleri yerine, XVIII. yüzyılda Latin harfleri geçmiştir. Resmî dil olarak 4 temmuz 1946 da Tagalog dili seçilmiştir. Bu dil İspanyollar zamanında bile yazı dili sayılırdı.

Filipinlilerin birçoğu İngilizce konuşurlar. İspanyolca da çok yaygındır.

FİLİPİN DOKUMACI KUŞU (Ploceus Philippinus): bk. PLOCEIDAE (Dokumacı kuşugiller).

FİLİPİNLER (yerli dil [Tagala] de adı: Republika ñg Pilipinas; İsp. Republica de Filipinas; İng. Republic of the Philippines), Asya'nın güneydoğusunda bir takımada devleti. Doğuda F. Denizi, güneyde Selebes Denizi, batıda Güney Çin Denizi, kuzeyde de Pasifik Okyanusu ile çevrilmiştir. Yüzölçümü 299 404 km², nüfusu 32 345 000 (1966) tir. Başkenti Quezon City, başlıca şehri ise Manilla'dır. F. in resmî dili Tagala veya Tagalog'dur. F. de yaşayanlar Katoliktir.

Tabiî coğrafya: F., on bir büyük ada (Luçon, Mindanao, Samar, Negros, Panay, Palauan, Mindoro, Leyte, Cebu, Bohol, Masbate) ile 7 000 den fazla ada ve adacığı içine alır. Büyük adalar toprakların % 95 ini

FİLİPİNLER: Tipik bir manzara

FİLİPİNLER: Tipik bir köy evi

meydana getirir. Küçük adalar ise Taiwan ile Borneo arasında uzanan iki tektonik yay boyunca, 1 800 km uzunluğunda sıralanır. Yanardağ püskürmeli ve lav akışlı Tersiyer ve Kvaterner katlanmalardan meydana gelmiş olan F. çok dağlık adalardır. Takımadaların en yüksek tepesi, Mindanao adasında bulunan Apo dağındadır (2 955 m). Az sayıdaki alçak bölgeler, çöküntü havzalarına veya çoğu zaman dar kıyı ovalarına tekabül eder. Tropikal tipte olan iklim kısmen yaz muson (mousson, mevsim rüzgârı) unun etkisiyle sıcak ve rutubetlidir. Ortalama ısı 26° dir. Bununla beraber, adaların enlem bakımından, yani kuzey - güney doğrultusunda uzun bir mesafe üzerinde sıralanması ve toprakların deniz yüzeyinden çok çeşitli yüksekliklerde bulunması bu iklimde büyük bölge değişiklikleri meydana getirir. Yağışlar genel olarak 2 000 m yi aşar, fakat kış ve ilkbaharı içine alan kuru bir mevsim, Luçon, Mindoro, Panay ve Palauan adalarının batı kısmında müşahede edilir. Adaların büyük bir kısmını kaplayan tropikal orman, toprak yükseldikçe yok olur ve yerini meşe ve çamlar alır. Kısmen insanların etkisisiyle savana'lar ve ikincil ormanlar yayılmaya başlamıştır.

Beşerî ve iktisadî coğrafya: Ülkenin adalara taksimi ve halkın ormanla kaplı dağlarda yaşaması, hayat şekillerinin gelişmesi bakımından büyük farklar yaratmıştır. İndonezya halkına yakınlığı olan birçok boylar, ormanları yakmak suretiyle açılan yerlerde gezici bir ziraat şekli ile yetinmektedirler. Vedda ve Negrito'lar ise hâlâ devşirme ve avcılıkla geçinirler. En gelişmiş gruplar arasında Visaya (7 milyon) ve Manilla bölgesindeki Tagal (4 milyon) lar sayı bakımından en önemli yeri tutmaktadırlar. Çeşitli köklerden gelen bu halk, düzensiz bir şekilde dağılmış olup en çoğu ovalarda toplanmıştır. Nüfus sıklığı (ortalama olarak km²ye 110 insan) bölgelere göre çok değişir; Cebu adasında km²ye 300 ü gerer. Luçon'da nüfus sıklığı aş. yu. 140, Mindanao'da isę ancak 60 tır. Nüfusun dörtte üçüne yakın bir kısmı ziraatla geçinir. Özel olarak Luçon'un orta ovasında yetiştirilen pirinç ile Cebu adasında yılda üç rekolte veren mısır, yiyecek maddelerinin başında gelir. Pirinç üretimi yılda 4 milyon tona, mısır üretimi ise 1,2 milyon tona yükselir. Manyok, tatlı patates ve Hindistan cevizi adaların gıdasını tamamlamaktadır. Şeker kamışı (1,5 milyon ton şeker), Hindistan cevizi ağacı (1 milyon ton kopra), tütün (68 000 ton) ve abaka (100 000 ton) büyük ticarî önemi olan ürünlerdir. Kahve, kakao ve hevea işletmeleri ancak ikincil bir rol oynar.

Manda sürüleri (3,7 milyon baş) pirinç üretimine bağlı olup Filipin hayvancılığına hâkimdir. Bundan başka, 1,1 milyon öküz, 630 000 koyun ve 6.5 milyondan çok domuz vardır. Balık avı oldukça gelişmiştir (600 000 ton).

FİLİPİNLER: Bir kadın tipi

Ormanlardan bol miktarda bambu kerestesi elde edilir ve biçki fabrikalarında işlenir. Bir yandan sermayesizlik ve tekniker azlığı öbür yandan güç kaynaklarının yetersizliği yüzünden F. de endüstri yavaş gelişmektedir. Kömür istihsali önemsizdir (150 000 ton). Hidroelektrik gücü istihsali oldukça az (1 milyar kw) olup petrol istihsali hiç yoktur. Buna karşılık, yeraltı zenginlikleri, pek çok olmamakla beraber, çok çeşitlidir. Ülke, dünya altın üreticileri arasında 7. yeri tutar (13 ton). Bundan başka, 25 ton gümüş, 241 000 ton krom (dünyada üçüncü), 60 000 ton bakır ve 900 000 ton demir elde edilir. Endüstri, tarım maddelerini işlemekle yetinmektedir (çeltik fabrikaları, şeker, yağ ve tütün fabrikaları). Bunlardan başka, endüstride bir tekstil kolu, bir de otomobil montajı ve tamiri zinciri vardır. Kopra, şeker, maden filizleri ve kereste, ülkenin büyük ihraç mallarını teşkil eder. Bunların başlıca alıcısı Amerika Birleşik Devletleridir. Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletleri donatım malları, gıda maddeleri ve tekstil satar. Bu ithalâtın çokluğu, ticarî bilançoda daimî bir açık meydana getirir. Manila, Cebú ve Iloilo, F. in başlıca deniz ticareti çıkış limanlarıdır.

Tarih: F. takımadası önce Śrīvijaya'ya, daha sonra da Madjapahit'e bağlı bulunuyordu. Magalhães (Magellan; b. bk.) tarafından 1521 de bulunan bu adalar, karaya çıkan Villalobos (1542) tarafından, prens Felipe (sonraki kral II. Felipe) nin adiyle adlandırılmıştır. Luzon'un İspanyollar tarafından sömürge haline getirilmesi 1570 te başlamış, Mani la 1571 de kurulmuştur. Hıristiyanlaştırma işi kolayca ilerlemiştir. Halk, Asya'nın en çok sayıda Katolik milletlerinden biri olmuş ve böylece kültür bakımından birleşmiştir. Ülke, İspanyol imparatorluğu için ağır bir yük teşkil ediyordu. Çünkü bir yandan baharat üretiliyor (az miktarda), öbür yandan da adaların Çinliler, Japonlar ve özel olarak Hollandalılara karşı korunması lâzım geliyordu. Manila, sonradan İspanyollarca Avrupa'da dağıtılan Çin ipeğinin ilk toplanma yeri olmuştur. XVI. yüzyılda çok canlı olan bu ticaret, XVII. yüzyılda gerilemiştir. O zamanki iktisadî faaliyet geniş ölçüde yiyecek üretimine dayanan birçok büyük çiftliklerin kurulmasına dayanıyordu. F. ligası (Hongkong 1888) nın kurucusu José Rizal'in etkisiyle milliyetçiler teşkilâtlanmış (1892) ve İspanya'ya karşı silâha sarılmışlardır. İspanya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki harp (1898) ten faydalanan bu kuvvetler, general Aguinaldo'nun kumandası altında hemen hemen bütün toprakları işgal ederek cumhuriyeti ilân etmiştir. Adaların İspanyollar tarafından Amerika'ya bırakılması milliyetçilerin ayaklanmasına son vermemiştir. Aguinaldo 1901 de esir edilmiştir. Buna rağmen, bağımsızlık prensipi Amerika tarafından kabul edilmiştir. Amerika bağımsızlığı tedricen vermiştir. 1902 de çıkan Philippine Bill bir millî meclisi öngörüyor, Philippine Autonomy Act (1916) ise, ayrı bir hükûmet kuruyordu. 1935 te bir «commonwealt» rejimi kurulmuş, 1946 da F. e tam bir bağımsızlık verilmiştir. Bu gelişme, Manuel Quezon (b. bk.) un kişiliğinin etkisiyle kolaylaşmıştır. Quezon, 1916 da senato başkanı, 1935 te de cumhurbaşkanı olmuştur. II. Dünya Harbi de bu gelişmeyi kolaylaştırmıştır. Çünkü adaların 1941 - 1942 yıllarında Japonlar tarafından işgali, millî duygulara yeni bir kuvvet vermiştir. F. devleti Amerika Birleşik Devletleriyle sıkı münasebetlerini muhafaza etmiştir. 1946 da bir ticaret anlaşması imzalanmış, Amerikalılara hava - deniz üsleri verilmiştir.

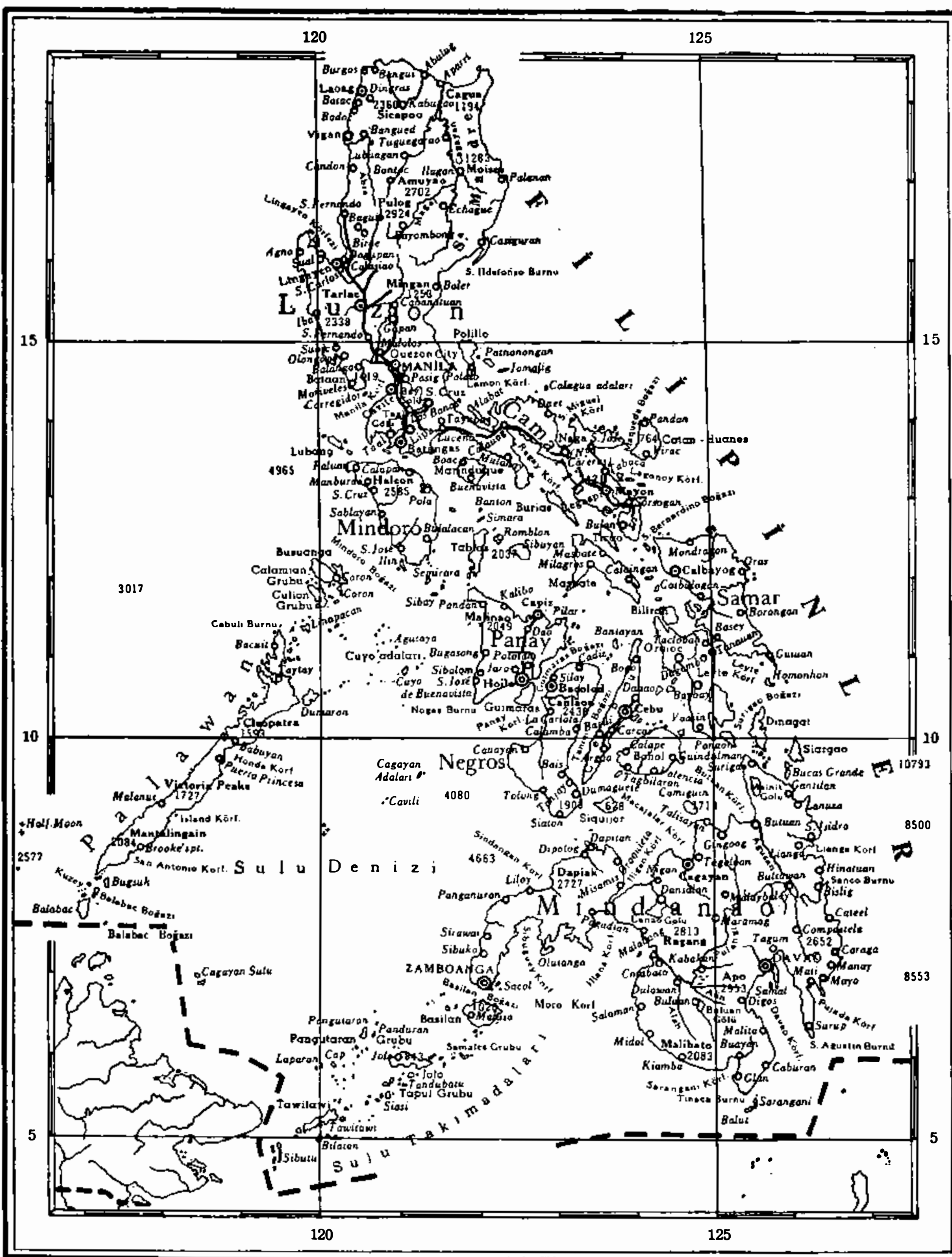
Bayrak: bk. BAYRAK, levha.

Arma: Yukarısı beş uçlu, aşağısı bir uçlu bir kalkan biçiminde olan arma, altın bir kenarla çevrilidir. Bir yatay, bir de düşey altın çizgi ile üç, aş. yu. eşit bölüme ayrılmıştır. Yukarıki bölümün zemini beyaz olup, beş uçlu büyük bir altın yıldızla süslüdür. Alt kısmın sol bölümü mor bir zemin üzerinde uçuş halinde bir altın kartal, sağ bölümü de al zeminde arka ayakları üzerinde yürüyen bir arslan gösterir. Armanın ortasında siyah çizgiyle ayrılmış bir oval bölge vardır. Burada al zemin üzerinde sekiz ışın demeti saçan bir altın güneş görülür.

Millî marş (Tarihçe): Millî marşın bestecisi haziran 1898 başlarında F. in Amerikalılara karşı ayaklanması sırasında, bağımsızlık hareketinin lideri Don Emilio Aguinaldo'nun inisiyatifi üzerine, doğum şehri Cavite'de bulunan kompozitör J Felipe'nin eseridir. 12 haziran 1898 de asîler F. in bağımsızlığını ilân edince bu beste de millî marş olarak ilân edilmiştir. Bu besteye uygun İspanyolca bir güfte ağustos 1899 da José Palma tarafından Bantista (Pangasinan) da yazılmış ve bu metin 3 eylül 1899 da «La Independencia» gazetesinde yayımlanmıştır. Amerikan idaresinde bu beste ve bu güftenin açık yerlerde okunması hoş görülmüyordu. Buna rağmen, marş durmadan yayılmış ve bağımsızlığın nihaî olarak kazanılmasından önce bile bir millî sembol haline gelmiştir.

José Palma, bu metni 1899 da yerli diller (Bayambang ve Pangasinan) e çevirmiştir. Bugün her şeyden fazla Camilo Osias ve M. A. L. Lane'in eseri olan İngilizce metin kullanılır. Millî bayram 4 temmuz (1946 bağımsız cumhuriyet) günüdür.

Filipinlerde Müslümanlar: Halkın ekseyriyeti İspanyolların tesiri ile Katolik dinini kabul etmiştir. Bugün F. lerde Hıristiyan olmayan 1 100 000 kişi vardır; bunlardan 500 000 i Müslüman, geri kalanı putperesttir. Buradaki Müslümanlar Mindanao ile Sulu takımadalarına giren adalarda otururlar. İslâm dini Filipin adalarına Sumatra ve Malakka'dan gelerek yayılmıştır. Buralarda halk Müslüman olmakla beraber, putperestlik unsurları ile bazı Hint tesirlerinin bulunduğu görülmektedir. Filipin adalarının Müslümanlar tarafından oturulan en eski yeri Sulu takımadalarıdır. Çin seyahatnamelerinde çok eski zamanda bile burada inci avı merkezlerinin bulunduğu kaydedilmektedir. Anlatıldığına göre, Cohor (Johore) lu Ebû Bekir 1475 te Sulu adalarında bir İslâm hanedanı kurmuş, 1575 te İspanyollar F. i işgal ettikleri zaman Müslümanlığın güneyde kuvvetle yerleştiğini görmüşlerdir. 1578 den başlayarak İspanyollar Sulu adalarına filo gönderince, buradaki Müslümanlarla İspanyollar ve İspan-

120
125
15
10
5
Luzon
Mindoro
Panay
Negros
Samar
Mindanao
Palawan
Sulu Denizi
Sulu Takımadaları
Filipinler
Burgos
Laoag
Vigan
Candon
S. Fernando
Bagu
Agno
Sual
Tarlac
Polillo
Quezon City
MANILA
Pasig
Corregidor
Bataan
Lubang
Batangas
Lucena
Marinduque
Naga
Mayon
Catan - duanes
S. Bernardino Boğazı
Calapan
Halcon
2585
Tablas
Romblon
Sibuyan
Masbate
Calbayog
Catbalogan
Borongan
Busuanga
Calamian Grubu
Culion Grubu
Coron
Cuyo adaları
Capiz
Kalibo
Iloilo
Bacolod
Guimaras
Cebu
Bohol
Tacloban
Leyte
Homonhon
Dinagat
Siargao
Surigao
Cagayan Adaları
Cavili
Dumaguete
Siquijor
Cleopatra
Puerto Princesa
Victoria Peaks
Mantalingain
Balabac
Balabac Boğazı
Cagayan Sulu
Dapitan
Dipolog
Dapiak
Cagayan
Butuan
Bislig
Lanao Gölü
Ragang
Cotabato
Davao
Apo
Mati
Moro Körf.
Sindangan Körf.
Iligan Körf.
Zamboanga
Basilan
Basilan Boğazı
Pangutaran Grubu
Jolo
Tapul Grubu
Siasi
Tawitawi
Sibutu
Illana Körf.
Davao Körf.
Sarangani
Balut
S. Agustin Burnu
Pujada Körf.
Kiamba
Malibato
Mindanao
3017
4965
4080
4663
2577
8500
8553
10793

FİLİPİNLER

ya'dan gelen Müslümanlar arasında şiddetli çarpışmalar olmuştur. Buradaki Müslüman halk doğuştan denizci olduğu ve inci istihsalinden büyük kazançlar sağladığı için, iyi teçhiz edilmiş gemileriyle korsanlık ve esir avcılığı yapmışlar, şöhretlerini Avrupa denizlerine kadar duyurmuşlardır.
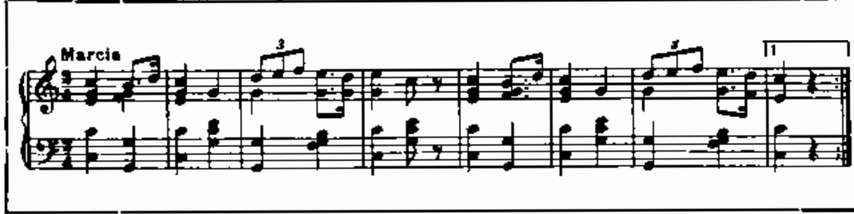

FİLİPİN ARMASI

I. Âlimüddin (1737-1773) in saltanat yılları sırasında Katolik misyonerlerinin inci avı yapmalarına müsaade edilmiş, bu sebeple düzelen durum, Datu'larla düşülen anlaşmazlık yüzünden tekrar bozularak, sultan Manila'ya çekilmek zorunda kalmıştır. Burada vaftiz edilen Âlimüddin İspanyollar tarafından Katolik hükümdar olarak başa getirileceği sırada bir anlaşmazlık yüzünden hapse atılmıştır. 1763 te İngilizler Manila'yı zaptedince sultan onların yardımiyle memleketine girebilmiştir.

İspanyolların yeniden duruma hâkim olmaları ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında buharlı gemiler sayesinde sağlanabilmiştir.

1848 ve 1851 de İspanyollar F. e gelerek 1851 de Sulu'nun merkezi Jolo'yu yağma etmişlerdir. 1860 - 1870 yılları arasında korsanlar ortadan kaldırılmış, Mindanao itaat altına alınmıştır. 1876 da Jolo bir defa daha yağma edilmiş, 1878 de ise sultan bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Buna göre, iç işlerini kendi idare etmekle beraber İspanya'ya tâbi olmayı kabul etmiştir. Fakat Filipin adaları ve Sulu takımadaları, 1878 antlaşması esaslarına göre Amerika'ya bırakılmıştır. Bunlar ilk olarak yerli halka yabancı hâkimiyetini kabul ettirmeyi başardılar, sonra 1898 mayısında Sulu takımadalarına askerî kuvvet çıkardılar. 20 ağustos 1899 da sultan ile Amerikalılar arasında Bates antlaşması imza edilmiştir. Bundan sonra İslâm bölgesi olan Mindanao'nun İslâm bölgelerinde özel bir idare tatbik edilmiştir.

FİLİPİN MARŞI (başlangıç)

Osmanlı imparatorluğu zamanında, Sultan Abdülaziz devrinde Bağdadlı Bekir Hoca F. e giderek orada Müslümanlar arasında yaşayarak hayatlarını ve dinlerini incelemiş, dönüşünde *Seyahatname - i Filipin* adlı bir eser yazmıştır. Bundan sonra, 1911 yılında Filipin genel valisi Istanbul'a gelerek Türkiye hükûmetinden bir din bilgini istemiş ve bu işle bir din bilgini görevlendirilmiştir.

II. Dünya Harbinden sonra istiklâlini kazanan Filipin cumhuriyetinde Müslüman Filipinliler de idareye katılmaktadırlar.

FİLİPİNLER DENİZİ, Pasifik Okyanusunun, batıda Filipin adaları ve Taiwan (Formosa), doğuda Bonin ve Mariannes adaları ve güneyde Caroline adaları ile sınırlanan bölgesi. Bu denizin birçok yerlerinde 5 000 m yi aşan derinlikler vardır. Denizin batı kenarı boyunca uzanan Filipinler çukurunda da, Pasifik'in en büyük derinlikleri bulunmuştur: 9°40′ kuzey noktasında yapılan iskandiller sonunda 10 , 540 m lik bir derinlik meydana çıkarmıştır.

FİLİPİNLER SAVAŞI (1942 - 1945) : Pasifik'te aralık 1941 de başlayan ilk taarruzları sırasında Japonlar, Filipinleri zaptetmek isteklerini açıkça bildirmişler ve Amerikalıların Cavite deniz üssünü bombalayarak buradaki filoyu Surabaya'ya sığınmağa zorlamışlardır. 10 aralık 1941 de Japonlar, Luzon'un kuzey kıyısında karaya çıkmışlar, fakat başlıca güçlerini Lingayen koyu üzerinde toplayarak burava karşı 24 aralıkta 150 000 askerle taarruza geçmişlerdir. Amerikan kuvvetlerine kumanda eden MacArthur, Bataan yarımadasına çekilmiş ve 10 nisan 1942 ye kadar burada direnmiş, sonra Corregidor'a çekilerek burada da mayısa kadar dayanmıştır. 2 martta Japonlar Cebú'da, 7 nisanda da Panay'da karaya çıkmışlardır. Filipin kuvvetleri o sırada gizli mukavemet birlikleri kuruyorlardı. Filipinliler, Japonlara karşı 1942 den 1944 e kadar çok etkili gerilla savaşları vermişlerdir. Takımadalarının geri alınması, MacArthur tarafından 1943 ten itibaren planlanmıştı. MacArthur, elinde bulunan ve üsleri Yeni Gine'de olan on tümene ve gerillacıların yardımına güvenerek 19 ekim 1944 te Leyte'de karaya çıkmıştır. Burada bütün harbin en şiddetli savaşlarından biri yapılmıştır. 23 şubat 1945 te Manila geri alınmış, Bataan, Corregidor, Mindanao ve Cebú, Amerikalılarca mart ve nisan 1945 te yeniden işgal edilmiştir.

FİLİPİNO'LAR (İsp.), Filipin adalarının sakinlerine verilen ad. İndonezyalıların bir kolu olan F. ların beyaz ve sarı ırklarla karışmış olduklarını gösteren izler vardır. Bunlar adalara birbirini takip eden dalgalar halinde gelmişlerdir. En önemli grupları şunlardır: Bisaya (Orta Filipinler), Tagal (güney Luçon'da, Manila çevresinde, Mindoro), Bikol (güneydoğu Luçon) ve İloko (kuzey Luçon'un batısında). Asıl eski Malay dallara her şeyden önce şu kollar bağlıdır: Mindanao ve kuzey Luçon'un orta kesimlerinde yaşayan Igorotlar, Ilongot'lar v. b. Bunların karakteristik özellikleri şunlardır: Atalar kültü (Ahnenkult), kafa avcılığı (Kopfjagd), sulanan dağlarında pirinç tarımı ve kazık temelli evler. Palawan ve Mindoro adalarında ilkel Malay'lara rastlanır. F. ların 90 lehçesi, Indonezya dillerinin kuzey koluna bağlı olup, şekil itibariyle (özel olarak fiillerde infiks'ler) İndonezya dillerinden daha zengindir. Tagalların lehçesi olan Tagalog, 4 temmuz 1946 dan beri resmî devlet dilidir. Bu dil İspanyollar zamanında yazı dili haline gelmiştir. Ön Hindistan (Vorderindien) dan gelen eski hece yazıları yerine bile Latin yazısı kullanılmaktadır. Nüfusun büyük bir kısmı İngilizce konuşur. İspanyolca da hâlâ yaygındır.

FILIPPO, Maria Visconti (Biyog.): bk. VISCONTI, Filippo Maria.

FİLİSİN (Fr. Filicine), erkek eğreltiotu özünde bulunan ve asit karakteri taşıyan bileşiklere verilen genel ad. Bu öz, tenya'ya karşı etkisini bu bileşiklere borçludur.

FİLİSTİN (yerli adı: Pleşet; Yun. Palaistinē; Lat. Palestina; Ar. Filastîn; İng. Palestine; İbr. Ereṯs Yisrael= Arz-ı-İsrail).

Tabiat: F., doğuda hafif bir meyille Batı Ürdün'e doğru yükselen, kumulların denizden gizlediği bereketli Şefala ve Şaron kıyı ovaları (eski Ken'an diyarı) na bölünür. Bu bölge, sarp basamaklar halinde, 5-30 km genişliğindeki Ürdün çöküntü hendeğine doğru iner. F., kuzeyden güneye doğru, Taberiye (Galile), Samiriye ve Yahudiye (Yahuda) bölgelerini kapsardı. Bir su bölümü olan orta dağlık bölge, üst Kretase sistemine aittir. Yuvarlak biçimli dağlardan oluşmuş olan asıl bölge, su geçiren kalkerlerden meydana gelmiş olup kaynak darlığı, çatlakları ve mağaralariyle tam bir karst yöresidir. Yalnız kurak vadıların yukarı kısmında tarıma elverişli düzlükler bulunur. Yahudiye'de dağlık yerler daha kapalı ve yüksek (Hebron'da 1 027 m) iken, Samiriye'de alçalıp genişleyerek birçok yerde ovalara dönüşür. Kuzeybatıda, Cebel-i Karmel'deki kalker tabiatlı masa dağı denize kadar fırlar, kuzeyden Yisrael ovasının çöküntü hendeği ile kesilir. Bu ova, Hayfa'dan, Calud nehri vadisi üzerinden geçerek Ürdün'e erişen ulaşıma elverişli tek kara yolunu meydana getirir. Taberiye, güneyden kuzeye doğru basamaklı biçimde 1 200 m ye kadar yükselir. Bunun kuzey ucunu, dalgalı biçimli, çöl karakterli Necep düzlüğü kaplar. F. in başlıca akar suyu Ürdün (Erdan) ırmağıdır.

İklim bakımından F., Akdeniz'in kış yağmurları bölgesine girer. Yalnız Hebron'a kadar uzanan bölge 500 - 700 mm yağış alır. Güney ve Ürdün ovası kurak ve sıcaktır; yüksek bölge ve kıyı ovası kışın serin ve nemli, yazın sıcak ve kuraktır. Bitki örtüsü step karakterinde olup, özellikle kalker bölgede ve güneyde fakirdir. Daha nemli olan kuzeybatıda Akdeniz karakterli sert yapraklı bitkiler ve seyrek ağaçlıklar yer alır; Lût gölü çevresinde ise sık sazlıklara çokça rastlanır. Ovalar, bataklık ve akıcı kum tehlikesine maruzdur.

Nüfus: bk. İSRAİL, ÜRDÜN, MISIR.

Din: bk. KUDÜS.

Tarih: F. in tarihini, Asya steplerinden gelen göçebe ulusların doğu ve güney sınırlarından bu ülkeyi istilâ etmesi ve siyasî bakımdan zayıflayarak devamlı huzursuzluklara sahne olmasına yol açan Mesopotamya ve Mısır arasındaki mevkii etkilemiştir. Bronz ve Demir çağlarına ait buluntulardan öğrendiğimize göre, F. in ilk sakinleri, belki de daha M. Ö. 3000 yıllarında, Samî ırklı müstevliler tarafından yurtlarından kovulmuşlardır. M. Ö. 2000 yıllarında F. de Samî soydan Amorit (Amurru) ler hüküm sürmekte idi. Eski Krallık (2600-2190) zamanında Mısır ile sıkı ilişkiler ve harplere yol açan anlaşmazlıklar olmuştur. Mısır'ın Orta Krallık zamanında F. ile sürdürdüğü ilişkiler üzerine 1900 yıllarında F. e gelmiş olan Sinuhe'nin tarihı bize ışık tutar. Hyksos'ların hâkimiyetinden sonra Mısır'ın tesiri kuvvetlenir (M. Ö. XVI - XII. yüzyıllar) (bk. AMARNA). Çoğunluğu Samî asıllı olan halk, küçük bölgeler üzerinde Mısır'a sadık kalmış veya bağımsızlık ilân etmiş olan yerli hükümdarların idaresi altında yaşamışlardır.

Kadeş Savaşı (Âsî nehri [Orontes] civarında, M. Ö. aş. yu. 1286) ndan sonra Mısır kralı II. Ramses, özellikle Suriye ve F. i hükmü altına aldı (Eskiden Mısır'a hâkim olmak isteyen devlet, jeopolitik sebeplerle F. ve Suriye'ye hâkim olmak zorunda idi). Amarna devrinden itibaren İbranîler, III. Ramses zamanında başlayan Mısır hâkimiyetinin yıkılışı devrinden itibaren de İsrailliler, F e göç ettiler; bunlardan sonra da, doğu ve batıda yerleşik bulunan Ammon'lular, Moab'lılar, Edom'lular ve nihayet Filist'ler bu ülkeye göçtüler. Aş. yu. M. Ö. 1000 yıllarından itibaren F., büyükçe kara devletlerini barındırmıştır; yalnız Kudüs (Yeruşalaim) de bir şehir devleti Davut zamanına kadar hüküm sürmüştür.

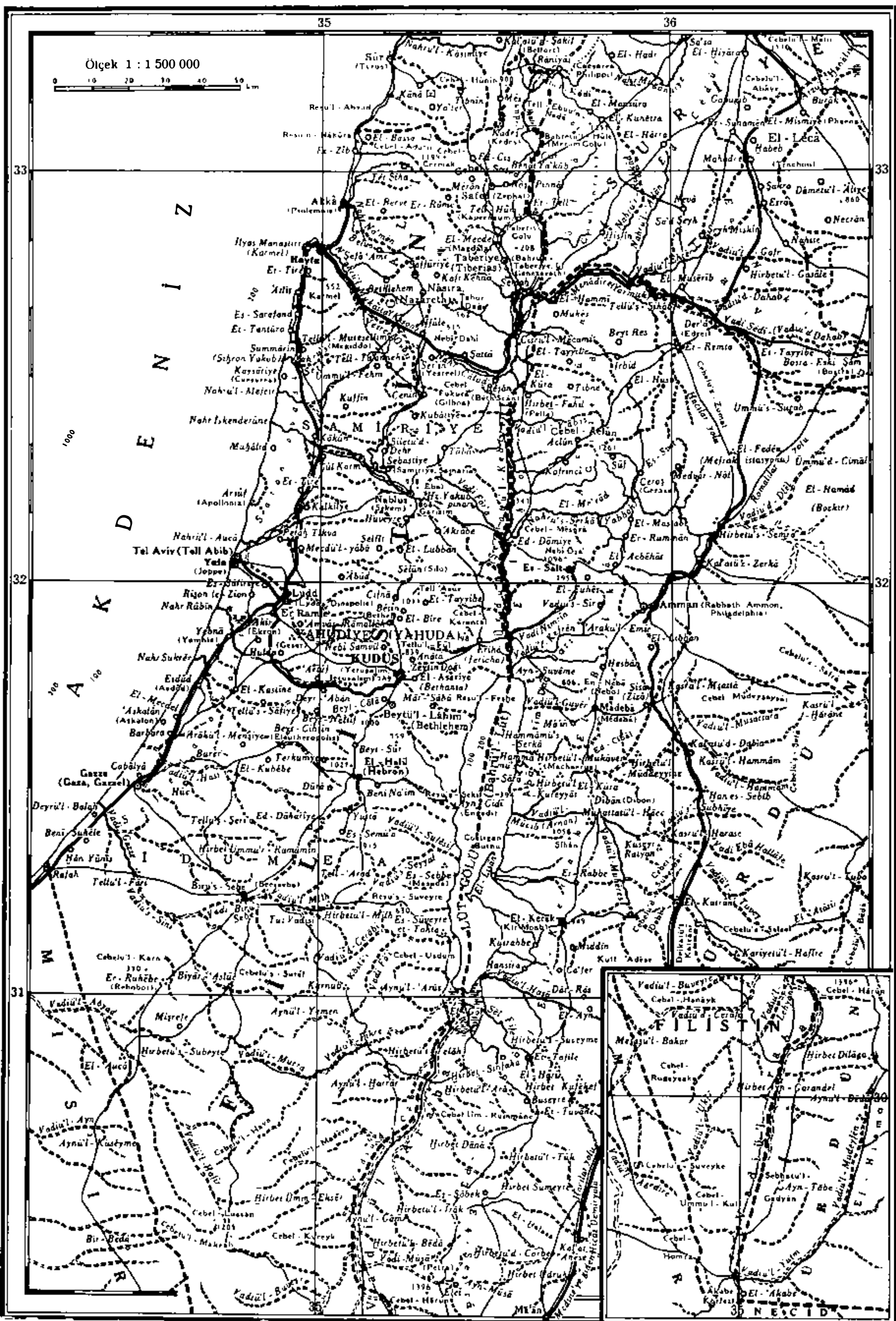
(Yahudilerin Babil esaretinden dönüşüne kadar olan F. tarihi için bk. İSRAİL).

Nehemya (M. Ö 445) dan itibaren Yuda ve Kudüs, İranlıların Suriye satraplığı içinde bir eyaletti. Samiriye, Garizim'de bir tapınak kurmak (aş. yu. M. Ö. 350) suretiyle kült bakımından ayrı bir cemaat teşkil etti. Kıyı bölgesinde, Sayda'lı ve Sûr'lu kolonileri meydana geldi. F. in Büyük İskender tarafından fethinden sonra bu ülke, önce Mısır'lı Ptolemaios'luların, M. Ö. 200 yılından itibaren de Seleukos'luların hükmü altına girdi. IV. Antiochos Epiphanes'in Hellenleştirme gayretlerine karşı koyan Makkabi'ler, Yehuda Makkabi'nin önderliğinde ayaklandılar. M. Ö. 83 ten itibaren F., kral Tigran (bk. ERMENİLER) ın devletine geçti; M. Ö. 63 te de Romalılarca Suriye eyaletine katıldı. Makkabi'lerden Hasmon'lu II. Hyrkan, Pompeius tarafından başrahiplikte bırakıldı, Caesar tarafından ise ethnarkhos (bk.) luğa yükseltildi. Bunun oğulları Phasael ve Büyük Herodes, tetrarkhosluğa tayin edildiler. Herodes, M. Ö. 37 yılından 4 yılına kadar F. in geniş bir bölümüne yayılan bir devletin kralı oldu. Ölümünden sonra, oğulları Arkhelaos, Herodes Antipas ve Philippos, Yahudiye, Taberiye ve Doğu Ürdün ülkesinin kuzeyine tetrarkhos oldular. Taberiye'den olan Nazareth (Nâsıra) li İsa, Herodes Antipas'ın uyruğu idi. Arkhelaos tahttan indirildikten sonra (M. Ö. 6), Yahudiye, Roma'ya bağlı bir eyalet (procuratorluk) oldu. Nitekim İsa'nın ölüme mahkûm edilmesi, Yahudi Synedrium (bk.) u ile Roma procurator'u Pontius Pilatus arasında bir anlaşma neticesinde olmuştur. M. S. 41 - 45 yıllarında, Büyük Herodes'in oğlu I. Agrippa, Yahudiye krallığına yeniden sahip oldu; bunun ölümü, Yahudiye'nin yine Roma procuratorluğuna çevrilmesine yol açtı.

Şu halde F., kısmen Roma imparatorluğunun Suriye eyaletine, kısmen Yahudiye'ye ait olmuş, Yahudiye ise M. S. 66 daki Yahudi ayaklanmasından, Kudüs'ün Titus tarafından M. S. 70 yılında yakılıp yıkılmasından sonra da eyalet olarak kalmıştır. Hadrianus, yıkılan Kudüs'ü Aelia Capitolina adı ile yeniden kurmak isteyip de buna karşı savaşa kalkışan Yahudiler yenilgiye uğratılınca, Yahudiye eyaletinin adı Syria Palestina'ye çevrildi. 300 yıllarında ise bu eyalet Palestina prima, Palestina secunda ve Palestina tertia (salutaris) adlariyle üçe bölündü.

395 tarihinde Roma devletinin bölünmesinden sonra F., Doğu Roma (Bizans) ya bağlandı. 634 yılında halife Ömer, F. i Bizanslılardan aldı.

Arap ve Osmanlı devri: Arap tarihçileri Hicretin 13. yılında halife Ebû Bekir'in batı F. e Amr b. el-As komutasında bir ordu gönderdiğini yazarlarsa da, Land tarafından yayımlanan bir Süryanî kaynağı, Müslümanlar ile Rumlar arasında ilk muharebenin 634 şubatında Gazze doğusunda bir yerde olduğunu kaydeder. Bu savaşta Rumlar yenilmiş, reisleri de kaçarken öldürülmüştür. Bunun üzerine Amr b. el-As, Gazze'yi ele geçirmiş ve ordusu ile Kayseriye'ye kadar ilerleyerek 634 temmuzunda burayı kuşatmaya başlamıştır. Büyük bir Rum ordusunun yaklaşmakta

Ölçek 1 : 1 500 000
35
36
33
32
31
30
A K D E N İ Z
Sûr
Akkâ
Hayfa
Tel Aviv (Tell Abib)
Yafa
Lydd
Er Ramle
YAHUDİYE (YAHUDA)
KUDÜS
Beytü'l - Lahim (Bethlehem)
El - Halil (Hebron)
Gazze (Gaza, Gazzel)
Refah
Nablus
Nâsıra (Nazareth)
Taberiye (Tiberias)
Safed
S A M İ R İ Y E
İ D U M E A
LUT GÖLÜ
Erihâ (Jericho)
Es - Salt
Amman (Rabbath Ammon, Philadelphia)
Mâdebâ
El - Kerek
El - Tafile
El - Lecâ
Es - Surıye
Bir'us - Sebe
Cebel - Usdum
Vadi Musa (Petra)
Ma'ân
NECİD
FİLİSTİN
El - 'Akabe

FİLİSTİN

olduğunu haber alan Arap komutanı Araba'ya doğru çekilmiştir. Şeria ırmağının doğusundan gelen başka kuvvetlerle birleşen Araplar, Rumların üzerine yürüyerek temmuz sonunda ve ağustos içinde yapılan çarpışmalarda onları tamamen yenmişlerdir. Amr b. el-As, Belâzurî'nin adlarını saydığı F. şehirlerini bu zaferden sonra zaptetmiştir. Amr b. el-As, 636 ağustosunda Yarmuk muharebesinden sonra Kudüs'ün kuşatması işine başlamıştır. Kudüs Hicretin 16 veya 17. yılında teslim olmuş, Kayseriye şehri ise Yezid'in ölümünden sonra kardeşi Muaviye tarafından alınmıştır.

Bundan sonra Muaviye Askalan şehrini de alarak F. in fethini tamamlamıştır. Araplar F. i «Filistin askerî bölgesi» adı ile bir eyalet haline getirmişler. idare merkezini Kayseriye'den Lydda'ya nakletmişlerdir. Daha sonra yeni inşa edilen Ramla idare merkezi olmuştur. Ramla'yı inşa eden Süleyman b. Abdülmelik, halife olduktan sonra da burada oturmuştur.

Bu eyaletin Abbasîler zamanındaki hazine geliri özel bir önem taşımaktadır. İbni Haldun tarafından verilen bilgiye göre, VIII. yüzyılın ikinci yarısına ait bir cetvelde F. in yıllık geliri 310 000 dinar ve ayrıca aynen vergi olarak 300 000 rate zeytin yağına erişiyordu. Harunü'r-Reşid zamanında 310 000 dinar vergi aynen kuru üzüm olarak verilmişti.

Eski eyalet taksimatı Haçlılar zamanında kaldırılmış olduğundan Eyyubîler zamanından itibaren yeni taksimat yapılmış, Gazze memleketi aş. yu. Eski F. e tekabül etmiştir.

Osmanlı devletinin son devirlerinde F. Kudüs-ü Şerif müstakil sancağı sahası içinde idi. I. Dünya Harbinden sonra bu ad, F. in İngiltere'nin idarî vekâleti altına verilmesi üzerine politik bir önem kazanmış, I ve II. Dünya Harpleri arasında, özellikle II. Dünya Harbinden sonra dünya politikasında çeşitli olaylara sahne olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık zaferi (1516) nden sonra Osmanlı idaresine giren F., idare bakımından Şam'a bağlı sancaklar (Kudüs, Gazze, Nablus) haline getirilmiştir. Bir aralık bu sancakların idaresi Kudüs'e bağlanarak bir eyalet teşkil edilmiş, birtakım beylikler, muhtar idareleriyle bu eyalete bağlanmıştır. Bunlar, devletin zayıf zamanlarında bağımsız birer emirlik halini almışlardır. Bu emirlerden Fahreddin (1595-1634), Zahirü'l-Amr (1750 ye doğru) ve Cezzar Ahmet Paşa vardır. 1799 da Napoléon Bonaparte Yafa'yı almış. Akkâ'yı kuşatarak Safad ve el-Nâsıra'ya kadar ilerlemişse de, sonradan geri çekilmek zorunda kalmıştır. 1832 de ise Mısır valisi Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa F. in tamamını ve Suriye'yi idaresi altına almış, 1840 a kadar buraları Mısır hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlıların F. i yeniden idareleri altına almalariyle burada birtakım ıslahat hareketlerine girişmişler, Kudüs'ün idaresini de sağlamışlardır.

XX. yüzyılın başında Kudüs-ü Şerif müstakil sancağının arazisinden bugünkü F. in yalnız kuzey kısmı (Hayfa, Akkâ, Taberiye) hariç kalıyor, nazarî olarak bütün Sina yarımadası bir arazi içinde bulunmakla beraber sancağın sınırı fiilen Akdeniz kıyısında el-Ariş'in doğusundan Akabe körfezi sonuna doğru çekilen bir çizgi ile tespit ediliyordu. Doğuda ise Şeria nehri ve Lût gölünü içine alan sancağın yüzölçümü aş. yu. 22 000 km² idi. I. Dünya Harbinde F., Mısır'da bulunan İngilizlere karşı yapılan Sina cephesi harekâtında Türkler tarafından üs olarak kullanılmış, harbin devamı süresince de F. de 200 km lik demir yolu yapılarak, Sina cephesinin ihtiyaçları karşılanmıştır. 1915 yılının ocak ayında 16 000 kişilik Türk ordusu, 2 şubatta kanal bölgesine vardılarsa da, harbin başlangıcında kanalı korumak için gerekli tedbirleri alan İngilizlerin mukabelesi sonunda el-Ariş'e çekilmek zorunda kalmışlardır. Bundan sonra her iki taraf Çanakkale muharebeleri ile meşgul olduklarından Sina harekâtına uzun bir süre ara verilmiştir.

1916 yılı başlarında Türkler, büyük hazırlıklardan sonra 4 ağustosta yeniden taarruza geçmişlerse de, İngilizler 20 aralıkta el-Ariş'i işgal ederek 1917 nisanında Gazze'ye kadar gelmişler, fakat buradan geri atılmışlardır.

Daha sonra İngilizler bu cepheye 350 000 kişilik bir kuvvetle 500 top getirmişler, bu kuvvetin ve malzemenin yarısına bile sahip olmayan Türklere karşı, Gazze ile Lût gölü arasında uzanan Türk cephesine 31 ekim 1917 de Bir el-Şaba doğrultusunda taarruza başlamışlardır. İngilizler kasım ayı içinde Gazze ve Yafa'yı, 21 aralıkta da şiddetli çarpışmalardan sonra Kudüs'ü ele geçirmişlerdir. 1918 şubatında Eriha'yı da zaptederek Şeria vadısine dayanmışlardır. 1918 baharında İngilizlerin Şeria ırmağını aşarak Türk ordularının sol kanadına yaptıkları iki büyük taarruz çetin çarpışmalardan sonra püskürtülmüştür. Bu sıradaki Türk kuvvetleri, Akdeniz kıyısı ile Şeria arasında Cevat Paşanın komuta ettiği VIII. ordu, Mustafa Kemal Paşanın komutasındaki VII. ordu ile ırmağın doğusunda Mersinli Cemal Paşanın komutasındaki IV. ordudan meydana geliyordu. Yıldırım Orduları denen bu grupun başında Liman von Sanders (b. bk.) bulunuyordu. Sayı ve malzeme bakımından noksan olan, ayrıca hastalık ve kıtlıktan kırılan Türk ordusunun 16 temmuzda Şeria ırmağının iki yanına yaptığı taarruz sonuçsuz kalmış, bu durumdan faydalanan İngiliz generali Allenby, 19 eylül 1918 de Türk cephesinin sağ kanadına yaptığı hücumla Türk kuvvetlerini yenmiş, F. i işgal ederek Suriye içlerine girmeye başlamıştır.

Bunun üzerine daha önce F. in güneyinde kurulan İngiliz askerî idaresi, 1920 de yüksek bir komiser tarafından idare edilerek mülkî idareye çevrilmiştir.

24 temmuz 1922 de F., Cemiyet-i Akvam tarafından İngiltere'nin idarî vekâleti altına verilmiş ve karar 29 eylül 1923 ten itibaren yürürlüğe girmiştir.

Suriye ile F. arasındaki sınır 23 aralık 1920 de çizilmiş, 1923 ve 1926 da bazı değişikliklere uğramıştır. Bk. İSRAİL.

FİLİSTİN ARKEOLOJİSİ: Tarih öncesine ait paleolitik, mesolitik, neolitik çağlar Filistin'de mükemmel olarak muhafaza edilmiştir (Megiddo ve Jericho). Kenanlılar eski yerli gruplarının üzerine yerleşince, çok sağlam surlarla çevrilmiş topluluklar meydana getirmişlerdir. Filistin mimarisinde taş kullanılır ve Mesopotamya mimarisinden tahta sütunlar kullanmakla ayrılır. Ai ve Megiddo'da F. mimarisine ait örnekler vardır (M. Ö. II. binyıl). Şehirler ağır istihkâmlarla çevrilmiştir. Kalın surlar ve geliştirilmiş su tesisleri vardır Bütün ülkede migdol denilen kaleler vardır. Kazılarda, Yunanlıların megaron'unu andıran yarım dairevî çıkıntıları olan evler meydana çıkmıştır. Yontma sanatı çok eser bırakmamıştır. Ancak sütuncuk (stèle) larla temsil edilir. Şihan sütuncuğunda (Moab, M. Ö. II. binyılın birinci yarısı, Louvre Müzesi) kısa peştamallı bir tanrı görülür. Elinde bir mızrak vardır. Megiddo'da kabartmalı fil dişi plaklar bulunmuştur; bunlarla çeşitli eşya süslenirdi. Bu plaklar II. binyılın ikinci yarısına aittir.

FİLİSTİN CEPHESİ (Ask.): bk. DÜNYA HARBİ, I.

FİLİST'LER (İbr. Peliştim): Bu millet M. Ö. 1200 den az sonra, Deniz Milletleri (Peuples de la mer,

Seevolker) nin göçleri çerçevesi içinde, Filistin'in güneybatısında deniz boyunca uzanan ovaya yerleşmiştir. Nereden geldiklerine dair bilgi yoktur. Çanak çömlekleri, bunların Girit, Mykenai dünyasından geçmiş olduklarını gösterir Beş şehir federasyonu (Gaza, Aşdod, Askalon, Gath, Ekron) halinde toplanmış olan F., İsraillilerin bulundukları dağlık bölgeye karşı ilerlemiş, bunları yenmiş ve Saul ile Davud'un başkanlığı altında bir devlet kurmağa zorlamıştır. Bu savaşlar sırasında kuvvetten düşmüş ve bunun sonucu olarak çevrelerindeki Samî kavimlere dil ve din bakımından benzemişlerdir. Asurluların deniz kenarı ovasını (M. Ö. 734 ten sonra) işgali F. in bağımsızlığını sona erdirmiştir. Bununla beraber, Filistin'e adlarını bırakmışlardır. Başka bir nazariyeye göre, F. in ana dili Hint-Avrupa ailesinin Illyr kolundan olsa gerek. Filist dili Anadolu, Suriye ve Fenike (Yun. Phoinikē) yoluvle M. Ö. 1200 yıllarında Filistin'e varmış, yerleşmiştir. Antropolojik tip bakımından Samî ırkından olmayan F. in dilinden ancak *Kitab-ı Mukaddes*'te geçen bazı yer ve şahıs adları kalmıştır.

FİLIUS FAMİLIAE (Lat. = ailenin oğlu) Roma hukukunda bu ad, *patria potestas* (= baba iktidarı) a tabi olan büyük çocuklarla torunlara verilirdi. Buna göre, ailenin oğlu *alieni iuris* (= başka hukuka tabi) bir şahıs idi. Politik haklardan faydalanırdı. Baba, onun üzerinde bütün haklara sahipti; onu köle olarak satabilir (bk. MANCIPIUM), hattâ (ilk zamanlarda) öldürebilirdi. F. F. nin mülkü olmazdı, politik haklara sahipti, fakat ancak aile babası adına mukavele ile mal edinebilirdi. İşlediği suçlardan veya imzaladığı mukavelelerden dolayı (ödünç para verme dışında) borçlanabilirdi. Tasarruf teorisi, F. F. yi yavaş yavaş şahsî mal edinme hakkına sahip kılmıştır (bk. PECULIUM).

FİLLAD (Fr. Phyllade) [Jeol.]: bk. YAPRAK TAŞ.

FILLÉR [*fịllēr*], Macar parası forint (b. bk.) in 100 de 1 ine verilen ad. Macaristan'da forint'ten önce kullanılan pengő (b. bk.) nün 100 de 1 ine de bu ad verilirdi.

FILLMORE [*fịlmōr*], **Millard** (Summer Hill, New York 1780 - Buffalo 1874), Amerika Birleşik Devletlerinin 13. başkanı. Temsilciler Meclisinde Whig partisi lideri iken 1848 de cumhurbaşkanı yardımcısı olmuş ve Taylor'ın ölümü üzerine başkanlığa gelmiştir (1850 - 1853). Kölelik meselesinde varılan 1850 uzlaşması konusunda da görüldüğü gibi, güneyli devletlerin tarafını tutardı.

M. FILLMORE

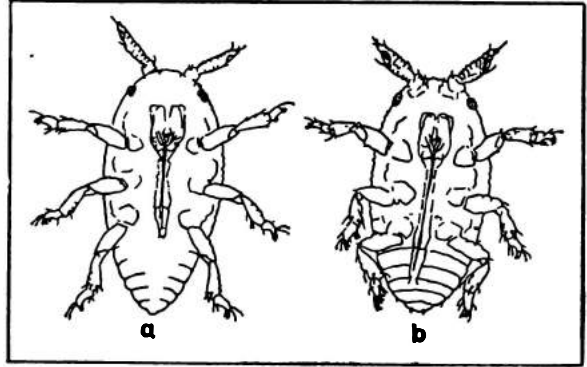
FİLMARON, Aspidinolfilizin, eğreltiotu hulasasının tenya düşürücü etkisi bulunan bileşenlerinden biri. Eğreltiotu hulasasından daha az zehirli olup ticarette F. yağı (bileşiminde % 10 oranında F. eriyiği bulunan yer fıstığı yağı) adı altında satılır.

FİLO (İta. Filo, İng. Squadron, Fr. Escadre), donanmadan tefrik edilen ve bir kumandanın idaresinde olarak bir mahalle veya göreve memur edilen kruvazör, uçak gemisi ve muhriplerden mürekkep birliklere veya birden fazla muhrip filotillasından teşekkül eden birliğe yahut harp ve yardımcı gemilerden meydana getirilen kuvvete verilen ad. Ticaret ve balıkçı gemilerinden meydana gelen birliklere de F. adı verilir.

Hava kuvvetlerinde ise, bir muharebe görevini icra edebilecek şekilde tertip ve teçhiz edilen en küçük hava birliğine F. denir. Hava F. ları av, bombardıman, keşif veya nakliye F. su gibi yapacakları göreve göre adlandırılırlar.

FİLOKSERA, Viteus (*Phylloxera vitifolii Fitch*), Eşkanatlılar (Homoptera) takımının Aphidoidea üst familyasının Filokseragiller (Phylloxeridae) familyasına bağlı küçük bir böcek.

Bağların önemli zararlısı olan bu böceğin yurdu Mississippi (Kuzey Amerika) evaletidir. F Avrupa'da ilk defa 1860 - 1863 yıllarında Fransa'da görülmüştür. Bundan sonra da Avrupa'nın diğer ülkelerine süratle yayılmıştır. Türkiye'de 1879 - 1880 yıllarında görüldüğü tahmin edilmekte ise de, bazı kayıtlara göre 1881 de girdiği anlaşılmaktadır.

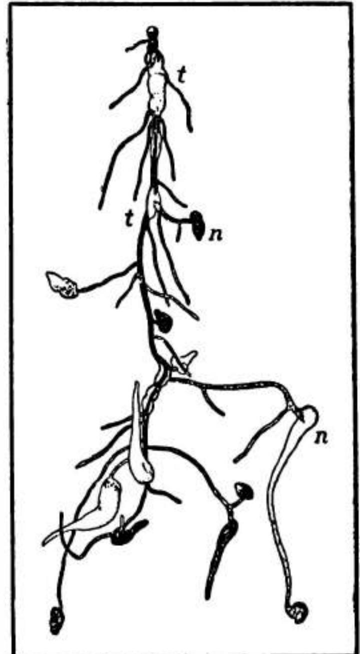

FİLOKSERA (Viteus vitifolii Fitch): a. Yaprak filokserası, b. Kök filokserası

Formları: Fundatrix (döllerin anası): Kışlayan yumurtadan çıkan kanatsız, yaprakta gal yapan partenojenetik (döllemesiz) çoğalan form. Bunlara gallikol (gallicol) de denir. 1 - 1,2 mm uzunluğunda, yeşilimsi sarı renkte olup tuberculus ları yoktur.

Fundatrigeniae (Fundatrix'lerden meydana gelenler): Kanatsız olup partenojenetik olarak çoğalırlar. Sarımsı yeşilden portakal rengine kadar değişen renkte ve en çok 1, 7 mm uzunluğundadır. Tuberculusları yoktur. Fundatrigenia'dan iki ayrı form meydana gelir. Bazı araştırıcılar bunları hortumlarına göre iki ayrı ırk olarak kabul etmektedirler.

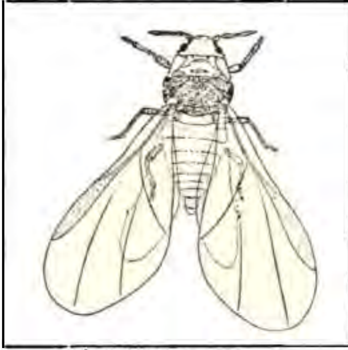
a. *Gallikoller* (Gallicol): Yapraklarda gal yaparlar, sarı yeşilden kahve rengine kadar değişen renkleri vardır.

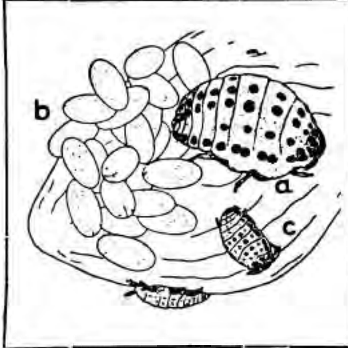
FİLOKSERA: Asma kökünde n. Nodozite, t. Tüberozite

b. *Radisikoller* (Radicicol): Köklere geçerek partenojenetik olarak çoğalırlar. 0,6-1,2 mm uzunluğunda, sarımsı kahve renginde olup tuberculusları vardır.

Radisikollerden kanatlı **seksuparlar** (sexupar = cinsiyet bakımından farklı yavru verenler) meydana gelir. Bunlar göç edebilirler, partenojenetik olarak çoğalırlar ve değişik büyüklükte yumurta yumurtlarlar. Büyük yumurtalardan dişiler, küçüklerinden erkekler meydana gelir. Bunlara **seksuale** (sexual = cinsiyet bakımından farklı formlar) adı verilir. Bunlar çiftleştikten sonra her bir dişi bir adet kışlık yumurta yumurtlar.

FİLOKSERA: Kanatlı

FİLOKSERA: *Viteus vitifolii*: a. Yumurtlayan radisikol, b. Yumurta, c. Larva

Yaşayışı: Asmaların tür ve çeşitlerine göre iki şekilde yaşayış gösterir: a. *Vitis vinifera*: Larvalarda yalnız radisikol formu gelişir. Kök F. sı kışı larva halinde asmanın ana köklerinde geçirir. Toprak altında bir kökten diğerine geçtiği gibi, yaz aylarında topraktaki çatlak ve yarıklardan yüzeye de çıkarlar. Partenojenetik olarak çoğalırlar ve köklere yumurtlarlar. Yumurtalar ilk kondukları zaman sarı, sonradan yeşilimsi kahve rengi olurlar. Yumurtadan çıkan larvalar dört deri değiştirerek ergin hale geçerler. Yumurtadan çıktıktan sonra tekrar yumurta koyuncaya kadar 25° de 13 ve 13° de 57 gün geçer. Uygun çevre şartlarında bir dişi 800 kadar yumurta kor. Uygunsuz yerlerde yumurta sayısı 10 - 20 ye düşer. Genel olarak 4 - 8 döl verir. Uygun bölgelerde 12 döl de verebilir.

F. asma köklerinin uçlarını severek emer. Emgi yerlerine salgıladığı özel, tahrik edici bir madde ile köklerde şişkinliklerin meydana gelmesine sebep olur. İnce (genç) köklerde meydana gelen sarımsı yuvarlakça olan şişkinliklere *nodozite*, yaşlı dokularda ve kalınca köklerde yassıca olan şişkinliklere de *tüberozite* adı verilir. F. nın *Vitis vinifera*'daki vaşayışı anholocyele'dir.

b. Kök F. larından bir kısmı güzün toprak yüzeyine çıkarak kanatlı *seksupar*'lara dönüşür. Değişik büyüklükte ve sayıca az olan yumurtalarını asmanın gövdesine, dallarına, kavlamış kabuk altına, bazan da yapraklara, tomurcuklara veya toprak yüzeyine korlar. Bu yumurtalardan meydana gelen *seksual*'ler cinsî olgunluğa erişince çiftleşir. Her bir dişi bir adet kışlık yumurtasını kabuk altına bırakır. Kışlık yumurtanın üzeri bal peteği gibi şekilli ve bir ucu küçük saplıdır. İlkbaharda bu yumurtadan, ancak Amerikan asmalarının veya hibritlerinin yapraklarında yaşayabilen kanatsız gallikoller çıkar.

Amerikan asmalarında ve hibritlerinde gallikol formu çok iyi gelişir ve yapraklarda bezelye büyüklüğünde gal yapar ve gallerin içinde partenojenetik olarak çoğalmaya devam eder. Gallikollerin larvalarından bazıları köklere geçerek radisikol olarak gelişmeye devam ederler. Radisikollerin yumurtaları, *seksual*'lerin döllemli yumurtalarından küçüktür ve yüzeyleri de düzdür. Bazı araştırıcıların bildirdiklerine göre, gallikollerin rotrumları kısa, radisikollerinki uzundur.

F. böceği. ağır ve orta ağır yapılı topraklarda yetiştirilen bağların köklerini sever, kumlu topraklarda yetişen bağlarda serbest hareket edemez. iyi gelişemez ve yayılamaz.

Zararı: F. yerli asma (Vitis vinifera) ların köklerinde nodozite ve tüberoziteler meydana getirir. Sürgünlerde durgunluk görülür. Sürgünlerin büyümelerine ve olgunlaşmalarına engel olur. Boğum araları kısalır, yapraklar küçülür ve sararır. Önce bağlarda zarar, yer yer ocaklar halinde görülür, sonradan bütün bağı kaplar. Bu suretle hassas tür ve çeşitlerde mahsul azalır ve neticede bağlar tamamiyle

 FİLOKSERALI BÖLGELER (1967 YILINA KADAR)

FİLOKSERA: Yaprakta gelişen filokseranın gilleri

kurur. F. Fransa'ya ilk girdiği zaman 10 000 000 dekardan fazla bağ sahasını tahrip etmiştir. Amerikan asmaları dayanıklı veya bağışıktır. Bu asmalarda dayanıklılık emgiye karşı asmanın gösterdiği reaksiyon derecesine göre tayin edilir.

Bulaşma yolları: Kök F. sının topraktaki hareketi, kanatlılar, rüzgâr, yağmur suları, insan, hayvanlar (kuşlar, böcekler v. b.), ekipmanlar, köklü, köksüz asma fidan veçubukları ile bulaşır. Türkiye'de 1967 ye kadar F. ile bulaşık olarak tespit edilen bölgeler haritada (328. s.) gösterilmiştir.

Korunma çareleri ve savaşı: F. sız bölgelere, bulaşık yerlerden bağ çubuğu v. b. gibi böceği taşıyabilecek maddelerin girmesi yasak edilmelidir. Bulaşık bölgelerde kurulacak bağlar, toprağa uygun, dayanıklı Amerikan asma anaçları veya melezlemeleri üzerine aşı ile kurulmalı ve anaçların da temiz olmalarına dikkat edilmelidir. Toprak fümigantlarından bazıları bu böceğe etkili ise de, ekonomik olmamaktadır. Bazı ülkelerde gerektiğinde toprağa karbon sülfür (CS_2) tatbik edilmektedir. — Z. D.

FİLOLOJİ (Fr. Philologie <Yun. *philos* = dost; *logos* = söz), dar anlamda, metin yorumlama sanatı; geniş anlamda, bir ulusun veyabir medeniyetin, dil ve edebiyatına göre fikrî gelişmesinin ve özel vasıflarının araştırılması ilmi.

Anlaşılması güç eski metinler söz konusu olunca metin yorumlaması gerekir. Yorumlama, dinî, hukukî veya başka bir ilim dalında yazılmış bir metnin açıklanması için yapılıyorsa, bu işle uğraşan F. ye objektif F. denir; genel olarak eski dil belgelerinin açıklanması söz konusu ise, o zaman F. eğitimin hizmetindedir ve salt F. (Fr. philologie pure) adını alır.

Batıda bütün filolojik çalışmaların kaynağını teşkil eden klasik F., Yunan - Latin çağlarına ait F. ile uğraşır. Bunun karşısında modern F. vardır ve yeni dillerin F. si ile ilgilenir: Germanistik, Romanoloji, Anglistik, Slavistik (bunlara bk.) gibi. F. nin gelişmesiyle dil ilmi (linguistique) ve edebiyat ilmi meydana gelmiştir. Ayrıca tarih, arkeoloji ve tarihle ilgili başka ilimlerin kökü de F. dir. Yüksek okullarda F. kürsüleri yanında tarih, sanat tarihi v. b. kürsüler de vardır; fakat Çin tarihiyle Çin sanatı Sinoloji bölümünde, Mısır sanatı ise Egiptoloji bölümünde okutulur.

Çalışma tarzı: F. ilk önce metin üzerinde tam bir kanaate sahip olmak zorundadır. Yazarın el yazısı, bunun çeşitli örnekleri, üzerlerinde yapılmış düzeltmeler, baskı provaları, ayrı ayrı baskılardaki değişiklikler önemli temel malzemelerdir. Matbaacılık yerleşmeden önce metinler el yazması kitaplarla yayılırdı. Bir eserin çeşitli yayımcılar tarafından verilen metinleri karşılaştırılır ve metin ayrılıkları (varyant'lar) tespit edilir. Doğrudan doğruya el yazması olarak intikal eden eser dışında, başka yazarlar tarafından aktarılmış metin parçaları, edebî açıklamalarda rastlanan örnekler de vardır. Metin eleştirmesi usulleri sayesinde eski bir metnin en sahih şekli elde edilir, metin bozulmaları tespit edilir ve mümkün oldukça ıslah olunur. Böylece elde edilen metin şekli aslına uygunluğu bakımından incelenir. Çünkü bu metin, araştırılan yazara ait olmayabilir veya başka eller tarafından işlenerek değiştirilmiş bulunabilir. Bundan sonra, metnin mütecanis (homojen) olup olmadığına bakılır. Tahlil yoluyle metnin çeşitli bölümleri birbiriyle karşılaştırılır. Aslına uygunluk bakımından yapılan inceleme ve çözümlemeye eskiden yüksek eleştirme denirdi. Metin üzerindeki bütün çalışmalar eleştirmeli baskılar (Fr. éditions critiques) da gösterilir ve metinle ilgili olarak bize intikal etmiş ne varsa, hepsi kaydedilir.

Ta'bikatta metin eleştirmesiyle el ele yürüyen yorumlama işinde esas olan, dilin tam olarak gözlenmesidir. Gramer, dilde tipik ve normal olan hususları ortaya koyar; üslûp incelemesinde ise dilin şahsî ve bağlı bulunduğu zamanla ilgili özellikleri ele alınır, muhtevanın tahliline çalışılır. Muhteva ise kalburüstü eserlerde şekilden ayrılamaz. Bu konuda yorumlayıcı, yazarın bağlı kaldığı tarihî şartları (genel olarak ahlâkî ve sosyal şartları) daima göz önünde tutmak zorundadır.

Bir yazıdaki sözlerin birçok manalara gelmesi tarih bakımından önem taşır. Eski zamanlarda (M. Ö. VI. yüzyıl) Homeros'un birçok tasvirleri hoşa gitmediği için bunlara remzî manalar verilmişti: Meselâ *Odysseia*'da tasvir edilen orman perilerinin mağarası sözde maddî, süflî hayatın remzi imiş. Bu türlü remzî yorumlar hellenistik çağda Stoacılar tarafından sistemli bir şekilde yapılmıştır. İskenderiyeli filozof Philon bu türlü yorumları *Eski Ahid*'e uygulamış; Yeni Eflatunculardan İamblikhos bu yorum tarzını bir metoda bağlamış; Eski ve Orta Çağların *Mukaddes Kitap* tefsirlerinde bu yorum tarzı Origenes ve İskenderiye okulu filozofları, daha sonra Ambrosius ve Augustinus tarafından yaygın hale getirilmiş, hattâ tefsir bilgisi her *Mukaddes Kitab*'ın esası olarak kabul edilmiştir.

Filoloji tarihi: Her ileri seviyedeki kültür faaliyeti geleneklerle çelişme halinde bulunacağına göre, Eski ve Orta Çağlardan kalma metinlerin büyük bir kısmı tefsir ve şerhlerden veya metin yorumlamaları hizmetindeki malzemelerden meydana gelmiştir. İnsan eğitimine yarayan dünyevî konulu metinlere Avrupa medeniyeti çevresinde ilk olarak Homeros'ta rastlanır. Antik Çağ sonlarına kadar bu güç ve eski metin, gençlerin öğretimine ve eğitime esas teşkil etmiştir. Epos'ları sade inşat etmekle kalmayıp açıklamaya da kalkışan gezgin ozan (rhapsodos) ların faaliyeti ile F., M. Ö. VI. yüzyıldan itibaren gelişmeğe başlar; V. yüzyılda retorik (belâgatçilik) ihtiyacı bu gelişmelere katılır. Sofistler F. nin ilk sistematik temellerini kurarlar. Aristo okulu, bütün ilim alanlarını içine alan bir faaliyeti geliştirir. Bizzat Aristo, *Rhetorika*'sında ve özellikle *Poetika*'sında sistematik özetlemeler verir, o *Poetika* ki 1500 yıl sonra bile Avrupa edebiyatına kesin tesirleri olacaktır.

Hellenizm, F. de yeni bir çağ açtı. İskenderiye'de, ilim dostu krallar sayesinde, Eski Çağın en büyük kütüphanesi olan Museion ile türlü araştırma kurumları meydana geldi. Bu zengin ilim vasıtaları kısa zamanda F. yi en yüksek verimliliğe ulaştırdı. İskenderiye F. okulunun şöh-

reti konusunda, en başta, Zenodotos, Lykophron, Khallimakhos, Eratosthenes (ilk olarak kendine «filolog» adını vermiştir), Bizanslı Aristophanes, Aristarkhos ve Apollodoros hatıra geler. Bu okul mensupları, her şeyden önce, geçmişe ait edebiyat değerlerinin derlenmesi, büyük yazarların metin eleştirmeciliği süzgecinden geçirilerek arınması ve her bakımdan açıklanması işine yöneldiler. Öylesine zengin şerh ve tefsirler bırakmışlardır ki kaybolan orijinal metinler hakkında özlü bir fikir sahibi olmak mümkündür. İskenderiye okulundan başka, M. Ö. II. yüzyıldan itibaren Stoacı eğilimli Bergama okulu (Mallos'lu Krates) da kendini tanıttı.

Roma'da F. tamamiyle Yunan etkisi altında kaldı. İlk önemli Latin filoloğu olan Aelius Stilo (M. Ö. II. yüzyıl) henüz Bergama okulunun izinde idi; Terentius Varro ise İskenderiye okulu metodunun Roma'da sağlam olarak yerleşmesinde yararlı oldu. Hattâ meselâ Plautus'un *Fabulae Varronianae*'sinin incelenmesinde güçlü bir eleştirmenin belirtilerine de rastlanır. Roma, Iulius Hyginus, Verrius Flaccus, Fenestella, Cicero'nun hitabelerini açıklayan Asconius, gramerci Remmius Palaemon, en büyük Romalı metin eleştirmecisi Valerius Probus ve Sueton gibi üstün değerli filologlar yetiştirdi. II. yüzyılda, özellikle gramer ve şairlerin açıklanması alanlarında devşirmecilik (kompilasyon = çeşitli yazarlardan parçalar aktararak bir eser meydana getirme) çağı başlar. Bu devrin en önemli devşirmecileri Scaurus Caper, Asper, Gellius, Horatius'un açıklayıcıları olan Acron ile Porphyrio, Nonius, Charisius, Diomedes, Terentius ile Vergilius'un açıklayıcısı olan Aelius Donatus, Vergilius'un tefsircisi Servius ve Macrobius'tur. V ve VI. yüzyılların Martianus Capella'sı, gramerci Priscianus'u, Boethius'u, Cassiodorus'u ve devşirmeci Isidorus'u, bütün bunlar Orta Çağ F. sine ışık tutan üstatlardır.

Orta Çağ Hıristiyan yazarları, Latinceyi en güzel üslûp örneklerinden öğrenmek için Latince eserleri kopye ettiler ve böylece onları kaybolmaktan korudular.

Rönesans, F. nin yeni bir altın çağı oldu (bk. HÜMANİZMA). 1396 da Istanbul'lu Manuel Khrysoloras, Yunanca öğretmenliği görevi ile Floransa'ya çağrıldı. Muhakkak ki İtalyan hümanistleri gibi, Latin filologları da Yunan edebiyatının dehası üzerinde XVIII. yüzyıla kadar pek az bilgi sahibi idiler.

Matbaanın icadı, antik eserlerin korunmasını ve yayımını sağladı. XVI. yüzyılda hümanistik çalışmalarda, özellikle ansiklopedik yönde, önderlik Fransa'ya geçer. Antik çağın ilmî bakımdan incelenmesi ve eski yazarların, özellikle Latin yazarlarının mümkün olduğu kadar etraflı ve objektif olarak açıklanması başlıca gayeyi teşkil ediyordu. Eski Hollandalı filologlar Scaligero'nun etkisinde kalmıştı; sonrakiler ise T. Hemsterhuis (1685 - 1766) ten itibaren İngiltere okuluna bağlandılar. R. Bentley'nin büyük şöhret sağladığı bu okul, metin eleştirmesinde ve yüksek eleştirmecilikte ihtisas kazanmıştı.

Modern anlamda F., Yeni Hümanizma (doğrudan doğruya Yunan kaynaklarına yöneliş) ile başlar. Antik Çağın objektif yorumunu, sonra da Germanistik, romanistik v. b. filoloji dallarının gelişmesini Romantikler ile positivistler sağlamıştır. A. Böckh ile K. O. Müller'in metin yorumlamalarında tarihî görüşlerin dikkate alınmasını sağlaması, hele Antik Çağ toplum hayatının tanıkları olan yazıtlarla anıtlara baş vurulması, klasik F. denilen Yeni Çağ F. sinin kesin başlangıcı olmuştur. N. Madwig ve F. Ritschl, Latinistik'i yeni temellere oturtmuş, kazılar ve papirüs buluntuları F. ye yeni kaynaklar ve yeni görüşler kazandırmıştır. Araştırıcıların uluslararası iş birliği akademilerle enstitülerce sağlanmış, geniş teşekküller kurulmuş, yazıt derlemeleri, metin serileri, etraflı sözlükler hazırlanmıştır. Antik Çağ din tarihi, Yunan felsefesi, eski matematik, astronomi, tıp ve astroloji (müneccimlik) gibi ilim dalları derinliğine incelenmiş; önce Hellenistik Çağ, sonra da ileri Antik Çağ olmak üzere o zamana kadar ihmal edilmiş devirler aydınlatılmış; metinler tarihinin değerlendirilmesi metin eleştirmesini daha esnek bir hale getirmiştir. İleri çağ Latincesi ile halk Latincesine ait metinler günlük konuşma dilinin ortaya çıkmasına yardım etmiştir. U. von Wilamowitz - Mœllendorff'un 60 yıl boyunca gerek antik medeniyet alanı dışında gerek içinde giriştikleri ortak çalışma, modern F. nin en verimli devresini temsil eder.

FİLON (Jeol.): bk. DAMAR.

FİLORİ (Mesk.): bk. FLORİN.

FİLOV, Bogdan (1883 - 1945), Bulgar arkeoloğu ve politikacısı. Sofya'da idam edilmiştir. Millî eğitim bakanlığı (1938 - 1940) ve başbakanlık (1941 - 1943) ta bulunmuştur. Kral II. Boris'in ölümü (28 ağustos 1943) nden sonra Naipler Konseyi üyesi olmuş, eylül 1944 te iktidardan düşmüştür. Başlıca eserleri: *Geschichte der altbulgarischen Kunst* (Eski Bulgar sanatı tarihi) [1932]; *Die Georgskirche in Sofia* (Sofya'da Sv. Georgi kilisesi) [1933]; *Geschichte der bulgarischen Kunst unter der türkischen Herrschaft und in der neueren Zeit* (Bulgar sanatının Türk hâkimiyeti altında ve yeni zamanlardaki tarihi) [1933].

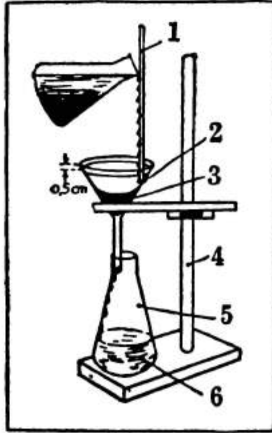
FİLOZOF TAŞI (Fr. Pierre philosophale; Alm. der Stein des Weisen; eski ter. Hacer-i filozofî), Orta Çağ simyacılarının değersiz metalleri altına çevireceğini sandıkları ve bulmak için uğraştıkları maddeye verilen ad. Simyacılar hiçbir ilmî esasa dayanmadan rastgele maddeleri birbirine karıştırarak, kaynatarak, damıtarak, süzerek, kurutarak bu sihirli taşı bulmaya çalışmışlardı. Yüzyıllarca süren bu çalışmalarda altının sarı rengini vermek için kükürt, parlaklığını meydana getirmek için civa büyük rol oynamıştır. Orta Çağ eserlerinde F. T. terimine sık sık rastlanır. Simyacılar, F. T. nı bulamamışlarsa da, yaptıkları sonsuz deneyler sayesinde birçok değerli maddeler elde edilmiştir. Meselâ Hamburg'lu simyacı Brand, idrar, kum, kireç ve kömürü kaynatırken fosforu bulmuştur. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Lavoisier (b. bk.) modern kimyanın temelini kurunca F. T. nın yapılamayacağı anlaşılmış ve bu çabalar sona ermiştir.

FİLTRAT (Fr. Filtrat = süzüntü; Lat. *filtratum* < *filtrum* = keçe) [Kim.], herhangi bir süzgeçten geçirilmiş sıvı, süzüntü.

FILTRATION (Kim.): bk. SÜZME.

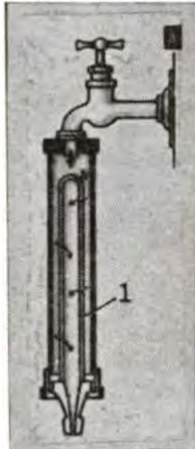
FİLTRE (Fr. Filtre), az çok ince bir halde olan çözülmeyen maddelerin sıvılardan ayrılması için kullanılan süzgeçlere verilen ad. Türlü F. ler, gözenekleri arasından çok küçük olan sıvı moleküllerinin engelsiz olarak geçebildiği süzgeçlerdir. Sıvılarda çözülmeyen parçacıklar, kalıntı olarak F. de kalırlar. F. arasından geçen sıvı (meselâ su, alkol, her türlü çözeltiler) ya *süzüntü* (Fr. filtrat), F. üzerinde kalan katı maddeye *kalıntı* denir. En önemli süzme aracı F. kâğıdı olup daire biçiminde beyaz, zamklanmamış kâğıttan

yapılır. Bu kâğıtların çapları türlü büyüklüktedir. Normal F. denilen F. ler, sünger kâğıdına benzer, baskı altına konmuş ufak sellüloz liflerinden yapılır. Bu lifler arasında 0,005 mm genişliğinde gözenekler vardır. Bu F. ler tarafından adî, iri taneli çökelekler tutulursa da, kolloidal çözeltiler ve her türlü gerçek çözel tiler bunlardan geçer. Meselâ % 25 lık hidroklorik asitli sıvılarla % 20 ye kadar Na OHı kapsayan alkalik süzüntüler için kopmağa karşı dayanıklı ve yüzeyleri parşömenleştirilmiş F. ler kullanılır. Bunlar meselâ baryum sülfat çökeleklerini de tutarlar. Kantitatif analizlerde çökelekle birlikte F. yakılarak tartıldığı zaman kül miktarının indirilmesi gerekir. Eğer çökeleğin mümkün mertebe çözülen kısımlardan kurtarılması arzu edilirse, daha süzmezden önce birçok defa yeni çözen ekleyerek çalkalamak ve çökeleği oturtmak gerekir. En sonunda bütün çökelek F. üzerine getirilir, gerekirse sıvının bulunduğu cam kapta henüz kalmış olan çökelek kalıntısı pisetle yıkanarak huniye kaydırılır. Çökeleği daha fazla temizlemek için esaslı olarak yıkamak gerekir. Sıhhatli çalışmalarda F. mümkün olduğu kadar küçük seçilmelidir.

FİLTRE: 1. Cam baget, 2. Filtre, 3. Kalıntı çökelek, 4. Süzme stativi ağaçtan, 5. Erlenmeyer imbiği, 6. Süzüntü

Çok defa pek az çökeleği olan nispeten çok sıvı miktarlarını süzmek icap eder. Bu gibi hallerde zaman kazandıran yollara baş vurulur: 1. Adî, düz ve koni biçimindeki F. yerine bir kırmalı F. kullanılır. Koni biçimindeki F. ile kıyaslandığı takdirde kırmalı F. nin çok daha büyük bir süzücü yüzeyi vardır. Bundan dolayı kırmalı F. ile süzme işi daha çabuk olur. Kırmalı F. ler çok miktarda sıvı az miktardaki çökelekten ayrılmak istendiği zaman kullanılır. 2. Camdan bir kabartmalı huniye âdi, koni biçiminde bir F. konur. Burada sıvı, F. gözeneklerini geçtikten sonra çabuk ve engelsiz olarak cam kabartmalar arasından akar. Bundan dolayı bu F. ler kırmalı F. lerden daha dayanıklıdır. 3. F. lerin yukarıki geniş yarısının cama sıkıca yapışması sağlanmalıdır. Bunun için gerekirse kâğıt ıslatılmalıdır. Eğer yukarıdan huni ile iyice çepere yapışmayan F. arasından hava girseydi, bu emme etkisi önemli bir derecede azalmış olurdu. Emici etkinin ıslahı için süzüntü serbestçe huninin ağzından damlatılmaz, belki huninin borusu bir Erlenmeyer veya becherglas'ın çeperine konur ve böylece süzüntünün, cam kabın kenarından akması sağlanır. 4. Yukarıda kaydedilen süzmeyi hızlandırıcı emme etkisi tabiatiyle F. nin altındaki sütunun uzunluğu ve ağırlığı oranında büyür. Bunun için çok defa uzun, düz veya kıvrık huniler tercih olunur. 5. Birçok sıvılar sıcak bir halde iken daha çabuk ve daha iyi süzülebilir. Çünkü bu takdirde sıvının yapışkanlığı önemli bir surette azalır. Süzüntüyü sıcak tutmak için kap bir saat camı ile örtülür veya F. li cam huni tenekeden yapılmış bir sıcak su hunisine konur ve süzülür. 6. Bir kısmının parçacık büyüklüğü kolloidal olan çok ufak taneli çökeleklerin (meselâ taze çökeltilmiş baryum sülfatın, çinko sülfürün, sodyum tiyasülfat çözeltisi ile asitten ayrılan kükürdün) süzülmesinde çok defa F. arasından bulanık bir süzüntü geçer. Bu gibi hallerde madde bir süre kaynatılır. O zaman küçük parçacıklar bir araya gelerek büyücek parçacıklar meydana getirirler ve bu suretle F. den geçmezler. Diğer bir usul, süzülecek maddenin aynı F. den birkaç defa daha, süzüntü berrak bir hale gelinceye kadar geçirilmesidir. 7. Azaltılmış basınç altında süzme (emme): Emmede bir emmeçte (emme şişesinde) F. nin altında bağlanan bir tulumba (su trombu) yardımı ile havası seyreklenen bir ortam meydana getirilir. Böylelikle süzülecek sıvı, dış havanın basınç fazlalığı dolayısivle çarçabuk geçer. Böyle süzmelerde daha kuvvetli kaplara, yani kalın çeperli porselen veya camdan bir nuç'a, kalın çeperli bir emme şişesine ve özel olarak sertleştirilmiş ve emme basıncı ile yırtılmayan F. kâğıdına ihtiyaç vardır. 9. Kuvvetli asitler (derişik sülfürik asit) veya kuvvetli bazların hızlı olarak süzülmesi istenirse, F. kâğıdı kullanılamaz. Çünkü kâğıt bunlar tarafından etkilenir ve parçalanır. Böyle bir halde adî bir huninin ucuna ince cam yünü tıkanır ve süzülecek madde huniye dökülür veya sülfürik asite dayanıklı Jena camından bir F. kullanılır. Bunda F. kâğıdı yerine levha biçiminde saydam F. plakaları vardır. Bu plakalar sinter camından yapılmış olup 1 atmosferlik bir basınca dayanıklıdır.

FİLTRE: 1. İçi boş porselenden buji

Yukarıda anlatılan süzme usulleri daha çok laboratuvarlarda kullanılır. Bunların yanı başında endüstride türlü maksatlar için diğer birçok süzme düzenleri vardır. Çok defa küçük veya büyük F. presleri kullanılır. Burada F. kâğıdı yerine türlü türlü (meselâ evlerde meyva sularını sıkmakta kullanılan cinsten) pamuk bezler, asbest, nylon, perlon veya gözenekli sinter malzemesi kullanılır. F. bezleri arka arkaya dikey olarak konmuş F. plaklarına gerilir. Bunlar arasında aş. yu. eşit büyüklükte olan dörtköşe F. çerçeveleri vardır ki bunlara süzülecek sıvı F. çerçevelerinin ve süzme plaklarının üst kısmından geçen bir delikten girer. Sonra sıvı F. bezleri ile süzülür ve komşu F. plaklarına preslenir ve bunların aşağı taraflarından akabilir. Teknikte çok defa gözenekli, seramik olaylarla elde edilen kuvars-bakelit veya kuvars-şamottan yapılmış kütleler, kömür silis guru, sunî reçineler v. b. gibi dayanıklı, uzun zaman iş gören F. ler kullanılır. Filtreli sigara için bk. SİGARA.

FILTRE-PRESSE (Teknik): bk. SÜZGEÇ-CENDERE.

FİLYOS, Batı Karadeniz bölgesinde, Köroğlu ve Ilgaz dağlarından beslenen ve her bölümünün ayrı birer adı bulunan bir ırmak. Denize döküldüğü yerde aynı adla anılmış yerleşme yerleri bulunduğu için, gelip geçen gemiciler bu akarsuya bu adı vermişlerdir. F. un adı, ağzından içeriye doğru, daha Çaycuma kasabası yakınlarında Yeniceırmak adını alır, bundan yukarıdaki bölümünde Soğanlı çayı (b. bk.) adiyle anılır. Bu çevrede bu ırmağa Araç çayı (b. bk.) karışır, daha aşağılarda Devrek çayı (b. bk.) nı alır. Araç çayı ile Soğanlı çayı, Karabük'te

Kayabaşı köptüsü önünde birleşerek Yeniceırmak'ı meydana getirirler. Bu çevrede ırmak yer ver büklümler çizer. Karabük'ten Tefen'e kadar *kısık* adı verilen dar boğazlardan geçen akarsu, yolu boyunca Yeniceırmak adiyle anılır. En aşağı kesiminde ırmak, F. adını alır. F., Yeniceeırmak'ın Devrek çayını aldığı Tefen istasyonundan denize kadar geniş bir vadi içinde akar, ovaya yayılır. Buraları yılda 1 250 mm yağış alır. Bu çevre, zengin bir bitki örtüsü ve tarım alanları (tarla, bahçe) ile kaplıdır. F. yaz aylarında çekilir, başka mevsimlerde ise geçit vermeyecek kadar gür akar. Bk. YENİCEIRMAK. — R. İ.

FİLYOS: bk. HİSARÖNÜ.

FIN DE SIÈCLE [*fẽ dı̆ syękl*] (Fr. = yüzyıl sonu), aslında F. de Jouvenot ile H. Micard'ın yazdıkları bir komedi (1888) nin adı iken, mana genişlemesiyle XIX. yüzyıl sonunda birtakım sanatçıların zevkinde kendini gösteren ve bıkkınlık, kanıksama, karamsarlık ve aşırı bir incelik merakı ile ifadelenebilen bir akımı anlatmıştır. Décadence (b. bk.) terimi de bu anlamda kullanılmıştır.

FİN DİLİ, Fin Ugor dilleri (b. bk.) familyasının Balt-Fin grupunun sayıca en önemli dili. Aş. yu. 3 600 000 kişi tarafından kullanılır; bunların en çoğu Finlanda'da, öbürleri Norvec'in Finmarken ilinde, İsveç'in Norrbotten ilinin ku zeydoğusunda, Ingria'da ve Petsamo'da yaşar. Bundan başka, Värmland (İsveç) ve Grue (Hedmark, Norveç) de eskiden yerleşmiş olan Finlerle Amerika ve Sibirya'ya göç etmiş olan Finler de Fince konuşur. F. D. nin yerli adı Suomi'dir.

F. D. nin fonetik sistemi çok sadedir. Bu dil vokal bakımından zengin, fakat konson bakımından fakirdir. Vokalizmde ses uyumu hâkimdir. «Yansız vokaller» adı verilen *i* ve *e* bütün öbür vokallerle aynı kelimede serbestçe kullanılabilir; fakat bileşik olmayan hiçbir kelimeye hem bir ön - vokal (y, ä, ö) hem de bir son - vokal (u, a, o) giremez; meselâ: *talo - ssa* = evde; fakat: *kyla - ssä* = köyde. Konsonantizm, kelime başında konson düğümlerini kabul etmez. Kelime ortasında ise konson almaşması (alternance) hâkimdir: *pata* = tencere, fakat *padassa* = tencerede. Yeğinlik (intensité) vurgusu daima kelimelerin ilk hecesindedir; gerek vokalik gerek konsonantik nicelik (kemiyet) ise, serbest ve fonolojik bakımdan uygundur: *tuli* = ateş; *tuuli* = rüzgâr; *kala* = balık; *kalaa* = balıklar; *kato* = kayıp; *katto* = dam. Kelime yapımı, bitişme (agglutination) prensipine uygun olup esas itibariyle bir türevin uzunluğu sınırsızdır. Morfoloji, aslen ayrı tipten olup zengin, fakat düzene bağlıdır. Çekimde 15 hal vardır. F. D. nde cins ve tanım edatı yoktur; erkek veya kadın olsun, Türkçedeki gibi aynı kelime ile ifade edilir: *hän*. İyelik (mülkiyet), soneklerle ifade edilir: *kirja* = kitap; *kirjani* = kitabım.

Fiil sistemi, Türkçede olduğu gibi, birçok nominal şekiller gösterir: *kävelle - ssä - ni* = gezdiğimde, yani ben gezerken. Fakat son zamanlarda bu şekiller yerine Fransız canın ve genel olarak Hint Avrupa dillerinin fiil bağlantıları da kullanılmağa başlanmıştır. Olumsuzluk özel bir fiil ile ifade edilir: *en kävele* = gezmiyorum. Soru, ait olduğu kelimeye bağlanan bir sonekle (*- ko, - kö*) gösterilir.

Kelime hazinesi yansımalı kelimeler bakımından zengindir. Diyalektler iki grupa ayrılır: batı ve doğu grupları. Fakat bu iki grup arasındaki farklar anlaşmaya engel olmayacak derecede küçüktür. F. D. nde yazılmış en eski belge ve eserler, XVI. yüzyıldan kalmıştır.

FİN EDEBİYATI: F. E. tarihi XVI. yüzyılda, piskopos Mikael Agricola'nın dinî metinlerden yaptığı tercümelerle başlar (*Se Wsi Testamenti*, 1548). Agricola, Reform'u Finlanda'ya sokmuş ve Fin edebî dilini kurmuştur. Bununla beraber, İsveçliler çağında, Creutz (1731 - 1785) ve Franzen (1772 - 1847) gibi yazar ve şairler, kültürlü topluluğun dili olan İsveççeyi tercih etmişlerdir. XIX. yüzyılda, çarlık yönetimi devrinde, resmî dil hâlâ İsveççedir. Finlanda'nın millî şairi J. L. Runeberg (1804 - 1877), millî ruhu uyandıran ve Fin dilini yayan J. V. Snellman (1806 - 1881), K. A. Tavastsrjerna (1860 - 1898) ve Z. Topelius (1818 - 1898) gibi şairler hep İsveççe yazmışlardır.

F. E. tarihinin en önemli olayı, *Kalevala* destanının 1835 ten itibaren bilgin E. Lönnrot (1802 - 1884) tarafından yayımlanması olmuştur. Bu büyük halk destanı, birçok ozan kuşaklarınca Karjala'da geliştirilmiş ve Lönnrot tarafından derlenerek biçimlendirilmiştir. O sırada aydınlar iki grupa ayrılmışlardı. Finceciler ve İsveççeciler, yani muhafazakârlar. J. V. Snellman (1806 - 1881) ile Yrjö Koskinen (1830 - 1903) in yönettiği Finceciler, bu dili şairane metinleri ifade etmek bakımından çok güçlü bulmakta idiler. Aleksis Kivi (1834 - 1872) nin eserleri, genç F. E. nın asalet beratı sayılır. Kivi'den sonra zengin bir edebî gelişme ile karşılaşıyoruz: bu hareketin kaynakları, bir yandan millî uyanış, öbür yandan da Zola, Ibsen ve Tolstoy'un eserlerinden alınan ilhamlardır. Bu çağın başlıca eserleri, Minna Canth (1844 - 1897), Arvid Järnefelt (1861 - 1932) ve özellikle Juhani Aho (1861 - 1921) nun tezli romanları ile sosyal dramları; lirizm alanında, Eino Leino (1878 - 1926) nun fevkalâde güzel şiirleri ile Larin Kyösti (1873 - 1948), Otto Manninen (1872 - 1950) ve V. A. Koskenniemi (doğ. 1885) nin şiirleridir.

XX. yüzyılda roman, Avrupa'da hüküm süren eğilimleri aksettirir, halk ve köylü natüralizminden ilham alır. Johannes Linnakoski (1869 - 1913), romantizmi ve heyecanı ile yüzyılın başında parlak bir istisna teşkil eder. Çok sayıdaki çağdaş yazarlar arasında şunları belirtebiliriz: Joel Lehtonen (1881 - 1934); halk hayatını tasvir eden Ilmari Kianto (doğ. 1874); kadın yazar Maila Talvio (1871 - 1951); Maria Jotuni (1880 - 1943); kadın yazar Aino Kallas (1878 - 1956); nesircilerden: Heikki Toppila (doğ. 1888), Unto Seppänen (1904 1955); sosyal roman yazarı Toivo Pekkanen (1902 - 1956); II. Dünya Harbir omancıları arasında Pentti Haanpää (1905 - 1955), Väinö Linna (1920-1952), özellikle Nobel mükâfatı kazanan F. E. Sillanpää(1888 - 1964), ve ût bir yazar ve tarihî romancı olan Mika Waltari (doğ. 1908). Yeni şiiri başlıca temsil edenler ise Uuna Kailas (1901 - 1933), Aaro Hellaakoski (1893 - 1952), Saima Harmaja (1913 1937) ve Arvi Kivimaa (doğ. 1904) dır. İsveççe yazan azınlığın edebî verimi tabiatiyle daha azdır. Bunlar arasında: şairlerden Arvid Mörne (1876 - 1946), Bertel Gripenberg (1878 - 1947), Edith Södergran (1892 - 1923); romancılardan ise, Mikael Lybeck (1864 - 1925) ve Runar Schildt (1888 - 1925) anılabilir.

FİN HAMAMI (Etnog.): bk. SAUNA.

FİN MUSİKİSİ, komşuları içinde yalnız Estonya musikisine benzeyen 2000 yıllık bir halk musikisi ile İsveç ve Alman musikilerinin etkisi altında XIX. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Joiku denen en eski halk ezgileri, Anadolu'nun uzun havaları gibi serbest ritimlidir. Destanları, özellikle *Kalevala* destanını renklendiren runo adlı ezgiler, çoğunlukla Türk aksağı usulünü andıran 5/4 lük ölçüyü ve pentatonik gamı kullanır. Belki XVI. yüzyıl başında batı kom-

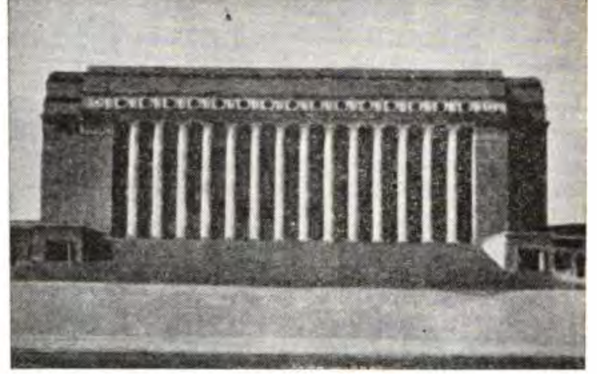
şularının etkisiyle gelişmeye başlayan yeni tarzda halk ezgileri diyatonik gamlıdır ve genlikleri zaman zaman sekizli aralığını aşar. (Fin halk çalgısı kantele [b. bk.], önceleri 5 telli iken ezgilerdeki bu gelişmeye ayak uydurabilmek için sonradan 20 - 30 telli olmuştur.) Her türden halk ezgileri XIX. yüzyılın ilk yarısından beri E. Lönnrot, R. Faltin, I. Krohn, A. Launis, A. O. Väisänen v. b. tarafından derlenip yayımlanmıştır.

Finlanda'da sanat musikisinin gelişmesi 1850 yılların da Alman musikicilerin, özellikle Friedrich Pacius ile Richard Faltin'in Helsinki'deki çalışmalariyle başlamış, ilk yerli besteciler olarak Martin Wegelius (1846 - 1906) ile Robert Kajanus (1856 - 1933) sivrilmiştir. Senfoni, çoğu Fin destanlarından ilham alan orkestra şiirleri ve operalar dışında başka türlerden de eser vermiş olan Jean Sibelius (1865 - 1957; b. bk.) ile F. M. memleket dışında da değerini kabul ettirmiş, milletlerarası konser hayatında rol almıştır. Daha sonraki besteciler arasında Oskar Merikanto (1868-1924), Armas Järnefelt (1869 - 1957), Erkki Melartin (1875-1937), Selim Palmgren (1878 - 1951), Toivo Kuula (1884-1918), Leevi Madetoja (1887 - 1947), Yrjö Kilpinen (1892-1959), Ilmari Hannikainen (doğ. 1892), Aarre Merikanto (doğ. 1893), Eino Roiha (doğ. 1904), Kalervo Tuukkanen (doğ. 1909), Einar Englund (doğ. 1916) ve Tauno Pylkkänen (doğ. 1918), kendilerini Finlanda dışında da kabul ettirmişlerdir.

FİN SANATI: Finlanda, millî uyanışına kadar, önce İsveç'in, sonra da Almanya'nın etkisi altında ikinci derecede eserler vermiştir. İlk sanatçılardan biri olan Werner Holmberg, Düsseldorf okulunun en iyi temsilcilerinden bir peyizajcıdır. 1880 den sonra Fransız etkisi F. S. na hâkim olmuştur. Bu etki Walter Runeberg gibi bir heykeltıraşta, Akseli Gallen Kallela'da ve özellikle kıyı halkının yaşayışını canlandıran ressam Albert Edelfelt'te belirir. Mimarlıkta Gesellius, Lindgren, Saarinen geçmişten serbestçe ilham almışlardır. XX. yüzyılda, en ileri modern mimarlığı Alvar Aalto temsil eder. Ilmari Aalto ise peyizajcı olarak empresyonizm geleneğini devam ettirmiştir. Veikko Aaltona, misti sizmini en çok renkleriyle i f a d e etmiştir. Heykeltıraş Väinö Aaltonen de ayrıca anılmağa değer.

FİN SANATI: Marcus Collin: «İhtiyar kadın» (Helsinki, Bäcksbacka koleksiyonundan)

FİN SANATI. T. Sirén: Helsinki Parlamento binası

FIN SANATI: Väinö Aaltonen: Erkek çocuk (Helsinki, Ateneum)

FINALE [*finale*] (İta. = son) [Mus.]: 1. Sonat t ü r ü n d e ve sonat kuruluşunda olan senfoni, dördül v. b. türlerde bölümlerin sonuncusu. Kural olarak hızlı (allegro, vivace veya presto) akışlı ve rondo veya sonat yürüğü (b bk.) kuruluşundadır. Beethoven'in op. 111 Piyano sonatı ile Brahms'ın op. 115 Klarinetli beşili gibi birkaç eserde F. bir konu ile varyasyonlarından (İta tema con variazioni) meydana gelmektedir. Beethoven'in 9, Mahler'in 4. senfonileri ile Busoni'nin op. 39 Piyano konçertosunda F. ye insan sesi de sokulmuştur.

2. Opera türünde perdenin son parçası. Arya, duo, koro gibi öteki parçalara oranla daha uzun ve yapıca daha karmışık olur. Opera F. sini ilk olarak Alessandro Scarlatti (1659 - 1725) kullanmış. N. Piccini (1728 - 1800) hız ve ton değiştiren bölmeler getirmiştir. — G. O.

FINALE LIGURE (eski adı: **Finale Marina**), İtalya'da, Liguria bölgesinde, Savona eyaletinde, Cenova körfezi kıyısında bir şehir. Nüfusu 12 000 (1961) dir.

F. L., Finalborgo ve Finale Pia ile birlikte, Finale markiliğini teşkil ediyordu. Bu bölgeyi 1598 de Sforza Andrea

Del Carretto İspanya'ya, 1713 te de imparator VI. Karl Cenova'ya satmıştır. Liguria'nın 1814 te Sardunya krallığına katılmasına kadar Cenova'ya bağlı kalmıştır.

FINALE NELL'EMILIA [*finale nellemilya*] veya **FINALE EMILIA,** İtalya'nın Emilia bölgesinde, Modena eyaletinde, Po'ya dökülen Panaro ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 16 600 (1962) dür. F., toprakları ıslah edilmiş bir ziraat merkezidir.

FİNALİTE (Fr. Finalité; Lat. *finis* = son; yeni ter. Ereklik; eski ter. Gaiyet), bir amacın, bir ereksel nedenin varlığını kabul eden veya niteliğini açıklayan felsefe doktrini.

F. fikri, değer fikrinden, maksatlı veya antropomorfik bir değer biçme fikrinden ayrılamaz. F. fikri, bölüklerin *bütün*'e göre uygulanmasıdır; öngörülü ve seçici bir zekânın işidir ve bu işten doğan düzen ve uyum (ahenk) dur. F., bu anlamiyle sanata bağlanır.

F. prensipi, nedensellik (causalité) prensipine karşıdır; çünkü konusu, olacak olandan hareket ederek olanı açıklamaktır. F. prensipi, raslantı (tesadüf) ya da karşıdır; bu prensip, gözüne kestirdiği bir amaca kendi isteğiyle ulaşan insanoğlunun davranışına tam olarak uygun düşer.

F., maksatlı bir davranışın düşünülmesine yer verdiği gibi, bölüklerin, bir organizmanın belirtici niteliğini meydana getiren *bütün*'e bağımlılığının düşünülmesine de izin verir. L. Bounoure der ki: «Organların fonksiyonundaki F. metafizik bir düzmece değil, bir vakıadır.»

F. kavramı ile *etkililik* kavramı arasındaki ilişki, insanın söz konusu edilip edilmediğine göre farklıdır. İşe yaramayan bir nesne, başarıya ulaşmamış bir çaba yine de ereklik (finalité) damgasını yemiştir; değil mi ki bu nesne ve bu çaba —maksadı sağlamamış da olsa— bir amaç güdülerek yapılmıştır. Buna karşılık, hayvanlarla bitkiler konusunda ilim, falan organın, filan davranışın, yaşamanın devamını veya üremeyi sağlayan bir sonucu gerçekleştirdiğini tespit etmekle yetinmelidir. Kişinin bilinçaltından, tabiattan, yaratıcı bir Tanrıdan veya başka yöndan gelen bir « maksat » ile ancak metafizik uğraşabilir.

Nedensellik (causalité) ile ereklik (finalité) arasında var olduğu bazan ortaya atılan karşıtlık ancak görünüşte doğrudur; her fenomen, her nesne, sonsuz bir nedenler zincirinin bitimidir; sonucu bulunduğu bu nedenler onun nedensellik alanındaki varlığını ispatlar. Kimi nesneler için, bir maksadın ve bir amacın ifadesi olan bir anlam da nedene eklenir, ama onu ortadan kaldıramaz. F. kavramının ilmî tartışmalarda karışıklık yaratmış olması bu yüzdendir.

FİNALİZM (Fr. Finalisme, eski ter. Gaiyetçilik, yeni ter. Erekçilık), erekliği (*finalité*'yi) kabul eden bilginlerle filozofların doktrini. Ereklik (finalité, gaiyet), bir işin, bir vakıanın belli bir gayeye (bir ereğe), bir amaca yönelmiş olup ona ulaşacak şekılde bulunması, bir işte amacın, o işin sebebi (gaî illet, ereksel neden, Fr. cause finale) olması halidir. Dinler, kâinatın yaradılışında bir ereklik (finalité, gaiyet) bulunduğuna inanırlar. Ereksel neden, amaç olarak alınan sebeptir: *Gözün ereksel nedeni görmektir.*

Ereklik fikri, bir normdan, bir kıymetten, kastî veya antropomorfik bir değerlendırmeden ayrı tutulamaz; kısımların bütüne göre uydurulmasıdır bu, öngörülü ve seçici bir zekânın eseridir ki nizam ve ahenk bundan doğar. Bu anlamda ereklığın sanatla yakın bağlılığı vardır. Her türlü sırrı açıklamak, her problemi çözümlemek yolunda rahatça baş vurulan bir hayal olup ifade vasıtası, genellikle, soyutluk olan ereklik, çoğu zaman bir faydasız tekrara, bir bedahete, «malûmu ilâma», iddiaya delil gözüyle bakmaya kadar varır.

Ereklik ilkesi (principe de finalité): Bize Aristo'dan gelen bu ilke, illiyet kaidesi (principe de causalité) nin bir benzeri sayılabilir. Bununla beraber erekliğin varlığı şüpheli bulunduğuna göre bu konuda bir ilkenin varit olması da kabul edilmeyebilir; oysa gerekircilik (déterminisme) ilkesi evrenseldir, çünkü *bütün* tayin edilmiştir, bellidir. «Ereklik toz haline getirilerek mantığın kalburundan daha kolay geçirilir sanılmamalıdır» der Bergson (*Evolution créatrice*). F. ile finalite, yani kült ile tanrı birbirine karıştırılmamalıdır. Erekçi «erekleştirir»; bunu yapmakla erekliğe bir varlık beratı vermiş olmaz. Öte yandan, ereklik fikri yerinde bir fikirdir, kendiliğinden akla gelir, fakat fikir alanından objektif gerçeklik alanına intikal edince incelemeğe gelmez.

Ereklik ve raslantı (tesadüf): Cuénot'ya göre raslantı, erekliğin yokluğunu gösterir; çünkü ereklik bir amaca, bir ereğe yöneliştir. Raslantı ile ereklik uyuşmadığı gibi, gerekircilik (déterminisme) de raslantı ile bağdaşamaz. Çünkü belli bir raslantı, raslantı olmaktan çıkar.

Biyolojide ereklik: Bazı biyologlar, çözümleyemedikleri problemler karşısında, finalist (erekçi) «açıklama» nın kalkanı arkasına sığınmakta tereddüt göstermemişlerdir. Kâh gerekirciliği erekliğe kâh erekliği raslantıya, raslantıyı gerekirciliğe, *raslantısızlığı* (anti - hasard'ı) hem raslantıya hem de gerekirciliğe karşıt tutmuşlardır. Bu söz kalabalığı bizi olsa olsa eşanlamlarla karşıt anlamları birbirine karıştırmağa götürür: Göz görmek için yapılmıştır; kalp, kanı dolaştırmak içindir; engereğin dişleri, zehrini kana vermek içindir; organlar işlemek içindir v.b. Biyologlar, olguda bir amaç görmekle beraber, hareket noktasında davayı delil saymakta, davaya esas olan olguyu yok etme yoluna gitmektedir. Fiilî ereklik (finalité de fait), bir temel gerçeğe dayanır gibi görünmekle beraber, bir söz çelişmesini kapsar. Belli bir olguyu tahminî bir erekliğe karıştırmamak gerekir. Yararlılık, elverişlilik, maksada uygunluk (Zweckmässigkeit), bir fiilî durumdur, fiilî ereklik değil.

L. Bounoure'a göre, «fonksiyonların erekliği metafizik bir inanç değildir, bu bir vakıadır ki fizyoloji ilmi bir gerçek olarak ortaya koyma çabasındadır.» Fizyolojinin görevi, daha çok, efektif gerekirciliği ispatlamak olduğu ve bu ispatlamayı onun, tekâmül halindeki olguların boşluk bırakmadan devam ettirdiği tekemmül etmiş olgulara dayanarak başardığı yolunda bir itiraz ileri sürülebilir.

Ereklik ve hürriyet: Filozof için olduğu gibi, erekçi bilgin için de seçim, anahtar - delil, kesin silâhtır. Nitekim seçme eyleminde bir hürriyet gerektiren erekliğin bütün dış görünüşleri vardır. İnsanoğlu, her ne pahasına olursa olsun, seçmede hür olmak ister. Bunu ister ve bu iradeye sahip bulunduğunu iddia etmesi de aslında bir seçimin varlığına işarettir. Fakat Einstein'ın da Schopenhauer'i zikrederek belirttiği gibi, «kişi elbette dilediğini yapabilir, ama dilediğini isteyemez.» Aslında, bir ereklik olmaktan uzak bulunan seçim, sadece bizim erekçi eğilimimizle bu kılığa sokulmuştur. Seçme eylemi, sırf bir gücüllük (bilkuvve mevcut olma) ile belirtilemez; aynı zamanda ve her şeyden önce «önceki sebepler», biyolojik ve psikolojik süreçler, bütün olumsallıklar, bir kelime ile, o anda bizi seçime yönelten tecrübemizin dersleriyle de belirtilmek gerekir.

FİNANS (Fr. Finance): bk. MALİYE.

FİNCAN, çay, kahve, süt, kakao gibi sıcak şeyleri içmek için kullanılan küçük kap. F. lar porselen, çini, cam,

FİNCAN: türlü kahve fincanları, sade ve zarfları ile birlikte

toprak v. b. maddelerden yapılır. Bunların bazıları kulplu, bazıları kulpsuz olup altlarında tabakları da bulunur. Kulpsuz F. lar umumiyetle gümüş, altın veya tahtadan oymalı kıymetli zarflar içine konmak suretiyle kullanılır. Zarflar elin yanmamasını sağlar.

İznik ve Kütahya'da yapılan çini F. lar, üzerlerindeki nakışları sebebiyle Türk sanatının önemli örneklerindendir. Istanbul'daki Fincancılar Yokuşu da bir zaman önemli bir satış merkezi idi.

FİNCAN [Mus.], içlerine değişik miktarlarda su konularak istenen yükseklikte ses çıkarmaları sağlanmış F. lardan oluşma çalgı. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde bu çalgıyı *filcan saz* adiyle anar ve Hindistan'da ateşe tapanlarca ortaya çıkarıldığını, XVII. yüzyıl ortasında Istanbul'da yüz çalıcısı bulunduğunu söyler.

FINCHLEY [*finçli*], Londra'nın kuzey bölümünde, Parlamento ile Westminster katedrali ve Buckingham sarayının da içinde bulunduğu, Middlesex kontluğuna bağlı bir mahalle.

FINCK [*fink*], **Franz Nikolaus** (Krefeld 1867 - Berlin 1910), Alman dilcisi. Üniversite profesörü ve doğu ilimleri semineri yöneticisi olan F., Humboldt ile Steinthal'in kurduğu geleneği takip etmiş, zamanının dil bilimi (linguistique) alanında hâkim olan, özellikle dil ve milliyet meselelerini ele alan görüşlere karşı çıkmıştır. Başlıca eserleri: *Der deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung* (Alman dünya görüşünün ifadesi olarak Alman dili yapısı) [1899]; *Die Klassifikation der Sprachen* (Dillerin tasnifi) [1901]: *Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft* (Dil ilminin ödevi ve bölümleri) [1905]; *Die Sprachstämme der Erdkreises* (Dünya dil aileleri) [1909]. Bunların dışında, doğu Ermeni edebî dili ve Alman Çingenelerinin diyalekti üzerinde de çalışmıştır.

FINCK [*fink*], **Heinrich** (Bamberg aş. yu. 1444 - Viyana 1527), Alman bestecisi. Kraków sarayında koro üyeliği yaptıktan sonra 1482 de Leipzig Üniversitesine öğrenci olduğu, Leh ve Macar krallarından iş istediği sanılıyor. 1510 - 1514 yıllarında Stuttgart, sonra Augsburg veya Innsbruck saraylarına musikici olmuş, 1524 te Salzburg katedrali besteciliğin', 1527 de Viyana'da I. Ferdinand'ın başmusikiciliğini yapmıştır. Günümüze gelebilen az sayıdaki eserleri cantus firmus teknikli 3 sesli yazıdan 4 sesli, hattâ 5, 6 ve 7 sesli dolgun yazıya giden bir gelişme gösterir. Dolayısiyle Alman musikisinin ilk büyük ustası sayılmaktadır.

Yeğeninin oğlu Hermann F. (1527 - 1558), besteci ve Wittenberg üniversitesi musiki öğretmeni olarak tanınmış, *Practica Musica* [1556] adlı 5 ciltlik el kitabında çağının musikisini ayrıntılariyle tanımlamıştır.

FINE [*fine*] (İta. = bitim, son) [Mus.], nota yazısında musikinin bitimini belirten kelime. Da capo al fine (baştan sona kadar tekrar), fin'al segno (baştan başlayıp işaretli yerde bitirmek üzere tekrar) gibi klişeler de kullanılır.

FINGAL (İrlanda'lı kahraman): bk. FINN.

FINGAL [*fiŋgıl*] **MAĞARASI** (İrlandalı efsane kahramanı Finngal'ın adından; bk. FINN), Avrupa'nın en güzel mağaralarından biri. İskoçya'da Staffa adasının güneybatı kıyısında bulunan ve uzunluğu 69 m olan bu bazalt yapılı

FINGAL MAĞARASI

mağara, 6 - 12 m boyunda, düzgün altı köşeli sütunlara yaslanır; zemini deniz suyu ile kaplıdır. F. M. şairlere ilham kaynağı olmuştur. August Strindberg'in *Ett drömspell* (Rüya oyunu) nun bir sahnesi bu mağarada geçer.

FİNGU, **Ama Fengu** (gezginler), Kâfirler (Bantu zencileri) den Kap sömürgesinde oturan bir kabile kolu. Önceleri çoğunluğu Natal'de yerleşmisken kabile savaşları yüzünden XIX. yüzyıl başlarında dağılarak güneye doğru sürülmüş olan çeşitli topluluklardan meydana gelmiştir.

FINIGUERRA [*finiguerra*], **Maso** (Floransa 1426 - Floransa 1464), İtalyan kuyumcusu. Niello (b. bk.) tarzı oymacılıkta ün kazanmış, kakmacılık işleri için örnekler çizmiştir. Vasari'nin verdiği yanlış bilgi yüzünden F. bakır gravürcülüğünün bulucusu sanılmıştı.

FİNİKE, Antalya iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 20 026 (1965), yüzölçümü 655 km² dir. İlçe merkezi olan F. nin nüfusu 4 344 (1965) tür. İlçenin büyük kövleri vardır: Ernez (1 200 nüfuslu), Hasköy (1 800), İnciragacı (2 100),

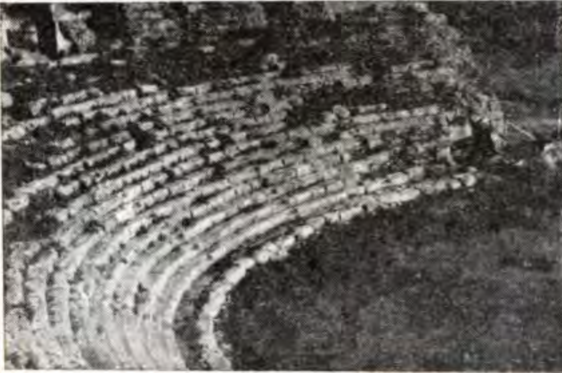
FİNİKE: Plajdan bir görünüş

FİNİKE: Aykırıçay şelâlesi

Turunçova (4 300). Bu köyler son yıllarda büyümüştür. Bunlardan Turunçova. portakal bahçeleriyle çevrilidir.

F. ilçesi, Antalya körfezinin batısındaki büyük yarımadanın güney bölümündedir. F. körfezinin kuzeyinde, F. ile Kumluca ve Arpabeleni arasında, uzunluğu 20 km yi, genişliği 5 - 6 km yi bulan bir kıyı ovası uzanır. Bu büyük düzlük, kuzeydeki dağlardan inen birçok dere ve çayların sürükledikleri parçaları yığmaları ve eskiden daha çok girintisi bulunan körfezin bir kısmını doldurmaları ile meydana gelmiştir. Bunun üç yanı dağlarla çevrilidir: Batıda kıyıya kadar sokulan Gülmez dağı (1 500 - 1 800 m) ile Alacadağ (2 336 m), kuzeyde Beydağı (2 350 m) ile onun güneye doğru uzantıları ve bu arada Tocak dağı (1 223 m), doğuda Koz dağı (800 - 900 m). F. körfezini çevreleyen bu dağların çok yerinde düdenler, mağaralar, yeraltı akarsuları ve

FİNİKE: Limyra amfiteatrının harabesi

FİNİKE: Limyra harabesinde kral mezarı

büyük kaynaklar vardır. F. ilçesindeki dağlarda kalker ve mermerler çoktur.

İlçeden geçen başlıca akarsu Başgöz çayıdır. Avlan gölü (b. bk.) nün ve Kohu dağının dibe sızan sularının Başgöz köyünde gür kaynaklar halinde yüze çıkması ile beslenen bu çay, daha aşağılarda başka kaynak sularını da alarak Gökbükü köyünün yanında dar ve derin bir boğaza girer, ovaya çıkınca portakal bahçelerini sular, F. kasabasının doğusunda denize dökülür. F., portakal bahçelerini ve başka bahçelerini bu çaya borçludur. Ovada sulama dolayısiyle suyun çok harcanması yüzünden çay burada cılızlaşır. Geniş yer tutan F. bahçelerinin doğusunda, ovanın kuzeyindeki Tocak dağının güney eteğinde büyük bir dereyi doğuracak kadar gür kaynaklar çıkar, Göksu adlı kısa, fakat bol sulu dereyi (boyu 4 km) meydana getirirler. Bu dere ovada aktıktan sonra F. kasabasının 2 km kuzeyinde Başgöz çayına karışır.

F. de yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağmurlu geçer. İlçenin dağları, iyi korunmuş ormanlar ve yer yer fundalıklarla kaplıdır. Dağların aşağı yamaçlarında ve kıyılar boyunda makiler vardır. Daha yukarılarda çam ormanları (kızıl çam, sedir) uzanır. Bu ormanlardan kereste elde edilir.

F. nin başta gelen ürünü turunçgillerdir. Bol miktarda portakal, limon, mandalina elde edilir, başka yerlere ve bu arada İstanbul'a gönderilir. Bu ürünlerin istihsali son yıllarda çok artmıştır. Ayrıca kereste, tahıl, bu arada pirinç, susam, pamuk ve canlı hayvan önemli geçim kaynaklarındandır. Yılda iki milyon kg akala pamuğu elde edilir, kasabadaki çırçır fabrikasında çırçırlanarak preslendikten sonra satılır.

F. kasabası kısa süre içinde büyümüştür. Kasabanın içme ve kullanma suyu, 1941 de 2 km uzaktaki bir kaynaktan getirilmiştir. Elektrik tesisleri 1946 da kurulmuştur. 20 tonilatoluk deniz taşıtlarının yanaşabileceği bir iskelesi vardır. Istanbul - İskenderun seferleri yapan vapurlar F. ye uğrar. F., düzgün bir yol ile Korkuteli ve Elmalı üzerinden Antalya'ya (188 km) bağlıdır. F. de ilk ve orta okullar vardır.

F. nin eski bir tarihi vardır. Eski eserler arasında Gökliman (F. kasabasının 2 km güneyindeki koy) ın kuzeyindeki F. kalesi anılabilir. — R. İ.

FINISTÈRE [*finestęr*], Fransa'nın en batıdaki departmanı. Adı, Latince Finis terrae (= karanın sonu) kelimelerinden gelir. F. in yüzölçümü 7 029 km², nüfusu 755 400 (1966) dür. Kuzeyde Manş denizi, doğuda Côtes - du - Nord ve Moıbıhan departmanları, güney ve batıda ise Atlantik Okyanusu ile sınırlanır. Başkenti Quimper'dir. F., Bretagne bölgesinin bir parçasıdır. Bu departman, özel olarak Kelt âbideleri bakımından zengin olup şirin şehir ve köyleri vardır. Halk Fransızcadan başka bir Kelt lehçesi de kullanır, birçok eski gelenekleri muhafaza eder. Fransız donanmasındaki erlerin büyük bir kısmı F. ve komşusu Côtes - du - Nord departmanlarıındandır. F. in başlıca limanı Brest'tir. rest (b. bk.) aynı zamanda Fransız deniz kuvvetlerinin başlıca üssüdür. Ayrıca, birçok küçük balıkçı limanları, plajları ve sayfiyeleri vardır. Kıyının büyük kısmı kayalıktır. İklim rutubetli, fakat Gulf Stream'in etkisinden ötürü mutedildir. Roscoff ile Saint - Pol - de - Léon arasında uzanan bataklık bölge, zengin sebze ve çiçek ürünü verir. Hayvancılık, özel olarak domuzculuk yaygındır. Maden ocakları vardır. Bölgenin birçok endüstrisi arasında, konservecilik (balık), süt ürünleri, un, kâğıt, keten ve Quimper çanak çömlekleri başta gelir.

FINISTERRE BURNU (İsp. Cabo de Finisterre = *cabo* = burun; *finisterre* = karanın sonu), İspanya'nın batı kıyısında, güneye doğru uzanmış bir kayalığın meydana getirdiği burun. 1747 de Anson'un kumandasındaki İngiliz filosu, Fransızları F. B. açıklarında yenmişti.

FIN - KEEL [*fin kīl*] (Denizcilik) [İng. *fin* = yüzgeç; *keel* = gemi omurgası], önden arkaya doğru derinliği artan yelkenli yat omurgasına verilen ad. Bu cins omurgalar çoğu zaman yarış yatlarında görülür. Fakat gezi yatları için sakıncası, düz bir kıyıda baştankara etmeğe engel olmasıdır. Böyle bir omurgası olan yatlara da bu ad verilir.

FIN - KEEL

FINKELSTEIN [*finkilştayn*], **Heinrich** (Leipzig 1865 - Santiago de Chile 1942), Alman çocuk hekimi. Berlin Tıp Fakültesi profesörlüğünde, Berlin şehri Kaiser ve Kaiserin Wilhelm Çocuk Hastahanesi müdürlüğünde bulunmuştur. Modern çocuk hastahaneleri ile süt çocukları için sosyal yardım teşkilâtının kurucuları arasındadır.

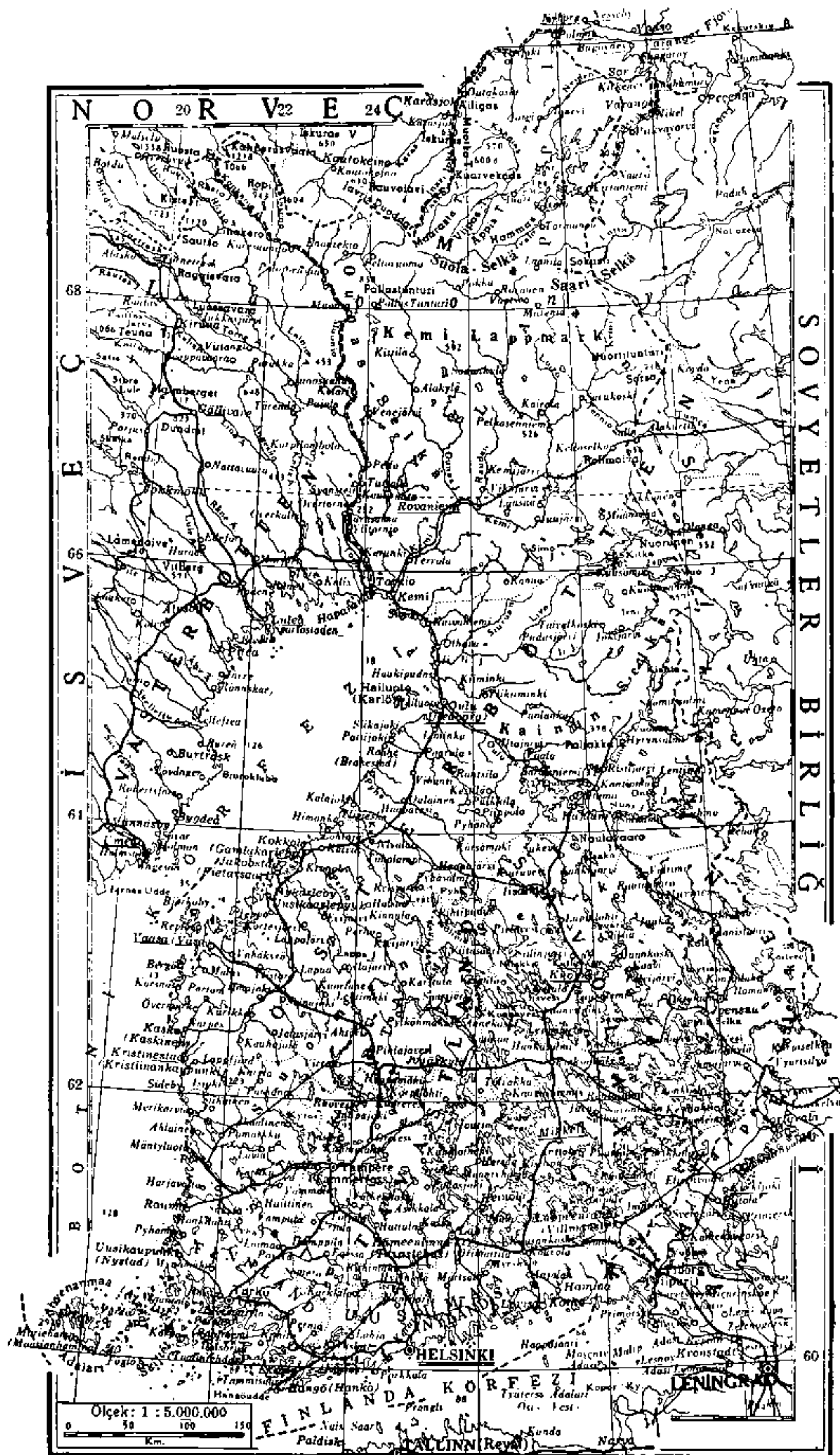
FINKENWERDER [*finkinverdīr*], Kuzey Almanya'da, Elbe nehrinin güney ve kuzey kollarının birleştiği yerde bir ada. Buradaki eski balıkçı köyü, şimdi Hamburg banlıyösünün bir işçi mahallesi olmuştur. Nüfusu 15 000 (1951) dir. Liman tesisleri, gemi tezgâhları vardır.

FİNLANDA (Fince adı: **Suomi**; İsveççe adı: **Finland**), Avrupa'nın kuzeyinde bir devlet. Kuzeyde Norveç, doğuda Sovyetler Birliği, güneyde Finlanda körfezi, batıda da İsveç ve Botni körfezi ile sınırlanır. Kuzeyden güneye uzunluğu 1 160 km dir. Ülkenin üçte biri kutup dairesinin kuzeyinde bulunur. Yüzölçümü 305 396 km² olup bunun 31 613 km² si su ile örtülüdür. Nüfusu 4 612 000 dir. Başkenti Helsinki (İsveççe adı: Helsingfors) dir.

Fizikî coğrafya: Jeologlarca Fennoskandia (F., Karjala ve Kola yarımadası) da denilen İskandinav yarımadası, İskandinav dağlık bölgesini Doğu Avrupa ovasına bağlar. F., ince bir toprak tabakasiyle örtülmüş, başlıca granit. gnays ve billûrî kiltaşından oluşmuş, tepeleri, sırtları ve gölleri bol bir yazıdır. Arazinin engebeli olması, kısmen buzul - öncesi yarıklardan, kısmen de buzul çağı buzullaşmaları veya buzul sonrası yükselmelerinden ileri gelir. Buzultaş döküntüleri yüzeyin en büyük kısmını kaplar. Bu zultaşların üstü, vadi ve ovalarda kum ve kumtaşı tabakalariyle kaplıdır. Bunlar, buzul ve buzul - sonrası çağları denizlerinin çökertileridir. Asıl dağlık bölge, İsveç ile Norveç arasına sokulan kama şeklindeki Fin topraklarında bulunur (Haltiatunturi, 1 354 m). Ülkenin güneyi, güney ve güneydoğuya karşı Salpausselkä sırtlariyle çevrilidir; bunlar, birbirine paralel iki keskin sırttan meydana gelmiş muhteşem bir ön - buzultaş oluşumudur. Göllerin en çoğu ülkenin güneyindedir. Bunların en önemlileri Päijänne ve Saimaa gölleridir. Päijänne gölünden Kymi ırmağı çıkar ve F. körfezine dökülür. Saimaa gölünün suları ise Salpausselkä'yi yarar ve Imatra çağlayanlarını meydana getirerek Ladoga gölüne dökülür. Büyük gölleri saymayacak olursak, küçük göl sistemleri çağlayanlar yüzünden gemiciliğe pek elverişli değildir. F., bütün Avrupa ülkelerinin ormanca en zenginidir.

İklim: F., deniz iklimi ile kara ikliminin geçit bölgelerindendir. Ortalama sıcaklık derecesi ocak ayında güneybatı kıyısında — 4° den kuzeyde — 16° ye kadar düşer; temmuzda ise ancak 16° den 12° ye düşer; uc değerler 30° ve 35° ile — 30° ve bunun altında oynar. Botni körfezinin mayısa kadar buzlu olması, her yıl kıyı bölgesinde yazı geciktirir. Güneybatı rüzgârlarının hâkim olduğu yerlerde ise yılda 160 - 190 gün yağmur yağar ve yağış 550 - 700 mm yi bulur; kuzey ise ancak 400 mm yağış alır; kar örtüsü kasımda, hattâ kuzeyde daha ekim ortalarında oluşmağa başlar, şubat ve martta 40 - 80 cm ile en büyük kalınlığına ulaşır, nisan ile mayısta erir.

Nüfus: F. nın iskânı, tarih çağlarında güney ve batı kıyılarından başlamıştır. Oulu ve Laponya kuzey illeri ülkenin yüzeyinin yarısını kapladığı halde, bütün nüfusun ancak 1/7 sini kapsar (1950); burada yoğunluk km² başına 3,4 tür (bütün F. nın yoğunluğu 12,2; Uusimaa ilininki ise 70,1 dir). 1800 - 1870 yılları arasında ortalama yıllık artış oranı % 1,08 idi; o zamandan beri azalmış ve 1950 de % 0,45 e düşmüştür. Buna karşılık, yerlerinden olan mültecilerin ülkede iskânı sonucunda, nüfusun çalışan yüzdesi nispeten yükselmiş ve sosyal problemlerin çözümü böylece kolaylaşmıştır. Dile gelince, nüfusun % 90 ı kendisini Fin, % 9,6 sı ise İsveçli (yani İsveççe konuşan F. lı) sayar. İsveçlilerin çoğunluğu Aland adalarında, Österbotten'da, ülkenin güneybatısında ve şehirlerde, özel olarak Helsinki'de yaşar. Bunların sayısı gittikçe azalmaktadır. Kuzeyde hâlâ 2 346 Lap yaşamaktadır. Finlerle İsveçliler Protestandır; bunların dışında 70 000 Ortodoks ve 1 000 kadar Yahudi vardır. 1944 te F. nın Sovyetler Birliğine toprak bırakması üzerine 410 403 kişi yerlerinden kovulmuş, anavatanda

NORVEÇ
SOVYETLER BİRLİĞİ
İSVEÇ
BOTNİ
FİNLANDA KÖRFEZİ
HELSINKI
LENINGRAD
TALLINN (Reval)
Rovaniemi
Kemi
Tornio
Oulu
Tampere
Turku
Viborg
Kotka
Hamina
Kokkola
Kuopio
Mikkeli
Luleå
Umeå
Kiruna
Hangö (Hanko)
Kronstadt
Ölçek: 1 : 5.000.000
0 50 100 150
Km.
68
66
64
62
60
20
22
24

yerleştirilmiştir. Toprak reformu sayesinde, bunlar kısa zamanda F. nın sosyal ve ekonomik hayatında yer almışlardır.

Devlet ve hukuk: 10 kasım 1933 ve 30 haziran 1947 tarihlerinde değiştirilen 17 temmuz 1919 tarihli Anayasa (Hallitusmuoto) ya göre, F. bir cumhuriyettir (Tasavalta). Yürütme gücü, 300 seçmen tarafından adî çoğunlukla 6 yıl için seçilen cumhurbaşkanının elindedir. Cumhurbaşkanı devleti dış ülkelere karşı temsil eder, silâhlı kuvvetlere kumanda eder, bir kanunun kabulünü vetosuyle önleyebilir ve parlamento (Eduskunta) yu dağıtabilir. Parlamento, 200 milletvekilinden meydana gelir. Bunlar genel, vasıtasız, gizli nisbî seçim yoluyle 3 yıl için seçilirler. Yasama yetkisi parlamentoya aittir. 21 yaşını doldurmuş olan erkek ve kadın yurttaşlar hem seçer hem seçilebilir. Parlamentonun güvenini almak şartiyle cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen bakanlar, eşitlik ve iş birliği prensipine göre işleyen bakanlar kurulunu meydana getirir. Adalet şansölyesi (Oikeuskansleri) de bu kurulun üyesi olup, kanunların devlet dairelerince uygulanmasına nezaret eder. Yargıtay bir bakanlar kurulu üyesi veya en yüksek devlet makamlarından birinin mensu bu aleyhine açılan davaları hükme bağlar. 18 kasım 1930 tarihli cumhuriyeti koruma kanununa göre, özel hallerde cumhurbaşkanına geçici kanun çıkarmak hakkı verilmiştir.

Arma: Altın kenarlı, kırmızı zemin üzerine serpilmiş dokuz gümüş güllü kalkan. Ortada, bir yatağana basan, iki art ayağı üzerine kalkmış, başı taçlı bir altın arslan. Sağ ön ayağı bir kılıç sallayan mavi bir insan kolu biçimindedir.

FINLANDA: Arma

Millî bayrak: Beyaz zemin üzerinde yatay mavi bir haç; bunun ortasında da arma. Harp bandırası millî bayrağın aş. yu. aynı olup ancak haçın yatay dalı ve kumaşın beyaz kısımları birer sivri uç teşkil eder. Ticaret bandırasının farkı, haçın mavi renkte olmasıdır. Nişanlar: Hürriyet haçı (ancak 1918 de verilmiştir); Ak gül (1919).

Marş: İsveç dilinde yazan büyük Fin şairi Johan Ludvig Runeberg (1804 - 1877) in başlıca millî eseri olan *Fänrik Ståls Sägner* (Fänrik Stål'un hikâyeleri) [1848 ve 1860] dan alınmış bir ilâhidir. Bir yıl sonra bu şarkı ilk defa olarak Helsinki'de yapılan bir öğrenci festivalinde Friedrich Pacius (1809 - 1891) un bestesi ile okunmuştur. J. L. Runeberg'in *Vårt land* (Yurdumuz) başlıklı İsveççe yazılmış olan şiiri sonradan Paavo Kajander tarafından Finceye çevrilmiştir. Millî bayram: 6 aralık 1917 de bağımsızlık ilân edilmiştir.

FİNLANDA: Helsinki'de Sanat Meydanı

FINLANDA: Helsinki'de Parlamento binası

Yönetim: Merkezî yönetim 11 bakanlığa bağlıdır. Ülke, 10 yönetim çevresi (Lääni) ne ayrılmıştır. Bunların başında cumhurbaşkanınca tayin edilen ülke başı (maaherra) alt yönetim çevreleri bulunur. Alt yönetim çevreleri *kihlakunta* adını alır, başlarında en yüksek memur olarak bir *kruununvouti* bulunur. Resmî diller Fince ve İsveççedir. Başkent Helsinki (Helsingfors) dir. Åland adaları muhtar bir idareye sahip olup, kendi parlamentosu (Landsting) ve yürütme organı olarak bir iller konseyi (Landskapsnämnd) vardır. Bunun başında bir başkan (Landshövding) vardır. Buadaların resmî dili İsveççedir.

Hukuk: F. nın hukuk düzeni bugün de İsveç hukukuna dayanır. Yürürlükteki medenî hukukun başlıca kaynağı, 1734 tarihli eski İsveç kanunnamesi (Sveriges Rikes Lag) dir. Fakat Finler yeni kanunlarla bunda birçok değişiklikler ve ilâveler yapmışlardır. En alt seviyedeki mahkemeler şehir ve bölge mahkemeleridir. İstinaf mahkemeleri ise 3 yüksek mahkemeden ibaret olup Turku, Vaasa ve Kuopia'da bulunan ve Hovioikeus adını alan mahkemelerdir. En yüksek mahkeme (Korkeinoikeus) Helsinki'dedir. Adaletin yerine getirilmesine, adalet şansölyesine yardımcı olarak başsavcı (Oikeusasiamies) nezaret eder.

Sosyal işler: Sosyal kanunlar, iş verenlerle işçiler arası münasebetlerde iş birliği esasına göre kurulmuş ve iş anlaşmaları, çatışmaların çözümü ve işçinin korunması açık hükümlerle düzenlenmiştir. Sosyal işlerin yürütülmesiyle 1917 den beri sosyal işler bakanı görevlidir. 1934 ten beri idarî teşkilât dışında, bağımsız ve devlet yardımlarından faydalanan işsizlik yardım sandıkları vardır. Sakatlık sigortası 30 aralık 1946 tarihli, kaza sigortası ise 20 ağustos 1948 tarihli kanunlarla düzenlenmiştir. Bir millî emeklilik sistemi ile şimdilik bazı meslekleri kapsayan bir ihtiyarlık sigortası kurulmuş olup bunun tedricen bütün mesleklere teşmili öngörülmüştür. Hastalık sigortası henüz yoktur. 17 nisan 1948 tarihli kanun bir merkeze bağlı hastahaneler kurulmasını teşvik eder. 3 eylül 1948 tarihli bir kanunla veremle savaş işleri ele alınmıştır.

Maliye: F. nın başlıca gelir kaynakları: gelir, varlık, üretim ve tüketim vergileridir. 1953 yılı başında devlet borçları aş. yu. 105 milyar marka yükseliyordu (bunun aş. yu. 60 milyarı dış borçlardır).

Ekonomi: F. nın 1944 ten sonraki kalkınması endüstrileşmeye dayanmıştır. Toprak kayıplariyle zayıflayan, 410.403

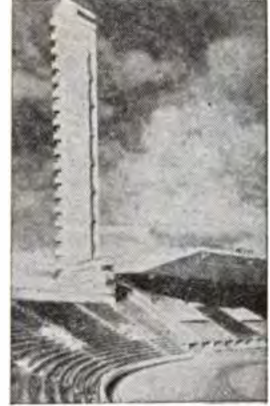

FİNLANDA: Helsinki garı

mültecinin yükü altında bulunan ve ağır tazminat borçlarını üretiminin gelirinden karşılamak zorunda olan F., her şeye rağmen 1952 nin sonuna kadar ödemelerini yerine getirerek üretim tesislerini para getiren amaçlara yönetmeyi başarmıştır. Endüstrinin millî servetteki payı % 30,6 (1938) dan % 41,4 (1951) e yükselmiştir.

Tarım: İşlenen topraklar 2,9 milyon hektar olup memleket yüzeyinin % 86 sını kapsar. Bunun aş. yu. % 41 i 10 hektardan küçük çiftliklerdir. Küçük köylerde sendikacılık önemli bir rol oynar. Sütçülük ürünleri dışında ihraç edilen tarım ürünleri pek önem taşımaz. Ormanlardan elde edilen yüksek gelir (özel olarak 1951 ve 1952 de) tarımın çabuk makineleşmesini mümkün kılmıştır. 1952 yılı sonunda aş. yu. 20 000 traktör (harpten önceki traktör sayısı 6 000 idi) ve 9 000 süt sağma makinesi faaliyette idi. Batı Karjala'nın Moskova (1940) ve Paris (1947) barış antlaşmalariyle bırakılması sonucunda F., tarım üretiminin aş. yu. % 10 unu kaybetmiştir.

Geniş bir toprak reformu sayesinde 1922 de aş. yu. 300 000 çiftlik ondacısı ve toprak işçisi bağımsız rençber haline gelmiştir. II. Dünya Harbinden sonra mültecileri, mücahitleri ve harp dullarını yerleştirmek için ikinci, çok geniş bir toprak reformu yapılmıştır. Bütün imkânlar tükendikten, yani devlet, kilise v. b. ne ait topraklar kullanıldıktan sonra, iyi işlenmiş özel topraklardan da tedricen yükselen bir oranda toprak hibesi alınmıştır (topraklarının % 25 inden fazlasını işleten toprak sahiplerinden küçük işletmelerde % 10 dan, büyük işletmelerde % 80 e kadar artan bir pay istenmiştir). Böylece 1,9 milyon hektar toprak elde edilmiş ve 42 000 bağımsız işletme yeniden kurulmuş, 30 000 küçük işletmeye de toprak katılmıştır. 5 yıl geçtikten sonra yeni topraklar üzerinde yerleşenlerin mülkü haline gelmektedir Verilen uzun vadeli ve ucuz krediler karşılığında bu göçmenler, kendi çiftlik binalarını kendileri yapmağa, ormanları ve kıraç toprakları verimli hale getirmeğe zorlanmıştır. Yurtlarından kovulmuş olan köylü göçmenlerin % 80 i bu yoldan yerleştirilebilmiştir.

Endüstri: Endüstrileşme, kısmen tazminat taahhütlerinin baskısı altında gelişmektedir. Kereste en esaslı ham maddedir: Ülkenin % 71 i ormanla kaplı olup kereste mevcudu 1 370 milyon m³ kadar tahmin ediliyor. Bunun % 50 si çam, % 28 i köknar, geri kalanı yapraklı ağaçlar ve özel olarak % 17 si kayın ağacıdır. Asıl kereste endüstrisinde 47 000, kâğıt endüstrisinde ise 21 000 işçi çalışmaktadır. Petsamo'nun zengin nikel madenleri 1944 te Sovyetler Birliğinin eline geçmiştir. Outokumpu'daki bakır cevheri önemlidir, geri kalan maden filizinden de demir kazanılmaktadır. Demir endüstrisi ithal edilen malzeme ile çalışır ve Sovyetler Birliğine harp tazminatı karşılığı yapılan ihracat üzerine üretim artmıştır. Madencilik 70 000, tekstil endüstrisi 40 000, yiyecek maddeleri endüstrisi 20 000 işçi çalıştırır. Taş endüstrisi, çimento, çini, kireç, cam ve tuğla fabrikalarını kapsar. Özel olarak çağlayanlardan faydalanarak planlanan elektrikleşme gelişmektedir. Hayat standardının daha da yükselmesi, artan bir endüstrileşmeyi gerektirmektedir. Harp sonrası yıllarında bunun temeli atılmıştır.

FİNLANDA: Helsinki stadyomu

Dış ticaret: Başlıca ithal malları tekstil, metal, makine, taşıt ve madenî yakıtlar; başlıca ihraç malları ise kereste, tahta eşya, selüloz, kâğıt gruplarıdır. Kereste konjonktürünün ovnaklığı yüzünden ihracat büyük dalgalanmalara açıktır. II Dünya Harbinden sonra başlayan gelişme, 1952 nin ortalarından beri gerilemeye yer vermiştir. Ekseri devletlerle karşılıklı menfaatlere dayanan ticaret sözleşmeleri yapılmıştır. Kereste ve kâğıt ihracatı merkezî birlikler tarafından teşkilâtlandırılmıştır. Harpten beri lisans mecburiyeti vardır. Döviz ticareti devlet bankasının tekelindedir.

Ulaşım: F. nın dış ticareti % 90 nispetinde denizden yapılır. İç ulaşım için kanallarla birbirine bağlanan göl sistemlerinden faydalanılır. Sal kanallarının da önemi büyüktür. F. devlet demiryolları geniş raylı ve çoğu zaman tek hatlıdır. 1953 ten beri sırf buharlı lokomotifler kullanılır ve bunlar odun yakar. Karjala'nın elden çıkmasiyle demiryolu şebekesinin % 20 si kaybolmuştur. Büyük sayıdaki uçak seferleri F. yı Stockholm ve Kopenhag yolu ile dış ülkelere bağlar. İçeride de büyük şehirler hava yolu ile birbirine bağlanmıştır.

Eğitim: 7 yaşından 15 yaşına kadar genel öğretim mecburî olup, bütün okullar devletin kontroluna tâbidir. Eğitim dili Fince veya İsveççedir. İlk okullar (6 yıl). orta

FİNLANDA: Helsinki'ye 700 mil uzaklıkta Fın Laponyasında kış sporları merkezi

FİNLANDA: Orta Finlanda'nın güneyinde Vehoniemi'de bir otel

okullar (5 yıl) a; orta okullar yüksek okullara; yüksek okullar da üniversitelere öğrenci yetiştirir. Meslekî öğretim için ticaret, sanat, ev idaresi ve tarım okulları vardır. Yüksek öğretimi, Helsinki Üniversitesi (1640 ta Turku'da kurulmuştur); Turku İsveç Üniversitesi (1919 da kurulmuştur); Turku Fin Üniversitesi (1922 de kurulmuştur); Helsinki Teknik Üniversitesi ve Veteriner Okulu; 2 Fin, 2 de İsveç Yüksek Ticaret okulu verir.

Yetişkinlerin eğitimine, özel olarak köy bölgelerinde devletten yardım gören halk üniversiteleri hizmet eder. Bunlar çoğu zaman tarım meslek okullarının yerini tutar. İşçi sınıfı için endüstri bölgelerinde, yine devlet yardımından faydalanan işçi kurumları vardır. Konferans ve inceleme derneklerine bütün ülkede rastlanır. Bunun dışındaki halk eğitimi işi halk eğitimi derneği ve gençlik birliği tarafından yönetilir. Gazete ve dergi sayısı 864 (1952) tür. Bunların 206 sı Fince ve İsveççe, 105 i İsveççe, 44 ü de başka dillerde çıkar. Radyo (1951: 15 istasyon, 79 000 dinleyici) O. Y. Yleisradio adını taşıyan devlet kurumunca işletilir ve Fin ile İsveç dillerinde yayın yapar.

Din: Nüfusun 96 sı Luther'ci millî kiliseye bağlıdır. Bu kilisenin 5 piskoposluğu vardır; Turku başpiskoposu primus inter pares (eşitler arasında birinci) olup her 5 yılda bir toplanan yasama kuruluna başkanlık eder. Piskoposlar, Büyük Kilise Konseyinin gösterdiği üç aday arasından cumhurbaşkanı tarafından seçilir; konsey üyeleri ise piskoposluğun rahipleri tarafından seçilirler.

F. nın nüfusunun % 2 si (aş. yu. 70 000 kişi, ki bunların en çoğu 1944 te Sovyetler Birliğine bırakılan Karjala'dan gelmiş mültecilerdir) Ortodoks kilisesine bağlıdır. 1918 den sonra, F. nın Ortodoks kilisesi Rus kiliseleri topluluğundan çıkmış, Lutherci kilisenin yanında, F. nın ikinci kilisesi haline gelmiş, Fince âyin dili olmuş ve Gregoryen takvim kabul edilmiştir. Rus patriğinin 1944 ten sonra F. Ortodoks kilisesine yargılama yetkisini yeniden kabul ettirme gayretleri şimdiye kadar pek başarılı olmamıştır. Katolikler için (1952: 2 000) F. apostolik vikariat'ı vardır. Bunun merkezi Helsinki'dir (1920 de kurulmuştur).

Millî savunma: 10 şubat 1947 de imzalanan Fin - Sovyet barış antlaşmasına göre, silâhlı kuvvetler için şu azamî seviyeler tespit edilmiştir: Sınır kuvvetleriyle uçaksavar birlikleri de dahil olmak üzere, ordu 34 400 kişi; hava kuvvetleri 60 uçak ve 3 000 mürettebat, harp donanması 4 500 kişi (azamî tonaj 10 000). Ekonomik güçlüklerden dolayı F. bu kotalardan tam olarak faydalanamamakta ve birçok hallerde eskimiş harp malzemesini yenileyememektedir. Ordu, üç tümenden ibaret olup 3 askerî bölgeye dağılmıştır. Hizmet süresi 8, özel birlikler için 11 aydır.

Tarih: Milâdın ilk yüzyıllarında Finler, Baltık bölgesinden F. körfezi yolu ile F. nın güneybatısına girmiş ve ordaki Lap yerlilerini kovmuşlardır. Üç boy meydana gelmiş, bunların en doğuda olanı 700 de Ladoga gölünün kıyısına erişmiştir. Batıdaki boy Viking'ler zamanında Baltık denizi ticaretine katılmış ve zaman zaman İsveçlilerle savaşmıştır. XII. yüzyılın ortalarında, F. nın güneybatısı İsveç kralı Erik zamanında Hıristiyanlığı kabul etmiştir. 1216 da papa III. Innocentius, İsveç kralına, kendisi ve ataları tarafından Hıristiyanlaştırılmış topraklar üzerinde hak tanımıştır.

XIII. yüzyılda F. politik bakımdan da İsveç hâkimiyetine girmiştir. İsveçli devlet adamı Birger Jarl (ölm. 1266) bu işte baş rolü oynamıştır. F. nın doğu sınırı ilk olarak Schlüsselburg barışı (1323) nda çizilmiştir. İsveç devlet sisteminde F., 1284 ten itibaren bir dukalık teşkil etmiş ve öbür bölgelerle eşit bir yer almıştır. 1362 de Finlere, İsveç kral seçimine katılma hakkı verilmiştir. Kral Gustaf Vasa (1523 - 1560) idaresinde, Luther'in bir öğrencisi olan Piskopos Mikael Agricola, Reformasyonu F. ya sokmuştur. 20 - 30 yıllık savaşlardan sonra II. Gustaf Adolf 1617 de Stolbovo barışında F. nın Rusya sınırını tespit etmiştir (F. 1851 de «Storfurstendöm», yani büyük prenslik olmuştur). Ülke genel vali Kont Per Brohe zamanında (1637 - 1640 ve 1648 - 1654) ekonomi ve kültür bakımından büyük bir gelişme göstermiştir. Kuzey Harbi (1700 - 1721) nde bütün F. Rusya tarafından işgal edilerek, 7 yıl (1714 - 1721) işgal altında tutulmuştur. 1721 de Nystad (Uusikaupunki) barışında İsveç, ülkenin en büyük kısmını geri almış ise de, Doğu Karjala ve Viipuri (Vyborg) yi Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır. 1743 te F., Karjala'nın batı kısmını da kaybetmiştir.

İlk Fin bağımsızlık hareketleri Anjala ittifakında belirmiştir. Fin ordusunun büyük direnme gücü göstermiş olduğu 1808 - 1809 Rus İsveç harbi, bütün F. nın Rusya'ya bırakılması (Hamina barışı) ile sonuçlanmıştır. Çar I. Aleksandr, 29 mart 1809 diyetinde F yı Rus devleti içinde bir muhtar büyük prenslik olarak ilân etmiş ve ülkenin 1772 ve 1789 anayasalarını tasdik etmiştir. 1816 dan itibaren imparatorluk senatosu adını taşıyan hükûmet, diyetin yardımiyle seçilirdi. Büyük prens olarak imparator bir genel vali tarafından

FİNLANDA: Göller bölgesi

temsil edilirdi. Bir Fin komitesi, sonradan da bir devlet sekreterliği, Petersburg'da imparatora ülkenin işlerini arz ederdi. 1721 ve 1743 te Rusya'ya bırakılmış olan topraklar (Vyborg eyaleti) tekrar F. ile birleştirilmiştir. İmparator Helsinki'yi başkentliğe yükseltmiştir.

XIX. yüzyılın birinci yarısında devlet olarak her türlü gelişme son bulmuştu. Çünkü I. Nikolay (1825-1855) diyeti toplamamıştı. Halefi II. Aleksandr (1855-1881) bir millî reformlar çağı açmıştır. Bu reformlar, millî Fin hareketinin manevî liderleri tarafından hazırlanmıştı. Başlarında J. V. Snellman (b. bk.) olan bu liderlerin amacı, bir muhtar veya bağımsız Fin millî devleti kurmaktı. II. Aleksandr 1869 da diyeti, belirli aralıklarla toplanan bir müessese haline getirmiş, 1865 te F. bir millî paraya, 1878 de de askerlik hizmetinin kabulü ile bir millî orduya sahip olmuş; 1863 te ise Fince ile İsveççe eşit kılınmıştır. XIX. yüzyılın başına kadar İsveççe konuşan yüksek tabaka kültürü temsil etmekte idi; bugün ise Fince konuşan bir aydınlar zümresi meydana gelmiştir. Bu aydın tabaka, kısmen o zamana kadar İsveççeyi kullanmış olan milliyetçi Finlerden, kısmen de en çoğu köylerden gelmiş ve kültüre ulaşmış olan basit Finlerden mürekkepti. Bunlar okul ve üniversitelerin geliştirilmesi, 1872 de de bir Fin tiyatrosunun kurulması sayesinde kültür imkânlarına kavuşturulmuştur. Böylece, XIX. yüzyılın son 20-30 yılı ve XX. yüzyılın ilk yılları büyük bir kültür kazanma çağı olmuş ve bu hareketi, ne içerideki İsveç dili taraftarlarının direnmesi ne de Rusya'dan gelen Ruslaştırma politikası engelleyebilmiştir.

FİNLANDA: Fin hamamı (Sauna)

FİNLANDA: Laponya'da puekka denen kayağa koşulan ren geyiği

FİNLANDA: Su yolu ile tomruk nakli

1905 Rus ihtilâlinden sonra, kısa bir zaman için anayasa uygulanabilmiş ve 1906 tarihli diyet reformu, genel ve eşit seçim hakkına dayanan tek meclisli bir diyet kurmuştur. Ruslaştırma çabaları nüfusun büyük çoğunluğu tarafından sistemli bir pasif direnme ile karşılanmıştır. Şubat 1917 de çıkan Rus ihtilâli, F. ile Rusya arasında çarın şahsında beliren biricik bağı koparmıştır. Diyet hâkimiyetini kullanarak 6 aralık 1917 de F. nın bağımsızlığını ilân etmiş ve 7 mart 1918 de Almanya ile ayrı bir barış yapmıştır. Ocak 1918 de bir yandan Bolşevikler, öbür yandan Alman yardımından (Graf von der Goltz) faydalanan Finler arasında çıkan iç harp nisana kadar sürmüş ve sonuçta parlamento en yüksek yetkiyi bir devlet naibine bırakmış ve 12 aralık 1918 de General Mannerheim (b. bk.) i bu göreve seçmiştir. 21 haziran 1919 da bir cumhuriyet anayasası kabul edilmiş, 25 temmuz 1919 da da K. J. Ståhlberg ilk Fin cumhurbaşkanı olmuştur. 14 ekim 1920 de Rusya ile Dorpat barışı imzalanmış, bu barış Petsamo bölgesini F. ya kazandırmıştır. Aralık 1920 de F. Cemiyet-i Akvam'a girmiş ve 1921 de Åland (Ahvenanmaa) adaları kendisine verilmiştir. Bundan sonra gelen yirmi yıl, F. için (özel olarak cumhurbaşkanı P. E. Svinhufvud [1931-1937] un idaresinde) feyizli bir gelişme çağı olmuştur.

II. Dünya Harbi patlayınca Sovyetler Birliği, stratejik önemi olan bazı bölgelerin kendisine bırakılmasını F. dan istemiş ve bu reddedilince 30 kasım 1939 da ülkeye saldırmıştır. Finler bağımsızlıklarını kahramanca savunmuşlar ve 100 gün süren «kış harbi» nde kendilerinden çok üstün bir düşmana karşı direnmişlerdir. Moskova barışı (12 mart 1940) nı kabul zorunda kalan F., Viipuri (Vyborg) ile Batı Karjala'yı, kuzeydoğudaki Salla bölgesini, Balıkçılar yarımadasının Finlere ait kısmını Sovyetlere bırakmıştır. Ruslar F. Körfezindeki Hanko burnunu da kiralamak için Finleri zorlamışlar; Almanya, Rusya seferine başlar başlamaz, F. tekrar Almanya'nın yanında harbe girmiştir. 19 eylül 1944 tarihli mütareke ve bunu teyit eden 10 şubat 1947 tarihli Paris barışı sonunda F. nın toprak kaybı, aş. yu yine Moskova barışı sonundaki durumuna gelmiş; ayrıca da Petsamo'nun bırakılması ile Hanko'nun Porkkala (Helsinki'nin batısında) ya karşı mübadelesi sonucunu vermiştir. Mağlûplar arasında işgal edilmeyen tek ülke olan F., Sovyet kuvvetine karşı da bağımsızlığını koruyabilmiş ve bu iki harpten sonra da ekonomik, politik ve kültürel bakımdan kalkınmıştır. 300 milyon dolarlık tazminat, tespit olunan 19 eylül 1952 tarihine kadar Rusya'ya ödenmiştir.

FİNLANDA: 1475 te Savonlinna yakınında yapılan Olavinlinna kalesi (Bu kale Fin-Rus ve Fin-İsveç savaşlarında önemli rol oynamıştır)

1944 - 1946 arasında Mareşal Mannerheim, 1946 dan sonra da J. K. Paasikivi cumhurbaşkanı olmuştur. 1950 de tekrar seçilen Paasikivi, 6 nisan 1948 Sovyetler Birliği ile bir dostluk ve yardımlaşma paktı imzalamıştır. Bu pakt Paasikivi'nin Moskova'yı resmen ziyareti sayesinde 19 eylül 1955 te 20 yıl uzatılmış ve Sovyetler Birliği Porkkala'yı F. ya geri vermiştir. 1 mart 1956 da cumhurbaşkanı olan U Kekkonen de Sovyetlere karşı «Paasikivi yolu» nu takip etmiştir. Böylece Sovyetlere sıkıca bağlanan F., bu dostluktan politik ve ekonomik kazançlar elde ederken 28 ekim 1955 te Kuzey Atlantik konseyine girmekle, batı dünyası ile de bağlantı kurmuştur. Aralık 1955 te F. Birleşmiş Milletlere alınmıştır. Bundan sonraki yıllarda ekonomik ve politik krizler geçiren F., tarafsızlığını ve Sovyetler Birliği ile iyi komşuluğunu muhafazaya çalışmıştır. Kekkonen, bu dostluğu ocak 1959 ve kasım 1961 tarihli resmî ziyaretle riyle pekiştirmiştir. 1961 de F., Avrupa Serbest Ticaret Birliğinin ortak üyesi olmuştur.

FİNLANDA KÖRFEZİ, Baltık denizinde bir körfez. Kuzeyde Finlanda, doğu ve güneyde Sovyetler Birliği kıyısı arasında açılır. Doğu - batı yönünde uzunluğu 400 km dir. F. K. ocaktan nisana kadar buzla kaplıdır.

FINLAY, Carlos Juan (Camagüey, Küba 1833 - Küba 1915), Kübalı hekim Sarı hummanın sivri sinekler aracılığı ile bulaşma tarzını bulmuştur.

FINLAY [*finlæ* veya *finli*], **George** (Faversham, Kent 1799 - Atina 1875), İngiliz tarihçisi. Yunan tarihi konusunda yazdığı yazıların büyük bir kısmı, *A History of Greece from its Conquest by the Romans to the Present Time, B. C. 146 to A. D. 1864* (Yunanistan'ın Romalılarca fethinden günümüze kadar olan tarihi, M. Ö. 146 dan M. S. 1864 e kadar) [1877, 7 cilt] adı altında çıkmıştır.

FİN'LER (kendi dillerindeki adları: Suomalaiset), Finlanda devleti topraklarında yaşayan millet. Finlanda dışındaki F. ler Karelya (Karjala) Muhtar Sovyet Cumhuriyetinde, İsveç'in kuzeyinde ve Norveç'te otururlar. XIX. yüzyılın ortalarından beri birçok F. Kuzey ve Güney Amerika'ya, Avustralya'ya ve Güney Afrika'ya göçmüşlerdir. F. ler başlıca üç boya ayrılır: 1. asıl F. ler (Varsinaissuomalaiset); 2. Tavast'lar (Hämälaiset): bunlar Finlanda'nın batısında yaşar; 3. Karjala'lılar: bunlar öbür iki grupun doğusunda otururlar.

F. ler en eski çağlarda Baltık kültürü ile, sonradan da devamlı olarak kuzey Germen kültürü ile temas etmişler ve bunların derin etkisini almışlardır. Tarım, ekonomilerinin temelini teşkil ediyor, fakat hayvan yetiştirilmesi de önemli rol oynuyordu F. lerin başlıca dayanağı olan orta sınıf, bugün de hâlâ köylü sınıfıdır. F. köylüleri, eski halk sanatı (oymacılık ve halıcılık) nı yaratmış

FİN KADIN TİPİ

FİN KÖY EVİ

oldukları gibi, kültüre karşı derin bir sevgi gösterirler; aralarında okuma yazma bilmeyeni yoktur. XVII ve XVIII. yüzyıllarda bile verimli toprakların büyük kısmı bağımsız köylülerin elinde idi; bunların Landtag (diyet meclisi) da yargıçlarla birlikte ayrıca bir komisyonları vardı. Köylü çiftlikleri çoğu zaman küçük ve orta büyüklükte olup genel olarak tarla sahasının 3 - 5 katı ormanlığı içine alır. Bu köylülere orman köylüsü denir. Bu sebepten tarım ve ormancılık sıkıca birbirine bağlıdır. Dayanışma halinde bulunan F. işçileri durmadan çoğalmakta; F. orta sınıfı ise, ancak 100 yıl önce meydana gelmiş olmasına rağmen, şehirlerde gitgide İsveçlilerin yerini almaktadır.

FINN, monotip tek kişilik yarış teknesi. İsveç menşeli olan F., 1952 Helsinki, 1956 Melbourne ve 1960 Napoli olimpiyatlarına katılmıştır. Binicisinden büyük sportif kaliteler isteyen bir teknedir. Catboat (b. bk.) (uzun seren, başta direk) tarzında donatılmış ve teknesi 3 mm lik kalıplanmış ağaçtan yapılmış olup su üstüne doğru yükselerek boyuna göre büyük sürat kazanmasını sağlayan düz biçimli dümeni vardır. Tek grandisini tutan seren çarmıksızdır ve direk etrafında serbest döner. Hafif olduğu için bir otomobil üstünde nakledilebilir. Uzunluğu 4,30 m, genişliği 1,40 m, su kesimi 0,13 m, yelken yüzeyi 10 m², su çekimi 100 kg dır.

FINN

FINN [*fin*] (ilk şekliyle: **Find Macc Umaill** = Umail oğlu Fınd; bu ad sonraları **Fi(o)nn Mac Cumaill** şeklini almıştır), İrlanda efsanesine göre, III. yüzyılda kabile dışında kurulmuş *Fian(n)a* adındaki savaşçılar lejyonunun başbuğu. *Fianna* mensuplarından her birine *Fen(n)id* denirdi. İngiltere tarihindeki *Fenians* (b. bk.) adı buradan gelmiştir. F. ile oğlu *Oisin* (Ossian), Güney İrlanda ve İskoçya'da yaygın bir efsane kolunun baş kişilerini temsil ederler. İskoçya'da bu adın *Fingal* (Gal dilinde *Fionnghal*) şekline de rastlanır. Macpherson'ın *Poems of Ossian* (Ossian şiirleri) ında F., İskoçya'nın kuzeybatı kıyısındaki Kaledonyalılar kralı idi. Fingal mağarası (b. bk.) onun adını almıştır.

FINN MAGNUSEN (Biyog.): bk. MAGNUSSON, Finnur.

FINNMARK [*finmark*], Norveç'in güney ucunda bir bölge. Yüzölçümü 48 650 km², nüfusu 72 000 dir. Başlıca şehirleri, hükûmet merkezi olan Vadsø, eski bir müstahkem şehir olan Vardø ve dünyanın en kuzey şehri olan Hammerfest'tir. Platolardan ve kıyıda geniş fiyordlardan oluşmuş olan bu bölgenin limanları Gulf Stream akıntıları sayesinde kışın da donmaz.

FINNSBURG [*finsbïrg*] **DESTANI,** VIII. yüzyıla ait bir İngiliz kahramanlık destanından kalan parçalar. Bu destan, Danimarkalılarla Frisyalıların geleneksel düşmanlığını, Danimarka kralı Hnæf'in Frisland kralı Finn'in başşehri Finnsburg'u ziyareti sırasında bir gece Frislerin Hnæf ile yiğitlerine baskın vermesi yüzünden bu düşmanlığın yeniden alevlenmesini anlatır. Bk. BEOWULF.

FINOT [*fino*], **Jean Finckelhaus (Jean F.** adiyle tanınmıştır; 1856 - Paris 1922), Fransız edebiyatçısı. 1897 de Fransız vatandaşlığına geçen F., «Revue» (eski «Revue des Revues») dergisini çıkarmış, insanlık ideallerini gaye edinen, ırkçılık aleyhtarı kitaplar yayımlamıştır. Yazılarında, en çok insan ömrünün uzatılması, cinsiyet problemleri, mutluluğun sağlanması yolları gibi sosyal konuları işlemiştir.

FINOW [*finō*] **KANALI,** kuzey Almanya'da (Alman Demokratik Cumhuriyeti), Oder nehriyle Havel nehrini birleştirerek Berlin ile Silezya arasında ulaştırmayı sağlayan kanal. 1605 - 1620 yıllarında açılıp XVIII. yüzyılda genişletilmiş olan bu eski kanalın yerini Oder - Havel kanalı adlı modern bir su bağlantısı almış, böylece Berlin'in Szczecin (Stettin) limanından yararlanması mümkün olmuştur.

FINSCH [*finş*], **Otto** (Warmbrunn 1839 - Braunschweig 1917), Alman etnoloğu ve ornitoloğu (kuş bilgini). Türkistan'ı, Pasifik Okyanusu'nu, Yeni Gine'yi ve Bismarck adalarını dolaşmış, bu gezilerden edindiği bilgileri *Die Papageien* (Papağanlar) [2 cilt, 1867 1869]; *Die Vögel Ostafrikas* (Doğu Afrika kuşları) [1870]; *Reise nach Westsibirien* (Batı Sibirya'ya seyahat) [2 cilt, 1879]; *Samoafahrten* (Samoa adalarına seferler) [1888]; *Ethnologische Erfahrungen und Belegstücke aus der Südsee* (Pasifik Okyanusundan etnolojik görgüler ve belgeler) [3 cilt, 1888 - 1893] gibi eserlerinde toplamıştır. Yeni Gine'nin kuzeydoğusundaki bir liman (Finschhafen) a bu bilginin adı verilmiştir.

FINSEN [*finsïn*], **Niels Ryberg** (Tórshavn, Ferö adaları 1860 - Kopenhag 1904), Danimarkalı hekim. F. metodu, finsenoterapi ve fototerapi adlariyle anılan ışıkla tedavi usulunü icat etmiştir. 1903 Nobel tıp armağanını kazanmıştır.

N. R. FINSEN

Finsen metodu: F. tarafından kısmen icat edilmiş, kısmen de mükemmelleştirilmiş olup ışık ışınlarının tedavide kullanılmasından ibaret olan metot. Bu metotta bazan güneş ışığından, bazan da elektrik arkından yararlanılır. Güneş ışığından yararlanıldığı zaman termik ışınımları durdurmak için iç boşluğu bir bakırsülfat çözeltisiyle doldurulmuş bir düz - dışbükey mercek kullanılır. Elektrik arkından yararlanıldığı zaman ise, ıraksak ışınları paralelleştirmek için iki tane düz dışbükey mercek kullanılır. Bu tedavi metodu başta deri veremi (Lat. *lupus tuberculosus*) olmak üzere birtakım deri hastalıklarında ve beslenme bozukluklarında (avitaminoz, raşitizm) iyi sonuçlar vermiştir.

FINSPÅNG [*finspoŋ*]. İsveç'in Östergötland eyaletinde bir şehir. Nüfusu 13 700 (1961) dür. XVI. yüzyılda kurulmuş olan şehir, İsveç ağır endüstrisinin başlıca merkezlerinden biri haline gelmiştir (demir ve türbin fabrikaları ve başka fabrikalar). XVII. yüzyıldan kalma bir şatosu vardır.

FINSTERAARHORN [*finstïrārhorn*], Bern Alplerinin en yüksek tepesi (4 275 m). Güneyde Fiescher buzuluna, kuzeyde Finsteraar buzuluna doğru alçalan kornblent şistli yamaçlariyle, Aare ve Rhône ırmakları arasında derin bir su bölümü çizgisi meydana getirir. Bu tepeye ilk olarak 1812 de tırmanılmıştır.

FINSTERER [*finstïrïr*], **Hans** (Weng, Altheim 1877 - Viyana 1955), Avusturyalı cerrah. 1920 den itibaren Viyana'da profesörlüğü sırasında bazı yeni ameliyat usulleri ortaya koymuş, özellikle mide tümörlerinin alınmasında başarı göstermiştir.

FINSTERWALDE [*finstïrvalde*], Doğu Almanya'da, Aşağı Lusatia eyaletinde, Cottbus distriktinde bir şehir. Nüfusu 20 600 (1961) dür. Madencilik, makine inşaatı, tekstil (yün), kâğıt, cam, tütün, kauçuk eşya yapımı ve tahta işçiliği ile uğraşılır.

FİN - UGOR DİLLERİ, Ural dilleri (b. bk.) ailesinin sayıca en önemli koluna verilen ad. İki grupa ayrılır: I. Fin; II. Ugor. Fin grupu: 1. Balt - Fin; 2. Lap (veya Lapon); 3. Volga Fincesi; 4. Perm dilleri; Ugor grupu ise: 1. Vogul; 2. Ostyak ve 3. Macar dillerini kapsar.

Fin grupunun kollarını ele alarak bunları teşkil eden dilleri birer birer gözden geçirelim: Balt - Fin grupu: a. Asıl Fince (Fince adı: Suomi; 3 600 000 kişinin ana dilidir); b. Karelce; c. Olonetsce (bu iki dil muhtar Karjala cumhuriyetinde ve Tver' bölgesinde konuşulur); d. Lüdce (bu üç dil 250 000 kişi tarafından konuşulur); e. Vepsece (Onega gölünün güneyinde 30 000 kişi tarafından konuşulur); f. Votça (Ingerland'da 20 - 30 kişi tarafından konuşulur); g. Livce (aş. yu. 700 kişi tarafından konuşulur); h. Est (1 200 000 kişi tarafından konuşulur) dillerini içine alır. Lap grupu 30 000 kişiden az bir kitlenin dilidir. Bu grupun iç bölümleri sunlardır: a. Doğu Lapçası: Kola yarımadasının Lapçası olup, Peşenga (Petsamo) bölgesinde kullanılan Skolt Lapçasını ve Inari Lapçasını içine alır; b. Orta Lapça veya Batı Lapçası, Norveç'te ve İsveç'te Luleå'da konuşulur; c. Güney Lapçası, Luleå Lapçasının güney sınırından İsveç'te Jämtland (Härjedalen) bölgesinin güneyine kadar konuşulur.

Volga Fincesi grupu şu dillere ayrılır: a. Mordvince: 1 250 000 kişinin dili olup Erza ve Mokşa adlariyle bilinen başlıca iki lehçeye ayrılır. Bu lehçeler, Volga dirseğinin güneyinde, ırmağın her iki kıyısında kullanılır; b. Çeremisçe: yerli adı Mari olup Mordvince bölgesinin kuzeyinde yaşayan 430 000 kişi tarafından kullanılır.

Balt - Fin grupuna giren ve Perm dilleri adını alan diller şunlardır: a. Votyakça: yerli adı Udmurt olup, Çeremis bölgesinin kuzey ve doğusunda 500 000 kişi tarafından konuşulur; b. Züryence: yerli adı Komi'dir: Votyak'ların kuzeyinde oturan 400 000 kişi tarafından konuşu-

lur. Permyak adını alan lehçe Züryenceye bağlı olup, Votyakların güneydoğusunda ve Kola yarımadasında az zaman önce kurulan bazı yerleşme yerlerinde kullanılır.

Ugor grupu içinde şu diller yer alır: 1. Vogulca (yerli adı: Mańśi) Ural dağlarının doğu yanında konuşulur (5 000 kişi); 2. Ostyakça (yerli adı: Hant), Vogulcanın doğusunda konuşulur (22 000 kişi). Vogulca ve Ostyakça Ugor grupunun Ob Ugorcası denilen grupunu teşkil eder; 3. Macarca (yerli adı: Magyar) 12 000 000 kişi tarafından konuşulur.

F. U. D. ne bağlı başka bazı dil ve lehçeler (bunlaların başlıcaları Merce ve Muroncadır) tarih çağında Rusçanın gelişmesi karşısında yok olmuştur. Bunun gibi, eskiden Onega gölü ile Moskova şehri arasında konuşulan ve adları muhtemel olarak Fin-Ugor kökenli olan bütün diller de Rusçanın baskısı altında yok olmuşlardı.

Bugün yaşayan F. U. D. nin çoğu özel bir yazıya sahiptir, fakat bu dillere ait eski metinler mahduttur. Bu metinler, en eskilerine sahip olan Macarca ve Züryence için bile ancak XIII ve XIV. yüzyıllardan kalmıştır. Buna rağmen, F. U. D. nin karşılaştırmalı dilbilgisi (linguistique comparée), vokalizmi saymayacak olursak, oldukça ilerlemiştir. Bu diller arasında, Hint-Avrupa dillerine benzer yakın bağların varlığı tespit edilmiştir. Lapça ve Balt-Fince en çok hallerde grupun öbür dillerine göre daha arkaiktir. Macarca bu dillerin en çok gelişmişdir.

Birliği aş. yu. M Ö. 3 000 de parçalandığı anlaşılan F. U. D. nin beşiği Volga ile Ural arasında uzanan topraklardır. Bu dillerdeki alıntılar bu milletlerin, İran grupuna bağlı milletlerle ilgi kurmuş olduğunu gösterir. Eski çağlarda F. U. D. tarafından komşu dillerden alınmış olan kelimeler, dilciler için eski yazılı metinlerin eksikliğini kısmen telâfi etmektedir. Sözü geçen kelimeler, Baltlar, Germenler, Slavlar, Türkler ve Fin-Ugorların başka komşularından alınmıştır.

F. U. D. nin fonetik sistemi bazen pek sadedir (meselâ Suomi'de), bazen de pek karmaşıktır (bazı Lap lehçelerinde olduğu gibi). Vokal uyumuna Suomi ve birkaç başka Balt-Fin dilinde, Mordvca, Çeremisçe, Ostyakça ve Macarca gibi dillerde rastlanır. Fin-Ugor dilinde kelime başlarında konson düğümlerine rastlanmazdı. Bugün de konson düğümleri ancak yeni alınan kelimelerde göze çarpar. Kelimelerin ve şekillerin yapısı, özel olarak Fince ve Macarcada, türeme (dérivatif) ve çekimli (flexionnel) tiplerden daha çok bitişken (agglutinant) tipe bağlıdır. Hal sayısı Macarcada aş. yu. 20, Ostyakçada ancak 3 arasında değişir. F. U. D. nin sentaksta isim cümlelerini tercih ettikleri belirtilebilir. Bunun her halde ana Uralcanın ifade şekli olmuş olması gerektir. Bk. URAL DİLLERİ.

FİN - UGOR'LAR, dilleri bakımından birlikte mütalâa edilen bir uluslar grupu. Kuzey Rusya'nın orta kısmı, yani Volga ve Oka ırmaklarının yukarı kısımlarının suladığı bölge ana yurtları sayılır. Oradan M. Ö. aş. yu. 2000 de doğu ve batıya doğru yayılmışlardır. Önce Ugorlar ayrılarak doğuya, şimdiki yurtlarına yerleşmişlerdir. Geri kalanlar, daha sonra, yayılan Ruslarca kısmen Ruslaştırılmışlar, kısmen de kuzeye doğru sürülmüşlerdir.

F.-U. lar ırk bakımından birbirinden farklıdır. Çünkü tarihleri boyunca başka milletlerle geniş ölçüde karışmışlardır. Bk. FİN-UGOR DİLLERİ.

FỊNŽGAR [*finjgar*], **Frančišek** (Dosloviče 1871 - Ljubljana 1962), Sloven hikâye ve tiyatro yazarı. Köy hayatını tasvir eden hikâye ve taslaklar yazmıştır. *Pod svobodnim solncem* (Hürriyet güneşi altında) [1906-1907] başlıklı Yugoslav-Bizans erken çağına ait tarihî romanı ve *Divlji lovec* (Ruhsatsız avcı) [1902] adlı halk piyesi ile tanınmıştır.

FIOCCO [*fiọkko*], Venedik'ten gelip XVII ve XVIII. yüzyıllarda Hollanda'nın güneyinde yerleşmiş bir müzisyen ailesi.

Pierre Antoine F. (Venedik 1650 - Bruxelles 1714): Bruxelles'de saray müzisyeni olmuş, besteler yapmış ve Lully'nin birçok eserini yönetmiştir.

Oğlu **Joseph Hector F.** (Bruxelles 1703 - Bruxelles 1741): Müzisyen olarak birçok resmî görevlerde bulunmuş, klavsen için besteler yazmıştır.

FIONIA (Coğ.): bk. FYN.

FIORAVẠNTI, Leonardo (Bologna aş. yu. 1518 - Bologna 1588), İtalyan hekimi ve simyacısı. Eskiden romatizmaya ve böbrek sancısına karşı kullanılan Fioravanti alkolatını hazırlamıştır (Alkolat [İta. *alcoolat*], bir veya birkaç kuru veya yaş bitkideki uçucu maddelerin alkolde eritilmesiyle elde edilir. Bir örneği, uzunca bir süre kuvvetli bir alkol içinde yatırıldıktan sonra benmaride damıtılan melisa ile hazırlanan alkolattır). F. alkolatı adı, özellikle uyarıcı friksiyonlarda kullanılan terementi alkolatına verilmiştir.

FIORAVẠNTI, Valentino (Roma 1764 - Capua 1837), İtalyan bestecisi. Capua'ya yaptığı bir yolculuk sırasında ölmüştür. Napoli'de Sala'dan özel dersler almış, *Le avventure di Bertoldino* (B. nun maceraları) [1784] operasiyle ilk defa halk karşısına çıktıktan sonra, 1824 e kadar Napoli, Roma, Lisbon, Venedik, Milano, Torino, Floransa ve Paris için 77 opera yazmıştır. Bir süre Lisbon ve Paris'te çalıştıktan sonra 1816 da Papalık başmusikiciliğine tayin edilerek S. Pietro kilisesinde görevlendirilmiş, fakat yazdığı kantatlarda operalarındaki kadar başarı gösterememiştir.

Oğlu **Vincenzo F.** (1799 - 1877) de 40 kadar opera yazmış, İtalya ölçüsünde tanınmıştır.

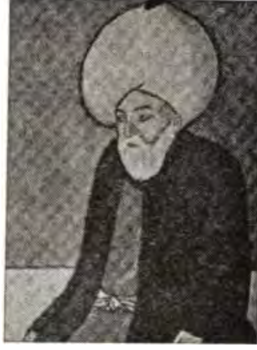
FIORẸLLI, Giuseppe (Napoli 1823 - Napoli 1896), İtalyan arkeoloğu. 1845 ten itibaren Pompei kazılarını idare etmiştir. 1862 de Napoli Millî Müzesi müdürü, 1875 te de İtalya'daki bütün kazıların ve İtalyan müzelerinin genel müdürü olmuştur. Başlıca eserleri: *Pompeianarum Antiquitatum historia* (Pompei'deki eski eserlerin tarihi) [1860-1864]; *Gli scavi di Pompei, 1861-1872* (Pompei kazıları) [1873]; *Descrizione di Pompei* (Pompei'nin tasviri) [1875].

FIORENTỊNO, Pier Angelo (Napoli 1809 - Paris 1864), İtalyan yazarı. Napoli'de birkaç eser ve *La Fornarina* (ad) adlı bir dram yayımladıktan sonra, Paris'e gelmiş ve Alexandre Dumas (baba) ile beraber çalışmıştır. Dante'nin *Inferno* (Cehennem) sunu Fransızcaya çevirmiştir.

FIORINO [İta.], Toscana florini. XII ve XIII. yüzyıllarda gümüş, sonraları altın sikke olarak kesilmiştir. Ayrıca bir çift F., bir de çeyrek F. vardı.

FİOT'LAR, Afrika'da, Gabon kıyısında yerleşmiş bir zenci grupu. Güneydoğudan gelmiş olmaları muhtemeldir. F. lar büyük Loango krallığını kurmuşlardır. Bu devlet XVIII. yüzyılda parçalanmıştır. F. lar bugün

birçok boylara ayrılmışlardır (Bavili'ler, Kabina'lar, Bayaka'lar, Bakugni'ler, Mayombe'ler Bakongo'lar).

FİRAKÎ

FİRAKÎ, Abdurrahman Çelebi (Kütahya, ölm. 1580), şair. Kütahyalı bir şeyhin oğlu olan F., önce müderris, babasının ölümü üzerine yerine Zeyniye tarikatı şeyhi olmuştur. F. vaiz olarak da ün yapmıştır. Evliya Çelebi, F. nin kendi cetlerinden olduğunu söyler.

FİRAKÎ DEDE (Istanbul? - 1742), Mevlevî şairi. Önceleri yeniçeri olan F. D., sonradan Mevlevî şeyhi Peçevî Arif Ahmet Dedeye intisap ederek Mevlevî dervişi olmuştur. F. D. nin dervişçe şiirler yazdığı bilinmektedir (Riza tezkiresi).

FİRAR: 1. Tutuklu veya hükümlü kişinin kanun gereğince tutulmakta olduğu yerden kaçması. Türk Ceza Kanununun 298. maddesine göre, bir kimse işlediği suçtan dolayı tutuklandıktan sonra kaçarsa, 1 aydan 6 aya kadar hapisle cezalandırılır. 299. maddeye göre, kanun gereğince hapsedildikten sonra kaçan kişi, eğer müebbet hapse mahkûmsa, hücre cezasına, muvakkat hapse mahkûmsa, cezasının geri kalan kısmına, maddenin 1 ve 2. bendine göre zammolunur. F. esnasında kişilere karşı silâh ve şiddet kullanmak, 298 ve 299. maddeye göre cezayı artırıcı sebep sayılmıştır.

2. Askerî bir şahsın kıtasından veya görevi gereğince bulunmak zorunda olduğu yerden izinsiz 6 günden fazla uzaklaşması veya aldığı iznin süresini mazeretsiz olarak 6 gün geciktirmesi. Askerî Ceza Kanununun 66. maddesine göre, suçun cezası 6 aydan 3 yıla kadar hapistir. Aynı maddenin 2 ve 3. fıkralarında cezayı şiddetlendirici sebepler belirtilmiştir.

FİRARÎ AHMET FEVZİ PAŞA (Girit - Mısır 1844), kaptan - ı derya. Gençliğinde Istanbul'a gelen F. A., Çengelköy'de kayıkçılık ederken Silâhtar Ali Ağa tarafından saray hizmetine alınmış, Bostancıbaşı Osman Paşa ile Serasker Hüsrev Paşanın teveccühlerini kazanarak yeni nizamiye askerliği teşkilâtına girmiş, az zamanda ilerleyerek II. Mahmud'un yaverliğine getirilmiş, sonra da hassa müşirliğine tayin edilmiştir.

Abdülmecit tahta geçip Koca Hüsrev Paşa sadrazam olunca, daha önce Hüsrev Paşanın II. Mahmud'u tahttan indirip Abdülmecid'i tahta çıkarma teşebbüsüne iştirak etmemiş olduğu için bu defa öldürüleceğinden korkarak donanma ile Mısır'a gitmiş, donanmayı Mehmet Ali Paşaya teslim etmiş, kendisi de bir daha geri dönmemiştir.

FİRAVUN (Eski Mısır dilinde *per - aâ* = büyük konut, saray; Yun. pharaō; Fr. Pharaon), eski Mısır'ın, pskent (b. bk.) ile taçlanmış hükümdarına verilen unvan. Orta İmparatorluğun sonuna kadar Mısır kralları, saygı icabı bu ad ile anılırdı. Hyksos'ların istilâsından sonra, Güney Kralı unvanı, çok geçmeden sadece «kral» anlamını almış ve birçok hallerde per - aâ unvanının yerine geçmiş ise de, hiçbir zaman bunu unutturmamıştır. Mısırlıların komşusu doğulu uluslar, özellikle İbranîler, Nil vadisinin güçlü hükümdarına saygı ifadesi olarak daima bu adı verirlerdi. Bir tanrı gözüyle bakılan, canlı ve cansız her şeyin sahibi sayılan F. un çevresinde çok sayıda memur bulunurdu.

FİRAVUN FARESİ (Herpestes Ichneumon) [Zoo.], Miskedisigiller (Viverridae) familyasının Herpestes cinsinden olup sıcak iklimlerde ve özellikle Afrika'da yaşayan etçil bir hayvan türü. Yılan ve timsah yumurtalarını yiyerek yok ettiği için eski Mısırlıların büyük değer vermiş oldukları bu hayvanın uzunluğu 1 m yi bulabilir. Rengi yeşil ve kızıl yansımalı bozdur.

FİRAVUN FARESİ

FİRAVUN İNCİSİ (Bot.): bk. KAYNANADİLİ.

FİRDEVS, Ar. *feradis* (Yun. *paradeisos*) kelimesinin tekil hali. F. kelimesi eski Arap şiirinde «münbit vadi» anlamında kullanılmıştır. *Kur'an*'da iki defa geçen F. kelimesi «bahçe» demek olan *canna*'nın eşanlamıdır. Şam ve Haleb'de kişi adı olarak da kullanılmaktadır. Sözlüklerde F. daha dar anlam ile «hadika» ile izah edilmiştir. Bu kelime ayrıca bağ, kütük asmaları ile hurma ağaçlarını da hatıra getirir. Eski tefsirciler bu kelime üzerinde ancak iki esasta birleşirler ki, bu da bu ismin, aslen Rumî bir kelime olması ve «bağ» anlamına gelmesidir. Öte yandan bu ismin, cennetin en şerefli, en güzel, en büyük, en yüksek yeri, hayatta iyiliği emir, fenalığı yasak etmiş insanların meskeni olduğunu söylerler. F. in, cennetin en yüksek katı olduğu ve cennetteki dört ırmağın buradan çıktığı da söylenir. Seyyit Murtaza, *İhya* şerhinde F. in Allahın arşı altında cennetin ikinci katı olduğunu ve bunun üstünde *Adn* cennetinin bulunduğunu söyler. Bk. CENNET.

FİRDEVSÎ (Fars. Firdausî; Baj, Taberan, Tus 934 - 1020), İran'ın millî destanı *Şehnâme* (*Şâhnâme*) nin şairi. Adı çeşitli kaynaklarda Hasan, Ahmed veya Mansur olarak gösterilmiştir. Künyesi Ebü'l - Kasım, mahlâsı F. dir.

Doğum tarihinde ihtilâf vardır. 932 (320) ile 942 (331) tarihleri arasında doğduğu kabul edilir. 934 (320) te doğmuş olduğunu kabul edenler, 1934 yılında F. nin 1000. doğum yılını kutlamışlardır.

Bütün tezkereler, tarihler F. nin bir dehkan ailesinden geldiğinden ve geçimini sahip olduğu toprak sayesinde sağladığından bahsetmişlerdir. Bizzat *Şehnâme*'de bu hususu teyit eden beyitler vardır. F. nin babası (Âli veya İshak veya Ahmed b. Ferruh) da bir dehkandır.

Yine *Şehnâme*'den F. nin gençliğinde huzur içinde yaşadığını öğreniyoruz. Fakat daha sonraları geçim sıkıntısı çektiğini, hattâ arazi vergisini ödeyemediğini de çıkarmaktayız. Tus âmili Hüseyin Huyye Kuteyb, bu vergi borcunu bağışladığı için F. büyük bir sevinç duymuştur.

F. nin hayatı hakkında oldukça geniş ve etraflı rivayetler, hikâyeler ve menkıbelerden ibaret bilgiler mevcuttur. Fakat bunların hepsini olduğu gibi kabul etmek imkânsızdır. Çünkü bu bilgilerin çoğunun ciddî bir tenkide tahammülü yoktur. Ekseriyetle bunlar arasında kronolojik düzen sağlanamaz ve meseleler karışık bir nitelik gösterir.

F. hakkında en eski kaynak, Nizamî Aruzî'nin *Çahar makale* adlı kitabıdır. Şairden bahseden diğer bütün tezkereler, bundan geniş ölçüde faydalanırken birçok yeni rivayetlerle ondaki bilgiyi de tahrif etmişlerdir. Ayrıca, Baysun-

gur mukaddimesinde (1425 - 1426 [829]) de F. ile ilgili birçok hikâyeler anlatılmıştır. Bütün bunlara rağmen, F. nin çocukluğu ve gençliği hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bununla beraber onun iyi bir tahsil gördüğü ve daha gençliğinde şiir ve edebiyatla ve özellikle eski İran destanlariyle yakından ilgilendiğinde şüphe yoktur.

Gerek *Çahar makale*'de, gerek *Şehnâme*'de şairin bu yönlerini doğrulayan ifadeler mevcuttur.

F. nin *Şehnâme*'yi yazmasının başlıca faktörleri, şairin hayat şartları, yetişme tarzı, sanatkâr kişiliği, İran milliyetçiliği, devrin politik durumu, dostlarının ve yüksek dereceli devlet memurlarının teşviki, himaye görmek, maddî menfaatler sağlamak arzusu ve bir eserle ölümsüzleşmek düşüncesidir.

Şehnâme'nin yazılışı 25 veya 30 yıl sürmüştür. Ancak, şairin *Şehnâme*'ye hangi tarihte başladığı kesinlikle bilinmiyor. Bütün kaynakların verdiği bilgi ve *Şehnâme*'deki bazı beyitlerden eserini 35 yaşlarında iken yazmağa başladığı, 57 - 58 yaşlarında ise eserin büyük bir kısmını söylediği sonucuna varıyoruz. Bu takdirde, takriben Dakikî'nin ölümünden az önce veya hemen sonra *Şehnâme*'yi yazmaya başlamış olacak.

Bazı nüshalarda *Şehnâme*'nin yazılış tarihi 994 - 995 (384) olarak gösteriliyor. Rivayete göre, F. bu tarihte Bağdad'a giderek eserini Büveyh oğullarından Bahâü'd - Devle'ye sunmuştur. Ancak, buna ihtimal verilemez. Zira şair kaç yerde Sultan Mahmud'u övmüştür. Gazne'li Sultan Mahmud 998 (389) de tahta çıkmıştır.

Yine bazı nüshalarda ise 17 ocak 999 (25 muharrem 389) *Şehnâme*'nin yazılış tarihi olarak geçer. Rivayete göre, F. Isfahan'ın kuzeyinde bulunan Han Lencan'a giderek oranın hakimi Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr'e kitabını sunmuştur.

Bu rivayet M. Minovî ve M. Furuğî tarafından çürütülmektedir. Onlara göre, *Şehnâme*'nin sonundaki bu şiirler, müstensihin hayatına ait olup onun tarafından eklenmiştir. Bu tarih de 389 değil, 689 olmalıdır. Böylece Schefer'in, F. nin Isfahan seyahati hakkında verdiği bilgi de sıhhatli olmaktan çıkıyor.

Üçüncü bir nüshanın yazılış tarihi 1009 - 1010 (400) dur ve şair, bir yerde kitabını 1009 - 1010 (400) yılında bitirdiğini ve kendinin de 80 yaşında (başka bir yerde 71 yaşında) olduğunu söyler. Sultan Mahmud'a ithaf edilen *Şehnâme* de budur.

Ancak, H. Ritter ve daha bazı bilgilerin görüşüne göre, *Şehnâme*, Sultan Mahmud'a kısım kısım sunulmuştur. Bunun delili olarak da Hüsrev ve Şirin kıssasının başında F. nin kıskançlardan ve padişahın ilgisizliğinden şikâyet etmesi gösterilmiştir. Sonradan bütün bu parçalar bir araya getirilerek bir mukaddime ile, son şekliyle Sultan Mahmud'a bizzat F. tarafından Gazne'ye götürülerek sunulmuştur.

Kaynaklarda Sultan Mahmud ile F. nin tanışmaları, münasebetleri hakkında birbirini tutmayan birçok hikâye ve rivayetler vardır. Bir kısmı Baysungur mukaddimesine veya daha bazı kaynaklara uyarak şairi *Şehnâme*'yi yazmağa Sultan Mahmud'un görevlendirdiğini ileri sürerler. Halbuki Sultan Mahmud'un bahsi ilk defa ancak *Şehnâme*'nin ortasında geçer ve onun övgüsüne sadece 14 yerde rastlanır.

Mahmud'un azamet ve şöhret devresi 387 - 389 yılları arasında başlar. F. eserini 1009 - 1010 (400) da bitirdiğine ve kendi ifadesiyle de 30 yıl içinde yazdığına göre, başlangıçta böyle bir görevlendirme söz konusu olamaz.

Çahar makale'ye göre, F. *Şehnâme*'yi tamamladıktan sonra onu dostu Ali Deylem'e istinsah ettirip ravisi Ebû Dülef ile birlikte Gazne'ye gelir ve eserini sultana verilmek üzere başvezir Hace Ebü'l - Kasım Ahmed b. Hasan Meymendî'ye arz eder.

Fakat F. nin *Şehnâme*'sini ne zaman ve ne tarzda Sultan Mahmud'a sunduğu bahsi de oldukça karışıktır. Bununla beraber, sultanın gereken ilgiyi göstermediği de açıktır. Bunun sebebi hakkında çeşitli izahlar vardır. Berthels'e göre, Sultan Mahmud zamanına kadar F. nin memleketi, eserinin sadece bir yerinde bahsettiği Samanîlerin idaresindeydi. O zamanda millî konulara karşı büyük bir ilgi gösteriliyordu. Sasanîler zamanından gelen meşru padişah sülâlesine mensup olmanın padişahlık için şart koşulması düşüncesi Samanîlerin de siyasî ideolojisi idi. Mağlûp bir sülâlenin ideolojisine tercüman olan bir kitabı Sultan Mahmud'un beğenmemesi tabiî olacaktır.

Aruzî ve diğer tezkerelere göre, Sultan Mahmud koyu Sünnî, F. ise Şiî idi.

Bazı kaynaklara göre de F., Gazne'ye geldiğinde Sultan Mahmud ile vezir Ebü'l - Abbas Fazl b. Ahmed arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Vezirin kötü idaresiyle hazine boşalmıştı.

FİRDEVSÎ: *Şehnâme* yazmasından bir sayfa

1014 - 1015 (404) te Fazl'ın yerine Ahmed b. Hasan el - Meymendî geldi. Meymendî, selefine baş vuranların düşmanı idi. Ayrıca Meymendî, selefi zamanında Farsça olan divan dilini Arapça yaptı. Bu da onun Farsça eserlere fazla ilgi duymadığını gösteriyordu. Böylece, F. nin *Şehnâme*'si de lâyık olduğu ilgiyi görmedi.

Bazı tezkereler, şairi bizzat Meymendî'nin kıskandığını, bazıları da onun düşmanlarının kıskandığını ileri sürüyorlar.

Bu durumdan incinen şair, Gazne'den ayrılarak Herat'a gelmiş, Azrakî'nin babası İsmail Verrak'ın yanında altı ay gizlenmiştir. Ancak, bu da kesin değildir. Sonra Mazenderan'a giderek Bavendîlerden Şehriyar'ın oğlu Dâra b. Şervin'e *Şehnâme*'yi sunmuştur. Eğer F. Mazenderan'a 1009 - 1010 (400) dan sonra gitmiş ise, orada Rüstem (396 - 419) i bulmuş olmalıdır. Yine rivayete göre, burada Sultan Mahmud için 100 beyitlik bir hicviye yazmış, Şehriyar bunu F. den satın alarak imha etmiştir.

Aruzî, 514 te Tus'ta duyduğu bazı hikâyeleri de nakleder: Sultan Mahmud bir süre sonra F. ye karşı gösterdiği ilgisizlikten pişman olmuş ve ona 60 bin dinar değerinde çivit yollamış. Fakat çivit getiren kervan Taberan'ın bir kapısından girerken F. nin cenazesi de öbür kapısından çıkıyormuş. Yalnız, bu arada mutaassıp bir hoca, onun rafizî olduğunu, Müslüman mezarlığına gömülemeyeceğini söyleyince cenazesini geri getirip evinin bahçesine gömmüşler. Kızı 60 bin dinarlık çividi kabul etmemiş, bunun üzerine Sultan Mahmud da o parayle bir kervansaray ve bir su seddi inşasını emretmiş.

F. nin hayatının son yıllarını nasıl geçirmiş olduğuna dair de kesin bir bilgi yoktur. Ancak, Taberan'a dönüp orada öldüğü muhakkaktır.

F. nin ölüm tarihi olarak 1020 (1021) - 1025 (1026) [411 - 416] yılları kabul edilmiştir.

Şehnâme'de şairin kendi yaşına dair bazı beyitler vardır. Ancak, bunlarda da kronolojik bir düzen yoktur. Kitabın sonunda bir yerde 71, bir yerde 400 yılında 80 yaşına geldiğini söyler. Buna göre, öldüğünde 80 yaşını geçmiş olmalıydı.

67 yaşında iken 35 yaşındaki oğlunun ölümünden duyduğu ızdırabı *Şehnâme*'de dile getirmiştir. *Çahar makale* ise sadece bir kızı olduğunu yazıyor. Görülüyor ki birtakım tarihî tutmazlıklar, hissî bilgilerin yardımiyle F nin gerçek biyografisini tespit etmek güçtür. Bununla beraber şair hakkında en güvenilir bilgi yine *Şehnâme*'de mevcuttur.

Şehnâme: Konusu eski İran tarihi ve mitolojisi olan mütekarip vezninde mesnevî tarzında yazılmış 60 000 beyitlik bir destandır.

Dünyanın yaradılışından Arap istilâsına kadar İran'ın tarihî ve mitolojik geleneklerini toplayan eser, dört büyük devreye ayrılmıştır: I. Pişdadîler; II. Keyanîler, bu devrin sonunda Zerdüşt (Zarathustra) ün ortaya çıkması, Ahaimenidler ve İskender'in İran'ı istilâsı, III. Eşkânîler, IV. Sasanîler.

Zerdüşt'e kadar olan padişahların tarihi *Avesta*'da mevcuttur. Pişdadîler daha çok efsanevî şahsiyetlerdir, kısmen Hint - İran ortak mitolojisine girerler.

Keyumers ilk insandır, devdir, yer ve gök onun gövdesinden yaratılmıştır. Huşeng, Tahumers, Cemşîd de ilk insan tipleridir. Minuçihr de ilk insan tipine girer.

Keyumers'in padişahlığından Minuçihr'in padişahlığına kadar olan kısımda genellikle medeniyetin başlangıcı anlatılmıştır. Bu kısımda anlatılan Kave ve Dahhak, Feridun efsaneleri en eski Arya destanlarıdır.

Minuçihr zamanında Sam, Zâl ve oğlu Rüstem doğarlar. Minuçihr'in oğlu Nüzer, yedi yıl padişahlıktan sonra Turan hükümdarı Efrasiyab eliyle öldürülür ve İran - Turan savaşları bu tarihten itibaren başlar, devam edip gider.

Keyanîler zamanında Zerdüşt dinini kabul eden Guştasb ve oğlu İsfendiyar'dan başka, *Şehnâme*'de Ahaimenidler devrinden Dara (Darayavahuş) nın İskender tarafından mağlûp edilmesinden başka çok az bilgi vardır.

İskender için verilen bilgi, Yunancadan Pehlevîye çevrilen İskender kıssasından alınmıştır.

Şehnâme'nin en tafsilâtlı ve önemli bahislerinden biri, Keykavus devresidir. Bu devrenin en önemli aşk hikâyesi ise *Menîje* ve *Bîjen* destanıdır. Zerdüşt'ün zuhuru (Dakikî'nin nakli ile) yine Keykavus kıssasiyle ilgilidir. *Şehnâme*'de Eşkânî devri çok kısa anlatılmıştır. Sasanî devrinin büyük bir kısmında ise tarihe uyan bütün olaylar zikredilmiştir. Bu kısım *Şehnâme*'nin takriben üçtü birini tutmaktadır. Bunlar arasında özellikle Anuşirvan'ın veziri Büzürgmihr'in menkıbeleri çok meşhur olmuştur.

Şehnâme'nin kaynakları: *Şehnâme* yazarlığı veya İran padişahlarının, kahramanlarının, pehlivanlarının hayatlarını, önemli işlerini, savaşlarını, eğlencelerini yazmak İran'da eski zamanlardan beri bir gelenek olmuştur.

Tevrat'ta verilen bir bilgiye göre, daha Hahamenişler (Ahaimenidler) zamanında padişahların yaptıkları işler tespit edilmektedir.

Adı zamanımıza kadar gelen en eski *Şehnâme* (*Hudayname*), Pehlevî dilindedir. Sasanîler zamanında yazılmış olup İran asıllı Arap bilgini İbni Mukaffa tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Ancak, her iki eser de sonradan kaybolmuştur.

Pehlevî dilinden zamanımıza kadar gelen *Şehnâme*'ler, *Karnamek - i Ardeşir - i Babekan*, *Yadkar - ı Zeriran*'dır (buna *Şehnâme - i Guştasb* da denilir). *Şehnâme*'nin kaynakları arasında, bunlardan başka, *Avesta*, *Bundahişn*, *Dinkert* gibi eserler de vardır. Ahuramazda, Ahriman bahisleri, Zerdüşt. yaradılış destanı, Keyumers, Keyanî padişahları, Cem, Feridun kıssaları gibi kısımları hep *Avesta*'dan alınmıştır. Ancak, hem konularda hem isimlerde bazı değişmeler vücuda getirilmiştir.

F., eski İranî kaynaklardan başka, yabancı kaynaklardan da faydalanmıştır. Meselâ İskender destanının aslı Yunancadır. Araplara ve İslâma ait konular ise doğrudan doğruya İslâmî kaynaklardan gelmiştir.

F. eski destanları doğrudan doğruya *Avesta*'dan ve Pehlevî kitaplardan almamıştır. Esasen F. nin Pehlevî bildiği de şüphelidir. Bu eserler, Samanîler devrinden beri Farsçaya çevrilmiş, İranlı emirlerin, padişahların teşviki ile şifahî rivayetler derlenip tedvin edilmiştir. *Şehnâme*'de ve ilk Farsça eserlerde bu faaliyeti teyit eden ifadeler mevcuttur. Meselâ Mesudî - yi Mervezî'nin *Şehnâme*'si X. yüzyılın başlarında yazılmıştır. Bunun gibi, Ebü'l Müeyyed Belhî'nin *Şehnâme*'si de aynı devirdedir.

Şehnâme'nin en önemli kaynaklarından biri de Horasan sipehsaları Ebû Mansur b. Muhammed b. Abdü'r - Rezzak'ın emri ile vezir Ebû Mansur el - Muammerî tarafından yazılan mensur *Şehnâme*'dir.

Şair Dakikî'nin *Şehnâme*'sinden kalan bin beyitlik kısmı eserine katan F., ne Dakikî'yi ne de şiirini beğenir, ancak onun fazl - i takaddümünü tasdik eder.

Dakikî'nin eserinden kalan bin beyitlik kısımda Guştasb ve Ercasb'ın savaşı ile Zerdüşt'ün zuhuru anlatılmıştır.

Eserin dili genellikle temiz ve akıcıdır. Arapça kelime ve terkipler az kullanılmıştır. Üslûbu kuvvetli ve sade dir. Edebî sanatlara az yer verir. Canlı ve orijinal tasvir ve teşbihleri yanında, özellikle kahramanları aynı vasıflarla tasvir ederken monotonluğa ve tekrara düştüğü de görülür. *Şehnâme*'nin güzelliği, üstünlüğü daha çok şairin anlatış ve hikâye ediş sanatındaki güçlülüğünden ileri gelmektedir. Olaylarda adeta yaşar ve her kıssadan birtakım ahlâkî ve sosyal sonuçlar çıkarır. Özellikle dünyanın geçiciliği karşısında daima insanı iyiye, güzele ve doğruya davet eder, kişi ve toplum ahlâkının kurallarını açık öğütler halinde belirtir.

F., en güzel savaş tasvirlerinin yaratıcısı olduğu halde, dünyayı birlik ve ahenk halinde görmeyi tercih eder. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların sebebini onların dar görüşlülüğüne verir. Kısa görüşlü insanların gerçeği şadece kendi dar pencerelerinden görmeğe çalıştıklarını söyler.

F. eserindeki malzemenin zengin ve çeşitliliğiyle ve bunları kullanıştaki ustalığıyla İranî ve İslâmî edebiyattaki derin vukufunu her vesileyle açıklamıştır.

Şehnâme'nin İran edebiyatındaki önemi, onun İran millî gururunu okşamasında ve yaşatmasındadır. Mitolojik yönden ise dünya edebiyatının sayılı örneklerinden biridir.

Çok okunmuş, ezberlenmiş ve taklit edilmiş bir eser olan *Şehnâme*, İran edebiyatında bir tür haline gelmiştir.

Esedî - i Tusî'nin *Gerşasbnâme*'si, Amid Ataî'nin *Burzunâme*'si, İranşahr b. Ebi'l - Hayr'ın *Bahnâme*'si, *Kuşnâme*'si, Kasım Medih Heratî'nin *Cihangirnâme*'si, Hacû'nun *Humay u Humayun*'u, Nizamî'nin *İskendernâme*'si, Emir Hüsrev'in ve Camî'nin *İskendernâme*'leri ve Sadî'nin *Bustan*'ı, Hamdullah Mustavfî'nin *Zafernâme*'si... bu türün örneklerinir. Bu çığır, klasik Türk edebiyatına da tesir etmişse de, her nedense fazla taraftar kazanamamıştır.

Şehnâme çevirileri: İlk olarak Feth b. Ali el - Bundarî tarafından 620 - 621 tarihlerinde nesir olarak Arapçaya çevrilen *Şehnâme*, 1932 yılında Kahire'de yayımlanmıştır. *Şehnâme*, Latinceye, İngilizceye, Almancaya, İtalyancaya ve Fransızcaya da çevrilmiştir. Tatar Ali Efendi tarafından Kansu Gavrî adına 1510 (916) da Türkçeye de çevrilmiştir. 1514 te ölen Şerif Amidî'nin yine Kansu Cavrî adına yapılmış manzum tam tercümesi Istanbul'da Süleymaniye Kütüphanesindedir. Istanbul kitaplıklarında daha başka manzum ve mensur *Şehnâme* tercümeleri de vardır. Son olarak *Şehnâme* Necati Lugal tarafından çevrilmiştir (1945 - 1949).

Basmalar: *Şehnâme*'nin tenkitli bir neşri henüz yapılmamıştır. Ancak pek çok taş basmaları vardır.

F. nin diğer eserleri: Bazı tezkerelerde *Şehnâme* vezniyle yazılan ve konusunu *Kur'an*'daki Yusuf suresinden alan *Yusuf ve Züleyha* adlı mesnevînin F. ye ait olduğu kayıtlı ise de, son zamanlarda yapılan araştırmalar bunu Amanî adlı Horasan'lı bir şairin yazdığını ortaya çıkarmıştır.

Bazı bilginlere göre F., 384 te Bağdad'a gittiğinde Büveyh oğullarından Bahaü'd - Devle'nin veziri Ebû Ali Muvaffak'ın ricası üzerine, *Yusuf ve Züleyha*'yı yazmıştır. Halbuki gerçekte Amanî'nin bu mesnevîyi Ebü'l - Fevaris Şemsü'd - Devle Toğanşah (Alparslan'ın oğlu) için 1083 (476) ten sonra yazdığını Said Nefisî eskı bir yazmadaki kayda dayanarak ispat etmiştir. Ayrıca, her iki eser karşılaştırıldığında, üslûp ve ifadeler arasında görülen farklar da *Yusuf ve Züleyha*'yı F. nin yazmadığı fikrini doğrulamaktadır. — M. A.

FİRDEVSÎ ÇELEBİ (asıl adı: **İlyas**), **Uzun** (Bursa - İran XVI. yüzyıl), şair. II. Bayezid zamanında Istanbul'a gelmiş, Kanunî Sultan Süleyman zamanında İranlı şair Firdevsî (b. bk.) yi takliden *Şehnâme* gibi bir *Süleymannâme* yazmıştır. F. Ç. nin bu eserinin büyük bir kısmı beğenilmeyerek yakılmıstır. Bunun üzerine Kanunî Sultan Süleyman'a karşı hicivli manzumeler yazmaya başlayan F. Ç., yakalanacağından korkarak İran'a kaçmıştır. F. Ç. nin *Silahşornâme* adlı eseri, Viyana ve Roma'da yayımlanmıştır.

FİRDEVSİYE, Kibreviye tarikatı kollarından biri. Rükniyye de denilir. Bedreddin Semerkandî'nin müritlerinden Rükneddin Firdevsî tarafından kurulmuştur. Kibreviye tarikatının diğer kolları Bahaiye, Halvetiye, Nuriye, Hemedaniye, Nur - i Bahşiye ve Berzenciye'dir.

FİRENGÎ FER (Mus.): bk. FRENGÎ FER.

FİRENK (Coğ.): bk. BOSTANCI.

FİRENK (Etnog.): bk. FRENK.

FIRENZE [*firentse*], Floransa (b. bk.) şehrinin İtalyanca adı.

FIRENZUOLA [*firentsuola*], **Agnolo** (asıl adı: **Michelangiolo Girolamo Giovannini**; Floransa aş. yu. 1493 - Prato 1543), İtalyan yazarı. Boccaccio'nun *Decameron*'unu taklit eden *Ragionamenti d'amore* (Sevgiye dair düşünceler) [1525] adlı eseri tamamlanmamıştır. Bu eseri ile *Delle bellezza delle donne* (Kadınların güzellikleri) [1541] adlı diyaloğu ve Hint sözlü geleneğine dayanan *La Prima veste dei discorsi degli animali* (Hayvanların konuşmalarının ilk şekli) [1548] adlı alegorik hikâyeler dermesi, dilinin temizliği ve zarifliği ile ünlüdür. Bunlardan başka, F., *Capitoli* (Fasıllar) adlı bir eser ve iki komedi yazmış ve Romalı yazar Apuleius'un *Asinus Aureus* (Altın eşek) adlı eserini *Asino d'oro* (Altın eşek) [1550] adiyle İtalyancaya çevirmiştir.

FİRFİRÎ (< Yun. *porphyra*; Fr. Pourpre; Alm. Purpur; İng. Purple), Purpuridae familyasından Purpura lapillus adındaki deniz salyangozundan elde edilen, parlak kızıl renk, erguvanî veya erguvan rengi. 12 000 purpura'dan ancak birkaç gr F. boya çıkarılabilir. P. Friedländer, 1909 da F. rengin formülünü 6 - 6 dibromoindigo olarak tanımladı. Bu mavi tahrirli kırmızı indigo türevinin renk tonu günümüzde daha güzel ve sabit renklendiren sentetik boyalarla elde edilir.

F. boya üretimi Fenikelilerin icadı olup, bunların Suriye merkezlerinden çabucak bütün Akdeniz ülkelerine yayılmıştır. Formülü bugün artık bilinmiyor. Romalılarda sadece senatörler tunikaları üzerine F. renkte dar bir şerit, asiller ise bunun daha enlisini takarlardı. Hıristiyanlarda F. (erguvanî) cüppe yalnız kardinallere mahsustur. Bu sebeple, onlara *porporato* sanı verilir. Kurmay subaylar da bu renkte bir yaka şeridi takarlar.

FİRİŞTE, Muhammed Kasım Hinduşah (Esterabad 1512 - 1623), İranlı tarihçi. Çocukluğunda I. Hüseyin Nizam Şah devrinde Ahmednagar'a götürülmüş, I. Murtaza Nizam Şah hizmetine girmiştir. Bir süre sonra Bicapur'a giderek 1590 da II. İbrahim Adil Şah'ın hizmetine giren F., orada tıpla ilgili *İhtiyarat - i Kasımî* adlı eserini yazmıştır. F. nin yazı üslûbunu pek beğenen İbrahim Adil Şah, onu Hindistan'daki Müslüman hükümdarların tarihini yazmakla görevlendirmişrir. Eserinde olayları naklederken bazı yazarları kaynak olarak göstermiş ve birçok yerlerden iktibaslar yaparak tenkidî görüşten uzak bir eser meydana getirmiştir.

Bundan başka, coğrafî bilgisizliği de eserinde göze batmak tadır. 1606 da başlanıp 1611 de biten bu eserde, bir mukaddime ile Lahur'un Gazneli hükümdarları, Delhi imparatorları, Dekkan, Gujarat, Malva, Handeş, Bengal, Multan, Sind, Kaşmir ve Malabar'ın bağımsız hükümdarları, Hindistan'ın Müslüman evliyasından bahseden 12 fasıl ve bir hatime ile XVII. yüzyıl başına kadar Sind'in Arap fatihleri müstesna, Hindistan'da Müslüman hâkimiyetinin bütün tarihleri vardır.

FİRİŞTEOĞLU, Abdülmecit (Biyog.): bk. FERİŞTEOĞLU, Abdülmecit

FİRKATEYN (İta. Fregatone, Fr. Frégate), ağaç tekne ve yelken devrinde güvertesinden başka güverte altında da bir batarya topu bulunan, yelken donanımı ve tekne şekli itibariyle manevrası, sevk ve idaresi kolay, sürati fazla, üç direkli ve tam armalı gemilere verilen ad. Top sayısı 24 - 50 olan bu sınıf gemiler kesif, haber ulaştırması, mühimmat, levazım ve asker nakli, eş gemilerle muharebe, okul gemisi hizmetlerinde kullanılırlardı. Bugün ise konvoy ve savaş gemisi birliklerini denizaltı gemilerine karşı korumak ve denizaltılarla savaşmak maksadiyle inşa olunan 1 000 tonluk uçaksavar ve denizaltı savaş silâhlariyle donatılmış gemilere F. denilmektedir.

FIRKIN [*fırkin*], bira için kullanılan eski bir İngiliz hacım ölçüsü. 1 F. = 9 Gallon = 40,891 litredir. Tere yağı için kullanılan bir ağırlık ölçüsüne de aynı ad verilmiştir: 1 F. = 56 libre = 25,4012 kg.

FİRKOVİÇ, Abraham ben Samuel (Liuk, Volhynia 1786 - Çufutkale, Kırım 1874), Yahudi (Karaim) asıllı Rus yazarı ve arkeoloğu. 1838 e doğru Rus hükûmeti F. i Kırım, Kafkasya, Türkiye, Filistin, Suriye, Mısır ve İran'ı gezerek, Karaim topluluğunun tarihi hakkında bir anket yapmakla görevlendirmiştir. F. birçok kitap ve yazmalar toplamış, Rus hükûmeti de bu koleksiyonu satın almıştır. Fakat sonradan bu belgelerin en çoğunun Karaim tarikatına uzun bir geçmiş sağlamak üzere uydurulmuş olduğu anlaşılmıştır.

FİRMA (İng. Firm): 1. Ticarî işletme. Türk Ticaret Kanununun 11. maddesinde ticarethane, fabrika veya ticarî şekilde işletilen diğer müesseseler ticarî işletme sayılmış ve mahiyetleri 13 ve 14. maddelerde etraflı olarak açıklanmışsa da, bunlar hakkında F. adı kullanılmamıştır (bk. TİCARÎ İŞLETME).

2. Ticarî işletmenin unvanı. F., tacirin üçüncü kişilerle münasebetinde kullandığı müessese adıdır. F. üzerindeki hak, isim hakkı gibi vazgeçilmez mutlak bir hak değildir, işletmeyle devredilebilir (Türk Ticaret Kanunu 51. madde). Ticaret unvanının kanuna aykırı olarak başkası tarafından kullanılması halinde, işletme sahibi bunun men'ini ve haksız olarak kullanılan ticaret unvanı tescil edilmişse, değiştirilmesini veya silinmesini ve zarar görmüş ise, kusur varsa bunun da tazminini isteyebilir. Mahkeme davayı kazanan tarafın talebi üzerine hükmün resmî gazete ile ilânına da karar verilebilir (T. T. K. 54. madde).

Ticaret Kanununda F. nın bu ikinci anlamına karşılık olmak üzere ticaret unvanı adı kullanılmış, aynı kanunun 45 - 50. maddelerinde hakikî ve hükmî şahısların kullanacağı unvanların şekli açıklanmıştır (bk. TİCARET UNVANI).

FIRMINY [*firmini*], Fransa'da, Loire departmanında, Ondaine ırmağı üzerinde bir kasaba. Arondisman merkezi olup Saint - Etienne şehrinin 12 km güneybatısındadır. Nüfusu 26 065 (1966) tir. F., XVI. yüzyılından beri tanınmış kömür yataklarına sahiptir. Madencilik ve tekstil endüstrileri merkezidir.

FIRMUS (ölm. aş. yu. 375), Berberî başbuğu. Romalıların idaresine karşı 372 de Curcura boylarını ayaklandırmış ve kendini kral ilân ettirmiştir. Atlas dağlarında Romalılarca kovalanan F., oğlunun ihaneti üzerine kendini asmıştır.

FIRST LORD OF THE ADMIRALTY [*fı̄rst lord ıv dhi ædmirılti*] (İng. = Amirallik Birinci Lordu), İngiltere'de deniz kuvvetleri bakanlığı başkanı. Aynı zamanda kabine (dar anlamdaki değil) üyesidir.

FIRTH [*fı̄rth*], «fiyort biçimli nehir ağzı veya deniz koyu» anlamında kullanılan İngilizce bir terim.

FİRUZ ŞAH, I. Rükneddin (XII. yüzyılın 2. yarısı-1237), 1236 - 1237 yıllarında Delhi'de hüküm sürmüş olan bir Müslüman hükümdar. İltutmuş (b. bk.) un oğlu olan F. Ş., 1236 da önce Lahor'da kral naipliğinde bulunmuş, sonra iktidarı anasına bırakmış, daha sonra da kız kardeşi lehine tahtından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

FİRUZ ŞAH HALACİ, Celâleddin (1220 ? - Kara 1296), Delhi Türk memlûk sultanlığının son hükümdarı olan Balaban ailesinin hâkimiyetine son vererek 1290 da Halaçlar sülâlesini kuran hükümdar. Halaç ailesi, daha Eftalitler zamanında Afganistan'da ve Hindistan'ın kuzey sınırlarında yerleşmiş bulunan Halaç Türklerindendir (bk. HALAÇLAR).

Sultan Balaban devrinin ileri gelen emirlerinden olan F. Ş. ve kardeşi, Balaban'ın teveccühünü kazanmış ve önemli mevkiler işgal etmişlerdir. F. Ş. Moğollarla yapılan harplerde yararlık göstermiş, sercandarlık ve nihayet Samana naipliği gibi önemli mevkilere yükselmiştir. Balaban'ın ölmesi ve yerine torunu Keykubat'ın geçmesi sırasında devlet işleri karışmış, bu sırada Samana'da bulunan F. Ş merkeze getirilmiş, en büyük askerî mevki olan ariz - i memalik'lik görevi kendisine verilmiştir. Bu sırada Muizeddin Keykubat, geçirdiği yorucu ve eğlenceli hayatı mütaakıp felç olmuş, sıhhati bozulmuştu. Saray memuriyetlerinde bulunan iki Türk emiri ve diğer emirler bu durumdan faydalanarak Balaban sülâlesinin saltanatını kendi nüfuzları altında devam ettirmek için Keykubat'ın küçük oğlu Keyumers'i Sultan Şemseddin unvanı ile tahta geçirmek istemişlerdir. O sırada Baharpur'da orduyu teftiş etmekte olan F. Ş., bu tutumu tasvip etmeyerek bütün Halaç emirleri ile son durumdan faydalanamayan Türk emirlerini etrafına toplamıştır. Yeni hükümdarı tahta çıkaran zümre, F. Ş. ın faaliyetini öğrenince ona bir suikast hazırlamış, durumu haber alan F. Ş. ın taraftarları ve çocukları, başta bulunan iki Türk emirini öldürdükleri gibi, tahta geçen yeni hükümdarı da ortadan kaldırmışlardır. Bunun üzerine Celâleddin Firuz, şah ilân edilerek tahta oturtulmuştur (1289 veya 1290). Yüz yıla yakın bir zamandan beri Türk Memlük emirlerinin elinde bulunan Delhi sultanlığının Halaç beylerinin eline geçmesi, Balaban sülâlesinin hazin akıbeti halk üzerinde kötü tesir yapmıştır. 70 yaşında şah olan F. Ş., tahta geçer geçmez Delhi'ye gitmeyip bir süre Kilughari'de kalmayı tercih etmiş, Delhi'den bir kısım halk ve ileri gelenler buraya gelerek yeni hükümdara biat etmişlerdir. Kilughari'de Kasr-i Muizzî'de oturan F. Ş., burayı yeniden ele alarak tezyin ettirmiş, karşısına güzel bir bahçe yaptırmış, devlet adamları

da burada yeni binalar yaptırmışlar, bu suretle kasaba şenlenmiştir. Etrafı da surla çevrilen bu yere Şehr-i Nev adı verilmiştir. Bu sırada devletin bütün önemli mevkilerine Halaç beyleri getirilmiştir. Hükümdarın çocuklarına erkli han ve kadır han, kardeşine yuğruş han ve bir yeğenine uluğ han gibi Türk unvanları ile birlikte büyük memuriyetler verilmiştir. Bununla beraber, gerek devlet teşkilâtında gerek unvanlarda eski geleneğe riayet edilmiş ve hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Yalnız Balaban sülâlesinin kullandığı kırmızı çetri yerine yaz çetri kullanmıştır. Halk duruma intibak ettikten sonra F. Ş. Delhi'ye gelerek eski ikametgâhına yerleşmiş ve Delhi sultanlığı tahtına oturmuştur.

Balaban sülâlesine son verildiği sıralarda Kara valiliğine tayin suretiyle merkezden uzaklaştırılan Balaban'ın yeğeni Melik Çahcu Küşlü Han, F. Ş ın ikinci saltanat yılında Delhi tahtının meşru varisi olduğunu iddia ederek Sultan Muğiseddin unvanını alarak hutbe ve sikkeyi kendi adına çevirtmiştir. Balaban devri emirleri ile yeni hükûmet aleyhtarları da buna katılmışlardır. F. Ş. ın ikinci oğlu Erkli Han komutasındaki bir ordu, Delhi'ye doğru yola çıkan asîleri Bedavun'da karşılayarak hepsini esir etmişse de, F. Ş. tarafından affedilmişlerdir. F. Ş. bunlara, kan dökmek şartı ile saltanatta kalmak icap ediyorsa, bu türlü saltanatı istemediğini söylemiş, aynı zamanda Kara valiliğine damadı Alâeddin'i tayin etmiştir.

F. Ş. ın Hintli prenslere karşı giriştiği birtakım askerî hareketler de müspet sonuç vermemiş, bazı yerlerin ele geçirilmiş olmasına rağmen, fazla kan dökülmesine meydan vermek istemeyen F. Ş. Delhi'ye dönmüştür.

Bu devrin başlıca askerî başarısı, 1292 de bir Moğol ordusu tarafından girişilen istilâ teşebbüsünün önlenmesidir. Moğol esirlerinin büyük bir kısmı Müslüman olarak Delhi civarına yerleşmişlerdir. Yeni Müslümanlar denen bu Moğol mültecileri arasında tarihçi Baranî'nin Çingiz ailesine mensup olarak gösterdiği Algu da bulunuyordu. Algu sonradan F. Ş. ın damadı olmuştur. Bununla beraber, bu mülteci Moğollar çeşitli zamanlarda Delhi sultanlığına büyük zorluklar çıkarmışlardır.

F. Ş. devrinin en büyük askerî başarısı, yeğeni ve damadı Alâeddin'in Devagir seferidir. Bu seferde büyük başarı kazanan Alâeddin, daha Kara valiliğine başladığı günden beri Delhi tahtına sahip olma arzusunu beslemiş, bu sebeple Çahcu isyanına katılmış, Devagir seferinden elde ettiği maddî imkânlardan faydalanarak emelini gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Önce yeğeninin Devagir seferindeki başarısını haber alan F. Ş. memnuniyetinden eğlenceler tertip etmiş, öte yandan nasıl hareket edilmesi lâzım geldiğine karar vermek için de güvendiği adamlarından müteşekkil bir meclis toplamıştır.

F. Ş. ın torunu olan Ahmet Çap, itimat etmediği Alâddin'e karşı bizzat hükümdarın ordusu ile Çandari'ye doğru onu karşılamak ve harp servetlerini elde etmek için yola çıkmasını teklif etmişse de, F. Ş. bu teklifi kabul etmemiştir. Çünkü yeğeninin böyle bir ihanette bulunabileceğine ihtimal vermediği gibi, onun kendisini devirebilecek kudrette olduğunu da kabul etmiyordu.

Bir süre sonra Kara'ya dönen Alâeddin, aldığı ganimetleri takdim için Delhi'ye gelmesine müsaade etmesini amcasından istemiş, hükümdarı aldatmak ve oyalamak maksadiyle bu hareketlerde bulunurken öte yandan da saltanatı ele geçirmek için askerî hazırlıklarını tamamlamıştır. Delhi'de bulunanlar, Alâeddin'in maksadını bildikleri halde F. Ş. söylenenlere inanmayarak Alâeddin'in Delhi'ye gelmesi için müsaade mektubunu Kara'ya yollamış, bunlar Kara'ya gelir gelmez hakikati anlamışlarsa da, hükümdara haber vermek fırsatını bulamamışlardır. Bu sırada sultanın diğer damadı Almas bey de hükümdarı aldatarak Alâeddin'e yardım etmiştir. Hükümdar ganimetleri elinden kaçırmamak için Almas beyi Kara'ya yollamıştır. Hemen onun arkasından 1 000 kişilik bir süvari kuvveti ile Kara'ya gitmiş, orada kendisi ve maiyetindekiler kılıçtan geçirilerek öldürülmüşlerdir. F. Ş. ın bir mızrak ucuna takılarak teşhir edilen başı ile hükümdarın öldüğü ilân edilmiş, Kara'ya doğru yola çıkan Ahmet Çap bu haberi alır almaz ordusu ile beraber Delhi'ye dönmüştür. F. Ş. ın ikinci oğlu ve veliahdı Erkli hanın tahta geçirilmesi beklenirken, küçük oğlu Rükneddin Delhi'ye getirilip tahta oturtulmuş, bu durum ise Alâeddin'i çok sevindirmiştir. Ayrıca Alâeddin'den korkan F. Ş. ın karısı bu defa Erkli Hanı Delhi'ye çağırmışsa da, Erkli Hanın bu teklifi kabul etmemesi üzerine kendisi oğlunun bulunduğu Multan'a gitmiştir. Amcasının ölümünden beş ay sonra Alâeddin Delhi'ye gelerek yerleşmiş, bir süre sonra Multan'a gönderdiği bir ordu, orada bulunan F. Ş. ın iki oğlu, damadı Algu ve torunu Ahmet Çap'ı esir ederek gözlerine mil çekmiştir. Erkli Hanın bütün çocukları öldürülmüş, böylece F. Ş. ın ailesi bütün servetleri ellerinden alınarak yok edilmiştir.

Delhi sultanlığında Halaç'ların hâkimiyetini kuran Celâleddin F. Ş., Balaban ile Alâeddin gibi iki büyük şahsiyet arasında çok sönük kalmış olmakla beraber, insanlık meziyetleri bakımından fevkalâde üstün durumda idi. Arasıra şiir yazacak kadar edebî kültüre sahip olup aynı zamanda tarihle de uğraşmıştır. Büyük lütûflarını gördüğü Balaban'ın hâtırasına saygıyı bir vazife bilirdi.

FİRUZ ŞAH TUĞLUK (1309-1388), Delhi Türk sultanlığında Tuğluklar hanedanının üçüncü hükümdarı. Babası, Sultan Gıyaseddin Tuğluk'un kardeşi Sipehsalar Melik Recep'tir.

Erkek çocuğu olmayan amcazadesi Sultan Muhammed Tuğluk tarafından himaye görerek sırayla devletin yüksek mevkilerine getirilmiştir. Muhammed Tuğluk'un bir seferde ölmesi üzerine (Thatta, 1351), ordu kumandanları ve din adamlarının isteklerine uyarak tahta geçmiştir.

Orduda disiplini sağladıktan sonra Yeni Delhi'ye dönmek üzere iken, Muhammed Tuğluk'un sefere çıkarken şehri korumakla görevlendirdiği Hace Cihan Ahmed Ayaz, Muhammed Tuğluk'un öldüğü, F. Ş. ile kumandanlardan Tatar Hanın kayboldukları hakkında yanlış bir habere inanmış ve tahta, ölen sultanın gayri meşru oğlu olduğu ileri sürülen 5-6 yaşında bir çocuğu geçirmiştir. Bunun yerine F. Ş. adamlarının Hace Cihan Ahmed Ayaz'ın öldürülmesini istemelerine rağmen, Ahmed Ayaz'ı şehirden uzaklaştırmakla yetinmiş, fakat Ahmed Ayaz, yolda Şir Hanın emri ile öldürülmüştür.

Bu karışıklıklardan faydalanan İlyas Hacı, Şemseddin unvanını alıp Bengal'de bağımsızlığını ilân etmiş, sultan ile çarpışarak yenilmiştir. Fakat başkumandan Tatar Han'ın Bengal'in Delhi sultanlığına ilhakını istemesine rağmen sultan, bataklık olan bu memleketin işe yaramayacağını ileri sürerek kaleyi kuşatmadan geri dönmüştür.

Beş yıl sonra Doğu Bengal'in ilk bağımsız sultanı Zafer Hanın himaye isteği üzerine F. Ş. tekrar Bengal'e yürümüş (1358), babası İlyas Hacı Şemseddin'in ölümünden sonra tahta geçmiş olan İskender bir anlaşma sulhu yapmıştır.

Böylece harbin başlıca sebebi olan Zafer Han Delhi'de yaşamaya başlamış, F. Ş. da Bengal'den kesin olarak vazgeçmiştir. Dönüşte Cavnpur'dan Cacangar üzerine yürüyüp buranın racasını yıllık vergiye bağlamış, Delhi'ye döndükten sonra Muhammed Tuğluk tarafından zaptedilen ve bu sırada bağımsızlığını elde etmiş olan Nagarkot kalesini altı ay kuşatmış, fakat racanın ricası üzerine tekrar Delhi'ye dönmüştür (1360 - 1361).

Bundan sonra F. Ş., Muhammed Tuğluk devrinde büyük güçlükler çıkaran Thatta'ya karşı harekete geçmiştir. Bu sefer, F. Ş. devrinin askerî bakımdan en önemli ve en son olayıdır. Bu sefer sonunda Sind hükümdarı Cam Babiniya teslim alınmıştır. Delhi'ye getirilen Babiniya'nın yerine kardeşi geçirilmiştir. Sefer esnasında, Delhi muhafızı Han - ı Cihan Makbul, ülkeyi başarı ile idare ederek sefer dönüşü sultanın idareyi tamamiyle kendisine bırakmasını sağlamıştır. Fakat şahsî davranışları ve otoritesi, şehzade ile bazı devlet büyüklerini aleyhine çevirmiş, onları ortadan kaldırmak için hazırladığı komplonun şehzade tarafından ortaya çıkarılması üzerine ülkeden kaçmıştır. Bundan sonra veliaht olarak idareyi ele alan şehzadenin keyfî tutumu kumandanlar arasında hoşnutsuzluk yaratınca, sultan araya girerek şehzadeyi kaçmak zorunda bırakmıştır. Yaşı ilerlemiş olan hükümdar, bunun üzerine diğer oğlu Feth Hanın oğlu Tuğluk şahı tahta çıkarmış ve az sonra ölmüştür (1388).

Devrinde siyasî ve askerî yönden sultanlık zayıflamış, buna karşılık idarî ve adlî yönden olağanüstü bir duruma gelmiştir. Müslümanlar arasında büyük bir nüfuzu vardı. İslâm ahlâkını yerleştirmiş, kendisi de bu esaslara uymuştur. Şerî olmayan vergileri kaldırmış, yalnız devlet sulama giderlerine karşılık, sulamadan faydalanan toprak sahiplerinden kazançlarının % 10 unu almıştır.

Yeni bina, kasaba, bağ ve bahçeler yapan, kanallar açarak millî geliri artıran F. Ş. ayrıca gulâm sistemini geliştirmiş, ilim ve sanata büyük ilgi göstererek sanatçıları, bilginleri ve şairleri korumuştur.

FİRUZABAD (eski adı: **Kur**), İran'ın Farsistan bölümünde bir kasaba. Nüfusu 4 500 dür. Gül suyu üretimiyle tanınmıştır.

FİRUZABAD: Saray (rekonstrüksiyon)

FİRUZABADÎ, Ebü't Tahir Muhammed b. Yakub b. Muhammed b. İbrahim (Kazerun, Şiraz 1329 - Zebid 1414), Arap sözlükçüsü. Şiraz, Vasit ve Bağdad'da öğrenimini tamamlamış (1344), Şam'da Takeddin - üs - Subkî'nin derslerine devam ederek Kudüs'te on yıl müderris olarak çalışmıştır. Anadolu, Kahire, Delhi ve Mekke'ye seyahat etmiş, Sultan Ahmed b. Üveys'in daveti ile Bağdad'a gitmiştir (1392). Timur, Şiraz'ı alınca Arabistan'ın güneyine geçip (1394) Sultan El - Melikü'l - Eşref'in davetine uyarak on dört ay Taiz'de kalmıştır. Sonra Yemen başkadısı olarak sultanın kızı ile evlenmiş, Mekke'de bir Mâlikî medresesi kurarak kayınpederinin ölümü üzerine Medine'ye ve ikinci defa Mekke'ye gelmiş, oradan Zebid'e dönen F., kısa bir süre sonra ölmüştür.

İslâm âleminde klasik sayılan *Kamus*'u, İbn Sîda'nın ve Saganî'nin eserlerinden özetlemiştir. Bu eserin aslı Kalküte'de basılmıştır (1817). Farsça işlenmiş bir nüshası Abdürrahim tarafından 1841 de, Türkçe tercümesi Mütercim Ahmet Âsım (b. bk.) tarafından *El - okyanus - ül basit fi terceme - til - Kamus - il muhit* adı altında Arapça metni ile birlikte Istanbul'da basılmıştır (1814 - 1817). Fn tafsilâtlı şerhi, Seyyit Murtaza - üz Zebidî'nin (ölm. - 1791) *Tâc - ül - arus*'udur (1307 1308). Faris - üs - Şidyak, *El casus ale'l kamus* adlı eseriyle tenkidini yapmıştır (1299).

FİRUZE, yeşilimsi gök mavisi renginde, donuk görünüşlü bir ziynet taşı. İlk defa Türkiye'de görüldüğü için büyük batı dillerinde Turquoise (Fransızca ve İngilizce), Türkis (Almanca) adlarını almıştır. Genellikle yüzük taşı olarak kullanılır; silâh v. b. eşya üzerinde kakma işi olarak da görülür.

Tabiî hidratlı bir alüminyum ve bakır fosfatı olan F nin formülü $CuAl_6 (PO_4)_4 (OH)_8 4H_2O$, özgül ağırlığı 2,6 - 2,83 ve sertlik derecesi 6 dır.

F. ye kütleler halinde, bazan kendi gang (b. bk.) ı içine gömülü ve buna yapışık küçük filizler, bazan da serbest olarak ve kellecikler biçiminde rastlanır. F., üfleç (şalümo) ateşinde erimez, asitte ise köpürmeden ve tortu bırakmadan bakır renklenimleri vererek çözülür.

Mücevher yontucuları, doğu ve batı F. si diye iki tür ayırt ederler. Doğu F. si İran'ın Nişapur şehri yakınlarında çıkar; bunlar «eski toprak» F. leridir. Bunların yanında, değeri çok daha düşük olan «yeni toprak» F. leri vardır.

Başkaca, Hindistan'da ve Türkiye'de de doğu F. si çıkar. En kıymetlileri gök mavisi olanlarıdır; öbürleri daha açık mavi olur. Yeşile, hattâ sarıya çalan mavi renklileri de vardır. Bazı F ler parlak maviden donuk yeşile döner: bunlara «ölü» veya «sönük» taşlar denir.

F., halk arasında nazara karşı kullanıldığı gibi, Avrupalılarca da uğur taşı sayılır.

FİRUZKÛH, Afganistan'da vaktiyle Gur dağları denen Hezare dağlarının bulunduğu dağlık alanda, XII. yüzyılda kurulmuş, yeri bugün açık olarak tespit edilemeyen müstahkem bir şehir. Şehir, kuruluşundan Gurlular sülâlesinin yıkılışına kadar burada kurulan devletlerin başşehri olmuştur.

F. Kutbeddin Muhammed b. İzzeddin Hüseyin tarafından kurulmuş, kardeşi Bahaeddin Sam tarafından tamamlanmış, bu sülâleden birçok hükümdar F. ta tahta çıkmışlardır.

Bunların hepsi şehrin imarında çalışmışlardır. En önemli imar hareketi Muizzuddin b. Sam zamanında olmuştur. F. taki Sultan köşkü, muhteşem revakları ve şerefeleri ile büyük bir abide idi. 1205 - 1206 da F., Emîr Mahmut zamanında Harezmşah Muhammed'in hâkimiyetini kabul, Harezmşah Muhammed'in yardımiyle tahta çıkan Alâeddin b. Hüseyin'den sonraki son Gurlu sultanı Alâeddin Muhammed de şehri Harezmşah Muhammed'e teslim etmiştir. Bun-

dan sonra şehir Moğolların hücumuna uğramış, halk da Harezm kumandanı Mubarizeddin Şirazî'ye isyan etmiş, Moğol istilâsından (1222) sonra şehir Kert sülâlesine geçmiştir.

Bugün hiçbir izi kalmayan şehrin varlığından, Moğol istilâsından sonra hiçbir kaynak söz etmez.

Gurlu sultanlar devrinde bir sanat ve edebiyat merkezi olan şehrin binaları sultan Muizzeddin Muhammed b. Sam tarafından Hint seferinden elde edilen ganimetlerle süslenmiştir.

FİRUZKÛH, Taberistan'da, Devâvend civarında, Vime kasabasına hâkim bir kale. XII. yüzyıla ait eserlerde adına rastlanan bu kalenin ne zaman yapıldığı hakkında kesin bir bilgi yoksa da, coğrafî durumu göz önüne alınınca eski yüzyıllara ait olduğu düşünülebilir. Bâvendilerden Rüstem'in, Selçuklu imparatoru Sencer'in bu kaleyi zaptettiği düşünülürse, belki de Selçuklulardan önce mevcut olduğu tahmin edilebilir.

Bu sülâleden Harezmşah Tökiş'in damadı Hüsamü'd-Devle-Ardaşir (1171 1206) zamanında kale ona aitti. Tökiş'in Irak emiri Miyacik'i yok etmek için yaptığı bir seferde Miyacik kaleye sığınmış, fakat Harezmşahlar kaleyi zaptedip Miyacik'i Tökiş'e göndermişlerdi. Tökiş'ın ölümünden sonra Hüsamü'd Devle burayı ele geçirmiştir. Harezmşah Muhammed'in Irak valisi Rükneddin Gur-Sançtı, Moğol akını karşısında kaleye sığınmış, beş altı aylık kuşatmada Moğollar tarafından kale muhafızları ve kasaba halkı ile birlikte esir edilerek öldürülmüştür. Celâleddin Harezmşah burayı tekrar Moğollardan alarak sağlamlaştırmış, fakat onun ölümünden sonra İsmailîlerin eline geçen kale, Hülegü tarafından tahrip edilmiştir. İlhanlılardan sonra kurulan mahallî beylikler devrinde F. tekrar tahkim edilmiştir. Kale daha sonra Mâzenderan hâkimlerinin eline geçmiş, kale muhafızı Kiya Celâl, kaleyi Kıvameddin'e teslim zorunda kalmış (1374-1377), Tuğa Timur Han ümerasından emir Vali burayı elde edip Timur istilâsında öldürülünce kale, İskender b. Afrasyab'ın eline geçmiştir. İskender'in isyanı üzerine ise F. Timur tarafından kuşatılarak teslim zorunda bırakılmıştır. XIV. yüzyıl Timur sülâlesi emirlerinden sonra bir ara Akkoyunluların hâkimiyetine giren F., önce Karkiya sülâlesinden Mirza Ali ve ondan sonra da emir Hüseyin Kiya Çulavî'nin eline geçerek, Şah İsmail'in kuşatmak suretiyle kaleyi zaptedip Ali Kiya'yı esir aldığı tarihe kadar kale Karkiya'ların elinde kalmıştır. Bundan sonra İran şahlarının idaresinde kalan bu kale, askerî önemeni kaybetmiş ve harap olmuştur. F. yaylasından geçen yol da zamanla değerini kaybetmiştir.

Bugün Tahran vilâyeti içinde idarî bir birlik meydana getiren F. un merkezi Fıruzkûh kasabasıdır.

FİRUZPUR, Pencap'ta bir bölge. Adını merkezi olan şehirden alır. Yüzölçümü 10 580 km², nüfusu 1 423 076 (1941) dır. Nüfusun yarısı Müslüman olup bunlar özellikle Racput, Arayn, Dogar ve Vattus kabilelerine mensuptur. F. da ayrıca Bodla adında bir halk topluluğu vardır. Beyhakî'nin Hacnir adını verdiği Caner şehri, Punvar Racputlarının merkezi idi. Müslümanların burayı istilâsından hemen sonra Bhatti Racputları İslâmıyeti kabul etmişler ve bu bölgeye güneyden girmişlerdir. Gıl, Dhalıval ve diğer Cat kabileleri sonradan gelmişlerdir. Vahşî ve yağmacı olan Dogarlar ise daha yeni zamanlarda buralara gelmişlerdir. F., Delhi sultanı II. Firuz Şah zamanında kurulmuş ve şahın adına izafetle bu adı almıştır Guru Govınd bu çevrede Evrengzip ordusu tarafından yenilmiştir Muharebe yeri şimdi mukaddes sayılmaktadır Burada ziyaretgâh olan su mahzeninin etrafında Mukat-Sar şehri kurulmuştur. Ahmed Şah Durranî'nin çekilmesinden sonra, memleketi Sikh'ler zaptetmişler, fakat bu durum İngiliz müdahalesine yol açmıştır. F. 1835 te İngiliz Hindistan İmparatorluğuna katılmıştır. 1807 de Kasur Müslüman nevvapları F. yakınındaki mamdot malikânelerine sığınarak hükümdar tanınmışlar, memleketi fena idare etmeleri sebebiyle 1855 ilhak edilmişse de, sonra yine nevvaplara geri verilmiştir. Bugün hâlâ onların elinde olup büyük ve zengin bir bölgedir.

İngiliz ve Halsa orduları arasındaki ilk Sikh muharebesi bu havalide olmuş, Sikh ordusu 1845 te Satlac'ı geçmiş ve hemen birçok muharebelere girişmiştir. Sıkhler buradan çıkarılmışlarsa da, mağlûp edilememişler, İngiliz arazisine girmek için tekrar nehir boyunca yukarı doğru ilerlemişlerdir. Alival muharebesi F. bölgesi dışında, Subravan'ın son ve ümitsiz mücadelesi ise bölgenin içinde vuku bulmuştur.

1884 te Fazilka malî bölgesinin ilâvesi ile F. arazisi genişletilmiş, bölgenin doğu ve güneyindeki kumlu arazi Sırhind kanalından ayrılan sulama tesisleri ile verimli hale getirilmiştir. Nehir havzasında yapılan sulama kanalları da memleketin tarımına geniş ölçüde tesir etmiştir. Bölgenın Müslüman kabileleri çiftçilikte çok geri kalmışlardır. F. bölgesi buğday ihraç etmektedir.

FIS: bk DİYEZ.

FİSAGOR (Biyog.): bk. PYTHAGORAS.

FİSAGOR BAĞINTISI (Mate.): bk. PYTHAGORAS BAĞINTISI.

FİSAGORCULUK (Fel.): bk. PYTHAGORASÇILIK.

FISCHART [*fişart*], **Johann** (Strasbourg 1546-Forbach 1590), Alman bilgini ve hicivcisi. 1580-1583 yılları arasında Speyer'da imparatorluk istinaf mahkemesinde avukatlık ettikten sonra Forbach yargıçlığında bulunmuştur. Çok geniş kültürlü bir hümanist olan F., kendinden önceki yazarlardan tercüme ve adaptasyonlar yapmıştır. Fakat en orijinal eserleri, mizah ve hiciv alanındaki yazılarıdır. Bunlar arasında şaheseri sayılan *Das glückhafft Schiff von Zürich* (Zürich'li macera gemisi) [1576) ile *Flöhhatz* (Pire avı) [1573] başta gelir Katolıklik düşmanı olan F., hiciv sanatını daha çok dinî fıkirleri emrinde kullanmıştır. Bu alanda yazdığı birçok risaleler arasında *Jesuitenhütlein* (Jesuit şapkacısı) [1580] adlı manzum eseri önde anılır. *Geschichtsschriften* (Tarih yazıları) [1575], Fransız yazarı Rabelais'nin *Gargantua*'sının yorumlamalı tercümesidir.

J. FISCHART

FISCHER [*fişir*], **Edwin** (Basel 1886-Zürich 1960), İsviçrelı piyanist. Berlin'de Stern Konservatuvarında öğretmenlık ettikten (1910) son-

ra Lübeck'te ve München Bach verein'ında orkestra şefi olarak çalışmış (1926), Berlin Konservatuvarı piyano öğretmenliğinde bulunmuş (1933), bir oda müziği topluluğu kurmuştur. Luzern'de milletlerarası bir piyano ustalığı kursu açmış (1945) olan F., Mozart, Schumann ve Brahms müziğinde eşsiz bir icracı idi.

E. FISCHER

FISCHER [*fişir*], **Emil Hermann** (Euskirchen 1852-Berlin 1919), Alman kimyacısı. Erlangen, Würzburg ve Berlin üniversitelerinde kimya profesörlüğü yapmıştır. F. ın birçok önemli buluşları organik kimyada devrim yapmış, glükoz sentezi (üzüm şekeri) başarısı ve pürin maddeleri üzerindeki çalışmalarından ötürü 1902 Nobel kimya armağanını kazanmıştır. En önemli buluşlarından biri de polipeptit sentezidir ki böylece yumurta akı maddelerini ami noasitlere kadar geri getirmek kabil olmuştur. Sepileme maddeleri üzerinde de önemli çalışmaları vardır. Veronal adlı uyutucu maddeyi de bulmuştur. Bu çalışmaları dolayısiyle Alman Kimya Cemiyeti organik kimyada üstün başarı gösteren ilim adamlarına armağan olarak verilmek üzere bir Emil Fischer madalyası meydana getirmiştir.

E. H. FISCHER

FISCHER [*fişir*], **Eugen** (doğ Karlsruhe 1874), Alman antropoloğu. 1912 de Würzburg, 1918 de Freiburg, 1927 de Berlin üniversitelerinde profesörlük etmiştir. En önemli eseri, *Die Rehbother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen* (Rehboth melezleri ve insanda melezleşme problemi) [1913] dır. Bu eser ile insanlarda ırk çaprazlanması ilk defa ilmî bir araştırmaya konu olmakta ve ırk belirtilerinin Mendel kanunlarına göre tevarüs edildiği ispat olunmaktadır. Bundan başka, G. Schwalbe ile birlikte yazdığı *Anthropologie* (Antropoloji) [1923] ve E. Bauer ve F. Lenz ile beraber kaleme aldığı *Menschliche Erblichkeitslehre und Rassenhygiene* (Beşerî veraset ilmi ve ırk sağlığı) [1927] adlı eseri de anılabilir.

FISCHER [*fişir*], **Franz Emil** (Freiburg im Breisgau 1877 - München 1948), Alman kimyacısı. 1911 de Berlin Yüksek Teknik Okulunda profesör olan F., 1913 - 1943 yılları boyunca Mülheim Kaiser - Wilhelm Kömür Araştırma Enstitüsü müdürlüğünde bulunmuş, bu görevi sırasında Fischer - Tropsch metodu (1926) nun ve parafin sentezi (1936) nin geliştirilmesinde önemli hizmetleri geçmiştir. Eserleri: *Praktikum der Elektrochemie* (Tatbikî elektrokimya) [1912]; *Die Umwandlung der Kohle in Öl* (Kömürün madenî yağlara dönüşümü) [1924]; *Über die Entstehung und chemische Struktur der Kohle* (Kömürün oluşumu ve kimyasal yapısı üzerine) [H. Schrader ile birlikte, 1921 - 1922].

Fischer - Tropsch metodu: Kaiser Wilhelm Kömür Araştırma Enstitüsünde 1926 da karbon monoksit ve hidrojenden elde edilmiş olan bir alifatik karbonlu hidrojenler sentezi. Meselâ $CO + 2H_2 = CH_2 + H_2O$ reaksiyonuna göre, 180 - 250° C ısı ve 1 - 20 atmosfer basıncı altında kobalt veya demirin katalit'k etkisiyle meydana gelen CH_2 radikalleri, şartlara göre az veya çok uzun zincirler halinde birleşirler, öyle ki bu reaksiyon ya daha ziyade yüksek moleküllü parafine ya da benzine dönüştürülebilir. 1935 - 1939 yıllarında yıllık kapasitesi 370 000 ton olan 6 fabrika Batı Almanya'da, Doğu Almanya'da ise yıllık kapasitesi 236 000 ton olan 3 fabrika kurulmuştur İlk hedef akaryakıt istihsali iken, bu maksat, gitgide doymamış karbonlu idrojenin kimyasal işlenmesiyle yıkama maddesi (özellikle alkolsulfonat ve sulfoklorit) elde edilmesi karşısında önemini kaybetmiştir.

FISCHER [*fişir*] **Hans** (Höchst am Mein 1881 - München 1945), Alman kimyacısı 1921 de München'daki Yüksek Teknik Okulunda profesörlüğe tayin edilmiştir. Kan ve yapraklardaki boyayıcı maddeler üzerinde yaptığı araştırmalar ve 1928 de hemin ve biiürübin sentezini başarması üzerine 1930 Nobel kımya armağanını kazanmıştır 1935 te klorofilin yapısını ve klorofil ile hemin arasında bir bağlantı bulunduğunu açıklamayı başarmıştır. F. ın yaptığı araştırmaların yardımı ile hemin ile pirrol arasında da bir bağlantı olduğu meydana çıkmış ve hemin'i basit organik maddelerden elde etmek imkânı bulunmuştur. Pirrol boyaları üzerinde büyük bir monografisi vardır

FISCHER [*fişir*], **Johann Caspar Ferdinand** (aş. yu. 1665 - Rastatt 1746), Alman bestecisi. Çağının en iyi çembalo çalıcısı olarak övülmüş, 1692 - 1716 da Baden uc kontunun Schlackenwerth (Bohemya) teki sarayında, 1720 - 1741 de Rastatt'ta çalışmıştır. Fransız süvitinin etkisi altında çok incelıkli çembalo eserleri yaratmış, özellikle *Ariadne musica* (Augsburg, 1715) siyle J S. Bach (b. bk.) ın eşit aralıklı klavye (Wohltemperiertes Clavier) sine düşünce ve hattâ bazan konu bakımından öncülük etmiştir 1695 - 1738 yıllarında yayımlanan çembalo ve org parçalarından başka birkaç da sahne musıkisi bırakmıştır.

FISCHER [*fişir*], **Kuno** (Sandewalde. Schlesien 1824 - Heidelberg 1907), Alman filozofu. 1860 tan itibaren Yeni Kantçılığın kurucuları arasında yer almıştır. 1856 da Jena'da, 1872 den sonra da Heidelberg'te üniversite profesörü idi. Klasik edebiyatların felsefî ve estetik yönden ilk defa tahlilini yapan F dır. Başlıca eserleri: *Diotima, die Idee des Schönen* (Diotima, güzel fikri) [1852 1928]; *System der Logik und Metaphysik* (Mantık ve metafizikte sistem) [1852 - 1909]; *Geschichte der neueren Philosophie* (Yeni zaman felsefesi tarihi) [10 cilt, 1852 - 1910]; *G. E. Lessing als Reformator der deutschen Literatur* (Lessing, Alman edebiyatının reformcusu) [2 cilt, 1881]. *Über die Erklärungsarten des Goetheschen Faust* (Goethe Faust'unun açıklanma volları üzerine) [1889 - 1912]; *Schiller-Schriften* (Schiller'in yazıları)

K. FISCHER

[1891]; *Philosophische Schriften* (Felsefî yazılar) [1891-1909]; *Goethe Schriften* (Goethe'nin yazıları) [9 cilt, 1895-1908].

FISCHER [*fişir*], **[Johann Ignaz] Ludwig** (Mainz 1745 - Berlin 1825), Alman bas baritonu ve bestecisi. Mainz, Mannheim, München, Viyana, Paris ve İtalya sahnelerinde başarı kazandıktan sonra 1788 de Berlin'e yerleşip 1815 te emekliye ayrılmıştır. Mozart *Entführung aus dem Serail* (Saraydan kız kaçırma) operasının Osmin rolünü F. için yazmıştır. F. ın *Im tiefen Keller sitz' ich hier* (Şurada derin mahzende oturuyorum) şarap ezgisi bugün de söylenmektedir.

FISCHER [*fişir*], **Theodor** (Schweinfurt 1862 - München 1938), Alman mimarı. Reichstag binasının yapımında Wallot ile iş birliği etmesi F. ın tarihçilik (historisme) e karşı duyduğu tepkiyi geliştirmiştir. 1903 ten itibaren München şehri inşaat dairesinde çalışmış, 1901 - 1908 yılları arasında Stuttgart Yüksek Teknik Okulundaki profesörlüğü sırasında şeklin sadeliği ve tabiîliği tezini savunmuştur. 1908 den sonra München Yüksek Teknik Okulu öğretim üyeliğinde bulunmuştur. Starnberg gölü kıyısındaki Bismarck anıtı (1897); München'daki Erlöserkirche (İsa kilisesi) (1899 - 1901) ile çeşitli okullar ve Isar nehri üzerindeki köprüler (1900 - 1904); Jena, Stuttgart, Worms, Ulm, Kassel, Wiesbaden gibi Alman şehirlerindeki önemli yapılar eserleri arasındadır. Günümüzün çeşitli mimarlık problemleri üzerine kitapları da vardır.

FISCHER VON ERLACH [*fişir fon erlah*], **Johann Bernhard** (Graz 1656 Viyana 1723), Avusturyalı mimar. Viyana'da birçok saraylar yapmıştır: Prens Eugen'in kış sarayı (1695), Schwarzenberg (1697 1715) ve Schonborn (1699).

FISCHER VON ERLACH: Viyana'daki Karlskirche

FISCHER VON ERLACH [*fişir fon erlah*] **Johann Michael** (Burglegenfeld, Oberpfalz 1692 München 1766), Alman mimarı. Bavyera'da otuz iki kilise, yirmi üç manastır ve birkaç saray yapmış veya onarmıştır.

FISCHER - DIESKAU [*fişir dîzkau*] **Dietrich** (doğ. Berlin 1923), Alman baritonu. Hugo Wolf'un bestelerinin, genel olarak lied'lerin icracılığında 1948 den bu yana milletlerarası bir ün sağlamıştır. 1951 den beri Berlin Operası şarkıcıları arasındadır.

FISCHER - DIESKAU

FIS - DUR (Mus): bk. FA DİYEZ MAJÖR.

FISGARMON (Mus.), armonyum (bk. HARMONİUM) un Artvin kiliselerinde işgal zamanındaki adı. Fisharmonika (b. bk.) kelimesinden bozulmuştur. El armonikası (bk. AKORDEON ve CONCERTINA) ile F. un aynı çalgı olduğu düşüncesi yanlıştır.

FİSHARMONİKA (Fr. Physharmonica), her ses için serbest dilli ayrı bir düdüğü bulunan, zırıldak sesli, klavyeli çalgı. 1818 de Viyana'da A. Häckl tarafından yapılıp 1821 de beş yıllık patenti alınmış, aynı türden daha iyi çalgılar yapıldığı için kısa süre sonra kullanılmaz olmuştur. Sonradan harmonium (b. bk.) un atası sayılmış, hattâ her çeşit ilkel harmoniuma F. denmiştir.

FISHER [*fişir*], **Dorothy Canfield** (Lawrence, Kansas 1879 Arlington, Vermont 1958), Amerikan romancısı ve kısa hikâye yazarı. Ohio ve Columbia üniversitelerinde okumuş ve 1907 de John Redwood Fisher ile evlenmiştir. Hikâyeleri: *Gunhild* (kız adı) [1907]; *The Squirrel Cage* (Sincap kafesi) [1912], *The Bent Twig* (Bükülmüş dal) [1915]; *The Brimming Cup* (Taşan fincan) [1921]; *Her Son's Wife* (Oğlunun karısı) [1926]; *The Deepening Stream* (Derinleşen akarsu) [1930]; *Four Square* (Dört yol ağzı) [1949]; *Vermont Tradition* (Vermont geleneği) [1953]. Çocuk eğitimi hakkında da bazı eserler yazmış ve Giovanni Papini'nin *Storia di Cristo* (İsa'nın hikâyesi) adlı eserini tercüme etmiştir (*Life of Christ*).

D. C. FISHER

FISHER [*fişir*], **Irving** (New York 1867 - New York 1947), Amerikalı iktisatçı. Yale Üniversitesi matematik profesörlüğünde bulunduktan sonra iktisat kürsüsüne geçmiştir (1895). Malî konularda uzman olan F., *The Nature of Capital and Income* (Sermayenin ve gelirin niteliği) [1906]; *The Purchasing Power of Money* (Paranın satın alma gücü) [1911]; *Stabilizing the Dollar* (Dollar sağlamlaştırılırken) [1920]; *The Money Illusion* (Sağlam para hayali) [1928]; *The Theory of Interest* (Faiz teorisi) [1930]; *Stable Money* (Sağlam para) [1936] gibi eserler yazmıştır. *Kantitatif para teorisi* adiyle ün alan bir formülün (F. formülü) bulucusudur: $\frac{MV + M'V'}{T} = P$.

Bu formül, sürümdeki para miktarı ile paranın sürüm hızı ve fıyatların seviyesi arasında bir ilişki kurar, şöyle ki: M'V', MV ile orantılı olarak değişeceğinden ve T kabul edilen an için değişmez olduğuna göre, MV nin değişmesi P nin de değişmesini zorunlu kılacaktır. Bu formüldeki M madenî ve kâğıt para kütlesini, M' para yerine geçen senedat kütlesini, V ile V', M ile M' ın sürüm hızlarını, T o dönemin iş hacmini, P ise fıyatların seviyesini bildirir.

Başka yazarlar, MV ile P arasındaki bağlantının F. ın düşündüğü kadar kesin ve dolaysız olmadığını, P nin değişmelerine başka etkilerin de karışabileceğini göstermişlerdir.

FISHER OF KILVERSTON, Lord [*fişir iv kilvirstin*], **John Arbuthnot** (Rambodа 1841 Londra 1920), İngiliz amirali. 1904 - 1910 yılları arasında Amirallık Birinci Lordluğu (bahriye nazırı) görevinde bulunmuş, yeni büyük harp gemileri (dretnotlar) nin yapımına başlamıştır. Almanya ile har-

bin yaklaştığını gören F., barış sırasında Alman filosuna bir baskın yapmayı tasarlamıştır. Ekim 1914 te yine Amiral lik Birinci Lordu olmuş, mayıs 1915 te de Çanakkale seferini tasvip etmediğinden istifa etmiştir.

Lord FISHER OF KILVERSTON

FISHTA [*fişta*], **Gjergj** (Fishta, Zadrima 1871 - İşkodra [Shkodër] 1940), Arnavut şairi ve devlet adamı. Franciscus tarikatına katılmış olan F., profesör ve İşkodra Franciscusçu okullarının müdürü olmuştur. Arnavutluğun bağımsızlığı için savaşmış tır. 1921 de Millî Meclisin ikinci başkanı olmuştur. *Lahuta e Malcis* (Dağ lavtası) [1937] adlı destanı, *Anzat e Parnasit* (Parnassos yaban arıları) gibi hicivli şiirleri ve *Mrizi i Zânavet* (İlham perilerinin dinlenmesi) gibi lirik şiirler yazmıştır. Birçok yabancı eserleri Arnavutçaya çevirmiş ve bazı dergiler çıkarmıştır. En büyük Arnavut yazarları arasında yer alan F., İtalyan Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

G. FISHTA

FİSİT (Fr. Phycite): bk ERİTRİT.

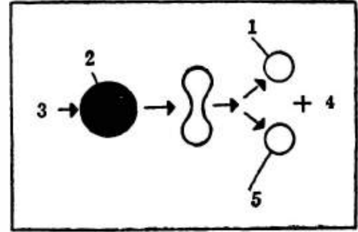
FISKE [*fisk*], **John** (Hartford, Connecticut 1842 East Gloucester, Masssachusetts 1901), Amerikalı tarihçi ve filozof. Boston, Londra ve Edinburgh'de felsefeye dair konferanslar vermiş, kendini Darwin ile Spencer'ın öğrencisi olarak tanıtmıştır. Sonradan tarih yazarlığına başlamış ve *The Critical Period of American History 1783 1789* (Amerika tarihinin 1783 - 1789 buhran devresi) [1888] adlı eserini yazmıştır. Başka eserleri arasında *The American Revolution* (Amerikan ihtilâli) [1891]; *The Dutch and Quaker Colonies in America* (Amerika'da Hollandalı ve Kueykır yerleşmeleri) [1899] vardır.

J. FISKE

FIS - MOLL (Mus.): bk. FA DİYEZ MİNÖR.

FISSION (İng. Fission < Lat. *fissio* = çatlama) **veya ÇATLAMA** (Çekirdek fiziği), bir atomun çekirdeğinin, kütleleri yaklaşık olarak eşit iki parçaya bölünmesi olayının meydana geldiği oluşum. Özellikle Joliot ile Fermi'nin yapmış oldukları çalışmalar sonucunda 1938 de Hahn ile Strassmann'ın buldukları bu olay, ağır hareketli nötronların uranyumu etkilemesiyle meydana çıkmıştır. Nötronlarla bombardıman edilen uranyumun çatlayarak kütleleleri orta derecede olan, meselâ brom ile lantan gibi iki element verdiği tespit edilmiştir. Uranyumun çatlaması sırasında ortalama olarak 2 - 3 nötronla birlikte büyük bir miktarda enerji de çıkar. Bu nötronların kendileri de başka çekirdekleri çatlatmak yeteneğinde olduklarına göre, yeter derecede büyük bir uranyum kütlesinde bu tepkimelerin zincirleme oluşacağı bellidir. Toryumdan başlamak üzere ağır elementlerin bütün çekirdekleri, çarpan nötronların çarpma şiddetiyle orantılı olarak az çok büyük bir ihtimalle çatlayabilirler. Büyük şiddette gamma ışınları da çatlamayı meydana getirebilir. Uranyumun, plutonyumun ve başka elementlerin zincirleme tepkimeyi başlatabilen zayıf bir kendiliğinden çatlama yetenekleri vardır. Uranyum 233, uranyum 235 ve plutonyum 239 gibi elementlerin çekirdekleri, çarpan nötronların enerjisi ne ölçüde olursa olsun çatlayabilirler. Hattâ nötronların hareketi ağırlaştıkça çatlama ihtimali önemli derecede artar. Buna karşılık, uranyum 238 in çatlaması ancak hızlı nötronlarla oluşturulabilir.

FISSION: 1. Kütlesi 100 civarında olan çekirdek; 2. Uranyum; 3. Nötron; 4. Nötronlar; 5. Kütlesi 140 civarında olan çekirdek

Bir F. sırasında serbest kalan enerji 200 milyon elektron - volt, yani 10^{-17} kw/saattir. Bu rakam küçük görülebilirse de, atom'un kütlesi göz önüne alınırsa, ne kadar büyük olduğu anlaşılır. Bir gr uranyumun bütün çekirdeklerinin çatlaması 25 000 kw/saat enerjiyi serbest bırakır. Halbuki bir gr kömürün çıkardığı enerji 0,008 kw/saatten ibarettir. Bir gr uranyumun çatlamasından çıkan enerji üç ton kömürün çıkardığı enerjiye eşittir.

FİSSÜR (Fr. Fissure = çatlak) [Patoloji]: 1. Kırılmakla beraber parçaları birbirinden ayrılmayan bir kemiğin durumunu anlatmak için kullanılan bir terim. 2. Anusun ışınsı kıvrımları arasında uzunlamasına ve sathî olarak meydana gelen yara; 3. Doğuştan olan F.: çeşitli simetrik organların gelişmeleri sırasında meydana gelen, dudak, damak, burun ve siyek yarıkları gibi anormallikler.

Anus fissürü: Daima az önemli gibi görünen ve gözle seçilemeyen bu lezyon, anusu çevreleyen ışınsı kıvrımların dibinde yer alan ve büzgen (sphincter) in sertleşmesine yol açan bir yaradır. Bu küçücük lezyon, bazan özellikle kabızlık durumlarındaki dışkılamalardan sonra, dayanılamayacak kadar şiddetlenip 15 dakikadan 1 saate kadar ve hattâ daha fazla devam ederek hastaya intihar düşünceleri veren bir acı yaratır. Bazı hastalarda bu acı hemen hemen süreklidir Müleyyin ilâçlar, belladonlu veya kokainli bir merhem hastayı biraz rahatlaştırır. En iyi tedavi, şayet teşhis yanlışlığı yoksa, genel anestezi altında, özel bir spekül (speculum) yardımiyle veya parmakla, büzgenin açılarak genişletilmesi ve elektrokoagülasyon usulü ile yaranın kapatılmasıdır. Bu tedaviden sonra hastalığın nüksetmesi nadir bir haldir. Az sayıdaki bazı vakalarda büzgeni genişletmeksizin uygulanan yüksek frekanslı elektrik akımları yararlı olmaktadır.

FİSTO İĞNESİ: bk. BRODERİ.

FİSTÜL (Fr. Fistule < Lat. *fistula* = boru) [Patoloji], bir iç organı organizmanın dışına veya iki iç organı birbirine bağlayan anormal yol ki, bir hastalık, bir yaralan-

ma veya bir cerrahî işlemi ile oluşabileceği gibi, doğuştan da var olabilir.

Doğuştan var olan F. lere ötekilere nispetle seyrek rastlanır. Bunlar özellikle üreme ve siyme organları düzeyinde ve göğüs düzeyinde (trakea - soluk borusu F. leri) görülebilir. Bu çeşit F. ler hemen daima, çoğu zaman çok nazik olan bir cerrahî tedaviyi gerektirir.

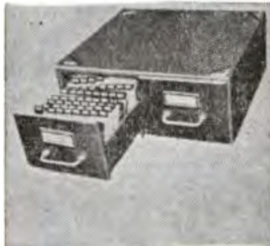
Yaralanma ile oluşan (tromatik) F ler hemen daima kesici silâh veya kurşun yarasıyle oluşur. Fakat bir kırık da F. meydana gelmesine yol açabilir (özellikle, leğenin kırılmasiyle meydana gelen idrar yolları F. leri gibi). Güç veya uzun süren doğumlarda meydana gelen F ler de bu tür F lerden sayılabilir. Bunlar çoğunlukla idrar torbası, döl yolu (vesico - vaginal) F ü şeklinde olup seyrek olarak da göden bağırsağı - döl yolu (recto - vaginal) F. niteliğinde olur. Bu tür F. ler yalnız cerrahî işlem ile tedavi edilebilir.

Hastalıkla oluşan (patolojik) F. ler en sık rastlanılan F. lerdir Bunlar ya bir apseden, ya bir tüberküloz oluşumundan veya kötü (habîs) bir urdan meydana gelebilir. Demek oluyor ki bu tür F. ler gerek bulundukları yere, gerek sebeplerine göre çok değişen görünüşler gösterebilirler. Bu arada çok sık rastlanılması sebebiyle anus F. üne ayrı bir yer ayırmak gerekir. Bunlar çoğunlukla, basur sonucu olarak anus çevresinde gelişen apselerden ileri gelir. Anus F. leri «kör» denilen türden, eksik veya yarım veya göden bağırsağı ile kaba etin derisi arasında bağlantı kuracak şekilde tam olur. Tam F. lerde, F. ün yolu anus büzgeninin içinde veya dışında yer alabilir. Anus F. leri de yalnız cerrahî işlemle giderilebilir.

Cerrahî F. ler meydana getirmenin amacı, ya bir organın içini deri yolu ile boşaltmak üzere bir yol açmak (kolostomi) veya iki organ arasında bağlantı kurmak (kapı toplardamarı ile ana toplardamar arasında kurulan Eck F. ü gibi) tır. Bu son işlem için daha çok anastomoz (ağız açma) terimi kullanılır.

FİŞ (Fr. Fiche < Lat. *figere* = bağlamak, tutturmak, tespit etmek): 1. İki grup iletkeni birleştirip birinden ötekine akım geçirmek için kullanılan, özel biçimde delikIere geçecek şekilde yapılmış parça veya böyle bir parçanın geçirileceği parça, ki birine erkek F., ötekine dişi F. adı verilir. F. lerin iki kutuplusu, üç kutuplusu, hem erkek hem dişi olmak üzere birden çok görevlisi, telefon santrallarında kullanılan «standart» adlı tipleri ve banan (Fr. banane = muz) denilen ve çoğunlukla transistorlu ve elektronik cihazlarda yararlanılan tipte olanları vardır.

2. Not almak, bir şahısla veya bir konu ile ilgili bilgileri kaydetmek için kullanılan ve aynı büyüklükte başka belgelerle birlikte özel gözlere yerleştirilen kâğıt veya ince karton yaprağı. F., sınıflandırılmasındaki, yerine yerleştirilmesindeki ve yerinden alınmasındaki kolaylıktan dolayı, iş alanlarında sık sık baş vurulmak üzere pek çok kullanılan bir araçtır. F. lerin üst kenarlarına tutturulan ve bir harf veya bir rakam taşıyan madenî kavalye (Fr. cavalier= süvari), yani etiket, aranılan bir F. in kolayca bulunmasını sağlar. F. lerin sınıflandırılması problemleri F. yapımcılarını çok yararlı icatlara götürmüştür. Başlıca F. türleri şunlardır: birbiri ardına sıra ile yerleştirilen *serbest F.* ler; kenarları görülebilen ve özel gözlere yerleştirilen *kardeks tipi* veya ciltlere yerleştirilen *vizıbleks tipi F.* ler (bunlar, görülebilen kenarlarında okunan savıların çabucak toplanmasına elverişlidir), F gözlerine yerleştirilen *novokart tipi* serbest F. ler. Bazı F. lerde delikler bulunur ve aranılan bir F. in özel bir iğne yardımiyle çekilip çıkarılmasını sağlar. Bazı F. ler de mikrofilmler halindedir, bunlara *mikrofiş* denilir. *Delikli F.* ler ayıklama ve hesaplamaya son derece elverişli olup en karışık problemlerin çözülmesine imkân verirler.

FİŞ KUTUSU

FİŞ DOLABI

FİŞEK veya HAVAÎ FİŞEK (Fr. Feu d'artifice; Alm. Feuerwerksstücke), mukavvadan bir kovan içinde sıkıştırılmış yanıcı maddeler ki yakıldığı zaman renk renk kuvvetli ışık saçarak havaya fışkırır. Genellikle millî bayramlarda, şenlik gecelerinde yakılır. Halk buna daha çok *maytap* adını verir.

F. in değişik şekilleri vardır: yanıcı maddesi bir telin ucuna sürülmüş olup yıldız yıldız yananı, yere dikilen kovanının fitili tutuşturulunca şiddetle ıslık sesi çıkararak havaya fışkırıp renk renk kandiller halinde dökülenı olduğu gibi, çarkıfelek denilen ve fırıl fırıl dönen şekilleri de vardır. Çarkıfeleklerde, F. kovanları tekerlek bir mukavva üzerine, fitilli uçları içeride kalmak üzere ve eşit aralıklarla dizilmiştir. Tekerlek mukavva, bir ağacın gövdesine veya yere dikine çakılı bir tahtaya gevşekçe çivilenir. Fitiller tutuşturulunca, barut gazının tepkisi mukavva tekerleği fırıl fırıl döndürür ve gecenin karanlığında, F. in özelliğine göre, güneş, gül veya başka şekiller hasıl olur. Çarkıfelekler çok çeşitlidir: dönen kısmı tekerlek veya düz haç biçimli olanları; üçlü, beşli, sekizli F. lerden meydana gelenleri vardır. Bunlardan her biri seyirci üzerinde değişik etkiler uyandırır.

Eskiden F. ler yalnız savaşçı maksatlar için kullanılırdı. Özellikle Bizans çağında iyice geliştirildi (Rum ateşi). Orta Çağda, F. lerin yapılışı, kullanılışı hakkında geniş bilgiler veren birçok kitap yazılmıştır. Sonra, yavaş yavaş bu F. ler şenlik maksadiyle kullanılmağa başlandı. 1535 te tepki kuvvetiyle roket gibi fırlatılan, güneş gibi dönen bir maytaptan bahsedilmiştir. İngilizler, Bengal'de işaret vermek için kullanılan beyaz ve renkli havaî F. (Bengal ateşi) leri Hintlilerden öğrendiler. Bu konuda yeni çağlara kadar faydalanılan kitap, Ruggieri'nin *Pyrotechnie militaire* (Askerî fişekçilik) adındaki eseridir.

Bizde, Osmanlı imparatorluğunun son zamanlarına kadar, sultan ve şehzade düğünlerinde, cülûs donanmalarında havaî F. lerin türlü çeşitleri görülür ve halk tarafından kullanılırdı. Günümüzde, elektrikle yapılan ışıklandırmalar havaî F. in yerini almıştır. Bk. İŞARET FİŞEKLERİ.

FITCH [*fiç*], **John** (East Windsor, Connecticut 1743 - Bardstown 1798), Amerikalı mucit. 1786 da 10 m uzunluğunda bir buharlı gemi inşa etmiştir; ertesi yıl yaptığı ikinci gemi Philadelphia'da Delaware nehrinde deneme

seferini başarmışsa da, F. in buharlı gemi işletmesini geliştirmek yolundaki çabaları malî imkânsızlıklar yüzünden sonuç vermemiştir.

FITCHBURG [*fiçbirg*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Massachusetts'te, Boston'ın kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 43 021 dir. Kâğıt fabrikaları, dokumacılık (yün) sanayii ve kundura yapımevleri vardır.

FİTİL, eskiden ağırlık ölçüsü olarak kullanılan dirhemin eşit parçalarından biri. Dirhemin dörtte birine *denk*, dengin dörtte birine *kırat*, kıratın dörtte birine F denilirdi. F. in yarısına *nakir*, nakirin yarısına *kıtmir*, kıtmirin yarısına da *zerre* adı verilirdi

Ayrıca F. li tüfeklerin namlusundaki baruta ateş vermek için kullanılan kükürtlü ipe, mum veya kandilin yanması için ortasına konulan ipliklerden yapılma kaytan parçasına, topa ve lâğıma ateş vermek için baruta batırılıp güneşte kurutulmuş bükmeye, iltihaplı yaralara akmayı sağlamak için konulan ince bez veya ipliğe de F. denilir.

FİTİN (Fr. Phytine), bazı tanelerde, özellikle buğday tanelerinde bulunan fosfatlı bir organik madde. Kimya bakımından, inozit - heksa - fosfor asit (heksa oksi - sikloheksan) ın kalsiyum - magnezyum tuzudur (bk. İNOZİT). F. beyaz bir toz olup suda kolay erir. Yalnız başına veya kinin ile karıştırılarak 0,25 gr lık tabletler veya sıvı halinde dermansızlık, gelişmezlik gibi hastalıkların tedavisinde kullanılır.

FİTOFTOR veya FİTOFTORA (Lat. Phytophthora < Yun. *phyton* = bitki; *pthora* = tahrip) [Bot], Phytiaceae familyasından, tahrip edici bir asalak mantar cinsi. Bu mantarlardaki konidyum (Lat. conidium) lar yüklerini zoospor olarak boşaltırlar. Phytophthora infestans türü patatese dadanır.

FİTOL (Fr. Phytole), hidroterpenik, doymamış bir alkol. Formülü: $C_{19}H_{39}$ OH dir. Ester olarak klorofilde bulunur ve bunun hidrolizi ile elde edilir.

FİTRET: bk. FETRET.

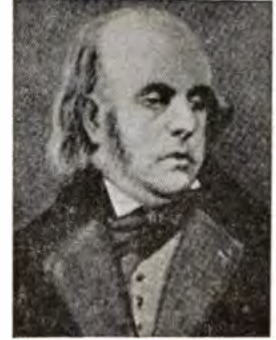
FİTRET, Abdürrahim (doğ. 1896), Buharalı tarihçi yazar ve siyasetçi. Çeşitli Müslüman ülkelerini ve özellikle Hindistan ve Afganistan'ı gezmiş, 1917 de Buhara'da bulunduğu sırada ihtilâl hareketine katılmış, Taşkent'te Genç Buharalılar partisinin kurulmasında faal bir rol oynamış, 1920 de Buhara Cumhuriyetinin millî eğitim komiseri olmuş, ondan sonra siyaseti bırakarak kendini edebiyata vermiştir Özbek lehçesiyle yazılmış tiyatro piyesleri vardır. F. ayrıca bir Özbek edebiyatı tarihi için gerekli bilgileri bir araya getirmiştir. *Kutadgu bilig*'in Fergana yazmasını bulmuştur («Maarif ve okutguçı» II, 1925. 68 - 74).

FITTIG [*fitig*], **Rudolf** (Hamburg 1835 - Strasbourg 1910), Alman kimyacısı. Tübingen ve Strasbourg üniversitelerinde kimya profesörlüğü yapmış, organik kimya alanında araştırmalarda bulunmuştur. Buluşları arasında aromatik hidrokarbonların önemli sentezleri vardır. İlk olarak lakton oluşumlarını tespit etmiş ve kömür katranında fenantren ile fluorontren'i bulmuştur.

FITTRI GÖLÜ, Ekvator Afrikasında, Çad gölünün doğusunda bir deniz kulağı. Zaman zaman Batha ırmağının sularını alarak genişler. Eskiden bağımsız bir sultanlık olup hayvancılıkla uğraşan bölge (Fittri bölgesi) nin merkezindedir. Başkenti Yao'dur.

FITZ ROY [*fits roy*], (İspanyolca adı: **Chaltel** [*çaltel*]), Güney Patagonya And'larında, 3 375 m yüksekliğinde bir doruk.

FITZGERALD [*fitsçerild*], **Edward** (Bredfield, Woodbridge, Suffolk 1809 - Merton, Norfolk 1883), İngiliz şairi ve mütercimi. Eserleri ve tercümeleri: *Euphranor, a Dialogue on Youth* (Eupharnor, gençlik üzerine bir diyalog) [1851]; *Polonius, a Collection of Wise Saws and Modern Instances* (Polonius, zeki deyişler ve modern örnekler derlemesi) [1852]; İspanyol tiyatro yazarı Calderon'un altı dramının tercümesi [1853]; *Rubâiyat of Omar Khayyâm* (Ömer Hayyam'ın rubaileri tercümesi daha doğrusu serbest bir adaptasyonu) [1859; tekrar gözden geçirilmiş metni 1868 de çıkmıştır].

E. FITZGERALD

F. in eserleri hakkındaki hayranlıklarını İngiliz şairleri Rossetti ve Swinburne açıkladıktan sonra F. halkça çok sevilmiş ve XIX. yüzyılın ikinci yarısının olağanüstü etkili bir şairi haline gelmiştir.

FITZGERALD [*fitsçerild*], **Frances Scott** (Saint Paul, Minnesota 1896 - Hollywood 1940), Amerikalı romancı. Dünya Harbi sonrasının «caz ve cin» dönemini temsil eden «mahvolmuş nesil» diye andığımız aydın gençliğin en parlak yazarlarındandır. *This Side of Paradise* (Cennetin bu yanı) [1920]; *Tales of the Jazz-Age* (Caz Çağından hikâyeler) [1922] ve *All the Sad - Young Men* (Bütün o mahzun gençler) [1926] gibi ilk romanlarında yeni bir duygululuk görülür. 1925 te yazdığı *The Great Gatsby* (Arslan Gatsby) ise son derece başarılı tekniği ile bugün Amerikan edebiyatının klasikleri arasındadır. Hayatının son yıllarını Hollywood'da geçiren F., sinemacılar âleminin zirzopluklarından bir roman meydana getirmiştir (*The Last Tycoon* [Son devletli]). Ölümünden sonra 1941 de çıkan bu eser ile 1945 te yayımlanan, mektup ve mahrem notlardan meydana gelmiş *The Crack - Up* (Palavracı), onu edebî yaratıcılığın problemlerini iyice benimsemiş bir yazar olarak gösterir.

F. S. FITZGERALD

FITZGERALD [*fitsçerild*], **George Francis** (Dublin 1851 - Dublin 1901), İrlandalı fizikçi. Dublin Üniversitesinde profesörlük etmiş, Hertz'in elektromagnetik dalgaları keşfetmesinden önce bu çeşit dalgalarla ilgili teori üzerinde çalışmıştır. Michelson deneyinin olumsuz sonuç vermesinin sebebini açıklamak için, Lorentz tarafından da ileri sürülen, hareket halindeki cisimlerin kısalması üzerine olan hipotezini ortaya atmıştır. Bu açıklama sonradan izafîlik teorisi tarafından yorumlanmıştır. F., elektronun kütlesini ilk ölçenlerden biridir.

FITZGERALD [*fitsçerild*], **Lord Edward** (Carton House, Dublın 1763 Newgate 1798), İrlandalı devlet adamı. Dublin parlamentosu üyesi iken millî muhalefet hareketine katılmış. Paris'e gelerek Fransız ihtilâlini heyecanla desteklemiştir. İrlanda'ya döndükten sonra Birleşmiş İrlandalılar hareketine katılmış ve 1798 ayaklanmasını teşkilâtlandırmıştır.

FITZMAURICE - KELLY [*fitsmoris keli*], **James** (Glasgow 1857 - Sydenham 1923), İngiliz bilgini. Oxford, Liverpool, Cambridge ve Londra'da profesörlük yapan F. K., İspanyol dil ve edebiyatı konularında eserler yazmıştır: *The Life of Miguel de Cervantes* (Miguel de Cervantes'in hayatı) [1892] ve *History of Spanish Literature* (İspanyol edebiyatı tarihi) [1898].

FIUME, Yugoslavya'daki Rijeka şehrinin İtalyanca adı. Bk. RIJEKA.

FIUME MESELESİ: I Dünya Harbinden sonra Paris konferansında, Dalmaçya'nın Fiume limanı üzerinde hak ileri süren İtalya ile Yugoslavya arasında çıkan anlaşmazlık. Nüfusunun yarısı İslav, yarısı da İtalyan olan bu şehir, 1918 yılına kadar Avusturya - Macaristan imparatorluğuna bağlı idi Anlaşmazlık Paris konferansında giderilememiş ve 1919 evlülünde Gabriele d'Annunzio (b. bk) nun Karagömleklilerince zaptedilen şehir, 12 kasım 1920 tarihli Rapallo antlaşmasiyle bir serbest şehir statüsüne bağlanmış, fakat bu çözüm taraflardan hiçbirini memnun etmemiş ve 1922 de başlayan müzakereler 27 ocak 1924 tarihli Roma antlaşmasiyle sona ermiş, Fiume bir İtalyan şehri olmuş, Yugoslavlara da Fiume şehrinde bazı uydurma haklarla birlikte komşu Sušak limanı bırakılmıştır. II. Dünya Harbi sonlarında Fiume ile Sušak Yugoslavlarca Alman işgalinden kurtarılmış, 10 şubat 1947 Paris antlaşması Fiume şehrini bütün Fiume vilâyeti ile birlikte Yugoslavlara bırakmıştır. Bk. RIJEKA.

FIX [*fiks*], **Théodore** (Soleure 1800 - Paris 1846), İsviçreli iktisatçı. Paris'te yerleşen F., 1833te «Revue mensuelle d'économie politique» i çıkarmıştır. *Situation des classes ouvrières* (Amele sınıflarının durumu) [1846] adlı eserinde işçilerin sefaletini sarhoşluğa ve öngörüsüzlüğe bağlamıştır. F., işçi teşkilâtlanmasına karşı açtığı mücadelede aşırı muhafazakâr eğilimli olduğunu göstermiştir.

FİYAT, ekonomik bir kavram. Düşünürlerin, iktisatçıların eski çağlardan beri düşüncelerini belirttikleri bir konudur. Bu kavramı her iktisatçı bulunduğu devre, bağlı bulunduğu iktisadî doktrine göre açıklamıştır. F. için «Bir malın objektif değişme (mübadele) değeri, o malın pazarda ekonomik kanunlarla takarrür eden F. dır» tarifi yapılmakta ve buna göre «F., objektif değişme değerinin para ile ifadesidir» şeklinde bu tarif tamamlanmaktadır

Bu yoldaki düşünceye esas olan, mübadele değerlerinin evvelâ kendi aralarında ve birbirine karşı olan nispetlerinin taayyün etmesidir. Ve sonra birbiriyle değişmesinde, yani aracısız doğrudan değişmesinde (trampada) veya bütün mallarla değişebilecek bir özelliğe sahip bir mal ile - ki bu paradır - değişmesinde o malın objektif değeri ve bunun para ile ifadesi F. tır. Diğer bir yönden de F. belli bir zamanda, belli bir piyasada arz ve talebe göre taayyün eder.

Bu esasta, belli şartları taşıyan bir piyasanın mevcudiyeti şarttır. Böyle bir piyasada mübadele serbest ve rekabet de cârı olmalıdır. Bu takdirde arz ve talep taayyün ettiği gibi, F. da arz ve talebi etkiler.

Arz ve talebin dengesizliği halinde F. ın sıkıştırmasiyle denge yine kurulur. Bu şekilde meydana gelen F. a muvazene (denge) F. ı denir. Bu açıklama ile ortaya konmak istenen düşünce şudur: F. ile arz ve talep miktarlarını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Yani arz ve talep sadece bir miktar, diğer bir deyimle kemmî bir olay değildir. Bunlarla birlikte ve bunlardan ayrılamayan F. da bahis konusudur Nitekim F. yüksekliği talep miktarını azaltır, tersine olarak da F. ların düşüklüğü talep miktarını çoğaltır.

Başka bir tarife göre F., bir malın veya hizmetin mübadele (değişme) değerini ifade eden ölçüye denir. Ve ayrıca F. için «ekonomik malların satılması karşılığında alınan veya ekonomik malların satın alınması karşılığında ödenen para miktarı anlaşılır» denilmektedir. Ancak, bu tarifte mal bedeli ile F. birbirine karıştırılmamalıdır. F., malın bir birimine düşen para miktarıdır.

Sosyal ekonomiye göre, F. ların teşekkül etmesi için sadece bir mübadelenin cereyan etmesi kâfi değildir. Aynı zamanda toplu bir pazarın mevcudiyeti, yani alıcılar ve satıcılar topluluğunun bulunması şarttır. Bu takdirde ekonomik bir mal için bir F. ve bir F. seviyesi meydana gelebilir. F. ın teşekkülünde toplu bir pazara, alıcılar ve satıcılar topluluğuna ihtiyaç vardır. Böyle bir piyasa veya pazarda ekonomik bir mala karşı bir arz toplamı, aynı mala karşı bir talep toplamı karşılaşarak bir F. vücut bulur. Bu piyasa veya pazar, mübadelenin serbestçe cereyan ettiği ve rekabetin mevcut bulunduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Bir görüşe göre, F bir mal veya hizmetin bir birimi için ödenen para miktarıdır. Diğer bir yönden, iki ekonomik malın birbiriyle mukayesesinden *değer* ve bunun da para ile ifadesi F. tır tarifi yapılmaktadır. Bu ekonomik kavram tarih boyunca düşünürleri, iktisatçıları, kendi yaşadıkları devrin sosyal ve politik kuralları içinde düşündürmüş, bu kavramın gerçek yönü ile tespiti gayreti içinde bulundurmuştur.

Ufak nüfus topluluklarının kendi kendine yeterli görüldüğü ve bugünkü anlamiyle pazarın yok olduğu devirlerde âdil F. tan bahsedilirdi. Bu tarihlerde bir malın F. ı onun vücut bulması için harcanan zamanla ölçülürdü. Orta Çağın sonlarına kadar F. lar genel olarak sabit kaldı. Esasen bazı memleketlerde görüldüğü gibi, F. ların kontrolü yapılmakta ve özellikle gıda maddeleri F. larının artmaması işi izlenmekteydi. Daha sonraları iktisatçılar arasında F. sistemi düşüncesi uygulamada ve teoride yer aldı ve bu tarihlerde gerçek F. ı çalışmaya bağlayanlar olduğu gibi, para hacmına tâbi olduğunu iddia edenler de vardı. Merkantilistlerden sonra fizyokratlarda da tam açık bir F. düşüncesi yerine gerçek F. ve piyasa F. ı etrafında düşüncelere rastlanır. Liberaller de «her şeyin gerçek F. ı ona sahip olmak isteyen bir kimse için ifade ettiği gerçek değer, o eşyanın iktisabı için gereken yorgunluk ve müşkülâttan ibarettir.» ve «Herhangi bir malın gerçek F. ı, o malın üretimine karışan bütün unsurların gerçek F. larından meydana gelir» demek suretiyle birtakım tarifler yapmışlardır. Böyle bir F., tabiî F. olarak kabul olunmakta idi.

F. ların takarrür etmesi, bir serbest pazarda, mallarını üretenlerle bu malları herhangi bir anlamda tüketecek olan kimselerin, karşılıklı, olarak, bir tarafın mallarını arz etmesi,

bir tarafın da bu malları talep etmesiyle vaki olur. Bir yandan mal arz edenlerle diğer yanda talep edenler bir noktada anlaşmış bulunur kı bu da arz ve talebin muvazene (denge) haline geldiği noktadır. Arz ve talebin birleştiği denge noktasında F. teşekkül eder.

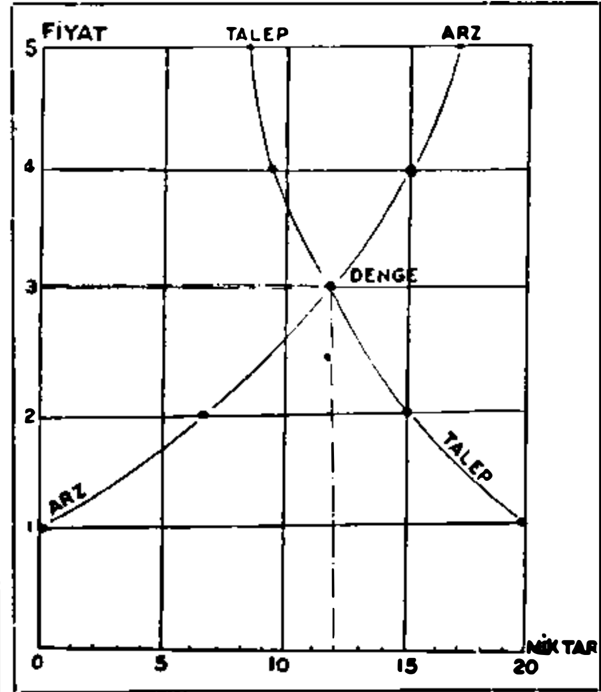
Mal arz edenlerle mala talip olanların eğilimleri ayrı ayrı yönlerdedir. Mal arz edenler mallarını daha üstün bir bedelle satmak, mal alacak olanlar da, yani talep edenler bu malları daha düşük bir bedelle elde etmek isterler. Bunlarda birincilerinin eğilimleri yüksek, ikincilerinin düşük F. a doğrudur. Her iki tarafın eğilimleri bir noktada birleştiği takdirde F. vücut bulmuş olur. Bu eğilimler birer eğri ile gösterildiği takdirde «arz eğrisi» soldan sağa ve aşağıdan yukarı yükselen bir eğri ve «talep eğrisi» de soldan ve yukarıdan aşağıya doğru uzanan bir eğri halindedir. Bu iki eğrinin birleştiği ve kesiştiği nokta, arz ve talebin birleştiği denge noktası, yani F. ın takarrür ettiği noktadır.

Bu F. takarrürü, serbest bir kuruluş içinde, devlet ve amme müesseselerinin veya özel ve fiilî bir müdahalenin olmadığı hallerde mümkündür. Eğer bu F. eşyanın mal olma değerine uygun, yani ona tekabül eden bir satış F. iyle satılmış ise buna tabiî F. denir. Müteşebbisin piyasada elde etmek istediği ve alıcıya teklif ettiği F. a virtüel F. denir. Virtüel F. daha evvelki bir mübadelede fiilen tahakkuk etmiş olan F. a yakın olur. Pazarlık sonunda satıcının satmaya ve alıcının almaya razı oldukları F. a da efektif F. denir. Fiilen tahakkuk eden bir F. olduğu için buna fiilî F. da denir.

Malların elde edilmesi için birçok giderlerin yapıldığı bir vâkıadır. Bu giderlerle malların vücut bulması için harcanan maddeler toplamı, malların maliyet F. ını teşkil eder. Malların satışında, gelir ve giderler arasında en yüksek farkı sağlayan mübadele değerine en elverişli F. veya optimal F. denir.

F. ın cemiyet ekonomisinde gördüğü hizmet büyüktür. Bu önemli hizmeti şöyle açıklamak mümkündür: Tek başına yaşayan ve başka bir tarafla ilgisi bulunmayan bir bünyede ekonomik işler tek bir irade tarafından, kollektif bir ekonomik bünyede, ekonomik işlerle görevlendirilen merci ve mübadelenin ve rekabetin serbest bulunduğu bir ekonomik düzende ise şahsa veya mercie hacet kalmaksızın F teşekkülü mekanizması tanzim eder. F. bir taraftan servetin «inkısamı» âmili, diğer taraftan üretim araçlarının kullanılmasını idare ve sevk eden bir yönelticidir.

F. lar bazan müdahale ile taayyün etmiş bulunur. Bu müdahale devlet, amme müesseseleri tarafından olduğu gibi, özel müesseselerin takip ettikleri F. politikaları sebebiyle de meydana gelebilir. Bunlar için tröst ve karteller örnek olarak gösterilebilir. İnhisar veya tekelde F. ın teşekkülü tekel'e, tek iradeye tâbidir. Bu halde, satıcı gelirini en yüksek derecede bulundurmak isteğindedir. Buna rağmen tekel, F. ları istediği derecede yükseltemez. Çünkü malların sürümünden kaybeder. Tekel daha fazla kazanmak için kalite F. ları ihdas etmek suretiyle F. farklarından faydalanabilir. Türlü basamaklarda bulunan tüketiciler için türlü F. larla satış yapılmasına tefazulî tarife veya tefazulî F. denir. Tüketicinin korunması amacını güden idare veya siyasî organ tarafından yapılan müdahalelerle F. lar tespit edilebilir. Çok kere belediyeler tarafından yiyecek maddelerinin F. larının tespit edilmesi lüzumu hasıl olur. Buna ve diğer teşekküller tarafından tayin edilmiş bulunan F. lara narh F. ı denir.

FİYAT: Arz, talep, denge

Bazan da üreticilerin korunması amacı ile F. lara müdahale edilir. Bu F. lara da destek F. ı denir. Bunlardan başka, alış F. ı, satış F. ı, fatura safî F. ı, fatura safî olmayan F. ı, mal olma F. ı, endüstri mal olma F. ı, tarım mal olma F. ı gibi daha birçok F. türleri vardır.

Şekildeki örnekte dikey eksen F. ları, yatay eksen de miktarları göstermektedir. Örnekte beş grup arz ve talebe ait F. ve miktarlar alınmıştır.

	Talep edilen			Arz edilen		
	Fiyat		Miktar	Fiyat		Miktar
I. G.	5	L.	8	5	L.	17
II. G.	4	»	9	4	»	15
III. G.	3	»	12	3	»	12
IV. G.	2	»	15	2	»	7
V. G.	1	»	20	1	»	0

F. ların yukarıdan aşağıya (3) F. ına ve (12) miktarına doğru itilmesi, arzın çok, talebin az olması ve F. ların aşağıdan yukarıya (3) F. ına ve (12) miktarına doğru itilmesi de talebin arzdan fazla bulunması sebebine dayanmaktadır. Arz ve talebin dengeye geldiği F. (3), miktar da (12) dir ve bu noktada F. takarrür etmiştir. — A. A.

FİYAT KONTROLÜ: Çok eski devirlerde bazı merciler ve esnaf teşekkülleri tarafından fiyat ve kalite kontrolü yapıldığı bilinmekte ise de, özel bir kanunla Türkiye'de ilk defa 26 ocak 1940 tarih ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu ve bu kanuna dayanılarak yayımlanan koordinasyon kararları ve Ticaret Bakanlığının sirkülerleri ile F. K. başlamıştır.

F. K., Millî Korunma Kanununun 31. maddesine dayanılarak yayımlanan 8 haziran 1940 tarıh ve 29 sayılı koordinasyon kararı ve bu kararın 2 maddesiyle bütün illerde birer fiyat kontrol komisyonu kurulması ve aynı kararın 3. maddesinin B fıkrasiyle bu komisyonların mahallî fiyatları murakabe altına alması ile başlamıştır.

Bu kontrol görevinin görülebilmesi için, Ticaret

Bakanlığınca yayımlanan 4 sayılı sirkülerle fiyat murakabe büroları ihdas olunmuş, bu bürolarda görev alanlara fiyat kontrolörleri adı verilmiştir. Bilâhare 22 ağustos 1940 tarih ve 48 sayılı kararla bu bürolar, Ticaret Bakanlığınca görevlendirilen bır şefin emri altında ve yine aynı bakanlıkça tayin edilen kontrolörler çalıştırılmak suretiyle genişletilmiştir.

8 haziran 1940 tarih ve 29 sayılı kararın 2. maddesiyle kurulan fiyat kontrol komisyonları; Ankara, Istanbul ve İzmir'de valinin veya tevkil edeceği kimsenin başkanlığı altında, bölge ticaret müdürü (Ankara'da Bakanlıkça görevlendirilecek bir memur), bölge iktisat müdürü, belediye iktisat müdürü (İzmir'de belediyece görevlendirilecek bir memur), Sanayi ve Ticaret Odası genel sekreteri, bu üyeler tarafından altı ay süre ile seçilen biri sanayici, diğeri tacir iki asil ve birer yedek üyeden müteşekkildi.

Ankara, Istanbul ve İzmir dışında kalan illerde valinin (hastalığı veya yokluğu halinde tevkil edeceği kimsenin) başkanlığı altında, bölge ticaret müdürleri veya amirleri, il şube amirleri, İktisat ve Ticaret Bakanlığının diğer memurları, belediye başkanları, Ticaret Odası genel sekreterleri ve bir tacir üyeden kurulmuştur.

Ticaret Bakanlığına bağlı ve bu bakanlığın teftiş ve murakabesine tabi fiyat kontrol komisyonlarının görev ve yetkileri, adı geçen bakanlıkça belirtilecek madde ve eşyanın, mahallî toptan ve perakende satış fiyatlarını tespit etmek, mahallî fiyatları kontrol etmek, tespit edilen fiyatlara satışların uygunsuzluğu veya Millî Korunma Kanununun 32 ve 35. maddelerine riayetsizliği dolayısiyle yapılacak adlî tahkikatın her safhasında resmî bilir kişi olarak mütalâa bildirmekti.

İthal malları hakkında da 6 ağustos 1940 tarih ve 4/6034 - 4 sayılı sirkülerde açıklandığı üzere «ithalâtçı birlikleri» tarafından tespit edilen ithal malları fiyatlarını incelemek ve muvafık bulduklarını ilân etmekti. Bu komisyonların çalışma sahası, il ve kaza merkezleri ile sınırlanmıştı.

18 şubat 1941 tarih ve 102 sayılı koordinasyon kararı ile merkezde İaşe Müsteşarlığı kurulmuş ve illerde fiyat murakabe müdürlükleri ihdas olunmuştu. Bu yeni teşkilâta fiyat kontrolörlükleri bağlanmıştı. Ancak 23 temmuz 1942 tarih ve 371 sayılı kararla illerdeki fiyat murakabe müdürlüklerine ve fiyat kontrol komisyonlarına verilmiş bulunan görevler, belediyeler daimî encümenlerine devrolunduğundan fiyat kontrolörleri belediyelerde kurulan yeni teşkilâta bağlanmış, fiyat kontrol komisyonları ile fiyat murakabe müdürlükleri lâğvedilmiştir.

Millî Korunma Kanununun tatbikatında, beliren ihtiyaçlara göre zaman zaman yeni sistemler getiren kararnamelerle sirkülerler yayımlanmış ve mümkün olduğu kadar fiyatlarda istikrar tesisine, kara borsanın önlenmesine çalışılmıştır. Nitekim 15 nisan 1944 tarihinde yürürlüğe giren 510 sayılı kararname ile mallarda azamî kâr hadleri tespit olunmuş, üreticiden tüketiciye kadar mal satışında bulunanların ne kadar kâr alabilecekleri oranlı bir şekilde tespit edilmiştir. Ayrıca, 510 sayılı kararname ile valiliklere ve ithalât ve ihracat birliklerine bağlı Millî Koruma kontrolörlükleri ihdas olunmuş ve aynı kararname ile (21. madde 2. fıkra) il merkezlerine valinin emri altında; Ankara, Istanbul, İzmir ve Mersin'de ise valinin emri altında ve Ticaret Bakanlığınca görevlendirilen bir şefe bağlı olarak faaliyette bulunmuşlardır. Daha sonraları Millî Korunma kontrolörlerinin, bakanlığın murakabesine ve teftişine bağlanmasını öngören 25 mayıs 1946 tarih ve 644 sayılı kararname ve bunu takiben aynı görev ve yetki ile Ticaret Bakanlığı müfettişlerinin ve memurlarının görevlendirilebileceğine dair 2 temmuz 1947 tarih ve 702 sayılı kararname yayımlanmıştır.

Millî Korunma Kanununun yürürlükte bulunmasına rağmen, münferit olaylar dışında bu kanun tatbik edilmemiş ve bu hal 1956 yılına kadar devam etmiştir. 1956 yılında ithalâtta görülen sıkışma sebebiyle fiyatların yükselmesi ve kara borsanın ilerlemesi üzerine Millî Korunma Kanunu tadil edilmiş, geniş yetkilerle İktisat ve Ticaret Vekâletinde bir Millî Korunma Dairesi kurulmuştur. Millî Korunma Kanununun tadilâtından sonra birçok kararnameler, sirkülerler yayımlanmış, F. K. her sahada tatbik olunmuştur. Özellikle Millî Korunma konusuna alınan eşya ve gıda maddelerinin, kaliteleri esas alınarak Türkiye'nin her yanına şamil ve carî tek fiyatla satışı öngören tatbikat yapılmıştır. İthal malları hakkında Istanbul'da kurulan murakabe teşkilâtı da malların menşeinden itibaren fiyatlarını takip ve bu fiyatların kalitelerine uygun olup olmadığını tayin ve kontrol edebilecek bir sistem içinde çalışmıştır. — A. A.

FİYONGA veya FİYANGO (İta.), kurdele, kravat gibi uzunca kumaşların veya sicimlerin, kordonların kelebek biçiminde bağlanmış hali. Buna bazan fiyonk da denir. Smokin ile takılan kravat bu biçimde bağlanır; buna papiyon kravat da denir. Bazı hanım iskarpinleri üzerinde (toka), şapkalarda, yaka önlerinde F. bulunur. Şekerci kutularını saran sicimler de F. biçiminde bağlanır. F. nın büyük, küçük, uçları düz veya sarkık olan değişik biçimleri vardır.

F. yapmak için önce bir düğüm atılır, sonra kurdelenin bir ucu halka halinde kıvrılarak turulur, öbür ucu, karşıt ikinci bir halka meydana getirilmek üzere bu halkanın altından geçirilerek ikinci bir düğüm yapılır ve sıkılır.

ÇEŞİTLİ FİYONGALAR: 1. Alsace'lı baş fiyongası, 2. Lavabir fiyongası, 3. Kuşak fiyongası, 4. Kordon fiyongası, 5. Kılıç fiyongası, 6. Omuz fiyongası

FİYOR (Coğ.): bk. FJORD.

FİZAN (Fr. Fezzan), Libya'nın güneybatısında bir bölge. Yüz ölçümü aş. yu. 400 000 km², nüfusu 54 000 (1961), başkenti Sebha'dır. Sahara'nın bir parçası olan bu bölgenin kuzeyinde (Hamada el - Homra) kireçli, kısmen de bazaltlı (Cebel es Soda) platolar yükselir; bunlar, Ubari erg (b. bk.) inin kapladığı Birinci Çağ kratogenine hâkimdir. Güneyde geniş bir çanak meydana getiren başka kireçli platolar, parçalanmış olup ortalarında Murzuk ergi bulu-

nur. Dikliklerin eteğinde vâhalar sıralanır: Şati (Hamada el-Homra'nın eteğinde), Vadi el Ecel, Sebha, El-Buani (Murzuk ovası eteğinde), Vadi Etba, Murzuk, Hofra, Şergiya ve Gatrun.

Kuzeyde Arap, doğuda Accer Tuaregleri, güneyde Tebu göçebeleri arasında bir temas bölgesi olan F. da yerleşik halkın oturduğu 80 den çok köy vardır. Bunlar küçük toprak sahipleri olup tarım işlerinde kaynakların ve kuyuların suyundan faydalanırlar.

Tarih: Garamant'lar (b. bk.) ın eski ülkesinin bu kısmı, Romalı general L. Cornelius Balbus Minor tarafından zaptedilerek Phazania adını almıştır. Vandallar'dan sonra 666 da Arapların eline geçmiş, XVI. yüzyılda Fas'lı bir şerif burada Beni Mohammed sülâlesini kurmuştur. Bu sülâle ilkin Trablus paşasına bağlı iken sonradan bağımsızlığa kavuşmustur. 1840 a doğru F. Osmanlı imparatorluğu topraklarına katılmıştır. 1913 e kadar F. Trablus'a bağlı bir Türk mutasarrıflığı olmuş, mutlakiyet devri sonunda ağır suçlular sürgün olarak buraya gönderilmişlerdir. 1913-1914 Trablusgarp harbinde F. İtalyanların eline geçmiş, sonra kaybedilmiş, fakat yine İtalyanlarca zaptedilmiştir (1929-1930). 1941-1942 zaferi sonucunda Fransa F. da birkaç küçük garnizon (Gadames, Gat, Sebha ve başkaları), 1950 de ise muhtar bir idare kurmuş, fakat 10 ağustos 1955 tarihli Fransa-Libya anlaşması üzerine ülkeyi bırakmıştır.

FİZAN SEFERİ, II. Dünya Harbinin bir safhası Fransız albayı Leclerc, İngilizlerle iş birliği yaparak ocak 1941 de, Tıbesti (Kuzey Çad) den Fizan'a doğru gelişen bir taarruza girişmiştir. 11 ocak 1941 de Murzuk, 1 şubat 1941 de Kufra'ya karşı başarılı akınlar yapmış ve ertesi kış, Tegerhi ile Zuila arasındaki bütün İtalyan karakollarını yok etmiş, aralık 1942 de kuzeyde Brak ve Şueref'e doğru uzanmıştır. İngilizlerin büyük taarruzlarına katılan Leclerc, 24 ocak 1943 te 4 000 askeri ve 700 arabasiyle Trablus'ta Montgomery (b. bk) nin 8. ordusu ile birleşmiştir.

FIZEAU [*fizo*], **Armand Hippolyte Louis** (Paris 1819-La Ferté-sous-Jouarre 1896), Fransız fizikçisi. Henüz 20 yaşında iken daguerreotipi (bk. DAGUERRÉOTYPIE) usulü ile resim çekme tekniğini geliştirmiş, birkaç yıl fizikçi Foucault ile birlikte çalışmış, 1845 te güneş yüzeyindeki bütün ayrıntıları gösteren bir resim çekmeyi başarmış, 1849 da dişli çark metodunu kullanarak ışığın hızını ölçmüş ve saniyede 315 000 km olarak tespit etmiş, 1851 de hareket halindeki cisimlerin hızlarını ölçmüş ve böylece 1856 da Institut de France'ın büyük armağanını kazanmış, 1848 de Doppler'in ses dalgaları için ortaya koyduğu ilkenin optik için de geçerli olduğunu ve hareket halindeki bir ışık kaynağının duran bir gözlemci karşısında meydana getirdiği sonucun tayf ışınlarının yer değiştirmeleri niteliğinde olduğunu keşfetmiştir (Doppler-Fızeau ilkesi). 1864 te sodyum alevi ile yaptığı girişim (interference) deneyleri sonucunda, ilk olarak, ışık dalgaları uzunluklarını uzunluk miyar (étalon) ı olarak kullanmayı düşünmüş, yıldızların görünür çaplarının ölçülmesinde girişimli metodun kullanılmasını tavsiye etmiş, 1850 de elektriğin ulaşımının anî olmadığını göstermiş, kızılaltı tayfının varlığını ilk tespit edenlerden biri olmuş, 1853 te indükleme bobini devresine bir kondansatör katma usulünü bulmuştur. 1860 ta İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

A. FIZEAU

FİZİK (Fr. Physique, Yun. *physis*=tabiat), I. *Fiziğin konusu, bölümleri*: a. F. başlangıçlarda genel olarak «tabiat ilmi» anlamında kullanılıyordu. Bugün de bu etimolojik anlamına az çok uygun olarak, dış alemde meydana gelen olayları incelemek suretiyle, cansız varlıkların, yani *madde*'nin bir kısım değişme ve gelişme kanunlarını araştırdığı kabul edilmektedir. Maddenin biçim, şekil ve boyutlariyle birlikte F. özellikleri dediğimiz başka (ısınma ısısı, öz kütlesi, kırılma indisi, viskozluk katsayısı, elektrik özdirenci, magnetik geçirgenlik ve kalorifık katsayısı... gibi) karakteristiklerinin uğradıkları değişimleri bahis konusu ederek bu değişimlerin nedenlerini araştırır. Geometrinin tarif ve teoremlerine dayanarak, belli bir referens uzayına göre, cisimlerin yer değiştirmelerini, üzerlerinde etkiyen çeşitli kuvvetleri ve bu kuvvetlerin tesir sonuçlarını inceler. Hattâ, bugün F. kanunlarının belirli bir oran ve alanda biyolojiye de uygulanabilir bir durumda oldukları anlayışı yaygın hale gelmiş bulunmaktadır.

b. Bununla beraber, F., maddenin genel hal değişimlerini incelerken tabiat ve mahiyet değişimleriyle ilgilenmez; bunlar, kimya (b. bk.) nın konusunu teşkil eder. Bu bakımdan, F. in temel hedefi, maddenin ya tabiatta kendiliğinden olan veya tarafımızdan meydana getirilen değişim ve gelişimleri gözlemeye tabi tutmak ve bundan birtakım sonuçlara varmaktır, diyebiliriz. Vakaa, *nükleer* dediğimiz bazı atom çekirdeği olayları maddenin yapısındaki kımyaca değişikleri de içine almakta ise de, bunların, şimdilik yine F. in incele me ve araştırma alanı sınırında sayılmaları uygun görülmekte ve buna *çekirdek fiziği* adı verilmektedir.

c. Evrenin gelişmesi, özellikle cisimlerin hareketleri, aynı zamanda hem mekânın hem de zamanın hesaba katılmasını gerektirmektedir. Ayrıca bir cismin belirli bir andaki hali, her noktasının sıcaklığına da tabidir ve sıcaklık değişimleri genellikle ısı şeklinde enerji alıp vermelerine yol açmaktadır. Bu gibi termik değişmelerden ve kimyanın inceleme konusu olan reaksiyonlardan ayrı olarak, cisimlerin şekil, biçim ve diğer hal değişikliklerinin nedeni *kuvvet* genel adı verilen birtakım büyüklüklerdir.

Birbirlerinin tesirlerini yok ederek, üzerinde etkilendikleri maddî sistemi sükûnet halinde bırakan (veya ona sadece düzgün doğru bir hareket veren) kuvvetler arasındaki dengeyi F. in *statik* bölümü inceler.

Cisimler üzerinde etkiyen kuvvetlerle, bunların meydana getirdikleri hareket değişimleri *dinamik*'in konusunu teşkil eder. Etkiyen kuvvetlerle ilgilenmeden sadece *hareket*'lerin incelenmesini *kinematik* konu edinir. İşte, çeşitli enerjilerin ortaya koyabildikleri (termik, elektrik, atomik, nükleer ve türlü ışıma... gibi) etkenlerle ilgili meseleler F. in bir bütün olarak ele aldığı bu genel bölümlerde incelenir.

d. *Klasik fizik-Modern fizik*: Bugün yeni görüşlere dayanan ve özellikle son 60 yıl içinde varlıklarından bilgi edindiğimiz yeni olayların incelenmesini, izah ve tefsir edilmesini konu edinmiş bulunan bir *yeni* (modern) *F.* in oluştuğunu da belirtmek gerekir.

Klasik F. in başlıca konuları: *Fiziki mekanik, ısı* ve *termodinamik, optik, akustik* ve *elektrik-magnetizma*'dır.

Bu F. in kapsamı içine az çok direkt olarak duyum organlarımızla varlıklarından haberdar olduğumuz, kendi ölçümüzdeki olaylar girmektedir. İnceleme vasıtası olarak kullanılan âletler, bu olayların kesin, ayrıntılı değer ölçülerini sağlamak suretiyle, önce pek müphem ve sadece kalitatif olan veriler hakkında bizi açıklığa kavuşturmaktadır.

Modern F. e gelince, her şeyden önce bunun konusu hayli değişiktir. Bunda sadece kendi ölçümüzdeki olaylarla yetinilmez; gözleme, inceleme ve araştırma sınırı *sonsuz büyüklükler* (yıldızlar, nebülözler...) alanı ile *sonsuz küçüklükler* (atom ve çekirdek...) dünyasına kadar genişletilmiştir. Bu yeni F in tecrübe tekniği bu sebepten pek farklıdır. Diğer yandan, bu iki *uc* yönündeki olayları göz lemeğe yarayan âletlerin araya girmesi - özellikle *mikrofizik* alanında hiç umulmadık önemli sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü bu âletlerin asıl inceleme konusu yapılan olayın seyri üzerinde kısmen veya tamamen etkili olabilecek sakıncalı bir yönü bulunabilmektedir. Ayrıca, modern F in bazı alanlarında, denel realite ile hemen hiçbir direkt temas kurmaya da imkân bulunamamaktadır. Bunun sebebi, alışılagelmiş olan klasık F. alanında, XX. yüzyıl başlarına kadar rastlanmamış bazı tecrübe zorlukları ile karşılaşılmasıdır. Bu itibarla enformasyon imkânlarımız dikkat çekici bir oranda daralmıştır. Bununla beraber, bir yandan matematik gücüyle bir yandan da pek kuvvetli ilmî *muhayyile*'nin yardımiyle önceden tahmin edilmeğe çalışılan maddî tabiat sırlarını çözmek, yine de modern F. in verimli çabaları arasına girmiştir.

Hele XIX. yüzyıl sonlarından beri, maddenin kesik yapılı oluşunu kabul ettiren yeni olaylarla karşılaşılması, yeni birtakım fikirlerin, görüşlerin, izah ve yorumların orta ya çıkmasına sebep olmuştur. Bu da relativist (izafiyetçi) ve probabilist (ihtimaliyetçi) anlayışa göre hesap yapılmasını gerektirmiş; madde ve enerji alıp vermeleri bakımından kuantık bir görüş doğurmuştur. Fakat bu yeni görüşler, baş langıçta tabiatiyle hayli direnmelerle karşılaşmıştır. Çünkü çok uzun zamandan beri yerleşmiş ve alışılmış olan fikirler altüst oluyor, klasik F. in temel yapısı yıkılıyordu. Bununla beraber, aradan geçen bu son çeyrek yüzyıl içinde, bu yeni fikirler üzerinde işlenilmiş, çalışılmış; atom ve çekirdek dünyasiyle ilgili az çok indeterminist ve probabilist anlayış, hattâ Heisenberg'in belirsizlik (incertitude) prensipi bugün artık hemen bütün F. çiler tarafından benimsenmiş bulunmaktadır.

II. *Fizikte metot*: a. Her ilim etrafımızı saran meselelerin ve olayların bir kısmını veya görünüşünü tanımaya çalışır ve bunun için özel bir yol tutar: bu, söz konusu ilmin inceleme metodudur. Temel konusu cansız varlık - *madde* - olan F. in metodu, matematik vasıtasiyle birbirine tecrübe (deney) ile teorik muhakemeye dayanır. F. olaylarını incelemek bir yandan *gözlem*, bir yandan da *deney yapma* ile mümkün olur. Gözlem yapma, olayların tabiatta husule geldikleri şekil altında ve o şartlar içinde dikkatle incelenmesidir. Deney yapma ise, olayları birbirinden ayırarak, tecrit ederek, bir olayı istenildiği gibi rahatça gözleyebilmek üzere kendimizin meydana getirmemiz ve bu olayın husule gelmesine ait şartlarda değişiklikler yaparak arızî veya temel nedenleri ortaya çıkarmamız demektir.

b. Bir olayı iyice gözlemek, önce bu olayın bütün nedenlerini kaydetmek, sonra da bunlardan hangisinin temel, hangisinin ikinci derecede önemli ve gözlenme şart ve ihtiyacı bakımından ilgisiz olduğunu ayırt etmek demektir. Bunun için, çeşitli faktörlerin türlü suretlerde dahil bulundukları çok sayıda ve seri halinde gözlem yapmak gerekir. Deney yaparken olayın şartları mümkün olduğu kadar basitleştirilerek ve nedenlerde yalnız birinde değişim yaparak değerleri aynı bırakılır; bu suretle birçok tesirler arasında inceleme konusu olan olaya ait temel etken araştırılır.

Klasik fizik her şeyden önce *gözlem* esasına dayanan *denel* (tecrübî) bir ilimdir. Bu ilmin inceleme konusu yaptığı olayları deneye tabi tutarken, duyum organlarımız ilk haber alma vasıtalarımızdır. Fakat bu vasıtalarımıza, tabiatça verilen görevlerini kolaylaştırmak ve çoğu zaman hayli dar olan inceleme güç ve alanlarını artırarak genişlemek için, çeşitli alet ve cihazlara da yardımcılık yaptırılır. Böylece bir F deneyi sadece basit bir gözlemeden ibaret kalmaz, olayın tefsirini mümkün kılacak çabayı da kapsar; yani gözlediklerimizi muhakeme ederek yorumlamaya imkân bulabildiğimiz gibi, bazen duyum organlarımızın varlığından haberdar kılamadıkları (gazlar gibi) maddeleri ve (elektrik akımı, X ışınları, radyoaktiflik gibi) olayları kesfe imkân bulmamızı sağlar. Şu halde, gözlenen ve daima doğru ve gerçek olan olgular yanında, ilmin ilerlemesiyle değişim gösterebilecek izah ve tefsirler (yorumlamalar) bulunacak, yeni olaylar da yer alacaktır.

Fizikte teori - çeşitli görüşler: 1. Teorinin rolü, deneyle elde edilen sonuçları sınıflamaya tabi tutarak bunların bir sentezini yapmak; rasyonel bir tablo çizerek hem bilinenleri yorumlamak, hem de imkân verildiği oranda, henüz bilinmeyen alanlardan yeni yeni olaylar keşf ve tahmine zemin hazırlamaktadır.

Teorinin de - deney yapmada temel rolü oynayan alet ve cihazlar gibi - vardığı görüşleri kesin, ayrıntılı ve ince bir analize tabi tutarak ifade edebilmek ve bunlardan, deney sonuçlariyle tam doğru olarak mukayese edilebilecek, ön tahminlere sağlam bir yolla geçebilmek için özel vasıtalara ihtiyacı vardır. Fakat bunlar, entellektüel dediğimiz cinsten (aritmetik, geometri, cebir, matematik analiz gibi) - sayıları gittikçe artan ve seviyece yükselen - vasıtalardır. Bununla beraber, son yıllarda, teorisyenlere, hesap makineleri ve benzeri vasıtaların da yardımda bulunduklarını, hattâ bunlarla bazan birçok uzun hesap işlemlerinin yürütüldüğünü de belirtmek yerinde olur.

Diğer yandan bilinen olayların birbiriyle bağıntılı bir matematik ifadesini bulmayı başardıktan sonra, teori yeni yeni olayların tahminlerini yapmaya çalışır. Bu tahminler bazan denel araştırmalarla teyit edilmiş olur; bu, sağlamlığını ortaya koymak suretiyle teorinin doğruluğu için bir delil yerine geçer. Fakat bazan teorinin deneyle doğrulanmadığı da olur. Normal olarak, eninde sonunda karşılaşılan budur: bir gün bir olay, daha önce başka bir ihtiyaçla kurulmuş bir teoriyi, şu veya bu yönden yaralar veya hiç olmazsa kısmen terk edilmek akıbetine uğratır; bu takdirde keşfedilen yeni bir olay, mevcut bir teorinin izah ve tefsir çerçevesi dışında kalır; artık mecburen ya bu kurulu teorik düzeni tamamen bir kenara bırakmak veya bir değişikliğe tabi tutmak gerekir. Bu sefer de kurulacak yeni teorik binanın hem daha önceden bilinen olayları izah edebilmesi hem de aynı kategoriden yenilerini bu izahın kapsamı içine alması icap eder. İşte, bu espri ile durmadan reformlara, rötuşlara uğrayarak gelişen teoriler, yerini aldıklarının hiçbirini tamamen inkâr ve reddetmeden daha güçlü bir tutum kazanmış olarak, tabiat sırlarını çözmekte ve bu yolda ilerleme çabasında insanoğluna yardımcı olmakta devam ederler.

Bu konuda bir örnek vermek gerekirse, Maxwell'in *elektromagnetik* ışık teorisine değinmek yeter: Bu teori, ışık titresimleri için bir nevi dayanak vaz'fesi gören esnek bir esir imajından başlayarak, Fresnel'in ve bu yolda çalışan diğer F. çilerin buldukları denklemlerin hepsini farklı yorumlara tabi tutarak ifade etmeyi mümkün kılmıştır. Fakat bundan fazla olarak ışığı, pek özel bir hal niteliğiyle çok daha geniş olan elektromagnetik dalgalar kategorisi içinde mütalâa etmeğe yol açmış; nihayet elekrro - magneto - optik olayları için, Fresnel'le diğer sırf dalga esası savunucularının hiçbirinin varamadığı bir incelikle tefsir imkânını hazırlamıştır.

2. Özet olarak, bir olayın keyfiyet ve kemiyet bakımından belirli olması bilinmesi - ile zihin daima tatmin edilmiş olmaz. Olayın iç mekanizması da diyebileceğimiz, eşyanın tabiat ve mahiyeti üzerine eğilir, bunu öğrenmek ister. Örnek olarak, mekanik işin neden ısıya çevrildiğini soruşturur ve bu hususta bir hipotez ortaya atar: meselâ moleküller kinetik hipotezini kabul eder ve buna dayanarak bir teori kurar.

Şu halde, gözleyip; ölçme konusu yapabildiğimiz olayların tabi bulundukları belirli şartlar içinde daima doğru olan kanunlar yanında, ilmin ilerlemesiyle değişebilecek tefsirler, izah tarzları bulunacaktır.

İlim, bir ortak sebebe bağlanabilen olayları bir grup içinde toplamağa çalışır. Fakat çoğu zaman bu neden bilinmez. İşte, bunun yerine bir hipotez kabul edilir. Birçok olayları aynı hipotezle veya birden çok, fakat mümkün mertebe az sayıda hipotezle açıklığa kavuşturmak, ayrı gibi görünen olguları bir teori halinde toplamağa yarar. Bundan sonra da muhakeme ve hesapla, aynı türden yeni olayların tahminine çalışılır; bunlar sonradan (*a posteriori*) doğrulamak suretiyle, söz konusu teoriyi kullanmaya ve temelindeki hiporeze (veya hipotezlere) hak verdirirler.

Bir teori ancak ilgili alanda bilinen bütün olayları izah ve tefsir edebildiği ve yeni yeni olaylar keşfine yol açtığı sürece kabul olunur, *muteber* sayılır. İyice belirtilmiş tek bir olgunun teori ile çelişik durumda görüldüğü anda bu teoriyi terk etmek veya dayandığı hipotezlerle birlikte tadil eylemek gerekir. Bir teori, az sayıda hipotezle ne kadar çok olayı izah edebiliyorsa, o kadar mükemmeldir.

Teorilerin başlıca rolü yeni keşiflere yol açmaktır. Teorilere gerçeğin ifadesi olmaktan çok, gerçeği araştırma vasıtası gözüyle bakmak uygun olur. Henri Poicaré (1854 - 1912) «Teorilerin baş hedefi, deneyin bize tanıttığı F. kanunlarını ahenkli bir sistem halinde toplamaktır; bir teorinin rolü doğru olmak değil, faydalı olmaktır» demektedir.

3. *Prensipler*: F. geliştikçe, *dedüktif* (tümden gelme) karakteri daha çok belirerek, çok genel mahiyette hipotezler - postulatlar - kabulüne doğru gider, prensipler teşekkül eder.

Prensipler ispat olunamazlar; ancak bütün sonuçlarının denel doğrulamalariyle kabul edilmelerini haklı gösterirler. Örnek olarak, yalnız F. te değil, bütün pozitif ilimlerde temel olan illiyet (nedenlik, Fr. causalité) prensipini başta zikretmek mümkündür. Bu prensip, olayların gözlenme yerleri ve tarihleri ne olursa olsun, aynı nedenlerin daima aynı sonuçlar doğurduklarını ifade eder; buna dayanmaksızın en basit bir F. kanununun bile kabul ve ifade edilmesine imkân yoktur.

Simetri prensipine göre, nedenlerdeki simetri sonuçlarda da belirgin olur. Etki ve tepkinin eşitliği; atalet; kütlenin korunumu; mekanik işle ısının eşdeğerliği... gibi prensipler, F. kanunlarından daha çok ileri bir seviyede önemli sonuçları hem açıklayan hem doğrulayan genel hipotezlerdir. Pek basit, fakat çok genel ifadeli olan bu hipotezler, günlük gözlemlerde hiçbir zaman yalanlanmayan ve temel bir önem arz eden bir mahiyettedir; ancak pek özel hallerde - o da tam bir mükemmeliyet arz etmeyen - denel yollardan kontrol edilir ve doğrulanırlar. Bu bakımdan, prensipler, kaynak ve dayanakları bakımından ampirik, fakat kısmen de hipotetiktirler. Kabullerinin sonucu üzerinde bütün kapsamiyle kontrollarına imkân bulunmamakla beraber, deneyle de kesin olarak yalanlanamayan birer ilmî gerçektirler. Yukarıda işaret ettiklerimize ek olarak, Carnot - Clausius prensipini, ışığın doğru yolla yayılması prensipini... hatırlamak yeter.

4. *Teoremler ve kanunlar*: Bir prensip kabul edilince, mantıkî bir sonuç olarak matematiğin aracılığiyle bu prensipte saklı gerçeklerin anlamını ortaya çıkaracak bazı ifadelere varırlar. Bunlar teoremleri teşkil eder. Dinamiğin temel prensipinden «*zinde kuvvetler teoremi*» nin, enerjinin korunumu prensipinden ilk hal ve son hal teoreminin... çıkarılması gibi.

Diğer taraftan, *prensip* terimi, belirli bir ölçüde *kanun* terimi ile karşılaşır. *Fizik kanunu* tam ilmî bir gerçeğin ifadesidir: belirli şartlar altında belirli özelliklerin meydana çıktığı ve belirli olayların husule geldiği anlaşılınca, bu sonuçlar, işte böyle ilmî bir gerçeğin ifadesi olarak F. kanununa vücut verirler: Bütün cisimler sürtünme ile elektriklenebilirler ifadesi gibi. Erime, buharlaşma, kaynama, Boyle - Mariotte, Joule, Ohm kanunları... gibi hep denel menşeli olan kanunlar, şartları gerçekleştirmekte ve ölçmeleri yapmakta karşılaşılan ve tekniğin ilerlemesiyle alanı gittikçe daraltılabilen güçlükler oranında birer hata farkiyle doğrudurlar.

Buna göre, bir kanunun matematik ifadesi tam kesin sayılamayacak, demektir. Daha dakik yeni ölçmeler bazı sistematik ve arızî hata farklarının giderilmesiyle gittikçe daha mükemmelleştirilebilir. Boyle - Mariotte kanununun ifadesi bu bakımdan bize pek uygun bir örnek niteliğindedir. Nitekim, gerçek gazlar hakkındaki kanun ifadelerinin, denel şartlara ve imkânlara göre, gittikçe mükemmelleştirildiğini biliyoruz. Böylece, limit veya sınır kanunu suretinde, mükemmel gazlar kanununun ifadesi elde edilmiştir.

5. *Fizikte matematiğin rolü*: Teoriler kurulup mükemmel birer ifade halinde F. kanunları belirince matematik araya girer; bu ilmin mükemmelliği ve seviyesi üzerinde bir kanaate varma yönünden matematiğin müdahale derecesi bir kriteryum niteliğini taşır.

Bir F. kanununun matematik diliyle ifadesi bazan pek sade olur: Işığın yansıma ve kırılma kanunlarında, elektrik akımı ile ilgili kanunlarda... olduğu gibi. Sabit bir sıcaklıkta tutulan bir mükemmel gazın hacminin basınciyle ters orantılı olarak değişim gösterdiğini, $p \times v =$ sabit şeklinde basit bir cebir formülüyle ifade ederiz.

Fakat çoğu zaman bir F. kanunu oldukça karışık ve zor ifade edilebilir bir nitelikte bulunur. Bu sebepten eğrilerle ifade edilmesi gerekir: Doyuran su buharının basınç değişimlerini sıcaklığa tâbi olarak ifade etmek için, absise sıcaklıkları, ordinat eksenine de basınçları nakletmek suretiyle bir eğri inşa edilir. Bu eğriyi herhangi basit bir cebir fonksiyonu temsile yeterli olmadığından, bu konuda yüksek matematik türünden bir fonksiyon ifadesine baş vurmak gerekir.

III. *Fizikte çeşitli teorik görüşler*: a. Kartezyen mekanist görüş. Descartes, F. olaylarını izah için mekanik bir temsil görüşüne dayanmakta idi: F. dünyasında, cisimlerin karşılıklı etkilerle sadece mekanik kanunlarına uyduklarını kabul ederdi. Bu mekanist, hareketler ve şekiller anlayışı idi. Bu bakımdan, denilebilir ki bugün de atomistik, maddenin özelliklerinin incelenmesini, kuvvetlerin ve hareketlerin incelenmesine, yani bir nevi mekanik anlayışına irca etmekte ve bir molekül mekaniği teşkiline doğru yönelmiş bulunmaktadır. F. sel realitenin bu anlayışına göre, *mekanik*, temel niteliğindedir ve F. in diğer bütün bölümleri bundan türemektedir.

b. Buna karşılık, elektromagnetik alanın incelenmesi, yavaş yavaş bu türlü mekanik imajlar yerine uzayın her noktasında tamamen belirli ve zaman akışı içinde değişik olabilen büyüklüklerin tarifine doğru yönelme yolunu açmıştır. Bu türlü büyükler ister skaler, vektoryel ve tansoryel olsunlar hep bir *alan* tarifini esas tutarlar; problemlerin çözümünü kısmî türevli diferansiyel denklemlere göre yaparlar.

Bu denklemler, uzay içindeki değişimleri zaman değişimlerine bağlamak suretiyle bu büyüklüklerin değişimlerini (ve gelişmelerini) bir determinizme bağlarlar.

c. Fakat özellikle Maxwell'den sonra, *alan fiziği* mekanist görüşün yerini hemen hemen tamamen tutacak gibi görünürken, maddenin ve elektriğin atomik kesik yapısı üzerine deneyin ortaya çıkardığı yeni olgular ve gerçekler, bunları, böyle mutlak bir determinizmle bağdaştırmaya imkân olmadığını gösterdi. Elektronun denel bir gerçek hüviyetinde belirmesi üzerine Lorentz'in bu problemi de elektromagnetik alan teorisi çerçevesi içine sokma çabası pek başarılı olamadı.

Geçici bir devre için Lorentz'in kabullendiği pek de homojen sayılmayacak, bu ortalama izah yerine daha radikal bir teorik anlayışa yer vermek gerekti.

Michelson deneylerinin olumlu sonuç vermemesi ve genellikle hareket halindeki cisimlerin elektrodinamikçe incelenmelerinin gereği, özellikle mekân ve zaman anlayışı bakımından bir izafiyetçi (relativist) görüşten faydalanma yoluna sevk etti (Einstein). Böylece korpüsküler mekanik kanunlarının tam doğru şekillerini bulmak kabil olmuş, yeni bir buluş olarak da enerjinin bir ataleti bulunduğu anlamında ilerisi için önceden tahmini kabil olamayacak önemde yeni bir kavramın F. e girmesi sağlanmıştır.

d. *Enerjetik ve kuantik fizik*: Bir aralık termodinamik gibi mükemmel bir ilim dalının, herhangi bir imaja ihtiyaç duymadan, sadece temel iki prensipten hareket ederek sağlam bir formalizmle meydana gelmesi dikkate alınarak, kısmen de August Comte (1789 - 1853) un pozitivist felsefesinin etkisi altında kalınarak, enerjetik görüş F. te hâkim oldu. Fakat Almanya'da Ostwald'ın ve Fransa'da P. Duhem'in temsil ve müdafaa ettikleri bu ekole çok daha eski bir görüş olan *atomistik teorisi* karşı çıktı: Atomistik, madde için olduğu gibi, elektrik ve ışık için de korpüsküler yapı hipotezini kabul ediyor ve tabiatta süreklilik yerine tanecikli kesik yapılı oluş esasına dayanıyordu. Bu suretle Maxwell, hattâ bir termodinamikçi olan Clausius ve Boltzmann tarafından gazların kinetik teorisi üzerinde işlenerek bu yönde F. e çok ciddî ilerlemeler kaydettirildiğine şahit oluyoruz. Bunun sonucu olarak, hipotetik imajlar yerine, pek mücerret prensiplere dayanan klasik termodinamik ile birlikte bir *statistik termodinamik* doğdu. Basınç ve sıcaklığın, hattâ *entropi*'nin probabilist görüşe dayalı izah ve tefsiri, ısınma ısıları üzerinde de enerjinin eşit dağılımı teoremine göre yeni bir açıklama ve yorum yapılabilmesi bu yeni teorinin temel kazançları olmuştur. Her alanda böylece atomizmin zaferi, nihayet meşhur Bohr teorisiyle daha ayrıntılı bir temsil ve ifade abidesinin meydana gelmesi sonucunu doğurdu. Işık kuantumu da dediğimiz *foton* görüşüne dayanan madde - enerji alıp vermeleri (aksiyon kuantumu) anlayışı da Planck ile birlikte yeni bir safha arz eder oldu (1910). Neticede önce Louis de Broglie'un, daha sonra Schrödinger, Davisson, Germer ve Born'un çalışmalariyle kemal mertebesine erişen *dalga mekaniği*, yine probabilist anlamda çabalariyle birçok atomik ve nükleer F. problemlerinin çözümüne yol açtı.

IV. *Fizikte ölçme*: a. İlmî inceleme ve araştırmalarda *ölçme işlemleri* en önemli rolü oynamaktadır. Bu işlemler her türlü mekanik - teknik çalışmalarda temel konuyu teşkil eder.

İçinde yaşadığımız dünya hakkında ancak «ölçme» işlemleri sayesinde açık bir fikir edinmemiz kabil olmaktadır. Olayların kalitatif bakımdan incelenmeleri, bu olaylar hakkında bizi ancak yaklaşık ve yetersiz bir bilgiye götürür. İngiliz F. bilgini William Thomas (Lord Kelvin) daima: «Sözünü ettiğiniz nesneyi veya olayı ölçebiliyorsanız, bu hususta bir şeyler biliyor sayılırsınız, eğer ölçemiyorsanız, bu konu üzerindeki bilginiz zayıf ve pek az tatmin edicidir» derdi.

b. F., olayları ve özellikleri hem keyfiyet hem kemiyet bakımından inceler ve ölçüye elverişli sayıca sonuçlarla belirtmeğe çalışır.

Değişim gösterebilme, büyüyüp küçülme özellikleriyle tarif olunan büyüklükleri ölçmek birim olarak kabul ve tarif olunan, aynı cinsten büyüklüklerle bunları karşılaştırarak oranlarını bulmak demektir. Böylece elde edilen sayı, göz önüne alınan büyüklüğün değer (ölçüm) ini gösterir.

c. Her G büyüklüğüne, ister toplanabilme özelliğine sahip olsun ister olmasın, uygulanabilecek ölçme metodunun esası G ile ilgili olayın kolayca tayin edilebilen i değerini - şiddetini - G büyüklüğünün değerine:

$$G = f(i) \quad \text{veya} \quad (i) = \varphi(G)$$

gibi bir bağıntı ile bağlı olarak bulmaktır.

Ölçmenin tam bir güvenlikle yürütülebilmesi için, G ile i arasındakı bağıntının tek yönlü olması gerekir; yani yapılan ölçmenin alanı içinde her bir i değerine yalnız tek bir G değerinin tekabül etmesi ve bunun aksinin de doğru olması icap eder.

d. *Sıfır metodu*: Additif denilen toplanabilir büyüklüklerin ölçülmesinde en dakik metot, birbirine eşit veya pek yakın, yani aralarındaki fark takdir olunabılecek her değerden küçük olan iki büyüklüğü karşılaştırma usulüdür. Bu halde *komparatör* adı verilen özel ölçme aletleri kullanılır. Bu tip aletlere basit bir örnek olmak üzere eşit kollu terazi gösterilebilir. Böyle bir terazi ile bir kg lık bir kütle bir miligramın % 1 veya 2 sine yakın bir presizyonla ölçülebilir.

e. *Gauss ve Borda metotları*: Komparatörde hiçbir zaman tam mükemmel bir simetri bulunamayacağı için, ölçme sonucu, mukayese edilen iki büyüklüğün bu aletteki yerlerine göre değişik olabilir. Bundan sakınmak için, ya bu büyüklüklerin komparatördeki yerleri karşılıklı olarak değiştirilmek suretiyle ölçme işlemi iki ayrı mukayese şeklinde yapılır; buna *Gauss metodu* denilir; yahut da, iki büyüklük, komparatörün aynı yerinde ayrı ayrı bulundurularak, öteki yerde sabit tutulacak aynı bir büyüklükle mu-

kayese edilirler; bu üçüncü büyüklüğe *dara* denilir (*Borda metodu*).

f. *Ölçme aletinin kullanılması*: Genel olarak, bir ölçü aletinde gözlem yapma, sabit veya hareketli bir *gösterge*'nin (ibrenin, ışıklı bir spotun veya seviyenin) bir bölüm (taksimat) cetveli üzerindeki yerini okumak suretiyle olur.

Fakat bazan işaret göstergesi tam bir düzlem içinde veya bölmeler yüzeyinde bulunmayabilir; 1. Gözleyici, göz ışının bu yüzeye tam normal olmasını sağlamamışsa, bu bir *parallaks hatası* doğurur. 2. Aletin hareketli göstergesi sürtünme gibi bazı sebeplerle aynı bir ölçme işleminin tekrarlanmasında daima aynı yerde durmayabilir. 3. Aletin *sıfır noktası*'nda değişiklik husule gelmiş olabilir. 4. *Sistematik olarak*, alet. değerce aynı sonucu vermeyebilir. Bütün bu hata sebeplerini önceden tespit ederek giderici tedbirleri almak ve hesaplarda buna göre düzeltmeler yapmak gerekir.

g. *Bir ölçü aletinin vasıfları*: 1. *Duyarlık*: Ölçü aletinin *göstermeleri*, inceleme konusu olan olaya göre büyüklüğün küçük bir değişimine karşılık büyük bir değişimi belirttikleri nispette bu aletin duyarlığı büyük sayılır. Meselâ bir terazinin duyarlığı, okunu, denge durumundan takdir edılebilecek derecede saptıran en küçük kütle ile ifade olunur.

Şu halde, *duyarlık*, alet göstergesinin $\Delta\alpha$ yer değiştirme mıktarının, bunu meydana getirmek üzere etkiyen büyüklüğün Δx değişim miktarına olan: $\sim = \frac{\Delta x}{\Delta x}$ *oranıyle* tarif ve ifade edilecek demektir. x, terazi için bir *kütlenin ağırlığı*'nı, bir ampermetre için de bir *akım şiddeti*'ni ... gösterir.

Hareketli kısımlarının yer değiştirmelerini bir optik büyütme cihaziyle gözlemek yahut uygun başka bir cihaz eklemek suretiyle, çok kere bir ölçü aletinin duyarlık alanını genişletmek kabil olmaktadır. Fakat aletin *sadakat sınırlarına* varıldığı andan itibaren bu gibi işlemlerin hiçbir faydası kalmaz. Ölçülecek büyüklüğün, aletin göstermesinde bir değişim hasıl edecek en küçük değisim miktarı, bu aletin *duyarlık eşiği*'ni tayin eder.

2 *Sadakat*: Ölçü aletinin, duyarlık sınırları içinde kalmak şartiyle, aynı bir büyüklüğün her ölçülüşünde daima aynı sonucu vermesi niteliğidir. Meselâ, bir terazi okunda dayanak (istinat) bıçaklarının ayrıtları birbirine paralel bulunmuyorsa, bu terazi *sadık* sayılmaz: çünkü tartma sonuçları kütlelerin kefeler icindeki yer ve durumlarına göre değişik olur. Devamlı şekil değişikliklerine uğrayan bir yaya da sadık bir *dinamometre* gözüyle bakılmaz.

3. *Doğruluk*: Bir ölçü aleti, ölçme alanının belli bir noktasında, göstermelerinin ortalaması ölçülecek büyüklüğün gerçek değerine yakın bulunduğu nispette doğrudur, denir. Bir aletin doğruluğu, *doğruluk hatası* denilen ve büyük sayıda ölçme sonucunun *aritmetik ortalama değeri* ile ölçülen büyüklüğün *gerçek değeri* arasındaki farktan ibaret bır sayı ile tamamlanır. Bu bakımdan ölçü aletinin bölmelerini ve sıfır noktasını sık sık kontrol etmek, diğer *oynak yerleri*'nin düzenini sağlamak gerekir. Doğruluk hatası, buna göre, *sistematik* bir hata demektir.

Ayrıca, aletin kullanılması sırasında, *dış etken* olarak sıcaklık, nem derecesi, basınç, hava akımı ve makanik sarsıntı yönünden gerekli dikkat ve kontrolun bir an için olsun ihmal edılmesi de sağlam sonuçlar elde etmek bakımından önemli unsurlardandır.

g. *Ölçme hataları, sebeplerinin aranması ve çeşitleri*: 1. Hiçbir ölçme, hiçbir zaman sonsuz bir yakınsama ile sıhhatle yapılmış sayılmaz. Varlığından süphe caiz olmayan hatanın büyüklük mertebesini ve yönünü bilmek çoğu zaman gereklidir.

Duyum organlarımızın *mükemmel olmayışı* (duyarlık alanlarının darlığı), olayların bu organlar üzerindeki etkilerini daha önceki etkileri hesaba katmadan takdir etmenin imkânsızlığı, duyumların kendilerini doğuran tembihlerle orantılı bulunmayışları... bu hata sebepleri arasındadır. Ayrıca, ölçü aletleri sınırsız bir mükemmellikte olmadığı gibi, ölçme metodu da daima en uygun olacak surette seçilmemiş bulunabilir.

Ölçü aletlerinin duyarlık veya sadakat azlığından ve duyum organlarımızın mükemmeliyetsizliğinden ileri gelen hatalar *arızî*'dirler; bazan bir yönde bazan ters yönden etki gösterirler. Aynı ölçmenin art arda birçok kereler tekrarla narak bunların aritmetik ortalamasını almakla, hiç olmazsa bunların yön değişimlerini gidermek kabil olur. *Doğru olmayan ölçü aleti* kullanılmasından ve bunların ayarlanmasındaki yetersizlikten doğma kusurlar da sistematik hatalara sebep olur.

Bütün sistematik hataların önlenebilmesi halinde bile arızî hatalardan kurtulmak mümkün olmaz. Bundan dolayı birçok kereler tekrarlanan aynı bir ölçme sonuçları arasında hafif farklar bulunur. Eğer bu sonuçlar, dik koordinatlı bir grafik göstermesinde apsis eksenine, pek küçük değer aralıkları arasındaki sonuçların sayısı da ordinat eksenine naklolunursa, «çan» biçimindeki meşhur *Gauss probabilite eğrisi* elde edilir. Teorik hesaplara göre, bu eğri $y = \frac{h}{\sqrt{\pi}} e^{-h^2 x^2}$ şeklindeki denklemle elde edilenin aynıdır (burada *h* bir çeşit *presizyon parametresi* rolünü oynar).

2. Bir F sel büyüklüğün *gerçek*, fakat bilmediğimiz, *Y* değerleriyle, ölçme sonucu olarak elde edilen *y* değeri arasındaki $\varepsilon = Y - y$ farkına *mutlak hata* denilir. *y*, eksi veya artı yönünden bir yaklaşık değer olduğuna göre genellikle Δy ile gösterilen ε hatası pozitif veya negatiftir: $Y = y \mp \Delta y$ pratikte tam Δy değil, bunun ancak $|\Delta y|$ mutlak değerinin bir üst limiti bilinebilir. Fakat esasen, denel bakımdan asıl ilgi çekici olan ve hesaplar bakımından önem arz eden izafî hatadır *İzafî hata* Δy mutlak hatasının üst limitiyle *Y* gerçek değeri (hakikatte *y* denel değeri) arasındaki $\frac{\Delta y}{y}$ oranıdır. Mutlak hata, ölçülen büyüklüğün birimi cinsinden bir sayı ile ifade edildiği halde, izafî hata sadece adî bir sayıdan ibarettir.

Tarihçe: a. *İlk çağlar*: F. üzerinde ilk buluş, görüş ve incelemelerin ne zaman başladığını kesinlikle bilemiyoruz. Eski Mısır, Sumer ve Babil'de ileri ve ince bir tekniğin varlığını ortaya koyan belgeler, bize, M. Ö 4 000 yılına kadar çıkan medeniyetlerde, bu yöndeki bilgilerin uzun asırlar boyunca karşılaşılmış pratik ihtiyaç ve zorlamalardan doğmuş olduğunu göstermektedir. Babil'de gözleme yoluyle varılmış astronomik bilgilerin, Sumer'deki kanal yapımlarının ve Mısır'daki tapınak ve piramit inşaatının gerektirdiği matematik ve mekaniğin de hayli ileri bir seviyede olduğu öğrenilmiştir. Ancak, tabiat olaylarının az çok ince bir tahlili, izah ve tefsiri anlamında bir F. ilminin doğuşu daha uzun asırların geçmesini gerektirecektir.

Bununla beraber, Çinlilerin bu alanda daha erkenden

kendilerini gösterdiklerini de kabul etmeliyiz. Çinliler pusulayı biliyorlardı. M. S. 121 tarihini taşıyan bir ansiklopedilerinde, çok daha öncelerine ait bir bilgi ve teknik aracı olarak bundan bahsetmeleri dikkate değer. Yalnız, bu Uzak Doğu sakinlerinin bu ve diğer hususlardaki bilgilerini geliştirme, yazılı belgelerle intikal ettirme ihtiyacını duymadıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca. çok uzaklarda ve adeta tecrit edilmiş durumda bulunmaları, bu bölge ile temasa gelme imkânını yaratacak bir faktör olamamıştır.

b. Eski Yunan'da daha ilk felsefî düşünce sistemlerinin kuruluşundan itibaren, kendine öz denel inceleme meto duyle olmasa da, matematik ve spekülatif yönden F. in çeşitli problemlerine el atıldığı anlaşılmaktadır. Arkhimedes de dahil olmak üzere, belli başlı hemen bütün eski Yunan bilgin - düşünürleri, ilk bilgi malzemelerini eski Mısır ve Babil'den almışlardır. Fakat bunları rasyonel ve metodik bir inceleme konusu yapmada ilk adımı attıklarına şüphe edilemez Daha ilk felsefî görüş ışıkları belirir, Miletos, İonia Atina (Akademi ve Lise) ilim merkezleri kurulurken, F dünyası üzerinde de rasyonel izah ve tefsirlere girişilmiş. hipotezler ortava atılmıstır: Thales, Pythagoras, Anaksagoras, Anaksimandros, Demokritos, Eflatun, Aristo, Arkhimedes ve başkaları; M Ö. VI - III. yüzyıllar arası Maddenin atomik yapısı, ışığın tabiatı. yansıma ve kısmen kırılma olayları, birçok mekanik bilgileri bu arada zikredilebilır. Boşluk hakkında daha çok metafizik anlamda özel görüşler ileri sürdükten başka, sürtünme ile cisimlerin elektriklenmesi olayı ile magnetizmanın varlığından haberdar bulunulması, iptidaî seviyede olmakla beraber, önemli sayılabilecek bir yeni ilmin eşiğinde bulunulduğunu gösterir. Özellikle *statik*'in ve *hidrostatik* prensiplerinin adeta kurucusu Arkhimedes (M. Ö. III. yüzyıl) tir; ayrıca, sonsuz vidanın teorisini bulan da odur. Bu arada İskenderiyeli Philon ve Heron'dan, hattâ Ptolemaios'tan bahsetmek yerinde olur: Hidrolik vida, dişli çark, vinç, optik diyoptr ve kozmogonik belirli dünya görüşleri bu mucit ve ilim adamlarının eserlerindendir.

Fakat bütün bu çabalarla da, henüz sırf F. sayılacak sistematik bir ilim alanına geçildiği söylenemez. Hele Romalılar devrinde sadece maddî menfaat sağlayan teknik ihtiyaçları karşılamaya yönelmiş eğilimleri yüzünden, F. in eski Yunan devrinden kalma sırf ilim kazançlarına hemen hiçbir katkıda bulunulmadığını söylemekte hata yoktur.

c. *Orta Çağ*: Roma imparatorluğunun yıkılışından sonra (476), Batı alemi aş. yu. 800 - 900 yıllık bir karanlık devir içine gömülmüştür. Orta Çağın bu devresinde kısmen Doğu Roma İmparatorluğunun temsilcisi Bizans'ın, sanat yönündeki gelişmelerden çok daha geri bir seviyede olmak üzere, Antikiteden kalma ilim eserlerini koruma çabasını gösterdiğini, fakat bu bilgi hazinesinin ancak 750 den sonraki beş yüzyıllık devre zarfında, sadece Müslüman dünyası tarafından ele alınarak Rönesans sonrası medeniyet alemine tanıtıldığını ve buna büyük değerde katkılarda bulunulduğunu öğreniyoruz.

X. yüzyıldan itibaren ilim heveslisi batı Avrupa gençleri, Kurtuba (İsp. Córdoba) daki Müslüman medreselerine giderek devrin felsefe, matematik ve tıbbı ile birlikte, tabiat ilimleriyle de ilgilenirlerdi. Böylece, Eski Yunan'dan intikal ederek Yakın Doğu İslâm alemince Arapçaya çevrilmiş ve eleştirilmiş ilim eserleri üzerindeki çalışmalardan ve yeni orijinal teliflerden haberdar olmakta idiler. Bu yöndeki çabalarla temel eserler yaratmış, özellikle kimya ile yakından uğraşmış, hassas terazi teorisini kurmuş Câbir ibn - i Hayyân (IX. yüzyıl) ı; cisimlerin öz ağırlıkları ve kıymetli taşlar üzerinde incelemelerde bulunmuş Râzî'yi; ses ve musiki aletleri teorisi üzerinde ilk orijinal ve ayrıntılı bilgileri veren Farabî (870 - 950) yi; özellikle meteoroloji üzerindeki eserleriyle ün salan Biruni (973 - 1051) yi; kimya, daha doğrusu maddenin temel yapısı ile özel olarak ilgilenmiş olan İbn - i Sina (980 1037) yı; optik üzerinde derin incelemeler yapmış olan İbn - i Heysem (976 1042) i . . . tanımışlardır.

Farabî, Aristo F. ini tenkit etmiş, daha sonraları yetişen İbnü'r Rüşd (1126 - 1198) gibi, bu evrensel zekâya tabiat olaylariyle ilgili birçok noktalarda taraftar olmakla beraber, özellikle helâ (boşluk) problemi üzerinde kendi şahsî görüşlerini de belirtmiştir.

Optik tarihinde takdirle anılan *Kitâbü'l menâzır* (Perspektif) adlı büyük eseri Latinceye çevrilerek, 1572 den itibaren, birçok kereler basılan İbn - i Heysem, çoğu zaman batıda, Alhazen diye tanınmaktadır. Roger Bacon (1214 - 1294) dan Kepler (1571 1630) e kadar, Orta Çağı da aşan süre içinde batı ilim dünyası bu F. bilgininin derin etkisi altında kalmıştır. Görme fonksiyonu, gözün sistematik doğru tasviri ve diyoptrik üzerine en sağlam bilgiler ondan kalmadır. Bugün Kepler'e atfolunan ve küçük açılar altında gelen ışık ışınlariyle ilgili olan kırılma kanununu İbn - i Heysem denel verilerle bulmuştur. Ayrıca, atmosfer basıncını ve bunun menşeiyle yıldızlardan gelen ışınlar üzerindeki etkisini, bu basıncın yükselti ile değişimini ilk belirten de odur. Descartes ve Huygens'e gelinceye kadar İbn i Heysem, F te gözü sözü en çok itibar gören yazar olmuştur. Bu bilginin, hattâ Galilei (1564 - 1642) den çok önce, düşme konuları üzerinde de Aristo'nunkinden çok farklı ve doğru bilgilere sahip olduğunu biliyoruz. Yer çekiminin bir kuvvet olarak varlığını ifade eden de kendisidir.

İslâmî Orta Çağ pozitif ilim hareketini Rönesans'a bağlayan devrede, nadir birer ışık olarak parlayan ve F. le de meşgul olan ilim adamları arasında, bir ansiklopedist olan Roger Bacon ve cisimlerin ağırlık merkezleri üzerindeki etütleriyle tanınan Albert von Sachsen'ı anmak yerinde olur.

Bu arada, Paris, Oxford ve Cambridge, Napoli. Bologna, Praha, Viyana ve Heidelberg üniversitelerinin kurulması gibi önemli bir ilim hareketiyle karşılaşıyoruz (XII - XIV. yüzyıl). Doğuda ise, pozitif ilimler üzerinde yüksek dereceli ilk sistematik öğretim müessesesinin, Bağdad'da, Selçuklu hükümdarı Melikşah zamanında vezir Nizamü'l - Mülk tarafından kurulduğunu bılıyoruz (XI. yüzyıl).

Nihayet. yüksek sanat eserleri ile birlikte, bugün evrensel bir pozitif ilim kafası da taşıdığı anlaşılmış olan Leonardo da Vinci'nin kılcallığı keşfettiğini, hava direncini gözlediğini, Galilei'den önce eğik düzlem problemlerini incelediğini, titreşen plaklarla ilgilendiğini biliyoruz.

İngiliz saray hekimi Gilbert'ı elektrik ve magnetizma üzerindeki eserleriyle tanımaktayız. Gilbert, dünyaya muazzam bir mıknatıs gözüyle bakmakta, Thales'ten beri hiçbir ilerleme kaydetmemiş olan elektriksel çekim olaylariyle ilgili bazı özelliklerden bahsetmektedir.

Böylece. sanat, edebiyat, bazı fikir hareketleri ve teknik uygulama alanları bakımından önemli bir devre olan Rönesans'ın, F. bakımından pek dikkate değer bir yenilik ve ilerleme getirmediği ve 1600 yıllarında F. in henüz bir çocukluk devresi yaşadığı söylenebilir.

d. *XVII. yüzyılda fizik*: Araştırıcılar henüz pek azınlıktadırlar; fakat aralarında çok büyük adlar göze çarpmakta

ve bu yüzyılla F. bakımından bir «altın çağa giriş» devresi karakteri vermektedirler.

Galilei (1564 - 1642), Mersenne (1588 - 1648), Descartes (1596 - 1650), Torricelli (1608 - 1647), Fermat (1601 - 1665), Guericke (1602 - 1686), Pascal (1623 - 1662), Boyle (1627 - 1691), Mariotte (1620 - 1684), Hook (1635 - 1703) ve nihayet Huygens (1629 - 1695) ile ilim tarihinin en büyük simalarından Newton (1643 - 1727) ın yetişip yükseldiğini görüyoruz.

e. *İlim akademilerinin kurulması*: XVI. yüzyıl başlarında üniversiteler F. öğretimine henüz programlarında gerekli önem ve yeri vermediklerinden, ancak özel teşebbüs ve çabalarla bazı pozitif ilim heyetlerinin teşkilâtlandıklarına şahit oluyoruz: İlk olarak İtalya'da, Floransa'da hepsi de Galilei'nin öğrencileri olmuş, Borelli, Viviani ve Toricelli gibi devrin en tanınmış ilim adamları, Accademia del Cimento (Tecrübe veya Tecrübeciler Akademisi) (1657 - 1666) adında bir ilim heyeti kurdular (Toscana dukası II. Ferdinando'nun himayesinde; 1657). Dış ülkelerden de muhabir üye kabul eden ve diğer pozitif ilimcilerle dokuz kadar üyesi bulunan bu ilk akademide araştırma sonuçları imzasız yazılar ve broşürler, yani ortak sorumluluk halinde yayımlanıyordu.

Batıda, ekip çalışması örneğini ilk veren ilim kurulu budur. Doğuda ise daha X. yüzyılda, *İhvânü's - safa* adlı benzer - fakat gizli - bir kurumun çok önemli bir anonim ilim ansiklopedisi vücuda getirmiş bulunduğunu burada belirtmek gerekir.

Fakat bu bilginlerin, dinî görüşlerle bağdaştırılamaması gerekçesiyle resmî makamlar tarafından faaliyetine 1668 de son verilmiştir. Bu da İtalya'da, uzun bir süre, bu çeşit çalışmaların gerilemesine sebep olmuştur.

Daha güçlü ve benzeri bir teşekkül, günümüze kadar faaliyetine devam edebilmiş olan ünlü Royal Society, Londra'da 1662 de kuruldu. Hook, Boyle ve Newton bu akademinin ilk büyük simalarındandır.

Fransa'da ise aynı çabanın, aydın görüşlü bakan Colbert (b. bk.) tarafından gösterildiğini ve Paris'te Académie Française'in kurulduğunu öğreniyoruz (1666). Mariotte, Roberval gibi Fransız F. çilerinden başka, Hollandalı Huygens da bu tarihî ilim kurumunun ilk üyeleri arasında bulunmuş lardır.

Yine XVII. yüzyılda, pozitif ilmin yayılması ve pek sınırlı bir çevreye inhisar etmemesi bakımından önemli bir faktör olarak, ciddî periyodikler yayımlanmaya başlamış, meselâ Fransa'da «Journal des Savants» kurulmuş, aynı zamanda önemli F. araştırmalarının da yapılmasına hizmet eden rasathaneler tesisine başlanmıştır.

XVII. yüzyılda özellikle *mekanik* Galilei, Huygens ve Newton'la çok ileri bir gelişme göstermiştir: cisimlerin düşme kanunları, titreşim hareketleri (sarkaç) ve nihayet genel çekim kanunu. Hele bu son kanun, Newton'ın 1687 de yayımlanan *Principia Matematica* (Matematik prensipleri) adlı eserinde, aynı zamanda *gök mekaniği*'ni de içine alan, çok geniş bir alana (elektrik ve magnetizmaya) uygulanabilme niteliğiyle dikkati çekicidir.

Bu yüzyılda optik aletleri de ilk ciddî gelişme safhasını geçmiş; gök dürbünü, Galilei dürbünü ve teleskop, erişilmeyen, çok uzaklardaki tabiat varlıklarını ve olayları gözleme yoluyle incelemede pek değerli yardımcılar olmuşlardır. Bu alanda da Galilei ve Huygens adları unutulmayacak simalar arasındadır. Mikroskop da yine bu devirde ilk adımlarını atmışsa da, kendi ölçümüzden küçük cisimlerin incelenmesi yolu henüz değerince takdir edilememişti.

Bu yüzyılda, Danimarka'lı astronom ve F. çi Römer (1644 - 1710) in, ışığın hızını iyi bir yakınlıkla bulup hesapladığını ve bu suretle, eskiden kalma bir görüş olarak, bu hızın *sonsuz büyük* olmadığını gösterdiğini öğreniyoruz.

Işığın mahiyet ve tabiatı üzerindeki ilk ciddî çalışmalara da bu yüzyılda rastlamaktayız. Işık tanecik kesik tabiatlı mıdır? Yoksa bir titreşim hareketi sonucu mudur? (bk. IŞIK). Newton'la Huygens bu konuda çetin bir tartışmaya girişmişlerdir. XVIII. yüzyılda (girişim, kırınım, çift kırılma ve polarma ile birlikte) dalga optiği ilk zaferi kazanmıştır. Böylece ışığın daha yoğun saydam (şeffaf) ortamlarda daha az bir hızla yayılmakta bulunduğu anlaşılmış oldu. Bunun deneyle gösterilmesi de XIX. yüzyıl ortasında Fizeau ve Foucault tarafından temin edildi.

Atmosfer basıncının denel olarak ortaya konması ve ölçülmesi Toricelli (1608 - 1647) nin eseridir. Pascal'in yaptığı meşhur deneyler de bu devreye rastlar. Sonuç olarak civalı, başka sıvılı veya madenî barometreler gerçekleştirilmiş ve *meteoroloji* bakımından kıymetli bir ölçü aleti elde edilmiştir (Guericke, Hook, Huygens, Mariotte).

Hava boşluğu'nun incelenmesi, boşluk meydana getiren tulumbalar yapılması da bu devrin eserlerindendir.

f. *XVIII yüzyıl*: Bu yüzyıl F. için bir önceki kadar parlak olamamıştır. Ne öyle dehalar yetiştirmiş, ne de büyük keşif ve buluşlar ortaya koyabilmiştir. Daha önce çizilen yolda yürüyerek aletleri mükemmelleştirmek, kanun ifadelerine açıklık kazandırmak hususlarında faydalı olmuştur. Yalnız elektrik alanında bir başlangıç olarak ilerlemeler kaydedilmiştir.

Bununla beraber, bu yüzyılda, F. sadece birkaç meraklının inhisarında kalacağına, aydın halk tabakalarının da ilgisini kazanmaya başlamış, üniversiteler bu ilmin önemine uygun bir davranış göstermişlerdir. Ayrıca matematikçiler, F. kanunlarının kesin ifadelerini vermeğe yetecek bir seviyeye ulaşma çabasına katılmışlar; sonsuz küçükler hesabını değerli bir alet niteliğine ulaştırmışlardır. Euler (1707 - 1783), Bernouilli (1700 - 1782), Leibniz (1646 - 1716), Newton, Lagrange (1736 - 1813), d'Alembert (1717 - 1783) ve Laplace (1749 - 1827), mekanikte, hidrodinamikte ve titreşen tellerle ilgili meselelerde... gerekli hesapları yapabilmişlerdir. Amerika'lı Franklin (1706 - 1790) ile Fransız Coulomb (1736 - 1806) ince bir maharet isteyen deneyler yapmışlar, hattâ filozoflar bile, ancak pozitif ilim verilerine dayanacak görüşler ileri sürerek, eserleriyle yardımcı olmuşlardır.

Bu arada, 1789 Fransız İhtilâlinin Convention idaresince çeşitli ölçü birimleri üzerindeki karışıklık ve düzensizliği ortadan kaldırmak amaciyle, *metre sistemi* kurulmuş, uzunluk birimi için tabiat'a bağlayıcı bir temel prensip kabul edilmiştir.

İtalyan Galvani (1737 - 1798) nin 1790 da kurbağalar üzerindeki denemeleri, yine bir İtalyan F. çisi olan Volta (1745 - 1827) tarafından ilk *elektrik pili*'nin yapımını sağlamıştır (1800). Bu bakımdan bu tarihi, elektrik akımına vücut vermek yoluyle o zamandan beri geçen bir buçuk asırlık medeniyet dünyası için çok önemli bir devreye baş langıç saymak gerekir. Termometre üzerindeki çalışmalar Alman Fahrenheit (1686 - 1736) ve Fransız Réaumur (1683 - 1757) ün denemeleriyle kesin bir sonuca ulaştı. Hâlâ Anglosakson ülkelerinde kullanılan Fahrenheit termometresinde (su + tuz + amonyak) karışımı için *sıfır* derece, erimekte olan buz için + 32 derece, kaynamakta bulunan su için 212

derece kabul edilmişti. Réaumur'ün 1730 da yaptığı alkollü termometrede ise erimekteki buzun sıcaklığı *sıfır*, kaynamaktaki suyun sıcaklığı 80 derece olarak işaretlenmekte idi. Nihayet İsveç'li Celsius (1701 1744), bildiğimiz ve kullandığımız bugünkü termometrik yüzdelik derecelemeyi tespit etti.

Diğer taraftan, buhar kuvvetinden faydalanmanın önemi belirerek İngiliz Watt (1736 1819) ın birçok araştırmaları sonunda buhar makinası artık bir realite olmak yoluna girdi: demiryolları üzerinde buharlı taşıt araçları önce maden ocakları ve fabrika yakınlarında kullanıldı; buharlı gemilerle nakliyata önce Seine (1775) ve Tuna (1776) nehirlerinde başlanıldı.

Bu yüzyılda F. ciler ısının tabiatı üzerinde de tartıştılar: Lavoisier (1743 - 1794) nin *kalorik* kavramına karşılık, Rumford (1753 1814) un çalışmaları neticesinde, mekanik işin ısıya çevrilebilmesi keyfiyeti dikkati çekmeğe başlamıştır. Bu arada Black (1728 - 1799) çok önemli yeni iki kavramın F. te yer almasını mümkün kıldı: ısınma ısısı ve cisimlerin (ergime, buharlaşma gibi) hal değiştirme ısıları. Bu suretle *kalorimetri* doğmuş oldu.

Fotometri ve Montgolfier kardeşlerin ilk balon uçuşu denemeleri de bu yüzyıl içinde olmuştur.

f. *XIX. yüzyıl*: Bu yüzyıl başlarından itibaren F., büyük gelişmeler gösterecek bir durumda bulunuyordu: yeni keşifler elektrikte, optikte ve ısı problemlerinde birbirini kovalamış, modern atom teorisinin doğuşu da bu devreye rastlamıştır. Bu gelişmelerin temel dayanağı ilmî araştırmalara karşı duyulan geniş ilgide aranmalıdır. Ayrıca, bu ilim artık ferdî amatör çalışmalarının dar çerçevesinden çıkmış, üniversitelerin meslek faaliyeti haline gelmiştir. Bu yüzyılın ilim adamlarından Laplace, Ampère, Arago, Avogadro, Œrstedt ve daha birçokları üniversite öğretim üyeleri idiler.

Bu yüzyılda endüstrileşme hareketine hız verildiğine ve bu yoldan da saf ilmin olumlu bir etkileme ile ilerlediğine şahit oluyoruz. Newton optiği terk olunmuş; Young (1773 - 1829), Biot (1774 - 1862), Malus (1775 - 1812), Brewster (1781 - 1868), Arago (1786 - 1853) ve nihayet Fresnel (1788 - 1827), ışık taneciği görüşüne karşılık, ışığın mahiyetinde bir titreşim hareketinin varlığını aramanın gerektiğini Newton'a karşı savunmuş bulunan Huygens (1629 1695) in görüşünü kabul ederek *dalga optiği*'ni, matematik yoldan kesin hesaplarla da kuvvetlendirerek kurmuşlardır.

Herschel (1738 - 1822), termometreyi normal ışık tayfı (spektrum) içinde gezdirirken kırmızı ötesinde sıcaklık yükselmesi gösterdiğini görmüş (1802); Ritter (1776 - 1810) ve Wollaston (1766 - 1828) ışığın kimyasal etkisini (meselâ bir gümüş klorürünü kararttığını), özellikle morötesinde bu etkinin devam ettiğini ve güneş spektrumunda siyah çizgiler bulunduğunu keşfetmiştir. Bu buluşlar ve bilgiler yardımiyle *Fraunhofer renk eşeli* meydana gelmiştir. Niepce (1765 - 1833) ve Daguerre (1787 - 1851) in çalışmaları sayesinde fotoğrafın da icadı (1838) bu devreye rastlar.

Volta pilinin gerçekleşmesinden sonra Daniell (1790 - 1845) de bu alanda kendi adını taşıyan pilin yapılmasını mümkün kılan çalışmalarda bulunmuş, Melloni (1798 - 1854) nin tasarladığı yönde yürüyen Nobillet (1784 - 1875) *termoelektrik pili* gerçekleştirmiştir.

Danimarka'lı Oerstedt (1777 - 1851) tarafından elektrik akımının mıknatıs ibreleri üzerindeki etkisinin keşfi (1819) nden sonra, Ampère, Biot, Savart ve Laplace bu olayla ilgili hesapları yapmışlar, Faraday (1791 - 1867) indüksivon'u (1831), Henry (1797 1878) de self - indüksiyonu keşfetmiştir.

Termodinamik, F in temel bir yapı taşı olarak bu yüzyılda Sadi Carnot (1796 1832). Rimayer (1814 - 1878), Clausius (1822 - 1888) ve Joule (1818 - 1889) un çalışmalariyle kurulmuştur. Mekanik ve kalorifik enerjilerin eşdeğerliği, Carnot prensipi, Carnot - Clausius teoremleri, entropu ve mutlak termodinamik sıcaklık kavramlarının F. e girmesi suretiyle bütün F. in ve enerjetiğin temel kavramlarının formüllenmesi bu sayede mümkün olmuştur. Maxwell (1831 - 1879), Helmholtz (1821 1894) ve Boltzmann (1844 1906) da bu konuda çok çalışmışlardır.

XIX. yüzyılda çoktan beri unutulmuş ve bilginlerin sadece metafizik bir görüş olarak telâkkiye kendilerini alıştırmış bulundukları *atom teorisi* yeniden canlanarak, Dalton (1766 - 1844), Avogadro (1776 - 1856) ve Ampère (1775 - 1836) ile sağlam bir dayanağa oturtulmuştur Gazların belirli bir kütlelerinin, aynı şartlarda aynı sayıda molekül ihtiva ve aynı hacmi işgal ettikleri temel hipotezi, bu teorinin sonraki gelişmeleri bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu arada Brown (1773 1858) ın pek ilgi çekici bir olgu olarak, süspansiyon halinde katı zerrecikler ihtiva eden bir sıvı içinde, bu zerreciklerin devamlı ve düzensiz birtakım hareketler yaptıklarını tespit etmesi de teoriyi, dolayısiyle, teyide yaramıştır. Bir gazın içinde bulunduğu kabın çeperleri üzerindeki basıncına bu çeşit hareketlerin etkime kuvvetlerinin bileşmesi gözüyle bakan *kinetik teori* de ileride geniş ölçüde probabilite hesaplarının uygulanacağı statistik görüşe uygun bir bilgi sistemi kurmayı sağlayacaktır.

Mükemmel gaz kavramı da Charles (1746 1823), Gay - Lussac (1778 - 1850), Dulong (1785 - 1838) ve ayrıca Boyle, Mariotte ve Joule'un araştırmalariyle bu sıralarda doğmuştur.

Teknik uygulamalar alanında elektrikli telgraf gerçekleşmiş [1835 Wheatstone (1802 - 1875), Morse (1791 - 1872) ve başkaları]; Graham Bell (1847 - 1922) telefonu icat etmiş; Ruhmkorff (1803 1877) indüksiyon bobinini yapmış; birçok araştırıcıların gayretiyle akümülatör ve galvanometre genel adı altında çeşitli elektrik ölçü aletleri vücuda getirilmiş, Edison (1847 - 1931) elektrik lambasını gerçekleştirmiştir. Yeni buluşlar arasında en önemlisi Gramme (1826 1901) ın icat ettiği (1871) *dinamo*'dur. Bu alet iki yönlü işleyerek hem mekanik enerjiyi (meselâ bir su düşmesini) elektrik enerjisine çevirmekte, hem de uzak yerlere taşınan bu enerjiyi mekanik çalışmalarda kullanmaya elverişli bulunmakta idi. Çağımızın ileri bir teknik medeniyet görüşünü arz etmesinde en önemli rolü bu yeni ve güçlü aracın oynadığında şüphe yoktur.

Arada Fizeau (1819 - 1896) ve Foucault (1819 - 1868) nun, dişli çark ve döner ayna metotlariyle *ışık hızı* üzerindeki çalışmalarına, bu suretle, boşlukta saniyede 300 000 km ye yakın bir hızla yayılan ışık titreşimlerinin, saydam ortam yoğunlaştıkça daha az hızlarla yayıldığı sonucuna vardıklarına, 1869 da *renkli fotografi*'nin gerçekleştirilebilmiş olduğuna, Kirschhoff (1824 - 1887) ve Bunsen (1811 - 1899) le yeni bir bölüm olarak F. te *spektroskopi*'nin doğduğuna, gazların sıkışabilme kabiliyetlerinden faydalanılarak, yuksek basınçlar tatbiki suretiyle *sıvı gaz* elde edilebildiğine değinmek gerekir.

g. *XIX. yüzyılın sonları*: 1880 lere doğru F. e hemen

hemen *tamamlanmış* bir ilim gözüyle bakılıyor ve büyük keşifler devrinin artık kapandığı inancı hâkim bulunuyordu. Prensipler sağlamdı; kanunlar iyice yerleşmişti. Sadece teorileri daha açık ve kesin ifadelere kavuşturmak, pratik uygulama alanını genişletmek yetecekti. Araştırıcıların anî olarak karşılaşacakları yeni alanların varlığı umulamıyordu.

Halbuki, bu inancın yerleşmiş bulunduğu bu tarihten pek kısa bir zaman sonra, hiç umulmadık keşiflerin birbirini kovaladığını görüyoruz: Katod ışınları, x ışınları ve radyoaktiflik ilim adamlarını şaşkına çevirmiş; en sağlam sanılan görüşlerden sıyrılmak gerektiği sonucuna götürmüştür. Bu sebeple, klasik teoriler üzerinde yeni çalışmalara yönelmek gerekiyordu. Bu da F. in, artık sonu alınmış ve hiçbir yenilik unsuru kalmamış bir ilim olduğu inancını terk etmek demekti.

Katod ışınları üzerinde ilk çalışmalar, Geissler (1815 - 1879) tarafından imal edilen, havası iyice boşaltılmış cam borulardan elektrik deşarjı geçirilince bir ışıldamanın belirdiğini tespitle başlamıştı. Hittorf (1824 - 1914) basıncın düşürülmesiyle boru içinde ışıldamanın azaldığını, gitgide yok olarak, camda, katoddan geliyormuş inancını uyandıran bir flüoresanslık belirdiğini tespit etti. Goldstein (1850 - 1830) araya madenî bir levha konulunca, borunun katod karşısındaki dip tarafında bir gölge peyda olduğunu, Crookes daha ileri bir boşluk hasıl edilince, boru içine yerleştirilen hassas kanatçıkların mahiyeti bilinmeyen bir basınç kuvveti etkisiyle harekete koyulduklarını gösterdi. J. J. Thomson (1856 - 1940), Lenard (1862 - 1947) ve J. Perrin (1870 - 1942) in bu *katod ışınları*'nın özelliklerini bulmakta ve mahiyetlerini belirtmekte çok emekleri olmuştur.

Böylece *elektron* doğmuştu ve elektriğin tabiatı üzerinde açık, kesin bilgi edinilmişti. Arrhenius (1859 - 1927) ün *elektroliz*'le ilgili *iyon teorisi*'nin de bu gelişmede büyük rolü olmuştur. En küçük elektrik parçacığına (veya *yük*'üne) 1891 de verilen *elektron* adı Stoney (1826 - 1911) e atfedilir.

Artık yeni yeni keşifler birbirini takip edecektir. Termoelektronik, fotoelektrik ve Zeeman olayları, Röntgen (1845 - 1923) in x ışınlarını keşfi ve nihayet H. Becquerel (1852 - 1908) tarafından uranyum radyoaktifliğinin keşfi gibi.

Radyoaktiflik, devrimize *atom çağı* denilmesine başlıca sebep olan olaydır. Madame Curie (1867 - 1934) ve P. Curie (1859 - 1906) nin araştırmaları, bu olayın uranyuma inhisar etmediğini göstermiş; art arda polonyum, radyum (1898) keşfedilmiş, 1900 de Debierne (1874 - 1949) aktinyum radyoaktifliğini bulmuştur. Bu tabiî radyoaktiflikle α (alfa), β (beta) ve γ (gamma) ışınları adı altında bilinen görünmez *radyasyonlar* salındığı meydana çıkarılmış ve bunların tabiat ve özellikleri, başta Rutherford (1871 - 1937) olmak üzere birçok F. çiler tarafından yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir. Özellikle *alfa* radyasyonunun, pozitif elektrik yüklü tanecikler olarak, *helyum* iyonlarından ibaret bulunduklarının öğrenilmesi, F. çileri, o zamana kadar parçalanamaz bilinen atomların bu nitelikten uzak ve çok kompleks bir yapıya sahip bulundukları görüşüne sevk etti. Böylece F. te yüzyıllar boyunca biriken ve sağlam temellere dayalı olarak pek açık kanun ifadelerine bağlanmış bulunan olayların yeni baştan bir yorumlamaya tabi tutulmaları gerektiği anlaşıldı.

Artık XX. yüzyılda inanılmaz bir hızla gelişen yeni teknik imkânlara dayanarak ve yeni görüş kriterlerine uygun olarak meydana çıkarılan olayları sıralamaktan başka yapacak iş kalmamış bulunuyordu. Bu arada Hertz dalgaları esasından hareketle *radyo*, *otomobil*, *uçak* (1897) ve *sinema* (1895) XX. yüzyıl eşiğinde insanoğlunun hizmetine girdi.

h. *XX. yüzyılda fizik.* iki yönden dikkat ve ilgi çekici gelişmeler göstermiştir: 1. Teorik yönden, 2. Yeni buluşlarla teknik imkânların olağanüstü hızla birbirlerini kovalamaları yönünden.

Kuanta teorisi (1900 de) Planck (1858 - 1947) la *izafiyet* (relativité) *teorisi* (1905 te) Einstein (1879 - 1955) la, *dalga-parçacık ikiliğine* dayanan *dalga mekaniği* de (1924 te) L. de Broglie (doğ 1892) ile doğdu. Bu arada Compton, Raman olayları keşfedildi ve nihayet, bugünkü şekliyle *atom ve çekirdek fiziği* tam gelişme çağını yaşayarak, Orta Çağlar el kimyacılarının hayalini kurdukları *transmütasyon* (sunî olarak bir elementten başka bir elemente geçiş) ile birlikte, atom çekirdeğinin incelenme ve atom enerjisinden faydalanma devrine girildi.

Planck, özellikle siyah cisim olayları münasebetiyle *kuanta* görüşünü benimsemenin tek çıkar yol olduğunu göstermiş, bu suretle tekrar Newton ın ışık tanecikleri (emisyon) anlayışına uygun, daha kesin hesaplara dayalı bir nevi *dönüş*'ü savunmuştur. Fakat çok geçmeden enerjinin ancak böyle kesik *kuanta* (*kuantumlar*) halinde bir mübadeleye mahal olabileceği görüşünün de tam ve eksiksiz bir teori olarak benimsenemeyeceği anlaşıldı. Louis de Broglie ile Schrödinger (doğ. 1887), *dalga mekaniği* adı altında yeni bir görüşün temelini attılar. Bu teori, bir nevi korpüskül - dalga ikiliği ve beraberliği esasına dayanarak, çok ciddî zorlukların yenilmesi imkânını belirtmektedir. Bu arada Einstein'ın, klasik zaman - mekân kavramlarımızı sarsmak istidadını gösteren önce *dar* anlamda, sonra *genelleştirilmiş* relativist görüşü ile, Heisenberg (doğ. 1901) in son yıllarda F. e ithal ettiği *belirsizlik prensipi*'ni de önemli birer ileri hamle olarak zikretmek gerekir.

Teknik uygulamalar alanında, yukarıda işaret edilenlere ilâve olarak, denizaltı gemilerinin, elektrikli taşıt vasıtalarının, sesli ve renkli sinemanın, televizyonun (ve renkli televizyonun) gerçekleşmesi hemen bu son ve yarım çeyrek yüzyılın kazançlarındandır. Radarla deniz ve hava yolculuklarının büyük ölçüde güven altına alınmış bulunması, çok kısa süreler içinde haberleşme ve yer değiştirme imkânlarına varılması, F. e dayanan modern tekniğin sağladığı nimetlerdir.

Diğer taraftan, tabiî olanından sonra, maddenin sunî olarak da radyoaktif kılınabilmesinin öğrenilmesi bir yandan sağlığa, bir yandan da besin maddelerinin üretimi problemlerine yardımcı olmuştur. Fakat buna karşılık, bir elementin başka bir elementten itibaren elde edilebilmesi ve atomların iç yapılarında sakladıkları müthiş enerji (atom enerjisi, nükleer veya çekirdek enerjisi) den faydalanmaya başlanılması (1945, atom ve hidrojen bombaları), bu yeni bilgilere paralel olarak, yeni modern F. in eseridir. Tabiatiyle atom enerjisinin sadece bu tahripkâr niteliğine dayanarak F. hakkında yanlış bir düşünceye ve kötümserliğe kapılmamak gerekir. Bu enerjiden barışçı gayeler ve insanlığın mutluluğu yönünde faydalanılma yolları da aranarak bulunmuştur; bu yoldaki çalışmalara aralıksız devam edilmektedir. Hele nükleer elektroniğin, muazzam hesap makinalarına vücut vermek suretiyle otomatizmayı mümkün kılması, tabiatın verdiği çalışma gücünü daha tasarruflu kullanmaya yol açmış bulunduğunu görerek takdir ve hayranlık duymamak kabil değildir.

Son olarak, astronotik alandaki başarıları, uzay gezegenleriyle, meselâ dünyamıza en yakın bir uydu olan Ay'la bağlantı kurma yolundaki başarılı denemeleri gelecek için ümit verici çalışmalar olarak, temel F. kanunlarının ve bu kanunlara göre hazırlanan araştırma araçlarının uygulama imkân ve güçleri arasında saymamız gerekir. — C. S.

FİZİK İLİMLER (Fel): bk. İLİM.

FİZİKALİZM (Fr Physicalisme) [Mantık], fizik ilminin dilini bütün ilimlere uyan evrensel bir dil haline getirmeye yönelen doktrin. Bu görüş özellikle neo-pozitiflerin görüşüdür. Bunlar, bütün ilimlerin birleştirilmesini ve böylece önermelerin mutlak ve *intersubjektif* olarak gerçeklenebilmesini isterler.

FİZİKÎ COĞRAFYA (Fr Géographie physique), yer yuvarlağının dışında, insan ve başka canlılar üzerine etki yapan tabiî olayların doğuş, meydana geliş ve sonuçlariyle yeryüzündeki veya onun bir bölümündeki dağılışlarını araştıran, inceleyen coğrafya bölümü (bk. COĞRAFYA). F. C. ya dar anlamiyle cansız yeryüzü girer: yer şekilleri, hava, sular. Geniş anlamiyle alındığı zaman F. C. nın içinde bitkilerle hayvanlar da yer alır. Bütün bu konular geniş alanlara sahip olarak, ayrı ayrı coğrafya kollarında incelenir: yer şekillerinden jeomorfoloji (b. bk.), hava olayları ve iklimden klimatoloji (b. bk.), sulardan hidrografya (b. bk.) ve oseanografya (b. bk.), bitkilerden bitki coğrafyası (b. bk.), hayvanlardan hayvanlar coğrafyası (b. bk.) bahseder.

FİZİKO - KİMYA (Fr. Physico-chimie), kimyasal olayları genel fizik kanunları açısından inceleyen bir kimya dalı. Bu dalda aşağıdaki özel konular incelenir: 1. *Termo-kimya*: kimyasal olaylardan alınan veya verilen ısı miktarları ve bunların tabi olduğu kanunları inceler. 2. *Foto-kimya*: aydınlatmada meydana gelen kimyasal reaksiyonları konu edinir. 3. *Elektro-kimya*: elektrik akımının etkisi altında hangi kimyasal reaksiyonların meydana geldiğini veya hangi kimyasal reaksiyonların bir elektrik akımı verdiklerini inceleyen bir bahistir. 4. *Kolloit kimyası*: çok ince bir halde dağılmış maddelerden bahseden bir ilim dalıdır.

FİZİKSEL KARIŞIM, fiziksel veya mekanik etki ile birbirinden kolaylıkla ayrılabilen ve birbirleriyle birleşerek ayrı bir bileşik meydana getirmeyen karışımlara verilen ad. Bir havanda demir ekintisi ve kükürt tozu iyice karıştırılır. Bu halde karışım oldukça homojen gri bir renk alır. Ancak, karışımı meydana getirmiş olan bu iki maddeyi birbirinden ayırmak kolaydır. Bu amaç için havana bir mıknatıs tutulur. Mıknatıs demiri çeker, kükürt ise havanda olduğu gibi kalır. Maddeleri birbirinden ayırmak için daha basit bir usul vardır ki o da şöyledir: karışım suya atılırsa ağır olan demir dibe çöker, kükürt ise hafif olduğu için suyun yüzünde yüzer. Fakat böyle bir karışım ısıtılacak olursa iş başkalaşır. Isıtmada kısa bir süre sonra bütün kütle kızarır. Karışımın içinde bulunduğu tüp kırılırsa, yeni özellikleri olan büsbütün yeni bir madde ile karşılaşırız. O zaman ne mıknatıs ne de su yardımı ile demir ve kükürdü birbirinden ayırmak mümkündür. Yeni madde artık demir gibi mıknatıs özelliği göstermez ve kükürtten çok daha ağırdır. Burada birer demir atomu birer kükürt atomu ile kimyaca birleşerek bir molekül «demir sülfür» denilen bileşik meydana gelmiştir. Bu yeni bileşiğin özellikleri kendisini meydana getirmiş olan elementlerden tamamıyle ayrıdır.

FİZİYOGRAFYA (Fr. Physiographie): bk. COĞRAFYA.

FİZYOGNOMONİ (Fr. Physiognomonie < Yun. *physis* = tabiat; *gnomon* = bilen), insanların karakterini yüzlerinden okuma sanatı. F. yüzün sabit ve değişen elementlerine dayanır. Sabit element olan biçim, karakterin sürekli yönünü, değişen element olan mimik ise geçici yönünü yansıtır. Genellikle kare veya dikdörtgen biçiminde bir yüz, aklın duyguya hâkim olduğunu, oval ve yuvarlak yüzler yumuşaklığın sertliğe üstün olduğunu, ezik biçimler düşünceyi bir konu üzerinde toplama yeteneğini, uzun biçimler ise hayal ve incelik yeteneklerini gösterir. Nihayet, yüzün belirli bir bölgesi ne kadar gelişik olursa, temsil ettiği nitelikler de o derecede belirgin olur. Bu bakımdan yüzü üç ayrı bölgeye ayırmışlardır: 1. Burnun üst ucundan saçların başladığı yere kadar olan bölge, tasarlama, durumlara uyabilme ve başarma gibi fikrî kabiliyetleri temsil eder; 2. Burnun üst ucundan üst dudağa (hariç) kadar olan bölge, ideal, duyum ve aşk gibi bilinçli duyum yeteneklerini temsil eder; 3. Üst dudaktan (dahil) boyuna kadar olan bölge, duyarlık, şehevîlik ve maddîlik gibi içgüdü niteliklerini temsil eder.

Fizyognomonik bir incelemede bunlarla birlikte yüzün parçaları (kaşlar, gözler, burun, ağız, dudaklar, çene ve kulaklar) ayrı ayrı değerlendirilir. Bir yüzün parçalarının genel bir uyum içinde olması bir genel üstünlük belirtisi sayılır. Fizyognomonik tahlilde aynı zamanda vücudun tüyleriyle kıllarının tabiî renkleri ve niteliği, cildin tonu ve pürüzlülük derecesi ve elle dokunma ile edinilen izlenim de göz önüne alınır.

Eski F. bugün *morfopsikoloji* adı altında rasyonel bir ilim niteliği kazanmış olup yüzün mimiklerini inceleyen *prozopopoloji* tarafından tamamlanmaktadır (bk. MORFOPSİKOLOJİ, PROZOPOPOLOJİ).

FİZYOKRATLAR (Fr. Les Physiocrates < Yun. *physis* = tabiat; *kratos* = güç), 1760 yılında Fransız hekimi ve iktisatçısı François Quesnay'nin etrafında toplanarak «iktisatçı filozoflar» zümresini meydana getiren ve başlıcaları Marquis de Mirabeau, Dupont de Nemours, Lemercier de la Rivière, rahip Baudeau ve Le Trosne olan filozof ve iktisatçılar. Bu iktisatçılar, toplum üzerine genel bir teoriden ibaret olup biri felsefî nitelikte (tabiî düzen), öteki iktisadî nitelikte (safî hâsıla) olmak üzere iki görüşe dayanan bir doktrin kurmuşlardır.

Felsefe: Fizyokratik sistemin temeli, tabiî düzen doktrinidir. Bu doktrine göre, Tanrının eseri olan mutlak, değişmez ve evrensel kanunlar vardır. İnsanın aklı ile keşfedebileceği bu kanunlara uyması gerekir. Çünkü bunlar tasarlanabilecek olan en iyi kanunlardır. Şu halde, fert bu kanunlara uyarak serbestçe hareket edebilmelidir. Hükûmetlerin vazifesi bu kanunlara uyulmasını sağlamak ve özellikle mülkiyeti ve hürriyeti korumaktır.

İktisat: Quesnay'nin *Tableau économique* (İktisadî tablo) adlı eserinde açıkladığı safî hâsıla teorisi ise yalnızca iktisadî nitelıktedir. İktisadî hareketlerin, iktisadî faaliyetlerın birbirine bağlı oluşlarının ve malların üretimi ile gelirlerin dağılışı arasındaki ilişkilerin ilk defa olarak anlatıldığı bu eserde Quesnay, ziraatın safî hâsılayı nasıl verdiğini ve toplumun sınıfları arasında bu hâsılanın nasıl dağıldığını gösterir. Quesnay ile arkadaşlarına göre, toplum üç sınıfa ayrılır: ziraatçıların meydana getirdiği üretici sınıf; toplum düzeninin temelini oluşturan mülk sahipleri; verimli olmayan sanayiciler, tüccarlar v. b. sınıfı. Verimli olan, yani giderlere üstün bir gelir sağlama yeteneğinde olan şey yal-

nız topraktır ve dolayısiyle ziraatçılar başta gelen sınıftır. Öteki sınıflar sadece «mallar» ın şeklini değiştirir, onları çoğaltmaz. Daha sonra Quesnay bu hâsılanın toplum içinde nasıl dolaşıp ona can verdiğini anlatır.

F., sanayi ile ticaretin ziraat lehine ihmal edilmesini istememişler, fakat ziraata tam bir gelişme sağlamaksızın millî ekonominin sıhhatli olamayacağını ispata çalışmışlardır. Buna göre, ziraat usulleri ilmî olarak ıslah edilmeli ve ziraat ürünlerine hak olan değerleri verilmelidir. Servet ve refah ancak bol ürün ile yüksek fiyatların el ele vermesiyle gerçekleşebilir. Bu duruma da ancak «iktisat kanunu» nun serbestçe işlemesiyle ulaşılabilir. Fiyatların âdil bir seviyede kalması için mutlak bir ticaret hürriyeti gereklidir. «Bırak yapsın» ilkesi, ekonomik gidişi tabiî mecrasına sokacak ve bundan da daha başka iktisadî faydalar doğacaktır. Her şeyden vergi alıp topraktan almamak manasızdır. Çünkü servet yaratan tek unsur topraktır ve çünkü sanayicilerle tüccarlar yalnız başlarına ödedikleri vergiyi ziraatçıdan çıkarmayı bilirler. Şu halde, vergiyi asıl servet kaynağı olan topraktan almak gerekir.

FİZYOLOJİ (Fr. Physiologie < Yun. *physis* = tabiat; *logos* = ilim), biyolojide, hayatın veya canlı organizmaların ayırt edici özellikleri olan oluşumları, faalıyetleri ve olayları ve başka bir deyimle de yaşama sırasında organların, dokuların ve hücrelerin görevlerini ve işleyişlerini inceleyen bölüm.

F. nin öncüsü Klaudios Galenos (aş. yu. 131 - 201) tur. Bu Yunan hekiminin yaşadığı devirde bu ilmin adı «vücut bölümlerinin yaradığı işleri öğreten ilim» idi. Hayvansal veya bitkisel bütün canlılarda birbirine çok benzeyen ve canlı maddenin ayırt edici karakterini meydana getiren derin olaylar oluşur. Bu olayların incelenmesi, Claude Bernard tarafından ayrı bir ilim dalı olarak tespit edilmiş olan genel F. yi meydana getirir. F. ilmi Galenos tanımlamasının sınırlarını Claude Bernard zamanından çok daha önceleri aşmış bulunuyordu. Bugünkü anlamiyle *fizyoloji* kelimesi, bu kelimenin çok müphem olan etimolojik anlamını açıkça belirtip çerçevelemiş olan Haller (1708 - 1777) den kalmadır. Haller, araştırmalarından birini kasların uyarılırlığı üzerinde yapmıştır. Taze öldürülmüş bir hayvanın veya yaralanmış bir askerin vücudunun, dokundurulan bir bıçağın etkisiyle bir «titreşim» gösterdiği Antikiteden beri gözlemlenmiştir. XVII. yüzyıl ortalarında Swammerdam, bir kasa giden sinir kesildiği veya kıstırıldığı zaman o kasın kasıldığını göstermişti. Acaba kas bu uyarmalara kendi kendine mi tepki gösteriyordu, yoksa o uyarmaları kendı siniri ve o sinirin her yana dağılmış olan dalları ile mi alıyordu? Haller, İngiliz hekimi Glisson'un bir görüşünü daha açık bir şekilde ele alarak, sinir gibi kasın da uyarılabildiğini ve uyarılırlığın her canlının en başta gelen özellıklerinden biri olduğunu bildirmiştir. Bu, genel F. nin önemli temalarından biridir.

Öte yandan, daha XVII. yüzyılın başında, Harvey en önemli bir keşif olarak kan dolaşımı olayını tespit etmişti. Bu olayda kalp, akciğerler, atardamarlar, toplardamarlar rol alır. Bu organlardan her birinin gördüğü iş ise ancak tümünün bir arada gördüğü ortak işle anlaşılabilir. Üstelik, atardamarlarla toplardamarlar arasındaki bağlantının şeklini anlayabilmek için kılcal damarların varlığını düşünmek gerekirdi. Kılcal damarlar ise mikroskopik olduğu için Harvey'in zamanında doğrudan doğruya görülüp tespit edilmeleri mümkün değildi. Böylece, bugünkü anlamiyle bir fizyolojik fonksiyon kavramına varılmış ve bu fonksiyon üzerindeki uslamlamalar bir organın varlığını tahmin ettirmiştir.

XVIII. yüzyıl sonunda Lavoisier, yanma olayının kimya bakımından ne olduğunu açıkladıktan hemen sonra, kapalı bir fanusun altına ilkin yanar bir mum koyarak sönünceye kadar, sonra da canlı bir kobay koyarak havasızlıktan boğuluncaya kadar tuttuktan sonra fanusta kalan gazları tahlil etmiş, her iki halde de özdeş bir olayın meydana geldiğini, yani fanustaki oksijenin yok olup onun yerine karbondıoksit ve su buharı oluştuğunu ve ayrıca ısı da çıktığını göstermiştir. Şu halde «hayat bir yanmanın sonucudur». İşte bu gözlem, genel F. nin temel taşlarından biri olmuştur. Daha önceleri, «solunum» deyince sadece göğüsün havayı ciğerlere sokup çıkarması anlaşılıyordu.

Bu havaya her an âcil bir ihtiyaç duyulmasının sebebi bilinmiyordu. Lavoisier'den ve onun yaptığı keşfi izleyen araştırmalardan sonra, solunum kendisini çok daha karışık fakat mantıkî bir fonksiyon olarak göstermiştir. Ciğerlere giren havanın oksijeni plazma içinde erimekte, kanın alyuvarlarının hemoglobini ile birleşmekte ve böylece kan dolaşımı ile vücudun her yanına taşınmakta ve oralarda canlı madde tarafından alınarak yanmanın yakıtı olarak kullanılmaktadır. Temel hayat olayı olan bu yanmadan meydana gelen karbondioksit, kan dolaşımı yolu ile ciğerlere dönmekte ve oradan dışarıya atılmaktadır. İşte solunum fonksiyonu da budur.

Böylece F., kimya ile fiziğin rol oynadıkları belirli sayıda fonksiyonlara ayrılır. Klasik olarak beslenme fonksiyonları (sindirim, solunum v. b.) ile ilişki fonksiyonları ayırt edilir. İlişki fonksiyonları sayesinde hayvan çevresini tanır ve onun üzerine etki yapar: bu fonksiyonların incelenmesinde kaslar, sinir sistemi ve duyu organları ele alınır.

Bir bitkide hemen hemen yalnız beslenme fonksiyonları bulunur: bundan dolayı beslenme fonksiyonlarına bitkisel (végétatif) fonksiyonlar da denilir. Beslenme fonksiyonları bitkilerle hayvanlarda başka başka şekillerde işlemekle birlikte, her iki halde de esasında aynı olaylardan ibaret kalır. Bitkideki özsuyu dolaşımının kan dolaşımı ile hiçbir benzerliği yoktur, fakat bitkisel canlı madde de hayvansal canlı madde gibi solunur. Üstelik, hayvanlarda da çeşitli fonksiyonların işleyişleri arasında farklar bulunabilir. Meselâ solunum sistemi çeşitli fizyolojik görünüşlerde olabilir. Istakozda veya polipte, akciğer yerine solungaçlar vardır ve bunların kanları bizimki gibi demirli olacak yerde bakırlıdır. Böceklerde ne akciğer ne de solungaç vardır, oksijeni kan taşımaz, hava vücudun her noktasına trakea denilen özel bir kanallar sistemiyle ulaşır.

Hayvanlar serisinin tümünde çeşitli fonksiyonların incelenmeleri ve karşılaştırılmaları, F. nin karşılaştırmalı F. denilen bir dalını teşkil eder. Genel F., hayvansal olsun bitkisel olsun bütün canlı varlıkların ortak özelliklerini inceler.

Modern F. Lavoisier'den başlatılabilir. XIX. yüzyılın büyük F. bilginleri Fransa'da Flourens ile Magendie, Almanya'da Du Bois - Reymond olmuştur. Claude Bernard (1813 - 1878) dünya ölçüsünde bir üstattı. Bu bilginler F. ye büyük bir hamle kazandırmışlardır.

Bugün bu hamle geniş ölçüde aşılmış bulunmaktadır. Teknik ilerlemeler o kadar büyük olmuş ve aletler o derece mükemmelleşmiştir ki, F. ilmi, araştırmalarını, sınırları iyice tespit edilmiş bir alana hasretmek zorunda kalmıştır. Buna göre de F. nin içinde ihtisas dalları meydana çıkmıştır.

Bu dalların bazıları şunlardır: *Elektrofizyoloji*: Bu dal elektronik alanındaki ilerlemelerden ve elektronik lambalariyle amplifikatörlerinin nispeten ucuza elde edilmesinden yararlanarak, meselâ katodik osilograflar kullanma gibi yeni tekniklerle kas ve sinir sistemi F. sini ilerletmiştir; *Endokrinoloji*: Bu dal izotopları ve kromatografiyi kullanan yeni tekniklerden yararlanır. Sayıları gitgide artan yeni yeni *vitaminler* F. ilminin başka bir önemli bahsini teşkil ederler; *Uygulamalı F.*: Bir insanın fonksiyon yeteneklerini ve belirli bir çalışmanın bu yetenekler üzerindeki etkisini ölçmeye ve dolayısiyle bir mesleğin veya bir zanaatın icrasına en uygun şartların bulunmasına imkân vermektedir. Bu dal. biyolojik tipleri tespit etme yolu ile meslekî seçim ve yön verme işinde önemli bir rol oynamaktadır.

Son yüzyıldan beri F. alanında beliren önemli adlar şunlardır: Fransa'da Chauveau, Paul Bert, Marey, Richet, d'Arsonval, Gley, Lapicque; İngiltere'de Walter, Bayliss, Starling, Keith Lucas. Sherrington, Hopkins, Hill, Schoeffer; Belçika'da Léon Frédéricq. Heymans, Bremer; İtalya'da Mosso, Fano, Moruzzi, Bovet; Almanya'da Pflüger, Engelmann, Mehring, Magnus, Rubner, Meyerhof; Hollanda'da Einthoven, Zwaardemaker; Avusturya'da Exner, Brücke; İsveç'te Johansson; Amerika'da Atwater, Lusk, Jacques Loeb, Cannon; Sovyetler Birliğinde Pavlov.

FİZYOLOJİK TUZ ÇÖZELTİSİ, 100 gr suda 0,9 gr tuz (sodyum klorür) kapsayan bir çözeltiye verilen ad. Bu çözeltinin osmotik basıncı kanın osmotik basıncına eşit olduğundan tıpta çok miktarda kan kaybedildiği zaman bu çözelti hastalara şırınga edilir.

FİZYOTERAPİ (Fr. Physiothérapie; İng Physical therapy < Yun. *physis* = tabiat; *therapeia* = tedavi) [Tıp], birçok tıp vakalarını tedavi etmek ve cerrahlıkla yapılan bazı tedavileri tamamlamak amaciyle, ısı, ışınım, elektrik ve mekanik enerji gibi fiziksel etkenlerden yararlanma. Modern tıpta standart bir tedavi usulü olarak kabul edilen F., bir dıştan tedavi metodu olmakla beraber dışarı ile bağlantısı olan vücudun herhangi bir boşluğuna da uygulanabilir. Bu metotta en çok yararlanılan etkenler: su, ışık, ışınımlı enerji, ısı, elektrik, masaj ve idmandır. Bu etkenlerden herhangi birinin meydana getirdiği etki yalnız o etkene vergi olmayabilir. Nitekim ısı. ısı lambalarından, sıcak, yaş kompresten. kızdırılmış tuğladan, sıcak su banyosundan, diyatermiden veya güneşlenmeden elde edilebilir. F. de temel tedavi mekanizması ısı ile yapılan etkiye, vücutta kimyasal değişmeler meydana getirmeye ve hareket ve idmanların etkisine dayanır. Genel olarak, kullanılan etkenler, bu üç etkiden birini meydana getirirler.

Isı: Bu etken katı veya sıvı halde veya gaz halinde kullanılabilir. Bu uygulamalar buz keseleri veya kalıplariyle, buzlu suya daldırılıp sıkılmış bezlerle, 33 - 42° lik ısılarda banyolarla veya bu dereceleri aşan ısılarda genel veya mevziî kompreslerle, bazan da mevziî olarak su buğusu püskürtme yolu ile yapılır. Su, ayrıca vücuda basınç geçirmek üzere duşla veya ince veya kalın hortum ağızlariyle kullanılır. Girdap banyosunda ise, su bir hava akımı ile şiddetle karıştırıldığı sırada hasta üye su içinde tutulur.

Işık: Vücudu ışınlarla etkilemek amaciyle ya tabiî güneş ışığından yahut da özel lambalardan faydalanılır. Ülkelerin çeşitli bölgelerine ve mevsimlere göre, güneş ışığının şiddeti çok değişik olduğu için mor - ötesi ve başka enerjiler veren özel lambalar yapılmıştır. Civa buharlı kuvars lambalar yalnız mor - ötesi ışık verir, karbon arkı ışığı ise mor - ötesinden başka biraz görülebilir nitelikte ışık da verir. Isı yaratmak için ışıklı veya ışıksız kızıl - altı lambaları kullanılır. Bu uygulamalarda yanmaları önlemek için ışığın hastaya olan uzaklığına ve ışık tutma süresine dikkat edilmesi gerekir. Açık renkli kimseler koyu renklilere göre mor ötesine karşı daha duyarlıdırlar.

Elektrik: Bunda, statik şekilde elektrik vücuttan geçerek belirli bir uyarma veya spazm oluşturur. Bir elektrik bataryasının bir kutbundan ötekine doğru vücuttan geçen galvanik, yani düz akım sürekli bir uyarma meydana getirir. Faradık, yani indüklenmiş akım ise geçtiği kasta daha şiddetli bir tepki veya kasılma meydana getirir. F. de kullanılmak üzere bu çeşit akımları üreten cihazlar yapılmıştır. Bu cihazlarda yapılan birtakım değişikliklerle de elektrik akımına dalgamsı bir şekil de verilmiştir (sinüsoidal akım) Daha yüksek frekanslı akımlar, meselâ konvansiyonel diyatermide veya daha yeni olan dalgalı diyatermide kullanılanlar, dokulardan geçerek, deriden içeride ve uzakta yer alan derin dokularda ısı meydana getirirler. Diyatermi ile yapılan tedavilerde elektrotlar deri ile temas halinde olduğundan, bu tedavinin usulünce yapılmaması halinde deride yanıklar meydana gelebilir.

Masaj ve idman: Masaj, vücudun belirli bir yerine veya bütününe uygulanabilir. İdman ya pasif ya da aktif olur. Pasif idmanda hastanın kolu veya bacağı, kendisi tarafından bir çaba gösterilmeksizin bakıcısı tarafından imkân nispetinde oynatılır. Aktif idmanda bu gibi hareketleri hastanın kendisi yapar ve gereğinde bu hareketleri güçleştiren engeller de kullanılarak hastanın üyelerinin kuvvetlendirilmesine çalışılır.

Fizyoterapinin uygulandığı durumlar: F. den yararlanabilecek durumlar pek çok olduğu için birer birer sayılamazsa da, kabataslak ikiye ayrılabilir: a. Masaj, mor - ötesi, idman ve banyo ile genel beden tedavisini gerektiren durumlar; b. Yaş ve sıcak kompres ile tedavi yapılmasını veya belirli fonksiyonlar için hareket veya idman gerektiren durumlar. F. her yaşta uygulanabilirse de, bunun şiddeti hastanın fizikî durumuna göre ayarlanmak icap eder. Nitekim yaşlı bir kimse, genç ve sıhhatli bir kimseye uygulanabilecek yüksek ısı derecelerine dayanamaz.

Dokuların bozulması durumları: Orta veya ileri yaşlarda dokuların yıpranarak bozulması yüzünden kan dolaşımı sisteminde düzensizlikler ve eklem ve hareketlerde rumatizmal arızalar meydana gelir. Her iki halde de F., ilgili yerlerdeki dokuların bozulma dereceleriyle ters orantılı olarak hastanın rahatlamasını sağlayabilir.

Kırıklar ve yaralar: Kırıkların, kas yaralarının ve sinir zedelenmelerinin tedavisi F. nin önemli bir koludur. Bu durumlarda vakit geçirmeden F. den yararlanma çoğu zaman hem sakatlık derecesini azaltır, hem de hastanın yeniden çalışma hayatına ve daha genel olarak normal hayatına dönebilmesi için geçmesi gereken zamanı kısaltır (bk. REHABİLİTASYON).

FIZZ [*fiz*], köpüklü bir içki çeşidi.

FJALAR [*fyạlar*], İskandinav mitolojisinde bir cücenin adı. F., Galar'ın yardımiyle Kwaser'i öldüşmüştür. Kwaser'in kanına bal karıştırılarak ses sanatı kabiliyeti ve bilgi veren bir içki hazırlandığı rivayet edilir.

FJELD [*fyel*] (Norveççe), dalgalı, yüksek ve buzların önemli bir hareketine meydan vermeyecek kadar eğimsiz bir düzeyi kaplayan buzul.

FJORD [*fyor*] (Norveççe; bu kelime Türkçede *fiyord* şeklinde de yazılır. İskoçya'da bunun karşılığı olarak *firth* kelimesi kullanılır), buzulların oymalariyle meydana gelmiş derin vadilerin ağzından içerilere doğru, ya karanın çökmesi veya deniz yüzünün yükselmesi dolayısiyle deniz sularının bu çukurlara sokulmasından doğmuş girintili çıkıntılı kıyılar Dar ve uzun (bazı yerlerde 50 - 60 km, hattâ 100 km den çok içerilere sokulmuş), dallı budaklı, oluk bicimli olan bu kıyılar, Buzul Devrindeki buzulların altında kalmış, aşırı derecede oyulmuş bulunan yerlerde teşekkül etmiştir. Kutba yakın bölgelerde ve bu

Geiranger fjord'u (Norveç)

arada Norveç kıyılarında, Britanya adalarında, Ateşelinde F. ların örnek şekilleri vardır. Bu derin deniz girintileri güzel manzaralı yerler olduğu gibi, büyük deniz taşıtlarının çok içerilere sokulabildikleri iyi birer deniz yoludur (bk. KIYILAR).

FLAGELLANTS [*flajellą̃*] (Fr. = dövünenler) [Din tar.], nefse eziyet etme gayesiyle topluca dövünen bazı tarikatların mensuplarına verilen ad. İtalya'da (XIII. yüzyıl) bağımsız gruplardan meydana gelen F. ları Dominicusçu rahip Ranieri bir tarikat halinde birleştirmiş, sonra bunların sayıları çoğalmış, Fransa'nın güneyinde, Hollanda, Avusturya, İngiltere ve İsveç'te bu çeşit tarikatlar kurulmuştur. F. lar, belden yukarısı çıplak, sırtlarında bir haç, köy köy dolaşırlar, ilâhiler söyleyerek demir, tel veya sırımlarla kan içinde kalıncaya kadar dövünürlerdi. Bu davranış önce halkı coşturmuşsa da, Papa VI. Clemens, 1349 da dövünmeyi yasaklamıştır. Bununla beraber, bu türlü tarıkatlar daha uzun zaman yaşamıştır.

FLAGELLATA (Zoo.): bk. KAMÇILILAR.

FLAGELLATION (Tar.): bk. KAMÇILAMA.

FLAGELLUM (Tarih): 1. Eski Roma'da köleler için kullanılan bir çeşit kırbaç. Düğümlü ipler veya dikenli tellerden yapılmıştı. Dikenler scorpiones (Lat. = akrepler) adını taşırdı.

2. Harp silâhı: Aslında bütün doğuda yaygın olup sonradan Avrupa'ya da yayılmıştır. Vurma silâhı olan F., bir kalın değnek veya demir çubuk ve buna halatlar veya zincirlerle bağlı ağır toplar, silindirler veya taş yumurtalardan yapılmıştır.

3. Biolojide: bazı tek hücreli hayvanların (meselâ Kamçılılar [Flagellata] hareket etmek için kullandıkları kamçı şeklinde organlara verilen ad. Bazı hayvan veya bitkilerde görülen daha büyük kamçı şekilli organlara da bu ad verilir. Meselâ tırmanıcı palmiye yaprağının orta damarında olduğu gibi.

FLAGEOLET [*flajolę*] (Fr. = küçük flageol, yani flüt): 1. Ön yüzünde dört, arka yüzünde iki deliği olan, gagalı küçük flüt. Sesi tiz fakat güçsüz, genliği iki sekizlidir. Fil dişi veya boynuzdan yapılmış gagası rahatça ağıza alınır. Oldukça iri olan yumrusunun içine suyu emmesi için sünger yerleştirilmiştir. Genellikle kapaksız olan deliklerinden arka yüzdekileri başparmaklarla kapatılır. İlk defa 1581 de Juvigny tarafından Paris'te çalınmış olan F., daha çok ev ve dans çalgısı olarak XIX. yüzyıla kadar kullanılmıştır. Sanat musikisinde flauto piccolo (Bach'ın 103. kantatı ile Händel'ın *Acis and Galathea*'sında), p i f f e r o (Gluck'un *Pèlerins de Mecque* [Mekke hacıları] operasında) ve floutino adlariyle arasıra orkestraya katılmıştır. XIX. yüzyılda İngiltere'de gagası dar F. ler, ayrıca tek bir ağızlıkta birleşen iki veya üç çalgıdan oluşma ikiz ve üçüz F. ler yapılmıştır.

2. Bk. ISLIKSI SES.

3. İngiltere'de ağaçtan, öteki ülkeler de çinkodan yapılan, tiz sesli, dudaklı org düdüğü. Bk. ORG.

FLAGEOLET

FLAGSTAD [*flągsta*] **Kristen** (Hamar 1895 - Oslo 1962), N o r v e ç l i ses sanatçısı k a d ı n. 1933 ve 1934 yıllarında Bayreuth musiki festivallerinde görev almış ve ondan sonra dünyanın bellibaşlı musiki merkezleri onun kabiliyetlerinden yararlanmıştır. F. 1945 tekendi isteği ile çalışmayı bırakıncaya kadar zamanımızın en büyük lirik trajedi sanatçılarından biri olarak yaşamıştır.

K. FLAGSTAD

FLAHERTY [*flą̈irti*], **Robert** (Iron Mountain, Michigan 1884 Dummerston, Vermont 1951), Amerikalı rejisör. *Nanook of the North* (Kuzeyli Nanook) [1922]; *Moana* (ad) [1925]; *Tabu* (Tabu) [1931]; *Man of Aran* (Aran'lı adam) [1931 - 1934];

Elephant boy (Küçük fil sürücüsü) [1936 - 1937] ve *Louisiana - Story* (Louisiana hikâyesi) adlı filmleri milletlerarası bir değer kazanmıştır.

R. FLAHERTY

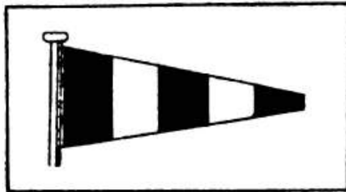
FLAISCHLEN [*flays lîn*], **Cäsar** (Stuttgart 1864 - Gendelsheim, Württemberg 1920), natüralist Alman yazarı. Şiir, piyes ve hikâye yazmış, şiirlerinde Suab lehçesinide kullanmıştır. 1896 dan 1900 yılına kadar Berlin'de «Pan» adlı bir sanat dergisini yönetmiştir. Başlıca eserleri: *Jost Seyfried* (ad; otobiyografik roman) [1905]; *Von Alltag und Sonne* (Günden güneşten) [1908].

C. FLAISCHLEN

FLAKE [*flakî*], **Otto** (doğ Metz 1880), Alman yazarı. Eski düşünüş ve ahlâk bağlantılarından sıyrılarak aklı başında yeni yaşama şekilleri arayan ferdiyetçi kafalı bir dünya vatandaşlığı açısından birtakım romanlar yazmıştır. Siyasî ve felsefî eserlerinde de fert hürriyetine saygılı fakat açıklık ve düzenlilik isteği üzerinde direnen bir hayat ideali (yeni Antik Çağ görüşü) ni temsil eder. F., aynı zamanda Fransa ile Almanya arasında siyasî ve kültürel bir uzlaşma taraflısıdır. Başlıca romanları: *Das Freitagskind* (Cuma çocuğu) [1913 ve 1928]; *Ruland* (ad) [1922]; *Der gute Weg* (Doğru yol) [1924]; *Der Freund aller Welt* (Bütün dünyanın dostu) [1928]; felsefî eserleri: *Das neuantike Weltbild* (Yeni Antik Çağ görüşüne göre bir dünya) [1922]; *Die Unvollendbarkeit der Welt* (Dünyanın yetkinleşmezliği) [1923]. F., biyografyalar da yazmıştır.

FLÂMA, harp ve ticaret gemilerinde, gemiler arasında veya sahil istasyonları ile yapılacak muhaberatta işaret sancaklarına yardımcı olmak üzere tertiplenmiş, muhtelif renklerde, ayrı ayrı manalar taşıyan, uçkurluk kısmı geniş, uzunca üçköşe ve uçları kesik bayraklara verilen ad. İzci ve sporcuların, kıtalarda bölüklerin kullandıkları üçköşe bayraklara da F. denilmektedir.

F L Â M A

FLAMAN DİLİ: Başlı başına bir F D. yoktur; ancak, bugün hâlâ halkın büyük çoğunluğunun kendi aralarında konuştukları Flaman lehçeleri vardır. Felemenkçenin güney dalını meydana getiren bu lehçeler, Hollanda'da konuşulan A. B. N. (Allgemeen Beschaafd Nederlands) ye nispetle önemli ayrılıklar gösterir. Fakat Flamancanın üç ana ağzı olan Batı Flamanca (Bruges, Lille), Brabant ağzı (Bruxelles, Anvers) ve Limburg ağzı, kendi aralarında da kelime hazinesi ve sesier (vokalızm) bakımından çok farklıdır. Aydın Flaman'lar, yazı dili, resmî dil ve edebiyat dili olan Felemenkçe konuşurlar. Birçok şairler, ifadelerini renklendirmek için yazılarına lehçe sözleri katarlarsa da, Flamancanın ne yazısı vardır ne de bu ağızla başlı başına bir edebî eser yazılmıştır.* Öte yandan, Felemenkçe (A. B. N.) yi Flamancanın yerine geçirmek için harcanan çabalar pek başarı kazanmamıştır.

FLAMAN EDEBİYATI (ilk devresi hakkında bk. HOLLANDA EDEBİYATI): İspanyol harbinin ve XVII. yüzyılda Flaman bölgesinde yapılan hicretin Flaman ruhuna yaptığı yıkıcı etkiden Flamanlar ancak iki yüzyıl sonra kurtulabilmiştir. 1830 dan sonra yükseliş başlamıştır. Bunun faktörleri, önce Flaman hareketi, kısmen de Alman etkisi olmuştur. Romancılıkta Hendrik Conscience halkça sevilen bir sima haline gelmiştir. Lirik şair olarak P. van Duyse ve K. L. Ledeganck belirmişlerdir. 1860 a doğru en büyük Flaman lirik şairi olan Guido Gezelle'in çalışmaları ilk zirvesine yükselmişse de, bu yazarın sofuluk ve tabiat yakınlığını yansıtan içten gelen şiirleri ancak 40 yıl sonra tam olarak takdir edilmiştir. 1880 - 1895 yılları arasında yeni bir devre açılmıştır. Bu yenilenme önce A. Rodenbach ve P. de Mont'ın etkisinden doğmakla beraber, 1893 te kurulan «Van Nu en Straks» dergisinin etkisi çok önemli olmuştur. Neticede F. E. küçük orta sınıf (petit bourgeois) ve dar görüşlü bir milliyetçilik havasını kaybetmiş ve natüralizm ve sembolizm gibi bütün yeni akımlara açılmıştır. Bu zamanın en büyük kişileri, lirik şair P. van Langendonck ile kültür ve sanat tarihçisi A. Vermeylen olmuştur. Lirik şair, deneme yazarı (essayiste) ve hikâyeci olan K. van de Woestijne, duyguculuk (sensualisme) ve sofuluk (piété) arasında bocalayan Flaman ruhunun polaritesine yeni bir ifade şekli vermiştir. C. Buysse'nin hikâyelerinin, Stijn Streuvels'in köylü masallarının kökleri natüralizmden gelir. F. Timmermans'ın eserleri de duyguculuk ve sofuluğun karışımından doğmuştur. E. Claes, bir hak hümoristidir. H. Teirlinck büyük şehir ve köy hayatını çizmiştir. Aile ve kusak (nesil) romanı için büyük ilgi gösteren W. Elsschot, M. Roelants, G. Walschap, De Pillecijn, R. Brulez ayrıca zikredilmelidir. İlâhiler şairi ve tiyatro yazarı C. Verschaeve bu gruptan biraz uzak durur.

P. van Ostaijen (ölm. 1928) ekspresyonizmin ve Fransızların poésie pure (saf şiir) akımının etkisini göstermiştir. En yakın geçmişte, Ostaijen'den ilham alan «deneyci lirik okul» da C. Coupé, J. de Haes ve özel olarak Hugo Claus gibi yazarlar yer alır. Claus, erken olgunlaşmış ve hayal kırıklığına uğramış bir kuşağın temsilcisi olarak, başarılı roman ve dramlar yazmıştır. Son zamanlarda ün kazanmış hikâyeciler L. P. Boon P. van Aken, J. Daisne ve H. Lampo'dur.

FLAMAN KUŞU veya FLAMİNGO (Port. flamingo; İsp flamenco = Felemekli) [Zoo.], boynu ve bacakları çok uzun, parmaklarının arası derili ve birdenbire aşağıya doğru kıvrılmış büyük ve yassı bir gagası bulunan bir

FLAMAN KUŞU

su kuşu. Türlerinin çoğu pembeye çalan ak renkte olup kanatları da karalı ve kırmızılıdır Flaman kuşları dünyanın çeşitli bölgelerinde sürüler halinde yaşarlar, yuvalarını bataklıklarda ve çamurdan yapıp ancak bir veya iki yumurta çıkarırlar. Pembe F. K. (Phoenicopterus ruber) Akdeniz bölgesinde ve Asya'da yaşar.

FLAMAN MUSİKİ OKULU, Renaissance çağının Bourgogne Okulu (bk. FELEMENK MUSİKİSİ) ndan sonra ortaya çıkıp XVII yüzyıl ortalarına kadar süren en önemli okulu. Hemen bütün üyeleri bugünkü Belçika'nın güney bölgeleri (Antwerpen, Bruxelles) ile Kuzey Fransa'nın komşu bölümlerinden (Cambrai, Arras, Lille) geldikleri için bugün F. M. O. adiyle anılmaktaysa da, ustalarından çoğu yurtlarında kalmayıp Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere ve İspanya'ya kilise ve saray musikicileri olarak yerleştiklerinden mahallî veya millî bir okul sayılamaz. Başlıca ustalarının kuşaklara göre dizilişi şöyledir:

1425 yöresi doğanlar Johannes Ockeghem ve Jacob Obrecht.

1450 yöresi doğanlar Gaspar van Werbecke, Hendrik Isaac, Josquin des Près Pierre de la Rue.

1475 yöresi doğanlar: Jean Mouton, Adrian Willaert ve Nikolaus Gombert.

1500 yöresi doğanlar: Jachet de Mantua, Jachet Berchem, Jachet (Jacques) Buus, Jacob (Jachet) Arcadelt, Clemens non Papa, Thomas Craquillon.

1525 yöresi doğanlar: Cypriano de Rore, Philipp de Monte. Jacobus Kerle, Orlando di Lasso, Jacques Wert.

1550 yöresi doğanlar: Jacobus Regnart, Charles Luython ve Gio de Macque.

Okulun genel musiki gelişimine en önemli katkısı, partileri birbirleriyle tam eşdeğerli olan ve bu eşdeğerliliği sağlamak üzere *imitation*'un süreklice kullanıldığı çoksesli yeni bir üslûptur. Bu özellik, tenor missa ve motetlerinde olduğu gibi, bir cantus firmus (bk. CANTUS) un öteki partilerden ayrılık gösterip onlarla denge kurduğu kontrapunt örgülerinde bile görülür. Bununla birlikte, okulun ilk büyük ustaları sayılan Ockeghem ile Obrecht arasındaki önemli üslûp ayrılığı bütün sonraki üyelerinde de belirmiştir: Ockeghem, Isaac, La Rue, Combert, de Monte ve Palestria'nın üslûpları sıkı sıkıya çok sesli, sürekli, durgusuz ve değişmeyen tınlayışta olduğu halde, Obrecht, Josquin, Willaert ve G. Gabrieli'ninki yer yer akorlu, bölme bölme ve durgulu olup tınlayış zıtlıklarından yararlanır. F. M. O. nun yarattığı repertoire'ın bel kemiğini missa ve motetler meydana getirir. Bunlara zamanla Fransız chanson'u, İtalyan madrigal'i, Alman lied'i gibi dindışı millî türler, son olarak da villanella, canzonetta, balletto gibi yaygın türler katılmıştır. — G. O.

FLAMAN SANATI, bugünkü Belçika'yı kapsayan ülkeler içinde gelişmiş ve Flandra'yı aşan bir alana yayılmıştır. XI. yüzyıldan bu yana Brugge (Bruges), Gent (Gand) gibi şehirlerdeki loncaların, sanatın gelişmesinde büyük yardımları olmuştur. Daha sonra da Burgonya dukalığının hâkimiyeti altındaki geniş ülkede (bugünkü Hollanda, Belçika, Luxembourg) ayrı bir himayeye erişmesi de bu gelişmeyi kolaylaştırmıştır. Flaman sanatçıları, önceleri, büyük derebeylerinin sarayları, özellikle Valois ve Burgonya saraylariyle ilişkiler kurmuş, bu çevrelerde kendilerini saydırmışlardır.

Mimarlık: IX. yüzyıldan sonra Flandra ve Felemenk'te büyük bir mimarlık hareketi başlamış, birçok manastırlar, kiliseler, saraylar ve şatolar yapılmıştır. En önemlileri arasında Caesar şatosu diye anılan hisar Leuwen [Louvain]; St. Bavon kilise ve vakfiyesi (Gent); yine aynı şehirde I. Baudouin (Demir Kol [Fr. Bras de fer]) tarafından yaptırılan, sonra da kont Philippe'in yeniden inşa ettirdiği kontlar şatosu (1867 - 1180) vardır.

Roman devri (XI - XII. yüzyıllar): Bu dönemde, Schelde (Escault) bölgesine Fransız sanatı, Meuse bölgesine de Rhein sanatı hâkim olmuştur. Schelde bölgesinde ve özellikle Arlon'da Mosan mimarlığı, Gallia - Roma ve Franklar devri sanatından ve ön Roman üslûbunun teşekkülünde de Caroling Rönesansından etkilenmiştir. Mosan mimarlığının bu çeşit özelliklerinde, Caroling mimarlığından alınmış bicephal plan (sahın nihayetine bakan iki absidi ve iki koro yeri olan mimarî düzen) benzerlikleri yer almıştır. Bu döneme ait başlıca eserlerden H. Bartholomeus kilisesi (Liège), Roman üslûbunda bir Mosan kilisesine örnek teşkil eder Liège'deki eserler, doğrudan doğruya Caroling mimarlığına bağlanmakla birlikte Rhein mimarlığından da birçok unsurlar almıştır. Liège kiliselerinden üç büyük dinî yapı [Notre - Dame, Saint Gervais kiliseleri (Maestricht); Sainte - Gertrude kolegialı (Canonicus [b. bk.] lar tarafından yönetilen kilise, Nivelles)] vardır. Tournai katedrali bütün Belçika'daki dinî yapıların en muhteşemi ve en orijinalidir. Aş yu. 1110 da inşasına başlanmış ve sonradan bir Gotik koro mahalli eklenerek tamamlanmıştır (1243 - 1255). Ayrıca Kontlar şatosu (Gent); pazar yeri, kilise tipinde üç sahınlı Sainte - Catherine (Lille) ve beş sahınlı Saint - Maurice kiliseleri kuleleri ve çan kuleleri ilâve edilerek yapılmışlardır Denize yakın yerlerdeki Flaman kiliseleri ekseriya tuğladan, taş binalar ise Fransız etkisinde kalınarak yapılmıştır.

Gotik Orta Çağı (XIII XV. yüzyıllar): XIII. yüzyılda Flamanlar yavaş yavaş Roman mimarlığını bırakarak Gotik şekillerini uygulamaya başlamışlardır. Mimarlar Fransız örneklerine sadık kalmışlar, kendi ülkelerine uygun buldukları Amiens, Chartres ve Bauvais'de yapılmış olan eserleri örnek almışlardır. Bu Flaman Gotik dönemi uzun sürmüştür. Notre - Dame - de Pomele kilisesi (Audenaarde) nin temeli 1235 te en eski Flaman mimarı Arnould tarafından atılmıştır. XIII. yüzyılın iptidaî Gotik üslûbundaki yapıları arasında: Villers kilisesi; St. - Gudule kilisesi koro kısmı (Bruxelles); Notre - Dame kilisesi (Tongres); Dominicusçular kilisesi (Leuwen) vardır. Flamboyant üslûp (b. bk.) taki en güzel Belçika kiliselerinden üçü, Mason bölgesinde bulunmaktadır: Saint - Hubert (Ardenne); Saint - Jacques ve Saint - Martin (Liège) [XVI. yüzyıl]. En zengin Flamboyant örneklerini vermiş olan Brabançon üslûbu Brexelles'de doğmuştur (St. Michiel ve St. Gudule kiliseleri) [XVIII. yüzyıl]. Bu üslûp mimar Keldermans ailesiyle gelişmiştir (yedi sahnlı Notre - Dame kilisesi, [Antwerpen).

Sivil mimarlıkta taştan yapılmış Roman evleri, Gotik tuğla evleri, haller yer almıştır. Brugge ve özellikle Furnes'de burjuva konutları genişliğine uzamış, yapıların giriş katları kemerlerle çoğaltılmıştır. XIII yüzyılın hal tipi geleneğinden doğan Brugge, Ieper (Ypres) ve daha sonra da da Leuwen, Mechelen (Malines), Gent'deki haller kavda değer. Sivil Gotik mimarlığının en muhteşemi Ieper hali (1202 - 1304) dir. Bu binanın ortasında dörtköşe kalın bir çan kulesi yükselmektedir. Ayrıca Brugge, Gent, Tournai (Doornik) çan kuleleri ile Leuwen, Bruggee, XIII. yüzyıl

1

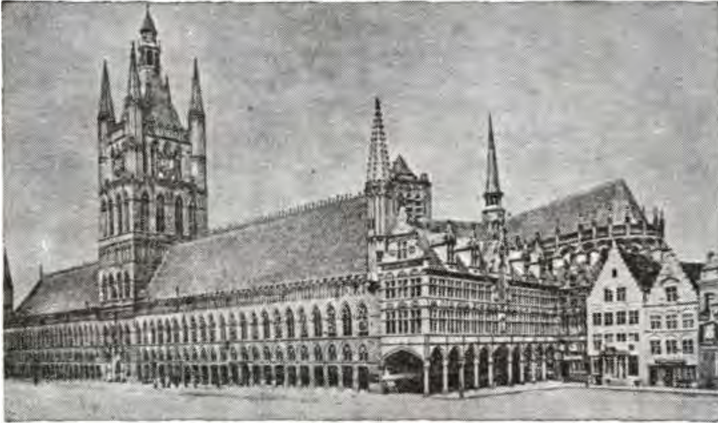
2

3

4

5

8

6

7

9

10

11

12

FLAMAN SANATI: 1. Kontlar şatosu (Gent); 2. Tournai katedrali; 3. St. Carolus Borromaeus kilisesi (Antwerpen); 4. Gemiciler evi (Gent); 5. Ieper hal binası (Ieper); 6. Büyük meydandaki lonca evleri grupu (Bruxelles); 7. Bir kilisenin yapımı (paravana); 8. Hal ve çan kulesi (Brugge); 9. Belediye binası (Bruxelles); 10. Claus Sluter: Musa veya Peygamberler kuyusu heykelleri, Chartreuse de Champmol (Dijon); 11. Ağaç oyma heykel ve süsler (St. Paulus kilisesi, Antwerpen); 12. Jacques Dubroeucq: Kuvvet statüsü (Sainte Waudru - Mons)

sonları ve XV. yüzyıl ortalarında bitirilmiş olan Bruxelles belediye daireleri, sivil Gotik mimarlığının ünlü birer örneğidir. XVI. yüzyılda Flaman mimarlığı Antik, Fransız ve özellikle İtalyan etkisi altında çok çeşitli yapı örnekleri vermiş, gerçek anlamda Rönesans ile bağdaşamamış ve XVII. yüzyılda Baroklaşmış bir Gotik anlayışı içinde gelişmiştir. Bu yüzyılın en güzel kiliseleri Jesuitler tarafından yapılmıştır (St. Carolus Borromaeus [Antwerpen], St. Mich'el [Leuwen], Saint-Loup [Namur]). XVII. yüzyıl sonunda, Bruxelles'in büyük meydanındaki lonca evleri grupu aşırı Barok, Palladio'nun klasik formülleri ve XIV. Louis üslûbunun birleştiği bir mimarî çeşitliliğini gösterir. XVIII. yüzyılda Flaman mimarlığına Fransız zevkinin merhale merhale girdiği bu dönemde, Barok üslûbu sınırlı bir ölçüde bu tesirlere mukavemet etmiş, dinî mimarî ise üstünlüğünü hâlâ korumasına rağmen XVIII. yüzyıl başında XIV. Louis üslûbu, Bruxelles'in büyük meydanındaki yapılara uygulanmaya başlanmıştır. Çok geçmeden XV ve XVI. Louis üslûplarında güzel evler, konaklar, Anvers Gent ve Mons (Bergen) ta yapılmaya başlanmıştır (Kral sarayı ve Osterrieth konağı, Anvers). XVI. Louis üslûbundan Ampir üslûbuna belirsiz bir geçişten sonra, Flaman mimarlığı Neo-klasisizme yönelmiştir. Belçika'nın klasik eğilimi başlıca mimarlarından Laurent-Benoit Dawez, büyük saraylar ve güzel kiliseler inşa etmiştir (Ruhanî Meclis sarayı [Orval]; Bonne Espérence [Tournai]),

Heykel: Orta Çağ F. S.nın gercek heykelcileri büyük kuyumcular olmuştur. Taşa yontulmuş en eski eserler Meuse çevresinde bulunmaktadır. XI. yüzyılda heykel ve oyma işlerinde önde gelenlerden Erambert ve Adelard ile mine oymacısı Jehan Josse (Tongres şehri kilise hazinesinde eseri bulunmaktadır), oymacı ve dökümcü Lambert Patras (vaftiz havuzu, Saint-Barthélemy kilisesi, Liège) vardır. Tournai, XII. yüzyılda bir sanat merkezi olmuş, şehir katedralinin yontma süslerinde (sütun başlıkları, kemer, çukur ve çıkıntı kemerler), Fransa'nın güneyinden ve Burgonya'dan gelen akımların etkileri olmuştur. Tournai atelyeleri XII. yüzyılın ikinci yarısı süresince çok sayıda işler çıkarmış, parçasız dökme vaftiz kapları ihraç etmiştir.

Gotik Orta Çağı: Bu dönemde Flandra'da olduğu gibi, Wallonie'de de heykelcilik büyük bir hürriyet kazanmıştır. İnsan figürleri önce idealize edilmiş, sonra da tasvire yönelmiştir. Gotik heykel, Fransız etkisi altında, Reims ve Amiens krallık ülkesindeki örnek eserlere uyarak yayılmıştır. Schelde kıyılarında ilk hareket, Reims üslûbu ile endüstriyel bir sanat olarak ortaya çıkmıştır (St. Eleutherius'un sandukçasını süsleyen havarî heykelleri, Tournai hazinesi [XIII. yüzyıl ortası]). Notre-Dame kilisesi (Paris) dekorasyonlariyle yakın benzerlikte Tournai katedrali cephesindeki yaradılış ve peygamber figürleri sahneleri; örnekleri Paris, Amiens ve Chartres'da görülen, Brugge'deki St. Johannes hastahanesinin büyük kapısı üstünde çifte alınlık içindeki «Bakirenin ölümü» ve «Kısa süreli uyku». Cenaze heykelciliği ile ilgili bir okul da XIV. yüzyılda Tournai'de gelişmiştir (oyulmuş güzel sarmaşıklar, XV. yüzyılda ise alçak kabartma ve mezar taşları çeşitleri). XIV. yüzyılda orta Meuse atelyeleri, Fransız üslûbunu benimsemişlerdir. XIV. yüzyıl sonunda Mosan'lı iki usta sanatçı (Jean Pépin, Jean de Liège) diğerleri arasında temayüz etmişlerdir. Her ikisi de Fransa'da çalışmışlardır. Jean de Liège'in (Philippe de Hainaut, Westminster Abbaye'si, IV. Charles ve kraliçe Jeanne d'Evreux'nün mezarları, Louvre). XIV. yüzyılın sonlarına doğru Brabant heykelciliği de örneğini Fransa'dan almaktadır. XIV. yüzyılın ikinci yarısında Reims sanatına yakınlığı olan büyük boy heykeller, Mechelen'daki Saint-Rombaut şapellerinde yer almıştır. Aynı yüzyılda düşünceli, sakin duruşlu güzel Meryem figürleri, geniş mantolara bürünmüş olarak yapılmıştır. Bu geniş ve ağır kumaşlar önce Beauneveu'nün, sonra da Brabant tarzının özelliği olarak heykelci Claus Sluter'ın eserlerinde yer almıştır. Sluter, 1384 ten sonra Dijon'da Cesur Philippe'in emriyle sarayın büyük işleri için görevlendirilmiştir. XV. yüzyılda heykelci ve oymacı olarak Erasme Dellepierre. Gerard de Felen, Lambert Horne ün yapmıştır.

Rönesans (XVI yüzyıl): Bu dönemde Baroklaşmış Gotik anlayış açıkça belirir. Ön Barok olarak vasıflandırılan bu yeni akım Mathys Wayer ve bunun atelyesiyle devam etmiştir. Öteki heykelci ve oymacılardan Brugge'de Lancelot Blondeel, Guyot de Beaugrant, Herman Glosen Kamp, Roger de Smet, Herman Rasch, Audenaarde'de Paul van den Schilden, Liège'de F. Borset, Tournai'de Lecreux, Mons'ta Jacques Dubroeucq, Antwerpen'da Cornlis Floris, Mechelen'da Alexandre Colin tanınmıştır.

XVI. yüzyılda heykelcilik, dinamik bir karakter almıştır. Bu dönemin Bruxelles'li iki ünlü kardeş sanatçısı Hiéronymus ve François Duquesnoy'dır. F. Duquesnoy, Bernin ile birlikte San Pietro kilisesi (Roma) nin tavanlı (baldken) inşasında çalışmıştır. Bu yüzyılın öteki sanatçıları arasında Anvers kiliselerinin büyük dekoratörü Artus Quellirus, çıraklığını Rubens'in atelyesinde yapmış ve onun desenlerini örnek alarak fildişine işlemiş olan Lukas Fay d'Herbe. Jean Delcour, Jean Warin, XV. Louis'nin ünlü süsleyicisi Antwerpen'lı Jacob Verbeeckt (Hércule salonunu ve kral ile Marie Leszczyńska'nın yatak odalarını, harp okulunun salonlarını süslemiştir).

XVIII - XX. yüzyıllarda mimarlıkta olduğu gibi, heykelde de XVI. Louis ve Ampir üslûbu, heykelci Jacques Bergé ve Laurent Delvaux ile gelişmiş ve Augustin Ollivier ile devam ettirilmiştir (Güvercinli Venus, [Bruxelles müzesi]). Bu tarzın ileri gelen öteki sanatçıları Pierre-François le Roy, Lambert Godecharle, Peeter Denis Plumier, Henri François Vertbrugghem, Pieter van Baurscheit, Karel van Poucke ve bu üslûbun son temsilcileri arasında Jean François Boeckstuyns, Nicolas van der Veken, Pierre Degrès, Matthieu Kessels vardır.

Resim: F. S., XIV. yüzyılda ressamları, XV. yüzyılda da resimleriyle dünyanın dikkatini çekmiştir. Van Eycklerle doğan Flaman okulundan önce Felemenk'te minyatürcü, freskçi ve mihrap arkalığı panolar yapan, loncalara bağlı birçok sanatçı yetişmiştir. Bunlardan bazıları çalışmak için Fransa'ya, Burgonya'ya, öğrenmek için İtalya'ya gitmişlerdir. 1350 den 1420 ye kadar Fransız minyatürcülüğünde ün almış Flaman sanatçılardan Bruxelles'li Pieter, Gent'li Jan; Brugge'li Jean André Beauneveu, Melchior Broederlam, Jean Malouel, Limbourg kardeşler vardır. Orta Çağ Flaman resim sanatı, XIV. yüzyıl boyunca (Fransız-Flaman karması) Avrupalılaşmış bir manzara göstermiştir. Tabiat ve gerçeğe benzer şekiller ancak XIV. yüzyıl minyatürlerinde görülmeye başlamıştır. Van Eyck'lardan önce sanat, kendine has bir düşünüş tarzı içinde biçimlerin izlenimlerini yansıtmakla birlikte Fransız tarzının etkisinde kalmıştır. Bu dönem Felemenk resminde duvar resmi (fresco) çok azdır; bunlarda azizlerin figürleri işlenmiştir (St. Bavon kilisesi, Gent; Tournai katedrali). Tezhipçilik ise önemli bir sanat

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

FLAMAN SANATI: 1. J. van Eyck: Mukaddes kuzuya tapış, St. Bavon katedrali (Gent); 2. G. David: Mısır'da dinlenme (Lisbon müzesi); 3. Q. Matsys: Salome'nin dansı (Antwerpen müzesi); 4. H. van der Goes: Çobanların tapınışı - üçlü pano (Uffizi müzesi, Floransa); 5. Van der Weyden: İsa'nın haçtan indirilişi (Prado müzesi); 6. D. Bouts: Ağlayan Meryem (Van der Elst koleksiyonu); 7. Breughel (Yaşlı): Karda avcılar (Vienne müzesi); 8. Rubens: Leukippos kızlarının kaçırılışı (Pinakotek, München); 9. Jordaens: Köylü ve Satyr (Cassel müzesi); 10. Van Dyck: James Stuart-Richmond dukası (Metropolitan müzesi); 11. A. Brouwer: Tütün içenler (Louvre müzesi)

dalı olarak gelişmiş, ikonografik tarzda süsleme motifleri yapılmıştır.

Gotik dönemi (XIII. yüzyıl başı - XV. yüzyıl sonları): Felemenk resminden kalan örnekler, minyatür hariç, pek azdır. Byloke abbave'si yemekhanesi (fresk, Gent). XIV. yüzyılın ünlü sanatçıları, Melchior Broederlam, Jean Malouel, Jacquemart de Hesdin ve Limbourg kardeşlerdir. M. Broederlam, Hesdir şatosunu süslemiş, Paris ve Dijon'a gitmiştir (mihrap), Kutsal eşya sandukçası (din konulu kenarları yontma işlemeli, mihrap arkalıkları) [Dijon müzesi]. J. Malouel. Paris'te Isabeau de Bavière, sonra da Dijon'da Cesur Philippe ve Korkusuz Jean'ın hizmetinde çalışmıştır. Bu ressam Champmol manastırında beş paravana resmin (mihrap arkalığı) üzerinde çalışmıs, bunlar sonra Henri Bellechose tarafından tamamlanmıştır [Dijon müzesi]. Jacquemart de Hesdin, Berry dukasının dua kitaplarını süslemiş, Limbourg kardeşler de otuz dokuz parça tezhip ve minyatür yapmıştır (Condé müzesi, Chantilly).

Flaman resminde, önceki yılların çizgiye önem veren sanat anlayışını daha realist ve plastik yöne götüren ve teknik gelişmeyi sağlayan Hubert ve Jan adlarındaki Van Eyck kardeşler olmuştur. Görüleni doğru ifade, yüzlerin aslına benzemesine dikkat, atmosfer ve derinliği sağlama yolunda yeni bir sanatın doğuşunu gösteren bu gerçekçilik, ilk güzel örneğini bu iki kardeşin yaptıkları «Mukaddes kuzuya tapış» eseriyle vermiştir (1420 - 1432; çok kanatlı mihrap arkalığı, St. Bavon katedrali, Gent). Bu kardeşlerden büyüğü Hubert hakkında az bilgi vardır. Fakat Jan (1390 veya 1400 - 1441), Lattaye'de Jean de Bavière'in sarayında çalışmış, Güzel Philippe'in yanında görev almıştır. Lille ve Brugge'de oturmuş, Portekiz'e gitmiş, İspanya'yı dolaşmıştır. Diplomatik görevler de almıştır. Torino dua kitapları (Madama sarayı) na minyatürler işlemiştir. Bu resimler, onun, belki de Hubert'in ilk eserleri sayılmaktadır. J. Eyck, yağlı boyada yeni bir usul ve tarzı uygulayan bir mucit olarak tanınır. Yumurta akı ile karıştırılan renklere bazı kurutucu maddeler (sikatif verniği) katarak onları daha parlak ve şeffaf göstermeyi ve kolay işlenir hale koymayı başarmıştır. Margaretha Van Eyck (Brugge); Madone d'Autun (Louvre), Giovanni Arnolfini ve karısı (National Galery, Londra) ünlü eserleridir. Bu devrin sanatında Eyck'lerin etkisi büyük olmuştur. Öğrencileri arasında Dierik Bouts, Rogier van der Weyden ve Hans Memling önde gelir. Van Eyck okuluna bağlı başka bir ressam da Hugo van der Goes'tur. Eyck'lardan sonra XVI. yüzyılın büyük bir kısmında resimde Goswin van der Weyden, minyatürde Gerard Horenbant geleneği sürdürmüşlerdir. Önceleri Van Eyck ve öğrencilerinin etkisinde kalan, sonra İtalyan sanatına, özellikle Leonardo'ya ilgi göstermiş olan Quentin Metsys, Jan Gossaert (takma adı: Jan Mabuse), Hieronymus Bosch, Joachim Patinir, Van Eyck'lar sonrasının tanınmış ressamlarıdır.

XVI. yüzyılda İtalyan ressamlarının ünü birçok Flaman sanatçılarını İtalya'ya çekmiştir. Bu dönemin başlıca özelliğini yapan hümanizmanın etkisiyle girişilen yenileşme ile birlikte, sanatta laik ve beşerî konular işlenmeye başlanmış, gelenekler bırakılarak eskilerle olan bağlar kesilmiş ve İtalyan zevki yavaş yavaş Flandra'ya girmiştir. O zamana kadar bir sanat merkezi olan Brugge, yerini Anvers'e bırakmıştır. F. S. nda İtalyanlaşma (maniyerizm), ressam Jan Mabuse ile başlamış ve Bernart van Orley, Lancelot Blondeel, Jan Cornelisz Vermeyen tarafından sürdürülmüştür. Bu dönemde İtalyan etkisinde kalmış Otto Venius adiyle ün alan Rubens'i yetiştiren Otto van Veen vardır. Dıştan gelen bu etkiye paralel olarak, eski Flaman tarzına bağlı portreci, köylü ve burjuva ressamlarla gelenek canlılaşmaktadır. Pieter J. Breughel (Yaşlı, 1525 - 1569), XVI. yüzyılın en büyük Flaman ressamıdır Özellikle köylü hayatı, âdetleri ve oyunlarına ait konuları işlemiş, kır hayatının samimî bir tasvircisi olmuştur («Köylülerin dansı» Viyana müzesi; «Sürülerin dönüşü», Viyana müzesi; «Karda avcılar». Viyana müzesi; «Düğün sofrası». Viyana müzesi; «Körler meseli», Napoli müzesi). Ayrıca David Vinckeboons, günlük hayat sahneleri ressamı Pieter Aertszen; manzara ressamlarından Lucas van Kenborgh'lar, Mathys ve Paul Bril, Roeland Savery, Peters'lar, portreci Frans Pourbus'lar, deniz ve kayalar ressamı Adam Willaerts iç mimarî ressamı Pieter Neefs, bu dönem içinde yer alırlar.

XVII. yüzyıl Van Eyck'lardan sonra, Flaman resminin ikinci altın çağ dönemidir. Bu yüzyıl, ressam Peter Paul Rubens (1577 - 1640) ile başlar. Barok sanatının kuzeydeki büyük temsilcisi, yurdunun sınırlarını aşan sanatiyle XVII. yüzyıla hâkim olmuştur. Bu eserlerin verdiği en büyük ders «renk» tir. XVIII. yüzyıl Fransız ve İngiliz sanatçıları bu eserlerden özellikle renk bakımından faydalanmışlardır. Canlı ve parlak renkleri, serbest bir işçiliğe dayanan akıcı üslûbu, usta fırça vuruşları, sanatının başlıca özelliğidir. Din, manzara, av sahneleri, portre, kır eğlenceleri, mitolojiye ait çeşitli konuları işlemiştir. Bunlar arasında: «Paris'in hükmü», «Müneccim kralların İsa'ya tapısı» Marie de Medicis'nin portresi (Prado müzesi, Madrid), Rubens'in kendi portresi, Isabelle Brant (Uffizi müzesi Floransa), «İsa'nın mızraklanması», «Meryem'in göke yükselişi» (Antwerpen müzesi), «Yabani domuz avı» (Viyana Millî Müzesi), «Helene Fourment çocuklariyle», «Kır eğlencesi» (Louvre müzesi, Paris), «Venus ile Adonis» (Ermitage müzesi, Leningrad), «Üç güzellik tanrıçası» (Viyana Akademisi), «Leukippos'un kızlarının kaçırılışı» (eski Pinakotek, München). F. S. na bir uyanış getiren Rubens devri. esaslı ressamlarla çevrilidir. Öğrencilerinden en ünlüleri Van Dyck (1599 - 1641) başta olmak üzere Jacob Jordaens ve Theodor van Thulden'dır. Ayrıca bu dönemde, aile sahnelerini ve eğlenceli tuhaf konuları, küçük tabloları işleyen David Teniers, janr ve manzara ressamı Adriaen Brouwer, hayvan ve natürmort ressamı Frans Snyders, natürmort ressamı van Utrecht, manzara ressamı Jan Wildens, Lucas van Uden, portre ressamlarından Frans Hals ile Gonzales Coques vardır.

XVIII. yüzyıl, F. S. nin modern zamanlara geçiş dönemidir. Fransız üslûpları, Avrupa'nın öteki yerlerinde olduğu gibi, Belçika'da da, formüller içine kapalı Barokun devamı olarak toplanmaktadır. XVIII. yüzyıl ve sonraki yıllarda Belçika sanatının, Fransız örneklerinden faydalandığı taraflar olmuştur. Bu hal, F. S. nın geleneksel değerlerinden uzaklaşmasından ziyade, değişen şartlar içinde daha teklifsiz bir sanat idrakinin meydana gelmiş olmasının ve şahsî duygu ifadesinin, milletçe resmî sanata, yani geleneksel sanata üstün tutuluşunun bir sonucu olarak belirmiştir. XVII. yüzyılın yüksek sanat gücüne karşı XVIII ve XIX. yüzyıllar, sanatta çeşitlilik ve dağılım gösteren, çağdaş ferdiyetçiliğin geliştiği bir dönem olmuştur. Bununla birlikte, Rubens ile Romantizm arasında bir bağ kuran son ünlü sanatçı, Pieter Jozef Verhaghen (1728 - 1811) dir. Viyana'daki ikameti sırasında saray ressamı unvanını almış, yerleştiği Leuwen'ın birçok kiliselerine ve civardaki manastırlara çok sayıda büyük resimler yapmıştır (Averbode ma-

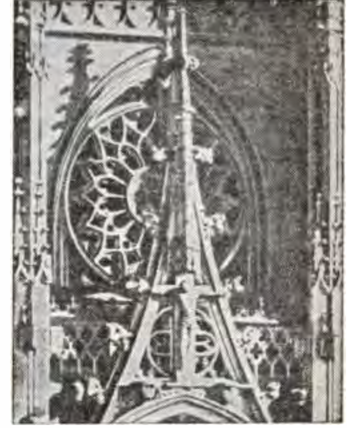
nastırı). Bunlardan başka Brugge'de Mathys de Visch ve Jan Anton Garemyn, küçük ressamlardan Jan - Josef Horemans, Balthazar van den Bossche, Hendrik Govaerst, Pieter van Angelis, manzara ressamı Tournai'li Théobald Michau, Liège'li ressam Léonard Defrance (1745 1805) («Tütün yapımevini ziyaret», «Bir fabrika içi», «Döküm yapımevi» [Liège müzesi] vardır. F. S., bu dönemden sonra, Neoklasisizme yönelmiştir (bk. BELÇİKA SANATI).

Dekoratif sanatlar: Burgonya dukalarının saltanatı zamanında Flandra süslemeciliği gelişme imkânı bulmuş ve Avrupa'ya hâkim olmuştur. Mosan kuyumculuğu XII. yüzyıla kadar canlılığını sürdürmüş, Gotik devrinde gerilemiştir. XIII. yüzyıl başında Hugo d'Oignies örnek tipler bulmuştur (kâseler, hatıra haçları, portatif kürsüler, XIV ve XV) Dınant'da bakır ve pirinç endüstrisi (Dinanderie) büyük gelişme göstermiş, çıkardığı işler bütün Avrupa'ya yayılmıştır (şamdanlar, rahleler, stilize edilmiş hayvanlar, akbabalar, kartallar). Demir dövmecilikte güzel örnekler verilmiştir (Liège katedrali, XIII. yüzyıl; Bruxelles belediye dairesi ve Saint - Martin de Hal [XV.] in parmaklık, levha, şamdanları). Flaman süsleme sanatçılarının en ünlüsü Hendrik Janssen, saat, tabak, tezyinî eşyalar ve kuyumculuk işleri için birçok modeller hazırlamıştır. Halıcılık Bruxelles'de büyük gelişme göstermiş, Rubens, Jordaens'ın kartonlarından alınarak yapılmış Barok esprisinde halılar ve Van den Coecke, Justus van Egmont'ın resimlerinden örnek alınmış kumaş örtüler yapılmıştır. Vitray sanatında renkli cam tekniği yerine, cam üzerine boyama işleri ortaya konmuştur. Mobilyacılık, Liège bölgesinde orijinal bir karakter almış, sonra da Rönesans üslûbuna dönülmüştür. Dinî yapılara yapılmış çok sayıda mobilyalar, ceviz ve kestane ağacından yapılmış masif takım mobliyalar (sivil). Sedef kakmacılık, renkli işleri ve Murano tarzı camcılık Antwerpen'da gelişmiş, ilk seramik atelyesi, XVI. yüzyıl başında Guido di Savino adlı bir İtalyan tarafından Antwerpen'da kurulmuştur.

FLAMANCILIK (Fr. Flamingatisme), Belçika'da XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan, özellikle I. Dünya Harbi arifesinde ve bu harpten sonra gelişen politik ve kültürel bir akım. Bu akım, Fransız kültürünün Belçika'da yayılmasına karşı cephe almış, Flaman dilinin kamu hayatında ve özel çevrelerde daha yaygın kullanılmasını, Flaman topluluğuna bazı hakların tanınmasını, hatta Flandre'ın siyasî egemenliğe kavuşturulmasını savunmuştur. I. Dünya Harbi sırasında ise, cephede ve cephe gerisinde kurulan bozguncu teşekkülleri destekleyen F. hareketi, Alman hâkimiyeti altına girmiş olan Belçika'nın millî birliğini yıkmağa çalışmıştır.

FLAMANGİLLER (*Phoenicopteridae*), Kaz biçimliler (Anseriformes) takımından olup yalnız Flaman kuşlarını kapsayan bir familya. Bk. FLAMAN KUŞU.

FLAMAN'LAR (Flamanca: Vlamingen, Fr. Flamands, Alm. Flamen), Belçika'nın kuzey yarısında, Hollanda'da Schelde'nin güneyinde ve Limburg ilinin bir kısmında, Fransa'da Dunkerque ile Lille şehirleri arasındaki bölgede yaşayan bir halk. F. ların sayısı toplu olarak 5 000 000 dur. Eskiden Flamanca konuşulan bölge çok daha batıya, Calais'ye ve Boulogne'a kadar uzanmakta idi. F. lar menşeleri bakımından Aşağı Franklar (Salien Frankları) dan olup Frisler ve Aşağı Saksonlarla yakınlıkları vardır. Bunlar, Uluslar Göçü sırasında doğudan gelerek, Romalılaştırılmış olan Kelt - Germen karışımı boyları püskürtmüşlerdir. Dil ve kültürleri Hollandalılarla ortaktır. Tarihleri için bk. FLANDRA; ayrıca bk. FLAMANCILIK.

FLAMBOYANT ÜSLÛP

FLAMBOYANT ÜSLÛP (Fr. *flamboyant* = alevli), üç dönemde incelenen Gotik üslûbun XV. yüzyıldaki gelişmesiyle girdiği üçüncü ve son dönemine verilen ad. Pencere boşluklarının demir örgülerindeki *soufflet* ve *mouchette* denilen süslerin biçimi, dalgalı çizgileriyle, alev dillerine benzediği için, 1830 tarihlerine doğru arkeolog Auguste Le Prévost, bu üslûba F. Ü. adını vermiştir (bk. GOTİK).

FLAMEN (Roma tarihi; Lat. çoğulu: flamines), eski Roma'da tek bir tanrıya hizmet eden özel bir rahibe verilen ad. F. ler maiores (= daha büyükler) ve minores (= daha küçükler) sınıflarına ayrılırdı. Flamines Maiores şunlardı: Jupiter'in F. Dialis; Mars'ın F. Martialis; Luirinus'un F. Quirinalis On iki F. minores vardı. F Dialis'in durumu ayrı idi. İmparatorluk devresinde, F. Maiores'in örneğine uyarak tanrılaşmış imparatorun hizmeti için bir F. divorum yaratılmıştır.

FLAMENCO [*flamenko*], Güney İspanya'nın Andalucía bölgesinde bazı halk şarkılarına verilen ad (Cantares Flamencos = Felemenk şarkıları). Bunlar, Andalucía'nın bazı kısımlarında yaşayan İspanyolların ve orada Felemenkli adiyle bilinen Çingenelerin eseridir. Bu şarkıların birçoğunun bestesi dans müziğidir. Bu şarkıların eskiden Bohemya'dan hicret etmiş olan Çingeneler; V. Carlos ile Belçika'dan gelen Felemenkliler veya Afrikalı Araplar tarafından Andalucía'ya sokulduğu ileri sürülmüştür.

FLAMENG [*flamę*], **François** (Paris 1856 - Paris 1923), Fransız ressamı. Sanatını babası Léopold F. den, Cabanel ve J. - P. Laurens'dan öğrenmiş, tarihî konulu birçok tablolar bırakmıştır. «Marie - Antoinette'in idama götürülüşü» bunlar arasındadır. Yeni Sorbonne binasının merdiven duvarları için Paris Üniversitesi tarihini canlandıran 6 büyük tablo boyamıştır. Çağdaş şöhretler (meselâ Cécile Sorel) in portrelerini yapmıştır. «Victor Hugo ölüm döşeğinde» adlı tablosu Comédie - Française müzesindedir. 1905 te Güzel Sanatlar Yüksek Okuluna öğretmen olmuş, aynı yıl Güzel Sanatlar Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

F. FLAMENG

FLÄMING [*flęming*], Kuzey Almanya ovasının Elbe nehri ile Berlin arasında uzanan kumluk bölgesine verilen ad.

FLAMİNGO: bk. FLAMAN KUŞU.

FLAMINIO, Marco Antonio (Serravalle 1498 - Roma 1550), İtalyan hümanisti ve şairi. 1519 - 1536 yılları arasında ilham kaynaklarının zarifliği ve saflığı ile dikkati

çeken Latince şiirler yazmıştır: *Lusus pastorales* (Çoban oyunları). Bu şiirlerinde Petrarca'nın tesiri göze çarpar. Davut Peygamberin otuz ilâhisinden ilham alan şiirleri *Paraphrasis in triginta psalmos* (Otuz ilâhinin serbest tercümesi) [1546] ta yayımlanmıştır.

FLAMİNİUS, Circus, İmparator Augustus Romasının 14 bölgesinden dokuzuncusuna verilen ad. Circus Flaminius (Flaminus sirki) u içine alan bu mahalle, Capitolium ile Tevere nehri arasında bulunurdu.

FLAMİNIUS, Nepos Caius, Roma'lı general. M. Ö. 217 de Trasimenus'ta ölmüştür. 232 de tribunus plebis (halkın haklarını korumakla görevli tribunus), 223 te de consul olmuştur. Kuzey İtalya Gallialılarını yenmiştir. Roma'da Circus Flaminius (kendi adını taşıyan oyun yeri, b. bk.) u yaptırmış, ve Via Flaminia (kendi adını taşıyan yol, b. bk.) nın yapımına başlamıştır. Hannibal tarafından Trasimenus gölü savaşında yenilmiş ve öldürülmüştür.

FLAMİNNIA, Via, İtalya'da Romalılarca yapılmış olan bir yol. Roma'dan Ariminum (Rimini) a kadar uzanırdı.

FLAMMARION [*flamaryǭ*], **Camille** (Montigny-le-Roi, Haute-Marne 1842 - Juvisy-sur-Orge 1925), Fransız astronomu. Önceleri Paris rasathanesine (1858 - 1861) bağlı olarak çalışmış, *La pluralité des mondes habités* (Üzerinde hayat olan dünyaların çokluğu) [1862] ve *Astronomie populaire* (Halk astronomisi) [1880] adlı eserleri yazmıştır. 1883 te Juvisy rasathanesini ve 1887 de Société Astronomique de France (Fransa Astronomi Derneği) ı kurmuştur. Birçok konferanslar ve yüksek sayıdaki eserleriyle astronominin birinci sınıf bir yayıcı (vulgarisateur) sı olmuştur.

C. FLAMMARION

FLAMMARION [*flamaryǭ*] **KİTABEVİ** (Fr. Flammarion et Cie = F. ve ortakları). edebî eserler çıkaran bir Fransız yayınevi. 1876 da Ernest F. tarafından kurulmuştur. Fransa'da Lyon, Marsilya ve Bordeaux şehirlerinde ve Kanada'da Montreal şehrinde şubeleri vardır. 1952 den beri Charles ve Armand F. tarafından idare edilmektedir.

FLAMMEUM (Roma tarihi), genç kızların, evlendikleri gün içine büründükleri ateş (Lat. *flamma* = alev) rengi bir örtü.

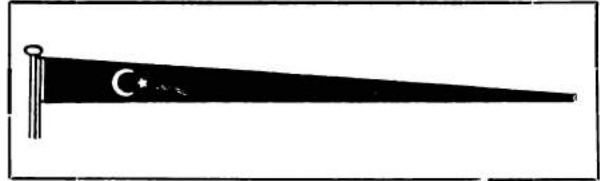
FLAMSTEED [*flæmstīd*], **John** (Denby 1646 - Greenwich 1719), İngiliz astronomu. 1679 dan itibaren kendisinin Greenwich'te kurduğu kraliyet rasathanesinin birinci (baş) astronomu olarak çalışmıştır. *Historia caelestis Britannica* (İngiliz gök tarihi) adlı eserinde [1712] da 3 000 sabit yıldızı içine alan ve ilk büyük modern yıldız kataloğu olan yıldız listesi de bulunur.

J. FLAMSTEED

FLANDIN [*flãdẽ*], **Pierre-Etienne** (Paris 1889 - Saint-Jean-Cap-Ferrat 1958), Fransız politikacısı ve avukatı. 1910 da milletvekili seçilmiş, 1920 - 1936 yılları arasında birkaç defa bakanlık etmiş, bu arada 1934 kasımında başbakan olmuştur. 1941 aralık ayında kısa bir süre için Vichy hükûmeti başbakan yardımcılığında bulunmuştur. 1932 ve 1950 yıllarında Alliance démocratique (Demokratlar Birliği) partisi başkanı olmuştur.

P.-E. FLANDIN

FLANDRA, donanmaya bağlı harp ve yardımcı gemilerinin grandi, gemi tek direkli ise puruva direkleri şapkalarına çektikleri uçkurluk kısmı dar, uzun ve kordela şeklinde bir bayrak. F. ların renkleri devletlerce tespit edilmiş olup uçkurluk kısımlarında o devlete ait alâmet bulunur, F. gündüz ve gece direk şapkasında çekili bulundurulduğu gibi, topuz sancağı çekildiği zaman dahi arya edilmezler. F. ancak gemiye bir sancak subayı (görevli amiral veya komodor) geldiği taktirde onun forsunun tokasiyle arya

FLANDRA

edilir. F., gemi kumandanlarının yapacakları resmî ziyaretlerde bindikleri filika veya motorların puruvalarına kendine mahsus bir göndere çekilir.

FLANDRA (Doğu) [yerli dilde: Oost-Vlaanderen]: bk. DOĞU FLANDRA.

FLANDRA (yerli dilde: Vlaanderen, Fr. Flandre), Kuzey Denizi kıyısında tarihî bir bölge. Belçika'nın doğu ve batı F. eyaletlerini, Fransa'nın F eyaletini (yani Nord ve Pas-de-Calais departmanlarını) ve Hollanda'nın Zeeland (Zeeuws-Vlaanderen) eyaletinin güneyini içine alır. Sakinleri başlıca Flaman'dır.

F. adı, Polderler bölgesinin adı olarak Franklar zamanında kullanılmağa başlanmış ve muhtemel olarak «sel altında kalan bölge» anlamında kullanılmıştır. Kontluğun kurucusu II. Balduin (Baudouin) (IX. yüzyılın sonu) olmuştur. V. Baudouin, «Dört Ambacht'lar toprağı» (Land der vier Ambachten) ve Aalst bölgesini timar olarak 1056 da imparatordan alınca, F. iki kısma ayrılmıştır: Fransa'ya ait kraliyet F. sı ile imparatorluğa ait İmparatorluk F. sı. Bouvines'de kazanılan zaferden sonra 1214 ten itibaren, Fransa krallığı F. yı daha sıkıca kendisine bağlamağa çalışmıştır. Fakat Kortrijk (1302) te yenilgiye uğrayınca, Wallonlarca iskân edilmiş, güney F. ile yetinmek zorunda kalmıştır. F. kültürü (Brugge, Gent, Ieper) en yüksek seviyesine XIV ve XV. yüzyıllarda erişmiştir. 1384 te F. ve Artois evlenme yolu ile Burgundiya'ya verilmiş ve 1477 de Burgundiya ile birlikte bütün bu topraklar Habsburg sülâlesinin eline geçmiştir. 1556 da bu topraklar İspanya Habsburg'larına geçmiştir. Westfalya barışı (1648) nda, F. nın kuzey kısmı (Zeeland F. sı) Etats-Généraux (Generalstaa-

ten) ya verilmiştir. Pyrenées (1659), Aix - la - Chapelle (1668) ve Nimèque (Nimwegen) (1678) barışlarında Artois ve öbür Flaman toprakları Fransa'ya geçmiştir. 1714 te F., İspanyol mirasının bir kısmı ile birlikte Avusturya'ya, 1794 te Fransa'ya, Viyana Kongresi (1814) nde Çukur Ülkeler (Nederland) e ve 1830 da Belçika'ya verilmiştir. 1840 ve 1910 dan beri Belçika kralının ikinci oğlu F. kontu unvanını kullanır.

FLANDRA SAVAŞLARI (Tar.): bk. DÜNYA HARBİ, I.

FLANDRIN [*flãdr̃ẽ*] **Hippolyte** (Lyon 1809 - Roma 1864), Fransız ressamı Ingres'in öğrencisi olan F., 1832 - 1838 yılları arasında İtalya'da bulunmuş, Raffaello'nun ve öbür eski üstatların eserlerini incelemiştir. F., kilise ressamlığında, Nasra (Nazareth) okulu (b. bk.) yönünde bir reform yapmağa çalışmıştır. Başlıca eserleri, Paris'teki Saint-Séverin, Saint - Germain - des - Prés ve Saint - Vincent de Paul kiliselerindeki duvar resimleridir.

FLAŞ (İng. *flash* = anî parlama, çakma), fotograf makinesi ile resim çekmek için gerekli ışığı bir anlık bir çakma ile sağlayan cihaz. Bunların yanlış olarak «manyezik» denilen bir türü, bir de elektronik türü vardır.

Manyezik flaş: İçinde oksijen bulunan bir cam ampulle kapatılmış % 90 alüminyum ve % 10 magnezyumdan bileşik bir alaşımdan yapılmış bir telden veya ince bir yapraktan ibarettir. Bir ateşleme düzeni, alaşımın 50 mikro - saniye gibi bir zamanda hızla yanarak yoğun bir beyaz ışık vermesini sağlar.

F L A Ş

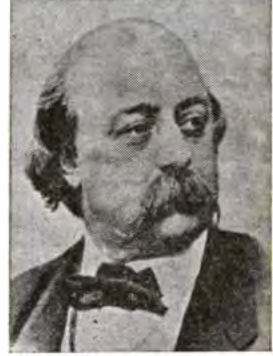
Elektronik flaş: Havada veya özel bir gazda meydana gelen kısa bir elektrik boşalması esasına dayanır. Bunun için genellikle bir kondansatör kullanılır. Kondansatörden çıkan akımın boşalması, içinde belirli bir basınç altında civa, kripton veya ksenon bulunan bir çakma tüpünde meydana gelir. Saniyenin on binde, yüz binde, milyonda ve hattâ milyarda biri gibi bir hızla fotograf çekilmesine elverişli F. lar yapılmıştır.

Çakmanın en şiddetli anı ile fotograf objektifinin açılmasının aynı ana rastlamasını objektifi açıp kapayan obtüratör mekanizması idare eder. F. la obtüratör arasında bu iş için gereken bağlantıyı elektronik, magnetik veya mekanik bir düzen sağlar. F., her türlü şartlar içinde ve güvenli bir şekilde resim çekmeyi mümkün kıldığı için amatörler için olsun, profesyoneller için olsun çok yararlı bir cihazdır.

FLAŞ TAYFI (İng. Flash spectrum), güneş tutulması sırasında, tam kararmadan hemen önce ve hemen sonra güneş kromosferinin şimşek gibi yayınladığı tayf ki çizgileri, bütünü ile, güneşin soğurma tayfının Fraunhofer çizgilerine uyar (Fraunhofer çizgileri, fotosferin ışınımlarının kromosfer tarafından soğurulmasiyle güneş tayfında meydana gelen karanlık çizgiler). Bk. FRAUNHOFER.

FLATHEAD LAKE [*flęthed leyk*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Montana), Kayalık Dağlar (Rocky Mountains) ın kuzeyinde, Flathead Mountains'ın eteğinde bir göl. Aynı adı taşıyan ırmak (Flathead River) bu gölden geçer.

FLAUBERT [*flobęr*], **Gustave** (Rouen 1821 - Croisset, Rouen 1880), Fransız romancısı. Çocukluğunda yazarlığa heves etmişse de, Paris'e gelerek hukuk tahsili yapmış, bu sırada Maxime du Camp ile dost olmuştur. 1884 te geçirdiği bir sinir hastalığı yüzünden tahsilini yarıda bırakmış, Croisset'de açık havada yaşamış ve bütün zamanını yazarlığa harcamıştır. Sakin köşesinden ancak yabancı memleketlere yaptığı seyahatler süresince ayrılmıştır: Maxime du Camp ile birlikte İtalya'ya (1845), Mısır'a ve Türkiye'ye (ekim 1849 mayıs 1851), Cezayir ve Tunus'a (1858) gitmiştir. 1856 da «Revue de Paris» dergisinde *Madame Bovary* romanının tefrika edilmesine başlanmış, fakat bu romanın bazı parçaları burjuva çevrelerce ahlâka uygunsuz görülerek yazar mahkemeye verilmiştir. Duruşmalarda savunmanın bütün ağırlığı yazarın «realist» olma hakkına dayatılarak F. in beraati sağlanmıştır. Eser, 1857 de kitap halinde çıkmış ve tenkitçilerin takdirleriyle karşılanmıştır. Dava ve yazarın beraati bu romana geniş bir yaygınlık sağlamıştır. F., yazmağa başladığı *Salammbô* için Kartaca medeniyetine dair bilgi toplamak üzere Kuzey Afrika'ya gitmiştir. Bu roman da 1862 de yayımlandığı vakit *Madame Bovary*'ninkine benzer bir başarı kazanmıştır. Bundan sonraki eseri *L'éducation sentimentale* (Duyguların eğitimi) i üç defa baştan yazan F., ancak yedi yılda tamamlavabilmiştir (1869). Ayrı ayrı zamanlarda dört defa yazarak *Voyage en enfer* (Cehenneme seyahat) [1835], *Rêve d'enfer* (Rüyada cehennem) [1837], *Smarh* (ad) [1839] ve *La tentation de saint Antoine* (Aziz Antonius'un kışkırtılışı) [1848 - 1849] adlariyle yayımladığı bir gençlik eserini yeniden ele alan F., dostları Bouilhet ve Maxime du Camp'ın telkinleriyle gene değiştirmiş ve beşinci defa olarak tekrar *La tentation de saint Antoine* başlığı altında yayımlamıştır (1874). *La légende de saint Julien l'Hospitalier* (Aziz Julianus efsanesi), *Hérodias* (ad) ve *Un cœur simple* (Saf bir yürek) adlı hikâyelerini toplayan kitabını *Trois contes* (Üç hikâye) başlığı altında 1877 de yayımlayan F., başladığı yeni eseri *Bouvard et Pécuchet* (B. ile P.) yi bitiremeden ölmüştür. Bu roman noksan şekliyle 1881 de yayımlanacaktı. Maxime du Camp ile yazdığı seyahat izlenimleri, *Par les champs et par les grèves* (Kırlardan, kumsallardan) [1885] başlığıyle; bir *Dictoinnaire des idées reçues* (Edinilmiş fikirler sözlüğü) [1913]; özellikle, yazarın bütün hayatı boyunca annesine ve ünlü çağdaşlarına yazmış olduğu binden fazla mektup, *Correspondance* (Yazışma) (1887 - 1893) başlığı altında ölümünden sonra yayımlanmıştır.

G. FLAUBERT

F. in başlıca eserleri dilimize çevrilmiştir. Bunlar arasında, eski tercümeler sayılmazsa, en yeni yayımlananlar: *Üç hikâye* (*Trois contes*) (1955 - 1965), *Madam Bovari* (1956 - 1960), *Salammbô* (1962) ve *Bir delikanlının hikâyesi* (L'éducation sentimentale, 1964) dır. «Tercüme» dergisinin özel mektup sayısında F. in dört mektubu yayımlanmıştır. Ayrıca, *G. Flaubert, Hayatı ve eseri* başlığı altında R. Dumesnil'den yapılmış bir tercüme de çıkmıştır.

FLAUTANDO (İta. = flüt gibi tatlı ses çıkararak) **veya FLAUTATO** (İta. = flüt gibi çalınmış), yaylı çalgılarda perdeliğe yakın, hattâ perdelik üzerinde çok hafif olarak yay çekmekle elde edilen etki. İçerik seslerinden (bk. TINI) birkaçı eksildiğinden çalgının sesi perdelenmiş, hohlanmış gibi çıkar ve flüt sesini andırır. Genellikle yalnız ağır akışlı geçitlerde ve uzun süreli seslerde uygulanan bu yayılma çeşidi, notada çoğu zaman « perdelik üzerinde » (Alm. am Griffbrett, Fr. sur la touche, İta. sul tastiera) terimiyle belirtilir. Tersi sul ponticello'dur. Bk. EŞİK.

FLAUTO (İta.) [Mus.]: bk. FLÜT.

FLAVANİLİN (Fr. Flavaniline < Lat. *flavus* = sarı + *anilin*), kinolein grupundan, $C^{16}H^{14}N^{2}$ formüllü bir boya maddesi. Asetanilid'i çinko klorürle birlikte ısıtarak elde edilen bu madde, yün ile ipeği doğrudan doğruya, pamuğu da tanenle hazırlanmasından sonra sarıya boyar. Para - aminoflavilin adiyle de anılır.

FLAVANTREN veya FLAVANTRON (Fr. Flavanthrène < Lat. *flavus* = sarı; *anthracène*=maden kömürü katranının damıtılmasıyle elde edilen kristal bir hidrokarbon), nitrobenzen içinde eritilmiş β - amino - antrakinon'u antimon pentaklorür ile ısıtarak elde edilen sarı boya maddesi.

FLAVIA, Caesariensis, Roma eyaleti. Eyalete bu ad Galerius ve Constantius Chlorus şerefine verilmiştir. Britannia bölgesi (Büyük Britanya) nin güneyinde bir eyalet olup, kuzey sınırını Tamesis (Thames) nehri teşkil ediyordu. Başkenti Venta (bugün Winchester) idi.

FLAVIANUS, Antakya ve Istanbul patrikleri: bk. PHLABİANOS.

FLAVİN (Fr. Flavine), hayvanlar âleminde çok yaygın olup ekseri küçük miktarlarda bulunan sarımsı, azot bileşimli. suda eriyen bir boya maddesi: yumurtadaki ovoflavin, sütteki laktoflavin (B_2 vitamini) gibi. F., ışıktan müteessir olur, kolayca indirgenir. F. flüorışıldır.

FLAVIUS, Gneius, Romalı hukukçu, Appius Claudius'un sekreteri. Ailesinin alçak menşeine rağmen M Ö. 304 te aedılis (belediye başkanı) olmuştur. *Fasti* (Önemli günler takvimi) ve *Legis actiones* (Kanun yolları) adlı iki eser bırakmıştır. Bu son eser *Jus Flavianum* (F. hukuku) adiyle de anılır.

FLAVIUS FIMBRIA, Caius (doğ. Pergamon M. Ö. 85), Roma'lı general. Marius'un taraftarı olup onun düşmanlarına karşı giriştiği hareketlerde zalimliğini göstermiştir. Consul Valerius Flaccus'u öldürttükten sonra (85), Mithridates'e karşı harbi idare etmiş, fakat Sulla tarafından intihara zorlanmıştır.

FLAVIUS JOSEPHUS (Biyog.): bk. JOSEPHUS FLAVIUS.

FLAVIUS SARAYI (Roma tarihi), Roma'nın Palatinus tepesinde bir saray. Bu tepe M. S. I. yüzyıldan sonra imparator sarayının merkezini teşkil ediyordu. Saraya ait önemli kalıntılar vardır.

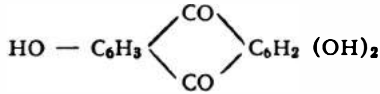
FLAVIUS'LAR (Lat. Gens Flavia), Roma imparatorluğunu idare etmiş olan iki sülâlenin adı. Bunlardan birincisi M. Ö. 69 da Sabina'lı Vespasianus (Titus Flavius Vespasianus) tarafından kurulmuştur. Bu sülâle 96 da imparator Domitianus'la sona ermiştir. İkincisi Constantius Chlorus tarafından kurulmuştur. Bu zat 293 te Caesar, 305 te de Augustus olmuştur. Bu ikinci sülâle de 363 te imparator Julianus'la sona ermiştir.

FLAVON (Lat. *flavus* = sarı; Fr. ve Alm. Flavone), $C_{15}H_{10}O_2$, renksiz iğneler meydana getiren ve 99 - 100° de eriyen, suda hemen hiç çözülmeyen organik maddeler. Çuha çiçeği türlerinin yapraklarında, çiçek saplarında ve tohum kapsüllerinde beyaz, una benzer zarlar (tabakalar) meydana getirir. F. dan çiçeklerde, odunlarda ve köklerde bulunan krizin, fisetin, kemforol, kuersetin v. b. gibi birçok sarı boyalar türer. Bu boyalar hem asit hem alkali karakterindedir. Bunlar mineral asitleri ile antosiyanlar (Fr. anthocyane veya anthocyanine; b. bk.) gibi oksonyum (Fr. oxonium) tuzları meydana getirirler. Mordanlanmış (şaplanmış) yün ve boyalarla sarıya veya esmere boyanır. F. ların antosiyanlar ile yakınlıkları vardır. Sarı F. lar indirgeme ile kırmızı veya mavi antosiyanlara dönüştürülebilir. Bundan ötürü birçok bitki türlerinde çiçeklerinin rengi sarı ve mavi (veya menekşe ve pembe) olan türler yan yana bulunur (Örnekler: sarı ve kırmızı yüksük otu, sarı ve mavi centiyane [gentiana] çiçeği, sarı ve mavi ada çayı. sarı ve kırmızı tütün, sarı ve kırmızı arslanağzı çiçeği).

Aynı bitki üzerinde sarı ve kırmızı çiçeklere veya aynı çiçek üzerinde kırmızı, mavi ve sarı renklere rastlanır. F. dan diğer bazı cisimlerden başka flavanon (hidro - flavon) ve flavanol türer. Krizin (5,7 dioksiflavon): erime noktası 273° dir. Kara kavak tomurcuklarında bulunur ve alüminyum oksitle mordanlanan yünü açık sarıya boyar; apigenin: erime noktası 347° dir, arslanağzı ve papatya çiçeklerinde yayılmış olup alüminyum oksitle mordanlanmış yünü soluk sarıya boyar); luteolin: 5, 7, 3, 4 tetro oksiflavon, küçük, sarı ipek parlaklığı gösteren billûrlar, suda acı bir tatla ve zor çözünür, sodyum hidroksit, potasyum hidroksit çözeltilerinde, soda, potas ve amonyak çözeltilerinde koyu sarı bir renkle çözülür. erime noktası 328, 329° dir; luteolin Reseda luteola'nın sarı boyasıdır; boyacılıkta kullanılan muhabbet çiçeği ve sarı yüksük otunun çiçeklerinde bulunur. Luteolin, katran boyalarının kullanılmasından önce en önemli sarı boya idi. Bugün sentetik katran boyaları (naftol sarısı, azo sarısı, alizarin sarısı v. b.) nın rekabeti karşısında ortadan kalkmıştır; kemferol: Rezaran ciçeği, yabanî akdiken yemişi gibi bitkilerde bulunur. erime noktası 274° olup mordanlanmış (şaplanmış) yünü sarıya boyar; kuersetin (luteolin'in flaranolü) en önemli F. boyasıdır; en başta Kuzey Amerika boyacı meşesi (Quercus tincetoria) nin kabuğunda, bundan başka çayda ve şerbetçi otunda, sarı şebboyun ve sarı hercaî menekşenin çiçeklerinde bulunur. Kuersetin'in bir metil eteri Çin'de yetişen Ramnus cinsinden bir meyvada vardır. Bununla Çin'de ipek boyanır. Boyacı meşesinin toz haline getirilmiş kırli sarı kabuğu kuersitron adını alır. Kuersetin güzel sarı bir billûr tozu olup suda zor kaynar; alkolde, hidroklorik asit ve sevreltik sodyum hidroksit çözeltisinde kolay çözülür. Erime noktası 316° dir. Kuersetin ile eskiden, mordanlanmış yün ve pamuk boyanırdı. Bugün bunun yerine sarı katran boyaları geçmiştir; morin (lotoflavinin F. u): ergime noktası 290° olup renksiz, parlak, biraz acı billûr iğnelerdir, bunlar soğuk suda zor [1: 4000], sıcak suda, alkalilerde, alkolde ve asetik asitte kolay çözülürler. Morin, alüminyum bileşikleri ile alkolik çözeltide karakteristik yeşil bir flüorışı verir, demir tuzu çözeltisi ile morin zeytin yeşili renginde, bakır sülfat çözeltisi ile esmer sarı çözülmüş kurşun şekeri ve kalay tuzu ile

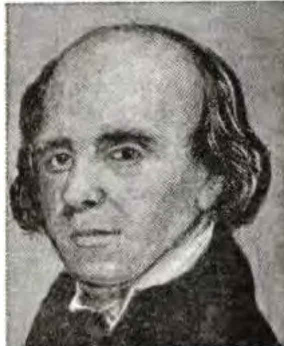
sarı çökelekler verir. Morin sarı boya ağacı ekstraktının esas maddesidir. Bu ekstrakt Kuzey Amerika'nın güneyinde ve Hindistan'da yayılmış olan boyacı dut ağacından elde edilir. Sarı ağaç ekstraktı morinden başka maklurin (morin sepi asidi) kapsar ki bu da sarı sütunlar halinde billûrlaşır. Bu billûrlar 200° de erir ve sıcak suda, alkolde, eter ve alkali lerde çözülürler. Eskiden sarı ağaç ekstraktları ile yün, pamuk, ipek ve deri boyanırdı.

FLAVOPURPURİN (Fr. Flavopurpurine), 1, 2, 6-trioksiantrakınon, alizarin:

Esmer sarı billûr iğneleri, erime noktası 336°, kaynama noktası 459° dir. Kaynar suda pek zor, sodyum hidroksitte kır mızı viyole bir renkle çözülür. Antrakinon disülfanik asidin ısıtılmasında derişik NaOH ve potasyum klorat elde edilir. Tipik bir alizarin boyası olup bugün henüz basma yapmakta kullanılırsa da, tedricî olarak kullanılmaları daha kolay ve pratik olan boyalar tarafından ortadan kaldırılmaktadır.

FLAXMAN [*flæksmın*] **John** (York 1755 - Londra 1826), İngiliz desinatörü ve heykeltraşı. Özellikle mezar taşları oymuş, büyük şairlerin eserleri üzerine Yunan vazolarından örneklenen, kazı yoluyle yaygınlaşan kontur re simler çizmiştir. Nelson'ın, Reynolds'ın ve Howe'un St. Paul katedrali (Londra) ndeki lâhitleri ile Homeros'un *İlias*'ı ve *Odysseia*'sı, Dante'nin, Aiskhylos'un eserleri üzerin deki resimler F. a aittir.

J. FLAXMAN

FLÈCHE, LA [*la fleş*], Fransa'nın Sarth departmanında, Loire ırmağı üzerinde bir kasaba. Nüfusu 11 275 tir. XII. yüzyıldan kalma bir şatosu, IV. Henri tarafından kurulmuş bir Jesuit koleji vardır. Descartes, Pasquier, Jean Picard ve Savoia'lı Eugen'ın de okuduğu bu kolej binasına 1808 de I. Napoléon tarafından subay çocuklarına mahsus bir harp okulu yerleştirilmiştir (Prytanée nationale militaire).

FLÉCHIER [*fleşye*], **Valentin Esprit** (Pernes, Vaucluse 1632 Monpellier 1710), Fransız din adamı ve kilise hatibi. 1687 de Nîmes piskoposluğuna tayin edilmiş ve veliahta okutmanlık etmiş olan F., özellikle ağıtları ile ün kazanmıştır. 1673 te Racine ile birlikte Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

V. E. FLÉCHIER

FLECHSIG [*flehzig*], **Paul** (Zwickau 1847 - Leipzig 1929), Alman hekimi. Merkezî sinir sistemi iç yapısının incelenmesi konusunda tarihî gelişme (biojenetik) metodunun kurucusudur. Başlıca eserleri: *Plan des menschlichen Gehirns* (İnsan beyninin planı) [1883]; *Gehirn und Seele* (Beyin ve ruh) [1896]; *Die Grenzen geistiger Gesundheit und Krankheit* (Akıl sağlığı ve hastalığının sınırları) [1896].

FLECKER [*flekır*], **Herman James Elroy** (Lewisham, Londra 1884 - Davos, İsviçre 1915), İngiliz şairi, oyun yazarı ve çeviricisi. Rutland'daki Uppingham School'da, Oxford'un Trinity College'inde ve Cambridge'in Caius College'inde öğrenim yapmış ve diplomasi mesleğine hazırlanmak üzere bu son okulda yabancı diller üzerinde çalışmış tır. 1910 yılından başlayarak bir süre konsolos olarak çalıştıktan sonra vereme tutulmuş, ömrünün arta kalan yıllarını Paris, Beyrut, Atina ve İsviçre'de geçirmiştir. Başlıca eserleri: *Bridge of Fire* (Ateşten köprü) [1908]; *The Last Generation* (Son kuşak) [1908]; *36 Poems* (36 şiir) [1910]; *42 Poems* (42 şiir) [1911]; *The Golden Journey to Samarkand* (Semerkant yolculuğu) [1913]; *The Old Ships* (Emektar gemiler) [1915]; *God Save the King* (Tanrı kralı korusun) [1915]; *Collected Poems* (Derlenmiş şiirler) [1916]; *Selected Poems* (Seçme şiirler) (1918). F. bunlardan başka *Hassan* (ad) [1922] ve *Don Juan* (ad) [1925] adlı iki oyun ve *The Grecians, a Dialog on Education* (Grekler, eğitim üzerine bir diyalog) [1910]; *The Scholar's Italian Book* (Bilgin'in İtalyanca kitabı) [1911] adlı eserler ve *The King of Alsander* (Alsander kralı) [1913] adlı bir roman da yazmıştır. *Collected Prose* (Derlenmiş nesirler) u 1920 de, *Some Letters from Abroad* (Dışarıdan birkaç mektup) u 1930 da yayımlanmıştır. En iyi şiirlerinden bazıları şunlardır: *The Old Ships* (Emektar gemiler), *Stillnes* (Sükûn), *War Song of the Saracens* (İspanya Araplarının cenk türküsü), *The Town without a Market* (Çarşısız kasaba). F. ın eserleri, şairin model olarak al mış olduğu Parnasse (b. bk.) okulunun etkilerini gösterir.

H. J. E. FLECKER

FLECKNOE [*fleknou*], **Richard** (1600 - 1678), İrlandalı seyyah ve şair. Jesuit papazı olduğu için iç savaş sırasında İngiltere'den kovulmuş, 1640 - 1650 yıllarında diyar diyar dolaşmış ve bu arada Istanbul'da da bulunmuştur. Gerek öz gerek biçim bakımından hayli değerli şiirler düzmüş olan bu şair, özellikle Dryden'ın kendisi için yazmış olduğu hicviye vesilesiyle hatırlanır.

FLEDERMAUS, DIE [*dī fledırmaus*] (Alm. = Yarasa), Johann Strauss (b. bk.) un üç perdelik bir operası. Libret-Meilhac ile Halévy'nin konusunu bir Alman komedisinden alarak yazdıkları *Le réveillon* adındaki bir farsa dayanarak C. Haffner ile R. Genée hazırlamıştır. İlk olarak 5 nisan 1874 te Viyana operasında temsil edilmiş, yurdumuzda da 1950 yılında Ankara Devlet Operasında oynanmaya başlanmıştır. Vakası 1874 yılında Avusturya'nın Bad Ischl şehrinde geçen bu operanın kişileri şunlardır: Eisenstein: bir zengin (tenor), Rosalinda: Eisenstein'ın karısı (soprano), Adele. hizmetçileri (soprano), Alfred: müzik öğretmeni (tenor), Dr. Blind: Eisenstein'ın avukatı (tenor), Dr. Falke: Eisenstein'ın arkadaşı (bariton), Frank: hapishane müdürü (bariton), prens Orlofsky (mezzo-sop-

rano), Ida: Adele'nin kız kardeşi (konuşma), Frosch: gardiyan (konuşma).

Eisenstein, dostu Dr. Falke'ye bir oyun oynamış, bir maskeli balodan dönüşte onu yarasa kıyafetiyle şehrin meydanına uyur durumda bırakmış, adını yarasaya çıkarmıştır. Operanın konusunu, Dr. Falke'nin bu oyunun intikamını almak için giriştiği başka bir oyundan meydana gelen komik durumlar teşkil eder. Yine bir maskeli balo verilir, kişiliklerini maskeleri altında gizleyen kişiler ve özellikle Eisenstein ile karısı birbirlerini aldatırlarken çok karışık ve komik durumlar meydana gelir. Sonunda Dr. Falke kendisi tarafından kurulan oyunu açıklar ve bütün suçlar şampanyanın üstüne atılarak işler tatlıya bağlanır.

FLEET IN BEING [*flīt in bīiŋ*] (İng. *fleet* = savaş donanması; *being* = bulunma), yalnız bir yerde bulunmasiyle düşmana tesir eden donanma. Bir çeşit deniz müdafaa savaşı stratejisini anlatan bu terim, nispeten zayıf bir deniz savaş birliğinin kendisinden kuvvetli bir düşman donanmasını savaş vermeksizin oyalayarak o bölgeye bağlamasını anlatır. Bu terim, 1690 da üstün kuvvetteki bir Fransız donanmasını, kendi teçhizatı tamamlanıncaya kadar açık savaştan kaçınarak oyalamış olan İngiliz amirali Herbert (Lord Torrington) tarafından ilk defa kullanılmıştır.

FLEET STREET [*flīt strīt*], Londra'nın gazetecilik semti. 1501 yılından beri yayımevleriyle basımevlerinin çoğu burada bulunur.

FLEETWOOD [*flītwud*], İngiltere'de (Lancashire), Wyre nehri halici üzerinde bir şehir ve liman (Morecambe koyu). Nüfusu 27 500 dür. Deniz banyoları, balıkçılık limanı (Merluche) kimya ve plastik maddeler sanayii vardır. Balık konservesi çıkarır. Man adasına ve İrlanda (Belfast) ya muntazam gemi seferleri vardır.

FLEETWOOD [*flītwud*], **Charles** (Northamptonshire - Stoke Newington, Londra 1692), İngiliz generali ve devlet adamı. Cromwell'ın İskoçya'lılara karşı seferinde atlı alayına kumanda ediyordu. 1652 de İrlanda'da başkumandan lord - deputy olarak tayin edilmiştir.

FLEG [*fleg*], **Edmond** (asıl adı: **Flegenheimer;** Edmond diye anılır; Cenevre 1874 - Paris 1963), Fransız yazarı. Eserlerinde Yahudi ulusunun alın yazısını dile getirmiştir. Şiir, tiyatro piyesi, roman ve deneme yazmıştır. Başlıca şiir kitabı *Ecoute, Israël* (Dinle İsrail), [2 cilt, 1913 - 1921, yeni bas. 1954], Hugo'nun *Légende des Siècles* (Yüzyılların efsanesi) i tarzında, İsrail kavminin bir hikâyesidir. *Vers le monde qui vient* (Gelecek dünyaya doğru) [1960] adlı piyesi anılabilir.

FLEGEL [*flegīl*], **Georg** (Olmütz 1568 - Frankfurt am Main 1638), Alman ressamı ve minyatürcüsü. Felemenk resim sanatından, muhtemelen dinî inançları yüzünden yurtlarından kaçarak Yukarı Almanya'da yerleşmiş bulunan Flaman ressamlarından örneklenen, fakat tamamiyle kendi üslûp özelliğini taşıyan natürmortlar boyamıştır.

FLEISCHER [*flayşīr*], **Heinrich Leberecht** (Schandau 1801 - Leipzig 1888), Alman doğu bilgini. Paris'te Sylvestre de Sacy (b. bk.) nin yanında yetişmiş olan F., Dresden, Leipzig ve Berlin'de doğu (Arap ve Fars) dillerinin araştırılması alanında filolojinin sağlam metotlarını kullanmıştır. F., Beyzâvî (b. bk) nin *Kur'an* tefsiri üzerinde çalışmıştır (1844 - 1848) *Beiträge zur arabischen Sprachkunde* (Arap dil bilgisine katkılar) adlı eseri [1863 - 1883] «Abhandlungen der Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften» dergisinde çıkmıştır. *Lexikalische Beiträge zu Dozys Supplément aux dictionnaires arabes* (Dozy'nin Arapça sözlüklere ek'ine ait sözlük katkıları) 1877 - 1882 yılları arasında yayımlanmıştır.

FLEISCHER [*flayşīr*], **Oskar** (Zörbig, Saksonya 1856 - Berlin 1933), Alman müzikoloğu. 1895 ten itibaren Berlin'de müzik profesörü olan F., 1899 da Milletlerarası Müzik Derneğini kurmuş ve bu kurumun dergisi ile yayınlarını J. Wolf ile birlikte 1904 e kadar çıkarmıştır. Başlıca eseri: *Neumenstudien* (Neuma notalama sistemi üzerinde araştırmalar) [4 cilt, 1895].

FLEISCHMANN [*flayşman*], **Rudolf** (doğ. Erlangen 1903). Alman fizikçisi. Strasbourg'da, Hamburg'ta, Erlangen'a profesörlük yapmıştır. 1931 de dikroizm (b. bk.) özelliği gösteren alkali tabakalarını keşfetmiş, hidrojen çekirdeğine bir neutron'un yapışmasiyle yayılan gamma ışınlarını bulmuş ve incelemiştir. Işığın yansımasında ve geçişindeki mutlak faz değişmelerinin ölçümü usullerini geliştirmiştir. Fiziksel kavram sisteminin grup yapısı üzerindeki araştırmaları da önemlidir. Başlıca eserleri: *Umwandlungserscheinungen bei leicht schmelzbaren Legierungen* (Kolay eriyen alaşımlarda dönüşüm fenomenleri) [1927]; *Physikalisches Begriffsystem und Dimensionen* (Fiziksel kavram sistemi ve boyutlar) [1953].

FLÉMAL [*flemal*], **FLEMAEL veya FLEMALLE, Bertholet veya Berthelot** (Liège 1614 - Liège 1675), Flaman ressamı. Douffet'nin öğrencisi olan F. sonradan İtalya'da Poussin'in kuvvetli klasik etkisini almış, Liège ve Paris'te çalışmıştır (Carmelitler kilisesinin kubbesi).

FLÉMALLE [*flemal*], **Maître de** (XV. yüzyıl), Flaman ressamı. Van Eyck'lerin çağdaşı olan bu ressam, bazıları tarafından Robert Campin (ölm. 1444) olarak tespit edilmiştir. Campin, Tournai'de çalışan bir ressam olup Rogier de la Pasture'ün öğretmenidir (Campin ve öğrencisi La Pasture'ün birbiriyle karıştırıldığı da olmuştur). F., hemen hemen J. Van Eyck kadar geniş ölçüde XV. yüzyıl Flaman ressamlığının yaratıcısıdır. F. dan geldiği sanılan ve Frankfurt'taki Städel Enstitüsünde muhafaza edilen bazı resim (panneaux) lere bu zatın eserleri gözü ile bakılır: «Meryem Ana», «Sta Veronica», «Çarmıha gerilmiş şaki».

FLÉMALLE: «İsa'nın doğumu» adlı tablosundan bir parça

FLEMING veya FLEMMING, Paul (Hartenstein, Zwickau 1609 - Hamburg 1640), Alman şairi. İlk eserleri Petrarca'nın etkisini gösterir, fakat çok geçmeden kendi duygu ve tecrübeleri, halk için yazılmış ruhanî şarkıların-

P. FLEMING

da ve şiirlerinde belirir. Şiirleri, Reval'da Elsabe Niehus (1634 - 1635) a olan sevgisi ve İran'a yaptığı ve arkadaşı A. Olearius tarafından tasvir edilen gezisi (1633 - 1639) n-den ilham almıştır. F., şair M. Opitz'in, müzisyen J. H. Schein'ın ve Hıristiyan Stoacılığının etkilerini de almıştır. Şiirleri: *Teutsche Poemata* (Alman şiirleri) [1642] adı altında toplanmıştır.

FLEMING [*flemiŋg*], **Sir Alexander** (Lochfield Farm, Darvel, Ayrshire 1881 - Londra 1955), İngiliz hekimi ve bakteriyoloji profesörü. Bakteriyoloji Dairesi müdür yardımcılığında, sonra Aşı Enstitüsü müdürlüğünde bulunmuş, 1922 de Allison ile birlikte *lysozyme*'in inhibitif özelliklerini keşfetmiştir (*lysozyme*, salyada, göz yaşında, yumurta akında ve birçok hayvanî sıvıda bulunan ve bir enzim gibi etki yaparak birçok bakteriyi onlarda bulunan bir mukopolisakaridi hidrolize etme yolu ile eriten kristal). F. 1927 den başlayarak *penicillium* cinsi içinde sınıflandırılmış bir küfün özelliklerini incelemiş ve bu küfün büyük bir yayınma yeteneğine sahip olan ve streptokok üzerinde inhibisyon etkisi gösteren bir madde (penisilin) salgıladığını tespit etmiş 1927 de *penicillium*'un bakteriyolojik etüdünü tamamlamış, fakat bu maddeyi üretmek için gerekli kimyevî araştırmalara yetecek parası olmadığı için 1939 yılında Sir Howard Florey (b bk) ile Ernest Boris Chain'in bu işle ilgilenmelerine kadar eli kolu bağlı kalmış, 1940 ta bu iki bilgin penisilin (b. bk.) i teksif edip kurutmayı başarmışlar, maddenin farmakolojik ve klinik etütleri Oxford okulunda yapılmış, Florey de penisilinin sınaî ölçüde üretimini Amerika'da sağlamıştır. 1942 de Royal Society'ye üye olmuş ve 1944 te kendisine asillık payesi verilmiş olan bu bilgin, 1945 te Chain ve Florey ile birlikte Nobel tıp armağanını kazanmıştır. Başlıca eseri: *Penicillin. Its practical application* (Penisilin. Tatbikatta kullanılması) [2. bas. 1950].

Sir Alexander FLEMING

FLEMING [*flemiŋg*], **Sir John Ambrose** (Lancaster 1849 - Sidmouth, Devon 1945), İngiliz elektrik mühendisi. Kendisine telsiz telgrafın öncülerinden biri gözü ile bakılmalıdır. Radyo - elektrik salınım (oscillation) larını almak için katod olarak akkor halinde bir ince teli, anod olarak da soğuk bir elektrodu içine alan bir tübün tek yönlü iletkenliğini kullanmayı akıl etmiştir. Sonradan diode veya *F. valvi* adını alan «salınım valvi» için 1904 te İngiltere'de berat belgesi almıştır. Bu araç radyo - elektrik dalgalarının kolayca alınmasına imkân sağlar ve radyo - iletmelerde kullanılan bütün lambaların anasıdır. Nihayet klasik «üç parmak usulü» adını taşıyan ve elektromagnetik kuvvetlerin yönünü gösteren usul de F. tarafından bulunmuştur.

Sir J. A. FLEMING

FLENSBURG, Batı Almanya'da, Schleswig - Holstein'da bir şehir ve liman. Nüfusu 96 300 (1962) dür. F. balıkçılık ve kabotaj limanıdır. XIV. yüzyıldan kalma kiliseleri tanınmıştır. Tersaneleri ve bakır endüstrisi vardır. Mekanik inşaat (constructions mécaniques); optik aletler, cam ve kimya endüstrileri, kâğıt fabrikaları, gıda maddeleri (et konservesi, dumanlanmış balık, çikolata, içki) fabrikaları vardır.

Tarihçe: 1945 te Hitler'in yok olmasından sonra, Amiral Doenitz'in başkanlığındaki son Alman hükûmetinin merkezi olmuştur.

FLERS [*fler*], **Robert Pellevé de la Motte - Ango, Marquis de** (Pont - l'Evêque 1872 - Vittel 1927), Fransız tiyatro yazarı. G. A. de Caillavet ile birlikte şen ve nükteli piyesler yazmıştır. 1920 de Fransız Akademisine girmiştir. Başlıca eserleri: *Le roi* (Kral) [1908]; *Primerose* (Gülhatmi) [1911]; *L'habit vert* (Yeşil elbise) [1912]; *La belle aventure* (Güzel macera) [1913]. Caillavet 1915 te ölünce F., Francis de Croisset ile çalışmağa başlamış ve onunla şu eserleri yazmıştır: *Les vignes du Seigneur* (Tanrının asmaları) [1923]; *Les nouveaux messieurs* (Yeni baylar) [1925]; *Le Docteur Miracle* (Doktor Mucize) [1926]. *Ciboulette* (ad) operasının livresi de onlarındır.

R. de FLERS

FLESCH [*fleş*], **Károly** (Moson 1873 - Luzern 1944), Macar kemancısı ve öğretmeni. Paris Konservatuvarında Sauzay ile Marsick'in öğrencisi olmuş (1890 - 1894), Bükreş ve Amsterdam'da konservatuvar öğretmenliği yaptıktan sonra, 1908 - 1926 yılları arasında Berlin'e yerleşmiş, daha sonra Baden - Baden, Berlin, Philadelphia, Londra, Amsterdam ve Luzern'de özel dersler vererek aralarında Ginette Neveu, Henryk Szeryng, Ricardo Odnoposoff, Tibor Varga ve Türk kemancı Âli Sezin de bulunan pek çok kemancı yetiştirmiştir. *Die Kunst des Violinspiels* (Keman çalma sanatı) [1923 - 1928, 2 cilt] ve *Das Klangproblem im Geigenspiel* (Keman çalmada tınlama problemi) [1931] gibi kitap ve okullar yayımlamıştır.

FLESSINGUE (Coğ.): bk. VLISSINGEN.

FLETCHER [*fleçır*], **John** (Rye, Sussex 1579 - Londra 1925), İngiliz tiyatro yazarı. Francis Beaumont (b. bk.) ile birlikte 20 kadar, başkaları ve bu arada Shakespeare ile birlikte ise ayrıca 40 kadar dram yazmıştır. Shakespeare'in ölümünden sonra İngiliz tiyatrosuna hâkim olmuş ve bu tiyatroya yön vermiştir. Piyesleri, çağını dosdoğru yansıtır. Sürükleyici ve etkileyici olan aksiyon, heyecan ve sürpriz yaratma amacına göre gelişir. Bu piyeslerde aşk, eşine az rastlanır bir incelikle tasvir edilmiştir.

J. FLETCHER

F. ın Beaumont ile birlikte yazdığı dramları arasında: *The Knight of the Burning Pestle* (Kızgın havaneli şövalyesi) [1607]; *The Maid's Tragedy* (Genç kızın başına gelen facia) [1610]; Shakespeare ile birlikte yazdıkları arasında: *The Two Noble Kinsmen* (İki asil müttefik) [1613] ve *Henry VIII* (VIII. Henry); kendi başına yazdıkları arasında ise: *The Island Princess* (Ada prensesi) [1621] sayılabilir.

FLETCHER [*fleçîr*], **Phineas** (Cranbrook, Kent 1582 - Hilgay, Norfolk 1650), İngiliz şairi. *The Purple Island* (Erguvanî kırmızı ada) adlı büyük allegorik şiirin yazarıdır. Bu şiir, insanın beden ve ruhunu tasvir eder ve Spencer'ın dilini andıran ahenkli bir dil kullanır. *Piscatory Eclogues* (Balıkçı şiirleri) adlı eseri de yukarıdaki ile birlikte 1633 te çıkmıştır. Aynı yazarın *Venus and Anchises* (Venus ve Anchises) adlı bir eseri de vardır (1616 dan önce).

Kardeşi **Giles F.** (1588 - 1623), Milton'a da etki yapan *Christ's Victory and Triumph* (İsa'nın zaferi ve zafer töreni) [1616] adlı şiirin yazarıdır.

FLETTNER [*fletnîr*], **Anton** (doğ. Eddersheim, Frankfurt am Main 1885), Alman mühendisi. 1915 te uzaktan idare edilen zırhlı savaş arabalarını icat etmiş, sonra ilmî bölüm şefi olarak havacı birliklerini teftişi sırasında, yardımcı satıhlı yeni bir uçak dümeni imal etmiştir. Elde ettiği tecrübeler sonucunda 1920 de, uçakların müteharrik dümen takımındaki hava akımlarını etkileyen ve seyrek hallerde kullanılan bir yardımcı dümen (Flettner - Ruder = F. kepçesi) icat etmiştir. Bu dümen, gemi yapımına da uygulanmıştır. Yine F. ın bulduğu F. rotoru, Magnus etkisinden yararlanan aerodinamik bir muharrik (işletici) tir: rüzgâr akımı yönünde düzenlenmiş dönücü bir silindir, alt basınç ile dinamik basınç kuvvetlerinden, akım üzerine yandan tesir eden bir kuvvet meydana getirir. Gemi muharriki olarak kullanılan F. rotorunda, saçtan yapılmış direk boyu silindirler değişik hızlarda dönerler. Rotor, muharrik olarak, 1922 ve 1926 da uygulanmış, fakat tutunamamıştır.

F., *Mein Weg zum Rotor* (Rotora varan yolum) [1926] adı altında kendi biyografisini yazmıştır.

FLEURON [*flörǫ*], özellikle mimarlıkta ve kitap basımı sanatında kullanılan çiçek süsleri.

Notre Dame de Paris'deki fleuron

FLEURON [*flörǫ*], **Svend** (doğ Katrinedal [Möen adası] 1874), Danimarkalı yazar. Başlıca eserleri: *Det røde Kobbel* (Kızıl kılıç kayışı) [1914]; *Haren den graa* (Gri yaban tavşanı) [1918]; *Det fængslede Vildnis* (Bağlanmış yabani bölge) [1925].

FLEUROP [*flörop*] **ORTAKLIĞI,** merkezi Berlin-Lichterfelde'de bulunan çiçek ticarethanelerinin milletlerarası teşkilâtının adı. Bu ticarethanelerin 2 800 ü Almanya'da, 1 900 ü de 49 başka ülkededir. F. a bağlı bir çiçek ticarethanesi, bedeli kendisine ödendikten sonra dünyanın herhangi bir yerinde bulunan başka bir üye vasıtasiyle, istenilen biçim ve kıymette bazı çiçeklerin belirli bir yere verilmesini sağlar.

FLEURUS [*flörüs*], Belçika'da, Hainaut (Charleroi arrondismanı) da, Charleroi'nın kuzeydoğusunda, kömür havzasında bir bucak (commune). Nüfusu 8 400 (1966) dür. Kâğıt, mukavva (karton), fırça, ip, metalik pancur ve çikolata fabrikaları vardır. Kömür ve kum çıkarılır. 1690 ve 1794 te önemli savaşlara sahne olmuştur.

FLEURY [*flöri*], **André Hercule de** (Lodève, Languedoc 1653 - Paris 1743) Fransız kardinali ve devlet adamı. Fransa kralı XV. Louis'nin başbakanı olarak 1726 dan itibaren Fransa'nın dış politikasını idare etmiş, 1738 de Fransa'nın Lorraine eyaletine veraset iddiasını kabul ettirmiştir. İhtilâlden önce son defa olarak malî dengeyi kurmuş, Janseniusçu (Janséniste) lara karşı savaşmıştır.

FLEURY [*flöri*] **MANASTIRI** (Saint - Benoît - sur - Loire manastırı). Fransa'da, Loiret departmanında, Loire nehri üzerindeki Sully adındaki yerde 640 tarihinde kurulmuş olan bir Benedictusçu manastırı. Orta Çağda, St. Odo (Eude) tarafından kurulmuş olan bu manastır, okulu ile ün kazanmıştır. Manastır kilisesinin 1062 de yapılmış olan chorus (choeur) u, Fransız «Roman» mimarlığının en zarif eserlerinden biridir.

FLEVO LACUS [*flevo lakus*] **veya FLEVUM,** Batavların ülkesinde bir göl. Hollanda'nın şimdiki Utrecht ve Overijsel illerinin bir kısmını kaplar. Vlie (Flevum ostium) tabiî kanalı yolu ile Kuzey Denizine bağlı idi. Kuzey Denizinin 1225 te meydana gelen bir istilâsı bu gölü Zuiderzee körfezi haline getirmiştir. Daha sonra meydana gelen ikinci bir sel, Texel adasını Hollanda'nın kuzey ucundan ayırmıştır.

FLEWELLING [*flüiliŋg*], **Edmund Thomas** (Boston 1887 - Ashburnham, Massachusetts 1952), Amerikalı elektrik mühendisi. Kendi adını taşıyan bir alıcı radyo cihazının prototipini yapmış (1921), elektroakustik alanında dikkate değer çalışmalarda bulunmuştur.

FLEXNER [*fleksnîr*], **Simon** (Louisville, Kentucky 1863 - New York 1946), Amerikalı patolog ve bakteriyolog. Rockefeller Enstitüsü tıbbî araştırmalar merkezi müdürü olan F., cüzam, tifüs, veba ve dizanteri üzerindeki çalışmaları, şimik - patolojik araştırmalariyle dünyaca tanınmıştır. Belirli dizanteri şekillerini meydana getiren F. bakterisi, onun tarafından bulunmuştur.

S. FLEXNER

FLIBUSTIER [*flibüstye*], XVII. yüzyılda Antil denizinde eşkıyalık eden deniz haydudu veya korsana verilen ad. Bu ad, F. lerin kullandıkları hafif ve süratli gemiler (Fr. flibots < İng flyboats = uçan gemi) den alınmıştır. Aslında bu ad 1625 te Saint Christoph (St. Kitts) adasına yerleşmiş olup oradan kovulduktan sonra 1630 a doğru İspanyollara ait olan Santo Domingo (Haiti) adasının güneybatı bölümüne yerleşmiş olan Fransız deniz haydutlarına verilmişti. Burada kurutulmuş et ve deri tüccarlığı yapıyorlardı. Bu sebepten dolayı Fr. boucanier (**İng.**

buccaneer, Alm. Bukanier) adını da aldılar. XVII. yüzyılın ikinci yarısında Deniz Haydutları Cumhuriyeti büyük kuvvete erişti. F ler İspanya'ya ait Orta ve Güney Amerika'nın bazı kıyı yerleşme yerlerini yağma ediyorlardı. XVIII. yüzyılın başlarında bunlar yok edilmiştir.

F. adı, XIX. yüzyılda, Amerika Birleşik Devletlerinden gelerek Latin Amerikasının en yakın kısımlarında ihtilâl çıkarmağa çalışan maceracılara da verilmiştir.

FLIBUSTIER

FLIC - FLAC [*flikflak*] (Fr. = şamar, kırbaç veya nal sesi, şrak şruk) (Balet), işleyen bacağın yana açıldıktan sonra keskin hareketlerle baldırın bir önüne, bir arkasına getirilip kapatıldığı alıştırma.

FLIEGENDE HOLLÄNDER, DER [*der flîgende holendîr*] (Alm. = Uçan Hollandalı), Richard Wagner'in üç perdelik bir operası. Metni, Heinrich Heine'nin bir Hollanda dramından alıp anlattığı eski bir efsaneye dayanarak bestecisi tarafından yazılmıştır. İlk defa 2 ocak 1843 te Dresden'da oynanmıştır. 1839 da Wagner, Kuzey Denizini geçerken gemisi büyük tehlikeler atlatmış ve bir defa bir Norveç limanına sığınmıştır. Besteci bu yolculuğunda Uçan Hollandalı efsanesini hatırlamış ve ondan ilham almıştır.

Konu, Heine ile Wagner'in anlatışlarına göre şöyledir: Hollandalı bir gemi kaptanı (Vanderdecken) bütün fırtınalara, tersine esen rüzgârlara, hattâ Tanrı'nın gazabına meydan okuyarak Ümit Burnunu geçmeye ahdeder ve bu imansızlığının cezası olarak kıyamete kadar denizlerde dolaşmaya mahkûm olur. Ancak, bu Hollandalının yılda bir defa karaya çıkmasına izin verilmiştir ve böyle bir günde hayatının sonuna kadar kendisine sadık kalacak bir kadın bulabilirse, cezasından kurtulacaktır. Vanderdecken, siddetli bir fırtına yüzünden sığındığı bir limanda Norveçli kaptan Daland ve onun kızı Senta ile tanışır, hemen kızı ister. Eric adında bir gençle nişanlı olan Senta, Vanderdecken'i görünce sever ve aradan geçen olaylar sonunda Senta kendini sevgilisinin gemisinin gömüldüğü dalgalara atar, iki sevgilinin sarmaş dolaş vücutları denizin sularından sıyrılıp göklere doğru yükselir.

Operanın kişileri: Daland: Norveçli bir kaptan (bas); Uçan Hollandalı: Vanderdecken (bariton); Eric: Senta'nın nişanlısı (tenor); Daland'ın dümencisi (tenor); Senta: Daland'ın kızı (soprano); Mary: Senta'nın dadısı (kontralto).

Oyunun uvertürü bütün hikâyenin canlı bir tasviri niteliğindedir: hiçbir bestecinin gösterememiş olduğu bir başarı ile temsil edilen fırtınalı deniz; Hollandalının kederi, uğradığı gazap ve kurtuluşunu bekleyişi; bu kurtuluşu gerçekleştirecek olan Senta'nın sakin motifi; bir anlık bir sükûnet sırasında Norveçli gemicilerin şen şarkısı, sonra yeniden fırtınanın o şarkıları bastırması; nihayet gazap motifinin ezici gürültüsü; hemen ardından, operanın sonunda, suçu bağışlanan Hollandalı ile Senta'nın güneş batarken göklere doğru yükselmeleri sırasında Senta'nın söylediği o parlak zafer neşidesi büyük bir kudretle ifade edilmiştir.

Bu opera eski şekillere bağlı kalmakla birlikte, Wagner dramlarının tekâmülünde bir merhaleyi gösterir. Eserin bazı parçaları ve bu arada uvertür ile «Senta'nın balladı» haklı bir ün kazanmıştır.

FLIESS [*flîs*], **Wilhelm** (Arnswalde 1858 - Berlin 1928), Alman hekimi. Burun iç zarı ile başka organlar, özellikle kadın cinsiyet organları arasındaki yansıtıcı ilişkileri incelemiş, kadınlardaki ay başı düzensizliklerinin burun yoluyle tedavisi için denemelere girişmiştir.

FLIN FLON [*flin flon*], Kanada (Manitoba) da, Sascatchewan sınırı yakınında bir şehir Nüfusu 11 000 dir. Altın, gümüş, bakır, çinko ve uranyum çıkarır. Bakır, çinko ve kadmiyum işleyen maden sanayii vardır.

FLINDERS [*flindîrz*], **Matthew** (Donington, Lincolnshire 1774 - Londra 1814), İngiliz kâşifi. 1814 te, kendi bulduğu kıtaya Eski Çağın Terra australis'ine göre Avustralya adının verilmesini teklif etmiştir. F. ın adını ebedileştirmek üzere, Güney Avustralya'nın kuzeyindeki seyrek yağışlı horst dağları [1189 m] na F. Range, Avustralya ile Tasmanya arasındaki Fourneaux takımadalarının en büyüğüne de F. adası denilmiştir. F. ın, *Voyage to Terra Australia* (Avustralya'ya seyahat) [1814] adlı iki ciltlik, atlaslı bir eseri vardır.

M. FLINDERS

FLINT [*flint*], İngiltere'de, Wales ülkesinde (Flintshire), Dee ırmağı halicinin sol yakasında bir kasaba. Nüfusu 13 700 dür. XII. yüzyıla ait bir şatonun kalıntıları, kimya (amonyak) ve sunî dokuma sanayii vardır.

FLINT [*flint*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Michigan), Detroit'un kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 196 900 dür. Büyük bir otomobil sanayii merkezidir. Çelikhaneleri vardır. Kimyevî mamuller çıkarır.

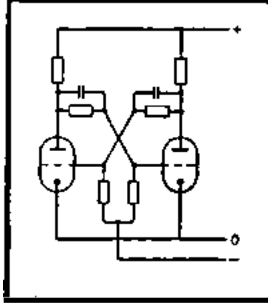
FLINT [*flint*], **Austin** (Petersham, Massachusetts 1812 - New York 1886), Amerikalı tıp profesörü. New York'taki Bellevue hastahanesinde çalışmış, kalp üzerinde çalışmalar yapmıştır.

Flint işareti: Mitral darlaşması olmaksızın meydana gelen ana atardamar (aort) yetersizliği vakalarında, bazan kalbin apeks (sol karıncığın bulunduğu alt ucu)inde, sistol hareketinden önce duyulan ve boğuk nefes sesini andıran gürültü.

FLINT [*flint*] **CAM** (İng. Flint - glass = çakmaktaşı cam), ana maddesi kurşun olup büyük bir ışın dağıtma ve kırma yeteneğine sahip bulunan ve optik cihazlarında kullanılan bir çeşit mercek camı. Sözü geçen cihazlarda renkser sapınçlar (kromatik aberrasyonları) ı düzeltmek üzere bu cam, taç cam (*crown - glass*) denilen ve ışın dağıtma ve kırma yetenekleri farklı olan bir camla birlikte kullanılır. Bu iki çeşit camdan birinin meydana getirdiği renkser sapınç öteki cam tarafından düzeltilir ve böyle bir bileşik mercekten geçen ışık, aş. yu. tamamiyle renksiz olur (bileşik mercekte F. C. içbükey, taç cam dışbükeydir). Bk. KRAUN CAM.

FLIP [*flip*] (İng.): 1. İçine baharat ve şeker katılmış İngiliz birasından yapı'an sıcak bir içki (kokteyl); 2. Porto şarabına şeker ve çalkalanmış yumurta katılarak yapılan ve soğuk olarak içilen bir içki; istenirse içine viski ve başka içkiler de karıştırılabilir; 3. Elma şarabı (cidre) ile elma rakısı (calvados) karışımı, bol şekerli bir içki.

FLIPFLOP [*flipf'ɔp*] veya **FLIPFLAP** [*flipflæp*] (İng.), elektronik varagele komütatör. Meselâ, birbirine bağlanmış iki elektron lambasından biri sürekli olarak anod akımı versin; iki lamba arasındaki bu dengeli durum F. ile çabucak değiştirilebilir.

FLIPFLOP veya FLIPFLAP

1919 da Eccles ve Jordan tarafından bulunmuş olan F., elektronik sayaçlarda, hesap makinası tevzi sistemlerinde, itiş üreticilerinde kullanılır.

FLOAT [*flout*] (İng.; Amerika'da bir bankacılık terimi), Federal Reserve System (b. bk.) tarafından çeken bankaların hesabına belirli bir değer üzerinden alacak yazılan, fakat karşılıkları tayin edilen vadeye kadar çeşitli sebeplerden dolayı yatırılamamış bulunan çeklerin toplam bedeli. 1950 de F. un ortalama değeri 400 milyon dolar civarında idi.

Bu terim, Avrupa Ödeme Birliği çerçevesi içinde, manasına uygun olarak, verildiği halde geçici olarak bloke edilmiş bulunan ithal lisansları toplamına uygulanmaktadır.

FLOCCULI [*flokkuli*] (Astr.): bk. PÜSKÜLCÜK.

FLODDEN [*flodın*], İngiltere'de, Northumberland kontluğunda, Coldstream'ın güneydoğusunda bir tepe. 9 eylül 1513 te Thomas Howard'ın kumandasındaki İngiliz ordusu, İskoç ordusunu burada yenilgiye uğratmış, kral IV. James'i ve İskoçya asılzadelerinin birçoğunu öldürmüştü.

FLOE [*flu*] (İng.), bankiz (deniz buzulu) in kenarındaki buz plaka (levha) larına verilen ad. Bunların birleşmesi *pack* adını alır.

FLOIRE ET BLANCHEFLEUR [*fluar e blāşflör*] (Fr. = Floire ile Blanchefleur), konusu doğudan alındığı sanılan bir masalın adı. Fransa'da ilk metin manzum olarak 1160 dolaylarında adı bilinmeyen bir ozan (trouvère) tarafından yazılmıştır. XIII. yüzyıla ait daha geniş yazılmış Fransızca ikinci bir metin de vardır. Bu roman başka dillere de aktarıldığı gibi, Flaman, İngiliz, Alman ve Skandinav yazarlarını de etkilemiştir. Boccaccio'nun *Il Filocolo* adlı romanı aynı konuyu işler.

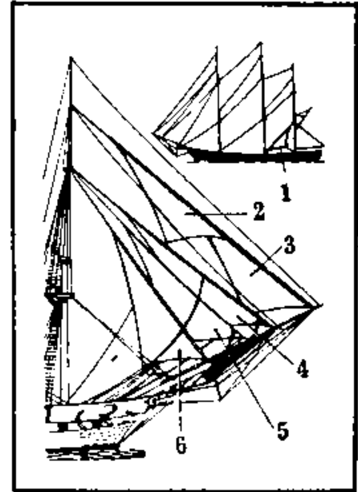
Konu: Floire, İspanya Araplarından bir kral oğludur; köklü bir soydan gelen Hıristiyan bir cariyenin kızı olan Blanchefleur'ü sever. Kral Fénis, oğlunu kurtarmak için onu başka bir memlekete gönderir, Blanchefleur'ü de esircilere satar. Birçok maceradan sonra iki sevgili Babil'de buluşurlar ve evlenirler. Floire, onunla birlikte bütün ulusu Hıristiyanlığı kabul ederler.

FLOJİSTİK (Alm. Phlogiston; Fr. Phlogistique; < Yun. *phlogistos*), her cisimde bulunduğu ve cisimden ayrılmasiyle yanma fenomeninin meydana geldiği sanılan özel bir akışkan. J. J. Becher (XVII. yüzyıl) ın bu teorisi G. E. Stahl tarafından geliştirilmiştir. Lavoisier, bu yanlış iddiayı çürütmüş ve yanma fenomeninin kimyasal bir bileşim sonucu olduğunu ispat etmiştir.

FLOJİSTİK TEORİSİ (Fr. Théorie du phlogistique; Alm. Phlogistontheorie), Becher'ın eserlerinde (XVII. yüzyıl) tohum halinde bulunan ve Stahl tarafından yeniden ele alınarak geliştirilen (1710) bu teori, yanma (combustion) fenomenini izah eder. Stahl'e göre, ısı iki halde bulunur (serbest hal, bileşik hal). Bileşik ısı veya flojiston, yanıcı bütün cisimlerde vardır; yanma olayı ise bu ateşin bileşik halden serbest hale geçmesinden ibarettir. Ancak o zaman bunu duyularımızla alabiliriz.

Lavoisier bu teoriyi çürütmüş, yanan cismin kendinden bir şey vermediğinin, tersine, havadan oksijen gazı aldığını ortaya çıkarmıştır.

FLOK, gemilerin cıvadra (b. bk.) direği ile pruva (b. bk.) direği arasında açılan üçköşe yelkenler; dıştan içeriye doğru: kuntura F., büyük veya dış F., tirinketine veya iç F., veledibarka.

FLOK: 1. Mizana floku, 2. Üst kuntura flok, 3. Alt kuntura flok, 4. Büyük veya dış flok, 5. Tirinketine veya iç flok, 6. Veledibarka

FLOKI VILGERDARSON (IX. yüzyıl), Norveçli gemici. İzlanda adasının yolunu bulmak için, denizin ortasında salıverdiği kargaların uçuş yönüne uymuştur. İzlanda'da iki kış geçirmiş ve adanın eski adı olan Gardarsholm'u bugün kullanılan Island (= buz ülkesi) a çevirmiştir.

FLOKÜLASYON (Fr. Floculation < Lat. *flocculus* = yumakçık): 1. Bir sübyenin üst üste iki safhava ayrılması; 2. Kolloidal eriyiklerin bazı etkenlerin tesiriyle uğradığı dönüşüm.

F. da moleküllerin gruplaşması gevşek ve ters yönelmelidir. F. pıhtılaşmanın ilk safhası olup onu pıhtılaşmadan ayıran molekül gruplaşmasının bu özelliğidir. Kan plazmasındaki proteinlerin F. u olayı, en çok, antikorların mukabil antijenin bulunduğu ortamı etkilemesi halinde görülür. Protein dengenin bulunduğu ortamı etkilemesi halinde görülür. Protein dengesizliğinin çeşitli etkiler altında F. u kolaylaştırdığı da birçok testlerle (karaciğer fonksiyon testleri gibi) sabit olmuştur.

FLOOD [*flud*], **William Henry Grattan** (Lismore, Waterford kontluğu 1859 - Enniscorthy 1928), İrlandalı organist ve musiki araştırıcısı. İrlanda ve İngiltere'nin çeşitli kilise ve katedrallerinde organist ve koro yöneticisi olarak çalışmış, ayrıca okullarda musiki öğretmenliği yapmıştır. 2 missa ile birkaç kilise ilâhisi yazmış, İrlanda halk ezgileri derleyip yayımlamıştır. Biyografi ve musiki ansiklopedilerine yazdığı makalelerden başka, *History of Irish Music* (İrlanda musikisi tarihi) [1905], *Irish Musical*

Bibliography (İrlanda musiki bibliyografyası) [1912] ve *Early Tudor Composers* (Tudor çağı başlangıcının bestecileri) [1925] adlı çalışmaları önemlidir.

FLOODED SYSTEM [*flạded sịstīm*] (İng.), soğutma (frigorifik) sanayiinde kullanılan ve akışkan madde damlacıklarının kompresöre geçme tehlikesi olmaksızın, soğutucu akışkan madde ile dolu evaporatörlerle çalışma imkânı veren bir cihaz.

FLORA (Bot.): bk. BİTEY.

FLORA (Roma mit.), İtalya yarımadasına bağlı bir bitkiler tanrıçası. İlkbaharda çiçeklerin açışına nezaret ederdi. Olağanüstü olaylar halinde tövbe kurbanlariyle yatıştırılan on iki tanrı ve tanrıçadan biri idi. Roma'nın içinde bulunan Quirinalis tepesinde bir tapınağı vardı. Bu tapınağı bir flamen (rahip) idare ederdi. Şair Ovidius, F. yı Zephyrus adlı rüzgâr tanrısının karısı olarak tarif ederdi. F l o r a l i a (Çiçek bayramı) F. nın şerefine kutlanırdı.

FLORA (Tiziano'nun tablosu, Uffizi Galerisi, Floransa)

FLORALIA (Roma tar.), bitkiler tanrıçası Flora (b. bk.) şerefine kutlanan b i r bayram. İlkbaharda, 28 nisan - 3 mayıs arasında Roma'da ve çevresinde kutlanırdı. Bu eğlenceler, sonradan edepdışı bir karakter almıştır. Keçi ve yaban tavşanları kovalanır; insanlar birbirleri üzerine verimlilik sembolü olarak tohumlar saçarlar; kadınlar rengârenk elbiseler giyerdi. F. bayramı M. Ö. III. yüzyılda kurulmuş ve M. Ö. 173 ten itibaren her yıl kutlanmıştır.

FLORANGE [*florãj*], Fransa'nın kuzeybatısında, Moselle departmanının Thionville - Ouest arondismanında, Thionville'in güneyinde bir bucak (commune). Nüfusu 14 270 (1962) tir. Endüstri merkezi olarak çimento fabrikaları, katran tesisleri, bıçkı fabrikaları vardır. Ebange bölümündeki çelik fabrikası da tanınmıştır.

FLORANSA (İtalyanca adı: **Firenze**), İtalya'nın Toscana bölgesinde, Arno nehri vadisinde bir şehir ve il merkezi. Nüfusu 436 500 dür. Bir başpiskoposluğu, üniversitesi ve Güzel Sanatlar Akademisi vardır. Dünyanın en ünlü sanat şehirlerinden biri olan F. nın, eski sanat değerlerine bağlı zengin bir tarihi vardır. Eski Roma sitesinin dörtgen biçimli planı bugünkü şehrin ortasında hâlâ belli olur. Şehir, Orta Çağda karışık bir şekilde gelişmiş ve Toscana'nın başkenti bulunması, etrafını çeviren surlardan dışarı taşmasına yol açmıştır. Daha sonra İtalya'nın başkenti (1865 - 1871) olan F., hızla ilerleyip yükselmiş, surlar yer yer delinerek bulvarlar açılmıştır. Marokencilik, kunduracılık, porselencilik, dokumacılık, kimya mamulleri ve hassas âletler yapımı gibi endüstri dalları şehir çevresinde yerleşmiştir. Toscana'nın ticaret merkezi olarak gelişmesi ve her şeyden önce bir müze - şehir, dünyanın dört bucağından gelen sanatçılarla sayısız turistin buluşma yeri olması bu endüstriye önem kazandırmıştır.

Floransa şehrinin arması

Tarih: Eski bir Etrusk sitesi, sonra bir Roma municipium'u olan F., Orta Çağdan itibaren önemli bir şehir sayılmıştır. 1115 tarihlerine doğru piskoposluk nüfuzundan ve Toscana markisinin hâkimiyetinden kendini kurtarmış, bağımsız bir şehir olmuş; Pisa ile birleşerek Siena'ya karşı yüzyıllık bir savaşa girişmiş; imparatorluk vesayetine karşı mücadele için kurulan Toscana ligasına katılmıştır. 1215 te şehir Toscana hâkimiyetini Pisa ile çekişmekte iken, *guelfe*'lerle *gibelin*'ler (bunlara bk.) mücadelesi F. da patlak vermiştir. «Büyük tüccarlar» (popolo grasso), guelfe partisinin yardımiyle iktidarı ele geçirmiş (1250 - 1260), Charles d'Anjou'nun zaferi ise gibelin'ler partisini ortadan kaldırmıştır.

Bu savaşlardan zayıf düşen soylu sınıf, iktidarı halka bıraktığı sırada (1293) F., Toscana'nın başta gelen şehri ve bütün İtalya'nın en faal şehirlerinden biri idi. Aile ortaklıkları, bir yandan sanayi (özellikle kumaş işleri) ve ticaretle uğraşmakta, bir yandan da özel kişilerle hükümdarlara ödünç para vermekte idi. Bu ortaklıklar, XIV. yüzyılda patlak veren iktisadî kriz ve Yüz Yıl Harpleri yüzünden batmış, Guardi'ler, Ricci'ler, Medici'ler ve Strozzi'ler gibi yenileri meydana gelmiştir. *Popolo minuto* (küçük halk sınıfı) kısa bir süre iktidarı ele almış (1378), sonra yine *popolo grasso* (burjuva sınıfı) ya bırakmıştır (1382). 1402 de Pisa'yı alan F., kudretli bir deniz gücü haline gelmiştir. Cosimo il Vecchio'nun 1434 te F. ya hâkim olması, şehrin en zengin aile ortaklığı olan ve halk dostu sayılan Medici'lerin siyasî ihtiraslarını gerçekleştirmiştir. Halka kendini sevdiren, ticaret ve bankerlik yolundan da iktidarını sağlamlaştıran Cosimo'nun yerini önce oğlu Piero (1416 - 1469), sonra da bunun oğlu Lorenzo (1395 - 1440) almıştır. F. o sıralarda çok parlak ve çok zengin bir şehir, İtalyan Rönesansının beşiği olmuştur. Fakat 1490 dan itibaren Savonarola'nın lüksü, israfı, ahlâksızlığı kınayan kışkırtıcı vaazlarından galeyana gelen halk, Lorenzo'nun oğlu II. Piero (1472 - 1503) yu şehirden kovmuştur. Büyük tüccarlar cumhuriyeti kurmuşlar; Machiavelli ise kuruluşun diplomatik yönünü teşkılâtlandır-

F L O R A N S A: Umumî görünüş

mıştır. Giovanni Medici, X. Leo unvaniyle ondan sonra da Giulio Medici, VII Clemens unvaniyle papa olmuşlardır. F. ya dönen Medici'ler (1512) böylece şehri yönetmeğe devam etmişlerdir. 1530 da papalıkla barışan V. Karl, F. cumhuriyetini lâğvederek şehri dukalığa çevirmiştir. F. 1569 dan itibaren Büyük Toscana dukalığının, 1865 ten 1870 e kadar da İtalya krallığının başkentidir.

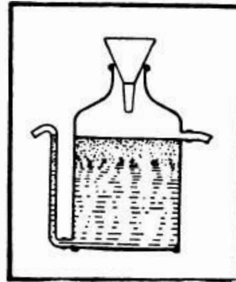
Güzel sanatlar: F. tam manasiyle bir müze-şehirdir. Başta gelen tarihî yapılar arasında Palazzo Vecchio (1298-1314), Santa Maria del Fiore katedrali (1296-1436), Campanile de Giotto (1334-1337), Vaftizhane (XI. yüz yıl), Fra Angelico'nun eseri olan San Marco manastırı, Santa Maria Novella (1278-1360), San Lorenzo (1421-1436) ve Santa Croce (XIII-XV. yüzyıllar) kiliseleri Orsammichele kilisesiği (1337-1404), Ponte Vecchio ve pek çok saraylar (Medici-Riccardi. Strozzi, Pitti) ile bunların zengin tezyinatı, müzeler (Etrusk müzesi, Bargello müzesi. Pitti sarayı müzesi) sayılabilir.

Floransa konsili (1439-1442): Önce Basel'da, sonra Ferrara'da toplanan bu ökümenik konsil (piskoposlar kurulu), papa IV. Eugenius'un emriyle Floransa'ya aktarılmıştır. Bu konsil, Roma ve Yunan kiliselerinin kısa bir süre ve noksan bir birlesmesini sağlamıstır. Kili se uluları 1443 te Roma'ya gitmiş'erdir.

Floransa şapkası

Floransa şapkası: Aş. yu. 1775 ten beri kadınlarda moda olan, tepesi düz, kenarları çok geniş hasır şapka.

Floransa şişesi: Damıtmada kullanılan, iki tahliye oluklu toplama kabı. Alttaki oluğun dışarıdan yukarı doğru çıkan bir borusu vardır ki özgül ağırlığı yüksek olan sıvılar (meselâ su gibi) içindir. Üstteki oluktan özgül ağırlıkça hafif olan sıvılar (meselâ yağlar) akar. Büyük çaptaki damıtmalarda, fazla değerli olmayan eter yağları (meselâ rezene ruhu, kimyon yağı gibi) için Floransa şişesi şeklinde saçtan kaplar kullanılır. Yağı mümkün olduğu kadar tam olarak sudan ayırmak için böyle birkaç kap kademeli olarak dizilir.

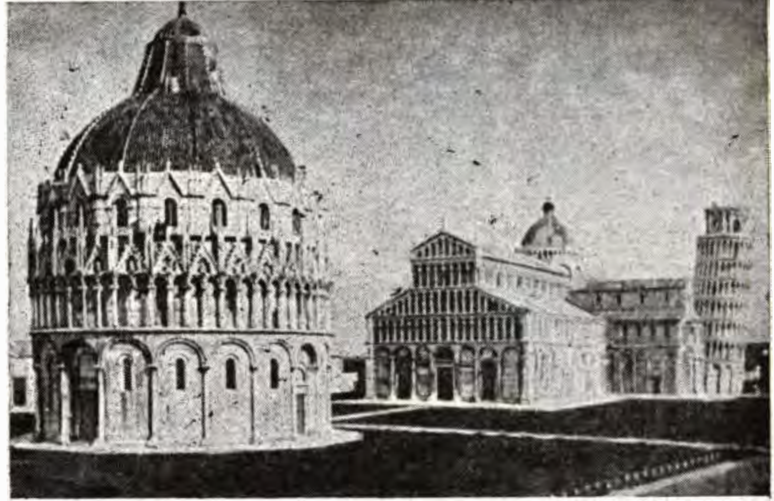

Floransa şişesi

FLORANSA OKULU (Fr. École florentine) XIII. yüzyıl sonunda ve XIV. yüzyılda Floransa'da gelişen sanat okuluna verilen ad. Bu okul, birçok duraklamalardan sonra XV. yüzyıl ortalarında, Rönesans çağında meydana gelen İtalyan sanat yenileşmesinin merkezi olmuştur Floransa'da XIII. yüzyılda San Giovanni vaftizhanesi gibi, bazı eski Hıristiyanlık geleneklerine bağlı kalan orijinal yapılar vardı. XIII. yüzyılda dilenci tarikatlar keşişlerinin hem Roma bazilikalarından hem de Gotik formüllerinden ilham almış bir mimarlığa rağbet ettiği görülür. Bununla birlikte, sanatla yenileşme hareketleri, İtalya'nın kuzeyinde Lombardi'alı mimarlar tarafından yürütülmüştür. Normanlar devrinde yapılmış binaların, Sicilya'daki manastır, bina ve sarayların etkisi altında yapıldığı görülür. Daha sonraki dönemde ise, İtalya güneyinde ve özellikle XIV. yüzyılın başlarına kadar Roma bölgesinde çalışmış olan Roma artizanları (Cosmati) tarafından yapılmış mermer ve mozaik süsler, dekoratif mimarlık alanında uygulanmıştır. XVI. yüzyıla kadar aralıksız genişleyerek gelişen bu teşebbüsler, resim ve heykel sanatlariyle kıyaslanamazsa da, daha Rönesans öncesi XIII. yüzyılda oldukça belirli bir hal almıştır. Orta İtalya'da Pisa, Sienna, hele Floransa, bu yenilik hareketinin sanat merkezi olmuştur. İtalya mimarlığının ilk anıtlarından Pisa katedrali (1063), renkli mermer kaplama işçiliğiyle Toscana mimarlığının dikkate değer bir örneği olmuştur. Bu katedral, yakınındaki vaftizhane (Baptistero, 1152), çan kulesi, eğri kule ve mezarlığı (Campo Santo) ile güzel bir bütün yaratır. Floransa'da ilk Rönesans hareketi, şehre hâkim bir tepede yapılmış olup sonradan vaftizhaneye çevrilen San Miniato (XII. yüzyıl) kilisesiyle başlar. Rönesans öncesinde, İtalya'nın hemen her yanında güzel anıtlar yapılmıştır. Fakat bir sanat merkezi olması bakımından Floransa ve okulu, önde gelmektedir.

Mimarlık (XIII-XV. yüzyıllar): Bu dönemin mimarları arasında en ünlüsü Arnolfo di Cambio'dır. Santa-Croce kilisesi (Floransa). 1296 da inşasına başlanmış olan Santa Maria del Fiore kadetrali (Floransa), ölümünden az önce inşasına başladığı Palazza della Signoria (eski hükûmet konağı). Francesco Talenti ve Benci di Cione ile birlikte yaptıkları Loggia dei Lanzi (1376) ve Bargello adiyle anılan Podesta sarayı başlıca eserleri arasındadır. Bu dönem içinde Pisa ve Sienna şehirleri de güzel yapılariyle dikkati çeker (katedral belediye daireleri, XIII. yüzyıl). XV. yüzyılda Floransa üstünlüğünü korumakla birlikte, sanatın niteliğinde de değişiklik meydana gelmiştir. Mimarlıkta Brunelleschi (1377-1446) ve Michelozzo (1396-1472) gibi temsilciler yetiştiren F. O. geçmişten daha çok tabiata sadık kalmıştır. Bu mimarlar yumurta biçimi sivri kemer çaprazlarını (croisée d'ogives) muhafaza etmişlerse de, duvarları kalınlaştırarak istinat kemerlerini kaldırmışlar, sahın (nef) ile transeptun'un birleştikleri yere geniş kubbeler (dôme) yapmışlardır. Brunelleschi'nin eserlerinden Floransa katedrali kubbesi, San Lorenzo kilisesi (Floransa), Pitti sarayı vardır. Michelozzo'nun Medicis'ler sarayı (bugünki adı: Riccardi sarayı) ünlü bir eseri olarak tanınmaktadır. Zaman geçtikçe eski eserleri taklit taraftarları artmış ve bu akımın en mutaassıplarından olan Alberti (1404-1472), Santa Francesco kilisesi (Rimini), Santa Maria Novella kilisesi (Floransa) ile Rucellai sarayını yapmıştır. XV. yüzyıl Floransa sarayları arasında, en güzellerinden biri de Benedetto da Majano'nun Strozzi sarayı (Floransa) dır.

Resim (XIII. XIV ve XV. yüzyıllar): Floransa resmi, Cimabue'den daha önce Bizans kurallarını aşarak XII. yüzyılda Giotto ile gelişmiş ve şekillenmiştir. Giotto (1266-1337) nun tabiata bağlı sanatında dinî ilhamlar yeni şekillerle anlatılmış. bu sanata gerçek bir ifade, çekici bir sadelik ve açıklık hâkim olmuştur. Giotto, Assisi şehrindeki Francesco kilisesine, bu azizin başlıca menkıbelerini tasvir eden allegorik freskler ve *Yeni Ahd*'e ait sahneleri; Santa Maria dell'Arena (Padova) kilisesine İsa ve Meryem'in hayatına ait konuları; Santa Croce (Floransa) kilisesine *İncil* yazarı dört *İncil* yazarının hayatlarına ait sahneleri işlemiştir. XIV. yüzyılda Orta İtalya'da Taddeo Gaddi, Giottino, Spinello Aretino ve bu arada Floransa'nın büyük ressamı ve heykelcisi Orcagna dahi, Giotto'nun sanatından etkilenenler

1

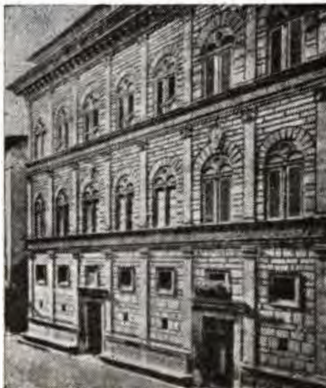

2

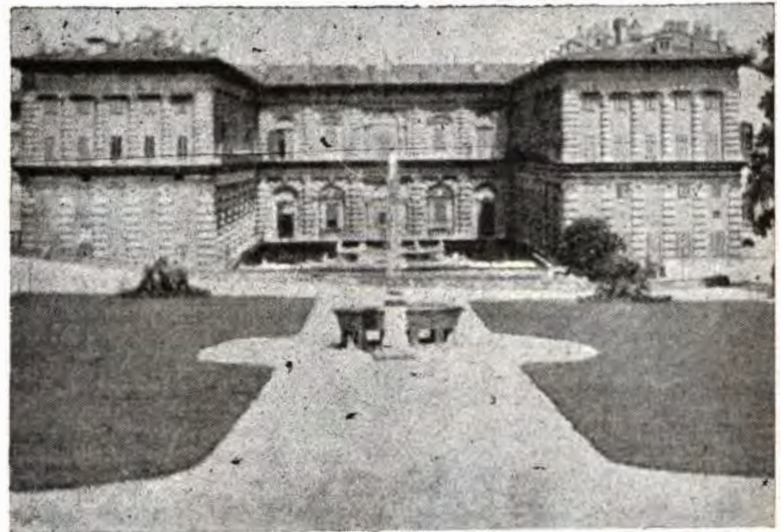

3

4

5

6

7

8

FLORANSA OKULU: 1. Alberti: **Santa Maria Novella kilisesi (Floransa)**; 2. **Duomo meydanı (Vaftizhane ve Eğri Kule)**; 3. **S'enna katedrali**; 4. Michelozzo: **Medici veya Riccardi sarayı (Floransa)**; 5. Brunelleschi: **Floransa katedrali kubbesi (Floransa)**; 6. **Arnolfo di Cambio: Eski saray (Palazzo Vecchio) ve Piazza della Signoria; Floransa)**; 7. **Alberti: Rucellai sarayı**; 8. **Pitti sarayının avlusu (Floransa)**.

arasındadır. XV. yüzyılın başına kadar, Giotto'nun açtığı yolda sanatını sürdürenler, bir yandan da Sienna panoları (süslü yazıt ve oyma) nın ve Fransız minyatürünün belirli etkisi karşısında, sevimli ve süslü bir durumla, Floransa resmi, güçlüğünü sürdüremez bir hale gelmiştir. Kolaya kaçan bu sanat anlayışına karşı 1425 yıllarına doğru sert davranışiyle ortaya çıkan Masaccio (1401 - 1429), vakitsiz ölümüne rağmen, biçim ve çizgi bakımından resme ileri bir görüş getirmiştir. Kompozisyon bilgisi ve güçlü ifadesiyle tanınmış olan bu sanatçının Del Carmine (Floransa) kilisesindeki resimleri üstün değer taşımaktadır. Resme perspektif zevkini getiren Paolo Uccello veya Ucello (1397 - 1475); realist bir tarzda mezhep konularını işleyen Fra Filippo Lippi (1406 - 1469); San Marco (Floransa) manastırını ve Vati can (Roma) içindeki kilisecikler den birini süsleyen, azizlerin hayatlariyle ilgili duvar resimleri (fresk) yapan Fra Angelico (1387 - 1455), bu dönem içinde yer alan sanatçılardır.

XV. yüzyılın ortalarında F. O. nun bütün sanat dallarına natüralist bir meslek hâkim olmuştur. Michelangelo. Raffaello ve Leonardo'dan önce kısa süren dönemde F. O. nda bir geçiş devri başlamış, XV. yüzyılın son yarısının büyük bir kısmını kaplayan bu dönemde, İtalya medeniyetinde payen bir sanat başlamıştır. XIV. yüzyıldan bu yana Antik Çağa karşı düşkünlük bir taassup halini almış, eski kuruluşlara ve geçmişteki anıtlara ait hatıralar uyandırılmaya çalışılmış, ünlü şairler bile bu çabalara katılmıştır. Eski Yunan ve Roma anıtları ve edebiyatiyle ilgilenen, bu yönde incelemeler yapan humanistlerden çoğunun nüfuzlu kimseler oluşu, sanatın gelişmesine ve sanatçının korunmasına büyük fayda sağlamıştır. Sanat alanında Antik devirlerin etkisi, daha çok XVI. yüzyılda görülür ve bu etki en çok süsleme sanatında ve mimarlıkta belirir. Bu dönemde Hıristiyanlık konuları yanında, mitolojiden pek çok aktarmaların, renkten çok çizgi üstünlüğünün yer aldığı sade bir üslûp içinde işlemiş olan Botticelli (1444 - 1510) (Bahar, Venus'un doğuşu); Santa Maria Novella (Floransa) kilisesinin koro yerini süsleyen Meryem ile Vaftizci Yahya'nın hayatına ait resimleri yapmış olan Domenico Ghirlandaio (1449 - 1494); Campo Santo (Pisa) duvarlarına Nuhun sarhoşluğu, Babil kulesinin tarihi ve Medici'ler sarayı (Floransa) ndaki küçük kilisenin duvarlarına müneccim kralların Beytüllâhim'e doğru alay halinde yürüyüşünü gösteren resimleri işlemiş olan Benozzo Gozzoli (1420 - 1497); Orvieto katedralindeki fresk resimleriyle tanınan Luca da Cortona Signorelli (aş. yu. 1445 - 1523) başlıca sanatçılar arasında yer alırlar.

F. O. nun olgunluk dönemi XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl başlarına rastlar. (Medici'lerden X. Leo papalık makamına gelince sanat merkezi Floransa'dan Roma'ya geçmiştir. Ön çalışmalariyle F. O. na giren Leonardo hariç, bu dönemde iki büyük sanatçı önde gelmektedir. Yüksek desinatörlüğü ve orijinal kişiliğiyle üstünlüğünü belli etmiş olan Michelangelo (1475 - 1564), tasavvur ve icradaki şiddet ve hareketliliği, güçlü ifadesiyle ressamlığı yanında daha güçlü bir heykelci olarak en büyük ustalar arasında yer almıştır. Heykelleri arasında Davud (Güzel Sanatlar Akademisi, Floransa); Musa (San Pietro kilisesi, Roma); Esir (Louvre müzesi, Paris); Medici'ler türbesi (San Lorenzo kilisesi, Floransa); Pietà (Floransa katedrali resimleri arasında: Sistina şapelindeki tavan freskleri, Mahşer günü [fresk, duvar resmi], Mukaddes aile (Louvre müzesi, Paris) vardır. Raffaello (1483 - 1520) ilk eserlerini Roma'da vermiş, sonra da Floransa'ya yerleşmiştir. Tabiatın idealist bir anlayışla duygulu bir tarzda ifadesi, onun önde gelen özelliğidir. Vatican sarayı imza salonundaki fresk resimleri ünlüdür («Kuddas münazarası», «Atina okulu», «Apollon», «Borga yangını»); freskleri arasında «Mabetten kovulan Heliodoros» vardır. Tablolarından «Güzel bahçıvan kızı», «Mukaddes aile», «Taçlı Meryem», Louvre müzesi); II. Juliusi'un portresi (Floransa); Balthazar Castiglione portresi San - Sislo Meryemi (Dresden müzesi); «Mezara konuluş» (Borghese galerisi, Roma); «İskemlede Meryem» (Pitti sarayı, Floransa) vardır. XVI. yüyyılda yetişen F. O. aş. yu. ressamları arasında Perugina'nın öğrencisi Fra Bartolomeo (1472 - 1517) din konuları üzerine eğilmiş, Andrea del Sarto (1486 - 1530) ise birbirlerine kaynaşmış hoş renklerle eserler vermiştir (fresk resimleri: Annunziata kilisesi, Floransa); «Hayırseverlık» (Louvre müzesi, Paris); özellikle Leonardo'nun model inceliğini benimseyen Lorenzo di Credi (aş. yu. 1459 - 1537) ile F. O. nun portre ressamlarından Bronzino (1503 - 1573) kayda değer sanatçılardır. Bu dönem büyük sanatçılar yanında, kararsızlık içinde onları taklit ederek üslûplarını değiştirmiş olan Guido Romano, Danielle di Volterra, Vassari, Pontorno, Rosso, Salviati'den sonra da, yüksek Rönesans ile Barok arasında yer alan Maniérisme (tarzcılık) (Maniera di Raffaello, Maniera di Michelangelo) tarzına ressamlar daha çok sadık kalmışlardlr.

Heykel (XIII - XIV. yüzyıllar): Bu dönemde Floransa heykelciliğinin yaratıcısı Andrea Pisano, Floransa vaftizhanesi kapılarından birini, ayrıca da Orvieto katedralinin alçak kabartmalarını yapmıştır.

XV. yüzyılda Ghiberti (1378 - 1455), tunç kapı aynalarının üstüne *Eski Ahd*'e ait manzaralar ve kapı aynaları arasına *Mukaddes Kitap*'tan alınmış eşyaları gösteren 24 ufak heykel ve bunların arasında da 24 baş işlenmiştir.

Donatello (1386 - 1466), heykel kurallarına bağlı realist bir heykelci, tunç ve mermer işlerinde eşsiz bir sanatçı olarak tanınmıştır. Resuller, Davud, Guiditta tunç heykelleri, Floransa katedralindeki alçak kabartmaları, Gattamelata - Padova, atlı heykeli San Antonio kilisesi (Ravenna) ndeki alçak kabartmalariyle ünlüdür.

Verrocchio (1435 - 1488) XV. yüzyılın ikinci yarısının en tanınmış sanatçısıdır.

Luca della Robbia (1400 - 1482), oynayan, çalgı çalan, şarkı söyleyen çocuklara ait alçak kabartmalar (Floransa katedrali), sırlı pişmiş topraktan alçak kabartmalar yapmıştır.

Süsleme sanatları: Floransa, XIII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar, uygulama sanatının canlı bir merkezi olmakta devam etmiştir. Bu sanatlarda önce işlemeli kumaşlara, dinî ve merasim elbiselerini süsleyen sırma işleri, mihrap önlerine konan işlemeler yer alır. Bunlar bazan tanınmış atelyelere sipariş verilerek yaptırılmıştır. Bu çiçekli ipek kumaşların, Gozzoli, Botticelli'nin tablolarına işlediği elbiselerde örnekleri görülür. Kuyumculuk alanında da ilgi çekici eserler meydana getirilmiştir.

XIV. yüzyılda Orcagna ve XV. yüzyılda Ghiberti ile bu sanat dalı gelişmiştir. Della Robbia'nın atelyesiyle de çok renkli pişmiş topraktan yumuşak renklerde yapılmış olan işler, yaygın bir hal almıştır. Toscanalıların buluşlarından biri de gömmecilik işçiliğidir. Brunelleschi ve Uccello'nun tavsiyesiyle dekoratörler, perspektifli sahneler ve geometrik motifler kullanmışlardır. 1430 - 1440 tan bu yana, değişik renkli ağaçlardan yapılmış, ince marangoz işleri ortaya konmuştur. Floransa gömmecilik (çekmece,

1

2

3

4

5

6

7

9

8

10

11

12

13

14

FLORANSA OKULU: 1. Giotto: "Ölünün diriltilmesi" (Santa Croce, Floransa); 2. Fra Angelico: "Nafaka dağıtan St. Stephanus" (Vatikan); 3. Ghirlandaio: "Vaftizci Yahya'nın doğuşu" (Santa Maria Novella kilisesi, Floransa); Massaccio: "Hz. Petroş ve ödenen vergi" (Floransa); 5. Ucello: "San Romano savaşı" (Uffizi galerisi, Floransa); 6. Leonardo da Vinci: "Vaftizci Yahya" (Louvre müzesi); 7. Botticelli: "Meryem ve çocuk İsa" (Louvre müzesi); 8. Raffaello: "Büyük Duka Meryem Anası" (Pitti sarayı, Floransa); 9. Andrea ve Nino Pisano: "Havva'nın yaradılışı" (parça) (Orvieto katedrali cephesi); 10. Donatello: "Guattamelata'nın bronzdan atlı heykeli" (Padova); 11. Ghiberti: "Cennet kapısı" (Vaftizhane, Floransa); 12. Luca della Robbia: "İlâhi okuyan çocuklar" (Floransa katedrali); 13. Orcagna: "Meryem'in ölümü ve göğe yükselişi" (Floransa); 14. Michelangelo: "Köle" (Louvre müzesi)

uzun kanape) ve bölmeli sıra, koltuklu sandalye gibi mobilyalarda çokça kullanılmaya başlanmıştır. Sonraki yüzyıllarda taş oymacılık veya kaplamacılık, mozaik odalar önemini muhafaza etmiş ve XVII. yüzyıla kadar tutunmuştur. Klasik çağların porselenleri arasında, Floransa yakınında San Marco şatosunun kamayö örnekleri, XVI. yüzyıl sonunda, kayda değer bir önem taşıyan süs dalı olmuştur.

FLORÉAL (Fr. = çiçek açma zamanı), Fransa'da Birinci Cumhuriyet takviminin 8. ayı. Bugünkü takvime göre, 20 nisandan 19 mayısa kadar olan 30 günü içine alır.

FLORENCE [*florins*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Alabama). Tennessee ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 23 900 dür. Ticaret merkezi olan F. ta pamuk dokumacılığı ve alüminyum üreticiliği de gelişmiştir. Çevresinde taş kömürü, demir ve boksit yatakları vardır.

FLORENCIA [*florensya*], Kolombiya'da, Doğu Cordillere'nin eteklerinde bir şehir. Rio Caquetá'nın yönetim merkezidir. Nüfusu 26 700 dür.

FLORENZ [*florents*], **Karl** (Erfurt 1865 - Hamburg 1939), Alman müsteşriki. Tokyo Üniversitesinde profesör (1889) olan F., Hamburg Üniversitesinde Japon dil ve kültürü seminerini yönetmiş (1914), eski edebiyat ve kültür üzerine eserler yazmıştır: *Geschichte der japanischen Literatur* (Japon edebiyatı tarihi) [1909]; *Die historischen Quellen der Shintō Religion* (Şinto dininin tarihî kaynakları) [1919].

FLORES, Guatemala cumhuriyetinde, Petén Denizinde bir adada bir şehir, Péten ilinin başkenti. Nüfusu 3 300 (1950) dür. F., Tayasal Mayalarından kalma harabeleriyle tanınmıştır.

FLORES [*flores*], Batı Asorlar'da bir ada. Yüzölçümü 143 km², yüksekliği Morro Grande'de 941 m, nüfusu 7 800 (1966) dür. Başşehri Santa Cruz das Flores (1 700) dir.

FLORES, güneybatı Uruguay'da bir il. Başşehri Trinidad'dır. Yüzölçümü 2 807 km², nüfusu 36 766 dır.

FLORES veya **FLORIS**, İndonezya'da. Küçük Sunda (Küçük Soenda) adalar grupundan bir ada. Sulawesi (Celebes) adasının güneyinde ve Soembava adasının doğusunda yer alır. Yerli dilinde batı bölümüne Mangerai, doğu bölümüne Ende denilir. Başlıca şehirleri Ende ile Larantoeka'dır. Yüzölçümü 9 654 km², nüfusu 600 000 dir. Başlıca ürünleri kauçuk, pirinç, Hindistan cevizi ve kendirdir.

FLOREY [*flouri*], **Howard Walter, Lord** (Adelaide, Avustralya 1898 - Oxford 1968), İngiliz hekimi. Tıp öğrenimini 1921 de Adelaide'de tamamlamış, sonra İngiltere'ye gitmiş, profesör olarak ilkin Sheffield'de, sonra da Oxford'da patoloji okutmuş, 1941 de Royal Society üyeliğine seçilmiş, Fleming (b. bk.) in keşfettiği penisilinin üretimini Abraham ve Chain ile birlikte düzenlemiş, bu sebeple 1945 Nobel tıp armağanını kazanmıştır.

Lord Howard W. FLOREY

FLORIAN [*floryã*], **Jean Pierre Claris de** (Anduze, Gard 1755 - Sceaux 1794), Fransız romancısı, oyun ve masal (fable) yazarı. Eserleri: *Fables* (Masallar) [1792]; *Galatée* (Galateia) [pastoral roman, 1783]; *Numa Pompilius* (ad) [roman, 1786]. 1788 de Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

J. P. de FLORIAN

FLORIANÓPOLIS, Brezilya'da, Santa Catarina adasında bir şehir. Brezilya'nın Santa Catarina devletinin başkenti olan F., bir köprü ile kıtaya bağlanmıştır. Nüfusu 98 500 (1966) dür. Teknik üniversitesi, öğretmen okulu, kitaplığı ve devlet arşivi vardır. 1651 de Nossa Senhora do Destêrro adı ile kurulan şehir, mareşal Floriano Peixoto'nun şerefine F. adını almıştır.

FLORIANUS, Marcus Antonius, Roma imparatoru. 276 da imparator olmuştur. İmparator Tacitus'un ana bir, baba ayrı kardeşi idi. Tarsos'ta, Probus'u imparator ilân etmiş olan doğu orduları tarafından yenilgiye uğratılmış ve kendi askerleri tarafından öldürülmüştür. İmparatorluğu ancak birkaç hafta sürmüştür.

FLORIDA [*floridi*], Amerika Birleşik Devletlerinin güneydoğu ucunda bir devlet. F. yarımadası ile Meksika körfezinde bir kara şeridini kaplar. Yüzölçümü 151 670 km² dir Doğu kıyısı deniz kulakları, kumullar ve bataklıklarla kaplı olup düz ve kapalıdır; batı kıyısı ise girintili çıkıntılı, dalgalar ve fırtınalarla delik deşiktir. Güney ucundan itibaren güneybatı vönünde mercan yapılı Key adaları (Florida Keys) uzanır. Hinterland, bol bataklıklar ve göllerle kaplı, çoraklaşmış bir kalker platodur. İklim subtropik mutedil olmakla beraber, zaman zaman soğuk dalgalarının ve batıdan gelen kasırgaların tesirinde kalır.

F. nın nüfusu 5 800 000 (1966) dir; bunun % 13,7 si zenci ve melezdir. Toprakların % 22 si işlenmekte olup mısır, pirinç, tütün ve pamuk ekilir; meyvacılık (ananas, agrumen) ve bağcılık yapılır. Kıyı balıkçılığı, sünger avcılığı ve fosfat üretimi önemlidir. Endüstri pek azdır. Başkenti Tallahassee, en büyük şehri Jacksonville'dir. Tallahassee'de bir devlet üniversitesi vardır. Miami ve Palm Beach, kışlık lüks dinlenme yerleridir.

F., 27 mart 1513 tarihinde Ponce de León tarafından İspanya adına teslim alınmıştır. İlk İspanyol yerleşmesi St. Augustine'de kurulan köprübaşıdır (1565). XVII. yüzyıl sonunda İspanyollar yerlilerle yaptıkları birçok savaşlardan sonra kıtaya yerleşmişlerdir (1696. Pensacola şehrinin kurulması). 1763 Paris barış antlaşması sonucunda İspanya F. nın Mississippi'ye kadar olan bölümünü İngiltere'ye bırakmış, fakat 1783 te geri alarak 1819 da Amerika Birleşik Devletlerine satmıştır. 1822 de Territory (devlet bölgesi) olarak teşkilâtlandırılan F., yerli Seminole kabilesinin ayaklanması (1818 ve 1835) bastırıldıktan sonra, 3 mart 1845 te 14. devlet olarak Birleşik Devletlere katılmıştır.

Ayrılma Harbi sırasında F., Confederate States (Güneyli Devletler) e aitti. 1885 anayasasına göre, 38 üyeli bir senatosu, 95 üyeli bir temsilciler meclisi olup 67 kontluk (County) a bölünmüştür. Amerika Birleşik Devletleri Kongresinde 2 senatör ve 8 milletvekili ile temsil edilir.

FLORIDA [*flǫridi*]: 1. güney Uruguay'da bir departman. Nüfusu 107 872 (1947) dir. 2. Aynı adı taşıyan departmanın merkezi olan şehir. XIX. yüzyıl başlarında kurulmuş olan bu şehir, hububat ticareti merkezidir. Nüfusu 16 000 dir.

FLORIDA AKINTISI, Kuzey Atlantik'te sıcak (26,5 C°) bir akıntı. Gulf Stream (b. bk.)in ana dallarından biridir. Meksika körfezinden çıkıp Cuba (Küba) adası ile Florida yarımadası arasından geçer.

FLORIDA BLANCA [*florįda bląnka*], **José Moñino** (Murcia 1728 Sevilla 1808), F. B. kontu, İspanyol devlet adamı. 1777 den itibaren III. Carlos'un başbakanı, sonradan da IV. Carlos'un başbakanı olmuştur. 1808 de Napoléon'a karşı kurulan Junta Nacional (Millî topluluk) in başkanlığına getirilmiştir.

Conde de FLORIDA BLANCA

FLORIDA BOĞAZI (Amerika), Florida yarımadasını Cuba (Küba) ve Bahama adalarından ayıran boğaz. Gulf Stream (b. bk.) den ayrılan ve Florida akıntısı (b. bk) adiyle anılan bir akıntı bu boğazdan geçer.

FLORỊDIA, Sicilya'da, Anapo ırmağı üzerinde, Siracusa yönetim bölgesine bağlı bir bucak. Nüfusu 16 100 dür.

FLỌRIDSDORF, Avusturya'da, Tuna'nın sol kıyısında bir sehir. Viyana'nın kuzeydoğu banliyölerini içine alır. Nüfusu 101 700 dür. Petrol tasfiyehaneleri vardır.

FLORİN (İta. Fiorino, İta. *fiore* = çiçek), çeşitli ülkelerde, başlıca para veya belirli bir akçe. Başlangıçta, yani 1252 den itibaren F. Floransa'nın altın parası olmuş ve tam manasiyle milletlerarası bir para vazifesini görmüştür. Sonradan, yani XV. yüzyılın sonlarında onun yerine Venedik ducatosu geçmiştir. Zamanımızda Hollanda'da F. (veya gulden) başlıca kıymet birimidir. Sembolü Fl olup, 100 cent'e ayrılır. İngiltere'de iki şiling'lik akçelere F. adı verilir. Bk. FORINT.

Kraliçe Victoria devrinde basılan İngiliz florini

Avusturya imparatoru I Franz tarafından, Lombardo-Veneto'da kullanılmak üzere basılan gümüş florin

FLORİNA (Yun. Phlōrina), Yunanistan'da, Makedonya'da, Yugoslav sınırına yakın bir kasaba ve bir nomos merkezi. Nüfusu 12 300 dür. Phlōrina nomosunun nüfusu 67 200 dür.

Şehir 1916 ağustosunda Bulgarlar tarafından işgal edilmiş, bir ay sonra Fransızlar tarafından geri alınmış ve General Franchet d'Esperey (b. bk.)nin 18 eylül 1918 taarruzuna kadar Fransız doğu ordusu genel karargâhı olarak kullanılmıştır.

F., Osmanlı imparatorluğu zamanında Manastır vilâyet ve sancağına bağlı, çoğunluğu Müslüman olan 10 000 nüfuslu bir kaza merkezi (ilçe) idi. Kazanın nüfusu 43 500 dü. 1913 Balkan Harbi sonunda bütün Rumeli vilâyetleriyle birlikte imparatorluğun elinden çıkmış, Yunanistan'a geçmiştir.

FLORİNA'LI NAZIM (Biyog): bk. ÖZGÜNAY, Nazım, Florina'lı.

FLORIO, John (İtalyanca adı: **Giovanni Florio;** Londra aş. yu. 1553 - Fulham 1625), Toscana (İtalya) lı bir İngiliz hümanisti. Fransız yazarı Montaigne (b. bk.) in *Essais* (Denemeler) adlı eserini İngilizceye çevirmiştir. 1603 te çıkan bu tercümeyi Shakespeare çok beğenirmiş.

FLỌRIS, Cornelius (Anvers 1514 - Anvers 1575), Flaman mimarı ve heykelcisi. 1540 - 1544 yılları arasında İtalya'da bulunmuş, yeni bir dekorasyon üslûbu yaratmıştır. Bu üslûp Latin groteskler (kaba ve komik figürler) ini spiraller ve zarif şeritlerle güzelleştirip zenginleştirmiştir. Başlıca yapıları: Anvers belediye binası (1561 - 1565, İtalyan saraylarına has cephe ile kuzey tarzında çatı tezyinatı); mezar anıtları (Königsberg, Roeskil v. b.).

FLỌRIS, Frans (Anvers 1516 - Anvers 1570), Flaman ressamı. Floris Cornelius'un kardeşi. Liège'de L. Lomard'ın öğrencisi olmuş, İtalya'da, özellikle Venedik'te manyerist resim tahsil etmiştir. F., kudretli resmi ve sert üslûbu ile kuvvetli bir kompozisyon etkisi sağlamayı başarmıştır. Atelye organizasyonu bakımından Flaman resmine tamamiyle hâkimdi. Tabloları mükemmel bir gözlemci olduğuna delildir.

FLỌRISBAD, Güney Afrika'da, Orange (Oranj) Serbest Devletinde, Bloemfontein'den aş. yu. 40 km uzaklıkta bir arkeolojik - paleontolojik buluntu yeri. Burada, fosil ilkel insanların Neantropin dalına mensup bir kafatası parçasiyle yok olmuş memeli türlerine ait birçok kemikler bulunmuştur. Bunların Yüksek Pleistosen çağına ait kalıntılar olduğu anlaşılmıştır.

FLOROGLÜSİN (Fr. Phloroglucine), 1, 3, 5 - trioksibenzol, $C_6H_3(OH)_3$, sentez yolu ile sodyum malonik asit esterinden elde edilen kimyasal madde. Bu ester ısıtılınca kondansasyon sonucunda F. trikarbonik asit esteri $C_6(OH)_3(CO_2C_2H_5)_3$ verir ki bu da alkali ile ısıtılacak olursa F. meydana gelir. F. suda az alkolde kolayca çözülür. Levhalar halinde billûrlaşır. Tatlımtırak tadı vardır. 217 - 218° de erir. Işık etkisi ile kopya çeken kâğıtların hazırlanmasında kullanılır. Aynı zamanda bir analiz aracıdır.

FLORUS, Lucius Annaeus, Romalı tarihçi. F. hitabet öğretmeni ve şair P. Annius F. la birleştirilir. Traianus ve Hadrianus zamanında tarihçi Livius'un eserine dayanan ve Romalıların İmparator Augustus'a kadar harplerine ait 2 kitaplık bir özet (epitome) yazmıştır.

FLORYA, Istanbul'da, Marmara üzerinde, Yeşilköy hava alanı ile Küçük Çekmece arasında bir semt. Eskiden sönük bir avcı uğrağı olan F., Cumhuriyet devrinde Atatürk'ün bir deniz köşkü yaptırması üzerine parlamış, belediyece girişilen imar çalışmaları sonucunda ilk plaj tesisi ve yazlık dinlenme evleri açılmış, bunu başka özel plajlar takip etmiştir.

Bugün F., kumunun inceliği ve denizinin sığ oluşu sayesinde yerli ve yabancı pek çok turist çekmektedir.

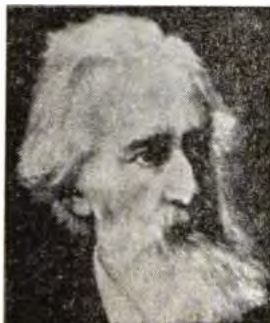
FLOSSENBURG [*flosînburg*], Batı Almanya'da, Bavyera'da, Amberg'in kuzeydoğusunda bir yer. II. Dünya Harbi sırasında Almanlar burada iki temerküz kampı kurmuşlardı. Siyasî sebeplerle ve ırk ayırımı yüzünden sürgün edilenler bu kamplar (Weiden ve Pilsen) da tecrit veya imha edilirdi.

FLOŞ (İng. Flush < Fr. *flux* < Lat. *fluxus* = bol bol akan şey, seyelân), kâğıt oyunlarından pokerde, kupa (cœur), karo (carreau), karamaça (pique) ve sinek (trèfle) ailelerinden herhangi birine ait olmak üzere, değerleri birbirini izleyen beş kâğıttan birleşik dizi. En kuvvetli kâğıdı bir birli (as) olan böyle bir diziye F. ruvayyal (Fr. flush royal = şahane F.) adı verilir.

FLOTA (İsp. = donanma), Amerika ürünlerini Avrupa'ya taşıyan gemileri, İspanya hükûmetinin XVI. yüzyıldan itibaren almağa mecbur tuttuğu refakat donanmasına verilen ad. Bu usul 1735 te kaldırılmıştır.

FLOTASYON (Fr. Flotation = yüzdürme), filizlerin gang türlerinden ayrılmasında uygulanan bir işleme usulü. Bu maksatla küçük parçalar haline getirilen filiz - taş karışımı suda yüzdürülür ve az yağ ve asitle ıslatılır. Yağ ufak filiz parçacıklarına bulaşır, fakat gang türlerine bulaşmaz. Şimdi bu bulanıklık arasında (bir karıştırma tertibi veya basınçlı hava ile) gaz habbecikleri meydana getirilirse, gaz habbecikleri yağlanmış filiz parçacıklarına yapışarak bunlarla birlikte yüzeye çıkar, gang türleri ise kabın dibinde kalır. Filizli köpükler zaman zaman toplanır. F. usulü ile fakir filizler % 80 - 90 a kadar zenginleştirilebilir. Bundan başka, bu usul birkaç filizi (meselâ bakır, kurşun ve çinkoyu) aynı zamanda birbirinden ayırmayı mümkün kılar (selektif F.). F. usulü ile kömür de faydasız taştan ayrılır.

FLOTOW [*flǭto*], **Friedrich von** (Teutendorf çiftliği, Mecklenburg 1812 - Darmstadt 1883), Alman bestecisi. 1828 de gittiği Paris'te Reicha'dan bestecilik öğrenmiş, 1836 dan başlayarak ilk denemelerini küçük sahnelerde oynatmaya başlamış, 1839 da *Le Naufrage de la Méduse* (Medusa'nın gemi kazası) operasiyle ilk başarısını, *Alessandro Stradella* (ad) [Hamburg 1844] ve *Martha* (ad) [Viyana 1847, Türkçesi: Ankara 1967] operalariyle en büyük ve sürekli başarılarını kazanmıştır.

F. von FLOTOW

Daha sonra yazdığı operet, komik opera ve baletler, ayrıca birkaç oda musikisi eseri unutulmuştur. Musikisinde ince ve narin bir ritim ile kolay kavranabilir, basit, hattâ sığ ezgiler dikkati çeker.

FLOTTENVEREIN, DEUTSCHER [*doyçir flotînferayn*] (Alm. = Alman Donanma Derneği), 1898 de Almanya'da kurulmuş olan bir dernek. Kuruluş maksadı, Almanya'nın deniz menfaatleri ve bir harp donanmasının lüzumu üzerinde halkın aydınlatılması idi. D. F. 1935 te Reichsbund deutscher Seegeltung (Alman deniz nüfuzunu yükseltme millî birliği) adı ile yeni bir hüviyet almıştır.

FLOURENS [*flürẽs*], **Gustave** (Paris 1838 - Chatou 1871), Fransız ihtilâlcisi. Fransız hekimi Pierre Flourens'ın oğlu olan F., 1863 te Collège de France kürsüsünde babasına halef olmuşsa da, cumhuriyetçi inançlarından dolayı Fransa'dan uzaklaşmak zorunda kalmış, Girit'e giderek yerli Rumların Osmanlı imparatorluğuna karşı ayaklanmasına katılmıştır (1866). Giritlilerce mebus seçilen, sonra da Atina'ya tam yetkili temsilci olarak gönderilen F., 1868 de Paris'e dönmüş, orada da Fransa imparatorluğunu devirmek için çalışmış, 4 eylül ihtilâline katılmış. *Paris livré* (Teslim edilen Paris) [1871] adlı bir kitap yazmış, Paris Komünü üyesi olmuş, albay rütbesini almış ve Versailles birliklerine karşı giriştiği ümitsiz savaş sırasında vurularak ölmüştür.

G. FLOURENS

F., Istanbul'da «L'Etoile d'Orient» (Doğu Yıldızı) adiyle Fransızca bir gazete, Atina'da da «L'Indépendance hellénique» (Yunan İstiklâli) adlı başka bir gazete çıkarmış, çeşitli gazetelere siyasî yazılar yazmıştır.

FLOURENS [*flürẽs*], **Pierre** (Maureilhan, Hérault 1794 - Montgeron 1867), Fransız fizyoloji bilgini. 1855 te Collège de France'ta profesör olmuş, dünyada ilk olarak, beyinde çeşitli faaliyet merkezleri bulunduğu fikrine varmış, beyinciğin vücudun dengesinde ve hareketlerimizin düzenlenmesindeki rolünü keşfetmiş, kemik dış zarının kemiklerin oluşmasındaki görevini açıklamıştır. Eserleri: *Recherches expérimentales sur les propriétés et les fonctions du système nerveux dans les animaux vertébrés* (Omurgalı hayvanlarda sinir sisteminin hassaları ve fonksiyonları üzerinde tecrübî araştırmalar) [1824] ve *De l'instinct et de l'intelligence des animaux* (Hayvanların içgüdü ve zekâsına dair) [1841].

P. FLOURENS

FLOURNOY [*flurnua*], **Théodore** (Cenevre 1854 - 1920), İsviçreli psikolog. 1908 den itibaren Cenevre Üniversitesinde profesör olan F., özellikle metapsişik fenomen-

leri incelemiştir. Eserleri: *Beiträge zur Religionspsychologie* (Din psikolojisine katkılar)[1911]; *Esprits et Mediums* (Ruhlar ve medyumlar) [1911]; *Die Seherin von Genf* (Cenevreli bakıcı kadın) [1914].

FLÖRE (Fr. Fleuret, Alm. Florett, İng. Foil), kılıç türünden ince uzun bir saplama silâhı. İtalyan F. si 95 cm uzunluğunda, dört kenarlı bir namlu ile tas (siperlik), kabza kolu ve kabzadan meydana gelen bir sap kısmından ibarettir. Fransız F. sinde namlu uzunluğu 85 cm olup sap kısmında kabza kolu yoktur. Eskrimde spor için kullanıldığı zaman namlu ucuna bir mantar veya düğme takılır. Bk. ESKRİM.

FLÖTNER [*flötnır*], **Peter** (Thurgau, İsviçre aş. yu. 1490/1495 - Nürnberg 1546), İsviçreli mimar. 1522 de Nürnberg'e gelmiş ve özellikle yaprak biçimli süsler ve tat bikî sanatlara ait proje resimleriyle ün kazanmıştır. Kendi yapıları arasında Mainz şehri pazar yerindeki çeşme (1526) ve Nürnberg'teki Hirschvogelsaal ile plaket, madalya, heykelcik gibi sanat eserleri sayılabilir.

FLUDD [*flad*], **Robert** (Latince adı: **Robertus de Fluctibus**; Milgate Kent 1574 - Londra 1637), İngiliz hekimi ve mutasavvıfı. Güllü Haç (b. bk.) gizli cemiyeti mensubu olan F., Paracelsus (b. bk.) un ve Alman filozofu Nikolaus von Kues (b. bk.) un tesirinde kalmıştır. Gökten gelen nurlu temel unsur (şekil) ile toprağa bağlı temel unsur (madde) arasında bir savaşın sürüp gittiği inancını telkin eder. Başlıca eserleri: *Utriusque cosmi, majoris et minoris, metaphysica, physica atque technica historia* (Büyük ve küçük her iki dünyanın metafizik, fizik ve teknik tarihi) [1617]; *Clavis philosophiae et alchymiae* (Felsefe ve simyanın anahtarı) [1633]; *Philosophia Moisaica* (Musa felsefesi) [1637].

FLUID CRACKING [*flūid krækiŋ*] (Kim.), katalitik kraking işleminde, katalizörü bir cihazdan ötekine taşımak için sıvılandırma (fluidification) usulünden yararlanma metodu. Bunda bir petrol fraksiyonunun bileşimini değiştirmek, yani hafif ve uçucu maddelerin oranını daha ağır maddelerin zararına olarak artırmak için ısı ile basıncın ortak etkisinden ve bazan da bir katalizörün etkisinden yararlanılır.

FLUMS [*flums*], İsviçre'de, Schilzback ırmağı üzerinde, Sankt - Gallen kontluğunda bir kasaba (commune). Nüfusu 4 500 (1962) dür. Turistik merkez olup özel olarak kış sporları merkezidir. Eskiden kalma evleri ile tanınmıştır. Hidroelektrik santralı, tekstil sanayii (pamuk) ve kimya maddeleri fabrikaları vardır.

FLUOR (Kim.): bk. FLÜOR.

FLURYA [Zoo.] (Chloris chloris; Fr. Verdier), yerli, bazan da göçücü kuşlardan on kadar türü bulunan

F L U R Y A

bir kuş. Yelve adiyle de anılır. Mutedil iklimde, bütün Avrupa'da, güneybatı Asya ve kuzeybatı Afrika'da yaşar. Serçe büyüklüğünde (155 mm), vücudu zeytin yeşili, kanat ve kuyruk uçları parlak sarı olur. Bahçelerde, ağaçlık ve fundalıklarda bulunur. Tohumları, yağlı bitkilerin filizlerini, yaprak tomurcuklarını ve meyva tanelerini yer. Erkeğinin kanadı dişininkinden biraz daha uzundur. Yurdumuzda dört türü bulunur.

FLUSHING [*fląşing*] (Hollanda'daki Vlissingen şehrinin İngilizceleştirilmiş şekli), New York şehrinde East River'ın güneyinde, Queens kontluğunda bulunan bir mahalle. Bu mahalle, Hollandalılar tarafından kurulmuş bir köyden doğmuştur. 1661 den sonra John Bowne, F. i önemli bir Quaker merkezi haline getirmiştir.

1939 uluslararası sergisi, F. Meadow adını taşıyan parkta yapılmıştır. F. de yükselen New York City Building'de Birleşmiş Milletler teşkilâtının genel toplantıları (1946 - 1949) yapılırdı.

FLUSSPATH (Fr. Flusspath, Alm. Flussspat [flus - spat]), formülü Ca F_2 (kalsiyum flüorur) olan, flüorit veya flüorin adlarını da alan, kübik - heksa kisoktaedrik kristalleri bulunan bir mineral. F. ya renksiz ya da değişik renkli. fakat genellikle saydam cam gibi parlayan bir filizdir. Yoğunluğu 3,2, sertliği 4 tür. F. genel olarak tek parça halinde bulunur. Yarıklar üzerinde küp şeklinde güzel billûrlar halinde de rastlanır. Üzerine çekiçle vurulursa, sekiz yüzlü parçalara ayrılarak yarılır. Çok defa küp köşegenlerinde birbiriyle 180° lık bir açı meydana getiren ikiz kristallerine de rastlanır. F. en çok pegmatitlerde ve sıcak su kaynaklarında bulunur. Güzel yeşil renkli olanları chlorofan adını alır. Almanya'da, Bavyera'da, Wölsendorf'ta rastlanan F., içinde bulunan radyoaktif maddelerin parçalanması yüzünden kara bir renk almıştır. Bu gibi F. lar kırıldıkları zaman etrafa flüor kokusu yayarlar. Onun için bunlara Stinkspat (fena kokulu spat) adı verilir. F. ın daha billûrlaşmamış birçok türleri vardır ve bunların çoğunda fosforışıl niteliği bulunur.

F. vazolar, sigara tablaları, biblolar yapmaya, mineralojide demir ve benzeri filizlerin çabuk eritilmesine, kimya sanayiinde flüorhidrik asit üretilmesine, emay, çömlek sırı ve buzlu cam yapmaya yarar. Skandinavya'da ve güneybatı Afrika'da, bileşiminde itriyum flüorür (YF_3) de bulunan bir eşbiçim türüne rastlanır.

FLÜAT'LAR (Alm. Fluate), suda eriyen veya eriyik halinde bulunan silikoflüorlara verilen ve «flüorsilikat» kelimesinden alınmış olan ad. F. lar özellikle betonu ve bileşiminde kireç bulunan yumuşak maddeleri sertleştirmek bakımından büyük önem taşır. Bundan başka, çarpan yağmura karşı beton ve tahta yüzeyleri korumak, betonu su geçirmez hale koymak, üzerine yağlı boya sürülmüş betonların kimyasal maddelere, hava etkilerine (özellikle neme) karşı korunmasını sağlamak, tabiî ve sunî beton yapı taşlarının yüzeylerini korumak için çok kullanılır. F. lar tek başına veya başka tuzları ve organik bileşimlerle karıştırılarak tahta koruma aracı olarak önemli rol oynar. En çok kullanılan F. lar alüminyum, kurşun, magnezyum ve çinko F. ıdır. Baryum, demir, potasyum ve bakır F. ları daha az kullanılır. Asit F. lar, bileşiminde büyük miktarda serbest silisilik asit bulunan F. lardır. Çift F. lar ise bileşimlerinde meselâ magnezyum - çinko gibi iki türlü maden bulunan F. lardır. Bileşimlerinde bakır veya krom bulunan F. lar yumuşak kireç taşlarını boyamak ve yalancı mermer yapmak için kullanılır. F. lar, derişik eriyikler veya billûrlaşmış şe-

kilde satılır. Zehirli olduklarından satış ve kullanışları özel kanun ve yönetmeliklere bağlıdır.

FLÜGEL [*flügil*] (Alm. = kanat) [Mus]: 1. (Fr. Piano à queue): bk. KUYRUKLU PİYANO; 2. (Fr. Oreil le): Dudaklı düdüklere eklenen kulak. Bk. ORG; 3. (Fr. Petite branche): fagot (b. bk.) un ötekine oranla kısa olan 1. dalı.

FLÜGEL [*flügil*], **Gustav Leberecht** (Bautzen 1802 - Dresden 1870), Alman doğu bilgini. Paris'te Sylvestre de Sacy'nin yanında yetişmiş olan F., 1832 - 1850 yılları arasında Meissen'daki Fürstenschule'de profesör olarak çalışmıştır. 1851 den itibaren Viyana saray kitaplığındaki doğu yazmalarının kataloğunu hazırlamıştır: *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der K. K. Hofbibliothek* (İmparatorluk ve Krallık Saray Kitaplığındaki Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmaları). Bunlardan başka, Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z - zunun* adlı Arapça eserini Latinceye çevirmiştir (7 cilt, 1835 - 1858). Aynı önemi taşıyan başka bir eseri de *Kitâbü'l fihrist*'in neşridir [1871]. 1838 de hazırladığı *Kur'an*'ın stereotip baskısı önemlidir. Eserleri arasında: *Concordantiae Corani arabicae* (*Kur'an*'a ait Arapça kelime dizisi) [1842]; *Al - Kindi, genannt der Philosoph der Araber* (Arapların filozofu adı verilen El Kindî) [1857]; *Mani, seine Lehren und seine Sctriften* (Mani, öğretileri ve yazıları) [1862] ve *Die grammatischen Schulen der Araber* (Arapların gramer okulları) [1862] anılabilir.

FLÜGELHARFE [*flügilharfi*] (Alm. = kanat biçimli harp): bk. HARP.

FLÜGELHORN [*flügilhorn*] (Alm.), perde takılmış işaret borularından ibaret büğlü (b. bk.) ailesi. İnce seslilerine Bügelhorn denir. Her iki kelime Fransızca ve İngilizce *bugle* kelimesinden bozmadır.

FLÜHLI, İsviçre'de, Luzern kantonunda, Küçük Emme ırmağı vadisinde, Luzern şehrinin güneybatısında bir kasaba. Nüfusu 1 400 (1962) dür. Hem yazlık turistik merkez hem de kış sporları merkezidir. Denizden yüksekliği 900 m dir.

FLÜKS (Fr. Flux) [Fiz]: bk. MAGNETİK AKI.

FLÜKSİYON (Fr. Fluxion < Lat. *fluxio* < *fluere* = akmak): 1. *Patoloji*: Vücudun bir yerinde anormal olarak ve aşırı miktarda sıvı toplanması ve o yerde bir şiş oluşması. *Göğüs flüksiyonu* terimi, akciğerin yangılanması ve bununla birlikte göğüs çeperlerinde ağrılı tepkiler meydana gelmesine uygulanır. Bunda kaburga kemikleri, kaburga-arası kaslar, göğüs kasları ve hattâ deri bile ağrır. Eskiden bu terim, göğüs çeperinin (göğüs ağrısı), plevranın (plörezi, zatülcenp) ve akciğerin (bronkopnömoni veya pnömoni, zatürree) hep birden oluşan ve sebebi soğuk algınlığına bağlanan yangılanmasına verilirdi. Bugün plevranın ve akciğerin çeşitli hastalıklarının tanımlanmasında bu terim genel bir anlamda kullanılmayıp bileşenlerine ayrılmaktadır. *Diş flüksiyonu*, premaksiler doku hücrelerinde meydana gelen ve sebebi bir intan, bir yaralanma veya kimyasal bir etken olan, fakat en çok bir diş hastalığından ileri gelen sıvı toplanması.

2. *Veteriner hekimlik*: Bir tırnaklılarda oldukça sık görülen ve bazan öküzgillerde de rastlanılan peryodik bir göz F. u vardır. Bu peryodik oftalminin genellikle bir allerjiden ileri geldiği sanılır. Tekrar tekrar nükseden bu hastalık, sonunda hayvanı kör eder. F. lu damızlık hayvanların çiftleşmesine izin verilmez.

3. *Matematik*: «Flüksiyonlar metodu», her sonlu büyüklüğün bir hareket tarafından veya sürekli bir *flux* tarafından oluşturulduğu görüşüne dayanan hesaplama metodudur. Newton'ın yarattığı bu metot, gerçekte Leibniz'in tasarlamış olduğu farklar metodunun aynıdır. Newton, her değişen büyüklüğü pozitif veya negatif bir yayılma (*extension*) tarafından meydana getirilmiş sayıyor ve hareket halindeki büyüklüğün artmasına F. adını veriyordu. Böylece F., bir büyüklüğün geçici artması veya bir büyüklüğün diferansiyelidir. Fakat Leibniz, sonsuz küçük artmaların kendilerini göz önünde tuttuğu halde, Newton bunların yalnız oranlarını dikkate almıştır (bu oranlar Newton'a göre nisbî artma hızlarını ifade eder).

Newton'ın eserlerinde ve onun düşünce ve notasyonlarını benimsemiş olan İngiliz geometricilerinin eserlerinde F., hareket halinde olduğu farz edilen büyüklüğün üst tarafına, basamağa göre konulan bir veya birden çok işaret (*point*) ile gösterilir. Meselâ x birinci basamaktan bir F., x, x ikinci, üçüncü basamaktan ... F. lar gösterir. Bugün bunlara ikinci, üçüncü diferansiyel denilir.

Newton'ın F. ları Leibniz'in farklarıdır ve F. hesabı notasyon farkı ile diferansiyel hesabıdır.

FLÜOBORİK ASİT (Fr. Acide fluoborique), formülü HBF_4 olan bir asit. Bor flüorür ile flüorhidrik asidin birleştirilmesinden elde edilir. Tuzları flüoborat adını alır.

FLÜOGERMANİK ASİT (Fr. Acide fluogermanique), formülü H_2GeF_6 olan bir asit. Germanyum flüorür'ün buharlarının suya emdirilmesi ve sonra bu suyun buharlaştırılması yolu ile elde edilir. Tuzları flüogermanat adını alır.

FLÜOR (Fr. Fluor), halojenler grupundan bir kimyasal element. Sembolü F dir. Tertip sayısı 9, kütle sayısı 19, atomik ağırlığı 19 00 dur. F., yoğunluğu 1 695 10^{-3} g/cm^3 olan yeşil sarı renkte bir gazdır. Erime noktası — 223° C, kaynama noktası — 187,9° C tür. F. un keskin ve iğneleyici bir kokusu vardır. Reaksiyona çok elverişlidir ve F_2 moleküllerinden ibarettir. F. bütün elementler arasında en fazla elektro - negatiflik gösterir, bütün öbür elementler ve bileşiklerle canlı reaksiyonlar verir. Bu yüzden sayısı çok mahdut olan belirli malzemeden yapılmış kaplarda saklanır ve bunların içinde muameleye tâbi tutulur. F., flüoritten başka kriyolitte, topas ve apatitte de bulunur. Hayvansal ve bitkisel organizmaların bazı kısımlarında dahi az miktarda F. bileşiklerine rastlanır. Meselâ dişlerde kimyaca bağlı olarak % 0,2 F. mevcuttur. Bağlı olmayan F. tabiatta ancak eser halinde flüoritin radyoaktif ışınlarla değişikliğe uğramış özel türlerinde bulunur (Wölsendorf'un kokan flüoriti).

Serbest F. un üretilmesi zordur. Gaz, yaklaşık olarak bileşimi KF. 2 HF olan F. lu hidrojen ve potasyum flüorür erintisinin 100 - 200° de çelik, bakır, nikel, platin veya alaşım halindeki magnezyumdan yapılmış kaplarda elektrolizinden elde edilir. F. ilk defa 1886 da Moissan tarafından elde edilmiştir. F. kimyası II. Dünya Harbinden beri olağanüstü bir önem kazanmıştır.

FLÜOR BENZOL (Fr. Fluor - benzol), C_6H_5F, renksiz bir sıvı. Özgül ağırlığı 1.0236, ergime noktası — 41, 2°, kaynama noktası 80° dir. Suda az, alkolde kolay erir. Bu, organik sentezler için bir ara ürünüdür.

FLÜOR OKSİT (Fr. Oxyde de fluor), F_2O, renksiz ve zehirli bir gaz. Ergime noktası 224°, kaynama noktası 144° dir. Bu gaz ilk defa olarak O. Ruff (1930) tarafından flüorun sodyum hidroksit çözeltisine gönderilmesi ile elde edilmiştir.

FLÜORANTEN (Fr. Fluoranthène), $C_{16}H_{10}$, karmaşık, aromatik ve 3 benzol çekirdeğini kapsayan bir karbonlu hidrojen. Ergime noktası 110°, kaynama noktası 384° dir. Bu cisim ince iğneler veya monoklin levhalar halinda billûrlaşır; maden kömürü katranının yüksek derecede kaynayan kısımlarında yayılmış olup karbon sülfür ve buz sirkesinde çözülür, soğuk alkolde zor, kaynar alkolde kolay erir. Sülfürik asitle yeşil mavi bir renk verir. Boya endüstrisinde ara ürün olarak kullanılır.

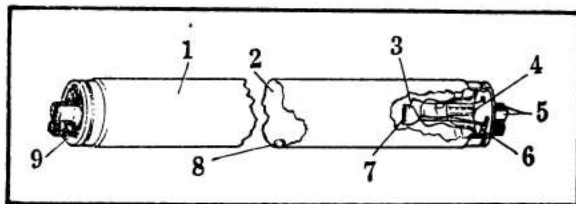
FLÜOREN (Fr. Fluorène), $C_{13}H_{10}$, aromatik, 2 benzol çekirdekli bir karbonlu hidrojen. Renksiz, parlak levhalar meydana getirir. Ergime noktası 115°, kaynama noktası 294° dir. Suda çözülmez, alkol, eter, benzol, karbonsülfürde çözülür. Saf olmayan preparatlar alkoldeki çözeltilerinde mavimsi bir flüorışı verirler; tamamiyle saf F, flüorışı vermez. F., maden kömürü katranının 270 - 300° de damıtılan fraksiyonundan elde edilir. Flüorenon, ilâç ve böcekle savaşma ilâçları üretilmesinde kullanılır.

FLÜORESAN (Fr. Fluorescent) **LAMBALAR VE TÜPLER,** içerilerindeki seyreltik gazda meydana gelen elektrik boşalmasının çıkardığı ve genellikle morötesi niteliğinde olan ışınımların etkisiyle çeperleri flüoresanlaşan cam borular. Flüoresan lamba, iç çeperine özel bir tespit maddesi yardımiyle çok ince bir tabaka halinde bir metal tuzları karışımı kaplanmış olan uzun bir cam borudur. Bu

Elektropnömatik flüoresan lamba

borunun içinde, 1/10.000 atmosferin altındaki bir basınçta civa buharı ve çoğu zaman bununla birlikte bazı nadir gazlar bulunur. Gaz karışımı içine yerleştirilmiş olan elektrotlar arasından geçen akım, gazı ışıklandırır. Meydana gelen ve çoğu morötesi niteliğinde olan ışınımlar, cam borunun çeperleri tarafından durdurulur ve hemen metal tuzları da flüoresanlaşır. 1935 yılından beri aydınlatmada kullanılan ve flüoresan tüpler denilen bu lambalar, az sarfiyat sağlamalarından ve süslemeye elverişli bulunmalarından dolayı çok rağbet görmektedir. Başlangıçta ışık akısının kesintili oluşu, gözü yoran ve onun seçme yeteneğini zayıflatan anî körlenip parlamalara yol açıyordu; öte yandan ışığın tayf ışınları bakımından bileşiminin göz rahatlığı konusunda büyük önemi vardır. Körlenip anî parlamalara karşı, üç fazlı bir akımın ayrı ayrı fazlarına bağlama yolu ile savaşılmıştır. «Gün ışığı» lambasının yerini, filamanlı ampullerin sıcak rengine yaklaşan «altın beyaz» tüpler almıştır. Nihayet aşırı aydınlığı önlemek için de, tüpler ışık geçirmeyen veya ışığı süzen perdeler arkasına yerleştirilmektedir.

FLUORESAN LAMBA: 1. Nadir gaz ve civa buharı ile dolu tüp, 2. Flüoresan tozla kaplı çeper, 3. Elektrot, 4. Cam boşluk tübü, 5. Plo'lar, 6. Kondansatör, 7. Filaman, 8. Civa, 9. Duy

FLÜORESSEİN (Fr. Fluorescéine), ftaleinlere giren bir boya. Formülü: $C_{20}H_{12}O_5$ tir. Kırmızı, billûrlaşmış bir toz olup ergimeksizin 315° de ayrışır, suda çok zor çözülür; alkol, eter ve alkalilerde daha kolay çözülür. Cismin alkoldeki çözeltisi ve daha kolay çözülen alkali tuzları yeşil bir flüorışı gösterir. Meselâ amonyum F. in % 1 lik çözeltisi, kırmızı esmer renkte olup hemen hiç flüorışı göstermez. Çözelti 1 100 000 oranında seyreltik olduğu zaman donuk sarı ve kuvvetli yeşil flüorışı vericidir. 1:100 000 lik bir seyreklikte flüorışı güneş ışığında hâlâ iyice seçilir.

Bu bileşikten 1 gr alınarak uzunluğu 2 km, genişliği 1 km, derinliği 5 m olan bir göle muntazam şekilde serpilecek olursa, bu suyun 10 cm yüksekliğindeki bir tabakasının boyanmış olduğu güneş ışığında bir yakınsak mercekle görülebilir.

Laboratuvarda üretilmesi: Resorsin ve ftalik asit anhidritten ibaret bir karışım yaklaşık 4 saat 300° ye ısıtılır, erinti çok miktarda seyreltik Na OH çözeltisinde çözülür, süzülür ve çözeltiden F., hidroklorik asitle çökeltilir.

Kullanılması: Boyama gücü büyük olduğu halde, F. istikrarsızlığı yüzünden boyahanelerde kullanılmaz; fakat endikatör olarak, banyo tabletlerinde boya katkısı olarak ve toprak altı su yollarının bulunmasında kullanılır. Meselâ 1877 de Tuna nehri kıyısındaki Immendingen'dan nehre 10 kg F. atılmış ve 60 saat sonra Aach ırmağında açık olarak flüorışı görülmüş, böylece Tuna'nın su sızdırdığı anlaşılmıştır. Son zamanlarda botanikçiler kısa dalga ile aydınlatılan F. den, canlı bitkılerde madde dolaşımını incelemekte faydalanmışlardır. Habis tümörler içinde F. toplanır. Sellüloz asetat ile F., kararlı ve flüorışı verici çözeltiler meydana getirir. Bunun için Amerikan tanklarında, F. ile boyanmış asetat ipeğinden kapaklar vardı Böylece bu tanklar dost uçaklar tarafından sisli havada bile tanınıyor ve bombalanmıyordu. Batan bir gemiden kurtulanlar 500 gr F. ile yaklaşık 4 000 m^2 lik deniz yüzeyini boyayarak bulundukları yeri keşif uçaklarına belli ederler. F. ilk defa 1871 de A. v. Baeyer tarafından üretilmiştir.

FLÜORHİDRİK ASİT (Acide fluorhydrique), HF, iğneleyici kokulu, renksiz ve genel olarak % 40 lık flüorlu hidrojen çözeltısı. Özgül ağırlığı 20° de 1,13 tür. Bu çözelti metallerden çoğunu çözerek hidrojen ve flüorürler verir. Metallerden yalnız altın, platın ve kurşun bu asitten etkılenmez. Gütaperka, serezin ve türlü sunî maddeler, kuvars, cam ve birçok silikatlar F. A. tarafından etkilenir ve çözülür. O zaman uçucu sılısyum tetra - flüorür meydana gelir. Bunun için, bu asit cam kaplarda saklanamaz. Ticarette satılan % 71 - 75 lik HF demir fıçılarda, % 51 - 55 lik teknik asit kurşun kaplarda nakledilir. Az miktardaki asit için gütaperkadan yapılmış kaplar da kullanılır. Derişik, % 40 lık bir asidin ısıtılmasında, önce çok mıktarda flüorlu hıdrojen çıkar. Bu çıkış % 35,4 lük bir çözeltı kalıncaya kadar sürer. Bu çözeltinin özgül ağırlığı 1,118, kaynama noktası 130° dir. Bu çözelti azeotropik bir karışım olarak

damıtılır (azeotropik karışımlar, iki, üç veya daha çok sıvıdan meydana gelen karışımlar olup belirli ve değişmez bir kaynama noktası gösterirler). Buna karşılık, seyreltik (meselâ % 10 luk) bir HF çözeltisi ısıtılırsa, önce değişmez bir noktada kaynayan % 35,4 lük bir çözelti meydana gelinceye kadar su buharlaşır. F. A., deri üzerinde çok zor iyileşen, sancı veren yaralara sebep olur. Asidin buharlarından da sakınmak gerekir. Çünkü bunlar solunum organlarına etki yaparlar.

Kullanılması: F. A., camın oyulmasında, billûr cam yapımında asit cilâsı olarak, boruların silisten kurtarılmasında (SO_2 yi çözer), dökme demir parçalarında kalan kuvars kumunun giderilmesinde, paslanmayan çeliğin aşındırılmasında, galvanizlemelerde, filiz kısımlarının çözülmesinde, biracılıkta mayanın temiz tutulmasında, anatomik preparatların muhafaza edilmesinde, oktan sayısı yüksek işletme maddeleri elde etmekte ve başka flüor bileşiklerinin üretilmesinde kullanılır.

FLÜORIŞI (Fr. Fluorescence) [Kim.], bazı maddelerin, aldıkları ışını daha uzun dalgalı ışınımlara çevirme özelliğine verilen ad. Karanlık bir odada, içinde en saf ve tozsuz su, bir sodyum klorür çözeltisi, alkol ve benzeri maddeler bulunan bir cam kap arasından yakınsak bir mercek yardımı ile kuvvetli bir ışık ışını geçirilecek olursa, ışın, kenardan bakıldığı zaman, sıvı içinde görülemez. Buna karşılık, kabın içine çok seyreltik, yaklaşık olarak 1/1 000 000 oranındaki bir flüoressein çözeltisi konursa, gelen ışık ışını açık yeşil renkte görünür. Flüoressein, seyreltik çözeltide sarı renktedir, yani beyaz ışığın gök kuşağı renklerinden mavi kısmı soğurur ve tamamlayıcı renk olarak sarıyı yayımlar. Fakat burada, soğurulan mavi ışığın bir kısmı flüoressein molekülleri tarafından yeşil ışığa dönüştürülür; bunun için flüoressein çözeltisi gündüz hem sarı, hem yeşil görünür. Çözeltiye, pencereye karşı tutularak bakılırsa, her şeyden önce cismin kendi sarı rengi görülür. Buna karşılık karanlık bir fon üzerinde yeşil renk açık olarak meydana çıkar. Herhangi bir cisim F. gösterdiği zaman kendi üzerine düşen ışık (gün ışığı, elektrik ışığı, ültraviyole ışığı, tek renkli veya karışık ışık) ın önemli bir kısmı genel olarak dalga uzunluğu daha büyük olan bir ışık türüne dönüşür. O zaman F. gösteren moleküllerinin kendileri ışık kaynakları haline gelirler. Bunlar kendiliğinden ışımağa başlarlar. Flüoresseinin yeşil F. sının soğurulan mavi ışıktan daha büyük bir dalga uzunluğu ve daha küçük bir titreşim sayısı vardır. Arasıra gazlarda, dalga uzunluğu eşit olan ışık da yayımlanır. Bazı az görülen hallerde F. nın soğurulan ışığınkinden daha kısa bir dalga uzunluğu ve daha yüksek bir titreşim sayısı vardır. Ancak F. gösteren cismin ışıkla aydınlatıldığı sürece devam eder. Bazan 10^{-9} saniyeden bir saniyenin kesirlerine kadar süren bir *sonradan parlama* gözlenir. Sonradan parlama olayı uzun bir süre (birçok saatler) devam ederse, o zaman fosforışı söz konusu olur.

F. ile fosforışı birçok yönden birbirine benzerler. F. gösterileri gazlarda, çözülmüş maddelerde, sıvılarda ve katı maddelerde görülür. Meselâ iyot buharları, sodyum ve civa buharları, antrasen, krisen, pisen, flüoren, eozin, kinin, flüori ve uran tuzları F. gösterirler.

F. deyimi flüsspat (flüorit, *fluo* = akıyorum) tan gelir. Flüoritin yeşil ve mavi renkteki türlerinde ilk olarak F. görülmüştür. Belirli sınırlar içinde derişme (konsantrasyon) ne kadar seyrek ve sıcaklık ne kadar alçak olursa, F. o kadar iyi gözlenir. F. gösterileri son derece çoktur. Fakat bunlar adî gün ışığında çok defa görülmez, çok defa özel olarak güneş veya elektrik yayı lambaları ve morötesi (ültraviyole) ışını veren araçlar tarafından yayımlanan ve gözle görülemeyen kısa dalgalı morötesi ışık soğurulur ve görünen, uzun dalgalı ışık olarak yayımlanır. Modern F. lambaları, içinden elektrik akımı geçen gaz lambaları olup bunlardaki seyreltik gazlar, elektrik akımı ile ışık yayımlamak için uyarılır. Gazla dolu cam borunun elektrotlarına bir doğru akım uygulanırsa, serbest elektronlar anoda doğru uçarlar ve bu elektronlar yolları üzerinde rastladıkları atomlardan elektronlar çözerler, negatif yüklü atom artıkları katoda uçarlar. Bu gibi lambalarda alınan enerjinin % 62,5 i ışınlara dönüşür. Bunun % 4 ü doğrudan doğruya görünen ışıktır. Üst tarafı morötesi olup F. veren maddelerin yardımı ile cam çeperin içinde kısmen görünen ışığa dönüştürülür. Böylelikle F. lambalarında yaklaşık olarak % 20 kadar bir gerçek verim sağlanır. Elektrik ampullerindeki verim ise ancak % 4 - 6 dır. Morötesi ışınlar bakımından zengin olan bir yay lambası veya sunî morötesi güneşi, siyah uviyol camı (morötesi ışını 2 500 Ångström'e kadar geçiren ve bileşiminde çok miktarda krom oksik ve baryum fosfat bulunan cam) ile sarılırsa, tam karanlık bir odada insanın dişleri beyaz bir renkle parlar. Şu halde, dişler F. gösterirler ve görünmeyen morötesi ışığı, uzun dalgalı görünen ışığa çevirirler. Aynı olay parlak boyalı badanalarda da gözlenir: bu boyaları, geceleyin, elektrik lambalarının mavimsi, hemen hiç görülmeyen ışığı büyük uzaklıklar kadar yansıtır. Görünmeyen morötesi saf ışık yayımlayan lambalarr morötesi lambaları veya analiz lambaları denir. Bu gibi lambalarla F. analizleri yapılır. Karanlıkta eşya, bu lambaların görünmeyen morötesi ışığı ile aydınlatılacak olursa, bunlar çok defa F. dolayısı ile başka renklerde ve başka parlaklık derecelerinde parlarlar. Meselâ mor renkte parlayan insan derisi normalden fazla çilli görünür.; renksiz kinin, morötesi ışığı görünen, açık mavi ışınlara dönüştürür. Verem bakterileri analiz lambası altında mikroskopta sarımsı pembe renkte parlarlar. Gün ışığında görünmeyen taşlaşmış küçük canlılarda tartılmayacak kadar az bulunan organik cisimleri morötesi lambası büyük bir açıklıkla gösterir. Banknot ve pullarda, kıymetli taşlarda, yağlı boya tablolarda v. b. de yapılan sahtekârlıklar, keza parmak izleri, gizli yazılar, karışık ve bozuk gıda maddeleri, morötesi lambası ile kolayca meydana çıkarılır.

F. analizi özellikle dokuma endüstrisinde, sepicilikte, kâğıt, lak ve boya fabrikalarında önemli bir rol oynar. Kimyasal eczanın F. ile tayf fotografları da çekilebilir. Bu F. tayflarından adî tayflarda olduğu gibi moleküllerin yapısını açıklamakta faydalanır (bk. SPEKTROSKOPİ). Açık bir F. gösteren anorganik maddelerin sayısı oldukça azdır. Meselâ flüorit, bazı uran bileşikleri, nadir metaller (meselâ erbiyum, didim ve lantan) in tuzları ve civa, sodyum, potasyum, iyod buharları bunların arasındadır. F. gösteren organik maddeler daha çoktur. Her şeyden önce, her türlü benzol türevlerinde F. gösterilerine rastlanır. Benzolün kendisi kuvvetli morötesi ışını ile F. gösterir, yani kısa dalgalı morötesi (233 - 271 mμ) ni soğurur ve daha uzun dalgalı, fakat henüz görünmeyen ültraviyoleyi (260 - 300 mμ) yayımlar. Birkaç benzol çekirdeği (meselâ antrasen, krizen, pisen, flüoren, piren, perilende olduğu gibi) daha büyük moleküller halinde birleşmiş ise, F. ışığı tayfın görünen alanına doğru kayar. Flüoressein tayfı, çizgilerin durumu ve şiddeti bakımından, benzol molekülündeki ornatmalarında tıpkı

soğurma tayfının duyarlığını gösterir. Benzol çekirdeğine nitro grupu (nitrobenzol, nitrotoluol) getirilirse, F. büsbütün kaybolur. Buna karşılık, alkillerin getirilmesiyle kuvvetlenir. Çünkü o zaman daha uzun dalgalı kırmızı tarafına kayma olur. CN—, $CH_2 = CH$ grupu da böylece etki yapar. Halbuki halojenler benzol molekülünde ancak pek küçük bir kayma meydana getirirler ve aynı zamanda şiddetin azalmasına sebep olurlar. Flüor ışıl boyalar arasında: akridin oranj, fluoressein, geranin, tiyoflarinin v. b. sayılabilir.

FLÜORİN (Fr. Fluorine) [Miner.]: bk FLUSSPATH.

FLÜORLU AZOT (Fr. Fluor azoté), NF_3, renksiz bir gaz. Suda ve KOH çözeltisinde çözülmez, ergime noktası —217°, kaynama noktası —119°dir. Kuru cama etki yapmaz. Elektrik kıvılcımı ile yakıldığı zaman patlar. F. A. ilk defa olarak O. Ruff tarafından 1928 de erimiş ve susuz NH_4 HF_2 nin elektrolizi ile elde edilmiştir.

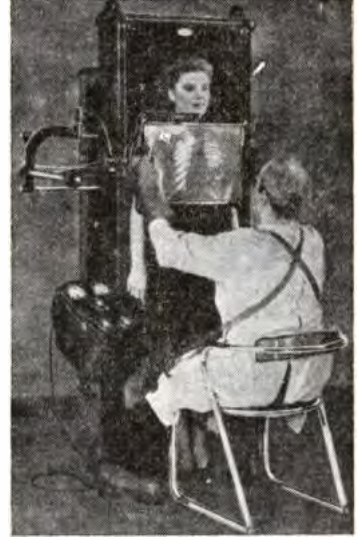
FLÜORLU HİDROJEN (Fr. Hydrogène fluorée), HF, renksiz, zehirli, iğneleyici kokuda bir gaz. Daha + 19,54° nin altında iken, renksiz, çok hareketli, çok tüten, zehirli bir sıvı haline geçer. Bu sıvıda (HF)x molekülleri bulunur. Buradaki x in değeri, 1 - 6 ve ortalama olarak 3,5 tir. HF molekülleri hidrojen köprüleri ile kısa veya uzun zincirler halinde birleşmiştir. Sıvılandırılmış HF, iyonların bulunmaması sebebiyle elektrik akımını iletmez. Isıtmada serbestçe hareket eden $(HF)_x$ molekülleri meydana gelir. + 90° de ancak basit HF molekülleri vardır. Tamamiyle kuru F. H. (sıvı halinde olsa bile) cama ve metallere hemen hiç etki yapmaz (sebebi iyonların bulunmamasıdır). Bunun için gaz, gümüş, bakır veya çelikten şişelerde saklanır. F. H. çok zehirlidir, deriyi ve solunum organlarını yakar. F. H. elde etmek için ince tuz haline getirilmiş flusspat (flüorit), kurşun, dökme demir veya platin karnilerde derişik sülfürik asitle ısıtılır. Çıkan gaz aynı maddelerden yapılmış kaplarda toplanır. Son zamanlarda Amerika petrol endüstrisi yüksek oktanlı benzin elde etmek üzere çok F. H. kullanmaya başlamıştır. Susuz F. H., alkillemelerde, kondanzasyonlarda, izo merizasyonlarda ve inorganik preparatların flüorlanmasında katalizör olarak çok kullanılır.

F. H. çok defa magma'dan çıkar. Böylece meselâ hâlâ bugün Alaska'da On Bin Buhar vadisinde 77 km² lik bir alandan yılda yaklaşık olarak 200 000 ton F. H. çıkar. Bu buharlar çevrenin elementleri ile flüorürler meydana getirirler. F. H. ve flüorhidrik asit tüketimi Amerika Birleşik Devletlerinde 1958 de 210 milyon kg a ulaşmıştır.

FLÜORLU LASTİK (Fr. Caoutchouc fluoré), 1947 de bulunmuş çok dayanıklı sentetik bir ürün. Özellikle elektrik izolasyonları için kullanılır. Şimdiye kadar bu amaç için kloropren ve stirenden katımlı bir karışık (polimerisat) kullanılırdı. F. L. te kloroprendeki klorun yerine flüor geçmiştir. F. L. güneş ışığına, ozona ve sıvı yağlara karşı olağanüstü dayanıklı olduğu gibi, kolay kolay kopmaz ve bütün sıcaklarda esnektir.

FLÜOROKOMPLEKS TUZLARI (Fr. Sels complexes de fluor), bazık ağır metal oksitlerinden türeyen kompleks tuzlar. Meselâ Cu F_4 M^1_2, Co F_4 M^1_2, Ni F_4 M^1_2, Al F_6 M^1_3, Fe F_6 M^1_3, Pb F_8 M^1_4 formüllerindeki kompleksler bunlardandır. Burada M^1 her defasındabir değer bir metali gösterir. Teknikte bu türden en önemli olan bileşik kriyolit Al F_6 Na_3 tir.

FLÜOROSKOP (Fr. Fluoroscope < *fluor* + Yun. *skopein* = bakmak) [Tıp], radyoskopide kullanılan portatif bir cihaz. Büyük tabanı baryum platinsiyanürü ile flüoresanlaştırılmış bir ekran olan bir karanlık hücreden ibarettir. Yabancı cisimlerin araştırılmasında, flüoresan bir ekranla donatılmış ilâve bir objektif (Fr. *bonnette*) ile yapılan muayene, yabancı maddenin cerrahî işlemle çıkarılmasını kolaylaştırır.

FLÜOROSKOP

FLÜOROTEN (Fr. Fluorothène), bir Amerikan sunî maddesi. Renksiz, saydam ve sıcağa dayanıklı bir maddedir. Yoğunluğu 2,1 dır. Triflüor monokloretilen (CF_2. CFCl) in bir polimerizasyon ürünüdür. Bu madde, otoklavda yavaş yavaş soğutulursa sertleşir ve asitlerle alkalilere dayanıklı makina parçaları, boru v. b. yapımında kullanılır. Makina ile uzun sürece yoğurma sonucunda F. lastik gibi olur.

FLÜORÜRLER (Fr. Fluorures, Flüorhidrik asidin tuzları), flüorhidrik asidin veya flüorlu hidrojenin H si yerine bir metal getirilirse, basit, nötr flüorürler, meselâ sodyum flüorür, kalsiyum flüorür, amonyum flüorür, gümüş flüorür v. b. meydana gelir. Flüor atomları bütün halojen atomları arasında en küçük atomlardır. Bunun için, bunlar özel olarak asit tuzlarla kompleks iyonlar teşkil etmek eğilimindedir. Bu iyonlar $[HF'_2]$ formülü ile gösterilir. Bu asit flüorürlerin veya hidrojen flüorürlerin genel formülleri M^1 HF_2 dir. Meselâ potasyum hidrojen flüorür (KHF_2), amonyum hidrojen flüorür (NH_4) HF_2 bunlar arasındadır.

FLÜOSERİN veya FLÜOSERİT (Fr. Fluocérine, flucérine, fluocérite), seriyum, lantan ve didim'in tabiî flüorürü olan bir cevher. Formülü: (Ce, La, Di) F_3. Tisonit (tysonite) adını da alır.

FLÜOSİLİSİK ASİT (Fr. Acide fluosilicique), flüorlu hidrojenin silisyum flüorüre eklenmesi ile meydana gelen bir asit, H_2 Si F_6. Kompleks bir asit olan bu maddeye heksa - flüorosilisik asit de denir. Bu kuvvetli asit susuz olarak üretilemez. Çünkü asit buhar halinde kendisini meydana getiren kısımlara, yani Si F_4 ile HF ye ayrışır. Fakat erime noktası 19° olan billûr halinde bir dihidrat H_2 [Si F_6]. $2H_20$ tanınmıştır. F. A. ile tuzları olan *flüosilikatlar* zehirli olup bakterileri ve zararlıları öldürmekte kullanılır. Potasyum silikoflüorür K_2 [Si F_6] ve baryum silikoflüorür Ba [Si F_6] suda zor çözülür, öteki bütün flüosilikatlar suda kolay çözülür.

FLÜOSTANNAT (Fr. Fluostannate), genel formülü M_2 Sn F_6 olan kompleks tuzlara verilen ad (bu formülde M, değerli bir madenin sembolüdür).

FLÜOSTANNİT (Fr. Fluostannite), genel formülü M_2 Sn F_4 olan kompleks tuzlara verilen ad (bu formülde M, değerli bir madenin sembolüdür).

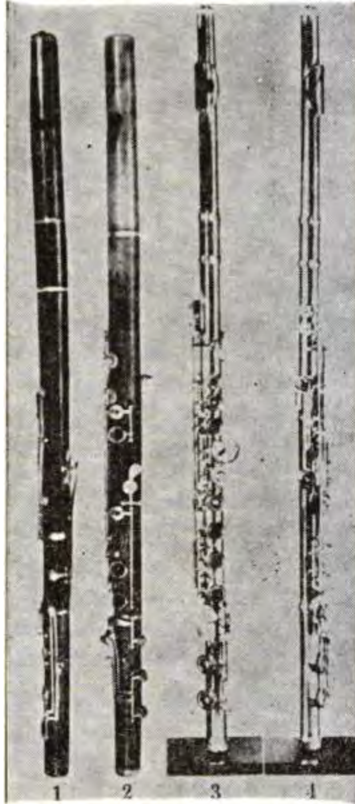
FLÜOSÜLFONİK ASİT (Fr. Acide fluosulfonique), formülü HSO_3F olan bir asit.

FLÜOTANTALAT (Fr. Fluotantalate), genel formülü $M\ Ta\ F_6$ olan kompleks tuzlara verilen ad (bu formülde M değerli bir madenin sembolüdür).

FLÜOTİTANAT (Fr. Fluotitanate), genel formülü $M_2\ Ti\ F_6$ olan kompleks tuzlara verilen ad (bu formülde M değerli bir madenin sembolüdür).

FLÜOZİRKONAT (Fr. Fluozirconate), genel formülü $M_2\ Z\ F_6$ olan kompleks tuzlara verilen ad (bu formülde M değerli bir madenin sembolüdür).

FLÜT (Alm. Flöte, Fr. Flûte, İng. Flute, İta. Flauto): 1. Ağız deliği (Fr. bouche) veya gaga (Fr. bec) dan üflenen çalgıların genel adı. Ağız delikli F. ler, deliğin gövde üzerinde veya ucda olmasına göre çok veya az yan tutularak çalındıkları için yan F. (Alm. Querflöte, Fr. flûte traversière, İng. cross flute), gagalı F. ler ise öne doğru tutulduklarından dik F. (Alm. Langflöte, Fr. flûte droite, İng. vertical flute) adını alır. Kemik, fil dişi, ağaç, kamış, taş (mermer), pişmiş toprak, metal veya plastik maddelerinden yapılan gövde üzerinde ayrıca perde delikleri de bulunur. Gövdenın silindrik veya konik oluşu, yapıldığı maddeden başka geleneğe bağlıdır. İnsanlık tarihinin en eski çalgısı olduğu sanılan F. ün çeşitli tipleri için bk. ÇIĞIRTMA, DÜDÜK, FİFRE, FLAGEOLET, GAGALI FLÜT, GALOUBET, GİRİFT, KAVAL, KÜÇÜK FLÜT, MISKAL, NEY, NISFİYE, OKARİNA, ORG PAN FLÜTÜ, SAFİR, SYRINX, TATLI FLÜT.

1 - 4 BÖHM MODELİ flütün gelişimi: 3 ve 4 numaralı resimlerde gümüşten yapılmış en modern Böhm flütü (ön ve arkası)

2. Tatlı F. (b. bk.) ün XVIII. yüzyıl ortasına kadar kullanılmış kısa adı.

3. Gövdesi üzerindeki ağız deliğinden üflenen, ortalama 670 mm boy ve 19 mm çaplı. perde delikli ve kapaklı çalgı. XIX - XX. yüzyıllarda küçük flüt (b. bk.) ten ayırt etmek üzere büyük F. (Fr. grande flûte) veya konser F. ü (İng. concert flute) dendiği gibi, XVIII. yüzyılda İngiliz F. ü diye bilinen tatlı F. (b. bk.) ten ayırt etmek için Alman F. ü (İng. German flute) veya yan F. (Fr. flûte traversière) denirdi. Önceleri çoğunlukla ağaçtan, fakat XIX. yüzyıldan beri genellikle gümüş, altın, yeni gümüş (argentan, alpaka v. b.) gibi maddelerden yapıldığı halde orkestra, bando ve oda musikisi takımlarında ağaç üfleme çalgıları kümesinden sayılır. Üç parçasından üst ucundakine baş (Fr. tête), ötekilere orta parça (Fr. corps) ve son (Fr. pied) denir. Baş üzerinde ağız deliği, orta parça ile sonun üzerinde perde delikleri ile bunları kapatan kapaklar ve mekanizma bulunur. Son ucu açık olduğu halde baş ucu bir vida yardımiyle kaydırılabilen ve böylece çalgının ses yüksekliğini değiştirebilen bir tıkaç (Alm. Kork) ile kapatılmıştır. F. ün orta do'dan üç üstteki do'ya kadar üç sekizli tutan genliği dört bölgeye ayrılır. Alt sekizli oldukça koyu ve kısık tınladığı halde, ikinci sekizli cilâlı ve açık, daha ince sesler parlak ve içe işleyicidir. En çabuk geçitleri çalmaya, tril, staccato, tremolo, ikizli ve üçüzlü dilleme ile pırlak dillemeye elverişlidir. Orkestrada önemli yeri olan küçük F. (b. bk.) ten başka daha az rastlanan ve bir dörtlü aşağıdan ses veren alto F. (Fr. flûte alto, flûte grave veya yanlış olarak flûte basse), bir sekizli aşağıdan ses veren bas F. (Fr. flûte basse, İng. double bass flute) gibi çeşitleri bulunan F., XVIII. yüzyıl ortalarında tatlı F. ü gözden düşürüp önce yüksek tabakanın salonlarına, sonra da klasik orkestraya girmiş, XIX. yüzyıl başında tatlı F. ü büsbütün unutturmuştur. Özellikle Theobald Böhm (b. bk.) ün çalışmalariyle 1840 yöresi bugünkü büyük perde deliklerine, konik bas ile silindrik orta parça ve sona, büyük kolaylık sağlayan perde mekanizmasına sahip olan F. ün ünlü çalıcıları arasında J. J. Quantz, Prusya kralı II. Friedrich, F. Kuhlau, J. Andersen, F. ve K. Doppler, A. Terschack, Ch. Nicholson, P. Taffanel, J. P. Rampal sayılabilir. İlk Türk F. virküozu Saffet Bey (b. bk.) dir. — G. O.

FLY [*flay*], II. Dünya Harbinden sonra çıkan modern danslardan biri.

FLY RIVER [*fląy rįvìr*], Yeni Gine'de, Avustralya'ya bağlı Papua bölgesinin en büyük nehri. Uzunluğu aş. yu. 1050 km dir. Orta bölümü, Hollanda Yeni Gine'sinin sınırını çizer. Deltası sık ormanlıklar ve bataklıklarla örtülüdür.

FLYNN [*flin*], **Errol** (Hobart, Tasmania 1909 - 1959), Amerikalı film artisti İnci avcısı, altın arayıcısı ve gazeteci olarak çalıştıktan sonra. Londra ve Amerika Birleşik Devletlerinde aktör olmuştur. Rejisörlük ettiği filmler şunlardır: *Deniz haydutları bandırası altında*; *Elisabeth ve Essex*; *Yedi denizler hükümdarı*; *Robin Hood*; *Montana*; *Don Juan'ın aşk maceraları*; *Korsan*; *Hafif tugayın hücumu*; *Bütün bandıralara karşı*; *Birmanya kahramanı*; *Vahşi batının hükümdarı*; *Edepsiz atlı*; *Namusum üzerine*.

E. FLYNN

FLYSCH [*fliş*] (Alman İsviçresi lehçesinden bir kelime) [Jeoloji], kalker, kum taşı, kil ve şistin birbiri ardınca gelmesiyle hasıl olan fasiyes (b. bk.). Üst Kretase

(tebeşir sistemi) ile Orta Eosen arasında 1 500 m kalınlığı bulan devamlı bir F. sıralanması açıklanmıştır. Rhein'den Vienne ırmağına kadar Alpler'in dış kenarı boyunca F. özellikle gelişmiştir.

Fm, Fermiyum elementinin sembolü.

F. M., radyo tekniğinde İngilizce Frequency Modulation (b. bk.) teriminin kısaltması.

F-MOLL: bk. FA MİNÖR

FÔ, Buddha'nın Çince adı.

FOB (İng. Free on board [= gemide teslim] sözünün kısaltması), bir ticaret terimi. F. satışlarda satıcı, sattığı malı, bütün masrafları ve mesuliyeti kendisine ait olmak üzere, limanda gemiye teslim eder. Teslimden sonraki bütün masrafları alıcı öder.

FOBOS (Astr., Mit.): bk. PHOBOS.

FOCH [*foş*], **Ferdinand** (Tarbes 1851 - Paris 1929), Fransız mareşali. I. Dünya Harbinde 9. orduya kumanda etmiş, 1915 - 1916 yıllarında Kuzey Orduları grupu başkumandanı olarak Artois savaşlarını ve Sommes meydan muharebesini idare etmiştir. 1917 de genel kurmay başkanlığına tayin edilen F., 3 nisan 1918 de Müttefik orduların başkumandanlığına getirilmiştir.

Villers - Cotterets karşı taarruzu (18 temmuz 1918) ile harbin kaderini kesin olarak tayin eden F., 11 kasım 1918 de Almanya'yı kayıtsız şartsız mütarekeyi kabule zorlamıştır. Bununla beraber, Rhein bölgesinin devamlı olarak işgali ve Almanya'nın tamamen silâhsızlandırılması gibi taleplerini kabul ettirmeye muvaffak olamamıştır.

F. FOCH

FOCILLON [*fosiyõ*], **Henri** (Dijon 1881 - New Haven 1943), Fransız sanat tarihçisi. Lyon Üniversitesi, Sorbonne ve Collège de France profesörlüklerinde bulunmuştur.

Başlıca eserleri: *B. Cellini* (ad) [1910]; *G. B. Piranesi* (ad) [1918]; *Technique et sentiment* (Teknik ve duygu) [1919]; *Art et religion* (Sanat ve din) [1921]; *L'art bouddhique* (Buddhist sanat) [1921]; *La peinture au XIXe siècle* (XIX. yüzyıl resim sanatı) [1927]; *La peinture en Europe aux XIXe et XX siècles* (XIX ve XX. yüzyıllarda Ayrupada resim) [1928]; *Les pierres de France* (Fransa'da heykelcilik eserleri) [1928]; *L'art des sculpteurs romans* (Roman heykelciliği) [1931]; *La civilisation en Occident du XIe au milieu du XVe siècles* (XI. yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar batı medeniyeti) [1933, H. Pirenne ve G. Cohen ile birlikte]; *Art d'Occident* (Batı sanatı) [1938]; *Vie des formes* (Şekillerin hayatı) [1939].

H. FOCILLON

FOCŞANI [*fokşan*], Rumanya'nın Moldova bölgesinde, Galaţi şehrinin batısında ve Siret ırmağının kollarından Mılcov üzerinde bir şehir. Nüfusu 29 800 dür. F., bağlariyle ün kazanmış bir bölgede, dağ ürünleri ile ova ürünlerinin değiş edildiği bir merkezdir. Burada 21 eylül 1789 da Rus generali prens Suvorov'un kuvvetleri Meyyit Hasan Paşa (b bk.) komutasındaki Türk kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Rumen prensliklerinin birleştirilmesi için kurulan merkezî komisyon, 1859 - 1862 yıllarında bu şehirde toplanmıştır. 1917 de Alman - Rumen mütarekesi de F. da imzalanmıştır.

FOCUS (Mat.): bk. ODAK.

FOÇA (eski adı: **Phokaia**), İzmir iline bağlı bir ilçe. Nüfusu 11 813 (1965), yüzölçümü 247 km², köy sayısı 10 dur. Yeni Foça adlı bir bucağı vardır. İlçe merkezi olan F. kasabasının nüfusu 2 958 (1965) dir. Merkez bucağına bağlı köylerden Bağarası 1 270, Gerenköy 2 100, Yeni Bağarası 1 050 nüfusludur. Yeni Foça bucak merkezi 1 500 nüfusludur.

F. ilçesi, Çandarlı körfezi (b. bk.) ile İzmir körfezi (b. bk.) arasında uzanan F. yarımadasının tepelik dağlık kuzey bölümünü içine alır. Güneyinde ve doğusunda Menemen ilçesi vardır. İlçe arazisi güneyde Gediz ırmağı boyuna kadar uzanır, deniz kıyısında da yer yer dar düzlükler bulunur. Bunların dışında ilçenin çok yeri tepeliktir (çok yeri 100 - 200 m, bazı yerleri 300 - 350 m). Bu küçük dağlık bölgede kışın kabarık akan, yazın çekilen, hattâ kuruyan küçük dereler vardır. F. ilçesinin kıyıları, çok yerinde, girintili çıkıntılı olup koy ve burunları çoktur. Kıyı boyunca yer yer adalar serpilidir. Çok güzel kumsalları vardır. Buradaki koylar arasında F. limanı adiyle anılan koy, 1 km genişliğinde, üç yanı çevrili, önünde adaların serpili bulunduğu (İncir adası, Fener adası, daha kuzeyde Orak adası gibi) kuytu bir deniz girintisidir. F. kasabası, bu koyun güney ucundadır. Bunun hemen güneyinde yine derince bir koy olan Hacılar limanı, daha güneyde Sakız limanı vardır. İlçenin kuzey kıyılarında derince birer koy olarak Yeni F. limanı (Yeni F. bucak merkezi buradadır), Çanak koyu, Horozgediği limanı vardır. Bu koylardan bir kısmı, özellikle F. limanı, eski devirlerden beri gemilere uğrak olmuştur. Gediz ırmağı da ilçe yakınında denize dökülür. Daha 1886 yılına kadar bu ırmak Menemen'in güneyinde İzmir körfezinin iç bölümüne dökülürken, bu körfez ve limanın aluviyonlarla gün geçtikçe dolması tehli-

FOÇA: Genel görünüş

kesini önlemek için, ırmak, bir kanal açılarak F. yarımadasının güneyine çevrilmiş, bu defa bu yeni ağzında dolgular meydana getirmeğe başlamıştır. İlçede arazinin hemen hepsi volkanik örtülerden (bazalt, andezit) oluşmuştur. Yalnız akarsu boyları ile yer yer kıyılarda yeni aluviyal birikinti düzlükleri vardır.

İlçede yazlar kurak ve sıcak, kış mevsimi yağmurlu ve ılık geçer. Burada yer yer çam ormanları ile çeşitli ağaççıklardan meydana gelmiş fundalıklar bulunmaktadır. Bu arada zeytinlikler önemli yer tutar. Yılda 6 - 8 bin ton zeytin tanesi, 2 - 3 bin ton zeytin yağı, 3 - 4 bin ton pirina yağı elde edilir. Kasabada zeytin yağı fabrikaları çalışır. Bundan başka, tütün, tahıl ekilir, meyva yetiştirilir; balıkçılık da geçim kaynakları arasında yer alır.

F. kasabası, İzmir körfezi kıyısında, adalarla çevrili kuytu bir koyda kurulmuştur. İzmir'e 70 km, Menemen'e 39 km uzaklıktadır. Deniz yoliyle İzmir'e uzaklığı 33 mil dir. Kıyı boyunda, güzel görünüşlü, temiz bir kasaba olan F., son 20 - 30 yıl içinde daha da güzelleşmiş, zeytin yağı fabrikaları, bir un fabrikası kurulmuştur. Birçok tabiat güzelliklerinin ve tarihî eserlerin bulunduğu bu eski kasabada turistik yeni tesisler de çoğalmıştır.

F., Eski F. ve Yeni F. olarak iki ayrı yerleşme yeri olmuştur. Eski haritalarda bu iki yer, Eskice F. ve Yenice F. olarak geçtiği gibi, Foça - i atik ve Foça - i cedid adariyle de anılır. 1927 sayımı kayıtlarında kaza (ilçe) nın adı Foçateyn (İki F.) şeklinde geçmiştir. Sonraları Eski F. (yarımadanın batı kıyısındaki kasaba) ve Yeni F. (yarımadanın kuzey kıyısındaki kasaba) olarak kullanılmış, ilçe de F. adını almıştır. Bugün bu ilçenin merkezi olan kasabaya F., kuzeydekine Yeni F. denir.

Bir Eski Çağ şehri olan F., M. Ö. VII ve VI. yüzyıllarda gelişerek bir ticaret merkezi olmuş, deniz ticaretiyle ün almış, halkı Batı Akdeniz'de birtakım koloniler kurmuş (bu arada M. Ö. VI. yüzyılda şimdiki Marsilya şehrini kurmuşlardır), daha sonra yeni istilâlarla halkının bir kısmı başka yerlere göçmüştür. Romalılar devrinde şehirde yeniden canlanma olmuş, Cenevizliler zamanında kale yaptırılmış, zaman zaman korsan yuvası durumu göstermiş, nihayet 1455 te topraklarımıza katılmıştır. Bugün, güzel manzaraları, temiz içme ve kullanma suları, elektrikle aydınlatılmış sokak ve evleri, çarşısı, iskelesi, otelleri, orta okulu, plajları ve balıkçılığı ile canlı bir zeytincilik merkezi ve turizm kasabasıdır. — R. İ.

FO - ÇAN (Fochan veya Fatchan; eski Nan - hay veya Nam - hoy), Çin'de, Kanton'un güneybatısında, Si - kyanğ nehri deltasında bir şehir. Nüfusu 122 500 dür. Büyük bir ipek sanayii bölgesi merkezinde bulunan F. da ipek iplikçiliği tezgâhları, maden sanayii ve porselen fabrikaları vardır.

FỌDDA, UED, Cezayir'de bir ırmak. Akdeniz'e akan Şelif'e dökülür. Uzunluğu 100 km dir. Bu ırmak üzerinde sulama ve hidro - elektrik barajları vardır.

FODLA, Osmanlı imparatorluğu devrinde imaretler, yeniçeri ocakları ve sarayda yapılan yassı pide biçiminde bir ekmek çeşidi. İmaretlerde yapılarak medrese öğrencilerine verilen F. ile, yeniçeri F. sı tam 94. yarım 45 dirhem olarak yapılırdı. Sarayda yapılan F., IV. Murat devrinde tayın ekmeğine çeyrilmiştir.

FODLİ'LER, Arabistan'da, Hadramut bölgesinde, Aden körfezi kıyısında yaşayan bir kabile. Bunlar, 1905 te Osmanlı imparatorluğuna karşı ilk ayaklanan Araplardandır.

FOEBE (Astr., Mit.): bk. PHOİBĒ.

FOENERẠTOR (Lat. *foenus* = tefecilik), eski Roma'da, henüz askere aylık verilmediği sıralarda, silâh altına alınan yoksul halka donatımlarını sağlamak üzere gerekli parayı ödünç veren kimseye, genel olarak da faiz karşılığı borç para veren herhangi bir kimseye verilen ad.

FOERSTER [*förstır*], **Friedrich Wilhelm** (Berlin 1869 - Kilchberg, Zürich 1966), Alman pedagoğu. 1901 de Zürich'te, 1914 - 1920 yılları arasında da München'da profesörlük yapmıştır. Ahlâkî - barışçı görüşlerini Zürich dışında da yayabilmek için profesörlükten ayrılmıştır. F., Hıristiyanî eğitim sisteminde bir reform yapmaya çalışmıştır. Ona göre, eğitimin amacı, karakter, irade ve özel bir görüş sahibi fertler yaratmaktır. 1952 de Almanya'da bir F. - W. - F. Derneği kurulmuştur. Başlıca eserleri: *Jugendlehre* (Gençliğin eğitimi) [1904]; *Lebenskunde* (Hayat bilgisi) [1904]; *Schule und Charakter* (Okul ve karakter) [1907]; *Sexualethik und Sexualpädagogik* (Cinsiyet ahlâkı ve cinsiyet pedagojisi) [1907]; *Autorität und Freiheit* (Otorite ve hürriyet) [1911]; *Mein Kampf gegen das militaristische und nationalistische Deutschland* (Militarist ve milliyetçi Almanya'ya karşı savaşım) [1920]; *Christus und das menschliche Leben* (İsa ve insan yaşayışı) [1923, 3. bas. 1953]; *Angewandte politische Ethik* (Tatbikî siyaset ahlâkı) [1925]; *Alte und neue Erziehung* (Eski ve yeni eğitim) [1936]; *Europa und die deutsche Frage* (Avrupa ve Almanya meselesi) [1937].

FOETUS (Anat.): bk. DÖLÜT.

FOGARASI [*fogoroşi*], **János** (Felső Kázsmárk 1801 - Budapeşte 1872), Macar hukuk bilgini ve sözlükçüsü. Hukuk alanında birçok yavınları vardır. Fakat asıl ününü Macar dili alanındaki çalışmalarına borçludur. Bu yolda en büyük eseri, Gergely Czuczor (b. bk.) ile birlikte yazdığı *A magyar nyelv szótára* (Macar dili sözlüğü) [6 cilt, 1862-1874] adlı sözlüktür. *Hangsúly a magyar nyelvben* (Macar dilinde vurgu) [1860 - 1861] adlı çalışması da anılmaya değer.

FOGAZZARO [*fogatstsaro*], **Antonio** (Vicenza 1842 Vicenza 1911), İtalyan şairi ve romancısı. *Malombra* (ad) [1881] ve en iyi eseri sayılan *Daniele Cortis* (ad) [1884] ile romancılık hayatına giren F., *Piccolo mondo antico* (Bir zamanların küçük dünyası) [1895, Türkçe çev. 1962]; *Piccolo mondo moderno* (Bugünün küçük dünyası) [1900, Türkçe çev. 1965] ve *Il Santo* (Ermiş) [1905] adlı trilojisini ve nihayet *Leila* (ad) [1911] yı yayımlamıştır. Şiir kitapları: *Miranda* (ad) [1874]; *Valsolda* (ad) [1876]. Koyu bir Katolik olan şair, çağdaş ilmin teorilerini, özellikle evrimciliği kendi dinî inançlariyle bağdaştırmağa çalışmıştır. Bu eğilimi ve dinin bazı müraiiliklerini oldukça sert bir kalemle tenkit etmesi, kilise çevrelerinde yazara karşı düşmanlık yaratmıştır. F., kilise tarafından modernizm (yenicilik; b. bk.) ile suçlanmış ve bu hükme boyun eğmiştir.

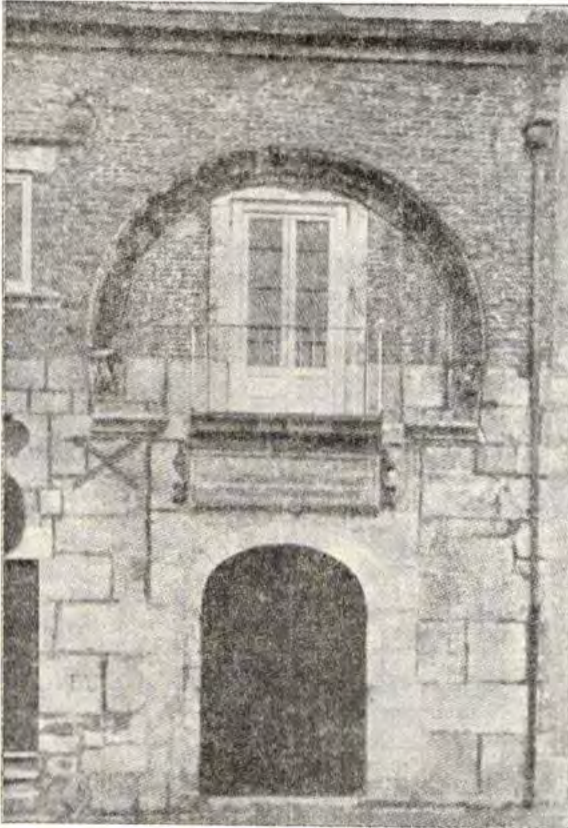

A. FOGAZZARO

FOGELBERG [*fugilbær'y*], **Bengt Erland** (Göteborg 1786 - Trieste 1854), İsveçli heykeltıraş. İtalya'da eski üstatlardan ilham almış, yurduna döndükten sonra başlıca Skandinav mitolojisine kendini vermiştir. «Thor» (bir Skandinav tanrısı, Odin'in oğlu) ve «Odin» (eski Skandinav tanrılarından biri) adlı eserleri Stockholm müzesindedir. Stockholm Akademisi üyesi ve saray heykeltıraşı olmuştur.

FOGGARA (Arapça), Sahra'nın kuzey kısmındaki tabiî yeraltı geçitlerine verilen ad. Bunlar, dağ eteklerinde toplanan suların vâhalara akmasını sağlar.

FOGGIA [*foca*], İtalya'da, Foggia Provincia'sının başşehri ve eski Puglia (Lat. Apulia) nın içerlerinde önemli bir ticaret merkezi. Denizden 70 m yükseklikte bulunan F., tarımca gelişmiş olan Tavoliere ovasının ortasında önemli

FOGGIA: II. Federico Sarayının kapısı

bir demiryolu kavşağıdır. Nüfusu 97 400 (1951) dür. Ticaret odası, bitki bahçesi, tiyatrosu, kütüphanesi vardır. Bununla beraber F. da genel olarak bir taşra şehri karakteri hâkimdir. İmparator II. Friedrich zamanında başşehir olmuşsa da, o zamandan ancak imparator sarayının bir kapı kemeri kalmıştır. Orta Çağa ait önemli yapıların büyük çoğunluğu 1731 depreminde yıkılmıştır.

FOGO, ILHA DO [*ilya du fogu*], Portekiz'e bağlı Yeşil Burun (Cabo Verde, Afrika'nın batı ucu) adalarından biri. Yüzölçümü 486 km², nüfusu 8 000 dir. 2 850 m ye kadar yükselen ada, faal bir yanardağdır. Kuzey taraflarında kahve ve ananas yetişir. Belli başlı büyük merkezi São Filippe'dir.

FOHNSDORF [*fōnsdorf*], Avusturya (Styria) da, Mur vadisinde bir şehir. Nüfusu 11 200 dür. Linyit ocakları, kâğıt ve maden sanayii vardır.

FOHR [*för*], **Carl Philipp** (Heidelberg 1795 - Roma 1818), Alman ressamı. Birçok Alman şehirlerinde sanatını öğrendikten sonra Alman - Roma okulu öncüleri arasına katılmıştır (1816). Resim sanatında yeni bir «geniş manzara görüşü» geliştirmiştir. Bu çalışma tarzı, önce, Tirol'lere ait sulu boyalarında (1815) kendini belli eder; İtalya'ya ait çizgi ve boya resimlerinde ise J. A. Koch'un etkisiyle olgunluğa erişmiştir. Koch'un klasik şekilli manzaraları F. da hür ve ruhlu bir ifade kazanmıştır. Manzara resimleri dışında, Heidelberg ve Roma'daki meslekdaşlarının grup resimlerini de boyamıştır. F., Roma'da Tevere nehrinde boğulmuştur.

C. Ph. FOHR

FOIX [*fua*], güneybatı Fransa'daki Ariège departmanının merkezi olup Toulouse'un güneyinde ve Ariège ırmağı ile Arget ırmağının birleştikleri noktada bir şehir. Nüfusu 7 798 (1946) dir. Büyük Karl tarafından kurulmuş olan bu şehre tepeden bakan yüksek bir kaya üzerinde F. kontlarına ait bir Orta Çağ şatosu bulunur. Şehirde bir arkeoloji müzesi vardır. Çevresinde tarihî anıtlara ve Roman üslûbunda güzel kiliselere rastlanır. Şehirde yünlü kumaş ve çelik fabrikalariyle tabakhaneler vardır. Orta Çağda bir kontluk olan F., XI. yüzyıldan başlayarak F. ailesi tarafından yönetilmiştir. F. kontlarından François Phoebus 1479 da Navarra krallığına tevarüs etmiş, sonradan bu krallığı kız kardeşi Catherine de F. (1470 ? - 1517) ya devretmiş ve Catherine 1491 - 1517 yıllarında Navarra kraliçeliği etmiştir.

FOIX şatosu

FOJASİT (Fr. Faujasite < *Faujas*, ad; Yun. *itis* = kaya), hidratlı tabiî alüminyum, sodyum ve kalsiyum silikat (sodokalsik zeolit).

FOJNICA [*foynitsa*], Yugoslavya'da (Bosna), Fojnička suyu üzerinde bir dağ kasabası ve hava değişimi yeri. Denizden yüksekliği 584 m dir. Nüfusu 2 000 (1948) dir. Romalılar zamanından beri altın, gümüş ve demir madenleri bilinir. F. XV. yüzyılda kılıç yapımı ile ün almıştı. Franciscusçulara ait Sveta Duša manastırında Bosnalılarla Türklere ait değerli el yazmaları vardır.

FOK (Phoca vitulina; Fr. Phoque veya chien de de mer; Alm. Seehund; İng. Common seal). Etçiller (Carnivora) takımının Fokgiller (Phocidae) familyasından memeli bir deniz hayvanı. Bizde daha çok ayı balığı adını alır. İğ biçimli, sarıya çalan ebrulu sincabî renkli vücudu, kadifemsi, su tutmayan tüylerle örtülü derisi, kesik kulaklı ve köpek başına benzeyen başı, yuvarlak iri gözleri, kedi bıyığı biçiminde bıyıkları vardır. Ön kısmı dört ayaklı hay-

F O K L A R

vana, art kısmı balığa benzer. Ön ayakları kısa ve beşer parmaklı olup bunları yüzgeç gibi kullanır. Art ayakları kuyruğuna yapışıktır. Karnı beyazımsıdır. Burun deliklerini istediği zaman kapatabildiği için uzun süre su altında kala bilir. Uzunluğu 1,5 - 2 m dir.

Cuvier'ye göre F. ların altı çeşidi vardır. Bunlardan çoğu Atlantik ve Pasifik'te yaşar; memleketimizde Marmara kıyılarında, hele İzmit körfezinde tek veya sürü halinde gezen çeşitlerine de rastlanır. Bazan havlar gibi ses çıkarır. Genel olarak balıkla beslenirse de, kabukluları ve yumu şakçaları da yer. Kıyılardaki dalyanlara saldırarak zarar verir. F., güneşlenmek, yavrulamak ve yavrularını emzirmek için karaya çıkar, fakat karada güçlükle hareket eder. Derisi ve yağı için avlanır. Eğitilmeğe çok istidatlı olan bu hayvanın alıştırıldığı zaman balık avında kullanılabildiği söylenir.

FOKGİLLER, Omurgalı hayvanlardan, Memeliler (Mammalia) sınıfının Etçiller (Carnivora) takımının Yüzgeç ayaklılar (Pinnipedia) alttakımından bır familya.

Kulakları körelmiştir. Ayakları yengeç biçimindedir ve art ayaklarını az kullanır. Soğuk bölge kıyılarında deri ve yağları için avlanırlar. Fok (Phoca vitulina), balonlu fok (Cystophora cristata), deniz fili (Macrorhinus leoninus) gibi türleri tanınmıştır.

FOKİN, Mihail Mihayloviç (Petersburg 1880 - New York 1942), Rus dans sanatçısı ve koreografı. Modern balenin yaratıcısı olan F., önce Dyagilev ile iş birliği yapmıştır. Rusya'ya dönmüş, fakat ihtilâlde tekrar ayrılmış ve Amerika Birleşik Devletlerinde yerleşmiştir. Sonradan Monte-Carlo Balelerinin idaresini üzerine almıştır. Birçok balelerde orijinal bir üslûp yaratmıştır.

Başlıca eserleri: *Şopeniana* (Chopin'den dans süitleri) veya *Sil'fidı* (Periler; Fr. Les Sylphides) [1907 ve 1908]; *Şeherazada* (ad) [1910]; *Petruşka* (ad) [1911]; *Videnie rozı* (Gülün hayaleti) [1911]; *Dafnis i Hloya* (Daphnis ve Kloe) [1912]; *Françeska da Rimini* (Francesca da Rimini) [1915].

M. M. FOKİN

FOKİNA, Vera (doğ. 1886), Rus dans sanatçısı kadın. 1904 te İmparatorluk Tiyatrosu bale okuluna girmiş ve 1905 te Mihail Fokin (b. bk.) ile evlenmiştir. Onun en sadık öğrencilerinden biri olmuş ve balelerinde başrolleri oynamıştır.

A. H. FOKKER
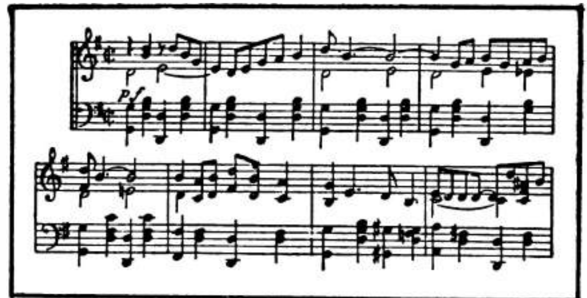
FOKKER [*fǫkīr*], **Anthony Herman Gerard** (Kediri, Cava 1890 New York 1939), Hollanda'lı uçak imalâtçısı. 1913 te Schwerin'de bir uçak fabrikası kurmuş ve I. Dünya Harbi sırasında bir kişilik avcı uçakları yapmıştır. 1919 da Amsterdam'da önemli bir uçak tezgâhı kurmuştur.

FOKLAR (Zoo.): bk. FOKGİLLER.

FOKOS [*fǫkoş*], **Dávid Rafael** (eski soy adı: **Fuchs**; doğ. 1884), Macar dilcisi ve etnografya uzmanı. Züryen dili üzerindeki çalışmalariyle tanınmıştır. F., Fin - Ugor dillerinin karşılaştırmalı sentaksı alanında da çalışmalar yapmıştır. Ayrıca Altay dilleri, özellikle Türk dili üzerinde de durmuştur. Belli başlı çalışma ve eserleri: *Zürjén népköltési mutatványok* (Züryen halk edebivatı örnekleri) [1913]; *Finnugor - török mondattani egyezések* (Fin Ugor ve Türk dillerinde sentaks yakınlıkları) [1934]; *A török -lar, - lär többes képző eredetének kérdése* (Türkçe *-lar, -ler* çoğul ekinin menşei meselesı) [«Mark Antal Emlékkönyv», 1943]; *Volksdichtung der Komi Syrjänen* (Komi Züryenlerinin halk edebiyatı) [1951]; *Syrjänisches Wörterbuch* (Züryen sözlüğü) [1959].

FOKSTERYE (Fr. Fox terrier < İng. *fox* = tilki; Fr. *terrier* = kürklü küçük hayvanların yeraltı yuvaları ve bunları deşen köpek), eskiden, yer altında yuva kuran tavşan, tilki, porsuk gibi kürklü küçük hayvanları yuvalarından çıkartmada kullanılan, bugün ise daha çok ev köpeği olarak beslenilen bir köpek ırkı. F. lerin kökeni çok eskidir. Bu köpeklerin tüylerinin niteliği ile ayırt edilen iki çeşidi vardır: Sert kıllı fokslar, yumuşak tüylü fokslar. Renkleri çoğunlukla ak ve kara, kara, doru ve kara dorudur. Başlıca özellikleri, avcılık ve haşere düşmanlığı olan bu köpekler çok sinirli, çalışkan ve cesur hayvanlardır. Bk. TERYE.

FOKSTROT (İng. Fox - trot = tilki seğirtmesi), iki kişinin birlikte oynadığı, Anglosakson menşeli bir dans. Bu dansın ağır bir tempo ile oynanan türüne slovfoks (İng. *slow - fox* = ağır fokstrot) denilir. En ünlü F. ve slovfoks havaları olan *Tea for Two* (Baş başa içilen çay), *Dinah* (ad), *Sweet Georgia Brown* (Tatlı G. B.), *Body and Soul* (Beden ve ruh) gibi parçalardan çoğu zaman caz teması olarak yararlanılmıştır.

BİR FOKSTROT NOTASI

FOKUS (Lat. *focus* = odak) [Elektronik], X ışınları üretiminde kullanılan bir çeşit Crookes tüpü. Bu tüp (ampul) lerde katot ışınlarının meydana getirdiği koninin tepesine metalden bir levha konulmuştur. Tüpün anodu veya antikatodu olan bu levhaya çarpan katot ışınları, odakları aynı koninin tepesinde bulunan X ışınlarına dönüşürler.

FOLAS (Yun. *Phōlas*), deliklerde yaşayan, iki çeneli (bivalve), kayacıl (saxicole) ve delici (perforant) bir yumuşakça. F., bütün denizlerde görülür ve Üçüncü Zamandan beri fosil olarak da bulunur. Pholadidae familyasının tipidir.

FOLAS

F. lar, kuvvetli bir fosforışı yayma özelliğine sahiptir. Kayaların, tahtaların içine gömülü olarak yaşar ve bunları tahrip ederler. Bu yüzden liman tesislerinde sık sık ağır zararlara sebep olurlar. Kayalarda ve deniz kenarlarındaki dip çamurunda 15 - 30 mm çapında silindir biçimli delikler açarlar. Bu türlü delikler fosil halinde de görülür ve eski bir deniz kıyısının varlığına işaret eder.
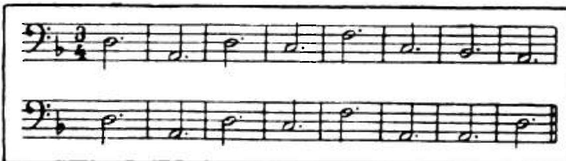
FOLENGO, Teofilo (asıl adı: **Girolamo**; takma adı: **Merlino Coccajo**; Mantova yakını 1496 - Campese di Bassano 1544), İtalyan yazarı. 1512 de Benedictusçular tarikatına girmiş, fakat tarikat başkanları ile anlaşamayarak 1524 te ayrılmıştır. 1534 te yeniden bu tarikata girmiştir. F., özellikle *Baldus* (ad) [1517, genişletilmiş bas. 1522] adlı destanı ile ün kazanmıştır.

T. FOLENGO

Şövalyelik şiirini alaya alan bu eserde, Latince ve İtalyancanın karışımı olan uydurma dil (bk. MAKARNA EDEBİYAT < İta. letteratura maccheronica) dahice kullanılmış ve gerek Fransız romancısı Rabelais gerek Alman şairi Fischart üzerine etki yapmıştır.

FOLEY [*fouli*], **Sir Thomas** (Ridgeway 1757 - Portsmouth 1833), İngiliz amirali. Önce amiral Rodney emrinde bulunmuş, sonra Toulon önlerinde savaşmış (1793 - 1795), Ebukir (Aşağı Mısır) savaşında (1798) önemli rol oynayan «Goliath» harp gemisine, Kopenhag deniz savaşında (1801) ise Nelson'ın amiral gemisi «Elephant» a kumanda etmiştir.

FOLIA (Portekizce = çılgınlık): 1. Yüzlerini örtmüş ve değişik giyeceklerle tanınmayacak kılığa girmiş dansçıların kastanyet ve başka çalgılar eşliğiyle oynadıkları çok canlı ve gürültülü dans. İlk defa 1500 sırasında Portekiz'de rastlanan ve 1613 te Cervantes'in de andığı bu dans, zamanla bütün İspanya yarımadasına yayılarak saraylara girmiş, XVII. yüzyıldan sonra unutulmuştur. Oynanış biçimi ve ezgileri bilinmemektedir.

BİR FOLIA NOTASI

2. Bu dans için kullanılan çeşitli oyun havaları içinden zamanla seçilip kalıplaşmış 3/4 lük ezgi ve bas (İta. follia, Fr. folies d'Espagne). J. H. Kapsberger (1604) den beri sık sık varyasyon konusu olarak kullanılmış, besteciler önceleri kalıbın daha çok bas partisini (bk. NOTA) muhafaza ettikleri için chacone (b. bk.) ile passacaglia (b. bk.) gibi F. teriminin de bir ısrarlı bas (bk. OSTINATO) türü olarak anlaşılmasına yol açmışlardır. Bununla birlikte, M. Farinelli (1649) tarafından keman için düzenlendiğinden onun adiyle de anılmaya başlayan ezgisi (soprano partisi) Corelli'nin op. 5 keman sonatlariyle ün salarak Liszt'in *Rhapsodie espagnole* [1863] ve Rahmaninov'un, Corelli'nin bir konusu üzerine varyasyonlar [1932] gibi büyük çaplı eserlerde işlenmiştir.

FOLIES - BERGÈRE [*foli - berjēr*], Paris'te 1867 de Richer sokağında kurulmuş olan bir müzikhol. Önce Café du Sommier élastique (Yaylı somye kahvesi) adı altında varyete tiyatrosu olarak açılmışsa da, kısa zamanda kapanmıştır. Sonra bina tadil edilmiş, içine bir gezi yeri eklenmiş ve F. B. adiyle 1880 de konser salonu olarak yeniden açılmıştır. 1881 de Concert de Paris adını alan müessese, besteci Gounod, Massenet, Saint - Saëns, Delibes, Joncières ve Guiraud'dan meydana gelen bir kurulun murakabesine

FOLIES - BERGÈRE'den bir sahne

bırakılmışsa da, iş yürümemiş, çok geçmeden F. B. yine eski tarzına dönmüştür. O zamandan sonra geniş kadrolu ve gösterişli revü tarzı temsillerde ihtisas kazanmıştır.

FOLIGNO [*folinyo*] (eski adı: **Fulginium**), İtalya'da, Topino vadisinde, Perugia provincia'sında, demiryolu kavşağı üzerinde bir şehir. Denizden yüksekliği 235 m, nüfusu 44 400 (1951) dür. F., Umbria havzasının ticaret ve sanayi merkezidir. Umbria mimarisinin en güzel eserlerinden biri olan ve cephesi 1130 - 1201 yılları arasında Roman üslûbunda inşa edilmiş bir katedrali vardır.

F., 1305 - 1439 yılları arasında Trinci ailesinin idaresi altında idi. 1400 sıralarında yapılan büyük saray, bugün müze ve kütüphane olarak kullanılmaktadır. Bu saray sonradan 1860 a kadar Vatikana ait olmuştur.

FOLIGNO: Belediye binası

FOLİK ASİT (Fr. Acide folique), birtakım bakterilerin, meselâ *Lactobacillus casei*'nin üremesi için gerekli olan bir asit. Sarı - turuncu renkte billûri bir tozdur. Alkol, eter, su, benzol, kloroformda çözülmez; yalnız sıcak suda çok az olarak çözülür. Asidin adı Latince *folum* (= yaprak) sözünden gelir. F. A. yapraklarda (özellikle ıspanak yapraklarında) yaygın bir cisim olup vitamin B kompleksine girer. 1946 da sentez yolu ile Angier tarafından elde edilmiştir. Kansızlık hastalığında F. A. le müspet sonuçlar sağlanmıştır (günlük doz 5 - 20 mg).

Son zamanlarda F. A.in kanser hücrelerinin büyümesini engellediği anlaşılmıştır. Bunun için F. A. preparatları kansere karşı kullanılmıştır. Habis kansızlık, başlangıcında, F. A. le tedavi edilebilir (günde 50 mg). Asıl antipernisiöz vasıta vitamin B_{12} dir. Yeni keşfedilmiş olan B_{14} ün de F. A. ile ilişkisi vardır. Bk. VİTAMİNLER.

FOLİKÜL (Fr. Follicule < Lat. *folliculus* = kesecik): 1. Çatlak kabuklu, bir tek meyva yapraktan türemiş kuru yemiş ki, her çiçeğinin birçok yemiş vermesi ve bir tek çatlak boyunca açılmasiyle baklamsı yemişten ayırt edilir. Örnek: şakayık.

2. Kese biçimli çeşitli organlara verilen ad: *kapalı F. ler*, bağırsak mukozasında bulunan lenf organları. *Yumurtalık F. ü* veya *De Graaf F. ü*, yumurtalığın yüzeyinde meydana gelen ve içinde F. hormonu (folikülin) ile sarılı yumurtacık bulunan çukurluk. Yumurtacık olgunlaşınca bu F. yarılır ve yumurtacık ile F. hormonunu salar; yumurtacık, kanaldan döl yatağına geçer, F. hormonu ise organizmaya yayılır.

FOLİKÜLİN (Fr. Folliculine) **veya FOLİKÜL HORMONU**, kadınların yumurtalıklarının korteksinde yuvalanmış olan ve her birinin içinde bir yumurta bulunan De Graaf folikül (kesecik) lerinin etkin maddesi olan hormon. Folikül hormonu her iki cinste küçük miktarda olmak üzere böbreküstü korteksi tarafından da salgılanır. Bu maddenin sentezle elde edilen çeşidi aynı fizyolojik etkiyi meydana getirir. Bk. ŒSTROGÈNE.

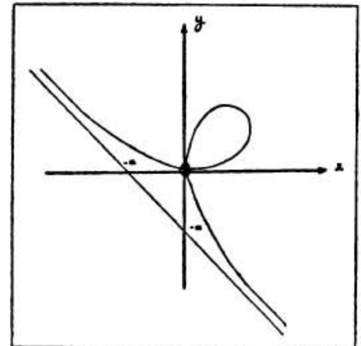
FOLİKÜLİT veya FOLİKÜLİTİS (Lat Folliculitis < *folliculus* = kesecik; *itis* = yangı), derideki kıl - yağ foliküllerinin yangılanarak cerahat çıkarması (bu foliküller, el ayası, ayak tabanı ve tırnak bölgeleri müstesna olmak üzere vücudun her tarafında bulunan ve derinin içeriye doğru girerek meydana getirmiş olduğu keseciklerdir; kıllar, bir kenarlarından yağ salgılayan bu keseciklerin dibinden yürür). Cerahat çıkaran foliküllerin bazılarını, bilinen cerahat mikropları (stafilokoklar, streptokoklar) oluşturur; bazılarını da kel mantarları meydana getirir. Sakal ve bıyık F. ine sikosis (Yun. sykosis < *sykon* = incir) denilir. Akne de bir F. türüdür. Bazı derin F. ler, körelen kılların tahrip edilmesi sonucu olarak sürekli kelliğe yol açarlar.

FOLIO (İta.) [Matbaacılık]. 21 × 33 cm büyüklüğünde bir kâğıt yaprağı ölçüsü (kısaltması: F., Fo., Fol.). Günümüzde, F. nun yerine 21 × 29,7 cm lik yapraklar (Din) kullanılmaktadır.

FOLİUM (Folium Descartes): Denklemi $x^3 + y^3 = 3axy$ olan bir eğri. Eğer $y = tx$ koyarsak:

$$x = \frac{3at}{1+t^3} \quad \text{ve} \quad y = \frac{3at^2}{1+t^3}$$

parametrik denklemleri bulunur. Eğri, şekildeki gibidir. $x + y + a = 0$ doğrusu, eğrinin asimtotudur.

FOLİUM

FOLKESTONE [*fo̧ukstīn*], İngiltere'nin Kent kontluğunda bir liman ve plaj şehri. Dover yolu üzerinde bulunan F. ın nüfusu 45 200 (1951) dür. 1809 da yapılmış olan liman, özellikle Boulogne ile yolcu ulaşımını sağlar.

FOLKETING, Danimarka'da millet meclisine verilen ad. Bu meclis, 1953 te kaldırılan Landsting, yani yüksek ka-

mara ile birlikte Rigsdag, yani Parlamentoyu teşkil ederdi. F. in 149 üyesi, genel seçimlerle dört yıl için seçilir.

FOLKLOR (İng. Folklore < *folk* = halk; *lore* = bilgi, eski ter. Halkiyyat [Ziya Gökalp], Halk bilgisi [Türk Halk Bilgisi Derneği]) : Kelime olarak, ilk defa 22 ağustos 1846 tarihli «Athenaeum» dergisinde görülür. Arkeolog William John Thomas, Ambrose Morton takma adı ile yazdığı bir yazıda, İngilizcede popular antiquities (= halk atikiyatı) kavramına giren her şeye folklore denilmesini ileri sürdü. İngilizce *folk* ve *lore* kelimelerinin birleştirilmesinden meydana gelen bu terim, İngilizce konuşan ülkelerde kolayca yayıldı. 1879 da bir derneğin adında da kullanıldı: Folklore Society (= F. derneği). Fransa'da «Mélusine» adiyle ilk F. dergisi çıktı (1875) ve ilk milletlerarası F. kongresi toplandı (1889). Almanya, Avusturya, Skandinav ülkeleri ve Hollanda, bu kelimeyi Volkskunde terimleriyle karşıladılar (Alm. = halk bilgisi). Latin ülkelerinde bilginler F. sözünün verdiği imkânlar karşısında eski terimlerinden vazgeçtiler. Bugün F. kelimesi dünyanın birçok ülkelerinde ilim çevrelerinde kabul edilmiş bulunuyor.

Tarifi, konusu, alanı: F., halk hayatının veya kültürünün ilmidir. Medenî bir millet içinde okumuş insanların kültürüne zıt olarak yaşayan büyük kalabalıkla onun. gelenek yolunda tecrübe ile elde ettiği maddî ve manevî bilgiler F. un konusunu meydana getirir.

Halk hayatı, çok eskiden beri tarihçilerin, coğrafyacıların, seyyahların, yazarların v. b. dikkatini çekmiştir. Onlar, tesadüf veya tecessüsle, bir ilim eseri meydana getirmek düşüncesinden uzak olarak, görenek ve gelenekleri, masalları, efsaneleri, kocakarı ilâçlarını, halk müziğini, gelenekler hukukunu, dokumacılık, demircilik v. b. gibi halk sanatlarını, dansları, insan çevresinde doğumdan ölüme kadar yapılan törenleri v. b. tam veya noksan olarak kaydediyorlardı.

Eskilerin bu metotsuz bilgi toplama merakı, zamanla yerini ilmî tecessüse bıraktı. XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'da dillerin kaynaklarına dair incelemeler, halk hayatının perdesini açtı. Başlangıçta, yalnız halk edebiyatının kollektif ve anonim karakter taşıyan masal, atasözü, bilmece v. b. gibi ürünleri F. sayılıyordu. 1866 da Fransız F. cusu Paul Sébillot, bütün âdet ve inançlarla batıl inançları da katarak konuyu genişletti. Sonraları, maddî kültüre giren eşya, âlet ve edevat ile halk sanatları da derlenmeğe başlandı.

Bütün halk hayatını kaplayan konunun derinliği ve genişliği karşısında ilim adamları, pratik düşünce ile veya teorik açıdan iki ayrı istikamete yöneldiler: F. u, manevî ve maddî etnografya adları ile derleyip kıymetlendirme yolunu tuttular. Kuzey milletleri bu ayırma yolunda direndiler.

Halk hayatını gelenek açısından ele alan F. u maddî ve manevî olarak ikiye ayırmak bir uzviyeti parçalamak, onun ortak temelini teşkil eden zihniyetten uzaklaşmak şeklinde görüldü. Fransız F. cusu Paul Saint - Yves, geleneğin maddî kültürle de intikal ettiğini ortaya koydu; halk tekniğini «geçmiş yüzyılların gelenekleri ile batıl inançlarına dair kesin bilgiler ihtiva eden bir halita» şeklinde tarif eden bu yazar, ağ örmenin, balık tutmanın, demir dövmenin, sabahları dükkân açmanın arkasında bir zihnî donatım vardır, der.

İnsanları maddî tedbirlerle tedaviye çalışan halk hekimliğinin de bir ruhî yönü vardır.

Şu halde, kaynaklara gidildiği zaman maddî ve manevî unsurlarda bir «bütünlük» gösteren konumuz, bazan ayrı, bazan birarada incelenmektedir. Son zamanlarda, maddî veya manevî sahada olsun, tek bir konuyu işleyen ilim adamları görülmektedir. Bugün Finlanda'da yalnız ata sözlerini konu olarak alan bilginler vardır. Bu bilginler tarafından «Proverbum» adlı bir dergi yayımlanmaktadır. Yukarıdan beri verilen bilgiler karşısında Arnold Van Gennep'in dediği gibi, F. un sahasını ve sınırlarını çizmek kolay değildir.

İlk çalışmalarda malzemesi dile dayanan mahsullerle batıl inançlardan ibaret olan konular, sonraki araştırmaların sonucu olarak maddî ve manevî medeniyet kalıntı (survivance) larını da kapsadı. Bu, bir mânada «archéocivilisation» kaynağından bugüne kadarki hayatın mahallî, ırkî, kavmî, millî, dinî, mistik, efsanevî ve beşerî temellerini iç içe gösteren bir prizmadır.

Folklor ve gelenek: F. çerçevesine giren bilgilerin ilk vasfı, gelenek yolu ile, zaman ve mekân içinde nesillerden nesillere geçmesi olayıdır. Birçok F. cular (meselâ Arnold Van Gennep) geleneklerin devamını sözlü aktarmalardan görürler. André Varagnac, sözlü aktarmanın mümkün olması için hayat tarzlarının yerleşik ve birleşik bulunması lâzım olduğu inancındadır. Ona göre, gelenek bazı yaşama tarzlarından doğar. Kapalı bir ekonomisi (kapalı sosyal hayatı) olan grupların parçalanmaktan korundukça gelenek bâki kalır.

André Varagnac'a göre, yaşanılmış ve düşünülmüş bir devrenin ağızdan kulağa geçişi gelenek medeniyeti (civilisation traditionnelle) ni teşkil eder. Bu medeniyet üzerinde düşünülmeden önce yaşanmıştır. «Yaşanmış olan» ise tesir kuvvetini kaybedince ağızdan ağıza geçme de durur.

İşte, bu yaşanmış medeniyet, hafızanın yardımı ile intikale başlar. Bu geçiş sırasında kollektif karakter taşıyan bilgiler, en eski şekillerini muhafaza ettikleri gibi, değişiklik de gösterirler. Zaman içinde uzaklık, mekân içinde yayılma. hayat tarzlarının ve zevkin değişmesi gibi faktörler bu fikrî ve hissî gücü ister istemez yeni kalıplara döker. Bu kalıplar ve bunların muhtevası, ilk asıllarından bir öz, bir motif getirdiği gibi, bazan kaynağını tayin edemeyeceğimiz birtakım unsurlarla da birleşir. Bu hal, konuyu çeşitlenmeye, varyantların oluşmasına götürür. Varyantlar, terkip (composition) işinde bizi sağlam netice almaya götüren birtakım unsurlardır. Başka bir deyişle, yeniden kurma (restauration) elemanlarıdır.

Folklor ürünlerinin tespiti ve metot: F. ürünlerinin tespiti işinden önce bunları zaptedenin özellikleri üzerinde kısaca durmak lâzımdır. F. cu, okuduğunu açıkça anlamalı ve dinlediğini kolayca zaptedebilmelidir; konularını sevmeli, onlara karşı objektif olmalı ve peşin hükümlerden sakınmalıdır. Malzemeyi a. konuya, b. çevreye göre toplayacak olan F. cu, zaman faktörünü hesaba katarak a. vasıtasız ve b. vasıtalı usulle işe girişir. Dar bir konu ve çevre içinde doğrudan haberciden elde edilen bilginin büyük değeri vardır. Ancak, konu ve çevre genişledikçe, haberci ile temas zorlaşır. O zaman vasıtalı yoldan yürümek lâzımdır. Bu yol, sözlü ve yazılı şekilleri ihtiva eder. Başkalarının bilgilerinden faydalanma ile maksada göre hazırlanan anketler malzemenin toplanmasını sağlar. Birincinin eksik veya yanlışlarını ikincilerin düzeltmesi mümkün olur. Buna, önceden derlenmiş malzeme ile hazırlanmış bazı monografilerin yardımcı olacağı muhakkaktır.

F., sosyal ve tabiî ilimlerin bugüne kadar ortaya koyduğu usulleri kendi konusuna tatbik eden terkibî bir ilim olarak gözleme (müşahede), tarih, karşılaştırma, biyoloji ve coğrafya metotlarından faydalanır.

Folklorun kaynakları ve başka ilimlerle ilişkileri: F. un canlı kaynağı halk hayatıdır. Doğumdan ölüme kadar geçen devrede bütün törenler, görenek ve gelenekler, halk sanatları, hurafeler, masallar v. b. sözlü ve elle tutulur kaynağı teşkil ederler. Dil, din, sanat, oyun, sihir, büyü v. b. üzerine tam veya eksik olarak bilgi veren yazma ve basma eserlerle etnografya müzelerinde toplanan maddî eşya v. b. ikinci kaynak vazifesini görürler.

F. , tarih. edebiyat, sosyoloji, psikoloji, etnoloji, filoloji, diyalektoloji gibi ilimlere malzeme veren zengin bir hazinedir. Buna karşılık, F. da bu ilim ve bilgilerden geniş ölçüde yararlanır.

Türkiye'de folklor çalışmaları: II. Meşrutiyetten sonra bazı ilim adamları yazılariyle konuya dikkati çekmişlerdir. Ziya Gökalp de *Türkçülüğün esasları* adlı eserinde, F. üzerinde durmuş, F. terimi yerine *halkiyyat* terimini teklif etmiştir.

Asıl F. çalışmaları Cumhuriyetten sonra başlar. 1927 de Ankara'da Halk Bilgisi Derneği kuruldu. Aynı yılda «Halk Bilgisi Mecmuası» adiyle bir dergi çıkarıldı. Daha sonra merkezi Istanbul'a nakledilen dernek, fazla bir faaliyet gösteremedi. Yalnız «Halk Bilgisi Haberleri» adiyle çıkardığı dergi ile, bu alandaki derlemeler daha geniş yayın alanı buldu.

Istanbul Belediyesi Konservatuvarı, Türkiye'de ilk olarak 1927 den 1932 ye kadar her yaz yurdun çeşitli bölgelerine ilmî derleme gezileri yapmış, yerinde plaklara almak suretiyle halk türkülerini, film makineleriyle de halk oyunlarını tespit etmiştir. Daha sonra bu türküler, sözleri ve notaları ile on beş kitap halinde yayımlanmıştır 1932 yılında kurulan halk evleri tarafından çıkarılan dergilerle Türk F. unun her daldaki verilerini, derlemeciler aracılığı ile yayımlamak imkânı bulunmuştur.

Yine bu devre içinde, Millî Eğitim Bakanlığı yurdun bütün bölgelerinin türkülerini uzmanlara derletmiş, 11 000 den çok türkülü ve türküsüz halk melodisi toplanmıştır.

Halk evlerinin kapanmasından sonra F. çalışmaları durmuş, bir yayın organı olmadığı için yeni derleyiciler yetişmediği gibi, eskiler de çalışmalarını kesmişlerdir. Bu sırada İhsan Hınçer, «Folklor Postası» dergisini çıkarmış, ancak, 19 sayı sonra kapanmıştır. 1948 de Hınçer, «Türk Folklor Araştırmaları» adlı yeni bir dergi çıkarmaya başlamıştır. 20 yıldan beri çıkan bu dergi, hemen bütün F. cuları çevresinde toplamış, her türlü F. derlemeleri, ilmî araştırmalar yayımlayarak yurt içinde ve dışında ilim âlemine karşı Türk F. unun tek temsilcisi olmuştur. Son yıllarda turizmin geliştirilmesi için sarf edilen çabalar arasında birçok il ve ilçelerde F. ve turizm dernekleri kurulmuştur. Bu dernekler, bulundukları bölgenin turizm bakımından gelişmesine çalışırlarken halk oyunlarının derlenmesi, öğrenilmesi ve tanıtılması için de çalışırlar.

Millî Eğitim Bakanlığı, bu dağınık ve ilmî metottan uzak çalışmaları bir merkeze bağlamak ve ilmî çalışmalara hız vermek üzere 1966 yılında Ankara'da bakanlığa bağlı müstakil bir müdürlük olarak Millî Folklor Enstitüsü'nü kurmuştur. Bu enstitünün kuruluş kanununda yapacağı işler özetlenmiştir: Türkiye ve Türk dünyası ile ilgili F. araştırmaları yapmak, arşiv kurmak, F. atlası, sözlüğü, ansiklopediler çıkarmak, F. la ilgili her türlü yayın yapmak, üniversiteler ve başka ilim kurumlariyle ilişkiler kurmak, seminer ve kongreler düzenlemek, uluslararası kongrelere katılmak, okullarda millî eğitim yönünden F. dersleri koydurmak.

Bu resmî ve yarı resmî çalışmalar yanında uzman ve amatörler kendi çabaları ile pek çok araştırma ve yayınlar yapmışlardır. Böylelikle bugün oldukça zengîn bir Türk F. kitaplığı meydana gelmiştir.

FOLKMOTE [*foukmout*] **veya FOLKMOOT** [*foukmūt*] (Anglosaksonca *folk* = halk; *gemot* = meclis), Anglosaksonlarda, kontluklar çerçevesi içinde, serbest kişiler meclisi. Bu meclisin hem idarî hem adlî ve malî yetkileri vardı. F. ın adı, ilk olarak kral Edgar (958 - 975) devrinde geçer.

FOLKUNG SÜLÂLESİ, XII. yüzyılda yaşamış Folke adında birine kadar ulaşan İsveçli bir sülâle. Bu sülâle Valdemar ile krallık payesi almış (1250), İsveç'te 1363, Norveç'te ise 1387 yılına kadar hüküm sürmüştür.

FOLKWANGMUSEUM [*folkvangmuzeum*], 1902 de K. E. Osthaus tarafından Hagen'da kurulmuş olup 1922 de Essen şehri tarafından satın alınarak buradaki Şehir Sanat Müzesi ile birleştirildikten sonra 1929 da yeniden açılan bir müze. Çağdaş ressamlara ait tablolarından büyük kısmının 1937 de kaybolmasından sonra, 1944 - 1945 te bombardımanlarla binası da yıkılmış, 1953 te yeniden düzenlenmesi için çalışmalara başlanmıştır. Césanne, Gauguin, Van Gogh, Renoir ve başka ressamlara ait çok değerli tabloları saklamaktadır.

FOLLEN [*folin*], **Karl** (Romrod, Hessen 1795 - Erie gölü, Amerika 1840), Alman şairi ve politikacısı. Kardeşi August Follen (1794 - 1855) gibi bir öğrenci teşkilâtının radikal kanadı başkanı idi. F., Giessen'da eylemsiz doçent olmuş, sonra da Jena'ya gitmiştir. Takibe uğrayan F., Fransa'ya, oradan da İsviçre'ye kaçmıştır. 1824 te ise kuzey Amerika'ya yerleşmiştir. F. 1835 e kadar Cambridge (Massachusetts) de Alman dili ve edebiyatı profesörü olarak çalışmış, daha sonra da East Lexington'da Protestan vaizliği yapmıştır. Erie gölündeki bir vapur yangını sırasında ölmüştür.

Eserleri karısı Elisa Lee tarafından yayımlanmıştır (5 cilt, 1841, biyografisi ile birlikte).

FOLLICULINE (Biyokim.): bk. FOLİKÜL HORMONU.

FOLLUK, geniş anlamda evcil kanatlı hayvanların yumurtalatını bıraktıkları yer. Fakat F. deyince daha çok tavukların yumurtlama yerleri anlaşılır. F. lar galvanizli saçtan veya tahtadan yapılabilir. Saçtan yapılanlar daha sağlam ve sağlık şartlarına daha uygun ise de pahalıdır. Bu bakımdan tavukçuluk işletmelerinin çoğunda tahtadan yapılan F. lar kullanılır. Bu durumda parazitlerin barınabileceği çatlakların bulunmamasına dikkat etmelidir.

Tavuklar sessiz ve loş yerlere yumurtlamak içgüdüsüne sahip olduklarından F. lar kümesin az ışık alan kısımlarına konmalıdır. Elde edilen yumurtaların temiz ve kırık nispetinin az olması için kümeste uygun tipte ve yeteri kadar F. bulundurmalıdır.

Hangi tipten olursa olsun, F. un üst kısmı hayvanların tutunamayacağı kadar (45°) meyilli olmalıdır. Aksi halde geceleri tavuklar F. un üzerine tüneyip kirletirler. Tavukların rahatça yatmaları ve yumurtaların kirlenmemesi için F. un içine bir miktar yataklık (tahta talaşı, saman v. b.) konmalıdır. Yumurtaların düşmemesi ve yataklığın dökülmemesi için de F. un önüne 5 - 6 cm yüksekliğinde bir eşik çakılmalıdır.

F. lar tek katlı olabileceği gibi, yerden kazanmak gayesi ile iki veya üç katlı da yapılabilir. Hayvanların tutunmaları ve üzerinde yürüyüp boş gözleri arayabilmeleri için her katın önüne bir sıçrama tahtası çakılmalıdır. Ağır tavuk ırkları fazla yükseğe sıçrayamadığından, bir kümese çok katlı F. konurken, ırkların bu özelliğinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Hayvanların dolaşma alanlarını daraltmamak için F. ların yerden yüksekliği 40 cm olmalıdır.

İşletmelerin şekline göre, kümeslerde çeşitli tiplerde F. bulundurulur. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. *Kapanlı folluklar*: Tavukların çeşitli yönlerden ıslahı bu tip F. sayesinde mümkün olmuştur. Çeşitli karakterler bakımından ıslah yapılabilmesi için, elde edilen yumurtaların hangi hayvanlara ait olduğunun bilinmesi gerekir. Bu bakımdan kapanlı F. ıslah yapan işletmelerde kullanılır. Bu tip F. larda çeşitli şekillerde yapılan kapak, sürtünme sonucunda F. a giren tavuğun üzerine kapanır. Tavuk F. tan bakıcı tarafından çıkarılır ve yumurtanın üzerine hayvanın numarası ve günün tarihi yazılarak toplanır.

Her F. gözü 30 cm genişlik, 40 cm derinlik ve 35 cm yükseklikte olmalıdır. Her 3 - 4 tavuğa bir göz yeter sayılır.

2. *Tek bölmeli açık folluklar*: Sadece üretimi gaye edinen işletmelerde kullanılır. Tavuklar serbestçe F. gözlerine girip çıkabilirler. Gözlerin boyutları kapanlı F. ta olduğu gibidir. Gerektiğinde kapak takılarak kapanlı hale getirilebilir. Her 5 - 6 tavuk için bir göz hesaplanır.

3. *Grup follukları*: F. gözleri aynı anda birkaç tavuğun birden yumurtlayabileceği büyüklüktedir. Bu F. lar ıslahla uğraşmayıp üretim yapan işletmeler için uygundur.

FOLZ veya FOLTZ [*folts*], **Hans** (Barbierer [= berber] adiyle anılır; Worms 1450 - Nürnberg 1515), Alman «Meistersinger» (çalgıcı - ozan). F., Orta Çağ lirik şiirin devamı olan Esnaf Loncaları Ustaları şiirinde reform yapmış, zamanını canlandıran kaba gülünç pives ve hikâyeler, diyaloglar ve şiirler yazmıştır. Eserleri: XV. yüzyıla ait apukurya piyesleri (Fastnachtsspiele, b. bk.) [A. v. Keller bas. 1853 ve 1858]; *Meisterlieder* (Esnaf ustaları şarkıları) [1908].

FON (Fr. Phone < Yun. *phone* = ses) [Akustik], seslerle gürültülerin şiddetini ölçmede kullanılan, peslik ve tizlik derecesi gözetmeyen ses gücü birimi.

Bir ses veya gürültünün fizyolojik şiddeti, saniyede 1 000 periyotluk bir frekansı olan saf bir ses ile aynı fizyolojik şiddette bulunması şartiyle, 1 F. dur; bu saf sesin fizik şiddeti ise, aynı frekanstaki işitilebilme eşiğinin bir desibel (1/10 bel) üstündedir.

Kulağın duyabildiği seslerin ve gürültülerin fizyolojik şiddeti, işitilebilme eşiği olan 0 F. ile acı duyma eşiği olan 130 F. (aş. yu.) arasında yer alır.

FON (Fr. Fonds) [İktisat], bir hizmetin görülmesi, bir planın yürütülmesi için ayrılarak özel bir hesaba yatırılmış para, sermaye veya sağlanmış malî kaynak. Bazı teşekküllerin faaliyetlerinde rastlandığı gibi, yardımlaşma için ayrılmış paralara da F. denilmektedir.

F. lar, millî olabileceği gibi, milletlerarası da olabilir. Memleketimizdeki F. lara örnek olarak Millî Korunma F. u ve Akaryakıt Fiyat İstikrar F. u gösterilebilir. 26 ocak 1940 tarihinde yayımlanan Millî Korunma Kanunu ile fiyatların yükselmesinin ve ihtikâr yapılmasının önlenmesi öngörülmüştü. Bu kanunun bir gereği olarak, Ziraat Bankasında bir hesap açılarak Millî Korunma F. u tesis edilmişti. F. sözünün Fransızcada bir de «kaynak» anlamı vardır. Et ve Balık Kurumu ile Petrol Ofisi gibi kuruluşlar sermayelerini ve kadrolarını bu anlama uygun olarak Millî Korunma F. undan almışlardır. Bu F. her iki kuruluşa kaynak olmuştur.

İkinci örneğe gelince, memlekette tüketilen her türlü akaryakıta ait fiyatların sık sık değişmemesi lâzımdır. Bunun için Ticaret Bakanlığı zaman zaman akaryakıt fiyatlarını tespit ve ilân eder. İthal olunan akaryakıt fiyatları, Ticaret Bakanlığınca tespit ve ilân edilen fiyatlardan üstün olduğu takdirde aradaki fark akaryakıt istikrar F. undan alınarak ithalâtçı firmalara ödenir. Tersine, ithal edilen akaryakıt fiyatları ilân olunan fiyatlardan aşağı bulunduğu hallerde de aradaki fark F. a yatırılır.

Ekonomik alanda dünya çapında Milletlerarası Para F. u (IMP veya FUND) vardır. Temmuz 1944 te 44 memleketin katılmasiyle Bretton Woods'da toplanan Birleşmiş Milletler Para ve Maliye Konferansında antlaşma metni tespit olunmuş, 22 temmuz 1944 te Milletlerarası Para F. u kurulmuştur. Antlaşma, ancak 27 aralık 1945 te yürürlüğe girmiş, kuruluş 1 temmuz 1946 da çalışmalarına başlamıştır. Memleketimiz de bu teşkilâta, 19 şubat 1947 tarihinde kabul olunan bir kanunla katılmıştır.

Milletlerarası Para F. unun sermayesi, üye ülkelerin bu kuruluşa katılma payları ile vücut bulmuştur. Her ülkenin ne miktar bir pay ile katılacağını ve gerektiğinde ne miktar kredi alacağını tespit eden kotalar vardır. F. a katılma paylarının dörte biri altın ve dörte üçü üye ülkelerde sürümdeki paralar ile ödenir. Milletlerarası Para F. unun en dikkate değer yanı, kuruluşa katılan ülkelerin birinci derecede 250 şer oya sahip olmaları, her 100 000 dolar için bir oy hakkı kazanmaları ve F. dan çekilen her 400 000 dolara karşılık bir oy hakkı kaybetmeleridir. Bu suretle F. un parasını kullanan ülkelerin oyları azalmakta ve teşkilâtta fazla parası bulunan ülkelerin oyları da çoğalmaktadır.

Genel olarak, müesseselerin ayırdıkları paralar, kurdukları vakıflarla, ekonomik alan dışında, ilmî araştırmalar, eğitim amaçlariyle ve insanî gayelerle vücuda getirilmiş F. lar da vardır. Ekonomik bakımdan geri kalmış ülkelerde fen, sağlık, endüstri dallarında insan gücü yetiştirmek ve bu ülkelerde refahı artırmak amacı ile vakıflar, F. lar kurulmuştur. Bunlardan biri de 1936 yılında Amerika'da otomobil fabrikatörü Henry Ford ve oğlu Edsel tarafından tesis olunan Ford Vakfıdır. Ford Vakfına bağlı F. ların amaçları, ilim ve eğitim projelerini, araştırmalarını desteklemek, fen dalında kuruluşlar vücuda getirmek, az gelişmiş ülkelerde refahın sağlanması yolunda yardımlarda bulunmaktır. Ford Vakfı, yurdumuzda 1952 den beri faaliyettedir. Bu vakfın F. larından birçok müesseseler faydalanmış, bu arada Ankara'da bir de Fen Lisesi kurulmuş ve Millî Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Bu F. larda hiçbir dinî veya siyasî gaye güdülmemektedir.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınmasını sağlamak için kurulan F. lardan biri de Birleşmiş Milletler Özel F. u (SUNFED) dur. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 14 ekim 1958 tarihli kararı ile 1959 tarihinde kurulan bu F. un amacı, dikkati çeken projeleri desteklemek, geliştirmek, el sanatları, sanayi, tarım, ulaştırma, haberleşme, inşaat, öğretim, istatistik ve genel idare kollarına yardım etmektir.

Birleşmiş Milletler Çocuk F. u (UNICEF) ise bütün çocuklara, yetişen gençlere, hamile kadınlara ve emziren annelere yardım etmek amacı ile kurulmuştur.

Bu örneklere ve açıklamalara göre, F. un yerine göre «sermaye, yedek akçe, meblâğ, karşılık para ve kaynak» anlamlarında kullanıldığı anlaşılır. Bk. VAKIF. — A. A.

FONASYON (Fr. Phonation; Alm. Lautbildung), canlıların ses üretimi: insanlarda ses ve sözün, hayvanlarda çeşitli bağırtıların üretimi; sesleme.

Ses üretimi olayı: 1. bir enerji kaynağını; 2. bir titreşim organını; 3. rezonans sandıklarını; 4. hepsine kumanda eden ve eşzamanlığı sağlayan bir sinir sistemini gerektirir.

Enerji kaynağını, soluk verilirken basınç altında boşalan hava temsil eder. Bu basınç, ciğerlerin esnekliği ve solunum kaslarının kasılması ile sağlanır.

Asıl titreşim organını, gırtlak içindeki, bir ucu sabit, öbürü kendi çevresinde dönen ibriksi kıkırdaklara bağlı, ince bir kas çifti olan ses kirişleri teşkil eder. İstirahat halinde iken ibriksi kıkırdaklar dışa doğru giderek mizmar (boğaz yolu) ı bütün genişliğiyle solunuma açarlar. Soluk verilirken meydana gelen F. sırasında ibriksi kıkırdaklar ses kirişlerini birbirine yanaştırarak mizmarı tıkarlar ve basınçlı hava bu kirişler arasından geçerken bunların titreşimini sağlar. Böylece bu mizmar sesi (son glottique), üstteki hava sütununa intikal eder. Mizmar sesi, seslerin oluşması için tek titreşim kaynağıdır. Bir yandan damağa veya dişlere dokunan dil, bir yandan da birbirine bitişik dudaklar, yardımcı titreşim organlarını teşkil ederler. Konsonların oluşmasına hizmet eden bu organlar, fısıltılı konuşmada ve ıslıklı seste tek ses kaynaklarıdır.

Rezonans sandıklarının sabit boşlukları (burun boşlukları ve sinüs) ile değişken boşlukları (ağız ve yutak) vardır. Bunlar, harmonikler (b. bk.) i kısmak veya geliştirmek, ses yayımının başlayış veva bitişinin az veya çok keskin olmasını tayin etmek suretiyle sesleri değiştirirler, boğumlanmalı insan sesine vergi olan geçiş seslerini üretirler.

F. sinir sistemi, solunum sinirleri, gırtlak sinirleri ve ağız - yutak sinirleri vasıtasiyle solunum, gırtlak, ağız ve yutak kaslarının hareketlerini düzenleyen bir soğan (basala) merkezini kapsar. Soğan merkezi ise, otomatik hareketleri ayarlayan merkezî bademsi çekirdekler merkezlerinin, konuşma için de beyin kabuğunun, sol Sylvius yarığının her iki tarafındaki bölümünün kontrolü altındadır.

Üretilen seslerin fiziksel karakteristikleri çeşitli nispetlerde bütün bu unsurlara bağlıdır.

Seslerin şiddet (genlik) i, göğüs kafesinin meydana getirdiği basınç ile ses kirişlerinin buna karşı gösterebileceği dirence bağlıdır.

Seslerin yüksekliği (frekansı), ses kirişlerinin gerilim çapı ile rezonans sandıklarının boyutlarına bağlıdır. Ses kirişleriyle boşluklar, kadınlarda ve çocuklarda küçük olduğu için, tiz sesler üretir: ergin erkekler ise, kirişlerle boşluklar iyi gelişmiş olmak şartiyle, pes seslidir. Herhangi bir kişide boşluklar, üretmek istediği sese intibak eder: pes bir ses için, gırtlak ile yutağın alçalması suretiyle bu boşluklar genişler; tiz sesler için de, tersine gırtlak - yutak sisteminde bir yükseliş görülür.

İnsan sesinin alanı (registre) ortalama iki oktav ise de, işlek seslerde ve şarkıcılarda daha da fazladır. Ses alanının yüksekliğine göre, pesten tize doğru erkeklerde: bas, bariton, tenor; kadınlarda ise: kontralto, mezzo - soprano ve soprano sesler ayırt edilir.

Sesin tını (değişik harmoniklerin pay nispeti), en başta ses kirişlerine (erginlik çağındaki ses değişmesi ve larenjit hastalığı sesi çatallaştırır), sonra da rezonans boşluklarına (ağız, yutak ve burun çukurları) bağlıdır.

Sesin modülasyonu, genliğin, frekansın veya tının artımlı olarak değişmesidir.

Boğumlanma, anî değişmelerle modüle olan sese bu nicelik (kemiyet) lerin katılmasiyle nitelenir.

Gırtlağı olan bütün hayvanlar ses çıkarabilir. Onların da bir sesi vardır, hattâ bu sesi modüle edebilirler (kuşların ötmesi). Fakat hiçbir hayvan, konuşan tek yaratık olan insan gibi sesini boğumlayamaz.

FOND DU LAC [*fǫndīlæk*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Wisconsin'de, Winnebago gölünün güney ucunda bir şehir. Nüfusu 32 719 (1960) dur. Makine fabrikaları vardır.

FONDACO [*fǫndako*] (İta. < Ar. *funduk* = mağaza), doğuda ve Akdeniz ülkelerinde bulunan büyük mağazalara verilen ad. Bunlardan en tanınmışı Almanlara ait Venedik'te bulunan F. dei Tedeschi ticarethanesidir. 1200 sıralarında ilk defa adı geçen bu binanın birçok odaları, kemerli bölmeleri vardı ve bunlar Alman tüccarlarına kiralanırdı. Bütün Alman - Venedik ticareti burada toplanmıştı. F., 1805 de kapanmıştır.

FONDACO DEI TEDESCHI

FONDAMENTALİZM (Fr. Fondamentalisme = esasçılık), Protestan menşeli bir din hareketi. 1910 - 1925 yılları arasında Amerika Birleşik Devletlerinde meydana gelen bu akım, *Mukaddes Kitab*'ın ancak kelimesi kelimesine söylediklerine ve *fixisme* (fiksizm: biyolojik tekâmülü reddedenlerin doktrini) e inanmayı telkin etmiştir.

FONDI, İtalya'da, eski Latium bölgesinde, şimdiki Latina Provincia'sında, Via Appia kara yolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 21 800 (1966) dür. F., M. Ö. IV. yüzyılda Aurinci ulusu tarafından kurulmuştur. M. S. V. yüzyıldan itibaren Katolik kilisesi toprakları içinde bulunan şehre XVI. yüzyılda Colonna sülâlesi sahip olmuştur.

FONDU [*fõdü*] veya **PAS FONDU** [*pa fõdü*] (Fr. = erimiş adım) [Balet], destek bacağı bükerek gövdeyi alçatma. Tek bacakla yapılmış plié (b. bk.) olarak tarif edilebilir.

FONDUK (Fr. Fondouk), Cezayir'de, Mitica ovasının doğusunda, Cezayir ilinin Dar - el - Beyda ilçesine bağlı bir bucak. Nüfusu 19 020 dir. F. ta sebzecilik ve tütüncülük gelişmiştir. Yakınında 23 milyon m^3 su toplayan Hamiz barajı vardır.

FONEM (Fr. Phonème < Yun. *fonēmā* = ses ve insan sesi), herhangi bir beşerî dilin, ayırt edici bir değeri olup aynı dilin başka sesleriyle olan münasebetlerine göre belirtilmiş bulunan ses unsuru.

F., sesten ayrıdır; şöyle ki: *b* sesi çift dudaklı ve ötümlüdür; Türkçenin *b* F. i çift dudaklı ve ötümsüz olan *p* ye karşıt tutuldukça ötümlüdür. Buna karşılık, Arapçanın *b* F. ine sadece çift dudaklıdır denilir, çünkü Arapçada *p* yoktur. İşte bu durum, *b* nin ötümlülüğüne *pertinent* (b. bk.) olmayan, yeni *non-pertinent* olan (ayırt edici fonksiyonu bulunmayan) bir özellik verir.

Bazı metinlerde F., düzenleyici değişkenler (variantes combinatoires) adı verilen çeşitli şekiller alabilir: kelimenin mutlak sonunda bulunan bazı Türk, Alman ve Rus konsonlarının ötümsüzleştirilmesi gibi; meselâ: *and* > *ant*.

F. ler, insan sesinin varlığına veya yokluğuna göre, vokal, konson, yarı-vokal ve sonant (selenli: *r, l, m, n, s, ş* gibi bir hece merkezi olabilen sesler; meselâ: Çekçe «parmak» anlamına gelen *prst* kelimesinde hece merkezini teşkil eden ses *r* dir; krş. Türkçe *Türk, alt, üst, and* kelimelerindeki kelime sonu çift konson takımlarındaki *r, l, s, n* sesleri) lar; mizmar titreşimleri olup olmamasına göre, ötümlü ve ötümsüzler; ağız veya geniz boşluklarının görev almasına göre, ağız ve genizliler; ağız yolunun açıklık (aperture) durumuna göre, kapantılı ve sürtümlüler; boğumlanma noktasına göre ise, dudak, diş, damak, art damak, gırtlak v. b. sesleri adlariyle sınıflandırılır.

FONEMİK (Fr. Phonologie; İng. Phonemics; Alm. Phonologie), fonem (b. bk.) leri, dilbilim (linguistique) de ki fonksiyonları açısından inceleyen ilim dalı.

«Fonologie» terimi, beşerî dil (langage) in sistem dışı olarak düşünülen çeşitli bölümlerini ifade etmiş, hattâ bazan «fonetik» deyimi ile karıştırılmıştır.

Strüktüral linguistik (linguistique structurale) in bir dalı olan F. ise, iki dünya harbi arasında doğmuş yeni bir ilim olup adına ayırt edici fonetik (phonétique distinctive) de denilebilirdi.

F., fonetik ile karıştırılamaz. Çünkü fonetik (b. bk.), insan gırtlağının çıkardığı bütün seslerin akustik ve fizyolojik yönden tarifi ve incelemesi ile uğraşır. Buna karşılık F., herhangi bir dildeki sesler yapısında ayırt edicî değeri bulunan ve fonem denilen, gerçek varlıkları birbirlerine olan karşıtlık (opposition) ları ve bu dil içinde aralarında sürdürdükleri münasebetler ile tayin edilen seslerin tam sayısını tespit etmeğe çalışır. Herhangi bir dilin F. sistemi bu yoldan ışığa kavuşturulur. Bu ilmin başka bir cephesi de, o dilin fonik fenomenlerinin yüklendiği görevlerin tayinidir.

Çağdaş linguistiğin, eski tezleri baştan başa yenilemesini veya geleneksel linguistiklerin karanlık veya iyi belirtilmemiş noktalarını aydınlatmasını sağlayan bu ilmin prensipleri, dilin öteki veçhelerine, meselâ L. J. Prieto gibi çağdaş F. çiler, bu ilmin metotlarını insan dilinin öbür yüzüne de uygulama çabasındadır. Halbuki şimdiye kadar F., dilin sadece sesler (fonik) cephesiyle ilgilenmekte idi.

Tarihî bakımından F., özellikle Avrupa'da gelişmiştir. Bloomfield ve Sapir ile başlayan Amerikan okulu ise kendi başına özel bir yönde gelişmiştir. Avrupa F. inin kurucusu Praha linguistik okulu yöneticisi N. S. Trubetskoy (b. bk.) dur. Fakat F. çiler F. de Saussure (b. bk.) ü haklı olarak öncüleri sayarlar. F. de Saussure ise, tamamiyle şahsî doktrinleriyle çağdaş linguistiğin gelişmesini geniş ölçüde hızlandırmış olan J. Baudouin de Courtenay ile L. V. Şçerba'nın tesirindedir. De Saussure, üç ayrı dalın doğmasına hizmet etmiştir: Amerikan Bloomfield okulu (Bloch, Hockett); hemen yalnız Hjemslev'in temsil ettiği Danimarka okulu ve özellikle de Saussure ile Trubetskoy'un doğrudan doğruya ilham ettikleri hareket ki, biri Roman Jakobson (b. bk.), öbürü André Martinet (b. bk.) tarafından temsil edilen iki akıma bölünür.

FONETİK (Fr. Phonétique; yeni ter. ses bilimi), boğumlanmalı dili (bk. BOĞUMLANMA) meydana getiren ses elemanlarını inceleyen ilim dili.

F., dil ilmi (linguistik) nin manalardan tamamiyle ayrılmış olan özel bir bölümünü meydana getirir. Konuşma zincirinin ses dayanağını inceleyen ve fizikî ilimlerinkine benzeyen tecrübî metotlardan yararlanır. Akustik (b. bk.) in, fonasyon (sesleme) un kaydettiği ilerlemelere sıkı sıkıya bağlı olup XX. yüzyılda büyük bir gelişme göstermiş, aynı zamanda da, evvelce karıştırıldığı fonemik (b. bk.) ten ayrılmıştır. Fonemik ise, bir dildeki seslerin fonksiyonel değeri (fonem) ni inceleyen bir ilim dalı olarak tanımlanmıştır. Önce Baudouin de Courtenay, ondan sonra da O. Jespersen tarafından belirtilen bu temel ayrılık, Trubetskoy'un *Grundzüge der Phonologie* (Fonemiğin ana hatları) [1939] adlı kitabında, dil ile söz eylemi arasındaki fark (F. de Saussure) tan hareket edilerek etraflıca açıklanmıştır. Böylece F., günümüzde, tamamiyle boğumlanma fonetiği (phonétique articulatoire) nin çerçevesi içinde kalmıştır. Bununla birlikte, dil seslerinin tarihî gelişmesi içindeki (diakronik) değişmelerinin incelenmesi anlamında kabul edilen «tarihî fonetik» terimi bir gelenek olarak muhafaza edilmiştir.

Boğumlanma fonetiği, konuşma organlarımız vasıtasiyle elde edilen sesleri tahlil eder (bk. FONASYON), bu seslerin meydana geliş tarzını, yani bunların oluşması için harekete geçen organlarımızın durumunu veya gerilimini tespit eder. Uzun süre basit gözlemlerle yapılmış olan bu incelemeler (yumuşak damağın oynaması, ağız boşluğundaki değişmeler, dilin hareketleri, dudakların hareketleri, ses yolunun tıkanması veya daralması v. b.), bugün kaydedici cihazlar ve tahlil âletleriyle yapılmaktadır. Bu cihaz ve âletlerin geliştirilmesi ise, fizikte ve özellikle akustikte elde edilen ilerlemeler sayesinde gerçekleşmiştir. Tecrübî F. (phonétique expérimentale), daha doğrusu âletli F. (phonétique instrumentale), XIX ve XX. yüzyıllarda gelişmiş olup söz zincirini meydana getiren olayı, yani seslerin alınıp verilişini (söylemeyi ve dinlemeyi) inceler; sonograflar, kimograflar, spektrograflar ile yapılan tahliller ise, laringoskopların, palatografların, radyografilerin verilerini tamamlamıştır. Nihayet, sonuçların matematik yönden değerlendirilmesi, çeşitli fonem (b. bk.) lerin formant (b. bk.) larının daha kesin olarak tanımlanmasına imkân vermiştir.

Böylece tahlili yapılan fonemler, yazı yolu ile harfler veya işaretler halinde sembolleştirilmiş olup, çeşitli sistemlerde, bunlar için birer değer kabul edilmiştir. Bu sistemlerin en yaygını, Milletlerarası Fonetik Kurumu (Association Phonétique Internationale) nun teklif ettiği sistemdir. Bu çevri yazılar (transkripsiyon) köşeli parantezler içinde gösterilir ve F. çilerin tespit ettiği bütün farkları kaydeder. Ancak, fonemleri anlatmak için kullanılan terim düzeni çeşitli F. çilere göre değişiktir.

Fonem, meydana geliş tarzına göre tanımlanabilir:

a. Mizmarın birden açılması veya kapanması, mizmar kapanması (occlusion glottale) adını alır; hava akısının

mizmar cidarlarına sürtünmesine «soluk verme», bunun verdiği sese de «soluklu ses» denir.

b. Havanın geçişinde ses kirişlerinin titreşimi «ses» (vokal) tir. Konsonların bu adı almasının sebebi, bunların boğumlanmasından vokallerin meydana gelmesidir.

c. Ses kirişlerinin uzunluğu ve gerilimi sesin tın'ını verir.

Vokaller, dudakların ve dilin durumu sebebiyle ağız boşluğunun aldığı şekle göre birbirinden ayrılır: *yuvarlak vokaller* ([*u*], [*o*], [*y*], [*æ*]), dudakların yuvarlaklaştırılarak öne doğru uzatılması; *çekik vokaller* ([*i*] ve [*e*]), dudakların kulaklara doğru çekilmesi ile meydana gelir. Dilin geriye doğru çekilmesine ([*u*] ve [*o*] veya öne doğru itilmesine ([*i*] ve [*e*]) göre *art vokaller* ve *ön vokaller*; ağızın açıklığına göre, *kapalı vokaller* ([*u*] ve [*y*]) ile *açık vokaller* ([*i*] ve [*ɛ*] ayırt edilir. Ses yayımı sırasında yumuşak damak aşağı inerse, geniz sesleri hasıl olur ki bunlara *geniz vokalleri* denir: [ɔ̃], [ã], [ɛ̃] ve [œ̃] gibi.

Konsonlar, boğumlanmaları sırasında ses kirişlerinin titreşmesine veya titreşmemesine göre, *ötümlü* (sonore) veya *ötümsüz* (sourde) olurlar: [*p*] ötümsüz, [*b*] ise ötüm lü bir konsondur. Yumuşak damak yutağın ön cidarına doğru kalktığına veya dilin köküne doğru indiğine göre, [*p*], [*v*], [*s*], v. b. gibi *ağız konsonları* (orale) veya [*n*], [*m*], [*n*] gibi *geniz konsanları* (nasale) meydana gelir.

Ses yolunun az veya çok kapalı oluşuna göre, çeşitli konson grupları ayırt edilir: Eğer ses yolu kapalı olur da, patlama sesi duyulursa, *kapantılı* veya *süreksiz* konsonlar hasıl olur: [*p*], [*t*], [*k*] gibi. Ses yolu daralmışsa, hasıl olan konsonlar *daraltılı* (constrictif) veya *sürekli* (continue) adını alır; eğer hava sürtünüşü duyulacak kadar kuvvetli ise *sürtümlü* (fricative) ([*f*], [*v*]), kuvvetsiz ise *sızımlı* (spirante) [*s*] olur. Eğer hava boşalması ağız boşluğunun iki yanından oluyorsa, o zaman [*l*] gibi bir *yan konson* (latérale); eğer dilin ucu ses yolunu daraltıp genişletmek suretiyle bir trampet sesi veriyorsa, [*r*] gibi bir *titrek konson* (vibrante) meydana gelir. Ses yolunun kapanması (occlusion) veya daralması (constriction), boğumlanmanın değişik yerlerinde olabilir: eğer kapanma veya daralma üst dudak hizasında olursa, (*çift*) *dudak konsonları* (bilabiales) ([*b*], [*p*]); üst kesici dişler hizasında olursa, *diş konsonları* (dentales) ([*d*], [*t*]); üst diş yuvalarında olursa, *yuva konsonları* (alvéolaires) [*l*]; sert damak bölümünde olursa, *damak konsonları* (palatales) ([*ʃ*], [ʒ]); yumuşak damak bölümünde olursa, *art damak konsonları* (vélaires) ([*g*], [*k*]); küçük dil bölümünde olursa, *küçük dil konsonları* (uvulaires) (küçük dil [*r*] si); yutak bölümünde olursa, *yutak konsonları* (pharyngales) (Arapçanın *ġ* [*ǥ*] si); gırtlak bölümünde olursa, *gırtlak konsonları* (laryngales) (Arapçanın ' «hemze» si ve [ʕ] «ayn» ı) meydana gelir. Bu çeşitli ses yayımlarında dilin görevi incelenirse, konsonların dil ucuyla telâffuz edildiğine göre, *dil ucu konsonları* (apicales) [*t*]; dilin üst yüzeyi ile telâffuz edilirse, *dilsırtı konsonları* (dorsales) [*g*] adını alır. Bunlar da, dil yüzeyinin art yüzünü harekete geçiren [*s*] gibi *ön dilsırtı* (prédorsales) ve geride boğumlanan [*k*] gibi *art dilsırtı* (postdorsales) konsonlara ayrılır. Başka tahliller ise ıslıklılar (sifflantes) ı hışırtılılar (chuintantes) dan [*s*] i [*ʃ*] den) ayırmavı veya *sürtümlüler*'den, alt dudakla üst dişler arasında boğumlanan [*f*] ve [*v*] gibi *dudak-diş* (labiodentales) konsonlarının ayırt edilmesini mümkün kılar. Bu çeşitli terimler arasında birleştirmeler sağlanabilir: böylece bir *dilsırtı konsonu*, *dilsırtı-yuva* (dorso-alvéolaire) ([*s*] nin durumu), bir *ön damak* (prépalatale) veya *art damak* (vélaire) ([*r*] nin durumu) konsonu olabilir. Bir patlayıcı gibi başlayıp bir sürtümlü gibi biten konsonlar ise *son sürtünümlü* (affriquée; bk. AFRİKE) adını alır.

Vokal ile konson arasındaki ayırım her zaman tamamiyle seçik değildir; kaynağı vokal olan sürtümlü konsonlar vardır; bunlar, *yarı-vokal* (semi-voyelles) veya *yarı-konson* (semiconsonnes) lardır: [*j*], [*w*], [*y*] bunlardandır.

Hece, yükselen, sonra da alçalan bir fonemler dizisi diye tarif edildikte, bir sözün her vokali, genel olarak, daha geniş bir fonemler birliğinin en yüksek noktasını karşılamaktadır.

Nihayet F., topyekûn *tecvit* (*prosodie*) *olaylar*'nı da inceler (bunlara bazan «supra-segmentaux» da denilir; zarurî olarak her ifadede bulunan olaylar: vurgu ile değerlendirme, ses iniş çıkışları (intonation) ve ses tonu'dur. Bir dilin F. bakımından tanımlanması, bu fenomenlerin incelenmesini gerektirir.

		Çift dudak	Dudak-diş	Diş ve yuva	Damak tepesi	Damak-yuva	Yuva-damak	Damak	Yumuşak damak	Küçük dil	Yutak	Gırtlak
KONSONLAR	Patlayıcı	p b		t d	ʈ ɖ			c ɟ	k g	q ɢ		ʔ
	Geniz	m	ɱ	n	ɳ			ɲ	ŋ	ɴ		
	Yan sürtünmeli			ɬ ɮ								
	Yan sürtünmesiz			l	ɭ			ʎ				
	Kıvrık			r						ʀ		
	Titrek			ɾ	ɽ					ʀ		
	Sızıcı, sürtünmeli	ɸ β	f v	θ ð · s z · ɹ	ʂ ʐ	ʃ ʒ	ɕ ʑ	ç j	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
	Sürtünmesiz sürekli ve yarı vokaller	w ɥ	ʋ	ɹ				j (ɥ)	(w)	ʁ		
VOKALLER								Ön Orta	Art			
	Kapalı	(y ʉ u)						i y ɨ ʉ	ɯ u			
	Yarı kapalı	(ø o)						e ø ə	ɤ o			
	Yarı açık	(œ ɔ)						ɛ œ ɶ ɐ	ʌ ɔ			
	Açık	(ɒ)						a	ɑ ɒ			

MİLLETLERARASI FONETİK İŞARETLER TABLOSU

Tarihî fonetik: çeşitli dillerin tarihleri boyunca değişmelerini sağlayan özel kuralları bulmağa çalışır. Bopp'un mukayeseli gramerinden ve izleyicilerinin incelemelerinden doğan tarihî F., Yeni Gramerciler (Néo-grammairiens) in temel ilkesi olan «F. kanunlarının değişmezliği» ne bağlıdır: Buna göre, aynı devirde, aynı lehçe içinde ve eşit şartlar altında bulunan bir fonem, aynı şekilde gelişir. VIII-XIII. yüzyıllarda Latince bir kelimenin başında bulunan c, Fransızcada hışırtılı [ʃ] ya döndüğüne göre, her Latin c sinin aynı şartlar altında bir [ʃ] vereceği kesinlikle ifade edilebilir. Eğer bu olay gerçekleşmemişse, izahı, alıntı (emprunts), ilmî kelimeler (formations savantes), halk etimolojisi (étymologie populaire), analoji (analogie) gibi özel durumlarda bulunmak gerekir.

Tarihî F., belli bir yer ve zaman için böyle kesin kanunlar vazetmiş olmakla beraber, uzun süre bu türlü gelişmelerin varlığını müşahede etmekle yetinmiştir. XX. yüzyılda dil olaylarını fonemiğin zaman içinde inceleyen bölümü, fonemler alanındaki linguistik değişmelerin sebeplerini bu verilere dayanarak açıklamağa çalışmıştır (bk. DİL).

FONETİK YAZI: bk. YAZI.

FONĞ YU-HSİANĞ (Ngan Houei 1880-Karadeniz 1948; Protestanlığa geçtiği için «Hıristiyan general» adiyle tanınmıştır), Çin generali. Çok erken cumhuriyetçilik prensiplerini benimsemiş ve Şen-Si (güney Çin) eyaletine ilk olarak başkumandan tayin edilmiştir (1921). Dogmacılığı ve nefsine hâkimiyeti bakımından Cromwell ile mukayese edilir. Moskova'yı ziyareti sırasında, bağımsızlığını muhafaza etmekle beraber Kuo-min-tanğ (Çin Millî Halk Partisi) a üye olmuştur (1926). Amerika Birleşik Devletlerine karşı fazla uysal bulduğu Çanğ-Kay-Şek ile birkaç defa bozuşmuştur. Kendisini Sovyet Rusya'ya götürürken yanan gemide öldüğü sırada, komünistlere gittikçe yakınlaşmakta idi.

FONĞ-T'İEN, kuzeydoğu Çin'de, Şen-Yanğ şehrinin ve Leao-Ninğ eyaletinin eski adı.

FONKSİYON: (Fr. Fonction), A ve B iki cümle olsun; A nın bir elemanı herhangi bir yolla B nin yalnız bir elemanı ile eşleniyorsa, bu eşlemeye F. denir. Eşlemeyi f ile gösterirsek: $f: A \to B$ şeklinde yazılır. f ye A cümlesinin B cümlesi için de F. u denir. A cümlesine f F. unun domen (İng. domain) i, B ye ise F. un karşı domen (co-domain) i denir.

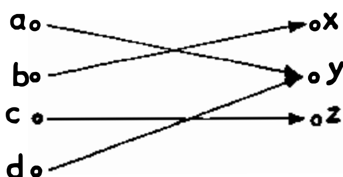
$a \in A$ olsun $f(a) \in B$ dır. $f(a)$ ya a nın görüntüsü (image) denir.

Örnek: 1. $f: R^{\#} \to R^{\#}$ F. unda domen ve karşı domen reel sayılar cümlesidir. $f(x) = x^4$ gibi. Bu F. her reel sayıyı kendi karesi ile eşler.

Örnek: 2. $f(x) = \begin{cases} 1 & \text{eğer x ler rasyonel sayılarsa,} \\ -1 & \text{eğer x ler irrasyonel sayılarsa,} \end{cases}$

şeklinde tanımlanan F. da $A = [1, -1]$; $B = R^{\#}$ reel sayılar cümlesidir.

Örnek: 3. $A = [a, b, c, d]$, $B = [x, y, z]$ cümlelerini alalım: Şekildeki diyagram $f. A \to B$ F. unu tanımlar.

$f: A \to B$ şeklinde tanımlanan f F. una A cümlesinin B içinde haritalanması da denir. «f F u A cümlesini B cümlesi içine haritalar» diye okunur. Bazen $A \xrightarrow{f} B$ notasyonu da kullanılır.

Eşit fonksiyonlar: Aynı D domeni üzerine tanımlanmış f ve g F. larını alalım: Her $a \in D$ için $f(a) = g(a)$ ise, f ve g F. larına eşit denir.

$f: A \to B$ F. unda, B nin bütün elemanlarının A nın elemanlarının görüntüsü olması gerekmez. A nın elemanlarının görüntülerinin yaptığı cümleye f F. unun reync (İng. range) i denir. f F. un renc'i $f(A)$ dır ve B nin bir alt cümlesidir.

$f: R^{\#} \to R^{\#}$ F. u $f(x) = x^2$ şeklinde tanımlansın, F. un reync'i 0 (sıfır) ve pozitif reel sayılardır.

Bire bir fonksiyonlar: $f: A \to B$ F. unda A nın farklı elemanları ile B nin farklı elemanları eşlenirse, bu F. a bire bir fonksiyon denir. Kısaca $f: A \to B$ F. u bire bir F. ise $f(a) = f(a') \Longrightarrow a = a'$ veya $a \neq a'$ ise $\Longrightarrow f(a) \neq f(d)$ olur.

$f(x) = x^2$ F. u bire bir F. değildir. Çünkü $f(2) = f(-2) = 4$ dür.

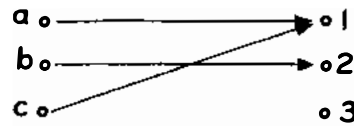
$f(x) = x^3$ F. u bire bir F. dur. Çünkü farklı reel sayıların kübleri de farklıdır.

$f: A \to B$ F. unda $f(A) \subset B$ dir. Eğer $f(A) = B$ ise f ye A nın B üzerine F. u denir.

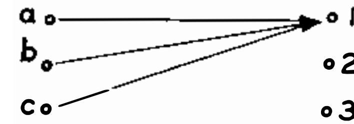
Özdeşlik fonksiyonu: $f: A \to A$ F. u $f(x) = x$ şeklinde tanımlansın: f F. u A da her elemanı yine kendisiyle eşler.

Değişmez fonksiyon: $f: A \to B$ F. unda A nın bütün elemanları B de aynı bir elemanla eşlenirse yahut başka bir söyleyişle f F. un reync'i B de yalnız bir eleman ise, bu F. a değişmez (sabit) F. denir.

Örnek: 1. Şu diyagramla tanımlanan F. değişmez F. değildir. Çünkü f in reync'i [1, 2] cümlesidir.

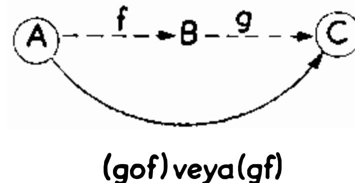
Örnek: 2. Şu diyagramla tanımlanan F. bir değişmez F. dur.

Çünkü f in reync'i [1] cümlesidir.

Bileşik fonksiyon (veya çarpım fonksiyon, fonksiyon fonksiyonu): $f: A \to B$ ve $g: B \to C$ F. larını alalım $a \in A$ olsun; $f(a) \in B$ dir ve $gf(a) \in C$ dir. Böylece A nın C içinde bir F. u elde edilmiş olur. Buna bileşik F., çarpım F. veya F. F. u denir.

Bu yeni F. u (gof) veya (gf) şeklinde gösteririz veya kısaca $f: A \to B$ ve $g: B \to C$ ise yeni F. u $(gof): A \to C$ veya $g(f): A \to C$ şeklinde tanımlarız. Diyagramla açıklarsak:

(gof) veya (gf)

Örnek: $f(x) = x^2$, $g(x) = x + 3$ olsun:

$x = 2$ için $(fog)(2) - fg(2) = f(5) = 25$ olur,

$x = 2$ için $(gof)(2) = gf(2) = g(4) = 7$ olur.

Görülüyor ki (fog) ile (gof) aynı F. lar değildir.

Bileşik F. ların birleşmek özelliği vardır. Yani: (hog) of = ho (gof) dir.

Ters fonksiyonlar: $f: A \to B$ F. unu alalım: a E A, b E B ve f (a) = b olsun. a ya b nin ters elemanı denir. $f^{-1}(b)$ ile gösterilir. Kısaca: eğer $f: A \to B$ ise:

$f^{-1}(b) = [x \mid x \in A,\ f(x) = b]$ şeklinde gösterilir.

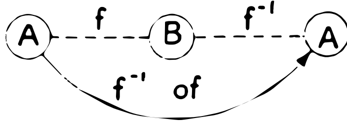
Örnek: $f(x) = x^2$ F. unda $f^{-1}(4) = [2, -2]$ dir. Çünkü 4 sayısı 2 ve —2 nin görüntüsüdür. $f^{-1}(-5) = 0$ (sıfır cümledir), yani $R^{\#}$ de karesi —5 olan sayı yok demektir.

Eğer $f: A \to B$ bir bire bir F. ve b E B ise $f^{-1}(b)$ E A dır ve bir tanedir. O halde f^{-1}, B cümlesinin A içinde bir F. udur. Bunu $f^{-1}: B \to A$ şeklinde gösteririz. f^{-1} F. una f in ters F. u denir.

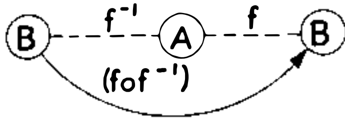
$f: A \to B$ bir F. olsun $f^{-1}(B) = A$ olur. Çünkü A da her elemanın B içinde bir görüntüsü vardır. Eğer f (A), f nin reync'ini gösterirse $f^{-1}[f(A)] = A$ olur.

Örnek: $f: A \to B$ F. u $f(x) = x^3$ ile tanımlansın; f F. u bire bir ve A nın B üzerine bir F. udur. O halde f^{-1} : $R^{\#} \to R^{\#}$ ters F. u vardır. Gerçekten, bu F. u ifade eden $f^{-1}(x) = \sqrt[3]{x}$ formülü vardır.

$f: A \to B$ F. u f^{-1} $B \to A$ şeklinde ters F. olan bir F. olsun:

diyagramında $(f^{-1} of)$ bileşik F. u A nın A içinde haritalanması. Şu diyagramda ise:

(fof^{-1}) bileşik F. u B nin B içinde haritalanmasıdır. Kısaca $f: A \to B$ F. u bire bir ve A nın B üzerine F. u ise, ters F. $f^{-1}: B \to A$ vardır ve:

$$(f^{-1} of): A \to A$$

$$(fof^{-1}): B \to B \text{ dir.}$$

Reel değerli fonksiyon: Elemanter hesapta F. ların tanım cümlesi olan A cümlesi ekseriya reel sayılar cümlesidir. F. un reync'i de reel sayılar cümlesidir. Bu tip F. lara reel değerli F. veya sadece reel F. lar denir.

Cebrik fonksiyonlar: x üzerine sonlu sayıda toplama, çıkarma, bölme, çarpma, kuvvet alma ve kök alma işlemlerinin tatbik edilmesiyle bulunan F. lardır.

Logaritmik fonksiyon: x in logaritmasını ihtiva eder: $y = \log x$, x (taban 10 sayısıdır). $y = \ln x$ (taban e sayısıdır) gibi. Bk. LOGARİTMİK FONKSİYONLAR.

Trigonometrik fonksiyonlar: x değişkeni açı olarak verilir ve x in trigonometrik değerleri sinüs, kosinus, tanjant, kotanjantlarını ihtiva eder.

$y = \operatorname{Sin} x$, $y = \dfrac{\sin x}{1 - \cos x}$, $y = \operatorname{tg} x + 1$ gibi. Bk. TRİGONOMETRİK FONKSİYONLAR.

Üstel fonksiyonlar: x değişkeni F. içinde üst olarak bulunur: $y = e^x$, ya^x gibi. Bk. ÜSTEL FONKSİYONLAR.

Hiperbolik fonksiyonlar: $y = e^x$ F. u yardımiyle tanımlanan F. lar dışında kalan F. lara denir:

$$y = x^{\log x} - \sin x \text{ gibi.}$$

Rasyonel fonksiyon: Toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerini sonlu sayıda uygulamak suretiyle değişken veya değişkenlerle sabit sayılardan meydana getirilmiş F. lara denir:

a. $y = 3x^3 + 1$

b. $y = (3x - 1)(x^3 + 7)$

c. $y = \dfrac{x + 2}{x - 1}$

d. $y = 2\dfrac{1}{x}$

e. $y = \dfrac{\frac{1}{x} + 1}{x^3 + 1}$

f. $y = \sqrt{11}\, x^3 - 2\sqrt[3]{7x^2} + 4$

$y = \dfrac{x \cdot \operatorname{Sin} x}{y - \operatorname{tg} x}$

rasyonel F. lardır.

Eğer bölme işlemi yoksa, tam rasyonel F. veya polinom denir. c, d, e, g örnekleri tam rasyonel değillerdir. a lar reel sayılar olmak üzere $y = a_n x^n + a_{n-1} x^{n-1} + \ldots\ldots\ldots + a_1 x a_0$ bir polinomdan yapılmış F. dır.

İrasyonel fonksiyon: Bu tip F. larda değişken kök altındadır $y = x$, $y = \sqrt[3]{ax + b}$ gibi. $y = \operatorname{Sin} x$ irrasyonel trigonometrik F. dur.

Negatif olmayan fonksiyon: F. un renc'i negatif olmayan reel sayılar cümlesidir. $f(x) = x^2$ gibi.

Mutlak değer fonksiyonu: Şu şekilde tanımlanır:

$$f(x) = x = \begin{cases} x, & \text{eger } x \text{ pozitif ise} \\ -x, & \text{eger } x \text{ negatif ise} \end{cases}$$

En büyük tam sayı fonksiyonu: $y = [x]$ şeklinde yazılır. x şu eşitsizliği gerçekler: $[x] \leqq x < [x] + 1$.

Periyodik fonksiyon: f (x) F. u, x ın her değeri için $f(x + p) = f(x)$ şartını gerçekliyorsa, f (x) peryodik F., p ye de periyod denir. Eger $p = 1$ ise, F. a birim periyodlu F. ise karşıt karşıt denir.

Monotonik fonksiyonlar: Eger $x_1 < x_2$ değerleri için $f(x_1) \leqq f(x_2)$ ise f (x) F. una azalmayan F., eğer $x_1 < x_2$ için $f(x_1) < f(x_2)$ ise, F. a artan F. denir.

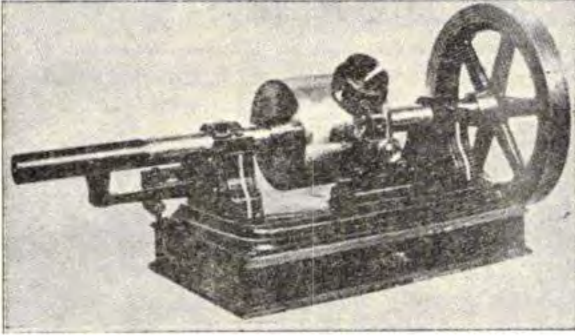
Eger $x_1 < x_2$ için $f(x_1) \geqq f(x_2)$ ise, F. a artmayan F., eger $f(x_1) > f(x_2)$ ise, azalan F. denir.

FONKSİYONLAR TEORİSİ, reel analizin, yani diferansiyel ve integral hesabın bütün problemlerini serbest ve bağlı değişkenleri $z = x + iy$ şeklinde kompleks sayılar olarak alır ve inceler. F. T. nin birçok konuları, reel analizin bazı problemlerinin tetkiki sırasında kendiliğinden meydana çıkar. Bugün F. T. yüksek matematiğin oldukça geniş ve önemli bir sahasını teşkil eder.

F. T. şu konuları içine alır: Kompleks sayılarla hesap, sayılar teorisinin kompleks sayılara teşmili, fonksiyon kavramının bağlı ve serbest değişkenlerin kompleks olması halinde incelenmesi, kompleks değişkenli fonksiyonların limit, diferansiyel ve integralleri. F. T. nde bütün araştırmalar reel analizdekinden farklı olarak bir sayı düzleminde veya bir sayı küresi üzerinde daha müşahhas olarak açıklanabilir. Buna geometrik fonksiyonlar teorîsi denir.

FON'LAR, 800 000 i Dahomey'de, 7 000 kadarı Togo'da yaşayan Batı Afrikalı bir zenci halk. Son Dahomey kralları bunlardan çıkmıştır: Ghezo (1818 - 1858), Gle Gle (1858 - 1889), Behanzin (1889 - 1894). Son derece sıkı bir aşama düzenine göre teşkilâtlandırılmış olan F. toplumu, karmaşık ve çok incelmiş bir medeniyete sahiptir. F. lar Gine dil grupundan bir Sudan dili konuşurlar. Maden kaplamalı ağaçtan veya madenden yapılmış tabiîden büyük kral heykelleri ile belirlenen orijinal bir sanat'arı vardır. Bu heykeller arasında en tanınmışı, zalim yüzlü muhteşem ölçülerde bir Harp Tanrısı heykelidir.

FONOGRAF (Fr. Phonographe), seslerin kaydedilmesine ve tekrar hasıl edilmesine yarayan bir alet. Bugün kul-

Th. A. Edison'ın icat ettiği iptidaî fonograflardan biri

lanılan F. lar 1877 de Edison (b. bk.) tarafından düşünülmüş olan ilk F. ın geliştirilmiş şekilleridir. Geliştirilmiş bir Edison F. ı. esas itıbariyle, bir mum silindir (uzunluğu 12 cm, çapı 5 cm) ile bu silindir üzerine dokunan bir kaydedici uctan ibarettir. Bu silindir bir elektirik motoru ile düzgün olarak döndürülür. Kaydedici uc, titreşen bir zar (diyafram) a bağlıdır. Bu diyaframın karşısında konuşulunca zar titreşir ve dönen silindir üzerine sivri uc, derinliği değişen bir sinüs eğrisi çizer. Böylece ses kaydedilmiş olur.

Silindirli ve borulu fonograf

Silindir hem dönüp hem de ilerlediği için silindir üzerine küçük adımlı bir helis çizilmiş olur. Silindir ilk konumuna getirildikten sonra aynı hızla döndürülürse, sivri ucun iz üzerinde batıp çıkmaları ile zar ve neticede hava titreşerek önce yazılmış olan ses tekrar husule gelir.

Modern F. larda zar yerine makineden ince bir lam kullanılır ve iğneler safirden yapılır. Endüstride sesin kaydı her iki yüzü kullanılan F. plakları üzerine yapılır. İğnenin plak üzerine çizdiği iz, aynı derinlikte, fakat iki tarafa doğru çıkıntılı (dalgalı) bir spiral şeklindedir. Bu spiralin uzunluğu $\sqrt{300}$ m kadar dır. İlk plak (disk) bal mumu gibi oldukça yumuşak bir maddeden yapılır. Bunun galvanoplasti ile çoğu zaman nikelden bir kalıbı çıkarılır. Bu kalıp da basma yoluyle, diğer plakların röprodüksiyonunda kullanılır.

Plaklı portatif fonograf

Zamanımızda sesin kaydı ve tekrar hasıl edilmesi elektrik cihazla yapılmaktadır (bk. PİKAP, TEYP). Sesli sinemada sesin kaydı ve tekrar hasıl edilmesi optik metotla yapılır. Bk. GRAMOFON, ELEKTROFON, PLAK, TEYP.

FONOGRAM (Fr. Phonogramme = ses - yazı): 1. Tecrübî fonetikte, kimografa veya mağnetofona söylenen seslerin bıraktıkları izler; 2. Bir nesnenin veya o nesne ile bağlantılı fikrin, kavram ifade eden işaretler (fikir - yazı = ideogram, b. bk.) yerine, ses - yazı (söz) olarak akustik dalgalar vasıtasiyle plaklar veya bantlar üzerindeki kaydı. Bu kaydı yapan cihaza fonograf (b. bk) adı verilir.

FONOLİT (Fr. Phonolite), sesli taş, alkalik feldspat ile feldspatoitler (nefelin, lösit) den oluşmuş volkanik tabiatlı mikrolitik kaya. Piroksen, amfibol ve bazı kere ferrosodık karakterdeki renkli minerallerle birarada bulunabilir. Ekseri, çok yankılı levhalar meydana getirecek şekilde parçalanır; adı da bu özelliğinden ötürüdür. Gri, yeşil ve esmer renklileri vardır.

FONOLOJİ (Fr. Phonologie) [Dil.]: bk. FONEMİK.

FONOMİMİ (Fr. Phonomimie), musiki dersinde ses yüksekliklerini (perdeleri) öğrenciye çeşitli el işaretleriyle gösterme yöntemi. Cheironomia (b. bk.) nın XIX. yüzyılda ortaya çıkan yeni türlerinden biridir.

FONOSKOP (Fr. Phonoscope < Yun. *phōnē* = ses, *skopein* = araştırmak), tınlayan (ses veren) cisimleri, özellikle çalgı tellerini titreşim sırasında incelemekte veya ses titreşimlerini gözle görülür biçime getirmekte kullanılan gereç.

FONOTEK (Fr. Phonothèque <Yun. *phōnē* = ses, *thēkē* = saklama yeri), ses kayıtlarının belge ve malzeme olarak saklandığı özel kuruluş. Kovan (silindir), disk (plak), yaprak (varak), şerit ve tel üzerine mekanik, elektromagnetik veya fotoelektrik yollardan kaydedilmiş söz, musiki ve gürültü (efekt) leri radyo ve televizyon yayınlariyle filim seslendirilmesinde malzeme olarak kullanılmak veya ilmî araştırmalarda belge olarak değerlendirilmek üzere toplama çalışmaları XIX. yüzyılın sonunda başlamış, 1900 de Berlin'de Phonogrammarchiv adiyle kurulan F. i bütün memleketlerde benzerleri takip etmiştir. En önemlileri Viyana İlimler Akademisi, Musée de l'Homme (Paris), Library of Congress (Washington), Phonothèque Nationale (Paris), Discoteca di Stato (Roma), British Institute of Recorded Sound (Londra), Discothèque Nationale de Belgique (Bruxelles), National - Fonothek (Stockholm) ve Phonothèque Nationale Suisse (Neuchâtel) F. lerıdir. Türkiye'de henüz bir F. yok ise de, 1923 ten bu yana birkaç halk musikisi arşivi kurulmuştur. En önemlileri Ankara Devlet Konservatuvarının 11 000 parçalık arşivi ile Istanbul Belediye Konservatuvarı ve Ankara Millî Kütüphanesi koleksiyonlarıdır. — G. O.

FONOTOGRAF (Fr. Phonautographe < Yun. *phōnē* = ses, *autos* = kendı, *graphein* = yazmak), sesi mekanik olarak kaydeden aletlerin en eskilerinden biri. Kayıt iğnesi, titreşebilen bir zar aracılığiyle aktarılan ses titreşimlerini, isle karartılmış olan ve elle çevrilen bir silindir (kovan) üzerine kaydeder. Kayıtları tekrar ses haline getirilemediği

için pratik bir değer taşımayan F. 1857 de E. L. Scott'ça gerçekleştirilmiş, T. A Edison'un 1877 de ortaya koyduğu fonograf (b. bk) ın ilkel atası sayılmıştır.

FONSAGRADA [*fonsagratha*], İspanya'da (Galicia Lugo provinciası), Lugo'nun kuzeybatısında bir şehir. Nüfusu 13 000 dir.

FONSECA [*fõseki*], **Manuel Deodoro da** (Alagoas 1827 - Rio de Janerio 1892), Brezilya'lı mareşal ve devlet adamı. 1889 ihtilâlinin askerî lideri olan F., 25 şubat 1891 de Cumhuriyetin ilânından sonra Brezilya'nın seçimle iş başına gelen ilk cumhurbaşkanıdır. F. kendi isteği ile bu görevinden ayrılmıştır (23 kasım 1891).

FONSECA [*fõseki*], **Pedro da** (Cortiçada, Portekiz 1528 - Lisboa 1599), Portekizli filozof ve Jesuit papazı. Coimbra'lı E. Goēs, C. Magalhães, B. Álvares ve S. Couto'yu teşvik ederek Aristo'nun eserlerinin 5 ciltlik bir yorumunun (*Aristóteles Lusitano* = Lusitania Aristosu) hazırlamalarını (1592 - 1606) sağlamış, böylece Yunan skolastiğinin XVI. yüzyılda yenilenmesine hizmet etmiştir. Adı geçen eserin birçok baskıları yapılmıştır.

F. nın eserleri: *Institutionum dialecticarum libri octo* (Sekiz bölümlü diyalektik anakitabı) [1564; otuzdan fazla yeni baskısı yapılmıştır]; *Commentarii in libros metaphysicorum Aristotelis* (Aristo'nun metafizik kitaplarına şerhler) [1577 - 1612].

FONSECA [*fonseka*] **KÖRFEZİ,** Orta Amerika'nın batı (Pasıfik) kıyısında, Nicaragua, Honduras ve El Salvador devletlerinin sınırında bir körfez. 1918 den beri Amerika Birleşik Devletlerinin bir deniz üssüdür.

FONT (Fr. Fonte), yüksek fırında demir filizlerinin kokla indirgenmesinden elde edilen demire verilen ad. Buna ham demir adı da verilir (bk. DEMİR). Ham demirde yaklaşık olarak % 10 oranında bulunan karbon, % 3 - 4 silisyum, fosfor, kükürt ve mangan dolayısiyle bu demirin ergime noktası 1 050 - 1 200° arasında değişir. Ergime noktasının biraz altında bile ham demir kırılabildiği için çekiç altında işlenemez. Buna karşılık ergime noktasının biraz üstünde erinti ince ve akıcı olup özellikle fosforu kapsadığı zaman kolayca dökülebilir. Bu özelliğe göre, ham demir *döküm demiri* adını da alır. Manzarası bakımından ham demir, sincabî (gri) F. ve ak F. olarak ikiye ayrılır.

Özgül ağırlığı 7,03 - 7,13 olan sincabî F. erimiş halde iken çözülmüş olarak % 3,5 - 4 karbon kapsar. Bu karbon, demirin katılaşmasında grafit şeklinde ayrılır ve HCL de çözülmeksizin olduğu gibi kalır. Sincabî F. un gri rengi grafitten ileri gelir. Bu F. türü kolayca kırılabilir. Buna karşılık, sincabî F. oldukça yumuşak olduğundan çelikle işlenebilir. Sincabî F. akıcı olduğu için döküm eşyası (meselâ demir soba) yapımında kullanılır ve bu amaçla bir defa daha ergitilir. Bu demir her zaman yaklaşık olarak % 2,5 silisyum kapsar; grafitin ayrılmasını sağlayan da silisyumdur. Buna karşılık bu demirdeki mangan miktarı az olup nadir olarak % 5 i geçer. Ham demir az nicelikte silisyum ve çok nicelikte mangan kapsarsa, soğuduğu zaman grafit ayrılmaz. Böyle bir demire ak F. denir. Ak F. katı halde dahi karbonu bağlı olarak, yani demir karbür veya zementit (Fe_3C) şeklinde kapsar.

Ak F. un özgül ağırlığı 7,58 - 7,73 olup çok ufak taneli bir yapısı vardır. Esmer F. tan daha serttir, çelik kalem ile pek zorlukla işlenir. Bu demir türü döküme elverişli olmayıp yumuşak demir yapımında kullanılır. Özel amaçlar için hazırlanan ve karışımında % 15 nikel, % 5 krom ve % 5 bakır bulunan F. lar, en çok aşındırıcı maddelerin üretilmesi ve başka yere ulaştırılması için kullanılan kazanlarla boruların yapılmasına yarar. Son 15 yıl içinde meydana çıkan «sphéroïdal», yani yuvarlağımsı F. ların bileşiminde biraz magnezyum bulunur ve bunlara su verilebilir. Bu çeşit F. lar, çok sert olduğundan hadde makineleri ve benzerleri yapımında çelik yerine geçmektedir.

FONTAINEBLEAU [*fõtenblo*], Fransa'da, Seine - et - Marne departmanında kanton merkezi olan bir şehir. Paris'ten uzaklığı 64 km olup nüfusu 22 704 (1966) tür. F. bir sayfiye yeridir. 1949 dan beri Kuzey Atlantik Paktı Teşkilâtı müttefik kuvvetleri Orta Avrupa kumandanlık karargâhı (S. H. A. P. E) burada bulunmaktadır.

Fontainebleau antlaşması: 11 nisan 1814 te imzalanan bu antlaşma, Napoléon'un, tahttan feragatinden sonraki durumunu düzenlemiştir. Bu antlaşmaya göre Napoléon, imparator unvanını muhafaza ediyor, Elbe adası hükümdarı oluyor ve kendisine yılda 2 buçuk milyonluk bir gelir sağlanıyordu.

FONTAINEBLEAU OKULU: A. Caron: «İlkbaharın zaferi» [detay] (Nantes Müzesi)

Fontainebleau okulları: Bu ad, iki sanat okuluna verilmiştir. Bunların birincisi, kral I. François'nın Fransa'ya çağırmış olduğu İtalyan sanatçıları (Rosso ve Primaticcio) nın etkisinden doğmuştur Bu okulun özelliği, geniş ölçüde yalancı mermer (stucco) kullanmasıdır. Üslûbu yapmacıklıdır. Bu okulun başlıca Fransız temsilcileri: Jean Goujon, Jean Cousin, Antoine Caron'dur. Bunların etkisi kuzey ve doğu ülkelerine de yayılmıştır.

FONTAINEBLEAU ŞATOSU

Flaman etkisi altında kalan ikinci F. okulu, kral IV. Henri tarafından ısmarlanan sanat eserleriyle gelişmiştir. Kralın çalıştırdığı sanatçılar şunlardır: Ambroise Dubois, Toussaint Dubreuil ve Martin Fréminet.

Fontainebleau şatosu: Şehre adını veren bu şato, ilk Capet'li kralların bir av köşkü olan Bliaud veya Eblaud çeşmesi şatosudur. Çok geçmeden kralların sık sık oturdukları bir şato haline gelmiştir. V. Charles burada önemli bir kitaplık kurmuş, XIV. Louis de yine burada Nantes fermanının feshi kararnamesini imzalamıştır (1685). Napoléon ise Portekiz'in pavlaştırılmasına dair antlaşmayı (1807), Papa ile yaptığı anlaşma (Concordat) yı (1813) ve tahttan birinci feragatnamesi (1814) ni burada imzalamıştır.

Kral Saint Louis kalesinin yerine I. François bir saray yaptırmıştır (1527). Bunun mimarları Gilles le Breton, Serlio, Philibert Delorme ve Primaticcio'dur. IV. Henri, XIII. Louis, I. Napoléon ve III. Napoléon bu şatoyu genişletmiş ve zenginleştirmişlerdir. Yalancı mermerden süsler ve F. okulunun boya süsleri, Riesener ile Jacob'un eseri olan mobilyalar bu şatoyu gerçekten bir müze haline getirmiştir.

Fontainebleau ormanı: Paris havzasında, F. şehri çevresinde (Seine - et - Marne) bulunan 17 000 hektarlık ormana verilen ad. Etrafındaki komünlere ait ormanlar da katılırsa, bu orman 25 00 hektara yükselir. Orman, meşe, gürgen, kayın ve çam ağaçlarından meydana gelmiştir. Bu alan içinde 141 hektarlık bir biyolojik muhafaza ormanı vücuda getirilmiştir.

FONTANA, bir İtalyan mimar ailesi: 1. **Giovanni** (Melide Lugano 1540 - Roma 1614): Roma'daki Giustiniani sarayını, Sienna'daki San - Martino kilisesinin cephesini yapmıştır. En çok su işleriyle ilgili inşaat ile uğraşmıştır (Pauline çeşmeleri v. b.).

2. **Domenico** (Giovanni'nin kardeşi) (Melide, Lugano 1543 - Napoli 1607): Roma'da Laterano sarayı ile Vatikan Kütüphanesini, San - Pietro meydanında Caligula'ya ait dikili taşı ve Quirinale sarayı önündeki Dioskur'lar (Zeus'un oğulları) heykellerini yapmıştır. Napoli'deki krallık sarayı da onun eseridir.

FONTANA, Carlo (Brusata 1634 - Roma 1714), İtalyan mimarı. Barok üslûbundaki eserleri arasında Roma'daki San Marcello del Corso kilisesinin cephesi (1683), Santa Maria del Popolo kilisesinin mihrap kısmı (Cybo), Santa Cecilia in Trastevere kilisesinin revakı sayılabilir.

FONTANE [*fontąnĭ*], **Theodor** (Neuruppin 1819 - Berlin 1898), Alman şairi. Önce eczacılık, sonra da gazetecilik ve tiyatro eleştirmeciliği yapmıştır. Şiirlerinde, İskoç ballad türünün, özellikle Archibald Douglas, Jonh Maynard gibi şairlerin etkisi altında kalmıştır. Karakterlerin çizilmesinde ve konuşmaların yürütülmesinde büyük bir canlılık gösteren romanları ile çağdaş toplumu, özellikle Berlin toplumunu tasvir eder. Bunlar arasında: *Vor dem Sturm* (Fırtınadan önce) [tarihî roman, 1878]: *L'Adultera* (Zina işleyen kadın) [1880]; *Frau Jenny Treibel* (Bayan J. T.) [1892]; *Unwiederbringlich* (Bir daha ele geçmeyecek) [1892]; *Effi Briest* (ad) [1895; Türkçe çev. 1949]; *Wanderungen durch die Mark Brandenburg* (Brandenburg sınır eyaleti içinde geziler) [4 cilt, 1862 - 1882] belirtilebilir.

T. FONTANE

FONTANES [*fõtąn*], **Louis de** (Niort 1757 Paris 1821), Fransız şairi, bilgini ve politikacısı. İngiltere'de sürgünlüğü sırasında tanıdığı Chateaubriand'ın ve Joubert'in dostu idi. Chateaubriand'ın tanıtılmasında büyük rolü olmuştur. Klasik ve öğretici mahiyette şiirler yazmıştır.

FONTANGES [*fõtãj*] **DÜŞESİ, Marie - Angélique de Scorraille de Roussill** (Cropières şatosu, Auvergne 1661 - Port - Royal 1681), kral XIV. Louis'nin metresi. İkinci Madame (kralın kardeşinin ikinci karısı) ın maiyetinde nedime olan F. D., 1679 dan itibaren kral XIV. Louis'nin sevgisini kazanmıştır. 1680 de düşes unvanını almışsa da, çok geçmeden gözden düşmüştür. F. D., Port - Royal manastırına çekilmiş, orada çocuk düşürürken ölmüştür. Madame de Montespan tarafından zehirletildiği söylenir.

FONTANGE (saç modası)

Fontange saç modası: F. D. tarafından moda haline getirilen bir saç biçimi. Başlangıçta bir kordeleden ibaret idi. Buna, bir pirinç telle tutturulan dantel ve bez borulardan yapılmış bir başlık eklenmiştir. Saç lüleleri bu başlıktan dışarı taşardı. Bu moda 1713 e kadar sürmüştür.

FONT - DE - GAUME [*fõ dĭ gǫm*], Fransa'da, Eyzies - de - Tayac (Dordogne) komününde, Sarlat'nın 22 km batısında bir yer. Burada, Magdaleniyen çağına ait tarihöncesi resim ve gravürler bulunan bir mağara vardır.

FONT - DE - GAUME: Magdaleniyen çağından kalma bir resim

FONTÉCHEVADE [*fõteşivąd*], Fransa'da, Orgedeoil (Angoulême) komününe bağlı küçük bir kasaba. Burada 1947 de, Bayan Henri - Martin iki alt paleolitik kafatası bulmuştur. Bunlarla, Tayac (Dordogne) mevkiinde bulunan el sanatları arasında ilişki görülmüştür. Kafatasları, şimdiki insanlarınkine yakın olup Neandertal kafataslarından çok farklıdır.

FONTEIUS, Marcus (M. Ö. II. yüzyıl - M. Ö. I. yüzyıl), Roma'lı devlet adamı. M. Ö. 81 yılında İspanya ve Makedonya'da askerî vali (legat), sonra praetor (yüksek hâkim) (75) olmuş, Gallia eyaletinde genel valilik yapmıştır (74 - 72). Haraç aldığı iddiası ile hakkında kovuşturma açılmış ve mahkemede Cicero tarafından savunulmuştur (69).

FONTENAY [*fontnę*], Fransa'da, Marmagne (Côte - d'Or) komününde, Montbard'ın kuzeydoğusunda bir kasaba. St. Bernardus tarafından 1119 da kurulan Cîteaux tarikatına ait bir manastırı vardır. Bu yapı XVI. yüzyılda yıkılmağa yüz tutmuş ve 1791 de satılmıştır. XX. yüzyılda

restore edilen manastır, Cîteaux mimarî üslûbunun en mükemmel örneklerindendir.

FONTENELLE [*fõtnęl*], **Barnhard Le Bovier de** (Rover 1657 - Paris 1757), Fransız filozofu ve yazarı. Ustaca yazılmış, zamanında büyük başarı sağlamış olan *Dialogues des morts* (Ölüler diyaloğu) [1683] türü bakımından Lukianos'un *Nekrikoi dialogoi*'sinden esinlenmiştir. *Entretiens sur la pluralité des mondes* (Dünyaların çokluğu üzerine konuşmalar) [1686; Türkçe çev. 1945], modern astronomiyi kibarlar çevresinin anlayabileceği aydın ve zarif bir dille açıklar. F., din, edebiyat ve ahlâk konularındaki güçlü eserleri, gerçekten çok aldanmaya eğilimi olan insan düşüncesinin hoş, fakat gaflet dolu oyunları telâkki eder P. Bayle gibi F. de, mevcut bütün bilgileri eleştirerek ve tabiî ilimlere üstünlük tanıyarak Aydınlanma devrini hazırlayanlar arasında yer alır.

B. FONTENELLE

Yukarıda saydıklarımız dışında F. in *Psyché* (mitolojik ad) [1678] ve *Bellérophon* (Bellerophontes) [1679] adlı iki operası, *Aspar* (ad) [1680] gibi oynanmamış birkaç trajedisi, Bruyére'i taşladığı *Digression sur les Anciens et les Modernes* (Eskiler ve yeniler üzerine konu dışı sözler) [1688] adlı bir eleştirmesi, *Histoire des oracles* (Vahiyler tarihi) [1687] i vardır.

FONTENOY [*fõtnua*], Belçika (Hainaut, Tournai) da, Tournay'nın 10 km güneydoğusunda bir kasaba. Nüfusu 650 dir. Burada 11 mayıs 1745 te Maréchal de Saxe, XV. Louis'nin huzurunda, Cumberland dukasının kumandasındaki İngiliz - Hollanda ordusunu ezmiştir. Bu zafer, Belçika'nın güneyinde ve batısındaki müstahkem yerlerin alınmasına yol açmıştır.

FONTEVRAULT [*fõtĭvrǫ*] **TARİKATI,** sonradan La Roc manastırı olan binada Benedictusçu esaslara göre Robert d'Abrissel (aş. yu. 1047 - 1117) tarafından kurulmuş olan bir tarikat. Fransız İhtilâli sırasında kaldırılmıştır.

FONTEVRAULT MANASTIRI

FONTEYN [*fŏnteyn*], **Margot, Dame** (asıl adı: **Peggy Hookham**; doğ. Reigate, Surrey 1919), İngiliz dansözü. 1935 ten beri yeni adı Royal Opera House olan Sadler's Wells bale topluluğu içinde çalışır ve bütün yıldız rollerini alır: *Giselle* [1937], *Kuğu Gölü* balesindeki meşhur Odette - Odile rolü ve 1939 da *Uyuyan prenses* balesinde oynadığı prenses Aurore rolü bunlar arasındadır. Frederick Ashton'un *Görüntüler, Patenciler, Dante Sonata, Randevu* gibi birçok balelerinde oynamıştır. Koreograf Robert Helpmann'ın *Hamlet*'inde Ophelia'yı, Ninette de Valois'nın *Orpheus ile Euridykē*'sinde Amor'u temsil eder. Paris'te J. Anouilh'ın *Les Demoiselles de la Nuit* (Gece kızları) [1948] adlı balesinde Agathe'ı oynar.

Dame Margot FONTEYN

F., 1958 de Ankara'ya gelmiş, partöneri Michel Soams ile Devlet Operasında iki resital vermiştir (12 ve 13 mayıs).

F., Panamalı hukukçu ve diplomat Roberto Emilio Arias ile evlendikten sonra Arias soyadını almıştır.

FONTVIEILLE [*fõvyęy*], Fransa'da, Bouches - du Rhône departmanında, Arles şehrinin 9,5 km kuzeydoğusunda bir komün. Nüfusu 2 388 dir. Önemli taş ocakları vardır. Alphonse Daudet'nin *Lettres de mon moulin* (Değirmenimden mektuplar) ini yazdığı değirmen F. yakının dadır.

FONTVIEILLE DEĞİRMENİ

FONVİZİN, Denis İvanoviç (Moskova 1744 - Petersburg 1792), Rus yazarı. Dış işleri bakanı Kont Panin'in kalem müdürü olmuş (1769) ve Avrupa'da uzun bir gezi yapmıştır. Hiciv karakteri taşıyan piyesler yazmış ve Rus millî komedisinin yaratıcısı haline gelmiştir. En sevilen komedileri şunlardır: *Brigadir* (Tuğbay) [1766 da oynanmış, 1768 de yayımlanmıştır Türkçe çev. 1945; *Nedorosl'* (Anasının kuzusu) [1782 de oynanmış, 1783 te yayımlanmıştır; Türkçe çev. 1944].

D. İ. FONVİZİN

FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION OF THE UNITED NATIONS [*fud ǝnd ægrikʌlçǝr orgǝnayzęyşǝn ǝv ðǝ yunaytid nęyşǝnz*] (kısaltması FAO), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilâtı. 16 ekim 1945 tarihinde meydana getirilmiş olan bu kuruluş, Birleşmiş Milletlere bağlı ilk ihtisas teşkilâtıdır.

FOOT [*fut*] veya **AYAK** (çoğulu: **Feet** [*fit*]), Anglosakson ülkelerinde kullanılan bir uzunluk ölçüsü. Büyük Britanya'da 0,304 799 74 m, Amerika Birleşik Devletlerinde 0,304 800 61 m dir. Bir F. 12 parmak (İng. inch [*inç*]) tır. 1 yarda (İng. yard) üç F. a eşittir.

FOOTBALL (Spor): bk. FUTBOL.

FOOTE [*fut*], **Samuel** (Truro, Cornwall 1720 - Dover 1777), İngiliz aktörü ve fars (b. bk.) yazarı. Tiyatro

müdürü ve aynı tiyatroda oyuncu idi. *The Major of Garrat* (Garrat'lı albay) [1763] gibi yaşayan kişileri ele alan taşlayıcı komediler, kuruluş tekniği bakımından pek sağlam olmamakla beraber çok güldürücü farslar yazmıştır: *The Minor* (Küçük); *The Liar* (Yalancı); *The Capuchin* (Franciscusçu papaz) bu farslar arasındadır.

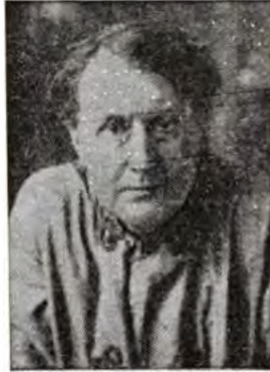
FOOTSCRAY [*fụtskrey*], Avustralya'da, Melburn şehri banliyösünde bir kasaba. Nüfusu 53 500 dür. Cephane fabrikaları vardır.

FOOTTIT [*fụtit*], **George** (asıl adı: **Tudor Hall**; Manchester 1864 - Paris 1921) İngiliz asıllı palyaco. Önceleri at cambazlığı eden F., Alma hipodromunda Parislilerin en sevdiği palyaço olmuştur. Sonradan Nouveau-Cirque (Yeni Sirk) e geçerek bütün meslek hayatı boyunca Chocolat (Rafael Padilla; Cuba 1868 - Bordeaux 1917) ile birlikte bu sirkin yıldızı olmuştur.

FOPPA, Vincenzo (Brescia 1427 ile 1430 arası - 1515 veya 1516), Lombardia resim okulunun başsanatçısı. F. nın resimlerinde, aydın ve büyük görünüşlü bir sağlam bir perspektif ile yumuşak bir renklenim, tatlı bir ışıklandırma ile bağdaştırılmıştır.

FOR (İng. free on rail'ın kısaltması), devletlerarası ulaştırmada kullanılan bir ticarî terim. Bir mal, çıkış istasyonunda vagon içinde teslim edilecek demektir. Bunda şarta göre satıcı, sattığı malın veya mal yüklü vagonun demiryolları idaresine teslimine kadar olan bütün masraflarını ve mesuliyetini üzerine almaktadır.

FORAIN [*forẽ*], **Jean - Louis** (Reims 1852 - Paris 1931), Fransız ressamı, desinatörü, gravürcüsü ve litograf yacısı. Bir tüccar yanında memur olarak işe başlamıştır. Daha on dört yaşında Louvre müzesinde dikkati çeken desen çalışmalariyle ressam Jacquesson'un ilgilenmesi, F. için teşvik edici bir rol oynamıştır. F., Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda L. Gérome'un atelyesinde kısa bir süre çalıştıktan sonra ressam ve karikatürist André Gill'in teşvikiyle gazetelere resim yaparak hayatını kazanmaya başlamıştır. Canlı zekâsı, tasavvur gücü ve iğneli nükteleri ile Degas ile Manet'nin hayranlığını, Raoul Ponchon, Verlaine ve Rimbaud'nun dostluğunu kazanmış, bu sonuncuların yoksul hayatını paylaşmış ve Rimbaud'nun portresini yapmıştır. 1874 sergisinde eserleri reddedilen F., empresyonist grupun açtığı sergilerde (1870, 1880, 1881. 1886) sulu boya resimler sergilemiştir. 1884 te açılan resmî sergilerde de eserleri alınmıştır. Grévin'in üslûbunu andıran ilk desenleri, «Scapin», «Cravache Parisienne», «La République des lettres» (1876) dergilerinde çıkmıştır. 1889 da «Le fifre» i, 1898 de de Caran d'Ache ile birlikte «Le Psst» i kurmuştur. F., Paris hayatına ait sahneler, günlük yaşantılar çalışmalarına yön vermiştir. İnce bir hicivle, yol gösterici ve inançlı bir gözlemci olarak içinde yaşadığı toplumun bütün veçhelerini sayısız krokileriyle yansıtmıştır. «Figaro» da, «Journal» in resimli ilâvesinde çıkan politika ile ilgili taşlamalı desenleri

J. - L. FORAIN

J. - L. FORAIN: «Atelye»

yanında, 1900 den bu yana çokça işlediği yağlı boya tiyatro çevresi ve adlî hayat ile ilgili sahneler, dinî konular da vardır. Manalı ve dramatik ifade taşıyan üslûbunda Rembrandt, Daumier ve Degas'nın etkisi belirlidir. F., dikkate değer ofort ve litografyalar da yapmıştır. 1924 - 1931 yıllarında Millî Güzel Sanatlar Cemiyeti başkanlığında bulunmuştur. Eserleri arasında «Le Buffet» (1884); «Le veuf» (Louvre müzesi); pastel ile yapılmış çıplak kadın portreleri ve dansözler, ayrıca muhtelif gazete ve dergilerde çıkan üç bine yakın deseni Estamplar kabinesi (Louvre) nde bulunmaktadır. Yayımlanmış desenlerinden muhtelif derlemeler *Comédie parisienne* (1892), *Les temps difficiles* (1893), *Nous, vous, eux* (1894), *Doux pays* (1897) adlariyle çıkmıştır. Kendi yaptığı bir portresi de Louvre müzesindedir. F., 1923 te Güzel Sanatlar Akademisine üye seçilmiştir.

FORAKER [*fọrikir*] **DAĞI**, Alaska'da bir dağ. Yüksekliği 5 182 m dir. İlk olarak Dr. Ch. Houston, T. Graham ve C. Waterson bu dağın tepesine çıkmışlardır (ağustos 1934).

FORAMEN (Lat. = delik) [Anat.]: *F. occipitale*, artkafa deliği; *F. apicale*, diş kökünün ucunda bulunan ve diş özü damar ve sinir takımının gecmesine yarayan delik.

FORAMİNİFERLER (Foraminifera) [Zoo.]: bk. DELİKLİLER.

FORBACH [Fr. *forbak*, Alm. *forbah*], Fransa'da, Moselle departmanında bir arondisman merkezi. Sarre sınırı yakınındadır. Nüfusu 22 106 (1966) dır. Makine yapımı tezgâhları, Marienau yakınında önemli bir kok fabrikası vardır. Burada 6 ağustos 1870 te Fransızlarla Almanlar arasında da bir savaş olmuş, Fransızlar yenilmiştir (Spicheren savaşı).

FORBES - ROBERTSON [*forbz rọbirtsin*], **Sir Johnston** (Londra 1853 1937), İngiliz aktörü. Londra'da Charterhouse'da, Rouen'da ve Royal Academy of Arts (Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi) da okuduktan sonra 21

Sir Johnston FORBES - ROBERTSON

yaşında sahneye çıkmış, 1896 dan sonra menecerlik yapmağa başlamıştır. *The Profligate* (Hovarda), *Hamlet*, *For the Crown* (Saltanat uğrunda), *Pelléas and Mélisande* (ad), *The Light that Failed* (Kaybolan ışık), *Caesar and Cleopatra* (C. ile C.) ve *Passing of the Third Floor Back* (Üçüncü kattan dönüş) adlı piyeslerde oynamıştır. 1913 te şövalye rütbesi ve «sir» payesi almıştır.

FORCELLINI [*forçellini*], **Egidio** (Campo, Alano di Piave 1688 - Campo 1768), İtalyan sözlükçüsü. Altı ciltlik büyük bir Latince sözlük üzerinde 35 yıl çalışmıştır. Bu eser *Lexicon totius Latinitatis* (Latincenin bütün devirlerine ait sözlük) başlığı altında 1771 de çıkmıştır.

FORCHHEIM [*forḫhaym*], Batı Almanya (Bavyera) da, Alman Jura'sı eteklerinde ve Regnitz ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 20 400 dür. Orta Çağda burada diyet meclisleri ve konsiller kurulmuştur. Sur kalıntıları ile XIV ve XVI. yüzyıllardan kalma belediye sarayı vardır. F. da pamuk iplikçiliği, kâğıtçılık, kimya sanayii, dericilik ve madencilik ile uğraşılır.

FORD [*fɔrd*], **Ford Madox**, asıl adı: **Ford Madox Hueffer** (Mirton 1873 Deauville, Fransa 1939), İngiliz yazarı. İnce buluşlu edebî portreler ile bir harp romanları dizisi kaleme almıştır. Christopher Tietjen adındaki bir kişinin hayatını konu edinen bu romanlar, netice itibariyle manasız birtakım çağdaş olaylardan örülmüştür. Başlıca eserleri: *Some Do Not* (Bazıları yapmaz) [1924]; *No More Parades* (Artık gösteri yeter) [1925]; *A Man Could Stand Up* (Düşen bir erkek kalkabilirdi) [1926]; *Last Post* (Son görev) [1928]; *Henry James* (ad) [1913]; *Joseph Conrad* (ad) [1924]; *The Critical Attitude* (Nazik tutum) [1911].

FORD [*fɔ̄rd*], **Henry** (Dearborn, Michigan 1863 - Detroit 1947), Amerikan sanayicisi. Bir farmer (büyük çiftlik sahibi) ın oğlu olan F., önce makinist ve mühendis olarak Edison Company hizmetinde çalışmış, 1892 de ilk otomobilini yapmış ve 1903 te Dedroit'ta F. Motor Company (b. bk.) yi kurmuştur. 1915 te barış için giriştiği teşebbüs başarısız kalmıştır. 1919 dan beri kurumunun başında bulunan oğlu Edsel Boyant'ın ölmesi üzerine yeniden kurum baskanlığını eline almıştır. 1945 ten beri F. müessesesi, torunu Henry II. (doğ. 1917) tarafından yönetilmektedir. Başlıca F. vakıfları şunlardır: Detroit'taki H. F. Hastahanesi; Dearborn'daki Edison - Museum; 1933 te bir tarihî Amerikan köyü stilinde kurduğu Greenfield Village.

H. FORD

F. un teknik, iktisadî ve sosyal - politik ilkelerinin hepsine birden Fordizm adı verilir. Bu ilkelerin dayandığı başlıca fikir, sınaî imalâtta, iş bölümü ile rasyonalizasyonun artırılması suretiyle üretim kapasitesinin yükseltilmesinin, imalâtın ucuzlamasına yol açacağı prensipidir. Bunun amacı ise, mümkün olan en iyi kaliteli malın mümkün olan en ucuz fiyatla satılmasıdır. Sosyal - politik alanda F., kısa süreli çalışma ile yüksek ücret prensipini savunmuş, fakat sendikacılığı reddetmiştir. F. un düşünceleri, 1924 ten sonra Alman sanayii üzerinde büyük etki yaratmıştır. Başlıca eserleri: *My Life and My Work* (Hayatım ve eserim) [1922; 22. bas. 1924] *To - day and To - morrow* (Bugün ve yarın) [1926]; *Edison as I Knew Him* (Benim tanıdığım Edison) [1930]; *Moving Forward* (İleriye doğru) [1931].

FORD [*fɔrd*], **John** (asıl adı: **Sean o'Feeney**) (doğ. Cape Elisabeth, 1895), Amerikalı sinema rejisörü. *The Informer* (Muhbir) [1935]; *The Grapes of Wrath* (Gazap üzümleri) [1940] ve *How Green Was My Valley* (Vadim öyle yeşildi ki) [1941] adlı filimlerdeki rejisiyle armağanlar kazanmıştır. 1939 da da *Stagecoach* (Posta arabası) adlı filmdeki rejisiyle New York Film eleştirmecileri armağanını almıştır. II. Dünya Harbi sırasında Amerika Birleşik Devletleri deniz kuvvetleri fotograf dairesinde hizmet görmüştür. Rejisini yaptığı filmler arasında *Tobacco Road* (Tütün yolu) [1941]; *The Long Voyage Home* (Uzun yolculuk hanı) [1940]; *Fort Apache* (Apache kalesi) [1948] ve *Three God fathers* (Üç vaftiz babası) [1949] sayılabilir.

J. FORD

FORD FOUNDATION [*fɔrd faundeyşın*] (İng. = Ford Vakfı). Ford Motor Company'nin kurucusu Henry Ford (b. bk.) ile oğlu Edsel Ford tarafından 1936 yılında tesis edilmiş olan özel sermayeli hayır vakfı. Bu vakfın amacı, millî önemdeki problemleri teşhis etme ve bu problemleri çözmeye yönelen çabaları özellikle eğitim alanında destekleme yolu ile Amerikan toplumunu güçlendirmektir. Kurumun başlıca çalışma şekli, kâr amacı gütmeyen başka kuruluşlara para yardımları yapmaktı. Kurum, göz önünde tuttuğu amaçları kendi eliyle gerçekleştirmeye girişmemiştir. Vakfın başlangıçtaki programında öngörülmemiş olan şehir ve bölge problemleri, fen ve mühendislik, klasik edebiyat öğretimi ve güzel sanatlar gibi bazı konular sonradan büyük programlara konu olmuştur. Başka programlar da eğitim, iktisadî gelişme, yönetim, liderlik, halkın problemlerini anlama, iş hayatı, gençliğin gelişmesi, yaşlıların problemleri, yabancı ülkelerde araştırmalar, uluslararası ilişkiler, uluslararası kanun incelemeleri, demokratik kurumların kuvvetlendirilmesi, Avrupalılarla karşılıklı anlaşma, güney Asya, güneydoğu Asya ve Yakın Doğu'daki çeşitli ülkelere eğitim ve ekonomi alanında yardım yapılması gibi konularla ilgilidir. Ford vakfının ana sermayesi 2 500 000 000 dolar olup çoğu Ford Motor Company'nin oy sahibi olmayan hisse senetleriyle sağlanmaktadır. Vakfın merkezi New York (N. Y.) şehrindedir.

FORD MOTOR COMPANY [*fɔrd moutır kampıni*] (İng. = Ford Motor Ortaklığı), kısaltması: F. M. C., Henry Ford (b. bk.) tarafından 1903 te Detroit'ta kurulmuş olan motorlu taşıt endüstrisi. Her türlü motorlu kara taşıtları dışında, traktör, uçak, gemi, lokomotif ve bunlarla ilgili imalât da yapar. I ve II. Dünya Harpleri sırasında ordunun donatımında da çalışmıştır. Başlıca fabrikaları, River Rouge (85 000 işçi çalıştıran dünyanın en büyük fabrikası), Highland Park ve Darborn fabrikalarıdır. Kurumun kendi maden ocakları, kömür ocakları, demiryolu hatları, gemileri ve Brezilya'da bir kauçuk işletmesi vardır. Amerika Birleşik Devletlerinde 125 000 işçi çalıştıran 34

şubesi vardır. Yabancı ülkelerde 31 Ford fabrikasının sahibi veya ortağıdır. Bunlar arasında Dagenham (İngiltere) daki Ford Motor Company Ltd., Amerika dışında dünyanın en büyük otomobil fabrikasıdır. F. M. C., ucuz standart otomobil yapımında dünya şöhretine ulaşmıştır. 1921 den sonra pahalı arabalar da yapmıştır. 1903 - 1940 yılları arasında toplu olarak 28 milyon otomobil imal etmiştir.

FORDICIDIA [*fordikidia*], eski Roma'da toprak tanrıçası Tellus şerefine tertip edilen bir şenlik.

FORDLÂNDIA, Henry Ford (b. bk.) tarafından 1927 de Brezilya'da kurulmuş olan heveas (kauçuk ağacı) fidanlığı işletmesi. Önce Tapajós nehrinin sol kıyısında bulunan bu işletme bırakılmış, yerine, daha kuzeydeki Belterra fidanlığı kurulmştur.

FOREFATHER'S DAY [*forfādhırz dey*] (İng. = atalar günü), Amerika Birleşik Devletlerinde Puritanların İngiltere'den Amerika'ya ilk gelişlerinin hatırasını anmak için 22 aralıkta kutlanan bir bayram.

FOREIGN ASSISTANCE ACT [*forin isistıns ækt*] (İng. = Dış Yardım Kanunu), Amerika Birleşik Devletlerinin yabancı memleketlere yardım hakkında 1948 de çıkardığı kanun. Bu kanun İktisadî İş Birliği idaresini doğurmuş ve hükûmetin merkezî idare makamlarını yardımın uygulanmasına yetkili kılmıştır.

FOREIGN OFFICE [*forin ofis*] (İng.), Büyük Britanya dış işleri bakanlığı. Bu dairenin başkanına 1782 teşkilâtından beri dış işleri bakanlığı müsteşarı (secretary of state for Foreign Affairs) denilmesi, eski teşkilâtın kaldırılan kuzey ve güney müsteşarlıklarının yerine geçmiş olmasından ileri gelir.

FOREL, Auguste (Morges, Vaud kantonu 1848 - Yvorne 1931), İsviçreli akıl hastalıkları hekimi ve böcekler bilgini. 1879 - 1906 yılları arasında Burghölzli tımarhanesi müdürlüğünde ve Zürich Üniversitesi profesörlüğünde bulunmuştur. Özellikle beyin anatomisi (işitme sinirlerinin menşei), ipnotizma öğretimi, psişiyatri bilirkişiliği alanlarında ve içki düşmanlığı hareketi ile halk eğitim ve öğretimi ve milletlerin barış içinde yaşamaları gibi fikirlerin öncüsü olarak değerli hizmetleri geçmiştir. Temyiz kabiliyeti üzerindeki araştırmalarına dayanarak ceza hukukunda reform yapılması için çalışmıştır. Böcekler âlemi konusunda, özellikle karıncaların psikolojisi üzerinde en engin bilgi sahibi olanlardan biri idi. Başlıca eserleri: *Les fourmis de la Suisse* (İsviçre karıncaları) [1874]; *Der Hypnotismus* (İpnotizma) [1889]; *Gehirn und Seele* (Beyin ve ruh) [1922]; *Die sexuelle Frage* (Cinsiyet meselesi) [17. bas. 1942]; *Le monde social des fourmis du globe comparé à celui des hommes* (İnsanlarınkine kıyasla dünya karıncalarının sosyal düzeni) [1921 - 1923, 5 cilt]; *Rückblick auf mein Leben* (Geçmiş hayatıma bakış) [1935].

A. FOREL

FOREL, François Alphonse (Morges, Waadt 1841 - Morges 1912), İsviçreli hekim ve tabiat bilgini. Lausanne Üniversitesinde anatomi ve fizyoloji profesörü idi. Göllerin ilmî incelenmesi esaslarını kurmuş, jeofiziğin bir dalı olan buzul ilmi (Fr. glaciologie) nin gelişmesine hizmet etmiştir. Eserleri: *Le Léman* (Léman gölü) [3 cilt, 1892 - 1904]; *Handbuch der Seenkunde* (Göller ilmi el kitabı) [1901].

FORELAND [*fourlınd*] **(North ve South)**, İngiltere'nin Kent kıyısında iki burun. En kuzeydeki North (kuzey) F., Fransa'yı İngiltere'den ayıran boğaz (İng. Strait of Dover; Fr. Pas de Calais) ın girişindedir.

FOREST (Coğ.): bk. VORST.

FOREST HILL [*forist hil*], Kanada'da (Ontario), Toronto banliyösünde bir şehir. Nüfusu 20 000 dir.

FORESTER [*forestır*], **Cecil Scott** (doğ. Kahire 1899), İngiliz hikâyecisi. Romanlarında İngiliz denizcilerinin ve askerlerin gösterişsiz kahramanlıklarını kutsallaştırır.

FOREZ [*fore*], Yukarı Loire bölgesinde eski bir Fransız kontluğu. 987 den itibaren Bourgogne krallığına, XII. yüzyılın ortalarından itibaren de Fransa'ya bağlı bulunuyordu. Yönetim merkezi Montbrison idi. F. 1382 de Bourbon'lara ve 1529 da da krallığa katılmıştır.

FORGACH [*forgāç*], **Antal** (Bratislava, Mac. Pozsony 1819 - Gács şatosu 1885), Macar politikacısı. Birçok idarî görevlerde bulunmuş ve 1848 Macar ihtilâlinde Avusturya'ya bağlı kalmıştır. 1861 - 1864 te Macaristan şansölyesi olmuş, fakat sert idaresine rağmen düzeni sağlayamadığından yerine Kont Pálffy getirilmiştir.

FORKEL [*forkil*], **Johann Nikolaus** (Coburg Meeder 1749 - Göttingen 1818), Alman musiki düşünürü, araştırıcısı ve bestecisi. 1769 da yerleşerek üniversitesine hukuk öğrencisi ve 1770 te kilisesine organist olduğu Göttingen'da 1772 de ders okutmaya başlamış, 1779 da üniversite musiki yöneticisi olmuş, A. W. Schlegel, W. v. Humboldt, Wackenroder ve Tieck gibi öğrenciler yetiştirerek 1787 de şeref doktorası almıştır. Mattheson, Padre Martini, M. Gerbert, Hawkins ve Burney gibi yazarların düşüncelerini geliştirerek ortaya koyduğu *Versuch einer Methaphysik der Tonkunst* (Musikinin bir metafiziği üzerine deneme) adlı yazısı *Allgemeine Geschichte der Musik* (Genel musiki tarihi) [2 cilt, Leipzig, 1788 ve 1801] içinde yayımlanarak çığır açmıştır. Önemli çalışmaları arasında *Allgemeine Litteratur der Musik* (Genel musiki bibliyografyası) [1792] ve *Über Johann Sebastian Bachs Leben, Kunst und Kunstwerke* (Bach'ın hayatı, sanatı ve eserleri üzerine) [1802] etkili olmuş, F. ın modern anlamda ilk musiki araştırıcısı sayılmasını sağlamıştır.

FORLANA veya FURLANA (İta. *friulana* = Friuli'li), Kuzey İtalya'daki Friuli ilinden yayılmış bir dans ve havası. Delikalının kendini genç kıza beğendirmesini temsil eden danslardan türemiş olup muhtemel olarak Slav asıllıdır. XVIII. yüzyılda Venedik'te halk dansı olarak çok yaygınlaşmış, bir veya en çok iki çift tarafından oynanmıştır. Bugün daha çok Toscana'da yaygın olup 1914 te Papaca hoş görülmeyen tango'nun yerini almasına çalışılmıştır. Havası XVI. yüzyılın nota dergilerinde *ballo forlana* adiyle görülür ve passamezzo veya allemande'ye benzer. Barok çağda ise şen ve hızlı 6/4 veya 6/8 akışlı ve gigue gibi noktalı ritim-

dedir. Couperin, A. Campra ile Fransız operasına girmiş, Telemann, Bach ve başkalarınca süitte kullanılmıştır. La Barre, Rameau ve Ravel'in eserlerinde de F. lar vardır.

FORLANINI, Carlo (Milano 1847 - Pavia 1918), İtalyan hekimi. Pnömotoraks'ı tedavi maksadiyle ilk kullanan F. dir. Uzun zaman tüberküloza karşı biricik aktif tedavi şekli olan bu usule F. metodu denilmiştir.

FORLI, İtalya'da, Emilia bölgesinde, Montone ırmağı ve Emilia kara yolu üzerinde bir şehir. Nüfusu 98 500 dür. Sunî dokumacılık ve kimya endüstrileri gelişmiştir.

F., Livius Salinator'un Metauro (Lat. Metaurus) ırmağı yakınında Kartacalı Hasdrubal'i yenmesinden sonra Forum

FORLI: Hükûmet binası

Livii adiyle kurulmuştur. Vergilius'un arkadaşı şair Cornelius Gallus (b. bk.), Via Aemilia (b bk.) üzerinde bir koloni olan bu şehirde doğmuştur. XIV - XV. yüzyıllarda Ordelaffi ailesinin hâkimiyeti altında kalmıştır.

FORM (Fr. Forme, Lat. Forma) [Fel.]: bk. BİÇİM.

FORM (Fr. Forme) [Estetik]: bk. ŞEKİL.

FORM [Cebir ve sayılar teorisi], $ax^2 + bxy + cy^2$ gibi bir cebir ifadesi, yani *x*, *y*, . . . gibi bir veya çok bilinmeyenli ve her terimi aynı *m* derecesinde olan bir çokterimli (polynome). Kare F. lar özellikle kesin olarak incelenmiştir ($m = 2$).

F. teorisi, Alman matematikçisi Gauss (1777 - 1855) tarafından bulunmuştur.

FORM (Fr. Forme) [Mus.], musiki eserinin bölmeleri arasındaki aynılık, benzerlik ve ayrılık ilişkileri. Birbirinin aynı olan bölmeler aynı harfle, benzeri olanlar üslü harfle, birbirinden ayrı olanlar da ayrı harflerle gösterildiğinde belli başlı F. lar şöyle özetlenir:

A A A A A. . . formu (bk. LITANIA).

A A^1 A^2 A^3. . . formu (bk. VARYASYON).

A A B. . . formu (Bar formu) (bk. MEISTERSANG).

A B. . . formu (Fr. Forme binaire) (bk. LIED).

A B A. . . formu (Fr. Forme ternaire) (bk. LIED, SONAT YÜRÜĞÜ).

A B A C A. . . formu (bk. RONDO).

A B C B D B. . . formu (bk. PEŞREV).

A B C D. . . formu (bk. POTPOURRI, RAPSODİ).

A B C D A B. . . formu (bk. GAVOT, MENUET, SCHERZO).

Kontrapunt yazısiyle örülmüş musiki eserleri (meselâ fuga, kanon, motet v. b.) bölmelere ayrılarak açıklanamadıklarından bunlarda F. yerine yapı (b. bk.) dan söz edilir.

FORM BİLGİSİ (Fr. Formes musicales, Alm. Formenlehre) [Mus.], musiki eserlerinin form (b. bk.) larını konu alan bilgi dalı. Çalgı musikisinin bağımsızlaşarak form bakımından ortaya yeni problemler çıkarması üzerine J. Riepel (1752) ve H. Chr. Koch (1782) tarafından ortaya konan F. B., yakın zamanlara kadar tür bilgisi (b. bk.) ve yapı bilgisi (b. bk.) ile karıştırılmış, hepsine birden F. B. denmiştir. Önemli araştırıcıları arasında A. Reicha (1824), A. B. Marx (1837), H. Riemann (1889), H. Leichtentritt (1911), J. Müller - Blattau (1934) sayılabilir.

FORMA (Lat. = plan) [Roma tarihi], şehirlerin veya köylük yerlerin kadastro planı. Bütün Roma kolonilerinin planları tunç üzerine hâkkedilmiş durumda Roma şehri arşivlerinde saklanır ve bu planların birinci nüshaları da ilgili şehirlerde dururdu. Roma'da barış Forumunun kitaplığının duvarında Roma'nın planını gösteren mermer levhalar bulunurdu. Bu levhaların kalıntıları eski Roma'nın topografyasının incelenmesinde çok faydalı olmuştur.

FORMALAZİN (Fr. Formalazine), $CH_2 = N - N = CH_2$ formülünde beyaz bir toz. Hidrazin üzerine formaldehidin etkimesi ile elde edilir.

FORMALDEHİD (Fr. Formaldéhyde), **metanal, formalin,** H - CHO, en basit aldehid. Üretilmesi için hava ile karışık metilalkol buharları kızgın haldeki bakır spirali üzerinden geçirilir. F. keskin kokulu bir gaz olup sudaki % 40 lık çözeltisi **formalin** veya **formol** adını alır. F. hastalık tohumlarını öldürme özelliğinden dolayı, hekimlikte antiseptik olarak ve türlü formalin preparatları ile birlikte odaların dezenfeksiyonunda kullanılır. Boya endüstrisinde F., boyaların ve bunların ara ürünlerinin üretilmesine hizmet eder. F., katı yüksek moleküllü maddeler haline polimerize olmak hususunda bariz bir eğilim gösterir. Gazın sudaki çözeltisinin buharlaştırılmasında uzun zincirli *poli oksimetilenler* (paraformaldehid), başka şartlar altında *trimoleküler trioksimetilen* $(CH_2 O)_3$ meydana gelir. Zayıf alkalilerin etkisi altında F. den bir çeşitli şekerler karışımı teşekkül eder. F. in yüksek moleküllü sunî maddeler elde edilmesinde kullanılması özel bir önem taşır. Meselâ F. ve fenolden bakalitler, üre ve anilinden bunlara benzer sunî maddeler elde edilir. Kareinin F. ile sertleştirilmesi sonucunda sunî boynuz haline işlenen galalit ve sunî bir iplik süt yünü (lanital) üretilir. F. in fenol ve naftalin sülfo asitleri ile yoğunlaştırılmasından sunî tabaklama maddeleri üretilir.

Formalin preparatları: F. i etkili madde olarak ihtiva eden preparatlar deriyi kuvvetli bir surette tabakladığı için bunlar ancak aşırı terleme halinde avuçların, ayak tabanlarının ve koltuk altlarının pudralanmasında kullanılır. Bunlar, ayrıca eşyanın dezenfeksiyonuna da hizmet eder. Bu preparatlar arasında lizoform, parizol (formalin çözeltisi), bolufen (bolus'lu fenolformalin preparatı), euguform (F. gayakol), formalin lenizet pudrası. paraform (folimer F.) vazenoloform (F. vazenol), tannoform (F. tannin) gibileri vardır.

FORMALİN (Fr. Formaline) [Kim.]: bk. FORMOL.

FORMALİZM (Fr. Formalisme) [Fel.]: bk. ŞEKİLCİLİK.

FORMAMİD (Fr. Formamide), $HCO - NH_2$, renksiz, yapışkanca bir sıvı. Yoğunluğu 1,15 tir; su, alkol ve eterle her oranda karışabilir; yaklaşık olarak 200° de kaynayarak CO ve NH_3 e ayrışır. Bu cisim kloral ile kloralamid denilen uyku ilâcının terkibine girer.

FORMAMİDOKSİM (Fr. Formamidoxime) [Kim.] ürerin izomeri olan H C N O H (N H_2) formülünde bir kimyasal madde. Hidroksilamin üzerine siyanhidrik asidin durağan hale getirilmesiyle elde edilir.

FORMANİLİD (Fr. Formanilide) **veya FENİL FORMAMİD,** $C_6H_5 \cdot NH.CHO$, renksiz veya sarımtırak billûrlar teşkil eden bir cisim. Su ve alkolde çözülür. Yoğunluğu 1,14, erime noktası 46°, kaynama noktası 280° dir.

FORMANT (Fr. Formante) [Fonetik], bir fonem (b. bk.) ın yayımı ile ilgili titreşim fenomeni. Örnek · *a* nın F. ları, bu vokalin yayımına mahsus olan bazı rezonansların frekanslarıdır.

FORMAZİL (Fr. Formazyle), $C_6H_5 - N = N - C = N - NH - C_6H_5$ formülünde, bir değerli bir köke verilen ad. Bk. FORMAZİL KARBOKSİLİK ASİT.

FORMAZİL KARBOKSİLİK ASİT (Fr. Acide formazyle - carboxylique), $C_6H_5 - NH - N = C\,(COOH) - N = N - C_6H_5$ formülünde bir asit. Diazobenzen klorürün sodyum hidroksitli etilin malonatı veya asetil asetatı üzerine etki yapması ile bu asidin esteri elde edilir. Isı etkisi ile F. K. A. karbon dioksit ile formazil hidrür (formülü: $C_6H_5 - NH - N = CH - N = N - C_6H_5$) e ayrışır.

FORMEL GERÇEK (Fr. Réalité formelle) [Fel.], Descartes sözlüğüne göre: dış gerçek, nesnenin gerçeği.

FORMEL NEDEN (Fr. Cause formelle; Osm. illet - i zâtiyye) [Fel.], Aristo'ya göre: maddî neden karşıtı olan ve bir varlığa kendi türü içinde vücut veren aslî unsur.

FORMEL SEBEP: bk. FORMEL NEDEN.

FORMENT, Damián (Valencia aş. yu. 1480 ? - Santo Domingo de la Calzade 1541). İspanyol heykeltıraşı. Aragon'da erken Rönesans sırasında ortaya çıkan Plateresco üslûbu (b. bk.) nun yaratıcısıdır. Başlıca eserleri: Zaragoza'daki Pilar katedrali (1509 - 1511) nin Huesca katedrali (1520 - 1534) nin ve Santo Domingo de la Calzade katedrali (1534 - 1541) nin büyük mihraplarıdır.

FORMENTERA (Lat. Pythiusa Minor), İspanya'nın Balear takımadalarından Ibiza adasının güneyinde bir ada. Yüzölçümü 115 km^2, nüfusu 3 300 dür. F. ile Ibiza arasında küçük adacıklar ve su altı kayaları vardır. Halk çiftçilik ve bağcılıkla uğraşır. Tuzlaları vardır.

FORMIA, İtalya'da Latium bölgesinde, Gaeta körfezinde bir liman ve plaj şehri. Nüfusu 21 500 (1964) dür. Via Appia'daki eski Formiae. Volsci'ler tarafından kurulmuş, 338 de Romalılar tarafından zaptedilmiştir. Cicero'nun Formianum çiftliği F. şehri çevresinde idi. Cicero bu çiftlik yakınında öldürülmüştür.

FORMICA (Zoo.) bk. KARINCA.

FORMİK ASİT, KARINCA ASİDİ (Fr. Acide formique, acide méthanoïque), H COOH veya $H-\overset{\overset{\displaystyle O}{\|}}{C}-O-H$ Kimyaca saf % 100 lük F. A. su gibi berrak, renksiz, kükürtdioksit gibi çok keskin kokan bir sıvı olup su, alkol ve eterle her oranda karışabilir. F. A. in özgül ağırlığı 1,22 ise de adî, seyreltik asidinki 1,057 — 1,06 dır. Saf asit 8,6° de erir ve 100,6° de kaynar. Saf asit deri üzerinde kabarcıklar meydana getirir. F. A. kuvvetli bir organik asit olup aynı derişmedeki asetik asitten 3,5 - 4 kat fazla hidrojen iyonları kapsar. Demir, magnezyum, çinko v. b F. A. te çözülerek hidrojen çıkartırlar. Bu takdirde COOH grupundaki hidrojen yerine metal geçerek asidin formiyat denilen tuzları meydana gelir. F. A. bir aldehid grupu kapsadığı için gümüş nitrat çözeltisini gümüş haline indirger; asit aynı zamanda dezenfeksiyon etkisi yapar.

Tanınması: Bir tüpteki asidin üzerine derişik sülfürik asit dökülürse CO çıkar ve bu da tüpün ağzında mavi bir alevle yanar. Higroskopik olan sülfürik asit F. A. ten su çeker ve geriye CO kalır. Bir formiyat üzerine birkaç damla etilalkol ve yaklaşık aynı miktarda derişik sülfürik asit damlatılırsa, arak (bir içki) gibi kokan F. A. etilesteri meydana gelir.

Bulunuşu: Seyreltik F. A. karınca ve arıların sokma organlarında, tırtıl kelebeklerinin tüylerinde, ısırgan böceklerin ısırganlarında, çam iğnelerinde v. b. de bulunur.

Üretilmesi: Bugün teknikte F. A. sodyum hidroksit ile karbon monoksitten (generatör gazından) elde edilir. Na OH ile CO gazı 120° de ve 8 atmosfer basınç altında sodyum formiyat verir: $NaOH + CO \rightarrow HCOONa$. Bu formiyata sülfürik asit eklenirse, F. A. serbest hale geçer. Ayrışmayı önlemek için sülfürik asit çok miktarda F. A. ile seyreltilmelidir.

Kullanılması: Yün boyacılığında ucuzluğu dolayısiyle başka organik asitlerinin yerini almıştır. Dokuların suyu geçirmemesi için alüminyum formiyat şeklinde kullanılır. Bundan başka, F. A. meyva usarelerinin konserve edilmesinde, bira ve şarap fıçılarının dezenfeksiyonunda da kullanılmaktadır.

F. A. ilk defa 1749 da Marggraf tarafından karıncaların damıtılması ile oldukça saf bir halde elde edilmiştir.

FORMİKA (Fr. Formica), fenol - formol reçinesinde emprenye edilmiş kâğıtların birbiri üstüne kat kat konularak sıkıştırılması ve üzerlerine ayrıca sunî reçine tabakası sürülmesi ile elde edilen saydam cama benzer ve vuruşlara karşı çok dayanıklı plastik madde. F. masa, raf, dolap v. b. eşyanın üstlerini kaplamak için kullanılır. F. sıcağa karşı da dayanıklıdır. Türlü türlü renklere boyanabilir.

FORMİYAT'LAR (Fr. Formiates), karınca asidinin tuzlarına verilen ad. Bunlar COOH grupundaki H yerine metallerin geçmesiyle meydana gelir. Alüminyum formiyat $(HCOO)_3Al$, sodyum formiyat HCOONa, krom formiyat $(HCOO)_3Cr$, demir formiyat, kalay formiyat v. b. gibi. F. lar, metal veya hidroksitlerin karınca (formik) asidinde çözülmesi ve çözeltilerin buharlaştırılması veya kuruyuncaya kadar ısıtılması ile elde edilir.

FORMOL veya FORMALİN (Fr. Formol, Formaline): 1. *Kimya*: F., alkollü ve sulu bir formaldehit (formik aldehit, b. bk.) çözeltisinin ticarî adıdır. F. 1/200 lük - 1/2000 lik ikincil çözeltiler halinde antiseptik ve dezenfektan olarak ve histoloji işlerinde tespit etkeni olarak kullanılan, formaldehit gazının % 40 lık bir çözeltisidir.

F. de ancak eser halinde serbest formaldehit bulunur, aldehidin çoğu hidratlanmıştır [$CH_2(OH)_2$] ve çeşitli polimerler halindedir. Bununla beraber F. çoğu zaman monomer aldehid gibi etki yapar.

2. *Eczacılık*: Ofisinal (yani eczahanelerde hazırlanmış olarak bulundurulan) F., polimerizasyon maddesi olan trioksimetilen'i uygulandığı yere bırakan % 35 gazlı bir sulu çözeltidir. Keskin kokulu ve çok tahriş edici berrak bir sıvı olan F., zehirleyici olmayan kuvvetli bir antiseptik-

tir, evlerin, çamaşırların, yatak takımlarının dezenfekte edilmesinde ve cerrahî âletlerin sterilizasyonunda ve saf halinde de kostik madde olarak kullanılır. Seyrek çözelti halinde de gargara, masaj, enjeksiyon işleri ve hiperhidroz durumunda badijonaj için kullanılır.

3. *Hematoloji*: F. -jel reaksiyonu hiperglobülineminin tespit edilmesini sağlar.

FORMOSA BÖLGESİ, Arjantin'de, Paraguay sınırında, Chaco ovasında bir idarî bölge (territorium). Nüfusu 212 300 (1960), başkenti Formosa (nüfusu 16 500) dır.

FORMOSUS (Roma? aş. yu. 816 - Roma 896), Papa. 864 te Porto piskoposu, 866 da Bulgarlara legatus (delege) olarak gönderilmiştir. 891 de V. Stephanus'un yerine papa olmuş, 892 de Istanbul Ortodoks kilisesi ile ilişkilerini pekiştirmiş, fakat halk oyunun bir kısmını aleyhine çevirmiştir. Ölümünden sonra cesedi mezarından çıkarılarak muhakeme edilmiş ve Tevere ırmağına atılmıştır.

FORMOZA (Portekizce = olağanüstü güzel; Çince ve Japonca adı: Tʿai - wan, Taivan), Güney Çin kıyısı önünde bir ada. En dar yeri 150 km genişliğinde ve kışın fırtınalı olan F. veya Fukian boğazı ile kıta Çin'inden ayrılır. Yüzölçümü 35 964 km², nüfusu 12 819 728 (1967) dir. 400 km uzunluğundaki adayı sık ormanlık sıradağlar boydan boya keser (Ksingauşan 3 950 m). Bu dağlarda 100 000 kadar yerli avcı ve rençber yaşar. Büyük şehirlerin ve Çinli halk nüfusunun büyük kısmı batı F. nın 1/3 ünü teşkil eden bereketli çukurelde toplanmıştır.

1949 dan beri kıta Çin'inden 2,2 milyon kadar göçmen bu adaya sığınmıştır; bunlardan 600 bini askerdir. Nüfusun çok hızlı artışı (1951: 7 700 000 - 1961: 10 970 000), başlıca gıda maddelerini teşkil eden pirinç, şeker patatesi, buğday, soya fasulyesi ve sebze ekiminin genişletilerek şeker kamışı, ananas ve muz ekimi alanlarının daraltılmasını gerektirmiştir. Bununla beraber şeker, ihracatın % 50 sini teşkil ederek başta gelir. Buğday ve soya fasulyesinden başka, yağ üretiminde kullanılan Hint sümbülü (Citronella grass) ile Çin ramisine ve jüte geniş tarım alanları tahsis edilmiştir. Kiraladıkları topraklar üzerinde çalışan çiftçilerin çoğunluğunu bu toprakların sahibi kılan yeni toprak reformu sayesinde tarımda büyük verim artışı sağlanmıştır. Yine

FORMOZA: Adanın içlerinde bir dağ köyü

FORMOZA: Tʿai - pei'de cumhurbaşkanlığı sarayı

bu reform, köylüde iktisat zihniyetinin gelişmesine, böylece hayvan servetinin, gübre tüketiminin yükselmesine, yeni tarım aletleri alınmasına, toprağın daha teknik usullerle işlenmesi yollarının araştırılmasına yol açmıştır. Sanayii de, özellikle su gücünden faydalanılması suretiyle (1958: 2 880 milyon Kw saat) önemli bir gelişme kaydetmiştir. Tʿai-pei'in 40 km güneydoğusunda bulunan Şimen baraj gölü, 316 milyon m³ su toplar ve 120 000 Kw enerji sağlayarak 54 000 ha arazinin sulanmasına, 1 085 100 nüfuslu Tʿai-pei'e içme suyu ulaştırılmasına hizmet eder. Kaosiunğ (275 600), Tʿai-nan(387 000), Tʿai çunğ (348 800) ve Ki-lunğ (268 800; Tʿai-pei'in limanıdır) gibi büyük şehirlerde yapı endüstrisi yanında, hafif endüstri kolları meydana gelmiştir. Bunlar, ihtiyaç maddelerinden başka, motor, tarım makineleri, buz dolapları, yağ cendereleri, bisiklet ve dokuma tezgâhları imal etmektedir. Askerî sektörün artan ihtiyaçları, dokuma sanayiinin büyük ölçüde gelişmesine yol açmıştır. Adada demir madenlerinin yokluğu, demir ile metal ve yarı mamul eşyanın, diğer taraftan ham pamuk, kimyevî maddeler ve optik cihazların ithalini gerektirmektedir. İhraç maddelerini, şekerden başka, pirinç, kereste, kâfuru, çay, ananas, muz, balık konserveleri ve bitki yağları meydana getirir. İhracatın toplam bedeli 168 milyon Amerikan dolarıdır (1960). İyi döşenmiş 160 000 km lik kara yolu şebekesi, 4 000 km lik (1951) demiryolu şebekesini desteklemektedir. F. nın iki hava yolu işletmesi vardır; ayrıca dört yabancı işletmeye ait uçaklar muntazam seferler yapmaktadır.

Tarih: F. nın en eski yerlileri, M. Ö. 600 yıllarından itibaren Malayalı soydan göçmenler tarafından ya kovulmuş ya da temessül edilmiştir. XIII ve XIV. yüzyıllarda Çinlilerin göçü başlamıştır. 1624 - 1661 yıllarında adanın bir kısmını Hollandalılar işgal etmişler, sonra da Çinli amiral Kuo - Sinğ - ye burada bağımsız bir devlet kurmuşsa da, bu devlet 1683 te Çin'e bağlanmıştır. 1895 - 1942 yılları arasında F. bir Japon eyaleti idi ve bir genel valinin idaresi altında 25 yerli üyeden meydana gelen bir istişare kurulu tarafından yönetilirdi. Japonlar, bu dönem içinde, demiryolları ve limanlar yapmışlar, Japon örneğine göre bir eğitim sistemi meydana getirmişler, 1928 de F. üniversitesini kurmuşlar ve adanın kültür bakımından Japonlaştırılmasına çalışmışlardır. 1923 te Japon hukuk sistemi kabul edilmişse de, adanın içlerinde mahallî töreler yürürlükte kalmıştır. 1942 de ise F. Japonya'ya ilhak olunmuştur.

1945 te Japonya'nın teslim olması ile F. Çin'e geri verilmiş ve bu durum 8 eylül 1951 tarihli San Francisco barış antlaşması ile tevsik edilmiştir. 1949 sonunda komünist Halk Kurtuluş Ordusunun kıta Çin'ini tamamiyle istilâ etmesi üzerine bu yılın aralık ayında Kuo - min - tanğ partisi hükûmeti, Çianğ - Kay - Şek'in başkanlığında ve emrinde kalan ordu ile F. ya çekilmiş ve burada 1 mart 1950 de Çin

Millî Cumhuriyeti (başkent: T'ai-pei) ni ilân etmiştir. Adada resmî dil Çince (Amoy lehçesi) dir. Bk. ÇİN ve ÇİN MİLLÎ CUMHURİYETİ.

FORMOZA BOĞAZI, Taivan (Formoza) adasını Çin'den ayıran boğaz. Genişliği aş. yu. 200 km dir.

FORMULA MAGISTRALIS (Lat. = ustanın formülü; kısaltması F. M.): Önceleri, hekimin kendi tertiplediği reçete anlamına ve *Formula officinalis* (yani ilâç kataloğunda yazılı bulunan tertip) karşıtı olarak kullanılırdı. Bugün ise F. M. ten, bir parola ile tanımlanan, belirli reçeteler anlaşılır; bu reçetelerdeki ilâçların bileşimi, etkisi, tadı, dış görünüşü, dayanma süresi denenmiş, hekim ve eczacı bellidir.

FORMÜL (Fr. Formule < Lat. *formula*): 1. *Karşılaştırmalı anatomi*: Ergin bir memelinin normal diş düzenini gösteren kısa F. (Fr. formule dentaire): Buz Denizlerinde yaşayan narval adlı memelinin erkeği müstesna olmak üzere diş takımı simetriktir ve F. de simetri düzleminin yalnız bir tarafındaki dişleri bir veya birkaç kesirle gösterir. Kesirlerin payları üst dişlerin sayısını, paydaları de alt dişlerin sayısını verir. Kesici dişler I, köpek dişleri C, ön azı dişleri PM, azı dişleri M ve etçil dişleri K harfiyle gösterilir. Meselâ bir tavşanın diş düzeninin F. ü şöyledir:

$$\frac{2I + 0C + 3PM + 3M}{1I + 0C + 2PM + 3M} \text{ veya } \frac{2}{1}I + \frac{0}{0}C + \frac{3}{2}PM + \frac{3}{3}M \text{ veya } \frac{2+0+3+3}{1+0+2+3}.$$

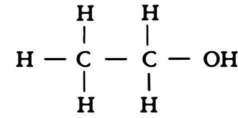
2. *Botanik*: Bir çiçeğin bileşimini gösteren kısa F. (Fr. formule florale). Örnek: 4 S — 4 P — 6 E — 2 C F. ü daima 4 sepal (çanak yaprağı), 4 petal (taç yaprağı), 6 etamin (erkeklik organı) ve 2 karpel (yemiş yaprağı) gösteren turpgiller familyasından her çiçeğe uyar.

FORMÜL (Er. Formule) [Kimya], kimyasal bileşiklerin bileşimine giren elementleri ve bir molekülde bu elementlerin ne oranda birleşmiş olduklarını göstermeye yarayan sembol takımı. Örnekler: Mutfak tuzu (sodyum klorür) klor ve sodyumdan meydana gelen bir bileşik olup formülü Na Cl dir. Magnezyum oksit Mg O, çinkosülfür ZnS, hidroklorik asit HCl, sodyum hidroksit Na OH F. ü ile gösterilir. Bir kimyasal bileşiğin molekülünde aynı türden çok sayıda atom bulunursa, sembollerin altına küçük punto ile rakamlar yazılır. Örnek: Sülfürik asidin F. ü H_2SO_4 tür, yani bir sülfürik asit molekülü iki hidrojen atomu ile bir kükürt ve dört oksijen atomundan bileşiktir. Âdi kireç taşının formülü $CaCO_3$ tür, yani her kireç taşı molekülü 1 kalsiyum, 1 karbon ve 3 oksijen atomundan bileşiktir.

1938 yılında varılan uluslararası bir anlaşmaya göre F. lerde metaller ve hidrojen başa yazılır. Buna göre, demir klorür, bakır sülfat, sülfürik asit, hidroklorik asit, sodyum klorür $FeCl_3$, $CuSO_4$, HCl, NaCl şeklinde yazılır.

Kimyasal bir F. de yuvarlak bir parantez bulunur ve parantezin dışında bir rakam yazılmış ise parantezin içindeki bütün, rakamın gösterdiği sayı kadar alınır. Örnek: kurşun nitratın F. ü $Pb(No_3)_2$ dir. Şu halde, kurşun nitrat molekülü 1 atom kurşun, 2 atom azot ve 6 atom oksijenden meydana gelmiştir. Bu bileşik PbU_2O_6 şeklinde değil, belki $Pb(NO_3)_2$ şeklinde yazılır. Çünkü NO_3 grupu homojen bir bütün olarak tepkimeye girer. Kimyasal F. de nokta, «ve» anlamına gelir. Bu işaret çok defa çift tuzlarda kullanılır (meselâ karnallit KCl, Mg Cl. $6H_2O$ da olduğu gibi). Bu nokta kristal suyu kapsayan maddelerde de kullanılır (meselâ kristal soda $Na_2CO_3 . 10H_2O$ gibi).

Bir atomlar grupu bir bütün olarak tepkimeye girerse, çoğu zaman bu atomlar grupu köşeli parantez içinde gösterilir: meselâ potasyum siyano ferroatın F. ü $K_4[Fe(CN)_6]$ olup köşeli parantez içindeki $[Fe(CN)_6]$ kompleksi bir bütün olarak reaksiyon verir ve kısımlarına pek zor ayrışır. Adî F. lerde molekülü meydana getiren atomlar sadece arka arkaya yazılmış olup bu F. lerde atomların nasıl zincirlendiği anlaşılmaz. Halbuki organik kimyada atomların moleküller içinde zincirlenme tarzını tek, ikiz veya üçüz çizgilerle göstermek âdet olmuştur. Burada her çizgi bir valans (= değer) gösterir. Örnek: Adî alkol aşağıdaki F. ile gösterilir:

Bu gibi açık formüllere *yapı formülü* adı verilir. Son zamanlarda elementlerin ve izotopların atom ağırlıkları ve kütle sayıları sembolün üstüne sol tarafa, atom sıra numaraları ise sembolün altına ve sağ tarafa yazılmaktadır. Örnek: $^{235}U_{92}$, $^{238}U_{92}$ gibi (Burada baştaki sembol, uranyum'un kütle sayısı 235 olan izotopunu, ikinci sembol ise normal uranyumu; her iki sembolün sağ altında yazılı olan 92 sayısı da, her ikisinde eşit olan atom sıra numarasını göstermektedir).

FORMÜL (Fr. Formule, Lat. *formula*) [Roma huk.], başlangıçta rahipler, sonraları pretör ve hukukçular tarafından, bir hukukî işlem veya usul işlemi için tespit edilmiş olan söz dizisi. F., çoğu zaman bir örnek formül (formüler) şeklinde gelişmiştir.

FORMÜLER (Fr. Formulaire; Lat. Formular; Alm. Formularbuch), bürolarda kullanılmak üzere hazırlanmış olup içinde her türlü resmî evrak ve yazışma örnekleri bulunan bir kitap, düsturname. Günümüze kalan en eski F. papalık dairesine ait *liber diurnus* (günlük el kitabı) tur. Bu kitap, VII - XI. yüzyıllar boyunca daima zamana uydurulmuş yeni yayımlar halinde kullanılmıştır. XI. yüzyıldan itibaren F. lere de, öğretim kitapları gibi, bir önsöz konulması âdet olmuştur. Orta Çağın sonlarına doğru her önemlice büroda bir F. bulunmakta idi.

FORNARINA, Margherita Luti, Roma'da bir ekmekçi (fornaro) nin kızı. Ressam Raffaello'ya modellik etmiş ve sanatçının Vatikan'da İmza Salonu'nu resimlediği sıralarda (1509 - 1511) metresi olmuştur. Raffaello'nun Floransa'da Pitti sarayı için yaptığı «Örtülü kadın» tablosunun, F. nın portresi olduğu söylenir. Roma'da Barberini galerisindeki «Örtülü kadın»

FORNARINA [Giulio Romano'ya atfedilmiştir] (Barberini galerisi, Roma)

ise, Raffaello'nun öğrencisi Giulio Romano (1492 - 1546) ya aittir.

FORNAX [*fornaks*] (Lat.), Göğün güney yarım küresinde bir takımyıldızın adı. Bk. OCAK.

FORON (Fr. Phorone), formülü $(CH_3)_2 = CH — CO — CH = C (CH_3)_2$ olan dietil keton'a verilen ad. F. 28° santigratta erir, 196° santigratta kaynar. Asetonun su alıcı maddeler yanında yoğunlaştırılması sırasında mesitil oksit yanında kendiliğinden meydana gelir.

FØROYAR (Coğ.): bk. FÖRO ADALARI.

FORRESTAL [*fąrïstïl*], **James Vincent** (Beacon, New York 1892 - Bethesda, Maryland 1949), Amerikalı devlet adamı. Franklin D. Roosevelt tarafından deniz müsteşarlığına getirilmiş (1940) ve Japonların Pearl Harbor'a yaptıkları baskın (1941) dan sonra Amerikan filosunu yeniden kurmağa çalışmıştır. 1944 te dış işleri bakanı olmuş, 1946 - 1949 da millî savunma bakanlığı yapmıştır.

FORSA (İta.), yelkenli gemilerde kürek çektirilen harp esirlerine verilen ad. F. ların kaçmaması için ayaklarından biri zencirle yere bağlanırdı. Osmanlılar harp esirlerinden yirmi yaşından büyük olanlarını F. olarak kullanırlardı. XV ve XVI. yüzyıllarda kullanılan bu usul, buharlı gemilerin icadından sonra kalkmıştır.

FORSEPS (Fr. Forceps < Lat. *forceps* = kıskaç), bazı güç doğumlarda dölütün başını kavrayıp dışarıya çekmeye yarayan kıskaç biçimindeki âlet. F. in ilkin İngiltere'de XVII. yüzyılın ilk yarısında Chamberlayne ailesinin bir üyesi tarafından icat edilip kullanılmış ve satılmış olduğu kabul edilir. Bu âlet dölütün başının küçük leğende kavranılmasını sağlayan düz bir kıskaçtan ibaretti. 1747 de Levret, 1751 de de Smellie âletin kollarını eğrileştirerek onu kuyruk sokumu kemiği (sacrum) nin içbükeyliğine uyacak biçime sokmuşlardır. Dölütün başını bir kıskaç yardımiyle dışarıya çekme fikri, eski bir fikirdir ve ilk kullanılan F. lerin ayırt edici özelliği başın yanlarının eğriliklerine uyacak biçimde olmalarıydı. Chamberlayne'in büyük marifeti, kıskacın iki kolunu birbirinden tamamiyle ayırarak onları üretim yoluna ayrı ayrı sokmak ve sonra tekrar mafsallamak olmuştur. Sonradan Levret, kıskacın ucundaki «kaşık» lara leğenin eğriliğini vererek kaşığın eksenini leğenin ve dölütün başının eksenine uydurmuştur. Bütün bu F. lerde çekip çıkarma işi yanlış bir doğrultuda yapılıyordu ve bu sebeple 1867 de Tarnier, F. e mafsallı bir çekme düzeni ekledi. Daha sonra çok daha büyük bir kavrama kudreti olan ve dölütün başının en elverişli biçimde yönelmesini sağlayan iple çekme düzeniyle donatılmış Demelin F. i çıktı. Bugün ya kolları paralel olan Demelin ve Suzar tipi F. ler veya çapraz kollu Tarnier ve Pajot tipi F. ler kullanılmaktadır.

FORSEPS

F. ancak ana veya çocuk tehlikede olduğu zaman ve bu tehlike travayın (doğumu oluşturan mekanik olayların) hemen sona erdirilmesiyle giderilecekse kullanılır. F. uygulamanın şartları: 1. zarların kopmuş bulunmaları; 2. açılmanın tam olması; 3. başın yoluna girmiş bulunması; 4. leğen boşluğu düzeyinde kemikten bir engel bulunmamasıdır.

FORSETI (Mit.; Fris lehçesinde: Fosite), asıl yurdu Hollanda'nın kuzeybatısındaki Frisland bölgesi olan bir Germen tanrısı. Şimdi Helgoland adını taşıyan adanın eski adı Fositesland (= Fosite ülkesi) dır. F. buradan Skandinavya'ya geçmiş, orada hakkın koruyucusu, Baldr ile Nanna'nın oğlu olarak karşımıza çıkar ve bütün kavgalarda hakemlik eder. Edda (b. bk.) ya göre, oturduğu yerin adı Glitnir'dir.

FORSTER [*fərstïr*], **Edward Morgan** (doğ. Londra 1879), İngiliz romancısı ve eleştirmecisi. *Where Angels fear to tread* (Meleklerin göze alamadığı) [1905]; *The Longest Jorney* (En uzun yolculuk) [1907]; *A Room with a View* (Manzaralı bir oda) [1908]; *Howard's End* (Howard'ın sonu) [1910] [bu roman bazılarınca yazarın şaheseri sayılır]; *A Passage to India* (Hindistan yolculuğu) [1924] adlı romanlariyle ün kazanmıştır. Eleştirme yazılarını *Aspects of the Novel* (Romanın cepheleri) [1927] ve *Abinger Harvest* (Abinger köyünün ürünü) [1936] adları altında toplamıştır.

FORSTERİT (Fr. Forstérite): bk. OLİVİN.

FORT [*fər*], **Paul** (Reims 1872 - Argenlieu, Montlhéry 1960), Fransız şairi. Sembolist piyeslerinin temsil edilmesi için Théâtre d'Art (1890 - 1893) ı kurmuştur. Bu tiyatro 1892 den sonra Théâtre de l'œuvre adını almıştır. Saf ve gerçek halk sesini modern duygu nüanslariyle birleştiren baladları kendisinin yarattığı güzel bir nesir dili ile yazılmıştır. Baladları *Ballades françaises* (Fransız baladları) adlı ciltte toplanmıştır. F.un dili nesre serpiştirilmiş kafiyelerle şiirleşir.

P. FORT

FORT KNOX [*fort nąks*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Kentucky), Louisville'in güneybatısında askerî bir üs. Amerika'nın altın para ihtiyatının yaklaşık olarak 15 milyar dolar değerindeki büyük kısmı burada saklanmaktadır.

FORT LAUDERDALE [*fort lədïrdeyl*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Florida), Miami'nin kuzeyinde, Atlas Okyanusu kıyısında bir şehir. Nüfusu 83 648 (1960) dir. Turizim merkezi olarak tanınmıştır.

FORT PECK [*fort pęk*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Missouri ırmağı üzerinde (Montana eyaleti) bir toprak baraj. Uzunluğu 2 750 m, genişliği 875 m, yüksekliği 75 m dir. Bu baraj nehrin akışını düzenlemiş, deniz araçlarının gidiş gelişinde rahatlık sağlamış, sulama kuruluşları ile tarımı geliştirmiş ve önemli bir elektrik santralinin beslenmesine hizmet etmiştir.

FORT SMITH [*fort smįth*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Arkansas), Arkansas nehri üzerinde, Oklahama sınırında bir şehir. Nüfusu 66 685 (1960) tir. Zengin bir tarım bölgesinin merkezinde ve bol ormanlı dağların

yakınında bir demiryolu kavşağı olan şehirde, kereste, mobilya ve gıda maddeleri sanayii ile cam fabrikaları, çevresinde yeraltı gazı ve kömür yatakları vardır.

FORT WAYNE [*fort weyn*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Indiana), Maumee nehri üzerinde bir şehir ve demiryolu kavşağı. Nüfusu 161 776 (1960) dır. Ticaret ve sanayi merkezi olan F. W. de mezbahalar, gıda maddeleri sanayii, demir dökümhaneleri, makine, elektrik cihazları ve motor yapımevleri vardır. Şehir, XVIII. yüzyılda kanlı savaşlara sahne olmuş eski bir Fransız müstahkem mevkii (fort) nin gelişmesinden meydana gelmiştir.

FORT WILLIAM [*fort wilyîm*], Kanada'da, Ontario eyaletinde bir şehir. Nüfusu 40 000 (1961) dir. 4,5 km uzaktaki Port Arthur (nüfusu 31 000) ile birlikte F. W. Kanada'nın en önemli buğday ve kömür aktarma merkezidir. Hububat siloları, değirmenleri, demir endüstrisi ve rafinerileri vardır.

FORT WORTH [*fort wîrth*], Amerika Birleşik Devletlerinde (Texas), Trinity nehri üzerinde bir şehir. Nüfusu 356 268 (1960) dir. Bir üniversite şehri ve demiryolu kavşağı olan F. W., Batı Texas'ın geniş hayvancılık bölgesine mukabil «Black Waxy Prairie» denilen pamuk ve tahıl bölgesi sınırındadır. Hayvan, tahıl ve pamuk borsaları, büyük mezbahaları, gıda maddeleri sanayii ve çelik eşya imalâthaneleri vardır.

FORTALEZA [*furtaleza*] (Portekizce = kale), F. do Ceará. 1810 dan beri Brezilya'da Ceará devletinin başkentidir. Nüfusu 280 000 (1950) dir. F. da bir hukuk akademisi vardır. F. 1611 de Fort São Sebastião adında bir kale iken, pamuk, şeker, kahve ve hayvan derisi ihraç eden bir ticaret limanı haline gelmiştir.

FORT-DE-FRANCE [*for dî frãs*], Fransız Antilles'lerinden Martinique adasının yönetim merkezi. Fort-de-France koyunun kuzey kıyısındadır. Nüfusu 85 300 dür. İyi donatılmış bir liman olup şeker, konserve ve ispirto fabrikaları vardır.

1672 de Fort-Royal adiyle kurulmuş, XVIII. yüzyılda İngilizler tarafından birçok defa alınmak istenmiş, 1891 yangınında harap olmuş, sonra yeniden kurularak adanın idarî ve ticarî merkezi olmuştur.

FORTE (İta. = güçlü) [Mus.], altına yazıldığı notadan başlayarak musikinin gürlükle seslendirileceğini belirten kılavuz terim. Kısaltması f, daha güçlüsü fortissimo (ff), daha da güçlüsü fortississimo (fff), elden geldiği kadar güçlüsü F. possibile veya F. quanto possibile'dir. Bir geçidin gür başlayıp hemen hafife düşmesi için F. piano (fp), gürlüğün birdenbire etkili olması istendiğinde F. subito yazılır. Bk. MEZZOFORTE, PIANO.

FORTEGUERRI [*forteguerri*], **Niccolò** (Pistoia 1674-Roma 1735), İtalyan şairi. Papalık nezdinde hukukçu olarak çalışmıştır. Şair olarak Arcadia akademisine mensuptur. Ölümünden sonra N. Carteromaco takma adı altında yayımlanan *Ricciardetto* adlı eseri, acaip ilhamlarla Ariosto, Pulci ve Boiardo'nun epik eserlerinin üslûp ve konu bakımından parodik bir karışımıdır ve çağdaşlarına yöneltilmiş taşlamalarla doludur.

FORTESCUE [*fôrtiskyu*], **Sir John** (Norris, Somersetshire aş. yu. 1394-aş. yu. 1476), İngiliz hukukçusu. *De laudibus legum angliae* (İngiliz kanunlarına övgü) adlı eserinde, hükümdarlık idaresinin zorba kanunlariyle İngilizlerin anayasa hukukuna dayanan krallık idaresini karşılaştırır. 1422 de VI. Henry tarafından krallık mahkemesi (King's Bench) başyargıçlığına tayin edilmiş, 1471 de, ilmî değeri sebebiyle, IV. Edward tarafından görevinde bırakılmıştır.

FORTH [*forth*], İskoçya'da bir ırmak. Uzunluğu 160 km dir. Ben Lomond dağından çıkar ve İskoçya'nın doğu kıyısında bulunan aş. yu. 75 km uzunluğundaki Firth of

Forth nehri üzerinde bir köprü

Forth halicinden denize dökülür. Irmak iç kısmında 3-4 km, 1883-1890 yılları arasında yapılan tren köprüsünün (Forth Bridge) geçtiği en dar yeri olan Queenferra'da ise 1,5 km genişliğindedir. Gemiler Grangenmouth'a kadar girer ve oradan Forth and Clyde Canal (57 km) yolu ile Clyde ırmağı üzerindeki Forling'e ulaşırlar.

FORT-LAMY [*for lami*], Afrika'da, Çad devletinin başkenti. Lagone'nin Şari nehrine döküldüğü yerde bulunan şehir, 1900 da kurulmuştur. Nüfusu 91 700 dür. Zengin bir tarım bölgesinin idarî ve ticarî merkezi olan F., bir nehir limanıdır. Hint darısı, mısır, darı ve buğday çıkarır, et ihraç eder.

FORTNER [*fortnîr*], **Wolfgang** (doğ. Leipzig 1907), Alman bestecisi. Leipzig'de müzikoloji okuduktan sonra 1931 de Heidelberg, 1954 te Detmold, 1957 de Freiburg im Breisgau'da konservatuvar öğretmenliği yapmıştır. H. w. Henze gibi birtakım besteciler yetiştirmiş olan F., 1945 e kadar tonal, sonra on iki perde tekniğiyle çalışmış, *Die Bluthochzeit* (Kan davalı düğün) [1957] ve *In seinem Garten liebt Don Perlimplin Belisa* (Don Perlimplin bahçesinde Belisa'yı seviyor) [1962] adlı operalarından başka, her türlü çalgı ve ses musikisi yazmıştır.

FORT-ROYAL (Coğ.): bk. FORT-DE-FRANCE.

FORTUNA (Mit.), Roma tanrıçası. Kültünün 6. Roma imparatoru Servius Tellius (M. Ö. 578-535) tarafından Roma'ya sokulduğu söylenir. Başlangıçta bir ana gibi koruyucu olan ve gaipten haber veren F., sonraları bir talih tanrıçası hüviyetini almış ve Yunanlıların Tykhe'si ile eş tutulmuştur.

XII. yüzyıldan itibaren Orta Çağ sanatında, talihin dönmesini temsil eden «talih çarkı» nı F. döndürür ve insanlar, düşmemek için bu çarka sarılmış olarak gösterilir. Pagan karakterine rağmen, bu türlü tasvirlere kiliselerin pencere güllerinde de rastlanır.

FORTUNA (Bir tunç madalya üzerindeki resim, British Museum, Londra

FORTUNAE, INSULAE (Coğ.): bk. KANARYA ADALARI.

FORTUNATOV, Filipp Fëdoroviç (Vologda 1848 - Petersburg 1914), Rus dilcisi. Petersburg Üniversitesinde profesör olan F., Hint - Avrupa dilleri karşılaştırmalı grameri alanında uzman olarak ün yapmış ve Rus dilcilik okulunu kurmuştur. Başlıca eserleri: *Lektsii po fonetike staroslavyanskogo (tserkovnoslavyanskogo) yazıka* (Eski Slavca [Kilise Slavcası] nın fonetiği üzerine dersler) [1919]; *Kratkiy oçerk sravnitel'noy fonetiki indoevropeyskih yazıkov* (Hint - Avrupa dillerinin karşılaştırmalı fonetiği üzerine kısa bir taslak) [1922].

F. F. FORTUNATOV

FORTUNATUS, XV. yüzyıl ortalarına doğru yazılarak 1509 da kitap halinde yayımlanmış olan bir Alman halk romanının kahramanı. F. ile çocuklarının, içindeki para hiç tükenmeyen bir kesesi, bir de sihirli şapkası vardır. Bu varlıklarından aşırı yararlanmak istedikleri için hepsini kaybederler.

FORUM (Roma tarihi), Romalıların şehirlerinde pazar meydanına verilen ad. Roma gibi büyük şehirlerde, çeşitli mallar için başka başka F. lar kurulmuştur: F. boarium (sığır pazarı), F. vinarium (şarap pazarı) gibi. Bazı yerler, meselâ Fransa'daki Fréjus şehri, adlarını oradaki pazar meydanına borçludurlar: F. Julii (Iulius pazarı). F. aynı zamanda mahkemeyi de içine aldığından, bu kelime sonradan «mahkeme» anlamına kullanılmıştır.

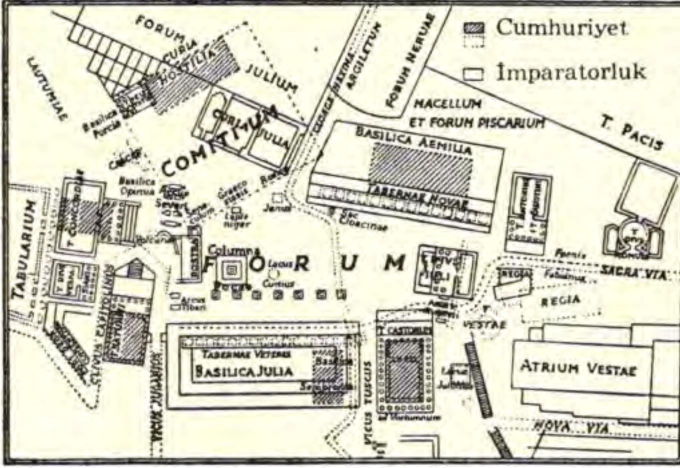
FORUM IUDICUM [*forum yudikum*] **veya LIBER IUDICIORUM** [*liber yudikiorum*] (Lat. = mahkeme meydanı veya mahkeme kararları kitabı), Vizigot'lara ait kanunlar derlemesi. 12 kitap teşkil eden 595 maddeyi içine alır. Vizigot kralı Recesmenthus (654) a atfedilmiştir. Bu hükümdar, bütün krallığına aynı kanunları uygulamak maksadiyle, kanunun toprağa bağlılığı prensipini kabul ettirmiştir. Bu kanunlar İspanya'da bir şehir veya bölgeye özel imtiyazlar sağlayan kanunlar (Fueros) ın kaynağıdır.

FORUM ROMANUM, eski Roma'da pazar meydanı. F. R., Capitolinus, Aesquilinus ve Palatinus tepeleri arasında, batıdan doğuya doğru uzanan vadiyi kaplar. İmparatorluk devrinde Velia tepesinin bir kısmı F. R. a katılmıştır. En eski anıtlar, Villanova tipinden geliştirilmiş mezarlardır (M. Ö. VIII. yüzyıl). Bu mezarlık üzerinde sonradan kulübelerden bir köyün meydana geldiği sanılır; fakat ilk şehir meydanı M. Ö. VI. yüzyılda açılmış olsa gerektir. Pişmiş topraktan süslerle kaplı ilk ahşap tapınaklar o sırada ortaya çıkmıştır (Vesta ve Saturnus'un ve başka tanrıların tapınakları gibi). Büyük bazilikalar ancak M Ö. II. yüzyılda, Yunan tesiri altında yapılmıştır. Bu meydan, en son şekline Cumhuriyet devri sonunda erişmiştir (Sulla tabularium'u, Aemilia ve Iulia bazilikaları). M. S. 64 te çıkan yangın büyük değişmelere sebep olmuştur. Bundan sonra, Titus takı, Venus ve Roma tapınağı, Septimius Severus takı kurulmuştur. 283 yangınından sonra imparator Diocletianus F. R. a yeni bir şekil vermiştir. Constantinus, kendi adını taşıyan bazilikayı yaptırmıştır. Phokas sütunu F. R. un son pagan anıtı olmuştur (608).

Başlıca kült, Vesta kültü idi. Bu tanrıçanın tapınağının yuvarlak cella (bk. CELLA, 4.) sı etrafı birçok yapılar, konutlar ve devlet daireleri ile çevrilmişti. Cumhuriyet devrinde Saturnus tapınağı (M. Ö. 501 - 493); Dioscuri'ler tapınağı (M. Ö. 484); Concordia tapınağı (M. Ö. 367) ve başka tapınaklar yapılmıştır. İmparatorlar devrinde de bazı tapınaklar inşa edilmiştir (Vespasianus ve Titus tapınağı, Antoninus ve Faustina tapınağı, Venus ve Roma tapınağı, Romulus tapınağı). Bunlardan başka daha birçok küçük tapınaklar yapılmıştır.

F. R., toplum hayatının siyasî merkezi idi: Comitium (b. bk.) da Comitia curiata (b. bk.) toplantıları (M. Ö. 145 e kadar yapılmıştır); Rostra (hatipler kürsüsü; Caesar tarafından F. R. a getirilmiştir); Curia (M. Ö. 29 da açılmıştır); Tabularium, aerarium ve başka önemli yapılar hep burada idi. Kahramanların ve büyük adamların hatırasını ebedileştiren anıtların sayısı da boldu: Romulus'un mezarı, Tarquinus'un evi, Augustus'un altın milliarium (mil taşı) u, heykeller (Domitianus'un, Constantinus'un atlı grupları, mitolojik ve tarihî kişilerin tasvirleri), sütunlar, geliş yolları üzerinde yapılan tak'lar (Fornix Fabianus, M. Ö. 121), Augustus'un, Tiberius'un, Titus'un ve Septimus Severus'un

FORUM ROMANUM'un bugünkü hali

Forum Romanum'un planı (Roma devrindeki duruma göre)

takları gibi. «İmparator torunları» adını taşıyan başka meydanlar bir bütün halinde yer almıştı: daha kuzeyde Caesar F. u (M. Ö. aş. yu. 46), Augustus F. u (M. Ö. 42), Vespasianus F. u (M. S. 71 - 75), Domitianus F. u (M. S. 97), Traianus F. u gibi. Bunlar revaklı meydanlardı. Taklardan geçilerek girilen bu meydanlarda tapınaklar ve anıtlar bulunurdu.

Roma'da satılan eşyaya göre özelleştirilmiş başka F. lar da vardı: canlı hayvan pazarı, sebzecilik çarşısı ve buğdaycılar çarşısı gibi.

Kendi haline kaldıktan sonra F. R. yavaş yavaş bir otlak olmuş ve Campo vaccino (= inek otlağı) adını almıştır. F. R. da XVIII. yüzyılda sistematik şekilde kazılar yapıldı. İlmî kazılar ancak XIX. yüzyılın sonunda başlamıştır.

FORZA DEL DESTINO, LA [*la fortsa del destino*] (İta. = Kaderin kudreti), Giuseppe Verdi'nin 4 perdelik bir operası. Librettosu, Rivas dukası Angel de Saavedra'nın *Don Alvaro* adlı İspanyolca piyesine dayanılarak Francesco Maria Piave tarafından yazılmıştır. İlk olarak 10 kasım 1862 de St. Petersburg'da temsil edilmiş, yurdumuzda da ilkin 21 mart 1964 tarihinde *Talihin kudreti* adiyle Ankara Devlet Operasında oynanmıştır.

Vakası İspanya ve İtalya'da geçen bu operanın başlıca kişileri şunlardır: Calatrava markisi (bas.), Leonora: markinin kızı (soprano), Carlo: markinin oğlu (bariton), Alvaro: genç bir soylu (tenor), bir çingene (mezzo - soprano), rahip Guardiano (bas), keşiş Melitone (bariton), Curra: hizmetçi (mezzo - soprano), katırcı (tenor), askerî cerrah (tenor).

Konu: Kızı Leonora'yı Alvaro'ya vermek istemeyen marki, bu delikanlı ile yaptığı bir tartışmada bir kaza kurşununa kurban gider ve ölürken kızını lânetler. Operanın vakasının bütün evreleri bu lânetlemenin etkisi altında oluşur: Alvaro, Leonora'yı kaybeder, genç kız onu da ölmüş sanarak bir manastıra kapanır, teselli bulmak için orduya giren Alvaro orada Leonora'nın kardeşi Carlo ile karşılaşır ve onun tarafından zorlandığı bir düelloda onu ağırca yaralar. Carlo'yu öldürdüğünü sanan Alvaro, kendini iki katlı kaatil sayarak bir manastıra çekilir, yıllar sonra Carlo öc almaya gelir, bu sefer gerçekten ölür ve ölürken yardımına koşan kız kardeşini de öldürür.

Sonunda, Leonora'nın yürekleri parçalayan feryatları, Alvaro'nun ümitsizlik içindeki yakınmaları ve rahip Guardiano'nun kadere boyun eğip Tanrıya yönelmek gerektiğini anlatan teselli edici sözleri, bütün operanın en dokunaklı sahnelerinden birini meydana getirir.

FORZANDO [*fortsando*] (İta. = zorlayarak) [Mus.], tek bir sesin veya akorun vurgulanacağını belirten kılavuz terim. F. yerine forzato biçimi, fz kısaltması veya ʌ V > işaretlerinden biri de kullanılır. Güçlü bir vurgu için forzatissimo (kısaltması ffz), vurgudan hemen sonra hafif bir ses geliyorsa f o r z a t o piano (kısaltması fzp) yazılır. Bk. RINFORZANDO, SFORZANDO.

FOSA veya FUSSA (Cryptoprocta ferox; Fr. Fose), Etçiller (Carnivora) takımının Miskkedisigiller (Viverridae) familyasından bir memeli türü.

Madagaskar adasında yaşayan F., 90 cm lik kuyruğu ile birlikte 1,70 m boyunda, kızıl kahve renginde, i n c e uzun yapılı, kısa ayaklı, geceleri gezen bir hayvandır. Çok kötü kokar. Madagaskar'ın en vahşî hayvanlarından o l a n F. nın eti yenir.

FOSA veya FUSSA

FOSCARI [*foskari*], **Francesco** (aş. yu. 1372 - 1457), Venedik dogesi. 1423 te doge olan F., Milano'dan Brescia, Bergamo ve Cremona'yı almış, Venedik topraklarına Ravenna ve Ancona'yı katmıştır. Özellikle Iacopo Loredan gibi siyasî düşmanlarının entrikaları F. nin 25 ekim 1457 de dogelikten düşmesine yol açmıştır. Kendisi tarafından mahkûm edilen oğlu Iacopo F. (ölm. 1457) nin işkence edilerek sürüldüğünü görmek. doge'likten indirilmesinin ertesi günü kederinden ölmesine sebep olmuştur. İngiliz şairi Byron (b. bk.), baba ile oğulun korkunç akıbetini *The Two Foscari* (İki Foscari'ler) [1821] adlı dramında işlemistir.

F FOSCARI

FOSCOLO [*foskolo*] **Ugo** (asıl küçük adı: **Niccolò**, Zante 1778 - Turnham Green, Londra 1827), İtalyan şairi ve edebiyat tarihçisi. Babası Venedikli, anası Yunanlı olan F., hayatını yeni bir İtalyan edebiyatının meydana gelmesine h a r c a m ı ş t ı r. 1806 da Pavia üniversitesinde hitabet kürsüsü p r o f e s ö r ü olmuş, 1815 te Avusturyalıların emrinde çalışmamak için İtalya'dan ayrılmış ve son olarak Londra'da yaşamıştır. F. nun trajedileri (*Tieste, Ajace, Ric-*

U. FOSCOLO

ciarda) esas itibariyle İtalyan trajedi geleneğine bağlı siyasî piyeslerdir. *Ultime lettere di Jacopo Ortis* (J. O. in son mektupları) [1802]; Rousseau'nun *Nouvelle Héloïse* romanı ile, Goethe'nin *Werther* adlı romanının fazla etkisi altın da bulunan ve mektuplardan meydana gelmiş bir romandır ve hâlâ okunmaktadır.

Orazione a Bonaparte (Napoléon Bonaparte'a hitabe) [1802] ve serbest ritimli bir şiir olan *I Sepolcri* (Mezarlar) [1807], yurtseverliğin F. ya ilham ettiği şıkâyetlerle doludur. İtalyan şairi Carducci'ye göre *I Sepolcri*, Yunan şairi Pindaros'un yüce üslûbunda yazılmış olan biricik İtalyan şiiridir. *Discorso storico sul testo del Decamerone* (*Decamerone*'nin metni üzerine tarihî araştırma) [1825] ile *Discorso sul testo della Commedia di Dante* (Dante'nin *Commedia*'sının metni üzerinde tarihî araştırma) [1825] adlı iki eleştirmesi de vardır.

FOSFAMİK ASİT (Fr. Acide phosphamique), gaz halinde amonyağın susuz fosforik asit üzerine etkimesi ile elde edilen bir amid asit. Fosfor, azot, oksijen ve hidrojen ile meydana gelen, fosfam (phospham) veya fosfamid adını alan ve bileşimleri henüz tamamiyle açıklanmamış olan fosfor bileşikleri de F. A. tuzları sayılır.

FOSFATAZ (Fr. Phosphatase), bileşiminde fosfor bulunan maddelerden fosforik asidi açığa çıkaran enzimlere grupuna verilen ad. Serumda başlıca iki F. vardır. Bunlardan birincisi *alkalin* F. olup optimal pH derecesi 9 dur. İkincisi optimal pH derecesi 5 olan *asit* F dır. Bunlar, verilen bir pH derecesi, ısı ve zaman içinde sodyum glisero fosfattan aldıkları fosfor miktarına göre F adını alırlar. Osteoblast etkinliğinin arttığı hallerde alkalin F. da bununla orantılı olarak artar. Bundan dolayı kemik hastalıklarında meselâ Paget, Recklinghausen, hiper paratiroid, kemik tümörü, raşitizm hastalıklarında) alkali F. miktarı artar. Tutukluk yüzünden meydana gelen sarılıklarda alkalin F. çoğalır. Asit F. a gelince, prostat salgısında bulunan bu F., prostat hastalıklarında artar.

FOSFATİDİK ASİT (Fr. Acide phosphatidique), lipit grupuna bağlı birtakım asitlere verilen ad. Kuvvetli asit niteliği gösteren ve bileşimlerinde azot bulunmayan bu maddeler, bir poli - alkol ile bir veya birkaç yağ asidinin fosforik asit ile birleşmesinden meydana gelir. Bunlara bitkilerde, bazı bakterilerde ve gliserofosfolipit şeklinde kalpte rastlanır.

FOSFATİDLER (Fr. Phosphatides), moleküllerinde fosfor ve çoğu zaman azot bulunan karmaşık lipitlerden oluşmuş cisimler sınıfı. Bileşimlerinde, gliserofosfolipitler (lahanadaki fosfatidik asitler), lesitinler, kefalinler, serebrositler ile sfingomiyelin (fosfo - aminolipidler) bulunur.

FOSFATLAMA (Fr. Phosphatation) metalleri fosfor tuzları ile örtmeye verilen ad. Bu modern ve çok kullanılan usulde özellikle demir kütleleri 30 - 60 dakika 98 - 100° deki veya 5 - 10 dakika 60° deki bir fosfat çözeltisine konur. Böylelikle sıkıca yapışan, pastan koruyan ve çözülmeyen bir demir fosfat tabakası meydana gelir ki bu da boyalar ve laklar için bir astar hazırlar.

FOSFAT'LAR (Fr. Phosphates), fosforik asit tuzları (H_3PO_4) na verilen ad. Bunlardan en önemlileri, ortofosforik asidin aşağıda kendilerinden bahsedilecak olan tuzlarıdır. Meta - ve piro - fosforik asidin *metafosfat* ve *pirofosfat* adını alan tuzları ile fosforö asidin *fosfit* adını alan tuzları da gün geçtikçe önem kazanmakta ise de, sanayide ve gübre olarak en çok kullanılan ortofosforik asit tuzlarıdır.

En önemli fosfatlar: *Disodyum fosfat* (sekonder sodyum fosfat, $Na_2HPO_4 \cdot 12H_2O$). Bu tuz renksiz, serinletici - tuzumsu sütunlar veya levhalar meydana getirir. Bu billûrlar havada yavaş yavaş su kaybederek $Na_2HPO_4 \cdot 2H_2O$ haline dönüşür Sodyum fosfat 6 kat suda zayıf alkolık bir reaksiyonla çözülür. Sodyum fosfat ayıraç olarak kullanılır. Bu tuz aşağıdaki denkleme göre üretilir: $2NaOH + H_3PO_4 \longrightarrow Na_2HPO_4 + 2H_2O$

Trisodyum fosfat (tersiyer sodyum fosfat, $Na_3PO_4 \cdot 12H_2O$), renksiz billûrlardan ibaret olup 73,4° de ayrışırlar ve suda alkalik reaksiyon ile çözülürler. Bu tuz 1 mol H_3PO_4 ün 3 mol NaOH ile tepkimesinden elde edilir. Bu F., katı ve sıvı yağlara etki yaparak bunları emülsiyon haline getirir. Bazan bu tuz, çok etkili bir kireçten kurtarma vasıtası olarak da kullanılır.

Amonyum fosfat (diamonyum fosfat, sekonder amonyum fosfat), $(NH_4)_2HPO_4$, renksiz, monoklin billûrlardan ibaret olup havada amonyak vererek ayrışırlar. Üretilmesi: 2 mol amonyak 1 mol fosforik asitte etkilendirilir. Kullanılması: Değerli sunî gübreler (meselâ nitrofoska, hakafos) in karşımına girer, kimya analizlerinde ayıraç olmak üzere, her türlü maya üretiminde besleyici madde olarak kullanılır (azot ve fosfor kapsadığı için kıymetli bir gıdadır).

Primer kalsiyum fosfat, $(Ca(H_2PO_4)_2$, renksiz, hafif asit reaksiyonu veren, suda kolay çözülen bir tuz olup bitkiler tarafından kolaylıkla soğurulur. Bu F., 200° nin üstünde ayrışır; sunî gübre olarak kullanılır Primer kalsiyum fosfat, süperfosfatın esas bölümüdür (bk. aşağıda Tersiyer kalsiyum fosfat).

Sekonder kalsiyum fosfat, $CaHPO_4 \cdot 2H_2O$, beyaz, ince billûrî bir toz olup ancak 100° nin üstüne ısıtıldığı zaman billûrlar suyunu kaybeder ve suda biraz çözülür. Bu tuz, kemiklerin gelişimi için hayvanların yemlerine karıştırıldığı gibi, hamuru kabartmağa yarayan tozlara da katılır. Bu tozlar çok defa sodyum fosfat ile mono ve dikalsiyum fosfattan ibaret karışımlardır.

Tersiyer kalsiyum fosfat (trikalsiyum fosfat), $Ca_3(PO_4)_2$, trisodyum fosfat ile kalsiyum klorür çözeltilerinin karıştırılmasında beyaz, suda hemen hiç erimeyen bir çökelek halinde oluşur: $2Na_3PO_4 + 3CaCl_2 \longrightarrow Ca_3(PO_4)_2 + 6NaCl$. Trikalsiyum fosfat tabiatta türlü şekillerde bulunur, en çok rastlanan fosfor bileşiğidir. İnsanın ve omurgalıların kemikleri apatit olarak trikalsiyum fosfat, $3Ca_3(PO_4)_2 \cdot CaCO_3 \; H_2O$ veya hidroksilapatit $3Ca_3(PO_4)_2 \cdot Ca(OH)_2$, kapsar. İnsan kemiklerinin mineral cevherinde % 80 $Ca_3(PO_4)_2$ ve % 6,6 $CaCO_3$ bulunur. Diş minesinin daha büyük olan sertliği, eskiden sanıldığı gibi, kapsadığı flüordan ileri gelmez, belki kapsadığı büyücek hidroksil veya karbonat apatit billûrcuklarından ileri gelir. Omurgalıların dışkı ürünleri kalsiyum fosfatça zengindir. Peru yakınlarındaki bazı adalarda deniz kuşlarının pislikleri öyle yığınlar halinde birikmiştir ki bunlar *Peru guanosu* adı altında F. gübresi olarak kullanılır. Fosfor kapsayan en önemli mineral *apatit*'tir (bk. APATİT). Apatit ve fosforit tabiatta ancak uzun süren bir ayrışma olayı sonucunda bitkiler tarafından alınabilen bir şekle çevrilir. Büyük zaman kaybına meydan vermemek için alınan tedbirler sayesinde F. lar, bitkilerce daha kolay «sindirilir» ve daha iyi alınabilir bir hale getirilir. Süperfosfat elde etmek için apatit veya fosforit, çok ince toz halinde hesaplanmış bir miktar % 60 - 70

lik sülfürik asitle karıştırılır. Bu takdirde suda kolay eriyen monokalsiyum fosfat, Ca $(H_2PO_4)_2$ ve alçı taşı (gips) ndan ibaret katı bir karışım meydana gelir: $Ca_3(PO_4)_2 + 2H_2SO_4 \longrightarrow Ca(H_2PO_4)_2 + 2CaSO_4$ Burada su $CaSO_4$ e billûr suyu olarak bağlanır. Monokalsivum fosfat ile alçı taşından ibaret olan karışıma *süperfosfat* adı verilir. Süperfosfat küçük parçalara bölünür ve tahıl, şeker pancarı v. b. için gübre olarak kullanılır. Süperfosfat endüstrisi bütün dünyada üretilen sülfürik asidin % 60 ını tüketir. Thomas posalarının eritilmesinde geriye kalan Thomas unu, tarımda kullanılan değerli bir fosforlu gübre olup bunun formülü $5CaO \cdot P_2O_5 \cdot SiO_2$ dir. Bu madde, yukarıdaki formülde gösterilen bileşiklerden başka, az miktarlarda FeO, F_2O_3, Mn O ve Al_2O_3 ile % 0,6 ya kadar kükürt kapsar. Thomas unu, özellikle kireç bakımından fakir, nötür veya asit topraklar (çayırlar) için elverişlidir.

FOSFEN (Fr. Phosphène < Yun. *phôs* = ışık; *phainein* = görünmek), göz kapakları kapalı iken göze çarpıldığı veya parmakla bastırıldığı zaman veya kendiliğinden oluşan ışık duyumu. (Gözden akım geçirildiği zaman oluşan görme duyumuna *elektrik F. i* denilir.) Gözün çevresine hafifçe bastırılınca biri kuvvetli öteki zayıf olmak üzere aynı anda iki ışık izlenimi oluşur. Kuvvetli olanı gözün içinde, bastırılan yerin zıddı olan noktada, zayıfı ise bastıran parmağın altında duyumlanır. Bu iki parıltı, çeşitli renkler gösteren ışıklı bir halkanın birer parçası halindedir.

FOSFENİL'LER (Fr. Phosphényles) [Kim], bileşiminde C_6H_5 — P formülünde iki değerli kök bulunan maddeler. Bunların en önemlileri: F. klorür, $C_6H_5PCl_2$ (fenilfosfin) havada duman çıkaran, 225° de kaynayan bir sıvıdır. Klor ve oksijeni kendine bağlamak niteliği vardır. Böylece F. tetraklorür (formülü: $C_6H_5PCl_4$) veya F. oksiklorür (formülü: $C_6H_5POCl_2$) haline dönüşür. Fenilfosfinin oksijenle birleşmesi sonucunda F. oksit (formülü: C_6H_5PO) elde edilir.

FOSFİN (Alm. Phosphin), deri boyamak için ilk olarak kullanılan sarı boya. Chrysanifin veya deri sarı boyası (Ledergelb) adlarını da alır. Füksin (b. bk.) boyaları yapılırken ikincil ürün olarak elde edilir.

FOSFOAMİNOLİPİT (Fr. Phosphoaminolipide), fosforlu ve azotlu karmaşık lipitlere verilen ad. Bunların arasında glisero fosfoaminolipitler de bulunur ki, bunlarda alkol, gliserol (lesitin, sefalin v. b) dur. Yine bu sınıfa giren sfengofosfoaminolipit (sphingophosphoaminolipide) te ise alkol, sfengozin (sphengomyéline) dir. F. lar, yağlı tanelerde ve hayvan dokularında, özellikle beyin maddelerinde bulunur.

FOSFONYUM (Fr. Phosphonium) **TUZLARI**, amonyağın halojenli hidrojenlerle amonyum tuzlarını vermesi gibi, fosfin ve halojenli hidrojenlerin de meydana getirdiği buna benzer tuzlar. Fosfin, oda sıcaklığında derişik HCL, H Br veya HJ e gönderilirse, yeter derecede düşük bir ısıda F. T. beyaz çökelekler halinde çökelir: $PH_3 + HCl \longrightarrow PH_4Cl$: $PH_3 + HBr \longrightarrow PH_4Br$ $PH_3 + HJ \longrightarrow PH_4J$. Fosfonyum iyodür doğrudan doğruya fosfordan da elde edilebilir. Bu amaç için ivod ve fosfor, karbon sülfürde çözülür ve çözenin fazlası bir CO_2 akımı gönderilerek uzaklaştırılır. O zaman, önce fosfor tetraiyodür meydana gelir: $P_4 + 4J_2 \longrightarrow 2P_2J_4$. Böylece elde edilen sıvı az suya damlatılırsa, şiddetli bir tepkime meydana gelerek fosforöz asit, iyotlu hidrojen ve fosfin elde edilir: $3P_2J_4 + 15H_2O \longrightarrow 5H_3PO_3 + 12HJ + PH_3$. Aynı zamanda fosfin HJ ile birleşerek fosfonyum iyodür verir ki bu da renksiz bir billûr kütle olarak uçunur ve nihayet çözeltinin ısıtılması ile büs bütün uzaklaştırılabilir. Her üç fosfonyum tuzu adî basınç altına daha önce erimeksizin uçunur. Uçundurma ısısı: PH_4Cl için - 28°, PH_4Br için + 30°, PH_4J için + 80° dir. Bütün F. T. suya veya alkalilere gönderilirse ayrışırlar.

FOSFOR (Fr. Phosphore), ametaller (madensiler) arasında sayılan katı bir element. Sembolü P, atomik ağırlığı 30,98 dir. Karbonda olduğu gibi, F. da da birbirinden farklı şekiller (allotropik türler) vardır (bk. ALLOTROPİ). Bunların en önemlileri beyaz F. ile kırmızı F. dur. Beyaz F. a renksiz veya sarı F. da denir. Bunların en karakteristik özellikleri aşağıda gösterilmiştir.

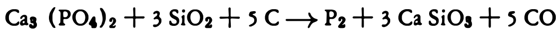
Beyaz ve kırmızı F. arasında bu açık farklar olduğu halde, bunlar ayrı elementler olmayıp aynı elementin türleridir. Çünkü: 1. Her iki F. türü yandığı zaman fosforpentoksit, P_2O_5, bileşiminde beyaz bir duman verir. 2. Her iki F. türü oldukça kolay birbirine dönüşürler (Beyaz F. hava değinmemek üzere 250 - 300° ye kadar ısıtılınca daha kararlı olan kırmızı F. a dönüşür). Beyaz F. ışığın etkisi altında yavaş yavaş kırmızı F. a çevrilir. Bunun için beyaz F. çoğu zaman sarımtırak görünür. Beyaz F. noksan hava gönderilerek yakılırsa, kırmızı F. dan başka bir şey olmayan kabuklar hasıl olur.

Kullanılması: Eskiden beyaz F. çok defa fare zehiri olarak kullanılmıştır. Bu maksat için ufak parçalara ayrılmış F., un ve su ile karıştırılırdı. Fakat sonraları, F. evcil

Özellikler	Beyaz fosfor	Kırmızı fosfor
Rengi, görünüşü	Soluk sarı, yüzeyi beyaz, balmumu gibi yumuşak, kendine mahsus kokulu (ticarette çubuklar halinde)	Kırmızı toz, biraz nem çekici
Yoğunluğu	1 82	2,2
Erime noktası	44,1°	5,90° (43 atmosfer basıncı altında 400° nin üstünde)
Ateş alma sıcaklığı	50 - 60° (kendiliğinden ateş alır, yangın tehlikesi olabilir, su altında saklanır)	Kendiliğinden ateş almaz
Zehirlilik	Çok zehirli, öldürücü doz yaklaşık 0,1 gr	Zehirsiz
Çozünürlük	Karbon sülfürde kolay çözülür	Karbon sülfürde çözünmez
Parlama kabiliyeti	Karanlıkta parlar	Parlamaz

hayvanlar için de tehlikeli olduğundan bu amaç için kullanılmasından vaz geçilmiştir. II Dünya Harbinde beyaz F. yangın çıkarma niteliği ve zehirliliğinden ötürü yangın bombaları şeklinde geniş ölçüde kullanılmıştır. Kırmızı F. genel olarak kibrit yapımında kullanılır Bugün bütün dünyada kullanılan İsveç emniyet kibritleri 1848 de Frankfurt'lu kimyacı Böttger tarafından bulunmuştur. Bunların başları her şeyden önce potasyum klorat, sonra kükürt, antimonsülfür (Sb_2S_3), kurşun (4) oksit (PbO_2) v. b. gibi eklentiler ve bir boya ile cam tozu kapsarlar. Kibritler ancak kutuların yan taraflarındaki sürtme yüzeylerinde sürtülerek yanar. Bu yüzeyler kırmızı F., cam tozu (sürtme ısısını yükseltir) ve bir bağlama maddesi kapsar. Kibrit yakıldığı zaman bir F. parçacığı sürtme yüzeyinden ayrılır ve bu, $KClO_3$ tarafından yakılır.

Üretilmesi: Fosforit veya apatit (bk. APATİT) ile kuvars kumu ve yüksek değerli koktan yapılan bir karışım elektrik fırınında 1 300 - 1 400° ye ısıtılırsa, sarı F. buharları meydana gelir ki bunlar suyun altında % 90 lık erimiş sarı F. halinde yoğunlaşır. Bu sarı F. bir defa daha emaye demir karnilerden damıtılır ve çubuk haline getirilerek beyaz F. olarak satılır. Beyaz F. u kırmızı F. a dönüştürmek için emaye demirden basınçlı kazanlarda 20 - 30 saat kadar, önce alçak ısıda yavaş yavaş, sonra hızla 300 - 350° ye kadar ısıtılır. Sunî gübre fabrikalarında elektrik fırınlarından da mıtma yolu ile elde edilen F., havada yakılarak fosforpentoksit haline çevrilir ve sonra suda çözülürse, fosforik asit (H_3PO_4) meydana gelir. Bu asit hesaplanmış miktarlarda kireç veya amonyakla suda çözülen primer kalsiyum fosfat $Ca(H_2PO_4)_2$ veya diamonyum fosfat $(NH_4)_2HPO_4$ verir. Elektrik fırınlarında kalsiyum fosfat, kuvars kumu (SiO_2) ve kok arasında aşağıdaki tepkime meydana gelir:

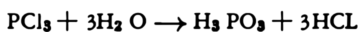
$$Ca_3(PO_4)_2 + 3\,SiO_2 + 5\,C \longrightarrow P_2 + 3\,CaSiO_3 + 5\,CO$$

Tabiatta bulunuşu: F. olağanüstü yüksek olan tepkime niteliğinden dolayı tabiatta hiçbir zaman element olarak bulunmaz, yalnız F. bileşikleri halinde bulunur. En çok yaygın olan F. bileşiği, suda çözülmeyen trikalsiyum fosfat $Ca_3(PO_4)_2$ olup özellikle apatit ve fosforit denilen minerallerde bulunur. Bk. APATİT.

Tarihçe: F ilk defa 1674 - 1677 yıllarında Hamburg'lu simyacı Brand tarafından üretilmiş ve önceleri hayret verici bir madde olarak yüksek fiyatlarla satılmıştır. 1769 da Scheele, F. u ilk defa olarak kemik külünden üretmiş ve Lavoisier F. un bir element olduğunu ortaya koymuştur. Son zamanlarda F. denince, karanlıkta parlayan ve fakat F. ile ilgileri olmayan baryum ve kalsiyum sülfür gibi bazı maddeler anlaşılır. Bunların ışıldaması icin içlerine çok az miktarda ağır metal tuzları katılır. Bk. FOSFORIŞI.

FOSFOR ASİTLERİ (Fr. Acides phosphoriques, Alm. Phosphorsäuren), fosforun türlü oksitlerinin su ile birleşerek meydana getirdikleri asitler. F. A nin başlıcaları: Fosforö asit (Fr. acide phosphoreux), H_3PO_3, metafosforik asit (Fr. acide métaphosphorique), HPO_3, ortofosforik asit (Fr. acide orthophosphorique), H_3PO_4, pirofosforik asit (Fr. acide pyrophosphorique), $H_4P_2O_7$.

Fosforö asit H_3PO_3. fosforun nemli havada yavaş oksitlenmesinde fosforik asitle hipofosforik asidin yanı başında meydana gelir. Asidin saf olarak elde edilmesi için fosfor triklorür suyla ayrıştırılır:

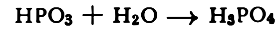

$$PCl_3 + 3H_2O \longrightarrow H_3PO_3 + 3HCL$$

Fosforö asit renksiz, billürî bir kütle teşkil eder ve 73° de erir. Yüksek sıcaklığa ısıtıldığı zaman erinti fosforik asitle fosforlu hidrojene ayrışır: Fosforö asit, kuvvetli bir indirgen olup kendisine gümüş tuzlarının eklenmesinde metal gümüşten ibaret siyah bir çökelek ve civa (2) klorür eklenmesinde beyaz kalomel meydana gelir ki bu da ısıtılınca ince toz halinde siyah civaya dönüşür. Buna rağmen, fosforö asit nitrik aside karşı dikkati çeker derecede sebatlıdır. Hattâ kuvvetli nitrik asitle ısıtılmasında bile fosforik asit haline oksitlenmez. Fosforö asidin tuzları fosfit adını alır.

Fosforö asit tribazik bir asit olmayıp ancak dibazik bir asittir. Psoyda asidi için bir totomerinin mevcut olduğu kabul edilir. Bunun için fosforö asit yalnız iki sıra tuz, monofosfitleri, meselâ NaH_2PO_3 ü ve difosfitleri, meselâ Na_2HPO_3 ü meydana getirir.

Metafosforik asit ve pirofosforik asit: Fosfor (5) oksit suyla verdiği reaksiyonda önce metafosforik asit meydana gelir: $P_2O_5 + H_2O \longrightarrow 2HPO_3$. Metafosforik asit de suyla tekrar reaksiyona girerek ortofosforik aside dönüşür:

$$HPO_3 + H_2O \longrightarrow H_3PO_4$$

İki molekül ortofosforik asitten, 200 - 300° ye ısıtıldığı zaman bir molekül su ayrılınca pirofosforik asit elde edilir:

$$2H_3PO_4 \longrightarrow H_4P_2O_7 + H_2O$$

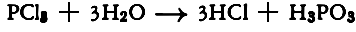
Metafosforik asit, renksiz, amorf bir katıdır. Suda kolaylıkla erir.

Pirofosforik asit ($H_4P_2O_7$): Renksiz, cama benzeyen yahut billûrlaşmış bir katıdır. Billûr halinde ise 61 derecede ergir. Suda erir.

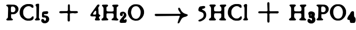
Fosforik asit (H_3PO_4): Fosfor, pentoksit suyun yüzeyine atılırsa, oksit su ile cızırdayarak ve ısınarak renksiz, su ile her oranda karışabilen ve zehirli olmayan fosforik asit haline dönüşür: $P_2O_5 + 3H_2O \longrightarrow 2H_3PO_4$. Adî H_3PO_4 ortofosforik asit adını da alır. Bu, fosforun en kararlı ve en önemli asidi olup tabiatta tuzları (fosfatlar veya ortofosforlar) şeklinde yayılmıştır. Saf H_3PO_4 sert, su gibi berrak, nemli havada sulanan rombik sütunlar halinde billûrlaşır. Bu asit, kırmızı veya beyaz fosforun % 32 lik nitrik asitle oksitlenmesi ve sonra meydana gelen sıvının buharlaştırılması veya yukarıda görüldüğü gibi. P_2O_5 in suda eritilmesi suretiyle elde edilir; genellikle saf asit derişik, renksiz ve % 83 - 98 lik eriyikler halinde ticarette satılır. Saf H_3PO_4 hidrojen peroksidin kararlı hale konulmasında, bazı ilâçların üretilmesinde, limonatalarda, kafein etkisinin kuvvetlendirilmesinde v. b. kullanılır. Teknik fosfosforik asit, çok daha geniş ölçüde fosforitin orta derecede derişik sülfürik asitle ayrıştırılmasından elde edilir ve sunî gübrelerin yapımında, emay ve porselen macunu imalinde kullanılır. H_3PO_4 in hidrojen atomları yerine tamamiyle veya kısmen metaller geçerse, ortofosfatlar meydana gelir. Bunların çoğu renksizdir. PO_4 grupunu ispat etmek için bir tüpte muayene edilecek maddeden bir çakı ucu kadar bir miktar alınarak birkaç cm^3 nitrik asitle kaynatılır, süzülür, sonra süzüntüye 5 cm^3 amonyum molibdat çözeltisi eklenir ve tekrar ısıtılır. Eğer muayene edilen maddede bir fosfat varsa, derhal veya biraz sonra sarı bir çökelek meydana gelir ki bu da NaOH veya amonyakta kolayca erir. Bu çökelek amonyum fosfor molibdat adını alır (formülü: $(NH_4)_3[PO_4(Mo_3O_9).aq]$).

FOSFOR BİLEŞİKLERİ: Fosfor, oksijen, halojenler, kükürt ile türlu bileşikler meydana getirir. Bunların en önemlileri şunlardır:

Fosforun halojen bileşikleri: Bunların içinde en önemlisi klor bileşikleridir. Fosfor, ya üç veya beş klorla birleşerek PCl_3 ve PCl_5 formülünde iki bileşik meydana getirir. Bunlardan birincisi, yani fosfor (3) klorür, renksiz, keskin kokulu bir sıvı olup -91° santigratta erir ve 76° de kaynar. Fosfor (5) klorür, fosfor üzerine çok fazla klorun etkilendirilmesinde beyaz bir kütle olarak meydana gelir ve PCl_3 gibi keskin bir koku yayar. Nemli havada her iki madde, hidrolitik ayrışma dolayısiyle duman teşkil eder ve ayrışma sonucunda triklorürde HCl ve fosforöz asit pentaklorürde HCl ve fosforik asit meydana gelir:

$$PCl_3 + 3H_2O \longrightarrow 3HCl + H_3PO_3$$

$$PCl_5 + 4H_2O \longrightarrow 5HCl + H_3PO_4$$

Fosfor (5) klorür adî basınç altında yaklaşık olarak 100° de klor vererek ve PCl_3 meydana getirerek ayrışır:

$$PCl_5 \rightleftarrows PCl_3 + Cl_2 - 31 \text{ kcal.}$$

(I) Ortofosforik asidin klorürü fosfor oksiklorür (fosforil klorür), $POCl_3$, olup fosfor (3) klorürün potasyum kloratla oksitlenmesinden elde edilir. Fosfor oksiklorür organik kimyada çok kullanılan bir ayıraç olup renksiz, ışığı ziyadesiyle kıran, nemli havada duman çıkaran bir sıvıdır, $108{,}7^\circ$ de kaynar ve $1{,}3^\circ$ de katılaşır.

Fosforun öteki halojenlerle meydana getirdiği bileşikler gelince, bunlardan *fosfor* (3) ***bromür***, PBr_3, renksiz bir sıvı, *fosfor* (5) ***bromür***, PBr_5, sarı veya kırmızı renkte rombik billûrlar, *fosfor oksibromür*, $POBr_3$, renksiz billûrlar halinde bir katıdır.

Fosfor (3) iyodür: PJ_3, kırmızı renkli, romboedrik billûrlar, (2) *fosfor* (4) *iyodür*, P_2J_4 ise, triklin kırmızı billûrlar meydana getirir.

Fosforun oksijen bileşikleri: Fosforun oksijen ile iki önemli bileşiği vardır: P_2O_3 *fosfor trioksit*, beyaz, amorf veya monoklin bir katı olup 24° santigratta erir. 175° santigratta kaynar. Fosforun az hava bulunan bir yerde yakılmasından meydana gelir.

Fosfor pentoksit, P_2O_5, ince, beyaz, una benzer, kokusuz ve nem çekici bir toz olup yoğunluğu 2.4 tür: 358° de süblimleşir. Fosfor pentoksit, beyaz veya kırmızı fosforun bol hava karşısında yakılmasında beyaz bir duman olarak meydana gelir.

Saf pentoksit buharı zehirli değilse de, higroskopik karakteri dolayısiyle solunumda tahriş sebebi ile öksürük yapar. Pentoksidin en önemli özelliği, su ile birleşmedeki büyük eğilimidir. Bunun için fosfor pentoksit olağanüstü higroskopik olup desikatörlerde en iyi kurutma aracı olarak kullanılır. Bu, oksit gazların kurutulmasına yaradığı gibi, anhidritlerinin elde edilmesi maksadı ile asitlerden suyun çekilmesinde de kullanılır. Bunların yanında bir de *fosfor 3,5 oksit*, P_2O_4 vardır ki, F_2O_3 ile Fe_2O_5 in birleşmesinden meydana gelir. Suda çok eriyen renksiz bir katıdır.

Fosforun kükürt bileşikleri: Bu bileşikler fosfor ile kükürdün bir arada eritilmelerinden elde edilir:

Tetrafosfor - heptasülfür, P_4S_7,	erime noktası		310°
Tetrafosfor - dekasülfür, P_4S_{10},	»	»	290°
Tetrafosfor - trisülfür, P_4S_3,	»	»	$172{,}5^\circ$

Bu sülfürler sarı renkte billûrlar olup suya ve sair çözenlere karşı sebatlıdır. Bunlar yüksek sıcaklıkta havada ateş alırlarsa da tamamiyle zehirsizdirler. Trisülfür bazan kırmızı fosfor yerine kibrit yapımında kullanılır. Bu kibritler herhangi bir sürtme yüzeyinde ateş alabilirler.

FOSFOR MUSTAFA SITKI PAŞA (Soma? - Erzurum 1888), Osmanlı müşiri. Harbiyeden kurmay yüzbaşı olarak çıktıktan sonra orada öğretmen olarak çalışmış (1848), ferik olduktan sonra IV. ordu müşiri ve Erzurum valisi olmuştur (1869). Sonradan Tophane müşiri ve üç defa daha IV. ordu müşiri olan F. M. S., Bağdad, İçkodra, Bosna, Konya ve Trablusgarp valiliklerinde bulunmuş, ayrıca Darı Şura reisliği yapmıştır. Askerlik ve matematik ile ilgili telif ve tercümeleri vardır.

FOSFOR OFİSİNAL (Fr. Phosphore officinal; Lat. *officinalis* < *officina* = dükkân), birkaç santigramı bile ölüme yol açan şiddetli bir zehir (ofisinal adı. bileşimi hekimce tespit edilen ilâçların tersine olarak. kodekste veya resmî bir formül kitabında kayıtlı olan ve eczahanelerin ofis'inde önceden hazırlanıp satışa arz edilmiş durumda bulunan ilâçlara verilir). Eskiden sinirleri kuvvetlendirmek için fosforlu bitki yağı veya fosforlu balık yağı halinde kullanılan F. O. in bu şekillerde zehirleyici olduğu anlaşılmıştır. Fosfor şimdi aynı amaçla fosfatlar, hipofosfitler, gliserofosfatlar, fosfürler ve inositokalsiyum gibi organik türevler halinde kullanılmaktadır.

FOSFOR TUZU İNCİSİ: Fosfor tuzu (sodyum amonyum hidrojen fosfat) ısıtıldığı zaman sodyum metafosfata dönüşür ve bir inci şeklini alır: $NaNH_4HPO_4 \longrightarrow NaPO_3 + NH_3 + H_2O$. Bu inciye F. T. İ. denir. Sodyum metafosfat metal oksitlerini belirli renklerde çözer. Meselâ kobalt oksit, mavi bir renkle çözülür: $NaPO_3 + CoO \longrightarrow NaCoPO_4$. Meydana gelen metafosfat alevde berrak ve renksiz bir inci meydana getirir ve bazı oksitlerle belirli renkler alır. Kobalt oksit, yukarıda belirtildiği gibi mavi, demir oksit sarı, krom oksit yeşil, mangan oksit menekşe rengin de inciler verir. F. T. İ yardımcı kalitatif analizde önemli bir tanıma rolü oynar.

FOSFOR ZEHİRLENMESİ: Fosfor ile zehirlenme iki türlü olur: 1. Meselâ, zararlılarla mücadelede kullanılan ilâçların alınması neticesinde meydana gelen akut (had) şekil; 2. İmalât sırasında fosfor buharının solunum yoluyle devamlı alınmasından doğan kronik (müzmin) şekil.

Bu çeşit zehirlenmelere yol açan fosfor, hemen hemen yalnız beyaz (sarı) fosfordur ve bu maddenin yerine kırmızı fosfor kullanılmasından beri meslekî fosfor zehirlenmeleri çok seyrekleşmiştir. İntihar teşebbüslerinden veya ilâçla zehirlenmeden ileri gelen ***akut*** *F. Z.* nde yemeklerden az sonra sarmısak kokulu ve ışıklı kusma, yutakta kuruluk, midede yanma, bağırsaklarda ağrı, boğucu bir endişe duygusu ve terleme belirir, bunların ardından da sarılık ve kanama meydana gelir. Meslekî bir sebepten ileri gelen ***sürekli (kronik)*** *F. Z.* nde çene kemiklerinde nekroz (dokuların çürümesi) oluşur.

Çalışma sırasında kullanılan fosfordan ve fosfor türevlerinden meydana gelen hastalıklar bazı ülkelerin iş kanunlarında tazminat ödenmesini gerektirir.

En küçük öldürücü doz, yetişkinler için 0,06 - 0,1 gr dır; çocuklar üzerinde birkaç mg lık fosfor, öldürücü etki gösterir.

Tedavi: Kusturucu ilâçlarla mide boşaltılır ve % 0, 1 lik potasyum permanganat eriyiği ile yıkanır; müshil, hayvanî kömür, sulandırılmış bakırsülfat eriyiği verilir. Fosforun yağlarda erimesi sebebiyle, birçok başka zehirlenmelerde faydası görülen yağlı maddelerden, sütten sakınılması, hekime baş vurulması gerekir.

Kibrit yapımında beyaz fosfor kullanılmasının milletlerarası anlaşmalarla yasaklanmasından beri F. Z. seyrek görülmektedir. Fosfor ve fosfor bileşimleri yüzünden meydana gelen hastalıkların resmî makamlara bildirilmesi mecburîdir.

Fosfor yanıklarından hasıl olan yaralarda, fosforun yanması sırasında meydana gelen derişik fosforik asidin sebep olduğu aşınmalar da yanıklara eklenir. Tedavisi için önce yara vücut sıcaklığındaki aş yu. % 3 lük sodyum bikarbonat veya % 2 lik bakırsülfat eriyiği ile iyice yıkanır, bundan sonra yanık yarası tedavi edilir. Hekime baş vurulması şarttır.

FOSFORIŞI veya FOSFORESANS (Fr. Phoshorescence), fosfor ve benzeri bazı maddelerin ışık. röntgen ışını veya katot ışınlarının altında kaldıktan sonra karanlıkta kendi kendilerine bir süre ışıldaması olayına verilen ad. CaS, BaS ve ZnS gibi sülfürler ile bazı metallerin oksitleri ve nitrürleri de aydınlatıldıktan sonra karanlıkta uzun bir süre ışıldamak özelliğini gösterirler. Parlayan maddeler aydınlatılınca belirli nicelikte enerji alırlar ve bu enerjiyi şartlara göre çabuk veya yavaş olarak yayarlar. Işık yayınlanması aydınlatma sırasında olursa fluorışı (b. bk.) adını alır. Eğer ışıldama aydınlatma bittikten sonra olursa, böyle bir olaya F. denir. F. olayı şöyle açıklanır: bir maddenin parlaması için iki unsura ihtiyaç vardır. Bunlardan biri öz madde, diğeri ağır metal tuzudur. CaS, CdS, CaO, AlN gibi maddeler öz maddelerdir. Cu, Fe, Pb tuzları da ağır metal tuzları olarak bunlara eklenir. Öz maddenin billûr ağında gevşek bir surette yer almış olan molekülleri F. merkezleridir. Bu merkezler aydınlatmada uyarıcı enerjiyi alırlar ve ısı hareketi dolayısı ile aldıkları enerjiyi ağır metal atomlarına iletirler. Bunun sonucunda alınan enerji ağır metal atomlarındaki dış elektronları daha yüksek kuantlı yörüngelere kaldırır. Işıldamada bu elektronlar önce bulundukları yörüngelere düşerler. Esas maddeler saf bir halde bulundukları zaman ışıldama niteliği göstermezler. Yayınlanan ışığın rengi, ağır metal tuzunun cinsine göre kırmızı, turuncu, sarı, yeşil veya mavimtırak olabilir.

FOSFORİK ASİT ESTERLERİ, fosforik asidin organik maddelerle meydana getirdikleri türlü esterlere verilen ad F. A. E , gerek böceklerle savaşma maddesi gerek çok korkunç savaş gazı olarak çok önemli bir yer tutar. Daha 1854 te bu mad deler bilinirken ve hatta 1930 da Uppsala Üniversitesinde Nylen bu maddeler üzerinde bir doktora tezi hazırlamışken. bunlar bir süre unutulmuş. ancak 1939 yılında yeni ve güçlü bir böcek öldürücü maddesi arayan Alman kimyacısı Ger hard Schrader tarafından tekrar meydana çıkarılmış ve yeni türleri bulunmuştur. Bunların çok korkunç zehir olduğunu ve bırkaç damlasının bile elbiseden ve deriden de geçerek insanı öldürdüğünü öğrenen Alman genel kurmavı, bu maddeleri gizli tutmuş. bunların böcek öldürmek için kullanılmalarını vasak ederek salt savaşta kullanılmak üzere büyük miktarda üretilmesini sağlamıştır. Sinir gazları (b. bk.) denilen ve sarin, tabun ve soman gizli adları konulan F. A. E. türleri II. Dünya Harbinde, elde hazır olduğu halde kullanılmamış ve ancak harp bittikten sonra Almanya'ya giren Amerikalıların eline geçmiştir. Bu korkunç maddeleri yapan Breslau'daki fabrika da Ruslar tarafından ele geçirilmiştir.

II. Dünya Harbinden sonra bu maddeler, çok sulandırılarak parathion genel adı altında böcek öldürmek için kullanılmaya başlanmıştır. Birçok kurt ve böceklere, kırmızı örümceğe karşı son derecede etkili olan F. A. E., folidol, bladan, malatiyon v. b. adlar altında yurdumuzda da kullanılmaktadır. Ancak, bunların çok dikkatli ve nasıl kullanılacağını bilenler tarafından kullanılması gerekir. Bunlarla gazlanan meyvaların da iyice yıkanmadan yenilmesi tehlikelidir. Yurdumuzda bu yüzden meydana gelen ölüm vakalarından sonra, F. A. E. kullanılması Tarım Bakanlığı tarafından özel bir yönetmelikle düzenlenmiştir.

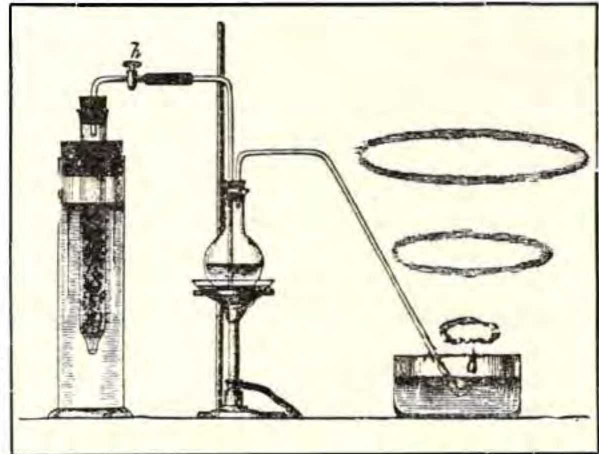
F. A. E. genellikle sıvı halindedir. Bazıları suda erir, bazıları erimez. Böcek öldürmede en çok kullanılan F. A. E. türü olan parathion, organık eriticilerde erir, 6° santigratta donar. Kokusu hafifçe sarmısağı andırır. Yoğunluğu 25° de 1,26 dır. 1 mm civa basıncında 160 - 162° santigratta kaynar.

F. A. E. nin zehirleyici etkisi, insan organında meydana gelen ve kasların açılıp kapanmasını sağlayan kolin - esteraz adlı hormonun meydana gelmesini önlemesinden ileri gelir. Bundan dolayı F. A. E. ağızdan veya deriden insan organına girerse, göz bebekleri küçülür ve tekrar büyüyemez, hareketlerde düzensizlik başlar, kaslar gerilir, akciğer işlemez hale gelir, nabız zayıflar, biraz sonra kalp durur. Bütün bu olaylar çok kısa zamanda meydana gelir. Yapılan deneyler, parathion'lardan 10 milyarda bir oranda hazırlanan bir karışımın bile insan üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.

F. A. E. ile zehirlenenlere hemen yapılan atropin sülfat şırıngası, kasları gevşettiğinden en iyi bir korunma çaresidir. Buğu halinde olan F. A. E. ne karşı gaz maskeleri korur. Sıvı halinde olan F. A. E. ne karşı özel koruyucu elbiseler kullanmak gerekir.

FOSFORİT (Fr. Phosphorite, fosfor taşı) [Mineraloji], yapısı çizikli olup çoğu zaman çok fosilli olan tabiî kalsiyum fosfat ki apatitin bir çeşididir.

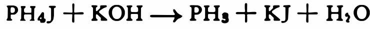
FOSFORLU HİDROJEN (Fr. Hydrogène phosphoré), **Fosfin,** PH_3, renksiz, zehirli bir gaz. Saımısak ko-

A B C

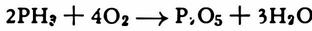
Fosfin'in üretilmesi

kusuna benzer bir kokusu vardır. Açık havada saf olmayan F. H. çok defa kendiliğinden ateş alır. Saf olmayan PH_3, asıl kendi kendine ateş alabilen difosfin P_2H_4 ile karışıktır. Saf F. H., fosfonyun tuzlarının KOH ile etkimesinden elde edilir:

$$PH_4J + KOH \longrightarrow PH_3 + KJ + H_2O$$

Bu maksat için şekilde görülen cihaz hazırlanır. B balonuna 5 g KOH. 15 cm^3 su konur; çözelti iyice soğuduktan sonra buna bezelye büyüklüğünde birkaç beyaz fosfor parçası atılır. Balonun ağzına sıkıca bir tıpa konduktan sonra hidrojen elde etmeye yarayan A kabından, bir süre bütün hava dışarı atılıncaya kadar B balonuna hidrojen gönderilir. B balonu ısıtılırsa, C kabındaki sudan bir gaz çıkmağa başlar ki bu da havada ateş alarak yanar ve bu yanmadan birtakım halkalar meydana gelir, yukarıya doğru yükselir, ve gittikçe büyür. Bunlar F. H in havada yanmasından meydana gelen fosfor pentoksitten ibarettir:

$$2PH_3 + 4O_2 \longrightarrow P_2O_5 + 3H_2O$$

F. H. $-133,5^\circ$ santigratta erir, $-87,5^\circ$ santigratta kaynar.

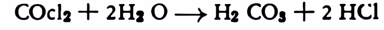
FOSFOROKALSİT (Fr. Phosphorochalcite). bakırın tabiî hidrat fosfatı olan bir filiz.

FOSFORURANİLİT (Fr. Phosphoruranylite), uranyumun tabiî hidrat fosfatı olan limon sarısı renginde bir filiz. Formülü: $(UO_2)_3 (PO_4)_2 6 H_2O$.

FOSFOSİDERİT (Fr. Phosphosidérite), demirin tabiî hidrate fosfatı olan bir filiz.

FOSFÜR (Fr. Phosphure) **LER,** fosforun metallerle birleşmesinden elde edilen bileşikler. Örnek: kalsiyum fosfür. Kalsiyum fosfür, Ca_3P_2, fosfor buharının kızgın kalsiyum oksit üzerine etkimesinde Ca P ve $Ca_2P_2O_7$ (kalsiyum pirofosfat) ın yanı başında kırmızı esmer bir yığın olarak meydana gelir. F. ler su ile ayrışarak fosforlu hidrojenler verir. Başka bir F. olan alüminyum fosfür, Phostoxin adı altında, tablet şeklinde tahıllara zararlı böcekleri yok etmek için kullanılır. Bu tabletler, buğday v. b. arasına konulunca nem etkisi ile fosforlu hidrojen çıkarmaya başlayarak böcekleri öldürür ve geride yalnız zararsız alüminyum hidroksit kalır.

FOSGEN (Fr. Phosgène veya Collongite; Amerikalılar C. G. sembolünü kullanır), klor ile karbon monoksidin birleşmesinden meydana gelen. $+8^\circ$ santigrata kadar sıvı, bunun üstünde gaz halinde olan çok zehirli bir madde Formülü: $COCl_2$. F. i 1812 yılında ilk bulan Davy, klor gazı ile karbonmonoksit gazını güneş ışınları etkisi altında birleştirdiğinden bu maddeye «ışık altında doğan» anlamına gelen F. adını vermiştir. Bugün F. klor ile karbon monoksidin bir katalizör (odun kömürü veya aktif kömür) yardımı ile oda sıcaklığında birleştirilmesinden elde edilmektedir. F., demir şişeler içinde ve basınç altında saklanır. Şişelerin kapağı açılınca basınç altında sıvı halinde olan F. gaz haline geçer. F. in çürük samanı andıran özel bir kokusu vardır. Gaz halinde iken havadan 3, 5 defa daha ağırdır. F., gerek eritici olarak gerek birçok boyaların ve plastik maddelerin ana maddesi olan izosiyanatların üretilmesinde çok kullanılır. Bir litre havada 0,5 miligram F. bulunsa, bu havayı teneffüs edenler 10 dakika içinde ölürler. Bu çok şiddetli zehirleyici etkisinden dolayı, I. Dünya Harbinde taarruz gazı olarak büyük ölçüde kullanılmıştır. F., solunum yolu ile akciğerlere girince hava keseciklerinin ince zarlarını aşındırır ve bunları, kan geçirir bir hale sokar. Böylece hava kesecikleri kanla dolarak solunum için gerekli olan gaz değişimini yapamaz hale gelir. Zehirlenen kimsenin ağzından kan ve köpükler gelmeye, havasızlıktan boğulmaya ve çırpınmaya başlar. Tedavi için, bu gibi hastalar kendilerini iyi hissetseler bile, onları uzunca zaman yatırmak ve yürümelerini önlemek (bu gibi hastalara yalancı solunum yapılmaz, çünkü zedelenmiş olan hava kesecikleri büsbütün parçalanır), bolca kan almak (böylece hava keseciklerine dolan kan geri çekilir), havasızlıktan ve kan koyulaşmasından dolayı çok şiddetle çarpan ve yorulan kalbi kuvvetlendirmek gerekir. Bugünkü maske süzgeçleri F. e karşı tam korunma sağlar. F. su buharı ile birleşince karbonik asit ve tuz asidine ayrışır:

$$COCl_2 + 2H_2O \longrightarrow H_2CO_3 + 2 HCl$$

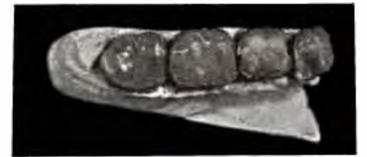
Bu bakımdan F. karbonik asidin bir klorürü sayılabilir. Maske süzgeçlerinde bulunan aktif kömür ile heksametilen tetramin (ürotropin) F. i zararsız hale sokar. Yangın söndürme cihazlarında kullanılan dört klorlu karbon da bazı katalizörler (meselâ demir pası) yanında su buharı ile F. meydana getirdiğinden bunlarla yangın söndürürken çok dikkatli olmak gerekir. Bayatlamış kloroform da F e dönüşebilir. Anestezilerde kullanılırken kloroformun taze olmasına dikkat edilmelidir.

FOSGENİT veya FOSJENİT (Fr. Phosgénite), kurşunun tabiî klorokarbonatı olan bir filiz. F., serazin (Fr. cérasine) adını da alır (Fransızlar plomb corné adını da kullanırlar).

FOSİL (Lat. *fossilis* = bir çukurdan çıkarılmış > Fr. Fossile; eski ter. Müstehâse), yerin altında kalıp taşlaşmış hayvan ve bitki kalıntısı. F., yer altından kazılarak çıkarılmış ilgi çekici herhangi bir şeyi anlatır; böylece canlıya ait olmayan ilgi çekici maddelere de F. denir.

F., tabiî ilimlerin en önemli dallarından biri olan paleontoloji (eski varlık bilimi) literatüründe jeoloji tarihi boyunca oluşmuş, gelişmiş, yayılmış, evrinlenmiş ve nihayet yok olmuş canlıların kalıntı, kalıp veya izlerine verilmiş olan bir addır.

F. ler. tarihöncesinde yaşamış, insan şekilleri de dahil, omurgalıların iskelet gibi, omurgasızların kavkıları, bitki dünyasının ağaç gövdesi, kök ve dalları gibi canlının sert kısımlarının tümü veya bir kısmı yahut tohum, çiçek tozu, fışkı halinde veya yaprak baskıları şeklinde veya mide, beyin gibi vücudun yumuşak kısımlarının kalıpları, ayrıca tarih öncesinde mil, çamur gibi yumuşak taşlar (suhûr) üzerindeki ayak ve vücut izleri gibi belirtilerle temsil olunur. Bunların dışında, eski buzulların yarıklarında veya amber içinde canlının hemen hemen tekmil anatomik özelliklerini yansıtır şekilde zamanımıza kadar muhafaza edilebilmiş F. lere de rastlanır.

FOSIL: Şek. 2 deki F. ın yanak dışleri

F. ler, taşların, özellikle tortul taşların oluşumu sırasında bunların içine tabiî olarak gömülme suretiyle çağımıza kadar korunabilmiş olup geleceğin yeni jeolojik zamanlarına da intikal edebileceklerdir. Çok nadir olarak, F. insan şekilleri arasında, ilk ölü gömme geleneğini açıklayan örnekler de keşfedilmiştir.

Şekil: 1
Palaeoamasia kansui Ozansoy: Alt çene kemiği; zamanımızdan 50 milyon yıl önce yaşamış, Türkiye'nin en ilkel memeli fosili (Alt Eosen)

İnsanların F. hakkındaki bilgileri Taş çağlarına kadar inen bir geçmişe dayanır. Gerçekten, Taş çağları kadınlarının süs eşyası olarak kullandıkları omurgasız F. lere rastlanılmıştır. Troialılar zamanında Çanakkale çevresinde büyük hortumlulara ait olduğu sonradan anlaşılmış bulunan F. kalıntıları taşlaşmış dev insanlara atfedilmişlerdir.

XVIII. yüzyıldan bu yana F. ler tabiî ilimler açısından dikkate alınmaya başlanmıştır. Paleontoloji, jeoloji ve biyolojide evrim seyrinin izlenim ve tespitinde F. lerin nesil olarak sönmüş canlıları temsil etmesi düşünülebilirse de, aralarında, halen yaşamakta olanların da varlığı anlaşılmıştır Meselâ, bir zamanlar F. olarak bilinen Okapi (bir zürafa cinsi) halen de yaşamaktadır.

Canlının F. haline geçmesini ve bu halde kalmasını sağlayan fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkilerin bütünü, F. leşme (fossillisation) yi meydana getirir.

F. leşme bu suretle tarih öncesi canlılarına ait kalıntıların tabiatta muhafazasını sağlar. Bu muhafaza işlemi, aşağıdaki şekillerden biri veya birkaçı yolu ile gerçekleşebilir.

Taşlaşma: bu tip çok nadir olur. Taşlaşmada en çok rolü alan silisyum dioksit, kolofan, kalsiyum karbonat, demir oksit ve demir sülfittir. Bunlardan silisyum dioksidi örnek olarak alırsak, F. leşme şu şekilde kendini gösterir: canlıya ait kalıntıyı teşkil eden maddeler ayrışarak yerini molekül molekül silisyum diokside bırakır.

Damıtma (distillation): canlı, çürüyen bir kısım organik maddelerle birlikte ince taneli tortulların içinde yok olduğu vakit, uçucu organik maddeler süzülerek geriye karbon kalır. Bu kalıntı bir karbon zarı halinde F. lerin yok olan yumuşak kısımlarının kalıbını gösterir. Söz konusu karbon zarı sayesinde zamanımızdan 600 milyon yıl öncesine ait ilkel küçük deniz yaratıklarından bir kısmının anatomisi izlenebilmiştir.

Şekil: 2
Ankarapithecus meteai Ozansoy: Alt çene ve dişlerin önden görünüşü (Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün Ankara maymunu): Türkiye'nin insan niteliklerine sahip ilk fosil antropoit maymunu (4 milyon yıl önce yaşamıştır)

Basınç: F. ler tortul tabakalar içinde üstten gelen basınç etkisi altında dokularındaki hava ve suyu bırakırlar; bir yandan tortul sertleşirken F. de kömürleşmeye başlar. Bu hal özellikle bitkilerde görülmüştür.

İz: F. in dış çevresinde bulunan ve bazan da içine giren ince taneli tortular, iç veya dış kalıplar halinde canlının negatiflerini temsil ederler. Bir de gerçek anlamında canlının bizzat bıraktığı ayak ve vücut izleri de vardır.

Fosillerin faydaları: F. ler tarih öncesi yaşamış canlıları bize tanıtır. Biyolojik sınıflamalarda mevcut eksikleri tamamlarlar. Meselâ 35 kadar zoolojik takımla temsil edilen Memeliler sınıfının 15 takımı, bu takımlara bağlı 139 zoolojik familya, 1934 cinsi (genus) nesli tükenmiş olarak Memeliler sınıflamasında yer alır. Yeni keşifler, bu miktarları, özellikle familya ve cinslerde artırmaktadır (Şek. 1.)

Evrim (tekâmül) seyrinin izah ve izleniminde paleontolojinin inceleme materyeli olan F. ler sayesinde sonuca varılabilmektedir. İnsan şeklinin evrimi, atların evrimi v. b. hep F. lere dayanılmak suretiyle başarılabilmektedir (Şek. 2 ve 3)

F. ler, jeoloji çalışmaları için birer harf niteliğine sahiptir. jeolofik geçmişin zaman bölümleri hep F. ler sayesinde tespit edilebilmektedir Özellikle 600 milyon yıldan bu yana paleontolojik metot uygulanmaktadır.

Şekil: 3
Hipparion ankyranum Ozansoy: Üst yanak dişleri; Atlar grupunun 3 parmaklı evrim safhasını temsil eden cinslerden *Hipparion*'a ait ve Türkiye'ye has bir fosil (4 - 3,5 milyon yıl önce Ankara bölgesinde yaşamıştır)

Dünyamızın bugünkü coğrafyasına önceliği olan sayısız eski coğrafyalar gene bu F. lere göre yeniden inşa edilebilmektedir. Bu kısma eski iklimleri de eklemek mümkündür. Eski coğrafyaların tespiti ve eski fizik ortamların açıklanması suretiyle ekonomik maksatlı araştırmaların belirmiş çevrelere teksif edilmesini paleo - coğrafyası mümkün kılar. Meselâ petrol, linyit ve fosfat yatakları gibi yeraltı zenginliklerinin tespitinde denizlerde bulunan mikrofosil memeliler gibi bir kısım F. ler kılavuz niteliğindedir.

Gerçek F. lere dünyamızın 4,5 milyar yıl önce gerçekleşmiş katılaşma zamanından bu yana aş. yu. 2 milyar yıldan beri rastlanılmaktadır. — F. O.

FOSSA (Lat. = kanal, hendek) (Roma tarihi): Roma imparatorluğunun toprakları üzerinde prensler veya generaller tarafından kazdırılmış ve bunların adlarını taşıyan bazı F. (= kanal) lar vardı · **F. Corbulonis:** Corbulo tarafından Mosa (Meuse) yı Rhenus (Rhein) a bağlamak için kazılmış kanal; **F. Drusiana,** İmparator Tiberius'un erkek kardeşi Drusus tarafından Rhein ile Kuzey Denizi arasında açılmış ve Flevo gölünden geçen kanal; **F. Mariana,** Rhodanus (Rhône) ile Akdeniz arasında Marius tarafından kazılmış kanal; **F. Neronis Puteoli,** Pozzuoli ile Ostia arasında açılmışanal.

Fossa Regia (Lat. = kral kanalı, hendeği), Romalı general Scipio Africanus tarafından Kartaca topraklarını Numidyalılarınkından ayırmak için kazdırılmış bir hendek. Bunun çizilişi M. Ö. 146 tarihli antlaşmada açıkça gösterilmiştir.

FOSSA MAGNA (Lat. = büyük çukur), Honşu (eski adı: Hondo) adını taşıyan en büyük Japon adasının merkezinde bir çöküntü hendeğinin oluşturduğu, kaynaklar ve yanardağlarla dolu bir bölge.

FOSSANO, kuzeybatı İtalya'nın Piemonte bölge (compartimento) sinde, Cuneo ilinde, Stura di Demonte ırmağı üzerinde bir şehir. Nüfusu 20 100 dür. Dokuma fabrikaları vardır.

FOSSEY [*fosę*], **Charles** (Cambrai 1869 - Monaco 1947), Fransız Asiriyoloğu. 1906 da Collège de France profesörlüğüne tayin edilmiştir. Eserleri: *Voyage dans la Syrie du Nord* (Kuzey Suriye'de gezi) [1897]; *Grammaire assyrienne* (Âsur dili grameri) [1902, P. Scheil ile birlikte]; *Manuel d'assyriologie* (Asiriyoloji el kitabı) [1905 - 1927].

FOSTER [*fǫstır*], **Stephen Collins** (Pittsburgh, Pennsylvania 1826 - New York 1864), Amerikalı besteci. Musikiyi kendi kendine öğrendiği halde, yazdığı 200 kadar song (şarkı) ile Amerika Birleşik Devletlerine vergi bir şarkı tarzının yaratıcısı sayılmıştır. 25 kadarı çok yaygın olan ezgileri içinde *Oh, Susanna* [1846]; *Old Folks at Home* (Yurdumuzdaki eski dostlar) [1851] ve *My Old Kentucky Home* (Eski Kentucky'm benim) [1853] anılabilir.

FOSURTU (Mus.), ney çalarken asıl musiki sesinin yanısıra işitilen üfleme gürültüsüne geleneksel Türk sanat musikisinde verilen ad. Neyi F. suz çalmak büyük hüner sayılırdı.

FOTHERGILL [*fǫdhirgil*], **John** (Carend, Richmond, Yorkshire 1712 - Londra 1780), İngiliz hekimi. Londra'da hekimlik etmiş ve *On a painful affection of the face* (Yüzde oluşan ıstıraplı bir hastalık [1773] adı ile bir eser bırakmıştır. Fothergill yüz sancısı (trifasival siniri nevraljisi) hakkında müracaat kitabı olan bu eser değil, Samuel Fothergill'in *A Concise and Systematic Account of Tic Douloureux* (Acılı tik hakkında özlü ve sistemli bir açıklama) [1804] adındaki kitabı idi.

FOTHERINGHAY [*fǫdhiringgey*], İngiltere'de, Northamptonshire kontluğunda, Nene çayı üzerinde bir köy. Nüfusu 213 tür. III. Richard'ın doğduğu ve Mary Stuart'ın tutuklandıktan (eylül 1586) başının kesildiği ağustos 1587 tarihine kadar hapsedildiği şato buradadır.

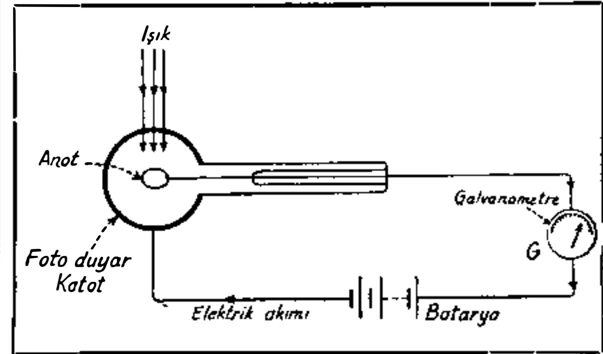
FOTİSİT (Fr. Photicide), manganezin tabiî silikatı olan bir filiz. Rodonit (rhodonite) in bir türüdür.

FOTODERMATOZ (Fr. Photodermatose), bazı hayvanlarda, genellikle otçullarda güneşin etkisi altında kaldıkları zaman görülen bir deri hastalığı. Akıntılı bir egzema şeklinde ve bazan sinir bozukluklariyle müterafık olarak kendini gösteren F., güneş ışığının ve besinler veya ilâçlarla organizmaya giren porifirinler grubundan bazı maddelerin ortak etkisiyle meydana gelir. F. a fotizm (photisme) de denilir.

FOTODİNAMİK MADDELER (Fr. Matières photodynamiques < Yun. *phōs, phōtos* = ışık; *dynamis* = güç) [Fizik ve Biyoloji], ışıklı ortamda bakteriler için ve bunlardan da çok haşlamlılar için zararlı olmakla beraber karanlık ortamda zararsız veya hemen hemen zararsız olan eozin, eritrozin ve bengal pembesi gibi bazı renkli ve flüoresanslı maddeler. Fotografçılıkta bu maddelerin bazıları kendi başlarına kimyasal olarak etkisiz olan ışınlara karşı filimleri duyar hale getirmede kullanılır.

FOTODINAMISMO (İta.), İtalyan tiyatrocusu Anton Giulio Bragaglia (doğ. Frosinone 1890) nın, fütürizm (b. bk.) e ait ilk hareketlere kendi özel görüşleri ile katılırken kullandığı ad.

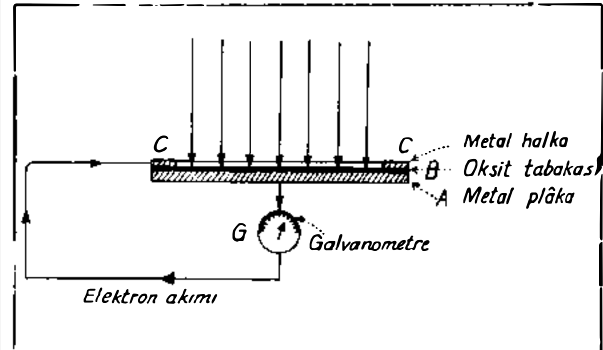
FOTO - ELEKTRİK HÜCRE (Fr. Cellule photo-électrique; İng. Photo - electric cell veya photocell), ışığın deteksiyonu ve ölçülmesi için kullanılan tertipler. Foto - elektrik olayından yararlanan aletlerin birçok önemli uygulamaları vardır. Bunlardan biri pozometredir. Burada, gelen ışıkla yayınlanan fotoelektronların oranı, aydınlanma için bir ölçü

Şekil: 1

olur. F. E. H. ler, mağaza kapılarının açılmasında, döner merdivenlerin harekete geçmesinde, evlerin soyulmasının önlenmesinde kullanılır. Bu esnada, F. E. H. üzerine düşen ışık ışınları yürüyen insanlar tarafından kesilmiş olur. Güneş ışığının şiddeti, havanın kararmasiyle azalınca, sokak lambalarının otomatik olarak yanmasında da F. E. H. lerden yararlanılır. F. E. H. lerle fizik, biyoloji ve tıpta çeşitli elektromagnetik ışınımların ölçülmesi yapılır. F. E. H. ler, ışık şiddetlerinin değişmesini elektrik akımı değişimlerine çevirdikleri için sesli sinemanın temelidir (bk. SESLİ SİNEMA).

Çeşitli tiplerde F. E. H. ler yapılmıştır: 1. Normal foto - elektrik olayına dayanan *foto - emisyon hücresi*: Bu hücrede uygun bir foto - duyar madde ile kaplanmış bir düzlem *katot* ile, bu katoda göre pozitif bir potansiyelde tutulan bir *anot* vardır. Bu iki elektrot, havası boşaltılmış veya daha fazla duyarlık için alçak basınçlı bir gazla dol-

Şekil: 2

durulmuş bir ampul içerisine yerleştirilmiştir. Hücreden geçen elektrik akımı, katot üzerine düşürülen ışık şiddetinin bir ölçüsüdür (Şekil: 1). Foto-emisyon tipinde F. E. H.:

2. Foto voltaik olaya dayanan *fotovoltaik hücre* veya *engel tabakalı* (barrier layer) hücredir. Bu hücre üzerine gelen ışık, hücrenin uçları arasında bir e. m. k. (elektromotor kuvveti) hasıl eder. Bu cins hücre için bir dış e. m. k. kavnağına ihtiyaç yoktur. Bu hücre, üzeri ışığa karşı duyar bir B fılmi ile örtülmüş ince bir A metal levhasından ibarettir (Şekil: 2). A bir demir levha, B üzerinde C iletkeni olmak üzere ince bir altın tabakası ile örtülmüş bir selenyum filmidir. Bazı hücrelerde A bakır bir levha, B bakır bir oksit ve C ince bir gümüş tabakasıdır.

3. Foto iletkenlik olayına dayanan *foto-iletkenlik hücresi.* Bu hücre, basit olarak, çok zaman selenyum olan bir madde tabakasının direncinin ölçülmesinde kullanılır. — E. E.

FOTO-ELEKTRİK OLAYI (Fr. Effet photo électrique; İng. Photo-electric effect), genel olarak, bir madde üzerine düşürülen ışık enerjisinin bu maddedeki elektronlara aktarılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan bir olay. Bu olay, ilk olarak 1877 de Hertz tarafından, elektromagnetik dalgalar elde etmek üzere yapılan çalışmalar sırasında gözlenmiştir. Hertz, bir elektromagnetik dalga kaynağının, kıvılcım aralığı morötesi ışınlarla ışınlandırılınca daha iletken hale geldiğini görmüştür.

Halwachs (1888), negatif yüklü bir çinko üzerine morötesi ışınlar düşürmüş ve çinkonun çabucak yükünü kaybettiğini gözlemiştir. Olayın yakın zamanlarda açıklanması ile, morötesi ışığın bir metal yüzeye düşmesiyle metalden serbest elektronlar (foto-elektronlar) ın çıktığı anlaşılmıştır. Bir elektronu metalden çıkarmak için gerekli enerji, gelen elektromagnetik ışınımın h f enerjisi ile sağlanır (bk. FOTON). Burada $h = 6\,625 \times 10^{-34}$ joule, s alan Planck sabiti (değişmezi) ve f ışınımın frekansıdır. Bu foton enerjisinin bir W_{min} kısmı maddeden bir elektronu uzaklaştırmaya, diğer kısmı da serbest olan elektrona bir v hızı vererek onun $\frac{1}{2}$ m v^2 kinetik enerjisini kazanmasına harcanır. Enerjinin korunumu prensipine göre $hf = \frac{1}{2} m v^2 + W_{min}$ olur. Kuantum teorisi ile F. E. O. nın açıklanması 1905 te A. Einstein tarafından yapılmıştır. Yukarıki bağıntıya Einstein denklemi adı verilir. F. E. O. nın gözlenebilmesi için fotondaki enerjinin W_{min} den büyük olması gerekir. Bunun için f frekansı, $f_{min} = \frac{W_{min}}{h}$ bağıntısından hesaplanan f_{min} frekansından büyük olmalıdır. W_{min} enerjisine *foto-elektrik eşik enerjisi* ve f_{min} frekansına *foto-elektrik eşik frekansı* adı verilir. Metaller arasında göze görünür ışık için foto-elektronlar salabilenler, baryum, sezyum, lityum, potasyum ve rübidyumdur (bk. FOTO-ELEKTRİK HÜCRE). — E. E.

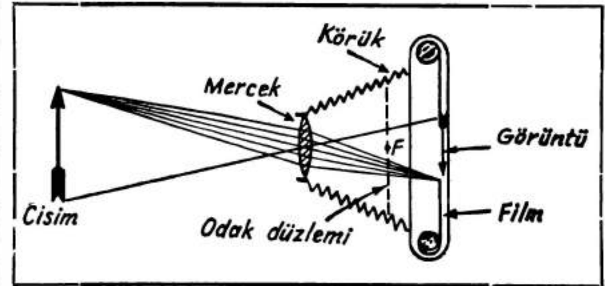
FOTOFOR (Fr. Photophore = ışık taşıyan < Yun. *phōs, phōtos* = ışık; *phorein* = taşımak): 1. *Fizik*: a. Işığı zaptedip belirli bir doğrultuya yöneltme yeteneğine sahip optik eleman. Yansıtıcı bir yüzey üzerine yerleştirilmiş içbükey mercekler, katadiyoptr da denilen mükemmel bir F. meydana getirirler. Taşıtların arkasına yerleştirilen bu elemanlar, geceleyin arkadan gelen taşıtların far ışıklarını kırmızı renkte olarak aynı doğrultuya yansıtırlar; b. Benzin buharı püskürtüsü ile yanan ve kuvvetli bir ışık veren gömlek fitilli portatif lamba.

2. *Zooloji*: Işık çıkaran organ ve özellikle bazı derin deniz balıklarında görülen ışıklı lekeler.

FOTOGRAF (Tarih, Teknik): bk. FOTOGRAFÇILIK.

FOTOGRAF BÜYÜLTME veya **AGRANDİSMAN** (Fr. Agrandissement), fotograf makinesiyle çekilmiş bir resmi büyültme işlemi. Bu iş için kullanılan ve agrandisseur denilen cihaz, içine ışık sızmayan ve ekranı ışığa duygun bir yüzey olan bir çeşit projeksiyon cihazıdır.

FOTOGRAF MAKİNESİ (Fr. Appareil photographique), fotograf çekmeye ve sinema filimleri elde etmeye yarayan bir optik aleti. Bu fotograflar siyah ve beyaz veya renkli olabilir. F. M. nde, başlıca, ışık geçirmeyen bir

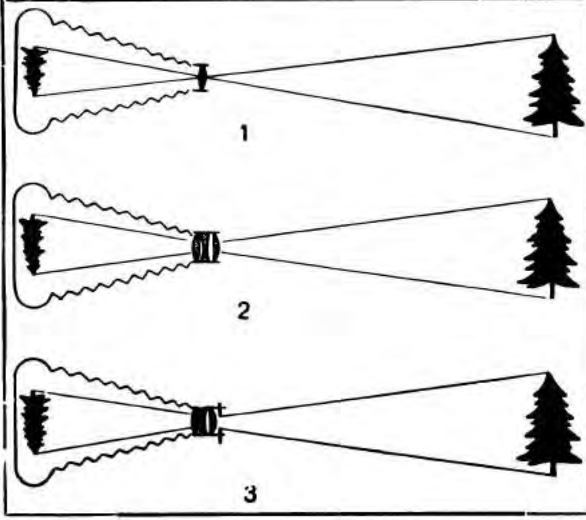
Bir fotograf makinesinde görüntünün meydana gelmesi

karanlık oda ile bunun bir ucunda bir *objektif* ve öteki ucunda ışığa karşı duyar bir *fotograf plağı* veya *filim* vardır. F. M. nde objektif işini gören yakınsak bir mercek, önündeki *optüratör*'ün açılması ile, plak veya filim üzerinde, fotografı çekilecek cismin gerçek ve ters bir görüntüsünü verir. Hem uzak hem de yakın cisimlerin resmini çekebilmek için F. M. nde mercekle plak arasındaki uzaklığı değiştirmeğe yarayan bir *körük* veya iç içe geçen bir borular tertibi vardır. Mercek, cismin uzaklığına göre ayarlanır ve cismin görüntüsü odak düzlemine alınır. Çok uzakta bulunan bir cismin görüntüsü odak düzlemi üzerinde teşekkül eder. Odak uzaklığı büyük olan F. M. ile çekilen cismin görüntüsü daha büyük olur.

F. M. ne giren ışık akışı (güneş ışığı veya sunî ışık) objektifin açık olan alanı ile doğru orantılıdır. Objektifin açıklığı ve bunun sonucu görüntünün parlaklığı objektifin önüne konulan *diyafram*'ın çapına bağlıdır. Bu çap objektifin odak uzaklığının d = f/n şeklinde bir kesri ile ifade edilir. Meselâ diyafram açıklığı f/8 olursa, diyaframın çapı odak uzaklığının 1/8 i demektir. Diyafram açıklığı f/4 e indirilirse, açıklık iki katına çıkar ve plağa gelen ışık akışı 4 kere büyümüş olur; fakat poz süresi önceki değerinin 1/4 üne iner. Pahalı fotograf makinelerinde *renklenme*, astigmatlık ve diğer görüntü kusurları düzeltilmiş olan *bileşik objektifler* kullanılır ve kusursuz net görüntüler elde edilir. Buna göre, f/1,5 objektifli bir makineden birkaç kat

Fotograf makinesinin kesiti: 1. Gözleme merceği (oküler); 2. Prizma; 3. Film; 4. Tıkayıcı (optüratör) perde; 5. Ayna

Fotograf makinesinde mercekler ve diyafram: 1. Tek mercek; 2. Düzeltici mercek takımı (3 tane); 3. Düzeltici mercek takımı ve diyafram

daha pahalı olabilir. Bazı modern makinelerde gerekli ışık için diyafram, makine içine yerleştirilmiş bir *fotoelektrik selül* (pozmetre) ile ayarlanır.

Sinema fotograf makinelerinde optüratörün açılması makineden filmin geçmesi ile mekanik olarak eşzamanlı kılınır. Bunun sonucu olarak, normal hızlarda her saniyede 16 - 24 resim çekilmiş olur. — E. E.

FOTOGRAFÇILIK (Fr. Photographie, Yun. *phōs, phōtos* = ışık, *graphein* = yazmak), bir fotograf makinesi ile elde edilmiş olan gerçek görüntülerin ışığa karşı duyar bir plak üzerine tespit edilme sanatı. Fotografı alınacak cismin görüntüsü, belirli bir zaman için (poz süresi), cam, selüloit veya diğer saydam maddelerden yapılmış ve gümüş bromür (AgBr) veya gümüş klorür (AgCl) taşıyan bir emülsiyon ile kaplanmış bir plak veya bir film üzerine düşürülür. Developmanın kimyasal etkisiyle, filmin ışığa arz edilmiş olması sonucu, gümüş bileşikleri kolayca metal gümüşe redüklenir. Developman (izhar) banyosu, filmin ışığa arz edilmiş olan kısımlarında çok ince gümüş taneciklerinden oluşmuş bir siyahlık hasıl eder. Bu işlem sonunda bir *negatif görüntü* veya bir *klişe* elde edilir. Bu negatifte cismin çok aydınlık olan kısımları şiddetli karanlık ve karanlık kısımları beyaz görülür. Developmanda filmin ışıksız kısımlarındaki gümüş tuzları değişmez kalır. Bu negatif görüntünün *tespiti*, sodyum tiyosülfit (veya sodyum hiposülfit) ($Na_2S_2O_3$) ve öteki reaktiflerin bu değişmemiş olan gümüş tuzları üzerindeki kimyasal etkisinden ibarettir. Tespit işlemi ile değişmemiş olan gümüş tuzları eriyen bir bileşik halinde alınır ve filmin yıkanması ile ışığa karşı duyar olmayan bir negatif elde edilmiş olur. Bundan sonra bu hazır negatif üzerine aynı tarzda ışığa karşı duyar kılınmış bir fotograf kâğıdı konur ve ışığa arz olunursa, pozitif resimler elde edilmiş olur. Bu fotograf kâğıdındaki gümüş tuzları da, ışık geçireceği için developmanda buraları çok beyaz olur, negatifin tersi ortaya çıkar ve doğru bir görüntü veya bir fotograf elde edilmiş olur. Bu da daha sonra tespit edilir ve yıkanır.

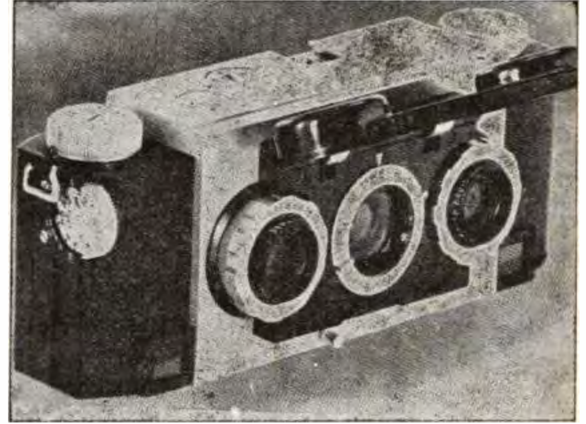

Amatörlere mahsus filmli fotograf makinesi

Özet olarak, bir fotografın elde edilmesindeki temel işlemler şöyledir: 1. Poz süresinin tayini. 2. Kırmızı ışıkta bir izhar banyosu ile negatifin developmanı. 3. Negatifin tespiti. 4. Son olarak, pozitif resmin fotograf kâğıdı üzerine fotokopyasının veya bir plak üzerine diyapozitifinin alınması.

F. geniş ölçüde pratikte kullanılan tek ışık tepkimesi gümüş halojenürlerin, soğurulan ışınların etkisi altında uğradıkları değişimdir. Buna göre, bu değişim, katı maddelerde olan fotoşimik bir olaydır. F. bu tepkimeye dayanmaktadır.

Işıkta gümüş tuzlarının, özellikle AgCl, AgBr ve AgJ nin esmer bir renk almaları çoktan beri bilinen bir olaydır. F. ta en çok kullanılan gümüş bromür AgBr deki fotoşimik olay, büyük bir ihtimal ile kristal ağının brom iyonlarında meydana gelir. Bu iyonlar polarizasyon (kutuplanma) dolayısı ile şekillerini değiştirmişlerdir. Ve bu böylece brom iyonunun soğurma şeridinin ültraviyole alandan mavi alana gitmesi sağlanmıştır (gümüş bromür hafif sarı renktedir). Şu halde, ışığın gümüş bromür üzerine etkimesinde aşağıdaki (1) reaksiyon olur: $Br^- + h\nu \longrightarrow Br + e$ (e = elektron) (1).

Stereo - fotograf makinesi

Bu reaksiyona gümüş iyonunun indirgenmesi eklenir: $Ag^+ + e = Ag$. Burada meydana gelen ince toz halindeki (2) madenî gümüş, gümüş bromürün kararmasına sebep olur. (1) ve (2) reaksiyonlarının toplamı olarak (3) genel denklemini yazabiliriz: $AgBr + h\nu \longrightarrow Ag + Br$ (3). Gümüş bromürün elementlerine ayrılması için 23 kcallik bir enerji gereklidir. Bu ayrılma kızılaltı ışınlar ile de sağlanabilir. Fakat AgBr tarafından ışığın soğurulması ancak mavi alanda başladığı için uzun dalgalı ışık etkisiz kalır. Gümüş bromürün fotoşimik ayrılmasında izleyici veya zincir reaksiyonu meydana gelmediğinden burada kuvant verimi = 1 dir, yani soğurulan her bir ışık kuvantı ve bir brom atomu ile bir gümüş atomu ortaya çıkar.

Işığın gümüş bromür üzerine etkimesi fotograf tabakasının kamera içinde aydınlatılmasında meydana gelir. Pla-

FOTOGRAFÇILIK: Bir fotograf filminin develope edilişi: 1. Filmin, develope eden eriyiğe sokulması; 2. Yıkanması; 3. Filmin, sertleştiren ve fikse eden banyoya sokulması; 4. Son olarak yıkanması ve kurutulması

ka, filim ve kâğıt üzerindeki ışığa karşı duyarlı tabaka bir jelatin tabakası içinde gümüş bromür kapsar. Bu tabaka jelatinli sıcak amonyum bromür ve gümüş nitrat çözeltilerinin birbiri ile karıştırılmasından elde edilir. Burada çökelen gümüş bromür kolloidal dağılış halinde kalır, jelatin ise koruma kalloidi olarak iş görür. Aynı zamanda kütlenin soğumasında katılaşan jelatin tabakayı dayanağına bağlar. Bunu izleyen «olgunlaşma olayı» nda gümüş bromür parçacıkları çapları 2. 10^{-3} — 3. 10^{-3} mm olan büyücek taneler halini alır. Bunlar ışığa karşı çok duyarlıdır.

Kamerada fotograf tabakasının aydınlatılmasında aydınlanmış yerlerde (3) reaksiyonuna göre iz olarak gümüş bromürde kolloid halinde dağılmış elementer gümüş meydana gelir. Nispeten kısa olan aydınlatma süreleri dolayısiyle ayrılan gümüş görülemez, bunun için meydana gelen resim «gizli resim» adını alır. Kuvvetli ve yeter derecede uzun bir aydınlatma süresinde kararma doğrudan doğruya, meselâ gün ışığı kopye kâğıdında, görülebilir.

Gizli resimden görülebilen bir resim elde edebilmek için ışığa karşı duyarlı olan tabaka developman (izhar) işlemine konulur. Burada karanlık bir odada pratik olarak ışığa karşı duyarlı tabakayı etkilemeyen kırmızı ışıkta çalışılır. İndirgeyici etki yapan organik maddelerden yapılan developör sadece, aydınlatmada iz olarak meydana gelen gümüş bulunan yerlere etki yapar ve burada bulunan gümüş bromürü siyah gümüş haline indirger. Daha kuvvetli aydınlatma ile bu indirgeme daha geniş bir ölçüde ve daha çabuk olur, daha fazla gümüş tohumları meydana gelir. Halbuki daha az aydınlanan noktalarda daha az kararma görülür. Devolopörün çok uzun bir süre aydınlatılmamış gümüş bromüre etkimesinde bu da siyahlanır ve resim «örtülür.»

Develope edilmiş olan resim hemen gün ışığına getirilse, derhal tümü kararır, çünkü tabakada henüz ışığa karşı duyarlı gümüş bromür vardır ki bu da tespitte uzaklaştırılır. Bu amaçla fotograf camı (filmi veya kâğıdı) bir sodyum tiyosülfat çözeltisinde banyo edilir. Bu suretle, değişikliğe uğramamış olan gümüş bromür $Na_3[Ag(S_2O_3)_2]$ kompleks tuzu olarak çözülür. Yıkanarak kurutulduktan sonra elde edilen «negatif», artık ışığa karşı duyarlı değildir. Bu negatif ışık bakımından terstir, yani kuvvetle aydınlatılan yerlerde karanlık, hafif aydınlatılan yerlerde ise açıktır. Kopye çıkarıldığı zaman yukarıda açıklanan olay kâğıt üzerindeki ışığa karşı duyarlı tabakada tekrarlanır. Yani kâğıt, üzerine konmuş olan negatif arasından aydınlatılır. Negatif üzerinde koyu olan yerler developmandan sonra kopye üzerinde açık, açık yerler ise karanlık görünür. Bu suretle siyahlık-beyazlık bakımından gerçeğe uygun bir resim elde edilir.

FOTOGRAFÇILIK: Develope edilmiş filmin: 1. Negatifi; 2. Pozitifi

Renkli filim developmanlarında en çok para-fenil-di-amino türleri kullanılır.

Gümüş bromür, mavi tayf alanında soğurulması dolayısı ile yeşil, sarı ve kırmızı ışık için duyarlı değildir. Bunun için siyah-beyaz resmi üzerindeki parlaklık değerleri esas itibariyle yeşil için duyarlı olan insan gözüne yanlış ve gerçeğe uymaz olarak görünür. Halbuki son zamanlarda fotograf plak veya filmlerini her türlü renklere karşı duyarlı yapmak çareleri bulunmuştur. Fotograf plak veya filmlerini daha duyarlı yapmak için kullanılan maddelerin plak veya film üzerine düşen ışığın enerjisini soğurmak ve bunu gümüş bromür tabakası üzerine göndermek etkisi vardır. Bu amaç için plak veya filmler hazırlanırken bir amonyum bikromat banyosuna da konularak daha duyarlı bir hale konulurlar. Bu usule «koloit madde katımı usulü» adı verilir. Plakları duyarlı yapmak için kimyasal maddeler (kükürt bileşimleri, gayet ince bir halde bölüştürülmüş altın tozu v. b.) de kullanılır. Bu maddeler, film veya plak üzerinde duyarlı birer yoğunma çekirdeği meydana getirirler. Bu maddelere «kimyasal duyarlayıcı» adı verilir. Optik duyarlığı, yani renk farklarının duyarlığını sağlamak için ftalein veya siyanin (polimetin siyanin) boyaları kullanılır. Çok halkalı metin zincirlerinden yapılı boyalar, bu amaç için çok işe yarar. Polimetin zinciri kimyaca — CH = CH — CH = CH — şeklinde bir zincirdir. Bunun her — CH = CH — halkası, filmin duyarlığını 1 000 Ångström kadar artırır. Aşağıdaki cetvelde görüleceği gibi, kırmızıya karşı duyarlı olan filmler pankromatik adını alır ve bunların duyarlık alanı 8 000 - 6 000 Å arasındadır.

Bu filmlerde yeşile karşı duyarlık çok azdır. Buna karşılık, yeşile karşı duyarlı olan ve ortokromatik adını alan filmlerin duyarlık alanı 7 000 ile 4 000 Å arasındadır. Bu filmler de kırmızıya karşı az duyarlıdır. Fakat resmi alınan eşyanın her gölgesini gösterirler. Plak veya filmlere katılan boyaların — CH = CH — halkalarını ayarlayarak bunlar renklere karşı istenilen şekilde dayanıklı yapılabilir.

Türlü fotograf plak ve filmlerinin duyarlık alanları (bunların üzerine etki yapan ışınlar: gamma ışınlarından kızılaltı [enfraruj] ışınlarına kadar)

Kodak Z 12 000 - 10 000 Å
Kırmızı altı (enfraruj) plak ve filmleri 9 000 - 7 500 Å
Pankromatik plaklar 8 000 - 6 000 Å
Ortokromatik plaklar 7 000 - 4 000 Å
Normal plaklar 5 000 - 4 000 Å
Schumann plakları 2 000 1000 Å
Agfa ültaviyole (morötesi) plakları 4 000 - 2 000 Å

Plak veya filmlere katılan pinakriptol maddesi, bunların gözle görülen ışınlara karşı duyarlığını artırır.

Fotograf (siyah - beyaz) film ve kâğıtlarının ışığa karşı duyarlık derecesini bildirmek için türlü türlü dereceler vardır. Bunlardan en önemlileri Almanların kullandığı D. I. N. derecesi ile Amerika'lıların kullandığı ASA (American Standard Association, ayrıca Scheiner, BSI dereceleridir. Bu dereceler birbiriyle aşağıda olduğu gibi karşılaştırılır:

DIN	ASA	BSI	SCHEINER
9/10°	6	19°	20°/15°
12/10°	12	22°	23°/18°
15/10°	25	25°	26°/21°
18/10°	50	28°	29°/24°
21/10°	100	31°	32°/27°
24/10°	200	34°	35°/30°

Bu seriler yavaştan hızlıya doğru artar. Bir filmin duyarlık derecesinin 3 Scheiner (veya DIN) artması, hızını bir kat artırır, yani film bir öncekinden bir kat daha duyarlı demektir ve bir kat daha az ışığa lüzum gösterir. Makinenin merceğini buna göre ayarlamak (veya pozu ona göre vermek) gerekir.

En çok rastlanan fotograf filmi ve kağıtları boyutları:

35 mm lik film (küçük makara):

36 resimlik patron 24 × 6 mm boyutunda
55 » » 24 × 24 » »
20 » » 24 × 36 » »
30 » » 24 × 24 » »
12 » » 24 × 36 » »

Film makaraları:

8 resimlik 4×6,5 cm veya 6×9 cm
12 » 4×4 » » 6×6 »
16 » 3×4 » » 4,5×6 »

Ayrıca 6,5 × 11 cm boyutunda D 8 markalı makaralar da vardır.

Düz filmler:

6,5 × 9 cm boyutunda
9 × 12 » »
10 × 15 » »
12 × 16,5 » »
13 × 18 » »
18 × 24 » »
24 × 30 » »

Fotograf kâğıtları:

6,5 × 6,5 cm
6,5 × 9,5 »
7,5 × 10,5 »
9 × 14 » (kart postal boyutu)

Milletlerarası kart postal boyutları:

13 × 18 cm
18 × 24 »
24 × 30 »
30 × 40 »
50 × 60 »

Rulo halindeki kâğıtlar:

66 cm × 10 m
132 cm × 10 »
35 mm × 15 »
35 mm × 60 »

(Pek küçük resim çeken fotograf makineleri için özel bü yüklükte, meselâ 50 adet 8 × 11 mm lık filmler vardır.)

II. Dünya Harbından beri F. alanında birçok gelişmeler olmuştur. Bir yandan yeni mercekler (bk. FOTOGRAF MAKİNELERİ) yapılırken öbür yandan fotograf filmlerinde onları çok duyarlı yapan ve çok çabuk resim almayı sağlayan yeni emülsiyonlar kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle kızılaltı (infrarouge) ışınlar altında resim çekmeyi sağlayan pankromatik filimler, sis altından ve çok uzaktan bile fotograf almayı sağlamıştır.

Bu duyarlı filimler ile gözle seçilmeyen renk farklarını (meselâ bir çadırın tabiî klorofil yeşili rengi ile gizleme için kullanılan yeşil boyayı) birbirinden ayırmak kabildir. En büyük hızla uçakların da resmi bu duyarlı filimlerle alınabilmektedir. Yine böylece elektronik mikroskopların gösterdiği maddelerin çok net olarak resimleri çıkarılabilmektedir. 1960 yılında 3 000 m den çekilen bu uçak resminde motorun parçaları ayrı ayrı incelenebilmiştir. 1961 de Amerikan füzesi «Samas» 500 km den 2 m çapındaki bir cismin resmini çekebilmiştir. Amerikalılar bugünkü gelişmeye göre, 1970 te 60 cm çapında bu cismin resminin bu uzaklıktan çekilebileceğine inanmaktadırlar.

Bugün doğrudan doğruya ve ayrıca hiçbir özel banyo işlemine lüzum kalmadan hemen resmi alan renkli ve renksiz filimler yapılmıştır. Bu resimler, resim çekildikten birkaç dakika (renklilerde şimdilik 15 dakika) sonra hazırlanabilmektedir. (Deniz altında ve havadan fotograf almak hakkındaki bilgiler için bk. FOTOGRAF MAKİNELERİ.)

Tarihçe: Bir yanı delik olan bir karanlık oda yardımiyle görüntü meydana getirme eskiden beri bilinirdi. 1550 de İtalyan astroloğu Girolamo Cardano bu deliği büyültüp önüne bir mercek koyma yolu ile karanlık odaya giren ışığın yeğinliğini artırmayı düşündü. Öte yandan simyacılar da ışığın ergimiş gümüş klorürün görünüşünü değiştirdiğini biliyorlardı; fakat hiçbir elyazmasında fotografı meydana getiren bu iki olayın bir araya getirilmiş olduğundan söz edilmez. 1727 de J. H. Schulze, kireç ve gümüş nitrat sürülmüş bir kâğıt üzerine bir şekil konulup güneşe tutulduğu zaman bir görüntü meydana geldiğini göstermiştir. 1780 de Fransız fizikçisi J. Charles, bu metotla insan siluetleri tespit ettiğini bildirmiştir. 1827 de Fransız fizikçisi Nicéphore Niepce cam üstünde duygun madde olarak bitüm kullanma ve sekiz saat poz alma yolu ile bir manzaranın resmini çekmiştir. Daha sonra da J. Daguerre'in girişiği araştırmalar daguerréotypie (b. bk.) nin icat edilmesiyle sonuçlanmıştır (1838). 1839 da İngiltere'de William Henry Fox Talbot, ilkin deniz tuzu ile, sonra da gümüş nitrat ile ışığa duygun kâğıtlar yapmıştır; sonra, içinde gümüş tuzları bulunan bir albümin tabakasiyle kaplı ve saydam bir klişe veren cam plaklar (Abel Niepce de Saint-Victor, 1841) ve kolodyunlu camlar (Legray, 1850) yapılmıştır. 1860 ta M. Gaudin'in ileri sürdüğü jelatin kullanma fikri, 1871 de R. L. Maddox'un ilk jelatinli-gümüş bromürlü duygun sıvıları hazırlamasını sağlamıştır. O tarihten beri sürdürülen araştırmalar, yine ıslah edilebilecek nitelikte olan bugünkü fotograf cam ve filmlerinin yapılması ile sonuçlanmıştır. Işığa duygun yüzeyler sanayiinde çalışan kimyagerlerin başlıca çabaları genel duygunluğu, renklere karşı duygunluğu, duygun tabaka yüzeyinin ince taneliliğini ve poz latitüdünü artırma yönündedir (poz latitüdü veya poz toleransı, ışığa duygun bir yüzeyin pozmetrenin verdiği poz süresine aykırı olan süreleri kabul etme derecesidir).

Değişik tipte fotograf makineleri vardır. Daima bir sehpa üzerinde duran ve ışığa duygun yüzeyi (cam veya filim) bir şasiye yerleştirilen fotografhane makinelerinden başka, elde kullanılan birçok modelden fotograf makinesi

vardır. Bugünkü makinelerin hemen hepsinde filim makaraları (bobinler) kullanılır. Bunların en çok kullanılanlarının boyutları 4,5 × 6; 6 × 6; 6,5 × 9 ve 9 × 12 dir. Birkaç yıldan beri de 24 × 36 lık küçük boyutlar çok revaçtadır. Fotograf makineleri, kutulu (box) ve körüklü (folding) v. b. olarak sınıflandırılan sabit biçimde veya katlanabilen biçimlerde yapılır. Çekilecek resmin ayarının bir buzlu cam üzerindeki görüntüye bakarak yapıldığı makinelere refleks (bir veya iki objektifli) denilir.

Bir fotograf cihazında daima bir karanlık oda, bir objektif, objektiften giren ışığın filmin üstüne düşme süresini sınırlayan bir obtüratör, ışığa duygun yüzeyi yerine koymaya yarayan bir araç, resmi alınacak cismi bir çerçeve içinde göstermeye yarayan bir vizör bulunur. Çoğu zaman makinenin ayrıca bir ayarlama düzeni, bir diyaframı, bir telemetresi, bir pozmetresi ve bir parsoleyi de bulunur.

FOTOGRAMMETRİ (Fr. Photogrammétrie): 1. Fotografı çekilen bir nesnenin boyutlarının, fotograf perspektifleri üzerindeki ölçülere göre tayin edilmesini sağlayan usulleri inceleyen bilgi. 2. Fotografın topografya haritalarına uygulanması.

Esası Poivillers tarafından kurulmuş (1919) olan F., Laussedat'nın bulduğu (1850) doğrudan doğruya topografik haritalardan faydalanan klasik metodun yerine geçmiştir. F., arazinin havadan değişik pozisyonlardan alınarak birleştirilen bir çift resmini değerlendirmek suretiyle topografik haritaların hazırlanmasını sağlar.

FOTOGRAVÜR (Fr. Photogravure), fotograf ve mekanik fotograf yolu ile baskı klişelerinin hazırlanmasında kullanılan usullerin hepsine birden verilen ad.

Verniklenmiş ve aside yedirilmiş bir metal levha üzerinde resim elde etmekten ibaret olan F. usullerinin ana fikrini Fransız fizikçisi Nicephore Niepce (1765 - 1833) bulmuştur. Bu buluşunda, ışıkla etkilenen Filistin sakızının terebantin ruhunda erimezlik hassasından faydalanmıştır (1814). Böylece, hassas bir tabaka ile örtülen bir metal (çinko, bakır, magnezyum v. b.) in bir fotograf negatifi halinde ışığa tutulması, asitle yedirildikten sonra, kabartma bir resim verecektir. Bu teknikle elde edilen ve çok çeşitli usulleri bulunan tipografik klişelerin hazırlanmasına, ilk önceleri F. adı verilmiştir. Buna F ofset ve hattâ F. helio da denir; çünkü belgelerin renkli reprodüksiyonlarını yapmada bu üç büyük usulde de gitgide aynı resim belirtme metotları kullanılmağa başlanmıştır.

Kesintisiz modellenmiş resimler (images à modelé continu) in reprodüksiyonu için karecikli bir ekran (trame) kullanılır. Ekran kareciklerinin ölçülerine göre, çeşitli değerler simili klişe üzerine aktarılmış olacaktır.

Aralarında belinogram ve televizyon da bulunan modern teknikler sayesinde, bugün fotograf ameliyesinin aracılığı olmaksızın klişeler elde etmek veya renkli bir orijinalden otomatik olarak seleksiyon klişeleri hazırlamak mümkün olmaktadır.

FOTOKİMYA (Fr. Photochimie, İng. Radiation chemistry; Yun. *phōs, phōtos* = ışık), görülen ışık ile morötesi (ültraviyole) ışığın, Röntgen ışınlarının, radyoaktif ışınların, yavaş katot ışınlarının, kimyasal olaylar, tepkimler ve değişmeler üzerine yaptığı etkileri inceleyen ilim dalına verilen ad. F. tepkileri iki grupa ayrılır: 1) Işık yutularak meydana gelen tepkimeler (asıl fotoşimik reaksiyonlar); 2) Işık yayınlanarak meydana gelen tepkimeler (kemilüminessans). Burada fotoselüllerdeki fotofizik olaylar dikkate alınmayacaktır.

A. *Fotokimyanın temel kanunları*: Fotokimyasal bir etki meydana getirebilmek için alınan ışığın madde tarafından soğurulması gerekir. Yansıtılmış veya aradan geçirilmiş ışınlar etkisizdir. Soğurmada ışığın şiddeti zayıflar. Bu zayıflama, soğuran maddenin tabaka kalınlığı veya yoğunluğu ile ilgilidir. Beer kanununa göre, tabaka kalınlıkları soğuran maddenin yoğunluğu ile ters orantılıdır. Bu ilişkiden pratik olarak «kolorimetri» usulünde faydalanılır. İçinde çözülmüş madde miktarı bilinen bir çözelti ile çözülmüş madde miktarı bilinmeyen bir çözeltinin birbirine eşdeğer tabaka kalınlıklarının ayarlanması ile aynı ışık zayıflamasını gözleyerek bilinmeyen madde miktarını elde etmek mümkündür.

Işığın maddeler tarafından soğurulması, bunların renklerini meydana getirir. Beyaz görünen ışık (görülen ışık), birçok renklerden bileşik olup bunlar ışığın bir prizma arasından geçirilmesinde birbirinden ayrı ve yan yana görünürler. Buna *tayf* denir. Işık ışınlarının yoluna ışığın bir kısmını soğuran renkli bir madde konursa, ışığın tayfında siyah bir şerit (soğurma şeridi) görünür ki bunun yeri, soğuran maddenin kendi rengini «tamamlayıcı» olan (yani onu beyaz yapan) yerdir. Buna soğurma tayfı denir. Bir maddenin soğurma tayfında birkaç siyah şerit de ortaya çıkabilir. Bunların şiddetleri farklıdır. Böyle bir gösteri meselâ nadir toprak metallerinde görülür. Soğurma şeritleri morötesinde bulunan maddeler, insan gözüne renksiz görünürler. Yukarıdakilere bir örnek olarak halojenler gösterilebilir. Flüor hemen hemen renksizdir. Bu element morötesinde soğurur. Sarı yeşil, klor, viyole ve mavi ışınları soğurur. Böylece tayfta kırmızıdan yeşile kadar olan renkleri gösterir. Brom beyaz ışıktan kırmızı, turuncu, sarı ve bir kısım yeşili arasından geçirir ve bundan dolayı kırmızı esmer görünür. İyod esas itibarile yeşil tayf alanında soğurur ve bunun için erguvan renginde görünür. Bu renk viyole, mavi ve kırmızının bir karışımıdır. Atom ağırlığının yükselmesiyle halojenlerin soğurma şeritleri daha uzun olan dalgalara doğru gider.

Işığın bir madde tarafından soğurulması belirli bir kanuna göre olur. Bu kanun 1900 yılında Alman fizikçisi Max Planck tarafından ortaya konmuş olan kuant teorisinden çıkarılmıştır. Bu teoriye göre, enerji madde gibi atomik bir yapı arz eder ki bu da enerji kuantlarından bileşiktir. Enerjinin bir şekli olmak itibarile ışık da «kuantlanmış» olup 1905 yılında Albert Einstein'ın bulduğu bir kanuna göre «ışık kuantları» nın E enerjisi, o ışık türünün frekansı ile doğru orantılıdır: $E = h. v.$

Burada *h* oranlılık faktörü «Planck'ın etki kuantumu» olup değeri $1{,}583.10^{-34}$ cal. sec. dır.

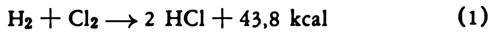
Şu halde, monokromatik ışığın frekansına göre daha büyük daha küçük enerji miktarlarını gösteren bu ışık kvantları, madde tarafından ancak bir bütün olarak soğurulur, hiçbir zaman en küçük miktarın kesirleri olarak soğurulmaz. Buna göre, bir maddenin bir atomu veya bir molekülü ancak bir ışık kuant veya bunun tam sayılı birkaç katı ile karşılıklı etkiye girebilir. Buna fotoşimik eşdeğerlik (ekivalans) kanunu denir.

B. *Fotokimya tepkimeleri.* 1) Biyoloji bakımından önemli tepkimeler. Karbon dioksidin yeşil bitkide özümlenme (asimilasyon) si sonucunda aşağıdaki genel değişim olur: $6\ CO_2 + 6\ H_2O \longrightarrow C_6H_{12}O_6 + 6\ O_2 - 674$ kcal karbon dioksit ve sudan enerji tüketimi ile birlikte bir karbon

hidrat, $C_6H_{12}O_6$, meydana gelir ki bu da sonradan nişastaya ve oksijene dönüşür. Her bir mol oksijen için 112 kcal olan bu enerji, güneş tarafından ışık enerjisi olarak verilir ve yaprakların klorofili tarafından soğurulur. Klorofil güneşin ışınlarından 5700 Å ile 6400 Å arasındaki küçük bir kısmı alır. Fakat yaprak yapısının kuvvetli olmasından dolayı klorofilin büyük ve etkili bir yüzeyi vardır. Klorofil tarafından soğurulan kvantların enerjisi yaklaşık olarak 50 kcal/mol'dır. Buna göre, 1 mol oksijen elde etmek için en az 3 kuantın soğurulması gerekir. Yukarıda gösterilmiş olan tepkime karışık olması dolayısiyle ışık kuantları ile tepkimeye katılan moleküller arasındaki karşılıklı etki hakkında sağlam bir şey söylenemez. Chlorella vulgaris denilen tek hücreli yeşil yosunda yapılan deneylere göre, alınan ışık enerjisinin % 70 i, oksijen meydana gelmesi için harcanır. Şu halde, bitki enerji bakımından oldukça iyi bir etki de recesiyle çalışır.

Fotoşimik bir tepkime, insanın «görme» olayında meydana gelir. Ancak, bu olayın nasıl meydana geldiği çok az incelenmiştir. Burada başrolü ağ tabaka oynar ki bu da 4000 Å den 7000 Å e kadar varan bir soğurma şeridi gösterir, yani tekmil görünen ışığı kapsar. Bunun en büyük derinliği yeşildedir. Şu halde, göz en çok yeşil tayf alanında duyarlıdır.

2. *Klor ve hidrojen tepkimesi.* Hidrojen ve klor gazı 1: 1 hacim oranında güneş ışığı etkilemeyecek surette adî sıcaklıkta karıştırılarak karanlıkta bırakılırsa, iki element arasında hiçbir reaksiyon görülmez. Ancak, gaz karışımı güneş ışığının veya mavi veya morötesi (ültraviyole) ışığın etkisine bırakılırsa, anî olarak bir patlama olur ve pozitif bir ısı meydana gelir ve bunun sonucunda klorlu hidrojen gazı elde edilir:

$$H_2 + Cl_2 \longrightarrow 2\ HCl + 43{,}8\ \text{kcal} \qquad (1)$$

Klor, mavi veya morötesi ışınları soğurur ve böylece bu gibi ışık kuantları ile tepkime verir. O zaman klor molekülü atomlara ayrışır:

$$Cl_2 + h\nu \longrightarrow Cl + Cl \qquad (2)$$

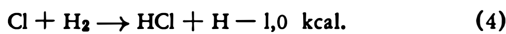
Buna benzeyen başka gözlemlerden (3) reaksiyonu için 57,8 kcallik bir enerji tüketimi gerektiği sonucu çıkar:

$$Cl_2 \rightleftarrows 2\ Cl - 57{,}8\ \text{kcal} \qquad (3)$$

Bu amaç için gerekli olan enerji ancak mavi kısa dalgalı ışığın kuantlarında vardır. Bu itibarla klor + hidrojen (Knallgas) reaksiyonu yalnız bu gibi ışık türleri ile yürütülür, sarı veya kırmızı ışık buna uygun değildir.

Şimdi bir (2) fotoşimik reaksiyonu ile klor atomları meydana gelirse, bunlar hidrojen molekülleri ile reaksiyona girecek klorlu hidrojen ile hidrojen atomları verir:

$$Cl + H_2 \longrightarrow HCl + H - 1{,}0\ \text{kcal.} \qquad (4)$$

Diğer taraftan hidrojen atomları klor molekülleri ile yeniden klorlu hidrojen ve klor atomları vardır:

$$H + Cl_2 \longrightarrow HCl + Cl + 44{,}8\ \text{kcal} \qquad (5)$$

Böylece (4) reaksiyonu yeniden başlayabilir. Sonra reaksiyon sırası çoğalan bir hızla patlama oluncaya kadar sürer. Klorlu hidrojen meydana gelmesi gibi bir tepkimede dönüşme 1 molekül klora 1 kuant isabet ederek meydana gelmez. Böyle tepkime (reaksiyon) ye «zincirleme tepkime (reaksiyon)» denir. Her ne kadar yalnız bir ışık kuantının etkisi yalnız bir klor molekülünün ayrılmasını sağlarsa da, bunun atomları uzun bir zincir içinde (yani 4 ve 5 reaksiyon sırasında) reaksiyon vererek birçok klorlu hidrojen molekülü teşkil ederler. «Kvant hasılası», yani meydana gelen moleküllerin sayısının soğurulan kuant sayısının soğurulan kuant sayısına bölünmesinden elde edilen değer (bölüm) $4{,}2.10^6$ olup bundan her bir zincirin ortalama süresi olarak 16 saniyelik bir zaman hesaplanır. Şu halde, yalnız bir ışık kuantı alındıktan sonra, reaksiyon zinciri kopmaksızın birçok milyon klorlu hidrojen molekülü meydana gelir.

C. *Önemli fotokimya olayları*: Yukarıda açıklanan F. olaylarından başka, aşağıda yazılı olaylar da önemlidir:

a) Demir tuzları yanında oksalik asidin güneş ışını tarafından parçalanması, b) Klor ve karbon monoksidin güneş ışını altında fosgene dönüşmesi, c. Heksaklor siklohekşasın fotokimya yolu ile sentezi, e. Oksijenden ozon meydana gelmesi, f. Ergosterin'in güneş ışını ile D vitaminine dönüşmesi, g. Ascaridol'un fotokimya sentezi, h. Deride güneş ışını ile koyu esmer renk meydana gelmesi, i. Fotografçılık olayları, j. Eozin ile boyanmış deride yaralar meydana gelmesi ve böylece boyanmış farelerin güneş çarpmasına uğrayarak ölmesi.

Bugün F. olayları ve sentezleri o kadar artmıştır ki, her gün yeni bir buluşla karşılaşılmaktadır.

Tarihçe: Güneş ışınlarının bitkilerin gelişmesi için temel önemi bulunduğu ve boyaları soldurduğu daha Aristo tarafından izlenmişti. Fakat F olayları ancak XVIII ve XXI. yüzyıllarda incelenmeye başlanmış ve güneş tuzlarının güneş ışını altında gösterdiği tepkime 1727 yılında Schulze, türlü tayfların yaptığı başka başka etkiler 1777 yılında Scheele, klorla hidrojenin güneş ışını ile birleşmesi olayı 1785 yılında Berthollet, klor ile karbon monoksidin fosgene dönüşmesi 1812 yılında Davy tarafından bulunmuştur. Fotografçılık gelişince birçok F. olayları incelenmiş, Windaus 1920 - 1930 arasında D vitaminin ergosterin'den güneş ışınları ile meydana geldiğini açıklamış, kuantlar teorisi ve yeni atom modeli F. olaylarının ilim bakımından açıklanmasını sağlamıştır.

FOTOLİTOGRAFİ (Fr. Photolithographie), şekillerin fotografını çekme ve bu fotografların kopyalarını hassas tabakalara geçirme yolu ile o şekillerin litografik veya metalografik kalıplarını hazırlama tekniği.

FOTOMETRE (Fr Photomètre) [Fiz]: bk. IŞIKÖLÇER.

FOTOMETRİ (Fr. Photométrie), ışık şiddetini ölçme ilmi ve tekniği. F. nin konusu, ışık kaynaklarının *şiddetinin* ve bu kaynaklar tarafından hasıl edilen *aydınlanmanın* ölçülmesidir. Bu maksatla fotometreler ve F. birimleri incelenir. Bk. IŞIK ŞİDDETİ, FOTOMETRE, LUMEN, MUM, LÜKS).

FOTON (Fr. ve İng. Photon), ışığın veya genel olarak elektromagnetik ışınımların tane tabiatlı olduklarını göstermek üzere kuantum yerine kullanılan bir terim. Planck, 1900 yılında kuantum (b. bk.) kavramını ortaya attı ve ışınımların sürekli olarak değil, enerji paketleri şeklinde yayıldığını gösterdi. Bu ışınım enerjisi demetlerine veya paketlerine şimdi kuantumlar veya F. lar adını veriyoruz. Bir ışınımın frekansı f, Planck sabiti (b. bk.) h ile gösterilirse, bir F. taşıdığı enerji $E = hf$ olur. Buna göre, F. lara ışık taneleri veya ışık atomları diyebiliriz. XIX. yüzyıl içinde, kuantum teorisi ile açıklanamayan ışığın girişimi,

ayrılması ve kutuplanması gibi birçok yeni keşifler yapılınca, ışığın bir elektromagnetik dalga olduğu ortaya atıldı. Şimdi kabul edildiğine göre, ışık hem bir dalga hem de bir tane (foton) tabiatı göstererek ikili bir davranışa sahiptir. Foto elektrik olayı (b. bk.) ışığın tane tabiatlı olduğuna bir delildir. F. lar, elemanter parçacıklar gibi de göz önüne alınabilir. Bunlar boşlukta ışık hızı ile hareket ederler ve elektrik yükü taşımazlar, durgun kütleleri sıfırdır. — E. E.

FOTONASTİ (Fr. Photonastie) [Fiz.]: bk. IŞIK DEVİNMESİ.

FOTORESEPTÖR SELÜL (Fr. Cellule photorécepteur) [Biy.]: bk. IŞIKÇIL HÜCRELER.

FOTOSEL (İng. Photocelle) [Fiz.]: bk. FOTO-ELEKTRİK HÜCRELER.

FOTOSELÜL (Fr. Photocellule) [Fiz.]: bk. FOTO-ELEKTRİK HÜCRELER.

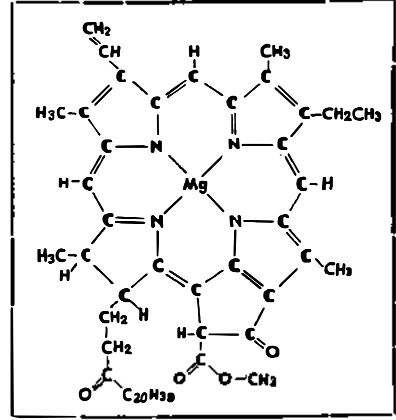
FOTOSENTEZ: Bütün canlıların, hayatlarının sürekliliğini sağlamak için serbest enerjiye ihtiyaçları vardır. Çünkü serbest enerji sayesinde kimyasal değişmeler olur, serbest enerji olmazsa, kimyasal değişmeler de durur Dünyada serbest enerji kaynağı güneştir.

F. olayı yeşil bitkilerde, daha doğrusu bitkilerin yeşil hücrelerinde oluşan, güneşin serbest enerjisini canlılara geçiren bir hücre olayıdır. Bu olay gerek bir hücreli bir alg hücresinde olsun gerek ileri yapılı bir bitkinin hücrelerinde olsun prensipleri aynıdır. Dünya ile güneş arasındaki ilişkiyi kuran bir köprüdür. Yeşil bitkiler CO_2 ve H_2O gibi enerji yönünden fakir olan iki anorganik bileşiği, yeşil kısımlarında bulunan yeşil renk maddesi (pigment) yeşil renkli klorofil tanelerinde (kloroplastlarda) güneşten gelen ışık enerjisini soğurur, onu kimyasal enerji şekline çevirerek kendilerinin ve diğer bütün canlıların besinlerinin kaynağı olan organik maddeleri yaparlar.

F. terimi (Yun. *phōs*, *phōtos* = ışık, *syntesis* = birleştirme), güneş enerjisinden faydalanılarak karbon özümlemesi, yani su (H_2O) ve havanın karbon dioksidi (CO_2) arasında redüksiyon ve oksidasyon meydana gelmesi anlamına gelir.

Yeryüzünde bütün canlılar için F. kadar önemli bir olay düşünmek zordur. Bütün canlıların besininin ana kaynağı F. dir. Yeryüzündeki bitkilerin yılda 470 milyar ton organik maddeyi F. yoluyle yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun için 690 milyar ton CO_2 ve 280 milyar ton su kullanılır. Bundan başka, 500 milyar ton oksijen havaya verirler. Böylece, havanın oksijen oranı F. sayesinde sabit kalmış olur. Eğer yeryüzündeki yeşil bitkiler bir anda yok olsalar, diğer bütün canlı organizmalar da 45 - 60 dakika sonra ölürler. Buna göre, bütün organizmaların solunumları için gerekli olan oksijenin biricik kaynağı da F. olayıdır. F. siz bir hayat düşünmeye imkân yoktur. Bugün enerjilerinden faydalandığımız odun kömürü ve petrol gibi enerji kaynakları da jeolojik devirlerde yeşil bitkiler tarafından F. yoluyle elde edilmiş ve değişikliğe uğramış maddelerdir.

F. olayı kompleks bir olaydır. Olayda güneş enerjisi kullanıldığına göre, bu olayı fotokimyasal bir karbon dioksit redüksiyonu diye tanımlayabiliriz. Havadaki karbon dioksidin fotokimyasal yolla redüksiyonu yeşil bitkilerde bulunan, yeşil renkli klorofil taneleri (kloroplastlar) nde olmaktadır. Kloroplastlar bitkilere yeşil rengini verirler. Bunların bitkilerde en çok bulunduğu yerler, yapraklar ve yeşil gövdelerdeki hücrelerdir. Bunlar klorofil boya maddesi ile boyanmışlardır. Klorofil «a» ve klorofil «b» olmak üzere iki çeşit klorofil vardır. Klorofil «a» nın formülü aşağıya yazılmıştır.

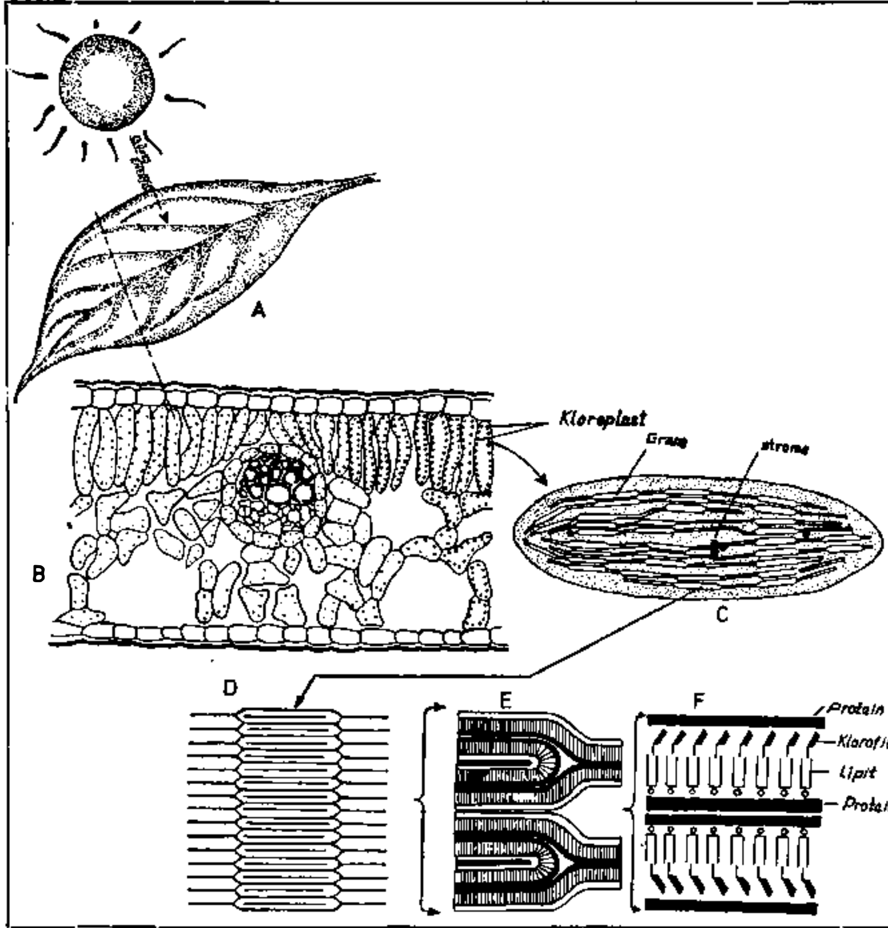
Klorofil «a» molekülünün formülü

Kloroplastların şekilleri ileri yapılı bitkilerde küre, yumurta, iğ şeklinde dir. Alglerde büyük ve çok çeşitli, küre, tablamsı, yıldız, çanak, ağ v. b. şekillerde kloroplastlara rastlanır. Kloroplastlar, çoğunlukla 4 - 6 mikron büyüklüktedir. Kloroplastlar, ışık mikroskopunda taneler halinde görünürler ve bazan da küçük nişasta tanelerini kapsarlar. Elektron mikroskopu ile yapılan incelemelerde yapısının ileri bir organizasyonu olduğu görülür (Şek. 1). Kloroplast semipermeabl bir sitoplazmik zar ile çevrilmistir. Her bir kloroplast incelenirse, onun az veya çok renksiz bir temel madde (stroma) ile çok sayıda renkli lamellerden meydana gelen disk şeklinde grana'dan oluştuğunu görürüz. Klorofil molekülleri grananın protein disklerinin içine gömülmüş ve lipid tabakaları arasındadır (Şek. 1 F). Yaprak palizat hücreleri yaklaşık olarak 20 - 100 kloroplast ve bir kloroplast üzerinde de yine yaklaşık olarak 100 kadar grana (lameller), her granada da 110 milyon molekül vardır. Bir Hint yağı bitkisi yaprağının her mm^2 alanında yaklaşık olarak 400 000 kadar kloroplast bulunur. Buna göre, güneş enerjisini soğurma yüzeyi çok geniştir.

F. olayı 200 yıl öncesine kadar bilinmiyordu. Van Helmont'un, bitkilerin sudan meydana geldikleri inancı ve Stephen Hales'in, bitkilerin kısmen havadan beslendikleri düşüncesi bir yana bırakılırsa, F. konusunda ilk bilgi 1772 de İngiliz ilim adamı Joseph Priestley'nin, oksijenin bitkilerden meydana geldiğini bulması ile başlamıştır. 7 yıl sonra Hollandalı fizikçi Jan Ingenhousz, ışığın, oksijenin serbest kalması için gerekli olduğunu bulmuştur. Aynı ilim adamı 1796 da CO_2 nin bitkiler tarafından alındığını ve bitkilerin bunu beslenmelerinde kullandıklarını bulmuştur. 1804 yılında İsviçreli botanikçi Nicolas de Saussure, CO_2 alımı ile oksijen verilmesinin birbirine ve her ikisinin de ışığa olan bağlılığına işaret etmiştir. Aynı zamanda bu gaz alışverişini, bitki solunumu ile olan gaz alışverişinden ayırt etmiştir. Bu olayda suyun oynadığı rolü de belirtmiş ve F. in ilk kantitativ ölçümünü yapmıştır.

1837 yılına kadar olan devrede Fransız ilim adamı Dutrochet bu olayda klorofilin temel bir eleman olduğunu açıklamıştır. 1845 te Alman biyokimyageri Liebig, bitkilerin bütün organik maddeleri CO_2 den yaptığına değinmiştir. 1862 de Alman bitki fizyoloğu Julius von Sachs, nişastanın bir F. ürünü olduğunu açıklamıştır. 1845 başlarında Alman ilim adamı Mayer, F. sırasında ışık enerjisinin kimyasal enerjiye çevrildiğini bulmuştur.

1862 - 1932 yılları arasında 70 yıl içinde F üzerindeki araştırmalar çok yavaş olmuş. F. in anlamı konusundaki bilgilere çok az yeni bilgiler eklenmiştir, F. in hızı, çevre faktörlerinin etkisi üzerinde pek çok bilgi edinilmiştir. Bu süre

Şekil 1. A. Güneş enerjisini kimyasal enerjiye çeviren ileri yapılı bir bitki yaprağı, B. Yaprağın enine kesitinde yaprak dokuları, C. Klorofil tanesi veya kloroplast, DE. Grananın büyütülmüş şekli, F. Grananın ince yapısı

içinde belki en önemli buluş, Alman botanikçisi Th. W. Engelmann'ın buluşları olmuştur. Bu ilim adamı 1880 yılında F. de en çok etkili olan ışık dalgalarını tespit için önemli denemeler yapmıştır. İngiliz bitki fizyoloğu F. F. Blackman 1905 te F. olayının en az bir basamağında ışığa ihtiyaç olmadığını bulmuştur. Alman kimyageri R. Wilstätter ve çalışma arkadaşları, 1906 1922 yılları arasında klorofilin kimyasal bileşimi üzerinde çalışmışlardır. Bundan sonra 1950 yılına kadar F. olayı üzerinde pek çok araştırmalar yapılmışsa da, F. olayını meydana getiren reaksiyonların sonuçları ile ilgili esaslı bilgi edinilememiştir. 1950 den itibaren California Üniversitesinden kimyager Melvin Calvin ve arkadaşları, karbonun bitki hücresine girdiği CO_2 halinden, karbonhidrat oluncaya kadar takip ettiği yol üzerindeki ara basamakları adım adım inceleyerek kimyasal değişikliklerin ayrıntılarını bulmuştur. Bu çalışmasından dolayı Calvin'e 1961 yılında Nobel armağanı verilmiştir.

F. olayını kısaca şöyle tanımlayabiliriz:

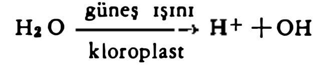
$$6\ CO_2 + 6\ H_2O \xrightarrow[\text{güneş ışını enerjisi}]{\text{Klorofil ve}} \underset{\text{glikoz}}{C_6H_{12}O_6} + 6\ O_2$$

F. olayında iki önemli basamak ayırt edilebilir.

I. Işıkta oluşan reaksiyon;

II. Karanlıkta oluşan, ışığa ihtiyaç göstermeyen reaksiyon.

Işıkta oluşan reaksiyon: Bu reaksiyon F. in en önemli kısmıdır. Güneş ışığının kloroplastlar tarafından soğurulması ve bu soğurulan ışık enerjisinin kimyasal enerjiye dönüştürülmesi olayıdır. Bu basamakta kloroplast tarafından emilen ışık enerjisi sayesinde su H ve O e parçalanır (Şek. 2).

$$H_2O \xrightarrow[\text{kloroplast}]{\text{güneş ışını}} H^+ + OH$$

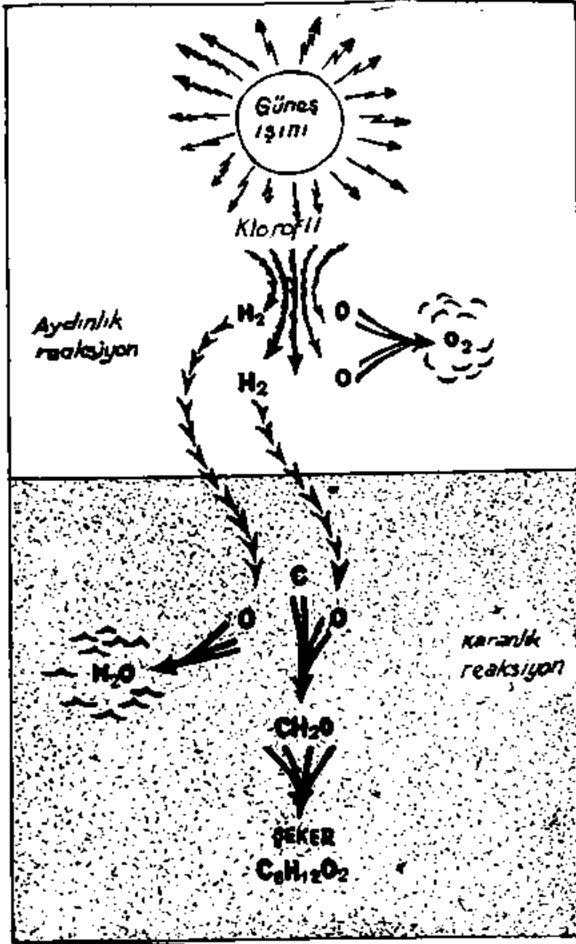
Bu basamakta ışık gereklidir. Fotokimyasal bir reaksiyon olan bu parçalanmada, havanın O_2 kaynağı, CO_2 değil, suyun parçalanması ile meydana gelmektedir. Bu olay granalarda olmaktadır. Suyun parçalanması ile meydana gelen H atomlarının ikinci basamakta parçalanan CO_2 ye taşınmasında özel H yakalayıcı enzimler (akseptörler) rol oynar. Bu enzimler H atomlarını kendilerine bağlarlar ve tekrar verebilirler.

II. *Karanlıkta oluşan reaksiyon*: Bu basamakta CO_2 nin bulunması gereklidir. Işık gerekli değildir.

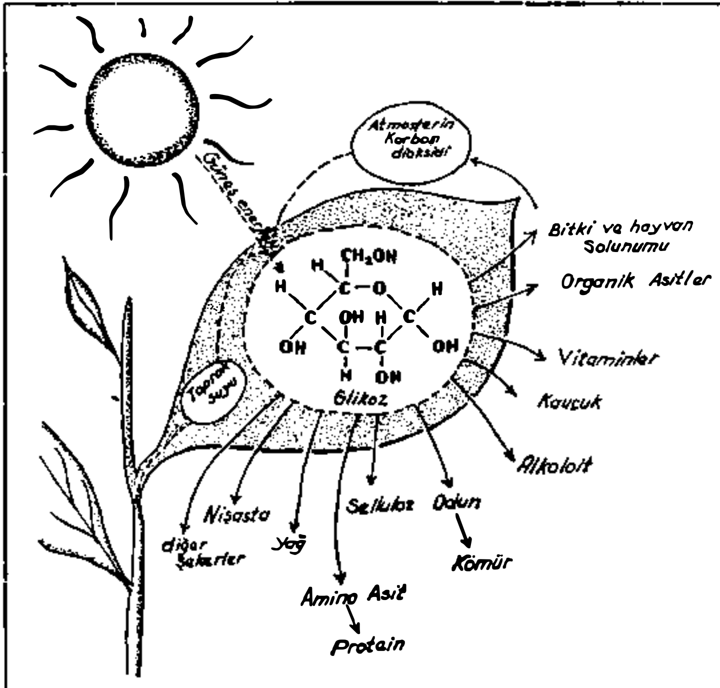
Suyun parçalanması ile meydana gelen H atomlarını yakalayan akseptörler, CO_2 ile temasa geçilmesi ile karbonhidratların ilk basamağını meydana getiren tek karbonlu (CH_2O) olarak ifade edilen organik bir bileşik meydana gelir (Şek. 2). Bundan sonra meydana gelen bazı ara ürünlerin bir kısmı radyoaktif C izotopları kullanılmak suretiyle tespit edilmiştir. Bunlardan önemli bazı ara ürünlerden fosfogliserik asit ve heksoz monofosfatın meydana geldiği tespit edilmiştir.

F. de meydana gelen glikoz, polimerize olarak nişastaya $(C_6H_{10}O_5)_n$ çevrilir. Yapraklarda oluşan ve asimilasyon nişastası dediğimiz bu nişasta, yine hücrede bulunan amilaz enzimi tarafından maltoza ve bu da maltaz enzimi ile iki molekül glikoza çevrilerek suda erir duruma gelir. Bundan sonra depo organlarına (kök, gövde, yaprak, meyva, tohum) taşınır. Orada bulunan levkoplastlar tarafından tekrar nişastaya çevrilerek depo nişastası adını alır. Besin olarak faydalandığımız nişasta da budur. Patates yumrusunun % 20 sini, buğday tanesinin % 65 - 70 ini bu nişasta teşkil eder.

Yeşil bitkilerin F. olayı ile yaptıkları glikoz, diğer elementlerle birleşerek kimyasal yapıları da değişmek suretiyle diğer karbonhidratlar, yağlar, amino asitlere çevrilirler. Bunlar Şek. 3 te özetlenmiştir. Bu da gösteriyor ki, F. in son ürünü karbonhidrat değildir. Karbonhidrat önemli bir başlangıçtır. Diğer bütün organik maddeler çeşitli besinlerimizin kaynağı, bitkinin de tümü, F. in son ürünüdür. Eski bir söze göre «et ottur.» Bu, çok doğrudur. Çünkü ot yiyen bütün hayvanlar, bitkilerden aldıkları proteinleri, sindirim organlarında parçalayarak amino asitlere, amino asit-

Şekil 2. Fotosentez olayının aydınlık ve karanlık reaksiyonu diyagramı

Şekil 3. Yeşil bitki, insanın güneş enerjisi ile olan belli başlı ilişkisini kuran önemli bir varlıktır

leri de kendi hücrelerinde yeniden dizerek hayvanî proteinlere dönüştürürler.

Bitkilerde pigmentler, vitaminler hormonlarda sentezlenir. Bunlar içinde yine F. ürünü karbonhidrat molekülleri ham madde olarak kullanılır. F. olmaksızın hiçbir bitki büyüyez. Eğer F. hızlı olursa, bitkinin büyümesi çabuklaşır. F. hızı az olursa, bitkinin büyümesi de yavaşlar. F. hızını etkileyen birçok faktörler vardır. Bunlardan önemli olanları:

1. Havanın CO_2 konsantrasyonu, 2. Işık şiddeti, 3. Isının etkisi, 4. Madenî elementler, 5. Su konsantrasyonu.

1. *Havanın CO_2 konsantrasyonu*: Havadaki CO_2 oranı yaklaşık olarak % 0,03 tür. Bu, bir dereceye kadar değişmez. Jeolojik devirlerde değişme göstermiştir. Havada bulunan % 0.03 oranındaki CO_2 nin hepsi bitkiler tarafından kullanılarak bitme tehlikesi yoktur. Çünkü atmosfer o kadar geniştir ki bu küçük yüzde miktarı CO_2 2200 milyar ton CO_2 ye karşılıktır. Yeryüzünün denizleri bu miktarın 50 katı daha fazla CO_2 yi erimiş gaz halinde veya karbonatlar şeklinde ihtiva ederler. Yeryüzünün bugün kapsadığı CO_2 miktarı, yeni eklemeler olmasa dahi F. olayının 250 yıl daha devamına yeterlidir. Bununla beraber, havada bulunan CO_2 oranı F. için ideal bir miktar değildir. Eğer CO_2 miktarı 10 katı artarsa, F. de onunla orantılı olarak çoğalır. CO_2 miktarı daha artarsa, F. hızı artık aynı hızla artmaz. Bununla beraber, bu durum bitkilere göre de değişir. Serlerde çeşitli yollarla havanın CO_2 miktarı çoğaltılarak sebze ve çiçeklerin daha fazla gelişmesi sağlanır. Havada ve denizlerde bulunan bütün karbonun her 250 yılda CO_2 — karbonhidrat — CO_2 devrinden bir kere geçtiği hesaplanmıştır.

2. *Işık şiddeti*: F. olayında güneş enerjisinin soğurulduğu ve kimyasal bağ enerjisine çevrildiğine göre, ışık bulunmadığı takdirde F. olmaz.

Bitkilerin güneş ışınlarına olan ihtiyaçları değişiktir. Gölge bitkilerinin daha az, ışık bitkilerinin ise daha fazladır. Eğer havada yeter derecede CO_2 yoksa, ışık şiddeti artsa dahi etkisi olmaz. F. de klorofil tarafından en fazla kırmızı ve mavi ışıklar soğurulur. Işık şiddetinin artması ile F. de bir dereceye kadar artar, ondan sonra etkisi olmaz.

3. *Isının etkisi*: Isının etkisi bitkinin yetiştiği iklime göre değişir. Genel olarak, tropik ve subtropik bölge bitkilerinde F. suyun donma derecesinin biraz üstünde durur. Ilıman bölge kara bitkilerinde ise F. donma derecesinde yahut donma derecesinin biraz altında durur. Bitkilerin çoğunluğunda F. için en uygun sıcaklık 30° - 38° C derece arasındadır. Bu sıcaklık dereceleri arasında F. hızla yükselir. 46° de hız düşer, 57° civarında sürekli sıcaktan bitki zarar görür.

4. *Madenî elementler*: Klorofilin formülü incelendiği zaman magnezyum (Mg) un, klorofilin yapısında çok büyük önemi olduğu görülür. Mg olmadığı takdirde klorofil meydana gelmez. Bundan başka, potasyum (K), azot (N), demir (Fe), manganez (Mn) önemlidir. Bunlardan birinin eksilmesi yine klorofilin eksilmesine, dolayısiyle F. in azlığına sebep olur.

5. *Suyun etkisi*: Su olmadan F. olmaz. Su, karbonhidrat meydana gelişinde H kaynağı olarak çok önemlidir. Bundan başka, bitki hüc-

resinin yapısının büyük kısmını su teşkil eder. Hücre canlı kalabilmek için suya muhtaçtır. Su noksanlığı uzun sürerse hücre, dolayısiyle bitki ölür. — K. K.

FOTOSFER (Fr. Photosphère) [Astr.]: bk. IŞIKYUVAR.

FOTOTAKSİ (Fr. Phototaxie) [Bot.]: bk. IŞIĞA GÖÇÜM.

FOTOTELGRAF (Fr. Phototélégraphie), fotograf, belge gibi sabit resimlerin elektrik yolu ile uzak mesafelere nakledilmesi. «Teleobjektifle çekilen fotograf» anlamındaki telefotograf ile karıştırılmamalıdır. Bu işte kullanılan alete *belinograf* denir.

Herhangi bir resmi uzak mesafelere nakleden ilk alet (teleotograf, Fr. téléautographe), 1847 de İngiliz fizikçişi Bakewell tarafından bulunmuştur. Günümüzde, bir resmi meydana getiren noktaların açımsanması Bakewell metoduna göre yapılmaktadır. Resim, ekseni etrafında dönen, aynı zamanda da bu eksen üzerinde inip çıkan bir silindire sarılır. Bu usul, Fransız mucidi Edouard Bélin tarafından belinografa uygulanmıştır. Belinograf, fotoelektrik hücreler vasıtasiyle ve elektrik akımlariyle resimlerin ışıklılık değerleri (valeurs de luminosité) ni nakleder. Resimlerin alınmasında, bu resimler, değişken şiddetindeki ışın demetleri vasıtasiyle ışığa karşı hassas bir kâğıt üzerine kaydedilir. Belinogramlar basın tarafından geniş ölçüde kullanılmaktadır. Bağlantı, telefon hatları veya radyo - elektrik dalgalar vasıtasıyle sağlanır.

FOTOTERAPİ (Fr. Photothérapie), tedavi unsuru olarak ışık ışınlarının kullanılması. F., *tabiî helioterapi* (Fr. héliothérapie naturelle), yani hastaları solarium denilen özel şifa evlerinde güneş ışığı ile tedavi usulü; *sunî helioterapi*, yani arklı lambaların veya civa buharlı lambaların ışığı ile tedavi usulü; *termoterapi* (Fr. thermothérapie), yani ısıl ışınlar ve kızılötesi ışınlarla tedavi; *aktinoterapi* (Fr. actinothérapie), yani morötesi ışınlarla tedavi gibi değişik yollardan yapılır. Gözle görülen çeşitli renklerin fizyolojik etkileri değişik olup bunların kullanılması *kromoterapi* (Fr. chromothérapie), yani renkle tedaviyi meydana getirir.

FOTOTİPİ (Fr. Phototypie < Yun. *phōs, photos* = ışık; *typos* = baskı), alkali bikromatların ve özellikle potasyum bikromatın ışık etkisiyle jelatin, Arap zamkı ve balık tutkalı gibi kolloidleri çözünmez hale getirmelerinden yararlanan resim basma tekniği. Fotografın negatifi bir cam üstüne sıvanmış bir jelatin tabakası üzerine konulur ve hepsi birden güneşe tutulur. Bikromat ışık alma derecesiyle orantılı olarak jelatini erimez hale getirir. Cam yıkanarak bikromat fazlası giderilir. Jelatin tabakası su ile ıslatılır. Jelatinin çok ışık almış olan yerleri az, az ışık almış olan yerleri de çok su çeker. Cam yağlı bir mürekkeple karartılır. Jelatinin su çekmiş olan yerleri mürekkebi kabul etmez, su çekmemiş olan yerleri iyice kabul eder, bu iki bölüm arasındaki yerler de mürekkebi derece derece kabul eder. Bundan sonra, meydana gelen kabartmalı şekil kâğıda basılır.

FOTOTOPOGRAFYA (Fr. Phototopographie), fotogrametri (b. bk.) nin topografyaya uygulanması. Geniş arazi yüzeylerinin topografik haritalarının hazırlanmasında kullanılan F., dört safhada toplanır: *1. Havadan fotograf çekilmesi*: Haritası yapılacak bölgenin resminin film veya cam üzerine çekilmesi (fotografların yaklaşık mikyası $\frac{f}{H}$ oranına, yani odak açıklığı ile ortalama uçuş yüksekliği seviyesinin oranına eşittir); *2. Arazi üzerindeki hazırlık*: Klişe üzerinde tanınabilecek röper noktalarının durumunun arazi üzerinde tayin edilmesi; *3. Yorumlama*: Fotogrametre aleti üzerinde yorumlanarak değerlendirilmesi; *4. Denetleme*: Harita paftasının arazi üzerinde kontrol edilerek bilgi verilmesi.

FOTOTRANSİSTOR (Fr. Phototransistor), bir transistor ile birleştirilmiş bir fotodiot (photodiode). Uçlu veya taban vazifesi gören başka bir elektrotlu bir germanyum kristali yüzeyine bir ışık teksif edilecek olursa, öz dirençte önemli bir düşüş elde edilir. Bu aletin, bir ışık akısının yakalanmasındaki hassasiyeti, normal bir fotoelektrik hücresininkine oranla son derece yüksektir.

FOTOTROPİ (Fr. Phototropie), bazı maddelerin ışığın şiddetine ve dalga uzunluğuna göre renklerini değiştirmeleri özelliği. Bu gösteri H. Stobbe tarafından bulunmuş olan fulgid'lerde önemle incelenmiştir. Katı maddelerin renklerinin değişen sıcaklıkta sürekli bir değişme gösterdiği, organik bileşiklerde dahi çok görülmüştür.

FOTOTROPİZM (Fr. Phototropisme) [Bot., Zoo.]: bk. IŞIĞA YÖNELİM.

FOTOVOLTAİK HÜCRE (Fr. Cellule photovoltaïque), yalnız ışıklandırıldığı zaman akım üreten ve elektromotor kuvveti aldığı ışık ile orantılı olan bir çeşit elektrik pili. Buna foto - pil de denilir.

İlk F. H. ler 1839 yıllarında A. Becquerel tarafından bulunmuştur. Bugün bir foto - pil, birbirine çok yaklaşık olan ve yarı iletken bir tabaka ile ayrılmış iki elektrottan meydana gelir. Bunlardan biri, çoğunluk, oksitlenmiş bakırdan yapılmış olup az çok kükürt karışımlı selenyum ile örtülmüştür; öbür elektrot altın veya platinden saydam bir levhadır. Hücre, ışıklandırılınca, yardımcı bir gerilime ihtiyaç kalmaksızın bir elektromotor kuvveti üretir. Bu alet, özellikle fotografçılıkta pozometre olarak kullanılır. Saf olmayan maddelerden çok ince bir tabaka ile örtülü silisyum lamellerinden müteşekkil olan güneş foto - pili (photo - pile solaire), güneş enerjisini elektrik enerjisine çevirir ve sağladığı geniş imkânlarla dikkati çeker. Sağladığı teorik verim % 22 dir. Foto - pil, bazı sunî uyduların aletlerinin elektrik akımı ile beslenmesini sağlar.

FOUCAULT [*fuko*], **Léon** (Paris 1819 - Paris 1868), Fransız fizikçisi. 1850 de döner ayna metodu ile ışığın hızını tayin etmiş ve değerini çeşitli ortamlarla kıyaslamış, metal kütlelerinde indüklenmiş akımlar (Foucault akımları, b. bk.) ın varlığını tespit etmiştir. 1851 de Panthéon (Paris) da yaptığı meşhur deneyinde, Yer'in hareketini ispatlamak için, bir sarkacın salınım düzleminin dönmesini gözlemiştir. 1852 de jiroskopu, 1856 da da parabolik aynalı klasik teleskopu icat etmiştir. 1865 te İlimler Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

L. FOUCAULT

Foucault akımları: Değişik magnetik alanlara tatbik edilen iletkenlerin içinden geçen elektrik akımları. Bu olayın varlığı, elektromagnetik indükleme kanunlarının doğrudan doğruya bir sonucudur. F. akımının geçtiği metallerde bir enerji dağılımı ve ısınma meydana gelir.

FOUCAULT SARKACI (Fr. Pendule de Foucault) [Fız.]: bk. SARKAÇ.

FOUCHÉ [*fuşę*], **Joseph** (Le Pellerin, Nantes 1759 - Trieste 1820), Otranto dukası ve Fransız devlet adamı. Convention hükûmetinin Montagnards (= Dağlılar) hizibindendi. 1793 Lyon ayaklanmasını kanla bastırmış, memleketin laikleştirilmesinde yararlık göstermiştir. 9 Thermidor (27 temmuz 1793) hareketine katılmış, Directoire hükûmetinde, sonra da Consulat devrinde polis genel müdürlüğünde bulunmuştur. 1802 de gözden düşmüşse de, Cadoudal suikas planının aydınlatılmasındaki hizmetlerine mükâfat olarak görevine iade edilmiştir (1804). Napoléon tarafından senatörlüğe, sonra da Otranto dukalığı (1809) na yükseltilen F., Napoléon'un Avusturya arşidüşesi Maria - Louisa ile evlenmesini tasvip etmediği için işinden atılmış, yerine Sarcy getirilmiştir (1809). Yüz Günler (Les Cent - Jours-Napoléon'un Paris'e dönüşü ile ikinci defa tahttan feragati arasındaki devre) sırasında, sonra da II. Restauration zamanında yeniden polis müdürlüğünde bulunmuş. 1815 te Dresden elçiliğine tayin edilmiş, fakat krala suikast suçundan 1816 tarihli kanunun kapsamına girdiği için Avusturya'ya geçmiştir.

J. FOUCHÉ

FOUCHÉ [*fuşę*], **Pierre** (doğ. Ille - sur - Têt, Pyrénées - Orientales 1891), Fransız fonetikçisi. 1931 den beri Sorbonne'da profesör, Fonetik Enstitüsü ve Söz Müzesi müdürüdür. Tecrübî metod (méthode expérimentale) un fonetiğe uygulanmasında tam bir gelişme sağlamıştır. Fransız fonetiği ile ilgili birçok yayınları vardır. *Etudes de phonétique générale* (Genel fonetik incelemeleri) [1927] adlı eseri genel fonetik için bir müracaat kitabıdır.

FOUETTÉ [*fuetę*] veya **TEMPS FOUETTÉ** [*tã fuetę*] (Fr. = kırbaçlanmış hareket) [Balet], parmak ucuna yükselen kadın dansçının işleyen bacağı keskin bir hareketle ve hafif bir yay çizerek yana açtıktan sonra dizi kırıp ayak ucunu destek bacağın dizine getirmesinden ibaret hareket. Bu sırada destek bacakla parmak ucunda bir dönüş yapılırsa, F en tournant (dönerek F.), havaya sıçranırsa, F. sauté (sıçranmış F.). havaya sıçramışken bacaklar birbirine çarpılırsa, F. sauté battu (çarpmalı sıçranmış F.) gibi adlar alır. Bugün her dansçının yapabildiği bu hareket 1880 sıralarında Petersburg'a gelen Milano'lu dansçılar tarafından ilk defa gösterildiğinde büyük hayret uyandırmış. *Harlem lâlesi* baletinin 1887 deki oynanışında Bessonne on dört, 1893 tekinde P. Legnani (b. bk.) otuz iki dönüşlü F. lerle ustalık göstermişlerdir.

FOUETTÉ

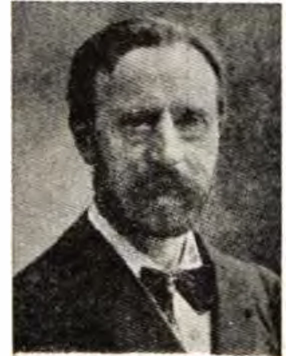
FOUGÈRES [*fujęr*], Fransa'da, Rennes şehrinin kuzeybatısında bir şehir. Ille - et - Vilaine arondismanının merkezi olan F. in nüfusu 25 171 (1966) dir. F., Normandie eyaletini savunan eski bir müstahkem mevkidir. 1944 te şehir bombardımanlardan hasar görmüş, fakat XII. yüzyıla ait şatosu muhafaza edilmiştir. Bunun gibi, Saint - Sulpice (XV - XVIII yüzyıllar), Saint - Léonard kiliseleri ve bazı eski evler de kalmıştır. Şehrin birçok kundura, hazır elbise, ölçü aletleri fabrikaları vardır. General Charles de Lariboisière ve Victor Hugo (b. bk.) nun sevgilisi Juliette Drouet burada doğmuştur.

FOUGÈRES: Kale ve burçlar

FOUGÈRES [*fujęr*], **Gustave** (Baume - les Dames 1863 - Paris 1927), Fransız arkeoloğu. Sorbonne'da profesör olarak çalışmış, Anadolu'da ve Tesalya'da araştırmalar yapmış, Delos adasında ve Peloponnesos'ta kazılar yönetmiştir. Eserleri: *Mantinée et l'Arcadie orientale* (Mantinea ve doğu Arkadia) [1898]; *Sélinonte* (Selinus şehri) [1910]; *Athènes* (Atina) [1914].

FOUGERON [*fujīrõ*], **André** (doğ. Paris 1913), Fransız ressamı. Maden sınayiinde işçilik etmiş, Paris'te gece resim kurslarına devam ederek kendi kendini yetiştirmiştir. Önceleri Picasso (b. bk.) nun etkisi altında kalmış ve 1937 de «Surindépendant» lar grupunun sergilerine katılmıştır. I. Dünya Harbi sonrası «gerçekçi sosyalizm» eğiliminin başta gelen Fransız temsilcilerinden biridir. İşçi hayatiyle ilgili konuları realist bir açıdan ele alarak işlemiş ve politik esinlerin yer aldığı geniş kompozisyonlar yapmıştır. Sonraları çok renkli ve çok serbest bir üslûba yönelmiştir. F., 1946 da millî güzel sanatlar armağanını kazanmıştır. Romanville kilisesinin ve Romilly - sur - Seine belediye binasının süsleriyle Rochefort tiyatrosunun dekorlarını yapmıştır. Eserleri arasında «Aynaya bakan genç kız»; «Deniz adamları» (Modern Sanat Müzesi, Paris), «Çakıl taşı tarayanlar» (Petit Palais, Paris) vardır.

FOUILLÉE [*fuye*], **Alfred** (La Pouëze, Maine - et - Loire 1838 - Lyon 1912), Fransız filozofu. F., sonraları üvey oğlu Jean - Marie Guyau'nun da benimsediği ahlâkta bir tekâmülcülük nazariyesinin mümessilidir. Bu nazariyeyi, kendi felsefesinin ana ilkesi (idées forces) ne irca etmiştir. Fransa'da Nietzsche hakkında ilk defa yazı yazan filozof F. dir. *Nietzsche et l'immoralisme* [1902]. Başlıca eserleri: *La philosophie de Platon* (Eflatun'un felsefesi) [2 cilt,

A. FOUILLÉE

1869]; *La philosophie de Socrate* (Sokrates'in felsefesi) [2 cilt, 1874]; *La science sociale contemporaine* (Çağdaş sosyal ilim) [1880]; *L'évolutionisme des idées - forces* (Kuvvet fikirler tekâmülcüğü) [1890]; *La morale des idées - forces* (Kuvvet - fikirler ahlâkı) [1908]; *La morale, l'art et la religion d'après Guyau* (Guyau'ya göre ahlâk, sanat ve din) [1901]; *Nietzsche et l'immoralisme* (Nietzche ve ahlâk - dışıcılık) [1902]; *Les éléments sociologiques de la morale* (Ahlâkın sosyolojik unsurları) [1905].

FOUJITA [Jap. *fucita*], **Tsugouharu ve Tsuguji** (doğ. Edogavva, Japonya 1886), Japon asıllı Fransız ressamı, resimleyicisi ve gravürcüsü. Samaurai soyundadır. 1913 te yerleştiği Paris'e gelişinden önce Tokyo güzel sanatlar okulunda çalışmıştır. İlk sergisini Paris'te açmıştır (1917). Kişiliğiyle Paris Okulu çevresinde kendini tanıtmış ve 1925 yıllarında büyük bir ün kazanmıştır. II. Dünya Harbi sırasında Tokyo'da bulunduktan sonra tekrar Paris'e dönmüştür. F. şahsî üslûbunda batı sanatının objektif ve geniş gerçekçiliğine, geleneksel Japon desen inceliğini ustaca uygulamıştır. Önceleri Paris manzaralarını çok sade bir anlatımla işlemiş, sonra da ününü borçlu olduğu çıplaklariyle, ustaca düzenlenmiş natürmort ve portreler yapmıştır. Üniversite sitesinin Japon pavyonu ile Cercle interallié (Paris) nin dekorasyon işlerinde çalışmıştır. Eserleri arasında: Musée national d'Art moderne'deki «Kedili portre» si (1928), «Evimin içi» (1921 ve 1922); Musée Carnavalet'deki «Jean Rostand'ın portresi» tanınmıştır. F., usta bir litografyacı olarak birçok eserleri resimlemiştir. Bunlar arasında yazdığı ve resimlediği *La Mésangère* [1953] adlı kitabı da vardır. 1953 te Katolik olmuş ve Leonard adını almıştır.

T. FOUJITA

T. FOUJITA: «Uyuyan kadın»

FOUMBAN [*fambạn*], Kamerun'da Bamum ülkesinin yönetim merkezi. Nüfusu 18 000 dir.

FOUNTAIN'S ABBEY [*fauntînz æbi*], İngiltere'nin Yorkshire kontluğundaki Ripon kasabasının 5 km güneybatısında bulunan bir İngiliz manastırı. 1132 de kurulmuş, 1540 ta lâğvedilmiştir. Bu manastır Orta Çağ mimarlığının en iyi muhafaza edilmiş eserlerinden biridir.

FOUNTAIN'S ABBEY

FOUQUÉ [*fukẹ*], **Friedrich Heinrich Karl, Baron de la Motte** (Brandenburg 1777 - Berlin 1843), Alman şairi. Fransa'nın köklü Huguenot asillerinden bir aileye mensuptur. Romantik şövalye ve aşk romanları yazmış olan Karoline von Briest ile evlenmiştir (1813). 1811 de Christlich-Teutsche Tischgesellschaft (Hıristiyan Alman Derneği) a intisap etmiştir. 1848 - 1849 yıllarındaki Bağımsızlık harplerine gönüllü olarak katılmış, IV. Friedrich Wilhelm tarafından Berlin'e çağrılmıştır. F. nin ideali, Germen kahramanlığı ile krallık - şövalivelik çağı köklü asillerine vergi üstün meziyetlerin ve romantik harikalar yaratma ruhuna karşı duyduğu hasretin karışımından meydana gelen bir idealdir. Efsane havasiyle dolu olan *Undine* (1811) adlı uzun hikâyesi 1845 te A. Lortzing tarafından opera haline getirilmiştir. Başlıca eserleri: Dramları, Pellegrin takma adı altında 1804 te August Wilhelm Schlegel tarafından yayımlanmıştır. *Lebensgeschichte* (Hayat hikâyesi) [1840] 1930 da H. Kasten tarafından yeniden yayımlanmıştır. Eserlerinden seçmeler, 12 cilt [1841]; *Romantische Erzählungen* (Romantik hikâyeler) [1922]; *Gespenstersagen und Rittergeschichten* (Peri masalları ve şövalye hikâyeleri) [1922].

Friedrich FOUQUÉ

FOUQUÉ [*fukẹ*], **Heinrich August** Baron de la Motte (La Haye 1698 - Brandenburg 1774), Prusya generali. 1706 da Leopold von Anhalt - Dessau'un sarayında paj olmuş ve 1715 Pomeranya Harbine katılmıştır. Leopold ile aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden 1738 de Prusya hizmetinden çekilmiştir. II. Friedrich tahta çıkınca onu tekrar hizmete çağırmış ve rütbesini albaylığa yükseltmiştir. F., üç Silezya harbinde de büyük yararlık göstermiş, fakat 1760 ta Landshut'ta Avusturyalılara yenilerek esir düşmüştür. Barıştan sonra, Büyük Friedrich'in kendisine tahsis ettiği kilise vakfından yararlanarak Brandenburg'da yaşamıştır. *Mémoires du baron de la Motte - Fouqué* (Baron de la

Motte Fouqué'nin hatıraları) [2 bölüm], Büyük Friedrich devri tarihi bakımından önemlidir.

FOUQUET [*fukę*] **veya FOUCQUET, Jean** (Tours aş. yu. 1420 Tours 1470 veya 1480), Fransız ressamı ve minyatürcüsü. Ünlü bir sanatçı olduğu sırada papa IV. Eugenius (Gabriele Condolmieri) un portresini yapmak için Roma'ya gitmiştir (1447). Fransa'ya dönüşünde, VII. Charles'in gözdesi Agnès Sorel, daha sonra haznedarı Etienne Chevalier tarafından himaye edilmiş, XI. Louis'nin ressamı ve tezhipçisi olmuştur. VII. Charles, Guillaume Juvenal des Ursins, Agnès Sorel ve Etienne Chevalier'nin portrelerini

J. FOUQUET: «Meryem Ana. çocuk İsa ve melekler» (Koninklijk Museum, Antwerpen)

yapmış, *Grandes Chroniques de Frances* ile Etienne Chevalier'nin *Livre d'heures*'ünün tezhibini yapmıştır. Val de Loire manzaraları, büyük bir psikolojik gerçeklikle tanınmıştır.

FOUQUET veya FOUCQUET [*fukę*], **Nicolas**, (Paris 1615 - Pınerolo 1680), Fransız maliye bakanı, 1653 te maliye bakanı olan F., Mazarin'e harbi sevk ve idare için lâzım olan parayı sağlamıştır. F., ileride tahsil edilecek devlet alacaklarına karşılık kendi cebinden ödemeler yapmıştır. Mazarin 1661 de ölünce onun yerine geçmeğe çalışmışsa da, Colbert'in ikazı üzerine XIV. Louis sağlam güvenlik tedbirleri alarak F. yi 1661 de tevkif ettirmiş ve aleyhine dava açtırarak bu davayı çok uzattırmış, neticede halk efkârı yavaş yavaş F. yi haklı bulmaya başlamıştır. 1664 te neticelenen dava sonunda F. müebbet hapse ve servetine el konulmasına mahkûm olmuştur.

FOUR FREEDOMS [*fǭr frįdimz*] (İng. = dört hürriyet), Başkan F. D. Roosevelt'in Kongreye sunduğu yıllık mesajında (6 ocak 1941) açıkladığı Amerika Birleşik Devletlerinin gelecekteki siyasetinin ana hedefleri: 1. bütün dünyada söz ve beyan hürriyeti; 2. din hürriyeti, yani her kişinin Tanrı'ya kendi inancına göre ibadet etmesi; 3. ihtiyaçlardan korunmuş olma hürriyeti, yani her ulusa sağlık ve huzur içinde yaşama imkânı sağlanması gayesiyle milletler arasında iktisadî bir anlaşma yapılması; 4. korkusuz yaşama hürriyeti, yani herhangi bir milletin komşusuna silâhla saldırmasını önlemek üzere dünya çapında bir silâhsızlanmanın sağlanması.

Bu mesaj ile Amerika, Mihver Devletleri (b bk.) nin savaşçı siyasetine karşı cephe almakta ve İngiltere'ye yapılacak silâh yardımına zemin hazırlamakta idi. Nitekim dört gün sonra, bu yardım Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu (İng. Lend - Lease - Bill, b. bk.) ile Kongreden istenmiştir.

FOURAS [*fuṙą*] **veya FOURAS - LES - BAINS** [*fuṙā - lē - bē*], Fransa'da, Charente - Maritime departmanında, Charente nehri ağzının kuzeyinde Rochefort arondismanına bağlı bir komün. Nüfusu 4 121 dir. Napoléon, Sainte - Hélène adasına sürgün edilirken buradan gemiye bindirilmiştir. Deniz banyoları mevsiminde (ağustos) nüfusu 40 000 i bulur. Balıkçı limanı ve midye tarlaları vardır.

FOURCAULT [*furkǫ*], **Emile** (Saint - Sosse - den - Noode, Bruxelles 1862 - Lodelinsart 1919), Belçikalı mucit. 1902 de düşey çekişle pencere camı yapımında kendi adını taşıyan usulü bulmuş, fakat makinesini geliştirmeğe çalışırken iflâs etmiştir. Bu makine ancak 1914 yılına doğru işler hale getirilmiştir.

FOURCHAMBAULT [*furşābǫ*], Fransa (Nièvre) da Loire'ın yan kanal bölgesinde bir kasaba. Nüfusu 6 240 tır. Fransa'nın en büyük demir fabrikalarından birine sahiptir. Çevresinde maden suyu kaynakları vardır.

FOURIER [*furyę*], **Charles** (Besançon 1772 - Paris 1837), Fransız filozofu ve ekonomi bilgini. Zengin bir kumaşçının oğlu olan F., 1793 te sömürgeler malları üzerinde yaptığı bir spekülasyonda bütün servetini batırmış, bir ticarethanede küçük bir memur olarak çalışmağa başlamış, bu sırada da vaktini, zamanın ekonomik sistemini inceleyen çalışmalara harcamıştır. Vazife üzerine kurulmuş olup insanı ve onun heveslerini kıran sosyal düzenin yerine «merak ve ilgiler» e uydurulacak, tabiata hâkim olan ahengi sağlamaya yarayacak yeni bir düzen getirmek isteyen F., eşitliği ve çalışmada çekiciliği sağlamak üzere, hem üretici hem tüketici ortaklık kooperatifleri olan falansterler (Fr. phalanstères = ortak oturma ve çalışma yerleri) sistemini düşünmüştür. Bu ortaklıklarda 12 pay kabul edilen gelir, sermaye (4 pay), hüner (3 pay) ve çalışma (5 pay) arasında bölüştürülecektir. Her ortak hem sermayeden hem çalışmadan hem de yönetimden faiz payı olacaktır.

CH. FOURIER

F. yi çok kimse sosyalist saymışsa da, Owen ile tartışmalarında: «mal birliği dogması öyle gülünç bir iddiadır ki reddetmeğe bile değmez» demesi; Saint - Simon'culara: «XIX. yüzyılda mülkiyetin ve verasetin kaldırılmasını savunmak, dudak bükmeğe değen hezeyanlardandır» sözleriyle karşı çıkması; hele: «zenginlerle fakirlerin eşitsizliği Tanrının kurduğu bir düzendir. O her yaptığını doğru yapmıştır» sözleri, onun sosyalist olmadığını açıkça gösterir.

Başlıca eserleri: *Théorie des quatre mouvements et des destinées générales* (Dört hareket ve genel kaderler teorisi) [1808]; *Traité de l'association domestique agricole* (Ziraî aile ortaklığı incelemesi)[1822]. Bu son kitap 1841 de *Théorie de l'Unité universelle* (Evrensel Birlık teorisi) baş lığı altında yeniden basılmıştır.

Fourier [*furyę*] **cilik** (Fr. Fouriérisme), Charles Fourier (b. bk.) ile onu tutanların felsefî ve ekonomik doktrini. Çağdaş toplumun tenkidinden hareket eden Fourier doktrini, çalışma'nın çekici ve tutku uyandırıcı olması teorisine dayanmakta ve falansterler (Fr. phalanstères = ortak oturma ve çalışma yerleri) kurulmasını öngörmekte idi. 1830 dan sonra Fourier'nin yolunu takip edenlerden ikisi Condé sur-Vesgre (Fransa) de bir falanster kurmuşlardır. Fourier okulu, kâh école sociétaire (ortaklık okulu), kâh école harmonieuse (uyumluluk okulu), kâh école garantiste (kefaletçi okul) diye anılmıştır. Fourier'yi takip edenlerden başlıcaları: Jules le Chevalier (evvelce Saint-Simon felsefî mesleğindendi), Juste Muiron, Amédée Pager, Abel Transon, H. Renaud, V. Considérant (en ünlülerinden olup 1848 ihtilâlinde önemli bir rolü vardır), Pellarin (1839 da Fourier'nin bir biyografyasını yayımlamıştır), V. Hennequin ve E. Pellan olmuştur. Fourier doktrini İngiltere'ye, özellikle Amerika'ya yayılmıştır. Bazı fikirlerinin, hele kelime dağarcığının eskimiş olmasına rağmen F., Fransa'da hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir.

J. B. J. FOURIER

FOURIER [*furyę*], **Jean Baptiste Joseph** (Auxerre 1768 - Paris 1830), Fransız fizikçisi ve matematikçisi. École Normale'de okumuş ve 1796 da École Polytechnique'e öğretmen olmuştur. Napoléon Bonaparte'ın Mısır seferinde kendisine refakat etmiş, 1816 da Paris İlimler Akademisine girmiş ve akademinin daimî sekreteri olmuştur. F. nin en büyük başarısı ısı yayılmasının analitik teorisini kurmuş olmasıdır (*Théorie analytique de la Chaleur*, 1822). F., bu konuda ortaya çıkan problemlerin hallinde XVIII. yüzyılda zaman zaman faydalanılan trigonometrik Fourier dizilerini kullanmış, iç ve dış ısı geçişinin ayırt edilmesini öğretmiş ve fiziksel dimansiyon kavramını getirmiştir.

Fourier dönüşümleri (İng. Fourier Transforms): F. integrallerinin 4. formülünde:

$$F(\alpha) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{+\infty} f(u).l^{i\alpha u}\,du$$

konursa

$$f(x) = \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{-\infty}^{+\infty} F(\alpha)\,l^{-i\alpha x}\,d\alpha$$

F (α) fonksiyonuna f (x) ın F. dönüşümü denir. Bazan şöyle gösterilir:

$$F(\alpha) = \mathfrak{F}\{f(x)\}$$

f (x) fonksiyonu da F (α) nın ters F. dönüşümü adını alır.

$$f(x) = \mathfrak{F}^{-1}\{F(\alpha)\}$$

yazılır. Eğer f (x) fonksiyonu çift fonksiyon ise:

$$F_c(\alpha) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} f(u)\,\text{Cos}\,(\alpha u)\,du$$

$$f(x) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} F_c(\alpha)\,\text{Cos}\,(\alpha x)\,d\alpha$$

F_c (α) ve f (x) a bir diğerinin F. cosinus dönüşümleri denir. Eğer f (x) fonksiyonu tek fonksiyon ise:

$$F_s(\alpha) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} f(u)\,\text{Sin}\,(\alpha u)\,du$$

$$f(x) = \sqrt{\frac{2}{\pi}} \int_0^{\infty} F_s(\alpha)\,\text{Sin}\,(\alpha x)\,d\alpha$$

F_s (α) ve f (x) fonksiyonlarına bir diğerinin F. sinus dönüşümleri denir.

Fourier integralleri (İng. Fourier Integrals): 1. f (x) fonksiyonun (— l,l) aralığında tanımlanmış ve tek değerli bir fonksiyon ve 2. $\int_{-\infty}^{+\infty} |f(x)|\,dx$ integrali yakınsak ise F. integral teoremi şu şekilde ifade edilir:

$$f(x) = \int_0^{\infty} \{A(\alpha)\,\text{Cos}\,((\alpha x) + B(\alpha)\,\text{Sin}\,(\alpha x)\}\,d\alpha$$

$$A(\alpha) = \frac{1}{\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} f(x) \operatorname{Cos}(\alpha x)\, dx$$ 1

$$B(\alpha) = \frac{1}{\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} f(x) \operatorname{Sin}(\alpha x)\, dx$$ 2

Buna fonksiyonun F. integral açılımı da denir. F. integrali şu şekilde de ifade edilir:

$$f(x) = \frac{1}{\pi} \int_{\alpha=0}^{\infty} \int_{u=-\infty}^{\infty} f(u) \operatorname{Cos} \alpha (x - u)\, du\, d\alpha$$ 3

$$f(x) = \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} l^{-2\alpha x}\, d\alpha \int_{-\infty}^{+\infty} f(u).\, l^{2\alpha u}\, du$$ 4

$$= \frac{1}{2\pi} \int_{-\infty}^{+\infty} \int_{-\infty}^{+\infty} f(u)\, l^{i\alpha(u-x)}.\, du\, d\alpha$$

Bu sonuçlar f (x) fonksiyonunun tek veya çift oluşuna göre sadeleştirilir.

f (x) çift fonksiyon ise:

$$f(x) = \frac{2}{\pi} \int_{0}^{\infty} \operatorname{Cos}(\alpha x)\, d\alpha \int_{0}^{\infty} f(u) \operatorname{Cos}(\alpha u)\, du$$ 5

f (x) tek fonksiyon ise:

$$f(x) = \frac{2}{\pi} \int_{0}^{\infty} \operatorname{Sin}(\alpha x)\, d\alpha \int_{0}^{\infty} f(u).\, \operatorname{Sin}(\alpha u)\, du$$ 6

Fourier serileri (İng. Fourier Series): f (x) fonksiyonu (— l,l) aralığında tanımlanmış olsun.

$$f(x) = \frac{a_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty} \left(a_n \operatorname{Cos} \frac{n\pi x}{l} + b_n \operatorname{Sin} \frac{n\pi x}{l} \right)$$

açılımına f (x) fonksiyonunun F. serisine açılımı denir.

Katsayılar:

$$a_0 = 1 \int_{-l}^{+l} f(x)\, dx$$

$$a_n = \frac{1}{l} \int_{-l}^{+l} f(x).\, \operatorname{Cos} \left(\frac{n\pi x}{l} \right) dx$$

$$b_n = \frac{1}{l} \int_{-l}^{+l} f(x).\, \operatorname{Sin} \left(\frac{n\pi x}{l} \right) dx$$

şeklinde tanımlanmıştır. Bunlara F. katsayıları denir. f (x) ın periyodu 2 l ise F. katsayıları

$$a_n = \frac{1}{l} \int_{c}^{c+2l} f(x).\, \operatorname{Cos} \left(\frac{n\pi x}{l} \right) dx$$

$$b_n = \frac{1}{l} \int_{c}^{c+2l} f(x) \operatorname{Sin} \left(\frac{n\pi x}{l} \right) dx$$

integralleri ile verilir. C herhangi bir reel sayıdır. Eğer özel olarak C = — l olursa bir evvelki integraller bulunur.

Örnek: $y = x$ fonksiyonunun $-\pi < x < +\pi$ aralığında F. açılımı:

$$a_0 = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{+\pi} x\, dx = \frac{1}{\pi} \left[\frac{x^2}{2} \right]_{-\pi}^{+\pi} = 0$$

$$a_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{+\pi} x \operatorname{Cos} nx\, dx = \frac{1}{\pi} \left\{ x.\, \frac{1}{n}.\, \operatorname{Sin} nx \right]_{-\pi}^{+\pi} - \frac{1}{n} \int_{-\pi}^{+\pi} \operatorname{Sin} x\, dx \right\}$$

$a_n = 0$

$$b_n = \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{+\pi} x.\, \operatorname{Sin}(nx)\, dx = \frac{1}{\pi} \left\{ -x.\, \frac{\operatorname{Cos} nx}{n} + \frac{1}{n} \int_{-\pi}^{+\pi} \operatorname{Cos} nx\, dx \right\} = \frac{1}{\pi} \left[\frac{x.\, \operatorname{Cos} nx}{n} \right]_{\pi}^{-\pi}$$

$$= \begin{cases} \frac{1}{n\pi}\left[=\pi-\pi\right] & n \text{ çift ise} \\ \frac{1}{n\pi}\left[+\pi+\pi\right] & n \text{ tek ise} \end{cases} = \left(-1\right)^{n-1}\frac{2}{n} \qquad x = \frac{a_0}{2} + \sum_{n=1}^{\infty}\left(a_n \operatorname{Cos}(n x (+ b_n \operatorname{Sin}(nx)\, d x\right)$$

$$= \sum_{n=1}^{\infty} (-1)^{n-1}\frac{2}{n}\operatorname{Sin}(nx) = 2\left[\operatorname{Sin} x - \frac{\operatorname{Sin} 2x}{2} + \frac{\operatorname{Sin} 3x}{3} - \dots\right]$$

$$\operatorname{Sin} x - \frac{\operatorname{Sin} 2x}{2} + \frac{\operatorname{Sin} 3x}{3} - \frac{\operatorname{Sin} 4x}{4} + \dots = \begin{cases} \frac{x}{2} & -\pi < x < +\pi \\ 0 & x = \pm\pi \end{cases}$$

FOURIER [*furyẹ*] **ANALİZİ,** Röntgen ışınları yardımı ile kristallerin yapılarının açıklanması. Bu yoldan sıhhatli olarak elde edilen atom faktörleri, uzun süren ve bugün makine ile yapılan hesaplarla değerlendirilir ve böylece kristaldeki bütün elektron dağılışı bulunur. Bk. KİMYASAL BAĞLANTI.

FOURMENT [*fọurmen*], **Helena,** Daniel Fourment adında bir halı tüccarının en küçük kızı. Rubens (b. bk.) ikinci evliliğini 1630 da F. ile yapmıştır. O yıl Rubens 53, F. ise 16 yaşında idi. Sanatçı, F. ile evlenmeden ö n c e «Bakirenin eğitimi» (Antwerpen müzesi) tablosunu yaparken onu model seçmişti. Rubens'in «Düğün elbiseli Helena Fourment'in portresi» (München); «Kürklü Fourment» (Viyana müzesi); «Helena Fourment ve çocukları» (Louvre müzesi) gibi şaheserleri hep bu sarışın güzelin ilhamiyle meydana gelmiştir.

H. FOURMENT

FOURMIES [*furmị*], Fransa'da, Nord departmanında (Avesnes-sur-Helpe), Maubeuge'ün 34 km güneyinde, Helpe Mineure ırmağı üzerinde bir komün. Nüfusu 15 197 dir. F. halkı, yün iplikçiliği, fotograf ve sinema araçları yapımı, camcılık, dökmecilik gibi işlerle uğraşır.

FOURNEAU [*furnọ*], **Ernest** (Biaritz 1872 - Ascain 1949), Fransız farmakoloğu. Kimyasal tedavinin öncüsüdür. Sifilis ve pian (sıcak ülkelerde görülen salgın ve bulaşıcı bir hastalık) a karşı beş değerli arsenik bileşimleri, sülfamidler, sıtma ve lokal anestezikler üzerinde önemli çalışmaları vardır. 1919 da Tıp Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

E. FOURNEAU

FOURNEYRON [*furnerǭ*], **Benoît** (Saint-Etienne 1802 - Paris 1867), Fransız mühendisi. En önemli buluşu su türbinidir (1827). Bu buluş, daha sonra, dinamonun Gramme tarafından i c a d ı, elektrik enerjisinin iletilmesinin Marcel Deprez tarafından gerçekleştirilmesi, çağlayanlardan faydalanılarak e l e k t r i k üretiminin Bergés tarafından geliştirilmesiyle tamamlanmıştır.

B. FOURNEYRON

FOURNIER [*furnyẹ*], **Alfred** (P a r i s 1832 - Paris 1914), Fransız hekimi. Saint-Louis hastahanesinde deri ve sifilis hastalıkları kliniği profesörlüğünde bulunmuştur. Sifilisin bulaşıcılığı ve sebep olduğu sinir arazları üzerinde çalışmaları vardır. F. özellik le bu hastalığın sosyal yönleriyle ilgilenmiştir.

A. FOURNIER

F O V I L L E [*fovịl*], **Achille Louis** (Pontoise 1799 Toulouse 1878), Fransız hekimi. Rouen tımarhanesi başhekimliğinde, sonra da Charenton tımarhanesi hekimliğinde bulunmuş ve *Traité complet de l'anatomie, de la physiologie et de la pathologie du système nerveux* (Sinir sistemi anatomisi, fizyolojisi ve patolojisi anakitabı) [1844] adlı, tamamlanmamış bir eser bırakmıştır.

Foville altern yarım felci: Protüberans (Fr. protubérance: beyni, beyinciği ve bulbus'u birleştiren geniş şerit biçimindeki bölüm) taki bir lezyondan ileri gelen bir altern yarım felç şekli olup özelliği bir yanın üyelerinin felce uğraması ile birlikte gözün ortak hareketlerinde de felç meydana gelmesidir (altern yarım felç veya çapraz felç: bir yanın bir üyesi ile birlikte öteki yanın öteki üyesinin felce uğraması).

FOVİZM (Fr. Fauvisme), XX. yüzyılın birinci yarısında resim alanında ortaya çıkan bir sanat hareketi. Bu hareketin adı resim eleştirmecisi Louis Vauxcelles'in bir yazısına dayanmaktadır. Vauxcelles, 1905 güz sergisinden bahsederken, canlı ve saf renkleri kullanmış olan birkaç ressamın tablolarının sergilendiği bir salona «yırtıcı hayvanlar (Fr. fauves) kafesi» adını vermiştir. Bu sanatçılar,

1

2

3

4

5

6

FOVİZM: 1. Henri Matisse: «Banyo yapan kadınlar ve kaplumbağa»; 2. André Derain: «Chatou köprüsü»; 3. Raoul Dufy: «Deniz»; 4. Albert Marquet: «Sisli havada köprü» (Pont-Neuf, Paris); 5. Maurice Vlaminck: «Demir köprü»; 6. Georges Braque: «L'Escaut»

A. Derain: "Londra Köprüsü" (1906, Museum of Modern Art, New-York

1

2

3

FOVİZM: 1. Van Dongen: «Tuvalet yapan kadın»; 2. Louis Valtat: «Estérel'de gurup»; 3. Jean Puy: «Concarneau»

o zamana kadar «renkten renge girenler» veya «kaypaklar» adiyle anılıyorlardı.

Bu akımın oluşmasında Van Gogh ve Gauguin'in payı vardır. Fakat bu yolda Gustave Moreau'nun ve Matisse, Marquet, Rouault gibi öğrencilerinin oynadığı rol daha büyük olmuştur. Çok geçmeden bu akıma Othon Friesz ve Raoul Dufy de katılmışlardır. Diğer taraftan Chatou'da Vlaminck ve Derain gibi sanatçılar prensiplerden habersiz olarak bu akıma uymuşlardır. Bu sebeple, 1904 ten itibaren Chatou'da ve çevresinde bu ressamlar tarafından meydana getirilen canlı ve saf renkli tablolar dolayısiyle F. e Chatou ekolü adı da verilmiştir. F., Kübizm (Fr. cubisme), sürrealizm (Fr. surréalisme) ve irrealizm (Fr. irréalisme) gibi akımlara yol açmış, 1908 den sonra bu topluluk içinde her ressam, şahsî eğilimlerine uygun bulduğu yolu seçmiştir. 1905 ten 1907 ye kadar en olgun devresine varmış olan F., 1908 den sonra Cézanne (b. bk) ın baskısı altında gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu topluluk içinde yer alan sanatçılardan bazıları neo-klasisizme dönmüşler, Friesz ise Cézanne'ın sanat yorumları içinde kendini sınırlamıştır. Matisse, Dufy, Derain, Vlaminck yanında ikinci sırada kalan Louis Valtat, Charles Camoin, Jean Puy, Henri Manguin'den valnız Matisse ve kısmen de Dufy, tarzlarının değişikliği içinde, F. e sadık kalmışlardır. André Derain ile Georges Braque Picasso (b. bk.) ile de kübizm (b. bk.) doğmuştur.

FOWLER [*faulır*], **Henry Watson** (Tunbridge Wells 1858 - Hinton St. George, Somerset 1933), İngiliz filoloğu. Başlıca eserleri: *The King's English* (Kral İngilizcesi) [1906]; *Modern English Usage* (Çağdaş İngilizce) [1926]; *The Concise Oxford Dictionary* (Özlü Oxford sözlüğü) [F. G. Fouler ile birlikte 1911].

FOWLER [*faulır*], **Sir John** (Wadsley Hall, Sheffield 1817 - Bournemouth 1898), İngiliz mühendisi. Londra'da doklar, demiryolları inşa etmiş, özellikle metropoliteni, Sir Benjamin Backer ile birlikte Forth köprüsü (İskoçya) (1883 - 1890) nü yapmıştır.

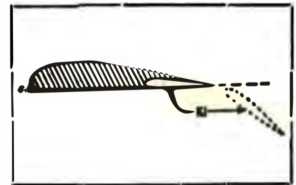

S. J. FOWLER

FOWLER [*faulır*], **Thomas** (York 1736 - York 1801), İngiliz hekimi. York akıl hastalıkları hastahanesinde çalışmış, kendi adı ile anılan çözeltiyi bulmuştur. *The Effects of Arsenic in the cure of Agues, Remittent Fevers and Periodic Headache* (Türlü hastalıkla ve özellikle kesikli ateşlerde ve baş ağrılarında arsenik kullanılmasında elde edilen sonuçlar) [1786] adlı bir eseri vardır.

Fowler çözeltisi: % 1 arsenik kapsayan berrak bir çözelti olup arsenik % 1 potasyum karbonatın yardımı ile çözülmüştür. Bundan başka, bu çözeltide 3 gr lavendel (lavanta) ispirtosu ve 12 gr alkol vardır. Bu çözelti ilâç olarak deri ve sinir hastalıklarında içildiği gibi, hayvan póstekilerinin konserve edilmesinde de kullanılır. % 3 lük bir F. çözeltisi, hayvan tedavisinde zayıflığa karşı kuvvet ilâcı olarak da kullanılır.

FOWLER [*faulır*] **KANADI,** uçaklarda, iniş klapası (kapak) sı bulunan uçak taşıyıcısı kanadın özel bir yapısı. *Kl* iniş klapası (Fouwler klapası) geriye doğru sürülür, aynı zamanda aşağıya dağru döndürülür. En geri durumunda, ana kanat ile iniş klapası arasında bir yarık vardır. Kanat alanının ve bütün tertibatın müessir kavisliliğinin büyültülmesi sayesinde uçakta çok yüksek bir havalanma gücü meydana gelir, iniş sırasında sürat azalır.

FOWLER KANADI

FOX [*foks*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Wisconsin eyaletinde, Michigan gölünün devamı olan Green Bay körfezine dökülen bir ırmak. Uzunluğu 283 km dir. Yine Wisconsin'den çıkan South F. (Güney F.) ırmağı, Michigan gölüne paralel olarak akar, Illinois ırmağına karışır. Uzunluğu 297 km dir.

FOX [*foks*] **veya FOXES** [*foksis*] (İng. = tilki), Kuzey Amerika Kızılderililerinden bir boy. Eskiden Wisconsin eyaletinin Green Bay kıyılarında oturmakta iken sonradan Iowa'da yerleştirilmişlerdir (1842). F. lar Algonkin (b. bk.) lere bağlıdır.

FOX [*faks*], **George** (Drayton, Leicestershire 1627 - Londra 1691), İngiliz Quaker'lar tarikatının kurucusu. Ruhanîlerin dünyevî hayata bağlılıklarından nefret ederek 1643 te İngiliz resmî kilisesiyle ilgisini kesmiştir. Gezgin

bir vaız olarak Nottingham Seeker'leri arasında ilk müritlerini bulmuştur (Nur çocukları). 1652 de Swarthmoore'da «Dostlar» (Friends) cemaati ni kurmuştur. Kendisini bu gayeye vakfetmiş olan yaıdımcısı Margarethe Fell, kocası öldükten sonra F. ile evlenmiştir. F., zindanda yatmasına, olaylara hedef olmasına rağmen birçok mahrumiyetlere katlanarak yılmadan yeni bir kilise kurmaya çalışmıştır. Günlüğünde, vecd ve istiğrak dolu yaşantılarını açıklamıştır.

G. FOX

FOX [*faks*], **Sir Charles James** (Londra 1749 - Chiswick, Londra 1806), İngiliz siyaset adamı. 1770 te Amirallik lordu olmuş, 1772 - 1774 yılları arasında maliye bakanlığında bulunmuştur. Daha sonra Liberal Partiye giren F., aynı zamanda Edmund Burke'la birleşerek parlamentoda, reform yapılması ve Amerikan sömürgelerine haklarının verilmesi uğrunda mücadeleye atılmıştır. 1782 - 1783 yıllarında iki defa dış işleri müsteşarı olmuştur. 1784 seçimlerinde Liberallerin uğradıkları yenilgi özellikle Fransız İhtilâlinin patlak vermesi, onun krala ve «genç» Pitt (The Younger Pitt) e karşı liberallerin muhalefet lideri olmasına yol açmıştır. İhtilâl ideallerine bağlılığı yüzünden 1791 de Burke'nin dostluğunu kaybetmiştir. F., 1797 den itibaren politikadan çekilmişse de, Pitt'in ölümü (1806) nden sonra kral onu yeniden dış işleri müsteşarlığına getirmek zorunda kalmıştır.

Sir Charles FOX

FOX [*faks*] **ADALARI** (İng. Fox Islands), Kuzey Amerika'nın kuzeybatı kıyılarındaki Aleut adalarının doğu grupunu meydana getiren adalar. Meskûn olan başlıcaları Unalaska ve Dutch Harbour'dır.

FOXE [*foks*] **TEKNESİ** (İng. = Foxe Basin), Kanada'da, Melville yarımadası ile Baffin toprağı arasında bir tekne. Körfeze açılan Foxe ve Hudson boğazları ile güneye doğru uzanır. Kuzeydoğuda, Hecla boğazı ile Boothia körfezine bağlanır.

FOY, Karl (1856 - 1907), Alman Türkoloğu. Leipzig Üniversitesinde Georg Curtius (b. bk.) un yanında okumuştur. Başlangıçta Yunan dili üzerinde çalışmış ve *Lautsystem der griechischen Vulgärsprache* (Yunan halk dilinin ses yapısı) [1879] adlı bir eser yazmıştır. Daha sonra İstanbul'da Odysseus Negroponte ailesinin yanında kalmış, Türkçe ve Arnavutça öğrenmiştir. Arnavutluk'ta bir gezi yapmış, Yanya (İoannina) nın kuzeyinde dolaşmıştır. Negroponte ailesinin Paris'e göç etmesinden sonra bir süre Büyükada (Istanbul) da kalmış, daha sonra Yunanistan'ı ziyaret etmiştir. Almanya'ya döndükten sonra (1890) Berlin'de Doğu Dilleri Semineri (Seminar für orientalischen Sprachen) nde Türk dili okutmanlığına tayin edilmiştir.

F., Türkoloji alanında daha çok fonetik problemleri üzerinde durmuştur. Osmanlı Türkçesiyle Azerî Türkçesine Güney Türkçesi (Alm. Südtürkisch) adını veren F., Anadolu ve Azerî ağızları üzerinde de çalışmıştır. Bundan başka, Pirî Reis'in *Bahriye*'sini de çalışmalarında kullanmıştır. Yazı ve yayınları: *Der Purismus bei den Osmanen* (Osmanlılarda dil sadeleştirmeleri) [Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen I, 1898]; *Karaimisch - türkische Sprachproben aus Haličin Galizien* (Galiçya'da Haliç ten Karaimce dil örnekleri) [a. y. I, 1898]; *Studien zur osmanischen Syntax* (Osmanlı sentaksı üzerine araştırmalar) [a. y. II, 1899]; *Türkische Vokalstudien* (Türk vokal araştırmaları) [a. y. III, 1900]; *Das Aidinisch - Türkische* (Aydın Türkçesi) [Keleti Szemle I, 1900]; *Die ältesten osmanischen Transscriptionstexte in gottischen Lettern* (Got harfleriyle yazılmış en eski Osmanlıca transkripsiyonlu metinler) [Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen IV, 1901, V, 1902]; *Azerbajğanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen* (Azerî araştırmaları, Güney Türkçesinin özellikleri) [a. y. VI, 1903, VII, 1904]. 1888 de çıkan *Lieder vom Goldenen Horn* (Haliç'ten türküler) adlı kitabında Istanbul'la ilgili şiirleri vardır. — H. E.

FOYA (İta. ; Fr. Paillon; Alm. Folie), elmas v. b. kıymetli taşların daha pırıltılı görünmesi için bunların altına yapıştırılan altın veya bakırdan, ince madenî yaprak. Roza ve Felemenk cinsinden elmas taşları ile yalancı taşların derinlikleri olmadığından fazla parlamazlar; parlamaları için altlarına F. konur (F. lı taşlar). Altı koni biçimli ve façetalı kesilmiş olan pırlantaya ise F. konulmaz.

FÖHN veya FŒHN: bk FÖN.

FÖHR [*fōr*], Kuzey denizinde, Kuzey Fris adalarından biri. Almanya Federal Cumhuriyetinin Schleswig-Holstein devletine bağlı (Süd - Tondern Kreis'ı) ve batı kıyısı önünde bulunan bu adanın yüzölçümü 82 km^2, nüfusu 11 000 (1952) olup halkının çoğunluğu Fris'dir (bk. FRİS'LER). F. adasının başlıca kasabası Wyk, deniz banyoları ile tanınmıştır.

FÖLDES [*földeş*], **Jolán** (doğ. Kenderes 1903), Macar kadın yazarı. Liseyi bitirdikten sonra bir süre Paris'te çalışmıştır. 1936 da *A halászó macska utcája* (Balık tutan kedi sokağı) [Türkçe çev. 1940] adlı romanı ile Londra'da Pinker armağanını kazanmıştır. Eserleri: *Ági nem emlékzik semmire* (Ági hiçbir şeyi hatırlamıyor) [roman, 1933]; *Férjhez megyek* (Evleniyorum) [roman, 1934]; *Fej vagy írás?* (Yazı mı, tura mı?) [roman, 1937]; *Aranyfülbevaló* (Altın küpe) [1946, Türkçe çev. 1948]. Bu sonuncu romanını İngilizce yazmıştır.

FÖN (Lat. *favonius* = Batı yeli; Alm. Föhn, Fön; Fr. Fœhn, föhn; Kuzey İsviçre'den alınmış olan bu ad, türlü ülkelerde bu çeşit rüzgârlara verilen bir ad olmuştur), İsviçre ve Tirol vadilerinde belli bir yönde, dağdan aşağılara doğru gittikçe artan bir hızla günlerce esen kuru ve sıcak rüzgâr. Bu rüzgârın fizikî olaylar ve hayat üzerine olan etkileri, eskiden beri bu bölgeler halkınca görülmüştür. F., en çok ilkbahar başlarında, havanın durgun ve çok soğuk olduğu, çukurları sislerin kapladığı bir zamanın ardından belirir. Sisin ortadan kalkması ve havanın çok açık olması F. ün başladığını belli eder. Kısa bir süre sonra çığlar gürültülerle yuvarlanır, karların birden erimesiyle seller doğar, bu sırada ateşler söndürülür. Çünkü bir kıvılcım bile bir yangına ve bu arada orman yangınlarına yol açabilir. Kuraklık da son derece artmış bulunur. F., kimi yerde öyle hızlı eser ki, damlardaki kiremitleri söker, yürüyüşü

zorlaştırır. Bu rüzgâr, insan üzerinde de yıpratıcı bir etki yapar, korku ve bitkinlik getirir, bu yüzden bir F. hastalığından da söz edilir. Bununla beraber, F. ün faydalı tarafları da vardır: İlkbaharda karların erimesiyle sürüler erkenden yaylalara çıkabilir, güneş görmeyen dar vadilerde tarım mümkün olur. F. geciktiği vakit böyle yerlerde ürün tehlikeye düşer. Gerçekten, F. estiği vakit sıcaklık, birkaç saat içinde 4 - 5° yükselir, bazan kışın sıcaklığın 10 - 12° arttığı bile olur.

F., kuzeybatı Avrupa üzerine bir alçak basınç alanı yerleştiği veya Orta Avrupa civarından bir gezici alçak basınç geçtiği, buna karşılık Akdenizde bir yüksek basınç alanı bulunduğu zaman meydana gelir. Buna göre, rüzgâr güneyden kuzeye doğru eser, bu sırada Alp dağlarının güney yamacı boyunca yükselir, kuzey yamaçlarında ise düşercesine iner. İşte bu sırada adiabatik (b. bk.) değişmeler olur (genişleme ile soğuma, basınç ile ısınma), bu yüksek dağların kuzey yamaçlarından inen hava yığınları iyice ısınmış olur, karları eritir (bk. RÜZGÂRLAR). — R. İ.

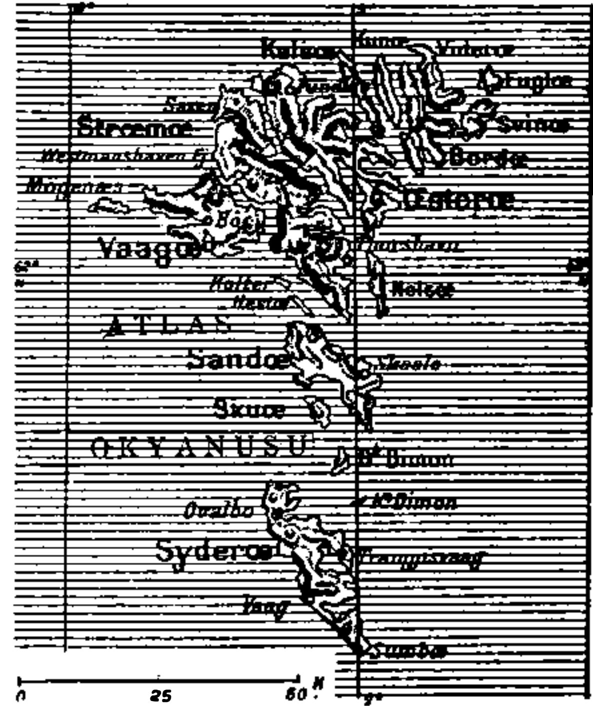
Fön hastalığı: fön rüzgârlarının etkilediği bu hastalık, baş ağrısı, yorgunluk hali, fikrî ve bedenî işlere karşı isteksizlik, sinir gerginliği ve ruhî çöküntü gibi şikâyetlere yol açar. Özellikle kalp hastalarına ve nebatî sinir sistemi zayıf olanlara dokunan fön havalarının, intiharları, cinayetleri, trafik kazalarını da artırdığı istatistiklerden anlaşılmaktadır.

Daha ziyade fön tutması diye adlandırabileceğimiz bu hastalığa karşı en iyi ilâç kafeinli müstahzarlardır.

FØNHUS, Mikkjel (doğ. Bagn Valdres 1894), Norveçli yazar. Eserlerinde hayvanların yaşayışını tasvir eder. Romanlar ve gençlik topluluklarına oynanmak üzere piyesler de yazmıştır. Başlıca eserleri: *Der villdmarken suser* (Vahşî bölge gürlüyor) [1919]; *Trollelgen* (Cin - geyik) [1921]; *Reinsbukken på Jotunfjell* (Jotunfjell'deki erkek ren geyiği) [1926]: *Varg* (Kurtlar) [1933]; *Beveren bygger ved Svartkjenn* (Kunduzlar kara havuz kenarında yuva yapıyor) [1938]; *Kampen mot villmarka* (Vahşî bölgelere karşı savaş) [1946]; *Menn under nordlyset* (Kuzey kızıllığı altındaki insanlar) [1948]; *Tredalsmåren* (Ağaçlı vadi zerdevası) [1950].

FÖPPL [*föpl*], **August** (Grossumstadt, Hessen 1854 - Ammerland 1924), Alman mühendisi. 1894 te München Yüksek Teknik Okulu mekanik profesörlüğüne getirilmiş, buradaki mukavemet ölçme laboratuvarında yaptığı ilmî araştırmalar ve bu konudaki yayınları ile esneklik ve direnç probleminin aydınlatılmasında önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. *Vorlesungen über technische Mechanik* (Teknik mekanik dersleri) [6 cilt, 1921] ve *Zwang und Drang* (Baskı ve hamle) [2 cilt, 1924] tanınmış yayınları arasındadır.

FÖRO ADALARI (yerli dilde: **Føroyar,** Danca **Faerørne**), İskoçya ile İzlanda arasında bulunan kayalık ve volkanik 24 adaya verilen ad. Topluca 1 400 km² genişliğinde ve 31 700 (1951) nüfuslu olan bu adalardan yalnız on yedisi meskûndur. En büyükleri olan 4 400 nüfuslu Strömö adasının başkenti Torshavn'dır. En büyük yükseklik Österö adasındadır (900 m). Bazalt ve tüf tabakaları üzerindeki ağaçsız ince moren örtüsü, ot ve fundalıklarla kaplı olup bütün yıl boyunca koyun ve atlara otlaklık eder. Tarım önemsizdir (patates, arpa ve tarla şalgamı). Her yanda bereketli turba mahsulüne ve Syderö adasında taş kömürü ocaklarına rastlanır. Kıyıların yüksek falezlerinde kışın çeşitli deniz kuşları barınır. İklim yumuşak (ocakta + 3° C, temmuzda + 11° C) olmakla beraber, puslu ve fırtınalıdır; bol yağmur düşer (yıllık yağış 150 cm). F. A halkının çoğunluğu Norveç asıllıdır. Halk geçimini bir çeşit morina balığı (dorş) ve balina avcılığı, kuşçuluk ve koyunculukla sağlar. F. A. başlıca İngiltere ile ticaret yapar.

FÖRO ADALARI

Tarih: F. A. nda IX. yüzyıl başlarında henüz İrlanda'lıların oturduğu kaydedilir; fakat çok geçmeden bunlar, Norveçli Vikingler tarafından adalardan uzaklaştırılmıştır. 1035 te F. A. Norveç'e, 1380 de Norveç ile birlikte Danimarka'ya geçmiş, 1814 ten itibaren de Danimarka'da kalmıştır.

1854 ten beri yürürlükte bulunan sınırlı muhtariyet, 23 mart 1948 tarihli kanunla genişletilmiş olup yasama erkinin *Lagting*, yürütme erkinin de *Landstyre* tarafından kullanılması kabul edilmiştir. Danimarka hükûmeti bir resmî temsilci (Rigsombundsman) ile temsil edilmektedir. F. A. nın Danimarka Senatosunda bir, Mebuslar Meclisinde ise iki mebusu vardır. Resmî dil Föro dili (Färøsk) dir. Danca ihtiyarîdir. Hukuk düzeni olarak büyük ölçüde Danimarka hukuku yürürlüktedir. Bayrak için bk. BAYRAK, Levha.

FÖRSTER [*förstîr*], **Otfried** (Breslau 1873 - Breslau 1941), Alman sinir hastalıkları uzmanı. Breslau Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. F. 1911 de, ilk defa olarak, beyin ponksiyonu yoluyle bir canlı üzerinde histolojik araştırmalar yapmış, birçok yeni hastalık tablolarını açıklamış ve omurga üzerinde yapılan F. ameliyatını bulmuştur.

FÖRSTER - NIETZSCHE [*förstîr niçe*], **Elizabeth** (Röcken 1846 - Weimar 1935), Alman filozofu Friedrick Nietzsche'nin kız kardeşi. Yazar ve kolonizatör Bernhard Förster'in karısı idi (1843 - 1889). Friedrich Nietzsche'nin 1889 da aklını kaybetmesi üzerine on bir yıl ona bakmış, ölümünden sonra onun basılmamış eserlerini derleyerek Weimar'daki Nietzsche arşivini kurmuştur.

FR, Fransiyum (Francium) un sembolü.

FRA ANGELICO: bk. ANGELICO, Fra.

FRA DIAVOLO (İt. = Diavolo kardeş, yoldaş), librettosunu Eugène Scribe'in, bestesini de Daniel François Auber'in hazırlamış oldukları üç perdelik bir komik opera. İlkin 28 ocak 1830 da Paris'in Opéra - Comique tiyatrosunda temsil edilmiştir. Bu eser önce Lesueur tarafından bir opera teması olarak *La Caverne* (Mağara) adiyle hazırlanmış, sonra «Abruzzi haydutu» adiyle bir bale - pantomimaya çevrilmiş, sonunda da Auber'in uzun zaman başarı kazanmış olan komik operası halini almıştır. Bu eser bugün en çok uvertürü ile hatırlanır. Bu popüler konser parçası eserdeki neşeli macerayı pek canlı bir şekilde yansıtır. Konu, 1830 yıllarında, İtalya'daki Terracini şehri yakınlarında, bir marki kılığına girerek birlikte seyahat ettiği karı - koca iki İngiliz asılzadesini soyan haydut Fra Diavolo'nun çevirdiği dolaplar üzerine kurulmuştur.

FRACASSA [*frakassa*] (İta. ; Fr. Fracasse), İtalyan Commedia dell'arte'sinin «şarlatan ve gülünç asker» tipi. Fransız komedisinde de aynı karakterle görünür ve daha çok «le capitaine Fracasse» (Zorlu Yüzbaşı) adı ile geçer. F., ortalığı yakıp yıkacağından dem vursa da, hakaretlere boyun eğer, arasıra dayak da yer. Plautus'un «Miles gloriosus» tipi F. nın atasıdır. Fransız romancısı Th. Gautier'nin *Le capitaine Fracasse* (Yüzbaşı F) [1863] adlı romanı bu türlü bir sözde kahramanı canlandırır.

FRACASTORO [*frakastoro*], **Girolamo** (Verona 1478 - Verona 1553), İtalyan hekimi. Bütün ilim kollarında, özellikle hekimlik ve astronomi alanlarında araştırmalarda bulunmuştur. Aynı zamanda ünlü bir şairdir. Başlıca eseri, *Syphilis sive de morbo gallico* (Sifilis veya frengi) [1530] adlı bir öğretici şiirdir. Frengiye verilen Syphilis adı bu eserden alınmıştır.

FRAENKEL [*frenkıl*], **Albert** (Frankfurt an der Oder 1848 - Berlin 1916), Alman hekimi. Eksperimental patoloji, kalp ve akciğer hastalıkları ve lösemi üzerinde çalışmıştır. F. 1884 te zatürree bakterisini bulmuştur. Bu bakteri F. Weichselbaum Diplococcus'u adiyle anılır. Bk. WEICHSELBAUM, Anton.

FRAGARIA (Bot.): bk. ÇİLEK.

FRAGONARD [*fragonar*], **Jean - Honoré** (Grasse 1732 - Paris 1806), Fransız ressamı ve gravürcüsü. Genç yaşta Paris'e gelen F., önce J. B. Chardin (b. bk), sonra da F. Bouher (b. bk.) nin öğrencisi olmuş, Güzel Sanatlar Okulunda okumuştur. Daha 20 yaşındayken Roma armağanı kazanarak Roma'daki Fransız akademisine gönderilmiştir. Bu sırada ressam Hubert Robert (1733 - 1808) ve zengin bir din adamı olan Saint - Non papası Jean - Claude Richard ile dostluk ilişkileri kurmuştur. Bu devre, hayatının Roma, Tivoli, Napoli ve Venedik'te geçen en mutlu günleridir.

J. H. FRAGONARD

J. H. FRAGONARD: «Salıncağın cilveleri» (Wallace koleksiyonu, Londra)

Bütün resim türlerinde şaşılacak bir ustalıkla sanatını deneyen F. Boucher, Rubens, Rembrandt, Venedik ressamları Correggio, Tiepolo gibi ressamların etkisinde kalmış, fakat kişiliğinden bir şey kaybetmemiştir. Eserlerinde yer alan toprak sarısı (okre), kestane rengi (brun) ve yer yer kırmızılar, sakıngan bir uyum üstünlüğü ile sulu olarak resme işlenmiş ve şuurlu fırça vuruşları, cesaret ve canlılığın güzel örnekleri halinde resimlerine tazelik getirmiştir. 1765 te yaptığı «Kallirroe'yi kurtarmak için kendini feda eden yüyük din adamı Koresos» tablosu, kral tarafından satın alınmış, eserlerine karşı gösterilen ilgi ve Diderot'nun övücü eleştirmeleri Akademiye girmesini sağlamıştır. İçinden geldiği gibi çalışmasına uygun olan bu şartlar, düşünce hürriyeti ile sanatta bütün hünerini göstermesine imkân sağlamıştır. «Salıncağın cilveleri», «Gömlek çıkınca», «Aşk çeşmesi» bu eserler arasındadır. Sepia, sangin, lavi, kalem ve yağlı boya ile yapılmış resim ve desenlerinde ve La Fontaine'in resimlediği masallarında duyarlığı, kabalığa düşmeden, aşırı bir serbestlik içinde ifade edilmiş olarak görülür. 1789 inkılâbı, F. için uğursuz olmuş, ressam David'in koruyuculuğiyle Millî Meclis tarafından kurulan resim müzesi müdürlüğüne tayin ettirilmiş olmasına rağmen, fakirlik içinde unutulmuş olarak ölmüştür. Eserleri arasında «Saint - Cloud'da bayram», «Yıkanan kadınlar», «Müzik dersi» vardır.

FRAK (Fr. Frac; Alm. Frack; İng. swallowtail - coat veya full dress), erkeklere mahsus en resmî gece kıyafeti. F. genel olarak siyah şayaktan yapılır. Ceketin ön kısmı,

kalçaların üstünden belin iki yanına kadar açıktır, arkası ise diz kapağı oylumuna kadar uzun bir kuyruk halinde iner. Pantolonun dış yanları bazan ipek şeritle zırhlanır; paçalar düzdür. F. ile sedef düğmeli beyaz yelek, altına kıvrık yakalı, sert kolalı beyaz gömlek giyilir ve beyaz papiyon kravat takılır. Başa silindir şapka, ayaklara siyah ipek çorap ve siyah r u g a n iskarpin giyilir.

F R A K

F., genel olarak resmî törenlerde, kabul resimlerinde ve resmî cenazelerde (batıda bütün cenaze törenlerinde) giyilir. Meslek kıyafeti olarak lokanta ve gazinolarda garsonlar da F. giyerlerse de, yelekleri ve papiyonları siyah olur. Yazın, açık hava toplantılarında ve genellikle sıcak ülkelerde beyaz F. giyilir. Deniz subaylarının giydiği F. kuyruksuzdur ve rengi beyazdır.

Önceleri F., vücudu çepçevre saran, önü kapalı, pamuklu bir ceketten ibaretti. XVIII. yüzyılda, önü verev biçilmiş veya ata binmek için etekleri önden yukarı kıvrılmış rahat bir ceket, İngiltere'de F. adiyle yayıldı. 1785-1840 arasında asker ve sivillerin hem sokakta hem de salonlarda giydikleri, yaka, kol ve etek biçimleri devirden devire birçok değişikliklere uğramış olan F. moda oldu. XIX. yüzyıl başlarında F. lar lâcivert, kahve rengi veya siyah olabilirdi. F. 1840 tan itibaren bugünkü şeklini almıştır.

Bizde F., Cumhuriyetten itibaren yaygınlaşmıştır. Daha önceleri resmî kıyafet olarak istanbulin, redingot ve jaketatay giyilirdi.

FRAKNÓI [*frǫknōi*], **Vilmos** (Ürmény, Nyitra 1843-Budapeşte 1924), Macar tarihçisi. Roma'da bir Macar tarihi enstitüsü kurmuştur. Bu enstitü, Macaristan'da bulunan Roma tarihi ile ilgili kaynakların araştırılması alanında yararlı çalışmalar yapmıştır. F. nun Jagello ve Hunyadi sülâleleri devri üzerinde birçok eserleri vardır.

FRAKTUR (Alm.), çeşitli üslûpları olan, geniş anlamiyle, harfleri birleşik olmayan Gotik üslûptaki her türlü yazı biçimi. F., Orta, Doğu ve Kuzey Avrupa'da d a i m a tercih edilmiş b i r yazı şekli idi. Kuzey ve Doğu Avrupa'da XIX. yüzyıldan itibaren bunun yerine Antiqua (b. bk.) kullanılmağa başlandı; Almanya'da ise 1941 tarihli hükûmet kararnamesiyle terk edildi.

Mitdem waren die sach
Man sol auch merckenn
Mainz ist Gutenbergs Heimat

FRAKTUR YAZISI

FRAM (Norveççe = İleri), kutup keşfi gemisi. Fridtjof Nansen (b. bk.) 1893-1896 arasında Kuzey Kutbu Denizinde Yeni Sibirya adalarından batıya doğru akıntıları takip ederek seyahatini bu gemi ile yapmıştır.

FRAMBŒSIA (Lat. = ağaç çileği), tropikal ülkelerde görülen kronik ve bulaşıcı bir cilt hastalığı. Cilt üzerinde ağaç çileğini andıran kabarcıklar meydana getirdiği için bu adı almıştır. Bizde halk arasında verem dudu denilen F., kemik hastalıklarına da sebep olur. Hastalık sürtünme ile bulaşır ve sifilis mikrobuna çok yakın akrabalığı bulunan bir ajan (spirochaeta pertenuis, treponema pertenua) tarafından üretilir. Afrika'nın birçok zenci kabilelerinde yaygın olarak rastlanan F., Salvarsan tedavisine çok iyi cevap verir. Son yıllarda penisilin ile de olumlu sonuçlar alınmaktadır.

FRAMERIES [*framri*], Belçika'da, Hainaut yönetim bölgesinde, Mons (Flam. Bergen) un 7 km güneybatısında bir kasaba. Nüfusu 11 700 dür. Halkı, dericilik ve ayakkabıcılıkla uğraşır.

FRANC (Para): bk. FRANK.

FRANCAVILLA AL MARE [*frankavilla al mąre*], İtalya'da, Adriya denizi kıyısında, Chieti yönetim bölgesinde bir bucak. Nüfusu 11 000 dir. Deniz banyolarının bulunduğu bir yerdir.

FRANCAVILLA FONTANA [*frankavilla fontąna*], İtalya'da, Puglia yöresinde, Brindisi yönetim bölgesi (provincia) nde bir şehir. Nüfusu 29 700 dür. Önemli bir demiryolu kavşağıdır.

FRANCE [*frãs*], Fransa'nın Fransızca adı.

FRANCE [*frãs*], **Anatole** (asıl adı: **Jacques Anatole François Thibault**; Paris 1844 - La Béchellerie; Saint-Cyr-sur-Loire 1924), Fransız yazarı. Bir kitapçının oğludur. Önce şiir ve piyes yazmış, 1876 dan itibaren romancılığa yönelmiştir. Şöhretini sağlayan ilk romanı *Le crime de Sylvestre Bonnard* (Sylvestre Bonnard'ın cinayeti) [1881] dır. *Le livre de mon ami* (Dostumun kitabı) [1885] de çocukluk hatıralarını dile getirir. 1881-1893 yılları arasında «Le Temps» gazetesinin edebî sütununu yazmış, bu yazılarını *La vie littéraire* (Edebiyat hayatı) [1888-1892] başlığı altında dört cilt olarak yayımlamıştır. Bu dönemde yazdığı

A. FRANCE

Thaïs (ad) [1890] özellikle belirtilebilir. Vakası Antik Çağ sonları İskenderiye'sinde geçen bu romanda, Paphnus adındaki mutaassıp keşiş, Thaïs adındaki zengin ve güzel bir kibar fahişeye Hıristiyanlığı kabul ettirerek onu ermişlik mertebesine ulaştırırsa da, kendisi cinsî arzulara kapılarak imanını kaybeder. Bu eserin konusu Fransız bestecisi Jules Massenet (b. bk.) tarafından opera olarak işlenmiş ve 1894 te Paris'te oynanmıştır. *Le lys rouge* (Kırmızı zambak) [1894], 1888 den beri yakın ilişki kurduğu Madame de Caillavet'nin ilhamiyle yazılmıştır. Bu eser aşk romanlarının en güzelidir. Bu sıralarda, özellikle Dreyfus olayının tesiriyle politik ve sosyal roman türüne yönelen F., *L'histoire contemporaine* (Çağın tarihi) adı altında topladığı dörtlüsünü yayımladı: *L'orme du mail* (Gezideki karaağaç) [1896]; *Le mannequin d'osier* (Kamış manken) [1897]; *L'anneau d'améthyste* (Ametist yüzük) [1899] ve *Monsieur Bergeret à Paris* (Bay Bergeret Paris'te) [1901] adlarını taşıyan bu dört romanın

baş kişisi M. Bergeret adında bir humanisttir. Onun arkasında ise, yozlaşan Fransız toplumunu sosyal politik bir hicve konu eden yazar belirir, o kadar ki, bazan kişisini bir yana iterek kendisi konuşur. *L'histoire contemporaine*, o yıllar Fransa'sının bir vakayinamesi karakterini taşır ve F. ın karamsar düşüncelerini bir kere daha dile getirmesine vesile olur. Yazarın siyasî inançlarına yer verdiği başka romanları arasında: *Les opinions de Jérôme Coignard* (Jérôme Coignard'ın kanaatleri) [1893]; *La rotisserie de la Reine Pédauque* (Kraliçe Pédauque kebapçısı) [1893]; devrin politikacılarını şiddetle taşlayan *L'île des Pingouins* (Penguenler adası) [1908]. Fransız İhtilâlinden sahneler alarak siyasî ideolojilerin çirkinliklerini ve faydasızlığını gösteren *Les dieux ont soif* (Tanrılar susamış) [1912] yer alır. *La vie de Jeanne d'Arc* (Jeanne d'Arc'ın hayatı) [1908] ta ise, Fransa'nın bu millî kahramanının hayatı sağlam belgelere dayanılarak anlatılır.

F. ın başka eserleri arasında: *Les sept femmes de la Barbe-Bleue* (Mavi Sakal'ın yedi karısı) [1909]; *La comédie de celui qui épousa une femme muette* (Dilsiz bir kadınla evlenen adamın komedisi) [1912]; *La révolte des anges* (Meleklerin ayaklanması) [1914]; *Le petit Pierre* (Küçük Pierre) [1918] ve otobiyografık bir eser olan *La vie en fleur* (Ömrün baharı) [1922] sayılabilir. Bütün bu eserlerde, o meşhur Fransız şüpheciliğinin ince alaycılığı içinde, taassubun, kaba kuvvetin vahşileştirdiği dünyaya ve insanlara karşı duyduğu merhameti zarif bir gülümseyişle örten yazarı bulmak mümkündür.

F., 1896 da Fransız akademisine seçilmiş, 1921 de Nobel edebiyat armağanını kazanmıştır. Hayatının sonlarına doğru sosyalizme kayan F. ın bütün eserleri Katolik kilisesi tarafından kara listeye alınmıştır.

F. ın eserlerinden dilimize yapılan tercümeler arasında: *Thaïs* (Nasuhi Baydar, 1948), *Edebiyat hayatı* (Nebil Otman, 1956). *Penguenler adası* (A. Cevat Emre, 1958), *Kırmızı zambak* (Tahsin Yücel, 1959), *Allahlar susamışlar* (Hüseyin Yalçın, 1962), *Dilsiz kadınla evlenenin güldürüsü* (Yılmaz Çolpan, 1964), *Dostumun kitabı* (Safiye Hatay, 1967) sayılabilir.

FRANCE D'OUTRE-MER [*frãs dutrmer*] (Fr. = Denizaşırı Fransası), Fransız sömürge ve denizaşırı topraklarına verilen ad.

FRANCE EQUINOXIALE [*frãs ekinoksiąl*] (Tarihî coğ.), Güney Amerika'da Fransa'ya ait bazı topraklara verilmiş olan eski bir ad. Bu topraklar, şimdiki Fransız Guyane'ından gayri, Oyapock ve Araguary ırmakları arasında uzanan ve Fransa ile Brezilya arasında bir çekişme konusu olan bazı toprakları içine alırdı. Bunlar, İsviçre'nin hakemliği sonucunda 1900 de Brezilya'ya verilmiştir.

FRANCE, ÎLE DE [*il dı frą̃*] (Fr. = Fransa adası), Mauritias adasının Fransızca tarihî adı.

FRANCE LIBRE [*frãs libr*] (Fr. = Hür Fransa), General de Gaulle (b. bk.) ün çevresinde toplanan gönüllüler topluluğuna verilen ad. De Gaulle'ün 18 haziran 1940 çağrısından sonra, resmî Fransa'nın Almanya ile imzaladığı mütarekeye rağmen Almanya'ya karşı savaşa devam etmek üzere teşekkül etmiştir. «Forces Françaises libres» (Hür Fransa kuvvetleri) adını alan ordu, yabancı ülkelere sığınmış Fransızlar ve Fransa'dan gelen karşı koyma tarafçıları (resistants) ndan kurulmuştu. Bunlara imparatorluk (yani sömürgeler) tan gelen ve karşı koymaya karar vermiş gönüllüler de katılıyordu. Bu ordu bü ün cephelerde yapılan savaşlara katılmıştır. «Hür Fransa» başlangıçta, İngilizlerin silâhlamış oldukları gönüllülerden başka bir şey olmayan bir askerî kuvvet idi, fakat bu teşkilât aynı zamanda politik bir rol oynamağa karar vermiş ve bu maksatla Comité National Français (Fransa Millî Komitesi) adı altında bir organ kurarak, Amerikalıların buna razı olmamalarına rağmen Saint-Pierre et Miquelon adasını işgal etmiştir. Radyo yayınlariyle (B. B. C., Radio-Brazzaville), Vichy'nin propagandasına karşı savaşmak imkânını bulmuş ve aynı zamanda Fransa'daki karşı koyma şebekelerinin faaliyetini teşkilâtlandırmıştır. Temmuz 1942 de topluluk France combattante (= Savaşan Fransa) adını almış ve Fransa'nın içinde ve dışındaki karşı koyucuları içine almıştır.

FRANCE METROPOLITAINE [*frãs metropoliten*], 1946 Anayasasına göre teşekkül eden Union Française (b. bk.) içinde denizaşırı ülkelerden ayırmak üzere Fransız anavatanına verilen ad.

FRANCE-PRESSE, Agence [*ajãs frãs pres*], Fransız basın ajansı (kısaltması: A. F. P.). Havas Ajansı (b. bk.) nın istihbarat kolunun Fransız devletince satın alınması üzerine meydana gelen bir âmme tesisidir. Bu teşekkül olağan bir basın ajansı görevini yapar. Araçlarının önemi ve muhabirlerinin çokluğu sebebiyle üstün nüfuzu olduğu halde hiçbir imtiyaza sahip değildir.

FRANCESCA [*frančeska*], **Piero della** (Borgo San Sepolcro 1410-1420-Borgo San Sepolcro 1492), İtalyan ressamı. Floransa'da Domenico Veneziano'nun yanında sanat öğrenmiş, Ferraro, Urbino, Rimini, Borgo San Sepolcro ve Arozzo'da eserler vermiştir. F., Rönesans başlangıcının en büyük ressamı sayılmaktadır. Dehası ve orijinalliği, hacmin perspektifle belirtilmesini, figürlerin gayet canlı olarak aydınlık renklerle ve iki boyutluluk içinde ifadesiyle bağdaştırmış olmasındadır. Başlıca eserleri arasında «İsa'nın vaftiz edilmesi» (Londra, National Galery); «İsa'nın kırbaçlanması» (Urbino); «Mukaddes Haç destanı» (fresk; 1452-1459; San Francesco kilisesi, Arezzo) sayılabilir. F., Federigo da Montefeltro ile karısı Battista Sforza'nın portreleri (1461-1466, Floransa) ni de yapmıştır.

F. nın perspektif üzerine bir kitabı da vardır.

FRANCESCA DA RIMINI [*frančeska da rimini*] (ölm. 1285?), Ravenna senyörü Guido da Polenta'nın kızı. 1275 te siyasî çıkarlar yüzünden, sakat ve çirkin bir adam olan Rimini senyörü Gianciotto Malatesta ile evlendirilmiş, bu evlenmede sağdıçlık görevini yapan kayın biraderi Paolo'yu sevdiği için her ikisi de kocası tarafından öldürülmüştür (aş. yu. 1284). Bu konu, Dante (b. bk.) nin *Divina Commedia*'sında işlenmiş, ayrıca Silvio Pellico (1815) ve d'Annunzio (1902) tarafından sahneye aktarılmış, plastik sanatlarda (Ingres'in tablosu) ve musikide (Ambroise Thomas'nın operası) de ele alınmıştır.

FRANCESCATTI [*frãseskati*], **René Charles** (**Zino** adiyle tanınmıştır; doğ. Marsilya 1905), Fransız kemancısı. Milletlerarası üne sahip olan bu sanatçı, piyano için parçalar ve Ravel'in adı üzerine bir *Berceuse* (Ninni) bestelemiştir.

FRANCESCHINI [*frančeskini*], **Marcantonio** (Bologna 1648-Bologna 1729), İtalyan ressamı. Carlo Cignani (b. bk.) nin öğrencisidir. 1711 de Roma'da San Pietro kilisesinin mozaikleri için kartonlar hazırlamış, Bologna ve Cenova'da freskler boyamıştır.

FRANCESCO [*françesko*], **I.** (Napoli 1777 - Napoli 1830), İki Sicilya kralı. Krallığı beş yıl (1825 - 1830) sürmüştür. Kral I. Ferdinando ile Avusturyalı Prenses Maria Carolina'nın oğlu olan F., önce Calabria, sonra da Puglia dukası olmuştur. 1812 de kral naibi olan F., Carbonari'lerin ayaklanmasiyle karşılaşmıştır. Kral olduktan sonra (1825) Avusturya ordusunun çekilmesi üzerine çıkan kargaşalıklarla savaşmıştır.

FRANCESCO [*françesko*], **II.** (Napoli 1836 - Arco 1894), İki Sicilya kralı. İki Sicilya krallığının sonuncu hükümdarı olmuştur. Krallığı bir yıl (1859 - 1860) idare etmiştir. Kral II. Ferdinando'nun oğludur. Garibaldi'nin «Bin» lerinin önce Sicilya'yı (mayıs - ağustos 1860), sonra da Napoli'yi (7 eylül 1860) işgal etmesinin önüne geçememiştir. 13 şubat 1861 de teslim olmuş ve krallığını terk etmiştir.

FRANCESCO [*françesko*] **I. d'Este** (Modena 1610 - Santhia 1658), Modena ve Reggio dukası (1629 - 1657). III. Alfonso ile Savoia prensesi Isabella'nın oğludur. İspanya'nın müttefiki olan F., sonradan 1647 de Fransızların tarafını tutmuş ve İtalya'daki Fransız ordularının başkumandanı olmuştur.

Francesco II. d'Este (Modena 1660 - Sassuolo 1694), Modena ve Reggio dukası (1662 - 1694). Modena Üniversitesini yeniden kurmuştur.

Francesco III. d'Este (Modena 1698 - Varese 1870), Modena ve Reggio dukası (1737 - 1780). 1771 de Lombardia valisi olmuştur.

Francesco IV. (Milano 1779 Modena 1846), Modena ve Reggio dukası (1814 1846), Avusturya - Este arşidukası, arşiduka Ferdinand ve Modena dukası Maria Beatrice d'Este'nin oğlu. Massa - Carrara dukalığını 1829 da, Guastalla dukalığını da 1844 te kazanmıştır.

Francesco V. (Modena 1819 - Viyana 1875), Avusturya - Este arşıdukası, Modena ve Reggio dukası (1846 1859). IV. Francesco'nun oğludur. Avusturya ile yaptığı ittifak sayesinde (1847) 1848 ihtilâlinden sonra iktidarını tekrar kurmuş, fakat 1859 ayaklanmasında iktidarı nihaî olarak kaybetmiştir.

FRANCESCO DA BARBERINO [*françesko da barberino*] (Val d'Elsa 1264 - Floransa 1348), İtalyan şairi. Önce Bologna'da, sonra da Floransa'da noterlık yapmış, fakat Floransa'dan sürülerek dört yılını (1309 - 1313) Provence'ta geçirmiştir. *Documenti d'amore* (Aşka ait bilgiler) başlıklı şiiri alegorik bir karakter taşır ve sevgiyi her faziletin ve her ilmin kaynağı olarak över *Reggimento e costumi di donna* (Kadının davranış ve adetleri) adlı eserinde, kadınlarca uygulanması icap eden kaide ve usulleri toplamıştır. Bu bakımdan eser XIII. yüzyıldaki özel yaşayışa ait değerli bir bilgi kaynağıdır.

FRANCESCO DI GEORGIO [*françesko di corcio*], **Martini** (Siena 1439 - Siena 1502), İtalyan ressamı, heykelcisi ve mimarı. Urbino dukası Federigo da Montefeltro'nun hizmetinde Siena'da, ayrıca hisar inşaatında mimar olarak çalışmıştır. Ressamlıkla işe başlamış, 1475 tarihine kadar İtalyan ressam ve heykelcisi Neroccio ile sıkı iş birliğinde bulunmuştur. İnce duygulu bronz kabartmaları uzun zaman Leonardo da Vinci'ye mal edilmiştir. Sonraları daha ziyade mimar olarak çalışmıştır. Başlıca eserleri: *Tablolar*: «Meryem'in taç giymesi» (1472, Siena); «Çocuk İsa'ya tapış» (1475, Siena). *Bronz kabartmalar*: «İsa'nın çarmıhtan indirilişi» (Venedik, Chiesa dei Carmini); «İsa'nın kırbaçlanması» (Perugia); 2 adet meşale taşıyan bronz melek (1489, Siena, duomo). Urbino civarındaki San Bernardino kilisesinin proje resmi (aş. yu. 1474). *Trattato dell'architettura civile e militare* (Sivil ve askerî mimarlık) adındaki bir kitabı da vardır (C. v. Saluzzo bas., Torino, 1841).

FRANCE SOIR [*frãs suar*], Paris'te çıkan günlük Fransız akşam gazetesi. 1941 de «Défence de la France» adı ile aylık mukavemet organı olarak çıkmaya başlamış ve 1945 te F. - S. adı ile günlük akşam gazetesi olmuştur. 1953 ten beri tirajı milyonu aşmaktadır. Fransız basınının en güçlü organıdır.

FRANCHE - COMTÉ [*frãş kõtę*], Fransa'nın eski bir eyaleti. F. - C. bugünkü Haute Saône, Doubs, Jura ve Ain'in bir kısmını içine almaktaydı. V. yüzyılda Burgund'lar tarafından zaptedilen F. - C. 534 te onlarla birlikte Frankların hâkimiyeti altına girmiştir. 1032 de ise Burgurd krallığı ile beraber Alman imparatorluğuna geçmiştir. Friedrich Barbarossa, 1156 da F. - C. nin varislerinden Beatrix'le evlenmek suretiyle bu memleketi Almanya'ya daha sıkı bağlarla bağlamıştır. 1322 de F. - C., Burgund dukalığına, 1361 de Flandra'ya ve 1384 te ise Flandra ile birlikte yeni Burgund dukalığına geçmiştir. 1674 te XIV. Louis F. - C. yi zaptetmiş ve 1678 Nımwegen barış antlaşmasiyle Fransa'ya kazandırmıştır.

FRANCHET d'ESPEREY [*frãşę desprę*], **Louis Félix Marie François** (Mostaganem 1856 Château d'Amancet, Tarn - 1942), Fransız mareşali. Cezayir'de, Tunus'ta, Boxer (Çin'de milliyetçi gizli cemiyet üyeleri) lara karşı Çin'de gösterdiği yararlıklarla tanınmış, 1912 de Mareşal Lyautey tarafından Fas'a çağrılmıştır. F., iki yıl Ued - Zem, Mogador ve Tadla bölgelerinde başarılı askerî seferler idare etmiştir. 1914 te Charleroi'da General Lanrezac'ın ordusuna bağlı I. kolorduya komuta etmiş ve Guise savaşlarında Alman kuvvetlerinin ilerlemesini durdurmuştur (28 - 29 ağustos 1914). 3 eylül 1914 te Mareşal Joffre ona V. ordunun komutanlığını vermiştir. F., Marne zaferinden sonra muzaffer V. ordu ile birlikte Reims'e girmiştir. 1916 da doğu orduları grupuna, 1917 de kuzey orduları grupuna komuta etmiş, 1918 de Selanik'te Müttefik Doğu Orduları komutanı olarak Guillaumat'nın yerine geçmiştir. 14 mart 1918 de Makedonya'da Bulgarlara karşı hücuma geçerek müttefikleri Tuna bölgesine ulaştırmıştır. Bulgaristan'ı mütareke imzalamak zorunda bırakmıştır. Mütareke sırasında iki yıl İstanbul'da Fransız işgal kuvvetleri komutanlığında bulunmuş, Anadolu'daki Kuvayı Millîye hareketinin tenkili için Saray'a ültimatom vermiş, elinde olmadan Ingiliz - Fransız anlaşmazlığı olaylarına karışmıştır. 1921 de mareşal olmuş, bundan sonra kendisini içinden çıktığı Afrika ordusuna ve sahra aşırı ulaştırma işlerine vermiştir. 1933 te Tunus'ta geçirdiği otomobil kazasında malûl olmuş ve 1934 te eski Müslüman muharipleri̇ne yardım etmek için «Afrika Dostluğu» nu kurmuştur.

FRANCHET d'ESPEREY

FRANCIA (Tarihî coğ.), Frankların ülkesi. Bunun, Charles Martel zamanındaki önemli iki parçası Austrasie ve Neustrie idi. Büyük Karl ve Dindar Louis imparatorluğunun esaslı kısmı olan F., Verdun anlaşmasında (1843) F. occidentalis (= Batı F.) ve F. orientalis (= Doğu F.) olarak ikiye ayrılmıştır. F. occidentalis Dazlak Charles'a verilmiş ve sonradan Fransa krallığı olmuştur; Germania (Almanya) krallığının çekirdeği olan F. orientalis ise Alman Ludwig (Ludwig der Deutsche) e verilmiştir.

FRANCIA [*frança*], **Francesco** (asıl adı: **Francesco Raibolini**; Bologna aş. yu. 1450 - Bologna 1517), İtalyan kuyumcusu ve ressamı. Ressam olarak Costa, Perugino ve Raffaello ekolüne bağlıdır. İnce güzellikte ve yumuşak üslûplu dinî tablolar yaratmıştır. Oğulları Giacomo (doğ. 1486 dan önce - 1557) ve Giulio (1487 - 1540) babalarının üslûbuna yakından bağlı kalarak çalışmışlardır.

FRANCIA [*fransya*], **José Gaspar Tomás Rodríguez da** (Asunción 1766 - Asunción 1840), Paraguay diktatörü. Doktor F. adiyle tanınmıştır. Bir Brezilyalının oğlu olan F., aslında din adamı olmak istiyordu, fakat sonradan avukat oldu. Paraguay 1811 de İspanyol hâkimiyetinden kurtulunca kreol cuntasının sekreterliği görevini üzerine aldı, 1813 yılında F. konsül tayin edildi; 1814 te F. üç yıl süre ile kendisini diktatör ilân etti, fakat 1817 den itibaren bu diktatörlüğü kaydı hayat şartiyle üzerine aldı ve bunu kanlı olaylar pahasına da olsa ölünceye kadar muhafaza etti. Bütün İspanyollar memleketten dışarı çıkarıldı. Klerus ve aydınlar susturuldu, Fransız ihtilâli ideallerine bağlılıkları dolayısiyle manastırları kapattı ve mallarına el koydu. F. nın, memleketi dış dünyaya kapayan iktisadî politikası, ticaret ve deniz nakliyatını çok aksattı; buna karşılık memlekette tarım gelişti.

FRANCIABIGIO [*françabico*] (asıl adı: **Francesco di Cristofano**; Floransa aş. yu. 1482 - Floransa 1525), İtalyan ressamı. Albertinelli ve Piero di Cosimo'nun öğrencisidir. Vakit vakit Andrea del Sarto ile birlikte çalışmıştır. F., Floransa'da freskler, madonnalar, özellikle manierist portreler yapmıştır.

FRANCIS [*frānsis*], **James Bicheno** (Southleigh 1815 - Lowell, Amerika Birleşik Devletleri 1892), İngiliz mühendisi. 1833 ten itibaren Amerika'da çalışmış, 1847 - 1852 arasında hidrolik tecrübelerde bulunmuş ve bunların neticesini *Lowell hydraulic experiments* (Lowell hidrolik deneyleri) [1855] adlı kitabında açıklamıştır. 1849 da F. türbini (b. bk.) ni icat etmiştir.

Francis türbini: Artık basınclı su türbini. Günümüzde bunun biraz değişik şekli kullanılmaktadır (bk. SU TÜRBİNLERİ).

FRANCISCO [*franthisko*], **Javier** (asıl adı: **Francisco de Jassu**; apóstol de las Indias [İsp. = Hindistan havarisi] lâkabiyle tanınmıştır; 1506 - 1552), İspanyol Jesuit papazı. Pamplona yakınında Javier veya Xavier şatosunda doğmuş, Paris'e gelmiş ve orada Sainte-Barbe kolejinde Ignacio de Loyola (b. bk.) ile ilgi kurmuştur. Beauvais kolejinin müdürü olmuş ve 1534 te, Montmartre'da, hayatlarını Tanrı ve kilisenin hizmetine vermek adağını yapan ilk altı Jesuitler grupuna katılmıştır. 1537 de papaz olmuş, Roma'ya gitmiş ve Portekiz kralı III. João'ın isteğiyle nuntius (papalık büyük elçisi) ve legatus (papalık valisi) olarak Portekiz Hindistanına gönderilmiştir. 1542 de Goa'ya gelmiş ve hayatının sonuna kadar Uzak Doğu'da kalarak Hıristiyanlığı yaymağa çalışmıştır. Bu maksatla birçok yer gezmiş ve Malaka, Moluca adaları, Japonya ve son olarak Çin'e giderek Hıristiyanlaştırma misyonunu ciddî bir şekilde yerine getiremeden orada ölmüştür. Bu ülkelerin özelliklerine uymakta büyük başarı göstermiş ve bütün buralarda misyonlar (Hıristiyan propagandası merkezleri) kurmuş ve birçok yerlileri vaftiz etmiştir. Bununla beraber vaftiz ettiği kişilerin sayısı mübalâğa edilmiştir. Eserleri arasında bir *Catecismo* (Din dersleri) ve *Cartas* (Mektuplar) [5 cilt] zikredilmeye değer.

J. FRANCISCO

FRANCISCO DE ASÍS [*franthisko dhe asis*], **María Fernando de Borbón** (Aranjuez 1822 - Epinay - sur - Seine, Fransa 1902), İspanya kralı (1846 - 1868; ancak kraliçe II. Isabel'ın kocası olarak kral olduğu için Rey - Consorte unvanını taşır). 1846 da II. Isabel ile evlenmiş, fakat kraliçe onu iktidardan daima uzak tutmuştur. 1868 ihtilâlinden sonra Fransa'ya kaçmıştır.

FRANCISCUS [*frankîskus*], **Assisi'li** (İta. Francesco d'Assisi; aş. yu. 1182 - 1226), İtalyan rahibi. Zengin bir çuha tüccarının oğlu olan F., babası adına ticaret işlerine katılmış, şövalyelik hülyalariyle yaşamış, Perugia'ya karşı savaşmış ve 1206 da kendini tam olarak Tanrının hizmetine adamıştır. Önceleri bir münzevi hayatı sürmüş, sonradan (1208 veya 1209) çevresine kendisi gibi İsa'nın isteğine göre fakirlik hayatı sürmeğe kararlı müritleri toplamıştır Papa III. Innocentius 1210 da F. un kurduğu tarikata ait düzeni kabul etmiştir. Fratres minores (İta. Frati minori = Küçük kardeşler), Santa Maria degli Angeli yakınında Porziuncola malikânesinde yerleşmişler ve buradan bütün İtalya'ya yayılmaya başlamışlardır. 1212 de Sancta Clara (aziz C.) ile birlikte Clarissae kadın tarikatını kurmuştur. Mısır'da kısa bir zaman kaldıktan sonra İtalya'ya dönmüştür. 1224 te ellerinde ayaklarında ve göğsünde Stigmate Christi denilen yaralar hasıl olmuştur. Ölürken *Cantico al Sole* (Güneş ilâhisi) adlı bir şiir yazmıştır. F. un efsanevî hayatı, *Fioretti* (Küçük çiçekler) adlı kolektif bir eserde ve Giotto (Assisi) nun fresklerinde ebedîleştirilmiştir. F. 1228 de aziz ilân edilmiştir.

ASSISI'Lİ FRANCISCUS

FRANCISCUSÇULAR (Fr. Franciscains < Lat. Franciscus = Fr. François), 1209 da İtalyan din ulusu San Francesco d'Assisi (bk. FRANCISCUS, ASSISI'Lİ) tarafından kurulmuş olan tarikat mensuplarına verilen ad. Bellerine bir ip kuşak sardıkları için bunlara Fransa'da, İhtilâlden önce, Cordeliers (Fr. *corde* = ip) denirdi.

1215 te papa III. Innocentius tarafından kabul edilip 1223 te III. Honorius tarafından da tasdik olunan nizamlarına göre, F. tam bir fakirlik içinde dilenerek yaşarlar ve yoksul halk çevrelerinde *İncil*'in hükümlerini yayarlar. Sırtlarına koyu kurşunî bir cüppe, bunun üstüne aynı renkte bir harmanî giyerler, bellerine, önden düğümlenen bir ip kuşak sararlar; çıplak ayaklarında sandallar vardır, başları açıktır .Tarikatın başında bir genel başkan (ministre général), her eyaletin başında bir eyalet başkanı (ministre provencial), her manastırda bir yönetici (gardien = muhafız) vardır. Daha 1223 te San Francesco, etrafına 5 000 keşiş toplamıştı; 1264 te 8 000 tarikat evi kurulmuştu. Tarikat içinde birçok bölünmeler olmuşsa da, bu hizipler (observants, réformés, déchaussés, récollets v. b.) in hepsi aynı genel başkana bağlı kalmıştır. Papa III. Leo, bunların hepsini Küçük kardeşler (Fratres minores) adı altında ve tam bir birlik içinde toplamıştır. Bu tarikatın yanında, her biri kendi başına hareket eden ve ayrı şefleri bulunan *Capucin*'ler, *Conventuali*'ler ve *Tertius ordo regularis*'çiler gibi topluluklar yer alır.

FRANCK [*frãk*], **César** (Liège 1822 - Paris 1890), Fransız orgcusu ve bestecisi. XVI. yüzyıldan beri birçok ressam yetiştirmiş bir ailenin çocuğu olup küçük vasta musikiye başlayarak 11 yaşındayken Belçika'da konser gezisine çıkacak kadar piyano öğrenmiş Liège konservatuvarında yetiştikten sonra 1835 te Paris'e yerleşerek Reicha'dan armoni ve kontrapunt öğrenip 1837 de Paris konservatuvarına girmiş, Leborne'dan bestecilik, Zimmermann'dan piyano öğrenmeye başlamıştır. 1838 d piyano dalını özel büyük armağanla, 1840 ta fuga sınıfını 1. armağanla, ertesi yıl org dalını 2. armağanla bitirip 1842 de konservatuvardan ayrıldıktan sonra, babasının piyano virtuozu olması yolundaki isteğine uymayarak Paris'te piyano öğretmenliğine ve besteciliğe başlamış, Ruth oratoryosunu bitirip ilk defa seslendirdiği 1846 yılında Notre - Dame - de - Lorette kilisesine, 1851 de Saint - Jean - Saint - François kilisesi orgculuğuna tayin edilmiştir. 1858 de Sainte - Clotilde kilisesine geçmiş, buraya yeni kurulan büyük orgu 1859 da açarak ondan ömrünün sonuna kadar ayrılmamış, gününün en önemli orgcusu ve en başarılı imrovisateur'ü olarak tanınmış, sanat gücü 1866 da Liszt'çe J. S. Bach'ınkine benzetilmiştir. 1872 de Benoist'nın emekliye ayrılması üzerine Paris konservatuvarına org profesörü seçilmiş, bundan sonraki yıllarda en önemli eserleri olan *Rédemption* (Kurtarma) [1871 - 1874] oratoryosunu, *Les Eolides* (Aioller) [1876]; *Le chasseur maudit* (Kargışlı avcı) [1882] ve *Les djinns* (Cinler) [1884] senfonik şiirlerini, Piyanolu beşil [1878 - 1879], Keman sonatı [1886] ve Yaylı dördülü [1889] nü, piyano ile orkestra için Senfonik varyasyonlar [1885] ı ve son eseri olan Re minör senfoni [1886 - 1888] yi yazmış olan F., Duparc, d'Indy, Chausson, Debussy, G. Pierné, Ropartz ve Lekeu gibi birçok öğrenci yetiştirdikten başka, Chabrier, Fauré, Roussel ve Ravel'e etki yapmıştır. — G. O.

C. FRANCK

FRANCK [*frank*], **James** (Hamburg 1882 - Göttingen 1964), Alman fizikçisi. 1920 de Göttingen Üniversitesinde deneysel fizik profesörlüğüne getirilmiş, Nasyonal Sosyalizm ihtilâli ve ırkçılık hareketleri yüzünden, önce Kopenhag'a (1934), sonra Amerika'ya geçmiş, John Hopkins (1935), Chicago (1938) ve California (1941) üniversitelerinde çalışmıştır. Elektronların kinetiği alanındaki araştırmaları ile ün almıştır. Gazların elektriksel iletkenliği konusundaki incelemeleri, Bohr teorisinin deneysel yoldan doğrulanmasını sağlamıştır. Bunlardan sonra, atom uyarmalarını ve atom dengeliliğini incelemiş ve gazışı fenomenlerinin mekanizmasının aydınlığa kavuşmasını sağlayan deneylerinden dolayı 1925 Nobel fizik armağanını G. Hertz ile paylaşmıştır. Foto - şimik etki konusunda da araştırmaları vardır. Başlıca eseri: *Anregung von Quante sprüngen* (Kuant atlayışlarının uyarılması) [1926].

J. FRANCK

FRANCK [*frank*], **Melchior** (Zittau aş. yu. 1573 - Coburg 1639), Alman bestecisi. 1603 ten ölümüne kadar Coburg sarayında koro ve orkestra yöneticiliği yapmıştır. Eserlerinde Hassler ve G. Gabrieli'nin etkisi göze çarpar.

FRANCKE [*frąnkī*], **Meister** (= üstat) (Hambourg XV. yüzyıl), Alman ressamı. 1410 - 1425 yılları arasında Hamburg'da çalışmıştır. St. Thomas Becket (Hambourg) ve Sta Barba (Helsinki) mihrap arkalıkları onun eseridir.

FRANCKEN [*frąnkĭn*] **veya FRANCK,** Flaman ressam ailesi. Aslen Limburg'tan gelen bu aile birçok ressamlar yetiştirmiştir:

I. **Hieronymus** (Herentals 1540 - Paris 1610): 1566 ya doğru Fontainebleau'da yerleşmiştir (2. Fontainebleau okulu). En çok balo sahneleri yaratmıştır (Dresden müzesindeki «Venedik'te balo» tablosu en şöhretlisidir).

I. **Frans** (Herentals 1542 - Antwerpen 1616): Hieronymus'un kardeşi olup büyük kilise tabloları (Antwerpen katedrali) ve tarihî tablolar bırakmıştır.

FRANC NOHAIN [*frãnoẽ*] (asıl adı: **Maurice Etienne Legrand** (Corbigny, Nièvre 1873 - Paris 1934), Fransız yazarı. Birçok masal derlemeleri yayımlamıştır (1921-1936). Müsamahakâr ahlâk anlayışı, *L'art de vivre* (Yaşama sanatı) [1929] ve *Guide du bon sens* (Sağduyu kılavuzu) [1932] adlı eserlerinde açıklanmıştır.

FRANCO [*frẽgku*], **João** (Alcaide 1855 - Lizbon 1929), Portekizli politika adamı. Krallık taraftarı olan F. önce maliye (1891), sonra da iç işleri (1893) bakanı olmuştur. 1907 de başbakan seçilen F., Portekiz'de bir diktatörlük kurmuştur. Fakat kralın ve veliahtın katledilmesine engel olamayınca sürülmüştür (1908 - 1928).

FRANCO BAHAMONDE [*frąnko bahamǫnde*], **Francisco** (doğ. El Ferrol 1892), İspanyol generali ve devlet adamı. 1910 da Toledo Piyade Okulundan mezun olmuş, 1912 den 1927 ye kadar hemen hemen aralıksız olarak Fas'ta görev yapmıştır. 1923 te Fas'ta yabancı lejyonun kumandanı olarak, Abdülkerim'e karşı savaşmış, 1925 te generalliğe yükselmiştir.

İspanya'ya döndükten sonra 1927 - 1931 yılları arasında Zaragoza harp okulunun müdürlüğünü yapmış, 1933 te Balear adalarına gönderilmiştir. Sağ kanadın zaferi üzerine 1934 te genel kurmay başkanlığına getirilen F., Asturia'da maden işçilerinin grevini bastırmıştır. 1936 yılında Halk Cephesi hükûmeti, onu askerî bir görevle Kanarya adalarına sürmüştür. Orada ve Afrika'da hükûmete karşı bir ayaklanma hazırlamış ve İspanya iç harbi bu ayaklanma ile 17 temmuz 1936 da başlamıştır (bk. İSPANYA, 1936 - 1939 iç savaşı).

FRANCO BAHAMONDE

Junta de Defensa nacional (millî savunma cuntası) general F. yu 29 eylül 1936 da Caudillo (şef) unvanı ile İspanya devletinin başı ve generalísimo (başkumandan) ilân etmiştir. F., Sovyetler Birliğinden ve Fransa, İngiltere ve Amerika solcularından yardım gören İspanya sosyalist hükûmetine karşı Almanya ve İtalya'nın yardımiyle 1939 da zaferi elde etmiştir. Harbin sonundan önce, 1938 de diktatörlüğe dayanan bir millî hükûmet kurmuştur. 1939 dan sonra Katolik kilisesine dayanarak ülkeyi yeniden kurmağa çalışmış, sosyal yardım kanunları ve endüstrileşme yolundan gitmiştir. 1947 de kabul edilen bir kanunla F. nun mirasçısı kral ailesinden bir kimse olacaktır. Her iki tarafın baskısına direnerek F., İspanya'yı II. Dünya Harbine sokmamıştır. Harpten sonra Amerika F. ya karşı cephe almışsa da, Sovyetler Birliği ile münasebetleri gerginleşince, ona yaklaşmış ve 26 eylül 1953 te Amerika'ya hava ve deniz üsleri vermiştir. F., Portekiz'le ve Amerika'da İspanyolca konuşan ülkelerle sıkı bir iş birliği politikası gütmüştür.

FRANCO - AMÉRICAINS [*frãko amerikẹn*], Fransız Kanadası'ndan gelen ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri Amerika Birleşik Devletlerinde ve özel olarak New England'da yerleşmiş olan bir halk grupu. Sayıları aş. yu. 3 milyondur. Bunların bir kısmı Fransızcayı kullanmağa devam etmiştir. Henri d'Arles (rahip Henri Beaudet), Louis Dantin (Eugène Seers) ve Rosaire Dion - Lévesque (doğ. Nashua 1900, Walt Whitman mütercimi) gibi tanınmış yazar ve şairler yetiştirmişlerdir.

FRANCONIA (Lat. Franconia, Francia, Alm. Franken), Roma - Alman İmparatorluğunda bir dukalık. Rhein ırmağının iki yanı boyunca Alsace sınırından Bingen'a kadar ve Main ırmağının her iki yanı boyunca uzanırdı. Bu toprak Francia occidentalis (Alm. Westfranken, Rheinfranken = Batı F.) ve Francia orientalis (Ostfranken = Doğu F.) temel dukalık (Stammesherzogtum) 939 tarihinde kaldırılmıştır, duka unvanı da II. yüzyılda Batı F. sülâlesi (Sal Frankları) ve Würzburg piskoposları tarafından kullanılmıştır. Eski Rhein Frankları (Rheinfranken) topraklarında bir Reichsgrafschaft bei Rhein (İmparatorluk kontluğu) kurulunca, Franken adı ancak Doğu F. nın adı olarak kalmış ve şu toprakları içine almıştır: Würzburg ve Bamberg piskoposlukları; Fulda ve Hersfeld Abtei (manastır) ları; Nürnberg kontluğu (Burggrafschaft), Henneberg, Rieneck, Wertheim, Hohenlohe v. b. kontlukları. İmparatorluk 1500 ve 1512 tarihlerinde İmparator I. Maximilianus tarafından Kreis'lara ayrılınca bir F. Kreis'ı (Fränkischer Kreis) hasıl olmuştur. Bu Kreis başlıca Doğu F. yı içine alırdı. Rhein F. sı (Rheinfranken) ise Yukarı ve Aşağı Rhein Kreis'ına ayrılmıştır. 1633 te Bernhard von Weimar, Würzburg piskoposluğu ve onun çevresindeki topraklardan kendisine bir F. dukalığı yapmış, fakat bu, Nördlingen savaş (1634) ından sonra tekrar parçalanmıştır. 1806 da Eski İmparatorluk yok olunca F. adı resmen kaldırılmıştır. Bavyera kralı I. Ludwig, 1837 onu tekrar yürürlüğe sokmuş ve Yukarı Main, Rezat ve Aşağı Main Kreis'larına Yukarı F., Orta F. ve F. adlarını vermiştir.

FRANCO - PROVENÇAL [*frãko - provãʼal*] (Dilcilik), Fransa ve İsviçre'de kullanılan bazı lehçelere verilen ad. Fransız İsviçresi, Savoie, Dauphiné, Lyonnais ve Bresse'te kullanılır. Bu grup kuzeyde, asıl Fransızcayı teşkil eden oïl lehçeleri tarafından, doğu ve güneyde de Güney Fransızcasını teşkil eden oc lehçeleri tarafından sınırlanır. Oc lehçelerine karşı sınırları Forez dağlarını takibeder, Saint - Etienne şehrinin doğusundan geçer, Valence şehrinin kuzeyine doğru eğilir ve Briançon şehrinin kuzeyinde sona erer.

FRANÇAIS [*frãsẹ*], Fransızlar tarafından Fransızcaya verilen ad.

FRANÇAIS [*frãsẹ*], **Jean** (doğ. Le Mans 1912), Fransız bestecisi. Nadia Boulanger'nin öğrencisi olmuştur. Opera, bale, koro müziği, orkestra müziği ve piyano solosu bestelemiştir. Eserlerinde klasik görüşle modern ses uyumunu birleştirmiştir.

FRANÇAISE, ACADÉMIE: bk. FRANSIZ AKADEMİSİ.

FRANÇOIS, Le [*lı frãsua*], Fransa'ya ait Martinique adasında bir şehir. Nüfusu 10 600 (1966) dür. Şeker fabrikaları vardır.

FRANÇOIS I. [*frãsua*] (Cognac 1494 - Rambouillet 1547), Fransa kralı. Angoulême kontu Orléans'lı Charles ile Savoie'lı Louise'in oğludur. XII. Louis'nin kızı Claude ile evlenmiş ve 1515 te kayın babasının yerine tahta geçmiştir. Seleflerinin İtalya siyasetini devam ettirmiş, İsviçrelileri yenerek Marignan zaferini kazanmış (1515) ve bunları «ebedî barış» antlaşmasını kabule zorlamıştır. Bir yandan papa X. Leo ile Bologna konkordatosunu imzalayarak piskoposlarla manastır başpapazlarını tayin etme yetkisine sahip olurken, öte yandan da İspanya kralı I. Carlos (sonraki Almanya imparatoru V. Karl [Charles Quint] ile Noyon antlaşmasını yapmış ve bu hükümdarı Napoli kralı olarak tanıması karşılığında Milanais bölgesinde hükümranlığını sağlamıştır. Avusturya imparatoru Maxmilian'ın ölümünden sonra imparatorluk tahtı üzerinde İspanya kralı I. Carlos ile rekabete düşmüş, bu tehlikeli rakibe karşı İngiltere ile birleşmeğe çalışmış (VIII. Henry ile Calais yakınındaki «Altın Kumaş Kampı» [Camp du Drap d'or] buluşması, 1520) ise de, banker Fugger (b. bk.) ların malî yardımlarından faydalanan Carlos'un imparator seçilmesini önleyememiş, o tarihten sonra da bütün gücünü Avusturya hanedanı ile savaşmaya harcamıştır. 1521 de Mézières'e taar-

I. FRANÇOIS

ruz eden kral, 1524 te Fransızları Milanais'den kovmuştur. İtalya'ya karşı yeni bir sefere çıkan I. F., Pavia'da İspanyollara esir düşmüş (24 şubat 1525), Madrid'e götürülerek Alcâzar sarayına hapsedilmiştir. Bundan sonra devlet idaresi ana kraliçe Savoie'lı Louise tarafından yürütülmüştür. Louise, oğlunun esaretten kurtarılmasını niyaz eden bir mektupla kont Jean Frangipani'yi Kanunî Sultan Süleyman'a göndermiştir. Ne garip tecellidir ki Almanya imparatoru Maximilian'ın ölümünden sonra I. F., imparatorluk tacını elde etmek için Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya ve Hollanda'da geniş propagandalara girişmiş ve imparator seçildiği takdirde Türkleri üç yıl içinde, değil Avrupa'dan, İstanbul'dan dahi atacağını söylemişti. Kanunî, İtalya ve Macaristan üzerinde nüfusunu artıran, Balkanları tehdit etme durumuna gelen V. Karl'ın tedibi gerektiğini, Fransa'nın ise Avrupa'da ona karşı duran tek devlet bulunduğunu, diğer taraftan Lutherciliğin yayılmasiyle Hıristiyanlar arasında ikilik çıkmasının kendi menfaatlerine uygun bir zemin hazırladığını dikkate alarak Fransa'nın bu müracaatını olumlu karşılamış ve Macaristan'ın Osmanlı devleti aleyhinde İran ile müzakereye girişmiş olmasını bahane ederek 1526 da Mohács (Mohaç) seferini açmıştır. Ancak, bu sırada I. F. Madrid antlaşmasını imzalamış bulunuyor (14 ocak 1526), böylece Milanais ve Bologna eyaletlerini İspanya'ya bırakıyordu.

Bundan sonra I. F. papa VII. Clemens ile birleşerek 1527 de yeniden savaşa girişmişse de, Cambrai antlaşması ile İtalya üzerindeki iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştır (1529). Buna karşılık Bologna üzerindeki hakkı tanınan I. F., barışı pekiştirmek için, V. Karl'ın kız kardeşi Avusturya'lı Eleonore ile evlenmiştir (kraliçe Claude 1524 te ölmüş bulunuyordu). Fakat Fransa için istilâ tehlikesi hâlâ mevcut olduğundan kral, bir yandan Alman Protestan prensleriyle ittifak ederken (Saalfeld antlaşması, 1531), öte yandan da Kanunî'yi daha müessir yardımlar için sıkıştırıyordu. 1536 da yeniden başlayan harp sonucunda V. Karl Provence'ı işgal etmişse de, ordusunda hastalık çıkması üzerine Fransa ile 10 yıllık bir mütareke imzalamıştır. Bununla beraber, 1542 de İngiltere ile birleşerek Fransa'yı yeniden sıkıştırması, Barbaros kumandasında 154 parçalık bir Türk donanmasının I. F. ya yardım sağlamak üzere yola çıkmasına (28 mayıs 1543), Nice'i alarak Fransızlara teslim etmesine ve 15 ay bu donanmanın Toulon'da üslenmesine sebep olmuş, böylece Fransızların İtalya'da Cérisolles zaferini kazanmaları sağlanmıştır. Nihayet Crépy barışı (eylül 1544) ile I. F., Savoie'yı, Frandre ve Artois üzerindeki hâkimiyetini kaybetmişse de, Macaristan ve Avusturya üzerindeki devamlı Türk baskısı, bundan böyle V. Karl'ın Fransa üzerindeki istilâ emellerinden vazgeçmesine sebep olmuştur.

İç siyaset bakımından da I. F. nın saltanatı önemlidir. Özel hayatında hovardalıklariyle tanınan, birçok metresleri olan ve annesinin tesiri altında kalan hükümdar, devamlı israflariyle hazineyi zararlara sokmuş o'makla beraber, güzel sanatları korumuş, Leonardo da Vinci, Benvenuto Cellini, Primatice gibi İtalyan sanatkârlarını Fransa'ya getirtmiş, memleketin ekonomik kalkınmasına çalışmış, kumla örtülen Honfleur limanı yerine Havre liman şehrini kurmuş, Lyon'da bir ipekhane açtırmış ve İtalyan kumaşlarına ağır gümrük koyarak Fransız ipekçiliğinin gelişmesini sağlamıştır. Öte yandan, merkeziyetçiliği artırmış, sorumsuz ve zorba idarenin ilk temellerini atmış, asılzadeler sınıfını çevresine toplayarak saray dalkavukluğunu geliştirmiştir. İcraatında kimseye hesap vermeyeceğini anlatmak üzere fermanlarının altına koydurttuğu: «çünkü bizim keyif ve arzumuz bu yoldadır» ibaresi meşhurdur.

FRANÇOIS [*frãsua*] **II.** (Fontainebleau 1544 - Orléans 1560), Fransız kralı. 1559 - 1560 yılları arasında krallık yapmıştır. II. Henri ile Cathérine de Médicis'in büyük oğludur. İskoçya kraliçesi ve Guise'lerin yeğeni olan I. Mary Stuart'ın kocasıdır. Katolik grupunun başkanları olan Guise'ler, etkilerini zorla kabul ettirmişler ve 1560 ta Amboise'ın Protestan suikastçılarını şiddetle ezmişlerdir.

II. FRANÇOIS

FRANÇOIS DE SALES [*frãsua di sal*] (Sales sarayı, Annecy 1567 - Lyon 1622), Cenevre başpiskoposu. 1665 te aziz ve 1923 te Katolik yazarların koruyucu aziz (pîr) i ilân edilmiştir. 1602 de Cenevre piskoposu olmuştur. Büyük Perhiz'e dair vaızları ve Kuzey Savoia'yı yeniden Katolikliğe kazanmak için sarf ettiği gayretlerle ün almıştır. Mistik olarak ve dinî konulardaki yazılariyle de tanınır. Madame de Chantal ile birlikte 1618 de Salesianae kadınlar tarikatını kurmuştur. Salesiani (Salésien) adını taşıyan çeşitli birlikler onun tarafından kurulmamıştır. Başlıca eserleri: *Introduction à la vie dévote* (Sofuluk hayatına giriş) [1609]; *Traité de l'amour de Dieu* (Tanrı sevgisi anakitabı) [1616]. Eserleri toplu olarak 1892 - 1932 de yayımlanmıştır.

FRANÇOIS DE SALES

FRANÇOIS [*frãsua*] **VAZOSU,** eski sahibinin adını

FRANÇOIS VAZOSU

taşıyan zengin tezyinatlı bir krater (b. bk.). Bu vazo seramikçi Ergotimos ile ressam Klitias'ın eseridir. 1844 te Chiusi'de bulunmuştur. Vazo halen Floransa Arkeoloji Müzesindedir. M. Ö. 560 yıllarındaki Attike resminin en başta gelen eseridir.

FRANÇOIS - PONCET [*frã ua pösę*], **André** (Provins, Seine - et - Marne 1887), Fransız politika adamı, diplomatı ve yazarı. Almancadan agreje olan F., 1932 - 1938 yılları arasında Berlin, 1938 - 1940 yıllarında da Roma büyük elçisi olmuş, 1943 - 1944 yıllarında Almanya'da sürgüne gönderilmiş, 1948 de Fransız hükûmetinin Almanya işleri müşavirliğine getirilmiştir. 1949 1953 yıllarında Almanya'da yüksek komiserlik, 1953 - 1955 yıllarında da Almanya'da büyük elçilik yapmıştır. Eserleri: *Les affinités électives de Goethe* (Geothe' nin seçimli yakınlıkları) [1909]; *Ce que pense la jeunesse allemande* (Alman gençliğinin düşündükleri) [1913]; *Souvenirs d'une ambassade à Berlin* (Berlin'de bir elçiliğin hatıraları) [1946]; *De Versailles à Potsdam* (Versailles'dan Potsdam'a) [1948]; *Carnets d'un captif* (Bir tutuklunun defteri) [1952]; *Die politische Sendung der Jugend* (Gençliğin siyasî misyonu) [1952]; *Au fil des jours* (Günler boyunca) [1962]. 1962 yılında Fransız Akademisi üyeliğine seçilmiştir.

A. FRANÇOIS - PONCET

FRANGIPANI [*francipąni*], İtalyan asılzade ailesi. XI - XIII. yüzyıllarda Roma'nın en kudretli ailelerinden biri olup hemen daima papaların tarafını tutmuştur. Giovanni F., 1268 de Konradin'i Anjou'lu Charles'a teslim etmiştir. F. lerin başlıca kolu XVII. yüzyılda sona erince, mirasları Antonio Barberini'ye geçmiştir.

FRANK [*frã*] (Fr. Franc), Fransız parası, birçok eski Fransız paralarının adı, Fransız para sistemi birimi (kısaltması: F), Belçika, Luxembourg ve İsviçre para sistemleri birimi.

Tarih: F., Fransız kralı Jean le Bon'un fidyesini ödemek için XIV. yüzyılda ortaya çıktı. Bu, at üzerinde, miğferli şövalyeyi belirten 3,877 gr ağırlığında saf altın bir para idi. V. Charles zamanında F. ın değeri 3,06 gr altın değerine düşürüldü ve 1577 de Paris'te gümüş F. basıldı. F. ın devamlı düşmesi sonunda XIII. Louis gerçek değerinin devam ettirilmesine karar verdi, ağırlığına göre paranın değeri korunacaktı. Convention Nationale (Fransa'da Birinci Cumhuriyeti hazırlayan meclis), 1 sikke 5 gr lık gümüş karşılığı olmak üzere kanunî para sisteminin F. olmasını kabul etti. 1803 te 15 1/2 gr gümüş esasına göre altın para basımı yerleşti. 1789 - 1928 arasında altın F. (0,322 5 gr) Fransız para sistemi birimi oldu. 1914 te sürüm mecburiyeti yeniden konulunca kâğıt F. ın değeri muntazaman düşmeğe başladı. 1928 de Poincaré F. ı, temel F. ın 1/5 inden biraz üstün bir değerle sürüme girdi. 1936 da Auriol, 1938 de Bonnet, 1940 ta Reynaud F. ları devamlı düşme gösterdi. Bu durum, II. Dünya Harbinde ve daha sonraları da devam etti. 1960 ta 0,180 2 gr saf altın karşılığı ve 100 eski F. değerinde olmak üzere yeni F. (Nouveau F.) çıkarıldı (1 US = 4,93 NF). 1963 ten itibaren «yeni F.» adı kaldırılarak Fransız para biriminin adı yine F. oldu. CFA Frangı veya Afrika malî birliği frangı (Franc communauté financière africaine, FCFA) zenci Afrikasının Fransızca konuşulan bazı devletlerinde, Madagaskar'da, Réunion adalarında ve Saint - Pierre - et - Miquelon'da 100 FCFA = 2 F olmak üzere sürümdedir. CFP frangı veya Pasifik Fransız Birliği Frangı (Franc communauté française du Pacifique, FCFP) Fransız Polinezya'sında ve Yeni Kaledonya'da 100 FCFA = 5,5 F olarak geçerlidir.

FRANK: 1. Napoléon zamanındaki 5 franklık, 2. Modern 1 franklık

FRANK [*frank*], **Adolf** (Kloetze, Altmark 1834 - Charlottenburg 1916), Alman kimyacısı. 1860 ta Stassfurt'ta bir potasyum yatağı keşfeden F., Alman potasyum endüstrisini kurmuş ve 1876 ya kadar bu endüstrinin gelişmesinde aktif bir rol oynamıştır. Potasyum tuzunu da ilk bulan odur. F., 1899 da N. Caro ile birlikte serbest - azotu kalsiyum - karbit ile birleştirme usulünü de geliştirmiştir.

FRANK [*frank*], **Anne** (asıl adı: **Annelies Marie Frank**; Frankfurt am Main 1929 - Bergen - Belsen toplama kampı 1945), Alman asıllı Felemenk'li kadın yazar. Alman Yahudisi bir bankerin kızı olan F., Nazi baskısından 1933 de ailesi ile birlikte Hollanda'ya sığınarak Amsterdam'da bir kenar mahalle evinde gizlenmiştir. Alman işgali sırasında, 1944 te, yakalanarak ailesi ile birlikte toplama kampına sürülmüş, orada kendilerine yapılan işkenceden yalnız babası kurtulmuştur. F. gizlendiği evde, 14 haziran 1942 den 1 ağustos 1944 e kadar bir hâtıra defteri tutmuş, ayrıca çocuk hikâyeleri ve masalları yazmıştır. Kendisine gençliğin verdiği canlılık, hayal, iç ve dış hayatın verdiği dehşetle dolu olan bu hâtıralar, ölümünden sonra Felemenkçe olarak *Het Achterhuis* (Arkadaki ev) [1946] başlığı ile yayımlandıktan sonra

A. FRANK

«Anne Frank'ın hâtıra defteri» (Alm. Tagebuch, Fr. Journal, İng. Diary) başlığı ile birçok dillere çevrilmiştir (Türk. çev. 1958). H. Goodrich ile A. Hackett bu hâtıraları İngilizce olarak piyes şekline getirmişlerdir [1955]. 1959 da bu hâtıraların filmi yapılmıştır. F. ın hikâveleri ayrıca *Verhalen rondom het achterhuis* (Arkadaki evden hikâyeler ve olaylar) [1960] başlığı ile yayımlanmıştır.

FRANK, Bruno (Stuttgart 1887 - Beverly Hills, California 1945), Alman yazarı. Thomas Mann (b. bk.) ın komşusu ve dostu idi. F. ın yazdığı hikâyelerde Thomas Mann'ın açık tesiri göze çarpar. Başlıca eserleri: *Die Schatten der Dinge* (Eşyanın gölgeleri) [1912]; *Requiem* (Ölülerin ruhu için dua) [1913]; *Die Fürstin* (Prenses) [1915]; *Die Schwestern und der Fremde* (Kız kardeşler ve yabancı) [1918]; *Der Kelter* (Mengene) [1920]; *Tage des Königs* (Kralın günleri) [1924]; *Zwölftausend* (On iki bin) [1927]; *Politische Novelle* (Siyasî hikâyeler) [1928]; *Der Magier* (Büyücü) [1929]; *Sturm im Wasserglas* (Bir bardak suda fırtına) [1930]; *Nina* (ad) [1931], *Cervantes* (ad) [roman, 1934]; *Der Reisepass* (Pasaport) [1937]; *16 000 Francs* (16 000 frank) [1940]; *Die Tochter* (Kız) [1943].

FRANK, Hans (Karslruhe 1900 - Nürnberg 1946), Alman politikacısı. Nasyonal Sosyalist Partisine ilk girenlerdendir. Milletvekili (1930), Bavyera adalet bakanı (1933 - 1935) ve Polonya genel valisi (1939) olmuştur. Polonya'daki seçkin fikir adamlarını ve Yahudi halkı ortadan kaldırmağa çalışmış, uluslararası Nürnberg mahkemesinde ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmiştir.

FRANK, İlia Mihayloviç (doğ. 1908), Sovyet fizikçisi. Sovyetler Birliği Fen Akademisi fizik enstitüsünde çalışmış, 1937 de J. Tamm ile iş birliği ederek, A. Çerenkov (b. bk.) un bulmuş olduğu *etki teorisi*'ni geliştirip kesin şekline sokmuş ve maddenin içindeki çok yüklü partiküllerin hareketlerini ve durumlarını incelemiş ve Tamm ve Çerenkov ile birlikte 1958 Nobel fizik armağanını almıştır.

İ. M. FRANK

FRANK, Karl Herman (Karlovy Vary 1898 - Praha 1946), Alman politikacısı. Praha parlamentosunda milletvekili (1937), parti eyalet başkan vekili (1938) ve Gestapo (b. bk.) şefi Heydrich'in bakanlık müstesarı (1939) idi. Çek yurtseverleri tarafından Heydrich'in öldürülmesi (1942) üzerine Lidice ve Lezaki köyleri halkının topyekûn öldürülmesini emretmiştir. Çekoslovakya'nın kurtuluşundan sonra Halk Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmiştir.

FRANK, Leonhard (Würzburg 1882 - München 1961), Alman yazarı. 1933 - 1950 yılları arasında İsviçre, Fransa ve Amerika'da göçmen olarak yaşamıştır. F. ın eserleri, yazarın pasifist olarak cephe aldığı karışık harp yıllarının aynasıdır. F. 1914 te Fontane, 1920 de Kleist armağanlarını kazanmıştır. Başlıca eserleri: *Die Räuberbande* (Haydut çetesi) [1914]; *Die Ursache* (Sebep) [1916]; *Der Mensch ist gut* (İnsan iyidir) [1919]; *Karl und Anna* (Karl ile Anna) [1927]; *Das Ochsenfurter Männerquartet* (Ochsenfurt'lu erkekler kuarterti) [1927]; *Bruder und Schwester* (Erkek kardeş ile kız kardeş) [1929]; *Von drei Millionen drei* (Üç milyonda üç kişi) [1931]; *Traumgefährten* (Rüya arkadaşları) [1936]; *Mathilde* (ad) [1948]; *Die Jünger Jesu* (İsa'nın havarileri) [1950]; *Links wo das Herz ist* (Solda, kalbin olduğu yerde) [1952].

FRANK DEVLETİ (Orta Lat. Regnum Francorum): Orta Çağ başlarında teşekkül etmiş olan en önemli devlet olarak F. D., Roman ve Germen kavimlerini içine alır ve batının, özellikle Almanya ve Fransa'nın siyasî ve kültürel gelişmelerinin temelini teşkil eder.

Frankların Aşağı Ren ile Manş arasında yerleşmeleri M. S. III. yüzyılın sonunda başlamıştır. IV. yüzyılda Sal Frankları Rhein ile Waal arasındaki Betuwe adasını işgal ettiler ve Roma federalisti olarak Aşağı Manş ile Schelde ırmağı ağzı arasında Toxandria'da göründüler. Doğuda Chatt'lar da katıldılar. V. yüzyılda tekrar fatih sıfatiyle güneye doğru sokuldular ve Chlodio ve I. Childerich'in idaresi altında merkezi Tournai (Doornik) olan bir devlet kurdular.

F. D. nin kuruluşunda ilk krallar Merovinglerin Sal krallık ailesinden gelmişlerdir. Childerich'in oğlu Chlodwig, Roma hâkimiyetinin kalıntılarını ve ortak kralları ortadan kaldırdı ve 483 - 507 yılları arasında Germen boylarından Alemann'ların memleketlerinin bazı kısımları ile Batı Got devletini zaptetti. Chlodwig, bütün bu geniş ülkede merkezi Tournai'den Soissons'a kadar uzanan ve Paris'te yerleşen birleşik devleti kurdu. Chlodwig 498 (?) de diğer Arî Germenlerden ayrı olarak Katolikliği kabul etti. Frank miras hukukuna göre, 511 de ölümünden sonra devlet dört oğlu arasında taksim edildi; dört bölgenin başşehirleri şunlardır: Paris, Soissons, Orléans ve Metz. 531 de Thüring, 532 - 534 te Burgond devletleri zaptedildi. Geride kalan Flaman memleketi ile Bavyera da siyasî bakımdan bağımlı memleketler haline geldiler, ancak krallık ile aristokrasi ve Austrasia ile Neustria arasındaki tezatlar devletin birliğini gevşetti. I. Dagobert'in ölümünden sonra Meroving krallarının nüfuzu çok zayıfladı. Buna paralel olarak, zaten bozulmaya yüz tutmuş olan ahlâk ve gelenekler de çöktü. Siyasî iktidarı saray nazırları devam ettirmeye başladılar.

Karolingler: 687 de Austrasien saray nazırı olan Orta Pippin, bütün F. D. nde tek hâkimiyeti kurdu. Torunu III. Pippin Meroving hanedanını ortadan kaldırdı ve 751 de kendini Frank kralı ilân etti; bu olayda dinî takdis soydan gelme hakkının yerini tuttu. Frank krallığının Papalık ile ittifakı ve 754 te Guiercy anlaşmaları, dünya tarihinin en önemli olayı oldu. Artık Roma, Frank kralının devamlı himayesi altındaydı. Thüring (700 sıralarında), Alemann (730) ve Bavyera (788) dukalıklarının ortadan kaldırılmasiyle F. D. nin birliği tekrar kurulmuş oldu. Friesland yenildi, İspanya'dan Avrupa'ya yayılmak isteyen Araplar, Charles Martel'in Tour ile Poitiers arasında 732 de kazandığı zaferle durduruldu.

F. D., en büyük genişlemeyi Büyük Karl (Charlemagne) devrinde idrak etti. Büyük Karl, 774 te Lombardiya'yı, 772 - 804 te Saksonya'yı, 796 da Avar devletini yendi ve 795 te Pirenelerin güneyinde İspanya sınır devletini kurdu. Roma ve Vatikan üzerindeki hâkimiyeti Pippin daha önceden sağlamıştı. 800 yılında imparatorluğu yükselmesi ile mutlak hükümranlığı sağlamış oldu.

Büyük Karl'ın ölümünden sonra F. D. hemen dağılmaya yüz tuttu (842 Strasbourg andı). 843 Verdun

muahedesinde devlet Dindar Ludwig'in üç oğlu arasında taksim edildi. Ülkenin ortasının kuzey kısmı Mersen (870) ve Ribemont (880) Lothringen (Lorraine) adı altında devletin doğu kısmına intikal etti III. Karl (885 - 887) parçalanan dev leti bir defa daha birleştirdi; fakat sonradan kesin ayrılma gerçekleşti. Batı F. D. (Fransa), Doğu F. D. (Almanya), Burgund ve İtalya meydana geldi. Bu çözülme devrinde F. D., Norman'ların ve Arapların şiddetli saldırılarına uğradı.

Frank Devletinin idare sistemi: Eski vilâyetlere taksim tarzı, emir ve ceza sistemine dayanan Frank krallığının kuvvetlenmesi sıralarında kral adına memur olarak hüküm süren kontlarla devam ettirildi. Bu «asiller» in yanında «hürler» (liberi, ingenui) halkın önemli bir kısmını teşkil etmekte idiler. Yenmiş oldukları Roman halkına eşit vatandaşlık hakkı tanıyan yegâne Germen boyu Franklardır. Ayrıca, daha az hak sahibi «hürler» ve «hür olmayanlar» gelmek tedir. Krallık idaresinin başında saray nazırı (Major Domus) bulunur. Bunun idaresi altında çeşitli saray memuriyetleri vardır.

Frank krallığının kuruluş tarzı Germen ordu krallığına dayanır, ancak Romalılardan alınan birçok yeni müesseselerle değiştirilmiş veya sağlamlaştırılmıştır. Karoling devrinde F. D. nin önemli idare merkezleri Aachen, Ingelheim ve Nimwegen'dir.

F. D. nin ekonomisi, köylülerin angarya çalışmalarına dayanırdı. Merovingler devrinde devletin batı ve güney bölgelerinde mahdut ölçüde uzak ticaret başladı. VII yüzyıldan itibaren ticarette bir gerileme oldu. Bu gerilemeye Arapların hücumunun sebep olduğu kesin değildir. VIII ve IX. yüzyıllarda Ren bölgesinde İngiltere ve Skandinavya ile yapılan ticarette bir gelişme başladı. Para sistemi III. Pippin ve Büyük Karl tarafından ele alınıp yeniden tanzim edildi. Yeni ticarî sahaların açılması Norman hücumları ile engellendi.

Kültürel durum: F. D nde sanatta hissedilir bir doğu tesiri vardır. Resmî dil ve yazı dili Latinceydi. Hıristiyanlığı yayma işini İrlanda ve İskoçya'lı rahipler (Columban, Gallus v. b.), daha sonra da Anglosakson misyonerler (Bonifatius) üzerlerine almışlardı. Diğer Germen memleketlerinde olduğu gibi, kilise, devlet kilisesi halinde teşkilâtlandırılmıştı. Siyasî ve kültürel karışıklıklar sırasında münferit manastırlar antik kültürünü koruyucu merkezleri olmuştu. Büyük Karl, yeniden antik kültüre yöneldi ve bir Karoling rönesansına yol açtı. Büyük manastırların yanı başında okullarda sanat ve ilmi geliştirdi. Fakat öte yandan eski Germen destanlarını ve millî kalıntılarını yazdırmak suretiyle tespit ettirdi. Mimaride geç Roma - Bizans tesiri açıktır.

F. D. nin dünya tarihi bakımından önemi Meroving devletinin kurulmasiyle Akdeniz bölgesinden kuzeye kayıldı. Burada antik kültür kalıntıları muhafaza edildi ve bu kültür, Hıristivan - Germen tasavvurları ve Batı Orta Çağ kültürü ile kaynaştı. Roman ve Germen halk yığınları arasında bir denge kuruldu; siyasî müesseseler ise hemen hemen bütün batı devletleri için ortak bir temel teşkil etti.

FRANK DİLİ, Fransa'ya adlarını veren Germen boylarından Eski Frankların dili. Batı Germen dilleri grupuna girer. Kullanıldığı alanlar şunlardır: 1. *Rhein kıyısı Frank ları bölgesi* (Montjoie'dan Sieg ırmağına kadar uzanır); 2. *Moselle Frankları bölgesi* (batı sınırı Belçika'nın siyasî sınırını içeriden takip eder, doğu sınırı ise Metz ve Strasbourg şehirlerini birleştiren çizginin ortasından başlayarak Sieg'in kaynağına ulaşır); 3. *Rhein Frankları bölgesi*; (2. nin doğusunda, Meiningen'den sonra Werra ırmağına kadar uzanır); 4. *Güney Frankları bölgesi* (Karlsruhe bölgeleri); 5. *Doğu Frankları bölgesi* (Meiningen, Plaumen, Bamberg, Würzburg ve Nürnberg bölgelerini içine alır). Bu dil hakkındaki bilgiler tahminlere dayanır.

FRANKE [*frąnkĭ*], **Herbert** (doğ. Köln 1914), Alman sinoloğu Otto F. (b. bk.) nin oğlu. 1952 yılından beri München Üniversitesinde sinoloji profesörüdür. Başlıca eserleri: *Geld und Wirtschaft in China unter der Mongolenherrschaft* (Moğol hakimiyeti devrinde Çin'de para ve iktisat) [1949]; *Altchinesische Literatur* (Eski Çin edebiyatı) [1951].

FRANKE [*frąnkĭ*], **Otto** (Gernrode 1863-Berlin 1946), Alman sinoloğu. 1888 - 1901 yılları arasında Çin'de tercüman ve konsolos olarak çalışmış, 1910 da Hamburg'da profesör olmuş, 1923 te Berlin Üniversitesine tayin edilmiştir. F., Çin ve çevresindeki kavimlerin tarihi üzerine temel eserler yayımlamıştır. Ayrıca uluslararası değer taşıyan bir Çin tarihi yazmıştır. Başlıca eserleri: *Beiträge aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Zentralasiens* (Çin kaynaklarından Orta Asya Türk kavimlerine ve İskitlere ait katkılar) [1904]; *Geschichte des chinesischen Reiches* (Çin devleti tarihi) [5 cilt, 1930 - 1952].

FRANKE [*frąnkĭ*], **Paul** (Weimar aş. yu. 1537 - Weimar 1615), Alman mimarı. Başlıca eserleri, Wolfenbüttel'deki üniversite kitaplığı ile Marienkirche (Meryem kilisesi) dir.

FRANKENBERG [*frąnkĭnberg*], Doğu Almanya'da, Karl - Marx - Stadt yönetim çevresinde, Karl - Marx - Stadt'ın kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 15 000 dir. Dokumacılık sanayii, puro fabrikası ve halı tezgâhları vardır.

FRANKENİASE (*Frankeniaceae*), bir bitki familyası. Cins ve türlerinin çoğunluğu deniz kıyılarında, çöl ve steplerin tuzlu topraklarında yetişen bir veya çok yıllık ot veya bodur ağaçlardır. Familyada 4 cins, 50 tür bulunur. Türlerinin çoğunluğu, Akdeniz çevresi memleketlerinde, Ön Asya'da, Amerika'nın Pasifik kıyılarında yetişir.

FRANKENİYA (*Frankenia*): Frankeniase (*Frankeniaceae*) familyasına bağlı 45 kadar türü bulunan bir bitki cinsi. Türlerinin çoğunluğu Akdeniz çevresi memleketleri, Avustralya ve Pasifik Amerika'da yetişir. Bu cinsin memleketimiz kıyılarında İç Anadolu tuzlu topraklarında yetişen *F. pulverulenta* ve *F. hirsuta* olmak üzere iki türü vardır. Bu bitkilerin tıbbî ve ekonomik yönden bir değerleri yoktur.

FRANKENSTEIN (Coğ.): bk. ZABKOWICE ŚLASKIE.

FRANKENTHAL [*frąnkĭntāl*], Batı Almanya (Pfalz) da, Ludwigshafen'ın kuzeyinde bir şehir. Nüfusu 31 100 dür. Makina sanayii vardır. Porselenleri ünlüdür.

FRANKENWALD [*frąnkĭnvald*], Almanya'da, Fichtel dağ sırasının kuzeybatı yönünde Thüring ormanlarına doğru uzanan bölümü. Silur, Devon ve alt Karbon şistlerinden ibaret hafif dalgalı bir yayladır. F. dan Saale ırmağı ve diğer birçok küçük sular geçer. En yüksek tepesi olan Döbraberg 794, Wetzstein 785, Kulm 737 m dir.

FRANKFORT [*frąŋkfırt*], Amerika Birleşik Devletlerinde, Kentucky ırmağı üzerinde bir şehir, Kentucky devletinin başkenti. Nüfusu 11 900 (1950) dür. Bluegrass (mavi ot) havzasının zengin tütün bölgesinde bulunan şehir, sakin bir idare merkezidir.

FRANKFURT AM MAIN [*frąnkfurt am mayn*] (kısaltması: Frankfurt a. M.), Batı Almanya'da (Hessen), Main ırmağı üzerinde ve bunun Rhein ile birleştiği noktadan 30 km uzaklıkta bir şehir. Nüfusu 691 700 (1966) dür.

FRANKFURT AM MAIN: Tamir gören şehir içinden bir manzara

Şehir, Orta Rhein çöküntü hendeğinin kuzey ucundadır. Main yolu üzerinden Frankonia'ya ve Hessen eşiği yolu üzerinden Baltık denizine ulaşan kara yollarına hâkimdir. Böylece F., çeşitli bölgeler (Hessen'ın II. Çağa ait plato'ları, şistli Rhein dağları, Orta Rhein hendeği) ile temas halinde bulunmuş ve bu durum şehrin beslenmesini sağlayarak Orta Çağdaki gelişmesini kolaylaştırmıştır. Bu eski serbest şehir, Orta Çağ ve Rönesans'ta Almanya'nın başlıca ticaret merkezlerinin biri idi. Rhein ırmağı ile şehrin aşağı kısmında 2 000 tonluk gemilerin işlemesine elverişli olan Main ırmağı, şehrin XIX. yüzyılda yeniden bir ticaret merkezi olmasına imkân vermiştir. Batı Almanya'nın başta gelen iktisadî şehirlerinden biri olan F. un siyasî başkent olması bile düşünülmüştür. Faal bir borsaya sahip büyük bir ticaret merkezidir. I. G. Farbenindustrie firmasının ve daha birçok başka firmaların merkezleri buradadır. F., aynı zamanda bir ilim ve sanayi merkezidir. Su yolları üzerinde bulunması ve bir demiryolları kavşağı olması fabrikaların kurulmasını sağlamıştır. Bunlar arasında tekstil (sunî ipek), kâğıt, basımevleri, makine ve gemi yapımı, deri ve kauçuk işleri, kimya endüstrileri, plastik maddeler, otomobil fabrikaları gibi imalât sanayii geniş bir yer tutar. Russelsheim'daki çok büyük Opel fabrikası ve Offenbach'taki deri işleme merkezi F. çevresindedir. II. Dünya Harbi şehri çok hırpalamıştır. Hava bombardımanları şehrin tarihî merkezini harap etmiş ise de, burası yeniden yapılmıştır. XIII ve XIV. yüzyıllardan kalma katedral hasar görmüş ve birçok eski evler yok olmuştur. Fakat Römerberg'teki eski evlerin restorasyonu yapılmıştır. XV. yüzyıldan kalma şehir kapısı hâlâ mevcuttur. Städel enstitüsü adı altında önemli bir güzel sanatlar müzesi vardır. Burada, Clouet, Claude Lorrain, Courbet, Delacroix, Monet ve Cézanne'ın tabloları, Rodin, Renoir ve Maillol'un heykelleri bulunur. Belediyeye ait bir heykeltıraşlık müzesi, bir de tabiat tarihi müzesi vardır. Goethe'nin evi tekrar yapılmış ve bu yazara ait bir müze haline getirilmiştir. Her yıl F. ta açılan bir milletlerarası kitap fuarında 1 500 yayınevi temsil edilir.

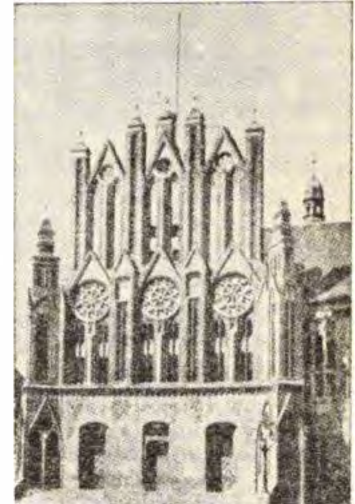
Tarihçe: F. un bulunduğu yerde Romalılar Main geçidini korumak için bir ordugâh kurmuşlardı. Carolingler şehri genişletmişler ve 843 ten sonra Doğu Franconia'nın birinci başkenti haline getirmişlerdir. Fakat sonra şehir bu hanedanın gerilemesi ile önemini kaybetmiştir. XI. yüzyılda ticarî faaliyet F. u tekrar canlandırmış ve şehri bütün Avrupa tüccarlarını çeken bir fuar merkezi haline getirmiştir. 1147 de St. Bernard burada bir Haçlı seferi hazırlamış, fakat bu, sonradan Slavlara yöneltilmiştir. 1254 ten itibaren zengin bir serbest şehir haline gelen F., çok geçmeden resmî bir imparator seçimi ve taç giydirme yeri olarak seçilmiştir. Bu hal Mukaddes İmparatorluğun yıkılması (1806) na kadar sürmüştür. V. Kral (Carlos) 28 haziran 1519 da, Bavyera'lı Karl - Albrecht de 1742 de burada imparator ilân edilmiştir. 1806 - 1813 yılları arasında F., aynı adı taşıyan bir büyük dukalığın başkenti olmuştur. 1815 - 1866 yıllarında da Alman Konfederasyonu Dietinin toplanma yeri olmuştur. F. o sıralarda Prusya tarafından ilhak edilmiştir. 10 mayıs 1871 de Fransız - Alman harbine son veren antlaşma F. ta imzalanmıştır. Versailles antlaşması hükümlerinin yerine getirilmesinin sağlanması için F., nisan 1920 de Fransa tarafından birkaç hafta işgal edilmiştir. II. Dünya Harbinde şehir III. Amerikan ordusu (Patton) tarafından zaptedilmiştir (29 mart 1945).

Şehrin armasını, kırmızı zeminli kalkan üzerinde kanatları açık, ayakları, gagası ve tacı altın, tırnakları ve dili mavi bir gümüş kartal temsil eder.

FRANKFURT AM MAIN (1945 ten sonra)

FRANKFURT AN DER ODER [*frąnkfurt an der ọdīr*] (kısaltması: Frankfurt a. d. O.), Doğu Almanya'da Kreis şehri ve bir yönetim çevresi (Bezirk) başkenti. Nüfusu 57 000 (1966) dir. Eski Slav sınır bölgelerinin müstahkem şehridir. F., aynı zamanda bir Hansa (b. bk.) şehridir. Kimya maddeleri endüstrisi ve önemli makina fabrikaları vardır. F. yönetim çevresinin nüfusu 666 300 (1962) dür.

FRANFURT AN DER ODER: Belediye binası

FRANKFURT BARIŞ ANTLAŞMASI, 10 mayıs 1871 de Bismarck ile Fransa mümessili Favre arasında, Versailles'da yapılmış olan müzakereler esasına göre imzalanan ve 1870 - 1871 Alman - Fransız harbine son veren barış antlaşması. Buna göre, Fransa Almanya'ya, Belfort kendisinde kalmak üzere Alsace'ı ve Metz ile beraber Lorrai-

ne'i bırakıyor ve 5 milyar franklık bir harp tazminatı ödüyordu. Bu paranın ödenmesine kadar Fransa'nın kuzeybatı toprakları Alman işgali altında kalmıştır.

FRANKFURT CUMHURİYETİ, 1815 te Main ırmağı kıyılarında kurulmuş olan bir Alman devleti. 1866 da Prusya'nın bu bölgeyi işgal etmesi üzerine dağılmıştır.

FRANKFURT DİYETİ, Viyana kongresi (1815) nin kararıyle kurulan Germen Konfederasyonu temsilcileri toplantısı. Bu konfederasyon, Avusturya'nın başkanlığında toplanmış 39 devleti içine almakta idi. Diyet, egemen bir parlamento olmayıp, hayli gevşek, çok küçük ölçüde malî ve askerî imkânlara sahip bir federal meclis idi. 1850 den sonra, Avusturya ile Prusya arasındaki rekabet bu diyeti felce uğratmıştır. Prusya'nın Sadova zaferi (1866) nden sonra F. D. dağıtılmıştır.

FRANKFURT DÜZLEMİ, bazı antropolojik ölçmelerde referans düzlemi olarak kullanılan ve kulak deliklerinin en üst kenarlariyle göz çukurlarının en alt kenarlarından geçen yatay düzlem ki kulak - göz çukuru düzlemi veya sadece yatay düzlem terimleriyle de adlanır.

FRANKFURT MİLLÎ MECLİSİ (Alm. Frankfurter Nationalversammlung), Germen Konfederasyonuna yeni bir anayasa hazırlamak üzere, mayıs 1848 den nisan 1849 a kadar Frankfurt am Main'da toplanmış olan kurucu meclis. Heinrich von Gagern'in başkanlığında 586 millet vekilinden müteşekkildi. Cumhuriyetçilerle sosyalistlerin ayaklanmasına sebep olan ve asillerin kötü niyetiyle karşılaşan F. M. M., üyelerinden Gross - Deutschland (Büyük Almanya) partisine bağlı olanlarla Klein - Deutschland (Küçük Almanya) partisine bağlı bulunup Avusturya imparatorluğunun konfederasyon dışında bırakılmasını savunanlar arasındaki anlaşmazlık yüzünden başarısızlığa uğramıştır.

FRANKFURTER ZEITUNG [*frankfurtır tsaytung*], 1856 da Parlamento üyesi Leopold Sonnemann tarafından Frankfurt (Main) ta kurulan liberal eğilimli büyük bir Alman gazetesi. Malî ve sınaî çevrelerin organı haline gelen F. Z., liberal bir ekonomik gelişme politikasını savunmuştur. F. Z. büyük kimya firması I. G. Farbenindustrie'ye özellikle bağlı idi. Hitler rejimi bu gazeteye dış ülkelerdeki okurlarının çokluğu sebebiyle ilk zamanlarda dokunmamışsa da, 1943 te onu kapatmıştır.

FRANKLAND [*fræŋklınd*], **Sir Edward** (Churchtown 1825 - 1899 Golaa), İngiliz kimyacısı. Liebig ve Bunsen'ın öğrencisi olan F., İngiltere'de Royal Institution'da (1863) ve Royal College of Chemistry'de profesör olmuştur (1865). Daha sonra Chemical Society'nin başkanlığına seçilmiştir (1871). 1849 da Alman kimyacısı Kolbe ile aynı zamanda organik - çinko (organo - zincique) birleşimlerini bulmuş ve bunlara dayanarak birçok sentezler gerçekleştirmiştir. Lockyer ile beraber helyumun güneş atmosferinde bulunacağını bildirmiştir. Kimyada birleşme değeri (valence) kavramının yaratıcılarından biridir.

FRANK'LAR (Lat. **Franci** [*frank* = hür], Weser - Rhein Germenleri (İstveon'lar) grupuna giren bir Germen boyu. F. adı ilk defa M. S. 258 yılında geçer. F. ların Chamav'lar (Chamavi), Ampsivar'lar, Chattuar'lar, Bructer'ler (b. bk.), Tubant'lar, Tencter'ler gibi birtakım boyların birleşmesinden meydana geldikleri anlaşılıyor.

F. ların asıl kökleri Aşağı Rhein bölgesindeki Ingveon soyundan gelen Chauk'lara dayanır. IV. yüzyılda bazı Germen boyları Toxandria(Kuzey Brabant)ya Romalıların müttefiki olarak yerleştirilmişlerdir. Bu Germen boyları 406 da Romalılar çekildikten sonra batıya doğru kayarak Flandra'ya ve Kuzey Denizine kadar yayılmışlardır. Kuzey sınırları ise Liège ile Tournai arasında bulunan «Kömürormanı» (Kohlenwald) teşkil ediyordu. F. devletinin kuruluşu için ilk hamle sayılan Gallia'ya giriş (V. yüzyıl) özellikle bu Germen boylarının eseridir. 406 dan sonra Ripuar'lılar da Köln sahasında güneyde Andernach'a kadar yerleştiler ve 455 ten itibaren Ardenlere ve Mosel bölgesine kadar yayıldılar. Ancak F. devletinin teşekkülü ve başka bir Germen boyu olan Alemann'ların Chlodwig tarafından yenilmelerinden sonra F. ların yukarıya Main'a doğru yayılmaları başlamıştır. Bu Doğu F. bölgesi, F. kralları için bir yandan Saksonya - Thüringen, öte yandan da Alemann - Bavyera Germen bölgeleri arasında bir tampon olarak çok önemli idi.

F. lar Germen ve batı Avrupa tarihine renk ve hayatiyet veren bir güç haline geldiler. Alman topraklarında Rhein ve Main'ın iki yanındaki Alman topraklarından Alman boylarının birleştiricisi ve başlıca üyesi olmuşlardır. Hess'ler, Thüring'ler ve Bavyeralıların kuzey grupları da F. karakterinin damgasını taşırlar. Orta Çağda doğuda Alman kolonilerinin meydana gelmesinde F. ların büyük rolü olmuştur. Yukarı Saksonya'da, Silezya'da, kuzey Sudet topraklarında, Brandenburg ve Doğu Prusya'nın güneyinde de pek çok F. vardır.

Bugün F. adı münhasıran Main'ın doğu vadisinde oturan F. lara verilir. F. memleketlerinin çekirdeğini teşkil eden Rhein boyunca Hollanda'lılar, Flamanlar, Pfalz ve Lorraine'liler F. topluluk şuurunun yerine, kendi boylarının izlerini taşıyan bir şuuru yerleştirmeye çalışmışlardır. Yeknesak bir F. lehçesi yoktur. F. ların geniş sahaları zaptedip buralara yerleşmelerinin tabiî sonucu olarak F. lehçesinin muhtelif şekilleri (ağızları) vardır. Eski Yüksek Almanca fonem değişmesinde önemli payı olan bu diyalekt, sonunda Aşağı, Orta ve Yukarı F. çanın meydana gelmesine yol açmıştır. Buna karşılıkdörtgen biçiminde ayrı binalardan teşekkül eden ve içeriye doğru bölünen F. çiftliği, bugün dahi eski F. boylarının ortak bir yapı tarzı karakterini muhafaza eder.

F. topraklarında yoğun bir yerleşme ve bütün yurtları kaplayan kesif bir ulaştırma sistemi göze çarpar. F. lar birleşme bilinci (şehircilik) nin ve sosyal sorumluluğun timsalidirler. Hareketli, açık kalpli, şekle ve güzelliğe çok bağlı, edebiyat, müzik ve resim sanatlarına karşı istidatlı kimselerdir.

FRANKLIN [*frænklin*], Kanada'nın kuzeybatı topraklarında, Kanada'ya bağlı bütün adalarla Melville ve Boothia yarımadalarını içine alan bir distrikt.

FRANKLIN [*fræŋklin*] (Fr. Franklin), E. S. C. G. S. birimler sisteminde elektrik yükü birimi. Amerikalı fizikçi Benjamin Franklin (1706 - 1790) in adına kullanılan yeni bir addır. Bu birime *E. S. yük birimi* veya Statcoulomb adları da verilir. F., 1 cm uzakta bulunan kendisine eşit bir elektrik yükünü boşlukta 1 dinlik bir kuvvetle iten elektrik yüküne eşittir (bk. BİRİM SİSTEMLERİ). 3×10^9 franklin = 1 coulomb. — E. E.

FRANKLIN [*frænklin*], **Benjamin** (Boston 1706 - Philadelphia 1790), Amerikan filozofu, yazarı ve devlet adamı. Basımcı olarak hayata atılan F., 1736 dan itibaren Philadelphia'da bir gazete ve bir almanak (*Poor Richard's Almanack*, 1732 - 1757) çıkarmıştır. Hafifletilmiş bir puritanizm şeklinde, otobiyografyasiyle (*Autobiography*, 1791, 1817 - 1868), düzgün iktisada riayet eden bir hayatın başa-

rıya götürdüğünü telkin eder (Otobiyografyası 1757 yılına kadar gelir). F. fizik alanındaki çalışmalariyle ün kazanmıştır (elektrik teorisi, paratoner, kondansatör). 1757 - 1762 yıllarında F., Pennsylvania'yı temsil etmiştir; 1764 - 1775 yıllarında Amerika'daki İngiliz sömürgelerini Londra'da hükûmet yanında temsil etmiştir. Sömürge ile Anayurt arasındaki anlaşmazlıkta ilk önce Amerika bağımsızlığı için çalışmış, kıta kongresine girmiş ve 1776 da Thomas Jefferson'la birlikte bağımsızlığın ilânı (Declaration of Independence) nın redaksiyonunu yapmış ve imzalamıştır. 1776 - 1785 te Fransa'da Amerika'yı temsil etmiş ve gerek Fransa ile Amerika arasındaki antlaşma gerek 1783 tarihli barış ile büyük başarılar kazanmıştır. 1787 Anayasasını hazırlamakta büyük hizmetleri vardır. Eserleri, 10 cilt olarak New York'ta yayımlanmıştır [1887 - 1888]. F., Amerikan sağduyusunun sembolü olarak tanınmış ve en büyük Amerikalılardan biri sayılmıştır.

B. FRANKLIN

FRANKLIN [*frạŋklin*], **Sir John** (Spilsby, Lincolnshire 1786 - 1847), İngiliz denizcisi ve Kuzey Kutup seyyahı. Birkaç deniz gezisinden sonra 19 mayıs 1845 te bir deniz seyahatinin başına g e ç m i ş, 26 temmuz 1845 te son defa olarak Melville körfezi (Kuzey Amerika) nde görülmüştür Mac Clintock ancak 1859 da kalıntılarını ve yazılı bildirilerini bulmuştur. F. in gemileri King Williams Land'ın kuzey ucunda buzlar arasında kalmış ve burada ikinci bir kıştan sonra F. ölmüştür. Geri kalan 105 kişi, 22 nisan 1848 de gemileri terk ederek kıtaya ve Hudson Bay Kumpanyasının istasyonlarına varmak için yaptıkları teşebbüste açlık ve soğuktan ölmüştür. F. in adı, Kanada'nın kuzeyindeki takımadalarında Boothia Felix yarımadası ile Prince of Wales Land arasındaki boğaza verilmiştir (F. Strait). Eserleri: *Narrative of a Journey to the Shores of the Polar Sea in the Years 1819 - 1822* (1819 - 1822 yıllarında Kutup denizinin kıyılarına yapılan bir gezinin hikâyeleri) [1824]; *Narrative of a Second Expedition to the Shores of the Polar Sea 1825 - 1827* (1825 - 1827 yıllarında Kutup denizinin kıyılarına yapılan ikinci bir gezinin hikâyesi) [1828].

Sir JOHN FRANKLIN

FRANKLIN [*frạŋklin*] **BOĞAZI,** Kanada'da, Prince of Wales adasını Boothia yarımadasından ayıran bir boğaz.

FRANKLIN [*frạŋklin*] **DEVLETİ** (İng. State of Franklin), Kuzey Carolina'nın bir kanunla Amerika Birleşik Devletlerine terk etmiş olduğu batı bölümü (şimdiki Tannessee'nin bir parçası) nde 1784 yılında kurulan kısa süreli bir devlet (bu kanun 1785 te yürürlükten kaldırılmıştır). Devletin yasama meclisi ilk toplantılarını Jonesboro'da yapmış, 1785 te devletin başkenti Greenville olmuş, son yasama oturumu 1787 de yapılmış, 1788 de devlet ortadan kalkmıştır.

FRANKLIN [*frạŋklin*] **ENSTİTÜSÜ** (İng. Franklin Institute), Amerika Birleşik Devletlerinin Pennsylvania bölümündeki Philadelphia şehrinde kurulmuş olan ve kâr amacı gütmeyen bir ilim ve eğitim kurumu. Fels adiyle anılan bir planetaryumu, araştırma ve geliştirme laboratuvarları, bir kitaplığı ve bir müzesi vardır. Fels planetaryumunda projeksiyonla yıldızların ve gezegenlerin hareketleri temsil edilir. Laboratuvarlar, elektrik mühendisliği, makine mühendisliği, kimya ve fizik işleriyle uğraşan kamu sektörü ve özel sektör hesabına tabiî ilimler alanında araştırma ve geliştirmeler yapar. Kitaplıkta 16 000 cilt kitap, 50 000 i aşkın broşür, 10 000 harita vardır. Müzede fennin esaslarını ve uygulamalarını gösteren sergiler vardır. 1824 te kurulmuş olan bu enstitüye Benjamin Franklin (b. bk.) in adı verilmiştir. Enstitü, 1826 da Amerika Birleşik Devletlerinin en önemli tabiî ilimler dergisi olan «Journal of the Franklin Institute» u yayımlamaya başlamıştır. Enstitü ayrıca fen alanında yararlı çalışmalar yapan kişilere ve kuruluşlara sertifikalar verir.

FRANKLIN - BOUILLON [*frãklẹ̃ buyọ̃*], **Henri** (Jersey 1870 - Paris 1939), Fransız siyaset adamı. Erkenden gazeteciliğe girmiştir. 1898 de «La Volonté» yi kurmuş, «Rappel» de çalışmıştır. 1910 ve 1919 ve 1923 - 1936 yılları arasında Seine - et Oise'dan milletvekili seçilmiştir. 1917 de Painlevé kabinesinde propaganda işlerini yürüten devlet bakanı olmuştur. 1919 yılından başlayarak Rhin (Rhein) Cumhuriyeti taraftarı olduğunu bildirmiştir. Rapallo konferansında önemli bir rol almıştır. 1921-1922 yıllarında Ankara Büyük Millet Meclisi ve Mustafa Kemal Paşa ile müzakerelerde bulunma görevini almıştır. Bu müzakereler ekim 1921 de Adana ve dolaylarının Türkiye'ye geri verilmesi ve Lausanne barış antlaşması (1923) sonucunu vermiştir. Radikal Partinin üyesi olan, fakat Millî Birlik yararına mücadelenin kesilmesine taraftar olan F., bu uğurda kampanyaya girmiştir. Bu mücadele partinin parçalara ayrılması ile son bulmuştur.

H. FRANKLIN-BOUILLON

FRẠNKOPAN, eski bir Hırvat ailesi. Krk adasından gelen bu aile 1271 den sonra Batı Hırvatistan'da hâkim olmuş ve XIII. yüzyılda Moğollara karşı, XV. yüzyılda da Türklere karşı var gücüyle savaşmıştır. XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Macaristan'da çok önemli bir rol oynamıştır. F. ailesi XVII. yüzyılda Hırvatistan'da sona ermiş ve yerlerine İtalyan asıllı Frangipane ailesi geçmiştir. Başlıca üyeleri şunlardır: İvan, 1391 - 1394 te Hırvatistan hükümdarı (ban) olmuştur. Juk Krsto (1578 - 1652), Alman imparatorunun gizli danışmanı (Geheimrat, conseiller secret) olmuş, Türkleri Kalocsa'da bozguna uğratmıştır. Fran Krsto (1643 - 1671) Wiener - Neustadt'ta ölmüştür. Eniştesi Zrinyi (b. bk.) ve Macar Nádasdy (b. bk.) nin yardımiyle (bunlar Macaristan'ı Alman hâkimiyetinden kurtarmak istiyorlardı) ve Polonya ile Türkiye'nin desteğinden faydalanarak, Habsburg'lara karşı geniş bir komplonun başına geçmiştir. Fakat yakalanarak idam edilmiştir. İtalyanca ve özel olarak Hırvatça çeşitli eserler ve şiirler de yazmıştır.

FRANSA (yerli adı: **France**), batı Avrupa'nın büyük devletlerinden biri. Yüzölçümü Korsika adasiyle birlikte 551 006 km², nüfusu 50 000 000 dir. Sınırları: kuzeybatıda: Manş denizi, Pas-de-Calais boğazı ve Kuzey Denizi; kuzeydoğuda: Belçika, Luxembourg, Almanya; doğuda: Rhein ırmağı, İsviçre ve İtalya; güneyde: Akdeniz ve İspanya; batıda: Atlantik Okyanusu. Ülkenin başkenti Paris, başlıca şehirleri Marsilya, Lyon, Bordeaux, Lille, Saint-Etienne, Nantes, Nice, Toulouse, Strasbourg, Le Havre'dır.

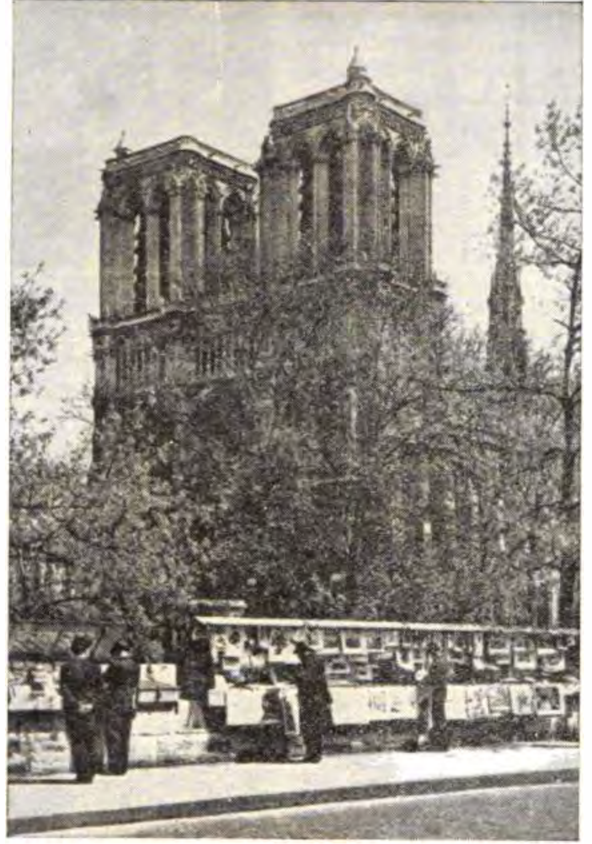
Fizikî coğrafya: F. nın fizikî coğrafyasının ana çizgisini, ülkenin merkez bölümünde yer alan 800-1 100 m yüksekliğindeki Merkez Masifi veya Platosu (Massif central, Plateau central) oluşturur. Bu granitik platonun doğu yamacını meydana getiren Cévennes sıradağlarında kuzeyden güneye doğru Beaujolais, Lyonnais, Vivarais, Gévaudan, Garrigues dağları ile Montagne Noire dağı ve Velay, Aubrac, Cantal ve en yüksek doruğu 1 186 m ile Puy de Sacy olan Auvergne gibi, platodan yükselen bazı volkanik tepeler yer alır. Plato batıya doğru oldukça tatlı yamaçlar halinde alçalır (Romergue'in ve Quercy'nin kalker kosları, Limousin, Marche dağları, Millevaches ve Combrailles platoları). Masif kuzeyde Madeleine, Charolais dağları ve Nivernais ve Puisaye tepeleriyle alçalır. Doğuda ise Morvan, Côte-d'Or bölgeleri, Langres platosu ve Faucilles bölgesiyle Vosges dağlarına, Lorraine ve Argonne tepelerine; batıda Vandée'nin Gâtines kesimi aracılığı ile Bretagne dağlarına (Arrée ve Montagne Noire dağları) ve Normandie tepelerine ulaşır.

Ülkenin doğu bölümünde yüksek bir dağ silsilesi, sırasiyle Kıyı Bölgesi Alpleri (Alpes Maritimes), Provence Alpleri, Dauphiné Alpleri ve Savoie Alpleri ile gitgide yükselerek Mont Blanc tepesinde 4 810 m yi bulur. Bu dağlar F. ile İtalya arasındaki sınırı oluşturup İsviçre'de devam ederler, kuzeyde ise Belfort aralığı ile Voges dağlarından ayrılan Jura dağlarına bağlanırlar.

Güneyde, sırtları 2 800 den 3 400 m ye kadar yükselen Pirene dağları F. yı İspanya'dan ayırdıktan sonra Corbières masifi ile uzayıp giderek Cévennes dağları yakınlarına ulaşırlar.

Bir yanda Jura sıradağları ile Alpler, öte yanda da Cévennes dağları arasında bulunan uzun bir koridor Saône havzasından Rhône havzasına geçişi sağlar. Merkez Masifinin batısındaki bir sıra ova, Garonne, Loire ve Seine havzalarını meydana getirir.

Kuzeyde, Picardie ve Flandre bölgelerinin alçak topraklarından Somme ırmağı ile Escaut ırmağı ve bunun kolları geçer, doğuda ise Lorraine platosu ile Ardennais bölgesini Meuse ve Moselle ırmakları sular.

PARIS: NOTRE-DAME VE SAHAFLAR

Kıyılar: Manş Denizi ve Kuzey Denizi kıyılarında sırasiyle Dunkerque kumulları, Boulonnais falezleri (Gris-Nez burnu), Somme ırmağının ağzına yığılı topraklar, Caux bölgesinin kalker falezleri (La Hève burnu), Calvados resifleri, Cotentin bölgesi kayalıkları (Barfleur ve la Hague burunları), Bretagne kıyılarının girinti ve çıkıntıları (Mont Saint-Michel koyu, Frihel burnu, Saint-Brieuc koyu) yer alır. Atlantikte Bretagne kıyıları çok değişik şekiller gösterir: Saint-Mathieu burnu, Brest limanı, Douarnenez koyu, Raz, Penmarch burunları ve bunların uzantıları olan Ouessant ve Sein adaları, Belle'Ile adası karşısındaki Quiberon yarımadası, Croisic ve Saint-Gildas burunları. Vendée bölgesi kıyıları (burada Yeu ve Noirmoutier adaları vardır) daha alçaktır. Ré ve Obéron adaları, Aunis ve Saintonge koylarını Atlantikten ayırır. Sonra «les Landes» denilen geniş kumullar başlar. Eskiden yürüyen, fakat şimdi çam ormanlariyle durdurulan bu kumullar güneye doğru sürüp gider ve Arcachon havzasında kesintiye uğradıktan sonra

ÉTOILE MEYDANI

1

2

3

4

5

6

7

8

1. Chamonix ve Mont Blanc; 2. Alpes - Maritimes'de bir dağ yolu; 3. Auvergne'de bir köy evi; 4. Bir Bask çiftliği; 5. Languedoc'ta bağ bozumu; 6. Plougastel'de çilek toplayan kız; 7. Rhône nehri; 8. Pays de Caux'da yalı yarları

EIFFEL KULESİ

Adour'a kadar iner. Bu kıyıların başlıca limanları şunlardır: Dunkerque, Calais, Boulogne, Dieppe, Le Havre, Rouen, Caen, Cherbourg, Saint-Malo, Brest, Lorient, Saint-Nazaire, Nantes, La Rochelle, Bordeaux, Pauillac, Bayonne.

Akdeniz'de, Cerbère burnunda kayalıklı olan Roussillon ve Languedoc kıyıları genellikle alçak ve kumluktur ve birçok küçük göllerle kaplıdır. Rhône ırmağının deltası burada (Camargue) yer alır. Sonra kıyı yeniden girintili çıkıntılı bir hal alarak derin koylar meydana getirir. Buralarda Hyères ve Lérins gibi adalar görülür. F. nın ünlü Côte d'Azur'ü işte buralarıdır.

Bu kıyıların başlıca limanları şunlardır: Port Vendres, La Nouvelle, Sète, Saint-Louis-du-Rhône, Port-de-Bouc, Marseille (Marsilya), Toulouse ve Nice.

Korsika adasının batı kıyıları yüksekse de, az girintili çıkıntılıdır. Doğu kıyıları bataklıktır. Adanın başlıca limanları Bastia ile Ajaccio'dur.

Irmaklar: F. gerek ırmaklarının durumu gerek bu ırmakları birbirine bağlayan kanallar sayesinde hemen hemen her tarafına su yolları ile ulaşılabilen bir ülkedir. Irmak-kanal sisteminin uzunluğu 9 000 km yi bulur. Irmakların başlıcası Seine ve onun kollarıdır. Okyanus gemileri bu ırmak boyunca Rouen'a kadar çıkarlar. Kanallar Seine ırmağını ikisi de Belçika'da bulunan Meuse ve Schelde ırmaklarına, Rhin (Rhein) ırmağına, Loire ırmağına ve Rhône ırmağına bağlarlar. Loire ırmağı yer yer teknelere geçit vermezse de, kanallar bu durumu telâfi eder. Irmak mavnaları iç su yollarını izleyerek ülkenin en batısındaki Brest'e kadar bile gidebilirler. Garonne ırmağı ve onun geniş bir ağzı gibi olan Gironde ırmağı, Canal du Midi aracılığı ile hem Rhône ırmağı ile hem de Akdeniz kıyıları ile bağlantılıdır. Saône ırmağı Lyon şehri kuzeyinde seyrüsefere elverişlidir ve Bourgogne Kapısından geçen kanalın aracılığı ile Rhin ırmağına bağlanır. Rhône ırmağı Lyon'un güneyinde hızlı akmasından dolayı seyrüsefere güçlükler çıkarır. Rhône deltasını Marsilya limanına bağlayan kanalın limanı çevreleyen dağları aşışı görülecek manzaradır. Alsace'ta F. Rhin ırmağındaki büyük trafikten faydalanır. Buradaki Strasbourg şehri F. nın en büyük ırmak limanıdır.

İklim: F. mutedil denilen arz kuşağındadır. Fakat ısının ve nemin ülkeye dağılışındaki önemli farklar yedi büyük iklim bölgesinin ayırt edilmesine imkân vermiştir: 1. çok yumuşak ve nemli olan Bretagne bölgesi iklimi; 2. kışın mutedil derecede soğuk ve nemli, yazın ise oldukça sıcak olan Paris bölgesi iklimi; 3. kışları sert ve karlı, yazları ise sıcak ve kuru geçen Vosges bölgesi iklimi; 4. Vosges bölgesi iklimini andırmakla birlikte genellikle daha kuru olan Rhône bölgesi iklimi; 5. kışları mutedil, yazları ise sıcak ve sağanaklı geçen Aquitaine bölgesi (Garonne havzası) iklimi; 6. sert, nemli ve sisli Auvergne bölgesi iklimi; ve 7. kışları çok yumuşak, yazları sıcak ve çok kuru olan Akdeniz bölgesi iklimi.

Nüfus: F. nın nüfusu XVI. yüzyıl ortalarında 20 milyondu. Bugün 50 milyondur. Fakat 1950 de öteki Avrupa ülkelerinin nüfusundan daha fazla nüfusa sahip olan F., Avrupa'nın birinci kalabalık ülkesi olduğu halde, bugün bu nispette % 8 bir düşüklük göstermiştir. Sovyetler Birliği, Federal Almanya, İngiltere ve İtalya'nın nüfusları F. yı geçmiştir. Nüfus yoğunluğu (km^2 ye 90 kişi) bakımından batı Avrupa'da İspanya hariç en seyrek olan ülke F. dır. Hollanda (365), Belçika (310), hattâ Federal Almanya (235) ve İngiltere (225) nüfus sıklığı bakımından F. dan çok yüksektir.

PARİS: CAFÉ DE LA PAIX

1

2

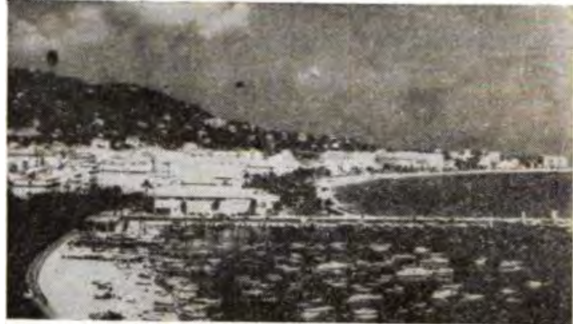
3

4

5

6

7

8

1. Marsilya limanı; 2. Antibes; 3. La Rochelle; 4. Rouen limanı; 5. Grenoble'da Isère nehri ve Alpler; 6. Cannes'dan umumi görünüş; 7. Paris'te Seine nehri; 8. Landes'dan bir manzara

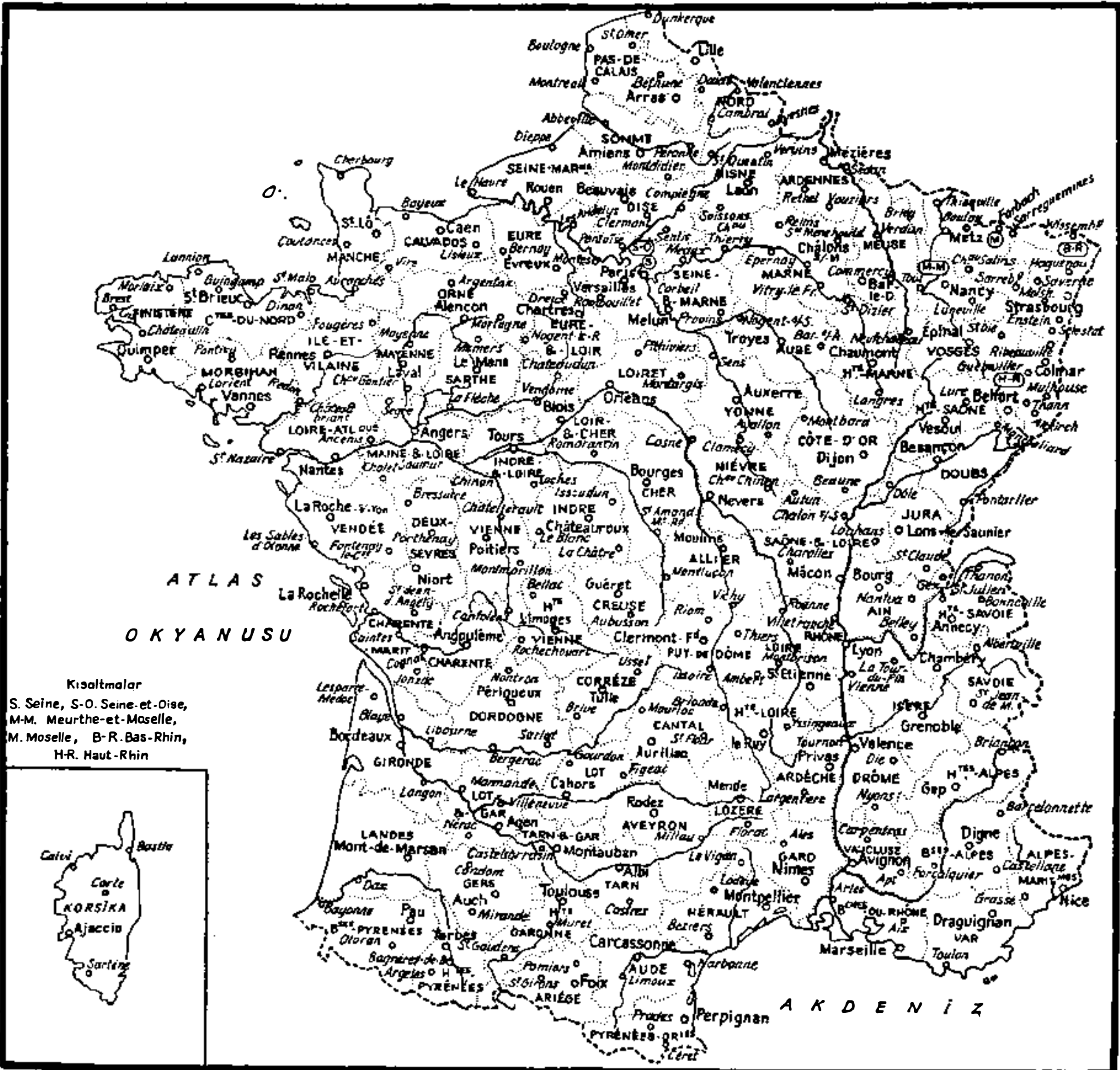
Bununla beraber, halen F. nın nüfusu yılda 400 000 - 450 000 artmaktadır. 1946 yılından beri yaş grupları dağılımı değişmiştir. Uzun bir doğum nispeti düşüklüğü kaydedildikten sonra binde 18 nispetinde yükselmiştir. Yaş piramidinin tabanında hissedilir bir genişleme meydana gelmiştir. 20 yaşından küçük olanlar bütün nüfusun hemen hemen üçte biri kadardır.

F. nın nüfusu 1850 yılından beri köylülerin köylerini terk etmeleri sebebiyle çok değişmiştir. Bunun sebebi, ulaştırma vasıtalarının gelişmesi, köylerde nüfusun aşırı artışı ve sanayiin insan çekmesidir. Nüfus akımı daha çok yoğun nüfuslu bölgelerden olmaktadır. Fransızların memleket dışına göçleri kuzey Afrika topraklarının kaybedilmesinden sonra azalmıştır. F. ya dış ülkelerden gelenlerin sayısı önemlidir. F. da nüfusun % 3 ü yabancıdır (1931 de % 7). Genel nüfusun üçte birinden daha azı köylerde oturur.

Nüfusun çoğu şehirleşmiş ve sanayileşmiş bölgelerde yaşar. Merkez Masifi ve güney Alp bölgelerinde nüfus azdır

Hükûmet ve idare organları: *Devlet başkanı*: Devlet başkanı, parlamento veya halk tarafından kabul edilen kanunları onaylar. Kararnameleri, emirnameleri, bakanlar kurulunun kanun tekliflerini imza eder. Bakanlar kuruluna ve Millî Savunma kurullarına veya komitelerine başkanlık eder. Orduların başıdır. Başbakanı, bakanları ve yüksek memurları tayin eder. Cumhuriyet müesseseleri, millî istiklâl, toprak bütünlüğü veya milletin giriştiği milletlerarası taahhütlerin yerine getirilmesi tehlikeye girerse, bütün selâhiyetleri eline alabilir. Gerektiği zamanlarda halk oyuna baş vurabilir. Millî Meclisi feshedebilir. Af ilân eder.

Cumhurbaşkanı doğrudan doğruya yapılan genel seçimle seçilir. Seçim çoğunluğa dayanan iki turda tamamlanır. Birinci turda çok oy alan iki aday, ikinci tura katılır. Adayları Anayasa konseyi tespit eder. En az on departmanın veya denizaşırı ülkenin 100 temsilcisi tarafından teklif edilen aday desteklenir. Cumhurbaşkanı 7 yıl süre ile seçilir. Ölüm, istifa ve vazife yapamama hallerinde cumhurbaşkanlığına seçimlere kadar senato başkanı vekâlet eder.

FRANSA: İDARÎ TAKSİMAT

FRANSA

KUZEY DENİZİ
LONDRA
PARİS
BRÜKSEL
AMSTERDAM
LA HAYE
ROTTERDAM
ANVERS
LUXEMBURG
KÖLN
BONN
DÜSSELDORF
ESSEN
WUPPERTAL
FRANKFURT
BIRMINGHAM
Manş Denizi
Dover Boğazı
Bristol Kanalı
Cardigan Körfezi
Lyme Körfezi
St. Malo Körfezi
Seine Körfezi
Norman Adaları (Brit.)
Wight Adası
ATLAS OKYANUSU
ALMANYA
İSVİÇRE

Millî Eğitim Basımevi

1

2

3

4

5

6

7

8

1. Mont - Saint - Michel; 2. Carcassonne; 3. Avignon: Papalar Sarayı; 4. Paris: Belediye Sarayı; 5. Paris: Luxembourg Sarayı; 6. Lille: Eski Borsa ve Çan kulesi; 7. Paris: Assemblée Nationale Sarayı (Palais - Bourbon); 8. Paris: Hôtel des Invalides

Başbakan: hükûmet başkanı olarak hükûmetin fiil ve icraatını idare eder. Milletin sivasetini tayin, sevk ve idare eder. Kanunların uygulanmasını sağlar. Millî savunmadan sorumludur, idarenin ve ordunun kuvvetini elinde bulundurur. Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilen Millî Meclise karşı sorumludur. Vazifeleri ancak ölümü veya istifası ile sona erer. Millî Meclıs hükûmet programını tasvip etmediği takdirde çekilmek zorunda kalır.

Millî Meclis: *Parlamento*: Kanunları, özellikle maliye ile ilgili kanunları müzakere ve kabul eder, hükûmetin siyasetini ve faalivetini kontrol eder. Parlamento üyeleri beş yıl için seçilir. Genel seçim iki türlüdür ve çoğunluk usulü güdülür. Medenî ve siyasî haklara sahip 21 yaşında Fransız erkek ve kadınları seçmendir. Parlamentoya üye seçilecekler ya Fransız veva Fransız tabiiyetinde bulunacaklar, 23 yaşında olacaklardır. Adaylar seçimden 21 gün önce ilân edilirler.

Senato: Senato üyeleri dokuz yıl için seçilir. Seçmenler milletvekili, genel müşavir, belediye üyesidir. Millî Meclisi seçme hakkına sahip ve yaşı en az 35 olanlar senatoya seçilebilirler.

Fransız Millî Meclisinde 475 milletvekili vardır. Bunlardan onu denizaşırı departmanlar için seçilmişlerdir.

Senatoda 273 sandalye vardır. 7 si denizaşırı departmanlar, 5 i denizaşırı ülkeler, 6 sı da yurt dışında oturan Fransızlar içindir. Üç yılda bir senato üyelerinin üçte biri yenilenir.

İdare bölümleri: Anavatan 95 departmana (313 arondisman, 3 052 kanton, 37 962 komün) bölünmüştür:

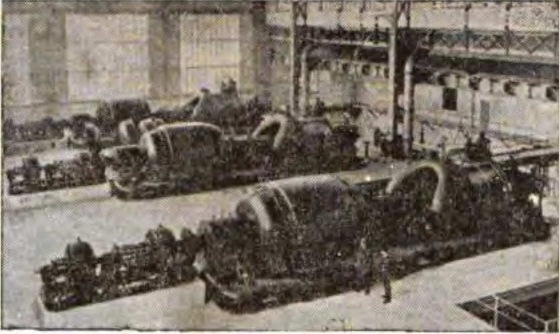
Anavatan departmanları	*İdare merkezi*
Ain	Bourg
Aisne	Laon
Allier	Moulins
Alpes (Basses-)	Digne
Alpes (Hautes-)	Gap
Alpes -Maritimes	Nice
Ardèche	Privas
Ardennes	Mézières
Ariège	Foix
Aube	Troyes
Aude	Carcassonne
Aveyron	Rodez
Belfort (Territoire de)	Belfort
Bouches - du Rhône	Marseille
Calvados	Caen
Cantal	Aurillac
Charente	Angoulême
Charente - Maritime	La Rochelle
Cher	Bourges
Corrèze	Tulle
Corse	Ajaccio
Côte - d'Or	Dijon
Côtes - du - Nord	Saint - Brieuc
Creuse	Guéret
Dordogne	Périgueux
Doubs	Besançon
Drôme	Valence
Essonne	Évry
Eure	Evreux
Eure - et - Loir	Chartres
Finistère (Kuzey, Güney)	Quimper
Gard	Nîmes
Garonne (Haute-)	Toulouse
Gers	Auch
Gironde	Bordeaux
Haute - de - Seine	Nanterre
Hérault	Montpellier
Ille - et - Vilaine	Rennes
Indre	Châteauroux
Indre - et - Loire	Tours
Isère	Grenoble
Jura	Lons - le - Saunier
Landes	Mont - de - Marsan
Loir - et - Cher	Blois
Loire	Saint - Etienne
Loire (Haute-)	Le Puy
Loire - Atlantique	Nantes
Loiret	Orléans
Lot	Cahors
Lot - et - Garonne	Agen
Lozère	Mende
Maine - et - Loire	Angers
Manche	Saint - Lô
Marne	Châlons - sur - Marne
Marne (Haute-)	Chaumont
Mayenne	Laval
Meurthe - et - Moselle	Nancy
Meuse	Bar - le - Duc
Morbihan	Vannes
Moselle	Metz
Nièvre	Nevers
Nord	Lille
Oise	Beauvais
Orne	Alençon
Paris (özel idare)	—
Pas - de - Calais	Arras
Puy - de - Dôme	Clermont - Ferrand
Pyrénées (Basses-)	Pau
Pyrénées (Hautes-)	Tarbes
Pyrénées - Orientales	Perpignan
Rhin (Bas-)	Strasbourg
Rhin (Haut-)	Colmar
Rhône	Lyon
Saône (Haute-)	Vesoul
Saône - et - Loire	Mâcon
Sarthe	Le Mans
Savoie	Chambéry
Savoie (Haute-)	Annecy
Seine - Maritime	Rouen
Seine - et - Marne	Melun
Seine - Saint Denis	Bobigny
Sèvres (Deux-)	Niort
Somme	Amiens
Tarn	Albi
Tarn - et - Garonne	Montauban
Val - de - Marne	Créteil
Val d'Oise	Pontoise
Var	Draguignan
Vaucluse	Avignon
Vendée	La Roche - sur - Yon
Vienne	Poitiers
Vienne (Haute-)	Limoges
Vosges	Epinal
Yonne	Auxerre
Yvelines ve eski Seine - et - Oise	Versailles

1

2

3

4

5

6

7

8

1. Havre limanı tersaneleri; 2. Canal du Midi'de nehir nakliyatı; 3. Issy - les Moulineaux elektrik santrali: 4. Péchelbronn rafinerisi; 5. St. Lazare (Paris) garında aerodinamik tren; 6. Orly hava alanında harekete hazır uçaklar; 7. Roquefort peyniri mahzenleri; 8. Girotte barajı

Denizaşırı departmanları: Martinique, Guadeloupe ve bağlantıları, Réunion, Fransız Guyanası.

Denizaşırı ülkeler: Fransız Polinezyası, Yeni Kaledonya ve bağlantıları, Afar'lar ve İssa'lar ülkesi (eski Fransız Somalisi), Komor takımadaları, St. Pierre ve Miquelon, Güney ve Antarktika ülkeleri, Wallis ve Futuna.

Kondominyum: Yeni Hebridler (İngiltere ile ortak olarak).

Maliye: I. Dünya Harbinden önce F., halkının tutumluluğu ve endüstrisinin fazla sermayeye ihtiyaç duymaması sayesinde, İngiltere'den sonra dünyanın en çok altına sahip olan ülkesi haline gelmişti. Çoğu Sovyetler Birliğinde olmak üzere dış ülkelere 45 milyar frank yatırılmış bulunuyordu. Bu paraların yarısından fazlası kaybedilmiştir. Harpten sonra halk, parasını, kıymeti değişmeyen mal ve senetlere, altın ve dövize yatırmıştır. Böylece milyarlarca para işlemez bir durumda kalmıştır.

1945 ten itibaren F. nın malî durumu gittikçe kötüleşmiştir. Buna özellikle harp sonrası kalkınması ile yeni yatırımların yol açtığı giderler ve Çin Hindi harbinin artan masrafları sebep olmuştur. 1952 gider tahminleri daha 1951 sonunda Parlamentoca onaylanmış iken, hükûmet tarafından bu malî yıl içinde yapılan ödeme teklifleri durmadan reddedilmiştir. Vergilerin yükseltilmesi yolundaki hükûmet tekliflerinin Parlamentoca geri çevrilmesi bir dizi hükûmet bunalımları doğurmuş, nihayet 1952 nisanında iş başına gelen Pinay, giderlerin kısılması, yatırımların geçici olarak durdurulması ve istikrazlara gidilmesi sayesinde bütçeyi denkleştirebilmiştir.

1953 malî yılı bütçe kanunu Parlamentodan vaktinde geçmişse de, fazla iyimser hesaplara dayatılmış olsa gerektir. Çünkü ertesi malî yılın ilk çeyreğinde hazine hayli önemli ödeme güçlükleriyle karşılaşmıştır. 1953 mayısında Parlamentoya sunulan yeni malî plan, masrafların kısılmasını artırmış ve yeni gelir kaynakları öngörmüştür. Çünkü 700 milyar frangı aşan bütçe açığının Fransa'nın para ve sermaye piyasalarınca karşılanması mümkün görülmemiştir.

Yedi hükûmet değişmesine sebep olan bu malî durumun düzeltilmesi yolundaki ilk adım, vergilerin artırılması ile ispirtolu içkilere ait vergilerde yapılan reform kanunlarının 7 temmuz 1953 te Parlamentoca onaylanması olmuştur.

1951 aralığında iç borçlar toplamı: 4 104 milyar, yabancı paralarla ödenecek borçlar toplamı i[illegible] 256 milyar franga ulaşmış bulunuyordu.

1914 e kadar dünyanın en sağlam parası olan frank, I. Dünya Harbi sırasında altın değerini kaybetmiş, bundan sonra 1928 de yeniden istikrara kavuşturulmuş ise de, Front populaire (Halk Cephesi) hükûmetince yapılan malî reformlar sonucunda birkaç kere devalüasyona gidilmiş, bunu 1945, 1948 ve 1949 da yeni düşüşler takip etmiş, böylece 1952 de tedavüldeki banknot miktarı 2 trilyon franga kadar yükselmiştir. 1958 yılına kadar süren değer düşürmeleri, nihayet hükûmeti, yeni bir para birimi tesis etmeğe zorlamış, bu reform ise, 1959 başında iktidara gelen De Gaulle hükûmeti (Debré) tarafından 1 ocak 1960 ta gerçekleştirilmiştir. Böylece tedavüle sürülen «yeni franc» (nouveau franc) 10 eski franga karşılık tutulmuş ve 1 dolar 4,93 yeni frank olarak tespit edilmiştir.

Arma: Bir tek devlet arması yerine, çeşitli şekillerde tertiplenmiş Cumhuriyet remizleri kullanılır. Tercih edilen, RF (République Française [Fransa Cumhuriyeti]) harfleriyle Roma liktorlarının balta demeti ve İhtilâlin düsturu olan *Liberté, Egalité, Fraternité* (Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik) sözleridir. Armanın zeminini, çoğu zaman millî renkler (tricolor [üçlü renk]) teşkil eder.

Bayrak: bk. BAYRAK.

Millî marş: bk. MARSEILLAISE.

1 2 3 4

FRANSA ARMALARI: 1. Krallık; 2. İmparatorluk; 3. Cumhuriyet; 4. Fransa'nın sembolü

Ekonomi: F. nın başlıca iktisadî kaynağı tarımdır ve çalışan halkın yarısı tarımla uğraşır. F. dünyanın en çok buğday, patates, üzüm, meyva ve şeker pancarı üreten ülkelerinden biridir. F. da aynı zamanda, özellikle büyük baş kesim hayvanı ve at olmak üzere, büyük ölçüde hayvancılık da yapılır. Ülkenin üretimi tüketiminden biraz küçükse de, oldukça önemli bir şarap, likör, tere yağı, meyva ihracatı yapılmasına imkân verir. Yeraltı ürünleri bakımından özellikle Nord departmanı ile Pas de Calais bölgesi maden kömürünce zengindir; Lorraine bölgesinde büyük demir yatakları, Alsace'ta da potas cevheri vardır.

F. da hayat seviyesi İsveç ve İsviçre'den sonra gelir. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'daki hayat seviyelerinden çok geridir. Hayat seviyesi nispeten ağır olarak yükselmektedir. Hayat seviyesi her yerde aynı yükselişi göstermez. Doğu F. da yüksektir, Batı F. ise geri kalmış bir ülke halindedir. Enerji kolaylığı, ulaşım yollarının gelişmesi, el emeğinin bolluğu, yurt içi göçlerinin önlenmesine ve geri kalmış bölgelerin kalkınmasına yardım etmiştir.

Sanayi: 50 milyon ton kömür istihsal edilir. İhtiyaç 70 milyon tondur. Kömürün millîleştirilmesi ile istihsal vasıtaları modernleşmiş, işçi sayısında azalma kaydedilmiştir. Elde edilen kömür sanayide ve evlerde yakıt olarak ve kok imalinde kullanılmaktadır.

Petrol istihsali, yılda 3 milyon tondur (Cezayir'in istihsali: 32 milyon ton).

Alüminyum sanayiinde yılda 400 000 ton imalât yapılır.

Madenî imalât: font ve çeliğin kullanılması temeline dayanan Fransız madenciliğini en iyi temsil eden kol otomobil yapımıdır. Yılda 1 700 000 araba yapılır.

Gemi inşaatında gerileme vardır. Bayındırlık işlerinde ve bina inşaatında 1 800 000 kişi çalışır.

Kimya sanayii hamle halindedir. Kauçuk sanayii mevziî bir durumdadır. Tekstil sanayiinde F. dünyada dördüncü sırada yer almaktadır. Bu sanayi kolunda 500 000 kişi çalışmaktadır.

Cam ve seramik işleri çoğunlukla küçük el sanatları halindedir. Gıda sanayii büyük nüfus topluluklarının bulunduğu alanlarda merkezleşmiştir.

Yaz ve kış turizmi bazı plaj şehirlerinde ve Alp dağları gibi dağlık yerlerde büyük bir gelişme göstermektedir.

Ağır sanayi demir ve kömür üzerine kurulmuştur. Lorraine bölgesinden 11 milyon ton font, 12 milyon ton çelik elde edilir. F., çelik sanayiinde dünyada yedinci sırayı almıştır. Petrol sanayii için yılda 65 milyon ton ham petrol ithal edilir. F. rafinerilerinde 75 milyon ton petrol işlenmektedir. 5 milyar m^3 tabiî gaz elde edilir. Maden kömüründen çıkarılan gazın da buna eklenmesi gerektir.

F. da kömür ve petrolün azlığı, hidro - elektriğin gelişmesine yol açmıştır. Elde edilen hidroelektrik enerjisi 45 milyon kw saattir. Elektrik enerjisinin toplamı 100 milyar kw saatten fazladır. Gelgit olayı ile güneş ısısından ve nükleer santrallardan elde edilen enerji miktarı millî ölçüdeki ihtiyacın yarısını karşılar.

F. demir filizi üretiminde Avrupa'da ikinci gelmektedir. Demir filizinin % 95 i Lorraine'den çıkar. 20 milyon ton Federal Almanya'ya ve bir miktar Benelux ülkelerine ihraç edilir.

Fransa boksit istihsalinde Avrupa birincisi ve dünya dördüncüsüdür.

Tarım: F. tarımı, önceleri yiyecek maddeleri elde edilmesi gayesiyle çok çeşitli ekim dikim üzerine kurulmuştur. Orta Çağın sonlarında tabiî ve beşerî şartlar «talep» sayesinde sanayi kültürleri gelişmiştir. Şehirleşme ile iş bölümü inkişaf etmiştir. Ekonomideki şekil değişikliği ve tarımda meydana gelen makinalaşma tarımla uğraşan nüfusun azalmasına yol açmış, köy işletmeciliği problemini ortaya atmıştır. Bugün tarım yapılan toprakların üçte ikisi sahipleri tarafından işletilir. Yarıcılık, ancak büyük emlâk ve arazide görülür.

Küçük işletmecilik (10 hektardan daha az) gittikçe orta işletmecilik lehine azalmaktadır. 100 hektardan fazla toprak üzerinde yapılan büyük işletmecilikte hafif bir gerileme görülür.

Tarım araçlarında önemli ilerleme olmuştur. 1930 da 30 000 traktör varken bugün traktör sayısı milyondan fazladır. F. da 80 000 biçer - döver vardır.

F. tarımı dünyanın en ileri tarımlarından biridir. Üretimde koordinasyon, verimlilikte gelişme, dağıtımda kolaylık sağlanmıştır. Bunlar milletlerarası piyasalarda Fransız ziraat mahsüllerinin ucuzluğunu ve sürümünü sağlar.

Buğday üretimi yılda 10 - 14 molyon tondur. 16 milyon ton şeker pancarı elde edilir; 4 milyon ton mısır, 4,5 milyon ton yulaf yetiştirilir. Yetiştirilen pirinç 125 000 tondur.

F., şarap memleketi olarak tanınmıştır. Şampanya, konyak ve öteki içkilerden de önemli miktarda istihsalâtta bulunur. Üretime kıyasla tüketim daha azdır. F. da yılda fert başına 140 litre içki istihlâk edilir.

Endüstriye yardımcı ziraat, şeker pancarcılığı dışında, ikinci derecededir. Meyvalardan şeftali, kayısı, elma, kiraz yetişir. F. da hayvancılık özellikle gelişmiştir. 20 milyon baş sığır vardır. Koyun, keçi gibi küçük baş hayvanların sayısı 8 milyondur. 9 milyon 200 bin domuz, 1 milyon 200 bin at vardır.

Balık avcılığı küçük ölçüde yapılır. 400 000 ton taze balık, 51 000 ton tuzlanmış balık, 19 000 ton kabuklu deniz hayvanları elde edilir. İstihsal edilen tuz miktarı 600 000 tondur.

F. topraklarının beşte biri ormanlıktır. Ormanlarda yapraklı ağaçlar hâkimdir. Son yıllarda daha çok reçineli ağaç cinsleri ile ağaçlandırmalar yapılmaktadır. Fransız ormanları bugün ancak yakacak ihtiyacına karşılık vermektedir, kereste ihtiyacını karşılayamamaktadır.

Dış ticaret: Ticaret dengesi aş. yu. düzgündür. Daha çok petrol, maden kömürü, yün, pamuk ve sıcak memleketlerde yetişen (kahve gibi) gıda maddeleri ithal edilir. Özellikle mamul maddeler, demir, boksit, şarap ve ziraî maddeler ihraç edilir. Federal Almanya, F. nın birinci alıcısı ve kendisi ile alışveriş eden memlekettir. Fransız dış ticaretinin % 40 ı Ortak Pazar ortakları marifetiyle yapılır.

Ulaştırma: F. da Romalılar devrinden kalma şoseler vardır. Bu yollar Orta Çağda yeniden yapılmıştır. Bugün büyük trafik yolları ile şehirlerarası yolların uzunluğu 600 000 km lik bir ağ meydana getiriyorsa da, otomobilin gelişmesi (5 nüfusa 1 araba düşer) otomobil yollarının yetersizliğini ağır surette hissettirmektedir. Kara yolu nakliyatı çok çeşitli ticaret emtiasını (1 milyar ton), genel olarak daha kısa mesafeler için (35 milyar ton km), demir yolu nakliyatından daha ziyade ilgilendirmektedir.

F. da nehirle yapılan nakliyat ve ulaştırma şebekesi mükemmel değildir. Üzerinde nakliyat yapılabilen bazı nehirler ve kanallar vardır. Bu gibi kanalların uzunluğu 4 700 km, su yollarının uzunluğu 4 000 km dir. Nehir ve kanal üzerinde 85 milyon ton (12,4 milyon ton - km den fazla) nakliyat yapılır.

Fransız Millî Demiryolu Ortaklığı 38 000 km uzunluğunda bir demir yolu hattı ile 4 000 den fazla istasyon işletir. Yılda 620 milyon insan demiryolu ile yolculuk yapar. Demir yolu ile taşınan ticaret emtiasının miktarı yılda 240 milyon tondur (64 milyar ton km dir). Demiryollarında elektrikli işletme, demiryolu marşandizi trafiğinin üçte ikisini sağlar. Elektrik hattı şebekesi 8 200 km dir.

Deniz nakliyatında 800 gemi çalışır, dünyanın birçok ülkeleri ile bağlantı sağlar. 150 milyar ton ticaret eşyası denizyolu ile nakledilir. F. ile İngiltere arasında yılda 1 milyar 400 milyon yolcu taşınır. Amerika ile de sık yolcu seferleri yapılır. Marsilya (56 milyon ton) ve Le Havre (28 milyon ton) F. nın en büyük limanlardandır.

Hava ulaştırması ile 150 000 ton navlun, 40 000 ton posta nakliyatı yapılır. 10 milyondan fazla yolcu taşınır. Paris'teki hava alanları (Le Bourget ve özellikle Orly), en büyük hava alanları arasında yer alır.

Eğitim: Eğitimin devlet yönetiminde toplanması, İhtilâlden sonra I. Napoléon zamanında gerçekleşmiş ise de, III. Napoléon iktidarına kadar okulların çoğu kilisenin elinde kalmıştır. Üçüncü Cumhuriyet idaresi ilk okul öğretiminin parasız, zorunlu ve laik olmasını sağlamış (1882), ahlâk ve yurttaşlık bilgisi derslerini okul programlarına almış, 1904 te papaz okullarını yasaklamış, 1905 te devlet ile kiliseyi ayırmış, ancak kilisenin serbest okullar (écoles libres) açma hakkını tanımıştır. 1930 dan itibaren yüksek öğretimin de parasız olması sağlanmıştır. 1951 de devlet para yardımının bütün öğrencilere, yani kilise okulları

FRANSA DEMİRYOLLARI

öğrencilerine de teşmili, laiklik prensiplerini zedelemesi sebebiyle ağır bir siyasî gerginlik yaratmıştır.

F. da, bugün gidilmesi ihtiyarî olan ana okulları, bundan sonra 6 - 14 yaş arasındaki çocuklar için devam mecburiyeti olan ilk okullar vardır. 170 öğretmen okulu, ilk okulların son dört hazırlık sınıfı (cours complémentaires) nı bitirenleri alır ve iki yılda bakaloryaya hazırlar. Bu iki yılda, özellikle pedagojik öğretime yer verilir.

Orta dereceli okullarda devlet liseleriyle özel idarelere ait kolejler (collèges communaux) arasında, öğretim kadrosu bakımından da önemli bir fark yoktur. Bu okullar yedi sınıflık olup 6. sınıftan başlar ve 1. sınıftan sonra bakalorya sınıfına (son yıl) geçilir. Bu okullara girişte 1. bakalorya (devlet imtihanı), son yıldan sonra da 2. bakalorya verilir. 2. sınıftan itibaren öğretim beş meslek dalına ayrılır (değişik yabancı diller, ilim ve teknik dalları). Hümanistik eğitime değer verilmekle beraber, günümüzün meslek dağılışı dikkate alınarak bütün öğretim kuruluşlarının dörtte üçünde teknik öğretime doğru gidilmektedir.

Orta dereceli okulların öğretmenleri ya üniversitelerde veya 4 pedagojik yüksek okul (Écoles normales superieures = yüksek öğretmen okulları) dan birinde yetiştirilmektedir. Öğretmenlik edebilmek için orta dereceli öğretmenlik ehliyetnamesi (certificat d'aptitude au professorat), lise öğretmenliği için ise agrégation (özel devlet imtihanı) şarttır. Bununla beraber, orta dereceli okullar öğretmenlerinin ancak % 25 i «agrégé» dir. Okul müdürleri sadece idarî yetkiye sahiptir.

Bugünkü üniversiteler 1893 ve 1896 tarihli kanunlarla kurulmuştur. Bunların rektörleri bakanlıkça tayin edilmekle beraber, üniversiteler tamamiyle muhtar kurumlardır. F. da 19 üniversite vardır; bunlar Aix, Besançon, Bordeaux, Caen, Clermont - Ferrand, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Montpellier, Nancy, Paris, Poitiers, Rennes, Strasbourg, Toulouse, Nantes, Orléans ve Reims üniversiteleridir. 3 000 kadar öğretim üyesi profesör, öğretim görevlisi (maître de conférences), doçent (agrégé de l'université) ve asistan olarak derecelenir. Üniversiteler, ilim (sciences), edebiyat (lettres), hukuk, tıp ve eczacılık fakültelerini kapsar ise de, bütün bu fakülteler her üniversitede yoktur. Yalnız Strasbourg Üniversitesinin ayrıca Katolik ve Protestan mezhepleri için birer ilâhiyat fakültesi vardır.

8 serbest yüksek okul ve «Grandes Écoles» adını alan yüksek dereceli diğer okullar devlet yönetiminde meslek okullarıdır. 1945 te yüksek dereceli devlet memuru ve diplomat yetiştirmek üzere açılan «École Nationale d'Aministration» bunlar arasındadır.

Teknik eğitim ve öğretim alanında öğretim atelyeleri (centres d'apprentissage) ve meslekî okullar mevcuttur. İktisat ve ticarette orta dereceli memurluğa hazırlanmak isteyenler ya teknik kolejlerde ya lise ve kolejlerin teknik şubelerinde ya da meslekî devlet okullarında okurlar. Başkaca, tekniker ve mühendis yetiştiren yüksek dereceli okullar da vardır.

Collèze de France, Institut Pasteur (Pasteur enstitüsü), Centre nationale de la recherche scienfique (İlmî araştırmalar millî merkezi), Centre national de documentation (Millî bilgi edinme merkezi) ve Centre international d'études scientifiques (Milletlerası ilmî araştırmalar merkezi) ilmî araştırma ve bilgi edinme kurumlarıdır.

Basın: 1940 tan bu yana Fransız basınının bünyesi tamamiyle değişmiştir. Alman işgali sırasında yeniden çıkmağa başlamış olan bütün gazeteler 1944 te vasak landı. Böylece, ilk önce hemen bütün geleneksel gazete adları ortadan kalktı; bunların yerini «Mukavemet» (Résistance) teşkilâtına ait gazeteler aldı. Paris gazeteleri, yayım genişliği, baskı sayısı, ilân hasılatı ve tesir bakımlarından taşra gaze telerine nispetle bir hayli geriledi. Fakat sonra yeniden bir denge sağlandı. Bu arada, kurtuluş yıllarında ortaya çıkan gazetelerden birçoğu basın hayatından çekildi.

Günümüzde F. da yayımlanan başlıca gazeteler tirajlalariyle aşağıdadır:

Günlük gazeteler: «France-Soir», mutedil, 1965 te «Paris-Presse l'Intransigeant» ile birleşmiştir; tirajı bir milyonun üstündedir. «La Croix», Katolik; tirajı 50 binin üstündedir. «L'Aurore», sağ eğilimli; tirajı 100 bini aşkındır. «L'Humanité», komünist; tirajı 200 binden fazladır. «Le Figaro», mutedil sağcı; tirajı yarım milyonun üstündedir. «Le Monde», tarafsız; tirajı 200 binden fazladır. «Le Parisien Libéré», bağımsız, sağ eğilimli; tirajı yarım milyonu geçer. «Les Echos», malî-iktisadî. bağımsız; tirajı 50 binin üstündedir. «L'Information», malî-iktisadî, bağımsız; tirajı 50 binin altındadır. «Paris-Jour», mutedil; tirajı 200 binden fazladır. «La Nation», de Gaulle'cü parti organı; tirajı 50 binden azdır. «Le Populaire», S. F. I. O. partisi organı (bu partinin eski gazetesi olan «Combat» 1967 de kapanmıştır); tirajı 50 binin altındadır. Bunlardan başka, birçok pazar gazeteleri ve siyasî karakterde süreli yayınlar vardır.

Paris basını, bütün Fransız gazeteleri tirajının aş. yu. üçte birini teşkil eder. Dergilerden başlıcaları arasında, «Paris Match», «Nous Deux», «Ici Paris», «Jours de France», «Le Canard enchaîné», «Elle» sayılabilir. Başlıca haber ajansları: Agence France Presse (AFP) (bağımsız) ile Agence Centrale de Presse (ACP) tir.

Radyo ve televizyon: Radyo teşkilât programı 1918 den sonra general Ferré tarafından hazırlanmış, 1920 den itibaren Eiffel kulesi vericisi deneme yayınlarına başlamıştır. Devlet kontrolü altında bulunan PTT radyo vericisi ile özel ortaklıklar tarafından yönetilen radyo istasyonları aynı zamanda yayına geçmişler, böylece çok defa bir şehirde iki verici birden değişik programlarla çalışmaya başlamıştır. 1945 ten itibaren *Radiodiffusion et Télévision française* (RDF), 1 700 Kw lık 52 vericisi ile üç şebeke üzerinden yayına geçmiştir. Bu radyo kurumu Millet Meclisi tarafından murakabe edilir. Kısa dalga verici merkezi Allouis'dir; 7,5 milyon abonesi vardır. Televizyon yayınları 1937 de Paris ve Lille şehirlerinde başlamış olup sonradan geliştirilmiştir. Bugün 6,5 milyonu aşkın abonesi olan şebekenin verici istasyonu Eiffel kulesindedir (320, 75 m).

Kilise: Fransızların büyük çoğunluğu Katoliktir. 1906 da din ile devlet kanunla ayrılmış ise de, özellikle I. Dünya Harbinden sonra Fransız kilisesinin siyasî amaçlara yönelmekte devam etmesi yüzünden fiiliyatta hükûmetlerle kilise arasında gittikçe artan bir işbirliği meydana gelmîştir (F. nın 1921 den itibaren Papalık nezdinde bir elçisi. Papa'nın da Paris hükûmeti nezdinde bir temsilcisi vardır). F. nın kilise nezdinde hâlâ muhafaza ettiği tercihli durum dışarıdaki kardinallerinin çok sayıda olmasiyle sağlanmıştır. F. içinde ise Katolik kilisesi uzun zamandan beri bir halk kilisesi olmaktan çıkmıştır ve papaz sayısının yetersizliği güçlükler yaratmaktadır. Bununla beraber. uyguladığı yeni manevî metotlar (meselâ amele papazları teşkilâtı), Action catholique adındaki dinî kuruluşun artan çalışmaları, hele yüksek kilise mensuplarının ilmî ve sosyal konularda geniş bilgi sahibi olmaları sayesinde manevî ve dinî hayatta özellikle aydın çevre üzerin kuvvetle tesir etmektedir. Böylece bugün artık bir «renouveau Catholique» (Katolik reformu) ten söz edilemez. Bu durumun sağlanmasında, kilise okullarının. özellikle Angers, Lille, Lyon. Paris ve Toulouse şehirlerindeki Katolik yüksek okullarının (ki bunların hepsinde dünyevî konularda öğretime yer veren fakülteler vardır) başarı payı büyüktür. Protestanların sayısı ise ortalama 700 000 civarında olup biri Montpellier'de, değeri Paris'te bulunan iki ilâhiyat fakültesi vardır.

Millî savunma: F. da askerî hizmet bütün vatandaşlar için mecburî olup hizmet süresi 16 aydır. Asker, 16 yıl I. yedeğe, bunu takip eden 7 yıl ise 2. yedeğe alınır. Bütün silâhlı kuvvetlerin başkumandanı cumhurbaşkanıdır. Ona, inceleme ve araştırma işlerinde yardımcı olan teşkilâtlar: Conseil Supérieur de la Défense Nationale (Millî Savunma Yüksek Konseyi) ile Comité de Défense (Savunma Komitesi) ve Comité de Défense restreint (Sınırlı Yetkili Savunma Komitesi) adındaki iki komitedir. Millî savunmadan başbakan sorumludur. Bu görevi Millî Savunma genel sekreteri aracılığı ile yerine getirir. Comité d'Action Scientifique de Défense (Savunma İşleri İlmî Araştırma Komitesi) başbakanın emri altında çalışır ve araştırmaları koordine eder.

Kara, deniz ve hava kuvvetleri başkanları ona yardımcı olur.

1962 de silâhlı kuvvetler: 1. Nükleer stratejik kuvvetler. 2. harekât kuvvetleri, 3. anavatan savunma kuvvetleri olarak üç grupa ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, hava kuvvetlerini kapsar, ve doğrudan doğruya cumhurbaşkanından emir alır. İkincisi, hava ve deniz kuvvetlerini içine alır. Üçüncüsü ise yedi savunma kesimi ile 21 kara bölgesine göre teşkilâtlanmış olup sivil ve askerî otoritelerin emrine verilmiştir 1 ocak 1967 tarihinde bütün ordu mevcudu 345 000 kişi idi.

Yüksek askerî eğitim üç derecelidir: *École d'État-Major* (Kurmaylık Okulu) kurmay subayı yetiştirir; *École Supérieur de Guerre* (Yüksek Harp Okulu) subayları yüksek kumanda mevkiine hazırlar; *Institut des Hautes Études de Défense* (Savunma Yüksek Eğitim Enstitüsü) yüksek rütbeli subaylarla sivillere, birarada, millî savunma problemleri üzerinde bilgi verir.

1952 de kurulmuş olan Kara Ordusu Hafif Hava Kuvvetleri (Aviation Légère de l'Armée de Terre) çok iyi donatılmış bir kuvvet olup keşif, gözetleme, savaş, hava nakliyatı, irtibat ve yardımcı hizmetler görmek üzere 600 hafif uçak ve 300 kadar helikoptere sahiptir.

Jandarma, ordunun bir parçası olmakla beraber, kamu düzeninin korunmasında sivil yönetim ile de işbirliği eder. Bunun mevcudu 61 000 (1967) dir.

Donanma, Millî Savunma bakanı emrinde olup Genel Kurmay Deniz Kuvvetleri başkanı veya asbaşkanı tarafından yönetilir. Donanma, karargâhları Cherbourg, Brest ve Toulon olan üç kıyı bölgesine ayrılmıştır. F. donanması erleri kısmen kura yoluyle silâh altına alınırsa da, çoğu gönüllü olarak yazılırlar. Donanmanın aktif mevcudu 73 000 subay ve erdir (1967).

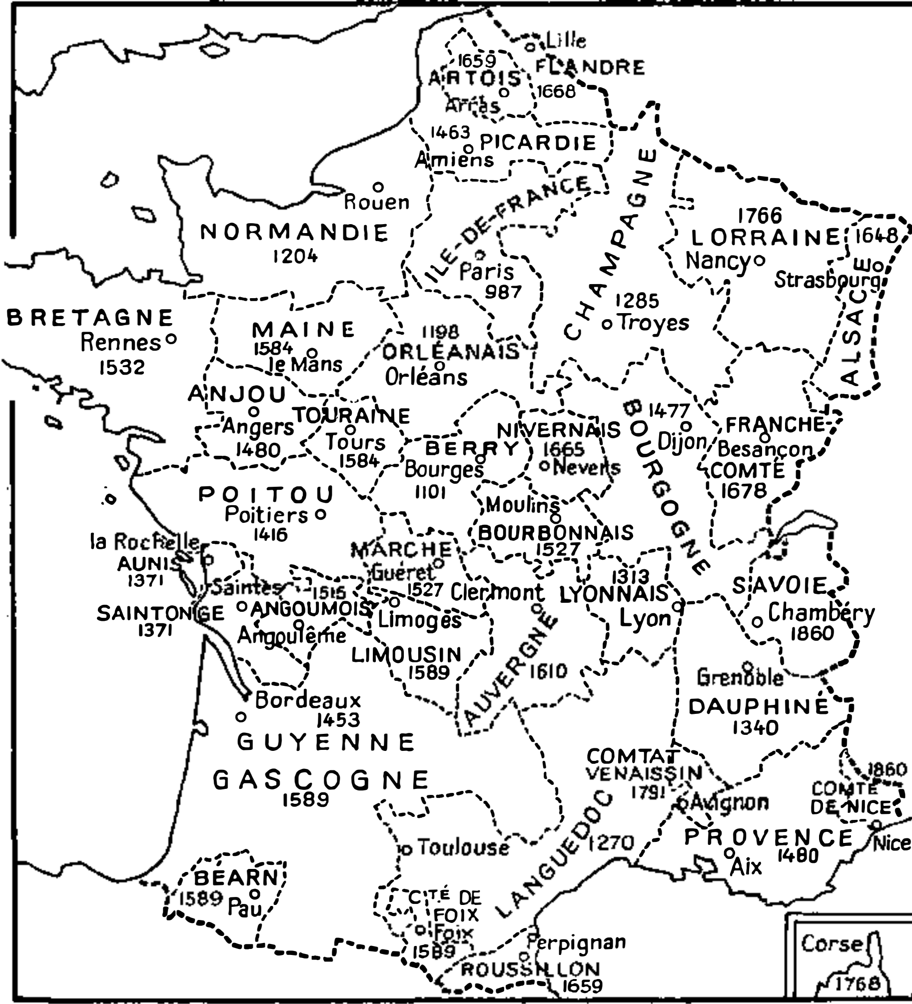
Fransa deniz kuvvetleri: 3 uçak gemisi, 23 denizaltı, 2 kruvazör, 17 muhrip ve 28 refakat gemisinden meydana gelir (1967). Mayın tarayıcılar, karakol ve taşıt gemileri, okul gemileri ve diğer yardımcı tekneler bu sayının dışındadır. Donanmaya bağlı hava kuvvetlerini (Forces aéronavales) ise, Étendard IV - M tipi 3 avcı - bombardıman filosu; Étendard IV - P tipi 1 keşif - avcı filosu; Amerikan yapısı Crusader tipi, her havada uçabilen 2 avcı filosu; Alizé tipi 3 denizaltı avcı filosu; Neptune tipinde 5 keşif filosu ve Sikorsky HSS - 1 helikopterleriyle donatılmış 3 denizaltı avcı filosu meydana getirir. Bunlardan başka, 15 kadar kıyı, karakol, talim ve kurtarma birliği vardır.

Hava kuvvetleri: «Service Aéronautique» adiyle 1910 tarihinde teşkilâtlanmış olan hava ordusu (Armée de l'Air), 6 kumandanlığa bölünmüştür. Bunlar: Commandement des Forces Aériennes Stratégiques (Stratejik Hava Kuvvetleri Kumandanlığı), Commandement de la Force Aérienne Tactique (Taktik Hava Kuvvetleri Kumandanlığı), İkinci Taktik Kuvvetler Kumandanlığı, Commandement du Transport Aérien Militaire (Askerî Hava Nakliyatı Kumandanlığı), Commandement Air des Forces de Défense Aérienne (Hava Savunması Kuvvetleri Hava Kumandanlığı), Commandement des Écoles de l'Armée de l'Air (Hava Ordusu Okulları Kumandanlığı) dırı. Bunlar dışında bir de Commandement des Transmissions vardır ki haberleşme ve elektronik harp işleriyle görevlidir.

Stratejik, taktik ve savunma Hava Kuvvetleri tepkili uçaklarla donatılmıştır. Bunların Mirage IV tipi süpersonik nükleer bombardıman uçakları vardır. Hava Kuvvetlerinde, yerine göre, başlıca Mirage III - C, F - 100 D Super Sabre, Mystère IV - A, Noratlas, Bréguet, DC - 8 Caravelle ve M S. 760 Paris tipi uçaklar da kullanılmaktadır. 1967 de hizmette bulunan uçak sayısı ortalama 1 500, personel sayısı ise 114 000 kadardır.

Tarih: *Gallia ve Fransa'nın doğuşu*: Avrupa'daki antropolojik ve arkeolojik kalıntılardan bazıları F. da bulunmuş olmakla beraber, M. Ö. I. yüzyılda meydana gelen Romalılar istilâsından önceki F. üzerine elde pek az bilgi vardır. O zamanlar Gallia (b. bk.) adiyle anılan bu ülkede, çoğunlukla, Romalıların Gallus'lar (= horozlar) dediği ve başka kavimlerle de karışmış olan Keltler ile şimdiki Gaskonya'nın Baskları otururdu. Bununla beraber, Gallia kabilelerinden bazılarının Germen asıllı oldukları şüphesizdir. Akdeniz kıyılarına ve özellikle Marsilya'ya çok eskiden beri Yunanlı ve Fenikeli tüccarlar yerleşmiş, Provence bölgesi de M. Ö. II. yüzyılda Roma sömürgesi haline gelmiş bulunuyordu. Gallia'nın Iulius Caesar tarafından fethedilmesi M. Ö. 51 - 58 yıllarına rastlamış ve Vercingetorix'in yenilgisiyle kesinleşmişti. Caesar'ın gelişinden önce Gallia kabile başkanları tarafından yöneltilmekte ve İtalya'ya nispetle düşük bir seviyede bulunmakta idi. Beş yüzyıl süren Roma yönetiminin başlarından itibaren Gallia Latin dilini ve Roma kanunlarını benimsemiş, ayrı bir Gallia - Roma medeniyeti geliştirmiş, birçok büyük ve zengin şehirler yaratmıştır. Ülkeye I. yüzyılda giren Hırstiyanlık da hızla yayılmıştır. V. yüzyıl başlarında Germen boyları Roma dünyasını istilâ etmeye başladıkları sıralarda Gallia, Hıristiyan, Latin, kalabalık nüfuslu, zengin ve yüksek derecede medenî bir ülke haline gelmiş bulunuyordu. Toprakları verimli bir ülke olan Gallia'ya ilk olarak gelmiş Germen boyları arasında F. tarihinde en önemli rolü oynayanlar Vizigot'lar, Franklar ve Burgund'lar olmuştur. Ölüm halinde bulunan Roma imparatorluğu ve onun Gallia'daki hükûmeti, ittifaklar kurma yolu ile istilâcı Germen boylarını birbirine düşürmeye çalışmıştır. Bu arada Romalı general Flavius Aetius, 451 yılında Frankların yardımı ile Attilâ (b. bk.) nın Hunları ile şimdiki Châlons - sur - Marne dolaylarında neticesiz bir savaşa girişmiştir. Fakat 486 da, yani Roma imparatorluğunun ortadan kalkması tarihi olarak bilinen yıldan on yıl sonra, başbuğ Clovis'in yönetimindeki Franklar, Gallia'nın son Romalı valisi olan Syagrius'un kuvvetlerini Soissons'da bozguna uğratmıslar, bundan sonra Clovis kendisini Frankların başbuğu ılân ederek güney Gallia'yı Vizigot'lardan almış ve 496 da Alamanlara karşı kazandığı zaferden sonra Almanya'yı hükmü altına almış, Hıristiyan olmuş, Areios sapkınlığını ortadan kaldırmış, Meroving sülâlesini kurmuş, fakat ölümünden önce topraklarını oğullarına dağıttığı için Gallia ülkesinin birliğini sağlayamamıştır. VI. ve VII. yüzyıllarda Gallia bu bölünmenin yarattığı Neustria ve Austria ülkelerinin Meroving kralları arasındaki kardeş kavgalarına sahne olmuş ve ancak kısa bir süre için tek bir hükümdarın yönetiminde bulunmuştur. Meroving'ler barbar, kültürsüz ve zalim bir sülâle olarak yaşamaya devam etmişler ve çok geçmeden de zevklerine düşüp tembelleşmişlerdir. Gallia'nın nüfusu azalmış, şehirler harap olmuş, ticaret hayatı bozulmuş, ilim ve sanat unutulmuştur. Roma medeniyetinin tek kalıntısı kiliseden ibaret kalmış, fakat VIII. yüzyılda Gallia Arapların istilâsına uğradığı sırada kilise de yok olmak tehlikesiyle karşılaşmıştır. Bununla beraber o sıralarda, soysuzlaşan Meroving krallarının saray nazırları olarak ve onlar adına Austria ile Neustria'yı daha enerjik bir sülâle olan Caroling'ler yönetmeye başlamıştı. 732 de Karl Martell, Frankları biraraya toplayarak İspanya Araplarını Poitiers ile Tours arasında kesin yenilgive uğratmış, oğlu Bodur Pippin 751 de son Meroving kralını tahtından indirerek kendini kral ilân etmiş, Papa tarafından da kral olarak takdis edilmiştir. Pippin'in oğlu olan ve 800 yılında taç giyen Büyük Karl, büyük fetihlere girişerek topraklarını genişletmiş, ülkesinde etkili bir yönetim düzeni kurmuş, çok iyi bir adalet sistemi yaratmış, ilmin, dindarlığın ve sanatların yeniden doğmasına çalışmış, oğlu imparator Dindar I. Ludwig'e yeniden taze bir hayata kavuşturulmuş bir F. ile bir Almanya bırakmış, fakat ölümünde imparatorluk yeniden bölünmüştür. 843 yılında üç kardeş, yani Batı Franklarının kralı Dazlak II. Charles, Doğu Frankların kralı Alman II. Ludwig ve Orta Frankların kralı I. Lothar Verdun antlaşmasiyle kendi topraklarını ayırmışlardır. F. nın ayrı bir krallık olarak varlığı genellikle bu tarihten itibaren kabul edilir.

Bu olaylar üzerine Caroling'lerin yönetim düzeni çabucak bozulmuş ve toplum kökü yüzyıllar öncesine dayanan çok önemli değişmelere uğrayarak F. da feodalizmi yaratmış

FRANSA'NIN TARİHÎ BÖLÜMLERİ

ve senyörlük sisteminin kurulmasına yol açmıştır. Feodal senyörler kralların merkezî otoritelerini gitgide kendi ellerine almışlardır. Bu senyörlerin en kudretlileri Aquitania ve Bourgogne dukaları ile Flandra, Toulouse, Blois ve Anjou kontları idi. 911 yılında, uzun zaman F. ya akınlar yapmış olan Skandinavyalılar Normandie'yi ele geçirmişler ve buranın ilk dukası Rollo (veya Rolf veya Hrolf) olmuştur. 987 yılında da Caroling sülâlesi söndüğü zaman, asiller kendilerine kral olarak Hugh Capet'i seçmişlerdir. Bu Hugh sülâlesinin ilk üyeleri Paris çevresinde yer alan ve Francia adiyle anılan küçük bölgenin dukaları idi. F. nın bu bölge dışındaki yerlerinde hükûmet diye bir şey yoktu. Bununla beraber, Capet'ler uzun bir mücadele sonunda topraklarını genişletmişler, haydut baronların şatolarını yıkmışlar ve büyük feodal senyörlere karşı kendi şatolarını kurmuşlardır. Bu işe ilkin VI. Louis girişmiş, şehirler yeniden nüfusla dolmaya ve zenginleşmeye başlamıştır. Şehirlerin ortak savunma amaciyle birleşip teşkilâtlanan halkları (bk. KOMÜN) gerek kraldan gerek feodal senyörlerden elverişli şartlar elde etmişler, ticaret gelişmiş, Flandra ile güney Avrupa arasındaki işlek ticaret yolu üzerindeki büyük Champagne panayırları F. yı Avrupa tüccarlarının buluştukları yer haline getirmiştir. Cluny tarikatı ve Paris'te ilâhiyet ilmi üzerindeki çalışmaların yeni bir gelişme devresine girmesi F. ya Hıristiyan dünyasında pek büyük bir nüfuz ve itibar kazandırmıştır. Bu gelişme XIII. yüzyılda en yüksek derecesine ulaşmış, ilkin 1095 yılında Clermont'da vâzedilmiş olan Haçlılar hareketinde F. nın oynadığı ileri rol de buna yardım etmiştir. Haçlılar, IX. Louis (Saint Louis) nin şahsında kişileşmiş olan Fransız şövalyelik idealini Avrupa'nın çoğu yerine yaymışlardır. Fransız saraylarının âdabını ve bu âdaba uygun şiir tarzını Avrupalılar örnek olarak almışlar, Fransız dili F. sınırlarının dışına yayılmaya başlamıştır. İngiltere'de, Normanların istilâsı (1066) ndan sonra asılzadeler arasında Fransız kültürü ve Fransızlara vergi davranışlar hâkim hale gelmiştir. İngiliz krallarının aynı zamanda F. da büyük fiyeflerin sahibi olan veya büyük fiyefler üzerinde hak iddia eden Fransız asılzadeleri olmaları, bu iki millet arasında yüzyıllarca süren çatışmalara yol açmıştır. Bu çatışmaların ilk evresi 1152 de İngiltere kralı ve Normandie dukası II. Henry ile F. kralı VII. Louis'nin boşadığı Aquitania'lı Éléonore'un evlenmesiyle başlamıştır. Éléonore F. nın büyük bir bölümünü miras hakkı olarak istemişti. Bu evre, 1204 te Louis'nin halefi II. Philippe (Philippe Auguste) in İngiltere kralı John'a karşı kazandığı zaferle sona ermiştir. 1214 teki Bouvines savaşı ile de II. Philippe F. nın askerî nüfuz ve itibarını tesis etmişti. Bu kralın yönetiminde yeni bir F. doğmuştu. Albi'liler (les Albigeois) e karşı girişilen haçlı seferi sonucunda Toulouse kontlarının güney F. daki çok geniş fiyefleri doğrudan doğruya krala ait olan topraklara katılmış ve böylece kral, F. topraklarının en büyük bölümünün sahibi haline gelmiş, şehirler ve onların esnaf loncaları zenginleşmiş, yollar Büyük Karl zamanından beri en emniyetli hale gelmiştir. IX. Louis, yeterli bir yönetim ve köklü bir adalet sistemi kurmuştur. IV. Philippe, mutlakıyet yönetimi eğiliminde olmakla beraber, 1302 de ilk olarak, burjuva sınıfını da kapsayan bir millet meclisi (Etats - Généraux) toplayarak işlerinin hesabını vermiştir. Krallar ve özellikle IV. Philippe, kiliseye karşı krallık otoritesini teyit etmişlerdir. O sıralaıda kölelik müessesesi de bilfiil ortadan kalkmış bulunuyordu. Roma hukukunun hüküm sürmeye devam ettiği güney F. müstesna olmak üzere her yerde görenek kanunları yürütülmekle beraber feodalite müessesesinin yerini büyük ölçüde merkezî kral otoritesi almıştı. Bununla beraber, Capet'lerin sonuncusu olan IV. Charles'ın ölümünü izleyen birkaç yıl sonra başlayan ve yüzyıldan fazla süren

harpler, F. nın birleşme çabalarını durdurmuş ve bu ülke halkının millî varlığını tehlikeye düşürmüştür.

Fransız milletinin teşekkülü: 1328 de Capet'lerin en genç kolu olan Valois hanedanından VI. Philippe tahta çıktı. Philippe'in uzaktan kuzeni olan İngiltere kralı III. Edward bu çıkışa karşı gelerek 1337 de kendini F. kralı ilân etti. Bir sıra harpler ve mütarekelerle sürüp giden ve Yüz yıl Harpleri (1337 - 1453) diye bilinen bu hanedanlar mücadelesini, ikinci derecede önemli olan bir yığın problem ve özellikle Bretagne Veraset Harbi daha da karışık hale getirdi. Fransız kuvvetlerinin 1346 da Crécy'de ve 1356 da Poitiers'de yenilgiye uğramaları, veba salgını, 1357 - 1358 yıllarında Etienne Marcel'in önayak olduğu Paris ayaklanması, 1358 de Jacquerie adiyle anılan köylü ayaklanması (bk. JACQUERIE) ve Ecorcheurs (=deri yüzenler) denilen haydut çetelerinin ortalığı kasıp kavurması, F. yı anarşi içinde bırakmış ve kral II. Jean'ı 1360 ta Brétigny antlaşmasını kabul etmek zorunda bırakmıştır. Bununla beraber, V. Charles zamanında Bertrand Duguesclin, Calais ile Bordeaux bölgesi dışında, kaybedilen bütün toprakları yeniden ele geçirmiştir (1369 - 1373). 1407 yılında ise, tam da F. nın yaraları iyileşmeye yüz tuttuğu bir sırada Armagnac'larla Bourgogne'lular arasındaki korkunç harp başlamış, İngiltere kralı V. Henry yeniden harp açmış (1415), Azincourt'da Fransızları bozguna uğratmıştır. 1420 de VI. Charles, sonradan VII. Charles adiyle tahta çıkacak olan veliahtın zararına olarak V. Henry'yi kendine vâris olarak tanımıştır. Veliaht 1422 de kral olmuş, fakat otoritesi ancak küçük bir bölgeye inhisar etmiştir. Paris de dahil olmak üzere F. nın çoğu İngilizlerin eline geçmiş, kral İyi Philippe zamanında F. nın kudretli bir dukalığı olan Bourgogne, İngiltere ile ittifak kurmuştur. İşte F. nın bu kara günlerinde Orléans bâkiresi Jeanne d'Arc ortaya çıkarak veliahtın taraftarlariyle birleşmiş ve 1429 da Reims şehrinde veliaht krallık tacını giyerken onun yanında durmuştur.

Jeanne d'Arc'ın hapsedildiği kule

Bundan sonra olayların gidişi yön değiştirmiştir. 1435 te Bourgogne çok büyük imtiyazlardan yararlandığı halde Arras antlaşmasiyle F. ile ittifak kurmuş ve 1453 te İngilizler F. da Calais şehri dışındaki bütün topraklarını kaybetmişlerdir. Son büyük feodal senyörlerin kudretini yok etme ve bugünkü F. nın bütün topraklarını birleştirme işi XI. Louis'ye düşmüştür (1461 - 1483). Bu işi Bourgogne dukası Pekgözlü Charles (le Téméraire) ın düşüşü ve Anjou sülâlesinin sona ermesi de kolaylaştırmıştır. Az sonra Bretagne bölgesi de F. ya eklenmiş ve Bourbon sülâlesinin elinde bulunan fiyeflerin en büyük bölümü 1527 de müsadere edilmiştir. 1483 ten 1560 a kadar VIII. Charles, XII. Louis, I. François, II. Henri ve II. François devirlerinde, İtalya Harpleri (1494 - 1559) F. nın kaynaklarını boyuna sömürdüğü halde, bu ülke şaşılacak bir kalkınma kudreti göstermiştir.

F. ile Habsburg hanedanı arasındaki emperyalizm savaşının bu ilk evresi İspanya'yı Habsburg'lara bırakan Cateau - Cambrésis antlaşmasiyle sona ermiştir. Bu harp İtalyan rönesansının F. ya girmesine de yaramıştır. O sıralarda Reformasyon hareketi de bütün halk sınıfları arasında büyük rağbet kazanmıştır (bk. HUGUENOT'LAR). Valois hanedanının son kralları olan IX. Charles ile III. Henri'nin yönetimleri sırasında (1560 - 1589) F. yı paramparça eden kıyasıya iç harpler (bk. DİN HARPLERİ) başlamıştır. Muhteris Guise ailesinin yönettiği Katolikler, Katolik Ligi adı altında birleşerek III. Henri'nin vârisi ilân edilen ve Protestanlar kadar mutedil Katoliklerin de desteklediği Protestan Henri de Navarre'a karşı İspanya'nin desteğini sağlamışlardır. Henri Ligi yenmiş, fakat uzun zamandan beri Lig'den olan Paris'e girmeden önce Katolikliği kabul etmek zorunda kalmış (1594), IV. Henri adiyle F. nın Bourbon sülâlesinden ilk kralı olmuş, bakanı Sully'nın yardımı ile F. yı yeniden zenginleştirmiş Kanada'da araştırmalar yapılmasını teşvik etmiştir. 1610 da bu kralın mutaassıp bir Katolik tarafından öldürülmesi iki yüzyıla yakın bir zaman F. da dinî toleransın yok olmasına yol açmıştır.

IV. Henri'nin halefi XIII. Louis devrinde ve XIV. Louis'nin çocukluğu sırasında, Richelieu ve Mazarin adında büyük devlet adamı iki kardinal ülkenin kaderine şekil vermişlerdir. Avusturya ve İspanya'da hüküm süren Habsburg'lara karşı Protestan devletlerin açmış olduğu Otuz Yıl Harpleri (1618 - 1648) nda bu iki kardinal F. yı zafere ulaştırmışlar, 1648 yılında Avusturya'ya (bk. WESTPHALIA ANTLAŞMASI), 1559 yılında da İspanya'ya (bk. PİRENELER ANTLAŞMASI) barış imzalattırılmıştır. İçeride Richelieu Huguenot'ların başını ezmiş, Mazarin de Fronde harpleri (bk. FRONDE, LA) nde asılzadelerin hakkından gelmiştir. Kral XIV. Louis, Colbert ve Louvois adındaki reformcu iki devlet adamının dehalarından yararlanarak Mazarin'in başlamış olduğu merkezîleştirme işini tamamlamıştır. Bu hükümdar, krallık mevkiine o zamana kadar F. da mevcut olmayan bir nüfuz ve itibar kazandırmış ve gerek yaptığı fetihlerle gerek yaşayışındaki ihtişamla F. yı Avrupa'nın en kudretli devleti, Versailles sarayını da dünyanın yıldızı haline getirmiştir. Fakat bu kralın savaş merakı Fransız maliyesini iflâsa sürüklemiş, Huguenot'lara karşı tuttuğu sürekli kovuşturma yolu da birçok ilin nüfustan boşalmasına yol açmıştır. İspanya'nın egemenliği altındaki Felemenk'i ele geçirmek için İspanya'ya karşı açtığı harp (1667 - 1668) ve Felemenk Harpleri (1672 - 1678) ndaki başarıları bütün Avrupa devletlerini F. nın hegemonya emellerinden ürküt-

müş ve bu ülke siyasî bakımdan tecrit edilmiş durumda kalmıştır. XIV. Louis'ye karşı girişilen Büyük İttifak Harbi, F. nın bu hızını durdurarak akımı tersine çevirmeye başlamış, İspanya Veraset Harbi (1701 - 1704; bk. İSPANYA VERASET HARBİ) da F. ya karşı açık bir galebe ile sona ermemekle beraber F. nın Avrupa'daki genişlemesinin sonunu işaretlemiştir. F., XIV. Louis'nin saltanat devrinde Amerika kıtasındaki (Kanada ve Louisiana) satvetinin en yüksek derecesine ulaşmıştır. Louis'nin krallığı sona erdiği zaman, üstünlük dâvasındaki uğraşmaları F. yı mecalsiz bırakmış bulunuyordu. Fakat bu ülkenin pek büyük olan servet ve kuvvet potansiyeli, pek az bir zaman sonra onun yeniden kalkınmasını mümkün kılmıştır. F. nın millî birliğe sahip ve merkezîleşme hareketini tamamlamış bir dünya devleti olarak belirmesi XIV. Louis devrinde yer alır.

Eski rejim ve yeni Fransa: XV. Louis'nin tevarüs ettiği F., birliğini tamamlamış bir ülke olmakla birlikte, hâlâ geçmişteki feodalite düzeninin kalıntılarını taşıyordu. Kralın «mutlak» kudreti, ailelerin, esnaf loncalarının, monopollerin, komünlerin ve provens'lerin ve ruhban sınıfı ile asılzadelerin sahip oldukları şaşılacak derecede çok sayıda ruhsat ve özel imtiyazla engellenmekte idi. Tedvin edilmiş kanunlardan çok görenek kanunlarının yürürlükte olduğu kuzey F. da, adalet bir köyden ötekine değişiyordu. Vergiler, yüksek olmakla birlikte, vergi mültezimlerince olsun, devletçe olsun yeterince tahsil edilemiyordu. Bazı vergiler ve bu arada *vingtième* denilen yirmide bir oranındaki vergi bütün Fransızlara servetleri oranında yüklenmekle beraber keyfî olarak tarh edilen vergiler de vardı. Merkantilizm ilkesine dayanan ticaret, kısıtlayıcı düzenlemeler, monopoller ve engelleyici iç gümrük tarifeleri tarafından köstekleniyordu. Hükûmetin maliye kayıtları ve muhasebesi karmakarışıktı. Colbert, il hükûmetlerinin yetkilerini kısma ve *intendance* (genel müfettişlik) adiyle yeni yönetim birlikleri

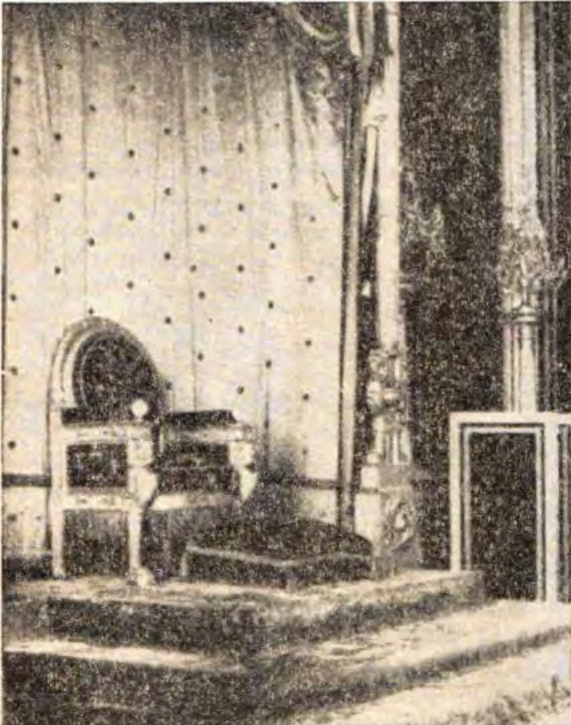
XIV. Louis («Güneş Kral»)

yaratma yolu ile devlet idaresini yeniden teşkilâtlandırmıştı. *Intendant* (genel müfettiş) lar merkezî hükûmetin güvendiği ve onun siyasetini yürütmekle görevli devlet memurlarıydı, fakat bunların aynı zamanda kendiliklerinden karar almak ve icraatta bulunmak yetkileri de vardı. Birçok ilde ve özellikle Bretagne'da asillerin, rahiplerin ve halkın temsil edildiği mahallî meclisler hâlâ faaliyet gösteriyor ve zaman zaman da kanunsuz davranışlarda bulunuyordu. Bizzat kralın emirnamelerinin bile çoğu zaman Paris Parlamentosunca tescil edilmesi gerekiyordu. Karmakarışık olan medenî, idarî ve malî kanunlardan en çok faydalananlar avukatlar oluyordu. XVII ve XVIII. yüzyıllarda hâkim sınıf haline gelmeye başlayan tüccar ve sanayicilerin oluşturduğu burjuva sınıfı için bu kanunlar çekilmez hale gelmişti. Serbest ticaret gerek fizyokratların gerek Turgot gibi bazı liberallerin parolası olmuştu. Buna paralel olarak, *siècle de lumières* (akıl, zekâ, ilim yüzyılı) devrinin filozofları serbest düşünme, yani düşünme hürriyeti ilkesini durmadan yaymakta idiler. Köylüler, çoğu zaman sanıldığı gibi topyekûn yoksul ve baskı altında olmamakla beraber, vergilerden ve özellikle feodalite devrinden kalma aidat ödemelerinden ve angaryalardan şikâyetçi idiler. Bu feodalite yükümleri pek ağır şeyler olmamakla beraber, köylüleri kızdırıyordu. Çiftçilerin büyük çoğunluğu toprak sahibi idi, kölelik de bilkuvve kalkmış bulunuyordu, fakat bu olay bile öteki feodalite imtiyazlarını daha da göze batar hale getiriyordu. XVIII. yüzyıl F. sındaki büyük paradoks, milletin servet ve refahı ortasında devlet maliyesinin hemen hemen iflâs durumunda bulunmasıydı. Kardinal Fleury'nin dürüst yönetimi F. yı Mississippi Projesi (b. bk.) nin başarısızlığa uğramasının yarattığı büyük krizden henüz kurtarmıştı ki, XV. Louis Avusturya Veraset ve Yedi Yıl harplerine girişmiş, bütün bu işler Fransız maliye hazinesini boşaltmakla kalmayıp bu ülkenin Hindistan'daki imparatorluğunu, kuzey Amerika'yı ve Avrupa'daki itibarını kaybetmesine yol açmıştır. XVI. Louis'nin saltanat devri başında Turgot'nun başladığı reformlar 1776 da yarıda kalmıştır. Hâlâ İngiltere'den öc alabileceğini uman F., Amerikan İhtilâlini destekledi. Fransız liberallerinin hepsi bu tutumu alkışladılarsa da, pek büyük bir iç istikrazla sonuçlanmasından hiç hoşlanmadılar. 1788 de Fransız hükûmeti malî iflâs durumunda idi. Kral, bu içinden çıkılmaz duruma bir çare bulmaya Necker'i memur etti ve IV. Henri'den beri ilk defa olarak Etats - Généraux (asiller, ruhban ve halk) meclisini topladı ve böylece, 1789 dan 1815 e kadar Avrupa'yı kökünden sarsan altüst oluş başlamış oldu (bk. FRANSIZ İHTİLÂLİ, DIRECTOIRE, CONSULAT, I. NAPOLÉON). Fransızlar krallarının başını kestiler, bir Avrupa koalisyonunun istilâlarına karşı koydular, fakat terör devrini (bk. TERÖR) ve Robespierre (b. bk.) i savuşturduktan sonra Bonaparte adında muzaffer bir generalin diktatörlüğüne boyun eğmek zorunda kaldılar. Napoléon Bonaparte'ın yarattığı destan, Waterloo meydan savaşından sonra bir efsaneden ibaret kaldı. Fakat Napoléon'un kurduğu idare sistemi ve kanunlar bugüne kadar sürüp geldi (bk. NAPOLÉON KANUNNAMESİ). Eski rejimden hiçbir şey arta kalmadı.

Bugünkü Fransa: Fransız İhtilâli ve Napoléon, F. yı tek düzenli, bürokratik bir devlet haline getirmiş ve burjuva sınıfının zaferini gerçekleştirmiştir. Viyana Kongresi (b. bk.) F. ya aş. yu. bugünkü sınırlarını vermiş ve XVIII. Louis'nin tahta çıkmasını sağlamıştır. Bu kral, Rusya, Avusturya ve Prusya arasındaki Mukaddes İttifak (b. bk.) a katılmış, fakat içe-

ride mutedil ve uzlaştırıcı bir siyaset takip etmiştir. Fakat onun halefi ve aşırı kralcıların lideri olan X. Charles aynı yoldan yürümemiş, mutlakıyet rejimini yeniden kurma yolundaki çabaları F. nın iyice merkezleşmiş bulunmasından ötürü daha tehlikeli olmuştur. Sanayi İhtilâli (b. bk.) nin meyvalarını toplamak isteyen yeni burjuva sınıfı, solcu radikallere katılmış ve 1830 haziranındaki ihtilâlle X. Charles'i düşürmüştür. «Vatandaş kral» diye anılmış olan Louis Philippe'in Temmuz Monarşisi (b. bk.) ise açıktan açığa bir plutokrasi, yani bir zenginler rejimi olmuştur. Bu rejim özellikle Paris'te olmak üzere şehirlerde yaşayan ve hakları tanınmayan yeni emekçi sınıfınca hiç iyi karşılanmamış, Louis Philippe'in otoriter tavırlar takınması üzerine de liberallere şüpheli görünmüş ve birleşen muhalefet kuvvetleri tarafından başarılan 1848 şubatı ihtilâli ile ortadan kaldırılmıştır. Bu hareket başlangıçta açıkça radikalizm niteliğinde olduğu halde, muhafazakâr liberaller duruma hâkim olmuşlar (Haziran Günleri) ve 1848 yılı aralık ayında, I. Napoléon'un yeğeni Louis Napoléon Bonaparte'ı İkinci Cumhuriyetin başına geçirmişlerdir. Bonaparte, 1852 de bir hükûmet darbesiyle ve III. Napoléon unvaniyle kendini imparator ilân etmiştir. Bu hükümdar içeride dayısının otokratik rejimini taklit etmeye yeltenmiş, dışarıda da faydasız harplere yol açan bir politika takip etmiştir. Bununla beraber İkinci İmparatorluk devri Fransız sömürgeciliğinin geliştiği ve bu ülkede maddî refahın arttığı bir devir olmuştur. 1863 te Napoléon daha liberal ve demokratik bir hükûmet düzeni kurmuştur. Bu hükümdarın saltanat devri 1870 - 1871 F. - Prusya Harbi (b.bk.) nde bir felâketle sona ermiş, Paris işgal edilmiş, Alsace - Lorraine bölgesi Almanların eline geçmiş, 1918 yılına kadar onların elinde kalmıştır.

Bir bozgunla başlamış olan Üçüncü Cumhuriyet yine bir bozgunla son bulmuştur (1871 - 1940): Thiers'in başkanlığındaki Geçici Hükûmetin Paris Komünü (bk. KOMÜN) nü ortadan kaldırmasından sonra (1871) krallık taraflısı mareşal

I. Napoléon'un tahtı (Fontainebleau Şatosu)

General de Gaulle'ün Paris'te Notre - Dame katedralindeki şükran ayininden çıkışı (8 mayıs 1945)

Mac-Mahon cumhurbaşkanlığına seçilmiştir (1873). Fakat F. tahtının meşru vârisi Chambord kontu Henri'nin etkisiyle yeniden monarşiye dönebilirdi. Nihayet 1875 te bir cumhuriyet anayasası çıkarılmış ve Parlamentonun iki meclisinin, yani temsilciler meclisi ile senatonun özelliği çok partililik olmuştur. Bu çeşitli partiler kâh birleşerek kâh birbirinden ayrılarak kâh siyasî bloklar meydana getirecek şekilde yeniden birleşerek, kabinelerin biteviye düşüp yeniden kurulması sonucunu yaratmıştır. General Boulanger (b. bk.) nin hızlı seyretmiş olan yükselme ve alçalma devrinden sonra, F. nın siyasî dengesi Dreyfus (b. bk.) olayı yüzünden şiddetli bir sarsıntı geçirmiş, bu olay monarşistlerle aşırı sağcıların itibarlarını kaybetmelerine ve ruhban aleyhtarı olmakla birlikte içeride mutedil bir siyaset taraftarı olan radikal sosyalistlerin iktidara gelmelerine yol açmıştır. Guesde (b. bk.) ve Jaurès (b. bk.) in liderliğindeki sosyalizm büyük bir kudret kazanmış, fakat bu rejimin güttüğü barışçı siyaset, Almanya'dan öc almayı birinci ödevleri sayan Fransızların çoğunluğunun muhalefeti ile karşılaşmıştır. 1914 ten önceki yıllar dış siyaset bakımından Fransız sömürgeciliğinin Afrika ve Asya'da gelişmeye devam etmesiyle nitelenir. Bu gelişme F. yı ilkin İngiltere ile (bk. FAŞODA ÇATIŞMASI), sonra da Fas vesilesiyle Almanya ile çatışmaya getirmiştir. Daha sonra, Almanya - Avusturya - İtalya kombinezonuna karşılık olarak, F., İngiltere ve Rusya arasında bir ittifak kurulmuştur (bk. ÜÇLÜ İTTİFAK ve ÜÇLÜ İTİLÂF). F. İtilâf devletlerinin galebesiyle sona eren I. Dünya Harbi (1914 - 1918) nde Clémenceau adında enerjik bir liderin yönetiminde savaşın en ağır yükünü taşımıştır. Paris barış konferansında (bk. VERSAILLES BARIŞ ANTLAŞMASI) F. tatmin edilmiş, ayrıca Almanya'nın harp tazminatını ödeyememesini bahane ederek 1923 - 1925 yıllarında Ruhr havzasını işgali altında bulundurmuştur. 1920 lerde F. nın kalburüstü siyasî şahsiyetleri özellikle Poincaré, Herriot ve Briand olmuştur. Silâhsızlanma konferansında F. muhtemel bir Alman tecavüzüne karşı emniyet tedbirleri istemekte direnmiştir. 1929 iktisadî buhranı F. yı ciddî şekilde sarsmış, bu ülkenin iç siyaseti de Stavisky olayı (b. bk.) gibi skandallarla zehirlenmiştir. 1936 seçimlerini bir sosyalist - komünist koalisyonu kazanmış, Léon Blum (b. bk.) başkanlığındaki ilk Halk Cephesi (Front Populaire) hükûmeti birçok sosyal ve ekonomik reformlar başarmıştır. Birbirini takip eden Halk Cephesi hükûmetlerinin gitgide daha az radikal olmalarından yararlanan muhafazakâr muhalefet, Léon Blum hükûmetinin yapmış olduğu işlerin çoğunu bozmuştur. Edouard Daladier, Nazi Almanya'sına, Faşist İtalya'ya ve İspanya'ya karşı bir yatıştırma politikası takip etmiş, bu amaçla München Paktı (b. bk.) na katılmıştır.

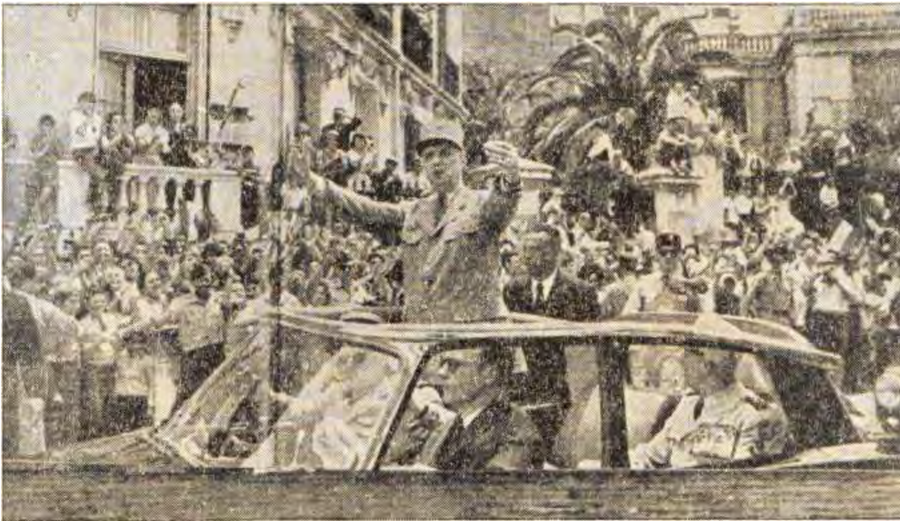
II. Dünya Harbinin başlaması (1939) ndan sonra bu başbakanın yerine Paul Reynaud geçmiş, 1940 yılı mayıs ve haziran aylarında Fransızlar Almanlar karşısında zelil bir bozguna uğramışlar, Paris yeniden Almanlar tarafından işgal edilmiş, mütarekeyi imzalayan mareşal Pétain, muhafazakâr Vichy hükûmetinin başkanı olmuş, F. nın işgal altına alınmayan bölümünü yöneten bu hükûmet Almanlara âlet olmuştur. Bu arada, Londra'da bulunan general de Gaulle (b. bk.), «Hür Fransızlar» ı Almanlara karşı sürekli mukavemete çağırmıştır. Başlangıçta küçük bir grup halinde olan Hür Fransızlar, kendilerine bağlı kuvvetlerin Suriye'de, Madagaskar'da ve Kuzey Afrika'da kazandıkları başarılar üzerine güven ve itibar kazandılar. 1942 yılı kasımında Kuzey Afrika müttefikler tarafından istilâ edilmiş, Cezayir'de bir geçici Fransız hükûmeti kurulmuş, bunun üzerine Alman ordusu F. nın bütününü işgal etmiştir. 1944 ağustosunda Paris'in kurtarılmasından sonra Gen. de Gaulle'ün hükûmeti Paris'e taşınmış ve müttefiklerce tanınmıştır. 1944 yılı sonunda müttefikler Almanları F. nın dışına çıkarmış bulunuyorlardı.

F., kısa süren 1940 seferinde pek büyük kayıplara uğramıştı. Alman işgali son derecede masraflı ve baskılı olmuştu. Binlerce Fransız idam edilmiş, binlercesi de iş kamplarında çalıştırılmak üzere Almanya'ya gönderilmişti. F. nın kurtarılışı sırasında Hür Fransız kuvvetleri kadar iç mukavemet (Résistance) kuvvetleri de faal bir rol oynamışlardı. 6 haziran 1944 te yapılan Normandie'nin istilâsı harekâtından önce müttefikler F. yı havadan şiddetle bombalamışlardı; kurtarma seferi de çok hasara yol açmıştı.

1945 te Fransız ekonomisi tam bir durgunluk halindeydi. Enflasyon ve kara borsa, çözülmesi imkânsız gibi görünen problemler haline gelmişti. F., Birleşmiş Milletlerin beş büyük devletinden biri olmasına ve Almanya'nın işgaline katılmasına rağmen ikinci derecede bir devlet seviyesine düşmüştü. Fakat Fransız milleti bir kere daha birlik oldu ve özellikle dış yardımlardan büyük ölçüde yararlanmasının da etkisiyle 1949 yılına Fransız ekonomisi sağlığa doğru yönelmiş bulunuyordu. Kurtuluştan hemen sonra sosyalist ve komünist partileri politika alanına hâkim olmuşlar ve Fransız ekonomisinin önemli bir bölümünü millîleştirmişlerdi. 1947 den sonra ilerici bir Katolik parti, Cumhuriyetçi Halk Hareketi (Mouvement Républicain Populaire) adiyle siyaset alanına çıktı ve mutedil sosyalistlerle birlikte çoğunluğu sağladı. Sağcı unsurlar da Gen. de Gaulle'ün başkanlığı altında birleşerek muhalefeti kurdular.

Dördüncü Cumhuriyet, 1946 aralık ayında yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle başlamıştır. Bu anayasa Fransız sömürgelerini yeni bir düzene bağlamış, F. nın kendisi için de bir Millet Meclisi (Assemblée Nationale) ile yetkileri çok kısılmış olan ve Cumhuriyet Konseyi (Conseil de la République) adını alan bir yüksek meclisten kurulu bir parlamento yaratmış ve bu rejim altındaki F. 1949 da Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilâtı (Nato) na katılmıştır. Cezayirlilerin açmış bulundukları bağımsızlık savaşının şiddetlenmesi ve F. da bir iç savaş tehlikesinin baş göstermesi üzerine o zamanki cumhurbaşkanı Coty (b. bk.), Gen. de Gaulle'ü iş başına çağırmış (1958), hazırlanan ve Beşinci Cumhuriyet devrini açan yeni bir anayasa cumhurbaşkanının yetkilerini artırmış ve «Communauté» (bk. COMMUNAUTÉ) yi kurmuş, aynı yıl Gen. de Gaulle cumhurbaşkanı seçilmiş (21 aralık 1958), 1962 yılında Evian anlaşmaları ile Cezayir devletinin bağımsızlığı tanımış ve cumhurbaşkanlarının halk tarafından doğrudan doğruya seçilmeleri konusunda yapılan referandumun sonucu Beşinci Cumhuriyetin bir başkan rejimi olma yolunda bulunduğunu göstermiştir. 19 aralık 1965 te Gen. de Gaulle halk oyu ile tekrar cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.

Fransız - Türk münasebetleri: Türk ve Fransız milletleri arasında siyasî, askerî ve kültürel münasebetler bu iki milletin tarihlerinin ilk safhalarından itibaren kendini göstermektedir. Batı Hunlarının büyük lideri Attilâ'nın (bk.- HUNLAR, ve ATTİLÂ) 451 de Gallia içinde Orléans'a kadar uzanan büyük akını ve Avarların Büyük Karl (Charlemagne) ile olan mücadeleleri (bunlara bk.) bu iki millet arasındaki münasebetlerin başlangıcını teşkil etmektedir. Ancak, Fransız - Türk münasebetleri konusunu, daha çok Akdeniz ülkeleri ve Avrupa politikasında müessir olan yeni Türk unsurunun Müslüman batı Türkleri ile olan münasebetlerine inhisar ettirmek gerekmektedir. Gerçekte Selçuklu ve Osmanlı Türkleri ile Fransız münasebetleri, genel tarih içinde hem Fransa hem de Türkiye bakımından bu memleketlerin tarihî akışlarını tesir altında bırakan sonuçlar vermiş olmak itibariyle olduğu kadar, cihan tarihinin akışına da yön vermiş bulunmak itibariyle önem arz etmektedir. Bu münasebetler Türklerin Akdeniz bölgesinde yeni bir vatan kurmaya giriştikleri tarihle başlamakta ve günümüze kadar aslî vetiresini bozmadan devam etmektedir. 1071 Malazgirt savaşını takip eden 10 yıl içinde Hıristiyanlarca mukaddes Anadolu topraklarının Türkler tarafından istilâsı Avrupa efkârında günümüze kadar devam eden bir Türk meselesinin doğmasına sebep olmuştu. O günden itibaren Fransa, hangi rejime tabi olursa olsun, bu konu ile daimî olarak ilgilenmiştir ki, F. - T. M. nin başlangıcı böylece siyasî, yani Hıristiyan doğu imparatorluğunun

GENERAL DE GAULLE CEZAYİR'DE

savunulması, dinî, yani mukaddes Hıristiyan Anadolu'nun kurtarılması - buna daha sonra İstanbul ve Avrupa Rumeli'si de katılmıştır - esaslarına dayanmakta, bu iki gerçek sebebin sonucu olarak da askerî ve kültürel temaslar yüzyıllar boyunca tevali edip gelmektedir.

Anadolu'daki ilk Türk devletinin ilk hükümdarının büyük bir hamle ile bu ülkedeki diğer bütün şehirlerden daha mukaddes İznik'i işgal ederek hükûmet merkezi haline koyması ve mukaddes doğu kilisesinin ve imparatorluğun merkezi Istanbul'u tehdit eder bir duruma gelmesi, Hıristiyan Avrupa'da için için yanan mukaddes Kudüs'ü kurtarma arzusunu daha da alevlendirmiş ve Türklere ilk ciddî tepki, ilk önce Fransa'da kendini göstermiştir. İlk haçlı kafilesini Pierre l'Ermite adlı bir Fransız keşişi hazırladığı gibi, 50 000 kişilik ilk haçlı grupu da Fransa'dan yola çıkmıştır. Yine haçlı seferlerini yönetenler, Levant (Doğu Akdeniz)da Haçlı krallık, prenslik, baronlukları kuranlar büyük bir çoğunlukla Fransız asılzadeleri olmuşlardır. Bunlar arasında Antakya prensliği, Urfa kontluğu, Kıbrıs krallığı anılabildiği gibi, 1341 den itibaren Kilikya Ermeni krallığı da Lusignan hanedanına geçmiştir ki, bu tarihî hatıralar özel likle Türk üstünlüğünün çöktüğü XIX. ve XX. yüzyılların başlarında F. hükûmetleri için bir veraset hakkı olarak ihya edilmiş, Lübnan'dan itibaren Hatay, Çukurova, Urfa ve Gaziantep üzerinde yerli Ermenilerle ortaklaşa bir Fransız hâkimiyeti tesisi gibi sonu hüsranla biten bir maceraya da yol açmıştır (bk. HAÇLI SEFERLERİ). Gerçi, genel görünüşü itibariyle Fransız idaresinde bulunan I. Haçlı seferi büyük Türk ilerleyişini, Türklerin iç çekişmelerinin verdiği atalet de dahil olmak üzere bir, bir buçuk yüzyıl kadar geriletmisse de, mukaddes Anadolu'nun kurtarılması sonucu alınamamış, tersine istilâcı ve göçebe olan Türklerin Anadolu'da kesin olarak yerleşmelerine, yerleşik hayata geçmelerine, yurt tutmalarında büyük tesiri olmuştur.

Bundan sonra Türk ilerleyişi bir süre mahdut imkân larla gayet ağır olarak gelişmiş, ancak XIV. yüzyılın başında Avrupa Rumeli'sini ve Istanbul'u tekrar tehdit eder bir manzara ve güç göstermiştir. Yıldırım Bayezid'in şahsında ve stratejisinde kendini gösteren bu tehlike karşısında Hıristiyanlığı kurtarma çabasında Fransızlar tekrar rol almışlardır. Macar kralı Zsigmond'un yardım dileklerine F. geniş ölçüde cevap vermiş ve ilk haçlı seferlerindeki rolüne denk bir durumla Bourgogne veliahdi Jean Sans Peur komutasında Philippe d'Artois, Mareşal Jean de Boucicault, Amiral Jean de Vienne, Jacques de Bourbon, Henri de Bar, Prens Enguerrand ve Guy de Trémoville, çok şatafatlı bir ordu ile bu haçlı seferine katılmıştı. 25 eylül 1396 da Niğbolu' da ağır bir yenilgiye uğrayan bu haçlı ordusunun bıraktığı esirler arasında 27 büyük Fransız asılzadesi bulunuyordu. Bu savaşın sonuçlarından biri de Türkiye ile Fransa arasında esirlerin serbest bırakılması ve fıdyeleri münasebetiyle ilk siyasî temasların yapılmış olmasıdır. Bursa'ya gelen elçilik heyeti, 200 000 duka altını nakit ve 100 000 duka kıymetinde de hediye getirmişti. Fransız komutanı Jean de Capet Bourgogne (Sans Peur = Korkusuz) ancak 10 mart 1398 de Paris'e dönebilmişti. Bu yenilgi dolayısiyle ilk siyasî ya zışmalarda ise Türk hükümdarına Fransa kralının kardeşi Louis de Capet Valois hitap etmiş bulunmaktadır. 1444 Varna koalisyonuna ise, F. bütün ısrarlara rağmen katılmamayı tercih etmiştir. Ancak 1454 Regensburg (Ratisbonne) kongresine katılan III. Philippe le Bon, Korkusuz Jean'ın oğlu olmak dolayısiyle kendi soyuna silinmez bir leke süren Osmanoğullarına karşı duyduğu kinle Istanbul'u kurtaracak bir haçlı seferini teşvik etmişse de, bu kongre bir sonuç alamamıştır. Fakat bundan sonra F., Türk meselesinde daha realist olmayı düşünebilmiştir. Nitekim 23 eylül 1463 tarihli ve Türkiye'nin taksimini kararlaştıran projenin gerçekleşeceğine Avrupa'da yalnız F. inanmamış, bunun bir hayal mahsulü olmaktan ve kâğıt üzerinde kalmaktan ileri geçemeyeceğini söylemişti. Bunun üzerine Papa II. Pius'un 25 ekim 1463 te yayımlandığı Bül'de F. tehdit ediliyor *«ve siz Fransızlar eğer Almanların yardımına gelmezseniz, İspanyolların muavenetinden ümit kesiniz. Ölçtüğümüz ölçü ile ölçüleceksiniz»* deniliyordu. Bu suretle, F. Istanbul'un kaybından dolayı girişilen kurtarma teşebbüslerinde faal bir rol almamış oldu.

1481 de Fatih'in ölümünden sonra yeni bir olay Fransız - Türk münasebetlerini daha faal bir hale getirmişti. Rodos üstad - i azamı (grand - maître) Pierre d'Aubuss on'un verdiği söz hilâfına Sultan Cem'i F. da Nice'e göndermesi üzerine Türkiye ile F. arasındaki diplomatik temaslar yeni bir şekil aldı. Padişah II. Bayezid, Cem'in muhafazası ve hayatı ile ilgili olarak F. kralı XI. Louis nezdinde Hüseyin Beği fevkalâde elçi olarak göndermişti. Ancak, F. Cem'in Alman imparatoru Maximilian'a teslim edilmemek şartiyle Papa'nın nezaretinde kalmasına razı oluyordu ki, bu sırada II. Bayezid'in yeni bir teklifi ile karşılaştı. Buna göre, şehzade F. da bırakıldlğı takdirde, yıllık 50 000 duka bakım masrafı verilecek, Kudüs Osmanlı işgaline girdiği tak dirde Kamame kilisesinin bakımı F. ya terk edilecek, Istanbul'da bulunan mukaddes birkaç eşya da krala gönde rilecekti. XI. Louis'nin yerine geçen VIII. Charles'a niyabet eden Anne de Beaujeu, bu teklifleri kabule karar verdi. Şehzade Cem ise, 18 ekim 1488 de Lyon'a getirilmişti.

Şubat 1489 da Toulon'a götürülen şehzade, krallığın bu kararına rağmen şövalyeler tarafından gemi ile bu sefer Roma'ya kaçırıldı. Böylece Fransız - Türk münasebetlerinin diplomatik gelişmesi de yavaşlamış oldu.

F. kralı VIII. Charles'in doğu seferi Napoli'de son bulunduktan ve Istanbul'u kurtarma heyecanı burada kesildikten kısa bir süre sonra Osmanlı - Venedik savaşına katılan F., Türkiye'ye karşı denizden harekâta girisimişti. Amiral Ravestein'in komutasında 10 000 yaya askeri ile takviye edilmiş olan Fransız donanması 1501 eylülünde Midilli kalesini kuşatmışsa da, Manisa sancak beyi Şehzade Korkut'un Ayvalık'a gelmesi ve Osmanlı donanmasının Ege denizine açılması üzerine korkuya düşen Fransızlar Midilli'den alelâcele çekildiler ve dönüş sırasında Çuka (Cerigo) adası açıklarında karşılaştıkları fırtına sonunda tamamen sulara gömüldüler.

Bu olaydan sonra uzun yüzyıllar Fransız harp gemileri bir daha Türk sularında görünmediler. Ancak, yüzyılın ilk çeyreğinde Fransızlar, Alman - İspanyol kıskacı arasında kalınca geleneksel Türk düşmanlığını bırakarak kurtuluşlarını Türk yardımında ve dostluğunda aradılar. İmparator Maximilian'ın 1519 da ölmesi üzerine imparatorluk tahtı üzerine adaylığını koyan F. kralı I. François, propagandasını yine Türk meselesi üzerine bina ve seçildiği takdirde 3 yıl içinde Türkleri Istanbul'dan ve Avrupa'dan kovacağını ilân etmişti. Fakat 28 haziranda V. Karl (Charles - Quint) imparator seçilince ve 1525 te Pavia'da imparatora yenilip esir düşünce, F. için kurturluş «büyük Türk» ün elinde kalmış oldu. Ana kraliçe Louis de Savoie, Kont Jean Frangiani'yi büyük hakana göndererek

hem oğlunu, hem de F. yı Alman istilâsından kurtarmasını talep etmişti. 6 aralık 1525 te Kanunî Süleyman tarafından kabul edilen Frangiani'nin izahlarından sonra padişah V. Karl'a ve onun idaresindeki Hıristiyan Avrupa'ya karşı F. yı himayaye karar verdi ve böylece Osmanlı imparatorluğu Avrupa'ya dıştan yüklenen bir devlet olma niteliğinin yanı başında Avrupa'nın iç meselelerine müdahale eden bir devlet olma niteliği ile cihan hâkimiyetini gerçekten kurmuş oldu.

F. nın Türk ittifakına baş vurması, imparatorluğun da İran ittifakını hazırlamasına yol açtı. Böylece dünya, Avrupa bir tarafta ve Türkiye bir tarafta olmak üzere iki kampa ayrılmış oldu. Türkiye müdahale etmeseydi Almanya'nın bir engelle karşılaşması bahis konusu olmayacaktı. İran ise Türkiye'nin Rhein'a kadar ilerlemesini köstekleyen bir unsur olarak kendini gösterdi. Büyük Türk kendisine iltica eden F. kralına vadini yerine getirdi. I. Alman sefer - i hümayunu sonunda Alman imparatoru, I. François ile Cambrai sulhunu imzaladı ve ona Bourgogne dukalığını iade etti. Bir Avrupalı tarihçinin dediği gibi, Türkler, F. ya Bourgogne'yı yeniden kazandırmış oldular. Birleşmiş Avrupa'yı parçalamak ve Türk hegemonyasını kabul ettirmek amacı ile Kanunî, I. François'nın krallığını yaşatmanın ve kalkındırmanın şart olduğunu gayet kesin olarak görmüş olduğundan F. ile münasebetlerin çeşitli yönlerden gelişmesine imkânlar verdi. 18 şubat 1536 da Sadrazam İbrahim Pasa kapitülasyon denen bazı imtiyazlar tanıyan anlaşmayı imza etti (bk. KAPİTÜLASYONLAR). F., aldığı ticarî imtiyazlara karşılık Türkiye'nin vasali bir devlet olmayı kabul ediyor, her yıl muayyen bir vergi ve padişaha belirli hediyeleri vermeyi taahhüt ediyordu. Türkiye'nin F. yı kalkındırma çabaları özellikle Kardinal Montluc'un elçiliği sırasında iyice gelişmiş, F. ya verilen ve bugünkü ölçülerle 2, 5 milyon Türk lirası tutarında olan nakdî yardıma ek olarak, Osmanlı donanmasının Fransız sahillerini koruması da karar altına alınmış oldu.

Buna göre, 28 mayıs 1543 te hareket eden donanma - yi hümayun, 16 eylül anlaşması ile Türklere bırakılan Toulon limanında üslenmiş (*Actes relatifs du sejour de la flotte Turque en Provence*) ve Nice kalesini fethederek F. ya teslim ettiği gibi, İspanya ve İtalya sahillerini kontrol altına alarak İspanya'nın V. Karl'a yardıma koşmasını engellemişti. Barbaros'un 1 yıl 3 ay süren bu askerî yardımı sonunda imparatorlukla F. Crespy sulhunu yaptı ve artık F. nın istiklâlinin tehdidi fikri tamamen ortadan kalkmış oldu. Bu yardıma mukabil Türk donanmasının bir kısım masraflarını karşılamak üzere F. hükûmeti 800 000 duka altınını Barbaros'a ödemiştir.

Kanunî'nin ölümünden sonra da Avrupa politikasında Türkiye F. yı desteklemeye devam etti. 18 ekim 1569 da F. ya tanınan ticarî imtiyazlar, yeniden genişletildiği gibi, devrin hükûmdarının hayatı ile kaim olmayan ahdî bir hüküm de kazanmış oluyor ve kapitülasyon deyiminin, hakikî hüviyeti ile tespitinde öncelik kazanıyordu. Lehistan tahtına bir Fransız prensinin getirilmesini kabul eden Osmanlı imparatoru, daha sonra F. kralı olacak olan III. Henri'ye «*sizi ol diyara kral nasbü tayin eyledik*» diyordu. 1573 te F. nın Belçika üzerindeki emellerini gerçekleştirmek bakımından İspanya'ya karşı yeni bir askerî yardıma karar veren Divan - i hümayun, IX. Charles'in ölümü üzerine böyle bir yardımda bulunmaktan vazgeçti ise de, Kanunî devri politikasını uygulamakta bir engel görmemekte idi. Nitekim 6 temmuz 1581 de 3. kapitülasyon anlaşması bahşedilmişti.

Sultan III. Mehmet hükümdar olunca aynı yolda yürüdü ve F. kralı IV. Henri'ye değerli taşlarla süslü bir kılıçla Mutahhar Ağayı elçi olarak göndererek eski anlaşmalara riayet edeceğini teyit etti. Bu tarihlerde de F., hâlâ Türkiye'nin desteğine muhtaç bir durum arz etmektedir. Türkiye'nin, Avrupa'nın öbür ucundaki kudreti, Fransa'yı Almanya'nın kara, İspanya'nın deniz kuvvetlerinden koruyordu. Türkiye'nin garantisi o'masaydı, IV. Henri (1589 - 1610) nin ilk yıllarında F.nın iki büyük Habsburg devleti arasında yutulması muhakkaktı. Ayrıca, İngiltere ve özellikle Türkiye ile yapılan ticarî anlaşmalar F. nın gittikçe kalkınmasına ve zenginleşmesine yol açmıştı. IV. Henri ve XIII. Louis devirlerinde Concini ve arkasından da Richelieu'nün başbakanlıkları devrinde, F. ekonomik ve kültürel kalkınmaya erişmiş olduğundan, tahtı tevarüs eden XIV. Louis Avrupa'nın en kudretli krallarından biri olmuştu. Bu durumda Fransız - Türk münasebetleri de yeni bir safhaya girmişti. 1656 da Köprülü Mehmet Paşa sadarete gelip Çanakkale boğazını abluka altında tutan Venedik donanmasını uzaklaştırdıktan sonra Edirne'ye gittiği sırada, Divan - i hümayunun Fransız elçiliğindeki casusu Vertamont'dan aldığı bir ihbar üzerine Venedik'e bilgi ileten F. elçisi La Haye'i istizahta bulunmak üzere Edirne'ye çağırtmıştı. Elçi, hastalığını ileri sürerek oğlu Ventelet'yi gönderdi. Sadrazam, elçizadenin izahlarına kanmayarak ona hakaret etti ve nisan 1658 de tevkif ettirdi. Bunun üzerine Edirne'ye gelen elçi La Haye de tevkif edildi ve ancak sadrazamın Erdel (Mac. Erdély) seferinden dönüşünde serbest bırakıldı. Elçilerine bu şekilde muamele edilmesini kendine yedirmeyen XIV. Louis, Berlin'deki elçisi Blondel'i Istanbul'a göndererek padişahtan tarziye istemeye kalktı. Şimdiye kadar Osmanlı hükûmetinin yabancı bir hükümdara tarziye vermesinin bahis konusu edilmesi düşünülmedikten başka, XIV. Louis'nin Osmanlı hükümdarını kendisiyle eşit bir hükümdar sayması da Osmanlı egemenlik anlayışı bakımından kabule şayan olmadığından Köprülü Mehmet Paşa, Blondel'i azarlayarak geri çevirdi, onu bütün ısrarlarına rağmen Sultan IV. Mehmed'in huzuruna çıkartmadı.

Böylece 1525 ten beri büyük bir sadakatle devam ettirilen F. politikasında değişiklik baş gösterdi. XIV. Louis ise artık Türkiye'ye ihtiyaç duymadığından Türkiye'nin düşmanlarına ve bu arada Girit'te savaşan Venediklilere yardım etmekten geri kalmadı. İki devlet arasında gittikçe beliren soğukluk F. nın 1664 te Cezayir'e tecavüz etmesiyle son haddini buldu. Duc de Beaufort komutasında Cezayir Türk leventlerine karşı kullanılmak üzere Cezayir'in Cicelli limanına yapılan saldırı, gerçi Cezayir yeniçeri ağası Şaban Ağa tarafından bertaraf edilmişse de, F.nın Istanbul'daki elçisi La Haye - Ventelet, Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşanın gazabına uğradı ve divanda alenen hakaret gördü (7 aralık 1665).

XIV. Louis'nin Katolik politikası ve Girit savaşına nakden yaptığı yardımların dışında Noailles dukası komutasında oldukça takviyeli bir birliği Kandiye kalesini savunmak üzere Venedik başkomutanı Morosini emrine vermesi, Istanbul'da şiddetli bir tepki uyandırdı. F. ya karşı Cezayir beylerbeyliğinin harekete geçmesine müsaade edildiği gibi, Istanbul'daki Fransız elçisi de ağır hakaretlere maruz kaldı. F. ya verilen kapitülasyonlar uygulamadan kaldırıldı. Fransız ticareti büyük zararlara

uğratıldı. Böylece Avrupa'nın, Güneş Kralın geleneksel Türk dostluğunu hafife almanın ve haçlı politikası uygulamanın maddî ve manevî zararları ile karşılaşması mukadder oldu. XIV. Louis bu durumda Katolik alemine verdiği sözü tutmakla beraber, Türkiye ile anlaşma zaruretini idrak ederek Istanbul'daki elçisine bir Türk elçisinin F. ya gönderilmesi hususunda talimat verdi. Divan i hümayun F. nın bu mağrur kralını tahkir etmek üzere bu fırsatı kullandı: Adet olduğu üzere Divan çavuşlarından biri yerine daha küçük rütbede bir müteferrikayı, Süleyman Ağayı elçi olarak gönderdi. 4 ağustos 1669 da Toulon'a çıkan Süleyman Ağa, Fransızlar tarafından fevkalâde bir törenle karşılandı. Türk elçisi aldığı talimat gereğince kendisini çok ağır bir şekilde kabule mecbur etti. Mamafih Süleyman Ağanın elçiliği Paris'te Turquerie denilen Türk modasının yayılmasına, Fransızların bugün pek düşkün oldukları kahveyi tanımalarına, devrin büyük kompozitörü Lulli'nin Türk ezgilerinden ilhamla besteler hazırlamasına ve nihayet Molière'in, Fransızların Türk elçisine bu derece rağbet etmelerini alaylı bir dille, meşhur eseri *Bourgeois gentilhomme*'da ele almasına vesile olmuştur.

XIV. Louis Fransız - Türk münasebetlerini düzeltmek için Istanbul'a büyük elçi olarak de Nointel'i yolladı. Süleyman Ağa butayine kadar Paris'te kaldı. F. hükûmeti bu süre içinde Süleyman Ağanın gerçek rütbesini (müteferrika, sarayda dördüncü derecede bir subaydır) halktan saklayarak onu bostancı başı, yani beylerbeyi (orgeneral) payesinde bir kimse olarak takdim etmek zorunda kalmıştı.

Bu sırada savaş cephesinde, yani Kandiye'de ise Türklerle Fransızlar çarpışmakta idiler. 24 haziran 1669 da 16 000 asker getiren bir Fransız filosu Kandiye'ye ayak basmıştı. Fransız kuvvetlerine Noailles dukası yanında Grand - Prieur Comte de Saint - Paul de Langueville, Chevalier de Vendôme, Chevalier d'Harcourt, Maréchal de la Mothe - Fénelon ile iki oğlu, Sevingé, Dampierre, Beauveau, Colbert ve Castellani gibi asil kişiler kumanda etmekte idiler. 3 temmuzda ise ayrıca 15 gemilik bir filo daha yardıma gelmişti. 24 temmuz savaşında Fazıl Ahmet Paşanın havan topları ile yaptırdığı ateş altında bütün Fransız gemileri isabet aldı ve Fransızlar, Türklerle savaşın ne demek olduğunu bir kere daha görmüş oldular. Nitekim 20 ağustosta Duc de Noailles Kandiye'den ayrılma kararını başkomutan Morosini'ye bildirmiş ve 24 ağustosta Fransızların savunduğu tabyaları boşaltmıştı.

Bu tutumu dolayısı ile Duc, F. ya dönünce XIV. Louis tarafından kabul edilmeyerek tahkir edilmiştir. Öte yandan Cezayir leventleri de F. ya karşı saldırılarına devam etmekte idiler 1650 de Lyon, Marsilya ve Côte d'Azur'ü tarayan bir Türk filosu, 1662 ve 1669 da da iki defa akın yapmıştı.

Türkiye'ye karşı olmasının özellikle ekonomik yönden zararlarını gören XIV. Louis, Marquis de Nointel'in şahsında eski dostluğu kurmaya çalıştı. Ancak, gerek Fazıl Ahmet Paşa gerek Kara Mustafa Paşa bu elçinin gayretlerine değer vermediler. Nointel'in elçiliği pek parlak bir şekilde başlamış ise de, Divan - ı hümayunun, F. hükûmetinin haçlı politikası yüzünden aldığı durum karşısında bir sonuç vermedi. Osmanlı hükûmeti Nointel'e gayet soğuk davrandı. Böyle olmakla beraber, XIV. Louis Paris sokaklarında tellâllar dolaştırarak kralın Büyük Türkle barıştığını, hattâ ittifak ettiğini duyurdu ki bu, gerçeğe uygun değildi. Onun bu tutumu da muhalifleri arasında dedikodu konusu oldu ve XIV. Louis, Katolikler tarafından Türklere yaltaklanmakla itham edildi. Hattâ onun aleyhinde *France turbanisée* (Sarıklı F.) adlı bir broşür de yayımlanmıştı.

Nointel'in elçiliği politik yönden değil, kültür yönünden Türk medeniyetinin Avrupa'ca tanınması ve bilinmesi bakımından önemlidir. Kendisinin yazdığı raporlarla birlikte Antoine Galland ve Chevaliler de Chardin'in yazdıkları sayahatname ve yaptıkları tercümeler, Türk kültürünü Avrupa'ya aksettirmiş oldu. F. nın gerek Girit'te gerek Saint Gothard'da Türkiye'nin düşmanları ile Türkiye'ye karşı gayri resmî olarak savaşması karşısında Osmanlı hükûmeti Garp Ocaklarını F. ya karşı serbest bırakmıştı Bunun üzerine Türk leventleri Akdeniz sahillerinden başka Atlas Okyanusu sahillerini de abluka altına almışlardı. 1681 de ise Cezayir donanması bir Fransız filosunu bozarak 29 gemiyi zaptetmişti. Türklere karşı görevlendirilen Amiral Duquesne, bu saldırılara karşı koyamamıştı. Bu sırada 9 Cezayir gemisinin Sakız tersanesine onarıma alınmış olduğunu haber alan amiral, bu limanı bastı ve Türkiye'ye harp ilân etti. Sakız limanı, limandaki gemiler ve şehir bombardıman edildi.

F. nın bu tutumu karşısında Osmanlı hükûmetinin tepkisi çok sert oldu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa, XIV. Louis'nin şahsen tarziye ve tazminat vermesini, aksi takdirde F. üzerine sefer - i hümayunun açılacağını Fransız elçisi Comte Joseph de Guilleragues'a bildirmesi sonucunda kral büyük bir tehalükle tarziye verdi ve Bozoklu Mustafa Paşanın tespit ettiği 60 000 altın kuruş ve 4 800 000, yani 960 kese akça tazminatı ödedi. XIV. Louis, çok ağır düşen bu harekete bir cevap olmak üzere Türkiye'nin Avrupa ile giriştiği büyük ve bozgunlarla dolu savaştan istifade ederek Maréchal d'Estrées komutasındaki bir donanmayı Cezayir üzerine sevk etti. Temmuz 1689 da Cezayir önüne gelen 41 parçalık Fransız donanması, kaleyi 16 gün top ateşi altında tutmuşsa da, bir sonuç alamadı. Beylerbeyi Mezomorto Hüseyin Papa, Fransızları çekilmeye mecbur etti. Ancak Divan - i hümayun Avrupa harbine F. nın katılmasını önlemek için F. ya karşı tutumunu yumuşatmış, kaldırılan kapitülasyonları iade ettiği gibi, doğu mallarından alınan % 20 gümrük resminde de büyük indirimler yaparak F. nın Osmanlı politikasında tekrar eski mevkiini almasını sağlamıştır.

XVIII. yüzyılın tamamında Türkiye, Avrupa politikasında F. nın durumuna göre kendini ayarlamıştır. Esasen 1699 Karlofça (Alm. Karlowitz, Sırp. Karlovci Sremski) antlaşmasının yarattığı şartlar içinde inisiyatifi Avrupa devletlerine kaptıran Türkiye, bundan sonra politikasını dikte ettirmek yerine savunmak durumuna düştüğünden, kendisine en yakın Avrupa'lı devlet olarak F. yı bulmuştur. Bu dönüşüm, ayrıca Avrupa kültürünü tanımada da F. nın müessir olmasına yol açmıştır. Gerçekte de F., bu tarihlerde tarihinin en parlak seviyesine doğru yol almakta, politik sahada olduğu kadar askerî ve kültürel alanlarda da bütün dünya devletlerini ve milletlerini etkilemekte idi. Osmanlı hükûmeti ise 1683 - 1718 tarihleri arasında Habsburglara karşı sürdürdüğü iki savaşta büyük toprak kayıplarına uğrayınca Habsburgların ezelî rakibi Bourbonlara teveccüh etmeyi uygun bulmuştu. Bunun sonunda F. politikası ve kültürü Osmanlı hükûmetini ve kültürünü gittikçe artan bir tempoda tesir altına almıştır. Sultan III. Ahmet devrinde Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendinin Paris elçiliği ve oğlu Mehmet Sait Paşanın Avrupa'daki iktisadî,

teknik ve kültürel gelişmeler konusunda getirdiği fikirler, Avrupa'dan iktibasların zaruretini ortaya koyuyordu. Gerçekte, son bozgunlar artık Osmanlı Türkünün o kendine mahsus olan güvenini, kendi kültürüne olan bağlılık ve hayranlığını ve bunların üstünde gururunu ortadan kaldırmıştı. Damat İbrahim Paşanın sadaretinde başlayan bu iktibaslar Istanbul'da Régence devrinin Paris'ini ve Versailles'ını taklide imkân vermişti.

Bunu takip eden yıllarda ise F. nın Istanbul'daki elçiliği, Avrupa ile Türkiye arasındaki siyasetin yönetildiği bir merkez haline gelmişti. 1736 - 1739 Türk - Alman - Rus harbinin sonuçlarını F. nın Istanbul büyükelçisi Marquis de Villeneuve tespit etti. Alman ve Rus imparatorları anlaşmayı kendi adlarına kararlaştırmak yetkisini bile Fransız elçisine bırakmışlardı. Bu, Türkiye'de olduğu kadar Avrupa'da da XV. Louis diplomasisinin zirveye ulaştığını gösteren bir sonuçtur.

Bunun yanında F., Türkiye'deki eğitim ve ilim çalışmalarını da ilgiyle takip ediyordu. Türk matbaasının müessisi Sait Çelebi, XI. Louis'nin hafızı - ı kütübü Rahip Bignon ile mektuplaştığı gibi, Fransa elçisi de *Kevakib - i seb'a* adiyle kendisi adına Osmanlı eğitim sistemini inceleyen bir eseri kaleme aldırmış, Rochefort adlı bir Fransız subayı ise Türkiye'de ecnebi askerî mühendisler teşkiline dair bir rapor hazırlamıştı. Nitekim bir süre sonra Claude Alexandre Comte de Bonneval (1675 - 1747) adlı sergüzeştçi bir Fransız asili Türkiye hizmetine girerek 1734 te Üsküdar'da açılan Hendesehane (Corps des mathématiciens) ile Avrupa kültürüne dayalı ilk Türk okulunda görev almıştı.

Ancak, yüzyılın ikinci yarısından itibaren batıdan esen rüzgâr Orta Çağa bağlı Türk ilim hayatını yeni bir yöne, batı ilim ve metoduna çevirecektir. III. Mustafa, Fransız İlimler Akademisinden astronomiye ait en modern eserleri getirtmiş, Fransız elçisi de Vergennes'in damadı Macar asılzadelerinden Baron de Tott (b. bk.)u devlet hizmetine almış, yine batı metotlarına uygun olarak Mühendishane - i bahri - i hümayunu kurdurmuş, Fransa'dan öğretmenler ve bu arada Jean de Laffitte Clavé'yi getirtmişti. Bütün bu temaslar, Fransız kültürünün Türkiye üzerinde gittikçe tesir yaratmasına imkânlar hazırlamıştı. Sultan III. Selim ise daha şehzadeliğinden itibaren Fransız kültürü ile temas halinde bulunduğundan, Paris'e gönderdiği mutemet adamı İshak Bey ve Fransız elçisi Choiseul - Gouffier (b. bk.), XVI. Louis ile muhabereye girişmiş, Rusya'ya karşı F. nın ittifakını sağlamaya çalışmışsa da, kral 20 mayıs 1797 tarihli cevabında ancak askerî öğretmen gönderebileceğini ifade etmiştir. Bununla beraber III. Selim devri politikası F. ile olan dostluğu her şeye rağmen (Napoléon'un Mısır seferi hariç) devam ettirme esasına dayanmakta idi. Napoléon Bonaparte'ın 2 temmuz 1798 de İskenderiye limanına çıkması, Fransız - Türk münasebetlerinde geçici olarak bir duraklamaya sebep olmuştur. Bu duraklama 25 haziran 1802 de Paris'te Türk elçisi Galip Efendinin imzaladığı anlaşma ile tekrar samimî bir dostluk halini aldı.

Türkiye bu yıllarda batı medeniyetini ve kültürünü tanıma, iktibas etme safhasına gelmiş ve bu medeniyeti tanımada XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde bu kültürü en parlak bir şekilde temsil eden F. yı tercih etmişti. Bu yüzden Türk hariciyesi, Türk yöneticileri ve Türk aydınları bütün imkânı ve güçleri ile batı medeniyetini Fransız kültürü yoluyle iktibas etmede Cumhuriyet devrine kadar direnmişlerdir.

III. Selim devri, Fransız politikasının ve kültürünün Türkiye'de yerleştiği ilk devre olmuştur. Özellikle 1806 da başlayan Rus savaşında İngilizlerin Koramiral John Duckworth komutasında Çanakkale boğazını geçerek 20 şubat 1807 de Istanbul limanına gelmeleri, yani cihan imparatorluğunun merkezini tehdit etmeleri, bu yakınlaşmayı daha da hızlandırdı ve Fransız elçisi Sebastiani bundan en geniş ölçüde faydalandı. Fransız Türk münasebetlerinin yeniden bozul-ması doğrudan doğruya F. nın istikrarsız politikasının eseri olmuştur.

Sultan II. Mahmut devrinden itibaren Osmanlı imparatorluğu bu genç padişahın bütün çabalarına rağmen emperyalist Avrupa için istismar edilecek bir ülke seviyesine düşmüştü. F. politikası da batıdaki bu akıma uygun olarak, bu imparatorluk topraklarından en geniş ölçüde faydalanmak, gereğince sömürmek veya sömürge haline getirmek amacını gütmüştü. Lübnan, Suriye ve Kilikya üzerinde Haçlı seferlerinden kalma hakların yeniden ortaya atılması, Mısır üzerine yapılan saldırının başarısızlığından sonra Osmanlı padişahının yüksek otoritesine baş kaldıran Mehmet Ali Paşanın ve hanedanının desteklenmesi, XVI. yüzyıldan beri, Cezayir'e karşı devam eden haçlı seferlerini bu defa İspanya yerine F. nın benimsemesi, eski Yunan medeniyetine duyulan sempatinin garip bir tezahürü olarak Rum çeteci ve asîlerinin desteklenmesi ve bütün bunların yanında, zahiren Osmanlı imparatorluğuna dostluk gösterisinde bulunulması, Fransız politikasının XIX. yüzyıldaki görüntüsü olmuştur. Ancak, F. bu politikası ile doğuda gerçek egemenliği sağlayamamış ve kudretli İngiliz imparatorluğunun gölgesinde kalmak, Cezayir (1830) ve Tunus (1882) gibi, imkânlar kendisine bırakılan noktalarda başarılı olmak durumundan öteye geçememiştir.

Türkiye'de Tanzimat'ın ilânı ile Kırım Harbinde (bunlara bk.) Emanat - ı mukaddese konuları ile ilgili olarak ikinci imparatorluk devrinde çok nüfuzlu bir duruma geçen Fransız politikası, Osmanlı imparatorluğu yönünden 1870 yenilgisinden sonra daimî bir gerileme göstermiştir. F. nın genellikle istismar emeline dayanan ve çöken imparatorluğu kurtarmak çabasında olan Türk politikacılarına hiçbir imkân vermeyen tutumu, özellikle Sultan II. Abdülhamid ve Balkan savaşlarından sonra Türk politikacıları tarafından kınanmış ve F., Almanya, İngiltere ve hattâ Rusya'dan sonra değer verilen bir devlet olmuştur. Bu durumu ile I. Dünya Harbinden çıkan F., doğudaki menfaatlerinin İngiliz politikası yüzünden iyice çökmekte olduğunu görünce, 1920 Ankara itilâfnamesi ile Türkleri yeniden kazanmak amacına kapıldı. Ancak, Ankara'da teşekkül eden yeni Türkiye'nin gerçek mahiyetini idrak etmesi, Lausanne konferansında mümkün oldu. Böylece Hatay (bk.) ve Suriye sınırı konusunda bir çözüme ulaşan Fransız - Türk münasebetleri, Türkiye'de kurulan yeni rejim ile modern politika ölçülerine intikal etmiş odlu. Bk. TANZİMAT, YUNAN IHTİLÂLİ, CEZAYİR, TUNUS, LÜBNAN, SURİYE, KİLİKYA, MARAŞ, URFA, GAZİANTEP.

F. ile Türkiye arasındaki siyasî münasebetler Cumhuriyet devrinde yeni gelişmeler göstermiş, son olarak Fransız devlet başkanı General Charles de Gaulle (b. bk.) 25 - 30 ekim 1968 tarihleri arasında yurdumuzu resmen ziyaret etmiştir.

Politik temasların yanında kültürel ve ekonomik münasebetler, Fransız - Türk münasebetlerinin başka bir bölümünü teşkil eder. Bunun için bk. TÜRK EDEBİYATI, KAPİTÜLASYONLAR, TÜRKLERDE İLİM. — İ. P.

FRANSA DUKALIĞI (Fr. Duché de France), X. yüzyıl başında Aşağı Loire, Escaut ve Meuse ırmakları arasında yer alan, Anjou kontu Robert le Fort'un Neustria uc ili. Hugues le Grand'ın oğlu Hugues Capet 987 de kral olduğu zaman Fransa dukası idi.

FRANSA OVASI (Fr. Plaine de France), Paris'in kuzeyinde uzanan ve kuzey ve kuzeydoğuda bir sıra ormanla kaplı tepelerle sınırlanmış bir bölge. Bu ovanın milli topraklarında bol miktarda buğday, pancar, sebze ve bostan yetişir. Bölgenin güneyi Paris'in banliyösüne (Saint-Denis) girer.

FRANSA SEFERİ 1814 (Fr. Campagne de France, 1814) [Tarih]: bk. NAPOLÉON HARPLERİ.

FRANSA SEFERİ 1940 (Fr. Campagne de France, 1940) [Tarih]: bk. DÜNYA HARBİ, II.

FRANSA-PRUSYA HARBİ (1870-1871): Prusya-Avusturya Harbinin 1866 da Prusya'nın zaferi ile sona ermesinden sonra Bismarck'ın takip ettiği siyaset sonucu Avrupa'daki Fransız nüfuz alanı daralmıştı ve III. Napoléon, özlenen dengeyi sağlayamamıştı. Bu duruma sinirlenen Fransızlar, ilk önce Avusturyalılarla birleşme çareleri aradılar. Nihayet İspanya tahtına bir Hohenzollern prensinin aday olması, Fransız halk oyunda öyle bir hiddet yarattı ki, Fransa 19 temmuz 1870 te Prusya'ya harp ilân etti; hasta ve mütereddit imparator susmak zorunda kaldı. Avusturya ile yapılmak istenen ittifak vaktinde sonuçlanmıyordu. Güney Alman devletleri, kendi aralarında mevcut bazı anlaşmazlıklara rağmen, hemen Prusya tarafına geçtiler. General von Steinmetz, Prens Friedrich Karl ve Veliaht Friedrich'in idaresi altındaki üç Alman ordusu Pfalz'dan Fransa'ya doğru ilerlemeye başladılar. Öte yandan Fransızlar da Saarbrücken'ı ele geçirmişlerdi. Ancak 4 ağustosta Weissenburg, 6 ağustosta Wörth (Fröschwiller) ve Spichern'de elde edilen üç Alman zaferi sonucunda Fransız ordusu Mosel çizgisine geri itildi. Fakat Moltke'nin istediği nihaî bir meydan savaşı kazanmak mümkün olmamıştı. Bazaine idaresindeki Fransızların Rhein ordusu, Almanların Colombey-Nouilly, Mars-la-Tour, Vionville, Gravelotte ve St. Privat (14-18 ağustos) da sağladıkları zaferler sonucunda Metz müstahkem mevkiine geri çekilmeye mecbur oldu. Bazaine'in işine son vermek isteyen Fransız mareşali Mac-Mahon, sağdan iki ordu ile ilerleyen Moltke tarafından Sedan'a püskürtüldü. 2 ekim 1870 te bütün ordusu teslim oldu. III. Napoléon de esir düştü. 4 eylül 1870 te Paris'te Cumhuriyet ilân edildi. Bundan sonra Alman orduları Sedan'dan başşehre yürüdüler ve 15 eylülden itibaren Paris'i kuşattılar. Birçok müstahkem yer düştü. Açlığa maruz bırakılan Bazaine, 27 ekimde Metz'i teslime mecbur kaldı.

Fransızların Loire'dan hareketle Paris'i kurtarma çabaları başarısız kaldı. Loire ordusu aralık ayı başlarında Loigny ve Orléans'da yenildi. Ama ancak 10-12 ocak 1871 de Le Mans civarında kazanılan zafer Almanları tehlikeden kurtarmış oldu. 19 ocak 1871 de kuzeyde Saint-Quentin'de sağlanan zafer de Almanların durumunu tamamiyle sağlamlaştırdı. Kuşatılmış Fransızların baş vurduğu müteaddit kurtulma teşebbüsleri başarısızlıkla sonuçlandı. Tarafsızların işe müdahale etmelerinden endişe eden Bismarck, Paris kuşatmasını bir an önce sonuçlandırmak istiyordu. Moltke'nin muhalefetine rağmen şehri toplarla dövmeye başladı. Fakat Paris'ın tamamen teslim olması, Moltke'nin tahmin ettiği gibi, ancak 28 ocak 1871 de açlık yüzünden gerçekleşebildi. Neticede, Doğu Fransa hariç, mütareke yapıldı. Doğu Fransa'da Dijon civarında ve Belfort'da Garibaldi'nin çeteleri ile savaşlar devam etti. Bourbaki'nin idaresindeki Fransız Doğu Ordusu, Paris önünde Almanların Rhein ile bağlantılarını kesmeye çalıştı, fakat Almanların 15-17 ocakta yaptıkları hücum ile bu teşebbüs de önlendi. Yeni teşkil edilen Alman Güney Ordusu, Manteuffel'ın idaresinde Fransızların ricat hattını kesince Fransız kıtaları Pontarlier'de İsviçre'ye geçtiler ve burada enterne edildiler.

18 ocak 1871 de I. Wilhelm, Versailles'da, parlak bir törenle Alman imparatoru ilân edildi.

Mütareke esnasında Bordeaux'da bir Fransız Millet Meclisi toplandı ve iktidarı Thiers'e devretti. 26 şubat 1871 de Bismarck ile Thiers, Versailles önmuahedesini imzaladılar. Bu önmuahede 1 mart 1871 de Millet Meclisi tarafından tasdik edildi. Frankfurt barışı (b. bk.) harbe son verdi.

F.-P. H. nin bilânçosu şöyledir: Almanya 49 000 ölü; Fransa 139 000 ölü, 384 000 esir.

FRANSIZ AKADEMİSİ (Académie Française), Fransa Enstitüsü (Institut de France) nü meydana getiren beş akademiden en eski olanı. Bu enstitü Richelieu (b. bk.) nün dileği üzerine 1635 yılında XIII. Louis'nin verdiği beratla meydana getirilmiştir. Bu müessese, halk tarafından kısa zamanda tanınmıştır. Zira 1652 de Pellisson, *Histoire de l'Academie Française* (Fransız Akademisi'nin tarihi) adlı eserini yayımlamıştır. Bu eser, 1700 yılında anlatmayı yarıda bırakan Papaz Olivet tarafından 1729 da devam edilmiş bir eserdir. Üç yüz yıldan fazla zamandan beri, F. A. 40 üyesi Fransız dili ve Fransız kültürü üzerinde uyanık bulunmaktadırlar. Bu üyeler seçimlerle yenilene gelmiştir. Seçimler yalnız ihtilâl zamanında, 1793 ve 1803 yılları arasında yapılmamıştır. Napoléon, F. A. ni 1795 te kurulmuş olan Fransa Enstitüsünün muhtar bir zümresi haline getirdi ve ona Quatre-Nations kolejini merkez olarak verdi. Buraya sonradan Enstitü sarayı (Palais de l'Instiut) denmiştir. F. A. ilk zamanlarda toplantılarını, Fransız yazarı Conrart'ın evinde, daha sonra Fransız krallık mühürdarı olan Séguier'nin evinde yapmış, daha sonra Louvre'da toplanmaya başlamıştır. Kendi üyeleri tarafından seçilen F. A. üyelerinin açık oturumda kubbe altında bir kabul nutku söylemeleri gerekir. Bu nutuk, yeni seçilen üyelerin, yerine geçtikleri daha önceki üyeyi övmeğe elverişli olur. F. A. üyelerine F. A. nın lâyemutluk (insanların hâtıralarında daima yaşama) rumuzundan dolayı ölmezler denir.

Akademi üyelerinin başlıca çalışması sözlüktür. Bu sözlüğün ilk baskısı 1694 te, son (8.) baskısı 1932 de yapılmıştır. Bundan başka, F. A. 1933 te bir *Grammaire* (Gramer) yayımlamıştır. «Seçkin zümre» adı da verilen F. A., üç ay süre ile seçilen bir müdür, bir ikinci başkan ile ömür boyunca kalmak üzere seçilen bir sekreter tarafından idare edilir. Bağış ve vasiyetle yapılan teberruları almaya kanunî yetkisi vardır. Bağış ve teberrulardan artan para, her yıl edebiyat ve fazilet armağanı olarak dağıtılır.

FRANSIZ ANTİLLERİ (Fr. Antilles Françaises), Küçük Antiller takımadalarından Fransız denizaşırı departmantları teşkil eden bir grup: La Martinique (başkent: Fort-de-France), La Guadeloupe (başkent: Basse-Terre). Guadeloupe'a bağlı bazı adalar da bu grupa girer: Marie-Galante, Saint-Barthélemy, Saint-Martin'in Fransa'ya bağlı kısmı.

FRANSIZ BALESİ, klasik bale sanatının en eski okulu. Fransız sarayının XVI - XVII. yüzyıllarda gözde tuttuğu ballet de cour (saray balesi, bk. BALET) ve entrée (b. bk.) türlerinden kral XVI. Louis'nin direktif ve J. C. Bocan (ölm. 1653), P. Beauchamp (1636 - 1719) ve L. G. Pécourt (1651 - 1729) gibi dans ustalarının çalışmalariyle doğan ve bütün terimlerini Fransızcadan alan klasik bale tekniği, 1661 de Académie royale de danse (Krallık Dans Akademisi) ın öğretime, 1671 de Académie royale de musique (Krallık Musiki Akademisi, bugünkü Paris Operası) in opéra - ballet'ler oynamaya başlamasiyle kısa sürede gelişmiştir. Beauchamp, ayakların 5 temel konumu (bk. KONUM) nu ilk defa tespit etmiş, musikisi Lully'nin olan 25 entrée'lik *Le triomphe de l'Amour* (Aşkın zaferi) balesi 1681 mayısında halk karşısında tekrarlanırken saraylı amatör kadınların yerine ilk defa meslekten kadın dansçılar sahneye çıkmış, bir Jesuit papazı C. F. Ménestrier takma adiyle ilk bale tarihini yazmıştır (1682). 1708 de ilk defa söz ve şarkının yardımı olmaksızın Corneille'in *Horace* piyesinden 4. perde F. Prévost (b. bk.) ve J. Ballon (1676 - 1739) tarafından dans edilerek oynanmış, XV. Louis zamanında (1715 - 1774) Marie de Camargo (b. bk.), L. Lany (b. bk.), L. Lyonnois, G. Vestris (b. bk.), M. Gardel (b. bk.) bale elbiselerinde değişiklikler yapmış ve yeni adımlar kullanmış, fakat tasarladıkları yenilikleri Paris'te uygulayamayan Marie Sallé (b. bk.), 1734 te Londra'ya, Jean - Georges Noverre (b. bk.) 1760 da Almanya'ya geçmek zorunda kalmışlardır. XVI. Louis zamanında (1774 - 1789) Noverre nihayet Paris operasına maître de ballet tayin edilmiş, onun ve M. Gardel'in düzenlediği baleler, M. Guimard (1743 - 1816), M. Allard (1742 - 1802), A. Vestris (b. bk.), bugünkü repertuvarın en eski balelerinden biri olan *La fille mal gardée* (İyi korunmamış kız) nin koreografı Jean Dauberval (b. bk.) ve P. Gardel (b. bk.) gibi dansçılar tarafından oynanmıştır. Fransız İhtilâli (1789) ile birlikte uzun zamandır özlenen elbise değişiklikleri gerçekleşmişse de, Krallık Musiki Akademisinin kapanması ve balenin siyasî propaganda vasıtası olarak kullanılmasiyle ilk gerileme belirtileri baş göstermiştir.

Krallığın geri gelmesinden (1815) sonra Devlet Dans Akademisinin yeniden kurulmasına rağmen XIX. yüzyılda Paris'in yıldız dansçıları çokluk İtalya ve Avusturya'dan ithal edilmekteydi. M. Taglioni (b. bk.), F. Elssler (b. bk.), C. Grisi (b. bk.), F. Cerrito (1821 - 1899), A. Ferraris (1830 - 1904), G. Bozacchi (1853 - 1870), C. Zambelli (doğ. 1877), L. Grahn (b. bk.) gibi dansçılar, J.-P. Aumer (1774 - 1833), J. Coralli (1779 - 1854), L. Milon (b. bk.), F. D. Albert (1789 - 1865), J. Mazilier (b. bk.), J. Perrot (1810 - 1892), A. Saint - Léon (b. bk.), L. Petipa (1815 - 1898), L. Mérante (b. bk.) gibi Fransız koreografların düzenledikleri *La Sylphide* (1832), *Giselle* (1841), *Pas de quatre* (1845), *Le corsaire* (1856), *Coppelia* (1870), *Sylvia* (1876), *Les deux pigeons* (1886) v. b. baletleri oynamışlardır.

XIX. yüzyıl sonunda çaptan düşen F. B., Dyagilev (b. bk.) in 1909 dan başlayarak Paris'te düzenlediği Rus balesi temsilleriyle yepyeni bir sanat anlayışına yönelmiş, Paris'i 1925 lere kadar dünya bale merkezi haline getiren M. Fokin (b. bk.), V. Nijinskiy, L. Masin, B. Nijinska, M. Mordkin, A. Bolm, S. Lifar, A. Pavlova, T. Karsavina gibi koreograf ve dansçılar, F. B. nin yeni üslûbuna örneklık etmişlerdir. Serge Lifar (b. bk.), 1958 e kadar Paris Opera'sının bale işlerine hakim olmuş, *Icare* (1935), *Le roi nu* (Çıplak kral, 1936), *Alexandre le Grand* (Büyük İskender, 1937), *Istar* (1941), *Suite en blanc* (Beyazlar içinde süvit, 1943), *Escales* (Uğraklar, 1948), *Le chavalier errant* (Gezgin şövalye, 1950), *L'oiseau de feu* (Ateş kuşu, 1954), *Roméo et Juliette* (1955) gibi koreografileriyle ilgi çekmiştir. Ayrıca Dyagilev'in eski sekreteri Boris Kochno'nun yönettiği Ballets des Champs - Elysées (1945 - 1951), 1948 de kurulan Ballets de Paris de Roland Petit (R. P. nin Paris Balesi), 1951 de kurulup 1955 te Ballet de France (Fransız Balesi) adını alan Janine Charrat (doğ. 1924) balesi, 1954 - 1957 de Ballet de l'Étoile, 1957 - 1960 ta Maurice Béjart (doğ. 1928) Bale Tiyatrosu ve 1960 tan beri Ballet du XXᵉ siècle (XX. yüzyıl Balesi) adlı özel topluluklar Solange Schwarz (doğ. 1910), Yvette Chauviré (doğ. 1917), Lycette Darsonval (doğ. 1917), Jean Babilée (doğ. 1923), Renée Jeanmaire (doğ. 1924), Roland Petit (doğ 1924), Irène Skorik (doğ. 1928), Colette Marchand (doğ. 1925), C. Sombert (doğ. 1935), T. Beaumont (doğ. 1938) gibi dansçılarla F. B. ne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Serge Lifar'ın yerine 1958 - 1962 de George Skibine (doğ. 1920), 1963 ten beri M. Descombey (doğ. 1930) Paris Opera'sının bale işlerini yönetmiş, *L'enfant et les sortilèges* (Çocuk ve büyüler, 1960), *But* (Amaç, 1963), *Danses brèves* (Kısa danslar, 1963) v. b. baleleriyle kurumun ününü sürdürmüşlerdir. — G. O.

FRANSIZ BATI AFRİKASI (Fr. Afrique - Occidentale Française; kısaltması: A. - O. F.), Afrika'da, 1895 - 1958 yılları arasında federasyon halinde birleşen Senegal, Mavritanya, Sudan, Yukarı Volta, Nijerya, Gine, Fildişi Kıyısı ve Dahomey'den meydana gelen Fransız yönetim bölgesi. Merkezi Dakar'dı.

FRANSIZ BİRLİĞİ (Fr. Union Française), bir yandan Fransa Cumhuriyeti (anavatan Fransa'sı ile denizaşırı departmanlar ve ülkeler), öte yandan ortak devletler ve ülkeler tarafından teşkil edilmiş ittifak birliğine 1946 anayasasında verilen ad.

Bundan böyle dört çeşit memleket vardır: denizaşırı departmanlar (eski sömürgeler), ortak devletler (eski protektoralar) ve ortak ülkeler (vesayet altındaki memleketler). Böylece, denizaşırı departmanlarla ülkeler, tek ve bölünmez Fransa Cumhuriyetinin bir parçası, bunların halkı ise Fransa vatandaşı oluyordu. Bunlar, değişik formüllere göre, üç Fransız meclisine temsilci seçeceklerdi. Yalnız ortak devletler kendi milliyetleri ve kendi politik sistemleri ile Cumhuriyetin dışında kalıyordu: isterlerse Birlik Yüksek Konseyine delege gönderirlerdi (diplomatlar asamblesi). Bu formül, denizaşırı memleketler halkının siyasî sağduyusuna birdenbire bağlanmış bir güveni ifade ediyor, bununla beraber, «gelişmiş milletler» için oy hakkının sınırlanması veya bazı ülkelerde çift yönetim kurulması gibi ihtiyatî tedbirleri öngörüyordu.

F. B. 1958 de yerini Communauté'ye bırakmıştır. Bk. COMMUNAUTÉ.

Fransız Birliği Asamblesi, 1946 Anayasasına göre, Cumhurbaşkanı ve F. B. Yüksek Konseyi ile beraber birliğin üç organından biri olan danışma meclisine verilen ad.

FRANSIZ ÇİN HİNDİ, Fransa'nın güneydoğu Asya'daki eski sömürge veya himaye bölgelerine verilen ad. Bunlar: Koşinşin, Kamboç, Annam, Tonkin, Laos ve Kuang - Çeu - Wan'dır. Fransızların Çin Hindi ile ilk te-

masları, XVII. yüzyıl sonunda ve XVIII. yüzyıl başında Compagnie Française des Indes (Fransız Hindistan Kumpanyası) memurları aracılığı ile olmuştur. Asıl sömürgeleştirme İkinci İmparatorlukla başlar. III. Napoléon, Siyam ile ticaret anlaşması imzalamış (1856); Rigault de Genouilly, Saigon'u işgal etmiş (1859), 1862 de Koşinşin, imparator Tu Duc tarafından Fransa'ya bırakılmıştır. Amiral La Grandière, Kamboç'un Fransız himayesine girmesini sağlamıştır (1863). 1866 - 1868 de Doudart de Lagrée ve F. Garnier'nin seferleri sırasında Mekong bölgesi keşfedilmiştir. F. Garnier, Tonkin deltasını işgal etmişse de, deniz korsanları (Kara Bayraklılar) tarafından öldürülmüştür. O zaman Fransa, Tonkin'in büyük kısmını boşaltmış, fakat Saigon anlaşması (1874) na göre, Hanoi, Haıfong, ve Ki Nhon limanlarının ticarete açılmasını sağlamıştır. Rivière'in başarısız seferi (1883) nden sonra, Jules Ferry'nin çok bel bağladığı müdahale politikası, T'ien - tsin anlaşması ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma ile, Çin devleti, Annam ve Tonkin üzerindeki Fransız himayeciliğini tanımış, Koşinşin sömürgesi ile Annam, Tonkin ve Kamboç himaye bölgeleri bir Çin Hindi Birliği halinde birleşmişlerdir (1887). Bu birliğe sonradan Laos (1893) ve Kuang - Çeu - Wan (1898) da katılmışlardır. Genel vali Paul Doumer, aracısız bir idareyi ve merkeziyetçiliği sağlamağa çalışmıştır. 1911 de F. Ç. H. nin iç teşkilâtlanması kesinlikle tespit edilmişse de, 1908 de Tonkin'de ilk ayaklanma başlamış, ikinci ayaklanma ise 1930 da güçlükle bastırılabilmiştir. Fransa'nın mağlûbiyetinden sonra, 1940 ta bu ülke Japonya'ya kalmıştı. Japonlar deniz üslerini işgal etmişler, Viet - nam'ın istiklâlini ilân ettirmişlerdir. Fransa Viet - nam'ın istiklâlini tanımışsa da, Koşinşin'in ona katılmasını kabul etmemişti. Fontainebleau konferansı (1946) başarısızlığa uğramıştır. Fransa ile Viet - minh'in 1946 dan 1954 e kadar süren ve Dien - Bien - Fu Fransız yenilgisiyle sonuçlanan uzun boğuşmalardan sonra Cenevre antlaşması (1954) ile Laos ve Kamboç'un tarafsızlığı tanınmış ve Viet - Nam iki devlete bölünmüştür.

FRANSIZ DEVRİMİ: bk. FRANSIZ İHTİLÂLİ.

FRANSIZ DİLİ, Batı Avrupa'nın, eski (Latince) adı Gallia, şimdiki adı da Fransa olan bölgesinde bin yıl kadar önce meydana gelmiş olan Neo - Latin (aslen Latinceden türemiş) bir dil. Bu dilin konuşulduğu anavatan bölgesi kuzeydoğuda Rhein ırmağı, güneydoğuda Alp dağları, güneybatıda Pirene dağları, kuzeybatıda Manş denizi, batıda Atlantik okyanusu, güneybatıda da Akdeniz ile sınırlanmıştır. F. D., Fransa devletinin resmî dili olarak, dünyanın en nüfuzlu ilmî kurumlarından biri olan Fransız Akademisinin kontrolu altında yüzyıllar boyunca işlenip geliştirilmiş bir dildir.

F. D. Latincenin harflerini kullanır, ancak bunlara kâh Latince olmayan sesleri temsil etmek için (Türkçede *ö, ü, ğ, ş, ç* gibi), kâh etimolojik sebeplerden ötürü (Türkçede *cami, cami'in* gibi) birtakım diyakritik işaretler katmıştır. Bazı vokallerin üzerine bir *accent aigu* (´), bir *accent grave* (`) veya bir *accent circonflexe* (^) konulabilir. *a, o, u,* nun önündeki *c,* harfi okunur; bu harfin altında bir çengel (cedille) bulunursa, *s* sesi verir.

Fransız lehçeleri iki büyük grupa ayrılır: kuzeydeki langue d'oil (oïl dili) ile güneydeki langue d'oc (oc dili; *oil* ve *oc* = evet), Orta Çağda bu diller böyle adlandırılırdı (*oïl* sonradan *oui* şeklini almıştır). Bu iki bölge arasındaki tarihî sınır, Bordeaux şehrinin biraz kuzeyindeki bir noktadan başlayarak geniş bir yay şeklinde kuzeye doğru uzanır. Massif Central'in biraz kuzeyinden geçer ve Lyon şehrinin biraz güneyinde Rhône ırmağını keserek güneydoğuya yönelir ve Alp dağlarına eriştikten sonra, bunların sırtı boyunca Akdeniz'e ulaşır. Bu çizginin kuzeyinde kullanılan lehçeler, asıl Fransız dilinin lehçeleridir; güneyindekiler ise F. D. ne çok yakın olmakla beraber, başka bir dil sayılacak kadar ayrılır. Bu dil, Provençal, yani Provansça (Lat. provincia = eyalet, çünkü Romalılar, Güney Gallia'nın aş. yu. M. Ö. 125 te fethettikleri bölgesine kısaca bu adı veriyorlardı. Sonradan bu ad Provence şeklinde bütün Güney Gallia'ya yayılmıştır) adı altında, M. S. XI - XII. yüzyıllarda ve tekrar XIX. yüzyılda, kısa ömürlü fakat parlak birer lirik edebiyat meydana getirmiştir. Orta Çağ şairlerine Provansça trobador (Fr. *troubadour* = bulucu, ozan), XIX. yüzyılda türeyen şairlere de félibre (b. bk.) adı verilmiştir. Fakat Kuzey Fransızları, Orta Çağda güney Fransa'yı silahla fethederek trobador'ların edebiyatına son vermişlerdir. Şimdi güney köylüleri bir dereceye kadar lehçelerini kullanmağa devam ediyorlarsa da, bütün Fransız aydınları F. D. ni, yani kuzey Fransa'nın dilini kullanmaktadır. Provans dili ile Fransızca arasındaki fark, birincinin Latinceye daha çok bağlı kalmış olmasına karşılık ikincinin aşağıda açıklanacağı şekilde gelişmiş bulunmasından ileri gelir. Kuzeyde de birtakım lehçelerle karşılaşıyoruz.

Eski eyaletlerin adını taşıyan, fakat sınırları oldukça müphem kalan ve ancak telâffuz bakımından birbirinden ayrılan bu lehçeler şunlardır: 1. Kuzeydoğuda Picardie ve Wallonnie; 2. Champagne; Lorraine: Franche - Comté; Bourgogne; 3. Batıda Saintonge, Poitou ve Anjou; 4. Kuzeybatıda Normandie; 5. Nihayet merkezde Île - de - France lehçeleri. Bu son lehçeye Francien veya Paris dili de denilir. İşte bu dil, konuşulduğu toprakların coğrafî bakımdan kuzey Fransa'nın merkezinde bulunmasına göre, herkesçe nispeten kolay anlaşılabildiğinden ve kral ile başta gelenlerin dili olduğundan, XIII. yüzyıla kadar devlet ve yazı dili olarak önce kuzeye, sonra da bütün Fransa'ya kendini kabul ettirmiştir. Fransız edebiyatının ilk büyük eseri olan *Chanson de Roland* (Roland destanı) ın XI. yüzyılda çok muhtemel olarak Paris dilinde yazılmış olması da bu gelişmeye yeni bir hız vermiştir.

Kuzey ve güney lehçelerinin birbirine karıştığı bir bölge de vardır: Franco - provençal adı verilen bu bölge, Lyon ile Cenevre şehirleri arasından İsviçre'nin içine doğru uzanır.

F. D. Fransa sınırlarını aştığı gibi, Fransa'nın içindeki bazı yerlerde de Fransız ve Provençal dillerine bağlı olmayan lehçeler konuşulur: Dunkerque şehri çevresinde Flamanca, Bretagne yarımadasının ucunda Kelt asıllı Bretonca, Biskay körfezinin dibinde Baskça, Roussillon (Perpignan şehri bölgesi) da Katalanca, Korsıka adasında İtalyanca ve Alsace'ta Almancaya rastlanır.

Etimoloji: F. D. (Fransızca), Frank'ların dili demektir. Franklar, M. S. V. yüzyılda Roma imparatorluğunu yıkan Germen kavimlerinden biridir. İmparatorluğunun Gallia eyaletinin kuzeyini fethedipn önce bölgeye, sonra da bütün Gallia'ya kendi adlarını vermişlerdir (Frankia, Francia, Fransa). *Frank* kelimesi Germencede «serbest, dürüst, doğru» anlamına delir. Frank, Fransız İhtilâlinden sonra Fransa'nın millî parasına verilen bir ad olarak da kullanılmıştır. Frank kelimesi, Yunanca ve Türkçede millî anlamını genişleterek, *Frenk* şeklinde «batı Avrupalı» anlamını da almıştır.

Fransa, Batı Avrupa milletleri arasında en büyük önemi taşıyordu; 800 yılında yeniden diriltilen Batı Roma imparatorluğunun kurucusu Frank kralı Karl (Büyük Karl, Lat. Carolus Magnus, Fr. Charlemagne) olmuştur. Fransızlar, Haçlı seferlerinde başlıca rolü oynamışlardır. Bu anlamın genişleme ve müphemleşmesinin muhtemel sonucu olarak, İtalyancanın etkisiyle (İtalyancada Fransa'nın adı *Francia* olup *françą* okunur) Osmanlı Türkçesinde Françalu veya Françelu (yani Fransalı) biçimi kullanılmıştır. XIX. yüzyılda ise, Osmanlı imparatorluğunda İtalyan kültür ve dil etkisinin yerine Fransız etkisi geçince, İta. *francęse* (*frančeze* okunur) ile *français* (*frãsę* okunur) kelimelerinin kaynaşmasından *Fransız* biçimi meydana gelmiştir.

Tarihçe: Bu açıklamadan, Fransız dillerinin Germen cenin bir şekli olduğu akla gelebilir; fakat bunun böyle olmadığını biliyoruz: Loire nehri ile Pireneler arasındaki topraklar Vizigotlar (418), Rhône bölgesi de Burgundlar (443) tarafından işgal edildikten sonra, Franklar Gallia'nın kuzeyini fethedip (486) orada yerleşmişlerdir. Bütün bunlar Germen kavimleridir. Kendilerinden kültürce üstün olan Romalılaşmış Gallialılarla kaynaşarak bunların ilk fatihlerden alıp sindirdikleri Latinceyi kabul etmişler, bu Gallia Latincesi de Roma imparatorluğunun çökmesinin yol açtığı karışıklıklarda değişerek F. D. ni meydana getirmiştir.

Milâttan hemen sonraki yüzyıllarda Akdenizin kıyılarını kaplayan imparatorluğun resmî dili olan Latincenin öbür Hint - Avrupa dillerinden ayrılmasına yol açan gelişme, Latincede de tekrarlanmıştır. İmparatorluğun çökmesi (devlet dili prestijinin sona ermesi, okulların yıkılması, aydınların öldürülmesi) bu gelişmenin hızını artırmıştır Böylece Latinceden türemiş olan yeni diller meydana gelmiştir. Bunların başlıcaları, İtalya'da İtalyanca, Gallia'nın kuzeyinde Fransızca, güneyinde Provansça; İspanya'da İspanyolca; Portekiz'de Portekizce, Barcelona bölgesinde Katalanca; Tuna'nın delta bölgesinde (Dacia) Rumencedir.

F. D., genel olarak Latinceden türemiş dillerin, Latinceden en çok uzaklaşmış olup, Germencenin ve muhtemel olarak Gallia dilinin en derin etkisini almış olanıdır.

F. D. nin, Latinceden gelişini karakterize eden başlıca olaylar şunlardır: 1. Bazı vokaller, serbest hecede ağzın ön tarafına doğru kayar (damaksıllaşma, palatalisation): *o* > *ö*, meselâ *laborem* > *labeur* (= iş), *florem* > *fleur* (= çicek); *a* > *e*, meselâ *salem* > *sel* (= tuz); *u* > *ü*, meselâ *murum* > *mur* (= duvar; Latincede *u* Türkçedeki gibi *u*, Fransızcada ise *ü* diye okunur). Başka durumlarda vokaller değişmez: *artem* > *art* (= sanat); *pastor* > *pâtre* (= çoban); *currere* > *courir* (= koşmak) (F. D. nde *u* sesi *ou* harfleriyle yazılır). Türkçenin Istanbul ağzını (eylûl, hükûmet) andıran bu değişme, F. D. nde Latince ve Latinceden türemiş olan öbür dillere nazaran bir vokal zenginliği yaratmıştır. 2. Bu vokal zenginliğine yine Germencenin etkisiyle, vokallerin uzun ve kısa olarak ayrılmasından doğan çeşitlilik katılır *âme* (= ruh), *dame* (= bayan); *Rhône* (ırmak adı), *bonne* (= iyi [dişil]). (En eski Latincede uzun ve kısa vokaller vardı, fakat Milâttan sonraki yüzyıllarda bu fark yok olmuş ve vokaller ancak vurgulu ve vurgusuzluklariyle birbirinden ayrılmıştır). 3. Vokaller *m* ve *n* nin önünde bazen genizden söylenen vokaller meydana getirir: *an* (ã) = yıl; *en* (ã) = da, içinde; *fin* (fẽ) = ince; *on* (õ) = insanlar; *un* (ȫ) = bir. (Bu sırada *e* çoğu zaman *a* olduğu gibi, *i*, *e*, *u* da *ö* olur). Geniz vokalleri F. D. nden başka Latinceden türemiş dillerden ancak Portekizcede mevcuttur. Kelimelerin sonundaki vurgusuz *a* vokali *e* (*e* muet) olur, meselâ *luna* > *lune* (= ay). Şekil bakımından, genel olarak kelimeler Fransızcaya geçerken, vurgudan sonraki kısımlarını kaybeder: *porticum* > *porche* (= sütunlu kapı) öbür vokaller düşer: *advocatum* > *avoué* (= avukat). Bu özellik, Fransızca kelimelerin Latinceye ve Latinceden türemiş öbür dillere nazaran daha kısa olmasını sağlamıştır; bunun gibi, başka kaynaklardan gelen kelimeler de aynı şekli almış veya aynı şekilde telâffuz edilmiştir. Bu suretle, F. D. kelime oyunlarının klasik dili haline gelmiştir: *super* > *sur* (= üst), *securum* > *sûr* (= emin); *matrem* > *mère* (= ana), *mare* > *mer* (= deniz); *maiorem* > *maire* (= nahiye müdürü); *sur* ve *sûr* kelimeleri *sür*; *mère*, *mer* ve *maire* kelimeleri de *mer* diye okunur. Her şeye rağmen, F. D. okuyanı hiçbir zaman İngilizce gibi telâffuz güçlükleri karşısında bırakmaz.

F. D. nde sentaksa ait yenilikler şunlardır: 1. Harf - i tarif: Latincenin işaret zamiri, F. D nde belirli veya belirtici harf - i tarif haline gelmiştir: *ille homo* (= şu veya o insan) > *l'homme* (bildiğimiz insan) Latincede bulunmayan harf - i tarif, bu dilden türemiş olan bütün dillerde görüldüğü gibi, her dilin gelişmesinin belli bir safhasında meydana gelmiştir.

2. Fiillerde, Latincede rastlanmayan bazı yardımcı fiil + asıl fiil takımları meydana gelmiştir: doğrudan doğruya Latinceden türemiş olan *il fit* < *fecit* (= yaptı) nin yanı sıra *il a fait* (= yapmıştır) şekli türemiş ve bu iki şekil aynı anlamı almıştır. Latincede olmayan bir gelecek ve bir şart sıgası da vardır: *je marcherai* (= yürüyeceğim) < *je marcher ai* (= yürüyeceğim, yürümem var); *je marcherais* < *je marcher avais* (yürürdüm, yürüyeceğim, yürümem vardı).

Bütün bu şekiller, Latinceden türemiş olan dillerin ortak mahsulleridir. Şimdi zikredeceğimiz özelliğe ise ancak eski F. D. nde ve Rumencede rastlanır: Latince, Türkçe gibi çekimli bir dildir: *murus* = duvar, *muri* = duvarın veya duvarlar; *murum* = duvarı; *muros* = duvarları... Latincenin altı halli çekimi, eski F. D. nde iki halli bir çekime inmiştir: *murs* (< *murus*) = duvar; *mur* (< *murum*) = duvarı; *mur* (< *muri*) = duvarlar; *murs* (< *muros*) = duvarları. Bu karışık çekim Orta Çağın sonunda yol almış ve yerini harfi - i cerlere bırakmıştır.

F. D. nin gelişmesinde üç devre ayırt edilir: I. Eski F. D. (IX - XIII. yüzyıl). Doğmakta olup önceleri Roman (yani Roma dili) adı verilen F. D. nin ilk belirtileri, bir Latince - Romanca sözlüğü, bir de Romanca - Germence kelime listesidir. Her ikisi de VIII. yüzyılda yazılmış olup, birincisi Reichenau, öbürü de Kassel'da bulunmuştur. Birincisinin amacı, ana dili Roman olanlara Latince kelimeleri anlatmak; ikincisininki de Germence konuşanlara Romanca kelimeleri açıklamaktır. 813 tarihinde kilise, vaız veren rahiplere *Kitab - ı Mukaddes*'i halka Latince değil, Roman dilinde anlatmalarını emretmiştir. 842 de yeni dil ilk defa olarak Strasbourg andları (*Serments de Strasbourg*) adı altında geçen metinde vesika dili olarak kullanılmıştır. 881 tarihinde de bu dilde ilk şiir yazılmıştır (*Séquence de Sainte Eulalie* = St. Eulalie ilâhisi). Bu devirde, Haçlı seferlerinin etkisiyle F. D. ne Arapça kelimeler girmiştir (*goudron* < *katran* gibi).

II. Orta F. D. (XIV - XVI. yüzyıl): Bu devirde F. D. nin iki halli çekimini yavaş yavaş kaybettiği görülür. Yerine harf - i cerler (préposition) geçmiştir. Aynı zamanda F. D. halk ağzında Latinceden türemiş olan kelimelere doğrudan doğruya Latinceden alınan kelimeler katarak kelime hazinesini zenginleştirmiştir. Böylece, birçok hallerde, F. D. nde

şekil ve anlamı bir dereceye kadar değişmiş olup aynı Latince kelimeye dayanan kelime çitfleri (doublets) meydana gelmiştir. Meselâ, *porche* (= sütunlu kapı) ve *portique* (= revak) kelimeleri Lat. *porticus* (= revak) tan gelmiştir. Bu devirde F. D. Fransızların İtalya'ya yaptıkları seferler üzerine İtalyanca kelimelerle zenginleşmiştir: meselâ, *delicat* < *delicato* (= narin).

III. Modern F. D. (XVII. yüzyılın başından günümüze kadar): Gramerci ve şair Malherbe, kral IV. Henri tarafından F. D. ni düzenlemek ve temizlemekle görevlendirilmiştir. Burada ilk defa olarak, lüzumundan fazla kelimenin bir zenginlik teşkil etmeyip, dilin işlemesini bozduğu fikri belirmiştir. Hôtel de Rambouillet adını taşıyan meşhur «salon» (1620-1665) aynı işle uğraşmıştır. Nihayet 1635 te kurulan Fransız Akademisi, devamlı olarak F. D. nin düzen ve inceliğini muhafaza etmesi ve geliştirilmesi için çalışmaktadır. Aynı zamanda bu denetleme faaliyeti dilin değişmesini frenlemiştir. Bu devrede F. D. başlıca İspanyolca, Almanca ve İngilizce kelimeler almıştır.

F. D. nin Avrupa'da prestiji XIII. yüzyıldan beri kendini göstermektedir. Fransızların o zamanki edebiyatı İtalya, İspanya, Almanya ve İngiltere'de tercüme ve taklit edilmiştir. Marco Polo meşhur eserini F. D. nde yazmıştır. Alman filozofu Leibniz de başlıca eserlerini Latince ve Fransızca yazmıştır. F. D. XVI. yüzyılda diplomatik dil olmuştur. XVII. yüzyılda Prusya kralı II. Friedrich, konuşmada ve yazıda yalnız F. D. ni kullanmıştır.

XVII. yüzyılda F. D. Avrupa'nın başlıca kültür dili haline gelmiş, bütün öbür dillere örnek olmuştur. XIX. yüzyılda ise bu dil Osmanlı imparatorluğunun ikinci resmî dili haline gelmiş, Istanbul'da Fransızca öğretim yapan Galatasaray lisesi kurulmuş, Fransızca Türkiye'de tababet ve eczacılığın dili olmuştur.

F. D. yalnız Fransa'nın dili olmaktan uzaktır. Belçika'nın yarısının, İsviçre'nin batı kantonlarının, İtalya'nın Aosta vadisinin, Luxembourg'un resmî dili de Fransızcadır. Kanada'nın üçte biri de F. D. ni kullanır. Fransız sömürge imparatorluğundan doğan birçok Afrika cumhuriyetlerinin resmî dili de Fransızcadır. Mali, Senegal, Fildişi Kıyısı, Dahomey, Nijer, Yukarı Volta, Gine, Togo, Kamerun, Gabon, Kongo, Madagaskar v. b. Arapça ve Berber dilinin yanında Fas, Cezayir ve Tunus'un resmî dili olarak da hâlâ kullanılmaktadır. Fransızca Haiti'nin resmî dili olduğu gibi, Koşinşin (Cochinchine) yarımadasında ve Lübnan'da ve Rumanya'da da bir kültür dili olarak yerini muhafaza etmiştir.

Fransızca, ana vatanda ancak 50 milyon kişinin ana dili olmasına rağmen, Almanca, Rusça, İspanyolca gibi çok daha fazla insan tarafından kullanılan dillere nazaran milletlerarası rolü daha büyüktür. İngilizce ve Amerika İngilizcesi ile rekabet halinde bulunan F. D., II. Dünya Harbinden sonra ikinci dereceye düşmüşse de, bu yerini kuvvetle muhafa etmektedir. İngilizcenin yanında ikinci dünya dili olarak kullanılmaktadır.

Avrupa dillerinde F. D. nden alınmış birçok kelime kullanılır. Bunun gibi, Türkçede de Fransızcadan gelen pek çok kelime vardır. Bk. TÜRK DİLİ. — V. Ö.

FRANSIZ EDEBİYATI: Orta Çağ: *Kaynaklar ve dil*: XVII. yüzyılda klasik çağının bütün parlaklığı içinde dünyaya örnek olan F. E., daha yüz yıl önce sağlam bir dilden yoksundu. Bütün Roman dilleri (b. bk.) gibi, Fransız dili de halk Latincesi (sermo rustica) nden türemiş, birçok Germen unsurlariyle zenginleşmiş, fakat bütün temel karakterlerini muhafaza ederek gayet ağır bir gelişme sonucunda Latinceden büsbütün ayrılmıştır. Bu gelişme, *La glose de Reichenau* (Reichenau yorumu) [VIII. yüzyıl], 842 de Alman Ludwig'in okuduğu ve Fransız dilinin en eski belgesi sayılan Romanca yazılmış Strasbourg andı (*Le serment de Strasbourg*) [IX. yüzyıl]; *La Séquence de Sainte Eulalie* (St. Eulalie ilâhisi) [X. üzyıl]; *La vie de Saint Alexis* (St. Alexis'in hayatı) [XI. yüzyıl] gibi F. E. nın en eski anıtlarında izlenebilir. Birçok lehçelere bölünmüş olan bu Roman dili iki grupta toplanmıştı. La Rochelle ve Grenoble şehirleri arasındaki farazî bir çizginin kuzeyinde konuşulan lehçeye oc dili, güneyindekine ise oïl dili denilirdi. XII ve XIII. yüzyıllarda bunların her ikisi de edebî eserler meydana getirdi. XV. yüzyıl sonunda bölge lehçeleri konuşma dili halinde hâlâ yaşamaktaydı; fakat yazı dili bir birliğe kavuşmuş sayılabilir. XVI. yüzyıl başında pek çok edebî eserler vermiş olmasına rağmen, Fransızcayı henüz ne kilise, ne üniversite, ne felsefe, ne hukuk, ne de ilim benimsemiştir. Langue vulgaire (halk dili) denilen Fransızcayı savunan yazılı eserler arasında en tanınmışı, Du Bellay'nin *Défense et illustration de la langue française* (Fransız dilinin savunulması ve ünlenmesi) [1549] adlı eseridir. Boileau'nun *Art poétique*'te dediği gibi, «nihayet Malherbe geldi». Onun ve Vaugelas, Père Bouhours, Richelet, Furetière v. b. gibi çağdaşlarının, Fransızcanın birtakım uydurma sözlerden kurtarılarak sağlam temellere oturtulmasında büyük emekleri geçmiştir.

XII ve XIII. yüzyıllar: F. E. nda orijinal edebî eserler XII. yüzyıl başlarında ortaya çıkar. *Chansons de geste* (kahramanlık destanları) denilen bu eserler üç kola ayrılır: *Kral kolu* (Cycle d'Arthur): türün en eski ve en güzel örneği olan *Chanson de Roland* (Roland destanı) [aş. yu. 1100-1125] bu kola girer; *Garin de Monglane kolu*; *Doon de Mayence kolu*. Lirik şiirin yaratıcıları, Oc lehçesini kullanan kesimde *troubadour*'lar, oïl lehçesi konuşulan kesimde ise *trouvère*'lerdir. Şiirlerini müzik eşliğinde okuyan bu gezgin saz şairleri, XI. yüzyıl sonlarında, Limousin ve Périgord eyaletlerinde, daha sonra Aquitaine ve Languedoc bölgelerinde faaliyet gösterirler. XII. yüzyıl ortalarında ise güneyin zengin saraylarında sanatlarının gelişmesi için gerekli şartları bulurlar. Aquitaine'li IX. Guillaume bunların başında gelir. Başkaca, Jaufré Rudel, Arnaut Daniel, Marcabru gibi adlar da anılmağa değer Orta Çağ Provençal dilinde aşktan söz etmeyen şiiri ifade eden «sirventès» tarzı ortaya çıkınca, şiir hiciv ve polemik yoluna dökülür. Bu türü başlıca iki usta şair temsil eder: Bertran de Born ile Peire Cardenal. XII. yüzyıl sonu ile XIII. yüzyıl başlangıcında şiir, Fransa'nın kuzeyinde *trouvère*'lerin sanatiyle gelişmeye başlar. Önceleri, sadece aşk konusunu ele alan bu şairler, sonraları çok çeşitli alanlarda eser verirler: gergef işleyen kadınların önünde söylendiği için *chansons de toile* (dokuma şarkıları) adını alan ve kısa bir aşk hikâyesi anlatan epik karakterli müzikli şiirler; sabahın yaklaşmasiyle ayrılık acısı duyan sevgililerin üzgünlüğünü dile getiren *aube* (şafak) lar; bir şövalyenin bir çoban kızına aşk ilân edişini anlatan *pastourelle*'ler; baharı terennüm eden *reverdie* (yeşillenme) ler; aşk ve kahramanlık temasını işleyen *romance* (romans) lar; *balette*, *virelai*, *rondeau* adlarını alan oyun şarkıları; tarihî bir kahramanlık olayı anlatan, çoğu zaman romanesk karakterdeki *lai* (Keltcede «şarkı» anlamına) ler bunlar arasında yer alır. Champagne ülkesi

sarayında Aquitaine'li Aliénor ile bunun kızı Marie, saz şairlerinin ilham aldığı güzellerdir. Bu trouvère'lerin başında bizzat Champagne kontu IV. Thibaud gelir. Başkaca, Conon de Béthune, Guy de Coucy, Colin Muset, Adam le Bossu, Rutebeuf ve Jean Bodel gibi şairlerin adlarını da hatırlatalım.

Romans courtois (saray çevresi romanları), Orta Çağ toplumunun gittikçe inceldiğini göstermesi bakımından da ilgi çekicidir. Sekiz heceli mısralar halinde yazılıp bir aşk ve yiğitlik temasını işleyen bu manzum hikâyeler çeşitli kollara ayrılır: *Kral Arthur kolu* ile *Yuvarlak Masa Şövalyeleri* (Chevaliers de la Table Ronde) koluna ait olanlar bu türün en ünlüleridir. Şair Chrétien de Troyes, Bretagne konulu romanlarında bunlardan ilham almıştır. Marie de France'ın *lai*'leri ile Anglo-Normand şairleri Thomas ve Béroul (XII. yüzyıl) un anlattığı *Tristan et Yseult* (Tristan ile Yseult) romanı da bu kola girer.

Saint-Graal kolu, XII. yüzyıl sonlarında şair Robert de Boron'un uzun bir şiirine kaynak olmuş ve bir sürü mensur romanın doğmasına yol açmıştır (*Lancelot du lac* [Gölün Lancelot'su] gibi).

Belirli bir kola bağlanamayan geniş sayıdaki aşk ve macera romanları da yine bu döneme rastlar; en tanınmışları, *Floire et Blanchefleur* (F. ile B.) [XII. yüzyıl] ve *Aucassin et Nicolette* (A .ile N.) tir.

Le roman de renart (Tilki hikâyesi) [aş. yu. 1176-1250], daha popüler bir türe girer. Çoğunun adı bilinmeyen yazarlarca yirmi altı parça veya bölüm halinde kaleme alınmış olan bu hikâye, Fransız Orta Çağ edebiyatında önemli bir yer tutar. İnsan duygu ve davranışlarına sahip hayvanları kişi edinen bu yarı yiğitçe, yarı komik karakterli manzum hikâyelerin baş kişisi olan «Renart le goupil» (Tilki), ileride birçok manzumelerin kahramanı olacaktır.

Yine halk zevkine uygun olarak yazılmış komik karakterli manzum hikâyeler olan *fabliau*'ların en eski örneği *Richeut* adlı hikâyedir (1170). Ahlâkî ve gülünç tarzdaki *dits* (anlatılar) de XIII. yüzyılda büyük bir ilgi toplamıştır. Bazı hikâyeler ise dinî karakter taşır (*Miracles de Notre-Dame* [Meryem Ana oyunları]).

Tiyatro da kendi alanında gittikçe gelişmektedir. Latin nesri ile yazılmış litürjik dramlar yavaş yavaş yarı litürjik bir şekil almakta ve Latinceye halk dili de karıştırılmaktadır: *Jeu des vierges sages et des vierges folles* (Uslu bâkireler ile çılgın bâkireler oyunu) [XII. yüzyıl]. Daha sonra, temsiller kilise kapısı önündeki sahanlıkta tamamiyle Fransızca olarak verilmeğe başlar: *Le jeu d'Adam* (Âdem oyunu) [XII. yüzyıl] bu yeni tiyatro türünü temsil eder. Yine aynı yüzyılda, Jean Bodel'in eseri olan *Jeu de Saint-Nicolas* (St. Nicolas oyunu) ise tiyatronun yavaş yavaş dünyevî konulara döndüğünü gösterir.

XIII. yüzyılda *miracles* adını taşıyan tiyatro oyunları (Rutebeuf: *Miracle de Théophile*) dinî konuları işlemeğe devam ederken, tamamiyle dünyevî konulu bir komedi tiyatrosu da kendi başına gelişir. Bu yeni tarzın kalbur üstü iki oyunu, şair Adam le Bossu'nün yazdığı *Le jeu de la feuillée* (Çardak oyunu) [1262] ile *Le jeu de Robin et Marion* (Robin ile Marion oyunu) [aş. yu. 1283) dur. Bu müzikli oyun, komik opera türünün atasıdır.

Öğretici ve remzî karakterli manzum hikâyelerin başında *Le roman de la rose* (Gülün romanı) un anılması gerekir. Eserin I. bölümü (aş. yu. 1236) Guillaume de Lorris, II. bölümü ise (1275-1280) Jean de Meung tarafından yazılmıştır. Çoğu dinî ve ahlâkî bir karakter taşıyan bu tür eserler arasında Hélinand'ın *Les vers de la mort* (Ölüm şiirleri) [1197] ile Guiot de Provins'in *La Bible* (Kitab-ı mukaddes) [XII. yyüzyıl sonu] anılabilir.

«İlim» türünde, Philippe Thaon [XII. yüzyıl başı], manzum olarak yazdığı *Le comput* ve *Le bestiaire* adlı eserleriyle evrensel ilmin gerçek bir ansiklopedisini ortaya koymak çabasındadır. Floransa'lı Brunetto Latini'nin oïl dilindeki mensur kitabı *Le Trésor* (Hazine) [aş. yu. 1265] ise, yazarın enginliğini göstermekten ileri geçmez Gerçek edebî nesir ancak XIII. yüzyılda, saray çevresi romanlarından yapılan bol sayıdaki adaptasyonlarla, özellikle vakanüvislerin eserleriyle meydana gelecektir. Bu alanda, Villehardouin, *Histoire de la conquête de Constantinople* (Konstantinopolis'in fethi tarihi [şehrin IV. Haçlı seferi sırasında 1204 yılındaki zaptı]) u yazar; aynı olayları Robert de Clari daha hikâyemsi bir üslûpla kaleme alır. Joinville ise *Le livre de saintes paroles et des bons faits de notre saint roi Louis* (Ermiş kralımız Louis'nin kutsal sözleriyle yiğitçe savaşları) [aş. yu. 1309] adlı kitabı ile öz yurdunun tarihine el atar.

XIV ve XV. yüzyıllar: XIV. yüzyıldan itibaren şiirde lirizm gücünü kaybederken, şekil, daha fazla seçiklik ve kesinlik kazanır. Guillaume de Machaut (aş. yu. 1300-1377) ile Eustache Deschamps (aş. yu. 1346-1406) bu devreye hâkimdirler. XV. yüzyıl ise Charles d'Orléans ve özellikle François Villon (1431-1463) un eserleriyle belirir. Bunlar arasında Villon'un iki şiiri (*Le Petit Testament* (Küçük vasiyetname) [1456] ve *Le Grand Testament* (Büyük vasiyetname) [1461]) en başta gelir.

Nesir, önemli bir gelişmeye yönelmektedir. 1375-1400 yılları arasındaki tarih olaylarını Jean Froissart'ın kaleminden öğreniyoruz. 1464-1498 yıllarını kapsayan Philippe de Commynes'in *Mémoires* (Hâtıralar) ı ise günlük olaylar yazarlığını aşarak gerçek bir tarihçinin eseri olmaktadır.

Öğretici ve ahlâkî yazılar gittikçe artmaktadır. Christine de Pisan (1364-aş. yu. 1430) her konuya el atarken, Alain Chartier (1385-1433) de Fransa'yı yakıp yıkan Yüz Yıl Harpleri üzerinde durur.

Hikâyecilik, fabliau'ların şairane şeklini bırakmış, nesir yoluna yönelmiştir. İtalyan hikâyecilerinin tesiri altındadır. Bu türün en belirtici eserleri arasında *Les quinze joyes de mariage* (Evliliğin on beş mutluluğu) [XV. yüzyıl başları] ile *Les cent nouvelles nouvelles* (Yüz yeni hikâye) [1462] başta gelir. *L'histoire du petit Jehan de Saintré* (Saintré'li küçük Jehan'ın hikâyesi) [1451], Antoine de la Sale'i Fransız dilinde yazan ilk güneyli yazar olarak tanıtır.

En büyük ilerleme tiyatroda görülür. Ciddî oyun yazarlığında, *Miracles de Notre-Dame* (Meryem oyunları) serisinden kırk iki oyun, geçen yüzyıllardaki eserlerin XIV. yüzyılda bir devamıdır. Fakat XV. yüzyılın *mystères* (b. bk.) oyunları daha karmaşık bir tiyatro şekli yaratmıştır. Arnoul Gréban'ın *Le mystère de la Passion* (Çarmıh oyunu) [aş. yu. 1450] bu türün şaheserlerinden biridir. Güldürücü tiyatro ise, XV. yüzyılda üç ayrı şekilde ortaya çıkar: Remzî karakterli moralité'ler (*La condamnation de banquet* [Ziyafet mahkûmluğu]); politik veya sosyal gayeli sotie'ler (*Le jeu du prince des sots* [Soytarılar kralı oyunu], 1512); fabliau'ların havasından ilham alan farce (gülmece) lar (türün şaheseri, XV. yüzyıl sonlarına doğru yazılmış olan *La farce de Maître Pathelin* [Pathelin Usta gülmecesi] dir).

Orta Çağ edebiyatının bu zenginliği yüzyıllarca meçhul kalmış, ancak XIX. yüzyıl sonlarından itibaren edebiyat tarihçilerinin sürekli çalışmaları neticesinde değerlendirilmiştir.

XVI. yüzyıl (Rönesans): F. E. nın yaptığı büyük hamlede İtalyan Rönesansının payı büyüktür. XV. ve XVI. yüzyıllarda Fransız krallarının açtığı İtalya seferlerine katılan aydın beyzadeler bu yolculuktan zengin bir görgü, kıymetli bir fikir ve sanat hamulesiyle döndüler. Böylece, XVI. yüzyıl Fransa'sı millî Gotik'i bırakarak İtalyan sanatından esinlenmeğe başladı: Dante'nin *Divina Commedia*'sı, Petrarca'nın soneleri, Machiavelli'nin siyasî yazıları gibi en çeşitli eserlerin tadına vardı. Yine özellikle İtalya'nın aracılığı ile eski Yunan ve Roma dünyası Fransız düşüncesinde tam bir aydınlığa kavuştu. Büyük Latin yazarları yanında, Eflatun'un felsefesi, Homeros'un şiirleri, Sophokles'in trajedileri, Herodotos'un veya Pausanias'ın anlatıları, Plutarkhos'un ahlâkî yazıları elden ele dolaştı. Luther'in Reform hareketini ayrı bir açıdan destekleyerek Hıristiyanlığa taze bir zihniyet getirmiş olan Hollandalı Erasmus (1467 - 1536) un etkisi altında yeni dinî fikirler ya yıldı. Böylece 1515 te I. François'nın krallığıyle başlayan edebî Rönesans, Reform akımiyle el ele yürür. Hem bilginler hem de reformcular, eski metinlerin aslına sadık, arı bir şekilde yeniden kazanılmasının değerine inanmışlardır. Yunan ve Latin çağını savunan bir Guillaume Budé, payen eserlerin dalışlariyle Hıristiyan «amel» ini bağdaştırma sevdasındadır. Yazarların antik eserlere karşı duydukları tecessüs ile yeni din eğilimlerine karşı besledikleri sempati, eserlerinde yan yana yer almaktadır.

Rönesansın ilk dönemi (1515 - 1534) ni zevk ve fikirleriyle, Yunan ve Latin bilgeliğine hayranlıklariyle temsil edenlerin başında, genç yaşında *Kitabı - Mukaddes*'i tercüme etmiş olan, kral I. François ile kraliçe Marguerite de Navarre'a yazdığı manzum mektuplar (epîtres) da Orta Çağ söz sanatına yeni İtalyan zevkinin inceliğini katan Clément Marot (1496 - 1544); edebiyat ve sanatın koruyucusu, yeni Reform fikirlerinin savunucusu, Boccaccio'nun *Decameron*'una nazire olarak *Heptaméron*'u yazmış olan Marguerite de Navarre (1492 - 1549); antik kültüre olan bağlılığı, ilk reformatörlere karşı sevgisi, Katolikliğin yerleşmiş şekline karşı yöneltti̇ği acı tenkitleri, adalete karşı taşlamalariyle tanınan *Pantagruel* (1532) ve *Gargantua* (1534) yazarı hümanist rahip Rabelais (1494 - 1553) gelir.

İkinci dönemde (1534 - 1559), hümanistlerle reformcuların yolları ayrılır. Çoğu yazarlar Reform hareketine yüz çevirirler. Calvin (*L'Institution chrétienne, une doctrine de la foi nouvelle* [Hıristiyanlık müessesesi, yeni bir inanç doktrini], 1536), Reformun zaferi için açtığı cihada devam ederken, Rabelais, Calvin'cileri Sorbonne'cular kadar korkunç görmeğe başlar; çünkü antik çağın yüceltti̇ği tabiatı onların alçalttığına, küçümsediğine inanmıştır. Çok geçmeden bu hümanistlerin okulunda yetişmiş olan Pléïade yazarları, eski şiir türlerini canlandırmak hevesine düşerler, Yunan örneğine uyan bir tiyatro meydana getirmek isterler; bunlar Hıristiyandır, ama sanatlariyle dinlerini uzlaştıramamışlardır. Fakat önce, şiir sanatına daha yüksek bir anlam kazandırmak iddiasında bulunan ve Marot okulu ile Pléïade'cılar arasında yer alan bazı şairleri anmak gerekir: Lyon okulu adı altında toplanan bu istidatlı gençler (özellikle M. Scève, 1510 - 1564; Louise Labé, 1526 - 1566; Antoine Héroët, 1492 - 1568), Orta Çağ çelebiliğini, *Le roman de la rose* (Gülün romanı) u unutmamışlar, bir yandan da Eflatun'un mistik aşk fikirlerini benimsemişler, Petrarca'nın özentili bir üslûpla yazdığı tutkulu aşk şiirlerini örnek tutmuşlardır. Ancak, XVI. yüzyıl şiirinin gençleşmesi İtalyan taklitçiliği ile değil, Yunan - Latin hümanizması yolundan gerçekleşecektir. Bu yeni grupun başında Ronsard (1524 - 1585) ile Du Bellay (1525 - 1560) ve Baïf (1532 - 1589) vardır. Küçük Coqueret kolejinin bu eski öğrencileri, hocaları Dorat'nın da katıldığı bir edebî topluluk meydana getirirler ve doktrinlerini açıklayan bir bildiri yayımlarlar (*Défense et illustration de la langue française* [Fransız dilinin savunulması ve yüceltilmesi], 1549). Önce «Brigade» (Tugay) diye savaşçı bir ad verdikleri topluluk, sonradan Pléïade (Yediler) adını alır. O zaman topluluğa, ilk kurucular dışında üç ad daha katılmıştır: Belleau, Jodelle ve Pontus de Tyard. Onlarca şiir, artık bir zekâ oyunu olmaktan çıkmıştır. Şair, tanrıların seçtiği bir insandır; eseri ise aldığı görevin bir sonucudur. Bu eser, güzelliğin davasına hizmet edecektir ve Fransız millî ruhunu yüceltecektir; çünkü Fransız dili her türlü fikri ifade edebilecek güce sahiptir; bu dil ile antik edebiyatlar ayarında büyük eserler yaratılabilir. E. Jodelle, ayrıca *Cléopatre captive* (Esir edilmiş Kleopatra) [1553] adlı piyesiyle yeni trajedinin kurucusu olmuştur.

Nihayet 1560 tan 1598 e kadar uzanan Rönesansın üçüncü döneminde kavga kızışır. Mücadele gayreti hasbî araştırmanın yerini alır. Yazarların çoğu, Aubigné gibi, Monluc gibi, yazılarında ve davranışlarında partizanca inançlara kapılmış polemikçilerdir. Bir tek Montaigne (1533 - 1592) in bu mutaassıp kör döğüşü dışında kaldığını görürüz. Mücadeleyi boş ve faydasız sayan, barışa ve huzura susamış, fikir hürlüğü içinde mutluluğu arayan bu bilge, zamanının bütün irfanını kişiliğinde toplamıştır (*Essais* [Denemeler], 1580).

XVII. yüzyıl: F. E. nın en önemli çağı olan bu yüzyıl üç dönemde incelenir: 1598 - 1661 dönemi, romanesk eğilim ve «Barok» çağıdır. Bu dönemde, dengesizliğe ve bozuk düzene karşı bütün alanlarda bir tepki belirirse de, Rönesansın hür ruhunu bulmak için 1660 yıllarına kadar beklemek gerekir. Düzen isteği ile güçlü bir bağımsızlık eğilimi arasındaki çelişme. bu döneme özel bir hüviyet verir. XIII. Louis zamanında Richelieu, içte Protestanlar ve asılzadelerle, dışta ise Avusturyalılarla savaşmış, Mazarin, Fronde (b. bk.) hareketini sindirmiş, Westphalia antlaşması ve Pireneler barışı Fransa'ya siyasî üstünlüğünü kazandırmıştır. Böylece, XIV. Louis'nin istibdat idaresi için bütün şartlar hazırlanmıştır.

Yüzyılın başlangıcında, Malherbe (1555 - 1628), önceki yüzyılın edebî geleneklerine karşı sesini yükseltir. Pléïade'ı sürdürenleri özensizlik ve cüretkârlıkla suçlar, sağlam bir estetiğin prensiplerini ortaya koyarak dilde bir reforma girişir. Yanında öğrencileri Maynard ve Racan, karşısında ise hicivci Mathurin Régnier, mersiyeci Théophile de Viau, realist Saint - Amant, Barok tutumlu Cyrano de Bergerac ile Tristan l'Hermite ve mizahçı Scarron vardır. Malherbe okulunun bu muarızları ilham serbestliğini savunmakta, özentili (précieux) şiiri yermektedir. Régnier'nin edebî tasvirde Horatius ayarında bir şair olduğunu Malherbe dahi tasdik etmiştir. Théophile ise, gerçek şair olarak, ileride romantiklerce değerlendirilecektir. Fakat ne öncekiler ne de sonrakiler kibar çevrenin zevklerini tam olarak karşılayamamaktadır. Bu çevre, yüzyıl başlarında Rambouillet markizinin

açtığı salona devam etmekte, dil, davranış ve giyinişte özenti ve yapmacık zevkini (préciosité) moda haline sokmaktadır. Honoré d'Urfé (1567 - 1625) nin *Astrée* adındaki yapmacıklı, hissî romanı onlara örneklik eder. «Préciosité» akımı yazarları arasında Voiture (1597 - 1648), Guez de Balzac (1597-1604) ve Madeleine de Scudéry (1607 - 1701) başta gelir.

13 mart 1634 te Richelieu, Fransız Akademisi (b. bk.) ni kurmuş ve onu «edebî zevke yön verme» işiyle görevlendirmiştir. Önce 27 üyesi bulunan bu kurul, 1635 te kral ve 1637 de de Parlamento tarafından kabul ve tasdik edilmiştir. Dil ve edebiyatta bu kuralcılık yerleşirken, fikir alanında da Descartes, *Discours de la méthode* (Metot üzerine konuşma) [1637] u ile felsefeyi kibar çevrenin anlayabileceği bir seviyede ortaya koymaktadır.

Kültürlü bir seyirci zümresinin meydana gelmesiyle tiyatroda da gelişme görülür. Bir yandan İtalyan oyuncuları *commedia dell'arte* tarzındaki tulûat oyunlarına devam ederken, iki ayrı profesyonel topluluk da 1600 yılında, biri Bourgogne konağında, öteki Marais konağında olmak üzere, Paris'e yerleşmişlerdir. Rönesans sırasında ortaya konulan prensipler trajedi türüne düzgün şeklini vermiş ve bu şekil Alexandre Hardy (1570 - 1632) ve Mairet (1604 - 1686) gibi yazarlarca değişik ölçülerde uygulanmıştır. Fakat seyircinin zevki, daha romanesk bir türün, trajikomedinin doğmasına yol açar. 1636 da Pierre Corneille (1606 - 1684), *Le Cid* (ad) adlı piyesiyle büyük bir üne ulaşır. Bu eserin dramatik gücüne ve beşerî değerine rağmen, muarızlarının yazara karşı açtıkları savaş, onu, ileriki piyeslerinde, trajedi kurallarına daha sıkı bağlanmağa zorlamıştır. *Horace*, *Cinna*, *Polyeucte*, *Rodogune*, *Nicomède* gibi büyük trajedileri, şaire XIII. Louis zamanında başşairlik şöhretini sağlamıştır. Çağdaşları arasında bir tek tiyatro yazarı anılmağa değer: Jean Rotrou (1609 - 1650).

Din Harpleri sona ermiş, Katolik kilisesinin itibarı yeniden kurulmuştur (1642). Fakat bir yandan da Rönesans ve Reform'dan alınan dersler üzerinde düşünülmekte, inançsızlık hareketi (libertinage) gizliden gizliye teşkilâtlanmaktadır. İnançsızlar (libertins), genellikle hümanistlerin yaydığı Yunan felsefesinin tesiri altındadır; bunlar, antik natüralizmi keşfetmişler, Montaigne ve Charron gibi yazarları okumakla inançlarını kaybetmişlerdir. Pek çoğu şüpheci, hattâ tanrısızdır; modern ilmin getirdiği yeni bilgileri merakla takip ederler. «Tanrı» kavramı yerine «tabiat» kavramını koymuşlardır. Evrenin ilâhî bir irade tarafından değil, hâkim ve kör bir kuvvetin keyfine göre yönetildiğine, bu kuvvete karşı gelmenin boş olduğuna, kaderle boğuşmanın faydasızlığına, kişinin kendi mizacına göre davranarak hayattan tat alması gerektiğine inanırlar.

Papa, piskopos Jansenius'un «ilâhî mağfiret» konusundaki doktrinini aforoz ederken, Janseniusçu fikirler birçok aydınlar üzerinde derin etkiler yapmış bulunmaktadır. Bunlar arasında, Blaise Pascal (1623 - 1662), *Provinciales* (Taşra mektupları) [1656 - 1657] de sıkı ahlâkçılığı göklere çıkarır; ölümünden sonra yayımlanan (1670) *Pensées* (Düşünceler) sinde ise gerçek Hıristiyanlığın savunmasını yapar. Janseniusçu karamsarlık XVII. yüzyıl boyunca pek çok ahlâkçının düşüncesi üzerinde derinliğine etkiler bırakacaktır.

Bu dönemde Barok üslûbu, yapmacıklılığa büyük bir mübalâğa ile amiyaneliği katmış, tabiatı, hayali, karanlığı yüceltmiş, şiirde ilhama geniş yer vermiştir. Ölçülülük, itidal, seçim gibi prensiplerde birleşen klasik zevk karşısında bu akıma, vaktinden önce gelmiş bir romantizm gözü ile bakılabilir.

Bu yüzyıl edebiyatının ikinci dönemi olan 1661 - 1685 süresi XIV. Louis saltanatının ilk zamanlarına rastlar ve F. E. nın klasik çağını meydana getirir. Bu dönemi değişik alanlarda beş büyük yazar temsil eder: La Fontaine (1621-1695) in *fables* (hayvan hikâyeleri)i ; Molière (1622 - 1673) in komedileri, Racine (1639 - 1699) in trajedileri, Boileau (1636 - 1711) nun *Satires* (Hicivler) i ve *Epîtres* (Manzum mektuplar) i, Bossuet (1627 - 1704) nin vaızları ve ölüleri anan hitabeleri (*Oraisons funèbres*), aydınlık, güçlülük, ifade arılığı ve düşünce kudreti bakımından eş değerler taşımaktadır. Bununla beraber, bu ustaların çağ açan eserleri öteki yazarların değerini unutturmamalıdır. Bunlar arasında La Rochefoucauld (1613 - 1680), *Maximes* (Vecizeler) i ile; Saint - Evremond (1614 - 1703), edebî denemeleriyle; rahip Bourdaloue (1632 - 1704) vaızlariyle; Fléchier (1632-1710) ölüleri anan hitabeleriyle; Mademe de Sévigné (1626 - 1696) ve Roger de Bussy - Rabutin (1618 - 1693) mektuplariyle; Cardinal de Retz (1613 - 1679) *Mémoires* (Hâtıralar) ı ile anılmak gerekir.

Şiirin nesre üstün tutulduğu bir çağda roman, ikinci derecede bir edebî tür sayılmaktadır. Fakat bu türün ileriki gelişmesini haber veren eserler meydana getirilmektedir: Madame de La Fayette (1634 - 1692) in *La Princesse de Clève* (Clèves prensesi) i, psikolojik tahlil romanının ilk örneği; Furetière (1618 - 1688) in *Le roman bourgeois* (Burjuva romanı) [1666] sı ise töre romanının habercisidir.

Klasik çağ, bir kurallar çağı olmaktan çok, «zevk» in hâkim olduğu bir çağdır. Molière, bir kişisinin ağzından: «Bütün kuralların kuralı hoşa gitmektir» der. «Hoşa gitmek» ise, zevkin alanına girer ve kuralların kesinliği içinde reçetesi bulunmayan o «bilinmeyen şey» in esere katılması ile elde edilir.

1685 - 1715 yıllarını kapsayan üçüncü dönem, bütün Avrupa'nın, özellikle Fransa'nın bir «vicdan bunalımı» geçirdiği zamana rastlar. Bu bunalım, yazarların ilhamında tesirini gösterir. XIV. Louis saltanatının son yıllarında kralın itibarı zayıflamış, Avusturya imparatorluğu ise Protestanlığın desteği ile güçlenmiştir (Augsburg antlaşması). 1700 yıllarından sonra Fransız orduları ağır yenilgilere uğrar. Kralın ölümünde (1715) memleket yorgun düşmüştür. Bütün bu dönem boyunca, içte huzursuzluklar belirmiş, istibdat idaresine karşı gizli bir hareket uyanmıştır.

Beş klasik üstadın hemen peşinden gelen bir büyük yazara, La Bruyère (1645 - 1696) e, bu dönemin başında yer vermek gerekir. Onun, *Les caractères ou les mœurs de ce siècle* (Mizaçlar veya bu yüzyılın töreleri) [1688] adlı, acı hicivlerle dolu eseri bize, XIV. Louis saltanatı sonlarındaki Fransız toplumu hakkında en doğru ve en eksiksiz belgeyi sunmaktadır. Zamanın bozuk düzen töreleri, Regnard (1655-1709) ve Le Sage (1668 - 1747) ın komedilerinde, Saint - Simon (1675 - 1755) un *Mémoires* (Hâtıralar) ında da hicvedilmektedir. Fénelon (1651 - 1715) ise, *Les aventures de Télémaque* (Telemakhos'un maceraları) [1699] adındaki pedagojik romanında ahlâk derslerini genişleterek öğrencisi olan Bourgogne dukasına reformcu siyasî direktifler verdiği için kralın gazabına uğrar.

Bu arada klasiklerin itibarı sarsılmıştır. Charles Perrault, Fransız Akademisindeki hitabesi (1687) nde, antik Yunan yazarlarını küçümseyerek çağdaş yazar ve filozofları yüceltir, XIV. Louis çağını Augustus çağından üstün görür. Eskiciler (Boileau, La Fontaine, La Bruyère, Racine) ile yeniciler (Perrault, Fontenelle) arasında başlayan bu savaş, kısa mütarekeler ve uzlaşmalarla ve yeni kalemlerin de ka-

tılmasiyle 1715 yıllarına kadar sürer, yenicilerin zaferiyle son bulur. Bu kavgada Arnauld (1694) ile Fénelon (1715) iki düşman cephe arasında uzlaştırıcı rol oynarlar. Artık felsefî düşünce hürriyetine kavuşmuştur. Bayle, Fénelon gibi düşünürler, dini ve din kurumlarını daha büyük bir cesaret ve metotla tenkit etmektedir. Bunlar, XVIII. yüzyıl felsefesinin öncüleridir.

XVIII. yüzyıl: Bu yüzyıl, her şeyden önce bir felsefe çağıdır. Genel olarak, filozof deyince, tabiat, hayat öncesi, dünyanın ve insanların kaderi gibi metafizik problemler üzerinde fikir yürüten ve bu büyük meseleleri evrensel sistemlere bağlayarak çözmeğe çalışan kimse anlaşılır. Fakat XVIII. yüzyıl filozoflarından pek çoğu metafiziği reddetmiş, «bilinemeyecek» üzerinde fikir yürütmeyi faydasız saymış, buna karşılık insan mutluluğunun bağlandığı politik, sosyal, ahlâkî veya dinî problemlerle ilgilenmiştir. Bu konular üzerinde düşünürken de bütün ön yargılardan sıyrılarak Descartes'ın derslerinden esinlenip akıl ve tecrübenin liderliğini kabul etmiştir. En yaygın inançları, en yerleşmiş gelenekleri zorlayan bu filozoflar, fikirlerde bir devrim yaratmışlardır. Fransız İhtilâli (b. bk.) bunların eseridir. Montesquieu (1689 - 1755), *Lettres persanes* (İran mektupları) [1721] dan itibaren, felsefî düşüncenin başta gelen kurucularından biri olarak görülür. *L'esprit des lois* (Kanunların ruhu) [1748] sı ise sosyal ilimlerin temel taşıdır. Voltaire (1694 - 1778) bu yüzyılın temsilcisi ve liberalizmin havarîsidir. Felsefî yazıları, trajedileri, romanları (*Zadig*, 1747; *Candide*, 1759), tarih eserleri (*Le siècle de Louis XIV* [XIV. Louis çağı], 1751), taassuptan doğan tutkuların akıl yoluyle yenilebileceğine olan sağlam inancını gösterir.

Yüzyılın ikinci yarısında *L'Encyclopédie* (Ansiklopedi) yayınları, felsefî fikirlerin yayılmasını sağlar. Bu muazzam halk yayını, Diderot (1713 - 1784) nun eseridir. Yazarları arasında d'Alembert (1717 - 1783), Helvétius (1715 - 1771), d'Holbach (1723 - 1789), Condillac (1715 - 1780), Mably (1709 - 1785), Marmontel (1723 - 1799) gibi şöhretler vardır. Bütün gücünü *Histoire naturelle* (Tabiat tarihi) ini yazmağa harcayan Buffon (1707 - 1788) ise felsefî kavgalara seyirci kalmıştır.

Madame de Lambert, Madame de Tencin, Madame du Deffand, Madame de Goeffrin ve Mademoiselle de Lespinasse gibi aydın hanımların salonlarında toplanarak fikirlerini tartışan bütün bu filozoflar hiçbir okul kurmamışlardır; inançları şahsî dehalarının damgasını taşır ve hepsi akla olan inançlarında birleşirler. Fakat akıldan çok insan duyarlığına değer veren başka filozoflar da vardır. Duyguculuk akımı, ahlâkçı Vauvenargues (1715 - 1748) ile başlarsa da, bütün gücüne J. - J. Rousseau (1712 - 1778) da erişir. «Filozoflara karşı çıkan bu filozof», medenî ilerlemelerin insan tabiatındaki doğuştan iyiliği bozduğuna inanmıştır. Sosyal eşitsizliğe karşı şiddetle cephe alması, doğruya karşı beslediği sarsılmaz sevgi, çağdaşlarınca birer paradoks olarak görülmüş ise de, o, savunduğu sistemden çıkarılabilecek gerçekleri *La Nouvelle Héloïse* (Yeni Héloïse) [1761]; *Le contrat social* (İçtimaî sözleşme) [1762] ve *Emile* (ad) [1762] başlıklı eserlerinde göstermiştir. Onun sarsılmaz doğruluk duygusunu yansıtan ve kendini tasvir eden *Confessions* (İtiraflar) [1765 - 1770] u, Dijon Akademisinin açtığı yarışma için yazdığı *Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes* (İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı üzerine konuşma) [1754] u, vecit derecesine varan tabiat aşkını dile getiren *Les rêveries d'un promeneur solitaire* (Yalnız gezerin hayalleri) [1782] i, çığır açan eserleri arasındadır.

Fikir akımları, edebî türler üzerinde tesirini göstermektedir. Roman, büyük bir revaç kazanmıştır. Lesage'ın *Gil Blas* (ad) [1715 - 1735] romanı, törelere karşı sert bir hicivdir; rahip Perévost'nun realizmi ise *Manon Lescaut* (ad) [1731] da içli duygunluğa bürünür. Daha sonraları, J. - J. Rousseau'nun *La Nouvelle Héloïse*'i, Bernardin de Saint - Pierre'in *Paul et Virginie* (Paul ile Virginie) [1787] sinden başka, Restif de la Bretonne'un romanlariyle Choderlos de Laclos'nun *Liaisons dangereuses* (Tehlikeli alâkalar) [1782] ünde bile etkilerini göstermiştir.

Tiyatroda Destouches, Molière geleneğine bağlı kalmış, buna karşılık Marivaux, duygu tahlillerine geniş yer veren komediler yazmıştır (*Le jeu de l'amour et du hazard* [Aşk ve talih oyunu], 1730). Nivelle de La Chaussée ise duyguyu gülünçlükle bağdaştıran «ağlatıcı komedi» (comédies larmoyantes) denemelerine girişmiştir; bu tür, meydana getirdiği eserlerden ziyade, komedi ve dram türlerinin gelişmesine yaramış olmakla önemlidir. Klasik tiyatroya bağlı kalan Voltaire bile ağlatıcı komediler yazmıştır (*L'enfant prodigue* [Müsrif çocuk], 1736); *Nanine* (ad) [1749]). Sahnede her şeyden çok gerçekliği savunan Diderot, burjuva dramlarında kalemini denemiş, Sedaine ciddî komedilerde başarı göstermiş, Beaumarchais ise *Le barbier de Séville* (Sevilla berberi) [1775] de Molière'in yolundan ayrılmamışsa da, *Le mariage de Figaro* (Figaro'nun düğünü) [1784] da sosyal hak iddialarına da yer vermiştir. Yüzyılın son yıllarında Pixérécourt'un icat ettiği melodram, XIX. yüzyılda bütün tiyatro türlerinin en popüleri olacaktır.

Lirik şiir, bütün yüzyıl boyunca işlenmişse de, Jean-Baptiste Rousseau'nun *Odes*'ları dışında, kalıcı değerde eser vermemiştir. Ancak İhtilâl'e yakın yıllarda André Chénier bu alanda klasik anlamdaki güzellikle yeni fikirlerden doğan heyecanı başarı ile bağdaştırmıştır. Fakat zindanda ölümü beklerken yazdığı ve onun orijinal kişiliğini ortaya koyan *Les pièces à Fanny* (Fanny'ye şiirler) ile *Iambes* (antik iambus tarzından esinlenerek Chénier'nin ibda ettiği şiir türü), birincisi ince şairin temiz aşkından doğan hüznü, ikincisi ise öfke ve kinle dolu ihtilâlcinin haykırışlarını dile getiren iki zıt kutba girer [1794].

Artık edebî zevk değişmekte, halk, filozofların kuru tahlillerinden usanmış görünmektedir; bu yüzden, heyecan ve esrar duygularını kamçılayan yabancı eserlere iltifat etmektedir. İngiliz Richardson'ın romanları, Gray'in, Young'ın, İskoçyalı Macpherson (*Ossian*) ın şiirleri; Alman Klopstock'un *Messias* (Mesih) [1781] ı, Goethe'nin *Die Leiden des jungen Werthers* (Genç Werther'in ıstırapları) [1774] i tercümelerinden lezzetle okunmaktadır. Böylece egzotik zevk uyanmakta, dış ülkelere sanatçıların yolculukları başlamakta ve Romantizm çağında tam ifadesini bulacak olan ruh haleti hazırlanmaktadır. Öte yandan, Büyük İhtilâl ile sonuçlanacak olan fikirler filozoflarca uyandırılmıştır. İhtilâl sırasında edebiyat büyük eserler vermemişse de, Mirabeau, Danton, Vergniaud, Saint - Just, Robespierre gibi hitabet üstatları, Chamfort ve Rivarol gibi kuvvetli siyasî yazarlar yetişmiştir.

XIX. yüzyıl: 1795 - 1820 yılları, romantik çağa geçiş dönemidir. 18 Brumaire 1799 da Birinci Konsül unvanını alan Bonaparte, müstebit bir idare kurmuş, muhalifleri uzaklaştırmış, Enghien dukasını idam ettirerek kralcıların

bütün ümitlerini kırmış ve 2 aralık 1804 te imparatorluğunu ilân etmiştir. Onun idaresi boyunca bütün hürriyetler kaldırılmıştır. Filozofları ve yazarları kanunların hükmü altına almayı uman imparator, 1808 de üniversiteyi kurmuş ve ona «devlete ve IV. sülâleye sadık, aynı potada yoğrulmuş bir burjuva gençliği yetiştirme» görevini vermiştir. Edebiyatta, bütün ferdiyetçi eğilimlere karşı savaş açarak yıllanmış formüller içinde dondurulmuş bir çeşit Neo-klasisizmi teşvik etmiştir. Gazeteler ve kitaplar çok sıkı bir sansüre tabidir. İhtilâl'de kaçtıktan sonra yurda dönen Benjamin Constant (1768-1830), Madame de Staël (1766-1817), Chateaubriand (1768-1848) gibi devrin en değerli kalemleri sindirilmiştir. Bunlar Romantizmin öncüleridir. Madame de Staël, Rousseau'cudur; Chateaubriand ise *René* (ad) [1805] sinde romantik kahramanın örneğini verir ve eserlerinde bütün romantik motifleri işler. Bir otobiyografi olan *Mémoires d'outre-tombe* (Mezar ötesinden hâtıralar) [basımı 1850] ise bir İhtilâl vekayinamesi, fakat her şeyden önce bir dil şaheseridir. Bu devirde, E. de Sénancour da *Obermann*[1804] adlı eseriyle hissî romanın kurucularından biri olmuştur.

1815 te «Restauration», krallıkla birlikte meşrutiyet idaresini getirir (XVIII. Louis); kamu hürriyetleri yeniden doğar. 1830 ihtilâlinden sonra Louis-Philippe'in tahta çıkmasiyle kanla bastırılan cumhuriyetçi isyanları baş gösterir. Fakat Parlamentoda muhalefet kuvvetlidir. Özellikle 1846 dan itibaren hükûmete karşı tepkiler artar ve 1848 şubatında ayaklanan Paris halkı İkinci Cumhuriyet'i ilân eder.

1820-1850: «Restauration» ve onu takip eden Louis-Philippe iktidarı zamanlarında baskı gevşemiş, kalemler daha geniş bir hürriyete kavuşmuştur. Yazarlar, sanatın gelişmesini köstekleyen kuralcılığa karşı direnmektedir. XVIII. yüzyıl ortalarından sonra edebiyatta kendini göstermeğe başlayan ferdiyetçilik, İhtilâl olaylarının da yardımiyle büyük güç kazanmıştır. Romantik neslin temsil ettiği bu çağ, bir şaheserler furyasiyle belirir. Romantizm, şiiri hürriyete kavuşturmuştur. Özellikle ruh haletlerini ifadeye çalışan bu şiir içinde şairler ıstıraplarını, bunalımlarını, coşkularını anlatırlar. Lamartine (1790-1869) *Les méditations poétiques* (Şairane dalışlar) [1820] ile romantik şiiri başlatır. Lirik heyecanlara idealist bir felsefenin hulyalarını katan Lamartine'e karşılık Alfred de Vigny (1797-1863), şiirinde, acı bir karamsarlığın ifadesi olan sembollere yer verir. Bu yeni okulun nazariyecisi ve Fransız Romantizminin üstadı Victor Hugo (1802-1885) dur: 1829-1840 yılları arasında, harikulâde bir ilham zenginliği ile değerlenen beş şiir kitabı yayımlar. Alfred de Musset (1810-1857), Romantiklerin en coşkunudur. Fakat bu aşırı duyarlık onu çabuk söndürür (*Les nuits* [Geceler, 1835-1837]). Théophile Gautier (1811-1872) ile Gérard de Nerval (1808-1855) de katıksız romantiklerdir. Fakat bu iki eski sınıf arkadaşının sanat görüşleri farklıdır: «Sanat için sanat» taraflısı olan Gautier'nin şiirde, güzele ulaşmaktan başka gayesi yoktur; bu sebeple eserine en «saf» şekli verinceye kadar onu bir kuyumcu özeniyle işler (*Emaux et camées* [Mineler ve akikler, 1852]). Nerval için ise şiir, hayallerini tespit etme vasıtasıdır; çünkü hayatın kasvetli gerçeklerine daima hayalin en ayartıcılarını tercih eder. İlhamına zaman zaman yapmacıksız bir güzellik (*Odelettes* [Küçük Ode'lar]) ile esrarlı efsunlar (*Les chimères* [Malihulyalar, 1853]) hâkimdir. Bu şair, Beaudelaire, hattâ Mallarmé şiirinin habercisidir.

Romantik çağda roman türü büyük bir çeşitlilik ve gelişme gösterir. Musset ve Georges Sand gibi bazı yazarlar kendi içlerine kapanıp ruh haletlerini tahlil ederken, Alexandre Dumas père (1829-1870) gibi bazıları da bir tarih dönemini konu edinirler (*Les trois mousquetaires* [Üç silâhşorlar, 1844-1847]); *Le Comte de Monte-Cristo* [Monte-Cristo kontu, 1844-1845]) veya Balzac (1799-1850) ve Stendhal (1783-1842) (*Le rouge et le noir* [Kırmızı ve siyah, 1830]) gibi çağlarının törelerini tasvir ederler. Balzac, Romantizmin tesirinden kurtulamamakla beraber, modern Realizmin kurucusudur. *Comédie humaine* (İnsanlık komedisi) genel başlığı altında yayımladığı romanlarında XIX. yüzyıl Fransa'sının bütün toplumunu canlandırır. Edebî mizacı Stendhal'e yaklaşan Prosper Mérimée (1803-1870), hikâye türünde başarılıdır (*Colomba* [ad], 1840; *Carmen* [ad], 1845).

1730 dolaylarında parlak bir başarıya ulaşan romantik tiyatro, bütün gelenekleri yıkmıştır. *Préface de Cromwell* (Cromwell önsözü)[1827] inde Victor Hugo, romantik dramı klasik trajedinin zıddı olarak tarif eder. Dram, trajedi ile komedinin bir karışımı olacaktır. *Hernani* [ad] [1830] yeni okulun zaferidir. Musset, hem tarihî dramda (*Lorenzaccio* [ad], 1834), hem dramatik komedide (*Les caprices de Marianne* [Marianne'ın kaprisleri], 1833; *On ne badine pas avec l'amour* [Aşk ile şaka olmaz], 1834) başarılıdır. A. de Vigny, dramlarında (*Chatterton* [ad], 1835) da şiirlerindeki karamsarlığa yer verir.

Yine bu dönemde Romantizm dışında kalarak geniş seyirci kütlesinin burjuva zevklerine hitap eden hafif-zarif entrika piyesleri yazmış olan Eugène Scribe (1791-1861) e ayrı bir yer vermek gerekir. Bu yazar, sayısı 350 yi aşan piyes, opera ve komik opera kaleme almış ve bunlarla büyük şöhret yapmıştır (*Le verre d'eau* [Bir bardak su],1840).

Romantizm, tarih yazarlığı modasını yaymıştır. Michelet (1798-1874), geçmişi tam olarak canlandırmak iddiasındadır. Augustin Thierry, Guizot ve Tocqueville de bu dönemin tarihçileri arasındadır. Edebî eleştirme ise Sainte-Beuve (1804-1869) ün kaleminde edebî türler arasına girer.

1850-1900: 1848 temmuzunda Paris İhtilâli hükûmet kuvvetlerince bastırılmış, burjuva nizamı savunucuları ile ilerici doktrinleri tutanlar arasında artık bir uçurum açılmıştır. 2 aralık 1851 hükûmet darbesi, İkinci Cumhuriyetin sonu olur ve çoğu romantıklerin besledikleri insaniyetçi ümitler suya düşer. III. Napoléon devrinde muhalefet, uzun yıllar kalkamayacak şekilde tepelenmiş, sansür geri gelmiştir. 1860 tan sonra, diplomatik yenilgiler, askerî başarısızlıklar imparatorun itibarını zayıflatmış, 1870 bozgunu, «Commune» hareketinin bastırılması (1871), genel huzursuzluğu artırmıştır. Böylece Üçüncü Cumhuriyet devri kötü şartlar altında başlamıştır.

Bu süre içinde edebiyat, olayların etkisi altında kalmakla beraber, karmaşık bir tarzda gelişir. Liberalizm ile bulaşmış görünen Romantizme karşı bir tepki doğar. Ernest Renan (1823-1892) ile Hippolyte Taine (1823-1893) yeni neslin akıl hocası olurlar. Sürgünde bulunan V. Hugo en kuvvetli şiirlerini (*Les châtiments* [Cezalar], 1853; *Les contemplations* [Temaşalar], 1806]; *La légende des siècles* [Yüzyılların efsanesi], 1859-1883) verirken, «Parnasse» okulunu getiren Lecomte de Lisle (1818-1894), kişi-dışı şiirde büyük ün kazanır. Théodore de Banville (1823-1891), Sully Prudhomme (1839-1907), François Coppée (1842-1908) ve José Maria da Heredia (1842-1905) bu okula bağlıdır. Gautier'ye göre, şair, sosyal prob-

lemleri, hele lirik iç dökmeleri bırakacak, ilmin metotlarını ve idealini örnek tutan objektif bir şiir meydana getirecektir. Şu var ki ne Sully Prudhomme, ne de François Coppée hocalarının öğütlerini tutabilmişlerdir. Nitekim Coppée, *Les humbles* (Küçük insanlar, 1872) ve *La grève des forgerons* (Demircilerin grevi, 1869) adlı kitaplariyle sosyal şiire yönelmiş, başka tanınmış bir şair, Jean Richepin (1849 - 1926) de *La chanson des gueux* (Garipler destanı, 1876) ile onun yolundan gitmiştir. Parnasse'ın bu pozitivist sanat görüşüne karşı çıkarak «sanat için sanat» ın yetersizliğini gösteren ve Romantizmin şiir dünyasını genişleterek şiire gerçek yeniliği getiren Charles Beaudelaire'dir (*Les fleurs du mal* [Istırap çiçekleri], 1857). Ondan sonra, Rimbaud (1854 - 1891) ve Verlaine (1844 - 1896) şiire «fikir ve şekilde yenilik» getirirler. Özellikle Rimbaud, romantikleri, Parnasse'çıları, hattâ Beaudelaire'i aşarak, ruhun zaman ve mekân dışındaki evrensel ifadesi olan o şiir diline ulaşmak için, alkol ve esrara da baş vurarak, mistik dalışlarla meydana getirdiği mensur şiirleri (*Illuminations* [Tezhipler], 1872 - 1873; *Une saison en enfer* [Cehennemde bir mevsim], 1873) ile Mallarmé'yi, Claudel'i, özellikle sürrealistleri derinden etkileyecektir (idealist akım).

Balzac'tan ilhamını alan realist roman, tekniği açısından Champfleury (1820 - 1889) ile başlatılabilirse de, asıl şaheserlerini Flaubert (1821 - 1880) de verir (*Madame Bovary* [ad], 1857). Edmond de Goncourt ile kardeşi Jules de Goncourt'un Realizm anlayışı Natüralizm'in doğmasını hazırlar. Bu arada, V. Hugo, *Les misérables* (Sefiller) [1862] romaniyle insancı ve sosyal eğilimli romantik romanın devamını sağlar.

Birçok romancı ve hikâyeciler ise realist veya natüralist akımlar dışında kalmıştır: Eugène Fromentin, *Dominique* (ad) [1862] başlıklı otobiyografik romanı ile bunların başında gelir. Başka yazarlar da devirlerinin kafasında değildir. Roman ve hikâyelerinde, öfkelerini, kinlerini, ümitsizliklerini dile getirir; materyalizmi, natüralizmi, demokrasiyi kınarlar. Siyasette ve dinde bir reform için savaşan bu ideolojik akımda Barbey d'Aurevilly (1808 - 1889) (*Les diaboliques* [Şeytanın parmağı], 1883), ırk ayırımcı fikirleriyle nasyonal sosyalistlere ilham kaynağı olan Gobineau (1816 - 1882) (*Les Pléiades* [Yediler], 1874) yu, Villiers de l'Isle - Adam (1838 - 1889) (*Contes cruels* [Zulüm hikâyeleri], 1883) ı, Léon Bloy (1846 - 1917) (*Le désespéré* [Ümitsiz], 1886) yı ve daha mutedil olan Joris-Karl Huysmans (1848 - 1907) (*A rebours* [Tersine], 1884; *En route* [Yolda], 1895) ı buluruz.

Natüralizmin kurucusu olan Emile Zola (1840-1902), 20 ciltlik *Rougon - Macquart*'lar (1871 - 1893) adlı roman dizisinde zamanının toplumunu ele alır. Guy de Maupassant (1850 - 1893), *Contes* (Hikâyeler) da insan ıstırapları üzerine merhametli bir ruhla eğilir. Realizm ile duygululuğun karışımı olan bu tarz, Alphonse Daudet (1840 - 1897) de daha belirlidir (*Lettres de mon moulin* [Değirmenimden mektuplar], 1866). Paul Bourget (1852 - 1935; *Le disciple* [Çömez], 1889), Pierre Loti (1850 - 1923) (*Le pêcheur d'Islande* [İslanda balıkçısı], 1886), Maurice Barrès (1862-1823) (*Les déracinés* [Gurbete düşenler], 1897) gibi başka yazarlar ise baştan itibaren Natüralizme düşmandır. Anatole France (1844 - 1924) a gelince, bütün inceliği ve şüpheciliği ile Voltaire'in insancı ve ihtilâlci ruhunu geri getirir (*Histoire contemporaine* [Çağın tarihi], 1897-1901).

Bu dönemin başka romancıları arasında: Paul de Kock (1793-1871; *La femme, le mari et l'amant* [Kadın, koca ve dost], 1829); Eugène Sue (1804 - 1857; *Mystères de Paris* [Paris esrarı], 1842 - 1843; *Le Juif errant* [Gezgin Yahudi], 1844 - 1845); Jules Renard (1864 1910; *Poil de carotte* [Havuç tüyü], 1894); Octave Feuillet (1821 - 1890; *Le roman d'un jeune homme pauvre* [Fakir bir delikanlının romanı], 1858); Henri Murger (1822 - 1861; *Scènes de la vie de Bohème* [Bohem hayatından sahneler], 1851); Xavier de Montépin (1824 - 1902; *La porteuse de pain* [Ekmekçi kadın], 1884); Jules Verne (1828 - 1905; *Vingt mille lieues sous les mers* [Denizler altında yirmi bin fersah], 1870; *Michel Strogoff* [ad], 1876); Hector Malot (1830 - 1907; *Sans famille* [Kimsesiz], 1878); Georges Ohnet (1848 - 1918; *Le maître des forges* [Demirhane müdürü], 1882); Léon Frapié (1863 - 1949; *La maternelle* [Ana okulu], 1904) de yer alır. Bunlar, fazla sanat iddiasında olmamakla beraber, geniş halk topluluklarına eserlerini mal etmiş, hattâ Jules Verne, «ilmî roman» (science fiction) ın kurucusu olmak itibariyle çığır açmış, içlerinden pek çoğunun romanları dilimize de çevrilmiş ve geçen kuşaklar tarafından zevkle okunmuştur. Gaston Leroux (1868 - 1927) polis romanı türünün kurucusu olmuş (*Le mystère de la chambre jaune* [Sarı odanın esrarı], 1908), Pierre Louys (1870 - 1925) ise şair olarak Mallarmé sembolizminin (*Les chansons de Bilitis* [Bilitis destanları], mensur şiirler, 1894), romancı olarak da Oscar Wilde'ın (*Aphrodite* [Afrodit], 1896) tesirinde kalmıştır.

Bu yüzyılı bitirirken, birbirinden ayrı üç romancının daha adını analım: René Bazin (1853 - 1932) *La terre qui meurt* (Ölen toprak) [1899] ile *Les Oberlé* (Oberlé ailesi) [1901] de gelenekçi ve vatanseverdir. Marcel Prévost (1862 1941), kadın ruhunun ince bir tahlilcisidir (*Les demi - vierges* [Sözde kızlar], 1894); Abel Hermant (1862 - 1950) ise önce natüralist, sonra psikolojik romanı denemiş, nihayet şöhretini sağlayan toplum müşahedesi türünde karar kılmıştır (*Les transatlantiques* [Trasatlantikler], 1897).

Tiyatroda, büyük romantik dramlara karşı açık bir tepki görülür. E. Augier (1820 - 1889) ile Alexandre Dumas fils (1824 - 1895) tezli piyesler yazarlar. Meilhac (1831 - 1897) ile Halévy (1834 - 1907) nin veya Eugène Labiche (1815 - 1888) in komedi, operet veya vodvil türündeki eserleri ise «bulvar tiyatrosu» nu hafif ve eğlendirici oyunlariyle besler. Bu tarz oyunlar günümüze kadar sürecektir. Öte yandan, Henri Becque (1837 - 1899), Natüralizmi tiyatroya aktarır (*La parisienne* [Parisli kadın], 1885; *Les corbeaux* [Kargalar], 1882). Belçikalı yazar Maeterlinck (1862 - 1949), Fransa'da sembolist tiyatroyu yaratır. Alfred Jarry (1873 - 1907), *Ubu roi* (Kral Ubu) [1888] (temsili: 1896) da yarattığı yeni «kişi» ile ölmezlik kazanır, fakat bütün tiyatro kurallarını alt üst eder. Bununla beraber, Victorien Sardou (1831 - 1908) nun dram ve komedileriyle Edmond Rostand (1868 - 1918) ın yiğitlik komedileri (*Cyrano de Bergerac*, 1897) geniş bir seyirci topluluğunun zevklerine daha iyi hitap eder.

Natüralizmden bir «fikir tiyatrosu» doğar: Eugène Brieux (1858 - 1922), *La robe rouge* (Kırmızı cübbe) [1900]; Paul Hervieu (1857 - 1915), *La course au flambeau* (Meşale yarışı) [1901]; François de Curel (1854 - 1928), *La nouvelle idole* (Yeni tanrı), [1899]. Gayet sağlam kurulmuş psikolojik piyesleri, Henry Bataille (1872 - 1922; *La marche nuptiale* [Evlenme marşı], 1905) ile Henry

Bernstein (1876 - 1953; *Samson* [ad], 1907) temsil ederler. Bir türden ziyade bir düşünüş tarzının ifadesi olan bulvar tiyatrosu. seyircisine kolay heyecan sağlamak, cinsiyeti kamçılamak, gerçek problemi bulunmayan bir dünyaya onu götürmek gibi meziyetleriyle büyük başarıya ulaşmıştır: Maurice Donnay (1859 - 1945), *Amants* (Sevgililer), 1895; Alfred Capus (1858 - 1922), *La veine* (Talih), 1901; Georges Feydeau (1962 - 1921) nun *Dindon* (Baba hindi) [1896] u, Robert de Flers (1872 1927) ile Armand de Caillavet (1869 - 1915) nin, zamanın törelerinin bir taşlaması da olan *L'habit vert* (Yeşil üniforma) i, aynı paralelde, ancak daha hızlı bir ritimde gelişir. Georges Courteline (1858 - 1829), *Boubouroche* (ad) [1893] ile Molière geleneğinde gülmece örneği verir; bir yandan da memurlara ve subaylara takılır: *Les gaîtés de l'escadron* (Mangada festival) [1886].

Şiirde, Jules Laforgue (1860 - 1887) un temsil ettiği «décadents» (dekadan) lar, Verlaine'in yolundan giderek şiiri kuralcılıktan kurtarmağa çalışırlar. Onlardan sonraki sembolistlerde yeni bir şiir dili araştırma çabası görülür: Mallarmé (1842 - 1898) bu okulun yöneticisidir. Albert Samain (1850 - 1900), Jean Moréas (1856 - 1910), Henri de Régnier (1864 - 1936), Francis Jammes (1868 - 1938) ve Paul Fort (1872 - 1960) onun izinden giderek kendi şairane dehalarına uygun şekillere ulaşacaklardır.

XX. yüzyıl: *1900 - 1918*: 1900 ler dolaylarında, dış tehlikenin önemine rağmen, fikirleri daha çok iç politika tartışmaları meşgul etmektedir. Dreyfus olavı Fransa'da sağcılarla solcuları birbirine tutuşturmuştur. Fakat Fas buhranı (1904 - 1911) Fransız - Alman düşmanlığını kızıştırınca, çoğu yazarlar kamu oyunu meşgul eden heyecan ve kaygıya tercüman olurlar.

1880 yıllarında edebiyata hâkim olan romancılar, ünlerini sürdürmekle beraber, objektif tasvirciliği bırakmışlardır: Barrès ve Bourget, milliyetçi ve muhafazakâr tezler savunurlar. A France (*Les dieux ont soif* [Tanrılar susamış], 1912), Romain Rolland (*Jean - Christophe* [ad], 1904-1912), insan hürriyeti idealine tutkundur. Alain - Fournier (1886 - 1914) gerçekle hayali bağdaştırır (*Le grand Meaulnes* [Koca Meaulnes], 1913). Kadın romancı Marguerite Audoux (1863 - 1937), *Marie - Claire* (ad) [1910] romaniyle kendini tanıtır; bir kadın dergisi adını bu romanın kahramanından alır. Henry Bordeaux (1870 - 1963), sayısı yetmişi aşan romanlarında aile, taşra ve din konularını işler (*Les Roquevillard* [Roquevillard ailesi], 1906); *La robe de laine* [Yünlü rop], 1910). Louis Hémon (1880 - 1913), Fransız Kanada'sına ait *Maria Chapdelaine* (ad) [1916] de, Peribonka bölgesi köylülerinin yaşayışını hikâye eder. Francis de Miomandre (1880 - 1959), *Écrit sur l'eau* (Su üstüne yazı) [1908] adlı fantazist romaniyle Goncourt armağanını kazanır. Valéry Larbaud (1882 - 1957), vakası Güney Amerika'da geçen romanlar yazar: *Journal d'A. O. Barnabooth* (A. O. Barnabooth'un günlüğü) [1913] ta, yeni insanın huzursuzluğunu dile getirir. Henri Barbusse (1873 - 1935) ise *Le feu* (Ateş) [1916] de, savaş aleyhtarı bir görüşle, bir manganın ateş hattındaki yaşantısını anlatır. Şiir ise olaylarla pek fazla etkilenmemiş görünür. Rumen asıllı Kontes Anna de Noailles (1876 - 1933), tabiat hayranlığıyle sarhoştur (*Le cœur innombrable* [Bin parça gönül], 1901); Paul Géraldy (doğ. 1885) ise, kadınsı duygulu, biraz iddialı, biraz yapmacıklı şiirleriyle sosyetenin kolay aşkını dile getirir (*Toi et moi* [Sen ve ben], 1913). Ancak, Guillaume Apollinaire (1880 - 1918), yeni dünyanın şairlere yüklediği görevlere inanmıştır. Paul Claudel, Charles Péguy, estetik zevkperestliği bırakmış, birer Hıristiyan hüviyetiyle devirlerinin meseleleri üzerine eğilmişlerdir. Tiyatroda ise hâlâ yoğun bir seyirci kalabalığı bulvar tiyatrolarını doldurmakta, E. Rostand'ı alkışlamakta ise de, küçük bir elit topluluğu da François de Curel (1854 - 1928) in fikir tiyatrosuna koşmakta, Paul Claudel (1868 - 1955) in ağır başlı piyeslerinin haber verdiği tiyatro devriminin önemini kavramaktadır.

1918 - 1950: Harp, edebiyat üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Şiirde Paul Valéry (1871 - 1945), Mallarmé geleneğini devam ettirirken, 1916 da Tristan Tzara (1896 - 1963) nın kurduğu dadaizm, ondan sonraki André Breton (1896 - 1966) un sürrealizm akımı, tamamiyle bağımsız olmasını istedikleri şiirin kaynaklarına inmeğe çalışır. Fakat Paul Eluard (1895 - 1952) ile Louis Aragon (doğ. 1897), ancak sürrealizmi bıraktıktan sonradır ki tam ölçülerini bulacaklardır. Her şair, kendi âleminin öz ifadesini aramaktadır: Jules Supervielle (1884 - 1960), Saint - John Perse (doğ. 1887), Pierre Jean Jouve (doğ. 1887), Pierre Reverdy (1889 - 1960) ve René Char (doğ. 1907) arasındaki farklılıklar bununla açıklanabilir. Öte yandan, bunların ve Paul - Jean Toulet (1867 - 1920; *Contrerimes*, 1921), Max Jacob (1876 - 1944; *Le cornet à dés* [Zar kupası], 1917), Léon - Paul Fargue (1876 - 1947; *Poèmes* [Şiirler], 1912; *Haute solitude* [Yüce yalnızlık], 1942), Blaise Cendrars (1887 - 1961; *Les pâques à New - York* [New - York'ta büyük paskalya], 1912), Henri Michaux (doğ. 1889; *Voyage en Grande Grabagne* [Büyük Grabagne'a seyahat], 1936), Robert Desnos (1900 - 1945; *Domaine public* [Kamu malı: bütün şiirleri ölümünden sonra bu ad altında toplanmıştır], 1953), Jacques Prévert (doğ. 1900; *Paroles* [Sözler], 1948; *Spectacle* [Görünüş], 1951), Patrice de la Tour du Pin (doğ. 1911; *Une somme de poésie* [Bir tutam şiir], 1946), Pierre Emmanuel (doğ. 1916; *Elégies* [Ağıtlar], 1940) gibi başkalarının büyük benzerliği, birkaçı dışında hepsinin iki Dünya Harbinin damgasını yemiş olmalarıdır. Bu şairlerin çoğu batıdan doğuya bütün dünyayı gezmiş, maceralara atılmış, harbe girmiş, hatta birkaçı temerküz kamplarında can vermiştir. Kimileri, gündelik olaylara, günlük çehrelere ve eşyaya taşkın hayallerinin gerçekdışı, acaip şekillerini verirler; iç dünyalarına uydurmak istedikleri bir dil bu şiire tercüman olur. Çokları şuuraltını dile getirmeğe çalışır, bu yoldan mistikliğe yönelenleri de vardır. Bunlardan Léon - Paul Fargue, modern şiirin, hatta bütün Fransız şiirinin en büyük şairi sayılır.

Aynı çeşitlilik romancılarda da görülür. Marcel Proust (1871 - 1922), *A la recherche du temps perdu* (Kaybolan zamanın peşinde) [1913 - 1927] başlığını taşıyan roman dizisi ile romancılık tekniğine olduğu kadar, psikolojik araştırma metoduna da yeni bir yön verir. Raymond Radiguet (1903 - 1923), *Le diable au corps* (Etindeki şeytan) [1923] adlı çok kısa romanında, tam bir klasik yazar ve bir psikolog hüviyetiyle karşımıza çıkar. Bazı romancılar ise, Roger Martin du Gard (1881 - 1958) ın *Les Thibault* (Thibault'lar) da; Georges Duhamel (1884 - 1968) in *La chronique des Pasquier* (Pasquier'lerin tarihçesi) [1933-1945] de ve Jules Romains (doğ. 1885) in *Les hommes de bonne volonté* (İyi niyetli insanlar) [1932 - 1947] de yaptıkları gibi, zamanlarının insanlarından haber veren renkli, geniş tablolar çizerler. Her ikisi de koyu Katolik olan

Georges Bernanos (1888 - 1948) ile François Mauriac (doğ. 1885), insanları harekete getiren psikolojik etkenleri değişik yollardan araştırırlar. Julien Green (doğ. 1900) in kişileri ise iman sarsıntıları içindedir.

André Gide (1869 - 1950) in eleştirici düşüncesi, törelere her türlü körce bağlılığa karşı uyanıktır (*Les faux-monnayeurs* [Kalpazanlar], 1925); André Malraux (doğ. 1901), ihtilâlci davranışın psikolojisini işler (*La condition humaine* [İnsanın durumu], 1933); Jean Giono (doğ. 1895), doğduğu yerleri, Provence ülkesini bize anlatır (*Colline* [Tepe], 1928); Saint - Exupéry (1900 - 1944), teknik ilerleyiş içinde manevî değerleri yüceltir (*Vol de nuit* [Gece uçuşu], 1931). Kadın yazarların başında Colette (1873-1954) gelir ve bir genç kız ruhunun tasviri kadar, evcil hayvanları anlatmada da başarı gösterir (*La maison de Claudine* [Claudine'in evi], 1923); André Maurois (1885 - 1967), kabiliyetlerinin çeşitliliğini, roman türünde olduğu gibi, denemeleri ve tarihî eserleriyle de ispat eder (*Les silences du Colonel Bramble* [Albay Bramble'ın susuşları]; *Ariel ou la vie de Shelley* [Ariel veya Shelley'nin hayatı], 1923); Pierre Benoit (1886 - 1962) ise *L'Atlantide* (ad) [1919] ve *Koenigsmark* (ad) [1918] romanlariyle büyük başarıya ulaşır.

İki Dünya Harbi romana karşı rağbeti arttırmış, daha pek çok yazarın yetişmesine yol açmıştır. Öte yandan, siyasî olayların alışılmamış bir hızla gelişmesi, buna paralel olarak sosyal ve iktisadî düzende meydana gelen sarsıntılar, patlamalar, edebiyatı yakından etkilemiştir. Bir taraftan medeniyetin geleceği üzerinde beliren kaygılar, insanlığı huzura kavuşturacak yolların araştırılması, ümitler ve onları izleyen hayal kırıklıkları, küskünlükler; bir taraftan da yeni insanın hayat mücadelesinde karşılaştığı çeşitli problemler, romancıya tükenmez bir konu kaynağı sağlarken, onun psikolojik oluşumuna da tesir ederek bu dönem romanının çok değişik yönlerde gelişmesine yol açmıştır. Hissî ve erotik roman türü hâlâ geniş topluluktan rağbet görmektedir: Maurice Dekobra (doğ. 1885) nın *Mon cœur au ralenti* (Kalbim yavaş atarken) [1924] ve *La madone des sleepings* (Yataklı vagonlar madonnası) [1925]; Victor Margueritte (1866 - 1942) in *La garçonne* (Oğlan kız) [1922]; Claude Anet (1868 - 1931) nin *Ariane, jeune fille russe* (Rus kızı Ariane) [1920] adlı romanları bu kategoridendir. Psikolojik romanda: Jean Giraudoux (1882 - 1944), yapmacığa kaçan ince bir kalemle fanteziyi mizaha karıştırır (*Suzanne et le Pacifique* [Suzanne ve Pasifik], 1921). Jacques Chardonne (doğ. 1884), eşlerin psikolojisini inceler (*Claire* [ad], 1931; *Les destinées sentimentales* [Duyguların kaderi] 1934-1936). Marcel Arland (doğ. 1899), *L'ordre* (Düzen) [1929] da gençliğin «hastalığı» na el atar, mektuplarında ise bir ahlâkçı olarak yaşama sanatını telkin eder. Jacques de Lacretelle (doğ. 1888; *Silbermann* [ad], 1922) ile Marcel Jouhandeau (*Chaminadour* [yazarın kendine taktığı ad], roman dizisi, 1934 - 1941) ruh tahlili ve içe bakışa önem verirler.

I. Dünya Harbi üzerine pek çok roman yazılmıştır; en üstünleri, H. Barbusse'ün yanında, Roland Dorgelès (doğ. 1885) in *Les croix de bois* (Tahta haçlar) [1919] sı ile Joseph Kessel (doğ. 1898) in *L'équipage* (Uçak mürettebatı) [1923] yer alır. Sosyal roman türünde toplum tenkidi, Louis Aragon ile, ilerleme ümidi ve insan sevgisi zemini üzerine kurulmuş gerçek bir dünya tasvirine yönelmekle yeni bir üslûp kazanır: (*Les clôchers de Bâle* [Base şehrinin çan kuleleri], 1934).

Jean Giono, II. Dünya Harbinden sonra Stendhal tarzındaki roman görüşüne doğru gelişmiştir: *Le hussard sur le toit* (Damdaki süvarî) [1951]. Louis - Ferdinand Céline (1894 - 1961), saldırgan bir üslûp içinde insanlığı hicveder (*Voyage au bout de la nuit* [Gecenin sonuna yolculuk], 1932; *Mort à crédit* [Taksitli ölüm], 1936). Marcel Aymé (1902 - 1967) nin *La jument verte* (Yeşil kısrak) [1933] i, bir Fransız köyünün şen şakrak hikâyesidir. Henri Troyat (doğ. 1911), aile hayatının gizli taraflarına ait psikolojik dramlar kaleme alır (*L'araigne* [Örümcek] 1938). Georges Simenon (doğ. 1903), varlığını fark etmeden yanından geçtiğimiz sokak insanını gözümüze sokar; bir daha rastlayışta onları selâmlayacak gibi oluruz (*Les Maigret* [Maigret'ler], 1934).

Existentialiste (varoluşçu) romanda J. - P. Sartre (doğ. 1905), 1938 de yazdığı *La nausée* (Bulantı) de, insana bazan aldatıcı bir güven hissi veren ön yargıların veya geleneklerin boşluğunu anlatmak ister: sırrına nüfuz edilemiyen, düşman bir dünya içinde yapayalnız kalmış Roquentin (romanın kahramanı) in gözüne her varlık lüzumsuz, fazla, kendisi bile fazla görünür, gönlünü bulandırır. Albert Camus (1913 - 1960) de gerek *L'étranger* (Yabancı) [1942] gerek *La peste* (Veba) [1947] adlı romanlarında varoluşçuluğa yakın bir davranış gösterir; bu yazar 1957 Nobel armağanını almıştır. Simone de Beauvoir (doğ. 1908) da Sartre'ın izindedir (*Les Mandarins* [Mandarin'ler], 1954). Jean Genet (doğ. 1910), ahlâka aykırı duygu ve davranışların tasvirinde, bu tasviri mistik bir yetkinliğe çeviren üslûp etkisini araştırır (*Notre - Dame - des - Fleurs* [ad], 1944). Julien Gracq (doğ. 1910), Sürrealizmin mirasçılarındandır: her gerçeğin derinliğinde saklı bir sır bulur. Fakat sürrealistlerin uğraşmadığı problemlere de el atar; bütün eserleri «kader» üzerinde düşünceye sevk eder (*Le rivage des Syrtes* [Syrte körfezleri kıyısı], 1951). Roger Vaillant (1907 - 1965) ın *Drôle de jeu* (Garip oyun) [1945] romanı, Fransız Mukavemet hareketinin ilham ettiği en güzel yazılardan biridir. Vercors (asıl adı: Jean Bruller, doğ. 1902) da *Le silence de la mer* (Denizin sessizliği) [1942] ile Alman işgali yıllarının unutulmayacak romanını verir. Raymond Queneau (doğ. 1903), bütün yazılarında müstehzi ve fantezist kalemiyle belirir (*Pierrot mon ami* [Dostum Pierrot], 1942; *Zazie dans le métro* [Zazie yeraltı treninde], 1959). Hervé Bazin (doğ. 1911) in saldırgan bir realizmi vardır (*Vipère au poing* [Yılan yumruğu], 1947). Françoise Sagan (doğ. 1935) ise *Bonjour tristesse!* (Hoş geldin hüzün!) [1953] adlı romaniyle zamanın moda yazarı olmuştur.

«Yeni roman» veya «anti - roman» (bakış romanı), bir okul meydana getirir: romancı, kişileri üzerinde mutlak bir kudret sahibi olmaktan çıkmıştır; görünmemeğe çalışır. Nathalie Sarraute (doğ. 1900), naklettiği alelâde konuşmaların ötesinde varlıkların ilkel yaşantısiyle ilgilenir (*Portrait d'un inconnu* [Tanımadığım bir insanın portresi], 1947). Alain Robbe - Grillet (doğ. 1922), her çeşit psikolojiden kaçınır, insanın nüfuz edemediği bir âlemin objektif bir görüntüsünü vermeğe çalışır (*Les gommes* [Silgiler], 1953; *La maison de rendez - vous* [Buluşma evi], 1965). Michel Butor (doğ. 1926), konunun geçtiği sahnenin bütün planlarını aynı zamanda anlatma çabasındadır (*L'emploi du temps* [Zamanın kullanılması], 1956). Claude Simon (doğ. 1913), romanlarına, varlıklarına hiç güvenilmeyen, durmadan gerçekler dünyasından hayal âlemine geçen lânetli kişiler yerleştirir (*Le vent* [Rüzgâr], 1957; *La route des Flandres* [Flandre yolu], 1960).

Yüzyılın bu dönemi tiyatroya köklü yenilikler getirmiştir. İki dünya harbi arasında, Jacques Copeau, Charles Dullin, Louis Jouvet, Gaston Baty, Georges Pitoëff; 1945 ten sonra ise Jean - Louis Barrault ve Jean Vilar, mizansen ve temsil sanatındaki ustalıklariyle sahne hayatını canlandırırlar.

Henri Lenormand (1882 - 1951; *Les ratés* [Başarısızlar], 1920) ve Stève Passeur (doğ. 1899; *Suzanne* [ad], 1929), konularında «müstesna» yı veya insanlık dışı davranışı ararlar. Gülünçlüğün her türlüsünü konu edilen hafif tiyatroda, Sacha Guitry (1885 - 1957; *La prise de Berg - op - Zoom* [Berg - op - Zoom'un zaptı], 1912), Jean Sarment (doğ. 1897; *Le pêcheur d'ombres* [Gölge avcısı], 1921), Marcel Achard (doğ. 1889; *Jean de la Lune* [Dalgalı Jean], 1929) başarı gösterirler. Achard'ın piyesinde ise tebessüm, hafif bir hüzne döner. Edouard Bourdet (1887 - 1945; *Vient de paraître* [Yeni çıktı], 1927), Jules Romains (doğ. 1885; *Knock* [ad], 1923; *Donogoo* [ad], 1930), Marcel Pagnol (doğ. 1895; *Topaze* [ad], 1928), Armand Salacrou (doğ. 1895; *L'inconnue d'Arras* [Arras'lı meçhul kadın], 1935) ve Jean Anouilh (doğ. 1910; *Le voyageur sans bagages* [Bagajsız yolcu], 1937; *Le bal des voleurs* [Hırsızlar balosu], 1938), zamanın törelerini hicvederler. J. Giraudoux (1882 - 1944) nun mizah ile şiiri bağdaştıran üslûbu, trajik aksiyonun etkisini hafifletir: *Amphitryon 38* (Amfitrion 38) [1929], *La guerre de Troie n'aura pas lieu* (Troia harbi olmayacak) [1935], *Electre* (Elektra) [1937], Paul Claudel ise 1921 - 1927 de yazdığı en güzel piyesini (*Le soulier de satin* [Satin pabuç]) 1943 te sahneye koyar.

1940 lardan sonra Anouilh'un piyeslerinde gelenekselliğe doğru bir yöneliş belirir: klasik yapı, ahlâkî konular ve burjuva çevresi, kuşaklar arasındaki çatışmalar, son derece saf bir romantizm... Bu dönemde yarattığı piyesler arasında: *Le rendez - vous de Senlis* (Senlis buluşması) [1939], *Antigone* (ad) [1944] ve *L'invitation au château* (Şatoya davet) [1947] ve *L'alouette* (Çayır kuşu) [1953] yer alır.

Henri de Montherlant (doğ. 1896) ın çelişmelerle dolu zengin kişiliği, fikirlerini konuşturmasına veya şahsî eğilimlerini kişilerine söyletmesine imkân verir (*La reine morte* [Ölü kraliçe], 1942).

Sartre tiyatrosu, filozof ve romancı Sartre'ın bir parçasıdır: *Les mouches* (Sinekler) [1943], insanın hürriyeti tezini dile getirir; *Huis clos* (Kapalı oturum) [1944], insanın tam olarak davranışlarına eş tutulması temasını işler; *La putaine respectueuse* (Saygılı fahişe) [1946], Amerika'nın sosyal problemini ele alır.

Albert Camus'nün *Le malentendu* (Yanlış anlaşılma) [1944] sü ile *Caligula* (ad) [1945] sı, yazarın, anlamsızın keşfi yolunu bağlayan sınırları canlandırır: insanın davranışı, ancak bir «insan tabiatı» nın var olması muvacehesinde mazur görülür.

J. Audiberti (1899 - 1960), cüretli teşbihler, lirik istiarelerle dolu güldürücü bir tiyatro ortaya koymuştur: *Les femmes du boeuf* (Öküzün karıları) [1948], *Glapion* (ad) [1959].

Tiyatronun geleneksel şekilleri, özellikle bulvar komedilerinde devam etmektedir (André Roussin).

«Yeni Tiyatro» akımında, Arthur Adamov (doğ. 1908), bütün geleneksel tiyatro alışkanlıklarını ortadan kaldırmağa çalışır; böylece tiyatro, bir tek metafizik boyuta indirilmiş olur (*Professeur Taranne* [Profesör T.], 1953; *Paolo Paoli* [ad], 1957). Eugène Ionesco (doğ. 1912) nun tiyatro mekanizması, anlamsız bir elemanın, beklenmedik (gülünç veya trajik) hâkimiyeti ile piyesin akışını kabartması ve yöneltmesi şeklinde tarif edilebilir; *La cantatrice chauve* (Dazlak kadın şarkıcı) [1950], *Les chaises* (İskemleler) [1952], *Rhinocéros* (Gergedanlar) [1960]. Samuel Beckett (doğ. 1906), bütün kurtuluş çabalarını boşa çıkartır ve yaratıkları gerçekle yokluk arasında yarı yolda bırakır: *En attendant Godot* (Godot'yu beklerken) [1953], *Fin de partie* (Oyun sonu) [1957], *Oh! les beaux jours* (Ah, o güzel günler!) [1963].

Tenkit ve deneme: André Suarès (1868 - 1948), *Vues sue l'Europe* (Avrupa üzerine görüşler) [1939] adlı denemesinde, eski fazilet, kahramanlık ve deha örneklerinin heyecanı içinde bir büyüklük kompleksi duymakta ve bu değerleri kaybetmiş olan çağ'ını tenkit etmektedir. Bu idealist düşünüre karşı, Julien Benda (1867 - 1956), duyarlık ve tutkuya yer vermeyen bir fikirci (intellectualiste) dir. *Trahison des Clercs* (Aydınların ihaneti) [1927] adlı eserinde, çağlarının kargaşalıklarına katılmak lüzumunu duyan fikir adamlarını suçlar. Zekânın inkâr edilmez haklarına gölge düşüren Begson'u tenkit eder (*Le Bergsonisme ou une philosophie de la mobilité* (Bergson'culuk veya bir kararsızlık felsefesi, 1912); XX. yüzyıl yazarlarının aşırı bir heyecan peşinde koşmalarını veya akıldışı (irrationnel) şeylere merak sarmalarını bir gerileme işareti olarak niteler. Gabriel Marcel (doğ. 1889) ise felsefî fikirlerini *Etre et Avoir* (Var olmak ve sahip olmak) [1937] da açıklanmıştır. «Varoluşçuluk» düşüncesini J. - P. Sartre'dan önce Fransa'ya sokan odur. Bedeni, ruh ile eşya arasında bir birleştirici sayan Marcel, insanın ancak sürekli bir çaba içinde kendi kendini aşmakla gerçekten var olabileceğine, bu çabada ilâhî bir kuvvetin etkisi bulunduğuna inanmıştır. Böylece ümitsizliğe kapılan tanrısız existantialiste'lerden ayrılan bu düşünür, «ruhun ancak ümit ile var olabileceği, ümidin ruhun cevheri olduğu» inancındadır. Marcel aynı zamanda güçlü bir tiyatro yazarı olup ahlâkî ve dinî fikirlerini piyeslerinde açıklamıştır (*Le dard* = Arı iğnesi, 1938).

Agnostik (bk. AGNOSTİSİZM) bir ahlâkçı olan Alain (asıl adı: Emile Chartier, 1868 - 1951), sadece insanın gücüne, kişinin kendi kaderini kendisi yaptığına ve onu kendinden başka kimsenin yönetmeyeceğine inanmış bir hümanisttir (*Propos* [Söyleşiler], 1920 - 1928).

II. Dünya Harbi, metafizik ve ahlâkçı düşünce sisteminde devrim yaratmıştır. Bunun en gürültülü tezahürü, J. P. Sartre'ın *L'existentialisme est un humanisme* (Varoluşçuluk bir hümanizmadır) [1946] adlı kitabında görülür. Yazar, Hıristiyan ve Marx'çı tenkitçilerine karşı kendi doktrinini savunarak, tahlillerinin kesin bir karamsarlık uyandırmayacağını açıklayarak insanın, kendi kendisini tam bir şekilde oluşturmasına imkân verecek ahlâkî davranışın yine tek başına insan tarafından seçilmesi gerektiğini savunur.

Albert Camus, varoluşçuluk dışındadır. İnsanın yer yüzündeki durumuna işaretle, yılmadan, hayale kapılmadan faydasız görevini cesaretle yerine getiren bu kahraman (insan) ın gururunu över ve «Sisyphus kayasından daha zorludur» der (*Le Mythe de Sisyphe* [Sisyphus efsanesi], 1942). Tarih boyunca, zincirlerini sürüyerek, ümitsiz davranışlarla, cinslerinin şerefini kurtarmış olan büyük insanları ulular (*L'homme révolté* [İsyan eden insan], 1951).

Bu gerçeklik ve isyan ahlâkçılığına Max'çılar (G. Politzer, Henri Lefebvre), bir etkililik (efficacité) ahlâkı ile karşı çıkarlar.

Simone Weil (1909 - 1943), insanoğlunun düştüğü şaşkınlığın derin sebebini, onun «kökünden sökülmüş» olmasında bulur ve bu derde «mistik bir gerçek» te çare arar (*L'enracinement* [Kökleşme] 1951).

A. Malraux'nun estetik görüşüne göre ise, insanoğlu, ölümlülük durumundan kurtulmak için sanatı yaratmıştır. Her sanat eseri, onun köleliğine karşı kazandığı bir zaferdir; şu halde sanat, dehanın kadere karşı zaferidir. Yüzyılların yıkıntıları içinde biriken ölümsüz eserlere bakarak insanlığın kudretine ve şerefine inanmak gerekir (*Psychologie de l'Art* [Sanat psikolojisi] 1948 - 1950). — A. O.

On altıncı cildin sonu

ON ALTINCI CİLTTE DÜZELTİLMESİ GEREKEN BAŞLICA YANLIŞLAR

Sayfa	Sütun	Satır	Yanlış	Doğru
94	1	25	1751	1951
119	2	29	FARQUHAR, Georges	FARQUHAR, George
294	2	1	kalça fıtığı	2. kalça fıtığı
294	2	3 - 4	2. Femur damarları	femur damarları
294	2	resim 2	Diyafram - fıtığı	Beyaz çizgi fıtığı
294	2	resim 2	Femur Fıtığı	Kalça fıtığı
465	2	27	[*frãşẹ desprẹ*]	[*frãşẹ deprẹ*]